

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DEBIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

INNUMERABILIBUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM AUTEM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ clerici universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM PENITUS EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS CONSTAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM GRÆCAM VEL LATINAM CONDUCAT NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUARENT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS I.

S. CLEMENS ROMANUS.

EXGUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

SÆCULUM I.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΠΑΠΑ ΡΩΜΗΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

S. CLEMENTIS I,

PONTIFICIS ROMANI,

OPERA OMNIA,

*CUM GENUINA, TUM DUBIA ET ALIENA, QUÆ GRÆCE IN PROPRIO IDIOMATE, VEL, DEPERDITO
TEXTU GRÆCO, SYRIACE ET LATINE TRANSLATA TANTUM EXSTANT
ET EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR:*

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORÆ.

TOMUS PRIMUS.

VENIT 10 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO I CONTINENTUR.

S. CLEMENS I PONTIFEX ROMANUS.

SCRIPTA GENUINA.

Epistola I ad Corinthios.	199
Epistola II.	329
Epistolæ duæ ad virgines (Syriacæ et Latine), interprete D. Cl. Villecourt, S. R. E. cardinali.	349

SCRIPTA DUBIA.

Constitutiones apostolicæ.	509
Recognitiones.	1157

LECTORI.

Prodeunt feliciter, erudite Lector, hæc nostri Clementis Opera, sive genuina, sive ipsi supposita, ab omnibus antiquitatis ecclesiasticæ studiosis tanti faciendæ. Hæc quæ antea, hic illic sparsa, in bibliothecarum angulis delitescabant et pene sigillatim sepulta jacebant, nos primi in unum collegimus et nova luce donavimus. Grandis quidem labor, sed cui, annuente Deo, non impares fuisse confidimus. Hæc nobis sit merces nos de religione Christiana bene meritos fatearis. Vale et nostris conatibus fave.

DISSERTATIO

DE OMNIBUS GENERATIM

PRIMI ECCLESIAE SÆCULI SCRIPTORIBUS.

(D. LE NOUBRY, *Apparatus ad Bibliothecam maximam*, Parisiis, 1703, in-folio, p. 1.)

CAPUT PRIMUM.

Quam pauca supersint scriptorum primi Ecclesiae sæculi opera; cur Deus plura interire permiserit; et quid in hac dissertatione tractandum sit.

Plurima quidem veterum primi Ecclesiae sæculi Patrum exstant opera, in Bibliotheca nostra Lugdunensi promiscue edita; sed nulla sunt, aut certe paucissima, quæ veros genuinosque tantæ antiquitatis characteres præ se ferre invictis argumentis demonstrentur. Septem quippe Ignatii, episcopi Antiocheni et martyris, epistolæ, ab eo, uti ostendimus, dubio procul sunt profectæ; at illæ eadem non ante octavum secundi sæculi annum in lucem prodierunt. Ad primum vero Ecclesiae sæculum pertinere nobis videntur cum Barnabæ apostoli Epistola, tum etiam tres Pastoris, seu Hermæ libri; veremur tamen ne eæ quibus id assequimur, conjecturæ, quantumvis firmæ sint et solidæ, iis non probentur, qui nec præconceptas opiniones possunt unquam deponere; nec vinci volunt, nisi demonstrationibus invictissimis. Porro autem quamvis omnibus id esset persuasum, duæ tantum nunc superessent scriptorum primi hujus sæculi lucubrationes. His autem quod adjungatur, nihil fere aliud restat, nisi prima ac forsitan secunda Clementis Romani Epistola, quæ cum in Bibliotheca nostra Lugdunensi non sint excusæ, nullus de iis erit nobis hoc in opere dicendi locus.

Mirum sane, ac forsitan incredibile nonnullis videbitur, quod tam pauca ad nos pervenerint primæ Christianorum ætatis opera. Extra dubium namque est plures hujusce temporis scriptores varia edidisse opuscula, epistolas, tractatus vel alias hujusmodi lucubrationes. Quæ ergo Dei providentia, inquires, fieri potuit, ut tam pretiosa divinorum hominum monumenta, quæ primi esse debebant traditionis nostræ canales, penitus interierint? Verum his querimoniis cito modum impones, si aliunde damnum illud, quantumvis lugendum, plene resarcitum intelligas. Etenim omnes novi fœderis libri scripti sunt hoc sæculo; atque eo plurimum adulto, et pene labente, Joannes apostolus Evangelium, Apocalypsinque suam publicavit. Quid quod et eadem Dei providentia factum est, ut iis acerbius in nascentem Ecclesiam sævientium persecutionum temporibus, plures cum ex apostolis, tum ex iis,

PATROL. GR. I.

A qui cum Christo, carne nostra induto, conversati sunt, longum in tempus vitam produxerint, eosque qui sæculo secundo floruerunt, habuerint discipulos. Hos ergo sacris doctrinæ Christianæ præceptis et dogmatibus, quæ illi a Christo ipso acceperant, potuerunt imbuere: nec aliis Ecclesia indiguit doctoribus, quæ, tanquam canalibus, eadem dogmata voce et ore, sine scripto, de manu, ut aiunt, in manum ad nos transmitterentur. Denique hæc tot tantique pretii scriptorum jactura docemur, non aliud divinæ Providentiæ fuisse consilium, nisi ut ii sanctissimi scriptores, qui omnes plerique sanguinem pro Christiana fide tuenda, et propaganda fuderunt, illam sanguineis effusi cruoris guttis altius, quam charta, calamo et atramento, animis hominum inscriberent, ingicerentque.

B Cum autem paucissima sint Patrum primi Ecclesiae sæculi opera, illa sane eo pluris æstimanda sunt, quo majorem iidem Patres et merito suo, et sua cum Christo ejusque apostolis consuetudine ac familiaritate sibi conciliaverunt auctoritatem. Quapropter ut germana eorum scripta a spuriis et supposititiis queant facile discerni, singula quæque ad severiores criterii regulas, studiose diligenterque in sequentibus dissertationibus examinabimus. Sed prius de iis quæ ad illos scriptores generatim ac universe pertinent, hæc in dissertatione disputandum est. Ostendemus itaque quod eorum ingenium, quæ studia, quæ occupationes, quæ occasiones eis ad scribendum fuerint, quos prostraverint Christiani nominis et doctrinæ hostes, ac tandem quæ fuerint scholæ seu loci publici, in quibus ii Christianam didicerint fidem, vel alios ipsimet eam edocuerint.

CAPUT II.

Quod fuerit scriptorum primi sæculi ingenium, quæ studia, occupationes et occasiones ad scribendum.

Extra controversiam est illos eo potissimum omnes ingenii sui nervos contendisse, omneque studium et operam consumpsisse, ut Evangelium Christi omnibus annuntiarent; ac demonstrata Christianæ religionis veritate, iis persuaderent eam solam, cæteris omnibus repudiatis, esse amplectendam. Hinc Judæos variis convincebant argumentis D Christum esse illum tandiu, tantoque ardore ab eis expectatum, Messiani, verumque Peum, et Patris

æterni Filium; tunc vero completa, quæ de illo a prophetis prænuntiata fuerant, oracula; ac Moysis legem, cæremonias, et sacrificia ab eo fuisse re-
seissa et abrogata.

Paganis autem et idolorum cultoribus ibant persuasum fieri non posse, ut plures sint dji, sed unum tantummodo esse Deum cæli et terræ, rerumque omnium creatorem; Christum vero unicum ejus esse Filium, ita a Patre genitum, ut unus idemque cum eo sit Deus. Hunc, ut homines redimeret, humanam assumpsisse carnem, ipsumque, quo magis falsorum numinum cultus infandis sceleribus ob-
scenitatibusque abominandis erat conspurcatus, co-
puriores sanctioresque et vitæ instituendæ et ado-
randæ divinitatis leges hominibus constituisse. Por-
ro autem etsi Christus ab impiis perduellibusque
Judæis morti fuerit traditus, scriptores tamen no-
stri luculentissime ostendebant illius divinitatem
innumeris, quæ ipse ediderat, quæque ipso nascente,
moriente, atque a mortuis resurgente contige-
rant, miraculis fuisse perquam invictissime demon-
stratam. His addebant nos post ipsum a mortuis
aliquando esse suscitandos, ac secundum vitæ no-
stræ opera aut supplicii æternis afficiendos, aut
sempiterna donandos felicitate. Quam quidem du-
ctrinam miraculis, a se quoque editis confirmatam,
fuso sanguine plerumque consignabant.

Quos tandem ad Christianam fidem recens ad-
duxerant, hos primis novæ legis præceptis erudie-
bant, informabantque qua ratione post abjectam
Judæorum paganorumve religionem uni Deo ser-
viendum. Tum deinde eos docebant quid singulis
quibusque esset præstandum, ut genitalibus bap-
tismi undis Christo consepulti, et cum eo resurgen-
tes, nova gratiæ vita, peccatis amplius non mori-
turi, renascerentur. Post susceptum divinæ regene-
rationis sacramentum, secretiora fidei nostræ adyta
eis reserabant clara et accurata eorum omnium,
quæ alios celabant, cum mysteriorum Trinitatis et
Incarnationis, tum sacramentorum ac præsertim
Eucharistiæ expositione. In primis autem illos hor-
tabantur, ut in tradita fide constantes permanerent,
ac pro ea tuenda qualibet perferrent genera tor-
mentorum.

Quibus sane tormentis si vita eis eriperetur, id
nonnulli litteris mandabant. Scribebant vero alii
aliorum virtute et merito præstantiorum historiam,
itineria, pericula, labores, certamina, passionem,
supplicia, et omnia eorum martyrii acta. Alii statu-
ta et canones, ab apostolis eorumque successoribus
ad doctrinæ explicationem, informationemque mo-
rum sancita, scriptis tradebant; alii datis ad quos-
dam Christianos, aut episcopos, aut Ecclesias litte-
ris, illos accendebant ad tyrannorum persecutiones
patientissime tolerandas; vel graviora quorundam

A peccata, vel nascentes, jamque irruentes abusus ca-
stigatione paterna coorcebant, corripiebantque. Alii
denique ne simplices quorundam animi corrump-
perentur, in perversas doctrinas, erroresque nefa-
rios, ac nascentes hæreses styllum verterunt.

CAPUT III.

De hæresum primi sæculi ortu, progressu, et interitu, earumque expugnatoribus; ac primum de hæresi Simonis Magi.

Verum enimvero adversus divinos Christianæ fi-
dei assertores ab ipso orientis Ecclesiæ initio ex erebi
faucibus emergerunt stupenda variarum hæresum
monstra: atque ut prudenter monet Theodoretus¹:
Cum diabolus hominum perniciem sitiret, non expecta-
vit, ut apostolorum prædicatio invalesceret; sed cum pri-
mum illi terram colere, et pietatis semina spargere cœpe-
runt, hic interim seminavit zizania, id est schismata et
hæreses. Contra hæc errantium hominum portenta,
quæ non minus, quam persecutores, crudele et exi-
tiosum Ecclesiæ bellum intulerunt, quandoque pa-
lam et aperte, quandoque tectius, et occultius de-
certarunt scriptores nostri. Quapropter ut eorum
scripta, quibus hæreses satis obscure verbis non-
nunquam obscurioribus impugnantur, facilius pos-
sint intelligi, earumdem hæreseōv ortus, progres-
sus et interitus breviter, sed clare et accurate ex-
plicandi sunt.

Simon Magus primam inter Christianos, ut Ire-
næus², Eusebius³, Epiphanius⁴ et Theodoretus⁵
memorant, hæresim excogitavit, disseminavitque:
Ut magnis, inquit Eusebius⁶, et admirabilibus
Servatoris nostri apostolis par adversarius consisteret.
Qua ergo ratione Clemens Alexandrinus⁷ hanc
hæresim non ante adultum sæculum secundum, et
Marcionis ætatem ortum habuisse dixerit, omnino
non videmus. Sed de hac Clementis opinione alibi
disputabitur.

Is porro Simon Gythis vico Samariæ oriundus,
plura quæ miraculis et prodigiis omnino similia
videbantur, magicis artibus patrabat. Sed post ex-
stinctum martyrio Stephanum, Philippus Samariam
evangelii prædicandi gratia se contulit, ibique non
falsa, ut Simon⁸, sed vera edidit miracula. Quibus
ab eodem Simone Mago cognitis, Christianam reli-
gionem ille professus est, vel, ut ait Eusebius⁹,
simulavit se profiteri. Cum vero in baptizatos sacra
Petri et Joannis manuum impositione Spiritum
sanctum, omnibus plane spectabilem, descendere
conspexisset, pecuniam iisdem apostolis obtulit,
ut eundem Spiritum sanctum in alios transfunden-
di sibi facerent potestatem. Verum hac impia obla-
tione ab apostolis acriter magnoque, uti par erat,
animo confestim rejecta, Simon in eos debaccha-
tus, rursum magicis artibus, erroribusque suis
spargendis eo perniciosiorem dedit operam, quo ea

¹ Præfat. lib. i. *Hæret. Fab.* ² Lib. i. *advers. Hæres.* cap. 20. ³ *Hist.* lib. ii cap. 15. ⁴ *Hæres.* 21
⁵ *Hæret. Fab.* lib. i. cap. 1. ⁶ Lib. ii *Hist.* cap. 14. ⁷ Lib. vii *Stromat.* ⁸ Act. viii, ix et seq. ⁹ *Lo-*
cis citat.

omnia ficta Christiani nominis specie audacius venditabat.

Qui autem fuerint Simonis errores ab antiquissimis Patribus disces. Primum enim ex Theodoret post Irenæum testimonio ¹⁰ : *Docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem, quasi Filius apparuerit; in Samaria autem, quasi Pater descenderit, et in reliquis vero gentibus, quasi Spiritus sanctus, adventarit.* Neque his repugnat in nova editione emendata Augustini narratio ¹¹.

Secundo iidem Patres, nec non Philastrius, tradunt Simonem sibi copulasse Helenam seu Sile-nem : *Quæ initio quidem, verba sunt Eusebii ¹², apud Tyrum urbem Phœnices publice in lupanari prostiterat.* Idem Simon, teste Irenæo, dicebat : *Hanc esse primam mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio concepit angelos facere et archangelos..... a quibus et mundum factum esse dixit.* Addit Epiphanius : *Se summam esse Dei vim, sortum vero suum Spiritum esse sanctum affirmare ausus est; atque eam ipsam esse propter quam, ut loquitur Irenæus, Trojanum contractum est bellum.* Hinc ridiculas anilesque fabulas commentus, asseverabat eos : *Qui in eum et in Helenam spem habebant... secundum ipsius gratiam salvari et non secundum operas justas.* Quod certe sectatoribus suis sic ille tandem persuaserat, ut imaginem ejus ad figuram Jovis, Helenæ vero ad figuram Minervæ proni venerarentur, easdem suffimentis, sacrificiis ac libationibus colere non verentes.

Simon præterea, auctore Epiphanio : *Nomina quædam principatum et potestatum commentus est cælestesque globos varios.... nostrum porro hoc sæculum ab nequitia principatibus et potestatibus cum defectu conditum.* Se vero, ut subnectit Irenæus, cum hominibus conversatum aiebat, cum non esset homo; et passum, cum non esset passus.

Docebat insuper : *Legem Moysis non a Deo, utimur Epiphanii verbis, sed a sinistra quadam intelligentia profectam; ut neque prophetas a bono Deo, sed ab alia atque alia intelligentia comparatos fuisse... denique quisquis Veteri Testamento fidem adhibet, incurrere mortem asseverat.* Resurrectionem vero mortuorum, uti refertur apud Augustinum, pernegabat, sinebatque indifferenter uti feminis. His alias ipse, et discipuli ejus adjungebant obscenitates, turpitudinesque æterno damnandas silentio. Illas tamen Eusebius ¹³ his paucis, nec inhonestis, verbis comprehendit : *Nihil tam impurum aut esse aut excogitari potest, quod flagitiosissima illorum, Simonis discipulorum, secta longo intervallo non superet, dum miseris atque omni scelere coopertis mulieribus illudunt.*

Origeni ¹⁴ si credideris, Simon : *Quo plures sibi pararet discipulos, sustulit de sua doctrina mortis*

A periculum, quod Christiani docebantur contemnere, dicens indifferentem rem esse idololatriam. Imo nee ulla persecutio contra Simonianos unquam exorta est. Tertullianus ¹⁵ denique testatum facit Simonis sectatores quemdam angelis cultum, superstitione et idololatria infectum exhibuisse : *Simonianæ autem magiæ disciplina, inquit, angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur.* Illud tamen Tertulliano, si hæc vera, uti refertur, fuerit ejus mens et sententia, adversari videtur, quod Simon ipse jactitabat se angelos creasse : seque e cælo delapsum : *Ut angelos, cum male moderarentur mundum, corripere.* Sed nulli mirum esse debet, si homines a veritatis via perquam longissime aberrantes, secum ipsi aliquando pugnent, et inepte contra se dicant. Et re quidem vera Epiphanius Simonem ideo castigat, quod de angelis quædam secum pugnancia tradiderit : *Quemadmodum vero nugarum suarum oblitus impostor, velut eorum quæ antea tradiderat, ignarus, se ipsum refellit.* Nam cum dixisset angelos a se per intelligentiam suam procreatos esse, subjecit postea, ut eosdem illos latere descendendo posset, figuram in unoquoque cælo mulasse. Igitur latebat ideo, quod eos metueret. Atqui quid eos, quos ipse condiderat, angelos impostor ille metuebat?

Simon errores suos publicavit primum Samariæ ac in Judæa, deinde aliis in locis, oppidis et civitatibus, ac tandem Romæ; qua in urbe animos hominum ita sibi devinxit, ut ipsi tanquam supremo Deo summi adorationis honores fuerint decreti, et Claudio imperante, statua eidem erecta in insula Tiberina inter duos pontes, cum hac inscriptione : *Simoni Deo Sancto.* Narrant tamen recentiores quidam scriptores ¹⁶ pontificatu Gregorii decimi tertii inventam hujusce statuæ basim lapideam, cui hæc inscriptio incisa erat : *Simoni Sancto Deo Fidio sacrum,* id est ut ipsi aiunt : *Herculi, non Simoni.* Inde autem concludunt Justinum, primigenium erroris illius fontem, ob Latinæ linguæ imperitiā a Simonianis deceptum, tradidisse hanc fuisse Simonis Magi statuam. Sed scriptoribus illis omnino probandum erat basim illam, quæ his temporibus ultimis inventa est, eandem ipsam fuisse, ipsique superpositam statuam illam, de qua Justinus alique Patres antiquissimi mentionem olim fecerunt.

Utut sit, primus ille hæresiarcharum parens Simon Magus, a primo apostolorum principe, Simone Petro, percussus, victus prostratusque est : *In Judæa, inquit Eusebius ¹⁷, a Petro apostolo convictus est, omniaque ejus maleficia patefacta, longissime trans mare fugam arripuit.* Hunc autem Romanam fugientem apostolus insecutus, ibidem illum

¹⁰ Loc. cit. ¹¹ Lib. de hæres. cap. 1. ¹² Lib. II Hist. cap. 13. ¹³ Lib. II Hist. cap. 13. ¹⁴ Lib. VI cont. Cels. ¹⁵ Lib. de præscript. cap. 33. ¹⁶ Justin. Apol. 1, n. 96, et Euseb. lib. II Hist. cap. 13. ¹⁷ Lib. II Hist. cap. 14.

omnemque ejus potentiam delevit et exstinxit : *A* Cum Dei doctrina, prosequitur Eusebius, Romanos adventu suo illustrasset, Simonis quidem *is* et potentia cum ipso simul auctore brevi extincta atque deleta est. Atque ut Augustini verbis utamur ¹⁸ : In qua urbe apostolus Petrus cum vera virtute Dei omnipotentis exstinxit. Quamvis autem ille sic fuisset ab Apostolo obtritus atque oppressus, plures tamen reliquit errorum scelerumque suorum successores. Nam ex hac amarissima radice, si Theodoretum audias ¹⁹, orti sunt Cleodani, Dositheani, Gortheni, Musbothei, Adrianistæ, Eutychetæ, vel ut apud Clementem Alexandrinum ²⁰ ; Eutychitæ, Cainistæ ²¹. Verum hi, omnes, cum impiæ hæresis pravas quasdam mutationes excogitassent, non diu durarunt, sed perpetua oblivioni traditi sunt. At si Hegesippo fidem habere velis, quatuor priores originem duxerunt : *E* septem sectis in Judaico populo proseminatis. Ex quo Valesius hanc elicit conclusionem : Rectius dixisset Theodoretus, eas omnes ex Judaicis sectis fuisse propagatas, maxime vero cum quædam illarum hæreseōn Simoniana vetustiores esse videantur, verbi gratia, Gorthena et Dositheana. Sed vereor ut hæc Valesiana conclusio, qua ex duabus sectis Simoniana vetustioribus, alias quoque ipsa antiquiores esse infert, omnibus omnino probetur. Porro autem Epiphanius ex Simone Gnosticos ortos esse affirmat ²² ; Atque hinc eorum quos Gnosticos appellamus, origo profuxit.

Testatur Origenes ²³ a suo jam tempore extirpata Simonianorum hæresim : *N*unc nusquam gentium exstant Simoniani. De Dositheanis autem a nobis paulo ante memoratis, hæc subjungit : Cæterum Dositheani nec unquam floruerunt, et nunc omnino extincti sunt, ut nomine tantum mamente, inter triginta censeantur. Sed falsa quadam narratione deceptus est Origenes, aut ex iis, quas ipse peragraverat, regionibus idem et in omnibus mundi partibus accidisse arbitrabatur. Scribit enim Eusebius ²⁴ quosdam adhuc, dum viveret, extitisse Simonianæ hæreseos sectatores : Simon, inquit ille, fidem in Christum simulavit, ut baptismum susciperet. Quod quidem etiamnum fieri ab his qui terribilissimam ejus sectam profitentur, non sine admiratione cernimus : qui more parentis sui in Ecclesiam, tanquam pestis aut lepra quædam irrepentes, gravissimum damnum inferunt iis, quibus pessimum illud et immedicabile venenum, quod mentibus occultant, instillare potuerint. Ac plerique jam eorum ab Ecclesia ejecti sunt, cum fraus ipsorum esset detecta. Et infra ²⁵ : Unde ad nostram usque ætatem quicumque ejus sectam profitentur, cum se Christianam religionem, plenam molestiæ et sanctitatis, amplecti simulaverint, tamen et ad superstitiosum dæmonum

cultum, quem abjicere visi fuerant, deinceps nihilominus relabuntur. Exstabant ergo Eusebii tempore quidam hæresis Simonianæ fautores. At cum plerosque, relictis eorum fraudibus, ex Ecclesia ejectos esse idem Eusebius testificetur, id certe indicio est nec dubio nec obscuro, eos tum paucos admodum fuisse, et quidem sub falso Christianorum nomine sese occultantes. Unde concludas necesse est, hæresim illam non diu postea perseverasse, et cito fuisse extinctam.

CAPUT IV.

De hæresi Menandri.

²⁶ Menander Samaritanus genere e vico Caparçeteia, Καπαρσετίας seu Χάβραι, oriundus, Simonis discipulus, ²⁷ majorem se antecessore ac præceptore suo jactabat. Quapropter nonnullis quibusdam erroribus impiæ magistri sui doctrinæ additis vel immutatis, novam condidit sectam, et hæresiarchæ titulum ac nomen promeruit. Is itaque cum Simon dixisset summam se esse Dei virtutem, docuit ²⁸ : Primam quidem virtutem incognitam omnibus, se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus, salvatorem pro salute omnium. His adjecit : Resurrectionem per id quod est in eum baptismum, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales. Cætera, eosdem ac præceptor suus errores et magicas artes consecratur.

Nonnullis autem explicatu difficile videtur, quo sensu Irenæus primum Menandri errorem esse dixerit, quod se præceptore suo Simone majorem jactaret, cum Simon summa Dei vis ab aliis voluerit audire, nequaquam vero Menander. Attamen si Irenæi verba attente perpendantur, haud ægre solvetur difficultatis illius nodus. Non alia quippe viri sancti mens esse videtur, nisi Menandrum se magistro suo, non virtute quidem et potentia, sed scientia et missione prædicasse majorem.

Quos Menandriana hæresis adversarios habuerit, accipies a Theodoro ²⁹, qui eam a Justino martyre, Irenæo, ac Origene scriptis expugnatam esse testatur. Neque ullus certe ibi unquam inficias nonnihil adversus illam a Justino et Irenæo memoriæ fuisse præditum. Verum tamen quem Theodoretus scribit in modum, ipsemet procul dubio quædam alia eorum scripta, quibus hæresim illam planius fusiusque confutabant, ibi indicasse videtur. Porro autem quæ Menander de baptismo suo, quo homines immortales fieri garriebat, adeo temere venditavit, ea Tertullianus egregie refellit, et ridicula esse demonstrat ³⁰. Neque tamen illud censemus adjiciendum, quod nonnulli Tertullianum rursus de eadem hæresi aliquid in Libro de præscriptionibus litteris mandasse opinantur. Nihil

¹⁸ Lib. de hæres. cap. 1. ¹⁹ Lib. 1 Hæret. Fab. cap. 1. ²⁰ Lib. vii Strom., p. 765. ²¹ Apud Euseb. lib. iv Hist., cap. 2. ²² Hæres. 21, 4. ²³ Lib. vi cont. Cels. ²⁴ Lib. ii Hist. cap. 2. ²⁵ Ibid. cap. 13. ²⁶ Theodoret. lib. 1 Hæret. Fabul. cap. 5. ²⁷ Epiphani. Hæres. 22. ²⁸ Iren. adv. Hæres. cap. 28. ²⁹ Lib. 1 Hæret. Fabul. cap. 2. ³⁰ Lib. de anima, cap. 50.

enim ibi de ea reperias, nisi in libri illius capite 45, quod ab impostoribus ibi assutum esse critici peritiores observant.

Non diu stetit illa Menandri hæresis. Justinus siquidem quamvis plures initio a Menandro deceptos esse agnoscat; paucos tamen suo tempore superstites extitisse non obscure declarat³¹; *Menandrum Antiochiæ multos arte magica decepsisse scimus... suntque adeo nunc quoque ab eo reliqui nonnulli, qui hoc sic profitentur*. Inde ergo Menandrianam hæresim ante Simonianam excidisse non absurde colliges; nisi eam in Saturnili et Basilidis sectas influxisse dixeris.

CAPUT V.

De hæresi Cerinthi.

Cerinthus ab ipso apostolorum tempore novæ hæreseos parens, in *Ægypto*, inquit Theodoretus³², plurimo tempore versatus, et in philosophiis scientiis eruditus, venit postea in Asiam, et discipulos suos de nomine suo appellavit. Cui concinit quidem Epiphanius, sed addit eos dictos fuisse Merinthianos: *Utrum vero, ait ille*³³, *Cerinthus ipse Merinthus alio nomine sit dictus, nescire me fateor, an præter hunc alter eo nomine appellatus exstiterit, adjutor illius et socius, id quidem soli Deo compertum est.*

Primum autem, teste Irenæo³⁴, Cerinthus: *Non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam separata, et distante ab ea principatitate, quæ est super universa, et ignorante eo qui est super omnia Deo. Christum autem, auctore Theodoro*³⁵, *duas in partes, seu personas a se invicem distinctas, dividebat; tradebatque Jesum secundum naturam ortum ex Joseph et Maria, temperantia autem, et justitia, et aliis virtutibus excelluisse. Vel ut ait Irenæus*³⁶: *Plus potuisse ab omnibus, et post baptismum descendisse in eum Christum ab ea principatitate, quæ est super omnia, figura columbe, et tunc annuntiasse incognitum Patrem, et virtutes perfectisse; in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu, et Jesum passum esse et resurrexisse, Christum autem impassibilem perseverasse, existentem spiritalem. Contra tamen Epiphanius*³⁷, ac post eum Augustinus³⁸: *Dicere, inquit, nihil est veritus passum quidem et crucifixum esse Christum, nondum tamen a mortuis excitatum, ac tum demum cum mortui resurgent omnes, excitandum. Unde merito quidem jure Cerinthianos secum invicem aperte pugnasse concludit.*

Nec minus hæresis illa sibi ipsi in eo adversabatur, quod: *Carne circumcidi oportere, verba sunt Augustini*³⁹, *atque alia hujusmodi legis, nimirum Mosaicæ, præcepta servari juberet. Nam eum a quo lex tradita sit, bonum negat esse, ait Epiphanius*⁴⁰,

*A cujus tamen legi, tanquam bonæ obtemperare videtur. Hinc etiam Cerinthiani, ut idem Epiphanius subdit*⁴¹: *Paulum penitus explodunt, propterea quod circumcisionem abdicavit. Philastrius vero arguit Cerinthum, quod et alios plures novi sæderis libros repudiaverit: Apostolum Paulum non accipit, Judam proditorem honorat, Evangelium secundum Matthæum solum accipit, tria Evangelia spernit, beatos martyres blasphematur. Neque tamen ab eo integrum Matthæi Evangelium acceptum fuisse auctor est Epiphanius*⁴²: *Matthæi Evangelio non integro, sed ex parte duntaxat utuntur, nimirum propter genealogiam, quæ ejus est carnis propria. Nec mirum; quando quidem ea Christi genealogia omnes errores funditus evertiebantur.*

B Caius autem apud Eusebium Cerintho errorem Chiliastarum tribuit⁴³: *Per revelationes a se, ignquam a magno Apostolo conscriptas, portenta quadam, quasi ab angelis sibi ostensa commentus, nobis introducit, affirmans post resurrectionem regnum Christi in terris futurum, ac rursus homines Hierosolymis degentes, cupiditatibus et voluptati corporis obnoxios fore; additque mille annorum spatium in nuptialibus festis transactum iri. Unde etiam Chiliastæ, inquit Augustinus*⁴⁴, *sunt appellati. Id confirmat Eusebius hac Dionysii Alexandrini auctoritate: Aitunt eum, Cerinthum, librum composuisse, indito Joannis nomine, dum auctoritatem figmentis suis ex Joannis nomine mutuari vellet. Sed de hoc ridiculo Cerinthi commento alibi dabitur fusius disputandi locus.*

C Visum est nonnullis eos, qui viventes baptismo non fuerunt abluti, post mortem ab iis hæreticis sacramento illo fuisse initiatos. Verum cum ii solo Epiphani, quem de aliis potius hæreticis ibidem loqui plures existimant, testimonio iungantur, id isti vel negant omnino, vel penitus incertum esse contendunt.

Quanto horrore Cerinthus Joanni evangelistæ fuerit, discimus ex Irenæo⁴⁵, qui ab aliis se accepisse testatur, Joannem, cum lavandi causa balneum Ephesi esset ingressus, viso intus Cerintho, mox illotum ex balneo profugisse, atque in hæc prorupisse verba: *Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus. Epiphanius igitur, qui hæc Ebioni tribuit, memoria procul dubio lapsus est. Neque tamen ad expugnandam Cerinthi hæresim ibi stetit divinus plane Joannis ardor et studium. Ille enim, ut tradit Hieronymus*⁴⁶: *Script sit evangelium, rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos. Epiphanius*⁴⁷ *autem arbitratur Jacobum aliosque apostolos adversus eundem hæresiarcham literas in hæc verba Antio-*

³¹ Apolog. 2. ³² Lib. 11 Hæret. Fabul. cap. 5. ³³ Hæres. 28. ³⁴ Lib. 1 Adv. hæres. cap. 25. ³⁵ Loc. cit. ³⁶ Loc. cit. ³⁷ De hæres. § 8. ³⁸ Loc. cit. § 6. ³⁹ De hæres. cap. 8. ⁴⁰ Loc. cit. ⁴¹ Lib. de hæres. ⁴² Loc. cit., § 5. ⁴³ Lib. III Hist., cap. 28. Vid. Theodor. loc. cit. et eundem Euseb. lib. VII Hist., cap. 25. ⁴⁴ Loco cit. ⁴⁵ Euseb. lib. III Histor. cap. 28. et lib. IV, cap. 14. et ipse Irenæus lib. 3, adv. Hæres. cap. 5 et Theod. lib. II. ⁴⁶ De script. eccles., in Joan. ⁴⁷ Hæres. 28, § 2.

chiam direxisse: *Quoniam cognovimus quosdam a nobis ad vos esse profectos*, etc. Nullus quoque dubitat Petrum et Paulum, eodem penitus evertendi erroris amore succensos, contra ipsum inito certamine, hæresim ejus confutasse et profligasse. His Theodoretus adjungit Caium, Dionysium Alexandrinum, Justinum martyrem, Irenæum atque Origenem. Porro autem cum non alios qui contra Cerinthum pugnaverint, commemoret vñ ille doctissimus, hinc non leve ducitur argumentum hæresim illam, circa Origenis tempora extinctam, nullos amplius habuisse fautores. Certum tamen est præcipuos Cerinthi errores ab aliis postea adoptatos fuisse hæreticis, qui nova sectis suis, ut dicemus, nomina imposuerunt.

CAPUT VI.

De hæresi Ebionis.

Ebion cujus nomen apud Patres doctissimos⁴⁴, idem ac mendicus sonat, a Mario Mercatore⁴⁵ vocatur philosophus et stoicus philosophus. Eruditus autem scriptor quidam nomen mendici ipsi inditum putat, quod spretis divitiis, voluntariam paupertatem profiteretur. Verum Epiphanio Ebionitæ se mendicos prædicant, quod apostolorum tempore mos esset bona sua distrahere, et ad illorum pedes abjicere.

Quo autem loco et tempore orta sit Ebionis hæresis idem Epiphanius his verbis declarat⁴⁶: *Hujus factionis exordium post Hierosolymitanæ urbis excidium cæpit. Quo tempore Christiani omnes cum in Peræa degerent, atque in urbe Fella potissimum, quæ in Decapolitana provincia est... prope Batanæam ac Basanitidem; cum illic, inquam, domicilium collocassent, hinc Ebioni data est propagandi erroris occasio. Qui in pago quodam Cocabe, in regione Carnaimorum, Arnemi, et Astarotharum, et Basanitidæ tractu habitare cæpit, quemadmodum velus ad nos usque fama pertulit. Postea vero* adjicit⁴⁷: *In Asia ac Romæ errorem suum disseminavit. Cum itaque urbs Hierosolymitana juxta peritiorum chronologiam anno Christi 70 capta fuerit ac diruta, per id ferme tempus Ebion in locis, ab Epiphanio commemoratis, errores suos disseminare cæpit. Nec longe abest ab hac sententia Hieronymus, qui Joannem, consurgente Ebionis hæresi, Evangelium suum scripsisse affirmat⁴⁸: Scripsit Evangelium adversus Cerinthum.... et maxime nunc Ebionitarum dogma consurgens.*

Errores vero Ebionis iidem propemodum erant, ac Cerinthi; ita ut ille a quibusdam, quod tamen indubitatum omnino non est, ejusdem Cerinthi discipulus fuisse asseratur. Docebat autem Christum merum esse hominem, ex Maria et Joseph humano

more procreatum; ipsumque Filium Dei progressionem quadam virtutis, verba sunt Epiphanii⁴⁹, et conjunctione cum Deo factum: proindeque adoptivum duntaxat esse Dei Filium, ut eidem Ebioni exprobrat Mercator. Sectatores tamen Ebionis non uno eodemque modo hunc magistri sui errorem secuti sunt: Alii enimvero ab his eodem nomine nuncupati, inquit Eusebius⁵⁰, absurdam eorum sententiam rejicientes, Christum quidem ex Virgine et Spiritu sancto genitum esse non negant: sed iidem nihilominus cum Christum, utpote Deum, Verbum, ac sapientiam Patris, ante omnia substitisse minime fateantur, in eandem cum prioribus sententiam delapsi sunt. Unde etiam Epiphanius⁵¹: Alii aliter de Christo pronuntiant.... Nonnulli enim ex eis Adamum fuisse Christum prædicant... Alii e cælo Christum esse confitentur, sed ante omnia creatum, ac spiritum quemdam esse, angelisque præstare, atque omnium rerum dominatum tenere. Qui cum perpetuam illic habitationem sortitus sit, quoties libuerit, in hæc infima delabitur, quemadmodum in Adamo descendit, et patriarchis corpore circumfusus apparuit, velut cum ad Abrahamum, Isaacum et Jacobum adiit. Idem denique postremis temporibus venit, Adami corpore contextus, et homo visus est, et in crucem sublatus surrexit, et ascendit in cælum. Rursus ubi libuerit, ita se rem habere negant, in eumque duntaxat sese sanctum infudisse Spiritum, qui est Christus, eumque qui Jesus vocatus est, induisse. Et intra⁵²: Duos a Deo constitutos esse assunt, Christum et diabolum, quorum illi futuri, huic præsentis sæculi potestas est commissa: idque adeo omnipotentis illius mandato ad cujusque postulationem esse factum, etc.

Hanc porro opinionum divisionem et differentiationem Elxæo pseudoprophetae tribuendam esse suspicatur. Quidam vero hunc Elxæum, seu Elceai peculiaris cujusdam hæresis, quæ ab illius nomine Helcesaitarum dicta est, tradunt fuisse auctorem. Illius porro errores ab Eusebio⁵³ et Theodoro⁵⁴ notantur; sed eam simul natam, simul extinctam idem Eusebius in ecclesiastica sua Historia testatus est. Citatum a nobis illius locum si adire volueris, lege etiam in eum Valesii notas et animadversiones.

Ebionitæ autem præterea docebant omnes lege Mosæica teneri, servandamque Sabbati celebrationem, quamvis Dominicam quoque diem in Resurrectionis Christi memoriam ipsimet observaverint. Quapropter ii juxta Irenæum⁵⁵: Paulum recusant, apostatam cum legis dicentes.... solo autem eo quod est secundum Matthæum Evangelio utuntur. His quæ de Evangelio Matthæi dicuntur, concinit Theodo-

⁴⁴ Origen. lib. ii cont. Cels. et lib. iv Periarth.; Euseb. lib. iii Hist. cap. 37; Epiphanius, hæres. 30; Theodor. Hær. Fabul. cap. ii. ⁴⁵ Mercat. Anathem. Nestor., 12. ⁴⁶ Hæres. 30, § 1. ⁴⁷ Ibid. § 18. ⁴⁸ De script. eccles., in Joan.; Tertul. Lib. de carne Christi, cap. 18. Origen. homil. 17 in Luc.; Hieronym. De script. eccles. ⁴⁹ Hæres. 30, § 18, et Euseb. lib. iii Hist. cap. 27. ⁵⁰ Loc. cit. ⁵¹ Hæres. 30, § 3. ⁵² Ibid. § 16. ⁵³ Ibid. § 3. ⁵⁴ Euseb. lib. ii Hist. cap. 30. ⁵⁵ Theod. lib. ii Hær. Fab. cap. 7. ⁵⁶ Loc. cit.

retus; addit tamen Epiphanius⁴¹: *Quoniam ne integrum quidem habent, sed adulteratum et mutilum; atque iis omnibus, quæ ad genealogiam Christi spectant, inde abrasit, id ipsum Hebraicum vocant.* Quid ergo, inquires, Mercatori faciemus, qui de Ebione hæc scribit: *Christum in Dei filium adoptatum ausus est prædicare, asserens se Matthæi, Marci et Lucæ evangelistarum auctoritatem secutum?* Aiebant nonnulli Mercatorem de Ebione, alios vero Patres de ejus loqui discipulis. At id quod vero videtur similis, ii subjungunt, tres illos evangelistas ab Ebione, ut ait Mercator, citatos, non ideo quidem quod admittenda putaret illorum Evangelia, sed ut eorum auctoritatem contra Catholicos, qui eam divinam esse credebant, argumento, ut loquuntur, ad hominem urgeret. Cæterum si quid aliud senserit Mercator, certe opinio illius aliorum Patrum sententiæ præferenda non est.

⁴² Prædicabant insuper Ebionitæ Christum veritatis esse prophetam... Prophetas vero, non veritatis, sed intelligentiæ esse prophetas, proindeque Jesum salum esse prophetam. Et paulo superius: Abrahamum, et Isaacum, ac Jacobum, et Moysen, atque Aaronem admittunt, una cum Jesu, qui Moysis duntaxat successor, neque quidquam amplius fuerit. Secundum hos nullum alium ex prophetis asciscunt, sed cum execratione proscribunt ac derident, puta, Davidem, et Salomonem, atque Isaiam, Jeremiam, Danielelem, Ezechielem, quibuscum Eliam atque Eliseum repudiant. Si quis autem interrogasset: Unde igitur tenes quæ ad Moysen Abrahamumque pertinent? respondebant illico id sibi a Christo patesactum.

Alios eorum errores enumerando idem Epiphanius⁴³ dixerat: *Est hoc illis insuper in more positum, ut adolescentulos citra maturam ætatem ad nuptias compellant... neque vero unis duntaxat nuptiis affinitates inter se conjungunt, sed si cui divortium facere libuerit, ac novum inire matrimonium, ad tertias et septimas usque nuptias permittunt.* Superius vero⁴⁴: *Hodie, inquiebat, virginitas apud illos et castitas omnino prohibetur... Nam olim de virginitate gloriari solebant, nimirum ob Jacobum fratrem Domini, adeoque libros suos ad seniores et virgines inscribunt.*

Tradit etiam⁴⁵ Ebionem discipulosque ejus ab alimentis omnibus reliquoque, quod carne constet, abstinuisse; quod illa e corporum coitu concubituque gignantur. Nec pigebit ex eodem Epiphanio⁴⁶ observare Ebionitas quotidie lavasse, et quotiescunque aliquid impuri se tetigisse arbitrabantur. Quam consuetudinem ut Petri auctoritate firmarent et exemplo: Petrus, inquiebant, lavabat quotidie, priusquam cibum sumeret. Pergit idem Epiphanius⁴⁷: *Baptismo quoque præter quotidianum illum initiatur, et ex Christianorum Ecclesiæque imitatione*

A mysteria quædam quotannis celebrant, in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem meram aquam adhibent.

Idem adhuc Epiphanius⁴⁸ memorat eosdem hæreticos, at magnum erroribus suis auctoritatis pondus tribuerent, sacra apostolorum nomina quibusdam libris, a se confictis, præfixisse: *Apostolorum alios Actus circumferunt, in quibus plurima sunt impietatis illorum vestigia, ejusque potissimum auctoritate libri ad oppugnandam veritatem armantur.* Ex infra⁴⁹: *Apostolorum nomina, quo facilius sectatores suos pelliciant, per simulationem admittunt, quibus etiam confictos quosdam a se libros inscribunt, velut a Jacobo, Matthæo, ac reliquis discipulis editos, inter quæ Joannis etiam apostoli nomen admiscent.* Testatum denique faciunt, librum qui *Circuitus Petri*, et a Clemente conscriptus esse ferebatur, iisdem hæreticis usui fuisse.

Qua cura Epiphanius errores Ebionitarum recenset, eadem plane diligentia eos, a quibus rejecti et destructi sunt, luculenter ostendit: Porro, inquit ille, non Joannes modo, sed et omnes prorsus apostoli Ebionis fidem repudiant, et a suis dogmatibus, atque apostolico illo charactere alienam judicant; id quod unicuique perspicuum est. Vidimus supra ex Hieronymo Joannem in primis adversus consurgens Ebionis dogma, suum edidisse Evangelium. Nullus porro dubitandi locus est, quin divini illi pugiles plenam perfectamque adversus hos fidei et catholicæ veritatis hostes victoriam reportaverint. Et certe jam monuimus illos a suis primordiis varias in partes scissos fuisse, et inter se divisos. Quid autem aliud ex hac dissensione sequi potuit, quam integra hujus sectæ ruina, excidiumque certum et celerrimum. Non ibimus tamen indicias plures Ebionis errores ab aliis postmodum hæreticis renovatos, sed ii profligatum ab apostolis Ebionitarum nomen, sibi deinceps arrogare non ausi sunt.

CAPUT VII.

De hæresi Nazaræorum.

Quamvis Nazaræi a quibusdam Christiani hæretici, a nonnullis nec Christiani, nec Judæi, ab aliis denique iisdem ac Ebionæi erroribus implicati dicantur, illi tamen, si Epiphanio⁵⁰ fides, meri erant Judæi: *Neque Jessæos se ipsos vocant, neque Judæorum vocabulum retinent, neque se Christianos, sed Nazaræos de illa loci appellatione nuncupant, cum interim meri sint Judæi, neque aliud præterea.* Et sectione nona: *Judæi potius quam cujusvis alterius generis sunt, tametsi Judæis sint inimicissimi; neque enim Judæorum posteri solent capitali illos odio prosequuntur, sed et mane ac meridie et ad vesperam, ter de die, cum in synagogis suis ad orandum conveniunt, diris illos deovent, ac solemni imprecatione proscribunt.* Idem tamen paulo aliter, et planius il-

⁴¹ Epiphani. loc. cit., § 15. ⁴² Epiphani. loc. cit., § 18. ⁴³ Ibid. ⁴⁴ Ibid., § 2. ⁴⁵ Ibid., § 15. ⁴⁶ Ibid., § 2, 15 et 22. ⁴⁷ Ibid., § 16. ⁴⁸ Ibid. ⁴⁹ Ibid., § 23. ⁵⁰ Hæres. 29 § 7.

lud desuare videtur his verbis : Hoc igitur uno tam A usus indifferens seminarum. Hi neo ab iis, quæ idolis a Judæis, quam a Christianis differunt : ab illis quidem quod in Christum credant ; a Christianis vero quod Judaicis ritibus implicantur.

Hos autem iisdem propemodum ac Ebionæi erroribus imbutos docet idem Epiphanius ⁷¹ : Ambo collatis inter se capitibus, suam alter cum altero improbitatem ac nequitiam communicavit. Atque etsi quædamtenus a se mutuo dissideant, in excogitando tamen pravisimo dogmate sese invicem expresserunt. Utrum vero ipsis et cum Cerinthianis eodem modo convenerit, anceps ille est : De Christo vero, inquiebat ⁷², certo affirmare nequeo, utrum Cerinthi, vel Merinthi impietate illa decepti, simplicem illum hominem asseverent, ac uti sese res habet, per Spiritum sanctum de Maria Virgine genitum esse fateantur. Theodoretus vero brevius planiusque edisserit, qui fuerint Nazaræi, et quæ eorum hæresis, quo tempore exorta, et a quibus tandem expugnata : Nazaræi Judæi sunt, Christum honorantes, tanquam hominem justum, et Evangelio utuntur, quod secundum Petrum dicitur. Has hæreses, inperante Domitiano, constatas auctor est Eusebius. Contra quas scripsit Justinus philosophus et martyr, et Irenæus successor apostolorum, et Origenes.

Hic autem obiter observa illud difficultate omni non carere, quod ait eos usos Evangelio κατὰ Πέτρον, quandoquidem affirmat Epiphanius illud secundum Matthæum, et Hebraice scriptum fuisse ⁷³ : Est vero, inquit, penes illos Evangelium secundum Matthæum Hebraice scriptum, et quidem absolutissimum. Hoc enim certissime, prout Hebraicis litteris initio scriptum est, in hodiernum tempus usque conservant. Hæc sane assertio tam certa et perspicua scrupulum sane et quamdam dubitationem injicit, num aliquod in textum Theodoretum mendum irrepserit, vel ipse falsus sit, aut memoria lapsus ; ac pro κατὰ Πέτρον apud ipsum legi debeat, κατὰ Ματθαῖον. Et certe huic conjecturæ favet Hieronymus, ubi dixit ⁷⁴ : In Evangelio quo utuntur Nazaræi, et Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthæi authenticum. Idem alibi repetit ⁷⁵, ac tandem docet Evangelium non Matthæi sed Marci Petro fuisse attributum ⁷⁶ : Sed et Evangelium secundum Marcum, qui auditor ejus et interpres fuit, hujus, Petri, esse dicitur.

CAPUT VIII.

De hæresi Nicolaitarum.

Nicolaitæ novam quoque primo sæculo sectam commenti sunt. Errores eorum paucis verbis exposuit Irenæus ⁷⁷ : Indiscrete vivunt, nullam differentiam esse dicentes in merchando, et idolothytum edere. Augustinus autem paulo dilucidius ⁷⁸ : Placet

Barbelonem nescio quam celebrant, cui in octavo cælo domicilium attribuunt. Hanc a Patre productam affirmant, matrenique alii Jaldabaoth, alii Sabaoth faciunt... alii Prunicam quamdam, alii Caulauchauidam eandem venerationem deferunt, quo nomine unum ex principibus appellant... Alii dicunt initio tenebras, ac voraginem, et aquam fuisse, quæ a se invicem spiritus secreverit. Verum tenebræ contra spiritum iracundia ac furore percitæ, sursum excurrentes, cum eo congressæ sunt. Inde matris nescio quæ, genita prodiit, quæ ejusdem spiritus consuetudinem appellat, ex eaque quatuor æones producti sunt, ab iis quatuor decem alii procreati, item dextra sinistraque, nec non lumen et tenebræ. Secundum hos omnes turpem quenidam æonem editum narrant, eumque cum ea, quam paulo ante diximus, matrice coisse ; et ab utroque deos, atque angelos, et dæmones, ac septem spiritus ortum habuisse. Subjungit tandem : Certos libros Jaldabaoth nomine inscriptos, ac commentitios habent.

Hos hæreticos, si Irenæum ⁷⁹ et Eusebium ⁸⁰ audias, Joannes his verbis in Apocalypsi notat ⁸¹ : Sed hoc habes boni, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi. A quibus autem sint oppugnati, accipies a Theodoro ⁸² : Contra hos, inquit, scripsit Clemens, et Irenæus, et Origenes, et Hippolytus episcopus et martyr. Quam vero feliciter contra eos pugnaverint, colligas ex victoria ab eis perquam citissima reportata. Etenim hæc hæresis, teste Eusebio ⁸³, brevissimo temporis spatio permansit. Ex hoc tamen fonte corruptissimo fluxerunt Gnostici, alique complures, de quibus Epiphanius ⁸⁴ : Ab hoc fonte, ait, derivati, ac pessime in mundum introducti sunt hæretici illi, qui eam sibi, quam falso nominant, cognitionem vindicant, cujusmodi sunt Gnostici, Phibionitæ, et quibus ab Epiphane nomen est iudicatum. Tum etiam Militares, Levitici, alique complures. Quorum quilibet hæresim propriam, ad animi sui affectiones accommodans, sexcentas nequitiae vias excogitavit. Atque inde procul dubio orta est, ea quam supra memoravimus, hos inter hæreticos de barbaris principum nominibus dissensio.

Quis autem hujusce hæreseos auctor fuerit, non ita promptum est definire. Plurimi existimant non alium fuisse quam Nicolaum, unum ex septem illis Ecclesiae diaconibus, qui ab apostolis electi et inaugurati sunt. Et hæc quidem fuit Irenæi ⁸⁵, Epipha-

⁷¹ Hæres. 30, § 2. ⁷² Hæres. 29 § 7. ⁷³ Hæres. 29, § 9. ⁷⁴ Lib. II Comment. in Matth. ad cap. XII. ⁷⁵ De scriptor. eccles., in Matth. cap. 27. ⁷⁶ Lib. de hæres., § 5. ⁷⁷ Hæres. 25, § 2, 3 et 5. ⁷⁸ Loc. cit. ⁷⁹ Lib. V Hist. cap. 29. ⁸⁰ Apoc. II, 6. ⁸¹ Lib. III Hæret. Fabul., cap. 1. ⁸² Lib. III Histor., cap. 29. ⁸³ Hæres. 25, § 2. ⁸⁴ Locis citatis.

nii et Philastrii opinio, quibus astipulantur Hilarus⁸⁷, Hieronymus⁸⁸, Isidorus⁸⁹, alique non pauci. In eorum tamen grege Tertullianus non annumerandus est. Nihil enim de Nicolao illo scripsit, nisi in capite 45 *Libri de præscriptionibus*: quod quidem caput eidem libro ab impostore quodam assutum fuisse jam observavimus.

Refragantur autem huic tot tantorumque virorum sententiæ scriptores nonnulli, aiuntque hos hæreticos, ut celeberrimo alicujus auctoris nomine fucum aliis facerent, hunc Nicolaum sibi falso ascivisse sectæ suæ principem. Scimus quidem in Ignatiana quadam epistola illud aperte asserti⁹⁰: *Fugite impuros Nicolaitas, falsum sibi nomen sumentes*; sed cum hæc verba interpolatoris sint, non vero Ignatii, ex his profecto nihil certi concludi potest. Quapropter opinionis illius fautores et patroni ex Clementis Alexandrini auctoritate validius eruunt argumentum. Is enim Nicolaitas arguit, quod in hæresis suæ confirmationem verba Nicolai prava in sensus detorquerent: *Tales sunt*, inquit ille⁹¹, *qui dicunt se sequi Nicolæum, adducentes ejus viri aliquid litterarum monumentis mandatum, sed ab eis detectum, nempe: Oportere carne uti. Sed ille quidem vir præclarus significabat oportere voluptates arcere et cupiditates, et hac exercitatione marcidas flaccidasque reddere carnis appetitiones et insultus. Qui autem instar hircorum sunt effusi in voluptatem.... decretum ipsius voluptatis, non autem viri apostolici sequuntur.* At Clemens Nicolaum haud dubie virum præclarum et apostolicum non appellasset, si tam pravæ hæreseos parens fuisset et auctor.

Quid plura? Idem Clemens omnem impuri criminis, ab iisdem hæreticis Nicolao inusti, suspicionem egregie depellit⁹²: *Cum autem de dicto Nicolao loqueremur, illud prætermisimus. Cum formosam, inquit, haberet uxorem, et post Servatoris assumptionem ei fuisset ab apostolis exprobrata zelotypia, in medium adducta muliere, permisit cui vellet eam nubere. Aiunt enim hanc vocem illi voci consentaneam, quæ dicit, quod carne uti oporteat, ejusque factum et dictum absolute, et inconsiderate sequentes, qui ejus hæresim persequuntur, impudenter effuseque fornicantur. Ego autem audio Nicolaum nullum unquam alia, quam ea quæ ei nupserat, uxore usum esse, et ex illius liberis filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitii erat depulsio atque expurgatio in medium apostolorum circumactio uxoris, cujus dicebatur laborare zelotypia; et continentia a voluptatibus quæ magno studio parantur, docebat istud: uti carne, hoc est exercere carnem. Neque enim, ut existimo, volebant convenienter Domini præcepto duobus dominis servire, voluptati et Deo. Ita ille et verba Nicolai male interpretata, et errores illi falso imputatos esse de-*

monstrat, Clementi astipulatur post Eusebium Theodoretus. Ex allato quippe Clementis testimonio sic ille concludit⁹³: *Ex quibus liquido convincitur, falso sibi de hujus appellatione nomen arrogare Nicolaitas.* Eusebius vero⁹⁴: *Hi Nicolaum quemdam unum, ex illis, qui ad curam inopum gerendam, una cum Stephano ab apostolis constituti fuerant ministri, sectæ suæ auctorem jactabant.* Quid aliud hoc verbo jactabant, innuit Eusebius, quam Nicolaum hujus hæreseos non esse auctorem?

Porro autem quid de hac quæstione, quam tantorum Patrum auctoritas dubiam reddit, statuendum sit, ab aliis lubentius audiemus. Enim vero Irenæus et Clemens, antiquiores et præcipui utriusque opinionis fautores, coævi erant, et a Nicolai temporibus tam parum remoti, ut ab ejusdem Nicolai amicis aut discipulis potuerint facile discere, num ab illo vere profecta sit ea hæresis. Et Clemens quidem se id non indiligenter investigasse significat. Quid vero quod in ejus opinionis firmamentum adducj illud potest, quod hæreticis in more positum sit magnum sibi quemdam hæreseos suæ advocare auctorem? Neque tamen eo repudianda est Irenæi sententia, quia ab uno ex septem primis Ecclesiæ diaconis hæresim illam ortum suum: duxisse improbabile videatur. Nam cum Christus ab uno e suis apostolis, ne doctrinam suam propagaret, ad necem sit venditus, potuit et unus ex septem illis diaconis alicujus hæreseos inventor esse ac promulgator.

CAPUT IX.

Quæ ex hac hæreseon descriptione utilitas?

Quorsum, inquires, illa tot hæreseon descriptio ac historia? Nonne illi humanæ mentis monstruosissimi partus perpetuo silentio sepeliendi erant? Quid vero ex hac odiosa molestaque commemoratione in Ecclesiam emolumenti, et in lectores utilitatis? Non minimum certe. Nam præterquam quod hæreseon cognitione nonnunquam, uti diximus, obscuriores Patrum loci facilius intelliguntur, inde etiam intollerabilis hominum, nova semper molientium, superbia retunditur, ac tandem funesto hæreticorum casu Catholici fiunt cautiore. In primis autem ex hac errantium errorumque historia discunt omnes, quæ fuerit ab Ecclesiæ principio vera et catholica fides ac doctrina. Atque ne extra primum Ecclesiæ sæculum excurrat oratio, ex his quæ a nobis hactenus disputata sunt, liquido colligitur, quid de præcipuis fidei nostræ articulis, quos respuebant hæretici, iis temporibus sit assertum et definitum. Verum enim vero cum Ecclesiæ Patres erroris hæreseosque eos condemnant, qui Christum merum hominem, ex Maria et Joseph, non secus ac cæteros homines, genitum, nec Patri æterno æqualem asserere ausi sunt, inde concludas oportet eosdem Patres fide certissima credidisse Christum esse Fi-

⁸⁷ Cap. 25 in *Matth.* ⁸⁸ Epist. II ad Heliodor. post med., et epist. 48 ad Sabinian. cap. 3. ⁸⁹ Lib. III *Origin.* ⁹⁰ Epist. ad Trallens. ⁹¹ Lib. II *Stromat.*, post med. ⁹² Lib. III *Stromat.*, onge post init. ⁹³ Loc. cit. ⁹⁴ Lib. III *Histor.*, cap. 2.

lium Dei, Patri suo æterno æqualem, ex Maria Virgine, sola Spiritus sancti virtute editum. Hinc autem rursus colligas necesse est orthodoxam de Christi divinitate, unaque illius cum Patre substantia, seu consubstantialitate doctrinam a Patribus primi Ecclesiæ sæculi, et longe ante Nicænum concilium fuisse traditam, assertam et propugnatam. dein quilibet et de aliis quibusque erroribus, quos ab hæreticis defensos, a Patribus rejectos esse diximus, iudicium ferre debet.

Alia quoque ex hisdem hæreticis inde nata est Ecclesiæ utilitas, quod ii Ecclesiæ Patribus suos adversus hæreses libros et tractatus quos fortassis nunquam edidissent, scribendi dederint occasionem. His ergo hæreticis, licet invitis et sæpius reclamantibus, debemus pretiosa illa tantorum virorum monumenta, ex quibus sacrorum fidei dogmatum traditio ad nos usque deducta est. Neque aliud hac in re magis lugendum, quam quod omnia ejusmodi scripta ad nos non solum non pervenerint, sed nec ulla plurimum exstet amplius memoria, nec ullum eorum ullibi nobis vestigium supersit.

CAPUT X.

De scholarum Christianarum origine.

Adversum hæreticos non calamo duntaxat et scriptis, sed viva etiam voce, variisque sermonibus decertabant scriptores nostri, Christianosque cum morum præceptis, tum fidei doctrina erudiebant. Illos autem ea docebant in locis privatis, ac quandoque publicis, quantum pacatiora persecutionum tempora id ferebant, vel eos summus martyrii ardor ad prædicandam fidem impellebat. Ac primum quidem extra controversiam est apostolos, atque eorum discipulos in vicorum urbiumque plateas et compita, in Judæorum synagogas et scholas gentilium sese incredibili prorsus ardore idcirco contulisse, ut Evangelium Christi, et sacram ejus doctrinam annuntiarent, eamque persuaderent omnibus. Et sane Paulus cum Athenas venisset: *Disputabat in Synagoga cum Judæis et colentibus, et in foro per omnes dies ad eos, qui aderant. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disserebant cum eo*⁹⁷, etc. Cum autem Ephesi moraretur: *Ingressus in Synagogam cum fiducia loquebatur per tres menses, disputans et suadens de regno Dei. Cum autem quidam indurarentur et non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis, segregavit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cujusdam. Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini Judæi atque gentiles*⁹⁸. Nullus autem dubitandi locus est, quin Paulus, alique apostoli, similes aliis in locis disputationes instituerint.

In privatas vero domos sæpius ii cgebantur, quo sacra mysteriorum nostrorum cognitione eos

A imbuerent, qui divinis eorum sermonibus ad fidem adducti, Christianam religionem, pristinis erroribus depositis, vel publica sinceraque professione erant amplexati, vel jam jam amplexaturos se esse, certo pollicebantur. His autem, ut plenius fidei Christianæ præceptis et dogmatibus informarentur, quosdam præciebant, quos Apostolus ipse doctores appellat, et a cæteris fere omnibus Ecclesiæ ministris aperte discernit. De iis quippe hunc in modum ille ad Ephesios scribit: *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam vero prophetas, alios autem pastores et doctores*⁹⁹. Et ad Corinth. : *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores*¹⁰⁰. Porro autem illud doctoris munus episcopis potissimum delatum esse idem non obscure docet prima ad Timotheum Epistola: *Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse.... hospitalem, doctorem*¹⁰¹. Ad Titum vero: *Oportet episcopum sine crimine esse.... amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem; ut volens sit exhortari in doctrina sacra, et eos qui contradicunt arguere*¹⁰².

Idem tamen doctoris officium aliis, episcopo inferioribus, nonnunquam demandabatur. Rursum enim Paulus ad Timotheum: *Qui bene, inquit, præsent presbyteri, duplici honore digni nabeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina*¹. Quod si ea presbyteri voce episcopos ipsos designari pertinacius contendas, et tu ipse fatearis necesse est duplicis generis fuisse episcopos, quorum nonnulli, Paulo teste, in verbo et doctrina laborabant. Verumtamen et alios ab episcopis munia doctorum obisse haud obscure demonstrant ea Actorum verba: *Erant autem in Ecclesia Antiochiæ prophetæ et doctores, in quibus et Barnabas et Simon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis, et Manahen, qui erat Herodis Tetrarchæ collactaneus, et Saulus*². Hos enim omnes et singulos ad dignitatem episcopalem evectos fuisse quis audeat affirmare?

Ad scholarum porro originem illud magis pertinere forsitan videbitur, quod Timotheo adhuc scribit Paulus: *Quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere*³. Ex his quippe verbis duo, quæ ad institutum nostrum maxime conducunt, non inepte sane colliguntur. Primo quidem Paulus Timotheum doctrina Christiana erudierat, per multos testes, id est, coram multis, qui eum et docentem audierant, et traditæ Timotheo doctrinæ locupletissimi testes erant. Atqui si Paulus Timotheum aliosque, qui eum audiendi causa in eundem locum convenerant, sic doctrina fidei instituit, quis inficiabitur ipsum eodem docendi modo alios quoque discipulos suos hisdem imbuisse institutis? Secundo Paulus Timotheo præcipit alios docere, id est eadem quæ ab ipso audierat, aliis eadem methodo tradere. Quod

⁹⁷ Act. xvii, 17. ⁹⁸ Act. xix, 8. ⁹⁹ Ephes. iv, 11. ¹⁰⁰ I Cor. xii, 28. ¹⁰¹ I Tim. iii, 2. ¹⁰² Tit. i, 7, 9. ¹ I Tim. v, 17. ² Act. xiii, 1. ³ II Tim. ii, 2.

quidem et a successoribus ejus diligenter fuisse observatum, nullus, opinor, negaverit. At porro si iis locis, in quibus docentem Paulum tot tantique discipuli audierunt, nomen scholæ deneges, tibi quidem non omnino repugnabimus; modo ad illos primam Christianarum scholarum originem reducendam esse concedas.

Primo tamen Ecclesiæ sæculo, nondum elapso, quasdam Christianorum scholas, proprie dictas, jam institutas fuisse, deducto ex Eusebii *Historia* non levi plane argumento, colligi posse putamus. Ibi enim de Pantæno, Alexandrinæ scholæ præfecto, hæc leguntur⁴: *Per idem tempus, Commodi nimirum imperante, fidelium scholæ præerat vir doctrinæ causa celeberrimus, nomine Pantænus; quippe jam inde a priscis temporibus sacrarum litterarum schola, in eadem civitate, Alexandrina, fuerat instituta, quæ quidem nostra ætate adhuc perseverat.* Atqui Commodus ab anno 180 ad annum 193 Romani imperii frena moderabatur. Per hoc ergo tempus Pantænus scholæ Alexandrinæ præfuit. Cum itaque Eusebius eandem scholam a priscis temporibus institutam fuisse asserat, inde profecto non improbabilem ducimus conjecturam, jam a primo Ecclesiæ sæculo jacta fuisse scholæ illius fundamenta, nec eam alium fortasse quam Marcum evangelistam, primum Alexandriae episcopum, habuisse auctorem.

⁴ Euseb., lib. v *Hist.*, cap. 10.

Neque vero prima duntaxat hujus scholæ initia indicat Eusebius, verum etiam quid in ea doceretur tractaretque soleret, luculenter tum aperit, cum eam sacrarum litterarum scholam appellat. His siquidem verbis ille nobis aperte declarat sacras litteras, id est, sacros Veteris et Novi Testamenti libros ibi a doctoribus et magistris fuisse explicatos. Nec obscurius paulo post tradit huic sacrarum Scripturarum explicationi adjectam divinorum dogmatum explanationem: *Divinorum, inquit, dogmatum thesauros exposuit.*

Qua autem methodo id fieret, sic ipse ibidem docet: *Partim viva voce, inquit, partim scriptis.* In hac ergo Alexandrinæ Ecclesiæ schola et sacra Scriptura, et divina fidei Christianæ dogmata, partim viva voce, partim scriptis explanabantur. At cum Eusebius illud idem a priscis temporibus factum esse asseveret, nullus procul dubio negaverit eandem docendi methodum in antiquioribus ejusdem Ecclesiæ scholis, quidni et in aliis pluribus, fuisse observatam. Porro autem ante et post scriptos atque publicatos novi fœderis codices, apostoli eorumque discipuli Christianis eadem explicabant fidei dogmata, eaque prophetarum oraculis, aliisque Veteris Instrumenti testimoniis, ac tandem non solum divina Christi auctoritate, variisque miraculis, ejus nomine editis, confirmabant, sed sæpissime fuso etiam sanguine consignabant.

S. CLEMENS I

PONTIFEX ROMANUS.

NOTITIA EX LIBRO PONTIFICALI DAMASI PAPÆ.

(Mansi, Concil., I, 83. — Cf. variorum notas ad hunc locum Libri Pontificalis, Patr. Latine t. CXXVII, col. 1079.)

Clemens natione Romanus, de regione Cælio monte, ex patre Faustino, sedit annis 9 [mens. 11, d. x]. Fuit autem temporibus Galbæ et Vespasiani, a consulatu Tragali [Trachalæ] et Italici, usque ad Vespasianum nono et Titum. Illic cum multo liberos zelo fidei et Christianæ religionis scriberet, martyrio coronatur. Hic fecit vii regiones dividi notariis fidelibus Ecclesiæ, qui gesta martyrum sollicitè et curiose, unusquisque per regionem suam, perquirerent. Hic fecit duas epistolas, quæ Canonice nominantur. Hic ex præcepto B. Petri suscepit Ecclesiæ pontificatum gubernandum, sicut ei fuerat a Domino Jesu Christo cathedra tradita vel commissa. Tamen in Epistola quæ ad Jacobum scripta est, qualiter ei commissa est a B. Petro Ecclesia, reperies. Ideo Linus et Clemens ante eum conscribuntur, quia ab ipso Principe apostolorum, ad ministerium sacerdotale exhibendum sunt episcopi ordinati. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros decem, diaconos duos, episcopos per diversa loca quindecim. Obiit martyr anno Trajanæ tertio. Qui etiam sepultus est in Græcia 1x Kalend. Decemb. Et cessavit episcopatus dies xxi.

VARIORUM PROŒMIA

HISTORICO-LITTERARIA

AD EPISTOLAS SANCTI CLEMENTIS I PAPÆ.

I.

EX EDITIONE COTELERII.

(Patres apostolici, Amstelædami, 1721, in-fol.)

VETERUM TESTIMONIA

DE SANCTI CLEMENTIS EPISTOLIS.

I.

S. IRENÆUS, lib. III, adversus Hæreses, cap. 3.

Interpretatio vetus.

Apud Eusebium Hist. eccl. l. v, c. 6.

Interpretatio Valesii.

Fundantes igitur et instruentes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his quæ sunt ad Timotheum Litteris meminit. Succedit autem ei Anacletus. Post eum tertio loco ab apostolis episcopatum

θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τοῦτο τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολαῖς μέμνηται· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνάκλητος· μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀπο-

Fundata jam et ædificata Ecclesia, beatissimi apostoli episcopatus officium Lino tradiderunt. Hujus Lini mentionem facit Paulus in Litteris ad Timotheum. Huic successit Anacletus. Post quem tertio ab apostolis loco pontificatum sortitus est Clemens;

S. IRENEUS, lib. III *adversus Hæreses*, cap. 3.*Interpretatio vetus.*

sortitur Clemens; qui et vidit ipsos apostolos, et contulit cum eis; et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum, et traditionem ante oculos haberet, non solus: adhuc enim multi supererant tunc, ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cæli et terræ, plasmato-

rem hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus. Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesia annuntiari, ex ipsa Scriptura qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem: cum sit vetustior epistola hiis qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium quæ sunt, commentiantur.

II.

CLEMENS Alexandrinus, *Στρωμ.* lib. I. cap. 7, edit. Oxon., an. 1715, tom. I, p. 359.

Ἐάν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ αὐθεντικὴν εἰσοδοὺν ζητῆς, ἀκούσῃ· Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν τοίνυν ἀνεωγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἦν ἐν Χριστῷ.

Quod si viam regiam et authenticum ingressum quæris, audies: *Hæc est porta Domini: justi intrabunt in eam*. Cum ergo multæ apertæ sint portæ in justitia, hæc in Christo iuvenienda est. CLEM. epist. 1, cap. 48.

IDEM, *ibid.*, lib. et cap. citi.

Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, κατὰ λέξιν φησὶ, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοξίμων· Ἦτω τις πιστός· ἦτω δυνατός τις γνώσιν ἐξεμπέιν· ἦτω σοφός ἐν διακρίσει λόγων· ἦτω γοργός ἐν ἔργοις. Eadem repetit Alexandrinus infra lib. VI, cap. 8, tom. II, p. 773.

Jam Clemens in epistola ad Corinthios his verbis inquit, exponens differentiam eorum qui sunt probati in Ecclesia: *Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretionem sermonum, sit stupendus in operibus*. Locus exstat in eodem cap. 48, epist. 1.

IDEM, *ibid.*, lib. IV, cap. 17, tom. I, pp. 609; 610.

Ναὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων, λέγει· Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς, κ. τ. λ. Hic Clemens Alex. capita e regione notata excerpit.

Porro autem Clemens apostolus in epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis quamdam Gnostici imaginem describens, dicit: *Quis enim apud vos diversatus, etc.* Epist. 1, capp. 4, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 53.

IDEM, *ibid.*, lib. V, cap. 12, tom. II, pag. 693.

Ἀλλὰ καὶ τῇ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολῇ· Ὁκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι.

Quin etiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: *Oceanus infinitus, et qui sunt post ipsum mundi*. Epist. 1, cap. 20.

IDEM, *ibid.*, lib. VI, cap. 8, tom. II, pag. 773.

Τοσοῦτ' ἂν γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι· ὁ Κλήμης, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶ.

Eo enim debet esse humilior, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. Epist. 1, cap. 48.

III.

ORIGENES, *Περὶ ἀρχῶν*, lib. II, cap. 3, num. 6, edit. Paris., 1733, tom. I, pag. 82.

Meminit sane Clemens apostolorum discipulus etiam eorum quos ἀντίχριστας Græci nominarunt, atque alias partes orbis terræ ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt

• Psal. cxvii, 20.

quisquam transire ad nos; quos et ipsos mundos appellavit, cum ait: *Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur*. Paucisque interjectis... Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare cum dicit: *Oceanus qui intransmeabilis est hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt*: qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei providentia agi regique significat, semina quædam nobis huiusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cœlestium et supercœlestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici: intra quem vel a quo (si qui illi sunt) putandi sunt contineri. Epist. I, cap. 20.

IDEM, in *Ezechiel.*, cap. 8, tom. III, pag. 422, A.

Φησὶ δὲ ὁ Κλήμης· Ὁκεανὸς ἀπέχεται ἀνθρώποις, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι τοσαύταις διαταγαῖς τοῦ Θεοῦ διοικεῖνται.

Dicit quoque Clemens: *Oceanus impermeabilis hominibus, et qui post eum mundi, tantis Domini ordinationibus gubernantur*. Epist. I, cap. 20.

IDEM, in *Joan.*, tom. IX, part. II, pag. 145, edit. Huet. Colon., 1685.

Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοὶ τινες λοιμικῶν ἐναισιφάντων νοσημάτων ἑαυτοῦς ἡρόνια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ παραδεδώκασι· καὶ παραδέχεται ταῦθ' οὕτως γεγονέναι οὐκ ἁλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος, λέγοντος· Μετὰ Κλήμεντος, κ. τ. λ.

Relatum autem atque testatum apud gentiles est, multos cum pestilentes morbi grassarentur, se ipsos ut victimas pro patria tradidisse: atque hæc ita evenisse admittit non sine causa, historiis credens Clemens ille fidelis, cui testimonium perhibet Paulus dicens: *Cum Clemente*, etc. Epist. I, cap. 55.

IV.

Rufino interprete.

EUSEBIUS, *Hist. eccl.*, lib. III, cap. 16

Valesio interprete.

Hujus Clementis epistola habetur ad Corinthios scripta, præcipua plane et valde mirabilis: quam velut ex persona Romanæ Ecclesiæ dicitur, cum dissensio apud Corinthios fuisset exorta. Quam epistolam in plurimis Ecclesiis publice legi, et veterum et nostris etiam temporibus constat. Verum de seditione facta apud Corinthios ac dissensione plebis, testis valde fidelis Hegesippus indicat.

Τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλῃ τε καὶ θαυμασίᾳ, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διατυπώσατο, στάσεως τῇ κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις Ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἐγνωμεν. Καὶ ὅτι γε κατὰ τὸν δηλούμενον, τὰ τῆς Κορινθίων κακίαν τε στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἡγέσιππος. Lege NICETIUM, lib. III, cap. 16.

Hujus igitur Clementis exstat epistola uno consensu recepta, eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit, cum apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque Ecclesiis et nostra et superiori memoria palam recitari consuevisse comperimus. Porro supradicti Clementis tempore seditionem inter Corinthios esse commotam locupletissimus testis est Hegesippus.

Rufino interprete.

Clemens in epistola quam Corinthiis scribit, meminit Epistolæ Pauli ad Hebræos, et utitur ejus testimoniis. Unde constat, quod Apostolus tanquam Hebræis mittendam patrio eam sermone conscripserit, et ut quidam tradunt, Lucam evangelistam, alii autem hunc ipsum Clementem interpretatum esse. Quod et magis verum est, quia et stylus ipse epistolæ Clementis cum hac concordat, et sensus nimirum utriusque Scripturæ plurimam similitudinem ferunt. Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.

IDEM, *ibid.*, lib. III, cap. 38.

Τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογημένῃ παρὰ πάντων, ἣν ἐκ πρώτου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διατυπώσατο. Ἐν ᾗ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθεῖς, ἥδη καὶ αὐτολεξεῖ βῆτοισιν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος. σαφέστατα παρίστανται ὅτι μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα. Ὅθεν εὐχότως ἔδοξεν, αὐτὸ τοῖς λοιποῖς ἐγκαταλεχθῆναι γράμμασι τοῦ Ἀποστόλου. Ἑβραίοις γὰρ διὰ τῆς πατρῴου γλώττης ἐγγράφως ὠμιληχότος τοῦ Παύλου, οἱ μὲν τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, οἱ δὲ τὸν Κλήμεντα τοῦτον αὐτὸν, ἐρμηνεύσαι λέγουσι τὴν γραφὴν. Ὁ καὶ μᾶλλον εἴη ἂν ἀληθές, τῇ τὸν ὅμοιον τῆς φράσεως χάρακτῆρα τὴν τε τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴν, καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους

Valesio interprete.

Clementis illa (epistola) ab omnibus recepta, quam Ecclesiæ Romanæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. In qua cum multas inserat sententias desumptas ex Epistola ad Hebræos, iisdemque interdum verbis utatur, satis indicat opus illud nequaquam recens esse. Quamobrem cum reliquis Apostoli scriptis non sine causa hoc etiam recensitam videtur. Cum enim ad Hebræos patrio sermone scripsisset Paulus, alii Lucam evangelistam, alii hunc de quo loquimur Clementem, Epistolam illam esse interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur, cum præsertim et Clementis, et illa ad Hebræos Epistola eundem habeant stylum, nec

ἀποσώζειν· καὶ τῷ μὴ πόρρω τὰ ἐν ἑκατέροις τοῖς συγγράμμασι νοήματα καθεστάναι. Ἰστέον δὲ ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴ· οὐ μὴν ἐθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώσκον ἐπιστάμεθα· ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. Et infra : Ἡ μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογούμενη γραφὴ, πρόδηλος. Lege NICEPHORUM, lib. II, cap. 46, et lib. III, cap. 18.

Rufino interprete.

Sinul et de epistola Clementis quædam commemorat (Hegesippus) quæ etiam inserere huic operi nostro necessarium duxi.

Rufino interprete.

In hac ipsa scriptura meminit etiam (Dionysius) epistolæ Clementis ad Corinthios scriptæ; significans veteri instituto et antiqua consuetudine semper ipsam epistolam lectam esse in Ecclesia. Denique sic dicit : Beatam, inquit, duximus hodiernam Domini- cam diem, in qua legimus epistolam vestram, quam et semper ad nostri commonitionem legemus, sicut et illam priorem a Clemente ad nos scriptam.

Rufino interprete.

Utitur sane exemplis, etiam ex his libris qui a nonnullis minime recipiendi videntur : id est, ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Sirach quæ appellatur Ecclesiasticus apud Latinos : sed et de Barnabæ, et Clementis epistola ponit exempla.

EUSEBIUS Hist. eccl., lib. IV, cap. 22.

Ἀκοῦσαι γέ τοι πάρεστι, μετὰ τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα, ἐπιλέγοντος ταῦτα. Lege NICEPH., lib. IV, cap. 5.

Idem, ibid., lib. IV, cap. 23.

Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι. Λέγει γοῦν· Τὴν σήμερον κύριαν καὶ ἀγίαν ἡμέραν διηγάρμεν, ἐν ᾗ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν· ἣν ἔχομεν δεῖ ποτε ἀναγνώσκοντες θυθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσσαν. Lege NICEPH., lib. IV, cap. 8.

Idem, ibid., lib. IV, cap. 43.

Κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγόμενων Γραφῶν μαρτυρίαις· τῆς τε λεγομένης Σολομώντος Σοφίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα, καὶ Κλήμεντος, καὶ Ἰούδα. NICEPH., lib. IV, cap. 55.

V.

CYRILLUS Hierosolymitanus, Cateches. XVIII, cap. 8, edit. Paris., 1720, pag. 288, D.

Ἦδει Θεὸς τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀπίστιαν, καὶ ὅρ-
νον εἰς τοῦτο κατειργάσατο, φοβητικῶς καλούμενον.
Τοῦτο, ὡς γράφει Κλήμης, καὶ ἱστοροῦσι πλείονες,
μονογενὲς ὑπάρχον, κατὰ τὴν Αἰγυπτίων χώραν ἐν πε-
ριόδοις πεντακοσίων ἐτῶν ἐρχόμενον, δείκνυσι τὴν
ἀνάστασιν· οὐχ ἐν ἐρήμοις τόποις, ἵνα μὴ ἀγνωστῇ
τὸ μυστήριον γινόμενον, ἀλλ' ἐν φανερᾷ πόλει παρα-
γενόμενον, ἵνα ψηλαφηθῇ τὸ ἀπιστούμενον. Σηκὼν
γὰρ ἑαυτῷ ποιῆσαν ἐκ λιθάνου καὶ σμύρνης, καὶ λοι-
πῶν ἀρωμάτων, καὶ ἐν τῇ συμπληρώσει τῶν ἐτῶν
εἰς τοῦτον εἰσελθὼν, τελευτᾷ φανερώς καὶ σήπεται·
εἶτα ἐκ τῆς σαπίσης σαρκὸς τοῦ τελευτήσαντος,
σχώλη τις γεννᾶται· καὶ αὗτος αὐξήθεις, εἰς ὄρεον
μορφοῦται. Paucisque interjectis : Εἶτα περὶ σφύ-

A utriusque scripti sententiæ valde inter se discrepent. Sciendum tamen est alteram quoque Clementis epistolam circumferri. Verum hanc non perinde receptam atque approbatam fuisse, pro certo habemus : quandoquidem vetustiores ejus testimonio nequaquam usos esse comperimus. Et infra : Et Clementis quidem quæ genuina et omnium consensu recepta sint scripta, jam satis liquet. Lege MAXIMUM in prologo ad opera Dionysii.

Valesio interprete.

Postquam (Hegesippus) de Clementis ad Corinthios epistola quædam commemoravit, hæc addit, quæ nos, si placet, audiamus.

Valesio interprete.

In hac ipsa etiam epistola (ad Soterem) meminit (Dionysius Corinthius) Clementis epistolæ ad Corinthios scriptæ, quam ex prisca consuetudine in Ecclesia legi solitam esse testatur his verbis : Hodie, inquit, sacrum diem Dominicum transegimus, in quo epistolam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam epistolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus.

Valesio interprete.

In iisdem libris (Stromateis) affert (Clemens Alexandrinus) testimonia Scripturarum quæ a nonnullis repudiantur : nempe ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Jesu filii Sirach ; item ex Epistola ad Hebræos, et ex Barnabæ, Clementis, Judæque epistolis.

B Noverat Deus hanc hominum in credendo pervicaciam, atque ad id avem comparavit, phœnicem appellatam. Hæc, ut scribit Clemens, aliique complures narrant, cum sit unigena, in Ægyptiorum regionem quingentis quibusque annis adveniens, resurrectionem ostendit : non in desertis locis, ne res illa mysterium facta, lateret ; sed in urbe conspicua præsentem se sistens, ut manu contrectetur quod alioqui fidem non inveniret. Constructo enim sibi ex thure, myrrha cæterisque aromatibus nido, in hunc expleto annorum curriculo ingrediens moritur palam ac putrescit. Deinde ex putrefacta mortuæ avis carne vernis quidam enascitur ; hincque augmentum capiens, in volucrum conformatur,

σας ὁ προειρημένος φοῖνιξ, καὶ τέλειος οἷος ἦν ὁ πρότερος, φοῖνιξ γενόμενος, ἀνίπταται τοιοῦτος εἰς ἀέρα, οἷος καὶ ἐτετελευτήκει σαφεστάτην νεκρῶν ἀνάστασιν ἀνθρώποις ἐπιδείξας.

A Paucisque interjectis : Postea phoenix prædictus plumescit, perfectusque, qualis erat prior, phoenix factus, in aera talis avolat, qualis erat cum moretur, evidentissimam mortuorum resurrectionem hominibus ostentans. Epist. 1, cap. 25.

VI.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΥΣ, *Advers. Carpocratios*, Hæresi 27, num. 6.

Λέγει γάρ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· Ἀναχωρῶ, ἀκραιμ, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ· τισὶ τοῦτο συμβουλευόν· εὐρομεν γάρ ἐν τισὶν ὑπομνηματισμοῖς τοῦτο ἐγχεόμενον.

Dicit enim (Clemens) in una epistolarum suarum: *Recedo, abeo, instet populus Dei; nonnullis videlicet hoc modo consulens: nam in quibusdam commentariis ita scriptum reperimus. Epist. 1, cap. 54.*

ΙΔΕΜ, *Advers. Ebionæos*, Hæresi 30, num. 15.

Αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει ὥς ὅν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων, τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις Ἐκκλησίαις ἀναγιγνωσκομένων, ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτήρα ἢ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα· αὐτὸς γάρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται· αὐτὸς γάρ ἐγκωμιάζει Ἠλίαν, καὶ Δαβὶδ, καὶ Σαμψὼν, καὶ πάντας τοὺς προφῆτας, οὓς οὗτοι βδελύσσονται.

Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ ab eo scriptæ in sacrosanctis Ecclesiis leguntur. Ex quibus constat, longe ab iis quæ in *Circuitibus* illis sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem Clemens edocuit, et isti repudiant: ille Eliam, Davidem et Sampsonem omnesque prophetas commendat, quos hi detestantur.

VII.

HIERONYMUS, lib. *De viris illustribus*, cap. 15, cum vetere Græco interprete.

Κλήμης, περὶ οὗ Παῦλος ὁ Ἀπόστολος πρὸς Φιλιππησίους γράφων, λέγει· Μετὰ καὶ Κλήμεντος, κτλ., τέταρτος μετὰ Πέτρον Ῥώμης ἐπίσκοπος· δεύτερος γάρ Αἴνως ἐγένετο, τρίτος Ἀνέγκλητος, εἰ καὶ πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσι, δεύτερον μετὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον γεγενῆσθαι Κλήμεντα. Ἐγράψεν ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας Ῥώμης πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ Ἐκκλησίαν ἐπιστολὴν πάνυ θαυμαστήν, ἥτις ἐν φανεροῖς τόποις δημοσίᾳ ἀναγινώσκεται, τῷ χαρακτήρι τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς Παύλου συνάδουσα, οὐ μόνον νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ λόγοις. Καὶ ἀπλῶς μεγίστη ἐστὶν ἐν ἑκατέρᾳ ὁμοίωσις. Φέρεται καὶ ἑτέρα ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ εἶναι ἐπιστολή, ἥτις παρὰ πάντων ἀποδοκιμάζεται. Καὶ διάλογος Πέτρου καὶ Ἀπίωνος μακρῷ λόγῳ συνταγείσα, ἥντινα Εὐσέβιος εὐθύνει ἐν τῷ τρίτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τεύχει. Τελευτᾷ τῷ τρίτῳ ἐνιαυτῷ Τραϊανῷ, καὶ τὴν τούτου μνήμην ἄχρι τήμερον ἐν τῇ Ῥώμῃ οἰκοδομηθεῖσα ἐκκλησία φυλάττει.

Clemens, de quo apostolus Paulus ad Philippen-ses (iv, 3) scribens ait: *Cum Clemente et cæteris cooperatoribus meis, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ: quartus post Petrum Romæ episcopus: siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacletus; tametsi plerique Latinorum, secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem. Scripsit ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quæ et in nonnullis locis publice legitur, quæ mihi videtur characteri Epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur, convenire. Sed et multis de eadem epistola, non solum sensibus, sed juxta verborum quoque ordinem abutitur. Omnino grandis in utraque similitudo est. Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat. Et disputatio Petri et Apionis longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio *Historiæ ecclesiasticæ* volumine coarguit. Obiit tertio Trajani anno, et nominis ejus memoriam usque hodie Romæ exstructa ecclesia custodit.*

ΙΔΕΜ, lib. 1 *advers. Jovinianum*, cap. 7.

Ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit (*Philip. iv, 3*) scribit epistolas, omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contextuit.

ΙΔΕΜ, lib. xiv *Comment. in Isa.* lii, 13.

Clemens vir apostolicus, qui post Petrum rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: *Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate. Epist. 1, cap. 16.*

ΙΔΕΜ, lib. 1 *Comment. in Epist. ad Ephes.*, ii, 2.

Querimus quoque quid sit: *In quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi hujus: utrumnam et aliud sæculum sit, quod non pertineat ad mundum istum, sed ad mundos alios, de quibus et Clemens in Epistola sua scribit: Oceanus, et mundi qui trans ipsum sunt. Epist. 1, cap. 20.*

ΙΔΕΜ, *ibid.*, lib. ii, ad cap. iv, 1.

Cujus rei et Clemens ad Corinthios testis est: *Vinculum charitatis Dei quis poterit enarrare? Epist. 1, cap. 49.*

VIII.

Pseudo-Justinus, seu auctor *Questionum et responsionum ad orthodoxos*, in respons. ad quest. 74 (inter Opera S. Justinii martyris, pag. 469, B, edit. Paris. 1742).

Εἰ τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ A
διὰ τοῦ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσεβῶν, καθά φασιν αἱ
Γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἐτι δὲ καὶ τῆς
Σιδύλλης, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς
Κορινθίους Ἐπιστολῇ.

Si praesentis rerum status finis est impiorum per
ignem judicium, prout testantur Scripturae pro-
phetarum et apostolorum, atque etiam Sibyllae.
ut ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios.

IX.

Dorotheus Archimandrita, doctrina 23, sub finem.

Ὡς λέγει καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης· *Κἀν μὴ στεφανώται*
τις, ἀλλὰ σπουδάζῃ μὴ μακρὰν εὐρεθῆναι τῶν
στεφανουμένων.

Ut enim ait et sanctus Clemens : *Etiam si quis*
non coronetur, studeat tamen non procul a coronatis
inveniri. Epist. 2, cap. 7.

X.

Georgius Syncellus, *Chronogr.*, pag. 344, edit. Paris.

Τούτου ἐπιστολὴ ἡ μία γνησία Κορινθίους φέρεται.
ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας γραφεῖσα, στάσεως B
ἐν Κορίνθῳ συμβάσεως τότε, ὡς μαρτυρεῖ· Ἡγήσιπ-
πος, ἥτις καὶ ἐκκλησιάζεται.

Hujus (Clementis) epistola quæ unica genuina
est, ad Corinthios fertur, tanquam ab Ecclesia
Romana scripta, seditione tunc temporis, ut te-
statur Hegesippus, Corinthi orta; quæ etiam ab
Ecclesia recipitur.

XI.

Photius, *Biblioth.*, cod. 113.

Οὗτός ἐστιν ὁ Κλήμης, περὶ οὗ φησιν ὁ θεσπέσιος
Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολῇ· *Μετὰ καὶ*
Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ
ὀνόματα ἐν βιβλίῳ ζωῆς. Οὗτος καὶ ἐπιστολὴν ἀξιόλο-
γον πρὸς Κορινθίους γράφει, ἥτις παρὰ πολλοῖς ἀπο-
δοχῆς ἡξιώθη, ὡς καὶ δημοσίᾳ ἀναγινώσκεισθαι. Ἡ
δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος
ἀποδοκιμάζεται· ὥσπερ ἐπιγραφόμενος ἐπ' ὀνόματι C
αὐτοῦ Πέτρου καὶ Ἀπίωνος πολυστιχος διάλογος.
Τούτῳ φασιν οἱ μὲν δεύτερον μετὰ Πέτρον ἐπισκο-
πῆσαι Ῥώμης, οἱ δὲ τέταρτον· Αἶνον γὰρ καὶ Ἀνά-
κλητον μετὰ αὐτοῦ καὶ Πέτρον Ῥώμης ἐπισκόπους
διαγεγονέναι· τελευτῆσαι δὲ αὐτὸν τριτῷ ἔτει Τραϊανοῦ.

Hic Clemens ille est, de quo divinus Paulus ad
Philippenses ait : *Cum Clemente et ceteris adjuto-*
ribus meis quorum nomina sunt in libro vita.
Scripsit idem magni faciendam ad Corinthios
epistolam, quæ a plerisque tanto in pretio est ha-
bita, ut etiam publice legi soleret. At quæ secunda
dicitur ad eosdem, ut notha rejicitur, quemadmo-
dum et longa illa disputatio, ipsius Petri et Apio-
nis nomen falso præferens. Hunc secundum a Petro
Romæ episcopatum gessisse quidam autumant, alii
verò quartum : Linum enim et Anacletum, inter
ipsum et Petrum, Romæ episcopos fuisse, ac tertio
denum Traiani anno vitam finisse.

Idem, *ibid.*, cod. 126.

Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον, ἐν ᾧ Κλήμεντος ἐπιστο-
λαὶ δύο πρὸς Κορινθίους ἐνεφέροντο· ὧν ἡ πρώτη δι' αἰ-
τίας αὐτοῦς ἄγει, ἰτάσει καὶ ταραχαῖς καὶ σχί-
σμασι τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν
ἐμπολιτεύεσθαι, λύσαντας, καὶ παραινέει παύσασθαι
τοῦ κακοῦ. Ἀπλοὺς δὲ κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφὲς
ἐστίν, καὶ ἐγγὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀπεριέργου D
χαρακτήρος. Αἰτιάσεται δ' ἂν τις αὐτὸν ἐν ταύταις·
ὅτι τε τοῦ ὠκεανοῦ ἔξω κόσμους τινὰς ὑποτίθεται
εἶναι· καὶ δεύτερον ἴσως, ὅτι ὡς παναληθεστάτῃ τῇ
κατὰ τὸν Φοῖνικα τὸ ὄρνειον ὑποδείγματι κέχρηται·
καὶ τρίτον ὅτι ἀρχιερεὰ καὶ προστάτην τὸν Κύριον
ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξονομάζων, οὐδὲ τὰς θεοπρε-
πεῖς καὶ ὑψηλοτέρας ἀφῆκε περὶ αὐτοῦ φωνάς· οὐ
μὴν οὐδ' ἀπαρακαλύπτως αὐτὸν οὐδαμῇ ἐν τούτοις
βλασφημεῖ. Ἡ δὲ δευτέρα καὶ αὐτὴ νοθεσίαν καὶ
παραινέσιν κρείττονος εἰσάγει βίου, καὶ ἐν ἀρχῇ
Χριστὸν τὸν Θεὸν κηρύσσει. Πλὴν ὅτι ῥητά τινα, ὡς
ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς, ξενίζοντα παρεισάγει· ὧν

Lectus est libellus, in quo Clementis epistolæ duæ
ad Corinthios continebantur : quarum prima ipsos
accusat, quod seditionibus, turbis ac dissidiis, pa-
cem et concordiam quæ inter ipsos versari debue-
rat, solverint; hortaturque ab hoc malo cessare.
Est autem dictione simplex ac perspicuus, acce-
densque ad ecclesiasticam et inelaboratam dicendi
formam. Reprehenderit vero in illis quispiam :
quod extra oceanum mundos quosdam existere
supponit : deinde forte etiam, quod phœnicis avis
exemplo tanquam verissimo utitur : tertio quod
Pontificem Præsidemque Dominum nostrum Jesum
Christum appellans, illas Deo convenientes ac su-
blimiores de eo voces non protulit; tametsi nec
aperte ipsum ullibi in his blasphemet. Secunda
vero et ipsa institutionem ac admonitionem melio-
ris vitæ inducit; atque in principio Christum Deum
prædicat. Verum dicta quædam peregrina velut e
sacra Scriptura subinducit : quibus ne prima qui-

* Ephes. iv, 2.

οὐδ' ἡ πρώτη ἀπὸ πᾶντα παντελῶς. Καὶ ἑρμηνείας δὲ βῆται τινῶν ἀλλοκότους ἔχει· ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς νοήματα ἐρριμμένα πῶς, καὶ οὐ συνεχῆ τὴν ἀκολουθίαν ὑπὸ πᾶντα φυλάττοντα.

A dem epistola omnino vacat. Et interpretationes locorum quorundam alieniores profert. Alioquin ipsa quæ in his epistolis insunt sensa, nonnihil abjecta sunt, neque continentem seriem ac consequentiam servant.

XII.

ANASTASIUS Bibliothecarius, *Hist. eccles.*, edit. Paris., pag. 17.

Hujus (Clementis) Epistola fertur ad Corinthios missa, quam tota recipit, ut Hegesippus testatur, Ecclesia.

XIII.

NICON monachus, in *Pandect. serm.* 18.

Κλήμεντος Ῥώμης. Δίκαιον οὖν καὶ ὅσιον... καὶ στάσεις τοῦ ἀπαλλοτριῶσαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος. Τοίνυν ἀκολουθήσωμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας... Πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ... Κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθώοις καὶ δικαίοις· εἰσι δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Γέγραπται γάρ· Κολλᾶσθαι τοῖς ἀγίοις, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς, ἀγιασθήσονται. Καὶ ὁ Κύριος λέγει· Τὸν ὁμολογήσαντά με... τοῦ Πατρὸς μου. Ἐν τίνι δὲ... τῶν ἐντολῶν. Hæc ex codd. Regiis 2418, 2423, 2424, descripsit Cotelarius, ediditque in not. ad epist. Clem. cap. 14, unde huc translata sunt.

Clementis Romani. Justum ergo et sanctum... in dissidia et seditiones (homines collimantes) ut nos a recto et honesto avertant. Eos ergo sequamur, qui cum pietate . . . Procul a me abest . . . Adhæreamus ergo viris honestis et justis: hi vero sunt electi Dei. Scriptum est enim: *Facite ut sanctis adhæreatis, quia qui illis adhærent, sanctificabuntur.* Et Dominus dicit: *Qui me confessus fuerit . . . Patris mei.* In quonam autem . . . mandata illius (non spernendo). Epist. 1, cap. 14, 15 et 46; Epist. 2, cap. 3.

JUDICIA RECENTIORUM

ET PRIMUM QUIDEM

PATRICII JUNII PRÆFATIO.

Si plenius de Clemente nostro et ejus scriptis, C amice Lector, scire desideras, Gregorium Turonensem *De martyrum gloria*, Simeonem Metaphrastem, Pontificum Romanorum βιογράφους, Baronium, annalium conditorem, Sixtum Senensem, Bellarminum et alios, qui ecclesiasticos scriptores et eorum scripta nobis tradiderunt, per otium potes consulere. Nos nube hac tam illustrium testium, quos in antecessum præmisimus, contenti, oculis tuis et patientia d. utius abuti desinimus, et de fide et auctoritate hujus operis γνησίῳ καὶ ἀναμφιδόλῳ, plura de nostro adjudicare supersedemus, ne soli lucem fenerari, et faculam obscuram meridie accendere velle videamur. Antequam autem ad lectionem divini hujus et plane apostolici scripti te accingas, patere, quæso, ut de antiquitate exemplaris quo nos usi sumus, et de versione nostra plana et rudi, paucis te moneamus. Cyrillus, qui hodie Constantinopoli patriarchatum obtinet, vir pietate et eruditione insignis, ex Ægypto, cum sedem Alexandrinam relinqueret, magnam librorum suppellectilem secum advexit, inter quos, codicem omnium vetustissimum et longe pretiosissimum (in quo veteris et novi fœderis libri litteris grandioribus, manu Theclæ nobilis feminae Ægyptiæ, circa primi concilii Nicæni tempora, bellissime exarati sunt) per

ornatissimum et clarissimum virum dominum Thomam Roe, equitem auratum, et apud Turcarum inpp. serenissimi regis nostri oratorem, cum ex Oriente rediret, dono ad serenissimum regem nostrum transmisit. Ad calcem venerandi hujus codicis et χειρῆος τιμαλφεστάτου, in membranis laceris, adjecta erat Clementis ad Corinthios Epistola eadem manu scripta, quam nunc bono publico et tuo usui in lucem damus, legis Pythagoricæ non immemores (quæ, ut Synesius in *Dione* auctor est, οὐκ ἐὰν τοῖς βιβλίοις ἐπιποιεῖν, ἀλλὰ βούλεται μένειν αὐτὰ ἐπὶ τῆς πρώτης χειρὸς, ὅπως ποτὲ ἐσχατύχης, ἢ τέχνης), nihil dementes, nihil de nostro addentes, non syllabam, non litteram, non apicem aut iota unum, fidelissime quantum potuit fieri expressimus. Voces autem deperditas et litteras vetustate exesas, spatiis et interstitiis accuratissime dimensi, pro ingenioli nostri tenuitate supplevimus et minio rubro (novo hoc et inusitato imprimendi genere), notavimus; quod a nobis consulto factum est, ne rejicientes te sæpius ad notas, molestiam tibi inutilem crearem, vel oram libri supplementis et emendationibus crebris nimium fœdaremus, denique ne industriis felicioribus et ingeniis στοχαστικωτέροις conjecturam liberam ad judicium liberius præriperemus. In reliquo etiam opere, errata quamplurima expunximus, et ut

omnia quam emendatissima prodirent, pro facultate nostra et modulo adnisi sumus. Verum hoc sic accipi volumus, non tanquam assecutos nos credamus, sed tanquam assequi laboraverimus, et fortasse non frustra; si modo tu candidum te aestimatorum laborum nostrorum, et diligentiae qualiscunque benignum interpretem praeberis, stylus auctoris et scribendi genus primaeam simplicitatem sapit, et tenera adhuc nascentis Ecclesiae incunabula, quibus veteres Patres et Ecclesiae primi nutritii, nihil excelsum aut elatum, nec ad audientiae popularis illecebras culto sermone fucatum, in medium proferebant; sed ad divinam indulgentiam prae-

dicandam, et gratiam ac salutem auditori procurandam (ut Cyprianus ad Donatum) verbis non disertis sed fortibus, et rudi veritate simplicibus utebantur. Quare si in versione nostra eloquii venustatem aut rhetorici sermonis nitorem expectas, frustra fueris; fides, non ornatus aut verborum elegantia, nobis prae oculis in hoc negotio erat. Quod reliquum est, conatibus nostris fave, et pleniorum opem huic nostro tribue, aliosque veteres, qui memoriam suam tibi commendant, ab oblivionis injuria assere; quorum immortalitati dum consulis, pariter et tuae prospicies. Vale, et aeternitatem cogita. Oxonii pridie Kal. Nov. 1632.

EJUSDEM ΠΡΟΣΗΜΕΙΩΣΙΣ.

Veteres primitivae Ecclesiae episcopi, non tantum gregibus sibi commissis, ut monet Paulus, sedulo attendebant, quos verbo et sermone, sanctaeque et inculpata conversatione instruebant; verum etiam, ut dilectionem Spiritus, charitatem individuum, unam fidem, unam Ecclesiam, et episcopatum unum ostenderent, curam suam et sollicitudinem ad longe dissitos extendebant, et quos viva voce, propter locorum distantiam, in verbo Domini et vera pietate erudire non poterant, per epistolas monere, consulere, oburgare interdum, et universam fraternitatem (ut Cyprianus de epistolis suis ad clerum Romanam scriptis loquitur) ad deprecandum Dei misericordiam, alloqui et hortari non desinebant: duplicique hac ratione Christi Evangelium praedicabant. Quod Clementi Alexandrino¹ est ἑγγράφως καὶ ἀγράφως τὸν λόγον κηρύττειν, voce scilicet et scripto; ubi probat ἐπιστήμην τὴν διὰ τῆς χειρὸς, quam vocat ἀγγελικὴν, non minus commodi et utilitatis Ecclesiae Dei afferre, quam illam alteram, quae διὰ τῆς γλώττης est, et κηρυκικὴ appellatur. Hinc est, quod inter Cypriani, et aliorum Patrum scripta, frequentes epistolae ad clerum et plebem diversarum Ecclesiarum, reperiuntur, hujusque generis sunt quae Encyclicae nominantur, qualis et haec, quae in manibus est, non immerito censenda est, cum publice in omnibus ecclesiis primitus legeretur, licet ad unam scripta, ac hoc nomine ab Epiphania etiam insigniatur. Magnam autem olim inter Ecclesiam Romanam et Corinthiacam necessitudinem, et animorum conjunctionem fuisse, praeter hanc responsoriam Clementis, testantur etiam epistolae Dionysii Corinthiorum episcopi, quarum mentionem facit Eusebius Historiae suae lib. iv, cap. 32, quippe quae eosdem apostolos Petrum et Paulum, primos fundatores haberent, et in eadem fide conspirantes, doctrinae consanguinitate (ut verbis Tertulliani utar), pacis communicatione, fraternitatis appellatione, et hospitalitatis contesseratione, tanquam firmissimo glutino, inter se invicem copularentur. Ecclesiae autem Romanae non suum nomen fronti praefixit; ut modestiae et humilitatis posteris aetatibus

exemplar imitandum proponeret: et Corinthios, quos ad fraternam concordiam et humilitatem tota hac epistola hortatur, non tantum scripto, sed exemplo etiam suo, veram et non fucatam ταπεινοφροσύνην doceret, quae, Basilio teste, τῶν ἄλλων ἀρετῶν θησαυροφυλάκιον est. Quo anno autem episcopatus ejus missa sit haec epistola, et an Romae esset Clemens cum hanc scriberet, apud antiquos nullum vestigium; probabile est non prius scriptam fuisse quam in exilium relegatur, quod factum est biennio antequam martyrio vitam finiret; quod ex ipsius verbis non obscure colligi potest, ubi de Pauli laboribus, de mortis genere, et martyrii loco disserens, ait, eum in finibus Occidentis passum esse. Verisimile est, si in urbe tum fuisset, ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι πόλει, vel aliquid ejusmodi, voluisse illum scribere. Adde quod statim in initio, cum tarditatem suam in rescribendo excusat, calamitatum suarum et περιπτώσεων mentionem faciat: ἀλλ' ἐπέχω καὶ οὐδὲν ὀρίζω, et ex via hac ἀδάτω, quam nemo ante calcavit, pedem refero. Post salutationem, quae verbis Paulinis concipitur, Corinthios propter constantis fidei sinceritatem, propter morum probitatem, et insignem in omnibus εὐχομαι καὶ εὐταξίαν, vehementer laudat, et in hoc etiam Pauli discipulum se probat, qui Epistolas suas a laudibus ordiri amat. Sic enim ad Romanos: Ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, sic ad Corinthios: Ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. Sed non est propositum nostrum accuratam analysin, aut longiores commentarios scribere: neque operae typographicae, quae connatas has et congenitas stricturas praecipiti festinatione extrudunt, immaturum solum teneriore cura lambere, et paterni affectus γυνώσματα simul exponere, patiuntur. Quare praeter illa quae magis obvia erant, et supra a nobis suis locis in margine emendata sunt, quaedam inpraesentiarum, quae medicam manum desiderant, vel notatu digniora videbuntur, observabimus, reliqua cum Graecia aut Aegyptus exemplar emaculati et perfectius nobis subministrant, vel in Hieronymi versionem Latinam incidere

contigerit, quam in bibliothecis alicubi latere, spem A calcem Operum Fulgentii; atque utinam id aliquando nobis facit catalogus codicum fratrum Lobensium, eveniat, et spes nostræ non inanes deprehendantur! quem domi habemus scriptum ante 400 annos, ad

Ex epistola Gallica V. A. Hieronymi Bignonii ad Hugonem Grotium,
data Lutetiæ a. d. 7 Augusti 1633.

Velim scire quodnam sit tuum iudicium de epistola Clementis nuper in Anglia edita. Fides codicis manuscripti, qui ex Oriente advectus dicitur et M. Britanniae regi donatus, sinceritas Patricii Junii, qui eam edidit, testimonia a veteribus ex ea epistola deprompta, quæ in hac etiam leguntur, primum veram ut crederem Clementis epistolam me adduxerunt. Postea styli quædam ratio et spiritus, ut ita dicam, sæculi ita ei inesse videbantur, ut vix dubitandi esset locus. Attamen, dum eam lego, fateor mihi quædam in ea occurrere a stylo apostolico aliena. Insunt frequentiora epitheta, amplificandique formulæ, quæ ævum posterius, Liturgiasque et Euchologia Græcorum sapere videntur. Argumentum e phœnice ductum, ejusque descriptio aliena, meo quidem iudicio, sunt a Clemente, pro-

ximo apostolorum discipulo; quamvis qui eum secuti sunt, eo argumento usi sint, sed contra ethnicos et philosophos, inque scriptis alius generis, quam est epistola ad Ecclesiam apostolicam data, quæque aliquandiu pro canonica habita est. Occurrit etiam locus, in quo oblationes vult loco, tempore et horis certis offerri, pag. 52 et 53, ubi etiam legitur vocula *laicus*, quæ mihi suspecta est. Pagina etiam 62 Ecclesiam Corinthiam ἀρχαίαν vocat, quod vix Clementi convenire queat. Denique, cum scriptum genuinum censeam, crediderim tamen plures clausulas et voces ei additas ab iis a quibus postea exscripta est; quod etiam aliis ejusdem antiquitatis scriptis, ipsique adeo Clementi contigit. Libenter audiverim quid de re sentias tu, cui non facile, ad talia egregie sapienti, imponi queat.

Hugo Grotius epistolæ ad Gallos c. lvi, ad amplissimum virum Hieronymum Bignonium, in supremo Senatu Parisiensi Advocatum Regium.

Epistolam quæ Clementis ad Corinthios inscribitur, vir amplissime, ab Anglis promissam mihi jam pridem, cum Hamburgi frustra diu expectassem, nunc demum, postquam Francofurtum veni, viri maximi, Suecorum regii cancellarii vocatu, a familia Anglicani legati accipio. Noli vero ad moram hanc, sine mea culpa natam, aliam adjungere, quamvis nec litteræ tuæ quibus responsum tam diu debeo, essent ad manum, neque librorum, quos inspectos vellem, copia. Quod unum potui, epistolam illam legi relegique aliquoties, et omnibus quantum mearum est virium expensis, aliter existimare non potui, quin hæc sit eadem quam legit Photius, cujus tempore cum exstiterit, non mirum est, si ad nostra tempora in sanctioribus libris servata fuerit. Neque vero causæ quidquam video, cur aut illa quam Photius legit, non eadem sit cum ea quam Hieronymus et ante eum Clemens Alexandrinus, propiusque Clementis Romani tempora Irenæus, habuerunt: aut cur illi alius dandus sit scriptor, quam is ipse Clemens Romanus, quod tanto consensu ab omnibus proditum est. Non loca tantum omnia, quæ ab antiquis adducuntur, hic apparent, sed et res ipsæ, quas observat Photius, et quod maximum, character Hieronymo dictus, ad illum qui est in Epistola ad Hebræos accedere. Cujus causa non alia est, quam quod hic Clemens, ut et Lucas, et quisquis ille est scriptor ad Hebræos Epistolæ, antequam Christiani fierent, Græcum sermonem ex eruditis auctoribus hauserant, cujus nitor, ubi non aliena dicta, aut ex sacris litteris deprompta verba suis inserunt, sed liberiori dictione utuntur, facile cognoscitur. Hinc illæ voces, μεγα-

λοπρεπές, ἀπροσωπολήπτως ριψοκινδύνους, αὐτεπαφνετος, ἐργοπαρέχτης, ἀξιαγάπητος, μωμοσκοπεύσθαι, ἑτεροκλινές, ἑτερογνώμων, et, quo Lucas utitur, ἀντοφθαλμείν, aliaque similia. Et ipse sermo, non ut ἑδραῖζουσιν in minutias concisus, sed largius fluens. Nam et lectum ab illo Euripidem et Sophoclem ostendunt sententiæ ex illius *Phanissis*, hujus *Ajace* translatae. Accedunt indicia non simulatae vetustatis: Quod de Christo semper loquitur, non ut posteriores πλατωνικώτερον, sed simpliciter plane, et ut Paulus apostolus solet. Alia quoque dogmata postea subtilius explicata tractat ἀφελέστερον, et vocibus κλήσεως, κλητῶν, ἐκλεκτῶν, sensu plane Paulino utitur; quod in Veteris Instrumenti locis purissimam neque adhuc interpolatam sequitur Septuaginta senum versionem. Sed nec illos spernit Hebræorum libros, qui secundum Vetus Instrumentum apud Christianorum antiquissimos auctoritatem habuere; quod verbis rebusque utitur desumptis ex iis quæ Paulus, Petrus et alii ad Hebræos scripsere, non etiam ex illis libris quæ Evangelia nos vocamus, quæque post Epistolas prodierunt; quod dicta quædam usurpat non scripta, sed ut memoria recente per manus tradita; quod nusquam meminit exsortis illius episcoporum auctoritatis, quæ Ecclesiæ consuetudine, post Marci mortem, Alexandriae, atque eo exemplo alibi, introduci cœpit, sed plane ut Paulus apostolus, ostendit ecclesiis communi presbyterorum, qui iidem omnes et episcopi ipsi Paulo dicuntur, consilio fuisse gubernatas. Nam quod ἀρχιερέα, λευίτας et λαϊκούς nominat, omnia ista nomina non ad Ecclesiam, sed ad templum Hierosolymiticum pertinent; unde in-

fert omnia certo ordine agenda, si Judæis, tanto magis Christianis. Tempus ipsum quo scripta est hæc epistola, ego ad finem Neronis, aut certe ad eos annos qui Vespasiani imperium antecesserunt, referam. Nam oblationum meminit, quæ in templo ex lege fierent, sicut et ad Hebræos scriptor, post cujus epistolam hanc credo scriptam: eoque fieri ut aliqua inde sumpta suæ intexuerit epistolæ Clemens. Mirum videri possit dissidia ista Corinthiorum Christianorum ad vim usque, et ut loquitur, bellum, id est, rixam, progressa, nisi et de aliis ex Hebræa gente Christianis similia commemoraret in Epistola Jacobus. Ex iis autem, quorum ad vim usque progressa erat animi impotentia, quosdam a magistratibus in carcerem datos, non est quod miremur. Neque enim de nihilo est, quod Ponticis Christianis scribens Petrus¹⁷ tam sollicitè eos

A monet, μή γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός. Hæ sunt causæ, cur ego hanc epistolam non modo genuinam arbitrer, sed et nulla in ea manus adulteræ vestigia agnoscam. Alteram epistolam, cujus fragmentum additum est, quanquam Clementis et ipsa in libris nonnullis nomen prætulit, non esse tamen ei tribuendam, etiam veteres judicarunt: quorum auctoritati accedit characteris diversitas. Neque tamen dubito, quin primi sæculi sit opus, scriptum ante constitutum ecclesiarum consensu canonem, et forte alterius alicujus Clementis. Hæc quæ mihi visa, eadem libertate qua colloqui tecum mihi concesseras, ad exactissimum de rebus omnibus iudicium tuum, vir omni ex parte incomparabilis, defero, etc. Francofurti 17 Julii 1634.

Ex alia epistola ejusdem Bignonii, a. d. 28 Augusti 1634 data.

Gratias tibi ago, eruditi et solidi tui iudicii, de Clemente, causa. Solus hodie horæ momento ejusmodi res dirimere potes, idque cuivis sæculo et scriptori, quod ei debetur, reddere, et fructum, qui ex eo capi possit, ostendere. Rationibus tuis nihil est quod objiciatur, iudicii tui auctoritatem irrefragabilem esse par est. Genuinum quidem omnino monumentum hoc esse putaveram, sed suspicabar ei periodos aut voces aliquot a librariis assutas. Tu vero dubitatione illa me levas, nisi quod narratio de phœnice me etiamnum nonnihil offendit; quippe quæ copiosior est et σοφιστικώτερά, quam stylus apostolicus patiatur. Ea fabula, quamvis a scri-

ptoribus Christianis postea adhibita, scriptis primi successoris apostolorum Principis non sat digna videtur, præsertim tot verbis exposita. Alioqui mirum videri non possit eum esse usum opinione tunc temporis recepta, ut ethnicos ad veritatem doctrinæ Christianæ plenius admitendam invitaret; quomodo et Paulus usus est inscriptione *Dei ignoti*¹⁸, quamvis sententia diversa ab opinione vulgari atque inscriptionis basi aræ insculptæ. Putabam ergo descriptionem phœnicis adjectam ab alio fuisse nudæ ejus mentioni, a Clemente obiter injectæ; sed in meliore tua sententia acquiesco, nec meum est tecum contendere.

(Excerpta hæc sunt e testimoniis de Biguonio, quæ alteri editioni Parisinæ Formularum Marculfi anni 1653 sunt præfixa.)

HERMANNUS CONRINGIUS

JOACHIMO JOANNI MADERO, VIRO DOCTISSIMO S. P. D.

Præclare de publico mereris, doctissime Madere, illas horas, quas succidere tibi licet ordinario muneri, in id impendens, ut hominibus nostris exhibeas primæ illius aureæ tempestatis quæ superant monumenta. Etsi enim¹⁹ perfectus sit divinarum Scripturarum canon, et jamdudum cum S. Augustino²⁰ didicerimus, solis illis libris hunc honorem timoremque deferre, ut nullum eorum scribendo aliquid errasse, firmissime credamus: per tamen simul est jucundum atque utile, apostolorum quoque discipulos auditoresque consulere, quid illi scilicet a tantis magistris acceperint, aut certe quanta fide doctrinam acceptam servarint, qui non dubitavere sanguinem suum profundere in Christi testimo-

nium, induti jam proinde stolis candidis, et ante thronum Dei constituti serviunt illi die ac nocte in templo ejus, illo qui sedet in throno habitante super illos²¹, quo elogio martyres Spiritus sanctus persecutus est. Saltem illa nefas est contemnere, quæ publica auditione ipsa velus et sancta Ecclesia dignata est: ut Polycarpi epistolam in Asiæ conventibus, Clementis in nonnullis locis publice lectitatam esse, et Eusebii et S. Hieronymi testimonio novimus²². Hanc certe utramque Epistolam magni facere par est, vel ideo quoniam ad utramque, ceu ad secundarium quemdam sinceræ fidei canonem, jam tum olim adversus hæreses sui sæculi provocaverit sanctissimus martyr Irenæus²³. In utraque

¹⁷ I Petr. iv, 15. ¹⁸ Act. xvii, 23. ¹⁹ Vinc. Lininens. ²⁰ Epist. xix. ad Hier. ²¹ Apoc. vii, 15
²² Lib. iii. *Histor.*; *Lib. de scriptor. eccles.* ²³ Lib. iii, c. 5.

autem illa publicanda hactenus tuam operam collocasti, primum Polycarpi, nunc et Clementis sanctas illas litteras edens.

Neque vero quidquam video causæ, cur suspicemur alias esse illas postas ab iis quas tanto in pretio prisca Ecclesia habuit. In Polycarpi sane epistola deprehendere est ipsam illam de Deo et Domino nostro Jesu Christo sanam doctrinam, cuius nomine refellendis sui sæculi hæresibus, *ἐκνοστήτην* illam pronuntiavit commendavitque S. Irenæus: deprehendere est locum integrum unum alterumque, quem adducit Eusebius¹⁴, et post illum Nicephorus Callistus, et quidem ita ut liquido appareat, fraude nulla insertos esse: deprehendere est ex prima Petri Epistola deprompta haud pauca, quæ idem Eusebius notaverat: deprehendere denique est illud omne, quod Photius, accuratissimus librorum censor, in lecta Polycarpi epistola animadverterat, multis nimirum *refertam admonitionibus*, *μετὰ σαφηνείας καὶ ἀπλότητος κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἑρμηνείας τύπον*, quodque in ea dicat auctor se Ignatii epistolas ad Philippen-
ses misisse, *petereque ab illis edoceri si quid de eo laudiant*. Horum, inquam, omnium desideratur nihil. Ad hoc, ipsum Epistolæ exordium ostendit, scriptam illam, quo tempore non unius exortis episcopi in manu Ecclesiæ erat administratio, sed communi presbyterorum consilio et auctoritate omnia regerentur: quod non diu post Polycarpum mutavit. Sed et videre est damnata placita Marcionis de carne et passione Christi, resurrectione item et iudicio mortuorum, illamque adeo solemnem et uni illi martyri propriam detestationem, qua obviam sibi Romæ factum Marcionem excepisse Polycarpum, *πρωτοτόκου* scilicet τοῦ Σατανᾶ, memorat Irenæus¹⁵. Ex adverso, quibus Flacius, eumque secuti alii, dubiam reddere Epistolam illam tentavere, talia sunt ut in commodum συλλογισμὸν referre nequeas, quamvis coneris. Simplicitas certe dictionis et inelaboratus sermo, quæ illi causantur, arguunt potius apostolicam ætatem scripturionemque, ut quæ uni illi tempestati et solis apostolis, eorumque discipulis familiaria fuerint.

Par ratio est Clementinæ illius Epistolæ ad Corinthios, quam ex vetustissimo Alexandrino codice nobis non adeo pridem Patricius Junius vir clariss. communicavit, et tu hodie ex Londinensi exprimis. Etiam hic enim invenire est, quæ cum de illa, tum ex illa veteres omnes prodiderunt. Observamus sane et στάσιν οὐκ ὀλίγην Corinthi ortam inter fratres, progressam nimirum ad vim et bellum, sive duella: et Romanæ Ecclesiæ, non autem unius Clementis nomine exaratas litteras; easque ad pacem et concordiam Corinthios flectentes, memorantesque eorum fidem, quam recenter ab apostolis acce-

perant, plane quemadmodum Epistolam illam laudavit S. Irenæus¹⁶. Quæ Clemens Alexandrinus et Origenes¹⁷ ex illa Epistola proferunt, verbis totidem in nostra reperiuntur, et quidem ita ut ibi nata dixeris, non autem dolosa manu inducta. Eusebius¹⁸ quoque producit, dissidio apud Corinthios orto, scriptam a Clemente nostro Epistolam ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας, aut ut alibi loquitur, *ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας*, eamque dictionis caractere et sententiis cum Epistola ad Hebræos plurimum convenire: quæ omnia hic luculentissime apparent. Qualem vero Epistolam illam Eusebius, talem et S. Hieronymus¹⁹ eam nobis descripsit: ut proinde nostra hæc ab illa quæ Hieronymo ad manum fuit, nihil abeat. Sed et quæ idem S. Hieronymus²⁰ semel iterumque ex Epistola illa in medium avertit, haud in nostra desiderantur: perinde ut hic reperitur etiam illa phœnicis commemoratio, quam ex Clementis epistola producit Cyrillus Hierosolymitanus²¹. Omni ex parte quoque nostra hæc respondet illi descriptioni quam Photius in *Bibliotheca* habet, argumento videlicet, dictione et doctrina de mundis trans oceanum, de Phœnice et de Christi persona. Tantum deest fortassis quod S. Justinus martyr²², sive quis alius auctor *Responsion. ad orthodox.* ex Epistola illa refert, quodque ceu Clementi dictum laudat Basilius ad Amphilo-
chium. Verum non est quod propterea sequius suspicemur, cum quatuor integra folia nobis decesse testetur is cui editionem primam debemus, Patricius Junius: et Basillus (sive alius libri illius scriptor) illa sua ex hac Epistola forte non prompserit. Nihil sane ex omni antiquitate produxeris de Clementis illa germana Epistola, quod merito quem fecerit de nostra dubitare.

Jam vero cum cura nostram hanc legenti nihil occurrit fucati aut subdoli; et tamen omnia referunt plane apostolica tempora, caractere scribendi, et doctrina ipsa. Quod firmo est argumento, saltem ex illo ævo ad nos Epistolam illam pervenisse, etsi de auctore forte non constaret. Sermo sane is est, qualem summus criticus Photius iudicavit, *ἀπλοὺς κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφής, καὶ ἑγγὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρος*; extra autem primum illud Ecclesiæ ævum frustra formam illam scribendi quasieris. Sic quod epistola Romanæ Ecclesiæ, non vero episcopi et presbyterorum aut episcopi solius nomine exarata est, alteri ætati quam soli apostolicæ non convenit: paulatim crescente auctoritate primum collegii presbyteralis, inde unius episcopi, et sensim a curatione sacramentorum rerum remoto populo. Sequens etiam ævum longe aliter de persona Christi locutum est: cum hic non fere alia reperias, quam illa quibus S. Paulus est usus. Videre etiam hic est in ordine hierar-

¹⁴ Lib. iii Hist., c. 36; l. iv, c. 44. ¹⁵ Loc. citat. ¹⁶ Lib. iii, c. 43. ¹⁷ Lib. iv Strom.; lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*. ¹⁸ Lib. iii Hist. c. 42 et 52. ¹⁹ De scriptor. ²⁰ In cap. lxi Isai. ex cap. iv Ephes. ²¹ Catech. 48. ²² Resp. 74 Basil., c. 29.

chico numerari non alios quam episcopos et diaconos, episcopi nomine omnes presbyterus comprehendente : secus quam infra apostolica et apostolicis viciniora tempora obtinuit. Huic uni ætati etiam congrua est sacrificiorum celebratio in Hierosolymitano templo, cujus hæc Epistola meminit. Multa alia non simulatæ vetustatis indicia congestit Hugo Grotius, vir summus, epistola quadam ad Hieronymum Bignonium, quæ in libro *Epistolar. ad Gallos* est cliv : quæ non possum non probare : nisi in eo erraverit ille ὁ πάvo, quod neget Clementem aliquid ex Evangeliiis, quæ appellamus, adduxisse, cum tamen ex S. Lucæ cap. vi verba Domini nostri sint repetita. Satis vero vel illa a nobis allata sunt paria vindicandæ suæ dignitati illi nostræ epistolæ : eoque nihil attinet plura in confirmationem nunc producere. Et sane tibi quidem, mi Madere, fortasse satis est id, quod nemine adversante omnes omnino, penes quos hodie criticæ regnum est, Epistolam hanc ut germanam admittant. Quidni enim tuto sequaris hac in re Grotios, Salmasios, Calixtos, Horneios, Vossios, Rivetos, Blondellos, Seldenos, Petavios, Patricios, aliosque censores librorum exactissimos? Præsertim si nemo doctior dissentiat, ut hic dissentit, quod sciam, nemo.

Loquor vero, uti novisti, tantum de Epistola illa prolixiore ad Corinthios, non de altera ista, cujus fragmentum itidem publicavit Patricius ille Junius. Quanquam et hanc existimem esse illam Photio lectam, imo illam cujus Eusebius, Hieronymus, et alii meminerunt, ut Clementi quidem auctori tributæ, sed perperam. Utique enim in hoc ipso fragmento

A deprehendas quod Photius notavit, nempe *ὅτι αὐτὸν καὶ παραλυσὶν χρεῖστον βίου, καὶ ἐν ἀρχῇ τὸ κήρυγμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ*. Solam, nimirum, illam primam cum omni antiquitate germanam agnosco : alteram non item, et si sit vetusta, et longe melioris notæ, atque sunt illæ quæ vulgo apud Latinos Clementis nomine circumferuntur. Et vero nonnisi unicam a Clemente epistolam profectam esse, reliqua vero omnia, quæ sive Constitutionum apostolicarum, sive Recognitionum, sive Epistolarum nomine veniunt, mentiri auctorem, vel illud unum pro sufficiente est argumento, quod S. Irenæus nonnisi unicam illam laudet in veritatis catholicæ testimonium, dum studiose oppugnat hæreses, episcoporum Romanorum consensu. Imo tanti est roboris illa Irenæi commendatio, ut par sit reliquorum etiam episcoporum Romanorum ejus ævi epistolis, quas Isidorus Mercator edidit, falsi convincendis. Quod ulcus tangere non est hujus instituti.

Ut redeam igitur ad epistolæ hujus meæ initium, laudabilem profecto operam præstas bono publico, vir doctissime, aurea illa primitivæ Ecclesiæ monumenta, rariora inventu hisce in oris et paucis lecta, nostris typis publicans. Non possum sane ego non tibi auctor esse, in illo instituto strenue pergendi. Ejusmodi utique scriptaolvere, longe præstabilius utiliusque est, quam rixosis, imo contumeliosis libellis legendis tempus terere, quales hæc nostra ætas æterna cum infamia edit passim plurimos.

Vale, mi Madere, et salve plurimum. Helmstedtii in Acad. Julia 1654, vi Kal. Decembr.

JOACHIMI JOANNIS MADERI

AD LECTOREM PRÆFATIO.

Properat ad te, Lector benevole, hæc Clementis ad Corinthios epistola *ἡ ἀνωτάτη καὶ θαυμαστά*, juxta Irenæum et Eusebium, multis jam sæculis desiderata. D Luci illam non ita pridem donavit rursum vir clarissimus Patricius Junius, serenissimi, heu quondam! Britanniarum regis bibliothecarius, cui propterea maximas certe gratias debemus. Quantæ vero apud veteres fuerit auctoritatis, tot tibi illorum, quos deinceps exhibemus, suggerunt testimonia; quæ una cum aliis propheticiis apostolicisque scriptis legi olim in quibusdam Ecclesiis solitam, fidem faciunt, itidemque de causa scriptionis et styli genere te certiore reddunt. Non ergo erat, quo te amplius morarer, quandoquidem nunquam satis laudatus Patricius sua ad Lectorem præfatione veterum testimoniis supra subnexa, in reliquis tibi poterat satisfacere : ni fuisset qui tantam lucem

nebula nuper voluisset obducere, et hujus scripti γνησιότητα temere nimis atque inconsiderate negare. Sane in verminoso libro suo quem interim, dum de hac editione cogito, in vulgus emisit, tam audacter famam ejus arrodit, ut ne tineis quidem trucibusque blattis, quæ damnum ipsi jam ante summum intulerant, mordacitate cedat. Nec tamen virum istum alias magnum, vel hanc epistolam, vel loca auctorum a quibus testimonia sumit, attente unquam reor legisse et probe examinasse, sed fucum potius simplicioribus parum ab antiquitate instructis facere voluisse. Ut enim silentio involvam frivola ista de minio rubro, quo lacunæ in superiore editione magna diligentia sunt notatæ, et quæ præterea de styli simplicitate et incondita ejus connexioneprofert, ut jamdudum ipsi Photio observata : primum imprudenter satis consarcinato-

rem epistolæ (ita namque ejus sonant Germanica) multa omisisse ait, quæ sub Clementis Romani nomine ab aliis Patribus citentur, velut Hieronymi locum in cap. II ad Ephesios: *Oceanus et mundi qui trans ipsum sunt; et in quartum ejusdem: Vinculum charitatis Dei quis potest enarrare?* quasi non utrumque, illud scilicet pag. 29 sub finem, hoc pag. 65 clare inveniantur scriptum. His subne-
 etit, etiam centuriatores Magdeb., centur. I, lib. 2, x, observasse illud quod Basilius Magnus cap. 29 libri *De Spiritu S.* ex hoc Clemente citat in hæc verba scriptum: *Sed et Clemens Romanus: « Venit, inquit, Deus Dominus Jesus Christus et Spiritus sanctus, »* in ea quæ tum exstabat editione non potuisse reperiri. Mallet vero ostenderet aliquam, quæ tum exstiterit, hujus epistolæ editionem. Ipsi
 centuriatores paulo ante eodem illo capite: *Mementum, inquit, epistolæ cujusdam ejus ad Corinthios Irenæus, Eusebius et Hieronymus, quæ hodie nusquam exstat.* Num ergo deinceps sibi ipsis contradicunt? Non sane: sed longe illis mens alia verbis a paulo ante productis: *Incertum, aiunt, utrum ex ea Epistola, an ex alio aliquo Clementis scripto, Basilius in libro De Spiritu S. cap. 29, hæc verba protulerit in enumeratione testimoniorum doctorum veterum de Trinitate; sed et Clemens Rom., etc.* Ex quibus paucis, amice Lector, judicare posses quam, scilicet, in reliquis oratio ejus mereatur fidem, adeoque quod proverbio dicitur, *ἐκ τοῦ χρασπέδου τὸ ὄψασμα γινώσκειν*, ni longe turpius sese in sequentibus daret ille ab affectibus e-cæcatus judex. Cum primis, inquit, illud de phœnice commentum prodit auctorem hujus epistolæ, non esse eum adiutorem S. Pauli, ad Philippenses IV, quod pag. 34 et 35 est reperire. Ubi Clemens ille personatus it probatum (quod minime verum est) resurrectionem carnis quotidie fieri, quemadmodum nox cubat, exsurgit dies, abit dies, nox ingruit et insequitur, etc. Ille principio non contentus vocem carnis, quæ nusquam in contextu comparet, causæ suæ probandæ gratia, inseruisse; præterea magna iterum cum impudentia hæreseos eum audet insimulare, quasi affine quippiam senserit errori Hymenæi et Phileti, quorum dogma hoc fuerit, quod resurrectionem eodem modo, quemadmodum hic Clemens explicarint; nempe, unum hominem perire, alterum huic similem renasci; idque ad finem usque mundi duraturum. Sicuti hic Clemens asserat, quando parentes liberos gignunt, hoc vocari resurrectionem mortuorum. Pervolas vero totam, quæso, epistolam, videasque num vel sensum solum, ne dicam verba postrema, exinde possis exsculpere. Argumentatur Clemens hoc modo: Si diem noctemque videant abire et redire; si semina in terram jacta computrescere, et nihilominus deinde fructus ferre: si phœnicem credant sepulcro sibi exstructo mori et ex seipso renasci; *an magnum et mirabile sit censendum, si rerum omnium opifex, ut ipse loquitur, resurgere eos faciat, qui in*

A bonæ fidei conscientia illi inservierunt. Ita D. Paulus jam ante satæ frugis argumento resurrectionem in priore sua ad Corinthios Epistola, cap. xv, evicerat, utunturque eadem probandi ratione tot deinceps sequentium sæculorum Patres. Cum primis illa naturæ dormientis et resurgentis exempla Septimiani styli diligentia ingeniose admodum augeat et illustrat, plane ac si hunc ipsum Clementis locum de industria sibi sumpsisset exornandum. *Aspice, inquit, ad ipsa quoque exempla divinæ potestatis. Dies moritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta: ubique justitium est. Ita lux amissa lugetur, et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et integra et tota universo orbi reviviscit; interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam, tenebras; hæres sibimet existens, donec et nox reviviscat, cum suo illo suggestu. Redaccenduntur enim et stellarum radii, quos matutina succensio exstinxerat, reducuntur et siderum absentia, quas temporalis distinctio exemerat; redornantur et specula lunæ, quæ menstruus numerus attriverat; revolvuntur hiemes et æstales, verna et autumnna, suis viribus, moribus, fructibus. Et paulo post de phœnice: Si parum universitas resurrectionem figurat; si nihil tale conditio signat, quia singula ejus non tam moris quam desinere dicantur; nec redanimari, sed reformari existimentur, accipe plenissimum atque firmissimum hujus spæi specimen. Siquidem animalis est res et vitæ obnoxia et morti; illum dico alitem Orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum, qui semetipsum lubenter funerans renovat, natali sine decedens atque succedens; iterum phœnix, ubi jam nemo; iterum ipse, qui non jam; alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc causam? aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam Scripturis suis: « Et florebit enim, inquit, velut phœnix; » id est de morte, de funere; uti credas de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. Multis passeribus nos antistare Dominus pronuntiavit; si non et phœnicibus, nihil magnum. Sed homines semel interibunt, avibus Arabiæ de resurrectione securis? Sic quam elegantissime Tertullianus sæculo post natum Christum tertio, libri *De resurrect. carnis* cap. 12 et 13, ne solum Clementem ejusmodi argumentis usum existimes. Nam et Epiphanius, Constantiæ Cypri episcopus, in *Ancorato* suo sive fidei Christianæ expositione, et Cyrillus Hierosolymitanus, *Catechesi* XVIII, tum Dracontius in *Hexæmetro* in eandem scribunt sententiam, ut alios omittam qui de phœnice tanquam resurrectionis signo singulariter loquuntur. De ea namque in ore olim atque in sermone omnium erat fabula: *Jam ad aures multorum pervenit credentium et non credentium, inquit Epiphanius dicto loco; unde et tam frequens ejus cum apud gentiles, tum Christianos mentio, licet in illorum narrationibus non parva rōperiat varietas. Videatur ex illis Herodotus lib**

II, cap. 73; Ovid., xv *Metamorph.* vers. 392; Plinius, lib. x *Histor. naturalis* cap. 2; Mela, lib. III; Solinus Polyhist., cap. XLVI; Aristides in *Palinodia de Smyrna restaurata*, tom. I, p. 470; Ælianus lib. VI *Histor. animal.*, cap. 58; Lucianus, Dialogo περὶ τοῦ Περσέφρονος τέλει; Claudianus, *Eidyllion* primo. Ex Christianis vero, una cum superius memoratis, et quos doctissimus Weitzius ad Dracontium, Juniusque in notis huic epistolæ subjectis citat, Eusebius, IV *De vita Constantini*, cap. 72, Suidas in Φοινίξ. Non ergo mirum erat, si Christianismi doctores ad rem vulgo creditam provocarent; quandoquidem et Dio asserere audet lib. LVIII, Sexto Papinio et Q. Plautio coss. paulo ante Tiberii obitum in Ægypto phœnicem apparuisse, id quod etiam Plinius memorato loco ex Cornelio Valeriano refert. Tacitus vero, VI *Annal.*, 28, idem ad Pauli Fabii, et L. Vitellii tempora reducit, quorum consulatus juxta Onuphrii *Fastos* in annum U. C. DCCCLXXXVII, Christi 35 incidit: quæ fama nostri Clementis tempore adhuc erat recens, utpote qui juxta Anastasium Bibliothecarium anno ejus sæculi 93, secundum alios vero citius, episcopatu Romano præesse cœpit. Quid quod Christianos illis temporibus phœnicem resurrectionis symbolum cæmeterialibus tumulis inter alia insculpsisse, ex B. Cæciliæ Actis discas: quæ idipsum B. Maximi martyris sarcophago curavit insculpendum, Verba Actorum, ut ex cod. ms. Vatic. Vallie. in *Roma subterranea novissima* Aringhius citat, hæc sunt: C Quem, Maximum scilicet, S. Cæcilia virgo sepelivit in novo sarcophago, et jussit ut in sarcophago ejus sculperetur phœnix, ad indicium fidei ejus, qui resurrectionem se inventurum exemplo phœnicis ex toto corde suscepit. Vides ergo, quam juste in hæc tandem verba erumpat χριτης; ille egregius: Estne hic (Clemens, scilicet) bonus, fideque dignus apostolus et adjutor S. Pauli, qui resurrectionem carnis fabulis tam bellis potest astruere? et an multo rectius judicavit illud Belgii sidus, Hugo Grotius, falso itidem illo ipso scripto verbis mox subsequentibus, ut rei absurdæ auctor, supelatus, epistola quadam ad Bignonium hactenus inedita: De phœnice rem fuisse eo tempore eruditis creditam, nec eo argumento uti Clementem ut probet τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, sed ut ostendat ex re credita non esse eam τῶν ἀδυνάτων. Inscitia profecto summa est, illi propterea hanc epistolam abjudicare, præcipue cum jam suis temporibus Cyrillus Hierosolymitanus, Photiusque Constantinopolitanus, hic sæculo nono, ille quarto, commentum illud in eadem legerint, et exinde in scriptis suis citarent, ut ex illorum testimoniis superius manifestum fuit. Nec minoris est audaciæ, persuadere velle erudit, Scultetum, Cocum, Blondellum, Rivetum, Voetium, partibus reformatorum, ut jam vulgo dicunt, una addictos doctores, ex hac fabula arripuisse

A ansam a Patricio dissentiendi, totamque epistolam rejiciendi; cum nec Scultetus, nec Cocus, unquam eandem, ut nondum a Patricio forte visam, nedum evulgatam, viderint, adeoque de re ignota judicium suum non potuerint interponere. Ipsemet hoc testatur Abrahamus Scultetus, quondam professor Heidelbergensis *Medullæ* suæ¹³ pag. 371 et 372, de hujus Clementis scriptis inter alia inquit: *Epistolam hic quondam ad Corinthios scripsit, cujus meminit Dionysius Corinthius apud Euseb. (lib. IV, cap. 23; lib. III, cap. 58.) Perit celebris ista epistola, sed in locum ejus substitutæ sunt quinque aliæ, et Recognitionum libri decem, qui hodie Clementis nomine circumferuntur. Epistolæ exstant tomo primo Concilliorum, quæ singulis fere lineis Clementem adulterinum loquuntur. Earumdem quinque Clementinarum, quæ Decretales vulgo, non vero hujus ad Corinthios, examen instituit Robertus Cocus Anglus in sua *Censura*¹⁴ pag. 41 et seqq. Blondellus item singulari libro adversus Isidori Mercatoris figmenta, Genævæ an. Christi 1628 excuso, ubi simul ostendit ex quibus centonibus eæ consutæ fuerint et confectæ. Quanto vero in pretio hanc ipsam habuerit Epistolam, Apologia ejus pererudita pro Hieronymi sententia de episcopis et presbyteris probat, in qua non veretur B. Patris sententiam testimoniis ex ea desumptis confirmare et asserere. Quemadmodum etiam ex Voetio et Riveto, qui cum Blondello eam et viderunt et legerunt, haud facile queas perspicere et dijudicare, num vel recipientium, vel respuentium sequantur partes: hujus namque ex editione ultima Genevensi anni 1652, hæc sunt verba: Scripsit Clemens, teste Hieronymo in Catalogo, ex persona Ecclesiæ Romanæ ad Ecclesiam Corinthi valde utilem Epistolam, quæ nonnullis in locis publice tum legebatur. — Hanc autem desiderant Patricius Junius vir clarissimus, regis magnæ Britanniæ bibliothecarius, ex laceris reliquiis vetustissimi exemplaris regii eruit, lacunas explevit, Latine vertit, et brevibus notis illustravit, eamque edidit, cum fragmento secundæ epistolæ ad eosdem, Oxoniæ anno 1633. In ea reperiuntur quæ a nonnullis veteribus citantur, ut in notis suis, ex collatione, ostendit eruditissimus editor, qui veram et genuinam esse Clementis Epistolam existimat, non obstante fabula de phœnice, quam ad illustrationem doctrinæ de resurrectione adducit. Quod postea fecerunt alii plures ex veteribus. Argumenta viri doctissimi expendere poterit lector eruditus. Epistola totâ alioqui satis refert simplicitatem primævam, et quæ in ea leguntur ad argumentum quod in ea tractatur, satis sunt accommodata. Id sane notandum quod pag. 41 de justificatione scribitur: Nos ex voluntate Dei in Christo Jesu vocatos, etc. Gisbertus Voetius vero theologiæ in academia Ultrajectina prof., in *Disput. selectis theologicis*, pag. 103 partis primæ, cum quæstionem attulisset hanc: Quid de epistola Clementis ad*

¹³ Edit. Francofurt. 1634. ¹⁴ Edit. Helmstad., anno 1641.

Corinthios nuper evulgata, sed non sine multis maximisque lacunis? dubie pariter respondet: Admiramur singularem divinam Providentiam, quæ curavit ut ab apostolorum discipulis virisque apostolicis et apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur et ad posteros maneret; aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superesset, de quo non dubitaretur, aut quod pertineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas. Quod si igitur ille ἐπιπλεῶς auctor saltem per transennam, quod aiunt, eos quos adducit scriptores inspexisset, non potuisset ignorare omnia illa testimonia, quæ contra hanc Epistolam producit, potius adversari sibi, quam prodesse. Nec enim ulterius eum quidquam juvat Eusebius, quem fingit lib. vi, c. 13 scribere, jam suo tempore, circa annum videlicet 324, Clementis Epistolam non pro genuina amplius habitam, etiamsi lib. iii, c. 16 ipse fuerat testatus, adiutorem Pauli Clementem Epistolam ad Corinthios scripsisse, quæ etiam in quibusdam ecclesiis sit lecta. Nam ista quoque verba eo modo apud Eusebium non leguntur, sed cum toto 12 et 13 capite illius libri de Clemente Alexandrino et ejus scriptis agat: Hunc uti, ait, in illis etiam earum Scripturarum testimoniis quibus contradicatur, et ejus quæ est Jesu Sirach, et Epistolæ ad Hebræos, denique et Barnabæ et Clementis et Judæ; uti verba sonant juxta edit. Latinam Grynæi. Ut vero Rufinus vertit, apud quem est alia capitum divisio: Utitur, inquit cap. 2, exemplis etiam ex his libris, qui a nonnullis minime recipiendi videntur, id est, ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Sirach, quæ appellatur Ecclesiasticus apud Latinos. Sed et de Barnabæ et Clementis Epistola ponit Romanis exempla, et de Epistola Judæ. Quæ verba, si τὸ contradici, vel non recipi, etiam ad Clementis Epistolam restringenda putes, non de omni contradictione sive non receptione simpliciter, sed tantum de non receptione in canonem Scripturarum loquuntur: eademque ratione multis aliis qua Veteris, qua N. T. libris contradictum est, aliis alios nunc probantibus, nunc reprobantibus. Interim posterius hoc non tollit prius, legi eam in quibusdam ecclesiis solitam; cum in primitiva Ecclesia Christianis non tantum canonici stricte ita appellati, sed etiam alii libri ab antiquitate sua et utilitate commendati, ad adificationem plebis, non vero ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam, prælegerentur: qua in re licet similiter discrepare possent inter se ecclesiæ, et aliæ aliorum lectionem præferre, tamen illa particularis reprobatio ab Ecclesia quadam aut ejus doctore facta, non statim poterat ipsi scripto omni ex parte derogare, aut ejus fidem infringere. Demum crassa est ignorantia, inque theologiæ doctore, et quidem tanto, non ferenda, hanc scilicet Epistolam, cum istis, de qui-

bus supra mentio injecta est, decretalibus confundere: quod ipsum cum non uno loco in ista ἐπιπλεῶς sua facit, tum evidenter in sequentibus verbis, quibus quasi hactenus de Clemente dictis colophonem addit: Et quod magis est, inquit, cum nuperus episcopus Yprensis Cornelius Jansenius Augustini sui tom. III, lib. vi, cap. 12, ex Clementis epistola testimonium citasset, deridet eum Jesuita Aurelianensis Dionysius Petavius tom. III *De Eccles. dogm.* lib. iii, *De Opific.* cap. 8, num. 5, quod non distinguat inter sinceros et supposititios scriptores. Dignum sane patella operculum, de quo tamen ægre

Spectatum admissi, risum teneatis, amici.

Ecquis enim nescire potest, ipsemet cum Jansenii, tum Petavii verba inspiciens, de longe alia epistola, et quidem ipsa tertia decretali, quæ tomo I Conciliorum Surii pag. 148, in Blondelli vero *Censura* pag. 72 exstat, et ad omnes coepiscopos, presbyteros, diaconos, ac reliquos clericos, et cunctos principes majores minoresque, titulum mentitur, utrumque locutum. *Post S. Dionysium*, inquit Jansenius, *Clementis papa, in epistola tertia; ubi primo dicit, quod Augustinus toties tradidit, nos esse liberi arbitrii, quia velle et nolle habemus in potestate.* Ad hæc Dionysius Petavius: *Hoc sensu, ait, vim accepit auctor ille, qui sub Clementis nomine epistolam tertiam concinnavit ex libris Recognitionum. Qua ex epistola novæ sectæ patronus testimonium secundum posuit, adeo in testium delectu incuriosus, ut promiscue sinceros ac supposititios habeat.* Unde cum nullo pacto adducar ut credam magnum aliquem theologum in ejusmodi minutiis tantum ex ignorantia errare errorem; viderit ille, quo animo, qua conscientia id fecerit. Ego hoc, Deo teste, pro certo affirmare queo, me nullius partis studio, sed solius veritatis amore ductum hoc qualecunque ejus ἐπιπλεῶς examen instituisse, ne scilicet incautioribus sub veri nomine posset imponere, eosque ab utilissima hujus Epistolæ lectione absterrere. Tum ut B. præceptorem meum ab injuria vindicarem: quem idem ille, ob Clementem hunc Apostoli cooperatorem pronuntiatum, imprudentiæ arguit, ipse potius ita fortassis coarguendus. Opto vero, ut uniuscujusque Christiani menti firmiter inhæreat illud Clementis nostri, auro quovis pretiosius, monitum: *Cur inter nos sint contentiones, iræ, simultates, schismata et bellum? Nonne unum Deum et unum Christum habemus? nonne unus est Spiritus gratiæ, qui super nos effusus est, et una vocatio in Christo? Cur Christi membra divellimus et discerpimus, et contra proprium corpus seditionem movemus, eoque vesaniæ devenimus, ut aliorum nos membra esse oblivioni tradamus.* Quod superest, Lector benevole, hanc Epistolam, ea qua potuimus fide et diligentia curavimus exprimendam, ut nihil amplius fere hic desiderare possis, quam quod lacunæ non minio rubro, ut in editione Anglicana factum, sed minoribus litteris sint notatæ. Neque enim, etiamsi illud nobis non

liceret, volumus propterea totum intermittere, sed vel eo modo textum genuinum a supplemento distinguere, quo et tuæ, si ita videretur, industriæ relinqueretur palæstra vel ad conjectandum, vel ad iudicandum. Alias testimonia passim a nobis aucta sunt, addita etiam Græcis versione Latina; tum loca et variantes lectiones apud Clementem Alexan-

A drinum repertæ, suis quæque pagellis, ex editione Parisiensi a. Chr. 1641 novissima indicatæ. In omnibus si non omnia forte palato tuo respondeant, id partim scholasticis occupationibus meis, partim absentiae meæ ab operibus typographicis tribues, et quod in simili genere optares, æqui bonique facies. Salve, ac bene vale.

GODEFREDI VENDELINI

DE CLEMENTIS ET EJUS EPISTOLARUM TEMPORE DIVINATIO.

Clemens Romanus, Faustini filius (quem apostolus Paulus, ad Philippenses scribens, suum vocat cooperatorem inter cæteros, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ) Petri apostoli successor, apostolus idem ipse vocatur a Clemente Alexandrino lib. iv *Stromatum*: quomodo et Barnabas aliique magnorum apostolorum comites et discipuli pari nomine apostoli (minores tamen) habiti fuerunt et appellati. Clemens hic post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, vixitque ad tempora Trajani; cuius anno tertio, qui fuit epochæ nostræ centesimus, Joannis quoque evangelistæ morte nobilis, Chersonæ in Ponto, post exsili sui quinquennium, occiditur. Is erat annus post Christi Ascensionem sexagesimus et octavus, prout habemus traditum. Quot vero tunc annos habuerit Clemens, etsi non legimus proditum, constat tamen non multo minorem fuisse centenarium, valde senem utique fuisse oportet, si (quod habent *Recognitionum* libri, non in totum dramatici) ad primam famam Christi jam in cælum recepti, vivente adhuc Tiberio, juvenis fuit florentis ætatis, iudicii limati, doctrinarumque sublimiorum avidi; plane ut annos facile viginti quinque excesserit, vel ad trigesimum propius accesserit, natusque videatur per initia circiter nostræ epochæ, Joanni evangelistæ quasi cœtaneus ac plane cœvus.

Intra hoc primum sæculum pontificatum Romanum gessit episcopus Clemens, annis (ut inter omnes, quamvis diversissima tradentes, consentitur) novem cum mensibus et diebus aliquot. Intra idem sæculum episcopi Romani recensentur Linus, Cle- D tus et Anaclethus; quanquam Græci ferme ex Cleto et Anacleto unum eundemque videantur intelligere, nimis oscitanter, propter affinitatem nominum, socordes.

Quis vero vel ante hos, vel inter illos, vel post hos, Clementi locus, quod tempus debeat, scriptores certant, jam ab antiquo proximoque illis sæculo. Itaque et in Breviariis nostris priorum editionum a posterioribus discordia est, et ἀνοπλὴν suam in omnibus, usque ad annum 179, profitetur Baronius identidem, donec ita fidem suam liberat: Si quis

B certiorum de annis invenerit chronographiam, quam tamen non rejiciatur e numero pontificum Romanorum Cletus, nec martyrum Lugdunensium sincerum testimonium condemnatur, haud invito assentiemur. Ego itaque multa curiosaque indagine, postquam rationes omnes variorum scriptorum diligenter excussi, videor mihi veri fidem deprehendisse hanc certissimam.

Anno epochæ nostræ 41, die 23 Januarii, occiso Caio, successit in imperium Claudius, qui Herodem Agrippam statim dimisit in suum regnum, isque magna celeritate reversus est in Judæam per mensem (fac) Februarium totum, vel initia Martii. Exceptus a suis popularibus honorifice; quibus demerendis (ut se gratiosum ac popularem præberet) odiosam illis Christianorum, nimis invalentium, multitudinem opprimere, hominesque illos novos, seditiosos, nefariæ impietatis in Deum, legesque Mosaicas insimulatos ad supplicia rapere aggressus est, a præcipuis eorum capitibus apostolis grassandi facto initio. Itaque occidit Jacobum, fratrem Joannis, gladio²¹.

Hanc mortem habemus adnotatam Kalendis Aprilis, quæ hoc anno 41 inciderunt in Sabbatum; ut videatur Jacobus, de occasione ipsius Sabbati, quasi facto, dictove aliquo violati tumultuose correptus a furentibus, statimque (ut sit in delictis flagrantibus) plexus capite, saltem post occasum solis; quo momento Judaicum Sabbatum, diesque Kalend. Aprilis desinebat, inibatque prima Sabbati; eadem Aprilis mensis illis numerabatur secunda. Atque hoc est quod Hieronymus in *Ezech.* cap. xliii, traditum a majoribus non satis intellexit; dum scribit immolatum Jacobum, die secunda Paschatis; quod constare haud posse Baronius quoque pervidit. Et certe Pascha Judaicum isto anno incidit in diem quartam Aprilis, ad vesperam. Non ergo die secunda Paschatis occisus est Jacobus, sed secunda mensis, in quam Pascha illo anno incidit.

Post occisum ergo, seu ipsis adhuc Kalendis Aprilibus, seu postridie mane, Jacobum, videns Herodes hoc placuisse Judæis, apposuit apprehendere et Petrum; non quidem eodem, credo, die,

²¹ Act. xii, 2.

sed uno saltem alterove interposito, quibus populi applausum explorare ac persentiscere potuit, et Petrus inveniri; qui proin raptus fuerit in carcerem, ipso die Azymorum, sanctissimo securitatis asylo, et propter publicam latitiam ad tam tristia inopinabilia. Sed Herodem nec Sabbata in Jacobo, nec Azyma in Petro remorata sunt, quominus saltem comprehenderentur, dilato interim supplicio, quod Petro meditabatur post Pascha, diesque Azymorum omnes transactos. Is ergo custodiebatur in carcere, ex quo per argelum liberatus est, pridie destinati supplicii, nocte scilicet, inter duodecimam et decimam tertiam Aprilis.

Liberatus tanto miraculo Petrus, relicta Judæa, contulit se in alia loca, peragratisque regionibus variis, ecclesiisque confirmatis, pervenit tandem Romam, cœptante anno Claudii secundo, ipso secundum et Largo consulibus, qui fuit annus æræ nostræ 42, hixitque illic sedem pontificiam, cujus cathedræ natalis celebratur, decima octava Januarii. A qua die ad ejus mortem numerantur anni 25, menses 5, dies 12, si numeres a die xv Kal. Febr. ad iii Kal. Julias anni nostri 67, quo crucifixus animam Deo reddidit.

Medio isto tempore, cum Claudius imperator adicto Judæos Roma expulisset, ipse quoque Petrus cedere coactus est; reversusque in Judæam concilium habuit illud primum apostolorum, anno nostro 50, Claudio dein sublato, a. d. iii Idus Octobris, anno nostro 54, successit Nero, primo imperii sui quinquennio clementissimus princeps. Sub quo Petrus reversus Romam, non illic sedentariam vitam transegit, sed gnaviter atque impigre alias quoque orbis Romani provincias circumiit, ac denique in Britannias penetravit. Dum vero abest, ne Roma sine capite interim ageret, Linum¹⁶ illi constituit episcopum, consulatu Neronis et Veleris, anno nostro 55. Is vero sedit annos 12 (inchoatos interpretor) hoc est, undecim exactos cum mensibus quatuor, diebus duodecim, quotidem menses ac dies habent membranæ Bucherianæ. Desiit ergo vivere anno nostro 66, omnino, vivente adhuc Petro; quod luculente confirmat scriptor anonymus *De certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli*; quem Arundellæ comitis Sacellanus (*Pertagus*) e Græcia secum advexit in Angliam, ex quo Patricius Junius illustrem hunc locum citat, Græce quidem, sed quem ego sic Latine repræsentō: *Moratus Petrus in Britannia dies aliquot, cum multos illuminasset verbo gratiæ, ecclesiasque constituisset, postquam episcopos quoque et presbyteros ac diaconos ordinasset, impositis manibus duodecimo Neronis anno (is fuit noster 66, jam indicatus) iterum Romam rediit; ubi Linum jam mortuum inve-*

niens, Clementem loco illius ordinavit invitum, dignitatemque istam recusantem. Quem idoneis rationibus persuasum¹⁷, ac confidere admonitum in cathedram divinatorum eloquiorum (quam ille obtinuerat) sublimavit. Profectionem hanc in Britanniam aliunde vidit etiam Baronius, et est luculenter adstructa, non ita pridem. Sed pergit, post pauca, anonymus: *Igitur confestim milites, comprehensis omnibus qui Christo nomen dederant, in condemnatorum eos deduxerunt locum. Et Clementi quidem, ut pote de cognatione Cæsaris, pepercerunt, Herodionem vero et Olympam¹⁸ cum reliqua multitudine, gladio percusserunt, Petrum autem, magnum illum Domini apostolum situ¹⁹ inverso suspenderunt in cruce; in qua vulnerum dolores instar Christi ac Dei nostri perpessus, puram suam atque incontaminatam animam in Dei manus obtulit. Clemens vero discipulus ejus et episcopus pretiosum ejus corpus magnifice in loco illustri tumulavit.*

Ecce ut, vivente adhuc Petro, Linus sederit episcopus quem propterea chorepiscopum Marianus alique scripserunt, inter quos Leo II, successor Agathonis: *Petrus, inquit, adjutores sibi accivit Linum et Cletum; non tamen pontificii potestatem eis tradidit, sed Clementi.* Tam certum semper fuit una cum Petro Linum præfuisse fidelibus Romanis, et ab eodem Petro traditum pontificatum Clementi. Sic ergo liquidior incipit fluere hæc Chronologia, in hunc modum:

Anno nostro 66 Linus postremum vixit, mortuus vigesima tertia Septembris, anno 12 Neronis, quo Petrus ex Britannia reversus Romam Linum invenit jam mortuum. Ipse mox, cum Paulo, conjectus est in carcerem Mamertinum, in quo detenti fuerunt menses octo, usque ad finem Junii sequentis.

Anno nostro 67, Petrus in carcere constitutus persuasit Clementi, ut episcopatum vellet suscipere et Lino succedere. Is ergo ex hujus anni circiter Paschate sedit annos 9, menses 11, dies 12, ut habet Indiculus, juxta quem occisi Petri pretiosum corpus magnifice sepelivit, insigni in loco, ut vidimus.

Anno ergo 77, cum Romæ inter fideles orta esset (qualis postea Corinthi) magna dissensio super honore pontificatus, ne quasi ex testamento Petri successisse videretur Clemens, ac ne posteris hæc principatus ambitio perniciosi exempli haberetur, ultro se pontificatu abdicavit, usus istis verbis, quæ in altera epistola Corinthiis proposuit imitanda: *Si propter me seditio, contentio et schismata orta sunt, emigrabo, abibo quocunque volueritis.* Epiphanius, in hæresi Carpocratianorum, hanc Clementis abdicationem hoc epiphonemate innuit

¹⁶ Cletum addit Damasus in *Gestis pontificum* mss. Hoc enim in editis non comparet. Sic etiam Marianus Scotus. ¹⁷ Quæ Clementi dixerit Petrus, cum eum consecravit, ex Anastasio ms. leges apud Salmasium, in *Eucharistico*. Jac. Sirmondo. p. 664. Hæc enim ab Anastasii editoribus expuncta sunt. ¹⁸ Rom. xvi, 11, 15. ¹⁹ Theodorctum vide *Περὶ ἀγῶνις*.

conclusam : *Secedo, abeo, bene stabiliatur populus Dei*; addens, se id in commentariis quibusdam sic invenisse. Abdicaverit ergo die 12 Februarii, quæ tunc fuit feria quarta Cinerum. Ita post quatuor dies Cletus, et re et nomine electus, sedere coepit ex die 16 Februarii, Dominica ipsa Quadragesimæ, tenuitque pontificatum, vivo Clemente, annis sex, mensibus duobus, diebus decem, quos Indiculus representat exserte : *A consulatu, inquit, Vespasiani VIII et Domitiani V, qui est annus mihi jam indicatus 77, planissime.*

Anno igitur nostro 83, Domitiano IX et Rufo consulibus, obierit Cletus, die 26 Aprilis, ut est in Hemerologio, intervallum illud a creatione illius, ad unguem confirmante. Vacasse traditur sedes diebus 15. Ergo ex die undecima Maii, quæ tunc fuit Pentecoste, rursum electus Anacleus sedit annos 12, menses 2 (non 10) dies 3, usque ad annum nostrum 95, diemque Hemerologio agnatum decimum tertium Julii, Domitiano XVI et Flavio Clemente consulibus, quos etiam agnoscit Indiculus, mira in his constantia et veri fide.

Erat hic annus Domitiani tyranni 14, quo persecutionem suscitavit in Christianos, ejus causam Clemens, in Epistola illa luculenta (quam ex persona non sua, sed Ecclesiæ Romanæ scripsit ad Corinthios adversus episcopum suum seditiosos) refert ad dissidia illa Christianorum, adversus se invicem consurgentium; quale quid etiam Romæ factum innuit; suum ipsius certamen ante annos octodecim tacite innuens.

Interim autem, sive occiso jam Anacleto, sive conjecto in vincula, Evaristus successor designatus est, cui membranæ tribuunt annos 13, menses 7, dies 2, usque ad Gallum et Braduam, consules anni nostri 108, ut omnino coeperit ex anno illo jam dicto 95. Quia vero Clemens jam decrepitu obierat anno, sicut diximus, nostro 100; die 23 Novembris; neque mors ejus ex Ponto Romam perferri potuit, nisi post dies saltem triginta, hinc factum est ut abinde, numerato altero velut initio, Evaristus sedisse scribatur annos 7, menses 10, dies 2, usque ad diem vicesimam sextam Octobris anni 108, utque in Græcis legamus, post electionem Evaristi pontificis, successisse Alexandrum anno 12 Trajani.

Alexander ergo sedere coepit ex anno 108 jam dicto, seditque annos 10, menses 5, dies 21. Conjectus in carcerem anno nostro 116, octavo sui pontificatus, Æliano et Vetere consulibus, vivente adhuc Trajano, ut habent Acta; in quo carcere duos annos egit, usque ad tertium Adriani, no-

strum 119. Adriano III et Rustico consulibus, quando ad diem tertiam Maii occisus est, et vacavit sedes diebus 25, usque ad vicesimam nonam Maii Dominicam, qua successit Xystus. Post quem anno 128 Telesphorus, 138 Hyginus, 142 Pius, sub quo Marcion hæreticus exortus est, annis 115 post duos geminos consules, hoc est, anno nostro 143, docente hoc Tertulliano.

Sic ergo specimine saltem præbito restituendæ, quod pollicebar, chronologiæ pontificiæ, intellectoque tempore, quo episcopatum gessit Clemens, quoque post abdicatum pontificatum tandem occisus est, videamus nunc et de vero epistolæ illius tempore, istius maxime²⁰ quam nunc damus. Nam illa præclara omnibusque antiquis Patribus laudata, et in Ecclesiis, instar apostolicarum, recitari solita, quæ data est sub persona non abdicati Clementis, sed potius Romanæ Ecclesiæ (post Anacleum sine episcopo degentis scilicet) ad Ecclesiam Corinthiam, satis jam suam occasionem annumque indicavit, nostrum 95, fervente persecutione Domitiani quam maxime, perscripta; eodem admodum stylo, quo idem Romanus clerus ad Cyprianum utitur. At character nostræ hujus hominæ similior, quam epistolæ, et ab altero diversissimus, privatum scriptorem arguit. Tempus quoque insinuat pacatissimum, nullis in Ecclesiam procelis turbidum; tantoque magis ad charitatem mutuam fovendamque pacem hortatoriam. Ad quam obtinendam non oporteat inveniri hominem²¹ qui eam largiatur, sed Deum scilicet. Quibus verbis vel ego fallor, vel innuitur Vespasianus imperator, qui anno nostro 75, sexto suo consulatu, templum Pacis Æternæ omnium toto orbe pulcherrimum dedicavit; semet existimans illum principem pacis, patrem futuri sæculi prænuntiati apud Isaiam, ejus imperii non foret finis. Non hunc ergo mortalem hominem, sed Deum inveniri debere monet Clemens, qui æternam pacem suis largiturus sit. Tanto ergo Epistola hæc prior illa, quæ post 20 demum annos missa fuit Corinthum. Idque subindicat apud Eusebium, lib. IV, cap. 25, Dionysius Corinthiorum episcopus, in epistola dicata Soteri papæ circa annum nostrum 167, in qua Romanos alloquitur, his verbis : *Hodie Dominicam sacram diem peregrimus, in qua legimus vestram²² epistolam, quam semper ad nostram instructionem legemus, sicut et priorem nobis a Clemente scriptam.* De quibus verbis quod volui conficio, Clementis ipsius esse hanc epistolam; illam vero alteram, non tam decrepiti Clementis, quam etiam Romani cleri.

²⁰ Intellige secundam. ²¹ Hæc legas sect. XI. ²² Quæ Clementi Alexandrino, Strom. lib. V, p. 786, ἡ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολή.

LECTORI.

Hactenus Vendelinus, cujus verba ex editione A Pauli Colomesii descripsimus. Cæterum qui annos, quibus sedit Clemens, multo certius rescire auebit, is adeat oportet eruditissimas *Dissertationes* Joannis Pearsonii et Henrici Dodwelli, de *successione primorum Romanæ urbis episcoporum*; qui viri totam chronologiam pontificiam feliciter illustrarunt, quamvis per omnia non consentiant.

Pearsonius vult Clementem sedisse ab anno 69 ad 83. Dodwellus vero ab anno 64, vel 65 ad 81. Hic etiam cap. 11 *Diss. de success. pontificum Rom.* contendit incertum esse, an epistola Clementis prior ab eo jam episcopo scripta sit; at certe non de-

buisse episcopi nomine scribi, quamvis episcopum jam Clementem fuisse testari videantur Hegesippus atque Irenæus. Digna sunt lectu quæ hanc in rem habet, sed prolixiora, quam quæ huc transferantur. Idem in *Dissertationum Irenaicarum* prima, § 28, suspicatur non immerito, alteram, quæ dicitur, Clementis epistolam, esse potius διδασχὴν ejus seu ejus doctrinam, ab alio scriptis mandatam, atque ex ejus concionantis ore exceptam, vel ex auditorum ab eo memoria exaratam. Eum, Lector, adito, quo rebus ecclesiasticis antiquissimi ævi nemo facem hactenus intulit fulgentiorem.

J. B. COTELERII

JUDICIUM DE PRIORE EPISTOLA S. CLEMENTIS.

Cum quæcunque de Epistola a B. Clemente, Romanæ Ecclesiæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripta, proferri potuissent, fere omnia partim ab antiquis tradita, partim a recentioribus occupata fuerint, vice præfationis, pauca duntaxat adnotabimus ad ea veterum testimonia, quæ nonnihil scrupuli legentibus forte injicerent, nisi exponerentur; ac deinde quæremus quando stylum acuerit Κλήμης, τὸ τοῦ Χριστοῦ κλῆμα. Equidem ab Eusebio lib. iii, cap. 16 et 38, epistola vocatur ὁμολογουμένη, ἀνωμολογημένη παρὰ πάντων, ab omnibus uno consensu recepta. Ille tamen historicus lib. vi, cap. 45, refert Clementem Alexandrinum in libris *Ἑρωματέων* uti testimoniis Scripturarum a quibusdam repudiatarum, nempe Sapientiæ Salomonis, Sapientiæ Siracidis, Epistolæ ad Hebræos, Epistolarumque Barnabæ, Clementis et Judæ. Quo modo volumen ab omnibus admissum, a quibusdam rejicitur? Nam repugnantiam tolles, si dixeris cunctos quidem opus agnovisse pro genuino Pontificis lætu, sed non omnes habuisse pro scripto canonico: de primo, nullam motam antiquitus controversiam; de secundo, motam, aliis extra canonem ponentibus, quæ sententia obtinuit, aliis intra, ut auctor *Canonum apostolicorum*, canone ultimo, proindeque forsitan et qui eos canones in numero sacrarum Scripturarum collocat Joannes Damascenus, quique eosdem admittunt Trullani episcopi. Atque hujus postremæ opinionis documentum præbet antiquissimus codex biblicorum manu Theclæ exaratus, ex quo duæ istæ epistolæ prodierunt; quandoquidem eas cum libris Novi Testamenti conjunctas exhibet. Neque vero quidquam causæ est, cur alias quas-

Bpiam suspiceris apostolorum Canonis Clementinas epistolas; quæ apud Græcos aut nullæ fuerunt, aut non seorsum lectæ, sed initio *Recognitionum*, *Actuum Petri*, *Clementinorum*, similisque farinæ apocryphorum.

Ad ejusdem Eusebii observationem, imitatum esse Clementem Epistolam ad Hebræos, addi potest consimilis, de imitatione aliorum Novi Testamenti librorum, præsertimque Epistolarum ad Corinthios et Epistolarum Petri: utriusque enim apostoli erat discipulus. Nec mirum, quod Dominicæ ac apostolicæ sententiæ et dictiones in ore fuerint hominum apostolicorum, atque in usu primorum Christianorum.

C Photius *Bibliothecæ* codice cxxvi videtur scripsisse: Ἀττάσσοιτο δ' ἂν τις αὐτὸν ἐν τούτοις, non autem ἐν ταύταις. *Reprehenderit vero eum quispiam in his.*

In *Libro pontificali*, ubi de Clementis vita, necnon in ejus Operis exscriptoribus, memorantur duæ Clementis epistolæ, æque canonicæ et catholicæ. Quod ita acceptum ab auctore libri *De gestis Romanorum pontificum*, credito Luitprando, quasi ageretur de duabus primis Clementis Decretalibus ad Jacobum. Gravi, ut equidem sentio, errore. Nam si *Decretales* in animo habuisset scriptor *Pontificalis libri*, non solum duas dixisset, verum quinque. Quemadmodum βιογράφος ille, qui mira supinitate, postquam de duabus epistolis catholicis a Clemente ad Jacobum datis retulit, subjungit quænam contineantur in illis duabus, et in reliquis tribus. Adde quod in Pontificali opere sejungi videtur epistola ad Jacobum a duabus canonicis epistolis. *Hic fecit duas epistolas, quæ canonicæ nominantur.* Et infra:

Tamen in Epistola, quæ ad Jacobum scripta est.

Circa tempus quo Romani litteras ad Corinthios dederunt, non una est criticorum opinio. Alii assignant finem Neronis, aut certe eos annos qui Vespasiani imperium excidiumque Hierosolymitanum antecesserunt. Hos refellit epistola, tum cap. 47, cum velut antiquæ meminit Corinthiorum primæ dissensionis, sub Apollo excitatæ, qui teste Hieronymo circa finem Commentariorum in Epistolam ad Titum, Corinthi fuit episcopus; tum Corinthiacam Ecclesiam, veterem appellat: dumque cap. 4, 5 et 6 subindicat persecutionem aliam ab illa prima Neronis. Post Neronem autem Domitianus primus Christianos persecutus est, jam eversa Hierosolyma. Sed Clemens, inquit viri doctissimi, meminit, cap. 41, oblationum in templo. Quidni meminisset? cum nunc quoque, tot elapsis sæculis, par mentio idemque sermo haberi quest; quemadmodum legenti patebit. Alii suspicantur a Clemente exsule factas litteras, sub finem vitæ: quia cap. 5 dicit Paulum in finibus Occidentis passum esse, nec urbis Romæ facit commemorationem; et quia in initio calamitates adversitatesque suas proponit. Verum quis credat Romanis aditam Chersonesum, ut ad Corinthios scriberent?

A Et vero eum qui nomine Ecclesiæ Romanæ scribebat, illa eloqui decuit quæ Urbi, non quæ sibi convenirent, ut certe Urbi conveniunt. Unde evanescit quidquid obijcitur. Alii epistolam missam volunt anno Domini 95, servente persecutione Domitiani. Rectius tamen quam fervens, desinens notaretur persecutio, quam nimirum innuit epistolæ principium, quæque aptior fuit ad destinandos cum litteris quinque legatos, nominatos in fine epistolæ.

B Cæterum spes Patricii Junii de Hieronymiana Clementinæ epistolæ interpretatione, mihi pertenuis aut nulla est, librariorum dolos consideranti, et quo pacto, ut vendibiliorem mercem haberent, odiosum Rufini nomen e principio ac fine interpretationis Explanationum Origenis in Epistolam ad Romanos sustulerint (quod tamen retinet codex Thuanæ bibliothecæ) ac favorabile Hieronymi intruserint. Quocirca suspicio tenet me, idem scelus hic perpetratum, ac versionem Clementinæ epistolæ ad Jacobum a Rufino factam, Hieronymi titulo fuisse honestatam.

Denique monendus es, Lector, uncis per totum opus inspersis includi ea quæ in ms. deleta aut amissa, per conjecturam suppleta, in editione Anglicana iniunctis litteris impressa sunt.

J. B. COTELERII

JUDICIUM DE POSTERIORE EPISTOLA S. CLEMENTIS.

Exstat de hac Epistola judicium magni critici Eusebii, *Historiæ ecclesiasticæ* lib. III, cap. 38, hisce verbis expressum: 'Ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴ· οὐ μὲν εὖ ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. Quæ a Rufino, uti solet indiligenter redduntur sic: Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus. Nec magis accurate Hieronymus, libro *De viris illustribus*: Fertur et secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat. Et Photius *Μυριοβιβλου* cod. 112, 113, ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. Neque enim dicit Eusebius secundam Clementis epistolam notham esse, et ab antiquis reprobata; dicit solummodo ignoratam fuisse, in citationibus a veteribus prætermissam, in dubium vocatam; unde eodem loci et alibi priorem nuncupat ὁμολογουμένην, ἀνωμολογημένην παρὰ πάντων. Itaque rectius in Nicephoro lib. III, c. 18 habetur: Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολὴ, τῆς προτέρας κατὰ πολὺ ἀποδέουσα· περὶ ἧς ὁ αὐτός φησιν Εὐσέβιος, μὴ ἐν ἐπιστήμῃ ταύτης τοὺς ἀρχαίους εἶναι. Maximus in Prologo ad Dionysii opera, agens de Eusebio, καὶ μὴν οὕτως Πανταίου τοὺς πόνους ἀνέ-

C γράψαν, οὕτως τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν. Et vero quemadmodum Cæsariensi episcopo credimus, dubitatum fuisse de auctore nostræ epistolæ; quemadmodum non possumus nunc, post deperditos tot primorum Patrum libros, memoriam illius accusare, quæ tamen non semper fida exstitit; ita negamus inde consequi, pro pseud-epigrapha necessario habendam epistolam: cum fieri quiverit, ut opus genuinum in controversiam venerit, et a primis Ecclesiæ scriptoribus non fuerit celebratum. Certe ea dubitatio, ea ommissio, non deterruerunt auctorem *Canonum apostolicorum*, can. ult., Epiphanium hæresi 37, c. 6, hæresi 30, c. 15, et eum qui *Librum pontificalem* composuit, quo minus de Clementinis epistolis, perinde ac nihil intercederet inter illas discriminis, loquerentur. Mitto enim Nicodemum, de quo ad superioris Epistolæ caput 14. Imo quod admodum mirere, id ab ipsis Hieronymo ac Photio designatum, quando suam non Eusebii proponunt opinionem; ille in volumine I adversus Jovinianum cap. 7, hic in *Myriobibli* cap. 126. Quinetiam utramque inter sacræ Scripturæ libros collocasse videntur Ecclesiæ illæ, quæ canonibus apostolicis regebantur, quique eos canones in Novi Testamenti voluminibus recenset Joan-

nes Damascenus lib. iv *Orthodoxæ fidei* cap. 18, A et quotquot Bibliorum codicibus utebantur similibus illi Theclæ, e quo duæ istæ epistolæ prodierunt. Accedit huc quod eadem utrobique apparent antiquitatis notæ, eadem interdum verba usurpantur; nec tantam diversitatem habet stylus, quin ab eodem scriptore variis temporibus diversisque pro causis oriri potuerit. Dionysius autem Corinthius scribens ad Romanos apud Eusebium lib. iv, c. 23, ideo unius tantum epistolæ Clementis mentionem facit, quia loquitur de litteris Romanorum nomine datis ad Corinthios; et posterior Clementis, etsi, teste Photio, ad Corinthios quoque esset scripta, non tamen sicut prior, Ecclesiæ Romanæ nomen, sed Romani Pontificis præferebat. Indicatur id appellatione, ἀδελφοί μου, quam in secunda non se- B mel positam invenies, nusquam in priore.

Objicit Jacobus Usserius, dissertatione de scriptis Ignatii, etc., cap. 10 ad hunc modum: Epistola titulo Clementis ad Corinthios ornata, proferebat (quemadmodum ex *Quæstionibus ad orthodoxos*, Justino Martyri tributis, Resp. ad quæst. 74 intelligimus) carmina Sibyllina, quæ Clementis temporibus posteriora fuerunt; unde colligitur eam citationem cum in priore Clementis epistola nusquam compareat, ad alteram referri debere, quæ ejusdem nomine falso inscribatur. Infirum plane argumentum. Audi verba pseudo-Justini: Εἰ τῆς παρουσίας καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσεβῶν, καθὰ φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἐτι δὲ καὶ τῆς Σιβύλλης, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, etc. Si *presentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout testantur prophetarum et apostolorum scripta, atque insuper Sibyllæ ipsius, quemadmodum ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios*, etc. Quæ in Gallicam linguam ita vertit David Blondellus libro primo De Sibyllis, cap. 20, ac si legisset, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ. Sed erratum est properantis hominis, nimiumque memoria fidentis. Itaque cum pseudo-Justinus generalim de epistolis loquatur, neutra autem ad nos integra pervenerit, temere ab Usserio asseveratur res, quam nullo modo potuit rescire. Quinimo si divinationibus indulgere liceat, crediderim in primæ epistolæ lacuna ad c. 57 factam Sibyllæ mentionem. Atque conjecturæ fundum et auctorem do S. Irenæum lib. iii *Adversus hæreses*, cap. 3, ubi hoc pacto disserit: *Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians* (annuntians omittitur in Græco apud Eusebium lib. v, cap. 6; et Nicephorum lib. iv, cap. 15, forte ob similitudinem participiorum ἀνανεοῦσα et ἀναγγέλλουσα. Nam Rufinus videtur hoc quoque in Eusebio legisse, dum interpretatur exprimens) *quam in recenti ab apostolis re-*

ceperant (ex Eusebio, Rufino, Nicephoro, atque ex sensu scribendum *recepert*) *traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cæli et terræ, plasmatorem hominis; qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus. Brevem enumerationem capitum, in hac Ecclesiæ Romanæ epistola contentorum, sanctus martyr instituit. Ea autem omnia adhuc legere est, excepto ultimo, quod dubio procul lacuna illa circa finem interjecta complectebatur. Quis porro non videt, ubi ignis diabolo et angelis ejus præparatus memorabatur, illi commode potuisse agi de mundi fine, ac de impiorum per ignem judicio tunc futuro; ideoque et Sibyllæ mentio fieri?*

Ait tamen vir perdoctus non licuisse per tempora Clementi ex Sibyllinis carminibus, utpote ipso posterioribus, testimonium petere. Hoc probandum erat, non modo dicendum: quod si constaret, requirerem prædictarum Quæstionum codices mss. num pro καθὼς haberent καὶ ὡς αὐτὰ καθὼς. Verum super Sibyllinis versibus exploratum non habetur, quando cæperint apud Christianos evulgari. Sub apostolis rem contigisse persuaderet, quod a multis refertur, Clementem Alexandrinum in vi Stromateo (p. 636) recitare verba Pauli apostoli, Græcos seu gentiles ad Sibyllæ oracula amandantis; nisi aut Clemens fabulam a quodam apocrypho sumpsisse dici posset; aut potius illius sensum viderentur non attigisse homines docti; quæ quidem mea est opinio. Eo quippe loci postquam ex *Petri prædicatione*, libro extra canonem posito, affirmavit ὁ Στρωματεύς, Græcis, ut Deum colerent et gloria afficerent, concessam fuisse philosophiam, quemadmodum eam dem ob causam utrumque Testamentum Judæis et Christianis; ista paulo obscuriora subjicit: Ἐπεὶ ὅτι καθάπερ Ἰουδαίους σώζεσθαι ἐβούλετο ὁ Θεός, τοὺς προφῆτας διδοὺς, οὕτως καὶ Ἑλλήνων τοὺς δοκιμωτάτους, οἰκείους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφῆτας ἀναστήσας, ὡς οἱ αὐτοὶ ἦσαν δέχεσθαι τὴν παρὰ Θεοῦ εὐεργεσίαν, τῶν χυδαίων ἀνθρώπων διέκρινεν, δηλώσει πρὸς τῷ Πέτρῳ κηρύγματι, ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος. Λάβετε καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγνωτε Σίβυλλαν, ὡς δηλοῖ ἓνα Θεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι καὶ τὸν Ὑστάσπην λαβόντες ἀνάγνωτε, καὶ εὐρήσετε πολλῶν τηλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν ὕμνον τοῦ Θεοῦ, καὶ καθὼς παράταξιν ποιήσουσι τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς μισοῦντες αὐτὸν, καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Εἶτα ἐνὶ λόγῳ πυκνῶνεται ἡμῶν: Ὅλος δὲ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, πίνος; οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Quæ verba sic accipiunt, quasi λάβετε, etc., sit Apostoli exhortatio. At ego illa, ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος, non refero ad consequentia λάβετε, etc., sed ad præcedentia, οἰκείους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφῆτας, seu ad versiculum 12 capitis i Epistolæ ad Titum, εἰπέ

τας δὲ αὐτῶν βίβας αὐτῶν προφήτης; et λέβετε, etc., Clementis esse arbitror, non Pauli: tum quod in fine dicitur, εἰτα ἐν λόγῳ, etc. *Prædicationi Petri* tribuo, cum cujus ultimo sermone paulo ante per Clementem laudato convenit optime. Quocirca verto: Quandoquidem quod sicut Judæos Deus salvos esse voluit, dante eis prophetas, ita etiam Græcorum probatissimos, proprios suæ linguæ prophetas excitans, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vilibus vulgaribusque hominibus secreverit, declarabit, præter Petri prædicationem, qui hoc dicit apostolus Paulus. Libros quoque Græcos sumite; agnoscite Sibyllam, quo modo unum Deum manifestet, et ea quæ futura sunt: sumptum etiam Hystaspem legite, et invenietis Dei Filium multo clarius apertiusque esse scriptum, cuius multi reges adversus Christum aciem instruent, odio habentes tum illum, tum eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, illiusque tolerantiam atque adventum. Deinde uno verbo (seu una ratione) nos interrogat: Totus autem mundus, et quæ sunt in mundo, cujus sunt? Nonne Dei? Sic pulchre omnia sibi constant, aliter impeditiora. Adde quod vix in toto Clemente invenias aliquid apocryphi prolatum, nomine duntaxat, auctoris, non præmisso operis titulo, non adjecta dictione, quæ quale sit scriptum declaret. Legatur tota Alexandrini disputatio; conferatur cum iis quæ in Stromateo 1 edisserit de Græcorum sapientibus, præsertim pag. 299, ubi locum Epistolæ ad Titum adducit: Confido fore ut mea non improbetur interpretatio. Nihil ergo adjuvamus hoc testimonio, ad investigandum quod quærimus tempus.

Jam vero si agatur de Sibyllinorum carminum sylloge qua hodie utimur, pro certo haberi debet, quod a multis evidenter fuit probatum, eam multo post apostolica tempora lucem vidisse. Nonnulli etiam in ea versus leguntur, ætate posteriores scriptis Patrum Sibyllina oracula citantibus: quales hi duo:

Οὐδέτι γὰρ παρὰ σέο τὸ τῆς φιλοθρέμματος ὕλης
Παρθενικαὶ κόρυραι πῦρ ἐνθεὸν εὐρήσουσιν,

In *Παρθενία* nostra lib. v post medium; sunt enim de incendio Vestæ templo sub finem imperii Commodi, proindeque cum jam Justinus, Athenagoras, et Theophilus Antiochenus Sibyllina in testimonium pro fide Christiana advocassent. Ac Origeniani cujusdam manum redolet libri ii stas, ad quem scho-
lasticus Græcus sic adnotabat:

Ψεύδῃ προφανῶς· οὐδὲ γὰρ λήξει ποτὲ
τὸ πῦρ κολάζον τοὺς καταχεκριμένους.
Κἀγὼ γὰρ ἂν εὐξαιμι τοῦθ' οὕτως ἔχειν,
Οὐλάς μεγίσταις σφαλμάτων ἐστιγμένους,
Αἱ μείζονος χρήσουσι φιλανθρωπίας.
Ἄλλ' αἰσχυνέσθω φληναφῶν Ὀριγένης,
Πάρας γενέσθαι τῶν κολάσεων λέγων.

Recteque observat qui nostra ætate plurimos judicio superavit Gerardus Vossius *De poetis Græcis* cap. 1, non existisse temporibus Justinii martyris, Tatiani, Clementis Alexandrini, Eusebii, aliorum-

A que multorum, versus Sibyllinæ Collectionis lib. i. et lib. iii de Sibylla Noë constanea; quandoquidem ex illorum Patrum professione, nulla e Sibyllis Mosem antiquitate superavit. Ex quibus intelligitur non unum poetam Sibyllam se esse finxisse, sed plures, diverso tempore, quorum versus disiectos, unum in corpus consarcinator incertus multo post denatos apostolos compegerit.

Quod autem a pluribus existimatur, primo sæculo ac principio secundi Sibyllam a Christianis scriptoribus citari nequivisse, id vero ego inficior, rationibus adductus non paucis. Quoniam, scilicet, gratis ac sine fundamento illud asseritur. Deinde quia viventibus apostolis, ac Luca scribente Evangelium, multa apocrypha et pseudopigrapha otiosi temerarii homines edebant, inquit Origenes, homil. 4 in Lucam, eumque sæpissime sequens Hieronymus, Proœmio Commentariorum super Matthæum, nec non Titus, Ambrosius, Beda, Euthymius, Theophylactus, ad primum versum Evangelii Lucæ: quidni et in illis quædam Sibyllino nomine? Ad hæc certum est ex Varrone, Cicerone, Tacito, Suetonio, Plutarcho, multa vana et supposititia inter paganos quasi Sibyllina fuisse circumlata, ante et statim post primordia nostræ religionis: hoc exemplo cur non idem eveniret apud nos? Adjice his testimonium Hermæ lib. i, vis. 2, cap. 4, quæque ibi adnotabam de insigni isto loco Josephi *Antiquit. Judaic.*, lib. i, cap. 5: Περὶ δὲ τοῦ πύργου τούτου καὶ τῆς ἀλλοφρονίας τῶν ἀνθρώπων, μέμνηται καὶ Σίβυλλα, λέγουσα οὕτως· Πάντων ὁμοφρονῶν δυνάτων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ἐκδομένησαν τινες ὀφηλότατον, ὥς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ. Οἱ δὲ θεοὶ, ἀνέμους ἐπιπέμφαντες, ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἴδαν ἐκάστῳ φωνὴν ἐδωκαν· καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέδη κληθῆναι τὴν πόλιν· qui locus respondet his Sibyllinis lib. iii, circa initium:

Ἄλλ' ὁπόταν μεγάλῳ θεοῦ πέλᾳσωσιν ἀπειλαί, etc.

Concludo nihil vetare quin vero Clementi laudata fuerit Sibylla, in re præsertim ethnicis non ignota, mundi videlicet fine, ac impiorum per Ignem judicio: de qua consule præcipue Justinum Martyrem *D Apologetico* ii, p. 66, et *Sibyllina* nostra *Oracula* lib. ii et iii. Ac forsitan Clemens exemplaria viderat antequam a Christianis (ut conqueritur Celsus apud Origenem lib. vii, contra eum) fuissent interiectis pluribus interpolata.

Cæterum videtur hæc secunda epistola ante primam esse scripta, Quandoquidem innuit fragmentum illius pacifica tempora; et ex Photii codice 426 colligimus dissidii Corinthiaci in ea factam non fuisse mentionem: at si datâ esset post priorem, hoc est post finem persecutionis Domitiani, tempore pacis, atque ante persecutionem sub Trajano reintegratam, non prætermisisset discordiam aut reconciliationem Corinthiorum, cum utrumque tempus solummodo annus sejungat. Quare missam ar-

bitror inter duas primas persecutiones, Neronis ac Domitiani, et ante seditionem Corinthi excitatam.

Omittebam hic, ut in veterum testimoniis, duo quae postea occurrerunt loca. Primus locus est praefationis concilii Nicæni, Latine ex Arabico per Abrahamum Ecchellensem factæ; in quo dicitur Clementem epistola 2 mentionem fecisse sectarum 70. Verum illa epistola, si eadem est ac nostra, nec est plane apocrypha, nequaquam retulit 70 hæreses, retulit forsitan 7. Alterum locum deprompsi ex optimis membranarum codicis admodum antiqui in bibliotheca PP. Soc. Jesu, copiam faciente Gabriele Cossartio, viro cum insignis doctrinæ, tum prolixa humanitatis. Est autem S. Damasceni *Elogiarum sacrarum* cap. Περὶ τῶν προσκρίτων καὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, καὶ ὅτι χρὴ τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα προειμῆν, quod respondet capiti 20 libri II *Parallelorum* editorum.

Α Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους β'.

Ὁ τῶν παρόντων αἰσθητικῶς συνήθειαν ὥς οὐτε ἀλογίζονται τινες εἶναι ταπεινά, εἶναι καὶ μακράν ἐστὶ τῶν ἀπεχθῶν. Ἀλλὰ καὶ πλοῦτος πολλάκις μᾶλλον πένιός ἐστι, καὶ ὕψος πλέον ἢ βάθος. Καὶ καθόλου τῶν λυπηρῶν καὶ φευκτῶν πάντων ὁποῖός τις καὶ ὕλη, ἣ τῶν ἀφαισθητῶν καὶ μετ' εὐχῆς περιδεῖν γίνεσθαι.

S. Clementis ex Epistola II ad Corinthios.

Qui res presentis vite agnoscit, intelligit nequa ea quæ nonnulli jucunda reputant, aliena esse aut procul distita ab iis quæ odio habentur. Quinetiam divitiarum sæpenumero magis quam paupertas læserunt, et sanitas plus morbo affixit. In summa, gratiarum rerum ac optatarum affluentia coadit in causam et materiam omnium tristitum atque dolestatarum.

II.

EX EDITIONE PETRI COUSTANTII.

(*Epp. Rom. Pont. t. I, Paris. 1721, in-fol.*)

EPISTOLÆ S. CLEMENTIS I PAPÆ.

Quando et quam diu sederit.

1. Clemens veterum testimonio ut apostolorum æqualis celebratur. Quamobrem non alius creditur ab eo, cujus Paulus Philip. iv, 3, meminit. Licet hunc uti jam præmonuimus, a Petro episcopum ordinatum Tertullianus *Lib. de præscript.*, c. 32, tradat, atque ævo Hieronymi, ipso Hieronymo teste, plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum putarent fuisse; idem tamen Hieronymus, necnon Epiphanius, Augustinus, Optatus, Eusebius, scriptor poematis adversus Marcionem, Tertulliano olum tribut, et Irenæus, sicut et veteres Romanorum pontificum catalogi, proximum Petri successorem non Clementem, sed Linum designant. Ita ille intelligi potest a Petro ordinatus episcopus ad episcopalia, seu apostolica munia obeunda, ut nullum ecclesiæ esset alligatus, sed post mortem Lini et Cleti a Romanis in episcopum proprium cooptatus fuerit. Epiphanius ea de re conjecturam superius, ubi de Lino disseruimus, relatis ipsius verbis exposuimus.

2. Anno Christi 91, Clemens in Cleti locum successus creditur. Romanam sedem in Bucheriano quidam catalogo annis ix, mensibus xi, diebus xxi,

C in Corbelensi autem annis ix, mensibus x, die i obtinuisse memoratur. Eum, anno Trajani imperatoris tertio, hoc est Christi centesimo, cum totos novem annos prædicationem verbi divini procurasset, e vita abisse Eusebius lib. iii *Hist.*, c. 34, scribit. Hinc valde sublestæ est fidei, quod solus Prædestinatus a Sirmondo vulgatus cap. 12, narrat, quemdam videlicet Marcum, qui carnis negabat resurrectionem, ideoque Christum non vere passum, sed putative, conabatur astruere, a Clemente Romano episcopo ut dignissimo Christi martyre fixis et integris assertionibus confutatum, et coram plebe in ecclesia detectum, æterna damnatione punitum fuisse. Nam et Irenæus lib. i, c. 9, circa annum 180, aut etiam 190, Marci commenta confutans, de eo ut adhuc superstite loquitur: et Eusebius lib. iv, c. 11, postquam Valentinum aliosque hæreticos Hygino pontifice Romam venisse, atque ad Anicetum usque permansisse enarravit, adjungit et hunc Marcum eodem tempore exstistisse. Quod in dicto est hunc hæreticum ante Hygini tempora fuisse ignotum.

ADMONITIO IN EPISTOLAM PRIMAM.

I. Elapso sæculo Cyrillus Lucaris primum Alexandrinus, ac deinde Constantinopolitanus patriarcha Carolo I. Anglorum regi, insignem dono misit codicem Alexandrinum, grandioribus litteris manu Theclæ nobilis femine Egyptiæ, circa Nicæni I concilii, ut fertur, tempora exaratum, in quo Veteris et Novi Testamenti libris duæ Clementis epistolæ subjiçuntur. Harum prima valde celeberrima apud veteres fuit. Hanc quippe laudant Irenæus lib. iii, c. 3; et apud Eusebium lib. v, c. 6, Clemens Alexandrinus *Stromatum* lib. i, iv, v et vi; Origenes lib. ii *De principiis*, cap. 3, et in *Joan.* i, 29; Hegesippus apud Eusebium lib. iv, c. 22; Eusebius ipse lib. iii *Hist. eccl.*, c. 16; scriptor questionum Justini nomine vulgatarum, c. 74; Epiphanius hæret. 27, n. 6, et hæret. 50, n. 15; Hieronymus, *Lib. de vir. illustr.* c. 25, lib. xiv, in *Isaia* lxx, 13, et *Comment. in Ephes.* iv, 1; Photius cod. 413 et 426, ut alios taceam. Etiam autem a plerisque Clementis, a nonnullis tamen Romanorum, quia videtur eorum nomine a Clemente conscripta est, epistola nuncupatur. Nominatim vero Clemens Alexandrinus, lib. v *Strom.* pag. 584, verba numeri 20 sic laudat: Ἀλλὰ καὶ τῇ πρὸς Κορινθίους ᾠκιστῶν ἀποστολῇ ὡς καὶ ἀνέκρυστος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μὲν αὐτὸν κάσονται. Quinetiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: Οὐδαν, etc.

II. Epistolam illam publice olim plurimis in ecclesiis lectam fuisse Eusebius *Hist. eccl.* lib. iii, c. 16, tradit, et Epiphanius hæret. 50, n. 15, atque Hieronymus lib. *De viris illustr.* confirmant. Hoc certe Corinthi ex prisca consuetudine factum esse Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. iv, c. 25, locupletissimus testis est. Ex eo etiam loco, quæ in laudato codice Alexandrino obtinet, conjectura est a nonnullis vel parum sacris libris, vel proximam post illam tributam esse auctoritatem. Cui conjectura favet ultimus Apostolorum canon, in quo inter Novi Testamenti libros duæ Clementis epistolæ recensentur. Et Clemens quidem Alexandrinus lib. iv *Strom.*, dum hanc ut Clementis apostoli laudat, inter apostolicas Scripturas videtur ei locum dare. Imo non alia de causa Eusebius lib. vi, c. 13, Clementem Alexandrinum Scripturarum ab aliis repudiatarum, nominatimque epistolarum Barnabæ, Clementis et Judæ testimoniis uti notat, nisi quia pro sacra Scriptura hanc Clementis epistolam habebat. Eo pacto quædam pugne speciem, quæ in Eusebii *Historia* occurrit, dum Clementis epistolam loco mox laudato ab aliis repudiatam, et lib. iii, cap. 16 et 38, ab omnibus uno consensu receptam scribit, componi posse Cotelæus observat. Quamvis enim ab omnibus inter ecclesiasticas, non item ab omnibus inter sacras Scripturas est recepta, sed a plerisque e divinatorum librorum canone rejecta fuit.

III. Non desunt, qui cum Clementis nostri sen-

tentias apud Clementem Alex. lib. iv, pag. 516, paucioribus perstrictas, et contra pag. 517 pluribus explicatas offendant, epistolam hanc non sinceram, sed aliis locis truncatam et aliis interpolatam ad nos pervenisse suspicentur. Sed Clementis Romani Alexandrinum interpolatorem esse non ambiget, qui verba addita ad institutum ipsius Alexandrini, quo de Gnosi tractare sibi proposuerat, accommodata esse compererit. Qui autem Clementis nostri sententias nonnullas in locis interpolare sibi licere existimavit, in aliis eadem licentia ad eas contrahendas uti potuisse non dubitatur. Præterea Joan. Clericus *Artis criticæ* part. iii, sect. 2, c. 5, n. 12, observat, ex duorum locorum capitulis 46 epistolæ nostræ cum verbis Clementis Alexandrini cognitione nonnullos moveri, ut hæc duo loca ex Alexandrino ascita opinentur. Ipsius Alexandrini verba ad prædictum caput 46 referemus et expendemus.

IV. Præclaram hanc epistolam primus Patricius Junius Latine conversam ac notis illustratam Oxonii anno 1633 edidit. Eamdem cum insigni præfatione anno 1634 Helvestadii recudi curavit Joachimus Joannes Maderus. Mitte et quam Bartonius anno 1647, ac subinde Godefridus Vendelinus et Joannes Fell. Oxoniensis antistes alique subinde in eam navarunt operam. Postmodum et Joannes-Baptista Cotelæus anno 1672 illam nova interpretatione novisque notis adornatam Parisiis in lucem emisit. Eam demum recensuit ac notarum spicilegium collegit Paulus Colomesius, cujus novissima editio Londini anno 1694 prodiiit. Cotelæi interpretationem, ut litteræ tenaciorem, verbis nonnullis identidem mutatis, retinendam duxi.

V. De tempore quo scripta est, nondum inter eruditos convenit. Ac licet prima illius verba de persecutione dicta esse plerique omnes consentiant, ea tamen alii de Neronis, alii de Domitiani persecutione interpretantur. Et hanc quidem alii ferventem, alii desinentem intelligunt. Hinc circa tempus, quo epistola ista scripta est, triplex maxime existit opinio: prima Joannis Ernesti Grabii, qui *Spicileg. Patr.* t. i, p. 254 et 255, eam Neronis persecutione desinente, proxime post apostolorum Petri et Pauli martyrium, hoc est anno Christi 68 vel etiam 69 exeunte scriptam esse contendit; altera Godefridi Vendelini eamdem anno Christi 95, fervente Domitiani persecutione illigantis; postrema Cotelæi atque Tillemontii, qui illam desinente ejusdem imperatoris persecutione, circa annum Christi 97 scriptam arbitrantur. Quartam vir clarissimus Claudius Fleury, t. i *Hist. eccl.*, pag. 248, excogitavit, quæ ad Grabii sententiam propius accedat. Nampe ad id tempus, quod Neronis interitum excipit, et Jerosolymitanum antecessit excidium, referri posse opinatur; et casus adversos, in epistola principio memoratos, de bello civili, quod Neronis mors excitavit, interpretatur.

VI. Obscurum non est, Clementem ibi de ærumnis, quibus oppressa erat Romana Ecclesia cum Corinthiorum epistolam accepit, sed a quibus respirabat cum hanc rescripsit, habere sermonem, adeoque Fendelini de persecutione fervente sententiam minime probandam esse. Neque minus certo ex eodem exordio conficitur, ærumnas illas de Neronis persecutione interpretari non licere. Nihil enim erat, cur in litterarum tarditate Corinthiis excusanda hoc taceretur, Petrum videlicet, cujus erat ipsorum satisfacere quæstionibus, iis acceptis detentum, cæsum et e vivis fuisse sublatum. Deinde in toto epistolæ contextu illud innuitur, eum ipsum qui nunc rescribit, prius Corinthiorum scripta accepisse. Quocirca ad litteram intelligendi sunt tum Irenæus lib. III, *Adv. hæres.* c. 3, et apud Eusebium *Hist. eccl.*, lib. V, cap. 6; tum Hegesippus apud eundem Eusebium lib. IV, c. 22, cum dissensionem, quam sedare nunc conatur Clemens, non sub Petro, sed sub Clemente ortam esse testantur. Præterea cum idem Irenæus, apostolicorum temporum tam vicinus, Clementem tertio loco ab apostolis post Linum et Cletum, seu ut vocat, Anacletum, Romæ episcopatum sortitum esse scribat, reliquum est ut cum pluribus post Neronem annis Romanæ Ecclesiæ administrationem suscepisse crediderit. Hunc autem ea in re falsum esse quis sibi persuadeat? Eidem suffragantur et plerique Patres, qui Romanorum Pontificum seriem texunt, atque ipsi veteres catalogi, in quibus Petro Linus, Lino Cletus, huic Clemens successisse legitur. Ipsa quoque Clementis verba num. 44 qui expenderit, ubi laudata apostolorum providentia subdit: *Qui igitur ab illis, aut deinceps ab aliis viris eximiis constituti sunt... ac longo tempore præclarum ab omnibus testimonium reportarunt, hos censemus officio injuste dejici*; hæc, inquam, qui expenderit, is persuasum habebit epistolam istam tunc temporis conscriptam esse, cum ab officio suo remoti fuissent presbyteri, qui non solum ab apostolis, sed etiam ab aliis deinceps, hoc est ab eorum successoribus ordinati, munus suum longo tempore obierant. Standum igitur est sententiæ Eusebii, in cujus *Chronico* cap. 15, pontificatus Clementis initia ad postremos Domitiani imperatoris annos referuntur. Unde nihil rationi magis consentaneum occurrit, quam ut Corinthiorum epistolam sæviante Domitiani persecutione Romam pervenisse, atque illis eadem persecutione desinente a Clemente circa annum Christi 97, rescriptum esse censeamus.

VII. Neque bis adversatur illud, num. 41: *Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel vota, vel pro peccato et delicto, sed Jerosolymis tantum*, licet Græbius hinc certo constare sibi dicat, templum Jerosolymitanum tum stetisse, atque excidium illius, quod in annum 70 incidit, necdum contigisse; alioqui non *offeruntur* in præsentia, sed *olim offerebantur* fuisse dicendum. Verum non satis attendit vir eruditus sermonis usum, quo res præteritas veluti præsentia ob oculos ponere et per præ-

A sens tempus enuntiare narranti licet. Quid enim in hac epistola sibi vult, *Sacrificia non in omni loco, sed Jerosolymis tantum offeruntur*, nisi illud, *Ex præscripto legis sacrificia Jerosolymis tantum offeruntur*? Quod quidem præscriptum cum etiamnum in lege maneat, ipsa Clementis verba etiam nobis efferre non inepte nunc liceret. Nempe Clemens comparatione ac more Judæorum, quibus sacrificiorum leges a Moyse præscribuntur, Christianis auctor est, ut et ipsi statutum ab apostolis oblationum et officiorum ordinem reverenter accipiant ac servant. Hoc autem, ut ipse v. cl. Claud. Fleury fatetur, in exponendis comparationibus usus est, ut res præteritæ perinde ac si præsentia adessent, ob oculos ponantur.

B VIII. Frustra etiam Clementem proximo post Petri ac Pauli martyrium scripsisse ex eo colligitur, quod num. 4 Abelis, Jacob, Moysis ac Davidis, qui per æmulationem et invidiam multa passi sunt, præmissis exemplis, num. 5 initio subjicit, *sed missis veteribus exemplis, veniamus ad proximos athletas, et ætatis nostræ generosa exempla sumamus*, ac deinde Petri et Pauli martyrium enarrat. Nemo enim non videt quam recte Clemens circa annum Christi 97, Petri ac Pauli martyrium, cum temporibus Davidis, Moysis, Jacob et Abelis comparatum, *proximum ac vicinum ætatis nostræ* dixerit. Imo neque proximum ab eo dicitur diebus quibus scribit, sed ætali, *ætali* quam agit, seu in qua degit. Demum num. 47 ubi ad evangelica tempora animum refert, eaque cum illo confert quo scribit, Corinthiorum Ecclesiam antiquam vocare, et primum eorum dissidium, de quo Paulus I Cor. I, loquitur, ut in principio Evangelii ortum memorare, ipsamque apostoli hujus epistolam, tametsi quatuordecim tantum annis excidium Jerosolym. præcesserit, in principio Evangelii scriptam dicere non dubitat. Quod sane evidenti argumento est eum, cum ita scriberet, longius ab eodem principio recessisse; nec ab hinc recessisse longius videretur, si, ut vult Græbius, prædicta Pauli Epistola hæc Clementis novem duntaxat vel ad summum duodecim annis posterior foret.

C IX. Ex venerando illo sacræ antiquitatis monumento, quod summam primorum Christianorum simplicitatem sapit, duo imprimis maximi momenti documenta fideles percipiunt. Primum enim ubi in primaria Ecclesia, tot Spiritus sancti donis ornata, ac maximis apostolorum sudoribus exulta, spinas dissensionum exortas vident, minus jam mirantur, si inter Christianas societates, quæ recte compositæ audiunt, hujusmodi scandala oboriri contigerit. Nunquam nimirum quiescit antiquus zizaniorum seminator, et agrum Domini infaustis seminibus sedare non cessat. Sed quamvis antiquum sit hoc malum, non ideo tamen minus lugendum; sed nullum esse, cui remedium citius adhibendum sit, item ex hoc scripto, ut ex Pauli Epistola, docemur. Nempe tenui discordiarum flamma, nisi quam primum exstinguatur, brevi ingens incendium conclatari apprime callebant.

ADMONITIO IN EPISTOLAM SECUNDAM.

I. Ex eodem codice Alexandrino, ex quo superior, A
prodiit subsequens epistola. De hac Eusebius lib. III
Hist. eccl. c. 38: 'Ιστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι
λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῇ, ὃ μὴν ἔσθ' ὁμοίως
τῇ προτέρῃ καὶ ταύτην γινώσκον ἐπιστάμεθα, ὅτι δὲ μὴ
τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ καχρημένους ἴσμεν. Sciendum au-
tem est quod et secunda quædam Clementis epistola esse
dicatur; eam autem non similiter ac priorem notam esse
comperimus; quoniam nec veteres ea usos esse novimus.
Observat Cotelierius hæc Eusebii verba indiligenter
a Rufino sic reddita: *Dicitur tamen esse et alia Cle-
mentis epistola, cujus nos notitiam non accepimus;*
neque magis accurate ab Hieronymo *Lib. de vir-
ilitate*. (si tamen ibi ad Eusebii verba respicit) ex-
pressa fuisse in hunc modum: *Fertur et secunda* B
*esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus repro-
batur;* Photium denique cod. 113 Hieronymi sen-
tentiam sequi, ubi ait: *Quæ secunda ad eisdem* (Co-
rinthios) *dicitur, ut notha rejicitur;* certe hanc se-
cundam epistolam minime ab Eusebio dici notham
et adulterinam, aut a veteribus reprobam, sed
prima minus notam atque in citationibus a veteribus
prætermissam. Ab Eusebii mente nonnihil etiam re-
cessit Nicephorus Callisti lib. III, c. 18, ubi de ea-
dem sic loquitur: Καὶ ἄλλῃ δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολῇ
τῆς προτέρας κατὰ πολλὸν ἀποδέουσα· περὶ τῆς ὁ αὐτὸς
φησὶν Εὐσέβιος, μὴ εἶναι ἐπιστήμη ταύτης τοὺς ἀρχαίους
εἶναι. *Fertur et alia ejus epistola multo inferior prima,*
de qua dicit idem Eusebius, veteres ejus notitiam
non habere. Ait quippe Eusebius eam veteribus minus
notam prima, sed non eis prorsus ignotam scribit.

II. Hic notandum, ex omnibus scriptoribus mox
citatis, nullum esse, qui duabus litteris plures Cle-
menti Romano attribuat aut attributas agnoscat. Ex
quo colligere est, Epiphanium cum hæres. 27, n. 6,
Clementem in una epistolarum suarum citat, aut
cum hæres. 30, n. 15, laudat *Epistolas circulares* quas
(idem pontifex) *scripsit, quæque in sanctis Ecclesiis*
leguntur, et in quibus virginitatem docet, non alias
vel a præmissa vel a sequente memorare. Et hoc
quidem eo est probabilius, quod cum Hieronymus
Lib. de script. eccl. tantum duas Clementis episto-
las recenseat, eas ipsas, quas Epiphanius proxime
laudavit, lib. I *Adversus Jovinianum* commendare
non dubitatur his verbis: *Ad hos* (eunuchos) *et* C
*Clementis successor apostoli Petri, cujus Paulus apo-
stolus meminit, scribit epistolas, omnemque sermo-
nem suum de virginitatis puritate contexuit.* Et vero
quis credat Hieronymum anno 392 in *Libro de*
script. eccl. in quo data opera virorum insignium
scripta recenset, tantum duarum epistolarum Cle-
mentis mentionem fuisse facturum, si ab anno 384
contra Helvidium scribens alias ab his duabus jam
nosset. Quod si nullas alias novit, ubi Clementem
dicit omnem sermonem suum de virginitatis puri-
tate contexuisse, hyperbolico quidem, sed tamen

familiari more intelligendus est loqui. Ubi enim ali-
qua de re quis identidem locutus est, is omnem de
ea orationem contexuisse satis familiariter dicitur.
Clemens vero cum epist. 1, n. 21, 29, 30, 38, 45,
48, 58, tum epist. 2, n. 8, 9 ac 12, ut taceam quæ
forte in foliis avulsis ea de re disserebantur, *puri-
tatem, continentiam, castitatemque* commendat.
Hinc et illud consequens ut, si Epiphanius atque
Hieronymus non in epistola, sed in epistolis Cle-
mentis *puritatem virginitatis* doceri prædicantes,
utramque indicare voluerint, parem simul anbabus,
ut ejusdem parentis, tribuerint auctoritatem. Ipse
etiam locus, quem in codice Alexandrino obtinet,
in quo cum sacris utriusque fœderis libris nullum
aliud opus præter hanc et superiorem Clementis
epistolam continetur, utramque nonnullis in Eccle-
siis inter sacras Scripturas admissam fuisse indicio
est: idque confirmat 84 seu ultimus apostolorum
canon, qui quidem in catalogo librorum Novi Testa-
menti duas Clementis epistolas ponit.

III. In omnibus quidem editionibus, una Patricii
Junii excepta, δευτέρα πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ in-
scribitur: sed hæc inscriptio ad Corinthios num ge-
nuina aut Alexandrini codicis auctoritate fulta sit,
nonnulli dubitant; maxime cum in Juniana edi-
tione, in qua primum Græce prædiit, hunc unum præ
se ferat titulum, *Fragmentum epistolæ secundæ ex*
eodem ms., nec Eusebius, Rufinus, Hieronymus ac
Nicephorus Callisti de altera loquentes Clementis C
epistola, ad quos scripta sit indicent. Verum hic
scrupulus, ex indigentia ejus injectus, qui primæ
Clementis epistolæ a Junio editæ alteram hanc
omisso ejus titulo subnexuit, facile eximitur. Nam
cum Alexandrinus codex omnium scriptorum, quæ
in eo continentur, generalem præ se ferat indicem
eadem manu, qua totus codex scriptus est, exara-
tum; hæc altera epistola non solum in hoc indice,
sed etiam in ipsius fronte ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους
prænotatur. Neque codici hæc refragantur Euse-
bius, Rufinus, Hieronymus aut Nicephorus. Dum
enim, memorata Clementis ad Corinthios epistola
prima, proxime subjiciunt: *Fertur et altera, nec*
ad alios hanc alteram scriptam esse designant, et
hanc ad eosdem scriptam censentur intelligere. Aut
certe, si ad alios scriptam nosset, hæc illorum re-
ticentia merito negligentia culparetur. Sed et Pho-
tius, qui aliquod saltem epistolæ hujus exemplar
penes se habuit, et Damascenus, qui unum et alte-
rum nobis fragmentum illius transmisit, dum eam ad
Corinthios scriptam disertis verbis tradunt, id quod
perse innuunt Eusebii, Rufini, etc., verba, confirmant.

IV. Eam nihilominus nonnulli suppositionis su-
spectam habent, idque nominatim Joan. Ern. Gra-
bius *Spicil. Patr.* t. I, pag. 265, confici putat ex
verbis Dionysii Corinthiorum episcopi apud Euse-
bium lib. IV, c. 23, ad Romanam Ecclesiam sic re-

scribentis : *Hodie sacrum diem Dominicum trans-*
egimus, in quo epistolam vestram legimus; quam quid-
am perpetuo deinceps legentes, perinde atque priorem
illam nobis a Clemente scriptam, optimis praeceptis
ac documentis abundabimus. Quomodo tamen ex his
 verbis id quod vult conficiatur, non est exploratum.
 Hoc unum ex his conficitur, primam videlicet Cle-
 mentis epistolam, non item hanc alteram, Corinthi
 publice legi consuevisse : at ut haec altera falsa sit,
 inde non est consequens. An id moris tunc erat, ut
 omnes non apostolorum tantum, sed et apostolico-
 rum virorum epistolae in publicis Ecclesiarum con-
 ventibus legerentur; ideoque falsi arguenda sit
 altera Clementis epistola, quod in illis conven-
 tibus minime lecta fuerit? Certe si valeret hu-
 jusmodi argumentum, vix ambigendum videtur,
 quin eo Eusebius, Hieronymus ac Photius ad epi-
 stolam istam rejiciendam usi essent. Certius autem
 ex hac disparitate, qua primam in ecclesiis lectam,
 alteram non lectam docemur, percipitur ratio cur
 prima notior ac celebrior altera evaserit.

V. Addit Gravius suppositionis sibi suspicionem
 augeri ex loco cujusdam libri apocryphi, qui cum
 epist. 1, n. 23, sit laudatus; in hac epistola n. 14,
 iterum citatur; quasi repetita ejusdem sententiae
 citatio idonea sit falsi suspicandi causa. Sed unum
 eundemque locum, ubi sese offert occasio, ab eo-
 dem scriptore in eodem opere, quanto magis in di-
 versis, iterum citari quid mirum? Quo etiam sin-
 gularior est sententia iterum prolata, eo aptior est
 ad persuadendum, epistolas in quibus pariter lau-
 datur, ab uno auctore proficisci. Aut si haec senten-
 tia, quia ex libro aliquo apocrypho excerpta est, sus-
 pectam reddit secundam; cur non reddat et primam?

VI. Idem dicendum et de censura Photii, qui qui-
 dem ubi praemisit, *Lectus est libellus, in quo Cle-*
mentis epistolae duae ad Corinthios continebantur, ac
de prima quid sentiret ubi exposuit, subjicit de al-
tera: Secunda vero et ipsa admonitionem melioris
vita inducit, atque in principio Christum Deum praedi-
cat. Verum dicta quaedam peregrina velut a sacra
Scriptura subinducit, quibus ne prima quidem epi-
stola omnino vacet. Et interpretationes quorundam
locorum alieniores profert. Ac demum de utraque
 concludit: *Alioquin ipsa, quae in his epistolis insunt*
sensa, nonnihil abjecta sunt, nec continentem seriam
ac consequentiam servant. Nam nihil in hac secunda
 reprehendit, quod non primae cum ea commune esse
 fateatur: eoque pacto singularem notat utriusque
 consensionem, unde ad utramque suscipiendam
 iura inducamur.

VII. Neque efficacius veritatem epistolae nostrae
 impugnat illud pseudo-Justini respons, ad quaest. 74 :
Si praesentis rerum status finis est impiorum per
ignem iudicium, prout testantur prophetarum et apa-
stolorum scripta, atque insuper Sibyllae vaticinia,
quemadmodum ait B. Clemens in sua ad Corinthios
epistola. Primo enim in hoc libro ipsa tacentur Cle-
 mentis verba, quae prius essent expendenda, ut sa-

num de illis iudicium ferri posset. Deinde primae
 an secunda Clementis epistola ibi laudetur, non
 constat. Usserius quidem dissert. de scriptis Igna-
 tii cap. 10, pseudo-Justini verbis secundam epi-
 stolam memorari putat; sed Blondellus lib. 1 *De Sibyl-*
lis, c. 20, sic eadem Gallice vertit, quasi primam in
 eis citatam legisset. Tertio nec deest conjectura,
 locum illum, quem pseudo-Justinus perstringit, ad
 eum pertinere, quem Irenaeus lib. III *Adv. haer.*,
 c. 3, velut ex prima epistola citat, ubi Clementem
 de igne, quem Deus diabolo et angelis ejus prepara-
 vit, sermonem habuisse testatur. Quod si ita est,
 nihil officit epistolae secundae veritati. Denique ar-
 gumentum ex Sibyllae mentione petatum, valde in-
 firmum esse Cotelarius erudite ostendit.

VIII. Item vir clarissimus nihil obstarè censet,
 quominus et haec secunda epistola pro genuino
 Clementis fetu habeatur. Illam primae subnexam et
 Clementis nomine insignitam exhibet pervetustus
 codex Alexandrinus, in quo nulla Clemente poste-
 riora scripta continentur. Eidem suffragantur non
 modo Photius, qui similem penes se habuit, sed et
 ultimus apostolorum canon, qui secundam illam
 epistolam non secus ac primam proxime post sacras
 libros recenset. Utriusque etiam cognationem pro-
 bant peculiare quidam loci ex apocryphis, ut vi-
 detur, expressi. Alios mitto scriptores, qui eam
 Clementis nomine laudarunt. Tantum observo, apud
 Dorotheum abbatem, qui inter illos merito propter
 testimonium ex ea prolatum ac Doctrinae 25 inser-
 tum appellandus erat, in *Biblioth. Patrum* Climaci
 loco Clementis nomen per oscitantiam librorum
 irrepsisse. Ad nos quod attinet, epistolam tanto
 temporum tractu cum prima conjunctam separare,
 aut nomen quod ex omni hominum memoria prae-
 fert, ei adjudicare religioni nobis est. Illam piam,
 utilem et Clemente non indignam esse neque ipsi,
 qui eam suppositionis suspicantur, negant. *Quid*
erandum esset, ut integrior ad nos perveniret.

IX. Nec morari nos debet opinio eorum, quibus
 Gravius incunctanter subscribit, qui, propter exor-
 dium, in quo salutatio cum prece conjuncta contra
 apostolorum atque ipsius Clementis morem docet,
 id quod etiamnum habemus, homiliae potius quam
 epistolae partem judicant. Non enim tanta est illa
 ratio, ut veterum, qui epistolam nuncupant, summo
 consensui non dicam anteferri, sed vel conferri ullo
 modo valeat. Neque etiam in inquisitione temporis,
 quo scripta est, nos opus est diutius distineri. Ut
 enim illud certo dignoscatur non admodum inter-
 est, cum nullum in ea factum explicetur. Obser-
 vant tamen eruditi, eam redolere tempus, quo ec-
 clesiae pace fruebantur. Primum anno 1633, Graeco
 tantum ad calcem epistolae I, a Patricio Junio edi-
 tae adjuncta Oxoniae prodiiit. Eam postea Latinitate
 donarunt Joann. Bapt. Cotelarius et Gottifredus
 Vendelinus, exindeque Graeco et Latine saepius re-
 cusa est. Cotelarii interpretationi, ea qua in prima
 usi sumus libertate, adheremus.

III.

EX EDITIONE GALLANDI.

(Fet. Patr., t. I, Venet. 1763, in-fol., p. xi.)

SYNOPSIS DISSERTATIONIS.

SECTIO I.

- I. Nonnulla de Clemente R. cujus quatuor supersunt epistolæ. Et primum quidem de duabus ad Corinthios. Studium in his hic iterum evulgatis, adhibitum.
- II. Prioris epistolæ Corinthiæ præstantia et integritas asserta. Conjecturæ de illius interpolatione, explosæ.
- III. Posterioris item sinceritas astruitur et confirmatur.
- IV. Adversariorum objectiones tolluntur : quarum prima a dissimilitudine styli desumpta.
- V. Falso existimatur illa fuisse a sanctis Patribus reprobata. Suspecta fides Eusebii. Dionysii Corinthiorum episcopi locus discussus.
- VI. Eiusdem epistolæ cum prioris consensus, judice vel ipso Photio.
- VII. Pseudo-Justini locus immerito objectus.
- VIII. Solvantur argumenta, quibus notiam suspicatur epistolam Hermannus Venema. Clemens origine gentilis, non Judæus. Christianismus, ejus ætate, longe lateque propagatus. Epistolæ 1 locus insignis de Christi divinitate propugnatus.
- IX. Tempus quo utraque epistola scripta fuerit, inquiritur.

SECTIO II.

- X. Eiusdem Clementis Epistolæ 2 ad Virgines, nuper editæ. Nova recensione hic denuo typis excusæ.
- XI. Argumenta quibus harum epistolarum ingenuitas confirmatur, alia externa, interna alia. Epiphanii testimonium excutitur ac defenditur.
- XII. Testimonium item Hieronymi expensum, illustratum assertumque. Aliis etiam nonnullis Patribus antiquioribus eadem epistolæ haud incomperitæ.
- XIII. Characteres interni propositi. Aliquot sententiæ Syriacarum epistolarum, in Corinthiis quoque occurrunt. Eadem utrobique scribendi et ratiocinandi methodus. Morea denique vere apostolici.
- XIV. Dissuitur de Grapte cujus mentio apud Hermam, Clementis Romani uxore, lepidum Hermannii Venemæ commentum. Duo epistolæ 1 ad Corinthios loca vindicata. Quæ vero Virginibus inscribuntur, Græciæ litteris fuisse primum exaratas perhibentur, Ecclesia in pace constituta.

SECTIO I.

DE DUABUS EPISTOLIS AD CORINTHIOS.

I. Clemens Romanus, sanctorum Patrum quot- A apostolis hauserat, sancte custoditam et religiose servatam, fideliter ad nos usque transmisit. Harum duarum priorum Corinthiis inscriptarum, circa elapsi sæculi medium; duarum vero posteriores de virginitate pertractantes, nuper demum e bibliothecarum tenebris erutæ, in lucem prodierunt. De utrisque nobis agendum. Nunc vero de duabus epistolis Corinthiacis.

Has itaque anno 1633, e vetustissimo ms. codice Alexandrino edidit Oxonii primus omnium Patri-
civus Junius : priorem quidem, addita Latina versione notisque illustratam; posterioris vero reliquias Græce tantum ad calcem rejectas. Quo verosuum pensum rite absolveret editor, voces deperditas, ut ipsemet in præfatione testatur, et litteras vetustate exesas, spatii et interstitiis accuratis-

sime dimensalis, suppletis et minio rubro notavit; eo nimirum consilio, ut quæ in laceris membranis temporis injuria consumpta desiderabantur, ab iis quæ addita vel suppleta fuerint lectores facilius secernerent. Quæ quidem supplementa Juniana posteriores editores, ut macinulis clausa typis imprimerentur, diligenter curarunt. Magna enim vero et laudanda Junii solertia, si fides ipsi adhibenda. Verum secus sentiunt de eo deque ejus labore in describendo ms. Alexandrino viri longe doctissimi, Wottonus (1) in primis, Millius (2) et Grabius (3): ut proinde minus recte censuerit Fellus (4), « actum scilicet irritum conatu acturum fuisse illum, qui post Junium ad exemplar Alexandrinum omnia denuo exegisset; siquidem, subdit, ea habetur de eruditione, industria et fide D. Junii apud omnes fama, ut eandem suspicionem aliqua labefactare, non iucivile modo, sed iniquum prorsus videatur. »

At pretium fuerit operæ hic in medium proferre, quæ de Juniana Clementinarum Epistolarum editione fuere ab ipso Grabio adnotata. Sic autem se habent (5): « Quæ ex collatione (ms. codicis Alexandrini) emendationem præbent, ad hæc fere capita reducuntur. I. Nonnulla in editis omittuntur quæ in prototypo exstant, ut ex versione Latina constat. II. Haud pauca vocabula litteris miniatis eduntur, quæ in codice exstant; quod factum esse a typothetis verisimile est. III. Sunt haud pauca, quæ non recte exscripsit editor. IV. Nonnulla aliter scripta sunt, quam editor repræsentavit ex singulari quadam ejus opinione; qua adduci non potuit, ut scriptionem veterem aliter exhiberet, quam secundum vulgarem scribendi morem. V. Sæpe cum ipse male exscripserit, correctionem ex conjectura addit ad marginem; quæ correctio in ipso codice reperitur. » Hactenus Grabius. Quibus ergo vitiis laborant editiones ferre omnes, utpote quæ fuere ad Junianam exactæ: quod quidem liquido patet ex Wottoniana, omnium emendatissima.

Hæc igitur Cantabrigiensis satis luculenta Exhortatio in vulgus prodit anno 1718, summa cura Henrici Wottoni elaborata. Eam enim haud semel exigens V. C. ad fidem ms. codicis Alexandrini, adhibito etiam Junii edito cum eodem codice a Millio atque a Grabio collato, Junianum textum quem cæteri editores sunt secuti, octogies emendavit supplevitque; quæ vero aberant a ms. exemplari, atque a Junio litteris miniatis designabantur, minutioribus typis imprimenda curavit. Sed præstat Wottonum ipsam audire, qui consilium studiumque suum in hac editione adornanda hisce verbis exponit (6): « Cum primum mecum decrevissem editionem S. Clementis in me suscipere, Grabii Millique exem-

plaria quæ eorum uterque cum ms. codice quam accurate contulerat, mihi comparavi, sique istorum collationes et emendationes diligenter ad oram libri mei adnotavi. Quod cum egissem, ms. codicem quanta fieri potuit diligentia plus quam semel de novo contuli; quem, cum unicus sit, usque ad litteram secutus sum, præterquam in abbreviationibus, quas hoc in loco potius adnotandas duxi. Hujusmodi sunt: ΘΣ pro Θεός, ΚΣ pro Κύριος, ΙΣ pro Ἰησοῦς, ΧΣ pro Χριστός, ΙΙΝΑ et ΙΙΝΣ pro Πνεῦμα et Πνεύματος, ΟΥΝΟΣ pro οὐρανός, ΑΝΟΣ pro ἀνθρώπος, ΙΣΑ et ΙΗΑ pro Ἰσραήλ, ΙΑΜ pro Ἱεροσόλυμα, ΠΡΑ pro πατέρα. Ubi vero codex ms. discedit a vulgari scribendi ratione, vel parum recte se habet, veram ac usitatorem scribendi rationem, ut et lectiones, emendationes et conjecturas Junii, Boisii, Cotelarii, Felli, Colomesii ac Clerici, inter variantes lectiones posui. Plurimas etiam in locis textum emendavi et suæ integritati restitui, ubi parum recte a Junio describebatur. — Quæ me ad hanc editionem suscipiendam præcipue impulerunt, hæc fuerunt: ne deesset emendatio Græci textus editio, etc. Hanc autem Wottonianam editionem, omnium licet accuratissimam, quæ deinceps epistolas Clementinas typis excuderunt viri eruditi, si Richardum Russellum excipias, præterire inconsultam. Quod quidem mirum, si minus de reliquis, at saltem de Clerico qui eandem præ manibus habuit: ex ea enim selectiores Boisii adnotationes a Wottono tum primum editas descripsit, quas in secundam Amstelodamensem Patrum apostolicorum editionem Cotelarianam transtulit. At eo in primis nomine illam insuper habuisse videtur Clericus, quod editor Cantabrigiensis tum Eduardi Bernardi notulas quibus Epistolæ 1 αὐθεντικὰ elevare conatus est exsufflarit, tum ipsummet Clericum identidem haud immerito castigavit.

Quandoquidem vero Russellii mentio inest, illud interest adnotare, industrium hunc editorem in suis Patrum apostolicorum operibus genuinis, Londini anno 1746 evulgatis, Wottonianam editionem præ cæteris sibi sequendam jure censuisse. Qui et ad calcem secundæ partis voluminis 1 laudabili consilio pleraque subjecit adnotata, ex Joannis Millii apographo accurate ad ms. codicis Alexandrini fidem exacto descripta: quæ quidem adnotata Wottonum prætermisisset, quamvis et ipse apographum Millianum sibi comparasse asseveret, miror enimvero; eo vel maxime quod nonnulla in iis reperiantur, quibus ex eodem ms. vetustissimo codicum editorum lectio passim exactior redditur.

Neque porro illud prætermittendum, V. C. Joanni Ludovico Frey, qui anno 1742 Epistolas Patrum

(1) Prolegom. ad Bibl. polyglott., sect. II, § 31.

(2) Apud Russel., edit. PP. Apost., tom. I, part. II, p. 256.

(3) Prolegom. ad vers. LXX, cap. II, § 1.

(4) Præfat. ad epist. 1 Clem., edit. Oxon., 1669.

(5) Apud Wottonum ad calcem epist. Clem., pag. 102.

(6) Præfat., p. CCVII.

apostolicarum typis Basileensibus consignavit, Wottonianum exemplar, quod quidem exoptabat, videre tam diu licuisse, cum jam epistola 1 Clementis a prelo evasisset: ut proinde posteriorem tantummodo paulo emendatiorem exhibuerit. Qualemque tamen hujus editionis Freyana, alioqui satis nitida, defectum supplere admissus est vir eruditus Antonius Birrius in *publico Specimine*, illidem Basileæ anno 1744 edito, atque conjecturis haud pœnitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianæ ulterius adhuc detergendum referto. Hujus autem Speciminis Birriani exemplar cum frustra diu conquisivissem, summo licet studio expetitum, voti tandem compotem me fecit vir liberaliter eruditus Caspar Hagenbuchius, a quo una cum litteris humanitatis et officii plenissimis Turico Helvetiorum dono illud accepi: quo quidem nomine viro optimo gratias ago et habeo.

His itaque aliisque subsidiis instructus, ad eam quam hic profero editionem parandam elaborandamque me contuli: quo quidem in opere quantum industriae ac studii adhibuerim, aliorum esto iudicium. Illud sane affirmare ausim, Clementis Epistolas ad Corinthios nunc demum prodire multo castigatiores, quam hactenus fuere in vulgus emissæ: tot enim loca sunt restituta, tot menda sublata; ut perpauca, si qua sunt, adhuc emendanda superesse videantur. Cum vero in textu Græco emaculando summa cum laude præ omnibus versatus fuisse videatur Henricus Wottonus, solertem hunc editorem ferme ubique sum assectatus: ea tamen adhibita ratione, ut nonnulla quandoque in notis subjecerim ex Millii præsertim apographo, quæ vel ipsum editorem Cantabrigiensem fugerunt, ut modo præmonui; quin et in medium protulerim aliquot virorum eruditorum conjecturas, Birrianas in primis, quæ ad veram lectionem eruendam, ubi textus defecit, propius accessisse visæ sunt. Interpretationem Cotelærii a Coutantio recensitam retinui, nisi aliter suaserit exactior codicis Alexandrini collatio, a Wottono et Millio instituta; sicubi enim ex fide ms. lectio vulgata reformanda fuit, interpretatio quoque ut ad textum Græcum exigeretur oportuit. Adhæc, Veterum testimonia præmisi ex Cotelæriana editione desumpta; quibus tamen alia nonnulla intexui, cæteris aut prætermisissæ. Fragmenta item Clementina adjeci, ex iis potissimum petita quæ Coutantius congessit: at locum Irenæum ab ipso recitatum omisi, quem potius inter testimonia referendum censui; in eo namque non aliquid novi, sed tantum Epistolæ I synopsin Irenæus exhibuisse perhibetur, ut cuilibet diligenter attendenti compertum flet: quod quidem magno Ecclesiæ annalium parenti jampridem suboluit (7), cum adhuc Clementis textus in bibliothecâ

A carum latebria delitesceret. Summaria denique capita e Coutantiana et Freyana editionibus contexta subieciimus.

II. Jam vero, ut de harum epistolarum præstantia et sinceritate disseramus, celeberrima est, quod omnes eruditæ norunt, quæ prior Corinthiis inscribitur: *Ἰκωνοτάτη γραφή* dicta S. Irenæo, *Ἐπιστολὴ μετὰ τὴν καὶ θαυμασιὰ*. Eusebio: atque adeo tantum non canonica, eam apud omnes auctoritatem obtinuit, ut perinde ac reliquæ apostolorum Epistolæ, publicæ aliquibus in ecclesiis lecta fuerit: quod quidem præter Eusebium, Hieronymum aliosque veteres scriptores, testatur antiquior Dionysius Corinthiorum episcopus (8). Hæc sane priscum Evangelii vigorem spirat: stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit: res verbaque ipsa desumpta in primis ex Epistolis Paulinis: denique nihil fere in ea reperiri contingit, quod primæva nascentis Ecclesiæ incunabula non referat, quibusque quod virum plane apostolicum non maxime deceat.

At quamvis hujusmodi venerandum sacræ antiquitatis monumentum a plerisque vetustis locupletissimis testibus quos eidem præmisimus, usquequaque astruatur; atque, simul ac ex antiquissimo ms. codice Alexandrino illud in lucem suis editum, summo eruditorum ferme omnium consensu, sincerum omnino quantumcunque est, agnitionem fuerit, receptum comprobatumque: non defuere tamen hoc et superiore sæculo, qui vitiatum idem mireque interpolatum obfirmate contenderint. Eos inter primas tenet Eduardus Bernardus, cujus notæ in utraque Amstelodamensi Cotelæriana Patrum apostolicorum editione comparent: quibus nimirum in id operis potissimum omni adhibito conatu incumbit vir *χρησιμώτατος*, quo hanc epistolam a plano improbo misere scdatam suadeat, qui Clementi Romano innumeras Clementis Alexandrini lacinias aduerit. Severioris autem hujus critici placita Joanni Clerico verumque probantur, qui ea primus in vulgus emisit. Utrumque porro, sed Bernardum præsertim, solide refutavit laudatus Henricus Wottonus in notis ad Clementinas epistolas, quarum editionem eo potissimum nomine a se adornatam profitetur (9). Verum haud pigeat ipsummet accuratissimum editorem hac de re disserentem audire (10): « Irriti sunt, inquit, hujus (Bernardi) conatus; qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit: eadem enim ratione actum erit de authenticâ et fide eorum omnium, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majori licentia est usus in citandis auctoribus, sive sacris sive ethnicis; cum ei in more sit, non integrâ auctorum verba semper

(7) Baron., ad ann. 95, num. 2.

(8) Dionys. Corinth. apud Euseb. *Hist. eccl.* lib. iv, c. 23.

(9) Præfat. ad Clement. Epist., p. 207.

(10) In not. ad Clem. Epist. 1, cap. 9, p. 40.

mutare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, nunc de suo ingerere, alia omittere, alia variis modis mutare. — Si ad hæc sedulo attendas, agnosces, pie Lector, mecum, ex Alexandrino non interpolatam fuisse, toties ab Ecclesia primæva celebratam laudibus, imo et eum sacris Scripturis publice lectam Romani Clementis Epistolam. Hæc Wottonus; cui tamen præiverat Joannes Potterus vir clar. in animadversionibus ad Clementem Alexandrinum (41), ubi summam quidem, sed acriter, Bernardi conjectationes elisit.

Hujus vero critici Angli vestigia presso pede persequitur Joannes Laurentius Mosheimius (42), quem si audias, Clementis epistola 1 quarta sui parte mulctanda tibi erit hinc et illinc, a capite 9 ad 55. Sed non priora quidem decem capita, eo judice, ab interpolatione sunt prorsus immunia. At inania esse ac futilia Mosheimii argumenta in oculis posuit Joannes Ludovicus Frey (43): siquidem invicte vir eruditus evincit cum ex antiquitate codicis Alexan-

Epist. 1 Clementis ad Corinthios.

Cap. I. Γυναῖξιν τε — παρηγγέλλετε, στεργούσας καθ' ἑαυτῶν τοὺς ἀνδρας ἑαυτῶν — πάνυ σωφρονούσας.

Cap. V. Πέτρος — οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης.

Cap. VII. Αἰδ' ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα.

Cap. IX. Αἰδ' ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ [θεοῦ] — ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπονίαν, τὴν τε ἔριν, κ. τ. λ.

Cap. XIII. Μνημημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησεν διδάσκων — ὥς μέτρῳ μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεσθε ὑμεῖς.

Cap. XXI. Ἰδωμεν πῶς ἐγγὺς ἐστὶν [ὁ Κύριος] καὶ οὐδὲν λείψαν αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιοῦμεθα — ἐρευνητῆς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων.

Ibid. Τοὺς νεοὺς παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διαβρωσώμεθα· τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἡθὸς ἐνδειξάμεθα· τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλήσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἰσὺν παρεχέμεθα.

Ex hæcenus allatis collatisque locis manifeste liquet, ut quidem arbitror, ab ultima usque antiquitate Polycarpo, Joannis evangelistæ discipulo, fuisse perfectam Clementis Romani Epistolam qua de agimus, eamque præ oculis habuisse sanctum Smyrnensem antistitem, dum suam scriberet ad Philippenses: unde orta similitudo illa, quæ non solum eundem stylium ubique, sed eadem quoque pene verba referre haud semel videtur. Cum itaque in Polycarpiana perbrevis Epistola tot appa-

(41) Potter, ad Clem. Alex. Strom. lib. iv, cap. 18, p. 610, not. 4.

(42) Instit. hist. Christ. major. sæc. 1, p. 212-215.

drina ex quo descriptam est prolescam illam ἀντιμῆλιον, tum ex veterum Patrum testimoniis, tum eandem omnino epistolam habere, quam habuit vetusta Ecclesia; quam audierunt in sacris ecclesiis primævi Christiani, dum adhuc ejus lectio usus vigeret; quam denique legerunt Dionysius Corinthius, Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et cæteri.

Verum si altius adhuc assurrexisset vir clar., vetustis illis Ecclesiis scriptoribus vetustiorum etiam addere poterat Polycarpum, sanctissimum Smyrnensem episcopum et martyrem, qui eandem Clementinam Epistolam manu versasse, quin et nonnulla ex ea pene verbo tenus excerpta in suam ad Philippenses Epistolam transtulisse perhibetur. Neque fortasse otiosum fuerit, quæ viris eruditis nobisque observata de Polycarpiana lectione occurrunt, in unum congesta atque invicem comparata in medium proferre. En itaque locorum aliquot parallelismum institutum.

Epist. Polycarpi ad Philipp.

Cap. IV. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὑμῶν — στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἀνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ — ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

Cap. IX. Πέτρος καὶ Παῦλος — οὗτοι πάντες — εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσι παρὰ τῷ Κυρίῳ.

Cap. VII. Αἰδ' ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν — ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

Cap. II. Αἰδ' ἀναζωσάμενοι τὰς δούδας, δουλεύσατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην.

Cap. II. Μνημονεύσαντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων — ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεσθε ὑμεῖς.

Cap. IV. Γινώσκ. — ὅτι [ὁ Θεός] πάντα ἡμῶν σκοπεῖται, καὶ λείψαν αὐτῶν οὐδὲν, οὐτε λογισμῶν, οὐτε ἐννοιῶν, οὐτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

Ibid. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὑμῶν [καταρεῦσθαι] ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγνείᾳ — καὶ ἀγαπώσας πάντας ἀξ Ἰσοῦ ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ.

reant Clementinæ vestigia; hanc unam ob causam, Bernardi, Clerici ac Mosheimii conjectationes de hujus lacinis ex Clemente Alexandrino desumptis, omnino evanescant oportet.

Neque alii profecto desunt, qui ejusdem Epistolæ sinceritatem in dubium revocent; quod nimirum nonnulla fabulosa præ se ferat; quod aliqua in ea desiderantur a vetustis Patribus allegata, etc. Sed hos morosiores criticos missos facimus: tum quod eorum objectiones fluxo adeo talo nitantur, ut po-

(43) Præfat. ad Epist. SS. PP. apostol. circa med.

dom cum singulis conferre haud expedit, tum in primis quod a plerisque viris eruditis res abunde satis fuerit pertractata. Firmum igitur ratumque sit, germanam omnino esse priorem Clementis epistolam, quæ utinam ad nos integræ pervenisset! quid enim in ea continetur, tempora plane apostolica refert; neque ullum ex omni retro-antiquitate quâpiam testem produxerit, qui homines cordatos de illius sinceritate merito ancipites reddere valeat.

II. Posterioris item ad Corinthios Epistolæ Clementinæ, sunt qui non solum veritatem, verum etiam antiquitatem impugnant. His nuper etiam accessit haud incolebris criticus Hermannus Venema in Epistolis Harlingæ evulgatis, eo potissimum nomine, quo epistolarum Clementis a clar. Wetstehio haud ita pridem editarum integritatem everteret: quæ de re mox inferius. Ne itaque officio nostro decesse videamur, Cotelerium, Bullum, Contantium aliosque viros doctos assectati, adversariorum objectionibus facere satis operæ pretium existimamus.

Observandum itaque primum Epistolam utramque ex uno superstitute vetustissimo codice Alexandrino in lucem prodixisse. Scilicet, codex iste quatuor voluminibus constans, præfixum habet indiculum librorum utriusque Fœderis, ab ejusdem librarii manu characteribus uncialibus exaratum: quem integrum exhibet Beveregius (14), et quidem summa fide descriptum, adeo ut ne lacunas quidem suppleverit, sed ubi litteræ quævis erant vetustate abrase, ibi interstitia accurate dimensa reliquerit: quod itidem præstitit ex Beveregio Humfredus Hodijs (15); et deinceps, at non pari religione, Joannes Ernestus Græbius (16). In hoc igitur indiculo sub finem, litteris grandioribus absque accentibus et spiritibus quibus caret, sic legitur:

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ Ε. ΑΗ Α
 ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ Ε. ΑΗ Β

Quas autem præ se fert hic indiculus duas Clementis Epistolas, eas exhibet ad calcem ejusdem ms. codicis volumen quartum: priorem quidem sic inscriptam, ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α; posteriorem vero sic, ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β: ut videre est apud Wottonum, solertissimum laudati codicis exscriptorem. Ex hoc igitur Alexandrino exemplari comperitur est, primo, duas Epistolas Clementem scripsisse; deinde utramque fuisse Corinthiis inscriptam. Licet enim posterior, ex librorum fortasse lacuria, prænotata πρὸς Κορινθίους haud compareat; quidni et eam ad Corinthios missam existimemus, cum prioris inscriptio hac de re satis superque indubios nos reddat? Enimvero neque prior legitur in indiculo fuisse ad Corinthios perscripta. Quis

porro ne illam quidem Corinthiorum nomine signatam ex ejusdem indiculi silentio jure arguat?

Neque item silentium nos moveat Eusebii, et qui eum secuti sunt, Hieronymi atque Rufini; qui dum Epistolæ secundæ meminerunt, Ecclesiæ Corinthiæ fuisse illam inscriptam non perhibent. Cum enim laudati scriptores, ut recte Contantius, memorata priore Clementis ad Corinthios Epistola, statim subdant: *Fertur et altera*, neque ad alios hanc alteram scriptam esse designent, eam quoque ad eodem scriptam intelligere merito existimantur: alioquin, si ad alios missam nossent, neque id innuissent, hæc ipsorum reticentia jure ac merito negligentis culpanda videretur. Quid quod Dorotheus archimandrita, Joannes Damascenus et Nikon monachus secundam Clementis Epistolam, et quidem ad Corinthios scriptam, legerunt, ejusque unum alterumve fragmentum apud illos servatum etiamnum reperimus? Quid quod vel ipse Photius semel iterumque palam testatur, sibi lectum libellum in quo Clementis Epistolæ duæ ad Corinthios continebantur, ejusque de utraque judicium mire consonat cum iis quæ adhuc supersunt? Consulesis infra veterum testimonia Epistolis Clementinis præmissa, fragmentaque iisdem subjecta. Si quid ergo negotii facessant antiquiorum Eusebii, Hieronymi ac Rufini loca haud satis aperta, quod tamen vix admiserim, hinc procul dubio difficultas omnis tollatur oportet; cum diserta posteriorum scriptorum verba, priorum et sententiam explanent et testimonia confirmant.

Ex his itaque compertum habemus, ut equidem existimo, haud parum ponderis ad asserendam Clementi Romano hanc secundam Epistolam, habere auctoritatem codicis Alexandrini, proximo ut videtur sæculo post concilium Nicæanum ex antiquiore profecto exemplari descripti. Ex eo enim liquet utramque Clementinam Epistolam non solum inter canonicas Scripturas perinde recensitam fuisse, ac si utraque vere canonica esset, verum etiam ambas propterea in sacrorum Librorum censu locum habuisse, unaque cum aliis canonicis libris fuisse compactas, quod utraque tuæ temporis in cœtibus ecclesiasticis vel legi soleret, vel saltem sacre publicæ lectioni destinaretur. Quod quidem magis adhuc confirmatur ex canonibus apostolicis, circa sæculi in medium collectis: in horum enim canonum ultimo, sacrarum Scripturarum recensionem proferente, post enumeratas apostolorum Epistolas statim subjiciuntur Κλημεντος ἐπιστολαὶ δύο: quæ profecto eadem fuisse videntur cum iis quas Alexandrini codicis indiculus exhibet; eo vel maxime quod eodem plane ordine quo laudatus indiculus, canon iste apostolicus illas digerat: ut proinde nulla subsit dubitatio, quominus utriusque

(14) Cod. can. Eccl. prim., lib. II, cap. 9.

(15) De Bibl. text. orig., lib. IV, cap. 4, p. 649.

(16) Prolegom. ad vers. LXX, tom. I, cap. I, § 2.

receptionis locus sit accipiendus de duabus Epistolis Corinthiacis, quorum auctor fuit Clemens Romanus.

Hinc itaque meritissimo exploditur a viris doctis Vendelini et Dodwelli (17) opinio, quæ Græbio (18) quoque aliisque probatur: hominæ scilicet partem esse, quæ inscribitur secunda Epistola; illiusque fragmentum satis longum quod etiamnum superest, ad veterem ἐκδοχὴν Clementinam esse omnino amandandum: quin et eo processit ipse Dodwellus intemperantioris critices sectator studiosissimus, ut loca nonnulla ejusdem Epistolæ stylum eclogarium hypotyposeon Clementis Alexandrini referre professus fuerit, adeoque immistos invicem duos illos fuisse Clementes conjecerit. Sed censores istiusmodi mittamus, qui a veritate longe aberrare noscuntur. Quam enim canones apostolici, quam per vetustus codex Alexandrinus, quam denique Eusebius, Hieronymus, Dorotheus, Damascenus, Photius, et ceteri summo consensu *Epistolam* nuncupant, eam vero nonnisi conjectando in *Homiliarum* censum referre atque inter supposititia *Clementina* collocare: id tum demum est hominum otio abutentium, qui non rationem in disputando sequantur, sed sive contentiosis sive novitatis studio se abripi sinant: ut propterea eorum opinio veterum sententiæ non solum non præferenda, sed ne conferenda quidem cum illa videatur.

IV. Neque demum singillatim acceptæ adversariorum objectiones tanti sunt ponderis, ut hanc Epistolam suppositionis suspectam reddere valeant. Joannes Morinus, vir cætera doctus, eandem a sanctis Patribus adulterinam fuisse habitam secum reputans, sed immerito ut mox patebit, quo id magis adhuc astruat, ab ipsius Epistolæ stylo argumentum desumit, et quidem acrius fortasse quam decebat. « Illius stylus, inquit (19), ut prioris non est simplex, sed argutus; non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπρόσῳτος et nonnunquam ἀνταρτοδοτος sed verborum ambitum, antitheses earumque redditionem ambitiose affectat. » Hæc Morinus, cujus sententia Richardo quoque Simonio probari videtur (20). Inficiari equidem nolim haud leve aliquando argumentum ex dissimilitudine styli suppetere, quo alicui scriptori opus abjudicetur, aliique addicatur; dummodo tamen reliqua rite cohæreant. Verum hunc canonem criticum non esse nimium urgendum, nemo non videt: siquidem, ut optima Cotelierius quem sequitur et Græbius (21), styli dissimilitudo ab eodem scriptore pro varietate temporum et causarum oriri potuit.

A Nequedesunt exempla, quibus hujusmodi assertum comprobetur. Ut autem unum vel alterum proponamus, *Epistolam ad Hebræos* non esse apostoli Pauli, sed vel Barnabæ vel Lucæ vel nostri Clementis, e styli caractere veterum nonnulli existimarunt, Origenes (22), Eusebius, Hieronymus, aliique antiquiores. Attamen quam fluxa sit hæc sententia, cum ex *Epistola II Petri*, tum in primis ex ipsius *Epistolæ ad Hebræos* contextu satis liquet, ut præ cæteris nervose rem astruit Joannes Millius (23). Idem judicium latum olim fuisse de *Petri Epistola II* testantur iidem auctores quorum modo meminimus (24). Verum et hic frustra censum ex dissimilitudine styli, eas Epistolas duos scriptores prodere, quas unius Petri esse luculenter aliunde constat. De auctore itidem *Apocalypseos*, aliis quidem nominibus, at præsertim e styli ratione antiquitus dubitatum, utrum fuerit Joannes apostolus. Dionysium Alexandrinum apud Eusebium (25) si audiamus, *Evangelium* Joannis et ejusdem *Epistola I* sibi mutuo cohærent; atque in omnibus, si recte perpendaris, unum idemque utriusque scriptionis genus evidenter apparet; *Apocalypsis* vero ab utroque illo scripto aliena est et extranea. At quam parum hac in re tribuendum sit Dionysii Alexandrini auctoritati, norunt eruditi, ut abunde satis ante oculos posuit vir doctus modo laudatus (26).

Ex hactenus allatis exemplis manifeste liquet, mea quidem sententia, quam tenui tibicine sultum sit argumentum e styli dissimilitudine sumptum, quo *Epistola II* abjudicetur Clementi. Jam cætera prosequamur.

V. Morinum modo audivimus, nullo teste adhibito, asseruisse hanc epistolam a sanctis Patribus tanquam adulterinam fuisse habitam: quæ quidem sententia nonnullis quoque aliis probatur. Iurene, an secus, videamus. De hac ipsa epistola Eusebius testimonium hujusmodi habemus (27): *Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή· οὗ μὲν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώσκοντες ἐπιστάμεθα, ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ χρῆσιν ἔχοντες.* « Sciendum est autem, quod et secunda quædam Clementis epistola esse dicatur: verum hanc non perinde ac priorem notam esse comperimus; quoniam nec veteres ea usos esse novimus. » Quem locum Rufinus indiligenter pro more suo ita interpretatur: *Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.* Neque magis accurate Hieronymus: *Fertur secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat.* Photius autem ad Hieronymi sententiam accedens, hæc habet (28): *Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς*

(17) Dodw., *Dissert. in Iren.* § xxix, p. 53.

(18) *Spicil.*, tom. I, p. 268.

(19) *Exercit. biblic.*, lib. I, exerc. ix, cap. 4, § ix.

(20) *Bibl. chois.*, t. I, chap. 28, p. 282.

(21) *Spiril.*, tom. I, p. 268.

(22) Origen., apud Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 25.

(23) *Prolegom. ad N. T.*, n. 85. seqq.

(24) Origen., *Comment. in Joan.*, tom. v, p. 88. Euseb., l. c.; Hieron., *De vir. illustr.*, cap. I.

(25) *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 50.

(26) Mill., l. c. num. 176, seqq.

(27) *Hist. eccl.*, lib. iii, cap. 38.

(28) *Bibl. cod. cxiii.*

τοῦ αὐτοῦ, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. « Quæ autem A
secunda ad eosdem (Corinthios) dicitur, ut notha
reijcitur. » At rectius ad mentem Eusebii Nicepho-
ri (29) : Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολή, τῆς
προτέρας κατὰ πολὺ ἀποδέουσα· περὶ τῆς δ' αὐτῆς
φθσιν Εὐσέβιος, μὴ ἐν ἐπιστήμῃ ταύτης τοῦ ἀρχαίου
εἶναι. « Fertur et aliq̃ ejus (Clementis) epistola,
priori longe inferior; de qua dicit idem Eusebius,
veteres ejus notitiam non habere. » Ex his ita-
que testibus uni Eusebio standum, nemo non vi-
det : fides enim penes auctorem, non autem penes
interpretes aut exscriptores. Photius vero minime
audiendus, qui multo recentior est quam ut ipsi
assensum præbeamus : neque enim ullius testis an-
tiquioris auctoritatem adducit. Quid igitur Eusebius ?
Neque a veteribus reprobata dicit posteriorem epi-
stolam, neque prodit veteres ejus notitiam non ha-
buisse, neque illam scribit inter adulterina reje-
ctam; sed tantum « priore minus notam fuisse, ne-
que a veteribus usurpata. » Cedo, num inde conse-
quitur epistolam nostram fuisse reprobata, igno-
tam, postulataque vobiscum? Aliud enimvero
est minus cognitum, aliud ignotum omnino; atque
aliud est non uti, aliud reprobare atque inter sup-
positilia referre. « Quemadmodum igitur, verbis
utor cō. Cotelarii, non possumus nunc, post deper-
ditos tot primorum Patrum libros, memoriam Eu-
sebii accusare, quæ tamen non semper fida exstitit;
ita negamus inde consequi pro pseudepigrapha ne-
cessario habendam epistolam : cum fieri quiverit
ut opus genuinum in controversiam venerit, et a
primis Ecclesiæ scriptoribus non fuerit celebratum. »

Quid vero, si Eusebius Arii placitis impense ad-
dictus, de secunda Clementis epistola sic abjecte
sensisset scripsissetque; propterea nimirum quod
in ea sanctus Pater illustrissimum de Christi divi-
nitate testimonium ediderit (30)? Illud sane viris
doctis cum veteribus tum recentioribus observatum,
Cæsariensem episcopum æstu partium haud semel
abreptum, in sua Historia sive non satis aperte tra-
didisse, sive pleraque dissimulasse, sive silentio po-
nitus præterisse, quæ suis opinionibus novisset in-
commoda. Qua de re Photium (31), Baronium (32)
et Montfauconium (33) consulere præstat. Verum
quidquid demum senserit de secunda Clementis
epistola Cæsariensis episcopus, satis compertum
est nihil ex ejus verbis exsculpere posse adversa-
rios, quo illam suppositionis merito suspectam red-
dere possint.

At enim Dionysius Corinthiorum episcopus apud
Eusebium (34), ad Soterem papam rescribens, unius
epistolæ Clementis, et quidem prioris, meminit
hisce verbis : Τὴν σήμερον οὖν Κυριακὴν ἁγίαν ἡμε-

ραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνεγνώκαμεν ὁμῶν σὺν ἐπι-
στολῇ, ἣν ἔδομεν αἰεὶ ποτὲ ἀναγινώσκοντες νοθεύει-
σθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γρα-
φεῖσαν. « Hodie sanctum diem Dominicum trans-
egimus, in quo vestram legimus epistolam, quam
quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac prio-
rem illam a Clemente scriptam, unde optimis mu-
nitis instruamur habebimus. » Hinc insert Gra-
bius (35), unam a Clemente scriptam ad Corinthios
epistolam; quam τὴν προτέραν διὰ Κλήμεντος γρα-
φεῖσαν Dionysius appellat, quod scilicet ad Ec-
clesiam Corinthiacam prius ea missa fuerit, quam
Soter suam deinceps eidem inscripserit. Esto : me-
minerit hic Dionysius prioris tantum Clementis
epistolæ : neque enim placet Beveregii sententia (36),
conjicientis episcopum Corinthiorum, omissa Sote-
ris epistola, de utraque Clementina verba fecisse.
Minus item nobis probatur quod alii arbitrantur,
Dionysium nempe illam Clementis epistolam, quæ
publice legebatur, ideo fortasse προτέραν vocasse,
ut eam ab altera Soteris ad Corinthios pariter scri-
pta distingueret. At his missis, num propterea rite
cum Gratio colligas, post ævum demum Dionysii
vertente sæculo ita scribentis, Clementinam se-
cundam fuisse confictam? Hoc unum scilicet ex iis
confici posse videtur, fuisse in more positum insti-
tutoque Corinthiorum Ecclesiæ, priorem quidem
Clementis epistolam legi, posteriorem vero non
item. Numquid demum tunc temporis erant legen-
dæ in publicis Ecclesiarum conventibus omnes non
apostolorum modo, sed etiam apostolicorum viro-
rum epistolæ; ut proinde posterior Clementina cen-
senda sit pseudepigrapha eo nomine, quod de illius
lectione in conventu Corinthiaco nullam injiciat
mentionem Dionysius? Cum itaque priorem quidem,
minime vero posteriorem, in cœtu ecclesiastico
perlegi consuevisse ab episcopo Corinthiorum edi-
scamus; hinc sane perspicimus, cur priorem exi-
miam prorsus atque mirabilem appellavit episcopus
Cæsariensis; de posteriore vero scripserit, illam
minus notam fuisse neque a veteribus usurpata. Sic
ferme argumentatur Coutantius, a quo pedem non
discedit nuperus dissertator Romanus.

VI. Pergamus porro. Subdit præterea vir erudi-
tus, suppositionis suspicionem sibi injicere senten-
tiam e libro quodam apocrypho acceptam, quæ in
hujus epistolæ capite 11 exstat, cum jam et in prio-
ris capite 23 paucis mutatis occurrat. Eandem ob-
jectionem deinceps repetiit Hermannus Venema in
epistolis, quas Clementinarum epistolarum editioni
Wetstenianæ nuper opposuit (37). Hinc enim judi-
cium sumi posse satis apertum existimat, quo epi-
istolæ secundæ alius a Clemente scriptor statuatur.

(29) Hist., lib. iii, cap. 18.

(30) Clem., Epist. II, cap. 1.

(31) Bibl. cod. cxxvii.

(32) Ad ann. 318, §§ xc, xcv.

(33) Opp. Athan., tom. I, part. I, pag. 243.

(34) Hist. eccl., lib. iv, cap. 23.

(35) Spicil., tom. I, pag. 266.

(36) Cod. can. lib. II, cap. 9, § x, pag. 115.

(37) Venem., Epist. 2, § xxi, pag. 78.

hanc censeat? Quasi vero, ut cum viro docto respondemus (58), justam suspicionis ansam ejusdem sententiae repetitio præbeat. Quod si res ita se haberet, ætium profecto esset de pluribus veterum insubilis monumentis, in quibus passim unus idemque auctor, sive in ipso opere, sive etiam in variis, eadem Scripturarum loca eandemque sententias pro re nata sibi repetenda esso duxit. Cujus quidem rei exemplum quod mihi nunc succurrit, apud Justinum Martyrem cum in utraque *Apologia* tum in *Dialogo cum Tryphone*, luculentum satis habetur. Quid porro vetat, quo minus pro temporis institutique ratione unam eandemque sententiam in eodem opere, adeoque magis si diversa illa sint, recitet iterum idem auctor? Imo vero, quo singularius est effatum rursus in medium adductum, eo conductibilis evadit ad suadendum unum esse auctorem epistolæ utriusque, in quibus relatum pariter com-
peditur.

At enim sententiam illam de qua disputamus, ex opere aliquo pseudopigrapho excerptam novimus. Quasi vero alienius operis auctoritas propterea minuat, quod illius scriptor quidam vero dicta et argumento quod jam tractat aptissime congrua, ex illis non casibus forte adduxerit. Viri eruditissimi verbi uter (59). Na, si contra secundam epistolam hæc ratio vim habeat, jure de prima quoque integritate conclamatum est. Quid quod Photii censura epistolæ utriusque consensionem, ad loca quædam apocrypha quod attingit, confirmans, utriusque item unum eundemque auctorem agnoscit? En peracere de his Clementinis epistolis critici hujus judicium (40): *Secunda, inquit, dicta quædam peregrina sicut e sacra Scriptura subinducti, quibus ne epistola quidem prima omnino vacat. Et interpretationes quorundam locorum alieniores profert.* Hinc de utraque ita demum concludit: *Alioquin ipsa quæ in his epistolis insunt sententiae, nonnihil abjecta sunt, nec continentem seriem ac consequentiam servant.* Videamus nihil in posteriore notare Photium, quod non et priori eum ea esse commune pronuntiet? Photius igitur, ut jure arguit Constantius, utriusque hac in re consensum iadignans, ad utramque pariter suscipiendam nos quodammodo inducit, hortatur, perurgit.

Hactenus cum Grabio sumus in primis congressi; qui tamen deinceps animum mutasse perhibetur: siquidem allibi (41) locum ex Epistola II, et quidem tanquam Clementinum acceptum, contra Lucæ Mælleri Artemonii seu Samuelis Crellii cavillationes scriber propugnat: adeo ut sive Grabianæ sententiæ patronis, sive vel ipsi Grabio nihil reliqui esse videatur.

VII. Sunt insuper, qui secundæ hujus Epistolæ

(58) Coutant., *Epist. Rom. Pontif.*, pag. 39, § v.

(59) Mill., *Prolegom. ad N. T.*, n. 147.

(40) Bibl. cod. cxxvi.

(41) Annot. ad G. Bulli defens. *Ad Nic.*, sect. II, cap. 3, § 5. pag. 62.

A veritatis locum obijciunt e pseudo-Justino desumptum, qui sic se habet (42): *Εἰ τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστίν, ἢ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσεως τῶν δαιδῶν, καθά φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἔτι δὲ καὶ τῆς Σιβάλλης, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, κ. τ. λ.* Si præsentis rerum status finis, est impiorum per ignem judicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque insuper Sibyllæ, ut ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios, etc. Ad quæ quidem verba plura erudite observat Cotelærius, atque ex eo Constantius alique. Verum, illa missis, in medium proferre libet, quæ ad hunc pseudo-Justini locum adnotavit nuperus operum S. Justinii editor Parisiensis: Cum Sibyllini versus, inquit, referantur in *Constitut. apostol.* lib. v, quod opus sub nomine Clementis ferebatur, confici posset nostrum hunc scriptorem, memoria effluente existimasse, hæc Sibyllæ testimonium quod in *Constitutionibus apostolicis* legatur, in Epistola ad Corinthios existare. Si minus placeat hæc conjectura, illud saltem cum doctissimis viris asseverare non dubitabo, nostrum scriptorem minime cum eis facere, qui ejus testimonio utantur, ut Epistolam S. Clementis secundam minime genuinam esse probent, sed hominis setum cui noti erant Sibyllini de extremo judicio versus, multo recentioris S. Clementis. Ut omittam pseudo-Justinum in ambiguo reliquisse, utrum S. Clementis Epistolam citaverit, quis ignorat multa Sibyllæ oracula, propheticiis sententiis consentanea, attribui solita fuisse, antequam prodirent carmina illa Sibyllina? Quænam tandem non videtur facinus suscepturus, aut saltem operis fraudis exitus habiturus, nisi jam tum animis insedisset anticipata de Sibyllinis prædictionibus opinio. Hactenus vir ille doctus. Qui autem hac de re plura scire gestiunt, eos ad scriptores modo laudatos remittimus.

VIII. Reliquum est ut alius adversarii neque incelebris neque indocti, Hermanni Venemæ, objectionibus occurramus, quibus hujus Epistolæ quæ de agimus, integritas vehementius impetitur. Et in prima quidem Epistolarum suarum (43) quarum modo meminimus, in eo totus est vir clar. quo probet, non tantum Hieronymum doctorem maximum ad secundam Epistolam Clementinam respexisse, dum nos edocuit S. Clementem ad spirituales et evangelicos eunuchos scripsisse, omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contraxisse, verum etiam S. Epiphanium in eandem oculos habuisse intentos, dum de ipsius Clementis Epistolis encyclicis sermonem habuit. Nec ita multo post, sui penitus oblitus vir eruditus, quod profecto mirari subit, plura congerit (44) quibus evincat, alium om-

(42) *Quæst. ad orthod. Respons. ad quæst. LXXIV*, inter. Opp. S. Just. M.

(43) *Epist. I*, ad cel. P. Wesseling., § 10, p. 15.

(44) *Epist. II*, ad cl. T. Hemsterhus., § 20, p. 76.

nino esse a Clemente nec eo paulo recentior, cui hæc ipsa Epistola referatur accepta. Nollem factum enimvero : quid loquar? An longa illa disputatione quam primum contexuit H. Venema, nos ludere voluit? An vero Hieronymum et Epiphanium ita bardos existimavit, ut pro setu Clementino Epistolam reciperent supposititiam? Nimirum vir criticus ad subruendam Clementinarum Epistolarum *De virginitate* integritatem, telaque clar. Wetstenii editoris declinanda, primum quidem ad posteriorem Clementis Corinthiacam Epistolam velut ad asylum confugit, nullumque non movet lapidem quo hanc Epistolam demonstret illam ipsissimam esse in quam digitum intenderunt veteres, Hieronymus in primis atque Epiphanius : postmodum autem, perinde ac de triumpho securus, in eandem eonsurgit secundam Corinthiacam Epistolam, quam commentitiam esse nobis persuadere conatur; nihilque pensi habet, dummodo unius prioris ad Corinthios Epistolæ auctor Clementis esse videatur. Age nunc, illa discutiamus portiora, quæ ad ejus suppositionem evincendam vir doctus adducit.

Primum igitur argumentum ex eo petit H. Venema (45), quod auctor Epistolæ posterioris sese origine gentilem aperte prodat (46), cum contra natione Judæum fuisse Clementem clamare censeatur locus ille prioris Epistolæ, ubi Jacobum *patrem nostrum* appellat (47). Perbelle sane. Neque nuper demum exorta est de Judaismo Clementis opinio. Primus, quod quidem sciam, qui eam invenil, fuit Tillemontius (48). Exinde vero idem visum Coutantio (49), licet postea sententiam mutarit (50). Accessit demum Ceillierius, qui fidenter nimis id asserere non dubitavit (51). At elumbe profecto habendum argumentum istiusmodi, quo Corinthiacæ posterioris Epistolæ tollatur integritas. Quidni aodes Clementis Pauli *συγγενής*, Jacobum *patrem nostrum* eo sensu vocare potuerit, quo idem Apostolus promissionis filios in semine Abrahamæ et Israel computari docet, ut recte Coutantius melius consultus? *Non enim, inquit divinus præco, omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ : neque qui semen sunt Abraham, omnes filii : sed in Isaac vocabitur tibi semen : id est, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.* Hinc alibi²² etiam ipsemet Apostolus *Israel Dei* vocat eosdem promissionis filios, sive ex circumcisione sive ex præputio vocatos. Hanc igitur doctri-

nam institutionemque primum quidem assecutus a Paulo Clemens Romanus, deinceps vero volens et ipse iisdem apostolicis præceptis imbuere Corinthios, Jacobum *patrem nostrum* vocavit : quemadmodum etiam ibidem nonnullis interjectis (52), *patrem nostrum* appellavit Abrahamum. Quam quidem doctrinam cum deinde accepisset Ecclesia Romana sive ab Apostolo sive etiam ab ipso Clemente, sanctam inter actionem precationem hujusmodi sacris ministris recitandam indixit (53) : *Deus, fidelium pater summe, qui in toto orbe terrarum promissionis tuæ filios diffusa adoptionis gratia multiplicas, et per paschale sacramentum, Abraham puerum tuum universarum, sicut jurasti, gentium efficit patrem, etc.* Alibi quoque clarius adhuc (54) : *Pater fidei nostræ Abraham summus, obtulit holocaustum super altare pro filio.*

Quid quod Theophilus in suis ad Autolyceum libris (55), quod pene exciderat, Davidem *patrem* seu *progenitorem nostrum* appellat? *Ἐπεὶ τὰ Δαυὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν (ἐξασπλυνσέν) ἐτη μ'. « Deinde David pater noster regnavit annos quadraginta. » Nunquid ideo Hebræus, episcopus iste Antiochenus?*

Verum, ut ad ea verba, Jacobum *patrem nostrum*, apertius enucleanda simulque propugnanda redeamus, quo deinceps ex eorum ambiguitate omnis obijciendi præcidatur occasio : Patrum quoque antiquissimi eodem plane sensu cum Clemente perhibentur esse locuti : Justinus martyr (56), Clemens Alexandrinus (57), Tertullianus (58), auctor *Expositionis in Evangelium Lucæ* quæ sub Titi Bostrensis nomine circumfertur (59), et Augustinus (60). Hinc ergo Venemiana objectio evanescit : quo enim sensu locutus est apostolus Paulus, quo Ecclesia Romana ab ipso edocta, quo Patres antiquiores, eo item Clemens noster locutus esse dicendus, et quidem ad Corinthios Romanæ Ecclesiæ nomine scribens : ut propterea non suo tantum, sed et Romanorum atque Corinthiorum nomine, Abrahamum et Jacobum *patres nostros*, fidei scilicet nostræ patres, ipsemet appellasse putandus.

Instat porro vir criticus, atque ex his verbis ejusdem Epistolæ (61) : *Plures facti sumus iis qui Deum habere censentur* (Judæis), colligit auctorem eo demum tempore vixisse, quo Christianismus inter gentes numerosissimus erat supra Judæos : quod quidem, inquit, rectius quam in Clementis, quadrat in Trajani et sequentium imperatorum tempora, quibus Ecclesia gentium longe lateque

²² Rom. ix, 6-8. ²² Galat. vi, 15, 16.

(45) Epist. II, l. c.

(46) Clem., Epist. II ad Cor., capp. 1 et 2.

(47) Id., Epist. I, cap. 4.

(48) Mem. Hist. eccl., t. II, p. 149.

(49) Epist. Rom. Pontif., p. 11.

(50) Ibid., p. 41.

(51) Hist. gener., tom. I, p. 508.

(52) Epist. I, cap. 31.

(53) Missal. Rom. in Sabb. sanct. ad prophet. iv

(54) Brev. Rom. Sabb. ante Quinq. ad Magnificat.

(55) Lib. III, ad Autolyce., § 25.

(56) Dial. cum Tryph., § 134.

(57) Clem. Alex., Strom. lib. vi, cap. 7, p. 770.

(58) Adv. Marcion., lib. IV, cap. 24.

(59) In cap. I Evang. Luc. Bibl. PP. edit. Paris, tom. XIII, p. 767.

(60) Serm. V, § 4; Opp. tom. V, p. 30.

(61) Epist. II, cap. 2.

propagata est. Quid multis opus est? Nonne Paulus ad Romanos scribens²², gratias Deo agebat, quod fides eorum annuntiabatur in universo mundo? Nonne dicebat²³, in omnem terram exiisse sonum apostolorum, et in fines orbis terrarum verba eorum? Nonne Deum glorificabat²⁴, quod mysterium temporibus æternis tacitum, patefactum esset ad obedientiam fidei in cunctis gentibus? Eodem loquendi genere alibi quoque utitur idem Apostolus. Ad Colossenses²⁵: In verbo veritatis Evangelii, quod in universo mundo est, et fructificat, et crescit. Et iterum: Evangelium.... prædicatum est in universa creatura quæ sub cælo est. Ad Timotheum item²⁶: Magnum est pietatis sacramentum, quod... prædicatum est GENTIBUS, creditum est in MUNDO. Nec mirum sane: ut enim alios prætereamus apostolos, unus magnus Paulus, teste nostro Clemente (62), Præco factus in oriente et occidente.... cum universum mundum docuisset justitiam, et ad occidentis terminum venisset, ac sub præfectis martyrium passus esset, ita e mundo migravit. Quæ cum ita sint, quidni ergo vere scripserit in posteriore Epistola Clemens Romanus: Plures facti sumus Judæis, qui Deum habere censentur?

Verum ad nodum graviolem solvendum studiose properemus. Statuit nimirum vir clar. (63): «Epistolæ secundæ auctorem se a Clemente diversum eo ipso profiteri, quod Christi divinitatem expresse inculcet, et Domini non tantum, sed et Dei titulum ei dandum esse contendat (64); cum verus Clemens nusquam id data opera fecerit, nec alio ac Domini titulo cum ornaverit, licet hic illic se divinitatem Christi agnoscere insinuet.» Quid quaeris? Locus ex Epistola I, in medium proferatur, quo uno tota eliditur Venemæ obiectio. Sic autem se habet (65): Τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρκεύμενοι καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς, ἀσερνισμένοι ἢτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. Hoc est: «Dei viatico contenti, et sermonibus illius diligenter attendentes, dilatati eratis in visceribus, et passiones ejus præ oculis vobis erant.» Ubi primum observandum, relativum αὐτοῦ respicere procul dubio proxime antecedens Θεοῦ. Cum autem παθήματα nullo pacto Deo Patri attribui possint, reliquum est ut hic Jesum Christum, Deum, Filium Dei, Deum de Deo, Deum verum de Deo vero intellexerit S. Clemens. Qui quidam passiones Christi passiones Dei appellat, sic nempe ab apostolo Paulo institutus, cujus erat συνεργός; qui eodem plane sensu Christi Ecclesiam appellavit²⁷ τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦ Θεοῦ ἣν παρεποίησται διὰ τοῦ ἁγίου αἵματος, «Ecclesiam Dei quam acquisivit

A sanguine suo. Nec dubito quin hisce verbis, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν, respexerit S. Pater ad illud ejusdem Apostoli, Galatas ita objurgantis²⁸: Ὁ ἀνόητος Γαλάται, — οἷς καὶ ὀφθαλμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὅμῳ ἑσταυρωμένος: «O insensati Galatæ..., ante quorum oculos Jesus Christus præscriptus est, in vobis crucifixus.» Nimirum Clemens, ut assolet, Paulum imitatus, in memoriam redigit Corinthiis, quomodo ante motus in eorum Ecclesia nuper exortos, omni virtutum genere florent, atque Dei passiones semper ante oculos ipsis obversarentur. Divinæ igitur naturæ majestatem cum carnis humilitate crucisque ignominia hoc loci conjungit sanctissimus Pater: duas item naturas agnoscit in Christo: unam Verbi Personam, quæ carne passa est: ac Dei passiones Ecclesiæ Corinthiæ proponit velut longe maximum mysterium, unde vitæ sanctioris præcepta institutaque omnia ducantur. Ex quibus ergo liquido patet, non solum quid S. Clemens, sed etiam quid Romani, quid Corinthii, quid demum cæteri Christiani, sæculo I apostolico de Deo in carne passio senserint atque crediderint. Quæ quidem contra Socinianos valide urget vir doctus Maranus (66): idemque argumentum jam pridem pluribus fuerat persecutus Gravius (67); qui aliorum S. Patris nostri locorum parallelismo instituto, hunc ipsum de quo agimus strenue vindicavit, atque Christi deitatis hostibus fidenter objecit.

C Haud me laet enimvero, in eo Clementino loco quem modo protulimus, Junium conjectasse pro παθήματα forte legendum μαθήματα. Sed plane respuendum eum Gratio, Wottono aliisque viris doctis inane commentum, quod textum citra ullam necessitatem, neque ullius ms. codicis auctoritate sollicitare comperitur. Et jure quidem: etenim nonne demum apte coherent omnia, si verba Dei mentis attentioni, ejusque passiones cordis oculis proponantur? Quod ubi diligenter attendo, mirari subit, clar. Fleuryam vitiis Junii conjecturam sequi maluisse, quam sinceram textus lectionem; qui Gallice non passiones, sed doctrinam reddiderit (68).

D Hæc autem fusius pertractasse libuit, tum ut insigne Clementinum de Christi divinitate testimonium vindicarem, tum verò in primis ut Venemæ objectionem diluerem: qui virorum doctissimorum in hunc locum adnotata præterire maluit, quam Photii judicium minus caute prolatum deserere aut benignius accipere; eo scilicet nomine, quo præconceptam opinionem de epistolæ secundæ suppositione celebris illius critici calculo comprobare confirmaretque.

²² Rom. I, 8. ²³ Rom. I, 18. ²⁴ Rom. XVI, 25, 26. ²⁵ Coloss. I, 6, 23. ²⁶ I Tim. III, 16. ²⁷ Act. IX, 28. ²⁸ Gal. III, 1.

(62) Epist. I, cap. 5.
(63) Venem., Epist., II, § 20, p. 77
(64) Epist. II, cap. 1-3.
(65) Epist. I, cap. 2.

(66) Divinit. D. N. J.-C. manif., lib. IV, cap. 3, p. 377.
(67) In Annotat. ad Bulli defens. fid. Nic., p. 60.
(68) Hist. eccl., tom. I, p. 242, edit. in-4.

IX. Superest nunc tempus inquirendum, quo utraque epistola fuerit Corinthiis inscripta. Et de priore quidem, magna inter viros eruditos controversia. Sed rationibus utrimque allatis pro viribus excussis, eorum demum sententiæ nobis accedendum existimamus, qui Neroniana persecutione desinente, stanteque adhuc templo Hierosolymitano, nempe circa æræ vulgaris annum 68 eam fuisse a Clemente scriptam censuerunt. In quam sane sententiam præ cæteris concessisse novimus duumviros doctissimos, Pagium (69) ac nuper purpuratum Patrem cui acceptam referimus *Historiam ecclesiasticam* eleganter Italicis litteris traditam (70). Quo autem utcumque pateat quam firmis rationibus ininitatur sententia huiusmodi, præcipua saltem ex ipsa Epistola argumenta paucis contrahamus. Sic itaque scribit Clemens sub initium (71): *Propter subtilas ac sibi invicem succedentes calamitates et casus adversos quæ nobis acciderunt, tardius, fratres, nosmetipsos convertisse agnoscimus ad ea quæ a vobis quæsita fuerunt.* Quibus verbis, primum quidem persecutionem quæ jam deferbuerit, vel potius quæ nuper desierit, designari; deinde vero vel Neronis vel Domitiani persecutionem hic innui, nemo est sane qui non perspiciat. Verum, quæ paulo post subdit Clementis, Neronianam scilicet indicare perhibentur. De beatis enim apostolis Petro et Paulo, ceu non ita pridem martyrio consummatis, hæc habet (72): *Ἐλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἐργαστὰ γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα.* — *Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους,* h. e. « Veniamus ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa exempla sumamus. — Ponamus nobis ante oculos bonos Apostolos. » Ubi probe notanda cum Dodwello (73) aliisque, Clementis verba, quibus gloriosa Petri et Pauli certamina describens, illos *ἐργαστὰ γενομένους ἀθλητάς*, nuperrimos *athletas*, appellat, seu quam proxime sublato e medio fuisse testatur, atque τῇ γενεᾷ ἡμῶν, hac nostra ætate floruisse. Eandem porro persecutionem magis adhuc inculcare videntur, quæ paucis interjectis occurrunt (74): *Τούτοις τοῖς ἀνδράσιν ὁσῶς πολιτευσάμενοις συνηροῖσθαι πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν.* « Viris istis qui vitam sancte instituerunt, magna electorum multitudo aggregata est. » Ubi videas neminem, si Petrum ac Paulum excipias, a Clemente laudari, non Flavium Clementem, non Acilium Glabionem, non Flaviam Domitillam, nullum denique tot illustrium martyrum qui sub Domitiano passi sunt; quorum aliquem saltem memorasset S. Pater, si post Domitianeam

A persecutionem scripsisset, ut auctor eminentissimus optime arguit (75). Quid quod Clementinis pene consona de Neronis persecutione scripsisse Tacitus comperitur (76)? Videbatur Nero, inquit, *condendæ urbis novæ, et cognomento suo appellandæ, gloriam quærere.* — *Sed non ope humana, non largitionibus principis, aut deum placamentis decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur.* Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quæsitissimis pœnis affecit, quos per flagitia invisos, vulgus Christianos appellabat. — Igitur primo correpti quæ falebantur: deinde indicio eorum multitudo ingens (eodem sane phrasi, qua utitur S. Pater, πολὺ πλῆθος) haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis coniecti, laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi: atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis creantur. Non adeo tamen sæviebat Domitianus, Tertulliano teste, qui ejus persecutionem ita describit (77): *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed qua et homo facile ceptum repressit, restitulis etiam quos relegaverat: ut propterea nullum dubium superesse videatur, quin verba illa Clementis quæ sub initium hujus § recitavimus, de Neronis potius quam Domitiani persecutione sint accipienda.* Deferbuit autem, imo vero et desiit ea persecutio, sublato Nerone, quem 9 Junii anno æræ vulgaris 68 periisse compertum. Eodem igitur anno currente vel saltem desinente, Romana Ecclesia in pace utcumque constituta, scripserit S. Pater. Plura in hanc sententiam videsis apud scriptores modo laudatos, quibus addas velim Wottonum (78), ut alios prætereamus.

Huic item anno 68 esse illigandam hanc ad Corinthios priorem epistolam, suadet cultus Judaici mentio in templo Hierosolymitano tunc adhuc stante vigentis, quæ in eadem epistola hisce conceptis verbis occurrit (79): *Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt.* — *Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel pro peccato et delicto, sed Hierosolymis tantum: neque illic in quovis loco fit oblatio, sed ante templum ad altare, prius facta a summo sacerdote et prædictis ministris, oblatis inspectione et probatione.* Qui ergo præter id quod voluntati ejus consentaneum est, aliquid faciunt, morte multantur. Neque aliter sane loquitur Clemens, ac Paulus ad Hebræos scribens: quem ubique fere sectatur S. Pater, ejus *συεργός*. In ea enim Epistola meminit Apostolus ⁴⁴

⁴⁴ Hebr. ix, 25.

(69) *Pagi Crit.*, ad ann. 78, § 3.

(70) Orsi, *Istor. eccl.* lib. II, § 33, t. I, p. 411, edit. Rom. in-8°.

(71) *Epist. 1 ad Cor.* cap. 1.

(72) *Ibid.*, cap. 5.

(73) *Addit. ad Pears. Opp.*, post p. 219.

(74) *Ibid.*, cap. 6.

(75) Orsi, *Istor. eccl.*, t. I, p. 412.

(76) *Annal.* lib. xv, capp. 41-44.

(77) *Apologet.* cap. 5.

(78) *Præfat. ad Clem. epist.*, 203 seqq.

(79) *Epist. 1*, capp. 40-41.

pontificis, qui *intrat* in sancta per singulos annos in sanguine alieno : meminit item ⁴⁴ sacerdotis, qui *præsto est* quotidie ministrare, ac hostiarum quas indesinenter *offerunt* ministri. Quæ quidem, ut alia in eandem sententiam dicta omittamus, cum tempore præsentis apud Clementem, haud secus ac apud Paulum efferantur, tunc adhuc templum stetisse, cultumque viguisse Judaicum videtur. Quin et nondum obsessam, sed pacatam potius vel ipsam urbem Hierosolymitanam Clementina verba insinuare comperiuntur; aut saltem rumorem de illius obsidione Romam nondum fuisse perlatum satis aperte declarant. Anno autem Christi 68, Vespasianus, plerisque Judææ urbibus occupatis, ipsam Hierosolymorum metropolim circumsidere molitus est : quam deinde Titus, a Vespasiano patre ad consequendum bellum in Judæa relictus, post quatuor mensium obsidionem in paschate inchoatam, anno demum 70 cepit atque cum templo diruit : ut proinde priorem ad Corinthios epistolam circa annum 68 scripserit S. Clemens.

Hactenus vero dictis unum adhuc addere placet. Nimirum, sub finem ejusdem epistolæ (80) inter nuntios a Clemente ad Ecclesiam Corinthiacam missos recensetur Fortunatus, ipsemet ille ut videtur, qui aliquot ab hinc annis ab iisdem Corinthiis cum Stephana et Achaico, ad Paulum dum ageret Ephesi, fuerat ablegatus. Ejus cum laude meminit Apostolus in priore ad Corinthios Epistola ⁴⁵, quæ scripta fertur circa annum 57. Hic igitur cum in cœtu

Corinthiorum valde emineret, ab eo missus Romam venit, quo sibi diro schismate laboranti opem ferret Romana Ecclesia. Exinde vero eundem legatum illuc cum epistola Clemens remittit, postulatque ut cum nuntio concordiae initæ brevi ad se redeat. Quis porro facile sibi persuadeat, ut præeunte Dowdello (81) arguit vir eruditus (82), eundem Fortunatum post tantum temporis intervallum, quantum ab anno 57 ad finem sæculi elapsus est, potuisse aut voluisse ætate jam valde proVectum, adeo longum iter suscipere? At omnia demum rite coherere noscuntur, si Clementina epistola circa annum Christi 68 scripta censeatur. Neque alia profecto desunt argumenta, quibus sententia isthæc magis magisque firmetur; quæ tamen brevitatis ergo consulto præterimus.

De temporis autem notatione quo scripta fuerit posterior Clementis epistola, nihil quidem certi ex ea elicere possumus, cum mutila ad nos pervenerit, unde illud statuatur. Qui eam integram legisse putatur Photius, in ejus recensione nullam facit dissidii Corinthiaci mentionem; sed ipsam tantummodo *institutionem et admonitionem melioris vitæ inducere* scribit (83). Hinc facile quis colligat, Corintho Romam reduce Fortunato cum aliis sociis, schismate jam sublato et quieti ecclesia illa restituta, hanc deinde fuisse a Clemente perscriptam epistolam, anno forte insequente 69, quo in pace magis adhuc firmarentur Corinthii.

SECTIO II.

DE DUABUS EPISTOLIS AD VIRGINES.

X. Nunc autem sermo instituendus de duabus epistolis, quæ *De virginitate* seu *ad virgines* scripsit S. Clemens. Eas primum evulgavit Lugduni Batavorum anno 1752 e ms. codice Novi Testamenti Syriaci, cum versione Latina, Joannes Jacobus Wetstenius; exstantque ad calcem voluminis II Nov. Test. Græci, ab eodem typis Amstælodamensibus excusi. Ad exemplar Wetstenianum nostram editionem exegimus, suis quibusque locis ea restituentes, quæ doctissimus editor prolegomenis subjecta sive addenda sive emendanda monuerat. In textu item Syriaco sectiones seu capita distinximus, ordinem secuti quem ipsemet interpretes in sua versione retinendum censuit. Sacræ Scripturæ verba quorum haud pauca Wetstenium fugerant, charactere Italico describenda curavimus, locis insuper ad oram indicatis unde illa desumpsit S. Pater, ab

editore omnino prætermissis. Quin etiam, ut exactior adhuc editio nostra prodiret, Wetstenianam sive in textu sive in versione a nobis rogatus recensuit R. P. Bonifacius Finetti Ord. Prædic., vir in linguis exoticis excolendis studiosissimus : cujus proinde conjecturas in lectionem Syriacam et castigationes in Wetstenii versionem, ipsius nomine signatas in limbum conjecimus. Cum autem hac in urbe typi Syriaci quotquot erant necessarii haud præsto essent, Patavium contendimus; votisque nostris quibus expetebamus ut eadem epistolæ Syriacæ ac Latine in seminario Patavino excuderentur, eminentissimus princeps, nunc vero SS. D. N. Clemens XIII perhumaniter annuit. Impressionis curam sibi suscepit libens Antonius Zanolinus, celebris linguarum orientalium in eodem seminario professor : quibus quidem nominibus duumviris do-

⁴⁴ Hebr. x, 3, 41. ⁴⁵ I Cor. xvi, 15, 47.

(80) Epist. 1, cap. 68.

(81) *Addit. ad Pears. Opp.*, post p. 221.

(82) Frey., not. ad cap. 2 epist. 1 Clem., p. 113.

(83) *Bibl. cod. cxxvi.*

ctis, in primis autem sanctissimo Patri Pontifici Maximo nosmetipsos summo opere obstrictos palam profltemur.

XI. Jam vèro disquirendum, num demum Clementi Romano utraque epistola jure sit adscribenda. Eas enim vero velut sinceros Clementis fetus agnovit cl. editor, ac pro viribus eidem asserere aggressus est. Verum duos prae caeteris viros haud incelebres nactus est adversarios : alterum quidem Nathanaelem Lardnerum, qui anno 1753 dissertationem 70 paginarum in-8° Anglice Londini edidit ; pluribusque in contrariam sententiam adductis, in eam tandem cogitationem devenit, has nimirum epistolas circa medium sæculi III ab episcopo Ecclesiæ orientalis fuisse perscriptas (84) : alterum vero Hermannum Venema, qui anno insequente 1754, Harlingæ vulgaris tribus epistolis, VV. CC. Wesselingio, Hemsterbusio et Cannegietero inscriptis, easdem epistolas Clementinas supposititias esse omni studio contendit evincere : in iis enim inter alia Hieronymi stylum sibi suboluisse innuit (85) ; et quamvis de auctore ac tempore quo vixerit nihil definiat, eum tamen fuisse orientalem, non Romanum, et Origene quoque posteriorem arguit (86). Utrique statim respondit Wetstenius, iterumque quas edidit epistolas, magis magisque Clementi Romano vindicavit : Lardnero quidem in Diario literario Gallice inscripto *Bibliothèque raisonnée* (87) : Venemæ autem, epistola eo ipso anno 1754 Amstelodamensibus typis consignata, quam epistolæ Venemianæ opposuit. Utinam vero duabus quoque reliquis respondere valuisset vir doctus ! At lethali morbo decumbebat Wetstenius, dum primam extravavit epistolam v Kal. Martii 1754 menseque sequente diem supremum obiit ix Kal. Aprilis, annum agens LXI. Quæ vero hactenus recensui opuscula, ea donò accepi ab eruditissimo Jacobo Krighout ; qui datis quoque humanissimis litteris una cum sermone funebri, quem ipsemet habuit in obitum laudati Wetstenii decessoris sui, munera mihi pergrata large cumulavit : quo nomine mihi temperare haud possum, quin V. C. comitatem adeo singularem quam maxime testatam faciam.

Verum ut ad rem propius accedamus, harum epistolarum auctorem fuisse Clementem Romanum, duplici argumentorum genere demonstrandum suscipimus. Primum quidem petimus ab externis, sive antiquorum scriptorum testimoniis quibus illas fuisse a Clemente perscriptas astringitur, sive Patrum vetustissimorum operibus unde ab iisdem eas fuisse perfectas colligitur. Alterum vero, internum scilicet, ex ipsis epistolis sumimus. In his autem argumentis digerendis Wetstenium potissi-

mum assectamur : ea tamen ratione, ut nonnulla utrobique a nobis in medium proferantur, Wetstenio prætermissa ; eaque in primis quæ ex harum epistolarum instituta collatione cum duabus reliquis Corinthiacis, ad rem magis pertinere nobis visa sunt.

Testis itaque antiquior Epiphanius, qui adversus Ebionæos hæc habet (87) : Αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει ἀπ' ὧν ἐγραφεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων, τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων· ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἢ ἑαυτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα. Αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οἱ δέχονται αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἥλιαν, καὶ Δαβὶδ, καὶ Σαμψὼν, καὶ πάντας τοὺς προφῆτας, οὓς οὗτοι βδελύττονται. Id est : « Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ in sacrosanctis ecclesiis leguntur ; ex quibus constat, longe ab iis quæ in *Circuitibus* illis (*Petri*) sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim Virginitatem ipse (Clemens) edocet ; et isti (Ebionæi) repudiant : ille Eliam, Davidem et Samsonem omnesque prophetas commendat ; quos hi detestantur. » Quæ profecto Epiphaniæana duabus hisce Clementinis epistolis mirum in modum congruere noscuntur. Primum itaque in iis, Epiphaniæ teste, S. Clemens *virginitatem edocet* : harum enim epistolarum pars minima, ut recte advertit Wetstenius (88), in extollenda quidem virginitate versatur ; at longe maxima, imo tota epistola secunda, in virginibus officii admonendis occupatur, seu de virginitate pie ac rite servanda pertractat : ut propterea S. Pater in his epistolis *virginitatem potius edocere, quam commendare*, jure ab Epiphaniæ dicatur.

Jam caetera prosequamur. Eliam, inquit, laudat Clemens. Et quidem his verbis (89) : *Certe etiam Eliæ et Elisæ, et multorum aliorum sanctorum reperimus conversationem fuisse sanctam et sine macula. Tum vero, ait, Davidem commendat.* Id quoque sic præstitum a Clemente (90) : *Nonne docet te illud Davidis, quem invenit Deus virum secundum cor suum, hominem fidelem, perfectum, sanctum, verum? Deinde Samsonem extollit*, subjungit Epiphanius. En Clementinum locum (91) : *Non audivisti de Samsonē Naziræo, cum quo fuit Spiritus Dei, viro forti? Is vir Naziræus fuit, et sanctus Dei, et fuit in fortitudine et robore.* Denique, subdit, *omnes prophetas laudibus effert.* Scilicet in hanc sententiam (92) : *Porro etiam Elisam et Gehasi et filios prophetarum reperimus habitasse in*

(84) Lardner, *A dissertation upon the two Epistles ascribed to Clement of Rome*, p. 37, 54, 57.

(85) Epist. 2, § 27, p. 89.

(86) Epist. 3, § 16 seqq., p. 129.

(87) Tom. L, part. II, art. 8, p. 363 et suiv.

(87*) Har. xxx, § 15, Opp. tom. I, p. 139.

(88) Epist. ad H. Venem., p. 24.

(89) *De virg.* epist. 1, cap. 6.

(90) Epist. 2, cap. 9.

(91) *Ibid.*, cap. 9.

(92) *Ibid.*, cap. 14.

timore Dei; et hospita non fuit eis. Micham et prophetas omnes pariter sic reperimus habitasse in timore Domini. Hactenus Clemens; cujus verbis enimvero ad Epiphaniū testimonium comprobandum nihil clarius esse aut luculentius videtur; seu potius ad nostras Clementi asserendas epistolas, nihil aptius hujusmodi Epiphaniū testimonio, validius nihil proferri posse liquet.

Quænam vero hactenus observatis objiciantur, inspiciamus. Haud ita pridem V. C. « Nihil moror, inquit, S. Epiphaniū testimonium; nam illud expetitum est ex epistolis Clementis, quæ tunc *legebantur in ecclesiis.* Profecto ex testimonio S. Hieronymi discimus, nullas alias Clementis Epistolas ætate illa in Ecclesiis legi consuevisse, nisi ad Corinthios geminas. » Nolim enimvero viro eruditissimo hæc excidisse. Testatur quidem S. Hieronymus (93), Clementis priorem ad Ecclesiam Corinthiorum Epistolam in nonnullis cœtibus ecclesiasticis lectam fuisse; at *secundam a veteribus reprobata* asserit; tantum abest, ut in ecclesiis tunc legi consuevisse geminas ad Corinthios epistolas, ex ejus testimonio discamus. Quod autem hæc de re doctor maximus, idem quoque ante ipsum Dionysius Corinthius, idem etiam Eusebius Cæsariensis, idem reliqui antiquiores profitentur. Cum itaque certo constet ex veterum testimoniis, unam, et quidem priorem, Corinthiis inscriptam epistolam publice fuisse lectitatam, id ipsum profecto Epiphanius item novisse jure existimandus: adeoque, ubi non unam Clementis epistolam, sed ejus *Epistolas circulares* in ecclesiis fuisse perlectas affirmat, de Corinthiacis epistolis ipsius verba nullo pacto accipienda esse videntur. Quid quod Epiphaniū testimonium alias omnino ab epistolis ad Corinthios respicere perhibetur? In Corinthiacis enim nulla *Samsonis* mentio, neque *uspian omnium prophetarum* encomium occurrit; ut reliqua prætereamus: quæ sane in epistolis Clementinis extitisse, S. Epiphanius luculenter testatur.

At inquires cum Lardnero (94), Epiphaniū quidem epistolas Clementis una plures agnoscere, atque in iis non solum de Virginitate scripsisse Clementem, sed etiam Samsonem laudasse, ipsum profiteri: quod utrumque in epistolis Syriacis conspicitur, desideratur autem in Græcis. Hinc tamen nemo jure colligat, judice Lardnero, Epiphaniū de prioribus statim intelligendum: cum enim neutra Corinthiaca epistola integra ad nos pervenerit, fieri potest, ut Samsonis mentio inter ea quæ in iisdem epistolis desunt, maxime vero in secunda, occurrerit. Næ, qui rationes suas ita subducit, operam ludit. Quid quæris? nullus conjecturis locus, ubi res ipsa clamat. Quæcunque de Clementis epistolis refert Epiphanius, in primis

A autem Samsonis elogium, ea demum omnia in nostris Syriacis comparent; frustra vero in Græcis requiras: ut propterea nullum amplius dubium superesse merito videatur, quin de prioribus tantum, non autem de posterioribus, Epiphaniū testimonium sit accipiendum.

Lardnerum secutus alia plura congerit Hermannus Venema, quibus Epiphaniū locum enervet, atque in sententiam suam pertrahat. Et primo quidem negotium facessit viro critico (95), quod S. Epiphanius *ἐγκυκλίους, circulares*, epistolas nostras appellet; verumtamen animum ab hoc scrupulo parumper avertens, nondumque deposita omni cunctatione, *elucescere* ait, S. Patrem *hoc addito criterio vulgatissimas* tantum Corinthiis inscriptas *in oculis habuisse.* Vereor equidem ne dictis Venemianis calculum non adjiciant viri docti, ut quæ minus recte sibi cohærere videntur. Utcunque autem res se habeat, nihil sane prohibet, quominus vel existimemus, Epiphaniū ætate apud nonnullas ecclesias in more fuisse positum epistolas *De virginitate* publice legi; vel cum Westenio (96) censeamus « Epiphaniū ut Ebionæos, non Clementis solum, sed etiam Ecclesiæ auctoritate premeret, encomium priori Corinthiacæ Epistolæ tributum, in utramque *ad virgines* transulisse. » Quidni autem id rite fecerit S. Pater? ratus nimirum episcopi Romani epistolas ad Ecclesiæ universæ institutionem pertinere, quemadmodum et de priore ad Corinthios factitatum noverat. Porro ad reliqua Epiphaniā extenuanda, plura congerit idem vir eruditus; quæ tamen omnia expendit ac diluit cl. editor: adeo ut constet, sanctum episcopum Constantiensem, dum verba superius recitata perscriberet, in has epistolas Syriacas oculos intendisse.

XII. Epiphaniū Hieronymus accedat doctor maximus, testis alter locupletissimus. Sic igitur ille adversus Jovinianum (97): *Hi sunt eunuchi, — quos castravit non necessitas, sed voluntas. — Ad hos et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexuit.* Agesis nunc, hujusmodi testimonium expendamus. Tria in eo sunt probe notanda. I. Ad *eunuchos spirituales* et evangelicos scripsisse Clementem asserit sanctus doctor. II. Non epistolam, sed *epistolas* iisdem inscriptas ipsum exarasse testatur. III. In his epistolis *omnem pene sermonem suum de virginitatis puritate* illum *contextuisse* tradit. Quæ quidem adeo sunt manifesta, ut nullum supersit dubium quin de nostris epistolis sint accipienda. Quid vero ad hæc eruditi viri modo laudati? Existimant nempe Hieronymum hic animum intendisse in secundam ad Corinthios epistolam, ubi forte de virginitate Clemens prolixius egerit

(93) *De vir. illustr.*, cap. 15.

(94) Lardner, *A dissert. upon the two Epist.*, p. 24.

(95) *Epist.* 1, pag. 6.

(96) *Epist.* ad H. Venem., p. 22.

(97) *Lib.* 1, § 12.

his in locis quæ nunc desiderantur; neque enim integra ad nos pervenit. Quid loquar? Quovis equidem pignore contendere ausim, ex tribus notis in testimonio Hieronymiano observatis, nullam omnino posteriori epistolæ Corinthiæ; at contra epistolis nostris ad unam omnes rite congruere. Primum enim hæ virginibus fratribus et virginibus sororibus, id est eunuchis spiritualibus quos castravit voluntas, inscriptæ feruntur. Deinde, non unam, sed duas epistolas ad illos misit S. Clemens. Denique in iisdem omnem pene sermonem de virginitatis puritate contextuit. Ubi advertendum, perquam apposite fuisse locutum sanctum Hieronymum: *vigilanti siquidem verba usus, ut phrasi Augustiniana loquar* (98), atque restrictionis voculam *pene* usurpans, non *omnem* absolute dixit, sed *omnem pene* sermonem de virginitate a Clemente fuisse contextum: propterea scilicet, ut optime Wetstenius (99), quod in prima epistola cap. 14, agitur de visitandis ægrotis, et cap. 15, de aliis officiis, quæ non magis ad virgines quam ad conjuges pertinent; in secunda vero proponuntur exempla Mosis, Aaronis et Josuæ, qui certe in conjugio vixerunt.

At enim Hieronymus in disputationibus cum adversariis, ac præsertim eo in libro *contra Jovinianum*, omnia exaggerat atque hyperbolice loquitur: ut proinde haud miretur quispiam, si secundum tantummodo epistolam Corinthiæ respiciens, epistolas fuisse a Clemente perscriptas testetur: quæ est primum Grabii, deinde Lardneri et Veneriæ sententia. Esto: consueverit aliquando in disputationis æstu exaggerare Hieronymus; non est tamen cur hic ipsum non humane, non proprie locutum existimemus. Præterea, epistolas ad eunuchos evangelicos dedisse Clementem perhibet S. Pater. Num ergo et hic illum hyperbole fuisse usum; aut ad eos quos castravit non necessitas, sed voluntas, missam putabimus quæ est posterior ad Corinthios? Quid quod Hieronymo consentiens Epiphanius, testatur *circulares epistolas* eundem missitasse Clementem, in quibus *virginitatem* edocet? An vero sanctus quoque Constantiensis episcopus exaggerasse dicendus? Fac denique in reliquis quæ exciderunt posterioris Epistolæ Corinthiæ, fuisse de Virginitate locutum Clementem: at quomodo, sodes, in ea quæ supersunt quadrent Hieronymi verba, quibus affirmat in illis Clementinis Epistolis *omnem pene sermonem fuisse de virginitatis puritate contextum*? Ibi namque potissimum pleraque occurrunt de Christo Deo, de vocationis Christianæ præstantia, de mundi contemptu, de certamine spirituali, de carnis resurrectione, de bonis promissis, etc., paucissima vero de castitate in genere, omnibus etiam conjugatis,

A servanda. His denique cum Wetstenio (100) addas velim, epistolas quidem Syriacas pro Hieronymo et contra Jovinianum maxime facere: in iis enim statuit Clemens (1), *virginibus sanctis excellentiorem in cælis locum datum iri, quam conjugibus sanctis*: quæ est ipsissima sententia Hieronymi. Verum ex Epistolis Græcis nullum suæ causæ præsidium quærere potuisset sanctus doctor, ubi nullum de virginitate colenda vestigium. Quæ cum ita se habeant, nonnisi de nostris *ad virgines* epistolis Hieronymi verba intelligenda esse noscuntur.

Sed ecce tibi rursus vir ille doctissimus, cujus paulo ante meminimus, qui ex Hieronymi silentio in libro *De viris illustribus*, harum Epistolarum B suppositionem evincere existimat. «Hieronymus, inquit, in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum Clementem non negligit, laudatque ejus epistolam primam ad Corinthios: meminit et secundæ, quam tamen non ab omnibus admitti affirmat. Profecto non siluisset et geminas alias, si nosset.» Illas utique non omisisset sanctus doctor, si nosset quo tempore librum *De viris illustribus* edidit. Hincne vero earum integritatem suspectam reddere liceat? Cedo, quo demum anno confecti fuere sive Catalogus ille Hieronymianus ubi nulla nostrarum epistolarum mentio, sive libri duo *contra Jovinianum* in quibus eadem ex nostra sententia laudantur? Scilicet ex ipso Hieronymo discimus (2), librum *De viris illustribus* fuisse absolutum anno Theodosii principis XIV, hoc est anno Christi 392. Patet præterea ex eodem sancto doctore, libros adversus Jovinianum post hunc ipsum annum prodisse: siquidem in eorum primo, num. 26 operis *De viris illustribus* meminit. Quare, anno minimum 393, aut serius fortasse, contra Jovinianum scripserit S. doctor. Nihil igitur mirum, si de quibus loquitur Clementinis epistolis in iis libris, eas in Catalogo præterierit. Cur ita demum, inquires? quia videlicet in prologo ad eundem Catalogum queritur ipsemet Hieronymus, pleraque tunc sibi fuisse incomperta. Neque enim, ait, *de his quæ non legi, nosse potui; et quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo fuerit ignotum.* Quid porro, si sanctissimus doctor in subsecutis libris plura memoret tractatorum ecclesiasticorum opera, quæ dum eorumdem reliqua in Catalogo recenseret, omisit? An vero fictitia reputanda opera illa, eo quod eadem in Catalogo prætermisisset doctor maximus? Imo vero nemo jure non dixerit cum ipso Hieronymo, illum nempe quæ tunc non legerat, nosse non potuisse, quodque in illo terrarum angulo, in solitudine Bethleemica, et antea fuerat ignotum, postea comperisse. Agedum, uno vel altero exemplo rem adstruamus. I. Memorat Hieronymus in epistola 71, ad

(98) Aug., in Joan. tract. 120, § 2, Opp. t. III, part. II, col. 804.

(99) L. c., pag. 40.

(100) Epist., pag. 54.

(1) Clem., epist. 1 *De virg.* cap. 4.

(2) *De vir. illustr.*, in prolog. et cap. 135.

Lucinicum n. 4, Hippolyti Portuensis opusculum *Contra Gentes*, cujus nulla mentio in Catalogo cap. 64. Haud equidem miror: in eo enim recenset S. doctor Hippolyti libros quos reperit, ut ipse testatur: ab eo autem postea repertum opus illud apologeticum, indicat annus 397, quo scripta fertur eadem epistola. II. In præfatione ad librum XVIII, in Isaiam, Dionysium Alexandrinum librum composuisse tradit contra Irenæum Lugdunensem episcopum, chiliastici regni assertorem; quem tamen omittit in Catalogo cap. 69, licet ibi ejusdem Dionysii operum recessionem longe accuratam instituat. Cujus silentii ratio ea demum est, quod commentaria illa quinque post annos fuerint elucubrata. Neque enim assentiri possum Valesio viro doctissimo, censenti (3) S. doctorem minus recte in Irenæum transferre, quæ adversus Nepotem episcopum Ægyptium Dionysius litteris tradidit. Siquidem in Catalogo diserte perhibet Hieronymus, sicuti ante ipsum et Eusebius, duos libros edidisse Dionysium adversus Nepotem: in præfatione autem ad Isaiam l. c. eundem Dionysium librum evulgasse adversus Irenæum asseverat. III. De Pierio, Ecclesiæ Alexandrinæ presbytero, verba faciens in Catalogo cap. 76, S. Pater, ejus tractatum de propheta Osee tantummodo nominat: in epistola vero 49, num. 3, sub finem anni 393, Pammachio inscripta, ejusdem Pierii amplissimum commentarium in Epistolam I ad Corinthios collaudat. IV. Prætermittit in Catalogo, cap. 129, Didymi Commentarium in Psalmos; cujus tamen meminit in Epistola 112, n. 20, anno 404, ad Augustinum missa. Dies me deficiet, si omnia recensere velim quæ veterum scriptorum opera prius omissa in libro *De viris illustribus*, in aliis postea lucubrationibus Hieronymianis enuntiantur. Verum satis hæc sunt: ex quibus lis omnis dirempta esse videtur.

Ne quis autem putet his duobus tantummodo antiquis Patribus Epistolas de quibus agimus fuisse perspectas: siquidem et alios vetustiores illas haud ignorasse comperimus ex plerisque locis parallelis Justini martyris, Clementis Alexandrini, Cypriani atque insuper ejusdem Hieronymi, quæ diligenter conquisita exegit ad Clementina laudatus Wetstenius (4). Et ea quidem hic describere libuisset. Verum pro instituti nostri ratione satius duximus illa prætermittere, ne longius quam par sit excurrat oratio.

XIII. Quandoquidem vero præter argumenta externa e veterum testimoniis usurpata quæ ab objectionibus hactenus pro viribus vindicavimus, præsto sunt quoque interna quibus earundem epistolarum integritas magis magisque confirmatur; ea

nunc strictim saltem proponere, nostra interesse existimamus.

Primum igitur in his epistolis Syriacis nonnullas sententias perspicimus, quas pæne auctoritæ Græcæ pariter exhibent. Unum alterumve specimen accipe. I. Legimus in Epist. 1 ad Corinth. cap. 27: *Hac igitur spe animi nostri ad eum adstringantur, qui fidelis est in promissionibus.* — *Qui ne mentiamur præcepit, multo magis ipse non mentietur: nihil quippe Deo impossibile, præterquam mentiri.* Sic plane in epist. 1 ad virgin. cap. 4: *Desiderat spem promissam et præparatam et positam in cælis a Deo, qui promisit ore et non mentitur.* Utrobique scilicet Paulum apostolum, ut assolet, imitatur Clemens; apud quem eadem phrasis occurrit: *Ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem.* II. In Epist. 1 ad Corinth., cap. 4, ita scribit S. Pater: *Emulatio effecit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret, et in servitutem addiceretur.* Eadem loquendi ratio in epist. 2 ad virgin., cap. 8: *Nonne pulchritudinem hujus casti et recti (Joseph) concupivit mulier? ut in concupiscentia cum non se subiceret et inclinaret ut faceret libidinem et voluntatem ejus, in omnem afflictionem et in omnem cruciatum conjiceret virum justum usque ad mortem.* III. In epist. 1 ad virgin. laudat Clemens overarios imitantes Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Quibus affinia ex alio ejusdem Clementis loco profert S. Basilius, sic inquit (5): *Ὁ Κλήμης ἀρχαῖχότερον: Ζῆ, φησὶν, ὁ Θεός, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Clemens simplicius: *Vivit, inquit, Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus.* Alia ejusmodi haud pauca in promptu erunt Epistolas Corinthiacas ac Syriacas attente legenti, easque sedulo invicem conferenti; quibus proinde referendis supersedemus. Hic tamen illud solummodo rursum subjicere placet, quod ex viro doctissimo (6) superius protulimus: *Quo singularior, ait, est sententia iterum prolata, eo aptior est ad persuadendum, epistolas in quibus pariter laudatur, ab uno auctore proficisci. Unum enim eundemque locum, ubi sese offert occasio, ab eodem scriptore in eodem opere, quanto magis in diversis, iterato citari quid mirum?*

Deinde scribendi, exempla in medium produ-cendi, et ratiocinandi methodus, eadem omnino utrobique perhibetur. Verbi causa, in epist. 1 ad Corinth., capp. 4-12 et alibi passim: *Recurramus, inquit, ad omnes generationes.* — *Fixis oculis eos intueamur, qui magnificæ ejus gloriæ perfecte servierunt.* Sumamus Enoch, etc. — Sed ut vetera

³ Hebr. vi, 18.

(3) Ad Euseb. H. E., lib. vii, cap. 24.

(4) Wetsten., Epist. ad H. Venem., pagg. f0 seq. et Biblioth. raison., tom. I, art. 8, p. 365.

(5) De Spir. sanct., cap. 29, § 72.

(6) Coutant., Epist. Rom. pontif., pag. 39, § 5.

exempla relinquamus, veniamus ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa exempla proponamus. Habes autem simillima et maxime gemina in Epist. 2 ad virgin. capp. 7-15: Consideremus igitur, fratres, et videamus quomodo conversati fuerint omnes patres iusti toto tempore habitationis vitæ suæ: inquiramus et scrutemur a Lege ad Novum Testamentum. — Et ne nimis longum faciamus sermonem nostrum, quid dictum est de Domino Jesu Christo? Ipse Dominus cum duodecim discipulis, etc. Scilicet, mos erat Clementi, sacrarum Scripturarum studiosissimo, ex utriusque Fœderis paginis pleraque exempla desumere, quæ instituto suo summe congruentia perspiceret: quod quidem in utroque Epistolarum pari, eodem plane tenore, satis aperte factitatum cernimus. Et hic quoque, ut sæpe alias, apostolo Paulo constanter adhæret: qui primum⁴⁷ patriarcharum et prophetarum gesta Hebræis ante oculos ponens, eos ad fidem retinendam adhortatur; deinde propositis Christi et sanctorum exemplis, ad tolerandas passiones, ad pacem, concordiam et sanctitatem servandam illos allicere studet, ita demum orationem concludens: Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstantes nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.

Neque etiam omittendum putamus unum vel alterum styli indicium, haud quidem exiguum, quo magis adhuc id quod intendimus, confirmatur. En illud ex epist. 1 ad Corinth. cap. 3: *Hinc, inquit, æmulatio, invidia, contentio, seditio, persecutio, commotio, bellum et captivitas manarunt. Et cap. 35: Nos igitur summo studio contendamus in numero exspectantium eum reperiri, — abicientes a nobis omnem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, contentiones, malignitates et fraudes, susurros et obreptiones, odium Dei, superbiam et ostentationem, inanem gloriam atque amorem vanitatis. Confer ista, si placet, cum his quæ leguntur in Epist. 4 ad virgin. cap. 8: Qui vere fideles sunt, ait, et spiritus Christi habitat in ipsis, in illis non potest esse cogitatio carnis; quæ est scortatio, impudicitia, impuritas, idololatria, veneficium, inimicitia, invidia, contentio, ira, rixa, divisio, zelus, etc. Nonne*

Clemens utrobique se ipsum prodit? quippe Clemens, inquam, scriptionis Paulinæ characterem ubique fere imitatus, cum hic tum illic respexisse videtur Rom. 1, 29-31; Gal. v, 19-21; I Tim. vi, 4-5 et II Tim. iii, 2-5.

His addas velim *δοξολογίαν*, mediam inter epistolam, more itidem Paulino, usurpatam: verborum copiam ex divinis Litteris passim derivatam:

⁴⁷ Hebr. xi et xii.

(7) Venem., epist. 2, pag. 87.

(8) Clem., epist. 2 ad Virg., cap. 16.

(9) Epist. 1 ad Cor., cap. 21.

(10) Past. lib. 1, vis. 2, cap. 4.

aliaque plura, quæ in solertis lectoris oculos gemina prorsus sive in Corinthiacis sive in Syriacis incurrunt. Ad hæc, mores vere apostolici, simplicitas, modestia, frugalitas, benignitas, et cætera. Uno verbo, utrumque epistolarum par vivam Clementis imaginem referre, ac tantum non spirare comperitur.

XIV. Superest ut illud quoque diluamus quod vir eruditus sæpe laudatus ingerere haud veretur. Nimirum, inquit (7), « auctor se ipse virginibus fratribus adnumerat (8), et suum exemplum illis in omni conversatione imitandum proponit. Quod quidem factum historicum, si censorem hunc audias, a Clementis persona esse videtur alienum: quin et cum ipsius Clementis confessione consistere nequit; si quæ in prima persona in epistola ejus ad Corinthios efferuntur, ad ipsum quoque referre, ut oportet si nihil obstat, liceat. Loquitur autem, subdit vir criticus, *de uxoribus et liberis nostris*, cum dicit (9): *Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus; — liberi nostri disciplinæ Christi participes sint*, etc. Cui nescio, tandem concludit, num quid roboris addat, quod Clementi adjungatur Grapte apud Hermam (10). Cujus rei melior reddi vix posse videtur ratio, quam quod Grapte fuerit Clementis uxor. Hactenus eruditus Venema: et quidem satis belle.

Nolim equidem virum clar. in cælibatum ecclesiasticum iniquum suspicari. At illud ipsi condonandum minime reor, quod suæ sententiæ vim addere cupiens, nobis obtrudat velut Clementis Romani lectionem, quæ Alexandrino erat adscribenda. Rem paucis attingimus infra (11); quam tamen hic pertractandam, commentum Venemianum flagitat, non postulat. Sic igitur S. Clemens (12): *Τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα. — Τὰ τέκνα ὑμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβάνέτωσαν*. Id est: *Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus. — Filii vestri disciplinæ Christi participes sint*. Ita constanter codex ms. ex quo uno Clementina epistola fuit desumpta. Haud sane me fugit, apud Clementem Alexandrinum (13) qui ex Romano integrum pæne caput illud 21 exscripsit, legi τὰ τέκνα ἡμῶν. Sed non est demum cur Clementem Romanum ex Alexandrino emendemus, vimque inferamus codicis ms. lectioni cum clar. editore Pottero, ac Davisio ipsum secuto: eo vel maxime quod nemo nesciat in more positum fuisse Clementi Alexandrino, in auctorum locis describendis alia contrahere, alia tollere, alia interponere atque pro arbitrio mutare, omnia uno verbo sibi permittere: quod et hoc ipso in capite licenter nimis exsequitur, ut apud Wottonum videre est.

(11) Vid. not. in cap. 21 epist. 1 ad Corinth.

(12) L. c.

(13) Strom., lib. iv, cap. 16, p. 612, edit. Oxon.

Quid quæris, inquires? Esto: scripserit Clemens τὰ τέχνα ὁμῶν: at ipsum τὰς γυναικας ἡμῶν scripsisse liquet: quod utique ad Venemæ sententiam confirmandam satis est. Næ, qui sic sentiat, minus attente Clementem legerit. Siquidem, quod scripserit S. Pater τὰς γυναικας ἡμῶν, in causa fuit verbum διορθωσώμεθα; ut sermoni paulo ante in prima persona instituto, ἐντραπώμεν, αἰδοσώμεν, τιμήσωμεν, παιδεύσωμεν, sententia congrueret. Cum autem mox aliud loquendi genus usurpet, scripsisse omnino censendus est τὰ τέχνα ὁμῶν: perinde ac si ab orationis cursu abreptus, quod modo scripserat minus sibi consentaneæ, uxores nostras corrigamus, emendare voluerit; adeoque stylum statim castigatius exacuens, docentisque dignitati prospiciens, orationem permutat, atque, filii vestri suscipiant, convenientius rescribit. Retinenda igitur proba lectio ma. codicis Alexandrini, ac procul amandanda de Grapte Clementis uxore hinc eruta conjectura viri eruditi; qui Cotelierianam versionem a Clerico recensitam sive mendosam sive infidam exscribere maluit, quam textum ipsum consulere.

Sed nondum dimittendus Hermannus Venema. Pergit vir criticus I et, quo probet allata verba esse accipienda velut a Clemente de se ipso prolata, hæc subdit: « Licet nomine Ecclesiæ Romanæ, ipse tamen epistolam scripsit, et ad se subinde expresse digitum intendit, uti in verbis (14): Si propter me seditio, et discordia, et schismata, discedo, abeo: fieri, Epiphanius statuit (15). » Operam ludit censor iste. Et ægre quidem ferendum, quod non perspexerit vir oculus totus, Epiphanium Clementis sententiam non ex ipsius epistola, sed ex quibusdam commentariis in quibus dictum illud invenerat, descripsisse. Sic enim ille l. e.: λέγει γὰρ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ: Ἀναχωρῶ, ἅπειμι, ... εὐρομεν γὰρ ἐν τισιν ὁπομηματισμοῖς τοῦτο ἐγχεῖμεν. « Dicit enim (Clemens) in una Epistolarum suarum: Recedo, abeo: ... nam in quibusdam commentariis ita scriptum reperimus. » Quid quod ipsemet Epiphanius luculenter testatur, quod Clemens illa proferens, nonnullis hoc modo consulebat? τίς τοῦτο συμβουλεύων: tantum abest, ut sanctus Constantiensis episcopus memorix tradiderit, Clementem eo loci ad se digitum expresse intendisse, quemadmodum præpostere contendit vir clar. Verumtamen Clementem ipsum ita loquentem audiamus: Τίς οὖν ἐν ἡμῖν γενναῖος; τίς εὐσπλαγχνός; τίς πεπληροφορημένος ἀγάπης; σιπάτω εἰ δὲ ἐμὲ στάσις, καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἅπειμι, οὗ ἐὰν βούλησθε. — Τοῦτο ὁ ποιήσας, ἐαυτῷ μέγα κλέος ἐν Κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται

αὐτόν. « Quis ergo inter vos generosus? quis misericors? quis charitatis plenus? dicat: Si propter me seditio, et discordia, et schismata; discedo, abeo quocunque volueritis... Qui hoc fecerit, sibi magnum decus in Domino comparabit, omnisque locus eum suscipiet. » Quibus sane verbis nemo non videt, hortari Clementem Corinthios, ut etiamsi justus quis inter eos fuerit, atque immunis a schismate, quin et omni virtutum genere ornatus; juri tamen suo cedat, ut Ecclesiæ Corinthiacæ tranquillitas inde consurgat. An non igitur Clementi mire concinit Epiphanius, dum ait ipsum ita fuisse locutum, τίς τοῦτο συμβουλεύωντα? Hinc immerito insimulant sanctum illum Constantiensem episcopum Thorndicius (16) et Burtonus (17), quod Clementinam sententiam haud sit assecutus. Immerito item ex ejusdem S. Patris verbis, Clementis abdicationem confirmare nituntur alii magni nominis viri.

At potiori jure notandus H. Venema, qui eo potissimum nomine Epiphani auctoritate abutitur, quo nimirum commento suo de Grapte Clementis uxore fundamentum præjacet, nullo innixus veterum testimonio, quin e contra obuitente scriptorum antiquorum fide. Nam, ut Ignatii Epistolarum interpolatorem omittamus (18), quem unum novit hic censor, vetustiore adhuc habemus Recognitionum scriptorem, sæculo II desinente, cujus hæc sunt verba (19): Ego Clemens in urbe Romanatus, ex prima ætate pudicitiae studium gessi. Quæ postea tum Clementinorum (20), tum Epitomes (21) auctores exscripsere. His accedit Althelmus, qui Clementis virginitem sive prosa sive carmine celebrasse comperitur (22). Clemens itaque virgo, si fides his auctoribus. Et quidni fides? ait doctissimus Cotelierus (23).

Verum, quid porro de Grapte dicendum? Si Hermae quidem verba penitus introspicias, sentias utique cum viris eruditis (24) oportet, ipsam fuisse feminam spectatæ pietatis, forsitan diaconissam, sive Ecclesiæ Romanæ πρεσβυτέρα, viduam scilicet, cui reliquas viduas juniores atque orphanos sub viduarum cura positos, optimis præceptis institutisque inbuendi munus commissum fuerit. Cum igitur sive ex verbis Clementis, sive ex Epiphani auctoritate, suæ causæ præsidium frustra quærat eruditus Venema, quin et ipsi obstant tum Ecclesiæ scriptorum vetustissimi, tum recentiorum doctissimi; neque ullum omnino vadem ipsemet pro sua sententia in medium adducat: in nihilum abeat necesse est Grapte Clementis uxor, quam comminiscitur; cumque istiusmodi figmento evanescit

(14) Epist. I ad Corinth., cap. 34.

(15) Hæres. xxxviii, § 6.

(16) Origin. eccles., pag. 386.

(17) In not. ad Clem. l. c.

(18) Ignat. Epist. ad Philadelph. interpol. cap. 4.

(19) Auct. Recognit. lib. I, cap. 1.

(20) Auct. Clement. hom. I, cap. 1.

(21) Auct. Epitom. cap. 1.

(22) De laud. virg. et de laudib. virginum. cap. 22.

(23) Cotel. in not. ad Clem. epist. I, cap. 38.

(24) Cotel. et Fell., ad Herm. vis. 2, cap. 4, ac Dodw. in addit. ad Pearson. opp. posthum., p. 196, et ibid., in dissert. singul. p. 158.

quoque illud argumentum hinc desumptum, quo A ciis haud obscuris verborum φιλαδέλφια, φιλοξενία, φιλαργυρία, φιλοπρωτεία, παραιτεῖσθαι, etc. Et scriptæ quidem fortasse fuerint non longe a Neronis obitu, dum Ecclesia tranquilla pace frueretur: in iis enim nullius calamitatis aut vexationis Christianorum mentio.

Cæterum easdem Epistolas Græce primitus exaratas fuisse colligit cl. Wetstenius tum ex vocibus, εὐχαριστία, ἀσυντα, κίνδυνος, τάξις, σχῆμα, διαθήκη, ἀγών, αὐτολεξεί occurrentibus; tum ex indi-

IV.

EX P. LUMPERI HISTORIA.

(*Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina SS. Patrum, etc.; t. I, Aug. Vindelic., 1783, in octavo.*)

CAPUT PRIMUM.

ARTICULUS UNICUS. — VITÆ S. CLEMENTIS HISTORIA.

S. Clementis patria et generis nobilitas. — Clemens Romanus sanctorum Patrum, quotquot exstant vetustissimus, neque uno nomine primus, Roma e senatorio genere (25) ortus est. Græca S. Petri apud Henschenium acta etiam Augustis cognatum fuisse, Neronemque, dum Christianos persequabatur, ab illo eapropter abstinuisse testantur.

Annus nativitatæ, et ejus conversio. — Quo anno primam lucem aspexerit, nemo, quod sciam, prodidit; si tamen conjectare liceat, Christo in terris adhuc degente natus e reliqua vitæ serie censerì potest. Sanctus Paulus in ea, quam ad Philippenses dedit, epistola laudat Clementem nostrum ceu apostolatus sui socium et coadjutorem ⁴²⁻¹⁰⁰; in libris

⁴²⁻¹⁰⁰ Ad Philipp., cap. iv, v. 3 et seq.

(25) Recentiores critici, levissima ducti conjectura, non Romanum et præclarissimo natum genere, sed ex stirpe Judaica procreatum censent. Primus qui eam invexit novitatem fuit Tillemontius in suis *Monumentis historiæ ecclesiasticæ*, tomo II, pag. 149. Exinde vero idem visum Coutantio nostro in celeberrimo suo opere *Epistolarum Romanorum pontificum*, tomo I, pag. 11, licet postea suam mutari sententiam loco citato, pag. 41. Accessit demum reverendissimus dominus Remigius Ceillierius noster, qui fidenter nimis id asserere non dubitavit in *Historia generali auctorum sacrorum et ecclesiasticorum*, tomo I, pag. 598. Colligi id posse ex ejusdem sancti Clementis ad Corinthios epistola capite iv arbitrabatur, ubi ait: *Propter æmulationem Pater noster Jacob aufugit a facie Esau fratris sui.* Verum hæc verba nequeunt vetustam opinionem elidere. Sane illam auctor *Libri pontificalis* secutus ait: *Clemens nazione Romanus de regione Cælio monte ex patre Faustino.* Similia habentur in Catalogis Romanorum Pontificum vetustioribus: consentitque Breviarium Romanum ad diem 23 Novembris; de illo item sanctus Eucherius Lugdunensis in epistola ad Valerium: *Clemens vetusta prosapia senatorum,*

B vero Recognitionum, qui sub Clementis hujus nomine circumferuntur, a divo Petro apostolorum principe ad Christum conversus esse, eique postea comes fidelis adhæsisse narratur. Quorum librorum etsi non admodum firma sit auctoritas, hac tamen ex parte nil magnopere se offert, cur rejicienda videatur.

A divo Petro episcopus designatur. — Cum utroque certe apostolorum principe Clementem diu et familiariter egisse, a Petro autem etiam successorem in pascendo grege Domini designatum fuisse, plerique fatentur (26).

Cleto in pontificatu succedit, anno Christi 91. — Quotus ordine Romanam cathedram insederit, vetus et adhuc sub iudice lis est; non sedisse tamen ante

C atque etiam stirpe Cæsarum, omni scientia refertus, omniumque liberalium artium peritissimus ad hanc justorum viam transit; itaque in ea excellenter floruit, ut Principis quoque apostolorum successor extiterit. His fidem minime derogamus, cum ipsius Clementis in contrarium producta intelligi possint de fidei gratia, propter quam, ut inquit ad Galatas cap. vi Paulus apostolus, *Filii promissionis computantur in semine.* Quid quod Theophilus in suis ad Autolyceum libris, lib. III, sect. 25, *Davidem patrem seu progenitorem nostrum appellat?* Ἐπειτα Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν (ἐθαλίλευσεν) ἔτη μ' Deinde David pater noster regnavit annos quadraginta. Nunquid ideo Hebræus episcopus iste Antiochenus? Eodem plane sensu cum Clemente locuti sunt Patrum antiquissimi Justinus M. (*Dialogo cum Tryphone*, sect. 134); Clemens Alexandrinus (*Stromatum* lib. vi, c. 7); Tertullianus *adversus Marcionem*, lib. iv, c. 24; auctor Expositionis in Evang. Luc. quæ sub Titi Bostrensis nomine circumfertur (Tit. Bost. in cap. i Lucæ) *Bibliot. PP.*, edit. Paris., tom. XIII, pag. 767; Aug. serm. 5, § 4, Opp. tom. V, pag. 30.

(26) Vide Irenæum, l. III, c. 3; Zozim. apud Baron, ad ann. 417, num. 20.

Linum, quod divus Hieronymus in caput LI Isaia A innuit, pro certo jam habetur. (27). Quamvis enim a sancto Petro in episcopum sacratus, et successor designatus fuerit, honorem nihilominus et tunc modeste recusasse, et post S. Jacobi obitum S. Lino ultro cessisse, traditur a Baronio, cujus sententiam comprobant Natalis Alexander (28), Bollandus, Cotelierius et Tillemontius. Quod, ut Natalis Alexander ait loco citato, *pessimum* posteris exemplum præberi animadverteret, si ex vi ordinationis et designationis, de se factæ a S. Petro (quantumvis justa esset) exerceret pontificium; quia futurum prævidebat, ut si pontifici liceret sibi designare successorem, plures in cathedram Petri subvecti, sed Petri vestigia non secuti, relationem carnis et sanguinis, non Spiritus sancti afflatum attenderent... sicque summum Ecclesiæ sacerdotium ab ordine Melchisedech in ordinem Aaronis decideret, nec dignatio cœlestis gratiæ, sed carnalis successio generaret Sacerdotem. :

Sanctus Irenæus (29) enumerans Romanos pontifices qui ad sua tempora floruerunt, tertio post sanctum Petrum loco Clémentem ponit.

Pariter Eusebius (30) et Epiphanius (31) sentiunt: ex adverso sanctus Augustinus (32) Clémentem Lino immediate successisse testatur: quem ordinem in numerandis Petri successoribus tenent etiam sanctus Optatus Milevitanus (33), Chronicon quod Damaso vulgo tribuitur, et catalogus vetus Rom. pontificum e ms. codice reginæ Sueciæ ab hagiographis Belgis in Maii Propylæo excusus.

Præter pugnantia adeo testimonia, non desunt suæ utrique ex his opinionibus difficultates; posterior inde tamen gravissime premitur, quod fasti Ecclesiæ, vetus Romanorum traditio, et plerique catalogi Rom. pontif. sanctum Clémentem martyrio coronatum asserant imperante Trajano, atque adeo sub initio sæculi II; quamvis neque Linum plus quam XII, neque Clémentem ultra decem annos sedisse quisquam testetur, a Petri autem martyrio usque ad Trajani imperium XXX ut minimum, annos fluxisse constet. Difficultate hac ut se expedirent,

aliqui ferunt (34) eum ad schisma evitandum. Pontificia dignitate se abdicasse, et longe post obiisse; verum id omni penitus dubitatione non vacat. Quid autem in re adeo obscura tricisque chronologicis implexa vero propius accedat, lectoris arbitrium esto: mihi animus inclinatur, ut S. Irenæo ceu testi omnium antiquissimo, nec longe a Romanis posito, quin in Urbe ipsa versato, subscribam, et Clémentem, non ante, quam post Linum et Cletum, vel ut Irenæus habet, Anacleum sedisse censeam.

Res ab eo in pontificatu gestæ. — Quo tempore Ecclesiæ præerat, duo potissimum egisse memoratur. Laborante diro schismate Corinthiorum Ecclesia, scripsit egregiam hodie adhuc superstitem epistolam, qua laicis in presbyteros etiam sanctissimos insurgentibus, suavitatem pacem, mutuamque concordiam. Negotium istud ex sententia perfecit sanctus Pontifex. Alterum, quod septem urbis regiones in notarios totidem partiti sit, qui in gesta SS. martyrum inquirerent, illaque ad posteros scriptis commendarent (35): hinc etiam percipimus, quantam diligentiam ab ipsis incunabulis Rom. Ecclesia adhibuerit in colligendis martyrum fastis. Ingente Christianæ rei detrimento acta hæc sub Diocletiano, e fundo religionem Christianam convellere laborante, flammis perierunt, ita ut paucula hodie genuina venerandæ antiquitatis monumenta reliqua sint. Promeruit et ipse Clemens eisdem fastis adscribi.

Martyrium sancti Clementis, ejusque obitus. — Etenim in Chersonesum Tauricam relegatus (Tartariam minorem vulgo appellant) cum doctrina et miraculis omnes incolas convertisset ad Christum, jubente Trajano in mare demersus fuit anno J. Ch. 100, Trajani III. Hæc ex actis, quæ in manibus versantur hodie, eruta sunt; merito tamen a viris gravissimis, Pearsonio præcipue, in dubium revocantur, quemadmodum inferius singulari articulo ostendemus. Sunt, qui minime violenta morte decessisse divum Clémentem autumant. Sic Eusebius (36) et sanctus Hieronymus ejus mortem nulla de martyrio mentione instituta commemorant. San-

(27) Et Clémentis vir apostolicus, qui post Petrum Rom. Ecclesiam rexit, scribit ad Corinthios, etc., opp. D. Hieron. noviss. edit. Venet., tom. IV, p. 1, col. 612.

(28) In *Hist. eccl. sæculi I*, dissert. 13, pag. mihi 344.

(29) Fundantes igitur et instruantes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Succedit autem ei Anacleus; post eum tertio ab apostolis episcopatum sortitur Clémentis. S. Irenæus l. III *Adv. hæres.*, cap. 3, pag. mihi 176, edit. noviss. Venetæ de anno 1734.

(30) *Hist. eccl.*, l. III, c. 15, ait: *Anacleus ex actis in episcopatu annis XII successorem reliquit Clémentem.* Vide etiam ejusdem libri c. 4 et 21, editionem Valesii Taurinensem pag. 82, 95 et 98.

(31) *Romæ primi omnium Petrus et Paulus apostoli pariter atque episcopi fuerunt, inde Linus, tum Cletus, post hunc Clémentis.* Epiphanius. hæres. 27, c. 6, pag. 107, edit. Lipsiensis Petavii, vulgo Colonicensis.

(32) *Petro successit Linus, Lino Clémentis, Clémenti Anacleus, Anacleto Evarestus.* S. Aug., ep. 53 ad *Generosum*.

(33) *Cathedra una est, sedit prior Petrus, cui successit Linus, Lino Clémentis, Clémenti Anacleus.* D. Optatus, lib. II.

(34) D. Epiphanius hæres. 27, c. 6. Henschenius et Papebrochius in Maii Propylæo.

(35) Guilielmus Burius in sua Rom. pontif. notitia adjicit, illum insuper vestes in missa adhibendas sacerdotibus præscripsisse, et ut mappæ lineæ, quas corporalia vocamus, in peculiari vase lavarentur, statuisse; sed id e commentitia Clémentis ad Jacobum Epistola Burius deprompsit. Consecravit hic sanctus Pontifex, geminis mense Decembri ordinationibus, diaconos duos, presbyteros decem et episcopos quindecim.

(36) Eusebius, *H. E.*, l. III, c. 34; Hieron. in Catalogo. c. 15.

clus Irenæus (37) vero Pontifices usque ad Eleutherium reeensens, eorum quemquam martyrium passum præter Telesphorum haud significat. Rufinus (38) tantum sanctum Clementem martyrem appellat, atque de eo Zozimus (39) Pontifex, tantos eum in veritate noscenda progressus fecisse, ut fidem a sancto Petro acceptam et populo traditam martyrio consignaverit.

A Observandum autem est cum Cl. Remigio Ceillierio (40), martyris appellationem sæpe iis tributam fuisse, qui aliquid pro Christo passi fuerunt, licet cruciatibus interempti non fuissent; atque hæc fuisse ratio videtur, qua Rufinus et Zozimus sanctum martyrem appellarunt, qui, cum Ecclesiam sæviante Domitiani persecutione moderatus fuisset, ab ea immunis omnino non fuerit.

CAPUT II.

DE SCRIPTIS S. CLEMENTIS PRIMI ROMANI PONTIFICIS.

ARTICULUS I.

DE PRIMA EJUS AD CORINTHIOS PERSCRIPTA EPISTOLA.

Sanctus Clemens Romanæ Ecclesiæ nomine scripsit. — Inter multa, quæ Clementi nostro tribui solent opuscula, una est Ecclesiæ Romanæ nomine ab eo ad Corinthios epistola, quæ pro genuino illius fetu certo laudari possit. Illam commendant Irenæus (41), Dionysius sæculo secundo Corinthiorum episcopus in sua ad Soterem epistola (42), Eusebius (43), Cyrillus Hierosolymitanus (44), Epiphanius (45) alique complures (46). Scriptam Epistolam illam nomine Romanæ Ecclesiæ docet divus Hieronymus (47). Ea siquidem ætate episcopi nihil inconsulta Ecclesia sua aggrediebantur. Præterea cum schisma, quod Corinthiorum Ecclesiam exagitant, tollere consilium esset, universa Romana Ecclesia majus pondus, quam solus Episcopus apud eos habitura esse videbatur.

Quæ ejus scribendæ occasio? — Epistola hæc, ut est a nobis admonitum, occasione schismatis, quod per ea tempora Corinthiorum Ecclesiam vexabat, conscripta fuit. Schisma vero illud ex invidia quorundam in eos qui dignitates et munera obtinebant, conflatum fuit; unde infidelibus Jesu Christi religionem blasphemandi ansa data est. At cum Corinthios ipsos schismatis sui puderet, ad Roma-

B nam Ecclesiam scripsere, quasdam quæstiones proponentes. S. Clementis animum schisma istud affligebat plurimum, cupiebatque tanto malo obviam ire: verum cum Romani ipsi aliis malis jactarentur, promptam illis opem ferre nequivit. Domitiano autem extincto anno 95 rebusque Romanis majori in tranquillitate collocatis, sanctus Clemens tempore usus, Corinthiis tandem rescripsit.

De hac epistola judicium. — Celeberrima est, quod omnes norunt eruditi, quæ prior Corinthiis inscribitur, epistola: *ἡ πρώτη ἡ γραφή*, potentissima, seu ut Valesius vertit, *luculentissima scriptura*, dicta a S. Irenæo (48); *ἐπιστολὴ μεγάλη καὶ θαυμάσια*, magna et admirabilis, ab Eusebio (49), atque adeo tantum non canonica. Eam apud omnes auctoritatem obtinuit, ut perinde ac reliquæ apostolorum epistolæ publicæ aliquibus in ecclesiis lecta fuerit: quod quidem præter Eusebium, Hieronymum, aliosque veteres scriptores, testatur antiquior Dionysius Corinthiorum episcopus (50). Hæc sane priscum Evangelii vigorem spirat: stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit: res verbaque ipsa desumpta in primis ex Epistolis Paulinis (51). Denique nihil fere in ea reperiri contingit, quod primæva nascentis Ecclesiæ incunabula

(37) L. III, c. 3.

(38) *De orig.*, tom. I, pag. 778.

(39) *Torn. IV Concil. Mansi*, col. 350.

(40) *Tom. I des Auteurs ecclésiastiques*, pag. 599.

(41) *Sub hoc ergo Clemente dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent, fratres facta, scripsit, quæ est Romæ, Ecclesia luculentissimam epistolam.* Irenæus, l. III, c. 3, n. 3.

(42) *Hodie sacrum diem Dominicum transeginus, in quo epistolam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam Epistolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus.* Apud Euseb., *H. E.* l. IV, c. 23.

(43) *Hujus igitur Clementis exstat Epistola uno consensu recepta, ætate prorsus, atque mirabilis; quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. Hanc in plerisque ecclesiis et nostris, et superiori memoria pagam recitari consuevisse comperimus.* Euseb., *H. E.* l. III, c. 16, 33:

l. IV, c. 23.

(44) *Catechesi* 18, c. 8.

(45) *Hæresi* 50, n. 15, pag. 139; et *hæres.* 27, n. 6, pag. 107, edit. Petavii.

(46) Vide Origenem, tom. I, edit. Paris., 1733, pag. 82; tom. III, pag. 422; et tom. IX, part. II, pag. 143, edit. Huetii Coloniz, 1685. Clem. Alexand., l. I *Strom.*, c. 7, tom. I, pag. 339, edit. Oxoniens. 1715; et l. IV, c. 1, tom. I, pag. 609; Hieron. *De viris illustr.*, c. 15; tom. II, part. II, pag. 8503, edit. noviss. Venetæ de anno 1767.

(47) Idem l. c. Vide etiam Irenæum lib. III, cap. 3.

(48) *Lib. III, cap. 3, n. 3.*

(49) *H. E.*, lib. III, cap. 16, pag. 95, edit. Taurinensis.

(50) Apud Euseb., *H. E.*, l. IV, c. 23.

(51) Hæc ipsa similitudo, teste D. Hieronymo (in *catol.* c. 15), in causa fuit, cur quidam S. Clementem Epistolæ ad Hebræos interpretem, atque etiam auctorem esse existimarint.

non referat; nihilque, quod virum plane apostolicum non maxime deceat.

Dubitationes, quæ de hac epistola moventur. — At quamvis huiusmodi venerandum sacræ antiquitatis monumentum a plerisque vetustis locupletissimis testibus, usquequaque astruatur; atque simul ac ex antiquissimo ms. codice Alexandrino istud in lucem fuit editum, summo eruditorum fere omnium consensu, sincerum omnino, quantumcunque est, agnitum fuerit, receptum, comprobatumque: non defuere tamen hoc et superiore sæculo, qui vitiatum idem, mireque interpolatum obfirmate contenderint. Eos inter primas tenet Gisbertus Voetius theologiæ professor in Academia Ultrajectina, qui varias (52) adversus hanc epistolam movit objectiones, sed plane frivolæ, et supinam redolentes negligentiam; uti clare ostendit Joachimus Maderus in præfatione ad lectorem, Helmenstadiensi editioni Epistolæ Clementis præmissa. Ast nihil mirum, virum istum, multæ alioquin lectionis in recentioribus, epistolam sancti Clementis, aliæque ejusmodi ob vetustatem veneranda monumenta in dubium vocasse; cum ipse, ex male præconcepta opinione ac odio adversus antiquam catholicæ Ecclesiæ traditionem, optaverit, nullum plane virorum apostolicorum scriptum superesse, ut illo ipso loco indicat sequentibus verbis: *Admiramur singularem Dei providentiam, quæ curavit ut ab apostolorum discipulis, virisque apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur, et ad posteros manaret, aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superesset, de quo non dubitaretur; aut quod per lineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas.* Verum alii, melioris in his rebus iudicii, talibus directe contradicentes, mirantur potius, ac merito deprædicant (iudice viro clarissimo Græbio (53), singularem divinam Providentiam, quæ curavit, ut a sanctorum apostolorum discipulis, virisque apostolicis, et apostolorum sæculo proximis, plura scriberentur, eorumque aliqua sancte asserta ab initio Ecclesiæ in hunc usque diem superessent, nec a blattis tineisque, aliæque ejusmodi exercitu, sed strenuis in ordinata Dei acie prostratis vel parastatis ederentur, deque iis nullus dubitandi locus relictus esset; ut nimirum Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, ac canonica Evangelia, aliæque scripta sanctorum apostolorum et discipulorum a falsis, quæ illorum nominibus supposita sunt, discernentur, (id quod absque catholicorum Patrum traditione, apostolicæ

ætati vicinorum vix, ac ne vix quidem fieri potest), denique ut sacer codex a corruptione ac injuria non tam temporum, quam malorum ingeniorum, vindicaretur, et genuinus ejus sensus in aliquibus locis quodammodo obscurus, magisque ab hæreticis obscuratus, egregie illustraretur; sicque propria verbi divini veritas contra falsas quorundam hominum opiniones, heri natas, cras vero interituras, firmaretur, in æternum duratura. Hactenus vir gravissimus Græbius.

Voetium presso pede sequentes Eduardus Bernardus, atque Joannes Clericus (54) hanc epistolam a plane improbo, qui Clementi Romano innumeras Clementis Alexandrini lacinias adsuertit, misere fœdatam suadere conati. Utrumque porro solide refutavit Cl. Henricus Wottonus (55). Juvat ipsummet hunc doctissimum virum hac de re disserentem audire: « Irriti sunt, inquit, hujus (Bernardi) conatus: qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit; eadem enim ratione actum erit de authenticitate et fide eorum, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majore licentia est usus in citandis auctoribus, sive sacris, sive ethnicis: cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, nunc de suo inserere, alia omittere, alia variis modis mutare. »

« Si ad hæc sedulo attendas, agnosces, pie Lector, mecum, ex Alexandrino non interpolatam fuisse, toties ab Ecclesia primæva celebratam laudibus, imo et cum sacris Scripturis publice lectam Rom. Clementis epistolam. » Hæc Wottonus cui tamen præiverat Joannes Potterus vir cl. in animadversionibus ad Clementem Alexandr. (56) ubi summum quidem, sed acriter Bernardi conjectationes elisit.

Longius adhuc progressus est Joannes Mosheimius (57) qui Clementis epistolam primam quartamque parte multatam censet, a capite nimirum 9 ad 55; sed ne priora quidem decem capita eo iudice ab interpolatione sunt prorsus immunia. At inania esse, ac futilia Mosheimii argumenta in oculis posuit Joannes Ludovicus Frey (58). Siquidem invictus vir eruditus evincit, cum ex antiquitate codicis Alexandrini, tum ex veterum Patrum testimoniis, nos eandem omnino epistolam habere, quam habuit vetusta Ecclesia, quam audierunt in sacris cœtibus primævi Christiani, dum adhuc ejus lectionis usus vigeret; quam legerunt Dionysius Corinthius, Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, cæterique; quam denique Polycarpum Smyrnensem episcopum et mar-

(52) Part. i. *Selectar. disputat.*, pag. 105.

(53) *Spicileg. SS. Patrum*, tom. I, pag. 260, 261.

(54) In notis edit. PP. apostolic. Cotelerianæ Amstelodam., anni 1724.

(55) In notis ad Clem. Epist. I, cap. 9, pag. 40.

(56) Potter. ad Clem. Alexand. *Strom.* l. IV, c. 18, pag. 610, nota 4.

(57) *Instit. hist. Christ. majores sæc.* I, p. 212 usque 215.

(58) *Præfat. ad epist. SS. PP. apostolic.*, circa medium.

tyrem manu versasse; quin et nonnulla ex ea verbotenus excerpta in suam ad Philippenses Epistolam transtulisse, suadent loca ex Clementina et Polycarpiana epistola desumpta, in medium prolata, atque invicem collata (59). Hanc unam ob causam, Bernardi, Clerici ac Moshemii, conjectationes de hujus laciniis ex Clemente Alexandrino desumptis omnino evanescent oportet.

Neque alii profecto desunt, qui ejusdem epistolæ sinceritatem in dubium revocant, quod nimirum nonnulla fabulosa præ se ferat; quod aliqua in ea desiderentur a vetustis Patribus allegata, etc. Sed hos morosiores criticos missos facimus: tum quod eorum objectiones fluxo adeo talo nitantur, ut pedem cum singulis conferre haud expediat, tum imprimis, quod a plerisque viris eruditis res abunde satis fuerit pertractata. Firmum igitur, ratumque sit, germanam omnino priorem esse Clementis epistolam: quidquid enim in ea continetur, tempora plane apostolica refert; neque ullum ex omni retro antiquitate quispiam testem produxerit, qui homines cordatos de illius sinceritate merito ancipites reddere valeat.

ARTICULUS II.

DE SECUNDA AD CORINTHIOS EPISTOLA.

Dubitationes veterum de altera sancti Clementis epistola. — Præter sancti Clementis ad Corinthios epistolam, de qua hætenus egimus, altera eidem ab Eusebio (60) ætate tribuitur, quæ tamen, ut est ab eo adnotatum, adeo celebris ut prior non erat, neque a veteribus recitabatur. Imo sanctus Hieronymus veteres eam rejecisse refert (61); Photius (62) vero ætate sua pro supposititia habitam fuisse testatur.

Queritur hic præterea (63) humiles sententias, neque satis apte invicem nexas in ea exstare, atque alieniores interpretationes Scripturæ, et Jesu Chri-

sti verba, quæ in Evangelio non leguntur, proferre, quorum aliqua ex apocrypho Ægyptiorum Evangelio petita sunt (64).

His vero posthabitis contendunt Cotelierius (65), Coutantius (66), Gallandius (67), et Bullus (68), et alii, epistolam hanc revera sancti Clementis esse. Cernimus enim eam (69) postremo apostolorum canone non modo sancto Clementi tributam esse, verum etiam prioris instar inter Scripturas sacras recenseri. Sanctus Epiphanius (70) eam quoque S. Clementis nomine recitat, cui et a sancto Hieronymo (71) atque etiam a Photio (72) tribuitur. Quibus sit, ut, cum eam tanquam supposititiam habitam dixerunt, non ex sua, sed aliorum sententia locuti fuerint. Eusebius vero inter eos, qui epistolam hanc ut supposititiam duxerunt, minime est numerandus, cum nihil de ea pronuntiet, nisi (73) eam non adeo ut priorem celebrem, atque a veteribus memoratam fuisse. Id autem mirum videri non debet, cum non, ut prior, Romanæ Ecclesiæ, sed pontificis tantum nomine scripta, neque publice in Ecclesia lecta fuerit: unde factum, ut conjectat Bullus (74) ut quod paulatim, quasi Clementis revera non esset, neglectui habita fuerit; quam etiam ob causam aliæ Clementis epistolæ (nam et alias scripsisse virum sanctum mihi indubium est) profusus interciderunt. Cæterum in exiguis illis hujus epistolæ reliquiis multa cum priore similitudo elucet: idem quoque vetustatis color, eadem dicendi formæ et plures loci (75) ex apocryphis libris prolati in utraque spectantur.

Corinthiis inscripta fuit. — Eusebius, ad quos data sit hæc epistola, non commemorat; Photius vero aperte ait (76), eam ad Corinthios datam fuisse, quod ex Dorothei Archimandritæ Niconis monachi atque ex Parallelorum auctoris testimonio (77) inter sancti

(59) Confer caput 1 epistolæ S. Clem. ad Corinth. cum cap. 4 epist. Polycarpi ad Philipp.; cap. 5 cum cap. 9; cap. 7 cum cap. 7; cap. 9 cum cap. 2; cap. 13 cum cap. 2; cap. 21 cum cap. 4.

(60) Sciendum autem est alteram quoque sancti Clementis epistolam circumferri; verum hanc non perinde cognitam fuisse, ac primam, pro certo habemus; quandoquidem vetustiores illa nequaquam usos esse comperimus. Eusebius, *H. E.* l. iv, c. 38, pag. 117.

(61) Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat. Hieron., in *Catalog.*, c. 15.

(62) Quæ secunda ad eosdem dicitur, ut notha rejicitur. Phot. *cod. cxiii.*

(63) Secunda vero epistola et ipsa institutionem ac admonitionem melioris vitæ inducit, atque in principio Christum Deum prædicat. Verum dicta quædam peregrina, velut e sancta Scriptura subinducit, quibus ne prima quidem epistola vacat, et interpretationes locorum quorundam alieniores profert: alioquin ipsa, quæ in his epistolis insunt, sensa non nihil abjecta sunt, nec continentem seriem, ac consequentiam servant. *Cod.* 126, Photius.

(64) Clemens epist. 2 ad Corinth., n. 4, 5, 12.

(65) *T. I PP. apostolicorum*, pag. 182.

(66) *Epistol. Rom. pontif.*, pag. 34.

(67) In *Biblioth. PP. noviss. Græco-Latina*, t. I, pag. 14, prolegom.

(68) *Defensio fidei Nicæn.*, pag. 49 et 50.

(69) *Sint autem vobis libri venerabiles et sancti Veteris Testamenti Moysis quinque... libri vero nostri, hoc est Novi Testamenti Evangelia quatuor... Clementis epistolæ duæ.* Can. apost. 85.

(70) Dicit Clemens in una epistolarum suarum, etc. Epiphanius hæres. 77, n. 6. Ipse Clemens omnibus illos (Ebionitas) modis redarguit in Epistolis circularibus, quas scripsit, quæque in Ecclesiis leguntur. Idem hæres. 30, n. 15.

(71) Ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, omnemque fere sermonem suum de virginitatis puritate contexuit. Hieron., l. 1 advers. Jovin., cap. 7.

(72) Photius, *cod. cxvi.*

(73) Eusebius, ut supra.

(74) Est id a Photio observatum codice 125. Verum dicta quædam peregrina, inquit hic criticus, velut e Scriptura sacra subinducit, quibus ne prima quidem epistola omnino vacat. Vide num. 23 prioris, et 12 ac 13 numeros posterioris Clementis epistolæ.

(75) *Defensio fidei Nicænæ*, pag. 50.

(76) *Lectus est libellus, in quo Clementis epistolæ duæ ad Corinthios continebantur.* Photius, *ibid.*

(77) Ut enim ait S. Clemens: *Etiam si quis non coronetur, studeat tamen non procul a coronatis inveniri.* Epist. 2, c. 7.

Joannis Damasceni opera intelligitur; atque ex ms. codice, quo Junius ad eam in publicum edendam usus est, quem a primi usque Nicæni concilii temporibus exaratum (78) fuisse existimat. Prior quidem epistola in laudato codice ad calcem sic inscripta legitur: Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ Α'; posterior vero sic: Κλήμεντος ἐπιστολὴ Β'; licet autem posterior ex librorum sorte incuria, prænotata πρὸς Κορινθίους haud compareat; quidni et eam ad Corinthios missam existimemus, cum prioris inscriptio hac de re satis superque indubios nos reddat? Enimvero neque prior legitur in indiculo fuisse ad Corinthios perscripta. Quis porro ne illam quidem Corinthiorum nomine signatam ex ejusdem indiculi silentio jure arguat? Neque item silentium nos moveat Eusebii, et qui cum secuti sunt, Hieronymi atque Rufini, qui, dum epistolæ secundæ meminerunt, Ecclesiæ Corinthiæ fuisse illam inscriptam non perhibent. Cum enim laudati scriptores, ut recte Coutantius, memorata priore Clementis epistola ad Corinthios statim subdant: *fertur et altera*, neque ad alios hanc alteram scriptam designent; eam quoque ad eosdem scriptam intelligere merito existimantur: alioquin si ad alios missam nossent, neque id innuissent, hæc ipsorum reticentia jure ac merito negligentiae culpanda videretur.

Objectio prima contra authenticam hujus Epistolæ Clementinæ. — Joannes Morinus hanc epistolam suppositionis suspectam habet eo argumento, quod nimirum illius stylus, non ut prioris, sit simplex, sed argutus (79), non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπεριόριστος et nonnunquam ἀναγτανόδοτος, sed verborum ambitum, antitheses, earumque repetitiones ambitiose affectet. Idem quoque argumentum urget Richardus Simonius (80).

Inficiari equidem nolim, haud leve aliquando argumentum e: dissimilitudine styli suppetere, quo alicui scriptori opus abjudicetur, aliique addicatur; dummodo tamen reliqua rite cohæreant. Verum nunc canonem criticum non esse nimium urgendum, nemo non videt; siquidem, ut optime Cotelierius, quem sequitur et Grabius (81), styli dissimilitudo ab eodem scriptore pro varietate temporum et causarum oriri potuit.

Objectio secundæ ex Dionysio Corinthiorum episcopo desumpta. — Vir. cl. Joannes Grabius (82) ex verbis Dionysii Corinthiorum episcopi apud Eusebium (83) confici putat, unam duntaxat a D. Clemente epistolam esse scriptam, quam τὴν προτέραν δὲ Κλήμεντος γραφεῖσαν Dionysius appellat, quod scilicet ad

A Ecclesiam Corinthiæ prius ea missa fuerit, quam Soter suam deinceps eidem inscripserit.

Responsio. — Verum esto, meminerit hic Dionysius prioris tantum Clementis epistolæ: neque placeat enim Beveregii sententia (84), conjicientis, episcopum Corinthiorum omissa Soteris epistola de utraque Clementina verba fecisse. Minus item nobis probatur, quod alii arbitrantur, Dionysium nempe illam Clementis epistolam, quæ publice legebatur, ideo fortasse προτέραν vocasse, ut eam ab altera Soteris ad Corinthios pariter scripta distingueret. At his missis, num propterea rite cum Grabio colligas, post ævum demum Dionysii vertente sæculo ita scribentis, Clementinam secundam fuisse confictam? Hoc unum scilicet ex iis, B observante Coutantio nostro, confici posse videtur, fuisse in more positum, institutoque Ecclesiæ Corinthiorum, priorem quidem Clementis epistolam legi, posteriorem non item. Nunquid demum tunc temporis erant legendæ in publicis ecclesiarum conventibus omnes non apostolorum modo, sed etiam apostolicorum virorum epistolæ; ut proinde posterior Clementis censenda sit pseudepigrapha eo nomine, quod de illius lectione in conventu Corinthiaco nullam injiciat mentionem Dionysius? Cum itaque priorem quidem minime vero posteriorem in cœtu ecclesiastico perlegi consuevisse ab episcopo Corinthiorum addiscamus; hinc sane perspicimus, cur priorem *eximiam prorsus atque mirabilem* appellarit episcopus Cæsarensis; de posteriore vero scripserit: *Illam minus notam fuisse, neque a veteribus usurpatam.*

Occurritur tertiæ objectioni. Responsio. — Nec dicat vir eruditus, suppositionis suspicionem sibi injicere sententiam e libro quodam apocrypho acceptam, quæ in hujus epistolæ capite 11 exstat, cum jam et in prioris capite 23, paucis mutatis, occurrat. Si enim contra secundam epistolam hæc ratio vim haberet, jam de primæ quoque integritate conclamatum foret. Adde, quod repetita ejusdem sententiæ citatio nullatenus idonea sit falsi suspicandi causa, ita censente viro in re critica peritissimo Coutantio.

Objectio quarta, et responsio. — Sunt insuper, qui D secundæ hujus epistolæ veritati locum objiciant a pseudo-Justino desumptum, qui sic se habet: Si præsentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque insuper sibyllæ, ut ait B. Clementis in epistola ad Corinthios, ad quæ quidem verba plura erudite observat Cotelierius, atque ex eo

(78) S. Clementis ex epist. 2 ad Corinth.: Qui res præsentis vitæ cognoscit, intelligit, neque ea, quæ nonnulli jucunda reputant, aliena esse, aut procul dissita ab iis, quæ odio habentur, l. II *Parallelorum*, cap. 20. Junius præfat. in Clem. epist., tom. I *Patrum apostolicorum*, pag. 132.

(79) *Exercitat. Biblic.*, l. I, cap. 4, 5, 9, exercitat. 9.

(80) *Bibl. Chois.*, t. I, c. 38, pag. 282.

(81) *Spicileg.* t. I, pag. 268.

(82) *Ibid.*, pag. 266.

(83) *Hodie S. diem Dominicum transeginus, in quo vestram legimus epistolam: quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam a Clemente scriptam, unde optimis monitis instruemur, habemus.* Euseb., II. E., l. IV, c. 23.

(84) *Cod. canon.*, l. II, cap. 9, § 10, pag. 115.

Contantius alique. Verum iis missis, conjici primo A posset, nimirum hunc scriptorem memoria effluente existimasse, hoc sibyllæ testimonium, quod in *Constitutionibus apostolicis* legerat, in epistola ad Corinthios exstare. Si minus placeat hæc conjectura, illud saltem cum doctissimis viris asseverare non dubitabo, nostrum scriptorem minime cum iis facere, qui ejus testimonio utuntur, ut epistolam S. Clementis secundam minime genuinam esse probent, sed hominis setum, cui noti erant sibyllini de extremo judicio versus, multo recentioris sancto Clemente; ut omittam pseudo-Justinum in ambiguo reliquisse, utram sancti Clementis epistolam citaverit. Ita fere disserit vir doctissimus Prudentius noster Maran (85).

Obiectio quinta diluitur. — Hermannus Venema argumentum contra authenticam secundæ epistolæ eo ducit, quod auctor epistolæ posterioris sese origine gentilem aperte prodat (86), cum e contra natione Judæum fuisse Clementem clamare censeatur locus ille prioris epistolæ, ubi Jacob *patrem nostrum* appellat (87). At elumbe profecto argumentum istiusmodi, quo Corinthiæ posterioris epistolæ tollatur integritas. Quidni sodes Clemens Pauli *συγγεγός*, Jacob *patrem nostrum* eo sensu vocare potuerit, quo idem Apostolus promissionis filios in semine Abraham et Israel computari docet, ut recte Contantius (88) noster observat? *Non enim*, inquit divinus præco, *omnes, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen Abraham sunt, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen; id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine* ¹⁻⁹; hinc alibi ¹⁰ etiam ipsemet Apostolus Israel Dei vocat eosdem promissionis filios, sive ex circumcissione sive ex præputio vocatos. Hanc igitur doctrinam institutionemque primum quidem assecutus a Paulo Clemens Romanus, deinceps vero volens et ipse iisdem apostolicis imbuere præceptis Corinthios, Jacobum *patrem nostrum* vocavit; quemadmodum etiam ibidem, nonnullis interjectis, *patrem nostrum* appellavit Abrahamum (89). Quam quidem doctrinam cum deinde accepisset Ecclesia Romana sive ab Apostolo, sive ab ipso etiam Clemente, sanctam inter actionem precationem hujusmodi sacris ministris recitandam indixit (90): *Deus fidelium Pater summe, qui in toto orbe terrarum promissionis filios diffusa adoptionis gratia multiplicas, et per Paschale sacramentum Abraham puerum tuum universarum, sicut jurasti, gentium efficis Patrem, etc.*; alibi quoque clarius adhuc (91): *Pater fidei nostræ Abraham summus, obtulit holocaustum super altare pro filio.*

¹⁻⁹ Rom. ix, 6, 8. ¹⁰ Galat. vi, 15, 16. ¹¹ Rom. i, 8. ¹² Rom. x, 18. ¹³ Rom. xvi, 25, 26. ¹⁴ Coloss. i, 6. ¹⁵ ibid., 25. ¹⁶ I Tim. iii, 16.

(85) In noviss. Opp. edit. S. Justin. M., adnot. ad hunc locum.

(86) Clemens, epist. 2 ad Corinth., cap. 1 et 2.

(87) Idem, epist. 1, cap. 4.

(88) Epist. Rom. pontif., pag. 41.

(89) Clemens, ep. 1, cap. 51.

(90) Missal. Rom., Sabbato sancto, ad prophet. 4.

Obiectio sexta, et responsio. — Instat porro vir criticus, atque ex his verbis ejusdem epistolæ (92): *Plures facti sumus iis, qui Deum habere censeantur* (Judæis scilicet), colligit, auctorem eo demum tempore vixisse, quò Christianismus inter gentes numerosissimus erat supra Judæos, quod quidem, inquit, rectius, quam in Clementis, quadrat in Trajani, et sequentium imperatorum tempora, quibus Ecclesia gentium longe lateque propagata est.

Quid multis opus est? nonne Paulus ad Rom. scribens gratias Deo agebat, quod fides eorum annuntiaretur in universo mundo ¹¹? Nonne dicebat in omnem terram exiisse verba eorum ¹²? Nonne Deum glorificabat quod *mysterium temporibus æternis tacitum, patefactum esset ad obeditionem fidei in cunctis gentibus* ¹³? Eodem loquendi genere alibi quoque utitur idem Apostolus ad Colossenses: *In verbo veritatis Evangelii, quod... in universo mundo est, et fructificat et crescit* ¹⁴. Et iterum: *Evangelium... prædicatum est in universa creatura, quæ sub cælo est* ¹⁵, ad Timotheum item: *Quod prædicatum est gentibus, creditum est in mundo* ¹⁶ (*magnum scilicet pietatis sacramentum*). Nec mirum sane; ut enim alios prætereamus apostolos, unus magus Paulus, teste nostro Clemente (93), præco factus in Oriente et Occidente... *cum universum mundum docuisset justitiam, et ad Occidentis terminum venisset, ac sub præfectis martyrium passus esset, ita e mundo emigravit*. Cum hæc ita sint, quidni ergo vere scripserit in posteriore epistola Clemens Romanus: *Plures facti sumus Judæis, qui Deum habere censeantur*?

Diluitur obiectio septima. — Verum ad nodum graviolem solvendum studiose properemus; statuit enim vir cl. Venema (94) epistolæ secundæ auctorem se a Clemente diversum eo ipso profiteri, quod Christi divinitatem expresse inculcet, et Domini non tantum, sed Dei etiam titulum ei dandum esse contendat; cum verus Clemens (95) id nusquam data opera fecerit, nec alio ac Domini titulo eum ornaverit, licet hic illic se Christi divinitatem agnoscere insinuet. Verum unico ex epistola prima prolato loco tota eliditur Venemæ obiectio. Sic autem se habet: *Τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρχοῦμενοι καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς, ἐστερνισμένοι ἦτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν*. Hoc est: *Dei viatico contenti et sermonibus illius diligenter attendentes, dilatali eratis in visceribus, et passiones ejus præ oculis vobis erant*.

Ubi primum observandum, relativum αὐτοῦ respicere procul dubio proxime antecedens Θεοῦ. Cum

(91) *Breviarium Rom.*, Sabbato ante Quinquagesimam, ad *Magnificat*.

(92) Clem., epist. 2, cap. 2.

(93) Epist. 1, cap. 5.

(94) Epist. 2, § 20, pag. 77.

(95) Epist. 2, cap. 1 et 3.

autem $\alpha\theta\eta\mu\alpha\tau\alpha$ nullo pacto Deo Patri attribui possint, reliquum est ut hic Jesum Christum Filium Dei, Deum de Deo, Deum verum de Deo vero intellexerit sanctus Clemens.

ARTICULUS III.

DE TEMPORE QUO UTRAQUE EPISTOLA CORINTHIIS SCRIPTA FUIT.

De tempore, quo prima fuit exarata, opiniones diversae. — Superest nunc tempus inquirendum, quo utraque epistola sancti Clementis fuerit Corinthiis scripta. Et de priore quidem magna inter eruditos viros controversia est. Ac licet prima illius verba de persecutione dicta esse plerique omnes consentiant, ea tamen alii de Neronis, alii de Domitiani persecutione interpretantur. Et hanc quidem alii ferventem, alii desinentem intelligunt; hinc circa tempus, quo epistola illa exarata est, triplex maxime existit opinio. Prima est Joannis Ernesti Grabii (96), Pagii (97), Orsi (98), et Gallandii (99), qui eam Neronis persecutione desinente, proxime post apostolorum Petri et Pauli martyrium, hoc est, anno Christi 68 vel etiam 65 exeunte, scriptam esse contendunt; altera Godefridi Vendelini, eandem anno Christi 95 fervente Domitiani persecutione alligantis. Postrema Cotelieri atque Tillemontii, qui illam desinente ejusdem imperatoris persecutione circa annum Christi 97 scriptam arbitrantur. Quartam vir clarissimus Claudius Fleury (100) excogitavit, quæ ad Grabii sententiam propius accedit. Nempe ad id tempus, quod Neronis interitum exceperit, et Jerosolymitanum antecessit excidium, referri posse opinatur, et casus adversos, in epistolæ principio memoratos, de bello civili, quod Neronis mors excitavit, interpretatur.

Circa annum Christi 97, probabiliter scripta dicitur. — Obscurum non est, Clementem ibi de ærumnis, quibus oppressa erat Romana Ecclesia, cum Corinthiorum epistolam accepit, sed a quibus respirabat, cum hanc rescripsit, habere sermonem, adeoque Vendelini de persecutione fervente sententiam minime probandam esse. Neque minus certum ex eodem exordio conficitur, ærumnas illas de persecutione Neronis interpretari non licere. Nihil enim erat, cur in litterarum tarditate Corinthiis excusanda hoc taceretur, Petrum videlicet, cujus erat ipsorum satisfacere quæstionibus, iis acceptis detentum, exesum, et e vivis fuisse sublatum. Deinde in toto Epistolæ contextu illud innuitur, eum ipsum, qui nunc rescribit, prius Corinthiorum scripta accepisse. Quocirca ad litteram intelligendi sunt tum Irenæus (1), tum Hegesippus (2), cum dissensionem, quam sedare nunc conatur Clemens, non sub Petro, sed sub Clemente ortam esse testantur. Præter-

A ea cum idem Irenæus apostolorum temporibus tam vicinus Clementem tertio loco ab apostolis post Linum et Cletum, seu, ut vocat, Anacleum, Romæ episcopatum sortitum esse scribat, reliquum est, ut eum pluribus post Neronem annis Romanæ Ecclesiæ administrationem suscepisse crediderit. Hunc autem ea in re falsum esse, quis sibi persuadeat? Eidem suffragantur et plerique Patres, qui Romanorum pontificum seriem texunt, atque ipsi veteres catalogi, in quibus Petro Linus, Lino Cletus, huic Clemens successisse legitur. Ipsa quoque Clementis verba capite 44 hujus epistolæ occurrence qui expenderit, ubi laudata apostolorum providentia subdit: *Qui igitur ab illis, aut deinceps ab aliis viris eximii constituti sunt... ac longo tempore præclarum ab omnibus testimonium reportarunt, hos censemus officio injuste dejici.* Hæc, inquam, qui expenderit, persuasum sibi habebit, epistolam istam tunc temporis conscriptam esse, cum ab officio suo remoti fuissent presbyteri; qui non solum ab apostolis, sed etiam ab aliis deinceps, hoc est ab eorum successoribus ordinati, munus suum longo tempore obierant. Standum igitur est sententiæ Eusebii, in cujus Chronico (3) pontificatus Clementis initia ad postremos Domitiani imperatoris annos referuntur. Unde nihil rationi magis consentaneum occurrat, quam ut Corinthiorum epistolam sæviæ Domitiani persecutione Romam pervenisse, atque illis eadem persecutione desinente a Clemente circa annum Christi 97 rescriptum esse censeamus.

Jerosolymitanum templum stetisse ex ea minime conficitur. — Neque his adversatur illud Clementis nostri (4): *Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel votiva, vel pro peccato et delicto, sed Jerosolymis tantum.* Licet Gravius hinc certo sibi constare dicat, templum Jerosolymitanum tunc stetisse, atque excidium illius, quod in annum 70 incidit, necdum contigisse; alioquin non offeruntur, in præsentia, sed olim offerebantur, fuisset dicendum.

Verum non satis attendit vir eruditus sermonis usum, quo res præteritas veluti præsentia ob oculos ponere, et per præsens tempus enuntiare narranti licet. Quid enim in hac epistola sibi vult, *sacrificia non in omni loco, sed Jerosolymis tantum offeruntur*, nisi illud, ex præscripto legis sacrificia Jerosolymis tantum offeruntur? quod quidem præscriptum cum etiamnum in lege maneat, ipsa Clementis verba etiam nobis efferre non inepte nunc liceret. Nempe Clemens comparatione ac more Judæorum, quibus sacrificiorum leges a Moyse præscribuntur, Christianis auctor est, ut et ipsi statutum ab apostolis oblationum et officiorum ordinem reverenter accipiant ac servant. Hoc autem, ut ipsa

(96) *Spicileg. Patrum.*, tom. I, pag. 254 et 255.

(97) *In crit. Baronii*, ad ann. 78, § 3.

(98) *Histor. eccl.*, lib. II, § 32, tom. I, pag. 411, edit. Rom.

(99) *In noviss. Biblioth. P. P.*, tom. I, in proleg., pag. 19, num. 9.

(100) *Tom. I Eccl. hist.*, pag. 265, edit. Latin.

(1) *Lib. III Advers. hæres.*, cap. 3, et apud Eusebium, *H. E.*, lib. V, c. 6.

(2) *Apud Euseb.*, lib. IV, cap. 22.

(3) *Cap. 45.*

(4) *Epist. I Clem.*, cap. 41.

vir celeberrimus Claudius Fleury fatetur (5), in exponendis comparationibus usu venit, ut res præteritæ perinde ac si præsentibus adessent, ob oculos ponantur.

Nec sequitur ex ea, ut Petri et Pauli martyrium proxime exceperit. — Frustra etiam Clementem proxime post Petri et Pauli martyrium scripsisse ex eo colligitur, quod capite 4 (6), Abelis, Jacob, Moysis et Davidis, qui per æmulationem ac invidiam multa passi sunt, præmissis exemplis, capitis 5 initio subjicit: « Sed missis veteribus exemplis veniamus ad proximos athletas et ætatis nostræ generosa exempla sumamus (7), » ac deinde Petri et Pauli martyrium enarrat. Nemo enim non videt, quam recte Clemens circa annum Christi 97 Petri ac Pauli martyrium, cum temporibus Davidis, Moysis, Jacob et Abelis comparatum, proximum ac vicinum ætatis nostræ dixerit. Imo neque proximum ab eo dicitur diebus, quibus scribit, sed ætati (γενεᾷ) quam agit, seu in qua degit. Demum capite quadragesimo septimo, ubi ad evangelica tempora animum refert, eaque cum illo temporis spatio confert, quo scribit, Corinthiorum Ecclesiam antiquam vocare, et primum eorum dissidium, de quo Paulus loquitur¹⁷, ut in principio Evangelii ortum memorare, ipsamque apostoli hujus epistolam, tametsi quatuordecim tantum annis excidium Jerosolymitanum præcesserit, in principio Evangelii scriptam dicere non dubitat. Quod sane evidenti argumento est, cum, cum ita scriberet, longius ab eodem principio recessisse: nec abhinc recessisse longius videretur, si, ut vult Grabius, prædicta Pauli epistola hac Clementis novem duntaxat, vel ad summum duodecim annis posterior foret.

De tempore, quo altera epistola scripta. — De temporis autem notatione, quo scripta fuerit posterior Clementis epistola, nihil quidem certi ex ea elicere possumus, cum mutila ad nos pervenerit, unde illud statuatur. Qui eam integram legisse putatur Photius, in ejus recensione nullam facit dissidii Corinthiaci mentionem; sed ipsam tantummodo institutionem, et admonitionem melioris vitæ inducere scribit (8). Hinc facile quis colligat. Corintho Romam reduce Fortunato, cum aliis sociis, schismate jam sublato, et quieti Ecclesia illa restituta, hanc deinde fuisse a Clemente perscriptam epistolam anno forte 98 insequente, quo in pace magis adhuc firmarentur Corinthii.

Num altera Clementis epistola sit homiliæ pars. — Viris quibusdam doctis, præsertim Vendelino atque Blondello, visum fuit, secundam Clementis ad Corinthios epistolam homiliæ potius partem esse, cui opinioni Grabius quoque incunctanter subscripsit,

A qui propter exordium, in quo salutatio cum prece conjuncta, contra apostolorum atque ipsius Clementis morem, deest, eam in homiliarum censum referendam esse judicavit. Verum non tanta est hæc ratio, ut veterum, qui epistolam nuncupant, summo consensui non dicam anteferri, sed vel conferri ullo modo valeat. Longius adhuc processit Dodwellus, intemperantioris critices sectator studiosissimus, qui asserere non dubitavit, loca nonnulla ejusdem epistolæ stylum eclogarium Hypotyposeon Clementis Alexandrini referre, adeoque immistos invicem duos illos fuisse Clementes. Sed censores istiusmodi mittamus, qui a veritate longe aberrare noscuntur.

B Duo maximi momenti documenta pro fidelibus. — Ex venerando hoc sacræ antiquitatis monumento, quod summam primorum Christianorum simplicitatem sapit, duo in primis maximi momenti documenta fideles percipiunt. Primum enim, ubi in primaria Ecclesia, tot Spiritus sancti donis ornata, ac maximis apostolorum sudoribus exulta, spinas dissensionum exortas vident, minus jam mirantur, si inter Christianas societates, quæ recte compositæ audiunt, hujusmodi scandala oboriri contigerit. Nunquam nimirum quiescit antiquus zizaniorum seminator et agrum Domini infaustis seminibus fodare non cessat. Sed quamvis antiquum sit hoc malum, non ideo tamen minus lugendum; sed nullum esse, cui remedium citius adhibendum sit, item ex hoc scripto, ut ex Pauli Epistola, decemur; nempe tenui discordiarum flamma, nisi quam primum extinguatur, brevi ingens incendium concitari, apprime callebant.

ARTICULUS IV.

UTRIUSQUE EPISTOLÆ BREVIS ANALYSIS.

Primæ ad Corinthios divi Clementis epistolæ analysis.

B Sanctus Clemens, postquam Corinthiis, eodem fere pacto quo divus Paulus Epistolas suas exorditur, salutem dixisset, purgat se apud eos, quod propositis dubitationibus tardius rescribat. Eorum deinde virtutes extollit, fidei præcipue constantiam, pietatis excellentiam, hospitalitatis magnificentiam, scientiam absolutissimam, sincerum in pastores obsequium, Dei verbi studium, egregium pro sua aliorumque salute animi candorem, atque in Domini legibus servandis fidelitatem, commendat. Ad schisma deinde transiens, quo tot virtutes obscurabantur: Omnis gloria, inquit, et copia vobis data erat, atque in vobis illud Scripturæ impletum est: « Edit, et bibit, et dilatatus est, ac incrassatus: et recalcitravit dilectus¹⁸. » Hinc æmulatio et discordia, et seditio. Sic insurrexerunt inhonorati contra honora-

¹⁷ I Cor. 1. ¹⁸ Deut. xxxii, 15.

(5) Ad annum 69, tom. 1, pag. 254.

(6) Clem. epist. 1, num. 4.

PATROL. GR. I.

(7) Clem., epist. 1, num. 5.

(8) Photius, codice cxxvi.

tos, inglorii contra gloriosos; insipientes contra sapientes, juvenes adversus seniores. Ideo procul absunt justitia et pax; dum unusquisque timorem Dei deserit, et in fide illius cæculit, nec in institutis præceptorum ejus ambulat, nec Christo decenter conversatur; sed unusquisque secundum pravas cupiditates suas incedit, invidiam iniquam et impiam assumendo, per quam et mors intravit in mundum.

Pluribus deinde Veteris Testamenti exemplis, quæ incommoda ex invidia oriantur, ostendit; inter cætera vero Caini, Mariæ sororis Moysis et Aaron, Dathan et Abiron exempla recenset; atque ut novo invidiæ exemplo Corinthios acrius commoveat: Propter iniquam æmulationem, inquit, apostoli Petrus et Paulus martyrium passi sunt. Propter æmulationem quoque Danaides et Dirce (9) fortissimæ illæ mulieres, cum gravia et nefanda supplicia sustinuisent, cursum suum fide invicta perfecerunt. Quo vero eos ad vocationis suæ officia atque ad poenitentiam hortaretur, vocationis ipsorum sanctitatem, pretiosum Christi sanguinem pro nostra salute effusum (10), Ninivitarum poenitentiam, Henoch, Noe, Abrahami fidelitatem, cæterasque patriarcharum virtutes, Jesu Christi humilitatem, ejus, a quo creati sumus, bonitatem atque miserationem; pacis et humilitatis commoda, inanimatarum creaturarum, solis, lunæ, stellarum, maris et abyssorum impetrabilium in Dei leges sibi impositas obsequium, postremo Domini erga res omnes creatas beneficia, præcipue vero in Christianos, ob oculos proponit. Quibus hæc superaddit: *Æquum igitur est, ut ab ejus voluntate non simus transfugæ: homines stultos, insipientes, elatos, et gloriantes in sermonis sui jactantia offendamus potius, quam Deum. Dominum Jesum Christum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur. Præpositos nostros revereamur; seniores nostros honoremus; juvenes doceamus disciplinam timoris Dei; liberi nostri discant quid charitas, apud Deum possit.*

Hortatur deinde sanctus Clemens Corinthios, ut Dominum timeant, atque in ejus bonitate sperent, tum ob resurrectionis fiduciam, cujus exempla aliquot profert, a rebus naturalibus petita, cujusmodi est illud phœnicis (11), tum ob Dei in promissis servandis fidem, et quod impossibile sit peccatoribus, ejus oculos effugere. Addit, cum miserationum ille

A parens divinæ electionis suæ participes nos effecerit, et sancti populi membra reddiderit, nihil nobis superesse, nisi ut omnigena recta opera maximo cum animi ardore consecremur ad Patrum nostrorum Abrahami, Isaaci et Jacob exemplum, quorum fides, obedientia atque humilitas tam grandibus præmiis affectæ fuere. Sit ergo omnis gloriatio nostra et fiducia in ipso: voluntati ejus subjiciamur: et nos concorditer cum angelis coram ipso Sanctus, sanctus, sanctus clamantibus, communi consensu, et tanquam uno ore clamemus, ut participes fiamus magnarum et inclytarum promissionum ejus, quarum excellentiam et quantitatem ipse tantum cognoscit.

B Ordinis vero, et inter præpositos atque subditos discriminis necessitatem in ecclesiastico ministerio demonstraturus, militiæ exemplum proponit. Neque enim ibi omnes præfecti sunt, neque tribuni, neque centuriones, sed unusquisque in suo ordine ab imperatore et ducibus mandata peragit. Cuncta itaque ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere. Oblationes et officia non temere vel inordinate fieri præcepit, sed præfinitis temporibus ac horis; quo etiam loco, et a quibus celebrari velit, ipse excelssima sua voluntate definivit, ut pure et sancte omnia facta juxta ejus beneplacitum, accepta essent voluntati ejus. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt; nam qui sequuntur leges Domini, non aberrant. Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus C locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt; homo laicus præceptis laicis constringitur. Unusquisque vestrum, fratres, in suo statu gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgrediens præscriptam muneris regulam. Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, sed Hierosolymis tantum (12) atque illic non in omni loco fit oblatio, sed ante templum ad altare.

Ostendit subin sanctus Clemens, Deum ipsum ecclesiasticæ hierarchiæ auctorem esse; Jesum Christum a Deo, apostolos a Jesu Christo missos fuisse; eos in fide per Spiritum sanctum confirmatos, regnum Dei adventurum esse ubique a nuntiis, atque primitias eorum, quos ad fidem converterant, in episcopos et diaconos eorum, qui credituri erant, D constituuisse. Neque hoc novum: a multis enim temporibus de episcopis et diaconis in Scriptura men-

(9) Duæ hæ mulieres Neroniana persecutione sæviante passæ creduntur. Ruinart., *Act. marty.*, pag. 2, aut illa, quæ sub Domitiano excitata fuit. Tillemont., tom. II, pag. 55, et not. 7 sur S. Clément pape, pag. 264 dans l'*Hist. ecclès.*

(10) Primo igitur jam sæculo credidit Ecclesia, Christi sanguinem pro totius mundi salute effusum esse.

(11) Tacitus, lib. vi *Annalium* phœnicis historiam citra jocum commemorat. Eadem a Tertulliano, *Lib. de resurrect. carnis*, cap. 12; a S. Epiphano, in *Ancorato*; ab Origene, lib. iv *contra Celsum*; a S. Cyrillo cateches. 18, memoratur, adeo ut hæc opinio communis esset, atque nulla disquisitione instituta ex quorundam tantum rerum naturalium gen-

tilium scriptorum fide recepta. Quia vero Græca vox φοῖνῖξ, ut observavit Cotelerius, Latine et unigenam avem, et palmam significat, locos sacræ Scripturæ in quibus φοῖνῖξ Græce de palma dicitur, de alite interpretantes, quod de phœnice ave narratur, etiam Scripturarum auctoritate niti facile sibi persuaserunt sancti Patres.

(12) Sanctus Clemens, templum Hierosolymitanum, cum epistolam istam scriberet, adhuc superstes fuisse significare videtur; licet id necessario ex ejus verbis non consequatur, cum tota ejus oratio comparatio tantum sit. Solemus autem in comparationibus res præteritas tanquam præsentis proponere. Fleury, *Hist. eccl.*, tom. I, in Clem. lib. II, § 35.

tionem factam fuisse. Mox contentiones ob Aaronis sacerdotium Moysis ætate exortas describit, et Corinthios injuste episcopatu privavisse eos, qui ab apostolorum successoribus constituti fuerant, et munere suo inculpate et præclare fungebantur. *Schisma vestrum, inquit, multos pervertit; multos in animi defectionem, multos in vacillationem, omnes nos in tristitiam conjecit. Turpia sunt, dilecti, et valde turpia, et Christiana conversatione indigna, audiri, firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit; sed ad eos quoque, qui a nobis alieni sunt animo et sententia; adeo ut propter vestram insipientiam, etiam blasphemiarum et convicia nomini Domini inferantur. Auferamus igitur celeriter hoc scandalum, et Domino accidamus et plangamus, orantes eum ut, propitius factus, reconcilietur nobis atque in decoram et castam fraterni amoris viam nos reducat et restituat.*

Charitatis deinde laudes persequitur, eam Moysis ad instar commendans, qui e libro vitæ deleri cupiebat, si populo suo veniam non impetrasset; docetque, qua ratione inter ipsos servari possit; quibus gentilium ipsorum exemplum superaddit, qui ob publicam utilitatem mortem atque exilium subiere. Fraternalis etiam correctionis utilitatem commemorat, subditque: *Vos ergo, qui seditionis fundamenta jecistis, subditi estote presbyteris et in penitentiam corripimini: melius siquidem vobis est*

in ovili Christi parvos et probatos inveniri, quam altum sapientes e spe illius ejici. Clauduit epistolam, Deum orans, ut per D. N. J. Christum, illis det fidem, timorem, pacem, patientiam, cæterasque virtutes, petitque ut Claudium, Ephebum, Valesium et Fortunatum, epistolæ hujus tabellarios, brevi et cum gaudio remittant, ut citius, inquit, optabilem nobisque desideratissimam pacem ac concordiam annuntient.

Analysis epistolæ secundæ D. Clementis ad Corinthios.

In altera ad Corinthios epistola, sibi proposuisse videtur sanctus Clemens, ut Corinthios ad vitam ipsorum vocatione dignam ducendam hortaretur. Quare sub ipsum initium docet, eos de Christo, tanquam de Deo sentire æquum esse, et quanta eidem debeant, atque quam gratos se illi exhibere oporteat, quod eos ad Evangelii lucem vocarit, gratum vero animum non solam divinitatis ejus professionem palam edendo probari ait, sed potius præceptorum ejus viam ingrediendo. Subdit, hominis vitam in duo tempora, sive sæcula inter se diversa divisam esse, præsens unum, futurum alterum, quæ quasdam veluti inimicitias invicem exercent; prius scelera atque flagitia prædicare; posterius his omnibus nuntium remittere; præsens sæculum penitentiarum destinatum, atque Dei iræ et futuri sæculi supplicii effugiendis aptum esse, cujus diem atque tempus penitus ignoramus.

CAPUT III.

S. CLEMENTIS ROMANI OPERA DUBIA.

ARTICULUS UNICUS. — *Quid de duabus Clementis ad virgines epistolis sit sentiendum.*

Quis primus has epistolas detexerit. — Nuperrime v. cl. Joannes Jacobus Wetstenius (13) duas alias produxit sancti Clementis Romani epistolas, hactenus omnibus incognitas, quas velut sinceros D. Clementis fetus agnovit cl. editor, ac pro viribus eidem asserere est aggressus. Verum duos præ cæteris viros haud incelebres nactus est adversarios: alterum quidem Nathanaelem Lardnerum, qui anno 1753 dissertationem 60 paginarum in-8° Anglice Londini edidit; pluribusque in contrariam sententiam adductis, in eam tandem cogitationem devenit, has nimirum epistolas circa medium sæculi tertii ab episcopo Orientalis Ecclesiæ fuisse per-

scriptas (14); alterum vero Hermannum Venema, qui anno insequente 1754, Harlingæ vulgatis tribus epistolis, viris clarissimis Wesselingio, Hemsterhusio, et Cannegietero inscriptis, easdem epistolas Clementinas supposititias esse omni studio contendit evincere; in iis enim inter alia D. Hieronymi stylum sibi suboluisse innuit (15). Et quamvis de auctore ac tempore, quo vixerit, nihil definat; eum tamen fuisse Orientalem, non Romanum, et Origene quoque posteriorem arguit (16). Utrique statim respondit Wetstenius, iterumque, quas edidit epistolas, magis magisque Clementi Romano vindicavit; Lardnero quidem in Diario lit-

(13) In Novo Testamento Græco cum lectionibus variantibus, commentario pleniore ex scriptoribus Hebræis; Græcis et Latinis, Amstelodami 1751 edito.

(14) Lardner, *A dissertation upon the two Epistles ascribed to Clement of Rome*, 37, 54 et 57.

(15) Venema, epist. 2, § 27, § 89.

(16) Idem, ep. 3, § 16 et seqq., pag. 129.

terario Gallice inscripto *Bibliothèque raisonnée* (17) Venemæ autem, epistola eo ipso anno 1754 Amstelodamensibus typis consignata, quam epistolæ primæ Venemianæ opposuit. Ulteriores vindicias pro his Clementinis epistolis demum v. c. Andreas Gallandius (18) exaravit. Verum argumentis cum intrinsecis tum extrinsecis in utramque partem sine præjudicio expensis eas positive dubias esse; neque aliquid pro vel contra authenticam earumdem certe statui posse, cum v. cl. Joa. Mansi (19) existimo.

Argumentum pro authenticâ primâ. — Argumentum primum pro authenticâ harum D. Clementis epistolarum petunt præfati auctores ex testimoniis sanctorum Hieronymi et Epiphani, quorum primus hujus Clementis epistolas a frequenti virginitatis commendatione laudat (20), alter vero ait, a sancto Clemente laudibus efferri Eliam, Davidem et Samsonem (21). Utraque hæc sicut nupiam in duabus leguntur vulgatis divi Clementis ad Corinthios epistolis, ita vicissim perspicue in utraque hac apparent.

Secundum argumentum. — Secundo probant authenticam Clementinarum ex conformitate styli harum epistolarum cum duabus ad Corinthios datis: observant passim easdem sententias, eandem scribendi, exemplaque in medium producendi et ratiocinandi methodum. Ad hæc mores vere apostolici, simplicitas, modestia, frugalitas, benignitas eadem insunt, etc.; uno verbo, utrumque epistolarum per vivam Clementis imaginem referre, ac tantum non spirare arbitrantur. Demum in utraque hac epistola nihil occurrere oppositum moribus Ecclesiæ Christianæ prioris sæculi, quo Clemens floruit, Wetstenius, alique persuadere conantur.

Argumenta contra authenticam. — At vero criticis morosioribus arduum videtur admittere, et pro sinceris agnoscere epistolas tota plane antiquitate, et ad hoc usque sæculum ignotas. Neque facile concedunt, divum Hieronymum sermonem de illis habuisse in fragmento a Wetstenio ejusque sectatoribus producto, quod hoc argumento evinci posse existimant. Hieronymus in catalogo *De viris illustribus* Clementem non negligit, laudatque ejus

A epistolam primam ad Corinthios; meminit et secundæ, quam tamen non ab omnibus admitti affirmat. Profecto non siluisset et geminas alias, si nosset (22). Quo ergo spectavit in testimonio ille ex libro *contra Jovinianum* producto? arbitror præ oculis habuisse epistolam ad Corinthios secundam, in qua forte de virginitate prolixior, sermo habebatur; quanquam enim is modo non legatur, non est cur quispiam miretur; neque enim integra ad nos pervenit, ut eruditis omnibus exploratum est. Nec multum Epiphani testimonium nos morari debet; siquidem illud expeditum est ex epistolis Clementis, quæ tunc *legebantur in Ecclesiis*. Profecto ex testimonio sancti Hieronymi discimus, nullas alias Clementis epistolas ætate illa in Ecclesia legi consuevisse, nisi ad Corinthios geminas. Accedit quod, observante v. cl. Lardnero (23), neutra Corinthiacarum epistola integra ad nos pervenerit, atque inde facile fieri potuit, ut Samsonis mentio inter ea, quæ in iisdem epistolis desunt, maxime vero in secunda, occurreret.

An nihil moribus primi sæculi contrarium occurrat? — Quod vero ait Wetstenius, nihil in utraque littera hac occurrere a moribus ætatis illius abhorrens, usque adeo verum haud judicat illustrissimus D. Mansi (24); ex earum enim lectione deprehendisse sibi visus est, nescio quæ vestigia monachatus, nempe cætus hominum, qui morum sanctimoniam singularem elegerint, quod permaxime elucet illis verbis: «Id quod non decet fideles, illos præcipue, qui elegerunt sanctitatem.» Monachorum autem a consortio fidelium secessus recentior est, quam ut cum ætate Clementis componi possit (25). Cæterum styli similitudo, sententiarum æqualitas non semper eundem probat operis auctorem. Tandem vix probabile est, Clementem Romanum Syriace scripsisse.

Aliis insuper argumentis Semlerus has epistolas oppugnat, sed quæ mihi præjudicia potius, quam rationes esse videntur. Talia certe sunt, quod Ignatius (26) Clementi pudicitiam, non virginitatem, concedat, et quod doctrina de fugiendis omnimode, etiam quoad locum, mulieribus, non sapiat genium

(17) Tom. L, parte II, art. 8, pag. 363.

(18) *Bibl. Vet. PP.* tom. I, in prolegom., pag. 20 et seqq.

(19) Tom. I *Concil.*, col. 144 et seqq.

(20) *Hi sunt eunuchi, quos castravit non necessitas, sed voluntas propter regnum cælorum.* Ad hos et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexuit. S. Hieron., lib. I *contra Jovinianum*.

(21) Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis rearguit iis epistolis circularibus, quæ in sacrosanctis Ecclesiis leguntur: ex quibus constat, longe ab his, quæ in Circulibus illis (Petri) sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem ipse (Clemens) docet, et isti (Ebionitæ) repudiant: ille Eliam, Davidem, et Samsonem omnesque prophetas commendat; quos hi detestantur. Epiph., hæc. 30, §. 15, Opp. t. I, p. 139.

D (22) At pace adversariorum dixerim, hoc argumentum nimium probare, consequenter nihil inde evinci. Plurima enim veterum scriptorum opera abs D. Hieronymo in *Libro de viris illustribus* prius ommissa in aliis postea lucubrationibus Hieronymianis enuntiata observant viri eruditi. Adde quod librum *De viris illustribus* anno Christi 392 absolverit, primumque subsequente anno libros adversus Jovinianum evulgarit, quemadmodum ex eodem sancto doctore constat.

(23) A *dissertat. upon the two Epist.*, pag. 24.

(24) Tom. I *Conciliorum*, col. 457.

(25) Neque hæc crisis sat firmo innititur talo. Quis enim ignorat, jam a tempore apostolorum existisse ascetas, qui inter Christianos strictius quoddam, ac severius vitæ genus amplexi sunt? Vide Montfalconium, *dissert. De Philonis Therapeutis*.

(26) S. Ignatius, *Epistola ad Philadelph.*, cap. 4.

apostolicum, sed monasticum. Econtra Wetstenius hoc ipsum argumentum pro astruenda γρηγοριανῇ adhibet, qui hanc ipsam severitatem in causa ponit, cur refrigerato cœlibatus studio, immissaque inter clericos quoque luxuria, tandiu epistolæ illæ delituerint.

Ambæ hæ epistolæ argumenti sunt ascetici nec multum, quod ad doctrinæ, aut historiæ, aut disciplinæ quoque ecclesiasticæ rationem accuratius percipiendam magno opere facit, complectuntur. Prima continet laudem castitatis, scilicet virginitatis, veranique rationem, cum virtute conjunctam; altera eandem pluribus illustrat exemplis, maxime ipsius auctoris, aliorumque ipsi similium, quorum fuga et abstinencia a feminis magna sane et sollicita describitur, nullo ut loco morentur aut diversentur, ubi aut nulli viri, aut femina unica sit, eaque abstinencia prophetarum pæne omnium exemplis commendatur. Monentur etiam, ad quos scribit, ne

A Paganis sacra prælegant aut exponant, ludibrii vitandi causa.

Earum primitiva lingua.—Versio illarum simplex est et fidelis, neque tamen Syriaco idiomati ita similis, ut aut perspicuitas, aut linguæ Latine puritas laboret: quod tamen magis in altera epistola, nescimus quo casu, factum, ut ad verbum translata omnia, Schmidianæ Bibliorum versioni essent similima; quod tamen crebris illis ad Scripturæ sacræ loca allusionibus datum videtur. Cæterum, Græca scriptas primitus quod epistolas putat Wetstenius, e Græcis vocabulis, quæ ibi crebra leguntur; Latine scriptas cur dicere non possemus? cum Latine vocabulum seligo, sæculum initio epistolæ primæ invenerimus. Nam eomplura e Græco in hanc linguam transiisse, vel ex Novo Testamento apparet. Exaratas quidem fortasse fuisse non longe a Neronis obitu, dum Ecclesia tranquilla pæce frueretur, censet Gallandius (27).

CAPUT IV.

DE SUPPOSITITIS S. CLEMENTIS NOMEN PRÆFERENTIBUS SCRIPTIS.

Præter laudatas hactenus epistolas, multa alia sub Clementis Romani nomine circumferuntur opera: nempe quinque ad diversos epistolæ, homiliæ novemdecim, decem libri *Recognitionum*, octo *Constitutionum apostolicarum*, *Liturgia* et *Canones apostolorum*; quæ omnia collegit Joannes Baptista Cotelerius, Sorbonæ doctor, et adnotationibus illustrata Græce et Latine inter Patres apostolicos anno 1672 edidit.

ARTICULUS I.

DE QUINQUE PSEUDO-CLEMENTINIS EPISTOLIS.

Mirum est viris doctissimis Turriano, Bini et quibusdam aliis in tantæ eruditionis ecclesiasticæ luce probari potuisse has quinque epistolas decretales Clementi Romano suppositas. Adeo enim perspicacibus viris deformes videntur hoc saltem tempore, ut nulla arte, nulla cerussa, aut purpurisso fucari possint. Prima ad Jacobum fratrem Domini Hierosolymorum antistitem data, quanquam satis antiqua, quippe jam a Rufino sæculi quarti scriptore in Latinum translata, et nonnullis etiam antiquis canonum collectionibus, nominatimque codicis a Paschasio Quesnello vulgati quibusdam exemplaribus inserta (28), spuria tamen a modernis criticis pæne omnibus agnoscitur. Inde autem certa et

C explorata est epistolæ hujus falsitas, quod eam D. Clemens post passionem Petri ad Jacobum scribere fingitur; quem ante Petrum obiisse indubitatis monumentis notum habetur. Nam Jacobum anno Christi 62 a Judæis occisum esse, omnes conveniunt: Petrum autem aliqui anno 65, plures anno 66, alii autem 68 aut 67, nulli sane ante 65 annum passum existimant.

Secunda eundem sanctum Jacobum de sacramentis, vestibus et vasis sacris instruit; quod verum Clementem sibi arrogasse in apostolum, quis credat? Tertia inter alios etiam principibus majoribus et minoribus, ceu jam Christo aggregatis, inscribitur, qui ævo Clementis inter fideles adhuc nulli erant. Quarta ad Julium et Julianum discipulos data, purificationes seu ablutiones Judaicas suadet, et pro certo ponit, eum, qui has negligit, nec de interna animæ puritate cogitare. Quinta denique fratribus et condiscipulis Jerosolymæ cum Jacobo habitantibus inscripta, narrat Clementem adfuisse, dum Ananias et Saphira conjuges coram Petro mortui conciderunt, quod nullam verisimilitudinem habere videtur: et quis credat sanctum (quemadmodum in hac epistola legitur) docuisse, rerum omnium communem usum, ipsarumque adeo uxorum, intercedere debere.

(27) *Biblioth. PP.*, tom. I, prolegom. 1, pag. 25.

(28) Unde mirum non est hanc epistolam anno 442 a concilio Valensi 1, canone 16, ac subinde a

Nicolao I, Joanne VIII pontificibus, aliisque nomine Clementis fuisse laudatam.

ARTICULUS II.

DE RECOGNITIONUM LIBRIS, LITURGIA CLEMENTINA, ALIISQUE SUPPOSITITIIS OPERIBUS.

Testatur Photius (29) duo volumina a se perfecta fuisse, quæ scripta complura sub sancti Clementis nomine complectebantur. Priori apostolicæ constitutiones, opus apud universam antiquitatem celeberrimum, continebantur; quod tamen doctorum virorum iudicio longe post sancti hujus Pontificis tempora conscriptum fuit (30), altero sancti Petri res gestæ, ejusque cum Simone Mago colloquia describuntur, et qua ratione sancti Clementis ipse parentem, atque fratres suos recognoverit, unde *Recognitionum* appellatio syntagmati huic indita est. Solet et *Itinera*, aut *Itinerarium vel Circuitus S. Petri*, atque *Acta D. Petri* appellari. Fuere et qui opus istud cum illa, quæ fertur sancti Petri cum Apione, disputatione confuderint. At Photius (31) opera hæc inter se diversa esse contendit.

Veterum quidam eos sancto Clementi tribuerunt. — Origenes (32) sancti Clementis nomine loca complura recitat, quæ hodie in *Recognitionum* libris leguntur. Origene igitur opus istud antiquius est, atque ejus ætate, ut supposititium ab universis non habebatur. Idem quoque ut sancti Clementis Romani scriptum a D. Epiphano et Rufino (33) laudatur; uerque vero conqueritur, ab hæreticis, Ebionitis præsertim, corruptum atque interpolatum fuisse, erroresque suos undique eos illi inspersisse. Addit sanctus Epiphanius, nihil integrum ab illis relictum fuisse. Sanctus Hieronymus (34) idipsum S. Clementis nomine recitat. Rufinus (35) ad sancti Gaudenti preces Latine opus istud reddidit, neque quidquam a se resectum præter loca nonnulla vires suas, atque captum exsuperantia commemorat. At tamen præter Ebionitarum, Eunomianorum præterea, atque complurium aliorum errores, qui ab Ecclesia damnati fuerunt, eo contentos animadvertit (36).

Supposititiis sunt. — Eadem vero in hoc opere Eu-

(29) Codice exm, in sua *Bibliotheca*.

(30) Invicti argumenti loco sit D. Hieronymi silentium, qui ut peritissimus antiquitatis scrutator in catalogo scriptorum ecclesiasticorum mentionem certe eam inieciisset, si se vivente constitutiones D. Clementis nomen præferentes in Catholicorum manibus versatæ fuissent. Quid quod liber hic ab apostolico sæculo abhorrentia complectatur? Petrus enim Saturninum et Basilidem absurdorum dogmatum auctores dicit, qui Petro tamen posteriores erant. Lib. II, c. 29 decernitur decimas et primitias pendendas episcopis, quas profecto nascentis Ecclesiæ ignoravit. L. VI, c. 15 baptismum ab hæreticis collatum iterari jubent. In octavo *Constitutionum* libro continetur etiam liturgia seu Missa, dicendæ ratio a capite quinto usque ad 15, in fine autem ejusdem libri in editione Conciliorum v. cl. Mansi col. 595, t. I, subjunguntur canones 84 cum ab apostolis sanciti, ac a B. Clemente collecti. Verum de his alio loco et tempore, in quo nos demonstraturos confidimus, scripta hæc primum sæculo tertio adornatæ fuisse.

(31) Codice 113.

(32) Origenes, t. III *Comment. in Genes. cap. XXII,*

A sebi (37) ætate legebantur, cum a scriptore isto non ideo tantum rejiciatur, quod veterum testimoniis firmatum non sit, verum etiam, quod apostolicæ fidei normam non servaret. Rejectum quoque fuit ab auctore synopseos sancti Athanasii (38) nomen præferentis, a Gelasio papa (39). Sanctus Hieronymus (40) vero qui id sancti Clementis nomine laudat, idem tamen tanquam apocryphum rejici monet. Est enim commentitiis historiis refertum, nullam veritatis speciem habentibus. Imo et blasphemæ voces (41) in Dei Filium, atque ineptiæ indignæ, quæ sub tanto nomine lucem viderent, ibidem occurrunt. Opus vero istud supposititium esse vel ipsa epistola, quæ in ejus antecessum legitur, argumento est; nuntiat enim sancti Petri mortem sancto Jacobo Hierosolymitano episcopo (42) qui pluribus annis ante apostolorum principem obierat. Epistola hæc Photii (43) ætate in omnibus *Recognitionum* exemplaribus non exstabat. Observat autem idem criticus, eam aliquando sancti Clementis, quemadmodum hodie ex Rufini interpretatione legitur, alias vero sancti Petri nomine inscriptam fuisse, atque duo hæc exemplaria eventus toto cœlo diversos retulisse. Conjecturam vero inde sumit, duas operis hujus editiones invicem valde diversas exstitisse, unam sub sancti Petri, alteram sub sancti Clementis nomine, quæ a Rufino reddita fuit. Nec injuria: videmus enim ea, quæ sanctus Epiphanius et sanctus Hieronymus ex *Recognitionibus* laudarunt, in his, quæ supersunt, aut penitus non exstare, aut longe alia ratione legi.

Circa tertium sæculum scripti fuere. — *Recognitionum* auctoris ætatem accurate designare non valemus; at si opus istud idem, atque sancti Petri cum Apione disputatio foret, quæ fuit Cotelieri (44) et insignium quorundam criticorum sententia, altero tantum sæculo exeunte, aut tertio ineunte paulo ante Origenem scriptum fuisse censendum esset. Ait enim Eusebius (45) haud dudum spissa quædam opera sancti Clementis nomine prolata

Philocal., et in cap. XXVI Matth.

(33) Epiphanius, hæres. 30, n. 15; Rufinus, *De adulterat. libr. Origenis*.

(34) Hieronymus, in *Ep. ad Galat.*

(35) Rufinus, prolog. in lib. *Recognit.*

(36) Idem, *De adulterat., lib. Orig.*

(37) Eusebius, l. III, c. 38, *H. E.*

(38) Pag. 154.

(39) In decreto.

(40) In Catalog. c. 15.

(41) Refertur autem est hoc opus absurdis nugis, non sine plurimis ex Arii opinione in Filium blasphemis. Photius, cod. cxlii.

(42) Notum tibi facio, Domine, quia Simon Petrus pro pietate pati volens, præsentem vitam finivit. Ep. Clem. ad Jacob., n. 1.

(43) Photius, cod. 113.

(44) Cotelierius, t. I *Patrum apostol., pag. 490.*

(45) Quidam porro alia etiam opera protulæ et copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: puta Petri et Apionis disputationes, quarum apud antiquos nulla omnino exstat mentio; neque enim sincera rectæ fidei ab apostolis traditæ nota illis expressa reperitur. Euseb. l. III, c. 38, *H. E.*

fuisse, quæ sancti Petri cum Apione dialogos complectebantur. Photius tamen opera hæc invicem diversa fuisse existimat (46). Exstant in *Recognitionibus* capita undecim de fato ex opere quodam a Bardesane circa annum 170 conscripto petita. Minime tamen inde consequitur, eum *Recognitionum* auctorem esse, cum ejus errores de duobus principiis pluribus locis ibidem refutentur. Satius vero est existimare, eum qui opus istud conscripserit, eorum partem, quæ Bardesanes de fato dixerit, inseruisse, quod et Eusebius in suis *Præparationis evangelicæ* libris præstitit, ubi eundem locum legimus, quem *Recognitionum* auctor a Bardesane mutuum acceperat.

In quot libros totum opus distributum sit. Quid de illo sentiendum.— Refert auctor tertio *Recognitionum* libro, se decem alios sancti Petri sermonum libros, quos Cæsareæ habuerat, ad sanctum Jacobum misisse. Il vero unquamne in vulgus editi fuerint? ignoramus; hodie autem nullum eorum vestigium superest. *Recognitiones* in decem libros distributæ sunt. Priori inducitur sanctus Clemens rationem narrans, qua sancti Barnabæ prædicationibus ad fidem traductus, atque in ea a sancto Petro institutus fuerit. Alter sancti Petri cum Simone Mago sermonem complectitur. Tertio iidem de natura liberi arbitrii colloquuntur, quo sanctus Petrus potestatem animi nostri esse definit, id, quod libet, agendi. Quartus, quæ a sancto Petro in itinere Tripoli Cæsaream suscepto gesta sunt, edisserit, et plurimos sancti Petri hortationibus ad fidem traductos refert. Quintus paræneticus sermo est, quo sanctus Petrus inscientiam seu ignorantiam peccatorum omnium originem esse, idolorum cultus falsitatem, atque Dei unitatem demonstrat. Sexto baptismi necessitatem probat, explicatque, quomodo ad eum accessurus comparatus esse debeat. Septimo sanctus Clemens varios eventus narrat, qui matri et fratribus suis contigerunt, et quo pacto in eos rursum in Palæstina inciderit. Sequentes duo dialogi sunt, quibus sanctus Petrus, Aquila, Nicetas, et sanctus Clemens seni cuidam, quem sancti Clementis patrem esse postea agnoverunt, ostendunt, fateri nos omnino debere, cuncta divinæ Providentiæ imperio, non casu geri. Decimus ac postremus liber dialogus quoque est inter sanctum Clementem, eundemque senem de boni et mali natura. Ad finem libri de Simone Mago mentio instituitur, atque de ea, quæ ibi fertur, senis hujus in Simonis Magi vultum metamorphosi. Hæc sunt, quæ de decem *Recognitionum* libris hodie exstantibus lectoribus leviter delibanda proposuimus, ut eos inutilia fere scripta legendi

A labore levaremus. Recte de iis pronuntiavit Photius (47) stylum atque eruditionem in iis conspiciam merito esse commendandam; auctorem vero theologiæ, atque ecclesiasticæ doctrinæ admodum peritum non fuisse et fabellarum inventoribus ac censendum.

ARTICULUS III.

DE CLEMENTINIS ET NONNULLIS ALIIS SCRIPTIS SUPPOSITIIS EJUS NOMINE INSCRIPTIS.

Clementinæ sancti Clementis nomen falso præferunt.— Præter decem *Recognitionum* libros exstant sub sancti Clementis nomine novem et decem homiliæ, quæ plerumque Clementinæ appellari solent. Existimat Cotelierius (48) eas alteram fortassis *Recognitionum* editionem esse sancti Petri nomen præferentem; illud sane constat, complura in homiliis istis exstare, quæ in *Recognitionibus* etiam leguntur, easdem fabulas, eosdemque errores utrinque occurrere; eandemque utriusque operis distributionem videri. Stylo sunt valde eleganti, præbetque auctor plurimæ eruditionis specimen; commentitium autem se esse, multis notis prodit.

Epitome sancti Petri vitæ supposititia quoque est.— Est etiam a Cotelerio edita (49) sancti Clementis historia, quæ *Epitome sancti Petri vitæ* inscribitur. Scriptum hoc ad sanctum Jacobum Hierosolymitanum episcopum datum esse fingitur, atque præter res a sancto Petro gestas, sancti Clementis etiam vitæ historiam complectitur. Istud vero nihil nisi *Recognitionum*, Clementinorum, Actorum martyrii sancti Clementis, atque historiæ de Ephraim summa est. Hujus collectionis auctor, qui Metaphrastes (50) esse creditur, ea, quæ in scriptis, unde hæc excerpserit, redundare, aut falsa perniciosaque esse sibi visa sunt, amputavit.

Alia supposititia sancti Clementis nomen præferentia scripta.— Fuit jam a nobis superius adnotatum, *Recognitionum* auctorem affirmare, decem sancti Petri sermonum Cæsareæ habitatorum libros sancto Jacobo a se missos fuisse. Decem illi libri, ut jam semel monuimus, ad nos non pervenerunt; attamen pseudo-Clemens operam dedit, ut quid illis contineretur, penitus non ignoraremus. Ex illis quidam (51) de veri prophetæ notis, atque de legis intellectu agebat. Anastasius (52) Antiochenus laudat præterea sancti Clementis nomine orationem quamdam *de Providentia, atque de justitia Dei*. Inde vero fortasse fragmenta a Cotelerio edita (53) petita sunt, quibus Trinitatis mysterium probe explicatur. Veteres sancti Clementis scripta eorum appellatione non addita sæpe laudarunt, inter cæteros sanctus Basilius (54) pseudo-Dionysius Areopagita, auctor disputationis contra Arium inter opera sancti Athanasii, Anastasius Sinaita, Nice-

(46) Photius, codice cxiii.

(47) Loco citato.

(48) Cotelier., t. I, pag. 607.

(49) Ibid. pag. 635.

(50) Id., ibid.

(51) Lib. I *Recognitionum*, n. 17.

(52) Anast., quæst. 96, pag. 526.

(53) Cotelier., not. ad lib. I *Recognit.*, n. 24; et inter testimonia veterum de Clementin.

(54) Basilius, lib. I *De Spiritu sancto*, cap. 29; Dionys., *De divin. nominibus*, c. 6; Anastasius in *Odego.* cap. 2; Nicephor., t. III *Hist.*, c. 11. Videndus quoque Græc., tom. II *Spicileg.*, pag. 189 et seqq.

phorus Callistus, atque nonnulli alii. De liturgia A sancti Clementis, atque de collectione, quam ab eo institutam ferunt, sancti Petri revelationum, idem ferendum est iudicium.

ARTICULUS IV.

DE ACTIS MARTYRII SANCTI CLEMENTIS.

Acta martyrii sancti Clementis tam admirandis narrationibus tota confata sunt, ut ægre legenti supposititia videri non possint. Constant autem mera miraculorum narratione; quæ licet stylo valde gravi conscripta sit, nativus tamen ille antiquitatis color, qui in genuinis ejus ætatis scriptis conspicuus est, ibidem non spectatur. Refert primum, Sisinnium, quod Theodora uxor Christianam religionem professæ fuisset, valde indignatum, rationem, qua factum hoc ulcisci posset, quævisse; cum vero Theodora B quadam die ad ecclesiam ivisset, Sisinnium quoque eo contendisse, at per aliam portam subisse, cunctaque, quæ in Christianorum mysteriis gerebantur, curiose admodum perlustrasse. Precibus autem a sancto Clemente absolutis et populo Amen respondente Sisinnium curiositatis suæ pœnas dedisse, et lingua, auribusque illico captum fuisse. Eum vero tam celeris ultionis eventu perculsum erroris sui pœnituisse, et cum baptismo corporis, animæ quoque salutem consecutum fuisse. Publium Tarkinianum sacrorum officiorum comitem, cum Christianam religionem tantos in urbe progressus facere cerneret, data regionum præfectis pecunia, auctorem illis fuisse ut in Christianos populum C concitarent. Clementem igitur primum adorti sunt, eum de sacrilegio, de impietate, atque de violatis Augustorum edictis accusantes. Trajanus his omnibus a Mamertino urbis præfecto acceptis sanctum Pontificem in Chersonesum ultra Pontum Euxinum relegavit. Invenit vero ibi ultro duo millia Christianorum jam diu ad cædendi marmoris opus damnatorum. Inter maxima autem horum fidelium incommoda illud erat, quod sexto milliaro aquam humeris suis deportare deberent. Pontifex autem eorum miseratione tactus, cum agni cujusdam ductu, ubi fons esset, cognovisset, eam, ut effoderent, Christianis ostendit. Quibus nequidquam laborantibus sanctus Clemens eum locum ipse levi ictu percussit, et fons illico exsiliit. Ad miraculi D hujus famam tota provincia accurrente, cunctisque ad fidem traductis et baptizatis intra anni spatium septuaginta ecclesiæ constructæ, idola omnia confRACTA, templa circumjacentis regionis diruta, omnesque luci usque ad trecenta milliaria in circuitu concisi fuere. Trajanus vero, ut tantum rei Christianæ progressum sisteret, Clementem anchora ad collum ligata in mare demergi mandavit. At mari usque ad locum, quo Pontificis corpus jacebat, recedente, illud tumulo saxeo in templo quodam marmoreo conditum Christiani invenerunt.

Multi autem disquisitione opus non est, ad hi-

storix hujus falsitatem demonstrandam; cum lector facile percipere possit, tabellam sapere, quæ de Sisinnio referuntur. Quis enim credat ætate illa, qua pagani Christianorum cultui vetando plurimum invigilabant, ecclesias vulgo adeo notas, tantamque eas subeundi licentiam fuisse, ut paganis ipsis aditus ad eas pateret, et Domini ministris nil prohibentibus, quæ in sacrorum mysteriorum celebratione gerebantur, perlustrare valeret? illud quoque verosimile non sit, Trajani ætate præfectum ullum tanta audacia fuisse, qui seditiones in urbe vel contra Christianos excitare auderet. Ad hæc sacrorum officiorum comitis appellatio Publio tributa sancti Clementis ævo cognita adhuc non erat; sed Constantino primum imperante usurpatam fuisse, ex historia discimus. Fidem etiam superat, sanctum Clementem illos, qui ad mortem eum conquirebant, *canes in homines latrantes* vocavisse; quod tamen ab eo pronuntiatum in ejus actis legimus.

Ingens Christianorum in Chersonesum deportatorum numerus sub sancti Clementis adventum argumento etiam est horum actorum falsitatis. Neque enim tempus, quo illuc deportari potuerint, perspicimus. Etenim si sub Domitiano damnatos dicamus, reponi potest, eos altero Trajani anno, quo sanctus Clemens eo relegatus fertur, illic amplius non existisse; cum Nerva Domitiani successor et proximus Trajani decessor (55) omnes a Domitiano relegatos tam Christianos, quam alterius C cujuscunque generis revocaverit, quomodo sancti Joannis exemplo docemur. Sed neque sub Trajani imperii exordium illi damnati fuere, cum is decimo tantum imperii sui anno quæstiones in Christianos habere cœperit, quemadmodum ab Eusebio in Chronico docemur.

Fabulis quoque est annumerandum, quod in acta istis refertur, intra anni unius spatium septuaginta ecclesias in Chersoneso conditas fuisse. Neque enim incio Cæsare construi potuissent. Quod si Trajanus id rescisset, cum Christianis esset iniquior, quod sane acta hæc sincera esse affirmantes fateantur necesse est, eas tanto numero ædificari passus non fuisset. Accedit, compertum non D habere, Christianos ad tertii tantum sæculi initium ecclesias, ad quas palam convenirent, habuisse. Ausidianus præses, qui a Trajano ad Christianæ pietatis augmentum prohibendum in Chersonesum missus fertur, solius sancti Clementis morte contentus non fuisset, sed eum pro sua in deos pietate suoque in Cæsaris jussa obsequio quamplurimos ex rebellibus illis Cæsaris mandatis parere renuentibus, idolorumque cultus hostibus, plectere utique debuisset.

Quod de mirifico illo fonte acta ista memorant, qui ad sancti Clementis preces emanavit, prætereundum nobis esse censemus; singulas enim narra-

tionis hujus partes ac ipsas falsitatis coarguunt. Idem sentiendum est de iis, quæ acta ista addunt, cum discipuli paucis post sancti Clementis martyrium diebus ad locum, quo ille in aquas demersus fuerat, accessissent, tribus scilicet a littore milliaribus mare recessisse, atque eos sancti martyris reliquias tumulo lapideo conditas in marmoreo templo invenisse. Qui enim fieri posset, ut res adeo admirandæ universæ antiquitati ignotæ, atque ab omnibus ecclesiasticæ historiæ scriptoribus altissimo silentio sepultæ fuerint? haud diffitemur quidem, ejus rei in opusculo quodam (56) Ephraim Chersonis episcopo tributo mentionem fieri: verum scriptum illud levioris ponderis esse videtur. Ex ipso enim stylo dignoscimus, illud Græci cujusdam mediæ ævi opus esse. Eundem æque, ac actorum B martyrii sancti Clementis auctorem fabellis delectari inde intelligimus, quod singula ab eo relata a veteri quodam episcopo Constantino appellato, cujus acta a Bollandi edita sunt, falsi redarguantur. Is enim cum circa annum 850 Chersonem profectus esset, incolas diligenter acscitatus est, constaretne sibi, quæ ferebatur, fama, sancti Clementis corpus marmoreo monumento in templo ab angelis condito repertum fuisse, et mare quotannis dies sancto

Clementi sacra ad tria millia passuum recedere? Quibus universi reposuere, hæc sibi hactenus incomperta fuisse (57).

Obscurior præterea, aut potius tanquam apocrypha et commentitia a D. Gregorii M. usque ætate historia hæc habita fuit; cum sancto Eulogio episcopo Alexandrino martyrum acta ab Eusebio Cæsareensi collecta expetenti Pontifex ille doctissimus responderit: « Præter illa, quæ in ejusdem Eusebii libris de Gestis sanctorum martyrum continentur, nulla in Archivo hujus nostræ Ecclesiæ vel in Romanæ urbis bibliothecis esse cognovi, nisi pauca quædam in unius codicis volumine collecta. Nos autem pæne omnium martyrum distinctis per dies singulos passionibus collecta in uno codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnias agimus. Non tamen in eodem volumine, quis, qualiter sit passus indicatur, sed tantummodo nomen, locus, et dies passionis ponitur. » Hæc sane sanctus Gregorius (58) scripturus non fuisset, si acta, quæ hodie sub sancti Clementis nomine exstant, novisset, ubi non dies modo et locus passionis ejus legitur, sed complura alia, quæ circa ejus mortem evenere, singillatim describuntur.

CAPUT V.

DOCTRINA SANCTI CLEMENTIS.

ARTICULUS I.

OBSERVATIONES DOGMATICÆ IN DIVI CLEMENTIS ROMANI EPISTOLAS GENUINAS.

§ I. De sancta Scriptura et traditione.

Ex prima divi Clementis ad Corinthios epistola utilissimum eruimus in favorem sacrarum litterarum testimonium; has siquidem Spiritus sancti oracula vocat: *Diligenter, legitur ibi, inspicite Scripturas, Spiritus sancti vera oracula*: Τὰς ἀληθεῖς ρῆγεις Πνεύματος τοῦ ἁγίου (59). Ait etiam sanctus Pontifex: *Nostis enim, et probe nostis Scripturas sacras, dilecti, et penitus in divina eloquia, Τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, introspectistis. Quid aptius ad SS. Scripturarum cum inspirationem, tum divinitatem comprobendam proferri potest? Non solum autem SS. litterarum divinitatem ex divo Clemente ostendi-*

C mus, sed eundem sanctum pontificem tanquam testem non contemnendum apostolicæ Evangeliorum originis cum viro doctissimo (60) contra Freretum (61) in aciem producimus; in utraque enim sua epistola verbis evangelistarum frequenter utitur. Quinimo ex ipsius scriptis demonstrare possumus contra antiquos et recentiores bibliomachos, non paucos sanctæ Scripturæ libros habere auctoritatem canonicam. Siquidem ait: *Præcipue memores sermonum Domini Jesu, quos locutus est docens mansuetudinem et æquanimitem. Sic enim dixit: « Estote misericordes, ut misericordiam consequamini; dimittite, ut dimittatur vobis (62). »* E libris canonicis ad Evangelia Matthæi ac Lucæ respexit. Et dum dicit capite secundo prioris epistolæ: *Omnes autem humili animo eratis, nullatenus super-*

(56) Tom. I Operum Cotelerii, pag. 845.

(57) Acta sancti Constantini apud Bolland., 9 Martii.

(58) S. Gregor. M., lib. viii Epistol., indictione i, epistola 29, Ad Eulogium Alexandr.

(59) S. Clemens Rom., ep. 1 ad Corinth., cap. 45.

(60) Vincentius Fassinus in libro singulari adversus Freretum De apostolica Evangeliorum origine, Liburni edito 1775, in-4°.

(61) L'Examen critique des apologistes de la religion chrétienne.

(62) D. Clemens, ep. 1 ad Cor., cap. 13: Μάλιστα μνησμένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὕτως ἐλάλησε διδάσκων ἐπιεικῶς καὶ μακροθυμίαν. Οὕτως γὰρ εἶπεν Ὁ Θεὸς, ἵνα ἐλεηθῆτε, ἀφίετε, ἵνα ἀφεθῇ ὑμῖν ὡς ποιεῖτε, οὕτως ποιηθήσεται ὑμῖν ὡς δίδοτε, οὕτως δοθήσεται ὑμῖν ὡς κρίνετε, οὕτως κριθήσεται ὑμῖν ὡς χρηστεύεσθε, οὕτως χρηστευθήσεται ὑμῖν ὡς μέτρω μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν. Conf. Luc. vi, 36, 38; et Matth. vii, 1. Taceo plura alia loca, quæ in secunda Clementis epistola ex evangelistis relata conspiciuntur.

blentes, magis subjecti, quam subicientes, dantes lumbentius, quam accipientes, Acta apostolorum prae oculis habuit (63). Refert insuper integras sententias ac loquendi phrases in D. Pauli, Petri et Jacobi Epistolis obvias. Sic capite 35 epistolae primae ad Corinthios, dum ait: Si secuti fuerimus viam veritatis, abicientes a nobis omnem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, contentiones, malignitates, et fraudes, susurros et obtrectiones, odium Dei, superbiam, et jactantiam, inanem gloriam atque amorem vanitatis (64). Qui enim haec faciunt Deo odiosi sunt; neque solum qui faciunt, sed et qui consentiunt eis. En integras sententias ex Epistola sancti Pauli ad Romanos.

Sic capite 47, in prima sua Epistola, recitat sanctus Pontifex integram fere historiam de dissensione in Ecclesia Corinthiorum exorta temporibus sancti Pauli apostoli, ex Epistola gentium Doctoris prima ad Corinthios perscripta. Sumite Epistolam, ait, beati Pauli apostoli. Quid primum vobis in principio Evangelii scripsit? Profecto in Spiritu ad vos litteras dedit de se ipso et Cepha, et Apollo, quia etiam tum diversa in studia scissi eratis (65).

Eadem in Epistola sanctus Clemens tribus vicibus alludit ad quaedam divi Pauli in secunda ad Corinthios Epistola; primo dum ait: Per hunc (Jesus Christum) in altitudines caelorum oculos defigimus. Per hunc speculabimur expertem labis ac supremum illius vultum (66); secundo dum scribit: Et nos igitur oremus pro eis, qui in aliquod peccatum lapsi sunt, ut detur illis moderatio et humilitas, quo

A non nobis, sed Dei voluntati cadant (67); tertio cum inquit: Laus nostra in Deo sit, et non nobis ipsis (68). Sic sensum verborum divi Pauli ad Colossenses enarrat, capite 21 suae 1 Epistolae sanctus Papa dum scribit: Nisi digne illo viventes bona et beneplacita in conspectu ejus cum concordia fecerimus (69).

Sic phrasin Paulinam ad Thessalonicenses hisce verbis exprimit: Haec omnia igitur ab eo habentes, in omnibus ipsi gratias agere debemus, cui gloria in saecula saeculorum. Amen. Et dum ait: Servetur itaque totum corpus in Christo Jesu (70). Sic binis vicibus alludit (71) ad Epistolam primam divi Pauli ad Timotheum; primo cum ait: Accedamus ergo ad eum in sanctitate animae, castas et impollutas manus elevantes ad illum, diligentes benignum et misericordem Patrem nostrum. Secundo dum dicit: Videamus quid bonum, quid gratum, acceptumque sit apud eum, qui fecit nos (72). Et quando scribit: Veniamus ad gloriosam et venerabilem vocationis nostrae regulam, divi Pauli ad Timotheum Epistolae secundae imitatur expressionem (73). Alibi etiam eadem prorsus verba recitat, quae in Epistola B. Pauli ad Titum habentur (74). Saepissime quoque usurpat sententias, quae cum Epistola Doctoris gentium ad Hebraeos conspirant (75); atque propterea etiam a non paucis Graecis Patribus, ac orientis Ecclesiis ejusdem Epistolae auctor credebatur. De Jacobi Epistola catholica, quam olim Lutherus velut stramineam rejecit, non pauca in rem suam assumpsit sanctus Clemens (76). Tandem utriusque divi Pe-

(63) Clemens Rom., ep. 1, c. 2: Ἦθιον διδόντες ἡ λαμβάνοντες, conf. Act. ix, 35.

(64) D. Clem., c. 35: Καὶ ἀκολουθήσωμεν τῇ δδῶ τῆς ἀληθείας, ἀπορρίψαντες ἀπ' ἐαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἔρις, κακοθείας τε καὶ δόλους, φιθυρισμούς τε καὶ καταλαλίας, θεοσυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενοδοξίαν τε καὶ φιλοξενίαν. Ταῦτα γὰρ οἱ πράσσοντες, στυγητοὶ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσιν· οὐ μόνον δὲ οἱ πράσσοντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς. Collect. Rom. i, 29. Idem, c. 32: Ἐξ αὐτοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα.

(65) Ἀναλάβετε τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ μακαρίου Παύλου τοῦ Ἀποστόλου· τί πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου ἔγραψεν; ἐπ' ἀληθείας πνευματικῶς ἐπέστειλεν ὑμῖν, περὶ αὐτοῦ τε, καὶ Κηφᾶ, καὶ Ἀπολλῶ διὰ τὸ καὶ τότε προσκλήσεις ὑμᾶς ποιηθῆσαι. Coll. I Cor. i, 12. — Idem, c. 48: Καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφιλὲς πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ. Coll. I Cor. x, 24. — Idem, c. 37, longa allusione respicit ad I Cor. xii, 12. — Idem, c. 49: Ἡ ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναισον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σῆμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ. Ἐν ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον ἐστὶ τῷ Θεῷ. Conf. I Cor. xiii, 4, 7. — Idem, c. 24: Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Δεσπότης ἐπιδείκνυται διηνεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἥς τὴν ἀπαρχὴν ἐποίησατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσας. Conf. I Cor. xv, 20.

(66) Idem, c. 36: Διὰ τούτου ἀτενίσωμεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, διὰ τούτου ἐνοπριζόμεθα τὴν ἁμω-

μον καὶ ὑπερτάτην δῶν αὐτοῦ. Coll. II Cor. iii, 18.

(67) Idem, c. 56: Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντόχουμεν περὶ τῶν ἐν τινὶ παραπτώματι ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῇ αὐτοῖς ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶσαι αὐτοὺς μὴ ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Coll. II Cor. viii, 5.

(68) Idem, c. 30: Ὁ ἔπαινος ἡμῶν ἔστω ἐν Θεῷ, καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν. II Cor. x, 17, 18; et Rom. ii, 29.

(69) Idem, c. 21: Ἐάν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονοίας. Coll. Col. i, 10.

(70) Idem, c. 38: Ταῦτα οὖν πάντα ἐξ αὐτοῦ ἔχοντες, ὀφείλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν αὐτῷ ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Coll. I Thess. v, 18. — Idem, c. 38: Σωζέσθω οὖν ἡμῶν Δεσπότης τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Coll. I Thess. v, 23.

(71) Idem, c. 29: Προσέλθωμεν οὖν αὐτῷ ἐν δσιότητι ψυχῆς, ἀγνὰς καὶ ἀμιάντως χεῖρας αἵροντες πρὸς αὐτόν. I Tim. ii, 8.

(72) Idem, c. 7: Βλέπωμεν τί καλόν, καὶ τί τερπνόν, καὶ προσδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Coll. I Tim. v, 4.

(73) Idem, c. 7: Ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἁγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα. Coll. II Tim. i, 9.

(74) Idem, c. 2: Ἐτοιμοὶ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Parati ad omne opus bonum. Coll. Tit. iii, 1.

(75) Vide cap. 2 epist. 1 Clem., c. 7, 9, 12, 17, 23, c. 26 et c. 43, coll. cum cap. viii, v. 12, Epist. ad Hebr. Idem c. xi, v. 7, v. 34, v. 37, cap. iii, v. 2. — S. c. 10, v. 39, c. 1, v. 3, 5, 7, 13. Consule observationes viri clar. Schmidii sup. Epist. D. Pauli ad Hebraeos; proleg. c. 2, pag. 13, 14.

(76) Ἀβραάμ ὁ φίλος προταγορευθεὶς, Abraham

tri Epistolæ sententias non raro imitatur; primæ quidem, cum inquit: *Charitas operit multitudinem peccatorum* (77); et: *Unusquisque subjiciatur proximo suo* (78). Omnes humili autem animo eratis, nullatenus superbientes, magis subjecti, quam subdientes (79). Secundæ vero dum scribit: *Nos pœnitentiam prædicavit; et qui obedierunt, servati sunt* (80). *Propter hospitalitatem et pietatem. Lot e Sodomis salvus evasit, cum tota regio circumjacens igne et sulphure damanata esset. Palam fecit Deus, quod sperantes in se non derelinquit, eos vero, qui in contraria declinant, punitione ac supplicio afficit* (81).

Hæ autem allegationes divi Clementis eo majus habere nobis videntur pondus, quod in prima sua epistola nullum apocryphum opus memoret; locus enim ille capitis vicesimi tertii (*miseri sunt, qui animo sunt duplices*) nequaquam, ut Græbius (82) arbitratus est, e scriptura apocrypha desumptus est, sed, ut bene notavit Gallandius (83), ibidem D. Pontifex alludit ad versum octavum capitis: Epistolæ divi Jacobi, atque ad versus tertium ac quartum capitis in secundæ D. Petri Epistolæ.

In altera quidem sancti Clementis ad Corinthios Epistola duplicem offendunt critici locum ex scripto apocrypho prolatus. Primus sic se habet; ait quippe Dominus in Evangelio: *Si parvum non servastis, quis magnum dabit vobis? dico enim vobis: Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est*¹⁹. Locum autem hunc a sancto Patre velut ex Evangelio descriptum recitat quoque S. Irenæus (84), ubi Græbius conjicit (85), hæc ex Evangelio secundum Ægyptios fuisse deprompta. Sed nobis videtur non nisi allusio ad versus decimum et undecimum capitis xvi Evangelii secundum Lucam. Alter locus, quem etiam doctissimus Lardnerus (86) ex Evangelio Ægyptiorum desumptum censet, consentientibus fere omnibus criticis, in fine hujus epistolæ legitur hoc modo: *Interrogatus enim ipse Dominus a quodam, quando venturum esset regnum*

¹⁹ Luc. xvi, 10.

amicus vocatus. Clem. epist. 1, cap. 10 et 17. Coll. cum Jacob. Epist. c. ii, v. 23. Ταλαίπωροι εἰσιν, οἱ διψυχοὶ, οἱ διστάζοντες τὴν ψυχὴν. *Miseri sunt, qui animo sunt duplices et incerti.* Clem. ep. 1, c. 23. Coll. cum Jac. c. i, v. 8. Θεὸς γὰρ, φησὶν, ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοὺς δὲ δίδωσι χάριν. *Deus enim, inquit, superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Clem. Epist. 1, c. 30. Coll. cum Jac. Ep. c. iv, v. 6, item confer. cap. 50, ep. 1 Clem. cum cap. 2, v. 21 Ep. Jacobi et c. 49 Clem. ep. cum cap. 5, v. 20 Ep. S. Jacobi.

(77) Ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. Clem. Ep. 1, c. 49. Coll. I Pet. iv, 8.

(78) Idem, c. 38: Ὑποτασσέσθω ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ. Coll. I Pet. v, 5.

(79) Idem, c. 2: Πάντες τε ἐταπεινωθῆτε, μηδὲν ἀλαζονεύμενοι, ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες. Coll. I Pet. v, 8.

(80) Id. c. 7: Νῦν ἐκήρυξεν μετάνοιαν καὶ οἱ ὑπακούσαντες ἐσώθησαν. Coll. II Pet. ii, 8.

(81) Id. c. 11, Διὰ φιλοξενίαν καὶ εὐσέβειαν ᾧ τὸ ἐσώθη ἐκ Σοδὼμων, τῆς περιχώρου πάσης χρηστεύσης

A ejus, dixit: *Cum duo erant unum, et quod fors, ut quod intus, et masculum cum semina, neque mas, neque femina.* Verum non video, qui fieri possit, ut propterea hujus sancti pontificis testimonium quoad genuina sanctorum apostolorum scripta repudiandum sit omnino.

Historiam etiam Judith divus Clemens suæ insequit epistolæ numero seu capite quinquagesimo quinto; cumque eidem statim subjungat facta Estheris, non inverosimili consequentia exinde deducitur, eum tanti aestimasse librum *Judith*, quanti librum *Estheris*. Verum librum *Esther* ex divinarum Scripturarum albo excludere nunc nemo Christianorum, excepto solo hypercritico Semlero (87), audent; eumque ceu divinum librum a nascente jam Ecclesia agnitum fuisse, omnes fere uno ore profitentur eruditi: cur non quoque librum *Judith* a divo Clemente inter sacras Scripturas relatum fuisse concludere possimus?

Est præter hucusque adnotata allus sanctorum præcipue ævi apostolici Patrum usus in illustrando, confirmandoque textu sacro, cujus rei jam specimina quædam damus. Modos loquendi e sacris libris ductos divus Clemens, alios inter plures, sequentes usurpavit: primo a Clemente nostro κανόνα (88) de finibus muneris et provinciæ dici, clarum est per phrasin, idque habet ex II Corinth. c. i, v. 13: Μη παρεκβαίνων ὡρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα. *Non transgrediens præscriptam muneris sui regulam.* Secundo explicat sequentibus verbis sententiam Pauli ad Philippenses c. ii, v. 6 et 7: Τησοῦς οὐκ ἦλθεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας, οὐδὲ ὑπερηφανίας, καὶ περ δυνάμενος, ἀλλὰ ταπεινωθῶν (89). Cyrill. Hieros. Cat. ii, p. m. 222 extr.: Τί ἐστὶν ἕτερον γινώσκον τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ; I Cor. ii, 10; unde patet, in verbo ἐρευνᾶν nullam emphasis esse ab eo quaesitam, quæ nec ibi est: pro eoque Clemens (90): Ἐγκύπτειν, ἐγκυφότες εἰς τὰ βάθη τῆς θείας τῆς γνώσεως, unde et patet, τὰ

διὰ πυρὸς καὶ θαλάσσης πρόβηλον ποιήσας ὁ Δεσπότης, ὅτι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν οὐκ ἐγκυφάσει, τοὺς δὲ ὑπεροκλινεῖς ὑπάρχοντας εἰς κόλασιν, καὶ αἰχισμὸν τίθησι. Coll. II Pet. ii, 6, 9 et Judæ 7.

(82) *Spicileg. SS. Patrum*, tom. I, p. 268.

(83) *Biblioth. SS. Patr.*, tom. I, in hunc locum.

(84) Similiter Dominus dixit ingratis in eum existentibus: Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis? S. Irenæus, lib. ii, cap. 64.

(85) Græbius, *Spicileg. SS. Patrum*, tom. I, pag. 35.

(86) In der Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte, part. ii, tom. I, pag. 74.

(87) *Libro de canone*, parte ii, pag. 561 et seq.

(88) Clemens Rom., epistola 1, c. 41.

(89) *Jesus Christus non venit in jactantia arrogantia, neque superbia, etiam si potens sit; sed in humilitate.* Clem. ep. I, c. 16.

(90) In divinæ cognitionis profunda introsipientes. Idem, ep. I, cap. 40.

πάθη τῆς θελας accepta esse de Evangelio, In quo est μυστήριον Θεοῦ, arcana olim voluntas Dei de salute hominum; bene idem sanctus Cyrillus Catechesi xvi, pag. 429, συγχρίνεται pro interpretari ex I Corinth. cap. ii, v. 13. Curiosus atque studiosus lector, qui plura hac de materia desiderat, consulat v. cl. Fromanni observationes ad Novum Testamentum e Clemente Romano.

De traditione. Controversiæ non sola Scriptura duce, sed et per traditionem decidendæ. — Sanctus Clemens Romanus in prima sua ad Corinthios epistola ad controversias in Corinthiorum Ecclesia excitatas dijudicandas, finiendasque non divinarum solum Scripturarum, verum traditionis etiam utitur auctoritate. Vult enim Corinthiis ad ea suis in disceptationibus esse respiciendum, quæ post Jesum Christum usque ad eam diem in Ecclesia tradita et servata fuerant. Apostoli nobis, inquit (91), evangelizarunt a Domino Jesu Christo missi, Jesus Christus a Deo..... Et apostoli nostri cognoverunt per D. N. J. Christum, quod futura esset contentio de nomina episcopatus; ob eam ergo causam constituerunt supradictos (scilicet episcopos et diaconos) et deinceps futura successionis regulam tradiderunt.

§ II. De SS. Trinitatis mysterio, Filio Dei Jesu Christo, ejusque gratia.

De Trinitate. — In fragmento vii divi Clementis ex Basilio Lib. de Spiritu sancto c. 29, quod Coutantius, Gallandius ac Grabius epistolis sancti hujus pontificis adjungunt, expressa habetur trium divinarum Personarum a sancto Clemente professio (92). Nonnulli viri eruditi insuper arbitrantur referente Coutantio (93) a sancto Clemente specialem de Spiritu sancto habitum fuisse sermonem, idque fragmento viii, in quo de Spiritu sancto disseritur, confirmant; sed rem non evincunt; cum etiam in epistolis de Spiritu sancto hæc disserere licuerit, ac certum sit mutilas esse epistolas ad Corinthios. In laudato hoc fragmento viii, perspicue sanctus hic papa tradit doctrinam de Spiritu sancto (94).

Divinitas Dei Filii Jesu Christi. — Attenta consi-

⁹¹ Act. xx, 28. ⁹² Gal. iii, 1.

(91) Clem. Rom., i, cap. 44.

(92) « Sed et antiquior Clemens: Vivit, Deus, Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus. Nemo non videt Dei nomine Personam Patris intelligi. Id enim antiquis moris esse nullus ignorat, nisi qui in ipsorum scriptis peregrinus est, ut cum Deum simpliciter sine adjuncto in Scripturis legunt, vel ipsi enuntiant, Patrem hoc nomine expressum interpretentur, atque ipsi expriment.

(93) Apud Mansi, t. I Concil., col. 234, in nota 2.

(94) Beatus vir (inquit sanctus Clemens) qui cognoscit Patria donum per processionem sanctissimi Spiritus. Beatus vir, qui agnoscit et comprehendit Spiritum sanctum esse donum illius. ab eo in figura columbae traditum, etc., etc.

(95) Epistola i, cap. 2.

(96) Haud me latet in eo Clementino loco Junium

deratione dignæ sunt sententiæ quas circa divinitatem Jesu Christi in utraque epistola divi Clementis habemus. Omnes autem, ait sanctus Clemens (95), humili animo eratis.... Dei viatico contenti,... et accurate attendentes sermonibus ejus..... Passiones illius (Dei) præ oculis vestris erant: Τα παθήματα αὐτοῦ (Θεοῦ) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν (96). Hoc in loco divus Clemens passionem Christi passionem Dei appellat, sic nempe ab apostolo Paulo institutus, cujus erat συνεργός (cooperator), qui eodem plane sensu Christi Ecclesiam appellavit ⁹⁷: Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἣν περιποίησατο διὰ τοῦ ἰδίου αἱματος. — Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. Nec dubito, quin hisce verbis: Καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν, repperit sanctus Pater ad illud ejusdem Apostoli, Galatas ita objurgantis ⁹⁸: Οἱ ἄνθρωποι Γαλατᾶν.... ante quorum oculos Christus præscriptus est, in vobis crucifixus. Nimirum Clemens, ut aesolet, Paulum imitatus, in memoriam redegit Corinthiis, quomodo ante motum in eorum Ecclesia nuper exortos, omni virtutum genere florent, atque Dei passiones semper ante oculos ipsis obversarentur.

Dua in Christo naturæ; una divina, altera humana; et una Persona. — Divinæ igitur naturæ maiestatem cum carnis humilitate, crucisque ignominia hoc loco conjungit sanctus Pater; duas item naturas agnoscit in Christo: unam Verbi Personam, quæ carne passa est, ac Dei passiones Ecclesiæ Corinthiæ proponit velut longe maximum mysterium, unde vitæ sanctioris præcepta institutaque omnia deducantur. Ex quibus ergo liquido patet, non solum quid sanctus Clemens, sed etiam quid Romani, quid Corinthii, quid demum cæteri Christiani sæculo i apostolico de Deo in carne passo senserint, atque crediderint. Quæ quidem non solum contra Arianismum ac hæresin Nestorianam multum valent, sed etiam valde contra Socinianos urget vir doctus noster Maranus (97): idemque argumentum jam pridem pluribus fuerat persecutus Grabius (98) qui aliorum sancti Patris nostri locorum parallelismo instituto, hunc ipsum, de quo agimus, strenue vindicavit, atque Christi Deitatis

D conjectasse pro παθήματα legendum forte μυστήματα. Sed plane respuendum cum Grabio, Wottono aliisque viris doctis inane commentum, quod textum citra ullam necessitatem, neque ullius mss. codicis auctoritate sollicitare comperitur. Et jure quidem: etenim nonne demum apte coherent omnia, si verba Dei mentis attentioni, ejusque passiones cordis oculis proponantur? quod ubi diligenter attendo, mirari subit, cl. Fleurius in sua *Historia ecclesiastica*, tom. I, pag. 277, edit. Lat. in-8° vitiosam Junii conjecturam sequi maluisse, quam sinceram textus lectionem, qui Gallice non *passiones*, sed *doctrinam* reddiderit.

(97) *Divinitas D. N. J. Christi manifest.*, lib. iv, cap. 3, p. 377.

(98) In adnotat. ad Bulli defens. f. d. Nic., pag. 60.

hostibus fidei obiecti (99). In secunda epistola (100) auctor iste nos docet, ut sentiamus de Jesu Christo tanquam de Deo, et tanquam de iudice vivorum et mortuorum: *Fratres*, ait ipse initio illius epistolæ, *ita sentire nos oportet de Jesu Christo tanquam de Deo* (ὡς περὶ Θεοῦ), *tanquam de iudice vivorum et mortuorum*; — et numero 36, ep. 1 aperte dicit Jesum Christum a Deo esse secundum carnem: Ἐξ αὐτοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα.

Nescio an elarius possit quis de divinitate Jesu Christi testimonium proferre. Expresse alibi declarat, Jesum Christum spiritum fuisse, priusquam caro fieret: *Jesus Christus* (1) *Dominus*,... cum primum esset spiritus caro factus est (2). Ex quo deducitur adversus quosdam nostrorum temporum Arianos, Filium Dei exstitisse ante suam incarnationem.

Beneficia Verbi incarnati circa homines. — Nihil movendis animis aptius dici potest iis, quæ tradit sanctus Clemens in utraque epistola circa beneficia, quæ pro hominibus ex incarnatione Verbi sunt consecuta. Ait enim in prima, nos in Jesu Christo salutare nostrum adinvenisse; ipsum esse oblationum nostrarum supremum Pontificem; infirmitatis nostræ esse patronum et auxiliatorem (3). Per hunc, pergit sanctus iste pontifex, in cælorum altitudines oculos defigimus; per hunc immaculatum et supremum illius vultum speculabimur; per hunc oculi cordis nostri aperti sunt; per hunc insipiens et obscurata mens nostra in admirabilem ejus lucem repullulat; per hunc voluit Dominus, ut immortalē cognitionem gustaremus. Qui cum sit (addit insuper) splendor majestatis ejus, tanto major est angelis, quanto excellentius nomen sortitus est. Quod quasi de verbo ad verbum ex Epistola ad Hebræos excerptum est, in qua Apostolus iisdem ferme verbis elogium Jesu Christi efformat. Hinc Eusebius (4) advertit, in prima hac sancti Clementis epistola haberi nonnullas sententias Epistolæ divi Pauli ad Hebræos et quandoque etiam expositas iisdem verbis, quibus utitur Apostolus: quod quidem ostendit, pergit Eusebius, Epistolam ad Hebræos nequaquam esse opus recens, et jure meritoque aliis istius apostoli epistolis adjungi.

In secunda epistola non minus urget ingentes utilitates incarnationis. Vetat primo loco humilia

A sentire de nostra salute, et de illo, qui hujus salutis est auctor. Docet insuper nos peccare, si nescimus unde et quomodo vocati sumus, et a quo, et in quem locum; et quanta sustinuit Jesus Christus pati propter nos. En maxima beneficia, quæ a divino hoc Salvatore, ut tradit sanctus Clemens, recepimus! *Lucem nobis largitus est: tanquam pater filios nos appellavit; per eantes nos servavit. Misertus est nos, et visceribus commotus, salvos fecit, cum in nobis multum errorem ac interitum spectasset; nec habere nos ullam spem salutis, nisi eam, quæ ab ipso.* Vocavit enim nos, qui non eramus, et voluit, a nihilo esse nos. Hic aperte tradit Clemens, quod Augustinus postea frequens docuit, vocatos nos a Deo, cum nulla in nobis merita, imo et multa demerita conspexisset.

Miseria hominis ante incarnationem. — Verba hæc mirifice ostendunt maximam hominis miseriam ante incarnationem, extremamque, qua detinebatur, necessitatem medicinalis gratiæ Salvatoris (5); tradit etiam paulo inferius, gentiles ante incarnationem Jesu Christi ita mente captos fuisse, ut adorarent lapides, lignum, aurum, argentum, atque æs, opera hominum; insuper quod tota eorum vita nil aliud erat quam mors: et tenebris, et caligine obvolvebantur; quod Ecclesia paucis constabat fidelibus, ac populo circumdabatur ingrato, et beneficiorum Dei immemori. Quæ quidem de idolorum cultoribus intelligenda sunt; quippe ante incarnationem ad Ecclesiam non spectabant, et Deum ignorabant. Quod dixit (Scriptura), ait Pater iste (6), lætare, quæ non paris, nos dixit: *Sterilis quippe erat Ecclesia nostra, antequam dati essent liberi.* Igitur inferri nequit, ante incarnationem neminem justum adfuisse. Sic et Christus, egregie concludit ipse, *voluit servare pereuntia, et multos servavit, dum venit, dumque nos jam pereuntes vocavit* (7).

Animadvertere hic oportet cum nostro pio auctore, debere nos veros, germanosque grati animi sensus erga Salvatorem enutrire. *Confitebimur quidem illum faciendo, quæ dicit, et mandata illius non spernendo; nec solum labiis cum honorando, sed ex toto corde, ex tota mente.* Non modo igitur, ait sanctus hic pontifex (8), ipsum vocemus Dominum, id enim non salvabit nos; sed in operibus ipsum confiteamur; in diligendo alii alios, in non adulterando,

(99) Notandum hic obiter gravissimo in errore versari Photium, dum asserere non erubescit, in sancto Clemente nihil adinveniri ad Salvatoris divinitatem comprobendam. Ita sane nunquam locutus fuisset, si verba attendisset, modo a nobis allata, in quibus sanctus Pontifex tanquam certum ratumque constituit, in Jesu Christo una simul cum humanitate divinitatem inhabitare.

(100) Epistola 2, cap. 1.

(1) Ibid., cap. 9.

(2) Hoc est, cum esset Deus. Spiritus enim vocabulum sæpe apud antiquos divinam naturam sonare præfatione generali in novissimam operum S. Hilarii Pictavi. editionem num. 62 et 63 pluribus exemplis demonstratum est a Constantio nostro; unde illud Augustini epist. 140, n. 11, ad Clementis men-

tem magis accommodatum exscribimus: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis; reddite vicem, et efficimini Spiritus et habitate in illo: quasi diceret, Verbum cum esset spiritus, seu Deus, caro factum est, naturam suscipiendo humanam; reddite vicem, et qui caro estis, efficimini quodam modo Spiritus ac Deus, naturam induendo divinam, et habitate in Deo.]*

(5) Salutare nostrum invenimus Jesum Christum, Pontificem oblationum nostrarum, infirmitatis nostræ patronum et auxiliatorem. Epist. 1 Clem., cap. 36.

(4) Lib. III Hist. eccles., cap. 38.

(5) Epist. 2, cap. 1.

(6) Epist. 2, cap. 2.

(7) Clem. Rom., ep. 2, cap. 2.

(8) Idem, ibid., cap. 5.

neque obstrictando invicem, neque æmulando; sed vivendo in continentia, misericordia, et bonitate, etc. (9) Hæc agendo acceptorum beneficiorum memores erimus vere, sicuti Christianos debet.

Jesus Christus non fuit homo phantasticus, sed verus, quamvis non purus. — In prima sua epistola sanctus Clemens Jesu Christo carnem, sanguinem, et animam manifeste attribuit. In charitate, inquit (10), *assumpsit nos Dominus Deus noster ex voluntate Dei, sanguinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra, et animam pro animabus nostris.*

Christus pro omnibus mortuus. — Sanguinem Christi pro totius mundi salute effusum esse, quin ab hac gratia mortalium ullus excipiat, sanctus hic pontifex diserte affirmat (11): *Fixis oculis, respiciamus in sanguinem Christi, cernamusque, quam pretiosus sit ejus sanguis, qui propter nostram salutem effusus toti mundo pœnitentia gratiam attulit.*

Jesus Christus judex vivorum et mortuorum. Aternitas suppliciorum et præmiorum. Meritum et necessitas bonarum actionum. — Sanctus Clemens Jesum Christum appellat quoque judicem vivorum et mortuorum (12), item pœnarum aternitatem clarissimo testimonio affirmat, dum ad Corinthios scribit (13): *Facientes enim Christi voluntatem, requiem inveniemus. Sin minus: nihil nos ab æterno supplicio eripiet, si mandata illius contemnamus;... quid vobis videtur? qui incorruptionis certamen corruerit, quid patietur? De iis enim, qui sigillum non servaverunt, ait: Vermis eorum non exstinguetur.* Itaque fratres mei, alibi scribit (14), omnino ne vacillemus, sed sperantes sustineamus, ut et mercedem reportemus. Fidelis enim est, qui pollicitus est, se unicuique retributurum operum retributiones. Si ergo fecerimus justitiam coram Deo, in regnum ingrediemur, et accipiemus promissiones, quas: auris non audivit, nec oculus vidit, quæque in cor hominis non ascenderunt.

Verba faciens sanctus Clemens de gratis quas veteres patriarchæ consecuti sunt, aperte docet, has omnes Deum gratis largitum fuisse, et horum virorum meritis, ac bonis operibus tribui non posse. It ergo omnes, ait ille (15), *gloriam et amplitudinem consecuti sunt, non per se ipsos, aut opera sua, aut justas actiones, quas fecerunt, sed per voluntatem ejus.* Ex quibus præmissis hanc infert illationem (16): *Et nos igitur ex voluntate illius, scil. Dei, in Christo Jesu vocati, non per nosmetipsos justii efficiamur; neque per sapientiam nostram, aut intelligentiam, aut pietatem, aut opera, quæ in cordis sanctitate operati sumus; sed per fidem, per*

quam cunctos, qui unquam justii fuerunt, justificavit. Sanctus Pater tradit hic conjunctim egregias tres veritates; primo nostram vocationem ad fidem esse gratuitam ex parte Dei, cum sit effectus bonæ voluntatis suæ, ac misericordiæ erga nos: Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματος αὐτοῦ κληθέντες.

Secundo omnes conatus humanos, et ipsa etiam pietatis opera, si in se ipsis spectentur, et sejuncta a fide, per quam vivificantur, nequaquam sufficere ad justificationem promerendam: Οὐ δὲ ταυτῶν δικαιοῦμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ συνέσεως, ἢ εὐσεβείας, ἢ ἔργων ὧν κατειργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας.

Tertio per fidem nos justos effici, et fidem hanc omni tempore ad salutem necessariam fuisse; quippe per hanc Deus justificavit cunctos qui unquam justii fuerunt: Ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοῦ ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ θεὸς ἐδικαίωσεν.

Fatendum nihilominus est, in allato textu nonnulla verba haberi, quæ possent lectorem morari, nisi perfecte calleat vera sancti Clementis principia. Hæc autem verba haud ita perspicua sunt, quæ sequuntur: *Opera, quæ in cordis sanctitate (ἐν ὁσιότητι τῆς καρδίας) operati sumus!* Ex quibus inferre quis potest, sanctum hunc pontificem rejicere meritum bonorum operum. Immerito autem hanc illationem quis inferret; et hoc esset recedere a mente sancti Pontificis, qui non in uno loco et meritum et necessitatem bonorum operum fatetur. Quid igitur faciemus, fratres? sanctus ait ille post allata superius verba (17): *cessabimus a bonis operibus, et charitatem derelinquemus? Neutiquam hoc a nobis fieri permittat Dominus; sed cum diligentia et alacritate festinemus omne opus perficere.... videamus, quod in bonis operibus ornati fuerint omnes justii. Et ipse ergo Dominus, cum se operibus decorasset, gavisus est. Habentes itaque hoc exemplar, impigre ad voluntatem ejus accedamus; ex totis viribus nostris operemur opus justitiæ.* Et paucis interjectis, sic concludit (18): *Oportet ergo nos ad bonum faciendum prompto animo esse: ex hoc enim omnia constant.* Sufficiant hæc, ut omnibus innotescat, quid sanctus Clemens senserit de merito et necessitate bonorum operum. Cæterum quando dicit, nos per bona opera non venire ad justificationem, id unice intendit, bona pietatis opera in se ipsis accepta, et fidei spiritu destituta, sicuti superius diximus, operari non posse nostram justificationem, et ex sola fide, qua opera nostra vivificantur, effectum hunc posse exspectari. Hoc pacto sanctus Pontifex satis superque comprobatur excellentiam, et efficaciam fidei Christianæ.

⁹ Isai. LXVI. 24. ¹⁰ Isai. LXIV. 4; et I Cor. III. 9.

(9) Clem. Rom., epist. 2, cap. 4.

(10) Idem, ep. 1, cap. 49.

(11) Idem, ibid., cap. 7.

(12) Epist. 2, cap. 1.

(13) Ibid., cap. 6 et 7.

(14) Epist. 2, cap. 11.

(15) Epist. 4, cap. 32.

(16) Ibid.

(17) Ibid., cap. 33.

(18) Ibid., cap. 34.

§ III. De resurrectione.

Resurrectio carnis. — De resurrectione corporum expressis terminis loquitur sanctus Clemens. Ut possimus facile veritati huic fidem præstare, utitur sanctus hic pontifex in epistola prima aliquibus similitudinibus, quæ humiles sunt, et minus peritorum captum non superant. Primo id probat ex ipsa resurrectione Salvatoris, ac dicit Jesum Christum ostendisse nobis in sua resurrectione primitias resurrectionis nostræ. Secundo probat hoc ducta paritate a nocte et die sibi invicem succedentibus (19); tertio ex quotidiana experientia, qua conspicimus arida, et nuda semina in terram jacta, magna providentiæ Domini virtute exsurgere, ac fructum proferre.

Fabulosa historia phœnicis. — Quarto ex fabulosa historia phœnicis (20). In orientalibus locis, scilicet in Arabia, tradit sanctus Clemens, est avis ista, quæ vocatur phœnix, quæ singularis et unigena existens annos vivit quingentos. Cum jam morte dissolvenda est, loculum sibi conficit e thure, myrrha et reliquis aromatibus, quem loculum completo tempore ingreditur et obit. Ex carne ejus putrefacta vermis nascitur quidam, qui animalis defuncti humore nutritus plumescit, et alia phœnix omnium oculis apparet. Nonnullas alias miras circumstantias recitat de phœnice sanctus Clemens, quæ sicuti modo allatæ commentitiæ sunt. Erravit ergo Pontifex, dum hujusmodi historiæ plenam fidem adhibuit; cæterum erravit cum plerisque spectatissimis auctoribus vetustis, Christianis æque ac gentilibus (21).

Quinto tandem sanctus Pontifex probat resurrectionem mortuorum his Scripturæ locis, in quibus sermo est de hac veritate, hisque utitur aptissime ad fidem et spem super hunc articulum in nobis excitandum. Deus, qui ne mentiamur præcepit, egregie ait ille (22), multo magis non mentitur. Nihil quippe Deo impossibile, præterquam mentiri. Exsuscitatur itaque in nobis fides ejus, concludit ipse, et cogitemus quod omnia ipsi propinqua sint. In verbo magnificentiæ suæ constituit omnia, et in verbo potest illa evertere. Cum voluit, atque ut voluit, omnia condidit (23): neque quidquam ab eo decretum præteribit: universa coram ipso sunt, nihilque consilium ejus latet. Hac doctrina, veritas de qua agimus, mea opinione evidentissime comprobata est. Impossibile est hujus argumenti vim non sentire; Deus in Scripturis suis corporum resurrectionem spondet; sed Deus mentiri nequit, quia ipse Veritas est ex una parte; ex

A altera vero omnipotens est, ut quæ promisit, adimpleat: ergo absque ulla controversia corpora nostra resurgent. Argumentum hoc, dicam iterum, cujusque increduli pervicaciam expugnat.

In propria carne mortui resurgent. — In secunda vero (24) epistola expresse asserit, quod in propria carne nostra resurgemus, proprio nostro corpore honorum operum mercedem recipiemus. *Nos in hac carne, ἐν ταύτῃ τῇ σαρκί, mercedem recipiemus.* Summa in parvo hæc textu præcisio reperitur, et nulli tergiversationi locus remanet.

§ IV. De hierarchia ecclesiastica.

Plurima haud levis momenti tradit velustus hic Pater circa ecclesiasticum ordinem. Primo vult omnia in Ecclesia ordinate fieri. Cuncta, inquit ille (25), ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere: statutis temporibus oblationes et officia perfici, neque temere vel inordinate fieri præcepit, sed præfixis temporibus et horis: ubi etiam et a quibus celebrari vult, ipse sua excellentissima voluntate definivit, ut pure et sancte omnia facta in beneplacito, accepta essent voluntati ejus. Semper igitur in Ecclesia pro celebratione divini sacrificii assignata fuerunt loca, tempora ac personæ.

Magis autem instat, quoad ecclesiasticam subordinationem: Summo quippe sacerdoti, ait ille (26), sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locus proprius assignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt; homo laicus, λαϊκὸς ἀνθρώπος, præceptis laicis constringitur. Ex quibus concludit (27): Unusquisque vestrum, fratres, in statu suo gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgrediens præscriptam muneris sui regulam, in honestate. Consideremus eos, habet ipse alibi (28), qui sub ducibus nostris merent, quam ordinate, quam strenue, quam submissæ imperata exequantur. Non omnes sunt præfecti, neque tribuni, neque centuriones, neque quinquaginta militum præfecti, neque consequentium graduum; sed unusquisque in suo ordine ab imperatore et ducibus mandata peragit. Hinc conijcimus qualis esset primis Ecclesiæ temporibus subordinatio, in ministerio et ecclesiasticis dignitatibus; episcopi scilicet eminebant super simplices sacerdotes, sacerdotes vero super diaconos, et generatim clerici super laicos.

Missio apostolorum et episcoporum, qui in illorum locum successi sunt. — Quoniam de ecclesiastico ordine loquimur, id in medium asferre possumus, quod docet sanctus Clemens circa missionem apo-

(19) Dies et nox nobis resurrectionem declarant: cubat nox? exsurgit dies; dies abit? nox advenit. Videamus fruges: seminatio grani quomodo fiat. Exiit seminator, et jecit semen in terram, jactisque seminibus, quæ arida et nuda ceciderunt in terram, dissolvuntur; deinde ea ex dissolutione, magna Domini providentiæ potestas resuscitat; atque ex uno fructum pluribus auctum profert. Epist. 1, cap. 24.

(20) Ibid., cap. 25.

(21) Tillemont, tom. II, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique*, pag. 417, observat, S. Cyrillum

Hierosolymitanum inter cæteros hoc usum fuisse divi Clementis loco; absque eo, quod illum erroris insimulet: quod quidem peregit in sua Cathes. 18.

(22) Epist. 1 Clement. cap. 27.

(23) Quando vult et quomodo vult, omnia faciat.

(24) Epist. 2, cap. 9.

(25) Epist. 1, cap. 40.

(26) Ibid.

(27) Ibid., cap. 41.

(28) Ibid., cap. 37.

stolorum et episcoporum, qui ipsos sunt subsecuti. A proprio corpore seditionem facimus, eoque vesania devenimus, ut alios aliorum membra esse obliviscamur? Recordamini verborum Domini nostri Jesu; dixit enim: «Vae homini illi per quem scandalum venit»²⁹ I bonum erat ei, si natus non fuisset³⁰, quam ut unum ex electis meis scandalizaret: melius erat ut ei mola circumponeretur et in mare demergeretur, quam ut unum de pusillis meis scandalizaret³¹. » Schisma vestrum multos pervertit; multos in animi defectionem, omnes nos in tristitiam conjecit (32). Turpia sunt, dilecti, prosequitur sanctus Clemens, ac valde turpia, et Christiana conversatione indigna, audiri firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit, sed ad eos quoque qui a nobis alieni sunt animo et sententia, adeo ut propter vestram insipientiam etiam blasphemiae et convicia nomini Domini inferantur. «Vobis autem periculum creatur, occasione hisce blasphemias praebendo. » Haec est imago quam de schismate, et de malis quae inde consequuntur, sanctus iste pontifex depingit. Videamus modo quænam remedia Corinthiis præscribat ut a spiritali hac contagione liberentur.

Paucis interjectis de injustis honorum pastorum depositionibus addit sanctus Pontifex, quod apostoli cognoscentes per Dominum nostrum Jesum Christum, quod temporis decursu esset contentio de nomine episcopatus; ob eam causam accepta perfecta cognitione successores sibi constituerunt, et deinceps futuræ successionis regulam tradiderunt (30) ut cum illi decederent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exiperent (31). Constitutos itaque ab illis (prosequitur sanctus Pontifex) vel deinceps ab aliis viris eximii, consentiente ac comprobante universa Ecclesia; qui inculpate ovili Christi ministraverunt cum humilitate, quiete, nec illiberaliter, quique longo tempore ab omnibus testimonium præclarum reportarunt, hos putamus officio injuste dejici: neque enim leve erit peccatum, si eos qui citra querelam et sancte offerunt dona, episcopatu privaverimus. Habes modo quæ in sancto Clemente memoratu mihi visa fuerunt digna, quoad ordinem sive ecclesiasticam hierarchiam.

Instructio adversus schismaticos. — Antequam ad morum veritates, quas tradit sanctus Clemens, gradum faciamus, nonnulla, quæ schisma respiciunt, sunt hic asserenda. *Ut quid*, scribit ille ad Corinthios³², inter nos sunt contentiones, iræ, dissensiones, schismata et bellum? nonne unum Deum habemus et unum Christum? atque unus est Spiritus gratiæ, qui effusus est super nos (en explicita confessio SS. Trinitatis, et trium in una natura distinctarum Personarum fides) et una vocatio in Christo? cur deducimus et distrahimus membra Christi, et contra

devenimus, ut alios aliorum membra esse obliviscamur? Recordamini verborum Domini nostri Jesu; dixit enim: «Vae homini illi per quem scandalum venit»²⁹ I bonum erat ei, si natus non fuisset³⁰, quam ut unum ex electis meis scandalizaret: melius erat ut ei mola circumponeretur et in mare demergeretur, quam ut unum de pusillis meis scandalizaret³¹. » Schisma vestrum multos pervertit; multos in animi defectionem, omnes nos in tristitiam conjecit (32). Turpia sunt, dilecti, prosequitur sanctus Clemens, ac valde turpia, et Christiana conversatione indigna, audiri firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit, sed ad eos quoque qui a nobis alieni sunt animo et sententia, adeo ut propter vestram insipientiam etiam blasphemiae et convicia nomini Domini inferantur. «Vobis autem periculum creatur, occasione hisce blasphemias praebendo. » Haec est imago quam de schismate, et de malis quæ inde consequuntur, sanctus iste pontifex depingit. Videamus modo quænam remedia Corinthiis præscribat ut a spiritali hac contagione liberentur.

Remedia contra schisma. Hortatur illos, ut Domino laedant et plangent, orantes eum, ut propitius factus reconcilietur illis, atque in decoram et castam fraterni amoris viam illos reducat (33). Vult igitur ut humiles se ipsos præbeant non solum Deo, sed et toti terrarum orbi, ut publicam utilitatem peculiaribus eorum commodis præferant, ac charitatem diligant, divinam scilicet virtutem illam, quæ essentialiter est inimica schismati. Vos igitur, dicit insuper, qui seditionis fundamenta jecistis, subditi estote presbyteris, et in poenitentiam corrigimini, flectentes genua cordis vestri; discite subjici, deponentes arrogantem et superbam linguæ vestræ jactantiam; melius siquidem vobis est, in ovili Christi parvos, et probatos inveniri, quam altum sapientes e spe illius dejici. Utinam gravis hæc veritas vim haberet super illorum animum, qui se ab Ecclesia separant! Cæterum ex hisce eruitur, schismaticos ab Ecclesiæ corpore esse divisos, omni adempta salutis spe, quandiu in damabili hac divisione perstiterint.

§ V. *De poenitentia atque observatione mandatorum. De confessione peccatorum ac eorumdem remissione.*

Poenitentiae agendæ et confessionis peccatorum faciendæ quoque mentionem habet D. Clemens, non uno quidem, sed pluribus locis, potissimum autem numeris 51 et 52 ep. 1 (34), hancque confessionem Dominum Deum exigere probat ex adductis quibus-

²⁹ I Cor. xii, 20. ³⁰ Matth. xviii, 7. ³¹ Matth. xxvi, 24. ³² Luc. xvi, 2.

(29) Ibid., cap. 42.

(30) Ibid., cap. 44.

(31) Videtur hic S. Clemens innuere ab apostolis ipsis traditam fuisse eam successionis in episcopatu normam, quæ prioribus sæculis servabatur, ut scilicet per clerum fieret electio presentibus ejusdem provinciae episcopis, qui, populo consentiente, illam confirmarent, et electum metropolitanus consecra-

ret. Id tamen non officit, quo minus lapsu temporum mutari hæc norma potuerit: cum ea quæ ad disciplinam Ecclesiæ pertinent, citra fidei periculum mutationi obnoxia esse satis constet.

(32) Clem. Rom., ep. 1, cap. 45.

(33) Epist. 1, cap. 37.

(34) Quotquot igitur per quemdam adversarii illapsum deliquimus, veniam postulemus; illi vero qui

dam sacrae Scripturae locis : correptionem quoque aut potius correctionem fraternam a ministris Ecclesiae suscipiendam docet. Ast nonne idem etiam docet concilium Tridentinum sessione 14, cap. 5 et canone 6?

Confessionem autem faciendam esse presbyteris ex Clementis epistolae capite 57 constat, ubi ait : *Subditi estote presbyteris, et correptionem suscipite in poenitentiam; flectentes genua cordis vestri, discite subjici, deponentes arrogantem et superbam linguam vestrae jactantiam....*

Tradit quoque universalem esse peccatorum remissionem, et nullum esse peccatum, quod post seriam poenitentiam per Christi meritum non remittatur (35).

Alibi etiam docet (36) ad justificationem nostram ac remissionem peccatorum nostrorum non fidem tantum, sed et charitatem requiri.

Multis insuper sanctus Clemens declarat praecepta Dei omnia et nos posse servare, et a nobis necessario servanda esse. *Cum diligentia et alacritate*, ait ipse (37), *festinemus omne opus bonum perficere.... Ex totis viribus operemur opus justitiae.*

§ VI. De auctoritate Ecclesiae Romanae.

De dogmate quidem catholico, quod ex praescripto concilii Tridentini etiam publice profiteamur : sanctam nimirum catholicam et apostolicam Ecclesiam Romanam esse omnium Ecclesiarum matrem et magistram, in epistola sua nullibi explicitam mentionem facit divus Clemens. Verum si potissimum scopum, aliaque hujus epistolae accidentia rite perpendamus, sat clare praefatum dogma inde colligitur, deduxitque vir clarissimus Pater Conradus Ebert Benedictinus sacrosanctae theologiae professor Fuldensis in hunc fere modum. En ipsius verba : « Enimvero si perscrutemur, quinam illi fuerint, qui vel litteris ante datis, vel ut saltem probabilissimum videtur, legatione missa a Romana Ecclesia post ortas inter se contentiones turbas auxilium petierunt, si tempus, quo, si, ad quos confugerit Ecclesia Corinthiorum, si ea, quae post scriptam hanc epistolam evenerint, rite examinemus, plura certe occurrent, quae celeberrimum hoc Ecclesiae catholicae dogma quam maxime illustrant et confirmant.

« Ecclesia Corinthia a celeberrimo gentium Apo-

seditionis ac dissensionis duces et principes fuerunt, debent communem spem contemplari..... Melius est homini confiteri de lapsibus et peccatis (ἐξομολογῆσαι περὶ τῶν παραπτώματων) quam indurare cor suum, prout induratum est cor eorum qui contra famulum Dei Moysen seditionem fecerunt.... Clemens, epist. 1, cap. 51 et capite 52, ait : Nullius rei, fratres, indigus est Dominus omnium, nec quidquam desiderat, praeterquam ut ei fiat confessio. Ait enim electus David : « Confitebor Domino, et placebit ei super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas. Videant pauperes et latentur. » Et iterum : « Inimola Deo sacrificium laudis. Nam sacrificium Deo spiritus contribulatus. »

(35) Animam intendamus in sanguinem Christi, cernamusque quam pretiosus Deus sit ejus sanguis, qui

A stolo fundata, ad quam rite instituendam idem D. Paulus binas dederat Epistolas afflante Spiritu divino scriptas, quae eodem fere tempore fidem Christi ab apostolis edocta fuerat, quo Ecclesia Romana; aut quae majori forte gloriari poterat antiquitate; in qua adeo divites et nobiles versabantur Christiani, ut suas eleemosynas exteris quoque Ecclesiis transmitterent; Ecclesia, inquam, Corinthia, oratione quadam seditione, ad Ecclesiam Romanam confugit, et ab ea auxilium petit.

« Advertamus pariter ad tempus, quo seditio haec in Ecclesia Corinthia orta est, nempe, quo Ecclesia Romana sat gravem exantlabat persecutionem; quo quidem adhuc vivebant apostoli; discipuli vero Christi et apostolorum quamplurimi, viri autem apostolico spiritu ducti vere innumeri; quo in Asia multo magis, ut saltem ominari licet, vige-
bat Christiana religio, ac in ipsa urbe Romana, ubi superstitione gentilis fere omnis sua templa, suos cultores habebat; quo Ecclesiae columnae, divi nempe apostoli Petrus et Paulus jam defuncti erant, quo autem vivebat adhuc, ut ex Eusebio discimus, dilectus Christi discipulus divus apostolus et evangelista Joannes, vel in insula Patmos, vel Ephesi degens.

De Ecclesia Romana.—« Quinam porro erant Romani, ad quos Ecclesia Corinthia confugit? Nonne in ipsa Ecclesia Romana viventibus adhuc apostolis Petro et Paulo contentiones ortae erant inter eos, qui ex Synagoga, et inter eos, qui ex gentibus ad Jesu Christi fidem vocati erant, ut Epistola divi Pauli ad Romanos sat clare docet. Nonne jam bina vice gravem persecutionem perpessa fuerat, aut adhuc tunc exantlabat Ecclesia Christianorum Romana? nonne nulla ei ab imperatoribus totius fere orbis dominis salus, nullum eidem a senatu, populoque Romano auxilium? nonne vel ipsi nobiliores Ecclesiae Romanae, vel in exilium missi erant Christiani, aut in angulis delitescabant? ad hanc igitur Ecclesiam celeberrima Corinthiorum Ecclesia con-
fugit.

« Et quae demum eveniunt post obtentam a divo Clemente, nomine Ecclesiae Romanae, epistolam in Ecclesia Corinthiorum? cessat seditio, reddit serenitas pacis, ut ex Irenaeo discimus. Epistola haec tanto applausu ibidem suscipitur, ut porro per plura

propter nostram salutem effusus, toti mundo poenitentiae gratias obtulit. Recurramus ad omnes generationes, discamusque quod in generatione et generatione poenitentiae locum Dominus dedit volentibus ad ipsum converti, capite 7 et capite 8. Ministri divinae gratiae per Spiritum sanctum de poenitentia locuti : ipseque omnium Dominus de poenitentia locutus est cum jramento : « Vivo enim ego, dicit Dominus, nolo moriem peccatoris, sed ut convertatur. »

(36) Beati sumus, dilecti, si praecepta Domini in charitatis concordia fecerimus, ut per charitatem remittantur nobis peccata, scriptum quippe est : « Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » Clemens, epistola 1, capite 50.

(37) Clemens, epistola 1, capite 34.

sæcula certo tempore in publicis conventibus Christianorum lecta fuerit, prout ex Dionysio Corinthio enarrat Eusebius, et suo adhuc tempore factum esse divus Hieronymus testatur: spectabant nempe Corinthii hanc epistolam tanquam fortissimum antidotum adversus futuras seditiones; deprehendebant plura in ea sacræ Scripturæ loca clarius exposita, et moribus emendandis feliciter adhibita: inveniebant apostolicas traditiones a celeberrimo apostolorum discipulo sibi conscriptas; legebant in eadem leges disciplinæ jam ab ævo apostolico introductas; atque sat clare ex eadem Romanæ Ecclesiæ supra cæteras colligebant principalitatem. Cur enim Ecclesia Corinthia ad Romanam confugit Ecclesiam; nisi in hac ipsa superius quoddam magisterium, aut eminentiorem quamdam auctoritatem agnovisset? Nonne aderant complures longe viciniore Ecclesiæ pariter ab apostolis fundatæ, ad quas confugere longe facilius potuisset, si agnovisset in eis æqualem omnino cum Romana auctoritatem? Nonne illo tempore, quo Ecclesia Corinthia ad Romanam confugit, ad imperii clavum sedebat Domitianus, persequens crudeliter Christianos, in urbe Romana potissimum dominans et Christianos ibidem exagitans, ut ex Eusebio discimus? Cur cum tanto periculo illuc legatos aut saltem epistolam mittit, nisi Ecclesiam Romanam, reliquarum magistræ fuisset venerata? Nonne hoc ipso tempore florebat varii adhuc apostolici viri, et plures Christi et apostolorum discipuli? ad quos longe facilius potuisset accedere? cur ab hisce non potius auxilium peti? nisi vel hi ipsi a Romana Ecclesia quamdam dependentiam fuissent professi; nonne ille ipse, in quem fundaverat suam Ecclesiam Salvator noster Jesus Christus, quoad personam suam jam defunctus erat cum divo Paulo zelosissimo gentium apostolo? et nihilominus ab eadem Ecclesia, in qua crudeli persecutione vitam posuerant ambo apostoli, subsidium et instructionem tempore seditionis et contentionis inter ipsos Christianos exortæ petit Ecclesia Corinthia! et cur illud, nisi in ipsa Ecclesia Romana potestatem divi Petri adhuc tum vigere novisset? et demum, unde, quæso, tantus huic epistolæ Clementis, aut Romanorum effectus, ut in Ecclesia Corinthia contentiones cessent, seditionis ignis extinguatur, pax redeat? cur divi Clementis epistola tanta veneratione suscipitur, ut quantocius cuncti eidem obediunt? cur tanta eidem tribuitur reverentia, ut post plura sæcula eam in conventibus publicis legant, nisi divum Clementem ceu sancti Petri apostolorum Principis successorem fuissent venerati, nisi præ reliquis etiam sanctissimis viris majorem quamdam auctoritatem eidem tribuissent? Hoc ipso sane tempore, ut ex Eusebio discimus, vivebat adhuc Ephesi divus

A Joannes apostolus et evangelista, dilectus Christi discipulus, qui (ut phrasi Ecclesiæ loquar) *fluenta Evangelii de ipso sacro Dominici pectoris fonte potavit*, qui porro testante divo Hieronymo (38) totas Asiæ fundavit, rexitque Ecclesias: Romæ autem jam martyrio affectos esse divos apostolos Petrum et Paulum, id certe Ecclesiam Corinthiam minime latebat. Et nihilominus non legationem ad divum Joannem, sed ad Ecclesiam Romanam et ad ejusdem Præsulem destinant Corinthii. Quis ex hoc non colligat, Corinthios divum Clementem ceu totius Ecclesiæ caput, et omnium Christianorum patrem et doctorem fuisse veneratos? et per hanc ipsam in re ardua cessionem ac obedientiam, ubi zelus invidiæ jam exarserat ante, fuisse confessos, quod ipsi B divo Clementi in beato Petro pascendi, et regendi (quod spiritualia attinet) et gubernandi universalem Ecclesiam plena potestas sit tradita? Hactenus clarissimus Fuldensis theologus.

ARTICULUS II.

OBSERVATIONES MORALES.

§ I. De humilitate, et charitate, vitioque eidem opposito, emulatione.

Humilitas. Exemplum humilitatis in sancta Persona Salvatoris. — Quoad moralem sancti Clementis doctrinam, in pulchriora loca, quæ ex duabus epistolis excerpta eam respiciunt. Loquitur primo de humilitate Christiana, ejusque praxim sanctus hic pontifex fidelibus commendat; exhibet exemplum ipsiusmet Jesu Christi, de quo hæc habet (39): *Scriptum majestatis Dei, Dominus noster Jesus Christus, non venit in jactantia arrogantia, neque superbia, cum potens sit; sed in humilitate, quemadmodum Spiritus sanctus de ipso locutus est.* Deinceps post adducta illa prophetæ Isaïæ loca, in quibus de tormentis et abjectionibus Salvatoris est sermo, ita concludit, ad Corinthios sermonem convertens: *Cernitis, viri chari, quod exemplar nobis datum sit? nam si Dominus adeo humiliter se gessit, quid faciemus nos, qui sub jugum gratiæ ejus per ipsum venimus?*

Alia exempla humilitatis in patriarchis et prophetis. — Post divinum hoc humilitatis, abjectionisque exemplar, sanctus Pontifex nobis ob oculos ponit perfectam humilitatem sanctorum prophetarum Eliæ, Elisæ et Ezechielis. Abrahæ humilitatem commendat (40) in istis ejusdem patriarchæ verbis: *Ego autem sum terra et cinis* 38; humilitatem Job in verissima hac, quam tradit, veritate: *Nemo mundus a sorde, et si unius diei sit vita ejus* 39; humilitatem Moysis in aversione, quam Deo testatus est, a sumendo regimine populi Israelitici 40; humilitatem Davidis, quæ maxime in psalmo 2 reperitur, ubi verus hic pœnitens humilitatem cordis sui manifestat (41).

38 Gen. xviii, 27. 39 Job xiv, 4. 40 Exod. iii, 11.

(38) D. Hieronym. *De script. eccles.* in Catalogo.
(39) Epist. 1, cap. 16.

(40) Ibid., cap. 17.
(41) Ep. 1, cap. 18.

Pulchræ sententiæ de humilitate. — Splendidissimis hisce humilitatis Christianæ exemplis adjungit sanctus Clemens nonnullas breves sententias circa hanc eandem virtutem. *Læus nostra*, inquit, *in Deo sit, et non a nobis ipsis* (42). Etenim, addit ipse, *Deus edit eos qui semelipsos prædicant. Testimonium boni operis nostri ab aliis tribuatur nobis; sicuti exhibitum est Patribus nostris. Temeritas, arrogantia et audacia, maledictis a Deo; moderatio autem et humilitas et mansuetudo apud illos, qui a Deo benedicti sunt . . . Unusquisque, habet alibi* (43), *proximo suo subjiciatur . . . humilis non sibi testimonium ferat, sed sinat, ut alter ipsi perhibeat testimonium: qui carne castus est, ne insolescat, sciens alium esse, qui ei continentiam donat. Reputemus ergo, fratres, ex qua materia creati sumus; qui, et quales in mundum ingressi simus, tanquam e sepulcro et tenebris; auctor et opifex noster in mundum suum nos introduxit, præparatis, antequam nasceremur, benefactis suis. Sit aliquis fidelis, sit potens in enarranda cognitione . . . tanto humilior esse debet, quo major esse videtur* (44); *quia, ut alio loco dicit* (45), *quo majori cognitione digni sumus habili, eo periculo majori obnoxii sumus.*

De charitate. Characteres charitatis. — Quod de charitate docet sanctus Pontifex, et ad pietatem allicit, et omnem nostram promeretur attentionem. Divinæ hujus virtutis characteres sunt sequentes: *Charitas nos Deo agglutinat, et charitas operit multitudinem peccatorum*²¹; *charitas omnia tolerat*²², *omnia æquo fert animo; in charitate nihil sordidum, nihil superbum, videlicet moderationem in omnibus servat, charitas schisma non habet, charitas seditionem non concitat, charitas omnia facit in concordia: in charitate omnes Dei electi perfecti sunt. Sine charitate nihil acceptum est Deo* (46).

Pulcherrimo huic charitatis elogio, ejusdem virtutis exemplum addit sanctus Pontifex, illudque considerandum proponit in Moyse, qui olim suas ad Deum fudit preces, ut aut dimitteret peccatum populi sui, aut deleteret eum de libro viventium²³. *Quis ergo inter vos generosus? concludit sanctus Clemens* (47), *quis misericors? quis charitate plenus? dicat: Si propter me seditio orta est, et discordia, et schismata, discedo, ab eo quocunque volueritis; et facio quæ a plebe mandantur; solum ovile Christi in pace degat, cum constitutis presbyteris. Hæc sane est perfecta charitas, quæ nullo privatæ utilitatis studio ducitur; ejusque ductum secuti sunt nonnulli sancti episcopi, quando dissensiones, ac*

A schismata eorum causa excitari deprehenderunt. Dicamus etiam, omnes ministros Domini idipsum in iisdem circumstantiis peragere debere; fidelibus enim præbere tenentur exempla charitatis, quæ purissima sit, et commoda non quærat. *Ne vereantur igitur id agendo necessaria amittere: Qui enim hoc fecerit... peroptime ait sanctus Pontifex* (48), *omnis locus eum suscipiet: Domini enim est terra, et plenitudo ejus.*

B Ut ostendat sanctus Clemens, impossibile haudquaquam esse, quod superius docuit, exempla profert gentium, ac narrat, multos reges ac principes exstitisse ex gentibus, qui se ipsos morti tradiderunt, ut cives suo sanguine liberarent. Ait insuper (49): *Multos inter nos cognovimus, qui seipsos in vincula conjecerunt, ut alios redimerent. Multi se ipsos in servitutem dederunt, et accepto pretio sui, alios liberarunt.* Egregia hæc perfectæ charitatis exempla præ oculis habeant Ecclesiæ ministri, ac attente considerent.

De æmulatione. Effectus æmulationis. — Tertius articulus quoad mores, quem in sancto Clemente observat cl. Marechal O. S. B., est circa invidiam, seu æmulationem. Demonstrat Corinthiis, quod, postquam huic passioni se toto animo dederunt, procul absit justitia et pax: *Unusquisque timorem Dei deserit, et in fide illius cæcutit, nec in institutis præceptorum ejus umbrat, nec Christo decenter conversatur; sed unusquisque secundum pravas cupiditates suas incedit.* Deinde nonnulla ex Scripturis exempla affert, quibus morum depravationem omni tempore in hominibus inductam ostendit ex hoc vitio: Quod propter æmulationem, ait hic sanctus Pater (50), *fratricidium*²⁴ *commissum sit propter æmulationem Pater noster Jacob a facie fratris Esau aufugit*²⁵; *æmulatio effecit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret*²⁶ *et in servitutem addiceretur. Æmulatio Moysem a facie Pharaonis regis Ægypti fugere compulit cum popularem suum dicentem audiret: Quis te constituit principem et judicem super nos? nunquid tu vis me occidere, quemadmodum occidisti heri Ægyptium*²⁷? *Propter æmulationem Aaron et Maria*²⁸ *extra castra segregati habitabant. Æmulatio Dathan et Abiron*²⁹ *vivos ad inferos detrussit, quod cum Moyse Dei famulo seditione contenderent. Ob æmulationem David non tantum alienigenis in visus, sed etiam a Saul rege Israel*³⁰ *fuit vexatus. Sed ut vetera exempla relinquantur, prosequitur sanctus Pontifex* (51), *veniamus ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa exempla pro-*

²¹ Jac. v, 20; I Petr. iv, 8. ²² I Cor. xiii, 4. ²³ Exod. xxxii, 32. ²⁴ Gen. iv, 5-8. ²⁵ Gen. xxvii, 41. ²⁶ Gen. xxvii. ²⁷ Exod. ii, 14. ²⁸ Num. xii, 4. ²⁹ Num. xvi, 33. ³⁰ I Reg. xviii, 8.

(42) Ep. 1, cap. 30.
(43) Ibid., cap. 38.
(44) Ibid., cap. 48.
(45) Ibid., cap. 41.
(46) Ibid., cap. 49.

(47) Epist. 1, cap. 54.
(48) Id., ibid.
(49) Ibid., cap. 55.
(50) Ibid., cap. 4.
(51) Epist. 1, c. 5.

ponamus. Propter æmulationem et invidiam, qui Ecclesie erant fideles et justissime columnæ, ad mortem usque acerbam persecutionem passi sunt. Ponamus nobis ante oculos sanctos apostolos. Propter æmulationem iniquam Petrus non unum, aut alterum, sed plures labores sustulit, atque ita martyrium passus in debitum gloriæ locum ascendit. Propter æmulationem Paulus patientiæ præmium obtinuit, cum catenas septies portasset, vapulasset, lapidatus esset: præco factus in Oriente . . . totum mundum docens justitiam, et ad Occidentis terminum veniens, et sub principibus martyrium passus, ita e mundo migravit, atque in locum sanctum abiit, patientiæ magnum exemplar factus. Locus iste attenta consideratione dignus est; primo enim expressum, et omni exceptione majus continet testimonium martyrii duorum principum apostolorum, SS. sc. Petri et Pauli. Secundo tradit, postremum hunc apostolum ad fines usque Occidentis migrasse; quibus verbis, ut animadvertit abbas Fleury, et post eum reverendissimus Ceillier, designari posset sancti hujus apostoli iter in Hispaniam. De hoc autem iudicium apud criticos esto: id enim perpendere in finem nobis isto in opere propositum non tendit.

§ II, De officiis Christianorum, etc.

De sæculo præsentis et futuro. Contemptus hujus sæculi, et amor futuri. Non possumus amborum esse amici. — En aliqua loca in secunda epistola ad Corinthios, quæ ad mores pertinent. Auctor hic hortatur Corinthios, ut terrena omnia despiciant, et cœlestia solummodo concupiscant; validissima, quam assert, ratio, ut illos ad id peragendum moveat, est: quia dum illa possidere concupiscimus (terrena scilicet), excidimus a via justa (52); inde vero infert, quod præsens sæculum et futurum sunt duo inimici; quia sæculum præsens prædicat adulterium, corruptelam, avaritiam et fraudem; futurum vero istis renuntiat. Porro hoc sæculum et futurum sunt duo inimici... Non ergo possumus, concludit ipse, amborum amici esse. Oportet autem, ut valedicentes illi, hoc statuamur (53). Veritas hæc satis firma est ac gravissima; et si probationibus indigeret, unum sufficeret in medium afferre Salvatoris oraculum: Nemo potest duobus dominis servire⁵⁴. Quoad futurum sæculum auctor iste tradit id, quo deberemus vehementissime commoveri, scilicet, quod non intrabimus in regnum Dei, nisi purum et immaculatum servaverimus nostrum baptismum, hoc est, nisi nostram baptismi innocentiam servaverimus, aut nisi per poenitentiam impetraverimus remissionem le-

thalium, quibus eam maculavimus: Nos, nisi baptismum purum et immaculatum servaverimus, qua confidentia intrabimus in regiam Dei (54)?

A terribili hac veritate, quæ evidenter probat necessitatem perseverandi in Christiana justitia, sumpta occasione stimulos nobis addit, ut certamen ineamus cum hostibus nostræ salutis. Nos igitur certemus, ait ille (55), ut omnes coronam reportemus, et si non possumus omnes coronari, saltem prope coronam simus. Postrema hæc verba maximam afferre debent consolationem iis haud satis firmis Christianis, qui perfectam nequeunt de vehementibus passionibus victoriam reportare, licet omni conatu in id tendant.

Post hanc vitam nullum poenitentiae tempus. — Ut autem efficacius ad hoc certamen nos moveat, tradit, quod Deus concedat nobis temporalis hujus vite tempus, ut poenitentia ducamur. Quippe postquam e mundo exivimus, ait ipse (56), non amplius possumus ibi confiteri, aut poenitentiam adhuc agere. Vult ergo, ut quandiu id nobis Deus tribuerit, totis viribus conemur nostri baptismi munditiam servare, aut maculas per peccata inductas detergere.

Christianorum officia sanctus Pontifex paucis complexus est omnia, dum ait Corinthiosque admonet (57), ut Dominum Jesum Christum venerentur, præpositos revereantur, seniores honorent, juvenes doceant disciplinam timoris Dei; uxores suas ad id quod bonum est inducant; amabiles castitatis mores ostendant, simplicem ac sinceram mansuetudinis suæ voluntatem demonstrent, moderationem linguæ suæ silentio manifestam faciant; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus Deum sancte timentibus aequalem præbeant. Liberi nostri disciplinæ Christi participes sint, discant quæ humilitas apud Deum valeat, quid casta charitas apud Deum possit, quomodo timor ejus (Domini) bonus est ac magnus et servans omnes qui in ipso versantur in pura mente.

ARTICULUS III.

DE ERRATIS VERIS VEL FALSIS S. CLEMENTIS.

Quid Photius in diro Clemente reprehendat. — Tria in priori ad Corinthios epistola Photius (58) reprehendit. Primum, quod auctor mundos alios ultra oceanum esse existimare videatur. Deinde quod ad corporum resurrectionem probandam phœnicis comparatione utatur, quasi avis illa revera existeret, et ea, quæ de illa feruntur, vera omnino forent. Postremo, quod, ubi de Jesu Christo agit,

ram esse, restitutumque iri tum impios homines tum dæmones in pristinum ordinem suum censuit. Hæc enim sine prævia poenitentia admitti nequeunt. Rursumque dum numero sequenti docemur, nullum post hanc vitam superesse tempus, in quo sanari valeamus, illa in pristinum ordinem suum revertendi spes impiis prorsus aufertur.

(57) S. Clemens Rom., ep. 1 ad Cor., num. 21.

(58) Photius, codice cxxvi.

⁵⁴ Matth. vi, 24.

(52) Epist. 2, cap. 5.

(53) Ibid., cap. 6.

(54) Ibid.

(55) Ibid., cap. 7.

(56) S. Clem. Rom., ep. 2 ad Corinth., num. 8.

Hinc prævertitur Origenis error, ejusque sequacium modernorum theistarum, quo, ut loquitur Justinianus, tom. V Concil. Lab. 666, omnium impiorum hominum et præterea dæmonum poenam finem habitu-

voces ejus tantum humanitatem designantes adhibeat, eum summum Pontificem et caput nostrum appellans; nihil vero eximium atque sublime habeat, quo ejus divinitas significetur. At secundam ac tertiam reprehensionem jam superius diluimus (59); ad primam vero respondet Cl. V. Remi Ceillier (60), mundos illos, quos sanctus Clemens ultra oceanum esse ait, antipodas esse, quos revera existere omnes hodie fatentur; qua de re Photii ætate fortassis non liquebat (61). Quia tamen remotas ac prius incognitas mundi partes, puta Britannicas Insulas, Julio Cæsari, Virgilio, aliisque a Cotelerio relatis, *novos orbes* nuncupare solemne est, ambigere licet num Clemens Romanus Pontifex de remotis mundi partibus ultra oceanum, non tamen in adversa nobis parte sitis loquatur. Viderit etiam quisque, num subscribendum putet Origeni (62) atque divo Hieronymo (63) qui plures mundos a divo Clemente hic asseri arbitrantur. Mihi vero longe probabilissimum videtur, cognitas orbis partes, quæ prius latebant, extra oceanum mundas ab eo appellari, eamque locutionem antiquis usitatam fuisse Julii Cæsaris, Virgilii, Senecæ aliorumve testimonia a viro doctissimo Joanne Baptista Cotelerio (64) relata probant.

Num S. Clemens hierarchiam ex episcopis, presbyteris, ac ministris constantem crediderit? — Fuisse nonnulli critici, qui ex epistola priori sancti Pontificis nostri conficere putant, duos tantum in clero ordines, episcopos scilicet et diaconos a Clemente agnoscere; quia ait ab apostolis episcopos et diaconos ordinatos fuisse, nulla de presbyteris adjecta mentione (65). Sed pluribus revincit eos v. cl.

(59) Vid. cap. 2, art. 2, num. 11, et in analysi notam inferius positam. Quibus adde, quod si S. Clemens de Christi humanitate frequentius disserat, in eo apostolorum sectatur methodum, qui, ut est a S. Athanasio (Athanas. *De Dionysio*, pag. 553) animadversum, sæpius de Servatoris humanitate quam divinitate agebant, idque propter hæreticos, qui primis illis temporibus Deum hominem factum esse negabant.

(60) *Histoire générale des auteurs eccl.*, tom. 1, chap. 10, art. 3, § 4, n. 2.

(61) Plinius in libro sexto, cap. 63 testatur, ea de re insignem olim vulgo inter ac litteratos viros pugnam fuisse.

(62) Origenes, lib. II *Periarchon*, cap. 3.

(63) D. Hieronymus, in *Ephes. Ep.* cap. II, 2.

(64) Consule Cotelerii notas in caput 20 epistolæ I D. Clementis I Rom. pontif.

(65) *Prædicantes* (apostoli) igitur per regiones et urbes, primitias eorum spiritu cum probassent, in episcopos et diaconos eorum, qui credituri erant, constituerunt. Clem., ep. 1, n. 42.

(66) Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt: et sacerdotibus locus proprius præstitutus est: levitis quoque sua ministeria incumbunt: homo laicus præceptis laicis constringitur. Idem, n. 40.

(67) Non enim leve erit peccatum, si eos, qui citra quærelam, et sancte offerunt dona, ab episcopatu removerimus. Beati presbyteri, qui viam prius emensi, fructuosam ac perfectam consecuti sunt dissolutionem. Idem, n. 44. Notas in hunc Clementis locum v. cl. Epp. Rom. pontif. Constantius; Dum paulo inferius

A Cotelerio. Superius quippe numero 40, præter sacerdotes et levitas summum sacerdotem prædicat (66), et inferius numero 44, cum Corinthiis expostulat, quod dejecti ab iis sint presbyteri, quos apostoli aliive eximii viri ordinassent (67), forte etiam episcopos tantum ac diaconos hic recenset, propter Isaia locum mox ab eo citatum, in quo episcopi et diaconi nominatim memorantur (68). Accedit quod numero 21 epistolæ 1, aperte presbyteros ab episcopis discernat; ait enim: *Presbyteros nostros revereamur; seniores nostros honoremus*. Græce: *Τοὺς προηγούμενους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμήσωμεν*. Quis autem ignorat, episcopos frequenter appellatos fuisse προηγούμενους? Vide Cl. Binghamum, *Originum eccles.* t. I, c. 2, § 5.

B Illud certo constat, sanctum Clementem loca quædam laudare, quæ in Scriptura iisdem verbis non exstant; eorum tamen aliqua quoad sententiam ibidem leguntur. Sic verba hæc refert (69) quasi in Scripturis essent: *Miseri sunt, qui animo sunt duplices et incerti, qui dicunt: Hæc audivimus etiam a patribus nostris, et ecce consenuimus et nihil horum nobis accidit*. Eundem locum altera quoque epistola recitat (70); licet nullibi in Bibliis ita legatur. Quod si loca plura variis Scripturæ libris (71) dispersa colligamus, sententiam eandem deprehendemus. Alium etiam locum sanctus Clemens altera epistola recitat, quem Clemens Alexandrinus (72) ex Evangelio secundum Aegyptios acceptum esse, ait. Est autem hujusmodi: *Cum duo erunt unam, et quod foris ut quod intus, et masculinum cum femina, neque mas neque femina* (73).

præmittit Clemens, si eos ab episcopatu removerimus, ac deinde proxime subjicit, *Beati presbyteri*, etc. sibi non secus, atque Irenæo, presbyteri atque episcopi nomina synonyma esse, eaque ad eandem rem enuntiandam, promiscue hoc loco usurpare se, indicat.

(68) Neque hoc nove; a multis enim temporibus de episcopis et diaconis scriptum fuerat. Sic enim Scriptura alicubi Isaia LX, 17, dicit: *Constituam episcopos eorum in justitia, et diaconos eorum in fide*. Similis est Chrysostomi libro *Quod Christus sit Deus*, tom. V, c. 7, p. 737, hujusmodi observatio: *Et neque ipsum sacerdotum nomen, episcoporum nomen dico, obtulit* (vetus lex); *Constituam enim principes tuos in pace* dicit, *et episcopos tuos in justitia*.

D Nimirum Græce apud Isaia legerat: *Καταστήσω γὰρ τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ*. Pro verbo καταστήσω, exstat apud LXX καὶ ἑθίσω; quos seculus Irenæus, lib. IV, c. 44, scribit: *Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia*. Quo in loco Irenæus presbyteri episcopique vocabula promiscue accipit, ac synonyma habet.

(69) Clem. Rom., ep. 1, n. 23.

(70) Idem, ep. 2, n. 11.

(71) Consule Isaia V, 19; Eccles. V, 1 et seq.; Jac. I, 8, et IV, 8; II Petri III, 3, 4.

(72) Clemens Alexandrinus, lib. III *Strom.*, sub finem.

(73) S. Clem. Rom., ep. 2, n. 12, in fine.

Usus fuit versione LXX interpretum. — Sanctus A Clemens Septuaginta Interpretum versione in epistolis suis utitur; verum plerumque sententiam potius, quam verba ipsa repræsentat. Invidiam vero commemorans in Aaronem ob sacerdotium concitatam, complura refert, quæ in Numerorum libro non leguntur. Itaque e Judæorum traditione ab eo accepta fuisse existimamus; quemadmodum et quod de Rahab habet, eam de exploratorum via (74) interrogatam, longe aliam demonstrasse ab ea, qua illi redituri erant; quod in libro Josue, ubi historia hæc describitur, minime occurrit. Hactenus v. cl. Remi Geillier. Verum quod de via contraria exploratoribus a Rahab demonstrata, ex erronea Junii lectione hujus Clementini loci deprompsit; Junius enim quod hic in archetypo desideratur, studens supplere, ediderat (ὁδὸν ὑποδείκνυσθαι αὐτοῖς ἐ(ὐαν-
τ)αν), et Latine: *viam ostendens eis contrariam*. Quod cum Cotelierius animadverteret repugnare Historiæ sacræ, quæ exploratores e domo Rahab tum nondum exiisse, sed in ea adhuc latitare docet; οὐχ ὁδὸν, ἐ(ὐαν)τους pro ἐ(ὐαν)τ)αν substituit. Nec dubium, quin ejus correctio Junianæ sit præferenda lectioni: maxime cum hanc ad exploratores Josue, quibus unis Rahab viam contrariam ostendisse memoratur, referri orationis series non sinat. Antea etiam forte legendum καὶ τοῦ πορεύοντα, οὐκ οἶδα, et quo pergant nescio, conjectat v. cl. Contantius, at perperam; nam hujus supplementi capax non est manuscripti lacuna.

ARTICULUS IV.

VARIE EDITIONES EPISTOLARUM S. CLEMENTIS ROM. PONTIFICIS.

Clementis Romani ad Corinthios epistolæ, quanto reliquis sub ejus nomine vulgatis sinceriores sunt, et a primæva simplicitate minus alienæ, tanto plus operæ iisdem edendis, in alias linguas transferendis, et illustrandis impenderunt viri antiquitatis ecclesiasticæ studiosi. Laudatur hæc nomine in Gallandi Prolegomenis Patritius Junius Scotus (75), heterodoxus quidem, ast eruditus, et antiquitatum scrutator indefessus; qui insigne hoc ætatis apostolicæ monumentum diu tenebris consepultum, e vetustissimo ms. codice Alexandrino, quem manu Thelæ nobilis femine Ægyptiæ circa concilii Nicæni tempora exaratum, Cyrillus Lucaris, ex Alexandrino Constantinopolitanus patriarcha, per Thomam Rowæum ex Oriente reducem, Carolo I, Angliæ regi dono miserat, anno 1633, Oxonii primus edidit in-4° Græcæ ac Latine: priorem quidem epistolam addita Latina versione, notisque illustratam; posterioris vero reliquias Græcæ tantum ad calcem rejectas. Quo vero suum pensum rite absolveret editor, voces deperditas, ut ipsemet

fatetur in præfatione, et litteras vetustate exesas, spatii et interstitiis accuratissime dimensis supplevit, et minio rubro notavit; eo nimirum consilio, ut quæ in laceris membranarum temporis injuria consumpta desiderabantur, ab iis, quæ addita, vel suppleta fuerint, lectores facilius secernerent. Quæ quidem supplementa Juniana posteriores editores, ut uncinulis clausa typis imprimerentur, diligenter curarunt. Magna enim vero, et laudanda Junii solertia, si fides ipsi adhibenda. Verum secus sentiunt de eo, deque ejus labore in describendo ms. Alexandrino viri longe doctissimi Wottonus in primis, Millius et Græbius (76), ut proinde minus recte censuerit Fellus (77): «Actum, scilicet, irritum conatu acturum fuisse illum, qui post Junium ad exemplar Alexandrinum omnia denique exegisset: siquidem, subdit, ea habetur de eruditione, industria et fide D. Junii apud omnes fama, ut eandem suspitione aliqua labefactare non incivile modo, sed iniquum prorsus videatur.»

At pretium fuerit operæ hic in medium proferre quæ in Juniana Clementinarum epistolarum editione fuere ab ipso Græbio (78-100) adnotata; sic autem se habent: «Quæ ex collatione ms. codicis Alexandrini emendationem præbent, ad hæc fere capita reducuntur. Primo nonnulla in editis omittuntur, quæ in prototypo exstant, ut ex versione Latina constat; secundo haud pauca vocabula litteris miniatibus eduntur, quæ in codice exstant, quod factum esse a typothetis verisimile est; tertio sunt haud pauca, quæ non recte exscripsit editor; quarto nonnulla aliter scripta sunt, quam editor repræsentavit ex singulari quadam ejus opinione; qua adduci non potuit, ut scriptionem veterem aliter exhiberet, quam secundum vulgarem scribendi morem; quinto sæpe cum ipse male exscripserit, correctionem ex conjectura addit ad marginem; quæ correctio in ipso codice reperitur.» Hactenus Græbius. Quibus ergo vitiis laborant editiones fere omnes, utpote quæ fuere ad Junianam exactæ. Eamdem Junianam editionem Helmstadiensibus typis exprimi curavit Joachimus Joannes Maderus anno 1654, et nova præfatione addita genuinum esse hunc Clementis setum, contra quemdam Lutheranae communionis theologum demonstravit. Joannes Fellus Oxoniensium antistes anno 1669 Oxonii et 1687 Londini in-8° utramque Clementis ad Corinthios epistolam, minori quidem forma, sed notis non minus doctis conspicuam repræsentavit. Prior ad Corinthios epistola Latine duntaxat inter Francisci Rous *Mella Patrum* Londini in-8° 1650 conspicitur. Anno 1672, hæc epistolæ nova interpretatione novisque notis adornatas Paris. in-fol. in lucem emisit Joan. Cotelierius doctor Sorbonæ in operu

(74) S. Clemens Rom., ep. 1, num. 12.

(75) Tom. I *Bibl. SS. Patrum*, pag. 11.

(76) Walton., *Prolegom. ad Bibl. polyglott.*, sect. 9, § 34; Millius apud Russel., edit. *PP. apostol.*, t. 1, part. II, pag. 256; Græbe, *Prolegom. ad*

versionem LXX seniorum, cap. 2, § 1.

(77) Præfat. ad epistolam 1 Clem., edit. Oxon., 1669.

(78-100) Græbius, apud Wottonum, ad calcem Epistolæ Clement., p. 101.

celeberrimo de Patribus apostolicis. Eas quoque recensuit ac notarum spicilegium collegit Paulus Colomesius anno 1687 Londini in-8°, quæ editio iterata ac emendata prodiit denuo 1694 ibidem. Cotelieri interpretationem adjectis suis notulis evulgavit Clericus Antwerpiae seu verius Amstelodami anno 1698 in collectione Patrum apostolicorum, et auctius adhuc anno 1724 ibidem in-fol. Collectioni insuper conciliorum cum Labbeana tum Mansiana, ac primo volumini *Epistolarum Romanorum Pontificum* Contantii epistolæ præfate insertæ sunt. Anno 1718, Cantabrigiensi satis luculenta harum epistolarum editio in vulgus prodiit summa cura Henrici Wottoni elaborata; eam enim haud semel exigens v. cl. ad fidem ms. codicis Alexandrini, adhibito etiam Junii edito cum eodem codice a Millio atque Græbio collato, Junianum textum, quem cæteri editores sunt secuti, octogies emendavit supplevitque; quæ vero aberant a ms. exemplari atque a Junio litteris iniatis designabantur, minutioribus typis imprimenda curavit, lectiones et conjecturas, Junii, Boisii, Cotelieri, Felli, Colomesii ac Clerici inter variantes lectiones posuit. Hanc autem Wottonianam editionem licet omnium accuratissimam, qui deinceps epistolas Clementinas typis excuderunt, viri eruditi, si Richardum Russelium et Gallaudium excipias, præterire inconsultam. Quod quidem mirum, sin minus de reliquis, saltem de Clerico, qui eandem præ manibus habuit; ex ea enim selectiores Boisii adnotationes a Wottono tum primum editas descripsit, quas in secundam Amstelodamensem Patrum apostolicorum editionem Cotelierianam transtulit. At eo in primis nomine illam insuper habuisse videtur Clericus, quod editor Cantabrigiensis tum Eduardi Bernardi notulas, quibus epistolæ primæ ἀθρυγίαν elevare conatus est, exsufflarit, tum ipsummet Clericum identidem haud immerito castigavit. Anno 1742, Joan. Ludovicus Frey epistolas Patrum apostolicorum typis Basileensibus consignavit, Wottonianum exemplar, quod quidem exoptabat, primum obtinuit, cum jam epistola I Clementis e prelo evasisset; ut proinde posteriorem tantummodo paulo emendatiorem exhibuerit. Qualemcunque tamen hujus editionis Freyanæ, alioquin satis nitidæ, defectum supplere annisus est vir eruditus Antonius Birrius in *Publico specimine* itidem Basileæ anno 1744 edito, atque conjecturis haud pœnitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianæ ulterius adhuc delergendum referto. Russelius in suis Patrum apostolicorum operibus genuinis Londini anno 1746 evulgatis, Wottonianam editionem præ cæteris sibi sequendam jure censuit; qui et ad calcem secundæ partis voluminis primi laudabili consilio pleraque subjecit adnotata ex Joa. Millii apographo accurate ad ms. codicis Alexand. fidem exacto descripta; quæ quidem adnotata Wottonus prætermisit, quamvis et ipse apographum Millianum sibi com-

A parasse asseveret, et passim ex eo accuratior reddi editio potuerit, teste Gallandio.

Nuper tandem v. cl. Andreas Gallandius presbyter congregationis Oratorii S. Philippi Nerii, antecedentium omnium editionum subsidio instructus, emendatissimas et castigatissimas edere omni studio ac opere adnissus est hæc Clementis epistolas in sua *Bibliotheca veterum Patrum* opere uti excellentissimo, et utilitatis, quam scientiarum ecclesiasticarum studiosis omnibus afferat cumulatissimam, laude præstantissimo; ita sumptuoso, chartæ insuper nitore et characterum venustate undique expolito ex typographia Joa. Albrizii Venetiis 1765. Quantum vero laboris ac diligentiae in adornanda hac editione impenderit, pluribus exponit in Prolegomenis, atque simul ibidem epistolarum istarum præstantiam, integritatem, ac sinceritatem invictis argumentis tuetur, ac vindicat; cujus labore nos quoque plurimum usos fuisse, in signum gratitudinis palam fatemur.

Anglice Clementis Romani epistolæ ad Corinthios per Guil. Burtonium, cum notis copiosis ac Guil. Cavei judicio Londini 1647, atque iterum Guil. Wakæo interprete, una cum Barnabæ, Ignatii, Polycarpi epistolis atque Hermæ Pastore itidem in sermonem Anglicum conversis sub titulo: «Epistolæ genuinæ Patrum apostolicorum in Anglicum sermonem translatae Londini 1693, in-8°; et iterum ibidem 1710 prodierunt. In Gallicam linguam ambæ a Gratio Oratorii sodale, conversæ fuere, et quarto Gallicorum Bibliorum toruo, anno 1717 in-fol. Parisiis insertæ. Eisdem in idioma Germanorum transtulit Jo. Otto Glösing Hamburgi 1723, in-8°, cum epistolis et scriptis virorum apostolicorum. Antiquior adhuc habetur conversio in Bibliis Germanicis Hamburgi editis anno 1710. Nostra ætate utramque edidit Germanice Simon Grynæus Basileæ 1782 in-8° cum aliis Patrum apostolicorum monumentis, apposis quibusdam notulis dubiæ fidei: inde factum, ut P. Vitalis Moesl monachus Ord. S. Benedicti Salisburgi ad S. Petrum, quo faciliorem atque securiorem Catholicis etiam Patrum apostolicorum lectionem redderet, eandem, paucis contra fidem catholicam militantibus, immutatis, Augustæ Vindelicorum 1774 denuo procudendam curavit.

Recognitionum libri a Rufino Latine redditi Basileæ cum pseudo-decretalibus anno 1526, in-fol. et subin Parisiis 1541 et 1568, Colonia 1569. Lugduni in PP. *Bibliotheca* anno 1677 sunt evulgati. Coloniensis editio præter *Recognitionum* libros, Clementinæ quoque, et S. Petri gestorum summam, a Perionio conversam cum notis Venradii completitur.

Primus Turnebus eandem Græce et Latine edidit Parisiis anno 1554 in-4°. *Clementina* et *Epitome* illa exstant etiam in Cotelieriana collectione; de qua superius mentio a nobis instituta est, cum supposititiis sancti Clementis litteris ad sanctum Jacobum episcopum Hierosolymitanum.

DE DUABUS EPISTOLIS CLEMENTIS ROMANI.

(HEFELE, *Patrum apostolicorum Opera*, Tubingæ, 1912, in-8°.)

1. Clementem Romanum eundem esse cum eo, A quem S. Paulus in Ep. ad Philipp. iv, 3, laudibus effert (1), jam Origenes (2), Eusebius (3), Epiphanius (4), Hieronymus (5) et alii veterum affirmarunt. Quod si res ita se habet, facile apparet, Clementem S. Pauli, Philippis in Macedonia secundo itinere apostolico a. 53-55 (cfr. Act. xvi) Evangelium prædicantis, socium ac coadjutorem optime meritum fuisse.

Chrysostomus in Commentario ad I Timoth. suspicatur, Clementem, pariter ac Lucam et Timotheum, perpetuum itineris comitem divi Pauli fuisse.

Mihi autem Clemens civis urbis Philippensium fuisse videtur, qui a Paulo, Philippis morante, conversus, ipse præconem Evangelii in opere apostolico optime adjuvit, Paulo autem abeunte, domi remansit, inter suos Christi causam agens.

Pluribus conjectura nostra probari potest.

- a) Cum Paulus Philippos properaret, neminem nisi Silam, Timotheum et Lucam comitem habuisse videtur. Cfr. Act. xvi.
- b) Nullibi sacra Scriptura Clementis meminit, apostolum Paulum in itineribus comitantis.
- c) Ex Philipp. iv, 3, clare apparet, tempore primæ Pauli captivitatis Romanæ Clementem Philippis degisse.
- d) Philipp. iv, 3, Clementis non aliter sit mentio, ac eorum, qui cives Philippenses absque dubio fuerunt.*

Quando, ubi et quonam genere ortus fuerit Clementis noster, nescimus. *Liber pontificalis*, catalogi Romanorum pontificum, S. Eucherius Lugdunensis et *Breviarium Romanum ex Recognitionibus* et homiliis pseudoclementinis fabulosam illam receperunt narrationem, quæ Clementi genus Romæ senatorium, patremque Faustinum ex stirpe Cæsarium vindicat. Talia refutatione non indigent.

Tillemontius (*Mémoires* II, p. 149) ex prima Clementis epistola, cap. 4 (πατήρ ἡμῶν Ἰακώβ) collegit, virum nostrum apostolicum ex stirpe Ju-

daica esse editum. Ipsi primum accessit Contantius in celeberrima sua editione *Epistolarum Romanorum pontificum*, t. I, p. 41; postea vero (l. c. p. 41) vir doctissimus suam mutavit sententiam. Tillemontii sententiam amplexus est Herin. Venema, ut exinde argumentum deduceret contra epistolam posteriorem, cujus scriptor origine gentilem aperte se prodit.

Tillemontius addere poterat, Clementem non solum cap. 4, sed et cap. 31 (ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀβραάμ) patriarcham Judæorum patrem nostrum appellare.

Præterea Clemens c. 55 de amore erga patriam disputans, exemplis gentium prolatis, ad exempla eorum procedit, quos, ut dicit, inter nos cognovimus. Quibus cum judaicas mulieres, Judith et Esther, ascribere videatur, ipse in ortus judæici suspicionem incurrit.

Sed non valde gravis hæc sunt argumenta. Notum enim est, et alios Patres, quos e gentibus ortos esse nemo nescit, justas Veteris Testamenti personas suis ascribere majoribus. E. g. Theophilus lib. III ad Autol., n. 24, scribit: Ἀβραάμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν, n. 27: Ἀβραάμ τοῦ προπάτορος ἡμῶν, et n. 94: Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν.

Quod autem memorata capitis 55 exempla attinet, monendum præterea, Clementem fortasse primum e gentibus, tum e Christianis, denique e Judæis exempla amoris patriæ protulisse.

Clementem, apostolorum discipulum, a Clemente Alexandrino Apostoli nomine insignitum (6), Romanæ Ecclesiæ fuisse episcopum, unanimes tradunt veteres; sed quotus ordine Romanam insederit cathedram, vetus et adhuc sub iudice lis est.

1. Clementem immediatum Petri successorem fuisse, plerique Latinorum priscis jam temporibus, teste Hieronymo (7), affirmarunt.

Eum a Petro ipso fuisse ordinatum, Tertullianus addit (8). Hieronymus ipse, quamvis in Catalogo Clementem Lino et Anacleto postposuerit, postea sententiam mutasse, cæterisque Latinis accessisse

(1) Καὶ ἑρρωτῶ καὶ σὲ, σύζυγε γνήσιε· συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, τῶν τὰ ὀνόματα ἐν βιβλίῳ ζωῆς.

(2) In Joan. I, 29, Opp. I, IV, p. 153, ed. BB.

(3) H. E. III, 15.

(4) Hæres. 26, n. 6.

(5) *Catal. script. eccl.*, c. 15. Opinionem hanc impugnant Gieseler, Lehrb. d. Kirchengesch. I, 121, Guericke, Handb. d. K. G. I, 167 et alii, ad quorum augendam dubitationem magnum Jacobsonus accedere putat pondus ex eo, quod Irenæus, qui omni

laude Clementem nostrum cumulat, de tali ac tanto testimonio (Philipp. iv, 3) ne verum quidem habeat.

(6) Strom. IV, 17, p. 609, ed. Pott.

(7) *Catal. script. eccl.*, c. 15: Clemens... quartus post Petrum Romæ episcopus; siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacleus, tametsi plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem.

(8) *De præscript. hæc.*, c. 52: Romanorum (Ecclesia) Clementem a Petro ordinatum; edit.

videtur, scribens: *Et Clemens, vir apostolicus, qui A post Petrum Romanam Ecclesiam rexit, scribit ad Corinthios* (9).

2. Clementem nostrum Lino demum successisse censent Augustinus (10), Optatus Milevitanus (11), *Constitutiones apostolorum* (12) et Catalogus Romanorum pontificum, a Bollandistis in Propylæo mensis Maii evulgatus.

3. Denique non Linum solum, sed et Cletum seu Anacletum ante Clementem nostrum Romanæ Ecclesiæ gubernacula tenuisse, Irenæus (13) contendit: *Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι Ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Αἴνον τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Αἴνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολαῖς μέμνηται· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος· μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακώς τοὺς μακαρίους Ἀποστόλους, καὶ συμβεβηκώς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἑναυλον τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων κ. τ. λ.*

Cum Irenæo stat Eusebius (*H. E.* iii, 13, 15, 34), docens, Linum ab anno 68 usque ad an. 80, Anencletum 80-92, Clementem 92-101 p. Ch. n. sedem Romanam tenuisse.

Eandem sententiam Hieronymus in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* c. 15 tuebatur, ut supra vidimus (14).

4. Varias has sententias ita componebant viri docti et priscorum et recentiorum temporum, ut conjicerent, Linum et Cletum viventibus adhuc apostolis Paulo et Petro Romanorum fidelium fuisse antisites; Clementem autem, illis fortasse defunctis, seu sub Nerone martyrio coronatis (15), a Petro, ad mortem properante, Romanæ Ecclesiæ episcopum esse ordinatum.

Hanc sententiam tuiti sunt

α) Rufinus (Præf. in *S. Clementis Recognit.*) : *Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerunt quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet, ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus impleret officium. Sicut invenitur etiam apud Cæsaream fecisse; ubi cum ipse esset præsens, Zachæum tamen a se ordinatū habebat episcopū. Et hoc modo utrumque verum videbitur : ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi suscepit sedem.*

β) Chronicon Damasi : *Nisi tempora pontificatus Lini atque Cleti sub spatio præsulatus B. Petri*

comprehenderis, non sibi consone respondebunt anni pontificum Romanorum annis imperatorum.

γ) Beda venerabilis, Rabanus, Haymo et alii. Cfr. Coteler. ed. *PP. apost.*, t. I, p. 492 et p. 387.

Conjecturæ huic Eusebius obstat, docens, Clementem anno demum 92 sedem episcopalem ascendisse, 24 annis a morte S. Petri præterlapsis, quorum 12 Lino, et pariter 12 Anencleto assignantur. Sed vix credam, Eusebium id, documentis fultum, scripsisse. Fortasse per traditionem ipsi innotuerat, Linum et Anencletum 12 annos Romanam rexisse Ecclesiam. Cum autem ipsum lateret, illos conjunctos, una cum vivente adhuc Petro, gubernacula tenuisse; fieri poterat, ut, Catalogum Irenæi respiciens, summa fiducia suam nobis proponeret computationem.

5. Nec de Epiphaniî conjectura taceamus, qui I Clem., c. 54, male interpretatus, Clementem, a Petro ordinatum, pacis causa cessisse Lino autumat; Lino autem successisse Cletum, Cletum Clementem resumpto pontificatu, arbitratur (16). Nos hanc quæstionem iterum attingemus, de tempore, quo I Clementis epistola scripta fuerit, disputantes.

Jam de morte Clementis verba faciamus. Eusebius contendit, Clementem novem annos munero episcopali functum, tertio Trajani anno (101 p. Ch.) mortem obiisse. Ad ea autem, quæ supra diximus, et infra dicemus, attendentes, novem quidem regiminis annos Clementi tribuimus (a. 68-77) cum Caveo, Dodwello, Fleurio et aliis; eum autem jam sub Vespasiano defunctum esse putamus. Qui vero Eusebio fidem habere velit, cum ipso credat oportet, brevi tempore, a. 101-153, non minus quam septem seu octo pontifices sedem Romanam ascendisse, quamvis una tantum persecutio hoc temporis spatium perturbasset.

Eusebius et Hieronymus (l. l. c. c.) mortem Clementis nulla de martyrio mentione instituta commemorant. Irenæus quoque (III, 3), pontifices usque ad Eleutherium recensens, eorum quemquam martyrium passum præter Telesphorum haud significat. A Rufino vero et Zosimo Clemens noster martyr appellatur (17).

Ex Actis martyrii, sine dubio supposititiis, Lumperus historiam martyrii S. Clementis his verbis refert : « Clementem, a Mamertino, urbis præfecto, fidei causa accusatum, Trajanus in Chersonesum ultra Pontum Euxinum relegavit. Invenit vero ibi

(9) In Isai. c. lvi.

(10) Ep. 53 ad Geros. : *Petro successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.*

(11) Lib. ii : *Cathedra una est; sedit prior Petrus, cui successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.*

(12) Lib. vii, c. 46 : *Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας Αἴνος μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος ὑπὸ Παύλου, Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Αἴνου θάνατον ὑπὸ Πέτρου δεύτερος μαχιστοτόνηται.*

(13) *Adv. hæres.*, l. iii, c. 3, apud Euseb. *H. E.* v, 6.

(14) Cfr. supra not. (7).

(15) Indiculus Rom. Pontif. supra memoratus, Linum Capitone et Rufo coss. (i. e. a. 67, p. Ch.) e vivis decessisse annotat.

(16) *Hæres.* xxvii, n. 6.

(17) Lumper, *Historia theologico-critica*, t. I, p. 16.

ultra duo millia Christianorum, jam diu ad cædendi A marmoris opus damnatorum. Inter maxima autem horum fidelium incommoda illud erat, quod sexto milliario aquam humeris suis deportare deberent. Pontifex autem eorum miseratione tactus, cum agni cujusdam ductu, ubi fons esset, cognovisset, eam, ut effoderent, Christianis ostendit. Quibus nequidquam laborantibus S. Clemens ipse eum locum levi ictu percussit, et fons illico exsiliit. Ad miraculi hujus famam tota provincia accurrente, cunctisque ad fidem traductis et baptizatis, intra anni spatium septuaginta ecclesiæ constructæ, idola omnia confracta, templa circumjacentis regionis diruta, omnesque luci usque ad trecenta milliaria in circuitu concisi fuere. Trajanus vero, ut tantum rei Christianæ progressum sisteret, Clementem anchora ad collum ligata in mare demergi mandavit. At mari usque ad locum, quo Pontificis corpus jacebat, recedente, illud tumulo saxeo in templo quodam marmoreo conditum Christiani invenerunt (18).

II. Clementis temporibus cum gravissima dissensio Corinthi exorta esset inter fratres (19), Ecclesia Romana luculentissimam epistolam Corinthiis scripsit, qua eos ad pacem concordiamque revocaret, et fidem illorum, et quam recens ab apostolis susceperant traditionem renovarent. Ita Irenæus (20). Hanc epistolam nomine Ecclesiæ Romanæ Clementem nostrum scripsisse refert Eusebius (21); multique alii veterum hujus epistolæ meminerunt. Sed ante sæc. xvii omnes medii et inferioris ævi theologi hanc Patris apostolici epistolam deperditam lugebant.

Anno autem 1632 Cyrillus Lucaris, patriarcha Constantinopolitanus, Anglorum regi Carolo I antiquissimum V. et N. T. codicem dono misit; et ecce, ad calcem præstantissimi hujus codicis Alexandrini epistola illa Clementis, dudum desiderata, inveniebatur (22) cum fragmento alterius libri, quem catalogus codici præfixus his litteris signat:

....εντος, ἐ....λη B. (23) id est Κλήμεντος ἐπιστολὴ β'.

Utramque hanc Clementis epistolam ex vetustissimo illo codice primus omnium Oxonii 1633 edidit Patricius Junius, regis Anglorum bibliothecarius; voces deperditas et litteras vetustate exesas, spatiis D

plevit et minio notavit. Sed ipsius editio, et omnes, ad Junianam exactæ, vitiis laborant non paucis. Quo factum est, ut Henricus Wottonus, e Coll. S. Joan. Evang. A. M. codicem mstum de novo accurate inspiceret, et textum Junianum octogies emendaret et suppleret. Sic prodit 1718 Cantabrigiæ editio Wottoniana, in qua, quæ aberant a msto exemplari, minutioribus typis impressa invenis. Hanc editionem Gallandius sibi sequendam summo jure censuit, qui insuper notis et conjecturis aliorum virorum eruditorum, Millii, Birii, Freyii, etc., in elaboranda sua editione est usus. Denique a. 1839 Oxonii e typographæo academico prodit editio elegantissima Guilielmi Jacobsoni, qui codicem Alexandrinum iterum evoluit, textum passim emendavit, conjecturas doctas proposuit, et annotationibus aliorum suas adjecit (24).

Nos cum Gallandio et Jacobsono, ea, quæ apud Wottonum, msto codici plane adhærentem, vitioso vel obsoleto more scripta inveniebantur, mutavimus; voces et litteras, quæ in codice desunt, uncis inclusimus, et Jacobsonum aliosque viros doctos duces habuimus.

III. Clementem Romanum ad Corinthios scripsisse, nemo negabit. Fuere tamen, qui epistolam nostram non *genuinam* putarent nec illam censerent, quam antiqui Patres laudarunt et allegarunt. Præsertim Jo. Tolandus (25), Christ. Aug. Salig (26) et Gisbertus Voetius, theol. professor in Academia Ultrajectina (27) authenticam epistolæ nostræ negarunt, illi imperiose nulla afferentes argumenta, hic hallucinationem potius, quam demonstrationem proferens. Quam male præconcepta opinione ductus id egerit, audi. Admiramur, inquit, *singularem divinam providentiam, quæ curavit, ut ab apostolorum discipulis, virisque apostolicis, et apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur et ad posteros maneret, aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superesset, de quo non dubitaretur, aut quod per lineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas.*

Nos eandem, quam Clemens scripserit, habere epistolam, exinde satis probatur, quia ea, quæ ve-

(18) *Historia theol. erit.*, t. I, p. 52 sq.

(19) Seditio mota fuerat contra presbyteros (c. 47), qui injuste muneribus suis deiciebantur (c. 44). Schenkelius (in *Ullmanni Stud. et Krit.* 1841, Fasc. I, p. 53 sqq.) autumat, factionem illam, quæ Christi esse gloriabatur, revixisse, et sicut auctoritatem apostolorum, ita et auctoritatem presbyterorum, qui ab apostolis fuerant instituti, sprevisse ac rejecisse. Sed Clemens ipse recentiorum Corinthiorum seditionem ab illa priori bene distinguit, c. 47.

(20) *Adv. hæc.* III, 5. Apud Euseb., *Hist. eccl.*, v, 6.

(21) *H. E.* III, 16 et 38.

(22) Codex ms. epigraphen præstat: Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ. Cfr. Jacobson, *Patres apost.*, t. I, p. 205.

(23) Cfr. Jacobson l. c., p. xi. Inscriptionis in fronte epistolæ ipsius ne litteram quidem integram præbet Cod. mstus Jacobson, l. c. p. 214.

(24) S. Clementis Romani, S. Ignatii et S. Polycarpi Patrum apostolicorum, quæ supersunt. Accedunt S. Ignatii et S. Polycarpi martyria. Ad fidem codicum recensuit, adnotationibus variorum et suis illustravit, indicibus instruxit Guilielmus Jacobson A. M., auct. B. Mariæ Magdalænæ vice-principalis, collegii Exoniensis nuper socius. II tom.

(25) In Catalogo librorum Christo et apostolis ascriptorum c. 18. T. I Opp., p. 392.

(26) *De diptychis veterum*, c. 5, § 4, p. 39. Cfr. Mosheim. *Instit. majores*, p. 215.

(27) *Select. disput.*, p. 1, p. 103. Cfr. Græbii *Spicileg.*, t. I, p. 260.

ieres Ecclesiae Patres ex dicta epistola allegarunt, in A nostra reperiuntur.

- (a) Jam S. Polycarpus, ut Gallandius monuit, eadem Clementinam epistolam manu versavit, et nonnulla ex ea pene verbotenus in suam ad Philippenses epistolam transtulit.

Epist. 1 Clem.

C. 1. Γυναῖξιν τε... παρηγγέλλετε, στεργούσας καθήκοντως τοὺς ἀνδρας ἑαυτῶν.... πᾶν σωφρογούσας.

C. 5. Πέτρος... οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς διζῆς.

C. 7. Διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα.

C. 9. Διὸ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ (θεοῦ)... ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπονίαν, τὴν τε ἔριν, κ. τ. λ.

C. 13. Μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησεν διδάσκων... ὡς μέτρω μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν.

C. 21. Ἰδῶμεν, πῶς ἐγγύς ἐστιν (ὁ Κύριος), καὶ ὅτι οὐδὲν λέληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν, ὧν ποιοῦμεθα. Ἐρευνήτης γὰρ ἐστὶν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων.

Ibid. Τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα. Τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγγελίας ἦθος ἐνδειξάσθωσαν... τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἴσην παρεχέτωσαν.

- (b) Quae Irenaeus de epistola Romanae Ecclesiae ad Corinthios refert, optime respondent indoli no-

Epist. Polyc.

C. 4. Διδάξωμεν... τὰς γυναῖκας ὑμῶν... στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἀνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ... ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

C. 9. Πέτρος καὶ Παῦλος... εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τοῦ Κυρίου.

C. 7. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν... ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

C. 2. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας, δουλεύσατε τοῦ Θεοῦ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην.

C. 2. Μνημονεύσαντες... ὁ Κύριος διδάσκων... ἐν τῷ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

C. 4. Γινώσκ... ὅτι (ὁ Θεός) πάντα ἡμῶν σκοπεῖται, καὶ λέληθεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

Ibid. Διδάξωμεν... τὰς γυναῖκας ὑμῶν (πορεύεσθαι) ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγγελίᾳ... καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ Ἰησοῦ ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ:

strae epistolae. En verba ejus: 'Επὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀναγενοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἡγενοῦστί ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν ἐλήφει.

- (c) Clemens Alexandrinus multos epistolae Clementinae locos laudat, qui adhuc in epistola nostra reperiuntur.

Strom. I, c. 7, p. 339: Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ κατὰ λέξιν φησὶ, τὰς διαφοράς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοκίμων. Ἦτω τις πιστὸς, ἦτω δυνατὸς τις γινώσκειν ἐξελεῖν, ἦτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἦτω γοργὸς ἐν ἔργῳ. Eadem verba, ex I Clem. c. 48 desumpta, repetit Alexandrinus Strom. VI, c. 8, p. 773.

Strom. IV, c. 17, p. 609, 610: Ναὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων λέγει. Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς, κ. τ. λ. Hic Alexandrinus epistolae nostrae capita 1, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 53, excerptis.

Strom. V, c. 12, p. 693: Ἀλλὰ καὶ τῇ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολῇ. Ὁκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Cfr. I Clem. c. 20.

Strom. VI, c. 8, p. 773: Τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μισῶν εἶναι, ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶ. Cfr. I Clem., c. 48.

Strom. I, c. 7, p. 339: Ἐὰν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ αὐθεντικὴν εἰσοδὸν ζητῆς, ἀκούσῃ. Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν τούτων ἀνωγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἦν ἐν Χριστῷ. Cfr. I Clem., c. 48.

- (d) Origenes, De principiis, II, c. 3, n. 6, t. I, p. 82, ed. BB.: Memini sane Clemens apostolorum, discipulus etiam eorum, quos ἀντίχρονος Graeci nominarunt, atque alias partes orbis terrarum, ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis, qui ibi sunt, quisquam transire athenos; quos et ipsos mundos appellasti. cum ait: Ὁκεανὸς intransmeabilis est hominibus, et hi, qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem et dominatoris Dei dispositionibus gubernantur, Cfr. I Clem. c. 20.

Orig. in Ezech. c. 8; t. III, p. 422: Φησὶ δὲ ὁ Κλήμης. Ὁκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι τοσαύταις διαταγαῖς τοῦ Δεσπότου διοικούνται. Cfr. I Clem. c. 20.

Idem in Joann. I, 29, t. IV, p. 153: Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοὶ τινες λοιμῶ

κῶν ἐνσκηψάντων νοσημάτων ἑαυτοὺς σφάγια ὑπὲρ A
τοῦ κοινου παραδεδόκασι· καὶ παραδέχεται ταῦθ'
οὕτως γεγονέναι οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις
ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος, λέγον-
τος· *Μετὰ Κλήμεντος*, κ. τ. λ. Cfr. I Clem. c. 55.

(e) *Eusebium* eandem quæ nunc exstat, Clementis
epistolam ante oculos habuisse, verba ejus sa-
tis demonstrant:

Hist. eccl. III, 16 : Τοῦτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος
ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ
θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ
Κορινθίων διευτυώσατο, στάσεως·τηνικαδὲ κατὰ τὴν
Κόρινθον γενομένης.

Ibid. III, 38 : Τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογ-
μένη παρὰ πᾶσιν, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων
Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτυώσατο. Ἐν ἡ τῆς πρὸς B
Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθεῖς, ἤδη δὲ καὶ αὐτο-
λεξεῖ ῥητοῖς ἐξ αὐτῆς χρησάμενος, κ. τ. λ.

Epistolam nostram sæpe iisdem verbis uti, quæ in
Epistola ad Hebræos inveniuntur, nemo nescit (28).

(f) *Cyrillus Hierosolymitanus*, Catech. 18. c. 8, fabu-
lam de phœnice (I Clem. 25), ut ipse testatur,
ex epistola Clementis profert.

(g) *Epiphanius* hæc. 27, n. 6 : Λέγει γάρ (Clemens)
ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· « Ἀναχωρῶ,
ἀπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. » Cfr.
I Clem., c. 54.

(h) *Hieronimus Catal. script. eccl. c. 15* : *Scriptit*
(Clemens) *ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ec-*
clesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, C
quæ et in nonnullis locis publice legitur, quæ
inibi videtur characteri epistolæ, quæ sub Pauli
nomine ad Hebræos fertur, convenire. Sed et
multis de eadem epistola, non solum sensibus, sed
juxta verborum quoque ordinem abutitur.

Idem lib. XIV Comment. in Isai., c. LII, 13 : *Cle-*
mens, vir apostolicus, qui post Petrum rexit Ecclē-
siæ, scribit ad Corinthios : « Sceptrum Dei, Dominus
Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, cum
possit omnia, sed in humilitate. » Cfr. I Clem., c. 16.

Idem lib. I Comment. in Ep. ad Eph., c. II, 2 : *Cle-*
mens, in epistola sua scribit : Oceanus et mundi, qui
trans ipsum sunt. Cfr. I Clem. c. 20.

Idem ibid. lib. II, ad c. IV, 1 : *Cujus rei et Cle-*
mens ad Corinthios testis est : « Vinculum charitatis
Dei quis poterit enarrare ? » Cfr. I Clem. c. 49.

Testimonia posteriorum laceamus.

IV. Nonnulli veterum locos epistolæ Clementinæ
laudent, qui in nostris exemplaribus non leguntur.
E. g. *Basilus*, lib. de Spiritu sancto c. 29, n. 72,

(28) Multi autumant, aut Clementem ipsum epi-
istolam ad Hebræos scripsisse, aut certe eam
in sua scribenda ante oculos habuisse. Longe
aliter conjicit Dr. Mack (*Tubing. theol. Quar-*
talschrift 1838, fasc. III, p. 385 sqq.), id
agens, ut nobis ostendat, epistolam Clemen-
tis Epistola ad Hebræos fuisse priorem, et hanc
ad Clementis epistolam bene apud Corinthios
introducendam confectam, et una cum Cle-

I. III, p. 61, ed. B. B. scribit : 'Αλλὰ καὶ ὁ Κλήμης
ἀρχαιώτερον (s. ἀρχαιότερος)· Ζῆ, φησὶν, ὁ Θεός,
καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ
ἄγιον (29).

Sed fuites sunt illorum rationes, qui hanc ob
causam authenticam epistolæ nostræ impugnant;
fortasse enim omnes hi loci, quorum parvus est
numerus, olim post caput 57 legebantur, ubi folium
integrum excidit. Certe ῥῆσις illa Basilii, ut Freyius
monuit, peropportune illi loco convenit, et accom-
modari potest in epistola ad finem decurrente.

V. Jam de integritate dicendum est.

(a) Eodem anno 1633, quo primum epistola nostra
typis vulgabatur, Hieron. Biguonius, Jetus Pa-
risinus, integritatem ejus in dubium vocavit,
plures clausulas et voces epistolæ genuinæ ad-
ditas esse putans. Præsertim viro doctissimo dis-
plicebat

(α) narratio de phœnice c. 25.

(β) frequentia epithetorum.

(γ) vox λαϊκός c. 40 et

(δ) locus capitis 47 : ubi Ecclesia Corinthiorum
ἀρχαία vocatur.

Ipsi respondit Hugo Grotius, (30), inter alia mo-
nens Clementem sine dubio æque ac auctorem Epi-
istolæ ad Hebræos Græcum sermonem ex eruditis
auctoribus hausisse, ideoque liberiori dictione, non,
ut ἐκπαΐζουσιν, in minutias concisa, sed largius
fluente, usum esse.

Quod narrationem de phœnice attinet, alii quo-
que veterum, e. g. Tacitus (*Annal.* VI, 28) et Pli-
nius (*H. N.* VII, 49 ; XIII, 9 ; XIX, 9) eidem fabulæ
fidem habebant.

Ecclesiam Corinthiorum jam a Clemente, re-
spectu aliarum Ecclesiarum, ἀρχαίαν appellari po-
tuisse, nemo negabit.

Denique de voce λαϊκός quæ dicenda sunt, in no-
tis ad c. 40 reperies.

(b) Supra jam diximus, Clementem Alexandrinum
multa epistolæ nostræ capita (1. 9—12. 17. 18.
21. 22. 36. 38. 40. 41. 48. 49. 50. 51. 53.),
tecto Romani Clementis nomine, excerpisse,
et abbreviata libro quarto Stromatum in-
texuisse (31). Eduardus vero Bernardus et Cle-
ricus in utraque Amstelodamensi Coteleriana
editione Patrum apostolicorum, suspicabantur
omnes hos locos Alexandrinum ipsum habere
auctorem, e cujus libro interpolatam esse no-
stram epistolam contendunt.

Illis accessit Laurentius Mosheim V. C. (32). Ipsi

mentis epistola datam esse ad Corinthios. Mac-
kium impugnavit W. F. Rieck in *Ullmanni*
Stud. et Krit. 1839, fasc. IV, p. 1002 sq.

(29) Reliquos locos reperies in Galland. *Bibl.*
I, p. 44 sq.

(30) Vide supra, col. 47.

(31) Cfr. Not. 2 ad c. 9.

(32) *Instit. hist. chr. majores*, p. 214. sq.

enim in epistola nostra multa proferri videntur, A quorum nulla est cum consilio, Corinthios ad concordiam vocandi, cognatio. Præterea, inquit, decem capita quædam habent vestigia manus fallacis, sed non ita multa: persequitur auctor constanter consilium suum. At capite XI et XII ad fidem et hospitalitatem commendandam, accedit, in quo nulla plane apparet coherentia cum præcedentibus. Quocirca parum abest, quin hæc capita existimem intrusa esse. Redit ad institutum Clemens capite XIII, et in eo pergit ad c. XXII. Hoc vero capite repente, nulla ipsum ratione invitante, ad argumentum longe aliud properat, ad resurrectionem corporum mortuorum, de qua ad caput usque XXVIII disserit. Capite XXVIII instituti sui recordari videtur iterum; atque hujus capituli initium bene concinit fini capituli XXI, difficillime vero cum exitu capituli XXVII jungi potest. Quapropter quæ de cadaverum in vitam reditu præcipiuntur sex capitulis, subjecta videntur esse Clementi... Neque melius existimo de capitulis XL—XLV et de capite LV quibus ea legas, quæ nulli potuerunt in mentem venire nisi homini, rei quam agit, prorsus immemori.

Quod Bernardi et Clerici attinet argumentationem, bene Wottonus (33) ita disserit: Irriti tamen sunt hujus conatus. Qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit, Eadem enim ratione actum erit de authenticis et fide eorum omnium, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Pa- C trum majore licentia usus est in citandis auctoribus, sive sacris, sive ethnicis; cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, nunc de suo inserere, alia omittere, alia variis modis mutare.

Moshemio denique ita respondeamus:

- (a) Capp. XI et XII epistolæ nostræ cum antecedentibus bene coherent, quippe quæ eandem cum his materiam tractent, invidiæ Corinthiorum exempla hospitalitatis, pietatis et fidei opponant, simulque pœnas dissensionis (c. XI) ostendant.
- (β) Nec capita XXIII—XXVIII a consilio Clementis remota sunt. Resurrectionis enim Clemens aut ideo meminit, quia teste I Cor. 15, 12, nonnulli Corinthiorum resurrectionem mortuorum negabant; aut ideo, ut ea, quæ Noster c. 21 et 22 de pœnis improborum dixerat, probarentur.
- (γ) Capita XL—XLV aperte id agunt, ut Corinthios, contra clerum rebellantes, ad concordiam et subjectionem revocarent. Optime igitur consilio

Clementis respondent, simulque arctissime cum capitulis 37 et 38 coherent.

- (δ) Caput denique LV nil nisi exempla ejus charitatis profert, de qua capite antecedenti verba fiebant.
- (ε) Porro nonnulla capita, Moshemio displicentia, jam a Veteribus laudantur et citantur, e. g. c. LIV ab Origene in Joann. 1, 29; c. XXV a Cyrillo Hieros. Catech. 18, 8.
- (ς) Omnia capita in dubium vocata in antiquissimo illo codice Alexandrino reperiuntur.
- (η) Quum epistola Clementis publice in Ecclesiis prælegeretur, vix fieri poterat, ut ab homine improbo scœdaretur.
- (θ) Styli ac orationis diversitas nullibi in epistola nostra est reperienda.

VI. Recentiorum temporum viri docti et authenticam et integritatem primæ Clementis epistolæ, ad unum omnes agnoscunt, et nulla jam gravior dubitatio hac de re movetur. Quem enim lateat primæva simplicitas, qua ornatur, evangelica sapientia, qua excellit, apostolica prædicatio, quam sonat hæc Clementis epistola? Nonne viro apostolico ea se præbet dignissimam? Omnia sane ei authenticæ indicia adsunt. Audi Wottonum (34): In ista, inquit, non violatur temporis ratio, nihil contra (antiquam) Ecclesiæ disciplinam instituitur; nihil contra doctrinam Christianam præcipitur; stylus ac dicendi methodus proxime accedunt ad Novum Testamentum, neque aliquid, quod non est maxime viro apostolico dignum, in ea reperitur. Et alio loco (35): Illa vis et ἐνέργεια divina ubique in eo (Clemente) refulget, quæ suo fulgore percellit animum legentis; adeo, ut pene dicam, Spiritum Dei, non hominem in eo loquentem sentias.

Hugo Grotius (36) non simulatæ vetustatis indicia in epistola nostra reperiri contendit: De Christo semper loquitur, non ut posteriores πλατωνικώτερον, sed simpliciter plane, et ut Paulus Apostolus solet. Alia quoque dogmata, postea subtilius explicata, tractat ἀφελέστερον, et vocibus κλήσεως, κλητῶν, ἐκλεκτῶν, sensu plane Paulino utitur.

VII. Magna fuit apud veteres epistolæ nostræ auctoritas, quam Irenæus ἱκανωτάτην γραφήν (37), Eusebius μεγάλην τε καὶ θαυμασίαν (38) appellat. Publice eam, præsertim diebus Dominicis, in nonnullis Ecclesiis fuisse prælectam, Dionysius Corinthius (39), Eusebius (40), Hieronymus (41), et Photius (42) testantur.

Minoris eam Photius ipse æstimabat, quod Clemens mundos trans oceanum existere supponeret (c. 20), phœnicis avis exemplo tanquam verissimo uteretur (c. 25), quodque Pontificem Præsidemque

(33) In Notis ad I Clem., c. 9.

(34) Præf. p. ccvi.

(35) In Ded. cat.

(36) In Epist. ad Bignonium, apud Coteler., ed. Patr. apost., t. I, p. 154. (Supra, col. 47.)

(37) Adv. her., III, 5.

(38) H. E. III, 16.

(39) Apud Euseb. H. E. IV, 33.

(40) H. E. III, 16.

(41) Catal. script. eccl. c. 15.

(42) Biblioth. cod. cxiii.

Dominum nostrum Jesum Christum appellans A (c. 36), illas Deo convenientes ac sublimiores de eo voces non protulisset.

VIII. Jam de tempore, quo prima Clementis epistola scripta fuerit, disputemus.

Scriptam eam esse brevi post persecutionem aliquam, constat ex ipsa epistola, c. I. Esse vel Neronis vel Domitiani persecutionem nemo dubitat. Græbius, Pagius, Orsius, Gallandius, Wottonus aliique, Neronis persecutione desinente, proxime post Apostolorum Petri et Pauli martyrium, circa A. 68 scriptam eam esse contendunt. Cotelierius autem, Tillemontius et Lumperus, Domitiani persecutione desinente, circa a. 96 vel 97 eam exaratam arbitrantur.

Tota hæc quæstio facillime posset dissolvi, si B tempus Clementini episcopatus plane constaret. Ex supra dictis autem intelleximus, ecclesiasticum Clementis regimen aut annis 68—77, aut 92—101 esse tribuendum.

Quum vero res ita se habeat, epistolam ipsam inspicimus, temporis indicia investigaturi.

- (a) Clemens-martyrii Apostolorum Petri et Pauli capite 5 mentionem faciens ait: Ἐλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἐγγιστά γενομένους ἀθλητάς. Inde apparet, epistolam nostram non multo post persecutionem Neronis exaratam esse.
- (b) Capite 6 persecutio nuper præterlapsa (c. 4), adeo cruenta, et multitudo martyrum tanta describitur, ut Neronis, non Domitiani tempora indicentur. *Ingentem enim multitudinem sub Nerone cruciatam fuisse*, Tacitus (eadem sane phrasi, qua utitur S. Pater, πολλὴ πλῆθος) nobis refert (43); de Domitiano autem Tertullianus ita loquitur: *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate, sed qua et homo, facile ceptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat* (44).
- (c) Capp. 5 et 6, nullus tot illustrium martyrum, qui sub Domitiano passi sunt, nominatur: non Flavius Clemens, non Acilius Glabrio, non Flavia Domitilla, non Joannes Evangelista; quorum aliquem, ut Cardinalis Orsi (45) monet, saltem memorasset S. Pater, si post Domitianeam persecutionem scripsisset.
- (d) Ante Domitiani tempora, et paulo post Neronis persecutionem epistolam nostram scriptam esse, suadet cultus Judaici mentio, in templo Hierosolymitano tunc adhuc stante vigentis. Capp. 40 et 41. Ad enervandum hoc argumentum

Lardnerus et alii exemplum Josephi Flavii proferrebant, qui a. 93 p. Ch. n. de sacrificiis non aliter disputavit, ac si templum adhuc extitisset (46).

Sed res utraque, Josephi et Clementis, longe dissimilis est. Josephus, sacros populi sui ritus describens, per figuram, historicis non inusitatam, præsentem, quod dicimus, historico utitur. Clementis autem, ut Corinthios ad ordinem servandum adduceret, lectoribus ordinem Judaici cultus ante oculos ponit. Quod si autem templum jam fuisset destructum, tota S. Patris argumentatio fuisset infirma, ipsaque adversarios invitasset, ut dicerent: en, eversione templi Hierosolymitani Deus ipse testatus est, talem ordinem sibi non esse exoptatum.

Ex his colligimus, epistolam nostram desinente Neronis persecutione et ante excidium Hierosolymæ (A. 68-70) esse scriptam, S. Clementem autem immediate S. Petro successisse,

Quæ a Cotelierio aliisque obijciuntur, nullius sunt ponderis. Inde enim, quod Clemens, c. 47, referat, primam Corinthiorum dissensionem ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου excitatam esse, concludi non potest, longius temporis spatium ab illa prima dissensione esse præterlapsum. Namque S. quoque Paulus novem circiter annis post fundatam Ecclesiam Philippensem, in Epistola ad Philippenses IV, 15, de ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου loquitur, minime innuens, Ecclesiam Philippensem ante multos jam annos esse fundatam.

C Nec id nos movet, quod S. Clemens c. 42, Ecclesiam Corinthiorum ἀρχαίαν appellaverit. Ἀρχαία enim Ecclesia, ut bene animadvertit Dodwellus, optimo jure ea nuncupatur quæ ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου, id est primis prædicati Evangelii temporibus, est fundata (47).

IX. De doctrina S. Clementis Lumperus (48), Heynsius, Junius ac Van Gilse (49) et Moehlerus (50) disputarunt.

X. *Secundæ Clementis epistolæ* a nemine antiquissimorum Patrum sit mentio. Nam duas Clementis epistolas jam secundo post Christum secula fidelibus notas fuisse, nullo modo e verbis Dionysii, Corinthiorum episcopi, conjici potest (51). Quum enim egregiam illam, de qua supra disputavimus, Clementis epistolam προτέραν appellaverit, id non respectu secundæ ejusdam Clementinæ epistolæ, sed epistolæ Soteris, Romani pontificis, pariter apud Corinthios publice prælectæ, dixisse manifestum est.

(43) *Annal.* xv, c. 41-44.

(44) *Apolog.*, c. 5.

(45) *Istor. eccl.*, t. I, p. 412. Apud Galland. *Bibl.*, t. I. Proleg., p. ix.

(46) *Antiquit.* III, c. 40.

(47) Cfr. Græbii *Spicil.*, t. I, p. 256.

(48) *Historia theol. crit.*, t. I, p. 56-92.

(49) In *Commentationibus de Patrum apostolicorum theologia morali.*

(50) *Patrolog.* t. I, p. 61 sqq.

(51) Dionys. Cor. apud Euseb. *H. E.* iv 23: Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ (epistola Dionysii ad Soterem) καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται (Dionysius) ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν, ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι. Λέγει γοῦν: Τὴν σήμερον σὺν Κυριακῇ ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνεγνώσαμεν ὑμῶν (Soteris) τὴν ἐπιστολὴν· ἣν ἔξομεν καὶ ποτε ἀναγινώσκοντες νοθεύεσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφείσαν.

Seculo autem tertio secundam Clementis epistolam in usu et auctoritate fuisse, ex Apostolorum canone 85 demonstrare conatus est Gallandius (52). Sed erravit vir doctissimus. Nam postremus iste canon non ante finem seculi quinti confectus est, ut egregie docuit Dr. Sebastianus de Drey V. C. (53).

Primus, qui secundæ Clementis epistolæ meminit, Eusebius est, monens, et alteram Clementis epistolam proferri; sed eam non perinde ac priorem notam esse, quoniam nec veteres ea usi fuerint (54).

Deinde inest hæc epistola celeberrimo illi Alexandrino codici, in Museo Britannico Londinensi asservato. Seculo igitur IV et V Clemens hujus epistolæ auctor a multis putabatur. Quo jure, nescimus. Pariter nos latet, quibus nixi argumentis Hieronymus (55) et Photius (56) hanc epistolam a veteribus reprobam contenderint; nam Eusebius talia non profert, antiquiores autem prorsus de ea silent. Non errare te putem, si Hieronymum et Photium Eusebii verba minus recte interpretatos esse contenderes. Ergo veterum testimonia authenticam hujus epistolæ non aperte negare, antiquissimorum autem Patrum silentium suspectam eam reddere, clare perspicimus (57).

Quæ quum ita sint, epistolam ipsam, seu potius fragmentum, quod adhuc superest in codice Alexandrino, adeamus oportet, investigantes, num interna ei insint indicia, quibus Clemens noster ejus auctor probari possit. Audiamus Wottonum (58). *Quoad stylum*, inquit, *et dicendi methodum* (epistola II) *est adeo dissimilis a priora ac indubitata, ut merito dubitari possit, an sit vere Clementis*. Eadem jam Joannes Morinus monuerat, dicens (59): *Illius stylus ut prioris non est simplex, sed argutus; non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπεριόριστος et nonnumquam ἀναταπτόμενος, sed verborum ambitum, antitheses earumque redditionem ambitiose affectat*. Morino assentitur criticorum princeps Richardus Simon (60), quem plerique secuti sunt. Eandem partem novissimis temporibus

A Wocherus tenuit in versione sua prioris epistolæ Clementis (61). Quicumque secundam istam epistolam attente legerint, negare non poterunt, magnam inter ipsam et priorem styli diversitatem intercedere.

Præter silentium antiquissimorum Patrum ac styli diversitatem id etiam suspicionem suppositionis nobis injicit, quod dimidia pars capitis 23 primæ epistolæ in secundam quoque est recepta c. 14.

B Bene addit Grabius (62), haud epistolæ formam habere istam, quæ secunda Clementis ad Corinthios dicitur, ipsaque inscriptione cum voto juncta in frontispicio carere, qualis tamen in omnibus Apostolorum ac virorum apostolicorum litteris ad particulares Ecclesias datis, inque ipsa prima Clementis, plane exstat. Homiliæ potius quam epistolæ similem recte judicavit Vendelinus, qui tamen minus recte ipsi Clementi eam adscripsit, et post eum Dodwellus Dissert. 1 in Irenæum, § 29 (63). Clementi nostro hanc epistolam vindicare studuerunt Cotelerius (64), Coutantius (65), Gallandius (66) et Lumperus (67). Sed vix in partes suas te trahent viri doctissimi, cum ipsorum argumenta sint levia, ipsique magis objectionibus aliorum bellum indixerint, quam suam opinionem probaverint. Illud absque omni dubio facilius erat; nam neminem fugiet, Hermannum Venemam (68) aliosque nonnumquam leviores contra authenticam hujus epistolæ objectiones esse ausos. Sed nemini defensorum hujus epistolæ firma argumenta pro Clemente auctore proferre contigit.

C Placet nobis Grabii sententia, a Moehlero quoque recepta (69), istam vulgo dictam epistolam secundam Clementis fuisse unam ex homiliis eidem (false) adscriptis, quales plures una fuisse patet ex Anastasii Antiocheni Quæst. 96.

Wocherus, nullo certo fundamento nixus, Dionysio, Corinthi episcopo, hanc epistolam tribuendam esse putat (70).

Grabius autem opus hoc spurium medio sæculo III, post Origenis tempora, Clementi suppositum fuisse suspicatur (71-78).

tur, quarum respectu de pluribus Clementis epistolis loqui debebat; 2^a secundæ nostræ Clementis epistolæ expressis verbis nullibi Epiphanius testimonium præbet.

(58) Præf. p. ccvi.

(59) Exercit. Biblic. l. I, c. 4, 5, 9. Exercit. 9.

(60) Bibl. Chois. T. I, c. 38, p. 282.

(61) Die Briefe der apostolischen Vaeter Clemens und Polycarpus, neu übersetzt und mit Einleitungen und Commentarien versehen von M. J. Wocher. Tübing. 1830. p. 203, 208.

(62) Spicileg. t. I. p. 268.

(63) Grabii Spicil. l. c.

(64) In edit. PP. apost. t. I, p. 182.

(65) Epist. Rom. pontif. t. I, p. 34.

(66) Biblioth. t. I. Proleg. p. xiv.

(67) Hist. theol. crit. t. I. p. 22.

(68) Cfr. Galland. Bibl. l. c. p. xvii, et Lumper. l. c. p. 27.

(69) Patrol. t. I, p. 65 sq.

(70) L. c. p. 204.

(71-78) Spicil., t. I, p. 269.

(52) Bibl. Veter. PP. t. I, Proleg. p. xv.

(53) Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Canones der Apostel., Tübingen 1832, p. 370, 377, 443.

(54) Hist. eccl. iii, 38: Ἰστέον δὲ, ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴ· οὐ μὴν ἔσθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα· ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν.

(55) Catal. script. eccl. c. 15: Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat.

(56) Bibl. cod. cxiii: Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς (Corinthios) ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. Præterea Photius notat, epistolam hanc secundam dicta quædam peregrina velut e sacra Scriptura inducere, interpretationes locorum quorundam alieniores proferre, nec continentem orationis seriem ac consequentiam servare.

(57) Nonnulli Epiphanium quoque epistolæ nostræ testimonium præbere contendunt, quippe qui (Hær. 27, 6 et 30, 15) de pluribus Clementis epistolis verba faciat. Sed 1^a Epiphanius epistolas quoque illas ad virgines Clementinas putasse vide-

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α'

Ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας γραφεῖσα.

S. CLEMENTIS

EPISCOPI ROMANI

EPISTOLA AD CORINTHIOS I

Ex persona Romanæ Ecclesiæ (79) scripta.

INTERPRETE J.-B. COTELERIO.

(GALLAND, *Vet. Patr. Biblioth.*, t. 1, Venet. 1765, in-fol., p. 9.)

ARGUMENTUM.

Ad litteras Ecclesiæ Corinthiæ, et discordia et seditione contra presbyteros concussæ, respondet Ecclesia Romana. Discidio dolet, auctoresque seditionis, ut, penitentia suscepta, presbyteris obediant, hortatur. Suadet hospitalitatem, humilitatem, concordiam, timorem Dei. De resurrectione promissa exponit, de pharisei avi mirabili, de continentia, modestia, sobrietate, de bonis operibus, de mutuis officiis, de servando sacrorum ordine. Ab apostolis cum episcopos, et diaconos constitutos esse docet, tum quemadmodum in locum mortuorum episcoporum successores sufficiendi sint, præscriptum. Episcopos rite creatos officiaque servantes non esse removendos. Claudium, Ephebam, Valerium, Vitonem, Fortunatum, nuntios suos, brevi remitti cupit.

INDEX CAPITUM.

CAPP. I et II. Post salutationem, cur tardius litteris Corinthiorum rescribat exponit, simulque eorum elogium exorditur: laudat ipsorum fidem, pietatem, hospitalitatem et εὐταξίαν, quæ ante natum schisma floruerint.

III. Seditione oborta ex invidia et æmulatione, tristem Corinthiæ Ecclesiæ statum describit.

IV, V, VI. Quanta mala ex hoc fonte profuxerint, exemplis vetustis et recentioribus confirmat.

VII, VIII. Ad penitentiam Corinthios hortatur, cujus gratiam toti mundo oblatam docet.

IX, X. Sanctorum exempla ipsis imitanda proponit, obedientiæ in primis et hospitalitatis Abraham.

XI, XII. Lot ac Rahab hospitalitatem, pietatem fidemque commemorat.

XIII. Humilitatem commendat.

XIV. Seditionis auctores deserendos suadet.

XV. Adhærendum iis qui pacem colunt, non qui fingunt, inculcat.

XVI, XVII, XVIII. Rursus ad humilitatem sectandum eos pertrahere studet, Christi, Abraham ac David exemplis propositis.

XIX, XX. Deum pacis et concordie amantem esse, argumentis ex rebus creatis desumptis probat.

XXI. A Dei bonitate et omni-præsentia, Christianorum erga unumquemque officia demonstrat.

VARIORUM NOTÆ.

(79) Eam ob causam Irenæus, lib. III, c. 3, ab Ecclesia quæ est Romæ scriptam dicit, licet ceteri Clementem ejus scriptorem fuisse sentiant. Maluit autem Clemens Ecclesiæ suæ quam proprio eam nomine inscribere: vel quia tum præsules nihil sine Ecclesiæ suæ consilio agere solerent, ut Cyprianus de se nominatim epist. 5, ad clerum suum memoravit his verbis: *Solus rescribere non potui; quando a primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro et consensu plebis, mea privatim sen-*

tentia gerere; vel etiam ne proprias partes tueri videretur, si ubi restauranda erat apud Corinthios ecclesiasticis viris competens dignitas atque reverentia, aut ipse solus, aut cum eo clerus sine plebe Ecclesiam illam alloqueretur. Postulabat præterea recta ratio, ut si quidem prius Corinthii non ad Clementem unum, sed ad Romanos scripserant, Romanorum nomine Clemens, non proprio rescriberet.

CONST.

XXII. Quæ sane officia, fide quæ est in Christo, A confirmari ostendit.

XXIII. Non ambigendum quin voluntas Dei perficienda sit, declarat.

XXIV. Transit ad alterum Epistolæ caput de Resurrectione, cujus veritatem nobis Deum ostendere variis argumentis ex naturæ ordine constituto petit, astruit.

XXV. Phœnicia quamdam resurrectionem proponit.

XXVI. Resurrectionem a sanctis creditam evincit.

XXVII. In primis vero istum fidei articulum comprobatur ab omnipotentia Dei, qui resurrectionem promissit, quique mentiri non potest.

XXVIII. Iterum hortatur Corinthios ad virtutes acquirendas: Deumque timendum, cujus iudicii nemo se subducere valet, ostendit.

XXIX. Deum nos peculiariter sibi elegisse.

XXX. Ut pars ac sors Dei, quæ ipsum deceant sectemur.

XXXI. Qua ratione benedictionem divinam consequamur, exemplo Abraham et Jacob docet.

XXXII. Iusti efficiuntur per fidem.

XXXIII. Nec tamen charitas et bona opera sunt derelinquenda, exemplo Dei proposito.

XXXIV. Bona opera fiduciam præstare apud Deum, exemplo angelorum docet.

XXXV. Præmii excellentiam, beatitudinem æternam, adducit, etiamque ad illam consequendam indicat.

XXXVI. Christus quid nobis præstet, luculenter ostendit.

XXXVII. Ut ordinem et stationem quilibet suam observet, membrorum nostri corporis mutua necessitudine proposita, monet.

XXXVIII. Quomodo in Ecclesia alii aliis subijci debeant; et pro diversis divinitus acceptis donis, Deo præstandum sit obsequium, arguit.

XXXIX. Homini non esse unde extollatur, arget.

XL. Ordo servandus.

XLI. Præsertim in oblationum ritu.

XLII. Ordo ministrorum in Ecclesia a Christo constitutus: episcopi et diaconi ab apostolis ordinati.

XLIII. Moysis exemplum in medium profert, qui contentionem de sacerdotali dignitate ortum sedavit.

XLIV. Apostolorum regulam de creandis episcopis proponit: legitime electos ac recte viventes, de munere suo deicere nescis.

XLV. Non leguntur iusti a iustis, sed ab iniquis vexati.

XLVI. Corinthiorum dissensio quam perniciosa.

XLVII. Quam ipsis ignominiosa.

XLVIII. Ut ad fraterni amoris studium cito redeant, hortatur.

XLIX. Charitatis encomium.

L. Quam expetenda sit charitas.

LI. Ad peccati confessionem dissidii auctores allicit: præstare de lapsibus confiteri, quam indurare cor monet.

LII. Confessionem desiderat Deus, nullius rei indigus.

LIII. Quod astruit Moysis exemplo; ejusque charitatem extollit.

LIV. Generosi animi indo-em insinuat, quo schisma penitus excindatur.

LV. Idque gentilium primum, deinde Judith et Esther exemplis confirmat.

LVI. Quomodo delinquentes sint corripiendi: oratio et admonitio mutua persequenda.

LVII. Iterum dissidii auctoribus modestiam et humilitatem inculcat.

LVIII. Precatio ac votum.

LIX. Ut missos cito remittant Corinthii, rescribantque de pace, petit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἡ [Ἐκκλη]σία τοῦ Θεοῦ (80) ἡ παροικοῦσα (81)

CAPUT I.

Ecclesia Dei quæ incolit Romam, Ecclesie Dei

VARIORUM NOTÆ.

(80) Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Miseret me doctorum virorum, quod odio catholicæ veritatis, studioque vanæ hæreseos adducti, existiment per hanc superscriptionem adjuvari errorem suum, quo episcopis conquant presbyteros, quia nulla peculiaris vel scribentis mentio, vel cleri Romani prærogativa, vel Corinthiaci presbyterii a plebe discretio appareat, sed omnes ad omnes confertim scribant. (Cfr. Blond. Apol. pro sent. Hieron.) At si recte ex principis suis voluissent argumentari, concludere oportebat idem jus fuisse laicis ac presbyteris et episcopis; atque hoc modo deterremus rerum statum invenire, ἀναρχίαν, adversus quam Clemens tota pugnat epistola. Præclara vero hac ratiocinatione conficitur, ut Paulus, quia scribit Epistolas una c. m. Sosthene, Timotheo, Silvano, et fratribus universis, majorem non obtinuerit quam ultimus Christianorum, in Ecclesiæ regimine, auctoritatem. Cur ergo, rogabis, cum Clemens γομνῇ χεφαλῇ potuerit litteras dare, maluit latere sub persona Ecclesiæ? Facilis responsio: Quoniam totius apostolicæ Ecclesiæ commune votum erat, pacatam cernere Corinthiorum Ecclesiam, a Petro quoque Pauloque fundatam; ingensque futurum erat Corinthiis incentivum, ipsa Romanorum simul scribentiam concordia. Accedit hoc apostolicus mos communicandi quæ gerebantur, cum tota Ecclesia, qui et diu duravit, et ordinem hierarchicum non infringit. Unde S. Cyprianus, fortissimus apicis episcopalis propugnator, ita clerum suum alloquitur, epist. 5: Ad id vero quod scripserunt mihi com-presbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novu-

tus et Gordius, solus rescribere nihil potui; quando a primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, et sine consensu plebis, mea privatim sententia gerere. Sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis, quæ vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutus poscit, in commune tractabimus. COTELERIOS.— Ἡ Ἐκκλησία. Rectissime statuit erud. Junius veteres primitivæ Ecclesiæ scriptores, etc., quæ vide initio Προσηκουσας (Supra, col. 45). At non solum singulares persone et Ecclesiarum præfecti, sed tota Ecclesiarum universitas hoc ipsum præstabat. Sic Smyrnenis Ecclesia ad illam, quæ in Ponto erat, litteras dedit, quarum maximam partem legere est apud Eusebium, Hist. lib. iv, c. 14, et eas totas, si non per interpolationes plus quam totas, ex editione reverendiss. Usserii Armachani. Sic etiam Ecclesiæ Viennæ et Lugduni Galliarum epistola, apud eundem Eusebium, occurrit. Adeo non singularis exempli res est presentis epistolæ formula, Ecclesiæ Romanæ nomine perscriptæ. Quin et observandum, instituti hujus causas non adeo a fraterna illa charitate et animarum zelo, quibus olim Christianorum mentes incaluerunt, quam ex regiminis ecclesiastici et indivi-

(81) Παροικοῦσα. Vertendum utroque peregrinatur Romæ et Corinthi peregrinatur, ut variis exemplis ostendit vir magnus Henricus Valesius, in limine notarum ad Historiam ecclesiasticam Eusebii. P. COLOMESIUS. Sic verterat Patr. Junius, quem temere correxit J. B. Cotelerius.

quæ incolit Corinthum, vocalis, sanctificatis in vo- A [ῥώμην], τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροι-
luntate Dei per Dominum nostrum Jesum Chri-
κούσῃ (82) Κόρινθον, κλητοῖς, ἡγι[ασμέν]οις ἐν

VARIORUM NOTÆ.

duæ unitatis, quæ fideles universos conjunxerat, vi et necessitate esse repetendas. Quisquis enim Ecclesiæ cujusvis membrum audiebat, aliis quibus-
cunque prolinus adnectebatur; et qui ab aliqua meruerat ejici, ab universis ulique extorris habebatur. Unde, referente Tertulliano, *De præscr. adversus hæres.* : Tot ac tante Ecclesiæ una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes; sic omnes prima et omnes apostolicæ, dum unam probant unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contestatio hospitalitatis : quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. Cujus viri, prærupta licet, valida sensa verbis, ut solet, magis Romanis effert Cyprianus, *Lib. de unitate Ecclesiæ* : *Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur*; et Optatus Milevitanus, lib II : *Totus orbis commercio formatarum in una communis societate concordat.* Hinc S. Ignatius ad Smyrναeos, Ephesios, Magnesios, Philadelphicos, Trallesios et Romanos epistolas scripsit; Polycarpus ad Philippenses; Dionysius ad Lacedæmonios, Athenienses, Nicomedienses, Cretenses, Ponticos et Romanos; Cyprianus ad clerum Romanum; clerum et plebem Hispaniarum, ad Numidas, Thybarritanos, Furnitanos et Assuritanos; ut non ad sequioris sæculi scriptores descendam. Hinc etiam epistolæ synodice, fidei, quam quisque episcopus profitebatur, indices, ortum duxere. Quæ quidem mittebantur, non obsequii causa, ad sedem Romanam, sed ad omnes undique ex æquo Ecclesias; cui muneri minime eximebatur ipse pontifex Romanus, testante Gelasio primo, qui ait : *Mos est Romanæ Ecclesiæ sacerdote noviter constituto, formam fidei suæ ad sanctas Ecclesias prorogare.* Unde epist. 1 et 2, habetur fidei ejus confessio universis Dardaniæ episcopis, et aliis. Quod ipsum cum ab eo poscebat Euphemius Constantinop. respondet Gelasius : *Fuit quondam ecclesiastica huc regula, apud patres nostros, quibus una catholica, apostolicaque communio ab omni pravaricatorum libera pollutione constabat.* Ep. 9. Idem Gregorium Magnum præstitisse affirmat Joannes Diaconus in ejus Vita, quam epistolam videre est in Operibus quæ exstant, ep. 24. Imo vero nec vel ipsi hæresiarchæ huic officio defuere, sed licet ab Ecclesia se ulro dividerent, eidem tamen adhærere, ambitione satis præpostera usque affectabant. Ex Socrate, Theodorito et aliis discimus, quanto studio Arianarum partium antesignani, scriptis undique epistolis, synodisque congregatis, Ecclesiis s: commendabant. Quin Montanus id satagebat et tantum non obtinuit, ut a Zephyrino pont. Romano, ipse una cum prophetis suis admitteretur, si Tertulliano, *Lib. cont. Præsc.* in sua causa fides est. Ita et Marcion, teste Epiphania, a patre suo Sinopensi episcopo ejectus, eidem Ecclesiæ Romanæ seipsum adjungere diligenter attentabat; quibus rite præstructis, facili ad sequentem epistolam patebit aditus. Nimirum, quando teterrima seditio, illa longe improbius, quæ D. Pauli temporibus gliscebatur, Corinthiorum Ecclesiam divexabat, expectandum erat, ut deinceps pro Ecclesiæ lege et more, tum seditiosi, tum etiam episcopi, per vim et nefas ejecti, nec non ipsa demum Ecclesia male mulctata, querelas et ἐπιζητήσεις suas, quarum mentio statim sequitur, interponerent, responsumque omnes et singuli ferrent, non ab episcopo tantum, sed, quod hic factum videmus, ab ipsa etiam Ecclesiæ universitate. De characterē epistolæ istius, non opus est multa dicantur; si quidem licet a Decretalium, quas papæ sequentes imperioso stylo dictarunt, prorsus sit aliena, ἱκανωτάτῃ γραφῇ a S. Irenæo, ab Eusebio

μεγάλη καὶ θαυμασία, ab Hieronymo valde utilis, et Epist. ad Hebræos consimilis, et demum a tota Ecclesia publice legi, et tantum non catholica haberi meruit. J. FELLUS.

(82) Τῇ παροικούσῃ. Jun. cum edit. omittit τῇ; quem articulum Woll. restituit ex ms. GALLAND. — Παροικούσῃ Κόρινθον. Forte κατοικούσῃ, nō vitandam ταυτολεξίαν, cum idem sit κατοικεῖν quod παροικεῖν, ut videre est statim in initio libri Ruth, et alibi apud LXX seniores. Utraque autem vox παρεπιδημεῖν significat, et sæpius pro eadem usurpatur, ac in eadem enuntiatione ad majorem evidentiam, et ἐνέργειαν adhibetur, ut apud psalm. xxxviii, 13 : Πάροικος ἐγὼ εἰμι παρὰ σοὶ καὶ παρεπιδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου, et 1 Pet. ii, 11 : Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδημούς, etc. Sic vetus etiam inscriptio ex insula Delo nuper allata, in ara ab Atheniensibus, Romanis et aliis peregrinis qui in insula inquilini erant, Apollini consecrata, quam inter marmora regia in hortis Jacobæis videre licet. Quem locum, si vicinam Pinacothecam Bibliothecæ celeberrimæ conjunctam, si numismata antiqua, Græca et Romana, si statuas et signa ex ære et marmore consideres, non immerito Thesaurum antiquitatis, et ταμειεὶον instructissimum, nominare potes. Inscriptionem ipsam in gratiam eorum, qui ejusmodi studiis delectantur, non abs re forte erit attexere, in qua literas vetustate abrasas, nos supplevimus :

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΝΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥΑΧΑΡΝΕΑ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΝΔΗΛΟΥΓΕΝΟΜΕΝΟΝ
ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΚΑΙΡΩΜΑΙΩΝΚΑΙΤΩΝΑΛΛΩΝΞΕΝΩΝ
ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΕΣΚΑΙΠΑΡΕΠΙΔΗΜΟΥΝΤΕΣΕΝ
ΔΗΛΩ
ΑΡΕΤΗΣΕΝΕΚΕΝΚΑΙΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑΣΚΑΙΤΗΣ
ΠΡΟΣΤΟΥΣ
ΘΕΟΥΣΕΥΣΕΒΕΙΑΣΑΝΕΘΗΚΑΝΑΠΟΑΛΩΝΙ

Nascentis autem Ecclesiæ statum, quæ sub imperatoribus ethnicis, et ut plurimum persecutoribus, nullibi stabilem et permanentem locum possideret, sed (sicut olim patriarchæ in tentoriis, et populus Israeliticus in eremo sub pellibus) patriam celestem anhelans, vitam in terris vagam ac dubiam, tanquam hospes et peregrina transigeret, voces hæ appositissimæ, παροικεῖν et κατοικεῖν, graphice depingunt, et nobis ob oculos ponunt. Longam esset per singulos Patres ire, et loca ex illis cumulare, quibus humanæ vitæ, quam παροικίαν vocant, τὸ ὀλιγοχρόνιον, et Ecclesiæ instabilem sortem promiscue his vocibus, denotant; epistola ad Diognetum plane aurea, sic loquitur : Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη, πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς, ξένη, etc. Junius. — Negari minime debet παροικεῖν idem sæpius esse ac παρεπιδημεῖν, et proinde versionem doctiss. Junii recte esse institutam; præsertim cum is nascentis Ecclesiæ status, ut sub inopp. ethnicis et plurimum persecutoribus nullibi stabilem et permanentem possideret locum, sed patriam celestem anhelans, vitam in terris vagam et dubiam, tanquam hospes et peregrina transigeret. Πατρίδας ἔχουσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη, πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς, ξένη, ut ait Justinus ad Diognetum. Interea tamen advertere licebit παροίκους, non modo inquilinos et hospites, sed in vicina habitantes rives et indigenas a probatissimis auctoribus passim dici; et non tantum continentia ædificia, sed pomerium et universam quaque patri-

θαλήματι Θεοῦ, διὰ τοῦ [Κυρίου ἡμῶν] Ἰησοῦ Χριστοῦ - [χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ παντοκράτορος Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη.

[Διὰ τὰς] αἰφνιδίους (83) καὶ ἐπαλλήλους ¹² [τὰς γενομένας ἡμῖν συμφοράς (84) καὶ [περι]πτώσεις, ἀδελφοί, βράδειον (86) | γνωρίζομεν (87) ἐπιστροφὴν πεποιτ[χέν]αι (88) περὶ τῶν ἐπιζητούμενων [παρ'] ὑμῖν πραγμάτων, ἀγαπητοί (89), τῆς τε ἀλλοτρίας

¹² F. ἰδίως καὶ ἐπαλλήλως.

VARIORUM NOTÆ.

suburbicariam regionem, et, ut Theophili Antecessoris verbis utar, πάντας τοὺς ὑπὸ τὴν πόλιν ἀγροὺς urbibus accenseri; quodque ad rem præsentem in primis spectat, in manifesto est, minores Ecclesias familiam atque nomen a matricibus ducere. Unde Epistola D. Pauli, quæ ad Corinthios inscribitur, omnibus totius Achaïæ Ecclesiis, teste ipso Apostolo, mittebatur; nimirum τοῖς ἀγίοις τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ. II Cor. i. Insuper collecta Hierosolyma mittenda I Cor. xvi. 1, et II Cor. viii. 9, ad totam Achaïam pertinuit, quod constare poterit ex Rom. xv. 26; II Cor. ix. 2. Qui demum Corinthios irrigasse I Cor. iii. 6, totam Achaïam perlustrasse fertur Act. xviii. 27. Pari ratione cum Smyrnensis Ecclesia, apud Eusebium lib. iv. cap. 14, Epistolam suam inscribit ταῖς κατὰ Πόντον παροικίαις, et ibidem Dionysius, τῆς ἐν Κορίνθῳ παροικίας, Philippus τῆς Γορτυναίων παροικίας, episcopi perhibentur; ut ubique regiones omnes istis matricibus Ecclesiis, et eidem episcopali curæ subjectæ intelligendæ veniant. Priscis siquidem temporibus, idem fere erat *paræcia*, quod nunc *diæcesis* diceretur. Sic can. 18 concil. Antycyran: Εἴ τινες ἐπίσκοποι κατασταθέντες, καὶ μὴ δεχθέντες ὑπὸ παροικίας ἐκείνης, εἰς τὴν ὀνομασθῶσαν, ἐτέραις βοῦλαιντο παροικίαις εἰσιέναι καὶ βιάζεσθαι τοὺς καθιστώτας, καὶ στάσεις κινεῖν κατ' αὐτῶν, τοὺτους ἀφορίζεσθαι. Frustra itaque sunt ii, qui ex plurium presbyterorum, hac in epistola ad Christianos Κόρινθον παροικοῦντας mentione, rem hierarchicam concidisse autumant, et presbyteranæ ἱερατικῆς imaginem et typum exhiberi gloriantur. FELL.

(83) Διὰ τὰς αἰφνιδίους. Ex acriori ms. inspectione sic legit ediditque Wott., c'ansa sententia cum πληθυνθείη. Paulo aliter Pearson. Vitis sane laborat Jun. et eod. Inpp. lectio. Quorsum enim ista, ἐφ' ὧν ἰδίως καὶ ἐπ' ἀλλήλους, post πληθυνθείη subjecta? Plura videtis apud ipsum Wottonum. GALL. — Ἐφ' ὧν ἰδίως. Alludit fortasse ad locum Pauli I Thess. iii. 12: Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι, καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς. Legendum autem arbitror, ἐφ' ὧν ἰδίως. JUN.

(84) Διὰ γενομένας συμφοράς. Ex hisce verbis colligit Junius verisimile esse hanc epistolam fuisse conscriptam a Clemente in exilio constituto; sed puto bonæ fidei rem non esse, si quis alieno nomine litteras mitteret, quo tempore constaret eum peregre versari, nec convenire eos posse, quorum verbis se scribere profitetur. Præterea sollemnis illa legatio, quæ in calce epistolæ recensetur, argumento erit, hæc ab Insula aut Metallo minime fuisse transmissa. Et quidem si anonymo auctori, qui de certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli scripsit, et in Bibliotheca Arundeliana habetur, fides sit habenda, saltem in illa persecutione, quæ B. Petrum martyrio donavit, præteriebatur Clemens noster et natalium privilegio inviolatus permansit. Alit enim ille: Οἱ στρατιῶται παραχρῆμα πάντας συλλαβόμενοι, (Christianos) ἐπὶ τὸν τὸν κατα-

stum: gratia vobis et pax ab omnipotente Deo per Jesum Christum multiplicetur.

Propter subitas ac sibi invicem succedentes calamitates et casus adversos qui nobis acciderunt (85), tardius, fratres, nosmetipsos convertisse agnoscimus ad ea quæ fuerunt quæsitæ a vobis, dilecti, et ad seditionem impiam ac detestandam, advenis Deique electis alienam; quam pauci homines insolentes et audaces in tantum vecordiae inflam-

δίκων ἀγοῦσι τόπον καὶ τοῦ μὲν Κλήμεντος, ὡς συγγενοῦς Καίσαρος, ψεῖδονται, Ἡροδίωνα δὲ καὶ Ὀλυμπᾶν, σὺν ἅμα πλήθει, τῇ τοῦ ξίφους ὑπάγουσι τομῇ. Πέτρον δὲ τὸν μέγαν τοῦ Κυρίου ἀπόστολον ἀντιστρόφως τῷ σταυρῷ προσπηγνύουσιν. Ubi obiter notare est, plerosque, qui Clementis vitam scripsere, succedentium pontificum majestatem ob oculos habentes, eum imperatoria familia ortum somniasse; et quæ de Fabio Clemente consule, atque Flavie Domitillæ viro, retulerat Dio lib. lxxvii, ad nostri decora conguessisse. FELL. — Διὰ γενομένας conjungendum eum antecedentibus, quæ ita, ex codice Alexandrino, legenda sunt: Δι' αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους γενομένας ἡμῖν συμφοράς καὶ περιπτώσεις, non ἐφ' ὧν ἰδίως. Ita legendum vidit Angliæ decus Joan. Pearson. Colom.

(85) Σαῖνiente scilicet Domitiani persecutione, quæ anno Christi 95 coepit. Quo tempore Romanam Ecclesiam convocare, ut Corinthiorum votis fieret satis, minime liberum erat. Qui calamitates, quas Clemens exsul passus sit, hic commemorari putant, non attendunt eum Romanæ Ecclesiæ nomine scribere, adeoque non privatas, sed sibi cum Ecclesia Romana communes ærumnas enarrare. COUS.

(86) βράδειον. Al. βράδιον; at Cler. et Birr. βραδεῖαν.... ἐπιστροφὴν. Id est: *Seram nos adversionem (animi) fecisse intelligimus.* GALL.

(87) Γνωρίζομεν. Jun. δυσολίζομεν: satis incommode. Cler. δοκῆσομεν, contra ms. fidem. Al. cum Wott. νομίζομεν. At Wetst. in Proleg. ad Nov. Test. Gr. p. 65, γνωρίζομεν pressum ad stylum S. Pauli, quem passim usurpat S. Pater. Hæc lectio probatur Freyo, et Birrio. GALL. — Δυσολίζομεν. Ad supplendam hanc lacunam, vocem νομίζομεν, nec incommode sensu, primum substituiamus, sed cum diligentius postea, et oculis accuratioribus exemplar intueremur, et vestigium minutissimum τοῦ ο ante cerneremus, δυσολίζομεν, licet rarius occurrat, reponere non dubitavimus; δυσολίζειν autem Hesychio est, φοβεῖσθαι καὶ ὑποπτεύειν. JUN. — Guetius opinatur ab οἷω οἷομαι, οἷω οἷομαι deduci. FELL. Quidquid hic comminiscuntur aut coactum, aut barbarum est. Legendum videtur βραδεῖαν δοκῆσομεν ἐπιστροφὴν πεποιημένας περὶ τῶν ἐπιζητούμενων, hoc est, si ita loqui Latine liceret, *seram videbimur animadversionem fecisse de iis quæ quærebatis.* Sensus est, videbimur sero ad animum revocasse. CLER.

(88) Ἐπιστροφὴν πεποιημένας. Ἐπιστρέφεισθαι, et ἐπιστροφὴν ποιεῖν est, *curare, animadvertere, et animum adhibere, vel adijcere.* Præter exempla quæ Stephanus affert, adde, si placet, e Rhodiaca Dionis Chrysostomi locum insignem, non tantum ut vim vocis et proprietatem discas, sed turpe lucrum caveas, quod animi et rationis oculos obæceat, nec justum ab injusto, aut honestum a turpi discernere patitur: Ἀλλ' ἐστὶ αὐτὸ τοῦτο ἡ μοχθηρία, τοῦ κέρδους ἐνεκα καὶ χρείας, μηδενὸς αἰσχροῦ μηδὲ ἀδίκου πράγματος ἐπιστρέφεισθαι, μηδὲ φροντίζειν ποῖον τὸ γινόμενον, ἀλλὰ μόνον εἰ λυσισπλάς. JUN.

(89) Ἀγαπητοί. Vox hæc sede sua, et loco tur-

marunt, ut venerabile ac illustre, dignumque quod ab omnibus ametur nomen vestrum, magnopere blasphemetur²². Quis enim apud vos diversatus, omni virtute plenam firmamque fidem vestram non probavit? sobriam et mitem in Christo pietatem non est admiratus? magnificentiam qua hospites excipere soletis, non celebravit? perfectam denique certamque cognitionem vestram, non beatam prædicavit? Omnia enim sine personarum acceptione a vobis fiebant, et in Dei legibus ambulabatis, præpositis vestris subditi, et senioribus qui sunt inter vos debitum honorem tribuentes. Junioribus, ut moderata et honesta sectarentur, mandabatis; mulieribus, ut in inculpabili, gravi et casta conscientia omnia peragerent, diligendo viros suos, prout officium postulat, denuntiabatis; utque in obedientiæ canone constitutæ, res domesticas honeste administrarent modestissimeque se gererent, docebatis.

²² Clem. Alex., lib. iv Strom., p. 516, hæc citat.

VARIORUM NOTÆ.

bata est, et jungenda procul dubio voci præcedentis paginæ ἀδελφοί, quod a nobis in versione nostra factum est, ut tricæ implicati eloquii, suo ordini et juncturae redderentur (ut loquitur Hieronymus de phrasī Paulina), et verborum ilia, plano magis et expedito stamine decurrerent. Disponere autem apte, et figurare varie, non nisi ῥητόρων πατοὶ concessum est. Clemens noster nullos colores aut lumina orationis affectat, phrasīs ejus simplex, rudis, et plane ἀρρήτορευτος est; sed postea fusius de ejus stylo, et scribendi genere. JUN.

(90) Ἕνοις. Legit Wolt. cum Cot. aliisque, ἔνοις. Congrua tamen ms. lectio, adeoque retinenda videtur Millio. Nimirum S. Pater schisma ex hinc reprehendit, quod sit Christianis, ἔνοις scilicet a predecessorum fidelium more, advenis in terra electisque a Deo, maxime abominandum. Tertullianus Apol. cap. 1, alloquens imperii Romani antistites qui religionem Christianam insectabantur: Scit hæc religio se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos invenire: ceterum genus, sedem, spem, gratiam, dignitatem in cælis habere. GALL.

(91) Μιαρὸς καὶ ἀροσίου. Quære ex grammaticis, an quatuor epitheta recte uni substantivo apponantur. An vero duo ex glossa? BERNARD.

(92) Εἰς τοσοῦτον ἀποροίας. Hoc est, tanto furore inflammantur; vel ita inflammantur, ut rem ad tantum furorem adduxerint, ut nomen vestrum summo opere vituperetur; hoc est, ut dissiliis vestris infames sitis. Nomen hic est existimatio. CLEM.

(93) Ἀξιαγάπητον. Eadem voce utitur cap. 21. Quo sit ut mirer asseveratum a viro πολυμήμονι, Davide Blondello, in præfatione Apologiæ pro sententia Hieronymi p. 40, id nominis nostra in epistola non comparere. COT.

(94) Τοῖς νόμοις. Clem. Alex. ἐν τοῖς νομίμοις. Quæ genoma lectio, ut ex sect. 30 et 40 liquet. Apud eundem Clementem Strom., lib. i, Nymphodorus ἐν τρίτῳ νομίμῳ Ἀσίας laudatur, et ἐν νομίμοις βαρβαρικοῖς alibi. Quo nomine volumen scripserat Aristoteles, Varroni lib. vi De legibus et Apollonio in Historiis mirabilibus laudatum. COLOM. — Græce cum Clemente Alexandr. ἐν τοῖς νομίμοις legendum esse suadet similis phrasīs sub finem num. 3, ut reddat illis repromissionem... cum servaverint legitima Dei. COUST.

(95) Ὑποτασσόμενοι ad σπλάγχχους cap. 2. Hæc

καὶ ἔνοις (90) τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ Θεοῦ, μιαρὸς καὶ ἀροσίου (91) στάσεως, ἣν ὀλίγα πρόσωπα προπετῇ καὶ αὐθάδῃ ὑπάρχοντα, εἰς τοσοῦτον ἀποροίας (92) ἐξέκαυσαν, ὥστε τὸ σεμνὸν καὶ περιδύτον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον (93), ὄνομα ὑμῶν, μεγάλως βλασφημηθῆναι. Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς, τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν ὑμῶν πίστιν οὐκ ἐδοκίμασεν; τὴν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικὴ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν; καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἡθος οὐκ ἐκήρυξεν; καὶ τὴν τελείαν ἀσφαλῆ γκῶσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε, καὶ τοῖς νόμοις (94) τοῦ Θεοῦ ἐπορεύεσθε, ὑποτασσόμενοι (95) τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ τιμὴν τὴν καθήκουσαν ἀπονέμοντες τοῖς παρ' ὑμῖν πρεσβυτέρους· νέους τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπετρέπετε (96) γυναῖξιν τε ἐν ἀμώμῳ καὶ σεμνῇ καὶ ἀγνῇ συνειδήσει πάντα ἐπιτελεῖν παρηγγέλλετε, στεργούσας καθήκόντως τοὺς ἀνδρας ἑαυτῶν· ἐν τε τῷ κανὼνι τῆς ὑποταγῆς ὑπαρχούσας, τὰ κατὰ τὸν οἶκον σεμνῶς οἰκουργεῖν (97) ἐδιδάσκετε, πάνυ σωφρονούσας.

facia ex Paulinis, aliqui extra tempus suum, ut loquuntur grammatici. BERNARD.

(96) Σεμνὰ νοεῖν ἐπετρέπετε. Forte προτρέπετε, vel ἐπετρέπετε aut ἐξετρέφετε potius, quod idem est cum ἀνετρέφετε, hoc est, a teneris instituebatis, et imbuebatis. JUN.

(97) Οἰκουργεῖν. Pro οἰκουρεῖν, legendum monuit οἰκουρεῖν Dominus Boissus, canonicus Eliensis, vir emendatus et gravis, et in hoc litterarum genere, quod ipsius eruditissimæ notæ in Chrysostomum testantur, longe versatissimus, cujus industria in hoc opere non leviter nos adjuutos esse profiteamur. Cum enim in apographum nostrum casu incidisset, in quo præter lacunas suppletas, nullæ tum emendationes nostræ, sed exemplar πρωτότυπον fide optima, etiam cum omnibus rugis et nævis expressum, quos nos postea emaculandos, et per oñium abstergendos proposueramus, temperare sibi non potuit, quin varia observaret: pro quibus ut illi, licet de facie adhuc ignoto, gratias agimus maximas; ita alios latere volumus, per quos vel minimum proficimus. Verum huic loco αὐτουργεῖν convenientius esse arbitramur, siquidem addit auctor, τὰ κατὰ τὸν οἶκον. In muliere enim ἀνδρεῖς, qualem Salomon postremo Proverbiorum describit, non tantum requiritur, ut domi se contineat, et raro in publicum prodeat; quam Apostolus ad Titum ii, 5, οἰκουρὸν ἀγαθὴν vocat, et Clemens Alexandrinus in Strom. elegantissime exprimit: Ἦτις φυλαττομένη, τὰς πολλὰς τῆς οἰκίας ἐξόδους ἀποκλείει ὡς αἶόν τε αὐτῇ τῆς πρὸς τοὺς οὐ προσήκοντας προσφύει, προურγαίτερον τιθεμένη τῆς ἀκαίρου φλυαρίας τὴν οἰκουρίαν: verum etiam, ut sedula sit instar apīs oportet, nec ἀεργὸν τὴν χεῖρα ἔχειν, sed τῷ ἀνδρὶ ἐνεργεῖν εἰς ἀγαθὰ πάντα τὸν βίον, ut est, apud regum sapientissimum, ibidem. Unde idem Clemens in Paedagogi lib. iii: Ἡ δὲ αὐτουργία ταῖς γυναῖξιν μάλιστα τῇ γνήσιον ἐπιφέρει κάλλος, γυμνάζουσα τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ σφᾶς αὐτὰς δι' αὐτῶν κοσμοῦσα· οὐ τὸν ὑπ' ἄλλων πεποιημένον προσφέρουσα κόσμον ἄκοσμον, καὶ ἀνελεύθερον καὶ ἐταιρικόν, ἀλλὰ τὸν ἐκάστης σώφρονος γυναικὸς διὰ τῶν χειρῶν αὐτῆς, ὅποτε χρῆται μάλιστα, ἀρκούμενον καὶ ἐξυφαινόμενον. Et supra ejusdem libri cap. 10, τῆς γυναικείας αὐτουργίας varias species enumerat, ταλαουργίαν, scil. ιστοουργίαν, etc., ad quem te remittimus. ID. — Non satis Christianæ matrifamilias οἰκουρεῖν, domum cu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

A

CAPUT II.

Πάντες τε ἐταπεινοφρονεῖτε (98), μηδὲν ἀλαζονευόμενοι, ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες, ἥδιον (99) διδόντες (100) ἢ λαμβάνοντες· τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρκούμενοι (1), καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς (2), ἐστερνισμένοι (3) ἢτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ μαθήματα αὐτοῦ (4) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. Οὕτως εἰρήνη βαθεῖα καὶ λιπαρὰ ἐδόδοτο πασιν, καὶ ἀκώρετος πόθος εἰς ἀγαθοποιῶν, καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου ἐκχυσις ἐπὶ πάντας ἐγένετο· μεστοὶ τε ὁσίας βουλῆς ἐν ἀγαθῇ προθυμίᾳ μετ' εὐσεβοῦς πεποιθήσεως ἐξετείνετε τὰς χεῖρας ὁμῶν πρὸς τὸν πάντοκράτορα Θεόν, ἱκετεύοντες αὐτὸν ὡς ἡμεῖς γενέ-

⁹⁸ I Pet. v, 5. ⁹⁹ Act. xx, 35. ¹⁰⁰ Heb. viii, 12; II Machab. vii, 37.

VARIORUM NOTÆ.

rare, nisi fortis illius matrisfamilias adinstar, quam Salomon Prov. ult. describit, manum operi admoveat. Recte Junius cum temperantia administrare, rectius fortasse, decore, aut cum matronali gravitate administrare diceretur. FELL.

(98) Πάντες ἐταπεινοφρονεῖτε. Ad locum I Petr. v, 5, respexit hic Clementem nostrum arbitror, πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομίζασθε. Unde infra ἐνδυσώμεθα τὴν ὁμολογίαν ταπεινοφρονούντες, et passim in hac epistola Corinthios ut humilitate se ornent, et humilitatem cum concordia induant, hortatur : omne ceterarum virtutum merito a Basilio thesauroφυλάχιον vocatur, et a Chrysostomo, μήτηρ, καὶ ρίζα, καὶ τροφός, καὶ ὑπόθεσις, καὶ σύνδεσμος τῶν ἀγαθῶν. JUN.

(99) ἥδιον. Pro μᾶλλον quod habet Jun. cum edit. Wott. ἥδιον ex ms. restituit. Sic legit et Græbius. Sic quoque Millius in Prolegom. ad N. T., n. 140. Lectio sane prior ad Act. xx, 35. GALL.

(100) ἥδιον διδόντες. Alludit ad locum Act. xx, 35 : Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. De quo loco Josephus, scriptor Christianus (quem ex codice msto, Cantabrigiensi descriptum habemus) in Ὑπομνηστικῇ suā, questione 121, sic habet : Τίνας εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων μαρτυρίαι παραγεγόμεναι, ὧν τὰς γραφὰς οὐκ ἔχομεν ; Μαθαίως φησι ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς ἐξ Αἰγύπτου ἀνάδου, εἰς τὴν Ναζαρεθ μετὰ τοῦ Κυρίου· Ἐ. 19ῶν δὲ ὥκησεν τὴν Ναζαρεθ, ἵνα πληρωθῇ τὸ γεγραμμένον· Ὅτι Ναζαρεθαὶς κληθήσεται. Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑφεσίους φησί· Διὸ λέγει· Ἐγείραι ὁ καθεύδων, καὶ ἐπιφανῆσαι σοὶ ὁ Χριστός· καὶ πάλιν γέγραπται· Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ δευτέρος εἰς πνεῦμα ζωοποιούν· Καὶ τοῖς ἐν Μιλήτῳ πρεσβυτέροις διαλεγόμενος, φησί· Μητμονεύετε, ὅτι μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. His adde, si placet, locum Chrysostomi, quem nos ex Catena Græca in Acta et Epistolas canonicas eruimus, quæ in Bibliotheca novi collegii hujus Academiæ servatur, et longe alia est ab ea, quæ sub Œcumenii nomine, in lucem prodiiit : Καὶ τοῦ εἶπεν ; Ἰωὴς ἀγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι, ἢ ἐξ ὧν ἂν τις συλλογίσαιτο δῆλον. Καὶ γὰρ ἐδειξε τὴν παρρησίαν τὴν πρὸς τοὺς κινδύνους, τὴν συμπάθειαν τὴν πρὸς τοὺς ἀρχομένους, τὴν διδασκαλίαν τὴν μετὰ παρρησίας, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν ἀκτῆμοσύνην. Τοῦτο δὲ καὶ ἀκτῆμοσύνης μείζων· εἰ γὰρ ἐκεῖ, Πῶς ἀλλοτρίου σου, φησί, ὑπάρχειν, εἰθέλεις τέλειος εἶναι· ὅταν πρὸς τὸ μηδὲν λαμβάνειν, καὶ ἐτέρους τρέφει, τί τοῦτου ἴσον ; Εἰς βαθμὶς, ρίψαι τὰ αὐτοῦ· δευτέρος, ἑαυτῷ ἐπαρκεῖν· τρίτος, καὶ ἐτέροις· τέταρτος, τὸ καὶ κηρύττοντα ἑρυσίαν ἔχοντα λαμβάνειν, μὴ λαμβάνειν· ὥστε πολὺ τῶν ἀκτῆμόνων οὗτος βελτίων ἦν. JUN.

(1) Ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρκούμενοι. Forte doctrinam salutis ex sacris Scripturis haustam intelligit, ut Basilius ad Meletium epist. 56 : Ὁφέλιμα διδάγματα, ἢ ἐφόδια πρὸς τὸν ἐνεστώτα αἰῶνα, καὶ

Omnes autem humili animo eratis, nullatenus superbieutes, magis subjecti ⁹⁸ quam subicientes, dantes libentius quam accipientes ⁹⁹. Dei viatico contenti; verbaque ejus diligenter attendentes, dilatati eratis in visceribus; ejusque passiones (5) vobis præ oculis erant. Sic alta et abundanti pace fruentes, inexplebile benefaciendi desiderium omnes tenebat, plenaque Spiritus sancti super omnes effusio erat : sancta quoque voluntate referti, bono atque alacri animo cum pia fiducia manus vestras extendebatis ad omnipotentem Deum, ei supplicantes ut propitius esset ¹⁰⁰, si quid invidia peccassetis.

B τὸν μέλλοντα. Sic Cyrillus Hieros. catech. 5, vult catechumenos suos fidem in cordibus insculptam habere, καὶ ἐπ' αὐτῆς λέξεως μνημονεύσαι, id est, verba ipsa symboli mente et memoria tenere, καὶ ἐφοδίων ἔχειν ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς. Vel potius τὰ βιωτικά ad victum et vestitum necessaria τῶν ἐφοδίων nomine intelligenda sunt, ut Paulus I ad Timotheum vi, 8 : Ἐχόντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τοῦτοις ἀρκεσθῆσόμεθα, et ad Hebræos xiii, 5 : Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος, ἀρκεύμενοι τοῖς παροῦσιν. Id.

(2) Προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς. F. τοῖς λόγοις. Sequitur locus, cujus sensum ac elegantiam minime assecutus fuit eruditus interpres. ἐστερνισμένοι ἦτε τοῖς σπλάγχνοις. Clementi ἐστερνισμένοι sunt, qui Latinis pectorosi, homines lati capacisque pectoris. Respexit autem dubio procul ad verba Apostoli II ad Corinthios vi, 11 : Ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται. Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὁμῶν· τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν (ὡς τέχνους λέγω), πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς. Cor nostrum dilatatum est. Non angustiamini in vobis : angustiamini autem in visceribus vestris. Eandem autem habentes remunerationem (tanquam filiis dico), dilatamini et vos. Quocirca suspicari quis possit, particulam ἐν e Clementino textu excidisse. Cor. — Προσέχοντες τοὺς λόγους. Totus hic locus corruptus, et sic forte restituendus, προσέχοντες τοῖς λόγοις (licet προσέχειν cum quarto casu hoc sensu interdum junctum reperiat, ut Isaïæ cap. primo bis : Προσέχετε νόμον Θεοῦ, et κρίσιν χηρῶν οὐ προσέχοντες) αὐτοῦ ἐπιμελῶς, οἱ ἐν ἐστερνισμένοι ἦσαν τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ μαθήματα αὐτῶν (id est documenta, vel magisteria, ut Cypriani verbo utar) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. JUN.

(3) Ἐστερνισμένοι... τοῖς. Al. ἐν ἐστερνισμένοι. Cor. ἐστερνισμένοι... ἐν τοῖς. Vid. II Cor. vi, 12. GALL. — Ἐστερνισμένοι. Ad hæc Clementis verba alludere videtur Constitutionum apostolicarum consarcinator in Proœmio Operis, cum ait : Ἐν ἐστερνισμένοι τὴν φόβον αὐτοῦ, ut monuit rev. Pearson, pro Ignatii epistolis, p. 63. COLON.

(4) Καὶ τὰ μαθήματα αὐτοῦ (supple ex præceptibus Θεοῦ) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. Præteritisse videntur ista conspectum oculatissimi critici Photii : cujus judicium e Bibliothecæ codice 126, petiunt, habes hic in testimoniis veterum. Cor.

(5) Cujus scilicet viatico contentos eos proxime dixit. Ita, ut observavit Cotelerius, passiones Christi Clemens passiones Dei nuncupare non dubitat : quod Photium fugit ; alioquin cod. 126 minime notasset id forte nonnullos in hac epistola reprehensos esse, quod Clemens Christum appellans nequaquam sublimiores et convenientes Deo voces adhibuerit. Tantum observat nullas ei excidisse, quæ divinæ illius naturæ adversentur. Ex hoc au-

Imu noctuque solliciti eratis pro universa fraternitate, ut numerus electorum Dei cum misericordia et conscientia salvaretur. Sinceri et simplices eratis, atque injuriarum invicem acceptarum immemores. Omnis dissensio omnisque scissura vobis abominationi erat: proximorum delicta iugebatis: illorum defectus, vestros censebatis; benefacti nullius poenitebat vos, ad omne bonum opus parati⁴⁸. Veneranda et virtutum omnium referta conversatione ornati, omnia in timore ejus peragebatis: mandata et praecepta Domini in tabulis cordis vestri scripta erant⁴⁹.

⁴⁸ F. τῶν vel πλησίον. ⁴⁹ Tit. iii, 1. ⁵⁰ Prov. vii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

tem loco aperte praevertitur ac perimitur hæresis Nestoriana. Coust.

(6) Ἰδεως. Wolt. videtur vox satis apta τῷ γενέσθαι, animo propitio; al. malunt ἰδεων. Gall.

(7) Ὑπὲρ πάσης τῆς ἀδελφότητος. Sic I Petr. ii, 17: Τὴν ἀδελφότητα ἀγαπάτε. Sub lege olim, non tantum qui eisdem parentibus erant prognati, sed qui ejusdem tribus, qui eorundem sacrorum, et ejusdem verbi participes erant, fratres vocabantur, ut Barnabas (immo Clemens Alex. ipse) apud Clementem Alex. ii Strom. : Ὁ νόμος ἀπαγορεύει ἀδελφὸν δαμεῖν, ἀδελφὸν ὀνομάζειν, οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φροντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ὁμόφυλος ἢ ὁμογνώμων τις, καὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεκοινωνηκώς. Sic in primitiva Ecclesia, cum Christiani animo animaque inter se miscerentur, et omnia præter uxores indiscreta haberent, ut loquitur Tertullianus. fratres propter hanc πρὸς ἀλλήλους φιλοστοργίαν καὶ ἀγάπην dicebantur et habebantur, præcipue vero quia unum Patrem Deum (ut idem Tertullianus in Apologetico) agnoscerent, unum spiritum sanctitatis haberent, et de ejusdem ignorantie utero ad unam veritatis lucem expavissent. Sic Chrys. hom. 25, in epist. ad Heb. exponens v. ii, 5, primæ ad Cor. : Ἀδελφὸν ἐνταῦθα λέγων πάντα τὸν πιστὸν ἀπλῶς, οὐ τὸν μοναχὸς ἢ, οὐκ ἀδελφός, ὁ δὲ πιστὸς καὶ κοσμικὸς ἢ, ἀδελφός ἐστιν· εἴ τις, φησὶν, ἀδελφός ὀνομαζόμενος· οὐδὲ γὰρ ἴχνος τότε μινάζοντος ἦν, ἀλλὰ πάντα πρὸς κοσμικοὺς διελέγετο ὁ μακάριος Παῦλος. Hinc apud Cyprianum, fratrum et fraternitatis frequentissima mentio, et toties in epistolarum sine, illud repetitum: *Fraternitatem universam meo nomine salutate*, et, *Fraternitatem, quæ vobiscum est, multum a me salutate*. O tempora vere aurea, et mores Christo, ac sacrosancto ejus nomine dignissimos! cum unanimitas in Ecclesia floureret, et populus omnis Christianus in solidam corporis unitatem arcissimæ concordie glutino copularetur. Longe aliter in his novissimis diebus, et mundi senio (quod deslere facilius est, quam corrigere) cum jurgis et contentionibus in religione, quam vinculum pacis esse oporteret, Christi tunica inconsutis et individua, in varias partes sciaditur, et corpus ejus mysticum dissidio compaginis separatur (ut loquitur Cyprianus) ac divulsis laceratione visceribus in frusta disceperitur. Fraternitas omnis hodie extincta est, unanimitas primæva non tantum diminuta, de quo Cyprianus suis temporibus queritur, sed e medio penitus sublata esse videtur. *Di meliora piis!* Jun.

(8) Συνειδήσεως. Al. συνδύσσει, vel συνευδοκίσεως. Ms. ἀλλήρεω cum Wolt. Sed verterem potius, *unanimi co sensu*. Eaque videtur fuisse S. Pa-

σθαι (6), εἰ τι ἄκοντες ἡμάρτετε. Ἀγὼν ἦν ὑμῖν ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ὑπὲρ πάσης τῆς ἀδελφότητος (7), τὸ σώζεσθαι μετ' ἐλέους καὶ συνειδήσεως (8) τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ. Εἰλικρινεῖς καὶ ἀκέραιοι ἦτε, καὶ ἀναμνησίσκατοι (9) εἰς ἀλλήλους. Πᾶσα στάσις, καὶ πᾶν σχίσμα βδελυκτὸν ὑμῖν· ἐπὶ τοῖς παραπτώμασι τοῖς πλησίον⁴⁸ ἐπενθεῖτε· τὰ ὑστερήματα αὐτῶν ἴδια ἐκρίνετε· ἀμεταμέλητοι ἦτε ἐπὶ πάσῃ ἀγαθοποιᾷ, ἑτοιμοὶ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τῇ παναρέτῃ καὶ σεβασμῷ πολιτεία κεκοσμημένοι, πάντα ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ ἐπετελεῖτε· τὰ προστάγματα καὶ τὰ δικαιώματα (10) τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς καρδίας (11) ὑμῶν ἐγγράπτο.

tris sententia, quoniam schisma retunderet. Ipsemet sane Col. infra cap. 34, τῇ συνειδήσει, *communī consensu*, est interpretatus. Gall.

(9) Ἀναμνησίσκατοι. Ms. lectionem mendosam Wolt. cum aliis sic emendat, ἀμνησίσκατοι. Malleu cum Birr. *παναμνησίσκατοι*, id est: *Omnis inter vos offensæ immemores*. Vel: *Nullius omnino invicem injuriæ memores*. Delectatur certe hujuscemodi compositis S. Pater. Sic mox hic: Τῇ παναρέτῃ... πολιτεία· cap. 33, τῷ παμμεγεθεστάτῳ αὐτοῦ κράτει, et post pauca, τῷ ἐξοχώτατῳ καὶ παμμέγεθες κατὰ διάνοιαν· cap. 35, ὁ πανάγιος· cap. 45, τῇ παναρέτῃ ὀνόματι αὐτοῦ· cap. 57, ἡ πανάρετος σοφία, etc. Ibem.

(10) Καὶ τὰ δικαιώματα. Hæc verba quæ desunt editi, restituit ex ms. Wolt. Ea quoque legebat in suo exemplari Bois. Sic enim ille, in notis ad h. i. *Malim ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, ut deinde lin. seq. pro τὰ δικαιώματα τοῦ Κυρίου, scribatur τὰ δικαιώματα αὐτοῦ*. Quin et illa legit Jun. ut patet ex ejus versione, ubi sic: *Mandata et præcepta Domini*. Ib.

(11) Ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς καρδίας. Sic Proverb. vii, 3: Ἐπιγράψον ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας σου, hoc est ἐπὶ τοῦ στήθους· verum ego Clementem nostrum respexisse potius arbitror, ad tabulas lapideas, in quibus digito Dei leges insculpebantur, et ad locum Apostoli II ad Cor. iii, 3: Οὐκ ἐν πλαστῇ λίθιναις, ἀλλ' ἐν πλαστῇ καρδίας σαρκίναις. Et Jeremia xxxviii (Vulg. xxxi), 33, quem locum Paulus ad Hebræos his laudat: Διδούς ὁῶσω νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς. Sic Cyrillus Alex., ut est in Catena in Psalmos, collectore Niceta, quam nos ms. habemus, ad vers. 41 psal. cxviii: *Ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἐκρύψα τὰ λόγια σου*, τούτέστιν ἐν τῇ ταμείῳ τῆς ψυχῆς ἀνεξάλειπτον ἐνεκόλαψα τὴν μνήμην τῶν ἐντολῶν σου, ὅπως ἀεὶ ταύτας ὁρῶν καὶ μνημονεύων μὴ ἁμάρτω σοι. Ubi rationem reddit, cur Domini præcepta in intimis cordium nostrorum penetralibus recondi debeant, et similitudine elegantissima a thesauris, et pretiosis καμηλίοις petita, illustrat. Sic Cyrillus Hieros. catech. 5, de Idei dogmate: Ἐν ὀλίγοις τοῖς στίχοις τὸ πᾶν δόγμα τῆς πίστεως περιλαμβάνομεν, ὅπερ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως μνημονεύσαι ὑμᾶς βούλομαι, καὶ παρ' ἑαυτοῖς μετὰ πάσης σπουδῆς ἀπαγγεῖλαι, οὐκ εἰς χάριτας ἀπογραφόμενους, ἀλλ' ἐν καρδίᾳ τῇ μνήμῃ στηλογραφούντας, φυλαττομένους ἐν τῷ μελετᾶν· et paulo infra: Βλέπετε οὖν, ἀδελφοί, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς νῦν παραλαβάνετε, καὶ ἀπογράψασθε αὐτάς εἰς τὸ πλάτος τῆς καρδίας ὑμῶν, ubi ex comparatione superiorum ἐπὶ τὰς πλάκας reponi debere, ad oram libri nostri ante aliquot annos observavimus, atque ita hoc loco apud Clementem legendum esse, non dubium est. Jun.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT III.

Πᾶσα δόξα (12) καὶ πλατυσμός (13) ἐδόθη ὑμῖν, καὶ ἐπετελέσθη τὸ γεγραμμένον· (14) Ἐφαγεν καὶ ἐπιεν, καὶ ἐπλατύνθη καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπεγαλάκτισεν (15) ὁ ἡγαπημένος. Ἐκ τούτου ζήλος καὶ φθόνος (16), καὶ ἔρις, καὶ στάσις, διωγμός καὶ ἀκαταστασία, πόλεμος καὶ αἰχμαλωσία. Οὕτως ἐπηγέρθησαν οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἐντίμους, οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, οἱ ἀφρονες ἐπὶ τοὺς φρονίμους, οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους. Διὰ τοῦτο (17) πόρρω ἀπεστίν

¹² Deut. xxxii, 15 ¹¹ Isa. iii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(12) Πᾶσα δόξα. Unusque laudantur Corinthii, et illorum pii, sancti et religiosi mores ipsi ob oculos ponuntur, ut vituperium propter vitia in quæ degenerarunt, acrius illorum animos pungeret. Ἰκανὸν μὲν γὰρ καὶ κατ' αὐτὸ ἡ κατηγορία πληῆσαι (ut Chrys. in 2 vers. xi cap. primæ ad Corinthios), ὅταν δὲ πρὸς παράθεσιν ἑτέρων κατωρθωκότων καὶ ἐγκωμιαζομένων γίνηται, μείζον ἔχει κέντρον. Transitio autem paulo abruptior est, et majoris evidentiæ causa, quædam addi posse videntur, ut Ἀλλὰ νῦν οἶα ἐξ οἷων, vel tale aliquid. Sed Photius, criticorum pater, in Μυριοβιβλίῳ, hoc multis ante nos sæculis deprehendit, qui in hac genuina, et altera etiam epistola, quæ falso sub Clementis nomine ferebatur, νοήματα quædam causantur ἑρμηνεύοντες, καὶ οὐ συνεχῆ τὴν ἀκολουθίαν φυλάττοντα; quare nos nihil mutamus, aut addimus, sed ut excusatio fiat Clemens noster, præter ea quæ supra in epistola ad lectorem, de apostolicorum virorum stylo breviter tetigimus, καὶ ἄκρω θαυμάσιον, placet hic quædam de phrasi et characterē illorum temporum subtexere; postea, licet sæpius occasio offeratur, altum silentium promittimus. In Ecclesiæ infantia, veterum Patrum docendi et scribendi ratio, plana, simplex et brevis fuit, non ad delectationem aurium, sed animarum salutem comparata: quippe qui fidem non in εὐρασιλογίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει τῶν θεῶν Γραφῶν poverent, ut loquitur Cyrillus Hieros. catechesi quarta: et auditores haberent, qui, νηπιωδέστερων καὶ γαλακτώδους εἰσαγωγῆς indigerent. Hinc Methodius apud Epiphanium: Τὸ μὲν οὖν παλαιὸν βραχὺ παντελῶς τὸ περὶ ἐξήγησιν ἦν, φιλοτιμουμένων μὴ τέρπειν, ἀλλὰ ὠφελεῖν τοὺς παρόντας. Sic Greg. Nazianz., orat. 21: Ἦν ὅτε ἤμαρ τὰ ἡμέτερα, καὶ καλῶς εἶχεν, ἤνικα τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο, καὶ κατεγλωτισμένον τῆς θεολογίας καὶ ἐντεχον, οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐλάς. Hinc Hieronymus de Didymo: Imperitus sermone est, et non scientia, apostolicum virum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum nomine, quam simplicitate verborum; quod et ipse Didymus sub si-pem tractatus sui de Spiritu sancto, de seipso fateri non erubescit. Imo et apostoli ἀγροικοί, ἀμαθεῖς, ἀγράμματοι καὶ ἀσύνετοι habebantur, ut Chrys. homil. 3, in Epist. priorem ad Corinthios; et in præfatione sua ad Romanos: Οὐδὲν ἀμαθέστερον Πέτρου, οὐδὲν ἰδιωτικώτερον Παύλου· καὶ τοῦτο αὐτὸς ὡμολόγει, καὶ οὐκ ἠσχύνετο λέγων· Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει (II Cor. xi, 6). Et in expositione psalmi xlii, ἰδιώτας, ἀσήμους, ἀπόλοιδας, μοναχίτυνας, ἀνυποδέτους, γυμνοὺς καὶ ἰχθύων ἀφωνότερους eosdem vocat. Sic Greg. Nyssenus ad illud Psalmistæ, Ἐκ στόματος νηπίων (Psal. viii, 3), ut est in Catena nostra in Psalmos: Ἄλλως καὶ τύπος ἦν τῶν ἀποστόλων· καὶ γὰρ οὗτοι ἰδιῶται σφόδρα ὄντες καὶ τῶν ἰχθύων αὐτῶν ἀφωνότεροι, τὴν οἰκουμένην ἄπαν ἐσαγγένησαν. Sic Theodoretus de curandis Græcorum affectibus sermone 8, de apostolorum scriptis: Τὰ γὰρ δὴ τούτων συγγράμματα ἀπλὰ γε ὄντα, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γεγυμνωμένα λαμ-

Omnis honor et latitudo vobis data est, et illud Scripturæ impletum est: *Edit et bibit, et dilatatus est et incrassatus, et recalcitravit dilectus*¹². Hinc amulatio, invidia, contentio, seditio, persecutio, commotio, bellum et captivitas manarunt. Sic viles et inglorii contra honoratos et gloriosos, sic insipientes contra sapientes, et juvenes contra seniores insurrexerunt¹¹. Hanc ob causam procul absunt iustitia et pax, dum unusquisque Dei timo-

πρότερος καὶ κομψέας, καὶ μὲν δὴ καὶ μικρὰ καὶ ὀλίγα, πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀξίεραστα. Sic Basilium ad Libanium: Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν, ὧ θαυμάσιε, Μωσὲ καὶ Ἠλῆ, καὶ τοῖς οὕτω μακαρίοις ἀνδράσι σύνεσμεν, ἐκ τῆς βαρβάρου φωνῆς διαλεγόμενοις ἡμῖν τὰ αὐτῶν, τὰ παρ' ἐκείνων φηγεγόμεθα, νοῦν μὲν ἀληθῆ, λέξιν δὲ ἀμαθῆ. Sic Hieronymus in iii cap. ad Ephes.: Nos quotiescunque solæcismos, aut tale quid adnotamus, non apostolum pulsamus, ut maceroli criminantur, sed magis apostoli assertores sumus, quod Hebræus ex Hebræis, absque rhetorici nitore sermonis, et verborum compositione, et eloquii venustate, nunquam ad fidem Christi totum mundum transducere voluisset [i. valuisse], nisi evangelizasset eum non in sapientia verbis, sed in virtute Dei; et ibidem paulo infra: Iste igitur qui solæcismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sententiamque concludere, audacter sibi vindicat sapientiam. Vide ejusdem epistolam ad Algasiam, ubi sensus involutos, eloquium implicatum, et artis grammaticæ imperitiam in Paulo notat, et dicit illud, *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia, non de humilitate, sed de conscientie veritate, ab ipso prolutum esse affirmat. Sed hæc hactenus, et fortasse plura quam par erat. In.*

(13) Πλατυσμός, ut Cyrillus in Catena nostra in Psalmos interpretatur, est πραγμάτων εὐθυμία [i. εὐθυμία] καὶ εὐρυχωρία. Corinthus enim illis temporibus, ut Chrysost. in argumento prioris ad Corinth. Epistolæ auctor est, urbs magna fuit καὶ πολυάνθρωπος, πλούτου καὶ σοφίας ἔνεχεν θαυμαστή, καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ κεφάλαιον. Τὰ γὰρ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων ἀθλῶς διέκευτο λοιπὸν, τῆς ἀρχῆς πάλαι μεταπεσούσης. In.

(14) Ἀπεγαλάκτισεν. Leg. cum Col. aliisque, ἀπελάκτισεν, GALL. — Ἀπεγαλάκτισεν. Reponendum ἀπελάκτισεν, quamvis notissimum sit, infantes uberibus abstractos, protervos, importunos, querulosque et prorsus implacabiles esse, hoc autem in loco semel observetur Clementem, in laudandis sacris Scripturis, apostolos imitatum, qui subinde seusa magis quam verba reddebant; nec id quidem distincte et seorsim, sed permistim et quasi per spicilegium decerptis suffragiis. Nec adeo ab Hebræis fontibus, quam LXX Interpr. profluente minus fortasse limpido, sed magis accommodo, omnibusque exposito hausisse. FELL.

(15) Ἐφαγεν, καὶ ἐπιεν, καὶ ἐπλατύνθη, καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡγαπημένος. Non multum dissimiliter citat B. Chrysostomus homil. i in Genesim, sic: Ἐφαγε καὶ ἐπιε, καὶ ἐπλατύνθη, καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡγαπημένος. COT.

(16) Καὶ φθόνος. Sic Woll. ex ms. Ista omittunt editi, quæ tamen agnoscit Junii versio: *amulatio, invidia, contentio.* GALL.

(17) Διὰ τοῦτο. Vertimus: *Hanc ob causam, procul absunt iustitia et pax, quod unusquisque, etc.* Junius: *Hinc est quod iustitia procul exulante et pace, unusquisque.* Recedimus aliquanto a versione viri doctissimi, ut mens auctoris expressius patere

rem deserit, et in fide ejus cecutit, neque in institutis præceptorum ejus ambulat, aut vitam Christo dignam degit; sed secundum pravitas ipsius concupiscentias incedit, iniquam et impiam invidiam resumendo, per quam et mors in mundum intravit¹¹.

ἀπεβή ἀνεληφότας (19). δι' οὗ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.

CAPUT IV.

Sic enim scriptum est: *Et factum est post dies, obtulit Cain ex fructibus terræ sacrificium Domino: Abel autem obtulit et ipse de primogenitis ovium suarum, et de adipibus earum. Et respexit Deus super Abel, et super munera ejus: super Cain autem, et super sacrificia ejus non adersit. Et contristatus est Cain valde, et concidit vultu suo. Et dixit Deus ad Cain: Quare tristis factus es? et quare concidit vultus tuus? Nonne si recte offeras, non autem recte divides, peccasti? Quiesce: ad te conversio ejus, et tu dominaberis ipsius. Et dixit Cain ad Abel fratrem suum: Transeamus in campum. Et factum est dum essent in campo, surrexit Cain super Abel fratrem suum, et occidit eum¹². Videtis, fratres, propter æmulationem et invidiam fratricidium commissum. Propter æmulationem pater noster (24) Jacob¹³ a facie fratris sui Esau aufugit. Æmulatio effecit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret¹⁴, et in servitutem addiceretur. Æmulatio Moysen a facie Pharaonis regis Ægypti fugere compulit, cum popularem suum dicentem audiret: *Quis te constituit principem et judicem super nos? nuncquid tu vis me occidere, quemadmodum occidisti heri Ægyptium*¹⁵? Propter æmulationem (26) Aaron et Maria extra castra segregati habitaverunt¹⁶. Æmulatio Dathan et Abiron vivos ad inferos detruxit¹⁷, quod cum Moyse Dei famulo seditione contende-*

ἡ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη, ἐν τῷ ἀπολείπειν ἕκαστον τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ἀμβλυνῆσαι, μηδὲ ἐν τοῖς νομίμοις τῶν προσταγμάτων αὐτοῦ πορεύεσθαι, μηδὲ πολιτεύεσθαι κατὰ τὸ καθήκον τῷ Χριστῷ (18), ἀλλὰ ἕκαστον βαδίζειν, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τὰς πονηράς, ζῆλον ἁδίκον καὶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐγγραπται γὰρ οὕτως· Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤνεγκας Κάιν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Θεῷ· καὶ Ἀβελ ἤνεγκεν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων, καὶ ἀπὸ τῶν στείτων αὐτῶν. Καὶ ἐπιδεῖ (20) ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἀβελ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ Κάιν, καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. Καὶ ἐλυπήθη Κάιν ἅλῃ (21), καὶ συνέπεσε τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Κάιν· Ἰνα τί περιλυπὸς ἐγένου; καὶ Ἰνα τί συνέπεσε τὸ πρόσωπόν σου; Οὐκ ἔάν ὀρθῶς (22) προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες; Ἡσύχυσον πρὸς σέ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κάιν πρὸς Ἀβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· Διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ, ἀρέστη Κάιν ἐπὶ Ἀβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν. Ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφοκτονίαν κατειργάσαντο (23). Διὰ ζῆλον ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἰακώβ ἀπέδρα (25) ἀπὸ προσώπου Ἡσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ζῆλος ἐποίησεν Ἰωσήφ μέχρι θανάτου διωχθῆναι, καὶ μέχρι δουλείας εἰσελθεῖν. Ζῆλος φυγεῖν ἠνάγκασε Μωϋσῆν ἀπὸ προσώπου Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, ἐν τῷ ἀκούσαι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀμοφύλου· Τίς σε κατέστησε κριτὴν ἢ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; μὴ ἀνελκίσ με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνελκίς ἐχθὲς τὸν Αἰγύπτιον; Διὰ ζῆλον Ἀαρὼν καὶ Μαρίας (27) ἔξω τῆς παρεμ-

¹¹ Sap. II, 24. ¹² Gen. IV, 3-8. ¹³ Gen. XXVII, 41. ¹⁴ Gen. XXXVII. ¹⁵ Exod. II, 14. ¹⁶ Num. XII, 4. ¹⁷ Num. XVI, 33.

VARIORUM NOTÆ.

possit; qui utilissimum hoc effatum contra sæculi politicos reddit; pessum ire morum curam, pacemque civilem, contempta prius pietate. FELL.

(18) Τῷ Χριστῷ. Licet probetur hæc lectio Wolt. ea tamen displicet Dav. quam ideo sic supplet: τῷ ἐν Χριστῷ, phrasi ab Apostolo passim usurpata. GALL. — Καθῆκον τῷ Χριστῷ. Legendum forte Χριστιανῷ, est autem καθῆκον, idem quod προσῆκον, ut Cl. Alex. Pædag. lib. I, ubi ex Stoicorum schola καθῆκον definit esse τὸ κατορθούμενον κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὁπακοήν. JUN.

(19) Ἀνεληφότας. Mallet Wolt. ἕκαστον — ἀνεληφότα. At nihil mutandum, ista suadent: Matth. XXVI, 22: Ἦρξαντο λέγειν. ἕκαστος. Act. II, 6: Ἦκουον εἰς ἕκαστος. Et com. 8: Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος; Sic alibi passim nomen collectivum singulari verbo plurali junctum reperitur. GALL. — Ζῆλον ἁδίκον καὶ ἀσεβῆ ἀνεληφότας. Fortasse dicit ἀνεληφότας respectu habito ad seditionem D. Pauli tempore natam; de quo sub epistolæ finem, data opera, disserit; ut sensus sit, illos ad iniquam et impiam æmulationem denuo reversos. Vide I Cor. XI. Ratio inopus habenda particulæ καί, quæ immediate sequitur, δι' οὗ καὶ θάνατος. FELL.

(20) Ἐπιδεῖ. Ms. ita se habet. Editi. ἐπιδέων. GALL.

(21) Ἄλῃ. Sic ex ms. Wolt. Sic et apud LXX.

Editi vero, ἄγαν. Hinc in errorem lapsus Scholæus in Diatrib. de auctor. vers. LXX Interpret., cap. IV, pag. 108. Id.

(22) Οὐκ ἔάν ὀρθῶς...εἰς τὸ πεδίον. Hunc locum illustrat Pearson. in Præfat. parænet. ad vers. LXX. Id.

(23) Κατειργάσαντο. Sic ms. Alex. Et μοι, φυγεῖν. Codd. impp. κατειργάσατο. ἀπεύγαν. Id.

(24) Hac loquendi ratione indicare videtur Clemens se ex Jacob stirpe potius oriundum, quam ex prosapia Cæsarium; adeoque Judæum, non Romanum esse. Secus tamen Eucherius in epistola ad Valerianum sentit. Forte etiam Clemens Jacob eo sensu Patrem nostrum vocat, quo Paulus Rom. IX, promissionis filios in semine Abraham et Israel computari docet, eosque ex ipso Israel Dei Gal. VI, 16, nuncupat. COUST.

(25) Ἀπέδρα. Hesyechius exponit ἀπεφυγεν. COLOM.

(26) Ut solam mariam pertusam lepra, ita et unam extra castra exclusam Scriptura memorat. COUST.

(27) Ἀαρὼν καὶ Μαρίας. De Maria ex textu sacro constat, eam castris exclusam, de Aaron non item; sed sacræ litteræ, cum de pluribus loquuntur, ea generatim solent proferre, quæ partim tantum revera conveniunt. Sic de latronibus dictum Matth. XXIII, 44, utrumque Dominò male-

βολῆς ἠύλισθησαν. Ζῆλος Δαθάν καὶ Ἀδελφῶν ζών-
τας κατήγαγεν εἰς ἔξου, διὰ τὸ στασιάσαι αὐτοὺς
πρὸς τὸν θεράποντα τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆν. Διὰ ζῆλον
Δαβὶδ φθόνον ἔσχεν (28), οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Σαούλ βασιλέως Ἰσραὴλ ἐδιώ-
χθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἄλλ' ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδείγματων παυσώμεθα,
ἐλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγριστα γενομένους ἀθλητάς· λά-
βωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα.
Διὰ ζῆλον καὶ φθόνον, [Ἐκκλησίας πι]στοί (29) καὶ
δικαιότατοι στύλοι (30) ἐδιώχθησαν καὶ ἕως θά-
νάτου (δεῖνου) (31). Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν
τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους (32). Ὁ Πέτρος διὰ ζῆλον
ἔδωκεν οὐχ [ἓνα οὐ]δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπὲρ [νεγκεν]
(33) πόνοους, καὶ οὕτω μαρτυρήσας (34) ἐπορεύθη
εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης. Διὰ ζῆλον [δ]

“ I Reg. xviii, 8.

VARIORUM NOTÆ.

dixisse, cum D. Lucas unum solum ea in noxa
fuisse distincte pronuntiet. Sic D. Lucas et Joannes
milites illudentes acetum Domino obtulisse aiunt.
D. Matthæus unum ex iis id præstulisse narrat. Ita
D. Paulus Christum post resurrectionem ejus ap-
paruisse refert τοῖς δώδεκα, cum tamen nec Judas,
qui suspensio vitam finierat, imo nec Petrus, nec
Thomas, nec Jacobus tunc temporis interfuerint.
Simili ritu in Epistola ad Hebræos de pluribus
dicitur, quod clausurunt ora leonum, et serra erant
dissecti, quorum tamen unum ad solum Danielelem,
alterum ad Isaiam pertinet. FELL.

(28) Δαβὶδ φθόνον ἔσχεν. Jun.
— Nihil mutandum, nam φθόνον ἔσχεν est phrasis
bene Græca, significatque invideri, ut docebit
H. Stephanus in *Thesaurō*, ex Aristide et Isocrate.
CLEM.

(29) Ἐκκλησίας πιστοί. Mallet Birr. addito ar-
ticulo, οἱ πιστοί. Quin et fortasse legendum, ἀριστοί,
vel μέγιστοι, aut κράτιστοι ex latiore lacunæ spa-
tio conjecit. GALL.

(30) Στύλοι. Christus est Ecclesiæ fundamen-
tum, ut Paulus ad Corinth. I, iii, 11: Θεμέλιον γὰρ
ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὴν καίμενον, ὅς
ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Sic Cyrillus Alex. in
Michæam de Ecclesia loquens: Τεθεμελιώται γὰρ ἐπὶ
πέτρῳ, καὶ ἐστιν αὐτῆς ἔρεισμα· Χριστὸς ἀκράδαν-
τας, καὶ διηνεχῆς ἀσφάλεια, σωτὴρ τε καὶ λυτρωτής.
Apostoli vero passim in scriptis Patrum, nuda et
Ecclesiæ στύλοι vocantur. Ignatius ad Philad.: Στύλοι
τοῦ κόσμου οἱ ἀπόστολοι. Sic Basilus ad vers. 4
psal. lxxiii, ut est in Catena nostra: Τὴν συνεκτι-
κὴν τῆς γῆς δύναμιν στύλους εἰρησθαι νόησον· εἰσὶ
καὶ στύλοι τῆς Ἰερουσαλὴμ οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸ
εἰρημένον, «στύλος καὶ ἰσχυρὸν τῆς ἀληθείας.» Sic
Chrysostomus in Ethico, homil. 10 ad Ephes.: Πολ-
λοὺς ἐστιν ἰδεῖν ὡς στύλους ἐστῶτας. Οἶδε γὰρ καὶ
ἀνθρώπους στύλους καλεῖν, οὐ τῇ δυνάμει μόνον,
ἀλλὰ καὶ τῇ κάλλει πολὺν παρέχοντας κόσμον, κε-
φαλὰς ἔχοντας κεχρυσωμένας. Sic homil. 32 ad Rom.
ubi urbis Romæ, in qua Petrus et Paulus passi et se-
pulti sunt, encomium elegantissimum habetur: Διὰ
τοῦτο θαυμάζω τὴν πόλιν, οὗ διὰ τὸν χρυσὸν τὸν
πολὺν, οὗ διὰ τοὺς κίονας, οὗ διὰ τὴν ἀληθινὰ φαντα-
σίαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς στύλους τῆς Ἐκκλησίας τούτους.
Sic Cæsar. de Paulo resp. ad quæstionem 20:
Ἀπειθῶν γὰρ, παλὼν καὶ σπαράττων λύκος Χριστιαν-
οὺς Παῦλος, ὁ νῦν τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ἡ ὑψηλό-
φωνος τῆς πίστεως σάκις. Sic Theodoretus de Pe-
τρο, orat. Περὶ ἀγάπης· Οὕτω τὴν οἰκουμένην σαλευο-
μένην ὁ μέγας οὗτος στύλος ὑπὲρ ἡμεῖς, καὶ καταπεσεῖν
οὐκ ἔλασε παντελῶς, ἀλλ' ἀνέστησε καὶ ἰσχυρὰν ἀπέ-

rent. Ob æmulationem David non tantum alienige-
nis invisus, sed etiam a Saul rege Israel fuit vexa-
tus.”

CAPUT V.

Sed ut vetera exempla relinquamus, veniamus
ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa
exempla proponamus. Propter æmulationem et in-
vidiam, qui Ecclesiæ erant fideles et justissimæ co-
lumnæ, ad mortem usque acerbam persecutionem
passi sunt. Ponamus nobis ante oculos sanctos
apostolos. Propter æmulationem iniquam Petrus
non unum aut alterum, sed plures labores sustu-
lit, atque ita martyrium passus in debitum gloriæ
locum ascendit. Paulus propter æmulationem pa-

phne. Nec tantum στύλοι, sed βάρεις etίαι et πύρ-
γοι τῆς Ἐκκλησίας vocantur; unde Cyrillus Alex.
ut est in Catena nostra ad vers. 4 psal. xlvii: Βάρεις
ὠνομάσθαι φαμέν τοὺς ἐπιστήμους μάλιστα τῶν πύρ-
γων, οἵτις ἂν εἴεν ἐν τειχῶν περιβολαῖς· οὐδὲν οὖν
ἄρα τὸ ἀπεικῶς, ἀτε δὴ πόλεως ἀπαξ τῆς Ἐκκλησίας
ὠνομασμένης, βάρεις αὐτῆς εἶναι λέγειν τοὺς ἀγίους
ἀποστόλους, ἡγουν τοὺς καθάπαξ τῶν ἁγίων ἐκκλη-
σιῶν διδασκάλους καὶ μυσταγωγούς, εἴεν γὰρ ἂν
βάρεις, οἱ μεγάλοι καὶ ἐξαιρετοὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πό-
λεως, οἱ ἐν αὐτῇ ὑπερέχοντες, et Chrysostomus ad
vers. 13 ejusdem psalmi ex eadem Catena: Ἡ βά-
ρεις, ἥτοι πύργους τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἀγίους εἶναι
φαμέν ἀποστόλους τε καὶ εὐαγγελιστάς. Non ignoro
tamen, interdum etiam titulum θεμελίου et κρηπί-
δος, apostolis communicari, quia scilicet Ecclesiam
supra fundamentum, quod est Christus, fundarunt
et condiderunt, vel ut Ignatius ad Philad. loquitur,
ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ οἰκαίσις ἰδρῶσι καὶ πόνοις
ἰδρῶσαντο. Unde Chrys. hom. 2 in psal. l: Ἄκουε τί
φησι Πέτρῳ τῷ στύλῳ, τῇ κρηπίδι, τῷ διὰ τοῦτο
κληθέντι Πέτρῳ, ἐπειδὴν τῇ πίστει πεπερωμένος
ἦν, et paulo infra ibidem: Στύλος τῆς Ἐκκλησίας,
ἡ κρηπίς τῆς πίστεως, ἡ κεφαλὴ τοῦ χοροῦ τῶν
ἀποστόλων, ὁ Πέτρος. Sic Hesychius presbyter, in
encomio divi Andreæ apud Photium, in Μυριοβί-
βλῳ· Σάλπιγξ ἡμᾶς ἱερατικῇ πρὸς πανήγυριν ἡθοι-
σεν Ἀνδρέας, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων πρωτότο-
κος, ὁ πρωτοπαγὴς τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ
Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμέλιος, ὁ τῆς
ἀρχῆς ἀπαρχή. Jun.

(31) Καὶ ἕως θανάτου [δεῖνου]. Ms. hiatus ita
supplet Jun. Mallet tamen Woll. καὶ ἕως θανά-
του [ἡλθον]: et venerunt usque ad mortem. Fortasse,
melius. Sic sup. cap. 4: Ἰωσήφ μέχρι θανάτου διω-
χθῆναι, καὶ μέχρι δουλείας εἰσελθεῖν. GALL.

(32) Τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους. Forte ἀγίους
scribendum, vel potius πρώτους seu κορυφαίους
cum primitus per contractionem scriberetur αους,
quod est πρώτους. Jun.

(33) Ὑπὲρ ἡμεῖς. Editi ad unum omnes, ὑπὲρ ἡμε-
νεν] contra fidem cod. ms. qui teste Woll. sic se
habet: Ὑπὲρ...cum spatio sex circiter litterarum.
Hinc ipse legit ὑπὲρ [νεγκεν.] GALL.

(34) Μαρτυρήσας. De Petri et Pauli passionis
tempore non liquet. Synodus Romana sub Gelasio
P. hæreticos garrere ait, Petrum et Paulum diverso
tempore martyrio fuisse coronatos. Et tamen sic
sentiebant Justinus M. et Irenæus, qui anonymo
Græco ms. teste, in libello de certaminibus Petri
et Pauli, Paulum quinque annis post Petrum mar-
tyrio sublatum esse tradiderunt. Sic Philastrius

tientiae certamen sustinuit, in vincula septies con-
jectus, fugatus, lapidatus: et praeco factus in
Oriente ac Occidente, eximium fidei suae decus ac-
cepit. Cum totum mundum docuisset, et ad Occi-
dientis terminos venisset (39), ac sub principibus
martyrium passus esset; sic e mundo migravit, et
in locum sanctum abiit, patientiae summum exem-
plar factus.

CAPUT VI.

Viris istis sancte vitam instituentibus magna
electorum multitudo aggregata est, qui multas con-
tumelias multaque tormenta propter aemulationem
passi, exemplar optimum inter nos exstiterunt.
Propter aemulationem vexatae mulieres Danaides et

Α Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὑ[πέσχε]ν (35), ἐπτάκις
δεσμὰ φορέσας, [φυγα]δευθεὶς, λιθασθεὶς (36), κήρυξ
γ[ενόμενος] ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν [τῇ] δύσει, τὸ
γενναῖον (37) τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν· δι-
καιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, κα[ὶ ἐπὶ] τὸ
τέρμα τῆς δόσεως (38) ἐλθὼν, καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ
τῶν ἡγουμένων (40), οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου,
καὶ εἰς τὸν ἅγιον τόπον ἐπορεύθη, ὑπομονῆς γ[ενόμε-]
μενος μέγιστος ὑπογραμμός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τούτοις τοῖς ἀνδράσιν ὁσίως (41) πολιτευσάμενοις
συνθηροῖσθαι πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν, οὔτινες πολλαῖς
αἰκίαις καὶ βασάνοις (42) διὰ ζῆλον παθόντες, ὑπό-
δειγμα κάλλιστον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. Διὰ ζῆλον· δει-
χθεῖσαι γυναῖκες Δαναίδες καὶ Αἰρακαί (43), αἰκί-

VARIORUM NOTAE.

inter hæreticos reponit, qui hebdomadis dies se-
ptem a planetis nominabant, cum tamen B. Ignati-
um et Justinum M. ita loqui solitos constet. CO-
LOM.

(35) Ὑπέσχε. Editi, ἀπέσχε. At ex Wott. ms. ex-
hibet ὑ...εν. Legit igitur ὑ[πέσχε]ν, veritque: Pa-
tientiae præmium sustinuit. Sic quoque legitur Mill.
in sua Novi Testamenti. Græci editione, pag. 327. Inso-
lens tamen Wottoniana versio mihi videtur, atque a
contextu aliena; adeoque ita potius reformanda:
patientiae certamen sustinuit. Hesychio enim teste,
idem est interdum βραβεῖον ac στάδιον: quod prop-
rie quidem locum notat, in quo cursu et lucta cer-
tabant athletæ; verum a SS. Patribus pro vitæ
præsentis curriculo et certamine eleganter quandoque
usurpatur: ut videre est apud Sviccerum in *Thes.*
Ecll. v. Βραβεῖον et Στάδιον. GALL.

(36) Ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας, [βραβ]ευθεὶς,
λιθασθεὶς. Expuncto [παι]ρευθεὶς editionis Angli-
canæ, posui [βραβ]ευθεὶς, propter istud II Corinth.
xi, 25: Τρις ἐβραβήσθην, ἅπας ἐλιθάσθην. Discimus
autem ex hoc loco, Paulum septies in vincula
fuisse conjectum: quod apud alium auctorem non
memini me legere. COU.

(37) Τὸ γενναῖον ad ὑπογραμμός. Ex glossa
hæc esse suspicabatur vir doctus. ED. BERNARDUS.

(38) Ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δόσεως. Petrum et Paulum
Romæ sub Nerone martyrio vitam finisse, notius
est quam ut in dubium vocetur. De tempore au-
tem, opinio duplex est, quidam volunt eodem die
et anno passum esse utrumque, ut Eusebius ex
Dionysio, Corinthiorum episcopo, et Caio scriptore
ecclesiastico; alii eodem die, sed anno uno inter-
jecto. Vide magni Scaligeri notas in Eusebium.
Anonymus [anonymus iste est Simeon Metaphra-
stes. Liber exstat, sed Latine tantum, apud Lippo-
manum et Surium ad 29 Junii] autem scriptor de
certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Pe-
tri et Pauli, quem dominus Petrus, illustrissimi
Arundellæ comitis sacellanus, e Græcia secum ad-
vexit, Paulum quinque annis post Petrum martyrio
sublatum, auctor est, et Justinum et Irenæum hujus
sententiæ ἀρχηγούς laudat, ejus verba ita se habent:
Λέγουσι δὲ τινες προλαβεῖν τὸν Πέτρον ἐν αὐτὸν ἕνα,
καὶ τὸ μακάριον ἐκείνο δέξασθαι καὶ δεσποτικὸν πά-
θος, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων προθέμενον·
ἀκολουθεῖν δὲ τούτῳ τὸν μέγαν ἀπόστολον Παῦλον,
ὡς Ἰουστίνος καὶ Εἰρηναίου φασιν, ἐφ' ὅλοις ἔτεσι
πέντε· καὶ γε τούτοις ἐγὼ παύσομαι μάλλον. Ex hoc
tractatu, siquidem occasio non incommoda hoc
loco se offert, placet nonnulla ἐν τάξει προσθήκη
καὶ περιουσίας de Petro et Clemente nostro, ejus
successore, subjungere, quæ non ingrata fore le-
gentibus arbitror: Ἐπιμένοντας τε (scilicet Petrus)
ἐν Βρετανίᾳ ἡμέρας τινάς, καὶ πολλοὺς τῷ λόγῳ

Β φωτίσας τῆς χάριτος, ἐκκλησίας τε συστησάμενος,
ἐπισκόπους τε, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους χει-
ροτονήσας, δωδεκάτῳ ἔτει τοῦ Καίσαρος Νέρωνος
αὐθις εἰς Ῥώμην παραγίνεται· ἐνθα καὶ τὸν Αἴνον
τελειωθέντα εὐρηκὼς, τὸν Κλήμεντα ἀντ' αὐτοῦ χει-
ροτονήσας, ἀπαναινόμενον καὶ τὴν προστασίαν
παραιτούμενον· ὃν καὶ λόγοις ἱκανοὶς παῖδας, καὶ
θαυροῖν προτρέψας, ἐπὶ τὴν αὐτοῦ τῶν λόγων
ἀναβιβάζει καθέδραν; et paulo infra: Οἱ οὖν στρα-
τώται παραχρῆμα πάντας συλλαβόμενοι (scil. qui
Christo nomen dederant) ἐπὶ τὸν τῶν καταδίκων
ἀγῶσι τόπον· καὶ τοῦ μὲν Κλήμεντος ὡς [vide Eu-
cherium in testimoniis de Clemente] συγγενοῦς τοῦ
Καίσαρος εἰσδόντα· Ἡροδῶνα δὲ καὶ Ὀλυμπῶν [de
his D. Paulus Rom. xvi 11, 15], σὺν ἅμα πλήθει, τῇ
τοῦ ξίφους ὑπάγουσι τομῇ· Πέτρον δὲ τὸν μέγαν τοῦ
Κυρίου ἀπόστολον [vide Theodoret. Περὶ ἀγάπης]
ἀντιστρέφως τῷ σταυρῷ προσπηγνύουσιν, ἐφ' ᾧ τὰς
ἐκ τῶν ἡλίων δύνας παραπληρώσας τῷ Χριστῷ καὶ
Θεῷ ἡμῶν καὶ αὐτὸς ὑπομείνας, τὴν καθάραν αὐτοῦ
ψυχὴν καὶ ἀμύλνουν εἰς χεῖρας Θεοῦ παρατίθεται.
Κλήμης δὲ, μαθητὴς αὐτοῦ καὶ ἐπίσκοπος, τὸ πολύ-
τιμον αὐτοῦ σῶμα μεγαλοπρεπῶς ἐνταφιάσας, ἐν
τούτῳ ἐπιστήμῳ κατέθετο. JUN. -- Τέρμα τῆς δό-
σεως. Romæ, hoc est in Hesperia, sive Italia. FELL.
At fello amicissimus Joan. Pearsonus, Cestriensis
episcopus, in diss. 1 de success. primorum Romæ
episc., cap. 8, § 9: Quis unquam dixit, inquit, Ro-
mam fuisse terminos aut fines Occidentis? Tum os-
tendit Hispaniam posse intelligi. Ecce tibi iterum
aliū eruditissimū episcopum Anglum Ed. Stil-
lingfleetum, in *Originibus Britannicis*, cap. 1 Bri-
tanniam interpretantem, non sine verisimilitudine.
Utrumque adi, nam hæc, urgente prelo, propere
scribenti eos exscribere non vacat. CLER.

(39) Σεῦ coram principibus testimonium dixisset,
sanguinem pro confessione veritatis fundere non
dubitans. Etiam si autem ἡγουμένων vox impera-
tores plures sonet, hic tamen unum Neronem non
inusitato loquendi modo designat. COUET.

(40) Ἠγουμένων. Joan. Pearsonus, loco lau-
dato, intelligit præfectos, quales erant ultimo Ne-
ronis anno duo præfecti prætorio Tigellinus et Sa-
binus, et cum summa potestate Helius, Eum con-
sule. CLER.

(41) Ὅσίως. Ita se habet ms. heic et in alterius
epist. cap. 5. Editi utrobique, θεῶς. Hanc lectionem
pluribus confirmat Wott. GALL.

(42) Πολλὰς αἰκίας καὶ βασάνους. Al. leg. πολ-
λὰς αἰκίας καὶ βασάνους. IO.

(43) Δαναίδες καὶ Αἰρακαί. Sic ex ms. Wott. Editi
...Αἰρακαί. Viris criticis crucem fixit hic locus. Alii
ex Clem. Alex. *Στρομ.*, lib. iv cap. 19 interpola-
tum censent. Al. prorsus expungunt. Al. aliter le-
gunt. BIRR. autem evincit eos decipi, qui putant.

σματα δεινὰ καὶ ἀνόσια παθοῦσαι, ἐπὶ τὸν πίστεως Ἀ βέβαιον δρόμον κατήντησαν] (44), καὶ ἔλαβον γέρας γενναῖον αἰσθενεῖς τῷ σώματι. Ζῆλος ἀπηλλοτριώσε γαμετὰς ἀνδρῶν, καὶ ἡλλοίωσεν τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀδὰμ· Τοῦτ[ο] νῦν ὁστούη ἐκ τῶν ὁστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. Ζῆλος καὶ ἑρὶς πόλεις μεγάλας κατέστρεψεν, καὶ ἔθνη μεγάλη ἐξέρριζωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ταῦτα, ἀγαπητοὶ (45), οὐ μόνον ὑμᾶς νοουθετοῦντες ἐπιστέλλομεν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ὑπομνήσκον[τες] (46)· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἔσμεν σκάμμα[τι] (47) καὶ ὁ αὐτὸς

⁴⁵ Gen. II, 23.

VARIORUM NOTÆ.

ista ex Alexandrino huc esse translata : cum illic *Dircæ* quidem nulla ; *Danaides* vero, non in patientiæ, sed in audaciæ muliebris in armis tractandis exemplum proponantur. GALL. — *Δαναῖδες καὶ Δίρκη*. Legendum forte, *Δανάη τε καὶ Δίρκη*. Cor. Vide quæ hac de re scripsimus *Artis criticæ*, p. 3, sect. 11, c. 5, 14. CLERICUS. — *Δαναῖδες καὶ Δίρκη*. Nemo est qui primo intuitu non videat, hæc aliena esse ab hoc loco, et plane contra auctoris mentem, qui verba ejus quæ paulo supra habentur, vel leviter perpenderit ; ubi relictis antiquis exemplis, sui sæculi et ὑπογυῖστερα (ut verbo Demosthenis utar) in medium proferre pollicetur. Errori autem huic, si conjecturæ locus, ausam præbuisse Clementis Alexandrini lectionem verisimile est, qui libro IV *Strom.*, dum repetit quæ infra sub finem hujus epistolæ habentur, et hujus loci ἐξηγητικὰ sunt, post exempla Judith et Esther, addit ex profana historia, et poetarum fabulis, fortium mulierum facta nonnulla, quæ gladios, ignes et tormentorum cruciatibus, constanti animo et masculo contempserunt (quod etiam in *Libro ad Martyras* a Tertulliano factum esse, deprehenditur), inter quas, Danaï filias, et *Danaidum* auctorem memorat, qui illarum historiam carmine heroico conscripsit. Unde factum est, ut cum in margine vetusti alicujus exemplaris, hæ voces primum scriberentur, ab imperito librario postea in textum irrepserint ; quas nos ideo uncis inclusas a reliquis discrevimus, non inepte tamen retineri possunt, si ὡς particula præmittatur, sed prior sententia magis aridet. JEN. — Variæ in hunc locum diversorum sunt conjecturæ. Græce *Δανάη τε καὶ Δίρκη* legendum esse Cotelerius suspicatur. At Joann. Clericus *Artis crit.*, p. 3, sect. 2, c. 6, n. 15, pro verbis *Δαναῖδες καὶ Δίρκη*, restitutum esse conjectat *ἀνευ αἰδοῦς καὶ δίκης, sine reverentia et jure*, hoc est irreverenter habito sexu infirmiore, et contra jus et fas. Sed conjecturæ ejus neminem facile subscripturum puto, cum orationis series postulet, ut quemadmodum proxime exposuit virorum, ita nunc mulierum proponat specialia atque singularia exempla. Longe minus cuiquam placebit, quod vocem Græcam *ζῆλον*, Latine *zelotypiam* interpretatur. Non enim aliud hic sonat, quam superius, ubi Paulus, Petrus, David, etc., διὰ ζῆλον vexati memorantur. Neque magis audiendus videtur, cum id de hoc loco statuit, ut *nisi mendum in eum irrepserit, dubium esse nequeat, quin semipagano librario debeatur*, qui fabulam filiarum Danaï cum veris historiis conjunxerit. Quasi vero fieri non potuerit, ut circa illud tempus, quo Petrus et Paulus propter æmulationem gentilium præsi sunt, eandem ob causam vexatæ fuerint duæ mulieres *Danaides* et *Dircæ* appellatæ, quæ aliunde nobis ignitæ sint. Certe orationis series, uti mox dicebamus, postulat, ut insignium mulierum singularia exempla subjiciantur : nec quidquam magis in errorem inducit, quam ex cognatione nominum id uni tribuere,

Dircæ, postquam gravia et nefanda supplicia sustinissent, constantem fidei cursum consummarunt, et debiles corpore nobile præmium acceperunt. *Æmulatio uxores a maritis abalienavit, et dictum patris nostri Adam mutavit : Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea* ⁴⁶. *Æmulatio et contentio urbes magnas evertit, et gentes magnas eradicavit.*

CAPUT VII.

Hæc, charissimi, non tantum ut vos officii vestri admoneamus scribimus, sed etiam ut nos ipsos commonefaciamus ; in eadem enim arena versamur,

quod de altero novimus. Quapropter nec probanda videtur opinio eorum, qui eo quod Clemens Alex. lib. IV *Strom.* inter feminas ethnicas quæ sibi laudem virtutibus suis pepererunt, prædictas Danaï filias recenset, easque encomio, cui titulus *Danaides*, a quodam poeta celebratas commemorat, ex hoc Alexandrini loco istum a librario quodam temere consarcinatum fuisse arguunt. COUST.

(44) *Ἐπὶ τὸν πίστεως*. Ex Wolt. ita ms. absque articulo τῆς, quem addunt editi. GALL. — *Ἐπὶ τὸν δρόμον κατήντησαν*. Forte eis, ut infra eis πέπειρον καταντῇ. Sic Paulus ad Ephes. IV, 13 : *Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως* ; et ad Philip. III, 11 : *Εἰς τὴν καταντήσῃ εἰς ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν*. Malim tamen, delecta præpositione, κατήντησαν legere, alludendo ad illud Pauli II Timoth. IV, 7 : *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγρόνισμαι, τὸν δρόμον τετέληκα, τὴν πίστιν τετήρηκα*. JEN.

(45) *Ταῦτα, ἀγαπητοί*. Hic mutato stylo, superioris objurgationis asperitatem, blandiore alloquio lenit et emollit, καὶ κουφότερα παρεμβάλλων, ut alicubi loquitur Os aureum, καὶ τιθεὶς ἐαυτὸν μέσον, τὸ σφόδρον τῆς ἐπιτιμήσεως λαλεῖν. Atque in hoc veri, fidelis, et solliciti pastoris partes exsequimur, cui ab Apostolo utrumque munus, hortandi, scilicet, et objurgandi, pariter injungitur : quorum alterum, metu vel adulatione negligere, οὐ διδασκάλου, ut Chrysost. in Epist. ad Galatas, ἀλλὰ λομέωνος ἂν εἴη, καὶ πολεμίου. Sic Christus exemplo suo apostolos instituit, quos interdum laudat et beatos prædicat, interdum vero acriter increpat et objurgat. Sic Apostolus Clementem docuit, qui sæpenumero in epistolis suis (ut Chrysost. ibidem) κατ' ἴγνωσ τοῦ διδασκάλου βαίνων ποικίλλει τὸν λόγον πρὸς τὴν τῶν μαθητευομένων χρείαν, νῦν μὲν καίων καὶ τέμνων, νῦν δὲ προσήνη φάρμακα ἐπιτιθεὶς, νῦν μὲν ἐν ῥάβδῳ, νῦν δὲ ἐν ἀγάπῃ καὶ πνεύματι πραότητος ἐρχόμενος, ut de seipso ad Corinthios loquitur. Id.

(46) *ὑπομνήσκοντες*. Ms. mendum ex errore librarii sic corrigunt Wolt. et Dav. ὑπομνησκοντες. Rectius quam Clericus, cujus emendatio ὑπομνησκοντες in fut. minus apte cohæret cum præcedente νοουθετοῦντες. GALL.

(47) *Ἐν τῷ αὐτῷ ἔσμεν σκάμματι*. Σκάμμα non tantum locum certaminis et agonis, sed certamen ipsum significat, atque hoc sensu intelligendus est Balsamon ad canonem 63 synodi sextæ in Trullo, ubi de Simeone Metaphraste sic loquitur : *Χάρις τοίνυν τῷ μακαρίτῃ, τῷ τὰ μαρτυρικὰ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας σκάμματα, πολλοῖς πόνοις καὶ ἰδρύσει κατακαλλύναντι, εἰς ὕμνον Θεοῦ, καὶ δόξαν αἰωνίζουσαν τῶν ἀγίων μαρτύρων*. Interpres vertit *fossas*, sed non adeo recte. Sic passim apud Chrysostomum : *Πρὸς μείζονα ἐκλήθημεν σκάμματα, et πρὸς μακρότερα ἀπεδυσάμεθα σκάμματα*. Interdum etiam vita nostra in terris, misera, laboriosa, molestis ac

et certamen idem nobis impositum est. Quare inanes et vanas curas relinquamus, et ad gloriosam et venerandam sanctæ vocationis nostræ regulam veniamus. Videamus quid bonum, quid gratum acceptumque sit coram eo qui fecit nos. Animum intendamus in sanguinem Christi cernamusque quam pretiosis Deo sit ejus sanguis, qui propter nostram salutem effusus, toti mundo penitentiae gratiam obtulit. Recurramus ad omnes generationes, discamusque quod in generatione et generatione peni-

Α τὴν ἀγὼν ἐπὶ κεῖται. Διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθω[μεν] ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως (48) ἡμῶν κανόνα (49). [Βλέπω]μεν τί καλὸν, καὶ τί τερπνὸν [καὶ προ]δεχτὸν ἐνώπιον τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. [Ἀτενίσ]ωμεν (50) εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, [καὶ ὅ]σωμεν ὡς ἐστὶν τίμιον τῷ θεῷ [αἷμα] αὐτοῦ (51), ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν [σωτη]ρίαν ἐκχυθὲν, παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. [Ἀνέλθ]ωμεν (52) εἰς τὰς γενεὰς πάσας, [καὶ κα]ταμάθωμεν ὅτι ἐν γενεᾷ

VARIORUM NOTÆ.

difficultatibus plena, et variis τοῦ ἀντιπάλου tentationibus obnoxia, metaphorice non ineleganter hac voce adumbratur. Sic Ephraemi Syri metaphrastes Græcus, qui exstat in Bibliotheca nobilissimi et illustrissimi viri, Arundellæ comitis, et Angliæ marescalli, orat. περὶ Παρθενίας· Σκάμματι γὰρ ἔοικεν ὁ βίος οὗτος· ἀγωνίζεται τέλει οἱ τῇ αὐτῶν προθυμίᾳ ἀφρόδως δεικνύουσιν ἑαυτοὺς ἐν τῷ σκάμματι, οἱ δὲ δειλοὶ καὶ χαῖνοι τῇ αὐτῶν χαυνότητι ἔξω τοῦ σκάμματος φεύγουσιν. Et ibidem: Χωρὶς ἀγώνος οὐδεὶς στεφανοῦται ἐν βίῳ, καὶ ἐν τῇ πολιτεῇ τῆς ἀσκήσεως ἀνευ ἀγώνος οὐδεὶς δύναται ἐπιτυχεῖν ἀμαρτάντου στεφανοῦ καὶ ζωῆς αἰωνίου. Sic Chrysost. hom. 23 in priorem ad Cor.: Καὶ γὰρ εἶδε τῶν σκαμμάτων εἰσὼ μένοντα, ἀγωνισσάμενοι, καὶ οὐ μετὰ τὸ λυθῆναι τὸ θέατρον διακρύβειν ἀνόνητα, ubi de penitentia post mortem inutili locus est insignis. Cujus sententiæ Ephr. Syrus *Περὶ μετάνοιας*, suffragatur: Δεῦτε οὖν, δεσθώμεν ἕως ἐστὶ καιρὸς, ὥδε ἐν τῷ βίῳ τοῦτῃ ἐφ' ὅσον ἐσμέν, ἡμεῖς δυνάμεθα δυσωπῆσαι πάντοτε τὸν Θεόν, εὐχερὲς ἡμῖν ἐστὶ καὶ κρούειν εἰς τὴν θύραν τῆς αὐτοῦ εὐσπλαγγίας· ἐκχέωμεν δάκρυα ἕως καιρὸς ἐστὶ δεχθῆναι τὰ δάκρυα, ἵνα μὴ ἀπελθόντες εἰς τὸν ἐκεῖ αἰῶνα, κλαύσωμεν ἀνωφελῶς· ἐκεῖ τὰ δάκρυα εἰς οὐδὲν λογίζονται. Ὅσον γὰρ ἡμεῖς θέλομεν, τοσούτον καὶ συγχωρεῖ ὁ Θεός, ὁ ἀγαθός· ἐνταῦθα ἀκούει ἡμῶν παρακαλούντων, καὶ ἐνταῦθα συγχωρεῖ, ἡμῶν ἱκετευόντων, ἐνταῦθα ἐξαλείφει τὰς ἡμῶν ἀνομίας, ἡμῶν εὐγνωμονούντων, ἐνταῦθα παράκλησις, ἐκεῖ δὲ ἐκδίκησις· ἐνταῦθα συγχώρησις, ἐκεῖ καταζήτησις. Ὡδε μακροθυμία, ἐκεῖ ἀποτομία· Ὡδε συγκατάβασις, ἐκεῖ δὲ ἀκρίβεια· Ὡδε αὐτεξουσία, ἐκεῖ δικαστήριον· ἐνταῦθα ἄδεια, ἐκεῖ στενοχωρία· ἐνταῦθα ἀπόλαυσις, ἐκεῖ δὲ βασανισμοί, etc. Et Basiliius *Ad virginem lapsam*, tom. II, pag. 755. Asterius *ellam homilia De divite et Lazaro*: Ἐλθόντος δὲ καιροῦ τοῦ καθήκοντος, καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου προστάγματος τῆς πρὸς τὸ σῶμα κοινωνίας ἡποσπῶντος αὐτήν, ἀναλογισμὸς εἰσέρχεται τῶν βεβιωμένων, καὶ ἀνωφελὲς μετάνοια, κατόπιν τῆς χρείας· τότε γὰρ δίνηται μετμέλεια, ὅταν ὁ μεταβουλεύμενος ἐξουσίαν ἔχει τῆς διορθώσεως, et Justinus martyr in *Apolog.*: Ἐν ᾧ δὸν ἐκπρόθεσμος ἡ μετάνοια. Sed in viam redeamus, neque longius extra scamma vagemur. Cyrillus Alexandrinus *Glaphyrorum* lib. 1, Deum nihil sanctis largiri sine labore et sudore, auctor est, nec quicquam ante gymnάσματα volis et desideris coronare, καὶ τῇ τῶν ἀθλῶν ἀμφιλαφίᾳ καταπλουτίζειν. Et Clemens, in *Protreptico*: Ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ, γνησίως ἀγωνίζομεθα [ἴσ. ἀγωνίζεσθε], βραβεύοντες μὲν τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου, ἀγωνοθετοῦντος δὲ τοῦ δεσπότου τῶν ὧν ὅλων· οὐ γὰρ σμικρὸν ὅμιν τὸ ἀθλῶν, ἀθανασία πρόκειται. Et lib. vii *Strom.*: Οὗτος ἐστὶν ὁ ἀθλητὴς ἀληθής, ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ σταδίῳ τῷ καλῷ κόσμῳ τὴν ἀληθινὴν νίκην κατὰ πάντων στεφανοῦμενος τῶν παθῶν· ὁ τε γὰρ ἀγωνοθέτης ὁ παντοκράτωρ Θεός, ὁ τε βραβεύτης ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ, θεοπαῖ δὲ ἀγγελοι, καὶ τὸ παγκράτιον τὸ πάμμαχον, οὐ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ τὰς διὰ σαρκῶν ἐνεργούσας πνευματικὰς ἐξουσίας ἐμπαθῶν παθῶν. Quem locum

Tertull. ad *Martyras* elegantissime exprimit: *Bonum agonem subituræ estis, in quo agonothetes Deus vinctus est, xystarches Spiritus sanctus, corona æternitatis, brachium, angelicæ substantiæ politia in caelis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistolares vester Christus Jesus, qui vos spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, etc.* Sed verendum est, ne dum explicationi hujus vocis diutius immoramur, et testimonia varia cumulamus, longiores quibusdam videamur; quare superato hoc scammate, postea saltuatim tantum hinc inde quædam libalimus: neque enim μετὰ πόδας progredi, et singula accuratius persequi, si quidem hoc maxime vellemus, typographus patitur, qui calces premit, et operas suas cessare queritur. Jun. — Cum sciamus, ex Julio Polluce, vocem hanc κυρῶς dici περὶ πεντάθλου ἀλτικῶς, et una conjungantur apud eum σκάμμα et κανών, ut scilicet sit τὸ μέτρον τοῦ πεδημάτος κανὼν, ὁ δὲ ὅρος τὰ ἐσκαμμένα, quas voces hic simul positas videmus, malimus τὸ σκάμμα *arenam* vertere, quandoquidem licet in stadio omnia exercitiorum genera celebrarentur, tamen ad cursores peculiari jure spectare videbatur. Sed quia de usu σκαμμάτων in scriptoribus agonisticis altum fere silentium, breviter adnotandum duco, in athletarum saltu, non solum rationem habitam quo usque quis prorsum emicaret, sed ut sursum subsiliret; qua ex parte quando satisfactum, tunc demum de emenso spatio contendere licebat; siquidem quicunque præteritis sulcorum obicibus compendia quærebat, inanem luisse operam, atque ἔξω σκαμμάτων dicebatur. FELL.

(48) *Τῆς ἀγίας κλήσεως*. Testatur Millius, quod non vidit Wottonus, ms. ita se habere, τ...σεως, hiatumque non nisi sex aut septem litteras admittere. Ideoque mallet τ[ε]λειώ[σ]εως reponere; quod apud SS. Patres baptismum significat, cujus κανὼν renuntiationem in primis postulat κανὼν καὶ ματαίων φροντίδων, de quibus hic sermo. Videsis Svicer. in *Theo. eccl.*, v. Τελειώσις. GALL.

(49) *Κανόνα*. Vox, si quæ alia, agonistica, ut supra adnotatum. Quomodo perpetuo, fere a D. Paulo II Cor. x, 13, 15, 16; Gal. vi, 16, usurpatur; idem fere quod γραμμή, et aliquando quod σκάμμα. Satis ergo infeliciter *namam* reddidit Junius; nos *lineam* substituiimus. FELL.

(50) *Ἀτενίσωμεν*. Sic Jun. cum editis. An potius [Ἀφορ]ῶμεν? Forte respexit S. Pater ad illud Hebr. xii, 2: Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. GALL.

(51) *Ὡς ἐστὶν τίμιον τῷ θεῷ αἷμα αὐτοῦ*. Videtur Clemens hic imitatus S. Petrum, qui et ipse I *Epist.* i, 19, sanguinem D. N. J. C. appellat τίμιον αἷμα. Id.

(52) *Ἀνέλθωμεν*. Ita Wott. contendens, verbum istud, aut alterum ἀνιῶμεν, magis congruere τῷ εἰς τὰς γενεὰς πάσας, quæ jam præterierunt; vertitque: *Recurramus ad omnes generationes*. Melius forte quam [ἀτενίσ]ωμεν, quod hic iterum exhibent Jun. et editi. Dav. τωμεν [ἀναβ]ῶμεν maluit. Id.

[καὶ] γενεὰ μετανοίας τύπον (53) ἔδω[κ]εν ὁ Δεσπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν. Νῦν ἐκήρυξεν μετάνοιαν, καὶ οἱ (55) ὑπακούσαντες ἐσώθησαν. Ἰωνᾶς Νινευίταις καταστροφὴν ἐκήρυξεν, οἱ δὲ μετανοήσαντες ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν, ἐξέλασαντο τὸν Θεὸν ἱκετεύσαντες, καὶ ἔλαβον σωτηρίαν, καίπερ ἄλλοτριοι τοῦ Θεοῦ ὄντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου περὶ μετανοίας ἐλάλησαν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δεσπότης τῶν πάντων περὶ μετανοίας ἐλάλησε μεθ' ὁρκου. Ζῶ γὰρ ἐγὼ, λέγει Κύριος, οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν προστιθεὶς καὶ γνώμην ἀγαθὴν. Μετανοήσατε οἶκος Ἰσραὴλ (57) ἀπὸ τῆς ἀνομίας ὑμῶν. Εἰπον τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ μου· Ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἕως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔαν ὦσι πυρρότεραι κόκκου, καὶ μελάντεροι σάκκου, καὶ ἐπιστραφῆτε πρὸς με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ εἰπητε, Πάτερ, ἐσκούσομαι ὑμῶν ὡς λαὸς ἁγίος (58). Καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ λέγει οὕτως· Λούσασθε καὶ καθαροὶ γένησθε, ἀφέλεσθε τὰς ποτηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ἀπέραντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν ποτηρίων ὑμῶν, μάθετε καλὴν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀφθαλμῶν, καὶ δικαιοῦσατε χήραν, καὶ δεῦτε καὶ διαλεγχθώμεν (59), λέγει (60). Καὶ ἔαν ὦσιν

⁵³ Gen. vii; Sap. x, 4; Eccli. xlv, 17; Heb. xi, 7; I Petr. iii, 20; II Petr. ii, 5. ⁵⁴ Jon. iii. ⁵⁵ Ezech. xxxiii, 41. ⁵⁶ Ezech. xviii, 30. ⁵⁷ Isa. i, 18. ⁵⁸ Jer. iii, 19, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(53) *Μετανοίας τύπον*. Forte τύπον, id est ὑπόδειγμα, ut est vers. 15, cap. xiv Sap. Sirach ad quem locum respexisse videtur auctor noster. Jun.

(54) Elegantius quidem Cotelerius hæc ita vertit: *recurramus ad omnes mundi ætates, discamusque quod in singulis ætatibus pœnitentiæ, etc.*; sed salius visum est litteram Græcæ exprimeret. Coust.

(55) *Kal ol*. Articulus *ol* deest editi. quem ex ms. restituit Mill. et Woll. Gall.

(56) Postrema hujus sententiæ verba Clemens Alexandr., lib. i *Pædag.*, c. x, Ezechielis nomine sic citat: *Dicit enim per Ezechielem: Si conversi fueritis ex toto corde, et dixeritis, Pater, audiam vos tanquam populum sanctum*. Coust.

(57) *Μετανοήσατε, οἶκος Ἰσραὴλ*. Verba contextus aliter se habent; verum de hoc loco, et aliis S. Scripture testimoniis, quæ frequenter in hac epistola citantur, plura loca in unum interdum compingi (quod ab aliis etiam Patribus non raro fit, nec apostoli ipsi exemplis carent), sensum quoque aliquoties, et non verba exprimi, observandum est, quod utrumque in hoc loco, deprehendere est. Quin et in verbis ipsis non parva sapenumero differentia occurrit: varietates autem singulas notare longum esset, et cuius ex collatione cum editione τῶν Ὁ, quæ exstat, et omnium manibus teritur, obvium est. Quare laborem hunc aliis relinquimus, et damnum, si quod inde existit, majore lucro potestea compensabimus, cum novam editionem librorum Græcorum, ex manuscripto exemplari Theclæ, quod omnium quotquot hodie in Europa sunt, longe optimum et antiquissimum est, divini nominis auspiciis, et serenissimi regis domini mei gratia et favore, in lucem emittere dabitur. Jun.

(58) *Λαὸς ἁγίος*. Clemens Alexandrinus, *Pædag.*, lib. i, c. 40, habet λαὸς ἁγίος, ubi verba hæc Eze-

A tentia locum Dominus dedit volentibus ad ipsum converti (54) Noe pœnitentiam prædicavit⁵³; et qui obedierunt, servati sunt. Jonas Ninivitis prædicavit⁵⁴; illi autem de peccatis suis acta pœnitentia, Deum precibus placarunt, et salutem consecuti sunt, licet alieni a Deo essent.

CAPUT VIII.

Ministri divinæ gratiæ per Spiritum sanctum de pœnitentia sunt locuti: ipseque omnium Dominus de pœnitentia locutus est cum juramento. Viro enim ego, dicit Dominus: nolo mortem peccatoris, sicut pœnitentiam⁵⁵: addens (56) et pulehram sententiam: *Resipiscite domus Israel ab iniquitate vestra*⁵⁶. Dic filiis populi mei: si peccata vestra a terra usque ad cælum pertingant, et si sint rubriora cocco et nigriora sacco; conversi autem fueritis ad me ex toto corde⁵⁷, et dixeritis: *Pater; exaudiam vos tanquam populum sanctum*⁵⁸. Et in alio loco sic dicit: *Lavamini et mundi estote, auferte mala ex animabus vestris ab oculis meis: quiescite a malitiis vestris, discite facere bonum, quærite judicium, liberate oppressum, judicate pupillo, et justifyate viduam: et venite, et disputemus*, dicit: *Et si fuerint peccata vestra quasi phœnicium, sicut nitem dealbabo; et si fuerint ut coccinum, sicut lanam dealbabo. Et si volueritis ac audieritis me, bona terræ*

C chielis nomine laudat, ejus etiam videntur esse superiora. Hinc itaque firmatur Cotelerii conjectura. Porro locus ille Ezechielis vel deest in libris nostris, vel desumptus est ex altero Ezechielis volumine, quod is, Josepho teste, scripserat, quodque inter apocrypha recenset *Synopsis Athanasiana*, vel potius *Eusebiana*. Sic Esdræ locum laudat Justinus martyr, in *Dialogo cum Tryphone*, apud Lactantium Latine verbum lib. iv, c. 18, quem in codicibus nostris incassum quæras. Alium citat ex Sophonia Clemens Alex., *Strom.*, lib. v, qui in ejus vaticinio non comparat. Hunc desumptum esse suspicio ex Sophoniæ prophetia, vel Apocalypsi, inter libros apocryphos memorata, in canone Scripturarum Nicephoro patriarchæ CP. tributo, et in ms. bibliothecæ Barrociæ. Colom.

(59) *Διαλεγχθώμεν*. Mill. sic legit in ms. veritati Hebraicæ congruenter, Isa. i, 18, Editi, διαλεχθώμεν. Al. cum codd. Alex. et Vat. διαλέγθωμεν. Gall. — *Kal δεῦτε, καὶ διαλεχθώμεν*. Ita Aldina editio. At in aliis, aut καὶ δεῦτε, διαλεχθώμεν, aut καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθώμεν, ut Procopius, aut καὶ δεῦτε, διαλεχθώμεν. Sane verbo Hebraico utrumque significatur, increpatio et discrepatio; quæ duo valde sunt affinia. Hesychii codices in mendo videntur cubare, διαλέγθωμεν, εἰς ἐλεγείν ἀλλήλων ἔλθωμεν, pro διαλεχθώμεν. Apud Basilium autem et Chrysostomum, διαλεχθώμεν in textu, suspectum est; quia διαλεχθώμεν commentarii supponunt. Jam Hilarius ad psalm. quidem ii, 5: *Et venite, arguamur*; præfatione vero in psalmum cxix: *Et venite, disputemus*. Nec dissimilis varietas in Michæa, cap. vi, vers. 2, διαλεγθήσεται, vel ut Basilus ad locum Isaia de quo agimus habet, διαλεχθήσεται. A Tertulliano exhibetur

(60) *Λέγει*. Add. Κύριος ex LXX. Gall.

comedetis : si autem nolueritis, neque audieritis me, **A** αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινίκων, ὡς χιόνα λευκα-
gladiis devorabit vos : os enim Domini locutum est
hæc ⁴⁷. Omnes itaque dilectos suos volens pœni-
tentiae fieri participes, omnipotente sua voluntate
firmavit.
γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Πάντας οὖν τοὺς ἀγαπητοὺς αὐτοῦ βουλόμενος μετανοίας με-
τασχεῖν, ἐστήριξε τῷ παντοκρατορικῷ βουλήματι αὐτοῦ.

CAPUT IX.

Quare obsequamur magnificæ et gloriosæ illius
voluntati, et supplices illius misericordiæ ac be-
nignitati procidamus; et convertamur ad misera-
tiones ejus, relictis vanis operibus, contentione,
et quæ ad mortem ducit, æmulatione. ⁴⁸ Fixis ocu-
lis, eos intueamur, qui magnificæ ejus gloriæ per-
fecte servierunt. Sumamus Enoch ⁴⁹, qui in obe-
dientia justus repertus, translatus fuit, et non
inventa est mors illius. Noe ⁵⁰ fidelis inventus, per
ministerium suum regenerationem (65) mundo præ-
dicavit; et per eum Dominus conservavit animalia,
cum concordia in arcam ingressa.

CAPUT X.

Abraham amicus ⁵¹ vocatus, inventus est fidelis,
quando dictis Dei obtemperans fuit. Hic per obe-
dientiam exiit de terra sua, et de cognatione sua,

⁴⁷ Isa. i, 16, 20. ⁴⁸ Clem. Alex., Strom. lib. iv, pag. 516 sequentia nummatim perstringit. ⁴⁹ Gen. v, 24. Eccl. xlii, 16; Heb. xi, 5. ⁵⁰ Gen. vi, 8; vii, 1. Eccl. xlii, 17; Heb. xi, 7; I Petr. iii, 20; II Petr. ii, 5. ⁵¹ II Paral. xx, 7; Judith viii, 22; apud Lat. Interp. Isa. xli, 8; Jac. ii, 23

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Διὸ ὑπακούσωμεν (61) τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐν-
δόξῳ βουλήσει αὐτοῦ, καὶ ἰκέται γενόμενοι τοῦ
ἐλέους καὶ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, προσπέσωμεν καὶ
ἐπιστρέψωμεν ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, ἀπολι-
πόντες τὴν ματαιοπονίαν (62), τὴν τε ἔριγ, καὶ τὸ εἰς
θάνατον ἄγον ζῆλος (63). Ἀτενίσσωμεν (64) εἰς τοὺς
B τελείως λειτουργήσαντας τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἰδόξῃ αὐτοῦ.
Λάβωμεν Ἐνὼχ, ὃς ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὐρεθεὶς, μετ-
ετέθη, καὶ οὐχ εὐρέθη αὐτοῦ θάνατος. Νῶε πιστὸς
εὐρεθεὶς, διὰ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ παλιγγενεσίαν κόσ-
μου ἐκήρυξε (66), καὶ διέσωσε δι' αὐτοῦ ὁ Δεσπότης τὰ
εἰσελθόντα ἐν ὁμονοίᾳ ζῶα εἰς τὴν κιβωτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀβραάμ, ὁ φίλος (67) προσαγορευθεὶς, πιστὸς εὐρέ-
θη, ἐν τῷ αὐτὸν ὑπήκουον γενέσθαι τοῖς ῥήμασι τοῦ Θεοῦ.
Οὗτος δι' ὑπακοῆς ἐξῆλθεν ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς

VARIORUM NOTÆ.

tur tertia lectio, eaque corrupta. Qui enim lib. i C
ad uxorem cap. ult. recte verterat : *Et venite, dis-*
putemus; in lib. iv, adversus Marcionem cap. 14,
vitiis fultis libris, interpretatur : *Et venite, con-*
ciliemur, quod est διαλλαχθῶμεν : atque id verbi
restituendum forsitan Chrysostomo in illud, *Vidua*
eligatur non minus sexaginta annorum, etc., ubi
locum pro heretæ adducit, exponitque per καταλλάτ-
τεσθαι, et καταλλάξαι. Porro dum Isaïæ testimonium
apud sanctos Patres quæro, duo loca depravata in-
veni, de quibus admonere non erit supervacaneum!
Nempe Irenæi ac Luciferi. Ille lib. iv *Adversus*
hæreses, cap. 32, ait : *Lavamini, etc. Non enim sic*
ut mutus homo, ut multi audent dicere, divertit
(hoc est, aversatur) *eorum sacrificium; sed mise-*
rans eorum cæcitate, etc. Quid sibi vult, *mutus ho-*
mo? Conjeciebam, iratus homo, fundum conjecturæ
habens antecedentia et subsequencia. Præcedit :
Deinde ne quis pulet, propterea quod irasceret, eum
recusare hæc, infert consilium ei dans. Sequitur :
Si enim irascens, abnueret hæc eorum sacrificia.
Juxta Luciferum lib. i, ad Constantium imperato-
rem, pro S. Athanasio, verbi prophetica esse de-
bent : *Lavamini, mundi estote, auferte malitias ab*
animis vestris, non ab inimicis vestris. COR.

(61) Ὑπακούσωμεν. Hanc esse veram ms. lectio-
nem testatur Wott. Sic quoque legerunt Mill. et
Grab. qua sane voce utitur S. Pater, cap. 7 et 10,
alibi sæpius. Editi ad unum omnes Junium secuti,
ἐπακούσωμεν. Id. — Διὸ ἐπακούσωμεν. Dominus
Boisius ὑπακούσωμεν legendum monuit, ejus con-
jecturæ ego libens subscribo, licet interdum ἐπα-
κούσειν pro ὑπακούσειν usurpetur, ut Is. xlv : Ἐπα-
κούσαι ἑμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, et tertio casui jun-
ctum reperitur apud LXX, sed sensu diverso, ut
Prov. xv, 52 : εὐχαῖ; ὃς δὲ καλεῖν ἐπακούει, et Gen. xvi,
11 : ὅτι ἐπήκουσε ὁ Κύριος τῇ ταπεινώσει σου. JUN.

(62) *Ματαιοπονίαν*. Forte ματαιολογίαν. Id.
(63) *Καὶ τὸ... ἄγον ζῆλος*. Lege καὶ τὸν... ἄγοντα
ζῆλον. Vocem ζῆλος mascul. genere, ut par est, su-
mit S. Pater sup., cap. 3 et 5, licet per hanc fere
Epistolam eandem vocem neutro genere expresserit
librarius, ut Mill. et Wott. observatum.

(64) Ἀτενίσσωμεν, etc. Hæc confer cum Clemente
Alexandrino, p. 516, Strom., lib. iv, a verbis,
ατενίσσωμεν οὖν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας,
etc., et agnosces, pie Lector, mecum ex illo inter-
polatam fuisse dulcissimam epistolam, atque inter-
polatorem sedulo cavisce, ut longa esset magis
quam μεγάλη τε καὶ θαυμαστά, quibus laudibus eam
ornat Eusebius. EDUARD. BERN.

(65) Qua scil. per baptismum renascimur. Rege-
nerationis ejusdem symbolum fuisse arcam, qua
Noe servatus est, etiam I Petri iii, 20, notatur.
Coust.

(66) *Παλιγγενεσίαν κόσμῳ ἐκήρυξε*. Rege-
ratio quæ fit per baptismi lavacrum, operante Spi-
ritu sancto, παλιγγενεσίας nomine hoc loco intelli-
genda non est, sed generis humani instauratio, et
generatio nova : atque hoc sensu apud Philonem
Judæum, et alios reperitur. Locus etiam Matthæi,
xix, 28, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, sic interpretandus est,
cum, scilicet, cælum, terra, et mare præterierint,
ut est Apoc. xxi, et qui throno insidet nova ou-
nia creabit, οὐρανὸν καινὸν, γῆν καινὴν, καὶ καινὰ
πάντα. JUN.

(67) Ἀβραάμ ὁ φίλος. Add. cum Jun. τοῦ Θεοῦ.
Sic et Clem. Alex. l. c. hæc verba exscribens. Dav.
tamen legit : Ἀβραάμ Θεοῦ φίλος, putans ex voce
ΘΥ facile mansisse O. Vide infra, cap. 17. GALL. —
Ἀβραάμ ὁ φίλος προσαγορευθεὶς. Forte τοῦ Θεοῦ
addendum, ut est Jac. ii, 23, καὶ φίλος Θεοῦ
ἐκλήθη. JUN.

συγγενείας αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅπως γῆν ὀλίγην, καὶ συγγένειαν ἀσθενῆ, καὶ οἴκου μικρὸν καταλιπὼν, κληρονομήσῃ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ. Λέγει γὰρ αὐτῷ· Ἀπελθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δείξω· καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος· καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ καταράσσομαι τοὺς καταρωμένους σε· καὶ εὐλογηθήσονται (69) ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Καὶ πάλιν ἐν τῷ διαχωρισθῆναι αὐτὸν ἀπὸ Λὼτ, εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· Ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, ἴδε ἀπὸ τοῦ τόπου οὗ νῦν σὺ εἶ, πρὸς βορρᾶν, καὶ λίβα, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν· ὅτι πᾶσαν τὴν γῆν ἣν σὺ ὄρῃς, σοὶ δώσω αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματί σου ἕως αἰῶνος. Καὶ ποιήσω τὸ σπέρμα σου ὡς τὴν ἄμμον τῆς γῆς· εἰ δύνатаί τις ἐξαριθμῆσαι τὴν ἄμμον τῆς γῆς, καὶ τὸ σπέρμα σου ἐξαριθμησεται. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐξήγαγεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀναβλέψον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀρίθμησον τοὺς ἀστέρας, εἰ δυνήσῃ ἐξαριθμῆσαι αὐτούς, οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου. Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν αὐτὸν θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸς ἑν τῶν ὁρέων ὧν ἔδειξεν αὐτῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Διὰ φιλοξενίαν (70) καὶ εὐσέβειαν Λὼτ ἐσώθη ἐκ Σοδόμων, τῆς περιχώρου πάσης κριθείσης (71) διὰ

⁷⁰ Gen. xii, 1, 2, 3. ⁷¹ Gen. xiii, 14, 15, 16. ⁷² Gen. xix, et II Petr. ii, 6, 7.

A et de domo patris sui; ut exigua terra, et cognatione debili, et domo parva derelicta (68), promissiones Dei in hæreditatem acciperet. Dicit enim ei: Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, in terram quam tibi demonstravero: et faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus: et benedicam benedicientibus tibi, et maledicam maledicentibus tibi: et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁷⁰. Ac rursus cum recessit a Lot, dixit ei Deus: Respiciens oculis tuis, vide a loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum, et Orientem, et mare: quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo eam, et semini tuo usque in sæculum. Et faciam semen tuum sicut arenam terræ. Si potest quis dinumerare arenam terræ, et semen tuum dinumerabitur ⁷¹. Et iterum ait: Eduxit Deus Abraham, et dixit ei: Respice in cælum, et numera stellas, si potes dinumerare eas: sic erit semen tuum. Credidit autem Abrahami Deo; et deputatum est ei ad justitiam ⁷². Propter fidem et hospitalitatem datus est ei filius in senectute ⁷³; et per obedientiam obtulit eum ⁷⁴, sacrificium Deo, in uno montium quem ipsi ostendit.

φιλοξενίαν ἔδωκε αὐτῷ υἱὸς ἐν γήρῃ, καὶ δι' ὑπακοῆς

CAPUT XI.

Propter hospitalitatem et pietatem Lot e Sodomis salvus evasit ⁷⁵, cum tota regio circumjacens

⁷⁵ Gen. xv, 5, 6. ⁷⁶ Gen. xxi. ⁷⁷ Gen. xxi.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Hoc est quæ paucis admodum constabat. Abraham enim fratres tantum duo fuerant, Aran et Nachor. Aran vero jam obierat relicto Lot filio. Cum Lot igitur ex hac prosapia restabant Nachor et Abraham, qui quidem propter sterilitatem Saræ filiis carebat. Coust.

(69) Καὶ εὐλογηθήσονται. Ita ms. ut apud LXX. Ita et reliquæ editt. præter Cler. et Coust. ubi καὶ omittunt. GAL.

(70) Διὰ φιλοξενίαν. Clem. Alex., l. c. Ib.

(71) Κριθείσης. Al. hanc vocem corrigendam putarunt, quam tamen acriter inquit Wott. locumque integrum sic vertit: Cum regio tota in circumitu igne et sulphure pœnas lueret. Quin et addit, S. Patrem procul dubio respicere ad II. Petr. ii, 6, luculentum sanè testimonium, eam Epistolam ab initio usque canonicam fuisse atque ab Ecclesia Romana receptam. Wottonianam sententiam probat Clericus exscribitque. Ib. — Τῆς περιχώρου πάσης κριθείσης. Dominus Boisius καταστροφείσης legendum putat, suffragante historia, et verbis contextus, Gen. xix, 25: Καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας, καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον· vel κατακαυθείσης. Ego simplex καυθείσης substituendum puto, et in versione Latina illam lectionem secutus sum; quamvis non negem κριθείσης retineri posse, et quidem sensu commodissimo, pro κατακρίθεισης. Κρίνειν enim pro κατακρίνειν, et κρίμα pro κατάκριμα, sæpissime in Novo Testamento, et in hoc scripto usurpantur. Primæ et postremæ lectioni favere videtur, II Petr. ii, 6: Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας κατέκρινεν. De vastitate autem et sterilitate illius regionis, olim fertilissimæ et amœnissimæ, quæ divinam scelorum et impietatis vindictam

C etiam: et imbrem igneum ac sulphureum cœlitus demissum, secuta est, apud Chrysostomum homil. 8, in priorem ad Thess. locus est elegantissimus: quem hic subijcere non pigeat, in gratiam eorum, quibus non minus gratum erit hæc legere, quam nobis primum notare, et excerpere jucundum fuit: Αὐτῇ δὲ οὖν ἡ οὕτως εὐθαλὴς καὶ πρὸς πάσας τὰς χώρας ἀμεινωμένη, ἡ φθάνουσα τῇ εὐθηνίᾳ τὸν παράδεισον τοῦ Θεοῦ, πᾶσων τῶν ἐρῶν ἐρημωτέρα ἔστι νῦν, καὶ ἔστηκε μὲν δένδρα, καὶ καρπὸν ἔχει, ὃ δὲ καρπὸς τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαπῆς ἐστὶν ὑπόμνημα· ἐστὶ κασι μὲν ῥοαὶ (καὶ τὸ ξύλον λέγω καὶ ὁ καρπὸς) λαμπράν τὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσαι, καὶ τῷ ἀγνώστῳ παρέχουσαι πολλὰς τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ληφθεῖεν εἰς χεῖρας, διακλασθεῖσαι καρπὸν μὲν οὐδένα, κόνιν δὲ καὶ τέφραν πολλὴν δεικνύουσιν ἐναποκειμένην ἔνδον. Τοιαύτη καὶ ἡ γῆ πᾶσα· καὶ λίθον εὐρεῖς, τετεφρωμένον εὐρήσεις· καὶ τί λέγω λίθον, καὶ ξύλα, καὶ γῆν; ὅπου καὶ ἄρ, καὶ τὰ ὕδατα μετέτρεψε τῆς συμφορᾶς. Καθ' ὅπερ γὰρ σώματος ἐμνηστεύοντος καὶ κατακαυθέντος, τὸ μὲν σχῆμα μένει, καὶ ὁ τύπος ἐν τῇ τοῦ πυρὸς ὕλει καὶ θύκος, καὶ ἡ ἀναλογία, ἡ δὲ δύναμις οὐκέτι· οὕτω δὲ ἐκεῖ γῆν ἔστιν ἰδεῖν, ἀλλ' οὐδὲν ἔχουσαν γῆς, ἀλλὰ πάντα τέφραν· δένδρα καὶ καρπούς, ἀλλ' οὐδὲν ἔχοντα δένδρων, οὐδὲ καρπῶν· ἄερα καὶ ὕδωρ, ἀλλ' οὐδὲν ἄερος οὐδὲ ὕδατος· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα τετεφρωταί. Sic Tertullianus in Apolog.: Sodomam et Gomorrhham igneus imber exussit; olet adhuc incendio terra, et si qua illic arborum poma cernuntur, oculis tenus, cæterum contactu cinerescunt. Et De pallio idem: Aspice ad Palestinam, qua Jordanis amnis frivum arbiter, vastitas ingens, et orba regio et frustra ager est, et urbes retro; et populi frequentes, etc. Jun. — Neque mutandum κριθείσης, contra ms. codicis

igne et sulphure damnata esset: palam faciente Domino, quod sperantes in illum non derelinquit; eos vero qui in contraria declinant, punitioe ac supplicio afficit. Quæ enim una cum eo egressa fuerat uxor illius, cum diversa sentiret nec concors esset, in ejusmodi signum posita est, ut salis statua in hodiernum usque diem sit facta: quo cunctis notum esset, quod animo incerti et de potentia Dei dubitantes, in judicium et in significationem universis generationibus fiunt.

CAPUT XII.

Ob fidem et hospitalitatem servata est Rahab meretrix⁷². Missis enim a Jesu filio Nave ad Jerichuntum exploratoribus, intellexit terræ rex, quod regionem eorum exploratum venerant: et emisit viros qui eos comprehenderent, ut comprehensi necarentur. Eos igitur hospitalis Rahab suscipiens, in solariorum sub lini stipula occultavit. Supervenientibus autem hominibus a rege missis, ac dicentibus: Viri ad te venerunt terræ nostræ exploratores; educ eos, rex enim ita imperat; illa respondit: Duo viri quos quæritis, ingressi sunt apud me,

⁷² Jos. II; Heb. XI, 31.

VARIORUM NOTÆ.

fidem; neque interpretandum καταχρίσεως, nam nemo dixerit κατακρίναι διὰ πυρός: sed hic est antecedens pro consequente, judicium pro supplicio, ideoque χρίσεως perinde est ac κατακρίσεως. Nihil est frequentius in Scriptura verbis judicio, pro eo quod est plectere, et judicium pro eo quod est pœna. Miror ejus rei memoriam viris doctis illico in mentem non venisse. Vertendum ergo erat: cum tota regio (Jordani) circumjacens igne et sulfure pœnas luitet; non conflagraret, ut Junius, aut damnata esset, ut Grotius. CLER.

(72) Πρόδην ποιήσας ὁ Δεσπότης. Wott. malet πρόδην ποιήσαντος τοῦ Δεσπότη. Hanc tamen S. Patris phrasin scriptoribus antiquioribus familiarem esse, adeoque non mutandam, probat contra popularem suam Blackwallus in Auctorib. sacr. class., tom. I, pag. 59; quem sequitur Dav. GALL.

(73) Συνεξελεύσθη γὰρ αὐτῷ. Ita ms. ex Wott. At Jun. cum reliquis edit. γὰρ in margine posito, παρ' exhibet in textu. Id.

(74) Στήλην ἀλὸς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Statuam se vidisse testatur Josephus Antiquitatum lib. I, cap. 12, plurimæque illius mentio apud auctores, Hebræos, Græcos, Latinos. Insigne est testimonium S. Irenæi lib. IV Contra hæreses, cap. 51: *Lot reliquit in confinio uxorem suam, statuam salis usque in hodiernum diem. Et in fine capitis: Et cum hæc fierent, uxor remanserat in Sodomis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens, et per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis, ostendens; quoniam et Ecclesiæ, quæ est sal terræ, subrelicta est in confinio terræ, patiens quæ sunt humana; et dum saepe auferuntur ab ea membra integra, perseverat statua salis, quod est firmamentum fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem ipsum.* Quæ obscuriora viderentur, nisi faciem præferrent versus carminis inscripti Sodomæ, quod inter opera Tertulliani et Cypriani locum invenit:

*Namque comes conjux, heu me, male tum quoque legis
Femina non patiens, divina ad murmura cæli
Audaces oculos nequidquam sola retrorsit;
Nec habitura loqui quod viderit, et simul illic
Ir fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulcrum,*

πυρὸς καὶ θεοῦ· πρόδην ποιήσας ὁ Δεσπότης (72) ὅτι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν οὐκ ἐγκαταλείπει, τοὺς δὲ ἑτεροκλίνας ὑπάρχοντας εἰς κόλασιν καὶ αἰκισμὸν τιθεῖσι. Συνεξελεύσθη γὰρ αὐτῷ (73) τῆς γυναικὸς ἑτερογνώμονος ὑπαρχούσης καὶ οὐκ ἐν ὁμολογίᾳ, εἰς τοῦτο σημεῖον ἐτέθη, ὥστε γενέσθαι αὐτὴν στήλην ἀλὸς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης (74)· εἰς τὸ γνωστὸν εἶναι πᾶσιν, ὅτι οἱ δόψυχοι καὶ οἱ διατάζοντες περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, εἰς κρίμα καὶ εἰς σημεῖωσιν πᾶσαις ταῖς γενεαῖς γίνονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη 'Ραάβ ἡ πόρνη (75). Ἐκπεμφθέντων γὰρ ὑπὸ 'Ιησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ (76) κατασκόπων εἰς τὴν 'Ιεριχῶν, ἔγνω ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς ὅτι ἤχασι κατασκοπεῦσαι τὴν χώραν αὐτῶν (77), καὶ ἐξέπεμψεν ἄνδρας τοὺς συλληφισμένους αὐτοὺς, ὅπως συλληφθέντες θανατωθῶσιν. Ἡ οὖν φιλόξενος 'Ραάβ εἰσδεξαμένη αὐτοὺς, ἐκρυψεν εἰς τὸ ὑπερφῶν, ὑπὸ τὴν λινόκαλᾶμν. Ἐπισταθέντων δὲ τῶν παρὰ τοῦ βασιλέως, καὶ λεγόντων [Ἄνδρες πρὸς σέ ἦλ-] θον οἱ κατασκόποι τῆς [γῆς ἡμῶν,] ἐξήγαγε αὐτοὺς, ὁ γὰρ βασιλεὺς οὕτως κελεύει. Ἡ δὲ ἀπε-

*Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
Durat adhuc etenim nuda statione sub athram,
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
Dicatur et virens alio jam corpore, seque
Munificos solito dispungere sanguine menses.*

Videsis eundem Irenæum, cap. 64 ejusdem libri, necnon Prudentii Hamartigeniam versu 740 et sequentibus. Cor. — Στήλην ἀλὸς. Cyrillus Hieros. catech. mystagogica prima: *Ἡ δὲ τοῦτου γυνὴ στήλη γέγονεν ἀλὸς ἐστηλιτευμένη δι' αἰῶνος, ἔχουσα τῆς πονηρᾶς προαιρέσεως καὶ ὑποστροφῆς τὴν μνήμην. Abraham contra, τῇ οἰκουμένη στήλῃ πίστεως καὶ ὑπακοῆς ἱδρύεται, ut loquitur Basilus in Constit. monasticis.* JUN. — Josephus lib. I Antiq., ejusdem sæculi cum Clemente scriptor, ex oculorum fide hoc ipsum testatum facit: *Ἰστορήχα δὲ αὐτὴν· ἐτι γὰρ νῦν διαμένει.* Quam rem neminus probabilem putemus, rationem istius diuturnitatis impendio admirandam assignat Tertullianus; scilicet, quod perpetuis temporibus reparetur, et si quis advena formam mutilaverit, suggestu ex sese vulnera protinus complet, imo quod et fuso subinde sanguine, originem et cladem lateatur. Nec hic sistitur, sed et præsentis ævi scriptores (quam recte alii judicent) etiamnum superesse asserunt vivacem hanc, et suo quasi sale conditam statuam. FELL. At Colomesius nos amandat ad p. 109 *Observat.* suarum *sacrarum.* Vide et Diss. Joannis Clerici de statua salina, ubi hæc fabula de industria expenditur.

(75) Διὰ πίστιν... ἡ πόρνη. Hæc tantum hinc excerpit Clemens Alex., l. c. GALL.

(76) Ὑπὸ 'Ιησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ. Sic Wottoniana editio ex ms. Al. ex duobus τοῦ unum omittunt. Id.

(77) Τῆς χώρας αὐτῶν. Editi αὐτοῦ. Ad fidem ms. αὐτῶν restituit Wott. Sic etiam legisse Jun. patet ex ejus versione: *Rescivit terræ rex quod regionem eorum exploraturi venerant;* licet in ejus editionis textum αὐτοῦ irrepsit. Junianam versionem arguebat Fellus, veram ms. lectionem ignorans. Id.

κρίθη (78)· εἰσηλθόν [οἱ δύο ἀν]δρες οὗς ζητεῖτε Ἀ
πρὸς με, [ἀλλὰ ταχέ]ως ἀπηλθόν, καὶ πορεύον-
[ται (79)· οὐχ] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐκείλους
(80).] Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἀνδρας· [Γινώ]σκουσα
γινώσκω ἐγὼ, ὅτι [Κύριος ὁ Θεός] ὑμῶν παραδι-
δωσιν ὑμῖν [τὴν πό]λιν ταύτην, ὃ γὰρ φόβος καὶ
[τρό]μος ὑμῶν ἐπέπεσεν τοῖς κα[τοι]χοῦσιν αὐ-
τήν (81). 'Εὰν οὖν γένηται] λαβεῖν αὐτὴν ὑμᾶς,
διασώσατέ με, καὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου.
Καὶ εἶπαν αὐτῇ· 'Εσται οὕτως, ὥς ἐλάλησας ἡμῖν.
'Ὡς ἐὰν οὖν γνῶς παραγινόμενους ἡμῖς, συνά-
ξεις πάντας τοὺς σοὺς ὑπὸ τὸ στέγος σου, καὶ
διασωθήσονται· ὅσοι γὰρ ἐὰν εὐρεθῶσιν ἔξω τῆς
οἰκίας, ἀπολούνται. Καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι
σημεῖον (82), ὅπως κρεμάσῃ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῆς κόκ-
κινον· πρὸδῆλον ποιοῦντας (83), ὅτι διὰ τοῦ αἵμα-
τος (84) τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν. 'Ὁρᾶτε, ἀγα-
πητοί, οὐ μόνον πίστις (85), ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν (86).

VARIORUM NOTÆ.

(78) 'Η δὲ ἀπεκρίθη. Cum Dav. lego ἦοε' ἀπε-
κρίθη: Hæc respondit. GALL.

(79) Καὶ πορεύονται. Cout. mallet, καὶ τοῦ
πορεύονται, οὐκ οἶδα, et quo pergant nescio. At hujus
supplementi capax non est ms. lacuna. Simplicior
lectio quæ hactenus invaluit. Id.

(80) Οὐχ ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐκείλους. Ita
ms. recte supplevit Cot. Juniana enim lectio [ὁδόν]
ὑποδεικνύουσα ἐ[ναντίαν] contextui et historice ve-
ritati minime respondere videtur. Id. — [Οὐχ]
ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐ[κείλους]. Cum variis mo-
dis quæ desiderantur, suppleri queant; vir doctus
edendum curavit. [ὁδόν] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς
ἐ[ναντίαν.] Viam ostendens eis contrariam: sensu
plane diverso a verbis libri Josue, cap. ii, vers. 5,
ubi Rahab negat se scire quo homines illi abierint.
Ostendit quidem mulier contrariam viam, sed ex-
ploratoribus Judeis, non autem missis a Hiero-
chuntis rege. Liceat autem hic obiter monere de
vitio editionum S. Hieronymi, in nomine Rahabæ.
Libro de interpretatione nominum Hebraicorum,
capite de Jesu Nave: Raal, latitudo, vel fames, sive
impetus. Legendum enim dubio procul Raab. Cot. —
Junius quod hic in archetypo desideratur, studens
supplere, ediderat, [ὁδόν] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς
ἐ[ναντίαν.] et Latine, viam ostendens eis contrariam.
Quod cum Cotelerius animadverteret repugnare
historiæ sacræ, quæ exploratores e domo Rahab
tum nondum exiisse, sed in ea adhuc latitare do-
cet, οὐχ pro ὁδόν, ἐ[κείλους] pro ἐ[ναντίαν] sub-
stituit. Nec dubium quin ejus correctio Junianæ sit
præferenda lectioni: maxime cum hanc ad explo-
ratores Josue, quibus unis Rahab viam contrariam
ostendisse memoratur, referri orationis series non
sinat. Antea etiam forte legendum, καὶ τοῦ πορεύον-
ται, οὐκ οἶδα, et quo pergant nescio. COUT.

(81) Τοῖς κατοικοῦσιν αὐτήν. Lectum ergo Cle-
menti comma versiculi 9, cap. ii. Josue, quod a
multis editionibus abest, in Complutensi vero ita
effertur, καὶ κατέπησεν πάντας οἱ κατοικοῦντας τὴν
γῆν ἀπ' ὑμῶν, et codice 720 Bibliothecæ regię hoc
modo, καὶ τετῆκασιν πάντας οἱ κατοικοῦντας τὴν γῆν,
ἀπὸ προσώπου ὑμῶν. Cot.

(82) Καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι σημεῖον. Hel-
lenismus, in sacris litteris passim occurrens, quo
alias utitur S. Pater, ut advertit Wott., idemque si-
gnificat quod ἔδωκαν ἔτι αὐτῇ σημεῖον. Cotelerii
versionem: Et addiderunt ut signum daret, suggillat
Dav. quod historiæ divinæ repugnet: non enim
Rahab speculatoribus, sed speculatores Rahab' si-
gnum dederunt, ex Jos. ii, 18. Sic igitur ipse, ad

sed confestim abierunt et pergunt: non ostendens
eis illos. Et dixit ad viros: Certo scio ego, quod
Dominus Deus vester tradit vobis urbem hanc; ti-
mor enim et pavor vestri incidit in habitatores ejus.
Quando igitur contigerit vos eam capere, servate
me et domum patris mei. Et dixerunt ei: Sic erit,
quemadmodum locuta es nobis. Cum igitur nos adesse
cognoveris, congregabis omnes tuos sub lecto tuo,
et servabuntur: quotquot enim inveniantur extra do-
mum, peribunt. Et signum ei dare addiderunt, ut
funiculum nempe coccineum appenderet de domo
sua: manifestum facientes, quod per sanguinem
Domini futura esset redemptio universis creden-
tibus et sperantibus in Deum. Videte, dilecti,
non solum fides, sed etiam prophetia in muliere
B exstitit.

B exstitit.

sensum quod attinet, interpretatur: Præterea, vel
insuper ei signum dederunt. Recte. At ejusdem erro-
ris postulandi erant Junius et Fellus, Cotelerio
præeuntes, apud quos sic lego: Et ut signum daret,
addiderunt. Hic reformandam esse Cotelerianam
versionem non agnovit Cout. aliter emendaturus,
ut alibi passim. Eam ipsi recensuimus, litteræ ta-
men inhærentes. GALL.

(83) Πρὸδῆλον ποιοῦντες, etc. Habet hæc figura
et allegoria suffragatores multos magnosque: Justi-
num in Dialogo, p. 338, Irenæum, lib. iv, cap. 57;
Origenem Homil. 5 et 6 in Jesum Nave, et ad Mat-
thæi xxvii, 28; Ambrosium libro de Salomone, cap. 5;
et lib. v De fide, cap. 4; Hieronymum epist. 2; pseudo-
Hieronymum ad Marcum xiv, 1; Paulinum carmine 23;
Augustinum in psalmi. lxxxvi, 4; Prosperum De pro-
missionibus et prædictionibus Dei, part. ii, cap. 14; Ful-
gentium lib. i De remissione peccatorum, cap. 21;
Theodorum quæst. 2 in Josuam, et ad versum 54
cap. xi Epistolæ ad Hebræos. Ut nihil dicam de
auctore operis imperfecti in Matthæum, tomo VII
B. Chrysostomi, ad cap. i, vers. 5, quo loci cor-
rupte legitur signo rubri sparsi pro signo rubro
sparti; item de Procopio Gazæo, et aliis quos in
adversariis meis notatos non inveni. Quam horrende
coccinum interpretati sint Gnostici, cernere potes
apud Epiphanium, in eorum hæresi, cap. 9. Cot.

(84) Διὰ τοῦ αἵματος. Post B. Clementem eodem
trahere linteum istud observo Justinum M. Irenæum,
Origenem et alios, quorum nomina legere est in
Observ. sacris, p. 97. COLOM.

(85) Οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία. In Deo
Israelis reposita fiducia, et ab ipso sperata salus
ante Domini adventum, in justitiam atque fidem re-
putabantur, licet Messias futurus adventus, cum
ejusdem incarnationis, mortis et resurrectionis
mysteriis minime essent perspecta. Eodem jure ple-
reque res gestæ per totam legis oconomiam, pro-
phetiæ loco sunt habitæ, Deo eas ita dirigente, ut
futuræ redemptionis statum adumbrarent. Ita ex
Ægypto

(86) Προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Origenes
homil. 3 mox citata: Sed et ista meretrix, quæ eos
sucepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit
enim: « Scio quia Dominus Deus vester tradidit vo-
bis terram hanc. » Vides quomodo illa quæ aliquando
erat meretrix, et impia et immunda, nunc jam Spi-
ritu sancto repleta est; et de præteritis quidem con-
fiteatur, de præsentibus vero credit, prophetat autem
et prænuntiat de futuris. Cot.

CAPUT XIII.

Humiles itaque simus, fratres, deponentes omnem arrogantiam, et fastum, et amentiam, et iras; atque faciamus quod scriptum est: dicit enim Spiritus sanctus: *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis; sed qui gloriatur, in Domino gloriatur, querendo illum, et faciendo iudicium ac iustitiam*⁷⁹: præcipue memores sermonum Domini Jesu, quos locutus est docens mansuetudinem et æquanimi-
 tem. Sic enim dixit: *Estote misericordes, ut misericordiam consequamini; dimittite, ut dimittatur vobis; sicut facitis, ita vobis fiet; sicut datis, ita dabitur vobis; sicut iudicatis, ita iudicabimini; sicut indulgetis, ita vobis indulgebatur; qua mensura metimini, in ea mensurabitur vobis*⁸⁰. Hoc præcepto et his mandatis stabiliamus nos ipsos, ut in obedientia sanctorum eloquiorum ejus ambulemus, humiliter de nobis sentientes. Ait enim sanctus sermo: *Super quem respiciam, nisi super mansuetum et quietum, et trementem sermones meos*⁸¹? *τίνα [ἐπὶ] δέξω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πραῦν καὶ [ἡσύ]χιον* (92) *καὶ τρέμοντά μου τὰ λόγια;*

CAPUT XIV.

Justum ergo ac pium est, viri fratres, Deo potius obedientes nos esse, quam sequi eos qui in superbia et seditione duces fuerunt abominandæ æmulationis. Detrimentum enim non leve, imo verò grande periculum sustinebimus, si præcipitanter

⁷⁹ Jer. ix, 23, 24; I Cor. i, 31; II Cor. x, 17.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ταπεινοφρονήσωμεν οὖν, ἀδελφοί, ἀποθέμενοι πᾶσαν ἀλαζονείαν, καὶ τῦφον, καὶ ἀφροσύνην, καὶ ὀργάς· καὶ ποιήσωμεν τὸ γεγραμμένον. Λέγει γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· *Μὴ καυχᾶσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ὁ καυχώμενος* (87), *ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω* (88), *τοῦ ἐκζητεῖν αὐτόν, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην* (89)· μάλιστα μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησε διδάσκων ἐπιεικειαν καὶ μακροθυμίαν. [Θύ]τως γὰρ εἶπεν· *Ἐλεεῖτε ἱνα ἐλεη[θῇ]τε, ἀφιερε ἱνα ὠφεθῇ ὑμῖν· ὡς ποιεῖτε, οὕτω ποιηθήσεται ὑμῖν· ὡς δίδοτε, οὕτω δοθήσεται ὑμῖν· ὡς κρίνετε, οὕτω κριθήσεται ὑμῖν· ὡς χρηστεύεσθε, οὕτως χρη[στευθή]σεται ὑμῖν· ὡς μέτρω με[τρεῖτε], ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν*. [Ταύτη τ]ῇ ἐντολῇ καὶ τοῖς παραγγέλ[μασι] τούτοις στηρίσωμεν (90) ἑαυ[τούς] τὸ πορεύεσθαι ὑπηκόους [ἡμῶ]ς τοῖς (91) ἀγιοπρεπέσι λόγοις αὐ[τοῦ], ταπεινοφρονοῦντες. [Φησὶ]ν γὰρ ὁ ἅγιος λόγος· *Ἐπὶ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

[Δί]καιον οὖν (93-94) καὶ ὅσιον, ἄνδρες ἀδελφοί, ὑπηκόους ἡμᾶς μάλλον γενέσθαι τῷ Θεῷ, ἢ τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ καὶ ἀκαταστασίᾳ μυσταροῦ ζήλου ἄρχηγοῖς ἐξακολουθεῖν. Βλάβην γὰρ οὐ τὴν τυχοῦσαν (95), μάλλον δὲ κίνδυνον ὑποίσωμεν μέγαν, ἐὰν ριψοκινδύ-

⁸⁰ Luc. vi, 36-38. ⁸¹ Isa. lxi, 2.

VARIORUM NOTÆ.

Ægypto populi Israelitici exitus, transitus per mare Rubrum, serpentis ænei elevatio, ut innumera alia præteream, ad Messiae tempora pertinuisse constat. Sed præ aliis, peculiari quodam jure, hæc servatæ vitæ, quasi paschalis tessera, et in purpura sanguinis redempti pignus prophetiæ elogium meruisse videbantur; siquidem in lege Mosaiica perpetuus fere usus symboli illius, nimirum, coccini, in omnibus cujuscunque generis piamentis et lustrationibus. Ita Ep. ad Hebr. ix, 19, cum universus populus accepta lege lustrari deberet, Moses dicitur, *accepisse sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersisse*. Idem in leprosi purificatione factum Levit. xiv, 49. Imo vero ex Thalmude discimus cod. Ioma, fol. 48, *Imo vero ex Thalmude discimus cod. Ioma, fol. 48, Imo vero ex Thalmude discimus cod. Ioma, fol. 48* (qui, si quis alius, expiationis per Domini sanguinem obtinendæ typum gessit), non sine *לשון של דבורה* lingua seu filo coccineo celebratum. Imo si Gemaræ ejusdem libri, et libro luchasin fides, exinde etiam de magnæ istius solemnitate successu iudiciū ferebatur; si enim expiatio rite peracta esset, coccus albedinem induebat *לשון של דבורה*, suisque nivibus similem reconciliatæ gentis innocentiam sponondisse fertur. FELL. — Cf. Thalmud, *Rosch-hasschana* fol. 31 verso; *Ioma*, fol. 39 verso et fol. 67 recto. DRACH.

(87) *Ἀλλ' ἢ ὁ καυχώμενος*. Particulam ἢ, quam Jun. et editi omittunt præter Londin., restituit ex ms. Woll. eamque exhibent LXX ad Jer. ix, 24. GALL.

(88) *Ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω*. Ita quidem D. Paulus I Cor. i, 31; II, x, 17. Verum aliter Jerem. ix, 23, 24. Clemens, al. Cyprianus, alii. COLON.

(89) *Τοῦ ἐκζητεῖν αὐτόν, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ*

δικαιοσύνην. Legebat etiam *ἐκζητεῖν* Lucifer, vertit enim *inquirere*, lib. ii pro S. Athanasio paulo post initium, item *καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην* reperies in Antiochi homilia 43. Cor.

(90) *Τούτοις στηρίσωμεν*. Ita Woll. ex ms. Editi vero, omisso τούτοις, exhibent *στηρίζωμεν*. GALL.

(91) *ὑπηκόους ἡμᾶς τοῖς*, Jun. ac editi, ... [ἀπὸ] τοῖς: contra fidem cod. ms. qui, teste Wolltono, exhibet *ὑπηκόους ... ἀστοῖς*. Legit quoque Mill. ... ἀστοῖς; sicque lacunam supplēvit, [σὲ] ἀστοῖς: satis infelici conjectura. Woll. igitur nihil hæsitans ita hiatum complet: [ἡμ]ᾶς τοῖς. Dav. vero, [δυν]ας τοῖς. Utram harum lectionem seligas, per me licet, Juniana sane ac Milliana rejiciendæ videntur. Id.

(92) *Ἐπὶ τὸν πραῦν καὶ ἡσύχιον*. Nunc LXX: *ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον*, quo modo a multis lectum olim. Clementinæ lectioni favent Athanasius in Domini occursum, Proclus in sanctam quintam feriam, D Theodorus Studita serm. Catechet. 90. Psellus citatus in Catena in *Psalmos* et Chrysostomus hom. 9 in *Genesim*, expositione in psal. cxxxi et cxxlii. Sermones de Christi precibus, et hom. 45 et 66 in *Matthæum*; qui tamen homil. 55 in *Genesim* utrumque conjungit sic: *ἐπὶ τὸν πρᾶον, καὶ ἡσύχιον, καὶ ταπεινόν*; et homil. 41 in *Matthæum* habet, *ἐπὶ τὸν πρᾶον καὶ ταπεινόν*. Cor.

(93-94) *Δίκαιον οὖν*. In *Pandectis* Niconis Monachi λόγῳ ιη', cod. Reg. 2418, 2423, 2424: Κλήμεντος Πρώτης. Δίκαιον οὖν καὶ ὅσιον, etc., ut *supra* inter testimonia veterum, col. 43. Connectit verba Clementis Epistola i, cap. hoc et sequenti et 46, item Epistola ii, cap. 3. Idem.

(95) *Τὴν τυχοῦσαν*. Editi omittunt articulum τὴν, quem Woll. ex ms. restituit. GALL.

ως ἐπιδῶμεν αὐτοὺς τοῖς θελήμασι τῶν ἀνθρώπων, ἅ nos tradiderimus voluntatibus hominum, qui ad contentiōnem et seditiones collimant, ut nos ab eo quod recte habet abalienent. Benigni erga ipsos simus secundum misericordiam, et dulcedinem Creatoris nostri. Scriptum est enim : *Benigni erunt habitatores terræ; et innocentes remanebunt in ea*⁸¹ : iniqui vero exterminabuntur ab illa⁸². Et rursus dicit : *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani : et transivi et ecce non erat; et quæsi locum illius, et non inveni. Custodi innocentiam, et vide æquitatem; quoniam sunt iniquia homini pacifico*⁸³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῖνυν (3) κολληθῶμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσιν, καὶ μὴ τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως βουλομένοις (4) εἰρήνην. Λέγει γάρ ποιν· Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χεῖλεσιν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπείσταν ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πάλιν· Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσαν (5), τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν (6) κατακρίνοντο.

⁸¹ Prov. II, 21, 22 sec. LXX. ⁸² Psal. LXXVI, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Οἱτινες ἐξακοντίζουσιν*. Dominus Boisius deesse aliquid putat, et vocem λόγους, aut ῥήματα, suppleri debere. Ego malim, sine ulla additione, ἐξακονῶσιν legere, atque in versione nostra a nobis redditum est : ut vero sensus plenior et rotundior sit, non recuso τὰς γλώσσας addere, si quis ita velit, et phrasī quidem elegantissima, qua Libanius Epistola ad Basilium utitur; *Εἰ ταῦτα γλώττης ἀργυτέρας, τίς ἂν εἴης αὐτὴν ἀκονῶν*; Sic epistola ad Sullustium nondum edita, χεῖρα ἀκονᾶν dicit, ἥδη γὰρ ἀνισταμένων τῶν τὰς δεξιὰς εἰς τὸ ταχέως γράφειν ἀκονῶντων : sic Psalmista, linguam improborum, qui iniquitatem et dolos machinantur, ξυρὸν ἵκοντμένον, vocat. Quibus vero ἐξακοντίζειν magis placet, ad explendum sensum addere possunt, τὰς γλώσσας vel τὰς γλώσσας : lingua enim conviciantium et pravorum hominum, βολὴς ἐστὶ τιτρώσκουσα, et τόξον ψευδές, ut loquitur Jeremias cap. IX, vers. 3 et 8, quam Salomon in Proverbiis μάχαιραν ἀρpellat, et Jobus μάστιγα. Unde Nazianzenus, epist. 191, quæ in ms. codice bibliothecæ Bodleianæ, non Timotheo, ut in impressis, sed Stagirio sophistæ, inscribitur : *Κατάθεσθέ ποτε τὰ ὄπλα, καὶ τὰς σφενδόνας, καὶ τὰς θεινοτέρας μὲλλας, τὰς γλώσσας, αἷς κατ' ἀλλήλων βάλλετε, καὶ τιτρώσχετε*, et Nicephorus Callistus, lib. VIII, cap. 41 de Ariana hæresi, et schismate in Ecclesia tum orto, verba faciens : *Οὐ γὰρ ἀλλόγλωσσοι ταῖς ἐκκλησιαῖς ἐπιστρέφουσιν, ἀλλ' ὁμοδιανοί καὶ ὁμοφύλοι κατ' ἀλλήλων ὠπλίζοντο, ταῖς γλώσσαις, οἷα ὄρασι, χρώμενοι*. JUN.

(97) *Χρηστευσώμεθα αὐτοῖς*. Pro αὐτοῖς al. malunt ἀλλήλοις. Al. αὐτοῖς : quæ sane vox interdum usurpatur pro ἀλλήλοις. Sic Coloss. III, 13 : *χαρίζόμενοι αὐτοῖς*. At lectio ms. retinenda videtur, si referatur ad schismaticos, de quibus paulo superius : τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ, x. τ. λ., qui utique sensus contextui huius capituli aptius coherere videtur. Sin aliter sentias, ne tunc quidem mutanda lectio : sæpe namque utitur S. Pater his vocibus, αὐτοῖς, αὐτοῖς, pro ἀλλήλοις, ἀλλήλους, ut infra notatum ad Epist. 2, cap. 4. GALL.

(98) *Χρηστοὶ ἔσονται οἰκήτορες γῆς, ἀκακοὶ δὲ ὀπολεισθήσονται ἐπ' αὐτῆς*. Hæc ergo vere sunt LXX Senum, Cor.

(99) *Ἐξολοθρευθήσονται*. Junius et editi ad unum omnes legunt ἐξολοθρευθήσονται. At ms. ἐξολοθρευθήσονται, tum hic, tum perpetuo apud LXX.

CAPUT XV.

Adhærecamus ergo iis qui cum pietate pacem colunt, et non iis qui cum simulatione pacem volunt. Dicit enim alicubi : *Populus hic labiis me honorat; cor autem eorum longe abest a me*⁸⁴. Et iterum : *Ore suo benedicebant; corde vero suo maledicebant*⁸⁵. Rursusque ait : *Dilexerunt eum ore suo*.

⁸⁴ Ibid. 35-37. ⁸⁵ Isa. XLIX, 13. ⁸⁶ Psal. LXXI, 8.

Sic et ὀλοθρεύω, ὀλοθρευσις, ὀλοθρευτής : et ἐξολοθρεύω, etc. Utuntur ὀλοθρεύω tum Eustathius, tum Suidas; adeo ut antiquior esse videatur et accuratior scribendi ratio per ε : derivatur enim ὀλοθρεύω a ὀλοθρος, quod semper scribitur cum ε. Wott. GALL. — Quod hic de LXX asseritur manifestus est error. Etenim apud seniores illos perpetuo legimus ὀλοθρεύω, ἐξολοθρεύω. Sic etiam ὀλοθρευσις, ἐξολοθρευσις (utrumque ἀπαξ λεγόμενον, Jos. XVII, 13; et I Reg. XV, 21), ἐξολοθρευσις. Suidas vero in Lexico altum de his ambobus verbis tenet silentium. Nihil dicere possum de Eustathio quem non habeo præ manibus. DRACH.

(100) *Εἶδον*, x. τ. λ. Hæc et sequentia usque ad initium cap. 16, paucis mutatis, recitat Clemens Alex. Strom., lib. IV, cap. 5, pag. 577. GALL.

(1) *Ἀπερόμερον*. Editi ἀπρόμερον. At ms. αἰπρόμερον. Neque suspicari quis potest, quin hic legendum sit ἐπαρόμερον, ut apud LXX. Cum enim in hoc ms. ε et αι. sæpissime inter se permittuntur, utraque tum vocali tum diphthongo suis locis restituta, αἰπρόμερον evadit ἐπαρόμερον. Wott. ID.

(2) *Ἐγκατάλειμμα*. Memoriam intelligit Euthymius, quæ duplici modo conservatur, vel per prolem, vel per bona opera; ingeniosissime vero Ferrandus locum hunc ita παραφράζει : *Erit tempus quo insonti homini merces congruens rependetur*. Uterque ad Hymnographi mentem. COLON.

(3) *Τοῖνυν*, x. τ. λ. Hæc quoque Nicen in *Pandect.* ut modo notatum, cap. 14. GALL.

(4) *Βουλομένοις*. Al. λαλούμενοις, al. βουλευομένοις. At, amabo te, cur demum ms. lectio sollicitanda? An non satis clare insinuat S. Pater et animi perversi sententiam et verba dolosa? ID.

(5) *Εὐλογοῦσαν*. Hanc ms. lectionem recte se habere Mill. perspexit : tertia scilicet pluralis Dorica. Clem. Alex. εὐλογοῦσι. Editi vero cum LXX εὐλόγουν. Millio accedo; eamque lectionem confirmo ex LXX, Psalm. V, 10 : *Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδοκίμασαν*. Qui sane locus, Dorica item dialecto expressus, mihi videtur huic Clementino quam similis. Id non advertens Wott. minus recte censuit, hic forte legendum εὐλόγησαν : hæc enim temporum inversio psalmi a Clemente recitati sententiam immutat. ID.

(6) *Τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν*. Vocem αὐτῶν, quæ deest editis, restituit Wott. ex ms. ID.

et lingua sua mentiti sunt ei : cor autem ipsorum non erat rectum cum eo; nec fideles habiti sunt in testamento ejus⁸⁷. Muta fiant labia dolosa⁸⁸. [Disperdat Dominus universa labia dolosa, et] linguam magniloquam, qui dixerunt : Linguam nostram magnificemus; labia nostra apud nos sunt; quis noster Dominus est? Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus : ponam in salute, fiducialiter agam in eo⁸⁹.
στήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίᾳ, παρήσιάσομαι ἐν αὐτῷ.

CAPUT XVI.

Christus enim eorum est qui humiliter de se sentiunt, non eorum qui supra ovile ejus esserunt sese. Sceptrum majestatis Dei, Dominus noster Christus Jesus, non venit in jactantia arrogantiae neque superbiae, etiamsi potens sit; sed in humilitate, quemadmodum Spiritus sanctus de ipso locutus est. Ait quippe : Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus : sicut radix in terra sitienti : quoniam non est species ei, neque gloria : et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens prae specie hominum. Homo in plaga et de-

⁸⁷ Psal. LXXVII, 36, 37. ⁸⁸ Psal. LXX, 19. ⁸⁹ Psal. XI, 4-6.

VARIORUM NOTÆ.

(7-8) Ἀλάλα γεννηθήτω, κ. τ. λ. Editi omnes, præter Loudinensem, ἀλλά pro ἀλάλα, quod tamen exhibent tum cod. ms. tum Clem. Alex. At locus iste mutilus apud utrumque Clementem, ita restituendus : Ἀλάλα γεννηθήτω τὰ χεῖλη τὰ δόλια [καὶ ἐξολοθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια, καὶ] γλώσσαν μεγαλορρήμονα. Hinc enim hiatus iste manavit, quod librarius a priore δόλια oculos suos ad γλώσσαν post alterum δόλια converterit. Idque jam antea monuerunt Potterus ad Clem. Alex. Στρωμ., lib. IV, cap. 6, pag. 578, et Wolt. ad GALL. h. 1. Ἀλλά γεννηθήτω. Clemens Alexandrinus legit ἀλάλα, et quidem recte; locus autem hic conflatus est ex vers. 19 psalmi XXX juxta computationem Græcorum, et versu 4 psal. XI et eis qui sequuntur. In testimoniis Scripturarum citandis, solemne esse Patribus, ex variis locis unum corpus elicere, supra notavimus. Cur autem in imperativo γεννηθήτω et non γεννηθείη scribatur, audiat Basilium ad illud psalm. XLIV : Καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε. Μὴ ξενίζέτω δὲ ἡμᾶς τὸ προστακτικῶς λέγεσθαι τὸ, κατευοδοῦ, διὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, οὕτως ἀεὶ σχηματικῶς τὰ εὐκτικά· γεννηθήτω γὰρ τὸ θέλημα σου, ἀντὶ τοῦ γεννηθείη, καὶ ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ἀντὶ τοῦ ἐλθῆν, et Cyrillus ad illud psal. LIII : Ἐλθέτω δὲ θάνατος ἐπ' αὐτούς, ut et in Catena nostra, non tantum εὐκτικά, sed προρρητικά etiam in Scripturis προστακτικῶς esse ferri, auctor est. Ἔθος ἐστὶ τῇ Γραφῇ τὰ προρρητικά προστακτικῶ τρόπῳ προφέρεσθαι· καὶ ἐνταῦθα τοῖνον τὸ, ἐλθέτω θάνατος, καὶ τὸ, καταδῆτωσαν, ἀντὶ τοῦ ἐλεύσεται, καὶ καταδύσονται, εἴρηται. JUN.

(9) Μεγαλύνωμεν. Dav. leg. μεγαλυνοῦμεν, ut habent LXX psalm. XI, 5. Ejus conjectura confirmatur ex Clem. Alex. qui et ipse sic legit l. c. GALL.

(10) Τὸ σκήπτρον τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς. Apposite Procopius ad Exodi caput IV initio : Dicitur Christus baculus, quod omnes ab ipso sustinemur et confirmamur. Ser-mone namque Domini confirmati et consolidati sunt cæli. Fulcit quoque sermo Dei justos. Et per Filium

Καὶ πάλιν λέγει· Ἠγάπησαν αὐτὸν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτὸν, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστήθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. Ἀλάλα γεννηθήτω (7-8) τὰ χεῖλη τὰ δόλια, γλώσσαν μεγαλορρήμονα, τοὺς ἐλπόντας· τὴν γλώσσαν ἡμῶν μεγαλύνωμεν (9), τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῶν ἐστίν, τίς ἡμῶν Κύριός ἐστιν; ἀπὸ τῆς τάλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων, γὰρ ἀνα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ταπεινοφρονούντων γὰρ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαυρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Τὸ σκήπτρον (10) τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς, οὐκ ἤλθεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας, οὐδὲ ὑπερηφανίας, καί περ δυνάμενος· ἀλλὰ ταπεινοφρονῶν, καθὼς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον περὶ αὐτοῦ ἐλάλησεν. Φησὶ γάρ· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; ἀνγγελάμεν ἐν αὐτοῦ ὡς παιδίου ὡς βίβλα ἐν γῇ διψώσῃ· οὐτιοῦκ ἐστὶν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀτιμὸν, ἐκλείπον παρὰ τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων (11). Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ πόνη,

quasi baculum possumus ad Patrem. Ait enim : Compellam sive cogam ipsos sub baculum meum. Baculus, sive virga, regni symbolum est. Imperat siquidem per Filium omnibus Deus Pater. Ad hunc inquit David : Virga tua et baculus tuus consolata sunt me. Hæc est virga quæ progerminat ex radice Jesse. Hæc est virga Aaronis florida, etc. Cot. — Τὸ σκήπτρον. Hieronymus in Lu cap. Isaia hunc locum laudat, ut supra inter veterum testimonia de Clemente et ejus scriptis, a nobis notatum est. De ratione autem primi adventus Christi in humilitate et clementia, addatur ex Epistola ad Diognetum, Justin Martyris locus : Τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν, ἄρα γε ὡς ἄνθρωπον ἂν τις λογίσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι, καὶ φόβῳ, καὶ καταπλήξει; οὐ μενοῦν, ἀλλ' ἐν ἐπεικαῖς καὶ πραύτητι, etc., et de duplici habitu et duplici adventu Christi legatur Tertullianus, capite ultimo Contra Judæos JUN. — Respicit ps. XLIV, 7 : Ῥάδος εὐθύτητος ἡ ῥάδος τῆς βασιλείας σου, quem locum adducit Auctor ad Heb. I, 8 ad divinas Christi prerogativas stabilendum, quo etiam pro-lato concludit Justinus M. adversus Tryphonem ὅτι καὶ προσκυνητός ἐστι καὶ Θεός, καὶ Χριστός. Et quidem eo felicius adducitur hic locus ad retundendam Judæorum pertinaciam, quod ad Messiam pertinere vel ipsi fatentur Rabbini; scilicet, Thargum, Kimchi, Aben Ezra, et Sal. Iarchi. Certe Christus Dei sceptrum, quod potentiae symbolum, rectissime dicitur, siquidem per eum omnia facta sunt quæ sunt facta, Joan. I, et ut ait auctor ad Heb., τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. Male ergo vapulat auctor noster, apud Photium, quod Christum ἐξονομάζων οὐδὲ τὰς θεοπροφείας, καὶ ὑψηλοτέρας περὶ αὐτοῦ ἀφῆκε φωνάς. FELL.

(11) Ἐκλείπον παρὰ τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων. Aliter, ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Et, ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Deficiens citra filios hominum. Et deficiens citra omnes homines, inquit Tertullianus cap. 14 libri adversus Judæos, ac lib. III contra Marcionem cap. 17. Apud Gregorium Nyssenum, tomo II. in testimoniis adver-

καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν· ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἡτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία ἐρηγήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μάλῳ αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἀνθρώπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κακαῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῇ ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐραντίον τοῦ κειράτος ἀφ' ὧντος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη· τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι ἀλ-
B
ρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἦκει εἰς θάνατον (12). Καὶ δώσω τοὺς ποτηροὺς ἀντί τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομιαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς (13). Ἐὰν δῶται (14) περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀφείλει σπέρμα μακρόβιον. Καὶ Κύριος βούλεται ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς· καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀρῶσιν. Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀνόμοις (15) ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνῆρεγκεν, καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. Καὶ πάλιν αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θρεΐδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με, ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χελλεσίν, ἐκίνησαν κεφαλὴν. Ἠλίπισεν ἐπὶ Κύριον, ρυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὁρᾶτε, ἄνδρες ἀγαπητοί, τίς ὁ ὑπογραμμὸς ὁ δεδομένος ἡμῖν· εἰ γὰρ ὁ Κύριος οὕτως ἐταπεινωφρόνησεν, τί ποιήσομεν ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι' αὐτοῦ (16) ἐλθόντος (17);

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Μιμηταὶ γενώμεθα κακάωντων ὅτινες ἐν δέρματι

¹² Isa. LIII, 1 et seq. ¹³ Psal. xxi, 7-9. ¹⁴ Clemens Alex., Strom. iv, p. 516 hæc laudat.

VARIORUM NOTÆ.

aus Judæos cap. De passione, pag. 156. Deficiens propter (rectius versum fuisset præter vel ultra) morem filiorum hominum. Hoc est Græce ἐκλείπον παρὰ τὸ ἦθος τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. Editio Aldina, codex Regius 229 et Procopius, ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Cor.

(12) ἦκει εἰς θάνατον. Hodierna LXX versio pro, ἦκει habet ἤχθη. At Clementinam lectionem confirmat S. Justinus Martyr Apol. 2, n. 11. GALL. Ἐπὶ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἦκει εἰς θάνατον. Ut plerarumque aliarum varietatum, ita istius exempla dari possunt. Vide Justinii Martyris Apologiam 2, p. 86; Dialogum, p. 230; Chrysostomi orationem in illud, Pater si possibile est, tom. II, p. 127, librum quod Christus sit Deus, tomo eodem p. 830, et Gregentii disputationem p. 53. Porro corrupta esse arbitror ista Eusebii lib. iv Demonstrationis evangelicæ, cap. 16, p. 190. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῇ ἀγόμενον, ἀπὸ τε τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Cor.

(13) Τῆς πληγῆς. Sic Wott. ex ms. Editi vero τῆς

A
lore positus, et scienza ferre infirmitatem: quia aversa est facies ejus, despecta, et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet; et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus: homo in via sua erravit: et Dominus tradidit eum propter peccata nostra; et ipse propter afflictionem non aperit os. Sicut ovīs ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est: generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus; ab iniquitatibus populi mei venit ad mortem. Et dabo malos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius; quia iniquitatem non fecit, neque dolus inventus est in ore ejus: et Dominus vult mundare eum plaga. Si datus fuerit pro peccato, anima vesiva videbit semen longævum. Et Dominus vult auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentia, justificare justum bene servientem multis: et peccata eorum ipse portabit. Propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradita est ad mortem anima ejus, et in iniquis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est¹². Et rursus ipse dicit: Ego autem sum vermis, et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes qui conspiciebant me, subannaverunt me, locuti sunt labiis, moverunt caput. Speravi in Domino, eruat eum, salvum faciat eum quoniam vult eum¹³. Videtis viri dilecti, quod exemplar nobis datum sit; nam si Dominus adeo humiliter se gessit, quid faciemus nos, qui sub jugum gratiæ ejus per ipsum venimus?

CAPUT XVII.

¹⁴ Imitatores etiam simus eorum, qui in pellibus

D
πληγαῖς. Ms. lectionem exhibet et S. Justinus l. c. eamque agnoscit cod. Val. GALL.

(14) Ἐὰν δῶται. Wott. qui hanc lectionem exhibet ex ms. legit δῶτε cum editis, ac pro e positum existimans. At S. Justinus l. c. legit δῶται. Sic etiam cod. Alex. apud Isaiam LIII, 10. Itaque a ms. minime recedendum putamus. Id.

(15) Καὶ τοῖς ἀνόμοις. LXX: καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις. Ita et S. Justinus l. c. Id.

(16) Δι' αὐτοῦ. Hæc verba quæ desiderantur in editis, Wott. ex ms. restituit, agnoscitque Junii versio, quæ sic se habet: Quæ sub jugum ejus gratiæ per ipsum venimus. Ea quoque Walkius in Anglica sua versione inseruit. Id.

(17) Ἐλθόντος. Librarii mendum, L. g. ἐλθόντες. His adde ex Wott. in hoc ms. sæpe inter se permutari e in o: unde in eo legitur paulo superius, hoc ipso in capite: Ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀφείλει τὸ σπέρμα μακρόβιον; ubi procul dubio legendum est ὀφείλει. Id.

capris et melotis circumierunt ¹⁸ *prædicantes Christi adventum: dicimus autem prophetas Eliam et Eliseum, adhuc et Ezechielem, ac præterea eos qui præclarum testimonium consecuti sunt. Magno testimonio ornatus est Abraham, et Dei amicus* ¹⁹ *appellatus est: hic autem, intente respiciens ad gloriam Dei, humiliter ait: Ego autem sum terra et cinis* ²⁰. Adhuc autem et de Job ita scriptum est: *Job erat justus et sine crimine, verax, colens Deum, abstinens ab omni malo* ²¹; sed ille se ipsum accusans dicit: *Nemo mundus a corde, etsi unius diei sit vita ejus* ²². Moyses fidelis in tota domo ejus appellatus est ²³, et per ejus ministerium statuit Deus populum Israelis liberare a suis plagis et contumeliis; sed ille magno honore affectus, grandia locutus non est; imo dum e rubo datum esset illi oraculum, dixit: *Quis sum ego, quod me mittis? Ego vero sum gracili voce et tardus lingua* ²⁴. Et iterum ait: *Ego autem sum vapor ex olla*.

¹⁸ Heb. xi, 37. ¹⁹ II Paral. xx, 7; Isa. xli, 8; Jac. ii, 23. ²⁰ Gen. xviii, 27. ²¹ Job i, 4. ²² Job xiv, 4, sec. LXX. ²³ Num. xii, 7; Heb. iii, 2-5. ²⁴ Exod. iii, 11; iv, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(18) *Οἱ τρεῖς ἐν δερμασιν*, κ. τ. λ. Clem. Alex. *Strom.*, lib. iv, cap. 17, a cap. 12 hujus epist. transit ad præsens cap. 17 nonnulla hinc excerpens. GALL. — *Οἱ τρεῖς ἐν δερμασιν*. Hic locus ex II ad Hebræos desumptus est, prout tota hæc narratio de fide et obedientia patriarcharum: similitudinem sensuum et verborum, quam Patres inter Epistolam ad Hebræos, et hanc Clementis esse dixerunt, ex hoc loco et aliis facile deprehendere potest diligens et attentus lector. Clemens Alex., lib. iv *Strom.* addit, καὶ τριῶν καμηλείων πλεγμασι. Jun.

(19) *Ταπεινοφρονῶν*. Ms. exhibet ταπεινοφρωνων: unde posterius ων redundare existimo; adeo ut legendum sit ταπεινόφρων: quod aptius consentit cum analogia et syntaxi Græcæ linguæ, in qua duo participia rarius concurrunt absque copula. Sic infra sub initium cap. 19, simili errore legitur in ms. ταπεινοφρονον pro ταπεινόφρον. Wott. GALL.

(20) *Εἶπεν*. Ita cod. ms. At Jun. cum editis, præter Londin. litteris miniatis aut hamis inclusum exhibet λέγει; perinde ac si nihil hic exstaret in ms. Ib.

(21) *Ἐὰν καὶ*. Ita lacunam supplet Wott. pro quo Jun. cum editis, οὐδὲ εἰ. Mill. et καὶ. Cotel. vel οὐδ' ἂν vel ἔὰν καὶ, vel ἔὰν. Plura in hunc Jobi locum observat lectu digna Cl. Sabatierius in *Biblior. sacrar. Latinis versionib. antiq.* tom. I, pag. 856. Ib. — *Οὐδὲ εἰ μὴς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ*, vel οὐδ' ἂν, vel ἔὰν καὶ, vel ἔὰν. Primum reperies in Clemente Alexandrino *Strom.* iii et iv, p. 468, 516, et Origene homil. 5 in *Jeremiam*, et tomo xv in *Matthæum*, ad cap. xix, vers. 29. Secundum in *Constitutionibus apostolicis*, lib. ii, cap. 18; Epiphano hæresi 59, cap. 1; Chrysostomo *Serm. in Præcursorem Domini*, tomo VI, et Gregorio Nysseno *Oratione de penitentia*, tom. II; tertium in Codicibus vulgatis. Ultimum in Philone Judæo libro *De nominum mutatione*: μὴς ἡμέρας; habent multi, nisi μὴ ἡμέρας; Catena vero ms. in Jobum cod. 495, bibliothecæ Regiæ, μὴν ἡμέραν. Cot.

(22) *Ἀἰσῶναι τὸν Ἰσραὴλ διὰ*. Jun. cum editis: *Ῥῶσαι τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ*: contra cod. ms. fidem, quem testatur Mill. apud Russellium, lacunæ initio exhibere litteram λ non ρ, et prepositionem διὰ non

σιν (18) αἰσῶσαι, καὶ μὴλωταῖς περιεπάτησαν, κηρύσσοντες τὴν ἑλευσιν τοῦ Χριστοῦ· λέγομεν δὲ Ἠλίαν καὶ Ἐλισσαῖον, ἐπὶ δὲ καὶ Ἰεζεκιὴλ τοὺς προφῆτας, πρὸς τοῦτοις καὶ τοὺς μαρτυρημένους. Ἐμαρτυρήθη μεγάλως Ἀβραάμ, καὶ φίλος προσγηγορεύθη τοῦ Θεοῦ· καὶ λέγει, ἀτενίζων εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ταπεινοφρονῶν (19). Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Ἐπὶ δὲ καὶ περὶ Ἰωβ οὕτω γέγραπται· Ἰωβ ἦν δίκαιος καὶ ἀμωμτος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ· ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγ[ορῶν] εἶπεν (20). Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύ[που], ἔὰν καὶ (21) μὴς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Μωϋσῆς πιστὸς ἐν ὅλῳ [τῷ οἴκῳ] αὐτοῦ ἐκλήθη, καὶ διὰ τῆς [προστα]σίας αὐτοῦ ἔκρινεν ὁ Θεὸς λ[ύσαι] τὸν Ἰσραὴλ διὰ (22) τῶν μαστιγῶν, καὶ τῶν [αἰκι]σμάτων αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ [νος] δόξασθαις μεγάλως οὐκ ἐμ[εγαλο]ρήμονησεν, ἀλλ' εἶπεν, ἐ[κ τῆς] βάρου χρηματισμοῦ αὐτῷ δεδο[μένου] (23). Τίς εἰμι ἐγὼ, ὅτι με πέμπ[εις]; ὁ γὰρ δέ εἰμι ἰσχυρόφωνος καὶ βρ[α]δύτλωστος. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας (24).

ἀπὸ, hiatumque non nisi undecim litteras admittere. Ipse itaque legit λ[ύσαι] αὐτοῦ Ἰσ[ραὴλ] διὰ. Al. aliter. Ego verò chasma istud sic sanandum censeo: Ἐκρινεν ὁ Θεὸς ΑΥΣΑΙ ΤΟΝ ἸΣΑ διὰ τῶν μαστιγῶν. Ut sensus sit: decrevisse Deum erucere e captivitate Egyptiaca Israel, dum flagellis et contumeliis acrius premebatur. Eadem enim vi pollere mihi videtur h. l. præpositio διὰ, qua I Pet. iii, 20. Ὀλίγαι... ψυχὰι διεσώθησαν δι' ὕδατος: *Paucæ... animæ salvæ factæ sunt per aquam*, id est, *medias inter undas Noemum ejusque familiam Deus servavit incolumem*. GALL.

(23) *Ἀδωμένον*. Sic ms. apud Wott. At codd. imp. δεδομένον. Ib.

(24) *Ἐγὼ δὲ εἰμι*. Plura in hunc locum, viri docti. Mihi magis arridet sententia Fabricii in *Cod. pseud. Vet. Test.*, tom. I, pag. 848. Putat igitur ipse hoc dictum desumptum quidem vel ex psal. cxviii, 83, vel ex Osee xiii, 3, sed non referendum ad Moysen. Nam, inquit, cum S. Clemens, post verba Moysis ex Exod. iii, 11, et iv, 10, subdit: Καὶ πάλιν λέγει, non Moysen quidem, sed alium sacrum scriptorem respexit: ita enim solenne apud Christianos scriptores, ex diversis sacræ Scripturæ codicibus citata loca conjungere. Ib. — *Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας*. Recte observatum Henrico Casaubono de lingua Hebraica scribenti, p. 112, nimium ingenio suo indulgere virum doctum Joannem Chiffletium, quando in apologetica Parænesi ad linguam sanctam, num. 60, ut verba Moysis Exodi vi, 12, ad Clementinæ hæc accommodet, Hebraicam veritatem sollicitat, transferendo לֵשׁ יְהוָה בְּרִשְׁתָּהּ, in בְּרִשְׁתָּהּ לֵשׁ יְהוָה, quæ nihili sunt. Addit Casaubonus, ex corruptione ejusdem loci Græci ἐγὼ δὲ εἰμι ἀπερίτμητος τοῖς χεῖλεσιν videri factum ἐγὼ δὲ εἰμι ἄπυρ ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας; nec considerat homo litteratus, præter alia, illud ἀπερίτμητος τοῖς χεῖλεσιν e Theodotionis editione desumi, qui multo post Clementem vixit. Restat ut acceptus sit textus a quodam apocrypho, uno forsitan ex iis quæ Moysis nomen præferbant. Similitudinem vero nonnullam habent testimonia, Jobi xli, 11: *De naribus ejus, procedit fumus, sicut ollæ succensæ atque ferventis*; psalm. ci, 4: *Defecerunt sicut fumus dies mei*,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

A

CAPUT XVIII.

Τί δὲ εἰπωμεν ἐπὶ τῷ μεμαρτυρημένῳ Δαβίδ; πρὸς
ὃν εἶπεν ὁ Θεός· *Εὗρον ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου,*
Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἐν ἐλέει αἰωνίῳ (25) *ἔγχεσα*
αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· *Ἐλέ-*
ησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ
κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, ἐξάλειψον τὸ
ἀνομίᾱ μου. Ἐπὶ πλεῖστον πλῆθος με ἀπὸ τῆς
ἀνομίας μου καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν
με. Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ
ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶν διαπαντός. Σοὶ
μόνῳ ἡμάρτορ, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίη-
σα (26)· ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου,
καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Ἰδοὺ γὰρ ἐν
ἀνομίαις συνέληφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσση-
σέν με ἡ μήτηρ μου. Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπη-
σας· τὰ ἀδύνατα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου
ἐδήλωσάς μοι. Παντίεις με ὑσώπω, καὶ καθα-

¹⁰⁰ Psal. LXXVIII, 21; Act. XIII, 22.

VARIORUM NOTÆ.

psalm. cxviii, 83, juxta quemdam interpretem: Ἐγ-
νήθην ὡς ἀσπὶς ἐν καπνῷ, et Jacobi iv, 14: *Quæ est*
enim vita vestra? Vapor est ad modicum patens, et
deinceps exterminabitur: Ποῖα γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν;
ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ
ἀφανίζομένη. Id. — Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύ-
τρας. De hoc loco, cum nusquam in Pentateucho
reperiatur, pro me respondeat Chrysostomus ho-
mil. 7, in priorem ad Corinthios: Καὶ ποῦ γέγρα-
πται ταῦτα; λέγεται γὰρ γεγράφθαι, καὶ ὅταν μὴ
διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλὰ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων
κεῖμενα ἢ ἐπὶ τῶν ιστοριῶν, ἢ ὅταν τὸ αὐτὸ μὲν
νόημα κείμενον ἢ μὴ ἐπὶ αὐτῶν δὲ τῶν ῥημάτων, ὡς
ἐνταῦθα: et paulo infra: Ἡ εἰκὼς καὶ γεγράφθαι ἐν
βιβλοῖς, καὶ ἠφανίσθαι τὰ βιβλία· καὶ γὰρ πολλὰ
διεφθάρη βιβλία, καὶ ὀλίγα διεσώθη, καὶ ἐπὶ τῆς προ-
τέρας αἰχμαλωσίας, καὶ τοῦτο δῆλον ἐν ταῖς παρα-
λειπομέναις, etc., vide locum, et homiliam 9 in
Matthæum, ubi eadem eisdem fere verbis habentur.
Josephus etiam in *Hypomnestico*, et resp. ad quæ-
stionem 120 recenset, τὰ μνημονευόμενα ἐν ταῖς
Γραφαῖς βιβλία ὡς ὄντα, οὐχ εὐρισκόμενα δὲ. Sed
nos ad finem festinantes, ad alia transire cogimur.
Jun. — Non est opus talibus apologiis, quando com-
pertissimum est, non omnia quæ dixerant viri sancti
scriptis Veteris Testamenti mandari, magis quam
quæ Dominus noster gessit et locutus est, de qui-
bus ait Joannes cap. ult. *si scribantur per sin-*
gula, etc. Quin et auctor ad Hebr. c. xii, 21 hæc
ipsi Mosi verba attribuit, quæ non magis quàm hæc
in Pentateucho comparent. Nullibi enim dicentem
audimus, ἔμφοδός εἰμι, καὶ ἐντρομός. Interea tamen,
utcumque alibi desiderentur, saltem videntur occur-
rere psalmi. cxix, 83, יְהוָה בְּרִיחִי כַּדְרִי *ego fui sicut*
olla in fumo, quamvis versio LXX. Int., aliud quid-
dam profiteatur; unde licet Mosi jure tribui non
possint, Davidi fortassis, cujus statim mentio sit,
de facili restituentur. Rem serio pensanti dubi-
tatio non levis suboritur, locum hunc librarii in-
juria luxatum, ita posse reponi: Τί δὲ εἰπωμεν ἐπὶ
τῷ μεμαρτυρημένῳ Δαβίδ πρὸς ὃν εἶπεν ὁ Θεός·
Εὗρον ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβὶδ τὸν τοῦ
Ἰεσσαί, ἐν ἐλέει αἰωνίῳ ἔγχεσα αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ
αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· *Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ*
χύτρας. Καὶ πάλιν λέγει· *Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, etc.*
Fatendum quidem est, periodum hanc non aliter,
apud Clementem Alexandr. quam hic haberi. Sed
qui meminere quid de interpolatis *Danaïdum* et
Dirces nominibus supra observatum, atque etiam
perspexerit qua licentia Clemens Alex. utatur in

Quid vero dicemus de David, qui egregium testi-
monium reportavit? ad quem dixit Deus: *Inveni*
hominem secundum cor meum, David filium Jesse:
in misericordia sempiterna unxi eum ¹⁰⁰. Atqui ille
etiam dicit ad Deum: *Miserere mei, Deus, secundum*
magnam misericordiam tuam: et secundum multitu-
dinem miserationum tuarum, dele iniquitatem meam.
Amplius lava me ab iniquitate mea; et a peccato meo
munda me. Quoniam iniquitatem meam ego co-
gnosco; et peccatum meum coram me est semper.
Tibi soli peccavi, et malum coram te feci: ut justi-
ficeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.
Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum; et in
peccatis concepit me mater mea. Ecce enim veritatem
dilexisti: incerta et occulta sapientiæ tuæ manifesta-
sti mihi. Asperges me hyssopo, et mundabor: lava-
bis me, et super nivem dealbabor. Audire me facies

B

C

D

laudando hoc nostro; nimirum, quasi ex nominis
prærogativa de suo ubique ageret; adeo illum non
testem genuinæ lectionis citabit, ut corruptæ potius
insimulandum censeret. Adnotare insuper licebit
voces has reperiri Osee. xiii, 3, licet enim nunc
temporis legatur ὡς ἀτμὶς ἀπὸ δακρύων, aut, ut alia
exemplaria, ἀκρίδων, quasi ex voce אַרְבָּעָה, tamen
Theodotion et ms. Alexand. ex χαρποδότης et B. Hieronymus, *e fumario* reddidere; certe hic nullo
sensu legitur sive ἀκρίδων, sive δακρύων, et verissi-
mile pro χύτρας, librarii errore nunc haberi.
Consonat etiam vox Hebraica אַרְבָּעָה, quæ non modo
ὀπή et θυρῆς, sed apud Rabbinos אַרְבָּעָה חֲמִשָּׁה exponitur.
Arabes etiam אַרְבָּעָה dicunt, nisi quod, illi vas
magnum velint. Hanc versionem agnoscit Thar-
gum, in Osee loco supra citato אַרְבָּעָה בְּרִיחִי כַּדְרִי.
FELL.

(25) *Ἐν ἐλέει αἰωνίῳ.* Jun. cum editis, ἐλαίῳ pro
ἐλέει. Mendose. Codex ms. exhibet ἐν ἐλαίῳ; solent
enim codicum præsertim vetustiorum descriptores
ai passim pro ε ponere; quod et in hoc Psalmistæ
loco factum vidimus: unde natus error τοῦ ἐλαίῳ
pro ἐλέει, qui per omnia fere exemplaria dimanavit.
Ita Mill. Aliter tamen Dav. qui tum ex Clem. Alex.
Στρωμ., lib. iv, cap. 17, pag. 614, tum in primis ex
Hebraica veritate et codice Alex., Psal. LXXXIX, 20,
omnino legendum statuit, ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ. Verum
optima videtur ms. lectio: eo vel maxime quod et
codex Vat. heic præferat ἐν ἐλέει. Accedit sic
quoque legisse S. Hieronymum, qui *Comment. in*
Isaiam, cap. lv, hæc habet: «Hoc pactum quod
Dominus pollicetur, non erit breve et unius tem-
poris, sicut fuit populi Judæorum; sed manebit in
æternum, ut veniat verus David, et in Evangelio
compleantur quæ ex Dei persona sunt repromissa:
Inveni David servum meum, in misericordia sancta
unxi eum. » Quem in locum Wolt.: « Si ego recte
conjiciam, inquit, pro sancta legendum est *sempi-*
terna, id postulante contextus ratione: init enim
comparationem S. doctor inter pactum et promissa,
tum Legis tum Evangelii, quorum illa temporanea,
hæc sempiterna. Quod ut probet, subdit ex Psalmis
hoc comma: *Inveni... misericordia sempiterna unxi*
eum: eo quod sub vero Davide, id est Messia, pa-
ctum et promissa forent sempiterna. Nullus igitur
dubitandi locus, quin legerit S. Clemens apud LXX:
ἐν ἐλαίῳ sive ἐλέει αἰωνίῳ. » GALL.

(26) *Ἐποίησα.* Recte hic abrupit sacrum car-
men Clemens Alexandrinus, p. 517. B.

exultationem et lætitiā : exultabunt ossa humiliata. Averte faciem tuam a peccatis meis; et omnes iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me, Deus; et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua; et spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiā salutaris tui; et spiritu principali confirma me. Docebo iniquos vias tuas; et impii convertentur ad te. Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meæ: exultabit lingua mea justitiā tuam. Domine, os meum aperies; et labia mea annuntiabunt laudem tuam. Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique: holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despiciet¹.

τὸ στόμα μου [ἀν]όλξεις (30), καὶ τὰ χεῖλη μου θυσίαν, ἔδωκα ἄν' ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ ταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει.

CAPUT XIX.

Talium igitur ac tantorum, adeoque præclaris testimoniis celebrium humilitas, ac demissio per obedientiam, non tantum nos, sed et ætates quæ nos præcesserunt meliores fecit, eosque qui in timore et veritate eloquia ejus susceperunt. Multorum igitur magnorumque ac illustrium gestorum participes facti, recurramus ad pacis scopum nobis ab initio traditum; et ligamus oculos in patrem et creatorem totius mundi, atque illius magnificis et exsuperantibus donis pacis ac beneficiis hæreamus: cogitatione contemplemur eum, mentisque oculis patientissimam illius voluntatem intueamur: consideremus quomodo erga omnem creaturam suam lenem facilemque se præbeat.

CAPUT XX.

Cœli gubernatione ejus commoti, in pace ei sub-

¹ Psal. L. 3-19.

Δ ρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιτῶνα λευκανθήσομαι. Ἀκουτεῖς με ἀγαλλιάσιν καὶ εὐφροσύνην· ἀγαλλιάσονται ὅσα τεταπεινωμένα. Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. Καρδίαν καθάραν κτίσον ἐν [ἐμοί], ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθές (27) ἐγκαλῖτισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀπο[ρρί]ψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου (28) σου, [καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν σου μὴ ἀντάρé[λ]ης ἀπ' ἐ]μοῦ. Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλ[λί]ασιν τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι [ἡγεμ]ο[νικῶ] στήρισόν με (29). Διδά[ξ]ω ἀνόμους τὰς ὁδοὺς σου, καὶ ἀ[σεβέ]ς ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ σέ. [Ῥύσαι] με ἐξ αἱμάτων, ὁ Θεός, ὁ Θεός τῆς [σωτ]ηρίας μου· [ἀγαλλί]άσε-

Β ται ἡ γλῶσσά μου τὴν [δικ]αιοσύνην σου. Κύριε, ἀναγ[γε]λῆ τὴν ἀλυσίν σου. Ὅτι εἰ ἡ[θ]έλησας θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Τῶν τοσούτων οὖν καὶ τοιούτων οὕτως μεμαρτυρημένων τὸ ταπεινόφρον καὶ τὸ ὑποδὲς (31) διὰ τῆς ὑπακοῆς, οὐ μόνον ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸ ἡμῶν γενεάς, βελτίους ἐποίησεν, τοὺς τε καταδεξαμένους (32) τὰ λόγια αὐτοῦ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ. Πλλῶν οὖν καὶ μεγάλων καὶ ἐνδόξων μετεπιληφότες πράξεων, ἐπαναδράμωμεν ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς παραδεδομένην ἡμῖν τῆς εἰρήνης σκοπὸν· καὶ ἀτενίσωμεν εἰς τὸν πατέρα καὶ κτίστην τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ ταῖς μεγαλοπρεπέσι καὶ ὑπερβαλλούσαις αὐτοῦ δωρεαῖς τῆς εἰρήνης, εὐεργεσίαις τε κολληθώμεν· ἴδωμεν αὐτὸν κατὰ διάνοιαν, καὶ ἐμβλέψωμεν τοῖς ὀμμασι τῆς ψυχῆς εἰς τὸ μακρόθυμον αὐτοῦ βούλημα· νοήσωμεν πῶς ἀόργητος

C ὑπάρχει πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Οἱ οὐρανοὶ τῇ διοικήσει αὐτοῦ σαλευόμενοι (33) ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(27) Εὐθές. Ita legebant in ms. Mill. et Wolt. ut apud LXX, ubi editū, εὐθύ. Et mox ms. ἐγκάτοις pro ἐγκάτοις, cod. imp. GALL.

(28) Ἀπὸ τοῦ προσώπου. Deest τοῦ codd. imp. quod exstat in ms., ut apud LXX. Id.

(29) Στήρισόν με. Sic se habet ms., non vero, ut in edit. stήριζόν με. Id.

(30) Κύριε τὸ στόμα μου ἀνολξεις. Hodierna LXX versio: Κύριε τὰ χεῖλη ἀνολξεις, καὶ τὸ στόμα μου, κ. τ. λ. Clementinæ tamen lectioni favet S. Ambrosius: Os meum aperies, et annuntiabit laudem tuam: epist. 42, n. 4. edit. BE. Id.

(31) Τὸ ὑποδὲς. Id est, τὸ ἐπιφοβόν, ἢ ὑπόφοβόν: submissio cum pavore. Hesychius, ὑποδεέστερος, ταπεινότερος, ὑποδής, ἐνδεής, καταδής, ἐπιφοβός. Bois. Id.

(32) Καταδεξαμένους. Litterula mutata, legendum καταδεξομένους, in futuro. Ita et superiores, et præsentēs, et posteros, ut par est, memorat. Dav. Id.

(33) Τῇ διοικήσει αὐτοῦ σαλευόμενοι. Μὴ σαλευόμενοι, sic Chrysostomus ad versum imp. sal. cxviii: Οὐκ οὐρανὸς παρεσαλεύθη. Locus integer divinam διοίκησιν universi elegantissime depingit. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, οὐχ ὅτι διακρατεῖ μόνον, οὐδὲ ὅτι ἐστὶ κατὰ ἀκίνητοι οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ἀλλ' ὅτι καὶ χρόνον οὕτως ἀπειρον. Ἐννόησον γοῦν πόσος αἰὼν, καὶ οὐ-

δὲν συνεχύθη τῶν ὄντων· οὐ θάλαττα τὴν γῆν ἐπέκλυσεν, οὐχ ἥλιος τόδε τὸ ὁρώμενον κατέκαυσεν, οὐκ οὐρανὸς παρεσαλεύθη, οὐ νυκτὸς οὐδ' ἡμέρας ὅροι συνεχύθησαν, οὐχ ὥρων τροπαί, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλ' ἕκαστον καὶ τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω, μετὰ πάσης ἐστὶν τῆς ἀκριβείας, τοὺς ἀπαιε τιθέντας ὁρους ἐξ ἀρχῆς αὐτῇ διακρουίν. Vox autem saluberrima, ut obiter moneamus, non semper motum localem et corporis significat, sed motus etiam et affectus animi interdum metaphoricῶς, ut notat Greg. Nazian. ad illud psal. cxviii. Σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην, ut est in Catena nostra: Ἀκούοντες, φησι, αὐτοῦ οἱ τὴν οἰκουμένην οἰκούντες ἄνθρωποι, ἀπὸ τῆς προτέρας στάσεως ἧς εἶχον εἰδωλολατρῶντες δηλονότι σαλευθήτωσαν, τῷ ἰδίῳ ἢ μισουργῷ ὑπακούοντες. Τὸ γὰρ σαλευθῆναι ἐνταῦθα δηλοῖ, οὐ κίνησιν τινα σωματικὴν, ἢ κλόνον τοιοῦτον. Ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἔθος καὶ θεοπνευστῶν Γραφῇ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν ἐπισήμων ὁρῶμενων λέγειν ὅτι ἐσαλεύθη· οἷον ὅτε Χριστὸς ἐποχοῦμενος τῷ πῶλῳ, μετὰ τῶν ὑμνολογούντων αὐτὸν, ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα· τότε τὸ ἐπίσημον τῆς εἰσβολῆς διεμνησκύνον ὁ εὐαγγελιστὴς γέγραπεν, ὅτι εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐτείσθη πᾶσα ἡ πόλις, ἀντὶ τοῦ, ἔγνω, καὶ ἔλαθεν οὐδένα, καὶ τεθαύμαστον παρὰ πάντων. Οὕτω καὶ ἐνθάδε νοήσεις τὸ σαλευθῆναι πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, καταπληττομένους καὶ θαυ-

εἰρήνη ὑποτάσσονται αὐτῷ. Ἡμέρα τε καὶ νύξ τὸν τετα[γ]μένον ὑπ' αὐτοῦ δρόμον διανύ[ο]υσιν, μηδὲν ἀλλήλοις ἐμποδίζ[ο]ντα (34). Ἡλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρων τε χοροί, κατὰ τὴν διαταγὴν [α]ὐτοῦ ἐν ὁμοιοῖα, δίχα πάσης [π]αραεκβάσεως, ἐξελίσσουσιν [το]ύς ἐπιτεταγμένους αὐτοῖς ὁρισμούς. Γῆ κυφορῶσα, κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ τοῖς ἰδίους καιροῖς τὴν παμπλήθη ἀνθρώποις τε καὶ θηροῖν, καὶ πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐπ' αὐτὴν (35) ζῶας ἀνατέλλει τροφήν, μὴ διχοστατοῦσα, μηδὲ ἀλλαιουσά τι τῶν ἀδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. Ἀδύσων τε ἀνεξιχνίαστα, καὶ νεοτέρων ἀνεκδιήγητα κρίματα (36) τοῖς αὐτοῖς συνέχεται προστάγμασιν. Τὸ κύτος (37) τῆς ἀπείρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς, οὐ παρεκβαίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῇ κλειθρα (38), ἀλλὰ καθὼς διέταξεν αὐτῇ, οὕτως ποιεῖ. Εἶπεν γάρ· Ἔως ὧδε ἤξεις, καὶ τὰ κύματά σου ἐν σοὶ συντριβήσεται. Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέ-

* Gen. 1, 9. * Job xxxviii, 10, 11.

VARIORUM NOTÆ.

μάζοντας, ὡς ἀγνοεῖσθαι παντελῶς οὐδένα τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν, καὶ τὸ ὑπερπερὶς ἀζώωμα τῆς ἐνοούσης αὐτῷ δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς. JUN. — Non facile quis sibi indulerit eam dictaturam, ut velit de suo contradictoriam apponere auctoris vocibus, cujus mentem interpretari præsefert; præsertim si ejusmodi verba commodum sensum ullatenus admittant; quod quidem hic loci contingere videtur. Quisquis enim perpetuam cælorum vertiginem, planetarum errores, apogea et perigea, progressionem, stationes et retrogradationes, et varia quæ subinde occurrunt phænomena observaverit, æstu quodam rapi, et marini fluctus ad instar σαλεύεσθαι non diffitebitur; præsertim post explosos, per solidissima argumenta, solidos orbes et inductas inde hypothesen de systematum liquido in æthere ceu vastissimo in pelago decursu, et tantum non in Cartesianis vorticibus perenni jactatione. FELL.

(34) Ἀλλήλοις ἐμποδίζοντα. Lego ἀλλήλαις ἐμποδίζουσαι. De lucis et tenebrarum, diei et noctis, mutua et perpetua successione, de constanti et irremisso a prima creatione utriusque cursu, sine ulla confusione, aut impedimento quocunque, legatur Chrysostomi homil. 3 in Genesin: Ἰδὲν τινὰ χώραν ἐκάστω ἀπένειμεν, ὅρους τινὰς ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐκ προσομιλῶν ἐκάστω πηγνύς, ὥστε εἰς τὸ διηγεῖσθαι τούτους ἀπαραποδίστους διαφυλάττειν. Καὶ τοῦτο ἐξεστὶ συνιδεῖν ἐκάστω τῶν εὐ φρονούντων, πῶς ἐξ ἐκείνου μέχρι τοῦ παρόντος οὔτε τὸ φῶς ὑπερέβη τοὺς οἰκείους ὅρους, οὔτε τὸ σκότος τὴν οἰκείαν τάξιν παραῆλθε, σύγχυσις τινὰ καὶ ἀταξίαν ἐργασάμενον, ἐν paulo infra: Ὅστε μνησασθαι καὶ τῶν στοιχείων τὴν τάξιν, τῶν ἀπαραποδίστων τηρούντων τὸν δρόμον, καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τὰ οἰκεία μέτρα. Et Justinus Martyr, ad Diognetum: Ὁ τοὺς οὐρανοὺς ἐκτίσεν, ὃ τὴν θάλασσαν ἰδίους ὁρίσιν ἐνέκλεισεν· οὐ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει· τὰ στοιχεῖα παρ' οὐ τὰ μέτρα τῶν τῆς ἡμέρας δρόμων εἰληφε φυλάσσει· ὃ πειθαρχεῖ σελήνῃ νυκτὶ φαίνειν κελύοντι· ὃ πειθαρχεῖ τὰ ἀστρα, τῷ τῆς σελήνης ἀκολουθοῦντα δρόμῳ, etc. Et Eucherius De contemplu mundi: Cernis ut etiam dies atque anni, et cuncta hæc ornamenta cæli, Dei verbum mandatumque infatigabili observatione conservant, præceptorumque ejus custodiam irremissa lege famulatum. JUN.

(35) Ἐπ' αὐτὴν. Ita in ms. leg. Mill. et Wott. Editi ad unum omnes, ἐν αὐτῇ. GALL.

(36) Κρίματα. Al. κύματα, al. κλίματα, al. κοήματα. BIRR. quidam S. Patrem scripsisse κρυμματα, vox quidem insolens Græcis, ἀναλόγως tamen

A jiciuntur. Dies etiam et nox, ab illo ordinatum cursum perficiunt, neque sibi mutuo impedimento sunt. Sol quoque ac luna et siderum chori, secundum ejus mandatum, in concordia, sine ulla transgressionem, sibi constitutos orbes evolvunt. Terra gravis, juxta voluntatem illius, suis temporibus, plurimum cibum hominibus ac feris, omnibusque quæ super eam sunt animantibus, producit; nihil repugnans, neque mutans quidquam eorum quæ ab illo decreta sunt. Abyssorum impervestigabilia et inferorum inenarrabilia judicia iisdem mandatis continentur. Immensi maris profunda moles per ordinationem ejus in cumulos coagmentata, circumposita sibi claustra non transgreditur, sed prout ei præcepit, ita facit. Dixit enim: *Huc usque venies, et fluctus tui in te conterentur*. Oceanus hominibus impermeabilis, et qui post ipsum sunt mundi, eisdem Domini dispositionibus gubernantur. Tempestates

efformata ἀπὸ τοῦ κέκρυμμαι, ut a κέκριμαι κρῖμα. Conjicit itaque vir doctus, κρύμματα hic esse χάσματα κεκρυμμένα, id est occultas voragine, vel hiatus, seu recessus penitus abditos. Sic igitur integram sententiam ipse vertit: *Abyssorum et inferorum quoque impervestigabiles atque inenarrabiles recessus iisdem imperiis coercentur*, quibus Deus scilicet universa gubernat. Videsis Cangium in Glossar. γ. Κρύπτειν. ID.

(37) Τὸ κύτος, κ. τ. λ. Respexit hic procul dubio S. Pater historiam creationis Gen. 1, 9, versionem LXX. secutus. Illustrat hunc locum Pearson. in *Præfat. ad edit. Biblior. LXX*, ubi monet versionem Julianam minus recte institutam, ita potius esse conformandam: *Moles immensi maris in ipsa sui creatione in congregationes suas collecta, repagula sibi circumposita non transgreditur*. In qua quidem interpretatione minime probat BIRR. verba hæc, κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ, ita reddi, in ipsa sui creatione; cum pronomen αὐτοῦ ad ipsum δημιουργὸν referendum sit, ad quem etiam sequens verbum διέταξεν necessario refertur. Vertit igitur ipse, secundum opificium ipsius. ID.

(38) Οὐ παρεκβαίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῇ κλειθρα. De cancellis et limitibus mari à Deo posititis, intra quos fluctuum feroces fremitus se continentes, præscriptos fines transgredi non audent, vid. Jerem. v, 22, et Proverb. viii, 29, ubi LXX Seniores voce ἀκριδασμοῦ utuntur, quæ exactam terminorum limitationem, et finium accuratam limitationem significat. Vide etiam T. Iulianum cap. primo De trinitate, et Chrysostomum ad vers. 7 psal. cxxviii; et Theodoretum ad eundem, [edidit a. 1642, Sirmondus. Verum verba hæc loco citato non leguntur. Consule sermonem 4, τῶν θεραπευτικῶν, et confer cum verbis a Junio hic laudatis. COLL.] cujus verba cum Græce adhuc non existent, et sint longe elegantissima, placet hic atterere. Βλέπε τῆς θαλάσσης τὸ κύτος, τὸ μέγεθος, τὴν εἰς πελάγη διαίρεσιν, τὰς ἀκτὰς, τοὺς ὅρμους, τὰς ἐν μέσῳ νήσους, τῶν ἰχθύων τὰ γένη, τὰ εἶδη, τὰ σχήματα, τὴν ποικίλιαν, τὴν πρὸς τὴν χέρσιν φιλίαν, τὰ τῶν κυμάτων σιχητήματα, τὸν ἐπικείμενον αὐτοῖς τῆς προνοίας γαλινὸν, δι' ὃν τὴν ἡπειρὸν ἐπικλύειν οὐ δύναται, ἀλλ' ὁρμῶντα κατὰ τῆς ψάμμου, φοβεῖται τοὺς ὅρους, καὶ τὸν θεὸν ἐκεῖ νόμον γεγραμμένον ὄν, οἷόν τις γαῦρος ἵππος ἀγρόμενος ὑπὸ πύλοδάρμου ἀνακλῆ τὸν αὐχένα, καὶ εἰς τοῦτίσω χωρεῖ ὥστε μεταμειλούμενος ὅτι καὶ τῆς ψάμμου προσέψαυσε. Cum his confer quæ scribit Cyrillus Hieros. catech. 9: Τίς δύναται

vernæ, æstivæ, autumnales et hiemales, in pace Α παντός (39), καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι (40), ταῖς αὐ-

VARIORUM NOTÆ.

διηγήσασθαι τῆς θαλάσσης τὸν βυθὸν, καὶ τὸ πλάτος, ἢ τῶν ὑπερμέτρων κυμάτων τὴν ὀρμὴν; ἀλλ' εἰς τοὺς ὄρους αὐτῆς ἔστηκε, διὰ τὸν εἰπόντα· Ἀχρὶ τοῦτου ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ ὑπερβῆσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντρίβησεται σου τὰ κύματα. » Ἦτις καὶ δηλοῦσα τὸν ἐπηρητημένον αὐτῇ τοῦ προστάγματος λόγον, ἐπεκδραμοῦσα διὰ τῶν κυμάτων, γραμμὴν τινα φανεράν ἐναφίησι τοῖς αἰγιαλοῖς; δηλοῦσα τοῖς ὁρώσιν, ὥσπερ ὅτι τοὺς προσταγμένους οὐ παραβέβηκεν ὄρους. JUN.

(39) Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Dicitur oceanus hominibus ἀπέραντος : tum quia, ut ait Hieronymus ad Ephes. iv, 7, mare immensum est, et capacitas ejus Deo soli nota; tum quia, teste Theodorico ad psal. lxxi, 8 : Πέραν τῆς γῆς τὰ μεγάλα ἐστὶ καὶ ἀπλωτα πελάγη, ἃ τινες Ἀτλαντικὰ καλοῦσιν, ἢ ὠκεανὸν ἐσπερίον καὶ ἑβρ. Nimis absurdum est, verba sunt Augustini lib. xvi, De civit. Dei, cap. 9, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse. Apud Gildam Sapientem, De excidio Britannie, initio : Oceani diffusionem, et, ut ita dicam, intransmeabili undique circulo. Plinius lib. ii, cap. 67 : Sic maria circumfusa undique dividuo globo, partem orbis auferunt nobis; nec inde hic, nec hinc illo pervio tractu. Consule Macrobinum in Somnium Scipionis, lib. ii, c. 5. Item Josephum, De bello Judaico, lib. ii, c. 12. Imitatur autem Epistolam hanc ad seditiosos Corinthios datam Dionysius Alexandrinus, scribens de seditione Alexandrie concitata, apud Eusebium lib. vii, cap. 21 Historiæ : Ὁ πολὺς καὶ πέραντος ἀνθρώποις ὠκεανός. Eo quoque respicere videtur Irenæus lib. ii, cap. 47. Quid autem, inquit, possumus exponere de oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt enumerare qualia sint? quibus verbis apponi debent ista Hilarii ad psalmi lxxviii finem : Mare, quod profunda infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedat, ut neque quid extra se, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus. Sed et Clementis Romani locus citatur a cognomine Alexandrino, Strom., v, p. 586, ubi de multis cælis seu mundis; et a Hieronymo in Ephes. ii, 2, qui, opinor, transcribit Origenis Commentarios, necnon ab ipso Origene lib. ii Περί ἀρχῶν, cap. 3, quo loci Nostrum exponens ait : Meminit sane Clemens apostolorum discipulus, etiam eorum quos ἀντίχθονας Græci nominant, atque illius partes orbis terræ, ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt quisquam transire ad nos, quos et ipsos mundos appellavit, cum ait : « Oceanus intransibilis est hominibus, et hi qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur. » Et infra : Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare, cum dicit : « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt; » qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei summi providentia agi regique significat; semina quædam nobis hujusmodi intelligentiæ videntur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cælestium et supercælestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici; intra quem, vel a quo cæteri (si qui illi sunt) putandi sunt contineri. Unde voluit quidem [i. voluit quidam, vel voluit quidam] globum lunæ vel solis, cæterorumque astrorum, quos planetas vocant, per singula mundos nominari. Sed et ipsum supereminentem quem dicunt [ἀντίχθον] globum, nihilominus mundum appellari volunt. Denique etiam Baruch prophete librum in assertio- nis hujus testimonium vocant, quod ibi de septem mundis vel cælis evidentius indicatur, etc. Primæ Adamantii explicationi favet Plinius, Hist. nat.,

lib. vi, cap. 22, his verbis : Taprobanen alterum orbem terrarum esse, diu existimatum est, Antichthonum appellatione. Et postea : Sed ne Taprobane quidem, quamvis extra orbem relegata, nostris vitiis caret. Mela, lib. i, cap. 9 : Quod si est alter orbis, suntque oppositi nobis a meridie Antichthones; lib. iii, c. 7 : Taprobane, aut grandis admodum insula, aut prima pars orbis alterius Hipparcho dicitur. Omitto omnium sermone celebratam epistolam Zachariæ papæ ad Bonifacium archiepiscopum, qua Virgilium presbyterum

(40) Καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Κόσμοι pro κόσμος numero plurali, quod Hebraicum est, et Scripturis familiare, ut notat Chrysost. ad v. 1 psal. xlviii, ut est in Catena nostra : Ὁ δὲ ψαλμὸς ὀνομάζων οὐρανούς οὐρανῶν, καὶ πλείονων ἡμῖν ἔννοϊαν ἐνεποίησεν, εἰ μήπου τις εἴποι ὅτι ἐλώθεν ἡ τῶν Ἑβραίων διάλεκτος τὰ ἐνικὰ πληθυντικῶς ὀνομάζειν. Ἀντὶ γοῦν τοῦ εἰπεῖν, ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ, εἶπεν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν. Sic Theodoretus quæst. 11 in Genesim : Πληθυντικῶς δὲ ἡ θεὰ Γραφή τοὺς οὐρανούς ὀνομάζει, λέγουσα οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, ἐπειδὴ τῶν Ἑβραίων ἡ γλῶττα, οὕτε τὸν οὐρανόν, οὕτε τὸ ὕδωρ οὕδεν ἐνικῶς ὀνομάσαι· εὖροι δ' ἂν τις τοιαῦτα πολλὰ καὶ παρὰ τῇ Ἑλλάδι φωνῇ. Ἀθήνας γὰρ τὴν πόλιν οὕδεις ἐνικῶς ὀνομάζει, ἀλλ' Ἀθήνας πληθυντικῶς, καὶ Δελφὸν τὴν πόλιν, οὕδεις καλεῖ Δελφόν, ἀλλὰ Δελφούς. Sic Philoponus in Genesim lib. iv, cap. 5 : Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ἐνικῶς ἅμα καὶ πληθυντικῶς λέγεται, τῆς αὐτῆς μὲν οὕσης ἐν ἑκατέρᾳ φωνῇ σημασίας, nec tantum in nominibus propriis hoc obtinere vult, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προσηγορικῶν, et utriusque generis exempla affert. Τῶν κόσμων autem nomine, si præcedens nostra conjectura vera est, gentes Britannicæ intelligendæ veniunt, et populus qui insulam incolebat; vel insula ipsa, quæ propter magnitudinem, mundi alterius nomen meretur, et a reliquo orbe, tanquam orbis alter, Oceano divisus est. Verum hæc accuratius perpendenda τῶν γεωγράφων παῖσι relinquimus, neque quidquam in re adeo obscura, pro certo et indubitato affirmamus; nobisque satis erit, si viris doctis, quæ in medium protulimus, non prorsus ἀπίθανα, nec penitus absurda videbuntur. JUN. — Sentit Junius orbes hosce esse Insulas Britannicas, et quidem rectissime, si poetarum ratio sit habenda in re seria. Seneca enim appellat orbem ultra Oceanum, Manilius novos, quos pontus subduxerat orbes, Virgilius penitus toto divisos orbe Britannos, Claudianus alio quæsito orbe et nostro diductos mundo. Sed nec desunt historici, qui istis succenturiuntur. Josephus appellat ἐτέραν οἰκουμένην. L. Florus de iis verba faciens ait Cæsarem respexisse Oceanum et quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitasse; quem sensum iisdem ferme verbis expressit Velleius Paterculus. Imo nec aliter sensisse visus est Urbanus Papa Rom. qui Anselmum Cantuariensem Archiepiscopum alterius orbis Papam agnoscebat. At nihilo minus cum omnibus retro sæculis magna hominum animos tenuit anticipatio istius Americani orbis, qui nunc detegitur; et Plato, Aristoteles, Plinius, Ælianus, Seneca, Tertullianus non obscure videntur eum adumbrasse. Origenis sententiæ potius accedo, qui lib. ii Περί ἀρχῶν, hæc verba enarrans, ad trans mare ἀντίχθονας, hoc est regiones Americanas retulit. Fatendum quidem est, eum miserè hallucinatum, quando ea quæ habentur II Pet. iii, 13, in hunc etiam sensum pertraheret; sed si aliquando dormitaverit, nemo ipsi jure interdicat, ne denuo expergiscatur; nec solemus comperita dicentibus fidem abrogare, eo quod alibi per errorem eandem luisse deprehensi sunt. FELL.

ταῖς ταγαῖς (41) τοῦ Δεσπότου διευθύνονται. Καιροὶ ἐαρινοὶ, καὶ θερινοὶ, καὶ μετοπωρινοὶ, καὶ χειμερινοὶ ἐν εἰρήνῃ μεταπαράδιδασιν ἀλλήλοις. Ἀνέμων σταθμοὶ (42) κατὰ τὸν ἴδιον καιρὸν τὴν λειτουργίαν αὐτῶν ἀπροσκόπως ἐπιτελοῦσιν. Ἀένας τε πηγαὶ πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ ὕγισιαν δημιουργηθεῖσαι, διχα ἐλλειψέως παρέχονται τοὺς πρὸς ζωῆς (43) ἀνθρώποις μαζούς. Τὰ τε ἐλάχιστα τῶν ζώων τὰς συνελεύσεις αὐτῶν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρήνῃ ποιοῦνται. Ταῦτα πάντα ὁ μέγας δημιουργὸς καὶ Δεσπότης τῶν ἀπάντων ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ προσέταξεν εἶναι, εὐεργετῶν τὰ πάντα, ὑπερεκπερισσῶς δὲ ἡμᾶς τοὺς προσπεφυγότες τοῖς οἰκτιρμοῖς αὐτοῦ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα (44) καὶ ἡ μεγαλωσύνη (45) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

VARIORUM NOTÆ.

presbyterum damnat, quod alium mundum aliosque homines sub terra esse affirmaret. Quinetiam partes mundi incognitas, dissitas, et ultra oceanum positas, solent orbes appellari. Sic *Cæsar cum Britanniam intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse*, uti refertur ab Ennemenio, Panegyrico in Constantium. Notissimus Virgilii versus :

Et penitus toto divisos orbe Britannos;

ad quem Servius notat, Britanniam a poetis dici alterum orbem terrarum. Notus etiam ille Manilii lib. i :

Ignotusque novos Pontus subduserat orbes.

Quibus adde hos Senecæ in *Medea* :

Venient annis

*Sæcula seris, quibus oceanus
Vincula rerum laxet, et ingens
Pateat tellus, Tiphysque novos
Detegat orbes, nec sit terris
Ultima Thule.*

Itaque longe abit sententia Clementis ab errore philosophorum et hæreticorum quorundam, qui plures aut innumerabiles mundos a nostro hoc plane diversos somniabant. Legatur infra, cap. 21. *Cor.* — *Ὁ Θεὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος.* Lege ἀπέραντος, atque ita Rufinus Origenis interpres, intransibilis et intransmeabilis vertit, licet eodem errore apud Clementem Alex. scribatur, ἀπέραντος. Per oceanum autem hic, nisi me fallit conjectura, τὴν ἔξω θάλασσαν intelligit, neque eam omnem, sed Britannicum nostrum et Hibernicum mare, quod veteribus Græcis et Romanis æque impervium erat, ac ipsa Britannia incognita, ejus ora maritima quæ contra Galliam est, ante Julii Cæsaris tempora (qui posteris ostendisse potius quam tradidisse insulæ notitiam dicitur) vix Gallis vicinis illorumque mercatoribus innotuerat. Quid quod Basilii longe post Clementem nostrum, homil. 4 in *Hexaemeron* : Τὸ πέλαγος τὴν Βρεττανικὴν νῆσον καὶ τοὺς ἐσπερικούς Ἰθέρους περιπτυσσόμενον, μέγα vocat καὶ πλωτῆρος ἀτόλμητον, quem locum Ambrosius sic exprimit : *Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum et iuavsum navigantibus, atque intentatum nautis fundat mare, quod Britannias frementi includit equore,* etc. Et Libanius Basilii coetaneus in Basilico, describens Constantii imperatoris τὸν διάπλουον εἰς τὴν νῆσον τὴν Βρεττανίαν, et trajectus difficultatem maximam, propter æstus contrarios, et ventorum violentiam, mare Britannicum ἀπέριντον esse dicit; ubi forte ἀπέραντον legendum esse, non inepte quis conicere potest, sed de voce contentionem non moveo. Ejus verba ita se habent : Ἐστὶ δὲ λόγος, μάρτυρας τὰς ὕψεις παρεχόμενος, ὡς ἄρα μεζῶν εἰς κίνδυνον [ἴσ. ἐστὶ κίνδυνος] πλοῖον στοργγύλον ὑπὲρ ἐκείνης ἀφελῆναι τῆς θαλάττης, ἢ ναυμαχίαν ἐτέρωθι συστήσασθαι, οὕτω λαμπρὰ μὲν καταιγίδες εἰς οὐρανὸν ὑψοῦσι τὰ κύματα· ἐξίσταται δὲ ὑπολαμβάνοντες ἀνι-

aliae aliis succedunt. Ventorum libramina proprio tempore munus suum sine offendiculo obeunt. Fontes etiam perennes ad usum et sanitatem creati, ubera indesinenter ad hominum vitam præbent. Denique animalia minima cœtus suos in concordia et pace faciunt. Hæc omnia magnus opifex et rerum omnium Dominus, in pace et concordia fieri jussit; omnibus benefaciens; superabundanter autem nobis, qui ad miserationes ejus confugimus, per Dominum nostrum Jesum Christum, cui gloria et majestas in sæcula sæculorum. Amen.

μοι, πρὸς ἀπέραντον ἐκφέρουσι πέλαγος; τὸ δὲ δεινότερον, ἐπειδὴν γὰρ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ὁ κυβερνήτης ἀντιστήσῃ τὴν τέχνην, ὑπονοστεῖ μὲν ἐξαίφνης ἡ θάλαττα, ἡ δὲ τέως μετέωρος ὑπὲρ τῶν κυμάτων ὀγκῶς ἐπὶ φιλῆς ὁρᾶται τῆς ψάμμου κειμένη· καὶ εἰ μὲν ὀξείαν ἀνταποστείλῃ τὴν παλῆρροϊαν, ἀναλαμβάνει τε αὐθις τὸ σκάφος, καὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πονεῖν τοὺς ἐμπλέοντας· ἦν δὲ μελλήσῃ πρὸς τὴν ἐπάνοδον, δύεται κατὰ μικρὸν τὸ πλοῖον, ὑπεικούσης πρὸς τὸ ἄχθος τῆς ψάμμου. *Jun.* — Rectius diffusissimo mari Atlantico hæc convenient, præsertim cum ex Suida discamus πάντα τὰ ἀπλωτα πελάγη, omnia innavigabilia maria Atlantica appellari; et etiam abunde cognoverimus veteres pene omnes in ea fuisse sententia, naturæ et rerum fines, Cimmericas tenebras, sædam caliginem, intranabiles paludes, et vastum demum Chaos inibi versari. *FELL.*

(41) Ταγαῖς. *Al.* malunt ἐπιταγαῖς, *al.* διαταγαῖς. *Ms.* adhæret *Wolt.* putans Origenem legisse ταγαῖς, eo quod Rufinus verterit *dispositionibus*. Verum Origenes l. c. in *Ezech.* exhibet ἐπιταγαῖς. *GALL.* — Ταγαῖς. Male conjiciunt ἐπιταγαῖς ἢ διαταγαῖς. *Hesychius* : ταγαῖς, ἀρχαῖς, ἡγεμονίαις. *Colem.*

(42) Ἀνέμων σταθμοί. Etiam venti, utcumque inconstantes legi subiiciuntur. Annua agnoscunt flamina et statis temporibus quasi ex condito redeunt; adeo non penitus ubi vult spirat ventus. *FELL.*

(43) Πρὸς ζωῆς. Ita *ms.* cujus lectio retinenda videtur. Sic enim et *Act.* xxvii, 34, eadem præpositio πρὸς secundo casui juncta, hoc ipso sensu usurpatur : Τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει : *Hoc enim ad salutem vestram confert.* *At Jun.* cum edit. πρὸς ζωῆν.

(44) Ἡ δόξα, x. τ. λ. Non tantum in fine, sed in initio, et medio Epistolarum suarum, divus Paulus δοξολογίαν usurpat, quem Clemens discipulus, ut in aliis, sic in hoc etiam imitatur. Apud Chrysostomum homil. 55 in *Matthæum*, hymnus εὐχαριστήριος habetur, quo monachi sui temporis in eremo, a cœna utebantur (quos propter vitæ sanctimoniam, et cœlestem in terris conversationem, ἀγγελίαν vocat) in quo, cum post δοξολογίαν, hymnum rursus inciperent et continuarent, rationem reddit, his verbis : Μὴ τοίνυν μὴδὲ τούτοις ἐγκαλῶμεν τοῖς ἀγγέλοις ὡς ἀτάκτως ποιοῦσιν, οἳ καταλύσαντες τὸν λόγον εἰς δοξολογίαν, πάλιν ἀρχονται τῶν ὕμνων τῶν ἱερῶν, ἀποστολικοῖς γὰρ ἔπονται νόμοις, ἀπὸ δοξολογίας ἀρχόμενοι, καὶ εἰς τοῦτο τελευτῶντες, καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν ταύτην προσιμαζόμενοι πάλιν. Sic Hieronymus in præfatione in *Psalmos* ad Sophronium, probat unum tantum esse *Psalmorum* volumen, licet quinque occurrat illud γένοντο, γένοιτο, i. e. amen, amen; unde quidam in quinque libros dividere solent, et ἄλλην πεντάτευχον faciunt, ut loquitur

(45) Καὶ ἡ μεγαλωσύνη. Articulus ἡ, qui exstat in *ms.*, deest *codd.* *impp.* *GALL.*

CAPUT XXI.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Videte, dilecti, ne beneficia ejus quæ multa sunt, omnibus nobis in condemnationem cedant, nisi digne illo viventes, bona et accepta in conspectu ejus cum concordia fecerimus. Dicit enim alieubi: *Spiritus Domini, lucerna scrutans secreta ventris*⁴. Consideremus quam prope sit, et quod nihil latet ipsum, tum cogitationum nostrarum, tum ratiocinationum quas facimus. Æquum igitur est, ut ab ejus voluntate non simus transfugæ. Homines stultos, insipientes, elatos et gloriautes in sermonis sui jactantia offendamus potius, quam Deum. Dominum Jesum Christum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur. Præpositos nostros revereamur, seniores nostros honoremus, juvenes doceamus disciplinam timoris Dei. Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus: amabiles castitatis mores ostendant; simplicem ac sinceram mansuetudinis suæ voluntatem demonstrent; linguæ suæ moderationem silentio manifestam faciant; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus Deum sancte timentibus æqualem exhibeant. Filii vestri

⁴ Prov. xi, 27.

VARIORUM NOTÆ.

Iur Nicetas in præfatione in Catenam suam. Si enim Amen, inquit, pro quo Aquila transtulit πεπιστωμένως, in fine tantummodo librorum poneretur, et non interdum aut in exordio, aut in calce sermonis sive sententiæ, nunquam Salvator in Evangelio loqueretur: Amen, amen dico vobis; nec Pauli Epistolæ, in medio illud opere continerent. Moyses quoque et Jeremias, et cæteri in hunc modum multis haberent libros, qui in mediis voluminibus suis, Amen, frequenter interserunt. JUN.

(46) Λέγει γὰρ πον. Ista exscribit Clem. Alex., *Στραμ.*, lib. iv. cap. 47, pag. 611. GAL. — Λέγει γὰρ πον. Πνεῦμα Κυρίου λυχνος, ἐρευνῶν τὰ ταμεία τῆς γαστρὸς. Ita distingo. Dictum est Salomonis, Prov. xi, 27, ex memoria paulo indigentius, ut fere sit, prolatum. Neque enim recurrendum ad libros vel apocryphos; vel sacros deperditos, quo mittimur a viro doctissimo Joanne Morino, exercitatione Biblica ix, cap. 4, num. 8. Idem porro sensus dicto datur in Catena Græcorum Patrum. COT.

(47) Δίκαιον οὖν ad τῷ Θεῷ. Interpolatoris hæc sunt. Verba ab usu remota aut difficilia indoctus homo verba, immutataque et mittit de Gnostictis, ut dolum tegat, sed transpareat. BERN. Petita, nempe, hæc vult vir doctus a Clemente Alexandr., p. 517, sed interpolata, ut Clementis Romani verba haberi queant.

(48) Ἀλαζονεία. Editi ἐν ἀλαζονείᾳ. At ms. deest præpositio ἐν. GALL.

(49) Προσκόψωμεν. Forte προσκρούσωμεν, qua voce Chrysostomus frequentissime utitur, ut homil. 20 in Epist. ad Ephes.: Οὐδὲν φοβερὸν τῶν ἐν τῷ βίῳ, ἢ μόνον τὸ προσκρούσαι τῷ Θεῷ, et homil. 5 in Epist. ad Rom.: Τὸ γὰρ προσκρούσαι τῷ Θεῷ τοῦ καλασθῆναι χαλεπώτερον, et in Matth. homil. 31: Τὸ γὰρ πάντων χαλεπώτερον παρῆκα νῦν, ὅτι τῷ Θεῷ προσκρούεις, et alibi passim: quibus vero προσκόψωμεν magis arridet, per me retineant licebit, cum sciam apud Petrum scriptum esse, τῷ λόγῳ προσκώπτειν. JUN.

(50) Ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη. Clemens Alex. legit ἡγιάσθη: quid si ἐξεχύθη; sed nihil muto, Id.

B

Ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, μὴ αἱ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ αἱ πολλὰί γέγονται εἰς κρίμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονοίας. Λέγει γὰρ πον (46). Πνεῦμα Κυρίου λυχνος ἐρευνῶν τὰ ταμεία τῆς γαστρὸς. Ἰδωμεν πῶς ἐγγύς ἐστιν, καὶ ὅτι οὐδὲν λείπεται αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα. Δίκαιον οὖν (47) ἐστὶν μὴ λειποτακτεῖν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Μᾶλλον ἀνθρώποις ἀφροσι καὶ ἀνοήτοις καὶ ἐπαιρομένοις καὶ ἐγκαυχώμενοις ἀλαζονείᾳ (48) τοῦ λόγου αὐτῶν, προσκόψωμεν (49), ἢ τῷ Θεῷ. Τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη (50), ἐντραπῶμεν. Τοὺς προηγούμενους (51) ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμῆσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ διορθώσωμεθα τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἥθος ἐνδειξάσθωσαν, τὸ ἀκέραιον τῆς πραότητος αὐτῶν βούλημα ἀποδείξάσθωσαν, τὸ ἐπιεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς φωνῆς (52) φανερὸν ποιησάσθωσαν, τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλήσεις (53), ἀλλὰ πᾶσι τοῖς

(51) Τοὺς προηγούμενους. Omnia apud Clementem Alexandr. probe coherent. Apud Clementem Romanum est maxima perturbatio. Caput hoc ex Clemente Alexandr., p. 517, misere corruptum est. BERN.

(52) Διὰ τῆς φωνῆς. Clem. Alex. l. c. pag. 612, legit διὰ τῆς σιγῆς: quam quidem lectionem ms. lectioni præfert Wolt. Sic et Dav. nisi malis cum ipso, διὰ τῆς ἀφωνίας, ut propius ad ms. accedat. GALL. — Διὰ τῆς φωνῆς. Clemens Alex. legit σιγῆς, et quidem multo rectius: γυναῖξί γὰρ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει, ut auctor est Sophocles. Modesto enim silentio in muliere nihil commendatius, præsertim in publicis cœtibus, et sacris conventibus, ut præcipit Paulus. Unde Cyrillus Hieros. in *Procatheesi*, mulieres vult in templis exorcismorum tempore, legendo, orando et psallendo occupatas esse, sed sine omni murmure et strepitu, ita ut proxime assidentium vicinæ aures, labiorum loquelas non audiant. Ejus verba ita se habent, καὶ ὁ σύλλογος πάλιν ὁ παρθενικὸς οὕτω συνειλέχθω, ἢ ψάλλων, ἢ ἀναγινώσκων, ἢ εὐχῇ (ms. Oxoniensis in Bibliotheca Bodleiana optimæ notæ, legit ἡσυχῇ, et recte) ὥστε λαλεῖν μὴ τὰ χεῖλη, μὴ ἀκούειν δὲ τὰ ἀλότριά ὧτα· γυναῖξί γὰρ λαλεῖν ἐν ἐκκλησίᾳ οὐκ ἐπιτρέπω. Καὶ ἡ ἑγγαμὸς ὁμοίως μιμνήσθω [ἴσ. ὁμνεῖσθω] καὶ προσευχεσθω, καὶ τὰ χεῖλη κινεῖσθω, φωνῇ δὲ μὴ ἀκονέσθω, etc. JUN.

(53) Μὴ μετὰ προσκλήσεις. 1 Timoth. v. 21: Μὴδὲν ποιών κατὰ πρόσκλησιν. Nihil faciens in alteram partem declinando, vertit Latinus interpres. Exponitur enim πρόσκλησις per Suidam ἐτερομέρεια. Id vero nominis restitui debet bis S. Basilio: semel quidem, bonilia in principium Proverbiorum, p. 399, ubi nunc habetur: Οὕτε ποιών κατὰ πρόσκλησιν, (editio Græca πρόσκλησιν) ἀλλ' εὐθέως (eadem editio εὐθείας) καὶ ἀδιαστρόφους ἐκφέρων τὰς κρίσεις: cum Œcumenius ad locum Apostoli laudatum ita elict: Μὴδὲν ποιών κατὰ πρόσκλησιν, ἀλλ' εὐθείας καὶ ἀδιαστρόφους ἐκφέρων τὰς κρίσεις. Iterum autem, epistola 342, in qua pari modo hodie legitur: Μὴδὲν ἡμῶν δυνάμεν ποιῆσαι κατὰ πρόσκλησιν. COT.

φοβούμενοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἴσῃν παρεχέτωσαν (54). Τὰ τέκνα ὑμῶν (55) τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβάνέτωσαν· μαθεύωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ Θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἀγνή παρὰ τῷ Θεῷ δύναται· πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλῶς καὶ μέγας, καὶ σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφόμενους ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ. Ἐρευνητῆς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων (57)· οὗ ἡ πνοή αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστίν, καὶ ὅταν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίῳ ἢ ἐν Χριστῷ πίστις· καὶ γὰρ αὐτὸς (59) διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου οὕτως προσκαλεῖται ἡμᾶς· Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζῶην, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰ; παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλῃ τοῦ (60) μὴ λαλῆσαι δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσῃς ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν. Ὄφθαλμοι Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὅτα αὐτοῦ πρὸς δέησιν αὐτῶν· πρ[όσωπον δὲ] Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, [τοῦ ἐξολε]θρεῦσαι (61) ἐκ γῆς τὸ μνημ[όσυρον] αὐτῶν. Ἐκέκραξεν ὁ δ[ίκαιος] καὶ ὁ Κύριος ἐσκήκονεν αὐτοῦ, καὶ ἐκ[ε] πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ (62) ἐρρύ[σ]ατο αὐτόν. Πολλὰ μ[όστιγες] (63) τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τοὺς δὲ ἐ[λπί]ζον[τας] ἐπὶ Κύριον ἔλεος κυκλώσ[ει].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὁ οἰκτίρων κατὰ πάντα καὶ εὐεργετικὸς πατήρ ἔχει σπλάγχνα ἐπὶ φοβουμένους αὐτόν, ἡπίως [τε] καὶ προστηνῶς τὰς χάριτας αὐτοῦ ἀποδοῖ τοῖς προσερχομένοις αὐτῷ ἀπλῇ διανοίᾳ. Διὸ μὴ διψυχωμεν (64), μηδὲ ἰνδαλλέσθω (65) ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς

* Psal. xxxiii, 12-18. * Psal. xxi, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ὅσίως ἴσῃν παρεχέτωσαν. Birr. putat ὁσίως ad feminas Christianas referendum; quas nempe doceat S. Pater, Deum timentibus charitatis officium exhibere ὁσίως, id est ἀγνῶς καὶ καθαρῶς, et æquali lance, μὴ κατὰ προσκλίσεις. Hunc itaque locum sic distinguit: Τὴν ἀγάπην αὐτῶν, μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεόν, ὁσίως ἴσῃν παρεχέτωσαν. GALL.

(55) Τὰ τέκνα ὑμῶν. Clem. Alex. l. c. ἡμῶν. Hinc arguit Cl. Potterus perperam legi ὑμῶν apud Clementem nostrum; eo vel maxime, quod paulo superius scripserit S. Pater in prima persona, ἐντραπῶμεν... αἰδεσθῶμεν... τιμήσωμεν... τὰς γυναῖκας ἡμῶν διορθώμεθα. Sic et Dav. Potterum secutus. Sed non est, meo quidem iudicio, cur ms. lectioni vim inferamus. Quod enim scripserit Clemens Rom. τὰς γυναῖκας ἡμῶν, in causa fuit verbum διορθώμεθα, ut sermoni jam in prima persona instituto sententia congrueret. Cum autem hic alio scribendi genere utatur, scripsisse omnino censendus τὰ τέκνα ὑμῶν. Id.

(56) Apud Clementem Alex. *timor Domini*, ὁ φόβος Κυρίου, et mox in puro corde, ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ. COUST.

(57) Καὶ ἐνθυμήσεων. Imitatur S. Pater Apostolum, Heb. iv, 12: Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ... κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας. GALL.

(58) Ἀνέλει αὐτήν. Sic Wolt. ex ms.; editi, præter Lond., ἀνέλοι αὐτήν. Ms. lectionem exhibet etiam Clem. Alex. Utrobique tamen legendum jubet Dav. in futuro secundo, ἀνέλει αὐτήν: Et cum voluerit, auferet eum (spiritum). Id.

(59) Καὶ γὰρ αὐτός, x. τ. λ. Ista delibat Clemens Alex., Στρωμ., lib. iv, cap. 17, p. 612. Id. — Καὶ γὰρ αὐτός, etc. Simplicitus Clemens Alexandrinus,

A disciplinæ Christi participes sint; discant quid humilitas apud Deum valeat, quid casta charitas apud Deum possit; quomodo timor (56) ejus bonus est ac magnus, et servans omnes qui in ipso sancte versantur in pura mente. Scrutator enim est cogitationum et consiliorum mentis: cujus spiritus est in nobis; et cum voluerit, auferet eum.

θέλη ἀνέλει αὐτήν (58).

CAPUT XXII.

Hæc autem omnia confirmat fides quæ est in Christo. Ipse etenim per Spiritum sanctum, ita nos compellat: Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos? Contine linguam tuam a malo; et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum: quæte pacem, et persequere eam. Oculi Domini super justos, et aures ejus ad precem eorum: vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. Clamavit justus, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus liberavit eum. Multa flagella peccatoris: sperantes autem in Domino misericordia circumdabit.

CAPUT XXIII.

Misericors omnino et beneficus pater viscera erga timentes eum habet; gratiasque suas benigne et suaviter largitur iis qui ad ipsum simplici mente accedunt. Quare ne dubii animo simus, neque hæsitet anima nostra super eximiis et splendidis ejus

a quo hæc petita sunt, ὁ Κύριος λέγει. A capite sequente ad cap. xl adulterina omnia, post Clement. Alexandrinum addita. BERN.

(60) Χεῖλῃ τοῦ. Leg. χεῖλῃ σου, ut apud LXX, et Clem. Alex. GALL.

(61) Ἐξολεθρεῦσαι. Vulg. ἐξολοθρεῦσαι. Vid. superius observata ad cap. 14. Id.

(62) Θλίψεων αὐτοῦ. Editi omittunt αὐτοῦ. Ex Mill. tamen et Wolt. post ὡν exstat in ms. a... cum spatio septem circiter litterarum: quod quidem chasma sic supplendum, ex contextu liquet, αὐτοῦ ἐρρύ[σ]ατο. Apud LXX θλίψεων αὐτῶν. At Clem. Alex. θλίψεων ἐρρύ[σ]ατο, absque αὐτῶν. Id.

(63) Πολλὰ μ[όστιγες]. Ms. deest articulus αἱ, quem exhibent editi, ut apud LXX.

(64) Μὴ διψυχωμεν. Duplex iste animus apud scriptores sacros pessime audire solet, ut sit ἀνὴρ διψυχος instabilis, varius, fluxus, imo nullius fidei, qui cor illud, quod Deo Opt. Max. in solidum debetur, inter ipsum et Satanam, pietatem et lucri compendia, voluptatumque illecebras partitur et dispescit. Ἰνδαλλέσθαι autem est παντάζεσθαι spectra et phasmata captare. Inde Jerem. xvii, 3, qui alibi δαιμόνια redduntur, ἰνδάλλματα a LXX Intt. dici meruere; quo omnino significato eadem vox occurrit Sap. xvii, 3. Qui ergo inani φιλαυτίᾳ sibimet ipsis placent, et se ipsos, ut sine merito, ita etiam sine rivali depereunt, quosque B. Judas ἐνοπνιαζομένους appellat, ii sunt a quorum labe et morbo S. Clemens cavere hortatur atque suadet. FEEL.

(65) Ἰνδαλλέσθω. Virorum doctorum ingenia torsit hic locus. Al. mallent ἐνδοκασθῶ, vel διγγιάσθω. Al. δικάσθω. Utquid autem ms. lectio sollicitetur? Rara quidem vox ἰνδάλλω, vel ἰνδαλλομαι,

muneribus. Longe a nobis sit Scriptura illa, ubi dicit: *Miseri sunt qui animo sunt duplices et in-
certi, qui dicunt: Hæc audivimus etiam tempore
patrum nostrorum; et ecce consenuimus, et nihil
horum nobis accidit. O amentes, comparate vos ar-
bori: vitem sumite, primum quidem frondescit: inde
fit germen, tum folium, exinde flos, postea acerba
uva et immatura; denique uva perfecta et matura.
Videlis quod in exiguo tempore ad maturitatem per-
venit fructus arboris? In veritate, brevi et subito
perficietur voluntas ejus; Scriptura etiam testimo-
nium perhibente, quod cito veniet neque tardabit, et
repente veniet Dominus ad templum suum, et sanctus
quem vos expectatis.*

οὐ χρονιεῖ, καὶ ἐξαίφνης ἔξει (70) ὁ Κύριος εἰς
δοκᾶτε.

CAPUT XXIV.

Consideremus, dilecti, quemadmodum Dominus
continue nobis ostendat resurrectionem quæ futura
est; cujus primitias fecit Dominum Jesum Chri-
stum, suscitans eum e mortuis. Intueamur, dilecti,
quæ omni tempore fit, resurrectionem. Dies et nox
resurrectionem nobis declarant: cubat nox, exsur-
git dies: dies abit, nox ingruit et insequitur. Vi-

* Jac. i, 8; II Petr. iii, 4. * Hab. ii, 3, Malach. iii, 4; Hebr. x, 37.

VARIORUM NOTÆ.

ut adnotavit Frey, sed quæ huic loco apprime con-
gruit. Hæc autem, auctore Varino, γίνεται ἐκ τοῦ
εἶδω, τοῦ ὁμοιω· τραπέντος τοῦ εἰς γ, ὡς ἐπὶ τοῦ
αἰεὶ αἰὲν, καὶ τετραμμένου τοῦ εἰς εἰ ὡς ἐπὶ ἐχω
ἐχω, καὶ τῶν ὁμοίων. Hinc ἰδάλματα sunt φαντά-
σματα, ὀνειράτα, ἅπερ μὴ παρόντα ὑπονοεῖ τις,
ὁμοιώματα, ἀπεικονίσματα. Idem docet Hesychius:
ἰδάλλεται, ὁμοιοῦται, φαίνεται, δοκεῖ, στοχάζεται,
ἰσοῦται, σοφίζεται. Sic ergo vertenda videtur Cle-
mentis sententia: *Neque vanas sibi fingat species et
phantasmata, vel Neque decipiatur animi sui figmen-
tis anima nostra.* GALL.—Μηδὲ ἰδωδάλω. Forte
ἰδωδάλω litterarum levi mutatione, vel potius διγ-
γιάσθω, quod idem est, et a Chrysostomo sæpenu-
mero usurpatur, ut homil. 25 in Epist. ad Hebræos,
de Abrahamo verba faciens, et ejus fide quæ non
vacillaverat, licet Dei præcepta promissis plane con-
traria viderentur: Εἶδες μάχην προσταγμάτων καὶ
ἐπαγγελίας, ἐναντία ταῖς ἐπαγγελίαις προσέταξας,
καὶ οὐδὲ οὕτως ἡλιγγίασεν ὁ δίκαιος, οὐδὲ ἠπατήσθαι
ἔφη, et paulo infra ibidem: Ἐναντία ταῖς ὑποσχέ-
σεσι προσετέτακτο ποιεῖν, καὶ οὐδὲ οὕτως ἐθορυβήθη,
οὐδὲ ἡλιγγίασεν, οὐδὲ ἠπατήσθαι ἐνόμισεν, et homil.
19, in Epist. ad Eph. ubi de Providentia divina dubi-
tandum non esse asserit, licet rerum multarum
causæ et rationes nos lateant quod egregiis simi-
litudinibus, a fabrorum, pictorum, apum, formi-
carum, araneorum, et hircinorum operibus illu-
strat. Ἀλλ' ἀπειθε εἰς τεκτονείον, καὶ οὐκ ἐξετάσεις
τὸν λόγον, καίτοιγε οὐδὲν οἶδας τῶν γινομένων ἐκεῖ,
καὶ πολλὰ ἀπορα εἶναι σοι δοκεῖ, οἷον ὅταν τορεύῃ
τὸ ξύλον ὅταν μετασχηματίζῃ· μᾶλλον δὲ εἰς εὐπο-
ρωτέραν σε τέχνην ἀν' ἀγάτῃ, οἷον τὴν τῶν ζωγράφων,
καὶ ἐκεῖ ἡλιγγιάσεις· εἰπε γὰρ μοι, οὐχὶ ἀπλῶς σοι
δοκεῖ ποιεῖν ἀποιεῖ; τί γὰρ αὐτῷ βούλονται γραμμά-
καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν γραμμῶν; ἀλλ' ἀν' ἐπιθεῖ τὰ
χρῶματα, τότε σοι φανεῖται ἡ τέχνη καλὴ, καὶ ὅμως
οὐδὲ οὕτως ἀκριβῶς οὐδὲν δυνήσῃ καταμαθεῖν, JUN.
(66) Ἡ Γραφή αὐτῇ. Quid, si cum Dav. mutato
accentu, legamus, ἡ γραφή αὐτῇ, hæc Scriptura?
GALL.—Ἡ Γραφή αὐτῇ. Scriptura apocrypha;

ὑπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις δωρεαῖς αὐτοῦ. Πόβρω γε-
νέσθω ἀφ' ἡμῶν ἡ Γραφή αὐτῇ (66), ὅπου λέγει· Τα-
λαίπωροι εἰσιν (67) οἱ διψυχοὶ, οἱ διατάζοντες τὴν
ψυχὴν, οἱ λέγοντες· Ταῦτα ἡκούσαμεν καὶ ἐπὶ
τῶν πατέρων ἡμῶν (68), καὶ ἰδοὺ γενηράκαμεν,
καὶ οὐδὲν ἡμῖν τούτων συμβέβηκεν. Ὁ ἀνόη-
τοι (69), συμβάλετε ἑαυτοὺς ἐνὶ τῷ λάβετε ἀμπε-
λον· πρῶτον μὲν φυλλοφόρεῖ, εἰτα βλαστὸς γί-
νεται, εἰτα φύλλον, εἰτα ἄνθος, καὶ μετὰ ταῦτα
ἔμψαξ, εἰτα σταφυλὴ παρεστηκυῖα. Ὅρατε ὅτι
ἐν καιρῷ ὀλίγῳ εἰς πέπειρον κατατρεῖ ὁ καρπὸς
τοῦ ξύλου. Ἐπ' ἀληθείας ταχὺ καὶ ἐξαίφνης
τελειωθήσεται τὸ βούλημά αὐτοῦ, συνεπιμαρ-
τυρούσης καὶ τῆς Γραφῆς, ὅτι ταχὺ ἦξει, καὶ
τόν καθ' αὐτοῦ, καὶ ὁ ἅγιος (71) ὃν ὑμεῖς προσ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Ἀσπότης ἐπι-
δείκνυται διηγεῖσθαι τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἰσχυ-
σθαι, ἥς τὴν ἀπαρχὴν ἐποίησας τὸν Κύριον Ἰησοῦν
Χριστόν, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσας. Ἰδωμεν, ἀγαπη-
τοί, τὴν κατὰ κα[ρὸν] γινομένην ἀνάστασιν. Ἡμέρα
καὶ νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσιν (72)· κοιμᾶται ἡ
νύξ, ἀνίσταται ἡ [μέρα]· ἡ ἡμέρα ἀπεισιν, νύξ ἐπέρ-

cujus testimonium, ut propheticum, repetitur in
Epist. 2, cap. 11. Loca canonicorum librorum ut-
cunque similia notavi ad marginem. COR.

(67) Ταλαίπωροι εἰσιν. De hoc loco, cum nus-
quam in Scripturis exstet, nihil aliud responderi
potest, quam quod supra de verbis Moysis, Ἐγὼ
δὲ εἰμι ἀτρεὶς ἀπὸ γύτρας, ex Chrysostomo a nobis
allatum est. Videtur autem respexisse ad locum
Petri epist. II, cap. iii, 4: Καὶ λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ἡ
ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πα-
τέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς
χρίστος. JUN.

(68) Ἐπὶ τῶν πατέρων. Editi ἀπό. Wott. vocem
ἐπὶ restituit ex ms. cod. qui eam exhibet tam hic,
quam cap. 11 alterius epistolæ, ubi hæc eadem ha-
bentur pene αὐτολεξεί. Quæ quidem lectio magis
placet Cler. Hunc autem locum illustrat Dodwel-
lius tum in Cyprian. Dissert. 12, § 33, tum in Ire-
naic. Dissert. 1, § 20. Utrouque, tamen pro ἐπὶ
legit ἀπό, Junianam editionem secutus. GALL.

(69) Ὁ ἀνόητοι. Verba hæc et sequentia Cle-
mentis non sunt, ut ex secunda Ep. patet, sed
ejusdem auctoris, cujus superiora. Hoc dudum
monuerunt rev. Pearson et sagacissimus G. Wen-
delinus. COLOM.

(70) Καὶ οὐ χρονιεῖ καὶ ἐξαίφνης ἔξει. Ista quæ
in omnibus editis omittuntur, præter Londinensem,
Wott. ex ms. restituit. Nec immerito suspicatur,
Junium vel librarium qui hanc epistolam primus
ex isto Cod. descripsit, ea prætermisisse, quod
oculos a priore ἔξει ad posterius converterit. GALL.

(71) Καὶ ὁ ἅγιος. Conjicit Col. per contractio-
nem primo scriptum ἅγγελος, transisse postea in
ἅγιος. Id.

(72) Ἡμέρα καὶ νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦ-
σιν. Tertullianus De resurrectione, c. 12, locum
hunc eleganter exprimit, nec dubium est, quin in
hoc et sequente capite, quod de phœnice est, Cle-
mentem nostrum secutus sit. Aspice nunc, inquit,
ad ipsa quoque exempla divine potestatis, Dies mo-
ritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur.

[χεται. Βλέπωμεν (73) τοὺς καρπούς· ὁ σπόρος A
[κόκκου (74)] τίνα τρόπον γίνεται. Ἐξῆλ[θεν ὁ
σπείρων, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν, [καὶ βληθέντων
σπερμάτων, ἅτινα πέπτωκεν εἰς τὴν γῆν ξηρά καὶ
γυμνά (75), δι[αλύεται (76).] Ἐξ' ἐκ τῆς διαλύσεως ἡ
μεγα[λειότης] (78) τῆς προνοίας τοῦ Δεσπότου [ἀνίσ]-
τησιν αὐτά, καὶ ἐκ τοῦ ἐνὸς πλείονα αἰῶζει, καὶ ἐκφέρει καρπόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

[Ἴδω]μεν τὸ παράδοξον σημεῖον, τὸ [γιν]όμενον ἐν τοῖς
ἀνατολικοῖς [τό]ποις, τοῦτέστιν τοῖς περὶ τὴν Ἀραβίαν.
Ὅρνειον γάρ ἐστιν ὃ προσονομάζεται φοῖνιξ (79)

CAPUT XXV.

Contemplemur signum mirabile, quod in Orien-
talibus locis, scilicet in Arabia sit. Avis quippe est
quæ vocatur phœnix : hæc unigena existens, annos

VARIORUM NOTÆ

*Funestatur mundi honor, omnis substantia denigra-
tur. Sordent, silent, stupent cuncta, ubique justitium
est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur, et tamen
rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et
integra et tota universo orbi reviviscit, interficiens
mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam,
tenebras, hæres sibi met existens, donec et nox reviviscat
cum suo et illa suggestu, etc.* Sic Epiphanius in
Ancorato: Καὶ ἡ χτίσις πᾶσα διαβρόχην αὐτοῦς
ἐλέγχει, ὑποφαίνουσα καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀναστά-
σεως τὸ εἶδος· δύνει γὰρ ἡ ἡμέρα, καὶ νεκρῶν αἰνι-
τόμεθα τὴν τρόπον κοιμισμὸν αἰνιτομένης. Ἀνα-
τέλλει, ἡ ἡμέρα ἡμᾶς διὑπνίζουσα, καὶ ἀναστάσεως
ὑποδεικνύουσα τὸ σημεῖον. Locus hic corruptius vi-
detur, quem nos ex conjectura sic emendandum
putamus, καὶ νεκρῶν ὑπνωττόμεθα τὸν τρόπον, κοι-
μήσεως θάνατον αἰνιτομένης, etc. JUN.

(73) Βλέπωμεν. Sic legit Mill., non autem ἴδωμεν
en cum Jun. et editis: quod hic ms. hiatus sex
litteras admittat. Jamque paulo superius, et mox
infra iterum occurrit ἴδωμεν. GALL.

(74) Ὁ σπόρος κόκκου. Qui ms. inspexerunt,
Junii supplementum, ὁ σπόρος [πᾶσι δῆλον] reji-
ciunt viri docti; cum nonnisi sex vel septem litte-
rarum sit chasma. Mill. ergo supplet γυμνός, vel
νεκρός, veritique: Videamus fructus, quomodo se-
men nudum, vel mortuum producitur. Dav. autem
supplendum autumat, οἶδαμεν vel εἶδωμεν. Wott.
vero sic legit: ὁ σπόρος [κόκκου] vel [σίτου] τίνα
τρόπον γίνεται: Quomodo fiat seminatio grani. Quam
sane lectionem cum Cl. editor pluribus tucatur,
præ reliquis seligendum censuimus. Id.

(75) Ξηρά καὶ γυμνά. Sic Proclus apud Epipha-
niam, γυμνά καὶ ἄσαρκα βάλλεται εἰς γῆν, καὶ τε-
λεσφορούμενα ἀποδίδονται. Sic Apostolus ad Corinth.
I, xv, 37, οὐ τὸ σῶμα γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ
γυμνὸν κόκκον. JUN.

(76) Διαλύεται. Sic legunt Mill. et Wott. quod
ms. lacuna quinque aut sex tantum litteras requi-
rat, adeoque incapax sit supplementi Juniani, δι-
[αλύει χρόνος]. Theophilus quoque Antioch., lib. I,
ad Autol., cap. 13, hac ipsa de re agens, verbum
λύεται usurpat. GALL.

(77) Junius et Cotel. post dissolutionem. Ma-
luimus secundum Græcam litteram ex dissolutione:
quod et institutæ comparationi aptius congruit, ut
quemadmodum corpora ex morte, ita grana ex dis-
solutione resuscitentur. COUST.

(78) Μεγαλειότης. Legit Jun. cum editis, μεγά-
[λη δύναμις]: contra ms. fidem, qui exhibet με-
γα... ης. Hinc procul dubio legendum censent
Wott. et Mill. μεγα[λειότης]. GALL.

(79) Ὅρνειον γάρ ἐστιν ὃ προσονομάζεται φοῖ-
νιξ. Non fertur alia fabula, in ejus enarratione
consentiant magis, magisque dissentiant scriptores.
Consentiunt fere omnes in re, dissentiunt de mo-
do. Et quidem mos est patribus exemplo phœnicis,
partim ad mores uti, partim ad mysteria, partum
virgineum, et resurrectionem Dominicam ac no-

stram. Trahitur ab aliis ad falsa dogmata, apud
Augustinum lib. iv, *De anima et ejus origine* cap. 20;
et apud Maximum, citatum in Euthymii Panoplia
parte II, titulo 15, p. 607, et in Notis Hæschelii
ad *Bibliothecæ Photianæ codicem cxi. vi*. Sed mirum,
cunctis Christianis non suboluisse fraudem, ob pa-
ganismum fabellæ permistum. Quia autem φοῖνιξ
Græce et unigenam avem et palmam significat,
hinc factum est, ut Davidis textus psalm. xci, 13,
Δίχαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει, a plurimis de palma, a
Tertulliano in *Libro de resurrectione carnis*, cap. 13,
et ab Epiphanio in *Physiologi* capite 11, de alite sit
acceptus. Hinc etiam evenit, ut Ezechielus poeta, in
dramate inscripto *Ἐξαγωγή*, postquam egit de se-
ptuaginta palmis, Exod. xv, 27, subjunxerit, occur-
sum atque descriptionem phœnicis, versibus quos
continet Eusebii *Præparatio evangelica* lib. ix, cap.
29, et Eustathii *Commentarius in Hexæmeron*,
p. 25, 26; utque auctor carminis de phœnice, La-
ctantio tribuiti, in fictione sua locum palmæ dederit;

C ut denique ratione etymologiæ, arborem alii ab
ave, avem alii ab arbore deduxerint: de quo vi-
dendi præter mox memoratum poetam, Plinius
Historiæ lib. xiii, cap. 4, et Isidorus *Originum* lib.
xvii, cap. 7 et lib. xiii, cap. 7. Porro narrati-
cula phœnicis in editionibus posterioribus Hiero-
nymi manca est, atque adeo ex veteri Lugdunensi
ad pristinam integritatem revocari debet, rescri-
bendo hunc in modum: *Phœnix avis est in India,
et per quingentos annos de Libano implet se aroma-
tibus, et sic nidificat. Et indicat sacerdoti Heliopo-
litano, mense Famenoth aut Farnuth. Implet aram
sacerdos sarmenitis, et ibi confert phœnix aromata,
et electrum aræ imponit. Et primo solis ortu, phœ-
nix quidem movet pennas, solis vero calore accendi-
tur electrum, et sic exuruntur aromata, et ipse phœ-
nix incenditur. Crastino die de cinere gignitur vermis,
secundo pennas effert, tertio ad antiquam redit na-
turam: et sic ad sua loca revertitur.* Habetur locus
in Epistola, seu potius post Epistolam ad Præsi-
dium, de cereo Paschali. COTELERIUS. — Ὅρνειον
γάρ ἐστι ὃ προσονομάζεται φοῖνιξ. De phœnice,
ave πολυθρήνητος, et resurrectionis symbolo, multi
multa, Patres Græci et Latini, historici, et philoso-
phi, stricta et soluta oratione. Maximus autem con-
tra Severi dogmata ad Petrum Illustrium, fabulam
conatur ostendere, quæ de ea narratur, nullumque
animal μοναδικὸν esse contendit, οὐδέ τι τῶν ὑπὸ
γένεσιν καὶ φθορᾷ ἐμψύχων καὶ αἰσθητικῶν σωμά-
των (ut ille loquitur) μοναδικὴν ὑπάρχειν καθ' ὑπό-
στασιν φύσεως. Ὡν ἡ ἐξ ἀλλήλων κατ' εἶδος διαδο-
χὴ, ἀρίστος χαρακτήρ τοῦ εἶναι, καὶ ὅρος ἐστίν. Ego,
licet incerta sint quædam, quæ de hoc alite ferun-
tur, et fabulosis aucta (ut Tacitus *Annalium* lib. vi),
cæterum esse ejusmodi volucrum, quæ redivivo suæ
carnis humore reparetur, et de suo surgat rogo,
corporisque sui hæres, et cineris sui fœtus sit, et
quod in Ægypto etiam aliquando aspiciatur, cum
illo non ambigo: maloque cum Clemente nostro

νεῖν (80) αὐτὸ, σηκὸν ἑαυτῷ ποιεῖ ἐκ λιθάνου καὶ αὐτὸν αὐτῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρωμάτων, εἰς ὃν πληρωθέντος τοῦ χρόνου εἰσέρχεται, καὶ τελευτᾷ. Σηπομένης δὲ τῆς σαρκὸς, σκώληξ τις γεννᾶται, ὃς ἐκ τῆς ἱκμάδος τοῦ τετελευτηκότος ζώου ἀνατρεφόμενος, πεπορευεῖ· εἴτα γενναῖος γενόμενος, αἶρει τὸν σηκὸν ἐκεῖνον, ὅπου τὰ ὀστά τοῦ προγεγονότος ἔστιν, καὶ ταῦτα βαστάζων, διανεύει (81) ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς χώρας ἕως τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν λεγομένην Ἡλιοπόλιν· καὶ ἡμέρας (82), βλέπόντων πάντων ἐπιπτάς, ἐπὶ τὸν τοῦ Ἡλίου βωμὸν τίθησιν αὐτὰ, καὶ οὕτως εἰς τρυπίῳ ἀφορμᾷ. Οἱ οὖν ἱερεῖς ἐπισκέπτονται τὰς ἀναγραφὰς τῶν χρόνων, καὶ εὐρίσκουσιν αὐτὸν πεντακοσιοστοῦ ἔτους πεπληρωμένου ἐληλυθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Μέγα καὶ θαυμαστὸν οὖν νομίζομεν εἶναι, εἰ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀπάντων (83) ἀνάστασιν ποιήσεται τῶν ὁσίων αὐτῷ δουλευσάντων ἐν πεποιθῆσει πίστεως ἀγαθῆς, ὅπου καὶ δι' ὀρνέου δείκνυσιν ἡμῖν τὸ μέγα-λειον τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ; [Α]λέγει γάρ πον· Καὶ ἐξαναστήσεις με, καὶ ἐξομολογήσομαι σοι. [Κ]αὶ· Ἐκοιμήθην καὶ ὑπνώσα· ἐξη[γέ]ρθην, ὅτε σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. [Καὶ] πάλιν Ἰὼβ λέγει· Καὶ ἀναστήσεις (84) [τῇ]ν σάρκα μου ταύτην, τὴν ἀνα-τλήσασαυ ταῦτα πάντα.

* Psal. xvii, 50. * Psal. iii, 6. * Job xix, 25, 26.

VARIORUM NOTÆ.

riem doctissimis indigenarum, et Græcorum, multa super eo miraculo disserendi; minime putandum est eum merum mendacium, et puram putam fabulam effulisse; præsertim quando satis constat quantum olim malus dæmon miserorum hominum superstitioni et ignorantie insultabat, quantumque e re ejus erat ea tempestate, cum Evangelii splendor terrarum orbem vitalibus radiis salutare inciperet, notabili aliquo commento se ipsum venditare. Et quidem qui se pro aeris principe, per avium ministeria, et universum scientie auguralis apparatus gesserat, quique celeberrima illa Jovis Dodonæi apud Græcos, atque Hammonis apud Ægyptios oracula, solemini avium τερατεία, dedicaverat, qua de re inter alios consuli potest Herodotus in Euterpe, non absurde fecisse videbitur, si nutantia sua sacra stabilire conaretur, revocato eo ostento Heliopoli, quod animos hominum pridem imbuerat, promptissimamque fidem sibi spondere poterat: nimirum, quod post longa quædam intervalia, avis formæ prorsus insolitæ, a colore saltem, si non et veteri nomenclatura phoenix dicenda, sese ostentaret; quæ sublato, ut verbis Taciti uter, myrrhæ pondere, tentatoque per longum iter, ubi par oneri, par meatui sit, sarcinam suam ad solis aram perferret, atque adoleret; et officio illo plane mirabili, non minus quam munere honorem altaribus adderet. Ostentum certe illud, quod Tarquinio Prisco animum dedit, ut apud Romanos imperium capesseret, ut alia a Livio memorata præteream, multum ex hoc ei trahere videtur, nec non ei facem præferre. Sed si hæc minus satisfaciunt, dici poterit, phœnicis historiam, apud omnes, pro concessa habitam, et proinde argumento ad homines ducto rectissime inservire; nihil enim refert, quibus armis hostem confodiamus; nec minus feliciter ab admissis errore redarguetur error, quam a veritate in medium producta veritati fides et auctoramentum accedunt. Nec aliter videtur B. Paulus, cum in hoc ipso negotio, apud hosce arbitros (Corin-

thios intelligo) versaretur, allegasse in causam suam morem pariter cum phœnicis hæc historia improbabilem, baptismum pro mortuis, ut exinde resurrectionem comprobaret. FELL. — De phœnice nullum antiquius testimonium habemus eo quod exstat in Historia Sinica viri fide dignissimi Martinii, sub Xoarro IV, imperatore: Sub initium imperii, Solis avis apparuit, cujus adventu felicitatem regno portendi vulgo existimant. Ex forma, qua avem hanc pingunt, aquilam crederet, nisi plumarum mira et discolor varietas obstaret. Phœnicem ut esse suspicer, ejus rarietas persuadet. Eadem legas in Ezechielis Tragicis versibus, apud Eusebium, Præp. evang., lib. ix, et Eustathium in Hexameron. COLOW.

CAPUT XXVI.

An magnum igitur et admirabile esse arbitramur, si omnium rerum opifex resurgere illos faciat, qui sancte et in bonæ fidei confidentia ipsi servierunt; ubi etiam per volucrum nobis ostendit promissionis suæ magnificentiam? Dicit enim alicubi: Et suscitabis me, et confitebor tibi⁹. Et: Dormivi et soporatus sum: exsurrexi, quia tu mecum es¹⁰. Ac rursum Job dicit: Et resuscitabis carnem meam hanc, quæ omnia hæc perpeisa est¹¹.

thios intelligo) versaretur, allegasse in causam suam morem pariter cum phœnicis hæc historia improbabilem, baptismum pro mortuis, ut exinde resurrectionem comprobaret. FELL. — De phœnice nullum antiquius testimonium habemus eo quod exstat in Historia Sinica viri fide dignissimi Martinii, sub Xoarro IV, imperatore: Sub initium imperii, Solis avis apparuit, cujus adventu felicitatem regno portendi vulgo existimant. Ex forma, qua avem hanc pingunt, aquilam crederet, nisi plumarum mira et discolor varietas obstaret. Phœnicem ut esse suspicer, ejus rarietas persuadet. Eadem legas in Ezechielis Tragicis versibus, apud Eusebium, Præp. evang., lib. ix, et Eustathium in Hexameron. COLOW.

(80) Πρὸς ἀπολυσιν τοῦ ἀποθανεῖν. Boetius legendum monuit, πρὸς ἀπόλυσιν, καὶ καιρὸν τοῦ ἀποθανεῖν. Quod Epiphanius sic exprimit: Ἐπὶ γνοίῃ τὸν καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς ἐνστέντα, et Ambrosius: Quæ cum finem vitæ sibi adesse adverterit, et Tacitus: Confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum, etc. JUN.

(81) Διανεύει. Al. διανεί, vel διανύει, hoc est, uno progressu fertur, recta volat in Ægyptum. At Woll. nihil mutat: existimat enim, Hesychium secutus, vocem διανεύει, id est, στρέφει vel κυκλαῖ (a terra Arabica ad Ægyptum vergit) huic loco aptissime convenire. GALL.

(82) Καὶ ἡμέρας. Si Clericum audias, leg. καὶ δι' ἡμέρας. Id.

(83) Τῶν ἀπάντων. Ms. ita se habet. Editi præter Londn., τῶν πάντων. Id.

(84) Ἀναστήσεις. Hanc Jobi locum ad resurrectionem primus traxit B. Clemens, quem alii postea sunt secuti. Sed quis a primis illis Christianis, sæculo majoribus, omnium Scripturæ locorum germanam explanationem exposuerit? Quis in multis illos non æque hallucinatos existimet, atque eorum nepotes? COLOW.

CAPUT XXVII.

Hac igitur spe, animi nostri ad eum astringantur, qui fidelis est in promissionibus et justus in judiciis. Qui ne mentiamur præcepit, multo magis ipse non mentietur. Nihil quippe Deo impossibile, præterquam mentiri. Excusaretur itaque in nobis fides ejus, et cogitemus quod omnia ipsi propinqua sint. In verbo magnificentiae suae constituit omnia, et in verbo potest illa evertere. *Quis dicet ei: Quid fecisti? aut quis resistet virtuti fortitudinis ejus* ¹²⁻¹³? Quando vult et quomodo vult, omnia faciet; neque quidquam ab eo decretum præteribit ¹⁴. Universa coram ipso sunt; nihilque consilium ejus latuit. Si cæli enarrant gloriam Dei: opus autem manuum ejus annuntiat firmamentum; dies diei et noctis verbum, et nocte nocti annuntiat scientiam; et non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum ¹⁵.

CAPUT XXVIII.

Cum omnia igitur videantur et audiantur, timeamus eum, et pravorum operum impuras cupiditates relinquamus, ut illius misericordia a futuris judiciis legamur. Quo enim quis nostrum a potente ejus manu fugere potest? Qualis autem mundus suscipiet quempiam ab eo transfugientem? Dicit namque Scriptura alicubi: *Quo ibo, et quo abscon-*

¹²⁻¹³ Sap. xii, 12. ¹⁴ Matth. xxiv, 35. ¹⁵ Psal. cxviii, 1-4.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Ποιήσει*. Ita ms. ex Mill. et Wott. At Jun. cum editis, ἐποίησεν. Quam quidem lectionem alteri insti præferendam putat Wott. et pro παρέλθῃ legendum παρήλθε. Sed non est cur sollicitemur ms. lectionem, cum ποιήσει recte τῷ παρέλθῃ congruat. Quando vult et quomodo vult, omnia faciet; neque quidquam ab eo decretum præteribit. Sic Frey. Gall.

(86) *Εἰ οὐ οὐρανοί*. Conjicit Dav. legendum, Καὶ οὐ οὐρανοί. Ib.

(87) *Ἀκουομένων*. Ex Bois, subaudiendum ὅτι αὐτοῦ. Ib.

(88) *Ἐκπασθώμεν*. Ex ms. Wott. hanc lectionem restituit, quam Jun. cum edit. præter Londin. margini apposuit, altera σκεπάσωμεν in textum illata. Ib.

(89) *Ποῦ... φυγεῖν*. Ita ms. Al. masunt ποῖ: exhibentque φεύγειν. Ib.

(90) *Ἀυτομολούντων*. Hesychius: Ἀυτόματος, ὁ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀπελθὼν, προδότης. In hac voce interpretanda peccavit magnus Casaubonus Polyb. lib. iv, p. 522, ubi ὁ δὲ αὐτόματος *Automolum* vertit, quasi nomen esset proprium. At Polybius *Ætolum* quemdam transfugam intelligit, cujus ante meminerat, ut monuit Casaubono par, si non in quibusdam superior, Henr. Valesius Pref. in excerpt. ex collect. Constantini Porphyrogenetæ. Colox.

(91) *Λέγει γὰρ πού τὸ γραφεῖον*. Recte γραφεῖον nomine Psalterium donatur: quandoquidem, ut discimus ex S. Epiphonio hæresi 29, cap. 7; et S. Hieronymo in *Prologo galeato*, ac in præfatione ad *Danielem*, distribuuntur Scripturæ sacræ Testamenti Veteris in νομοθεσίαν seu νόμον, προφήτας, et γραφεῖα: in libros Mosis seu Legem, Prophetas, et hagiographa: contineturque in tertio ordine, liber Davidis. Certe Luce xiv, 44, Psalmos distinctos habes a Lege et Prophetis. Necessè est im-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ταύτῃ οὖν τῇ ἐλπίδι προσδεσθώσαν αἱ ψυχαὶ ἡμῶν τῷ πιστῷ ἐν ταῖς ἐπαγγελταῖς, καὶ τῷ δικαίῳ ἐν τοῖς κρίμασιν. Ὁ παραγγελλας μὴ ψεύεσθαι, πολλῶν μᾶλλον αὐτὸς οὐ ψεύσεται: οὐδὲν γὰρ ἀδύνατον παρὰ τῷ θεῷ, εἰ μὴ τὸ ψεύσασθαι. Ἀναζωπυρησάτω οὖν ἡ πίστις αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, καὶ νοήσωμεν ὅτι πάντα ἐγγὺς αὐτῷ ἐστίν. Ἐν λόγῳ τῆς μεγαλυσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ πάντα, καὶ ἐν λόγῳ δύναται αὐτὰ καταστρέφειν. Τίς ἐρεῖ αὐτῷ, Τί ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ; ὅτε θέλει, καὶ ὡς θέλει ποιήσει (85) πάντα, καὶ οὐδὲν μὴ παρέλθῃ τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. Πάντα ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσι, καὶ οὐδὲν κέκλεται τὴν βουλὴν αὐτοῦ. Εἰ οὐ οὐρανοί (86) διηγοῦνται δόξαν θεοῦ, κοίτησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἡ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεῖται ῥῆμα, καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γινώσκιν καὶ οὐκ εἰσὶ λόγῳ, οὐδὲ λαλῶσι, ὅν οὐκ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Πάντων οὖν βλέπομένων καὶ ἀκουομένων (87), φοβηθώμενα αὐτὸν, καὶ ἀπολείπωμεν φαύλων ἔργων μαρὰς ἐπιθυμίας, ἵνα τῷ ἐλέει αὐτοῦ σκεπασθώμεν (88) ἀπὸ τῶν μελλόντων κριμάτων. Ποῦ (89) γὰρ τις ἡμῶν δύναται φυγεῖν ἀπὸ τῆς κραταιᾶς χειρὸς αὐτοῦ; πῶς δὲ κόσμος δέξεται τίνα τῶν αὐτομολούντων (90) ἀπ' αὐτοῦ; Λέγει γὰρ πού τὸ Τραπεῖον (91), Ποῦ

C pleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, et Prophetis, et Psalmis, de me. Ac sentiunt cum evangelista præstantissimi Judæi, Philo et Josephus: ille *Libro de vita contemplativa*, post initium, p. 893; hic lib. i. contra Apionem, post initium similiter, p. 1036. Interdum tamen cum γραφεῖσι et ἁγιογράφοις non numerantur psalmi, juxta alias Scripturæ divisiones; nimirum, Epiphani capite 4, libri *De mensuris et ponderibus*, illiusque exscriptoris Joannis Damasceni cap. 18, lib. iv. *De orthodoxa fide*; item Cassiodori lib. i. *Institutionis ad divinas lectiones*; necnon Hieronymi in præfationibus ad *Tobiam et Judith*. Hic enim cum in supra citato *Prologo*, a libris canonicis Hebræorum, libris Legis, Prophetarum, et hagiographis, in hisque postremis Psalterio, sejunxisset volumina Tobie ac Judithæ, eadem duo volumina in præfationibus ad ea, tradit ab Hebræis de catalogo divinarum Scripturarum secari, atque legi inter hagiographa, quorum auctoritas ad roboranda illa quæ in contentionem veniunt, minus idonea judicatur. Quo fit, ut duplicis generis hagiographa habuisse dicendi sint Hebræi, majoris videlicet, ac minoris auctoritatis, atque in prioribus duntaxat cum sacris Scripturis posuisse Psalmos. Nec miraberis diversam acceptionem auctoritatemque hagiographorum postquam insignia ista de canonicis libris apud B. Augustinum, lib. ii. *De doctrina Christiana*, cap. 8, legeris: *In canonicis autem Scripturis, Ecclesiarum catholicarum quamplurium auctoritatem sequatur; inter quas sane illæ sunt, quæ apostolicas sedes habere, et Epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas quæ ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis, præponat eis quas quædam non accipiunt. In eis vero quæ non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravesque accipiunt, eis quas pauciores minoresque*

ἀφῆξω (92), καὶ τοῦ κρυθῆσομαι ἀπὸ τοῦ προσώ-
που σου; ἔὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἰ ἐκεῖ-
ἐὰν ἀπέλθω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, ἐκεῖ ἡ δεξιὰ
σου· ἔὰν καταστρώσω εἰς τὰς ἀβύσσους (93),
ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου. Ποῦ οὖν τις ἀπέλθῃ, ἢ τοῦ
ἀποδράσῃ ἀπὸ τοῦ τὰ πάντα ἐμπεριέχοντος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Προσέλθωμεν οὖν αὐτῷ ἐν οὐσιότητι ψυχῆς, ἀγνὰς
καὶ ἀμιάντους χεῖρας αἰρῶντες πρὸς αὐτόν, ἀγα-
πῶντες τὸν ἐπικεῖν καὶ εὐσπλαγχνόν Πατέρα ἡμῶν,
ὃς ἐκλογῆς (94) μέρος ἐποίησεν ἑαυτῷ. Οὕτω γὰρ γέ-
γραπται· Ὅτε διεμέριζεν (95) ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς
διέσπειρεν (96) υἱὸς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν
κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ (97). Ἐγενήθη μερὶς
Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολισμὰ κληρονο-
μίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει·
Ἰδοὺ Κύριος λαμβάνει ἑαυτῷ ἔθνος ἐκ μέσου
ἐθνῶν, ὥσπερ λαμβάνει ἄνθρωπος (98) τὴν ἀπαρ-
χὴν αὐτοῦ τῆς ἀλφ, καὶ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ
ἔθνους ἐκείνου Ἅγια ἄγλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ἅγιου οὖν μερὶς ὑπάρχοντες, ποιήσωμεν τὰ τοῦ
ἁγιασμοῦ πάντα, φεύγοντες καταλαλιὰς, μιανὰς τε
καὶ ἄγνοους (99) συμπλοκάς, μέθας τε καὶ νεωτερι-
σμούς, καὶ βδελυκτὰς ἐπιθυμίας, μυσαρὰν μοιχείαν,
βδελυκτὴν ὑπερηφανίαν. Θεὸς γὰρ, φησὶν, ὑπερη-
φάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.
Κολληθῶμεν οὖν ἐκείνοις, οἷς ἡ χάρις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ
δίδεται. Ἐνδυσώμεθα τὴν ὁμόνοιαν, ταπεινοφρονούν-
τας, ἐγκρατεῦόμενοι, ἀπὸ παντὸς ψιθυρισμοῦ καὶ κα-
ταλαλιᾶς πόρρω ἑαυτοὺς ποιῶντες, ἔργοις δικαιοῦ-
μενοι, καὶ μὴ λόγοις. Λέγει γάρ· Ὁ τὰ πολλὰ λέ-
γων, καὶ ἀντακούσεται, ἢ ὁ ἐδιδάκτος οἰεται εἶναι
δικαίος; εὐλογημένος τριτητὸς γυναικὸς ὀλιγό-
βιος. Μὴ πολλὸς ἐν ῥήμασιν γίνου. Ὁ ἔπαινος ἡμῶν

¹¹ Psal. cxxviii, 7-10. ¹² I Tim. ii, 8. ¹³ Deut. xxxii, 8; 9. ¹⁴ Deut. iv, 34; Num. xviii, 27; II Paral. xxxi, 14. ¹⁵ Jac. iv, 6; I Petr. v, 5. ¹⁶ Job xi, 2, 3; xiv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

auctoritatis Ecclesiæ tenent. Si autem alias invenerit
a pluribus, alias a gravioribus haberi; quanquam
hoc facile invenire non possit, æqualis tamen aucto-
ritatis eas habendas puto. COT. — Hinc patet cla-
riss. Is. Vosium in responsione ad iteratas Ric.
Simonii objectiones immerito existimare vocem
γραφεῖον ab Aquila fuisse conflictam. Hinc etiam
firmatur Epiphani loci hæres. 29, sect. 7, ubi de
Nazarenis agens, ait libros hagiographos a Judæis
γραφεῖα appellari. Post Epiphanium idem tradit Da-
masenus. COLOM.

(92) Ἀφῆξω. Vox nonnullis suspecta; sed eam
fuisse usurpatam a Platone, vii De rep., idemque
significare ac ἀφίξομαι, advertit Mill. GALL.

(93) Ἐὰν καταστρώσω. Sic optime expressit
Clementis vim verbi Hebraici גַּרַץ, quod sonat stravi-
vit. Neque enim semper ille sequitur versionem τῶν
Ο', sed interdum vel suam, vel aliorum Hebraice do-
ctorum præfert. Veritas Hebraica sonat Latine: Si
stratum fecero, vel stratum posuero in abyso, vel
in sepulcro. Et sic Græce: Ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς
ἀβύσσους. Bois. GALL. — Ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς
ἀβύσσους. Sic Job xvii, 13: Ἐν δὲ γνώφῳ ἐστρωταί
μου ἡ στρωμνή, verbum autem καταστρωννύειν hoc
loco, proxime accedit ad fontem Hebraicum. JUN.

A dar a facie tua? Si ascendero in cælum, tu es illic:
si abiero ad extrema terræ, illic est dextera tua: si
divertero in abyssos, illic est spiritus tuus. Quo
igitur abibit quispiam, vel quo aufugiet ab eo qui
omnia complectitur?

CAPUT XXIX.

Accedamus ergo ad eum in sanctitate animæ,
castas et impollutas manus elevantes ¹¹ ad illum,
diligentes benignum et misericordem Patrem no-
strum, qui [nos] sibi ipsi electionis partem fecit.
Sic enim scriptum est: Quando dividebat Altissimus
gentes, quando disseminavit filios Adæ; constituit
terminos gentium secundum numerum angelorum
Dei: factus est pars Domini, populus ejus Jacob,
funiculus hereditatis ejus, Israel ¹². Et in alio loco
ait: Ecce Dominus accipit sibi gentem e medio gen-
tium, sicut homo accipit primitias areæ suæ: et ex
gente illa egredientur Sancta sanctorum ¹³.

CAPUT XXX.

Cum igitur Sancti pars simus, faciamus omnia
quæ ad sanctitatem pertinent; vitantes obrecta-
tionem, impuros ac impudicos complexus, ebrieta-
tes novarumque rerum studia, et abominandas cu-
piditates, detestandum adulterium, execrabilem
superbiam. Deus enim, inquit ¹⁴, superbis resistit;
humilibus autem dat gratiam. Agglutinemur ergo
ad eos, quibus gratia a Deo concessa est. Indua-
mus concordiam, humiles, continentes, ab omni
sussuro et obrectatione procul recedentes, operibus
et non verbis justi effecti. Dicit enim: Qui multa
loquitur, et vicissim audiet: aut eloquens videtur
esse justus? Benedictus natus mulieris, brevis vitæ.
Ne multus sis in verbis ¹⁵. Laus nostra in Deo sit,

(94) Ὁς ἐκλογῆς. Mancam esse lectionem putant
nonnulli interseruntque ἡμᾶς; vel τὰ ἔθνη. Rem ta-
men acutè tetigisse mihi videtur DAN. qui levi muta-
tione rescribit, οὗς ἐκλογῆς, ut ad vocem ἡμῶν re-
feratur. GALL.

(95) Διεμέριζεν. Ita ms. apud Wott., sic et
edit. Londin. Al. διεμέριζεν. Id.

(96) Διέσπειρεν. Sic ms. ut apud LXX, cui veræ
lectioni in marginem rejectæ, istam in textu substi-
tuit Jun., cum edit. δὲ ἐσπειρεν. Wott. Id.

(97) Θεοῦ. Hæc vox deest codd. imp., si Londin.
excipias, quæ tamen exstat in ms. et exhibent LXX. Id.

(98) ὥσπερ λαμβάνει ἄνθρωπος. Recte obser-
vavit Frey, hunc locum Clementem efformasse tum
ex Num. xviii, 27, tum ex II Paral. xxxi, 14, ubi
legitur: Δοῦναι τὰς ἀπαρχὰς Κυρίου, καὶ τὰ Ἅγια
τῶν ἁγίων. Ut sensus sit: Deus sibi ex reliquis
hominibus separavit nos, et fecit ἐκλογῆς μέρος, ut
ex area decerpitur ἡ ἀπαρχὴ Deo sacra, quæ sit
Ἅγια ἁγίων. Id.

(99) Ἄγνοους συμπλοκάς. Ex incuria librarii
mendum hic sane patet. Hinc al. legunt λάγνοους. Al.
et forte rectius, ἀναγνοῦς; vox ecclesiasticis scri-
ptoribus usitata. Id. — Ἄγνοους. lege λάγνοους ex
reverendi Patris conjectura. Hesychius: λάγνος, ὁ
ἀλογός, περὶ παρτέλειαν ἐπισημαίνους. COLOM.

et non ex nobis ipsis²²: odit enim Deus eos, qui semetipsos predicant²³. Testimonium boni operis nostri ab aliis tribuatur nobis, sicut datum est patribus nostris, viris iustis. Temeritas et arrogantia et audacia, maledictis a Deo; moderatio autem et humilitas et mansuetudo, apud illos qui a Deo benedicti sunt.

CAPUT XXXI.

Ejus igitur benedictioni firmiter adhaereamus; et videamus quænam sint benedictionis viæ. Animo repetamus quæ ab initio facta sunt. Cujus gratia pater noster Abraham benedictus fuit²⁴? nonne quia iustitiam et veritatem per fidem operatus fuerat? Isaac cum confidentia quod futurum erat cognoscens, libenter factus est sacrificium²⁵. Jacob in humilitate, dum fratrem fugit, secessit de terra sua, et profectus est ad Laban²⁶, et servivit: et datae sunt ei duodecim tribus Israel²⁷.

CAPUT XXXII.

Si quis animo sincero singula perpenderit, donorum quæ per eum concessa sunt magnificentiam agnoscat. Ab illo enim orti sunt omnes sacerdotes ac levitæ, qui altari Dei ministrant: ab illo Dominus Jesus secundum carnem; ab illo reges et principes et duces secundum (5) Judam: nec reliquæ ejus tribus in parvo honore sunt, utpote Deo promittente: *Erit semen tuum sicut stella cæli*²⁸. Si ergo omnes gloriam et amplitudinem consecuti sunt, non per seipsos aut opera sua aut iustas actiones quas fecerunt, sed per voluntatem ejus. Et nos igitur ex voluntate illius in Christo Jesu vocati, non per nos ipsos iusti efficiuntur, neque per sapientiam nostram aut intelligentiam aut pietatem aut opera quæ in cordis sanctitate operati sumus, sed per fidem, per quam omnes ab initio iustificavit Deus omnipotens, cui sit gloria in sæcula sæculorum. Amen.

²² Rom. II, 29. ²³ II Cor. X, 17, 18. ²⁴ Jac. II, 21. ²⁵ Gen. XXII, 9. ²⁶ Gen. XXVIII, XXIX. ²⁷ II Reg. XI, 31 sec. LXX. ²⁸ Gen. XXII, 17 et XXVI, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(100) Ἐρ Θεῷ. Jun. mallet ἐκ Θεοῦ. Hanc lectionem Wottono videntur suadere sequentia, καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν. Conjecturam confirmat locus Rom. II, 29, unde Clementinus forte desumptus: Οὐ δὲ παῖνος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. GALL.

(1) Αὐδοῦσθω ὁ πᾶν ἄλλων. Sic Proverb. XXVII, 2: Ἐγκωμιάζτω σε ὁ πᾶς καὶ μὴ τὸ σὸν στόμα, ἀλλ' ὁ ἄλλος καὶ μὴ τὰ σὰ χεῖρα. In proprias enim laudes odiosa est jactatio, ut Cyprianus ad Donatum loquitur, et ut Plinius, epist. 8, lib. I, eleganter, quod magnificentem referente alio fuisset, ipso qui gesserat recensente, ignoscit. Et Clementis noster infra: Ὁ ταπεινοφρονὴν μὴ ταυτῷ μαρτυρεῖτω, ἀλλ' ἐάτω ὅψ' ἑτέρου μαρτυρεῖσθαι. Jun.

(2) Τοῖς κατηραμένοις. Al. præmittendum putant παρὰ, sicut mox, παρὰ τοῖς εὐλογημένοις. Wott. nihil addit: eadem enim phrasæ mutatio subinde occurrit in Novo Test. ad ejus stylum proxime accedit S. Pater. Quam sane sententiam probat confirmatque Blackwallus in Auctoribus sacris class. defens., pag. 85. GALL.

(3) Τὸ δωδεκάσχηπτον. Hoc est, τὸ δωδεκάφυλλον: σχήπτον enim πρό φύλλο sumitur, ut III Reg. XI,

ἔστω ἐν βεῶν (100), καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν· αὐτεπαίνετοῦς γὰρ μισεῖ ὁ Θεός. Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡμῶν διδόνθω ὑπὸ ἄλλων (1), καθὼς ἐδόθη τοῖς πατράσιν ἡμῶν τοῖς δικαίοις. Θράσος καὶ αὐθάδεια καὶ τόλμα, τοῖς κατηραμένοις (2) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἐπεικεία καὶ ταπεινοφροσύνη, καὶ πραυτης, παρὰ τοῖς εὐλογημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Κολληθῶμεν οὖν τῇ εὐλογίᾳ αὐτοῦ, καὶ ὁρωμεν τίνες αἱ ὁδοὶ τῆς εὐλογίας. Ἀναυλιζώμεν τὰ ἀπ' ἀρχῆς γενόμενα. Τίνος χάριν εὐλογηθῇ ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀβραάμ; οὐκὶ δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας; Ἰσαὰκ μετὰ πεποιθήσεως γινώσκων τὸ μέλλον, ἡδέως ἐγένετο θυσιᾶ. Ἰακώβ μετὰ ταπεινοφροσύνης ἐξεχώρησεν τῆς γῆς αὐτοῦ φεύγων ἀδελφόν, καὶ ἐπορεύθη πρὸς [Λαβάν], καὶ ἐδούλευσεν· καὶ ἐδόθη [αὐτῷ] τὸ δωδεκάσχηπτον (3) τοῦ [Ἰσραήλ].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

[Εἰ] τις καθ' ἐν ἑκαστον εὐκρί(νως) κατανοήσῃ, ἐπιγνώσεται [τὰ με]γαλεία τῶν ὑπ' αὐτοῦ δεδομ[ένων] δωρεῶν. Ἐξ αὐτοῦ (4) γὰρ ἱερεῖς καὶ λευῖται πάντες οἱ λειτουργ[ούν]τες τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Θεοῦ· ἐξ αὐτοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα· ἐξ αὐτοῦ βασιλεῖς, καὶ ἄρχοντες, καὶ ἡγούμενοι κατὰ τὸν Ἰούδαν· τὰ δὲ λοιπὰ σχήπτρα αὐτοῦ οὐκ ἐν μικρᾷ δόξῃ ὑπάρχουσιν, ὡς ἐπαγγελαμένου τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ. Πάντες οὖν ἐδοξάσθησαν καὶ ἐμεγαλύνθησαν, οὐ δι' αὐτῶν, ἢ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἢ τῆς δικαιοπραγίας ἧς κατεργάσαντο, ἀλλὰ διὰ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κληθέντες, οὐ δι' ἑαυτῶν δικαιοῦμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ συνέσεως, ἢ εὐσεβείας, ἢ ἔργων ὧν κατεργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας· ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοῦ ἀπ' αἰῶνος (6) ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν· ὃ ἔστω ἡ δόξα (7) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

31: Καὶ δώσω σοι δέκα σχήπτρα, καὶ δύο σχήπτρα ἔσονται αὐτῷ. Sic etiam Clemens noster cap. seq., τὰ δὲ λοιπὰ σχήπτρα. Ita Jun. Quibus addesis, ex Kuchat., eandem vocem hoc sensu usurpam ab auctore Testam. xii Patriarch., tum in Test. Dan., cap. 1: Ἵνα μὴ λυθῶσι δύο σχήπτρα ἐν Ἰσραὴλ: Ne solvantur duo tribus in Israel; tum etiam in Test. Nephtholim, cap. 5: Κληρονομήσουσιν αἰχμαλωσίᾳ τὰ ἑξ σχήπτρα τοῦ Ἰσραὴλ: Hereditatem obtinebunt in captivitate duodecim tribus Israel. Io.

(4) Ἐξ αὐτοῦ. Ita recte Jun. cum editis, licet ms. præse ferat, ἐξ αὐτῶν. Mendum sane ex librarii negligentia ortum: mox enim bis repetitur, ἐξ αὐτοῦ: Io.

(5) Vertit Coteler. propter Judam, alii vero interpretēs, ex familia et sanguine Judæ. Declarat Clementis reges, principes ac duces originem habuisse ex Jacob secundum tribum Judæ. Coust.

(6) Τοῦ ἀπ' αἰῶνος. Hæc est ms. lectio, teste Mill., non autem, τοὺς ἀπ' αἰῶνος, ut habent editi. Wott. id fugit. GALL.

(7) Ἐστω ἡ δόξα. Codd. imp. præter Iondin deest articulus ἡ, quem exhibet ms. Io.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

A

CAPUT XXXIII.

Τί οὖν ποιήσωμεν, ἀδελφοί; ἀργήσωμεν (8) ἀπὸ τῆς ἀγαθοποιίας, καὶ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ἀγάπην; μηδαμῶς τοῦτο εἶσαι ὁ Δεσπότης ἐφ' ἡμῶν γεννηθῆναι· ἀλλὰ σπεύσωμεν μετὰ ἐκτενείας καὶ προθυμίας, πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐπιτελεῖν. Αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργὸς (9), καὶ Δεσπότης τῶν ἀπάντων, ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀγαλλιάται (10). Τῷ γὰρ παμμεγεστοτάτῳ αὐτοῦ κράτει οὐρανοὺς ἐστήριξε (11), καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ συνέσει διεκόσμησεν (12) αὐτοὺς γῆν τε [διεχώ]ρισεν (13) ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν ὕδατος, καὶ ἤδρασεν [ἐπὶ τὸν] ἀσφαλῆ (14) τοῦ ἰοῦ βουλήματος (15) θεμέλιον· τὰ τε (16) ἐν αὐτῇ ζῶντα φοιτῶντα, τῇ αὐτοῦ [προστά-] ξει ἐκέλευσεν εἶναι· θάλασσαν τε καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶντα προδημιουργήσας, ἐνέκλεισεν τῇ αὐτοῦ [δυνά-] μει. Ἐπὶ πᾶσιν τὸ ἐξοχώτατον, [καὶ] παμμέγεθες κατὰ διάνοιαν, [ἀνθρ]ῶπον, ταῖς ἱεραῖς καὶ ἀμώμοις (17) χερσὶν ἐπλασεν, τῆς αὐτοῦ εἰκόνος χαρακτῆρα. Οὕτως (18) γὰρ φησὶν ὁ Θεός· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν* (19). Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας, ἐπήνεσεν (20) αὐτὰ, καὶ ἡλόγησεν καὶ εἶπεν· *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε*. Ἰδῶμεν ὅτι τὸ ἐν ἔργοις (21) ἀγα-

Quid igitur faciemus, fratres? Cessabimus a bonis operibus, et charitatem derelinquemus? Neutiquam hoc a nobis fieri permittat Dominus; sed cum diligentia et alacritate festinemus omne opus bonum perficere. Ipse namque Opifex et Dominus omnium in operibus suis exultat. Caelos enim suprema sua et maxima potentia firmavit, et incomprehensibili prudentia sua ornavit. Terram quoque ab aqua quæ illam ambit, separavit; et super immobile propriæ voluntatis fundamentum firmavit. Animalia etiam quæ in illa versantur, jussu suo præcepit esse. Mare quoque et quæ in illo vivunt animalia cum prius creasset, potentia sua inclusit. Præ omnibus animal excellentissimum et intellectus ergo maximum, hominem, sacris et intaminatis manibus formavit, imaginis suæ characterem. Ita enim ait Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem: masculum et feminam fecit eos*. Hæc igitur omnia cum perfecisset, laudavit ea, et benedixit, dixitque: *Crescite et multiplicamini*. Videamus quod in bonis operibus ornatu fuerint omnes iusti. Et ipse ergo Dominus cum se operibus decorasset, gavius est. Habentes itaque hoc exemplar, impigre ad vo-

¹⁸ Gen. 1, 26, 27. ¹⁹ Ibid. 28.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Ἀργήσωμεν. Ita ms. non, ut in edit., ἀργάσωμεν. Ceterum Jun. aliiq. mallent, ποιήσωμεν, ἀργήσωμεν, ἐγκαταλείψωμεν: quod Wott. minime necessarium videtur. Ib.

(9) Αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργός, etc. Citantur hæc tanquam incerti, in Parallelis B. Joannis Damasceni lib. 1, cap. 8, sic ex interpretatione doctissimi hominis Jacobi Billii: Cum ipse sit creator ac dominus omnium, in operibus suis delectatur. Etenim summo suo robore celos fundavit, et incomprehensibili sua industria eos ornavit: terram autem distinxit ab aqua eos ambiente, et super tuto voluntatis suæ fundamento stabilivit. Deinde excellentissimum ac prius maximum, hominem, suismet immaculatis manibus ad imaginis suæ effigiem finxit. Sic enim ait Deus: *Faciamus hominem ad imaginem nostram ac similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem, masculum et feminam fecit eos*. Hæc igitur omnia cum absolvisset, benedixit ac dixit: *Crescite et multiplicamini*. Legebat, opinor, in Græco: Αὐτὸς ὢν δημιουργός καὶ Δεσπότης τῶν ἀπάντων, ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀγαλλιάται. Τῷ γὰρ παμμεγεστοτάτῳ αὐτοῦ κράτει οὐρανοὺς ἐστήριξεν καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ σοφίᾳ ἐκόσμησεν αὐτούς· γῆν τε διεμέρισεν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτοὺς ὕδατος, καὶ ἤδρασεν ἐπὶ ἀσφαλῆ τοῦ ἰοῦ βουλήματος θεμέλιον, εἰτα τὸ ἐξοχώτατον καὶ παμμέγεθες, ἀνθρῶπον, ταῖς αὐτοῦ ἀμώμοις χερσὶν ἐπλασεν, εἰς αὐτοῦ εἰκόνα χαρακτῆρα, οὕτως γὰρ φησὶν ὁ Θεός· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν* καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας, ἡλόγησεν καὶ εἶπεν· *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε*. Cot.

(10) Ἀγαλλιάται... παμμεγεστοτάτῳ. Jo. Damasc. ἀγάλλεται... παμμεγεστοτάτῳ. Gall.

(11) Ἐστήρισεν. Mill. et Wott., sic legebat in ms. At editi cum Jo. Damasc. ἐστήριξεν. Ib.

(12) Συνέσει διεκόσμησεν. Jun., cum edit., σφίκα ἐκόσμησεν. Verum Wott., perspicuus in ms. priorem syllabam συ — cum plurimum litterarum

C spatio, fidenter legit cum Damasceno, συνέσει διεκόσμησεν. Quam lectionem Cout. etiam est secutus. Ib.

(13) Διεχώρισεν. Editi διεμέρισεν. Jo. Damascenus, ἐχώρισεν; hancque lectionem ex eo hausit Cout. Cum vero hiatus ms. plures quam tres litteras postulet, reponit Wott. [διεχώ]ρισεν; quod in primis vox ista subinde occurrat Gen. 1. Ib.

(14) Ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ. Sic legunt cum Jo. Damasceno, Wott. et Cout., non autem cum editis, [ὡς κύργον] ἀσφαλῆ. Et recte quidem. Hinc enim sententia sublimior. Ib.

(15) Βουλήματος. Jo. Damascenus, θελήματος. Ib.

(16) Τὰ τε — αὐτοῦ δυνάμει. Licet ista omiserat Damascenus, ea tamen contextus Clementinus requirit. Ib.

(17) Ἐπὶ πᾶσιν — ταῖς ἱεραῖς καὶ ἀμώμοις. Paulo aliter Damascenus: ἐπὶ τοῖς — ταῖς ἰδαῖς αὐτοῦ καὶ ἀμώμοις. Ib.

(18) Οὕτως. Ita ms. apud Wott. Ita et Jo. Damasc.; editi, præter Lond., οὕτω. Ib.

(19) Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Jo. Damasc. et LXX: Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ib.

(20) Ἐπήνεσεν. Cave ne legas cum edito Jo. Damasc. ἐποίησεν: ut quid enim τελειώσας ἐποίησεν: cum perfecisset, fecit? Recte igitur ms. ἐπήνεσεν: quo quidem uno verbo S. Pater ea transigit, quæ occurrunt Gen. 1, 31: Καὶ ἔθεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἔσαν. In hanc ferme sententiam Wott. Ib.

(21) Ἰδῶμεν ὅτι τὸ ἐν ἔργοις. Licet hanc ms. lectionem Wott. retineat; aliis tamen aliter visum. Dav. leg. Ἰδῶμεν τί τὸ δέον. Ἔργους, x. τ. λ. Sed longius abit a ms. Propius accedit Birr. qui levi mendo sublato, ita scribendum arbitratur: Ἰδῶμεν ὅτι τε ἐν ἔργοις... οἱ δίκαιοι, καὶ αὐτοὶ, x. τ. λ. Vidimus et iustos, etc. Ib.

luntatem ejus accedamus : ex totis viribus nostris A ὁ δὲ πάντας ἐκοσμήθησαν οἱ δίκαιοι. Καὶ αὐτὸς οὖν ὁ
operemur opus justitiæ.

τοῦτον τὸν ὑπογραμμὸν, ἀόκνως προσελθόμεν τῷ θελήματι αὐτοῦ· ἐξ ὅλης (22) ἰσχύος ἡμῶν ἐργασώμεθα
ἔργον δικαιοσύνης.

CAPUT XXXIV.

Bonus operarius cum fiducia panem operis sui accipit : segnis vero et remissus locatorem suum non audet intueri. Oportet ergo nos ad bonum faciendum prompto animo esse : ex hoc enim omnia constant. Quippe nobis prædicit : *Ecce Dominus, et merces ejus coram illo* ¹¹ ; ut reddat unicuique secundum opus suum ¹². Itaque nos ex toto corde hortatur ad hoc, ne segnes et desides simus ad omne opus bonum. Gloriatio nostra et fiducia in ipso sit, voluntati ejus subijciamur. Attendamus ad universam angelorum ejus multitudinem ; quo modo astantes voluntati ejus famulentur. Dicit enim Scriptura : *Dena millia denum millium assistebant ei ; et mille millia deservebant ei* ¹³. Et clamabant : B Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth : plena

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὁ ἀγαθὸς ἐργάτης μετὰ παρρησίας λαμβάνει τὸν ἄρτον τοῦ ἔργου αὐτοῦ· ὁ νωθρὸς καὶ παρειμένος, οὐκ ἀντοφθαλμεῖ τῷ ἐργοπαρέκτῃ αὐτοῦ. Δέον οὖν ἐστὶν προθύμους ἡμᾶς εἶναι εἰς ἀγαθοποιῶν· ἐξ αὐτοῦ (23) γὰρ ἐστὶ τὰ πάντα. Προλέγει γὰρ ἡμῖν· Ἰδοὺ ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ (24). Προτρέπεται οὖν ἡμᾶς ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἐπ' αὐτῷ (25), μὴ ἀργοὺς, μὴτε παρειμένους εἶναι· ἐπὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρρησία ἔστω ἐν αὐτῷ· ὑποτασσώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ. Κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ (26). Καὶ

¹¹ Isa. xl, 10, lxii, 41. ¹² Psal. lxi 13. ¹³ Dan. vii, 40.

VARIORUM NOTÆ.

(22) Ἐξ ὅλης. Bois. mallet, καὶ ἐξ ὅλης : nec dissentit Wolt. GALL.

(23) Ἐξ αὐτοῦ. Id est, τοῦ ἐργοπαρέκτου, scilicet τοῦ Θεοῦ. Sic Bois. Cui accedere videtur Wolt. Ita enim interpretatur : *Ex ipso enim omnia sunt*. Id.

(24) Ἰδοὺ ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Barnabæ cap. 21 : Ἐγγὺς ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. In Constitutionibus apostolicis lib. ii, cap. 14, et in Ignatio interpolato Epist. ad Smyrnicos, cap. 9 : Ἰδὲ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Eadem Diataxes lib. iii, cap. 45 : Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ : quibus verbis subiunguntur ista in *Questionibus Anastasii a Gretsero editis*, quæst. 22 : Καὶ οὐκ ἀποδώσεις ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Clemens Stromateus lib. iv, p. 528 : Εἰρηται γὰρ· Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ab Origene homil. 35 in Lucam : Et tunc complebitur : *Ecce homo, opera ejus ante faciem suam*. Et tom. xvi, in Joannem : Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Basilii in psal. xxxii, 18 : Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ (ita editio Græca cum tribus mss. Regiis magnæ vetustatis) ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Chrysostomus Concione 2 De Lazaro, tom. V : Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Apud pseudo-Chrysostomum sive auctorem *Operis imperfecti in Matthæum*, ad cap. iii, vers. 12 : *Ecce homo, et opera ejus*. S. Ambrosius in psalmi cxviii, octonarium 11, vers. 82 : *Defiebat ergo in verbum Propheta. Nos autem otiosos nos putamus, si verbo tantummodo studere videamur ; et pluris æstimamus eos qui operantur, quam eos qui studium cognoscendæ veritatis exercent. Dicunt enim plerique : Ecce homo, et opera ejus, quasi qui verbo studeat, non operetur, etc.* Denique Valentinus et qui cum eo monachi epistola ad sanctum Augustinum, 256 inter illius doctoris epistolas : *Quia venit Dominus, et merces ejus cum ipso : quia stabit homo, et opus ejus (male vulgo corpus) ante ipsum*. Desumpserunt cuncti ex locis Scripture Isaiaæ xl, 10 ; lxii, 41 ; Apocal. xii, 12 ; Psalm. lxi, 13. Gort.

(25) Ἐπ' αὐτῷ Bois. addit παποιθέναί, innixus

Prov. iii, 5. Al. ἐπ' αὐτό. Dav. sidenter, ἐπὶ τὸ μὴ, x. τ. λ. Verum Wolt. ms. adherens, ita reddit : *Adhortando nos, ad ipsam convertit toto corde*. Eo enim modo, inquit, legimus apud Æschinem, προτρέψασθαι εἰς τὴν ἡμετέραν φίλταν : adhortando convertere ad amicitiam nostram. GALL.

(26) Κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Duo hic observanda veniunt. Alterum, omnes angelos assistere, ac ministrare, juxta doctrinam multorum : ad quam facere videntur cum testimonia divina, Genes. iii, 24 ; Tobiaæ xii, 14, 15 ; psalm. ciii, 4 ; Isaia vi, 2, etc. ; Lucæ i, 19, atque Hebr. i, 7, 14 : tum suffragia SS. Patrum : *Sosthenes*, inquit *Minucius Felix, et verum Deum merita majestate prosequitur, et angelos, id est ministros et nuntios Dei, sed veri, ejusque venerationi novit assistere*. Didymus lib. 1 De Spiritu sancto, ex interpretatione Hieronymi, ante finem, addit ista ad Hebr. i, 7 : *Licet enim non omnes singulatim invisibiles creaturæ missæ sint ; tamen quia ejusdem generis et honoris aliæ missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ, missarum consortes, æqualisque substantiæ*. Apud eundem Hieronymum epist. 142 : *Quidam Græcorum in Scripturis apprime eruditus, Seraphim virtutes quasdam in cælis esse exposuit, quæ ante tribunal Dei assistentes, laudent eum, et in diversa ministeria mittantur, maximeque ad eos qui purgatione indigent, et ob pristina peccata aliqua ex parte supplicii purgari merentur*. Atque in eadem epistola angeli ab Hieronymo appellantur totum ministerium cælesti, et apparitrices in cælestibus virtutes ; quemadmodum Damasceno angelus est Θεοῦ παραστάτης καὶ λειτουργός, or iii pro sacris imaginibus. Auctor Commentariorum in Epistolam ad Hebræos, inter Opera S. Ambrosii, ad vers. 7, cap. 1 : *Non enim solos angelos hoc sermone significat, sed omnes virtutes ministeriis supernis fungentes*. Et postea : *Potest dici, quando levia (l. lenia) nuntiare mittuntur, angelos esse ; quando ad vindictam mittuntur, ministros esse, id est ignem ardentem*. Quæ postrema concordant cum citatis mox ex Hieronymo, cumque bis ex eodem apud Sedulium ad Hebr. i, 7 :

ἐκέκραγον ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος σαβαώθ, ἡ πλήρης πᾶσα ἡ κτίσις (27) τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντες, τῇ συνειδῆσει (28) ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος βοήσωμεν πρὸς αὐτὸν ἐκτενῶς, εἰς τὸ μετόχους ἡμᾶς γενέσθαι τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων ἐπαγγελιῶν αὐτοῦ. Λέγει γάρ· Ὁφθαλμῶς οὐκ εἶδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἠτοίμασεν (29) τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ΄.

Ὡς μακάρια καὶ θαυμαστά τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοί· ζωὴ ἐν ἀθανασίᾳ, λαμπρότης ἐν δικαιοσύνῃ, ἀλήθεια ἐν παρρησίᾳ, πίστις ἐν πεποιθήσει, ἐγκράτεια ἐν ἀγασμῷ, καὶ ταῦτα ὑπέπιπτεν πάντα ὑπὸ τὴν διάνοιαν ἡμῶν. Τίνα οὖν βραβεῖα ἐστὶν τὰ ἐτοιμαζόμενα τοῖς ὑπομένουσιν; ὁ δημιουργὸς καὶ πατὴρ τῶν αἰώνων ὁ πανάγιος, αὐτὸς γινώσκει τὴν ποσότητα καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῶν. Ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα εὐρεθῆναι ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ὑπομενόντων αὐτόν, ὅπως μεταλάβωμεν τῶν ἐπηγγελμένων δωρεῶν. Πῶς δὲ ἐστὶ τοῦτο, ἀγαπητοί; Ἐάν ἐστηρικμένη ἡ ἡ διάνοια (30) ἡμῶν πίστει (31) πρὸς τὸν Θεόν, ἐάν ἐκζητῶμεν τὰ εὐάρεστα καὶ εὐπρόσδεκτα αὐτῷ, ἐάν ἐπιτελήσωμεν τὰ ἀνέχοντα τῇ ἀμώμῃ βουλήσει αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθῶμεν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας, ἀπορρίψαντες ἀφ' ἑαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἐρεῖς, κακοηθείας τε καὶ δόλους, ψιθυρισμούς τε καὶ καταλαλιὰς, θεοσυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενόδο-

at omnis creatura gloria ejus²⁴. Et nos ergo concorditer in unum congregati, communi consensu tanquam ex uno ore ad ipsum clamemus totis viribus, ut participes siamus magnarum et inclytarum promissionum ejus. Dicit enim: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quanta praeparavit expectantibus eum*²⁵. (29) τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν.

CAPUT XXXV.

Quam beata sunt, dilecti, et mirabilia dona Dei! vita in immortalitate, splendor in justitia, veritas in libertate, fides in confidentia, continentia in sanctitate; et haec omnia sub intellectum nostrum cadunt. Quenam igitur sunt quae praestolantibus apparantur? sanctissimus opifex et pater saeculorum, ipse quantitatem, pulchritudinem excellentiamque illorum cognoscit. Nos igitur summo studio contendamus in numero expectantium eum reperiri, ut participes siamus donorum repromissorum. Quo modo autem eveniet istud, dilecti? Si mens nostra in Deum fide stabilita fuerit, si placita illi et accepta exquisiverimus, si perfecimus quae ad inculpata ejus voluntatem pertinent, et secuti fuerimus viam veritatis; abicientes a nobis omnem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, contentiones, malignitates et fraudes, susurros et oblationes, odium Dei, superbiam et ostentationem,

²⁴ Isa. vi, 3. ²⁵ Isa. lxin, 4; I Cor. ii, 9.

VARIORUM NOTÆ.

Duplex angelorum officium est: aut enim spiritum consolationis, aut ignem vindictae hominibus ministrant; item cum istis Hieronymianis pariter, in psalmo cui: *Ut in aliis lumen veritatis infundant, in aliis peccata consumant*; et istis, ad locum Danielis: *Duplex angelorum officium est; aliorum qui justis premia tribuunt; aliorum qui singulis praesunt cruciatibus*; nisi si ultima vox mutanda est in civitatibus; ex S. Thoma ad eundem prophetam: *Necque enim boni, sed mali angeli tormentis praepositi sunt*, inquit saepe dictus Hieronymus sub finem libri ix Commentariorum in Ezechielem. Idem, enarrans duos primos versus capituli vi Michææ: *Alii, montes, colles et valles, angelos arbitrantur: qui vel in caelestibus servant Deo; vel hominibus praesint super hanc terram; vel apud inferos constituti, eorum qui suo vitio exstiteri terreni, fundamenta di-cantur*. Consule de assistentia et ministerio angelorum Gregorium Papam hom. 34 in Evangelia, Primum ad Hebr. i, 14; et Isidorum Hispalensem libro De ordine creaturarum cap. 2, tom. I Spicilegii Acheriani. Itaque minus verisimilis sit Dionysii opinio, in opere De caelesti hierarchia contendentes, angelos tantum superiores assidere Deo, solosque inferiores mitti ad humana ministeria: necnon Theodoriti contraria sententia, ad Danielis vii, 16, existimantis, digniores ex angelis non modo astare, sed ministrare etiam, reliquos astare duntaxat. Crediderim, sacris eloquiis potissimum adductus, omnes angelorum ordines assistendi ac ministrandi officii fungi; quosdam tamen angelorum saepius alterutrum munus exsequi; ita ut minores dignitate ac numero magis militent, rebusque nostris serviant, majores vero ac plures frequentius assistant propter Deum, atque inter hos pauci sint qui rarissime omnium cessent ab assistendo. Alterum quod observandum sese offert, est inversio prophetici contextus, Dan. vii, 10, sic: Μύριαι μυριάδες

παρεστήχισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, cum a LXX convenienter archetypo redditum fuerit, χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μυρία μυριάδες παρεστήχισαν αὐτῷ. Consentiant tamen cum Clemente Irenæus lib. ii, cap. 6; Gregorius Nyssenus, homil. 8 in Ecclesiastem, et Cyrillus Alexandrinus, epistola in Symbolum. Pejus in aliis verba ministrandi et assistendi pervertuntur: ut in Tertulliano c. 3 Libri contra Praxeam; Chrysostomo tom. VI Hom. de cæco et Zacchæo; Theodoro Studita, catech. 82, 107; Michaeli Syn-cello Laudatione in angelos, tom. I Auctarii Bibliothecæ Patrum Combessiani; Liturgiis Gregorii et Cyrilli; et Ordinationibus Syrorum Maroniarum a Joanne Morino publicatis; necnon in Gregorio Nysseno tom. III ad finem tractatus De virginitate, et Basilio Seleuciensi oratione i. Quin etiam qui adversus Novatianos scripsit, impressus cum Cypriano, sub finem sui opusculi, in Danielis textu parem ponit numerum assistentium ac servantium. Sed maxime præ cæteris turbant Eusebius et Chrysostomus, Præparationis evangelicæ lib. vii, cap. 15, et contra Anomæos oratione 6, tom. I, referendo: Μύριαι μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες παρεστήχισαν ἐμπροσθεν αὐτοῦ, vel παρεστήχισαν αὐτῷ. Cor.

(27) Πᾶσα ἡ κτίσις. Ita ms. Editis vero, præter Londin. deest ἡ. LXX, ἡ γῆ. GALL.

(28) Τῇ συνειδῆσει. Forte, καὶ τῇ συνειδῆσει, vel potius συνδέσει, sic etiam supra: Μετ' ἐλέους καὶ συνειδῆσεως, forte συνδέσεως legendum est. JON.

(29) Ἠτοίμασεν. Sic ms. apud Wott. Sic et edit. Londin. Al. ἐτοίμασεν. GALL.

(30) Ἡ διάνοια. Deest codd. impp. articulus ἡ, quem exhibet ms. Wott. Id.

(31) Πίστει. Aut legendum πίστει cum Wott. aut cum aliis supplendum διὰ. Id.

Inanem gloriam atque amorem vanitatis. Qui enim ista faciunt, odiosi Deo sunt : neque solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt illis⁴⁰. Dicit enim Scriptura : Peccatori autem dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, curtebas cum eo : et cum adulteris portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia; et lingua tua concinnabat dolum. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui; existimasti, inique, quod ero tibi similis. Arguam te, et statuam te contra faciem tuam. Intelligite utique hæc, qui obliviscimini Deum; ne quando rapiat sicut leo, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me; et illic iter quo ostendam illi salutare Dei⁴¹.

Θαυρόμενος τοῦ Θεοῦ, μὴ ποτε ἀρπάσῃ ὡς λέων (41), καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἦν δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ (42).

CAPUT XXXVI.

Hæc est via, charissimi, in qua salutare nostrum invenimus, Jesum Christum, pontificem oblationum

⁴⁰ Rom. i, 32. ⁴¹ Psal. lxxix, 10-23.

ἑῖαν (32) τε καὶ φιλοξενίαν (33). Ταῦτα γὰρ οἱ πρόσσοντες (34) συγγητοὶ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσιν· οὐ μόνον (35) δὲ οἱ πρόσσοντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἵνα εἰ σὺ διηγῇ τὰ δικαιοματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου ἐπὶ στόματός σου; Σὺ δὲ ἐμίσησας παιδεῖαν, καὶ ἐξέβαλλες (36) τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ὁδοὶς κλέπτῃ, συνέτρεχες (37) αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλῆθυνσε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκεν δολιότητα (38). Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσλήθη· ὑπέλαβες, ἄνομος (39), ὅτι ἔσομαι σοὶ ὁμοίος. Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω σε κατὰ πρόσωπόν σου (40). Σύνετε δὴ ταῦτα οἱ ἐπιλασσομένοι (41) τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἦν δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ (42).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ΄.

Αὕτη ἡ ὁδὸς, ἀγαπητοί, ἐν ἣ εὐρομεν τὸ σωτήριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀρχιερεὰ τῶν προσφορῶν

VARIORUM NOTÆ.

(32) *Κεροδοξίαν*. Conjecit Birr. S. Patrem scripsisse *καροδοξίαν*, et *novarum opinionum studium* notare voluisse. Conjecturam confirmat ex eo, quod in ms. codice, teste Wottono, sæpissime occurrat e pro ai, positum. Sic cap. superiore legitur *προτρέπεται* pro *προτρέπεται*. Sic alibi passim. GALL.

(33) *Φιλοξενίαν*. Mendosa lectio ex contextu. Al. *εὐδοξίαν*. Al. *φιλοξενίαν*. Al. *ἀφιλοξενίαν*; idque astruunt ex Rom. i, 31, quo respexisse S. Patrem censent, et apostoli vocem *ἀνελθόντων* fuisse interpretatum, *ἀφιλοξένους*. At Birr. *ἀφιλοξενίαν* respuens tanquam vocabulum omnino adhuc novum, legendum esse *φιλοδοξίαν* contendit. Habet tamen *ἀφιλοξενίαν* Cyrillus Alex. apud Svi- cerum in *Thes.* Ib.

(34) *Ταῦτα γὰρ οἱ πρόσσοντες*. Hæc αὐτολεξεί fere apud Paulum ad Romanos capite primo, et versu ultimo. JUN.

(35) *Οὐ μόνον*, x. τ. λ. Hinc arguit Mill. tum in *Prolegom. ad N. Test.*, numm. 447, 447, tum ad ultimum comma, 1 c. *Ep. ad Rom.* sic legisse S. Patrem nostrum *Rom. i, 32* : *Οὐ μόνον δὲ οἱ ποιοῦντες*, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πρόσσοντι, ut quidem legit Vulg. Interpres. Millio adhaerens Wott. ad h. l. et Wetst. in sua *Nov. Test. Gr. edit.* ad *Rom. i, 32*. His nuper accessit vir doctus Goldhagenius e Soc. J. in *Spicil. apolog. ad noviss. edit. cathol. Nov. Test. Gr.* Huic tamen sententiæ adversatur Whitbyus in *Exam. Var. Lect.* lib. ii, cap. 1, sect. 1, n. 16. GALL.

(36) *Ἐξέβαλλες*. Ita ms.; editi, *ἐξέβαλες*. Ib.

(37) *Συνέτρεχες αὐτῷ*. Testatur Mill. exstare in ms. αὐτῷ. Sic et apud LXX. Attamen abest ab omnibus editis, ne Wottoniano quidem excepto : quod miror. Ib.

(38) *Δολιότητα*. Sic ms. apud Wott. At codu. Imp. præter Londin. *δολιότηας*. Ib.

(39) *Ἄνομος*. Codd. Imp. *ἀνομίαν*, ut apud LXX. At ms. *ἀνομιαι*, ubi procul dubio legendum est *ἀνομιαι*, ai pro e positis. Sic legit et Clem. Alex. *Στρωμ.* lib. iv, cap. 24, p. 634. Consentiant Vulg. Syr. et Arab., licet textus Heb. et Hieronymi versio neque *ἀνομιαι* neque *ἀνομίαν* agnoscant. Wott. Ib.

(40) *Παραστήσω σε κατὰ πρόσωπόν σου*. De

hoc textu ita sentio. Scripserant LXX Senes, *παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου*. Id vero cum obscurum videretur, ex præcedentibus Psalmistæ verbis, explicationis gratia, apposuit margini alius pronomen *σέ*, alius voces *τὰς ἁμαρτίας σου*. Hincque postea librarii, prout libuit, aut excrisperunt sincerum textum, aut *σέ*, *τε*, inseruerunt, aut subjunxerunt *τὰς ἁμαρτίας σου, peccata tua*. Clementinam lectionem amplectitur Glossa in *Catena aurea super Psalmos*; et Apollinarius citatus a concinnatore alterius *Catene aureæ* in L priores psalmos, ubi præpostero ordine leges : *Arguam te, et statuam contra te faciem tuam*. Item Eligius homil. 8. Eandem exhibet, ac interpretatur S. Augustinus enarratione in psalmum hunc quadragesimum nonum. Cujus interpretatio excerpta invenitur in iis commentariis, quæ Rufino Aquileiensi tribui solent. A Fausto apud Canisium, t. V, p. 11, p. 421, citatur sic : *Arguam te et statuam illam (scribo illa) ante faciem tuam*. Videto eundem Basilium in ps. xxxvii. *Sedat quotidie in tribunali mentis suæ, et statuat se ante faciem suam*, ex Reg. solitariorum, c. 24. GOT.

(41) *Ὅς λέων*. Antiquissimum, ut vides; glossæ hæc translatus ex altero psalmo, nempe vii, 2. Exstat quoque, apud B. Augustinum : compareretque adhuc vestigium illius in Explanationibus Chrysostomi, Theodoriti atque Arnobii. Quod autem ab horum textu abest, profectum videtur ex solemnī seu incuria, seu fraude describentium, dum aut ex memoria non ex codice exarant, aut gestiunt representare lectionem suo sæculo vulgatam. Atque propter hoc ultimum forsitan deformem profert Theodoriti interpretationem *Catena in Psalmos* a Balthazare Corderio publici juris facta, cum *Catena* mss. Bibliothecæ regię ab impresso Theodorito nullatenus discrepent. Ib.

(42) *Ἐκεῖ ὁδὸς ἦν δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ*. Servant ἦν Chrysostomus, Hieronymus, Theodoritus, Catena, et quædam Psalteria Bibliothecæ Christianissimi regis. Exponit vero Euty- mius xad' ἦν. Cujus Græca ex eadem Bibliotheca profero : *Τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων, ἦν δεῖξω γράψουσι. Καὶ νοσῖται τὸ καὶ ἦν. Τινὲς δὲ μετὰ τὸ δεῖξω ὑποσέζοντες, αὐτὸ τὸ σωτήριόν μου, γράφιν. Ib.*

ἡμῶν, τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. Διὰ τοῦτου ἀτενίσωμεν (43) εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν· διὰ τοῦτου ἐνοπτριζόμεθα τὴν ἀμωμον καὶ ὑπερτάτην ὕψιν αὐτοῦ· διὰ τοῦτου ἠνεψύχθησαν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, τῆς καρδίας διὰ τοῦτου ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν ἀναβάλλει εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς (44)· διὰ τοῦτου ἠθέλησεν ὁ Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι· ὡς ὦρ ἀπαύγασμα (45) τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, τοσοῦτον μᾶλλον ἔστιν ἀγγέλων, ὅσην διαφορώτερον ὄνομα κεκληρονόμηκεν. Γέγραπται γὰρ οὕτως· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Ἐπὶ δὲ τῷ υἱῷ αὐτοῦ οὕτως εἶπεν ὁ Δεσπότης· Υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν πατρίαν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. Καὶ πάλιν λέγει πρὸς αὐτόν· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἄν ὁρθῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Τίνες οὖν οἱ [ἐχθροὶ Κυρίου (46)]; Οἱ φαῦλοι καὶ ἀντιτασσόμενοι (47) τῷ θελήματι τῷ θελήματι... Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Στρατευσώμεθα οὖν, ἀνδρες ἀδελφοί, μετὰ πάσης ἐκτενε[ας ἐν τοῖς] ἀμώμοις προστάγμασιν [αὐτοῦ.] Κατανοήσωμεν τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένους [ἡμῶν] (48), πῶς εὐτάκτως, πῶς εὐεχτικῶς (49),

⁴³⁻⁴⁴ Photius, c. cxvii *Bibliothecæ*. ⁴⁵ Sap. vii, 26; Hebr. i, 3, 4. ⁴⁶ Psal. ciii, 4; Hebr. i, 7. ⁴⁷ Psal. ii, 7, 8; Hebr. i, 5. ⁴⁸ Psal. cix, 1; Hebr. i, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(43) Ἀτενίσωμεν. Ita sane ms. ut habent editi : sed legendum, ἀτενίζομεν. Mox enim idem ms. exhibet. ἐνοπτριζόμεθα, ubi editi præ se ferunt, ἐνοπτριζώμεθα. Woll. Gall.

(44) Διὰ τοῦτου... ἀναβάλλει. Hæc recitat Clem. Alex. *Στρωμ.* lib. iv, cap. 16, p. 613, ubi Cl. Potter vocem ἀναβάλλει contra Jun. eam sollicitantem erudite tuetur. In eamdem sententiam præverant Bois; et Fell. quibus exinde accessit Woll. Sic psal. xlvii, 7 : Καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου. Sic et Philipp. iv, 10 : Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως, ὅτι ἥδη ποτὲ ἀνεθέλατε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Videsis Sviçer. in *Thes. Eccl.*, v. Ἀναβάλλω. Cæterum videtur S. Pater respexisse ad Rom. i, 21 et I Petr. ii, 9. Id. — Forte ἀναθεῖ vel ἀναθεωρεῖ, i. e. diligenter et attente contemplatur : vel potius integer locus sic legendus est : Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀσυνέτῳ καὶ ἐσκοτισμένῃ διανοίᾳ ἡμῶν, ἀνατέλλει τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς, ubi phrasi Paulina ad Rom. i, 21 : Διάνοιαν ἀσύνετον et ἐσκοτισμένην vocat. Jun.

(45) Ὡς ὦρ ἀπαύγασμα. Hæc ex Epistola ad Hebræos, et capite primo, eisdem fere verbis deprompta sunt, unde, et ex aliis locis, hominibus τοῦ χαρακτήρος τῆς φράσεως, καὶ τῶν νοημάτων, ut loquitur Eusebius, inter hanc Clementis, et Epistolam ad Hebræos, facile liquet. Id.

(46) Ἐχθροὶ Κυρίου. Jun. cum editis, αὐτοῦ pro Κυρίου. Duas ad summum litteras admittit hiatum ms. testis est Woll. qui proinde putat in eo exstitisse ΚΥ, id est Κυρίου : sic enim vox ista ibidem perpetuo scribitur. Gall.

(47) Ἀντιτασσόμενοι, κ. τ. λ. Editi sic : ἀντιτασσόμενοι τοῦ Θεοῦ τῷ θελήματι τὸ θελημα[τῶν], contra fidem cod. ms. qui sic se habet : ΑΝΤΙΤΑΣΣ... ΤΩ ΘΕΛΗΜΑΤΙ ΤΩ ΘΕΛΗΜΑ... ΘΥ. Hinc Woll. alterum τῷ θελήματι removens, utpote librarii oscitantia redundans, sic legit : ἀντιτασσόμενοι τῷ θε-

A nostrarum, infirmitatis nostræ patronum et auxilium ⁴³⁻⁴⁴. Per hunc coelorum altitudinem aspicimus, per hunc immaculatum et supremum illius vultum speculamur, per hunc oculi cordis nostri aperti sunt, per hunc insipiens et obscurata mens nostra in admirabilem ejus lucem assurgit, per hunc voluit Dominus ut immortalem cognitionem gustaremus : qui cum sit splendor majestatis ejus, tanto major est angelis, quanto excellentius nomen hereditavit ⁴⁵. Ita quippe scriptum est : Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis ⁴⁶. De Filio autem suo sic dixit Dominus : Filius meus es tu ; ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ⁴⁷. Et iterum dicit ad eum : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ⁴⁸. Quinam igitur sunt inimici Domini? Qui pravi sunt, quique divinæ voluntati suam voluntatem opponunt.

CAPUT XXXVII.

Militemus igitur, viri fratres, omnibus viribus in inculpatis ejus præceptis. Consideremus eos qui sub ducibus nostris merent, quemadmodum ordinate, quam strenue, quo modo submisso imperata

C λήματι [τοῦ] Θεοῦ. Aliter Dav. Miratur Birr. codicem hic deseruisse Wottonum. Hunc itaque locum ita ipse restituit : Ἀντιτασσόμενοι τῷ θελήματι [αὐτῶν], vel ἀντιτασσόμενοι αὐτῶν τῷ θελήματι τῷ θελήματι [τοῦ] Θεοῦ. Nimirum conjicit, αὐτῶν brevi nota scriptum, ibi fuisse a librario prætermisum. Id.

(48) Ἡγουμένοις ἡμῶν. Fell. mallet αὐτῶν : alienum putans a sanctis Ecclesiæ Patribus, ut tribunos militares, duces suos appellent. Birr. locum interpretatus de imp. Rom. sic reddit : *Milites principibus seu ducibus nostris*. Equidem S. Clemens supra cap. 5, eandem vocem usurpat, ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, ubi Cot. vertit *sub principibus*, al. *sub imperatoribus*, nimirum, explicante Salmasio, *sub Nerone*. Id. — Legerem αὐτῶν, plus enim SS. Ecclesiæ Patres a bello abhorrebant, quam ut tribunos militares, duces suos appellare sustinerent. Eo autem fidentius conjecturam interpono, quia vox ἡμῶν per lacunam in exemplari desiderata, ex conjectura quæ omnibus ex æquo patet, primitus a Junio restituebatur. Fell.

(49) Πῶς εὐεχτικῶς. Hanc lectionem tuetur Fell. redditque, *quam strenue, alacriter, impigre*. Malunt al. εὐεχτικῶς, *quam obsequenter*. Birr. tamen propius ad ms. accedens, una litterula inserta, leg. εὐεχτικῶς; vel si mavis, εὐεχθῶς, *perprumpe, peralacriter*. Gall. — Ὡς εὐεχτικῶς. *Quam strenue, alacriter, impigre?* Mavult quidem Junius ut εὐέτως legatur; sed minime necesse est quidquam mutare, etenim a Platone *De legg.* εὐεχτικοὶ ad militiam requiruntur. Quinimo integri ætate et viribus ubique gentium in milites ascripti, qui παῖδες, νεανίαι, *pudes* passim dicti; ideoque vigente disciplina, Pancratiastarum more, ad εὐεξίαν, sive ἀκρότητα τῆς ὑγείας exercebantur; unde B. Paulus Ii Tim. ii, 4, mandat : Κακοπάθει σου ὡς καλὸς στρατιώτης. Fell.

exsequantur. Non omnes sunt præfecti. neque tribuni, neque centuriones, neque quinquagenarii, et sic deinceps; sed unusquisque in sua statione, quæ a rege ac ducibus imperantur peragit. Magni sine parvis, neque parvi sine magnis consistere nequeunt. Mutua quædam in omnibus necessitudo est, et in his usus. Exemplo nobis sit corpus nostrum: caput absque pedibus nihil est, sic neque pedes absque ca. ite: minima autem corporis nostri membra, necessaria et utilia sunt toti corpori: tum universa conspirant, et ad conservationem totius corporis una subiectione utuntur **.

καὶ ὑποτάσσεται μὲν χρηταὶ εἰς τὸ σώζεσθαι ὅλον τὸ σῶμα.

CAPUT XXXVIII.

Servetur itaque totum corpus nostrum in Christo Jesu; et unusquisque proximo suo subijciatur secundum donum quod per gratiam illius obtinuit. Fortis ne negligat quidem imbecillum; imbecillis vero fortem revereatur: dives pauperi largiatur; pauper vero gratias agat Deo, quod ei dederit per quem inopia ejus suppleatur: sapiens ostendat sapientiam suam, non in verbis, sed in bonis operibus: humilis non sibi testimonium ferat; sed ab altero sibi ferri sinat: qui carne castus est, ne insolescat, sciens alium esse qui ei continentiam do-

** I Cor. xii. 14, 27.

A πῶς ὑποτασσόμενος ἐπιτελεῖ[σθαι] τὰ διατασσόμενα. Οὐ πάντ[ες] εἰσὶν ἑπαρχοί, οὐδὲ χιλιάρχοι, οὐδὲ εκατόνταρχοι, οὐδὲ πεντηκόνταρχοι (50), οὐδὲ τὸ καθ' ἑξῆς· ἀλλ' ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι τὰ ἐπιτασσόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἡγουμένων ἐπιτελεῖ. Οἱ μεγάλοι δὲ τῶν μικρῶν σὺ δύνανται εἶναι, οὔτε (51) οἱ μικροὶ δὲ τῶν μεγάλων. Σὺγκρασις τίς ἐστιν ἐν πᾶσι, καὶ ἐν τούτοις χρήσις. Λάβωμεν τὸ σῶμα ἡμῶν· ἡ κεφαλὴ δὲ τῶν ποδῶν οὐδὲν ἐστιν, οὕτως οὐδὲ οἱ πόδες δὲ τῆς κεφαλῆς· τὰ δὲ ἐλάχιστα μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν ἀναγκαῖα καὶ εὐχρηστά εἰσιν ὅλῳ τῷ σώματι· ἀλλὰ πάντα (52) συμπτῶναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα (53) ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ ὑποτασσέσθ[ω] (54) ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, καθ[ὼς] καὶ ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ (55). Ὁ ἰσχυρὸς μὴ τμμελεῖτω (56) τὸν ἀσθενῆ, ὁ δὲ ἀσθενὴς ἐντρεπέτω τὸν ἰσχυρόν· ὁ πλούσιος ἐπιχορηγέτω τῷ πτωχῷ, ὁ δὲ πτωχὸς εὐχαριστεῖτω τῷ θεῷ, ὅτι ἔδωκεν αὐτῷ δι' οὗ ἀναπληρωθῇ αὐτοῦ τὸ ὑστέρημα· ὁ σοφὸς (57) ἐνδεικνύσθ[ω] τὴν σοφίαν αὐτοῦ, μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς· ὁ ταπεινοφρονῶν μὴ ἑαυτῷ μαρτυρεῖτ[ω], ἀλλ' ἑάτω (58) ὁ ἑτέρου (59) ἑαυτὸν μ[αρ]τυρεῖσθαι· ὁ ἀγνὸς ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(50) *Πεντηκόνταρχοι*. Vertit Cot. *quinquaginta militum præfecti*. Simplicius Wott. *quinquagenarii*. Sic et Cont. Hieronymo præeunte in iii Isaia. Hanc interpretationem confirmo ex Vulg. interprete Exod. xviii, 21: *Et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos*. Ita et comm. 25. In Græco sic ex cod. Vat.: Καὶ καταστήσεις ἐπ' αὐτῶν (cod. Alex. αὐτοὺς ἐπ' αὐτῶν) χιλιάρχους καὶ εκατοντάρχους καὶ πεντηκοντάρχους καὶ δεκαδάρχους. Sic Deut. i, 15. GALL. — ἑπαρχοί, etc. Pie admodum ac eleganter B. Hieronymus i adversus Jovinianum, 20: *Quo modo in legionibus et exercitu sunt duces, sunt tribuni, sunt centuriones, sunt tentarii, ac levis armatura, et miles gregarius, et manipuli; commissaque pugna, vacant nomina dignitatum, et sola fortitudo quæritur: ita in hoc campo, et prælio, quo contra dæmones dimicamus, non quærantur nomina, sed opera; et gloriosior ille sub vero imperatore Christo, non qui nobilior, sed qui fortior est*. Et lib. ii, cap. 15, enumerat imperatores, præfectos, comites, tribunos, centuriones, manipulos, et reliquum militiæ ordinem. Ad Isaia vero iii, 3, ubi LXX habent πεντηκόνταρχοι, ait: *Quo modo enim centuriones vocantur, qui centum præsumt militibus; et chiliarchi qui mille, quos nos tribunos appellamus, ab eo quod præsumt tribui: sic in Israelitico exercitu quinquagenarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta militum: unde et decanos dicimus, qui decem præsumt hominibus*. In Xenophontis Ἀνρουπαιδείας lib. viii, paulo post initium, nominantur δεκάδαρχοι, λοχαγοί, χιλιάρχοι, μυριάρχοι, et στρατηγός. Vide Exod. xviii, 21, 25; Deuteron. i, 15; IV Reg. i, 9, etc., et I Machab. iii, 55. Cot.

(51) *Οὔτε*. Sic ms. At codd. impp. omnes, οὐδέ. Wott. GALL.

(52) *Ἄλλα πάντα*. Suspecta nonnullis lectio. Dav. pro ἀλλὰ legit ἄμ. At nihil mutandum vide-

tur, si ἀλλὰ vertamus, imo, *quin imo, quin potius*. Sic Luc. xii, 7, et Act. xix, 2. Videsis Schoettgenii *Lexic. Nov. Test.* v. Ἄλλα. Id.

(53) *Ὁλον τὸ σῶμα*. Sic Wott. ex ms. Sic et editt. Basileens. et Londin. Al. omittunt. Quæ sanè verba hic requiri satis liquet ex initio cap. seq. Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα. Id.

(54) *ὑποτασσέσθω*, x. τ. λ. Est imitatio Pauli, Ephes. v, 31: *ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ*. Ita Cler. apud quem tamen, Θεοῦ irrepsit pro Χριστοῦ. Id.

(55) *Καθὼς καὶ ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ*. Legendum putabat Bois. καθὼς καθήκει, videlicet αὐτῷ vel ἑκάστῳ: sicut convenit in dono. At Wott. a ms. non recedit. Sic et Cler. verba hæc ita interpretatus: *Unusquisque proximo suo subijciatur, pro loco in quo proximus ejus collocatus est, dono a Christo accepto*. Id.

(56) *Μὴ τμμελεῖτω*. Ita ms. ejus mendum alii sic corrigunt, μὴ πλημμελεῖτω. Al. μὴ ἀτμμελεῖτω. Magis placet Milj. lectio, μὴτ' ἀμμελεῖτω. Id.

(57) *Ὁ σοφός*, x. τ. λ. Hæc exscribit Clem. Alex. *Στρωμ.*, lib. iv, cap. 16, pag. 613, paululum pro more suo mutata. Id.

(58) *ἑάτω*. Jubet Potter. rectam hanc lectionem restituendam esse quoque Clementi Alex. apud quem leg. ἐν τῷ corrupte: ἑάτω namque facile transit in ἐν τῷ, mutato α in ν. Idem postea probatum et Cout. Attamen quis credat? Russel. in sua noviss. edit. Londin., rejecta optima ms. lectione ἑάτω, quam exhibent præcedentes editi., sequi maluit mendosam Alexandrini, ἐν τῷ. Cæterum in eadem sententiam loquitur S. Pater sup. cap. 30: *Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡμῶν διδοσθαι ὑπ' ἄλλων*. Id.

(59) *Ἵφ' ἑτέρου*. Sic ms. ut apud Clem. Alex. At codd. impp. præter Lond. ὕπ' ἑτέρου. Id.

τῇ σαρκί (60) καὶ μὴ (61) ἀλαζονεύεσθω, γινώσκων
ὅτι ἑταίρος ἐστὶν ὁ ἐπιχορηγῶν (62) [αὐτῷ] τὴν ἐγ-
κράτειαν. Ἀναλογισώμεθα οὖν, ἀδελφοί, ἐκ ποίας
[ὑλῆς] ἐγενήθημεν (63), ποιοὶ καὶ τίνας εἰσὶν ἡμεῖς
εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους (64)
ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας [εἰσὶν] ἡμεῖς εἰς
τὸν κόσμον αὐτοῦ, [προε]τοιμάσας τὰς εὐεργεσίας
[αὐτοῦ], πρὶν ἡμᾶς γεννηθῆναι. [Ταῦτα] οὖν πάντα
ἐξ αὐτοῦ ἔχοντες, [ὁ]φείλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν [αὐτῷ]· ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΘ'.

Ἄφρονες καὶ ἀσύνετοι, καὶ μωροὶ, καὶ ἀπαλδαυτοὶ
χλευάζουσιν ἡμᾶς καὶ मुखηρίζουσιν, ταυτοὺς βου-
λόμενοι ἐπαίρεσθαι ταῖς διανοαῖς αὐτῶν. Τί γὰρ
δύναται θνητός; ἢ τίς ἰσχύς γηγενούς; γέγραπται
γάρ· Οὐκ ἦν μορφή πρὸ ὀφθαλμῶν μου· ἀλλ' ἢ
αἶσαν καὶ φωνὴν ἤκουον. Τί γὰρ; μὴ καθαρὸς
ἐστὶ βροτὸς ἐναντὶ Κυρίου (65); ἢ ἀπὸ τῶν ἐρ-
γῶν αὐτοῦ ἀμειπτός ἀνὴρ; εἰ κατὰ παιδῶν αὐ-
τοῦ οὐ πιστεύει, κατὰ δὲ ἀγγέλων αὐτοῦ σχολίων
τι ἐπετόνῃσεν, οὐρανὸς δὲ οὐ καθαρὸς ἐνώπιον
αὐτοῦ· ἔα δὲ, οἱ κατοικοῦντες οἰκίας πηλίν-
ρας (66), ἐξ ὧν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ
ἐσμεν· ἐπαισεν αὐτοὺς σιγὴς τρόπος, καὶ ἀπὸ
πρωτῶν ἕως ἐσπέρας οὐκ εἶσι· παρὰ τὸ μὴ
δύνασθαι αὐτοὺς ταυτοῖς βοηθῆσαι, ἀπώλονται·
ἐνεφύσησεν αὐτοῖς, καὶ ἐτελεύτησαν, παρὰ τὸ μὴ
ἔχειν αὐτοὺς σοφίαν. Ἐπικάλεσαι δὲ, εἰ τίς σοι
ὁπακούσεται, ἢ εἰ τίνα ἀγγέλων ἀγγέλων δόξη (67).

16 Job iv, 16-18. 17 Job xv, 15. 18 Job iv, 19-21.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ὁ ἀφρός ἐν τῇ σαρκί. Unus est iste ex illis
locis, in quibus Clemens, juxta relationem cum
Epiphani, hæresi 30, cap. 15, tum Hieronymi,
lib. i contra Jovinianum, cap. 7, pro virginitate per
epistolas suas locutus fuerat. Ipse virgo; si fides
auctori Recognitionum, interpolatori epistolarum
S. Ignatii, atque Althelmo, seu Adelmo. Et quidni
fides? Cor.

(61) Καὶ μὴ. Istud καὶ non agnoscit Clemens
Alex. expunxitque Russel. in edit. Lond. Delendum
sane cum viris eruditissimis, utpote ortum ex male re-
petita præcedentis voculæ syllaba. GALL.

(62) Ἐτερός ἐστὶν ὁ ἐπιχορηγῶν. Cyprianus
ad Donatum de gratiæ divinæ efficacia eleganter:
Dei est, inquam, Dei omne quod possumus, inde vivi-
mus, inde pollemus, etc., ubi ad verba divi Pauli
Act. xviii, 28, alludere videtur: Ἐν αὐτῷ γὰρ ζω-
μεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν. JUN.

(63) Ἐγενήθημεν. Ita ms. quomodo vertit Ju-
lius: ex qua materia facti sumus, licet ejus editio
cum cæteris omnibus præ se ferat, ἐγενήθημεν.
Vott. GALL.

(64) Εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ
σκότους. Potterus in notis ad Clem. Alex. l. c. ista
sic potius distinguenda censet: Ἀναλογισώμεθα—
ποιοὶ καὶ τίνας εἰσὶν ἡμεῖς εἰς τὸν κόσμον· ὡς ἐκ
τοῦ τάφου καὶ σκότους ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουρ-
γήσας εἰσὶν ἡμεῖς εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. Reputemus
—qui et quales in mundum ingressi sumus: tanquam
e sepulcro et tenebris auctor et opifex noster in
mundum suum nos introduxit. Aliter Dav. cuius hæc
sententia: « Deleta post vocem κόσμον interpun-
ctione, vertendum quasi legeretur, ὅτι ἐκ τοῦ τάφου
καὶ σκότους: aliquando enim hæc est istius parti-

nat. Reputemus ergo, fratres, ex qua materia facti
simus; qui et quales in mundum ingressi sumus,
tanquam e sepulcro et tenebris: auctor et opifex
noster in mundum suum nos introduxit, præparatis
ante quam nasceremur benefactis suis. Hæc igitur
omnia ab eo habentes, in omnibus gratias ipsi
agere debemus; cui gloria in sæcula sæculorum.
Amen.

CAPUT XXXIX.

Stulti et insipientes, et fatui, et imperiti derident
nos ac subsannant, dum cogitationibus suis se ex-
tollere cupiunt. Quid enim potest mortalis? aut
quale robur terrigenæ? Scriptum est enim: Non
erat figura ante oculos meos; sed auram et vocem
audiebam. Quid enim? nunquid homo coram Domino
mundus erit? vel de operibus suis inculpabilis vir?
Si in servis suis non credit, et adversus angelos suos
pravum quid advertit? cælum autem non est mun-
dum coram eo: hem vero, qui habitant domos lu-
teas, ex quibus et ipsi de eodem luto sumus. Percussit
illos tanquam lineam, et a mane usque ad vespertam
ultra non sunt: eo quod non possent sibi ipsis sub-
venire, perierunt: insufflavit eis, et interierunt; quia
non habebant sapientiam. Invoca autem, si quis
tibi respondeat; vel si quem sanctorum angelorum
aspicias: etenim stultum perimit ira; errantem autem
occidit zelus. Ego autem vidi stultos radices mittens.

culæ vis et potestas. Quod si interpretemur, tan-
quam ex sepulcro, sive receptam distinctionem ser-
vemus, sive prout voluit Gl. Potterus. eam mule-
mus, oratio non recte cohæret, meraque sit arena
sine calce. Cæterum hæc verba, ἐκ τοῦ τάφου καὶ
σκότους, interpretatur Bois. ex tenebricoso sepulcro,
per figuram quæ dicitur ἐν διὰ δύοιν: « Tenebrico-
sum autem sepulcrum, inquit, vocare videtur
S. Pater uterum maternum, quia inde tanquam ex
tenebricoso aliquo sepulcro homines in hanc lucem
prodeunt. » Id.

(65) Ἐναντὶ Κυρίου. Ita ms. Ita quoque cod.
Alex. Job v, 17. Vat. tamen, ἐναντίον τοῦ Κυρίου.
Wott. Id.

(66) Ἐα δὲ, οἱ κατοικοῦντες οἰκίας πηλίν-
ρας. Melior ea lectio Vulgata et Ambrosiana, τοὺς δὲ κα-
τοικοῦντας, a qua non sine labe, abest vox ἔα, ut
patet ex ms. Alex. Quid sit ἔα, docent grammati-
corum filii, nec non Polychronius ad Job xv, 16.
In Catena autem libri Job, non quidem edita, sed
ms. regię Bibliothecæ, ad illud: Ἐα δὲ ἀνθρώπος,
xxv, 6, ex Olympiodori expositione reperi: Ἐα δὲ,
ἀντὶ τοῦ, καὶ περὶ τῶν καὶ λογισασθαι περὶ ἀν-
θρώπου. Chrysostomus, Περὶ ἀκαταλήπτου Ἐα
(sic omnino legendum, pro quo unus cod. Reg. ἔαν.
alter ἔω) δὲ τοὺς κατοικοῦντας οἰκίας πηλίν-
ρας ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ ἐσμεν ἐκ (abest præpositio in 2 Reg.)
τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ. Apud Augustinum. lib. Adnot. in
Job; Habitantes autem (alias etiam) domos luteas,
quorum conversatio non est in cælis, percussit illos
tanquam lineam. Cor.

(67) Ὁψῃ. Sic ms. cod. apud Wott. Editi, præ-
ter Londin., ὁψα. GALL.

tes; sed statim absumpta est illorum habitatio. Longe
fiant filii eorum a salute; conlerantur super januas
minoram; et non erit qui eripiat. Quæ enim ab illis
parata sunt, iusti comedent; ipsi vero de malis non
liberabuntur²².

καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐξαυρούμενος· ὁ γὰρ ἐκείνοις ἡτοίμασται, δίκαιοι ἔδονται· αὐτοὶ δὲ ἐκ κακῶν
οὐκ ἐξαίρετοι ἔσονται.

CAPUT XL.

Cum²³ ergo hæc nobis manifesta sint, etiam in
divinæ cognitionis profunda introsipientes, cuncta
ordine debemus facere, quæ nos Dominus statutis
temporibus peragere jussit: oblationes scilicet et
officia perfici, neque temere vel inordinate fieri,
præcepit, sed præfinitis temporibus et horis: ubi
etiam et a quibus celebrari vult, ipse excelsissima

²² Job v, 1-5. ²³ Clem. Alex., Strom. iv.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Βάλλοντας, ἀλλ'. Ita ex ms. Wott. et edit. B
Russel. Al. βάλλοντας, ἀλλ'. GALL.

(69) Κολαδρισθείσαν. Id est contemnantur.
Κόλαδρος, porcellus, quo apud Judæos nihil con-
temptius. COLON. Legimus apud Hesychium cum α,
καλαδρισθείσαν, quod ille interpretatur χλευασ-
θείσαν. Nec non per ω, quod ab eo explicatur
καπηθείσαν et ποδοκαπηθείσαν. Vide quæ apud
Suidam a Kustero observata fuerunt. WOTT. Sed
magis ad rem facit Olympiodori scholion in hunc
locum, a Lamberto Bosio in sua Bibliorum Græc.
edit. relatum: Κολαδρισθείσαν, τούτέστιν, ἐπιτρι-
βείσαν, ἐξευτελισθείσαν· κολαδρός γὰρ ὁ μικρός
χοῦρος. GALL.

(70) Ἐγκεχυρότες. Hanc esse germanam lectio-
nem, non autem ἐκκεχυρότες, ut habet Clem. Alex.
Στρωμ. lib. iv, cap. 16, p. 613, advertit Potter.
Sic et infra cap. 53, Ἐγκεχύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ
Θεοῦ. Idque Bois. jam antea viderat. Id.

(71) Πάρτα τάξει, x. τ. λ. Editi sic distinguunt
hunc locum: πάντα — ἐκέλευσεν· κατὰ καιροὺς,
x. τ. λ. Wott. tamen interpungit, ut apud Clem.
Alex. quer. heic et nos sequimur. Idem placuit et
Dav. Id.

(72) Τὰς τε προσφοράς, x. τ. λ. Ista, duarum
vocum sede mutata, mallet Dav. sic leg.: Τὰς τε
προσφοράς καὶ λειτουργίας οὐκ εἰχῇ καὶ ἀτάκτως
ἐκέλευσεν ἐπιτελεῖσθαι καὶ γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις
καιροῖς καὶ ὥραις. Id. — Προσφοράς. Satis constat
δῶρα, προσφοράς, quodque eodem redit ὁσμὴν εὐω-
δίας, voces esse in Novo Testamento receptas; an
vero per metaphoram et blandiora tropi tormenta
usurpentur, aut absolute ex usu communi et rece-
pta Ecclesiæ praxi admissæ fuerint, altius repen-
dum. Et quidem si Canones ii, qui apostolorum no-
men præferunt, illos, aut saltem Clementem hunc
nostrum (quod a quibusdam dici solet) auctorem
haberent, nullus superesset dubitationi locus. Ca-
non enim tertius sic ait: Εἰ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσ-
βύτερος παρὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν, ἐπὶ τῇ θυ-
ρίᾳ προσεγγέχη ἑτέρα τινα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἢ
μέλι, ἢ γάλα, ἢ ἀντὶ οἴνου σίκερα, ἢ ἔρνεας, ἢ ζῶα
τινα, ἢ ὅππρια παρὰ τὴν διάταξιν, καθαιρεῖσθαι·
πλὴν νέων χιθῶνων, ἢ σταφυλῆς τῶ καιρῷ τῷ δέοντι, etc.
Sed quandoquidem de eorum canonum fide dubita-
tur, observari debet, primis temporibus, non solum
singulis diebus Dominicis, in Christianorum con-
ventu ex D. Pauli mandato, pauperum gratia col-
lectam pecuniarum fuisse institutam; sed etiam
ἀκροθίνια quædam doni, seu oblationis nomine sa-
cræ mensæ fuisse allata. Hinc sæpius, in hac ipsa
epistola, τῆς προσφοράς mentio; ubi etiam episcopi
describuntur hoc caractere, et elogio, quod sint

καὶ γὰρ ἀφρονα ἀναιρεῖ ὀργή· πεπλανημένον δὲ
θανάτοιο ἱηλός. Ἐγὼ δὲ ἐώρακα ἀφρονάς βίβας
βαλλόντας, ἀλλ' (68) εὐθέως ἐδρώθη αὐτῶν ἡ
δίαιτα. Πόρρω γένοιτο οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἀπὸ σωτη-
ρίας· κολαδρισθείσαν (69) ἐπὶ θύραις ἡσόδων,

καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐξαυρούμενος· ὁ γὰρ ἐκείνοις ἡτοίμασται, δίκαιοι ἔδονται· αὐτοὶ δὲ ἐκ κακῶν
οὐκ ἐξαίρετοι ἔσονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Προδῆλων οὖν ἡμῖν ὄντων τούτων, καὶ ἐγκεχυρό-
τες (70) εἰς τὰ βάθη τῆς θείας γνώσεως, πάντα
τάξει (71) ποιεῖν ὀφειλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν
ἐκέλευσε[ν] κατὰ καιροὺς τεταγμένους· τὰς τε προ-
σφοράς (72) καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ
εἰκῇ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις
καιροῖς (73) καὶ ὥραις· ποῦ τε καὶ διὰ τίνων ἐπιτε-

προσενεγκόντες τὰ δῶρα. In quem sensum θεοφόρος
Ignatius; nequidquam reclamante plagoso SS. Pa-
trum Orbilio Dallæo, ait ad Smyrnenses, non licere
absque episcopo οὔτε βαπτίζειν, οὔτε προσφέρειν,
οὔτε θυσίαν προσκομίζειν. Nec aliter Justinus mar-
tyr, cum elementa ad Eucharistiam adhibita, tum
ad eulogias absentibus mittendas destinata Apol. ii
disertis verbis προσφοράς appellat. Sed apertissime
omnium Irenæus, lib. iv, c. 39, rem totam exse-
quitur: Dominus, inquit, discipulis suis dans consi-
lium primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi
indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati,
quod sæpius ingerit c. 33 et 34, et alibi passim.
Quibus succinit B. Cyprianus De opere et elemo-
syna, quem sere descripsit August. serm. 13 De
temp. Atque hanc ipsam ob causam, oblationum
vox tam frequenter apud antiquissimos Ecclesiæ
Patres occurrit, præsertim ubi de Eucharistiæ my-
steriis agitur, ut et Missali Romano, imo vero et in
Ecclesiæ nostræ Anglicanæ solemnī officio etiam
num retineatur. Nimirum, ut sacratissima Eucha-
ristiæ mysteria τὰ εἰρηνικά sive pacifica omnino
videri possent, par erat ut qui sacris operaretur,
munera sua Deo offerret, cumque eadem participa-
ret, sacræ admotus mensæ numinis conviva fieret,
possetque, ut D. Pauli verbis utar, θυσιαστήριον
μετέχεν. Porro animadverti debet, eam fuisse pri-
mitus non modo Eucharistiæ, sed et oblationum
religionem, ut ab illa detineri ἀφορισμοῦ, sive ex-
communicationis gradus haberetur; et proinde
apud sacros canones, præsertim Ancyranos, κοινω-
νία χωρὶς προσφοράς tanquam districtioris censuræ,
et segregationis nota solebat irrogari, utcumque
hoc minus observatum a viris doctissimis. Quin-
imo in gravissimam inexpiabilis delicti poenam ce-
debat, si cui post mortem animadversio illa pro-
rogaretur, nec in veniæ indultæ fidem oblationes
defuncti nomine, quasi postliminio reciperentur;
adeo Deo et sacris elargiri, non jactura, sed pri-
vilegium et lucrum, nascente Ecclesia, habebantur.
FELL.—Est qui velit hæc omnia esse mali commat-
tis, ad finem usque capitis, et lectorem amandet ad
Clementem Alexandrinum, p. 518. Eadem, in-
quit, habes inter διατάξεις apostolicas, ut dicuntur.
BERN.

(73) Ὁρισμένοις καιροῖς. Omnibus tempus deter-
minatum est et opportunitas omni negotio sub cælis,
inquit vir sapiens Eccles. iii, 1. Serio dolendum,
si paratas sibi habeant vices levissimæ vitæ munia,
sola pietas, in cujus obsequium vita ipsa concessa
fuit, temporis limitibus excluderetur. Revera se-
plimum diem humano generi a condito mundo
maximis, id est suis auspiciis sanctum voluit

λαίσθαι θέλει, αὐτὸς ὥρισεν τῇ ὑπεράτῃ αὐτοῦ βουλήσει· ἐν ὁσίως πάντα τὰ γινόμενα (74) ἐν εὐδοκίᾳ, εὐπρόσδεκτα εἰη τῷ θελήματι αὐτοῦ. Οἱ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιοῦντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν, εὐπρόσδεκτοί τε καὶ μακάριοι τοῖς γὰρ νόμοις τοῦ Δεσπότου ἀκολουθοῦντες οὐ διαμαρτάνουσιν. Τῷ γὰρ ἀρχιερεὶ ἰδίαι λειτουργίαι δεδομέναι εἶσιν (75), καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἰδίας ὁ τόπος προστέτακται, καὶ λευκαῖς ἰδίαι διακονίαι ἐπὶ κενταὶ ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος (76) τοῖς λαϊκοῖς προτάγμασιν δέδεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἐκαστος ὑμῶν, ἀδελφοί, ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐχαριστεῖτω θεῷ, ἐν ἀγαθῇ συναιδήσει ὑπάρχων, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὥρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα, ἐν σεμνότητι. Θύ πανταχοῦ, ἀδελφοί, προσφέρονται θυσίαι ἐνδελειχισμοῦ, ἢ εὐχῶν (78), ἢ περὶ ἁμαρτίας καὶ πλημμελείας, ἀλλ' ἢ (79) ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνῃ· καθεὶ δὲ οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ προσφέρεται, ἀλλ' ἐμπροσθεν τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, μωμοσκοπηθὲν (80) τὸ προσφερόμενον διὰ τοῦ

A sua voluntate definit: ut pure et sancto omnia facta in beneplacito, accepta essent voluntati ejus. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt: nam qui sequuntur leges Domini, non aberrant. Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt: homo laicus præceptis laicis constringitur.

CAPUT XLI.

Unusquisque vestrum, fratres, in suo statu gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgrediens præscriptam muneri sui regulam, in honestate. Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia (77), vel votiva, vel pro peccato et delicto, sed Hierosolymis tantum; neque illic in quovis loco sit oblatio, sed ante templum ad altare; prius facta a summo sacerdote et prædictis ministris oblata inspectione ac probatione. Qui ergo

VARIORUM NOTÆ.

Deus. Unde postquam in ejusdem καλὴ γυνεὶς novam renati orbis epocham instituisset, paribus eam privilegiis donavit et τῇ Κυριακῇ sacrosancta facta est religio. Quin etiam quandoquidem Salvator noster pietatem discipulorum suorum Mosis sequacium κατορθώματα superare voluit, apud quos, ultra Sabbati solennia, secunda et quinta Sabbati habebantur sacræ, ne, ut ait Maimonides, *theophilak oubirchath Cohanim*, c. 12, n. 1, *trium dierum spatium ab auditione cessaretur* (unde fluxit mos jejuniandi diei τοῦ Σαββάτου, cujus mentio Luc. xviii, 12), par erat ut iisdem saltem intervallis, apud Christianam religionem professos, sacra redirent munia, quod utique factum, nimirum, stationum diebus ad quartam et sextam promotis; quod passim ex Tertulliano discimus, et etiam a Clemente Alex. qui eos τετράδα καὶ παρασκευὴν, sive Ἐργὸν καὶ Ἀποδοτὴν appellat; licet diu sit ex quo Romana Ecclesia ab antiquissima hac praxi desciverit. In minutioribus temporis intervallis, consimilis omnino ratio; eas enim, quæ in Ecclesia Judaica receptæ fuerant, vices non a Domino nostro tantum, sed insuper ab apostolis agnitas videmus, proinde, Act. iii, 1, τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, solemnioris officii causa. D. Petrum et Joannem, in templum perduxisse verbis disertis dictum est. In Synagoga, licet lege nulla de precibus caveretur, singulis diebus tres recurrebant earum vices: *תפלה ראשונה* *תפלה שנייה* *תפלה שלישית* Maimonides *lad. De præc. et benedict. sacerdot.*, c. i, 8, quas etiam Christianæ Ecclesiæ moribus receptas, Tertullianus in *Lib. de jejuniis*, Cyprianus *De oratione*, nec non Hieronymus ad Lætan et Demetriad. nescire nos velant. Addi his non injuria poterit, tam egregium horarum sacrarum usum fuisse, ad promovendas pietatis rationes, ut Julianus Apostata, postquam pro comperto habuisset, fidem Christianam vi et injuriis non posse superari, atque imitatione demolendam statuisset, gentilibus suo Introuktendos curarit ὥρων τε ῥητῶν καὶ ἡμερῶν τεταγμένας εὐχάς, teste *doxomemo*, lib. ix, c. 15, quod etiam Apollonium Tyanæum fecisse discimus a Philostrato, Vitæ ejus lib. iv, c. 8. Apud Turcas eundem invaluisse morem nemo est qui nesciat. FELL.

(74) Τὰ γινόμενα. Ita ms. apud Wott. Editi ad unum omnes, τὰ omittunt. GALL.

(75) Τῷ γὰρ ἀρχιερεὶ ἰδίαι λειτουργίαι δεδομέ-

rai sicut. Non adeo laudaret apostolicus noster ordinem, ac diversa officia pontificis, sacerdotum, levitarum atque laicorum, si, quemadmodum heterodoxis placet, religio Christiana pontificatum sustulisset, nullumque voluisset esse munus peculiare pontificis, quod non etiam competeret sacerdotibus, ipsis quoque pontificibus. Laudat, quia docente Hieronymo [in *Jovin.* 15, et *epist.* 85], in utroque Testamento alium ordinem pontifex tenet, alium sacerdotes, alium levitæ, atque traditionibus apostolicis de veteri lege descendentes, successerunt episcopi, presbyteri et diaconi Aaroni, et filii ejus, et levitis. Cor.

(76) Λαϊκὸς ἄνθρωπος. Nulla tam addicta, tam misera servitus est, quam δουλεύοντος τῇ ὑποθέσει. Alias viri doctissimi Salmasius et Seldenus, ut alios minorum gentium criticos præteream, Calvinus aut Erasti placitis addictos, nunquam tam graviter, in arte quam profitebantur, lapsi essent, ut dicere sustinerent olim presbyteros fuisse laicos, et laici vocem, quatenus clero contradistringitur, serius in Ecclesia obtinuisse. Ignatii loca non allero, siquidem novatores, quando ejus auctoritate premuntur, breviter se expediunt dicendo ψευδεπίγραφον eum, aut interpolatum. FELL.

(77) Supple secundum veterem legem. Quam immerito autem epistolam istam ante nonnulli Hierosolymitani excidium scriptam esse hinc tempe nonnulli colligant, in prævio monito patefeci. GALL.

(78) Εὐχῶν. Forte εὐχαριστησέων, inquit Julius. Sed præterquam quod sacrificia de quibus hic sermo, non dicuntur LXX Senioribus εὐχαριστήριον θυσίαι, sed σωτήριον, nihil mutato opus est: cum et εὐχαλ, sacrificia salutaria sint, ista nempe quæ ex voto offeruntur, Levit. xi, 6. MULL. Haud aliter Wott. GALL.

(79) Ἀλλ' ἢ. Sic ms. apud Wott. Editi deest ἢ. Io.

(80) Μωμοσκοπηθὲν. Vox Hellenistis et gentilibus usurpata. Erat autem μωμοσκοπῶν officium, ut viri eruditi observarunt, diligenter inspicere ne qua labes victimis sacrificandis subesset: quod in prius apud Judæos obtinebat, ipso Deo præcipiente Levit. xxi, 21, 22. Auctor *Constit. apost.* lib. ii, cap. 3: Μωμοσκοπεῖσθε τὸν μέλλοντα εἰς ἱερὸσύνην προχρηρίζεσθαι: Diligenter inspicite an sit ulla macula in eo, qui ad sacerdotium est eligendus; digitum intendens ad Levit. xxi, 17-21. Io. — Μωμοσκοπηθὲν. Quid sit μωμοσκοπεῖσθαι, quive

præter id quod voluntati ejus consentaneum est, aliquid faciunt, morte multantur⁸⁰. Videtis, fratres : quo majori cognitione digni habiti sumus, eo graviore periculo sumus obnoxii.

CAPUT XLII.

Apostoli nobis evangelizarunt a Domino Jesu Christo, Jesus Christus a Deo. Missus igitur est Christus a Deo, et apostoli a Christo : et factum est utrumque ordinatim ex voluntate Dei. Itaque acceptis mandatis, et certo persuasi per resurrectionem Domini nostri Jesu Christi, et in fide confirmati per verbum Dei⁸¹ cum Spiritus sancti plenitudine ac securitate, egressi sunt, annuntiantes adventurum esse regnum Dei. Predicantes igitur per regiones ac urbes, primitias earum, spiritu cum probassent, in episcopos et diaconos eorum qui credituri erant, constituerunt. Neque hoc

⁸⁰ Vide Clem. Alex., Strom. i. ⁸¹ I Thess. i, 5.

VARIORUM NOTÆ.

fuerint μωμοσκόποι, abunde ex scriptoribus ethnicis, Judæis, Christianis, docuerunt viri eruditi. Atque eos victimarum probatores μωμοσκόποι vocatos invenies in lib. iv Porphyrii *De abstinentiis ab animalis*. Cor. — *Μωμοσκόπος* θέν. Sacerdotes non tantum Judæorum, sed gentium etiam, hostias probare solebant, et victimarum præcordia diligenter inspicere et examinare, antequam litarent, quod et ἐξωθεν δοκιμάζειν, et ἐξ-
κάσαι τὰ ἱερέα vocant, scriptores autem sacri μωμοσκόποι. Unde Philo Judæus *Περὶ γυναικῶν*. Ατοπον γὰρ ἱερέων μὴ πρόνοιαν ἔχειν ὡς ὁλόκληροι τὰ σώματα καὶ παντελείς ἔσονται, τῶν τε καταθυομένων ζώων, ὡς οὐδὲν οὐδεμιὰ τὸ παράπαν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ βραχυτάτῃ χρήσεται λῶθι, καὶ, τίνας δαί καὶ ὄσους ἐπ' αὐτὸ τοῦτο χειροτονεῖν τὸ ἔργον οὐ; ἔτι μωμοσκόπους ἐνομάζουσιν, ἵνα ἕμω καὶ ἁσινὴ προσάγῃται τῷ βωμῷ τὰ ἱερέα, etc., ubi nominis rationem observare licet, et quod infrequenter ante ipsum, et a quibusdam tantum usurpatur. Ut ut est, libro *De sacrificiis*, et initio tractatus *De sacrificantibus*, ostendit summam curam adhibitam fuisse in deligendis his μωμοσκόποις ἀριστίνδην, qui accurato examine sacrificia singula, et partes singulas scrutarentur ἀπὸ ποδῶν ἄνω, ὅσα τε ἐμφανῆ καὶ ὅσα ἐπὶ γαστρὶ, καὶ μηροῖς ἂν κέκρυπται, ne quid vitii, corruptelæ, aut labis lateret. Sic Clemens Alex. lib. iv *Strom.*: Ἦσαν δὲ καὶ ταῖς τῶν θυσιῶν προσαγωγαῖς παρὰ τῷ νόμῳ, οἱ τῶν ἱερέων μωμοσκόποι. Et Chrys. hom. 20 in Epist. ad Romanos, de prævia examinatione nostra corporis et animi, antequam ad sacram synaxin accedere præsumamus, sic scribit : Αἰδὲ χρὴ πανταγῶθεν μωμοσκοπεῖσθαι τὸ σῶμα τὸ ἡμέτερον. Εἰ γὰρ οἱ τὰς παλαιὰς ἀναφέροντες θυσίας ἐκείλευοντο πάντα περισκοπεῖν, καὶ οὕτε ὠτόμητον, οὕτε κολοδόκερον, οὕτε φωραγριῶνα, οὕτε λειχήνα ἔχοντα ἐπετρέποντο ἀναφέρειν πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς τοὺς οὐ πρόβαρα ἔλογα, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἀναφέροντας, πλείονα ἀκρίθειαν ἐπιδείκνυσθαι χρὴ, καὶ πάντοθεν εἶναι καθαρούς, etc. Et homil. 17 in Epist. ad Hebræos : Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερεὺς ἐπιφωνεῖ τότε τοὺς ἀγίους καλῶν, ὡς διὰ τῆς φωνῆς ταύτης μωμοσκόπων ἄπαντας, ὥστε μὴ προσελθεῖν τινὰ ἀπαράσκευον, etc. Dominus Dunæus in notationibus suis, pro μωμοσκόπων hoc loco μινμήσκων reponendum putat, ego vero μωμοσκόπων retinere malim, cum Chrysostomus, solemnem illam vocem in participatione

ἀρχιερέως καὶ τῶν προαιρετικῶν λειτουργῶν. Οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιούντες τι, θάνατον τὸ πρόστιμον (81) ἔχουσιν. Ὁρᾶτε (82), ἀδελφοί, ὅσα πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκαίμεθα κινδύνῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐξέπεμψε ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο οὖν ἀμφοτέρω εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ. Παραγγέλλας οὖν λαβόντες, καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ (83) τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος ἁγίου, ἐξηλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἐρχεσθαι. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύττοντες, καθέστασαν (84) τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους

τῶν φρικτῶν μυστηρίων in primitiva Ecclesia usurpari solitam, respiciat. Ὅσοι ἐν μετανοίᾳ, ἀπὸ λήθης, πάντες, εἰ, Ἀπὸ λήθης οἱ μὴ θυμώμενοι διεθῆναι. Vide ejusdem homil. 3 in Epistolam ad Ephesios, et diligenter perpende. Jun. — Hæc ex Clemente Alexandr. p. 521, B, male immutata, efficiturque. Nam et male hic hærent, vix quidem Græca, et falsissimum dicunt; scilicet, fuisse summi et cæterorum sacerdotum, ac levitarum esse μωμοσκόπους. ΒΕΡΝΑΚΟΥΣ. — *Tanta cautela*, inquit Philo Judæus initio lib. *De victimis*, utuntur in hoc negotio, ut probatissimi sacerdotum peritissimique ab extremis pedibus exorsi tum conspicua tum quæ sub ventre seminibusque latent diligenter perscrutantur, ne vel levis macula fugiat. Idem Philo lib. *De agricultura* observat et apud Gentiles fuisse delectos qui hoc munere fungerentur, hosque a nonnullis μωμοσκόπους nuncupatos. CONST.

(81) *Πρόστιμον*. Hesychius : πρόστιμον, ζήτημα. COLOM.

(82) *Ὁρᾶτε*, etc. Hinc usque ad cap. 48, omnia omisit Clemens Alexandrinus, nec agnovit. BEAN.

(83) *Ἐν τῷ λόγῳ*. Omnibus codd. impp. deest ἐν, quod apud Woll. exhibet ms. GALL.

(84) *Καθέστασαν*. Sic ex ms. Woll. Editi, καθέστασαν. Id. — *Καθίστασαν τὰς ἀπαρχὰς*. Primitiæ olim, natalium jure, sibi sacerdotum vindicabant. Primitivæ autem Ecclesiæ usus id maxime poscebat, et plurimi intererant, ut conversus quilibet non confirmaret modo, sed et faceret fratres. Huic mori digitum intentat Epiphanius hæres. 75, et ex Actorum libro et B. Pauli Epistolis constat Ecclesias tunc temporis fuisse, quæ civitatis totius nomine censerentur, κατ' οἶκον constitutas. Episcopos vero Spiritus sancti monitis huc omnes auctoritates fuisse discimus ex Act. i, 24; xxiii, 2; I Tim. iv, 14, quod et Eusebius, ex Clem. Alexandrino, de B. Joanne refert, dum illum narrat episcopos in Ecclesiis Asiæ ordinasse τοὺς ὁπὸ τοῦ Πνεύματος σημαίνοντας; cujus rei vestigia etiam nunc nemo admittitur, nisi qui prius professus fuerit se Spiritus sancti instinctu vocatum ad munus istud suscipiendum, et ita, post preces solemniter pro ejusdem largitione facias, denique hac formula ordinatur : *Accipito Spiritum sanctum*. FELL.

καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν (85). Καὶ τοῦτο οὐ καινῶς· ἐκ γὰρ ἡ πολλῶν χρόνων ἐγγράπτο περὶ ἐπισκόπων καὶ διακόνων. Οὕτως γὰρ ποὺ λέγει ἡ Γραφή· Καταστήσω (86) τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς διακόνους (87) αὐτῶν ἐν πίστει.

⁸⁵ Isa. LX, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν.* Hic insurgunt adversus Ecclesiam novi Aeriani, clamantes agnosci duntaxat a Clemente duos in clero ordines, episcoporum eorumdemque presbyterorum, et diaconorum. Ad quos breviter, uti notarum scriptorem decet, ita respondeo. Non sunt expressiora verba Epistolæ nostræ testimoniis Novi Testamenti; de episcopis et diaconis solummodo, Philipp. i, 1, et I Tim. iii. De episcopis et presbyteris, Act. xx, 17, 28, Tit. i, 5, 7 et I Petr. v, 1, 2; de presbyteris ac presbyterio, Act. xiv, 23; xv, 2, 4, 6, 22, 23, 41; xvi, 4; xxi, 18; I Timoth. iv, 14; v, 17, 19; Jac. v, 14; II et III Joan. i. Verum hos textus nequaquam officere orthodoxiæ, fuscè solideque demonstratur a catholicis doctoribus; quod neminem latet. Certe nomina apostoli, episcopi, presbyteri, in Scripturis ponuntur ὁμωνύμως. Apostolus Christus; apostoli, modo tantum duodecim, modo etiam Barnabas, Paulus, Andronicus, Junias, Epaphroditus, alique plures I Corinth. xv, 7. Jam vero episcopus dicitur Christus, I Petri ii, 25. Episcopatus tribuitur apostolis, Act. i, 20. Episcoporum nomen veris episcopis, hoc est, antistitibus primi ordinis datur I Tim. iii, 2, et Tit. i, 7, juxta communem SS. Patrum doctrinam. Et episcopi Philipp. i, 1, sunt secundi gradus, δευτέρου ὁρόνου, sacerdotes, Chrysostomo, Oecumenio, Theophylacto, Theodorito, necnon Auctori Commentariorum inter Hieronymi Opera cursorum: item Act. xx, 28; pseudo-Hieronymo illi ad I Tim. iii, 8; Theodorito in interpretatione versus primi Epistolæ ad Philipenses, et Maximo ad initium Cælestis hierarchiæ, ac libri *De divinis nominibus*: præterea I Tim. iii, 2, et Tit. i, 7; Theodorito eidem. Denique πρεσβύτερον se appellat apostolus Petrus, itidemque apostolus Joannes; et I Tim. iv, 14. Presbyterium de primo sacerdotii gradu exponunt antiqui interpretes; in aliis vero locis presbyteros seu seniores, interdum volentes esse summos primosque sacerdotes, interdum sacerdotes inferiores ac secundos: observantque sæpenumero, indiscriminatim solere appellari episcopos et presbyteros. Quinetiam ex mente Chrysostomi ad Philipp. i, 1, in illo Christianismi sub diaconorum nomine episcopos etiam ac presbyteros designabant. Unde apostolicas paginas scriptaque Ecclesiæ magistrorum evolvens, pœssim adfendens hæc et similia de ordine ecclesiasticæ dicta, διάκονοι, διάκονοι Θεοῦ vel Χριστοῦ, vel Ἐκκλησίας, vel Ἐδωγγελλίου, vel καινῆς διαθήκης, vel δικαιοσύνης, λειτουργοί, ὑπηρέται, ministri, ministri Ecclesiæ, etc., διακονία, κλήρος τῆς διακονίας, ministerium ecclesiasticum, etc. Unde etiam cum B. Hieronymus sub principium Commentariorum in Epistolam ad Philemonem, propter illa verba Coloss. iv, 17: Ἐπεὶ τὸ Ἀρχιεπίσκωπος βλέπει τὴν διακονίαν τὴν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ, suspicetur Archippum fuisse episcopum; quæ etiam est pseudo-Ambrosii inductio; ex iisdem verbis qui sub persona Hieronymi latet ὑπομνηματιστής, Archippum diaconum facit; atque ad Rom. xii, 7: *Ministerium in ministrando*: subnotat, *Ministerium sacerdotale, vel diaconatus officii.* Demum in Epistolæ conciliabuli Sardicensis, episcopi Ariani queruntur omnes se diaconos et sacerdotes Dei despici. Ac forsitan Clementi sermo duntaxat de episcopis et

A nove: a multis enim temporibus de episcopis et diaconis scriptum fuerat. Sic enim alicubi dicit Scriptura: *Constituam episcopos eorum in justitia et diaconos eorum in fide*."

diaconis generaliter sumptis, quatenus sunt sacerdotes et pastores, qui Christianam plebem inspicunt ac regunt, qui laicis hominibus res sacras administrant. Infra enim λερατεύειν et λειτουργεῖν, ἐπισκοπῆν et λειτουργεῖν pro eodem habet; aliumque tota in Epistola silentium de episcopis et diaconis, cum plurima fiat mentio presbyterorum. B Adde quod suspicari non nemo possit, in testimonio quod subjungitur, Isaia LX, 17: Καταστήσω (ita quoque Joannes Chrysostomus libro *Quod Christus sit Deus*, cap. 7, tom. V) τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ, ideo nostrum mutasse ἀρχοντας in διακόνους, quia Christus Dominus Malch. xi, 25, apostolis hunc in modum est locutus: Οἴδατε ὅτι οἱ ἀρχόντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατακυριεύουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος. Improbabiliter quippe conjectant duo viri docti [Hammond., *De episcop.* dissert. 4. c. 7; dissert. 5, cap. 7; Morinus *Exercit. Bibl.*, lib. 1, Exercit. 9, cap. 4]: unus, Clementinam lectionem fuisse codicis quo utebantur apostoli, atque hodiernæ esse præferendam; alter, decerptum hic aliquem ex non exstantibus libris, sive sacrum sive apocryphum. Mallem dicere, confusa fuisse duo Isaia testimonia; citatum cap. LX, vers. 17, et istud cap. LXVI, vers. 21: Ἀπ' αὐτῶν λήφομαι λερεῖς καὶ Λευίτας. Primus sane locus ad sensum Clementis citatur ab Irenæo lib. iv, cap. 44: *Tales, inquit, presbyteros nutrit Ecclesia; de quibus et Propheta ait: « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia. »* Col. — Locus iste aliter concipitur in editionibus hodiernis, ut apud Irenæum lib. iv, c. 44. Vix itaque dubitem, quin B. Clemens locum illum, ut alios aliquot, paulo immutavit, ut ad propositum suum aptaret, nec Hebræus textus secus sentire nos cogit, ut pluribus contendit vir notissimæ eruditionis Henr. Hammondus. Col.

(86) *Καταστήσω*, x. τ. λ. Suspicitur Mill. locum istum Clementis respexisse Irenæum, dum scriberet lib. iv, cap. 44: *Τοιούτους πρεσβυτέρους ἀνατρέπει ἡ Ἐκκλησία, περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης φησὶν· Δώσω τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.* GALL. — *Καταστήσω*, etc. In Hebr. *קראתי קדושים ויהיו לי כהנים* quod LXX Intt. vertunt: Δώσω τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ. Observari potest קדושים, quod alibi sæpe ἐπισκοπή redditur (sed procuracionem et officium omne significat), hic efferrī per διακόνους, et קדושים quod per εἰρήνην explicari solet, sed bona quæcunque denotat, hic πλάττειν, nec id quidem incommode, verti; insuper transponi episcoporum, diaconorumque mentionem, ut ordo utriusque muneris rectius constaret; hæc autem satis opportuna a S. Clemente referri ad Ecclesiæ Christianæ præfectos, non facile diffutabitur quisquis locum Isaia inaspexerit, atque totum hoc caput ad Messia tempora pertinere. Judæis ipsis calculum apponentibus, meminerit. FELL.

(87) *Καὶ τοὺς διακόνους*, etc. Qui ausus est tot ineptias Clementis nomine vendere, etiam sacris litteris hanc clausulam adjecit, ut assensum hoc præcedentibus responderet. BEAN.

πρὸς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐπὶ ἵσταται (94) ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εὐληφότες τελείαν, κατέστησαν τοὺς προεξημένους, καὶ μετὰ ἐπινομήν δεδώκασιν (95), ὥτως ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξονται ἑτέροι δόδοιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. Τοὺς οὖν κατασταθέντας (96) ὅπ' ἐκείνων, ἢ μετὰ ὧν ἐτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, συνευδοκῆσάσης τῆς Ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῇ ποιμανίᾳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἡσύχως καὶ ἀβανύως (97), μεμαρτυρημένους τε πολλοὺς χρόνους

A nostrum Jesum Christum, quod futura esset contentio de nomine episcopatus: ob eam ergo causam, perfectam præcognitionem adepti constituerunt prædictos, et deinceps futuræ successionis regulam tradiderunt: ut cum illi decessissent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exciperent. Constitutos itaque ab illis, vel deinceps ab aliis viris eximiiis, consentiente universa Ecclesia; qui inculpate ovili Christi ministraverunt cum humilitate, quiete, nec illiberaliter; quique longo tempore ab omnibus testimonium præclarum re-

VARIORUM NOTÆ.

εἶτε Κηρὰς — πάντα ὁμῶν ἐστὶν ὁμῆς δὲ Χριστοῦ. In. — Οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν. Hoc nullus unquam dixit Clemens. BEAN.

(94) Ὅτι ἐπὶ ἵσταται. Luculenta præsentio rerum apud nos gestarum, quæque prophetium apostolici ævi et viri spiritum proficitur. Olim schismata et hæreses subinde ortæ, præ fastigii istius desiderio et ambitione, nunc idem ipsum contemptus et odium præstant. FELL.

(95) Ἐπινομήν. Vox insolens plurimum negotii viris doctis fœcessit. Hinc al. legebant ἀπονομήν. Al. ἐπιλογίην. Al. ἐπιταγήν. Al. ἐπιμονήν. Nec minor in ejus interpretatione dissensus. Illi enim reddebant ordinem præscriptum. Isti præscriptas officiorum vices. Illi præceptum, formam. Hammond. in dissert. 5, contra Blondellum, seriem aut modum successionis, catalogum, distributionem, ordinationem: in ejus sententiam ivit Wolt. eo in primis iunxit, quod vox ἐπινέμω aliquando significet καταλέγειν, id est catalogo adscribere. Sic denique Cler.: Malim vertere subrogationem, hoc est nomina subrogandum; quod sensus, omnino requirit.

Vetus Onomasticon ἐπινέμω vertit superrogo, quod idem significare videtur ac subrogo. Ad ejus interpretationis confirmationem facit quod habet Hesychius, qui ἐπινόμενος interpretatur κληρονόμος, hæres. GALL. — Καὶ μετὰ ἐπινομήν δεδώκασιν. Correctiones virorum doctorum parum necessarias iudico; nec probam aut ἀπονομήν Junii, aut ἐπιλογίην Boisii, aut ἐπιμονήν Turneri, apud Usserium de Epistolis S. Ignatii cap. 18. Nam textu non notato, bonus sensus Clementis verborum afferri potest. Cum doctrina vero epistolæ nostræ concurret doctrina Cyprianicarum Epistolarum 41, 52 et 55. Cor. — Ἐπινομήν δεδώκασιν. Boisius ἐπιλογίην legit, ego malim ἀπονομήν, i. e. ἀπομεριζόν, cum Hesychio, et cum Suida ἀπόμοιραν. Descriptæ autem ministeriorum et officiorum vices hac voce exprimuntur, quæ apud Dionysium Areopagitam λέξεις et ἀπομερίσεις, Budæo teste, vocantur: atque hoc sensu vox census, apud Tertullianum forte accipienda est, De præscript. adversus hæreticos, cap. 52: Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt, sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum ab Johanne collocatum refert; sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit; proinde utique et cætera exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis tradentes habebant, etc. Ubi census suos deferre, est ordinem episcoporum suorum ad originem recensere, ut ipse lib. 4 Adversus Marcionem, cap. 5, loquitur (ubi etiam vox hæc, census, legitur, præter libro primo contra eundem et cap. 21 bis): Sicut tamen episcoporum ad originem recensent, in Johannem statim auctorem: sic et cæterarum generositas recognoscitur, alibi, libros censuales vocat; verum de re dubia satis. Jun. — Ἐπινομήν δεδώκασιν. Hoc μόνιμης λέξης negotium fecit vult undequaque doctissimis. Eruditiss. Junius, præscriptis officiorum vices; clariss. Salmasius,

præceptum: reverendiss. Usserius, ordinem præscriptum; illustriss. Marca, formam, optimus Hammondus, seriem aut modum successionis, catalogum, distributionem, aut ordinationem esse censent, et satis constabit contextus ratio, quocumque ex istis modis interpretemur. Sed quandoquidem certissimum est vocem νομήν eodem omnino esse in significato cum verbo νέμω, atque etiam ἐπινέμω; et apud Herodianum ita passim conjungi, quemadmodum hic apud Clementem nostrum, cum verbo δίδωμι, simplicissimam iudico Hammondii versionem, atque eidem accedendum. FELL.

(96) Κατασταθέντας, etc. Locus, si quis alius, apprimè utilis ad intelligendum quæ fuerint partes cleri et plebis, in episcoporum ordinatione. Κατάστασις ad apostolos et episcopos, συνευδοκῆσις ad plebem spectabat. Rem optime illustrat B. Cyprianus ep. 68: Diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per universas provincias tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi ejusdem provincie proximi quique conveniant, et episcopi deligatur plebe præsentē, quæ singulorum vitam plenissime novit, et uniuscujusque actum, de ejus conversatione perspexit; quod et apud nos factum videmus, in Sabini collega nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio, et de episcoporum, qui in præsentia concenerunt, quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio episcopatus ei deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur. Ita in substituendo successore in locum Judæ proditoris, cum apostoli duos constituerent; fideles ex eorum mandato inquirunt, et ἐπισκοπῇ quadam episcopum designant, ἐπισκέπτοντες ἄνδρας μεμαρτυρημένους. Cujus rei, cum obiter mentionem fecisset, hanc causam assignat D. Cyprianus, modo laudatus: Hoc tam diligenter et cuncte convocata tota plebe gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ita et Timotheus a B. Paulo ordinabatur, siquidem μαρτυρητο ὑπὸ τῶν ἐκ Ἀυστρίας καὶ Ἰερουσολέμων, Act. xvi. Verba Origenis hac ipsa in re legisse minime prænitebit, ex hom. 6 in Levit., ubi ait requiri, in ordinando sacerdote præsentiam populi, ut sciant omnes et certi sint, quis qui præstantior est ex omni populo, qui doctior, qui sanctior, qui in omni virtute eminentior, ille eligatur ad sacerdotium, et hoc, adstante populo, ne qua postmodum retractatio excipiam, ne quis scrupulus resideret. Iste autem est plebis assensus, quem Theodoritus in causa Petri successoris Athanasii lib. iv, c. 18, describit, quod in illo δ λαὸς ἅπας ταῖς εὐρηματικαῖς ἀδελφαι τὴν ἡγορήν. FELLUS, qui cum hisce confert ritus Ecclesiæ Anglicanæ in electione presbyterorum et episcoporum; quæ cum nihil ad Clementem facerent, omisimus. Cor.

(97) Ἀβανύως. Vox Græca βανυσος de iis artibus dicitur, quæ camini seu ignis subsidio opera faciunt, atque inde ad quaslibet mecha-

portarunt; hos putamus officio injuste deici. Neque enim leve erit nostrum peccatum, si eos qui citra querelam et sancte offerunt dona, ab episcopatu removerimus. Beati presbyteri, viam prius emensi, qui fructuosam perfectamque consecuti sunt dissolutionem; non enim verentur, ne quis eos transferat de loco ipsis constituto. Videmus enim, quod vos, nonnullos honeste viventes, ex administratione quam inculpate ac honorifice exsequebantur, dimovistis.

CAPUT XLV.

Contentiosi estis, fratres, et in rebus quæ ad salutem non pertinent æmulatores. Diligenter inspicite Scripturas, Spiritus sancti vera oracula. At-

VARIORUM NOTÆ.

nica artes translata est. Unde Hieronymus lib. i contra Pelagium, artes omnes memorans, nominatimque grammaticam, rhetoricam, philosophiam aliasque liberales recensens, præmittit: *Ut faciam de his quas Græci βακχικούς vocant, nos ad opera manuum pertinere possumus dicere.* Veteribus autem hujusmodi artifices ab honoribus secludere solemne erat. At ministerium hic commendatur, quod non est hujusmodi illiberale. Qui vero singula hujus loci adjuncta de presbyteris qui a Corinthiis ejecti sunt, expenderit, facile assensiet, nullum inde permitti locum sententiæ, quæ hanc epistolam proxime post Petri et Pauli obitum anno 68, aut etiam 65, exeunte scriptam esse vult. Dum autem paulo inferior præmittit Clemens, si eos ab episcopatu removerimus, ac deinde proxime subjicit, *Beati presbyteri, etc.*, sibi non secus atque Irenæo presbyteri atque episcopi nomina synonymia esse, eaque ad eandem rem enuntiandam promiscue hoc loco usurpare se indicat. Coctar.

(98) Ἀμαρτία γὰρ, κ. τ. λ. Jun. hunc locum ita reddebat: *Non enim leviter peccabimus, si eos repudiaverimus, qui sancte et sine reprehensione episcopatus munera offerunt*: minus recte conjungens τῆς ἐπισκοπῆς cum δῶρα, quod cum προσερχόντας erat construendum. Hunc errorem primus sustulit Hammonodus in dissert. modo laudata. GALL. — Ἀμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσερχόντας τὰ δῶρα, τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν. Sacerdotes dona seu munera Deo offerunt, preces fidelium, sacrificia incruenta, sanctam eucharistiam. Tertullianus iv contra Marcionem 9, agens de loco Matth. viii, 4: *Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses*, ait: *Argumenta enim figurata, utpote prophetarum legis, adhuc in suis imaginibus tuebatur, quæ significabant hominem quondam peccatorem verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum, orationem, scilicet, et actionem gratiarum apud Ecclesiam, per Christum Jesum catholicum Patris sacerdotem.* Sic apud Maximum ad caput 3 Cælestis hierarchia, sacerdotum est τὸ δῶρον προσκομίζειν. Vide hic in Constitutionibus apostolicis ii, 59; viii, 5, 12, 13, et in Ignatio ad Smyrnæos cap. 7. Origenes hom. 13, in Exodum: *Cum suscipitis Corpus Domini, cum omni cautela et veneratione servatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur.* Dionysius De ecclesiastica hierarchia, cap. 3, τὰς δωρεὰς τῶν θεωργῶν. Gregorius Nyssenus sub finem orationis 11 contra Eunomium, τὴν μυστικὴν δωροφορίαν. Gregorius Naz. Carm. Iamb. 15:

Θεῷ δὲ δῶρον, θυσίαι καθάρσιος,
δώρων δοχεῖον ἁγνόν, ἡ θεηδόχος
τράπεζα.

ὑπὸ πάντων, τοὺς οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβαλέ-
σθαι τῆς λειτουργίας. Ἀμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν
ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσερχόντας
τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν (98). Μακάριοι
οἱ προσδοιπορήσαντες πρεσβύτεροι, οἵτινες ἔγχαρπον
καὶ τελείαν ἔσχον τὴν ἀνάλυσιν· οὐ γὰρ εὐλαβοῦνται
μή τις αὐτοὺς μεταστήσῃ ἀπὸ τοῦ ἱδρυμένου αὐταῖς
τόπου. Ὑπώμεν γὰρ ὅτι ἐνίοις ὑμεῖς μετηγάγετε
καλῶς πολιτευομένους,] ἐκ τῆς ἀμέμπτως αὐτοῖς
τετιμημένης λειτουργίας (99).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Φιλόνεικ[οί] ἐστέ, ἀδελφοί, καὶ ζηλωταὶ περὶ [μὴ]
ἀνηχόντων εἰς σωτηρίαν. Ἐν[κύπτει]τε (100) εἰς τὰς
Γραφάς, τὰς ἀληθεῖς [ρήσεις] Πνεύματος τοῦ ἁγίου.

B *Munera sanc.a, verba sunt Stephani II, papæ, ad Pippinum regem, id est Corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasis, quæ folles vocant, miserunt, et cibo carni copioso saturati comederant eadem munera.* In epistola de morte Hieronymi, ante finem: *O signum dilectionis inopinabile, ut idem sit dator quod datum, (ita lege cum editione antiqua Lugdunensi), et donator idem sit quod ipsum donum.* Ab Æthiopicis quoque eucharistia dicitur appellari ἁγία, quod interprete evangelista Marco cap. vii, vers. 11, est δῶρον. Quid plura? cum passim auctores hoc modo usurpent δῶρα, munera, dona; προσφέρειν, προσφορά, sacrificium vel sacrificia offerre, et similia. Est itaque hæc δῶρων et δωρεὰς acceptio jam a temporibus apostolicis usitata: atque a Judæis ad Christianos transiit. Casaubonum fugit ratio, seu potius memoria, quando in exercitatione 16, cap. 51, ista habet: *Aliquando Patribus Eucharistia dicitur δῶρον ἐξ-
τήριον, donum a discedente donatum.* Sic scribit Basilus in Homilia de charitate, Christum reliquisse ἐξτήριον δῶρον τοῖς ἐκείνου μαθηταῖς, μέλλοντα συμπληροῦν τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν. Reliquisse, inquam, suis discipulis donum profectitium, cum inibi esset, ut dispensationem in carne sua impleveret. Non enim de Eucharistia loquitur magnus doctor, in epistola 77, unde locum excerpit Symeon Logotheta oratione 3 De charitate; sed agit de pace, quam ἐξτήριον δῶρον appellat ob Christi oraculum Joan. xiv, 27, quemadmodum et Gregorius Theologus ad finem orationis 14. Cor. — Δῶρα. Nemo veterum ita sine adjecto simpliciter locutus est; ambiguum enim velint primitias, gratiarum actiones, eleemosynas, etc. Sanguis et Corpus Domini sunt dona Dei. BEAN. — Τῆς ἐπισκοπῆς. Hanc vocem Junius errore gravi construxerat cum δῶρα, cum hoc debeat constitui cum προσερχόν-
τας. FELL.

(99) Τετιμημένης λειτουργίας. Cum sedulam curam his præstare soliti simus, quæ in honore ac pretio habemus, λειτουργίαν τιμὰν dicuntur, qui munera sua diligenter cbeant. Cyrillus in Julianum lib. vii, c. 243: *Ὅτι ζῶον πάντος ἀπεσχέμεθα καὶ τὸν τοῦ Πυθαγόρου πετιμήκαμεν λήρον.* Clementina Homil. 3, c. 59: *Μηδέποτε τὸ τῆς μοναρχίας τιμήσαντες ἀγαθόν.* Eius intelligit, qui sententiam de unitate Dei fixam ratamque non servant. Similiter apud Platonem φοβεῖσθαι δόξαν idem valet ac ἐπεσθαι δόξην. Vide Theodoritum Therap. II, p. 27. Dav. GALL.

(100) Ἐνκύπτειτε. Ita procul dubio ex cod. ms. legendum est: enim EN — E; qui usitatio est scribendi mos in hoc msto. Wott. lv.

Ἐπίστασθε (1) [ὅτι οὐ] δὲν ἄδικον οὐδὲ παραπεισ[τοιη-]
μένον γέγραπται ἐν αὐταῖς· [οὐ γὰρ ε]ὐρήσατε δι-
καίους ἀποθε[βλημ]ένους ἀπὸ δόσιων ἀνδρῶν. Ἐδιώ-
χθησαν δίκαιοι, ἀλλ' ὑπὸ ἀνό[μω]ν· ἐνεφυλακίσθη-
σαν (2), ἀλλ' ὑπὸ [ἀν]οσιῶν ἐλιθάσθησαν ὑπὸ πα[ρα-]
νόμων· ἀπεκτάθησαν [ὑπ]ὸ τῶν μαρῶν, καὶ ἄδικον
ζῆλον [ἀ]νεληφθῶν (3). Ταῦτα πάσχοντες εὐκλεῶς
ἦνεγκαν. [Τί γ]ὰρ εἰπωμεν, ἀδελφοί; Δανιὴλ ὑπὸ
τῶν φόβουμένων τὸν Θεὸν [ἐ]βλήθη εἰς λάκκον λεόν-
των; ἢ Ἀνανίας (4) καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ, ὑπὸ
τῶν θρησκευόντων τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐνδοξὸν θρη-
σκίαν τοῦ Ὑψίστου, κατείχθησαν εἰς κάμινον πυρός;
μηδαμῶς τοῦτο γένοιτο. Τίνες οὖν οἱ ταῦτα δράσαντες;
οἱ σὺγγητοὶ καὶ πάσης κακίας πλήρεις, εἰς τοσοῦτο
ἐξήρισαν θυμοῦ (5), ὥστε τοὺς ἐν ὁσίᾳ καὶ ἀμώμῳ προ-
θέσει δουλοδοῦντας τῷ Θεῷ εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν (6).
μὴ εἰδότες ὅτι ὁ Ὑψίστος ὑπέρμαχος καὶ ὑπερασπι-
στής ἐστιν τῶν ἐν καθαρᾷ συνειδήσει λατρευόντων τῷ
[πα]ναρέτῳ (7) ὀνόματι αὐτοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Οἱ δὲ ὑπομένοντες ἐν
πειρασμοῖς, δόξαν καὶ τιμὴν ἐκκληρονόμησαν· ἐπήρθη-
σαν τε καὶ ἑπαρροὶ (8) ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μνη-
μοσύνῃ αὐτῶν, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

⁴² Dan. vi, 26. ⁴³ Dan. iii, 21.

A tendite, nihil injustum, neque perversum in illis
scriptum esse. Non enim invenietis justos ab ho-
minibus sanctis depulso. Persecutionem passi
sunt just, sed ab iniquis: in carcerem sunt con-
jecti, sed ab impiis, lapidati sunt a nefariis;
occisi a scelestis et injusto zelo abreptis. Hæc
passi, bono animo tulerunt. Quid enim dicemus,
fratres? Daniel⁴² in specum leonum ab hominibus
Deum-timentibus conjectus est? An Azarias, Aza-
rias et Misael⁴³, ab eis qui magnificentem et nobilem
Altissimi cultum observabant, conclusi sunt in for-
nacem ignis? Absit prorsus. Quinam igitur hæc
patrarunt? Homines odio ac execratione digni,
et omni malitia pleni, eo furoris proruperunt, ut
viros in sancto et inculpato proposito Deo servientes,
B contumeliis ac tormentis affecerint; nescientes, Al-
tissimum esse propugnatorem et protectorem eorum,
qui in pura conscientia potentissimo nomini ejus
inserviunt: cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. Mi-
vero in fiducia sustinentes, gloriæ et honoris hæredes
facti sunt; atque exaltati sunt beatique effecti a
Deo in memoria ipsorum, in sæcula sæculorum.
Amen.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Ἐπίστασθε. Sic ms. Sic etiam editi. At Woll.
Colomesium seculus, leg. ἐπίστασθε, vertitque,
discite. Cout. autem, aliter ac reliqui editores, hunc
locum ita distinguit: Ἐ[γ]χύπτει[τε] εἰς τὰς γρα-
φὰς, τὰς ἀληθεῖς [ῥήσεις] Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπί-
στασθε [οὐ] δὲν ἄδικον, οὐδὲ παραπεισ[τοιη]μένον γέ-
γραπται ἐν αὐταῖς: Diligenter inspicite Scripturas,
Spiritus sancti vera oracula attendite: nihil in illis
injustum neque perversum scriptum est. GALL.

(2) Ἐνεφυλακίσθησαν. Sic Woll. ex ms. quem
sequitur et edit. Londin. Al. ἐφυλάχθησαν. Id.

(3) Ἀνεληφθῶν. Ms. ita se habet: ... νεληφο-
των. Legit igitur Woll. [ἀ]νεληφθῶν. Ita et edit.
Londin. Al. [παρ]εληφθῶν. Id.

(4) Ἡ Ἀνανίας. In ms. ante Ἀνανίας litteræ spa-
tium exstat. Woll. articulum & reponit. Sed magis
placeat ἢ cum Dav. Editi utrumque omittunt. Id.

(5) Ἐξήρισαν. Mira inter viros eruditos de hac
voce dissensio. Al. ἐξήρθησαν. Al. ἐξήλασαν, vel
ἐξήσαν. Al. aliter. Birr. mallet ἐξήρθησαν: at ipsi
scrupulum injicit Hesychius, apud quem legitur:
Ἐξήρθησαν, ἐξώρθησαν. Id. — Εἰς τοσοῦτο ἐξήρισαν
θυμοῦ. Boisius legendum putat, ἐξήρθησαν vel ἐξη-
τρώθησαν, vel ἐξηρίσθησαν. Quid si ἐξέκυσαν, ut
in initio, εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας ἐξέκυσαν, licet lit-
terarum affinitas huic lectioni non adeo faveat, vel
ἐξέρρησαν, scil. ἐαυτοῦς, phrasi Græcis et Latinis
scriptoribus non inusitata. JEN.

(6) Εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν. Et hic varia fertur
virorum doctorum sententia. Ms. lectionem retinet
Woll. vertitque: Ut — tormentis injecerint. Sic quo-
que WAKES Anglice, Dav. εἰς αἰκίαν προβαλεῖν. Birr.
vero suspicatur, scripsisse Clementem, εἰς αἰκίαν
πυρὶ περιβαλεῖν: Ut in cruciatum (id est excrucian-
di causa) igne circumdarent; vocemque πυρὶ ob se-
quens περι... excidisse: quod sane obvium; præ-
sertim si oratio ex dicantis ore fuisset excepta.
Emendationem confirmat ex eo, quod verbum istud
simili in re adhibitum, tertium casum fere adsci-
seat, licet aliter Clerice visum. Gloss. Cyrill. Περι-
βάλλω πράγματι ἢ τιμωρίᾳ. Afficio. Quibus si locus

est, sic equidem mire conspirat cum historia narra-
tio, neque temeritatis arguenda conjectura videtur.
GALL.

C (7) Παραρέτω. Legunt editi cum Jun. ἐναρέτω.
Al. ms. non agnoscit e, exhibetque — ναρέτω, cum
spatio duarum saltem litterarum. Restituo igitur
[πα]ναρέτω. Woll. Hanc lectionem sequitur et edit.
Lond. Id.

(8) Ἐπαρροι. Hic quoque locus variis conjectu-
ris tentatus. Al. ἐλαφρίζομενοι. Al. ἐλαφροί, vel ἐπαυ-
ροι, vel ἀνέπαροι. Ruchato maxime probatur ἐπαυ-
ροι, quæ lectio non est Cler. ut ipse putat, sed Co-
riel, eamque ideo sequitur, quod Græci diphthongum
au pronuntiarent ac si scripta esset αφ. Birr. autem
legendum arbitrat̃ur ἐπαρροι, quæ vox occurrit quo-
que cap. 37, vel certe ἐφοροι, suadente sacra histo-
ria Dan. iii, 30. Nullam harum lectionum admittens
Dav. integrum hunc locum sic legit: Ἐπήρθησαν
δὲ καὶ ἐπαίθεριοι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ἔστω μνη-
μόσυνον αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
Id. — Ἐπαρροι ἐγένοντο. Boisius legit ἐλαφροι vel
ἀνέπαροι. Ego malim ἐλαφρίζομενοι legere, cum

D Philono Judæo, qui hanc vocem cum ἐπικουφίζε-
σθαι eandem facit, et sæpius conjungit. Sic περὶ
φυτουργίας· Τότε δὲ ὑπὸ τῆς σάντηριου παιδείας ἐπι-
κουφίζομένην καὶ ἐπελαφρίζομένην, οὐδὲν ἰσχυρὸς
βλέπει. Et de mundo: Τῆς γεώδους καὶ βάρος ἐχού-
σης οὐσίας ἐπελαφρίζεσθαι, καὶ τὸν ἀναγ. τόπον ἀντι-
λαβοῦσης. Symesius de insonniis voce simpliciter in
eandem significatione ulitur: Τῆς τε ἀρπύγης ἔξω-
ς ἐν ψυχᾷ ἐλαφρίζουσης αὐτὴν καὶ ἐναπνεργουμένης
κηλῶς τῆς χειρὸς. Non sum nescius tamen Chry-
sost. hom. 44 in Genesim, ubi comparisonem inter
tres pueros in caminum ignis coniectos, et Josep-
hum ejusque continentiam et castitatem instituit,
voce ἀνεπάφου uti, quam lectionem non improbo.
Ejus verba ita se habent: Οὐχ οὕτω θαυμαστὸν εἶναι
μοι δοκεῖ, τὸ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκείνους, ἐν μέσῃ τῇ
καμίνῳ τῇ Βαβυλωνίᾳ ἐκείνῃ, τοῦ πυρὸς ἀνωτέρους
γενέσθαι, καὶ μηδὲν πλέον τὰ σώματα αὐτῶν παθεῖν,
ὥς θαυμαστὸν καὶ παράδοξον, τὸν δίκαιον τοῦτον εἰς

CAPUT XLVI.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Talibus itaque exemplis et nos adhaerere oportet, fratres. Scriptum enim est: Sanctis vos adjungite; quia qui illis adherent, sanctificabuntur. Et rursus in alio loco dicit: Cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris. Quare innocentibus et justis jungamus nos: ii quippe sunt electi Dei. Utquid inter vos sunt contentiones, iræ, dissensiones, schismata et bellum? Nonne nobis unus est Deus, et unus Christus, et unus Spiritus gratiae qui effusus est super nos, et una vocatio in Christo? Cur diducimus et distrahimus membra Christi⁹⁹, et contra proprium corpus seditionem movemus; eoque vesaniae devenimus, ut alios aliorum membra esse obliviscamur? Recordamini verborum Jesu Domini nostri. Dixit enim: *Bona homini illi: bonum erat ei, si natus non fuisset*¹⁰⁰.

⁹⁹ Psal. xvi, 26, 27. ¹⁰⁰ Rom. xii, 5. ¹⁰¹ Matth. xxvi, 24.

VARIORUM NOTÆ.

τὴν κἀμινὸν ταύτην, τὴν τῆς Βαβυλωνίας χαλεπωτέραν, ἐμπεπτωκότα, τὴν ἀσέλγειαν λέγω τῆς Αἰγυπτίας, ἀνέπαφον διαμείναι, καὶ καθαρὸν τῆς σωφροσύνης τὸ ἐνδύμα διατηρήσαντα, οὕτως ἐξελεῖν. JUN. — Ἐπαφροί. Fortasse hæc vox non prorsus absurde retineri poterit, ut sensus sit, eos qui per patientiam Deum honorarunt, ab ipso exaltatos, niveoque candore nitentes, apud eum in æterna memoria esse. Ἐπαφρον dicitur, apud Galenum, et alios quod, spuma obductum renitet et albescit; στολὰς autem λευκὰς esse gloriæ celestis habitum abunde novimus, adeoque is festivæ omnis lætitiæ color; ut a B. Juda qui in pudendis gloriantur, et laudi ducunt, ab ipso describi meruerint, ut sint ἐπαφρίζοντες τὰς ἐαυτῶν αἰσχύνas. FELL.

(9) *Κολλάσθε*, κ. τ. λ. Hunc locum in Scripturis non inveni, ac fortasse non ad verbum, sed ad sensum productus est, nec ex uno sed ex pluribus textibus. Sapientie Sir. vi, 35: Τίς σοφός; αὐτῷ προσκολληθήτω. I Cor. vii, 14: Sanctificatus est vir infidelis per mulierem fidem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. Sic Cotel. a quo tamen Cout. dissentit. Laudat hæc S. Patris verba Clemens Alex. *Στρωμ.* lib. v, cap. 8, pag 677, sed ordine inverso. GALL. — Monet Cotelerius se nusquam in Scripturis hunc locum invenisse, eumque ex pluribus textibus confictum conjectat, puta ex his Ecclesiastici vi, 35: Τίς σοφός; αὐτῷ προσκολληθήτω, et ex I Cor. vii, 14, ubi vir infidelis per mulierem fidem, et mulier infidelis per virum fidelem sanctificari dicitur. Facilius hoc darem, si tantum legere esset: *Scriptum est enim, quia qui sanctis adherent, sanctificabuntur*, nec subjungeretur alter disertus Scripturæ textus. Ioan. Clericus *Artis erit.* p. 3, sect. 2, c. 5, n. 12, observat similem esse locum Clementis Alexandrini *Strom.*, lib. v, p. 572, ita enuntiatam: *Γέγραπται δέ: Μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἔσθι, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτός ἔσθι, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις.* Κολλάσθαι οὖν τοῖς ἀγίοις προσήκει, οἱ οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται. Scriptum est autem: Cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris. Adhaerere ergo par est sanctis, quia qui adherent eis sanctificabuntur. Atque is est primus locus, ex quo notat vir eruditus Clementis nostri epistolam nonnullis videri interpolatam, utpote in quam hæc Clementis Alexandrini verba mutato eorum ordine translati judicent. Sed cur non potius hunc ibi Clementem nostrum imitari censeamus? maxime cum alibi ejus verba exscribat interdum,

Τοιοῦτοῖς οὖν ὑποδείγμασι κολληθῆναι καὶ ἡμεῖς δεῖ, ἀδελφοί. Γέγραπται γάρ· Κολλάσθε (9) τοῖς ἀγίοις, οἱ οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται. Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει· Μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἔσθι, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτός ἔσθι (10), καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. Κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθώοις καὶ δικαίοις· εἰσὶν δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Τίνα τι ἔρας, καὶ θυμὸς, καὶ διχοστασίαι, καὶ σχίσματα, πόλεμος τε ἐν ὑμῖν; ἢ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν (11), καὶ ἓνα Χριστὸν, καὶ ἐν Πνεύμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ μὴ κλήσις ἐν Χριστῷ; ἓνα τί διελέχομεν (12) καὶ διασπῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, καὶ στασιάζομεν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἕν, καὶ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἐρχόμεθα, ὥστε ἐκπλαθέσθαι ἡμᾶς ὅτι μέλη ἐσμεν ἀλλήλων; Μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Εἶπε γάρ (13)· Οὐδὲ

et ea aut paucioribus perstringendo, aut pluribus interpolando imitari convincatur. Nobis quidem, qui ignoramus ubi scriptum sit: Sanctis vos adjungite, etc., verborum Clementis Alexandrini ordo videtur concinnior. Sed forte hunc ea ipsa ratio, quia unde sumpta esset illa sententia nesciebat, adduxit, ut totius loci ordinem interverteret, neque Clementis nostri nomine eum laudaret. COUST.

(10) *Καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτός ἔσθι*. Hæc desunt codd. impp. quæ tamen exstant in ms. apud Wolt. Ea quoque agnoscit Jun. versio, quæ sic se habet: *Et cum electo electus eris*. Hinc non ipsi, sed typothetæ vitio vertenda hæc omisio. Editio Lomdin. Wottonianam expressit in Græcis, sed Latina non restituit. GALL.

(11) *Ἢ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν*. Frey. hunc locum ita distinguit, ut duas complectatur sententias: *Nonne habemus unum Deum, et unum Christum, et unum Spiritum gratiæ in nos effusum? Nonne una nobis est in Christo vocatio?* Videtur S. Pater respexisse ad Ephes. iv, 4, 5, 6. Confer etiam I Cor. xii. Cæterum simile dictum S. Clementis recitat S. Basilis *de Spiritu sancto*, quod infra inter *Fragmenta* reperies. Ib.

(12) *Ἢ τί διελέχομεν*, κ. τ. λ. In eadem sententiam S. Pater superius cap. 38: *Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Tertullianus *Apolog.*, cap. 39: *Corpus unum de conscientia religionis, et disciplina divinitate, et spei fœdere*. Ib.

(13) *Εἶπε γάρ*. Quod antiquis non insolens fuit, multa testimonia in unum conjungi: nempe Matth. xxvi, 24; Luc. xvi, 2; Matth. xviii, 6, et Marc. ix, 42; Ac in Marco, aut in Luca, aut in utroque reperisse videtur περιττῇ pro hodierno περιττῇ sicque in Luca exhibit codex Evangeliorum nos. qui est bibliothecæ Regiæ, 2247. Vaisala, imponatur. Verbo etiam percrebuit utitur Theophylactus eum evangelistam enarrans, necnon Origenes ad Matthæi cap. xviii. Et vero eadem divinarum eloquiorum compages struitur a Clemente Alexandrino ad finem Cento^{is} 3, ubi cognominis sui Romani verba mutuatur: nec minus absterilis, a Tertulliano lib. iv adversus Marcionem, cap. 35, sic: *Conversus ibidem ad discipulos. Væ, dicit, auctori scandalorum: exp. dissest ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato præcipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis, utique discipulis ejus, scandalizasset*, ab Origene homil. 25 in Numeros: *Sicut et Dominus designat, cum dicit, quia melius fuerat homini illi non nasci, aut utrum*

facto in Spiritu ad vos litteras dedit de seipso et Cepha et Apollo²² (17), quia etiam tum diversa studia scissi eratis. Sed varia illa animorum inclinatio minus peccatum vobis intulit: propendebatis enim in apostolos testate sanctitatis, et in virum ab illis probatum. Nunc vero quoniam vos pervertierint, et nominatissimi vestri fraternalis amoris immiserint decus, animadvertite. Turpia sunt, dilecti, ac valde turpia, et Christiana conversatione indigna. audiet firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit; sed ad eos quoque qui a nobis alieni sunt animo et sententia; adeo ut propter vestram insipientiam²³, etiam blasphemias nomini Domini inferantur, vobis autem periculum creetur.

CAPUT XLVIII.

Auferamus igitur hoc celeriter, et Domino acclamamus, et plangamus orantes eum, ut propitius factus nobis reconcilietur, nosque decoræ et castæ fraternalis amoris conversationi nostræ restituat. Hæc enim est porta iustitiæ ad vitam aperta, sicut scriptum est: *Aperite mihi portas iustitiæ; ingres-*

Αἱ γραφαὶ; ἐπ' ἀληθείας πνευματικῶς ἐκείστιν ὑμῖν, περὶ αὐτοῦ τε καὶ Κηφᾶ τε (16) καὶ Ἀπόλλω, διὰ τὸ καὶ τότε προσκλίσεις ὑμᾶς πεποιθῆσθαι. Ἀλλ' ἡ πρόσκλησις ἡ ἐκείνη (18) ἦτον ἀμαρτίαν (19) ὑμῖν προσήμαγεν· προσεκλήθητε γὰρ ἀποστόλοις μαρτυρημένοις, καὶ ἀνδρὶ δεδοκιμασμένῳ παρ' αὐτοῖς. Νυνὶ δὲ κατανοήσατε τίνας ὑμᾶς ἐξέστρεψαν, καὶ τὸ σεμνὸν τῆς περιβολῆς φιλαδελφίας ὑμῶν ἐμείωσαν (20). Ἀισχρὰ, ἀγαπήτοι, καὶ λίαν αἰσχρὰ, καὶ ἀνάξια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς, ἀκούεσθαι, τὴν βεβαιωτάτην, καὶ ἀρχαίαν (21) Κορινθίων Ἐκκλησίαν, εἰ ἐν ἡ δὺ πρόσωπα, στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. Καὶ αὕτη ἡ ἀκοή οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλίνας ὑπάρχοντας ἀφ' ἡμῶν· ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεσθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου, διὰ τὴν ὑμετέραν ἀφροσύνην, ταυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπιτεργάζεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Ἐξάρωμεν οὖν τοῦτο ἐν τάχει, καὶ προσπέσωμεν τῷ Θεοπτότῃ, καὶ κλαύσωμεν ἱκατεύοντες αὐτὸν, ὅπως ὅπως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, καὶ ἐπὶ τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἡμῶν (22) ἀγὴν (23) ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ἡμᾶς. Πύλη γὰρ δικαιοσύνης ἀνεωγυῖα εἰς ζωὴν αὕτη, καθὼς γέγραπται: Ἀνο-

²² I Cor. i, 12, seq. ²³ Rom. ii, 24; I Tim. vi, 1.

VARIORUM NOTÆ.

runt; ut usurpem dicta Tertulliani *De virginibus velandis*, cap. 2; *De præscriptione hæreticorum*, cap. 32; lib. iv *adversus Marcionem*, cap. 5; et Augustini ii *De doctrina christiana*, 8. Alio sensu Hieronymus lib. ii, *contra Jovinianum*, cap. 11, scribit: *In foribus Evangelii, Anna, filia Phanuelis, univira inducitur semperque jejunans*, et ante eum Tertullianus *De jejunis*, cap. 8: *In limine Evangelii, Anna, etc.* Foris enim ac limen Evangelii dicuntur tempora præcedentia mox secuturum Evangelium, quod teste Hieronymo, i in *Jovin.* 14 ante crucem Christi non est. Cor.—Εὐαγγέλιον hoc loco late sumitur, et apostolorum scripta comprehendit, ut apud Nysseum, qui contra Apollinarem locum ex Epistola Joannis laudans, scribit: Καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ὅταν τότε τὸν κόσμον ἐν τῷ πονηρῷ κατέσθαι. Sic legis nomine non tantum Πεντάτευχος Moysis, sed prophetarum etiam interpretationes, et reliqui Veteris Testamenti libri intelliguntur. Unde Joannis cap. i, 34, locus Psalmistæ: Ἐγὼ εἶπα, Θεὸς ἐστὶς, scriptus esse dicitur ἐν τῷ νόμῳ: et cap. xv ejusdem Evangelii, vers. 25: Ὅτι ἐμίσσησάν με ὡρεῶν, quæ verba sunt Psalmistæ, psal. xxiiv, 10: Ἐν τῷ νόμῳ, scripta esse dicuntur, et ad I Corinth. xiv, 21, locus Isaïæ, et Apostolo ἐν νόμῳ scriptus esse dicitur. Ignorantia hujus latioris acceptionis in errorem quosdam induxit, qui Moysis tantum quinque libros a LXX Senioribus in linguam Græcā versos esse opinantur, quia apud quosdam Patres inveniat, ex Hebraico fonte illos τὸν νόμον transulisse, ac si legis nomine, libri Moysis tantum intelligendi essent; sed de versione τῶν Ὁ' alias fortasse commodior disserendi occasio dabitur. Jun.

(16) *Κηφᾶ τε*. Editis deest τε, quod exhibet ms. apud Wott. GALL.

(17) Cepham memoratum I Corinth. i, 12, et iii, 22, Petrum intelligit. Nam quod alius Cephas a Petro agnoscere non debeat, nos docent Hieronymus, Claudius Taurinensis, et Anselmus, ad Galat. c. ii, ubi contrariam refellunt sententiam, de qua con-

sule etiam Eusebium *Hist. eccl.*, lib. i, cap. 12; Theophylactum eum Oecumenio ad prædictum Galat. caput, necnon Borotheum in Synopsi. Videntur autem qui hoc modo senserunt, habuisse nomen Cephæ in codicibus suis Galat. ii, 11, 14, ut colligere licet cum ex Eusebio, tum ex quibusdam editionibus ac interpretibus. Cor. — Aperte hic docet Clemens Cepham, ejus Paulus I Cor. i, 10 meminit, non unum e septuaginta discipulis Christi, sed apostolum celeberrimum existisse. Ubi enim his Pauli verbis: *Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cepha*, apostolos celeberrimos et virum ab illis probatum significari prædicat, perspicuum est eum et Paulum et Cepham duos apostolos celeberrimos, et Apollo virum ab utroque probatum intelligere. Sic porro locum illum interpretatur, licet in eo Cephas non primus, sed tertius appelletur. Coust.

(18) *Ἡ ἐκείνη*. Sic Wott. ex ms. At codd. impp. omittunt ἡ. GALL.

(19) *Ἦτορ ἀμαρτίαν*. Legendum, ἦτορ ἀμαρτίαν. Sic Joann. xvii, 11: Διὰ τοῦτο, ὁ παραδίδους μέ σοι μέλζονα ἀμαρτίαν ἔχει. Omisit, ut sit, librarius ultimam prioris vocis litteram, quod ab eadem littera vox posterior inciperet. Dav. GALL.

(20) *Τὸ σεμνὸν... ἐμείωσαν*. Τὸ σεμνὸν μεγαλῶς, id est majestatem minuire, formula est loquendi, quæ ad Romanorum consuetudinem propius aliquanto accedat. Clemens patria Romanus fuit, Bois. Id.

(21) *Ἀρχαίαν*. Loquitur hic B. Clemens non absolute sed comparate ad alias Ecclesias ab apostolis fundatas. Non erat itaque cur locus iste sapientissimum Bignonium torqueret. COLON.

(22) *Ἡμῶν*. Deest hæc vox codd. impp. præter Londin. quam tamen exhibet ms. apud Wott. GALL.

(23) *Ἀγὴν*. Ex Clem. Alex., *Στρωμ.*, lib. iv, cap. 17, pag. 613. Wott. præmittere mallet καὶ. Aliter. Id.

ἔατέ μοι (24) πόλεις δικαιοσύνης, εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. Αὕτη ἡ πόλις τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν (25) οὖν πολλῶν ἀνεργειῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ, ἐν ἣ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες, καὶ κατευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν, ἐν δοσέτητι καὶ δικαιοσύνῃ, ἀταράχως πάντα ἐπιτελοῦντες. Ἦτω τις πιστὸς, ἦτω δυνατὸς γινώσκειν ἐξείπειν, ἦτω σοφὸς ἐν διακρίσει (26) λόγων, ἦτω ἀγνός ἐν ἐργοῖς (27) τοσοῦτ' ἂν (28) μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσ' ὁδοῦ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν (29) τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Ὁ ἔχων ἀγάπην ἐν Χριστῷ, τηρησάτω τὰ τοῦ Χριστοῦ παραγγέλματα. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τίς δύναται ἐξηγήσασθαι; τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλοῦνης αὐτοῦ τίς ἀρκεῖ, ὡς ἔδει, εἰπεῖν; τὸ ὕψος, εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιήγητόν ἐστιν. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς (31) τῷ Θεῷ. Ἡ ἀγάπη καλύπτει (32)

¹⁴ Psal. cxvii, 19, 20. ¹⁵ Col. iii, 14. ¹⁶ Jac. v, 20; I Petr. iv, 8.

VARIORUM NOTÆ.

(24) Ἀρολῆτε usque ad δοσέτητι. Hæc ex Clemente Alexandrino, p. 288, esse traducta nihil certius est. Romani verba incipiunt ab ἦτω, etc. BERN.

(25) Πολλῶν, x. t. λ. Ista exscripsit Clemens Alex. Strom., lib. i, cap. 7, pag. 359 suppresso Clementis Rom. nomine; eademque iterum recitat lib. vi, cap. 8, pag. 772 quæ tamen memoriæ lapsu Barnabæ tribuit, ut viri docti observarunt. GALL. — Πολλῶν, x. t. λ. Emenda itaque Stromatæ Clementem lib. i, p. 288 et lib. vi, p. 646, rescribens in priori loco, πολλῶν τοίνυν ἀνεργειῶν πολλῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἡ ἐν Χριστῷ: in posteriori vero in quo per memoriæ erratum, quale ad Barnabæ caput 5 adnotabamus, tribuit Barnabæ Clementis verba, πολλῶν πολλῶν ἀνεργειῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ. Legi potest inter cætera, S. Ignatii Epistola ad Philadelphenos cap. 9, et Severiani Gabalensis Oratio de sigillis, post initium, tom. VI Joannis Chrysostomi. Cot. — Hunc locum Clemens Strom., lib. i, imitatus Clementem in epistola ad Corinthios interpretationis suæ auctorem habere se notat; sed lib. vi eundem exscribens Barnabæ nomine citat in hunc modum: *Prophetæ autem* (David psal. cxvii, 19) *dictum exponens Barnabas infert: Cum multæ portæ sint*, etc. Coust.

(26) Διακρίσει. Editi, δικάζω κρίσει: contra cod. ms. fidem, qui sic se habet: ΔΙΑΚΡΙΣΙΝ. Putat Wott. scripsisse Clementem, διακρίσειν; sed litteras ε σ incoria liberrimè excidisse. Verum litteræ præstat διακρίσει cum Clem. Alex. utroque in loco inodo laudato. GALL.

(27) Ἦτω ἀγνός ἐν ἐργοῖς. Coniciebat Cot. ex altero Clemente reponendum fortasse, ἦτω γοργός ἐν ἐργοῖς. Sed nihil nos cogit, ut ms. emendemus ex Alexandrino; qui aliorum scripta excerptis, addit, detrahit, invertit, ut viris eruditis comperit. Id. — Cogitandum an ex altero Clemente reponi debeat, ἦτω γοργός ἐν ἐργοῖς, ἦτω ἀγνός. Cot. — Legendum, sit abundans in operibus, sit castus, si cum Clemente Alexandr. præferatur ἦτω γοργός ἐν ἐργοῖς, ἦτω ἀγνός. Sequens sententia laudatur in Antonii Melissæ parte 2, serm. 73, et apud Maximum Locorum communium serm. 49. Coust.

(28) Τοσοῦτ' ἂν γάρ. Sic ex ms. Wott. quem sequitur edit. Londin. At aliis deest γάρ. GALL. — Μᾶλλον μείζων. Græbius in Spicil., tom. I, p. 270 censet, Epistolæ Clementinæ additam hic vocem μείζων, quod desit in impressis Maximi et Antonii Melissæ editionibus. Jamque idem adverterat Cot.

sus in eas, confitebor Domino. Hæc porta Domini; justī intrabunt in eam¹⁴. Cum ergo multæ portæ apertæ sint; quæ in justitia est, eadem et in Christo est: in quam beati sunt omnes qui intrarint, et iter suum in sanctitate ac justitia direxerint, omnia imperturbate peragentes. Sit aliquis fidelis, sit potens in enarranda cognitione, sit sapiens in sermonum dijudicatione, sit in operibus purus; tanto enim humilior esse debet, quo major esse videtur; et quærere quod omnibus utile est, non autem sibi.

CAPUT XLIX.

Qui charitatem in Christo habet, servet Christi mandata. ¹⁵ (30) Vinculum charitatis Dei quis potest enarrare? Magnificentiam bonitatis ejus quis, prout oportet, eloqui valet? Altitudo ad quam evehit charitas, inenarrabilis est. Charitas nos Deo agglutinat: charitas operit multitudinem peccatorum¹⁶:

Sed nihil detrahendum suadet Clemens Alex. qui hanc S. Patris sententiam integram recitat Strom., lib. vi, cap. 8, pag. 773. Id. — Τοσοῦτ' ἂν μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσ' ὁδοῦ μᾶλλον μείζων εἶναι. Citatur etiam ab Alexandrino Strom., vi. In Antonii Melissæ parte ii, sermone 73... Κλήμεντος... Τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι. Καλὸν γάρ ἀεὶ τῷ κρείττονι τὸ χεῖρον ἀκολουθεῖν, διὰ βελτιώσεως ἐλπίδα, et in Maximum Locorum communium sermone 49... Κλήμεντος... Τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι. Vides et abesse utrobique vocem μείζων: et sententiam καλὸν γάρ, etc., seungi debere a priori. Quod postremum firmat veteris codicis auctoritas: necnon Damasceni Eclogæ manu scriptæ in Bibliotheca Claramontana cap. περὶ συναγωγῆς χρηστῶν ἀνδρῶν, etc., quæ Philoni ascribunt illud, καλὸν ἀεὶ, etc. Cot.

(29) Καὶ ζητεῖν, x. t. λ. Hæc laudat Clemens Alex. Strom., lib. vi, cap. 17, pag. 613. Videtur S. Pater digitum intendisse in illud I Cor. x. 33: Μὴ ζητῶν τὸ ἑμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι. GALL. — Ζητεῖν τὸ κοινωφελές. Chrysostomus ad illud Pauli I Cor. x. 33: Μὴ ζητῶν τὸ ἑμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι, dicit publicum Ecclesiæ bonum quærere, et aliorum salutem privato commodo antepone, canonem esse Christianismi perfectissimum. Τοῦτο καὶ οὖν Χριστιανισμοῦ τοῦ τελειοτάτου, τοῦτο ὅρος ἡκριβωμένος, αὕτη ἡ κορυφή ἡ ἀνωτάτω, τὸ τὰ κοινῇ συμφέροντα ζητεῖν. JUN.

(30) Hieronymus in Ephes. iv, 1, hæc citat, non quidem Barnabæ, ut in Londinensi epistolæ hujus editione anni 1694 adnotatur, sed ipsius Clementis nomine. Coust.

(31) Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς. Hoc loco Paulum imitatur I ad Corinthios xiii, ubi charitatis, et mutue dilectionis, elegantissima descriptio est, et Ephræm Syrus tractatu Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν utriusque vestigiis insistit, cujus verba cum Græce non exstent, placet hic subungere: Μακάριος ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐκεῖνος ὁ ἔχων ἀγάπην Θεοῦ, ὅτι τὸν Θεὸν ἐν αὐτῷ περιφέρει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει· ὁ ἔχων ἀγάπην πάντων

(32) Ἡ ἀγάπη καλύπτει... ἀγάπη πάντα. Sic Wott. ex ms. Sic et edit. Londin. Al. articulum omittunt priore loco, et posteriore reponunt. GALL.

charitas omnia vincit³³, omnia super omnia facit; A in charitate nihil cupiditas, nihil superbia; charitas omnia non habet; charitas cognitionem non concitat; charitas omnia facit in concordia; in charitate omnes Dei electi, perfecti sunt facti. Sine charitate nihil acceptum est. Hec. Is charitate nos salvavit Dominus; propter charitatem quam erga nos habuit Iesus Christus Dominus noster ex voluntate Dei, sanguinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra, et animam pro animabus nostris (37).

CAPUT L.

Videlis, charitatem, quam magis et admiranda res est charitas, et quod perfectius omnia sequatur capillari. Quis idoneus est ut de ipsa loquatur, praeter eos quos Deus dignos esse voluerit? Oremus igitur et poscimus a misericordia eius, ut in charitate vivamus³⁴, cunctis humanam progeniorem, et inenitabilem. Generationes omnes ad Adam usque in hodiernam diem praeterierunt: et qui per Dei gratiam communitati sunt in charitate, habent sedem plorum; qui manifestantur in visitatione regni Christi. Scri-

³³ I Cor. xiii & seq. ³⁴ I Tim. v 21.

VARIANTIUM NOTAE.

πάντων οὖν θεῷ περιγίνεται, ἡ γὰρ ἀγάπη ἐξω βάλ-
λει τὸν φόβον ἔχων ἀγάπην, οὐδὲνα βλάπτουσα
κατὰ, οὐ μισῶν, οὐ μέγαν, οὐκ ἐνδοξον, οὐκ ἀδοξον,
οὐ πένθη, οὐ κλύουσαν, ἀλλ' ἀπάντων περιήρα γί-
νεται, πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει ὁ ἔχων ἀγάπην,
οὐκ ἐκτρέφεται κατὰ τινας, οὐ φυσιοῦται, οὐδενὸς κα-
ταλαλεῖ, ἀλλὰ τοὺς καταλαλοῦντας ἀποστρέφεται. Ὁ
ἔχων ἀγάπην ἐν ὅλῳ οὐ πορεύεται, οὐκ ὑποκαλεῖται
τὸν ἀδελφόν· ὁ ἔχων ἀγάπην οὐ φθονεῖ, οὐ ζηλοῖ, οὐ
βλασφημεῖ ἐπὶ πτωχεῖ ἐτέρων, οὐ διασφύρει τὸν πτωχόν-
τα, ἀλλὰ συνλυπεῖται καὶ συναντιλαμβάνεται, οὐ παρ-
οργὴ τὸν ἀδελφόν ἐν ἀνάγκῃ, ἀλλὰ συνεπαρμύνει καὶ
συναποθνήσκει· ὁ ἔχων ἀγάπην, τὸ θέλημα ποιεῖ τοῦ
θεοῦ, καὶ μαθήτης τῆς ἀληθείας ὑπάρχει. Αὐτὸς γὰρ
ὁ καλὸς ἀσκητὴς ἡμῶν εἶπεν, Ἐν τούτῳ γινώσκονται
πάντες, ὅτι ἐμὴν μαθήται ἐστε, ἐάν ἀγαπᾶτε ἀλλή-
λους. Ὁ ἔχων ἀγάπην οὐδέποτε ταυτὸν περιποιεῖται,
οὐ λέγει ταυτὸν ἴδιον οὐδὲν, ἀλλὰ πάντα ὅσα ἔχει,
κονὰ τοῖς πᾶσι προτίθησιν· ὁ ἔχων ἀγάπην, ἀλλο-
τρὸν οὐδένα λογιζέται, ἀλλὰ πάντας ἰδιοποιεῖται· ὁ
ἔχων ἀγάπην, οὐ παροξύνεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἐξά-
πτεται εἰς ὀργήν, οὐ χαίρει ἐπὶ ἀδικίᾳ, ἐπὶ ψεύδει·
οὐκ ἐνδολεχίσει, ἐχθρόν οὐδένα ἡγείται, εἰ μὴ μόνον
τὸν διαβολόν· ὁ ἔχων ἀγάπην, πάντα ὑπομένει, χρη-
στεύεται, μακροθυμεῖ. Μακάριος οὖν ὁ τὴν ἀγάπην
κεκτημένος· καὶ μετὰ ταύτης ἀποδημήσας πρὸς θεόν,
ὅτι αὐτὸς τὸ ἴδιον ἐπιγινώσκων, προσδέξεται αὐτὸν ἐν
τοῖς κόλοις αὐτοῦ, ὁμοδαιτὸς γὰρ ἀγγέλων ἔσται,
καὶ οἷν Χριστῷ βασιλεύσει ὁ τῆς ἀγάπης ἐργάτης.
Αἱ αὐτῆς γὰρ καὶ ὁ θεὸς λόγος ἐπὶ τὴν γῆν παρεγέ-
νετο, δι' αὐτῆς καὶ ὁ παράδεισος ἡνέωκται ἡμῖν, καὶ
ἐνοδος εἰς οὐρανὸν ἐπεδείχθη πᾶσιν· ἐχθροὶ ὑπάρχον-
τες τῷ θεῷ δι' αὐτῆς κατηλλάγημεν· εἰκότως οὖν εἴ-
πωμεν, ὅτι ἀγάπῃ ὁ θεὸς ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ
ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει. Iun. — Ἀγάπῃ κολλη-
ῖμυς τῷ θεῷ. Hæc ad μακροθυμεῖ esse ex Clemente
Alexandrino scies, si legas p. 518. D. BEN.

(35) Οὐδὲν βάρυνον ad ἀγάπην. Hæc absunt a Clemente Alexandrino, sūnquo interpolatoris. Iun.

(34) Ἐν ἀγάπῃ ad voculam καὶ capitū sequenti

καὶ θεῷ ἀγαπᾶν· ἀγάπῃ αὐτὸν ἐνδοξάζει, καὶ
μακροθυμεῖ· οὐδὲν βλάπτων (33) δι' ἀγάπην (34)
οὐδὲν καταφρονῶν· ἀγάπῃ ὀχλοῦσιν αὐτὸν ἔχει, ἀγάπῃ
οὐκ οὐκιστᾷ· ἀγάπῃ πάντα πᾶσι ἐν ἐκείνῳ· ἐν τῇ
ἀγάπῃ (35) ἐκτελειώθησαν πάντες αἱ ἐκείνου καὶ
θεοῦ. Αἱ γὰρ ἀγάπης οὐδὲν ἀνέρεσκεν ἐστὶν τῷ θεῷ.
Ἐν ἀγάπῃ προεβλάπτετο ἡμεῖς ὁ ἀσκητὴς· διὰ τῆς
ἀγάπης ἐν ὅλῳ ἔργος ἡμεῖς, οὐ αἶμα αἰνῶντος ἡμεῖς
ὕπερ ἡμῶν· Ἰησοῦς Χριστὸς (37) ὁ κύριος ἡμεῖς, ἐκ
θελήματι θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς
ἡμῶν, καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ.

Ὁρᾶτε, ἀγαπήται, καὶ πᾶσι καὶ μακροθυμεῖ ὁ θεὸς
ἡ ἀγάπη, καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς οὐκ ἐστὶν ἀν-
ταρῆς. Τὴς κατὰς ἐν αὐτῇ εὐφροσύνης, αἱ καὶ αἱ
καταστάσεις [ὁ θεός; Εὐφροσύνη (35) οὐ καὶ ἀνταρ-
μεῖα ἀπὸ τοῦ ἐλέους (36) αὐτοῦ, ὅτι ἐκ ἀγάπης
(37) εἶχε προεκλήσεις ἀντιφωτισίας, ἐκείνου.
Αἱ γὰρ καὶ πᾶσι (40) καὶ τῷ θεῷ ἡμεῖς, καὶ πᾶσι
αὐτῶν αἱ ἐν ἀγάπῃ καταστάσεις, καὶ τῷ θεῷ
αὐτοῦ (41) χεῖρον, ἐχούσιν; χεῖρον (42) αὐτοῦ· οὐ
φανερῶνται αὐτοῦ (43) ἐν τῇ ἐκείνου τῇ βασιλείᾳ.

decimus. Hæc non sunt in Clemente Alexandrino, p. 518 D. lo.

(35) Ἐν τῇ ἀγάπῃ. Deest of cond. impy. et Londoniensium excipias. At illud ex West. argumentum ms. et Clemens Alex. GALL.

(36) Ἰησοῦς Χριστός. Codd. impy. ὁ Χριστός. Restitui Ἰησοῦς ex ms. qui exhibet Ἰ: quæ modo vox Ἰησοῦς perpetuo describitur in hoc codice. Woll. Sic et edit. London. lo.

(37) Nota hic Apollinaris dogma præverti et Patrum adversus eum argumentis præcludi. Corat.

(38) Εὐφροσύνη ad ἀγαπᾶν. Hæc sunt interpolatoris. BEN.

(39) Ἀπὸ τοῦ ἐλέους. Codd. impy. αἰσώματα [εἶναι ἀπὸ τοῦ: possumus digni haberi: mentem quidem, sed non verba S. Patris assecuti. Ms. enim exhibet ΑΠ...ΟΥ. Ad quem locum Mill.: « Desiderantur, quantum ex lacuna colligo, sex vel septem litteræ. Legendum forte ἀπὸ τοῦ ἐλέους: ha enim vocem istam semel atque iterum exprimit liberrimus noster, licet plerumque aī scribat pro α. In eandem sententiam Woll. qui tamen putat q. exhibuisse ἀπὸ ἐλεῖ[ος] omisso articulo, et αi pro α positum, ut alibi passim. Sic et Cler. At Dav. leg. ἀπ[ιστο]ύς. Litteræ namque, αἱ, Γ Π, decurtato altero crure, tam vicinæ sunt, ut hæc pro illa vel scribi, vel scripta possit videri. » GALL.

(40) Αἱ γὰρ καὶ πᾶσι. Necitat hæc verba Clem. Alex. suppresso Clementis Rom. nomine, Εὐφρ., lib. iv, cap. 17, pag. 614. lo.

(41) Θεοῦ. Sic Woll. ex ms. Sic et Clem. Alex. At Jun. cum editis, præter London. Χριστοῦ. lo.

(42) Χεῖρον. Ha ms., editi vero, si Londoniensem excipias, exhibent χεῖρον, ut apud Clem. Alex. Lctionem ms. pluribus veterum exemplis tuetur Woll. addens quoque, idem iudicium tulisse Cl. Benleium, quem consulesis in Dissert. de Phalar., pag. 185. lo.

(43) Φανερῶνται αὐτοῦ. Sic Jun. cum editis, Clementem Alex. secutus: quæ optima esse lectio videtur. Woll. tamen sic leg. φανερῶνται: manifestantur: fortasse ob præcedens ἐχούσιν. lo.

runt, quam quod stulta eorum corda indurata fuerint, post signa et miracula per famulum Dei Moysen facta in terra Ægypti.

εἷς [καὶ] τὰ τέρατα (57) ἐν γῇ Αἰγύπτου, διὰ [τοῦ] θ[εοῦ] ἐράποντος (58) τοῦ Θεοῦ Μωϋσέως.

CAPUT LII.

Nullius rei, fratres, indigus est Dominus omnium, nec quidquam desiderat, præterquam ut ei fiat confessio. Ait enim electus David : *Confitebor Domino, et placebit ei super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas. Videant pauperes, et latentur.* Et iterum dicit : *Immolata Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis tue : et eruam te, et honorificabis me*¹⁴. Nam sacrificium Deo, spiritus contribulatus¹⁵. *μαλ' σε, καὶ δοξάσεις με. Θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα*

CAPUT LIII.

Nostis enim et probe nostis sacras Scripturas, dilecti ; et penitus in Dei eloquia introspeixistis : illa igitur in memoriam revocate. Cum Moyses in montem ascendisset, et quadraginta dies noctesque quadraginta in jejunio ac humilitate transeisset, dixit ad eum Deus : *Moyses, Moyses, descende velociter hinc ; quia iniquitatem fecit populus tuus, quos eduxisti de terra Ægypti : transgressi sunt cito de via quam mandasti eis, et fecerunt sibi fusilia. Et dixit Dominus ad eum : Locutus sum ad te semel et iterum, dicens : Vidi populum hunc ; et ecce populus dura cervice est : dimitte me exterminare eos, et delebo nomen eorum de sub cælo ; et faciam te in gen-*

¹⁴ Psal. lxxviii, 51, 52. ¹⁵ Psal. xlii, 14, 15. ¹⁶ Psal. l, 19.

VARIORUM NOTÆ.

25, 26 : καὶ τὰ ὄρματα, καὶ οἱ ἀναβάται... ἐπὶ τὰ ὄρματα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀναβάτας : quo procul dubio respexit S. Pater. GALL.

(57) Τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα. Jun. et codd. inapp. [τελεξαῦτα] τέρατα, non proisus ad fidem ms. qui exhibet... εἷς... τα τέρατα. Legendum procul dubio [τὰ σημ] εἷς [καὶ] τὰ τέρατα. Fere enim ubique in sacris litteris eo modo simul leguntur σημεῖα καὶ τέρατα, præcipue in libro Exodi, ubi hæc ipsa narrantur. Sic et Act. vii, 36 : Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου. Wott. Ib.

(58) Διὰ τοῦ θεράποντος. Editi omittunt articulum τοῦ, quem hiatus ms. apud Wott. requirit. Ib.

(59) Ἀπροσδεής. Ruchat, in sua Gallica versione monuit ad hunc locum, parem sententiam occurrere in Actis Thecla apud Grabium Spicil., tom. I, pag. 101 : Θεὸς ζηλωτῆς... Θεὸς ἀπροσδεής, χρήζων τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας. Deus zelotes... qui nulla te indiget, præterquam salutem hominum, interpretate ipso Grabio. Ib.

(60) Οὐδὲν... τὸ ἐξομολογεῖσθαι. Ms. exhibet... δὲν. Sed Wott. legit cum editis, [οὐ]δέ. Pro τὸ autem, Jun. et Fell. malunt τοῦ. Utrobique tamen ms. lectionem retinendam esse censet Dav. [οὐ]δὲν οὐδὲν : χρήζει, εἰ μὴ τὸ ἐξομολογεῖσθαι : Nihil a quocquam petit, nisi ut ipse confiteatur. Ib.

(61) Δαδιδ. Hæc et sequentia usque ad finem capitis, nonnihil mutata recitat Clemens Alex. Πρωμ. lib. iv, cap. 17, pag. 614. Ib.

(62) Ἐπίστασθε ad καὶ εἰπεν Κύριος πρὸς αὐτόν. Pro his habet tantum Clemens Alexandrinus p. 521, C, hæc verba : Αὐτίκα οὖν ὁ Μωϋσῆς μόνος ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ. BERN.

Α τινὰ [αἰτίαν] ἐδυθίσθησαν εἰς θάλασσαν [Ἐρυθρὰν, καὶ ἀπώλοντο, ἀλλὰ διὰ [τὸ] σκληρυνθῆναι αὐτῶν τὰς ἀσυνέτους καρδίας, μετὰ τὸ γενέσθαι [τὰ σημ]-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NB.

Ἀπροσδεής (59), ἀδελφοί, [ὁ] Δεσπότης ὑπάρχει τῶν ἀπάντων, [οὐ]δὲν οὐδὲν χρήζει, εἰ μὴ τὸ [ἐξ]-ομολογεῖσθαι (60) αὐτῷ. Φησὶ γὰρ ὁ ἐκλεκτὸς Δαδιδ (61) : Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, κέρατα ἐκφέροντα καὶ δπλάς. Ἰδέτωσαν πτωχοὶ καὶ εὐφρανθήτωσαν. Καὶ πάλιν λέγει : Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Υἱίστῳ τῆς εὐχᾶς σου : καὶ ἐπιπάλλεσθαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦ-
σιντεστυμμένον.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NT.

Ἐπίστασθε (62) γάρ, καὶ καλῶς ἐπίστασθε [τὰς] ἐρὰς Γραφάς, ἀγαπητοί, [καὶ ἐγχε]χύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ [Θεοῦ] : εἰς ἀνάμνησιν οὖν ταῦτα [λάβετε] (63). Μωϋσέως γὰρ ἀναβαλ[οντος] εἰς τὸ ὄρος, καὶ ποιήσαν[τος] (64) τεσσαρ[άκοντα] ἡμέρας, καὶ τεσσα[ράκοντα] νύκτας ἐν νητεία [καὶ ταπειν]ώσει, εἶπεν πρὸς αὐτόν [ὁ Θεός] Μωϋσῇ (65), Μωϋσῇ, κατάδηθι [τὸ τάχος] ἐντεῦθεν, ὅτι ἠρόρησεν [ὁ λαός] σου, οὗς ἐξήγαγες ἐκ τῆς [Αἰγύπτου] : παρέβησαν ταχὺ ἐκ [τῆς] ὁδοῦ ἧς ἐνέτειλω αὐτοῖς, [ἐποίησα]ν ἐαυτοῖς χωνεύματα. [Καὶ εἶπεν] Κύριος πρὸς αὐτόν : Ἀδελάλη [κα πρὸς] σὲ ἄπαξ καὶ δις λέγων : Ἐώρακα] τὸν λαόν τοῦτον, καὶ ἰδοὺ λαός (66) [σκληροτρά]-

(63) Λάβετε. Ante Μωϋσέως, exstare in ms. : testatur Wott. Qui propterea conjicit scriptum fuisse λάβετε, ai pro e positus, ut passim alibi. Mill. vero cum lacuna non nisi septem-litteris expleri posse videatur, reponit [ἐλάβετε]. GALL.

(64) Ποιήσαντος... ἡμέρας καὶ... νύκτας. Insolens videtur Wottono hæc phrasis, ποιῆν χρόνον. Quæ tamen frequenter occurrit apud sacros Novi Test. scriptores. Act. xv, 33 : Ποιήσαντες δὲ χρόνον. xvi, 23 : Καὶ ποιήσας χρόνον τινά. xi, 3 : Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς. II Cor. xi, 25 : Νυχθήμερον ἐν τῷ θυθῷ πεποίηκα. Jac. iv, 13 : Καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα. Quid plura? Wetst. ad Act. xv, 33, profert aliquot hujusmodi exempla, vel ex ipsis li-matissimis Græciæ scriptoribus, Demosthene, Platone, Polybio desumpta. Ib.

(65) Ὁ Θεός Μωϋσῇ. Jun. [Θεός, Ἀνάστηθι] : contra fidem cod. ms. qui sic se habet ΑΥΤΟΝ... ΣΗ. Itaque Mill. legit, ut apud LXX, αὐτὸν [Κύριος ἀνάστηθι], pro ἀνάστηθι. Wott. vero : αὐτόν [ὁ Θεός] Μωϋσῇ. Sic et edit. Londin. Al. Junium sequuntur, si Clerici secundam editionem excipias ; ubi tamen neque lectore admonito, neque rite reddita ms. lacuna, ita locus effertur : αὐτόν ὁ Θεός : [Μωϋσῇ]. Ib.

(66) Καὶ ἰδοὺ λαός. Vocem λαός litteris miniatis descripsit Jun. perinde ac si abesset a ms. ubi nihilominus, Wott. teste, occurrit. Hæc paucis mutatis recitat Clemens Alex. Πρωμ., lib. vi, cap. 19, p. 617. Ad quem locum Potter. lectione Juniana deceptus, censebat potius ex Alexandrino quam ex LXX Clementem Romanum fuisse reforman-dum. Ib.

χαρις· εἰσὶν με [ἐξελ]θεῖν (67) αὐτοῖς, καὶ ἔξα[λειψω] τὸ ὄνομα αὐτῶν ὀνομα[σθῶν] τοῦ σῶσαντος, καὶ ποιήσω [σε εἰς] ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστὸν [καὶ πολλὸ] μᾶλλον ἢ τοῦτο. [Εἶπε δὲ Μωϋσῆς· Μερῶς, Κύρια, [ἀφες τῇ] ἀμαρτίαν τῷ λαῷ τούτῳ, ἥ καμὲ (68) ἐξάλειψον ἐκ βιβλίου ζώντων. Ὁ μεγάλης ἀγάπης, ὃ τελειότητος ἀνυπερβλήτου! Παρρησιάζεται (69) θεράπων πρὸς Κύριον αἰτεῖται ἀφεσιν τῷ πλήθει, ἥ καὶ αὐτὸν ἐξάλειψθῃνας με· αὐτῶν ἀξίω].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ΄.

Τίς οὖν ἐν ὑμῖν γυναικὶς; τίς εὐσπλαγχνος; τίς πεπληροφορημένος (70) ἀγάπης; εἰπάτω· Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις (71), καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἀπειμι (72), οὐδὲν βούλησθε, καὶ ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους· μόνον τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰρηνεύτω, μετὰ τῶν καθεσταμένων πρεσβυτέρων. Τοῦτο ὁ ποιήσας αὐτῷ μέγα κλέος ἐν Κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται αὐτόν. Τοῦ γάρ

⁷¹ Exod. xxi, 7, 9, 10, 31, 32, xxxiii, 3; Deut. ix, 12-14. ⁷² Psal. xiii/1.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Ἐξελθεῖν. Vide supra, cap. 14. GALL.

(68) Καμὲ, Ita ms. apud Wott. Ita quoque Clements Alex. l. c. ut apud LXX. Editi vero, præter Londin. καὶ μέ. In.

(69) Παρρησιάζεται, etc. Hæc usque ad historiam Judithæ non extant in Clemente Alexan., p. 521. BERN.

(70) Πεπληροφορημένος. Perperam mutaretur in παπληρωμένος, cum πληροφορεῖσθαι significet impleri aliqua re, ut observatum a Scripturarum interpretibus, antiquis quoque. Sic Eccle. viii, 11, Græce, ἐπληροφορήθη, Latine apud Hieronymum, repletum est. Lucæ i, 1, τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Vulgata: Quæ in nobis completæ sunt rerum. Coloss. ii, 2: πληροφoρίας, plenitudinis. Similiter I Thess. i, 5, II Tim. iv, 5, 17; et alibi. S. Chrysostomus ad II Tim. iv, 5: Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, τούτεστι, πλήρωσον. Theophylactus ad II Tim. iv, 17: Πληροφορήθη, τούτεστι, βεβαιώθη, ἢ εἰς πέρας ἔλθῃ, καὶ πληρωθῇ. Sed quid in re clara ac testata innotor? Cor. Similia occurrunt sup. cap. 42. GALL.

(71) Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις. Epiphanius lib. 1 Adversus Carpocratios, ubi mentionem Clementis nostri facit, ad hunc locum respicit, scribens: Λέγει γὰρ μὲν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· Ἀναχωρῶ, ἀπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, etc., ubi ἐνσταθῆτω legendum puto, pro quo Clementis noster εἰρηνεύτω habet. Quantum fraternitatem universam dilexerit, τὸ κοινωφελὲς quaesiverit, et paci Ecclesiæ, vir hic sanctus, studuerit; et quam ahaminanda ipsi fuerint schismata, quæ Christi τὸν ἀρραφὸν καὶ ἀρρηκτὸν χιτῶνα σκίζουσιν, ex hoc loco facile apparet; nullum enim gravius peccatum admitti potest, quam unionem Ecclesiæ scindere, auctore Cypriano, qui Libro de unitate Ecclesiæ, inexpressiblen discordiæ maculam martyrii sanguine ablui, et passione purgari negat; quod Chrysostomus homil. 11, ad Ephesios, suppresso nomine, audax sed verum esse dictum pronuntiat. Ejus verba ita se habent; Ἀνὴρ δὲ τις ἀγίως εἰπέ τι δοκοῦν εἶναι τολμηρὸν, πλὴν ἀλλ' ὅμως ἐφθέγγετο· τί δὴ τοῦτο ἐστίν; οὐδὲ μαρτυροῦ αἷμα ταύτην δύνασθαι ἐξαλεῖφειν τὴν ἀμαρτίαν ἐφῆσεν, etc., qui paulo infra eadem homilia, se pacis studio omnia postponere, imo et episcopatum ipsum abdicare, paratum esse præsultat; modo unitas Ecclesiæ conservetur: Εἰ μὲν οὖν περὶ

tem[magnam et mirabilem, et multam magis quam hanc. Dixit autem Moyses: Nuntiquam, Domine; remitte peccata huic populo; vel etiam me dele de libro viventium]. O charitatem magnam! o insuperabilem perfectionem! Libere ad Dominum loquitur famulus, remissionem pro plebe postulat, vel se ipsum quoque cum eis deleri petit.

αἰτεῖται ἀφεσιν τῷ πλήθει, ἥ καὶ αὐτὸν ἐξάλειψθῃνας

CAPUT LIV.

Quis ergo inter vos generosus? quis misericors? quis charitatis plenus? Dicat: Si propter me seditio, et discordia, et schismata; discedo, abeo, quocunque volueritis; et quæ multitudo jusserit facio: tantum ovile Christi in pace degat, cum constitutis presbyteris. Qui hoc fecerit, sibi magnum decus in Domino comparabit; et omnis locus eum excipiet. Domini enim est terra, et plenitudo ejus. Hæc,

ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς, ὅτῳ περ ἂν βούλοισθε· μόνον Ἐκκλησία ἔστω μία, in quo Clementem nostrum ὑπογραμμὸν sibi proposuisse, et locum hunc, ad quem alludit, præ oculis habuisse, verisimile est. JUN. — Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις. Locum hunc citat Epiphanius hæres. 27, et etiam exemplo et moribus Clementis nostri descriptum ait; qui Ecclesiæ Romanæ cathedræ a D. Petro adnotus, se eo munere abdicavit, quandiu Linus et Cletus in vivis essent. Ex qua duplici successione fortassis, si non potius ex Ecclesiis a B. Petro et Paulo, Judæorum gentiumque apostolis, seorsim aliquando habitis, fieri potest, ut adeo parum inter scriptores conveniat, utrum Clemens immediate successerit Petro, an quartò saltem loco. Licet non sim nescius aliam etiam causam a plurimis redditam; quod, scilicet, nemo illi Romæ succedere liquido potest dici, de quo multum dubitatur, an ipse Romæ unquam fuerit. Obiter monendum apud Epiphanium in loco supra memorato reponi commode posse pro ἐνσταθῆτω, ἐνσταθῆτω, quamquam veterem lectionem retinet doctis. Petavius. Sed hoc ipsum, quod hic loci suadet B. Clemens de se proleatetur et spondet S. Chrysostomus, qui ait hom. 11 in Epist. ad Ephesios: Εἰ μὲν οὖν περὶ ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς, ὅτῳ περ ἂν βούλοισθε, μόνον Ἐκκλησία ἔστω μία. Et Gregorius Nazianzenus re ipsa præstitit, qui ut seditioni obviam iret, postquam ad Constantinopolitanam sedem adnotus esset, prolinus τὴν προστασίαν παρητήσατο. Soerat. Hist. v, c. 7. FELL.

(72) Ἐκχωρῶ, κ.τ.λ. Laudat hunc locum S. Epiphanius, hæres. 27, num. vi. GALL. — Ἐκχωρῶ, ἀπειμι. Ex memoria laudat S. Epiphanius hæresi 27, cap. 6, sic: Ἀναχωρῶ, ἀπειμι· ἐνσταθῆτω αὐτὸς juxta Patricium Junium ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. Idem Junius apponit verba B. Chrysostomi valde similia, ex fine homiliæ 11, in Epistolam ad Ephesios. A te vero addi potest locus Origenis homil. 19, in Jeremiam, postremæ editionis, p. 194. Cor. — Ἐκχωρῶ, ἀπειμι. Scripsit Clemens ἀναχωρῶ, ἀπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, ut Epiphanius docet p. 107, hoc est bene se habeat populus Dei. At Clemens episcopus Romanus, an Ecclesia Romana dicere posset: Ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους, quod nihil iniquius, sordidiusve? BERN.

qui divitiarum, cujus nunquam poenitet vitam vi-
vunt, fecerunt et facient.

CAPUT LV.

Ut autem etiam gentium exempla proferamus:
multi reges et principes, pestifero tempore sa-
vientes, cum oraculo admoniti essent, se ipsos morti
tradiderunt, ut civem suo sanguine liberarent. Multi
et omnia civitatibus, ne sedilio amplius duraret,
secesserunt. Multos ex nostris cognovimus, qui se
ipsos in vincula coniecerunt, ut alios redimerent.
Multi se ipsi in servitatem dederunt, et accepto pretio
aut, alios cibarent. Mulieres compures per gradum
Heli corroduntur, atroxque et viciliis multa gesserunt.
Beate Iudith⁷⁶, cum urbs obsideretur, rogavit so-
niores ut sibi liceret in alienigenarum castra transi-
re: ac se ipsam periculo tradidit, propter charita-
tem patrie populi que obsessi egressa est; et Domi-
nus tradidit Olophernem in manu femine. Nec mi-
nus perfecta secundum fidem Esther⁷⁷ periculo se
objecit, ut duodecim tribus Israel jam perituras

⁷⁶ Iudith. viii-xiii. ⁷⁷ Esth. v, xiv, xv.

A. Κυπριον ἢ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Ταῦτα, οἱ
πολιτευόμενοι τὴν ἀμεταμέλητον πολιτείαν τοῦ Θεοῦ,
ἐποίησαν, καὶ ποιήσουσιν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ.

Ἦνα δὲ (73) καὶ ὑποδείγματα ἔθνων ἐνέγκωμεν·
πολλοὶ βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι (74), λοιμοῦ τινος
ἐνοστάντος καιροῦ, χρησιμοδοτηθέντες, παρέδωκαν
ἑαυτοὺς εἰς θάνατον, ἵνα ῥύσωνται διὰ τοῦ ἑαυτῶν
αἵματος τοὺς πολλούς. Πολλοὶ ἐξεχώρησαν ἰδιῶν πό-
λεων, ἵνα μὴ στασιάζωσιν ἐπὶ πλείων. Ἐπιστάμεθα
πολλούς (75) ἐν ἡμῖν παραδεδωκότας ἑαυτοὺς εἰς
δυσμῆ, ὅπως ἑτέρους λυτρώσονται (76). Πολλοὶ ἑαυ-
τοὺς παρέδωκαν εἰς δουλείαν, καὶ λαβόντες τὰς τιμὰς
αὐτῶν, ἑτέρους ἐφώμισαν. Πολλὰ γυναῖκες ἐνδυναμώ-
θησαι διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐπετέλεσαντο πολλὰ
ἀνδρεία. Ἰουδίθ ἡ μακαρία (77), ἐν συγκλεισμῷ σύ-
σης τῆς πόλεως, ῥήσατο παρὰ τῶν πρῶτοντέρων
ἐλθεῖν αὐτὴν ἐξελεῖν εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν ἐλ-
λαφύλων· παραδούσα οὖν ἑαυτὴν τῷ κινδύνῳ ἐξῆλθεν
αὐτῇ ἀγάπην τῆς πατρίδος, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ ὄντος ἐν
συγκλεισμῷ, καὶ παρέδωκεν Κύριος Ὀλοφέρνην ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(73) Ἦνα δὲ, x. c. λ. Huc respexit Origenes tom.
IX, in Joann., p. 143. Gall.

(74) Πολλοὶ βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι. En Origenis
verba in Joannem, p. 142, 143, huc respicien-
tis: Μαμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι
πολλοὶ τινος λοιμοῦ ἐνοστάντων νοσημάτων, ἑαυ-
τοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινού παραδιδώκασιν, καὶ πα-
ρέχεται ταῦθ' οὕτως γεγονέναι, οὐκ ἀλόγως πι-
στεύσας ταῖς ιστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου
μαρτυρούμενος. Hoc est: *Relatum autem ac testatum
etiam apud gentiles est, multos, cum pestilentes morbi
grassarentur, seipsos in victimas pro patria tradi-
disse. Atque hæc ita evenisse admittit, non sine cau-
sa historici credens. Clemens ille fidelis, cui testimo-
nium tribuitur a Paulo. Idem in iisdem Commenta-
riis, p. 303: Περὶ δὲ τοῦ πολλάκις ἐπικρατούντων
τινῶν χαλεπῶν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἷον λοι-
μῶν, ἢ ἐπιβλαδῶν νημεσιῶν, ἢ λιμῶν, λύσθαι τὰ
τοιαῦτα, οἴκειν κατὰ γινόμενον τοῦ ἐνεργούντος αὐτὰ
πνεύματος, διὰ τὸ ἑαυτὸν τινα ὑπὲρ τοῦ
κοινού δίδωαι; πολλὰ φέρονται Ἑλλήνων καὶ Βαρ-
βάρων ιστορίαι, τὴν περὶ τοῦ τοιοῦτου εὐνοίαν (male
ἰnterpres ἐνοίαν) οὐκ ἀποπεινῶν οὐδὲ ἀποδοκιμα-
ζόντων. Πότερον μὲν οὖν ἀληθὴ ἐστὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ
μή, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ μετὰ ἐξετάσεως
διαλεῖν. Verti debuit: Quod autem frequenter in-
valescentibus rebus quibusdam asperis in humano ge-
nere, veluti peste, aut nocua serenitate ac ventorum
cessatione, aut fame, solvantur hæc, quasi sublato malo
spiritu qui ea operabatur, eo quod aliquis seipsum pro
cunctis obtulerit, multo ferantur Græcorum et barbaro-
rum historie, hujusmodi benevolentiam neque respon-
sionem neque reprobandum. Utrum autem illæ narrationes
veræ sint, necne, non est præsentis temporis accurate
discutere. Quibus similia profert lib. iv in Episto-
lam ad Romanos, ante finem, atque, tomo i con-
tra Gelsam, ante medium. Nihil porro notius iis
quæ referuntur de Menæceo, Codro, Macaria, Pro-
togenia et Pandora, Philanis fratribus, Lei filiabus,
Curtio, Declis, aliisque qui se ultro morti pro com-
muni civium salute obtulerunt. Cot. — Πολλοὶ βα-
σιλεῖς καὶ ἡγούμενοι. Quales Codrus, Lycurgus;
Genusius Cippus, M. Curtius et Scipio Africanus,
qui ingrati urbem relicturus, per quem astitit ut
ingrata esse posset, Clementis nostri fere verbis ei
valedixit, dicens: Exeo, si plus quam tibi expedit*

creat. Quin et Oedipus, λοιμοῦ τινος ἐνοστάντος και-
ροῦ, χρησιμοδοτηθεὶς (auctoris nostri verba assero) a
poeta inducitur in eundem morem verba faciens:

Quicumque feci corpore et morbo graves
Semianima trahitis corpora, en fugio, exeo,
Relevante colla, mitior cæli status
Post terga sequitur. FELL.

(75) Ἐπιστάμεθα πολλούς, etc. Ad horum exem-
plum postea B. Paulinus Nolanus præsul subiit vo-
luntariam servitatem, ut filium viduæ liberaret;
referente magno Gregorio, lib. iii *Dialogorum*,
cap. 4: Ἄν ἀιχμάλωτον, inquit incertus scriptor de
Persica captivitate a R. P. Francisco Combefisio
publici juris factus, θεάσθι θαυρόντα, προσπίπτοντα,
ταλαιπωροῦντα, χειμαζόμενον, τόπον ἐκ τόπου πρὸς
ἐλπίαν μετερχόμενον, μαστιζόμενον, ὑπὲρ Χριστοῦ,
καταπονούμενον, καὶ ὡς κτήνος πιπρασκόμενον· μὴ
μόνον χρήματα, ἀλλ' εἰ δυνατόν τὰ ἑαυτῶν σῶματα
μεταδώσωμεν· καλὸν γὰρ ἀγοράσαι Χριστὸν πιπρα-
σκόμενον. Cot. — Ἐπιστάμεθα. Hujus rei exempla
dabit B. Paulus, Ep. ad Rom. c. xvi, 3, Priscam et
Aquilam, qui pro anima ejus suas cervicēs supposue-
runt; et ad Philip. ii, 30, Epaphroditum animæ
suæ parabolanum, παραβολευσάμενον τῇ ψυχῇ. Se-
quentium temporum heroes, qui hac laude clarue-
runt, referre mora esset. Gentis tamen nostræ pro-
tomartyr S. Albanus a nobis præteriri minime de-
bet, qui sub Dioclesiano, pro clerico hospite, qui per-
secutionem fugientem suscepit, se ipsum tradens,
post verbera, aliæque acerbiora tormenta, capite
plexus est; quemadmodum Baronius ad. an. 103,
ex Be'æ nostræ historie narrat. Hoc autem in
loco observari poterit, durante primævæ charitatis
impetu, tantam fuisse Parabolānorum segetem,
quibus id negotii dabatur, ut propriæ salutis dis-
pendio alienam procurarent, inque tam magna ho-
minum collegia excrevisse, ut eorum numerum im-
peratorum rescriptis necesse esset coerceri, quem-
admodum videre est cod. Theod., lib. xvi, tit. ii,
de Ep. Eccles. et clericis, leg. 42. FELL.

(76) Λυτρώσονται. Forte λυτρώσονται. Mill GALL.

(77) Ἰουδίθ ἡ μακαρία. Confer Clementem
Alexandrinum, p. 521, et constabit illo aliquem ju-
niorem inde hæc quæ hic legis deformasse. nec id
quidem perire. BARN.

χειρὶ θηλείας. Οὐχ ἦτορ αὐ (78) καὶ ἡ τελεία κατὰ πῖστιν Ἑσθήρ, κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέδωκεν, ἵνα τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ μέλλον ἀπολέσθαι, ῥύσῃται· διὰ γὰρ τῆς νηστείας, καὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς, ἠξίωσεν τὸν παντεπόπτην (79) Δεσπότην, Θεὸν τῶν αἰώνων· ὃς ἰδὼν τὸ ταπεινὸν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἐρρύσατο τὸν λαόν, ὧν χάριν (80) ἐκινδύνωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντόχωμεν περὶ τῶν ἐν τινι παραπτώματι (81) ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῇ αὐτοῖς ἐπεικεία καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶσαι αὐτοὺς μὴ ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ· οὕτως γὰρ ἔσται αὐτοῖς ἔγκαρπος καὶ τελεία ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους μετ' οἰκτιρμῶν μυστα (82). Ἀναλάβωμεν παιδείαν ἐφ' ἣ οὐδεὶς ὀφείλει (83) ἀγανακτεῖν, ἀγαπητοί. Ἡ νοουμένης (84), ἣν ποιοῦμεθα εἰς ἀλλήλους, καλὴ ἐστίν, καὶ ὑπεράγαν ὠφέλιμος· κολλᾷ γὰρ ἡμᾶς τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οὕτως γὰρ φησὶν ὁ ἅγιος λόγος· Παιδεύων ἐπαίδευσέν με ὁ Κύριος, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέν με. Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει (85), μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Παιδεύσει με γὰρ, φησὶν, ὁ δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με, ἐλαφρὸν δὲ ἁμαρτωλῶν (86) μὴ ἀπανάτω τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ πάλιν λέγει· Μακάριος ἄνθρωπος ὃν ἐλέγξεν ὁ Κύριος, νοουμένη δὲ παντοκράτορος· μὴ ἀπαναίτου. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἐπαισεσιν, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἰάσαντο. Ἐξάκις ἐξ ἀναγκῶν ἐξελεῖται σε, ἐν δὲ τῷ ἐδόξῳ οὐχ ἄψεται (87) σου κακόν. Ἐν λιμῇ ῥύσεται σε ἐκ θανάτου, ἐν πολέμῳ δὲ ἐκ χειρὸς σιδήρου λύσει σε· καὶ ἀπὸ μαστίγος γλώσσης σε κρύψει, καὶ οὐ μὴ φοβηθῇσιν κακῶν ἐπερχομένων. Ἀδικῶν καὶ ἀνόμων καταγελάσῃ, ἀπὸ δὲ θηρίων ἀγρίων οὐ μὴ φοβηθῇς· θῆρες γὰρ ἀγριοί

liberaret. Nam in jejuniis et humilitate peccata est omnium inspectorem Dominum, Deum saeculorum; qui animi ejus humilitatem cernens, populum liberavit, cujus gratia periculis sese illa obtulerat.

CAPUT LVI.

Et nos igitur oremus pro eis, qui in aliquod peccatum lapsi sunt, ut detur illis moderatio et humilitas; quo non nobis, sed voluntati Dei cadant; sic enim erit ipsis fructuosa et perfecta quae est apud Deum et sanctos, cum misericordia recordatio. Assumamus disciplinam, juxta quam nemo debet indignari, dilecti. Admonitio quam invicem facimus, bona est et perquam utilis: siquidem nos voluntati Dei agglutinat. Sic enim ait sacer sermo: Castigans castigavit me Dominus; et morti non tradidit me⁸¹. Quem enim diligit Dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem suscipit⁸². Corripiet enim me, inquit, justus in misericordia, et arguet me; oleum autem peccatorum non impinguet caput meum⁸³. Et iterum dicit: Beatus homo, quem arguit Dominus; monitionem vero Omnipotentis ne renuas. Ipse enim dolere facit, et rursus restituit: percussis, et manus ejus sanaverunt. Sexies de necessitatibus eruet te; et in septimo non tanget te malum. In fame liberabis te a morte: in praelio vero, de manu ferri solvet te: et a flagello linguae abscondet te, et non timebis a malis ingruentibus: injustos et iniquos deridebis; et feroce, bestias non timebis: bestiae enim feræ pacatæ erunt tibi. Deinde scies, quod in pace erit domus tua: habitatio autem tabernaculi tui non peccabit. Scies autem, quod multum semen tuum, et filii tui quasi

⁸¹ Psal. cxvii, 18. ⁸² Prov. iii, 12. ⁸³ Psal. cxl, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Οὐχ ἦτορ αὐ. Ms. pro αὐ exhibet st. Wott. tamen leg. αὐ cum editis. Sic et Clemens Alex. I. c. Πάλιν τε αὐ ἡ τελεία κατὰ πῖστιν Ἑσθήρ. Et rursus perfecta illa in fide Esther. GALL.

(79) Παντεπόπτην. Editi, præter Londin. παντοποπτην. Mill. et Wott. ex ms. restituunt παντεπόπτην. Quæ vox occurrit etiam infra, cap. 58, et apud S. Polycarpum Epist. ad Philipp., cap. 7. Id.

(80) Ὅν χάριν. Lxxvi gratia, seu secundum litteram Græcam, quorum; ita tamen ut illud quorum pariter referatur ad populum: quod nomen, cum collectivum sit, hanc palitur constructionem. Quocirca minus placet hic versio Cotelerii: propter pericula quæ illa adierat. COUT.

(81) Παραπτώματι. Al. maluit περιπτώματι. Sed ms. lectio confirmatur ex Gal. vi, 4: Ἀδελφοί, ἐάν τις προληφθῇ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι: quo sane S. Pater respexisse videtur. GALL.

(82) Μυστα. Mill. in Prolegom. ad N. T., num. 142, ex isto Clementino loco colligit, S. Patrem in archetypo suo Epistolæ Paulinæ ad Rom. xii, 45 legisse, prout Interpres Vulgatus ac codices aliqui qui hodieque exstant pervetusti, τὰς μυσταὶς τῶν ἁγίων κοινωνούντας. Sic et Weist. in nupera N. Test. Gr. edit. I. c. Aliter Whitbyus in Exam. var. lect., p. 428. Id.

(83) Ὁφέλιμος. Sic procul dubio legendum, quod et Jun. in margine libri sui ex conjectura posuit. Codd. imp. omnes (præter Londin.), ἐφάει. At ms. exhibet ΟΦΙΑΕΙ: in eoque vocalis i pro diphthongo ei sæpius ponitur. Wott. Id.

(84) Ἡ νοουμένης, etc. Vide Clementem Alexandrinum, p. 122, unde interpolator hæc habet. BEAN.

(85) Παιδεύει. In quædam exemplaria Proverb. iii, 12; et Apostolus Hebr. xii, 6; item Alexandrinus. Clemens Præd. I, 9, Chrysostomus in Psal. cx, et Catena Græcorum in Proverbia. Alii codices ἐλέγχει. At in Apocalypsi vers. 19, cap. 3, utrumque verum conjungitur: Ἐγὼ ὁσους ἐάν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. COT.

(86) Ἐλαφρὸν δὲ ἁμαρτωλῶν. Ὡς Hebræa est caput, præcipuum, venenum, amaror. Idem in hoc loco psalm. cxl, 3, interpretantur capitis, vel præcipuum, vel amaritudinis: quam ultimam interpretationem Hieronymi sequitur Augustinus in Speculo. At LXX, vertentes ἁμαρτωλοῦ, aut legerint γῆ seu γῶν aut putaverint veneni metaphoram per nomen peccatoris esse reddendam. Id.

(87) Οὐχ ἄψεται. Sic editi juxta LXX cod. Alex., quam quidem lectionem probat Wott. Hec ms. exhibeat ΟΥΚ ΟΥΤΕΤΑΙ. Sed Mill. ms. adhaerens, ita distinguit: οὐ κόβεται. GALL.

omnis herba campi : et venies in sepulcrum, tanquam frumentum maturum, quod in tempore messentur : vel sicut aceruus aræ in tempore comportatur⁸⁸. Videtis, dilecti, protegi eos qui a Domino castigantur : cum enim bonus sit castigat nos Deus, ut sancta ejus disciplina commoneamus.

καθ' ὥραν συ[γχομι]σθεῖσα. Βλέπετε, ἀγαπῆται, [οἱ, οἱ] ὑπερασπισμός ἐστιν τ[οῖς] παιδεύομένοις ὑπὸ τοῦ Δεσπότη[ου] (88) καὶ γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει ὁ Θεὸς] εἰς τ[ὸ] νοθεύ[η]θῆναι ἡμᾶς, διὰ τῆς βολᾶς [παι]δείας αὐτοῦ.

CAPUT LVII.

Vos ergo qui seditionis fundamenta jecistis, subditi estote⁸⁹ presbyteris, et correptionem suscipite in pœnitentiam : flectentes genua cordis vestri, discite subijci, deponentes arrogantem et superbam linguæ vestræ iactantiam ; melius enim vobis est, in ovili Christi parvos et probatos inveniri, quam altum sapientes e spe illius deijci. Ita siquidem dicit Sapientia, omnem virtutem complectens : Ecce proferam vobis mei spiritus dictionem ; docebo autem

⁸⁸ Job v, 17-26. ⁸⁹ I Petr. v, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(88) Δεσπότης, κ. τ. λ. Jun. eum editis locum hunc ita supplet : δεσπότης καὶ γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει, θέλει νοθεύ[η]θῆναι ἡμᾶς. Sed non prorsus ad fidem ms. cod. qui sic habet : ΔΕΣΠΟΤ—ΑΓΑΘΟΣ ΟΝΙΑΙΔΕ — ΕΙΣΤ — ΗΘΗΝΑΙ ΗΜΑΣ. Legit itaque Wolt. : δεσπότης καὶ γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει ὁ Θεός] εἰς τ[ὸ] νοθεύ[η]θῆναι ἡμᾶς. Dav. autem ita scribendum putat : δεσπότης. Θεὸς γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει, ἀλλ' εἰς τ[ὸ] εὐθύν[η]θῆναι ἡμᾶς. Quod quidem supplementum Cler. felicissimum vocat. Verum nos Woltonianam lectionem sequimur, utpote quæ pressius ms. exprimat. GALL.

(89) Κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν. Hæc phrasıs in Patribus et conciliis frequens, desumpta videtur ex oratione Manassis, quam quædam biblia complectuntur, quamque referunt Constitutiones apostolicæ, lib. II, cap. 22. Multas vero similes in scriptoribus sacris et ecclesiasticis invenies. COT.

(90) Ἡ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας, ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ. Nihil mutō; capite 51, ὁφελουσιν τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος σκοπεῖν. Lege hic S. Ignatium ad Ephesios 1. ad Magnesianos 9, ad Philadelphenos 5, 11, et S. Polycarpum, Epistolæ cap. 8. Severus de Vita B. Martini, cap. ult. : Jesum testior, spemque communem. Id. — Ἐκ τῆς ἐλπίδος. Forte, πυχλίδος, vel ἐπαλίδος potius. Basilus in psal. xxviii, homil. prima : Μία ἐστὶν αὐλὴ, ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία — ἦν αὐλὴ πρότερον ἢ τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῇ, ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀμαρτίαν ἐγένετο ἡ ἐπαυλὶς αὐτῶν ἡρημαμένη. Jun.

(91) Ἡ πανάρετος σοφία. Librum Proverbiorum, πανάρετον σοφίαν appellat, post Clementem Romanum, Clemens Alexandrinus in Miscellaneo 2, p. 420, citans versum ultimum primi capituli sacri Operis illius ; itemque Hegesippus, Irenæus, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς apud Eusebium Hist. Eccles., lib. IV, cap. 22. Sed et eodem nomine insignitur Sapientie volumen ab Athanasio in Synopsi, Epiphaniō Libro de mensuris et ponderibus, cap. 4; Damasceno. Orthodoxæ fidei lib. IV, cap. 18, et a Gregorio Nysseno, lib. VII contra Eunomium, Ilib. Parisiens. an. 1638, tom. II, 638. In Bibliothecæ Regiæ codice B blico 721 : Σοφία Σολομώντος ἡ πανάρετος, et 1253 : Σοφία Σολομώντος πανάρετος. At codice 772, Lexicon vocum sacre Scripture, ubi de Sapientia Salomonis, in titulo habet, λέξις τῆς πανάρετου. Præterea Sapientiam Siraci-

α ἑξηγουσούην σοι. Εἰτα γνώση δτι ἐξηγουσού σου ὁ οἶκος· ἡ δὲ δαίτα τῆς σκητῆς σου οὐ μὴ ἀμάρτη. Γνώση δὲ δτι πολὺ [τὸ σπέρμα σου,] τὰ δέ τέκνα σου ὡς περ [τὸ παμδύ]τανον τοῦ ἀγροῦ· ἐλεύση [δὲ ἐν τᾷ] ῥω ὡς περ. τοῖς ὠριμοῖς, [κατὰ και]ρὸν θερίζοντες, ἢ ὡς [περ θημυ]νία ἄλωνος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Ὑμεῖς οὖν οἱ τὴν καταβολὴν [τῆς] στάσεως ποιήσαντες, ὑποτ[αγῆ]τε τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ π[α]νδεύ[η]τε εἰς μετάνοιαν. Κάμψαν[τες] τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν (89), μάθετε ὑποτάσσεσθαι, ἀποθέμενοι τὴν ἀλαζόνα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης ὑμῶν αὐθάδ[ειαν]· ἀμεινον γὰρ ἐστὶν ὑμῖν [ἐν] τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μικροὺς καὶ ἐλλογίμους εὐρεθῆναι, ἢ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ (90). Οὕτως γὰρ λέγει ἡ πανάρετος Σοφία (91) :

dis, seu Ecclesiasticum vocari πανάρετον Σοφίαν, et πανάρετον invenies in Eusebii lib. VII Demonstrationis evangelicæ, p. 395, cujus verba refert Hieronymus ad Danielis IX, 24, et in ejusdem Eusebii et aliorum Chronicis, in Hieronymo, Prefatione ad libros Salomonis ; item apud Isidorum Pelusiotam, lib. III, epist. 66 ; Cassiodorum, Divinarum lectionum cap. V ; et Georgium Cedrenum edit. Basil. p. 159, l. XLVI. Jam quod σοφία simpliciter ac Sapientia de Proverbiis dicitur, ostendunt loca Constitutionum apostolicarum lib. I, cap. 7 et 10 ; lib. II, cap. 3 ; lib. IV, cap. 11 et alibi ; Justinii martyris in Dialogo p. 359 ; Melitonis Sardensis apud Eusebium Hist. lib. IV, cap. 26 ; Irenæi lib. IV, cap. 37 ; Clementis Alexandrini in Protreptico p. 52 ; Pædagog. II, cap. 2, et Strom. I, pag. 317 ; Origenis Homil. 14 in Genesim, 6 in Exodum, ac sæpe ; Gregorii Nysseni Libro de Vita Mosis paulo ante finem, oratione 3 De oratione Dominica, et in ὑποτυπώσει de pietatis scopo ; Chrysostomi sive alterius sermone de tribus pueris, tom. VI. Quibus adijunge veterem interpretem Epistolæ Ignatii attributæ ad Tarsenses cap. 6. In quem locum homo litteratus Jacobus Usserus, prava deceptus versione, falso citat Athanasii librum De decretis Nicænæ synodi. Verba Alexandrini archiepiscopi sunt (tom. I, p. 276) : Ὁ εἰπὼν ὡς Σοφία· Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Quæ interpretantur : Qui dixit, ut in Sapientie libro habetur, cum significet : Qui dixit, quatenus Sapientia. Proverb. VIII, 23. Similiter Ecclesiastico σοφίας, sapientiæ, nomen absolute datur per multos, Origenem homil. 2 in psalmum xxxviii ; homil. 6 Græca in Jeremiam, et ad Roman. IX, 20, 21 ; Gregoriam Nyssenum de Vita Mosis, non multo ante medium ; Hieronymum dialogo I adversus Pelagianos, cap. 10 ; pseudo-Hieronymum ad II Corinth. IX, 7. Ratio autem earum appellationum ex eo peti debet, quod sapientes viri prædictis libris præcepta sapientiæ omniumque virtutum comprehenderint. Ita enim Epiphanius hæresi 69, cap. 11, Paschalis diem, ἀγίων Θεοῦ πανάρετον ἡμέραν indigitat. Denique Παροιμία sunt Σοφία παιδαγωγική, Gregorio Nazianzeno oratione 41. Ecclesiasticus est, A Deo spirata Sapientia, Magna Sapientia, in Excerptis chronologicis ex Eusebio, Africano, et aliis. Atque de Cantico canticorum, scriptor homilicæ de Susanna tom. VI Chrysostomi ait : Κατὰ τὴν Σοφίαν τὴν λέγουσαν, Κῆτος

Ἰδοὺ προήσονται [ὑμῖν] ἐμῆς προῆς ῥῆσιν, δι-
δάξω [δὲ ὑμᾶς τὸν ἐμὸν λόγον. Ἐπειδὴ ἐκάλουν,]
καὶ οὐχ ὑπηκούσατε, καὶ ἐξέτε[ρον] λόγους,
καὶ οὐ [προσελχέτε] ἀλλ' ἀκίρους ἐποι[εῖτε] ἐμὰς
βουλὰς, τοῖς δὲ ἐμ[οῖς] ἐλέγχουσιν] ἡπειθήσατε.
Τοιγαρ[οὖν] κἀγὼ τῇ ὑμῶν ἀπολλεί[α] (92) ἐπι-
γελάσομαι· καταχαροῦμαι δὲ [ἡνίκα ἂν] ἐρχηται
ὑμῖν ὁλεθρ[ος], καὶ ὡς ἂν ἀ[φ]ηληται ὑμῖν ἄφρων
θ[ο]ρυβος· ἡ δὲ καταστροφή ὁμοία κ[ατα]γίγει
πα[ρ]ῇ, ἥ ὅταν ἐρχηται ὑμ[ῶν] θλίψις καὶ πολιορ-
κία. Ἔσται γ[ὰρ] (93) ὅταν ἐπι[καλέση]σθέ με, ἐγὼ
δὲ [οὐκ] εἶσα]κούσομαι ὑμῶν ζητή[σουσι] με κακοί,
καὶ οὐχ εὐρή[σουσιν]. Ἐμίσησαν γάρ σοφίαν,
[τὸν δὲ φά]θον τοῦ Κυρίου οὐ προείλα[ντο], οὐδὲ
ἠθέλον ἐμᾶς προσέχ[ειν] βουλὰς·] ἐμνηστῆρον
δὲ ἐμὸν] ἐλέγχους. Τοιγαροῦν ἐδοῦναι τῆς [ἐαυτῶν] ὁδοῦ τοῖς καρποῖς, [καὶ τῆς ἐαυτῶν]
ἀσεβείας πλησθῆσιν [ταί] (94). [τοῦ] (95).

⁹² Prov. 1, 23-32.

VARIORUM NOTÆ.

κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη (Cant. iv, 12). Auctor Operis imperfecti in *Matthæum* apud eum-
dem Patrem, ad Matth. vi, 6: Sicut in *Canticis* ex
persona Ecclesiæ Sapientia dicit; et consarcinator
epistolæ decretalis primæ, Clementi nostro affictæ:
Dicente Sapientia, Valida est dilectio ut mors. Cant.
viii, 6. Cor. — Παράστος. SS. Patres quorum
mentio Euseb. lib. iv, c. 22, vocabant sapientiam
πανάρτεον librum Parabolarum Salomonis apocry-
phum, non Proverbia aut Ecclesiasten. Hunc locum
citat Clemens Alexandrinus, p. 126. BERN.

(92) Ἀπολλεία. Sic Wolt. ex ms. editi, præter
Lond. ἀπολλεία. GALL.

(93) Πολιορκία. Ἔσται γάρ. Non agnoscit quæ in-
terseruntur in quibusdam LXX Interpretum edi-
tionibus, ἥ ὅταν ἐρχηται ὑμῖν ὁλεθρ[ος], et ab aliis
rectius absunt; quemadmodum ab Hebræo, a Vul-
gata, a Catena in Proverbia, et ab initio libri De
singularitate clericorum, in Operibus S. Cypriani:
videntur autem ex versiculo præcedente, Proverb. C
i, 26 irrepsisse, perperam repetita; aut esse Scho-
lium, vel interpretatio alia. Certe versio Luciferi
lib. i pro S. Athanasio, ex solo additamento con-
stat: Itaque et ego vestra perditione ridebo: gratula-
bor ergo adversus vos, cum venerit vobis subito tu-
multus, eversio autem similis procellæ, cum advenerit
autem vobis interitus. Erit enim cum me invocabitis,
ego autem non exaudiam. Quem textum ampliorem
ideo retuli, quia principium illius simili modo
concepitur in antiquissima Cypriani editione anni
1471, dicto tractatu De singularitate clericorum:
Itaque et ego vestra perditioni superridebo. Gr. tula-
bor ergo adversum vos; cum advenerit vobis subito
tumultus; eversio autem simul et procellæ, et cum
advenerit vobis pressura et expugnatio. Erit enim
cum me invocaveritis; ego autem non exaudiam vos.
Addiderunt ergo recentiores ex LXX post adversum
vos, cum advenerit vobis interitus. Quo modo etiam
codex Regius 156, qui opusculum attribuit Origeni,
in eoque impressis libris hic emendatior est, quod
exhibet, Eversio autem similis procellæ. Cor.

(94) Desideratur hic in exemplari antiquo folium
integrum, quod quatuor impressi codicis folia con-
stituit. Si unius tantum aut alterius vocis defectus
fuisse et paucarum litterarum lacuna, medicinam
qualenique huic loco male affecto, non minus
quam aliis, afferre conati fuisset, si minus pri-
stinæ sanitati et integritati reddere, licuisset; sed
πάθος est ἀνίατον, et vulnus majus quam ut ullo
conjecturæ emplastro tegi possit; expectandus est
ex Ægypto vel Græcia novus Æsculapius, qui Cle-

nos meum sermonem. Quoniam vocabam, et non
obedistis; et extendebam verba, et non attendistis;
sed irrita fecistis mea consilia; et meis increpatio-
nibus rebelles fuistis. Itaque et ego vestra perditione
ridebo: gaudebo autem cum venerit vobis interitus,
et cum advenerit vobis subito tumultus; eversio
autem similis procellæ adfuerit; vel cum venerit
vobis tribulatio et oppressio. Erit enim cum invoca-
bilis me; ego autem non exaudiam vos: quærent
me mali, et non invenient. Oderunt enim sapientiam;
timorem autem Domini non assumpserunt; neque
volebant meis attendere consiliis: subsannabant
autem meas redargutiones. Ergo comedent viæ suæ
fructus, et sua ipsorum impietate saturabuntur.

. [ἐαυτῶν] ὁδοῦ τοῖς καρποῖς, [καὶ τῆς ἐαυτῶν]
ἀσεβείας πλησθῆσιν [ταί] (94). [τοῦ] (95).

menti nostro παραγρῶντι subveniat. Quæ in reliquis
corpore medicam manum prorsus refugere non
videbantur, pro facultatis nostræ modulo, sarcinæ
et καταρτίξιν conati sumus; quam bene? penes
doctos, et artis criticæ mystas, judicium esto.
Passim autem in membranulis ex quibus epistola
hæc descripta est, observare licet, v finale additum
esse tertiis personis verborum, desinentibus in a et
in t, licet sequentis dictionis littera initialis sit
consona, contra receptum et communem scribendi
usum; quod summæ antiquitatis non leve argu-
mentum est, cum in antiquis marmoribus, et mss.
omnibus codicibus, qui grandioribus litteris exarati
sunt, eadem scribendi forma reperitur.

Sed manum de tabula, præter enim operas typo-
graphicas, quæ desinente jam opere plus solito
festinant, et notas has abruptunt; muneris nostri
cura, et familiæ privata negotia domum revocant, nec
sine dispendio diutius abesse sinunt. Si παρόμματα
hæc nostra, benigne Lector, purpuræ Clementinæ
assuta, non indigne te ferre, (cum scias, ut loquitur
Libanius, ad Evagoram epistola nondum edita,
δτι καὶ πάχια, καὶ τὴν χαλλίστην ἐσθῆτα, πολλάκις ἐν
δέχεται κιβώτιον) et primitias has subita manu col-
lectas, quas nunc in ara benevolentie tuæ colloco,
palato tuo non ingratas esse, nec omnino displicere
intellegero; postea, si Deus vitam cum valetudine
indulserit, largioribus manipulis sinum implebo,
et uberiores messem adolevo. Interea his fruiere,
et ornatissimo humanissimoque viro, domino do-
ctori Duppa, celeberrimæ Academiæ Oxoniensis
vicecancellario dignissimo, gratias necum ago;
qui dum opus hoc urgeo, humanitate me sin-
gulari et benevolentia complexus est, qui thesauros
Academici reclusit, qui typos Savilianos πρότρον
θυμῷ communicavit, qui lentas typographorum
moras auctoritate sua castigavit, et aucto opera-
riorum numero, editionem hanc multum promovit.
Errata quæ a nobis, vel typographis, commissa
sunt, humaniter condona, festinationi da veniam,
et quales alios tibi fieri velis, talem te nobis præbe.
Vale, et humanum esse, errare, memineris. JUN.
— Hic haud dubie locum habuit Sibyllæ testimo-
nium, de quo auctor *Quæstionum ad orthodoxos*,
ut ex Irenæo erudite colligit Cl. Cotelierius. Videant
etiam

(95)... [τοῦ]. Editi, excepto Londin. [τοῦ]. Deest
solum in ms. Comma tamen proxime sequens post
πλησθῆσονται, ex Proverbiis legendum esse non
dubitatur Wolt. Et τὸ — [τοῦ], forte [τοῦ] vel [ἐκ] [τοῦ],
claudere sententiam putat. GALL.

CAPUT LVIII.

Inspector omnium Deus, spirituum Dominus et huius universae carnis; qui elegit Dominum Jesum Christum, et per eum nos in populum peculiarem; omni animae quae invocaverit magnificum et sanctum nomen ejus, det fidem, timorem, pacem, patientiam, equanimitatem, continentiam, puritatem et temperantiam; ut nomini ejus grata sit, per aiuminum sacerdotem et patronum nostrum Jesum Christum: per quem illi gloria, majestas, imperium, honor, et nunc, et in omnia saecula saeculorum. Amen.

CAPUT LIX.

Missos autem a nobis Claudium Ephebum, et Valerium Vitonem cum Fortunato, in pace cum gaudio ad nos brevi remittite; ut citius optabilem nobisque desideratissimam pacem et concordiam annuntient; quo et nos de vestra tranquillitate ocius gaudemus. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum, et cum omnibus ubique vocalis a Deo et per ipsum: per quem ei gloria, honor et potentia, majestas, solum aeternum, a saeculis in saecula saeculorum. Amen.

" Dent. vii, 6; xiv, 2; xxvi, 18.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ΄.

Ὁ παντοκράτης θεός, [καὶ] ἀριστοκράτης τῶν πνευματικῶν καὶ κύριος [πάσης] σαρκός, ὁ ἐκλεξάμενος τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ ἡμᾶς δι' αὐτοῦ [ἐκ] λαοῦ περιούσιον (96), δὴν πᾶσιν [ψυχῇ] ἐπαγγελίᾳ τὸ μεγαλο[π]ρεπὲς καὶ ἅγιον ὄνομα αὐτοῦ, [π]ίστιν, φόβον, εἰρήνην, ὑπομονήν, μακροθυμίαν, ἐγκράτειαν, ἀγγελίαν καὶ σωφροσύνην, εἰς εὐαρέστησιν (97) τῷ ὄνοματι αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ προστάτου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ αὐτῷ δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος, τιμὴ, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ΄.

Τοὺς δὲ ἀπεσταλμένους ἀπ' ἡμῶν Κλαύδιον Ἐφεβόν (98), καὶ Θυαλίριον Βίωνα, σὺν καὶ Φορτουνάτῳ (99), ἐν εἰρήνῃ μετὰ χαρᾶς ἐν τάχει ἀναπέμψαντες πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θάπτον τὴν εὐστασίαν καὶ ἐπιποθήτην (100) ἡμῖν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἀπαγγέλλωσιν· εἰς τὸ τάχιον καὶ ἡμᾶς χαρῆναι περὶ τῆς εὐσταθείας ὑμῶν. Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν, καὶ μετὰ πάντων πανταχῇ τῶν κεκλημένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ· δι' οὗ αὐτῷ δόξα, τιμὴ, κράτος, καὶ μεγαλωσύνη, θρόνος αἰώνιος, ἀπὸ τῶν αἰώνων εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν (1).

VARIORUM NOTÆ.

omni quibus frui datum est Leontii Cyprii locos theologicos, antequam ex his lacuna ista posset attingere suppleri. In his certe utriusque Clementis Epistolis fragmenta haberi, qui manu exaratos legit, affirmat Fr. Turrianus, *Defens. epist. pont.*, lib. v, c. 20. COLON.

(96) *Εκ λαοῦ περιούσιον*. Imitatur Paulum ad Tit. ii, 14. At Paulus e LXX Interpretibus hanc locutionem mutuavit. DAV.

(97) *Εἰς εὐαρέστησιν*. Hæc sunt interpolatoris, non ea quæ Photius notat, quæ existant, c. xvi. DEAN.

(98) *Κλαύδιον Ἐφεβόν*, κ. τ. λ. Jam. cum editis ex ista interpretatione quinque legatos ad Corinthios missos nomen perhibet. At istud nomen inter *Θυαλίριον* et *Θυαλίριον* interjectum, tres distinctas personas ostendit; quorum duo suis prænominibus insigniti, videntur fuisse liberti, in familias Claudiorum et Valerorum acciti, idque jam auspiciis fuerat. Quod etiam prebent Pears. in notis in Epist. S. Ignatii ad Smyrn., cap. 10; et Bodwell. in disert. ad posthum. Pearson., pag. 221, aliique. Ceterum Ephebus iste, ut monuit Coen., memoratur inter Clementis discipulos ad calceem pseudo-Abdias a Iamio vulgati. Sed pro Ephebo, videtur le-

gitur Phobus. De Valerio autem episcopo Treverensi, discipulo B. Petri apostoli, ad d. 20 Januarii agens Martyrologia, notatum fuit Cotel. Gall.

(99) *Σὺν καὶ Φορτουνάτῳ*. Sic ms. apud Wett. At, editis deest καὶ. Coniiciebat autem Dav. istud KAI ms. legendum forsitan Galo: ut sicut Ephebo ac Vitoni, ita et Fortunato suum tribnatur prænomen. De quo quidem ita Cotel.: « Habes I Cor. xvi, 17, nomen Φορτουνάτου, sive juxta alios codices Φορτουνάτου, ut hoc loco. Quem Φορτουνάτον tricesimum quartum inter LXX discipulos constituit, auctor Chionici Alexandrini pag. 506. » Iste autem Fortunatus de quo hic S. Pater, idem videtur esse Wett. cum eo, qui ab Apostolo memoratur. « Cum enim, inquit, fuerit jam ætate valde proventus, magnæque apud Ecclesiam Corinthiorum famæ et auctoritatis, a Corinthiis missus Romam venit, ut Romanos de schismate certiores faceret, et postea corum opem ad sedandas lites infelices apud ipsos verum orias. »

(100) *Ἐπιποθήτην*. Ita ms. apud Wett. Editi, præter Londin. *ἐπιποθήτην*: quæ quidem lectio magis placet Bois. eo quod adjectiva composita sint hoc communis generis.

(1) *Ἀμήν*. Hæc voci *Amē*. et Wett. subiiciunt ex ms. *Κλημέντις*, *ἐπὶ*, *Κορινθίους*, *Ἐμενέη*.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Β'.

S. CLEMENTIS

EPISCOPI ROMANI

EPISTOLA AD CORINTHIOS II

INTERPRETE J. B. COTELERIO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Bibliotheca*, I. 38, Venet. 1765 fol.)

ARGUMENTUM.

De præstantia vocationis Christianæ; de mundi contemptu; poenitentiae locum non esse post hanc vitam; de bonis promissis, præsentium voluptatum abdicatione promerendis.

INDEX CAPITUM.

- CAP. I.** *Christus Deus; magnifice de Christo sentiendum; quanta ei debeamus; per misericordiam Dei salvi facti sumus.*
- II.** *Ecclesiæ prius sterilis mira fecunditas; gentiles per Christum salvandos Isaias prænuntiavit.*
- III.** *Christus ergo a nobis agnoscendus, qui nos a cultu deorum mortuorum revocavit, notumque nobis fecit veritatis Patrem.*
- IV.** *Quis Christum vere confiteatur.*
- V.** *Mundus contemnendus, et ad alterius vitæ felicitatem nobis contendendum est.*

- VI.** *Sæculum præsens et futurum, duo inimici; Christi mandata spernentibus nulla salutis spes.*
- VII.** *Sic certandum ut coronemur, aut coronæ proximi, simus.*
- VIII.** *Poenitentiae locus non est, nisi in hac vita.*
- IX.** *Resurrectio carnis; caro casta servanda, quia in carne judicabimur.*
- X.** *Vitio relicto virtutem prosequamur; bonis promissis præsens voluptas posthabenda.*
- XI.** *De promissis Dei non ambigendum.*
- XII.** *Regnum Dei quotidie expectandum.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν· καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς μικρὰ φρονεῖν περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν· ἐν τῷ γὰρ φρονεῖν ἡμᾶς μικρὰ περὶ αὐτοῦ, μικρὰ καὶ ἐλπίζομεν λαβεῖν· καὶ οἱ ἀκούοντες (2) ὥσπερ μικρῶν

A

CAPUT I.

Fratres, ita sentire nos oportet de Jesu Christo, tanquam de Deo, tanquam de Judice vivorum et mortuorum; nec decet nos humilia sentire de salute nostra: dum enim humiliter sentimus de illo, parva etiam accepturos nos speramus: et dum

VARIORUM NOTÆ.

(2) Καὶ οἱ ἀκούοντες. Hiulca nonnullis visa hæc sententia. Al. sic eam restituunt: Καὶ τοὶ ἀκούοντες ὡς περὶ μικρῶν. Al. καὶ ἡμεῖς οἱ ἀκούοντες τούτων, ὥσπερ μικρῶν. Birr. ita illam integram reddit: Καὶ οἱ παρακούοντες, ὥσπερ μικρῶν, ἀμαρτάνομεν.

Quique negligenter audimus, quasi tenuia sint, peccamus. Vel: Quique aures non attendimus, quasi tenuibus vel parvi momenti rebus, nempe his, quas de Christo et parva per ipsum salute ante proposuerat. GALL.

tanquam exigua audimus, peccamus, nescientes unde vocati sumus, et a quo, et in quem locum, et quanta sustinuit Jesus Christus pati propter nos. Quam igitur nos ipsi rependimus remunerationem, aut quem fructum dignum eorum quæ nobis ipse dedit? Quanta vero ei debemus pia? Nam lucem nobis largitus est; tanquam pater filios nos appellavit; pereuntes nos servavit. Qualem ergo ipsi laudem tribuemus, aut mercedem quæ compensemus quæ accepimus (5)? Qui mente eramus capti, et adorabamus lapides, ligna, aurum, argentum atque æs, hominum opera; et tota nostra vita nihil aliud erat quam mors. Obscuritate itaque circumdati, et tali caligine plenum habentes visum, respeximus, ipsius voluntate deponentes eam quæ cingebamur nebulam. Nam miseratus est nos; et visceribus commotus, salvos fecit; cum in nobis multum errorem ac interitum spectasset, nec habere nos ullam salutis spem, niam eam quæ ab ipso est. Vocavit enim nos qui non eramus, et voluit e nihilo esse nos.

CAPUT II.

*Latere, sterilis quæ non parit; erumpe et clama, quæ non parturit: quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*¹². Quod dixit, *Latere sterilis quæ non parit*, nos dixit: sterilis quippe erat Ecclesia nostra, ante quam dati essent ei liberi. Quod vero dixit, *Clama quæ non parturit*; hoc dixit: Preces nostras ad Deum omnino, ut parturientes solent, non deficiamus referre. Quod autem dixit, *Quia multi filii desertæ, magis quam*

¹² Isa. LV, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(3) *Kal oca παθεῖν*. Mallet Birr. παθόν. Et quam multa patienter tulit Jesus Christus, cum passus est pro nobis. GALL.

(4) *Πόσα...δῶτα*. Fell, jam monuerat ex Act. XIII, 44, eximia David a Deo promissa beneficia, dici illius δῶτα τὰ πικρά, ejusque observationem exinde viri docti probaverunt. Hinc vertit Birr.: Quæ vero ejus clementiæ beneficia accepta referimus? Quæ sane beneficia deinceps S. Pater enumerat. Haud absimili sensu usurpatur vox δῶτα in Constit. apost. lib. II, cap. 23: 'Ο τοιοῦτος ἀφ' ἑσέων εὐχ' ἔχει, καὶ λέγει παρ' αὐτοῦ, 'Οσά μοι γένοιντο: Hujusmodi venit carebit, licet secum ipse dicat: Bene mihi sit. Id.

(5) Seu spiritalia, supple munera. Mox enim de luce spiritali loquitur, ut subnexa docent. Quocirca Vendelinus Clementis mentem minime videtur assecutus hac versione: *Quantam vero ei debemus sanctimoniam?* Coust.

(6) *Ποῖον*. Legendum jubet Wott. ποῖον οὖν. Sic et in super. epist. cap. 30. Ma, exhibet Ἀγίου οὖν. GALL.

(7) *Δώσωμεν*. Ita ex ms. Wott. Editi, δώσωμεν. Quæ autem statim sequuntur, sic vertit Cot.: *mercedem compensationis eorum quæ accepimus*. Verum, ut monet Coust., dum ipse litteræ tenax esse vult, Clementis sententiam non reddit. Vertit Vendelin. *vel retributionis mercedem ob ea quæ accepimus*. Id.

(8) *Ἡπόλ...τῇ διανοίᾳ*. Mente debiles, id est caeci. Sic Birr. ex Gloss. Cyrill. et Hesych. Idque confirmant quæ de mentis humanæ tenebris mox

ἀμαρτάνομεν, οὐκ εἰδότες πόθεν ἐκλήθημεν, καὶ ὑπὸ τίνος, καὶ εἰς ὅν τόπον, καὶ ὅσα (3) ὑπέμειναν Ἰησοῦς Χριστός παθεῖν ἐνεκά ἡμῶν. Τίνα οὖν ἡμεῖς αὐτῷ ἔδωκαμεν ἀντιμισθίαν; ἢ τίνα καρπὸν ἀξίον οὗ ἡμῖν αὐτὸς ἔδωκεν; πόσα (4) δὲ αὐτῷ ὀφειλομένη δῶτα; τὸ φῶς γὰρ ἡμῖν ἐχαρίσατο, ὡς πατὴρ υἱοὺς ἡμᾶς προσηγόρευσεν, ἀπολυμένους ἡμᾶς ἔσωσεν. Ποῖον (6) αἶνον αὐτῷ δώσωμεν (7), ἢ μισθὸν ἀντιμισθίας ὧν ἐλάβομεν; πηροὶ ὄντας τῇ διανοίᾳ (8), προσκυνοῦντες λίθους καὶ ξύλα, καὶ χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν καὶ χαλκόν, ἔργα ἀνθρώπων, καὶ ὁ βίος ἡμῶν ὅλος ὄλεος οὐδὲν ἦν εἰ μὴ θάνατος. Ἀμαύρωσιν οὖν περιεχόμενοι, καὶ τοιαύτης ἀγλῆος γέμοντες ἐν τῇ ὁράσει, ἀνεβλέψαμεν, ἀποκείμενοι, ἀκείμενα δὲ περιεχόμεθα νέφος, τῇ αὐτοῦ θελήσει. Ἡτέθησεν γὰρ ἡμᾶς, καὶ σπλαγχνισθεὶς ἔσωσεν, θεαζάμενος ἐν ἡμῖν πολλὴν πλάνην καὶ ἀπωλείαν, καὶ μηδεμίαν ἐλπίδα ἔχοντας (9) σωτηρίας, εἰ μὴ τὴν παρ' αὐτοῦ. Ἐκάλεσεν (10) γὰρ ἡμᾶς οὐκ ὄντας καὶ ἠθάλησεν ἐκ μὴ ὄντος εἶναι ἡμᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Εὐφρανθήτι, στείρα ἢ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. 'Ο εἶπεν, *Εὐφρανθήτι στείρα ἢ οὐ τίκτουσα*, ἡμᾶς εἶπεν· στείρα γὰρ ἦν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν, πρὸ τοῦ δοθῆναι αὐτῇ τέκνα. 'Ο δὲ εἶπεν, *Βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα*, τοῦτο λέγει· Τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἀπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν Θεόν, μὴ, ὡς αἱ ὠδίνουσαι, ἐγκακῶμεν (11). 'Ο δὲ εἶπεν, *ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς*

subdit S. Pater. Id.

(9) *Ἐχούσας*. Forte ἔχοντας. Sequentia vero, et μὴ τὴν παρ' αὐτοῦ veritatem vendit. *præter quam a se. Id.*— Hic aperte tradit Clemens, quod Augustinus postea frequens docuit, vocatos nos a Deo, cum nulla in nobis merita, imo et multa demerita conspexisset. Coust.

(10) *Ἐκάλεσεν*, κ. τ. λ. Hic forte respexit S. Clemens ad Rom. IV, 17: Θεοῦ...καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. Seu potius ejus verba accipienda de gentium vocatione ad fidem, juxta illud Osee II, 24, ab Apostolo usurpatum Rom. IX, 25: Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου. GALL.

(11) *Ἐγκακῶμεν*. Cotel. mavult ἐκκακῶμεν. Cui emendationi favent Cout. et Birr. contra Colomesium et Wottonum, ms. lectionem retinentes. GALL.— Τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἀπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν Θεόν, μὴ, ὡς αἱ ὠδίνουσαι, ἐγκακῶμεν. Verbo ἐγκακεῖν usus fuerat Symmachus interpres Num. XXI, 5, vertens ἐνεκάχησεν, quod LXX verterant προσώχθησεν. Præstuli tamen ἐκκακῶμεν, ob vers. I, cap. XVIII Lucæ evangelistæ, quo respexisse videtur Clemens, λέγει δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Simili modo propter verba Apostoli Ephes. III, 13: Αὐτὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσι μου ὑπὲρ ὑμῶν, scribere oportet apud Gregorium Theologum oratione 44, p. 709: Εἰ μὴ ἐκκακοῦμεν ἐν ταῖς θλίψεσι, sublato typographico mendo ἐκκακοῦμεν. Theodoriti libri ad præsens Scripturæ testimonium Isaia LIV, 1, medica manu forte indigent: Εὐφρανθήτι στείρα ἢ οὐ τίκτουσα. Οὐ γὰρ ἔτιχεν ἡ Ἐκκλησία

ἐρήμουν, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα· ἐπεὶ ἡ ἐρήμος ἐδόκει εἶναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ λαὸς ἡμῶν, νυνὶ δὲ πιστεύσαντες, πλείονες ἐγενόμεθα τῶν δοκούντων ἔχειν Θεόν. Καὶ ἑτέρα δὲ Γραφή λέγει, ὅτι *ὄνκ ἡλ-
θον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς*· τοῦτο λέγει, ὅτι δεῖ τοὺς ἀπολλυμένους σῶζειν. Ἐκεῖνο γάρ ἐστιν μέγα καὶ θαυμαστὸν, οὐ τὰ ἐστῶτα στηρίζειν, ἀλλὰ τὰ πίπτοντα· οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἠθέλησεν σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα (13), καὶ ἔσωσεν πολλοὺς ἑλθὼν, καὶ καλέσας ἡμᾶς ἡδὴ ἀπολλυμένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τοσοῦτον οὖν ἔλεος ποιήσαντος αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· πρῶτον μὲν ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες τοῖς νεκροῖς Θεοῖς οὐ θύομεν, καὶ οὐ προσκυνοῦμεν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἐγνωμεν δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας· τίς ἡ γνῶσις (14) ἢ πρὸς αὐτὸν, ἢ τὸ μὴ ἀρνεῖσθαι δι' οὗ ἐγνωμεν αὐτόν; Λέγει δὲ καὶ αὐτός· *Τὸν ὁμολογήσαντά με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς μου*. Οὗτος οὖν (15) ἐστὶν ὁ μισθὸς ἡμῶν, ἐπὶ οὗ ὁμολογήσωμεν δι' οὗ ἐσώθημεν. Ἐν τίνι δὲ αὐτὸν ὁμολογοῦμεν; ἐν τῷ ποιεῖν ἃ λέγει, καὶ μὴ παρακούειν αὐτοῦ τῶν ἐντολῶν, καὶ μὴ μόνον χεῖρα αὐτὸν τιμᾶν, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας. Λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Ἑσθλᾷ· *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖρα αὐτοῦ τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπεστὶν ἀπ' ἐμοῦ*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Μὴ μόνον οὖν αὐτὸν καλῶμεν Κύριον· οὐ γάρ τοῦτο σώσει ἡμᾶς· λέγει γάρ· *Ὁ παῖς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, σωθήσεται, ἀλλὰ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην*. Ὡστε οὖν, ἀδελφοί, ἐν τοῖς ἔργοις αὐτὸν ὁμολογῶμεν, ἐν τῷ ἀγαπᾶν αὐτοὺς (16), ἐν τῷ μὴ μοιχεύειν, μηδὲ καταλαλεῖν ἀλλήλων, μηδὲ ζηλοῦν, ἀλλ' ἐγκρατεῖς εἶναι, ἐλεήμονας, ἀγαθοὺς· καὶ συμπάσχειν ἀλλήλοις ὀφειλομεν, καὶ μὴ φιλαργυρεῖν· ἐν τ[ού]τοις ἔργοις (17)

ejus quæ habet virum; quandoquidem populus noster (12) a Deo desertus esse videbatur; nunc vero cum credidimus, plures facti sumus iis qui Deum habere censebantur. Alia quoque Scriptura dicit· Non veni vocare justos, sed peccatores· hoc dicit, quod debeat pereuntes servare. Illud siquidem magnum et admirabile est, non fulcire quæ stant, sed quæ cadunt. Sic et Christus servare voluit pereuntia, et multos servavit dum venit, dumque nos jam pereuntes vocavit.

CAPUT III.

Cum igitur tantam misericordiam erga nos ipse fecerit: primo quidem, quod nos qui vivimus, diis mortuis non sacrificamus, nec adoramus eos; sed per ipsum, cognovimus veritatis Patrem: quænam est agnitio ad eum, nisi ut non negemus illum, per quem agnovimus eum? Ait vero etiam ipse: *Qui me confessus fuerit in conspectu hominum, confitebor ipsum in conspectu Patris mei*·. Hæc est itaque merces nostra, si quidem confiteamur eum per quem servati sumus. In quonam autem illum confitebimur? Faciendo quæ dicit, et mandata illius non spernendo; nec solum labiis eum honorando, sed ex toto corde, et ex tota mente. Dicit quippe in Isaia: *Populus iste labiis me honorat: cor autem eorum longe abest a me*·.

CAPUT IV.

Non modo igitur ipsum vocemus Dominum; id enim non salvabit nos; siquidem ait: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, salvabitur; sed qui facit justitiam*·. Itaque, fratres, in operibus ipsum confiteamur; diligendo nos mutuo, non adulterando, neque obtrahendo invicem, neque æmulando; sed vivendo in continentia, misericordia, bonitate: et compassione mutua duci debemus; at non pecuniæ

·· Matth. ix, 13. ·· Matth. x, 32. ·· Isa. xlix, 13. ·· Matth. vii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

εὐσέβεια πάλαι, τῇ δὲ τῶν εἰδώλων δουλείᾳ προσέδρευον: ut restituatur, ἡ εὐσεβείας Ἐκκλησία et προσέδρευεν, quod ultimum exhibet Catena ms: in prophetas, Bibl. Reg. cod. 229. Cor. — Vertit Cotelarius, hoc dicit, preces nostras ad Deum omnino, ut parturientes solent, non deficiamus referre, observatque ad marg. sibi videri Græce legendum ἐκκακῶμεν, pro ἐγκακῶμεν, atque Clementem hic respicere ad illud Luc. xviii, 1: Δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Legere est Ephes. iii, 13: Μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσι μου; et Gal. vi, 9: Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν. At Paulum Colomesium si audias, nihil hic vidit clariss. Cotelarius, ac locum hunc rectissime transtulit Vendelinus in hunc modum: *Hæc dicit, ut orationes modeste offeramus Deo, non ut clamose, parientium instar, vociferemur*. Dupliciter tamen peccare mihi videtur hæc translatio, primo quidem quod clamare nobis vetat, cum Clementis locum Isaiaæ interpretatur, in quo clamare præcipimur: deinde quod antithesim seu oppositionem instituit, quam diversa constructio verborum ἀναφέρειν et ἐκκακῶμεν seu ἐγκακῶμεν non patitur. Coust.

(12) Ita loquens se gentilem indicat, non Judæum. Coust.

(13) Σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα. Alludit ad Matth.

xviii, 11: Ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα. GALL.

(14) Τίς ἡ γνῶσις, x. τ. λ. Vendelinus: *Quænam erit nostra erga ipsum agnitio?* Si post ad ipsum suppleatur *perducens* aut *perstringens*, integra erit sententia: ac recte consequetur, ut postquam cognovimus Patrem, non negemus Filium; quia nullus pater est sine filio. Hic locus ex iis forsitan est, quos sibi non satis coherere censuit Photius. Coust.

(15) Οὗτος οὖν ... ἐὰν οὖν. Displicet Wott. οὖν repetitum, pro quo reponit μὲν vel αὐτόν. Dav. mallet: ἐὰν συνομολογήσωμεν. Nihil autem mutat Birr. cum notum sit, eam vocem sæpe παρέλκειν, nec raro pro τοίνυν, proinde, poni: quo sensu hic quoque adjuncta videtur. GALL.

(16) Ἐν τῷ ἀγαπᾶν αὐτούς. Al. αὐτόν, id est Κύριον. Al. ἀλλήλους. Al. ἑαυτούς. Birr. retinet ms. lectionem; quod αὐτούς æquivalet Clementi τῷ ἀλλήλους. Sic infra cap. ult. Ὅταν λαλῶμεν αὐτοῖς ἀλήθειαν: Quando veritatem inter nos loquimur. Quin et epist. i, cap. 14: Χρηστεύσασθε αὐτοῖς. Quem locum consule. lb.

(17) Ἐν τούτοις ἔργοις. Ex Wott. sic se habet ms. EN T... ΤΟΙΣ ΕΡΓΟΙΣ. Hinc procul dubio legendum ad fidem cod. ἐν τ[ού]τοις vel τ[οιού]τοις ἔργοις. Editi vero præter Londin., ἐν τε ἀγαθοῖς τοῖς ἔργοις. lb.

cupiditate; atque in istis operibus consteamur Deum; non autem in contrariis: nec timendi nobis sunt homines, sed potius Deus. Idecirco, nobis hæc facientibus, dixit Dominus: Si fueritis mecum congregati in sinu meo, et non feceritis mandata mea, afficiam vos, et dicam vobis: Discedite a me; nescio vos unde sitis, operarii iniquitatis¹⁸.

CAPUT V.

Unde, fratres, derelicto mundi hujus incolatu, faciamus voluntatem ejus qui vocavit nos; et non vereamur de hoc mundo exire. Ait enim Dominus: Eritis velut agni in medio luporum. Respondens autem Petrus ei dicit: Si ergo lupi agnos discerpserint? ¹⁹ Dixit Jesus Petro (20): Ne timeant agni post mortem suam lupos: et vos nolite timere eos qui occidunt vos, et [post] nihil vobis præsunt facere; sed timeate eum, qui postquam mortui fueritis, habet potestatem animæ et corporis, ut mittat in gehennam ignis²¹. Ex scitote, fratres, quod peregrinatio carnis hujus in hoc mundo, brevis est ac parvi temporis; promissio autem Christi, magna et admirabilis est, atque requies futuri regni ac vitæ æternæ. Quid igitur faciendo, ea consequi poterimus, nisi sancte juxtaque vivendo ac operando, et mundana hæc tanquam aliena putando, nec illa concupiscendo? Dum enim ipsa possidere concupiscimus, excidimus a via justa.

καὶ μὴ ἐπιθυμεῖν αὐτῶν; ἐν γὰρ τῷ ἐπιθυμεῖν ἡμεῖς κτήσασθαι ταῦτα, ἀποπίπτομεν τῆς ὁδοῦ τῆς δικαιοσύνης.

CAPUT VI.

Dicit autem Dominus: Nullus servus potest duobus dominis servire²². Si nos volumus et Deo servire et mammonæ, inutile nobis est. Nam quæ utilitas, si quis universum mundum lucretur, animam autem detrimento afficiat²³? Porro hoc sæculum et futurum sunt duo inimici. Illud prædicat adulterium, corruptionem, avaritiam et fraudem: hoc vero istis renuntiat. Non ergo possumus amborum amici esse: oportet autem ut illi valedicentes, hoc utamur. Putemus melius esse, quæ hic sunt odisse, quia parva et exigui temporis et corruptioni obnoxia

¹⁸ Matth. vii, 23; Luc. xiii, 27. ¹⁹ Matth. x, 16; Luc. x, 3. ²⁰ Matth. x, 28; Luc. xii, 4, 5. ²¹ Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13. ²² Matth. xvi, 26.

VARIORUM NOTÆ.

(18) Τὸν Θεόν. Articulo τὸν quem Junius prælixit, D spatium in ms. non datur. MILL.

(19) Μᾶλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν. Wott. Boisium secutus, putat vel delendum μᾶλλον, vel legendum μᾶλλον ἢ τὸν. Birr. tamen non sollicitandam ms. lectionem contendit: « Sic enim fere, inquit, infra cap. 10: Καὶ διώκωμεν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν, τὴν δὲ κακίαν καταλείψωμεν. Sed et male distinguebant ante μᾶλλον prius. Sic igitur interpretandus hic locus: Καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς φοβεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους μᾶλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν. » GALL.

(20) Secundum apocryphum aliquod Evangelium.

(21) Αἰώνιος. Omnino legendum αἰώνιος: ἀνάπαυσις... αἰώνιος. Hanc enim opponit S. Pater ἐπιδημία τῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, quam μικράν et ὀλιγοχρόνιον dixit. DAV.

ἀπολογώμεν τὸν [Θεόν] (18), καὶ μὴ ἐν τοῖς ἐναντίοις· καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς φοβεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους μᾶλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν (19). Δ[ιὰ] τοῦτο ταῦτα ἡμῶν πρᾶσθον[των], εἰπὼν ὁ Κύριος· Ἐὰν ᾔτε μετ' ἐμοῦ [ὑ] συντηγμένοι ἐν τῷ κόσμῳ [μου], καὶ μὴ ποιῆτε τὰς ἐντολάς μου [υ], ἀποβαλῶ ὑμᾶς· καὶ ἐρῶ ὑμῖν· Ὑπάγετε ἀπ' ἐμοῦ, οὐκ οἶδα ὑμᾶς ποῦθεν ἔστε, ἐργάται ἀνομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅθεν, ἀδελφοί, καταλείψαντες τὴν παροικίαν τοῦ κόσμου τούτου, ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, καὶ μὴ φοβηθῶμεν ἐξελεῖν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Ἔσεσθε ὡς ἄρδια ἐν μέσῳ λύκων. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος αὐτῷ λέγει· Ἐὰν οὖν διασπαράξωσιν οἱ λύκοι τὰ ἄρδια; Εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ· Μὴ φοβεῖσθωσαν τὰ ἄρδια τοὺς λύκους μετὰ τὸ ἀποθαρσύναι αὐτά· καὶ ὑμεῖς μὴ φοβεῖσθε τοὺς ἀποκτείνοντας ὑμᾶς, καὶ μηδὲν ὑμῖν δυναμένους ποιεῖν, ἀλλὰ φοβεῖσθε τὸν μετὰ τὸ ἀποθαρσύναι ὑμᾶς, ἔχοντα ἐξουσίαν ψυχῆς καὶ σώματος, τοῦ βαλεῖν εἰς γέενναν πυρός. Καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρά ἐστιν καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν, καὶ ἀνάπαυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου (21). Τί οὖν ἐστὶν ποιήσαντας ἐπιτυχεῖν αὐτῶν, εἰ μὴ τὸ ὁσίως (22) καὶ δικαίως ἀναστρέφεσθαι, καὶ τὰ κοσμικὰ ταῦτα ὡς ἀλλότρια ἡγεῖσθαι,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Λέγει δὲ ὁ Κύριος· Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δουρὶ κυρίοις δουλεύειν. Ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ Θεῷ [δουλέ] εἶναι καὶ μαμωνᾷ (23), ἀσύμφω[ρον] ἡμῖν ἐστίν. Τί γὰρ τὸ ὄφελος, ἐὰν τις τὸν ὅλον κόσμον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν ζημιωθῇ (24); Ἔστιν δὲ οὗτος ὁ αἰὼν καὶ ὁ μέλλων δύο ἐχθροί. Οὗτος λέγει μοιχεύειν, καὶ φθορᾶν, καὶ φιλαργυρίαν, καὶ ἀπάτην· ἐκεῖνος δὲ τοῦτοις ἀποτάσσεται. Οὐ δύναμεθα οὖν τῶν δύο φίλοι εἶναι· δεῖ δὲ ἡμᾶς τούτῳ ἀποταξαμένους ἐκείνῳ χρᾶσθαι (25). Οἴωμεθα ὅτι βέλτιόν ἐστιν τὰ ἐνθάδε μισῆσαι, ὅτι μικρά καὶ ὀλιγοχρόνια, καὶ φθαρτά· ἐκεῖνα

(22) Εἰ μὴ τὸ ὁσίως. Legit DAV. εἰ μὴ τῷ ὁσίως. Cæterum Wott. ex ms. restituat ὁσίως, tam hic quam cap. 6 epist. 1, ubi Jun. cum editis præter Londin. habet θελώς, facili errore ob similitudinem litterarum O et Θ, ac Σ et Ε. GALL.

(23) Μαμωνᾷ. Sic ms. codex cum μ simpliciter. Et quidem recte. Ita enim Hesychius, Suidas, Lucas et codd. plerique apud Matthæum. Ita denique Pœni pronuntiantur: ita Syrus, cujus linguae vox ista. MILL.

(24) Ζημιωθῇ. Ita Mill. ex ms. ut apud Matth. xvi, 26, pro quo Jun. cum editis, ne Wottoniano quidem excepto, ζημιώσῃ. Sicque legendum esse conjecit etiam DAV. GALL.

(25) Χρᾶσθαι. Mill. et Wott. exhibent ex ms. χρᾶσθαι pro χρῆσθαι, quod habent editi. L.

ὅτι ἀγαπήσαι, τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀφθάρτα. Ποιοῦντες γὰρ A
 εὖ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, εὐρήσασιν ἀνάπαυσιν· ἐλ δὲ
 μέγα, οὐδὲν ἡμᾶς ῥύσεται ἐκ τῆς αἰωνίου καλᾶσεως,
 ἐὰν παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ. Λέγει δὲ καὶ
 ἡ Γραφή ἐν τῇ 'Ιεζεκιήλ· οὗτοι ἐὰν ἀναστῇ (26) Νωὲ
 καὶ 'Ιωὴ καὶ Δανιήλ, οὗ ῥύσσονται τὰ τέκνα αὐτῶν
 ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ (27). Εἰ δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι δι-
 καιοὶ οὐ δύνανται ταῖς αὐτῶν δικαιοσύναις ῥύσασθαι
 τὰ τέκνα αὐτῶν, ἡμεῖς ἐὰν μὴ τηρήσωμεν τὸ βά-
 πτισμα ἁγνὸν καὶ ἀμείαντον, ποῦ πεποιθήσει εἰσελευ-
 σόμεθα εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ (28); ἢ τίς ἡμῶν
 παράκλητος ἔσται, ἐὰν μὴ εὐρεθώμεν ἔργα ἔχοντες
 δόξα καὶ δίκαια;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ᾧστε οὖν, ἀδελφοί μου, ἀγωνισώμεθα, εἰδότες ὅτι
 ἐν χερσὶν ὁ αἰὼν (29)· καὶ οὗτοι εἰς τοὺς φθαρτοὺς B
 ἀγῶνας καταπλέουσιν (30) πολλοί, ἀλλ' οὐ πάντες στε-
 φανοῦνται, εἰ μὴ οἱ πολλὰ κοπιήσαντες, καὶ καλῶς
 ἀγωνισάμενοι. Ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα, ἵνα πάντες
 στεφανωθώμεν. ᾧστε θώμεν (31) τὴν ὁδὸν τὴν εὐ-
 θείαν, ἀγῶνα τὸν ἀφθάρτον, καὶ πολλοὶ εἰς αὐτὸν (32)
 καταπλεύσωμεν, καὶ ἀγωνισώμεθα, ἵνα καὶ στεφανω-
 θώμεν· καὶ εἰ μὴ δυνάμεθα ἅπαντες στεφανωθῆναι,
 καὶ ἐγγὺς τοῦ στεφάνου γενώμεθα (33). Εἰδέναι ἡμᾶς

* Ezech. xiv, 14, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(26) Ἀναστῇ. Sic ms. apud Wott. Id quoque vidit
 Cot., quem consule. Ed. præter Lond. ἀνέστη. GALL.
 — Εὐὰν ἀνέστη (f. ἀναστῇ) Νωὲ καὶ Δανιήλ, οὗ
 ῥύσσονται τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. C
 S. Chrysostomus homil. 43 in Genesim: 'Εὰν στῇ
 γὰρ, φησὶ, Νωὲ καὶ 'Ιωὴ καὶ Δανιήλ, υἱοὺς αὐτῶν καὶ
 θυγατέρας αὐτῶν οὐ μὴ ἐξέλωνται. Expositione in
 psalmum xlviii: 'Εὰν στῇ Νωὲ καὶ 'Ιωὴ καὶ Δανιήλ,
 υἱοὺς αὐτῶν καὶ θυγατέρας οὐ μὴ ῥύσσονται. Cle-
 mentis ἀναστῇ idem significat atque Chrysostomi
 στῇ, hoc est steterint, stantur, exsurgent. Nam ut
 non intelligatur de resurrectione a mortuis, facit,
 præter contextum Scripturæ, quod tunc temporis
 viveret Daniel. Additur autem a nostro, ἐν τῇ αἰ-
 χμαλωσίᾳ, quoniam Ezechiel in captivitate ac de
 captivitate scribebat. Cot. — Conjectat Cotelierius
 legendum ἀναστῇ, quod Latine sonet steterint, sta-
 tuantur, exsurgent. Certe Ezechielis verba de resur-
 rectione a mortuis minime intelligenda esse notat,
 cum Daniel, quando hæc ab Ezechiele scribe-
 bantur, superstes ac necdum vita functus esset.

Coust.

(27) Ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Vendelinus, de capti-
 vitate. Observat Cotelierius et in captivitate, quod D
 Græcus textus postulat, dicere Ezechielis licuisse,
 utpote qui in captivitate scribebat, quæ cum filiis
 Israel detinebatur. Recte igitur subaudiatur, qui
 sunt, ante τὸ ἐν captivitate. Coust.

(28) Εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ. Disputet Birrio,
 in regiam Dei. Καινολογία est enim, inquit, pro εἰς
 τὴν βασιλείαν. Sed Græcæ litteræ inhærendum puto,
 quod S. Pater digitum fortasse intenderit in para-
 bolam de rege qui fecit nuptias filio suo, Matth.
 xxii, 11, 12, deque eo qui in regiam ingressus,
 absque veste nuptiali discubuit. GALL.

(29) Αἰὼν. Suspiciantur viri docti, legendum
 ἀγῶν. Contextus id postulare videtur: Ἀγωνισώμεθα,
 εἰδότες ὅτι ἐν χερσὶν ὁ ἀγῶν. Certemus, cum sciamus
 instare certamen. GALL. — Si non est mendum in
 Græco, vertendum est cum Vendelino, sæculum.
 Quanquam is etiam αἰὼν pro ἀγῶν huc irrepsisse
 suspicatur. Coust.

sunt; illa autem diligere, utpote bona et incorrupta.
 Facientes enim Christi voluntatem, requiem inve-
 niemus; sin minus, nihil nos ab æterno supplicio
 eripiet, si mandata illius contemnamus. Dicit autem
 et Scriptura in Ezechiele: Si Noe et Job et Daniel
 steterint, non eruent liberos suos in captivitate.
 Quod si viri adeo justi non possunt iustitiis suis
 eruere liberos suos; nos, nisi baptismum purum et
 immaculatum servaverimus, qua confidentia intra-
 bimus in regiam Dei? aut quis advocatus no-
 ster erit, si non inveniamur opera pia et justa ha-
 bere?

CAPUT VII.

Quocirca, fratres mei, certemus, scientes quod
 præ manibus est certamen; et quod ad corrupti-
 bilia certamina multi appellant, sed non omnes
 coronantur, nisi qui plurimum laboraverint, et præ-
 clare certarint. Nos igitur certemus, ut omnes co-
 ronam reportemus. Ergo curramus viam rectam;
 certamen incorruptibile; et multi ad ipsum navi-
 gemus; atque certemus, ut coronemur: et si non
 possumus omnes coronari, saltem prope coronam
 sinus. Scire nos oportet, quod qui certamen cor-

(30) Καταπλέουσιν. Wott. mallet καταπαλαίουσιν,
 ut et mox καταπαλαίωμεν. Hanc tamen emendatio-
 nem reprobant Frey et Birr., quibus, præeunte Boi-
 sio, non modo comoda, sed et elegans videtur
 significatio navigationis ad situm Corinthi, ubi ludi
 Isthmici celebrabantur. Ad hos enim Isthmicos ago-
 nas hic respicere S. Pater videtur. GALL.

(31) Θώμεν. Al. malunt θέωμεν, al. βώμεν. At
 Wott. retinet θώμεν, vertitque curramus: perinde
 quasi isthuc θέωμεν a θέω βαρυτόνῳ deduci possit.
 « Ego quidem, inquit Birr., θώμεν relinquo B. Cle-
 menti, verum a τίθημι natum: ponamus vel præpo-
 namus viam rectam pro curriculo nobis, id est viam
 virtutis, quod incorruptum certamen interpretatur.
 Hinc et ἀγωνοθέται et ἀγωνοθεσία. Vide Polluc. cap.
 ult. lib. iii. Hoc enim significatu, solenne istud
 agonale verbum est. » Id.

(32) Εἰς αὐτόν. Wott. ex ms. restituit αὐτόν, cu-
 jus loco editi, præter Londin., non recte habent
 εαυτόν. Id.

(33) Καὶ εἰ μὴ, x. τ. λ. Refert hunc locum Doro-
 theus abbas Doctr. xiiii, sed non αὐτολεξεῖ. Eum
 primus detexit Cotel. in Monum. Eccl. Gr., tom. I,
 pag. 753. Ejus verba inter Veterum testimonia su-
 perius retulimus. Id. — Καὶ εἰ μὴ δυνάμεθα ἅπαν-
 τες στεφανωθῆναι, καὶ ἐγγὺς τοῦ στεφάνου γενώ-
 μεθα. Lux petenda ex legibus athleticis. Quippe
 per quas uni corona cedit; consequuntur alii præ-
 mia, alii postea laudem; cæteros nec corona, nec
 præmium, nec laus manet. Verba Tertulliani sunt
 lib. 1, Ad uxorem cap. 3: Ad primum locum certa-
 men omne contendit; secundus solatium habet, victo-
 riam non habet. Nili lib. 1, ep. 10, De athletis; Οἱ
 δὲ καὶ δευτερίων (f. δευτερείων) ἀπεγνωστές, τὰ
 πρωτεία ἑσπεφανηφόρησαν, ep. 17, lib. iv, τὰ δευτε-
 ρεῖα κομίζονται τῶν ἐκατοντῶν δοθησομένων στεφάνων.
 Ephremi, citante Petro Fabro, Agonistici lib. iii,
 cap. 10: Festinamus autem magis, ut cum perfectis
 ac fidelibus coronemur; sin vero, vel cum multis
 placentium laudem præconii mereamur. Beatus qui
 in agone certaverit, ut cum perfectis victoriæ coro-
 nam accipiat. Miserabilis vero qui hoc tempus vitæ

raptibile certat, si corrumpere ac peccare inveniat, flagellatus auferitur, et extra stadium projicitur. Quid vobis videtur? Qui incorruptionis certamen corruerit, quid patietur? De iis enim qui sigillum non servaverint, ait: Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur; et erunt in visionem omni carni⁹⁹.

⁹⁹ Isa. LXVI, 24.

VARIORUM NOTÆ.

sic negligenter consumpserit, ut indignus sit etiam cum minimis collaudari. Chrysostomi ad I Cor. IX, 24: Nescitis quod qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? Τοῦτο δὲ λέγει, οὐχ ὡς καὶ ἐνταῦθα ἐνός ἐκ πάντων μέλλοντος αἰξέσθαι, ἀπαγε, ἀλλ' ὡς πολλῶν οὐκ ἐκείνων ἡμῶν εἰσενεγκέν τὴν ἀποδύην· ὡς περ γὰρ ἐκεῖ κατιόντων πολλῶν εἰς τὸ στάδιον, οὗ στεφανοῦνται πολλοί, ἀλλ' εἰς ἓνα τοῦτο περιστάται, καὶ οὐκ ἀρκεῖ τὸ καθεῖναι εἰς τὸν ἀγῶνα, οὐτε τὸ ἀλειψάσθαι, καὶ παλαῖσαι· οὕτως καὶ ἐνταῦθα οὐκ ἀρκεῖ τὸ πιστεῦσαι, καὶ ὡς ἐτυχεν ἀγωνίσασθαι, ἀλλὰ ἂν μὴ οὕτως δρόμων, ὡς μέγχι τέλους ἀλήπτους ταυτοὺς παρασχεῖν, καὶ ἔγγις γενέσθαι τοῦ βραβεῖου, οὐδὲν ἡμῖν ἔσται πλέον. Hoc autem dicit, non quod unus quoque ex omnibus hic saluus sit futurus, absit! sed quod nos multum adhibere debeamus studium. Nam sicut illic multis in stadium descendentibus, non coronantur plures, verum ad unum corona devenit; nec sufficit in certamen descendere, neque inungi et luctari: ita hic quoque non sufficit credidisse, et leviter ac utcumque decertasse; sed nisi ita curramus, ut ad finem usque nos præbeamus inculpabiles, et prope bravium esimus, nihil ad nos emolumentum redibit. Huc porro non facit opinio celebris de tertio statu, medio inter coronam gloriæ et gehennæ supplicium; qua de re vide, si lubet, Origenem homil. XXI et XXVIII in Numeros; IX, X et XVII in Jesum Nave; V in psalmum XXXVI, III in Jeremiam, tomis in Matthæum ad capitulum XX pericopen I, et ad cap. XXVII, vers. 15; hom. 17 in Lucam, et Explanationem in Epist. ad Rom. ad cap. II, vers. 10; cap. X, vers. 8, etc.; cap. XIV, vers. 10, etc.; Didymum lib. II De Spiritu sancto, ante medium; Basilium in Regula brevioribus, respons. ad interrog. 256; Gregorium Nazianzenum, oratione 26, p. 458; oratione 56, p. 590; orat. 40, p. 644, 645, 653; Gregorium Nyssenum, oratione adversus eos qui differunt baptismum; Chronicum a Raderio editum, p. 562, 564, cum Paulini sexto carmine; Philastrium, hæresi 99; Ambrosium, Observatione 2, in Michæam; Vitam Ambrosii, in fine; Hieronymum epist. 22, cap. 2, lib. II contra Jovinianum, cap. ult.; epist. 50, cap. 5 et 8; lib. I adversus Pelagianos, cap. 9 et ad psalm. XV, 10; LXI, 13; LXIV, 14; CXVIII, 56; CXXIV, 6; Pelagium epistola ad Demetriadem cap. 10; Augustinum cum alibi, tum libro De hæresibus, hæresi ultima, lib. I ad Bonifacium, cap. 22; sermone 14 De verbis Apostoli; Salvianum, lib. III ad Ecclesiam catholicam, paulo ante finem, atque incertos scriptores quatuor, Solutorem questionum ad Antiochum, cap. 114, et Exhortatorem monachorum, utroque tom. II S. Athanasii, Objurgatorem virginis lapsæ, tom. IV S. Hieronymi ac tom. IX B. Hieronymi, et auctorem homiliæ De corpore et sanguine Christi, seu de Paschate, excusæ tanquam Hieronymi, Eusebii Cæsariensis, Eusebii Emisani ac Cæsarii Arelatenensis: quibus jungendus est Prudentius in fine Hamartigeniæ: Ἀδελφὰ δὲ Πέτρος, in Clementis Alexandrini Hypotyposis, p. 807. c. I, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶν τὰ βρέφη ἐξαμβλωθέντα, τῆς ἀμείνωνος ἐσόμενα πέρας (μοίρας), ταῦτα ἀγγέλω τημελόχῳ παραδίδωσθαι, ἵνα γνώσεως μεταλάβοντα, τῆς ἀμείνωνος· τύχη μόνῃς, παθόντα δ' ἂν ἐπαθεν καὶ ἐν αἰματι γινόμενα· τὰ δὲ ἕτερα μόνῃς τῆς ζωτικῆς τεύχεται,

Α δὲ ὅτι ὁ τὸν φθαρτὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἐὰν εὖρεθῇ φθείρων, μαστιγωθείς αἰρεται, καὶ ἐξω βάλλεται τοῦ σταδίου (34). Τί δοκέτε; ὁ τὸν τῆς ἀφθαρσίας ἀγῶνα φθείρας, τί παθεῖται; τῶν γὰρ μὴ τηρησάντων, φησὶν, τὴν σφραγίδα· Ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, (35), καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασις πύση σαρκί.

ὡς ἡδίκημένα ληθόντα, καὶ μεγάλ' ἀνευ κολάσεως, τοῦτο γάρ τις λαβόντα. Hoc est: Jam vero Petrus in Apocalypsi ait insantes abortivos, si melioris fuerint sortis, angelo curatori tradi, ut cognitione suscepta meliorem nanciscantur mansionem, patiundo quæ pertulissent, si exstiterint in corpore: reliquos autem solum salutem adepturos, misericordiam propter factam sibi injuriam consequendo, mansurosque absque supplicio, accipientes id muneris. Origenes homilia 9 in Josuam: Ego sic video duas esse species eorum qui per fidem festinant et properant ad salutem; et cætera quæ conferre opera pretium fuerit cum locis Chrysostomi Paranesi I ad Theodorum, cap. 7, Augustini libro quinquaginta Homiliarum, homil. ult., cap. 4 et Cæsarii homilia 6, carum quas in lucem dedit Stephanus Baluzius noster, præstanti vir ingenio excellentique doctrina. Cor. — Dorotheus abbas in Doctrina 23 locum hunc sic laudat, ut Clementis sententiam potius quam verba referat in hunc modum: Ὡς λέγει καὶ ἄγιος ὁ Κλήμης· κἂν μὴ στεφανοῦνται τινες, ἀλλὰ σπουδάζῃ μὴ μακρὰν εὐρεθῆναι τῶν στεφανουμένων. Hinc corrigenda vetus interpretatio Latina; quæ in Bibliotheca Patrum etiam novissima Lugdunensi obtinet, prædicta Dorothei verba sic mendose atque indiligenter reddens: Ut enim ait Climacus, quisquis coronam optat consequi, studeat atque operum det ut sit apud coronatos, cum reddenda sic fuissent: Ait et sanctus Clemens, etiamsi quis non coronetur, saltem studeat non procul a coronatis inveniri. Eo autem gravius est Climaci, loco Clementis, mendum, quod Joannes Climacus Dorotheo paulo junior fuerit. Locum hunc Clementis egregie illustrat alter Ephremi a Cotelerio in notis secundum Petrum Fabrum Agonistici lib. III, c. 10, relatus: Festinemus autem magis, ut cum perfectis ac fidelibus coronemur; sin vero, vel cum multis placentium laudem præconii mereamur. Beatus qui in agone certaverit, ut cum perfectis victoriæ coronam accipiat. Miserabilis vero qui hoc tempus vitæ suæ negligenter consumpserit, ut indignus sit etiam cum minimis collaudari. Huc accedit quod Tertullianus lib. I Ad uxorem, cap. 3, scribit: Ad primum locum certamen omne contendit; secundum solatium habet, victoriam non habet. Hic itaque Clemens ad athleticos agones respiciens, sin minus insignem coronam, saltem laudem a Domino consequi ut mereamur nos hortatur. Cōstr.

(34) Ὁ τὸν φθαρτὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἐὰν εὖρεθῇ φθείρων, μαστιγωθείς αἰρεται, καὶ ἐξω βάλλεται τοῦ σταδίου. Iterum mos agonisticus, flagellandi ac ejiciendi athletas qui contra certaminum scita peccarent, a multis antiquis, recentioribus, sæpenumero memoratus, insigniter vero inter paganos a Luciano in Piscatore, post medium; Ariano in Epicteto, lib. III, cap. 22, sub medium; Dione Chrysostomo, oratione 34, post initium; inter Christianos ab Origene, homilia 3 in Jeremiam; Epiphaniu, hæresi 61, cap. penult., et Sidonio lib. II, epist. 2. Cyprii episcopi locus cum Romani pontificis valde congruit: Παραφθείρας γὰρ ἀγῶνα ὁ ἀθλητής, μαστιγωθείς ἐκβάλλεται τοῦ ἀγῶνος. Cōstr.

(35) Ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει. Fidejuben- te me in Tertulliano De resurrectione carnis, cap. 51, scribe: Vermis illorum non decedet. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

A

CAPUT VIII.

Ὡς οὖν ἔσμεν ἐπὶ γῆς, μετανοήσωμεν. Πηλὸς γάρ ἔσμεν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου. Ὃν τρόπον γάρ ὁ κεραμεύς, εἰς ποτὶς σκεῦος, καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ διαστραφῇ, ἢ συντριβῇ, πάλιν αὐτὸ ἀναπλάσσει· εἰς δὲ προφθασῇ εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς αὐτὸ βαλεῖν, οὐκέτι βοηθήσει αὐτῷ· οὕτως καὶ ἡμεῖς ὥς ἔσμεν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπράξαμεν πονηρὰ (36), μετανοήσωμεν ἐξ ὧς τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὥς ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. Μετὰ γάρ τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, οὐκέτι δυνατόν ἐστι ἐξομολογήσασθαι (37) ἢ μετανοεῖν ἐτι. Ὡστε, ἀδελφοί, ποιήσαντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν σάρκα ἀγνὴν τηρήσαντες, καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου φυλάξαντες, ληψόμεθα ζωὴν αἰώνιον. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος (38) ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; Λέγω γάρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστίν. Ἄρα οὖν τοῦτο λέγει· Τηρήσατε τὴν σάρκα ἀγνὴν καὶ τὴν σφραγίδα ἀσπίλον, ἵνα τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολάβωμεν (39).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν, ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίστάται. Γινώτε ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεβλέφατε, εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν Θεοῦ φυλάσσειν τὴν σάρκα. Ὃν τρόπον γάρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ ἐλεύσεσθε. Εἰς Χριστὸς ὁ Κύριος (41), ὁ σώσας ἡμᾶς, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ, καὶ οὕτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀποληψόμεθα τὴν μισθόν. Ἀγαπῶμεν οὖν ἀλλήλους, ὥπως ἐλθωμεν πάντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔχομεν (42)

Quandiu ergo in terris degimus, poenitentiam agamus. Lutum quippe sumus in manu artificis. Quemadmodum enim figulus, si vas fecerit, illudque in manibus ejus distortum fuerit aut contritum, rursus ipsum refingit; sin vero anteoccupans, in fornacem ignis miserit illud, non amplius poterit suppetias ipsi ferre: ita et nos, quandiu sumus in hoc mundo, de malis quæ in carne gessimus, ex toto corde resipiscamus, ut a Domino salvemur, dum habemus tempus poenitentiae. Postquam enim a mundo migravimus, non amplius possumus ibi constare, aut poenitentiam adhuc agere. Quare, fratres, voluntatem Patris facientes, carnemque servantem castam, et mandata Domini custodientes, consequemur vitam æternam. Aut quippe Dominus in Evangelio¹⁰⁰: Si parvum non servastis, quis magnum vobis dabit? Dico enim vobis: Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est. Hoc ergo dicit: Servate carnem castam, et sigillum immaculatum, ut recipiatis vitam æternam.

CAPUT IX.

Et nemo vestrum dicat, quod hæc caro non judicatur, neque resurgit. Agnoscite in quo servati estis, in quo visum recepistis; nisi dum in hac carne vivitis. Nos ergo decet, carnem sicut templum Dei¹ custodire (40). Quemadmodum enim in carne vocati estis, ita in carne venietis. Unus Christus Dominus qui nos servavit, cum primum esset spiritus, caro factus est, atque sic vocavit nos: ita etiam nos in hac carne mercedem recipiemus. Diligamus igitur nos invicem, ut veniamus omnes in

¹⁰⁰ Luc. xvi, 10, 11. ¹ I Cor. iii, 16, 17; vi, 19; II Cor. vi, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(36) Ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπράξαμεν πονηρὰ. Legendum, ἃ ἃ ἐπράξαμεν πονηρὰ, immissa præpositione, quæ ob syllabarum præcedentium similitudinem videtur excidisse. DAV.

(37) Hinc prævertitur Origenis error, quo, ut loquitur Justinianus, tom. V Concil. Lab., p. 686 A, omnium impiorum hominum, et præterea demonum poenam finem habituram esse, restitutumque iri tum impiis homines tum demones in pristinum ordinem summi censuit. Hæc enim sine prævia poenitentia admitti nequeunt. Rursusque dum numero sequenti docemur, nullum post hanc vitam superesse tempus in quo sanari valeamus, illa in pristinum ordinem suum revertendi spes impiis prorsus aufertur. Neque minus Origenis de resurrectione placito adversantur, quæ de eadem mox subjiciuntur. COUS.

(38) Ὁ Κύριος. Wott. exhibet ex ms. articulum ὁ, quem editi omittunt. Locum autem a S. Patre velut ex Evangelio hic descriptum, recitat quoque S. Irenæus, lib. ii, cap. 64: Similiter Dominus dixit ingratis in eum existentibus: Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis? Ubi Græbius conjicit, hæc ex Evangelio secundum Aegyptios fuisse deprompta. GALL.

(39) Ἀπολάβωμεν. Leg. forte, ἀπολάβητε. ID.

(40) Ita Ignatius in epistola ad Philadelphios, n. 7: Carnem, inquit, vestram ut Dei templum custodite. COUS.

(41) Εἰς Χριστὸς..... τὸ πρῶτον πνεῦμα. Jun. et editi, præter Londin. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Wott. ex ms. restituit Εἰς. Jamque idem viderat Mill, qui

tamen putabat legendum Ὡς. Lectio Milliana probatur. aliam Davisio; nam, inquit, ἐν ἀποδόσει sequitur: Οὕτως καὶ ἡμεῖς. Dum autem scribit S. Pater de Christo, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, cum primum esset spiritus, ejus divinitatem manifeste exprimit; ut recte advertit Nechat. Sic et I Petr. i, 11, de antiquis prophetis dicitur: Ἐπυνθύνετε εἰς τίνα ἢ πόλον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν ὑμῖν πνεῦμα Χριστοῦ. Eodemque plane sensu Theophilus Antioch. ad Autolyc., lib. ii, cap. 14: Οὕτως οὖν ὃν πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις Ὑψίστου, κατήργητο εἰς τοὺς προφῆτας· Hic igitur existens spiritus Dei, principium et sapientia, Altissimique potentia, descendit in prophetas. GALL.—Hoc est, cum esset Deus. Spiritus enim vocabulum sæpe apud antiquos divinam naturam sonare præfatione generali in novissimam Operum S. Hilarii Pietav. editionem, n. 62 et 63, pluribus exemplis demonstratum est; unde illud Augustini, epist. 140, n. 11, ad Clementis mentem magis accommodatam exscribitur: Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i); reddite vicem, et efficiamini spiritus, et habitate in illo. Quasi diceret: Verbum cum esset spiritus seu Deus, caro factum est naturam suscipiendum nummum; reddite vicem, et qui caro estis, efficiamini quodam modo spiritus ac Deus, naturam induendo divinam, et habitate in Deo. COUS.

(42) Ὡς ἔχομεν. Editi, si Londin. excipias, exhibent ὥς. Retinet Wott. lectionem ὥς. Recte. Sic Gal. vi, 10: Ὡς καιρὸν ἔχομεν: quo forte respexit S. Pater. GALL.

regnum Dei. Donet tempus habemus in quo sanemur, dedamus nos medico Deo, remunerationem ipsi tribuentes. Quam? Pœnitentiam ex sincero corde. Namque præsciens omnium est, et quæ in corde nostro versantur novit. Demus itaque illi laudem, non ab ore solum, sed etiam ex corde: ut nos tanquam filios suscipiat. Etenim Dominus dixit: *Fratres mei sunt ii qui faciunt voluntatem Patris mei*¹.

CAPUT X.

Itaque, fratres mei, faciamus voluntatem Patris qui vocavit nos, ut vivamus; et persequamur potius virtutem, vitium autem derelinquamus veluti præcursorem peccatorum nostrorum; et fugiamus impietatem, ne nos mala comprehendant. Nam si bene agere studuerimus, consecrabitur nos pax. Ob eam siquidem causam non est reperire hominem. Quilibet humanis timoribus ducuntur, præponentes voluptatem præsentem repromissioni futuræ. Ignorant enim quantum habeat tormentum præsentium usus; et quantas habeat delicias futura promissio. Ac quidem, si illi ista facerent soli, tolerabile esset; jam vero perseverant insontes animas pravis doctrinis imbuere; nescientes quod duplicem habebunt condemnationem, et ipsi, et qui audiunt eos.

CAPUT XI.

Nos ergo in corde mundo Deo serviamus, et erimus justi: quod si non servierimus quia fidem non habemus promissioni Dei, erimus miseri. Dicit enim et sermo propheticus: «Miseri sunt qui animo duplices et corde incerti sunt; qui dicunt: Hæc omnia audivimus etiam tempore patrum nostrorum filii; nos vero diem de die exspectantes, nihil horum vidimus. Amentes, comparate vos arbori; sumite

¹ Matth. xii, 50.

καὶ τὸν τοῦ λαθῆναι, ἐπιδύμεν ἑαυτοὺς τῇ θεραπείῳντι Θεῷ, ἀντιμισθίαν αὐτῷ δίδόντες. Ποίαν; Τὴ μετανοήσαι ἐξ εὐχρινεῦς καρδίας. Προγνώστης γὰρ ἐστὶν τῶν πάντων, καὶ εἰδὼς ἡμῶν τὰ ἐν καρδίᾳ. Δώμεν οὖν αὐτῷ αἰώνιον (43), μὴ ἀπὸ στόματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καρδίας, ἵνα ἡμᾶς προσδέξηται ὡς υἱούς (44). Καὶ γὰρ εἶπεν ὁ Κύριος· Ἀδελφοί μου οὗτοι εἰσιν, οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I'.

Ὅστε, ἀδελφοί μου, ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν, καὶ διώξωμεν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν, τὴν δὲ κακίαν καταλείψωμεν, ὡς προσδοίκορον τῶν ἁμαρτιῶν (45) ἡμῶν, καὶ φύγωμεν τὴν ἀσέβειαν, μὴ ἡμᾶς καταλάβῃ κακία (46). Ἐάν γὰρ σπουδάσωμεν ἀγαθοποιεῖν, διώξεται ἡμᾶς εἰρήνη. Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν ἄνθρωπον (47). Οὔτινες παράγουσι (48) φόβους ἀνθρωπίνους, προηρημένοι μᾶλλον τὴν ἐνθάδε ἀπόλαυσιν, ἢ τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν. Ἀγνοοῦσιν γὰρ ἡλίχην ἔχει βάσανον ἢ ἐνθάδε ἀπόλαυσις, καὶ οἷαν τροφὴν ἔχει ἡ μέλλουσα ἐπαγγελία. Καὶ εἰ μὲν αὐτοὶ μόνοι ταῦτα ἐπρασσον, ἀνεκτὸν ἦν· νῦν δὲ ἐπιμένουσιν κακοδιδασκαλοῦντες τὰς ἀνετίους (49) ψυχὰς, οὐκ εἰδότες ὅτι δισσην ἔξουσιν τὴν χρίσιν, αὐτοὶ τε, καὶ οἱ ἀκούοντες αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἡμεῖς οὖν ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ δουλεύωμεν τῷ Θεῷ, καὶ ἐσόμεθα δίκαιοι· ἐάν δὲ μὴ δουλεύωμεν, διὰ τοῦ μὴ πιστεῦσιν ἡμᾶς τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ Θεοῦ, ταλαίπωροι ἐσόμεθα. Λέγει γὰρ καὶ (50) ὁ προφητικὸς λόγος· Ὑποταγῆς εἰσιν οἱ δούλοι, οἱ διστάζοντες τῇ καρδίᾳ, οἱ λέγοντες (51)· Ταῦτα πᾶ [ντα] ἡκούσαμεν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ἡμεῖς δὲ υἱοὶ (52) ἡμέραν ἐξ ἡμέρας προσδεχόμενοι, οὐδὲν τούτων ἐωράκαμεν

VARIORUM NOTÆ.

(43) *Αἰώνιον*. Al. αἰώνον vel δόξαν αἰώνιον. Birt. scripsisse Clementem αἰώνον αἰώνιον indubitanter affirmat; errorem inde manasse contendens, quod alterum vocabulum inter dictandum vel describendum, ob similitudinem fuerit omissum. GALL.

(44) *Ὡς υἱούς*. Editi, ὡς Θεοῦ υἱούς. Verum apud Wott. ms. Θεοῦ non agnoscit, neque postulat contextus. Id.

(45) *Ἀμαρτιῶν*. Al. τιμωριῶν. Sic et Cot. qui vertit *suppliciorum*. Retinet Wott. ms. lectionem. Vox enim *κακία* denotare potest internum mentis affectum, τὴν ἐπιθυμίαν, et ἁμαρτία scelus foris peractum; et recte sane. Quidni enim respexerit Clementis ad illud Jac. i, 15: Ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίχεται ἁμαρτίαν· *Concupiscentia cum conceperit, parit peccatum*? Id.

(46) *Κακία*. Mill. et Wott. leg. in ms. κακία absque articulo τὰ, quod exhibent editi. Id.

(47) *Ἀνθρώπων*. Forte legendum est ἂν Θεόν. Cum enim in hoc ms. hoc modo scribatur ANΘN; deleta transversa linea τοῦ Θ, ANΘN, id est, ἂν Θεόν, exhibet ANΘN sive ἄνθρωπον. Quod si ita legatur, oportet ut inseramus, αὐτοῖς post ἐστίν, sicque restituatur lectio: Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐστὶν αὐτοῖς εὐρεῖν, οὔτινες παράγουσι φόβους ἀνθρωπίνους. WOTT. — Scribendum puto: Οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν οὐρανόν, οἱ τινες παράγουσι φόβους ἀνθρωπίνους· *Cælum non possunt invenire, qui hominum me-*

tum præferunt. Dav. — Si modestiori conjecturæ locus est, totum locum, parvula mutatione, sic arbitror restituendum esse: Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν ἀνθρώπων, οὔτινες παράγουσι φόβους ἀνθρωπίνους; id est: *Hanc enim ob causam non est invenire hominum, qui prætereunt timores humanos*. Vel, ut Latinitas nil detrimenti capiat: *Quam ob causam non temere inter homines invenias, qui humanos timores negligant*. Οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν ἀνθρώπων, constructio Græcànica nota est. Birt.

(48) *Παράγουσι*. Ita ms. apud Wott. At editi, præter Lond., γὰρ ἀγούσι. Bois. vero leg. γὰρ ἔχουσι. GALL.

(49) *Ἀνετίους*. Cum Wott. observavit in ms. e pro ai frequenter poni, procul dubio legit ἀνετίους. Dav. mallet ἀνοήτους. His similia habet S. Ignatius ad Ephes., cap. 16. Id.

(50) *Λέγει γὰρ καὶ*. Editi, præter Londin., omittunt καὶ, quod exhibet ms. apud Wott. Id.

(51) *Οἱ λέγοντες*. Ms. non agnoscit δέ, quod interseuerunt editi. WOTT.

(52) *Ἡμεῖς δὲ υἱοὶ*. Editi omittunt υἱοὶ quam vocem, interlinearem quidem et minutiore caractere, at eadem manu exaratam exstare in ms. testatur Wott. Verum Dav. non inani additamento habet. Ea sane non comparet in superioris epist. cap. 23, ubi hæc pene eadem occurrunt. GALL.

ἔτι (53). Ἀνθρώποι, συμβάλλετε ἑαυτοὺς ἑσάλω· λάβετε A
ἀμπέλων· πρῶτον μὲν φυλλοβρόσι, εἶτα βλαστὸς γίνε-
ται, μετὰ ταῦτα ὑμαρξ, εἶτα σταφυλὴ παρεστηκυῖα·
οὕτως καὶ ὁ λαὸς μου ἀκαταστασίας καὶ θλίψεις ἔσχειν,
ἔπειτα ἀπολήφεται τὰ ἀγαθὰ. Ὡστε, ἀδελφοί μου,
μὴ διψυχῶμεν, ἀλλὰ ἐλπίζοντες ὑπομείνωμεν, ἵνα
καὶ τὸν μισθὸν κομισώμεθα. Πιστὸς γάρ ἐστιν ὁ
ἐπαγγελλόμενος τὰς ἀντιμισθίας ἀποδιδόναι ἐκάστῳ
τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἐάν οὖν ποιήσωμεν τὴν δικαιοσύ-
νην ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, εἰσέξομεν εἰς τὴν βασιλείαν
αὐτοῦ, καὶ ληφόμεθα τὰς ἐπαγγελίας, ὥς [οὗς] οὐκ
ἤκουσεν (54), οὐδὲ ὁφθαλμοὶ ἶδον, οὐδὲ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Ἐκδεχώμεθα οὖν καθ' ὥραν (53) τὴν βασιλείαν
τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀγάπῃ καὶ δικαιοσύνῃ· ἐπειδὴ οὐκ οἶδα-
μεν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ. Ἐπερωτη-
θεὶς γάρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ τινος (56), πότε ἔξει
αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπεν· Ὅταν ᾖσαι τὰ δύο ἔρ,
καὶ τὸ ἐξω, ὡς τὸ ἐσω, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θη-
λείας, οὕτως ἄρρεν οὕτως θῆλυ. Τὰ δύο δὲ ἔρ ἐστίν,

* Vid. sup. epist. I, cap. xxiii. * Isa. lxiv, 4; I Cor. ii, 9.

CAPUT XII.

Igitur in horas regnum Dei expectemus, in cha-
ritate et iustitia: quandoquidem Dei adventus diem
nescimus. Interrogatus enim a quodam ipse Domi-
nus, quando venturum esset regnum ejus, dixit:
Cum duo erunt unum, et quod foris ut quod intus,
et masculum cum femina, neque mas neque femina.
Duo autem sunt unum, quando alter ad alterum

VARIORUM NOTÆ.

(53) Ἐωράκαμεν ἔτι. Habetur in ms. vox OTI,
interlinearis eodem modo quo præcedens υἱοί. Pro-
cul dubio legendum est ἔτι. Deest in editis præter
Londin. Ex Wolt. GALL.

(54) Ἀς οὗς οὐκ ἤκουσεν. Οὗς desideratur in
ms. recte suppletum in editis ex I Cor. ii, 9.
Wolt.

(55) Καθ' ὥραν. Id est singulis horis; ut καθ'
ἡμέραν, singulis diebus; κατὰ μῆνα, singulis me-
sibus; κατ' ἐνιαυτόν, singulis annis. Plena locutio
est καθ' ἐκάστην ὥραν. Bois.

(56) Ἐπερωτηθεὶς γάρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ
τινός. Interrogatus enim ipse Dominus a quodam. A
Salome, in Evangelio secundum Ægyptios. Disci-
mus ex his Clementis alterius, Strom., iii, p. 463,
unde nostris et lux et supplementum accedit: Ἀς
τοῦτο τοῦ, ὁ Κασσιανὸς φησι, πυνθανομένης τῆς Σα-
λόμης, πότε γνωσθήσεται τὰ περὶ ὧν ἤρετο, ἔφη ὁ
Κύριος· Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἐνδυμα πατήσῃτε,
καὶ ᾖσαι γένηται τὰ δύο ἔρ, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ
τῆς θηλείας, οὕτως ἄρρεν οὕτως θῆλυ. Πρῶτον μὲν
οὖν ἐν τοῖς παραδοδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν Εὐαγγε-
λίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ρητόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπ-
τίους· ἔπειτα δὲ ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ, ὅτι θυμὸν μὲν,
ἄρρενα, ὄρυμν, θῆλειαν δὲ, τὴν ἐπιθυμίαν αἰνέττεται·
οἷς ἐνεργήσας, μετάνοια ἔπεται καὶ αἰσχύνῃ. Ὅταν
οὖν μήτε τις θυμὸς, μήτε ἐπιθυμία χαρισάμενος· ἃ δὲ
ἐξ ἑθους καὶ τροφῆς κακῆς αὐξήσαντα, ἐπισχιάζει καὶ
ἐγκαλύπτει τὸν λογισμὸν· ἀλλ' ἀποδυσάμενος τὴν
ἐκ τούτων ἀγλήν, ἐκ μετανόιας κατασχυνθεὶς, πνεῦμα
καὶ ψυχὴν ἐνώσει κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοήν· τότε,
ὡς ὁ Παῦλος φησιν, οὐκ ἔρι ἐν ὑμῖν οὐκ ἄρρεν,
οὐ θῆλυ. Ἀποστὰσα γάρ τοῦδε τοῦ σχήματος, ὡς διά-
κρίνεται τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ψυχὴ, μετατίθεται
εἰς ἑνωσιν; οὐδ' ἕτερον οἶσα: Propterea, ait Cassia-
nus, cum percontaretur Salome, quando cognosce-
rentur ea de quibus interrogabat, dixit Dominus:
« Quando pudoris indumentum conculcaveritis, et
quando duo facta fuerint unum, et masculum cum
femina, neque mas neque femina. » Primo quidem,
in nobis traditis quatuor Evangelii non habemus

hoc dictum, sed in eo quod est secundum Ægyptios.
Deinde mihi videtur (Cassianus) ignorare, quod
(Evangelium illud) per masculum quidem significet
iram, impetum, per feminam vero cupiditatem; quæ
cum operata fuerint, pœnitentia et pudor consequi-
tur. Quando ergo neque ira quis, neque cupiditati
obsequens; quæ quidem et ex consuetudine et ex
mala educatione incremento accepto, obumbrant ac
contegunt rationem; sed exuens caliginem quæ ex iis
proficiscitur, et pudore affectus ex pœnitentia, spiri-
tum et animam unierit in obedientia rationis, tunc,
ut ait Paulus, « non est in vobis nec masculus nec
femina (Gal. iii, 28). » Recedens enim anima ab ea
forma qua mas et femina discernuntur, traducitur
ad unionem, neutrum cum sit. Similia Ægyptiaci
Evangelii citantur ac exponuntur in Alexandrino
presbytero, pag. 445, 452, 453; et p. 799, col. 1.
Vide Oracula Sibyllina, l. ii, v. 70, 71.

Sed et Evangelii Ægyptiorum mentio fit apud
Origenem, hom. 1 in Lucam; Hieronymum, proœmio
Commentariorum in Matthæum; Epiphanium, hære-
si 62, cap. 2; Titum ac Theophylactum, ad prin-
cipium Lucæ. Quanquam vero hæretici veteres ad
stabilendum odium suum in nuptias, Evangelii
juxta Ægyptios testimoniis uterentur, non tamen
ea talia sunt, quæ non queant ad pium sensum
adduci, ex sententia utriusque Clementis, ut dicta
habeantur et litteraliter, et mystice, ὡς ἐν παρα-
βύτῳ μυστηριωδῶς, inquit Epiphanius, more Ægy-
ptiaco; ac de Christi regno duplici, intra nos, at-
que in futura vita, ubi summa erit corporis et
animæ unio, ubi spiritale corpus gestabimus ubi
perstantibus sexibus cessabunt sexuum officia.
Profecto, si ab aliquo eorum qui temporibus apo-
stolicis prohibebant nubere, compositum fuit Evan-
gelium Ægyptiorum dictum, admodum ille virus
erroris sui occultavit, qui a viris doctissimis juxta
ac sanctissimis deprehensus non fuit, sed laudatus
ac expositus. Unum affirmare possum, pseudo-
evangelistam ex solemnī apud apocryphorum scri-
ptores consuetudine imitandi canonicos libros, al-

loquatur veritatem, et in duobus corporibus absque simulatione fuerit una anima. *Et quod foris ut quod intus*, hoc ait: animam vocat, quod intus; et corpus, quod foris. Quomodo igitur corpus tuum conspicuum est, ita et anima tua manifesta sit in bonis operibus. *Et masculum cum femina, neque mas neque femina*: hoc

Αὐτοῖς λαλῶμεν αὐτοῖς (57) ἀληθείαν, καὶ ἐν δυοῖ σώμασιν ἀνυποκρίτως εἶη μία ψυχὴ. Καὶ τὸ εἶω ὡς τὸ εἶω, τοῦτο λέγει· τὴν ψυχὴν λέγει τὸ εἶω, τὸ εἶ εἶω τὸ σῶμα λέγει. Ὅν τρόπον οὖν σου τὸ σῶμα φαίνεται, οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ σου δῆλος (58) ἴστω ἐν τοῖς καλοῖς ἔργοις. Καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θήλειας οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ, τοῦτο (59).....

Reliqua desunt.

VARIORUM NOTÆ.

luisse ad Apostoli verba Galat. iii, 28, quod et innuit Clement Stromateus; atque etiam forte ad Ephes. ii, 15. COT.

(57) Αὐτοῖς. Jun. ἄλλοις vel ἀλλήλοις. Mill. mallet nil mutatum, vel certe legendum αὐτοῖς. Vide supra ad cap. 4, not. 16. GALL.

(58) Δῆλος. Al. δῆλη. Al. πρόδηλος; qua sane voce utitur S. Pater, epist. 1, capp. 11 et 12. GALL.

(59) Τοῦτο..... Reliqua desunt: supplenda tamen ex Clem. Alex., Strom., lib. iv, cap. 13, pag. 553. Ad quem locum vide Grabii Spicil., tom. 1, pagg. 35, 263 lb. — Τοῦτο. Verisimile sit ex Epiphano, hæresi 30, cap. 15, et Hieronymo i adversus

Jovinianum 7, Apostolicum nostrum in iis quæ considerantur istius epistolæ, de virginitate disseruisse non paucis.

Hæc supplenda ex Clemente Alexand., iii Strom.. Masculum cum femella, nec mas, nec femina; hoc dicit: Animum (θυμὸν) ejusque impetum vocat masculum, concupiscentiam (ἐπιθυμίαν) intelligit femellam, etc. Exhinc nata occasione disserendi de castitate, de virginitate loquebatur. Αὐτὸς παρθενίαν διδάσκει, inquit de Clemente Epiphanius hæres. 30. Idem Hieronymus, lib. i contra Jovinianum. Nec dubito apud Clem. Alexandrinum aliosque Patres plurima ejus superesse. COLON.

S. CLEMENTIS ROMANI

S. PETRI DISCIPULI

EPISTOLÆ DUÆ AD VIRGINES

LATINE ET GALLICE VERTIT, DISSERTATIONEM PRO EARUM AUTHENTIA PRÆFIIIT

REVERENDISSIMUS

D. D. CLEMENS VILLECOURT

SANCTÆ ECCLESIAE ROMANÆ CARDINALIS.

(Lutetia Parisiorum, apud Ludovicum Vives, editorem, 1833, in-8. Ex typis Friderici Boutet, Rupellæ.)

Loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis,
sed in doctrina spiritus.

(I Cor. ii, 13.)

EPISTOLA DEDICATORIA

ILL. AC REV. D. D. J. B. MALOU EPISCOPO BRUGENSI

CLEMENS VILLECOURT

EPISCOPUS RUPELLENSIS AC BANTONENSIS, PONTIFICIO SOLIO ASSISTENS.

ILLUSTRISSE AC REVERENDISSE PRÆSUL,

Prorsus ignorabam ab Amplitudine tua denuo editas fuisse, cum duabus Epistolis ad Corinthios in Latinum jam dudum conversis, ambas sancti Clementis Epistolas *ad Virgines*, quas, sæculo præcedenti, Wetstinus Basileensis e Syriaco Latinas fecerat.

Hæc cognitio, si ad me citius pervenisset, procul dubio ab hac publicatione me deteruisset. Quomodo enim imperfectum æstimare licuisset mihi opus quod recentiore publicatione dignum judicaverat tantus ac tam eruditus vir, propter litterarum splendorem ac sacrarum peritiam Scripturarum, cunctis plaudentibus piis ac bonis, ad episcopalem dignitatem erectus? Sed me, labore tandem absoluto, dicere puduit: *In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi*¹.

Verum enim vero, eandem ambo currimus viam, et ad sanctæ Matris Ecclesiæ tendimus glorificationem et triumphum. Nec dubito quin vivaci qua polles oculorum perspicacitate, nævos Wetstini translationis permultos animadverteris, etsi illos indicandi non susceperis curam, tot aliis sollicitudinibus intentus: non enim omnia possumus omnes.

En igitur, doctissime Præsul, ad te redit, novis vestimentis indutus, apostolicus virginitatis præco, dulcis ille Romanus Clemens, beatissimorum Petri et Pauli comes et interpres, primorum Christianorum delicia, incipientium et perfectorum doctor et magister, Ecclesiæ sedisque Romanæ vertex et decus.

Quidni cor meum pandam? Erubuit Pontifex ille noster, dum illum a tenebris ad lucem hæretica manus erueret, noluitque tunc qualis esset apparere. Alter Samuel alteri Sauli dicere visus est: *Quare inquietasti me ut suscitarer, ... cum Dominus recesserit a te*²? Enim-

¹ Isa. xlix, 4. ² I Reg. xxviii, 15, 16.

vero, fidei Catholice hostis gloriam propriam quassavit, imo Ecclesie humiliationem, dum thesaurum absconditum reseraret.

Beati quidem Clementis Epistolas ad *Virgines*, laudibus extulit; sed, cum simul immaculatam Christi sponsam conviciis impeteret, adversarium Christi se detegit et ministrum Satanae, qui transfigurat se in angelum lucis¹.

Non omnes qui extra Ecclesiam sunt, hostili semper spiritu loquuntur. Junius Patricius, Oxoniensis, aliam operam sancti Clementis publicans, in Ecclesiam Romanam non invenitur; quæ catholice sanctus Clemens semper dicit, nunquam in Catholicos detorquet; his quæ ad pacem restituendam sanctus Clemens profert, ad seditionem discordiamque spargendam nullibi abutitur; in Petram Ecclesie immotam inferi portas commovere non tentat.

Veniam igitur ab omnibus orthodoxis, præsertim vero a te spero, fidelissime Præsul, si beatum Clementem *virgines* alloquentem novis producam et dignioribus, dummodo mihi non illudam, ornamentis vestitum, et si sensum verborum ejus a Wetstini interpretatione prorsus alienum, non semel usurpem.

Nunc quid in hac publicatione intenderim piis omnibus lectoribus declarare operæ pretium judico, fusius in *prævia dissertatione* discussurus.

Doctus Binius, qui scribebat diu antequam invenirentur Epistolæ sancti Clementis ad *Virgines*, expresse profitetur eas existisse, *canonicasque* fuisse appellatas, sicut Epistolam primam ad Corinthios, quia in fidelium cœtibus legebantur.

Hic ego tantum dicam quod si eas authenticas esse non firmiter tenuissem, imo, si minimum etiam dubium de earum genuino auctore in mente remansisset, ab eis vertendis et evulgandis prorsus abstinuissem, vel rationes saltem dubii mei exposuissem.

Non eandem certe securitatem exprimere valeo circa verum sensum ab auctore intentum: cum enim adhuc desideretur primigeniis earum textus Græcus, timendum est semper ne quandoque erraverit Syriacus interpres. Ut ut sit, non dubito quin Wetstinus, etiam Syriacum vertens, plures ipse addiderit errores: ideoque non semel ab ejus sensibus exorbitavi. Si recta et congrua fuisset Wetstini interpretatio, nihil fere redarguendum esset in translatione Gallica D. Boistard de Prémagny: ideoque non interpretationem ejus, sed annotationes carpo.

Cum vero nihil absolute certum de fidelitate vel erroribus interpretum affirmari queat, absente textu primitivo, cur et ipse novam interpretationem aggressus sum? Huic quæsito in *prævia dissertatione* satisfaciam. Dicam tamen plurima sacræ Scripturæ loca a Wetstino aut non fuisse agnita, aut male reddita fuisse: quamvis id creditu difficile videri queat de viro tam diu in sacris litteris versato. Sed, si hæc loca agnovit, cur communem etiam apud suos interpretationem abjudicavit? Errores Wetstini aberrationes traductoris Gallici induxerunt.

Præcipua igitur mihi cura incubuit ut, in hac silva densissima, divinas detegerem sententias easque manifestarem. An rectum iter tenuerim, judicet pius ac eruditus lector, in primis textus antecedentes consequentibus jungendo et comparando. Dialectices enim regulas non ignorabat sanctus Clemens, nec supponi debet contra illas voluisse disserere.

Præterea, ne unum quidem textum novum introduxi, sed semper Wetstini interpretatio oculis meis subjecta est, dum irregulares et contortas ejus locutiones rectitudini naturali restituebam. Nec primus viam hanc ingressus sum: multi enim ante me, in antiquorum auctorum explicatione, audaces, ut sic loquar, conjecturas emisserunt, quæ postea, ab omnibus eruditis, ut veritates inconcussæ receptæ sunt. Ego vero rarissime, nec forsitan semel, meris innixus sum conjecturis; sed, ut plurimum, pars quædam textus agniti ad notitiam partis, præ confusione verborum ignotæ, me deduxit. Si fere ubique verba Wetstini abdicaverim, etiam quando ipsius sensui stabam, nedum adversari, potius morem ipsi gerere, existimavi. Sic enim loquitur in suorum Prolegomenon conclusione: « Conversionis Latinæ vitia et inelegantiam benignus lector condonabit homini in opere novo et satis

¹ II Cor. xi, 14.

molesto parum exercitato, et amicorum etiam consiliis, licet undique expetitis, destituto. Quosdam etiam qui in textum Syriacum irrepserunt errores..., etiam me non monente, facile corriget. »

Prima hujus loci verba Wetstini modestiam commendant; posteriora quæ non intellexerit aut neglexerit, confitentur. Modestiam laudo; tenebrosis locis, quantum in me est, lucem affero; negligentiam, si quæ fuerit, reparare conor. Nonne sic Wetstini votis obtempero?

Omnem fere sermonem suum sanctus Clemens e fontibus sacris desumpsit. Nullis ergo laboribus parcens, eosdem fontes assidue adivi, quos, ut jam dictum est, Wetstinus ne suspicatus quidem fuisse videtur. Unde textus deprompti fuerint, fere ubique notavi, saltem quando phrasis satis integra apparuit: non enim vocabulum quodlibet sacrum indicari debuit, ne innumeræ forent notæ. Versionem adoptavi, non Septuaginta Interpretum aut alterius cujusvis traductoris; sed Vulgatæ, etsi nondum tempore sancti Clementis existeret. Imo, in cæteris locis, quando libera mihi poterat esse verborum idem significantium electio, prætuli fere semper voces a Vulgata consecratas.

Lector attentus et prudens, modo primitivæ Ecclesiæ tantisper calleat spiritum, movebitur has legendo Epistolas, extrinsecis quas præbent authenticitatis probationibus, sentietque quam insulsæ viroque gravi indignæ sint cavillationes D. de Prémagny. Sine fucō aut ambitiosis ornamentis sanctum Pontificem, spiritu apostolico plenum, locutum fuisse, nemo partium studio alienus, inficiabitur. Hinc doctus Junius Patricius jam odoratus fuerat authenticitatem primæ sancti Clementis Epistolæ ad Corinthios.

Monita quæ virginibus dantur, a Scripturis sacris, ut jam dixi, sed præsertim a scriptis apostolorum et evangelistarum, eruuntur. Ad eosdem quandoque revertitur sensus pius Pontifex: tam ardens est ejus desiderium virginibus suis inspirandi amorem virtutum et vitiorum horrorem! Oblique perstringit Christianos hypocritas, qui carnales sensus sub vestimento pietatis occultabant; præcipue vero perfidos hæreticos qui jam tunc Ecclesiam lacerabant, quosque pagani sæpius confundebant cum veris Christi discipulis.

His temporibus, quemadmodum hodie, castitati se devovebant dupliscis generis personæ: primo, qui ad ministerium sacrum vocabantur; deinde qui in sæculo remanentes, homines vel feminae, ad perfectionem evangelicam tendebant. Prioribus sanctus Clemens commemorat vocationis sublimitatem, ne degeneri conversatione illam deprimant. Et, quoniam humilitas custos est vitæ angelicæ quam ducere debent præsertim Christi ministri, sanctus Pontifex superbiam, quocunque se vertat et abscondat, persequitur, ejusque latebras detegit in prædicatione, exorcismis, cæterisque actibus etiam sanctissimis. Cum autem præsumptio ac temeritas plurimos in perditionem induxerint, cautiones suggerit quibus periculum devitetur.

Utrisque, id est clericis et virginibus in sæculo degentibus, ut sanctum timorem animis eorum inculcat, lapsum exhibet quarundam columnarum quæ inconcussæ et immotæ credi poterant. Eis tamen animum addit, memorans gratias protectionemque a cælo præparatas animabus cantis ac prudentibus.

Wetstinus, qui certe laudari meretur quod sancti Clementis epistolas non depravaverit absona elegantia quæ sensum earum intervertere potuisset, negligentiam interdum eas de-decorantem admisit, quæ multum nocere debuit ipsarum auctoritati. Adeo parum curavit conjungere auctoris sui cogitationes, ut eas potius disjungere studuisse videatur. Nihil tamen facilius erat quam phraseos regularis constructio.

Venia mihi concedatur si laborem viribus forte meis superiorem assumpserim. Homonymus filius Patrem honorare voluit. Præterea sæpius clare exprimit beatus Clemens sacramentorum Ecclesiæ usum, præsertim *divinæ Eucharistiæ*, sacræque exomologesis peccatorum; intemeratam extollit virginitatem beatissimæ Mariæ, quæ cæli Dominum gremio suo gestare meruit. Pectori meo dulcis erat reproductio hujus antiquæ fidei Romanæ quæ semper eadem fuit, est et erit. Sanctum Clementem amare debet Gallia, quæ ab ipso suscepit. plures antistites suos, generososque martyres. Nemo autem eum plus diligere ac venerari

debet quam episcopus qui claro ejus nomine insignitur, quique successor est sancti hujus Eutropii, episcopi et martyris, quem ad evangelizandos Santones beatus Clemens ipse miserat.

Latine Galliceque hunc librum edidi; non enim pro solis popularibus meis scribebam, sed pro omnibus etiam extraneis quibus hæc lectio prodesse poterat. Cæterum necessarium erat opponere translationi confusæ Wetstini textum clarum et lucidum. Utinam ædificatione et sanctificatione omnium lectorum Deus Optimus Maximus adimpleat cordis mei desideria!

Epistola hæc, Antistes optime, longior apparebit quibusdam, præsertim longiore dissertatione eam subsequente. Aliud, spero, judicium erit, momentam hujus libri ponderantis.

Si quid in hoc opere, vel in aliis publicationibus meis, minus exactum vel orthodoxum, contra voluntatem, mihi elapsum fuerit, hoc totum subjicio correctioni sanctæ Matris Ecclesiæ Romanæ, sacrique illius Verticis, quibus spondeo ac juro omnimodam ac sinceram, intimo ex corde, fidelitatem et obedientiam.

Qui mihi inspiravit ut hoc opus tibi dedicarem, Præsul ornatissime, Deus, omnium fons bonorum, spiritui tuo indesinenter adsit, teque diu Ecclesiæ decus, fidelium lumen animarum, et Præsulum exemplar, incolumem servet.

Tuus in Christo et Maria addictissimus servus,

† CLEMENS

EPISCOPUS RUPELLENSIS ET SANTONENSIS.

Scribebam Rupellæ, die octava Nativitatis B. M. V. 1832.

DE DUABUS EPISTOLIS

SANCTI CLEMENTIS ROMANI

AD VIRGINES

DISSERTATIO PRÆVIA

In qua expenditur earum authenticitas et refelluntur objectiones quæ huic opponuntur.

RATIO NOVÆ HUIUS PUBLICATIONIS.

Diu desideravi et quæsi duas sancti Clementis Romani Epistolas ad Virgines, quæ sæculo præcedenti, divina favente Providentia, inventæ fuerant.

Noveram quidem acriter impugnatam fuisse a pseudo-reformatis earum authenticitatem, quæ etiam quibusdam Catholicis anceps et dubia visa fuerat. Cum autem certe scirem in his reperiri quæ perfecte congruebant testimoniis sancti Hieronymi et sancti Epiphani, suspicabar a discipulis Lutheri et Calvini hæc antiquitatis monumenta fuisse reprobata præcipue ex odio virginitatis, et a quibusdam catholicis ideo non fuisse admissa quod hæc a suspectis manibus oblata non satis mature ponderassent.

A Prorsus firmatum est quod persenseram, quando in possessionem meam ambæ istæ Epistolæ pervenerunt, easque attente consideravi. Insuper sola Wetstini, qui has e Syriaco in Latinum verterat, negligentia sufficere mihi visa est, ut lector respiceret scriptum adeo inconditum: etiamsi enim vel minime attenderetur ruditati, ne dicam imperitiæ, Latinitatis, rarissime, ut jam dixi, textus Scripturæ interpres animadvertit et agnovit; nec forsitan minus raro auctoris sui plene sensum attingit. Inde factum est ut sæpius inintelligibilis aut barbarus prodiret pius sancti Clementis labor.

Exhorruui, fateor, hanc difficultatum silvam ingrediendo: nec deerant rationes quibus ab his extricandis dumis removerer. Hic enim labor exigi non potest ab episcopo mille aliis gravibus curis in-

tento. Præterea sciebam sectarios non æquiores A futuros esse erga elucubrationem meam, postquam ejusdem generis fetum a sodali editum tam dire laceraverint. Expendebam quoque modicum, qui sperari posset, hujus opusculi fructum : fratres enim nostri errantes, hoc edito libello, non minus quam antea virginitati infensi erunt, etiamsi luce clarius probaretur authenticas esse sancti Clementis Epistolas ad Virgines. Non siquidem huic pontifici felicior obtingere sors potest quam divo Paulo cujus erat discipulus. Catholici hoc novo argumento non indigent ut doctrinam sanctæ matris Ecclesiæ commendatam habeant. Tandem, aiebam, si Deo placuerit emendari et explicatum prodire opus istud, lucem ac voluntatem, ut perficiatur, inspirabit uni ex tot piis doctoribus qui insudant B hodie in eruendis et evulgandis tot veterum Patrum thesauris absconditis.

Semper tamen perseveravit in me motus interior quo ad hunc laborem urgebar. An ille motus supernaturalis fuerit nec affirmare, nec negare audeo. Dicam solummodo quod per plures annos cunctantem sanctus Clemens intus arguere me videbatur; quasi fidejussorem et adiutorem operis offerens sese : ut quemadmodum ipse virginitatem laudibus exornaverat, cælitisque monitis eam præmunierat, sic ego Epistolarum suarum authenticitatem contra oblocutores naviter firmarem : *qui enim aperit os mutorum*¹, etiam, quando vult, loquacissimos et audacissimos mutos efficit.

Quare diutius hæsitassem, cum hujus libelli, per tot sæcula absconditi, publicatio ad majorem Dei gloriam et ad sanctæ matris Ecclesiæ honorem vergere nata esset?

Certe si sola eloquentia in scriptis antiquis quæretur, in oblivione relinqui potuissent sancti Clementis Epistolæ quas publicamus : libri namque superabundantes polioris litteraturæ et eximie potestatis undequaque ad nos pervenerunt. Et utinam periissent tot opera plena fœditatibus et immunditiis vitium eleganter insinuantibus! Utinam, e contra, conservati fuissent, eorum loco, innumeri sanctorum Patrum thesauri injuria temporum amissi, cœlestemque sapientiam spirantes!

PRETIUM HUIUS MONUMENTI ANTIQUI.

Verum, has inter divitias, tanti nullæ æstimari debent quanti virorum apostolicorum scripta quæ prima Christianorum vestigia nobis detegunt, præcipue autem si ex his ad nos reboet quædam echo remota pontificiæ vocis quæ penitus extincta credebatur. Quis, porro, sonus, post apostolorum vocem, clarior nobis vel charior esse potest quam vox sancti Clementis quæ toties in fidelium costibus aures attentas implevit, pectora sancta commovit! Non modo namque ipse vivens prædicavit,

sed et defunctus adhuc locutus est², dum, per plura sæcula, ipsius scripta fidelibus legerentur. Eo purior aqua manat quo fonti propinquior est. Nemo vero nescit fidem ac vivendi formam cordi sancti Clementis instillatas fuisse ab ipsis apostolis Petro et Paulo quorum discipulus erat. Horum mores sanctissimos coram intuitus est, cæterisque intuentibus ac imitandis proposuit : dignus profecto qui ab ipso Petro in successorem eligeretur : ejus quippe scientia, vita, martyrium satis probavit a cælo inspiratam fuisse tam eximiam electionem.

Quale fuit illius meritum cujus prædestinatio gloriosa ab ipso beato Paulo prædicta est! Quem certatim laudibus efferunt maximis Ignatius Antiochanus, Irenæus Lugdunensis, Clemens Alexandrinus, Origenes, Eusebius, Athanasius, Cyrillus Hierosolymitanus, Optatus Milevitanus, Epiphanius, Basiliius, Hieronymus, Rufinus, Augustinus, Eucherius Lugdunensis, innumerique alii!

Non solæ sancti Clementis ad Virgines Epistolæ temporum injuriam subierant, plurima alia tanti pontificis scripta amissa sunt, et quæ supersunt, aut mutila aut corrupta ad nos transmissa sunt. Dominus autem qui custodit ossa Sanctorum suorum³, eaque, cum sibi placet, revelat, scripta etiam eorum quandoque, per quemlibet, etiam Ecclesiæ catholicæ extraneum, manifestat.

Sic, anno 1633, doctissimus Junius Patricius, Oxoniensis, edidit Græcè Latineque primam ejusdem sancti Clementis Epistolam ad Corinthios, ex antiquissimo manuscripto Alexandrino. Sic, fere diebus nostris, Joannes Jacobus Wetsteinus, e protestantium etiam grege, Syriace ac Latine edidit, Lugduni Batavorum, duas alias sancti Clementis ad Virgines Epistolas; quas ex antiquo manuscripto Syriaco Novi Testamenti, Alepo, ab imperatore Turcarum mīso, eruit.

Litteras sancti Clementis ad Corinthios vocat sanctus Irenæus *potentissimas*⁴. Primam ad eos Epistolam sanctus Hieronymus testatur specialius esse *valde utilem*. « Hæc videtur, ait, characteri Epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur, convenire⁵. » Idem sanctus doctor dubitat de au-

D thenticitate posterioris epistolæ sancti Clementis ad Corinthios.

MOMENTA QUÆ ASTRUNT NOSTRARUM EPISTOLARUM AUTHENTICITATEM.

De ambabus Epistolis quas hodie, post Wetsteinum, publicamus, locutus est sanctus Hieronymus, lib. 1 *contra Jovinianum*, dicens : « Hi sunt eunuchi quos castravit non necessitas, sed voluntas, propter regnum cœlorum. Ad hos et Clemens successor apostoli Petri scripsit epistolas; omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexit : et deinceps multi apostolici, et martyres, et

¹ Sap. x, 21. ² Hebr. xi, 4. ³ Psal. xlii, 21. ⁴ l. iii, c. 3. ⁵ De script. eccl., c. 45.

Illustris tam sanctitate quam eloquentia viri, quos ex propriis scriptis nosse perfacile est.)

De hisdem Epistolis sic loquitur sanctus Epiphanius⁴: « Ipse Clemens illos per omnia refutat in his quas scripsit epistolis circularibus quæ in sanctis Ecclesiis leguntur... Virginitatem Clemens edocuit; isti repudiant. Ille etiam Davidem et Samsonem omnesque prophetas commendat; Ebionitæ de-
testantur. »

Hæc verba, certissime adeo clare designant epistolas quas de Virginitate scripsit sanctus Clemens, ut de earum existentia dubitari nequeat. Enimvero, sanctus Clemens, juxta beatum Hieronymum, omnium virorum apostolicorum martyrumque sanctitate ac eloquentia illustrium qui hocce thema tractandum susceperunt, antesignanus est. Imo de hisdem Epistolis testatur sanctus Epiphanius eas, adhuc suo tempore, in Ecclesiis lectas fuisse. Quædam insuper narrat quæ in his Epistolis, et nusquam alibi, sanctus Clemens tractat: videlicet, quæ attinent, hæc in re, ad Davidem, Samsonem et prophetas.

Lambertus Gruterus Venradius, qui duo fere sæcula ante Wetstinum scribebat, expresse ponit has Epistolas inter sancti Clementis scripta quæ desiderantur. Idem sentit Baronius, cui Rondininus consentire videtur.

Abbas Gratianus, qui nuper de Græco in Italicam linguam traduxit primam Epistolam sancti Clementis ad Corinthios, super hæc verba quæ num. 38 hujus Epistolæ reperiuntur: *Qui carne castus est, ne insolescat, sciens alium esse qui ei continentiam donat*: ait: « Quidam sentiunt hunc locum designari a sancto Epiphanio et a sancto Hieronymo, quando asserunt sanctum Clementem de virginitate disseruisse: sed quamvis expresse ibi mentio fiat de castitate et continentia, cum hæc raptim tantum dicantur, videtur probabilius de his materiis extensivo modo, et ex professo tractatum fuisse in quodam ex capitulis sancti Clementis quæ casu perierant. Firmatur hæc conjectura ratiocinio et non ambigua assertione prædictorum sanctorum. »

Non sic profecto locutus fuisset honorabilis iste scriptor, si ad eum pervenisset notitia inventionis Epistolarum quas denuo in lucem edimus, post Wetstinum et D. de Prémagny. Præterea, non tantum capitula quædam indicant sancti Epiphanius et Hieronymus, sed Epistolas integras. Veniamus nunc ad probationes intrinsecas. Prima eruitur ex lingua primigenia. Quamvis sanctus Clemens esset Romanus, nulla memorantur ipsius scripta quæ Latino sermone evulgaverit. Græce scripsit ambas Episto-

las ad Corinthios. Paucet etiam Græco scriptum fuisse archetypum duarum Epistolarum ad Virgines: versio quippe Syriaca plura conservavit vocabula quæ in Græca sunt (1). Tempore quo sanctus pontifex scripsit, nulla probabiliter existeret adhuc sacrorum Scripturarum versio Latina, saltem authentica: et inde conjici potest cur Græce potius quam Latine sanctus Clemens opera sua scripserit: cum enim, ut plurimum, ex verbis sacris sermonem suum texerit, multo commodius et securius citare poterat translationem Græcam quæ in manibus omnium erat, quam sententias in Latinam vertere linguam. Utitur ergo jugiter versione Græca Veteris Testamenti, etiam quando ab Hebræica lectione recedit. Quod certe magnam denotat antiquitatem istarum Epistolarum. Vetustatem etiam arguit narratio lotionis pedum quæ, temporibus apostolicis, a propectæ ætatis mulieribus adhuc peragebatur, et quæ, ni fallor, ubique cessavit post dies apostolicorum virorum. Nemo mirari debet quod sanctus Clemens initio et fine harum Epistolarum vocetur *Discipulus Petri apostoli*, cum potius beati Pauli discipulus censeatur: Origenes enim, sancti Clementis ætati tam vicinus, sic ipse loquitur in *Philocalia*⁵: *Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus*. Si qua præterea fides quibusdam *Recognitionum* (2) narrationibus concedatur, nullum discipulum vel comitem magis assiduum ac unanimem habuit beatus Petrus quam sanctum Clementem. Quid autem incredibile, imo quid non maxime probabile quod sanctus Clemens, qui Romanus erat et Christianus, Romæ sancto Petro adhæserit, ipsiusque discipulus fuerit diu antequam sanctus Paulus Romam veniret?

Certum est sanctum Clementem Romæ natum fuisse patre *Fausto* quem *Faustilianum* plerique nominant, matre vero *Mathidia*. A parentibus Athenas, ubi tunc maxime florebat studiis, ad discendam philosophiam missus est: brevique tempore scientiæ princeps fuit existimatus. Cum autem opinionum varietas ancipitem illum efficeret quamnam sententiam amplecteretur de sublimioribus religionis questionibus, in manus Principis apostolorum incidisse fertur, et ab ipso in comitem itinerum assumptus, sic subtili magistro profecit, ut, eodem jubente, prædicationis munus nonnunquam impleveret. Magnum deinde Paulum audivit, eundemque aliquandiu comitatus est: cui ita se probavit, ut ab ipso inter præcipuos et sanctissimos Evangelii collaboratores fuerit numeratus⁶. Imo, probati scriptores, ut sanctus Hieronymus, probabiliter putant a sancto Paulo sanctum Clementem fuisse adhibitum ut in-

⁴ Epiph. contra Ebionitas, hæres. 30, n. 15.

⁵ Philoc. c. 25. ⁶ Philipp. iv, 3.

(1) Exemplo sint istæ voces: *Eucharistia, asolia, kindymos, praxis, schema, laxis, diatheke, agon, antioxezi, philadelphia, philoxenia, philargyria, phitoproteia, paraitestai*, etc.

(2) Opus *Recognitionum* quod ab antiquis sancto

Clementi tribuitur, fuse narrat relationes sancti Clementis cum sancto Petro. A Græco in Latinum versum est a Rosino. Omnes constentur ab hæreticis corruptum fuisse librum hunc cæteroqui sublimi philosophia plenum.

interpretaretur *Epistolam ad Hebræos* nuncupatam A Clementique dictatam. Idem quidam conjectant de secunda beati Petri Epistola.

Decebat vero talem virum de virginitate ejusque custodia scribere, quem testantur antiqui auctores per omnem vitam in pura sanctaque virginitate permansisse (3). Permisit demum Dominus ut pretiosus ille thesaurus tandiu desideratus a sectatore pseudo-reformationis et inveniretur, et agnosceretur, et defenderetur. Ne autem talis inventio in fulmen- tum veniat catholicæ doctrinæ, inde occasionem sumit inventor declamandi contra Ecclesiam, quia, in his Epistolis, nihil reperitur, ut ait ille, de hierarchia, nihil de monachatu et cœnobiis, nihil de terminis et formulis loquendi per concilia inventis et sanctis, a quibus vix se abstinuisset sæculorum sequentium scriptor. »

Studio sectæ suæ abreptus et obcecatus, Wetstinus non animadvertit se, tali declamatione, infensum præbere monumentis etiam quibus ipse sincera ac immota veneratione adheret. Agnoscit certe, cum omnibus eruditibus, authenticitatem primæ Epistolæ sancti Clementis ad Corinthios quam invenit ac divulgavit Junius Patricius Anglicanus. In multis porro hujus Epistolæ locis, hierarchia clare memoratur, sed nullibi forsitan splendidius quam n. 40, de quo exscribere juvat verba quæ sequuntur : « Summo sacerdoti sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locus proprius assignatus est, et levitis sua munia incumbunt. Homo laicus præceptis laicis consiringitur. »

Unice ut hierarchiam agnoscerent et venerarentur scripta fuerat hæc Epistola ad Corinthios, qui monitis sancti Clementis obediens, ad submissionem et pacem reversi sunt. De monachatu et cœnobiis verum est sanctum Clementem nec locutum fuisse, nec loqui potuisse, cum tempore suo ista non existerent; sed virgines docet pius pontifex, ut inter sæculares in eadem vivant perfectione quæ a monachis postea et cœnobiis observata est. Nec diffiteor etiam his in Epistolis non reperiri formulas loquendi conciliorum. Hinc ego quoque authenticitatem harum Epistolarum facile concludam, modo his sanctissimis cœtibus nihil detrahatur.

INSULSÆ WETSTINI INVECTIVÆ.

Gratum animum unice exprimere voluissent erga Wetstinum pro beneficio quod Ecclesiæ et eruditioni præstitit has publicando sancti Clementis Epistolas; sed dolorem simul cohibere non licet, quod gratis tam injustum se exhibuerit erga sanctam Ec-

* S. Iren. *Adv. Hær.*, l. III, c. 5.

(3) Hoc testimonium invenitur in quibusdam exemplaribus Epistolæ S. Ignatii martyris ad Philadelphenses. Ibi quoque alludit sanctus præsul Antiochenus consilio a sancto Clemente ad Virgines dato imitandi Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Si vitiatum fuerit iste sancti Ignatii locus, cum in

clesiam occasione hujus publicationis. Credendum est tunc ab illo præfocatum fuisse conscientiam propriæ vocem intus contra ipsum reclamantem; sed talis est sæpius conditio eorum qui se tyrannicæ hæresis jugo manciparunt, ut non credant sibi licere unius veritatis prædicationem, quin simul lædant columnam et firmamentum veritatis.

Igitur Wetstinus satis insulse invehitur in Romanam Ecclesiam, dicens huic displicere disciplinam in Epistolis sancti Clementis traditam: ideoque has ab Ecclesia semotas per tot sæcula latuisse: « Solent enim, ait, qui in Ecclesia dominantur, non, quod præ se ferunt, mores suos et opiniones ad doctrinam olim traditam conformare, sed doctrinam veterem ad mores et opiniones sui temporis inflectere; et ubi nimis manifestus est dissensus, aut vi agere, aut flammis libros abolere.... Minime tamen decebat ut ab his qui se traditionum veterum tenacissimos esse gloriantur, repudiaretur Clemens noster qui vidit beatos apostolos, et cum illis conversatus fuit, et adhuc in auribus prædicationem apostolorum, et traditionem præ oculis habeat. » Has injurias protulisse non contentus, addit Wetstinus « Clericos non pati se privari familiaritate cum mulieribus; feminas dominari in Ecclesiis, ita ut desacerdotali gradu favor judicet feminarum; præsules Ecclesiæ has Clementis Epistolas, in quibus victus tam tenuis commendatur, et ne umbra quidem auctoritatis reperitur, contempsisse atque abjecisse, cum hodie vel infimi ordinis clericus ad dignitatem suam pertinere judicet, ut et lautiori cibo vescatur, et in spiritualibus, personam apostoli vel prophetæ sibiumat. » Tandem, vix sperat Wetstinus has Epistolas authenticas agnosci ab his quorum mores non sunt, ut ait, harum doctrinæ conformes.

RESPONSIO INVECTIVIS WETSTINI.

Minoribus expensis poterat Wetstinus famam zelantis reformati sibi conquirere, quamvis dubitem num reipsa acquisiverit. Quot namque persecutiones, apud suos, subiit propter Epistolarum istarum publicationem? Ipsi, nedum in patrocinium authenticitatis quam vindicabat, faverent declamationibus deus contra Ecclesiam et clerum catholicum, in declamatorem ipsum debacchati sunt. Imo fere inter solos Catholicos Epistolarum authenticitas defensores et advocatos invenit. Hic memorabo tantum *Diarium eruditorum*, mensis Jun. vol. XI, 1758, p. 446. *Diarium* istud fatetur harum Epistolarum inventionem esse maximi momenti; *Commentaria Tri-*

pluribus exemplaribus existat ejusmodi interpolatio, quæ probabiliter anterior est amissioni nostrarum Epistolarum, credendum est ab eisdem Epistolis mutuam fuisse invitationem imitandi tres sanctissimæ Trinitatis personas: quod certe novum et grave præbet authenticitatis argumentum.

coltiana, Aug., 1758, p. 2076; *Codexcard*; in *Vita A* paverat dispoliari flagitaverunt et obtinuerunt anno 1750?
santi Clementis; *Caillan*, in *selecta Collectione Patrum* (4); etc.

Hocce iudiciorum discrimen evidenter demonstrat quibus displicuerit doctrina in Epistolis nostris tradita, quique illas semper latuisse peroptassent.

Quod sentio candide fatebor: nescio utrum sub infeliciores auspiciis quam sub patrociniis et tempore Wetstini, hæc pretiosæ Epistolæ publicari potuerint. Cælibatus pseudo-reformatis semper odiosi quidam reformatus apologiam incunabulis Ecclesiæ coetaneam in lucem edebat: Lutherum discipulus Lutheri pungebat. Quis favor, ex hac parte, sperandus? In proceres cleri catholici, non lacessitus, indistinctum calumnias struxerat, ipsis imputando mores perversos, hypocrisis ac voluntatem comburendi libros quorum doctrina non poterat ad eorum, ut aiebat, pravitatem et nequitiam inflecti.

Maledicta nec in sectam accusatoris nec in ipsum accusatorem regeram: quid enim prodessent convicia? Quid vindicta? Nemo, nisi insaniat, diffiteri potest mille scripta veterum, injuria temporum amissa et oblitterata, revixisse tandem cura et sollicitudine præsertim pontificum qui nullis pepercerunt expensis, ut hos conquirent thesauros absconditos. Merito omnium risui se exponeret qui immensam comparare auderet cujusvis generis librorum antiquorum multitudinem a clero catholico detectorum, cum rarissimis sectariorum inventionibus.

Nonsibi consentiunt hostes nostri: modo namque accusant Ecclesiæ proceres quod bellum intulerint libris veterum licentioribus, modo ipsis imputant quod, ex industria, moliti fuerint destructionem operum castitatem sanctamque disciplinam docentium.

Quare clerus catholicus insimulatur a Wetstino nimis familiaritatis cum mulieribus, cum inde præcipue pseudo-reformationi displiceat quod sit continens? Hæc etiam inter se pugnant. Arguit Ecclesiæ præsules et clericos quod contempserint et abjecerint sancti Clementis Epistolas, studio gulsæ et ambitus; unde gradus ecclesiasticos, ut eos criminatur, usurpant; unde quoque sibi arrogant apostolorum vel prophetarum qualitates! Miserum, sane, perflugium hæresis, quæ quos aversatur, sic injuste debonestat! Speravitne Wetstinus his insanis accusationibus ora claudere eorum qui, in ipso Lutheranorum grege, cum ut Socinianum pestiferumque novatorem denuntiantes gradu quem occu-

1750?

Risu digna est ratio quam offert de exorcismis in principio Ecclesiæ adhibitis, quosque vult confundi cum cura ægrotorum. Inde etiam ansam sumit accusandi indirecte hodiernos Ecclesiæ ritus, asserendo olim saltem omnem fraudis et imposturæ suspicionem, omnem sordidi quæstus spem abfuisse.

COMPENSATIO INJUSTITIÆ PRÆCEDENTIS.

Wetstinus, in Ecclesiam catholicam ejusque clerum invehens, sectæ suæ vestigia secutus est. Ignoscamus illi: nesciebat fortassis quid ageret. Nullum inde ipsi commodum obvenit. Ultus pseudo-reformati patroni in collegam primi insurrexerunt. Utinam hinc potuisset intelligere in solo matris Ecclesiæ gremio veritatem, cum laude vera dignoque suffragio defendi ac propugnari! Nec Wetstino a Catholicis denegandus est quem ei consecrari disputant, meritis honos. Quis porro extraneus partium studiis ipsum non laudabit hæc loquentem? "Erunt forte quibus harum Epistolarum scriptor videbitur et matrimonio esse iniquior, cælibatum vero nimium extollere, quando virginibus sanctis excellentiorem in cælis locum datum iri statuit quam conjugibus sanctis", et morosius quam vel humanitas, vel sæculi nostri consuetudo fert, omni cum mulieribus familiaritate et commercio interdicere, aditumque earum et sermonem defugere jubere, ne quid ex contagione incommodi accipiamus, ut verbis Cæsaris utar.

Aliter, fateor, de cælibatu et matrimonio sentit Clemens quam Lutherus; at nondum probatum est illum male sensisse: si quis enim genium defraudat, et voluptates etiam licitas spernit, ut eo melius et expeditius doctrinæ Evangelii et curandæ Ecclesiæ vacare possit, cur non in altera vita majus a Deo præmium speraret, quam illi qui partem mercedis suæ jam in hac vita receperunt? Cæterum, Clemens nec cælibatum jubet, nec nuptias vetat, ut tum ex ipso loco modo allato patet, tum ex alia ejusdem Epistola scripta adversus eos qui matrimonium rejiciunt, quam legisse testatur Dionysius Barsalibi, apud Asseman¹⁸: nec de cælibatus præmio quidquam dicit diversum ab iis quæ Paulus docuerat¹⁹.

EXPENDUNTUR AC REFELLUNTUR RATIONES QUIBUS D. DE PREMAGNY IN DUBIUM REVOCAT AUTHENTICITATEM AMBARUM EPISTOLARUM SANCTI CLEMENTIS.

Stephanus Franciscus Boistard de Premagny, honesta familia, Rothomagi natus, vir magnæ littera-

¹⁸ Prolegomen., n. 10. ¹⁹ Ep. I., n. 1. ²⁰ Biblioth. Orient., t. II, p. 155. ²¹ I Cor. VII, 9.

(4) Quare hic ultimus scriptor nostras Epistolas non admisit in sua *Collectione*, cum eas authenticas esse non neget? Probabile est aut null earum exemplar in manus ejus pervenire potuisse, aut si quoddam pervenerit, pedem ejus retrogre: um esse

ad solum conspectum hirsutæ translationis Wetstini. Eadem de causa, ego ipse plures annos discoli meum laborem, qui utinam adhuc sancto Clemente indignus non sit!

turæ, inter præcipuos modernæ philosophiæ patronos, quorum amicus erat, versatus, innumera fere opuscula a se composita legit coram Academia Rothomagensi, cujus membrum erat. Solam vero translationem Gallicam nostrarum Epistolarum evulgavit, quamvis varia scientiarum penetralia adierit. Catalogus manuscriptorum quæ reliquit (5) non exhibet hominem fidei infensum. Nec tamen negari potest adnotationes ejus plurimas versionis subjectas reprehensione dignas esse, ut patebit ex his quæ modo dicturus sum.

Ordinem sequar numerorum quos affixit D. de Premagny in suis adnotationibus.

I. Vix morabor ut probem contra adnotatorem non nocere Epistolarum authenticitati sanctorum ac beatorum vocabula quibus utitur sanctus Clemens. Ut ab eo adhiberi potuerint, sufficeret unicus horum verborum usus in Novo Testamento, ubi frequenter reperiuntur.

II. Indirecte et transeunter perstringit apostolum beati Petri Romæ. Ille autem incursus responsum non meretur: innumeri quippe libri exstant, tempore D. de Premagny, et nunc exstant, probantes nullum insulsiorem in mentibus eruditorum remanere posse dubitationem quam de longa sancti Petri Romæ commoratione: in hoc enim historiæ facto unanimes sunt cum tota retro antiquitate doctissimi scriptores, tum inter Catholicos, tum etiam inter protestantes.

III. Miratur quod sancto Paulo titulus *Divini Apostoli* a contemporaneo tribuatur, isque vocetur *Apostolus* sine nominis additione, et per antonomasiam. Sed sanctus Clemens in prima Epistola ad Corinthios, quæ authentica ab omnibus agnoscitur, dicit: « Sumite Epistolam beati Pauli. » Quodnam tantum discrimen est inter *divinum* et *beatum*? Nullum profecto. Præterea utrumque vocabulum, tempore sancti Clementis indifferenter usurpabatur. Hinc in Actis martyrii sancti Ignatii Antiocheni, quæ scripta sunt ab ejus discipulis, legitur (n. 9): « Ut convenienter ei quod dixit divinus Paulus, ipse quoque fieret spectaculum mundo, et angelis et hominibus. » Igitur hac ætate ejusmodi voces adhiberi solebant.

Nec mirum quod etiam tunc sanctus Paulus per antonomasiam *Apostolus* dictus fuerit, cum tam divinitus ad apostolatam fuerit vocatus, ac tanto encomio a sancto Petro fuerit celebrata sapientia¹¹ talis viri, qui, ut ait sanctus Clemens in prima Epistola ad Corinthios¹²: « Patientiæ præmium obtinuit, cum catenas septies portasset, vapulasset, la-

pidatus esset, præco factus in Oriente et Occidente; qui eximium fidei suæ decus accepit, totum mundum docens justitiam, et ad Occidentis veniens terminum, et sub præfectis martyrium passus (6), ita e mundo migravit, atque in locum sanctum abiit, patientiæ magnum exemplar factus. His viris qui divinam vitam duxerunt, aggregata est ingens electorum multitudo, etc.

IV. Dubiam esse harum Epistolarum authenticitatem, inde pronuntiat D. de Premagny quod, juxta ipsum, impossibile sit conjicere quibusnam scriptis fuerint.

Et tamen magis clara esse non possunt verba quæ initio primæ Epistolæ reperiuntur: *Omnibus virginibus beatis qui (7) constituerunt servare virginitatem propter regnum cælorum.* Ad hos solos utriusque sexus virgines scriptas fuisse has Epistolas agnovit sanctus Hieronymus: ita ut animum mire distractum habere debuerit D. de Premagny qui supra dicta verba prius ab ipso Latine transcripta, deinde in nostram linguam verterat, quando dixit confici non posse quibus istæ destinarentur Epistolæ.

Boni pastoris officium implebat sanctus Clemens dum invigilaret perfectioni eorum qui illustriorem gregis Christi portionem efficiunt. Dilectus discipulus ipse locum in eccolis honoratissimum eis assignat. Postquam enim nuntiavit eos habere nomen Agni Dei et Patris ejus scriptum in frontibus suis, dicit eos cantare ante sedem canticum novum, quod nemo præter illos, cantare potest, additque: *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: virgines enim sunt. Hi sequuntur Agnum quocunque ierit. Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno¹³.*

V. Domino de Premagny, post Wetstinum animadvertere placet, nihil in his Epistolis inveniri dictum de hierarchia et ecclesiastica auctoritate: et inde concludere vult dubiam esse earum authenticitatem. Dixerat vero Wetstinus hanc authenticitatem astrui præcise illo silentio. Wetstino jam responsum dedi, Restat ergo ut respondeam adnotatori ibidem questionem nullam fuisse de hierarchia et de auctoritate ecclesiastica. Omnia tempus et locum suum habent.

VI. Vitiligit quoque D. de Premagny super vocabulis *Apostoli* et *Evangelii*, quasi hoc tempore usurpari non debuerint. Liceat mihi dicere litem hanc esse summopere ridiculam: postquam enim voces istæ a Christo, ab apostolis et evangelistis adhibitæ fuerint, quis dicere auderet a sancto Cle-

¹¹ II Petr. iii, 15, 16. ¹² N. 5. ¹³ Apocal. xiv.

(5) Hunc catalogum benigne mihi transmisit D. D. Archiepiscopus Rothomagensis cum brevi notitia hujus auctoris. Tanto Præsuli grates rependo debitas pro isto totque aliis beneficiis mihi præstitis. Hinc didici D. de Premagny inter religionis amplexus ante mortem se projecisse. Obiit 3 Februarii

anno 1767, annis natus 58.

(6) Ex historia discimus duos fuisse Romæ præfectos ultimo Neronis anno.

(7) Scribitur *qui non quæ*, quia Epistola dirigitur ad virgines utriusque sexus.

mente non potuisse adhiberi? Utramque vocem sanctus Clemens in eadem linea usurpat, scribens ad Corinthios primam Epistolam, ut jam dixi, sine controversia authenticam. « Apostoli, inquit, n. 42, missi a Domino Jesu Christo, Evangelium prædicarunt. »

Sed quærit D. de Premagny utrum in versione Syriaca reperiantur ista vocabula : *Evangelium, Apostolus*? Respondeo id parvi referre, modo sensus idem exprimitur. Ut autem curiositati ejus satisfaciam, dicam in Syriaco exprimi tantum sensum verbi *Apostoli*, id est missi, et introductum fuisse vocabulum *Evangelii*. Non consulit suæ famæ qui has nœnias proponit.

VII. Qui libidine contradicendi abripitur solem ipsum splendentem negaret, aut ejus existentiam in dubium revocaret. Sic D. de Premagny litem suscitât auctori Epistolarum quia nec præcursorem Domini *Baptistam* appellavit, nec dilectum discipulum *Evangelistam*. Inde etiam perpendit utrum ambæ nostræ Epistolæ antecedere potuerint publicationem et cognitionem Evangelii sancti Joannis. Misera prorsus discussio! Si enim antecesserint istæ Epistolæ publicationem Evangelii sancti Joannis, cur eorum antiquitatem impugnat? Sed, procul dubio, adhuc distractus erat legendo et exscribendo has Epistolas : pluries enim ibi sanctus Clemens citavit Evangelium sancti Joannis. In solo n. 15 secundæ Epistolæ, bis hujus Evangelium adduxit : 1° *Mirati sunt quia cum muliere loquebatur* 17; 2° *Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum* 18. Cum ergo sanctus Clemens citaverit hoc sancti Joannis Evangelium, nonne evidens est illud fuisse ante nostras Epistolas scriptum? Hinc etiam patet præcursorem Domini a sancto Clemente ut *Baptistam* fuisse agnitum : in primo siquidem capite Evangelii sancti Joannis, sexies beatus præcursor *Baptizans* appellatur.

VIII. Jam superius dixi ægre concedi posse sanctum Clementem strictiori vinculo cum sancto Paulo quam cum sancto Petro ligatum fuisse : commemoratio namque sancti Petri Romæ multo diuturnior, necessitudinem quoque multo arctiorem inter eos producere debuit : quod fatendum esset, etiamsi nihili penderentur tot veterum testimoniorum quæ sanctum Clementem sancti Petri comitem fuisse evincunt, et eum ab hoc apostolo consecratum episcopum unanimiter tradunt.

Pudet me redarguere quod adnotator tam erronee profert de vocibus *Filius Virginis*, quas applicat sanctus Clemens Domino nostro Jesu Christo : quasi titulus *Virginis* adhibitus nondum fuisset ad designandam Genitricem Salvatoris. Nunquid D. de Premagny in dubium revocavit authenticitatem Symboli apostolici, in quo dicitur : *Natus ex Maria virgine*? Aut nunquid verba hæc quamdam obscuritatem involvunt? Addit verba sancti Matthæi

A magis favere virginitati beatissimæ Mariæ quam verba sancti Lucæ. Non facile tamen concipio quibusnam verbis sanctus Lucas clarius exprimere potuisset *Deiparæ* virginitatem quam hoc sermone : *Dixit autem Maria ad Angelum : Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus, dixit ei : Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi : ideoque et quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei* 19.

IX. Miratur etiam adnotator a sancto Clemente adhiberi hæc verba : *Dominus noster Jesus Christus, Dei Filius*. Nunquid igitur insolitæ erant hæc voces quæ toties reperiuntur et in Evangelistis et in Epistolis apostolorum? Quod si hæc nondum sufficiant, remitto adhuc philosophum Rothomagensis ad Symbolum apostolorum quod Christiani omnes, tempore sancti Clementis, recitabant sicut et nos, dicentes : *Et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum*.

Non libenter legit simultaneam trium personarum enuntiationem a sancto Clemente expressam. Cur vero non æque displicerent ei verba Christi ad apostolos : *Euntes ergo, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* 20? Putatne a discipulis Christi hoc præceptum non fuisse fideliter et quotidie observatum? Num existimat a primis Christianis non efformatum fuisse signum crucis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti? Audacter dicit usque ad annum 165 tres sanctissimæ Trinitatis personas nunquam fuisse verbis conjunctas. Fallitur : quotidie enim conjunctæ fuerunt in forma baptismatis, et in signo crucis. Imo in scriptis sacris et in traditione hujus temporis illas unitas fuisse evidenter patet. Satis enim clare tres sanctissimæ Trinitatis Personæ exprimuntur simul in his beati Pauli verbis ad Corinthios scriptis : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit cum omnibus vobis* 21; et ad eosdem 22 : *Confirmat nos in Christo, et auxilium nos Deus, et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*.

Non minus clare sanctus Petrus divinas personas simul conjunctas enuntiat, dicens : *Electis... secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi* 23.

Æque aperte sanctus Joannes dicit : *Tres sunt qui testimonium dant in cælo : Pater, Verbum et Spiritus sanctus ; et hi tres unum sunt* 24.

Equidem infidelibus primi Christiani non debebant revelare imprudenter mysteria religionis nostræ, ne ista ab eis deriderentur, et persecutiones gratis suscitarerentur : ideoque Christus dixerat : *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas ante porcos ; ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos* 25; sed adeo frequens erat inter initiatos sanctissimæ Trinitatis invocatio,

17 Joan. iv, 27. 18 Joan. ix, 47. 19 Luc. i, 34, 35. 20 Matth. xxviii, 19. 21 II Cor. xiii, 13. 22 II Cor. i, 21. 23 I Petr. i, 1, 2. 24 I Joan. v, 7. 25 Matth. vii, 6.

ut auctor *Dialogi* Philopatris qui sub Trajani imperio scripsit, hac ipsa ratione Christianos derideat, et cuidam fidei dicat : *Jura mihi per Deum cæli, et supremum Dominum, per Filium Patris, per Spiritum qui a Patre procedit, Deum unum in tribus, et trinum in uno.*

Abstinere debuisset ab omni contentione D. de Premagny occasione alterius textus quem depromperat sanctus Basilius ab alio sancti Clementis opere quod periit. En ille textus : *Clemens Romanus antiquior dicit : Vivit Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus* ¹⁶. Credidit sanctus Basilius hæc sancti Clementis verba sufficere ut stabiliretur consubstantialitas Verbi divini, Arianique refellerentur. Hoc non admittit D. de Premagny. Quis vero hærebit inter affirmantis et negantis auctoritatem?

X. Ægre D. de Premagny videtur suscipere verba quibus Epistolarum auctor incitat ad imitationem trium divinarum personarum. Remitto hæc de re lectorem ad ea quæ subjecti in adnotatione loci hujus.

XI. Juxta adnotatorem multum mutat Epistolarum nostrarum auctoritas ex fraude et hypocrisi quæ exprobrantur quibusdam directoribus. *Non major, ait, declamatio erat tempore Chrysostomi.* Sed si inde anceps esset Epistolarum auctoritas, sequeretur dubias quoque judicari posse plerasque sancti Pauli Epistolas : in his enim vehementer invehitur vas electionis contra pseudo-apostolos. Nos vero qui tenemus ab initio mendacem ac homicidam fuisse dæmonem, scimus quoque ab incunabulis Ecclesiæ huic præsto fuisse ministros quorum versutiæ omni tempore revelatæ sunt et fortiter explosæ. Non defuit Satanae suppositum in ipsa Christi societate; nec tamen testimonium de illius perfidia ab evangelistis præstitum, infirmare unquam potuit cætera quæ scripserunt.

Occasione possessionum et exorcismorum, infert adnotator in illis abditas fuisse meras fraudes; ab Asiæ Judæis derivatas. Inde in campum divertit morborum, præsertim eorum qui convulsiones pariunt, quibus fideles delusos fuisse asserit, quasi dæmonis operationes in his fingerentur. Post hanc irruptionem, philosophus Rothomagensis ait : « Quo major antiquitas ambabus nostris Epistolis dabitur, eo propius ad originem Christianorum abusus adducentur : quod est incommodum et creditu difficile.

At mihi respondere permittatur : cur mutat adnotator naturam rerum de quibus locutus est Epistolarum auctor? Ne unum quidem verbum ille protulit de fraudibus aut de fictis morbis, aut de convulsionibus diabolo attributis. Ergo in aerem locutus est D. de Premagny, ejusque opera periit. Certissime Christus (velit, nolit criticus noster) abiecit ipse dæmones, præcepitque apostolis ac di-

scipulis suis ut eos ipsi abjicerent, quando dixit : *Dæmones ejicite* ¹⁷. Quid mirum igitur si auctor Epistolarum regulas statuatur quas sequi debeant exorcistæ? Quid porro istæ redolent nisi castitatem, mortificationem, humilitatem? Indicat quid sit agendum ut spiritus malignus efficaciter expellatur; sed non ideo fraudis insinuat eos qui hanc exorcizandi rationem non adhibuerint. Ipse Christus docuit discipulos suos quibusnam armis muniti pravos spiritus debellare deberent; sed fraudis aut mendacii reos esse non pronuntiavit quando ei narrarunt se optato caruisse effectu. Rem sic exponit Evangelista : *Tunc discipuli accesserunt ad Jesum secreto, et dixerunt : Quare nos non potuimus ejicere illum? Dixit illis Jesus : Propter incredulitatem vestram. Amen, quippe, dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic : Transi hinc illuc : et transibit, et nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem et jejunium* ¹⁸.

Cessent ergo philosophi hujus sæculi in sanctis Patribus vituperare quæ in Christo revereri debent, nisi forte Christo renuntiaverint.

Sed res notatu dignissima est, plerosque hæreticos et philosophos, ad solam commemorationem dæmonum et exorcismorum exandescere et exagitari quasi ipsi a dæmonibus obsiderentur.

XII. Auctorem Epistolarum arguit adnotator quasi narratorem parum veracem eorum quæ ad Dominum nostrum pertinebant. « Clemens, inquit, non est diligens relator itinerum Christi. Absque dubio enim, plures comitatæ sunt eum mulieres, paulo ante quam vitam consummaret. Non semel hospitatus est ac manducavit in domo Mariæ et Marthæ; nec semel mulieres effuderunt unguentum super caput et pedes illius, » etc.

Nullus est in pauperum scholis puerulus aut puellula quæ eandem ac philosophus Rothomagensis eruditionem hic producere non valuisset. Numquid propterea ausi fuissent docere aut reprehendere virum apostolicum, summum pontificem et martyrem? Ut autem reclamaciones domini de Premagny alicujus ponderis essent, debuisset citare quædam sancti Clementis verba quæ suis reclamationibus occasionem æquam dedissent; sed nulla prorsus ejusmodi verba existunt. Dicetur forte non verum, sed pseudo-Clementem hic impeti : admitti potest ejusmodi excusatio, quin admittatur hypothesis gratuita quam textus sedulo examinatus respuit.

Quod autem adnotator tam serena fronte asserit Christum non semel hospitatum fuisse in domo Marthæ et Mariæ, verum est quidem de prandis; sed facillime contradici potest quoad pernociationem : veteres enim tradidere Christum secedere consuetum in montem et solitudinem quando apostoli ipsi ad quietem sumendam lectum petebant.

¹⁶ Bas. *De Spirit. S.*, c. 29. ¹⁷ Matth. x, 8. ¹⁸ Matth. xvii, 18 et seq.

Hæc porro traditio optime congruit his verbis Evangelii: *Exiit in montem orare: et erat pernoctans in oratione Dei* ¹¹. En factum pernoctationis. Visne habere consuetudinem? *Et egressus*, ait idem evangelista de tempore nocturno loquens, *ibat, secundum consuetudinem, in montem Olivarum* ¹². Omnes evangelistæ signarunt sedulo hunc specialem locum orationis Christi in monte Olivarum, vocantes illum prædium, vel hortum Gethsemani. In publico, easdem fere relationes Christus habuit cum viris et mulieribus: ad salvandum enim utrumque sexum venerat; sed privatim, eodem modo non se gerebat: ideoque mirantur apostoli quando eum solum vident, quamvis in aperto, cum muliere Samaritana colloquentem.

Ex eo quod sanctus Clemens Christi verba retulerit ad Mariam Magdalenam dicentis: *Noli me tangere*, concludere vellet adnotator, contra Wetastinum, ab auctore Epistolarum melius cognitum fuisse sancti Joannis Evangelium quam Evangelium sancti Matthæi qui hanc circumstantiam tacet. Hoc ratiocinium philosophus parum convenit: neque enim sanctus Matthæus, neque cæteri evangelistæ voluerunt, imo velle potuerunt scribere omnia quæ Christus gesserit. Igitur ab hoc silentio nihil omnino concludi potest. Qui enim concluderet dominum de Premagny nihil aliud scripsisse quam versionem Gallicam nostrarum Epistolarum, cum adjunctis adnotationibus, quia has solum typis mandavit, non satis famæ illius consularet; probabiliter namque opus istud merito inferius est sexaginta aliis opusculis ejus quæ manuscripta remanserunt.

XIII. Auctorem Epistolarum accusat D. de Premagny quasi infideliter narrarit historiam Elisei et Sunamitidis. Sed quæ paucis verbis refert sanctus Clemens optime concordant cum rebus relatis in quarto libro Regum, quamvis res minutissimas non fuerit consecutus. Achilleam philosophus noster statimavit hanc objectionem: Eliseus accepit cubiculum in domo Sunamitidis: ergo non erat hic propheta extraneus omni relationi cum mulieribus. Ergo auctor Epistolarum falsam induxit hypothesim. Ergo honorat sanctum Clementem qui hunc non recipit quasi istarum Epistolarum auctorem.

Ut funditus ruat hujusmodi argumentatio satis erit adnotare hospitalitatem quam interdum propheta recepit apud Sunamitidem, non fuisse cohabitationem, quam prohibet sanctus Clemens.

Enimvero domus Sunamitidis una erat ex his opulentis habitationibus quæ plerumque servis abundant. Ipsa declarat se in medio populi sui ¹³ quasi principem habitare, et nulla re indigere. In illa domo, quasi transiens habitat Eliseus cum servo suo. Quare enim sub dio pernoctasset? Quamvis autem domus illa ampla foret vastaque, constru-

atum est pro propheta novum cubiculum omnia separatam ab ea ¹⁴. Textus hebraicus expresse designat separationis murum qui ædificatus est. Hoc ignoravit D. de Premagny, ideoque insuperabilem judicavit argumentationem suam. Aliunde non exigit sanctus Clemens ut nulla sit mulier in domo quam habitant homines virgines, præsertim quando iter faciunt, sed ut fugiant contubernia cum mulieribus, et ut ipsis non ministrarent mulieres. Jam dixi cubiculum Elisei apud Sunamitidem fuisse separatam; ibi vero ministerium a mulieribus non recipiebat: illi enim sufficiebat servus qui semper comitabatur eum.

Nævos quærit invenire criticus philosophus in Epistolis nostris ut auctoritatem earum eleve. B Grandis igitur, ipsius iudicio, nævus est quod quater sanctus Clemens Christianos nominaverit, cum vox ista *ter* tantum in Novo Testamento reperitur. Perspicacitatem hujus adnotationis judicandam relinquo cuilibet lectori. Si cui tamen non sufficeret hoc responsum, scire debet hoc vocabulum adeo commune fuisse hac ætate, ut a gentilibus passim adhiberetur, sicut patet ex *Actis martyrii Sancti Ignatii Antiocheni*, et ex *Epistola Plinii ad Trajanum imperatorem, de Christianis*.

XIV. Wetastinus allegaverat auctoritatem sancti Epiphani qui hæreticis ævi sui opponebat Epistolas sancti Clementis ad virgines, in quibus commemorantur Elias, David, Samson et omnes prophetae. Ad hoc argumentum reduci potest Wetastini ratiocinatio: « Non solum Epiphanius, sicut Hieronymus, Epistolas indicat quas sanctus Clemens ad virgines scripsit; sed has specialiter Epistolas distinxit enuntiatione textus qui in cæteris operibus sancti Clementis nullibi reperitur. In solis enim Epistolis ad virgines mentio fit de Elia, Davide, Samson et omnibus prophetis. »

Robur hujus ratiocinii quasi non advertens D. de Premagny, sermonem gyroflectit ad inscitiam exempli Samsonis, quasi pessime sanctus Clemens Samsonem huc induxisset. Sed etsi concederetur domino de Premagny Samsonem non debuisset huc introduci, non minus invicta esset conclusio Wetastini, qui, ex hac prolotione authenticitatem Epistolarum nostrarum infert.

Ut autem, ex hac etiam parte, debilem esse adnotatorem pateat, dico exempla Samsonis et Davidis mirifice inservire thesi auctoris Epistolarum. Si namque prudentia prophetarum nos cautos esse monet, quorundam sanctorum virorum casus valentior adhuc prædicatio est ut nobismetipsis diffidamus. Non solum Samsonem et Davidem appellat sanctus Hieronymus in hac materia, sed etiam Salomonem. Omnes norunt hæc sancti doctoris verba ad Nepotianum: « Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior David, nec Samson fortior, nec Salomone potes esse sapientior. »

¹¹ Luc. vi, 12. ¹² Luc. xii, 36. ¹³ IV Reg. iv, 13. ¹⁴ Ibid., 10.

Præterea, peccaverunt quidem Samson et David; sed in peccatis non perseveraverunt: ideoque sanctus Epiphanius Ebionitas arguit quod eos repudiaverint cum cæteris prophetis.

Quantum ad verbum *laudat* quo usus est Wetstinius citando textum sancti Epiphanii, scire debuisset D. de Premagny hac voce, sæpissime, nihil aliud significari quam commemorationem, nec laudem ab eo semper indicari.

XV. Prudenter siluisset adnotator quæ dicere præsumpsit de privatione matrimonii. Vult enim sanctus Paulus ut a nobis absit *scurrilitas quæ ad rem non pertinet*¹⁷. Plerique homines nubere volunt, quia cælibatum viribus suis superiorem judicant. His dicit Apostolus: *Melius est nubere quam uri*¹⁸. Isti verq̃ reprehensibiles forent si propterea virginitatem impugnarent, aut eam omnibus impossibilem pronuntiarent: doctrinam quippe e diametro contrariam statuit Christus, docendo non omnes quidem capere verbum istud, sed quibus datum est, et addendo: *Qui potest capere, capiat*¹⁹: quæ verba invitant animas generosas et fortes ad virginitatem, propter regnum celorum. Eandem invitationem et doctrinam protulit sanctus Paulus, dicens: *Volo omnes vos esse sicut meipsum; sed unusquisque proprium donum habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic*²⁰.

Nugatur autem D. de Premagny, insinuando matrimonium potius expiationis quam felicitatis statum esse, ideoque plus mereri qui nubit quam qui a nuptiis se abstinere: quasi qui continentiam respiciunt poenitentiae meritum intendissent.

Nemo quidem negare potest magnas sollicitudines conjugibus reservari. Ab his præservare cupiebat Apostolus illos quibus dicebat: *Volo autem vos sine sollicitudine esse*²¹; sed certissimum est mortificationem carnis aut spiritus non esse finem eorum qui conjugium eligunt. Et ptinam multo pauciores essent quibus applicari valerent verba Raphaelis archangeli: *Audi me, et ostendam tibi qui sunt quibus prævalere potest daemonium: hi namque qui conjugium ita suscipiunt, ut Deum a se et a sua mente excludant, et suæ libidini ita vacent sicut equus et mulus, quibus non est intellectus: habet potestatem daemonium in eos*²².

Si attendisset his monitis adnotator, non tam leviter de hæc materia locutus fuisset.

Cæterum, qui propter regnum celorum matrimonio valedicunt, nullam similitudinem habent cum hæc impura philosophorum lue qui nexus conjugales et, ut verbis Apostoli utar, *honorabile concubium* fugiunt, ut liberius ac turpius voluptatibus carnis habenas laxent. Væ talibus qui generis humani opprobrium sunt!

Sic loquitur D. de Premagny: « Ministri reformati (nuptias contrahendo) prætulerunt præsens

futuro, certum incerto. Ministri Romani aliter sentiunt et agunt, a quibusdam sæculis, et a matrimonio abstinent. » Priora verba orthodoxa non sunt; posteriora historice sunt falsa. Sæpe legendo adnotationes domini de Premagny, suspicio mihi oborta est illum fortasse pertinuisse ad sectam protestantium. Errabam: nullum quippe hujus familiæ membrum unquam huic hæresi adhæsit. Tantummodo certior factus sum adnotatorem fuisse, ut jam alibi dictum est, socium consuetum philosophorum sæculi præcedentis qui religionem lacerare gloriabantur. In altera editione versionis Gallicæ nostrarum Epistolarum, D. de Premagny id superaddendum judicavit his quæ in priori editione jam dixerat: « Deus non proponit incrementum mercedis pro cælibibus: et satis mirum est a sancto Clemente prolatum fuisse hoc paradoxum tempore adeo apostolis vicino, præsertimque sancto Petro prædecessori suo, cujus matrimonium non habetur ut dubium, nec etiam matrimonium horum episcoporum quos volebat sanctus Paulus esse unius uxoris viros. »

Textus jam a me adducti satis explodunt ac refutant hanc domini de Premagny assertionem. Non expectavit Novum Testamentum Dominus ut mercedis incrementum virginibus spontaneis polliceretur. *Dabo eis*, inquit per Isaiam, *in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit*²³. Merito igitur concilium Tridentinum²⁴ anathemate percussit eos qui dicunt clericos in sacris ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solemniter professos, posse matrimonium contrahere, non obstante lege ecclesiastica, vel voto. » Eadem poena plectit eos « qui dicunt non esse melius ac beatius manere in virginitate aut cælibatu quamungi matrimonio. »

Quantum ad hypothesin domini de Premagny, a quibusdam tantum sæculis continentiam fuisse Ecclesiæ ministris præscriptam, dicam illum se historiæ ecclesiasticæ imperitum præbere qui omnibus monumentis ecclesiasticis contradicit, quæ inconcusse evincunt in Ecclesia occidentali continentiam perpetua lege præscriptam fuisse clericis in sacris ordinibus constitutis. Jubet sanctus Paulus ut qui ad episcopatum promoventur, si antea fuerint uxorati, sancti et continentes, post consecrationem suam, permaneant²⁵.

XVI. Paucis respondebo cavillationi adnotatoris de verbo *dixit*, quod reperitur quandoque in Epistolis sine subjecto. Cum sanctus Clemens assidue sacram Scripturam legisset, probabiliterque in primitivo textu, locutionum ejus usum assumpsit. Si tantisper D. de Premagny Hebraicos aut Syriacos fontes delibasset, nihil in sacris Scripturis frequentius agnovisset quam subaudiri subjectum.

¹⁷ Ephes. v, 4. ¹⁸ I Cor. vii, 9. ¹⁹ Matth. xix, 12. ²⁰ I Cor. vii, 7. ²¹ Ibid., 32. ²² Tob. vi, 16, 17. ²³ Isa. lvi, 5. ²⁴ Sess. xxiv, *De matrim.*, can. 9. ²⁵ Tit. i, 8.

quando ex contextu satis intelligitur. Sæpe, in Bibliis, verbum *dixit* his æquivalere *dicitur*, *dictum est*. Poterat ergo scriptor criticus Pythagoricorum somnum non turbare, nec eruditionem prorsus inutilem nobis ostentare. Hanc ego difficultatem expunxi in versione mea: eandem poterat de medio tollere ipse Wetstinus.

XVII et XVIII. Adnotationes quæ sub his duobus numeris includuntur, probant dominum de Premaguy non semper præjudiciis obsecatum et allucinatam fuisse. Has scribendo lineas, optime de justitia et veritate meritis est. Quilibet nihilominus animadvertet ipsum Wetstino semper contradixisse, sive quando rectam viam sequebatur, sive quando ab ea deflectebat. Optandum certe erat ut his ultimis numeris nihil addidisset D. de Premaguy. Sed altera, de qua jam locutus sum, opusculi ejus editio quasi poenitentem ipsum exhibet optime fluisse quod male coeperat. Duas ergo novas prioribus suis adnotationibus adjecit, quæ famæ illius plus nocebunt quam proderunt.

Prima refertur ad separationem quam sanctus Clemens a Moyse factam fuisse asserit inter viros et mulieres, dum incederent Israelitæ, Ægyptum relinquentes. Secunda spectat nomen maris quod sicco vestigio illi Israel transierunt.

1° Juxta adnotatorem, sanctus Clemens locutus est de virorum ac mulierum separatione quam Moyses nullatenus memoravit. Probabile ergo judicat Moysen, virum tam prudentem, consensisse ut promiscue sexcenta millia virorum armorum procederent cum multo superiori numero mulierum, puellarum et infantium! Quis unquam talem confusionem admissam fuisse imaginari audebit?

Hanc vero considerationem adnotator, quasi puer inexpertus, forsitan mente revolvit: Unde didicit sanctus Clemens hanc factam fuisse separationem de qua Scriptura non loquitur?

Nulla mihi profecto difficultas esset admittendi sanctum Clementem a traditione Judæorum, hac de circumstantia, fuisse edoctum.

Sed nulla nobis est traditionis non scriptæ necessitas, quando æquivalentibus verbis hanc virorum ac mulierum separationem Moyses exprimit.

Enimvero sic legitur in capite XII Exodi, v. 37: *Profecti sunt filii Israel de Ramesse in Socoth, sexcenta fere millia peditum virorum, absque parvulis*. Hic soli viri, quasi emphatice, designantur. Capite XV expressius innuitur separatio. Canticum enim Moyses cum viris concinit. Deinde egrediuntur mulieres, et ipsæ vice sua id canticum cum Maria Moysis et Aaronis sorore, recinunt.

Philo Judæus, sancto Clementi cœtaneus, hanc separationem clare exprimit. Postquam enim Ægyptiorum narravit ruinam, addit: *Factum istud ingens et stupendum Hebræi mirati, quod sine san-*

A guine, insperata victoria potiti essent, cum cernerent temporis puncto, hostium internecionem, duas choreas, unam virorum, alteram mulierum, in littore instituunt: et Moyse viris præcinente, ejus sorore mulieribus, gratulationem Deo cecinerunt¹¹.

Ultimam adnotatoris objectionem de mari Suph attingamus. Non dubitat criticus scriptor hujus maris nomen nullibi in Exodo inveniri. Si de Vulgata versione locutus fuisset, verum quidem dixisset; si vero de textu Hebraico aut Syriaco, temere certe locutus est, præsertim cum esset academicus vir; nunquam enim sive in Exodo, sivo in locis aliis sacræ Scripturæ, Hebraice aut Syriace, aliis verbis mare Rubrum designatur quam verbis *Im Suph*, quæ reddit Vulgata nostra per *Mare Rubrum*.

Quis porro ferat hominem præsumentem loqui de his quæ absolute ignorat?

Verbum *Suph* quater invenitur in textu Hebraico et Syriaco Exodi. Si recti fuerint calculi mei, vicesies novies hoc verbum *Suph* eundem sensum exprimens invenitur in Veteri Testamento Hebraico, et plus quam tricesies in Syriaco Novum Testamentum complectente. Santes Pagninus in sua versione Latina literaliter semper conservat nomen primitivum, ac vertit: *Mare Suph*.

Existimavit sanctus Hieronymus verbo *suph* significari *rubrum*. Græci idem mare Erythræum vocant, quod etiam *rubrum* sonat. Sed quidam isti mari hoc nomen datum autumant a rege Erythro qui regnavit in insula hujus maris finitima.

Qui uberius hujus vocabuli significationem callere cupiunt, doctissimum adeant Drusium (*Comment. in Exod.*, c. 26).

Hæc sunt fere quæ a pluribus annis scripsissem de duabus Epistolis sancti Clementis ad Virgines, nisi partim temporis angustia, partim laboris difficultas voluntati meæ obices posuissent.

Has Epistolas firmissime credo esse authenticas, quantumvis amarissime feram nondum hucusque repertum fuisse primigenium textum. Si inveniantur tandem, quod instantissimis precibus a Deo postulo, omnibus innotescet verus sancti pontificis sensus, qui per traductorem Syriacum vitari potuit. Spero tamen traductionis vitia a me non modo adaucta non fuisse, sed valde imminuta.

Mira fuit sors scriptorum sancti Clementis. A Junio Patricio Anglicano inventa est ejus Epistola ad Corinthios scripta; a Wetstino non minus Ecclesiæ Romanæ infenso inventæ sunt ambæ ejusdem sancti Clementis ad Virgines Epistolæ.

Notæ Patricii in Epistolam quam invenit vix dissidentem hominem detegunt. Prolegomena Wetstini, duobus locis exceptis in quibus odium suum erga Romanam Ecclesiam exerit, testimonia exhibent sinceritatis ac veritatis.

¹¹ Philo *De vita Moysis*, lib. I.

Permisit Deus hæc monumenta a viris sedi apostolicæ hostilibus detegi et publicari, ut a sectariis minus impugnarentur, aut fraus Catholicis non imputaretur. Siluit generaliter hæresis de epistola a Junio Patricio inventa: nullusque, quod sciam, novator hujus authenticitatem aggressus est: vix enim, in hac Epistola, sanctus Pontifex delibaverat veritates hæresi odiosas. Dixi vix delibaverat quia non absolute de his omnibus tacuerat, ut jam alibi notatum est. Longe aliter se res habuit in epistolis de virginitate tractantibus: Protestantes enim virginitatis osiores, quasi unanimi voce contra authenticitatem earum insurrexerunt. Nec quisquam inde mirari debet: « Omnes namque quærent placentia; omnes ea audire gestiunt quæ habenas carni laxent, non quæ inducant conscientiae custodiendæ studium, religionis curam, Christianorum morum pondus. » Hæc Wicelius Senior qui optime noverat sectam quæ seduxerat illum ⁴⁴.

Certe si qualiscunque epistola, nomine sancti Clementis insignita, reperta fuisset, cujus interpretatio sensum præbuisset cælibatui infensum, mille buccinatores adlaborassent, inter sectarios, ut eam superextollerent, ejusque authenticitatem assererent.

Id abunde probat testimonium quod sancto Paphnucio Socrates tam mendaciter imputat, tanquam in ipso concilio Nicæno prolatum, quodque nunc tot probationibus falsum demonstratum est.

Nec negabo tria concurrisse, non ut pessumderetur, sed ut differretur agnitio authenticitatis nostrarum Epistolarum: primo inventorem, secundo adnotatorem, tertio inventionis ætatem.

Inventorem, qui apud suos etiam suspectæ admodum fidei erat; adnotatorem, qui nomen habebat inter ultimi sæculi philosophos et in academia Rothomagensi ut oraculum audiebatur. Inventionis ætatem, quam vocare possemus incredulitatis æram. Hæc nunc prodesse, non nocere debent iudicio eruditorum.

A Non nocebit inventor qui certe monumentam ipse non struxit quod tot ante illum sæculis existeret, sicut adhuc existit, antiquitatis suæ signa præferens. Imo quo magis suspectæ fidei inventor probabitur, eo clarius patebit inimicum dogmatum orthodoxorum, non sponte in eorum favorem tam splendidum protulisse fulcimentum. Nec illud exhibuit sine conviciis in Ecclesiam sibi invisam.

Adnotator Epistolarum authenticitati non nocet. Quilibet lector æstimare potuit valorem objectionum illius, ac penetrare animum hostilem quo movebatur: *Non enim cor ejus erat rectum coram Domino* ⁴⁵, cum esset vesanæ philosophiæ labe infectum.

B Tandem inventionis ætas vix campum liberum relinquebat veræ eruditioni: hujus enim ætatis philosophia undique sannis ac dieteris veritates etiam apertissimas audacter persequabatur. Ideo *conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit et corruit in platea veritas et æquitas non potuit ingredi* ⁴⁶.

Hodie vero Ecclesia mater longis expleta fastidiis contemptores suos contemptui traditos intuetur. *Ipsi jam comedunt fructus viæ suæ et suis consiliis saturantur* ⁴⁷. Si quædam adhuc remanent priscae fraudis sectatores, *ultra non proficiunt: insipientia enim eorum manifesta erit* ⁴⁸.

C Et nunc, divine Clemens, exsurge, et quasi de tenebris erumpe. Sonet iterum vox tua dulcis quæ prima virginitatis lilia immaculato et intacto splendore olim adornare gestiebat. Te perflante hortum Ecclesiæ, fluant aromata illius; novi semper appareant flores in terra nostra. Hos flores protege, nunquam deficiant; nunquam marcescant. Sacer pontifex, virgo sacerdos; cælestis rore doctrinæ pasce clericos; pasce presbyteros; pasce præsules; pasce candidas sponas Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto sit honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

⁴⁴ Epist. 8 Jun., 1533. ⁴⁵ Psal. LXXVII, 37. ⁴⁶ Isa. LIX, 14. ⁴⁷ Prov. I, 31. ⁴⁸ II Tim. III, 9.

ܐܢܝܢ ܐܝܬܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

DUÆ EPISTOLÆ SANCTI CLEMENTIS

(ROMANI)

DISCIPULI PETRI APOSTOLI

INTERPRETE

CLEMENTE VILLECOURT

S. R. E. CARDINALI.

(Textum Syriacum ex Gallandio [Vet. Patr., t. I] expressimus, adhibitis Typographi Imperialis typis.)

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ

ܐܘܬܐܪ ܡܠܟܝܐ ܕܡܫܝܚܐ Fin. (a)

A

PORRO EPISTOLA PRIOR

BEATI CLEMENTIS

DISCIPULI

PETRI APOSTOLI.

CAPUT I.

Omnibus de salute sua anxiiis ac sollicitis in Christo per Deum Patrem; veritati divinæ obedientibus in spem vitæ perennis; diligentibus fratres suos proximosque suos in charitate Dei amplectentibus; sexus utriusque virginibus beatis ac in Deo sanctis, qui, *propter regnum calorum*, decreto consilio, sponte virginitati se manciparunt, salutem.

B

١ احبنا لعقيد حصة حقنا مرسلا
 ٢ حصة مرسلا. اذا مرسلا انبا لعنة فحنا
 ٣ حصة مرسلا. مرسلا حجة مرسلا. اذا
 ٤ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٥ حصة مرسلا. اذا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٦ حصة مرسلا مرسلا. اذا مرسلا مرسلا
 ٧ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٨ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٩ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٠ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١١ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٢ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٣ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٤ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٥ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٦ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٧ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٨ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ١٩ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٠ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢١ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٢ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٣ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٤ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٥ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٦ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٧ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٨ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٢٩ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا
 ٣٠ مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا مرسلا

A Sollicita sit necesse est quæ Domini
 sunt, quomodo placeat Deo, ut sit
 sancta corpore et spiritu " An
 probe calles quantum splendens sit
 oporteat virginitas, et huic nihilo-
 minus te devoves? Notane tibi ac
 perspecta via est quam tenere cu-
 pis? Quæ præscribat sancta virgini-
 tas an tu probe nosti? Tunc athleta
 tam fortis ac peritus, ut in agone
 conspici valeas legitime certans,
 Spiritus sancti virtute corroboratus,
 et hanc palæstram ingressus, gloriæ
 coronam sis adepturus? Num quæ
 te sors beata in cœlesti Jerusalem
 maneat, perpendisti?

Igitur si viam et finem hujus vo-
 cationis peroptas, debella corpus;
 appetitus carnales doma; vince
 mundum Spiritu Dei; fluxas et ca-
 ducas, fœdas et flaccidas contemne
 hujus sæculi vanitates. Victor dra-
 conis, victor leonis, victor serpentis,
 victor Satanæ, remaneas in Christo
 Jesu, ejus doctrina divinaque eu-
 charistia confortatus. Tolle crucem
 tuam, et sequere illum qui te abluit
 Jesum Christum Dominum tuum.
 Recte ac secure certaminis cursum
 consumma, non timens, sed fidu-
 cialiter sperans adventum Domini
 nostri Jesu Christi ut assequaris
 bravium supernæ vocationis tuæ in
 D Christo Jesu ". Qui enim verbis
 fidei fuerit enutritus, quippe im-
 perterritus in hoc stadio perman-
 serit, virginitatis coronam certis-
 sime repositam habet: grandi
 nempe operi, grandis reservatur
 merces. An scrutatus et assecutus
 es quantam gloriam sanctitas adve-
 hat, quamque sublimi eximioque
 encomio virginitas extolli valeat?

" I Cor. vii, 32-34. " Phil. iii, 14.

[illegible]

CAPUT VII.

[illegible]

CAPUT VII.

لا يهمل احد منكم ان ياتي الجمعة حقا
مبغيا. ولا حرم مبغيا. الا حاكمهم

⁶⁰ Hebr. xiii, 7. ⁶¹ I Cor. iv, 16. ⁶² Profecto sanctus Clemens non exigit a virginibus omnimodam Christi perfectionem; sed hic indirecte arguit fucatam Vestalium virtutem, aut fictam castitatem harum virginum quas accusat Apostolus, dicens: *Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt* (I Tim. v, 12). ⁶³ Levit. xi, 44.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

A sanctus nominetur : reipsa, namque sanctus sit necesse est corpore et mente. Hinc cujusvis sexus virgo suam felicitatem quærat in similitudine et imitatione Dei et Christi ejus. Qui se tales exhibent, non insequuntur quæ caro appetit : talis nempe appetitus hos non movet qui vere proposito suo fideles sunt, et in quibus Spiritus Christi habitat. Carnis concupiscentias isti repellunt a se, et immunditiam; impudicitiam, luxuriam, idolorum servitutem, veneficia, inimicitias, contentiones, iras, rixas, dissensiones, sectas, invidias, ebrietates, comessiones¹⁰, scurrilitatem, stultiloquium¹¹, contumelias, animositates, detractiones, susurrations¹², amaritudinem, indignationem, clamorem, blasphemiam¹³, jactantiam, malitiam, malorum inventionem, verba nimia et vana, dentium stridorem, criminationem, percussione¹⁴, convicium, fraudulentiam, perfidiam, negligentiam, murmurationem, arrogantiam, superbiam, tumorem de genere, forma, loco, opibus, fortitudine; dolum, vanitatem, perlinaciam in suo sensu, odium, inimicitiam, æmulationem, invidiam, malorum retributionem, prodigiam, gulam, avaritiam, quæ est idolorum servitus¹⁵, et radix omnium malorum¹⁶, ornatus cupidinem, vanam gloriam, primatus ambitum, audaciam, elationem, mortis congenerem, cum Deo contra se arma ministret¹⁷.

¹⁰ Gal. v, 21, etc. ¹¹ Ephes. v, 4. ¹² II Cor. xii, 20. ¹³ Ephes. iv, 31. ¹⁴ Ephes. v, 5. ¹⁵ I Tim. vi, 10. ¹⁶ Primo intuitu exuberantior videbitur ista tot vitiorum enumeratio, præsertim cum sermo dirigatur ad eos qui, viam perfectionis ingressi, supponi facile nequeunt his facinoribus inquinandi. Sed loquebatur sanctus Clemens in sæculo et in urbe scelerum immanitate nimium notis. Indirecte perstringebat sanctus pontifex innumeram hanc turbam cælibum Romanorum et Græcorum qui honestas nuptias fugiebant, ut in omnibus flagitiis liberius volutarentur. Istos delineaverat Apostolus (Rom. i, 26, 27). In passionibus ignominie et in reprobum sensum traditos, immutantes naturalem usum, in eum usum qui est

A bus, quæ nobis opus sunt subministrant¹⁸.

Nulla vero nobis ministrat mulier, sive puella, sive nupta, sive nubilis, sive dives, sive famula, sive Christiana, sive ethnica: soli namque viri tunc cum viris relationem habent.

Attamen quando videmus mulieribus assistentiam nostram ministeriumque necessaria esse ut sint participes orationis et verborum exhortationis et ædificationis quæ facturi sumus cum fratribus, convocantur a nobis omnes sanctæ mulieres quæ in hoc loco reperiuntur, ut gaudii veri consortes fiant; sed non accedunt nisi in habitu modesto ac decenti. Tunc qui inter nos donum habent prædicationis et ædificationis¹⁹, verba quæ Deus suggererit adstantibus proferunt. Deinde oramus, ac denique invicem salutamus, viri viros²⁰. Nec tamen deest salutatio erga mulieres et virgines; illæ enim, manibus intra vestimenta sua obvolutis, adveniunt, manumque nostram dexteram, veste quoque nostra præ modestia coopertam, salutant²¹.

Interea nos sursum oculos habemus, hisque peraectis, quo voluerit Dominus pergimus.

²² Patet ex Epistola sancti Pauli ad Philemonem, et ex aliis epistolis primos Christianos nihil charius habuisse quam exercitium charitatis, præsertim erga viros ecclesiasticos. Ea charitas ex viva fide procedebat, et eo usque progrediebatur, ut oculos suos eruisent, si necesse fuisset, et suis doctoribus dedissent; quia eos ut Dei angelos, imo ut Jesum Christum excipiebant. Hinc clerus eo cautior erga mulieres esse debebat, quæ earum pietas et gratitudo periculosius se manifestassent. Præterea ipsi viri in rebus domesticis natura imperitiores, dilectione formabantur ad hæc charitatis officia, erga sanctos et dilectos magistros exercenda. ²³ *Unusquisque proprium donum habet ex Deo (I Cor. vii, 7).* Miraculorum dono præcipue fruebatur Moyses, eloquentia vero Aaron. ²⁴ Secundum præscriptum Apostoli, *in osculo sancto (II Cor. xiii, 12).* ²⁵ Per hujusmodi salutationem designatur, nil fallor, manus tectæ deosculatio: videtur enim consuetudinem hanc manus deosculationis a primævis Ecclesiæ diebus ad nos usque permeasse. Desierunt autem cooperiri manus quando manicarum usus introductus est in virorum vestimentis. Vix enim severior

וּבְיָמֵינוּ הָיָה לָנוּ מִלֵּשׁ חָדָשׁ. וְנִיחָא וְנִיחָא
 בְּיָמֵינוּ. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.

A periit et humiliavit ac oppressit eam, quia exarserat in illam concupiscentia execranda vir ille iniquus et impius. Ejus nequitia quæ, Dei timore remoto, rem detestandam in Israel ei inspiravit, ex tali se prodidit stupro. Quos ergo decencia prohibet cum sororibus lusus ac risus amovendi sunt a nobis, quos comitari debent omnigena castitas, sanctitas Dei que timor.

B

וְנִיחָא וְנִיחָא.

CAPUT XII.

וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.

Nonne ex Scripturarum lectione didicisti quæ fuerit Salomonis fama, cui dedit Deus sapientiam, et scientiam, et animi magnitudinem, et divitias, et magnificentiam præ omnibus hominibus? Et iste tamen per mulieres in perditionem inductus, a Domino recessit.

C

וְנִיחָא וְנִיחָא.

CAPUT XIII.

וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.
 וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא. וְנִיחָא וְנִיחָא.

Nonne ex iisdem Scripturis notum tibi est quid, ad tempora Susannæ, narretur de senibus illis qui, cum frequenter starent inter mulieres, contemplati pulchritudinem alienam, in concupiscentiæ barathrum præcipites dederunt sese? Castitatis quidem pretium noverant, sed ipsius jugum fregerunt. Hinc appetitui perverso venundati, in beatam Susannam conspirarunt ut eam constuprarent. At illa turpe ipsorum desiderium frustrata est. Innocentiæ suæ testem invocavit Deum, qui de manibus impiorum senum eam liberavit.

F Quo modo fieri posset, ut hæc exempla horrore nos ac tremore non implerent, dum videmus, propter mulierem, a dignitate sua decidere senes, iudices, ac populi Dei recto-

SUPERIORUM EPISTOLARUM FRAGMENTA

Quæ in his non exstant, seu aliorum operum, apud veteres relictæ.

I.

EX SPICILEGIO SOLESMENSI ^(a).

(*Spicilegium Solesmense, complectens SS. Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, selecta e Græcis Orientalibusque et Latinis codicibus, publici juris facta curante domino J. B. PITRA, O. S. B. monacho e congregatione Gallica; tom. I, Parisiis ap. Firmin Didot fratres, 1852, in-4°. — Cum editoris permissione.*)

S. Clemens Romanus ordinandarum de Ecclesiæ consensu sacerdotum legem statuit.

[Fragmentum ad fidem antiqui interpretis (14) recognitum.]

Τί δοκεῖτε, ἀγαπητοί; οὐ π[ρο]έγνω Μωϋσῆς τοῦτο μέλλειν [ἔσεσθαι]; Μάλιστα ἦδει, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀ[κατα]στα[σία] γένηται ἐν τῷ Ἰσραὴλ, οὕτως ἐνόησεν, εἰς τὸ ἐξασθῆναι τ[ὸ] δ[ύο]μα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου [Θεοῦ] (ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν). Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἐγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν ἐληφότες τελεῖαν, κατέστησαν τοὺς προειρημένους,

A *Fecit Moyses ut Dominus imperaverat, congregataque omni turba ante fores, ait: Iste est sermo quem jussit Dominus fieri, statimque obtulit Aaron et filios ejus (Lev. viii, 4-6).*

In epistola sancti Clementis ad Corinthios (15).

Sciebat (16) Moyses, quod virga Aaron floritura esset (17), sed ideo convocavit populum ut honorabilis Aaron inveniretur (18), et Deus glorificaretur a populis; ipse autem careret invidia..... Hanc

(14) *Interpretis.* Quis sit vetus ille interpres, non potui diu et moleste quærere, quin pluries ea mecum revolverim, quibus a Paulino Nolano conditam fuisse Clementinam versionem, tam Paulinus ipse (epist. 46), quam Gennadius (Catal. xlviii), discrete testatur. Audiendus illustris ille interpres ac piissimus, in epistola ad Rufinum, nostram versionem describens quasi graphice: «Credo enim in Translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectiones, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso, vel, ut verius dicam, opinata transtulerim.» Quibus mox Paulinus addit eodem tempore quo hæc scribebantur, ab ipso legi Moysis libros, quos hic ipsius Clementis locus illustrat. Inferre igitur exinde licet, primum exstitisse antiquam Clementinæ epistolæ Latinam versionem hactenus incognitam, Paulino Nolano, ut probabile est, interprete; tum Rufinum inter et Paulinum intercessisse quoddam de Clemente litterarum commercium, quo unus *Recognitiones*, quæ, deperdito textu Græco, ex Latina tantum versione permanserunt; alter vero Epistolæ sibi vertendas recepit, quas adeo raptim transtulit, ut, neglecta rudi versione, nonnisi Græce ad nos usque Clementinæ litteræ pervenerint. Cæterum Joannes hic diaconus noster Romanus (b), primus et unus omnium veterum Latinorum est, qui tanti pontificis epistolas, Græce forsitan, Latine certo tunc temporis Romæ exstantes, authentico testimonio adduxerit. In codice Paris. Sangerman.

838 exstat, fol. 111.

(15) *Ad Corinthios.* Addendum, prima; collectoris usum quam brevius titulos exprimendi, eo minus quisque sanus incusabit, quod auctores designet Noster multo uberius quam cæteri istiusmodi commentatores; quinimo magni velim facias hoc Joannis nostri testimonium de S. Clemente, utpote Romanum et forsitan pontificium; excipiasque libenter veteris interpretationis Paulino Nolano, ut conjici lubet, ascribendæ laciniæ prorsus unicam.

(16) *Sciebat.* Singula verba, ut colligenda quam diligenter, sic nunquam pensanda satis; incidunt enim in locum pene desperatum in textu Græco, vulneribus adeo confossum, ut pro virili quisque editor mederi sategerit. Attento igitur hoc primo verbo *sciebat*, exploratum pene mihi est bonam esse Cotelerii lectionem, huc ἐνόησεν inserentis, ubi Junius alii legunt ἐποήσεν.

(17) *Floritura erat.* Raro exemplo habes paradigma, ad quod provocat inusitatum *floriturum*, de quo quidem mentio nonnulla; de priore vero in lexicis altum silentium.

(18) *Ut honorabilis Aaron inveniretur.* Horum in Græco nec vola nec vestigium; neque non excitatur mihi suspicio, vel loco doxologiæ, quæ glossa sapit, alia exstitisse primitus Latinis nostris respondentia, vel hæc esse quæ Paulinus candide ait non valuisse se intelligere aut exprimere, nec nisi opinata, sensu potius apprehenso, transtulisse.

(a) Tom. I, p. 293. — (b) Vide Prolegomena ad *Spicilegium Solesmense*, p. lviu.

formam tenentes (19) apostoli (vel (20) successores ejus), quos eligeant, cum consensu totius Ecclesiae ordinabant praepositos.

καὶ μεταξύ ἐπινομήν δεδοκάσιν, ὅπως ἐάν κοιμηθῶσιν, διαδέχωνται ἑτέροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν... συνευδοκησάσης τῆς Ἐκκλησίας πάσης

[Hactenus ex Spicileg. solesm.]

II (21).

Ex Irenaei libro III Adversus haereses, cap. 3.

Sub hoc igitur Clemente dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quae est Romae Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam retens ab apostolis acceperat traditionem, annuntiantem unum

Deum omnipotentem factorem caeli et terrae, plasmatorem hominis; qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Aegypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem (22) praepraverit diabolo et angelis ejus (23)

III.

Ex S. Joanne Damasceno, Eclog. lib. 1, tit. 49, pag. 752.

S. Clementis episcopi Romani.

Ad salutem sufficit hominis erga Deum amor. Grati siquidem animi est, dilectionem erga eum conservare, qui nobis ut simus est auctor: qua sit etiam, ut ad alterum ac senii experti saeculum salvi evadamus.

Ejusdem. Tentavit Deus Abraham, non quia ignorabat quis esset, sed ut posterioribus saeculis notum faceret, nec latere pateretur tantum virum: quin potius alios ad fidem et patientiam illius excitaret, suaderetque filiorum amorem prae divini praecepti executione negligendum esse. Quamobrem prospexit ac fecit, ut historia ejus litteris commendaretur.

B Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης.

Αὐτάρχης εἰς σωτηρίαν ἢ εἰς θεὸν ἀνθρώπου ἀγάπη. Εὐγνωμοσύνης γὰρ ἐστὶ τὸ πρὸς τὸν τοῦ εἶναι ἡμᾶς αἴτιον ἀποσώζειν στοργήν, ὅφ' ἥς καὶ εἰς δεύτερον, καὶ ἀγῆρω αἰῶνα διασωζόμεθα.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐπείρασεν ὁ θεὸς τὸν Ἀβραάμ, οὐκ ἀγνοῶν τίς ἦν, ἀλλ' ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα δείξῃ, καὶ μὴ κρύψῃ τὸν τοιοῦτον, καὶ διεγείρῃ εἰς μίμησιν τῆς ἐκείνου πίστεως καὶ ὑπομονῆς, καὶ πίσει καὶ τέκνων στοργῆς ἀμελεῖν πρὸς ἐκπλήρωσιν θεοῦ προστάγματος· ὅθεν ἔγγραφον περὶ αὐτοῦ ιστορίαν γενέσθαι ψυχονόμησεν.

IV.

Ex S. Joanne Damasceno, lib. 1 Eclog., tit. 23, pag. 783.

S. Clementis episcopi Romani e secunda ad Corinthios epistola.

Non turbet cor vestrum, quod iniquos ditescentes

C Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τῆς β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς.

Μὴ ταρассέτω τὴν καρδίαν ὑμῶν, ὅτι βλέπομεν

(19) Hanc formam tenentes apostoli. Sive Paulino, sive Joanni diacono grates agere est propter asservatam hanc formam. Hinc enim solvitur his diu et acriter a viris doctis agitata ob vocem Graecam ἐπινομήν, quae uti prorsus insolens, negotii multum multis accessit. Alii siquidem legebant ἀπονομήν, alii ἐπιλογήν, alii ἐπιταγήν, alii demum ἐπιμονήν. Nec minor in ejus Interpretatione dissensus: hi reddebant ordinem praescriptum, isti praescriptas officiorum rices, illi praeceptum aut formam. Ut ut sit, ultima stante sententia, forma esto genuinus sensus, atque illa vox Graeca primigenia, quae ad hanc significationem magis accesserit.

(20) Vel. Istud insititum est aut paulo liberius interpretis nodum per paraphrasin explicuit: quem ut solveret Davisius, in his ol ἀπόστολοι ἡμῶν, aut legendum putavit εὐ μὴν, aut prorsus delendum ἡμῶν. Erit forsitan qui conjiciet collectorem legisse: ὁ ἀπόστολός τε καὶ ἡμεῖς, ac transtulisse latiori modo: apostolus vel successores ejus, Petrum intendens ac primos ipsius διαδόχους, nempe Linum, Cletum, Clementem. Quid plura? Clemens a Petro quartus potuit scribere, interpretisque adamussim legere: vel successores ejus.

(21) Quin hoc fragmentum ad 1 epistolam pertinet, Irenaei praefatio dubitare non sinit. In eo Clementis sententiarum potius summa refertur, quam ipsa verba. Idcirco Graecum Irenaei textum

referre supersedemus.

(22) Forte nihil aliud, quam quod hic Irenaeus indicat, commemorare voluit apud Justinum auctor responsionum ad quæst. 74, ubi ait: Si praesentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout dicunt prophetarum et apostolorum scripta, insuperque Sibyllae ipsius, quemadmodum ait beatus Clemens in epistola ad Corinthios. Quod si ita est, Clementis epistolam primam citat ille scriptor, non secundam: adeoque ruit Usserii, adversus hanc, argumentum, quasi in ea Sibyllini libri, quos Clemente posteriores esse vult, laudati fuerint. Sed neque in allato loco pseudo-Justinus Sibyllinos libros a Clemente citatos esse affirmat: commode enim illius verba intelligere ita licet, ut praesentis status finem fore impiorum per ignem judicium prophetæ, apostoli, ac Sibylla, necnon Clemens dixerint, maxime si valet Cotelieri conjectura, in Graeco καὶ ὡς (non καθὼς) φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης, legendum esse opinantis.

(23) His allatis Irenaeus Clementis epistolam commendat his verbis: Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiari, ex ipsa Scriptura qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiae traditionem intelligere; cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent. Ubi discimus duplicem Christianae scientiae fontem, Scripturam nimirum et traditionem

τοὺς ἀδίκους πλουτοῦντας, καὶ στενοχωρούμενους τοὺς τοῦ Θεοῦ δούλους. Οὐδεὶς γὰρ τῶν δικαίων ταχὺν καρπὸν ἔλαβεν, ἀλλ' ἐκδέχεται αὐτόν. Εἰ γὰρ τὸν μισθὸν τῶν δικαίων ὁ Θεὸς εὐθέως ἀπεδίδου, ἐμπορίαν ἤσχοῦμεν, καὶ οὐκ εὐσέβειαν, οὐ διὰ τὸ εὐσεβεῖς, ἀλλὰ τὸ κερδαλέον διώκοντες.

A videamus, et Dei servos angustiis afflictos. Nemo quippe justorum continuo fructum retulit, sed illum expectat. Si enim justorum mercedem Deus statim redderet, mercaturæ, non pietati operam daremus: justī siquidem esse non religionis, sed quæstus gratia videremur.

V.

Ex vetusto codice (24) Bibliothecæ PP. soc. Jesu.

Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους β'.

Sancti Clementis ex epistola secunda ad Corinthios.

Ὁ τῶν παρόντων αἰσθητικὸς, συνήσιν ὡς οὔτε ἀ λογίζονται τινες εἶναι τερπνὰ, ξένα καὶ μακρὰν ἐστὶ τῶν ἀπεχθῶν. Ἀλλὰ καὶ πολὺτος πολλάκις μάλλον πενίας ἔθλαψε, καὶ ὕγεια πλέον ἠνίασε νόσου. Καὶ καθόλου τῶν λυπηρῶν καὶ φευκτῶν πάντων ὑπόθεσις καὶ ὅλη, ἡ τῶν ἀσπαστῶν καὶ κατ' εὐχὴν περιβολὴ γίνεται.

Qui præsentia sentit, intelligit etiam ea, quæ nonnulli jucunda reputant, aliena et procul diassita non esse ab iis quæ odio habentur. Quin etiam divitiæ sæpenumero magis quam paupertas læserunt, et sanitas plus morbo afflixit. In summa, gratarum atque optatarum rerum affluentia, omnium tristium ac fugiendarum causa et materia evadit.

VI.

Ex sermone 8 S. Maximi, edit. Combefis., pag. 556.

Κλήμεντος Ῥώμης.

Clementis Romani.

Οὐ δίκαιόν ἐστι, τοῦ δεδοχότος ἐγκαταλειφθέντος, τὰ δοθέντα παραμένειν τοῖς ἀγνώμοσιν.

Haud æquum est, eo qui dedit derelicto, quæ data sunt apud ingratos remanere.

VII (25).

Ex ms. collectione Sententiarum ex Patribus aliisque auctoribus decerptarum in cod. 143. Barocc. bibliothecæ Rodleianæ cap. Περὶ συνηθείας καὶ ἔθους, fol. 156.

Κλήμεντος Ῥώμης.

C

Clementis Romani.

Διαφορὰ τυγχάνει ἀληθείας καὶ συνηθείας· ἡ μὲν γὰρ ἀλήθεια γνησίως ζητούμενη εὐρίσκεται, τὸ δὲ ἔθος ὅποιον ἀν παραληφθῇ, εἴτε ἀληθές, εἴτε ψευδές, ἀκρίτως ὅφ' αὐτοῦ κρατύνεται· ἐν αἷς γὰρ ἕκαστος ἐκ παιδὸθεν ἐθίζεται, ταύταις ἐμβαίνειν ἡδεται. Ὁ γὰρ μισεῖ τις διὰ τὴν ἐπιούσαν τῇ ἡλικίᾳ σύνεσιν, τοῦτο διὰ τὴν πρὸ χρόνων τῶν κακῶν συνηθειᾶν πράττειν ἀναγκάζεται, δεινὴν σύνοικον τὴν ἀμαρτίαν παρεληφώς.

Est differentia inter veritatem et consuetudinem; veritas enim sincere quæsita invenitur, consuetudo autem qualiscunque etiam assumatur, sive recta sive vana, indiscriminatim a semetipsa firmatur. Quibus enim quisque a pæro assuescit, illis inhæreere amat. Quod enim quis odit pro ea prudentia quam ætas invexit, id ob diuturnam malorum consuetudinem facere cogitur, peccatum nactus gravem contubernalem.

VIII.

Ex Basilio lib. de Spiritu sancto, c. 29.

Ἀλλὰ καὶ Κλήμης ἀρχαιότερος· Ζῆ, ψησὶν, ὁ Θεός, καὶ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον.

Sed et antiquior Clemens: Vivit, inquit (26), Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus.

Leg. ἐμμένειν. Max., Ser. 62, pag. 673.

(24) In quo scilicet continentur Eclogæ sacræ S. Joannis Damasceni. Excerptum fuerat hoc fragmentum Cotelieri opera ex cap. Περὶ τῶν προσκαιρῶν καὶ τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν, καὶ ὅτι χρὴ τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα προτιμῆν· quod respondet capiti 20 libri III Parallelorum apud Damascenum olim editorum, ubi tamen desiderabatur, quoad illud in novissima Damasceni editione tom. II, pag. 787, eruditissimus vir Michael Lequien nobis exhibuit.

(25) Fragmentum hoc debemus Joanni Ernesto Grabio, qui illud tomo I Spicilegii Patrum, pag. 289, in lucem emisit. Postrema illius pars, a verbis ὁ γὰρ μισεῖ τις ad finem usque, a Maximo edit.

Combefisii, sermoni 62, inserta jam habebatur.

(26) Nemo non videt Dei nomine Personam Patris intelligi. Id enim antiquis moris esse nullus ignorat, nisi qui in ipsorum scriptis peregrinus est, ut cum Deum simpliciter sine adjuncto in Scripturis legunt vel ipsi enuntiant, Patrem hoc nomine expressum interpretentur atque ipsi exprimant. Ex hoc autem fragmento nonnulli, specialem de Spiritu sancto sermonem a Clemente habitum esse volunt, idque subsequenti confirmant; sed rem non evincunt; cum etiam in epistolis de Spiritu sancto hæc disserere licuerit, ac certum sit mutilas esse epistolas superiores.

IX (27).

Ex vetere codice bibliotheca Regia.

S. Clementis episcopi Romani, qui post apostolum Petrum sedi apostolicæ præfuit, de Spiritu sancto.

Beatus vir qui clausos oculos aperuit, et expulsum flatus difficultate spiritum per resurrectionem accepit. Hoc erat humi jacere, et in pedes non stare, non habere veritatem. Resurrectio autem ea. Patris agnitio, et apparitio Filii, qua sensus patefecit. Beatus vir qui cognoscit Patris donum per processionem sanctissimi Spiritus. Beatus vir qui agnoscit et comprehendit Spiritum sanctum esse donum illius, ab eo in figura columbæ traditum. Hoc enim animal innocentiam habet, et caret felle. Pater autem ab omni malitia alienus Spiritum dedit a malitia alienum, expertem iræ atque acerbitalis, perfectum, intaminatum e suis visceribus emittens, ut componeret sæcula, et ejus, qui videri non potest, præberet cognitionem. Ille ergo Spiritus sanctus est et rectus, qui ab ipso procedit, item virtus illius, et voluntas ejus, qui ad plenitudinem gloriæ ejus apparuit. Hunc qui accipiunt, veritatis et gratiæ perfectæ type signantur.

(27) A Joanne Baptista Cotelerio erutum est, et vulgatum inter notas ad libri 1 *Recognitionum* caput 24. pag. 347. Non ausim asserere ex eodem opere excerptam, ex quo Basilii superius frag-

A Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, μετὰ τῶν ἀποστόλων Πέτρον τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἡγησάμενον, εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Μακάριος ὁ κεκλεισμένους ὀφθαλμοὺς ἀνοίξας, καὶ διωκόμενον ἀσθματι πνεῦμα διὰ τοῦ ἐγείραι ἀναλαβών. Τὸ χαμαὶ καίσθαι τοῦτο ἦν καὶ τὸ ἐπὶ ποδῶν μὴ ἐστάναι, τὸ τὴν ἀλήθειαν οὐκ ἔχειν. Ἀνάστασις δέ ἐστι Πατὴρ ἡ ἐπίγνωσις, καὶ ἐπιφάνεια τοῦ Υἱοῦ, ἥ τὰς αἰσθήσεις ἐφάνερωσε. Μακάριος ἀνὴρ ὁ γινώσκων τὴν τοῦ Πατρὸς θέσιν δι' ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος. Μακάριος ὁ γινώσκων καὶ λαβὼν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν ἡ δόσις αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ἐν τύπῳ περιστερᾷ παρέσχε. Τὸ γὰρ ζῶον ἀκακίαν ἔχει, καὶ δολὸν ἐστίν. Ἀκακος δὲ ὁ Πατὴρ Πνεῦμα ἔδωκεν δίκαιον, ἀόργητον, ἀπείκρατον, τέλειον, ἀμίαντον, ἀπὸ σπλάγγνων ἰδίων προέεμενος, ἵνα ρυθμίσῃ τοὺς αἰῶνας, καὶ τοῦ ἀοράτου δῶ τὴν ἐπίγνωσιν. Ἔστιν οὖν τοῦτο ἅγιον καὶ εὐθὲς, τὸ ἀπ' αὐτοῦ προελθόν, καὶ δύναμις αὐτοῦ, καὶ θέλημα αὐτοῦ, εἰς πλήρωμα δόξης αὐτοῦ φανερωθέν. Τοῦτο οἱ λαβόντες τυποῦνται ἀληθείας τύπῳ, χάριτος τελείας.

B mentum exscripsit. Nempe cum Basilii consilio, non secus atque præcedens, opportunum accommodumque esset, probabile est Basilium neque illud omisurum fuisse, si ibidem exstitisset.

S. CLEMENTIS I

ROMANI PONTIFICIS

EPISTOLÆ DECRETALES

(Mansi, Concil., I, 107.)

D. COUSTANTII MONITUM IN EPISTOLAM SEQUEMTEM.

(Epistolæ Romanorum Pontif., t. I, Append., p. 1.)

I.

Joannes Baptista Cotelerius inter ea, quæ Clementina inscripsit^{40, 41}, epistolam sequentem Græce et Latine edidit. Ejusdem interpretationem jam habebamus a Rufino acceptam, quam Isidorus Mercator, adeptans in fronte collectionis suæ cum non modica accessione præposuit. Cum autem hanc Isidori collectionem suo loco exhibituri simus, nonnullis forte supervacaneum videbitur, epistolam ei insertam aut hic repræsentare, aut illic recudere. Sed neque hanc sine Græco, quæ primum scripta est, edere, neque in mera Isidori collectione Græcum, quo caruit, adjicere convenit. Eo autem propensius primigenium textum Græcum una cum Cotelerii interpretatione hic præmittimus, quod Rufini e Græco in Latinum conversiones quam libere sint et indiligentes, nemo non novit. Qui autem illius desiderat interpretationem, Mercatoris collectionem, in qua competentem sibi locum obtinebit adeat.

^{40, 41} Patres Apost., 1 sœc., tom. I, pag. 535.

II.

Rufinus præfat. in vulgatos *Recognitionum* Clementis libros epistolam istam his libris posteriorem opinatur. Photius vero cod. cxii et cxiii, dedicationem esse existimat operis, quod actus Petri et disputationes cum Simone necnon recognitionem Clementis ejusque patris ac fratrum complectebatur; atque hujus sententiæ subscribit Cotelierius, maxime cum ad calcem epistolæ fingatur Clemens jussu Petri ad Jacobum mittere opus cum hac inscriptione, *Clementis Epitome prædicationum Petri in peregrinationibus*, sive, ut Rufino magis placuit, *Itinerarium Petri*. Quo dicto, statim subdit pseudo-Clemens, atque epistolam claudit his verbis: *Cæterum exponere ut jussus sum incipiam*; quibus sane aliquod opus proxime subsequendum promittitur. Præterea cum epistolæ hujus fine, ut postrema nota indicabimus, tam apte coheret *Recognitionum* Clementis exordium, ut opus istud hic promitti nihil prope dubitemus.

III.

Unde confici arbitramur, ut epistolæ hujus ac mox dicti *Itinerarii* unus et idem sit parens. Cum autem *Itinerarium* illud Ecclesia respuat ut nugis ac fabulis refertum, ideoque Gelasii ejusque concilii judicio inter apocrypha rejectum sit⁴⁶, eodem judicio et de hac epistola quid censendum sit edocemur. Idem quoque judicium firmat manifesta illius cum Clementinis homiliis consensio, quam Cotelierii marginalibus notis adjuti exploratam habuimus. Neque vero inficias ibit quisquam, qui citata loca cum epistola nostra contulerit, utrumque opus ex officina una prodiisse.

IV.

Sensit etiam Rufinus⁴⁷ id epistolæ hujus veritati adversari, quod Clemens proxime Petro successisse in ea prædicatur; ac sibi objici non dissimulat, *quomodo cum Linus et Cletus in urbe Roma ante Clementem hunc fuerint episcopi, ipse Clemens ad Jacobum scribens, sibi dicat a Petro docendi cathedram traditam*. Ille quidem respondet: *Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerint quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus impleveret officium, indeque factum, ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi suscepit sedem*. Sed hanc rationem nullam esse jam demonstravimus cum aliis momentis, tum Romanorum pontificum catalogis, quos texuerunt antiqui Patres. In his quippe Linus et Cletus ante Clementem, non solum ut Romani episcopi, sed etiam ut proximi Petri successores recensentur.

V.

Sed et inde certa et explorata est epistolæ hujus falsitas, quod eam Clemens post passionem Petri ad Jacobum scribere fingitur, quem ante Petrum obisse indubitatis monumentis notum habetur. Nam Jacobum anno Christi 62, a Judæis occisum esse convenit: Petrum autem aliqui anno 65, plures anno 66, alii aut 67 aut 68, nulli sane ante 65, passum existimant. Hac difficultate motus Herigerus Leobensis abbas, qui sæculo xi florebat, apud nostrum Edm. Martene *Thesaur. Anecd.* tom. I, pag. 117, de epistolis decretalibus Jacobi et Clementis ad alterutrum missis, in quibus ita Clemens ait de Petro, sicut jam passo, quarit quomodo istud componi possit. Igitur, inquit, *Petro vivente manifestum est eum non scripsisse: et Jacobum (tamen) octo annis manifestum est ante passionem Petri decessisse. Post passionem vero Petri Linus xii annis, et Anacletus (hoc est Cletus) totidem cooperatores Clementis, qui Petro vere successerat, exstiterunt. Multo minus igitur istorum tempore potuit Jacobo rescribere. Post decessum vero ipsorum cum Clemens solus novem annis Romanæ præsideret Ecclesiæ, multo adhuc minus credendum est potuisse rescribere completo a passione Jacobi xxxii annorum tempore*. Quibus in verbis illud obiter notandum, quod is scriptor tertium quoddam circa successionem beati Petri systema explicat. Nam Clementem Petro vere successisse pro certo habet, ac nihilominus post Petri mortem et Linum duodecim annis et Cletum totidem Romanam Ecclesiam administrasse non dubitat, non quidem veluti successores Petri, sed tanquam *cooperatores Clementis*; adeo ut Clemens tantum xxiv annis post mortem Petri solus Romanam Ecclesiam regere cœperit. Nempe post Rufinum duplex ea de re nata erat ac vulgo obtinebat opinio. quam Photius cod. cxiii memorat his verbis: *Clementem secundum a Petro urbis Romæ episcopum fuisse quidam autumant, alii vero quartum; Linum enim et Anacletum inter utrumque pontifices intercessisse*. Hinc nonnulli scriptores dum modo unam, modo alteram inconsiderate sequuntur opinionem, in manifestam verborum pugnam incidere, uti videre est in *Libro pontificali*, cujus auctor in Petro et Clemente ipsum verborum proximum Petri successorem facit; in Lino autem et Cleto, quot Linus post Petrum, et quot deinde Cletus annos sederit, recenset. Ita et martyrologii apud Bedam vulgati scriptor ad iv Kal. Decembr. de S. Clemente hæc habet: *Hic ex præcepto B. Petri Ecclesiæ suscepit pontificatum. Linus et Cletus ideo ante eum scribuntur, quia ab ipso Principe apostolorum ad ministerium sacerdotale episcopi sunt ordinati*. Proxime tamen antea de eodem præmittit: *Hic quartus post Petrum Romæ episcopus ordinatus est, nec meminit quod ad vi Kal. Maii Anacletus quartus post B. Petrum Ecclesiam rexisse ab ipso dictus fuerat: aut quod ad vi Kal. Decembris prædicarat de S. Lino, Primus post apostolum Petrum Romanam Ecclesiam tenuit annos xii, menses iii, dies xii*. Ab hac verborum pugna purgatur Martyrologium item Bedæ ascriptum, quod Bollandus initio tomi II mensis Martii vulgavit.

VI.

Postquam a Rufino Latinitate donata est hæc epistola, etiam nonnullis antiquis canonum collectionibus, nominatimque codicis a Pasch. Quesnello vulgati quibusdam exemplaribus inserta est. Unde minime mirum est eam anno 442, a concilio Vasensi I, can. 16, ac subinde a Nicolao I, Joanne VIII, aliisque Clementis nomine fuisse laudatam.

⁴⁶ Gelas. epist. 33, n. 7. ⁴⁷ Rufin. præfat. in lib. *Recog.*

EPISTOLA I.

AD JACOBUM FRATREM DOMINI.

Enarrat Clemens, qua ratione Petrus brevi moriturus, congregatis fratribus, et concione præmissa, qua ipsius Clementis meritum effert, et multa ei tradit regendæ Ecclesiæ præcepta, ipsum sibi successorem ordinat, ac jubetur Clemens post mortem Petri epitomen prædicationum ipsius ad Jacobum mittere.

(Eadem est ac sequens, nisi quod multis interpolationibus ab Isidoro Mercatore, seu potius ab alio quodam multo quam Isidorus antiquiore accreta est.)

EADEM EPISTOLA.

Rufino Torano, Aquileiensi presbytero, interprete ⁴².

CLEMENS JACOBO (28) fratri Domini, et Episcopo episcoporum, regenti Hebræorum sanctam Ecclesiam Hierosolymis, sed et omnes Ecclesias, quæ ubique Dei providentia fundatæ sunt, cum presbyteris et diaconibus, et cæteris omnibus fratribus. Pax tibi sit semper.

Notum ⁴³ tibi facio, domine, quia Simon Petrus (29), qui veræ fidei merito, et integræ prædicationis obtentu, fundamentum esse Ecclesiæ definitus est, qua de causa etiam Domini ore divino cognominatus est Petrus, qui fuit primitivæ electionis Domini, apostolorum primus, cui et primo Deus Pater Filium revelavit, cui et Christus competenter beatitudinem contulit, qui et vocatus est et electus, et conviva Domini et comes effectus, tanquam bonus et probatissimus discipulus, qui obscuriorem mundi plagam Occidentis (velut omnium potentior) illuminare præceptus est, quique et integre potuit implere præceptum. Sed quousque sermonem protraho, refugiens indicare quod triste est, quod quidem necesse est, licet tarde, proferre? Hic denique ipse Petrus, qui pro immensa charitate, quam erga omnes homines gerebat, palam cum omni fiducia (adversante etiam tyranno totius mundi) bonum prædicare non destitit, et regem omnium sæculorum per orbem terræ, et usque ad ip-

sus Romanæ urbis hujus notitiam, ut etiam ipsa salvaretur, invexit; hic, inquam, pro pietate pati volens præsentem vitam sinivit ⁴⁴. In ipsis autem diebus, quibus vitæ finem sibi imminere præsensit, in conventu fratrum positus, apprehensa manu mea, repente consurgens, in auribus totius Ecclesiæ hæc protulit verba: « Audite me fratres et conservi mei: quoniam, ut edoctus sum ab eo qui misit me, Domino et magistro meo Jesu Christo, dies mortis meæ instat, Clementem hunc episcopum vobis ordino, cui soli meæ prædicationis et doctrinæ cathedram trado ⁴⁵: qui mihi ab initio usque in finem comes in omnibus fuit, et per hoc veritatem totius meæ prædicationis agnovit: qui in omnibus tentationibus meis socius exstitit, fideliter perseverans: quem præ cæteris expertus sum Deum colentem, homines diligentem, castum, discendi studiis deditum, sobrium, benignum, justum, patientem, et scientem ferre nonnullorum (etiam ex his qui in verbo Dei instituuntur) injurias.

Propter quod ipsi trado a Domino mihi traditam potestatem ligandi et solvendi; ut de omnibus quibuscunque decreverit in terris, hoc decretum sit et in cælis. Ligabit enim quod oportet ligari, et solvet quod expedit solvi, tanquam qui ad liquidum Ecclesiæ regulam noverit ⁴⁶. Ipsum ergo audite, scientes quia quicumque contristaverit doctorem

⁴² Vide præf. in *Recogn.* ad Gaudentium, ubi ait hanc a se olim interpretatam atque editam. ⁴³ Vide infra (t. II) *Epitomen historiæ Clementinæ*, sive *Librum de gestis sancti Petri*, anno 1555, opera Adriani Turnebi Græce editum, et Latine redditum a Joachimo Perionio O. B. ⁴⁴ *Gesta sive Epitome* cit., p. 412, edit. Coloniensis ann. 1569. ⁴⁵ *Const.* vii, 46. ⁴⁶ 11 quæst. 5, *Quicumque contrist.* Et in epist. 1 Alexandri papæ I.

(28) Cum hæc epistola scripta sit, ut in fronte et capite illius apparet, post obitum S. Petri, adeoque post xiii annum Neronis, ad Jacobum fratrem Domini scripta esse nequit: utpote qui, teste Hieron., *De viris illustribus*, septimo anno Neronis Hierosolymis occisus est; unde patet, quod hæc epistola vel non sit Clementis, vel potius ad Simonem, qui etiam frater Domini fuit, scripta sit, et in titulum epistolæ mendose vox, *Jacobum*, irreperit. Ita Possevinus in *Apparatu sacro*, in verbo CLEMENS ROMANUS. Sev. BINIUS.

(29) Sequentes variantes lectiones, notulasque supplevit Harduinus, qui non has Clementis epistolas tantum, sed etiam reliquas Isidorianæ collectionis contulit cum ms. Bibliothecæ collegii Paris. Soc. Jesu; in quo hujus epistolæ hic titulus habetur: *Incipit Epistola Clementis ad Jacobum fratrem Domini*. Deest autem, *Petrus*, recte.

veritatis, peccat in Christum, et Patrem omnium A
exacerbat Deum, propter quod et vita carebit. Ip-
sum autem qui præest cæteris, oportet medici vi-
cem agere, et non feræ bestię furore commoveri. Hæc
eo dicente, ego procidens ad pedes ejus, roga-
bam, excusans me, et declinans honorem cathed-
ræ, vel potestatem. At ille respondens: Pro hoc,
inquit, ne me rogaveris. Hoc enim fieri statutum
est mihi, et eo magis, quod excusas; quia hæc cat-
hedra eum qui cupit eam, et audacter expetit, non
requirit, sed ornatum moribus et in verbis erudi-
tum. Quod si esset alius melior, si quis mihi alius
adjutor tam sedulus astitisset, si quis tam plene
doctrinæ meæ rationem cepisset, sed et ecclesiasti-
cas dispositiones a me tam plene didicisset, ha-
bens alium talem, non te cogerem opus bonum sus-
cipere nolentem. Superfluum est ergo alium quæ-
rere, cum primitias eorum qui ex gentibus per me
salvantur, et præcipue hujus urbis, te primum ob-
tulerim Deo. Sed et illud intuere, quia si pericu-
lum peccati timens, suscipere refugis Ecclesiæ gu-
bernacula; certus esto, quia amplius peccas, qui
populum Dei velut in fluctibus positum et pericli-
tantem, cum juvare possis, subterfugis; tui tan-
tummodo habens considerationem, et non quod in
commune omnibus expedit, providens. Sed certus
esto, quod necesse est te suscipere omne pericu-
lum, quia nec ego pro salute omnium ab obse-
rando cessabo. Quanto ergo mihi citius acquie-
ris, tanto me citius laboris et tristitiæ meæ mœrore
relevabis. Novi etiam hoc, o Clemens, quod tibi
tædia et molestias, pericula etiam et opprobria
ineruditi vulgi indocilisque concilium; quæ tu ta-
men scio quod constanter et fortiter feres, respi-
ciens ad illam spem, quæ tibi apud Deum patientiæ
præparat coronam. Sed et illud cupio, te mecum
justa ratione perspicere, quando maxime opera tua
indiget Christus, nunc cum inimicus adversus spon-
sam ejus commovet bellum, an futuro in tempore,
quando jam Christus post victoriam triumphabit,
nec ultra ullius opera indigebit? Quis non etiam
parvi sensus intelligat, quod istud est tempus, in
quo operam tuam Christus requirit? Tota igitur
mente in præsentī necessitate præbe operam tuam,
et auxilium in præliis exhibe regi optimo, remune-
rationes magnificas post victoriam reddituro⁸³.
Libenter ergo suscipe episcopatus officium, eo ma-
xime, quod ecclesiasticas dispositiones a me pro-
babiliter didicisti, ut salus eorum, qui per nos
confugerunt ad Deum, nequaquam vacillet. Ve-
rumtamen et breviter te de ipsius dispensationis
ordine coram omnibus commonere necessarium
duco⁸⁴.

Te quidem⁸⁵ oportet irreprehensibiliter vivere,

et summo studio nūti, ut omnes viſæ hujus occupa-
tiones abjicias; ne fidejussor existas, ne advocatus
litium ſias, neve id ulla aliqua occupatione prorsus
inveniaris mundialis negotii occasione perplexus.
Neque enim judicem aut cognitorem ſæcularium ne-
gotiorum hodie te ordinare vult Chriſtus⁸⁶, uti ne
præſocatus præſentibus hominum curis, non poſſis
verbo Dei vacare, et ſecundum veritatis regulam
ſecernere bonos a malis. Iſta namque opera, quæ
tibi minus congruere ſuperius expoſuimus, exhi-
beant ſibi invicem diſcentes, id eſt laici; et te nemo
occupet ab his ſtudiis, per quæ ſalus omnibus da-
tur.

Sicut enim⁸⁷ tibi impietatis crimen eſt, negle-
ctis verbi Dei ſtudiis, ſollicitudines ſuſcipere ſæ-
culares: ita et unicuique laicorum peccatum eſt,
nisi invicem ſibi etiam in his quæ ad communis vi-
tæ uſum pertinent, operam fideliter dederint. Te
vero ſecurum facere ex his, quibus non debes va-
care⁸⁸, omnes communiter elaborent. Quod ſi forte
a ſemetiſſis hoc laici non intelligunt, per diaconos
edocendi ſunt, ut tibi ſolius Eccleſiæ ſollicitudines
derelinquant; quo ipſam, ut dignum eſt, diſpen-
ſare ſufficiat, et veritatis verbo abundantius et
ſtudioſius deſervire. Si enim mundialibus curis
ſueris occupatus, et teipſum decipies, et eos qui
te audiunt. Non enim poteris, quæ ad ſalutem per-
tinent, plenius ſingulis quibuſque diſtinguere. Et
ex eo fiet, ut et tu tanquam qui non docueris quæ
ad ſalutem hominum pertinent puniaris⁸⁹, et diſci-
puli per ignorantiam pereant.

Idecirco tu quidem ad hoc ſolum vacato, ut op-
portune et ſine intermiſſione doceas verbum Dei,
per quod ſalutem conſequi poſſint⁹⁰. Illi vero cum
tanta reverentia tua verba ſuſcipiant, tanquam qui
ſciant legatum te et præconem eſſe veritatis, et
quodcunque ſuper terram ligaveris, eſſe ligatum
et in cœlo; et quodcunque ſolveris ſuper terram,
etiam ibi eſſe ſolvendum⁹¹. Quoniam quidem et
tu, ut dixi, quæ oportet, ligabis, et quæ expedit
ſolves. Et ad te quidem qui præeſ, iſta ſint monita,
et his ſimilia. Ad præſbyteros vero ſint iſta⁹²:
Ante omnia, ut pudicitie ſtudentes, adoleſcentes
nuptiis jungant, quo calorem ſerventis ætatis con-
jugali lege præveniant. Sed ne in proſpectioribus
quidem curam habere hujuscemodi negligant, quia,
in multis, etiam cum ſenuerit corpus, concupiſcen-
tia viget⁹³. Ne forte ergo fornicationis labes, oc-
caſione accepta, tanquam venenum peſſimum ſer-
pat in vobis, cavere et antevenire neceſſarium eſt,
ne quod in vobis adulterii occultum coaleſcat⁹⁴
incendium. Et quid in omnibus peccatis adulterio
gravius? Secundum namque in⁹⁵ pœnis obtinet lo-
cum, quoniam quidem primum illi habent, qui

⁸³ recepturus, in c. Just. ⁸⁴ duxi. ⁸⁵ 12 q. 1, Te quidem. ⁸⁶ Deest hæc vocula in c. Just. ⁸⁷ 41
q. 1, Sicut enim. ⁸⁸ et his quibus debes vacantem, idem codex. ⁸⁹ deponaris. ⁹⁰ Idem in epistola
Evaristi papæ. ⁹¹ Ivo, in Decret. lib. v. ⁹² Matth. xvi. ⁹³ Const. iv, 10. ⁹⁴ Nic. I. ep. 49.
⁹⁵ coaleſcat. ⁹⁶ 32 quæst. 7, Quid in omnibus.

aberrant a Deo, etiamsi sobrie vixerint ⁶⁷. Propter quod vos, o presbyteri, Ecclesiam excolite, et ordinate ⁶⁸ sponsam Christi ad pudicitiam. Sponsam autem dico, omnem Ecclesiae congregationem; quæ si pudica inventa fuerit a sponso suo, ingentibus ab eo donis et muneribus honorabitur; et vos, velut ministri sponsæ, et amici sponsi, ingenti gaudio et lætitiâ perfruemini. Si vero sponsa hæc reperta fuerit commaculata peccatis, ipsa quidem, tanquam indigna, non tradetur regalibus ⁶⁹ toris. Vos autem pœnas dabit, si forte per vestram negligentiam vel desidiam obrepserit contagio sæva peccati. Idcirco ante omnia sobrietatis et pudicitiae sollicitudinem gerite. Valde enim apud Deum grave crimen ducitur fornicatio, cujus species sunt quidem plures, sicut vobis et ipse Clemens diligenter exponet. Veruntamen prima species adulterii est, virum propria uxore solummodo non esse contentum, et mulierem non proprio tantum servare se viro. Si ergo castus fuerit quis, potest et humanus et misericors fieri, per quod et ipse æternam a Deo misericordiam consequatur. Sane sicut adulterii venenum cunctis malis perniciosius est, ita amor fraternus et charitas totius boni fastigium tenet. Et ideo diligite omnes fratres vestros, et cum religione ac misericordia respicite ad omnes ⁷⁰. Orphanis exhibete vosmetipsos parentes. Viduis virorum curam impendite, cum omni castitate, quæ necessaria sunt, præbentes. Juniores tamen viduas nuptiis copulate. His qui ignorant artificia, exquirite honestas aliquas occasiones, quibus victum necessarium quærant; artificibus vero operam provide, debilibus misericordiam facite. Scio autem hæc omnia facturos vos, si charitatem præ cæteris et ante omnia in vestro corde figatis. Cujus charitatis, et recipiendæ, et habendæ, maximum erit fomentum, si frequenter inter vosmetipsos communem cibum vestrum mensamque faciatis, et in quantum unusquisque prævalet, crebrius panes ac sales suos cum fratribus suis sumat. Per hæc enim præcipue charitas comparatur, et causa totius boni in hujusmodi communione consistit. Ubi autem pax et bonitas, ibi et salus. Propter quod communes facite cibos vestros cum his qui secundum Deum fratres sunt, quia per hæc temporalia officia, pacis et charitatis fructibus gaudia æterna merebimini ⁷¹. Multo autem sollicitius esurientes reficite, et sitientibus potum date, nudis vestimentum; ægros visitate, et eos qui in carcere sunt, prout possibile est, juvate; peregrinos satis prompte in domibus vestris suscipite ⁷². Et ne omnia nunc singulatim dicam, omne donum ipsa per se (si in vobis fuerit) charitas vos facere docebit, sicut et e contrario eos qui a salute alieni sunt, omne malum facere odium docet.

Si qui ⁷³ ex fratribus negotia habent inter se, apud cognitores sæculi non judicentur; sed apud presbyteros Ecclesiae, quidquid illud est, dirimatur et omni modo obediant statutis eorum. Super omnia autem avaritiam fugite; quæ homines occasione præsentis lucri ab æternis separat bonis. Pondera, mensuras, stateras, pro locis quibusque æquissima custodite; deposita fideliter restituite. Quæ omnia, et si qua sunt similia his, ita demum sollicite et diligenter implebitis, si futurum Dei judicium sine intermissione in vestro corde volvatis. Quis enim peccare poterit, si semper ante oculos suos Dei judicium ponat? Quod in fine mundi certum est agendum, ut tandem qui bene in hac vita egerunt, consequantur bona reposita; peccatores autem ut consequantur præparatas et reconditas pœnas, de quibus ita futurum dubitare omnino non possumus; siquidem hæc omnia ita esse ventura verus nobis Propheta prædixit. Unde et vos, qui estis veri prophetae discipuli, abjicite a cordibus vestris ante omnia discordias et animorum dissensiones, ex quibus omne malum opus procedit, et benignitatem ac simplicitatem tota mente servate. Quod si forte alicujus cor vel livor, vel infidelitas, vel aliquod malum ex his quæ superius memoravimus, latenter irrepserit; non erubescat, qui animæ suæ curam gerit, confiteri hæc huic qui præest, ut ab ipso per verbum Dei et consilium salubre curetur, quo possit integra fide et operibus bonis pœnas æterni ignis effugere, et ad perpetuæ vitæ præmia pervenire.

Diaconi vero Ecclesiae ⁷⁴, tanquam oculi sint episcopi oberrantes ⁷⁵, et circumlustrantes cum veracundia actus totius Ecclesiae, et perscrutantes diligentius, si quem videant vicinum fieri præcipitio, et proximum esse peccato, ut referant hæc ad episcopum, et commoneri ab eo possit is qui in præcipitium lapsus est, uti revocetur, et non corruiat in peccatum. Negligentiores ⁷⁶ quoque, et eos qui rarius ad audiendum verbum Dei accedunt, nec sollicite ad episcopi tractatum conveniunt, ipsi commonent et hortentur. Si enim assidui sint ad audiendum, non solum vitæ æternæ ex salubri commotione capiunt lucra, verum et quæcunque illæ sunt tristitiæ vel mærores, quæ ⁷⁷ ex præsentis vitæ necessitatibus et cladibus temporum veniunt, quæque malorum sermonibus ⁷⁸ in corde suo velut jacula defixa circumferunt, abjiciuntur omnia prædicatione veritatis, et vitæ æternæ doctrina ⁷⁹, et eruditione purgata. Alioquin si multo tempore auditum subtrahant a verbo Dei, et remaneant ⁸⁰ in cultu ⁸¹ vitiorum, sine dubio spissis erunt ac ⁸² sentibus occupati. Et quid aliud, nisi ad ignem talis hæc terra præparabitur? De his ergo, ut diximus, diaconis ⁸³

⁶⁷ Et in *Decr. Ivo*, lib. vii. ⁶⁸ *adornate*. ⁶⁹ *extrudetur a regalibus*. ⁷⁰ *Constit. iv 2*. ⁷¹ *Item in ep. 2 S. Evaristi papæ*. ⁷² *Matth. xxv*. ⁷³ *11. quæst. 1, Si qui est*. ⁷⁴ *Distinct. 93, Diaconi Ecclesiae*. ⁷⁵ *Const. ii, 44*. ⁷⁶ *Ms. Negligentiores, et ita semper*. ⁷⁷ *Ms. qui, et ex recentiori manu quæ*. ⁷⁸ *Ms. quæcunque sermonibus suis*. ⁷⁹ *Ms. vitæ æternitate, doctrina, etc.* ⁸⁰ *inculti vitiorum, etc.* ⁸¹ *Ms. a cultu*. ⁸² *Deum amiserunt, spinis ac*. ⁸³ *Ms. diaconi*.

cura sit. Sed et eos qui secundum carnem ægrotant, sollicite perquirant, et plebi (si forte plebs¹¹ ignorat) indicent de his, ut et ipsi visitent eos, et quæ necessaria sunt, præbeant eis cum conscientia ejus qui præest. Quod¹² tamen etiam si clam fecerint, non peccabunt, sed et de peregrinis¹³ similiter episcopo suggerant refovendis; et cætera his similia, quæ ad cultum Ecclesiæ et disciplinam ejus pertinent, diaconis curæ sint¹⁴. Qui catechizant, id est qui verbo instruunt incipientes, primo oportet, ut ipsi instructi sint; de anima enim agitur hominum. Et oportet eum qui docet et instruit animas rudes, esse talem, ut pro ingenio discentium semetipsum possit aptare, et verbi ordinem pro audientis capacitatem dirigere. Debet ergo ipse præcipue¹⁵ apprime esse eruditus et doctus, irreprehensibilis, maturus, impavidus, sicut ipsi probabitur fore Clementem hunc post me. Multum est autem, si ego nunc de singulis, quæ unusquisque habere debeat, prosequar.

Verumtamen illud est quod præ cæteris ab omnibus vobis cupio in commune servari, ut concordiam teneatis, per quod solum¹⁶ potestis portum quietis intrare, et civitatem summi regis, quæ pax nominatur, habitare¹⁷. Similis¹⁸ namque est status omnis Ecclesiæ magnæ navi, quæ per undosum pelagus diversis e locis et regionibus viros portat, ad unam potentis regni urbem properare cupientes. Sit ergo navis hujus Dominus¹⁹, ipse omnipotens Deus, gubernator vero sit Christus. Tum deinde prout officium episcopus impleat, presbyteri nautarum, diaconi dispensatorum locum teneant: hi qui catechizant, nautologis conferantur; epibatis autem, totius fraternitatis multitudo similis sit; ipsum quoque mare hic mundus habeatur: ventorum vero varietates et turbinum, diversis tentationibus conferantur: persecutiones, tribulationes et pericula, fluctibus exæquentur. Terreni vero spiritus, qui vel de torrentibus, vel de convallibus spirant, pseudoprophetarum et seductorum, seu praviæ doctrinæ verba, ducantur²⁰: promontoria vero et loca confragosa, hi qui in potestatibus sæculi sunt Judices, et pericula minantur et mortes. Dithalassa²¹ vero loca, quæ duplicibus undæ fallacis æstibus verberantur, dubiis mente, et de repromissionum veritate nutantibus conferantur, atque his qui irratiōabili fidem nostram ratione discutiunt. Hypocritæ autem et dolosi, piratis similes habeantur. Jam vero rapidus vortex, et tartarea Charybdis, et saxa illa naufragia, ac mortiferæ submersiones, quid aliud æstimanda sunt, quam peccata? Restat igitur, ut hæc navis cursu prospero tuta possit portum desideratæ urbis intrare, ita Deo precem fundere navigantes, ut mereantur audiri. Audiri autem a Deo ita demum merebitur quis, si ora-

tionem ipsarum²² bonis moribus et bonis operibus adjuventur. Sed ante omnia cum quiete et silentio, epibatæ (id est laici) in suis unusquisque resideant locis, ne forte per inquietudinem, et inconditas inutilesque discursus, si passim vagari cœperint, vel ab officio suo nautas impediānt, vel in alterum latus per inquietudinem eorum navis pressa demergatur. Nautologi de mercedibus²³ commoneant; et nihil omnino quod ad diligentiam vel ad disciplinam pertinet, diaconi negligant. Presbyteri velut nautæ aptent singula ad instructionem navis diligenter, et instruant quæ in suo tempore requirenda sunt. Episcopus tanquam proreta, vigilanter et sollicite gubernatoris verba custodiat Christi. Salvator Dominus gubernator Ecclesiæ suæ, diligatur ab omnibus, et ipsius solius præceptis ac iussis credat et obediat omnis Ecclesia. Deo quoque indesinenter supplicetur a cunctis de prosperitate ventorum, ut navigantes omnem tribulationem et omne periculum superent, tanquam mare profundum mundi istius et vitæ humanæ pelagus navigantes, in quo esuriendum sit et sitiendum, nuditatem quoque ferendam, morbos etiam corporis et ægritudines tolerandas. Insuper et hominum insidiis ac dolo sæpe laborandum, quippe qui dispergendos se nonnunquam noverint, sed aliquando etiam congregandos, vomitus quoque et sugillationes ferendas, cum ex confusione peccatorum et rejectione criminum, velut male congregati in visceribus fellis, jactura facienda est, et abjicienda prorsus e corde omnis intrinsecus quæ latet amaritudo peccati, si qua forte ex desideriis iniquis, velut ex cibis noxiis, congregata est. Quam utique cum evomuerit quis et abjecerit, ingentis ægritudinis liberabitur morbo, si tamen post vomitum, quæ ad sanitatem pertinent, sumat. Verumtamen scitote cuncti²⁴, quod supra omnes vos laboret episcopus; quia unusquisque vestrum suum proprium fert laborem, ille vero et suum et singulorum. Propter quod, o Clementis, tanquam qui omnibus præesse te noveris, singulos (prout poteris) juva, et singulos releva, qui et singulorum onus et sollicitudinem portas. Unde et ego nunc hanc tibi injungens dispensationem, scio quia accipio gratiam magis, quam præsto. Sed esto confidens et fortiter ferens; certus quia laboris tui meritum recipies, cum ad portum quietis incolumem hanc provexeris navem. Ibi mercedes et præmia pro omnium salute suscipies, si hic pro omnium incolumitate vigilaveris. Itaque si te multi e fratribus propter rigorem justitiæ odio habuerint, ex hoc quidem non læderis, sed ex hujusmodi odiis amor tibi conciliabitur Dei. Et ideo satage magis et refuge, ne lauderis ab iniquis, et ne a pessime agentibus diligaris; sed potius propter justam dispensationem²⁵, et æquissimam regulam disciplinæ a Christo collaudari merearis²⁶. Hæc

¹¹ Ex ms. dele plebs. ¹² Dist. 93, *Diaconi Ecclesiæ*. ¹³ Ms. cura sit. ¹⁴ In ms. abest vox præcipue. ¹⁵ quam solam. ¹⁶ Redundat vox habitare, nec legitur in ms. ¹⁷ Ivo in *Decret* part. III, c. 1. ¹⁸ Anaclet. epist. 1, Const. II, 61. ¹⁹ vocentur. ²⁰ Ms. Dithalassa. ²¹ ipsius ²² mercedibus. ²³ Evarist. epist. ²⁴ Ms. justitiæ dispensationem. ²⁵ Gesta S. Petri, p. 413.

cum dixisset, et his similia quam plurima, rursus respiciens ad populum, dixit: Sed et vos, charissimi fratres et conservi mei, huic qui præsides vobis ad veritatem docendam, in omnibus obedite; scientes quod si quis hunc contristaverit, Christum, qui ei docendi credidit cathedram, non recipit. Et qui Christum non susceperit, nec Deum Patrem suscepisse iudicabitur, et ideo nec ipse suscipietur in regno coelorum. Propter quod satagite ad omnem collectam et congregationem semper convenire, ut non velut negligentes et desides a iudice Christo condemnemini. Convenientes vero semper ad Clementem, date omnes operam pro ipso sentire, et summo studio favorem vestrum erga ipsum ostendere⁹⁹, scientes quia propter singulos vestrum, ipsi magis soli infestus est inimicus¹⁰⁰, et in ipsum majora suscitata bella.

Oportet ergo vos summo studio niti, ut omni erga illum vinculo amoris innexi plenissimo erga eum inhæreatis affectu. Sed et vos quoque ipsi unanimes in omni concordia perdurate, quo facilius etiam illi obedire omnes pari et consensu et unanimitate possitis. Propter quod et vos salutem consequi, et ille possit, obtemperantibus sibi vobis, promptius impositi oneris pondus evehere.¹ Quædam etiam ex vobis ipsis intelligere debetis, si qua sunt, quæ ipse propter insidias hominum malorum non potest evidenti² et manifestius proloqui. Verbi gratia: ³ Si inimicus est alicui pro actibus suis, vos nolite expectare, ut ipse vobis dicat: Cum illo nolite amici esse; sed prudenter observare debetis, et voluntati ejus sine commotione obsecundare et avertere vos ab eo cui ipsum sentitis adversum⁴; sed nec loqui his, quibus ipse non loquitur, ut unusquisque qui in culpa est, dum cupit omnium vestrum amicitias reparare, festinet citius reconciliari ei, qui omnibus præest, et per hoc redeat ad salutem, cum obedire creperit monitis præsentis. Si vero quis amicus fuerit his quibus ipse amicus non est, et locutus fuerit his quibus ipse non loquitur, unum est et ipse ex illis qui exterminare volunt Ecclesiam Dei: et cum corpore vobiscum esse videatur, mente et animo contra vos est. Et est multo nequior hostis hic, quam illi qui foris sunt, et evidenter inimici sunt. Hic enim per amicitiarum speciem, quæ inimici⁵ sunt, gerit, et Ecclesiam dispergit ac vastat⁶. Et cum hæc dixisset, in medio coram omnibus manus mihi imposuit, et in cathedra sua, ingenti verecundia fatigatum, sedere me compulit. Cumque sedissem, hæc ad me rursus locutus est: Deprecor te, o

A Clemens, coram omnibus qui præsentibus sunt, posteaquam (sicut naturæ⁷ debitum est) vitæ præsentis finem fecero,⁸ Jacobo fratri Domini, descripta breviter, vel quæ ad initium fidei tuæ spectant, vel etiam quos ante fidem animos gesseris, sed et qualiter mihi ab initio usque ad finem comes itineris et actuum fueris, quæque per singulas civitates (me disputante) sollicitus auditor exceperis, quique in prædicationibus meis vel verborum fuerit ordo vel actuum; sed qui me finis in hac urbe repererit, sicut dixi, omnia quam potes, breviter comprehensa, ad ipsum te destinare non pigeat. Nec verearis ne forte multum de meo exitu contristandus sit, cum id me pro pietate sustinere non ambigat. Erit autem ei grande solatium, si didicerit, quod post me non imperitus vir aliquis, aut indoctus, atque ignorans divini verbi mysterium⁹, et ecclesiastici ordinis disciplinam, vel doctrinæ regulam nesciens, susceperit cathedram meam; scit enim, quia si indoctus et inscius officium doctoris accipiat, sine dubio discipuli et auditores ignorantiae tenebris obvoluti¹⁰, in interitum demergentur. Unde et ego, mi domine Jacobe, cum hæc ab eo præcepta susceperim, necesse habui implere quod jusserat, indicans tibi et de his ipsis, simul et de illis breviter comprehendens, quæ per singulas quasque urbes digrediens, aut in prædicationis sermone protulerit, aut in gestorum virtute perfecit; quamvis tibi de his plurima jam et plenius ante descripta, ipso jubeante, transmiserim, sub eo ipso titulo, quem ipse præcipit affligi,¹¹ id est Clementis Itinerarium,¹² non Prædicationis Petri¹³.

Sed et nunc exponere jam quæ præcepit, Domino opem ferente, incipiam: *Pœnitementi, inquit, et veram agite pœnitentiam*¹⁴. Omnes ergo homines, qui Christiano censentur vocabulo, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum et Dominum veraciter credere et confiteri, eumque tota mente et toto corde et tota virtute diligere, et proximos suos tanquam semetipsos, docibilesque esse usque ad perfectam doctrinam ad hæc perficienda, summopere oportet. Fides enim et dilectio, totius bonitatis est fundamentum. Sine fide autem placere Deo nemo poterit¹⁵. Christo itaque resurgente¹⁶ et ascendente in cœlum, misso sancto Spiritu, collata apostolis scientia linguarum, adhuc in uno positi, Symbolum, quod fidelis nunc tenet Ecclesia, unusquisque quod sensit dicendo, condiderunt, ut discedentes ab invicem, hanc regulam per omnes gentes prædicarent. Summam ergo totius fidei catholicæ recen-

⁹⁹ *dependere*. ¹⁰⁰ *infestat inimicus*. ¹ Conc. Vasense II, c. 6, an. 442, distinct. 93. Et in epist. decr. S. Anaclet. papæ cujus initium est: *Benedictus Deus*, et similiter Fabiani papæ, quæ incipit: *Divinis præceptis*. ² Conc. Metense ann. 888, c. 8. ³ Ms. *aversum*. ⁴ *inimica*. ⁵ *Gesta Petri*, p. 413. ⁶ Ms. *naturale*. ⁷ Neronis anno 8, currente Christi 62, cæsus est, Petrus vero Neronis ejusdem 15 exeunte, Christi 67. ⁸ *ministerium*, ita et c. Just. ⁹ Ms. *involuti*. ¹⁰ Reliqua sententia non exstat in ms. nostro addita ab aliquo interpolatore. ¹¹ Decet hæc negatio in ms. ¹² Hic desinit epistola in quibusdam codicibus. Cætera sunt vice appendicis, addita circa annum 800, ut videtur. ¹³ Marc. 1. ¹⁴ Hebr. xi. 6. ¹⁵ Venantii exp. in Symbolum c. 1, usque ad *Diligere ergo Deum*, etc.

centes, in qua et integritas credulitatis ostenditur, et unius Dei Omnipotentis (id est sanctæ Trinitatis) aequalitas declaratur, et mysterium Incarnationis Filii Dei, qui pro salute humani generis a Patre de cœlo descendens, de Virgine nasci dignatus est, quoquo¹⁶ ordine, vel quando mortem pertulerit, quomodo sepultus surrexerit, et in carne ipsa cœlos ascenderit, ad dextramque Patris consederit, iudex venturus sit, ac qualiter remissionem peccatorum sacro baptismo renalis contulerit, et resurrectionem humani generis¹⁷ in eadem carne et in vitam æternam futuram, sic docuerunt¹⁸. *Symbolum* enim Græce, Latine *collatio* dicitur. Et¹⁹ hoc prædicti sancti apostoli inter se per Spiritum sanctum salubriter, ut dictum est, condiderunt²⁰. Dicitur et iudicium, quod per hoc, qui recte crediderit, indicatur. Ergo cunctis credentibus quæ continentur in præfato Symbolo, salus animarum et vita perpetua bonis actibus præparatur.

Et quod²¹ in primordio ejusdem Symboli præponitur, *Credo in Deum Patrem omnipotentem*; præclarum fidei testimonium et fundamentum in prima fronte monstratur, quia salvus esse poterit, qui recte crediderit. *Credere enim oportet accedentem ad Deum²²*; quoniam corde creditur ad justitiam, et ore confessio fit ad salutem²³. Unde ait Propheta: *Credidi, propter quod locutus sum²⁴*. Et illud: *Iustus ex fide vivit²⁵*. Et: *Nisi credideritis, non intelligetis²⁶*. Ergo²⁷ in rebus humanis nullum opus incipitur, nisi labor omnis ad effectum venire credatur. Unde credendum est in Deum, a quo tam præsens vita, quam futura tribuatur. Deus autem appellatio est substantiæ sempiternæ, sive timoris divini. Igitur Deus sine principio, sine fine, simplex, incorporeus et incomprehensibilis. Patrem autem cum audis, agnosce quod habeat Filium veraciter genitum, sicut possessor dicitur qui aliquid possidet, et dominus qui habet quod dominetur. Deus ergo Pater, secreti sacramenti vocabulum est, cujus vere Filius est Verbum, et speculum, et character, et imago vivens Patris viventis, in omnibus Patri similis, ejusdem naturæ in divinitate, genitus, et genitori per omnia cœqualis. Nec quærat quomodo genuit Filium; quod et angeli nesciunt, et prophetis incognitum est. Unde illud dictum est: *Generatio-*

nui te²⁸. Et illud: *Hic Deus noster, et non reputabitur alter ad eum²⁹*. Et post: *In terra visus est, et inter homines conversatus est³⁰*.

³¹ Diligere ergo Deum unumquemque ex toto corde, et ex tota anima, ut præfixum es, ex tota fortitudine³² oportet, et proximum tanquam semetipsum, respondente Domino cuidam Scribarum ac dicente: *Primum omnium mandatum est, audi Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est; et: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua: hoc est primum mandatum. Secundum autem simile est illi: Diliges proximum tuum tanquam teipsum³³*. Majus horum aliud mandatum non est, quod majus est omnibus holocaustis et sacrificiis. B Unde et in Veteri Testamento scriptum habetur: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris³⁴*. Et Dominus ait: *Omnia quæcunque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite similiter illis³⁵*. Quibus utrisque mandatis³⁶, per unum malitia compescitur, et per aliud benignitas propagatur, ut ne malum quis inferat, sed bonum impendat. Primum, ut careat lædere; secundum ut norit bonum præstare. Si enim fratrem quem vides, non diligis; Deum, quem non vides, quomodo potes diligere³⁷? Sic ergo nos decet exercere curam nostram, ut non dimittamus curam vestram: et sic diligere nos, ne negligatur dilectio proximi; quia³⁸ Dei dilectio morti comparatur, dicente Sapientia: *Valida est dilectio ut mors³⁹*: idcirco, quia sicut mors violenter separat animam a corpore, ita dilectio Dei separat animam violenter a mundano et carnali amore. Qui enim, Dominus inquit, diligit me, mandata mea servabit⁴⁰. Nam qui Dei præcepta contemnit, Deum non diligit. Unde scriptum est: *Nolite putare quod maneat in dilectione mea, si non servaveritis præcepta mea⁴¹*. Neque enim regem diligimus, si odio leges ejus habemus. Neque enim ex toto corde poterit ille Deum diligere, qui nescitur in proxim. C corruere⁴² dilectione: quia per dilectionem proximi pervenitur ad charitatem Christi, quoniam, ut prælibatum est, in his duobus præceptis tota lex pendet et prophetæ⁴³. Docibiles ergo, qui perfecte docti non sunt ad hæc peragenda, oportet omnes esse, et ut ipsi docti sint, et alios prudenter instruere, et perfecte possint docere, juxta Danielum prophetam, qui ait: *Populus autem sciens Deum suum, obtinebit et faciet, et docti in populo docebunt plurimos⁴⁴*. Omnes docibiles, ut jam dictum est, qui docti⁴⁵ sunt, esse oportet; sed sacerdotes doctiores cæteris populis necesse fore docebat Christus dicens⁴⁶: *Quia si cæcus cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt⁴⁷*. Sacerdotes⁴⁸

¹⁶ quoque. ¹⁷ resurrectio futura sit. ¹⁸ S. Aug., serm. 115, De temp.; Ruf. in Symb. ¹⁹ quia. ²⁰ contulerunt. ²¹ Ergo quod. ²² Hebr. xi, 6. ²³ Rom. x, 10. ²⁴ Psal. cxv, 10. ²⁵ Habac. ii, 4. ²⁶ Isa. vii, 9. ²⁷ Ruf., præf. Expos. in Symb. ²⁸ Isa. liii, 8. ²⁹ Aug. serm. 184, De temp.; Ruf., l. c. ³⁰ Psal. cix, 3. ³¹ Baruch iii, 36. ³² Ibid., 38. ³³ Hactenus Ven. Fort. ³⁴ Matth. xxii. ³⁵ Deut. vi; Matth. xxii; Matc. xii. ³⁶ Tob. iv, 16. ³⁷ Matth. vii, 12. ³⁸ S. Greg., x Moral., 4. ³⁹ I Joan. iv. ⁴⁰ S. Isid. 2, sent. 3. ⁴¹ Cant. viii. ⁴² Joan. xiv, 23. ⁴³ Joan. xv, 10. ⁴⁴ errare. ⁴⁵ Matth. xxii, 40. ⁴⁶ Dan. xi, 32. ⁴⁷ non. ⁴⁸ Hæc duo vocabula non sunt in ms. ⁴⁹ Matth. xv, 14. ⁵⁰ Distinct. 93, Sacerdotes vero.

vero sal terræ et mundi lumen ⁴⁹ docens, præcepit in splendore bonorum operum Patrem glorificare Deum; de quibus Dominus ait: *Beati estis, cum maledixerint vobis homines, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos, mentientes propter me. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis; sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos. Vos estis sal terræ. Quod si sal evanuerit, in quo salietur? Ad nihilum valet ultra, nisi ut foras mittatur, et conculcetur ab hominibus. Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt ⁵⁰, ut qui ingrediuntur lumen videant ⁵¹. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est ⁵². Episcopus autem per singulas civitates, quibus ille non miserat, perdoctos et prudentes sicut serpentes, simplicesque sicut columbas, juxta Domini præceptionem, nobis mittere præcepit. Quod etiam facere inchoavimus, et Domino opem ferente, facturi sumus. Vos autem per vestras dioceses episcopos sacrate et mittite, quia nos ad alias partes, quod idem jussit, agere curabimus. Aliquos vero ad Gallias Hispaniasque ⁵³ mittemus, et quosdam ad Germaniam et Italiam, atque ad reliquas gentes dirigere cupimus. Ubi autem ferociiores et rebeliores gentes esse cognoverimus, illuc dirigere sapientiores et austeriores necesse habemus, qui quotidie non cessent divina seminare semina, et multos Christo lucrari, et ad rectam fidem et viam veritatis perducere, ut plures manipulos Domino valeant præsentare.*

⁵⁴ In illis vero civitatibus, in quibus olim apud ethnicos archiflammes ⁵⁵ eorum, atque primi legis doctores erant, episcoporum primates poni, vel patriarchas, qui reliquorum episcoporum judicia et majora (quoties necesse foret) negotia in fide agerent, et secundum Dei voluntatem, sicut constituerunt sancti apostoli, ita ut ne quis injuste periclitaretur, definirent. ⁵⁶ In illis autem civitatibus, in quibus dudum apud prædictos erant archiflammes, quos tamen minores tenebant quam memoratos primates, archiepiscopos institui præcepit, qui non tamen primatum, sed archiepiscoporum fruerentur nomine. Episcoporum quoque judicia, ut superius memoratum est, et majora Ecclesiarum negotia, si ipsi reclamaverint, aut aliquem timorem, aut istos vel alios suspectos habuerint, ad jam dictos primates vel patriarchas, ne aliquis nocenter ⁵⁷ periret, transferri perdocuit ⁵⁸. In singulis vero reliquis civitatibus singulos, et non binos vel ternos aut plures episcopos, constitui præ-

cepit, qui non primatum, aut archiepiscoporum, aut metropolitanorum nomine, quia matres civitatum non tenent, sed episcoporum tantum vocabulo possidentur; quoniam nec inter ipsos apostolos par institutio fuit, sed unus omnibus præfuit ⁵⁹. Hoc tamen prævidendum instituit, ne in villis, aut castellis vel modicis civitatibus, instituerentur episcopi; ne vite eorum nomen fieret. Episcopus ergo vicem apostolorum gerere, Dominum docuisse dicebat, et reliquorum discipulorum vicem tenere presbyteros debere insinuabat. Et si quis aliquem ex his scandalizaret, gravissimam illi pœnam inferri debere prædicabat. Cunctos se invicem diligere et adjuvare debere, et neminem ab adiutorio fratris se subtrahere instruebat. ⁶⁰ Homicidas vero et adulteros, ac cunctos criminalibus nexibus-alligatos, et qui eis coæquales non erant, ab eorum vexatione et accusatione, docente Domino, prohibebat, et non nisi a coequalibus aliquid eis inferri debere docebat; quia discipulum supra magistrum esse, aut ullam ei injuriam inferre, nullatenus debere oportet. ⁶¹ Infames etiam omnes, et quos primates et leges sæculi non suscipiunt, sed et laicos ab eorum accusatione et vexatione semper repelli debere, rogabat, et cunctos illis subditos esse præcipiebat. ⁶² Cunctorum sacerdotum vitam, superiorem sanctioremque ac discretam a sæcularibus et laicis hominibus esse, et spirituales quosque atque sacerdotes super carnales ac laicos semper constituendos docebat; quoniam pro minimo nobis esse debet, ut a talibus arguamur et judicemur, vel ab humano die. ⁶³ Majores vero a minoribus nec accusari nec judicari ullatenus posse dicebat; quoniam non solum hoc divinas, sed et leges sæculi inhibere docebat.

Omnes ergo legum divinarum libenter violatores, et sacrarum institutionum voluntarie perturbatores, ecclesiastica indignos regula et sancta communione judicabat. Operatores vero earundem, etque obediens, utrarumque ac cæterorum bonorum dignos esse dicebat. Unde et prophetas in testimonium sumebat: *Audite, cæli, et auribus percipite, terra, quoniam Dominus locutus est: Filios enutrivit et exaltavi, ipsi autem spreverunt me. Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui, Israel autem non cognovit me, et populus meus non intellexit. Vae genti peccatrici! populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis! Dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt Sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos ultra, addentes pravariationem? Omne caput languidum, et omne cor mœrens: a planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas: vulnus et livor, et plaga tumens non est circumligata, nec curata medi-*

⁴⁹ esse. ⁵⁰ Matth. v, 14-16. ⁵¹ Deest media hæc sententia in Lucensi codice. ⁵² Ibid., 16. ⁵³ Ms. Spaniasque. ⁵⁴ Dist. 80, *In illis civitatibus*; et Leo IX, ep. 3. ⁵⁵ primi sacerdotes flammes. ⁵⁶ Vide Ant. Aug. in Adr. coll. datam Ingilr., c. 23, Jul. ep. 2. ⁵⁷ quis innocenter. ⁵⁸ jussit. ⁵⁹ In Derr. lvo. lib. II. ⁶⁰ 7 q. 1, *Beatus Petrus* Hadr., c. 63, collectionis. ⁶¹ 2, q. 7, *Laici in accusatione*. ⁶² Fab., ep. 2. ⁶³ Jul. ep. 2, c. 36.

camine, neque sola oleo. Terra vestra deserta, civitates vestre igne succensæ: regionem vestram coram vobis alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili, et derelinquetur⁶⁴. Væ, inquit, qui dicitis bonum malum, et malum bonum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit. Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino. Et descendunt fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio, et Deus sanctus sanctificabitur in justitia⁶⁵. Carnales spiritualibus resistere prohibebat. Et de his qui cervices suas contra magistros et seniores suos erigebant, hæc in exemplum adducebat⁶⁶: *Detracta est ad inferos superbia tua, concidit⁶⁷ cadaver tuum: subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum; sedebo in monte Testamenti, in lateribus aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient; nunquid iste est vir, qui turbavit⁶⁸ terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, vinctis ejus non aperuit carcerem⁶⁹? Ebrietatem oppido prohibebat, et ebriosos, corpore et animo mortuos esse prædicabat; de quibus et in exemplum aiebat: Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis: cithara, et lyra, et tympanum, et tibia, et vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis⁷⁰. Et iterum: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem: qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justis auferitis ab eo. Propter hoc, sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et eloquium Sancti Israel blasphemaverunt. Ideo iratus est furor Domini in populo suo, et extendit manum suam super eum, et percussit eum. Et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum quasi stercus in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta⁷¹. ⁷² Nullum etiam⁷³ presbyterum in alicujus episcopi parochia aliquid agere debere, absque ejus permissu, docebat⁷⁴; sed et cunctos presbyteros propriis*

A episcopis in omnibus absque mora obedientes, instituente Domino, esse debere docebat⁷⁵. Nullum item aliena concupiscere aut præsumere, quæ eorum erant, sed unumquemque suis sibi que commissis contentos esse docebat⁷⁶. Neminem etiam alicui aliquid facere, nisi quod sibi fieri vellet, instruebat. Sanctam quoque Ecclesiam immaculatam omnes servare debere evangelizabat, cujus claves episcopos esse dicebat. Ipsi enim habent potestatem claudere cælum, et aperire portas ejus, quia claves cæli facti sunt. Admonere autem eos neminem debere docebat, quia oculi Domini sunt, et qui eos tangit, tangit pupillam oculi ejus⁷⁷. Et quanta pœna dignus sit qui eos scandalizat, ipsum Dominum docuisse dicebat, ubi ait: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris. Væ mundo a scandalis! Necessè est enim ut veniant scandala: verumtamen væ homini illi, per quem scandalum venit! Si autem manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te. Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem, quam duas manus habentem mitti in gehennam ignis. Et si pes tuus scandalizat te, abscinde eum, et projice abs te. Bonum est tibi introire ad vitam claudum, quam duos pedes habentem mitti in ignem æternum. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, et projice abs te. Bonum est tibi unum oculum habentem in vitam introire, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. Videte, ne condemnatis unum ex his pusillis. Amen dico vobis: Quæcunque alligaveritis super terram, erunt alligata et in cælo: et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quæcunque petierint, fiet illis a Patre meo, qui in cælis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum⁷⁸. Et iterum per prophetam loquitur, dicens: *Expavit, inquit, cælum super hoc, et horruit amplius vehementer, dicit Dominus⁷⁹. O intolerabilem malignitatem, o linguam iniquitatem loquentem contra Deum, et mentem in altitudinem cornu extollentem! Et iterum: Impone, homo, tuæ lingue ostium et seram. Cessa, cornu in altitudinem extollens, et loquens adversus Deum iniquitatem et proximum tuum. Quousque insultas patienti Christo et fratribus? Sic autem peccantes in fratres, et percutientes eorum infirmam conscientiam in Christum graviter peccatis⁸⁰, et rei judicio effecti, infames efficiemini, et juste repellemini. Et iterum per prophetam loquitur, dicens: *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini; ministri Dei nostri, dicetur vobis: Fortitudinem gentium comedetis, et in gloria eorum superbiatis. Pro confusione vestra duplici et rubore, laudabunt partem eorum. Propter***

⁶⁴ Isai. i, 2 et seq. ⁶⁵ Isai. v, 20 et seq. ⁶⁶ dicebat. ⁶⁷ cecidit. ⁶⁸ Luc. conturbavit. ⁶⁹ Isai. xiv, 11 et seq. ⁷⁰ Isai. v, 11 et seq. ⁷¹ Ibid., 22 et seq. ⁷² Can. apost. 40. ⁷³ Ms. enim. ⁷⁴ volebat. ⁷⁵ Can. apost. 36. ⁷⁶ contentum abire oportere. ⁷⁷ Zach. ii, 8. ⁷⁸ Matth. xviii, 6 et seq. ⁷⁹ Jerem. ii, 12.

hoc in terra sua duplicia possidebunt, et lætitia sempiterna erit eis; quia ego Dominus diligens iudicium, et odio habens rapinam in holocaustum; et dabo opus eorum in veritate, et scædus perpetuum seriam eis. Et sciatur in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo; quia induit me vestimento salutis, et indumento iustitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornata monilibus suis. Sicut enim terra proferit germen suum, et sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam et laudem coram universis gentibus⁸¹.⁸² Eos autem a solo Domino aut iudicandos, aut removendos, et non ab aliis esse dicebat, quia sui sunt, et non alterius. Et quis est, qui alterius iudicet servum? Nam si non patiuntur homines, nec Deus deorum et Dominus dominantium hæc ullatenus patitur. Unde et prophetas sibi testes esse dicebat, per quos Dominus loquitur, dicens: *Ecce excoxi te, sed non quasi argentum elegi te in camino paupertatis. Propter me faciam, ut non blasphemem, et gloriam meam alteri non dabo. Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse, ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est cælos. Ego vocabo eos, et stabunt simul*⁸³. *Me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea non deficiet. Audite me, qui scitis justum, populus meus, lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuat. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis, et sicut lanam sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea in generationes generationum*⁸⁴. Et iterum: *Abscondita est via mea a Domino, et a Deo meo iudicium meum transivit. Nunquid nescis, aut non audisti? Deus, sempiternus Dominus, qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem, et his qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem: assumment pennas sicut aquilæ: current, et non laborabunt: ambulabunt, et non deficient*⁸⁵. *Taceant ad me insulæ, et gentes mutent fortitudinem. Accedant, et tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus*⁸⁶. Hos autem qui eos velant, aut amovere vel damnare nituntur, Dominus per prophetam damnat⁸⁷, et usque ad satisfactionem eorum et Ecclesiæ damnatos esse docebat, ubi ait: *Talia elegerunt in viis suis, et abominationibus suis anima*

*A eorum delectata est. Unde et ego eligam illusiones eorum, et damnationem adducam eis; quia locutus sum eis, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis, et quæ nolui, elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum ejus; dixerunt fratres vestri, odientes vos, et abicientes propter nomen meum: Glorificetur Dominus, et videbimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur*⁸⁸. Non enim laborabunt frustra in conturbatione præsules mei, quia semen benedictorum Domini est. Antequam clament, ego exaudiam; adhuc illis loquentibus, ego audiam⁸⁹. Ad glorificandum se, et divina mandata seminanda evangelizanda, eos Dominus elegit, et non ut prohibeantur, aut perturbentur, suggererat; quoniam qui eos lædit, eum lædit, cujus legatione funguntur. Prædicare eos assidue, et mandata Domini sine intermissione annuntiare rogabat. Opera eorum bona coram hominibus monstrare, et conscientiam bonam coram Deo habere insinuabat. Omnes principes terræ, et cunctos homines eis obedire, et capita sua submittere, eorumque adjutores existere præcipiebat, ut omnes pariter fideles et cooperatores legis Dei monstrarentur, ne de eis dicatur: *Confundentur et erubescunt omnes qui pugnant adversum te, et erunt quasi non sint, et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non invenies viros rebelles tuos. Erunt quasi non sint, et veluti consumptio hominis bellantis adversum te*⁹⁰.

⁹¹ Omnes ergo qui eis contraveniunt, ita damnatos et infames usque ad satisfactionem monstrabat, et nisi converterentur, a liminibus ecclesiæ alienos esse præcipiebat. Homicidiorum vero tria genera esse dicebat, et poenam eorum parilem fore docebat. Sicut enim homicidas interfectores fratrum, ita et detractores eorum, eosque odientes, homicidas esse manifestabat; quia et qui occidit fratrem suum, et qui odit, et qui detrahit ei, pariter homicidæ esse monstrantur⁹². Omnes etiam a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, abstinere, et bonam eorum conversationem ac innocentem omnibus monstrare rogabat. Ex corde enim cunctos attentius diligere insinuabat, et veram fraternitatem inter se habere docebat. Quotidiana enim illius prædicatio, inter cætera divina mandata, hæc erat, quam in ejus exemplum etiam tibi, frater charissime, significare curavi. Bonorum, inquit, operum inter cætera semina ac negotia sunt, quantum unusquisque sapit et potest, totus intimi cordis, ut prælibatum est, visceribus Deum diligere, et proximum velut seipsum: abnegare seipsum sibi, ut Jesum Christum Dominum nostrum sequatur; et nihil ejus amoris præponere, veritatem corde et ore proferre debere, et totam spem Deo semper com-

⁸¹ Isai. lxi. 6 et seq. ⁸² Ivo in Decr., p. 5, c. 252. Anac., ep. 2. Alex. ep. 2. Telesph. Fab. Melc. Julius Dam., etc. ⁸³ Isai. xlviii. 40 et seq. ⁸⁴ Isai. li. 5 et seq. ⁸⁵ Isai. xl. 27 et seq. ⁸⁶ Isai. xli. 1. ⁸⁷ Dominum damnare. ⁸⁸ Isai. lxi. 3 et seq. ⁸⁹ Isai. lxi. 23, 24. ⁹⁰ Greg. xii. 22. ⁹¹ Isai. xli. 11 et seq. ⁹² II, q. 3, Si autem vobis. ⁹³ De poenit. distinct. 1. ⁹⁴ I Joan. iii. 15. ⁹⁵ c. 4 Reg. S. Benedicti, ut quidam notavit ad oram in ms. Justelli.

mittere. Instruebat actus suæ vitæ omni hora custodire, et in omni loco Deum respicere; firmiter scire, cogitationes malas cordi suo advenientes, mox ad Christum allidere, et sacerdotibus Domini manifestare. Os suum a multo⁹⁸ vel pravo colloquio custodire, et verba vana, aut mendacia non loqui; quia *os quod mentitur, occidit animam*⁹⁷. Verba divina libenter audire, et sacerdotibus suis libenter obtemperare, atque obediētes esse docebat. Prædicationi et orationi ac lectioni frequenter incumbere, et eleemosynas veras perficere. Desideria carnis non perficere, sed propriam frangere voluntatem: boni aliquid in se cum viderit, Deo applicare⁹⁹, non sibi: et malum a se factum cognoscat, et sibi imputet¹⁰⁰. Multum loqui non amare, sed custodire labia sua, ne dolum aut malum loquantur. Diem iudicii timere, gehennam expavescere, vitam æternam omni concupiscentia desiderare; non occidere, non adulterari, non furtum facere, non rem proximi concupiscere, non falsum testimonium dicere¹⁰¹, sed omnes homines honorare, corpus custodire, vanas et caducas non amplecti delicias, jejunium et vigiliis sanctas amare, pauperes recreare, nudos vestire, infirmos visitare, sitientes potare, mortuos sepelire, et diligenter eorum exsequias peragere, pro eisque orare et eleemosynas dare; dolentes consolari, et suis bonis refovere, et a malis actibus se alienum facere. Non esse superbum, non vinolentum, nec multum edacem, non somnolentum, non pigrum, non murmuratorem, nec detractorem; quia qui detrahit, non se¹, sed et multos alios occidit. Iram non perficere, nec iracundiæ tempus reservare. Dolum in corde non tenere, nec pacem falsam dare². Charitatem non derelinquere, nec jurare, ne forte perjurium, quod absit! fiat. Malum pro malo non reddere, nec injuriam facere, sed factam patienter sufferre. Inimicos diligere, maledicentes se non maledicere, sed magis benedicere, et persecutionem pro justitia sustinere. Charitatem³ amare, et nullum odio habere; quia *qui odit fratrem suum homicida est*⁴. Elationem fugere, zelum malum non habere, invidiam non exercere, nec contentionem amare. Cum discordantibus ante solis occasum in pacem redire, et de Dei misericordia nunquam desperare. Seniores venerari, et juniores diligere. Episcopos, sacerdotes suos, ac cunctos reliquos Ecclesiæ ministros, atque omnem plebem sibi commissam, verbo divino et mandato instruere ac dirigere, hosque omnes et eorum episcopos tota animi virtute diligere ut oculos suos, quia oculi sunt illorum. ⁵ Eorum præceptis in omnibus obedire, etiamsi ipsi aliter, quod absit! agant, memores scilicet illius Dominici præcepti: *Quæ dicunt, facite: quæ autem faciunt, fa-*

*cere nolite*⁶. Ipsi autem episcopi, si exorbitaverint⁷, ab istis non sunt reprehendendi vel arguendi, sed supportandi⁸, nisi in fide erraverint.

Illi ergo super istos sunt, non autem isti super illos; quoniam major a minore nec argui, nec judicari potest. Nullus se extollat erga doctores⁹ magistros suos, quia discipulus super magistrum esse non debet, nec potest¹⁰. ¹¹ Nullus velit dici sanctus, antequam sit; sed prius sit, ut¹² verius dicatur. Præcepta Domini, doctorumque ac magistrorum, factis quotidie adimplere, et in Christi nomine pro inimicis orare oportet. ¹³ Obediētia enim et humiliatio quæ magistris agitur, Domino exhibetur. *Timor Domini delectabit cor, et dabit lætitiā et gaudium in longitudinem dierum. Timenti Deum bene erit in extremis, et in die defunctionis suæ benedicetur*¹⁴. *Væ dissolutis corde, qui non credunt Deo, et resistunt mandatis ejus, et inobediētes ac contumaces sunt his qui ejus legatione funguntur: et ideo non protegentur ab eo. Væ his qui perdidērunt sustinentiam, qui dereliquerunt vias rectas, et diverterunt in vias pravas. Et quid facient, cum inspicere cæperit Dominus? Qui timent Dominum, non erunt incredibiles verbo illius: et qui diligunt illum, conservabunt viam illius. Qui timent Dominum, inquirant quæ beneplacita sunt illi: et qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Qui timent Dominum, præparabunt corda sua, et in conspectu illius sanctificabunt animas suas. Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, et patientiam habebunt usque ad inspectionem illius, dicentes: Si penitentiam non egerimus, incidemus in manus Dei, et non in manus hominum: secundum enim magnitudinem illius, sic et misericordia ipsius cum ipso est*¹⁵. *Venite* (inquit) *fili, audite me, timorem Domini docebo vos*¹⁶. *Currite dum lumen vitæ habetis, ne tenebræ mortis vos comprehendant*¹⁷. *Omnis qui vult vitam, et cupit videre dies bonos, prohibeat linguam suam a malo, et labia ejus ne loquantur dolum. Divertat a malo, et faciat bonum: inquirat pacem, et persequatur eam: quia oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum*¹⁸. Propterea nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus. Sed lætamini in Domino, et exsultate justi, et gloriamini omnes recti corde¹⁹. Quia multi venient ab oriente et occidente, Domino dicente, et a septentrione atque meridie, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob²⁰. Propter quod²¹, deprecor te, frater charissime, ut doceas attentius hunc prædicationis ordinem et absolutionem dies, ut salventur animæ hominum, quæ occulta Dei virtute, quem debeant diligere, priusquam doceantur, agnoscent. Operum vero ratio potestati et arbitrio uniuscujus-

⁹⁸ malo. ⁹⁷ cap. i, 11. ⁹⁹ attribuere. ¹⁰⁰ applicet. ¹⁰¹ Deut. v. ¹ f. se solum, ita ms. Just. ² præstendere. ³ Castitatem, ita ms. c. ⁴ 1 Joan. iii, 15. ⁵ 2, q. 7, Sacerdotes. ⁶ Matth. xxiii, 3. ⁷ Conc. Rom. v, sub Symmacho. ⁸ portandi. ⁹ ac. ¹⁰ Matth. x; Luc. vi. ¹¹ c. 4 Reg. S. Benedicti. ¹² quo. ¹³ cap. 5. ¹⁴ Eccli. i, 12, 13. ¹⁵ Eccli. ii, 15 et seq. ¹⁶ Psal. xxxiii, 12. ¹⁷ Joan. xii, 35. ¹⁸ Psal. xxxiii, 13. ¹⁹ Psal. cxxxv, 9, 11. ²⁰ Luc. xiii, 29. ²¹ Recognit. iv.

que permittitur, et hoc ipsorum est proprium. Desiderium vero habere erga doctorem veritatis, hoc a Patre cœlesti donatum est. Sed salus in eo est, ut voluntatem ejus, cujus amorem et desiderium, Deo largiente, conceperis, facias; ne dicatur sermo ejus ad nos, quem idem dixit: *Quid autem me dicitis, Domine, Domine, et non facitis quæ dico*²⁰? Est ergo proprii muneris, ut unusquisque sit, prout Dominus noster dederit, perfectus in Ecclesia, mittensque semina divina, ut de nobis, non prædictus sermo, sed ille dicatur, quem alibi Dominus noster dixit: *Ideo, inquit, omnis scribe doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera*²¹. Nullus ergo²², inquit, impediatur ordinem, aut locum occupet irrationabiliter, vel temporum permutet vices; sed primo quæ sit justitia ejus, quæ voluntas, requiramus, ut bonis operibus ac Dei gratia repleamur. Deus enim his qui recte sentiunt et bona agunt præsto est, quoniam hic manifestat seipsum. Nam si quis velit (antequam actus suos emendet) de his requirere, quæ non potest invenire, stulta et inefficax erit hujusmodi inquisitio. Tempus enim breve est, et in judicio Dei gestorum causa agitur, non quæstionum. Ideoque ante omnia hoc quæramus, quid nos aut qualiter agere oporteat, ut æternam vitam consequi mereamur. Nam si exiguum hoc tempus vitæ per inanes occupamus et inutiles quæstiones, inanes

A sine dubio et vacui ab operibus bonis pergemus ad Deum, ubi judicium operum nostrorum det. Unaquæque etenim res suum tempus habet et locum.²³ Operum hic locus, hoc tempus est; meritum, sæculum futurum. Curratur igitur per viam mandatorum Dei, et a beatorum præceptorum Domini institutis, et a Spiritus sancti doctrina non recedatur. Quapropter præparanda sunt corda nostra ac corpora, sanctæ mandatorum ejus suorumque episcoporum ac prædicatorum²⁴ obedientiæ militaturæ, ut suæ gratiæ jubeat nobis auxilium ministrari; et fugientes gehennæ pœnam, ad vitam valeamus omnes pervenire æternam.

B Hæc itaque, frater charissime Jacobe, ab ore sancti Petri jubentis accepi, tibi que, ut optabas, insinuare studui, ut servari omnia immaculata præcipias, quia ecclesiastica non oportet negligenter, sed diligenter expleri negotia. Hæc ergo præcepta nemo credat absque sui periculo negligere vel dissimulare, quia in judicio Dei ignis æterni tormenta sustinebit, qui ecclesiastica decreta neglexerit. Qui vero te audierit, ut jusserrat minister²⁵ Christi Jesu, gloriam accipiet. Qui autem te non audierit, imo loquentem Dominum per te, ipse sibi damnationem accipiet. Curandum²⁶ ergo et attendendum est nobis omnibus, quod in perpetuum expedit, ut Christi passionibus per patientiam participemus, atque regni ejus mereamur esse consortes. Amen.

EPISTOLA²⁷ II.

AD JACOBUM FRATREM DOMINI.

De sacratis vestibus et vasis.

CLEMENS²⁸ Romanæ Ecclesiæ præsul, Jacobo C Hierosolymorum episcopo.

²⁹ Quoniam, sicut a beato Petro apostolo accepi-mus, omnium apostolorum Patre, qui claves regni cœlestis accepit, qualiter tenere debemus de sacramentis, quæ geruntur in sanctis, te ex ordine nos docet instruere. ³⁰ Tribus enim gradibus commissa sunt sacramenta divinarum secretorum, id est presbytero, diacono et ministro³¹, qui cum timore et tremore clericorum, reliquias fragmentorum corporis Domini custodire debent, ne qua putredo in sacrario inveniatur ne cum negligenter agitur³², portioni corporis Domini gravis inferatur injuria. Communio enim corporis Domini nostri

Jesu Christi si negligenter erogetur, et presbyter minoræ non curet admonere officia, gravi anathemate³³ et digna humiliationis plaga feriatur. Certe tanta in³⁴ altario holocausta offerantur, quanta populo sufficere debeant. Quod si remanserint, in crastinum³⁵ non reserventur, sed cum timore et tremore, clericorum diligentia consumantur. Qui autem residua corporis Domini, quæ in sacrario relictæ sunt, ³⁶ consumunt, non statim ad communes accipiendos cibos conveniant; ne³⁷ putent sanctæ portioni commisceri cibum, qui per aqualiculos digestus, in recessum funditur. Si ergo mane Dominica portio editur, usque ad sextam jejurent ministri qui eam consumpserunt. Et si

²⁰ Luc. vi, 46. ²¹ Matth. xiii, 52. ²² Recognit. 2. ²³ Clem., ep. 3. ²⁴ præf. Reg. S. Benedicti ²⁵ Clem., ep. 2. ²⁶ utilis erit m. J. C. et. ²⁷ currendum. ²⁸ In altero e mss. nostris, qui sunt ex antiquissimis, titulus est: *Item epistola præceptorum S. Clementis Papæ, missa Jacobo fratri Domini. In altero: Incipit prima S. Clementis Romani ad Jacobum de sacramentis Ecclesiæ. Ita Harduinus, qui ex prædictis codicibus has variantes lectiones animadvertit.* ²⁹ C. H. Clemens Jacobo charissimo. ³⁰ De consec. distinct. 2, Tribus gradibus. ³¹ Humb. adv. Nicetam. ³² hypo-diacono. ³³ Luc. cod. legit: *et si negligenter agendo portionem corporis* (manus antiqua addit *et sanguinis*) *Domini N. J. C. presbyter minoræ non curat, etc.* ³⁴ percussus ex c. Just. ³⁵ De consec. distinct. 2, Tribus gradibus, vel Tanta in. Et in Decret. lvo. lib. 1. ³⁶ Ms. In crastinum. ³⁷ Humb., cū loco. ³⁸ nec.

tertia vel quarta hora acciperint, jejunent usque ad vesperam. Sic secreta sanctificatione æterna custodienda sunt sacramenta. De vasis sane sacris ita gerendum est: Altaris palla, cathedra²², candelabrum et velum, si fuerint vetustate consumpta, incendio dentur, quoniam non licet ea quæ in sanctuario fuerint, male tractari, sed incendio universa tradantur. Cineres quoque eorum in baptisterio inferantur, ubi nullus transitum habeat, aut in pariete, aut in fossis pavimentorum jactentur, ne introeuntium pedibus inquinentur. Nemo per²³ ignorantiam clericus palla mortuum credat obvolvendum, aut diaconus scapulas operire velit²⁴, quæ fuit in altari, aut certe quæ data est in mensam²⁵ Domini. Qui hæc fecerit, vel leviter quasi nihil et negligenter habuerit divina mysteria²⁶, diaconus triennio, sexque mensibus a Dominico alienus erit altari, gravi percussus anathemate. Quod si clericum presbyter non communionem²⁷, decem annis et quinque mensibus excommunicatus sit; propterea quod de Dominicis sacramentis subiecta sibi non communionem ministeria, et postea cum grandi humilitate matri reconcilietur Ecclesie. Pallas vero et vela, quæ in sanctuarii sordidata fuerint ministerio, diaconi cum humilibus ministris juxta²⁸ sacrarium lavent, non ejicientes foras a sacrario velamina Dominicæ mensæ, ne forte pulvis Domini corporis male decidat a sindone foris abluta, et erit hæc operanti peccatum: ideoque intra sacrarium ministris præcipimus, hæc sancta²⁹ cum diligentia custodire. Sane pelvis nova comparetur, et præter hoc nihil aliud tangat. Sed nec³⁰ ipsa pelvis velis apponatur lavandis, nisi quæ ad Domini altaris cultum pertinent. Pallas altaris solæ in ea laventur, et in alia vela januarum³¹. De velis autem januarum³² cura sit³³ ostiariis ex admonitione majorum, ne quis negligens aut ignarus ad velum januæ domus Domini manus incondite tergat; sed statim coercitus dicat omnis homo, quia velum atrii domus Domini sanctum est. Præcipimus etiam ne excommunicato³⁴ Ecclesie, sive laico, de fragmentis oblationum Domini ponatur ad mensam. Unde scis tu, qui passim sacrarii³⁵ panes indignis impendis, unde nosti, si a mulieribus mundi sunt hi quibus impendis? Hinc et David ab Abimelech³⁶ sacerdote interrogatus, cum panes sibi ad comedendum po-

Asceret, si mundus esset a muliere, cum se mundum ante triduum profiteretur, panes propositionis manducavit.

³⁷ Ad Dominica autem mysteria tales eligantur, qui ante ordinationem suam conjuges suas non noverint³⁸. Quod si post ordinationem, ministro altaris contigerit proprium invadere cubile uxoris, sacrarii non intret limina, nec sacrificii portitor fiat, nec altare contingat, nec ab offerentibus holocausti oblationem suscipiat, nec ad Domini corporis portationem³⁹ accedat, nec⁴⁰ aquam sacerdotibus porrigat ad manus. Ostia⁴¹ forinsecus claudat, minora gerat officia, urceum sive calicem ad altare non suserat⁴². Si forte quispiam presbyter, sive diaconus, sacrarii sindonem vel velum, subtracta vendiderit, Judæ Iscariotis similis æstimabitur⁴³. Qui propter cupiditatem fecerit hoc opus, noverit se supradicti Judæ suscepturum poenam⁴⁴. Clericus vero solus ad femine tabernaculum non accedat, nec properet, sine majoris natu principis jussione. Nec presbyter solus cum sola adjungatur, sed duobus adductis testibus visitet infirmam. Nec solus cum sola femina fabulas misceat. Nec archidiaconus aut diaconus, sub prætextu officii humilitatis⁴⁵, frequenter domicilia matronarum, aut forte per clericos aut domesticos ejus, matronæ mandent secreti⁴⁶ aliquid. Si cognitum fuerit, et ille deponatur, et illa a liminibus arceatur Ecclesie. Sed si forte aliqua intercessio fuerit, episcopo suggeratur. Et si talis est, ad quam debeat ire pio⁴⁷ interventu ipse pergat. Sin autem, de latere suo dirigat, cum duobus aut tribus, qui hoc sanare debeant⁴⁸. Sane ad visitandam mulierem infirmam nullus clericus ingrediatur, nisi cum duobus aut tribus. Nemo tamen clericorum⁴⁹ cum extranea habiet femina⁵⁰, nisi proxima aut soror fuerit. Et hoc cum magna sollicitudine fiat. Non ignoramus malitias Satanæ. Universa hæc cum mansuetudine ecclesiastica complenda sunt ministeria. Negotium enim Dei non decet negligenter expleri. Iterum atque iterum de fragmentis Domini corporis demandamus. Calicem vero ad perferendum sanguinem Domini, præparatum cum tota munditia ministerii, minister præparet, ne, non bene lotus calix, diacono peccatum fiat offerenti. Ita cum omni honestate, cuncta quæ supra exposuimus, oportet impleri. Tales ad⁵¹ ministerium

²² *canthara*. De consec. distinct. 1: *Altaris palla*. ²³ De consec. distinct. 1: *Nemo per*. ²⁴ Conc. Ara., cap. 3, et 5; Autiss. 12, 13. ²⁵ *Ms. in mensa*; et Gratianus *in mensam*. ²⁶ *Ms. habuerit ministeria*. ²⁷ *Ms. admonuerit*, et ita rursus postea. ²⁸ Ivo, part. iii, c. 266. ²⁹ *Ms. intra, ut mox*. ³⁰ In ms. absunt hæc duo verba. ³¹ *Ms. non*. ³² *Ms. Pallas, in alia pelve laventur, et in*. ³³ Absunt a-c. Justelli. ³⁴ De consec. distinct. 2: *Tribus gradibus, § Tanta in*. ³⁵ *Ms. etiam cura sit, ceteris omissis, de velis autem januarum*. ³⁶ Matisc. 11, c. 6. ³⁷ *Ms. ne unquam extero*. ³⁸ *sanctuarii*. ³⁹ Ita ms. at Vulgata, et Hebræa *Achimelech*. ⁴⁰ Aliter in mss. Hard. et Just. quæ reservantur nocte. ⁴¹ *Ms. qui ante ordinationem conjuges suas noverint*. ⁴² Scilicet, si semper continere noluerint. Sic legit hunc locum et interpretatur Humbertus cardinalis, tempore Leonis IX, lib. contra Nicetam. ⁴³ *portionem c. Just.* ⁴⁴ *sed*. ⁴⁵ *Ms. aquam sacerdotum porrigat manibus; ostia, etc.* ⁴⁶ *urceum sane ad altare suggerat*. c. Har. et Just. ⁴⁷ Il Tur. 25, III Brac. 5. ⁴⁸ *Ms. Inde similis æstimabitur Scariotis*. ⁴⁹ Hipp. 28. ⁵⁰ In ms. deest hæc integra sententia, quoniam inferius repetitur. ⁵¹ Turon. III, 2, 9. ⁵² *hum. vel officii*. ⁵³ *Ms. secretini*. ⁵⁴ *pro*. ⁵⁵ *Ms. debeat sanare*. ⁵⁶ In ms. abest vox *ea clericorum*. ⁵⁷ *Evangelicæ*, de qua sæpe in conciliis et Patribus. ⁵⁸ Distinct. 23: *Tales ad*.

eligantur clerici, qui digne possint Dominica sacramenta tractare. Melius est enim Domini sacerdoti paucos habere ministros, qui possint digne opus Dei exercere, quam multos inutiles, qui onus grave ordinatori adducant. A principio epistolæ usque ad hunc locum, de sacramentis delegavi bene intuentis⁷⁸: ubi non murium stercore inter fragmenta Dominicæ portionis appareant, neque⁷⁹ putrida per negligentiam remaneant clericorum, et convenientes, qui accipere sibi medicinam desiderant, putrida cum viderint, magis cum ridiculo et fastidio videantur accipere, et in peccatum magis decidant per negligentiam clericorum. Quapropter nemo clericorum ultra hæc dissimulet, aut negligere ulatenus audeat, sed libenter, quæ jussa sunt, expleat, et sacramenta divina nequaquam negligenter contrectet. Ideoque tam juvenes quam senes de his, et de omni conversatione sua, et conversione, et poenitentia valde esse sollicitos oportet, satisque agere, ut, hæc condigne agant, et de reliquo ornent tam clerici quam sæculares animas suas ornamentis dignissimis, dogmatibus scilicet veritatis, decore pudicitiae, splendore justitiae, candore pietatis, aliisque omnibus, quibus compositam⁸⁰ decet esse rationabilem mentem. Tum præterea declinare a consortiis inhonestis et infidelibus, et societates habere fidelium, atque illos frequentare conventus, in quibus de pudicitia, de justitia, de pietate tractatur. Orare semper Deum ex toto corde, et ab ipso petere quæ decet, ipsi gratias agere, veram poenitentiam gerere præteritorum gestorum, aliquantulum etiam, si possibile est, per misericordias pauperum juvare poenitentiam. Per hæc enim facilius venia dabitur, et indulgenti citius indulgetur. Quod si provectioris ætatis sit is, qui ad poenitentiam venit, eo magis gratias agere debet Deo, quod postquam finis⁸¹ est omnis impetus concupiscendiæ carnalis, scientia veritatis accepta, nulla ei imminet pugna certaminis, per quam, insurgentes adversus animam, reprimat corporis voluntates⁸². Superest ergo ei in agnitione veritatis, et misericordiæ operibus exerceri, ut afferat fructus dignos poenitentiae. Nec putet, quia in temporis longitudine documentum conversionis ostenditur, et non in devotionis ac propositi firmitate. Deo enim manifestæ sunt mentes, quia non temporum rationem colligit, sed animorum. Ipse enim probat, si quis, agnita veritatis prædicatione, non distulit, neque tempus negligendo consumpsit⁸³, sed statim et, si dici potest, eodem momento præterita perhorrescens, futurorum desiderium cepit, et in amorem regni cælestis exarsit. Propter quod nemo vestrum ultra dissimulet, nec retro respiciat, sed ad Evangelium regni Dei libenter accedat. Non dicat pauper: Quia, cum dives factus fuero, tunc

A convertar. Non requirit a te Deus pecuniam, sed animum misericordem et piam mentem. Neque dives conversionem suam differat pro sollicitudine sæculari, dum cogitat quomodo dispenset abundantiam frugum. Neque dicat intra semetipsum: Quid faciam? ubi recondam fructus meos? Neque dicat animæ suæ: *Habes multa bona reposita in annos multos, epulare et lætare*. Nam dicetur ei: *Stulte, hæc nocte auferetur abs te anima tua, et quæ parasti cujus erunt*⁸⁴? Itaque festinet ad poenitentiam omnis ætas, omnis sexus omnisque conditio, ut vitam consequatur æternam. Juvenes quidem in eo grati sint, quod in ipso impetu desideriorum, cervices suas jugo subjiciunt disciplinæ. Senes et ipsi laudabiles, quia multi temporis consuetudinem, in qua male præventi sunt, pro Dei amore⁸⁵ commutant. Nemo ergo differat, nemo cunctetur. Quæ enim causa cunctandi est ad bene agendum? Animus sibi male conscius, dum videtur sibi nullam poenam pati, credit quia non judicet Dominus; cum abuti patientia Dei, et non intelligere parcen-
B tis benignitatem, jam sit magna damnatio. Unde scriptum est: *Maledictus omnis qui opus Domini negligenter agit*⁸⁶. Quapropter pastoralis ordinis est, infatigabiliter revocare, quidquid ad correctionem populorum, imo magis filiorum spiritualium quantum est fas intelligere, cognoverit pertinere, et non, quod absit! cum suo periculo alienæ spei per solam negligentiam facere detrimentum; sed quod ad generalis salutis spectat compendium, salubri necesse est providere tractatu.
C ⁸⁷Homini religioso parum esse debet inimicitias aliorum non exercere, vel non augere male loquendo, nisi eas etiam extinguere bene loquendo studuerit. ⁸⁸Ecce oris nostri buccina ad aures hominum personamus, neque se deinceps excusabit non monitum, quæ, quod sequi debeat, tam verbis quam litteris edocetur. ⁸⁹Qualis autem condemnatio, et qualis imminet maledictio his qui in patres peccant, divina nos docet Scriptura. Si enim Cham filius Noe⁹⁰, cum vidisset nudum suum patrem, quoniam non cooperuit patris corporalis⁹¹ nuditatem, sed egressus, nuntiavit eam fratribus, et illi vestimento eum cooperuerunt; ipse quidem Cham et illi qui ex eo nati sunt, sub maledicto facti sunt; qui autem cooperuerunt, magnam benedictionem meruerunt; multo magis isti majore et ampliore condemnatione digni sunt qui patribus obviare, aut contra eos insurgere nituntur, aut injuriam vel contumeliam eis inferre moluntur; quoniam qui eis resistit, Deo resistit, et qui eis injuriam vel contumeliam facit, Deo, cujus legatione funguntur, facit: *Expavit cælum super hoc, et horruit amplius vehementer, dicit Dominus*⁹². O intolerabilem malignitatem! o linguam loquentem ini-

⁷⁸ tuendis. ⁷⁹ S. Greg. in Sacram. cap. De ord. subdiaconi. ⁸⁰ completam, ita ms. ⁸¹ fractus. ⁸² voluptates. ⁸³ contempsit. ⁸⁴ Luc. xii, 19, 20. ⁸⁵ timore. ⁸⁶ Aug. in Ps. ix. apud Prosperum, sent. 138. ⁸⁷ Jerem. xlviii. ⁸⁸ Prosper, sent. 178. Calixt. ep. 1. ⁸⁹ 2. Quæst. 7, Sacerdotes, et reliqui. ⁹⁰ Justinia. de 3 capitulis. ⁹¹ Gen. ix. ⁹² corporalem. ⁹³ Jer. ii.

quitatem contra Deum, et mentem in altitudinem cornu extollem? Et iterum: *Impone, homo, tux lingue ostium et zeram*¹¹. Cessa¹² in altitudinem extollens, et loquens adversus Deum iniquitatem et proximam tuam. Quousque insultas patienti Christo et fratribus? Hæc nos familiariter docebat, et hæc nobis publicitus¹³ prædictus magister et instructor atque ordinator noster, princeps apostolorum Petrus, in Ecclesia prædicabat, exemplum dans, ut et nos similiter faciamus: *Humiliamini, in conspectu Domini, et exaltabit vos*¹⁴. Nolite detrāhere alterutrum, quoniam qui detrāhit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrāhit legi, et judicat legem. Qui autem indicat legem, non est factor legis, sed iudex. Unus est enim legislator et iudex, qui potest perdere et liberare. Tu autem quis es, qui iudicas proximum¹⁵. Non oportet. Non præcipit nos iudicare invicem, sed magis auxilium ferre.¹⁶ Væ erit, inquit, his qui fratres tribulant, et eis qui eos persequuntur. Vos autem quanto amplius tribulamini, tanto purgatiores atque beatiores efficiemini, si tamen ipsa tribulatio patienter fuerit supportata. Quod etiam ipse nos Dominus docuit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam*¹⁷. Et item: *Beati eritis, cum vos oderint homines, et persecuti vos fuerint, et ejecerint nomen vestrum tanquam malum. Gaudete in illa die et exsultate, quoniam merces vestra multa est in cælo*¹⁸. Unde et ipse ait: *Diligens Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum sicut teipsum*¹⁹. Non enim, inquit, recte diligit Deum, qui fratrem insequitur: nec diligit proximum qui ei detrāhit, vel qui illum accusat; quia quod sibi quis fieri non vult, hoc alteri nullatenus facere debet. Discite, inquit, filii mei sapientiam, et tenetote fidem rectam, et amplectimini charitatem, ut non excidatis. *Data est enim a Domino potestas, et virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra, et cogitationes scrutabitur vestras*²⁰. Qui autem custodierint iustitiam iuste iudicabuntur: et qui didicerint²¹ iusta, iuste invenient quid respondeant. Semper cavetote. Præcepit enim ne aliquando peccato consentiamus et prætermittamus præcepta Dei nostri.²² Ecclesias per congrua et utilia facite loca, quæ divinis precibus sacrare oportet, et in singulis sacerdotibus, divinis orationibus Deo dicatos, poni. Quos ab omnibus venerari oportet, et non quoquam gravari. Semper vitate mala, et pro animabus vestris ne confundamini dicere verum²³. Mendacia fu-

Agite, et veritatem corde proferte, quoniam multis jam supplantavit suspicio²⁴. Charitatem semper diligite, et fratres adjuvate. Erunt enim quasi non sint et peribunt viri qui contradicunt vobis. Unde et Dominus ait: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; et qui spernit me, spernit eum qui me misit*²⁵. Et item: *Qui enim non est adversus vos, pro vobis est. Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Et qui scandalizaverit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis, si circumdaretur mola asinaria collo ejus, et in mare mitteretur. Et si scandalizaverit te manus tua, abscinde illam. Bonum est tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Et si pes tuus scandalizat te, amputa illum. Bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem, mitti in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Quod si oculus tuus scandalizat te, ejice eum. Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Omnis enim homo igne salietur, et omnis victima salietur*²⁶. Bonum est sal: quod si sal insalsum fuerit, in quo illud salietis? *Habete sal in vobis, et pacem habete inter vos*²⁷; quia quisquis vestrum recte docuerit, et iuste vixerit, habebit gloriam. Qui autem secus egerit, indubitanter pœnam sustinebit. Ideo bona agere vos semper oportet, ut bravium æternæ vitæ percipiatis.

His ergo bene parete sententiis. Ne quis hæc præcepta minime credat implenda, et iudicio Dei æterni ignis tormenta sustineat, qui ecclesiastici operis sacra neglexerit. Hæc igitur, frater Jacobe, de ore sancti Petri jubentis audiui: Si quis præcepta hæc non integra custodierit, sit anathema usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi. Hæc præcepta a sancto Petro apostolo accepi; et tibi, frater charissime, insinuare curavi, ut servari omnia præcipias sine macula. Si quis vero audierit te, utilis erit minister Jesu Christi. Qui autem non audierit te, imo loquentem Dominum per te, ipse sibi damnationem accipiet. ²⁸ Omnipotens Deus, charissime, sua te protectione custodiat, atque ad cœlestis remunerationem patriæ, multiplici animarum fructu perducatur. Deus te iterum iterumque incolumem custodiat, reverentissime frater. Amen.

¹¹ Eccli. xviii. ¹² cornu. ¹³ publice. ¹⁴ 1 Petr. v. ¹⁵ Jac. iv, ad quem tamen hæc scribi dicitur epistola. ¹⁶ Alex., ep. 1. ¹⁷ Matth. v, 10. ¹⁸ Ibid., 11. ¹⁹ Matth. xxii, 37. ²⁰ Sap. vi, 4. ²¹ crediderint. ²² Abest hæc vocula a c. Just. ²³ 10 q. 7. Ecclesias per., et de cons. dist. 1, Ecclesias. ²⁴ Eccli. iv. ²⁵ Eccli. iii. ²⁶ Luc. x, 16. ²⁷ sala salietur. ²⁸ Marc. ix, 39 et seq. ²⁹ S. Greg. ep. 27, lib. vii.

EPISTOLA III.

AD EPISCOPOS, PRESBYTEROS, DIACONOS, ETC., ET UNIVERSOS FIDELIS, DE OFFICIO SACERDOTIS ET CLERICORUM,

Rufino Torano Aquileensi presbytero interprete.

CLEMENS urbis Romæ episcopus omnibus coepiscopis, presbyteris, diaconis ac reliquis clericis, et cunctis principibus majoribus minoribusque, omnibusque generaliter⁷ fidelibus benedictio, claritas et gloria in gratia Dei, quæ data est nobis in Christo Jesu Domino nostro.

Urget nos, fratres, multus amor vester, et religiosa invitat devotio, quia debitores sumus, ut quædam vobis scribamus. Vos ergo, qui sacerdotio Domini frui mipi, et in specula estis positi, plus scire oportet, ut subditos vobis populos planiter docere possitis, eisque ad regna cælorum ducatum præbere, Deo annuente, valeatis. Unde et ipsa per se Veritas ait: *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis*⁸, etc. Propter quod consilium do unicuique vestrum, constanter docere verba divina; et discipulis, libenter accommodare aurem verbo Dei. Vestrum enim, quia legatione Domini fungimini, est docere populos; eorum vero est vobis obedire ut Deo⁹. Si autem vobis episcopis non obedierint omnes presbyteri, diaconi ac subdiaconi, et reliqui clerici, omnesque principes, tam majoris ordinis quam inferioris, atque reliqui populi tribus et linguæ non obtemperaverint, non solum infames, sed et extorres a regno Dei et consortio fidelium, ac a liminibus sanctæ Dei Ecclesiæ alieni erunt. Nam vestrum est eos instruere; eorum est vobis obedire ut Deo, cujus legatione fungimini, dicente Domino: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit*¹⁰; et: *Qui vos recipit, me recipit, et qui me recipit, recipit eum qui me misit*¹¹. Nihil enim injustius vel inhonestius est, quam filios patribus rebelles, aut clericos vel laicos doctoribus, seu discipulos magistris inobedientes vel protervos existere. Novimus enim primum hominem per inobedientiam cecidisse: idcirco omnes hoc vitium summopere cavere monemus. Et quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam¹², Dominus noster mittens vos vice sua in loco apostolorum ad prædicandum, præcepit vobis docere omnes, omnesque vobis fideliter obedientes, ut ipsi, existere; quoniam nec aliter terra pariet fructus suos, nisi culta receperit semen, et irrigata germinaverit, et pariat quæ est paritura. Sic et omnis homo, qui libenter non receperit verbum Dei, illudque in corde suo germinare non siverit, ac mi-

nime crediderit doctoribus et episcopis suis, non benevolus, sed rebellis atque inobediens exstiterit, fructum non germinabit nec pariet, sed similis est arbori illi, de qua Dominus ait: *Omnia arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur*¹³. Primus enim pontifex Aaron, chrismate compositionis perunctus, princeps populi fuit; et tanquam rex, primitias et tributum per capita accepit a populo: et iudicandi populum sorte suscepta, de mundis immundisque iudicabat. Sed et si alius ex ipso unguento perunctus est, virtute inde concepta, etiam ipse rex aut propheta aut pontifex fiebat. Quod si temporalis gratia ab hominibus composita, tantum potuit, intelligite jam quantum sit illud unguentum, quod a Deo de virgulto vitæ prolatum est, cum hoc quod ab hominibus factum est, tam eximias inter homines conferat dignitates. Quid enim in præsentī sæculo propheta gloriosius, pontifice clarius, rege sublimius? Omnis enim pontifex sacro chrismate perunctus, et in civitate constitutus, Scripturis sacris conditus¹⁴, charus et pretiosus hominibus oppido esse debet¹⁵. Quem, quasi Christi locum tenentem, honorare omnes debent, ei que servire, et obedientes ad salutem suam fideliter existere, scientes quod sive honor, sive injuria, quæ ei defertur, in Christum redundat, et a Christo in Deum. Audire ergo eum attentius oportet, et ab ipso suscipere doctrinam fidei, monita autem vitæ a presbyteris inquirere, a diaconis vero ordinem disciplinae. Propter quod deprecor vos conservos et adiutores meos, ut discatis attentius animarum curam gerere, et pro omnibus stare, maxime tamen pro his qui in cultu divino laborant. Ecclesiarum omnium curam habetote, servisque earum adiutorium præbete, viduarum religiosam curam gerite, pupillos enixius liberate¹⁶, pauperibus misericordiam facite, juvenes pudicitiam docete. Et, ut breviter totum dicam, alterutram vos, in quibus res poposcerit, sustentate. Deum colite, qui creavit cælum et terram, et Christo credite, invicem vos diligite, et misericordes estote in omnes, non verbo solo, sed opere et rebus implete charitatem¹⁷. Agite pro viribus, conservi dilectissimi, quia bonum est ut unusquisque vestrum, secundum quod potest, prosit accedentibus ad fidem religionis nostræ. Et ideo ne vos pigeat, secundum sapientiam, quæ vo-

⁷ In ms. nostro titulus est: *Item incipit Epistola generalis Clementis papæ, omnibus tam majoribus, quam inferioris ordinis clericis, ac cunctis fidelibus scripta.* HARDOUINUS. ⁸ In c. Just. dicitur *epistola generalis*. ⁹ Luc. viii, 40. ¹⁰ 11. q. 3, *Si autem vobis*. — Conc. Tribur., c. 8. ¹¹ Luc. x, 16.

¹² Matth. x, 40. ¹³ Jacob, iv, 6, et 1 Petr. v, 5.

¹⁴ Matth. vii, 19. ¹⁵ Recognit. 1. ¹⁶ eruditus.

¹⁷ Recognit. 3, c. 66. ¹⁸ Dist. 5, Audire episcopum. ¹⁹ juvate. ²⁰ repleti charitate. ²¹ Recognit. 3, c. 37.

his per Dei providentiam collata est, instruere ignaros et docere. Desiderium ergo habere omnes erga doctorem veritatis, eumque ut oculos suos amare oportet; quia et ipsum populum sibi commissum, ceu proprios filios, amare et docere concedet; hoc enim ei a Patre coelesti donatum est²². Sed et salus in eo est, ut voluntatem ejus cujus amorem et desiderium, Deo largiente, conceperint, faciant²³. Si quis ergo fidelis voluerit existere, et desiderat baptizari, exutus prioribus malis, de reliquo pro bonis actibus haeres honorum coelestium ex gestis propriis fiet. Accedat autem qui vult ad sacerdotem suum, et ipsi det nomen suum, atque ab eo audiat mysteria regni coelorum, jejuniis frequentibus operam impendat, ac semetipsum in omnibus probet, ut tribus mensibus jam consummatis, in die festo possit baptizari. Baptizetur autem unusquisque in aquis perennibus, nomine trinae beatitudinis invocato super se, perunctus primo oleo per orationem sanctificato, ut ita demum; per hæc consecratus, possit percipere locum cum sanctis²⁴. Nullus enim propter opprobrium senectutis aut juventutis, vel nobilitatem generis, a parvulis et minus eruditis, si quid forte est utilitatis aut salutis, inquirere negligat. Qui enim rebelliter vivit, et discere atque agere bona recusat, magis diaboli quam Christi membrum esse ostenditur, et potius infidelis quam fidelis monstratur. Quomodo ergo non omnibus hoc amabile est, cunctisque exoptatum, ut quæ ignorat, discat, et quæ didicerit, doceat? ^C Certissimum namque est, quod neque amicitia, neque propinquitas generis, neque regni sublimitas, homini debet esse pretiosior veritate, quia nihil est pretiosius anima. ^D Dominus autem creator omnium, ex initio ad imaginem suam hominem fecit, eique dominationem terræ, marisque et aeris ipsius dedit, veritatemque inquirere præcepit, sicut et verus nobis propheta enarravit, et ipsa rerum ratio docet. Solus enim homo rationalis est, et consequens est, ut ratio in rationalibus²⁵ dominetur. Hic enim ab initio, cum adhuc justus esset, cunctis vitiis et omni fragilitate superior erat; ubi autem peccavit, et factus est servus peccati, simul et fragilitati efficitur debitor et obnoxius. Quod idcirco scriptum est, ut sciant homines, quia sicut ex impietate passibiles facti sunt, ita per pietatem possunt esse impassibiles²⁶; et non solum impassibiles, verum et parva in Deum fide aliorum passiones curantes. Ita enim verus ipse propheta promisit, dicens: *Amen dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicatis monti huic: Transi hinc, et transibis*²⁷. Hujus vocis etiam vos ipsi documenta cepistis, et jam facta quædam per magistros nostros, ipsos videlicet apostolos, non ignoratis; quia, astantibus nobis, eorum meri-

tis dæmones cum passionibus, quas hominibus invexerant, transierunt et fugati sunt. ²⁸ Quia ergo alii quidem homines patiuntur, alii patientes sanant, causa sine dubio vel patiendi vel curandi noscenda est; quæ non alia esse, quam patientibus quidem, infidelitatis, curantibus vero, fidei, demonstratur. Infidelitas enim dum non credit futurum Dei iudicium, peccandi licentiam præbet; peccatum vero, hominem passionibus obnoxium facit. Fides autem, futurum Dei iudicium esse credens, continet homines a peccato. Non peccantes vero, non solum liberi sunt a dæmonibus et passionibus, verum et aliorum dæmones et passiones fugare possunt. ²⁹ Ex his ergo omnibus colligitur, quod origo totius mali ab ignorantia descendat, et ipsa sit omnium malorum mater, quæ incuria et ignavia gignitur, negligentia vero alitur et augetur, atque in sensibus hominum radicatur, dum amatur; quam si quis forte doceat effugandam velut antiquis et hæreditariis sedibus, moleste et indignanter avellitur. Et ideo paululum laborandum nobis est, ut indignantes, ignorantia præsumptionem scientiæ ratione reseceamus; in his præcipue, qui in aliquibus minus rectis opinionibus præventi sunt, per quas, quasi sub specie alicujus scientiæ, ignorantia in his vehementius radicata est. Nihil enim est gravius, quam si id quod ignorat quis, scire se credat, et defendat verum esse, quod falsum est: quod tale est, quale si quis ebrius sobrius se putet, et agat quidem cuncta ut ebrius, sobrius se tamen et ipse putet, et dici a cæteris velit. Ita sunt ergo et hi, qui ignorantes quod verum est, speciem tamen alicujus scientiæ tenent, et mala quasi bona gerunt, atque ad perniciem quasi ad salutem festinant. ³⁰ Propter quod ante omnia properandum est ad agnitionem veritatis, ut possimus, quasi lumine nobis inde accenso³¹, errorum tenebras depellere. Grande enim malum est, ut diximus, ignorantia; sed quia substantiam non habet, facile ab his, qui studiosi sunt, effugatur. Non enim aliud est ignorantia, nisi non cognovisse quod expedit. Ubi autem cognoveris, perit ignorantia. Quæri ergo magnopere debet veritatis agnitio, quam nemo alius assignare potest, nisi verus propheta. Hæc enim ³² via ³³ est, vitam volentibus ingredi et summum ³⁴ iter bonorum operum pergentibus ad civitatem salutis. ³⁵ Si quis sane audiens sermonem veri prophetae velit aut nolit recipere et amplecti onus ejus, id est mandata vitæ, habet in sua potestate; liberi enim sumus arbitrii. Nam si hoc esset, ut videntes ea, jam non haberent in potestate aliud facere, quam audierant; vis erat quædam naturæ, per quam liberum non esset ad aliam migrare sententiam. Aut si rursus ex audientibus nullus omnino reciperet, et hoc naturæ vis erat, quæ unum aliquid fieri cogeret, et alteri parti non daret locum.

²² Recognit. iv, c. 5. ²³ Recognit. iii, c. 67.

²⁴ Dist. 38, Nullus episcopus. — Recognit. i, c. 67.

²⁵ Ans. Loc. lib. i In Wibertum. ²⁶ Recognit. v, c. 2. ²⁷ rationalis irrationabilibus. ²⁸ ἀπαθεί;

²⁹ Matth. xvii, 19. ³⁰ Recognit. v, c. 3. ³¹ Recognit. v, c. 4. ³² Recognit. ibid., c. 5. ³³ succenso.

³⁴ Ms. et Recognit. porta est vitæ, volentibus ingredi, et iter. HARDUINUS, ³⁵ porta. ³⁶ sen.ita. ³⁷ Recognit., v, c. 6.

Nunc autem, quia liberum est animo, in quam velit partem declinare iudicium suum, et quam probaverit, eligere viam; constat evidenter, inesse hominibus arbitrii libertatem. ⁴² Igitur priusquam audiat quis, quod ei expedit, certum est quia ignoret: et ignorans vult et desiderat, quod non expedit agere, propter quod pro hoc non iudicatur. Cum vero audierit causas erroris sui, et rationem veritatis acceperit, tunc si permanserit in his erroribus, quibus dudum fuerat prævolutus, recte jam vocabitur ad iudicium, daturus poenas, quia vitæ huius spatium, quod ad bene vivendum accepit, in ludibris consumpserit errorum. Qui vero audiens hæc, libenter accipit, et gratulatur bonorum sibi doctrinam fuisse delatam; requirat intentius, et discere non desinat, usquequo cognoscat, si est vere aliud sæculum, in quo bonis præmia præparata sint. Et cum certus de hoc fuerit, gratias agat Deo, quod sibi veritatis lumen ostenderit, ac de cætero dirigat actus suos in omnibus operibus bonis, quorum sibi in futuro mercedem certus est præparatam, demirans per omnia et stupens cæterorum hominum errores, et quod ante oculos positam veritatem nemo videat. Ipse tamen gaudens super divitias sapientiæ, quas invenit, satiabiliter ⁴³ his perfruatur, et exercitio bonorum operum delectetur, festinans ad sæculum futurum mundo corde et pura conscientia pervenire, ubi etiam videre Deum regem omnium possit. ⁴⁴ His autem omnibus carere nos et fraudari, sola facit ignorantia. Dum enim ignorant homines, quantum boni habeat scientia, ignorantie malum de se non patiuntur excludi; nesciunt enim quanta sit in horum permutatione diversitas. Propter quod consilium de unicuique discenti, libenter præbere autem verbo Dei, et cum amore veritatis audire quæ dicimus, ut mens optimo semine suscepto, per bonos actus lætos afferat fructus. Nam si, me docente ea quæ ad salutem pertinent, recipere quis abnuat, et animo pravis opinionibus occupato consistere nititur; non ex nobis, sed ex semetipso habebit pereundi causam. Debet enim iusto iudicio examinare quæ dicimus, et intelligere, quia verba loquimur veritatis, ut cognitis his quæ sunt, ut sunt, in bonis actibus dirigens viam suam, regni cælorum possit particeps inveniri, subiiciens sibi carnis desideria, et dominus eorum factus, ut ita demum etiam ipse fiat dominatoris omnium iucunda possessio. ⁴⁵ Nam qui permanet in malo, et servus est mali, non potest effici portio boni, donec permanet in malo; quia ab initio, ut ante jam diximus, duo regna statuit Deus; et potestatem dedit unicuique hominum, ut illius regni fiat portio, cui se ad obediendum ipse subiecerit. Et quia definitum est apud Deum, non posse unum hominem utriusque regni esse servum; omni studio date operam, in boni regis aulam ⁴⁶ ac jura

concurrere. Propter hoc denique verus propheta, cum esset præsens nobiscum, et quosdam ex divitibus negligentes erga Dei cultum videret, huius rei ita aperuit veritatem: *Nemo potest, inquit, duobus dominis servire; et: Non potestis Deo servire et mammonæ* ⁴⁷; mammona, patria eorum voce, divitiarum vocans. ⁴⁸ Hic ergo verus propheta, qui in Judæa nobis apparuit, ut audistis; qui, stans publice, sola jussione faciebat cæcos videre, surdos audire, fugabat dæmones, ægris sanitatem reddebat et mortuis vitam: cumque nihil esset ei impossibile, etiam cogitationes hominum pervidebat, quod nulli est possibile, nisi soli Deo. Hic annuntiabat regnum Dei; cui nos de omnibus quæ dicebat, tanquam vero propheta, credimus; firmitatem fidei nostræ non solum ex verbis ejus, sed et operibus assumentes; quia dicta legis, quæ ante multas generationes de præsentia ejus exposuerant, in ipso designantur, et imagines gestorum Moysi, et ante ipsum patriarchæ Jacob, ipsius per omnia typum ferebant. Tempus quoque adventus ejus, hoc est ipsum in quo venerat, prædictum ab his constat; et super omnia, quod esset a gentibus expectandus, sacris litteris comprehensum est, quæ in eo pariter universa completa sunt. ⁴⁹ Quod autem Judæorum propheta ⁵⁰ prædixit eum a gentibus expectandum, supra modum in eo fidem veram firmat. Si enim dixisset a Judæis expectandum, non aliquid eximium prophetasse ⁵¹ videretur, quod a contribuli populo, et a propria gente speraretur is, cujus adventus ad salutem mundi fuerat repromissus. Videtur enim magis consequens ratio esse, ut hoc fieret, quam quod prædicebat magnificentia prophetalis. Nunc autem cum propheta dicant, omnem illam spem, quæ de salute mundi repromittitur, et novitatem regni, quæ instruenda per Christum est, atque omnia quæ de eo indicantur: ad gentes esse transferenda, jam non secundum consequentiam rerum, sed incredibili quodam vaticinationis eventu, magnificentia prophetica confirmatur. Judæi namque ex initio, adfore aliquando huic virum, per quem cuncta reparentur, verissima traditione susceperunt; et quotidie meditantes ac prospicientes, quando ejus fieret adventus; ubi adesse eum viderunt, et signa ac prodigia, sicut de eo scriptum fuerat, adimplentem; invidia excæcati; agnoscere nequiverunt presentem, in cujus spe lætabantur absentis. Intellexerunt tantum sancti apostoli, qui a Deo electi sunt, et nos, qui post ab eis electi sumus. ⁵² Hoc autem providentia Dei factum est, ut agnitio boni huius etiam gentibus traderetur; et hi qui nunquam de eo audierant, nec a prophetis didicerant, agnoscerent eum; illi vero, qui quotidianis meditationibus evanuerant, ignorarent. Ecce enim nunc per vos, qui præsentis estis, et desideratis audire doctrinam fidei ejus, et agnoscere quis et quomodo et qualis

⁴² *Recognit.* v. c. 7, totidem verbis. ⁴³ *insatiabiliter.* ⁴⁴ *Recognit.*, *ibid.*, c. 8. ⁴⁵ *Recognit.*, *ibid.*, c. 9. ⁴⁶ *sedum.* ⁴⁷ *Matth.* vi, 24.

⁴⁸ *Gen.* xlix, 10. ⁴⁹ *Recognit.* v, c. 12.

⁵⁰ *Recognit.* v, c. 10. ⁵¹ *Recognit.*, *ibid.*, c. 11. ⁵² *Agg.* ii.

sit ejus adventus, prophetica veritas adimpletur. ⁴⁰ Hoc enim prophetae ⁴¹ prædixerant, quia a vobis quærendus esset, qui de eo nunquam audistis. Et ideo videntes in vobis ipsis prophetica dicta compleri, huic uni recte creditis, hunc recte expectatis, de hoc recte inquiritis, ut non solum expectetis eum, sed et hæreditatem regni ejus credentes consequamini, secundum quod ipse dixit, quia unusquisque illius sit servus, cui se ipse subjecerit. ⁴² Propterea ergo vigilate, et Dominum Deumque nostrum vobis conscribite Dominum, qui et cæll ac terræ Dominus est. Et ad ipsius vos imaginem ac similitudinem reformate, sicut ipse verus propheta docet, dicens: *Estote boni, et misericordes sicut et Pater vester cælestis misericors est, qui oriri facit solem suum super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* ⁴³. Nunc ergo imitamini, et hunc timete; et sicut mandatum datur hominibus, *Dominum Deum tuum timebis, et illi soli serves* ⁴⁴. ⁴⁵ Infidelibus quidem dormit Dominus, et absens habetur his a quibus esse non creditur, et mandatis ejus non obediunt; atque ob id illis videtur quasi dormire Dominus, quia pro peccatis suis non exaudiuntur. ⁴⁶ Quapropter cunctis fidelibus, et summopere omnibus presbyteris et diaconis et reliquis clericis attendendum est ut nihil absque episcopi proprii licentia agant. ⁴⁷ Non utique missas sine ejus jussu quisquam presbyterorum in sua parochia agat, non baptizet, nec quidquam absque ejus permissu faciat. Similiter et reliqui populi, majores scilicet ac minores ⁴⁸, per ejus licentiam, quidquid agendum est, agant: nec sine ejus permissu a parochia abscedant, vel in ea adventantes morari præsumant. Animæ vero eorum ei creditæ sunt. Ideo omnia ejus consilio agere debent, et eo inconsulto nihil. ⁴⁹ Quicumque enim obediunt episcopis suis, videntur quidem aliquid gratiæ conferre Deo. Qui autem eis non obediunt, indubitanter rei et reprobi existunt. Porro ipsi a Deo donum summi muneris consequuntur, qui per justitiæ et præceptorum ejus semitas incedentes doctoribus suis (qui recte episcopi intelliguntur) libenter obediunt. De quibus et beatus Petrus, instructor et ordinator noster, et princeps apostolorum, manifeste cunctos audientes instruebat, dicens: ⁵⁰ Videntur mihi, qui loquuntur verba veritatis, et qui illuminant animas hominum, similes esse radiis solis; qui ut processerint et apparuerint mundo, celari ultra aut occultari nullatenus possunt, dum non tam videntur ab omnibus, quam videre omnibus præstant. Unde et bene ipsa per se Veritas ad Veritatis præcones ait: *Vos estis lux mundi; et: Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed supra candelabrum, ut*

A luceat omnibus qui in domo sunt ⁵¹. Si quis ergo his obdierit, Deo, ut dictum est, magnum munus offert. Qui autem his restiterit, aut inobediens exstiterit, non his, sed Domino Salvatore nostro, cujus legatione funguntur, resistit. ⁵² Propter quod primum est omnium, justitiam Dei, regnumque ejus inquirere, et suis jussionibus obtemperare; justitiam quidem, ut recte agere doceamur; regnum vero, ut, quæ sit merces posita laboris et patientiæ, noverimus; in quo est bonis quidem æternorum bonorum remuneratio, his autem qui contra voluntatem ejus egerint, pro uniuscujusque gestis poenarum digna restitutio. ⁵³ Hic ergo, hoc est, in præsentî vita positos, oportet nos agnoscere voluntatem Dei, ubi et agendi, et sacrificandi est locus; ⁵⁴ quoniam in aliis locis sacrificare et missas celebrare non licet, nisi in his, in quibus episcopus proprius jusserit, aut ab episcopo regulariter ordinato, tenente videlicet civitatem, consecratus fuerit. Aliter enim non sunt hæc agenda, nec rite celebranda, docente nos Novo et Veteri Testamento. Hæc apostoli a Domino acceperunt, et nobis tradiderunt; hæc nos docemus, vobisque et omnibus, absque reprehensione, tenere et docere, quibus agendum est, mandamus. ⁵⁵ Unaquæque etenim res tempus suum habet et locum. Operum hic locus est, tempus vero meritum est sæculum futurum. Ne ergo impediamur, ordinem locorum ac temporum permutantes, primo, quæ sit Dei justitia, requiramus, et tanquam iter acturi, abundanti viatico bonis operibus repleamur, quo possimus ad regnum Dei, tanquam ad urbem maximam, pervenire. Deus enim his qui recte sentiunt per ipsa opera mundi, quæ fecit, manifestus est ⁵⁶; ipsius creaturæ suæ utens testimonio: et ideo cum de Deo dubitatio esse non debeat, de solâ nunc ejus justitia requiramus et regno. Idcirco persuadeo primum, justitiâ ejus esse requirendam, ut per hanc iter agentes, et in via veritatis positi, verum prophetam invenire possimus, non velocitate pedum, sed bonorum operum velocitate currentes; ut ipso duce usi, nullum viæ hujus patiamur errorem. Si enim ipsum sequentes, ingredi meruerimus illam, quo pervenire cupimus, civitatem; omnia jam de quibus quæritur, oculis videbimus, tanquam hæres omnium facti. Intelligite itaque viam esse hunc vitæ nostræ cursum; viatores, eos qui nos instruunt, vel bona opera gerunt; portam vero, prophetam de quo dicimus; urbem, regnum esse, in quo residet omnipotens Pater, quem soli videre possunt hi qui mundo sunt corde. Non ergo nobis difficilis videatur hujus itineris labor, quia in fine ejus requies erit. Nam et ipse verus propheta, ab initio mundi per sæculum currens, festinat ad requiem. Adest enim nobis om-

⁴⁰ Est quod. ⁴¹ Isa. LXV. ⁴² Recognit., v, c. 13. ⁴³ Luc. vi, 27; Matth. v, 45. ⁴⁴ Deut. vi, 13. ⁴⁵ Recognit. viii. ⁴⁶ 16, quæst. i, Cunctis fidelibus. ⁴⁷ Conc. Tribur. 52. Ivo, p. ii, c. 223. ⁴⁸ seniores ac juniores. ⁴⁹ Recognit. ii. ⁵⁰ Hæc beati Petri apostoli verba habentur in libro viii Recognitionum, c. 4. ⁵¹ Matth. v, 14. ⁵² Recognit. ii, c. 20. ⁵³ De consecr., distinc. 1, Hic ergo, id est. ⁵⁴ Felix IV, ep. 1. ⁵⁵ Recognit. ii, et supra in epist. 1. ⁵⁶ Rom. i.

nibus diebus; et si quando necesse est, apparet, et A corrigit nos, ut obtemperantes sibi, ad vitam perducat æternam. De his autem qui negligunt viam suæ salutis, et adhuc ⁶⁶ non bene fideles, et præceptis ejus suorumque pontificum jussionibus inobedientes, vel contumaces eis existunt, ⁶⁷ Dominus noster Jesus Christus, mittens discipulos suos, præcepit nobis, dicens: *Ut in quamcunque civitatem aut domum introierimus, dicamus: Pax huic domui. Et si quidem, inquit, fuerit ibi filius pacis, veniet super eum pax vestra. Si vero non fuerit, pax vestra ad vos revertetur. Euntes autem de domo vel civitate illa, etiam pulverem qui adhererit pedibus vestris, excutatis super eos. Tolerabilius erit terræ Sodomorum et Gomorrhæorum in die judicii, quam illi civitati vel domui* ⁶⁸. Quod utique ita demum fieri præcepit, si prius in civitate vel domo veritatis sermo prædicetur; ex quo vel recipientes veritatis fidem, filii pacis et filii Dei fiant; vel non recipientes arguantur, quasi inimici pacis et Dei. Ita ergo et nos, magistri instituta sectantes, primo pacem proponimus auditoribus, ut absque ulla perturbatione possit via salutis agnosci. Quod si quis pacis verba non suscipit, neque acquiescit veritati, scimus adversus eum pugnam verbi movere, et arguere ⁶⁹ acriter, confutando ignorantiam, et redarguendo peccata. Necessario igitur pacem proponimus, ut si quis est filius pacis, pax nostra veniat super eum; ab eo autem qui se alienum paci effecerit, regredietur ad nos pax nostra. ⁷⁰ Et si iterum in mandatis habemus, ut venientes ad civitatem, dicamus prius quis in ea dignus sit, ut apud eum cibum sumamus ⁷¹; quanto magis convenit noscere, quis, qualisve sit is, cui immortalitatis verba credenda sunt? Solliciti enim, et valde solliciti esse debemus, ne margaritas nostras, mittamus ante porcos ⁷². Sed et alias ob causas, utile est viri hujus habere nos notitiam. Si enim sciam, quia in his, de quibus non potest dubitari quod bona sint, emendatus est et inculpabilis; hoc est, si sobrius, si misericors, si justus, si mitis et humanus est, quæ utique bona esse nullus ambigit; tunc consequens videbitur, ut ei qui obtinet bona virtutum, etiam, quod deest fidei et scientiæ, conferatur; et in quibus maculari videtur ejus vita, quæ est in reliquiis probabilis, emendetur. Si vero in his quæ palam sunt peccatis involutus permanet inquinatus, non me oportet aliquid de secretioribus et remotis diviniæ scientiæ proloqui, sed magis protestari et convenire eum, ut peccare desinat, et actus suos a vitiis emendet. Quod si ingesserit se, et provocaverit nos dicere, quæ eum, minus recte agentem, non oporteat audire; prudenter eum debemus eludere ⁷³: nam nihil omnino respondere, audito-

rum causa ⁷⁴, utile non videtur; ne forte existiment nos responsionis penuria declinare certamen, et fides eorum lædatur, non intelligentia ⁷⁵ propositi nostri ⁷⁶. ⁷⁷ Magna contumelia, et grave nobis erit peccatum, si ita desipiamus, ut cum videamus eum qui idola colite esse sobrium, non qui Deum colimus, sobrii esse recusemus. Non hoc sit inter nos, sed magnum habeamus studium, ut si illi qui errant homicidium non faciunt, nos ne irascamur quidem. Et si illi adulterium non committunt, nec concupiscamus quidem alienam mulierem. Si illi amant proximos suos, nos etiam diligamus inimicos nostros. Si illi mutuo dant his qui habent unde reddant, nos etiam his demus, a quibus recipere non speramus. Et per omnia nos, qui ⁷⁸ æterni sæculi hereditatem speramus, debemus præcedere ⁷⁹ eos, qui præsens tantum sæculum noverunt; scientes, quia si opera illorum nostris operibus collata, in die judicii similita inveniantur ac paria, confusio nobis erit, quod æquales inveniamur in operibus, his qui propter ignorantiam condemnantur, et nullam spem futuri sæculi habuerunt. ⁸⁰ Et vere digna confusio est, ubi nihil amplius gessimus ab his quibus amplius intelleximus. Quod si confusio nobis erit, æquales his inveniri in operibus bonis; quid erit nobis, si inferiores nos ac deteriores, examinatio futura reperiat? Audite ergo, quomodo de his nos ipse verus propheta docuerit. Ad eos autem qui negligunt audire verba sapientiæ, ita ait: *Regina austri surget in judicio cum generatione hac, et condemnabit eam, quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis: et ecce plusquam Salomō hic, et non audiant* ⁸¹. Ad eos vero, qui de malis actibus gerere detrectabant poenitentiam, ita ait: *Viri Ninivæ surgent in judicio cum generatione hac, et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, et ecce plusquam Jonas hic* ⁸². Videtis ergo, quomodo eos, qui erudiebantur ex lege, adductis ad exemplum illis qui ex gentili ignorantia veniebant, et ostendens eos nec æquales illis esse qui in errore positi videbantur, ex ipsa tantum comparatione condemnat. Ex quibus omnibus sermo, quem proposuimus, approbatur, ut castimonia, quæ aliquatenus etiam ab his in errore sunt positi custoditur; multo prius et attentius, et per singulas quasque, sicut supra ostendimus, species a nobis, qui veritatem sequimur, teneatur; eo magis, quod apud nos observantiæ ejus præmia æterna sunt posita. Aliter enim nemo salvus esse poterit, nisi his observationibus pro viribus operam dederit. Deus vos in sua voluntate, unumquemque in suo ordine semper custodiat, fratres, sibi placere in omnibus concedat. Amen.

⁶⁶ ob hoc. ⁶⁷ Recognit. II. ⁶⁸ Matth. x, 41; Luc. x, 8. ⁶⁹ urgere. ⁷⁰ Recognit. II, c. 3 et 4. ⁷¹ Matth. x. ⁷² Matth. vii. ⁷³ erudire. ⁷⁴ causæ. ⁷⁵ non intellecta diligentia. ⁷⁶ In Recognit., non intelligentium propositum nostrum. HARBUINUS. ⁷⁷ Recognit. VI, c. 13. ⁷⁸ quia. ⁷⁹ præcellere. ⁸⁰ Recognit. I, VI, c. 14. ⁸¹ Matth. xii, 42; Luc. ii, 24. ⁸² Ibid., 44; Jon. iii, 5.

EPISTOLA IV.

Scripta discipulis suis Julio et Juliano, qui malorum hominum persuasionibus aliquatenus a recta via declinaverant, [et his atque] gentibus, inter quas habitabant, directa.

CLEMENS Romanæ urbis episcopus, charissimis fratribus JULIO et JULIANO, ac reliquis consodalibus nostris, gentibusque quæ circa vos sunt.

Oportet fratres, omnes doctores, qui ad salutem animarum instituti sunt, et ad lucrandas animas episcopi sunt consecrati, pro cunctis sollicitudinem gerere, et errantes ad viam veritatis et ad portum salutis reducere. Et licet propter gentes, quæ circa vos sunt, in modico vos errasse contigerit; melius est tamen redire ad veritatis viam, quam diutius in ipso errore perseverare¹. Quoscunque enim de his, qui vos errare fecerunt, vel de his, qui adhuc verbum prædicationis non audierunt, potestis, vobiscum assumite, et ad viam veritatis adducite, ne infructuosi, sed fructuosi Domine inveniamini. Et quoniam quidam, sicut a cultore neglecta terra, spinas et tribulos necessario producit, ita sensus vester longi temporis incuria multas et noxias opiniones rerum et intelligentias falsæ scientiæ germinavit; opus est nunc multa diligentia ad excolendum rus mentis vestræ, ut hoc sermo veritatis (qui est verus et diligens cordis colonus) assiduè excolat disciplinis. Vestrum ergo est præbere obedientiam, et occupationes ac sollicitudines superfluas amputare, ne bonum verbi semen enecet noxium germen. Potest enim fieri, ut multi temporis negligentiam brevis et assidua reparet diligentia. Incertum namque est uniuscujusque tempus vitæ. Et ideo festinandum est ad salutem, ne forte cunctantem mors repentina præveniat. Et ob hoc acrius adnitendum² est, ut, dum est temporis spatium, collecta malæ consuetudinis vitia resecentur. Quod non aliter facere poteritis, nisi ut irascamini quodammodo adversum vosmetipsos pro his quæ inutiliter gessistis ac turpiter. Hæc enim est utilis³ vita⁴, et justa et necessaria iracundia, ut unusquisque, in quibus erravit, et perperam gessit, indignetur, et semetipsum accuset. Ex qua indignatione accenditur in nobis ignis quidam, qui velut agro sterili immissus, consumptis et excoctis radicibus pessimæ voluntatis⁵, bono semini verbo Dei secundiorem cordis præparet glebam. Puto autem, quod satis dignas habeatis causas iracundiæ, ex quibus justissimus ignis iste coalescat⁶, si consideretis, in quantos vos errores deduxerit ignorantia malum, quantosque lapsus et quanta præcipilia ad peccandum dederit: a quantis vos bonis

abstractaverit, et in quæ præcipitarit mala, et, quod est super omnia gravius, quod vos in futuro sæculo æternis pœnis obnoxios fecit. Nonne pro his omnibus, ubi vobis veritatis lumen effulsit, ignis justissimæ indignationis accenditur, et iracundiæ Deo placitæ intra vos consurgit incendium, quo consumatur et radicitus Intereat omne germen, si quod forte intra vos malæ conscientiæ⁷ pullulavit⁸? Unde et ipse qui misit nos, cum venisset, et omnem mundum vidisset ad malitiam declinasse, non continuo ei pacem, in erroribus posito, dedisti, ne eum confirmaret in malis, sed ignorantia ejus ruinis scientiam veritatis opposuit; ut, si qui forte resipiscerent, lumen veritatis aspicerent, deceptos se, et in præcipitia erroris abstractos merito dolerent, et iracundiæ salutaris ignem adversus decepticem suam conciperent ignorantiam. Ob hoc itaque dicebat: *Ignem veni mittere in terram, quem volo ut accendatur*⁹. Est ergo pugna quedam, quæ gerenda nobis est in hac vita. Sermo enim veritatis et scientiæ necessario separet homines ab errore et ignorantia; sicut sæpe videmus, putrefactas et emortuas carnes corporis a connexionem viventium membrorum, ferro secante¹⁰, separari. Tale ergo aliquid est, quod agit veritatis agnitio. Necesse enim, ut salutis causa filius, verbi gratia, qui sermonem receperit veritatis, a parentibus separetur incredulis, aut rursum pater separetur a filio, aut filia a matre. Et hoc modo inter propinquos atque consanguineos, credentes atque incredulos, scientiæ atque ignorantia, veritatisque et erroris pugna consistit¹¹. Et ob hoc iterum dicebat, qui nos misit: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium*¹². Quod si dicat aliquis: Et quomodo justum videtur separari filios a parentibus? Audi quomodo: Quia cum ipsis si in errore permaneant, neque illis proderunt; et ipsi cum illis pariter interibunt. Justum igitur et valde justum est, separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult. Sed et illud adverte, quia non ex illis qui rectius intelligent venit ista separatio. Illi enim volunt interesse pariter, et prodesse his, et docere meliora. Sed et istud proprium est ignorantia vitium, ut confutantem se veritatis lucem non ferat habere de proximo. Et ideo ex illis ista nascitur separatio. Nam qui scientiam veritatis accipiunt, quia bonitatis plena est, tanquam a bono Deo datam¹³, cupiunt eam,

¹ perdurare. ² Recognit. vi, c. 2. ³ Recognit., ibid., c. 3. ⁴ innitendum. ⁵ Hæc vox videtur superflua. ⁶ Forte vitæ. In Recognitionibus: Hæc enim est justa, vocibus aliis omissis. HARDUINUS. ⁷ voluptatis. ⁸ concalescat. ⁹ in Recognit., concupiscentiæ. HARDUINUS. ¹⁰ Recognit. vi, c. 4. ¹¹ Luc. xii, 49. ¹² secantis. ¹³ consurgit. ¹⁴ Math. x, 34. ¹⁵ Recognit. vi, c. 5. ¹⁶ In Recognit., data. HARDUINUS.

si fieri potest, cum omnibus habere communem, etiam cum his qui oderunt eos et persequuntur. Sciunt enim quia peccatum, ipsorum causa ignorantiae est ⁹⁷. Propterea denique ipse magister, cum ab his qui ignorabant eum duceretur ad crucem, orabat Patrem pro interfectoribus suis, et dicebat: *Pater, dimitte eis peccatum, quia nesciunt quid faciunt* ⁹⁸. Imitantes quoque discipuli magistrum, etiam ipsi, cum paterentur, similiter pro interfectoribus suis orabant. Quod si disciplina nobis est, orare etiam pro interfectoribus et persecutoribus nostris, quomodo non etiam parentum et propinquorum persecutiones ferre, et pro conversione eorum orare credimus? ⁹⁹ Tum deinde etiam ¹⁰⁰ diligentius consideremus, quæ sit nobis causa parentis diligendi. ¹ Pro eo, inquit, quia vitæ nostræ videntur auctores. Auctores quidem vitæ nostræ parentes non sunt, sed ministri. Non enim vitam præbent, sed ingrediendi nobis ad hanc vitam exhibent ministerium; auctor autem vitæ unus et solus est Deus. Si autem auctorem vitæ diligere volumus, illum nobis esse diligendum sciamus. Sed illum, inquit, cognoscere non potuimus, istos autem et novimus, et in affectu habemus. Esto, non potuistis cognoscere quis ² sit Deus: quid ³ tamen non sit Deus perfacile scire potuistis. Nam quomodo latere potuit hominem, quod lignum, aut lapis, aut æs, vel alia hujusmodi materia, Deus non sit? Quod si in his quæ facile deprehendere potuistis, animum ad discutiendum nolulistis intendere; certum est, quia in agnitione Dei impediti estis, non impossibilitatis, sed ignaviæ vitio; nam si voluissetis, ex his ipsis inutilibus simulacris profecto accepissetis intelligentiæ viam. ⁴ Certum est, quia per ferrum facta sunt simulacra; ferrum vero per ignem confectum est, qui ignis aqua exstinguitur; aqua autem per spiritum movetur, spiritus autem a Deo initium habet. Sic enim dixit Moses propheta: *In principio fecit Deus cælum et terram. Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super faciem abyssi, et spiritus Dei erat super aquas* ⁵. Qui spiritus Dei jussu, quasi ipsa manus conditoris, lucem separavit a tenebris, et post illud invisibile cælum istud visibile produxit, ut superiora quidem habitaculum faceret angelis, inferiora vero hominibus. Propter vos ergo jussu Dei, aqua, quæ erat super faciem terræ, secessit, ut terra vobis produceret fructus. Cui etiam humorum venas latenter inseruit, ut vobis ex ea profluerent fontes et flumina. Propter vos producere jussa est animantia, et omnia quæ vestro usui voluntati- que servirent. Annon propter vos venti spirant, ut ex ipsis concipiens fructus vobis terra parturiat? Nonne propter vos imbres profluunt, et tempora vicissitudines mutant? Num propter vos sol oritur,

A et occidit, mutationes luna perpetitur? Propter vos mare exhibet famulatum suum, ut vobis ingratias cuncta subjaceant. Nonne pro his omnibus justa erit ultionis pœna, quia horum omnium largitorem, quem ante omnia et agnoscere et venerari debuistis, solum præ cæteris ignoratis? ⁶ Sed et nunc per idem vos adhuc in intelligentiam ejus ducō. Videtis etenim, quod omnia gignuntur ex aquis, aqua vero per unigenitum ex initio facta est, unigeniti vero omnipotens Deus caput est, per quem tali ordine, ut supra diximus, pervenitur ad Patrem. Cum autem perveneritis, agnoscite hanc esse voluntatem ejus, ut per aquas, quæ primæ creaturæ ⁷ sunt, denique renascamini. Qui enim regeneratus fuerit per aquam, bonis operibus repletus, hæres efficitur ejus a quo in incorruptione regeneratus est. Propter quod, paratis animis accedite, quasi filii ad patrem, ut peccata vestra diluantur, et causa eorum sola ignorantia fuisse probetur apud Deum. Nam si post agnitionem horum permanetis in incredulitate, vobis jam perditionis vestræ causa, et non ignorantiae, reputabitur. Nec putetis, quod etiamsi omnem pietatem colatis, omnemque justitiam, baptismum vero non accipiat, spem possitis habere apud Deum; imo majore pœna digni eritis, qui bona opera non bene operati estis. Confertur enim meritum homini ex bonis gestis; sed si ita gerantur, sicut Deus jubet. Deus autem jussit, omnem colentem se baptismo consignari. ⁸ Quod si vos renueritis, ut vestræ voluntati magis, quam Dei, obtemperetis; contrarii sine dubio et inimici estis voluntati ejus. Sed dicitis fortasse: Quod confert aquæ baptismus ad Dei cultum? Primo quidem, quia quod Deo placuit, impletur. Secundo, quia regenerato ex aquis, et Deo renato, fragilitas prioris nativitatis, quæ vobis per hominem facta est, amputatur, et ita demum pervenire poteritis ad salutem: aliter impossibile est. Sic enim nobis cum sacramento verus propheta testatus est, dicens: *Amen, amen, dico vobis, nisi quis denique renatus fuerit ex aqua viva, non introibit in regnum cælorum* ⁹. Et ideo accelerate; est enim in aquis istis misericordia ejus quædam, quæ ex initio ferebatur super eas; et agnoscit eos qui baptizantur sub appellatione triplicis sacramenti, et eripit eos de suppliciis futuris, quasi donum quoddam offerens Deo animas per baptismum consecratas. Confugite ergo ad aquas istas: solæ sunt enim, quæ possint vim futuri ignis exstinguere: ad quas qui moratur accedere, constat in eo adhuc infidelitatis idolum permanere, et ab ipso prohiberi ad aquas properare quæ salutem conferunt. Sive enim justus, sive sit injustus, baptismus ei per omnia necessarius est. Justo quidem, ut adimpleatur in eo perfectio, et

⁹⁷ Recognitionum auctor, rectius: *Peccati ipsorum causa ignorantia est.* HARDUINUS. ⁹⁸ Luc. xxiii, 34. ⁹⁹ Recognit. debemus. HARDUINUS. ¹⁰⁰ illud. ¹ Recognit. vi, c. 6. ² quid, ³ qui. ⁴ Recognit. vi, c. 6. ⁵ Gen. 1, 1. ⁶ Recognit. vi, c. 8. ⁷ creatæ. ⁸ Recognit. vi, c. 9. ⁹ Joan. iii, 5.

regeneretur Deo; iniusto vero, ut peccatorum quæ gessit, remissio concedatur. ¹⁴ Omnibus ergo festinandum est, sine mora renasci Deo, et demum consignari ab episcopo, id est septiformem gratiam Spiritus sancti percipere (30-31), quia incertus est uniuscujusque exitus vitæ. ¹⁵ Cum autem regeneratus fuerit per aquam, et postmodum septiformi Spiritus gratia ab episcopo (ut memoratum est) confirmatus, quia aliter perfectus esse Christianus nequaquam poterit, nec sedem habere inter perfectos, si non necessitate, sed incuria aut voluntate remanserit (ut a beato Petro accepimus, et ceteri sancti apostoli, præcipiente Domino, docuerunt), et demum ex operibus bonis ostendat in se similitudinem ejus, qui eam genuit, Patris. Post hæc vero agnoscat Deum honorare. Honor autem ejus est, ut ita vivat, sicut ipse vult; vult enim unumquemque ita vivere, ut homicidium et adulterium nesciat, odium et avaritiam fugiat, iram, superbiam, jactantiam respuat et exsecratur, invidiam quoque, et cetera his similia, penitus a se ducat aliena. Est sane propria quædam nostræ religionis observantia, quæ non tam imponitur hominibus, quam proprie ab unoquoque Deum colente, causa puritatis expetitur; de castimoniam dico cautela, cujus species multæ sunt. Sed primo, ut observet unusquisque, ne menstruata mulieri misceatur; hoc enim execrabile ducit lex Dei ¹⁶. Quod si lex de his non admonuisset nos, ut catuli ¹⁷ libenter volveremur in stercore ¹⁸. Debemus aliquid amplius habere animalibus, utpote rationales homines, et celestium sensuum capaces, quibus summum studium esse debet, ab omni inquinamento cordis conscientiam custodire. ¹⁹ Bonum est autem, et puritati conveniens, etiam corpus aqua diluere. Bonum vero dico, non quasi principale

A illud, in quo mens purificatur, sed quod sequela sit illius boni hoc, in quo caro diluitur. Sic enim, et magister noster quosdam Phariseorum et scribarum, qui videbantur esse cæteris meliores, et a vulgo separati, increpabat, dicens eos hypocritas; quia ea solummodo quæ hominibus videbantur, purificabant; corda vero, quæ solus Deus aspicit, inquinata relinquebant et sordida. Ad quosdam ergo ex ipsis, non ad omnes, dicebat: *Vae vobis scribæ et Pharisei hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis et paropsidis, intus autem plena sunt sordibus. Pharisee cæce, munda prius quod intus est: et quod deforis est, erit mundum* ²⁰. Vere enim, si mens mundetur luce scientiæ, cum ipsa fuerit munda ac splendida, tunc etiam ejus, qui deforis est, hominis ipsa necessario curam gerit, id est carnis suæ, ut et ipsa purificetur. ²¹ Ubi autem ista, quæ deforis est, purificatio carnis negligitur, certum est neque de puritate mentis ac munditia cordis curam geri. Ita ergo sit, ut is qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus. Non semper autem is, qui mundatur extrinsecus, etiam intrinsecus mundus est, videlicet cum agit hæc, ut hominibus placeat. ²² Sed et illa species castimoniam observanda est, uti ne passim et libidinis solius causa, cum seminis coeat quis, sed posteritatis reparandæ gratia; quæ observantia cum etiam in nonnullis pecudibus inveniatur, pudoris est, si non ab hominibus rationalibus et Deum colentibus observetur. Ergo omnes peccaverant et egent auxilio Dei (32). Propter quod, charissimi, sectamini semper charitatem, et æmulamini meliora et spiritualia, et adjuvate vos invicem, ut Deo semper in omnibus placere valeatis ²³. Amen.

EPISTOLA V.

De communi vita et reliquis causis, suis discipulis scripta, Hierosolymitanique directa (33).

Dilectissimis fratribus et condiscipulis, Hierosolymis cum charissimo fratre Jacobo coepiscopo habitantibus, CLEMENS episcopus.

¹ Siric. ep. 4, initio. ² *Recogn.* vi, c. 40. ³ Levit. xviii. ⁴ *cantharides*, imo *canthari*, ut bene Turrianus ex Græco codice lib. v, cap. 24. ⁵ Deest hæc comparatio in c. Just. ⁶ *Recogn.* vi, c. 41. ⁷ Matth. 23, 25. ⁸ Hæc ab Hemerobaptistis Ebionitis inserta qq. videntur. ⁹ *Recogn.* vi, c. 42. ¹⁰ I Cor. xiv. ¹¹ 42, q. 4, *Dilectiss. fratribus*. ¹² Faustinianus hæc dicit lib. xi *Recogn.*, p. 138, quæ refellit ipsemet Clemens.

(30-31) De confirmatione loquitur.

(32) Ergo omnes peccaverunt, etc. Hæc conclusio calumniose reprehenditur ab hæreticis: ita enim sanctus Clemens (aut qui sub ejus persona delitescit) argumentatur: Si ratio naturalis et lex colendi Deum non sufficit ad observandam hanc speciem castitatis, quam pecudes, sine ratione et lege naturæ instinctu servant, et ita mutabiles sunt homines; sequitur omnes esse peccatores, et auxilio Dei egere, ad bene vivendum. Quo nihil verius, nihil subtilius, nec ad rem accommodatius dici potuit. Sev. Binius.

Communis ²⁰ vita, fratres, omnibus necessaria est et maxime his qui Deo irreprehensibiliter militare cupiunt, et vitam apostolorum, eorumque discipulorum imitari volunt. ²¹ Communis enim usus omnium, quæ sunt, in hoc mundo, omnibus esse ho-

(33) Hæc epistola encyclica est; sic dicta, quod omnibus Ecclesiis communis esset, et per manus singulis tradita, universum Christianum orbem circumiret. Diversa tamen est ab illa encyclica, in qua virginitas, teste Epiphano, hæresi 30, deprædicata fuit, quæque suo tempore, quo integra exstabat, in sanctis Ecclesiis, ut ait, legebatur: sicut et illa quæ ad Corinthios scripta fuit. Cujus autem fidei ac firmitatis sint hæc quinque titulo Clementis notatæ, vide Turrianum lib. ii, *adversus Magdeburgenses*. Sev. Binius.

minibus debuit; sed per iniquitatem alius hoc suum esse dixit, et alius illud, et sic inter mortales facta divisio est. Denique Græcorum quidam sapientissimus²², hæc ita sciens esse, ait: *Communia debere esse amicorum omnia²³, et sicut non potest (inquit) dividi aer, neque splendor solis, ita nec reliqua quæ communiter in hoc mundo omnibus data sunt ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia.* Unde et Dominus per prophetam loquitur, dicens: *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum²⁴.* Istius enim consuetudinis more retento, etiam apostoli, eorumque discipuli, ut prædictum est, una nobiscum et vobiscum communem vitam duxere. Unde (ut bene nostis) erat multitudinis eorum cor unum et anima una: nec quisquam eorum aut nostrum, de his quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed omnia illis et nobis erant communia, nec quisquam egens erat inter nos. Omnes autem, qui domos vel agros possidebant, vendebant eos, et prelia eorum, et reliquas res quas habebant, afferebant, ponentes ante pedes apostolorum²⁵, sicut nobiscum quidam vestrum cognoverunt et viderunt: et dividebant singulis, prout cuique opus erat. Ananias autem, vir austerus, et Sapphira²⁶ uxor ejus²⁷, qui mentiti sunt apostolis de pretio agrorum suorum, quos vendiderant, nobis præsentibus²⁸, in conspectu omnium circumstantium, a conspectu apostolorum, propter peccatum eorum et mendacium quod fecerunt, mortui delati sunt ambo. Cæteraque quæ de talibus²⁹ cognovimus et vidimus, nec recordatione, nec demonstratione digna sunt. Quapropter hæc vobis cavenda mandamus, et doctrinis et exemplis apostolorum obedire præcipimus; quia hi qui mandata eorum postponunt, non solum rei, sed extorres fiunt. Quæ non solum vobis cavenda, sed et omnibus prædicanda sunt.³⁰ Relatum est etiam nobis, quod quidam in vestris partibus commorantes, adversantur sanis doctrinis, et (prout eis videtur) non secundum traditionem Patris³¹, sed juxta sensum suum docere videntur.³² Multas enim quidam (ut audivimus)

A vestrarum partium, secundum ingenium hominum, ex his quæ legunt, verisimilitudines capiunt: et ideo diligenter observandum est, ut lex Dei, cum legitur, non secundum propriam ingenii intelligentiam legatur vel doceatur. Sunt enim multa verba in Scripturis divinis, quæ possunt trahi ad eum³³ sensum, quem sibi unusquisque sponte præsumpsit, sed fieri non oportet. Non enim sensum quem extrinsecus adulteretis, alienum et extraneum debetis quærere, aut quomodo³⁴ ipsum Scripturarum auctoritate confirmetis; sed ex ipsis Scripturis sensum capere veritatis. Et ideo oportet ab eo intelligentiam discere Scripturarum, qui eam a majoribus, secundum veritatem sibi traditam servavit ut et ipse possit ea, quæ recte suscepit, B competentèr asserere. Cum enim ex divinis Scripturis integram quis et firmam regulam veritatis suscepit, absurdum non erit, si aliquid etiam ex eruditione communi ac liberalibus studiis, quæ forte in pueritia attigit, ad assertionem veri dogmatis conferat; ita tamen, ut ubi vera didicit, falsa et simulata declinet.³⁵ Incertum est enim etiam juvenibus vitæ tempus, senibus autem jam nec incertum est; non enim dubitatur, quin quantumcumque est quod putatur superesse, breve sit. Et ideo tam juvenes quam senes oportet de conversione et poenitentia valde esse sollicitos, et satagere³⁶, ut de reliquo ornent animam suam ornamentis dignissimis, id est dogmatibus veritatis, decore pudicitiae, splendore justitiæ, candore pietatis, aliisque omnibus, quibus comptam decet esse rationalem mentem.³⁷ Unde, consilium dantes, vestram prudentiam hortamur, ut ab apostolicis regulis non recedatis, sed communem vitam ducentes, et Scripturas sacras recte intelligentes, quæ Dominò vovistis, adimplere satagatis. Et cum oratione assidua Dei gratiam obtinere merueritis, tunc, sine suspitione mali interitus³⁸, vota possiat celebrari festiva. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

²² Platonem intelligit. ²³ In ms. atque editis Merlini et Crabbi pauca inseruntur, de quibus in notis. Ea Sulpicius et post eum alii rescuerunt, cum tamen legantur I. x. *Recogn.* ²⁴ Psal. cxxxii, i. ²⁵ Act. iv, 34. ²⁶ Ms. *Sapphira*. ²⁷ Act. v. ²⁸ Non videtur tunc Hierosolymis existisse Clementis, natione Romanus, qui plures post annos fidem suscepit. Verba Latini notis nostris inseremus ²⁹ Ms. *cætera, quæ talia*. ³⁰ Dist. 37, *Relatum est*. ³¹ *traditiones Patrum*. ³² *Recognit.* I, c. 42. ³³ *Recognit.*, ad suum. Hæc quoque ex Harduino desumpta sunt. ³⁴ *ut quoquomodo*. ³⁵ *Recognit.* x, c. 43. ³⁶ *satisagers*. ³⁷ 2, q. 1, *Dilectiss. fratribus*. ³⁸ *inter vos*.

FRAGMENTA.

I.

EX DECRETO GRATIANI.

(De consecr., dist. *Sacerdotum aliorumque.*)

Quando celebratur missa, presbyterium laicus ingredi non præsumat.

Sacerdotum, aliorumque clericorum Ecclesiæ servientium honores, a laicorum loco discrete apparere convenit. Quamobrem nulli laicorum liceat in eo loco, ubi sacerdotes et reliqui clerici consistunt (quod presbyterium nuncupatur), quando missa celebratur consistere, ut libere ac honorifice possint sacra officia exercere celebrari].

II.

Ex vetustissimo codice Lucensi annorum circiter mille ex epistola B. Clementis ad Jacobum.

1. Episcopus irreprehensibilis sit, non fideiussor,

A nec advocatus litium, nec aliis curis negotiorum mundialium perplexus. Presbyter pudicus, carceres visitet, et peregrinos suscipiat, stateras æquales habeat.

2. Diaconi tanquam oculi et aures episcopi sint. Catechumeni instruantur.

De perceptione, cuius supra.

3. Sacramentum cum omni timore Dei servetur a presbyteris, diaconibus et ministris.

4. Communio in crastinum non servetur, sed cum timore Dei sumatur; ac clericus nec celeriter cibos accipiat.

5. Vasa sacrarii, vel vela vetusta ustulentur, et in sacro fonte pulvis obruatur.

6. De palla nullus mortuus obruatur, nec diaconus imponat, vela et pallas subdiaconus in sacrario lavet.

CONSTITUTIONES APOSTOLICÆ.

PROŒMIA.

J. B. COTELERI JUDICIUM

DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS

(*Patres apostolici, t. I, ed. Amstelod. 1724.*)

Ex multis, quæ de Constitutionibus apostolicis vario doctorum sermone jactantur, vera quædam sunt, alia falsa, cætera ejusmodi, ut veritatem an falsitatem contineant, certa nequeat argumentatione percipi. Ea si in principio Adnotationum istarum se creverimus, operæ pretium nos facturos non nescimus.

Itaque verum est, Constitutionum apostolicarum *ὀκτάβιβλον*, opus esse apocryphum et pseudepigraphum, ab apostolis non profectum, nec ab apostolico Clemente. Scilicet, quamvis auctor canonis ultimi apostolici, si diversus est ab eo de quo agimus, aliter statuat; quamvis illos apostolorum canones veros censere soleant Græci posteriores, apo-

stolicas vero *διατάγας*, Clementis quidem, sed postea adulteratas; quamvis Æthiopes a Græcis edocti apostolicam Octabiblum ut sacram et divinam venerentur; quamvis S. Epiphanius hæresi 80, cap. 7 et Cedrenus duobus in locis, inter Veterum testimonia relatis, *θεῶν λόγον* Diataxis tribuant; attamen liquido constat, ad apostolos et Clementem non pertinere *σύνταγμα*, quod prima Ecclesiæ tempora latuit, quod a tot sanctis Patribus ignoratum fuit, aut neglectum, quod plurimis suspicionem movit suppositionis, plurimis certitudinem dedit falsitatis; quod catholica Ecclesia a canone Scripturarum divinarum excludit; quod denique sexcenta complectitur cum veritate, cum verisimilitu-

dine pugnancia, recentiora temporibus apostolicis, etque ab apostolico charactere remotissima.

Nec minus verum est, antiquas constitutiones dictas apostolorum, post compositionem suam interpolatricibus manibus subjacuisse. Id clare demonstrant loca citata a B. Epiphanio, et a parente *Opera imperfecti in Mauhæum*; quorum pleraque nunc partim non exstant, partim cum magna differentia verborum et sensuum leguntur. Atque ob eam interpolationis famam Græci in Trullo congregati profitentur, canone 2, Constitutionibus apostolorum Clementinis jam olim ab hæreticis vim factam per nonnulla malaque additamenta. Sed quod merito mirere, Photius, diligentissimus hujuscemodi rerum investigator, neque depravationis, neque judicii Trullani mentionem facit, nostris διαταγαῖς benignior, quemadmodum et Nicetas Pectoratus atque Georgius Cedrenus. Quippe qui sextam suam synodum videantur sprevisse, et in constitutionibus nullam agnovisse corruptionem.

Quod autem Διαταγαῖς τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος favet Photius, causa non est odium in Latinos; quibus iniquus in *Μυριοβέλῳ* non apparet, utpote tunc orthodoxus et catholicus; cum contra Trullani episcopi, Latine Ecclesie hostes haud dubii, iisdem διατάξεσι nigrum iθeta præfixerint. Causa est, libri præstantia, et forte Epiphaniî encomium. Certe si, quemadmodum verisimile fit, existimavit Photius, Constitutiones opus esse vetus ac probum, sub nomine apostolorum et Clementis confictum, tribus reprehensionibus iisque non insolubilibus obnoxium, *κακοπλαστίας*, contumeliarum Deuteronomio factarum, et Arianismi; non intelligo cur adeo culpanda putetur illius critica. Ita fateri ille poterit quod in re est, ab antiquo homine non indocto, at fingendi satis imperito, nec semper veraci, in lucem prolatos fuisse post apostolicum sæculum libros plurimis inconsequentis ac inconsiderantiis, nonnullis erroribus respersos, de Deuteronomio incaute, de sancta et individua Trinitate periculose loquentes. Ut vero suspicer Constitutiones a Photio non esse attributas Romano Clementi, facit tum magni Magistri existimatio, tum quod eodem loci non magis abjudicat apostolico *Recognitiones*, quas refertas docet absurdis, et Arianismo, quam Constitutiones: quis autem credat ita sentire virum doctissimum et prudentissimum, ut tale scriptum non putet falso auctoris titulo fuisse donatum? tum denique quia idem in Præfatione ad Nomocanonem ambigue de apostolorum canonibus disserit, ut et in his ipsis Bibliothecæ codicibus cxii, cxiii. Quocirca secundum nostram suspicionem, Clementis dicta sunt Photio ea duo Scripta, quoniam Clementino nomine inscripta ferebantur. Quanquam, ut dicam ingenue, contextus orationis, et censura cum posterioris epistolæ Clementis, cum disputationis Petri cum Apione, non mediocrem pariunt difficultatem. Cur enim non pari modo proscripsit Constitutionum ac *Recognitionum* libros, nisi forte quia in censuris illis

A non tam suam, quam Eusebii proponit opinionem. Sed de Photio hactenus. Suo quisque utatur arbitrio?

Veritate etiam, sicut et auctoritate, nituntur variae hujus apocryphi appellationes, διατάγματα ἀποστόλων seu ἀποστολικά, τῶν ἀποστόλων seu ἀποστολικὰ διατάξεις aut διαταγαί, διαταγαί vel διατάξεις Κλήμεντος sive διὰ Κλήμεντος, τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος διατάξεις aut διαταγαί, et ὁκτάριθος Κλήμεντος: item διτάξεις, διδασκαλία, καθολικὴ διδασκαλία, et κανόνες sive libri *Canonum apostolorum*. Cujus postremi nominis mentio quoque, apud Oecumenium, ad Actorum ix, 10, hoc modo, καὶ οὗτος ὁ Ἀνανίας διάκονος ἦν ὡς αὐτὸς Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς κανόσι. Sed cum hujus editionis typis veterum testimonia mandarentur, nondum occurrerat locus; de quo vide quæ adnotabo ad libri vii caput 46. Caterum an Joannes Damascenus *Orthodoxæ fidei* lib. iv, cap. 18, quando canones apostolorum per Clementem editos cum divinis voluminibus annumerat, constitutiones, vel duntaxat canones constitutionibus subnexos intelligat, quæri potest. Malim accipere de solis canonibus; quo majori parte erroris vir sanctus et doctus sublevetur; et quia rarior prima acceptio; et propter Trullanos Patres, quorum sententiam videtur secutus. Adde quod ejusdem libri cap. 13, morem adorandi ad Orientem refert ad traditionem apostolorum non scriptam; cum tamen is mos scriptus reperitur in Constitutionibus.

C Jam vero præter supra dictis veris opposita, falsum etiam est, auctorem Constitutionum atque *Recognitionum* eundem esse. Habemus Photii judicium, qui prærogativam quidem sanioris doctrinæ tribuit primo operi; at eloquentiæ, ac polymathiæ posteriori. Et quis non videt illius scriptorem virum fuisse sanctarum Scripturarum rituumque ecclesiasticorum scientissimum; hujus, hominem in iis rudiores? Hoc accedit quod non semper conveniunt dogmata utriusque. Verbi gratia *Constitut.*, lib. viii, cap. 46, inter inanima recensentur sol, luna, stellæ; contra *Recognit.*, lib. v, cap. 16. Sic (alia prætereo) Ebionitice Ἀναγνωρισμοῦ lotiones, in καθολικῇ διδασκαλίᾳ condemnantur.

D Perperam quoque confunduntur Constitutiones cum Clementinis. Apertesiquidem ac exserte distinguit Nicephorus *Historiæ ecclesiasticæ* lib. iii, cap. 18. Nec sinit hæsitare præsens editio, quæ utrumque σύγγραμμα, ac posterius nunc primum complectitur. Errat itidem Humbertus Cardinalis, dum Ordinationes seu Constitutiones, a Niceta Pectorato laudatas, ad Itinerarium Petri apostoli transfert, cum quo nihil commune habent, longe de aliis rebus quam de Petri peregrinationibus disserentes. Ansam erroris Humberto dedit ignoratio utriusque apocryphi, solaue notitia hujus Gelasiani decreti, *Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri decem* (ita rectius dubio procul antiquæ editiones, quam recentiores octo vel novem) *apocryphum*. Creditum Cardinali, Græcos nihil

habere nomine Clementis prænotatum, extra *Itinerrarium Petri et Canones apostolorum*.

Sed et veritati adversatur, Constitutionum apostolicarum compositorem nomen Clementis Romani sibi non assumpsisse. Quod nomen et in fronte voluminis præfixum cernitur, et assertores habet cum canonibus, apostolorum ultimo, et Trullano 2, Photium, Nicetam Pectoratum, Zonaram, Alexium Aristinum, Balsamonem, Matthæum Blastarem, Nicephorum Callisti, Nicetam Serronium, etc., refragatorem autem ex antiquis neminem. Nec mirum si qui apostolorum Diataxes scribebat, apostolorum personam induerit; Clementem vero, hoc est, ut credi volebat, se, putaverit in libri corpore occultandum.

At ista mihi ambigua sunt, quo primum tempore libri Constitutionum pseudoapostolicarum lucem conspexerint, quando interpolati sint, quem habuerint parentem, quem corruptorem, et quibus in locis fuerint depravati. Certo novi, quod primus scriptor post tempora apostolica et ante Epiphanium vixerit; sed an propior illis vel huic, plane nescio. Nempe Patrum secundi ac tertii sæculi silentium non est nota indubia, non exstitisse eorum ætate Diataxes: quandoquidem apocrypha diu ignorantur, diutius contemnuntur; unde incerta solent habere principia. Utrum etiam is in eodem ac Arius hæreseos luto hæserit, necne, dicere non possum. S. Epiphanius laudem orthodoxiæ ei tribuit; et quæ in opere Ariana videntur, forte interpolatori tribui debent, ut a Trullanis censetur; forte ἀρχαῖα sunt, hæretica non sunt, depellique, licet ægre, possunt juxta mentem Photii. Quid tamen si Epiphanium deceperit titulus? si catholicum putaverit, quod apostolicum autumabat, nec inexcusabile videbatur? Jam interpolationis centones ignoti fuerunt Epiphanio, et scriptori *Operis imperfecti in Matthæum*; notum Anastasio Antiocheno *Questionum ac Responsionum* auctori: quo autem tempore primum ex otiosi hominis officina manaverint, similiter non liquet. Obscurum præterea quod aiunt, alii ab eadem manu mutationes in Ignatio et in Constitutionibus prodississe, alii a Diataxeon consarcinatore pseudo-Ignatium solere compilari quasi vel non potuerit B. Ignatii depravator ex *Catholica doctrina* complura mutuari; vel non credibilis fiat, sua ex pseudo-Clementinis Diataxibus auxisse pseudo-Ignatium; cujus interpolationes verus Ignatius manifestissimas facit; cum Constitutionum corruptelæ præter paucissimas occultissimæ sint? Mitto viri docti Davidis Blondelli in censura epistolæ primæ decretalis Clementi ascriptæ divinationem: Quod qui διατάξας scripsit, natione fuerit Palæstinus aut Phoenix, utpote qui thronum Hierosolymitanum reliquis præferat, lib. viii, cap. 10, et nomina mensibus inventa a Tyriis imponat. Non agitur de eminentia sedium, ubi episcopus Alexandrinus præteritur. Jacobum eo

A in loco præponit pseudo-Clemens, in aliis multis postponit. Phœnicenne patriam habuerunt quicunque iisdem mensium nominibus usi inveniuntur, quibus διατάξας nostri?

Ad hæc, dubito affirmare cum viris doctis, τῶν ἀποστόλων διδασκὰς seu διδασχὴν, apud Eusebium *Hist.* lib. iii, cap. 25, Athanasium in Epistola festali 39, et in *Synopsi sacræ Scripturæ*, si illius est, Nicephorum Constantinopolitanum in *Στιχομετρίῳ*, (ubi vulgo legitur διδασχὴ, cum ms. codex, si fides Joanni Croio, cap. 1 *Observationum in Novum Testamentum*, exhibeat διαδοχὰς, manifesto arbitrator, vitio pro διδασχὰς) et Nicephorum Callisti *Eccles. Hist.*, lib. ii, cap. 46, diversum esse opus a Constitutionibus apostolicis, sive Catholica doctrina. Zonaras enim ad mox dictam Athanasii Epistolam, laudatus ab eruditissimo ac diligentissimo Usserio, in Prolegomenis epistolarum Ignatianarum, cap. 7, quique exstat etiam in mss. 277, 507. Reg. Biblioth. loquitur ad hunc modum: Τὴν δὲ διδασχὴν τῶν ἀποστόλων, τινὲς λέγουσιν εἶναι τὰς διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφείσας τῶν ἀποστόλων διατάξεις, ἃς ἡ λεγομένη ἔκτῃ σύνοδος ἀναγινώσκεισθαι οὐ συγχωρεῖ, ὡς νοθευθείσας καὶ παραφθαρθείσας²².²³ ὑπὸ αἱρετικῶν. Concinique Matthæus Blastares, collector Canonum ineditus, in multorum bibliothecis latens, littera β, cap. 11, ubi de S. Athanasii loco, his verbis: Ἐξωθεν δὲ τῶν κανονιζομένων εἶναι φησι, τὴν Σοφίαν Σολομῶντος, etc., τὸν Ποιμένα, καὶ τὴν διδασχὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων ταύτην δὲ ἡ ἔκτῃ σύνοδος ἡθέτησεν.

Sed contra sic argumentantur. Primo, Athanasius διδασχὴν τῶν ἀποστόλων inter eos libros numerat qui catechumenis legendi essent; cum libri Constitutionum episcopis sint dicati, resque ad Ecclesiæ regimen spectantes tractent, et alia quædam μυστικώτερα, quæ idcirco canone apostolorum ultimo in vulgus efferri vetantur. Secundo, διδασχὴ, apud Nicephorum Constantinopolitanum, ejusque στιχομετρίῳ interpretem Anastasium Bibliothecarium, versiculis 200, solummodo constat; longe autem prolixiores sunt Constitutiones. Tertio, in Scripturarum indiculo, Anastasii Nicæni *Questionibus* subjecto, in publica Oxoniensis Academiæ Bibliotheca, διδασχὰς τῶν ἀποστόλων et διδασκαλίᾳ Κλήμεντος, ut distincta opera, pariterque apocrypha recensentur; at διδασκαλίᾳ titulum præferunt Diataxes; itaque διδασχὰς a Constitutionibus secerni debent. Quarto, a *Synopsi* Athanasiana διδασχὴ ἀποστόλων et Κλημέντια velut duo libri memorantur; in Clementinis autem continentur Constitutiones, quippe quæ Clementis nomen præferunt. Quinto, agens de Clementis operibus Eusebius, Doctrinas apostolorum omittit. Sexto, codicem apostolicarum Constitutionum multa Ariana complectentem, nec Ariani pro confirmatione sui erroris adduxerunt, nec adductum Athanasius expendit: quo fit ut, exstante Athanasianis temporibus *Apostolorum Do-*

²² ²³ Αἱ παραγραφείσας.

cirina, nondum lucem aspicerent nostræ *Constitutiones*. Concludunt, et τῶν ἀποστολικῶν διδασκάλων librum, citatum in *Quæstionibus*, nomen Anastasii Nicæni præferentibus, quæstione 93, eundem habendum cum ἀποστόλων διδασκαλίς, alium a Διατάξεσιν; et Constitutiones hodiernas etiam ex διδασκάλῳ apostolorum, et διατάξει Epiphaniæ fuisse consarcinatas.

Verumtamen non desunt quæ ad hæc omnia referamus; hunc in modum. Ad 1. Non solis episcopis, sed et laicis quoque, omnibusque Christianis Diataxis et catholica Doctrina nuncupatur; ut fidem faciunt prima libri verba: Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστεύουσιν εἰς τὸν Κύριον, etc. Et vero quis ausit asseverare, quod postremus apostolorum canon tantum ætatis ferat ac prima Διατάξεων editio, qua utebatur S. Epiphanius; quodque primus διαταγὴς sua voluerit occultare? Deinde ex Athanasiana *Synopsi* observat vir non mediocri eruditione, Joannes Dallæus *De Pseudep. apostol.* l. 1, c. 4, duo fuisse *Doctrinæ apostolicæ* velut corpora, aliud quo totus liber continebatur, aliud in quo ea duntaxat libri legebantur, quæ a Patribus tanquam utilia excerpta fuerant. Unde conficitur, ut canone apostolico extremo, de integris διαταγαῖς seu διδασκαλίς agente, possit B. Athanasius in ἐκτοραστικῇ de solis excerptis loqui. Ad 2. Forte Nicephorus Constantinopolitanus tantum viderat διδασκάλῳ decurtatam, ideoque constantem versibus solummodo σ', 200. Vel præferre oportet lectionem ms. Croiani, σ', 6000. Ad 3. Indiculus ille etiam subiungitur Anastasii *Quæstionibus* in codice 1789 Bibliothecæ Christianissimi regis. Ita vero habet:

De LX libris, et quinam extra illos sint.

Περὶ τῶν ἑξ βιβλίων, καὶ ὅσα τούτων ἐκτός.

1, Genesis. 2, Exodus. 3, Leviticus. 4, Numeri. 5, Deuteronomium. 6, Josue. 7, Judges, et Ruth. 8, Regnorum (seu Regum) primus. 9, Regnorum secundus. 10, Regnorum tertius. 11, Regnorum quartus. 12, Paralipomena, quintus. 13, Job. 14, Psalterium. 15, Proverbia. 16, Ecclesiastes. 17, Cantica sive Canticum Canticorum, quintus. 18, Esdras. 19, Osee. 20, Amos. 21, Michæas. 22, Joel. 23, Jonas. 24, Abdias. 25, Nahum. 26, Habacuc. 27, Sophonias.

α', Γένεσις. β', Ἐξοδος. γ', Λευιτικόν. δ', Ἀριθμοί. ε', Δευτερονόμιον. ζ', Τησοῦς. ζ', Κριταὶ καὶ Ρούθ. η', Βασιλειῶν α'. θ', Βασιλειῶν β'. ι', Βασιλειῶν γ'. ια', Βασιλειῶν δ. ιβ', Παραλειπομένα. ιγ', Ἰώβ. ιδ', Ψαλτήριον. ιε', Παροιμίαι. ις', Ἐκκλησιαστής. ιζ', Ἀσμάτα (codex 1607 ejusdem bibliothecæ qui completitur primam partem hujus catalogi, Ἄσμα) φσμάτων. ιη', Ἐσθρας. ιθ', Ὀσηά. κ', Ἀμώς. κα', Μιχαίας. κβ', Ἰωήλ. κγ', Ἰωνᾶς. κδ', Ἀβδίας. κε',

Ναούμ. κς', Ἀμβακούμ. κζ', Σοφονίας. κη', Ἀγαθός. κθ', Ζαχαρίας. λ', Μαλαχίας. λα', Ἡσαίας. λβ', Ἰσραήλ. λγ', Ἰεζεκιήλ. λδ', Δανιήλ. λε'. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον. λς', κατὰ Μάρκον. λζ', κατὰ Λουκᾶν. λη'. κατὰ Ἰωάννην. λθ', Πράξεις τῶν ἀποστόλων. μ', Ἰακώβου ἐπιστολή. μα', Πέτρου. μβ', Πέτρου. μγ', Ἰωάννου. μδ', Ἰωάννου. με', Ἰωάννου. μς', Ἰούδα. μζ', Παύλου πρὸς Ῥωμαίους. μη', πρὸς Κορινθίους. μθ', πρὸς Κορινθίους. ν', πρὸς Γαλάτας. να', πρὸς Ἐφεσίους. νβ', πρὸς Φιλιππησίους. νγ', πρὸς Κολοσσαίους. νδ', πρὸς Θεσσαλονικεῖς. νε', πρὸς Θεσσαλονικεῖς. νς', πρὸς Τιμόθεον. νζ', πρὸς Τιμόθεον. νη', πρὸς Τίτον. νθ', πρὸς Φιλήμονα. ξ', πρὸς Ἑβραίους.

Καὶ ὅσα ἔξω τῶν ξ', α', Σοφία Σολομώντος. β', Σοφία Σιράχ. γ', Μακκαβαίων. δ', Μακκαβαίων. ε', Μακκαβαίων. ζ', Μακκαβαίων. ζ', Ἐσθῆρ. η', Ἰουδίθ. θ', Τωβίτ.

Καὶ ὅσα ἀπόκρυφα. α', Ἀδάμ. β', Ἐνώχ. γ', Λάμεχ. δ', Πατριάρχαι. ε', Ἰωσήφ Προσευχή. ζ', Ἐλδὰμ καὶ Μεδάμ. ζ', Διαθήκη Μωσέως. θ', Ψαλμοὶ Σολομώντος. ι', Ἡλιοῦ ἀποκάλυψις. ια', Ἡσαίου δρασὶς. ιβ', Σοφονίου Ἀποκάλυψις. ιγ', Ζαχαρίου Ἀποκάλυψις. ιδ', Ἐσθῆρ Ἀποκάλυψις. ιε', Ἰακώβου Ἱστορίαι. ις', Πέτρου Ἀποκάλυψις. ιζ', Περίοδοι καὶ διδασκαλίαι τῶν ἀποστόλων. ιη', Βαρνάβα ἐπιστολή. ιθ', Παύλου Πράξεις. κ', Παύλου Ἀποκάλυψις. κα', διδασκαλία Κλήμεντος.

28, Aggæus. 29, Zacharias. 30, Malachias. 31, Isaias. 32, Jeremias. 33, Ezechiel. 34, Daniel. 35, Evangelium secundum Matth. 36, secundum Marcum. 37, secundum Lucam. 38, secundum Joannem. 39, Acta apostolorum. 40, Jacobi Epistola. 41, Petri. 42, Petri. 43, Joannis. 44, Joannis. 45, Joannis. 46, Judæ. 47, Pauli ad Romanos. 48, ad Corinthios. 49, ad Corinthios. 50, ad Galatas. 51, ad Ephesios. 52, ad Philippenses. 53, ad Colossenses. 54, ad Thessalonicenses. 55, ad Thessalonicenses. 56, ad Timotheum. 57, ad Timotheum. 58, ad Titum. 59, ad Philemonem. 60, ad Hebræos.

Et qui extra LX sunt: 1, Sapientia Salomonis. 2, Sapientia Sirach. 3, Maccabæorum. 4, Maccabæorum. 5, Maccabæorum. 6, Maccabæorum. 7, Esther. 8, Judith. 9, Tobias.

Et qui apocryphi: 1, Adam. 2, Henoch. 3, Lamech. 4, Patriarchæ. 5, Josephi Oratio. 6, Eldad et Medad. 7, Testamentum Moysi. 8, Psalmi Salomonis. 9, Elisei Revelatio seu Apocalypsis. 10, Elisei Revelatio. 11, Esaiæ visio. 12, Sophonias Revelatio. 13, Zacharias Revelatio. 14, Esdræ Revelatio. 15, Jacobi Historia. 16, Petri Apocalypsis. 17, Periodi aut Circuitus et Doctrinæ apostolorum. 18, Barnabæ Epistola. 19, Pauli Actus. 20, Pauli Apocalypsis. 21, Doctrina Clementis. 22, Ignatii Do-

¹¹ Cum superioribus numerata. ¹² Id est, quintus librorum versibus constantium. l. Epiphanius. De mens. et pond., c. 4. ¹³ Vide ad Hieron. lib. 1, vis. 2, cap. 3. ¹⁴ Locus vacuus in membranæ. ¹⁵ f. ἀνάληψις. ¹⁶ Assumptio Moysi, ex Athanasio, et Nicephoro CP. ¹⁷ f. Πράξεις.

etrina. 23, Polycarpi Do-
ctrina. 24, Evangelium
secundum Barnabam. 25,
Evangelium secundum
Matthæum.

Ubi Διδασκαλίας τῶν ἀποστόλων et Διδασκαλίαν Κλη-
μεντος distinguere video, non video qua ratione dis-
tinguantur. Quidni ut Liber, à Libri Epitome? Ad
hæc multæ fuerunt διδασκαλίαι et Doctrinæ. Ignatii
et Polycarpi hic. Doctrina Petri, apud Origenem et
Damascenum. Διδασκαλίαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων,
lib. v, juris Græco-Romani in Interrogatione 3
Marci Alexandrini et Responsione Theodori Balsa-
monis ad illam, necnon Didascalia apostolica, quæ
apud Æthiopes circumfertur. Cur itaque non existi-
terit etiam Διδασκαλία Κλημεντος, diversa a Καθο-
λικῇ διδασκαλίᾳ? Ad 4. Bene duo libri sunt in Syn-
opsi Athanasii vocitata, Διδασκαλίας τῶν ἀποστόλων, et
Κλημεντία, quo pacto apud Nicephori Historiam
lib. iii, cap. 18, Διατάξεις ἀποστολικαὶ et τὰ Κλη-
μεντία. Ad 5. Ad eundem forsitan modum omittun-
tur ab Eusebio Clementinæ Diataxæ, quarum alibi
meminit sub nomine Doctrinarum apostolicarum,
quo videntur præteriri Clementinæ Periodi, quas
alio in loco commemorat, appellans Petri Actus.
Ad 6. Quot alia Vetèrum citare licuit Arianis, et
dissolvenda Athanasio relinquere? Verbi gratia, ut
a Clemente non discedam, *Recognitionum* libros,
pictos Arianismi. Quæ tamen ab illis suis prolata
non legimus in S. Athanasii Scriptis. Ad primam
conclusionem. Locus Anastasii non exstat quidem
in Quæstionibus editis per Jacobum Gretserum; sed
in Editione Gentiani Herveti profertur. Liber vero
ms. num. 1789, Thesauri regii, post Anastasii
Quæstiones centum, habet scriptum:

De apparitione Domini;
ex Constitutionibus
apostolicis.

Nam natus quidem est
Dominus noster Jesus
Christus ex sancta Vir-
gine Maria, in Bethlehem,
secundum Ægyptios Chæ-
ac 29^{aa}, hora decima no-
ctis; quod est viii Kalen-
das Januarii. Baptizatus
autem est tricesimo æta-
tis suæ anno, a Joanne,
11 mensis Tybi, Janua-
rii 6, hora septima diei,
in fluvio Jordane. Mansit
autem nobiscum in mundo,
prædicans evangelium re-
gni cælorum, et curans

κτ. Ἰγνατίου διδασκαλία. Α
κτ. Πολυχάρπου διδασκα-
λία. κτ. Εὐαγγέλιον κατὰ
Βαρνάβα. κτ. Εὐαγγέλιον
κατὰ Ματθαῖον.

κτ. Ἰγνατίου διδασκαλία. Α
κτ. Πολυχάρπου διδασκα-
λία. κτ. Εὐαγγέλιον κατὰ
Βαρνάβα. κτ. Εὐαγγέλιον
κατὰ Ματθαῖον.

Ἐτέθη μὲν γὰρ ὁ Κό-
ριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χρί-
στος ἐκ τῆς ἁγίας παρ-
θένου Μαρίας ἐν Βηθλεὲμ,
ἐν μηνὶ κατὰ Αἰγυπτίους
Χοιάκ (al. Χυάκ) κτ.
(f. κθ') [in marg. Δεκεμ-
βρίῳ (f. add. κς')], ὥρα
ἐβδόμῃ τῆς ἡμέρας (f.
δεκάτῃ τῆς νυκτός), ὃ ἐ-
στὶν πρὸ ὀκτώ Καλάνδων
Ἰαννουαρίων· ἐβαπτίσθη
δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐ-
τοῦ ἔτσι, ὑπὸ Ἰωάννου, τοῦ
Τυβὶ (al. Τυβί) α', [in
marg. Ἰαννουαρίῳ, γ'.]

δρα δεκάτῃ τῆς νυκτός
(f. ἐβδόμῃ τῆς ἡμέρας), ἐν
τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. Ἐ-
μεινεν δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ
κόσμῳ, κηρύσσων τὸ εὐ-
αγγέλιον τῆς βασιλείας
τῶν οὐρανῶν, καὶ θερα-
πεύων πᾶσαν νόσον καὶ
πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ
λαῷ, ἕως ἐγένετο ἔτων
λθ', καὶ μηνῶν τριῶν, ἐν
δὲ τῷ τριακοστῷ τρίτῳ
ἔτσι αὐτοῦ ἐσταυρώθη,
Φαμενώθ κθ' [in marg.
Μαρτίῳ, κγ'], ἡμέρᾳ ἑκ-
τῇ, ὥρα ἑκτῇ τῆς ἡμέρας·
καὶ τῆς σελήνης ιδ'. Ἀν-
έστη δὲ ἐν τριημέρῳ·
Ἡαρμουθὶ (al. Φαρμουθί)
(f. deest. α') [in marg.
Ἀπριλλίῳ] ἡμέρᾳ πρῶ-
τῇ, ὥρα ἑκτῇ τῆς νυκτός·
καὶ ὤφθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς
5) ¹¹, hora diei nona.
μαθηταῖς αὐτοῦ· καὶ ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐ-
τοῦ δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα, διδάσκων ἡμᾶς κη-
ρύσσας ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφε-
σιν ἁμαρτιῶν. Ἀνελήφθη δὲ Παγῶν γ' (f. ι') [in
marg. Μαῖῳ γ'], ὥρα θ' τῆς ἡμέρας.

Idemque fragmentum ex τῶν ἀποστολικῶν Διατά-
ξεων exhibet codex 1067, cum quibusdam varietati-
bus; ut quod prætermittit quæ in margine prioris
leguntur, et quod non ponit dies mensium Chæac,
Tybi et Phamenoth. Verum dici potest pertinere
ἀποσπασμάτων ad Διδασκαλίας et Διατάξεις τῶν ἀπο-
στόλων, aut ad Diataxæ primas, vel aliquam earum
interpolationem nobis incognitam; qualis Æthio-
pica; quam nostræ partim similem esse, partim dis-
similem, colligitur ex his quæ apud Damianum a
Goes de Æthiopum religione referuntur. Sane in
Quæstionibus Anastasii, quæst. 60, p. 398, ista ha-
bentur, ex Constitutionibus apostolicis, ὅταν γὰρ
καθίστη, etc., nec inveniuntur in nostris. Apostolicæ
etiam nescio cujus Constitutionis Jacobi meminit
Joannes Nicænus de nativitate Domini tom. II Au-
ctarii Combessiani. Atque apostolicam Constitutio-
nem fictitiam nec exstantem contra sacras imagines
Catholicis objiciunt Iconomachi apud Nicephorum
CP. in Antirrhethico 2, cod. Reg. 781. Vide quoque
infra ad lib. iii, cap. 14.

Ad 2 conclusionem. Etiam si concedatur Doctri-
nam apostolorum et Constitutiones differre, incer-
tum adhuc remanet, an primarum Constitutionum
corruptor illam Doctrinam compilarit; sicut Episto-
lam Barnabæ videtur exscripsisse. Concludo ego ex

¹⁰ Vide infra ad lib. v, cap. 13 et 14.

¹¹ Matth. iv, 23; ix, 35. ¹² Martii 23. ¹³ Aprilis maxima ex parte respondet. ¹⁴ Luc. xiv, 47.

¹⁵ Maii 3.

ante dictis, probabilius censerī δὲ ἀρχὴν inter et διδασκαλίαν ac διὰ τὰς αἰν nihil intercedere discriminis.

Reliqua ad Constitutiones apostolicas pertinentia, vel visa sunt leviora ac tritiora, vel infra in locis controversis, explicabuntur commodius. Non præteribo tamen quæ inter scribenda hæc didici. I. Nonnulla harum Constitutionum capitula referri in principio trium Collectionum canonum manu exaratarum Reg. Biblioth. unius Arabicæ, Græcarum aliarum. H. Solemne esse Orientalibus, eadem capita in

A limine Conciliorum ponere; quo de ultimo auctor mihi Abraham Ecchellensis in Notis ad Catalogum Hebedjesu p. 167, etc. Nam de totius operis Arabica versione exploratum habebam, eam in non una Bibliotheca servari. III, denique spem dari, Clementinas constitutiones cum variis apostolorum canonibus aliisque Æthiopicis scriptis brevi in lucem prodituras, cura et studio Vanslebil clarissimi illius linguae peritia, in Prædicatorum familia theologi.

FRANCISCI PAGI

DE CONSTITUTIONIBUS ET CANONIBUS APOSTOLICIS JUDICIUM.

(Ex breviario Gestorio Pontificum Romanorum, in Vita Clementis, § V et seqq.)

Hic paucis agendum de Constitutionibus et Canonibus apostolorum nomine inscriptis; quarum duarum collectionum multi auctorem faciunt S. Clementem; quia licet ambæ inter apocrypha recensentur, *Canones* tamen *apostolorum* vulgo dicti singulari quadam Ecclesiæ Primitivæ doctrina referti sunt. Constitutiones quidem viii libris comprehensas Carolus Bovius, Ostunensis episcopus, anno 1573 in lucem emisit, et e Græco in Latinum sermonem transtulit. Eas postea Franciscus Turrianus Latine interpretatus est, et commentariis illustravit. Verum harum Constitutionum auctor non est Clementis Romanus, quia Eusebius, lib. iii, c. 15, et Hieronymus *De scriptoribus ecclesiasticis*, cum de scriptis S. Clementis agunt, unam duntaxat illius ad Corinthios Epistolam recensent. Præterea Humbertus Cardinalis, episcopus Silvæ Candidæ, Leonis IX, apud Constantinopolin legatus, Nicetæ Pectorato, Constitutionum apostolicarum loca quædam contra Sabbati jejuniū, obijciunt, his verbis respondet: *Hoc asserere conaris ex Apocryphis libris et canonibus, pari sententia SS. Patrum repudiatis*; et paulo post: *Unde nos quoque omnes Apocryphum abijcientes dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini*. Citaverat autem Nicetas quintum et septimum librum Ordinationum, seu Constitutionum apostolicarum. Ex qua Humberti responsione Christianus Lupus, p. 11, ad Canonem II Trullanum, colligit *Constitutiones* illas apocryphas esse, fuisse sententiam sedis apostolicæ, cujus legationem Humbertus gerebat. Præter Lupum, legendi etiam Schelstratius in p. 11 *Antiquit. illustratæ*, dissert. 2, c. 2; Natalis Alexander sec. 1, alique, qui plura de hisce constitutionibus habent.

Quod attinet ad collectionem, quæ sub ejusdem Clementis nomine circumfertur, qui apostolorum canones numero 85, in unum corpus collectos fidelibus proposuisse perhibetur, eam Petrus de Marca *Concord. sacerdotii et imperii*, lib. iii, c. 2, n. 5, anteriorem synodo Nicæna, sed posteriorem anno 258

B videri scribit. Ratio prioris est, quia Constantinus imp. ep. 2 ad Eusebium et Antiochenos citat canonem 13, ex quo eruitur, eos canones ante Nicænam synodum cognitos fuisse. Eos vero fuisse posteriores anno 258, ex eo deducit, quod Firmilianus Cæsareæ episcopus iis usus est ad probandam consuetudinem, quæ vigeat in Oriente, repudiandi hæreticorum baptismi, cum tamen ipsi aperte faverent. Canon enim 45 sic conceptus est: *Episcopum vel presbyterum, qui hæreticorum baptismum, vel sacrificium admiserit, deponi jubemus. Quæ est enim conventio Christi cum Belial? Vel quæ pars est fidei cum infidei?* Et canon 46: *Episcopus vel presbyter eum, qui vere habet baptismum, si de integro baptizaverit; vel si eum, qui ab impiis pollutus est, non baptizaverit, deponatur, ut qui irrideat mortem et crucem Domini, et non discernat sacerdotes a falsis sacerdotibus*. Cum itaque Firmilianus in epl. ad Cyprianum contra hæreticorum baptismum militans, consuetudinem a Stephano Papa laudatam, stylo acriore, quam oportebat Christianum episcopum, excipiens anno 256 aut 257 quo eam scripsit, canones prædictos non allegarit, ex ejus silentio colligere est, incognitos ea ætate fuisse canones apostolicos.

Eos canones, post concilii Nicæni tempora, tam in Oriente quam in Occidente, apud quosdam Catholicos, prævaluisse (varia tamen de eorum numero fortuna) licet colligere ex antiquissima canonum collectione, quæ primum in Oriente a Græcis fuit confecta, et ante tempora Dionysii Exigui existit. Unde quod Gelasius papa in Romana LXX episcoporum synodo posuit: *Liber canonum apostolicorum apocryphus*, commode sensu venit intelligendum. Præterquam enim quod hæc verba non habentur in cod. Justelli, dici potest id a Papa Gelasio dictum, quia hi canones non sunt ab apostolis, sed ab aliis collecti, unde recte Marca laudatus num. 7: *Varie sunt classes apocryphorum in*

Notitia Gelasii, ut observarunt viri eruditi, cum non tantum fragmenta hæreticorum veniant in hunc censum, sed etiam Opuscula tractatorum, in quibus sunt navi quidam. Nec alio exemplo indigemus quam Eusebii *Historia*, quam apocryphis accenset Gelasius, cum tamen paulo antea eam suscipiendam statuisset; quod, nimirum, velit hos *Historiarum* libros navi quibusdam permistos, licet, inquit, propter rerum notitiam singularem, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos. Idem, inquit Schelstratius laudatus cap. 1, dicendum de Canonibus apostolorum, singulari quadam Ecclesiæ primitivæ doctrina refertis, licet aliunde, ob certos naves, inter apocrypha a Gelasio recensitis.

Neque ab antiquis, tam Græcis quam Latinis scriptoribus, subdit idem Schelstratius, hi canones fuere rejecti, ut patet ex L canonibus ubique olim receptis, et confirmat post Gelasium collectio Dionysii Exigui. Post Dionysium Cresconius, nescio cujus civitatis in Africa episcopus, qui in sua collectione, usque ad L canones apostolorum enumerat et ad titulos suos comprobandos adducit. Meminit et Anastasius Bibliothecarius Stephani papæ IV, seu potius III, qui in synod. Lateranensi, anno 769, statuit action. IV: *Non amplius suscipiantur Apostolorum prolata, per S. Clementem, nisi L capita, quæ suscepit sancta Dei catholica Romana Ecclesia*. Publicavit hoc concilium Holstenius et laudatam ex eo decisionem confirmat Humbertus Leonis IX legatus, in responsione ad librum Nicetæ, presbyteri et monachi, contra Latinos editum: *Clementis librum, id est Petri apostoli Itinerarium et Apostolorum canones numerant Patres inter apocrypha, exceptis L capitulis, quæ decreverant orthodoxæ fidei adjungenda*. Et hæc quidem de Ecclesia Occidentali L apostolorum canones non improbane, sed demum per pontifices et

A synodos approbante, et ubique fere recipiente.

At latius sese extendit Orientis Ecclesia, in recipiendis apostolorum canonibus, quos LXXXV, omnium primus suæ L titulorum collectioni inseruit Joannes Scholasticus, ut notat Justellus in Præfat. ad tom. II *Biblioth. Juris canonici*, et idem Joannes Antiochenæ Ecclesiæ presbyter, ex ordine Scholasticorum qui in præfatione ait: *SS. Domini discipuli et apostoli LXXXV canones, Clementis opera ediderunt*. Eos, post hanc Joannis collectionem recepit et probavit synodus Trullana, can. 2, et post eam synodus generalis 7, quæ actione 1, consensit e Bibliotheca patriarchii Constantinopoleos tam canonum SS. apostolorum, quam SS. synodorum libros in medium asserri: *Et notarius venerabilis patriarchii legit: Canon SS. Apostolorum LIII (nunc LII). Si quis presbyter eum, qui convertitur a peccato, non susceperit, sed abjecerit, deponatur*, etc. Usque ad LXXVII, recenset Alexius Aristenus, Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconus, in *Synopsi canonum*, quæ primum publicata est tom. II *Biblioth. Juris Canonici*, ubi post Aristenum subnectitur *Epitome canonum* Simeonis Magistri et Logothetæ, in qua exhibentur canones apostolorum LXXXII. Subnectitur et *Synopsis canonum* Arlenii monachi, qui ad cap. 4, subdit: *SS. apostolorum canones LXXXV*, et alios apostolorum canones passim exhibet ut LXXXIV canones ab eo admissos constet; quos et diu, ante illos collectores, admisit Photius, in *Nomocanone*, ad quem edita præfatione, scribit: *Canones, qui SS. apostolorum dicuntur, Clementis opera collecti LXXXV*. Et quibus videre licet Orientales passim omnes LXXXV canones admisisse, qui de facto, post decretum Gratiani, jussu Gregorii XIII editum, reperiuntur, uti et passim in omnibus Conciliorum editionibus. Plura Schelstratius laudatus et Natalis Alexander diss. 17, sæculi I Ecclesiæ.

IN CONSTITUTIONES APOSTOLICAS

ADNOTATIO CRITICA ET CHRONOLOGICA.

(MANSI, *Concil.*, I, 254; Florentiæ, 1759, in folio.)

Constitutiones, quas vocant apostolicas, opus esse spurium, ab iis, quibus ascribuntur, apostolis, tum et ab ipsa apostolorum ætate penitus alienum, nemo theologus modo ignorat vel diffidet. Quibus vel silentibus vel dissimulantibus, res tamen ipsa per se loqueretur, cum operis illius auctor ineptus sit adeo interdum, ut ab apostolorum, quam affectat, gravitate se penitus degenerem ostendat. Celebris est similitudo, qua Deo Patri, Filio, et Spiritui sancto episcopum, presbyterum et diaconum comparat lib. II, cap. 26. Nec minus ineptit cum lib. VI, cap. 20, vetera sacrificia ante idololatriam

D populi præmissa tantummodo, et sponte offerenda, sed populo demum in crimen prolapsa, ut sacrificiis numen agnosceret lege injunctum fuisse statuit. Privatam ultionem per se quidem justam agnoscit, quam ideo vetuit Deus, ait, eo quod tolerantiam ultione præstantiorem agnoverit lib. VI, cap. 25. Si scriptorem hunc audias, Afrorum consuetudo de rebaptizandis hæreticis, Romanorum disciplina, quæ sacramentum illud a quocunque tandem collatum admittit et suscipit, tanto præstantior est, quanto veritas errorem præcedit. Vide lib. VI, cap. 15. Ætatem etiam multo præ apostolica

recentiorem prodit consuetudo illa templorum ritu Christianis peculiari excitatorum, cujus meminit auctor lib. II, cap. 57. Tempia enim a Christianis sæculo demum secundo primum erigi coepisse mihi admodum probatur. Cum episcopos ad varias orbis ecclesias destinatos recenset, eos commemorat, qui diu post apostolos vixerunt. Vide lib. VII, cap. 47. Quin et scriptoris illius ætate Ecclesia Christi totum per orbem diffusa, catholice nomen sibi merito vindicabat, quo illam elogio idem auctor non semel maciat. Id vero quam immerito de Ecclesia, qualis erat apostolorum ætate affirmaretur, nemo non intelligit. Ex his omnibus probatum arbitror lucubrationem hanc apostolorum ætatem nec sapere, nec præferre.

At cujus demum ætatis opus illud judicarem? Alii aliter sapiunt. Ego vero cum in lib. I, cap. 23, etc., adeo multis commendatam legerim episcopis erga resipiscentes fideles benignitatem, et clementiam; cum omnes cujuscunque tandem criminis reos, idololatria quidem excepta, ad poenitentiam et pacem, siquidem veniam poposcerint, admitti: scriptor ille mandet; id ego quidem contra Montanistas dictum suspicor, quorum hæresis sæculo habente secundo emersit. Ex quo confici posse censeo lucubrationem hanc sæculo tertio procudi facile potuisse. Sed et medio circiter sæculo filio tertio evoluta S. Dionysius Alexandrinus a Basilide episcopo consultus quota noctis hora jejunium solvi liceret Sabbato antepaschali, respon-

dit, se definire nihil ausurum, cum Romani ad galli cantum illud prorogare consueverint, alii citius solverint. Id profecto demonstrat ignoratas ab illo fuisse apostolicas constitutiones, cum in illis lib. V, cap. 18, ad gallicinium prorogandum Sabbati hujus jejunium edicatur. Cum tamen, ut supra monui, ætate illa vixerit auctor, quæ Ecclesia totum late per orbem tandem promulgata, et dilatata erat; idque demum ætate Constantini obtinuerit: ideo Constantini ætate antiquiorem non existimaverim. Rursus autem sæculo quarto insuente, anno, quantum arbitror 309, concilium Eliberitanum celebratum est, cujus primus canon admitti vetat ad communionem illos, qui a fide ad idololatriam apostataverint, quantumcunque de crimine dein poenituerint, idque dentum repugnare videtur apostolicæ illi constitutioni, cujus supra mentio facta est; ex qua conjectura docemur constitutionem illam nondum anno illo innotuisse. Vicissim vero auctor de Filie Dei ita passim et frequenter loquitur, quemadmodum Antenicæni Patres scribere consueverunt, et voce *omnium*, quamquam sæpe res et occasio postulaverit, nunquam utitur, quo argumento probari posse arbitror Nicæni concilii celebrationem opus idem præcessisse. Quæ si conjectura admittatur, intra spatium illud, quod anno 309 et 325 concluditur, vulgarum constitutionum sedes figenda est.

Utcunque res habeat sese, utile est opus ad multa, et dogmatum nostrorum vetustati astruendæ apprime necessarium.

DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS

EDITIS

AB HIPPOLYTO EPISCOPO PORTUENSI,

([DE MAGISTRIS,] *Acta Martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico* (Romæ, 1795, in folio), in Dissertatione *De Vita et Scriptis S. Hippolyti episcopi Portuensis*, p. 134.)

CAPUT PRIMUM.

Titulus in Constitutionibus apostolicis corruptus restituitur. Clemens Romanus et Hippolytus in his colligendis edendisq. adlaborarunt. Paulus Samosatenus Constitutionum corruptor.

I. Inter vetustiora sacræ antiquitatis monumenta, quem locum sibi vindicent *Constitutiones apostolorum*, nemo ignorat, quamvis auctor, earumque editor ignoretur; quemadmodum et corruptor qui eas interpolavit hactenus delituit. Neque enim si nomen Clementis Romani præseferunt, ipsi tribui possunt, qui ante vixit, quam plura in *Constitutionibus* enarrata locum haberent. In editorem vero earundem *Constitutionum*, qui in sæculo vixit, hujusmodi censura non cadit, quando huc tempori omnia fere conveniant, quæ his *Constitutionibus* continentur. Hunc editorem fuisse Hippolytum palam faciemus, qui non levem ob causam, sed gravissimam, *Ecclesiæ Canonum* editioni omnium

D primus manum admovit, cæterisque viam stravit ad eximium opus novis accessionibus locupletandum; quo in opere, quibus institutis ac moribus ab initio Ecclesia usa fuerit, appareret. Adhuc titulus earundem *Constitutionum* sui editoris nomen prodit, est enim hujusmodi: Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου καὶ πολίτου, ἢ καθολικῆ διδασκαλίᾳ: *Constitutiones sanctorum apostolorum per Clementem episcopum et civem Romanum, seu Catholica Doctrina*. Mirari quis possit viros acutissimos, maxime Cotelierum, Beveregium, Grabium, Clericum, qui minutissima quæque scrutati sunt, non animadvertisse Clementem dici non modo episcopum, sed et civem Romanum: idque importune admodum præter morem totius antiquitatis. Ac plures quidem Clementis Romani cum laude meminerunt, nemo unus tamen civem Romanum appellat. Accedunt scripta Clementis, partim vera, partim falso ipsi tributa, in

quibus hujusmodi appellatio nusquam occurrit nisi in *Homiliis* et *Constitutionibus*, idque tam nulla fide, ut etiamnam de Clementis patria disputent eruditi. Constitutionum itaque titulus hoc modo se habuit: Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου, καὶ Ἱππολύτου, ἡ καθολικὴ διδασκαλία: *Constitutiones sanctorum apostolorum per Clementem Romanorum episcopum, et Hippolyti Catholica doctrina*. Quam facile nomen Ἱππολύτου in aliud τοῦ πάλτου, Hippolyti in civis immutatum sit, quisque videt, unaque apparet quanti sit hæc emendatio. Nam diserte quid Clementi, quidve Hippolyto tribuendum in *Constitutionibus*, ipso titulo distinguitur; et Clementi quidem *Constitutiones apostolorum*, sive earum collectio ascribitur: Hippolyto autem *Catholica Doctrina*, hæreticis opposita. Recte autem Baronius aliique doctissimi viri censuerunt uno eodemque opere contineri apostolorum *Constitutiones*, et *Doctrinas*, διατάγας καὶ διδασκαλίας, quod opus critici alioqui solertissimi in duo disseccarunt (34). Neque enim ab ipsis animadversum est, ex hisce *Constitutionibus* excerpta quædam exstare breviora vel prolixiora, ut cuique commodum fuit; ea vero excerpta criticis imposuerunt, quasi ad opus aliud pertinerent.

II. *Cur nomen Hippolyti servatum sit in viii Constit. libro.*—Mansit vero incorruptum Hippolyti nomen octavo libro eorumdem *Constitutionum*, sive quia is liber aliquando primus fuit; sive quia a cæteris avulsus Hippolyti nomen tantummodo retinuit. Est autem inscriptio hujus octavi libri: Περὶ χειροτονιῶν διὰ Ἱππολύτου: *De ordinationibus per Hippolytum* (35), aut etiam Ἱππολύτου κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ περὶ ἀπαρχῶν: *Hippolyti canones ecclesiastici de primitiis* (36), prout nimirum sibi quisque descripserat vel caput quartum quod est *de ordinationibus*, vel tricesimum *de primitiis* ex hisce *Constitutionibus*. Is certe liber viii in varias lacinias disceptus est, indeque alii confecti libelli, quemadmodum Πέτρου καὶ Παύλου τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διατάξεις, vel κανόνες διάφοροι: *Petri et Pauli SS. apostolorum constitutiones vel canones diversi* (37). Neque temere octavo huic libro Hippolyti nomen præmitti consuevit, quando initium sumit ex opusculo Περὶ χαρισμάτων, *De charismatibus*, quod certissime Hippolyto vindicat inscriptio cathedræ marmoreæ, in qua legitur ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ ac deinde sequitur ΑΠΟΚΤΟΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΧΙΣ. Quod sane argumento est, octavum librum fuisse initium Apostolicæ traditionis atque adeo *Constitutionum*, quas Clemens collegerat, Hippolytus vero in vulgus emisit. Aliis autem libris vii continebatur ἡ καθολικὴ διδασκαλία δι' Ἱππολύτου: *Catholica Do-*

ctrina per Hippolytum, in qua colligenda atque ordinanda nescio an plus operæ auctor posuerit, quam in cæteris operibus, quæ bene multa et laboriosa confecit.

III. *In Oriente fere ubique permansit Hippolyti nomen.*—Quamobrem in Oriente ubi locum non habuit illa depravatio nominis Hippolyti, contrarium contigit; extrito nimirum Clementis nomine, illud Hippolyti apud Orientales fere permansit, in quem veluti Ecclesiæ legum conditorem universi respiciunt. Namque in Syrorum vetustissimis codicibus ante sæculum viii exaratis occurrunt

لهذه قوانين الكنيسة الوصايا التي كتبها

Constitutiones apostolorum per Hippolytum (38). Atque in sacris Arabum voluminibus, vel Coptitarum potius Ecclesiæ Alexandrinæ, eorum lingua utentium

هذه قوانين الكنيسة الوصايا التي كتبها
ابوليدس الناطق فيه

Isti sunt canones Ecclesiæ, mandata quæ scripsit Hippolytus, per quem loquitur [Ecclesia] (39). Æthiopes autem a priscis temporibus post *Canones apostolorum* quos cxxvii numerant, recensent

ሐዋርያት : ዘእቡሊድ : ሊቀ : ጳጳሳት :
ዘርጌ : ሀገጽ

(40). *Canones Hippolyti doctoris papæ Romæ xxviii.* Quinimo Hippolyti nomen apud Æthiopes adeo invaluit, ut pro voce *Canonis* acceptum sit: neque enim aliunde repetere licet dictiones *Abtelis*, *Absetlis*, et *Betelsat* quibus secundam collectionem appellant, quam ab ipso *Abulides*, nomine quo Hippolytum dicunt, varie inflexo et corrupto. Cum enim in sua lingua non habeant illarum dictionum, quibus pro titulis utuntur, originem; aiunt hos titulos *Abtelis* seu *Betelsat* et *Absetlis* lingua Græca significare *Canonem* (41), quod falsum esse ac alienum nemo non videt. Ludolphus hujusmodi corruptiones tribui mavult Coptitis; imo vero cum omnem doctrinam ab ipsis acceperint Æthiopes, necesse non est menda etiam accepisse, ac facilius ab ultimis, nisi ab utrisque, id nomen vitiatum est. Hæc autem ita se habere titulus ipse confirmat hujus alterius Collectionis

ግጽወ : ወሥርዐት : ኣብሐልጥስ :
ዋናና : ዘኣግዚኣ :

Representatio et ordinatio Absaltis Canonum Domini nostri. Ubi apparet suo Canones, ac suo Collectorem appellari proprio nomine, quod aliud non est ab illo Hippolyti. Cum vero plurium numero etiam utantur ad eam collectionem significandam, nempe

(34) Usser. *Proleg. in Ep. Ignat.*, cap. 7; Pearson., *Vind. Ignat.* I, 4.

(35) Grab. ex cod. Barocc. xxviii et Vindob.

(36) Lloyd. in *Collat. Synodic. Bevereg.* ap. Wolf. *Anecd.* IV, p. 116.

(37) V. Grab., *Spicil.* I, p. 85.

(38) Mss. cod. Vat., n. 107.

(39) Ex cod. mss. Macarii presb. Vid. Asseman. *B. O.* tom. I, p. 619 et III, p. 1, p. 15.

(40) Ap. Ludolph. *Hist. Æthiop.*, II, p. 304.

(41) Ludolph., l. c., p. 330.

ἡππολύτης : *Abletissat*, collectanea vel mandata *Hippolytea* intelligunt. Is liber canones LXXXI comprehendit, quos et *Apostolorum* dicunt.

IV. *An recte Constitutiones præferant nomen Clementis Rom.*—Verumtamen Clementem Romanum omnium primum huic operi manum admoveisse, non video qua ratione inficiari quis possit. Superant adhuc in *Constitutionibus* utcumque corruptis vestigia ævi quo compilatæ primum fuerunt. Namque ubi plurium Ecclesiarum sit mentio, quæ ab apostolis proprios episcopos ordinatos habebant, non ultra tertiam successionem progrediuntur; veluti cum dicitur de Smyrnensi. *Σμύρνης δὲ Ἀρίστων πρῶτος, μεθ' ὃν Στραταίας ὁ Λώϊδος, καὶ τρίτος Ἀρίστων*: *Smyrnæ Aristo primus, post quem Strataas Loidis filius, ac tertius Aristo* (42). Nulla hic Polycarpi, ejusque decessoris Bucoli, sit mentio, adeoque Cotelerius adnotavit: *Post secundum Aristonem numerare licet Bucolum, indeque Polycarpum ab apostolo Joanne Smyrnæis præpositum, inquit veteres, quique ideo poterat hoc loco memorari; poterat quidem ab alio quam Clemente memorari. siquidem quæ scripsit Cotelerius expedita sunt* (43). Clemens itaque non ultra eam successionem atque traditionem progredi potuit, quam ante oculos habuit, ut verbis utar Irenæi. Nam S. doctor cum argumentis a traditione petitis uteretur adversus hæreticos, præcipue ad Clementem provocat: *Τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν πληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἐωρακώς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους, καὶ συμβεβηκώς αὐτοῖς, καὶ ἐτι ἐναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, κ. τ. λ.* *Tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos, et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum, et traditionem ante oculos haberet... annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. Traditione igitur quæ est ab apostolis sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam quæ est ex Scripturis ostensionem* (44). Hoc idem argumentum a traditione derivatum commendat Irenæus in præfatione libri tertii ad amicum, quem superius non alium fuisse ab Hippolyto indicavimus: *Evenit itaque neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos. Adversus tales certamen nobis est, o dilectissime. Irenæi ergo tempore post Scripturas erat in Ecclesia certa quædam traditio, de qua nemo nisi hæreticus dubitaret. Hanc eandem traditionem collectam esse a Clemente satis indicat Irenæus, quam in Archivo Ecclesiæ Romanæ depositam, aut certe alicubi servatam vulgavit Hippolytus. Quamvis enim non id modo agamus ut Constitutiones*

A Clementi vindicemus, communis, tamen aliqua ex parte est causa ipsius et Hippolyti, cum operis eximii constructionem ille delineaverit, iste persecerit. Uterque autem Græce scripsit, sed alteruter Latinam aliquam dictionem adhibuit vulgo usurpatam, quemadmodum ubi ait: *Ἐστω δὲ τῶν τόπων προνοῶν ὁ διάκονος, ἵν' ἕκαστος τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν ἴδιον τόπον ὁρμᾷ, καὶ μὴ παρὰ τὸ ὑπερότερον καθέζωνται.* *Diaconus autem locis provideat, ut ingredientium quisque locum suum petat, et nemo in Introitu resideat.* Prodit ibidem se auctor, mutuatus τὸ ὑπερότερον ab Latinis, quos inter vivebat, alioqui ab usitatis apud Græcos dictionibus non recessisset. Hujusmodi est etiam πρόσρησις, Latinis *allocutio*, et προσλαλεῖν, *alloqui*, ut Romanam consuetudinem auctor exprimeret potius quam Græcam (45). Sed et non pauca invenire licet, quæ ut Romanæ conveniunt Ecclesiæ, ita incertum est an aliis conveniant, sub initium III sæculi (46). Atque hæc invito pessimo hæretico, qui *Constitutiones* adulteravit, remanserunt, de quo aliqua sunt dicenda.

CAPUT II.

Quis primus Constitutionum corruptor.

I. Hunc hominem in Oriente vixisse indicant mensium nomina, quæ propria fuere Syro-Macedonum, *Xanthici* nempe, *Dystri*, *Gorpiæi*, *Hyperbæretæi*: tum quoque Antiochiæ vel in eo tractu diversatum esse indicat sollemnis formula publicæ precationis in qua episcopus Alexandrinus prætermittitur: *Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Τακώδου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐδόλου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν.* *Pro episcopo nostro Jacobo et paræciis ejus oremus. Pro episcopo nostro Clemente ac paræciis ejus oremus. Pro episcopo nostro Evodio, et paræciis ejus oremus* (47). Quæ præmissio ad veterem similitudinem Ecclesiæ Antiochenæ cum Alexandrina referenda est (48), auctam recenti odio adversus Dionysium M. Alexandriæ episcopum. Nihil enim vetat, imo plura suadeant corruptorem *Constitutionum* fuisse Paulum Samosatenum, dum sibi præsidium ex eo codice non contemnendæ auctoritatis polliceretur. Hinc illa quæ Arianismum sapiunt, nemo utique ad Clementem et Hippolytum, summos divinitatis Christi assertores, pertinere arbitrabitur. Facile autem Samosateno ejusve asseclis tribui possunt; dum plura inserunt a *Constitutionibus* aliena, et catholico dogmati prorsus inimica; de quibus Photius: *Καὶ ἐτι Ἀριανισμῷ, ὅπερ ἂν τις καὶ βιάτως διακρού-*

(42) *Constit.* vii, 46

(43) V. Le Quien, *Or. Chr.*, I, 740

(44) S. Iren., III, 3 et 5.

(45) *Constit.* ap. II, 57, 48, et viii, 5. V. Tertulian. *De an.*, ix, 9.

(46) Πυλωροί, ὑποδιάκονοι, κοιμητήρια, κ. τ. λ. *ostiarum, subdiaconi, cæmeteria*, ubi conventus Christianorum.

(47) *Constit.* v, 14, 17 et 20, et can. 30.

(48) V. Petav., *Theol. dogm.*, I, IV, p. 112.

κατό. *Adhuc arguuntur Arianismi crimine, quod nonnisi violenter quis poterit depellere* (49). Quoniam vero constat in Oriente vixisse corruptorem *Constitutionum*, alium a Paulo Samosateno assignare non possumus. Huic omnia conveniunt, maxime quæ sapiunt Judaismum, veluti est exæquatio Sabbathi cum die Dominico (50) cum ipse in gratiam reginæ Palmyrenorum Zenobiæ in comperto fuerit iudizans. Patres certe qui ultimo Antiocheno concilio adversus Samosatenum interfuerunt, non mores tantummodo, sed et *spuriam* damnant *falsamque doctrinam*: "Ὁπου δὲ ἀποστάς τοῦ κανόνος ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν ἐστὶ τοῦ ἔξω βύτος τὰς πράξεις κρίνειν. Sed quoniam a fidei regula recedens, ad spuriam et adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab Ecclesia alieni actus examinare nihil attinet" (51). Nostra igitur accusatio, quæ tam præclaro nititur testimonio, alioqui tam levis est si cum cæteris conferatur Samosateni criminibus, ut haberi pro calumnia non possit. Quamvis autem non adeo reprehendatur vetus illa consuetudo, illustria quædam nomina præmittendi novis operibus, ac statuendi auctores inter se colloquentes; profecto ea fictio perpetua inducendi apostolos adhuc vivos, quam Photius κακοπλαστίαν appellavit, duxitque accusationum esse levissimam, illico planum hominem prodit, ac ineptissimum, qui absurda, plura et secum pugnantia eo narrandi modo se admittere non pervidit. Quod sane vitium facile sanari potest, si, ea fictione sublata, non in conventu aliquo apostolorum quasi viventium oratio, at ipsa referatur traditio; quemadmodum non dubitamus fecisse Clementem atque Hippolytum, gravissimos viros et sanctissimos. An vero *adhibito examine critico accuratissimo, possint supposititia a genuinis distinguere, et sic nobis appareant multa genuina apostolorum monumenta*, quod sibi suasit hoc sæculo vir antiquitatem *Constitutionum* ultra quam par erat extollens, id huiusmodi critici viderint accuratissimi (52).

II. *Paulus Samosatenus non uno loco se prodit in Constitutionibus.*—Nobis *Constitutionum* corruptorem sat est indicasse, quem etiam loquentem audire, ac prope oculis intueri si quis velit in hæc animadvertat. "Ὁ ἐπίσκοπος..... οὗτος ἄρχων καὶ ἡγούμενος ὑμῶν. Οὗτος ὑμῶν βασιλεὺς καὶ δυνάστης. Οὗτος ὑμῶν ἐπίγειος Θεὸς μετὰ Θεόν, ὃς ὀφείλει τῆς παρ' ὑμῶν τιμῆς ἀπολαύειν..... ὃ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεσθῶ ὑμῶν, ὡς Θεοῦ ἀξία τετιμημένος, ἢ κρατεῖ τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς ἄρχει. Ὁ δὲ διάκονος τούτῳ παριστάσθω ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ, καὶ λειτουργεῖτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδὲν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ Πατρὶ πάντοτε. Ἡ δὲ διάκονος εἰς τύπον τοῦ ἀγίου

Πνεύματος τετιμήσθω ὑμῖν, μηδὲν ἀνευ τοῦ διακόνου πράττουσα, ἢ φεγγομένη, ὡς οὐδὲ ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι λαλεῖ, ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστὸν περιμένει τὸ ἐκείνου θέλημα. *Qui episcopus est..... hic princeps et dux vester: hic vester rex et dynastes: hic vobis post Deum terrenus Deus, cui honorem præstare debetis.... Igitur episcopus vobis præsideat tanquam Dei dignitate condecoratus, ob quam clero præest, et plebi universæ imperat. Diaconus autem episcopo assistat, ut Christus Patri, ipsique in omnibus inculpate ministret, quemadmodum Christus, nihil a se ipso, faciens, quæ placita sunt Patri semper operatur. At diaconissa a vobis in figuram sancti Spiritus honoretur, quæ absque diacono nihil agat, aut loquatur, sicut nec Paracletus a se quidquam loquitur aut facit, sed Christum glorificans, expectat illius voluntatem* (53). Haud frustra hæc impie scripsit Samosatenus, cum ea quæ animo volutabat effecerit, atque Anomæis eam paritatem reliquerit: Ἡμεῖς λέγομεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἐπίσκοπον, καὶ πρεσβύτερον, καὶ διάκονον: *Nos dicimus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum esse instar episcopi et presbyteri et diaconi* (54). Ac revera Samosatenus pro episcopo Antichristum in semetipso exhibuit, homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus (55). Βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν ἑαυτῷ κατασκευασάμενος... τοῖς δὲ ὡς ἐν οὐκῷ Θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυδρίζων... μεγαλορρόμων ὑμῶν περὶ ἑαυτοῦ καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστὴς καὶ γόης. Ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας... εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμοῦσιν γυναικας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἂν τις φρίξειεν. Nam et tribunal et sublimem thronum sibi ipse construxit.... eos qui cum gravitate ac modestia sicut in domo Dei decet, audirent, increpabat et contumeliis afficiebat... de se autem ipso magnifice loquebatur non ut episcopus, sed ut sophista et impostor. Quin etiam psalmos in honorem Domini nostri Jesu Christi abolevit.... mulieres vero in medio ecclesiæ magno Paschæ die psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit, quod quidem audientibus horrorem merito incusserit. Hæc Patres illi gravissimi postremæ Antiochenæ synodi damnare pergunt in Paulo Samosateno (56), quæ licet protrita, operæ pretium hic fuit referre; ut eo magis vera deprehendantur, lucemque accipiant ex præmeditato Samosateni consilio, quo in *Constitutionibus apostolorum* suum virus occuluerat. Neque enim Ecclesiam illam florentissimam post Demetrianum corrumpere adeo potuisset, ut plures haberet etiam episcopos

(49) Phot., cod. cxiii.

(50) *Constit.* viii, 35.(51) Ap. Euseb. *H. E.* vii, 30.(52) Baratter., *De Const. apost.* dissert. 2. pag. 284.(53) *Constit. ap.* ii, 26.(54) Anomæ. Arian. Dial. I, *De Trm. int.* op. S. Max. conf. t. II, p. 406.

(55) II Thess. ii, 4.

(56) Ap. Euseb. *H. E.* vii, 30.

nequitiis suis fautores, nisi quibusdam veluti praestigiis eos depravasset: eo sane usus artificio, quo maxime solent impostores, ut a falsitate sibi praesidium acquirant, cum a veritate non possint. Quamobrem nemo non videt quam impudenter Sandius, Whistonus, alique novi Ariani provocent ad *Constitutiones apostolorum*, ad loca scilicet interpolata, ut etiam asserant impietatem. Dum enim ad pessimum corruptiores provocant, non profecto Ecclesiae doctrinam, sed Paulum Samosatenum ducem sequuntur, quo auctore nec ipsi veteres Ariani gloriantur.

III. *P. Samosatenus ex ipsis locis, quae intacta reliquit, refellitur.*—Quaecunque autem in *Constitutionibus* violentas manus evaserunt, contraria sunt prorsus illis quae interpolator inseruit. Ipso initio *Constitutionum*, Christi divinitas, atque etiam Spiritus sanctus praedicatur; quod initium quia nulli magis convenit quam Hippolyto, ascribemus: Θεοῦ φύσις ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ἀπαλὼν αὐτοῦ ἐκλεκτός, οἱ πιστευόντες εἰς τὴν ἀπλανῆ θεοσίβειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρπούμενοι διὰ πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ, οἱ δύναμιν αὐτοῦ εὐληφότες καὶ μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡπλισμένοι διὰ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἑνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ, πάντισματός μετοχοὶ τοῦ τιμίου καὶ ἀθάτου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ παρήλσαν εὐληφότες τὸν παντοκράτορα Θεόν, Πατέρα καλεῖν, συγκληρονόμοι καὶ συμμετοχοὶ τοῦ ἡγαπημένου Πατρὸς αὐτοῦ (57). ἀκούσατε διδασκαλίαν ἱερὰν, οἱ ἀνταρχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προσταγμάτων τοῦ Σωτῆρος, ὁμοστοιχοὶ τὰς ἐνδόξους φθογγὰς αὐτοῦ. Φυλάσσεσθε οἱ Θεοῦ υἱοὶ ἀπαντα εἰς ὁπακὴν Θεοῦ πράσσειν. Καὶ γένοσθε ἀρεστοὶ ἐν πᾶσι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν. *Ecclesia catholica plantatio Dei, ac vinea ejus electa sunt, qui in certissimam Dei religionem crediderunt, qui sempiternum ejus regnum per fidem comparaverunt, qui ejus virtutem et Spiritus sancti participationem acceperunt, per Jesum armati, ac timorem ejus toto pectore amplecti; asperationem pretiosi et innocentis sanguinis Christi communicantes, qui fiduciam acceperunt, ut nomini Patris Deum omnipotentem appellarent, coheredes et converses dilecti Filii ejus; audite qui ex praecepto Salvatoris promissionem ejus retinetis, sacram doctrinam, gloriosis ejus vocibus consonam. Attendite, filii Dei, ut omnia in obedientia Dei faciatis; et in omnibus istote Christo Deo nostro accepti.* Sinceram hic habemus confessionem Dei Patris omnipotentis,

(57) Hinc sumis initium interpolatio, quae inepte apostolos inducit loquentes; at facile restitui possunt quae sequuntur si legamus: ἀκούσαντες διδασκαλίαν ἱερὰν οἱ ἀνταρχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προσταγμάτων τοῦ Σωτῆρος, ὁμοστοιχοὶ τὰς ἐνδόξους φθογγὰς αὐτοῦ. Φυλάσσοντες ὡς Θεοῦ υἱοὶ ἀπαντα εἰς ὁπακὴν Θεοῦ πράσσειν, καὶ γένομενοι ἀρεστοὶ ἐν πᾶσι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν. Ex praecepto Salvatoris audientes sacram doctrinam gloriosis ejus vocibus consonam, quicunque ipsius promissionis adherent, observantes tanquam Dei filii, ut omnia in

A. *Christi Dei nostri, et Spiritus sancti, in quam salutaris non invasit, ne statim initio deprehenderetur.* Ecclesia vero dicitur ἀπαλὼν ἐκλεκτός vinea electa Dei ex Isaiā juxta Symmachi versionem.

IV. *Symmachi versio ab Hippolyto adhibita Constitutionum initio.* Ἀπονηστεῖσθαι quo sensu accipitur. — Reliqui enim interpretes, tam Septuaginta quam Aquila ac Theodotio, Hebraeorum פריש ליתר tantum Graeca expresserunt Σωφρ. Solut Symmachus electam interpretatus est, ait Hieronymus (58). Quoniam vero ante Hippolytum nemo Symmachi mentionem fecit, nemo scriptorum, qui exstant, ipsius interpretatione est usus, neque potuit ante Hippolytum, quando hujus vero Symmachus floruit; ad ceteras demonstrationes haec etiam accedit, ut Hippolyto vindicemus *Constitutiones apostolicas*. Praeterea toto saeculo III, Origene uno excepto, nullum novimus, qui Symmachi versionem produxerit; quae animadversio ad investigandum tempus quo editae fuerunt *Constitutiones* haud levioris est ponderis. Hippolytus autem interpretationem Symmachi haud semel profert in paucis quae supersunt (59). Hippolyti est etiam τὸ ἀπονηστεῖσθαι, jejunium solvere, quemadmodum in sede marmorea ipsius Hippolyti legitur ἀπονηστεῖσθαι δὲ δεῖ ὅταν ἐμπέσῃ Κυριακῇ. *Solvere autem oportet jejunium ubi Dominica inciderit.* Eadem significatione idem verbum saepius occurrit in *Constitutionibus* (60), quamvis Hervetus contrario sensu verterit jejunare, quemadmodum et cl. auctor, qui hospitalē tabulam Cluniensem illustravit (61). Joseph autem Scaliger diversae in *Constitutionibus* accipiendum dixit, atque in Hippolyti sede interpretanda, perperam jejunium transferre vertit, quem alii secuti sunt (62). Ante Hippolytum nemo id verbum usurpavit, ideoque a lexicographis ignoratur: post Hippolytum Dionysius Alexandrinus adhibuit, sed ita ut ab Hippolyto accepisse propemodum significet; nam refert *Ecclesia Romana* in observando jejunio consuetudinem (63) quae in *Constitutionibus* etiam recurrit, ut eas Romae confirmet fuisse compositas.

V. *Hippolyti doctrina et ingenium in Constitutionibus adhuc elucet.*—Non verba modo, sed et alia Hippolyti animadvertere licet in *Constitutionibus*, B veluti cum appellat Jesum Christum ἀρχιεπίσκοπον πάντων τῶν λογικῶν τυχόντων, Pontificem universorum rationalium ordinum, quam sententiam Hippolyti contra haereseim Beronis repetitam, haud

obedientiam Dei faciant, atque in omnibus accepti sint Christo Deo nostro.

(58) S. Hieron. *Comm. in Isa. v. 2*; Coteler. in *Constit. ap. i.*, not. 2; Montfaucon. *Hexapl. II*, p. 98.

(59) S. Hippol. in *Gen. i.*, Op. t. II, p. 25; et in *psalm. lxxvii.*, ex mss. cod. B. M. ap. Bandin. I, 58.

(60) *Constit. v.*, 15.

(61) Dichiaraz. *Di una tav. ospit.*, p. 40.

(62) V. Hesych. ἀπονηστεῖσθαι et J. Albert. not. ac *Theaur. Eccl. Svicer.*

(63) Dion. Alex., *Ep. ad Basilid.*, I

omnino probat Petavius (64); jurene an injuria, A suo loco inspicendum erit. Quin etiam liturgia quam exhibent *Constitutiones*, Romana est, quæ adhuc in pervigilio Paschatis præcipua sui parte servatur. Nam et Justinus Martyr eandem liturgiam designat, ac Romæ scribens non aliam indicasset. Quamvis autem in eo consentiant eruditi, quod Justinus et *Constitutionum* una sit eademque liturgia, nihilominus Romanam fuisse negant, atque ab Oriente repetunt. Quod necesse non est, cum in Occidente potius in usu fuerit, adeoque Græci eam plerumque omiserunt in suis codicibus. Accedit S. Procli Constantinopolitani testimonium insigne, qui omnium primam eam liturgiam recenset: "Ὁ τε μακάριος Κλήμης, ὁ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων μαθητῆς καὶ διάδοχος, ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ὑπαγορευσάντων: *Beatus nimirum Clemens summus illius apostolorum principis discipulus et successor, qui sacris apostolis ei dictantibus illam edidit* (65). Hoc testimonio cum premantur qui nimum se faciles ad ejurandam veritatem præbent, negant S. Procli esse; quique adeo ratione uti nolentes, dimittendi sunt. Quoniam vero animadvertimus, Hippolytum παρονομασίαις vel annominationibus delectatum esse, hujusmodi ingenium in *Constitutionibus* quoque de prodit, ubi paganorum sacrificulos non sacerdotes, ἱερείας, appellat auctor, sed μημερείας profanos, immundosque (66) quemadmodum et Sibyllam Ἀδούλλαν dixit quasi ἀδούλην, inconsultam ac dementem. Sed et Hippolyti doctrina eadem fuit in *Constitutionibus* aliisque suis operibus, nimirum catholica: Epiphanius certe de *Constitutionum* codice verba faciens, in quem non adeo depravatum incidemat, hoc iudicium protulit: Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῷ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, καὶ κανόνος καὶ πίστεως. *Omnis quippe canonicus ordo in ipso continetur, et nihil a fide alienum, adulteratumque, neque a confessione, neque ab ecclesiastica administratione, et canone, ac fide.* Quin etiam ulterius progressus est, easdemque *Constitutiones* θεῖον λόγον, divinum sermonem appellavit (67). Quid si S. Epiphanius (68) incorruptam vidisset ac sinceram Hippolyti collectionem? Hanc enim perpetuo διάταξιν vel διατάξεις, *Constitutionem* et *Constitutiones* apostolorum dicit, propterea quod jam proprio nomine in ipsis inducti erant apostoli, tanquam leges ac magistri doctrinam et præcepta proferentes. Hippolytus autem non nisi παράδοσιν ἀποστολικήν, traditionem apostolicam, exposuerat, quæ illa fictione loquentium apostolorum non indigebat. Hinc suspectæ primum *Constitutiones*, deinde etiam inter apocrypha relatæ, veluti ab hæreticis corruptæ.

VI. De Canonibus apostolicis. An ab Hippolyto

(64) Petav., *Theol. Dogm.*, xii, 10; *Constit.* vi, pag. 30.

(65) S. Procl., *Ep. de tradit. div. miss.*

(66) Mairan., *Præf. in S. Justin.*, p. ii, 10, 2 et seqq.

(67) *Constit.* ii, 28, et v, 7.

collecti.—Quoniam vero postremum *Constitutionum* librum, qui octavus est, nominatim in codicibus Hippolyto tributum *Canones apostolorum* sequuntur, de ipsis aliquid est subjiciendum. Hanc equidem collectionem pervetustam esse ante concilii Nicæni tempora, cum rigidiores critici fateantur, nihil sane in eadem occurrit quod Hippolyti ævo non conveniat: ipsius quinimo ingenium prodit canon de Paschate, ne celebretur πρὸ τῆς ἑαρινῆς ἰσημερίας μετὰ Ἰουδαίων, ante vernal æquinotium cum *Judæis*; qui utique debetur synodis hac de re coactis pontifice Victore, unde argumentum habuit Hippolytus evulgandi librum *De Paschate*, ac deinde Paschalem Canonem. Plurimos ex hisce canonibus ab Ecclesia Romana fuisse receptos exploratum est, quod minime factum esset, si canones alios E. R. servasset ab his diversos. Unde vero Ecclesia Romana canones accepisset, nisi a seipsa? Idque adeo verum est, ut Zephyrini pontificis nomen iisdem canonibus præmittatur, qui ab E. R. probati sunt (69). Temere autem assumptum esse nomen Zephyrini, cum revera sub ipso vixerit, scripseritque Hippolytus, nemo sibi suaserit, quamvis epistola illius nomine conficta sit. Neque vero Hippolytus, inscio vel nolente pontifice in tabularia penetrare, ac reconditos canones in lucem primus edere potuisset; ut si Zephyrini auctoritas intercesserit, ipsius nomen alicubi in sua collectione commendasse Hippolytum, aut certe sui operis tempus designasse opinari liceat. In Oriente quidem ea obtinuit sententia, canones apostolorum fuisse ab Hippolyto collectos, unde et ad *canones apostolorum* per Hippolytum allegant, quemadmodum Joannes Darenensis, qui viii et ix sæculo vixit, ostendit neminem suo ævo dubitasse, quin Hippolytus fuerit eorumdem canonum editor

هل من هذا؟ محتسبا
الحق فيهم

Quod quidem et canones apostolorum, qui per Hippolytum, præcipiunt (70): Sermo erat de primo apostolorum canone: *Episcopus a duobus aut tribus episcopis ordinetur.* Denique ipse Hippolytus hanc sententiam confirmat alio in opere quod posterioribus annis elucubravimus: Οἶκον Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπιστέλλων ὁ Παῦλος Τιμοθέῳ καλεῖ: Ἐὰν δὲ βραδύνῃ, τὰ εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ζῶντος. Τοῦτου τοῦ οἴκου ἀγαθὰ τὰ τοῦ Πνεύματος χαρίσματα, τὰ τε περὶ Τριάδος, καὶ τὰ λοιπὰ δόγματα, ὅτε παραδοθέντες ὑπὸ τῶν ἀποστόλων θεσμοὶ καὶ κανόνες. Ἐν δὲ τούτῳ θαυμαστῶς ἡ ἀρετὴ ἐπιτελεῖται, καλουμένη δικαιοσύνη. *Domum Dei vocat*

(68) S. Epiphani., *hær.* lxx, 10; et *hær.* lxxi, 7.

(69) *Distinct.* xvi, 2, *Decr. Grat.*

(70) Io. Darenensis ap. Abr. Ecchell. *De Eccl. Al. Orig.*, p. 192. V. *Assem. B. O.* t. II, p. 118, et Cave, *H. L.* t. II, p. 131.

Paulus Ecclesiam, ad Timotheum scribens: Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi (71). Hujus domus bona sunt Spiritus charismata, et de Trinitate, cæteraque dogmata, et traditiones, Constitutionesque, et Canones apostolorum. In his autem mirabiliter virtus perficitur, quæ justitia nuncupatur (72). Provocat quodammodo ad ipsum opus quo de agimus, et singulatim recenset non modo charismata, et apostolorum traditiones, verum etiam Canones, adeoque hos pariter in collectione Hippolyti fuisse manifestius apparet. De numero itaque canonum quos Hippolytus recensuit incertum sumus, de collectione non item. Quemadmodum vero superius testimonium Hippolyto convenit, qui titulum ipsum sui operis in eoque contenta expressit, ita nemo imposterum loqui eo modo potuisset. Nam paulo post, eodem in sæculo vertente, cum Hippolyti opus corruptum interpolatumque in Oriente fuerit, atque adeo, sicuti nunc exstat, inter apocrypha relatum: quisnam subinde in præcipua Ecclesiæ laude posuisset, eam apocryphis dubiisve Constitutionibus administrari? Equidem ad Hippolyti laudem pertinet, quod aliæ collectiones pervetustæ ab hæreticis vel fictæ vel interpolatæ, ac magnis Patrum nominibus insignitæ, cum repudiatæ fuerint; una ipsius collectio quamvis interpolata multum aliis præstet. Nam sicut didaschalia τοῦ Ποιμένος improbatæ fuit, ita quoque Ἰγνατίου διδασχάλια, Πολυχάρπου διδασχάλια aliæque hujusmodi, de quibus recte pronuntiavit M. Athanasius: Αἱρετικῶν ἐστὶν ἐπίνοια, γραφόντων μὲν ὅτι θέλουσιν αὐτὰ, χαριζομένων δὲ καὶ προστιθέντων αὐτοῖς χρόνους, ἵνα ὡς παλαιὰ προφέροντες, πρόσφασιν ἔχουσιν ἀπατᾶν ἐκ τούτου τοὺς ἀκεραίους. Hæreticorum sunt commentum, qui ea scribunt quando volunt; illis autem largiuntur, et adjiciunt tempora, quo tanquam antiqua proferentes, ex ea re occasionem habeant decipiendi homines simplices (73).

CAPUT III.

Quænam causa Hippolytum ad hoc opus incitaverit. Constitutiones potissimum Tertulliano et Montanistis oppositæ.

I. Tertullianus, Montanistarum præstigiis fasciatus, paulatim in eorum sectam inclinare cœpit, a qua demum abreptus est. Quod ubi animadvertit Hippolytus, binos opposuit, eidem sectæ tractatus, quorum alterum De charismatibus inscripsit, Περὶ χαρισμάτων; alteri titulum Apostolica traditio, Ἀποστολικὴ παράδοσις fecit. Montanistas enim invaluisse falsa miracula jactando exploratum est, eaque finxisse non ut paganos Judæosve ad fidem pertraherent, sed ut perverterent orthodoxos. Ait autem Hippolytus charismata divinitus dari, οὐκ εἰς τὴν ἐνεργούντων ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἀπί-

στων συγκατάθεσιν, ἵνα οὐκ οὐκ ἐπείσεν ὁ λόγος, τοὺς τῶν σημείων δυσωπήσῃ δύναμις. Τὰ γὰρ σημεῖα οὐ τοῖς πιστοῖς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις, Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων. Οὐτε γὰρ τὸ δαίμονας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνεργείᾳ Κυρίου καθαιρομένων. Non ad utilitatem ea operantur, sed ad infidelium assensionem concedi: ut quibus non persuasit sermo, hos virtus signorum flectat ac pudore afficiat. Signa enim non nobis fidelibus eduntur, sed infidelibus, cum Judæorum tum Græcorum. Neque enim demones ejicere, nostrum emolumentum est, sed eorum qui per Domini operationem purgantur. Ac Tertullianus quidem somnia muliercularum insolenter nimis charismata vocabat, quemadmodum in visione illa de anima corporali ait: **B** Et Deus testis et Apostolus, charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor: Tu, nec si res ipsa de singulis persuaserit, credas (74). Montanistæ vero suis fallaciis lucrum undique corradabant, etsi propter cælestia dona se ab Ecclesia descivisse causarentur. Quid ergo sit charisma eos docet Hippolytus: Οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεόν, ὃς οὐκ εἴληφε χάρισμα πνευματικόν. Αὐτό τε γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι παλαιοῦ ἀσθενείας καὶ πιστεῦσαι Θεῷ Πατρὶ διὰ Χριστοῦ, χάρισμα ἐστὶ Θεοῦ· τὸ τε ἀπορρίψαι τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα, καὶ πιστεῦσαι ὅτι εὐδοκίᾳ Θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων Μονογενὴς, ἐν ὑστέρῳ καιρῷ ἐκ Παρθένου γεγέννηται· δίχα ὁμιλίας ἀνδρός· καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἀνευ ἁμαρτίας πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην τὴν τοῦ νόμου· καὶ ὅτι συγχωρήσει Θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν, αἰσχύνῃς καταφρονήσας ὁ Θεὸς λόγος· καὶ ὅτι ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τεσσαράκοντα ἡμέρας παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις, καὶ πληρώσας πᾶσαν διδάσκειν ἀνελήφθη ἐπ' ὕψους αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστελλαντα αὐτὸν Θεόν καὶ Πατέρα. Ὅ ταῦτα πιστεύσας, οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρίσει καὶ πληροφορίᾳ, χάρισμα εἴληφεν ἐκ Θεοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἰρέσεως ἀπαλλαγείς. Nemo per Christum in Deum credens, qui non acceperit charisma spirituale. Ipsum etenim hoc, liberatum esse impio multorum deorum cultu, et credidisse Deo Patri per Christum, charisma Dei est: ut et abjecisse Judaicum velamen, ac credidisse quod Dei beneplacito Unigenitus qui ante sæcula existerat, in extremo tempore ex Virgine natus est sine viri concubitu: et quod in vita tanquam homo versatus est absque peccato, impleta omni justitia legis: quodque permissione Dei Deus Verbum sustinuit crucem, confusione contempta: et quod mortuus est, ac sepultus et resurrexit in triduo, atque post resurrectionem cum apostolis diebus quadraginta permansit, completaque omni constitutione, assumptus est in eorum conspectu ad Deum et Patrem qui eum miserat. Qui hæc credidit, non stolidè ac citrà rationem, sed cum judicio ac certitudine, is charisma

(71) I Tim. iii, 15.

(72) S. Hippol. in psalm. Lxiv, 5, ex Cat. Corder.

(73) S. Athan., ep. Festal., t. II, 39.

(74) Tertull., De an. ix, n. 270.

a Deo consecutus est: similiter et qui ab omni hæresi servatus fuit. Dona vero quæ vulgo gratis data dicuntur, in Ecclesia querenda esse, ac suo tempore non defuisse testatur Hippolytus: Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενούντες. Ἰσμεν γὰρ αὐτὰς κατ' ἐπίνοιαν Θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαζονευομένων καταστέλλοντες. Hæc autem dicimus, non quod veras prophetias contemnamus, quas scimus Dei afflatu in sanctis fieri, sed ut arrogantium confidentiam cohibeamus. Atque hoc veluti proœmium fuit majoris operis, quod ad sartam tectamque servandam Ecclesiæ disciplinam Hippolytus primus excogitavit.

II. Tertullianus traditionum vindex, hisce armis ab Hippolyto expugnatur. — Nam si quæ respublica suas habuit leges quibus uteretur atque consisteret, ea profecto fuit Christiana, quæ sanctissimis legibus atque institutis usa ab initio, ubique terrarum propagata est. Has leges atque instituta quæ Clemens collegerat, Hippolytus edidit, cum adhuc religiose in Ecclesia servarentur: nemoque ex hæreticis tam esset impudens, qui mores in Ecclesia receptos negare posset. Ac Tertullianus profecto quo doctior eo pervicacior, facile omnem cohortationem qua ad sanitatem revocaretur, omnemque confutationem insanæ hæreseos quam, veritate abnegata, amplectebatur, contempsisset. Unum supererat argumentum ex traditione petitum; illud ipsum scilicet, quo is pro Ecclesia fortissime dimicaverat. Nam vere præ cæteris animadvertit E. Norisius: Nullus veterum aut tam sæpe, aut tam valide traditionem inculcavit, uti Tertullianus (75). Hoc itaque telo veluti de ipsius manibus erepto, Hippolytus furentes Montani assecclas compescuit ac prope delevit. Sed qui Ecclesiæ legibus ab origine repetitis unam sectam aggressus est, plures alias imposterum exorturas eodem labore confecit. Hippolyti certe canonum collectio adeo probata est sub eodem titulo, quo in ipsius marmorea sede fuit inscripta Παράδοσις ἀποστολική, ut eandem Constantinus M. haud semel episcopis commendaverit. (76) atque a PP. inter præcipua Ecclesiæ propugnacula adversus hæreticos fuerit recensita; καὶ ὅροι γὰρ ἐτέθησαν ἡμῖν, καὶ θεμέλιοι, καὶ οἰκοδομή τῆς πίστεως, καὶ Ἀποστόλων παραδόσεις, καὶ γραφαὶ ἁγίαι, καὶ διαδοχαὶ διδασκαλίας, καὶ ἐκ πανταχόθεν ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἡσφάλισται, καὶ μηδεὶς ἀπατάσθω τοῖς καινοῖς μύθοις. Nam et termini præscripti nobis sunt, et fundamenta posita et fidei structura, et apostolorum traditiones, et sacra litteræ, et cælestis doctrinæ propagata successio, ac denique divina veritas ex omni parte munita est, et constituta. Proinde nemo se inanibus

A fabulis in errorem abduci patiat (77). Labet etiam unius ex recentioribus iudicium de hoc opere præferre: Sunt illi canones, Constitutionesque antiquissimæ, multa in illis excellentissima et magni ponderis continentur (78).

III. Cur ab avaritia damnanda initium faciant Constitutiones apostolorum. — Quamobrem nemo amplius mirabitur si ab avaritia damnanda incipiunt Constitutiones apostolicæ: Ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας, Abstinete igitur ab omni avaritia (79). Namque hoc vitium vehementer exprobrat Montanus suisque mulierculis cœvus Hippolyto auctor: Ὁ πρακτῆρας χρημάτων καταστήσας, ὃ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνῶμενος. Οὐ δοκεῖ σοι πᾶσα Γράφη καλύειν προφήτην λαμβάνειν δῶρα, καὶ χρήματα; ὅταν οὖν ἴδῃ τὴν προφήτην ἐλληφυῖαν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσομαι; Qui pecuniarum exactores constituit: qui sordidam munerum captationem, oblationum nomine callide obtelavit. Non tibi videtur Scriptura universa prohibere, ne propheta munera et pecunias accipiat? Cum igitur videam prophetissam aurum et argentum, vestesque pretiosas accepisse, quomodo eam non repudiabo? (80) Vetant insequenti capite Constitutiones, maledictis quempiam incessere: Ἀλλὰ καταρᾶται σέ τις; σὺ εὐλόγησον αὐτόν: Sed aliquis tibi maledicit? tu benedic ei (81) propterea quod bacchantes Montanistæ, nullum finem maledicendi facerent: Τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τῶν οὐρανῶν Ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀκηυθαδισμένου πνεύματος. Universam vero, quæ per orbem terrarum sparsa est, Ecclesiam, idem ille arrogantissimus spiritus maledictis appetere eos docebat (82). Illud magis mirum, quod Constitutionum compilerator sub initium tam multus sit in virorum ornatum: quasi vero apostolorum ævo id probum inolevisset: Μὴ καλλωπιζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναι τινα... Πιστῶ γὰρ σοι ὄντι καὶ ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔξεστι τρέφειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, καὶ ποιεῖν εἰς ἓν, ὃ ἐστὶ σπατάλιον· ἢ ἱππόχυμα, ἢ μεμερισμένην τηρεῖν· οὐδὲ μὲν ὀγκοποιεῖν, ἢ διαξάινοντά τε καὶ πλάσσοντα οὐλὴν διατιθεῖν, ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν. Ne ornes te, ut quempiam capiatur... Tibi enim qui fidelis et homo Dei es, non licet nutrire comam, et in unum colligere, quod spatalium est: vel effundere, aut discriminatam servare: neque etiam tumescere, neque carpendo ac formando crispam reddere, neque eam flavam facere (83). Atque is quidem cultus facile in Cataphrygas vel Montanistas Asiatico luxu diffuentes invasit: quod et Apollonius ipsis objicit: Προφήτης, εἰπέ μοι, βάπτεται; προφήτης στιβίζεται; προφήτης φιλοκοσμεῖ; Dic mihi, tingitne capillos propheta? num propheta stibio oculos linīt? an studet ornari pro-

(75) Noris Op. t. III, col. 1016.

(76) Ap. Eus. De Vit. Const. III, 67.

(77) S. Epiph. hæ. LV, 3.

(78) Albaspin. Observ. I, 15.

(79) Constit. ap. I, 1.

(80) Apollon. ap. Euseb. H. E. v, 18.

(81) Constit. ap. I, 2.

(82) Ap. Euseb., v, 16.

(83) Constit. ap. I, 3.

pheta? (84). Deinde ad coercendam muliereularum licentiam, quæ nimia erat apud Montanistas, plura congeruntur in primo *Constitutionum* libro, eademque toto opere sæpius inculcantur. Maximilla certe Montanistarum prophetissa, nullum habuit insensierem Hippolyto, qui novam Jesabelem in Apocalypsi memoratam, ipsam fuisse interpretatus est (85).

IV. *Errores Montanistarum singillatim ab Hippolyto reiecti.* — Sed neque ullus error proprius Montanistarum fuit, qui non refellatur in *Constitutionibus*. Illi negabant Ecclesiæ potestatem dimittendi graviora crimina, *Constitutiones* ubique asserunt: Καὶ τοὺς μετανοοῦσιν ἁρσιν διδόναι χρὴ... Γνωρίζετε οὖν, ὅτι ἐπιλοκάζετε, τὸ ἀξίωμα σου, ὅτι ὡς τοῦ δεσμεῖν ἐκληρώσω τὴν ἐξουσίαν, οὕτω καὶ τοῦ λύειν. *Pœnitentibus autem venia concedenda est... Agnosce igitur, episcopo, dignitatem tuam, quod sicut corlitus es potestatem ligandi, ita et solvendi.* Montanistas autem digito monstrat auctor, ubi ait: Δέξαι οὖν τὸν μετανοοῦντα μὴ διατάζων ὁδὸς, μηδὲ παρεμποδίζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων, μὴ δεῖν τοιοῦτοῖς συμμολύνεσθαι, μήτε λόγου κοινωνεῖν. Igitur pœnitentem recipi; nec te ullatenus dubitare faciant, aut a proposito retrahant, qui immisericorditer dicunt, non oportere cum huiusmodi cōquinari, neque vel sermone communicare (86). Hæc adversus Montanistas dicta esse adnotavit Cotelerius, aut vetustiores etiam hæreticos, quamvis Moshemius ad Novatianos perperam distulerit (87). Neve ullum crimen excipi posset, exempla proferuntur Davidis, et Manassis, quorum unus mœchiæ atque homicidii, alter idololatriæ reus fuerat: hæc enim peccata excipiebant Montanistæ, quos veluti alloquitur *Constitutionum* auctor cum ait: Μελέων εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία. Εἰς Θεὸν γὰρ ἔστι θυσιάζειν. Ἄλλ' ὅμως καὶ αὐτὴ διὰ γνησίας μετανοίας συγκαχώρηται. *Gravius delictum idololatria non reperiatur: est enim in Deum impietas: nihilominus tamen et illud per sinceram pœnitentiam condonatum est* (88). Illi secundas nuptias damnabant, quæ in *Constitutionibus* ita non improbantur, ut manifeste arguatur contrarius error: Λόγον ὑφέξει τῷ Θεῷ, οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήφθη, ἀλλ' ὅτι τὴν αὐτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε. *Rationem Deo reddet, non quod secundis nuptiis copulata sit, sed quod professionem suam non servavit* (89): sermo erat de viduis, quæ castitatem fuerant professæ. Quoniam vero Montanus dissolvendas esse nuptias docuerat, id quoque in *Constitutionibus* est vetitum, μήτε μὴν κατὰ γάμον ἐκβάλλειν ἀκατάγνωστον ἐξέστω. *Non ergo post nuptias liceat ejicere inculpatam.* Multiplicatis jejuniis, quin etiam Quadragesimis,

A maxime nitabantur Montanistæ: at certa jejunia, atque unam Quadragesimam prisco more servandam *Constitutiones* memorant: Ὑμῖν φυλακτεία ἡ νηστεία τῆς Τεσσαρακοστῆς, μνήμην παρέχουσα τῆς τοῦ Κυρίου πολιτείας τε καὶ νομοθεσίας. *Servandum vobis est jejunium Quadragesimæ, continens recordationem conversationis Dominicæ, et legis latæ* (90). Denique Montanistæ nefas esse aiebant Christiano persecutionem fugere; *Constitutiones* contra, ex his quæ Hippolyti nomen præseferunt, non modo ex Evangelii præscripto fugientes persecutionem tuentur, sed laudant etiam ac fratribus commendant: Τοὺς διωχομένους διὰ πίστιν, καὶ εἰς πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας, διὰ τὸ μεμνησθαι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, προσλαμβάνεσθε. Ἐπιστάμενοι γάρ, B ὅτι τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής, ἀποδοιδράσκουσι, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων προλαμβάνει, ἵνα ἀνεξάρνητον ἐν αὐτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διατηρήσωσιν. Ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς χρεῖαν, ἐντολὴν Κυριακὴν πληροῦντες. *Eos qui persecutionem patiuntur fidei causa, et de civitate in civitatem fugiunt, quod meminerint verborum Domini* (91) *suscipite.* Cum enim norint spiritum quidem promptum esse, carnem vero infirmam, aufugiunt, et facultatem suorum direptionem permittunt ac negligunt, ut in se ipsis nomen Christi illibatum, et negatione non proditum conservent. Suppeditate ergo illis quæ sunt necessaria, mandatum Dominicum adimplentes (92).

C V. *Proprii Tertulliani errores ab Hippolyto confutati.* — Ad hæc Tertullianus Montanista, ex novæ sectæ institutis consecraria quædam deduxit, unde et privatim errores alios ascivit. Cujusmodi ille est quem edito libro *De fuga in persecutione* docet, sui Paracleti, Montani scilicet auctoritate fretus, nulla occasione martyrium redimere fas esse. Adversus eam sententiam hæc profert *Constitutionum* auctor: Εἰ δὲ καὶ οὗτος τὸ ἔστιν ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀποδόμενος ρύσασθαι αὐτοῦ ἐκ τοῦ δεσποτηρίου, μακάριος ἔσται καὶ φίλος τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ὁ τὰ ὑπάρχοντα πτωχὸς δοῦς, τέλειος, μετὰ τὴν περὶ τῶν θείων γινώσκειν, πολλὰ μᾶλλον ὁ ὑπὲρ μαρτύρων. *Jam vero si quis potest tradita omni substantia sua eos [martyres] ex carcere liberare, beatus erit ac Christi amicus.* Nam cum is qui bona sua pauperibus dat, perfectus sit post cognitionem rerum divinarum, multo erit perfectior qui pro martyribus cuncta largietur (93). Christianum salva fide militare non posse Tertullianus pronuntiavit (94), Hippolytus contra in his quæ a corruptiore servata sunt: Στρατιώτης προσιὼν διδασκᾶσθαι μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς δεδομένοις ὀφυσίν· πειθόμενος προσδεχέσθω, ἀντιλέγων δὲ ἀπαβαλλέσθω.

(84) Ap. Euseb. v, 18.

(85) Ap. S. Epiphani. hæc. LI, 33.

(86) *Constit.* II, 14, 18 et seq.

(87) Moshem. *Instit. mai.* p. 219.

(88) *Constit.* III, 1.

(89) *Ibid.* VI, 14.

(90) *Ibid.* v, 13.

(91) *Matth.* XXVI, 41.

(92) *Constit.* VIII, 45.

(93) *Ibid.* v, 1.

(94) Tertullian. *De cor. mil.* XI.

Nihil accedens doceatur nemini injuriam inferre, non calumniari, contentus esse sibi datis stipendiis: obtemperans his admittatur, repugnans rejiciatur (95). Eo tandem vesaniz Tertullianus prolapsus est ut a levissima deceptus muliere, nuntioque remissō nedum rectæ fidei, sed etiam rationi: animam corporaliter ostensam esse crederet, quæ spiritus videbatur, sed non inanis, et vacuæ qualitatis: imo quæ etiam teneri repromitteret (96). Sed ea quoque fabula in Constitutionibus convellitur: Ψυχὴν ἀσώματον ἐν ἡμῖν καὶ ἀθάνατον ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' οὐ φθαρτὴν ὡς τὰ σώματα, ἀλλ' ἀθάνατον, ὡς λογικὴν καὶ ἀσπύροισιν. Animum nostram incorpoream et immortalem constitemus, non autem interitui obnoxiam ut corpora, imo mortis expertem, utpote rationalem ac liberæ potestatis (97).

VI. *Tertullianus ac Montanistas nominatenus præteristi, sed undique in Constitutionibus explori.*—Atque hæc necessario edisserenda fuerant, ne amplius lateret utrumque Hippolyti opus, Περὶ χαρισμάτων, et Ἀποστολικὴν παράδοσιν, Montanistis oppositum fuisse, maximeque Tertulliano in eam sectam vergenti: etsi nomen ipsius, quo facilius ab hæresi pedem referret, bene ab Hippolyto suppressum fuerit. Neque enim ipsius samæ Tertullianus perperisset, si quid in se nominatim conscriptum esset. In Constitutionibus itaque frustra Tertulliani mentio aut Montani quæreretur; præsertim vero cum plura sustulerit corruptor, quæ apostolorum ævo convenire non poterant, plura adhuc incaute reliquerit, quæ ad posteriora tempera manifeste referenda sunt. Ad Montanistas vero ac Tertullianum cuncta fere spectant quæ universim in Constitutionibus afferuntur. In ipso enim ultimo capite illud inculcatur: Ἐκαστον ἐμμένειν τάξει τῇ δοθεῖσιν αὐτῷ, καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς ὅρους. Οὐνευ, quisque in ordinis sibi dato permaneat, neque regularum terminos transcendat. Deinde auctor Montanistas propius designando, in eorum licentiam invehitur: Εὐχόμενος τὸν ἐπηρητημένον κινδυνεύει τοὺς ἐὰν τοιαῦτα πράττουσι προειδόμενοι, καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας, καὶ εὐχαριστίας ἀμείλιαν, ὑφ' ὧν οὐκ ἔχρην προσαγομένους διακόνους, καὶ γινῶσκον τὴν ἀρχιερεὺς τμήν ηἵτις μύμησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀνάγκην ἔσχεον καὶ τοῦτο παραινεῖσαι· ἥδη γὰρ τινες ἐξ-ετραπησαν ὁπίσω τῆς αὐτῶν ματαιότητος. Idcirco jure periculum iis qui hæc faciunt impendens prospicientes, et negligentiam in sacrificiis et gratiarum actionibus [Eucharistis], eo quod imple offerantur ab iis a quibus non oportet, quique honorem pontif-

icium complexum magni pontificis Jesu Christi Regis nostri imitationem pro ludo habent; ideo inquam, necesse fuit de eo quoque admonere: jam enim quidam conversi sunt retro post vanitatem suam (98). Hæc utique in codicibus Hippolyto tributa Montanistas ferunt, apud quos vel mulieres episcopi erant et presbyteri; et ad cæteros gradus allegebantur, nullum ut sexus discrimen servaretur. Ἐπίσκοποι τε παρ' αὐτοῖς γυναῖκες, καὶ πρεσβύτεροι γυναῖκες, καὶ τὰ ἄλλα, ὡς μηδὲν διαφέρειν (99). Postrema autem verba in Tertullianum dicta sunt vano prophetiæ nomine deceptum; quem paulo ante suis in Daniele Commentariis pariter Hippolytus notaverat: Πάντες γὰρ σήμερον οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες, τὰ λόγια Χριστοῦ φθεγγόμεθα, ὡς διὰ σώματος αὐτοῦ λαλοῦντες τὰ ὑπ' αὐτοῦ προτεταγμένα: τοῖς γὰρ ἁγίοις καὶ φοβουμένοις αὐτὸν, αὐτοῖς μόνις αὐτὸν ἀποκαλύπτει. Εἰ γὰρ τις δοκεῖ καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ νῦν πολιτεύεσθαι, φόβον δὲ Θεοῦ μὴ ἔχει, οὐδὲ τοῦτον ὠφελεῖ ἢ πρὸς τοὺς ἁγίους σύννοσος. Quicunque enim hodie in ipsum credimus, oracula Christi loquimur, tanquam ipsius ore prædicantes quæ sunt ab ipso constituta. Sanctis quippe ac se simentibus tantummodo se ipsum revelat. Nam si quis videtur vel in Ecclesia modo versari, timorem autem Dei non habet: namque huic prodest ad sanctos accessisse in conventu (100). Ac siquidem hæc sunt contumeliæ illæ, quibus ait Hieronymus Tertullianum esse permotum ut Ecclesiam desereret, apparet hominem sui lapsus causam, quam habere nullam poterat, in Romanum clerum summa injuria detorsisse (1). Notatu enim dignum est, quod ipse cum Catholicos animalium nomine ac pluribus conviciis cumlaret, nemo tum temporis fuit qui nominatim Tertullianum refelleret. Calus enim, Ecclesiæ Romanæ presbyter, adversus Proclum Montani columen eximie scripsit; Hippolytus in E. R. pari gradu, adversus Montanistas: uterque ea moderatione ut ipse Tertullianus neutrum sit insectatus, ac potius Apollonium exagitaverit, orthodoxum scriptorem, at non ex Romano clero, utpote qui in Oriente vixerit. Cæterum scripsisse Hippolytum contra Montanistas, eosque acerrime præ cæteris impugnasse, in dubium revocari nequit, cum vetus auctor sedulo in ea scripta inquisierit: Τίνας ὀπολήψεις εἶχεν ὁ ἀγιώτατος Ἰππολύτος περὶ τῆς τῶν Μοντανιστῶν αἵρέσεως, καὶ τίνας ὁ ἐν ἁγίοις τῆς Νύσσης Γρηγόριος. Quidam senserit sanctissimus Hippolytus de Montanistarum hæresi; quidvis S. Gregorius Nyssenus (2).

(95) Constit. viii, 32.

(96) Tertullian. De anim. ix.

(97) Constit. vi, 11.

(98) Constit. viii, 46.

(99) Epiphan. hæf. xlix, 2.

(100) Hippol. In Dan. i, 7.

(1) Hieron. in Catal. Script. Eccl. lxxx.

(2) Steph. Gohar. ap. Phot. cod. ccxxiii.

VETERUM TESTIMONIA DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS.

Canon apostolicus ultimus.

Sint autem vobis omnibus clericis, et laicis libri A venerabiles et sancti, etc. Clementis Epistolæ duæ; et Constitutiones, vobis Episcopis per me Clementem in octo libris nuncupatæ; quas non oportet coram omnibus divulgare, ob mystica quæ in eis sunt.

Ἔστω δὲ ὑμῖν πᾶσι κληρικοῖς, καὶ λαϊκοῖς βιβλία σεβάσματα καὶ ἅγια, etc. Κλημέντος ἐπιστολαὶ δύο· καὶ αἱ Διαταγαὶ ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι' ἐμοῦ Κλημέντος, ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημένα· ἃς οὐ χρὴ δημοσιεύειν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά.

Eusebius, Hist. eccl., lib. iii, cap. 25.

Ex Ruf. interpret.

Inter libros nothos collocetur et Actuum Pauli scriptura, et liber qui dicitur Pastor, et Revelatio Petri, insuperque Barnabæ quæ fertur Epistola, et quæ dicuntur Doctrinæ apostolorum.

Ἐν τοῖς νόθοις κατατάχθω καὶ τῶν Παύλου Πράξεων ἡ γραφή, ὃ τε λεγόμενος Ποιμὴν, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου· καὶ πρὸς τοῦτοις, ἡ φερομένη Βαρνάβα Ἐπιστολή, καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδασκαλί. Lege Niceph., l. ii, c. 46.

Post hæc jam scriptura est, quæ dicitur Actus Pauli; sed et libellus qui appellatur Pastoris, et revelatio Petri: de quibus quammaximè dubitatur. Fertur etiam Barnabæ Epistola, et Doctrina quæ dicitur apostolorum

S. Athanasius in epistola Festali, tom. II, edit. Paris., p. 39, 40.

Sunt et alii libri præter hos; non quidem canonici, sed quos Patres sanxerunt legi iis qui accedunt ad fidem, cupiuntque in pietatis verbo institui: ut Sapientia Salomonis, etc., et quæ vocatur Doctrina apostolorum, et Pastor. Attamen, dilecti, cum illi canonici sint, hi vero legantur, nusquam sit apocryphorum mentio; sed sunt hæreticorum commentum, qui ea scribunt quando volunt, illis autem largiuntur et adjiciunt tempora, quo tanquam antiqua præferentes, ex ea re occasionem habeant decipiendi homines simplices.

Ἔστιν καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἐξωθεν· οὐ κανονιζόμενα μὲν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν Πατέρων ἀναγινώσκεισθαι τοῖς ἀρτί προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· Σοφία Σολομῶντος, etc., καὶ Διδασχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ Ποιμὴν. Καὶ ὁμῶς, ἀγαπητοί, κακίων κανονιζομένων, καὶ τούτων ἀναγινωσκομένων, οὐδαμῶς τῶν ἀποκρύφων μνήμη· ἀλλὰ αἱρετικῶν ἐστὶν ἐπίνοια, γραφόντων μὲν ὅτε θέλουσιν αὐτά, χαριζομένων δὲ καὶ προστιθέντων αὐτοῖς χρόνους, ἵνα ὡς παλαιὰ προφέροντες, πρόφασιν ἔχωσιν ἀπατεῖν ἐκ τούτου τοὺς ἀκεραίους.

In Synopsi sacrae Scripturae.

Iterum libri Novi Testamenti quibus contradicitur, C sunt hi, etc. Doctrina apostolorum, Clementina: ex quibus veriora et a Deo inspirata, electa sunt ac translata. Hæc sunt quæ leguntur, etc.

Τῆς νέας πάλιν Διαθήκης ἀντιλεγόμενα ταῦτα, etc. Διδασχὴ ἀποστόλων, Κλημέντια· ἐξ ὧν μετεφράσθησαν ἐκλεγέντα τὰ ἀληθέστερα καὶ θεόπνευστα· Ταῦτα τὰ ἀναγινωσκόμενα, etc.

S. Epiphanius, hæresi 45, num. 5.

Quin et apostoli in libro qui Constitutio vocatur, aiunt: Ecclesia catholica est Dei plantatio ac vinea. Locus exstat initio Constitutionum.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι φασιν ἐν τῇ Διατάξει τῇ καλουμένῃ, ὅτι φυτεία Θεοῦ καὶ ἀμπελὼν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία.

Hæresi 70, num. 10.

Ad hoc autem iidem Audiani detorquent apostolorum Constitutionem; qui quidem liber a multis revocatus in dubium, non est tamen improbandus. Omnis quippe canonicus ordo in ipso continetur; et nihil fide adulteratum, neque a confessione, ne-

Εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων Διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παραχαραγμένον τῆς πίστεως, οὐδὲ τῆς ὁμολογίας, οὐδὲ τῆς ἐκ-

κλησιαστικῆς διοικήσεως, καὶ κανόνος, καὶ πίστεως. Τὸ δὲ ῥητὸν, ὅφ' οὐ γνώμην λαμβάνοντες περὶ τοῦ Πάσχα, κακῶς παρερμηνεύουσιν οἱ προειρημένοι, καὶ ἀγνοοῦντες ἐτέρως ὑπολαμβάνουσιν. Ὑπὸ τῆς αὐτῆς διατάξεως οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ὑμεῖς μὴ ψηφίζετε, ἀλλὰ ποιεῖτε ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν οἱ ἐκ περιτομῆς μετ' αὐτῶν ᾄμα ποιεῖτε. Καὶ οὐκ εἶπαν· Ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν, οἱ ἐκ περιτομῆς· ἀλλὰ· οἱ ἐκ περιτομῆς· ἵνα δείξωσι τοὺς ἀπὸ τῆς περιτομῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετελθόντας, ἀρχηγούς εἶναι μετ' ἐκείνων τὸν χρόνον, etc. Παρὰ τοῖς ἀποστόλοις δὲ τὸ ῥητὸν δι' ὁμόνοιαν ἐμφέρεται, ὡς ἐπιμαρτυροῦσι, λέγοντες, ὅτι καὶ τὸ πλανηθῶσι, μηδὲ ὑμῖν μελέτω. Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἐκεῖσε εἰρημένων ῥητῶν ἡ ἀντίθεσις ὀφθήσεται. Φάσκουσι γὰρ τὴν ἀγρυπνίαν φέρειν, μεσαζόντων τῶν Ἀζύμων. Οὐ δύναται δὲ τοῦτο πάντοτε γενέσθαι ἐν τῇ ψήφῳ τῇ ἐκκλησιαστικῇ. Hoc autem, in ecclesiastica temporum supputatione, fieri perpetuo non potest. *Lege quod notabo ad Const. apost., lib. v, cap. 17, et cap. 19.*

Numero 11.

Λέγουσι γὰρ οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι, ὅτι ὅταν ἐκεῖνοι εὐωχῶνται, ὑμεῖς νηστεύοντες ὑπὲρ αὐτῶν πενθεῖτε, ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐορτῆς τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν· καὶ ὅταν αὐτοὶ πενθῶσι, τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες ἐν πικρίᾳ, ὑμεῖς εὐωχεῖσθε.

A que ab ecclesiastica administratione, et canone, ac fide. Porro dictum, a quo sententiam de Paschate accipiunt, prædicti male interpretantur, et per Inscitiam alieno sensu sumunt. Definiunt enim in ea constitutione apostoli : *Vos nolite computare ac discernere, sed tunc celebrate, quando fratres vestri qui ex circumcissione sunt : cum illis una peragite.* Et non dixerunt : *Quando fratres vestri, qui in circumcissione sunt, sed : Qui ex circumcissione sunt ;* ut ostenderent, eos qui ex circumcissione ad Ecclesiam transierunt, futuros post illud tempus duces et auctores, etc. Apud apostolos vero dictum illud propter concordiam positum est, quemadmodum testantur his verbis : *Et quamvis aberrant, ne vobis curæ sit.* Cæterum ex vocibus ipsis quæ ibi prolatae sunt, oppositio et repugnantia apparebit. Nam aiunt pervigilium agendum esse in medio Azymorum.

B

fieri perpetuo non potest. *Lege quod notabo ad Const.*

Ibidem.

Αὐθις αὐτῶν ἀκούοντες ἐν τῇ Διατάξει, ὅτι ὁ κακῶν ἐαυτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν Κυριακῇ, ἐπικατάρατός ἐστι τῷ Θεῷ.

Dicunt enim iidem apostoli ; quando illi epulantur, vos jejunantes pro ipsis lugete, quoniam in die festivitatis Christum crucifixerunt : et quando illi lugent, azyma edentes cum lactucis agrestibus, vos epulamini. *Lege Constit., lib. v, cap. 15.*

C

Cum iterum eosdem apostolos audiamus, in Constitutione dicentes : *Qui affligit animam suam in Dominica, maledictus est Deo.* *Lege Const., lib. v, cap. 20.*

Numero 12.

Παρατηρεῖται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἀγεῖν τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, τουτέστι τὴν ἑβδομάδα τὴν ὀρισμένην καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Διατάξει, ἀπὸ δευτέρας Σαββάτων, ὅπερ ἐστὶν ἀγορασμός τοῦ προβάτου.

Observat autem Ecclesia, ut festum Paschatis peragat, hoc est, hebdomadam decretam etiam ab ipsis apostolis in Constitutione, a secunda Sabbatorum, quod est emptio agni. *Const. apost., lib. v, cap. 13, 15, 18, 19.*

Hæresi 75, num. 6.

Εἰ δὲ καὶ χρὴ τὸ τῆς Διατάξεως τῶν ἀποστόλων λέγειν, πῶς ἐκεῖ ὠρίζοντο τετράδα καὶ Προσάββατον νηστεῖαν (Usserius corrigi, νηστεύειν) διὰ παντός, χωρὶς Πεντηκοστῆς· καὶ περὶ τῶν ἐξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, πῶς παραγγέλλουσι μηδὲν ὅλως λαμβάνειν, ἢ ἄρτου καὶ ἄλδς καὶ ὕδατος, ποῖαν τε ἡμέραν ἀγεῖν, πῶς τε ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν Κυριακὴν, φανερόν ἐστι. Et infra : Εἴτα δὲ εἰ μὴ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τετράδων καὶ Προσαββάτων οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι ἐν τῇ Διατάξει εἶλεγον, καὶ ἄλλως ἐκ πανταχόθεν εἰχομεν ἀποδείξαι· ὁμῶς περὶ τούτου ἀκριδῶς γράφουσι.

D

Si vero etiam oportet ex apostolorum Constitutione loqui ; quo modo illic defnierunt jejunandum esse perpetuo quarta feria et Prosabbato, excepta Pentecoste ; et de sex diebus Paschatis, quomodo præcipiunt nihil omnino sumere, præter panem et salem et aquam, qualemque diem agere, et quo pacto jejunium solvere in illucescente Dominica ; manifestum est. *Et paulo post : Deinde vero, si de eodem argumento Quartarum et Prosabbatorum iidem apostoli in Constitutione non dixissent ; etiam aliter undique possemus demonstrare : quanquam ea de re accurate scribunt.* *Lege Constit., lib. v, cap. 15, 20 ; lib. vii, cap. 23 ; lib. v, cap. 13, 15, 18, 19.*

Hæresi 80, num. 7.

Καὶ περὶ μὲν οὖν τοῦ γενείου ἐν ταῖς Διατάξεσι τῶν ἀποστόλων φάσκει ὁ Θεὸς λόγος καὶ ἡ διδασκαλία μὴ φθεῖρειν, τουτέστι μὴ τέμνειν τρίχας γενείου,

Et quidem de barba, in Constitutionibus apostolorum ait divinus sermo, et doctrina : non corrumpendus esse, hoc est, non esse secandos pilos bar-

bæ, neque usurpandum meretricium ornatum, ne- A μηδὲ τταιρισμῷ κατακομίσθαι, μηδὲ ὑπερηφάν-
que debere justitiæ incessum superbiæ speciem ha- νίας ὑπόδειγμα δικαιοσύνης τὴν προσέλευσιν ἔχειν.
bere. *Constit.*, lib. 1, cap. 3.

Auctor Operis imperfecti in Matthæum, apud S. Chrysostomum. Ad Matth. vi, 3.

Aliter certe sicut apostoli interpretantur in libro Canonum, qui est de episcopis; dextra est populus Christianus, qui est ad dextram Christi; sinistra autem, omnis populus, qui est ad sinistram. Hoc ergo dicit: Ne Christianum facientem eleemosynam, qui est dextra, infidelis aspiciat, qui est sinistra. Christianus autem si Christianum viderit eleemosynas facientem, non est contra Christi præceptum, quoniam ambo dextra sunt. *Vide Not. ad Const. ap., lib. III, c. 14.*

Ad Matth. xxv, 18.

Qui ministerium suum bene consummaverit, apparet quia ex Deo fuerat ordinatus; qui autem ministerium suum non bene consummaverit, ex hominibus ordinatus est. Quo modo autem quidam sacerdotes ex hominibus ordinantur, manifeste in libro octavo Canonum apostolorum dicitur. Qui autem ex hominibus ordinatus est, quantum ad Deum non est diaconus aut sacerdos. *Constit.*, lib. VIII, cap. 2.

Maximus, in epistolam octavam Dionysii, post medium.

Porro in sacris institutorem vocat beatum apostolum Paulum, ut eum qui ipsum ordinaverat in pontificatum Ecclesiæ Atheniensis, sicut in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum est. *Lib. VII, cap. 48.* B Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱσραὴλ τῶν ἀποστόλων γέγραπται διαταγαῖς. Lege ad cap. 2, *De Eccles. hierarch.*, et in Prologo.

Timotheus presbyter, tractatu de iis qui accedunt ad Ecclesiam, in Auctario Bibliothecæ Patrum Combefisiano, tom. II, p. 453 D.

Audi apostolorum verba: Videte, etc. *Constit.*, lib. VI, cap. 16.

Ἀκούε τῶν ἀποστολικῶν Ὁρᾶτε τὰ ἐπ' ὀνόματι, etc.

Canon Trullanus secundus.

Placuit autem et hoc sanctæ huic synodo pulcherrime ac optime, ut ab hoc tempore firmi stabilisque maneat ad animarum medelam et perturbationum curationem, octoginta quinque canones, sanciti a sanctis et gloriosis apostolicis, qui præcesserunt nos. Quoniam autem in illis canonibus præceptum est, ut recipiamus eorundem sanctorum apostolorum per Clementem constitutiones, quibus jam olim ab heterodoxis ad Ecclesiæ perniciem inserta sunt quædam adulterina et aliena a pietate, quæ elegantem ac decoram speciem divinatorum dogmatum nobis obscurarunt; has constitutiones conducibiliter ad Christianissimi gregis ædificationem ac securitatem, rejecimus; hæreticæ falsitatis fetus nequaquam immiscentes, et germanæ ac integræ apostolorum doctrinæ inse- D rentes, etc.

Ἐδοξε δὲ καὶ τοῦτο τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ κάλλιστά τε καὶ σπουδαιότατα, ὥστε μένειν καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν βεβαίους, καὶ ἀσφαλῆς πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἱατρειάν παθῶν, τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων ὀρθοῦν καὶ πέντε κανόνας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τούτοις τοῖς κανόσιν ἐντέταται δεχέσθαι ἡμᾶς, τὰς τῶν αὐτῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος διατάξεις, αἷς τισι πάλαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ λολίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς Ἐκκλησίας⁷¹⁻⁷² παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος τῶν θείων δογμάτων ἡμῖν ἀμαυρώσαντα, τὴν τῶν τοιούτων διατάξεων προσφόρως ἀποβολὴν πιστοῦμεθα, πρὸς τὴν τοῦ Χριστιανικωτάτου ποιμνίου οἰκοδομήν καὶ ἀσφάλειαν, οὐδαμῶς ἐγκρίνοντας τὰ τῆς αἰρετικῆς ψευδολογίας κήματα, καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ ὁλοκλήρῳ διδαχῇ παρενείροντες, etc.

Nicephorus Constantinopolitanus patriarcha, in fine Chronologiæ, ubi de libris Scripturarum.

Ex versione Anastasii Bibliothecarii.

Et quæ Novi (Testamenti) sunt apocrypha, etc. Doctrina apostolorum, versus 200, etc.

Καὶ ὅσα τῆς Νέας εἰσὶν ἀπόκρυφα, etc. Διδαχὴ ἀποστόλων· στίχοι σ' ⁷³, etc.

Photius, Bibliothecæ cod. cxii, cxiii.

Lecta sunt Clementis Romani duo volumina librorum; quorum alteri titulus est, *Constitutiones apostolorum per Clementem*; in quo etiam continen-

Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης τεύχη βιβλίων δύο· ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται, *Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος*, ἐν ᾧ καὶ οἱ τῶν συνοδικῶν κανό-

⁷¹ ⁷² al εὐσεβείας. ⁷³ al. 5.

των τῶ ἀποστόλων κανόνες ἐπιγραφόμενοι περιέχονται. Et infra : Αἱ δὲ γε Διαταγαὶ τρισὶ μόνοις δοχοῦσιν ἐνέχεσθαι· κακοπλαστίᾳ, ἣν οὐ χαλεπὸν ἀποσκευάσασθαι· καὶ ἐπὶ καὶ τοῦ Δευτερονόμιου ὕδρεις τινὰς ἐπαφῆσιν⁴¹, ἃ⁴² καὶ ῥᾶστον διαλύσασθαι· καὶ ἐπὶ Ἀρειανισμῷ, ὅπερ ἂν τις καὶ βιαίως διακρούσαιτο. Ἡ μὲν τοι γε πῶν τοῦ Πέτρου Πράξεων βίβλος τῷ τε λαμπρῷ καὶ τῇ σεμνότητι, καὶ ἐπὶ τῷ καθαρῷ καὶ συντόνῳ, καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου, καὶ πολυμαθείᾳ τοσούτου ἔχει πρὸς τὰς Διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὥς μηδὲ συγκρίσει τῇ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βίβλους, etc.

A tur illi canones, qui inter synodicos capitul apostolorum ascribuntur. Et infra : Porro Constitutiones, ex tribus duntaxat capitibus reprehensioſi videntur obnoxia : ex mala fictione, quam excutere non est difficile : et quod contra Deuteronomium criminationes quasdam adducant; quod etiam facillime dilui potest : et adhuc ex Arianismo; quod aliquis, licet violenter poterit depellere. Cæterum liber Actorum Petri, splendore et majestate, ad hæc puritate et vehementia, aliisque orationis dotibus, atque multiplici doctrina, tantum Constitutiones superat, ut hos inter libros nulla comparatio, ad sermonem quod attinet, institui debeat, etc.

Nicetas Pectoratus, Lib. contra Latinos, post medium. Tomo sexto Antiquæ Lectioſis, Henr. Canisii; et in Bibliotheca Patrum, tom. IV, part. II, nec non apud Baronium, Annalium tom. II, in Appendice.

Apostolorum vertices, in quinto quidem libro Ordinationum, qui de martyribus inscribitur, juxta Clementem⁴³ : Quartam seriam et sextam præcepit nobis jejunare Dominus : unam quidem, propter traditionem; alteram, propter passionem : ipsum autem Sabbatum⁴⁴ non tradidit nobis jejunare, quoniam non oportet, præter illud solum, in quo Creator omnium, sub terra fuit. Unde juxta calcem ejusdem libri, iterum sic loquitur⁴⁵ : Omne quidem Sabbatum et omnem Dominicum celebrandum⁴⁶ esse dicimus. Gaudere enim oportet in his, et non lugere. Septimo quidem libro earum Constitutionum, juxta vicesimum quartum caput⁴⁷, hoc inquit : Sabbatum namque et Dominicum celebramus⁴⁸; quia illud quidem divinæ operationis est memoria, hic⁴⁹ vero resurrectionis. Unum vero tantum Sabbatum custodiendum est in toto anno, Sepulchrum Domini; quo jejunare oportet. Quando enim Christus in sepulchro jacuit, discipuli potentiores circa eum festum habebant, quam gaudium ex memoria divinæ operationis, etc.

Multo post :

In sexto libro Clementis Ordinationum, quæ ab eo conscriptæ sunt, juxta septimum decimum caput, apostoli hæc dicunt : Episcopum et presbyterum et diaconum, dicimus, qui unam habent uxorem, ordinari, avariis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ : non licet eos post manus⁵⁰ impositionem inuuptos esse, nec insuper ad nuptias ire; aut si nupserint, alteras amplecti, sed sufficere quas habent cum ad ordinationem venerunt.

Circa finem :

Reliqui autem Verticum, in septimo⁵¹ libro Institutionum, juxta sextum decimum caput liquidius dixerunt : Scimus enim, inquit⁵², quia hi qui circa Simonem, et Cleobium, et Judam, conscripserunt libros in nomine Christi et discipulorum ejus, circumferunt ad seductionem vestram, et eorum qui diligunt Christum, et nos servos ipsius. Et in veteribus quidam conscripserunt libros apocryphos Moysi, et Enoch. et Adam, Isaia, et David, et Eliæ, et trium patriarcharum, corruptiores facientes atque veritatis inimicos libros.

Humbertus episcopus Sylvæ Candidæ, in responsione ad Nicetæ librum, multo post initium; ibidem.

Reprehendens enim nos, cur jejunemus Sabbatis, dicis : Quarta et sexta feria jūgiter jejunandum; una propter traditionem, altera propter passionem Domini; Sabbato autem nunquam, nisi uno. Et hoc asserere conaris ex apocryphis libris et canonibus, pari sententia sanctorum Patrum repudiatis. Nam Clementis liber⁵³, id est Itinerarium Petri apostoli, et Canones apostolorum numerantur⁵⁴ inter apocrypha, exceptis capitulis quinquaginta, quæ decreverunt regulis orthodoxis⁵⁵ adjungenda. Unde nos quoque omne apocryphon⁵⁶ abjicientes, dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini.

Georgius Cedrenus, in Compendio Historiarum; editionis Xylandri pag. 175, lin. 52, etc. Editionis regiae tom. I, pag. 211, A, etc.

Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὁ μέγας ἀπόστολος Πέτρος οὕτω φάσκει· Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν νέων

De quo in Constitutionibus apostolicis magna apostolus Petrus ita disserit : Hæreses vero novæ ini-

⁴¹ f. ἐπαφίεσθαι. ⁴² ἄςiveb. ⁴³ Cap. 15. ⁴⁴ al. jejunare Sabbatum. ⁴⁵ Cap. 20. ⁴⁶ al. Dominicam celebrandam. ⁴⁷ Cap. 23. ⁴⁸ al. Dominicum celebremus. ⁴⁹ al. hæc. ⁵⁰ al. manuum. ⁵¹ l. sexto. ⁵² al. inquit. ⁵³ al. librum. ⁵⁴ al. numeravere. ⁵⁵ al. orthodoxiæ. ⁵⁶ al. omnem apocryphum.

etiam habuerunt a Simone Mago; qui factis in Syria multis absurdis et prodigiis, Romam adveniens, Ecclesiam magnopere vexavit, per magiam, et diabolicam operationem ac peritiam. Nam cum in Caesarea Stratonis mihi Petro obvius fuisset, conabatur, etc. Lib. vi, c. 7, 8, 9.

αἰρέσων γέγονεν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ Μάγου· ὃς καὶ ἐν Συρίᾳ πολλὰ διαπραξάμενος ἄτοκα, καὶ ἐν Ῥώμῃ γενόμενος, πολὺ τῇ Ἐκκλησίᾳ δοκῶν διὰ μαγείας καὶ διαβολικῆς ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας. Ἐν μὲν γὰρ Καισαρείᾳ τῇ Στράτωνος ἐμὸι Πέτρῳ συντυχὼν, ἐπειράτο, etc.

Idem, edit. Basil., p. 195, l. xlii, etc. Reg. tom. I, p. 237, D, etc.

De quibus sane etiam in apostolicis Constitutionibus divinus sermo ait: Jam vero etiam, etc. Lib. vi, cap. 22, 20; lib. 5. cap. 12.

Περὶ ὧν μέντοι καὶ ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσι φησιν ὁ θεὸς λόγος· Ἦδη δὲ καὶ, etc.

Idem, edit. prioris p. 238, l. i, etc., posterioris tom. I, p. 289, B, etc.

Et in apostolicis Constitutionibus divinus sermo ita loquitur: Judex autem non sit personarum acceptator, etc. Lib. ii, cap. 5, 57, 42, 9, 49.

Καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὁ θεὸς λόγος οὕτως φησὶν· Ἐστὼ δὲ ὁ κριτὴς ἀπροσωπόληπτος, etc.

Joannes Zonaras, ad canonem apostolorum sexagesimum.

Multi libri ab impiis hominibus adulterati sunt, in simpliciorum perniciem: sicut et apostolicæ Constitutiones episcopis scriptæ per sanctum Clementem, quæ ideo synodice rejectæ sunt.

Πολλὰ βιβλία παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐνοθεύθησαν εἰς βλάβην τῶν ἀπλουστέρων· ὥστε καὶ αἱ διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφεῖσαι τοῖς ἐπισκόποις ἀποστολικαὶ Διαταγαί, αἱ διὰ τοῦτο καὶ συνοδικῶς ἀπεβλήθησαν.

Lege eundem, ad canonem ultimum apostolorum, et ad canonem Laodicenum sexagesimum. Ex ejus etiam ineditis Scholiis, ad epistolam festalem S. Athanasii, citat ista Jacobus Usserius, in dissertatione de scriptis Ignatii, Polycarpi et Romani Clementis, cap. 7.

Doctrinam vero apostolorum, quidam dicunt esse Constitutiones per Clementem scriptas; quas quæ sexta dicitur synodus legi non permittit, veluti adulteratas et corruptas ab hæreticis.

Τὴν Διδασχὴν δὲ τῶν ἀποστόλων, τινὲς λέγουσιν εἶναι τὰς διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφεῖσας Διατάξεις, ὥς ἡ λεγομένη ἕκτη σύνοδος ἀναγινώσκεισθαι οὐ συγχωρεῖ, ὡς νοθευθείσας καὶ παραφθαρθείσας ὑπὸ αἰρετικῶν.

Arcadius Aristinus, in Synopsi canonum; ex Trullana Constantinopolitana synodo, num. 7, Bibliotheca juris canonici veteris tom. II, p. 698.

Quæ ab heterodoxis furtim inserta sunt Constitutionibus apostolorum per Clementem editis, sunt repudianda. Eadem verba usurpat Simeon Magister et Logotheta, in Epitome can., ibid., p. 742.

Τὰ παρὰ τῶν ἑτεροδόξων κλοπιμαίως ἐμθελημένα ταῖς διὰ Κλήμεντος τῶν ἀποστόλων Διατάξεσιν, ἀποκήρυκτα.

Ex ejusdem scriptoris mss. scholiis, ad canonem apostolorum ultimum, ista citat Usserius, in dissertatione de S. Ignatio, etc., cap. 15

Secundus canon synodi sextæ in Trullo habitæ, omnino rejicit hasce Constitutiones; propterea quod his nonnulla ab heterodoxis adjecta fuerint adulterina, et aliena a pietate.

Ὁ δεύτερος κανὼν τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ γενομένης ἕκτης συνόδου, παντελῶς ἀποβάλλεται τὰς τοιαύτας Διαταγὰς διὰ τὸ ἐν αὐταῖς ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων προστεθῆναι τινὰ νόθα καὶ ξένα τῆς εὐσεβείας

Constantinus Harmenopolus, in Epitome canonum, sect. 2, tit. 4, tom. I Juris Græco-Romani, p. 28.

In libro qui dicitur sanctorum apostolorum Constitutiones, hæc tradita sunt: Diaconissa nihil eorum quæ presbyteri, etc., lib. viii, cap. 28.

Ἐν ταῖς λεγομέναις τῶν ἁγίων ἀποστόλων Διατάξεσι, ταῦτα διεληφται· Διακόνισσα οὐδὲν ὡς οἱ πρεσβύτεροι, etc.

Theodorus Balsamon, ad canonem apostolorum ultimum.

Tu autem scias, quod licet hic scriptum sit, ut legamus Clementis Constitutiones, sed non divulgemus; attamen secundus canon sextæ synodi

Σὺ δὲ γίνωσκε ὡς εἰ καὶ γέγραπται ἐνταυθοῖ ἀναγινώσκειν ἡμᾶς τὰς Διαταγὰς τοῦ Κλήμεντος, πληρὴ μὴ δημοσιεύειν αὐτάς, ἀλλ' ὁ β' κανὼν τῆς 5' συν

δρου ἀπηγόρευσε τὴν τοῦτον ἀνάγνωσιν, διὰ τὸ γε
νέσθαι παραποίησιν ἐν αὐταῖς.

A earum lectionem prohibuit, quoniam in illis adulteratio facta est. *Lege ejusdem Responsa ad Interrogationes Marci Alexandrini, cap. 1 et 2, in Jure Græco-Romano, tom. I, p. 363.*

Matthæus Blastares, nondum editus, initio Collectionis canonum, per titulos, ordine alphabetico; ubi de canonibus apostolorum.

Φησὶ γὰρ (ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη ἑκτη σύνοδος)
τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων Πατέρων καὶ δε-
χθέντας καὶ κυρωθέντας, ἀλλὰ μὴ καὶ παραδοθέντας
ἡμῖν ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων,
ὀγδοήκοντα πάντες κανόνες, τὸ κύρος ἔχειν καὶ ἡμεῖς
κελεύομεν· πλὴν τῶν τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῶν καὶ
καὶ διατάξεων. Αὗται γὰρ πρὸς τῶν δυσσεβῶν πολὺ
τὸ νόθον καὶ σφαλερὸν εἰσεδέξαντο.

Ait enim, (sancta et œcumenica sexta synodus)
a sanctis Patribus qui ante nos fuerunt, receptos
atque confirmatos, sed et nobis nomine sanctorum
et gloriosorum apostolorum traditos, octoginta
quinque canones, auctoritatem habere nos quoque
præcipimus, exceptis Clementis epistolis et con-
stitutionibus: illæ enim ab impiis multam adulte-
rationem ac falsitatem acceperunt.

Ibidem, littera β', capite 11.

Ἄς δὲ προστίθῃσι διὰ τοῦ Κλήμεντος δύο ἐπιστο-
λάς, καὶ τὰς πονηθείσας τούτῳ Διατάξεις τῶν ἀπο-
στόλων· ὕστερον δὲ τῆς ἑκτῆς συνόδου δεῦτερος κανὼν
διέγραψεν, ὡς πολὺ τὸ νόθον πρὸς τῶν αἰρετικῶν καὶ
παρέγγραπτον δεξιμένας.

B Quas vero (canon apostolorum octogesimus
quintus) adjicit duas Clementis epistolas, et ab
eodem elaboratas Constitutiones apostolorum, post-
ea secundus sextæ synodi canon abrogavit, quasi
quæ per hæreticos multum adulterationis ac inter-
polationis accepissent.

Et paulo post:

Ἐξώθεν δὲ τῶν κανονισμένων εἶναι φησιν (ὁ μέ-
γας Ἀθανάσιος) τὴν Σοφίαν Σολομῶντος. etc., καὶ
τὴν Διδασχὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων· ταύτην δὲ ἡ ἑκτη
σύνοδος ἡθέτησεν, ὡς δεδῆλωται.

Extra autem canonicos libros ait esse, (magnus
Athanasius) Sapientiam Salomonis, etc., et Do-
ctrinam sanctorum apostolorum: hanc autem
sexta synodus rejecit, quemadmodum jam decla-
ratum est.

Et infra, de canone apostolorum sexagesimo.

Οὐ μόνον γὰρ οἱ περὶ πλείστου τὸ ψεῦδος ποιούμε-
νοι, λόγοις οἰκείοις τὸ δυσσεβὲς αὐτῶν φρόνημα κρα-
τύνειν περιῶνται, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν εὐσεβῶν συγ-
γράμμασιν τὰ σφέτερι παρενδύουσιν· ὡς ἐν ταῖς
βηθείαις ἐπιστολαῖς τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος, καὶ ταῖς
Διατάξεσιν ἐσκαιώρηται.

C Non solum enim qui maximi faciunt mendacium,
propriis libris impiam suam sententiam nituntur
confirmare; sed etiam sua, scriptis piorum insec-
runt; quemadmodum in memoratis sacri Clemen-
tis epistolis et Constitutionibus perperam factum
fuit.

In littera κ', capite 5, ubi de canone Trullano secundo.

Τοὺς πάντες καὶ ὀγδοήκοντα τῶν ἁγίων ἀποστόλων,
φημί, πλὴν τῶν διὰ Κλήμεντος Διατάξεων, αὗται γὰρ
πολὺ τὸ νόθον πρὸς τῶν κακοδόξων δίκην ζιζανίων
εἰσεδέξαντο, τὸ κύρος ἔχειν κελεύει.

Octoginta quinque canones sanctorum apostolo-
rum, inquam; exceptis Constitutionibus per Cle-
mentem scriptis (ipsæ enim multam adulterationem
a pravæ sententiæ hominibus, instar zizaniorum
acceperunt) jubet habere auctoritatem. *Vide not.
in Const. ap., lib. vi, c. 8.*

Nicephorus Callisti, Ecclesiasticæ historiæ lib. iii, cap. 18

Τοῦτον συγγραφέα καὶ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων, D
ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων πιστεύομεν

Hunc (Clementem) et apostolicarum Constitutio-
num, et sacrorum quoque apostolicorum Canonum
auctorem esse credimus. *Lege lib. ii, c. 46.*

Nicetas Serronius, vel, ut alii, Serranus aut Serrensis, ad Orationem quadragesimam secundam S. Gregorii Nazianzeni, num. 26, pag. 1153. C. tom. II. Ad ista verba Theologi, tom. I, p. 685. A. Τοιοῦτον γὰρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν σφάγιον, ἐνδύμα ἀφθαρσίας καὶ ὃν καὶ καλούμενον. Talis enim est victima pro nobis cæsa; quæ incorruptionis indumentum et est et appellatur.

Illud autem, Incorruptionis indumentum, ex Octabiblo Clementina sumptum est, ubi hæc verba sunt:
Ut dignos eos habeat lavacro regenerationis, quod incorruptionis indumentum est. In Constit. lib. viii, cap. 6, ubi vide not.

Constitutiones apostolicas laudant præterea Anastasius, quem alii Sinaitam, alii Nicænum vocant, in
Quæstionum et Responsionum volumine; editionis Gretseri, Resp. 1, 6, 12, 14, 15, 16, 20, 22, 35, 46, 52, 60, 64 et 65. Nicolaus Methonensis, De corpore et sanguine Christi, in Bibliotheca Patrum, et alii. Denique a multis refertur, Æthiopes has Constitutiones pro vere apostolicis habere. Qua de re plus semel egimus in notis.

ΔΙΑΤΑΓΑΙ⁽³⁾ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

ΔΙΑ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΟΥ

Η

ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ.

CONSTITUTIONES SANCTORUM APOSTOLORUM

PER

CLEMENTEM

EPISCOPUM ET CIVEM ROMANUM

SEU

CATHOLICA DOCTRINA.

(COTTELEIUS, *Patres apostolici*, ed. Amstelod. 1724, t. I.)

CAPITA LIBRI PRIMI.

- I. De avaritia.
- II. De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo, qui injuriam fecit.
- III. De ornatu, et peccato inde proficiscente.
- IV. Quod non oportet de iis, qui male vivunt, satagere, sed operi suo vacare.
- V. Quos Scripturæ libros oporteat legere.
- VI. Quod oporteat abstinere ab omnibus gentilium libris.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α' Περὶ πλεονεξίας.
- β' Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίζειν, ἢ ἀμύνεσθαι ἐπὶ δικοῦντα.
- γ'. Περὶ καλλωπισμοῦ, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀμαρτίας.
- δ'. Ὅτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οἰκίῳ ἔργῳ σχολάζειν.
- ε'. Ποῖα τῆς Γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγιγνώσκειν.
- ς' Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἔξωθεν βιβλίων.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Διαταγαί. In Eclogis codicis Mazariniani, nunc Regii 2347: Διαταγαὶ τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμεων ἀποστόλων, αἱ διὰ Κλήμεντος προσφωνηθεῖσαι βιβλίον πρῶτον. Ἐν τῇ Καθολικῇ διδασκαλίᾳ καὶ παραίνεσις περὶ λαϊκῶν, ἐν κεφαλαίῳ ια'. *Constitutiones sanctorum maximeque prædicandorum apostolorum, quæ per Clementem nuncupatæ fuerunt. Liber primus. In Catholica doctrina etiam cohortatio de laicis, in capitulis 11; nimirum, præfatione pro*

capite primo computata. Agebamus mox de titulis. *Doctrinam vero, Doctrinam sacram, Doctrinam catholicam* dictas Constitutiones, in ipsis etiam reperies, Præfatione, et lib. II, cap. 12, (in lemmate) cap. 39, lib. VI, cap. 14 et 18. Quod nomen διδασκαλίας, sicut διδαχῆς, est Novi Testamenti, Act. II, 42: Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων. II Timoth. III, 10: Σὺ δὲ παρηκολούθησά μευ τῇ διδασκαλίᾳ. Cot.

ζ. Περὶ γυναικὸς φαύλης.

η. Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φιλ-
ἀνδρου καὶ σώφρονος.

θ. Περὶ τοῦ μὴ συλλοῦσθαι γυναῖκα ἀνδράσιν.

ι. Περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικὸς.

A VII. De muliere prava.

VIII. De uxoris virum diligentis et castæ sub-
jectione erga maritum.

IX. Quod mulier non debet cum viris lavare.

X. De muliere contentiosa et loquax.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΛΑΙΚΩΝ.

Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν
πιστεύουσιν εἰς τὸν (4) Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, χά-
ρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, διὰ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πληθυνθεῖν ἐν ἐπι-
γνώσει αὐτοῦ.

Θεοῦ φυτεία ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ἀμπελὼν
αὐτοῦ ἐκλεκτὸς (5), οἱ πιστευούκτες εἰς τὴν ἀπλανῆ
θεοσέβειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρπούμενοι διὰ
πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ, οἱ δυνάμει αὐτοῦ ἐληφότες
καὶ μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡπλισμένοι διὰ
Ἰησοῦ, καὶ ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ (6), βαν-
τίσματος μέτοχοι τοῦ τιμίου καὶ ἁθώου αἵματος τοῦ
Χριστοῦ, οἱ παρρησίαν ἐληφότες τὸν παντοκράτορα
Θεὸν πατέρα λαβεῖν, συγκληρονόμοι καὶ συμμετοχοὶ
τοῦ ἡγαπημένου Πατρὸς αὐτοῦ· ἀκούσατε διδασκαλίαν
ιεράν οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προστά-
γματος τοῦ Σωτῆρος, ὁμόστοιχοι (7) ταῖς ἐνδόξαις
φθογγαῖς αὐτοῦ. Φυλάσσεσθε, οἱ Θεοῦ υἱοὶ, ἅπαντα εἰς
ὁπακὴν Θεοῦ πράσσειν· καὶ γένησθε ἀρέστοι ἐν πᾶσι
Χριστῷ τῷ Θεῷ (8) ἡμῶν· ἐάν γάρ τις ἀνομίαν με-

¹¹⁻¹² Isa. v, 7, 2. Citat. Epiphanius. hæret. 45, n. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(4) *Εἰς τὸν*, etc. Ms. Vindob. ἐπὶ τόν.

(5) *Ἀμπελὼν αὐτοῦ ἐκλεκτός*. Epithetum ἐκλε-
κτός sumptum est ex versione Symmachi Is. v, 2.
Iste enim vocem *πῶς* Σωρήκ, Sorek, reddiderat ἐκλε-
κτὴν, uti discimus ex SS. Basilio et Hieronymo ad
eum textum. Addit Hieronymus, interpretationem
hanc solius Symmachi esse. Idemque ac Basilus
docuerat Theodorus ibidem; verum hodie non
habemus integra ejus verba. Editi libri, καὶ ἐφύ-
ταυσα ἀμπελὼν. Ἐχει δὲ ἑρμηνεία τὸ ἀληθές· ἐκλεξά-
μενος γὰρ Ἀβραάμ τὸν πατριάρχην ὁ τῶν δλων Θεός,
ἐκ τῶν τούτου κλημάτων τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν·
cum sensus postulet, post ἀμπελὼν, hæc aut simi-
lia, Σωρήκ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν ἐκλεκτὴν. A
Tertulliano quoque *Adversus Judæos*, cap. 13; *Con-
tra Marcionem*, lib. iii, cap. 23; lib. iv, cap. 29;
Origene homil. 12, in *Jeremiam*, et ad *Matthæi* xxi,
33, etc; Ambrosio *Hexameron* lib. iii, cap. 12;
Chrysostomus et Cyrillus in *Isaiam*, aliique, retine-
tur ex LXX Sorek, Sorec, vel Sorech, Σωρήκ aut
Σωρήκ. Itaque abest a vero, quod tanquam ex Pro-
copio Gazæo Curterii aut Jacobus Usserius, in Syn-
tagmate de editione LXX Interpretum, cap. 4, ubi
Vulgata Græca editio habet Σωρήκ, ibi veros Se-
ptuaginta scripsisse ἐκλεκτὴν. Fraudis fuit viro
insigniter docto Liber indiligenter visus; in quo ἐκλε-
κτὴν non refertur ad Σωρήκ, sed ad σταφυλήν, voca-
bulum ejusdem versiculi. Et vero *πῶς* non raro in
sacro contextu usurpatur. Insignis est locus Gen.
xlii, 11, quem præclare versum invenies in dispu-
tatione Archelai adversus Manichæum, post Socra-
tem et Sozomonum præstantissimi Valesii, pag.
202, col. 2, qui *alligavit ad vitem pullum suum, et
ad optimam vitem pullum asinæ suæ*. At Senes per
ἐλὶξ exposuerunt; id autem cum multa apud Græcos

LIBER PRIMUS.

DE LAICIS.

Apostoli et presbyteri, omnibus qui ex gentibus
in Dominum Jesum Christum crediderunt; gratia
vobis et pax ab omnipotente Deo, per Dominum
nostrum Jesum Christum, in agnitione ejus mul-
tiplicetur.

B Ecclesia catholica, plantatio Dei est, et vinea
ejus electa ¹¹⁻¹²; qui in certissimam Dei religionem
credidere, qui sempiternum ejus regnum per eandem
compararunt, qui ejus virtutem et Spiritus sancti
participationem acceperunt, per Jesum armati, et
timorem ejus toto pectore amplexi, asperersionem
pretiosi et innocentis sanguinis Christi communi-
cantes, qui fiduciam acceperunt ut nomine patris
Deum omnipotentem appellarent, cohæredes et
consortes dilecti Filii ejus: audite, qui ex præ-
cepto Salvatoris promissionem ejus retinetis, sa-
cræ doctrinæ, gloriosis ipsius vocibus conso-
nam. Attendite, filii Dei, ut omnia in obedientia
Dei faciatis; et in omnibus estote Christo Deo
nostro accepti. Si quis enim iniquitatem sectetur,

significet, possitque intelligi etiam de funiculo, ac
de cilicio, occasio errandi exstitisse videtur Latinis
Interpretibus, qui reddunt apud Hieronymum in
Traditionibus Hebraicis, et apud Augustinum lib.
xvi, *De civitate Dei*, cap. 41, ac lib. xii *contra
Faustum Manichæum*, cap. 42: *Alligans ad vitem
pullum suum, et funiculo pullum asinæ*, aut, et *cilicio
pullum asinæ suæ*. In quod erratum non incurris-
sent, si cum Theodorito quæst. 110, in *Genesim*,
Diodoro in Catena ms. in *Genesim*, ac forte Cyrillo
in *Glaiphyris*, legissent καὶ τῇ ἐλὶξι τῆς ἀμπέ-
λου. S. Cyprianus *helicem* servat, lib. i *Testi-
moniorum*, c. 21, et S. Ambrosius aliique *ad
palmitem* interpretantur. Arbitror ergo, Rufini verba
sunt, Præfatione in librum *De benedictionibus Ju-
dææ*, quem sequetur qui volet, me nullatenus repu-
gnante, quod hic ipse Græcus sermo in Latinis exem-
plaribus antiquitus positus est, ut et alia nonnulla,
et per tempus a scriptoribus non intelligentibus pro
ἐλὶξι cilicium dici putatum est. Cor.

(6) *Ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ*. Cum Tur-
riano posui in Versione *timorem ejus toto pectore
amplecti*, sicut Zonaras *ἐνστερνίζομαι* canone 1,
Concilii generalis vii, explicat ἀγαπητικῶς δεχόμεθα
καὶ κατασπαζόμεθα. Forte tamen in sensu passivo
accipi debet, pro circumdatis ac pectus muniti ti-
more Dei. In.

(7) *Ὁμόστοιχοι*. Ms. Vind. ὁμοστοίχως, conve-
nienter. Vulg. lectio et melior. CLES.

(8) *Χριστῷ τῷ Θεῷ*. Uterque. codex Vindob. Kō,
hoc est, Κυρίῳ, quod rationi loquendi apostolorum
est magis consentaneum, quam secutus esse vi-
detur qui hunc scetum apostolis supposuit; sed or-
thodoxus Librarius Κυρίῳ mutavit in Θεῷ. In.

et quæ Dei voluntati adversa sunt faciat; ille ac si a gente iniqua esset, a Deo reputabitur.

CAPUT PRIMUM.

De avaritia.

Abstinet igitur ab omni avaritia et injustitia; etenim in lege scriptum est: « Non concupisces uxorem proximi tui, neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque subjugale ejus, nec quæcunque proximi tui sunt »¹²; « quia omnis horum cupiditas a malo est. Qui enim uxorem, aut servum, aut ancillam proximi concupiscit; jam mente adulter ac fur est; nisi resipiscat, judicatus est a Domino nostro Jesu Christo; per quem Deo gloria, in sæcula. Amen. In Evangelio siquidem, repetens, firmans et adimplens legis Decalogum, ait: « Quia in lege scriptum est: Non mœchaberis; ego autem dico vobis »¹³; id est, Ego per Moysen in lege locutus sum; nunc vero idem ipse dico vobis: « Quicumque aspexerit uxorem proximi ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo; hic qui concupivit, animi adulter judicatus est. Qui vero bovem aut asinum cupit, nonne cogitat furari, et sua facere, et abducere? Rursus qui agrum appetit, et in eo affectu perseverat, nonne maligne id agit, ut terminos agri scalpenderet, cogat possessorem, nullo sibi pretio tradere? Dicit enim alicubi propheta: « Væ qui adjungunt domum ad domum, et agrum agro continuant, ut aliquid proximi auferant »¹⁴; idcirco ait: « Nunquid habitabitis soli in terra? Audita namque sunt hæc in auribus Domini Sabaoth »¹⁵. » Et alio in loco: « Maledictus qui transfert terminos proximi sui; et dicet omnis populus: Fiat. » Unde et Moyses ait: « Non transmovebis fines proximi tui, quos patres tui posuerunt »¹⁶. » Ob hanc igitur causam timores, mortes, judicia, damnationes hominibus hujusmodi divinitus impendent; iis autem qui Deo obediunt, una hæc lex Dei simplex, vera ac viva insita est: « Quod ab alio oderis tibi fieri, tu alteri ne feceris »¹⁷. » Non vis ut alius uxorem tuam nequiter ad stuprum aspiciat, neque ipse in uxorem proximi tui oculum im-

¹² Exod. xx, 17. ¹³ Matth. v, 27. ¹⁴ Isa. v, 8. ¹⁵ Deut. xxvii, 17. ¹⁶ Deut. xix, 14. ¹⁷ Tob. iv, 16.

VARIORUM NOTÆ

(9) *Ὁὐκ ἐπιθυμήσεις*. Convenientius Hebraicæ veritati, Exod. xx, 17, ac nunc in LXX, a quibus addita videntur nonnulla velut paraphrasticæ ex aliis Scripturæ testimoniis. Optime autem διαταγῆς nostri ὑποζύγιον paulo post mutant in ὄνον. Mos enim LXX ἑρμηνεύει ὄνον et ὑποζύγιον. Et cum Zachariæ ix, 9, iidem habeant, ἐπιθεσθῆναι ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον, Matth. xxi, 5, citatur, ἐπιθεσθῆναι ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου. Similiterque Balaami dnos Numer. xii, 21, etc. Petro epist. II, cap. ii, vers. 16, est ὑποζύγιον. Legendus Suidas in voce ὑποζύγιον. Cor.

(10) *ἄκριται*. Hæc vocis præfigitur καὶ in Vind. ms. incommode CLEA.

(11) *Δι' οὗ*. Idem ms. φ, incommode. Orthodoxi Librarii esse videtur. In.

(12) *τῷ Θεῷ*. Abest ab utroque cod. Vindob.

ταυτώκη καὶ τὰ ἐναντία τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ποιῇ, ὡς παράνομον ἔθνος, τῷ Θεῷ ὁ τοιοῦτος λογισθῆσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ πλεονεξίας.

Ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας καὶ ἀδικίας· καὶ γὰρ ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· « Οὐκ ἐπιθυμήσεις (9) τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ, οὔτε τὴν παιδίσκην αὐτοῦ, οὔτε τὸν βοῦν αὐτοῦ, οὔτε τὸ ὑπόζυγιον αὐτοῦ, οὔτε ὅσα τοῦ πλησίον σου ἐστίν· ὅτι ἡ πᾶσα τούτων ἐπιθυμία ἐκ τοῦ πονηροῦ ὑπάρχει. » Ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας τὴν γυναῖκα, ἢ τὸν παῖδα, ἢ τὴν παιδίσκην τοῦ πλησίον, ἤδη κατὰ διάνοιαν μοιχὸς καὶ κλέπτης ἐστίν. Ἐάν μὴ μεταγνῶ, ἔκριται (10) ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ (11) ἡ δόξα τῷ Θεῷ (12) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Λέγει γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀνακεφαλαίου-μενος καὶ στηρίζων καὶ πληρῶν τὴν δεκάλογον τοῦ νόμου· « Ὅτι ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· » τούτέστιν, ἐν τῷ νόμῳ διὰ Μωσέως ἐγὼ ἐλάλησα, νῦν δὲ ὁ αὐτὸς ὑμῖν λέγω· « Πᾶς ἔστις ἐμβλέψας εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· » οὗτος ἐκρίθη μοιχὸς κατ' ἐννοιαν, ὁ ἐπιθυμήσας. Ὁ δὲ τὸν βοῦν ἢ τὸν ὄνον ἐπιθυμήσας, οὐκ ἐπὶ τῷ κλέψαι, καὶ ἰδιοποιήσασθαι, ἢ καὶ ἀπαγαγεῖν αὐτὰ διανοεῖται; ἢ ὁ τὸν ἀγρὸν πάλιν ἐπιθυμήσας, καὶ ἐπιμένειν τῇ τοιαύτῃ διαθέσει; οὐ πονηρεῖται, ὅπως ὀρυγλυφῆσας ἀναγκάσῃ τὸν ἔχοντα τοῦ μηδενὸς ἀποδόσθαι αὐτῷ; φησὶ γὰρ ποῦ ὁ προφήτης (13)· « Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγιζοῦντες, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνται τι· » διὸ λέγει· « Μὴ οἰκήσητε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; ἠκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαώθ ταῦτα. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐπικατάρατος ὁ μετατιθεὶς ὄρια τοῦ πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαὸς, γένοιτο. » Διὸ φησὶ καὶ (14) ὁ Μωσῆς· « Οὐ μετακινήσεις ὄρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο πατέρες σου (15). » Διὰ τοῦτο οὖν φόβοι, θάνατοι, δικαστήρια, καταδικαί, παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς τοιοῦτοις ἐπακολουθοῦσι· τοῖς δὲ ὑπηκόοις Θεῷ ἀνθρώποις εἰς νόμος Θεοῦ ἀπλοῦς, ἀληθής, ζῶν, οὗτος ἐνυπάρχει· « Ὁ σὺ μισεῖς ὅψ' ἐτέρου σοι γενέσθαι, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιήσεις (16). » Οὐ

D nensi, et debuit abesse mutato δι' οὗ in φ a manu orthodoxa. In.

(13) *Ὁ προφήτης*. Ms. Vindob. Ἡσαίας, quæ est glossa. In.

(14) *Καί*. Omittitur in utroque cod. et debet omitti, jam enim ad testimonium citatus est Moyses. In.

(15) *ἃ ἔθεντο πατέρες σου*. Absunt hæc ab utroque perperam, sunt enim non tantum in Hebraico textu, verum etiam in LXX Intt. Male etiam ab eis abest vox ἀπλοῦς, paulo post. In.

(16) *Ὁ σὺ μισεῖς ὅψ' ἐτέρου*, κ. τ. λ. Proxime accedit ad Vulgatam Tob. iv, 16: *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias*, Græci, καὶ ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης. Infra lib. iii, cap. 15: *Ὁ μισεῖς σοι γενέσθαι, οὐδὲ ἄλλῳ σὺ ποιή-*

βούλει τῇ γυναικὶ σου τινὰ ἐμδέψαι κακῶς εἰς διαφθορὰν αὐτῆς, μηδὲ σὺ τῇ τοῦ πλησίον σου γυναικὶ κακοήθως ἀνενίσσης. Οὐ βούλει σου τὸ ἱμάτιον ἀρθῆναι, μηδὲ σὺ τὸ τοῦ ἐτέρου ἄρρης. Οὐ θέλεις πληγῆναι, λοιδορηθῆναι, ὕβρισθῆναι, μηδὲ σὺ ἄλλω ταῦτα διαδοῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίζειν, ἢ ἀμύνεσθαι τὸν ἀδικούντα

Ἀλλὰ καταρτάται σέ τις; σὺ εὐλόγησον αὐτόν· ὅτι γέγραπται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν· «Ὁ εὐλογῶν σε εὐλόγηται· καὶ ὁ καταρώμενός σε, κακαίηται.» Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· «Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς·» ἀδικοῦμενοι μὴ ἀνταδικήσητε, ἀλλ' ὑπομείνατε· ὅτι λέγει ἡ Γραφή· «Μὴ εἰπῆς, Τίσομαι τὸν ἐχθρόν, ἃ με ἠδίκησεν· ἀλλ' ὑπομείνων, ἵνα σε ἐκδικήσῃ (17) ὁ Κύριος, καὶ ἐκδικίαν ἐπαγάγῃ τῷ ἀδικούντί σε.» Καὶ γὰρ πάλιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· «Ἀγαπάτε (18) τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων· καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.» Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, ταῖς ἐντολαῖς ταύταις, ἵνα τέκνα φωτὸς εὐρεθῶμεν πράσσοντες αὐτάς. Βαστάζετε οὖν, οἱ δοῦλοι καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλήλους. Ὁ μὲν ἀνὴρ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἴστω μὴ ὑπερή-

A probe intendas. Non vis pallium tibi furto tolli, neque tu alterius abstuleris. Non vis pulsari, male audire, contumeliis affici; neque ipse alium similibus afficias.

CAPUT II.

De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo qui injuriam fecit.

Sed aliquis tibi maledicit? tu benedic ei: quoniam scriptum est in libro Numerorum¹⁷: «Qui benedicat tibi, benedictus est, et qui maledicat tibi maledictus est.» Similiter et in Evangelio scriptum est: «Benedicite iis qui maledicunt vobis¹⁸;» injuria affecti, injuriam ne referatis, sed tolerate; quandoquidem Scriptura dicit: «Ne dicas: Ulciscar inimicum de iis quæ in me inique egit, sed exspecta, ut te vindicet Dominus, et vindictam inducat in eum, qui te injuria affecti¹⁹.» Rursus enim in Evangelio ait: «Diligite inimicos vestros; benefacite his qui oderunt vos; et orate pro persequentibus et calumniantibus vos; et eritis filii Patris vestri, qui in cælis est; qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos²⁰.» ²¹ Attendamus itaque, dilecti, hæc præcepta, ut ea facientes reperiamur filii lucis. Quocirca, servi ac filii Dei, ferte vos mutuo. Ac maritus quidem ne in uxorem superbus arrogansque sit, sed benignus ac facilis,

¹⁷ Cap. xiv, 9. ¹⁸ Luc. vi, 28. ¹⁹ Prov. xx, 22. ²⁰ Matth. v, 44. ²¹ L. Ignat. Interpol. ad Philad. 3.

VARIORUM NOTÆ.

σεις, et lib. vii, cap. 2: Πᾶν δὲ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, καὶ σὺ τοῦτο ἄλλω οὐ ποιήσεις. Philo Judæus apud Eusebium *Præparat. evangel.* viii, 7: «Α τις παθεῖν ἐχθαίρει, μὴ ποιεῖν αὐτόν. Chrysostomus hom. 13, ad populum Antiochenum: «Ὁ μισεῖς, ἄλλω μὴ ποιήσης. Valerianus Cemelienis homil. 13: Quod tibi non vis, alio (pro alii) ne facias. Operis imperfecti in Matthæum auctor ad cap. xxi, vers. 10. Pseudo-Clemens Epistola decretali 1, ac vulgo Latini: Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. Quo de ultimo insignem Ælii Lampridii in Alexandro Severo locum nemo nescit. Inveni etiam in membranarum Regis num. 2386, hoc Apophthegma Orionis philosophi, editum an ineditum juxta nescio: «Ὅπερ σὺ μισεῖς παρ' ἐτέρων σοι γενέσθαι, τοῦτο εἰς ἐτέρους μὴ ποιεῖς. Præterea Act. xv, 29, in exemplaribus Irenæi, Cypriani, auctoris versionis Æthiopice, nonnullisque hodiernis, post πορνείας cernebatur et cernitur, καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γενέσθαι, ἐτέροις μὴ ποιεῖν. Et quæcunque non vultis vobis fieri, aliis ne feceritis. Vide primum lib. iii, *Adversus hæreses*, cap. 12, secundum lib. iii *Testimoniorum ad Quirinum*, cap. penult. Vide etiam *Prima religionis Christianæ rudimenta* apud Saxones et Alemanos, quæ cum Haymonis Historia edita fuerunt Lugduni Batavorum, p. 31. In Sexti Sententiis, sent. 169: Quod pati non vis ab alio, neque id facias. Nilus paratensis iertia, γενοῦ τοῖς πᾶσιν, ὥς σοι θέλεις πάντας. Denique cap. 5 *Ecolagium* S. Maximii, Socrati tribuitur, ἃ πάσχοντες ὑπ' ἐτέρου ὀργίζεσθε, ταῦτα τοῖς ἄλλοις μὴ ποιεῖτε. Cor.

(17) *Ἐκδικήσῃ*. Κοιθήσῃ. Alter codic. Vindobon. nescius recte. CLEB.

(18) Ἀγαπάτε, etc. Omittit εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, quod mox citaverat ex Lucae vi, 28. Eademque ommissio in Latino Interprete, ac in multis Patribus Græcis et Latinis, Isidoro Pelusiota lib. iv, epist. 11, Ambrosio in psalmum xxxviii, auctore *Operis imperfecti in Matthæum*, Hieronymo, etc. Augustinus variat, interdumque agnoscit illud, *Benedicite his qui vobis maledicunt*, ut libro contra Adimantum cap. 17, interdum ignorat, ut epistola 54, et sermone 170, *De tempore*. Apud Origenem verum tom. xii et xxv, in *Joannem*, et apud Cyprianum lib. *De bono patientiæ*, ac lib. *De zelo et livore*, invenies duntaxat: *Diligite inimicos, et orate pro eis, qui vos persequuntur*. At apud nonnullos comma de quo agimus, ad finem versus transiunt. Pari modo in ordine verborum versiculi sequentis multum discrepant antiqui, sed sine ullo sensus dispendio, aliis exhibentibus: *Qui pluit super bonos et malos, et solem suum oriri facit super justos et injustos*. Ita Tertullianus, et in Marcionem, 17, et Palladius Dialogo de Vita S. Chrysostomi cap. 16. Lege Origenem relatum in *Catena in Matthæum*, Aliis: *Qui solem suum oriri facit super justos et injustos, et pluit super bonos et malos*. Sic Philastrius parte iii, hæresi 85, et Basilius Seleuciensis in fine orationis 16, ubi etiam ὅς τις ponit, quod legebant Interpretes, Latinus, Syrus et Persa. Aliis: *Qui pluit super justos et injustos, et solem suum oriri facit super malos et bonos*. Eo modo Basilius Casariensis *Asceticarum constitutionum* cap. 1. Quibusdam cum Vulgata, quibusdam cum Græco concordantibus; quibusdam modo uni, modo alteri accedentibus. Cor.

sane tantum uxori placere cupiens, ei que honorate blandiri, studens esse illi suavis.

CAPUT III

De ornatu, et peccato inde proficiscente

Ne ornes te, ut quæpiam in te caplatur. Sive enim ab ea coactus, in ea pecces, æterna mors tibi a Deo superveniet, et acerbo sensus cruciatu punieris. Sive non committas scelus, sed mulierem repelias, ac neget ei; etiam in hoc, re licet infecta, peccasti; quod scilicet, cultu tuo illaqueasti mulierem, ut te appeteret; effecisti enim, ut hoc modo affecta appetitu adulterium in te committeret; non tamen adeo in culpa es; quia ad eam quæ amore tui irretita est, non misisti: neque enim tu appetisti illam, ei vero te si non dedas, misericordiam a Domino Deo consequeris, qui dixit: «Non mœchaberis, et Non concupisces»²⁰. Quod si illa te aspectu, aut tibi intempestive occurrens, mente percussa est, et ad te misit; tu autem, ut erga Deum religiosus, negasti ei; hæc vero, quia es formosa juventute conspicuus, corde adeo vulnerata est, ut te amare cœperit; tu peccati mulieris reus inveniris, tanquam auctor scandali, et maledicti hæres²¹. Quare Dominum Deum precare, ut nihil tibi mali propterea infligatur. Neque enim hominibus te oportet placere, in peccatum; sed potius Deo adherere, in vitæ sanctitatem, et in requiem æternam. Pulchritudinem tibi a Deo et natura tributam noli insuper ornare; sed eam modeste tempera apud homines; ita ut comæ capillum non nutrias; conscindas potius ac conserpas eum; ne pexus, et illæsus retinens capitis pilos, aut unguentis delibutus, illas mulieres ad te pellicias, quæ sic capi aut capere solent.²²⁻²³ Neque vestitu exquisito, ad decipiendum utaris; nec fascias vel crepidas pedibus tuis nequiter componas; sed quod solem honestas et necessitas postulant usurpa: neque auream palam digitis tuis induas; quandoquidem hæc omnia meretriciæ vitæ

φάνος, μηδὲ ἀλαζών, ἀλλ' εὐσπλαγχνος, εὐμετάδοτος, τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ μόνον (19) βουλόμενος ἀρέσκειν, καὶ ταύτην κολακεύειν ἐντίμως, σπουδάζων καταθύμιος εἶναι αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ καλλωπισμοῦ, καὶ τῆς ἐπεὶ θείας ἀμαρτίας.

Μὴ καλλωπιζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναι τινα ἐτέραν (20) ἐπὶ σοί. Ἐπεὶ γὰρ ἀναγκασθεὶς (21) ὑπ' αὐτῆς, ἀμαρτήσης εἰς αὐτήν, θάνατος παρὰ Θεοῦ ἐπιλείσεται σοὶ αἰώνιος, ἐν αἰσθήσει πικρῶς καλαζομένη. Ἐπεὶ μὴ ποιήσης τὸ μῦθος, ἀλλ' ἀποσεισάμενος αὐτήν, ἀρνήσῃ αὐτήν²², καὶ τοῦτο ἡμαρτες, εἰ καὶ μὴ ποιήσης (23), μόνον δὲ τὸ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ σου παγιδεύσαι γυναῖκα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι σου· ἐποίησας γὰρ τὴν τοῦτο παθοῦσαν, διὰ τῆς ὀρέξεως μοιχευθῆναι ἐπὶ σοί· ἀλλ' οὐχ οὕτως ὑπάρχεις, διὰ τὸ μὴ προσεποστειλῆαι σε τῇ ἐπὶ οὐκ ἐπαγιδευσμένη· οὐ γὰρ σὺ ἐπιθυμήσας αὐτῆς· μὴ συναντιδίδους δὲ αὐτῇ ἑαυτὸν, ἐλετήθῃς ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ εἰπόντος· «Οὐ μοιχεύσεις, καὶ, «Οὐκ ἐπιθυμήσεις.» Εἰ γὰρ ἐκείνη θεασαμένη σε, ἢ ἀκαίρως συναντήσασα, ἐπιτήγῃ τὴν διάνοιαν, καὶ προσέπιμψέ σοι, σὺ δὲ ὡς θεοσεβὴς ἡρνήσω (23) αὐτήν (24), ἐκείνη μέντοι τὴν καρδίαν ἐτραυματίσθη, εὐμόρφου νεωτέρου ὑπάρχοντός σου καὶ καλλωπισμένου, ὥστε ἐρασθῆναι σου, ἐνοχος εὐρίσκη αὐ τοῦ ἐκείνης παραπτώματος, ὡς αἰτίος αὐτῆς σκανδάλου γενόμενος, καὶ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος (25). Διὸ δεήθητι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, ὅπως μηδὲν σοὶ διὰ τοῦτου κακὸν στηριχθῇ. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις σε χρὴ ἀρέσκειν εἰς ἀμαρτίαν, ἀλλὰ Θεῷ εἰς ὁσιότητα ζωῆς τε καὶ ἀναπαύσεως τῆς αἰωνίου ἀντέχεσθαι. Τὸ ὑπὸ τῆς φύσεώς σοι δεδομένον ἐκ Θεοῦ κάλλος μὴ προσεπικαλλώπιζε, ἀλλὰ ταπεινοφρόνως μετρίασον αὐτὸ πρὸς ἀνθρώπους, οὕτω τὴν τρίχα σου τῆς κόμης μὴ παρατρέφων, μᾶλλον δὲ συγχόπτων καὶ καθαιρών αὐτήν· ἵνα μὴ κατακτενιζομένης (26) σου καὶ ἀσχυλτον τηροῦντος τὴν κεφαλὴν, ἢ καταμεμυρισμένου σου, ἐπαγάγῃς σεαυτῷ τὰς οὕτως ἀγρευομένης ἢ ἀγρευούσας γυναῖκας. Μηδὲ ἐπιτατηδευμένη σὺ τῇ ἐσθῇ χρησθῇ εἰς ἀπάτην, μηδὲ ἀναξυρίδας (27), ἢ

²⁰ Al. αὐτό, sic Vien. 2. ²¹ Exod. xx, 14, 17. ²² Matth. v, 28. ²³⁻²⁴ Epiphani. hæ. 80, n. 7.

VARIORUM NOTÆ.

(19) *Μόνον*. Dcest in mss. Vindob. nec sane sensui necessarium est. CLER.

(20) *Ἐτέραν*. Al. ἐταίραν. Alter codex νεωτέρην, quod absurdum sane non est, juniores enim potissimum καλλωπισμοῖς alliciuntur. Ib.

(21) *Ἀναγκασθεὶς*. Blanditiis, nempe, quæ non minus τερψανόγη sunt, quam minæ. Ib.

(22) *Ποιήσης*. Al. ἐπίσης pro ἐπίσης. Alter Vindob. ἐπ' ἰσῆς pro ἐπ' ἰσῆ, perinde. Alioqui Græce ἐν ἰσῶ dicere solent. Ib.

(23) *Ἠρνήσω αὐτήν*. Eclogæ in codice Regio addunt, ἀπέχου τε καὶ οὐχ ἡμαρτες εἰς αὐτήν. Hoc est, Interprete Turriano, et abstinuiisti, neque in eam peccasti. Quæ exciderunt a Græco contextu propter repetitionem vocis αὐτήν. Cor.

(24) *Ib*. Alter Vindob. ἀπέχου τε καὶ οὐχ ἡμαρτες εἰς αὐτήν, non male. CL.

(25) *Καὶ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος*. Absunt ab utroque Vindobonensi. Ib.

(26) *Κατακτενιζομένης*. Uterque cod. Vind. κατα-

κνιζομένης, pruriente, quod non est a re ipsa alienum, quamvis vulg. lectio commodum sensum pariat. Ib.

(27) *Μηδὲ ἀναξυρίδας ἢ κρηπίδας σου, κ. τ. λ.* His respondent, in eo quidem iudicio, quæ ex apostolorum διατάξει ait S. Epiphanius in hæresi Massalianorum, cap. 7: Μητε ὑπερηφανίας ὑπόδειγμα, δικαιοσύνης τὴν προσέλευσιν ἔχειν. Ita quippe distinguo, vertendum autem arbitror, neque superbiam speciem, justitiæ incessum habere. Id est, non oportere ut vir justus et fidelis in suo ingressu fastum ostendat. Siquidem fasciæ, et crepidæ, similiaque nimii cultus, non modo luxuriam indicant, sed et arrogantiam, in quam etiam Constitutiones invehi patet ex adverbio ταπεινοφρόνως paulo ante posito. Non me præterit, eruditissimum Usserium in cap. 9 Prolegomenorum ad S. Ignatium, componere cum verbis Epiphani in initium sequentis capituli: Οὐκ ἔστι ὡς πετόμενος καὶ ἐμπεριπατὼν καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαίροισι τῶν κακῶς ζώντων. Verum eo capite non agi-

κρηπίδας σου τοῖς ποσὶ κακοτέχνως ὑποβάλλης (28)· ἀλλὰ τὸ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρείας μόνον· μηδὲ χρυσήλατον σφανδόνην τοῖς δακτύλοις σου περιθῆς, ὅτι ταῦτα πάντα ἔταιρισμοῦ τεκμήρια ὑπάρχει (29), ἅπερ παρὰ τὸ προσήκον ἐπιτηδεύων οὐ ποιήσεις δικαίως. Πιστῶ γάρ σοι ὄντι καὶ ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐξεστὶ σοὶ τρέφειν τὰς τρίχας (30) τῆς κεφαλῆς, καὶ ποιεῖν εἰς ἔν (31), ὃ ἐστὶ σπατάλιον· ἢ ἀπόχυμα (32), ἢ μεμερισμένην τηρεῖν· οὐδὲ μὲν ὀγκοποιεῖν, ἢ διαζαίνοντά (33) τε καὶ πλάσσοντα οὐλὴν διατιθεῖν, ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν· ἐπεὶ περ καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει φάσκων ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ· «Οὐ ποιήσετε ὅμιν σεισὴν (34), οὐδὲ ἀναξυρίδας (35)». Χρὴ δὲ οὐδὲ γενέσθαι

A indicia sunt; quibus si præter officium studueris, juste non ages. Tibi quoque qui fidelis et homo Dei es, non licet nutrire comam, et in unum colligere, quod spatium est; vel effundere, aut discriminatam servare; neque etiam tumefacere, neque carpando ac formando crispam reddere, neque flavam facere eam: quandoquidem et lex in Deuteronomio vetat dicens: «Non facietis vobis sisoem, neque anaxyridas²².» Oportet præterea non barbæ pilum corrumpere, nec formam hominis contra naturam mutare²³. «Non» enim, inquit lex, «depilabis barbas vestras²⁴.» Nam decori gratia creator Deus leves mulieres fecit; id porro viris inconcinnum.

²² Lev. xix, 27; et xxi, 5. ²³ Epiph. ibid. ²⁴ Ibid.

VARIORUM NOTÆ.

tur de superbo incessu, sed de inani curiosaque cursitatione. Ἀναξυρίδας porro quid sint, præter Lexicographos Pollucem, Hesychium, Suidam, Phrynichum, auctorem Etymologici magni, auctorem Glossarum Herodoti, et præter Diodorum Siculum lib. v, Himerium Sophistam in Photii codice ccxliiii, aliosque. Hieronymus et Theodorus docent, quando exponunt textum Danielis iii, 24, ad quem legi debet Scholium Græcum prout correctum fuit a Drusio Quæst. Hebraicæ lib. iii, cap. 60. Imperite vero Erasmus, interpretans Chrysostomi homiliam 37 in Acta apostolorum, ἀναξυρίδας facit gladios peculiares, anaxyridas dictos. At recte Rufinus in Josephi Ἀρχαιολογίας lib. iii, cap. 11 (al. 8), vertit Vastropas, quæ, teste Glossarii Latino-Græci scriptore, feminalia sunt. A nobis Gallis inde appellantur *des guêtres*. Atque de integumentis ac ornamentis femorum et pedum, multa ne diceremus, eo nos fasce levarunt viri docti diligentia sua. Monemus tantum de loco *Nomicarum Glossarum*: Ὁδονάρια (seu ὁδονάρια aut οὐδονάρια) τὰ περιεπτόμενα τοῖς ποσὶν ὑφάσματα, ἃ λέγεται ποδάπανα κατὰ Καθαρὼν· τὰ δὲ ἄλλα, ποδία (ita corrigunt) ὡς εἰπεῖν, τὰ ἐξ ἱματίων γεγεννημένα, ἃ παρὰ τισιν ὁδονία κέκληται ἢ βράχαι, χροὶ περιτιθέασιν, δακτυλούς δὲ τοῖς ποσὶν; sic eam restituendum videri, ἃ λέγεται ποδία. Πανάριον vel Πανάρια κατὰ Καθαρὼν; non vero juxta sententiam clarissimi theologi Dionysii Petavii ad Panarii Epiphaniani verba, hæresi 59 Catharorum, cap. 11: Ὡς Ἐπιφάνιος κατὰ Καθαρῶν. Cl.

(28) Ὑποβάλλης. Alter codex Vind. ὑποβάλλης, forte nequitie signum fuit, crepidam subijcere puellæ, quasi casu pedē excidisset. Id.

(29) Ταῦτα πάντα ἔταιρισμῳ τεκμήρια ὑπάρχει. In Epiphonio hæresi 80, num. 7: Μηδὲ ἔταιρισμῳ κατακομίσθαι, vel κατακομίσθαι. Clemens Alexandrinus lib. iii *Pædagog.* cap. 5: Κουρὰς ἀγενεῖς καὶ πορνικὰς ἀποκτερόμενοι. Cot.

(30) Τρέφειν τὰς τρίχας, etc. Varios compti capitis modos enumerat. Est autem spatium, ut multi docent, armilla, atque, quod ex pseudo-Clemente hic discimus, coma in unum collecta, forsanne armillis nodata. Seneca, lib. iii *De ira*, cap. 26: *Nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos virum dedecet.* Tacitus de Moribus Germanorum, *Insigne gentis, obliquare crinem, nodoque substringere.* Thucydides, lib. i: Χρυσὼν τεττίγων ἐν ἑρσει (vel ἐνέρσει) κρώδον ἀναδούμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν. Apud Philonem Judæum *De vita contemplativa*, τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας εὐ πῶς διαπλέκονται σφηκούμενοι. Sic κρώδον, et cincinnum significat, et nodum capilli, *reticulum quod colligit comas* ex Servio ad *Æneid.* iv. Sequitur in *Catholica doctrina* ἀπόχυμα, capillus cum cura effusus: Κομῶν, καὶ γυναικίδεις φέρειν βοστρύχους μέχρι ζω-

B στήθος καθιεμένους εἰ δυνατόν, inquit Zonaras ad canonem 96 Trullanum. *Perspicue demonstratur, locus est S. Hieronymi ad Ezechielis xlii, 20, nec rasis capitibus, sicut sacerdotes cultoresque Isidis atque Serapis, nos esse debere; nec rursum comam dimittere, quod proprie luxuriosorum est, barbarorumque et militantium; sed ut honestus habitus sacerdotum facie demonstretur.* Adde Senecam Epist. ult.: *Quid capillum ingenti diligentia comis? Cum illum vel effuderis more Parthorum, vel Germanorum noda vinxeris, vel ut Scythæ solent sparseris; in quolibet equo densior jactabitur juba, horrebit in leonum cervice formosior, et lib. i Naturalium quæstionum, cap. ult. de prisco tempore: Conjugum quidem manus crinis ille, quem effundere olim mos viris fuit, attritabatur; sed illum sibi sine ullo artifice formosi quætiebant, non aliter quam jubam generosa animalia.* Reliqua τῆς τριχὸς ὀρναμεντα: μεμερισμένην τηρεῖν more Samsonis (*Judic.* xvi, 19), ὀγκοποιεῖν, διαζαίνοντά τε καὶ πλάσσοντα οὐλὴν διατιθεῖν, et ξανθοποιεῖν, quod Plinio dicitur rufare, Tertulliano et Hieronymo irrufare, notiora sunt, quam ut remorentur nos. Videsis Claudii Salmasii *Plinianas exercitationes*, ejusdemque Epistolam de cæsarie virum et mulierum coma. Ad præsens porro caput videntur respexisse Trullani Patres, canonem 96 sancientes. Id.

(31) Εἰς ἓν. Alter cod. Vind. σισήν, qua de voce vide not. ad Levit. xix, 27. Illic quidem servio est de cæsarie, sed an conveniat hic σισήν nescio. Pro σπατάλιον melius forte esset σπαταλῶντος, *delicias facientis*, quamvis σπατάλιον muliebne nescio quod ornamentum vulgo interpretentur. Sed nihil multo. Cl.

(32) Ἀπόχυμα. Alter cod. ἀπόσχημα, quod quid sit me fugit. Id.

(33) Διαζαίνοντά. Διαζαίνειν, alter Vind. Id.

(34) Ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ, Οὐ ποιήσετε ὅμιν σεισὴν. Aut lapsu memorie constitutor Deuteronomium dixit pro Levitico, aut latius accepit Deuteronomii nomen, eo sensu, de quo paulo post ad caput sextum disseremus. Constitutorem non examinata resecutus est Zonaras, in explicatione canonis 96 Trullani, Zonaramque Theodorus Balsamon, nec non Matthæus Blastares, scriptor ineditus, ad eundem canonem. σισήν autem, σισήν, aut ut alii σισήν, σισῶς, dictio Alexandrinorum videtur fuisse, ac juxta Hesychium, Phaselitarum, usitata a LXX, in interpretando textu Levit. xix, 27, quo prohibetur quædam capilli σύνθεσις αὐτῇ

(35) Οὐδὲ ἀναξυρίδας. Ad hunc locum nullatenus mihi satisfacio. Quid enim, quæso, faciunt anaxyrides pedum, ubi de capillamento ex Levit.

merito iudicavit. Tu vero, si hæc uti placeas feceris, legis violator, execrabilis eris apud Deum, qui te ad imaginem suam fecit. Si ergo placere Deo volueris, abstine ab iis omnibus, quæ odit ipse, nihilque efficias eorum, quæ illi displicent.

ἔκαστος ἀρεσκαίαν, ἐναντιούμενος τῷ νόμῳ, βούλητός γε γένηται παρὰ Θεοῦ τῷ κτίσαντί σε κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ.

Ἐάν οὖν θέλῃς Θεῷ ἀρέσκειν, ἀπόσχου πάντων ὧν μισεῖ αὐτός, καὶ μηδὲν πράσσει τῶν αὐτῷ ἀπαρεσκόωντων.

VARIORUM NOTÆ.

ἀπόκαρσις, Ægyptiaca, opinor, deliciis, vel superstitioni, vel utrique dicata. Hæc qualis fuerit cum sit incertum, diversimode solent sacra verba exponi ab antiquis de cirro, cincinnis, crispa cæsarie, de capillis promissis et intonsis, de κόμη aut de κουρά ἐκ πλάγλου; circa quod legito: Pollucem lib. ii, cap. 3, num. 5; Herodotum in *Melpomene* cap. 175; Plutarchum in *Vita Thesei* paulo post initium, una cum Dione Chrysostomo de regno orat. 2, post principium, Suida ad vocem Ἀπόνοια, Sidonio lib. i, epist. 2, Aldhelmo opere *De laudibus virginitalis* cap. 28, et aliis de tonsura et rasura in rotundum. Atque hanc Tertullianus cap. 4 *Libri de pallio*, et Sidonius lib. iv, epist. 13, cum multis commemorant. Invenies explicationes istas, si percurreris versiones variarum linguarum, Maimonidis librum *De idololatria*, Rabbinos, Scholium Græcum, S. Cyprianum, in ad Quirinum 85, Hieronymum ad *Jeremiam* ix, 26; Hesychium lib. vi in *Leviticum*, Suidam in Ἀισός, Theodoritum in *Leviticum* quæst. 28, atque ex hoc postremo scribentem auctorem *Quæstionum post Quæstiones ad Antiochum*, cusarum tom. II S. Athanasii, sect. 28, quem sic emendo: Τινὲς τὴν σισόην ἄλλως ἡρμήνευσαν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι τὴν ἀπόκαρσιν τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. Εἰώθεον γὰρ οἱ Ἕλληνες μὴ ἀποκαίρειν τῶν παιδῶν τὰς κορυφὰς, καὶ τοὺς μαλλοὺς ἔχειν, καὶ τοὺς μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν. Id est, Sisoem quidam aliter interpretati sunt. Ego vero arbitror lege prohiberi capillorum tonsuram. Consuevere enim Græci capiti puerorum non attondere, promitti vero comam relinquere, eamque postmodum demonibus consecrare. Profecto nomen πνεῦμα non intellectum, reliquit Theodotus, τὸ ψαῖον. Præterea verbum ἱερὰ si deducatur a ἱρῖ, circumdabit et rotundabit significat, id quod ad cirros adduci potest; si a ἱρῖ, amputabit et attondebit, quod secuti sunt alii. Similiter σισόην referre licet ad ΝΥΣΣ, ΝΥΣ, ΝΥΣ, et ad ΝΥΣΣ, Græcorum σισόν, σισύραν, quorum prius tonsuram, amulatos crines posterius respicit. Unde Hesychius utraque conjunxit. Insuper, inquit, nec comam in rotundum tondere, id est non radere in rotundum aspectum capitis, sicut et Sym-

Α τριχὰ διαφθεῖρειν, καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξαλλάττειν. « Οὐκ ἀπομαδαρῶσθε γὰρ, φησὶν ὁ νόμος, τοὺς πώγωνας ὑμῶν (36). » Τοῦτο γὰρ γυναιξὶν εὐκρετὲς ὁ κτίσας ἐποίησε Θεός. Ἄνδράσι δὲ ἀνάρμοστον ἐδίδακλεως. Σὺ δὲ τὰ ταῦτα ποιῶν Θεῷ τῷ κτίσαντί σε κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ. καὶ μηδὲν πράσσει τῶν αὐτῷ ἀπαρεσκόωντων.

machus edidit; quemadmodum etiam hi facere consueverunt, qui barbaricas student comas; propter quod, hoc LXX σισόην, forsitan propter magnitudinem concursorum (sic) capillorum appellaverunt. Et quibusdam interjectis: Sed nec cincinnos nutrire in honorem demonum, capillis aliis fortiores, et hoc (f. hos) vovete; student enim hoc pagani, caput puerorum offerre demonibus. Unde de hoc maxime oportet putari legislatorem præcipere. Igitur in tanta varietate ac obscuritate, non est facile arguendus antiquus poeta Chærilus, qui apud Josephum lib. i contra Apionem, Judæos appellat κορυφὰς τροχοκορῖδας, capillis sub rotunditate detonsis, interprete Rufino; præsertim quia circularis hujus aut semicircularis tonsuræ, ὑποτροχάλου, et περιτροχάλου, περιρόχου, apud Herodotum lib. iii, cap. 8 Plutarchum *De mulierum virtutibus*, paulo ante finem, Agathiam Scholasticum *De imperio et rebus gestis Justiniani* lib. i non multo post initium, Nicetam Choniataem *De Andronico Comneni* lib. i, num. 9, Pollucem loco citato, et Hesychium in voce Σαφίον, excogitari potuerunt plures figuræ; harumque aliquam in Veteri Testamento non vetitam nihil impedit, quo minus Judæi assumpserint. Pari modo epithetum ἐπισθοκόμων, quod Galilæis tribuit Nonnus in *Joann.* ii, 2, quodque, ut et Homerum ὁπισθεν κομῶντας, Machilibus applicari queat ex Herodoto lib. iv, cap. 180, Saracenis apud Theodorum Mopsuestenum, et multis aliis populis, non certo pugnat cum præcepto Levitici. Cæterum citatus Rutini locus in mendo cubat, sed parva opera in rectum statuetur per Græca Josephi. Scribe meo periculo: Postremum vero transibant genus mirabile visione, linguam quidem Phœnissam ore præsentes, habitantes autem in Solymis montibus, ubi palus amplissima est. Juvenes (corrupte legebat ἀκμαῖοι pro ἀρχαῖοι) capillis sub rotunditate detonsis, super equos erectos (ἀρτά male loco δαρτά) habentes vultus, et quasi fumo siccatos. Plura Cl. Salmasius, cujus librum *De coma* nondum legeram, cum superiora scriberem, ut necdum vidi dialogum ab illo eadem de re scriptum. Cor.

xix, 27 disseritur? Multo minus ad rem Francisci Turriani et Caroli Bovii, interpretum, ἐντομίδες, incisiones, Levit. xix, 28; xxi, 5; Jerem. xvi, 6, cruciamentum, non ornamentum. An cum verbis Levitici xix, 27, voluit jungere textum Levit. xxi, 5: Καὶ φαλάκρωμα οὐ ξυρτήσεσθε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ νεκρῷ· καὶ τὴν δέψιν τοῦ πώγωνος οὐ ξυρτήσονται. Et calcitimum non radentini caput, super mortuum: et aspectum barbæ non radent? Verum hoc in testimonio non cultus, sed luctus designatur. Quid si ἀναξυρίδες σισόην explicant, secundum mentem Symmaci, qui interpretatur οὐ περιξυρῆσθε κύκλῳ τὴν πρόσφιν τῆς κεφαλῆς ὑμῶν. Non radetis in rotundum aspectum capitis vestri. Nisi dicatur id, affirmandum restat ἀναξυρίδας ex superiori contextu huc irrepsisse; eam tamen affirmationem ægre admiserim absque miss. codicum auctoritate. Cl. Salmasius audaci, ut solet, conjectura, legebat ἐξόνον περιξυρίδα. Id. — Crediderim libri hujus auctorem voce ἀναξυρίδες, intellexisse τὰς ἀνω ξυρτῆσεις, hoc est, cæsariæ tonsuras, quæ ad ornatum faciebant. Ad sonum potius vocis alludit, quam ad veram significationem quæ e solo usu petenda. GLEB.

(36) Οὐκ ἀπομαδαρῶσθε, κ. τ. λ. Proponit alii verbis legem Levitici xix, 27: Οὐδὲ φθερῆτε τὴν δέψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν, Neque corrumpetis aspectum, seu effigiem, seu faciem barbæ vestræ; latam adversus ritum, aut superstitionem juxta nonnullos, aut luxuriosum juxta cæteros, quibuscum noster sentit, necnon auctor istius Scholii in Catena ms.: Ὅσπερ κωλύει καλλωπίζεσθαι, οὕτως καὶ ἐπὶ νεκρῷ κόπτεσθαι. Emacula ex codicibus Regiis Zuharam, ubi exponit canonem 96 synodi Constantinopolitane in Trullo habitæ, ac rescribere illic: Οἷς δὲ προήκων ὁ χρόνος, κατὰ συστήματα σχεδὸν ποιεῖ τὰς τρίχας τοῦ πώγωνος φύεσθαι, ἵνα μὴ τὴν ὑπὲρ γέναν καθειμένην, οὕτω ἀπέχονται; μὴ ξυροῦ, κεράμου δὲ τι (male vulgo ἐστὶ) θραύσμα ἀνθραξίν ἐκ πυρούμενον, τῇ ὑπὲρ γέναν προσφέρουσι, καὶ τοῦτω τοῦ πώγωνος ἅπαν ἐκτεφροῦσι τὸ αἰωρούμενον. Verbo autem μαδαρῶν utuntur Septuaginta Nehemias xiii, 25. Quod sequitur, τοῦτο, etc., pressius vertetur sic: Nam, hoc, carere barba, mulieribus decorum esse Creator Deus fecit; viris autem non convenire judicavit. GOT.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

A

CAPUT IV.

*Οτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οἰκείῳ ἔργῳ σχολάζειν.

Οὐκ ἔσθ' ὡς πετόμενος (37) καὶ ἐμπεριπατῶν καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαιροπόπτης τῶν κακῶς ζῶντων· ἀλλὰ τῇ τέχνῃ σου καὶ τῷ ἔργῳ σου προσέχων, τὰ τῷ Θεῷ φίλα ἀναζητεῖ ποιεῖν, καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ λόγια ἀναμνησκόμενος διηνεκῶς μελέτα. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή σοι, ὅτι· «Ὡς ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσεις ἡμέρας καὶ νυκτός, περιπατῶν ἐν ἀγρῷ, καὶ ἐν οἴκῳ καθήμενος, κοιταζόμενος, καὶ διανιστάμενος· ἵνα συνῆς ἐν πάσιν.» Ἀλλ' εἰ καὶ πλούσιος ὑπάρχεις, χρειὰν τέχνης πρὸς τὸ τρέφεσθαι οὐκ ἔχων, μὴ ῥεῖμδος γίνου, μηδὲ ἀκαιροπεριπάτητος (38)· ἀλλ' εἴτε προσέρχῃ τοῖς πιστοῖς τε καὶ ὁμοδόξοις, συμπόλλων τὰ ζωοποιὰ προσομιλεῖ ῥήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ποῖα τῆς Γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγινώσκειν.

Εἰ δὲ μὴ, καθεζόμενος ἐνδὸν ἀναγίνωσκε τὸν Νόμον, τὰς Βασιλείους, τοὺς Προφῆτας· ψάλλε τοὺς ὕμνους Δαβὶδ (39)· διέρχου ἐπιμελῶς τὸ Εὐαγγέλιον τὰ τούτων συμπλήρωμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἑξωθεν βιβλίων.

Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου (40). Τl (41)

" Jos. 1, 8; Deut. vi, 7. " Citatur ab Anastasio, Quæst. 65.

VARIORUM NOTÆ.

(37) Οὐκ ἔσθ' ὡς πετόμενος. Infra cap. 7 profertur sententia Proverbiorum vii, 10, 41, 42, quam non injucundum erit cum hac conferre. S. Hieronymus contra Helvidium cap. ult.: *Illa ad hirundinis modum lustrat universa penetralia*. Item epistola xii, cap. 12 et 13. Cot.—Uterque codex Vindobonensis habet πετόμενος, quod est poeticum, potius quam vulgaris usus. Intelligitur homo otiosus, qui huc illuc fertur vagaturque, cum nescit cuienam rei incumbere eum oporteat. Suidas: πετόμενος, φερόμενος, hoc est, homo vagus. CLEB.

(38) Ἀκαιροπεριπάτητος. Mss. Vindobonenses ἀκαιροπάτας. Significatur intempestivus ambulator, qui quasi explorator ubique vagatur. Debuisset potius dicere ἀκαιροπεριπατητικός, nam ea forma activam potestatem habet, περιπάτητος passivam. CLEB.

(39) Δαβὶδ. Deest in altero cod. Vindobonensi. lb.

(40) Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου. Librorum a paganis conscriptorum lectio secum trahit multa commoda, multa incommoda, ut bono vel malo animo suscipitur. Eapropter apud magistros veteres modo invenies permissam, imo probatam, suam, laudatam, defensam; modo condemnatam, et vel omnibus, aut saltem quibusdam prohibitam; modo nonnullis præceptionibus munitam atque vallatam. Comprobant, tumentur, laudibus effertur, potissimum Alexandrinus Clemens lib. 1 Operis varie contexti, Tertullianus De idololatria cap. 18; Origenes Philocalia cap. 13, et apud Eusebium Hist. eccl. lib. vi, cap. 48, 49; Gregorius Nazianzenus orat. 20; Hieronymus epist. 84 ad Magnum Oratorem, Gregorius Papa ad I Reg. xiii, 49, 20; Theodorus Hist. eccl. lib. iv, cap. 26; Socrates ac Nicephorus in consimili syntagmate, ille lib. iii, cap. 16, hic lib. x, cap. 26; et Joannes Damascenus cap. 1 libri De dialectica. Rejiciunt ac vetant universe, cum Constitutionibus hic et lib. ii, cap. 64, Recognitionibus lib. x, capp. 45, 42; Isidorus lib. iii Sententiarum c. 15; notaque nulli non est circa hanc rem Hieronymi flagellatio; cui annexere oportet quod de Cesario Arelatensi refert

Quod non oportet de iis qui male vivunt satagere, sed operi suo vacare.

Ne sis quasi volitans, et inambulans, ac errans in vicis, intempestivus prave viventium spectator; sed arti tuæ operique tuo animum intendens, stude ut quæ Deo accepta sunt facias, et Christi oracula recordatus assidue meditare. Tibi enim ait Scriptura: «In lege ejus meditaberis die ac nocte, deambulans in agro, et sedens in domo, cubans et exurgens; ut in omnibus intelligas». Sed etsi dives sis, nec arte quæ te nutriet opus habeas; ne vagabundus atque ambulator importunus efficiaris: sed sive adeas ad fideles ac consecrarios, cum eis conferens, sermones salutiferos sere.

B

CAPUT V.

Quos Scripturæ libros oporteat legere.

Sin minus; intus sedens Legem perlege, libros Regum, Prophetas; psalle hymnos Davidicos; horumque complementum Evangelium diligenter percurrere.

CAPUT VI.

Quod oporteat abstinere ab omnibus gentiliū libris.

"Ab omnibus gentiliū libris abstine. Quid enim

Cyprianus discipulus in Vita illius, c. 3. Vide quoque epistolam 2 Paulini ad Ausonium. Sed et Origenis studium erga litteras sæculares nonnullis displicebat; quibus ille respondit per epistolam, ut videre est in Historia Eusebii lib. vi, cap. 49. Haymo Halberstadensis lib. vi De Christianarum rerum memoria cap. 3: *Quod autem erratum est ab Origene, et contra orthodoxam fidem aliquid descriptum, opinor hoc ei accidisse, quia nimio lectionis studio philosophos est amplexus. Attigerat enim et omnino assecutus fuerat secreta Platonis, et Pythagoræ, Zenonisque Stoici, et Cerinthi volumina, cæterorumque philosophorum, etc.* Quis fuerit Cerinthus isie, novus ex hæretico philosophus, juxta cum ignarissimis scio; nec satago quærere, quia constat apud me debere reponi Cornuti nomen, ex his Rufini, interpretantis caput mox laudatum Eusebianæ historiæ: *Assecutus fuerat Origenes omnia Platonis secreta. Institutus fuerat in libris Numenii, et Cronii, et Apollonphanis, ac Longini, sed et Moderati, atque Nicomachi. In Pythagoricis vero summorum virorum, non eum latuere Commentarii. Attigit etiam Chæremonis Stoici, et Cornuti volumina.* Unde etiam substituendum forte Chæremonis, loco Zenonis in Haymone. Peculiariter vero, ne legant libros ethnicorum interdicat episcopis concilium Carthaginense iv, can. 61: *Ut episcopus gentiliū libris non legat, hæreticorum autem pro necessitate et tempore.* Monachis Isidorus Pelusiota lib. 1, epist. 63, et Isidorus Hispalensis cap. 8 suæ Regulæ. Nilus asceta lib. ii, epist. 73, lib. iv, epist. 1. Quinetiam ab Apostata Juliano Christianorum simia, in fragmento præscribitur quibus scriptoribus abstinere debeant sacerdotes. Exstat adhuc epistola Gregorii Nazianzeni ad Gregorium Nyssenum; numero quadagesima tertia, qua increpat eum quod sacris voluminibus

(41) Tl. Ante hanc voculam leguntur in altero Vindobonensi libro: *Τὰ αἰρετικά μὴ ἀναγίνωσκε.* CLEB.

tibi cum alienis sermonibus, vel legibus: vel falsis prophetis; quæ quidem leves homines avertunt a fide? Quid etenim tibi deest in lege Dei, ut ad illas gentium fabulas appellas animum? Sive enim historica percurrere cupis, habes Regum libros; sive sophistica et poetica, habes Prophetas, Jobum, Proverbiorum scriptorem; in his plus industriæ, quam in omni poesi et sophistarum argutiis reperies; quoniam Domini Dei qui solus est sapiens, voces sunt; sive lyrica expetis, habes Psalmos; sive antiquas origines, habes Genesim; sive leges ac mandata, inclytam Domini Dei legem habes. Ab omnibus itaque alienis et diabolicis fortiter abstine. Sed et dum legem lectitas, abstine ab iis quæ in ea sunt adscita; et si non ab omnibus, a quibusdam tamen, quæ ad Deuteriosim pertinent: quæ tantummodo historicæ

* Anast. κουφοτέρους. * Anast. εἰσέρχασθαι. * Anast. σουφίας. * Anast. φθέγματα. * Anast. παραγγεμάτων. * Anast. ἀπέχου.

VARIORUM NOTÆ.

nibus abjectis, profana in manus sumpserit, rhetoricæ audire quam Christianus maluerit. Nec dissimilis argumenti litteræ oburgatoriæ alterius Gregorii lib. ix, epist. 48, Romani scilicet, ad Desiderium Gallix episcopum, ubi alludere videtur ad verba Hieronymi iam epist. 146, tum lib. in Commentariorum in Epistolam ad Ephesios ad cap. vi, vers. 4, qui Hieronymus consuli quoque potest cum fructu in *Dialogo adversus Luciferianos* cap. 5, et in epist. 64, cap. 1, quemadmodum et Cassianus collatione 14, cap. 12. Paulinus ad Severum ep. 7, et Sidonius lib. iv, epist. 3, 12; lib. viii, epist. 4; lib. ix, epist. 16. Denique aviditati comparandæ gentilis eruditionis modum imponunt, cautiones inter legendum profana scripta adhibendas edocent. Opera nullatenus attingenda demonstrant, et capiendas ex ea lectione utilitates indicant, ut multos, qui non occurrunt, missos faciam. Clemens Alexandrinus centone 1, p. 283, 284; Origenes homil. 11 et 14 in *Genesim*, nec non apud Gregorium Thaumaturg. in Πανηγυρικῇ εὐχαριστίας. Didymus citatus a Damasceno *Parallelorum* lib. iii, cap. 64; Basilii homilia in principium *Proverbiorum*, et tractatu integro, Quomodo adolescentes ex gentili doctrina proficiant, Gregorius Nazianzenus, seu potius Amphilocheus Iconiensis, carmine iambico ad Seleutium, Gregorius Nyssenus libro *De vita Mosis*, in *mystica interpretatione*; Isidorus Pelusiota lib. ii, epist. 5; Hieronymus ad Damasum epist. 146; Augustinus epist. 131, ac lib. ii *De doctrina Christiana* cap. 40. Beda lib. ii in *Samuelem* c. 9; Damascenus *Fidei orthodoxæ* lib. iv, cap. 18; Haymo ubi supra, et scriptor *Chronicorum* S. Benigni *Divionensis* tom. I *Spicilegii Acheriani* pag. 463. Ut autem ad *Constitutiones* redeam, monitum te velim, lector, circa variantes lectiones ex Anastasii *Questionibus*, optime exhibere manuscriptum Anastasium in Bibliotheca Regia, 3 dñ, et διέρχασθαι, et βασιλείους, et σοφιστείας, et ἁσµατικῶν: præterea rectius in Anastasio ὁρμήτης, haberi, quam in pseudo-Clemente ὁρμήσεις. COT.

(42) Ἐχεις τὰς βασιλείους, etc. Inter varias Instrumenti Veteris distributiones istam quoque adnotabis; cujus partes sunt ἀρχαιογονίαι, νόµιμα καὶ παραγγέλαι, ἱστορικά, σοφιστικά, hoc est ad sapientiam, eruditionem cunctasque disciplinas pertinentia, καὶ ποιητικά et ἁσµατικά. Nullum quippe opus in Testamento Veteri legitur, quod non ad aliquam ex his classibus referatur. Sic universam Scripturam,

γάρ σοι καὶ ἄλλοις λόγοις, ἢ νόμοις, ἢ ψευδοπροφήταις, & δὴ καὶ παρατρέπει τῆς πίστεως τοὺς ἐλαφροὺς *; εἰ γάρ σοι καὶ λείπει ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπ' ἐκεῖνα τὰ ἐθνόµοθα ὁρμήσεις; εἴτε γὰρ ἱστορικά θέλεις διέρχασθαι **, ἔχεις τὰς Βασιλείους (42)· εἴτε σοφιστικά καὶ ποιητικά, ἔχεις τοὺς Προφῆτας, τὸν Ἰωβ, τὸν Παροιµιαστὴν, ἐν οἷς πάσης ποιήσεως καὶ σοφιστείας ** πλείονα ἀγγίνοιαν εὐρήσεις, ὅτι Κυρίου τοῦ µόνου σοφοῦ Θεοῦ φθογγαὶ * εἰσιν· εἴτε ἁσµατικῶν ὁρέγη, ἔχεις τοὺς Ψαλμοὺς· εἴτε ἀρχαιογονίας, ἔχεις τὴν Γένεσιν· εἴτε νοµίμων καὶ παραγγελιῶν **, τὸν ἑνδοξον Κυρίου τοῦ Θεοῦ νόμον. Πάντων οὖν τῶν ἄλλοις καὶ διαβολικῶν ἰσχυρῶς ἀπόσχου **. Πλὴν καὶ τὸν νόμον ἀναγινώσκων, τῶν ἐν αὐτῷ ἐπεισάχτων ἀπόσχου· εἰ καὶ µὴ πάντων, ἀλλὰ τινων, τῶν τῆς δευτερώσεως (43)· µόνον δὲ πρὸς ἱστορίαν ἀναγίνωσκε, εἰς

* Anast. σουφίας. * Anast. φθέγματα. * Anast.

ram, novam quoque, comprehendit divisio præcedentis capitis, in τὸν νόμον, τὰς Βασιλείους cum quibus subintelliguntur reliquæ Historiæ, τοὺς Ὑμνοὺς, et τὸ Εὐαγγέλιον. Videnda notata in cap. 47 epistolæ primæ Clementis. Accedit aliquatenus ad priorem enumerationem illa Leontii Byzantini de sectis, actione 2, qua ponuntur βιβλία ἱστορικά, προφητικά, παραινετικά, εἰ πρὸς τὸ ψάλλειν γενόμενα. Secundum instituit Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 4 colligens in Veteri Testamento libros legis quinque, historicos septem, poeticos quinque, totidemque propheticos: nec longe abit Gregorius Nazianzenus carmine 33. De veris Scripturæ libris; duntaxat enim, conjungendo libros quinque Moysis cum septem sequentibus, historicos duodecim facit. E Leontio autem leve mendum tolli debet. Impressum est: Παραινετικά εἰσι βιβλία τέσσαρα· ὧν πρῶτον ὁ Ἰωβ. Τοῦτο δὲ τινες ἐνόμισαν Ἰωσήπου εἶναι σύγγραμμα· δευτέρον ἐστίν, αἱ παροιμίαι Σολοµῶντος. Τρίτον ὁ Ἐκκλησιαστής τέταρτον, τὸ ἄσµα τῶν ἁσµάτων. Τετάρτη δὲ νῦν μετὰ τὰ παραινετικά τὸ ἄσµα τῶν ἁσµάτων λέγω, ἐπειδὴ ἡ τούτων θεωρία ὑψηλότερα ἐστίν. Cum sensus exigat, μετὰ τῶν παραινετικῶν, cum, non post; uti postea nactus sum in ms. Regiæ Bibliothecæ. COT.

(43) Τῶν τῆς δευτερώσεως. Ex Clemente suppositio, hic et lib. ii, cap. 5, 35, lib. vi, cap. 12, 18, 19, 20, 21, 22 et 23. Mosaica præcepta dividuntur in, νόμον, seu, νόμον φυσικόν, νόμον πιστῶν νόμον ἀπλοῦν, καθαρὸν, etc., ἀκατανάγκαστον, et in τὰ ἐν νόμῳ ἐπεισάχτα, sive δευτέρωσιν, τὰ τῆς δευτερώσεως, δεσµὰ τῆς δευτερώσεως τῶν ἐπεισάχτων· δεσµὰ ἀπίστων, ἐπεισάχτα, μάταια, ἅλυστα· τὰ δὲ τῆς δευτερώσεως ἐπεισάχτα: atque naturalis quidem lex est Decalogus, verba decem a Deo prolata et sancita, antequam Israelitæ Apim vitulum conflarent ac venerarentur; lex vero adscititia continet ea omnia, quæ populo post idololatriam mandata sunt et imposita, videlicet sacrificia, baptismata, aspersiones, purificationes, decimas, separationes, ciborum distinctionem, vacationes, reliquasque caeremonias et præceptiones: denique legem neque coactio comitatur, neque Evangelii prædicatio sustulit, cum Deuteriosis (sive Deuteronomium) et vim intulerit, et per Christum fuerit abolita aut translata, servatis tantummodo quibusdam; verbi gratia oblationibus, ad sacerdotum pauperumque sustentationem. Dixi *Deuteriosis* sive *Deuteronomium*: hæc enim solent absque discrimine usurpari. Unde S. Anselmus ad Matth. xii, 23, exscribens Interpretam

τὸ γινώσκειν σε, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν, ὅτι ἀπὸ τοιαύτων καὶ τοσούτων ἐβρύσατό σε δεσμών. Ἔστω δὲ σοι πρὸ ὀφθαλμῶν γινώσκειν, τί νόμος φυσικός, καὶ τί τὰ τῆς Δευτερώσεως (44), τὰ τε ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῖς μοσχοποιήσας, δοθέντα ἐπίσακτα. Νόμος γάρ ἐστι, τίνα (45) ἐλάλησε Κύριος ὁ Θεὸς πρὸ τοῦ τὸν λαὸν εἰδωλολατρεῖσαι καὶ μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίους Ἄπιν, τουτέστιν (46) ἡ δεκάλογος· ἡ δὲ ἁμαρτήσασιν αὐτοῖς ἐπετέθη δασμά, σὺ σεαυτῷ μὴ ἐπισπάσῃ. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἡμῶν οὐ δι' ἑτερόν τι ἤλθεν, ἢ ἵνα λύσῃται τοὺς ὑποδίκους τῆς ἀποκατεμένης ὀργῆς,

A cognitionis causa lege; ut agnoscas, laudesque Deum, quod te talibus tantisque vinculis liberarit. Sit autem tibi ante oculos propositum, cognoscere quid sit lex naturalis; et quid sint adjuncta illa, quæ ad Deuteriosim spectant, quæque in gremio conflatoribus vituli data sunt. Lex enim in iis consistit quæ antequam populus in idololatriam incideret, et vitulum, Apim illum Ægyptiorum, fabricaretur, Dominus Deus locutus est; id est, in Decalogo: porro vincula quæ illis, postquam peccarunt, injecta sunt, tu tibi ne attrahas. Salvator quippe noster

VARIORUM NOTÆ.

tionem B. Hieronymi, δευτερώσεις, mutat in-Deuteronomium. Et Maximus in Scholiis ad Epistolam nonam Dionysii, Judaicas Deuterioses et traditiones per nomen Deuteronomii exprimit: ὅτι ἡ μὲν Γραφή οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ ἔχουσιν. Photius autem, dum de Constitutionibus apostolicis iudicat, respiciendo ad loca de quibus agimus, refert opponi libro, quod contra Deuteronomium criminationes quasdam emittat. Ubi admodum suaveni se præstat David Blondellus, qui in pseudo-Isidoro pag. 36, suspicatur pro κατὰ τοῦ Δευτερονόμιου legendum κατὰ τοῦ δευτέρου γάρμου. Consule quod observavi paulo antea. Jam relatæ Auctoris nostri sententiæ favet Chrysostomus orat. 2, adversus Judæos, et homil. 17 in Acta apostolorum. Si quidem priori in loco docetur, quod post festum demonibus celebratum Deus Judæis permisit sacrificia; in posteriori (quem parte describunt OEcumenius ac Theophylactus) quod idololatriam in deserto cum victimis peractam secuta sint sacrificia Deo oblata, et præcepta caerimonialia. Favet qui sub Chrysostomi nomine interdum latet auctor Operis imperfecti in Mattheum, dum ad cap. 8, vers. 5, et ad cap. xi, vers. 14 et 30, ponit legem levem et justam, id est, Decalogum ante idolum vituli fabricatum; et legem gravem, immittem, superbam, atque observatu impossibilem, dictatam a Deo irato, postquam populus vitulum adorasset, in poenam commisiisse idololatriæ, ab eodem autem placato merito rescissam. Favet quoque Lactantius, quia dicit lib. iv, cap. 10, a Deo idololatriæ scelere offenso Judæos legi, quam per Moysen dederat, fuisse subjugatos. Quibus adde Hieronymum ad Jeremiæ vii, 22: Manifeste, inquit, intelligitur quod primum Decalogum dederit in tabulis lapideis, scriptum digito Dei; et post offensum idololatriæ caputque vituli, postea jussit sibi magis fieri quam demonibus; ausertens puram religionem mandatorum Dei, et concedens et sanguinem victimarum, carniūque desiderium. In Ezech. xx, 23, etc. Potest et hoc dici, quod ante offensam, Decalogum tantum acceperint, post idololatriam vero et blasphemiam, multiplices legis caerimonias. Quod loci sacri interpretatio Theodoriti cum Hieronymiana concordat. Denique Photius videtur excusare apostolicas Diataxes. Mitto enim Justinum, qui colloquens cum Tryphone (p. 263) agnoscit tantum in lege Mosaisca τὰ φύσει καλὰ, καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια, τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια, καλὰ εἰ τὰ πρὸς σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ διαταχθέντα: Itemque Irenæum, ex cuius sententia lib. iv, cap. 27, dividitur lex in naturalia et libertatis decreta, atque in vincula servitutis; necnon Anastasii Abbatis dictum tom. III Antiquæ lectionis Henrici Canisii, sacrificia Judæis permissa non fuisse, nisi postquam demoniis sacrificarunt. Verum non obstante horum auctoritate, compertum habetur ex veritate divinorum eloquiorum, ante vitulum conflatum et cultu, præceptos fuisse eodem modo quæ postea, multos legales ritus, circumcisionem, sacrificia,

Pascha, oblationes varias, festa, etc. Quinimo dimitti præcipiuntur Hebræi ex Ægypto, ut sacrificent ac immolent Deo. Accedit huc inconstantia nostri constitutoris, quam nemo non perspiciet, si loca illius conferre voluerit. Negare tamen non ausim μοσχοποιῆσαι factum esse, ut Deus multo pluribus ac durioribus observationum vinculis ligaverit populum contumacem. Id.

(44) Τῆς Δευτερώσεως. Alter librorum Vindobonensium, διὰ τῆς Δευτερώσεως, quæ sunt per Deuteriosim addita. CIER.

(45) Τίνα. Ἄ, quæ, in iisdem, quod sorte jungendum, hoc modo ἄτινα. Id.

(46) Καὶ μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίους Ἄπιν, τουτέστι. Hæc omnia desunt in Vindobonensibus codd. et re ipsa Glossema redolent, quo ostenditur quæ fuerit idololatria hic memorata. Traditur idem a pseudo-Clemente altero Recognitionum lib. i, cap. 35; Lactantio lib. iv, cap. 10; Hieronymo ad Osee iv, 15, 16; vii, 44; viii, 13 (qui etiam de Muevi altero bove Ægyptiorum); Rufino in Amos. v, 25, 26; et Isidoro Originum lib. viii, cap. ult. Theophylactus enarrans Actuum caput vii; μόσχῳ εἰς τόπον ὅντι ἐωσφόρου. At Apim soli sacrum fuisse refert Macrobius lib. i Saturn., cap. 21; Lunæ, non solus Ammianus lib. xxi, ut dictum Salmasio, in Exercitationibus Pliniani, pag. 458, sed etiam Ælianus lib. ii De natura animalium, cap. 14; Porphyrius apud Eusebium Præparationis Evangelicæ lib. iii, cap. 13; Theodorus Græcarum affectionum curationis sermone 3, ante medium, et Suidas pag. 514 in Ἀπὶς ac Μέμφις. Apud Ælianus vero, libro ii De natura animalium, cap. 10, Ægyptii Apidi suo tribuunt viginti novem notas, quæ sidera aliasque res significant. Atque de Api scripserunt omnes: nemo, quod sciam, correxit depravatissimum locum Georgii Cedreni, ubi de gestis Theodosii Magni: Τοῦτον τὸν Σάραπιν οἱ μὲν τὸν Δία εἶναι λέγουσιν, οἱ δὲ τὸν Νεῖλον, διὰ τὸ τὸν μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τὸν πῆχυν. Οἱ δὲ Ἄπιν τινὰ ἀνθρώπον εὐπορον ἐν Αἰγύπτῳ γεγονέναι, ὃς ἐν καιρῷ λιμοῦ, ἐκ τῶν ἰδίων ἐπήρκεσιν Ἀλεξανδρεῦσιν, ὧ καὶ τελευτῶντι ναὸν καὶ στήλην ἀνέστησαν. Καὶ βοῦς αὐτοῦ ἐτρέφετο, ὃν καὶ Ἄπιν ἐκάλουν, ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ. Σύμβολον οὗτος ἦν τοῦ γεωργίου· μετωνόμασαν δὲ τὸν ἀνθρώπον ἐκεῖνον καὶ Γόρασιν, καὶ Σάραπιν τὴν στήλην. Legendum, μετωνόμασαν δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου καὶ Σόραπιν καὶ Σάραπιν τὴν στήλην· ut patet per hæc Nicephori, Hist. eccl. lib. xv, cap. 8: Σάραπιν δ' ἐστὶν ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ Νεῖλος, ἡ Ἀπὶς τις ἀνὴρ ἐν Μέμφιδι πόλει, ὃς λιμοῦ γενομένου, ἐκ τῶν ἰδίων Ἀλεξανδρεῦσιν ἐπήρκεσιν ὧ τελευτήσαντι, ναὸν καὶ στήλην ἰδρύσαντο ὅπου δὴ καὶ βοῦς ἐπίσημά τινα ἔχων διετρέφετο, εἰς σύμβολον ὡς εἰκάσαι τῆς γεωργίας, ὃν καὶ αὐτὸν Ἄπιν ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ ἐκάλουν. Τὴν δὲ τορὸν τοῦ Ἀπιδος ἐκεῖνου τοῦ ἀνθρώπου μεταγαγόντες εἰς τὸν ναὸν, Σάραπιν ἐκάλουν αὐτοῦ τὴν στήλην, ἣ καὶ Σάραπιν, μεταθέσει τῶν στοιχείων. COT.

non ob aliud venit, nisi ut reos ab ira reservata liberaret, legem et prophetas implet; et adscita illa Deuteroseos vincula, vel adimeret vel transferret. Idcirco enim invitans nos aiebat: « Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ¹⁰⁰. » Tu igitur cum legeris Evangelio ac prophetis concordantem legem, etiam legito Regum historias, ut scire possis, quod omnes reges qui justi fuere, a Deo aucti sunt; et apud illum æternæ vitæ promissio eos mansit: quotquot autem reges a Deo fornicati sunt, in defectione sua, justo Dei iudicio, brevi interierunt; et vita ejus privati sunt, sempiternum supplicium pro rebus sortiti. Hæc igitur cum leges, multum fide auctus, Christo, ejus es corpus ac membrum, adjungeris. Deambulans autem in foro, et lavare cupiens, utere virorum balneo; ne, quia corpus turpiter nudum mulieribus ostenderis, aut quod non decet viros videre, spectaveris, vel tu illaqueeris, vel in te illaquees feminas quæ ita facile capiuntur. Ista ergo cave, ne animæ tuæ injiciantur laquei.

CAPUT VII.

De muliere prava.

Audiamus enim, quid in Sapientiæ libro sanctus sermo dicat: « Fili, custodi sermones meos; mea vero mandata reconde apud te ipsum. Dic sapientiam sororem tuam esse, prudentiam autem familiarem tibi assere; ut te servet a muliere aliena et mala, si te verbis blandis adorta fuerit. De fenestra enim domus suæ in plateas prospiciens, quemcunque viderit insipientum filiorum adolescentem, cordis inopem, prætereuntem per forum, in transitibus ædium suarum, et loquentem in tenebris vespertinis, cum est nocturna quies et caliginosa:

¹⁰⁰ Matth. xi, 28.

καὶ (47) πληρίωσῃ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας, καὶ τὰ δεσμὰ τῆς δευτερώσεως τῶν ἐπεισάκτων ἢ παύσῃ ἢ μεταθῇ. Διὰ γὰρ τοῦτο προσκαλούμενος ἡμᾶς ἔλεγε: « Δεῦτε πρὸς με (48) πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Ὡς οὖν ἀναγνούς τὸν νόμον σύμφωνον ὄντα τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τοῖς προφῆταις, ἀναγίνωσκε καὶ τὰς βασιλείους, ὅπως εἰδέναι ἔχοις, ὅποιοι δίκαιοι ἐγένοντο βασιλεῖς, καὶ ἡὐξήθησαν ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἡ ἐπαγγελία τῆς αἰωνίου ζωῆς αὐτοῖς διέμεινε παρ' αὐτῶν· ὅσοι δὲ βασιλεῖς ἐξεπύρηνυσαν ἀπὸ Θεοῦ, ἐν ἀποστασίᾳ αὐτῶν συντόμως ἀπώλοντο τῇ τοῦ Θεοῦ δικαιοκρασίᾳ, καὶ τῆς αὐτοῦ ζωῆς ἐστερήθησαν, ἀντὶ ἀναπαύσεως αἰωνίαν κόλασιν κληρωσάμενοι. Ταῦτα οὖν ἀναγινώσκων, πολλὴ τῇ πίστει αὐξήθεις, προσοικοδομηθῇ Χριστῷ, ὃ σῶμα καὶ μέλος τυγχάνεις. Περιπατῶν δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ λούσασθαι βουλόμενος, χρήσῃ βαλανείῳ ἀνδρείῳ (49), ἵνα μὴ διὰ τὸ ἐπιδεικνύναι σε σῶμα ἐν ἀσχημῇ ἀποκαλύψῃ γυναιξίν, ἢ θεάσασθαι θέαν οὐχ ἀρμόζουσαν ἀνδράσιν, ἢ σὺ παγιδευθῇς, ἢ παγιδεύσῃς ἐπὶ σαυτῇ τὰς οὕτως εὐαλῶτους γυναῖκας (50). Φυλάσσεο οὖν τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ λάβῃς βρόχους τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ γυναικὸς φαύλης.

Μάθωμεν γὰρ, ἐν τῇ Σοφίᾳ τί λέγει ὁ ἅγιος λόγος: « Γιὰ, φυλάσσε ἐμοὺς λόγους, τὰς δὲ ἐμὰς ἐντολὰς κρύψον παρὰ σεαυτῶν. Εἰπὼν τὴν σοφίαν τὴν ἀδελφὴν εἶναι, τὴν δὲ φρόν· σιν γινώριμον περιποιήσαι σε αὐτῇ, ἵνα σε τηρήσῃ ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτρίας καὶ πορνικῆς, ἥτις σε λόγοις τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάλληται. Ἀπὸ γὰρ θυρίδος οἴκου αὐτῆς εἰς τὰς πλατείας παρακύπτουσα, ὅν ἂν ἴδῃ τῶν ἀφρόνων τέκνων νεανίαν ἐνδεῆ φρενῶν, παραπορευόμενον ἐν ἀγορᾷ, ἐν διδοῖς οἴκων αὐτῆς, καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἐσπερινῷ (51), ἡνίκα ἂν ἡ ἡσυχία νυκτερινὴ καὶ γνωφώδης

VARIORUM NOTÆ.

(47) Ὑπόσῃται τοὺς ὑποδίκους τῆς ἀποκειμένης ὁργῆς, καὶ. Hæc omnia desunt in codd. Vinl. quæ, perspicuitatis causa, addi potuerunt. CLER

(48) Πρὸς με. Deest in utroque. Ib.

(49) Λούσασθαι βουλόμενος, χρήσῃ βαλανείῳ ἀνδρείῳ. Erant olim in fidelibus, tum luxuria et lascivia, more infidelium diffuentes; tum simplices ac idiotæ, a quibus (inquit Epiphanius hæresi 30, cap. 7) propter negligentiam doctorum ignaris, non vitabatur lavatio cum alterius sexus hominibus. Idcirco constitutione hac, et illa capitis 9, prohibentur balnea promiscua virorum et mulierum. Eademque interdictio legitur in canonibus Laodiceno 30, et Trullano 77, ad quem Balsamon improbat etiam lavationem balnei viro uxoriq; communem. Sed et sancti Patres consuetudinem turpitudinis, periculi et scandali plenam prescripserunt: Clemens Alexandrinus *Pædagog. iii*, cap. 5; Cyprianus *De disciplina et habitu virginum*, circa finem, et in antiquis editionibus libro *De lapsis*, ante finem; Chrysostomus tractatu *De educandis liberis*, per virum eruditissimum Franciscum Combelsium vulgato, p. 73; Palladius dialogo *De vita S. Chrysostomi* cap. 13, et Hieronymus lib. ii

adversus Jovinianum cap. ult., nec non Nilus lib. ii, epist. 211. Quid quod ethnicis multis res displicuit? ut Hesiodo in fine libri ii *Operum et Dierum*, ejus versus laudatur a Clemente Alexandrino. Varro lib. viii, *De lingua Latina*, post medium. *Ubi bina essent conjuncta ædificia, lavandi causa; unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur.* Et in *Historia Augusta* refertur quod Adrianus lavacra pro sexibus separaverit, Antoninus philosophus lavacra mista submoverit, Alexander Severus balnea mista Romæ prohibuerit exhiberi. Denique per leges civiles licebat marito repudium mittere uxori, si ea contra ipsius voluntatem cum viris extraneis lavaret. Absit itaque ut post Evagrium lib. i, cap. 21, et Nicephorum lib. xiv, cap. 50, laudemus stultos illos ascetas, qui dum sibi ἀπαθείς esse videbantur, solebant balneas adire, ut una cum mulieribus lavarentur. Cot.

(50) Τὰς οὕτως εὐαλῶτους γυναικας. Desunt in utroque libro Vindobon. CLER.

(51) Καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἐσπερινῷ. Ms. Reg 495. καλοῦντα. LXX, aut scripserunt ἀλοῦντα, errantem, vagantem, quod accedit ad significationem verbi *τυγ gradui, itare*, aut legerunt *πρῶτ* a *πρῶτ clau-*

ἡ δὲ γυνὴ συναντᾷ αὐτῷ, εἶδος ἔχουσα πορνικόν, ἢ ποιεῖ νέων ἐξίπτασθαι καρδίας. Ἀνεπτειρωμένη δὲ ἐστὶ καὶ ἄσωτος, ἐν οἴκῳ δὲ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς· χρόνον γὰρ τινα ἔξω βέμβεται, χρόνον δὲ ἐν πλατείαις παρὰ πᾶσαν γωνίαν ἐνεδρεύει (52). εἴτα ἐπιλαδομένη ἐφίλησεν αὐτόν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ προσεῖπεν αὐτόν· θυσία εἰρηνική μοι ἐστὶ, σήμερον ἀποδίδωμι τὰς εὐχὰς μου· ἕνεκα τοῦτου ἐξηλθὼν εἰς συνάντησίν σου, ποθοῦσα (53) τὸ σὸν πρόσωπον, εὐρηκά σε· κειρίαις τέταχα τὴν κλίνην μου, ἀμφιτάπησι δὲ ἐστρωκα τοὺς ἄπ' Αἰγύπτου· διέρρηξα τὴν κοίτην μου κράτῳ, τὴν δὲ οἶκόν μου κινναμώμῳ· ἔλθε καὶ ἀπολαύσωμεν φιλίας ἕως θρόνου, δεῦρό καὶ ἐγκυλισθώμεν ἑωρτί, καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· Ἀπεπλάνησε δὲ αὐτόν πολλὴ ὁμιλία, βρόχοις τε τοῖς ἀπὸ χειλέων ἐξέκλεινεν αὐτόν· ὁ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κεπρωθεὶς (54). Καὶ πάλιν λέγει· Μὴ πρόσσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάξει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρον, ἢ πρὸς καιρὸν λιπαίνει σὸν φάρυγγα, ὕστερον μὲν τοι πικρότερον χολῆς εὐρήσεις, καὶ ἴκονημένον μάλλον μαχαίρας διστόμου. Καὶ πάλιν· Ἀλλὰ ἀποπήδησον, καὶ μὴ (55) ἐγχρονίσῃς, μηδὲ ἐπιστήσῃς σὸν ὄμμα πρὸς αὐτήν. Πολλοὺς γὰρ τρώσασα καταδέδληκε, καὶ ἀναριθμητοὶ εἰσιν, οὓς πεφόνευκεν. Εἰ δὲ μὴ, φησὶ, μεταμελήσῃ ἐπ' ἐσχάτων σου, ἥνίκα ἂν κατατριβῶσι σάρκες σώματός σου, καὶ ἔρεις· Πῶς ἐμίσησα παιδείαν, καὶ ἐλέγχους δικαίων (56) ἐξέκλινεν ἡ καρδία μου; οὐκ ἤκουον φωνῆς παιδεύοντός με καὶ διδάσκοντός με, οὐ παρέβαλλον τὸ οὖς μου, παρ' ὀλίγον ἐγενόμην ἐν παντὶ κακῷ. Ἰνα μὴ δὲ διὰ πλειόνων παρεκτείνωμεν τὰς μαρτυρίας· καὶ εἰ τινα παρήκαμεν, οἱ σοφοὶ ἑαυτοῖς τὰ καλὰ ἐπιλέγοντες, ἢ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἐπιστερεοῦσθε, παραιτούμενοι πάντα τὰ φαῦλα εἰς τὸ ὁσίους εὐρεθῆναι ὑμᾶς ἐν ζωῇ αἰωνίῳ παρὰ θεῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φιλάδελφου καὶ σώφρονος.

Ἡ δὲ γυνὴ ὑποτασσέσθω τῷ ἑαυτῆς (57) ἄνδρι· ὅτι

Prov. vii, 1 et seq. * Prov. ix, 18, sec. LXX. * Prov. vii, 25. * Prov. v, 11.

VARIORUM NOTÆ.

marit, convoravit. Certe versio Arabica loquentem exhibet. Postea versu 17, scriptum videntur reperisse in Hebræo, ἡ τὴν tentorium meum, οἶκόν μου. Cor.

(52) Ἐνεδρεύει. Deest in altero codd. Vindobonensium. Paulo post αὐτόν omittitur. Clea.

(53) Ποθοῦσα. Additur in altero codd. Idem, quod est forte Glossema. Id.

(54) Ὁ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κεπρωθεὶς. Cephrus avis esse dicitur levissima, stolidissima, capiti facilis, et ad libidinem maxime prona. Inde ex Antiquis, hunc textum LXX, Prov. vii, 22, alii de deceptione intellexerunt, alii de luxuria. Sed si levitas animalis assumatur, magis Versio Senum respondebit Veritati Hebraicæ, quæ habet צמח שמים; παραρῆμα Aquilæ, ἐξαίφνης Symmacho. Hesychius: Κέπρος, εἶδος ὀρνέου κουφοτάτου, περὶ τὴν θάλασσαν διατρίβοντος; δ' εὐχερῶς ὑπὸ ἀνέμου μεταγεται. Ἐνθεν λέγεται ὁξὺς καὶ κουφὸς ἀνθρωπος κέπρος. Et postea κεπρωθεὶς exponit etiam per ἐπαρθεὶς, cui a Suida additur ὁξέως λαυνόμενος. S. Epi-

et vero mulier occurrit ei, speciem habens meretriciam, quæ juvenum corda evolare facit; est autem ipsa in modum volucris vaga, est luxuriosa, et in domo non quiescunt pedes ejus: interdum enim foris vagatur, interdum vero in plateis, ad omnem angulum insidiatur: deinde apprehendens, osculata est eum, et impudenti facie allocuta est eum. Viclima pacifica mihi est, hodie reddo vota mea; ob hanc causam exivi obviam tibi, desiderans faciem tuam, inveni te; fasciis lectum meum tetendi, et tapetiis Ægyptiis stravi; aspersi cubile meum croco, et domum meam cinnamomo; veni, et fruamur amicitia usque in diluculum, veni, et in amore volutemur; et quæ sequuntur, quibus subdit: Seduxit autem eum multa collocutione, et laqueis labiorum abripuit eum, ille autem secutus est eam, instar cephi elevatus. Et rursus ait: Ne intenderis mulieri nequam: mel enim distillat de labiis feminae meretricis; quæ ad tempus pinguefacit fauces tuas, postea vero amarius felle invenies, et acutum magis gladio ancipiti. Et iterum: Sed resili, et ne moreris, nec oculum tuum in eam intendas. Multos enim vulnerando dejecit, et innumerabiles sunt, quos trucidavit. Quod si non feceris, inquit, pœnitebit te in novissimis, quando contritæ fuerint carnes corporis tui; et dices: Quomodo odio habui disciplinam, et increpationes justorum declinavit cor meum? Non audiivi vocem instituentis me; et cum doceret me, aurem non adhibui; pæne fui in omni malo. Sed ne testimonia longius producamus, ac si quæ prætermisimus, vos, qui sapientes estis, vobis commoda colligentes, confirmate vos ex Scripturis sanctis, prava omnia declinantes, ut sancti in vita aeterna apud Deum reperiamini.

CAPUT VIII.

De uxoris virum diligentis et castæ subjectione erga maritum.

Mulier vero subjecta sit viro suo quoniam vir ca-

phanus hæres. 79, cap. 2: Τούτων τὸ φρόνημα κεπρωμένον τῇ τοῦ προειρημένου θηρὸς ἐπάρασι. Verbo κεπρωμαι utitur Cicero epistolarum ad Atticum lib. xiii, epist. 40. Nec præteriri debet insignis locus S. Athanasii, epistola de synodis Arimini et Seleuciæ, edit. Paris., p. 912: Καὶ περὶ μὲν Γεωργίου τοῦ Καππάδοκος τοῦ ἐκκληθέντος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας λόγος οὐδεὶς ἀνθρώπου, μήτε ἐκ προάγοντος βίου τὴν μαρτυρίαν ἔχοντος, μήτε διὰ Χριστιανοῦ τυγχάνοντος· ἀλλὰ μόνον ὑποκρινάμενου διὰ τὸν καιρὸν τὸ ἔνομα, καὶ πορισμὸν ἡγησαμένου τὴν εὐσέδειαν. Διὸ οὐδὲ μέμνηται ἂν τις αὐτὸν εἰκότως, πταίνοντα περὶ τὴν πίστιν, ἀνθρώπων μήτε εἰδότες περὶ ὧν λέγει, μήτε περὶ ὧν διαβεβαιούται, ἀλλὰ πᾶσι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς κέπρον ἐπακολουθοῦντα. Ubi non obscure respicit ad testimonium Proverbiorum, Id.

(55) Καὶ μὴ. Conjunctionem καὶ non habet alter codex Vind. et quidem recte. Clea.

(56) Δικαίων. Deest in altero, Id.

(57) Τῷ ἑαυτῆς. Alter τῷ ἰδίῳ ἑαυτῆς, quod est perinde. Id.

put est mulieris, viri autem in via iustitiae incendit caput est Christus; Christi vero caput, Deus et Pater ejus. Ergo post omnipotentem Deum nostrum, et Patrem, praesentis et futuri saeculi Dominum, omnis spiritus et virtutis conditorum, et post dilectum illius Filium, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem gloria Deo; time virum tuum, o mulier, et revere eum; ipsi soli placere stude, et per ministerium tuum illi grata existere; ut ob te etiam beatus praedicetur a Sapientia, quae per Salomonem haec ait: « Mulierem fortem quis inveniet? estimabilior autem est lapidibus pretiosis, quae talis est: confidit in ea cor viri ejus: quae talis est, spoliis non egebit; operatur enim viro bona per omnem vitam: deducens lanam et linum, fecit utilia manibus suis: facta est velut navis negotians, de longe congregans ei vitam: et surrexit de nocte, et dedit escas famillae, ac opera ancillis: consideravit agrum et emit, et de fructibus manuum suarum plantavit possessionem: accinxit lumbos suos, firmavit brachia sua: et gustavit quod bonum est operari; et non exstinguitur lucerna ejus tota nocte: cubitos suos ad nullum extendit, manus suas firmat ad fuscum: manus autem suas aperuit pauperi; palmam vero extendit inopi: non est sollicitus de his qui in domo, vir ejus; omnes enim qui apud eam sunt, vestiti sunt duplici stola: et fecit viro suum habitus; ex bysso ac purpura indumenta: conspicuus autem est vir illius, quando sederit in consensu cum senioribus incolis: sindones fecit, et vendidit Phoenicibus, et cingula Chananais: gloriam et decorem induit, et letata est in diebus novissimis: os

* f. 61. οὐ, ut legit Bovius interpres. * I Cor. xi, 3

VARIGRUM NOTAE.

(58) Ὁ Θεός. Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Uterque codex. Quod etsi verum est, posset esse ab Ariana manu, sive scriptoris, sive interpolatoris. CLEM.

(59) Ὁ ἡ δόξα τῷ Θεῷ. Alter cod. φ, quissis verbis, τῷ Θεῷ, quod forte melius. Is.

(60) Ἐντραπήθι. Utroque codice additur αὐτόν. Is.

(64) Ἡ τοιαύτη σκύλα οὐκ ἀπορήσει. Prov. xxi, 11. Hodierni LXX addunt, καλὸν, contra textum Hebraicum, et mss. Bibliothecae Regiae 721, 2221. Rectius ergo in tractatu ad Proverbior. xxi, 10, etc. De muliere forti, editiones S. Augustini, tom. X, serm. 45, De diversis, cap. 4, ostendunt: Quae talis est, spoliis non indigebit, quam editiones S. Ambrosii tom. II: Talis bonis spoliis non indigebit. Cor.

(62) Μηροσαμένη ἐριον. In codice Regio 2221: εὐρησμένη ἐρία. Quod alteri interpreti a LXX, Aquila, Symmacho, et Theodotione tribuunt, quodque sequitur B. Augustinus, ubi mox, vertendo inveniens lanam. Nunc, μηροσαμένη ἐρία. Si autem mutaretur p in v, quae litterae in mss. valde affines sunt, esset quod responderet Hebraeo מְרֹסָה quae sit, modo veritate nitatur illud Hesychii μῆρῳ, κηρύσσων, ζητεῖν. Non ausim tamen quidquam immutare; tum quia haec acceptio verbi μῆρῳ inusitata est; tum quia vulgata lectio apparet in Ambrosio, in Catena ad Proverbia, et in mss., tum denique quia saepe LXX ad sensum magis quam ad verbum interpretantur. Is.

A κεφαλὴ τῆς γυναικὸς ὁ ἀνὴρ ὑπάρχει· τοῦ δὲ ἀνδρὸς τοῦ πορευομένου ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, κεφαλὴ ἐστὶν ὁ Χριστός· τοῦ Χριστοῦ δὲ κεφαλὴ ὁ Θεός (58) καὶ Πατὴρ αὐτοῦ. Μετὰ οὖν τὸν παντοκράτορα Θεὸν ἡμῶν, καὶ Πατέρα, τοῦ τε ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος Κύριον, πάσης τε πνοῆς καὶ δυνάμεως δημιουργόν, καὶ τὸν ἡγαπημένον αὐτοῦ Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, οὗ ἡ δόξα τῷ Θεῷ (59), φοβήθητί σου τὸν ἄνδρα. ὦ γύναι, καὶ ἐντραπήθι (60), αὐτῷ μόνῃ ἀρέσκουσα, αὐτῷ ὑπάρχουσα εὐάρεστος ἐν ταῖς διακονίαις αὐτοῦ, ἵνα καὶ ἐπὶ σοὶ μακαρισθῇ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς σοφίας τῆς λεγούσης διὰ Σολομῶντος τάδε· Ἡ γυναικα ἀνδρῶν τίς εὐρήσει; τιμιωτέρα δὲ ἐστὶ λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη· θαρσεί ἐπ' αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς· ἢ τοιαύτη σκύλων οὐκ ἀπορήσει (61)· ἐνεργεῖ γὰρ τῷ ἀνδρὶ ἀγαθὰ κατὰ πάντα τὸν βίον· μηροσαμένη ἐριον (62) καὶ λίνον, ἐποίησεν εὐχρηστα ταῖς χερσὶν αὐτῆς· ἐγένετο ὡς ναὺς ἐμπορευομένη, μακρόθεν συνάγουσα αὐτῷ τὸν βίον· καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν, καὶ ἔδωκε βρώματα τῷ οἴκῳ, καὶ ἔργα ταῖς θεραπαίνας· θεωρήσασα γεώργιον ἐπρίσται, ἀπὸ δὲ καρπῶν τῶν χειρῶν αὐτῆς ἐφύτευσε κτήμα· ἀναλωσαμένη τὴν ὀσφύν (63) αὐτῆς, ἤρεισε τοὺς ἑαυτῆς βραχίονας· καὶ ἐγεύσασθαι ὅτι καλὸν τὸ ἐργάζεσθαι, καὶ οὐκ ἀποσθέννται ὁ λύχνος αὐτῆς διην τὴν νύκτα· τοὺς πῆλεις αὐτῆς ἐκτείνει εἰς τὰ χρησιμα (64), τὰς χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἀρακτὸν· χεῖρας δὲ αὐτῆς διήνοιξε πύλιν, καρπὸν δὲ ἐξέστην πτωχῶ· οὐ φροντίζει τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς (65), πάντες γὰρ οἱ παρ' αὐτῇ εἰσιν ἐνδεδυμένοι δισσὰς στολὰς· καὶ χλαῖνας ἐποίησε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας ἐνδύματα· περιθλαπτός δὲ γίνεται ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἥνλικα ἂν κάθηται ἐν συνεδρίῳ μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν κατοικοῦντων (66).

(63) Ἐν ὀσφύν. Unus cod. λαχύν, minus bene. CLEM.

(64) Χρησιμα. Συμφέροντα, eodem sensu, sed diverso sono. Is.

(65) Οὐ φροντίζει τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. Οὐκ ἔστιν ἀποφασίς, ὅτι καὶ χιονίζει. Ita quippe legendum, pro χιονίζει. Non timabit domui suae a frigoribus nivis. Proverb. xxi, 21. Mox additur στολὰς, explicationis gratia. Male autem in editionibus τῶν O', ab ἐνδεδυμένοι εἰσι, disjungitur δισσὰς, quam disjunctionem invenire etiam est in Catena ad Proverbia, in tractatu memorato De muliere forti Salomonis, in Gregorio Nazianzeno oratione 14, p. 181; Ambrosio ad Lucam xvi, 18, et Augustino, serm. 217 De tempore. Patet ex ordine alphabetico, quo constant isti versiculi viginti duo postremi Parabolarum. Liber Regius 2221: ἐνδεδυμένοι εἰσι δισσὰς στολὰς καὶ χλαῖνας, etc. versio; Elias Cretensis in S. Gregorii Nazianzeni orat. 14, num. 11, Duplicem stola ac penulam fecit viro suo. Alter codex 2263: ἐνδεδυμένοι εἰσι δισσὰς χλαῖνας, etc. Apud Casianum collatione 14, cap. 8: Omnes enim qui apud eam sunt, vestiti sunt dupliciter. Regiae Biblioth. cod. 1809: ἐνδεδυσκονται δισσὰς, δισσὰς στολὰς καὶ χλαῖνας. Idem ms. vers. 30: μάταιον κάλλος γυναικὸς οὐκ ἐστὶ παρὰ σοί. Ubi in multis libris ἐν σοί. Cor.

(66) Κατοικοῦντων. Addit alter codex Vind. τῆς γῆς, quod Hebraeis convenit. CLEM.

σινδόνας ἐκίλησε, καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοίνιξι, περιζώματα δὲ τοῖς Χαναναίοις· δόξαν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, καὶ εὐφράνθη ἐν ἡμέραις ἐσχάταις· στόμα αὐτῆς διήνοιξε σοφῶς καὶ προσεχόντως (67), καὶ τάξιν ἐστειλάτο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Στεγναὶ δὲ (68) διατριβαὶ οἰκῶν αὐτῆς, οἷτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγε· τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης (69) ἐπὶ τῆς γλώσσῃς αὐτῆς· ἀνέστησαν τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ πλουτήσαντα ἦνεσαν αὐτὴν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐπήνεσεν αὐτήν· Πολλὰ θυγατέρες ἐκτήσαντο πλοῦτον, πολλὰ (70) ἐποίησαν δύναμιν· σὺ δὲ ὑπέρχεισαι καὶ ὑπερῆρας πάσας. Ψευδεῖς ἀρέσκειαι καὶ μάταιον κάλλος γυναικὸς μὴ ἔστω σοι· γυνὴ γὰρ εὐσεβὴς εὐλογεῖται, φόβον δὲ Κυρίου αὐτὴ αἰνεῖτω (71). Δότε αὐτῇ ἀπὸ καρπῶν χειλέων αὐτῆς, καὶ αἰνεσθῶ ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. Καὶ πάλιν· « Γυνὴ ἀνδρεία στέφανος πατρὸς αὐτῆς. » Καὶ πάλιν· « Πολλὰ (72) γυναῖκες φιλοδόμησαν οἶκον. » Μεμαθήκατε, ὅποια ἐγκώμια γυνὴ σώφρων καὶ φιλανδρὸς λαμβάνει ἀπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ. Εἰ πιστὴ καὶ ἀρεστὴ Κυρίῳ βούλει εἶναι, ὧ γύναι, μὴ καλλωπίζου ἐπὶ τῷ ἀρέσκειν σε ἄλλοις ἀνδράσι, μηδὲ τὰ τῆς ἐταιριζομένης ἐμπλέγματα, ἢ ἐνδύματα, ἢ ὑποδήσεις μιμοῦ φορεῖν, ἐπὶ τὸ ὑπάγεσθαι σε τοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα παγιδευομένους. Καὶ γὰρ εἰ σὺ οὐκ ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν ταῦτα ποιεῖς τὰ μῦση, ἐπὶ δὲ τὸ μόνον καλλωπίζεσθαι, οὐδ' οὕτως ἐκφεύξῃ τὴν δικὴν εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, ἀναγκάσασα ἐπενεχθῆναι σοὶ τινα, εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι σου, καὶ μὴ ἑαυτὴν φυλάσσειν ἐπὶ τὸ μήτε σε ὑποπεσεῖν ἀμαρτίᾳ, μήτε μὲν ἑτέρους σκανδαλῶ. Εἰ δὲ ἀμαρτήσῃς ἐνδοῦσα ἑαυτὴν, καὶ σὺ ἐπλημμέλησας, κἀκείνου ἐνοχὸς τῆς ψυχῆς ἐγένοι· οἷτα ἀμαρτήσασα ἐφ' ἐνὶ. ὥσπερ ἀπογνοῦσα

A suum sapienter ac rite aperuit, et ordinem posuit linguæ suæ; angustæ autem semitæ ædium ejus, et cibos pigros non comedit: os suum aperiet sapienter ac legitime, et leges de eleemosyna in lingua ejus. Surrexerunt filii ejus, et ditati prædicaverunt eam, et vir ejus laudavit illam: Multæ filiæ acquisierunt divitias, multæ fecerunt virtutem: tu autem emines, et universas es supergressa. Fallax gratia, et vana pulchritudo mulieris ne sit tibi: nam mulier religiosa benedicetur; timorem autem Domini ipsa laudet. Date ei de fructibus labiorum ejus, et laudetur in portis vir illius*. Et iterum; « Mulier fortis, corona viro suo*. » Et rursus: « Multæ mulieres ædificaverunt domum*. » Audiistis quas laudes mulier pudica et viri studiosa a Domino Deo ferat. B Si vis fidelis et accepta esse Domino, o mulier, noli te ornare, quo alienis viris placeas; neque metreticis cirros aut vestimenta aut calceos imitare ac gesta, ut eos quos ista irretiunt, ad te allicias. Sed et quamvis hæc flagitia non ad peccatum designes, sed tantummodo ad cultum; neque sic futuras poenas effugies, quæ quempiam ad tui cupidinem induxeris, et non caveris ut, neque in delictum ipsa incideres, neque alii in scandalum. Quod si teipsam dedendo pecces; et ipsa deliquisti, et animæ hominis illius rea es facta: deinde postquam cum uno offenderis, quasi semel amissa spe, ad alios rursus sine doloris sensu deflectes; sicut ait sermo divinus: « Cum venerit impius in profundum malorum, contemnit; supervenit autem ei ignominia et opprobrium*. » Hujusmodi enim mulier deinceps crudeliter sauciata, animas insipientium illaqueat.

* Prov. xxxi, 10-31. ** Prov. xii, 4. † Prov. xiv, 1. * Prov. xviii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(67) *Στόμα αὐτῆς διήνοιξε*, κ. τ. λ. Et post unum versum, τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῆς γλώσσῃς αὐτῆς. Duæ sunt ejusdem 26 versiculi interpretationes. Unde editio Complutensis habet solummodo, στόμα δὲ αὐτῆς ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέτως, ἢ δὲ ἐλεημοσύνη αὐτῆς ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Clemens Alexandrinus lib. iii *Pædagogici*, cap. 11, p. 250: « Ἦτις οἷτα ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγεν. Θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Ἦτις τὸ στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ ἐννόμως. » ἢ τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνιστάμενα. At in Bibliotheca regia codex 721, post Χαναναίους ponit, στόμα αὐτῆς διήνοιξεν προσεχόντως, καὶ τάξιν ἐστειλάτο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Ἰσχυὴν καὶ εὐπρέπειαν, etc., στεγναί, etc., ἔφαγεν. Ἀνέστησαν τέκνα αὐτῆς καὶ ἐπλούτησαν. Codex 2221: Χαναναίοις. Ἰσχυὴν καὶ εὐπρέπειαν, etc., ἐσχάταις. Στόμα δὲ αὐτῆς διήνοιξε προσεχόντως· καὶ τάξιν ἐστειλάτο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Στεγναί, etc., ἔφαγεν. Ἀνέστη τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ ἦνεσαν αὐτὴν. In *Melissæ* lib. ii, serm. 33: Στόμα αὐτῆς διήνοιξε προσεχόντως καὶ ἐννόμως, καὶ τάξιν ἐνετείλατο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Gregorius Nazianzenus oratione 12: Τίς τάξιν οὕτως ἐστειλάτο χειλέσιν. Denique in *Opusculo de muliere forti* legitur duntaxat, apud Ambrosium: *Os suum aperit (vel aperuit) sapienter et legaliter, at gratia ejus (χάρις αὐτῆς, proxime ad edit. Symmachi et Theodotionis) in lingua ejus; apud Augustinum: Os suum aperuit attente, et ordinem posuit linguæ suæ. Igitur ex Hebræo, et ex Vulgata sic videtur*

constitui debere versio LXX Senum: Χαναναίους. Ἰσχυὴν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, καὶ εὐφρανθήσεται ἐν ἡμέραις ἐσχάταις. Στόμα αὐτῆς διήνοιξε σοφῶς· θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῆς. Στεγναί, etc., ἔφαγεν. Ἀνέστησαν τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ ἐμακάρισαν αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἦνεσεν αὐτήν. Cor.

(68) *Στεγναὶ δὲ*. Omittit alter liber Vind. *δὲ*, quod rectius. CLEA.

(69) *Ἐλεημοσύνης*. Addit alter codex αὐτῆς, sed nihil opus est. Ib.

(70) *Ἐκτήσαντο πλοῦτον πολλὰ*. Desunt in altero codice. Ib.

(71) *Γυνὴ γὰρ εὐσεβὴς*, κ. τ. λ. Ita Clemens Alexandrinus loco citato. Antonius autem Monachus *Melissæ* libro ii, serm. 33: Γυνὴ συνετὴ εὐλογεῖται, φόβος δὲ Κυρίου αὐτὴν αἰνεῖτω. Nostri LXX in eo solum variant a *Constitutionibus*, quod συνετὴ ponunt, non εὐσεβὴς, pro quo Liber Regius 2265, σοφῇ. In Ambrosio: *Mulier enim prudens benedicetur; timorem autem Domini ipsa laudet*. Apud Augustinum: *Mulier enim sapiens benedicetur; timorem autem Domini ipsa collaudet*. Crediderim legi oportere, γυνὴ φόβος Κυρίου, αὐτὴ αἰνεσθῶ. *Mulier timor Domini*, (hoc est, timens Dominum), *ipsa laudetur*. Adeo ut συνετὴ seu εὐσεβὴς seu σοφῇ, et εὐλογεῖται glossemata sint, priora vocum φόβος Κυρίου, posterius verbi αἰνεσθῶ. Cor.

(72) *Πολλὰ*. Σοφαί alter codex, et sic habent Hebræa, CLEA.

Videamus igitur quo modo tales divina Scriptura traducat. Ait: «Odi supra mortem mulierem quæ est laqueus venatorum, et sagena cordis; vincula vero sunt manus illius⁹.» Et alibi: «Sicut inauris aurea in naribus porci; ita mulieri fatuæ pulchritudo¹⁰.» Et adhuc: «Sicut vermis in ligno, sic viros disperdit mulier malefica¹¹.» Iterumque: «Melius est habitare in angulo subdiali, quam cum muliere loquace et rixosa¹².» Ne igitur vos, quæ Christianæ estis, huiusmodi mulieres imitemini. Quæ autem viro tuo fida esse vis, illi tantum grata esse contende: in plateis caput tege; nam per velamen, aspectum curiosioribus occludes; faciem tibi a Deo datam, noli pingere: nihil quippe in te est, quod ornatu indigeat; cum cuncta quæ Deus fecit, admodum pulchra sint; at impudicus pulchræ rei ornatus, artificis gratiam dedecorat: dejectis igitur oculis iter tuum perage, atque obvoluto capite, quemadmodum mulieres decet.

τὴν θάνατον τοῖς περιεργότεροις· μὴ καταζωγράφει σου τὸ ὑπὸ Θεοῦ πεποιημένον πρόσωπον· οὐδὲν γὰρ ἐν σοὶ, ὃ κοσμήσεως δεῖται, ἐπειπερ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, καλὰ λίαν· ἀσελγὴς δ' ἐν καλῷ ἐπικύσμησις, τεχνίτου χάριν ἐνυβρίζει· κάτω βλέπουσα τὴν ὁδοπορίαν σου ποιοῦ, περικαλύπτουσα ἑαυτήν, καθὼς πρέπει γυναῖξιν.

⁹ Eccl. vii, 27. ¹⁰ Prov. xi, 22. ¹¹ Prov. xii, 4, in LXX. ¹² Prov. xxi, 9, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Ἀπογοῦσα. Id est desperans; item renuntians. Cor.

(74) Σὺν τὴν γυναῖκα. Ecclesiastis vii, 27: πῶς τὴν γυναικα. In Olympiodoro impresso, deest σύν; at in manuscripto Gazæ regis hic, quemadmodum et cap. 2, vers. 17, non omittitur. Antiochus homilia 18 corrupte, τὴν γυναικα, pro σύν τὴν γυναῖκα. Corrupte etiam apud Gregorium Thaumaturgum in *Metaphrasi*: Ἐγὼ τὴν γυναῖκα, γῆν τινά, ἢ ἐλ' τι ἕτερον τοιοῦτον ὑπάρχουσαν. Lege meo periculo, σαγήνην τινά. Quod additur in *Constitutionibus*: Ἦτις ἐστὶ θήρευμα καὶ σαγήνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ χεῖρας αὐτῆς, quadrat cum istis Hieronymi: *Quasi laqueus et sagena cor adolescentis innectit: vincula sunt manus ejus.* Apud Anastasium Quæst. 65: Ἐξ ὧν πεντάκτον ὑπὲρ τὸν θάνατον τὴν γυναῖκα (exempl. Reg. 1789: Ἀνασὴ γυναῖκα, alterum σύν τὴν) ἦτις ἐστὶ θήρευμα καὶ σαγήνη καρδίας. Porro credibile mihi sit, particulam σύν, quæ in editionibus Græcis Ecclesiastis sæpe occurrit, cap. ii, vers. 12, 17; cap. iii, vers. 10, 11, 17; cap. iv, vers. 2, 3, 4; cap. vii, vers. 27, 30; cap. viii, vers. 8, 15, 17; cap. ix, vers. 15; cap. xi, vers. 7; cap. xii, vers. 9, quamque representat Alexandr. codex III Regum xiv, 8, irrepsisse in textum LXX, ex Versione Aquilæ, qui teste Hieronymo epist. 101 *De optimo genere interpretandi*, ubi Aquilam et Seniores committit, ἀρῶρα et πρόαθρα, syllabas et litteras κακοζήλως interpretatus fuerat, dixeratque (quemadmodum et videre est in Joanne Philopono lib. i in *Hexaemeron* seu de mundi creatione, cap. iv) σύν τὸν οὐρανὸν καὶ σύν τὴν γῆν, Genes. i, 1, reddendo τῷ per σύν. Et vero Hieronymus in Commentariis ad Ecclesiastem, in quibus se magis Septuaginta interpretum consuetudini coaptavit, illius σύν nullam facit mentionem. Quin etiam in *Metaphrasi* Gregorii Nysseni non comparat: nisi quod cod. Reg. hujus, interdatum habet; et videtur ille, dum ponit Ecclesiastis ii, 17: Ἐμίσησα τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντα μου βίον, reperisse in exemplari suo, καὶ ἐμίσησα σύμπαντα τὴν ζωὴν, quod etiam retinetur a ms. Regio 278, estque depravatum ex καὶ ἐμίσησα σύν τὴν ζωὴν. Atque idem iudicium ferri debet de loco Ecclesiastis iv, 2, 3, apud Hieronymum ad initium

(75) εἰσάπαξ, ἐφ' ἑτέροις ἐκτραπήσῃ πάλιν ἀπὸ λήθη· καλὰ φησὶν ὁ θεὸς λόγος· «Ὅταν ἐλθῇ ἀσελγὴς εἰς βάθος κακῶν, καταρροεῖ. Ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ θυμὸς.» Ἡ γὰρ τοιαύτη ἡτὸν ἀπειδῶς τετραμμένη παγιδεύει ψυχὰς ἀρρόνων. Μάθωμεν οὖν καὶ τὰς τοιαύτας πῶς θριαμβεύει ὁ θεὸς λόγος, φάσκων· «Ἐμίσησα ὑπὲρ τὸν θάνατον σύν τὴν γυναῖκα (74), ἥτις ἐστὶ θήρευμα καὶ σαγήνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ χεῖρες αὐτῆς.» Καὶ ἐν ἄλλοις· «Ὅσπερ ἐνώπιον χροστῶν ἐν βίῳ ὄψ, οὕτως γυναῖκα κακώτερον· κάλλος.» Καὶ πάλιν· «Ὅσπερ ἐν ξύλῳ σκώληξ (75), οὕτως ἀπόλλυσιν ἄνδρα· (76) γυνὴ κακοποιός.» Καὶ πάλιν· «Κρεῖττον σίκαι ἐπὶ γυναικὶς (77) ὑπαίθρου, ἢ μετὰ γυναικὶς γλωσσίδους καὶ μαχίμης.» Μὴ οὖν μαζεύθῃ τὰς τοιαύτας γυναῖκας, ὅμοις αἱ Χριστιανὰ ὑπάρχουσιν. Πηστὴ δὲ θέλουσα εἶναι τῷ σὺν ἄνδρῳ, πρόσεχε ἐπὶ τῷ ἀρέσκῃ αὐτῷ μόνῳ· ἐν δὲ ταῖς πλατείαις σκέπουσα τὴν κεφαλὴν (78) σου, διὰ γὰρ τῆς ἐπικαλύψεως ἀποκλείεται

cap. vi Epistole ad Ephesios: *Laudavi ego omnes mortuos, qui olim mortui sunt, super viventes, qui vivunt usque in præsens; et melior est super hos duos, qui necdum natus est, et non vidit omne opus malum, quod factum est sub sole.* Versio Arabica: *Totam pariter odi vitam, hoc est, ἐμίσησα σύν πᾶσαν τὴν ζωὴν, quo loci σύν et πᾶσαν redundant.* Observavi præterea, de σύν Ecclesiastis, in scriptis ac editis Bibliis, in Catenis mss. et in Commentariis librisque Patrum, prætermitti aliquando, mutari aliquando in adjectivum σύμπας, aut σύν πᾶς exponi per ὅλον, σύμπαν, τέλειον; item scribi interdu nomen σύμπας pro σύν πᾶς; ad hæc bis male abesse a commentario Olympiodori, ad cap. iii, nempe versu 10, ubi σύν illius locum occupat, et versu 17, ante τὸν ἀσελγῆ, quo in Scripturæ loco codex Librariæ regis 1598: Σὺν τῷ δικαίῳ καὶ τὸν ἀσελγῇ κρινεῖ ὁ Θεός, vitiose quidem, sed non absque industria correctoris ejuspiam. Rectius autem idem Olympiodorus ad versiculum 11, capitis 3, σύν facit loquendi modum Hebraicum, in illa lingua usurpari solitum passim et absque sensu; quam Philoponus loco citato, præpositionem cum, demonstratricem copulationis. Vulgo tamen exponunt simul, ut exstat in Ambrosii versione Ecclesiastis iv, 2. Quibus assentitur sæpe auctor Arabicæ Interpretationis; sed Ecclesiastis ix, 15, legebat σύνσιν, non σύν, vertit enim prudentiam. Cor.

(75) Ὅσπερ ἐν ξύλῳ σκώληξ, x. t. l. Melius in LXX ἄνδρα; qui LXX unam vocem נְתִיבָא in ossibus ejus diviserunt in duas נְתִיבָא וְנְתִיבָא in ligno, mortes ejus scilicet viri, ac et sensu interpretati sunt, οὕτως ἀπόλλυσιν ἄνδρα, sic disperdit virum. In.

(76) Ἀρδρα. Uterque ms. ἄνδρα, ut est in edit. LXX Int. Cler.

(77) Ἐπὶ γυναικί. Alter ἐν γυναικί, contra quam habent edit. LXX Int. In.

(78) Σκέπουσα τὴν κεφαλὴν. Refert Georgius Cedrenus Decium imperatorem edixisse, ne mulieres Christianæ caput velarent; illas apparentem turpitudinem in gloriam vertisse; quo factum ut usque ad sua tempora Christianæ accuratius viventes, absque velamine prodirent; cum obtegerentur Judææ atque ethnicæ. Verum id nequaquam reperi

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ' (79).

A

CAPUT IX.

Περὶ τοῦ μὴ συλλοῦεσθαι γυναῖκα ἀνδράσω.

Περὶστασε καὶ τὴν ἐν βαλανεῖω μετὰ ἀνδρῶν ἄτακτον γινόμενὴν λούσιν· πολλὰ γὰρ τὰ δίκτυα τοῦ πονηροῦ. Ἀνδρόγυνον γυνὴ πιστὴ μὴ λουέσθω. Εἰ γὰρ περικαλύπτεται τὸ πρόσσωπον, τὴν ἀπ' ἄλλοτριων ἀνδρῶν ὄψιν μετὰ αἰδοῦς κρύπτουσα, πῶς γυμνὴ μετὰ ἀνδρῶν ἢ τῆς αὐτῆς εἰς λουτρὸν εἰσελεύσεται; Γυναίκεϊον δὲ ὄντος βαλανεῖου, εὐτάκτως μετὰ αἰδοῦς μεμετρημένως λουέσθω. Μὴ περισσοτέραν δὲ λούσιν (80) ποιείσθω (81), μὴδὲ ἐν μέσῃ τῇ ἡμέρᾳ,

⁴¹ Pseudo-Ignat. ad Hieron. 1.

Quod mulier non debet cum viris lavare.

Cave etiam inordinatam in balneo cum viris lavationem: multa enim sunt mali retia. Mulier fidelis lavacro viris ac feminis communi ne utatur. Nam si pudoris ergo os tegit, et ab alienorum virorum aspectu arcet; quo modo hujusmodi mulier cum viris nuda in balneas ingreditur? Itaque in muliebri balneario, cum disciplina, verecundia ac moderatione lavet.⁴² Porro lavationem non usurpet frequentius, nec per medium diem, nec si fieri

VARIORUM NOTÆ.

in antiquis scriptoribus: imo sancti Patres, etiam qui post Decium floruerunt, Apostolum secuti I Corinth. xi, præcipiunt feminis caput obnubere ac velare. Quocirca existimo historielam confictam fuisse ab aliquo nugatore, ad fulciendam sæculi sui pravam consuetudinem. Lege caput sequens, et lib. ii, cap. 57. Cor.

(79) Θ'. In mss. incipit hic κεφάλαιον θ', quia superius est in duas partes divisum. CLEA.

(80) Μὴ περισσοτέραν δὲ λούσιν ποιείσθω. Frequentiores ac non necessariæ lavationes damnantur sententiis Clementis Alexandrini lib. iii *Pædagog.* cap. 9; Cypriani, *Opere de lapsis*, ante finem; Hieronymi, *epist.* 4, 48, 99; et ad Jeremiam xxviii, 21, 22; consarcinatoris *Epistolæ ad Præsidium de cereo Paschali*, apud eundem magnum doctorem tom. IX, atque Augustini, *epist.* 109. Et enim semper licuit, exemplo Joannis evangelistæ (si fides Theodorito *Hæreticarum fabularum* ii, 3); veterum Christianorum, referente Tertulliano in capite 42 *Apologetici*, et 3 *Libri de Corona*; multorum monachorum, ex eorum Regulis; Chrysostomi, in Photio *Bibliothecæ* cod. iix, aliorumque plurimorum piorum hominum; semper, inquam, licuit balneum aliquando ingredi: non quidem propter voluptatem, inquit Gregorius Magnus lib. xi, *epist.* 3, et Nicolaus I ad Consulta Bulgarorum, cap. 6; neque propter calorem, addit Clemens Alexandrinus in capite *Pædagog.* laudato; sed propter necessitatem corporis, docetur a duobus pontificibus; propter sanitatem ratione virorum, atque etiam munditiem ratione mulierum, exponitur per doctissimum Presbyterum; quanquam Tertullianus in *Apologetico* dicat: *Lavo et debita hora et salubri, quæ mihi et calorem et sanguinem servet*. Tum fovendorum corporum causa, ut loquar cum Optato Milevitano (lib. vi) *aut quod* in Augustini *Confessionibus*, lib. ix, cap. 12, legitur; ad anxietatem ex animo pellendam. Nec minus licitum fuit, aut balneis in totum abstinere, post Jacobum fratrem Domini, teste Hegesippo apud Eusebium *Hist. eccl.*, lib. ii, cap. 23, et apud Hieronymum libro *De viris illustribus* in Jacobo, teste etiam Epiphano *hæresi* 78, cap. 13, item post Joannem evangelistam, eodem Epiphano auctore *hæresi* 30, cap. 24, nec repugnante Irenæo lib. iii, cap. 3, post monachos plures et sanctimoniales, de quibus Epiphanius in *Expositione fidei* cap. 25. Hieronymus *epist.* 48, cap. 3, post presbyterum illum, cujus mentio actione decima concilii Chalcedonensis, in libello Samuelis et aliorum contra Ibam; postque plurimos et plurimas sanctitatis conspicuæ, quorum quarumque gesta habemus descripta; aut lavacro uti duntaxat in magna necessitate, quemadmodum virgini præcipit Athanasius in tractatu *De virginitate*, præcipit monialibus auctor Regule monacha-

B rum cap. pesult. tom. IX Operum Hieronymi, necnon Florentinæ sorori Leander, libro *De institutione virginum* cap. 10, utque de Paula refert Hieronymus in Epitaphio illius cap. 7. de Olympiade Palladius in *Vita Chrysostomi* cap. 17, aut certa ætate certisque temporibus ad balneas non accedere. Siquidem lavacra in adultis virginibus et juvenculis viduis Hieronymo displicent. Tertullianus vero *De corona* 3 ostendit fideles sui temporis ex die baptismi, lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinuisse; et cap. 1, *De jejniis* commemorat lavacri abstinendam congruentem arido victui seu jejunii xerophagiis: secundum illa verba S. Augustini *epist.* 118: *Jejunia simul et lavacra tolerare non possunt*. Et libro *De penitentia* cap. 11, penitentes appellat inlotos et sordulentos: ἀλουστάς τὸν χρόνον περιμένοντας, ait Sozomenus, lib. vii, cap. 16, *Hist. eccl.*, qua de re vide Pacianum in *Parænesi ad penitentiam*. Addo tempus Eucharistiæ, ex Responsis Theodori Balsamonis ad Interrogationes Marci Alexandrini num. 11, *Juris Græco-Romani* lib. v, necnon tempus publicæ calamitatis, ex Tertull., *Apolo.* 40. Absit modo ab hujusmodi vel usu vel abstinentia superstilitio; qualis in usu reprehenditur a sæpe laudato Tertulliano *De oratione*, cap. 11, plerorumque, qui ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumebant, in commemorationem Dominicæ dedicationis; et ab Attone episcopo Vercellensi *Capitularis* cap. 76, eorum qui in aqua sanctificata balneum faciebant pro aliqua infirmitate vel necessitate. VIII tomo *Spicilegii*; qualisque in abstinentia arguitur tum a Gregorio Papa jam citato, prædicantium nemini licere diebus Dominicis corpus lavare, etiam exigente necessitate; tum a pariter citato papa Nicolao, Græcorum, quarta et sexta feria balneum omnino prohibentium. Certe, si ea quoque juvat cognoscere, Pythagoras vetuit usum balnei; abhorruerunt a lavacris quidam idolorum cultores; non licuit militibus ire in balneas; diesque certi fuerunt apud paganos, quibus lavari erat nonnullis religio. Primum docemur ab Eliano *Varia Historiæ* lib. iv, cap. 17; secundum, a Clemente Alexandrino in *Admonitione ad Gentes* p. 58; tertium, ab Eliæ Lampridio, scriptore vitæ Alexandri Severi; postremum, a Tertulliano I ad Nationes 13, et a Plutarcho in *Questionibus Romanis*, edit. Paris. Græco-Latin. t. II, 285. Postea noster Constitutor rejecto meridie, opportunitate lavationi definit horam decimam; quia scilicet a moderatioribus ei rei assumebantur lenipidia vespertina: id quod certius est, quam ut probationis ullius indigeat. Cor.

(81) Ποιείσθω. Post hanc vocem addunt ambo codd. μὴδὲ πολλὴν, μὴδὲ πολλάκις. Quod minus necessarium videtur. CLEA.

potest quotidie. Sit vero tibi constitutum tempus lavationis tempus, hora decima; oportet enim te, quæ fidelis es, omnimodis ac semper oculatissimam curiositatem vitare.

CAPUT X.

De muliere contentiosa et loquace.

Contentionem autem, Christiana mulier, tum adversus cunctos, tum præsertim adversus virum tuum amputa: ne si infidelis sit, aut ethnicus, per te scandalum passus, Deum blasphemet; et tu apud Deum, illius tæ hæres reperiaris. Ait enim: « Væ ei per quem nomen meum blasphematur in gentibus¹³; » si autem fidelis est maritus tuus¹⁴, cogatur, ut qui Scripturas sciat, illam vocem in Sapientia scriptam usurpare: « Melius est habitare in deserto, quam cum muliere linguace et rixosa¹⁵. » Quocirca, mulieres, pudore et lenitate pietatem erga Deum etiam ethnicis omnibus, cum viris, tum feminis, ostendite, in conversionem ac exhortationem fidei. Quod si vos, o sorores et filiae et membra nostra, brevi admonitione erudivimus; jam ut sapientes perseverate sine probro vitæ: studete disciplinas eas nosse, quibus possitis ad Domini nostri regnum gratia illius pervenire, atque requiescere in sæcula sæculorum. Amen.

¹³ Isa. LII, 5. ¹⁴ L. Ignat. ad Trall. 8, et Ignat. interpol. ibid. Polycarp. cap. 10, 1. infra, lib. II, cap. 5.

¹⁵ Prov. XXI, 19.

Α ἄλλ' εἰ δυνατόν, μὴδὲ καθημέραν. Ὡρα δὲ σοι ἵστασθαι τακτὴν ἢ τῆς καιρολογίας δεκάτῃ δεῖ γὰρ σε, πιστὴν οὖσαν, ἐκ παντὸς καὶ πάντοτε τὴν πολυφθάλμον περιεργίαν φεύγειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικός.

Τὸ δὲ μάχιμόν σου πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου περίκοπον, πιστὴ ὑπάρχουσα, ἵνα σου ὁ ἄνθρωπος ἢ ἄπιστος (82), ἢ ἐθνικός, μὴ διὰ σὲ σκανδαλισθῇς βλασφημῆσθαι Θεόν, καὶ σὺ τοῦ σὺναι κληρονόμος εὐρεθῇς παρὰ Θεοῦ. « Οὐαὶ, γὰρ, φησὶ. δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν (83). » εἰ δὲ πιστὸς ὑπάρχει σου ὁ ἄνθρωπος, ἀναγκασθήσεται, ὡς εἰδὼς τὰς Γραφάς, εἰπεῖν τὸ ῥῆμα τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Σοφίᾳ: « Κρεῖσσον οὐκαὶ ἐν ἐρήμῳ, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ μαχίμης. » Αἱ οὖν γυναῖκες, διὰ τῆς αἰδοῦς καὶ πραότητος τὴν θεοσέβειαν ἐνδείκνυσθε, εἰς ἐπιστροφὴν καὶ προτροπὴν πίστεως, καὶ τοῖς ἐκτὸς πᾶσιν, εἴτε γυναιξίν, εἴτε ἀνδράσι. Καὶ εἰ δὲ ὀλίγων νοουμένησαντες ἐπαιδεύσαμεν ὑμᾶς, ἀδελφαὶ καὶ θυγατέρες καὶ μέλη ἡμῶν, ὡς σοφαὶ καὶ αὐταὶ ἀλοδόρητοι τοῦ βίου διαμείνατε (84). ἐκζητεῖτε μαθήματα γινώσκειν, δι' ὧν δυνήσεσθε τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐγγίσει βασιλείᾳ εὐφρέστως, καὶ ἀναπαύσεσθαι (85) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

VARIORUM NOTÆ.

(82) Ἄπιστος. Πιστός in utroque, quam bene, C nescio. CLEM.

(83) Οὐαὶ γὰρ, φησὶ, δι' οὗ, etc. Eodem modo lib. III, cap. 5. Capite autem 24 libri VII. Δι' ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Vulgo, δι' ὑμᾶς διαπαντός τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. S. Ignatius Epistola ad Trallianos c. 8: Οὐαὶ, δι' οὗ ἐπὶ ματαιότητι τὸ ὄνομά μου ἐπὶ τινῶν βλασφημεῖται. Ejus interpolator ibidem, quemadmodum Constitutiones hoc in loco. S. Polycarpus Epistolæ suæ cap. 10: Væ illi, per quem nomen Domini blasphematur! Ex Athanasio, Apologia ad Constantium p. 693, ac Gregorio Nysseno serm. 3 De Oratione Dominica, et libro De professione Christiana, οὐαὶ, δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν

τοῖς ἔθνεσιν! Joannes Chrysostomus homil. 7 in Genesis: Οὐαὶ ὑμῖν, δι' οὗ ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Homil. 57 in Joannem: Οὐαὶ τῷ δούλῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται. Et homil. 46 in Acta apostolorum: Οὐαὶ ὑμῖν, δι' οὗ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται. In Confessione S. Patricii, quam in lucem emisit Jacobus Waræus: Væ homini, per quem nomen Domini blasphematur! Denique concilii Turonensis 1, canone 1: Væ eis, per quos nomen Dei blasphematur! COT.

(84) Διαμείνατε. Omittit uterque codex Vindobon. et potest abesse. CLEM.

(85) Ἀναπαύσεσθαι. Ἀναπαύσασθε alter codicum. Vulgata lectio melior. IB.

CAPITA LIBRI SECUNDI.

- I. Quod oporteat episcopum esse eruditum, et in sermone exercitatum.
- II. Qualem esse oporteat episcopum, et reliquos clericos.
- III. In quibus probandus sit qui designatur in episcopum.
- IV. Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteposenda nuptia; et quod voraci, ebrioso, pigro, elemosyna non sit præbenda.
- V. Quod non oportet episcopum in judicio esse acceptorem personarum; quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.

D ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α'. Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἶναι πεπαιδευμένον, καὶ ἔμπειρον τοῦ λόγου.
- β'. Οἷον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικούς.
- γ'. Τίνα χρὴ δοκιμάζεσθαι τὸν ἐπίσκοπον προχειρίζομενον.
- δ'. Ὅτι οὐχ ἐκάστη χήρα δεῖ μεταδίδόσθαι, ἀλλ' ἐστ' ὅτε καὶ τὴν ὑπανθρόον προκρίνειν, καὶ δεῖ καταφατῇ, μεθύσει, ἀργῶ, οὐ μεταδίδόσθαι χρὴ.
- ε'. Ὅτι χρὴ ἀπροσωπώληpton εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ κρίνειν, καὶ τὸ ἥθος μέτριον, καὶ τὴν διαίταν συνεσταλμένον.

- ς'. *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον αἰσχροκαρδῆ, μήτε δὲ ἐγγυᾶσθαι, ἢ συνηγορεῖν.*
 ζ'. *Ὅλον χρὴ εἶναι τὸν μεμνημένον.*
 η'. *Περὶ συνοφαιτουμένου, ἥτοι ἐλεγχόμενου.*
 θ'. *Ὅτι ἀδωροδόκητον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον.*
 ι'. *Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος, ἀκρίτως φειδόμενος τοῦ ἡμαρτηκότος, δίκαιος γίνεται.*
 ια'. *Ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον κρίνειν τοὺς ἀμαρτάνοντας.*
 ιβ'. *Διδασκαλία, ὅπως χρὴ προσφέρεισθαι τοῖς μετανοοῦσι.*
 ιγ'. *Ὅτι φεύγειν χρὴ τῶν ἀμαρτημάτων τὴν πείραν.*
 ιδ'. *Περὶ τῶν λεγόντων μὴ δέχεσθαι μετανοοῦντα, καὶ ὅτι δίκαιος, κἂν σύνεστιν ἀμαρτωλῷ, οὐ συναπόλλυται αὐτῷ.*
 ιε'. *Ὅτι οὐ χρὴ τὸν ἱερέα μήποτε παρορᾶν τὰ ἀμαρτήματα, μήτε πρόχειρον εἶναι ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι.*
 ις'. *Περὶ μετανοίας, καὶ τίς αὐτῆς ὁ τρόπος, καὶ ὅπως καταρθούται.*
 ιζ'. *Ὅτι ἀνεπίληπτον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ὡς τύπον τῶν ἀρχομένων.*
 ιη'. *Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον φροτίζειν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ πλημμελῇ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σκοπόν.*
 ιθ'. *Ὅτι καὶ ὁ ποιμὴν ἀμελῶς φερόμενος περὶ τὰ πρόβατα, δίκην τίνυσιν, καὶ τὸ πρόβατον μὴ πειθαρχοῦν τῷ ποιμένι, καλᾶζεται.*
 κ'. *Ὅπως χρὴ τοὺς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἀρχουσιν ἐπισκόποις.*
 κα'. *Ὅτι κίνδυνος μονομερῇ κρίσειν ποιήσασθαι, καὶ τιμωρίαν ὀρίσασθαι κατὰ τοῦ μηδέπω ἐλεγχθέντος.*
 κβ'. *Ὅτι μέγα παράδειγμα μετανοίας πρόκειται Δαβὶδ, καὶ Νινευίται, Ἐλεχτίας τε καὶ ὁ τοῦτου υἱὸς Μανασσῆς.*
 κγ'. *Πρὸς τοὺς ἐκ καταφρονήσεως ἀμαρτάνοντας ἔστω παράδειγμα Ἀμὼν.*
 κδ'. *Ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς Κύριος παρεγένετο ἀμαρτωλοὺς σῶσαι διὰ μετανοίας.*
 κε'. *Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ὅπως ὀφείλει ὁ ἐπίσκοπος, ἢ αὐτὸς μεταλαμβάνειν ἐξ αὐτῶν, ἢ ἑτέροις διανέμειν.*
 κς'. *Εἰς τίνας τύπον καὶ ἀξίαν ἕκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέτακται παρὰ Θεῷ.*
 κζ'. *Ὅτι φρικτῶδες, ἄνθρωπον σπαντὸν ἐπιφρίπτειν ἀξιώματι τινὶ ἱερατικῷ· ὡς οἱ Κορεΐται, ὡς Σαούλ, ὡς Ὁζίας.*
 κη'. *Περὶ δοχῆς, καὶ ὅπως χρὴ ἕκαστον τάγμα τοῦ κλήρου ὑπὸ τῶν προσκαλουμένων τιμᾶσθαι.*
 κθ'. *Τίς ἡ ἀξία τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τοῦ διακόνου.*
 λ'. *Ὅπως χρὴ τοὺς λαϊκοὺς πειθαρχεῖν τοῖς διακόνους.*
 λβ'. *Ὅτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον ἀνεῖν τοῦ ἐπισκόπου τι πράττειν.*

- A VI. *Episcopus ne sit turpi lucro deditus, nec fidejussor, nec advocatus.*
 VII. *Qualem oportet esse eum qui per baptismum est initiatus.*
 VIII. *De eo qui in calumniam, vel reprehensionem incurrit.*
 IX. *Episcopum non debere esse muneribus perivium.*
 X. *Quod episcopus, qui temere parcat peccatori, culpa non careat.*
 XI. *Quo modo oporteat peccatores ab episcopo judicari.*
 XII. *Doctrina de modo quo pœnitentes tractandi sunt.*
 XIII. *Fugiendam esse delictorum experientiam.*
 XIV. *De iis qui affirmant non debere recipi pœnitentem; et de iusto, quod licet cum peccatore versetur, non tamen cum eo pereat.*
 XV. *Quod sacerdos nec peccata negligere debeat, nec promptus esse ad vindictam.*
 XVI. *De pœnitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.*
 XVII. *Episcopum debere esse irreprehensibilem, utpote formam subjectorum.*
 XVIII. *Quod oportet episcopum curare, ne peccet plebs, quia ipse est speculator.*
 XIX. *Quod pastor ovium negligens, pœnas solvat; et ovis, non obediens pastori, puniatur.*
 XX. *Quo modo subjecti præpositis sibi episcopis obedire debeant.*
 XXI. *Quod periculum sit, una tantum parte audita, judicare, et pœnam decernere contra eum qui nondum convictus est.*
 XXII. *Quod magnum pœnitentiæ exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezechia, et in filio illius Manasse.*
 XXIII. *In eos, qui ex contemptu peccant, exemplum sit Amon.*
 XXIV. *Quod Christus Jesus Dominus ideo advenit, ut per pœnitentiam servaret peccatores.*
 XXV. *De primitiis et decimis; et quo modo debeat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distribuere.*
 XXVI. *Ad cujus formam et dignitatem unusquisque de clero, a Deo sit ordinatus.*
 XXVII. *Quod horrenda res sit, hominem immittere se in aliquam dignitatem sacerdotalem; ut Coritæ, ut Saul, ut Ozias.*
 XXVIII. *De convivio; et qua ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit.*
 XXIX. *Quæ sit dignitas episcopi, et diaconi.*
 XXX. *Quo modo oportet laicos obedire diaconis.*
 XXXI. *Quod non oporteat diaconum sine episcopo quidquam facere.*

XXXII. Quod non oporteat diaconus præter voluntatem episcopi dei cuiusdam; id enim in calumniam episcopi cessurum.

XXXIII. Quo modo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare ac veneratione dignos habere.

XXXIV. Quod principibus ac regibus præstantiores sint sacerdotes.

XXXV. Quod Judaicae leges, et Evangelium, præcipiant munerum oblationem.

XXXVI. Commemoratio decem Dei mandatorum, et quo modo ea hic edisserunt.

XXXVII. De accusatoribus et delatoribus; et quod iudex non debeat illis facile credere, vel non credere, sed adhibita diligenti inquisitione.

XXXVIII. Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et poenitentes recipere, secundum constitutionem Domini.

XXXIX. Exempla poenitentiae.

XL. Quod non oporteat hostiliter affligi erga illum qui semel vel iterum peccavit.

XLI. Quomodo oporteat recipere poenitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscindere.

XLII. Iudicem non debere esse acceptatorem personarum.

XLIII. Quomodo oporteat punire calumniatores.

XLIV. Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere.

XLV. Quod non convenient Christianis controversæ et altercationes.

XLVI. Quod non oporteat fideles apud infideles litigare; neque ex his quempiam vocare in testimonium adversus Christianos.

XLVII. Quod oporteat in secunda Sabbatorum, torum agere.

XLVIII. Quod non oporteat eandem poenam in omni delicto irrogare, sed variam, pro varietate delinquentis.

XLIX. Quales esse decet accusatores, et testes.

L. Quod usu veniat, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse.

LI. Quod non oporteat in iudicando, uni parti favere.

LII. Exemplum iusti iudicii capiatur de cautione, quam in sententiis iudices Gentiles adhibent.

LIII. Quod non oporteat fideles inter se discordare.

LIV. Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo in memoriam suggerere.

LV. Enumeratio variorum providentiarum, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad poenitentiam omnes homines vocavit.

LVI. Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate consentiant, instar coelestium Virtutum.

A 16. "Οτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον παρὰ τὴν ἐπιτολὴν τοῦ ἐπισκόπου δίδουαι τινὶ, ἐπὶ διαβολῇ γὰρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει.

17. "Οπως χρὴ τιμᾶσθαι τοὺς ἱερεῖς, καὶ σεπτοὺς ἡγέσθαι, πνευματικὸς ὄντας τῶν τοιῶν.

18. "Οτι τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων εἰσι κρείττους οἱ ἱερεῖς.

19. "Οτι παρακλιθέντες οἱ νόμοι καρποφορεῖν ὡσαύτως καὶ τὸ εὐαγγέλιον.

20. Ὑπομνήσις τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ λογίων, καὶ ὅπως αὐτὰ ἐνταῦθα διαγορεύουσι.

21. Περὶ κατηγορῶν καὶ συκοφαντῶν· καὶ ὅπως χρὴ μὴ προχειρῶς πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν τοῖς τὸν κριτὴν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως.

22. "Οτι χρὴ τοὺς ἁμαρτάνοντας ἰδιαζόντως ἐξελέγχειν, καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάνοξιν.

23. Παραδείγματα περὶ μετανοίας.

24. "Οτι οὐ χρὴ ἐχθρῶδῶς διακρίνειν, περὶ τὸν ἀπαξ ἢ δευτέρου ἁμαρτάνοντα.

25. "Οπως δεῖ προσέσθαι τὸν μετανοοῦντα, καὶ ὅπως διακρίνειν πρὸς ἁμαρτάνοντας, καὶ πόσα ἐκκλίσκει τῆς ἐκκλησίας.

26. "Οτι χρὴ ἀπροσωπώληπτον εἶναι τὸν κριτὴν.

27. "Οπως χρὴ τοὺς συκοφάντας τιμωρεῖσθαι.

28. "Οτι χρὴ τὸν διάκονον ἐπικουφίσαι τὸ βάρος τῶν ἐπισκόπων, καὶ διευθύνειν τὰ κούφωτερα.

29. "Οτι μὴ προσήκον Χριστιανοῖς ἀντιλογίαι καὶ διακληκτισμοί.

30. "Οτι οὐ χρὴ τοὺς πιστοὺς ἐπὶ τῶν ἀπίστων δικάζεσθαι, οὔτε μὴν ἐξ αὐτῶν τινα καλεῖν εἰς μαρτυρίαν τῶν Χριστιανῶν.

31. "Οτι χρὴ ἐν δευτέρᾳ σαββάτῳ ποιεῖσθαι τὰς δίκας.

32. "Οτι μὴ χρὴ ταύτην ἐπάγειν τιμωρίαν ἐπὶ πάσης πλημμελείας, ἀλλὰ διάφορον, πρὸς τὸ διάφορον τοῦ ἁμαρτάνοντος.

33. "Οποιοὺς εἶναι χρὴ τοὺς κατηγοροὺς, καὶ μάρτυρας.

34. "Οτι ἐγγχεῖ, τινὰ καὶ ἐκ προτέρων κακῶν μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ δευτέρα.

D

35. "Οτι οὐ χρὴ μονομερεῖς τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι.

36. Παραδειγμα τοῦ δικαίου κρίματος ἢ τῶν ἐξωθεν δικαστῶν περὶ τὰς ἀποφάσεις ἀσφάλεια.

37. "Οτι μὴ χρὴ κατ' ἀλλήλων ἔχειν τοὺς πιστοὺς.

38. "Οτι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὰ περὶ εἰρήνης διὰ τοῦ διακόνου ὑπομνήσκειν τῷ λαῷ.

39. Ἀπαριθμῆσις διαφόρων προνοίας, καὶ ὅπως ἐξ ἀρχῆς καθ' ἐκάστην γενεάν ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς εἰς μετάνοιαν πάντας.

40. "Οτι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁμόφροντας εἶναι τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὴν εὐσέβειαν, παρακλησίαν

νβ'. Διατύπως ἐκκλησίας καὶ κλήρου, καὶ τῆς ἑκάστου ἐπιταλαῖν ὁφείλει τῶν συναθροισμένων κληρικῶν ἢ λαϊκῶν, ἐν τῇ συνάξει.

νγ'. Περὶ συστατικῶν, ἤτοι ξένων, λαϊκῶν, κληρικῶν, ἐπισκόπων καὶ ὧς οὐ χρεῖα διαφορεῖν.

νε'. Ὅτι χρὴ ἑκάστον ὁρθοῦ καὶ ὁσιώρους σπουδαῖον εἶναι περὶ τὰς συνάξεις.

ξ'. Παράδειγμα πρὸς ἑλλήνων ἐνάντων. Ἡ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων μάταιος συνδρομή ἐπὶ τοὺς νεῶς καὶ τὰς συναγωγὰς.

ξα'. Ὅτι οὐχ ὅσιον προκρίνειν τὰ βιωτικά τῶν θείων.

ξβ'. Ὅτι πάντα τὰ Ἑλλήνων ἀσεβήματα ἀποστρέφονται χρὴ.

ξγ'. Ὅτι ἀρὸν οὐ χρὴ ἐσθίειν τινὰ τῶν πιστῶν ὧς οἱ περὶ Πέτρον ἀλιεῖς, καὶ οἱ λοιποὶ ἀποστολοὶ, οἱ δὲ περὶ Παῦλον καὶ Ἀκύλαν σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ περὶ Ἰούδαν Ἰακώβου τῆς ἐργάται.

LVII. Descriptio ecclesiarum, et clericorum; et quid facere debeat unusquisque clericus vel laicus, in synaxi congregatus.

LVIII. De hominibus commendatis, peregrinis scilicet, laicis, clericis, aut episcopis; et quod sine differentia sint recipiendi qui ecclesiam ingrediuntur.

LIX. Quod debeat unusquisque mane et vespere collectarum esse studiosus.

LX. Exemplum ad æmulationem inducens; vanus Gentilium, et Judæorum ad delubra et synagogas concursus.

LXI. Quod non sit fas anteponeere divinis secularia.

LXII. Quod oporteat omnes impietates gentilium aversari.

LXIII. Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere: Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila artifices tabernaculorum; Judas vero Jacobi, agricola.

BIBΛION ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ, ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἶναι πεπαιδευμένον, καὶ ἑμπειροῦ τοῦ λόγου.

Περὶ δὲ τῶν ἐπισκόπων ἡκούσαμεν (86) παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, τὸν ποιμένα τὸν χαριστάμενον ἐπίσκοπον εἰς τὰς ἐκκλησίας ἐν πάσῃ παροικίᾳ, δεῖ ὄντα ἔχειν ἀνέγκλητον, ἀνεπιληπτον, ἀνέπαφον πάσης ἀδικίας ἀνθρώπων, οὐκ ἐλαττον (87) ἐτῶν πεντήκοντα.

¹⁷ f. δεῖν. ¹⁸ Tit. i, 7. ¹⁹ 1 Tim. iii, 2.

LIBER SECUNDUS

DE EPISCOPIS, PRESBYTERIS ET DIACONIS.

CAPUT PRIMUM.

Quod oporteat episcopum esse eruditum et in sermone exercitatum.

De episcopis vero ex Domino nostro audivimus, eum qui pastor et episcopus in aliqua Ecclesia et parochia sit constitutus, oportere esse sine crimine¹⁷, irreprehensibilem¹⁸, ab omni humana iniquitate liberum, nec minorem annis quinquaginta; tunc

VARIORUM NOTÆ.

(86) Ἠκούσαμεν. In utroque οὕτως ἡκούσαμεν. Melius. CLEN.

(87) Οὐκ ἐλάττω (sic lego) ἐτῶν πεντήκοντα. Minus ut habeat admirationis Constitutio, facit hoc Siricii Decretum epist. i, cap. 9: Quicumque se Ecclesiæ novit obsequiis, a sua infantia ante pubertatis annos baptizari, et lectorum debet ministerio sociari; qui ab accessu adolescentiæ usque ad tricesimum ætatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum et ea quam virginem communi per sacerdotem benedictione perceperit, uxore contentus; acolythus et subdiaconus esse debet; post quæ ad diaconi gradum, si seipso primitus continentia præeunte dignum probaverit, accedat; ubi si ultra quinque annos laudabiliter ministraverit, congruè presbyterium consequatur: et exinde post decennium episcopalem cathedram poterit adipisci; si tamen per hæc tempora integritas vitæ ac fidei ejus fuerit approbata. Cui adjiciet qui volei canonem supposititium Sylvestri papæ. In Canonibus Hiberniæ, Spicilegio 9, p. 4: Presbyter anno tricesimo, episcopus vel tricesimo, vel quadragesimo, vel quinquagesimo sacerdos efficiatur; item: quadragesimo anno presbyter; quinquagesimo Episcopus stet. Gregorius M., Dialogorum libro ii, cap. 2: Per Moysen in Exodo (Duæ hæ voces recte absunt a versione Græca et a miss tum duobus

Regiis, tum uno V. Cl. Claudii Jolii, canonici Parisiensis. Neque enim ad Exodum, sed ad Numeros respicit summus pontifex) præcipitur, ut levitæ a viginti quinque annis et supra ministrare debeant; ab anno vero quinquagesimo custodes vasorum fiant... Lique quod in juventute carnis tentatio frigeat, ab anno autem quinquagesimo calor corporis frigescat; vasa autem sacra sunt fidelium mentes. Electi ergo cum adhuc in tentatione sunt, subesse eos ac servare necesse est, et obsequiis laboribusque fatigari. Cum vero jam mentis ætate tranquilla calor recesserit tentationis; custodes vasorum sunt, quia doctores animarum sunt. Quoniam canonibus multis et edictis principum requiratur solummodo ad episcopatum suscipiendum ætas annorum triginta, vel triginta quinque, vel supra triginta: necessitate ac summa virtute semper exceptis; quemadmodum docetur, de necessitate, in Epistola Zachariæ papæ ad Bonifacium archiepiscopum decima tertia, et in concilio Lateranensi sub Alexandro III, cap. iii, de eximia virtute, exemplis præcipue S. Eleutherii Pylirici apud Nicephorum Histor. lib. iii, cap. 29, et S. Remigii Remensis in Vita illius; quorum primum annum agens 20, alter 22, ad summum sacerdotium proventi fuere. Ἀλλ' οὐ νόμος ἐκκλησίας, τὸ πᾶντιον, præclara est B. Gregorii Theologi senten-

enim juveniles impetus quodammodo effugit, Ideoque et ethnicorum calumnias, insuperque obstrictationes, quas falsi quidam fratres solent multis inferre, dum ignorant Dei vocem, in Evangelio positam: « Quicumque locutus fuerit verbum otiosum, reddet rationem de eo in die iudicii »¹¹. Et iterum: « Ex verbis tuis iustificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis »¹². Sit ergo episcopus doctus et sermonis peritus, uti decet eam aetatem. Quod si in quapiam parva parvicia aetate proventus non reperitur, et sit aliquis juvenis, quem Episcopatu dignum iudicent contubernales, quique in adolescentia senilem mansuetudinem ac disciplinam ostenderit; is testimonio illorum fretus, salva pace constituatur.¹³ Quippe Salomon annos natus duodecim, Israelitarum rex fuit; et Josias octavum tantum aegens annum, cum iustitia regnavit; Joas pariter septimo anno eosphi imperare¹⁴. Quare etsi juvenis, tamen sit mitis, verecundus et quietus; attamen Dominus Deus per Isaiam: « Super quem respiciam, nisi super humilem, et quietum, et timentem sermones meos semper »¹⁵. Similiter et in Evangelio, sic: « Beati mites, quoniam ipsi possi-

Α δτι « τρώτω τινι τὰς νωτερικὰς ἀτάξιας καὶ τὰς ἐκθεν διαβολὰς ἐκπεφυγὼς ὑπάρχει, πρὸς τὰς τι-
νων ψευδαδέλων εἰς πολλοὺς ἐπιπεραμένας βλασφη-
μίας, οὐ γινωσκόντων ῥῆμα Θεοῦ τὰ ἐν τῷ Εὐαγγε-
λίῳ (88). » Ὅς ἂν λαλήσῃ ῥῆμα ἀργόν, ἀποδώσει
πρὸς αὐτοῦ λόγον τῷ Κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. »
Καὶ πάλιν: « Ἐκ τῶν λόγων σου δικαιώσῃ, καὶ ἐκ
τῶν λόγων σου καταδικασθῇ. » Ἔστω οὖν παλαι-
δευμένος (89) καὶ ἐμπειρὸς τοῦ λόγου, καθήκων τῇ
ἡλικίᾳ. Εἰ δὲ καὶ ἐν παροιμία μικρὰ ὑπαρχούσῃ τοῦ
προβεδικῶς τῷ χρόνῳ μὴ εὐρίσκηται, μεμαρτυρη-
μένος (90) ὑπὸ τῶν συνόντων αὐτῷ, ὡς ἀξιὸς ἐπι-
σκοπῆς, διὰ τῆς νεότητος ἐν πραότητι καὶ εὐταξίᾳ
γῆρας ἐπιδεικνύμενος δοκιμασθεὶς, εἰ ὑπὸ τῶν τοιού-
των (91) μαρτυρεῖται, καθιστάσθω ἐν εἰρήνῃ. Καὶ
B γὰρ Σολομὼν δωδεκαετὴς τοῦ Ἰσραὴλ ἐδάσκειτο (92),
καὶ Ἰωσίας ἐν δικαιοσύνῃ ὁκτὼ ἐτῶν ἐδάσκειτο,
ὁμοίως δὲ καὶ Ἰωὴς ἐπὶ τῶν ἡρᾶς τοῦ λαοῦ. Ὅστε
εἰ καὶ νέος, ἀλλὰ πρῶτος ὑπαρχέτω, δεξιὸς τε καὶ
ἡσύχιος· ὅτι λέγει διὰ τοῦ Ἠσαίου Κύριος ὁ Θεός
« Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινόν (93)
καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους διαπαν-
τός (94); » ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὕτω: « Μα-

¹¹ f. σκ. 2. ¹² Matth. xii, 56. ¹³ Ibid., 37. ¹⁴ Ignat. interpol. ad Magnes. 3. ¹⁵ IV Reg. xiii et xi. ¹⁶ Isa. lxxvi, 2.

VARIORUM NOTÆ.

tia orat. 39, usurpata delade ab illo concilio Constantinopolitano quod in templo SS. Apostolorum congregatum fuit, canone ultimo. Notatus fuit memorie lapsus in Hippolyto Thebano auctore vulgato parte 1, tom. III Antiquæ lectionis Henrici Canisii, quando sub initium Chronicæ sui scribit: Οὕτως ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν χρόνῳ ἐν τοῖς παιδικαῖς αὐτοῦ χρόνῳ διήγεν. Μετὰ δὲ τὸ βάπτισμα ἐπελέ-
ξατο ἑαυτῷ τοὺς μαθητάς, κηρύσσων σὺν αὐτοῖς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, μέχρι τοῦ σωτηρίου πάθους ἐτη γ'. Αὐτὸ καὶ οἱ ἐν Νικαίᾳ κανόνες τῇ θεοφύλῳ Πατέρων παρακαλεῖσθαι, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν μηδένα χειροτονεῖσθαι πρεσβύτερον. Ἀρχιεπὶν γὰρ, φησὶ, τῷ μαθητῇ, εἶναι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ τῷ δοῦλῳ ὡς ὁ Κύριος αὐτοῦ. Id est, Sic Dominus Jesus Christus triginta annos in aetate sua juvenili transegit. Post baptismum autem delegit sibi discipulos, prædicans cum illis regnum suum, usque ad salutiferam Passionem annis tribus. Ideoque Nicæna synodus tricenorum duodeviginti divinarum Patrum canones decernunt, ut ante annum 30, nemo ordinetur presbyter. Sufficit enim, inquit Scriptura, discipulo, ut sit sicut magister ejus; et servo, sicut dominus ejus. Nihil enim tale in concilio Nicæno. Sed canon 11 Neocæsariensis ita concipitur: Πρεσβύτερος πρὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μὴ χειροτονεῖσθω, ἂν καὶ πάντῃ ᾖ ὁ ἀνθρώπος ἀξιός, ἀλλὰ ἀποτηρεῖσθω. Ὁ γὰρ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ τριακοστῷ ἔτει ἐφωτίσθη, καὶ ἤρξατο διδάσκειν. Cot.

(88) Εὐαγγελίῳ. Addit alter ἀργημένον, et postea pro λαλήσῃ habet ἀπῆ. Sic in omnibus ferme codd. sunt synonyma inter se mista, aut aliquid omissum, aut additum, sententia eadem. CLEA.

(89) Παλαιδευμένος. Uterque codex: Ἔστω οὖν εἰ δυνατόν παλαιδευμένος, εἰ δὲ ἢ ἀγράμματος; ἀλλ' οὖν. Præterea scholium hoc legitur in margine: Ὅτι τὸ ἀγράμματος εἶναι, ἐμπειρὸν δὲ τοῦ λόγου, οὐ κωλύει πρὸς ἐπισκοπὴν. Revera Apostoli non postulabant litterarum peritiam in episcopo, quas ipsi ignorabant, sed peritiam Evangelii, quod designa-

tur voce λόγος. Qui personam hic sustinet Apostolorum sic necesse habuit loqui. Id.

C (90) Μεμαρτυρημένος. Καὶ σοφὸς εἰς ἐπισκοπὴν κατασταθῆναι, νέος δὲ ἢ ἐκεί. Sic uterque codex. Quæ admittenda censeo et sic vertenda: Si vero in paræcia, quæ parva est, aetate proventus non invenitur, qui testimonium ferat a familiaribus, quæsi dignus episcopatu; et sit illic juvenis, ea sapientia, ut episcopus constitui queat, quod in juvenute probatus mansuetudine, et compositis moribus senilem indolem ostenderit. Id.

(91) Τοιούτων. Alter ms.: πάντων οὕτως. Id.

(92) Σολομὼν δωδεκαετὴς, τοῦ Ἰσραὴλ ἐδάσκειτο. Idem ætatis Salomoni regnare incipienti tribuunt Eusebius ab Eusebio Præparat. evang. lib. ix, cap 30. prolatus; Chrysostomus ad Isaiam iii, 4, ac libro De educandis liberis per R.P. Franciscum Combesium publici juris factio p. 94; Hieronymus epist. 125, quæst. 2, epist. 134 et 132, et ad Isaiam locum nemoratum; auctor Ἰστοριῶν συναγωγῆς cum Chronicis Eusebii a Scaligero editis, ubi de Salomone; Cedrenus et Zonaras in eodem rege; Chronologia Helixæorum major cap. 14, alique Rabbiorum Tractatus; item Epistola interpolata S. Ignatii ad Magnesianos cap. 3, et Epistola supposititia Mariæ Procelytæ ad S. Ignatium cap. 3. Nec diversa opinio Josephi, quamvis asserat regnasse Salomonem annos octoginta (perperam in versione Rufini edita, quadraginta, cum a Græco non dissentiant libri regis Bibliothecæ) vixisse anno quatuor et nonaginta; hoc est, xiv vitæ anno regnum inchoasse; quia videlicet non numerat primum Salomonici regni biennium, cum postremo Davidici conjunctum, ideoque Davidi potius ascribendum quam Salomoni. Sane III Regum ii, 42 ad Σολομὼν ἐλάθισεν ἐπὶ θρόνου Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, in ms. Alexandrino additur: ἐτῶν δώδεκα et in quibusdam ed. videt ἔτῶν δώδεκα, quam postremam lectionem e 4 regis codicibus tres servant. Cot.

(93) Ταπεινός. Alter ms. C. πρᾶν. CLEA.

(94) Διαπαντός. Deest in altero. Id.

καὶ οἱ πρῶτοι, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Ἔστω δὲ (95) καὶ ἐλεήμων, ὅτι πάλιν εἰρηται· « Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται (96). » Γενέσθω δὲ καὶ εὐσυνειδήτος, πάσης κακίας καὶ πονηρίας καὶ ἀδικίας κεκαθαρισμένος· ὅτι πάλιν εἰρηται· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ θεὸν ὄψονται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτι εἶναι χρή τὸν ἐπίσκοπον, καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικούς.

Ἔστω οὖν καὶ νηφάλιος, σώφρων, κόσμιος, εὐσταθής, ἀτάραχος, μὴ πάροινος, μὴ πλήκτης, ἀλλ' ἐπεικὴς, ἀμαχος, ἀφιλάργυρος, μὴ νεφύτος· ἵνα μὴ τυφωθείς, εἰς κρίμα ἐμπέσῃ, καὶ παγίδα (97) τοῦ διαβόλου· ὅτι « πᾶς ὁ ὤψων ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται. » Τοιοῦτον δὲ δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον, μιᾶς ἀνδρὸς γεγενημένον (98) γυναικὸς μονογάμου (99), καλῶς τοῦ ἰδίου οἴκου προσετώτα. Οὕτω γὰρ δοκιμαζέσθω, ὅπως αὐτὴν χειροτονίαν λαμβάνων καθίσταται ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἐπισκοπῆς, εἰ ἔστι σεμνὸς, πιστὸς, καὶ κόσμιος· εἰ γυναῖκα σεμνήν καὶ πιστὴν ἔχει, ἢ ἔσχηκεν· εἰ τέκνα θεοσεβῶς ἀνατρέψας καὶ ἐν νοουθεσίᾳ Κυρίου παιδεύσας προήγαγεν· εἰ οἱ κατ' οἶκον αὐτοῦ εὐλαβούμενοι καὶ ἐντρέπόμενοι αὐτὸν ὑπήκοοι πάντες εἰσιν αὐτῷ· εἰ γὰρ οἱ κατὰ σάρκα ἴδιοι αὐτοῦ, πρὸς αὐτὸν στασιάζουσι καὶ ἀπειθοῦσι, πῶς οἱ ἔξω τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἴδιοι γενόμενοι αὐτῷ ὑποταγήσονται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Τίνα χρή δοκιμαζεσθαι τὸν ἐπίσκοπον προχριστομένον.

Δοκιμαζέσθω οὖν, εἰ ἁμωμός ἐστι περὶ (100) βιω-

A debunt terram ⁹⁵. » Sit præterea misericors; quia rursus dictum est: « Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur ⁹⁶. » Ad hæc sibi bene conscius sit, omnis malitiæ, vitii, ac iniquitatis purus; addit enim Scriptura: « Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt ⁹⁷. »

CAPUT II.

Qualem esse oporteat episcopum et reliquos clericos.

Episcopus itaque sit sobrius, pudicus, honestus, constans, sedatus, non vinolentus, non percussor, sed modestus; non litigiosus, non argenti cupidus, non neophytus, ne in superbiam elatus in iudicium incidat et laqueum diaboli ⁹⁷, quia « omnis qui se exaltat, humiliabitur ⁹⁸. » Talem vero esse decet episcopum; unius uxoris univiræ virum, suæ domui bene præsentem. Per hæc siquidem probetur, cum ordinationem accipiens, in episcopatus loco constituitur; an sit reverendus, fidelis et honestus; an uxorem pudicam ac fidelem aut habeat, aut habuerit; an liberos pie educarit; in Domini disciplina erudierit, et ad virtutem deduxerit; an ei domestici omnes honorem, reverentiam ac obsequium præstent; quando enim qui secundum carnem ad illius familiam pertinent, ei nec concordant, nec obtemperant; quo modo qui extranei sunt, se ei subjicient, cum curæ illius committentur?

CAPUT III.

C In quibus probandus sit qui designatur in episcopum.

Examinetur ergo, an in vitæ officiis nulli culpe

⁹⁵ Matth. v, 4. ⁹⁷ Ibid. 7. ⁹⁸ Ibid. 8. ⁹⁹ I Tim. iii, 2; Tit. i, 7. ¹⁰⁰ Luc. xiv, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(95) Δέ. Οὖν in altero. CLER.

(96) Ἐλεηθήσονται. Addit uterque codex ἔστω δὲ καὶ εἰρηνοποιός, ὅτι πάλιν λέγει· Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται: sit ei pacificus, quia rursus dicit (Scriptura): Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur. lb.

(97) Παγίδα. Desunt καὶ παγίδα et ὁ ante ὤψων, in utroque Vindobonensi cod. lb.

(98) Μιᾶς ἀνδρὸς γεγενημένον γυναικὸς μονογάμου. Circa clericorum uxores multi loquuntur multa: nos quoque quedam infra dicemus. Hic solummodo investigamus quare scripserit Tertullianus De exhortatione castitatis cap. 7: Cautum in Levitico: Sacerdos mei non plus nubunt, vel nubant, vel nubent; l. De monog., c. 7: Prohibet lex sacerdotibus dūmo nubere; et Siricius epist. i, cap. 8: Ubi illud est, quod Deus noster data per Moysen lege constituit, dicens: Sacerdotes mei semel nubant et Innocentius cap. 6, epist. 2: Nec is qui secundam duxit uxorem clericus fiat; quia scriptum est: Unus uxoris virum. Et iterum (in collectione Cresconii, alibi): Sacerdotes mei semel nubant. Et alibi (eadem collectio, iterum): Sacerdotes mei non nubant amplius; epist. vero 23, cap. 5: Scriptum est in Veteri Testamento: Uxorem virginem accipiat sacerdos. Et alibi: Sacerdotes mei semel nubant: cum nec in Levitico, nec in tota lege, nec ullibi Scripturarum, quidpiam ejusmodi legatur. Et quidem dici potest Siricium ex Tertulliano accepisse, ex Siricio ac Tertulliano Innocentium; huncque

non sine errore existimasse locum a Siricio citatum diversum esse a textu per Tertullianum prolato. Quapropter tota difficultas ad scriptorem Afrum redit. Visum Pamelio, adducta verba esse aut adjectionem ad versum 14 cap. xxi Levitici, aut interpretationem Symmachi vel Theodotionis. Ex sententia autem Seldeni Uxoris Hebraica lib. i, cap. 8, occasionem errandi tribuit Tertulliano, quod capite illo Levitici, mulier sive uxor singulari numero efferatur; unde cum Hebræi tantum colligant non licere pontifici maximo plures simul habere uxores, ille conclusit vetitas fuisse cunctis sacerdotibus secundas nuptias. Addo ego his, forsitan a Tertulliano, non ad verbum, sed ex præsumpto sensu Leviticum librum ita citari; vel quia legebat, οὗτος γυναῖκα παρθένος ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ λήψεται, pro παρθένον, Levit. xxi, 13, aut quia versu 15, nonnihil repererat simile illi ex quo Arabicus interpret fecit: Et ne profanet stirpem suam per aliam mulierem de gente sua. Vel denique quoniam putavit virginitate uxoris ostendi ἀγαπᾶν maritū. Cor.

(99) Μονογάμου. Est in altero cod. Vindobon. μονόγαμον, ita ut referatur ad virum. Vulgata lectio ad mulierem refert, quod satius. Videntur enim personati apostoli exigere ab episcopo non tantum ut abstineat secundo conjugio, sed ne cum primum uxorem ducit, viduam ducat, quod illicitum erat sacerdotibus, sub lege. CLER.

(100) Περί. Unus codd. παρὰ τὰς, minus bene. lb.

admis sit. Scriptum namque est : « Diligenter inspicite an sit ulla macula in eo, qui ad sacerdotium est eligendus ²¹. » Sit igitur iræ vacuus, quia Sapientia dicit : « Iræ etiam prudentes perdit ²². » Ad hæc, non sit sordidus, sed misericors et charitatis studiosus, ait enim Dominus : « In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si diligatis invicem ²³. » Sit quoque liberalis, viduis ac hospitibus benevolus, promptus ad ministrandum ac servientium, infatigabilis, pravi pudoris expers; denique quis sublevatione dignior sit apprimere calleat.

CAPUT IV

Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteposenda nuptia; et quod voraci, ebrioso, pigro, eleemosyna non sit præbenda.

Etenim si aliqua vidua sit, quæ sibi ad vitam necessaria suppeditare possit; sit vero alia mulier non vidua, quæ vel ob morbum, vel ob multitudinem liberorum, vel ob manuum infirmitatem, in egestatem deciderit; huic potius manum porrigat. Cum autem aliquis, quia edax est aut crapulæ deditus, aut otiosus, inopia victus premitur, is subsidium non meretur, imo nec Ecclesia Dei dignus est. De huiusmodi enim loquens Scriptura ait: « Piger abseondens manum suam in sinum, non poterit eam ad os suum referre ²⁴. » Et iterum: « Piger complexus est manus suas, et comedit carnes suas ²⁵. Omnis enim ebriosus, et scortator, mendicabit; et omnis somnulosus laceris ac pannosis induetur ²⁶. » Et infra: « Si autem in phialas et pocula dederis oculis tuos; postea ambulabis nudior pistillo ²⁷. » Vere enim pigritia mater est famis

Α τικὰς χρεῖας. Γέγραπται γάρ· « Μωμοσκοπεῖσθε τὸν μέλλοντα εἰς ἱερωτὴν προχειρίζεσθαι. » Ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἀόργητος· ὅτι λέγει ἡ Σοφία· « Ὅργη καὶ φρονίμους ἀπόλλυσιν. » Ἔστω δὲ εὐσπλαγχνος, ἀδάνκυστος, ἀγαπητικός· ὅτι λέγει Κύριος· « Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. » Ἔστω καὶ εὐμστάδοτος, φιλόχρητος, φιλόξενος, ὑπηρετικός, εὐδιάκονος, εὐσχυλτος, ἀνεπαίσχυντος, εἰδώς τὸν μᾶλλον ὄντα δέξιν ὑπολήψεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἵτι οὐχ ἐκάστη χήρα δεῖ μεταδιδόναι, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ τὴν ὑπαρδρον προκρίνειν, καὶ διὰ καταφαγῆς, μεθύσεως, ἀργῆς οὐ μεταδιδόναι χρὴ.

Β Εἰ γὰρ χήρα τις ὑπάρχουσα ἡ δυναμένη ἐπαρκεῖν ἐν τῷ βίῳ τὰ χρηστήρια, ἑτέρα δὲ οὐ χήρα, ἀλλ' ἐνδεής ὑπάρχει διὰ νόσον, ἢ τεκνοτροφίαν, ἢ δι' ἀσθένειαν χειρῶν, ἐπὶ ταύτην μᾶλλον ἐκτείναντω τὴν χεῖρα. Εἰ δὲ τις (1) ὡς καταφαγῆς, ἢ μεθύσεως, ἢ ἀργῆς, ἐν τοῖς βιωτικαῖς θλίβεται, οὐκ ἐστὶν ἄξιος ἐπικουρίας οὕτε μὴν Ἐκκλησίας Θεοῦ. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή περὶ τούτων φάσκουσα, ὅτι· « κρύψας ὀκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὑπὸ τὴν κόλπον, οὐ δυνήσεται ἀπενεγκεῖν αὐτὴν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ἀργὸς περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ. Πᾶς γὰρ μεθύσας, καὶ πορνόκοπος, ἡττωθεύσει, καὶ ἐνδύσεται (2) διεβρωγόντα καὶ βακώδη (3) πᾶς ὑπνώδης. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Ἐὰν δὲ εἰς τὰς C φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῶς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὑπερὶ περιπατήσεως γυμνότερος ὑπέρου (4). » Ὡς ἀληθῶς γὰρ μήτηρ ἐστὶν ἡ ἀργία τοῦ λιμοῦ.

²¹ Lev. xxi, 17. ²² Prov. xv, 1, sec. LXX. ²³ Joan. xiii, 35. ²⁴ Prov. xix, 24. ²⁵ Eccl. iv, 5. ²⁶ Prov. xxiii, 21. ²⁷ Ibid. 31 in LXX. Pseudo Ignat. ad Tars. 9.

VARIORUM NOTÆ.

- (1) *Tic*. Deest in altero cod. Vind. CLER.
(2) *Διεβρωγόντα*. Alter: διεβρωγμένα, non male. Id.
(3) *Βακώδη*. Deest in altero. Id.
(4) *Ὑπερὶ περιπατήσεως γυμνότερος ὑπέρου*. Proverb. xxiii, 31. Qui sit, inquit, ut ab Hebræo Græcum adeo discrepet? Dicam quod sentio. Non legerunt LXX *עַל הַיְשׁוּבָה* in rectitudinibus, seu directe, aut ut Vulgata blande. Legerunt, *עַל הַיְשׁוּבָה* in nuditatibus: hocque παραφραστικῶς reddiderunt per Adagium γυμνότερος ὑπέρου, id est, nudior pistillo. Fallitur quippe auctor Catenæ a Peltano vulgatæ, ὑπερὶ exponendo quoddam sicci graminis sænive genus, quod propter naturalem debilitatem nudum et leve admodum existit; videturque ὑπερὶ cum ὑπερικῶ confundere. Rectius Catenæ inedita: Τῆς θείας χάριτος γεγυμνωμένος πλέον ξύλου τινός, τῇ συνεχεῖ τρίβει τοῦ προστυχόντος τὸν οἰκτεῖον ἀποδαλομένου φλοιόν. Nudatus divina gratia plus quam lignum quidpiam, quod continuo ad obvia attritu suum amisit corticem. Et alia pariter manu scripta, γυμνὸς καὶ βαρὺς ὡς τὸ ὑπερὶ. Exstat de isto Parabolæ textu difficilis ac forte mancus atque explicandus hic locus Isidori Pelusiotæ libro iv, epistola 112, quam edidit corrupte Conradus Rittershusius, correctius Andreas Schottus. Ecce illum, ex editione Rittershusiana: Καὶ τὸ ἐν ταῖς Παραβολαῖς:

Ὑπερὶ περιπατήσεως γυμνότερος ὑπέρου, ὑπερὶ ἔστι τοῦ νομα· οὐ γὰρ εἶπε γυμνὸς ἢ γυμνότερος, ὡς περὶ ὑπερὶ, ὅπερ, εἶπε τὸ ὑπερὶ μὴνυεῖ, ὡφείλε λεχθῆναι, ἀλλὰ γυμνότερον. (in marg. f. γυμνότερος.) Quod item in Proverbiis est: Tandem obambulabis nudior pistillo. Ὑπερὶ si est nomen, non enim dixit, Nudus aut Nudissimus, tanquam pistillum, quod dici debebat, si quidem ὑπερὶ significat, sed nudiores dixit. Ex Schottiana vero: Καὶ τὸ ἐν ταῖς Παραβολαῖς· Ὑπερὶ περιπατήσεως γυμνότερος ὑπέρου, ὑπερὶ δ' εἰ· συγκριτικὸν γὰρ ἐστὶ τοῦ νομα· οὐ γὰρ εἶπεν γυμνὸς, ἢ γυμνότερος ὡς ὑπερὶ, ὅπερ, εἶπε τὸ ὑπερὶ, εἶπε τὸ ὑπερὶ μὴνυεῖ, ὡφείλε λεχθῆναι· ἀλλὰ γυμνότερος ὑπέρου, ὑπερὶ δ' εἰ. Quod item in Proverbiis est: Tandem obambulabis nudior pistillo super quo stas. Siquidem comparativus est gradus nomen: neque enim Nudus, vel Nudissimus dixit, tunc enim dixisse oportuit: Tanquam pistillum; sed dixit Nudior ὑπέρου super quo stas, sive id pistillum sive tabulatum significet. Spissas utrobique tenebras. Sed sensum videre videor, dum post περιπατήσεως γυμνότερος ὑπέρου repeto e superioribus verbum ἐστὶν. Nisi mea fallit conjectura, vult clarissimus scriptor, quanquam minus probabiliter, legi non oportere in Proverbiis, γυμνότερος ὑπέρου, aut ὑπερὶ, quia de pistillo aut cœnaculo dictum fuisset, γυμνὸς aut γυμνότερος ὡς ὑπερὶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT V.

Ὅτι χρὴ ἀπροσωπώληπτος εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ κρίναι, καὶ τὸ ἦθος μέτριον, καὶ τὴν ζήλειαν συνεσταλμένον.

Ἔστω δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἀπροσωπώληπτος, μήτε πλούσιον ἐντρεπόμενος ἢ κολακεύων παρὰ τὸ προσήκον, μήτε πένητα παρορῶν, ἢ καταδυναστεύων. « Οὐ λήψῃ » γάρ, φησὶν ὁ Θεὸς τῷ Μωσεί, « πρόσωπον πλουσίου, καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει. Ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις. » Καὶ πάλιν « Δικαίως διώξεις τὸ δίκαιον. » Τροφὴ καὶ ποτὶς ⁴³ λυσιστελής καὶ αὐτάρκης ὑπαρχέτω ὁ ἐπίσκοπος ⁴⁴, ἵνα δυνήθῃ ⁴⁵ νήφειν πρὸς τὸ νοθετεῖν τοὺς ἀπαιδεύτους. Ἔστω δὲ μὴ δάπανος, μὴ τρυφητής, μὴ ἡδύδιος, μὴ χρηστοφάγος. Ἔστω δὲ ἀνεξίτητος, μακρόθυμος ἐν ταῖς νοθεσίαις, πολυδιδάκτος (5), μελετῶν καὶ σπουδάζων ἐν ταῖς Κυριακαῖς βίβλοις, πολὺς ἐν ἀναγνώσμασιν, ἵνα τὰς Γραφὰς ἐπιμελῶς ἐρμηνεύῃ, ὁμοστοίχως τοῖς πρόφῃταις καὶ τῷ νόμῳ τὸ Εὐαγγέλιον ἐρμηνεύων (6) ὁμοίως τῷ Εὐαγγελίῳ στοιχεύσαν αἱ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν ἐρμηνεύει. Λέγει γάρ ὁ Κύριος Ἰησοῦς « Ἐρευνάτε τὰς Γραφάς· οὗτοι αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν « Περὶ γὰρ ἐμοῦ Μωσὴς ἔγραψε. » Πρὸ πάντων δὲ διαστολὴς ἀγαθὸς γινέσθω, νόμον καὶ δευτέρωσιν διαιρῶν, καὶ δεικνύων τί ἐστὶ νόμος πιστῶν, καὶ τί δεσμὸς ἀπίστων, ἵνα μὴ τις ὑποπέσῃ τοῖς δεσμοῖς. Ἐπιμελοῦ οὖν τοῦ λόγου, ἐπίσκοπε, ἵνα ἡ δυνατόν σοι πάντα κατὰ λέξιν ἐρμηνεύειν (7), καὶ ἐν πολλῇ διδαχῇ πλουσίως τρέφῃς καὶ φωτίσῃς τὸν λαόν σου τὸν φωτισμὸν τοῦ νόμου. « Φωτίσατε » γάρ, φησὶν ὁ Θεός, « ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως, ὡς ἐστὶ καιρὸς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον αἰσχροκερδῆ, μήτε δὲ ἐγγυᾶσθαι, ἢ συνηγορεῖν.

Ἔστω δὲ ὁ ἐπίσκοπος μὴ αἰσχροκερδής, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, βλαπτόμενος μάλλον, ἢ βλάπτων· μὴ πλεονέκτης, μὴ ἄρπαξ, μὴ ἀποστερητής, μὴ φιλοπλούσιος (8), μὴ μισόπτωχος, μὴ κατάλαλος, μὴ ψευδομάρτυς, μὴ θυμώδης, μὴ φιλόμαχος, μὴ ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις συμπεπλεγμένος, μὴ ἐγγυώμενός τινα, ἢ συνηγορῶν δίκαις χρηματικαῖς (9),

Quod non oportet episcopum in iudicio esse acceptorem personarum: quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.

Episcopus vero non sit personarum acceptator, neque talis qui divitem præter officium reveatur aut aduleatur, pauperem vero despiciat vel opprimat. « Non » enim, inquit Dominus Moysi. « personam divitis accipies », et pauperis non misereberis in iudicio ⁴⁶. Quoniam Domini iudicium est ⁴⁷. » Et rursum: « Juste quod justum est persequeris ⁴⁸. » Cibo ac potu simplici et frugali utatur episcopus, quo imperitorum admonitioni possit invigilare. Ne sit sumptuosus, ne delicatus, ne voluptarius, ne cupidæ obnoxius. Sit clemens, et in monendo patiens; doctrinæ sit multæ, librorum Dominicorum cupidus meditator ac assiduus lector, quo Scripturas exacte interpretetur, Evangelium concordanter prophetis ac legi explicans; similiter Evangelio consonent interpretationes legis et prophetarum. Ait namque Dominus Jesus: « Scrutamini Scripturas; ipsæ enim sunt, quæ testimonium perhibent de me ⁴⁹. » Et post: « De me enim scripsit Moyses ⁵⁰. » Ante omnia autem sit divisor probus, qui legem et deuteriosim sciat distinguere; et quid sit lex fidelium, quid vero infidelium nexus, demonstrare; ne quis in hos casus incidat. Habe igitur curam verbi, episcopo; ut possis omnia ad verbum interpretari, utque populum tuum multa ac copiosa doctrina nutrias, et illustratione legis illumines. « Illuminate » enim « vobis, » ait Dominus, « lumen scientiæ, dum adhuc est tempus ⁵¹. »

CAPUT VI.

Episcopus ne sit turpi lucro deditus; nec fidejussor, nec advocatus.

Turpe lucrum episcopus non quærat, præsertim de gentilibus, malique detrimentum capere quam inferre. ⁵² Non sit insatiabilis, non raptor, non defraudator, non divitiis inhians, non osor pauperum, non maledicus, non falsus testis, non iracundus, non contentiosus, non negotiis sæcularibus implicitus, non pro alio sponsor, aut in cau-

⁴³ Citatur a Cedreno. Vide Testimonia Veterum.

⁴⁴ Deut. xvi, 20. ⁴⁵ al. τροφή καὶ ποτός. ⁴⁶ al. σοὶ ὡς ἐπίσκοπε. ⁴⁷ al. συνέθης. ⁴⁸ Joan. v, 39.

⁴⁹ Ibid., 46. ⁵⁰ Ose. x, 12. ⁵¹ I. Clem. Epist. ad Jacob. c. 5. I. Barnab., cap. 19.

VARIORUM NOTÆ.

vel ὑπερφῶν, nudus aut nudissimus tanquam pistillum vel capaciolum (quibus nihil nudius), sed veram lectionem esse, γυμνότερος ὑπὲρ ὃ εἶ, hoc est, nudior quam es. Nudior supra sive ultra quod es. Cor.

(5) Πολυδιδάκτος. Alter c. Vind. habet πολυδιδάκτικος, hoc est multum docendi studiosus, quod Episcopum decet quam maxime. CLER.

(6) Ἐρμηνεύων. Deest in altero cod. Vindob. Ib.

(7) Ἐρμηνεύειν. Alter habet ἐρμηνεύσης, eadem sententia. Ib.

(8) Φιλοπλούσιος. Amans divitias, seu potius divites. Cor.

(9) Μὴ ἐγγυώμενός τινα, ἢ συνηγορῶν δίκαις χρηματικαῖς. Habentur similes sanctiones non paucæ. Postremum autem ita intelligo, ac si esset ne quidem in causis pecuniariis. Nam de criminalibus nulla poterat oriri difficultas. Tertullianus De idololatria, cap. 17: Neque iudices de capite aficijns, vel pudore; feras enim de pecunia. Lactantius, lib. vi, cap. 20: Neque vero justo licebit accusare quemquam crimine capitali; quia nihil distat, utrumne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur. Chrysostomus homil. De pœnitentia seu de politica, etc., a Savilio imperfecte, a Combefisio integre edita: Καλὸν, καὶ τὰς χρηματικὰς δίκας φθά- νειν διαλύσαι φιλικαῖς, ἵνα πρὸς τῷ τέλει τῆς δίκης

sis pecuniariis advocatus, non ambitiosus, non inconstantis animi, non linguae duplicis, non calumniatorum aut detrahentium auditor benevolus, non hypocrita, gentiliū festorum non appetens, vanis fallaciis abstinens, neque cupidus, nec avarus : ista quippe omnia, ut Deo inimica sunt, ita et demonibus chara. Hæc universa episcopus plebi exemplo firmata suadeat, inducatque laicos ad imitationem morum suorum. « Cautos » enim, inquit, « facite filios Israelis »²⁰. « Sit autem sapiens, humilis, Domini earum disciplinarum doctor, indolis liberalis, quique pravis hujusce vitæ studiis omnibus et universis gentium cupiditatibus nuntium remiserit. Præterea circumspicte munus suum obeat, seu populum regere pulchre calleat, acumine ingenii in cognoscendis atque vitandis improbis excellat, diligat cunctos, justitiam servet, judicio polleat; demum quæcunque apud homines pulchra reperiuntur, hæc in se possideat episcopus; quoniam pastor qui nullius vitii argui poterit, discipulos sibi commissus, conversatione sua ad hoc impellet ac veluti coget, ut condigne facta sua æmulentur; quemadmodum aliquo in loco asserit propheta : « Et erit sicut sacerdos, ita et populus »²¹. »²² Certe

²⁰ Lev. xv, 31. ²¹ al. ἐπὶ πρόσοχος. ²² Varia lectio, alterutrum vacat. ²³ Locus corruptus. ²⁴ Ose. iv, 9. ²⁵ Ignat. interpol. ad Ephes. 15.

VARIORUM NOTÆ.

κυβερνήτης τὴν φλὸν. Ἐγκληματικὰς δὲ μὴδὲ διαλύσθαι γένοιντο· ἀλλὰ μὴδὲ τὴν ἀρχὴν ἐγγυμνάσειν τὴν ἀλλὰ χάκει βαλόντων ἢ φειδῶ τοῦ θυμοῦ. *Utile sit, ut civiles ac pecuniarias lites, amicabili compositione, finias, quo, lite finita, amicum obtineas : criminales autem lites, ne quidem componere contingat; at neque ab initio intentare; sed ibi quoque indulgentia præstat iræ.* Quibus adde canonem Tarraconensem 4, et alios. Unde in simili huic apocrypho, epistola Clementis ad Jacobum, cap. 5, generaliter dicitur, μήτε ἐγγυητὴν, μήτε συνήγορον. Nec fideiussorem, nec litium advocatum. Et in Novella constitutione 86 Leonis Philosophi : Ἀλλὰ ἄρα ἱεροπρατὸς ἢ τῶν θεοκλήριων ἀποστόλων ψήφος τοὺς συνηγοροῦντας, ἢ ἐγγυητὰς, ἢ μισθώσεσιν, ἢ τοῖς ἄλλοις παρακλητοῖς προσνέμοντας ἑαυτοὺς ἐπισκόπους, ἢ ἱερεῖς : ἢ κληρικούς, τῆς ἱερᾶς ἀπογυμνοῦ τάξεως. *Admodum igitur sancte et decenter apostolorum, præconum Dei, decretum episcopos, sacerdotes et clericos, qui se advocatoribus, sponsonibus, redempturis, idve genus aliis rebus dedunt sacro ordine denudat.* Ubi vides præ oculis imperatoris exstitisse locum Constitutionum, simulque Apostolorum canones. *Designata sunt genera,* inquit Innocentius papa ad Felicem Nucernianum scribens, *de quibus ad clericatum pervenire non possunt; id est, si quis fidelis militaverit; si quis fidelis causas egerit, hoc est, postulerit.* Ac epist. 25. c. 2 : *Quantos ex eis, qui post acceptam baptismi gratiam, in forensi exercitatione versati sunt, et obtinendi perniciam suscepserunt, accitos ad sacerdotium esse comperimus.* Cap. 4 : *Ne quispiam, qui post baptismum militaverit, ad ordinem debeat clericatus admitti, neque qui causas post acceptum baptismum egerint.* Multo postea a Joanne Xiphilino patriarcha Constantinopolitano definitum fuit contra ecclesiasticos et monachos advocatos, ut non eis liceret causas agere, nisi forte ecclesiasticam aliquam ex illius jussu. Cujus decreti (quod legitur in Balsamone ad canonem 16 Carthaginensem, et in lib. iii Juris Græco-Romani), ut et illud præcē-

Α μὴ φιλαρχος, μὴ διγνώμος, μὴ διγλωσσος, μὴ πρὸς διαβολὴν ἢ καταλαλιὰν φιλήκοος, μὴ ὑποκριτής, μὴ ταῖς ἑορταῖς τῶν ἔθνων ἐποραγόμενος, ἀπάταις κενναῖς (10) μὴ χρώμενος, μηδὲ ἐπιθυμητικὸς, μηδὲ φιλάργυρος· ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα ἐχθρὰ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει, καὶ δαιμόνων φίλα. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ἐπίσκοπος καὶ τοῖς λαϊκοῖς διαβεβαιούμενος παραγγελλέτω, ἐνάγων αὐτοὺς μιμητὰς γίνεσθαι τοῦ ἑαυτοῦ τρόπου. « Εὐλαβεῖς » γάρ, φησί, « ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Ἐστω δὲ σοφὸς, ταπεινώφρων, νοουθετητικὸς ἐν ταῖς Κυριακαῖς παιδείαις, καλογνώμων, ἀποταγμένος πᾶσι τοῖς ἐν τῷ βίῳ πονηροῖς ἐπιτηδεύμασι, καὶ πάσαις ἐθνικαῖς ἐπιθυμίαις. Ἐστω εὐπρόστακτος²¹, ὁδὺς πρὸς τὸ γινῶναι τοὺς φαύλους, καὶ φυλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν, φίλος δὲ ὢν πάντων, δίκαιος (11), κριτικὸς, καὶ ὅσα καλὰ ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν²², ἢ ὑπάρχει, ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν ἑαυτῷ κεκτήσθω· ὅτι ἀνεπίληπτος ἀδικίας ὢν ποιμήν, τοὺς ἰδίους αὐτοῦ μαθητὰς ἀναγκάσει καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτοῦ²³ προτρέψασθαι τῶν ἰδίων αὐτοῦ ποιημάτων μιμητὰς ἀέλους γεννηθῆναι· ὡς λέγει πού καὶ ὁ προφήτης (12)· « Καὶ ἔσται καθὼς ὁ ἱερεὺς, οὕτω καὶ ὁ λαός. » Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν (13) καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς (14) τοῦ

nentium aliorum, auctoritatem quo modo elevarit diaconus quidam temporibus Lucæ alterius patriarchæ, discēs ex ejusdem Balsamonis loco ad cap. 15, tit. 8 Nomocanonis Photiani, relato etiam in prædicto libro *Græco-Romani Juris*, Cor.

(10) *Κενναῖς*. Alter cod. *καιναῖς*, quæ voces sepe ob soni affinitatem a librariis miscentur, præsertim cum alteruter sensus æque commodus est. CLEM.

(11) *Δίκαιος, κριτικὸς*. Alter ms. *δικαιοκριτικὸς*, elegantius. Hæc conjungenda, ita ut cum acumine judicii æquitatem pari passu incedere oportere intelligamus. Id.

(12) *Προφήτης*. Additur in altero *Ὅση, Hosee*, quod glossam redolet. Id.

(13) *Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν*, etc. Sumpserunt hinc amplificator epistolarum S. Ignatii in additamento ad c. 15 epistolæ ad Ephesios, et Antiochus in homilia 111; verba hujus sunt : *Φησὶν ἡ θεία Γραφή, ὡς [ἢ ὢν] ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Πρῶτον ἐποίησε, καὶ οὕτως ἐδίδαξεν. Ὅμοιος καὶ αὐτὸς ἐντέλλεται λέγων· Ὅς ποιῆσε καὶ διδάξει, οὕτως μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.* Videsis, inter alios Hieronymum, epist. 16; pseudo-Chrysostomum auctorem *Operis imperfecti in Matthæum* ad c. iii, 45; Vigiliū papam epist. 10; Joannem Climacum *Scala gradu* 26, p. 334, et Johium monachum *Œconomici lib. iii*, cap. 11, in col. cccxii Photiani *Myriobiblii*. Insuperque castiga interpretem Anastasii in *Ὁδηγῶ* cap. 22, ubi inter alias infidelium objectiones hæc quoque adducitur : *Εἰ ὢν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν, ταῦτα ἐδίδαξε, πῶς βαπτισθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν οὐκ ἔσπερε καὶ τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ ἐνεκάλεσε τῷ βαπτισάντι, quod est : Si quæ cepit Jesus facere, ca docuit; quo modo una maxilla catus, non præcavit alteram, quin et cadentem reprehendit? non autem : Si quæ Jesus cepit facere, prius docuit.* Cor.—Pro καὶ γὰρ habetur καθὼς γὰρ in altero ms. Vindob. CLEM.

(14) *Ὁ Υἱός*. Désunt in utroque ms. Id.

Θεοῦ ἤρξατο πρῶτον ποιεῖν, καὶ τότε διδάσκειν ὡς
 που λέγει (15) ὁ Λουκᾶς· « Ὡς ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς
 ποιεῖν καὶ διδάσκειν. » Διό φησιν· « Ὡς δ' ἂν ποιήσῃ
 καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ
 τοῦ Θεοῦ. » Σκοποῦς γὰρ εἶναι δεῖ ὑμᾶς τῷ λαῷ τοῦς
 ἐπισκόπους, ὅτι καὶ ὑμεῖς σκοπὸν ἔχετε τὸν Χριστόν.
 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε σκοποὶ ἀγαθοὶ τῷ λαῷ τοῦ
 Θεοῦ· ὅτι λέγει Κύριος διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ πρὸς ἑκά-
 στον ὑμῶν φάσκων· Ἦλὲ ἀνθρώπου, σκοπὸν δέδωκά
 σε τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ ἀκούσῃ ἐκ στόματός μου
 λόγον καὶ διαφυλάξεις, καὶ διαγγελεῖς αὐτὸν παρ'
 ἐμοῦ· ἐν τῷ λέγειν με τῷ ἀνόμῳ· Θανάτῳ ἀποθανῇ,
 καὶ οὐκ ἐλάλησας τοῦ διαστειλαῖ ἀνομον ἐκ τῆς ἀνο-
 μίας αὐτοῦ, ὁ ἀνομος ἐκεῖνος ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ
 ἀποθάνεται, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς σου ἐκ-
 ζητήσω· σὺ δὲ ἐὰν διαστειλῇ τῷ ἀνόμῳ ἀπὸ τῆς
 ὁδοῦ αὐτοῦ ἀποστρέφαι ἀπ' αὐτῆς, καὶ μὴ ἀποστρέψῃ,
 αὐτὸς ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ ἀποθάνεται, καὶ σὺ τὴν
 ψυχὴν σου ἐρρύσω. Ὡσαύτως δὲ (16) μάχαιρα πολέ-
 μου ἐὰν ᾖ ἐρχομένη, καὶ στήσῃ ὁ λαὸς σκοπὸν εἰς
 προφυλακὴν, καὶ ἰδὼν αὐτὴν ἐρχομένην, μὴ προμη-
 νύσῃ, καὶ λάθῃ ψυχὴν, ἢ μὲν ψυχὴ τῇ ἀμαρτίᾳ αὐτῆς
 ἐλήφθῃ, τὸ δὲ αἷμα ἐκ χειρὸς τοῦ σκοποῦ ἐκζητηθή-
 σεται, ὅτι οὐκ ἐσήμανε τῇ σάλπιγγι· ἐὰν δὲ σημάνῃ
 τῇ κερατίνῃ, καὶ μὴ φυλάξῃται ὁ ἀκούσας, καὶ ἔλθῃ
 ἡ μάχαιρα, καὶ λάθῃ αὐτὸν, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐ-
 τὸν ἔσται, ὅτι οὐκ ἐφυλάξατο ἀκούσας τῆς κερατίνης,
 ὁ δὲ φυλαξάμενος, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐρρύσας, καὶ ὁ
 σκοπὸς ὅτι ἐσήμανε, ζωὴ ζήσεται. » Μάχαιρα μὲν
 ἐστὶν ἡ κρίσις· σάλπιγξ δὲ (17), τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον·
 σκοπὸς δὲ, ὁ κατασταθεὶς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπισκόπος, ὃν
 δεῖ κηρύσσοντα διαμαρτύρασθαι καὶ (18) διαβεβαιού-
 σθαι περὶ τῆς κρίσεως. Ἐὰν μὴ διαγγελητε, καὶ
 διαμαρτύρησθε τῷ λαῷ, εἰς ὑμᾶς ἡ ἀμαρτία τῶν ἀ-
 γνοούντων εὐρεθήσεται. Διὰ τοῦς ἀναστρεφόμενους ἐν
 ἀπαιδευσίᾳ (19) νοθεύετε, καὶ ἐλέγχετε μετὰ παρ-
 ῥησίας, τοὺς ἀγνοούντας διδάσκετε, τοὺς ἐπισταμέ-
 νους στηρίζετε, τοὺς πεπλανημένους ἐπιστρέφετε. Τὰ
 αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγοντες, ἀδελφοί, οὐχ ἀμαρ-
 τησόμεθα. Ἐκ γὰρ τοῦ πολλάκις ἀκούειν, εἰκὸς τινας
 δυσωπηθέντας καὶ ἀπαξ τι τῶν χαλῶν ποιῆσαι καὶ
 τῶν πονηρῶν παραιτήσασθαι. Λέγει γὰρ διὰ προφήτου
 ὁ Θεός· « Διαμαρτύρεται αὐτοῖς ταῦτα, ὥς ἀκούσονται
 σου τῆς φωνῆς. » Καὶ πάλιν· « Ἐὰν ἄρα ἀκούσωσιν,
 ἐὰν ἄρα ἐνδῶσι. » Καὶ ὁ Μωϋσῆς φησι τῷ λαῷ·
 « Ἐὰν (20) ἀκοῇ ἀκούσῃς Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ ποιή-
 σῃς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. »
 Καὶ πάλιν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου,
 Κύριος εἷς ἐστι. » Καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολ-

A Dominus et doctor noster Jesus Christus, Filius
 Dei, primum coepit facere, deinde docere; quod his
 verbis alicubi exprimit Lucas: « Quæ coepit Jesus
 facere et docere ». Quocirca idem Magister ait:
 « Qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vo-
 cabitur in regno Dei ». Oportet autem ut vos Epi-
 scopi, popule sitis speculatores; quod vos quo-
 que speculatorem habeatis Christum. Et vos igitur
 estote probi speculatores plebis Dei; quia Dominus
 per Ezechielem cum unoquoque vestrum loquens
 ait: « Fili hominis, speculatorem dedi te domui
 Israeliticæ; et audies ex ore meo sermonem, et ca-
 vere facies, et ex me annuntiabis: cum dixerō ini-
 quo: Morte morieris; si non locutus fueris, ut re-
 trahat se iniquus ab iniquitate sua, iniquus ille in
 iniquitate sua morietur, et sanguinem ejus de manu
 tua requiram; tu autem si denuntiaveris iniquo de
 via sua, ut ab ea se avertat, et non se averterit,
 ipse in iniquitate sua morietur; et tu animam tuam
 liberasti. Similiter autem, si venerit belli gladius;
 et statuerit populus speculatorem ad vigiliam; et
 is videns gladium accedentem, non prænuñtiaverit;
 et gladius tulerit animam; anima quidem peccato
 suo sublata est; at sanguis de manu speculatoris
 requiratur, quia non significavit tuba; sin autem
 significaverit buccina, et qui audivit, non se ob-
 servaverit, veneritque gladius, et ipsum tulerit,
 sanguis ejus super ipsum erit; quia audita buccina
 alibi non providit; qui autem cavet, liberavit ani-
 mam suam; et speculator, quia significavit, vita
 vivet ». Gladius quidem est judicium; tuba vero
 sacrum Evangelium; speculator autem, in Ecclesia
 statutus episcopus, quem oportet de judicio prædi-
 care, affirmare, contestari. Si non denuntiaveritis
 populo et obtestati fueritis, in vos inscientium er-
 ratum redundabit. Quocirca imperitos monete, et
 cum libertate arguite, ignaros docete, eruditos con-
 firmate, aberrantes reducite. Nec si eadem verba
 iisdem de rebus proferamus, vitio nobis vertetur,
 fratres. Scilicet credibile est, nonnullos iterata
 toties auditione pudes factos vel semel aliquid boni
 gesturos, et mali declinatos. Ait enim per pro-
 phetam Deus: « Testificare illis hæc, forte vocem
 tuam audient ». Et iterum: « Si forte audiant,
 si forte concedant ». Et Moyses populo dicit:
 « Si auditu audieris Dominum Deum, et feceris
 bonum ac rectum in oculis ejus ». Rursumque:
 « Audi Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus
 est ». Et Dominus in Evangelio sæpe comme-

¹⁵ Act. i, 1. ¹⁶ Matth. v, 19. ¹⁷ Ezech. xxxiii, 2 et seq. ¹⁸ Jer. xvi, 5; Ezech. ii, 7. ¹⁹ Ezech. iii, 11. ²⁰ Exod. xv, 26. ²¹ Deut. vi, 4; Marc. xii, 29.

VARIORUM NOTÆ.

(15) Ὡς που λέγει usque ad διδάσκω. Desunt in altero ms. videnturque deleta a critico, qui putabat non posse induci commodè apostolos Lucam ad testimonium citantes. CLEN.

(16) Δε. Uterque codex καὶ. Id.

(17) Δε. Melius omittas cum utroque codice. Id.

(18) Καὶ διαβεβαιούσθαι. Alter omittit. Id.

(19) Ἀπαιδευσίᾳ. Alter addit αὐτῶν. Id.

(20) Ἐὰν. Hæc vox cum 17 sequentibus, quarum postrema est πάλιν, omissa sunt in utroque. Id.

morat ac dicit: « Qui habet aures audiendi, audiat ²¹. » Et sapiens Salomon: « Audi, inquit, filii, disciplinam patris tui, et ne abjicias leges matris tue ²². » Profecto hactenus non audierunt; nam se audisse putantes, perperam audierunt; derelicto uno ac solo vero Deo, et ad perniciosas atque execrabiles hæreses distracti, de quibus infra dicemus.

CAPUT VII.

Qualem oportet esse eum qui per baptismum est initiatus.

Scitote, charissimi, quod qui in mortem Domini Jesu sunt baptizati, non debent amplius peccare. Nam sicut mortui, peccati capaces non sunt; ita et Christo commortui, peccatum committere nequeunt. Itaque, fratres, non credimus quempiam vitæ lavacro lotum, adhuc iniquorum flagitii se inquinare. Qui autem post baptismum deliquerit, hic nisi resipiscat ac peccare desinat, ad gehennam condemnabitur.

CAPUT VIII.

De eo qui in calumniam, vel reprehensionem incurrit.

Quod si aliquis ab infidelibus, quia non est amplius eorum nequitie consors, calumniosas patitur delationes; sciat ille se beatum esse apud Deum: quemadmodum et Dominus in Evangelio loquitur: « Beati estis cum maledixerint vobis, vel persecuti vos fuerint, vel dixerint adversum vos omne malum verbum, mentientes, propter me: gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis ²³. » Qui igitur mendacibus appetitur conviciis, is vere beatus est; quandoquidem Scriptura dicit: « Vir reprobus non tentatur a Deo ²⁴. » Porro qui mali quidpiam egisse convincetur, ille non solum nocuit sibi, verum etiam in commune Ecclesie corpus et in sacram doctrinam injuriosus fuit; quasi eam honestatem quam prædicamus, operibus non probemus, mereamurque etiam nos illam exprobrationem a Domino audire: « Dicunt, et non faciunt ²⁵. » Quapropter homines hujusmodi, qui vere convicti fuerint, nisi mores mutaverint, episcopus fidenter abdicabit.

CAPUT IX.

Episcopum non debere esse muneribus pervium.

Oportet enim episcopum non modo inculpatum esse, sed et personarum non acceptatorem, quique peccatores humaniter castiget. Quod si sibi quoque male conscius, et certis personis gratificari cupiens, ardidè acceptis muneribus, sceleroso pepercit, eumque in Ecclesia manere permiserit, et neglexerit divinas ac Dominicas voces, dicen-

λάκις μνημονεύεται λέγων: « Ὁ ἔχων ὤτα ἀκούειν, ἀκούτω. » Καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν φησὶν: « Ἀκούε, υἱέ, παιδεῖαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμούς μητρὸς σου. » Καὶ μέχρι σήμερον οὐκ ἤκουσαν καὶ δοκούντες γὰρ (21) ἀκηκοῦναι, παρήκουσαν, καταλείψαντες τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ εἰς τὰς ἐλεθρίους καὶ δεινὰς αἰρέσεις κατασύρντες, περὶ ὧν αὐθὺς ἐροῦμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅτιον χρή εἶναι τὸν μεμνημένον.

Γνωστὸν δὲ ἔστω ὑμῖν, ἀγαπῆτοι, ὅτι οἱ βαπτισθέντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὐκέτι ὀφείλουσιν ἀμαρτάνειν οἱ τοιοῦτοι. Ὡς γὰρ οἱ ἀποθανόντες ἀνενέργητοι πρὸς ἀμαρτίαν ὑπάρχουσιν, οὕτως καὶ οἱ συναποθανόντες τῷ Χριστῷ ἀπρακτοὶ πρὸς ἀμαρτίαν. Οὐ πιστεύομεν οὖν, ἀδελφοί, λουσάμενόν τινα τὸ τῆς ζωῆς λουτρὸν, εἶτι πράσσειν τὰ τῶν ἀνόμων ἀσελήματα. Ὁ δὲ ἀμαρτήσας μετὰ τὸ βάπτισμα, οὗτος ἐάν μὴ μεταγνῶ, καὶ παύσῃται τοῦ πλημμελεῖν, εἰς γέενναν κατακριθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ συκοφαντουμένου, ἥτις ἐλεγχόμενον.

Εἰ δέ τις ὑπὸ ἀπίστων συκοφαντηθῇ διὰ τὸ μηκέτι αὐτοῖς συνασελγαίνειν, γινωσκέτω ὅτι μακάριος ὁ τοιοῦτος ὑπάρχει Θεῷ (22) καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει: « Μακάριοι ἐστέ, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, ἢ διώξωσιν, ἢ εἰπωσιν καθ' ὑμῶν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ· χαίρετε, καὶ ἀγαλλιάσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Εἰ οὖν τις βλασφημηθεῖ ἐπὶ ψεύσματι, μακάριος ὁ τοιοῦτος. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή: « Ἀνὴρ ἀδίκιμος, ἀπειράστος παρὰ Θεῷ. » Εἰ δέ τις ἐλεγχθῇ πράξας τι ἀνομιον, ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον ἑαυτὸν ἐδολάφεν, ἀλλὰ καὶ βλασφημίαν προσέτριψε τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας σώματι, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ὥς μὴ ποιοῦντων ἐκείνα, ἃ λέγομεν εἶναι καλὰ, καὶ ὀνειδισθόμεθα καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὅτι: « Λέγουσι, καὶ οὐ ποιοῦσιν. » Ὅθεν τοὺς τοιούτους ἐλεγχθέντας ἀληθῶς, παραιτήσεται μετὰ παῤῥησίας ὁ ἐπίσκοπος, εἰ μὴ μεταβάλλωνται τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι ἀδωροδόκητον εἶναι χρή τὸν ἐπίσκοπον (23).

Οὐ γὰρ μόνον ἀπίροσκοπον εἶναι χρή τὸν ἐπίσκοπον, ἀλλὰ καὶ ἀπροσωπώληπτον, ἐν χρηστότητι σωφρονίζοντα τοὺς ἀμαρτάνοντας. Εἰ δὲ καὶ αὐτὸς οὐκ εὐσυνείδητος ὑπάρχων, προσωπολήπτης γενόμενος, διὰ τινα αἰσχροκερδῆ δωροληψίαν, φείσεται τοῦ ἀνόμως ἀμαρτάνοντος, ἑάσας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μένειν αὐτὸν, παρακούσας τῆς θείας καὶ Κυριακῆς φωνῆς τῆς (24)

²¹ Matth. xi et xiii. ²² Prov. i, 8. ²³ Matth. v, 11. ²⁴ Jac. i, 12, 13. ²⁵ Matth. xxiii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(21) Καὶ δοκούντες γὰρ. Οἱ δ. δέ, alter cod. dex. CLER.

(22) Θεῷ. Alter codex Vind. παρὰ Θεῷ. Id.

(23) Inscriptio hæc deest in utroque codice. Id.

(24) Τῆς. Hæc vocula deest in altero cod. Id.

λεγομένης « Δικαίως διώξεις τὸ δίκαιον (25). Οὐ λήψῃ Ἀ πρὸσωπον ἐν κρίσει. Οὐ δικαιώσεις τὸν ἄσεβῃ (26). Οὐ λήψῃ δῶρα ἐπὶ ψυχῇ· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοὶ ὀφθαλμοὺς σοφῶν, καὶ λυμαίνονται ῥήματα δικαίων. » Καὶ ἐν ἄλλοις φησὶν « Ἐξαρῆτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὁμῶν αὐτῶν. » Καὶ ὁ Σολομὼν λέγει ἐν Παροιμίαις· « Ἐκβαλε λοιμὸν συνεδρίου (27), καὶ συνεξελεύσεται αὐτῷ νεῖκος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἵτι (28) ὁ ἐπίσκοπος ἀκριτῶς φειδόμενος τοῦ ἡμαρτηκότου, ὑπαίτιος γίνεσθαι.

Ὁ δὲ μὴ προσέχων τούτοις, ἀκριτῶς φείσεται ἐπὶ τῷ ὀφείλοντι τιμωρίαν, ὡς ὁ Σαουλ ἐπὶ τῷ Ἀγᾶγ, καὶ ὁ Ἡλὶ τοῖς υἱοῖς οὐκ εἰδῶσι τὸν Κύριον. Ἵτι οὗτος (29) ἐδεβήλωσε καὶ τὴν οἰκίαν ἀξίαν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν τὴν κατὰ τὴν παροιμίαν αὐτοῦ· ὁ δίκαιος οὖν οὗτος καὶ Θεῷ, καὶ ὁσίοις ἀνθρώποις, ὡς αἱτίος σκανδάλου πολλοῖς νεοφωτιστοῖς (30) καὶ κατηγορουμένοις γενόμενος, ἔτι δὲ νέοις καὶ νέαις τῇ ἡλικίᾳ, ὅν τὸ οὐαὶ περιμένει, καὶ ὀνικὸς μῦλος ἐν τῷ τραχήλῳ, καὶ ὁ βυθὸς, ἐν ᾧ ὑπόδικος ὑπάρχει. Διὰ γὰρ τὴν τῆς ἀκρισίας ἀνομίαν βλέποντες τὸν τοιοῦτον αὐτῶν ἀρχόντα, ἐν ἑαυτοῖς διακριθῆσονται, καὶ χρησάμενοι τῇ αὐτῇ νόσῳ, συναπολέσθαι αὐτῷ ἀναγκασθήσονται, ὡς τῷ Ἱεροδοᾶμ ὁ λαὸς, καὶ τῷ Κορὲ οἱ συναράμενοι αὐτῷ. Εἰ δὲ βλέποι ὁ ἁμαρτῶν τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς διακόνους ἀθώους ἐγκλήματος, καὶ τὸ πολυμνιον καθαρὸν ὑπάρχον, πρῶτον μὲν, οὐ τολμήσει, καταφρονήσας (31), εἰς Ἐκκλησίαν Θεοῦ εἰσελθεῖν, πλησσόμενος τῇ συνειδῆσει (32) αὐτοῦ· εἰ δὲ παρ' οὐδὲν ἡγησάμενος εἰσελθοῖ, ἢ παραχρῆμα ἐλεγχθῆσεται, ὡς Ὁζὰ ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ ἀψάμενος, ὥστε ἐδράσαι, καὶ ὡς Ἀχαρ (33), ἐπὶ τῇ κλοπῇ τοῦ ἀνα-

tes : « Juste persequeris quod justum est ». Non accipies personam in judicio ». Non justificabis impium ». Non accipies munera propter animam . nam munera excæcant oculos sapientum, et pervertunt verba justorum ». Et alibi Scriptura pronuntiat : « Auferetis malum ex vobis ipsis ». Et Salomon in Proverbiis dicit : « Ejice e consensu pestilentem, et exhibit simul cum eo jurgium ».

CAPUT X.

Quod episcopus qui temere parcat peccatori, culpa non careat.

Ad ista autem qui animum non adverterit, debenti pœnas inconsiderate ignoscet; sicut Saul Agago »; et Heli liberis suis », ignorantibus Dominum. Hic ergo tum dignitatem suam, tum Dei Ecclesiam suam in parœcia sitam maculat : quocirca coram Deo et hominibus sanctis injustus est, utpote auctor scandali multis recens baptizatis et catechumenis, itemque utriusque sexus adolescentibus, eumque vix manet, et mola asinaria in collo, et profundus gurgis cui obnoxius est ». Nam qui cernent principem suum adeo in judicando negligentem ac iniquum, vacillare incipient, atque eodem vitio occupati, cogentur una cum eo perire; sicut populus cum Hieroboamo, et cum Core » sceleris socii interiire. Cæterum peccator cum episcopum et diaconos criminis puros esse cognoverit, et ovile incontaminatum; principio quidem conscientia sua percussus, Ecclesiam Dei per contemptum intrare non audebit : quod si pensi nihil habens, ingressus fuerit, aut statim arguetur ac pœnas dabit, sicut Oza cum arcam ut firmaret tetigit », et sicut Achar cum de anathemate furatus

» Deut. xvi, 20. » Deut. i, 17. » Exod. xxiii, 7 in LXX. » Ibid. 8. » Deut. vii, 15, Cedrenus. Vide Test. Vet. » Prov. xii, 10. Lege Anastasium, quæst. 60. » I Reg. xv. » I Reg. ii. » Matth. xviii, 6, 7. » III Reg. xii; Num. xvi. » II Reg. vi.

VARIORUM NOTÆ.

(25) Δικαίως διώξεις τὸ δίκαιον. Hunc textum, qui in LXX sic producit, δικαίως τὸ δίκαιον διώξῃ, multum detorquet Antiochus homilia 75, dum citat, δίκαιος τὸ δίκαιον διώξει, si (quod nequaquam credo) libri impressi vitio carent. Itaque consuli scriptos : et in membranis Regiis cod. 2420, reperi, δικαίως τὸ δίκαιον διώξει. Cod. vero 700 : Δικαίως τὸ δίκαιον διώξεις. Cor.

(26) Ἄσεβῃ. Addit uterque ἐνεκεν δῶρων. CLEA.

(27) Συνεδρίου. Uterque præfigit præpositionem ex. Id.

(28) Ὅτι, etc. Deest in utroque hæc inscriptio. Id.

(29) Οὗτος. Τοιοῦτος in utroque. Id.

(30) Νεοφωτιστοῖς. Alter νεοφύτοις, minus recte. Id.

(31) Καταφρονήσας. Hæc vox deest in gemino cod. ms. Vindob. nec sane necessaria est. Id.

(32) Τῇ συνειδῆσει. Alter codex τὴν συνειδῆσιν, æque recte. Postea pro εἰ δὲ παρ' οὐδὲν uterque εἰ δὲ καὶ παρ' οὐδὲν, quod est ἐμφατικώτερον. Id.

(33) Ἀχαρ. Quidquid dicat S. Hieronymus, libro de locis Hebraicis, verum hujus furis nomen est Achar, non Achan, vel Achor; licet Achan obvium sit, Achor autem legatur in quibusdam Bibliis mss. Latinis, in Cæsariensi Eusebio Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων ἐν τῇ θεῇ Γραφῇ, in Hieronymo ad Mi-

chææ iv, ult., in quibusdam codicibus Cassiani cap. 20 Collat. 4, in Annalibus Zonaræ et in Jacobi de Vitriaco Epistola ad Honorium III papam, tom. VIII Spicil. Acher., p. 373. Nam habent Achar omnes editiones omnium linguarum I Paralip. ii, 7, ac in Josue versio Syriaca, cuncti fere Græci codices, et non pauci Latini manu exarati. Atque ita effertur a Græcis doctoribus, necnon a multis Latinis, etiam non admodum antiquis. Præterea lectionem Achan excludit allusio ad vocem Achar, quæ cernitur Josue vii, 25, in Hebræo : Achor vero non est nomen hominis, sed vallis; quod facile cum Achar confunditur; ut vice versa Achar cum Achor, apud Theodorum ad Osee ii, 15, ex Syro interprete. Corrigenz editiones Origenis per Erasmus ac Genebrardum procuratz, quæ perperam homilia 5, in Isaiam Achaz exhibent, cum vetus illa Merlini melius ostendat Achan. Pari modo Balsamon impressus ad Can. apost. 73, Ἀχας, manuscriptus Ἀχαρ. De Achare sequentia complectuntur membranz Regiæ cod. 2437, relatu non indigna : Ὁ νεοφωτισμένος ἐκ τῆς Ἱερικῆς φυλῆς ποικίλην λεπτήν, καὶ σ' ἰδὼν ἀργυρίου, καὶ γλῶσσαν ῥίαν χρυσήν ἢ διδράχμων, ἣν ὁ Ἀχαρ υἱὸς Χαρμὶ, υἱοῦ Ζαμβρι, υἱοῦ Ζαρά. Ἔστι δὲ Ἑβραϊκὴ λέξις τὸ ποικίλην λεπτήν, ῥένδαν Βαβυλωνίτικον φουφουδοτήν καλήν ἡγουν χλαμύδα βασιλικήν χρυσήν, τινὰς δὲ στολήν, ὕψισμα,

est⁷⁷, et ut Giezi propter Naamanis munera⁷⁸; aut a pastore admonitus, poenitentiae subdetur; singulisque conspectis, et macula nec in episcopo nec in ipsi subjecto populo reperta, confusus atque compunctus, pacifice egreditur cum verecundia et lacrymis multis; et grex purgatus manebit: at ille in conspectu Dei plorabit, et de peccato poenitentiam agat: ita et ipse optimam spem habebit, et totum ovile visis illius lacrymis discet, quod peccatur per poenitentiam ab interitu eripitur.

θεασάμενον ἐκείνου τὰ δάκρυα, νοουσίαν ἔξει, ὅτι

CAPUT XI.

Quomodo oporteat peccatores ab episcopo judicari.

Quocirca, episcope, stude immaculatis actibus locum dignitatemque tuam patefacere; quia inter homines figuram obtines Dei, praesidendo cunctis mortalibus;⁷⁹ sacerdotibus, regibus, principibus,

⁷⁷ Jos. vii. ⁷⁸ IV Reg. v. ⁷⁹ I. Ignat. Interpol. ad Trall. 7.

VARIORUM NOTAE.

ἱμάτιον, ἢ ὡς ἱαντίν (a) ὅπερ ἐτίθουν τοῖς θεοῖς. Ἡ γὰρ γλῶσσά ἐστιν ἣν ἐτίθουν τῷ στόματι τῶν θεῶν αὐτῶν, ὃ δὲ τόπος οὗ ἐκρίνεν ὁ Ἰησοῦς τοῦ φονευθῆναι τὸν Ἀχάρ, ἐκαλεῖτο φάραγξ Ἀχάρ, hoc est: Qui ex Hierichunte furatus est vestem variam tenuem, et ducentas didrachmas argenti, linguamque unam auream quinquaginta didrachmarum, fuit Achar filius Charmi, filii Zambr, filii Zarw. Est autem Hebraica dictio, variam subtilē, Rhendam Babylonium Phuphudotem: bonam: sive chlamydem regiam auream. Nonnulli vero stolam, textum, stragulum, aut pallium: quod diis apponebant. Etenim lingua est, quam ponebant in ore deorum suorum. Locus porro in quo Acharem occidi decreverit Jesus, vocabatur vallis Achor. In eo autem in quo per praestantem virum iudicio Frontonem Ducæum arguitur μνημονικοῦ ἀμαρτήματος B. Chrysostomus, quasi homil. 25 ad Rom. posuerit patrem pro filio, Charmimi pro Achare, defendi forsitan poterit lectione cod. Regii 96: Τὸν καταλευσθέντα μετὰ τοῦ γένους παντὸς Χαρμῖ, non Χαρμῖν, vertendo: Lapidatum cum omni Charmis genere, non lapidatum cum omni genere suo Charmim. Cor.—Textus hebraicus habet Achan πυ, absque ulla variatione, ut patet ex Variis lectionibus cel. De Rossi. Concordant textus chaldaicus, arabicus, utraque Vulgata latina, antiqua novaque, nec non omnes heb. codd. mss. quos mihi videre contigit. DRACH.

(34) Καὶ παραντίχα. Alter codex habet καὶ ἡ παραντίχα. CLER.

(35) Ἐπίσκοπε. Alter cod. ὦ ἐπίσκοπε. IDEM.

(36) Τῷ πάντων ἀρχεῖν ἀνθρώπων, ἱερέων, βασιλέων, etc. Hinc, atque ex cap. 20, 25, 26, 34, lib. vii cap. 31, lib. viii cap. 44, ubi additur sacerdotes esse ἀρχοντας, βασιλεῖς, δυνάστας, δεσπότες, κυρίους, desumpsit falsus Ignatius ad Trallianos 7, ad Philadelphenses 4, ad Smyrναeos 9, ad Antiochenos ult. ac forte suppositor Epistolarum Pontificiarum epistola prima Clementis ante finem, et initio epistolae tertiae eidem pontifici ascripta. Scilicet ita locuti sunt Christiani, postquam imperatores ac reges suae religionis consortes habuere; ut videre est ex Graecis in Epiphania haeresi 29, cap. 3, 4; ex Latinis in Ambrosio epist. 13, ad Valentinianum Augustum. Quin ipse primus imperator Christianus Constantinus agnoscit apud Rufinum lib. x Historiae, cap. 2, Deum sacerdotibus potestatem dedisse de imperatoribus quoque iudicandi. Tum insigni παῖρσις Constantium, Constantini filium, Lucifer Calaritanus sic compellat lib. 1, pro S. Athanasio: Proba te super nos factum iudicem. Proba

(a) Lectio ineptissima. Forte legitur in codice Regio: ἱμάτιον ἢ ἀντὶ τοῦ ἱματίου, stragulum aut aliquid simile. Quibus haec correctio non ardebit, subtiliorem excogitent, per nos liceat. EDIT. PATROL.

θίματος, καὶ ὡς Γιεζὶ ἐπὶ τοῖς τοῦ Ναεμάν χρημασιν, καὶ παραντίχα (34) τιμωρηθήσεται, ἢ νοουσαίμενος ὑπὸ τοῦ ποιμένου, εἰς μετάνοιαν ὑπαχθήσεται: περιδεδωμένος γὰρ τοὺς καθ' ἓνα, καὶ ἐν οὐδενὶ μῶμον εὐρίσκων, οὔτε παρὰ ἐπισκόπων, οὔτε μὴν παρὰ τῷ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένῳ λαῷ, ἀισχυνθεῖς, μετὰ αἰδοῦς καὶ πολλῶν δακρύων ἐξελεύσεται εἰρηγῶς, κατανευγμένος, καὶ μενεῖ κεκαθαρισμένον τὸ ποίμνιον: προσκλαύσει τε τῷ Θεῷ, καὶ μετανοήσει ἐφ' οἷς ἡμαρτε: καὶ ἔξει ἐλπίδα, καὶ τὸ ποίμνιον ὅλον ἀμαρτῶν διὰ μετάνοιαν οὐκ ἀπόλλυται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον κρίνειν τοὺς ἀμαρτάνοντας.

Διὰ τοῦτο οὖν, ἐπίσκοπε (35), σπουδαζε καθαρὸς εἶναι τοὺς ἔργοις, γνωρίζων τὸν τρόπον σου καὶ τὴν ἀξίαν, ὡς Θεοῦ τύπον ἔχων ἐν ἀνθρώποις, τῷ πάντων ἀρχεῖν ἀνθρώπων, ἱερέων, βασιλέων (36), ἀρχόντων,

ad hoc te constitutum imperatorem, ut nos armis tuis ad omnem implendam voluntatem amici tui diaboli perduceres. Cum probare non possis; quia praeceptum sit tibi, non solum non dominari episcopis, sed ita eorum obedire statuis, ut si subvertere eorum decreta tenueris, et fueris in superbia comprehensus, morte mori iussus sis; quo modo dicere poteris, iudicare posse de episcopis, quibus nisi obedieris, iam quantum apud Deum, mortis poena fueris multatus? (Casaub. exercit. 15, c. 14). Praeterea quod a viris doctis est observatum, nomen monacharum tributum fuisse episcopis, monachiam de illis dictam. Nec volo citare verba Goffridi Vindociensis opusculo 2 et 4, episcopum appellantis dominum et imperatorem Christianorum; principem ac regem Ecclesiae; eum qui ex iure divino regibus ac imperatoribus dominetur: itemque alia id genus. Quae tamen omnia sobrie intelligere oportet; ne ad episcopalem dignitatem fastus ac tyrannis accedant; unde frequentes sanctorum Patrum querelae; neve iura principum et iura pontificum confundantur. Nam quod ad postremum attinet, non minus veritate nititur quam superiora, alia nimirum ratione, illud Optati lib. iii, Tertullianum (opinor) in Apologetico et ad Scapulum secuti. super imperatorem non esse nisi solum Deum. Prudenterque ac fortiter d' Ἀδραμιαῖος γέροντα ἀληθῶς Ὅσιος Epistola ad Constantium, prolata a magno Athanasio ad solitariam vitam agentes, ait: Μητίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακελεύου, ἀλλὰ μάλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ βασιλεῖαν ὁ Θεὸς ἐνχειρίσει: ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσαι. Καὶ ὥστερ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων, ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ: οὕτω φοβήθητι, μὴ καὶ σὺ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς σεαυτὸν ἐλκων, ὑπευθυνὸς ἐγέλῃματι μεγάλῳ γένη. Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ: εὔτε τοίνυν ἡμῖν ἀρχεῖν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξεστιν: οὔτε σὺ τοῦ θυμῶν ἐξουσίαν ἔχεις, βασιλεῦ. Ne te misceas ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere praecipe; sed potius ea a nobis discere. Tibi Deus imperium commisit: nobis, quae sunt Ecclesiae, concedidit. Et quemadmodum qui tuum imperium occultis conatibus invadit, contradicit ordinationi divinae: ita et tu cave, ne, quae sunt Ecclesiae ad te trahens, magno crimini obnoxius fias. Dale, i scriptum est, quae sunt Caesaris, Caesari; et quae Dei, Deo (Matth. xii, 21). Neque igitur fas est nobis in terris imperium tenere; neque tu thymiamatum et sacrorum potestatem habes (II Paral. xvi, 18),

πατέρων, υἱῶν, διδασκάλων, καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν ὑπαρχόντων. Καὶ οὕτως ἐν ἐκκλησίᾳ καθέξου, τὸν λόγον ποιούμενος, ὡς ἐξουσίαν ἔχων κρίνειν τοὺς ἡμαρτηκότας· ὅτι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις εἴρηται· «Ὁ ἐὰν δεῖσθε¹ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὁ ἐὰν λύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τῷ οὐρανῷ.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Διδασκαλία, ὅπως χρὴ προσφύεσθαι τοῖς μετανοοῦσι.

Κρίνε οὖν, ὡ ἐπίσκοπε, μετὰ ἐξουσίας, ὡς ὁ Θεός, ἀλλὰ τοὺς μετανοοῦντας προσλαμβάνου (37). Ὁ γὰρ Θεός (38), Θεός ἐστὶν ἐλέους. Ἐπίπλησσε τοῖς ἁμαρτάνουσι, νοθεύει τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας, παρακάλει τοὺς ἐστῶτας ἐμμένειν τοῖς καλοῖς, τοὺς μετανοοῦντας προσδέχου· ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς μετὰ ὄρκου ἐπηγγείλατο ἄφασιν παρασχεῖν τοῖς μετανοοῦσιν, ἐφ' οἷς ἡμαρτον. Λέγει· γὰρ διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· «Εἶπον πρὸς αὐτοὺς, ζῶ ἐγὼ, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος (39), εἰ θελήσω

¹ f. δῆσθε. ² Matth. xviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

imperator. De priori vero, præclare in hoc libro Constitutionum cap. 20, dicitur: Ποίμαινε τὸ ποίμνιον, μὴ ἐν κράτει μετὰ ἐμπαιγμοῦ, ὡς κατεξουσιάζων, ἀλλὰ ὡς ποιμὴν χρηστός, etc. Et in S. Chrysostomi homil. 11, in Epistolam ad Ephesios: Οὐ κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀγαπητοί, οὐδὲ δεσποτικῶς ταῦτα ἐπιτάττομεν. Εἰς διδασκαλίαν λόγου προεχειρίσθημεν, οὐκ εἰς ἀρχὴν, οὐδὲ εἰς αὐθεντίαν· συμβούλων τάξιν ἐπέχομεν παραινούμενοι· ὁ συμβουλευόμενος λέγει τὰ παρ' ἑαυτοῦ, οὐκ ἀναγκάζων ἀκροατὴν· ἀλλ' αὐτὸν ἀφίησι τῆς τῶν γενομένων (vel λεγομένων) αἰρέσεως κύριον. Non dominamur vestræ fidei, o dilecti, nec domini more hæc imperamus. Ad doctrinam verbi præflecti sumus; non ad imperium, nec ad auctoritatem. Consiliarium admonentium locum tenemus. Consiliarius dicit quæ a se procedunt, non necessitatem afferens auditori; sed in ejus potestate dimittit, ut scienda eligat quæ dicta sunt. Et ad homilias finem: Εἰ μὲν οὖν περὶ ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς ὅτῳ περ ἂν βούλοισθε, μόνον Ἐκκλησία ἔστω μία, etc. Si hæc ergo de nobis suspicamini, parati sumus cedere regendi munus cui voletis; modo una sit Ecclesia. Denique in Epistola 3 Hieronymi, ad Nepotianum: Rex nolentibus præest, episcopus volentibus; ille terrore subjicit, hic servitute dominatur. Quibus similia apud Chrysostomum homil. 15, in epist. 2, ad Corinthios. Sane solent hæretici cum Tertulliano hæretico cap. 12, lib. De monogamia, et lib. De fuga in persecutione cap. penult. exprobrare Ecclesiæ, omnia licere episcopis: ac episcopatum regnum esse sub obtentu procurandi. Concitate juxta ac eleganter B. Hieronymus loquens de S. Epiphano adversus Joannem Hierosolymitanum, epist. 61, ad Pammachium, cap. 4: Scilicet delirabat, qui in regno tuo contra tuam sententiam loquebatur. Cæterum sicut antistitibus nomen regum ac imperatorum aptatur, ita et imperatoribus ac regibus nomen Episcoporum, sacerdotum, pontificum, præsulum, apud Eusebium De vita Constantini lib. 1, cap. 44; lib. iv, cap. 24; Simeonem Thessalonicensem libro De sacris Ordinationibus, cap. 7, in epistola Remigii Remensis ad tres episcopos, et in Conciliorum acclamationibus. Notaque est ex Lucifero adulatio Arianorum episcoporum, qui vocitabant Constantium imperatorem, episcopum episcoporum. Cor.

(37) Προσλαμβάνου. Alter cod. προσδέχου, ex consuetudine librariorum, qui sæpe sensus majoris rationem habuerunt quam verborum. CLEA.

(38) Ὁ γὰρ Θεός, et seqq. ad προσδέχου. Hæc

A patribus, filiis, doctoribus; cunctis, qui omnes pater tibi subjecti sunt. Sic ergo in ecclesia sede sermonem faciens, quasi potestate præditus judicandi delinquentes; vobis quippe episcopis dictum est: «Quod ligaveritis super terram, erit ligatum in cælo; et quod solveritis super terram, erit solutum in cælo»².

CAPUT XII.

Doctrina de modo quo pœnitentes tractandi sunt.

Judica igitur, episcope, cum potestate, quem admodum facit Deus: verum pœnitentes suscipe. Deus enim Deus misericordiæ est. Delinquentes increpa, admone aberrantes, stantes hortare ad perseverantiam in bonis, pœnitentes admitte; quoniam cum sacramento Dominus Deus daturum se veniam pœnitentium delictis pollicitus est. Ait enim per Ezechielem: «Dic ad eos: Vivo ego, dicit Adonai Dominus; si voluero mortem peccatoris,

absunt in altero codice, forte ob repetitionem vocis προσδέχου, quæ utraque clausula clauditur. Quam ob rem sæpe a librariis peccatum est. Possunt etiam abesse, sine sententiæ jactura. Ib.

(39) Λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. Ita cum ms. Alexandrino, Theodorito, codice regio, editio Aldina; pro quo Complutensis: Κύριος Κύριος; at male Romana, Κύριος tantum; errato quod sæpe in ea editione, nonnunquam in aliis, et in mss. quoque occurrit, quodque etiam apud multos Patres deprehendas; negligentia ac prætermissione descriptorum sacræ Scripturæ; LXX enim interpretes, voces קִיִּי וְיִי, quæ passim in Ezechiele repetuntur, vertisse videntur, modo Ἀδωναὶ Κύριος, modo Κύριος Κύριος, modo Κύριος ὁ Θεός, nunquam Κύριος duntaxat. Sed et librariorum supinitati ascribendum, opinor, mendum, quod Hieronymi codices deformat, initio libri noni Commentariorum in Ezechielem. Meo judicio scripserat ille: Ubique juxta LXX, secundo ponitur, Dominus, Dominus; secundum nomen tetragrammaton est, quod proprie ad Deum pertinet, et ineffabile dicitur; primum commune, quod sæpe in hominibus invenitur. Quam facile autem fuerit notas numerales commutare ad hodiernam lectionem faciendam, primum nomen tetragrammaton est, secundum commune, nemo non videt. Ita gravi errore liberatur vir maximus, qui in eodem commentario ad cap. vi, vers. 3, contra observaverat, quod quando duo, Domini et Domini, juncta sunt nomina; prius nomen commune est; secundum proprie Dei, quod appellatur אֲרֻרֶתֹן, id est ineffabile, et quod scriptum fuit in lamina aurea, quæ erat in fronte pontificis. Atqui Hieronymi verba de prophetia sola Ezechielis accipi debent. Notat quippe idem sanctus Doctor ad Psalm. viii, 2, et cix, 1, tetragrammaton iis in textibus poni ante Adonai. Quod et alibi fit; ut Psal. juxta Hebræos lxxviii, 27; cix, 21; cxl, 8; cxli, 8. Unde generaliter Origenes, interpretans locum Ezech. viii, 1, ait: «Ἐν τισὶ δὲ γέγραπται: Χεῖρ Κυρίου Κυρίου· καὶ γε ἐν ἄλλοις εἰρήκαμεν ὅτι πολλοῦ τὸ ἐκφωνούμενον ἐν τῇ Κύριος φωνῇ, τὸ σεβάσμιον παρ' Ἑβραίοις ἐστὶν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὃ τι περ οὐ ταχέως προσφέρονται. Πλὴν ἔσθ' ὅτε τὸ Κύριος τάσσεται καὶ ἐπὶ Κυρίου τῶν δούλων. Ἐνθα οὖν κεῖται τὸ Κύριος Κύριος, χρὴ εἰδέναι ὅτι τὸ μὲν ἕτερον οἰονεῖ τὸ κύριον ὄνομα καὶ ἀρρήτον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ λοιπὸν τὸ Κύριος, Ἑβραίοι Ἀδωναὶ, ἐπὶ τοῦ Κυρίου τάσσουσι, ὅτε μὲν προσφερόμενοι τὴν φωνὴν ἐπὶ τοῦ ἀρρήτου ὀνόματος, ὅτι δὲ οἰονεῖ ἐπὶ τοῦ Κυρίου τῶν δούλων.

sed potius, ut impius convertatur a via sua prava, et vivat. Convertimini ergo a viis vestris malis, et quare morimini, domus Israel⁴¹? Hic Scriptura bene sperare peccatores jussit, et salutem, si resipuerint, exspectare: ne quasi deplorati, criminibus succumbant; sed ut sperata salute ad se reversi, peccata sua coram Deo desinant; a quo, patre videlicet bono, oblivionem scelerum ac impunitatem consequantur.

CAPUT XIII.

Fugiendam esse delictorum experientiam.

Porro qui insontes sunt, ita maneant, nec sibi commodum putent peccatorum experimentum; ne dolore, tristitia ac fletibus satisfactionis indigeant. An enim, o homo, qui peccasti, compertum habes, te aliquot dies in hac vita moraturum, ut poenitentiam agere possis? Incertum obitus tui tempus; et in peccato morienti nulla dabitur poenitentia, sicuti per Davidem dicitur: « In inferno autem quis confitebitur tibi⁴²? » Oportet igitur purata habere bona; quo absque tristitia illud iter emetiamur. Unde sacra Scriptura per sapientem Salomonem suadet ac dicit tibi: « Præpara in exitum opera tua, et præpara in agrum⁴³, » ne quid boni desit nobis; ut quinque Evangelii virginibus propter fatuitatem defuit oleum pietatis, seu honorum operum; et extinctis divinæ cognitionis lampadibus, a thalamo sponsi sunt exclusæ⁴⁴. Quare securus vivit, quicumque vitæ suæ parcat, et peccati expers perseverat, ut præcedentia merita sua sibi conservet. Tu vero, episcopo, ita in judicando te gere, quasi Deo iudicans. « Domini enim, » inquit, « est iudicium⁴⁵. » Et primo quidem pro potestate reum condemna; deinde cum misericordia, miseratione et illecebris adijunge eum tibi, atque

⁴¹ Ezech. xxxiii. 11. ⁴² Psal. vi. 6. ⁴³ Prov. xiv. 27. ⁴⁴ Matth. xxv. ⁴⁵ Deut. i. 17.

VARIORUM NOTÆ.

Τὸ οὖν Ἀδωναὶ Κυρίου, τῷ νοήσαντι τὰ ἐληγμένα περὶ τοῦ ἁρρήτου ὀνόματος, οὐδὲν διαφέρει τοῦ Κυρίου, (ἢ Κυρίου Κυρίου,) ὡς ἐκδεδώκαμεν. Hoc est: In quibusdam autem scriptum est: « Manus Domini Domini. » Atqui diximus alibi, ræpe quod exprimitur in voce Domini, esse venerandum illud apud Hebræos nomen Dei, quod quidem non cito proferunt. Verumtamen est etiam cum nomen Dominus usurpatur de domino servorum. Ubi igitur ponitur Dominus Dominus, sciendum est, alterum quidem esse quasi proprium et ineffabile nomen Dei; reliquum vero Dominus, Hebræi Adonai, de Domino ponunt: interdum quidem proferentes vocem istam in nomine ineffabili, interdum vero tanquam in Domino servorum. Illud igitur Adonai Domini, intelligenti quæ dicta sunt de ineffabili nomine, nihil differt a Domini Domini, ut explicuimus. Quocirca ex corruptis exemplaribus (qualia memorantur in editione Romana ad Ezech. cap. ii) Dominus Adonai citatur a Tertulliano, cap. 20 libri De resurrectione carnis, et ab Origene homil. 4 et 12 in Ezechielem; falsumque est quod in dicta homilia quarta subjungitur: Prius nomen Dei quatuor litterarum est, quod interpretatur naturaliter Deus. Quanquam his quoque in locis librarii accusari queant, qui Adonai Dominus mutaverint in Dominus Adonai, et posterius in

τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλ' ἡ (40) ἐν τῷ ἀποστρέφαι τὸν ἀσεβῆ ἐκ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρίας, καὶ ζῆν. Ἐπιστράφητε οὖν ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν τῶν πονηρῶν, καὶ ἵνα τί ἀποθνήσκειται (41) οἶκος Ἰσραὴλ; Ἐνταῦθα ὁ λόγος (42) εὐέλπιδας ἐποίησε τοὺς ἁμαρτηκότας, ὅτι ἐὰν μετανοήσωσιν, ἐλπίδα σωτηρίας ἔξουσιν· μήποτε ὡς ἀπηλγηκότες αὐτοὺς (43) ἐκδώσιν ταῖς παρανομίαις, ἀλλ' ἔχοντες ἐλπίδα σωτηρίας ἐπιστραφέντες προσκλαύσωσιν Θεῷ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ (44) λήψωνται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμνηστίαν, ὡς παρὰ πατὴρ ἀγαθοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅτι φεύγειν χρὴ τῶν ἁμαρτημάτων τὴν πείραν.

Τοὺς μὲν τοὶ ἀναμαρτήτους, τοίους μένειν χρὴ, καὶ μὴ χρεῖαν ἔχειν τῆς πείρας τῶν ἁμαρτιῶν, ὅπως μὴ δέωνται ὀδύνης, λύπης, καὶ κλαυθμῶν ἀφέσεως. Τί γὰρ οἶδας, ἄνθρωπε, ἁμαρτήσας, εἰ ἡμέρας ζήσεις ἐν τῷδε τῷ βίῳ, ἵνα καὶ μετανοήσης; ὅτι ἀδελός ἡ ἐξοδός σου ἐκ τοῦ βίου ὑπάρχει, καὶ ἐν ἁμαρτίᾳ τελευτήσαντι μετάνοια οὐκ ἔσται· ὡς λέγει διὰ τοῦ Δαβὶδ· « Ἐν δὲ τῷ ᾄδῃ τίς ἐξομολογήσεται σοὶ; » Δεῖ οὖν ἑτοιμον εἶναι ἐν ἀγαθοῖς· ἵνα ἄνευ λύπης τὴν ὁδὸν (45) ἐκείνην στελιώμεθα. Διὸ καὶ παραινέει ὁ Θεὸς λόγος διὰ (46) Σολομώντος τοῦ σοφοῦ λέγων σοι· « Ἐτοίμαζε εἰς τὴν ἐξοδὸν τὰ ἔργα σου, καὶ παρασκευάζου εἰς τὸν ἀγρὸν, » ἵνα μὴ ἐπιλειψῇ ἡμῖν τι τῶν καλῶν· ὥσπερ καὶ ταῖς πέντε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παρθένους διὰ μωρίαν ἐπέλειπε τὸ τῆς εὐσυνείας ἔλαιον, καὶ ἀποσδέσασαι (47) τὰς λαμπάδας τῆς θεογνωσίας ἀπεβλήθησαν τοῦ νυμφῶνος. Διὰ τοῦτο C ἀκινδυνὸς μένει πᾶς ὁ φειδόμενος τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς, καὶ μένων ἀναμάρτητος, ὅπως καὶ τὰς προγεγονυίας ὑπ' αὐτοῦ δικαιοσύνας αὐτῷ συντηρήσῃ. Σὺ οὖν οὕτω κρῖνε, ὡς Θεῷ δικάζων. « Τοῦ γὰρ Κυρίου, φησὶν, ἡ κρῖνις. » Πρῶτον οὖν ἀπ' ἐξουσίας τὸν ἐνοχον καταδικάζει· ἔπειτα μετὰ ἐλέου καὶ οἰκτιρμοῦ καὶ προσλήψεως οἰκτιροῦ, ὑπισχνούμενος αὐτῷ σωτηρίαν, εἰ με-

prius. Maxime cum ms. codex homiliarum Origenis, ad Christianissimum regem pertinens, homilia illa quarta exhibeat, Adonai Dominus, et nomen Domini, rectius sine dubio. Certe liber Regius 2431, in fragmento Constitutionum hic habet Κύριος Ἀδωναί. Cot. In altero ms. Vindobonensi Κύριος ὁ Θεός expressa compendiarie scriptura xς ὁ θς.

(40) H. Omititur in altero cod., nec sane necessarium est. CLER.

(41) Ἀποθνήσκειται. Alter habet ἀποθνήσκει, melius, sed oporteret scribi, ὡς οἶκς Ἰσραὴλ: quanquam potest etiam ferri nominativus loco vocativi, ut est apud LXX Int., Ezech. xxxiii. 11. Ib.

(42) Ὁ λόγος. Deest in utroque, et revera ex re ipsa subaudiri potest, et sæpe subauditur Γραφή. Ib.

(43) Αὐτοὺς. Lege ἐαυτούς ex utroque codice. Ib.

(44) Αὐτῶν, καὶ. Inserere: Καὶ μετανοήσωσιν ἐκ καρδίας, ἐξευμενισάμενοι αὐτόν, et poenitentiam ex corde agant, placantes eum. Cot. Sic habet etiam alter cod. Vindobonensium.

(45) Τὴν ὁδόν. Alter cod. ἐξοδὸν bene, sermo enim est de vitæ exitu. CLER.

(46) Διὸ usque ad σολ. Desunt in codd. Vindobonensibus. Ib.

(47) Ἀποσδέσασαι ad θεογνωσίας. Desunt in altero codice, nec necessaria sunt. Ib.

παθῆιτο τοῦ τρόπου, καὶ πρὸς μετάνοιαν χωρήσῃ· με-
ταμελόμενον δὲ σύμφων προσδέχου, μεμνημένος τοῦ
Κυρίου εἰπόντος, « ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ
ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῶν (48) λεγόντων μὴ δέχεσθαι μετανοοῦντα,
καὶ ὅτι δίκαιος, κἂν σύνεσθιν ἁμαρτωλῷ, οὐ
συναπόλλυται αὐτῷ.

Ἐὰν δὲ τὸν μετανοοῦντα μὴ προσδέξῃ, ἐπιθυλοῖς
αὐτὸν ἐκδοτον παρέχεις, ἐπιλαθόμενος τοῦ Δαβὶδ
λέγοντος· « Μὴ παραδῶς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομο-
λογουμένην σοι⁹⁰. » Διὸ παρορμῶν εἰς μετάνοιαν ὁ
Ἰερεμίας λέγει· « Μὴ ὁ πίπτων οὐκ ἀνίσταται; ἢ ὁ
ἀποστρέφων οὐκ ἐπιστρέφει; τί, ὅτι ἀπέστρεψεν (49)
ὁ λαός μου ἀποστροφὴν ἀναιδῆ, καὶ κατεκρατήθησαν
ἐν τῇ προαιρέσει αὐτῶν; Ἐπιστράφητε, υἱοὶ ἀφροστη-
χότες, καὶ ἐγὼ ἴασμαι τὰ συντρίμματα ὑμῶν. » Δέ-
ξαι οὖν τὸν μετανοοῦντα, μὴ διστάζων ὁλως, μηδὲ
παρεμποδιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων (50),
μὴ δεῖν τοιούτοις συμμολύνεσθαι (51), μήτε λόγου
κοινωνεῖν· αὐταὶ (52) γὰρ αἱ συμβουλίαι ἀγνοούντων
εἰσὶ θεῶν, καὶ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἀλόγων δὲ κριτῶν
καὶ θηρίων ἀμειλίχων· οὐ γὰρ γινώσκουσιν, ὅτι χρὴ
φυλάσσεσθαι, οὐ τὴν ἐν λόγῳ (53) κοινωνίαν πρὸς τοὺς
ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ. « Δικαιοσύνη γὰρ
δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν
ἔσται. » Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ εἰς ἀμάρτην μοι τοῦ ἀδική-
σαι ἀδίκημα, καὶ ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτήν,
καὶ συντρίψω ἐπ' (54) αὐτῆς στήριγμα ἄρτου, καὶ
ἐξαποστελῶ εἰς αὐτήν λιμὸν, καὶ ἐξολοθρεύσω αὐτῆς
τὸ ἄνθρωπον καὶ κτήνος· κἂν ὦσιν οἱ (55) πρεῖς ἄνδρες

A promitte ei salutem, dummodo mores commutet,
et ad poenitentiam concedat: resipiscentem autem,
vehementer castigatum suscipe, memor Domini,
dicentis « quod gaudium oritur in cœlo super uno
peccatore poenitentiam agente⁹¹. »

CAPUT XIV.

De iis qui affirmant non debere recipi poenitentem;
et de justo, quod licet cum peccatore versetur, non
tamen cum eo pereat.

Sin vero poenitentem non admiseris, insidiato-
ribus deditium præbes, oblitus Davidici sermonis:
« Ne tradas bestiis animam confitentem tibi⁹². »
Ideo Jeremias incitans ad poenitentiam, ait: « Nun-
quid qui cadit, non resurget? aut qui avertit se,
non revertetur? Quare ergo aversus est populus
meus aversione impudenti, et confirmati sunt in
electione sua? ⁹³ Revertimini, filii rebelles, et ego
sanabo contritiones vestras⁹⁴. » Igitur poenitentem
recipe; nec te ullatenus dubitare faciant, aut a
proposito retrahant qui immisericorditer dicunt,
non oportere cum huiusmodi coinquinari, neque
vel sermone communicare. Hæc quippe consilia Deum
divinamque providentiam ignorantium sunt; et ju-
dicum ratione carentium, et immanium belluarum:
nec enim intelligunt fugiendam esse communio-
nem operum cum peccatoribus, non sermonis so-
cietatem. « Justitia » enim « justus super ipsum erit,
et iniquitas [iniqui] super ipsum erit⁹⁵. » Et ite-
rum: « Terra si peccaverit mihi, delinquendo deli-
ctum, et extendam manum meam super eam, et
conteram in ea fulcimentum panis; et immittam in
eam famem, et delebo de ea hominem et jumen-

⁹⁰ Luc. xv, 7. ⁹¹ Psal. lxxiii, 19. ⁹² Ignat. interpol. ad Ephes. x. ⁹³ Jer. viii, 4. ⁹⁴ Jer. iii, 22.
⁹⁵ Ezech. xviii, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(48) Περὶ τῶν, etc. Alter codex in hac inscriptione:
« Ὅτι χρὴ φύγειν οὐ τὴν ἐν λόγῳ κοινωνίαν πρὸς
τοὺς ἁμαρτάνοντας· ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ. Hinc alter
codex ms. summas capitum in margine habet. Sed
non sunt magni momenti et aliquando a bibliotege
sunt mutilatæ. CLER.

(49) Ἀπέστρεψεν. Alter ἀπεστράφη. Ib.

(50) Ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων, etc. Si quis
cum viris doctis contenderit, ita non potuisse
scribi ante exortum Montanum hæresiarcham, tria
inter nos non commutabimus verba. Attamen non
intelligo, cur adeo negetur exstitisse ante illud
temporis hæreticos sæviter de poenitentia sentien-
tes; cum credibile fiat, quod jam a primis sæculis,
quemadmodum ex hæresibus indulgentes multæ
suis omnia peccata miserunt, adeo ut poenitentia non
eegerent; sic et nonnullæ crudeles denegaverint ve-
niam peccatoribus; quodque etiam in Ecclesiis
variaturum fuerit, aliis ad rigorem, cæteris ad faci-
litatem pronioribus; quibusdam severius, aliis mol-
lius de poenitentia fructu disserentibus; quod de-
nique inde manarint sequentium temporum variæ
opinionēs atque consuetudines. Equidem Adamiani,
admodum antiqua hæresis, in culpam lapsos eji-
ciebant penitus; uti refertur in Panario S. Epipha-
nii. Et severiora videri possunt illa senioris ano-
nymi, qui audierat ab his qui Apostolos viderant,
ac B. Irenæi lib. iv, cap. 45: *Et illis quidem, justis
ante Christi adventum viventibus, curatio et remissio*

*sio peccatorum, mors Domini fuit. Propter eos vero
qui nunc peccant, Christus non jam morietur; jam
enim mors non dominabitur ejus* (Rom. vi, 9); *sed
veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus
et dispensatoribus suis pecuniam quam eis credidit,
cum usuris: et quibus plurimum dedit, plurimum
ab eis exigit*, etc. Quid quod illum suum Marcio-
nem pater episcopus vir sanctissimus, etsi multum
petentem, noluit admittere ad poenitentiam? Con-
sule observata ad caput 1, Mand. 4, lib. ii, Her-
mæ, ubi de poenitentia: iisque adijunge cum ca-
none apostolico 44, vel 52, observanda in caput 5
Epistolæ S. Ignatii ad Philadelphenos. Quod si
Montanus alicubi traditur primus poenitentia in-
dixisse bellum; hoc ideo dictum est, quia ille er-
ror sub ipsius nomine potissimum cœpit fama ce-
lebrari. Alioqui forte non magis verum erit, quam
quod a Vincentio Lirinensi affirmatur *Commonitorii*
cap. 54, neminem ante crudelissimum Novatianum,
crudelem Deum dixisse, eo quod mallet mortem
morientis, quam ut revertatur et vivat. Cot. — Alter
codex pro ἀνηλεῶς habet πονηρῶς. CLER.

(51) Συμμολύνεσθαι. Alter codex: συναναμί-
νυσθαι. Ib.

(52) Αὔραι. Alter τοιαῦται. Ib.

(53) Λόγῳ. Alter λόγοις, quod perinde. Ib.

(54) Ἐπ'. Omittitur in utroque, ut in textu LXX
Intt. Ib.

(55) Οἱ. Omittitur in altero, melius. Ib.

tum. Et si fuerint tres viri in medio ejus, Noe, et Job, et Daniel; ipsi in sua justitia servabunt animas suas, ait Adonai Dominus⁵⁶. » Apertissime declaravit Scriptura, justum: cum injusto conversantem, una cum eo non interire. Siquidem in hoc mundo justus et injustus simul congregantur, vitæ communitate, non etiam sanctitatis; qua in causa amici Dei non peccant, quinimo « Patrem suum qui in cælis est » imitantur, « qui solem suum oriri facit super justos et injustos, et » imbrem suum » pluit super malos et bonos⁵⁷. » Neque ullum inde periculum vire justo; nam in stadio victores victis sunt permisti; at in coronæ donatione soli astant qui fortiter pugnauerunt, nec quisquam coronatur, nisi qui legitime certaverit⁵⁸. » Unusquisque de seipso confitebitur ac respondebit, neque justum cum injusto Deus perdet; quandoquidem apud eum quicquid culpæ non est obnoxium; nec ultioni subjectum est. Neque enim Noem deniersit, neque Lotum incendit, neque Raabam patriæ excidio comprehendit; et si libet, nostra quoque cognosce, Judas sodalis noster, sortem ministerii nobiscum communem accepit, et Simon Magus baptismo Domini signatus fuit; verum cum uterque pravus exstisset, ille quidem laqueo se suspendit; hic vero præter hominum naturam volitans, gravi casu fractus est. Ad hæc, Arca Noem et filios ejus complectebatur; sed solus Chamus nequam repertus, in filio pœnas dedit. Quod si patres pro filiis non puniuntur, neque filii pro patribus, liquet quod neque uxores pro maritis, neque famuli pro dominis, neque cognati pro cognatis, neque amici pro amicis, neque justus pro injustis; et quod singuli de suis operibus examinabuntur. Nam a Noe pro mundo pœnæ non sunt exactæ, nec Lotus pro Sodomis incendio conflagravit, nec Raaba pro Hierichuntinis jugulata est, nec Israelitæ pro Ægyptiis submersi sunt. Cōtubernium enim justos injustorum damnationi non involvit, sed unanimitas. Igitur attendere non debemus istis hominibus, ad cædem semper promptis, humanitatis osoribus, criminationis studiosis, et qui cum prætextu mortem inferunt. Alter enim pro altero non moritur, sed « funibus suorum peccatorum unusquis-

Α εν μέσῳ αὐτῆς. Νῶε, καὶ Ἰὼβ, καὶ Δανιὴλ, οὗτοι (56) ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτῶν σώσουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. » Σαφέστατα (57) δεδήλωκεν ἡ Γραφή, ὅτι συνὼν δίκαιος ἀδίκῳ οὐ συναπολλύται μετ' αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ δίκαιοι καὶ ἀδικοὶ ἀλλήλοις συναγελάζονται κοινωνίᾳ βίου, οὐ μὴν καὶ οὐσιότητος· καὶ τούτῳ οὐχ ἁμαρτάνουσιν οἱ θεοφιλεῖς· μιμηταὶ γὰρ εἰσι τοῦ Πατρὸς αὐτῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τοῦ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ βρέχοντος αὐτοῦ τὸν ὑετὸν ἐπὶ πονηροὺς, καὶ ἀγαθοὺς. Καὶ οὐδὲν κινδυνεύσει ὁ δίκαιος ἐκ τούτου· ἐν γὰρ τῷ σταδίῳ καὶ νικηταί, καὶ νικώμενοί εἰσιν, ἐν δὲ τῷ στεφάνῳ μόνοι οἱ γενναῖοι ἀγωνισάμενοι, οὐδεὶς δὲ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀδίκησιν. Ἐκαστος γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἐξομολογήσεται⁵⁸, καὶ οὐ μὴ συναπολέσῃ ὁ θεὸς τὸν δίκαιον μετὰ τοῦ ἀδίκου, ἐπέπερ παρ' αὐτῷ τὸ ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον. Οὕτε γὰρ τὸν Νῶε κατέκλυσεν, οὔτε τὸν Λὼτ κατέφλεξεν, οὔτε τὴν Ραὰβ συναπόλεσε· εἰ δὲ βούλεσθε γινῶναι καὶ τὰ ἐφ' ἡμῶν γενόμενα, Ἰουδας ἂν ἡμῖν ὦν, Ελαθε τὸν κληρον τῆς διακονίας, ὃν καὶ ἡμεῖς, καὶ Σίμων ὁ Μάγος τὴν ἐν Κυρίῳ σφραγίδα· ἀλλ' ἑκάτερος αὐτῶν ἀναδειχθεὶς φαῦλος, ὁ μὲν ἀπήγγεστο (58), ὁ δὲ παρὰ φύσιν ἱπτάμενος, συνετρίβη (59). Καὶ ἐν τῇ κιβωτῇ, Νῶε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὑπῆρχον· ἀλλὰ πονηρὸς ὁ Χάμ εὐρεθεὶς μόνος, εἰς τὸν υἱὸν ἐδέξατο τιμωρίαν (60). Εἰ δὲ (61) καὶ πατέρες ὑπὲρ παιδῶν οὐ τιμωροῦνται, οὔτε υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων, δῆλον, ὥς οὔτε γυναῖκες ὑπὲρ ἀνδρῶν, οὔτε οἰκεταὶ ὑπὲρ δεσποτῶν, οὔτε συγγενεῖς ὑπὲρ συγγενῶν, οὔτε φίλοι ὑπὲρ φίλων, οὔτε δίκαιοι ὑπὲρ ἀδίκων· ἀλλ' ἑκαστος ὑπὲρ τοῦ οἰκείου ἔργου τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεται. Οὔτε γὰρ Νῶε ὑπὲρ τοῦ κόσμου διέκρινε, οὔτε Λὼτ ὑπὲρ Σοδόμων ἐπυρπολήθη, οὔτε Ραὰβ, ὑπὲρ Ἰερικιῶντεινων ἐσφάγη, οὔτε ὁ Ἰσραὴλ (62) ὑπὲρ Αἰγυπτίων¹⁰⁰. οὐ γὰρ ἡ συνόικησις κατακρίνει τοὺς δικαίους σὺν τοῖς ἀδικοῖς, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης ὁμόνοια. Οὐ γὰρ οὐκ οὐκ ἐτοιμοθανάτοις, καὶ (63) μισανθρώποις, καὶ φιλεγκλήμοις, καὶ μετὰ προφάσεως θανατοποιοῖς προσέχειν (64). Ἐτέρος γὰρ ὑπὲρ ἐτέρου οὐκ ἀποθάνεται (65)· ἀλλὰ « σιραὶς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἑκαστος σφίγγεται. » Καὶ « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. » Δεῖ δὲ ἡμᾶς βοηθεῖν τοῖς συνοῦσι (66)

⁵⁶ Ezech. xiv, 13. ⁵⁷ Matth. v, 45. ⁵⁸ I. Ignat. interpol. ad Philad. 3. ⁵⁹ II Tim. ii, 5. ¹⁰⁰ Cilas Anastasius, quæst. 35. ¹⁰⁰ Anast. ἀπολογίσεται. ¹⁰⁰ Anast. Αἰγυπτίων κατεπόντισθη.

VARIORUM NOTÆ.

(56) Οὗτοι. In eodem omittitur. CLEM.
(57) Σαφέστατα. Præponit unus ἵνα ὁρᾷ, hic. Ib.
(58) Ἀπήγγεστο. In utroque ἡγγεστο. Ib.
(59) Συνετρίβη. Præfigit alter πεσών. Ib.
(60) Εἰς τὸν υἱὸν ἐδέξατο τιμωρίαν. In filio pœnas dedit: Chanaan, e Genes. ix, 25. Notavi porro ad marginem Anastasii quæstiones carere oculis, eis τὸν υἱὸν; sed tunc non videram ms. codicem valde antiquum et bonum Regiæ Bibliothecæ, in quo scriptum est, εἰς τὸν υἱὸν, quod et videtur legisse Gentianus Hervetus earum quæstionum interpres, magisque convenit sensui hujus loci. Postea simili

D ratione e scripto, versione, ac sensu, legendum in Anastasio, ut hic: Οὕτε δίκαιοι ὑπὲρ τῶν ἀδίκων. Demum verbo κατεπόντισθη auctiores ac pleniores sunt quæstiones. COT.

(61) Εἰ δέ. Ὅτι δέ, uterque minus bene. CLEM.

(62) Ὁ Ἰσραὴλ. Οἱ Ἰσραηλιταί, alter codex. Ib.

(63) Ἐτοιμοθανάτοις καί. Desunt in utroque. Ib.

(64) Προσέχειν. Addit alter: Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει καί. Ib.

(65) Ἀποθάνεται. Alter τιμωρεῖται. Ib.

(66) Συνοῦσι. F. σινούσι. Alter νοσοῦσι, ut bene conjecit Cotelerius. Ib.

καὶ κινδυνεύουσι, καὶ σφαλλόμενοι, καὶ ὅσον ὅλον τε τῇ παραινέσει τοῦ λόγου ὑγιάζειν αὐτοὺς, καὶ ρύεσθαι ἐκ θανάτου. « Οὐ χρεῖαν γὰρ ἔχουσιν οἱ ἰσχυόντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες, (67). » Ἐπειδὴ « οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς, ἵνα ἀπολήται εἰς τῶν μικρῶν. » Οὐ γὰρ τὴν τῶν σκληροκαρδίων ἀνδρῶν βούλησιν ἱστῶν χρεῖ, ἀλλὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Οὐδὲ γὰρ δίκαιον κεφαλὴν ὄντα σε, ὡ ἐπίσκοπε, οὐρὰ προσέχειν, τοῦτέστι λαϊκῶ στασιάζειν ἀνθρώπων, εἰς ἐτέρου ἀπώλειαν, ἀλλὰ Θεῶ μόνῳ. Ἄρχειν γὰρ σε χρεῖ τῶν ὑπηκόων, οὐ μὴν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἄρχεσθαι· οὔτε γὰρ υἱὸς ἀρχει πατρός, κατὰ τὴν τῆς γενέσεως λόγον, οὔτε δοῦλος τοῦ κυρίου αὐτοῦ, κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας, οὔτε μαθητὴς διδασκάλου, οὔτε στρατιώτης βασιλέως, οὔτε μὴν λαϊκὸς ἐπισκόπου. Περὶ γὰρ τοῦ μὴ δοκεῖν τοὺς πλησιάζοντας ἀδίκους, τῇ τοῦ λόγου διδασχῇ (68) συμμολύνεσθαι ἢ κοινωνεῖν ταῖς (69) ἀμαρτίαις, ὃ Ἰεζεκιὴλ ἐκκόπτει τὴν τῶν κακοήθων ὑπόνοιαν λέγει· « Τί ὑμεῖς λέγετε αὐτοῖς τὴν παραβολὴν ταύτην ἐπὶ γῆς Ἰσραὴλ· οἱ πατέρες ἐφαγὼν ὄμφακα (70), καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμῶν διασάν; ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος, εἰ ἔτι (71) ἔσται ἐν ὑμῖν λεγομένη ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν τῇ Ἰσραὴλ· ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχὰς ἐμαὶ εἰσὶν· ὃν τρόπον ἡ ψυχὴ τοῦ πατρὸς, οὕτως ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ ἐμῆ ἐστίν· ἡ ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα αὕτη (72) ἀποθάνεται. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὃς ἔσται δίκαιος, ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἐξῆς ἐπιλέγων τὰς λοιπὰς ἀρετὰς, ἐπισφραγίζεται C λέγων· « Ὁ τοιοῦτος δίκαιος ὑπάρχει, ζωὴ ζήσεται, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος· καὶ ἐὰν γεννήσῃ υἱὸν λοιμὸν, ἐκχέοντα αἷμα; ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ δικαίου οὐκ ἐπορεύθη· » καὶ ἐπαγαγὼν τὰ ἐξῆς, ἐπάγει τοῖς τελευταίοις· « Ζωὴ οὐ ζήσεται· πάσας τὰς ἀνομίας ταύτας ἐποίησε, θανάτῳ ἀποθάνεται· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτὸν ἔσται· καὶ ἐρεῖται· » ὅτι (73) οὐκ ἔλαθεν ὁ υἱὸς τὴν ἀδικίαν τοῦ πατρὸς, ἢ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, δικαιοσύνην καὶ ἔλεος πεποιηκώς; καὶ ἐρεῖς αὐτοῖς· Ἡ ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα αὕτη ἀποθάνεται· υἱὸς οὐ λήφεται ἀδικίαν πατρὸς, καὶ πατήρ οὐ λήφεται ἀδικίαν υἱοῦ· δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν· « Ἐν τῷ ἀποστρέψαι δίκαιον ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, καὶ ποιήσῃ ἀδικίαν, πᾶσαι (74) αἱ D δικαιοσύναι αὐτοῦ, κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας αὐτοῦ, ὃς

A que constringitur¹. » Et : « Ecce homo, et opus ejus ante faciem illius². » Nos autem oportet nostris infirmis, et periclitantibus et deceptis opem ferre; et quoad fieri potest, sermonis exhortatione sanare eos, atque a morte eripere. « Non » enim « opus habent medico, qui valent, sed qui male habent³. » Quandoquidem « non est voluntas coram Patre, ut pereat unus de pusillis⁴. » Non enim perpendendum est, quæ stet hominum immitti cordo sententia, sed quæ Dei et Patris omnium rerum, quæ est per Jesum Christum Dominum nostrum; cui gloria in sæcula. Amen. Neque etiam æquum est, o episcopo, ut tu qui caput es, assentiaris caudæ, hoc est laico, homini seditioso, idque in alterius perniciem; sed Deo soli⁵. Nam oportet te B subjectos regere, non ab iis regi; cum nec filius imperet patri secundum rationem ortus, nec servus domino suo respectu potestatis, nec discipulus magistro, nec miles imperatori; nec ergo laicus episcopo. Cæterum ne existimetur, eos qui improbos frequentant, sermonis eorum documentis coinquinari, vel peccata eorum participare; Ezechiel præciciens hanc morosorum hominum suspicionem ait : « Quare inter vobis dicitis parabolam hanc in terra Israel : Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt? Vivo ego, dicit Adonai Dominus, si ultra in vobis erit, ut dicatur parabola hæc in Israele; quia omnes animæ meæ sunt : quomodo anima patris, ita anima filii mei est; anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Homo autem qui fuerit justus, qui fecerit judicium et justitiam⁶, » et deinceps reliquis virtutibus additis concludit, dicens : « Hic justus est; vita vivet, ait Adonai Dominus. Quod si genuerit filium pestilentem, effundentem sanguinem; in via patris sui justus non ambulavit, » et sequentia subjungens, postremo subdit : « Vita non vivet : omnes has iniquitates fecit; morte morietur : sanguis ejus super ipsum erit; et dicetis : Quare non accepit filius iniquitatem patris aut justitiam ejus, justitiam et misericordiam operatus? Et dices eis : Anima peccans, ipsa morietur : filius non accipiet iniquitatem patris; et pater non accipiet iniquitatem filii : justitia justus super ipsum erit, et iniquitas iniqui D super ipsum erit⁷. » Et paulo post : « Cum, inquit, averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniquita-

¹ Prov. v, 22. ² Isa. lxiii, 11. ³ Ignat. interpol. ad Smyrn. 9. ⁴ Matth. ix, 12. ⁵ Matth. xviii, 14. ⁶ Deut. xxxiii, 13, 44. ⁷ Ezech. xviii, 2. ⁸ I. ἐρεῖται. ⁹ Anastasius, ibid.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Ἐχοντες. Alter addit : Φησὶν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις, καὶ πάλιν, omisso quod sequitur ἐπειδὴ. CLEB.

(68) Τῇ τοῦ λόγου διδασχῇ. Potest quoque referri ad præcedentia, τοὺς πλησιάζοντας ἀδίκους, ponendo virgulam post διδασχῇ, ut significetur, quod justus qui iniquis familiariter utuntur, quo eos in pietatis officiis instruant; non inquinantur cum illis, nec peccato eorum participent. Atque ea interpretatio nunc magis placet, ob ea quæ paulo ante ponuntur sic : Δεῖ δὲ ἡμᾶς βοηθεῖν τοῖς συνοῦσι, αὐτὸς, ut legunt

Interpretes, νοσηῦσι, καὶ κινδυνεύουσι καὶ σφαλλόμενοι, καὶ ὅσον ὅλον τε τῇ παραινέσει τοῦ λόγου ὑγιάζειν αὐτούς. COR.

(69) Ταῖς. Addit uterque αὐτῶν. CLEB.

(70) Ὀμφακα. Alter ὄμφακας. ID.

(71) Ἐτι. Abest hæc particula ab utroque. ID.

(72) Αὕτη. Αὕτη καὶ habet alter codex. ID.

(73) Ὅτι. Omittitur in uno. ID.

(74) Πᾶσαι. Hæc vox, cum tribus sequentibus omittitur in utroque. ID.

tem; omnes justitiæ ejus, secundum omnes iniquitates quas fecit, non memorabuntur; in iniquitate sua qua inique egit, et in peccato suo quod peccavit, in ipsis morietur. » Et post pauca verba, adjicit: « Cum averterit se iniquus ab iniquitate sua, quam fecit; et fecerit judicium et justitiam; hic animam suam servavit, et avertit se ab omnibus impietatibus suis, quas fecit; vita vivet, et non morietur. » Et infra: « Unumquemque juxta vias vestras judicabo vos, domus Israel, dicit Adonai Dominus ¹⁰. »

CAPUT XV.

Quod sacerdos nec peccata negligere debeat, nec promptius esse ad vindictam.

Videte, filii nostri charissimi, quo pacto Dominus Deus noster, cum justitia misericors est, bonus et hominum amans; « et absolvens non absolvet reum ¹¹; » conversum admittens et vivificans, non relinquens suspicionis locum iis qui cupiunt inclementer judicare, et peccatores omnino avertari, nec cum eis communicare vel in sermonibus hortativis et consolatoriis, quibus possent adduci ad pœnitentiam: contra quos Deus per Isaiam ait episcopis: « Consolamini, consolamini populum meum sacerdotes, loquimini ad cor Hierosolymæ ¹². » Vos igitur oportet, prophetam audientes, consolari et adhortari peccatores, ad pœnitentiam impellere, et ad optimam spem adducere; non autem suspicari quod per charitatem erga eos peccatis eorum participabit. Libenter ergo pœnitentes suscipite; de eorum conversione læti; peccatores cum misericordia et miserationibus judicate. Si enim ambulantes juxta flumen et labescentem, furcillis propellas ac in amnem dejicias, cum potius manum porrigere debuisses; fratrem tuum interemisti. Præstat itaque labanti dexteram tradere, ne funditus intereat; ut et populus admoneatur, et peccator non omnino pereat. Oportet autem te, episcopo, neque peccata populi negligere, neque pœnitentes fastidire; ne tanquam imperitus, Domini ovile perdas, nomenque Christi novum, quod populo

A ἐποίησεν, οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ, ἣ ἠδίκησεν, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ, ἣ ἥμαρτεν, ἐν αὐτῇ ἀποθάνειται. » Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπάγει: « Ἐν τῷ ἀποστρέψαι ἄνομον ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ ἡς ἐποίησε, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην, οὗτος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐφύλαξε, καὶ ἀπέστρεψεν ἀπὸ πασῶν τῶν ἀσεβειῶν αὐτοῦ ὧν ἐποίησε, ζωὴ ζήσεται, καὶ οὐκ ἀποθάνειται. » Καὶ ἐξῆς: « Ἐκαστον κατὰ τὰς ὁδοὺς ὑμῶν κρίνω ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραὴλ (75), λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Ὅτι γὰρ τὸν ἱερέα μήποτε παροργῇ τὰ ἁμαρτήματα, μήτε πρόχειρον εἶναι ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι. »

B Ὁρᾶτε, τέκνα ἡμῶν ἡγαπημένα, πῶς εὐσπλαγχνος μετὰ δικαιοσύνης Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, « καὶ ἀθῶων οὐκ ἀθώωσει τὸν ἔνοχον (76). » καὶ τὸν ἐπιστρέφοντα προσιέμενος καὶ ζωοποιῶν, μὴ καταλιπὼν τόπον ὑπονοίας τοῖς ἀπηνῶς βουλομένοις κρίνειν, καὶ τέλειον ἀποστρέφειν τοὺς ἁμαρτάνοντας, καὶ μὴ κοινώνειν αὐτοῖς λόγων παρακλητικῶν πρὸς μετάνοιαν ἐναγαγεῖν δυναμένων: οἷς ἐκ τῶν ἐναντίων ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαίου λέγει: πρὸς τοὺς ἐπισκόπους: « Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, ἱερεῖς, λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ. » Χρὴ οὖν ὑμᾶς αὐτοῦ ἀκούοντας, παρακαλεῖν τοὺς ἁμαρτηκότας, καὶ (77) πρὸς μετάνοιαν παρορμῇ, καὶ εὐέλπιδας ποιεῖν, καὶ μὴ ὑπονοεῖν, ὡς κοινωνοὺς γινόμενους τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς, ἐνεκεν τῆς εἰς αὐτοὺς ἀγάπης. Ἀσμένως δὲ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι, χαίροντες ἐπ' αὐτοῖς, μετὰ ἑλέους καὶ οἰκτιρῶν κρίνοντες τοὺς ἁμαρτάνοντας. Ἐάν γὰρ τὸν παρὰ ποταμὸν βαδίζοντα καὶ μέλλοντα ὀλισθαίνειν κεραταῖς (78) ὥσας (79) εἰς τὸν ποταμὸν ἐμβάλλῃς ἀντὶ τοῦ χεῖρα μάλλον ὀρέξαι, ἐφόνευσάς σου τὸν ἀδελφόν· ἔσον μάλλον τῷ ὀλισθαίνοντι ἐπιδοῦναι δεξιάν, ἵνα μὴ τελείως ἀπόληται, ὅπως καὶ ὁ λαὸς γουθετῇται, καὶ ὁ ἁμαρτήσας μὴ κατὰ πᾶν ἀπόληται. Δεῖ δέ σε, ὦ ἐπίσκοπε, μήτε παροργῇ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ λαοῦ, μήτε τοὺς μετανοοῦντας ἀποστρέφειν, ὅπως μὴ διαφθείρῃς, ὡς ἄπειρος, τὸ ποίμνιον

¹⁰ Anast., ibid. ¹¹ Nahum, 1, 3; Exod. xxxiv, 17, in LXX. ¹² Isa. xl, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραὴλ. Omittuntur in altero. CLEA.

(76) Καὶ ἀθῶων οὐκ ἀθώωσει τὸν ἔνοχον. Verba. Hebraica, Exod. xxxiv, 7; Nah. 1, 3: וְהַיָּחִי וְלֹא יָמָוֶת et absolvens non absolvet. Græci reddiderunt, priori loco ex sensu, καὶ οὐ καθαρίζει τὸν ἔνοχον, altero ad verbum, καὶ ἀθῶων οὐκ ἀθώωσει. Quam utramque versionem conjunxit noster. Scio Bovium et Turrianum Constitutionum interpretes legisse ἀθῶων, atque ita impressum esse in editione Græco-Latina. Scio quoque eam scripturam confirmari editionibus LXX, et commentario S. Hieronymi, licet in eo perperam et contra mentem magni Doctoris excudatur, καὶ ἀθῶων οὐκ ἀθώωσει, atque Et nocentem non faciens innocentem, pro καὶ ἀθῶων, proque Et innocentem. Verum in Constitutionibus sensus exigit

D ἀθῶων, idque editio Græca repræsentat: in testimonio autem Nahumi ἀθῶων servant Cyrillus (si bene legatur) et Theodoritus, necnon codex Regius 229, qui sedecim prophetas una cum diversorum Græcorum interpretatione complectitur; ut nihil dicam de ms. Alexandrino, et aliis; a Theophylacto vero utraque lectio proponitur, ac explicatur. Cor.

(77) Παρακαλεῖν τοὺς ἁμαρτηκότας καὶ. Desunt in altero codice Vindob. CLEA.

(78) Κεραταῖς. Omittitur in altero cod. Vind., quod vertit Cotelierius, furcillis, ex conjectura, ut puto, potius quam ex comperito usu vocis, qui exemplo probandus erat, si quod suppetebat. Ib.

(79) Ὡσας. Alter habet παντελῶς, quod inferitur ad ἐμβάλλῃς. Viti quidpiam subesse videtur, quavis sententia non sit obscura. Ib.

Κυρίου, καὶ φαυλίστης αὐτοῦ τὸ ὄνομα τὸ καινὸν τὸ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐπιτεθὲν, καὶ ὀνειδισθῆσθαι, καθάπερ καὶ οἱ παλαιοὶ ποιμένες, περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ Θεὸς τῷ Ἰερεμίᾳ· « Ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν τὸν ἀμπελῶνά μου, ἐμόλυναν τὴν κληρονομίαν μου. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Ἐπὶ τοὺς ποιμένας παρωξύνθη ὁ θυμὸς μου, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμνοὺς ὀργισθήσεται. » Καὶ ἐν ἑτέροις· « Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς οἱ φαυλίζοντες τὸ ὄνομά μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ μετανοίας, καὶ τίς αὐτῆς ὁ τρόπος, καὶ ὡς κατορθοῦται.

Ἰδὼν δὲ σὺ τὸν ἡμαρτηκότα, πικρανθεὶς κέλευσον αὐτὸν ἔξω βληθῆναι, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ¹⁶ πικραίνεσθωσαν οἱ διάκονοι, καὶ ἐπιζητούντες κατεχέτωσαν αὐτὸν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, καὶ εἰσελθόντες ὑπὲρ αὐτοῦ σε (80) ἐρωτάτωσαν. Καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἡμαρτηκῶτων ὁ Σωτὴρ τὸν Πατέρα ἡξίου, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασιν ὃ ποιοῦσι. » Τότε σὺ κελεύσεις εἰσελθεῖν αὐτὸν, καὶ ἀνακρίνας εἰ μετανοεῖ, καὶ ἄξιός ἐστιν εἰς ἐκκλησίαν ὅλως παραδεχθῆναι, στιθώσας αὐτὸν ἡμέρας νηστειῶν (81) κατὰ τὸ ἁμάρτημα, ἑβδομάδας δύο, ἢ τρεῖς, ἢ πέντε, ἢ ἑπτὰ, οὕτως αὐτὸν ἀπόλυσον, εἰπὼν αὐτῷ ὅσα ἀρμόζει ἡμαρτηκῷ εἰς νοουθεσίαν ἐπιπλήσσοντα διδάσκειν καὶ παραινεῖν, ὅπως μείνῃ παρ' ἑαυτοῦ ταπεινοφρονῶν, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ τυχεῖν αὐτοῦ εὐμενοῦς (82), καὶ λέγειν· ¹⁸ « Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἰλασμός ἐστι. » Τοιοῦτον γὰρ τι ὑπεμφανέει καὶ τὸ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένον τῷ Καὶν· « Ἡμαρτες; ἡσύχασον· » τούτέστι, μὴ προσθῆς. « Ὅτι γὰρ τὸν ἁμαρτήσαντα δεῖ ὑπὲρ τοῦ οἰκείου πλημμελήματος αἰσχύνεσθαι, ἱκανὸν τὸ λόγιον τῷ Μωσῇ ὑπὲρ Μαρίας εἰρημένον, ἡνίκα ἡξίου ἀφεθῆναι αὐτῇ· Φησὶ γὰρ αὐτῷ ὁ Θεός· « Εἰ ὁ πατὴρ αὐτῆς πτῶν ἐνέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ (83) ἐνετράπη; ἑπτὰ ἡμέρας ἀφορισθῆτω ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται. » Οὕτως οὖν καὶ ἡμᾶς θεόν ἐστὶ ποιεῖν, τοὺς ἐφ' ἁμαρτίας λέγοντας μετανοεῖν, ἀπο-

illius impositum est, vile habeas, et ipse feras opprobrium quemadmodum veteres illi pastores, de quibus Deus dicebat Jeremiæ : « Pastores multi destruxerunt vineam meam, polluerunt hereditatem meam ¹⁵. » Et alibi : « Super pastores concitatus est furor meus, et super agnos irascar ¹⁶. » Et alias : « Vos sacerdotes, qui despicitis nomen meum ¹⁶. »

CAPUT XVI.

De pœnitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.

Cum videris aliquem deliquisse, acerbè ferens jube eum ejici foras; quo exeunte diaconi moleste etiam ferant, et inquisitum detineant extra ecclesiam; posteaque ingressi, pro ipso rogent te. Etenim Salvator pro peccatoribus Patrem oravit, ut in Evangelio scriptum est : « Pater, dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt ¹⁷. » Tunc jubebis eum intrare : et examine facto, an ducatur pœnitentia, dignusque sit qui in ecclesiam omnino admittatur; afflictum jejuniis per dies hebdomadarum aut duarum, aut trium, aut quinquè, aut septem, pro ratione delicti; ita illum dimittes, ea locutus quæ a castigatore salubriter doceri ac moneri convenit peccatorem; quo apud se humiliter maneat, Deum, ut sit sibi propitius, deprecans, ac dicens : « Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Quoniam apud te propitiatio est ¹⁸. » Nam tale quid innuit illud quoque, quod in Genesi Caino dictum est : « Peccasti? Quiesce ¹⁹; » id est, ne pergas peccare. ²⁰ Quod enim eum qui deliquit, pudere errati proprii oporteat, satis demonstrat oraculum illud Mosi in causa Mariæ datum, cum ut huic condonaretur ille oraret. Ait enim Deus illi . « Si pater ejus spuens fuisset in faciem illius, nonne erubisset? Septem diebus segregetur extra castra, et postea ingredietur ²¹. » Sic ergo et nos necesse est facere, nimirum, eos qui se de peccato agere pœnitentiam profitentur, per tempus propor-

¹⁵ Jer. xii, 10. ¹⁶ Zach. x, 3. ¹⁷ Mal. i, 6. ¹⁸ al. ἐξελθόντος αὐτοῦ. ¹⁹ Luc. xiiii, 34. ²⁰ f. λέγων. ²¹ Ps. cxxix, 3. ²² Gen. iv, 7 apud LXX. ²³ Citatur ab Anastasio quest. 6. ²⁴ Num. xii, 14.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Σέ. Deest in altero codice. CLER.

(81) Ἡμέρας νηστειῶν, x. τ. λ. Ajunt viri eruditi, ac pluribus documentis aggrediuntur demonstrare, ante Montani hæresim, non diu exclusos fuisse a communione ecclesiastica peccatores pœnitentes; per tempora autem inter Montanum ac Novatum media, crevisse severitatem, non tamen adeo ut veniæ mora biennium unquam excederet. Nec ego contra tendo. Tantum dico, quod fidem non superet, hac quoque in parte variasse disciplinam. Quis enim putet, omnes eos, qui semel duntaxat pœnitentiam suscipi permittebant, breve tempus definivisse ad satisfaciendum Deo pro plurimis etiam ac gravissimis delictis? Præterea Victorinus commentario in Apocalypsim, nescio unde mutuatus, Nicolaitis hunc errorem tribuit : *Ut quicumque fornicatus esset, octava die pacem acciperet*. Plures denique

D illi episcopi, ad quos S. Cyprianus destinat epistolam 55, dubitabant, in causa favorabili trium lapsorum, qui cum nomen Domini fuissent confessi, et carcerem, minas, ac multa diutina, repetitaque tormenta, pro fide in Christum pertulissent, tandem diritate cruciatuum subacti, de gradu gloriæ deciderant, atque ab eo tempore per triennium a pœnitentia agenda non cessaverant; dubitabant, inquam, utrum fas esset, eos lapsos ad communionem admittere, insuperque volebant ea de questione concilium episcoporum agitari; non dispari vigore, atque conspicietur postea in canonibus synodi Ancyranæ ac Petri Alexandrini. Vide ad canonem apostolicum 17, seu 24. Cor.

(82) Εὐμεροῦς. Alter codex εὐμενῶς. CL.

(83) Οὐκ. Uterque cod. Vind. οὐκ ἔν, non male. Id.

tionem delicti definitum segregare; postea poenitentes suscipere, tanquam patres, filios.

CAPUT XVII.

Episcopum debere esse irreprehensibilem, utpote formam subjectorum.

Si vero episcopus ipse quid offenderit, quo modo adhuc audebit in alterius crimen inquirere, aut aliquem increpare, si aut ipse, aut diaconi in acceptione personæ vel muneris, conscientiam senserint accusatricem? Quando enim magistratus petit, et iudex accipit, iudicium non deducitur ad finem. « Participes » autem « furum, et iudicio viduarum non attendentes »²² qui sub episcopo sunt, ei non poterunt in oppugnandis vitis auxiliari; nam dicent episcopo quod in Evangelio scriptum est: « Quid vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras »²³. Vereatur ergo episcopus cum diaconis suis, ut aliquod ejusmodi verbum audiat: hoc est, non præbeat occasionem. Siquidem peccator, cum viderit aliquem sibi operibus similem, ad eadem perpetranda confirmabitur; ita improbus per unum hominem sumpto prætextu, in alios operatur; quod absit! sicque pervertitur ovile; et quo plures erunt delinquentes, eo magis existet per ipsos commissæ nequitia.²⁴ Delictum quippe non reprehensum, seipso deterius fit, et in cæteros grassatur; quoniam « modicum fermentum totam massam corrumpit »²⁵; et fur unus universam nationem infamat; et « muscæ mortuæ putrefaciunt compositionem unguenti aromatici »²⁶; cumque rex sermoni iniquo aurem præbet, omnes illius ministri iniqui sunt²⁷; sic ovis scabiosa, nisi a sanis separetur, morbum suum cum illis communicat; et homo peste laborans, pluribus formidabilis est; et canis rabie possessus, omnibus quos attigerit periculum creat. Si ergo hominem nequam ab Ecclesia Dei non separemus, ex domo Dei faciemus speluncam latronum.²⁸ Non enim oportet peccatores

Αρίζειν χρόνον ὠρισμένον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἔπειτα μετανοοῦντας προσλαμβάνεσθαι, ὡς πατέρες υἱούς (84).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅτι ἀνεπίληπτον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ὡς τύπον τῶν ἀρχομένων.

Ei δὲ ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἐν προσκόμματι ὑπάρχει, πῶς ἔτι ἐπεξέλθοι ἐκζητῆσαι ἀδίκημά τινος, ἢ ἐπιτιμῆσαι τινι, διὰ προσωποληψίαν, ἢ διὰ δωροληψίαν (85). ἢ αὐτὸς, ἢ οἱ διάκονοι, οὐχ ὑπάρχοντες εὐσυνεθῆτοι; ὅταν γὰρ ὁ ἀρχὼν αἰτῇ, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνῃ, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρίσις. « Κοινωνοὶ δὲ κλεπτῶν καὶ κρίσει χηρῶν οὐ προσέχοντες, » οὐ δυνήσονται οἱ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον συνεπιμαχεῖν τῷ ἐπισκόπῳ· ἐροῦσι γὰρ αὐτῷ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον· « Τί βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; » Εὐλαβεῖσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος, σὺν τοῖς διακόνοις αὐτοῦ, ἀκοῦσαι βῆμά τι τοιοῦτον· τουτέστι, μὴ διδῶτω ἀφορμὴν. Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων ἐπὶ ἰσθμῷ τινὰ ὁμοία αὐτῷ δρῶντα, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ αὐτὰ ποιεῖν· εἴπα' ὁ πονηρὸς δι' ἐνὸς ἀφορμῆν λαβὼν, εἰς ἑτέρους ἐνεργεῖ· ὁ μὴ γένοιτο (86). καὶ οὕτως διαστραφῆσεται τὸ ποιμνιον· πλείονων γὰρ ὄντων τῶν ἁμαρτανόντων, πλείων ἔσται καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐπιτελουμένη κακία. Ἀμαρτία γὰρ ἀνέλεγκτος (87), χεῖρων ἑαυτῆς γίνεται, καὶ εἰς ἄλλους (88) τὴν διανομὴν λαμβάνει (89), ἐπεὶ καὶ « ζύμη μικρά πλήρωμα φουράματος δολοῖ » (90), καὶ εἰς κλέπτῃς εἰς ὅλον ἔθνος τὸ μύσος (91) ἐπήγαγε, καὶ μυῖαι θανοῦσαι σαπριοῦσαι σκευασίαν ἡδύσματος ἐλαίου, καὶ βασιλέως ὑπακούοντος λόγον ἄδικον, πάντες οἱ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετοῦντες παράνομοι· οὕτω καὶ πρόβατον φωραλέον μεταδίδωσιν ἑτέροις τῆς νόσου, μὴ χωρισθὲν τῶν ὑγιεινῶν προβάτων, καὶ ἄνθρωπος λοιμώσων πολλοῖς φυλακταῖος²⁹, καὶ κύων λύσση συσχεθεὶς ἐπικίνδυνος παντὶ, ὃ δ' ἂν προσάψῃ (92). Ἐὰν οὖν καὶ ἄνθρωπον (93) παράνομον μὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ χωρίσωμεν, ποιήσομεν τὸν οἶκον Κυρίου σπήλαιον ληστῶν. Δεῖ γὰρ ἐπὶ (94) τῶν ἁμαρτανόντων μὴ παρασιωπᾶν, ἀλλ' ἐλέγχειν, νοθε-

²² Isa. i, 25.

²³ Luc. vi, 41.

²⁴ Citat. Anastasius, quæst. 60.

²⁵ Gal. v, 9.

²⁶ in Anastasio ζυμοῖ,

²⁷ Eccle. x, 1.

²⁸ Prov. xxix, 12.

²⁹ Anast. φυλακτέος.

³⁰ Malth. xxi, 15.

VARIORUM NOTÆ.

(84) Ὅς πατέρες υἱούς. Al. πατέρας. Corrigitur autem oportet etiam ex mss. ac ex Niconis ἀνεκδότοις Collectaneis serm. 51, vitium lectionis in Anastasianis quæstionibus, ὡς περ υἱούς, cui originem dedit abbreviata scriptura. Cor.

(85) Ἡ διὰ δωροληψίαν. Exciderunt hæc ex altero cod., quia vox antecedens eodem modo desinit, quæ res omissiones frequentes in antiquis codicibus peperit. CLER.

(86) Μὴ γένοιτο. Addit alter εἰς ὑμᾶς. Ib.

(87) Ἀνέλεγκτος. Uterque cod. Vind. ἀνεξέλεγκτος. Ib.

(88) Ἄλλους. Alter ἀλλήλους. Ib.

(89) Διανομὴν λαμβάνει. Alter ἡ νομὴ ἔρπει, depastio serpit. Νομὴ est ulceris virulentia, qua fit ut depascatur vicinam carnem, serpendo quaquaversus, ἀπὸ τοῦ νέμεσθαι depasci. Itaque εἰς ἀλλήλους νομὴ ἔρπει est, virus serpit vicissim; hoc est, alios alii vitis suis inficiunt. Ib.

(90) Ἡ ζύμη φουράματος δολοῖ. Tolle e libris

Anastasii, verba, quæ a margine in textum irrepsere, quæque etiam absunt a mss. suntque Apostoli 1 Cor. v, 6, et Gal. v, 9, ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. Pari modo iidem codices Regii postea melius habent, χωρισθὲν, ut *Constitutiones*. Qui autem sequitur in Anastasio, Salomonis locus, ex parte petitus est e *Constitutionum* lib. ii, cap. 9. Reliqua vero omnia Anastasiana, non inveni in nostris Diataxis. Cor. — In altero cod. Vindobon. legitur πλήρη φουράματα, non male. CLER.

(91) Τὸ μύσος. Addit alter πολλάκις. Verte: In totam gentem scelus inducit; hoc est, eam ad latrocinandum exemplo pellicit. Ib.

(92) Προσάψῃ. Alter Προάψεται. Ib.

(93) Καὶ ἄνθρωπον. Alter καὶ ἡμεῖς ἄνθρωπον, nos quoque hominem ab Ecclesia, etc. Quod non displicet. Ib.

(94) Ἐπὶ. Omittitur in altero, perperam. Ἐπὶ hinc est erga. Ib.

ταῖν, ὑποπέλζειν, σιθεῖν νηστεύειν, ὅπως καὶ τοῖς ἑτέροις εὐλάβειαν ἐμποιήσῃ. « Εὐλαβεῖς γάρ, φησὶν, ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Χρὴ γάρ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸν ἁμαρτιῶν κυλυτὴν διὰ τῆς νοουθεσίας γίνεσθαι, καὶ τῆς δικαιοσύνης σκοπὸν, καὶ τῶν ἡτοιμασμένων ὑπὸ Θεοῦ ἀγαθῶν κήρυκα, καὶ τῆς μελλούσης ὁργῆς ἐν τῇ κρίσει διαγγελητῆρα· ὅπως μὴ καταφρονήσας τῆς τοῦ Θεοῦ φυτουργίας, ἀκούσῃ διὰ ἁμέλειαν, τὸ ἐν τῷ Ὁσῇ εἰρημένον· « Ἵνα εἰ παρσιωπήσατε ἀσέβειαν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτῆς ἐτρυγήσατε; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

*Οτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον φροντίζειν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ πλημμελῇ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σκοπόν.

Πάντων οὖν φροντίζετω ὁ ἐπίσκοπος, καὶ τῶν μὴ ἡμαρτηκότων, ἵνα μείνωσιν ἀναμάρτητοι, καὶ τῶν ἁμαρτανόντων, ἵνα μετανοῶσι. Λέγει γάρ ὁ Κύριος πρὸς ὑμᾶς (95)· « Ὅρατε μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων. » Καὶ (96) τοῖς μετανοοῦσιν ἀφῆσιν διδόναι χρὴ. Ἄμα γὰρ τῷ εἰπεῖν τινα τῶν πλημμελησάντων γνησίᾳ διαθέσει· « Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ· » ἀποκρίνεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα· « Καὶ Κύριος ἀφῆκε σοὶ τὴν ἁμαρτίαν, θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνῃς, » Γινώριζε οὖν, ὡς ἐπίσκοπε, τὸ ἀξίωμα σου, ὅτι ὡς τοῦ δεσμεῖν ἐκκληρώσω τὴν ἐξουσίαν, οὕτω καὶ τοῦ λύειν. Ἐξουσίαν οὖν ἔχων τοῦ λύειν, γινώριζε σεαυτὸν, καὶ ἀξίως τοῦ τόπου σου ἐν τῷδε τῷ βίῳ ἀναστρέφου, εἰδὼς ὅτι πλεονα αὐτὸς ἀπαιτηθῇ τὸν λόγον· « Ὁ γὰρ, φησὶ, παρέθεντο πολλοὶ, περισσότερον ἀπαιτήσουσι παρ' αὐτοῦ. » Ἀναμάρτητος μὲν γὰρ ἀνθρώπων οὐδεὶς παρὲξ τοῦ γενομένου δι' ἡμᾶς ἀνθρώπου· ἐπεὶ γέγραπται· « Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, οὐδ' ἂν μία ἡμέρα (97) ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Διὰ τοῦτο καὶ τῶν προγεγενημένων (98) δικαίων τε καὶ πατριαρχῶν οἱ βίοι καὶ αἱ ἀναστροφαὶ ἀνεγράφησαν· οὐχ ἵνα ἐκείνους ὀνειδίζωμεν ἀναγινώσκοντες, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς μετανοώμεν, καὶ εὐέλπιδες γενώμεθα ὡς ἀφέσεως τευξίμενοι. Τὰ γὰρ ἐκείνων ρύπη, ἡμετέρα ἀσφάλεια καὶ παραινέσις, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἁμαρτήσαντες, ἐὰν μετανοήσωμεν, συγγνώμην ἔξομεν· ἐπεὶ γέγραπται· « Τίς καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν, ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; » Οὐδεὶς οὖν ἀναμάρτητος. Σὺ οὖν κατὰ δύναμιν, σπούδαζε ἀνεπίληπτος εἶναι· καὶ περὶ πάντων μερίμνα, μὴ διὰ σέ τις σκανδαλισθεὶς ἀπόληται. Ὁ γὰρ λαϊκὸς περὶ ἑαυτοῦ μόνου μεριμνᾷ, σὺ δὲ περὶ πάντων, ὡς πλεῖον

A conviventia ac silentio præterire; quinimo arguere, monere, comprimere, jejuniis macerare, quo cæteri ad sibi cavendum inducantur: « Cam-tos enim, inquit, facite filios Israelis ²². » Decet quippe episcopum delictorum propulsatorem per admonitionem effici, justitiæ speculatorem, bonorum a Deo præparatorum præconem, et futuræ in judicio iræ denuntiatiorem; ne contempta Dei plar-tatione audiat, propter negligentiam, quod apud Oseam dictum est: « Quid reticulistis impietatem, et fructum illius vindemiastis ²³. »

CAPUT XVIII.

Quod oportet episcopum curare, ne peccet plebs, quia ipse est speculator.

B Omnium itaque curam habeat episcopus; tum eorum qui non peccarunt, ut tales esse perseve-rent; tum eorum qui deliquerunt, ut poenitentia ducantur. Ad vos enim dicit Dominus: « Videte ne condemnatis unum ex his pusillis ²⁴. » Poenitentibus autem venia concedenda est. Nam simul ac pecca-tor quispiam sincero affectu pronuntiavit: « Pec-cavi Domino; » Spiritus sanctus respondet: « Et Dominus remisit tibi peccatum; confide, non morie-ris ²⁵. » Agnosce igitur, episcope, dignitatem tuam; quod sicut sortitus es potestatem ligandi, ita et sol-vendi. Quocirea potestate absolvendi præditus, co-gnosce teipsum, et condignam loco tuo vitam age, non inscius quod majorem reposceris rationem: « Cui enim, inquit, commendaverunt multum, plus petent ab eo ²⁶. » Nullus siquidem hominum expers peccati reperitur, præter eum qui propter nos homo factus est, Scriptura dicente: « Nullus mundus a sorde, neque si unus dies vita illius ²⁷. » Propter hoc justorum ac patriarcharum qui olim floruerunt, actus et mores conscripti sunt; non quidem ut piis hominibus, dum legimus, vitam exprobre-mus; sed ut nos peccatorum nostrorum poeniteat, utque in certam remissionis adipiscendæ spem inducamur. Illorum enim nævi nostra securitas et consolatio sunt, quod nos quoque, si de peccatis nostris ege-rimus poenitentiam, venia donabimur; quandoqui-dem scriptum est: « Quis gloriabitur castum se habere cor; aut quis confidet mundum se esse a peccato ²⁸. » Nemo igitur absque peccato est. Tu vero, quoad potes, inculpatus esse stude et de om-

²² Lev. xv, 31. ²³ Ose. x, 13, juxta LXX. ²⁴ Math. xviii, 10. ²⁵ II Reg. xiii, 13. ²⁶ Luc. xii, 48. ²⁷ Job xiv, 4, in LXX. ²⁸ Prov. xi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(95) Πρὸς ὑμᾶς. Alter Vind. cod. ἐν Εὐαγγε-λίοις. CLER.

(96) Καὶ. Alter, οὐκοῦν, ergo. ID.

(97) Μία ἡμέρα. Alter cod. μιᾶς ἡμέρας, æque bene. imo melius, quamvis vulgata lectio sit con-sentanea edit. LXX Int. ID.

(98) Διὰ τοῦτο καὶ τῶν προγεγενημένων, etc.

Lege, si vacat, quæ in hanc sententiam edisserun-tur apud sanctos Patres, Irenæum lib. iv, cap. 43; Chrysostomum, homil. de poenitentia et oratione, tom. I; homil. 29 in Genesim, tom. II; homil. in psalmum L, tom. III; et Augustinum lib. iii De doc-trina Christiana, cap. 23, atque libro De natura et gratia, cap. 35. COX.

nibus esto sollicitus; ne propter te offensus aliquis pereat. Laicus enim sui tantum curam gerit; tu omnium, ut qui plus oneris habens et maiore pondere graveris. Scriptum namque est: « Et dixit Dominus ad Moysem: Tu et Aaron suscipietis peccata sacerdotii²⁹. » Quapropter tanquam de pluribus rationem redditurus, curam omnium sustine; ac sanos quidem conserva; eos vero, qui peccaverunt, increpa; jejuniisque attritos, remissione leva; et ingemiscientem, universa precante pro eo Ecclesia, recipe, ananque imposita, permittit ut deinceps cum grege maneat. At somnulosos et ignavos versa, suffulci, incita, consolare, sana; edoctus quantam mercedem, si feceris hæc, capies; contra vero quantum discrimen, si neglexeris. Nam episcopos populum parvipendentes hunc in modum alloquitur Ezechiel: « Vae pastoribus Israelis, quia pascabant semetipsos: pastores non pascunt oves suas, sed seipsos? Lac comeditis, et lanis vestimini, quod validum est occiditis; oves non pascitis: quod infirmum est non roborastis, quod ægrotum non sanastis, quod confractum non alligastis, quod abjectum non reduxistis, et quod perditum non requisistis; et imperiose castigastis eas cum ludibrio: et dispersæ sunt, eo quod non esset pastor, et factæ sunt in devorationem omnibus bestiis salutus³⁰. » Et iterum: « Et non quæsierunt pastores oves meas; et pascabant pastores seipsos, oves autem meas non pascabant³¹. » Et paulo post: « Ecce ego ad pastores; et requiram ego oves meas de manu eorum; et faciam ut cessent pascere oves meas; et non amplius pastores pascent semetipsos; et liberabo oves meas de manu eorum; et non erunt illis in devorationem³². » Et ad populum etiam conversus ait: « Ecce ego iudicabo inter ovem ad ovem, et arietem ad arietem. Parumne erat vobis, quia bonam pascuam depascebatis; et reliquias pascuæ conculcabatis pedibus vestris, et oves conculcationes pedum vestrorum comedebant³³? » Et post pauca

ἔχων βάρος (99), καὶ μεῖζον βασιτάζων φορτίον· γέγραπται γάρ· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Σὺ καὶ Ἀαρὼν λήψετε ἁμαρτίας τῆς ἱερατείας. » Ὡς περὶ πλείονων οὖν ἀπολογούμενος, περὶ πάντων φρόντιζε, καὶ τοὺς μὲν ὕγιεις, συντήρει· τοὺς δὲ ἡμαρτηκότας, νοθεύει, καὶ στείδων ἐν τῇ νηστείᾳ, ἐν τῇ ἀφέσει ἐλάφρυνον καὶ προσκλαύσαντα εἰσδέχου (100), πάσης τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ δεομένης, καὶ χειροθετήσας αὐτὸν, ἕα λοιπὸν εἶναι ἐν τῷ ποιμνίῳ. Τοὺς δὲ ὑπνώδεις καὶ παρειμένους ἐπίστρεψε, ὑποστήριξε, παρακάλει, θεράπευε, ἐπιστάμενος ἡλίκων μισθὸν ἔχεις ταῦτα ἐπιτελῶν (1), ὥστε οὖν καὶ κίνδυνον ἔαν ἀμελήσης (2) τοῦτων. Λέγει γὰρ πρὸς τοὺς ἀμελοῦντας τοῦ λαοῦ ἐπισκόπους Ἰεζεκιήλ· « Οὐαὶ τοῖς ποιμέσι τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι (3-4) ἐποίμαινον ἑαυτούς· οὐ τὰ πρόβατα ποιμαίνουσιν οἱ ποιμένες, ἀλλ' ἑαυτούς· τὸ γάλα κατεσθίετε, καὶ τὰ ἔρια περιβάλλετε, τὸ ἰσχυρὸν σφάζετε, τὰ πρόβατα οὐ ποιμαίνετε, τὸ ἐνοχλούμενον οὐκ ἐνισχύσατε, καὶ τὸ ἄρρωστον οὐκ ἰάσασθε, καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ κατεδήσατέ, τὸ ἐξωσμένον οὐ κατεπεστρέψατε, καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐζητήσατε· καὶ ἐν κράτει ἐπαιδεύσατε αὐτὰ μετὰ ἐμπαίγμου· καὶ διεσπάρησαν παρὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένα, καὶ ἐγένοντο εἰς κατάθρωμα πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ὄρυμου (5). » Καὶ πάλιν· « Καὶ οὐκ ἐξεζητήσαν οἱ ποιμένες τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐποίμαινον οἱ ποιμένες ἑαυτούς, τὰ δὲ πρόβατά μου οὐκ ἐποίμαινον. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Ἰδοὺ ἐγὼ πρὸς τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκζητήσω ἐγὼ τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ καταπαύσω αὐτοὺς τοῦ ποιμαίνειν τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ ποιμανοῦσιν ἔτι οἱ ποιμένες ἑαυτούς, καὶ ῥύσονται τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται αὐτοῖς εἰς κατάθρωμα. » Καὶ (6) ἐπιφέρει καὶ πρὸς τὸν λαὸν λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ κρινῶ ἀνὰ μέσον προβάτου εἰς πρόβατον, καὶ κρινῶ πρὸς κρινόν. Μὴ μικρὸν ἦν ὑμῖν, ὅτι τὴν νομὴν τὴν καλὴν ἐνέμεσθε, καὶ τὰ κατάλοιπα τῆς νομῆς κατεπατεῖτε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ τὰ πρόβατα τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ὑμῶν ἔσθιον; » Καὶ ἐπιφέρει μετ' ὀλίγα· « Καὶ

²⁹ Num. xviij, 1. ³⁰ Ezech. xxxiv, 2-5. ³¹ Ibid., 8. ³² Ibid., 11. ³³ Ibid., 19-20.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Ὡς πλείον ἔχων βάρος. Alter cod. Vindobon. πλείον οὖν βάρος ἔχων. Desunt in eo verba sequentia: Καὶ μεῖζον βασιτάζων φορτίον. Quæ possunt abesse, sed melius est ὥς πλείον quam πλείον οὖν. CHER.

(100) Καὶ προσκλαύσαντα, κ. τ. λ. Hic, cap. 16, 61 et lib. viii, cap. 8, multisque in locis Patrum, declaratur mos antiquus, secundum quem is qui innocentiam peccato amissam pœnitentia ductus deflebat, cunctis pro illo Deum ac antistitem deprecantibus, Ecclesiæ restituebatur a præsule. Lege ordinaria videlicet. Interdum enim episcopi utebantur potestate sua; atque aut reluctantem populo ad Ecclesiam revertentes admittebant, aut contra plebem pro peccatoribus postulante recusabant audire. Prioris juris exemplum suppeditat Cyprianus in Epistola 55, ad Cornelium, ante finem, ab his verbis: O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum. Posteriori vero jure cum Lamponiano

D presbytero egit Synesius, cujus vide sodes epistolam 67. Nec omitti debet illustris locus apud Porphyrium de Styge: Ἐξομολογοῦνται ἐπὶ τῶν ἐτέρων εἴ τι ἡμαρτον· καὶ δέησιν ποιοῦνται, ἵνα οἱ λοιποὶ εὖ ζῶνται περὶ αὐτῶν, καὶ νηστεύσῃ χρόνον τινὰ ἱκανόν. Hoc est, Confitentur Indi ad antri ostium coram aliis, si quid peccati commiserint; rogantque ut reliqui pro ipsis orant, et idoneum quoddam tempus jejunent. COT.

(1) Ἐπιτελῶν. Alter. cod. ποιῶν eodem sensu. Ib.

(2) Ἀμελήσης. Alter cod. ἀμελής, sed sequi oporteret ἤ, negligens sis, unde forte factum ἀμελήσης. CHER.

(3-4) Ὅτι. U. in altero cod. Ib.

(5) Ὁρυμῶν. Alter ἀγροῦ, ut habent LXX Int. Ib.

(6) Καί. Εἴτα, alter cod., quod rectius, propter sequens, καί. Ib.

γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, καὶ ὑμεῖς πρόβατα τῆς A νομῆς μου, ἀνθρώποι μου ἐστέ, καὶ ἐγὼ Θεὸς ὑμῶν, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὅτι καὶ ὁ ποιμὴν, ἀμελῶς φερόμενος περὶ τὰ πρόβατα, δίκην τίνυσιν, καὶ τὸ πρόβατον μὴ (7) πειθαρχοῦν τῷ ποιμένι, κολάζεται.

Ἀκούσατε οἱ ἐπίσκοποι, καὶ ἀκούσατε οἱ λαϊκοί, ὡς (8) φησιν ὁ Θεός· « Κρινῶ κρινὸν πρὸς κρινὸν, καὶ πρόβατον πρὸς πρόβατον » καὶ πρὸς τοὺς ποιμένας λέγει· Κριθήσεσθε ἕνεκεν τῆς ἀπειρίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὰ πρόβατα διαφθορᾶς· τουτέστιν, ἐπίσκοπον πρὸς ἐπίσκοπον κρινῶ, καὶ λαϊκὸν πρὸς λαϊκόν, καὶ ἄρχοντα πρὸς ἄρχοντα. Λογικὰ γὰρ τὰ πρόβατα, καὶ οἱ κριοὶ οὗτοι, ἀλλ' οὐκ ἄλογα· ἵνα μήποτε εἴπῃ ὁ λαϊκός, «Ὅτι ἐγὼ πρόβατόν εἰμι, καὶ οὐ ποιμὴν, καὶ οὐδένα λόγον (9) ἑμαυτοῦ πεποιήμαι, ἀλλ' ὁ ποιμὴν ὕψεται, καὶ αὐτὸς μόνος εἰσπραχθήσεται τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ δίκην. Ὡς περὶ γὰρ τῷ καλῷ ποιμένι τὸ μὴ ἀκολουθοῦν πρόβατον, λύκοις ἐκκεῖται εἰς διαφθοράν, οὕτω τῷ πονηρῷ ποιμένι τὸ ἀκολουθοῦν, πρόδηλον ἔχει τὸν θάνατον, ὅτι κατατρώχεται αὐτό. Διὸ φευκτέον ἀπὸ τῶν φθορέων ποιμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅπως χρῆ τοὺς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἀρχουσιν ἐπισκόποις.

Τὸν μέντοι ποιμένα τὸν ἀγαθὸν ὁ λαϊκός τιμᾶτω, ἀγαπάτω, φοβεῖσθω, ὡς κύριον (10), ὡς δεσπότην, ὡς ἀρχιερέα Θεοῦ, ὡς διδάσκαλον εὐσεβείας. Ὁ γὰρ αὐτοῦ ἀκούων, Χριστοῦ ἀκούει, καὶ ὁ αὐτὸν ἀθετῶν, Χριστὸν ἀθετεῖ, καὶ ὁ τὸν Χριστὸν μὴ δεχόμενος, οὐ δέχεται τὸν αὐτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα. «Ὁ ὑμῶν, γὰρ φησιν, ἀκούων, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν, ἐμὲ ἀθετεῖ, καὶ ὁ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με. » Ὁμοίως ὁ ἐπίσκοπος ὡς τέκνα τοὺς λαϊκοὺς ἀγαπάτω, θάλπων καὶ στέργων (11) τῇ σπουδῇ τῆς ἀγάπης, ὡς ὡς, εἰς περιποίησιν νοσίων, ἢ ὡς νοσία, ἀγκαλιζόμενος εἰς περιποίησιν ὀνίθων· πάντας νοθετῶν, πᾶσι τοῖς πληκτισμοῦ (12) ἐπιδοσμένοις ἐπιπλήσων, ἀλλὰ μὴ πλήσων, ὑποπιέζων εἰς ἐντροπὴν, ἀλλὰ (13) μὴ εἰς ἀνατροπὴν, νοθετῶν εἰς ἐπιστροφὴν, ἐπιτιμῶν εἰς διόρθωσιν, καὶ εὐθύτητα πορείας· τὸ ἰσχυρὸν φυλάσων, τουτέστι, τὸ ἐδραῖον τῇ πίστει ἀσφαλὲς τηρῶν· τὸν λαὸν εἰρηνικῶς ποιμαίνων· τὸ ἐνοχλούμενον ἐνισχύων, τουτέστι, τὸ πειραζόμενον ἐν τῇ νοθεσίᾳ στερεοποιῶν· τὸ ἀβήρωστον ἰώμενος, τουτέστι, τὸ νοσοῦν ἐκ τῆς πίστεως ἐν διχονοίᾳ, διὰ τῆς διδασκαλίας θεραπεύων· τὸ συντετριμμένον καταδεσμών, τουτέστι, τὸ πεπλανημένον, ἢ τὸ τεθραυσ-

A subjungit : « Et cognoscetis quia ego Dominus, et vos oves pascuæ meæ ; homines mei estis, et ego Deus vester, dicit Adonai Dominus ». »

CAPUT XIX.

Quod pastor, ovium negligens, pœnas solvat ; et ovis non obediens pastori, puniatur.

Audite episcopi, et audite laici, quo modo dicit Deus : « Judicabo arietem ad arietem, et ovem ad ovem » ; et quo modo pastoribus ait : Judicabimini propter imperitiam vestram, et propter ovium perditionem : hoc est, Episcopum ad episcopum judicabo, et laicum ad laicum, et principem ad principem. Rationales enim sunt tam oves, quam arietes, non autem rationis expertes ; ne forte B laicus dicat : Ego ovis sum, et non pastor ; si nullam mei rationem habui, viderit pastor, is solus pœnas pro me dabit. Nam sicuti ovis quæ bonum pastorem non sequitur, lupis exposita est ad interitum ; ita quæ malum pastorem sectatur, mortem vitare nequit ; ab eo, scilicet, devorabitur. Quocirca fugiendi sunt perniciosi pastores.

CAPUT XX.

Quomodo subjecti præpositis sibi episcopis obedire debeant.

« Et quidem bonum pastorem laicus veneretur, amet, metuat, tanquam dominum, tanquam herum, tanquam Dei pontificem, tanquam magistrum pietatis. Qui enim audit eum, Christum audit ; et qui C spernit eum, Christum spernit ; et qui non recipit Christum, non recipit illius Deum ac Patrem. Ait enim : « Qui vos audit, me audit ; et qui vos spernit, me spernit ; et qui me spernit, spernit eum qui me misit ». » Similiter episcopus laicos ut filios diligat ; naturalis studio charitatis prosequens, ac fovens, quasi ova ad exclusionem pullorum, aut quasi pullos ut in gallinas educentur sinu complectens : cunctos admonens ; omnes qui castigatione indigent lædens, sed non illidens ; ad conversionem premens, non autem ad eversionem ; suadens ad regressum ; increpans ut corrigat et in viam rectam deducat : quod firmum est retinens ; id est, quod fide fundatum est, in tuto servans ; D populum pacifice pascens : quod quassum est roborans ; hoc est, quod tentatione concutitur, admonitione consolidans : quod ægrosum est sanans ; id est, quod ex fide vacillante laborat, per doctrinam curans : quod contritum est ligans ; hoc

¹¹ Ezech. xxxiv, 39, 31. ¹² Ibid. 17. ¹³ I. Ignat. interpol. ad Trall. 7. ¹⁴ Luc, x, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(7) Μή. Τὸ μὴ in altero codicum, nec male. CLER.

(8) Ὡς. Τί, quid. Ib.

(9) Καὶ οὐδένα λόγον. Hæc verba et sequentia ad δίκην desunt in altero codice. Sunt revera amplificatio eorum, quæ proxime antecesserunt ; sed nihil velat hæc quoque esse a Scriptoris manu. Ib.

(10) Ὡς κύριον. Præmittit alter codex ὡς πατέρα, οὐκ ἰτιτque quod sequitur ὡς δεσπότην. Ib.

(11) Στέργων. Idem habet θερμαίνων. Ib.

(12) Πληκτισμοῦ. Alter διαπληκτισμοῦ δεσμεύου. Ib.

(13) Ἀλλὰ. Hanc vocem et tres sequentes non legimus in altero cod. Ib.

est, quod vagum est, vel collisum, vel ita peccatis contractum ut in via claudicet, per exhortationem consolatoriam vinciens. Peccatorem, episcopo, delictis deonerans, et optima spe replens, jam robustum in Ecclesiam restitue, atque reduc ad ovile. Quod expulsum fuit revoca; hoc est, quod in poenam peccatorum suorum ejectum fuit, ne sinas foris permanere; sed assumptum et conversum, redde gregi, seu immaculatæ Ecclesiæ populo: quod vero perierat require; id est, quod multitudine peccatorum suorum spem salutis amiserat, funditus interire ne permiseris: quod ex animi torpore ac supinitate in soporem venit et adeo gravem somnum, ut suam vitam non recordetur; quodque longe recessit a proprio grege, ita ut inciderit in lupos ad escam; id tu pervestiga, et monendo converte, ac ut vigilet hortare, et spem insere; neque ipse concedas ut dicat quod a quibusdam dictum est: « Impietates nostræ super nos, et nos in ipsis tabescimus, et quo modo vivemus⁴²? » Episcopus, si fieri possit, delictum alterius quasi proprium consideret, et peccatori dicat: Te modo fac convertas, et ego mortem tibi debitam suscipiam, quemadmodum Dominus pro me et pro omnibus mortuus est. Nam « bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis: mercenarius autem et qui non est pastor, cuius non sunt oves propriæ, videt lupo venientem, » hoc est, diabolus, « et dimittit oves, et fugit; et lupo rapit eas⁴³. » Quocirca scire oportet, quod Deus, qui misericors est, delinquentibus poenitentiam jurejurando promisit. Qui vero deliquit, et hanc de poenitentia professionem Dei ignorat, et divinam mansuetudinem atque patientiam nescit, insuperque sanctas Scripturas poenitentiam prædicantes non cognoscit, scilicet, a te non edoctus; is propter incitiam perit; at tu, tanquam indulgens pastor et studiosus pabulator, require, numerans gregem: quod desideratur investiga, sicut Dominus Deus, bonus Pater noster, qui doctorem nostrum Jesum, Filium suum, pastorem bonum ac Salvatorem misit, et mandavit ei relinquere nonaginta novem oves in montibus, et properare ad quaerendam eam quæ erraverat, inventamque super humeros suos attollere, et ad gregem portare, gaudente de ovis perditæ recuperatione⁴⁴. Pari ergo modo, o episcopo, et tu Deo obedientiam præsta, lum quod perierat requiris, quod aberraverat diri-

A μένον, ἢ τὸ κατεαγμένον ἐν ἁμαρτίαις εἰς χαλεπὴν ὁδοῦ, ἐπιδέννων (14) διὰ παρακλητικῆς νοουθεσίας, ἐλαφρύνων ἀπὸ παραπτωμάτων, καὶ εὐελπιν ποιών, οὕτω, ῥωμαλέον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποκαθίστα, ἐπαν- ἄγων ἐν τῇ ποίμνῃ. Τὸ ἐξωσμένον ἐπίστρεψε, του- τέστι, τὸ ἐν ἁμαρτίαις γενόμενον καὶ εἰς ἐπιτίμησιν ἐκβεβλημένον μὴ ἐὼν ἐξω διαμένειν, ἀλλὰ προσλαμ- βανόμενος καὶ ἐπιστρέφων ἀποκαθίστα ἐν τῇ ποίμνῃ. τουτέστιν, ἐν τῷ λαῷ τῆς ἀμώμου ἐκκλησίας· τὸ δὲ ἀπολωλὸς ἐκζητεῖ, τουτέστι, τὸ ὑπὸ πλήθους παρα- πτωμάτων ἑαυτοῦ (15) ἀπελπίσαν τῆς σωτηρίας, μὴ ἐάσης τελέως ἀπολέσθαι· τὸ ὑπὸ πολλῆς ψύξεως ψυ- χικῆς (16) καὶ νοητικῆς κάθυπνον γενόμενον, καὶ διὰ βαρέος ὕπνου τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἐπιλαθόμενον, καὶ μακρὰν ἀποστατήσαν τῆς ἰδίας ποίμνης, ὡς καὶ λύ- κος περιπεσεῖν εἰς βορὰν (17), οὐ ἀναζητεῖ, καὶ νοουθετῶν ἐπίστρεψε, καὶ νῆφειν παρακάλει, καὶ ἐλ- πιδα ὑπόσπειρε, μὴ συγχωρῶν αὐτῷ λέγειν τὸ ὑπὸ τινων (18) εἰρημένον, ὅτι: « Τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτοῖς τηκόμεθα, καὶ πῶς ζησά- μεθα; » Εἰ οἶόν τε οὖν, ἰδιοποιήσῃς ὁ ἐπίσκοπος τὸ πλημμέλημα, καὶ λεγέτω τῷ ἡμαρτηκότῃ, ὅτι σὺ μόνον ἐπίστρεψον, καὶ γὰρ τὸν ὑπὲρ σοῦ θάνατον ἀνα- δέξομαι, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ πάντων. « Ὁ ποιμὴν γὰρ ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθῃσιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ὁ δὲ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποι- μὴν, οὐ οὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, » τουτέστι, τὸν διάβολον (19), « καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἀρπάζει αὐτά. » Εἰδέναι οὖν προσήκει, ὅτι τοῖς ἡμαρτηκόσιν εὐ- σπλαγχνος ὢν ὁ Θεός, μετὰ ὄρκου μετάνοιαν ἐπηγ- γελάτο· ὁ δὲ ἁμαρτήσας καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ μετάνοιαν ἀγνοῶν, καὶ τὸ μακρόθυμον καὶ ἀνεξίκακον αὐτοῦ μὴ ἐπιστάμενος, ἔτι μὴν καὶ τὰς ἀγίας Γραφὰς τὰς ταύτην κηρυσσούσας οὐ γινώ- σκων, ἅτε μὴ μεμαθηκώς παρὰ σοῦ, ἀπόλλυται⁴⁵, σὺ δὲ ὡς φιλόστοργος ποιμὴν καὶ ὡς σπουδαῖος νομεὺς ἀναζητεῖ, ἀριθμῶν τὴν ποίμνην· τὸ λείπον ἐκζητεῖ, ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ ἡμῶν, ἀποστερίας τὸν ἑαυτοῦ ὕδιν ποιμένα καλὸν καὶ σωτῆρα τὸν δι- δάσκαλον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἐάσαι τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐπὶ (20) τὰ ὄρη, καὶ πορευθῆναι ἐπὶ τὴν ζητήσιν τοῦ πεπλανημένου, καὶ εὐρόντα ἔρρει ἐπὶ τοὺς ἑαυτοῦ ὤμους, καὶ φέρειν ἐν τῇ ποίμνῃ, χαίροντα ἐπὶ τῇ εὐρέσει τοῦ ἀπολωλὸτος. Οὕτως οὖν ὑπήκοος γίνου καὶ σὺ, ὁ ἐπίσκοπε, ἐκζητῶν τὸ ἀπολ- ωλὸς, κατευθύνων τὸ πεπλανημένον, ἐπιστρέφων τὸ

⁴² Ezech. xxxiii, 10. ⁴³ Joan. x, 11. ⁴⁴ al. add. ὑπὸ ἀνοίας. ⁴⁵ Matth. xviii; Luc. xv.

VARIORUM NOTÆ.

(14) Ἐπιδέννων. Vox est nihili, pro qua legen- dum, aut ἐπιδένων, aut ἐπιδέννων, ut est in altero codice Vindobonensi, ut postea rescivimus; hoc est, ligans, ut solent ii qui membra fracta curare volunt. Miror Cotelierum hoc non vidisse, nam hoc verbi monestrum in Ind. Græco recensuit. CLER. — Tantum abest ut ἐπιδέννω verbum sit nihili, ut ha- beatur, sensu ligo, in Symonachi versione Is. vi, testan- te Procopio: ἐπιδέννωμένου (sc. τραύματος). DRACH.

(15) Ἐαυτοῦ. Alter habet ἑαυτοῦς, mendose. CLER.

(16) Ψυχικῆς. Omittit uterque, nec sane neces- sarium est et offendit aures. Id.

(17) Εἰς βορὰν. Rectius quam βορᾶ, quod est in altero codice. Id.

(18) Ὑπὸ τινων. Omittitur in altero. Id.

(19) Τουτέστι τὸν διάβολον. Omittuntur in al- tero, et glossam redolent. Id.

(20) Ἐπὶ. Antecedit in altero cod. ἐπὶ τῇ ἐρήμῳ, quæ facile exciderunt, propter repetitionem voculæ ἐπὶ. Id.

ἀφεστὸς ἐξουσίαν γὰρ ἔχεις ἐπιστρέφειν, καὶ ἀποστέλλειν τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· διὰ σοῦ ὁ Σωτὴρ λέγει τῷ παρεμμένῳ ἐν ἁμαρτίαις· « Ἀφένονται σου αἱ ἁμαρτίαι. Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην. » Εἰρήνη δὲ καὶ λιμὴν (21) γαληνός ἐστιν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία· εἰς ἣν λῦον τοὺς ἡμαρτηκότας ἀποκαθίστα ὕγιεις καὶ ἀμώμους, εὐέλπιδας, σπουδαίους, ἐργοπόνους ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις· ὡς ἔμπειρος καὶ συμπαθὴς ἱατρὸς πάντας ἰῶ (22) τοὺς ἐν ἁμαρτίᾳ πεπλανημένους. « Οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Ἦλθεν γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι καὶ ζητῆσαι τὸ πεπλανημένον. » Ἰατρὸς οὖν ὢν (23) τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κυρίου, πρόσθε θεραπεῖαν κατὰλληλον ἐκάστω τῶν νοσούντων, παντὶ τρόπῳ, θεράπευε, ὕγιαζε, σώου ἀποκαθίστα τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποιμαίνει τὸ ποιμνιον, μὴ ἐν κράτει μετὰ ἐμπαιγμοῦ, ὡς κατεξουσιάζων, ἀλλ' ὡς ποιμὴν χρηστὸς τῷ κόλπῳ συνάγων τὰ ἀρνία (24), καὶ τὰς ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅτι κίνδυνος μονομερῇ κρίσειν ποιήσασθαι, καὶ τιμωρίαν ὀρίσαι κατὰ τοῦ μηδέπω ἐλεγχθέντος.

Ἔσο δὲ χρηστὸς, ἀγαθὸς, ἥπιος, ἄδολος (25), ἀφειδής, μὴ σκληρὸς, μὴ αὐθάδης, μὴ ἀπότομος, μὴ ἀλαζών, μὴ ἀνηλεής, μὴ τετυφωμένος, μὴ ἀνθρωπάρεσκος, μὴ δειλὸς, μὴ διγνώμος, ἐμπαίζων τοῖς ὑπὸ σὲ λαοῖς, μὴ ἀποκρούπων ἀπ' αὐτῶν τὰ τοῦ Θεοῦ νόμιμα καὶ τοὺς περὶ μετανοίας λόγους, μὴ πρόχειρος πρὸς τὸ ἐξῶσαι καὶ ἐκκαλεῖν, ἀλλ' ἀσφαλής, μὴ φιλεπιτιμητής (26) προπετής, μὴ παραδεχόμενος κατὰ τινος μαρτυρίαν ἀνευ τριῶν πιστῶν (27) μαρτύρων, καὶ τούτων ὢν ὁ τρόπος ἡ μεμάρτυρημένος πάλαι, καὶ εἰ μὴ ἀπ' ἔχθρας κινούμενοι ἢ φθόνου. Εἰσι γὰρ πολλοὶ ἐπιχαιρεσκακοὶ, πρόγλωσσοι, τριττὴν γλῶσσαν ἔχοντες (28), μισάδελφοι, ἔργον τιθέμενοι σκορπίζειν τὰ Χριστοῦ πρόβατα· ὢν εἰ παραδέχεσθαι θέλεις τοὺς λόγους ἀκριτῶς, διασπερεῖς σου τὸ ποιμνιον, καὶ παραδώσεις λύκοις εἰς κατάδρωμα, του-

A gis, quod secusserat revocas; potestatem enim habes revocandi, et dimittendi contractos in remissionem²¹; per te Salvator, ad paralysis delictorum laborantem ait: « Remittuntur peccata tua²². Fides tua te salvum fecit; vade in pace²³. » Pax autem et tranquillus portus est Ecclesia Christi: ad quam peccatores absolvendo restitue sanos et immaculatos, bene sperantes, studiosos, in bonis operibus laboriosos: ut peritus et misericors medicus omnibus in peccato versantibus medere. « Non enim opus habent medico qui valent²⁴, sed qui male habent²⁵. ... Venit enim Filius hominis salvare et querere quod erraverat²⁶. » Cum ergo sis Ecclesie Domini medicus, singulis ægrotis convenientem medicinam adhibe, omni modo, cura, sana, sospites redde Ecclesie: pascere gregem²⁷, non imperiose cum ludibrio, quasi potestatem exercens²⁸; sed ut benignus pastor, in sinum agnos congregans, et fetas refocillans²⁹.

CAPUT XXI.

Quod periculum sit una tantum parte audita iudicare, et penam decernere contra eum qui nondum convictus est.

Esto autem humanus, bonus, lenis, sincerus, verax, non durus, non contumax, non rigidus, non arrogans, non immisericors, non inflatus, non assentator, non improbus, non versipellis, non illudens tibi subjectis populis, Dei leges atque de penitentia sermones illis non occultans, non promptus ad expellendum et ejiciendum; sed prudens, nec qui libenter ac procaciter increpes; nec qui testimonium adversus quempiam admittas, sine tribus fidelibus testibus, iisque quorum mores jam pridem approbati sint, et dummodo neque inimicitiis neque invidia ducantur. Multi quippe sunt malevoli, dicaces, tertiam linguam habentes²¹, osiores fratrum, id operam dantes, ut Christi oves dispergant: horum si delationes temere vis excipere, gre-

²¹ Luc. iv, 19. ²² Matth. ix, 2. ²³ Marc. v, 34. ²⁴ Matth. ix, 12. ²⁵ Luc. xix, 40. ²⁶ I. Ignat. ad Polyc. 2. ²⁷ Ezech. xxxiv, 4. ²⁸ Matth. xx, 25. ²⁹ Isa. xl, 11. ³⁰ Eccli. xxviii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(21) Λιμὴν. Male omittunt in utroque Vindobonensi. CLER.

(22) Ἰῶ. Rectius alter ἰώμενος. Idem pro ἁμαρτίᾳ habet ἁμαρτίαις. Ib.

(23) Ὁρ. Alter cod. ὑπάρχων. Ib.

(24) Τῷ κόλπῳ συνάγων τὰ ἀρνία, κ. τ. λ. Habes vestigia integræ versionis Senum ls. xl, 11: Τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἀρνίας, καὶ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάσει, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. Hoc est apud Hieronymum: In brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo portabit, et prægnantes consolabitur. Minus bene quotquot venerunt in manus meas libri, sive excusi, sive manu exarati, ut et Cyrillus ac Procopius, omittunt voces, καὶ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάσει, quas codex celeberr. Renali Marchali tribuit Aquilæ et Symmacho, cum sint etiam interpretum LXX. COT.

(25) Ἀδολος. Deest in altero cod. Vindobon. CL.

(26) Φιλεπιτιμητής. Omittitur in altero cod. Ib.

(27) Πιστῶν. Deest in altero cod. nec necessa-

rium est, quia res per se satis intelligitur. Pro ὢν quod sequitur est ἐάν in utroque. Ib.

(28) Τριττὴν γλῶσσαν ἔχοντες. Linguam tertiam Hebræi appellant, linguam oblocutoris, utpote mediam inter auditorem ac eum de quo sermo habetur: aiuntque lingua tertia tribus perniciem importari, detrahenti, auscultanti et insimulato. Quæ γλῶσσα τρίτη quanta mala excitet, describitur in Eccli. cap. xxviii; ubi tamen nonnulla exemplaria videntur habuisse τρητή, hoc est τετραπημένη, perforatam; eòquod sensu quo servus ille Terentianus locatur, se quando mendacia tacere jubetur, plenum rimarum esse, hac atque illac perfluere. Egregie in scholio 2 ad gradum 10 Scalæ Joannis Climaci, Κατάλαος ψυχῇ, τρίβολον ἔχει γλῶσσαν· αὐτὴν γὰρ, καὶ τὸν ἀκούοντά, ἐστὶ δὲ καὶ τὸν καταλαλούμενον βλάπτει. Anima quæ detractionibus est obnoxia, trisulcam habet linguam: nocet enim et sibi ipsi, et auditori, et illi quandoque cui detrahitur. COT.

gem tuum dissipabis, et devorandum trades lupis. hoc est dæmonibus et pravis hominibus; imo vero non hominibus, sed feris humana forma præditis, ethnicis nempe, Judæis et impiis hæreticis. ⁶⁵ Nam ad eum qui ex Ecclesia ejectus est, continuo accedunt truculenti lupi, et quasi agnum devorare gestiunt, in proprium lucrum mortem illius reputantes: etenim illorum pater diabolus, homicida est ⁶⁶: et qui per imprudentiam tuam injuste segregatus fuit, tum tristitia oppressus, et pusillo animo effectus; aut ad gentes evagabitur, aut implicabitur hæresibus; et ab Ecclesia ac spe in Deum penitus abalienabitur, atque ab impietate compediatur; flesque tu de illius interitu reus. Porro æquum non est promptum quidem esse ad ejiciendum peccatorem, tardum vero ad recipiendum conversum; et temerarium quidem ad amputandum existere, immitem autem ad medendum dolenti; de talibus dicente Scriptura divina: « Pedes eorum ad malitiam currunt: veloces sunt ad effundendum sanguinem ⁶⁷: contritio et miseria in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum ⁶⁸. » Via autem pacis est Servator noster Jesus Christus, qui etiam nos docuit his verbis: « Dimittite, et dimittetur vobis; date, et dabitur vobis ⁶⁹: » hoc est, date peccatorum remissionem, et remittentur vobis delicta: quemadmodum et per orationem instituit nos, ut ad Deum diceremus: « Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris ⁷⁰. » Quare si peccatoribus veniam non tribuitis, quemodo peccatorum vestrorum veniam accipietis? An non contra vos ipsos ligatis, cum dicitis vos dimittere, et non dimittitis? Annon vestro ori repugnabit, dicendo, *Dimittimus*, et non dimittendo? Scitote enim quod qui nostra iniquitate contactum abjicit, aut ad bonam frugem reversum non admittit, fratris sui interfector est, et sanguinem ejus fundit, ut Cainus Abeli fratris; sanguisque illius clamans ad Deum, requiretur ⁷¹. Justus quippe injuste a quoquam occisus, apud Deum requiescet in æternum, et simili modo qui ab episcopo perperam fuerit excommunicatus. Sed qui inculpatum, quasi esset scelerosus, eliminat, is interemptore sævior est, non respiciens ad misericordiam Dei; nec memor

ἔστι δαίμοσι, καὶ πονηροῖς ἀνθρώποις, μᾶλλον δὲ οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ θηρίοις ἀνθρωποειδέσιν, ἐθνικοῖς (29), καὶ Ἰουδαῖοις, καὶ αἰρεσιώταις ἀθέοις: τῷ γὰρ ἐκδιηθέντι τῆς Ἐκκλησίας, εὐθὺς προσπαλίζουσιν (30) οἱ λυμεῶνες λύκοι, καὶ ὡς ἄρνα βορὰν ἡγούνται, κέρδος ἴδιον ἡγούμενοι τὴν ἐκείνου ἀπώλειαν· καὶ γὰρ ὁ τούτων πατὴρ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ· καὶ ὁ διὰ τῆς σῆς ἀκρισίας, ἀδίκως ἀφορισθεὶς, καὶ ἀθυμία συσχεθεὶς, καὶ ὀλιγοψυχίας, ἥ εἰς ἔθνη ἀποπλανηθήσεται, ἥ εἰς αἱρέσεις συμποδισθήσεται, καὶ παντελῶς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος ἀπαλλοτριωθήσεται, καὶ συμποδισθήσεται ὑπὸ ἀσεβείας, καὶ γενήσῃ σὺ τῆς ἐκείνου ἀπωλείας ἐνοχός. Οὐ γὰρ δίκαιόν ἐστιν, ἔτοιμον μὲν εἶναι ἐκβάλλειν τὸν ἡμαρτηκότα, ὀκνηρὸν δὲ ὑπάρχειν εἰς τὸ προσδέχεσθαι τὸν ἐπιστρέφοντα, καὶ πρόχειρον μὲν εἰς τὸ ἀποκόπτειν, ἀνηλεὲς δὲ εἰς τὸ τὸν ἀλγούντα ἰᾶσθαι· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων λέγει ἡ θεία Γραφή· « Οἱ πόδες αὐτῶν εἰς κακίαν τρέχουσι· ταχινοὶ εἰσι τοῦ ἐκχέειν αἷμα· σύντριμμα καὶ τάλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. » Ὁδὸς δὲ εἰρήνης ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων· « Ἀφετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν, δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· » τοῦτο ἐστὶ, δίδοτε ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν τὰ παραπτώματα (31)· ὡς καὶ διὰ τῆς εὐχῆς ἡμᾶς ἐπαίδευσεν λέγειν πρὸς τὸν Θεόν· « Ἀφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. » Ἐάν οὖν μὴ ἀφῆτε τοῖς ἡμαρτηκόσι, πῶς ὑμεῖς λήψετε τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν; οὐχὶ τούναντίον ἑαυτοῦς (32) δεσμεύετε, λέγοντες ἀφιέναι, καὶ μὴ ἀφιέντες; οὐ τῷ ἑαυτῶν στόματι ἐναντιωθήσεσθε, λέγοντες ἀφιέναι, καὶ μὴ ἀφιέντες; γινώσκετε γὰρ ὅτι ὁ τὸν μὴ ἀδικήσαντα ἐκβάλλων, ἢ τὸν ἐπιστρέφοντα μὴ προσδεχόμενος, φονεὺς (33) τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ αἷμα ἐκχέει, ὡς Καὶν ὁ ἀδελφοῦ (34), καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ βοᾷ πρὸς Θεὸν ἐκζητηθήσεται· δίκαιος γὰρ ἀδίκως φονευθεὶς ὑπὸ τινος, παρὰ Θεοῦ ἐν ἀναπαύσει ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα· ὡσαύτως καὶ ὁ ματαίως (35) ἀφορισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ μὲν ἐκβάλων ὡς λοιμὸν τὸν ἀναίτιον, πικρότερος φονεὺς ὁ τοιοῦτος, οὐκ ἀφορῶν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος, οὐδὲ μνημονεύων αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τοῖς

⁶⁵ Ignat. ad Smyrn. 1. ⁶⁶ Joan viii, 44. ⁶⁷ Prov. i, 16; Is. lix; Rom. iii, 15. ⁶⁸ Psal. cxxx, 2. ⁶⁹ Luc. vi, 37, 38. ⁷⁰ Matth. vi, 12. ⁷¹ Gen. iv.

VARIORUM NOTÆ.

(29) Ἐθνικοῖς, καὶ Ἰουδαῖοις, καὶ αἰρεσιώταις. Judaistas, opinor, appellat, non tam Judæos quam judaizantes. Quocirca statim post, gentium duntaxat ac hæreseon mentionem facit, Judaistas complectens in hæreticis: Ὅτι οὐδεὶς Χριστιανὸς Ἰουδαίζειν, est 29 canon Synodi Laodicenæ, καὶ ἐν τῷ Σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ Κυριακὴν προτιμώντας, εἶγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς Χριστιανοί. Εἰ δὲ εὐρεθεῖεν Ἰουδαῖοι, ἔστωσαν ἀνάθεμα παρὰ Χριστῷ. Sic in Dialogis qui Origeni ascribuntur, dialogo 2, Marcus hæreticus Marcionista Catholicis nomen

D Judaistarum dat, eo quod Legem, Prophetas ac Deum Judæorum non aversentur. Cor.

(30) Προσπαλίζουσι. Alter Vind. προσπαλίζουσι, et mox ὡς λύκοι, deinde pro ἡγούνται, αὐτὸ ποιοῦνται. CLEB.

(31) Παραπτώματα. Addit alter codex ὑμῶν. In. (32) Ἐαυτοῦς. Alter ἑαυτὸν δεσμεύεις λέγων. Minus bene. In.

(33) Φονεὺς. Uterque cod., φονεὺς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. In.

(34) Τοῦ ἀδελφοῦ. Αὐτοῦ in Vind., rectius. In.

(35) Ματαίως. Ἀδίκως alter cod. In.

μετανοοῦσιν ἀγαθωσύνην, οὐδὲ λαμβάνων σκοποὺς (36) τῶν τοιούτων τοὺς ἐκ πλήθους παραπτωμάτων ἐν μετανοίᾳ ἐληφότες ἄφεσιν. Διὰ τοῦτο ἱταμώτερος σωματικοῦ φονέως ὁ τὸν ἀνάτιον ἀπορρίπτων. Ὡς αὐτως καὶ ὁ μὴ προσδεχόμενος τοὺς μετανοοῦντας, σκορπίζει τὰ τοῦ Χριστοῦ, κατ' αὐτοῦ γινόμενος. Ὡς γὰρ δίκαιός ἐστιν ὁ Θεὸς ἐν τῷ κρίνειν τοὺς ἁμαρτωλοὺς, οὕτως ἐλεήμων ἐν τῷ προσδέχεσθαι τοὺς ἐπιστρέφοντας. Ἐλεος γὰρ καὶ κρίσιν ἤδεν αὐτῷ ὁ θεοφίλης Δαβὶδ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅτι μέγα παράδειγμα μετανοίας πρόκειται Δαβὶδ, καὶ Νινευίταις, Ἐζεχίας τε καὶ ὁ τοῦτου υἱὸς Μανασσῆς.

Χρὴ δὲ, ἐπίσκοπε, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν καὶ τὰ προωδευκότα (37), καὶ ἐμπείρως αὐτοῖς κεχρησθαι πρὸς νοουθεσίαν τῶν στυπτικῶν ἢ παρακλητικῶν θεομένων λόγων. Ἔτι καὶ ἐν τῷ κρίνειν σε, δίκαιον (38) τῷ τοῦ Θεοῦ ἐξακολουθεῖν θελήματι, καὶ ἡ Θεὸς δικάζει τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἢ ἐπιστρέφοντας, παραπλήσιως καὶ σὲ κρίνειν. Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ τὸν Δαβὶδ ὀλισθήσαντα ὀνειδίσας διὰ τοῦ Νάθαν, καὶ εἰπόντα μετανοεῖν, εὐθὺς καὶ τοῦ θανάτου λυτρουῖται, λέγων (39)· « θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνεις; » Ἰωνᾶν μὴ θελήσαντα Νινευίταις κηρύξαι, ὑπὸ θαλάσσης καὶ κήτους καταποθῆναι ποιήσας, εὐξάμενον ἐν κοιλίᾳ (40), ἀνήγαγεν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν αὐτοῦ; Ἐζεχίαν πρὸς ὀλίγον τυφωθέντα, εὐξάμενον μετὰ δακρύων, ἀφῆκε τοῦ ἐγκλήματος; Ἀκούσατε δὲ, ὦ ἐπίσκοποι; πρὸς τὰ τοιαῦτα ὠφέλιμον ὑπόδειγμα. Γέγραπται γὰρ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων (41), τῇ τῶν ἡμερῶν (42), οὕτως· « Καὶ ἀπέθανεν Ἐζεχίας· καὶ ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανασσῆς, ἐτῶν δώδεκα ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτὸν, καὶ πεντήκοντα καὶ πέντε ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ· καὶ ὄνομα τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἐψιδά (43)· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, οὐκ ἀπέσχετο

bonitatis ejus erga pœnitentes; nec hac in re eos tanquam exemplar considerans, qui multorum peccatorum veniam per pœnitentiam obtinuerunt. Quapropter qui innocentem ejicit, corporali homicida truculentior est. Similiter qui non recipit pœnitentes, quæ Christi sunt dissipat, sitque adversarius ejus. Quia ut justus est Deus in judicandis peccatoribus, ita et misericors est in excipiendis conversis. Misericordiam enim et judicium illi cecinit pius David.

CAPUT XXII.

Quod magnum pœnitentiæ exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezechia, et in filio ejus Manasse.

Oportet autem, episcopo, te ante oculos habere etiam præterita, et eis perite uti ad erudiendos eos qui vel acerbis vel mitibus indigent sermonibus. Æquum quoque est ut, in judicando, Dei obsequaris voluntati; et ut quo pacto Deus judicat aut peccatores aut conversos, eodem et tu judices. Nonne enim Davidem lapsum, cum increpasset per Nathanem, et ille pœnitere se profiteretur, statim morte liberat, dicens: « Confide, non morieris? » Nonne cum Jonas Ninivitis prædicare recusans, et a mari atque celo absorberi jussus, in ventre piscis orasset; ex interitu eduxit vitam illius? Nonne Ezechiam paululum in superbiam elatum, sed postea lacrymose deprecantem, a crimine absolvit? Verum audite, episcopi, exemplum ad hæc accommodatum. Ita scriptum est in quarto libro Regum, et in secundo Præteritorum, seu Dierum⁷¹: « Et mortuus est Ezechias: et regnavit filius ejus Manasses: duodecim annorum erat cum regnare cœpit, et quinquaginta quinque annos regnavit in Hierosolymis: et nomen matri ejus Hepsiba: fecitque malum coram Domino; non abstinuit abominationibus gentium, quas defecit Dominus a facie filiorum Israel. Et con-

⁶⁹ H Reg. xii, 13. ⁷⁰ Jon. iii. ⁷¹ IV Reg. xx, xxi; II Paralip. xxxii, xxxiii.

VARIORUM NOTÆ.

(36) *Σκοπούς*. Etς νοῦν, melius alter Vindob., hoc est *ad animum revocans*, quod aptius loco. CLEB.

(37) *Προωδευκότα*. Alter *προεληφτότα*. Id.

(38) *Δίκαιον*. Δεῖ alter addit τῷ *δίκαιον*. Id.

(39) *Λυτρουῖται λέγων*. Alter *ἐλυτρώσατο εἰπὼν*. Id.

(40) *Ἐν κοιλίᾳ*. Alter *ἐκ κοιλίας*, et mox eis ζωὴν, ὡσαύτως καὶ ἐκ φθορᾶς ἔδωκε τὴν ζωὴν. De quo deliberandum. Id.

(41) *Ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, τῇ τῶν ἡμερῶν*. In re clara corrige mendum typographicum, quod indignis modis contaminat Prologum S. Hilarii in Psalmorum explanationem. *Paralipomenon duo, in decimum librum Veteris Testamenti sint: sermones dierum Esdræ, in undecimum*. Interpungi debet: *sint; sermones dierum: Esdræ, in undecimum*. COT. — Pro τῇ τῶν lege ἤτοι ἡμερῶν *vel dierum*, quemadmodum hi libri apud Hebræos vocantur. CLEB.

(42) *Τῇ τῶν ἡμερῶν*. Desunt in altero cod. Vindob., mox etiam absunt voces: *Καὶ ἀπέθανεν Ἐζεχίας καὶ ἐβασίλευσεν ὁ*. Id.

(43) *Ἐψιδά*. Alter *Ἐψιδά*, *Ἀψιδά*, *Ὀφιδά*, *Ὀφειδά*. Apud Georgium Syncellum *Ἐψιδά*. In duobus Bibliorum exemplaribus Bibliothecæ Regiæ *Ὀφειδά*. Latinus interpres, *Haphsiba*. Hebraice *הפסיבה* *Hepsiba*. Hoc est, *Voluntas mea in ea*, nomen aptum gratæ mulieri. Quamobrem Hieronymo, in libro *De nominibus Hebraicis*, restituenda videtur, etiam ex simili opere Venerabilis Bedæ, ista lectio, *Epsiba*, seu *Ephsiba*, *voluntas mea in ea*. Vulgo, *Ebsiba*, *voluntas mea in ea*. Similiterque forsan in Lucifero, libro *De regibus apostaticis*, legi debeat, *Epsiba*, non *Ebsibas*. Josephus *Antiq. Judaic.*, x, 4: *Διαδεξάμενος δὲ τὴν βασιλείαν ὁ παῖς αὐτοῦ (Ἐζεχίου) Μανασσῆς, ἐκ μητρὸς Ἀχιθᾶς* (codex Regius 1051, *Αιχιθᾶς*) τοῦνομα πολιτίδος γεγονός. Quo loci conjici potest, litteram *χ* tenere locum litteræ vicinæ *ψ*, quanquam *χ* quoque lectum fuit a Rufino vetere interprete: *Cui, inquit, successit in regnum filius proprius, nomine Manasses, de matre quidem Echibere*. Ita libri Regii, pro voce nihili excusa, *Echibere*. Id.

versus est Manasses, ac ædificavit excelsa, quæ destruxerat Ezechias pater ejus : et statuit cippos Baali, et ærexit altare Baali : et fecit lucos, sicut fecerat Achab rex Israelis : et fecit altaria in domo Domini, de qua hæc dixit Dominus ad Davidem et ad filium ejus Salomonem : In illa ponam nomen meum : Et extruxit Manasses altaria, et in eis servavit Baali. Et dixit : Erit nomen meum in sæculum. Et ædificavit altaria, in duobus atriis domus Domini, militiæ cœli : et ipse traduxit filios suos per ignem in Ge Ben-Hennon : et ariolabatur, ac maleficis artibus inserviebat : fecitque ventriloquos et incantatores, et magos, et Teraphim : et multiplicavit ut faceret malum in oculis Domini, ad irritandum eum : et posuit conflatile et sculptile luci, imaginem, quam fecit in domo Domini, in qua elegit Dominus ponere nomen suum, ibi in Hierosolymis, urbe sancta, in sæculum, et dixit : Non adjiciam commovere pedem meum a terra Israelis, quam dedi patribus eorum, si tamen servaverint quæcunque præcepi eis, et omne mandatum quod mandavit servus meus Moses. Et non audierunt ; et decipit eos Manasses, ut facerent malum coram Domino, super gentes quas sustulit Dominus a facie filiorum Israel. Et locutus est Dominus ad Manassem et ad populum ejus, in manu servorum suorum prophetarum, dicens : Pro eo quod fecit Manasses rex Judæ, abominationes istas malas, super omnia quæ fecit Amorrhæus coram eo ; et peccare fecit Judam in idolis suis, hæc dicit Dominus Deus Israel : Ecce ego infero mala in Hierosolyma et Judam, ut quicumque ea audierit, tinniant ambæ aures ejus ; et extendam super Hierusalem mensuram Samaritæ, et pondus domus Achab ; et delebo Hierosolyma, sicut deletur tabula quæ deletur, et convertam super faciem suam ; et dimittam residuum hereditatis mee, et tradam eos in manus inimicorum suorum ; eruntque in prædam et direptionem inimicis suis, eo quod fecerint mala in oculis meis, et fuerint irritantes me, a die qua eduxi patres eorum ex terra Egypti, et usque ad hanc diem. Etiam sanguinem proximum effudit Manasses multum valde, donec

A ἀπὸ τῶν βδελυγμάτων τῶν ἐθνῶν ὧν ἐξωλόθρευσε Κύριος ἀπὸ προσώπου υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἐπέστρεψε Μανασσῆς, καὶ ψκοδόμησε τὰ ὕψηλά, ἃ κατίσπασεν Ἐζεκιῆς ὁ πατὴρ αὐτοῦ· καὶ ἔστησε στήλας τῇ Βάαλ, καὶ ἀνέστησε θυσιαστήριον τῇ Βάαλ· καὶ ἐποίησεν ἄλσιν, καθὼς ἐποίησεν Ἀχαάβ βασιλεὺς Ἰσραὴλ καὶ ἐποίησε θυσιαστήρια (44) ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν ᾧ εἶπε Κύριος πρὸς Δαβὶδ, καὶ πρὸς Σολομῶντα τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, ὅτι Ἐν αὐτῷ θήσω τὸ ὄνομά μου. Καὶ ἔστησε Μανασσῆς θυσιαστήρια, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐδούλευσε τῇ Βάαλ. Καὶ εἶπεν· Ἔσται τὸ ὄνομά μου εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ψκοδόμησε θυσιαστήρια ἐν ταῖς δυσὶν αὐλαῖς οἴκου Κυρίου, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ αὐτὸς διήγαγε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρὶ ἐν Γεβανῇ (45) ἐν ὀνόματι· καὶ ἐκλήρονίζετο, καὶ ἐφαρμακεύετο· καὶ ἐποίησεν ἐγγαστριμύθους, καὶ ἐπαιδοῦς, καὶ γνώστας, καὶ θεραπεῖν· καὶ ἐπλήθυνε τοῦ ποιῆσαι (46) τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου, τοῦ παραργίσαι αὐτόν· καὶ ἔθηκε τὸ χωνευτὸν καὶ τὸ γλυπτὸν τοῦ ἄλλου, τὴν εἰκόνα, ἣν ἐποίησεν ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν ᾧ ἐξελέξατο Κύριος θέσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἔκει ἐν Ἱερουσαλὴμ τῇ ἁγίᾳ πόλει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἶπεν· Οὐ προσθήσω τὸν πόδα μου σαλεύσαι ἀπὸ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ἣν ἔδωκα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, πλην ἐὰν φυλάσσονται κατὰ πάντα ὅσα ἐνετείλαμην αὐτοῖς, κατὰ πᾶσαν ἐντολήν, ἣν ἐνετείλατο ὁ δοῦλός μου Μωσῆς. Καὶ οὐκ ἤκουσαν, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς Μανασσῆς τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ὅπερ τὰ ἔθνη ἃ ἐξῆρε Κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μανασσῆ, καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἐν χειρὶ δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν, λέγων· Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐποίησε Μανασσῆς ὁ βασιλεὺς Ἰουδα τὰ βδελύγματα τὰ πονηρὰ ταῦτα, ἀπὸ πάντων ὧν ἐποίησεν ὁ Ἀμορραῖος ἐμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐξήμαρτε τὸν Ἰούδαν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτοῦ, τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω κακὰ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ Ἰούδαν, ὥστε παντὸς ἀκούοντος αὐτὰ, ἡχῆσαι ἀμφοτέρω τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ ἐκτενῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ τὸ μέτρον Σαμαρείας, καὶ τὸν σταθμὸν οἴκου Ἀχαάβ, καὶ ἀπαλείψω τὴν Ἱερουσαλὴμ καθὼς ἀπαλείφεται τὸ πυξίον ἀπαλειφόμενον (47-19), καὶ καταστρέψω ἐπὶ (20) πρόσωπον

VARIORUM NOTÆ.

(44) *Θυσιαστήρια*. Addit alter codex τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ψκοδόμησε θυσιαστήρια. CLEB.

(45) *Γεβανῇ ἐν ὀνόματι*. Unde monstrum lectionis? An ex vocabulo contextus, ἢ βεναννὴμ, II Paral. xxiii, 6, et nonneminis ad illud nota marginali, ὄνομα τι, quoddam nomen, simul primo mistis ac postea corruptis? Ita sentio. Corrigo etiam in hac voce Luciferum libro De non parcendo in Deum delinquentibus, pagina 239 extrema, quo loci producit testimonium sanctæ Scripturæ IV Reg. xxiii, 10 : Contaminavit quoque Thopheth, quod est in convalle filii Ennom : Græce, καὶ ἐμίλανε τὸν Τοφῆθ τὸν ἐν φάραγγι υἱοῦ Ἐννόμ· dicitque, si libris editis credimus : Et coinquinavit Pheth, quod erat in Cepenam. Sed rescribendum : Pheth, quod erat in Gehenam aut Gehennam, Gehennom, Gebenennom. Nimirum his nominibus donatur ea vallis. Et legebat Lucifer τὸ

τὸ pro Τοφῆθ τὸ, quod habet editio Complutensis, ubi in ms. Alexandrino τὸν Θεοφῶ, in versionibus Syriaca et Arabica Taphath, in Scholio antiquo τὸν Θεοφῶ, apud Theodoritum τὸ Ταφῆθ, apud Procopium Gazæum perperam τὸ Ἀφῆθ, alibi Ταφῆθ. Cor. — Alter Vind. cod. habet γεβάν. CLEB.

(46) *Τοῦ ποιῆσαι*. Deest in altero Vind. Id.

(47-19) *Καθὼς ἀπαλείφεται*, x. t. λ. Nota varias lectiones, καταστρέψω et ἀποδώσομαι. Nam veritam quoque exhibet Vulgata ; ἀποδώσομαι autem æque ac editum ἀπέωσομαι vel ἀπώσομαι, respondet verbo Hebraico. Quod si cum ms. Alexandrino reponatur in LXX : Καθὼς ἀπαλείφεται τὸ ἀλάστρον ἀπαλειφόμενος καὶ καταστρέφεται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, vertaturque

(20) *Ἐπὶ*. Alter ἀπὸ προσώπου. CLEB.

αὐτοῦ, καὶ ἀποδώσομαι τὸ ὑπόλειμμα τῆς κληρονομίας μου, καὶ παραδώσω αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῶν, καὶ ἔσονται εἰς προνομὴν καὶ δι' ἀρπαγὴν ⁷¹ πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν, ἀνθ' ὧν ὅσα ἐποίησαν πονηρὰ ἐν ὀφθαλμοῖς μου, καὶ ἦσαν παροργίζοντές με, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐξήγαγον τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Καὶ γὰρ αἶμα ἀθῶον ἐξέχεε Μανασσῆς πολὺ σφόδρα, ἕως οὗ ἐπλησε (21) τὴν Ἱερουσαλὴμ στόμα ἐπὶ στόματι· πλην ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτοῦ ὧν ἐξήμαρτε τὸν Ἰούδαν, ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου. Καὶ ἦγαγε Κύριος ἐπ' αὐτὸν τοὺς ἀρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλείως Ἀσούρ, καὶ κατελάβοντο τὸν Μανασσῆν ἐν δεσμοῖς, καὶ ἔδωσαν αὐτὸν ἐν πέδαις χαλκαῖς, καὶ ἦγαγον αὐτὸν εἰς Βαβυλῶνα· καὶ ἦν δεδεμένος (22) καὶ κατασπιδηρωμένος ὅλος ἐν οἴκῳ φυλακῆς, καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πίτύρων ἄρτος ἐν σταθμῷ βραχύς, καὶ ὕδωρ σὺν δέξει ὀλίγον ἐν μέτρῳ, ὥστε ζῆν αὐτὸν, καὶ ἦν συνεχόμενος καὶ ὀδυνώμενος σφόδρα. Καὶ ὡς βιαίως ἐθλίβη, ἐζήτησε τὸ πρόσωπον Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ,

A impleret Hierosolimam os ad os; præter peccata sua, quibus peccare fecit Judam, ad faciendum malum in oculis Domini. Et adduxit Dominus super eum principes exercitus regis Assyriorum; et ceperunt Manassem in vinculis, et ligaverunt eum in compedibus æreis, et abduxerunt eum in Babylonem; et erat ligatus ac ferro vinctus totus in domo carceris; et dabatur ei panis ex furfuribus, parvo pondere, et parva mensura aquæ cum aceto, ut viveret; eratque compressus ac moestus valde. Et ut vehementer coangustatus est, quæsit faciem Domini Dei sui; ac humiliavit se valde a facie Domini Dei patrum suorum; et oravit ad Dominum, dicens: Domine omnipotens, Deus patrum nostrorum, Abrahami, Isaaci, et Jacobi, et seminis eorum justi. B Qui fecisti cælum et terram, cum omni ornatu eorum; qui ligasti mare verbo præcepti tui; qui clausisti abyssum, et signasti eam terribili ac glorioso nomine tuo. Quem omnia pavent, et tremunt a facie virtutis tuæ; quia impatibilis ⁷² est magnificentia glo-

⁷¹ I. διαρπαγὴν. Sic alter cod. Vind. ⁷² Legendum *importabilis*, Vulgatæ lectioni et sensui congruentius. EDIT. PATROL.

VARIORUM NOTÆ.

vertaturque: Sicut qui abstergit alabastrum, abstergit, et invertit in faciem ejus, non erit Græcum inter et Hebræum discrepantia. Editio Complutensis: Καθὼς ἐξαλείφεται τὸ πύξιον, καὶ καταστρέφεται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἀπαλείφω (leg. ἀπολείφω) τὸ ὑπόλειμμα τῆς κληρονομίας μου. COT.

(21) *Ἐπλήρωσε*. *Ἐπλήρωσεν*. Cod. alter Vind. Ib.

(22) Καὶ ἦν δεδεμένος, κ. τ. λ. Hæc et alia non pauca quæ sequuntur, videntur ex traditionibus Judaicis, et ex apocryphis libris in sacrum textum fuisse translata. Unde simili sanctarum profanarumque dictionum compactione, auctor commentarii imperfecti ita loquitur, ad Matth. i, 10: Cum multa gessisset impiis Manasses, adduxit super eum Deus principes virtutis regis Assur: et comprehenderunt Manassem in vinculis, et ligaverunt eum in compedibus, et perduxerunt eum in Babyloniam: et erat ligatus et catenatus in domo carceris; et dabatur ei panis hordeaceus ad mensuram modicum, et aqua cum aceto modica ad mensuram, ut viveret tantum; et erat constrictus in doloribus valde. Et ideo cum vehementer affligeretur, quæsit faciem Domini Dei sui, et oravit Deum qui omnibus astat, et exaudivit Dominus vocem ejus, et misertus est ei. Et facta est circa eum flamma ignis, et liquefacta sunt omnia vincula ejus: Liberavitque Dominus Manassem ex omni tribulatione ejus, et reversus est in Hierusalem in regnum suum. Et cognovit Dominum Manasses, dicens: Ipse est solus Deus. Et servivit soli Domino Deo in toto corde suo, et in tota anima sua, omnibus diebus vitæ suæ, et reputatus est justus. Aium certe, illud de pane furfureo et posca, (quod etiam referunt Suidas et Glycas, ubi de hoc rege faciunt mentionem) in quibusdam codicibus Græcis inseri inter vers. 11 et 12, cap. 33, libri II Paralipomenon: Ac forte ἡ Ἑβραίων παλαιὰ γραφή οὐ τῶν ἐκκλησιαζομένων (ὅ quo apocryphio in Sozomeni lib. ix, cap. 17, narratur de Joaso rege, filio ipsius, et Zacharia propheta) istas fabellas complectebatur: quemadmodum et similes: qualis illa quam verbis citatam præcedentibus adducit pseudo-Chrysostomus, quemodo Manassem occidere voluerit Ecchias rex, pater ejus,

ob prædictionem Isaiæ: qualisque alia apud chronicum Eusebii, Georgium Syncellum, Georgium Hamartolum Monachum, Georgium Cedrenum, Suidam, Glycam, necnon S. Basilium *De penitentia* homilia 28, ut Manasses τετραπρόσωπα εἰδωλα, sive statuas vel suam, vel Jovis, vel τῆς ἀκολάστου δαίμονος, hoc est Veneris, tamque quatuor aut quinque facies habentem, posuerit in templo Dei. Porro *Constitutionum* locum inveni laudatum a Georgio illo Hamartolo, qui *χρονογράφης* ineditus exstat quoque in maxima maximi regis Bibliotheca, et per μαχαρίτην Leonem Allatium vulgandum credebatur. Ait: Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων διατάξεσιν οὕτω γέγραπται: Μανασσῆς οὖν υἱὸς Ἑζεκίου, ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καθὼς ᾤοντο ἡ Γραφή: Ἐπήγαγε Κύριος ἐπ' αὐτὸν τοὺς ἀρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλείως καὶ δέσαντες αὐτὸν ἐν πέδαις χαλκαῖς, ἀπήγαγον εἰς Βαβυλῶνα, καὶ ἦν δεδεμένος, καὶ σπιδηρωμένος ὅλος ἐν οἴκῳ φυλακῆς καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πίτύρων ἄρτος βραχύς, καὶ ὕδωρ ὀλίγον σὺν δέξει ἐν μέτρῳ, πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν καὶ μόνον. Συνεχόμενος δὲ σφόδρα καὶ ὀδυνώμενος, ἐζήτησε τὸ πρόσωπον Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ προσηύξατο λέγων: Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ἐπακούσας ὁ Θεὸς τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ διαλύσας τὰ δεσμά αὐτοῦ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, καὶ λατρεύσας Κυρίῳ τῷ Θεῷ μόνῳ ἐξ ὅλης καρδίας αὐτοῦ, ἐλογίσθη δίκαιος. Ὁ φιλανθρωπίας Θεοῦ. Ὅτι μελὶζων εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἀμαρτία. Εἰς Θεὸν γὰρ ἔστιν ἡ δυσσέβεια, ὅλλ' ὁμῶς καὶ αὐτὴ διὰ γνησίας καὶ ἀλοφύχου μετανοίας συγκεχώρηται. Καὶ γὰρ ὅτιως ἀξιον θαυμάσαι τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν, πῶς τὸν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα πεπλημμεληκότα χρόνους τοσούτοις, ἐν μιᾷ χάριτι ὁμοῦ συγγνώμης ἤξιωσεν. Nec est quod aliquid post tot alios notem, circa panem furfuraceum modicum, et parvam mensuram aquæ aceto mistæ. Adducoduntaxat locum illustrem S. Basilii epistola ad Julianum Apostatam: Τὰ βέλτιστα τῶν παρ' ἡμῖν βρωμάτων, σαφιλὴ χορτοῦ φύλλα σὺν ἄρτοι βραχυτάτω

riæ tuæ, et intolerabilis ira comminationis tuæ in peccatores. Immensa vero et impervestigabilis misericordia promissionis tuæ. Quoniam tu es Dominus benignus, longanimis, multum misericors, et pœnitens super mala hominum. Quoniam tu Deus, secundum indulgentiam bonitatis tuæ, promisisti pœnitentiæ remissionem iis qui peccaverunt, et multitudine miserationum tuarum decrevisti pœnitentiam peccatoribus, in salutem. Tu igitur, Domine Deus justorum, non posuisti pœnitentiam iustis, Abrahamo, Isaaco et Jacobo, qui non peccaverunt tibi; sed posuisti pœnitentiam super me peccatore; quia peccavi supra numerum arenæ maris. Multiplicatæ sunt iniquitates meæ, Domine, multiplicatæ sunt iniquitates meæ; et non amplius dignus sum intueri et aspicere altitudinem cœli, præ multitudine iniquitatum mearum, incurvatus multo vinculo ferreo. Quia irritavi iram tuam, et malum coram te feci, erigens abominationes, et multiplicans offendicula. Et nunc flecto genu cordis mei, deprecans bonitatem tuam. Peccavi, Domine, peccavi, et iniquitates meas ego cognosco; sed peto rogans te: Remitte mihi, Domine, remitte mihi, et ne simul perdas me cum iniquitatibus meis, neque in æternum iratus serves mala mihi, neque condemnes me in infimis terræ. Quia tu es Deus, Deus pœnitentium; et in me ostendes bonitatem tuam. Quoniam me indignum servabis, secundum multam misericordiam tuam: et laudabo te semper omnibus diebus vitæ meæ. Quia te laudat om-

A καὶ ἐταπεινώθη σφόδρα ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ προσήύξατο πρὸς Κύριον, λέγων (23). Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῶν τοῦ δικαίου. Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν (24), σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν, ὁ πεδήσας τὴν θάλασσαν τῷ λόγῳ τοῦ προσταγμάτων σου, ὁ κλείσας τὴν ἄβυσσον, καὶ σφραγισάμενος αὐτὴν τῷ φοβερῷ καὶ ἐνδόξῳ ὀνόματί σου. Ὅν πάντα φρίσσει, καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου, ὅτι ἀστεκτος ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς δόξης σου, καὶ (25) ἀνυπόστατος ἡ ὀργὴ τῆς ἐπὶ ἁμαρτωλοῦς ἀπειλῆς σου. Ἀμέτρητόν τε καὶ ἀνεξιχνίαστον τὸ ἔλεος τῆς ἐπαγγελίας σου. Ὅτι σὺ εἶ Κύριος εὐσπλαγχνός (26), μακρόθυμος, πολυέλεος, καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων. Ὅτι σὺ ὁ Θεός, κατὰ τὴν χρηστότητα τῆς ἀγαθωσύνης σου ἐπηγγείλω μετανοίας (27) ἄφεςιν τοῖς ἁμαρτηκόσι, καὶ τῷ πλήθει τῶν νοικοκυριῶν σου ὥρισας μετάνοιαν ἁμαρτωλοῖς εἰς σωτηρίαν. Σὺ οὖν, Κύριε ὁ Θεός τῶν δικαίων, οὐκ ἔθου μετάνοιαν δικαίοις, τῷ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, τοῖς οὐχ ἁμαρτηκόσι σοι· ἀλλ' ἔθου μετάνοιαν ἐπ' ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ, δαῖτι ἡμαρτον ὑπὲρ ἀριθμὸν ψάμμου θαλάσσης. Ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, Κύριε, ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιός ἀτενίσαι καὶ ἰδεῖν τὸ ὄψος τοῦ ὀρανοῦ (28), ἀπὸ πλήθους τῶν ἀδικιῶν μου, κατακαμπτόμενος πολλῷ δεσμῷ σιδήρου. Διότι παρώργισα τὸν θυμὸν σου, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα, C στήσας βδελύγματα, καὶ πληθύνας προσοχίσματα.

VARIORUM NOTÆ.

καὶ τῷ ἱερατικῷ οἴκῳ, et versus elegantes B. Gregorii Nazianzeni carmine iambico 18, p. 214:

Φαγεῖν; μέγιστον ἄρτος ἐνδεῶς δοθεῖς.

Πιεῖν; ὕδωρ σοὶ δώσωμεν, καὶ ὀξὺν. Cor.

(23) Λέγων. Vera Manassæ regis oratio legebatur in sermonibus regum Israel, et in sermonibus Hozai, ut docetur II Paral. xxxiii, 18, 19. Ista autem fictitia est, ac extra canonem librorum divinarum collocata: quamvis pro genuina habuerint etiam scriptor Sermonis in Publicanum et Phariseum, tom. VI Operum B. Chrysostomi. Antonius Monachus lib. II Melissæ serm. 94; Theodorus Studita, Sermone catechetico 93; Theophanes Cerameus homil. 2 et 56; Freculfus, Georgii duo, Syncellus et Hamartolus, in Chronicis suis, atque Suidas in voce Μανασσῆς, ubi recte exemplar Regium numero 130: Καὶ τότε προσήύξατο πρὸς Κύριον τὸ, Κύριε παντοκράτορ. Quibus accedunt omnes II, apud quos inter Cantica Scripturæ legebatur; quod futilitatem patet ex mss. Alexandrino et Regiis, et ex eo quod eam Freculfus appellat Canticum pœnitentiæ. Anastasius Sinaita in psalmum vi: Τὴν προσευχὴν τῆς ψόδης, Georgius vero Syncellus, Michael Glycas, et Theophanes Cerameus, ψόδην. En Græca Theodori Studitæ: Ὡδὴν ἦσε τῷ Θεῷ, τὴν ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας ἄδει ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία. Quare ad marginem alterius ms. Georgii Monachi seu Hamartoli in Bibliotheca vere Regia scholium istud comparet: Ἰστορεῖται παρὰ Ἀφρικανῶν, ὅτι ἐν τῷ ἄδειν τὴν ψόδην τὸν Μανασσῆν, τὰ δεσμὰ διεβράγχυσαν σιδηρὰ ὄντα, pro quo in Damasceni Paralleliis lib. II, cap. 13 leges: *Memoriæ proditum est ab Africano, quod dum orationem hanc funderet*

Manasses, vincula ferrea confracta fuerunt, atque ipse fuga salutis suæ consulit. Lib. II Comment. Pet. Lambecii Cæsarei Bibliothecarii, e cod. mss. Vindobonensi inter Theol. Græcos 25: Ἰστορεῖται παρὰ Ἀφρικανῶν, ὅτι ἐν τῷ λέγειν τὴν ψόδην τὸν Μανασσῆν, τὰ δεσμὰ διεβράγχυσαν σιδηρὰ ὄντα, καὶ ἔφυγεν. Io.

(24) Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ, x. τ. λ. Theophanes Cerameus homilia 56: Κόσμος καὶ ἡ τοῦ κάλλους ἁρμονία, καὶ διακόσμησις, κατὰ τὸ ὕμνου μενον ἐν τῇ ψόῃ Μανασσῆ. Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν. Io.

(25) Ἀνυπόστατος ἡ ὀργή, x. τ. λ. Inter Scripturæ testimonia hanc sententiam profert Antonius Melissa dictus lib. II, serm. 94, legitque. Ἐπὶ ἁμαρτωλοῖς, quo modo editio Veneta an. 1652, qua utor, *Horologii Græcorum*, in officio μεγάλου ἀποδείπνου, *magni Completorii*. Io.

(26) Ὅτι σὺ εἶ Κύριος εὐσπλαγχνός. Alexandrinus Bibliorum codex miræ antiquitatis: Ὅτι σὺ εἶ Κύριος ὑψίστος, εὐσπλαγχνός. Quoniam tu es Dominus altissimus, benignus, ait vetus interpres. At in editionibus, in *Horologio*, et in quinque mss. Regiis, σὺ γὰρ εἶ Κύριος ὑψίστος, εὐσπλαγχνός. Mitto alias varietates, non majoris momenti. Io.

(27) Μετανοίας. Alter Vind.: μετάνοιαν καὶ ἄφεςιν. Ultraque lectio corrupta. Abundat μετάνοις, aut μετάνοιαν. Cl.

(28) Οὐκέτι εἰμὶ ἄξιός ἀτενίσαι, x. τ. λ. Ab auctore homiliæ de Publicano et Phariseo, quam B. Chrysostomo attribuunt, citatur absque particula εἶ, quæ etiam a reliquis exemplaribus abest. Cor.

Καὶ νῦν κλίνω γόνυ καρδίας μου, δεδομένος τῆς παρὰ σοῦ χρηστότητος. Ἠμάρτηκα, Κύριε, ἡμάρτηκα, καὶ τὰς ἀνομίας μου ἐγὼ γινώσκω· ἀλλ' (29) αἰτοῦμαι δεδομένός σου· Ἄνες μοι, Κύριε, ἄνες μοι (30), καὶ μὴ συναπολέσῃς με ταῖς ἀνομίαις μου, μηδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνίσας τηρήσῃς τὰ κακά μοι, μηδὲ καταδικάσῃς με ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Ὅτι σὺ Θεός, Θεὸς τῶν μετανοούντων, καὶ ἐπ' ἐμοὶ δείξεις τὴν (31) ἀγαθωσύνην σου· ὅτι ἀνάξιον ὄντα σώσεις (32) κατὰ τὸ πολὺ ἔλεός σου· καὶ αἰνέσω σε διαπαντός ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς μου. Ὅτι σε ὑμνεῖ πᾶσα ἡ δύναμις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοῦ ἔστι ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ἐπήκουσε τῆς φωνῆς αὐτοῦ Κύριος, καὶ ὥκτειρεν αὐτόν. Καὶ ἐγένετο· περὶ αὐτὸν φλόξ πυρός (33), καὶ ἐτάκῃσαν πάντα τὰ περὶ αὐτὸν σιδηρά· καὶ ἔσκατο Κύριος τὸν Μανασσῆν ἐκ τῆς θλίψεως αὐτοῦ, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Καὶ ἔγνω Μανασσῆς, ὅτι Κύριος αὐτός· ἐστὶ Θεὸς μόνος, καὶ ἐλάτρευσε μόνῃ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐλογίσθη δίκαιος. Καὶ περιεῖλε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους, καὶ τὸ γλυπτὸν ἐξ οἴκου Κυρίου, καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια ἃ ὥκοδόμησεν ἐν οἴκῳ (34) Κυρίου, καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια τὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐξέβαλεν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ κατέρωθε τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐθυσίασεν ἐπ' αὐτὸ θυσίαν σιτηρίου καὶ αἰνέσεως. Καὶ εἶπε Μανασσῆς τῷ Ἰουδᾷ, τοῦ δουλεῦν Κυρίῳ τῷ Θεῷ Ἰσραὴλ. Καὶ ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Καὶ ἐθαπλευσεν Ἀμών ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησε Μανασσῆς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐν πρώτοις, καὶ παρώξυνε Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. ἤκούσατε, τέκνα ποθητὰ ἡμῶν, ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς εἰδῶλοις (35) προσανασχόντα καὶ πολλοὺς ἀθώους φονεύσαντα, βραχέως τιμωρησάμενος, μεταγόνοντα προσελάβετο, καὶ ἀφελὲς αὐτῷ τὰ πλημμελήματα, ἐπέστρεψεν αὐτὸν περὶ τὴν βασιλείαν. Οὐ μόνον γὰρ ἀρίησι τοῖς μετανοοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν αὐτοὺς ἐπανάγει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Πρὸς τοὺς ἐκ καταφρονήσεως ἁμαρτάνοντας
ἔστω παράδειγμα Ἀμών (37).

Μελζων εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία· εἰς Θεὸν
γὰρ ἔστι δυσσέβεια· ἀλλ' ὅμως καὶ αὕτη διὰ γνη-

⁷⁴ al. εἰς.

C

CAPUT XXIII.

In eos qui ex contemptu peccant, exemplum sit
Amon.

Gravius delictum idololatria non reperitur: est
enim in Deum impietas: nihilominus tamen et il-

VARIORUM NOTÆ.

(29) Ἀ.Λ.Λ. Omissum in altero Vind. nec ejusmodi D
precum stylus omitti conjunctiones vetat. CLEH.

(30) Ἄνες μοι, Κύριε, ἄνες μοι. De hoc loco
videnda homilia 2 Ceramei Theophanis. COT.

(31) Τὴν. Alter codex habet τὴν πᾶσαν, quod est
ἐμφατικώτερον. CLEH.

(32) Σώσεις με. Sic habet alter codex Vind.
Id.

(33) Καὶ ἐγένετο περὶ αὐτὸν φλόξ πυρός. Ut
mendacia instabilitate ac portentis gaudent, variis
mirisque modis narratur Manassis liberatio, contra
simplicitatem divinæ Scripturæ, et auctoritatem
Josephii Historici. Non juvat fabulatorum verba
transcribere. Legat qui tempus et operam perdere
volet, præter Damascenum ex Africano, et aucto-
rem Operis imperfecti, paucis ab hinc notis citatos,
quæstiones seu traditiones Hebraicas in II Paralipomenon quæ cum Hieronymo excuduntur, Ana-
stasium Sinaitam homilia in psalmum vi, laudato-
remque ac sectatorem illius Glycam in Annalibus

suis, Georgium Syncellum in Chronographia, et
Suidam in Lexico. Cernit figmenti vices, ac tan-
tum non taurum Phalaridis. Enim vero post hæc
scripta venit in manus meas S. Gregorii Nazian-
zeni codex ms. optimæ notæ ac venerandæ anti-
quitatis, qui ditissimam magni regis Bibliothecam
ditiores facit; estque octingentorum fere anno-
rum; scriptus magna arte temporibus Leonis im-
peratoris, filii Basilii Macedonis et Eudociæ Au-
gustæ, quorum icones principio exhibet, ut et
Alexandri fratris Leonis. In quo codice circa finem,
non sine voluptate vidi figuram Manassis regis in
tauro æneo positi. COT.

(34) Ἐκ οἴκου. Alter Vind. ἐν ὄρει οἴκου, deletis
quinque seqq. vocibus. CLEH.

(35) Εἰδῶλοις. Ambd cod. τοῖς εἰδῶλοις. Id

(36) Περί. Melius cad. Vindob. ἐπί. Id.

(37) Ἀμών. Additur in altero cod. : Καὶ ὅτι γελ-
πων εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία : nec ullum
veccatum esse idololatria deterius. Id.

lud per sinceram poenitentiam condonatum est.
 78 Si qui vero instructa veluti acie rebellis delinquat, tentans Deum, quasi malos non insectantem; huiusmodi venia carebit, licet secum ipse dicat: Bene mihi sit, ambulabo in consuetudine cordis mei pravi. Qualis existit Amon Manassis filius. Ait enim Scriptura: « Et decepit se Amon mala cogitatione transgressionis, et dixit: Pater meus a puero multa inique egit, et in senectute poenitentia ductus est; et nunc ego ambulabo prout desiderat anima mea, et postea ad Dominum me convertam. Et fecit malum coram Domino, supra omnes qui ante eum vixerant. Et cito deleuit eum Dominus Deus ex terra ejus bona. Et irruerunt in eum servi ejus, et interfecerunt eum in domo ipsius; et duos tantum annos regnavit 79. »

CAPUT XXIV.

Quod Christus Jesus Dominus ideo advenit, ut per poenitentiam servaret peccatores.

Attendite ergo, laici, ne quis vestrum cogitationem Amonis in cor suum imprimat, sicque pereat brevi. Parem in modum episcopus observet quantum potest, ut qui non peccaverunt, sine peccato

78 Eadem verba usurpat Cedrenus edit. Xylandri. p. 33 lin. 5, edit. Reg. t. I, p. 40, D. 79 Il Paral. xxxiii, IV Reg. xxi.

VARIORUM NOTÆ.

(38) Ἐάν τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνῃ. Quasi una usurpavit Georgius Cedrenus in Compendio Historiarum, ubi de Pharaone, dicens: Εἰδέναι δὲ δει, ὅτι ἐάν τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνῃ, πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος οὔτε μετανοίας ἀξιοῦται, οὔτε ἀφεσεως. ὥσπερ γὰρ καὶ ἄλλοι πλείους, καὶ οὗτος ὁ Φαραὼ. Κἀν λέγει τις παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς, καὶ ὁφέ ποτε μετανοήσω ὥσπερ Ἀμὼς ὁ τοῦ Μανασσῆ διὸ καὶ τὸ τάχος ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ὁ Θεός. Allegat autem Georgius Hamartolus, hoc paelo: Ὅπερ οὖν καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διατάξεσιν ὑπεμφαίνον ὁ θεὸς λόγος οὕτω φησὶν. Ἐάν τις ἐκ παρατάξεως (alter ex codicibus Regiis παρατάξεως) ἀμαρτάνῃ, πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἀφασιν οὐχ ἔξει, καὶ λέγει παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς πονηρᾶς μου καρδίας, καὶ τότε μετανοήσω τοιοῦτος γὰρ ἐγένετο: καὶ ὁ Ἀμὼς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή. Καὶ παρελογίσατο Ἀμὼς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός, λογισμὸν παραβάσεως πονηρὸν, καὶ εἶπεν. Ὁ πατήρ μου πολλὰ ἐκ νεότητος παρηγόμησεν, καὶ ἐν γῆρῃ μετενόησεν καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον. Καὶ ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ἐν τάχει. Ostendunt ea loco, excidisse e nostris Constitutionibus verba, καὶ ὁφέ ποτε (vel καὶ τότε) μετανοήσω. Videtur autem παρατάξεως esse erratum scribarum, non sine dispendio sensus atque elegantiae. Præclare enim dicitur ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνειν, qui Deum rebellis contemptorque peccando oppugnat, et dedita opera obstinatoque animo divinæ gratiæ reluctatur. Cor.

(39) Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή. Idem feratur iudicium de hybrida hoc textu, ac de illo capitis superioris. Præter mox adductos Georgios, falsus Chrysostomus ad Matth. i, 10: Fuit Amos valde iniquus, ut

σας μετανοίας συγκεχώρηται. Ἐάν δὲ τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνῃ (38), πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἀφασιν οὐχ ἔξει, καὶ λέγει παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς. Τοιοῦτος γὰρ τις ἐγένετο καὶ Ἀμὼν ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή (39): « Καὶ παρελογίσατο Ἀμὼν λογισμὸν παραβάσεως κακὸν, καὶ εἶπεν. Ὁ πατήρ μου ἐκ νεότητος πολλὰ παρηγόμησεν, καὶ ἐν γῆρῃ μετενόησεν καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον. Καὶ ἐποίησεν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, παρὰ (40) πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεός ἐν τάχει ἐκ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ. Καὶ ἐπέθεντο αὐτῷ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἐθανάτωσαν αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ ἐδασλεύσεν ἐν τῇ δύο μόνα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι Χριστὸς (41) Ἰησοῦς Κύριος παρεγένετο ἀμαρτωλοῦς σῶσαι διὰ μετανοίας.

Προσέχετε οὖν, οἱ λαῖκοι, μή τις ἐξ ὑμῶν τὸν λογισμὸν τοῦ Ἀμὼν ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ στηρίξῃ (42), καὶ ἔσται συντόμως (43) ἀπολλύμενος· ὁμοίως δὲ ἐπισκοπος συντηρεῖτω (44) καθὼς δύναται, τοὺς μὴ ἡμαρ-

Exstant opera sua maligna, quibus imitatus fuerat Manassem, ut etiam Deum posse se fallere æstimaret, dicens: Pater meus multa ex juventute sua iniqua fecit, et in senectute sua poenituit: et ego nunc ambulabo, secundum quod desiderat anima mea, et postmodum convertar ad Dominum. Michael Glycas parte II Annaliū: Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή. Καὶ παρελογίσατο Ἀμὼς λογισμὸν πονηρὸν, καὶ εἶπεν. Ὁ πατήρ μου πολλὰ ἐκ νεότητος παρηγόμησεν, καὶ ἐν γῆρῃ μετενόησεν. Καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον. Cyrillus Alexandrinus oratione De exitu animæ et de secundo adventu: Οἱ λέγοντες, Ἐν νεότητι ἀμαρτήσωμεν, καὶ ἐν γῆρῃ μετανόησωμεν, ὑπὸ δαιμόνων ἐμπαίζονται καὶ χλευάζονται, καὶ ὡς ἐκουσίως ἀμαρτάνοντες, τῆς μετανοίας οὐκ ἀξιοῦνται, ἀλλ' ἐν νεότητι ὑπὸ τῆς τοῦ θανάτου δρεπάνης θερίζονται: ὡς Ἀμὼν ὁ τοῦ Ἰσραὴλ βασιλεὺς, ὁ καὶ τὸν Θεὸν παραργίσας διὰ τοὺς πονηροὺς αὐτοῦ λογισμοὺς, καὶ τὰς βεβήλους αὐτοῦ ἐνοίας. Οἱ γὰρ λέγοντες, Σήμερον ἀμαρτήσωμεν, καὶ αὔριον μετανόησωμεν, οἱ τοιοῦτοι ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Hoc est: Qui dicunt, Peccentur in juventute, et in senectute poenitentiam agemus, a demonibus illuduntur, atque deridentur; quoniamque ultro peccant, eis poenitere non datur, sed in juventute mortis falce demetuntur: ut Amon Israelitarum rex, qui etiam Deum suis pravis deliberationibus, profanisque mentis conceptibus irritavit. Nam qui dicunt, Hodie peccemus, et cras poenitentia ducemur, ii evanuerunt in cogitationibus suis. Cor.

(40) Πάντας. Deest in altero cod. Vienn. Cl.

(41) Χριστός. Alter melius pro hac voce et duabus sequentibus: Κύριος Ἰησοῦς. Id.

(42) Στηρίξῃ. Unus στηρίξη. Id.

(43) Συντόμως. Alter οὖν τῷ Ἀμὼς, quomodo hic vocatur Amon, in eo cod. Id.

(44) Συντηρεῖτω. Διδασκέτω. Id.

την ἑαυτοῦ ἀναμαρτήτους μένει· καὶ τοὺς ἀπὸ ἀμαρτανῶν ἐπιτερέφοντες θεραπεύων δεχέσθω· ἐὰν δὲ τὸν μεταγινώσκῃ, ἀνηλεὲς ὢν, μὴ προσδέξηται, ἀμαρτήσαι εἰς Κύριον τῷ Θεῷ αὐτοῦ, δικαίων αὐτὸν ὑπὲρ τὴν ἐκείνου δικαιοσύνην, καὶ μὴ προσλαμβάνομενος ὃν προσεδέξατο διὰ Χριστοῦ, δὲ ὃν ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπον, δι' ὃν εὐδόκησεν ἐκ γυναικὸς αὐτὸν γεννηθῆναι, τὸν ποιητὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, οὗ χάριν μὴ φεισάμενος σταυροῦ (45) καὶ θανάτου καὶ ταφῆς, συναχώρησε παθεῖν τὸν τῇ φύσει ἀπαθῆ, τὸν Υἱὸν τὸν ἀγαπητὸν, τὸν Θεὸν Λόγον (46), τὸν τῆς μεγάλης αὐτοῦ βουλῆς ἄγγελον, ὅπως τοὺς ὑποκειμένους θανάτῳ ῥύσῃται τοῦ θανάτου. Τοῦτον (47) παροργίζουσιν οἱ μὴ προσδεχόμενοι τοὺς μετανοοῦντας· οὗτος γὰρ Ματθαῖον ἐμὲ τελώνην ὄντα πρότερον (48), οὐκ ἐπαισχύνθη, καὶ Πέτρον ἀρνησάμενον αὐτὸν διὰ δέος τρίτον, καὶ διὰ μετανόας ἐξελωσάμενον καὶ προσκλαύσαντα πικρῶς, προσήκατο, καὶ ποιμένα τῶν ἰδίων ἀρνῶν κατέστησε, καὶ Παῦλον δὲ τὸν συναπόστολον ἡμῶν; πολλὰ τὸ πρότερον εἰς ἡμᾶς ἐπιτερέφμενον κακὰ, καὶ βλασφημήσαντα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, ἀπόστολον ἀντὶ θυώκτου προσχειρίσατο, σκίους αὐτὸν ἐκλογῆς ἀναδείξας· καὶ ἄλλῃ τινὶ ἀμαρτωλῇ γυναικὶ λέγει· « Ἀφ' ὧντα σου αἱ ἀμαρτίαι αἱ πολλαί, δεῖ ἡγάπησας πολὺ· » ἐτέραν δὲ τινὰ ἡμαρτηκυῖαν (49) ἔστησαν οἱ

¹⁷ Is. ix, 6. ¹⁸ Luc. vii, 47.

A maneat : Item conversos a peccatis, postquam sanaverit, recipiat; sin vero penitentem, immiseri-cors ipse non admisit, delinquet in Dominum Deum suum, justificans seipsum supra illius justitiam; non suscipiens eum, quem Deus per Christum suscepit; eum, cujus gratia Filium suum in terram misit hominibus ut hominem; eum, propter quem placuit illi, ut qui erat viri ac mulieris conditor, ex muliere nasceretur; ejusque causa, crucem, mortem, ac sepulturam non condonans, permisit ut pateretur, natura impassibilis Filius dilectus, Deus Verbum, magni consilli divini Angelus ¹⁷, quo, scilicet, morti obnoxios morte liberaret. Hunc ad iram provocant, qui penitentes excludunt. Ille siquidem me Matthæum, antea publicanum, non erubuit; et Petrum, qui eum ter propter metum negaverat, et postea eundem placaverat penitendo, atque amare severat, complexus est, ac pastorem agnorum suorum constituit; similiter Paulum coapostolum nostrum, etsi initio multis nos malis attrivisset, ac in nomen sanctum blasphemasset, Apostolum ex persecutore designavit, eumque vas electionis declaravit; cūdam etiam mulieri peccatrici ait : « Remittuntur tibi peccata multa, quoniam diligisti multum ¹⁸; » alteram vero quæ deliquerat, cum seniores ante eum statulissent, et re-

VARIORUM NOTÆ.

(45) Σταυροῦ. Alter σταυρῷ, et similiter duo sequentia in dativo. GLEB.

(46) Τὸν Θεὸν Λόγον. Ad hunc locum hoc ascriptum erat scholium : « Οτι Θεὸς ἐγεννήθη, Θεοτόκος οὖν ἡ Μαρία· καὶ ὅτι ὁ κατὰ φύσιν ἀπαθὴς, σταυρῷ καὶ θανάτῳ καὶ ταφῇ ἐπαθε· μὴ νομίσῃς δὲ τὸν Θεὸν Λόγον ἀποθανόντα λέγειν τοὺς ἀποστόλους· προτάξαντες γὰρ τὸ ἐκ γυναικὸς αὐτὸν γεννηθῆναι, οὕτω τὰ ἐξῆς ἐπαγούσιν· ἵνα νοεῖν ἔχωμεν ὅτι τὰ οἰκεῖα σαρκὶ ἐμψυχωμένῳ τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον ἀνεδέξατο, καὶ οὐχὶ τῇ θεῷ αὐτοῦ φύσει. Vera est Scholiastæ sententia, de ipso dogmate; sed peralioquin loquuntur hic personæ apostoli, cum aiunt παθεῖν τὸν τῇ φύσει ἀπαθῆ, cum debuissent dicere naturam humanam, conjunctam licet cum natura divina, quæ mali nihil pati potest, passam tamen supplicium crucis, etc. Imprudentia ejusmodi loquendi genera, quæ nusquam occurrunt in apostolicis scriptis, Eutychnismus pepererunt, et Theopaschitas sefellerunt. ID.

(47) Τοῦτον. Cod. τοίνυν, ergo. ID.

(48) Πρότερον. Idem codex τὸ πρότερον. ID.

(49) Ἐτέραν δὲ τινὰ ἡμαρτηκυῖαν. Istum locum in mente habuit Græcus quidam cod. Reg. 2375, ubi post Evangelium Joannis, positis versibus illius Evangelii, ultimo capituli 7, et undecim sequentibus, subiungitur : « Τὰ ὡς ἐλεγεμένα ἐν τισιν ἀντιγράφοις οὐ καίνται, οὐδὲ Ἀπολλινάριον ἐν δε τοῖς ἀρχαίοις εἶναι καίνται. Μνημονεύουσι τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ οἱ ἀπόστολοι πάντες ἐν αἷς ἐξέθεντο διατάξεις εἰς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας. Quæ obelo notata sunt, in quibusdam exemplaribus non exstant, neque apud Apollinarium : in vetustis autem libris tota habentur. Mementum hujus sectionis etiam omnes apostoli in Constitutionibus, quas ad ædificationem Ecclesiæ ediderunt. Gravi autem errore interpres Homiliarum S. Chrysostomi in Joannem, necnon Croius Observationum in Novum

Testamentum cap. 17, de muliere hac adultera accipiunt verba Aurei doctoris homil. 60, seu 61, ad cap. x, vers. 24 : « Οτι γὰρ πανταχοῦ διὰ τοῦτο ἡρώτων, οὐχ ἵνα μάθωσιν, ἀλλ' ἵνα τοῖς λεγομένοις ἐπιστήψωσιν, οὐκ ἐντεῦθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόθεν πολλαχόθεν δηλὸν ἐστὶ. Καὶ γὰρ ὅτε προσήλθον ἑρωτῶντες, εἰ ἔξεστι δοῦναι κήρυσον Καίσαρι, ἢ οὐ· καὶ ὅτε περὶ ἀφέσεως γυναικὸς διελέγοντο· καὶ ὅτε περὶ ἐκείνης ἐπυνθάνοντο, ἦν ἔρασαν ἐπὶ τὰς ἀνδρας ἐσχηκέναι· ἐάωσαν οὐκ ἀπὸ φιλομαθείας, ἀλλ' ἀπὸ γνῶμης σκαιᾶς πύσεις αὐτῷ προσάγοντες. Vidit erratum Savilius; sed dum castigare vult, in aliud ipse incidit. Existimat quippe locum intelligi debere de dimittenda uxore : cum haud dubium sit, quin præ oculis S. Patris existerit textus Luc. vii, 47, etc. Itaque vertendum : Quod enim ubique interrogant, non ut discant, sed ut dicta culpent, non hic tantum, sed et alibi sæpe perspicuum est. Etiam quando accesserunt rogantes, an liceret dare censum Cæsari, necne (Matth. cap. xxi, vers. 17 et 25; Luc. vii, 47); et cum de remissione facta mulieri sermocinarentur; cumque percontati sunt de illa, quam aiebant septem viros habuisse; deprehensi sunt non discendi studio, sed prava voluntate interrogationes ad ipsum deferre. Sed et circa historiam Evangelii Joannis, ingeniosa est B. Augustini conjectura lib. II. De adulterinis conjugis, cap. 7 : eam e sacris codicibus ablatam fuisse a nonnullis, qui metuebant peccandi impunitatem dari mulieribus suis. Ad quam conjecturam pertinet spongia Armeniorum, qui totum capitulum, tanquam multis perniciosum, debebant; quemadmodum docemur per libellum de eorum Religione. Qui quidem non exigui momenti libellus S. Niconi solitus tribui, quia Latine tantum, nec semper feliciter conversus, exstat sub illem Balsamonis, utiliter, opinor, subijcietur e me. 1818 g32a Regiæ.

linquentes ei iudicium, abiissent, cordium scrutator Dominus interrogatam, utrum a senioribus condemnata fuisset, atque id negantem, his verbis allocutus est : « Vade igitur, neque ego te con-

A πρεσβύτεροι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῷ θέμενοι τὴν κρίσιν, ἐξήλθον, ὁ δὲ καρδιογνώστης Κύριος πυθόμενος αὐτῆς, εἰ κατέκριναν αὐτὴν οἱ πρεσβύτεροι, καὶ εἰπούσης ὅτι οὐ, ἔφη πρὸς αὐτήν· « Ὑπαγε οὖν,

VARIORUM NOTÆ.

Περὶ τῆς ὀνομασίας τῶν κακίστων Ἀρμενίων.

Τὰ παρὰ τῶν Ἀρμενίων γινόμενα παραλόγως, καὶ δοξαζόμενα, ἐστὶ ταῦτα. Τὴν θεῖαν φύσιν φασὶ παθεῖν, καὶ τῇ τῶν Ἀφθαρτοδοκῶν αἰρέσει ὑπάγονται· φασὶ τὴν Τριάδα παθεῖν. Τοῦτο δὲ εἰ καὶ φανερώς οὐ τολμῶσι λέγειν, ἀλλ' οὖν οἷς δρῶσι, τοῦτο ἐμπαύουσι. Τρεῖς γὰρ σταυροὺς συζευγύνετε, καὶ ἐνὶ ξύλῳ ἀλλήλοις ὡσανεὶ ζυγῷ προσπηγνύντες, ὀνομάζουσι τοῦτο, ἡ ἁγία Τριάς· προσεπιτιθέασθαι δὲ καὶ τῷ ἁγίῳ ὕμνῳ τὸ σταυρωθεῖς δι' ἡμᾶς, τῇ τοῦ Κναφέως Πέτρου ἐπόμενοι λύσση· καὶ πρὸς μὲν ἡμᾶς διατείνονται, περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο προστιθέσθαι· αὐτοὶ δὲ σαφῶς νοσοῦσι [Interpr. νοοῦσι] τὴν Θεοπρέπειαν (I. Θεοπάθειαν). Ὀνομαζοῦνται δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἵπτον εἶναι Πατρός καὶ Υἱοῦ· καθὼ τῶν μικρῶ πρόσθεν εἰρημέων τῶν σταυρῶν, τὸν μέσον ἐλάττω ποιοῦσι· καὶ οἷς θαρβεῖν ἔχουσιν, εἰς τύπον τοῦ Πνεύματος τοῦτον εἶναι· ἀνακαλύπτονται. Οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ σύγχυσιν ἐπὶ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων δογματίζουσι· χρῶνται δὲ καὶ ἀζύμοις ἐν τῷ μυστικῷ ἄρτῳ· καὶ ὕδωρ εἰς τὸ ἅγιον ποτήριον οὐ βάλλουσι. Καὶ τῇ μὲν πέμπτῃ τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς ἑσπέρας, ἐορτάζουσι τὴν ἐορτὴν τὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ· τὴν τε ἄλλην ἅπασαν ἀκολουθίαν τῆς τοιαύτης ἐορτῆς ποιοῦμενοι, καὶ δὴ καὶ τὸ πρόσφορον αὐτῇ Εὐαγγελίου ἀναγιγνώσκοντες· ἐν δὲ τῷ ὁρθρῷ ἐορτάζουσι τὴν Χριστοῦ γέννησιν· καὶ ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τὰ ἁγία Θεοφάνια. Εἴτε δὲ οἴονται μετ' ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τὴν σεβασμιωτέτην τοῦ Σωτῆρος γέννησιν γενέσθαι, οὕτως ἐορτάζουσι· (ex Balsam.) πού γάρ δυνατόν, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ βλάβος τελεσφορηθῆναι; Καὶ εἰς μυστίας ἀποκίας ἐντεῦθεν ἐξάγονται. Εἰ δὲ

De impia (al. pessima) κακίστης) pessimorum Armeniorum religione.

Quæ ab Armeniis præter rationem fiunt et creduntur, hæc sunt. Dicunt divinam naturam pati, et in Aphthartodocitarum hæresim inducuntur, aique pati Trinitatem. Hoc autem etsi non audeant aperte dicere; iis tamen quæ faciunt, hoc declarant. Coniungentes enim tres cruces, et cum ligno inter se, tanquam iugo, affigentes, nominant hoc, sancta Trinitas. Adjiciunt quoque sancto hymno illud, « Qui crucifixus es pro nobis, » Petri Fulgonis rabiem sequentes; et nobis quidem asseverant, se de Filio hoc addicere; ipsi vero errore Deum faciente patibilem, aperte infecti sunt. Existimant etiam Spiritum minorem esse Patre et Filio: in quantum triumpo paulo ante dictarum crucium mediam, minorem faciunt; et per ea quæ audent, hanc esse in Spiritus typum detegunt. Idem et confusionem in duarum Christi naturarum unione decernunt. In pane quoque mystico utuntur azymis; et in sanctum calicem aquam non immittunt. Sed et quinto mensis Januarii vespere festum Annuntiationis celebrant: tum aliud omne officium huius festi facientes; tum etiam conveniens ei Evangelium legentes: mane autem Christi Natalem celebrant: et in missa sancta Theophania. An autem post eum Annuntiationis diem, venerabilissimum Salvatoris Natalem fuisse existimantes, ita festum celebrent, [incertum: manifestum autem est, quod non sicut nos, carnem Domini in Dei Matris utero formatam esse existimant.] Quo modo enim fieri posset, ut infans uno die ad natiuitatis perfectionem perduceretur? Et in innumeras absurditates ex eo deducuntur. Sin autem exi-

stimant, post duodecim menses, anno in eundem diem reverso, editum esse partum; [non tam humanam natiuitatem introducunt,] quam equis et asinis similem. Hæc enim animalia post annum pariunt. In festo autem sanctiorum Theophaniorum, non oratione, non Evangelio, non hymno, non aliarum Scripturarum lectione utuntur; sed crucem tantum in aquam immergentes, hoc sibi sufficere arbitrantur. Circumcisionem autem Servatoris octo diebus post Theophania celebrantes, falluntur: nescientes quod prius circumcisis, deinde baptizatus est. Præterea cum magnus Gregorius, qui fuit magnus Armeniæ episcopus, cavisset ut nequaquam ab alio ordinaretur Armeniæ antistes, nisi ab eo qui per tempora esset archiepiscopus Cæsareæ Cappadociæ, ubi ipse quoque ordinatus est; et horrendæ execrationes cum anathemate ab eodem Gregorio sint impositæ in eos qui aliter fecerint: hæc quidem illi transgrediuntur; a Syriæ autem Amierano Catholicus eorum ordinatur. Sin autem negant, magnum Gregorium hæc constituisse; ostendant nobis ejus ad filios constitutiones; et inde os eis obturabitur. Quod si adhuc contulerint; dicant, si possint; anathema sit nobis, si quid tale extitisse novimus. Sin vero christum inde non suscepto utantur; nec eorum sacerdotes digni sunt honore sacerdotii. Quando enim ipsorum Catholicus non ordinatur secundum Canones; quo modo qui ab eo promovetur, auctoritatem habebunt? Ad hæc, abstulerunt a sacris Evangelii vocem, quæ dicit: « Et factus est sudor ejus, sicut guttæ sanguinis decurrentes in terram (Luc. xii, 24); » hoc pro imbecillitate accipientes in Domini majestate. Sed et historiam, quæ nos docet, quod mulier adultera ad

ὑπολαμβάνουσι μετὰ δώδεκα μῆνας εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν ἡμέραν τοῦ ἐνιαυτοῦ περιεληλυθότος, γενέσθαι τὴν κύσιν· (ex Balsam.) ὅσον ἵπποις ἢ ὄνοις παρεμφερῆ. Ταῦτα γὰρ τὰ ζῶα μετ' ἐνιαυτὸν τίκτουσιν. Ἐν δὲ τῇ ἐορτῇ τῶν ἁγίων Θεοφανίων, οὐκ εὐχῇ, οὐκ Εὐαγγελίῳ, οὐκ ὕμνῳ, οὐκ ἀναγιγνώσκει ἐτέρων Γραφῶν κέχρηται· ἀλλὰ μόνον τὸν σταυρὸν εἰς τὸ ὕδωρ καταδύοντες, τοῦτο αὐτοῖς ἀρκεῖν νομίζουσιν. Ἐορτάζοντες δὲ τὴν περιτομὴν τοῦ Σωτῆρος μετ' ἡμέρας ὀκτὼ τῶν Θεοφανίων, παραπαλοῦσι μὴ συνιόντες ὅτι πρῶτον περιτέμνεται, εἴθ' οὕτως βεβήπτισται. Ὅτι (I. Ἐτι) ἀσφαλείας γενομένης παρὰ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου τοῦ γενομένου ἐπισκόπου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, μηδαμῶς παρ' ἐτέρου χειροτονεῖσθαι τὸν Ἀρμενίας, ὅτι μὴ παρὰ τοῦ κατὰ καιροῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐνθα καὶ αὐτὸς ἐχειροτονήθη καὶ φρικωδεστάτων ἁρῶν ἐπιτεθεισῶν καὶ ἀναθέματος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου, τοῖς μὴ οὕτω ποιοῦσι· ταῦτα μὲν παραβαίνονται παρ' αὐτὸν, παρὰ δὲ τοῦ Ἀμνρᾶν Συρίας ὁ καθολικὸς αὐτῶν χειροτονεῖται. Εἰ δὲ ἀρνοῦνται, ταῦτα τὸν μέγαν Γρηγόριον διατάξασθαι, ἐπειδείξασθαι ἡμῖν τὰς πρὸς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ διατάξεις· κἀντεῦθεν ἐπιστομωθήσονται· εἰ δὲ καὶ ἐτι ἀμφισβητοῦν, εἰπαύσαν, εἴγε οἱ οἱ εἰς, ὅτι ἀνάθεμα ἡμῖν, εἰ τούτων τι γεγονός οἶδαμεν. [Εἰ δὲ] ἐντεῦθεν οὐδὲ μύρον κέχρηται· οὐδὲ παρ' αὐτῶν ἱερεῖς ἄξιοι τοῦ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματος. Ὅποτε γὰρ ὁ καθολικὸς αὐτῶν οὐ κατὰ κανόνας χειροτονεῖται, τῶς οἱ παρ' αὐτοῦ προβαλλόμενοι, τὸ ἀξιώσιμον ἔχουσι; Περιεῖλον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων τὴν λέγουσαν φωνήν, ὅτι καὶ ἔγενετο ὁ ἰδρώς αὐτοῦ, ὥστε ὁρόμβοι αἱμάτων καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν· ἀσθένειαν τοῦτο

οὐδὲ ἐγὼ σε κατακρίνω. Τούτον τὸν Σωτῆρα, βασι- A demno 79. Hunc, o episcopi, Salvatorem, Regem
λέτ, καὶ Θεὸν ἡμῶν Ἰησοῦν, ὃ ἐπίσκοποι, σκοποῦν ac Deum nostrum Jesum, pro scopo habere con-

79 Joan. viii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

ὁπολαμβάνοντες τῆς τοῦ
Κυρίου μεγαλειότητος.
Ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν
τὴν διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὡς
προσηνέχθη τῷ Ἰησοῦ
γυνὴ ἡ μοιχευθεῖσα, τοῦ
δὲ εἰπόντος, ὁστις οὐχ
ἡμᾶς βαλέτω λίθον
ἐκ' αὐτῆς, ἀνεγώρησαν
ἅπαντες, καὶ οὐδὲ παρὰ
τοῦ Χριστοῦ κατακρί-
νεται, ἐκβάλλουσι, βλαβε-
ρὸν εἶναι λέγοντες τοῖς
πολλοῖς τὴν τοιαύτην ἀ-
κρόασι. Ἐσθίουσι δὲ καὶ
ἐν τοῖς Σάββασι, καὶ ἐν
ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας
Τεσσαρακοστῆς, ὧν, καὶ
τυρῶν, καὶ βούτυρον, καὶ
πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ καθολ-
ικός· καὶ κανὼν ἐστὶ παρ'
αὐτοῖς ὁ λέγων· Εἰ τις οὐκ
ἴσων οἰεται τὸ βούτυρον,
καὶ τὸν τυρὸν, καὶ τὸ ὦν
καὶ [f. del.] τῷ ὀλῳ, καὶ
τῷ ἐλατῳ, ἀνάθεμα ἐστω.
Ἐσθίουσι δὲ καὶ ἑβδομάδι
τῆς τυροφάγου, τὸ χρέας,
νηστεύοντες τῇ πρὸς τῆς
ἀποκριφῆς ἑβδομάδι νη-
στειλὰν ἐπιτεταμένην, ἐκ-
τός ἀρτου καὶ ὕδατος,
μυρῶνός γενομένου. Κα-
λοῦσι δὲ τὴν τοιαύτην
ἑβδομάδα, Ἀρτίθουρ-
τζια· οὐκ οἶδασιν μὲν τοι
τί βούλεται ἡ τοῦ ὀνόματος
τοῦτο δύναμις· ἀλλὰ τι-
νες μὲν φασιν Ἀρτίου[al].
Σερτίου[et] τινὲς εἶναι τὴν νη-
στειλὰν· τινὲς δὲ τῶν Νι-
νεύτων, τινὲς δὲ τοῦ Ἀ-
δάμ, ὅτι τοῦ παραδείσου
τῆς τροφῆς ἀποβέβηται·
κάντευθεν ἀλίσκονται ἀλό-
γως νηστεύοντες· ὡς δὲ
τινες διηγούνται, καὶ εὐ-
κην ὁ λόγος αὐτῶν ἀληθὴς
εἶναι, τῶν παρ' αὐτοῖς τις
ἐπισκόπων κυνέδιον ἐκέ-
χρητο, ὃ τὸ ἐπώνυμον Ἀρ-
τίθουρτζης· τοῦτο δὲ
προσηγῆται τὸν πρόδρο-
μος ἐξελληνισόμενον λέγε-
ται· προηγῆτο γὰρ τοῦ
ἐπισκόπου, μέλλοντος εἰ-
σελθεῖν εἰς τινὰ χώραν ἢ
πόλιν. Οὐ θανόντος, νη-
στεια ἐπταήμερος παρὰ
τοῦ ἐπισκόπου νενομισ-
ταται, εἰς μνήμην τοῦ ἐπὶ
κυνὶ πάνθους. Λειτουργ-
οῦντες δὲ, οὐ μόνον τὸ
κάλυμμα τῆς κεφαλῆς οὐ
καθαίρουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ
κουκούλιον τῷ καλύμματι
ἐπιτίθει· καὶ τοι τοῦ
μεγάλου ἀποστόλου Παύ-
λου διαβρῆθην βούωντες,

Jesum adducta est, cum
is autem dixisset, « Qui
non peccavit, lapidem in
illam mittat (Johan. viii), »
recesserunt omnes, et nec
a Christo condemnata est,
ejiciunt; hanc recitatione
nem nullis esse noxiam
dicentes: Comedunt au-
tem et in Sabbatis, et in
Dominicis sanctæ Quadra-
gesimæ, ovum, et caseum,
et butyrum; et ante om-
nes ipse Catholicus: et est
apud eos Canon qui dicitur:
Si quis butyrum, et ca-
seum, et ovum non acqui-
valere existimet vino et
oleo, anathema sit. Heb-
domada quoque Lactici-
norum, carne vescuntur;
jejunantes septimana quæ
est ante Carnisprivium,
intenso jejunio; præter
panem et aquam nihil gu-
stantes. Vocant autem
hanc septimanam, Artiz-
burzia: nesciunt tamen
quid sibi velit vis hujus
nominis; sed nonnulli
quidem dicunt Sergii cu-
jusdam esse jejunium, vel
Argii: nonnulli vero Ni-
nivitarum; aliqui vero
Adami, quando ex para-
diso deliciarum ejectus
est. Et hinc sine ratione
jejunare convincuntur. Et
vero quidam referunt; vi-
deturque eorum sermo ve-
rus esse: Aliquis apud
eos episcopus utebatur ca-
tello, cui erat cognomen
Artizburzæ: id autem
translatum dicitur, Præ-
cessor, seu præcursor.
Præcedebat enim epis-
copum ingressurum in vil-
lam quamdam vel urbem.
Quo mortuo, septem die-
rum jejunium ab episcopo
sancitum est, in memo-
riam luctus propter ca-
nem. Sacrum autem ce-
lebrantes, non modo ca-
pitis tegmen non detra-
hunt, sed etiam cucullam
tegmīni imponunt: licet
magnus Apostolus Paulus
expresse clamat (I Cor.
xi), detectos esse nos de-
bere in tempore orationis.
Non venerantur imagines
sacras; quinimo ipsorum
Catholicos et episcopi, re-
neratores earum anathe-
matizant. Nec etiam cru-
cem adorant, nisi clavum
in illius medium immise-

runt, insuperque eam ba-
ptizaverunt. Postquam au-
tem clavo fixa crux et ba-
ptizata fuit, si contigerit,
ut alterum duorum ligno-
rum separetur, et aliud
remaneat; rectum videli-
cet, aut transversum; ado-
rant illud quod solum re-
lictum est. Sed et legalia
fere omnia, quæ quidem
abolita sunt, adhuc pera-
gunt. Agnum enim magna
Dominica sacrificant, et
ossina inungunt; atque
ossa illius comburentes,
servant cinerem cum san-
guine in signum expiatio-
nis. Et velum ante altare
statuunt, ac linimentum
ipsi, altarique appendunt.
Quin etiam pro mortuis
sacrificia ovium et bovum
faciunt: nec aliter de-
functum existimant sal-
vandam, nisi in ejus Ter-
tiis, Novis et Quadrage-
simis sacrificia ejusmodi
peracta fuerint. Antequam
autem hujusmodi hostias
immolent, salem benedi-
centes, illis dant in nu-
trimentum; atque etiam
super earum capita quas-
dam orationes dicunt,
sicque mactant. Nomi-
nant porro hæc sacrificia,
Matalia. (In Bals. Nata-
litia.) Si qui autem ex
illis, horum aliquid ne-
gent; anathemate seriant
eum qui illud fecerit. Præ-
terea iidem sunt Mono-
thelitæ. Adversus autem
eos qui dicunt, quod Chri-
stus ea die qua natus est,
etiam fuit baptizatus, suf-
ficit Gregorius Theologus,
qui hæc Festa tempore in-
ter se distinguit: atque
in oratione quidem quæ
incipit, Christus gignitur,
ait: « Ac quidem paulo
post videbis et Jesum in
Jordanem purgari; » in
Oratione vero, cujus prin-
cipium, « Rursum Jesus, »
ita loquitur: « Christi
quidem natiuitatem apta
solemnitate celebrasti
jam; nunc vero alia Chri-
sti actio, aliudque myste-
rium. »
ἐορτάς χρονικῶς ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐν μὲν τῷ
Χριστὸς γεννᾶται, λέγων ὅτι· Μικρὸν μὲν ὕστερον
ὄψει καὶ καθαιρόμενον Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ·
ἐν δὲ τῷ, Πάλιν Ἰησοῦς, ὅτι· Τῇ μὲν γεννήσει, τὰ
εἰκότα προσορτάσας· rurſi δὲ πάλιν ἄλλῃ
Χριστοῦ, καὶ ἄλλο μυστήριον. Cor.

ἀνακαταλύσθαι ἡμᾶς· ἐν
τῷ τῆς προσευχῆς καιρῷ.
Σεπτὰς εἰκόσιν οὐ προσ-
κυνοῦσιν, ἀλλὰ μάλλον
καὶ ὁ καθολικός αὐτῶν καὶ
οἱ τούτων ἐπίσκοποι ἀνα-
θεματίζουν τοὺς προσκυ-
νοῦντας. Οὗτοι δὲ τὸν σταυ-
ρὸν προσκυνοῦσιν, εἰ μὴ
ἦλον ἐν τῷ μέτῳ τούτου
ἐκβάλλουσι, καὶ μὲν τοι
καὶ βαπτίζουσιν αὐτόν.
Μετά δὲ τὸ καθηλωθῆναι
καὶ βαπτισθῆναι τὸν σταυ-
ρὸν, εἰ καὶ τύχη τὸ ἑτε-
ρον τῶν δύο ζωὴν δια-
ρεθῆναι, καὶ καταλειφθῆ-
ναι τὸ ἑτερον, τὸ ὄρθιον
δηλαδὲ, ἢ τὸ ἐγκάρσιον,
προσκυνοῦσιν τῷ καταλει-
φθέντι μόνῳ. Ἀλλὰ καὶ
τὰ νομικὰ σχεδὸν πάντα,
δὲ κατηργήθησαν, εἰσέτι
τελοῦσι. Θύουσιν γὰρ τὸν
ἀμνὸν τῇ μεγάλῃ Κυρια-
κῇ, καὶ τὰς φιλίας χρίουσι,
καὶ τὰ ὅσα τούτων καί-
οντες, τηροῦσι τὸν χρό-
νον μετὰ τοῦ αἵματος εἰς τύ-
πον καθάρσεως. Καὶ κα-
ταπέτασμα πρὸ τοῦ θυ-
σιαστηρίου προβάλλονται,
καὶ κύναντες αὐτοῦ τε καὶ
τοῦ θυσιαστηρίου ἐκάρτω-
σι. Καὶ μέντοι καὶ ὑπὲρ
τῶν νεκρῶν θυσίας προ-
βάτῳ καὶ βοῶν ποιοῦσι·
καὶ οὐκ ἄλλως ἡγούνται
σωθῆσθαι τὸν τελευτῶντα
εἰ μὴ ἐν τοῖς τρίτοις αὐ-
τοῦ, καὶ τοῖς ἐννάτοις,
καὶ τεσσαρακοστοῖς· αἱ
τοιαῦται θυσίαι ἐπιτελε-
σθῶσι. Πρὸ δὲ τοῦ τυθῆ-
ναι τὰ τοιαῦτα θύματα,
ἄλλας ἐπευλογοῦντες, εἰς
τροφὴν αὐτοῖς διδάσκει·
καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ ταῖς
κεφαλαῖς αὐτῶν, εὐχὰς
τινας ἐπιλέγουσι, καὶ οὗ-
τω σφάζουσιν· ὀνοματι-
ζοῦσι δὲ τὰς τοιαύτας θυ-
σίας, Matalia (a). Εἰ δὲ
τινες αὐτῶν ἀρνοῖντο περὶ
τίνος τούτων, ἀναθεματι-
ζέτωσαν τὸν ποιοῦντα. Εἰ-
σὶ δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ Μονο-
θελῆται. Πρὸς δὲ τοὺς λέ-
γοντας, ὅτι καθ' ἣν ἡμέ-
ραν γενήνται ὁ Χριστός,
καὶ βαπτίζεται, αὐτάρ-
κης ὁ θεολόγος Γρηγόριος,
διαστῆλιν τὰς τοιαύτας
ἐορτάς· καὶ ἐν μὲν τῷ
Χριστὸς γεννᾶται, λέγων ὅτι· Μικρὸν μὲν ὕστερον
ὄψει καὶ καθαιρόμενον Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ·
ἐν δὲ τῷ, Πάλιν Ἰησοῦς, ὅτι· Τῇ μὲν γεννήσει, τὰ
εἰκότα προσορτάσας· rurſi δὲ πάλιν ἄλλῃ
Χριστοῦ, καὶ ἄλλο μυστήριον. Cor.

(a) Matalia. Al. Natalia, melius. Didici enim a docto Armeno Galliam peragrante, Matagh Armenice esse sacrificium, Des. seq. in Balsam. 38, p. 622. B, 39, p. 632, A.

venit; hunc imitari, milites esse, quietos, humanos, misericordes, pacificos, expertes iræ; ad docendum, convertendum, recipiendum, hortandum et consolandum accommodatos; non percussores, non iracundos, non contumeliosos, non arrogantes, non contemptores, non vinolentos, non ebriosos, non sumptuosos temere, non voluptarios, non consumptores; non utentes Dei donis tanquam alienis sed tanquam propriis, ut constitutos in bonos dispensatores, utque rationem a Deo reposcendos. Episcopus moderato victu contentus sit; item vestitu ad necessitatem et honestatem apto: bonis Dominicis tanquam extraneis non abutatur, sed cum modo: « Dignus est enim operarius mercede sua »⁵⁰. Non sit luxuriosus, non impensæ ac ornatus cupidus, sed necessariorum duntaxat rerum appetens.

CAPUT XXV.

De primitiis, et decimis; et quo modo debeat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distribuere.

Decimas et primitias, quæ juxta Dei mandatum erogantur, consumat, ut hominem Dei decet; quæ causa pauperum sponte conferantur, recte in pupillos, viduas, afflictos, et peregrinos inopes dispenset, velut, qui habeat horum impendiorum rationcinatorem Deum, a quo ipsi hæc procuratio est commissæ. Quin etiam, o episcopi, omnibus egentibus juxta dispertientes; et ipsi Dominicis rebus utentes, sed non abutentes; ex his cibum sumentes, sed non eas absumentes soli, imo cum egentibus communicantes; inoffensum Deum habetote. Nam si soli bona Dei consumpseritis, hoc ab eo tanquam insatiabiles et selicomedones prohrum reportabit; « Lac comeditis, et flantis operimini »⁵¹. Et alio in loco: « Nunquid habitabit soli in terra »⁵². Quapropter et in Lege mandatum est vobis: « Diliges proximum tuum sicut teipsum »⁵³. Atque hæc dicimus, non ut laboribus vestris nullatenus fruamini; scriptum est enim: « Non alligabis os bovi trituranti »⁵⁴; sed ut moderata cum justitia utamini. Quemadmodum ergo bos in area operans, cani libero ore, pascitur quidem, sed non totum depascitur: ita et vos laborantes in area, hoc est, in Ecclesia Dei, ex Ecclesia vivite; instar quoque levitarum, qui ministrabant testimonii tabernaculo, quod omni ex parte fi-

Α ἔχειν δὲ, τούτου μιμητὰς (50) εἶναι (51), πραεῖς, ἡσυχίους, εὐσεβήτους, ἐλεήμονας, εἰρηνοφίλους, ἀσπληντοὺς, διδακτικοὺς, ἐπιστρεπτικοὺς, εἰσδεκτικοὺς παρακλητικοὺς, μὴ πλήκτας, μὴ ὀργίλους, μὴ ὕβριστας, μὴ ἀλαζδόνες, μὴ ὑπεροπτικοὺς, μὴ οἰνόφλυγας, μὴ μεθύουσας, μὴ εἰκασιδοπάνους, μὴ τρυφητὰς, μὴ πολυδαπάνους, μὴ ὡς ἀλλοτρίους ἀλλ' ὡς ἰδίοις τοῖς τοῦ Θεοῦ δόμασι χρωμένους, ὡς ἀγαθοὺς οἰκονομοὺς καθιστῶντας, ὡς μέλλοντας ἀπαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν λόγον. Αὐτάριστη ἔχεται τροφήν, καὶ ἀμφοταμὴν, ὁ ἐπίσκοπος, τὸν τῇ χρεῖα καὶ τῇ σεμνότητι προσήκοντα· μὴ τοῖς Κυριακοῖς ὡς ἀλλοτρίοις καὶ χρῆσθαι, ἀλλὰ μεμετρημένως. « Ἀξίος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστί. » Μὴ σπάταλος (52), μὴ πέρπτερος, ἀλλὰ μόνων (53) τῶν πρὸς εὐστασίαν ἐπιμέλειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ὅπως ὀφείλει ὁ ἐπίσκοπος, ἢ αὐτὸς μεταλαμβάνειν ἐξ αὐτῶν, ἢ ἐτέροις διανέμειν.

Τὰ διδόμενα κατ' ἐντολὴν Θεοῦ τῶν δεκατῶν καὶ τῶν ἀπαρχῶν, ὡς Θεοῦ ἀνθρώπος ἀναλισκόμενος τὰ εἰσφερόμενα ἐπὶ προφάσει πανήτων ἐκούσια, καλῶς οἰκονομεῖται, ὀρφανοῖς, καὶ χήραις, καὶ θλιβομένοις, καὶ ξένοις ἀπορουμένοις, ὡς ἔχων Θεὸν λογιζομένην ταύτων, τὸν ἐγγχειρίσαντα αὐτῷ ταύτην τὴν οἰκονομίαν· πᾶσι δὲ (54) τοῖς δομένοις μετὰ δικαιοσύνης ἐπιμερίζοντες (55), καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ χρώμενοι ἐκ τῶν Κυριακῶν, ἀλλὰ μὴ παραχρώμενοι, ἐσθιόντες ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ κατεσθιόντες αὐτὰ μόνοι, κοινωνοῦντες δὲ τοῖς χηρίζουσιν, ἀπρόσκαποι Θεῷ γίνεσθε· ἐάν γὰρ μόνοι αὐτὰ ἀναλώσητε, ἐκείνους ἐσθίετε παρὰ Θεοῦ, λέγοντος ὡς πρὸς ἀπλήστους καὶ μονοφάρους· « Τὸ γάλα κατεσθίετε, καὶ τὰ ἔρια περιβάλλεσθε. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; » Αἰὶ καὶ ἐν τῷ νόμῳ προστάσσεται ὑμῖν (56)· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Καὶ ταῦτα (57) λέγομεν, εὖ ἵνα μὴ μεταλαμβάνητε ὑμῶν τῶν πόνων· γέγραπται γάρ· « Οὐ φιμώσεις βεὺν ἀλώοντα, » ἀλλ' ἵνα μεμετρημένως μετὰ δικαιοσύνης, ὅν τρόπον οὖν (58) ὁ βουὸς ἐργαζόμενος ἐν τῇ ἀγρῷ ἀκῆμωτος (59), ἐσθίει μὲν, ἀλλὰ οὐ τὸ πᾶν κατεσθίει· εὖτω καὶ ὑμεῖς ἐργαζόμενοι εἰς τὴν ἀγρῶν, τουτέστιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐσθίετε (60)· ὃν τρόπον καὶ οἱ λευῖται οἱ λειτουργοῦντες τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ἧτις ἦν τύπος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ πάντα· προσέτι δὲ

⁵⁰ Luc. x, 7. ⁵¹ Ezech, xxxiv, 5. ⁵² Is. v, 8. ⁵³ Lev. xix, 18. ⁵⁴ Dent. xxv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Alter cod. habet: ὅμως ἔχειν δεῖν ταῦτα καταμίσθην, non male. CLEN.

(51) Εἶναι. In eodem sequitur εἶναι πραεῖς χρη. In.

(52) Σπάταλος. Idem codex: πολυανάλωτος, quod videtur esse τοῦ σπατάλου glossema. In.

(53) Μόνων, etc. Idem: μόνος τοῖς π. σ. ἀρχοῦμενος. In.

(54) Δέ. In eodem τὸν γιν. In.

(55) Ἐπιμερίζοντες. Ibid. διανέμοντες eodem

sensu. In.

(56) Ὅμως. Omissit in altero codice, nec male, nam mutus amor est omnibus præceptus. In.

(57) Ταῦτα. Ibid. τοῦτο. Id.

(58) Οὖν. Ibid. γάρ. In.

(59) Ἀκῆμωτος. Ibid. ἀφίμωτος, quod est perinde. In.

(60) Ἐσθίετε. Ἐσθίειν ὀφείλετε, codex alter. In.

καὶ (61) ἐκ τοῦ ὀνόματος μαρτύριον²², τῆς ἐκκλησίας ἡ σκηνὴ προσωρίζετο. Ἐνταῦθα γοῦν καὶ λεύεται τῇ σκηνῇ προσεδρεύοντες, ἐκ τῶν εἰς τὴν προσφορὰν (62) τοῦ Θεοῦ διδομένων ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ δώρων, καὶ ἀφαιρεμάτων, καὶ ἀπαρχῶν, καὶ δεκατῶν, καὶ θυσιῶν, καὶ προσφορῶν, μετεῖχον ἀκωλύτως, αὐτοὶ, καὶ (63) γυναῖκες αὐτῶν, καὶ υἱοὶ καὶ θυγατέρες αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ (64) τὸ ἔργον αὐτῶν ἦν λειτουργία τῆς σκηνῆς, διὰ τοῦτο κληροδοσίαν γῆς οὐκ ἔλαβον ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὅτι αἱ εἰσφοραὶ τοῦ λαοῦ, κληροδοσία τοῦ Λευὶ, καὶ κληρονομία τῆς φυλῆς αὐτῶν. Ὑμεῖς (65) οὖν σήμερον, ὡς ἐπίσκοποι, ἐστὲ τῷ λαῷ ὁμῶν ἱερεῖς, λεύεται, οἱ λειτουργοῦντες τῇ ἱερᾷ σκηνῇ, τῇ ἀγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ παρεστῶτες τῷ θυσιαστηρίῳ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ προσάγοντες αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναμάρτους θυσίας διὰ Ἰησοῦ, τοῦ (66) μεγάλου ἀρχιερέως· ὑμεῖς τοῖς ἐν ὁμῇ λαϊκοῖς ἐστε προφῆται, ἄρχοντες, καὶ ἡγούμενοι, καὶ βασιλεῖς, οἱ μεσῖται Θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν αὐτοῦ (67), οἱ δοχεῖς τοῦ λόγου καὶ ἀγγελτῆρες, οἱ γινώσκαι τῶν Γραφῶν, καὶ φθόγγοι (68) τοῦ Θεοῦ, καὶ μάρτυρες τοῦ θελήματος αὐτοῦ· οἱ πάντων τὰς ἀμαρτίας βαστάζοντες, καὶ περὶ πάντων ἀπολογούμενοι· οἷς, ὡς ἠκούσατε, ἐμβριθῶς ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἐάν κρύψητε ἐξ ἀνθρώπων τὴν τῆς γνώσεως κλεῖδα· οἷς κίνδυνος ὀλέθριος, ἐάν μὴ διαγγεῖλητε τὸ θέλημα αὐτοῦ τῷ ὄφ' ὑμᾶς λαῷ· οἷς παρὰ Θεοῦ μισθὸς ἀφευδῆς καὶ κλέος ἀνεκδιήγητον ἐν δόξῃ, καλῶς λειτουργήσασι τῇ σκηνῇ τῇ ἀγίᾳ. Ὡς γὰρ τὸ βάρος ὑμέτερον, οὕτω καὶ τὰς διακονίας τῶν τροφῶν, καὶ τὰς ἄλλας χρεῖας ὑμεῖς

gura Ecclesiæ erat; quin etiam ipso nomine testimonii, Ecclesiæ tabernaculum designabatur. Huic itaque tabernaculo assidentes levitæ, ex iis quæ ab omni populo offerenda Deo donabantur, muneribus, portionibus, primitiis, decimis, sacrificiis, et oblationibus, libere accipiebant, ipsi, eorumque uxores, et filii, et filiæ. Sed et quia eorum officium erat tabernaculo deservire, ideo illis terra inter filios Israel sortito non obtigit; scilicet, populi collationes, sors levitarum erant, tribusque eorum hereditas. Vos igitur, o episcopi, hodie populo vestro estis sacerdotes, ac levitæ, sacro tabernaculo, hoc est, sanctæ catholicæ Ecclesiæ ministrantes, et astantes ad altare Domini Dei nostri, cui rationales ac incruentas hostias offertis per Jesum Pontificem magnum²⁴. Vos laicis vestris prophetæ estis, principes, duces, reges; vos mediatores Dei et fidelium ejus, acceptores verbi et præcones, Scripturarum gnari, et voces Dei, ac testes voluntatis ejus; qui omnium delicta portatis, quique de omnibus rationem debetis reddere; quibus, sicut audistis, horride sermo divinus minatur, si hominibus celaveritis clavem scientiæ²⁷; et quibus mortis periculum imminet, si populo vobis supposito Dei voluntatem non annuntiaveritis; quibus vice versa reponitur apud Deum certa merces et decus inenarrabile in gloria, si pulchre sancto tabernaculo ministraveritis. Quemadmodum enim vestrum est onus; ita et cibos vobis suppeditados, et alia necessaria colligitis.²⁸ Imitatores siquidem estis Christi Domini; et sicut ille

²² F. μαρτύριον. ²³ Ignat. interpol. ad Trall. 7. ²⁴ Luc. xi, 52. ²⁵ Ignat. interpol. ad Polyc. 1.

VARIORUM NOTÆ.

(61) Προσέτι δὲ καὶ. Desunt hæc in altero cod. in quo legimus: ἄλλον γὰρ καὶ ἐκ τοῦ καλεῖσθαι αὐτὴν μαρτύριον σκηνὴν, ὅτι ἐκ τοῦ, etc. CLEB.

(62) Τὴν προσφορὰν. Τὴν τιμὴν. Ib.

(63) Αὐτοὶ καὶ. Οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ. Ib.

(64) Ἐπειδὴ δὲ. Pro δὲ legit alter codex γὰρ. Ib.

(65) Ὑμεῖς. Καὶ ὑμεῖς. Ib.

(66) Τοῦ Χριστοῦ τοῦ. Ib.

(67) Οἱ μεσῖται Θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν αὐτοῦ. Ita sæpe sancti Patres. Notavi in adversariis, Origenem homilia 2 in Leviticum, Basilium Constitutionum monasticarum cap. 23, Chrysostomum in Vidi Dominum homil. 5, Hieronymum epistola 128, et ad Malachiæ caput 11; Isidorum Pelusiotam lib. 11, cap. 8, hunc lib. xv, cap. 17, sive Preces episcoporum Ægyptiorum et clericorum Alexandrinorum oblatas Leoni Augusto, Concilii Chalcedonensis parte 111, num. 22; Maximum ad caput 4 libri De ecclesiastica hierarchia; Alcuinum De divinis officiis libro, capitibus 13, 40; Leonem IV, in Concilio Romano, canone 17, apud eum scriptorem De Vitis Romanorum Pontificum, qui Luitprandus esse creditur; Arnulfum sermone habito in concilio Turonensi; Zonaram ad canonem 3 Carthaginensem; Mathæum Blastarem Juris Græco-Romani lib. viii, pag. 517, seu elemento Γ, cap. 18, et Gregentii disputationem in fine. Imo ante Patres a Philone Judæo libro 11 De monarchia literis mandatum est: Βούλεται τὸν ἀρχιερέα ὁ νόμος

μελίζονος μεμοιρᾶσθαι φύσεως, ἢ κατὰ ἀνθρώπων, ἐγγυτέρως προσιόντα τῆς θείας, μεθόριον, εἰ δὲ τὰληθὲς λέγειν, ἀμφότεν, ἵνα διὰ μέσου τινὸς ἀνθρώπου μὲν διὰσχωνται θεὸν, θεὸς δὲ τὰς χάριτας ἀνθρώποις ὑποδιακόνῃ τινὶ χρώμενος ὀρέγῃ καὶ χορηγῇ. Postulat Lex in pontifice naturam humana majorem, ut qui ad divinam propius accedat, situs (si verum sateri licet) in utriusque confinio; ut per mediatorem aliquem homines quidem Deum propitiant; Deus vero gratias hominibus, aliquo usus ministro, porrigat atque largiatur. Attamen S. Gregorius Nazianzenus (quidquid explicetur per Eliam Cretensem) videtur dubitare oratione 1, an sacerdos mediator Dei et hominum debeat appellari. Μεσσεταν, inquit, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· τοῦτο γὰρ ἴσως ὁ ἱερεὺς. Quæ ita vertuntur a Rufino ac si legisset ἰδίως: Mediatorem effici populi apud Deum; quod est speciale officium sacerdotis. Quanquam epist. 38 Basilium appellat τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσσίτην. In Chrysostomo, Περὶ ἀκαταλήπτου or. 2 de Zacharia Luc. 1: Καθάπερ μεσσίτης τις ὢν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. B. vero Augustinus lib. 11, contra Parmenianum, cap. 8, ex 1 Timoth. 11, 5, arguit eum Donatistam, quod quodam loco mediatorem posuisset episcopum inter populum et Deum. Sed facilis conciliatio. Solus Christus, aiunt theologi, mediator est naturæ ac redemptionis; Sacerdotes autem mediatores sunt ministerii et intercessionis. Lego Reginonem lib. 1 De ecclesiast. disciplinis et rel. Christ., cap. 299, synodos Romanas, sub Eugenio II et Leone IV, cap. 17. Cor.

(68) Φθόγγοι. Alter codex Κήρυκες, quæ est interpretatio vocis φθόγγοι, desumptæ e psalte. Ib.

omnium nostrum peccata in ligno crucis portavit, immaculatus pro merentibus supplicium cruciatus; ita et vos plebis peccata vindicare oportet; cum de Salvatore in Isaia dictum sit: «Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet»⁶⁹; et post: «Ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est.» Ut ergo vos scopi estis, ita et Christum scopum habetis; et ut ille omnium vestrum exemplar est, ita et vos laicorum quibus præsistis. Non enim existimandum est, episcopatum facile ac leve onus esse. Quocirca sicut pondus fertis; sic et decet ut primi fructus percipiat, quos cum egen- tibus communicetis; utpote rationem reddituri ei qui cum ratiocinator vester sederit, nulla ratione poterit seduci. Oportet itaque eos, qui Ecclesiae assidue incumbunt, ex Ecclesiae bonis nutrir, quippe sacerdotes, levitas, præsides, Dei ministros; sicut in Numerorum libro de sacerdotibus scriptum re- peritur. «Et dixit Dominus ad Aaronem: Tu, et fi- lii tui, et domus patria tua, accipietis peccata san- ctuarii, et sacerdotii vestri. Ecce dedi vobis custo- diam primitiarum; de omnibus quæ sanctificata sunt mihi a filiis Israel, tibi dedi ea, in honorem, et fi- liis tuis post te, legitimum sempiternum. Et hoc erit vobis de sanctificatione, de oblationibus, et de mune- ribus, et de omnibus sacrificiis, et de omni de- licto, et de peccatis: et quæcumque reddunt mihi de omnibus sanctis, tibi erunt ac filiis tuis. In sancto comedetis illa»⁷⁰. Et paulo post: «Omnes primitiae olei, et vini, et frumenti, quæcumque dederint Domino, tibi dedi ea: omnes primitias frugum tibi dedi. His accedit omnis con- secratio. Præterea omne hominis ac pecudis sive mundæ sive immundæ primogenitum: item victimæ, earumque pectusculum ac brachium dextrum, ad sacerdotes pertinent, et ad levitas reliquos, eorum comites»⁷¹. Audite hæc vos etiam laici, electa Dei Ecclesia. Nam et prior populus, «Dei populus,» et «gens sancta»⁷², vocabatur. Et vos igitur estis sa- crosancta Dei Ecclesia conscripta in cælis, «régale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis»⁷³, sponsa ornata Domino Deo. Ecclesia magna, Ec- clesia fidelis, auribus percipe quæ prius dicta fue- runt: exceptitia, et decimæ, et primitiæ Christo pontifici et ministris ejus: decimæ salutaris, prin- cipium nominis Jesu. Audi, sacra catholica Ecce- sia, quæ decem illas plagas effugisti, et decem illos sermones seu Decalogum accepisti, et legem didi-

A καρποδοθε. Μιμηται γάρ ἐστε Χριστοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ὠσαύτως⁶⁹ (69) πάντων τὰς ἀμαρτίας ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον, σταυρωθεὶς ὁ ἁμώμας ὑπὲρ τῶν καλὰ- στωσ ἀέλων, οὕτω καὶ ὑμεῖς τοῦ λαοῦ τὰς ἀμαρτίας ἐξιδιοποιεῖσθαι χρὴ· εἰρηται γὰρ περὶ τοῦ σωτήρος ἐν Ἡσαΐα, οὗτις ἐστὶν ὁ οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν δδονάται. Καὶ πάλιν· ὁ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομιὰς αὐτῶν παρ- εδόθη. Ὅσπερ οὖν ὑμεῖς σκοποὶ ἐστέ, οὕτω καὶ σκο- πῶν ἔχετε τὸν Χριστόν· ὡς οὖν αὐτὸς πάντων ὑμῶν, οὕτω καὶ ὑμεῖς τῶν ὑφ' ὑμᾶς λαϊκῶν. Μὴ γὰρ νό- μιζε (70), ὅτι εὐχερὲς ἢ ἐλαφρὸν φορτίον ἐστὶν ἡ ἐπι- σκοπή. Χρὴ οὖν ὡς τὸ βάρος φέρετε, οὕτως καὶ τῶν καρπῶν πρῶτους μεταλαμβάνειν, καὶ τοῖς δεομένοις μεταδιδόναι, ὡς λόγον ὑφείζοντες τῇ ἀπαρλογοῦστος ὁμὰς μέλλοντι λογιστέουσιν. Δεῖ γὰρ τοὺς τῇ Ἐκκλη- σίᾳ προσεδρεύοντας, ἐκ τῆς ἐκκλησίας διατρέφεσθαι, ὅτε ἱερεῖς, λευῖτας, προέδρους, λειτουργοὺς Θεοῦ· καθὼς ἐν βίβλῃ τῶν Ἀριθμῶν γέγραπται περὶ τῶν ἱε- ρέων· Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἀαρὼν· Ἐδ, καὶ οἱ υἱοὶ σου, καὶ ὁ οἶκος πατρὶδος σου λήψεσθε τὰς ἀμαρτίας τῶν ἁγίων, τῆς ἱερατείας ὑμῶν. Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἡγια- σμένων μοι παρὰ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, σοὶ δέδωκα αὐτὰ εἰς γέρας, καὶ τοῖς υἱοῖς σου μετὰ σέ, νόμιμον αἰῶ- νιον. Καὶ τοῦτα ἔσται ὑμῖν ἀπὸ τῶν ἡγιασμένων, ἐκ τῶν καρπωμάτων, καὶ ἀπὸ τῶν δώρων, καὶ ἀπὸ πάν- των (71) τῶν θυσιῶν, καὶ ἀπὸ πάσης πλημμελείας, καὶ περὶ ἀμαρτιῶν καὶ ὅσα ἀποδοῦναι μοι ἀπὸ πάντων τῶν ἁγίων, σοὶ ἔσται καὶ τοῖς υἱοῖς σου. Ἐν τῷ ἁγίῳ φάγεσθε (72) αὐτὰ. Καὶ μετ' ὀλίγα· Πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου καὶ οἴνου καὶ σίτου, ὅσα ἂν δῶσι Κύριον, σοὶ δέδωκα αὐτὰ καὶ τὰ πρωτογενήματα πάντα σοὶ δέ- δωκα. Καὶ συνέβρει πᾶν ἀνάθεμα· πᾶν πρωτότοκον ἀνθρώπου καὶ κτήνους καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου, καὶ θυσίας (73), καὶ στηθηνίου, καὶ βραχίονος δεξιῶ τοῖς ἱερεῦσι προσανήκει, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς παραμέ- νουσιν αὐτοῖς· λευῖταις. Ἀκούετε ταῦτα καὶ ὑμεῖς οἱ λαῖκοι, ἐκλεκτὴ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὁ λαὸς πρότερον· Θεοῦ λαὸς καὶ ἔθνος ἅγιον· ὠνομά- ζετο· καὶ ὑμεῖς οὖν ἐστε ἅγια τοῦ Θεοῦ ἱερὰ Ἐκκλη- σία ἀπογεγραμμένη ἐν οὐρανῷ, βασιλείαν ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, νόμῳ κεκαλλω- πισμένη Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Ἐκκλησία μεγάλη, Ἐκκλη- σία πιστὴ, ἡ πρότερον ἐρρέθη, νῦν ἐνωτιζοῦ· ἀφαι- ρέματα, καὶ δεκάται, ἀπαρχαὶ τῷ ἀρχιερεὶ Χριστῷ καὶ τοῖς λειτουργοῖσιν αὐτῷ, δεκάται σωτηρίου, ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ (74). Ἀκούε, ἱερὰ καθολικὴ Ἐκκλη-

⁶⁹ L. ὠσαύτως. ⁷⁰ Is. LIII, 4, 12. ⁷¹ Num. XVIII, 1, 8. ⁷² Ibid. 12. ⁷³ Exod. XIX, 5, 6. ⁷⁴ Hebr. XII, 23; I Pet. II, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(69) ὠσαύτως. Bene conjecit Cotelierius ὡς αὐτός. Sicenim legitur in altero cod. Vind. Cor.

(70) Μὴ γὰρ νόμιζε. Idem μὴ νομίζετε, non male. IDEM.

(71) Πάντων. Deest in altero ms. Vind. In.

(72) Φάγεσθε. Idem habet φάγεσθαι, hoc est, ut comedantur a vobis. Id.

(73) Καὶ θυσίας. Non sine causa Photio critico- rum maximo displicuit Constitutionum phrasie,

ἀναχολούθους aliisque vitulis sermonis abundans. Quamobrem hic coactius sum non tam ad verba at- tendere, quam ad sensum, et ad textum Numero- rum, qui carptim citatur. Atque simili modo faciendum sæpe fuit interpretibus hujusce operis. EOR.

(74) Ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ. Forsitan iste locus occasionem præbuerit S. Epiphанию ita scribendi hæresi 8, sectione 6: Καὶ τὴν ἐκτὶ ἀποδεκάτωσις

σία, ἡ τὴν δεκάπληγον ἐκπεφυκυῖα, καὶ τὴν δεκάλογον εὐαγγελίαν, καὶ τὸν νόμον μεμαθηκυῖα (75), καὶ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκυῖα (76), καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπονομαζομένη, καὶ ἐπὶ τῇ τελειώσει τῆς δόξης αὐτοῦ ἐστηριγμένη καὶ λάμπουσα (77). αἱ τότε θυεῖαι, νῦν εὐχαὶ, καὶ δεήσεις, καὶ εὐχαριστίαι· αἱ τότε ἀπαρχαὶ, καὶ δεκάται, καὶ ἀπαιρέματα, καὶ δῶρα, νῦν προσφοραὶ, αἱ διὰ τῶν ὁσίων ἐπισκόπων προσφερόμεναι Κυρίῳ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· οὗτοι γάρ εἰσιν ὑμῶν οἱ ἀρχιερεῖς· οἱ δὲ λερεῖς ὑμῶν, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ λευῖται ὑμῶν, οἱ νῦν διάκονοι, καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες (78) ὑμῖν, καὶ οἱ ψαλμοὶ, καὶ οἱ ψαλμοὶ, αἱ δὲ δόξαι ὑμῶν, καὶ αἱ χήραι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ οἱ ὀρφανοὶ ὑμῶν· ὁ δὲ τούτων πάντων ἀνώτερος ὁ ἀρχιερεὺς ἐστίν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

Εἰς τίνας τύπον καὶ ἀξίαν (79) ἐκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέταται παρὰ Θεοῦ.

Ὁ ἐπίσκοπος, οὗτος λόγου διάκονος, γνώσεως (80) φύλαξ, μετρίτης Θεοῦ καὶ ὑμῶν ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν

“ Lege ignat. interpol. ad Traill. 7.

A cisti, et in Jesum credidisti, illiusque nomine nuncuparis, atque in consummatione gloriæ ejus firmaris ac splendes; ea quæ olim victimæ erant, nunc sunt preces, et obsecrationes, et gratiarum actiones; quæ tunc primitiæ, et decimæ, et partes demptæ, et dona, nunc oblationes, quas sancti episcopi Domino Deo offerunt per Jesum Christum, pro ipsis offerentibus mortuum. Hi namque vestri pontifices sunt; sicut locum sacerdotum nunc apud vos tenent presbyteri; ac levitarum diaconi, et lectores, et cantores, et ostiarii, diaconissæ, et viduæ, et virgines, et orphani: his vero omnibus superior existit pontifex.

B

CAPUT XXVI.

Ad cujus formam et dignitatem unusquisque de clero, a Deo sit ordinatus.

“ Qui episcopus est, hic verbi est minister, scientiæ custos, mediator Dei et vestrum in divîno

VARIORUM NOTÆ.

ἀσφαλιζομένη, ἵνα μὴ λάθῃ ἡμᾶς τὸ ἴδιον, ἡ δεκάς, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος. Et erat ibi apud Judæos decimatio stabilita; ut non lateret nos littera Iota, quæ est signum numeri denarii, et primum elementum nominis Jesu. Alii ad litteram I primam in nomine Ἰησοῦς accommodant Decalogum: ut Clemens Alexandrinus, Strom. vi, p. 687, auctor Operis imperfecti in Matthæum ad vers. 19, cap. xxiv, et Maximus in Catena ad eundem evangelistam cap. 1, vers. 29. Quibus addere potes interpretes ad Matthæi v, 18, cum loco Euthymii Panopliæ parte II, tit. 23, num. 36. Alia, vero circa decussim, primamque litteram nominis Jesu commentantur Origenes in Matthæi xxv, 57; Epiphanius hæres. 50, cap. 3, et hæres. 70, cap. 12; Hieronymus ad Zachariæ vii, ult., atque jam citatus pseudo-Chrysostomus ad Matth. 1, 4 et 17. In fragmentis B. Irenæi e Catena in Judicis ad cap. vi, vers. 27: Εἰρηναίου· Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς, ἀλλ' ἵνα διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δέκα ἀνδρῶν, Ἰησοῦν μεθ' ἐαυτοῦ ἔχων παντὶ βοηθόν. Denique ab Alexandrino Clemente Pædag. 1, 9, p. 126, scribendo, τὰς ἐπιπλέξεις (male vulgo ἐπιπλήξεις) τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας ἀνιχνεύμενος ὁδοῦς. Hoc est ad verbum, implicationes peccantium, obliquas significans vias. Cot.

Ut sua rectus

Littera, quæ signo stabili non flectitur unquam,

juxta Methodium in Convivio virginum, oratione 6, pag. 75, 76, et juxta omnes eos qui testimonium Matth. v, 18: Iota unum, aut unus apex, non præteribit, de cruce interpretati sunt. Videsis Catenam Græcorum Patrum in Lucam, ad cap. xvi, vers. 17, atque inde et ex sensu corrige locum Clementis Pædag. 1, 9, p. 126, scribendo, τὰς ἐπιπλέξεις (male vulgo ἐπιπλήξεις) τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας ἀνιχνεύμενος ὁδοῦς. Hoc est ad verbum, implicationes peccantium, obliquas significans vias. Cot.

(75) Μεμαθηκυῖα. Sequitur in utroque Vindob. codice: Καὶ τὴν πίστιν κεκρατηκυῖα, quæ fidem reliquit. CLER.

(76) Πεπιστευκυῖα. Proxime in iisdem sequitur: Καὶ τὴν δεκάδα ἐγνωκυῖα καὶ ἐπὶ τὸ ἴδιον, ὅπερ ἐστὶν ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ, πεπιστευκυῖα. Qua de re,

vide Cotelærii notas. In altero ms. hoc scholium legitur: Ὅτι αἱ προσφοραὶ αἱ λεγόμεναι δεκάται σωτηρίου, ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ· τὸ γὰρ Ἰησοῦς ὄνομα σωτὴρ ἐρμηνεύεται, ὡς καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ λέγεται· Ἀλλ' οὗτος γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ἀμαρτιῶν αὐτῶν. Τὸ δὲ αὐτὸ στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος τὸ ἴδιον ἐστίν, ὅπερ τὴν δεκάτην σημαίνει. Ib.

(77) Λάμπουσα. Deest in utroque. Ib.

(78) Οἱ ἀναγινώσκοντες. Quo post apostolos tempore minores ordines, diaconatu inferiores, coeperint in Ecclesia institui, adeo obscuritate involvitur, ut nulla possit certa conjectura deprehendi atque explicari. Aperte quidem S. Ignatius, qui initio secundi sæculi scripsit, agnoscit solummodo tres majores gradus, episcopatum, presbyteratum, diaconatum. Primus vero, quod sciam, lectores nominat Tertullianus libro De præscriptione hæreticorum cap. 41. Hypodiaconi autem, exorcistæ, et acoluthi non comparant ante Cyprianicas epistolas 24, 28, 78, 79, 80, 16, 55, et Epistolam Cornelii papæ ad Fabium Antiochenum in Eusebio lib. vi, cap. 43, quæ etiam ostiarios adjungit. Sed e media ætate nihil clari affertur. Auguetque difficultatem, tum quod credi debeat quasdam Ecclesias hac in disciplina prævisse aliis, exemplo suo: tum

B quod in diaconis soleant clerici minoris loci comprehendendi; unde Optatus multo post introductionem clericorum diaconis suppositorum, postquam posuisset lib. 1, p. 39; lib. II, p. 53, Ecclesiæ membra, episcopos, presbyteros, diaconos, ministros, et laicos seu turbam fidelium, eodem lib. II, p. 59, subjungit: Cum sint (sicut supra dixi) quatuor genera capitulum in Ecclesia: episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium; pro quibus enumerantur quinque ordines Ecclesiæ apud Hieronymum in Isaia cap. xix, episcopi, presbyteri, diaconi, fideles, et catechumeni. Itaque dubium remanet, an hic et similes Constitutionum loci, a primo earum editore, vel ab eadem interpolatore profecti sint. Omisi parvæ auctoritatis librum De Romanis pontificibus. Is in Hygino habet, Hic clerus composuit, et distribuit gradus. Et in Victore, Hic fecit sequentes clericos. Cot.

(79) Ἀξίαν. Ἀσφάλειαν, alter codex. CLER.

(80) Γνώσεως. Idein, λόγου. Ib.

culum : hic est magister pietatis ; hic post Deum pater vester, quis per aquam et spiritum vos in adoptionem regeneravit ; hic princeps et dux vester ; hic vester rex et dynastes ; hic vobis post Deum terrenus deus, cui honorem debetis præstare ; de eo quippe et de similibus aiebat Deus : « Ego dixi : Filii estis, et filii Excelsi omnes⁶⁶. » Et : « Filii non maledices⁶⁷. » Igitur episcopus vobis præsideat, tanquam Dei dignitate condecoratus, ob quam clero præest, et plebi universæ imperat. ⁶⁸ Diaconus autem episcopo assistat, ut Christus Patri ; ipsique in omnibus inculpate ministret ; quemadmodum Christus, nihil a seipso faciens, quæ placita sunt Patri, semper operatur. At diaconissa a vobis in figuram sancti Spiritus honoretur ; quæ absque diacono nihil agat, aut loquatur ; sicut nec Paracletus a se quidquam loquitur aut facit, sed Christum glorificans, exspectat illius voluntatem ; ad hæc, ut in Christum non creditur, nisi per Spiritus doctrinam, sic nulla mulier, nisi per diaconissam, ad diaconum aut ad episcopum accedat. ⁶⁹ Presbyteri vero nos apostolos representare videantur vobis ; sintque doctores cognitionis Dei : quandoquidem Dominus, cum nos mitteret : « Euntes, dicit ; docete omnes gentes ; baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis⁷⁰. » Viduae etiam et orphanæ, in formam altaris a vobis reputentur, denique virgines ad instar thu-

A λατρείαις· οὗτος διδάσκαλος· εὐσεβίας· οὗτος μετὰ Θεὸν πατὴρ ὁμῶν, δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεννήσας ὑμᾶς εἰς υἱοθεσίαν· οὗτος ἀρχὼν καὶ ἡγούμενος ὑμῶν, οὗτος ὁμῶν βασιλεὺς καὶ δυνάστης· οὗτος ὁμῶν ἐπίγειος θεὸς (81) μετὰ Θεὸν, δι' ὁφείλει τῆς παρ' ὁμῶν τιμῆς ἀπολαύειν· περὶ γὰρ τοῦτου καὶ τῶν ὁμολῶν αὐτῶν [f. αὐτῶ] ὁ θεὸς ἔλεγεν· « Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Καὶ (82)· « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις. » Ὁ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεζέσθω ὁμῶν, ὡς Θεοῦ ἁγίου τετιμημένος, ἢ κραεὶ τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς ἀρχεῖ. Ὁ δὲ διάκονος τοῦτω παριστάσθω, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ (83), καὶ λειτουργεῖτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδὲν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ Πατρὶ πάντοτε. Ἡ δὲ διάκονος (84) εἰς τύπον τοῦ ἁγίου Πνεύματος τετιμησθῶ ὁμῶν, μηδὲν ἀνεὺ τοῦ διακόνου πράττουσα, ἢ φθεγγομένη, ὡς οὐδὲ ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι λαλεῖ ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστὸν περιμένει τὸ ἐκεῖνου θέλημα· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεῦσαι ἀνεὺ τῆς τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, οὕτως ἀνεὺ τῆς διακόνου μηδεμίᾳ προσίτω γυνὴ τῷ διακόνῳ, ἢ τῷ ἐπισκόπῳ. Οἱ τε πρεσβύτεροι εἰς τύπον ἡμῶν τῶν ἀποστόλων ὁμῶν νεομαρτυροῦσιν, διδάσκαλοι ἱστῶσαν θεογνωσίας· ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος ἡμᾶς ἀποστέλλων εἶπεν· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν. » Αἱ τε χῆραι καὶ ὀρφανοὶ (85) εἰς

⁶⁶ Psal. lxxxi, 6. ⁶⁷ Exod. xii, 28. ⁶⁸ Ignatius ad Magnes. 7. ⁶⁹ Infra, c. 28. ⁷⁰ Matth. xxviii, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(81) *Ἐπίγειος θεός*. Sic Petrum apostolum Θεὸν ἐπίγειον appellatum invenies in Epistola 1 Gregorii II ad Leonem Isaurum, quæ præponitur concilio 7 generali. Sic sacerdotem Χριστὸν ἐπιχθόνιον in Gregorio Nazianzeno carm. 3, p. 61. Et Dei nomen sacerdoti, deorum nomen sacerdotibus in sacris eloquiis dari, docent cum aliis Joannes Chrysostomus Expositione in psalmum cxxviii, et Gregorius papa lib. iv, epistola 31. Apud Jornandem *De rebus Geticis* cap. 28. Atanarius rex, intuitus admirabilem urbem Constantinopolim, Theodosii-que majoris militem recte ordinatum, hæc edit verba : *Deus sine dubio terrenus est imperator*. Cot.

(82) *Kal*. Additur in altero cod. ἀλλαγῶ. CLER.

(83) *Ὁς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ*. Καθάπερ αὐτὸς δυνάμεις τῷ Θεῷ. Uterque cod. lb.

(84) *Ἡ δὲ διάκονος*. Multa Constitutionum, fectorem Arianum et Macedonianum redolent, magisque redolerent, si constaret scripta fuisse post earum hæreseon exortum. Presentem vero locum confodiunt præcipue ista S. Gregorii Nazianzeni oratione 44, pag. 709 *De Spiritu sancto* : Πάντως δὲ παύεται δεσποτικῶς, ἀλλ' οὐ δουλικῶς, οὐδὲ ἀναμένον ἐκτεταγμένα, ὡς τιμῆς ὀφείλει. Ac profecto aderit heriliter, non serviliter, nec jussum atque imperium, ut quibusdam videtur, exspectans. Nihilominus, quo juxta Photii judicium error circa Trinitatem utcumque a *Diatribis* amoveatur, dici potest cum B. Hieronymo lib. II *Apologię adversus Rufinum*, cap. 4,

scriptores ecclesiasticos, antequam Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locutus esse. Præterea ostendimus ad Hermam, ministri nomen a quibusdam e sanctis Patribus Filio sanctoque Spiritui fuisse attributum. Comparatio autem Trinitatis atque Hierarchię producitur quidem ab Anomæo in fine dialogi primi *De sancta Trinitate*, tom. II Operum S. Athanasii, sed pie reducitur ad catholicam fidem per orthodoxum, qui consubstantialitatem Patris, Filii, et sancti Spiritus infert ex consubstantialitate episcopi, presbyteri et diaconi. Accedit huc, quod ab antiquis passim sacerdotes cum Deo et Christo componuntur, quodque B. Ignatius ad Trallianos cap. 3 et B. Polycarpus Epistolæ suæ cap. 5 aiunt diaconos esse instar Christi; quos tamen Gabriel Philadelphiensis cap. 5, lib. *De sacerdotio*, ut sequentes clericos, locum angelorum tenere vult, ut episcopum Dei et presbyterum Christi. *Ἡ δὲ διάκονος*, inquit Ignatius ad Trallianos epistolæ corruptor cap. 7, ἀλλ' ἢ μνηστὴρ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων; vide pseudo-Hieronymi epistolam De 7 ordinibus Ecclesiæ, et Acta concilii Nicæni cap. 31, *De diatryposibus ecclesiasticis*, n. 2. Verus Ignatius ad Smyrnicos 8 : Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ, ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ διακόνους ἀντρεπεῖτε, ὡς Θεοῦ ἐντολῇν. Cot.

(85) *Ὀρφανοὶ*. Addit ὁμῶν alter codex. CLER.

τύπον τοῦ θυσιαστηρίου (86) λελογισθῶσαν ὁμῖν, αἱ ribuli et thymiamatis seu suffitus honorentur¹.
 τε παρθένοι εἰς τύπον τοῦ θυμιατηρίου (87) τετιμῆσθωσαν, καὶ τοῦ θυμιάματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

A

CAPUT XXVII.

Ὅτι φρικτὸς, ἄνθρωπον σαυτὸν ἐπιθρίπτειν
 ἀξιώματι τινι ἱερατικῷ ὡς οἱ Κορεῖται, ὡς
 Σαούλ, ὡς Ὀζίας.

Ὡς οὖν οὐκ ἦν ἐξὸν ἀλλογενῇ, μὴ ὄντα λευτήν,
 προσενέγκαι τι, ἢ προσελθεῖν εἰς τὸ θυσιαστήριον
 ἄνευ τοῦ ἱερέως, οὕτω καὶ ὁμῖς ἄνευ τοῦ ἐπι-
 σκόπου μὴδὲν ποιεῖτε (88). Εἰ δέ τις ἄνευ τοῦ ἐπι-
 σκόπου (89) ποιεῖ τι, εἰς μάτην ποιεῖ αὐτό· οὐ γὰρ
 αὐτῷ εἰς ἔργον λογισθήσεται. Ὡς γὰρ ὁ Σαούλ ἄνευ
 τοῦ Σαμουὴλ προσενέγκας, ἤκουσεν, ὅτι ἐμεματωταῖ
 σοι· οὕτω καὶ πᾶς λαϊκὸς ἄνευ τοῦ ἱερέως ἐπιτελῶν
 τι, μάταια κινεῖ. Καὶ ὡς Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, οὐκ ὄν
 ἱερεὺς τὰ τῶν ἱερέων ἐπιτελῶν, ἐλεπρώθη διὰ παρα-
 νόμιαν· οὕτω καὶ πᾶς λαϊκὸς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται,
 καταφρονήσας Θεοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ καταμανεὶς ἱερέων,
 καὶ τὴν τιμὴν ἀρπάσας ἑαυτῷ, μὴ μιμησάμενος
 Χριστὸν, ὅς ἐστι οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γεννηθῆναι ἀρχι-
 ερεὺς, ἀλλὰ περιέμεινεν ἀκοῦσαι τοῦ Πατρὸς·
 ὁμοιωσάμενος Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, εὖ ἱερεὺς
 εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Εἰ οὖν
 ἄνευ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς οὐ δοξάζει ἑαυτὸν, πῶς οἷον
 τε ἄνθρωπον ἑαυτὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιθρίπτειν (90),
 μὴ λαβόντα τὸ ἀξίωμα παρὰ κρείττονος, καὶ ποιεῖν
 ἐκείνου, ἀ μόνους τοὺς ἱερεῖς ἐξέστη· ἢ οὐχὶ οἱ
 Κορεῖται (91), καίτοι τῆς λευτῆς φυλῆς ὄντες, πυρί-

Quod horrenda res sit, hominem immittere se in ali-
 quam dignitatem sacerdotalem: ut Coritis, ut Saul,
 ut Ozias.

Quemadmodum igitur alienigenæ, qui non erat
 de tribu levitica, non licebat offerre aliquid, aut
 ad aram² accedere sine sacerdote; ita et vos
 sine episcopo nihil agite. Quod si quis sine epi-
 scopo aliquid faciat, illud frustra facit; nec ipsi
 in opus reputabitur. Et sicut Saul cum absque Sa-
 muele obtulisset, audivit: *Inaniter a te actum est*³: sic quicumque laicus sine sacerdote quidpiam
 operatur, incassum laborat. Et ut rex Ozias, cum
 officia sacerdotum non sacerdos usurparet, propter
 transgressionem lepra tactus est⁴: ita non impune fe-
 ret laicus, qui Deum contempserit, et in sacerdotes
 ejus insanierit, atque honorem sibi arripuerit; minime
 imitatus Christum, qui semetipsum non clarificavit,
 ut fieret pontifex⁵, sed exspectavit, ut Patrem audi-
 ret: *Juravit Dominus et non paritabit eum; tu es sacer-
 dos in æternum secundum ordinem Melchisedec*⁶. Si
 ergo sine Patre Christus seipsum non glorificat; quo-
 modo poteat homo se in sacerdotium injicere, a potiore
 non accepta ex dignitate; et illa facere, quæ solis
 sacerdotibus licet? Nonne Coritis, quanquam le-
 viticæ tribus essent, incendio conflagrarunt, quando

¹ L. Polyc. epist. c. 4.—Pseudo-Ignat. ad Tars. 9.
 XIII, 13. ² II Paral. xxvi. ³ Hebr. v, 5. ⁴ Ps. cix, 4.

⁵ Ignat. ad Trall. c. 2; ad Phlad. c. 7. ⁶ I Reg.

VARIORUM NOTÆ.

(86) Εἰς τὸν τύπον τοῦ θυσιαστηρίου. Mutavit ex C
 S. Polycarpo. Epistolæ vero De septem ordinibus
 Ecclesiæ auctor, tom. IX. librorum B. Hieronymi,
 ait de diaconis: *Altare Christi sunt, in quod confi-*
ciuntur sacramenta, in quo offertur oblatio. Quid
ergo in templo Dei, ut ipse nosti, venerabilis altari
esse potest? Quis non se ad mensam Domini acces-
surus humiliet? Cor.

(87) Θυμιατηρίου. Hæc vocula et tres sqq. de-
 sunt in altero codice. Ib.

(88) Ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μὴδὲν ποιεῖτε. Cf. B.
 Ignatium, epist. ad Magnes. 4, ad Trall. 2, ad Phlad.
 7, ad Smyrn. 8, ad Polyc. 4. Lectu dignissimum
 est initium epistolæ 27 S. Cypriani: *Dominus no-*
ster, inquit, cujus præcepta meluere et observare de-
bemus, episcopi honorem, et Ecclesiæ suæ rationem
disponens in Evangelio loquitur, et dicit Petro:
«Ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super istam pe-
tram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum
non vincunt eam; et tibi dabo claves regni cælorum,
et quæ ligaveris super terram, erunt ligata et in cæ-
lis, et quæcunque solveris super terram, erunt soluta
et in cælis (Matth. xxvi, 18)» Inde per temporum
et successuum vices, episcoporum ordinatio, et Ec-
clesiæ ratio necarrit, ut Ecclesia super episcopos
constituatur, et omnis actus Ecclesiæ per eandem
præpositos gubernetur. Lege etiam canonem ult.
concilii Tolotani 1. Ib.

(89) Ἐπισκόπου. Legitur in altero cod. Vindob.
 ἱερέως, ut paulo superius. CLXX.

(90) Ἐαυτὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιθρίπτειν. Ar-
 guuntur a Tertulliano hæretici, libro de illorum
 præscriptione cap. 41, quod laicis sacerdotalia mu-
 nera injungerent. Idem ex orthodoxo factus Mon-
 taniſta, duriuscule loquitur: *Vani erimus, si puta-*

verimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere.
 Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est,
 Regnum quoque nos et sacerdotes Deo et Patri suo
 fecit. Differentiam inter ordinem et plebem constitui
 Ecclesiæ auctoritas, et honor per ordinis concessum
 sanctificatus. Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est
 concessus, et offerre, et tingere, et sacerdos es tibi
 solus. Sed ubi tres, Ecclesia est, licet laici. Unus-
 quisque enim sua fide vivit: nec est perianarum ac-
 ceptio apud Deum; quoniam non auditores legi justi-
 fiantur a Deo, sed factores, secundum quod et
 Apostolus dicit. Igitur si habes jus sacerdotis in te-
 mptis, ubi necesse est; habes etiam oportet disci-
 plinam sacerdotis, ubi necesse sit habere jus sacer-
 dotis. Digamus tingere? Digamus offerre? Quanto
 magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote,
 cum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere
 sacerdotem? De exhortatione castitatis cap. 7. Lege
 libro De monogamia cap. 12. Necnon (si vis) Epi-
 phanium in Expositione fidei cap. 13, et in Anace-
 phalæosi cap. 5. Ib.

(91) Οἱ Κορεῖται, etc. Additur lib. vi, cap. 1 et
 3. Corem et Coritas, seu ducentos illos quinquaginta,
 qui cum Core adversus Aaronem conjura-
 verant, flammis ulticibus peritisse; Rubenitas vero
 Dathanis et Abiromi socios in Moysem rebelles,
 dehiscente terra fuisse absorptos. Et quidem quod
 spectat ad Dathanem atque Abiromum filios Eliabi,
 et Onem Phelethi sive Phallu filium, cæterosque
 Rubenitas, certa res est ex ipsius Veritatis rela-
 tione. Qua constat minus commode ita scripsisse
 auctorem homilise in secundum Domini adventum,
 quæ exstat tomo VI B. Chrysostomi: *Τίς τὴν συν-*
αγωγὴν Ἀδελφὰν κατέφλεξε; τίς τοὺς περὶ Κορὴ καὶ
Δαθὰν ἀνείλεν τῇ γῇ τὸ στόμα καὶ καταπνέον ἐκ-

Mosi et Aaroni insurrexerunt, ac de rebus ad se non pertinentibus digladiati sunt? Nonne Dathan et Abiron, vivi in infernum descenderunt? Et virga germinavit, multorum vesaniam repressit, simulque pontificem quem Deus elegerat demonstravit! Debetis ergo, fratres, sacrificia vestra et oblationes episcopo velut pontifici, vel per vos ipsi, vel per diaconos offerre; quin etiam primitias quoque et decimas, et spontanea dona ei afferte; quia ipse cognoscit miseros, et unicuique largitur, prout conveniens est; ne, scilicet, unus his aut saepius eodem die, aut eadem hebdomada accipiat, alter vero ne semel quidem; aequitas enim postulat, ut vere afflictis potius subministretur, quam iis qui tales videntur esse.

CAPUT XXVIII.

De convivio, et qua ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit.

Qui ad agapen, seu, ut Dominus appellavit, con-

* Num. xvi. * Ignat. Interpol. ad Magnes. 3. * F. deest εἰς.

καυστοι ἐγένοντο, ἐπαναστάντες Μωσεί καὶ Ἀαρὼν, καὶ περὶ τῶν μὴ καθήκοντων αὐτοῖς ἀμιλλώμενοι; καὶ δαθάν καὶ Ἀβειρών, ζῶντας κατέβησαν εἰς ᾄδου; καὶ ῥάβδος βλαστήσασα, ἔστειλε τῶν πολλῶν τὴν ἄνοιαν, καὶ τὸν ὑπὸ θεοῦ χειροτονηθέντα ἀρχιερέα ἀνέδειξε. Προσῆκει οὖν καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, τὰς θυσίας ὑμῶν ἥτοι προσφοράς τῷ ἐπισκόπῳ προσφέρειν ὡς ἀρχιερεῖ, ἢ δι' αὐτῶν, ἢ διὰ τῶν διακόνων οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπαρχάς, καὶ τὰς δεκάτας, καὶ τὰ ἐκούσια αὐτῷ προσάγετε· αὐτὸς γάρ (92) γινώσκει τοὺς θλιβομένους, καὶ ἐκάστην δίδωσι πρὸς τὸ ἀρμύζον, ὅπως μὴ δις * ἢ πλείστοις τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἢ τῇ αὐτῇ ἐβδομάδι λαμβάνῃ, ἕτερος (93) δὲ οὐδὲ ὅλως· δίκαιον γάρ ἐστι μᾶλλον τοῖς θλιβομένοις κατ' ἀλήθειαν ἐπαρκεῖν, ἢ τοῖς νομιζομένοις (94) θλιβεσθαι.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ δοχῆς, καὶ ὅπως χρῆ ἕκαστον τάγμα τοῦ κλήρου ὑπὸ τῶν προσκαλουμένων τιμασθαι.

Τοῖς εἰς ἀγάπην, ἥτοι δοχῇ (95), ὡς ὁ Κύριος ἐνώ-

VARIORUM NOTÆ.

λεως; Moneo quoque, e Theodorito ac Josepho per levem mutationem tolli posse errores seu potius negligentias in hac historia. Querit ille interrogatione 52, in librum Numerorum, quam seditionis occasionem habuerint δαθάν, καὶ Ἀβειρών, καὶ Ἐλιδά. Sed legendum videtur οἱ (aut υἱοὶ) Ἐλιδά, *Eliahi Abiri*. Josephus autem *Antiquit. Judaic.*, lib. iv, cap. 2, ponit simul nomina δαθάμου καὶ Ἀβειράμου (ita codices Regii) καὶ Φαλαούς, qui sunt Rufino interpreti Dathan et Abirom et Falas. (Corrupte editur Balas, cum vera lectio in miss. Regiis servetur.) Forsan tamen a Josepho exaratum fuit, καὶ τοῦ (vel καὶ υἱοῦ) Φαλαούς, intellectusque *On*, de quo Numer. xvi, 1. Transeo ad alios laticiosos. Sententia Constitutoris, itemque Optati lib. 1, *De schismate Donatarum*, paulo ante finem. Quod originem Leviticam habuerint ducenti quinquaginta homines memorati in contradictione *Coræ*, nec aperte as ruitur per divina oracula, nec confutatur clare. Tantum sacra Scriptura liquido damnat quod imprudenter Cypriano martyri epistola 63, excidit, cuius verba transcribit Goffridus Vindociensis epist. 22, lib. iv, Dathanem Abiromumque ministros fuisse, hoc est levitas; quodque ab Optato Milevitano in loco citato, et ab Ambrosio epistola ad Vercellenses dicitur, viris 250 mortem obtigisse per hiatum terræ. Jam vero circa Corem conflagram, quamvis cum nostro, cumque Ignatiano interpolatore ad Magnesianos 3, consentiant Samaritani codices Numer. xvi, 10. Præterea Josephus *Archæologias* iv, 3; Gregorius Nyssenus libro *De vita Moysi*, sub finem, Joannes Chrysostomus homil. 4, in *Viti Domitiani*, tom. III; Petrus Damiani episculo 18, cap. 4, et Zonaras in *Annalibus*; affirmari omnino debet post alios, antiquos, recentiores, supplicium de Core sumptum fuisse eodem modo, quo de Dathane et Abiromo, terra, nimirum, tres schismaticos cum suis deglutiente. Quocirca arsisse *Coritas*, seu congregationem *Coræ*, dictum *Constitutionum*, et Theodoriti questione 33 in *Numeros*, veritatem obtinet, si accipiat de ducentis et quinquaginta; contra, si de iis qui cum Core versabantur, quando pectus abiit. Hoc enim qui vellet, perinde falleretur ac is qui ex S. Epiphanio Ancorati cap. 101, et S. Ambrosio tractatu *De 42 mansionibus*, mansione 15, confundens illos et homines

Coræ, contenderet primos cum patre suo ipsiusque hominibus a terra haustos descendisse vivos in infernum: referente Moyse Numerorum cap. xvi, grande miraculum, ut Core pereunte, filii illius non perierint. Denique in illa dissensione civilis alios Mosis imperio, Aaronis sacerdotio alios invidisse, docet etiam Gregorius Nyssenus in *Vita Moysi*, pag. 185. Et revera, licet cuncti adversus Moysen et Aaronem insurgerent, plus tamen quidam primum, plus cæteri alterum petebant. *COR.*

(92) Γάρ. Addit σαφώς alter cod. *CLEN.*

(93) ἕτερος. Εἰς ἕτερος, alter cod. *IN.*

(94) Νομιζομένοις. Alter ἐπισημαζομένοις. *IN.*

(95) Εἰς ἀγάπην, ἥτοι δοχῇ. Julianus Apostata in fine Fragmenti, διὰ τῆς λεγομένης παρ' αὐτοῖς ἀγάπης, καὶ ὑποδοχῆς, καὶ διακονίας τραπέζων. Videantur Clemens Alexandrinus *Pædag.* ii, 1, p. 141. Interpretes ad Lucæ xiv, 13; lexicographi, et Epistola Ignatii ad Smyrναeos num. 8, cum interpolatione. Enimvero Agapas, publica convivium, optimo jure induxit Christianæ religionis prima antiquitas, cum propter communionem et amicitiam, cuius ergo Lacedæmones συσσίτια sua appellabant φιλότια, quasi φίλτια teste Porphyrio, iv *De abstinentia*: tum propter alimoniam clericorum et pauperum; unde Agapes nomen eleemosynæ donatum sæpe reperitur. Sed paulatim postea abrogata est consuetudo, quia irreperant in eam ambitio, ebrietas, rixæ, necnon judaismus atque paganismus. Nam refertur a Philone, libro *De plantatione Noë*, veteres in templis post sacrificia sacras epulas celebrasse, hincque credi verbum μεθύειν trahere originem, eo quod sacrificio peracto; μετὰ τὸ θύειν, vino indulgeretur. Cui originationi consimilem habes in *Etymologico magno*. Ἐτυμολογεῖται δὲ καὶ παρὰ τὸ ἐνέθειν. (Sylburgius θύειν, ego ἐνέθειν) ἤγουν σφαγιάζειν. Neminem porro latent ethnicorum solennes et sacræ coenæ in delabris largiter sumi solite. De Judæis autem, præter Isaiæ lxi, 9; Malachiæ iii, 10, loca Deuteronomii, et Theodoritum quæst. 10, in eum librum, Cornelius ad Persii satyræ quintam; *Thynnus genus piscis est, quod ad templum diebus festis portare solebant, ut ibi pro die festo epulis vescerentur*. Memini etiam me alicubi legere hodiernum Arabum morem, certis diebus dapes apponendi egenis. *COR.*

μασε, προαιρουμένους καλεῖν πρεσβυτέρους (96), ἣν ἐπίστανται οἱ διάκονοι θλιβομένην, αὐτῇ πλειστάκις πεμπέτωσαν. Ἀφορίζεσθαι δὲ ἐν τῇ δοχῇ τὸ τῷ ποιμένι ἐθίμιον (97), λέγω δὲ τὸ τῆς ἀπαρχῆς, ὡς ἱερεῖ, καὶ μὴ παρῇ τῇ δοχῇ, εἰς τιμὴν Θεοῦ τοῦ τὴν ἱερατείαν αὐτῷ ἐχρησίσαντος· ὅσον δὲ ἐκάστη τῶν πρεσβυτέρων δίδεται, διπλοῦν διδόνθαι τοῖς διακόνοις εἰς γέρας Χριστοῦ (98). Τοῖς δὲ πρεσβυτέροις, ὡς ἂν κάμνουσι περὶ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον διηνεκῶς (99), διπλῇ καὶ αὐτοῖς ἀφορίζεσθαι ἡ μοῖρα, εἰς χάριν τῶν τοῦ Κυρίου ἀποστόλων, ὧν καὶ τὸν τόπον (100) φυλάσσουσιν, ὡς σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τῆς Ἐκκλησίας στέφανος· εἰς γὰρ συνέδριον καὶ βουλὴ τῆς Ἐκκλησίας· εἰ δὲ καὶ ἀναγνώστης ἐστὶ, λαμβανέτω καὶ αὐτὸς μοῖραν μίαν, εἰς τιμὴν τῶν προφητῶν· ὡσαύτως καὶ ψαλμῶδες, καὶ πυλῶδες. Ἐκάστῳ οὖν ἀξιώματι οἱ λαϊκοὶ τὴν προσήκουσαν τιμὴν νεμέτωσαν ἐν τοῖς δόμασι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐντροπῇ· μὴ ῥαδίως δὲ ἐνοχλείτωσαν τῷ ἄρχοντι, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπηρετῶν ἃ βούλονται σημαίνεωσαν, τούτεστι διὰ τῶν διακόνων (1), πρὸς οὓς

¹⁰ Luc. xiv. 13. ¹¹ Ignat. interpol. ad Smyrn. 8. ¹² Supra, cap. 26. Lege Ignat. ad Magn. 6, ad Trall. 2, 3, ad Philad. 5, ad Sm. 8.

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Πρεσβυτέρως*, et *πρεσβυτέρως*. Quemadmodum *πρεσβυτέρως* Pauli Tit. ii. 3, interpretati sunt alii anus, alii diaconissas; ita hoc loco *πρεσβυτέρως* et *πρεσβυτέρως* vel sunt anus illæ, quas (ut verba Hieronymi usurpam epist. 2 et 49) nutriebat suisque opibus sustentabat Ecclesia. Aniculæ appellantur in *Gestis purgationis Cæciliani et Felicii*. Infra lib. iii. cap. 13, συγγήρω. Vel sunt diaconissæ, seu viduæ, ætate senili jussæ ordinari. Quo secundo modo τὰς λεγομένας *πρεσβυτέρως*, quæ dicuntur *presbyteræ*, in canone Laodicensi 41. quidam intelligunt. Nec verum est, quod ex S. Epiphanio hæresis 79, cap. 4, et contra canonis Laodicensi Latinos interpretes contendit multijugæ eruditionis homo Joannes Morinus, *De sacris ordinationibus*, exercitatione 10, presbyterarum nomen Græcis esse ignotum. Nam Epiphanio sermo habetur duntaxat de Novo Testamento, in quo ait *πρεσβυτέρως* nominari, non *πρεσβυτερίδας*. Sed et Morinum memoria destituit. Paucis enim annis antequam ista scriberet, ediderat Pœnitentialia opera Joannis Jejunatoris, et Joannis monachi, ubi *πρεσβυτέρως* *presbyteræ*, uxores *presbyterorum* non semel comparent. Adde quod a S. Basilio in *Regulis brevioribus*, quæst. 110, 111, *πρεσβυτέρως* (antistitam vertunt. Rufinus Matrem monasterii, seniore matrem) mentio sit. Denique rem conficit, et dissidentes jugulat Photius; cui in *Nomocanone*, titulo 1, cap. penult. *πρεσβυτέρα* est, quæ Patribus Laodicensis *πρεσβυτέρως*. Prætermisi locum Origenis ad Joannis xiii. 12, etc., quia dum viveret Morinus, nondum Græce in locum prodierant illa Commentaria. Eum vide p. 390, E, Huellanae editionis. Vide etiam de presbytidibus Palladium Præfatione *Historiæ Lausiaca*, et Antiochum homil. 21. lb.

(97) *Ἐθίμιον*. Alter cod. *Ἐθίμιον*. Cl.

(98) *Διπλοῦν διδόνθαι τοῖς διακόνοις εἰς γέρας Χριστοῦ*. Antiquus filio Turriani adnotator, cum putavit minorem Illo fieri Spiritum sanctum per unam portionem diaconissæ, duplicem diaconi, quia cap. 26 diaconissa dicitur figura Spiritus sancti, diaconus vero Filii; non consideraverat, hac præclara sua ratiocinatione conclusum iri, quod a constitutore Apostolorum præferantur Spiritui sancto, Christoque æquiparentur. Presbyteris quippe assignat quo-

vivium, anus invitare voluerint¹⁰; et quam diaconi inopem esse sciunt, mittant persæpe. ¹¹ Cæterum in convivio, illud quod pastori solitum est dari; id quod primitiarum est dico; ipsi, licet non sit convivio præsens, tanquam sacerdoti seponatur, in honorem Dei, a quo sacerdotium accepit. Quantum autem unicuique anui tribuitur, ejus duplum diaconis in Christi reverentiam concedatur. Presbyteris vero, quia assidue circa sermonem doctrinæ laborant, dupla etiam portio assignetur, in gratiam apostolorum Domini, quorum et locum tenent, velut consiliarii episcopi, et Ecclesiæ corona; sunt enim synedrium et senatus Ecclesiæ. ¹² Qui autem lector est, ipse quoque partem ferat unam, ad prophetarum honorem: parique modo cantor et ostiarius. Unicuique ergo ecclesiasticæ dignitati venerationem debitam impertiant laici, in muneribus et in honorario ad vitam necessario. Nec vero facile præposito molestiam inferant, sed cupita significant per ministros, id est diaconos, quibus utantur liberius. Neque enim ad Deum omnipotentem acce-

que duplam partem, in gratiam apostolorum, quorum locum tenent. Verum quis hoc credat: imo quis adeo obtusi sensus, ut non intelligat ejusmodi comparationibus certos terminos esse præfigendos? Cæterum præter *Diatases* et Ignatianas Epistolas, in presbyteris apostolos cogitat apud Hieronymum scriptor *Epistolæ ad Rusticum*, *De septem gradibus Ecclesiæ*, qui etiam cum nostro lector ad prophetas accommodat. De duplici parte legito 1 Tim. v. 17, ibique Chrysostomum, *Oecumenium*, Theophylactum. Clara quoque sunt verba Tertulliani adversus Ecclesiam debacchantis: *Ad elogium gulæ tuæ pertinet, quod duplex apud te præsidentibus honor binis partibus deputatur; cum Apostolus duplicem honorem dederit, ut et fratribus et præpositis*. De jejuniis cap. ult. Apage ergo male ingeniosam Rigaltii interpretationem. Videndum libri viii caput 31. Cor.

(99) *Διηνεκῶς*. Omittitur in altero. Cl. et.

(100) *Ἄν καὶ τόπον*. Alter el *καὶ τόπον αὐτῶν*. lb.

(1) *Διὰ τῶν ὑπηρετῶν, τούτεστι διὰ τῶν διακόνων*. Lib. iii. cap. 11; lib. vi. cap. 17; lib. viii. cap. 28, per ὑπηρετὰς subdiaconos intelligit, et cap. 10, lib. viii, ὑπηρεσίαν eodem in sensu (opinor) accipit, quam tamen ejusdem libri cap. 13, videtur usurpare pro coetu omnium clericorum diaconis subjectorum. Scilicet ὑπηρετὰι, Latine ministri, dicuntur aliquando diaconi, aliquando subdiaconi, aliquando clerici non sacerdotes a diaconis ad infimos, aliquando demum subdiaconi cum sequentibus. Exempla sunt obvia. De multis pauca indicabimus. Primam acceptionem invenies in canone Sardicensi 8. in Victorino, Commentario in Apocalypsim, ubi Nicolaum diaconum appellat ministrum, et in Ambrosio ad Lucæ ix. 60. Alcuius, vel alius, *De divinis officiis*, cap. 36: *Subdiaconus, subminister; eo quod sub diacono sit, id est sub ministro*. Lege Sirmondum ad Ennodii epist. 9, lib. vi. Secunda significatio cernitur in pluribus canonibus synodi Laodicensis, necnon in 69 S. Basilii ex interpretatione Balsamonis, et in ejusdem Patris epist. 181. ex Joanne Zonara et Matthæo Blastare ineditis. Juxta tertiam S. Hilarius, in psalmum cxxxiv, ad finem, totam hierarchiam bifariam distribuit, in sacerdotes et ministros. De-

dicitur, nisi per Christum. Quare ad eundem modum quaecunque volunt laici, per diaconum episcopo manifestent; atque ita sententiam illius adimpleant. Nam apud priorem quoque populum, nihil sacri in templo aut offerebatur, aut fiebat absque sacerdote. « Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, » ait alicubi propheta, « quia angelus Domini omnipotentis est. » Quod si daemonum cultores in detestandis et abominandis ac impuris Deumque offendentibus sacris suis, hucusque sancta ac divina simulantur: quamquam vero comparatione inita, longissime a sanctis caerimoniis discernenda sit execrabilis superstitio: si tamen in illusionibus suis, nihil sine falso sacerdote offerunt, neque efficiunt; imo illum pontificem pro lapidum ac idolorum ore habent, atque quid facere jubeat exspectant, ut quidquid jusserit perficiant, tum absque eo faciunt nihil, eundemque flaminem honore prosequuntur, ipsius nomen quoque venerando, ad honorem inanimatarum statuarum, et ad cultum malignorum spirituum. Si illi, inquam, qui vana et falsa opinantur, spemque suam nulla in re solidant, imitari tamen sanctos ritus student: quanto aequius est vos, quorum fides evidentissima, spes certissima est, et a quibus exspectatur gloriosa, perpetua, ac stabilis repromissio; venerari in antistitibus Dominum Deum, et existimare episcopos esse os Dei?

CAPUT XXIX.

Quae sit dignitas episcopi et diaconi.

Nam si Aaron, quia verba, Moysis nomine detulit

¹² Mal. II, 7.

Α πλὴν καθήκοντα ἐπέθεσαν. Οὐδὲ γὰρ τῷ παντοκράτορι θεῷ προσελθεῖν ἔστιν, ἐὰν μὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως καὶ οἱ λαϊκοὶ πάντα ὅσα βούλονται, διὰ τοῦ διακόνου φανερά τῷ ἐπισκόπῳ ποιῶσιν, καὶ οὕτω κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκείνῳ ἐπιταλείψωσιν· οὐδὲ γὰρ πρότερον ἐν τῷ ἱερῷ ἀγίασμα τι προσεφέρετο ἢ ἐγένετο ἄνευ τοῦ ἱερέως. Ἡ καὶ γὰρ ἱερέως φυλάσσεται γνώσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, φησὶ πάλιν ὁ προφήτης, « ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορος ἔστιν. » Εἰ γὰρ οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταὶ ἐν τοῖς μυσαροῖς καὶ βδελυκτοῖς καὶ ἀκαθάρτοις προσοχθίσμασιν αὐτῶν ἀχρί τοῦ θύρου τὰ ἅγια μιμοῦνται· καὶ μακρὰν μὲν ἐπὶ συγχρίσεως τὸ βδελύγμα κεραιώσθω τῶν ἁγίων· πλὴν ἐν τοῖς ἐμπαιγμασὶν αὐτῶν, ἄνευ τοῦ μηρέως (2) οὐδὲν προσφέρουσιν, οὐδὲ ἐπιταλοῦσιν, ἀλλὰ στόμα νομίζουσι τῶν λίθων τὸν μηρέα, περιμένοντες τί προστάξει ποιῆν αὐτοῖς, καὶ πάντα ἃ ἂν προστάξῃ αὐτοῖς, ἐκεῖνα ἐπιταλοῦσι, καὶ ἄνευ αὐτοῦ ποιοῦσιν οὐδὲν, καὶ τιμῶσιν αὐτὸν τὸν μηρέα, καὶ σεπτὸν αὐτοῦ ἡγούνηται τὸ ὄνομα, εἰς τιμὴν τῶν ἀψύχων ζώων, καὶ εἰς λατρίαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Εἰ οὖν ἐκεῖνοι μάταια καὶ διεφθυσμένα (3) δοξάζοντες, καὶ ἐπ' οὐδὲν βεβαίῳ ἔχοντες τὴν αὐτῶν ἐλπίδα, ἐπιτηδεύουσι μιμεῖσθαι τὰ ἅγια· πόσω δίκαιον ὑμᾶς τοὺς φανοτάτην πίστιν καὶ ἀψευδῆ ἐλπίδα ἔχοντας, καὶ ἔνδοξον (4) καὶ ἀκύνιον καὶ ἀδιάπτωτον ἐπαγγελίαν ἀπαδεχομένους, τιμᾶν διὰ τῶν προσώπων Κυρίων τὸν Θεόν, ἡγουμένους στόμα Θεοῦ εἶναι τοὺς ἐπισκόπους;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

C

Τίς ἡ ἀξία τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τοῦ διακόνου.

Εἰ γὰρ Ἀαρὼν (5), ἐπειδὴ ἡγγεῖλε τῷ Φαραὼ πα-

VARIORUM NOTÆ.

nique ultimo loquendi modo utitur Optatus lib. I, pag. 39; et lib. II, pag. 53, atque ex eo Theodorus Balsamon exponit canonem 10, Neocaesariensem. Observant etiam viri docti, in canone Eliberitano 33, presbyteros ministros appellari. Cor.

(2) *Τὸν μηρέως.* Dixi ad Barnabæ cap. 9. Adde nunc, forsitan ab Epiphaniō Epimenidem appellatum fuisse μηρέα τοῦ πατρὸς Κρησίου εἰδωλίου, non μίθρα, quod sensu nullo aut falso ediderunt, hæresi 42, p. 362. Id.

(3) *Διεφθυσμένα.* Εἰφθυσμένα, cod. Vind. alt. CL.

(4) *Καὶ ἔνδοξον.* Hæ duæ voces, totidemque seqq. absunt ab altero codice. Id.

(5) *Εἰ γὰρ Ἀαρὼν.* Sacra duo Moses et Aaronis Epitheta dilucidaverat Theodorus questione 17, in Exodum; sed illius declaratio hodie manca est, intricata, et tenebris plus quam Cimmericis obvoluta: Πῶς ἐγένετο τοῦ Ἀαρὼν (melius codices ἔγγι Φαραὼ) θεὸς ὁ Μωσῆς; . . . Ὅτι οὗτος ὁ θεὸς προσέτατε τῷ Μωσῇ, οὕτως ὁ Μωσῆς τῷ Ἀαρὼν. Διὸ δὲ καὶ προφήτης ὁ Ἀαρὼν προσηγορεύθη τοῦ Μωσέως. Quo modo Moses fuit deus Aaronis? (imo Pharaonis). Quomodo Deus imperabat Mosi, ita Moses Aaroni. Quamobrem etiam Aaron vocatus est propheta Mosi. Quis hæc percipiat ac explicet? Nemo, Hercule, nemo. Nisi loco facias admoveat Catenam Græcorum Patrum in Pentateuchum, editam solummodo Latine, Francisco Zephyro interprete; in qua ad Exodi caput VII legitur ex Theo-

dorito: *Ecces constitui te deum Pharaonis: et Aaron frater tuus erit propheta tuus. . . . Id vero quo pacto? . . . Perinde ac Deus præcipiebat instrualique Mosem, Moses Aaron ipsum instituebat: quocirca propheta dictus est Aaron fratri sui, id est, interpres; Moses vero deus Pharaonis, quasi iudex et magister.* Quo fit ut scriptum videatur a magno interprete, hoc fere modo: Πῶς ἐγένετο τοῦ Φαραὼ θεὸς ὁ Μωσῆς, καὶ τοῦ Μωσέως προφήτης Ἀαρὼν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ; . . . Ὅτι οὗτος ὁ θεὸς προσέτατε τῷ Μωσῇ, οὕτως ὁ Μωσῆς τῷ Ἀαρὼν. Διὸ δὲ καὶ προφήτης ὁ Ἀαρὼν προσηγορεύθη τοῦ Μωσέως, τούτῃ ἐστιν ἐρμηνεύς· καὶ ὁ Μωσῆς θεὸς τοῦ Φαραὼ, ὡς κριτὴς καὶ διδάσκαλος. Hoc est: *Quomodo Moses fuit deus Pharaonis, et Mosi propheta Aaron frater ejus? Quomodo Deus mandata dabat Mosi, ita Moses Aaroni. Quare et Aaron vocatus est propheta Mosi, hoc est, interpres; et Moses deus Pharaonis, ut iudex et magister.* Præclare in Catena manu scripta Acacius: *Ὅν τρόπον ὁ θεὸς διὰ προφητῶν λαλεῖ τοῖς ἀνθρώποις, οὕτω καὶ ὁ Μωσῆς διὰ Ἀαρὼν τῷ Φαραὼ. Διὸ ἐρμηνεύων τὸν νότον τοῦ λόγου φησὶ· Καὶ Ἀαρὼν ὁ ἀδελφὸς σου ἔσται σου προφήτης. Quomodo Deus per prophetas hominibus loquitur, ita et Moses per Aaronem Pharaonem. Unde Scriptura exponens sensum dicti ais: « Et Aaron frater tuus erit tuus propheta. » Legatur Exod. IV, 16. Cqr. In altero cod. abest ὡς et postea legitur τί πείσεται ἂν. CLEN.*

πα Μωσῆος τοὺς λόγους, προφήτης εἰρηται, Μωσῆς ἄδ θεὸς τοῦ Φαραῶ, ὡς βασιλεὺς ὁμοῦ καὶ ἀρχιερεὺς, ὡς φησὶν ὁ θεὸς πρὸς αὐτόν· «θεὸν τέθεικά σε τῷ Φαραῶ, καὶ Ἀαρὼν ὁ ἀδελφός σου ἔσται σου προφήτης· διατί μὴ καὶ ὑμεῖς τοὺς μεσίτας ὑμῶν τοῦ λόγου, προφῆτας εἶναι νομίζετε, καὶ ὡς θεοὺς σεβασθήσεσθε;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅπως χρὴ τοὺς λαϊκοὺς πειθαρχεῖν τοῖς διακόνοις.

Νῦν γὰρ ὑμῖν μὲν (6) ὁ Ἀαρὼν ἔστιν ὁ διάκονος, Μωσῆς δὲ ὁ ἐπίσκοπος· εἰ οὖν ἐρρέθη Μωϋσῆς ὑπὸ Κυρίου θεός (7), καὶ ὑμῖν ὁ ἐπίσκοπος εἰς θεὸν τιμηθῆτω, καὶ ὁ διάκονος ὡς προφήτης αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ὁ Χριστὸς ἀνευ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ποιεῖ, οὕτως οὐδὲ ὁ διάκονος ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὡς περ ὁ υἱὸς ἀνευ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἔστιν (8), οὕτως οὐδὲ διάκονος ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὡς περ ὑπόχρεως ὁ υἱὸς (9) Πατρὶ, οὕτω καὶ πᾶς διάκονος ἐπισκόπῳ· καὶ ὡς περ ὁ υἱὸς ἀγγελός ἐστι καὶ προφήτης τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ὁ διάκονος ἀγγελος καὶ προφήτης ἐστὶ τοῦ ἐπισκόπου (10). Διὸ καὶ πάντα τὰ ἐπιτελούμενα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τινα, ἐμφανῆ τῷ ἐπισκόπῳ γινέσθω, καὶ (11) δι' αὐτοῦ τελειούσθω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΑ'.

Ὅτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου τι πράττειν.

Μηδὲν δὲ ποιεῖτω τὸ σύνολον ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου, μηδὲ τι διδόναι τι ἀνευ τῆς ἐκείνου γνώμης· ἐάν γὰρ ὡς θλιβομένου τινος λάθρα τοῦ ἐπισκόπου διδῷ τι, εἰς λοιδορίαν τοῦ ἐπισκόπου δώσει, καὶ διαβάλλει αὐτὸν ὡς ἀμελοῦντα τῶν θλιβομένων· ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ κακολογῶν, Θεῷ προσπίπτει, οὐκ ἀκούσας αὐτοῦ εἰπόντος· «θεοὺς οὐ κακολογήσεις.» Οὐ γὰρ περὶ λίθων ἢ ξύλων προσοχθισμάτων ἐνομοθέτει, βδελυκτῶν ὄντων (12) διὰ τὴν ψευδωνυμίαν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν κριτῶν, οἷς καὶ εἶπεν, ὅτι «θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΒ'.

Ὅτι μὴ χρὴ τὸν διάκονον παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου διδόναι τι, καὶ διαβολῇ γὰρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει.

Εἰ οὖν γινώσκεις, ὦ διάκονε, θλιβομένον τινα, ὁπομνήσας τὸν ἐπίσκοπον, οὕτω δίδου· ἀλλὰ μὴ λαθραίως εἰς λοιδορίαν αὐτοῦ τι ἐπατέλει, ἵνα μὴ καταγογγυσμὸν ἐγείρῃς κατ' αὐτοῦ· οὐ γὰρ κατ' αὐ-

ad Pharaonem, propheta dictus est; Moses vero deus Pharaonis, ut rex simul et pontifex; quemadmodum ait illi Deus: «Posui te deum Pharaoni, et Aaron frater tuus erit tuus propheta» : cur non vos quoque, internuntios verbi vestri, inter prophetas reputabitis, atque tanquam deos coletis?

CAPUT XXX.

Quomodo oportet laicos obedire diaconis.

Nunc enim vobis loco Aaronis est diaconus, Moyses autem loco episcopi. Cum igitur Moyses a Domino appellatus sit deus; a vobis episcopus tanquam deus observetur, et diaconus ut propheta ejus¹². Nam sicuti Christus sine Patre nihil agit; ita nec diaconus sine episcopo: et sicut Filius sine Patre non subsistit; ita neque diaconus sine episcopo: et sicut Filius debitor est Patri, sic et omnis diaconus episcopo; atque ut Filius Patris angelus ac propheta est¹⁶; sic et diaconus angelus est ac propheta episcopi. Quocirca quæcunque diaconus erga quempiam facit, manifesta fiant episcopo, per quem et perficiantur.

CAPUT XXXI.

Quod non oporteat diaconum sine episcopo quidpiam facere.

Nihil vero prorsus sine episcopo faciat, nec ulli quidpiam, absque illius voluntate, largiatur. Si enim clam episcopo, dederit alicui quasi egenti; in episcopi contumeliam tribuet, quem accusat negligentiam erga calamitosos: qui autem de episcopo, sive per sermonem, sive per actionem detrahit, Deum offendit, cujus hanc vocem non audit: «Dii ne maledicito»¹⁷. Non enim de lapideis aut ligneis idolis, quæ quod falso divinum nomen gerant, abominabilia sunt, legem ferebat; sed de sacerdotibus et iudicibus, quibus alibi dixit: «Dii estis, et filii Altissimi»¹⁸.

CAPUT XXXII.

Quod non oporteat diaconum præter voluntatem episcopi dare ulli; id enim in calumniam episcopi cessurum.

Si quem ergo, diacone, tribulationem pati cognoscis; admone episcopum, et inde eroga: nec vero clam in contumeliam illius quidquam opereris, ne contra eum murmuracionem suscites; non enim

¹² Exod. vii, 1. ¹³ Ignat. ad Magnes. 7. ¹⁴ Is. ix, 6; Deut. xviii, 15. ¹⁵ Exod. xii, 26. ¹⁶ Psal. lxxxi, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(6) Ὑμῖν μὲν. Desunt in altero cod. Vindob. nec necessariae sunt. CLER.

(7) Θεός. Addit codex alter: Καὶ ὁ Ἀαρὼν προφήτης, quæ excidisse videntur. Id.

(8) Οὐκ ἔστιν. Scholium in margine hoc legitur: Ταῦτόν καὶ τοῦτό ἐστι τῷ φάσκοντι λόγῳ, μεγάλης βουλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγγελον, δηλονότι τὸν υἱόν, εἶναι, καὶ Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ θεός, ὡς ἐμὲ, αὐτὸν ἀκούσατε. CLER.

(9) Ὑἱός. Addit codex alter ἐστίν. Id.

(10) Διάκονος ἀγγελός καὶ προφήτης ἐστὶ τοῦ ἐπισκόπου. Circa primum pseudo-Hieronymus epistola De septem ordinibus Ecclesiarum, ait ubi de diaconis: Hi sunt, quos in Apocalypsi legitimus, septem Angelis Ecclesiarum. Circa posterius in Alcuino cap. 39, lib. De divinis officiis: Procedens pontifex in persona Christi, ducit secum prophetas, id est diaconos. COT.

(11) Καί, etc. Desunt in altero cod. CLER.

(12) Ὅντων. Deest in altero cod. Id.

adversus ipsum murmur orietur, sed adversus Dominum Deum, audietque diaconus cum reliquis, quod audierunt Aaron et Maria, quando Mosi detraxerunt: « Quomodo non timuistis detrahere de Moyse servo meo? » Et iterum ipse Moyses ad eos qui convenerant adversus ipsum, ait: « Non enim contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum Deum nostrum. » Si enim qui laicum racam aut fatuum appellaverit, non feret impune, utpote qui nomen Christi in Christiano homine contumelia affecerit; quid si aliquis loquatur contra episcopum? per quem Dominus dedit vobis Spiritum sanctum, in impositione manuum; per quem sancta dogmata didicistis, Deum cognovistis, et in Christum credidistis; per quem a Deo cogniti estis; per quem signati estis oleo exultationis et unguento intelligentiæ; per quem filii lucis estis effecti; per quem in baptismo vestro Dominus episcopali manus impositioni testimonium præbens, super unumquemque vestrum sacram emisit vocem, dicens: « Filius meus es tu; ego hodie genui te. » O homo, per episcopum Deus te adoptat in filium: agnosce, filii, dexteram quæ mater tua est; ama eum qui post Deum pater tuus existit; talem venerare.

CAPUT XXXIII.

Quomodo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare, ac venerationis dignos habere.

Nam si de parentibus carnalibus divina oracula pronuntiant: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene tibi sit; » et: « Qui maledixit patri vel matri, morte intereat; » quanto magis de

A τοῦ ὁ γογγυσμὸς γενήσεται, ἀλλὰ κατὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀκούσεται ὁ διάκονος καὶ οἱ λοιποὶ, ὡς Ἀαρὼν καὶ Μαρία καταλαλήσαντες Μωσέως ἡκούσαν· ἢ ὡς οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλῆσαι κατὰ Μωσῆ τοῦ θεράποντός μου; » Καὶ πάλιν αὐτοὺς Μωσῆς φησι τοῖς ἐπισυναχθεῖσιν αὐτῷ· Ὁὐ γὰρ καθ' ἡμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑμῶν ἐστίν, ἀλλὰ κατὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Εἰ γὰρ ὁ λαϊκὸς εἰρηκῶς βράχην ἢ μωρὸν, οὐκ ἀτιμωρητὸς, ὡς ὕδρις τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα (13), τί ἂν τις κατ' ἐπισκόπου εἴπῃ; δι' οὗ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁ Κύριος ἐν ὑμῖν (14) ἔδωκεν ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, δι' οὗ ἅγια δόγματα μεμαθήκατε, καὶ Θεὸν ἐγνώκατε, καὶ εἰς Χριστὸν πεπιστεύκατε, δι' οὗ ἐγνώσθητε ὑπὸ Θεοῦ, δι' οὗ ἐσφραγίσθητε ἐλατὴ ἀγαλλιάσεως καὶ μύρω συνέσεως, δι' οὗ υἱοὶ φωτὸς ἀνεδείχθητε, δι' οὗ Κύριος ἐν τῷ φωτισμῷ ὑμῶν τῇ τοῦ ἐπισκόπου χειροθεσίᾳ μαρτυρῶν, ἐφ' ἑκάστον ὑμῶν τὴν ἱερὰν ἐξέτεινε φωνὴν (15), λέγων· Ὑἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » Διὰ τοῦ ἐπισκόπου σου ὁ Θεὸς υἱοποιεῖται σε, ἀνθρώπε· γινώριζε, υἱέ, τὴν δεξιὰν τὴν μητέρα σου, στέργε τὸν μετὰ Θεὸν γενομένον σου πατέρα, καὶ σέβου τοῦτον (16).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Ὅπως χρή τιμᾶσθαι τοὺς ἱερεῖς, καὶ σεβαστὸς ἡγεῖσθαι, πνευματικὸς ὄντως γονεῖς.

Εἰ γὰρ περὶ τῶν κατὰ σάρκα γονέων φησὶ τὸ θεῖον (17) λόγιον· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται. Καί· Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω· πόσω

¹³ Num. xii, 8. ¹⁴ Exod. xvi, 8. ¹⁵ Matth. v, 22. ¹⁶ Psal. ii, 7. ¹⁷ Exod. xx, 12. ¹⁸ Exod. xxi, 17.

¹⁹ Exod. xvi, 8. ²⁰ Matth. v, 22. ²¹ Psal. ii, 7. ²² Exod. xx, 12. ²³ Exod. xxi, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Ὅς ὕδρις τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα. Is qui fragmenta quædam Constitutionum inventa interpretatus est, Carolus Capellius Venetus, quæ Petrus Crabbe in editione Conciliorum ann. 1551 collocavit, legebat τὸν τοῦ Χριστοῦ νόμον. Vertit enim Christi legem. Nec spernenda ea lectio. Cor.

(14) Ἐν ὑμῖν. Abest rectius in cod. altero, CLER.

(15) Τὴν ἱερὰν ἐξέτεινε φωνήν. In Anselmo ad Matth. iii, ult.: Dicitur ergo: « Hic est filius meus; » quia fideles in baptismo filii Dei efficiuntur. Unicuique enim dicitur: Hic qui prius erat filius diaboli, modo est filius meus, etc. Crediderim nostrum ex eorum numero existisse, qui in exemplaribus Biblicis repererant: Ὑἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Filius meus es tu; ego hodie genui te: S. Augustino dicente in lib. ii De consensu evangelistarum, cap. 14: Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam, hoc illa voce sonuisse quod in Psalmo scriptum est, « Filius meus es tu; ego hodie genui te; » quanquam in antiquioribus codicibus Græcis non inveniri perhibeatur, tamen si aliquibus fide dignis exemplaribus confirmari possit, quid aliud quam utrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de cælo sonuisse? et in Encliridio ad Laurentium cap. 49: Vox illa Patris, quæ super baptismum Christum facta est: « Ego hodie genui te; » eamque lectionem, Ὑἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, representante

S. Methodio in Convivio Virginitum, orat. 8, p. 407, sicut et Latinam: Filius meus es tu; ego hodie genui te, auctore Questionum Veteris et Novi Testamenti, questione 54, et postea questione 45, Marcello in Apocrypho libello De conflictu Petri apostoli et Simonis Magi, quem edidit ad finem Bibliothecæ Pontificiæ Ludovicus Jacob; necnon B. Hilario De Trinitate lib. viii, paulo ante medium, lib. xi, etiam ante medium, et canone 2, in Matthæum: quo ultimo in loco, esse Matthæi agnoscit. Qui tamen Hilarius in psalm. cxxxviii, 1, vulgari utitur scriptura Matth. iii, 17, et libro ix De Trinit. multo post initium illam cum alia ejusdem Evangelii textu cap. xvii, vers. 5, permiscet ac confundit, pari memoriæ errato atque Optatus lib. iv circa finem, Epiphanius hæc. 51, n. 20, et hæc. 76, p. 969, ac is qui putatur esse Gregorius Thaumaturgus orat. Et τὰ ἅγια Θεοφάνια. Denique, tradente S. Epiphanio hæreseos 30 sectione 13, referri in Ebionæorum Evangelio secundum Matthæum, tres voces cœlitus lapsas in Domini baptismo: Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacui. Et: Ego hodie genui te. Et. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Unde verisimile sit, in verum Matthæum atque in Lucam prædicta verba irrepsisse. Cor.

(16) Τοῦτον. Abest ex altero codice et quidem melius, CLER.

(17) Θεῖον. Ὅσιον, cod. Vind. L.

μᾶλλον περὶ τῶν πνευματικῶν γονέων ὁμῶν ὁ λόγος· ἁπαραινέσει τιμῆν αὐτοῦς, καὶ στέργειν, ὡς ἐστέργε-
τας, καὶ πρεσβευντὲς πρὸς Θεὸν, τοὺς δι' ὕδατος
ῥυμῆς ἀναγεννήσαντας, τοὺς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πλη-
ρώσαντας, τοὺς τῷ λόγῳ γαλακτετροφήσαντας, τοὺς
ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀναθρεψαμένους, τοὺς ἐν ταῖς νο-
θείαις στηρίξαντας, τοὺς τοῦ σωτηρίου σώματος καὶ
τοῦ τιμίου αἵματος ἀξιώσαντας ὑμᾶς (18), τοὺς τῶν
ἁμαρτιῶν λύσαντας, καὶ τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς εὐχα-
ριστίας μετόχους ποιήσαντας, καὶ τῆς ἐπαγγελίας
τοῦ Θεοῦ κοινωνοὺς καὶ συγκληρονόμους θεμένους
ὑμᾶς; τοὺτους εὐλαβοῦμενοι τιμᾶτε παντοίαις τι-
μαῖς· οὗτοι γὰρ παρὰ Θεῷ ζωῆς καὶ θανάτου ἐξου-
σίαν εἰλήφασιν ἐν τῷ δεκάζειν τοὺς ἡμαρτηκότας
καὶ καταδικάζειν εἰς θάνατον πυρὸς αἰωνίου, καὶ
λύειν ἁμαρτιῶν τοὺς ἐπιστρέφοντας, καὶ ζωογονεῖν B
αὐτοὺς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

Ὅτι τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων εἰσι κρείττους
οἱ ἱερεῖς.

Τούτους ἀρχοντας ὑμῶν καὶ βασιλεῖς (19) ἡγεῖσθαι
νομίζετε (20), καὶ δασμοὺς ὡς βασιλεῦσι προσφέρετε·
ἐξ ὑμῶν γὰρ αὐτοὺς τε καὶ τοὺς συνοίκους αὐτῶν
τρέφεσθαι χρή. Ὡς Σαμουὴλ διετάξατο πρὸς τὸν λαὸν
περὶ τοῦ βασιλέως, ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ
Μωσῆς περὶ τῶν ἱερέων, ἐν τῷ Λευιτικῷ (21)· οὕτως
καὶ ἡμεῖς ὑμῖν περὶ τῶν ἐπισκόπων διατασσόμεθα.
Εἰ γὰρ ἐκεῖ πληθὺς τηλεκούτου βασιλέως ἀναλόγως
τὰς ὑπηρεσίας ἰδίδου, πόσω μᾶλλον οὐχὶ καὶ νῦν ὁ
ἐπίσκοπος λαμβάνειν ὀφείλει παρ' ὑμῶν τὰ ἐκ τοῦ
Θεοῦ αὐτῷ ὠρισμένα πρὸς διατροφήν αὐτοῦ τε καὶ C
τῶν σὺν αὐτῷ κληρικῶν; Εἰ δὲ δεῖ καὶ τι προσθεῖναι
τῷ λόγῳ, κλεινόν οὗτος λαμβανέτω, ἢ ἐκείνος τὸ πα-
λαιόν· ὁ μὲν γὰρ στρατιωτικὰ μόνον διεῖπε, πόλεμον
καὶ εἰρήνην ἀναδεσγμένος εἰς φυλακὴν σωμάτων, ὁ
δὲ τὴν εἰς Θεὸν ἱερωσύνην, σῶμα καὶ ψυχὴν παραι-
τούμενος κινδύνων. Ὅσα τοίνυν ψυχὴ σώματος κρείτ-
των (22), τοσούτῳ ἱερωσύνη βασιλείας· δεσμεύει γὰρ
αὕτη καὶ λύει τοὺς τιμωρίας ἢ ἀφέντας ἀξίους. Διὸ
τὸν ἐπίσκοπον στέργειν ὀφείλετε ὡς πατέρα, φοβεῖ-
σθαι ὡς βασιλέα, τιμᾶν ὡς κύριον, τοὺς καρποὺς
ὁρῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ὑμῶν εἰς εὐλογίαν

²² Cap. viii.

VARIORUM NOTÆ.

(18) Ὑμᾶς. Deest in altero cod. nec est neces-
sarium. CLEA.

(19) Καὶ βασιλεῖς. In altero cod.: ἡγεῖσθε καὶ
βασιλεῖς, καὶ νομίζετε. Rectius, ut coniecerat Cole-
rington, ἡγεῖσθε, sed glossema non crediderim esse
καὶ νομίζετε, sed concionatoris huiusce personati
βασιλείας, quales sunt hic multæ. Qui talia cre-
dunt esse apostolorum, regiam sibi dignitatem clam
tribuentium, gravi injuria sanctissimos viros affi-
ciunt, quorum humilitas esset simulata, si hæc eo-
rum essent. Non ceterum æra lupinæ, qui talia
conferunt. Id.

(20) Ἡγεῖσθαι νομίζετε. An scripserat solum-
modo ἡγεῖσθε: et νομίζετε glossa est? Favent In-
terpretes. COT.

(21) Ἐν τῷ Λευιτικῷ. Desunt in altero cod. Vin-
cent. CLEA.

(22) Ὅσα τοίνυν ψυχὴ σώματος κρείττων.

PATROL. GR. I.

A patribus apiritualibus admonet vos Scriptura, ho-
norandos illos ac diligendos, tanquam beneficos,
et ad Deum legatos; eos qui per aquam regene-
rant vos, qui Spiritu repleverunt, qui verbo la-
etarunt, qui in doctrina educaverunt, qui monitis
stabilierunt, qui corpore salutare et pretioso san-
guine vos dignati sunt, qui a peccatis absolverunt,
et sacrosanctæ Eucharistiæ fecerunt participes,
quique vos promissionis Dei consortes ac cohæ-
redes constituerunt? Hos venerati, omni honorum
genere prosequimini; quoniam a Deo potestatem
vitæ et necis acceperunt, in judicandis peccatoribus
condemnandisque ad mortem æterni ignis, et in
absolvendis a peccato illis qui convertuntur, lis-
demque vitæ reddendis.

CAPUT XXXIV.

Quod principibus ac regibus præstantiores sint sa-
cerdotes.

Hos principum ac regum loco vobis præesse
existimate; his tanquam regibus vectigalia offerte;
nam de bonis vestris ipsi eorumque domestici ali
debent. Quod in Regnorum primo libro ²² Samuel
populo edixit de rege; quod in Levitico Moyses de
sacerdotibus: idem nos vobis edicimus de episco-
pis. Nam si illic populus proportionē tantī regis
subministrabat tributa, nonne multo magis nunc
debet episcopus a vobis accipere, quæ ipsi a Deo
constituta sunt, ad alendum eum et clericos ejus? C
Imo si quid amplius dici par est, hic plus accipiat,
quam olim ille: quandoquidem ille militaria tan-
tum obibat munia; belli ac pacis, pro custodia cor-
porum, arbiter; hic vero Dei sacerdotium admi-
nistrat, periculorum corporis ac animæ averrun-
cus. Quanto igitur anima præstat corpore, tanto
sacerdotium regno; ligat enim ac solvit, prout
quis pœna vel venia dignus est. Quare episcopum
diligere ut patrem debetis, vereri ut regem, hono-
rare ut dominum; offerendo ei in benedictionem
vestram fructus vestros atque manuum vestrarum
opera; tribuendo ipsi, tanquam Dei sacerdoti, ve-

D Eadem rationem cur sacerdotalis dignitas regis
præferri debeat, adducit quoque inter alias B. Chry-
sostomus tum alibi, tum præcipue homil. 4 De verbis
Isaiæ, lib. vii De sacerdotio, cap. 1, et homil. 15 in
II ad Corinthios. Cum quo tam in re, quam in causis
rei consentiunt vulgo sancti Patres. Quinimo apud
Philonem Judæum, libro De legatione ad Caium,
pontificatus tanto supra regnum extollitur, quanto
Deus et divina hominibus et humanis excellunt.
Unde injusta fertur a Theodoro Balsamone ad ca-
nonem 7 Trullanum censura in eos, qui ecclesi-
asticas dignitates imperatoriis anteponunt. Sozo-
menus libro II extremo, narrans de imperatorum et
pontificum sepultura in eadem apostolorum Eccle-
sia: Ὡς καὶ τῆς ἱερωσύνης δημοτίμου τῇ βασιλείᾳ
ὁμοῦς, μᾶλλον μὲν οὖν ἐν τοῖς ἱεροῖς τόποις καὶ τὰ
πρῶτα ἐχοῦσης. COT.

stras primitias ac decimas, vestra exceptitia ac munera; primitias frumenti, vini, olei, pomorum, lanæ, omnium desique quas vobis Deus concesserit. Si ita te gesseris, erit oblatio tua accepta in odorem suavitatis Domino Deo tuo, et benedicet Dominus operibus manuum tuarum, et multiplicabit bona terræ tuæ; quoniam «Benedictio in capite ejus qui largitur».

CAPUT XXXV.

Quod Judaica leges, et Evangelium, præcipiant munera oblationem.

Scire autem vos oportet, quod licet liberaverit vos Dominus a servitute ascitorum vinculorum, exiitque in refrigerium ac recreationem, non amplius permittens vobis brutorum animantium sacrificia pro delictis; et licet exemerit vos ab expiationibus, victimis emissariis, lavationibus assiduis, et lustralibus aspersionibus: neutiquam tamen a collationibus, quas sacerdotibus debetis, vos liberavit, nec a munificentia erga pauperes. Vobis enim ait in Evangelio Dominus: «Nisi abundaverit justitia vestra plusquam scribarum et phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum»²⁷. Sic igitur redundabit justitia vestra, cum majorem sacerdotum, pupillorum, viduarum, egentiumque omnium curam gesseritis, sicut scriptum est: «Dispensit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæcula»²⁸. Et rursum: «Eleemosynis et fide purgantur peccata»²⁹. Et iterum: «Anima quæ benedicit, sola recta est»³⁰. Ita ergo tu facies, ut Dominus constituit; et sacerdoti tanquam mediatori inter Deum ac indigos

ὑμῶν προσφέροντας αὐτῷ, τὰς ἀπαρχὰς ὑμῶν, καὶ τὰς δεκάτας ὑμῶν, καὶ τὰ ἀσφαρέματα ὑμῶν, καὶ τὰ δῶρα ὑμῶν δίδοντας αὐτῷ ὡς ἱερεὶ Θεοῦ, ἀπαρχὴν σίτου, οἴνου, ἐλαίου, ὀπωρίας, ἐρίας (23), καὶ πάντων ὧν Κύριος ὁ Θεὸς ἐπιχορηγεῖ ὑμῖν καὶ ἔσται σοι ἡ προσφορά σου δεκτὴ εἰς δαπνὴν εὐωδίας Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καὶ εὐλογησεί Κύριος τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, καὶ πληθυνεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς σου ἐπὶ αἰῶνα (εὐλογία εἰς κεφαλὴν τοῦ μεταδίδόντος.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ.

Ὅτι παρακλιθεύονται οἱ νόμοι καρποφορεῖν ὡσαύτως καὶ τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἐρῆ δὲ ὑμᾶς γινώσκειν, ὅτι εἰ καὶ ἐρρύσατο ὑμᾶς Κύριος τῆς δουλείας τῶν ἐπιστάκτων δεσμῶν, καὶ ἐξήγαγεν ὑμᾶς εἰς ἀνέλευσιν, μηκέτι ἔδωκε ὑμᾶς θύειν βλογα ζῶα περὶ ἁμαρτιῶν, καὶ καθαρισμοῦ καὶ ἀποπομπῶν καὶ λουτρῶν συνεχῶν καὶ περιβρῆντηρίων οὐ δήπου καὶ τῶν εἰσφορῶν ὑμᾶς ἡλευθέρωσεν (24), ὧν ὀφείλετε τοῖς ἱερεῦσι, καὶ τῶν εἰς τοὺς δεομένους εὐποιῶν. Αἰεὶ γὰρ ὁ Κύριος ὑμῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· «Ἐὰν μὴ περισσέυσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.» Οὕτως οὖν πλεονάσει ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν, ἐν τῷ πλεον ὑμᾶς πρόνοιαν ποιῆσαι τῶν ἱσρέων καὶ τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν χηρῶν καὶ πάντων δεομένων (25) ὡς γέγραπται· «Ἐσχόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένθησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τοὺς αἰῶνας.» Καὶ πάλιν· «Ἐλεημοσύνας καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι.» Καὶ πάλιν· «Ψυχὴ εὐλογημένη, πᾶσα ἀπλῇ (26).» Οὕτως οὖν ποιήσεις σὺ, ὡς ὁ Κύριος δι-

²⁷ Prov. xi, 26. ²⁸ Matth. v, 28. ²⁹ Psal. cxi, 9. ³⁰ Prov. xv, 27. ³¹ Prov. xi, 25.

VARIORUM NOTÆ.

(23) Ἐρίας. Ille Capellius, de quo paulo supra, vertendo *sobolis*, ostendit a se lectum γέντας. Vide lib. vii, cap. 29. lb. — Alter codicum Vindobon. ἐλάτας, *oleas*, ejus decimæ solvebantur, cum sale canderetur, seorsum a decimis olei, quod e maturioribus oleis exprimitur. CLEA.

(24) Οὐ δήπου καὶ τῶν εἰσφορῶν ὑμᾶς ἡλευθέρωσεν. Veteris legis decimæ, δεκάδαι, δυνεποδεκάδαι, πεντοδεκάδαι (ut cum Hieronymo loquar circa initium libri xiv in *Ezechielem*), primitiæ, portiones, voluntaria dona, ministeria, victimæ, fructus, vota, primitiva, primogenita, omnesque oblationes ac pensiones sacræ duo complectebantur; nimirum, naturale aliquid, et aliquid quod vocant positivum. Ad naturam, sive ad rectam rationem moresque bonos pertinebat sacræ operationum et paupertate afflictorum sustentatio per ejusmodi collationes; positivum vero et certis regulis a Deo determinatum erat reliquum. Atque posteriori quidem per Novum Testamentum abrogato, prius obligat etiam Christianos, qui tenentur, sive dando decimas et primitias, sive alio quo Ecclesiæ visum fuerit modo, clericorum et inopum necessitatibus subvenire. Hinc interdum Patres de decimis tanquam abolitis disserunt, ut Epiphanius hæres. 8, cap. 6, et Chrysostomus homil. 74 in *Matthæum*: Interdum non sublatis fuisse aiunt, ut fuse Origenes hom. 11 in *Numeros*, ubi consimiliter Διὰ ταῦτ' ἀδίδῃ τὸν μαρτυρῶν *Matth. v, 21*, et obiter Chrysostomus oratione 5 *adversus Judæos*, atque

pseudo-Chrysostomus ad *Matth. xxiii, 23*. Præterea ad decimas Deo Ecclesiisque persolvendas habemus exhortationes SS. Ambrosii, Augustini, aliorum. *Domas tunc*, inquit martyr Cyprianus in fine tractatus *De unitate Ecclesiæ*, et *fundos venundabant*, et thesauros sibi in celo reponentes, distribuenda in usus indigentium pretia apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus; et cum vendere jubeat Dominus, eminus potius et augemus. Et B. Hieronymus ad *Malachiam* caput iii: Quod de decimis primitiisque diximus, quæ olim dabantur a populo sacerdotibus ac levitis, in Ecclesiâ quoque populis intelligite, quibus præceptum est, non solum decimas dare et primitias, sed et vendere omnia quæ habent, et dare pauperibus, et sequi Dominum Salvatorem. Quod si facere nolumus, saltem Judæorum imitemur exordia, ut pauperibus partem demus ex toto, et sacerdotibus ac levitis honorem debitum deferamus. COT.

(25) Καὶ πάντων δεομένων. Hæc verba in utroque Vindobon. codice absunt. CLEA.

(26) Ψυχὴ εὐλογημένη, πᾶσα ἀπλῇ. Vulgata ex *Hæbreo* Proverb. xi, 25: Anima quæ benedicta, impinguabitur; LXX vero: Ψυχὴ εὐλογημένη, aut εὐλογουμένη, πᾶσα ἀπλῇ. Ubi Græcus explanator cum SS. Chrysostomo homil. 16 in *Joannem*, Ambrosio libro *De Isaac* et anima, cap. 2, Hieronymo lib. iii *adversus Rufinum*, cap. ult. (quo loci interpunctio mutari debet) verbum εὐλογουμένη in sensu passivo accipit; minus apte, si non ad mentem Senam,

επάξαι καὶ δώσεις τῷ ἱερεὶ τὰ ὀφειλόμενα αὐτῷ, ἀπαρχὴν ἁλωνος καὶ ληνοῦ καὶ περὶ ἁμαρτιῶν, ὡς μερίτη Θεοῦ καὶ τῶν δεομένων καθάρσεως καὶ παρατήσεως. Σὺ μὲν γὰρ διδόναι προσήκει, οἰκονομεῖν δὲ ἐκείνον, ὅτε οἰκονόμος καὶ διοικητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Οὐ μέντοι λογιστεύσεις σου τὸν ἐπίσκοπον (27), οὐδὲ παρατηρήσεις τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ, πῶς ἐπιτελεῖ, ἢ πότε, ἢ τίσιν, ἢ ποῦ, ἢ εἰ καλῶς, ἢ φαύλως, ἢ δούλως. Ἐχει γὰρ λογιστὴν Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ἐγχειρίσαντα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν ταύτην, καὶ καταξιώσαντα αὐτὸν τῆς ἱερωσύνης τοῦ τηλικούτου τόπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΖ΄.

Ἐκδόμησις τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ λόγων, καὶ ὅπως αὐτὰ ἐνταῦθα διαγορεύουσι.

Πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχε τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, πάντοτε μνησθὲν τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ λόγων. Ἀγαπᾷν Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ἓνα καὶ μόνον ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος (28). Μὴ προσανέχειν εἰδώλοις, ἢ τίσιν ἑτέροις, ὡς θεοῖς ἀψύχοις, ἢ ἀλόγοις, ἢ δαίμοσιν. Γίνωσκε δημιουργίαν Θεοῦ διάφορον, ἀρχὴν λαβοῦσαν διὰ Χριστοῦ, καὶ σαββατιεὶς διὰ τὸν παυσάμενον μὲν τοῦ ποιεῖν, οὐ παυσάμενον δὲ τοῦ προνοεῖν, σαββατισμὸν μελέτης νόμων, οὐ χειρῶν ἀργίαν. Πᾶσαν ἐκνομον ἐπιθυμίαν ἀπώσαι, πᾶσαν λύμην τὴν ἐπὶ διαφθορᾷ ἀνθρώπων, πᾶσαν ὀργὴν. Γονεῖς τίμα, ὡς αἰτίους γενέσεως. Ἐτάτα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Κοινωνεῖς βίου τοῖς δεομένοις. Ἐπιπορίαν καὶ πολυπορίαν μάταιον φεῦγε· οὐ γὰρ ἀδικωθήσῃ. Μὴ ὀφθῇς παρὰ τοῖς ἱερεῦσι κενός (29), καὶ τὰ ἐκούσιά σου ἐνδελεχίζων πρόσφερε· καὶ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας μὴ ἀπολείπου, ὀρβρίζων εἰς αὐτὴν πρὸ παντὸς ἔργου, καὶ πάλιν ἐσπέρας εἰς αὐτὴν ἀπάντα, εὐχαριστῶν Θεῷ ὑπὲρ ὧν σοι τὴν ζωὴν κεχάρισται. Ἐργοπύνει, ἐνδελεχίζε, κοπία, πρόσφερε Κυρίῳ τὰ ἐκούσιά σου. Τίμα, γὰρ φησι, τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων. Εἰ εἰς τὸν Κορβανῶν (30) οὐ δύναται βάλλειν, κἂν κοινωνεῖ τοῖς

A purificationis et indulgentiæ, dabis quæ ipse debetur, videlicet primitiis aræ et torcularis, nec non oblationes pro peccatis. Te enim largiri decet; illum vero dispensare, quatenus œconomum et procuratorem rerum ecclesiasticarum. Cave tamen ne episcopum ad numeros voces; neque dispensationem illius observes, quo modo eam gerat, aut quando, aut quibus, aut ubi, aut an bene, an male, an prout convenit. Habet quippe rationum petitorem Dominum Deum, qui hanc œconomiam in manus ejus dimisit, quippe eum sacerdotio tanti honoris ac loci dignatus est.

CAPUT XXXVI.

Commemoratio decem Dei mandatorum; et quo modo ea hic edisserunt.

B Habe præ oculis timorem Dei, semper decem Dei mandatorum memor. Dominum Deum unum ac solum diligere ex totis viribus. Non attendere idolis, aut hujusmodi diis, nempe inanibus, aut bestialibus, aut dæmonibus. Cognosce creationem Dei novam ac præcipuam, quæ per Christum cœpit, et Sabbatum celebrabis propter eum qui operari et creare quidem desiit, sed non desit providentia sua gubernare; Sabbatum, inquam, in meditatione legum divinarum, non in vacatione manuum consistens. Omnem illicitam cupiditatem rejice: item omnem noxam, quæ in hominum perniciem vergit; omnemque iram. Parentes honora, ut originis auctores. Dilige proximum tuum ut teipsum. Egentibus communica quæ ad vitam necessaria sunt. Perjurium et frequens cum vanitate iurandum fuge; non enim innocens ac impunitus eris. Non appareas coram sacerdotibus vacuus, sed voluntaria tua dona offer jugiter; et ad Christi ecclesiam adire ne desinas, quia nullo mane ante omne opus accurre, similiterque vespere veni, ut gratias Deo agas quod vitam tibi largitus est. Operare, esto assiduus, la-

²⁷ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. ²⁸ Matth. v, 43. ²⁹ al. εἰς τὸν κορβανῶν δὲ δύναται βάλλων, κοινωνεῖ. Sic uterque Vindobon. Codex

VARIORUM NOTÆ.

saltem ad veritatem Hebraicam. Cæterum benedicere, idiolismo lingue sanctæ, est benefacere: recteque hic inter testimonia *De elemosynis et munificentiis* textus iste proverbialis collocatur. Cot.

(27) Οὐ μέντοι λογιστεύσεις σου τὸν ἐπίσκοπον. Huc facit dictum S. Cyrilli Alexandrini in Epistola canonica: Ἀπαρτὶ σφόδρα, καὶ εἰς ἐσχάτην ἀκρίβειαν καταφέρει τοὺς ἀπανταχόσε γῆς ὄντας θεοσεβέστατους ἐπισκόπους, τὸ ἀπαιτεῖσθαι λόγους τῆς οἰκονομίας τῶν παραπιπτόντων αὐτοῖς ἀναλωμάτων, εἴτε ἐκ προσόδων ἐκκλησιαστικῶν, εἴτε σὺν καὶ ἀπὸ τῆς τινῶν καρποφορίας· ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἄλλων λόγον τῷ πάντων κριτῇ. Κεμήλια μὲν γὰρ καὶ κτήσεις ἀκινήτους, ἀνεκποίητους ταῖς ἐκκλησιασταῖς σώζεσθαι χρὴ· θαρσεῖσθαι δὲ τοῖς (vel τοῖς) κατὰ καιρὸν τὴν θείαν διέπουσιν (vel διέποντας) ἱερωσύνην, τῶν παραπιπτόντων ἀναλωμάτων τὴν οἰκονομίαν. Ita scribendum ex mss. Regiis. E quibus etiam complere oportet epistolæ titulum, hoc pacto: Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἐπιστολὴ κανονικὴ πρὸς δόμον.....

Κύριλλος Δόμων..... Inepti editores Theodori Balsamonis in eo titulo, initio paginæ 1076 tres ultimas voces paginæ præcedentis 1075 posuerunt, ἐν τοῖς ὁμοῖς. Ib.

(28) Ἰσχύος. Alter codex addit σου. CLEN.

(29) Μὴ ὀφθῇς παρὰ τοῖς ἱερεῦσι κενός. Modicum detorquet loca Scripturæ Exodi xxxiii, 15; Deuteronom. xvi, 16, et Ecclesiast. xxvii, 6. Cot.

(30) Εἰ εἰς τὸν Κορβανῶν. Omnino præferri debet lectio marginis. Κορβανῶς, Κορβωνῶς, Κορβωνῶς, est Josepho sacer thesaurus; Hieronymo Gazophylacium, et dona Dei. Deducitur a Corban, quod proprie significat munus Deo oblatum, seu, quemadmodum in libro *De nominibus Hebraicis* apud Hieronymum vertitur, oblationem. S. Hilarius ad Matthæi xxvii, 6: Neque in Corbonam, id est in oblationem pecunia admisceri licet. Unde immerito arguitur S. Chrysostomus (cujus verba in Lexicum suum transtulit Favorinus), quia scribit ad Matthæi caput xv: Κορβῶν οὐκ ἐστὶ δωρεὰ καὶ προσῆ, ἀλλὰ προσφορά κυρίως λέγεται. Scio LXX. Marcum

hora, offer Domino spontanea tua. At enim Scriptura: « Honora Dominum de justis tuis laboribus ».²² In Carbonam mittere si non potes, saltem peregrinis unum, vel duo, vel quinque aera minuta tribue.²³ Thesauriza tibi coelestes divitias, quas neque tinea, neque fures devastare queant.²⁴ Hæc agens, noli episcopum tuum judicare, neque laicum gregalem tuum; nam si fratrem judices, judex absque ele-

ἔνοις ἐν, ἢ δύο, ἢ πάντα λεπτά. Θησαύριζε σπαντῶν τὸν οὐράνιον πλοῦτον, ὃν οὐτε σὴς, οὐτε κλέπτει λυμανοῦνται. Καὶ ποιῶν οὕτω, μὴ κρίναι τὸν ἐπίσκοπόν σου ἢ τὸν συλλαβόν· ἐάν γὰρ κρίνης τὸν ἀδελφόν, κρίτης ἐγένου, μηδενός σε προχειρισμένου τοῖς γὰρ ἱερεῦσιν ἐπαράπη κρίναι μόνους· ὅτι εἰρηται αὐτοῖς· « Κρίμα δίκαιον κρίναι. » Καὶ πάλιν· « Γίνεσθε τραπεζίται δόκιμοι (31). » Τμὴν γὰρ οὐκ ἐπιτίτραπται.

²² Prov. III, 9. ²³ Marc. XII, 41. ²⁴ Matth. VI, 20.

VARIORUM NOTÆ.

evangelistam, et Josephum explicare per δῶρον. Sed ab illis δῶρον sumitur duntaxat de dono pietatis. Δῶρον τῷ Κυρίῳ reddunt LXX, Levit. I, 10, et II, 4, et III, 4. Δῶρον τῷ Θεῷ apud Epiphanium hæresi 33, cap. 4; et δῶρον Θεοῦ in Josepho lib. I contra Apionem statim a medio. Neque enim sollicitare oportet Josephi lectionem, cum δῶρον Θεοῦ eodem modo dicat, quo alibi χρήματα Θεοῦ, et Θεοῦ θησαυρόν: quove Lucas c. XII, v. 4, posuit τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, munera Dei. Cor.

(31) Γίνεσθε τραπεζίται δόκιμοι. Mandatum hoc, licet nullibi Scripturarum exstet, laudatur tamen tanquam Scripturæ etiam a Clemente Alexandrino, sub finem Stromatei I; Origene ad Matth. XII, 23, 34; XXIV, 4, 5; Pamphilo, initio Apologetici pro Origene; Palladio, De vita Chrysostomi c. 4 et Nicephoro, Historiæ ecclesiasticæ lib. I, c. 26. Evangelicum autem esse tradunt cum Apelle hæretico, apud Epiphanium hæresi 44, c. 2, Cassianus, collatione I, cap. 20, et II, c. 9, atque auctor Quæstionum Cæsario, Gregorii Nazianzeni fratri, ascriptarum, responsione ad interrogationem 140. Qui tamen locus effectus est ex illo citato Palladii, scriptoris Cæsario recentioris. Christo tribuunt præter postremos tres, Clementinorum pater homil. 2, n. 51, homil. 3, n. 50, et homil. 18, n. 20; Origenes tom. XIX in Joannem ad cap. VIII, vers. 20; Hieronymus sub finem epistolæ 152; Chrysostomus, sermone Car in Pentecoste Acta apostolorum legantur, paulo post initium, et Socrates lib. III Historiæ cap. 16. Contra apostolicam vocem appellat Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Philemonem Romanorum presbyterum, cujus verba referuntur ab Eusebio Hist. eccl., lib. VII, c. 7. Et Pauli esse ait Cyrillus Alexandrinus, ad Ioannem III, 5. Usurpant vero idem effatum, aut ob oculos habent a Patribus plurimi. Vido præcipue, si habet, Clementem Stromateum lib. VI, p. 655; lib. VII, p. 754; Origenem homilia 3 in Leviticum, homil. 12 (Hieronymo 9) in Jeremiam paulo post medium, homil. 19 in eundem prophetam sub finem, homilia 2 in Ezechielem paulo post initium, tom. XII in Mattheum non longe a principio, et ad Matthei XXIII, 37; item homil. 1 in Lucam, quem locum imitatur Ambrosius initio Commentariorum in illud Evangelium; præterea in Joannem tom. XXV, ad capitis VIII versiculum 46, et tom. XXXII, ad cap. XIII, vers. 20; Athanasium Epistola ad Solitarios circa principium, Cyrillum Hierosolymitanum catechesi VI, in fine; Basilium homilia in principium Proverbiorum ante medium et ad Isaiam I, 22; III, 2; v. 20; Gregorium Nazianzenum carmine iambico 18, p. 218; Ambrosium in Lucæ XIX, 45; Hieronymum lib. I Apologice adversus Rufinum cap. 4, lib. III Commentariorum in Epistolam ad Ephes., in finem capitis IV, et ad vers. 10 cap. V, et libro in Epistolam ad Philemonem ad vers. 5; Procopium Gazæum super Leviticum pag. 33; Gregorium Papam lib. XXXIII Moraliæ cap. 26; Damascenum Orthodoxæ fidei lib. IV, cap. 18, et Epiphanium diaconum, sermone panegyrico ad Synodum generalem septimam. Queritur nunc, quid de celeberrimo loco sentiendum sit.

Equidem doctorum virorum sententiis studiosos doctinarum non fugiunt. Meam ego paucis verbis lectori examinandam ita propono. Ex traditione, sive non scripta, sive in quodam melioris notæ apocrypho relata ferebatur, divino Novi Testamenti oraculo pronuntiari: Estote probi trapezitæ. Id aliquis compertum apposuit ad oram codicis sui, Matth. XXV, 27, et Luc. XIX, 23, ubi τραπεζιτῶν mentionem factam videbat. Alius adnotandum putavit ad locum consimilem Apostoli I Thessal. V, 21. Tertius forsitan, tribus in prædictis locis collocavit. Ac nescio an non etiam scriptum fuerit in margine Epistolæ primæ Joannis cap. IV, vers. 1. Inde postea in sacrum contextum verba spuria irrepserunt. Quo factum, ut velut Scripturæ, velut evangelica, velut Christi, velut apostolica, velut Pauli, velut Christi simul et Pauli (quod videtur putasse Socrates) citarentur. Certe cum textibus memoratis solent conjungi. Remque declarat Cyrillus Alexandrinus, cum dicit: Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ μακάριος Παῦλος φησὶ Γίνεσθε φρόνιμοι τραπεζίται, πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε, ἀπὸ παντὸς εἰδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. Quæ posteriora leguntur in dicta Epistola ad Thessalonicenses. Itaque notari meretur ingens Rufini confidentia: qui eo quod nostrum testimonium non reperiret in apostolicis exemplaribus quibus utebatur, vertendo locum Dionysii in Eusebii Historia, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζίται, non est interpretatus, sed pro eo substituit, Omnia legite, quæ bona sunt tenete; quo modo dictum Apostolicum I Thessalon. V, 21, adducit S. Augustinus libro De natura et gratia cap. 39. Minoris errati reus arguitur Nicephorus lib. I, cap. 26, ubi Socrates Historicum pro more compilans, quod ille Christo et Apostolo ascribit, generali voce θεῶν λόγον proponit: quo (si mea valet suspicio) Constitutionem præsentem locum involvat, de quibus dici θεῶν λόγον ex Epiphano et Cedreno observavimus initio notarum. Sicut autem hic habetur τραπεζίται δόκιμοι, et capite sequenti ἀργυρονόμοι ἐπιστήμονες: ita in Philone Judæo, libro De judicis, ad finem, ἀργυραμοιβὸς ἀγαθός; in Gregorio Nazianzeno, carmine supra citato, εὐφύης ἀργυρογνώμων· in Cyrillo Alexandrino, φρόνιμοι τραπεζίται· in Origene, tractatu 27 in Mattheum, prudentes nummularii; homil. 1 in Lucam, ab exercitatissimis trapezitis; ad Joannis XIII, 20, καλοὶ τραπεζίται in Theodoro Studita, serm. Catechet. 125, τῶν καλῶν τραπεζιτῶν; in Hieronymo, I adversus Rufinum, probus trapezita, in caput V Epistolæ ad Ephesios prudentissimi trapezitæ, in Epistolam ad Philemonem callidus trapezita, in Ambrosio ad c. I et XIX Lucæ, bonus nummularius, boni nummularii; in Epiphano diacono, a divinis trapezitis, et in Joanne Climaco Scala gradu 4, paulo ante finem, ἀριστος τραπεζίτης. Denique cum verbis capitis subsequenter merito conferrentur ista Chrysostomi in sermone jam laudato: Καθάπερ γὰρ οἱ τραπεζίται τὸ μὲν κίβδηλον καὶ παράστημιον ἐκβάλλουσι νόμισμα, τὸ δὲ δόκιμον καὶ ὄγχιε δέχονται; necnon ista Damasceni pariter citati: Γενώμεθα δόκιμοι τραπεζίται, τὸ μὲν γνήσιον καὶ καθαρόν χρυσίον σωσόντες, τὸ δὲ κίβδηλον παραιτού-

Τούναντιον γὰρ εἴρηται τοῖς ἐξω τοῦ ἀξιώματος τοῦ δικαστικοῦ, ἢ διδασκαλικοῦ (32) ὑπάρχουσι· «Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε.»

«Estote prohi trapezitæ³² : » vobis autem id non est permissum ; imo contra, iis qui dignitatem aut iudicis aut magistri non habent, dictum est : « Nolite iudicare, et non iudicabimini^{33, 34}. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

Περὶ κατηγορῶν καὶ συκοφαντῶν καὶ ὅπως (33)
χρὴ μὴ προχειρῶς πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν τοῦτοις
τὸν κριτὴν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως.

Τὸν μέντοι ἐπίσκοπον δεῖ κρίνειν ὀρθῶς, καθὼς γέγραπται· « Τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνετε. » Καὶ ἀλλοῦ· « Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον ; » Γίνεσθε οὖν ὡς ἀργυρονόμοι ἐπιστήμονες. Καθάπερ γὰρ οὗτοι τὰ φαῦλα τῶν νομισμάτων ἀποκρίνουσι, τὰ δὲ δοκίμα οἰκιοῦνται· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν ἐπίσκοπος χρὴ, τὰ μὲν ἀμώμα κατέχειν, τὰ δὲ ἐπιμώμα ἢ θεραπεύειν, ἢ ἀνίαιως νοσοῦντα ἀπορρίπτειν· καὶ μὴ τάχως κόπτειν, μηδὲ οἷς δήποτε πιστεύειν· ἐγχερεῖ γὰρ τινὰς καὶ διὰ ζῆλον, ἢ φθόνον κατὰ τινος ἀδελφοῦ ἐνστήσασθαι ψευδῇ κατηγορίαν· ὡς οἱ δύο πρεσβύτεροι· ἐπὶ τῆς Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἡ Αἰγυπτία ἐπὶ τῷ Ἰωσήφ. Σὺ οὖν, ὡς Θεοῦ ἄνθρωπος, τὰ τοιαῦτα μὴ προχειρῶς παραδέχου, ἵνα μὴ ἀνέλθῃς τὸν ἀδῶν καὶ ἀποκτείνῃς τὸν δίκαιον. Ὁ γὰρ τοιαῦτα παραδέχεσθαι θέλων, ὀργῆς πατήρ ἐστι μᾶλλον ἢ εὐρηνης· ὅπου δὲ ὀργή, ἐκεῖ ὁ Κύριος οὐκ ἐστίν· ἡ γὰρ ὀργὴ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχουσα φιλῇ, λέγω δὲ, ἡ παρὰ τὸ δίκαιον κινουμένη διὰ τῶν ψευδαδελφῶν, οὐδέποτε ἀφήσιν γενέσθαι ὁμόνοιαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅθεν ἐπιγινώσκοντας τοὺς τοιοῦτους ἄφρονες, ἐριστὰς, ζήλωτας, χαίρεσιμάκους (34), μὴ πιστεύετε αὐτοῖς· ἀλλὰ καὶ παρατηρεῖσθε τοὺς τοιοῦτους, ἀκούοντές τι παρ' αὐτῶν κατὰ ἀδελφοῦ· ὅτι οὐδὲν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτῶν φόνος· καὶ οὐ τις οὐχ ὀνομαεῖ, καταβάλλουσιν ἄνδρα. Σὺ οὖν πρόσθε τῷ κατηγορηθέντι, ἐν σοφίᾳ παρατηρῶν τὴν ἀναστροφὴν αὐτοῦ, τίς καὶ ὅποια τυγχάνει· καὶ εἰ εὖροις αὐτὸν ἀληθεύοντα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασχὴν ποίησον, καὶ μόνον παραλαβὼν τὸν κατηγορηθέντα, ἐλεγξον αὐτὸν, ὅπως μεταγνῶ, μηδενὸς σοι συμπρόδοτος. Εἰ δὲ οὐ πεισθῇ, γινόμενος δευτερός, ἢ τρίτος, οὕτως αὐτῷ ὑπόδειξον τὸ πλημμέλημα, νοουθετήσας αὐτὸν ἐν πραότητι καὶ παιδείᾳ· ὅτι « ἐν καρδίᾳ ἀγαθῇ ἀναπαύσεται σοφία· ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται. »

CAPUT XXXVII.

De accusatoribus et delatoribus; et quod iudex non debeat illis facile credere, vel non credere, sed adhibita diligentī inquisitione.

Porro episcopum oportet recte iudicare; sicut scriptum est : « Justum iudicium iudicate³⁵; » et alibi : « Quid vero a vobis ipsis quod justum est non iudicatis³⁶ ? » Estote igitur tanquam argentarii periti. Ut enim illi nummos adulterinos rejiciunt, probos autem retinent; eundem ad modum oportet ut episcopus quæ non habent maculam complectatur, quæ autem maculosa sunt, vel curet, vel si desperanter laborent, abiciat; non tamen statim amputet, nec quibusvis credat³⁷; sit enim nonnunquam, ut aliqui æmulatione ac invidia ducti adversus fratrem falsam accusationem instituant; ut olim Babylone duo senes adversus Susannam³⁸, utque Ægyptia mulier contra Josephum³⁹. Talia tu, qui homo Dei es, non temere admittas, ne forte innocentem perimas, et occidas justum. Qui enim hæc libenter audit, magis iræ pater est, quam pacis; ubi vero ira est, hinc Dominus abest; quia ira Satanas amica; illam dico, quæ, a falsis fratribus contra æquitatem concitata, nunquam concordiam in Ecclesia subsistere patitur. Unde cognitis iis hominibus, imprudentibus, contentiosis, æmulis, malevolentibus, nolite fidem illis habere; quin potius cum eos audieritis fratrem criminari, cautionem adhibete; quia homicidium ludus illis videtur ac nihilum; et ubi nemo suspicatur, prosternunt hominem. Tu ergo accusatum considera, et sapienter expende mores illius, qui ac quales sint; et si accusatorem vere ac iuste loqui compereris, secundum Domini doctrinam facito; reum assumptum solum, nemine præsentē argue, ut pœnitentiam agat: quod si non patitur se persuaderi, adhibitis duobus vel tribus, ipsi quantum deliquerit ostende⁴⁰, admonens eum cum mansuetudine ac disciplina; quoniam « in corde bono requiescet sapientia; in corde autem imprudentium non dignoscitur⁴¹. »

³² Deut. i, 16, et xvi, 18; Zach. vii, 9. ^{33, 34} Luc vi, 37. ³⁵ Jo. vii, 24. ³⁶ Luc xiii, 57. ³⁷ Laus. t. iur. a Cedreno. Vide Vet. Testim. ³⁸ Dan. xiii. ³⁹ Gen. xxxix. ⁴⁰ Matth. xviii, 15. ⁴¹ Prov. xiv, 53.

VARIORUM NOTÆ.

μνοί. Omiseram notare assertionem Constitutoris, de præcepto, *Estote prohi trapezitæ*, sacerdotibus dato, congruere cum oratione Dionysii Alexandrini de eodem dicto πρὸς τοὺς δυνατότεροις emissio; alios tamen id vocis pro generali monito habuisse. Cpr.

(32) Ἡ διδασκαλικὸς. Deest in codice altero Vindobonensi, et abesse debet; sermo enim est de iudice, non de doctore. C. r. n.

(33) Ὅπως. Legit ὅτι: alter cod. Vind. lo.

(34) Χαίρεσιμάκους. Vind. codices, ἐπιχαίρεσιμάκους, a quibus abest ζήλωτας. la.

CAPUT XXXVIII.

Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et poenitentes recipere, secundum constitutionem Domini.

Si ergo in ore trium vestrum persuasus fuerit, bene habet; sin aliquis obduret, dic Ecclesiae⁴⁷; quam si non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus; nec amplius eum tanquam Christianum in Ecclesia relinque, sed tanquam ethnicum remove; volentem tamen respicere, suscipe; neque enim ethnicum vel publicanum in communione recipit Ecclesia, priusquam eum priorum impietatum poeniteat; Dominus enim noster Jesus, Christus Dei, mores mutantibus instituit poenitentiam.

CAPUT XXXIX.

Exempla poenitentiae.

Enim ego Matthaeus, unus ex duodecim, qui vobis in hac doctrina loquuntur, sum apostolus, et quidem qui prius fueram publicanus; qui vero nunc per fidem misericordiam consecutus sum, priorum operum poenitens, et dignus habitus ut apostolus et verbi divini praeco efficerer. Et Zacchaeus, quem Dominus poenitentem ac illi supplicantem recepit, ipse etiam publicanus antea fuit. Jam vero milites et turba publicanorum cum accedunt ad Dominum de poenitentia sermonem, a propheta Joanne post baptismum audiunt: « Nihil amplius quam quod constitutum est vobis, facite⁴⁸. » Similiter nec deplorata est vita ethnicorum, modo poenitentia ducti abiciant incredulitatem. Itaque velut ethnicum et publicanum habet eum, qui in malo opere deprehensus poenitentiam detrectat. Si vero postea poenitentiam mutet, et ab errore se retrahat: quem-

⁴⁷ Matth. xviii, 15. ⁴⁸ Luc. iii, 13.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΒ'.

Ὅτι χρὴ (35) τοὺς ἀμαρτανόοντας ἰδιαιότως ἐξελέγχειν, καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διὰταξιν.

Ἐάν οὖν πεισθῇ ἐπὶ στόματος τῶν τριῶν ὁμῶν, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δέ τις σκληρύνοιτα, εἰπὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἐάν δὲ καὶ τῆς Ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὡς ὁ ἐθνικός καὶ ὁ τελώνης· καὶ μήκει αὐτὸν ὡς Χριστιανὸν παραδέχου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ὡς ἐθνικὸν παραιτοῦ· εἰ δὲ βούλοιο μετανοεῖν, προσλαμβάνου· οὐδὲ γὰρ τὸν ἐθνικὸν, ἢ τὸν τελώνην εἰς κοινωνίαν παραδέχεται (36) ἡ Ἐκκλησία, πρὶν ἢ μεταγνῶ ἑκαστος αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀσεδημάτων· τοὺς γὰρ μεταμελομένους τόπον μεταβολῆς ὥρισεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, ὁ Χριστὸς (37) τοῦ Θεοῦ.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΘ'.

Παραδείγματα ἐπὶ μεταβολῆς

Καὶ γὰρ ἐγὼ Ματθαῖος, εἰς τῶν δώδεκα τῶν ἐν τῇδε τῇ διδασκαλίᾳ λαλοῦντων ὁμῶν, εἰμι ἀπόστολος· καὶ αὐτὸς ὢν τελώνης μὲν πρότερον, νῦν δὲ διὰ τοῦ πιστεύειν ἡλεημένος, μετεγνωκώς τε τῷ προτέρῳ πράξεων, καὶ ἡξιωμένος ἀπόστολος εἶναι καὶ κήρυξ τοῦ λόγου, καὶ Ζαχαρίας, ὃν ὁ Κύριος προσελάβετο ἐν μεταβολῇ δεηθέντα αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ αὐτὸς τελώνης τὸ πρότερον ὑπῆρχεν. Ἦδη δὲ καὶ στρατιώται καὶ τακτικῶν ὄχλος προσελθόντες τῷ Κυριακῷ περὶ μεταβολῆς λόγῳ, ἀκούουσι παρὰ τοῦ προφήτου Ἰωάννου μετὰ τὸ βάπτισμα· « Μὴθὲν πλέον παρὰ τὸ διαταγμένον ὑμῖν ποιεῖτε. » Ὅμοίως δὲ καὶ τοὺς ἐθνικοὺς οὐκ ἀπέγνωσται ἡ ζωὴ, ἐάν μετανοήσαντες, τὴν ἀπιστίαν ἀποβάλλωσιν. Ὡς τελώνην οὖν ἢ ἐθνικὸν ἔχε τὸν ἐπὶ κακῷ ἔργῳ ἐλεγχθέντα, καὶ μὴ μεταγινώσκοντα. Ἐάν δὲ ὑστερον μετανοῇ καὶ ἐπιστρέφῃ ἐκ τῆς πλάνης (38) ὡς καὶ τοὺς ἐθνικοὺς (39) ὁπότεν

VARIORUM NOTÆ.

(35) *Ὅτι χρὴ, κ.τ.λ.* Titulus isto ad præcedentia quoque spectat. Sed observatum fuit ab episcopo Bismensi Bivio, lemmatum horum auctorem defunctorie rem egisse. COT.

(36) *Παραδέχεται.* Ita habet cod. Vind. omisissis vocibus ἡ Ἐκκλησία. CLER.

(37) *Χριστός.* Addit cod. Vind. Υἱός, Filius. Io.

(38) *Καὶ ἐπιστρέφει ἐκ τῆς πλάνης.* Desunt hic in altero codice Vind. Sed sunt post μετανοεῖν, prius commode. Io.

(39) *Ὡς καὶ τοὺς ἐθνικοὺς.* Quod ethnici, qui Christianam religionem amplecti gestiebant, admissi quondam fuerint in Ecclesiam, ad audiendum verbum Dei, res est certissima pariter ac notissima: ab quam Origenes in Homiliis sæpe alloquitur compellatque catechumenos et catechumenas. Quod vero spectat ad poenitentes, docemur a viris eruditissimis: principio, antequam excogitarentur celebres illæ stationes, quæ enarrantur canone ultimo Gregorii Thaumaturgi, quarumque in prima (Fletus dicebatur) qui versabantur, extra ecclesie osium consistebant; tunc, inquam, peccatoribus poenitentiam agentibus licuisse introire in sacram ædium, atque lectionibus concionibusque interesse. Quintimo apud Latinos per canonem 4. Herdenseni non excluduntur ab ejusmodi beneficio, refractarii ac

in malo obdurati. Generaliterque dicitur ab Hispanis, concilii Valentini can. 1: *Sacrosancta Evangelia ante munus initiationem, vel missam catechumenorum, in ordine lectionum, post Apostolum legantur: quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis, non solum fideles, sed etiam catechumeni, ac poenitentes, et omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant.* Sic enim pontificum prædicationes audita nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus. Et antea sanxerant Afri, concilii Carthaginiensis 4, cap. 84: *Ut episcopus nullum prohibeat ingredi Ecclesiam, et audire verbum Dei, sive gentilem, sive hæreticum, sive Judæum, usque ad missam catechumenorum.* Quod capitulum Burchardus, lib. ii, cap. 28, attribuit concilio apud Valentiam habito cap. 16, forsan per σφάλμα μνημονικόν. Afros tamen tempore Tertulliani non ita sensisse, conjici datur per illud libri *De præscriptione hæreticorum*, cap. 41: *In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici si suspecti venerint, sanctum canibus, et porcis margaritas, licet non veras, jactabunt.* Videtur de Judæis, in præsentia omnium interpretantibus legem, clarissimum Valesium ad Eusebii Hist. lib. ii, cap. 6. COT.

θέλουσι μετανοῆν, εἰς ἐκκλησίαν προσδεχόμεθα, ὅπως ἂν τοῦ λόγου ἀκούωσιν, οὐ μὴν κοινωνοῦμεν αὐτοῖς, μέχρι οὗ τὴν σφραγίδα λαβόντες τελειωθῶσιν (40). οὕτω καὶ τοῖς τοιοῦτοις, μέχρι οὗ μετανοίας καρτὸν ἐπιδείξωσιν ἐπιτρέπομεν εἰσερχέσθαι, ὅπως τοῦ λόγου ἀκούοντες, μὴ τελῶς ἄρδην ἀπόλωνται· μὴ κοινωνεῖτωσαν δὲ ἐν τῇ προσευχῇ (41), ἀλλ' ἐξερχέσθωσαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως διὰ τοῦ ἐξέλαι βελτιωθῶσι (42) τὴν ἀναστροφὴν τοῦ βίου, σπουδάζοντες περὶ τὰς συνάξεις ἀπαντᾶν ὁσημέραι, καὶ τῇ δεήσει σχολάζειν, ὅπως καὶ αὐτοὶ διηγηθῶσιν ἐκδεχθῆναι, καὶ οἱ θεώμενοι αὐτοὺς κατακυρώσιν, καὶ ἀσφαλέστεροι γένωνται, εὐλαβοῦμενοι τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ὅτι οὐ χρὴ ἐξθροδῶς διακεῖσθαι περὶ τὸν ἁπαλὸν ἢ δεύτερον ἁμαρτάνοντα.

Οὐ μέντοι γε βδελύξῃ τὸν περιπεσόντα ἐνὶ καὶ δευτέρῳ σφάλματι, ὡ ἐπίσκοπε, οὐδὲ κωλύσεις αὐτὸν τοῦ Κυριακοῦ λόγου, οὐδὲ κοινῆς διαίτης αὐτὸν ἐξώσεις· ἐπεὶ περ οὐδὲ ὁ Κύριος παρητεῖτο μετὰ τῶν τελωνῶν ἐσθλεῖν καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ (43) ὅτε τῶν Φαρισαίων ἐγκαλούμενος περὶ τοῦτου, ἔλεγεν· «Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.» Τοῖς οὖν δι' ἁμαρτίας ἀφορισθεῖσι παρ' ὑμῶν, καὶ συναναστρέφεσθε καὶ συναλλίξεσθε (44), ἐπιμελοῦμενοι, παρακαλοῦντες, ὑποστηρίζοντες, λέγοντες αὐτοῖς· «Ἰσχύσατε χεῖρες ἀνεμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα.» Παρακαλεῖν γάρ χρὴ τοὺς πειθοῦντας, καὶ τοῖς ὀλιγοψυχοῦσι προθυμίαν δίδναι, ὅπως μὴ τῇ ἀμετρίᾳ τῆς λύπης εἰς ἀφροσύνην χωρήσωσιν· ἐπεὶ περ «ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων.»

⁴⁰ Matth. ix, 12. ⁴¹ Isa. xxxv, 3. ⁴² Prov. xiv, 29, in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(40) Μέχρις οὗ τὴν σφραγίδα λαβόντες τελειωθῶσιν. Utrumque, tam nomen, quam verbum baptismum indicat. Dicunt enim Græci Patres de lavacro regenerationis σφραγίς, σφραγίς τοῦ κηρύγματος, σφραγίς δεσποτικῆ, vel Κυρίου, vel ἐν Κυρίῳ, ἐν Χριστῷ, σφραγίς τῆς πίστεως, τῆς ἀληθείας σφράγισμα, δευτέρου βίου σφραγίς, σφραγίς ὀνομάτων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, σωτήριον σφράγισμα, σφραγίς θεῖα, ἁγία, μυστικῆ, πνευματικῆ, ἐπουράνιος, βασιλικῆ, ἀθανάτοιοις, ἄθραυστος, ἀκατάλυτος, ἀνεπιχείρητος, etc. σφραγίζειν, σφραγίζειν τὸ βαπτίσματι. De baptizato, σφραγισμένος, de non baptizato, ἀσφραγιστος. Latini, signum, signum fidei, signum Christi, sigillum, signaculum, signaculum fidei, obsignatio fidei, vel baptismi. Signare, obsignare, baptismo consignare. Pari modo, eodemque in sensu, τελειοῦν, τελειοῦσθαι, τελειώσις, τελειῶν, perficere, perfectus, consummatio, invenias non raro, apud utriusque Ecclesiæ doctores. Atque ex his Epiphanius lux affulget, qui scribit in hæresi 74. Pneumatomachorum, cap. 11, si libros editos consulimus, ἐπισφραγίς τῆς χάριτος, οὗ σύνδεσμος τῆς Τριάδος. Hoc est, ex mente virorum doctissimorum, qui expungunt, οὐ, idem ille Spiritus sanctus gratiæ sigillum est, ac Trinitatis vinculum. Cum ex his verbis Ancorati cap. 7 : ἐπεὶ σφραγίς τῆς χάριτος σύνδεσμος τῆς Τριάδος, (editio mere Græca mediam non habet virgulam,) verisimilior lectio conficiatur, ἐπεὶ

admodum gentiles, quando pœnitentiam agere volunt, in ecclesiam ad audiendum verbum admittimus, non tamen cum iis communicamus, donec per baptismi sigillum consummationem accipiant; ita, inquam, ad meliora conversis, donec pœnitentiæ fructus ostendant, in ecclesiam ingredi permittimus; ut Dei doctrinam audientes, non statim ac funditus intereant: hi tamen in oratione non communicant; sed post legis, prophetarum ac Evangelii lectionem egrediantur, ut exeundo vitam et mores emendent; studentes occurrere quotidie ad sacros conventus, et orationi vacare; quo et ipsi possint admitti, et qui eos viderint compungantur, metuque similis calamitatis cautiore evadant.

CAPUT XL.

B

Quod non oporteat hostiliter affici illum qui semel, vel iterum peccavit.

Cæterum, episcopo, eum qui in unum et alterum prolapsus fuerit peccatum, noli exsecrari; nec ab auditione Dominici sermonis illum arceas nec a fratrum convictu pellas: quandoquidem nec Dominus cum publicanis ac peccatoribus comedere recusabat; cumque eam ob causam a Phariseis argueretur, ita respondit: «Non opus habent medico qui valent, sed qui male habent⁴⁵.» Cum iis igitur, qui peccatorum ergo a vobis excommunicati sunt, conversatione ac convictu jungimini, curam habentes, consolantes, suffulcientes, atque illis dicentes: «Confortamini manus remissæ, et genua soluta⁴⁶.» Consolandi enim sunt qui lugent, et animo deficientes recreandi; ne magnitudine mœstitiæ ad amentiam deveniant; quoniam «pusillanimitis valde insipiens est⁴⁷.»

C

σφραγίς τῆς χάριτος ὁ σύνδεσμος τῆς Τριάδος; emergatque iste sensus utrobique, quandoquidem sigillum gratiæ est conjunctio Trinitatis, in baptismo videlicet, de quo agitur. Ib. — Μέχρις. Vind. cod. ἄχρι. CLEB.

(41) Μὴ κοινωνεῖτωσαν δὲ ἐν τῇ προσευχῇ, etc. Notum id. Sed notabilis in primis locus Joannis Jejunatoris, sub finem Theodori Balsamonis pag. 1102: In rei autem sacræ celebratione omnes qui pœnitentiam agunt, et non communicant, diximus ecclesiarum edicto debere ex templo egredi, et stare in serula; in matutino autem, vespertis, et reliquis, templi aditum non eis esse prohibitum, quominus possint ingredi, et in eo stare, si volint. Memoratus Balsamon ad canonem Laodiceum 19, in quo sancitur de hoc ritu, prava laborat interpunctione: Ἐν μετανοίᾳ δὲ εἰσιν, inquit, οἱ διάτινα ἁμαρτήματα ἐπιτιμηθέντες πιστοὶ, οἱ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως. Pone cum cod. Reg. 2431, punctum post ἐπιτιμηθέντες. Cor.

(42) Βελτιωθῶσι. Vind. cod. ἐπαδελτιωθῶσι. CLEB.

(43) Καὶ. Vind. cod. & καὶ. Ib.

(44) Συναναστρέφεσθε καὶ συναλλίξεσθε. Orationis series postulat συναλλίξεσθε quod verbi interpretatur Turrianus. Rem autem ipsam videbis apud Dionysium Alexandrinum in Historia ecclesiastica Eusebii, lib. vi, cap. 42, Cor.

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Quomodo oporteat recipere poenitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscindere.

Jam si quis conversus, fructus poenitentiae ediderit, tunc ad orationem admittite; ut filium illum prodigum, qui perierat, et patria bona cum meretricibus abligurierat, posteaque porcos pascebat, de quorum siliquis cupiebat expleri, nec obtinebat; quando poenitentia ductus est, et ad patrem rediit, dixitque: « Peccavi in coelum, et coram te, jam non sum dignus vocari filius tuus »; pater, liberorum amans, cum musico apparatu accepit; priorem stolam, annulum et calceamenta reddidit; mactatoque vitulo saginato, laetus epulabatur cum amicis. Ita igitur et tu facito, o episcopo: ac quemadmodum ethnicum sacro lavacro tinctum, in Ecclesiam inducis post institutionem; sic et hunc, per manuum impositionem, utpote poenitentia purgatum, cunctis pro eo deprecantibus, restitue in antiqua pascua; eritque in loco baptismi, impositio manuum: etenim per impositionem manuum nostrarum, Spiritus sanctus dabatur credentibus. Et si quis fratrum nunquam prolapsus, reprehenderit te, quod huic sis reconciliatus, dicito ei: « Tu semper mecum es, et mea omnia tua sunt: epulari autem et gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, et revixit, perierat, et inventus est ». Nam quod Deus non solum ignoscat poenitentibus, sed et eos

Ὅπως δεῖ προσίσθαι τὸν μετανοῦντα, καὶ ὥπως διατίσθαι πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας, καὶ πότε ἐκκόπτεται τῆς Ἐκκλησίας.

Et de his epistropheis metanolas καρπὸν ἐπιδαίεται, τότε καὶ εἰς προσευχὴν εἰσδέχασθε αὐτόν· ὡς τὸν υἱὸν τὸν ἀπολωλότα, τὸν ἄσωτον, τὸν μετὰ πορνῶν μεψάσαντα τὴν πατρικὴν οὐσίαν, τὸν χοίρους βόσκοντα, καὶ κερατίων ἐμπλησθῆναι ἐπιθυμοῦντα, καὶ μὴ τυγχάνοντα, μεταγόνοντα καὶ παλινδρομήσαντα πρὸς τὸν πατέρα, καὶ εἰπόντα: « Ἡμάρτον εἰ, τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος καλεῖσθαι υἱὸς σου, » μετὰ μουσικῶν ὁ φιλότεκος πατήρ προσελάβετο, καὶ τὴν ἀρχαίαν στολὴν, καὶ τὸν δακτύλιον, καὶ τὰ ὑποδήματα ἀποδοὺς, σφάξας τε τὸν σιτευτὸν μόσχον ἠὲ φράινετο μετὰ τῶν φίλων. Οὕτως οὖν καὶ σὺ ποιεῖ, ὡ ἐπίσκοπε· ἄλλ' (45) ὥσπερ τὸν ἐθνικὸν λούσας εἰσδέχῃ μετὰ τὴν διδασκαλίαν, οὕτω καὶ τοῦτον χειροθετήσας (46), ὡς ἂν μετανοήσῃ καθαρισμένον, πάντων ὑπὲρ αὐτοῦ προσευχομένων, ἀποκαταστήσεις αὐτόν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ νομὴν· καὶ ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ λούματος ἡ χειροθεσία· καὶ γὰρ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν ἡμετέρων χερῶν ἐδίδετο Πνεῦμα ἅγιον τοῖς πιστεύουσι. Κἀν τις τῶν μὴ σεσαλευμένων ἀδελφῶν αὐτοῦ ἐπεγκαλέσῃ σοι, ὅτι δὴ κατηλλάγῃς αὐτῷ, εἰπὲ πρὸς αὐτόν: « Σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ τὰ ἐμά πάντα σὰ ἔστιν· εὐφρανθήναι δὲ ἔδει καὶ χαρῆναι, ὅτι ὁ ἀδελφὸς σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς, καὶ εὐρέθη. » Ὅτι γὰρ οὐ μόνον προσδέχεται ὁ Θεὸς τοὺς μετανοοῦντας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκαθίστησιν (47), ἱκανὸς μάρτυς ὁ

“ Luc. xv, 18, 19. “ Ibid. 31, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(45) ‘AΛΛ’. Καὶ alter cod. Vind. CLER.

(46) Χειροθετήσας. Hæc est impositio manuum reconciliatoria; de qua etiam cap. 18 et 43, quaque sæpe Patres, sæpe concilia commemorant. Insigniter S. Cyprianus epist. 9: Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores poenitentiam justo tempore, et secundum disciplinæ ordinem ad Exomologesin veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiant; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum, et nondum poenitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur. Optatus post medium libri II: Dum magnum imponitis et delicta donatis. Concilium Carthaginense 4, canone 76: Is qui poenitentiam in infirmitate petit, et casu, dum ad eum sacerdos invitatus venit, oppressus infirmitate obmutuerit, vel in phrenesim verius fuerit, dent testimonium qui eum audierunt, et accipiat poenitentiam. Et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem, et infundatur ori ejus Eucharistia. Si supervixerit, admoneatur a supra dictis testibus, petitioni suæ satisfactum, et subdatur statutis poenitentiae legibus, quando sacerdos, qui poenitentiam dedit, probaverit. Et canon 3 concilii Arausicani 1: Qui recedunt de corpore poenitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione eis communicari: quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones Patrum, qui hujus-

modi communionem congruenter viaticum nominant. Quod si supervixerint, stent in ordine poenitentium, et ostensis necessariis poenitentiae fructibus, legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiant. Cot.

(47) Εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκαθίστησιν. Et lib. viii, cap. 9. Cum Cypriano, epist. 19, Eusebio, apud Damascenum lib. II Parallelorum cap. 36, et iis qui poenitentiam secundum baptismum, baptismum lacrymarum, baptismum poenitentiae appellant. Quin etiam Chrysostomus Parænesi 1, ad Theodorum lapsum, Palladius Historiæ Lausiæ cap. 140, et Ioannes Climacus Scalæ gradu 5, p. 127, afferunt quosdam poenitentia acta sanctiores exstitisse, quam fuerant antequam deliquissent, atque felicitate ac pietate superasse eos qui in iustitia baptismali perseveraverant. Scribitque Lactantius lib. v, cap. 13: Cum et Deo satisfacere liceat; et nullus sit tam multus Dei cultor, qui data facultate, ad placandum Deum non revertatur, et quidem devotione majori. Peccati enim conscientia, et metus poenæ religiosiorem facit; et semper multo firmior est fides, quam reponit poenitentia. Sed alia videtur fuisse Ecclesiæ mens, cum laicos lapsos ab ordinibus sacris exclusit, clericos vero poenitentes pristinis gradibus non restituit; item concilii Eliberritani, quod canone 38, jus baptizandi in necessitate tribuit solummodo fidelibus qui lavacrum suum integrum habent. Subscribit quoque Athanasius in illud, Quicumque dixerit, etc. Edit. Paris.,

ἕγιος Δαβὶδ, ὃς μετὰ τὴν εἰς τὸν Οὐρίαν ἀμαρτίαν, ἠύχετο τῷ Θεῷ λέγων· « Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίαν σου σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγεμόνικῳ στήριξόν με. » Καὶ πάλιν· « Ἀποστρέψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισσον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀπορρίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ σὺ οὖν ὡς συμπαθὲς ἱατρός, τοὺς ἡμαρτηκότας πάντας θεράπευε, χρώμενος σωτηρίοις πρὸς βοήθειαν ἀγωγῆς, μὴ μόνον τέμνων, ἢ καίων, ἢ ξήρια προσφέρων (48), ἀλλὰ καὶ ἐπιθεσμῶν, καὶ μυστῶν καὶ ἐνείκῃ γλυκεῖα φάρμακα ἐπουλωτικά (49), καὶ καταβρέχων λόγοις παρακλητικοῖς. Ἐάν δὲ κοίλον ᾖ τὸ τραῦμα, θρέψον αὐτὸ (50) ἥδεις ἐμπλάστρῳ, ἵνα γεμισθὲν, ἴσων τῷ ἀρτίῳ ἀποτελεσθῇ· ἐάν δὲ ρυπανθῇ, τότε καθαίρον ξηρίῳ, τουτέστι λόγῳ ἐπιτιμητικῷ· ἐάν δὲ ὑπέρογκον γένηται, δριμύτι κολλυρίῳ ἐξομάλισον αὐτὸ ἀπειλῇ κρίσεως· καὶ νομὴ γένηται, καυτηρίασον αὐτὸ, καὶ τὴν σηπεδῶνα ἐκκοφόν, στιδῶσας νηστείας· ἐάν δὲ ταῦτα ποιήσῃς, καὶ γνῶς, ὅτι ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἑλαϊον, οὔτε καταδέσμους, ἀλλ' ἐπεκτείνεται ἡ νομὴ καὶ προλαμβάνει πᾶσαν ἱασιν, ὡς ἡ γάγγραινα πᾶν μέλος σήπουσα· τότε μετὰ πολλῆς σκέψεως καὶ συμβουλίας καὶ ἐτέρων ἱατρῶν ἐμπείρων, ἀπόκοφον τὸ διασπέν μέλος, ἵνα μὴ τὸ πᾶν διαφθαρή (51) σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Μὴ ῥαδίως οὖν ἴσθι πρόχειρος εἰς τὸ ἀποκόπειν, μηδὲ ταχέως ἐπὶ τὸν μυριόδοτον· πρίονα (52) δριμύ· ἀλλὰ πρῶτα χρῶ σμίλῃ, τὰ ἀποστέματα διαίρων, ὅπως τὸ ἐντὸς ἐγκαίμενον αἵτιον τὸ τὸν πόνον (53) ποιοῦν ἐκκριθὲν, ἀναλγὲς τὸ σῶμα τηρήσῃ. Ἐάν δὲ τινα ἀμετανοήτως ἔχοντα βλέπῃς καὶ ἀπσκληρωκότα, τότε μετὰ λύπης καὶ πένθους ἀνιέτως

A sanctus David, qui post peccatum in Uriam commissum, his verbis Deum precabatur: « Redde mihi lætitiā salutis tui, et spiritu principali confirma me⁴⁸; » et iterum: « Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua, et spiritum tuum sanctum ne auferas a me⁴⁹. » Igitur et tu, sicut misericors medicus, omnes peccatores sana, utens salutiferis atque ad subsidium aptis remediis; non solum secans, aut urens, aut sicca et mordacia medicamenta adhibens; verum etiam alligans, et linamentum indens, et pharmaca lenia ac cicatricem obducentia infundens, et verbis consolationis irrigans.⁵⁰ Porro si vulnus altum fuerit, suavi emplastro fove illud, ut carne repletum parti integræ æquale reddatur; sin vero sordes contrahat, tunc repurga mordaci pulvere, hoc est, objurgatorio sermone; si autem intumuerit, complana acri collyrio, nimirum, minis judicii; et si ulcus serpat, cauterio utere, et putredinem extrahere, jejunii scilicet affligens. Hæc cum feceris, si deprehendis quod a pedibus usque ad caput non est malagma imponere⁵¹, nec oleum, nec ligamina; sed dilatatur ulcus, et omnem medicationem anticipat, ad modum gangrænæ cuncta membra putrefacientis; tunc multa cum circumspectientia et consultatione, adhibitisque aliis medicis experientibus abscinde membrum putridum, ut non corrumpatur totum corpus Ecclesiæ. Ne igitur facilis ac promptus sis ad secandum. Nec statim ad serram plurimis dentibus armatam prosilias; sed prius utere scalpello, et scinde abscessum, ut egesta quæ intus residet causa ægritudinis, corpus sanum et doloris expers remaneat. Si demum impœnitentem aliquem videris

⁴⁸ Psal. I, 14. ⁴⁹ Ibid. 11. ⁵⁰ I. Ignat. ad Polyc. 2. ⁵¹ Isa. I, 6.

VARIORUM NOTÆ.

tom. I, p. 974, cum Hilario ad psalm. cxxvii, vers. 2, Epiphanius hæres. 59, capp. 1, 2, 5, 9, 10, et Hieronymo lib. II, adversus Jovinianum cap. ult. Hæc licet contraria appareant, vera nihilominus omnia sunt. Etenim lapsus, post peractam poenitentiam, justus iterum efficitur ac Dei filius quemadmodum erat; cautior in posterum evadit ad vitandum peccatum, et aliquando seipso multisque stantibus religiosior redditur. Verumtamen ratione status, gradum innocentie sublimior est ac perfectior. Eodem plane modo, quod vidua, per continentiam iterum virgo audit, interdumque seipsa adhuc virgine et multis virginibus præstat; cum vidualis status virginali omnino postponatur. Vide præter allegatos, etiam Philastrum, parte II, hæresi 42, et Isidorum Pelusiota lib. III, epist. 157. Cot.

(48) Τέμνων, ἢ καίων, ἢ ξήρια προσφέρων. Tertullianus De poenitentia cap. 10: Miserum est secari, et cauterio exuri, et pulveris alicujus mordacitate cruciari. Libri II adversus Marcionem cap. 16: Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferra menta vero ejus accuses, quod secant, et inurant, et amputent, et constrictent? quando sine instrumento artis, medicus esse non posset. Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem;

atque ita ferra menta quoque ejus, ut mala ministeria, reprehende. De Scorpiaco cap. 5: Et est plane quasi sævitia medicinæ, de scalpello, deque cauterio, de sinapis incendio: non tamen secari, et inuri, et extendi (editiones Rigaltiana priores addunt morderique) idcirco malum, quia dolores utiles affert. Et imitator Tertulliani Lucifer in tractatu Quod mortuendum sit pro Filio Dei, paulo ante finem: Prospicimus enim, quod licet ferro medicus secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat, tamen nec secari, inuri, exedi, morderique esse inimicum: quippe quod idcirco bonum sit, quia dolores inutiles auferat per adhibitos salutis causa dolores. Quo ex ultimo loco, me etiam tacente, intelliges, lector, scribendum in Tertulliano, exedi (pro extendi) morderique. Adj., sodes, Joannem Climacum cap. 2 Epist. ad Pastorem. Ib.

(49) Ἐπουλωτικά. Alter Vindob. ἀπουλωτικά. CLEA.

(50) Αὐτό, etc. Idem αὐτὸ δὲ ἐμπλάστρου. Ib.

(51) Διαφθαρή. Θθαρή cod. Vindob. Ib.

(52) Μυριόδοτον πρίονα. Nonnus Paraphrastes de crurifragio duorum latronum cum Christo crucifixorum, πολυδόδοντι πόδες τέμνοντο σιδήρῳ. Cot.

(53) Τὸ τὸν πόνον. Uterque Vindob. τὸν πόνον. Quod si admittatur, delendum ποιοῦν. CLEA.

et obduratum, tunc cum dolore ac luctu ab Ecclesia insanabilem reseca. Ait enim Scriptura: «Auferetis malum ex vobis ipsis⁶⁶. » Et: «Cautos facietis filios Israel⁶⁷. » Et rursum: «Non accipies personam divitis in iudicio; et pauperis non misereberis in iudicio: quoniam Domini est iudicium⁶⁸. »

CAPUT XLII.

Judicem non debere esse acceptorem personarum.

Si autem falsa sit et calumniosa accusatio; vosque pastores una cum diaconis, vel per acceptionem personarum, vel per munus pactionem, volentes calumniatori gratum facere, mendacium tanquam veritatem amplexi fueritis, et accusatum, licet culpæ non asinem, expuleritis ab Ecclesia; rationem reddetis in die Domini; quoniam scriptum est: «Innocentem et justum non occides: non accipies munera ad percutiendam animam; munera enim excæcant oculos sapientum, et pervertunt verba justorum⁶⁹. » Et rursus: «Qui iustificat implum propter munera, et iustitiam justum auferunt⁷⁰. » Attendite igitur, ne acceptores personarum facti, huic Domini voci subijciamini. Quare injustam cujuslibet condemnationem, et improborum patrociniū vitate. «Væ enim illi, qui dicit malum bonum, et bonum malum; amarum dulce, et dulce amarum; qui ponit lumen tenebras, et tenebras lumen⁷¹. » Nam quando alios injuste condemnabitis, ipsi contra vos sententiam feretis; quia Dominus ait: «Quo iudicio judicaveritis, judicabimini, et quo condemnaveritis, condemnabimini⁷². » Ergo si absque personarum acceptione judicatis, agnoscetis accusatorem, qui adversus proximum suum falsum fert testimonium, et declarabit eum delatorem, invidum, homicidam, malignis altercationibus et criminationibus cuncta turbantem, in verbis instabilem, sibi in dictis suis contrarium, et proprii oris verbis captum: ipsi quippe fortis laqueus incumbit, labia sua. ⁷³ Tu hunc virum, convictus cum fuerit falsi testimonii, judicabis severe, et gladio ignis trades; faciesque ipsi quemadmodum proximo malitiose facere destinabat⁷⁴; quantum enim ipse potuit, fratrem necavit, aures iudicis occupando: scriptum autem est: «Qui effuderit sanguinem hominis, pro eo sanguis ejus effundetur⁷⁵; et auferes sanguinem innoxium a te, qui effusus est sine causa⁷⁶. »

⁶⁶ Has voces supplevimus ex versione Latina, quamquam in textu Græco subintelligi possint. Ed. PATAUL. ⁶⁷ Deut. xvii, 7. ⁶⁸ Lev. xv, 31. ⁶⁹ Exod. xxiii, 3; Levit. xix, 15; Deut. i, 17. ⁷⁰ Exod. xxiii, 7, 8; Deut. xxvii, 25 et xvi, 19. Cedrenus. Vide Vet. Testim. ⁷¹ Isa. v, 23. ⁷² Ibid. 20. ⁷³ Matth. vii, 2; Luc. vi, 37. ⁷⁴ Laudat Cedrenus, ibidem. ⁷⁵ Cedrenus, ibidem. ⁷⁶ Deut. xix, 19. ⁷⁷ Al. τὸ ἰ. ἐλάχιστον. Deest in utroque Vind. ⁷⁸ Gen. ix, 6. ⁷⁹ Deut. xix, 15.

VARIORUM NOTÆ.

(54) *Ὅτι χρη.* Alia est inscriptio capitis in altero cod. Vindobonensi, sed quæ nihil ad rem: «Ὅτι χρη τοὺς ἀμαρτάνοντας ἰδιαζόντως ἐλέγχειν, καὶ τοὺς μετανοούντας προσδέχεσθαι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν. Forte id caput hinc excidit. Id.

(55) *Ἵμεῖς οἱ ποιμένες σὺν τοῖς διακόνους.* Iudicii ecclesiastici erga peccatorum reos frequens mentio in libro hoc, ut et apud Veteres. Eo in iudicio sacerdotibus diaconos jungit etiam B. Hieronymus ad illud Michææ: Audite hoc principes de-

χοντα, τῆς Ἐκκλησίας ἀποκοπτε. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή⁷⁷: «Ἐξαρεῖτε γὰρ τὸν πονηρὸν ἐξ ὁμῶν αὐτῶν.» Καί: «Εὐλαβεῖς ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ.» Καὶ πάλιν: «Οὐ λήψῃ πρόσωπον πλουσίου ἐν κρίσει, καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ.

Ὅτι χρη (54) ἀπροσωπολήπτων εἶναι τὸν κριτὴν.

Ἐάν δὲ ψευδὴς ᾖ ἡ κατηγορία τῆς διαβολῆς, καὶ ὁμῖς οἱ ποιμένες σὺν τοῖς διακόνους (53) τὸ ψεῦδος ὡς ἀλήθειαν παραδέξησθε, ἢ διὰ προσωπολήψαν, ἢ διὰ δώρων ἐξαλλαγὴν, βουλόμενοι τὸ ἀρεστὸν τῷ διαβόλῳ ποιεῖν, τὸν κατηγορούμενον μὲν, ὑπάρχοντα δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀλλότριον, ἀπόσπασθε τῆς Ἐκκλησίας, λόγον ὑφάξετε ἐν τῇ ἡμέρᾳ Κυρίου: ὅτι γέγραπται: «Ἀθῶς καὶ δίκαιος οὐκ ἀποκτενεῖς: δὲ λήψῃ δῶρα, πατάξει ψυχὴν» τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν, καὶ λυμαινέται δῆματα δίκαιων. Καὶ πάλιν: «Οἱ δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ ἔνεχεν δῶρων, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου αἵροντες.» Προσέχετε (56) οὖν, μήπως προσωπολήπται γενόμενοι ὑποπέσητε τῇ φωνῇ τοῦ Κυρίου ταύτῃ. Φυλάσσεσθε σὺν τῷ κατακρίνειν τινὰς ἀδίκως, καὶ συνηγορεῖν τοῖς πονηροῖς. «Οὐαὶ γὰρ τῷ λέγοντι τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν, τὸ πικρὸν γλυκύ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν, τῷ τιθέντι τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς.» Ἐάν (57) γὰρ ἐτέρους ἀδίκως κατακρίνητε, καθ' ἑαυτῶν ἀποφαίνεσθε: ὅτι λέγει Κύριος: «Ὁ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ ὃ κατὰδικάζετε, κατὰδικασθήσεσθε.» Εἰ οὖν ἀπροσωπολήπτως κρίνετε, ἐπιγνώσεσθε τὸν κατηγοροῦντα κατὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ μαρτυρήσαντα (58) ψευδῇ, καὶ ἐπιδείξας αὐτὸν συκοφάντην, βάσκανον, φονέα, ταρασσόντα ὡς κακὸν ἀντιλογίαις, ἀστατον ἐν τοῖς λόγοις, ἑαυτῷ ἐναντίον ἐφ' οἷς φθέγγεται, καὶ ἀλισχόμενον βῆμασιν ἰδίου στόματος: παγὶς γὰρ αὐτῷ ἰσχυρὰ ἐφέστηκε, τὰ ἴδια χεῖρα. «Ὅν μετὰ τοῦς ἐλέγχους τῆς ψευδολογίας κρίνεις ἀποτόμως, καὶ τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πυρὸς παραβύσεις» καὶ ποιήσεις αὐτῷ, ὃν τρόπον ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι τῷ πλησίον: ὅσον γὰρ ἐλάλησεν⁷⁸ ἐπ' αὐτῷ, ἐφόνευσεν τὸν ἀδελφόν, προλαβὼν τὰ ὅρα τοῦ κριτοῦ: γέγραπται δὲ, ὅτι: «ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται» (59) καὶ ἐξαρπείτω τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον ἀπὸ σοῦ, τὸ ἐκχυθὲν μάτην.»

mus Jacob, et iudices domus Israel, cap. iii, v. 9: habitumque in conventu clericorum dicunt Eliberritani episcopi canone 74 cor.

(56) *Προσέχετε, etc.* Hæc vox et decem sequentes desunt in altero, cod. Vindob. Clea.

(57) *Ἐάν, x. τ. λ.* Ante hæc voces leguntur in cod. Vindob. προσέχετε, etc., quæ in superioribus abe-rant. Id.

(58) *Μαρτυρήσαντα.* Cod. Vind. μαρτυράν.

(59) *Ἀντὶ τοῦ αἵματος, αὐτοῦ ἐκχυθήσεται.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

A

CAPUT XLIII.

Ὡπως χρή τοὺς συγκοφάντας τιμωρεῖσθαι.

Ποιήσεις οὖν αὐτὸν ἀποσυνάγων, ὡς φονέα ἀδελφοῦ. Ἐπειτα χρόνου διαστάντος, ἐὰν λέγῃ μετανοεῖν, σιθώσατε αὐτὸν νηστείας· καὶ μετὰ ταῦτα χειροθετήσαντες αὐτὸν προσδέξασθε, ἀσφαλίσάμενοι μὲν τοὺς αὐτὸν, μὴ τίνα ταραξῇ πάλιν. Εἰ δὲ πάλιν (60) εἰσελθὼν, ὁμοίως στασιάζει, οὐ παύόμενος τοῦ ταρασσεῖν, καὶ κατακερτομεῖν τὸν ἀδελφὸν, ἐκ φιλονεικίας μώμους (61) ἐπιτηδεύων, ἐκβαλεῖτε αὐτὸν ὡς λοιμὸν, ἵνα μὴ τὴν Ἐκκλησίαν λυμάνηται τοῦ Θεοῦ. Ὁ τοιοῦτος γὰρ παραχᾶς συνίστησι πλεονεξίαν (62)· οὗτος γὰρ κἂν ἴσῃ ἢ, μὴ πρέπων τῇ Ἐκκλησίᾳ, περισσὸς καὶ μάταιος τυγχάνει, σπυλὼν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῷ (63), τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γάρ τινες τῶν ἀνθρώπων γεννώμενοι καὶ περισσὰ τῶν σωμάτων μέλη προσηρτημένα ἔχοντες, ὅσον δακτύλους, ἢ ὑπερσαρκώματα, περικόπτουσιν ἀφ' ἐαυτῶν ταῦτα, διὰ τὴν ἀπρέπειαν, καὶ οὐδμία προσγίνεται ἀπρέπεια, ἀπολαβόντος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ τεχνίτου τὴν φυσικὴν εὐκοσμίαν· πόσῃ μᾶλλον ὑμεῖς οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, ὑπαρχούσης σώματος ἀρτίου καὶ μελῶν ὑγιεινῶν, ἐπὶ (64) Θεὸν πιστευόντων ἐν φόβῳ Κυρίου καὶ ἀγάπῃ, ὅταν εὐρεθῇ ἐν μέλος περισσόν, πονηρὰ φρονεῖν, καὶ τῷ λοιπῷ σώματι ἀπρέπειαν ἐμποιοῦν, καὶ χειμάζον αὐτὸ στάσει καὶ μάχῃ καὶ καταλαλίᾳ, παρέχον αὐτῷ φόβους (65), πράγματα, μώμους, καταλαλίας, ἐγκλήματα, ἀκαταστασίας, καὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ διαβόλου ἐνεργήματα ἐκτελῶν, ὡς ἀν καχειροτονημένος ὑπὸ τοῦ διαβόλου σκυβαλίζειν τὴν Ἐκκλησίαν διὰ βλασφημιῶν καὶ πολλῆς ἀκαταστασίας καὶ ἐριδος καὶ διχοστασίας. Οὗτος (66) οὖν δεῦτερον ἔξω τῆς Ἐκκλησίας βληθείς, ἀξίως ἀπετμήθῃ τῆς τοῦ Κυρίου συναγωγῆς· καὶ μᾶλλον νῦν κεκόσμηται ἡ τοῦ Κυρίου Ἐκκλησία, ἢ τὸ πρῶτον, ὅτε τὸ περιττὸν ἐκέκτετο καὶ ἐαυτῇ ἀνοίκειον μέλος· διὸ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀβλασφημητός ἐστι καὶ ἀσκυβάλιστος,

Quomodo oporteat punire calumniatores.

Hunc igitur Ecclesia extorrem efficies, velut fratricidam. Interjecto dein tempore, si pœnitere se profiteatur, jejunia ipsi infligite; et postea manibus impositis admitte, prœmunitum tamen ac edoctum molestiam iterum alteri non creare. Quod si rursum in Ecclesiam ingressus, similem concitat seditionem, nec desinit turbas ciere, et fratri convicia ingerere, studio contendendi excogitans crimina; ejicite eum tanquam pestiferum, ne Ecclesiam Dei depopuletur. Hujusmodi enim homo tumultum facit in civitatibus; hic, licet intro consistat, Ecclesiæ indecorus, supervacuuus est ac inanis, maculans, quoad ejus est, corpus Christi. Nam si nonnulli homines, ab ortu superflua quædam membra corpori connexa habentes; puta, digitos, vel carnes supererescences, sponte ea accrementa, propter seditatem, abscindunt; neque vero ullatenus indecens est, quod homo opera cujuspiam artificis naturalem recuperat pulchritudinem; quanto magis vos pastores Ecclesiæ, quæ est corpus integrum, constans ex membris sanis, in Deum cum timore Domini et charitate credentibus, facere idem oportet, quando inventum fuerit membrum quoddam inutile, male erga alia affectum, et reliquo corpori deformitatem conficiens, illique vexationem, seditionem, bellum ac detractionem inferens, necnon eidem incutiens timores, molestias, vituperationes, obtrectiones, criminationes, tumultus, similiaque exsequens diaboli opera; quasi homo a diabolo electus ad Ecclesiam maledictis, multaue seditione, contentione, discordia inquinandam. Is igitur extra Ecclesiam iterum projectus, merito a Domini cœtu abscissus est: multoque ornatior nunc apparuit Domini Ecclesia, quam antea, cum supervacaneum eique non affine membrum habebat; quocirca jam

VARIORUM NOTÆ.

Gen. ix, 6. Pono virgulam in medio, et post eam subintelligo vel τὸ αἷμα, quod agnoscitur a Cedreno edit. Basil, p. 258, lin. 24; nec non ab Irenæo lib. v, cap. 14; et Hieronymo ad Sophoniæ i, 17, vel τὸ δυνάτω, quemadmodum habetur in editione Complutensi, et in Chrysostomo hom. 27, in Genesim. Textus Hebræus: Qui effuderit sanguinem hominis, in homine, aut per hominem, sanguis ejus effundetur. LXX, vulgo quidem, ut in hoc Constitutionum loco; at apud Complutenses: Ἀντὶ τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. Hoc est ex Ambrosiana versione, pro sanguine hominis, ejus effundetur. Quæ tamen verba Ambrosius cap. 26 libri De Noë et arca, minus commodè distinxit et explicavit, collocata distinctione post pronomēn. ejus (ita quippe expositio illius postulatur), acceptoque textu de effusione non sanguinis, sed hominis. In Cedreno autem: Ἀντὶ τοῦ αἵματος ἐκείνου ἐκχυθήσεται τὸ αἷμα αὐτοῦ· quod Hieronymus interpretatur, pro sanguine ejus effundetur sanguis illius; et Irenæus interpretatur, verterat (nisi me mea fallit critica): sanguis illius pro sanguine ejus effundetur. Denique in Chrysostomū ἄντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, atque ita in Vita Nili junioris a Ca-

riophylo edita p. 137. Unde colligitur legisse Seneca, *ἐπὶ* aut *ἐπὶ τῷ*. Cæterum observabis, si id quoque dignum observatu videbitur, a Patribus concilii Trosleiani c. 13, usurpari verba enarrationemque Hieronymi in loco citato. Omittebam imprudens locum exstantem in synodo S. Patricii capone 6, qui tamen animadversione dignus est. Adde item Dominum dicentem: Qui effuderit sanguinem innocentem, sanguis ipsius effundetur. Forte enim qui illum textum suggestit, legebat in Græco, αἷμα ἀθῶν, pro αἷμα ἀνθρώπου, non bene percipiens Scripturam in compendium deductam. Cor.

(60) *Ἰδὼν*. Deest in cod. Vind. CLXX.(61) *Μώμους*. In altero Vind. *μωμῶν*, quod est melius. Verte: studio contendendi irridere eum aggressus.(62) *Πλεονεξίαν*. Codex Vind. *πλεονεξίαν*.(63) *Τὸ ἐπ' αὐτῷ*. Cod. Vind. καὶ ἐπ' αὐτῷ, πλὴν. Id.(64) *Ἐπὶ*. Τὸν ἐπὶ, ms. Vind. Id.(65) *Φόβους*. Alter ms. *φόβον*, non male. Id.(66) *Οὗτος*. Ante hanc vocem habet alter eodd. Vind. *Εἰ ἐξώσῃτε τὸν τοιοῦτον ἐαυτῶν καὶ περικόψῃτε*, si expuleritis talem a vobis et abscideritis. Quæ tamen necessaria non videntur. Id.

deinceps nulli detractio, nulli contumelia fatori subiacet, liberata hominibus improbis, fraudulentis, conviciatoribus, inhumanis, proditoribus, virtutis osoribus, voluptatis amantibus, inanis gloriæ cupidis, impostoribus, opinione sapientie inflatis, quique id operam dant ut Domini agnos dispergant, aut potius dissipent. Tu ergo, episcopo, satage una cum clero tibi subjecto, verbum veritatis recte tractare; quia Dominus ait: « Si obliqui ambulaveritis ad me, et ego ad vos oblique ambulabo¹¹, » et alio in loco: « Cum sancto sanctus eris, et cum innocente innocens eris, et cum perverso perversioris¹². » Sancto igitur ambulate, ut potius ex hoc

A πονηρῶν ἀπελλαγείσα, θάλασσαν, λοιδορίων, ἀνημέρων, προδοτῶν, μισοκάλων, φιλητόνων, κακοδόξων, ἀπατηλῶν, δοξαστῶν, ἔργον θεμένων διασπείρειν, μάλλον δὲ διασκορπίζειν τὰ τοῦ Κυρίου ἀρνία. Σὺ οὖν, ὡ ἐπίσκοπε, σπουδαζέτωμα τῷ ὑπὸ σὲ κλήρῳ, ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· ὅτι λέγει Κύριος· « Ἐάν πλάγιοι πορεύσθε πρὸς με, κἀγὼ πρὸς ὑμᾶς πλάγιως πορεύσομαι. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Μετὰ ὁσίου ὁσωθήσῃ, καὶ μετὰ ἀθώου ἀθῶος ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃς. » Ὅσῳ οὖν πορεύσθε, ἵνα μάλλον ἐπαίνου καταξιώθητε (67) ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἢ μέμψως ἐκ τοῦ ἐναντίου.

laudem a Domino consequamini, quam ex contra-

CAPUT XLIV.

Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere.

Unanimitatem igitur inter vos habentes, o episcopi, pacem mutuam colite, misericordes, fratrum amantes, cum diligentia pascite populum, concorditer docentes eos qui vobis subjecti sunt, consentire, ac idem illis de rebus existimare, ut non sint in vobis schismata¹³; sitis autem et unum corpus et unus spiritus, perfecti eadem mente et eadem sententia¹⁴, secundum Dominicam sanctionem. ¹⁵ Ac diaconus quidem cuncta ad episcopum referat, ut Christus ad Patrem: quæcunque tamen potest, per se moderetur, accepta ab episcopo potestate, sicut Dominus a Patre, creare ac providere accepit; at majores causas episcopus iudicet. Cæterum sit diaconus, episcopi auris et oculus, et os, cor pariter et anima; ut episcopus in pluribus quam par est

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

¹⁶ Ὅτι χρὴ τὸν διάκονον ἐπικουρῆσαι τὸ βάρος τῶν ἐπισκόπων, καὶ διευθύνειν τὰ νοσηρότερα (68).

Ὁμόφρονες οὖν ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ὡ ἐπίσκοποι, εἰρηνεύετε μετ' ἀλλήλων, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι (69), μετὰ ἀκριβείας ποιεῖν τὸν λαόν, ὁμοφρόνως διδάσκοντες τοὺς ὑφ' ὑμᾶς ὁμογνωμονεῖν, καὶ τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν δοξάζειν, ὅπως ἢ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἢ ἦτε δὲ ἐν σώμα καὶ ἐν πνεῦμα, κατηρτισμένοι τῷ αὐτῷ νοῦ, καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ· κατὰ τὴν Κυριακὴν θέσιν (70). Καὶ πάντα μὲν ὁ διάκονος τῷ ἐπισκόπῳ ἀναφέρειτω, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρί· ἀλλ' ὅσα δὲ (71) δύναται, εὐθυσίνω δι' ἑαυτοῦ, λαβὼν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἐξουσίαν, ὡς ὁ Κύριος παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ δημιουργεῖν (72), τὸ προνοεῖν τὰ ὀπίσθη (73) ὁ ἐπίσκοπος κρινέτω. Πλὴν ἔστω ὁ διάκονος ἐπισκόπου ἀκοή, καὶ ὀφθαλμός, καὶ στόμα, καρδιά τε καὶ ψυχὴ (74), ἵνα μὴ ἦ τὰ πολλὰ μεριμνῶν ὁ

¹¹ Lev. xxvi, 25, 24. ¹² Psal. xvii, 26. ¹³ I Cor. i, 10. ¹⁴ Eph. iv, 4. ¹⁵ L. Clem. Epist. ad Jacob., c. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Καταξιώθητε. Resecatur præpositio in ms. Vindob. qui habet ἀξιώθητε, eodem significato. CLEM. (68) Κουφότερα. Vind. cod. λαφρότερα, quod idem est, more librorum synonyma miscendum. Id.

(69) Φιλάδελφοι. In cod. Vind. sequitur γίνεσθε, et mox κοινωμένους. Id.

(70) Θέσιν. Ms. Vind. διδασκαλίαν, quod glossēma esse videtur. Id.

(71) Δέ. Deest in altero codice, nec intercedo quin deleatur. Id.

(72) Τὸ δημιουργεῖν. Hoc omittitur in altero codice Vindob. Id.

(73) Ὑπὸσθη. In altero codice μετὰ, quod glossēma redolet. Id.

(74) Ἐστὼ ὁ διάκονος, κ. τ. λ. Et lib. iii, cap. penult. καὶ ἀσθησις. Diaconos, episcopi oculos, præsertimque archidiaconum, episcopalem oculum, passim appellant antiqui. Inter cæteros auctor Epistolæ ad Jacobum, cap. 42 infra; Isidorus Pelusiota Epistola ad Lucium archidiaconum Pelusii, quæ bis edita legitur, lib. i, num. 29, et lib. iv, num. 188, ubi dicit quod archidiaconus esse debeat totus oculus, cum diaconi sint oculi episcopi: item Fulbertus epist. 54, et Arnulfus contra Girardum, cap. 1, 1. II Spicilegii p. 341. Cujus locum ita restituo: Engonimensem abbatissam quidam tuus archidiaconus gravidam pravo fecit accessu. Porro facinus ingra-

visantia uteri tumor excedens, et naturalis effectus aperuit. Quod dum propter insolentiam criminis, divinitatisque contemptum civibus incredibile videtur, parturientis abbatissæ gemitus, et novi partus crepundia fidem fecerunt. Universa igitur civitas admiratione percussa est: qua cogitatum impatientia, qua temeritate conceptum, qua denique impudentia posset esse completum; quod homo animarum custos, episcopalis oculus, Ecclesiæ columna, sponsam Domini, Virginum ejus matrem atque custodem, non compellasset verbo tantum, sed opere polluisset. Sic ministri spirituales, angeli, possunt teste Hilario in psal. cxxix, 2, haberi pro Dei oculis, vel auribus, vel manibus, vel pedibus. Atqui ex Origene ad Matth. xviii, 8, 9, sacerdotes, Ecclesiæ oculus recte nominantur; diaconi vero cæterique ministri, manus. In quorum primo Adamantium sequitur Hilarius ad psal. cxxviii, 16, ut in posteriori Zonaras interpretans canonem apostolicum 56. Symeonem autem Thesalonicensi De sacris ordinationibus cap. 13, charitophylax ὡς ἐστὶ τῷ ἀρχιεπί τῷ δεξιᾷ, pontificis dextera. Ratio porro, propter quam tot præclaris nominibus decorati inveniuntur diaconi, tangitur ab Epiphania hæresi 78, cap. 5, his verbis: Ἄνευ διακόνου, ἐπίσκοπον ἀδύνατον εἶναι. Sine diacono episcopus esse non potest, et a scriptore Epistolæ De gradibus Ecclesiæ, tom. IX Operum S. Hieronymi, istis: Sine diacono sacerdos nomen non habet, est.

ἐπίσκοπος, ἀλλὰ μόνον τὰ κυριώτερα· ὥστε καὶ ὁ Ἀ
Ἰωθὴρ (75) τῷ Μωϋσεὶ διατάσσεται, καὶ ἀπαδέχθῃ αὐ-
τοῦ ἡ συμβουλίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ἵνα μὴ προσήκον (76) Χριστιανοῖς ἀντιλογίαι
καὶ διαπληκτισμοί.

Καλὸν μὲν οὖν ἐστὶ τῷ Χριστιανῷ ἐγκώμιον, πρὸς
μηδὲνα ἔχειν πράγματα· εἰ δὲ ἐκ τινος ἐνεργείας ἡ
πειρασμοῦ ἐπισυμβῇ τινὶ πρᾶγμα, σπουδαζέτω δια-
λύεσθαι αὐτὸ, καὶ δὲ βλαβῆναι τι, καὶ μὴ ἐρχέσθω
ἐπὶ κριτήριον ἐθνικόν (77). Ἀλλὰ μὲν μηδὲ ἀνέχε-
σθε κοσμικοὺς ἀρχοντας κατὰ τῶν ὑμετέρων δικάζειν·
διὰ γὰρ αὐτῶν ὁ διάβολος ἐπιτηδεύει (78) τοῖς δο-
λοῖς τοῦ Θεοῦ, καὶ θνείδος ἐπαγείρει (79), ὥς μὴ
ἐχόντων ἡμῶν ἕνα σὺφὸν τὸν δυνάμενον μεταξὺ βρα-
βεῦσαι τὸ δίκαιον, ἢ τὰς ἀντιλογίας διαλύσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ἵνα οὐ χρή τοὺς πιστοὺς ἐκ τῶν ἀπίστων δικά-
ζεσθαι, οὔτε μὲν ἐξ αὐτῶν τῶν καλῶν εἰς μαρ-
τυρίαν εἶναι κατὰ Χριστιανῶν.

Μὴ οὖν γνωσκέτωσαν τὰ ἔθνη τὰς πρὸς ἀλλήλους
ὁμῶν διαφορὰς, μήτε κατ' αὐτῶν εἰς (80) μαρτυρίαν
παράδεχσθε τοὺς ἀπίστους, μήτε κρίνεσθε ἐπ' αὐ-
τῶν· μήτε ὀφειλέτε τι τούτοις πρὸς συντέλειαν ἢ φό-
βον (81)· ἀλλὰ ἀπαύετε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ
τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ὡς φόρον, ἢ κῆνον, ἢ δίδρα-
χμον, ὥς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν δούς τὸν στατήρα, ἀπηλ-
λάγη πραγμάτων. Αἰροῦ οὖν μᾶλλον βλάπτεσθαι, καὶ
τὰ πρὸς εἰρήνην σπουδαζέιν, οὐ μόνον πρὸς τοὺς
ἀδελφοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους. Βλαβεῖς γάρ
τῶν βιωτικῶν τι, τὰ πρὸς Θεὸν οὐ ζημωθήσῃ, ὅτε
θεοσεβῆς ὑπάρχων, καὶ κατ' ἐντολὴν Χριστοῦ (82)
ζῶν. Εἰ δὲ ἀδελφοὶ εἰς ἀλλήλους ἔχουσιν, ὃ μὴ γένοιτο,
αὐτόθεν νοεῖν ὀφείλετε οἱ προηγούμενοι, ὅτι οἱ τοιοῦ-
τοι οὐκ ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ (83) ἔργον ἐπιτελοῦσιν,
ἀλλὰ μᾶλλον ἐχθρῶν πολεμίων. Καὶ εἰς μὲν αὐτῶν
εὐρεθήσεται ἡτις, ἐπεικῆς, φωτὸς τέκνον, ἕτερος δὲ
ἀνήμερος, αὐθάδης, πλεονέκτης· ὁ οὖν καταγινωσκό-
μενος ἐπιτιμάσθω, ἀφορίζέσθω, δίκην τῆς μισαδελ-

ac minutilioribus negotiis non occupetur, sed in so-
lis gravioribus; quemadmodum et Iethro Moysi di-
gessit⁷⁵, acceptatumque fuit illius consilium.

CAPUT XLV.

Quod Christianis non conveniant controversiæ et
altercationes.

Præclara sane Christiano homini laus est, cum
nemine contendere: sin autem alicujus impulsu vel
vexatione, alicui negotium incidat, det operam ut
dirimatur, quamvis sibi inde aliquid capiendum sit
detrimenti; et ne adeat ad gentilium tribunal. Sed
nec patiamini ut sæculares magistratus de causis
vestris judicium proferant⁷⁷; per eos enim diabo-
lus servis Dei facessit negotium, probumque exci-
tat, quasi non habeamus nos virum sapientem,
qui possit inter partes jus dicere, et controversias
disceptare.

CAPUT XLVI.

Quod non oporteat fideles litigare apud infideles; ne-
que ex his quempiam vocare in testimonium adver-
sus Christianos.

Ne igitur gentiles cognoscant ortas inter vos li-
tes, neque adversum vos testimonium infidelium
adhibeat, neque ab eis judicemini; neque ipsis
quidquam debeat, quod ad tributum et terrorem
potestatum pertineat; sed: reddite quæ sunt Cæ-
saris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo⁷⁸; ut vecti-
gal, aut census, aut didrachmum; sicut et Domi-
nus noster tributo statere⁷⁹, a molestia liberatus est.
Elige igitur potius damno affici, et quæ ad pacem
spectant sectari, non solum cum fratribus, sed
etiam cum infidelibus. Nam cum aliquam in hujus
vitæ commodis jacturam feceris, nullum divinarum
bonorum damnum patieris, utpote Dei cultor, et
juxta Christi mandata vivens. Si vero, quod absit!
fratres habuerint aliquid inter se controversiæ,
inde intelligere debetis vos præpositi, quod hujus-
modi homines non se gerunt ut fratres in Domino,
sed potius ut hostes infestæ. Ac forte unus eorum
reperiatur lenis, æquus, alius lucis; alter vero in-

⁷⁵ Exod. xviii. ⁷⁷ I Cor. vi, 1. ⁷⁸ Matth. xiii, 21. ⁷⁹ Matth. xvi.

VARIORUM NOTÆ.

tum non habet, officium non habet. Mitto τοὺς βασι-
λέως (seu βασιλέων aut βασιλείους) ὀφθαλμοῦς, καὶ
τὰ βασιλέως ὄντα, apud Xenophontem et alios:
prætereaque προῖα τῆς νῆος τὸν ὀφθαλμόν, epi-
stola 127 Gregorii Nazianzeni, et multa id genus
obvia. Videto Notam ad caput 50. Cor.

(75) Ἰωθὴρ. Apud LXX Ἰοθάρ. Corrupte in Cæ-
na quæ indigne ascribitur S. Cypriano, Lothor.
Vale fecit Lothor, pro Jothor. Exod. iv, 18. Ib.

(76) Προσήκον. Alter codex προσήκουσι. CLEA.

(77) Μὴ ἐρχέσθω ἐπὶ κριτήριον ἐθνικόν. Correc-
tum velim Alexandrinum Clementem multo ante finem
Stromatei penultimi pagina 750, quo loci enarrans
textum Apostoli I Cor. vi, 1, etc., de causis et litibus
Christianorum, atque inter se comparans eos qui ju-
dicio contendunt apud iniquos, eos qui apud sanctos,
et eos qui nullatenus, dicit secundos primis esse me-
liores, sed tertios perfectionem attigisse: Καὶ εἶναι
μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ

D ἀπαθεῖς (male edunt ἀπαθεῖς, male emendant κό-
πειθεῖς, ut antecedentia et consequentia ostendunt),
ἢ μὴ ἀνησυχᾷτε τέλει γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ
Κυρίου διδασκαλίαν προσεύχονται καὶ ὁπὲρ τῶν ἐ-
χθρῶν. Cor.

(78) Ἐπιτηδεύει. Alter cod. Vindob. ἐπεδρεύει
rectius, ut videtur. CLEA.

(79) Ἐπαγείρει. Idem habet ἐπιείρει sententia
commoda: insidiatur servis Dei, probumque infert.
Ib.

(80) Εἰς. Deest in antiquiore cod. Vindob. et
quidem recte. Ca.

(81) Φόβον. Φόρον, hoc est vectigal. Tributa et
vectigalia solvi jubent larvati hi apostoli, ex decore;
quod tamen alibi non satis servatur. Id.

(82) Χριστοῦ. Θεοῦ ms. Vind. Ib.

(83) Ἐν Κυρίῳ. Desunt in altero codice, forte
melius. Ib.

mitia, contumax, fraudator : hic igitur agnitus puniuntur, et segregetur, et poenas fraterni odii luat : dein cum propositum mutaverit, assumatur in societatem : atque ita castigati, tribunalia vestra allevabunt ac infrequentia efficiunt. Oportet autem et mutuo injurias condonare; non quidem iudices, sed eos qui similitudines habent; quemadmodum Dominus pronuntiavit, cum ego Petrus interrogarem eum : « Quoties peccabit in me frater meus, et dimittam ei? usque septies? » et respondit : « Non dico tibi, usque septies, sed usque septuagesies septies⁸⁴. » Sic enim vult Dominus vere esse suos discipulos, nihilque illos contra aliquem habere unquam, exempli gratia, iram immoderatam, aut furorem immanem, aut cupiditatem iniquam, aut odium irreconciliabile. Eos itaque qui ira jactantur, ad amicitiam; qui odio asperantur, ad concordiam adducite; quia Dominus ait : « Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur⁸⁵. »

CAPUT XLVII.

Quod oporteat in secunda Sabbatorum forum agere.

Fiant iudicia vestra secunda post Sabbatum die; ut si vestrae sententiae contradicatur, vacantes usque ad Sabbatum, possitis contradictionem expendere, et inter se dissentientes, in diem Dominicum pacificare. Assistant autem tribunali diaconi et presbyteri, cum iustitia ac citra personarum acceptionem iudicantes, tanquam homines Dei. Cum igitur utraque persona, sicut et dicit lex⁸⁶, advenit, stabant partes adversae in medio foro : et auditis lis, sancte ferte suffragia, conantes inter ambos conciliare amicitiam, ante episcopi decretum, ne in publicum prodeat sententia adversus eum qui deliquit; quia episcopus in tribunali approbatorem et conscius iudicii habet Christum Dei. Si qui vero de infamia non recte ambulandi in Domino a quopiam arguantur; eundem in modum utramque personam, et accusatoris et accusati, audite; et non ex praesumpta opinione, neque ex studio unius partis, sed ex iustitia, tanquam de aeterna vita aut morte, dicite sententiam. « Juste » anim, inquit Deus, « persequeris quod iustum est⁸⁷. » Nam qui iuste a vobis punitus est ac excommunicatus, a sempiterna vita et gloria rejiculus evasit, tum apud sanctos homines ignominiosus, tum obnoxius apud Deum.

CAPUT XLVIII.

Quod non oporteat eandem poenam in omni delicto irrogare, sed variam; pro varietate delinquentis.

Nolite de omni peccato eandem proferre sententiam.

⁸⁴ Matth. xviii, 21. ⁸⁵ Matth. v, 9. ⁸⁶ Deut. xix, 17. ⁸⁷ Deut. xvi, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(84) *Δευτέρα Σάββατον*. Hoc est; secundo die hebdomadis, nam Σάββατα hic hebdomadem significat, non Sabbatum. Sic dies solis, sive Dominicus dicitur *πρὸς Σάββατον* Matth. xxviii, 1, ad quem locum vide interpretes, et praesertim H. Grotium. CLER.

(85) *Συμπαρέστωσαν δέ, κ. τ. λ.* Interdum jus dicebant episcopi soli; interdum advocatis in consilium

Α φίας τινυνύτω· εἴτα μεταμελόμενος προσλαμβανέσθω· καὶ οὕτω σωφρονιζόμενοι, ἐπικουφίσουσιν ὁμῶν τὰ κριτήρια. Χρὴ δὲ καὶ συγχωρεῖν τὰ εἰς ἀλλήλους ἀδικήματα· οὐ τοὺς κρίνοντας, ἀλλὰ τοὺς ἔχοντας εἰς ἑαυτούς· καθὼς ὁ Κύριος ἀπεφθίνατο, ἑμοῦ Πέτρου ἐρωτήσαντος αὐτόν· « Ποσάκις ἀμαρτήσαι εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; » καὶ εἰπόντος· « Οὐ λέγω σοι, ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ. » Οὕτως γὰρ θέλει ὁ Κύριος ἀληθῶς εἶναι αὐτοῦ μαθητάς, καὶ μὴδὲν ἔχειν κατὰ μηδενὸς πώποτε, οἷον ὀργὴν ἀμετρον, ἢ θυμὸν ἀνήμερον, ἢ ἐπιθυμίαν ἀδικον, ἢ μίσος ἀσπονδον. Τοὺς οὖν ὀργιζομένους συμβιβάζετε εἰς φιλίαν, τοὺς ἐχθραίνοντας εἰς ὁμόνοιαν· ὅτι λέγει Κύριος· « Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ὅτι χρὴ ἐν δευτέρᾳ Σαββάτῳ ποιέσθαι τὰς δίκας.

Τὰ δικαστήρια ἡμῶν γινέσθω δευτέρα Σαββάτων (84), ὅπως ἐὰν ἀντιλογία τῇ ἀποφάσει ὁμῶν γένηται, ἕως Σαββάτου ἔχοντες ὀδύνην, δυνήθητε εὐθύναι τὴν ἀντιλογίαν, καὶ εἰρηνεύσαι εἰς τὴν Κυριακὴν τοὺς διαφερομένους πρὸς ἀλλήλους. Συμπαρέστωσαν δὲ τῷ δικαστηρίῳ καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι (85), ἀπροσωπολήπτως κρίνοντας, ὡς Θεοῦ ἄνθρωποι, μετὰ δικαιοσύνης. Παραγενομένων οὖν ἑκατέρων τῶν προσώπων, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει, στήσονται ἑκάτεροι ἐν μέσῳ τῶν κριτηρίων, οἷς ἐστὶν ἡ ἀντιλογία· καὶ ἀκούσαντες αὐτῶν, ὅσῳς ἀνεγέκατε τὰς ψήφους, σπουδάζοντες αὐτοὺς φίλους ἀμφοτέρους ποιῆσαι, πρὶν ἀποφάσει τῆς τοῦ ἐπισκόπου, ὅπως μὴ ἐξέλθοι ἐπὶ γῆς κρίσις κατὰ τοῦ ἀμαρτήσαντος· καθότι καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ σύμφηφον ἔχει καὶ συνίστορα τῆς δίκης τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τινες ἐν βλασφημίαις τοῦ μὴ καλῶς ὀδεύειν ἐν Κυρίῳ ἐλέγχονται ὑπὸ τινος, ὁμοίως ἀκούσαντες ἑκατέρων τῶν προσώπων, τοῦ τε κατηγοροῦντος, καὶ τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλὰ μὴ προλήψαι, μὴδὲ μονομερῶς, ἀλλὰ μετὰ δικαιοσύνης, ὡς ὑπὲρ ζωῆς αἰωνίου ἢ θανάτου διδόντες ἀποφασί. « Δικαίως » γάρ, φησὶν ὁ Θεός, « διώξει τὸ δίκαιον. » Ὁ γὰρ δικαίως τιμωρηθεὶς καὶ ἀφορισθεὶς παρ' ὁμῶν, αἰωνίου ζωῆς καὶ δόξης ἀποβλητός γέγονε, καὶ παρ' ἀνθρώποις ὁσίῳς ἄτιμος, καὶ παρὰ Θεῷ κατάδικος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Ὅτι μὴ χρὴ ταύτην (86) ἐπάγειν τιμωρίαν ἐπὶ πάσης πλημμελείας, ἀλλὰ διάφορον, πρὸς τὸ διάφορον τοῦ ἀμαρτάνοντος.

Μὴ πάσης δὲ ἀμαρτίας τὴν αὐτὴν ποιεῖσθε ἀπόφα-

clericis suis. Aliquando liberabant se ea molestia; inferioribusque ordinibus litium diremptionem relinquebant. Coacti etiam nonnunquam fuerunt laicos hac in re clericis praepone. Cujus ultimi exemplum habes apud Socratem. Hist. eccl., lib. vii, cap. 37, in Silvano Trojae episcopo. CLER.

(86) *Ταύτην*. Liege ex cod. Vindobon. et re ipsa τὴν αὐτὴν. CLER.

σιν, ἀλλ' ἐκάστης ἰδίαν· μετὰ πολλῆς φρονήσεως κρίνοντες ἕκαστα τῶν πλημμελημάτων, τὰ τε μικρὰ, καὶ τὰ μεγάλα, καὶ ἄλλως (87) ἔργου, καὶ λόγου πάλιν ἑτέρως, καὶ προθέσεως (88), ἢ λουδορίας, ἢ ὑπολήψεως διαφόρων, καὶ τοὺς μὲν ὑπερβαλεῖς μόναις ἀπειλαῖς, τοὺς δὲ πενήτων χορηγίαις, ἄλλους δὲ νηστεύσεσσι, καὶ ἑτέροις ἀφορίσεσσι. πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ ὁ νόμος οὐ πάντως ἀμαρτήματος τὴν αὐτὴν ἐποιεῖτο τιμωρίαν, ἀλλὰ ἄλλως μὲν τὰ εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἱερεῖα καὶ εἰς ἱερὸν καὶ εἰς ἱερεῖον, ἑτέρως τὰ εἰς βασιλεία καὶ ἀρχонта καὶ στρατιώτην καὶ ὑπήκοον, ὁμοτιμῶν, ἢ οἰκέτην, ἢ εἰς κτήμα, ἢ εἰς δόλον, καὶ πάλιν παρηλαγμένως τὰ εἰς γυναῖκα καὶ συγγενεῖς, ἄλλως τὰ ἐξ ἐφάδου, καὶ τὰ ἀκουσίως ἑτέρως· καὶ τοῖς μὲν θάνατον, ἢ διὰ σταυροῦ, ἢ τὸν διὰ λίθων, τοῖς δὲ ζήμιαν, ἢ μάστιγας, ἢ τὸ τὰ ὅμοια παθεῖν οἷς ἔδρασαν. Οὐχοῦν καὶ ὑμεῖς τῶν διαφόρων ἀμαρτημάτων διαφόρους ποιέσθε καὶ τὰς τιμωρίας, ἵνα μὴ τις ἀδικία παρεμπεσοῦσα κινήσῃ τὸν Θεὸν πρὸς ἀγανάκτησιν. Ἦς γὰρ ἂν ἀδίκου κρίτεως μεσῇται; γένησθε, ταύτης καὶ τὸν ἀπὸ Θεοῦ λήψετε μισθόν· «Ὁ γὰρ κρίματι κρίνεται, κριθέσεσθε.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ.

Ὅπολους εἶναι χρὴ τοὺς κατηγοροῦντας, καὶ μάρτυρας.

Καθίσαντες οὖν ἐπὶ τὸ κριτήριον, παρόντων ἑκτέρων τῶν προσώπων, οὗ γὰρ ἐροῦμεν ἀδελφῶν, μέχρις οὗ ἑαυτοὺς ἐν εἰρήνῃ ἀπολάβωσιν, ἐρευνάτε ἀκριβῶς περὶ τῶν ἐνεχομένων· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ κατηγοροῦντος, εἰ πρώτου (89) τούτου κατηγορεῖ, ἢ καὶ ἑτέροις ποσὶν ἐγκλήματα κατενήνοχε, καὶ εἰ μὴ ἐκ μέψεως αὐτῶν ἢ φιλονεικία⁸⁸ καὶ τὸ ἐγκλημα ὑπάρχει, καὶ ὅποια τις ἢ ἀναστροφή αὐτοῦ ὑπάρχει· καὶ τοιοῦτος δὲ ὢν εὐσυνείδητος, μὴ πιστευέσθω μόνος· παράνομον γὰρ τὸ τοιοῦτον· ἀλλ' ἐχέτω καὶ ἑτέροις μάρτυρας, ὁμοίους αὐτῷ τὸν τρόπον· καθὼς ὁ νόμος λέγει· «Ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων σταθίσεται πᾶν ῥήμα.» Διατί· δὲ εἰπομεν, τὸν τρόπον αὐτῶν ἐπιζητεῖσθαι, ὅποιος (90) τυγχάνει; ἔπειδὴ πολλάκις ἐγγωρεῖ, καὶ τοὺς δύο καὶ τοὺς πλείονας ἐπὶ κακῷ μάρτυρῆσαι, καὶ συμφώνως προστῆναι τοῦ ψεύδους· ὡς τοὺς δύο πρεσβυτέρους κατὰ Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν παρανόμων κατὰ τοῦ Ναβουθαῖ ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατὰ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος αὐτοῦ. Ἔστωσαν

Aliam, sed de unoquoque propriam cum multa prudentia judicantes singula delicta, cum parvum magnum; atque aliter sancientes de peccato operis, iterumque aliter de peccato sermonis, diverse etiam de delictis propositi, aut convicii, aut suspicionis. Et quidem ex peccatoribus hos solis minis subicies; illos elemosinis erga pauperes; alios vero jejuniis comprimes, et alios pro gravitate criminis sui a fidelibus separabis. Neque enim lex omni peccato eandem decernebat poenam; sed aliam quidem commissis in Deum, et in sacerdotem, et in templum, et in sanctorum; alteram vero designatis adversus regem, et principem, et militem, et subjectum, adversus aequalem, vel famulum, sive contra possessionem, aut pecus; iterumque diversam delictis in parentes et cognatos; peccatis ex industria aliam, et aliam non voluntariis: atque aliquos quidem reos afficiebant morte, seu crucis, seu lapidationis, ceteros mulcta, aut verberibus, aut talionis supplicio. Igitur vos quoque diversis peccatis diversas poenas imponite, ne qua injuria incidens provocet Deum ad iracundiam. Cujus etenim iniqui iudicii eritis arbitri, ejus et mercedem accipietis a Deo: «Quo enim iudicio judicaveritis, judicabimini»⁸⁴.

CAPUT XLIX.

Quales esse debeat accusatores, et testes.

Sedentes igitur in tribunali, presentibus utrisque personis (non enim eos appellabimus fratres, donec cum pace se in benevolentiam susceperint), exquirite diligenter de altercantibus; ac primo de accusatore, an hunc primum accuset, vel aliis quoque crimina impegerit, et annon ex querela eorum ac contentione crimen suppositum sit, et quales sint mores accusantis: cui licet bona conscientia freto, soli tamen fides non habeatur⁸⁵; id quippe iniquum est; sed habeat et alios testes, ei probitate morum constimiles; quemadmodum lex dicit: «In ore duorum et trium testium stabit omne verbum»⁸⁷. Quare autem diximus, inquiri oportere quæ sit testium vita? quia, scilicet, sæpenumero evenit, ut duo vel plures testimonium dicant in malo, et una voce mendacio suffragentur; ut Babylone duo senes contra Susannam⁸⁶, et in Samaria filii iniquitatis contra Nabuthæum⁸⁸, et Hierosolymis turba Judæorum adversus Dominum⁸⁹, ejusque primum martyrem Stephanum⁹⁰. Sint igitur testes mansueti, jæ expertes, æqui, charitate præditi, temperantes,

⁸⁴ Matth. vii, 2. ⁸⁵ Ἡ φιλονεικία, vel ἡ φιλονεικία: ⁸⁶ Laudatur a Cedreno. Vide Test. Veterum. ⁸⁷ Deut. xix, 15. ⁸⁸ Dan. xiii. ⁸⁹ Illi Reg. xxi. ⁹⁰ Matth. xxvi. ⁹¹ Act. vi et vii.

VARIORUM NOTÆ.

(87) Καὶ ἄλλως. Abest καὶ in Vindob. cod. nec necessarium est. CLER.

(88) Καὶ προθέσεως. Dele καὶ ex eodem codice, et sic distingue ἑτέρως· προθέσεως, etc. Id.

(89) Εἰ πρώτου. Cod. Vind. Εἰ πρὸ τούτου οὐ

κατηγορεῖ καὶ ἑτέροις: an ante hunc quem accusat etiam aliis accusationes impegerit. Eodem sensu. CLER.

(90) Ὁμοῖος. Vind. cod. ὁμοῖός τις. Id.

continentes, malitia vacui, fideles, religiosi, talium enim testimonium propter mores eorum firmum est, et propter eorum vitam verum: at testimonium hominum qui tales non sunt, nolite suscipere, quamvis li in delatione consentire videantur. Nam in lege præcipitur: « Non eris cum multis in malitia. Non suscipies auditionem vanam. Non consenties cum multitudo, ut declines a iustitia ».¹ Ex alia vero parte reum etiam a vobis oportet cognosci, qualem se in vite usu et consuetudine gesserit, an ex moribus laudem sibi compararit, an inculpatus sit, an pietatis sectator; an erga viduas, hospites, et pauperes benignus, an fratrum amans²; an turpis lucri non cupidus, non avidus depastionis, non pecunie raptor ac procella; an temperans, et non luxuriosus, aut vinolentus, aut otiosus frugum consumptor; an misericors, atque ad largiendum promptus.

CAPUT L.

Quod usui veniat, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse.

Nam si in accusato præjacent prava opera, jam aliqua ex parte verum videbuntur præsentis accusationes, nisi jus ei patrocinetur; fieri enim potest ut is olim deliquerit, hujus vero sceleris sit purus. Quare circa hujusmodi negotia, diligenter et caute vos gerentes, certam indubiamque adversus reum convicium ferte sententiam. Et si post excommunicationem, veniam petat et ad pedes episcopi prociadat, et peccasse se fateatur, recipite eum. Porro delatorem impunitum non sinatis, ne adhuc alium quempiam recte viventem calumniatur, vel aliquem alium ad similia facienda provocet; rursusque eum qui convictus fuerit, nulla contumelia affectum non dimittatis; ne alius eodem crimine obstringatur. Neque enim testis malorum impunitus erit³; neque peccator poenam evadet.

CAPUT LI.

Quod non oportet in iudicando uni parti favere.

Diximus jam æquum non esse ut ea judicia exerceantur, in quibus altera pars iudicium occupat. Nam si unam personam audieritis, altera absente, hacque ad obiectum crimen non respondente, suffragium damnationis temere tuleritis; rei necis, et consortes calumniatoris, seu eadem cum illo mensura melientes reperiimini apud Deum, justum iudicem. « Stetit enim qui tenet caudam canis, sic qui præsidet alieno iudicio ».⁴ Quod si imita-

Α οὖν οἱ μάρτυρες πρᾶξις, δόξησις, ἐπισκευή, ἀγαπητικοί, σώφρονες, ἐγκρατεῖς, ἀπόνηροι, πιστοί, θεοσεβεῖς· ἡ γὰρ τῶν τοιούτων μαρτυρία καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτῶν βεβαία, καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν ἀληθὴς ὑπάρχει· τῶν δὲ μὴ τοιούτων μὴ παραδέχεσθε τὴν μαρτυρίαν (91), καὶ συμφωνεῖν δοκῶσιν ἐπὶ τῇ καταμαρτυρίᾳ· προστίθεται γὰρ ἐν τῷ νόμῳ· « Οὐκ ἔσθι μετὰ πολλῶν ἐπὶ κακίᾳ· οὐ παραδέξῃ ἀποκτίναν· οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ πλῆθους ἐκκαλεῖν τὸ δίκαιον. » Ἐν μέρει δὲ καὶ τὸν κρινόμενον εἰδέναι ὀφείλετε, ὅπολις ἐστὶ τῇ τοῦ βίου συνήθειᾳ καὶ ἀναστροφῇ, εἰ μαρτυρημένος τὸν βίον, εἰ ἀνέγκλητος, εἰ δούσιος ἐξηλικώς, εἰ φιλόχρητος (92), καὶ φιλόξενος, καὶ φιλόπαικος, καὶ φιλόδουλος, εἰ μὴ εἰσχροκερδὴς, καὶ μὴ βρώτης καὶ χρηματολαψῆς, εἰ σώφρων, καὶ μὴ ἀσώτος, ἡ μέθυσος, ἡ ἀργοφάτος, εἰ εὐσεβὴς, καὶ εὐμετάδοτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

Ὅτι ἐγχερεῖ, τινὰ καὶ ἐκ προτέρων παπῶν μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ δευτέρα.

Εἰ γὰρ αὐτῷ προδίδικται ἔργα φαῦλα, ἥδη ἐκ μέρους ἀληθεῖς ἂν εἴεν καὶ τὴν ἐπιφερόμεναι αὐτῷ κατηγορίαι, εἰ μὴ ἂν αὐτῷ τὸ δίκαιον ἔχει συναγωνιζόμενον ἐγχερεῖ γὰρ αὐτὸν ἡμαρτηκεῖναι μὲν ποτε, τοῦτου δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀδῶν ὑπάρχειν. Διὸ ἀκρεδῶς περὶ τὰ τοιαῦτα νήφοντες, ἀσφαλεῖς καὶ βεβαίως ποιήσθε τὰς ἀποφάσεις κατὰ τοῦ ἐλεγχθέντος. Καὶ ἐὰν μετὰ τὸν ἀφορισμὸν συγγνώμην αἰτῇ, καὶ προσπίσῃ τῷ ἐπισκόπῳ, καὶ ἡμαρτηκεῖναι ὁμολογῇ, προσδέξασθε αὐτόν. Μῆτε δὲ τὸν συκοφάντην ἀτιμώρητον ἔδωκε, ἵνα μὴ καὶ ἕτερόν τινα καλῶς βιοῦντα βλασφημήσῃ, ἢ ἕτερόν τινα (93) προτρέψῃ καὶ ἐνομιᾶ αὐτῷ ὁρᾶσαι· μῆτε μὴ τὸν ἐλεγχθέντα ἀνυδρίστον, ὥπως μὴ ἕτερος (94) τοῖς αὐτοῖς ἐνσχεθῇ. Οὕτως γὰρ ὁ μάρτυς κακῶν ἀτιμώρητος ἐστὶ· οὐδ' ὁ πλημμελῶν δίχως ἐκτός (95).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Ὅτι οὐ χρὴ μονομαρεῖς τὰς κρίσεις ποιῆσθαι.

Εἴπομεν δὲ ὅτι τὰς κρίσεις οὐ δίκαιον μονομαρεῖς ποιῆσθαι. Ἐὰν γὰρ τοῦ ἐνὸς προσώπου ἀκούσῃτε, μὴ παρόντος τοῦ ἑτέρου, μὴδ' ἀπολογησαμένου πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον ἐγκλημα, προπετῶς (96) ἐξενέγκητε ψῆφον κατακρίσεως, ἐνοχοὶ τῆς ἀναιρείσεως, καὶ συμμετρηταὶ τῷ συκοφάντῃ, παρὰ θεῷ εὐρεθήσεσθε τῷ δίκαιῳ κριτῇ· « Ὡς γὰρ ὁ κρατὶν κέρκου κυνὸς, οὕτως ὁ προπετῶς ἄλλοτριος κρίσεως. » Ἐὰν δὲ μιμηταὶ γένησθε τῶν ἐν Βαβυλῶνι προσδουτέρων, ὅστις

¹ Exod. xxiii, 1, 2. ² Ignat. interpol. ad Magnes. 9. ³ Prov. xii, 5, 9. ⁴ Prov. xvi, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(91) Τῇ μαρτυρίᾳ. Τὰς μαρτυρίας. Ms. Vind.
(92) Φιλόχρητος. Deest in cod. Vindob. ut et μὴ βρώτης καὶ χρηματολαψῆς, pro quibus habet πολυανέλιτος.

(93) Τινὰ. Deest in altero cod. Vind.

(94) Ἄλλος. Καὶ ἕτερος cod. Vind.

(95) Οὐδ' ὁ πλημμελῶν δίχως ἐκτός. Vide in LXX, Proverb. xxviii, 20; Sap. i, 8; xiv, 31, Sir. xii, 7, xxiii, 15. Cot.

(96) Προπετῶς. Καὶ προπετῶς rectius, in Vind. CLEB.

κατεμαρτυρήσαντες τῆς Σωσάννης ἀδίκως καταδικασαν αὐτὴν εἰς θάνατον, ἐνοχοὶ τῆς ἐκείνων κρίσεως καὶ καταδίκης γένησθε. Ὅτι τὴν μὲν Σωσάνναν ὁ Ῥούτος διὰ τοῦ Δανιὴλ ἐβρύσατο ἐκ χειρὸς παρανόμων, τοὺς δὲ ἐνόχους τοῦ αἵματος αὐτῆς πρεσβυτέρους ἐν πυρὶ καταδίκασεν (97), ὅμως δὲ δι' αὐτοῦ ἐνείδισα λέγων· οὕτως μωροὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ἀνακρίναντες, οὐδὲ τὸ σαφὲς ἐπιγινώσκοντες κατακρίνατε θυγατέρα Ἰσραὴλ; Ἀναστρέφατε οὖν εἰς τὸ κρίτηριον· ψευδὴ γὰρ οὗτοι κατεμαρτύρησαν αὐτῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ.

Παράδειγμα τοῦ δικαίου κρίματος ἡ τῶν ἔξωθεν δικαστῶν περὶ τὰς ἀποδόσεις ἀσφάλεια.

Θεώσαθε δὲ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια, ὧν τῇ ἐξουσίᾳ ὁρῶμεν ἀγομένους φονεῖς, μοιχοὺς, φαρμακοὺς, τυμωροὺς, ληπτάς καὶ τὰς ἀνακρίσεις (98) αὐτῶν λαβόντες οἱ ἡγούμενοι ὑπὸ τῶν προσαγόντων, λέγουσι τῷ κακούργῳ, εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει· κάκεινον συγκαταθεμένου, οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν κόλασιν αὐτὸν ἐκπέμπουσιν, ἀλλὰ πλείοσιν ἡμέραις ποιῶνται αὐτοῦ τὴν ἔξτασιν μετὰ συμβουλίου πολλοῦ, καὶ παραπετάσματος μέσου (99). Τελευταῖον (100) ὅρον καὶ φη-

» Dan. xiii, 48.

VARIORUM NOTÆ.

(97) Ἐν πυρὶ καταδίκασεν. Juxta Hebræorum traditionem apud Origenem Epistola ἀποδοῖα ad Africanum, et apud Hieronymum tum epist. 40, tum in Commentariis ad Jeremiæ xxii, 21, 22, 23, et ad Danielis xiii, 5, 62, quod Achab et Sedecias pseudoprophete, quos frixit rex Babylonis in igne, atque duo senes judices Susannæ calumniatores, iidem exsisterint. De quo consuleri di interpretes. Cor. Pro ἐν πυρὶ, in altero Viudob. cod. est tantum πυρὶ. CLEB.

(98) Ἀνακρίσεις. Quid in judiciis sit ἀνάκρισις docent lexicographi. Totam autem judicalem scenam graphice descriptam habes in Opere imperfecto, ad Matth. xiv, 31, hoc pacto : Criminosas personas iudex auditurus in publico, tribunal suum collocat in excelso, circa se constituit vexilla regalia, ante conspectum suum ponit super mensam calliculam (f. caliculum), unde tribus digitis mortem hominum scribat aut vitam : hinc inde officiales ordinatè consistunt ; in medio secretario ponuntur genera horrenda pœnarum quæ non solum pati, sed et videre, tormentum : stant juxta parati tortores, crudeliore aspectu quam manibus. Tota judicii facies cujusdam schematis terrore vestitur. Et cum ad medium productæ fuerint criminosæ personæ, ante interrogationem judicis ipsius, judicii terribili discutiuntur aspectu. Et ad ejusdem capituli versiculum 33 : Quando aliquis ante conspectum regis aut judicis introducitur, ex ipso loco ubi stare jubetur, intelligit si propter bonum introductus est, aut propter malum. Si enim propter bonum, statim vocatur in proximo ; si propter malum, longe stare jubetur. Genuinus Chrysostomus homil. 47 in Genesim, interpretans Dei interrogationem, Adem, ubi es? ait : Ὅτι γὰρ ὅτι ἐπειδὴν ἐφ' ὠφελὸς τοῦ βήματος καθήμενος δίκην εἰσπράττονται τοὺς τὰ φεῦλα ἐργασαμένους, οὐκ ἀξιοῦσιν αὐτοὺς τῆς οὐκαὶς ἀποκρίσεως, καὶ διὰ τοῦτο δεικνύοντες αὐτοῖς, ὅση ἀτιμία αὐτοὺς περιέβαλον διὰ τῆς τῶν ποιητῶν πραγμάτων ἐργασίας· ἀλλ' ὁ μὲν δικαστὴς ἀνακρίνεται, ἕτερος δὲ τις ἐστὼς διαβιβάζει τὰ παρὰ τοῦ δικαστοῦ τῷ ὑπευθύνῳ, καὶ τὰ παρ' ἐκείνου πάλιν

PATROL. GR. I.

atque sacris senum illorum Babylonis incolarum qui falso testimonio contra Susannam dicto, eam injusta mortis damnatione affecerunt ; obnoxii eritis sententiæ et condemnationi adversum eos latae. Quoniam Susannam quidem Dominus per Daniele eripuit e manibus iniquorum, reos autem sanguinis feminæ senes ad ignem damnavit ; vobis vero per Daniele exprobravit, dicens : Sic fatui filii Israel, non dijudicantes, neque quod manifestum est cognoscentes, condemnastis filiam Israel? Revertimini ergo ad iudicium, quia falsum testimonium isti locuti sunt adversum eam. »

CAPUT LII.

Exemplum justi iudicii capiat de cautione quam in sententiis iudices gentiles adhibent.

Respicite etiam ad mundana iudicia, quorum potestate videmus trahi homicidas, adulteros, veneficos, sepulcrorum prædatores, latrones. Etenim cum magistratus ab iis qui reos in jus rapiunt, ea acceperint quæ ad horum pertinent causam, quærun ex maleficio, an ita se res habeat : et licet confiteatur, non illico eum mittunt ad supplicium ; sed pluribus diebus, cum multa consultatione et interjecto velo, inquirunt de crimine. Postremo

διαπορθμεύει τῷ δικαστῇ καὶ τοιοῦτον ἂν ᾖ οἱ τις τῶν δικαζόντων πανταχοῦ τὸ ἔθος. Et concione 2 De Lazaro : Οἱ τὸ δεσπονητικὸν οἰκοῦντες, ἀεὶ μὲν ἐν κατηφείᾳ καὶ ὀδύνῃ εἰσι, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἂν μέλλωσιν ἐξέλθαι, καὶ παρ' αὐτὰς τὰς τοῦ δικαζόντος ἀγεσθαι θύρας· καὶ πρὸ τῶν κίχλιδων ἐστῶτες, καὶ τῆς τοῦ κρίνοντος φωνῆς ἐνδοθεν ἀκούοντες, ἀποπήγνυνται τῷ φόβῳ, καὶ τῶν νεκρῶν οὐδὲν ἄμεινον διακρίνεται. Concione 4 : Ἐπὶ τῶν ἔξωθεν δικαστηρίων τούτων, ὅταν ὥς τινες ὑπεύθυνοι λησται καὶ ἀνδροφόνου, πόρρω τῆς ὁψέως τοῦ δικαζόντος ἀποστήσαντες τούτους οἱ νόμοι, τῆς τοῦ κρίνοντος οὐκ ἐπιτρέπουσιν ἀκοῦσαι φωνῆς, κὰν τοῦτ' μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοὺς ἀτιμάζοντες, ἀλλὰ μέσος τις διακρίνει τὰς ἐρωτήσεις τοῦ δικαζόντος, καὶ τὰς ἀποκρίσεις τῶν δικαζομένων. Noti sunt Prudentii versus Hamartigeniæ 440, etc. :

Qui summum solidumque bonum putat, ambitionis
Crescere successu ; præconum voce trementes
Examinare reos.

Id.

(99) Παραπετάσματος μέσον. Suidæ Lexicon, παραπέτασμα· παρακάλυμμα, παράπλωμα, τὸ λεγόμενον βῆλον. Basiliius epist. 79, circa finem : Οἱ τοῦ κόσμου τούτου ἀρχόντες, ὅταν τινὰ τῶν κακούργων θανάτῳ καταδικάζειν μέλλωσιν, ἐφέλκονται τὰ παραπετάσματα, καλοῦσι δὲ τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν προκειμένων σκέψιν, καὶ πολλὴν ἐνσχολάζουσι χρόνον, etc. Ad quod ultimum pertinet etiam versus Juvenalis, sat. 6 :

Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est. Ubi (ut id obiter indicem) supplendus est vetus Scholiastes, sic : De neca ingenui nulla est longa dubitatio. Cæterum non habeo quod addi mereatur observationibus viroorum doctorum de vellis iudicium, principum, magnorum, basilicarum, et de judiciis interjecto aut levato velo. Cor.

(100) Τελευταῖον. Ms. Viud. Ἐτα τελευταῖον. CLEB.

qui sententiam et suffragium de capite, contra reum laturus est, sublati ad solem manibus, contestatur, insontem se esse humani sanguinis. Atque illi ab hoc scelere abhorrent, quamvis sint ethnici, et ignari tum divinitatis, tum ultionis divinæ adversum ipsos, si innocentes poena muletur.

CAPUT LIII.

Quod non oportet fideles inter se discordare.

Vos autem, cognoscentes quis sit Deus noster, et qualia iudicia ejus, quo modo poteritis sententiam adversus aliquem injuriose pronuntiare, cum vestrum iudicium Deo confestim pateat? Et si quidem juste judicastis, iusta præmia et nunc et posthac reportabitis; sin vero injuste, rursum actis paria consequemini. Nos igitur vobis, fratres, consilium damus, malitis a Deo laudem, quam vituperationem adipisci; quia a Deo laudari, hominibus vita æterna est; sicut et vituperari, sempiterna mors. Quocirca estote justi iudices, pacifici, ira vacui. Qui enim irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio. Quod si alicujus opera in quempiam irasci vos contingat; Sol non occidat super iram vestram. — Irascimini enim, inquit David, et nolite peccare; hoc est, cito reconciliemini, ne ira constanter manens, in injuriæ recordationem evadat, et peccatum conficiat. Nam animæ eorum qui memores sunt injuriarum, in mortem, ait Salomon. Dominus autem noster et Salvator Dominus Jesus Christus dicit in Evangeliiis: Si offers munus

phon θανάτου ὁ μέλλων ἐκφέρειν κατ' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας (1), διαμαρτύρεται ἑαυτὸς ὑπάρχειν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ οὖτως ἐθνικαὶ, καὶ οὐ γινώσκοντες θεϊκότητα, ἢ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ Θεοῦ ἀμυναν ὑπὲρ τῶν ἀναστίας κατακρινθέντων, ἀποφεύγουσιν (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Ὅτι μὴ χρή κατ' ἀλλήλων ἔχειν ἐνδοξασίας.

Ἦμεῖς δὲ γινώσκοντες τίς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ὅποια τὰ κρίματα αὐτοῦ, πῶς ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐνδείξασθαι ἀπόφασιν δοῦναι, τῆς κρίσεως ὑμῶν παραχρησάμενοι γινώσκοντες Θεῷ; Καὶ εἰ μὲν δικαίως ἐκρίνατε, δικαίῳ ἀμοιβῶν καταξωθήσεσθε καὶ νῦν καὶ εἰς αὐθιγὰς εἰ δὲ ἀδίκως, πάλιν τῶν ὁμοίων τεύξεσθε. Ἦμεῖς μὲν οὖν, ἀδελφοί, συμβουλευόμεν ὑμῖν, μέλλον ἐπαίνων ἀξιούσθαι παρὰ Θεῷ, ἢ φόγων ὅτι Θεοῦ ἐπαινος ζωὴ αἰώνιος ἀνθρώποις, ὥσπερ καὶ ὁ φόγος θάνατος αἰδώς. Αἰὶν γίνεσθε δίκαιοι χριταί, εἰρηνοποιοί, ἀοργητοί. Ὁ ὀργιζόμενος γὰρ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Εἰ δὲ καὶ συμβῇ ἐξ ἐνεργείας τινὸς ὀργισθῆναι ὑμᾶς κατὰ τινος, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύτω ἐπὶ τῇ ὀργῇ (3) ὑμῶν. Ὑψιζέσθε γάρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ταῦτέστι, ταχέως διαλλάσσεσθε, ὥπως μὴ ἡ ἐπίμονος ὀργὴ μνησικακία γένηται, καὶ ἁμαρτίαν ἀπεργάσῃται. Ψυχὰ γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον (4), φησὶν ὁ Σολομών. Λέγει δὲ ὁ (5) Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐν Εὐαγγελίοις· Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ ἐκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός

¹⁷ Matth. v, 22. ¹⁸ Ephes. iv, 26. ¹⁹ Psal. iv, 5. ²⁰ Prov. xii, 28, apud LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας. Oratorie dictum puto. Quia scilicet solebant iudices tristitiam ac innocentiam suam aliqua exteriori actione, certis quibusdam verbis attestari, quando reos extremo supplicio adjudicabant. Hinc famosum factum dictumque Pilati (Matth. xvii, 24), qui in *Historia ecclesiastica* Theodoriti lib. iv, cap. 7, et in Nicephoro lib. xi, cap. 30, per Theodorum corrigendo ac intelligendo, dicitur etiam convertisse se ad Orientis partes. Cum quo iniquo iudice scite B. Hieronymus comparat nautas Jonæ (Jon. i, 14), quique Hieronymum transcripsit pseudo-Eusebius Emisenus homil. 2 *De paschate*. Hinc etiam magistratum perversa vestis, funesta et impura, maculam habens Θ. Κ. θανάτου et κατακρίσεως, nota ex Seneca lib. i *De ira*, cap. 16; Valerio Maximo lib. ix, cap. 12, et Servio ad *Æneid.* xii, 169. Πολλὰ στενάξαντες, inquit de iudiciis S. Basilias in epistola proxime citata, καὶ τὴν ἀνάγκην ἀπολοφύρεται, ὅσοι πᾶσι γίνονται, πρὸς ἀνάγκην ὑπηρετοῦντες τῷ νόμῳ, οὐ κατ' οἰκείαν ἡδονὴν ἐπάγοντες τὴν κατάκρισιν. Sed et ad locum *Constitutionum* Ilusttrandum facit notabilis ille Aurelii Victoris in Diocletiano: *Igitur Valerius prima ad exercitum concione, cum educto gladio, solem intuens, obtestatur, ignaram cladis Numeriani, neque imperii cupientem se fuisse, Aprum proxime astantem ictu transegit; cujus dolo, ut supra docuimus, adolescens bonus facundusque et gener occiderat.* Insuperque iste personati Ambrosii libro *De moribus Brachmanorum*: Nam et hoc interdum modo a regula veritatis abstrahimur; hoc est, tunc cum necessarium

potum nostro corpori damus: ob quod postea oculos et manus nostras veluti sacrificium aliquod, ad radios solis agentes extollimus. Cor.

(2) Ἀποφεύγουσιν. Ms. Vindob. τοῦτο ποιοῦσιν.

(3) Τῇ ὀργῇ. Cod. Vindob. τῷ παροργισμῷ, quod si veritas: ira temere concepta; imphatitiorum erit. CLEM.

(4) Ψυχὰ γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον. Lib. vii, cap. 4: Ὅσοι γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον. Ut in LXX Proverb. xii, 28, quodque vertitur apud Cæsarium Arelatensem homil. 9, quatuordecim illarum quas vir doctissimus ac de litteris nostris optime meritis, magis magisque in dies meriturus, Stephanus Baluzius, anno superiore in publico esse effecit: *Itinera eorum qui memoriam* (sic malum quam injuriam) *retinent malefacti in mortem*. Tamen pro voce injuriam militat ipse Cæsarius homil. 11, *De diligendis inimicis*, in *Bibliotheca Patrum*, hoc modo citans: *Itinera eorum qui injuriam retinent malefacti, in mortem*; nec non auctor sermonis *De martyribus*, apud Augustinum serm. 47 *De sanctis*; apud Leonem, sermone qui præcedit ante penultimum; et in *Miscellaneis Patrum* a Vossio collectis ac una cum Gregorio Thaumaturgo Moguntie excusis: *Itinera eorum qui injuriam retinent, Dominus labefecit in mortem*; vel ut in S. Augustino: *Itinera impiorum, qui injuriam retinent malefacti, in mortem*. Contra Cassianus Instit. lib. viii, cap. 14: *Itinera eorum qui memoriam retinent malefacti, in mortem*. Cor.

(5) O. Ms. Vindob. καὶ ὁ.

σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἀφ' οὗ ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἐμ-
προσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε, πρῶτον δια-
λάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ
δῶρόν σου. Ὁ δῶρον δὲ ἐστὶ θεῷ ἡ ἐκάστου προσευχὴ καὶ
εὐχαριστία. Ἐάν οὖν ἔχῃς τι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου,
ἢ αὐτὸς ἔχῃ τι κατὰ σοῦ, οὕτε αἱ προσευχαῖ σου εἰ-
σάκουσθήσονται, οὕτε αἱ εὐχαριστίαι σου προσδεχθή-
σονται, διὰ τὴν ὑποκειμένην ὀργήν· χρὴ δὲ συνεχῶς
προσεύχεσθαι ὁμᾶς, ἀδελφοί· ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν ἐν ὀργαῖς
ἀδικῶς ἐχθραίνοντων ἀδελφοῖς, ὁ θεὸς οὐκ ἐπακούει,
καὶ ἐάν τις τῆς ὥρας προσεύχωνται, χρὴ διαλύειν
πᾶσαν ἐχθρὰν καὶ μικροψυχίαν, ἵνα δυνώμεθα προσ-
εύχεσθαι καθαρῶς τῇ καρδίᾳ καὶ ἀρρώπῃ. Καίτοι· γε
καὶ ἐχθροὺς ὁ Κύριος ἀγαπᾷ· προσέταξεν, οὐχὶ δὲ
καὶ τοὺς φίλους μισεῖν· καὶ ὁ νομοθέτης φησὶν· Ὁ
μισήσεις πάντα ἄνθρωπον· σὺ μισήσεις τὸν ἀδελφόν
σου τῇ διανοίᾳ σου· ἐλεγμῷ ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν
σου, καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν· οὐ μισήσεις
Αἰγύπτιον, ὅτι πάροικος ἦσθα παρ' αὐτῷ· οὐ μισή-
σεις Ἰουδαίον, ὅτι ἀδελφός σου ἐστὶ. Καὶ ὁ Δα-
βὶδ λέγει· Ἐἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι
κακὰ. Ὅθεν εἰ Χριστιανὸς θέλεις εἶναι, ἐξακολού-
θει τῷ τοῦ Κυρίου νόμῳ· Ὁ δὲ πάντα σύνδεσμον ἀδι-
κίας. Ἐπὶ σοὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐξουσίαν ἔθετα ἀφιέναι
ἁμαρτίας τῷ ἀδελφῷ τὰς εἰς σὲ γενομένας, ἕως ἐβ-
δομηκοντάκις ἑπτὰ· τούτέστι, τετρακοσίας* ἐνενήκον-
τα. Ποσάκις οὖν ἤδη ἀφῆκας τῷ ἀδελφῷ σου, ἵνα μὴ
(6) θελήσῃς αὐτῷ ἀφιέναι καὶ νῦν; Καίτοι ἀκούσας
τοῦ Ἱερεμίου λέγοντος, ὅτι· Ἐκαστος τὴν κακίαν τοῦ
πλησίον αὐτοῦ μὴ λογιζέσθω ἐν ταῖς καρδίαις ὁμῶν.
Σὺ δὲ μνησικακέῃς, καὶ συντηρεῖς (7) ἐχθρὰν, καὶ
ἐπὶ κρίσιν ἔρχῃ, καὶ μὴνιν ὀφορᾷς (8), καὶ ἡ προσ-
ευχὴ σου ἐμποδίζεται. Ἄλλ' εἰ καὶ τὰ τετρακόσια
ἐνενήκοντα ἀφῆς (9) τῷ ἀδελφῷ σου, πλεονάσων τὴν
δορυγησίαν ἐπὶ πλείον· εἰς ἀγαθωσύνην δι' αὐτόν.
Κάν ἐκεῖνος μὴ ποιεῖ, ἀλλὰ γε σὺ διὰ τὸν θεὸν σπου-
δάξῃς ἀφιέναι τῷ πλησίον, ὅπως γένῃ υἱὸς τοῦ Πατρὸς
σου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσευχόμενος ὑπακούῃ,
ὡς φίλος θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. ΝΑ'.

* Ὅτι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὰ περὶ εἰρήνης διὰ τοῦ
διακόνου ὑπομνητῆσαι τῷ λαῷ.

Διὰ τοῦτο, ὡ ἐπίσκοποι, μελλόντων ὁμῶν εἰς προσ-
ευχὴν ἀπαντᾶν, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν Ψαλ-
μῳδίαν, καὶ τὴν ἐπὶ ταῖς Γραφαῖς διδασκαλίαν, ὁ
διάκονος ἐστὼς πλησίον ὁμῶν, μετὰ ὑψηλῆς φωνῆς
λεγέτω· Μήτις κατὰ τινος· μήτις ἐν ὑποκρίσει (10)·

* Matth. v, 23. * Lev. xix, 17. * Deut. xxiii, 7.
* Τετρακόσια, ut infra? * Zach. viii, 17. * Matth. v, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(6) Ἰνα μὴ, etc. Ms. Vindob, ὅτι οὐ θέλεις.
(7) Συντηρεῖς. Ms. unus συζητεῖς, alter φυλάτ-
τεις, scribentibus librariis non verba dictantis,
sed sententiam verborum qualem putabant. C. I. K. A.
(8) Ὑφορᾷς Ms. Vindob. ὑφορᾷσαι, διὰ τοῦτο.
(9) Ἀφῆς. Præmittitur in cod. Vindob. συνεχώ-
ρησας, accumulasti. Ib.
(10) Μήτις κατὰ τινος· μήτις ἐν ὑποκρίσει.
Diaconorum has aliasque præclamationes pluri-
mas

A tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quia
frater tuus habet aliquid adversum te, relinque
ibi munus tuum ante altare, et vade, prius re-
conciliare fratri tuo; et tunc veniens, offer mu-
nus tuum¹. Munus vero est Deo oratio cujus-
que et actio gratiarum. Si ergo habeas aliquid con-
tra fratrem tuum, aut ipse aliquid habeat contra te,
neque orationes tue exaudientur, neque gratia-
rum actiones suscipientur, propter subjacentem
iram; oportet autem, fratres, vos assidue orare;
et quia eos qui cum injustitia fratribus hostiliter
irascuntur, Deus non exaudit, licet in hora ter
oraverint, idcirco dirimere debemus omnem inimi-
citiā et pusillum animum, quo possimus corde
puro ac incontaminato orare. Atqui etiam inimi-
cos diligere præcepit Dominus, non autem etiam a-
micos odisse; et Legislator ait: « Ne oderis ullum
hominem: ne odio habeas fratrem tuum, animo tuo:
arguendo argue fratrem tuum, et ne suscipias pec-
catum propter eum². Non odio habebis Ægyptium,
quoniam incolā fulisti apud eum: non habebis odio
Idumæum, quoniam frater tuus est³. » David quo-
que ait: « Si reddidi retribuētibus mihi male⁴. »
Quare si Christianus esse vis, sequere legem Domi-
ni: « Solve omnem colligationem impietatis⁵. » In
te enim Dominus posuit potestatem remittendi fra-
tri peccata contra te commissā, usque septuagies
septies, hoc est, quadringenta nonaginta⁶. Quoties
ergo jam remisisti fratri tuo, ut nolis ei etiam nunc
remittere? Cum et audias Jeremiam dicentem:
« Unusquisque malum proximi sui ne cogitetis in
cordibus vestris⁷. » Tu autem injuriæ memor es, et
inimicitiam retines, et in judicium venis, et iram
in te respicias, et oratio tua impeditur. Sed etsi
quadringenta nonaginta remisieris fratri tuo⁸, ad-
huc propter teipsum auge mansuetudinem tuam in
benignitatem; et quamvis ille non faciat, tu tamen
propter Deum satage dimittere proximo, ut sis filius
Patris tui, qui in cœlis est, utque dum oras, audiaris
tanquam Dei amicus⁹.

CAPUT LIV.

Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo
in memoriam suggerere.

Idcirco, o episcopi, cum ad orationem procedē-
tis, post lectionem et Psalmorum cantum, post
enarratas Scripturas; diaconus juxta vos stans,
proclamet: « Ne quis contra aliquem; ne quis in
hypocrisi; » ut si in nonnullis dissidium reperiatur.

* Psal. vii, 5. * Is. lviii, 6. * Matth. xviii, 22.
* Ibid. v, 24. * Ibid. v, 45.

continent præcipue Liturgiæ, etiam nostri: Μήτις
τῶν κατηγουμένων· μή τις τῶν ἀκρωμένων· μή τις
τῶν ἀπίστων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων. Προέλθετε οἱ
κατηγουμένοι ἐν εἰρήνῃ. Προέλθετε οἱ ἐνεργούμενοι.
Προέλθετε οἱ φωτιζόμενοι. Ἀπολύετε οἱ ἐν μετανοίᾳ.
Μή τις τῶν ἀμυήτων, μή τις τῶν μὴ δυναμένων
ἡμῖν συνδεθῆναι· ἀλλήλους ἐπὶ γινώτε. Τὰς θύρας,
τὰς θύρας. Βλέπετε μή τις τῶν κατηγουμένων. Ὅσοι
κατηγουμένοι προέλθετε, etc. Timotheum Aletau-

conscientia pulsati, Deum rogent, et fratribus reconcilientur. Si enim qui cuiuspiam domum ingrediuntur, ante omnia dicere debent: « Pax huic domui¹⁰; » et ut pacis filii, pacem dignis donare, quemadmodum scriptum est: « Iis qui prope, et iis qui longe¹¹; » quos novit Dominus suos esse¹²: multo magis qui ecclesiam Dei ingrediuntur, debent ante omnia pacem Dei postulare. Cum autem eam aliis præteretur, multo magis ipse intra se illius sit, tanquam filius lucis. Nam qui illam in se non habet, non est dignus ejus fidei committatur eam aliis conferre. Quocirca principio ipsum oportet secum pacem perficere. Qui enim secum non dissidet, neque cum alio pugnabit; sed erit pacis et amicitie studiosus, congregans quæ Domini sunt, ipsiusque adjutor ad multiplicandum ei numerum illorum, qui in unanimitate salvantur. Siquidem excogitatores inimicitiarum et pugnarum, controversiarum et litium, improbi sunt, et a Deo alieni.

CAPUT LV.

Enumeratio varie providentia, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad penitentiam omnes homines vocavit.

Deus enim, qui Deus misericordiae est, a principio singulas generationes per justos ac prophetas vocat ad penitentiam. Et eos quidem qui ante diluvium vixerunt, per Abelem, et Semum, et Sethum, itemque Enosum, ac translatus illum Enochum, ad sanam mentem revocavit; eos vero qui tempore diluvii, per Noem; Sodomitas, per hospitalem Lotum; eos qui post diluvium fuerunt, per Melchisedecum, et patriarchas, nec non per amicum Dei Jobum; Ægyptios, per Mosem; Israelitas, per eundem, et per Jesum, Calem, Phineem, reliquosque; eos qui legis tempora consecuti sunt, per angelos et prophetas; eosdem, per propriam ex Virgine incarnationem; eos qui paulo præcesserunt illius praesentiam corporalem, per Joannem præcursores;

Α ἵνα ἐὰν εὐρεθῇ ἐν τισὶν ἀντιλογία, συνειδῆσαι κρουσθέντες, δεηθῶσι τοῦ Θεοῦ, καὶ διαλλαγῶσι τοῖς ἀδελφοῖς. Εἰ γὰρ τοὺς ἐν οἰκίᾳ τινὸς εἰσερχομένους, πρὸ πάντων δεῖ λέγειν: « Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ » ὡς υἱοὺς εἰρήνης εἰρήνην χαρίζομένους τοῖς ἀδελφοῖς, καθὼς γέγραπται: « Τοῖς ἐγγύς (11) καὶ τοῖς μακρὰν, » οὓς ἔγνω Κύριος ὄντας αὐτοῦ· πολὺ (12) μᾶλλον τοὺς ἐν ἐκκλησίᾳ Θεοῦ εἰσερχομένους χρὴ πρὸ πάντων ἐπεύχεσθαι (13) τὴν τοῦ Θεοῦ εἰρήνην. Εἰ δὲ ἄλλοις ταύτην ἐπεύχεται, πολὺ (14) μᾶλλον αὐτὸς αὐτῆς ἐντὸς ὑπαρχέτω, ὡς τέκνον φωτός. Ὁ γὰρ μὴ ἔχων αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος, ἄλλοις αὐτὴν χαρίζεσθαι. Διὸ πρὸ πάντων χρὴ εἰς ἑαυτὸν εἰρηνεύειν αὐτόν. Ὁ γὰρ μὴ πρὸς ἑαυτὸν στασιάζων, οὐδ' ἂν πρὸς ἄλλον διαμαχεσθῆσεται· ἀλλ' ἔσται εἰρηνικός, φιλικός, συνάγων τὰ τοῦ Κυρίου, καὶ συνεργὸς αὐτοῦ γινόμενος πρὸς τὸ πλεονάσαι αὐτῷ τοὺς σωζομένους ἐν ὁμονοίᾳ. Οἱ γὰρ ἐπινοοῦντες ἐχθρας καὶ μάχας, ἀντιλογίας καὶ κρίσεις, πονηροὶ καὶ τοῦ Θεοῦ ἀλλότριοι τυγχάνουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Ἀπαρίθμησις διαφορῶν προνοίας, καὶ ὅπως ἐξ ἀρχῆς καθ' ἐκάστην γενεάν ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς εἰς μετάνοιαν πάντας.

Ὁ γὰρ Θεός, Θεὸς ὢν ἐλέους, ἀπ' ἀρχῆς ἡκάστην γενεάν ἐπὶ μετάνοιαν καλεῖ διὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν προφητῶν. Καὶ τοὺς μὲν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, διὰ τοῦ Ἀβελ, καὶ Σήμ, καὶ Σήθ, ἐτι δὲ Ἐνῶς, καὶ τοῦ μετατεθέντος Ἐνῶς ἐσωφρόνιζε· τοὺς δὲ ἐν τῷ κατακλυσμῷ, διὰ τοῦ Νῶς· τοὺς ἐν Σοδόμοις, διὰ τοῦ φιλοξένου Λώτ· τοὺς μετὰ τὸν κατακλυσμὸν, διὰ Μελχισεδεκ, καὶ τῶν πατριαρχῶν, καὶ τοῦ θεοφιλοῦς Ἰωβ· τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ, διὰ Μωσέως· τοὺς Ἰσραηλίτας, δι' αὐτοῦ, καὶ Ἰησοῦ, καὶ Καλεβ, καὶ Φινεὺς, καὶ τῶν λοιπῶν· τοὺς μετὰ νόμον, δι' ἀγγέλων καὶ προφητῶν· τοὺς αὐτοὺς διὰ τῆς ἰδίας ἐνανθρωπήσεως τῆς ἐκ Παρθένου (15) γενεᾶς· τοὺς πρὸ μικροῦ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ τῆς σαρματικῆς, διὰ Ἰωάννου τοῦ προδρόμου· τοὺς δ' αὐτοὺς, διὰ τοῦ αὐτοῦ, καὶ μετὰ

¹⁰ Matth. x, 12.¹¹ Isa. lvii, 19; Eph. ii, 17.¹² II Tim. ii, 19.

VARIORUM NOTÆ.

drinus: Οἱ ἀκοιμώνητοι περιπατήσατε. In S. Chrysostomo tom. I. orat. i. adversus Judæos p. 440: Ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους· et tom. VI, hom. in Parabolam de filio prodigo, post medium: Μὴ τις τῶν πινηχουμένων, μὴ τις τῶν μὴ ἐσθιόντων, μὴ τις τῶν κατασπέντων, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸν μόσχον ἐσθιόμενον, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἶμα τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν, μὴ τις ἀνάξιος τῆς ζωῆς θυσίας, μὴ τις ἀμύητος, μὴ τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάρτους χεῖρας προσβαύσασθαι τῶν φρικτῶν μυστηρίων. Apud Latinos vero Isidorus lib. vi Originum, cap. 19, scribit: Missa tempore sacrificii est, quando catechumeni foras mittuntur, clamante levita: Si quis catechumenus remansit, exeat foras. Et inde missa quis sacramentis altaris interesse non possunt, qui nondum regenerati noscuntur. Auctor Vitæ S. Martialis: Postquam a diacono ex more clamatum fuerit, ut si quis non posset communicare, ab eccle-

siaret. Gregorius PP. dialog. ii, 23 atque ex more diaconus clamaret: Si quis non communicat, det locum Cor.

(11) Τοῖς ἐγγύς. Hisce præliguntur hæc verba: ἔδωκεν εὐαγγελιστῶ εἰρήνην ὑμῖν, in altero cod. Vindob. CLER.

(12) Πολύ. Vindobon. cod. πολλῶ. Ib.

(13) Ἐπεύχεσθαι, etc. Alter cod. Vindob. προεὔχεσθαι τῷ Θεῷ τὴν τοῦ λαοῦ εἰρήνην. Quorum verborum eandem esse crediderim sententiam, quæ est Vulgatæ lectionis: ita ut orare Deo populi pacem, perinde sit ac orare pacem Dei, sed posterior loquendi genus usitatus est et dilucidius. Ib.

(14) Πολύ. Alter codex πολλῶ. Ib.

(15) Ἐκ Παρθένου. In altero codice Vindobon. præmittitur: ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ, nec male, nam potissima ἐνανθρωπήσεως causa fuit Spiritus sanctus. Ib.

τὴν γένεσιν αὐτοῦ, λέγων (16)· « Μετανοήσατε ἡ-
γῶντες γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν » τοὺς μετὰ τὸ
πάθος αὐτοῦ, δι' ἡμῶν τῶν δώδεκα, καὶ τοῦ τῆς ἐκ-
κλησίας σκευῆς Παύλου. Ἡμεῖς οὖν οἱ καταξιωθέντες
εἶναι μάρτυρες τῆς παρουσίας αὐτοῦ, σὺν Ἰακώβῳ
τῷ τοῦ Κυρίου ἀδελφῷ (17), καὶ ἑτέροις ἐβδομήκοντα
δύο μαθηταῖς, καὶ τοῖς ἐπὶ διακόνους αὐτοῦ, ἐκ (18)
ἐκδομάτων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠκούσα-
μεν, καὶ ἀκριβῶς εἰδότες λέγομεν· « Τί ἐστὶ τὸ θέλη-
μα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον; »
τὸ διὰ Ἰησοῦ γνωρισθὲν ἡμῖν, ἵνα μηδεὶς ἀποληται,
ἀλλὰ αἶνον σύμφωνον ἀναπέμψαντες αὐτῷ, ζήσωσιν
αἰωνίως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ΄.

Ὅτι θέλημα Θεοῦ, ὁμόφρονες εἶναι τοὺς ἀνθρώ-
πους περὶ τῇ ἐκτέλει, παρακλησίῳ ταῖς
ἐν οὐρανῷ δυνάμεσι.

Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὃ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος προσευ-
χομένους λέγειν τῷ Πατρὶ αὐτοῦ· « Γενηθήτω τὸ θέλημά
σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς (19) » ὅπως ὡς
αἱ ἐπουράνιοι φύσεις τῶν δυνάμεων (20)
πᾶσαι δοξάζουσι τὸν Θεὸν συμφώνως, οὕτως καὶ ἐπὶ
τῆς γῆς πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ
ἐκθέσει δοξάζωσι τὸν μόνον Θεόν, τὸν ἑνα καὶ ἀληθι-
νόν, διὰ τοῦ μονογενοῦς Χριστοῦ. Θέλημα οὖν αὐτοῦ
ἐστὶν αἰνεῖν αὐτὸν ὁμοφρόνως, καὶ προσκυνεῖν αὐτὸν
συμφώνως (21). Τοῦτο γὰρ αὐτοῦ ἐστὶ θέλημα ἐν
Χριστῷ, πολλοὺς εἶναι τοὺς σωζομένους ἐν αὐτῷ,
ἀλλὰ μὴ ζημιῶν αὐτὸν, μηδὲ ἐλαττονεῖν (22) ὅμως
τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ συστῆλlein τὸν ἀριθμὸν, διὰ μᾶς

A eodem, per seipsum et post natiuitatem suam di-
cens: « Pœnitentiam agite, appropinquauit enim
regnum Dei »; eos qui ejus passionem subsequun-
tur, per nos duodecim, et per vas electionis Paulum.
Nos igitur digni habiti testes esse Domini adven-
tus, una cum Jacobo fratre Domini, et aliis sep-
tuaginta duobus discipulis, et septem diaconis, au-
diuimus ex ore Domini nostri Jesu Christi, et probe
scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona et be-
neplacens et perfecta »; per Jesum Christum nobis
manifestata: ut, scilicet, nemo pereat, sed omnes
homines uno consensu credentes ei, ac uno con-
centu laudibus eum prosequentes, vivant in
æternum.

CAPUT LVI.

B Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate
conuentiant, instar celestium virtutum.

Hoc enim est, quod nos docuit Dominus, di-
cere Patri suo, dum oratus: « Fiat voluntas tua,
sicut in cœlo et in terra »; ut sicut celestes na-
ture incorporearum virtutum, cunctæ una sententia
Deum concelebrant; sic et in terra cuncti homines
uno ore, unoque affectu, laudes in solum Deum,
unum et verum conferant, per unigenitum Chri-
stum. Voluntas ergo Dei est, ut ipsum concordi
mente laudemus, et voce consona adoremus. Hæc
quippe est Dei voluntas in Christo, ut multi in eo
saluentur, non autem ut ei detrimentum quis infe-
rat, neque ut vos Ecclesiam minuat, aut numerum
C fidelium contrahatis, una hominis anima a vobis

¹⁹ Marc. i, 15. ²⁰ Rom. ii, 2. ²¹ Matth. vi, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(16) Λέγων. Alter mss. λέγοντος, quia refertur
ad αὐτοῦ, aut, si mavis εαυτοῦ. CLSA.

(17) Ὑν Ἰακώβῳ τῷ τοῦ Κυρίου ἀδελφῷ. Ita
nollet Jacobum fratrem Domini; episcopum primum
Jerosolymorum, ex alio apostolorum expungere;
ac tres Jacobos enumerare, duos apostolos, Zebe-
dei filium et filium Alphæi, prætereaque hunc Je-
rosolymitanum. Quam sententiam Æthiopes, a
quibus Constitutionum codex pro sacro habetur,
in missa sua amplectuntur: consentientibus tunc
Syria, tum a tempore multo Græcis. Contra Latini
duos in officio ecclesiastico agnoscunt duntaxat Ja-
cobos, utrumque apostolum, nempe Zebedæi illum,
fratrem Joannis, et hunc Alphæo prognatum, qui
sit etiam frater Domini, ac episcopus sanctæ civi-
tatis. Par dissidium apud antiquos; nec adhuc lis
conquieuit. Vero similis divinisque eloquiis con-
gruentius opinantur, qui ad posteriores accedunt.
Quidquid sit, castigatione non mediocri dignus est
magnus error, quo Jacobus frater Domini confun-
ditur cum Jacobo fratre Joannis: secundum notam
B. Hieronymi ad Galat. i, 19: Vehementer erravit
qui arbitraturs est Jacobum hunc fratrem Domini de
Evangelio esse apostolum fratrem Joannis, quem
constat post Stephanum, juxta fidem Actuum aposto-
lorum, sanguinem fudisse pro Christo. Quibus similia
Hro. adversus Helvidium, cap. 7. Errasse eum er-
rorem videtur auctor incertus Questionum in sa-
cræ Scripturæ (male vulgo inscriplarum, Dicta
et interpretationes parabolarum sancti Evangelii:

omisso videlicet titulo generali, ac in illius locum
assumpta subdivisione prima) tom. II Operum S.
Athanasii, quæst. 151, ubi vocem Apostoli, Hebræo-
rum xi, 35: ἄλλος δὲ ἐντυρανίσθησεν, de decollato
Jacobo fratre Domini explicat, male accipiens (uti
apparet) verba Interpretationis S. Chrysostomi:
Ἰακώβον, inquit, λέγει τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου, καὶ
τοὺς λοιποὺς ὅσοι ἀποκεφαλίσθησαν, τυρανισμὸς
γὰρ ὁ ἀποκεφαλισμὸς λέγεται. Namque constat ex
Actorum xii, 2, Jacobum qui capite truncatus fuit,
fratrem Joannis existisse. Hoc si quis sequi nolit,
habet viri doctissimi ac hisce de litteris bene me-
riti Francisci Combessii, tom. II Auctarii Biblio-
thecæ Patrum, pag. 848, emendationem sane proba-
bilem: τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωάννου, pro τὸν ἀδελφὸν
τοῦ Κυρίου. Cor.

(18) Ex. Alter Vindobon. addit & ante præpo-
sitionem, atque in proxime sequentibus verbis de-
let καὶ: quæ ex ore D. N. J. C. audiuimus accurate
cognita dicimus. CLSA.

(19) Ἐκ τῆς γῆς. Addit idem codex τούτῳ,τι,
hoc est ut sicut celestes nature, etc. lb.

(20) Αἱ ἐπουράνιοι φύσεις τῶν δυνάμεων. δυνά-
μεις πᾶσαι. Melius et simplicius habet cod. Vin-
dobon. αἱ ἀσώματοι δυνάμεις πᾶσαι ἐν οὐρανῷ. lb.

(21) Καὶ προσκυνεῖν αὐτὸν συμφώνως. Desunt
in altero cod. Vind. lb.

(22) Ἐλαττονεῖν. In altero est ἐλαττωθῆναι, forte
melius. lb.

occisa, quæ quidem per penitentiam servari poterat; porrit tamen, non solum propter propriam iram, seu merita sua, sed et jam ob vestras insidias; et implevisti quod scriptum est: « Qui non congregat mecum, spargit¹⁶. » Hic est dispersor, ovium adversarius, Dei hostis, agnorum laniator, quorum Dominus pastor exstitit. Et nos ex varis gentibus et linguis congregationem fecimus, cum multo labore ac periculo, cum assidua molestia, pervigiliis, esurie, humi cubatibus, persecutionibus, plagis, carceribus¹⁷; ut voluntati Dei obsequentes, triclinium, hoc est, sacram et catholicam Ecclesiam replemus accumbentibus, nempe vocatis, gaudentibus et exsultantibus, prædicantibus et magnificentibus Deum, qui per nos ad vitam illos vocavit. At vos, quantum in vobis fuit, dissipastis. Jam vero, vos laici, pacem mutuo habete, et tanquam prudentes studete Ecclesiam adaugere, ac eos qui vel ferarum vel erraticarum ovium mores ac locum tenent, cicurate, et ad eam reducite, ac in pristinum statum restituite. Atque hæc est maxima in reprobatione Dei merces: « Si eduxeris ex indigno dignum et pretiosum, quasi os meum eris¹⁸. »

CAPUT LVII.

Descriptio Ecclesie et cleri; et quid facere debeat unusquisque clericus vel laicus in synaxi congregatus.

Tu vero, episcopo, sis sanctus, inculpatus, non percussor, non iracundus, non immitis; sed ædificandi, convertendi, ac docendi seu constituendi avidus, malorum tolerans, animo leni, mansuetus, longanimis, ad hortandum et consolandum idoneus tanquam homo Dei.¹⁹ Cum autem Ecclesiam Dei congregaveris, velut magnæ navis gubernator, cum omni prudentia et disciplina jube fieri conventus, præcipiens diaconis, sicut nautis, ut loca fratribus, quasi vectoribus, adhibita omni cura et decencia, disponant. Ac primo quidem ædes sit oblonga, ad orientem versa, ex utraque parte pastophoria versus orientem habens, et quæ navi sit similis.

¹⁶ Matth. xii, 30. ¹⁷ II Cor. xi. ¹⁸ Jer. xv, 19. c. 14.

VARIORUM NOTÆ.

(23) *Φθορεύς*. Addit idem *ἐστιν*, melius. CLER.

(24) *Καὶ ὁμοίς*, etc. Alter cod.: *ὁμοίς οὖν συνάγειν ὁψιλόντες τοὺς ἐκ*, etc.

(25) *τὸν ἐπίκλητον*. Τὸν οἶκον. Alter cod. Vind. In eodem desunt superiora verba: *τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες*. Id.

(26) *Καὶ τοῦτο*. Οὗτος γάρ. Cod. Vind. Id.

(27) *Θεοῦ*. Idem addit τοῦ λέγοντος. Id.

(28) *Ἀξίον καὶ*. Desunt in eodem. Id.

(29) *Ἐπιθύμιος*. Deest in altero cod. Id.

(30) *Ἐπιβάταις*. In Epistola ad Jacobum, Rufino interprete, epibatis. Valentinianus sociique monachi epistola ad S. Augustinum: *Ora, domine et dulcissime Pater, ut fugiat de congregatione nostra* (deest contentio, aut quid simile), *et amota omni alienarum quæstionum procella navis propositi nostri epibatis quietis onusta, intra stationem tutissimi portus secure consistat, dum navigat per hoc mare magnum et immensum; et in illo portu, intra quem jam non erit metuendum vitæ navigium* (lego *navium*), *marcium*

ψυχῆς ἀνθρώπου ὅφ' ὧν ἀναιρεθείσης, ἦς ἐδύνατο σωθῆναι διὰ μετανοίας, ἀπώλετο δὲ οὐ μόνον ἐξ ἰδίας ὀργῆς, ἀλλ' ἦδη καὶ ἐξ ὑμετέρας ἐπιβουλῆς· καὶ ἐπληρώσατε τὸ γεγραμμένον· « Ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. » Τοιοῦτος δὲ ὢν, σκορπιστής, προβάτων ἀντίδικος, Θεοῦ ἐχθρὸς, τῶν ἀρνίων φθορεὺς (23), ὢν ὁ Κύριος ποιμὴν ὑπῆρξε. Καὶ ἡμεῖς (24) συναγαγὼν ἐκ διαφόρων ἐθνῶν καὶ γλωσσῶν, ἐν πολλῷ μόχθῳ καὶ κινδύνῳ, καὶ κόπῳ διηνεκαί, ἀγρυπνίαις, ἀσυντίαις, χαμευνίαις, διωγμοῖς, πληγαῖς, φυλακαῖς, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, πληρώσωμεν τὸν τρίκλινον (25) τῶν ἀνακειμένων, τοῦτέστι τὴν ἱερὰν καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εὐφραينوμένων τῶν κλητῶν, καὶ ἀγαλλιωμένων, ὑμνοῦντων καὶ δοξαζόντων τὸν καλέσαντα αὐτοὺς δι' ἡμῶν εἰς ζωὴν Θεόν. Ὑμεῖς ὅσον τὸ ἐφ' ὧν διεσκορπίσατε. Καὶ ὑμεῖς δὲ οἱ λαϊκοί, ἐιρηνεύετε πρὸς ἀλλήλους, σπουδάζοντες ὡς φρόνιμοι τὴν Ἐκκλησίαν αὐξάνειν, καὶ τὰ νομιζόμενα ἀγρία ἐπιστρέφειν εἰς αὐτὴν, ἐξημεροῦν, καὶ ἀποκαθιστᾶν. Καὶ τοῦτο (26) ἐστὶν ὁ μέγιστος ἐξ ἐπαγγελίας μισθὸς παρὰ Θεοῦ (27). « Ἐάν ἐξαγάγῃς ἐξ ἀναξίου ἀξίον καὶ (28) τίμιον, ὡς στόμα μου ἔσθῃ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ.

Διακονῶντες Ἐκκλησίας καὶ κλήρου, καὶ τίς ἕκαστος ἐπιτελεῖν ὀφείλει τῶν συναθροισμένων κληρικῶν ἢ λαϊκῶν ἐν τῇ συνάξει.

Εὖ δὲ ὁ ἐπίσκοπος, ἕως ἄγιος, ἀμωμος, μὴ πλήκτης, μὴ ὀργιστός, μὴ ἀπηνής, ἀλλ' αἰκδοῦμος, ἐπιστροφεὺς, διδακτικὸς¹⁹, ἀνεξίκακος, ἐπιθύμιος (29), πρῶτος, μακρόθυμος, παραινετικὸς, παρακλητικὸς, ὡς Θεοῦ ἄνθρωπος. Ὅταν δὲ συναθροίῃς τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, ὡς ἂν κυβερνήτης νηὸς μεγάλης, μετ' ἐπιστήμης πάσης κέλεις ποιεῖσθαι τὰς συνόδους, παραγγέλων τοῖς διακόνους ὡσαύτε νάυταις, τοὺς τόπους ἐκτάσσειν τοῖς ἀδελφοῖς, καθάπερ ἐπιβάταις (30) μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σεμνότητος. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης (31), κατ' ἀνατολὰς τετραμμένος (32), ἐξ ἐκτέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφῶρια (33) πρὸς ἀνατολὴν, ὥς τις εἰσὶν νηὶ. Κεῖσθαι δὲ μέ-

¹⁹ αἱ. διδακτικός. ²⁰ S. Clem., Epist. ad Jacob.,

D *Indiscrepanz accipiat pretium placitarum. Cor.*

(31) *Ἐπιμήκης*. Hæc una e formis templorum: ad quam constructa erat ecclesia Sanctæ Sophiæ, τέμνος ἐπιμήκης, et ὁρομικόν, uti loquuntur. Id.

(32) *Κατὰ ἀνατολὰς τετραμμένος*. Juxta usitatum morem, quo basilicarum prospectus ad orientem spectabat, inquit S. Paulinus epist. 12 ad Severum, ac multo post eum Stephanus Tornacensis epist. 104; itemque Walafridus Strabo *De rebus ecclesiasticis*, cap. 4; atque eam ob rationem, ut in amissam exoptatam patriam, paradisum, quem Deus plantavit ad orientem, precantes intuerentur: docet scriptor *Quæstionum ad Antiochum*, resp. ad quæst. 37, tom. II S. Athanasii. Vide Vitruvium, lib. iv, cap. 5 et 8; Plutarchum in *Numa*, Lucianum libro *De domo*, Apionem in Josephi libro II adversus Iudæum, mox ab initio; Item Sidorium lib. II, epist. 10, ibique doctos interpretes. Id.

(33) *τὰ παστοφῶρια*. In templis quid sint pastophoria, satis superque docent eum antiqui, tum

σος ο τοῦ ἐπισκόπου θρόνος (34), παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθέζεσθαι τὸ πρεσβυτέριον (35), καὶ οἱ διάκονοι παριστάσθωσαν (36) εὐσταταίς (37) τῆς πλειονοῦς ἐσθῆτος (38)· εἰκοσι γὰρ ναύταις καὶ τοιχάρχοις. Προνοία δὲ τούτων εἰς τὸ ἕτερον μέρος οἱ λαϊκοὶ καθέζεσθωσαν μετὰ πάσης ἡσυχίας καὶ εὐταξίας· καὶ αἱ γυναῖκες χωρισμένως (39) καὶ αὐταὶ καθέζεσθωσαν, σιμνήν δ' αὖ-

VARIORUM NOTÆ.

recentiores. Superest itaque ut adnotem, videri vocem *pastophorium* amissa syllaba transiisse in *pastorium* apud Luciferum libro *De non parcendo in Deum delinquentibus*, pag. 240, in interpretatione vers. 11, cap. xxiii, lib. IV Regum, loco miseris modis accepto; mutilatione, corruptione, transpositione afflicto, nec absque mss. codicibus sanabili. Posuerant reges Juda soli ab introitu domus Domini ad *pastorium*, quos posuit tres equos, qui in *Faradim*. Et fontem solis combussit in igne. Quis hæc intelligat, nisi conferantur cum Græcis? Unde hunc fere in modum possunt concinnari: *Et deposuit equos quos posuerant reges Juda Soli ab introitu domus Domini ad pastophorium Nathan regis eunuchi, qui in Pharurim [vel Farvadim]. Et fontem Solis combussit in igne.* Aut in istum: *Et combussit equos, quos posuerant reges Juda Soli ab introitu domus Domini ad pastophorium, quod posuit regis eunuchus, qui in Pharurim, etc.* (Nathan enim nomen proprium, significat posuit.) Hoc est Græce: Καὶ κατέκασε (seu κατέπαυσε, quemadmodum optime emendat Bochartus in *Hierozoico*) Ἰησοῦς οὗς ἀνέθηκαν βασιλεῖς Ἰουδα τῷ ἡλίῳ ἐν τῇ εἰσοδῷ οἴκου Κυρίου εἰς τὸ γαζοφυλάκιον (vel παστοφόριον) Ναθάν, βασιλέως τοῦ εὐνοῦχου, (sive ὁ ἀνέθηκε βασιλέως εὐνοῦχος), ὃς ἐν Φαρουρίμ [αὐτὸ Φαρουαδίμ] καὶ τὸ νῆμα τοῦ ἡλίου κατέκασεν ἐν κυρτῷ. Cum hodie legatur: Καὶ κατέκασε τοὺς Ἰησοῦς οὗς ἔδωκαν (editio Complutensis ἀνέθηκαν) βασιλεῖς Ἰουδα τῷ ἡλίῳ ἐν τῇ εἰσοδῷ οἴκου Κυρίου εἰς τὸ γαζοφυλάκιον Ναθάν βασιλέως τοῦ εὐνοῦχου ἐν Φαρουρίμ, καὶ τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου κατέκασεν κυρτῷ (al. ἐν κυρτῷ). Certe potuisset γαζοφυλάκιον mutari in παστοφόριον, aut verti *pastophorium*, clarius est quam ut documento indigeat. Quare vice versa vetus Scholiastes ad παστοφόρια, Ez. xl, 17, adnotat: γαζοφυλάκια. Alique in eundem textum S. Hieronymus: Pro *thalamis* xxx, quos vertere LXX, sive *gazophylaciis* atque *cellariis*, ut interpretatus est Aquila, Symmachus posuit ἐξέδρας, etc. Intuitus est triginta *thalamos*, vel *gazophylacia*, sive (ut Symmachus interpretatus est) *Exedras*, quæ habitationi levitarum atque sacerdotum fuerant preparata. Et inferius, post exposita *gazophylacia*: Vel *cellæ thalami* qui, Græce dicuntur παστοφόρια, ostendunt sponsi adventui cubacula preparata. Et ad ejusdem prophetæ cap. xlii, initio: *Eductus est in gazophylacium*, sive ut Symmachus et LXX transtulerunt, *exedram*; vel ut Theodotius: παστοφόριον, quod in *thalamum* vertitur. Cæterum hic, ubi locum Luciferi illustrare conatus sum, auctoris omnium (quod nemo nescit) depravatissimi, utilissimi tamen ad cognitionem Scripturarum, admonitum te velim, Lector candide, me in purgando eo Auguæ stabulo plurimum laboris impendisse, paratūque esse ad procurandam editionem, si librum aliquem inq. nactus fuero. Ut si forte in manus tuas, aut notitiam venerit, mecum communicare non dedigneris, hominem non ingratum singulari beneficio tibi devinctum. Cot.—Alter cod. Vind. habet hic ἔχων παστοφόρια δὲ. CLEA.

(34) Καίθεσθαι δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος. In *Historia ecclesiastica* Theodoriti lib. v, cap. 3. Meletius Paulino dicit: Et δὲ ὁ μέσος θώκος τὴν ἑρὶν γενεά, ἐγὼ καὶ ταύτην ἐξελάσαι πειράσομαι. Ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θεῖον προσηλίκως εὐαγγέλιον, ἐκτέρωθεν ἡμᾶς καθῆσθαι περιγυῶ. Cot.

In medio autem situm sit episcopi solium; et utriusque sedeat presbyterium, et assent diaconi expediti ac leviter induti; assimilantur enim nautis, ac iis, qui lateribus navis præsumt. Eorum cura ad alteram ecclesiæ partem laici omnino quiete et ordinatim sedeant; mulieres quoque separatim et ipsæ sedeant, a sermone abstinentes. Medius autem lector, in quo-

(35) Παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθέζεσθαι τὸ πρεσβυτέριον. De sacerdotum primi et secundi ordinis συνθρόνῳ multi multa. Addimus nos correctionem Harmenopuli in *Epitome canonum* sect. 1, tit. 3, scholio ad canonem 16 Antiochenum, lib. i *Juris Græco-Romani*, hoc pacto: Ἡ συνθρόνῳ τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ διάγνῳσις συγχωρεῖ καὶ μεταθέσεις ἐπισκόπων γίνεσθαι, γνώμῃ τοῦ πρωτεύοντος αὐτῶν, χρεῖας κατεπειγούσης πρὸς τὸ λυσιτελέστερον· καὶ κατ' ἐπίδοσιν ἐπισκόπων καὶ ἑτέραν ἐπισκοπὴν διδοσθαι παρὰ τοῦ πρωτεύοντος ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ, ἐν ᾗ καὶ πάσῃ τῇ ἐνορίᾳ αὐτῆς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀρχιερατικῶν ἀπάντων δικαίων ποιήσεται, ὅσα καὶ γνήσιοι ἀρχιερεῖς πύτων, παρὲς τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ συνθρόνῳ ἐγκαθιδρύεσθαι. Male vulgo, Μιχαὴλ εἰσὶν θρόνῳ. Exstat quippe ejusdem *Juris Græco-Romani* lib. iii, pag. 240, integra synodalis sententia Manuelis Constantinopolitani: atque in ea habetur συνθρόνῳ, sicut in Regiis Harmenopuli codicibus. In

(36) Οἱ διάκονοι παριστάσθωσαν. Quandoquidem liquido constat, diaconos in ecclesia non sedisse cum episcopo et presbyteris; mutari debet prava interpunctio in missa S. Basilii, Euchologii seu ritualis Græcorum pagina 181: Καὶ καθέζεται ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν ἱερέων, τῶν διακόνων, καὶ ὑπηρετῶν τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ ἱσταμένων, distinguendo sic: καὶ καθέζεται ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν ἱερέων τῶν διακόνων, καὶ ὑπηρετῶν, τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ ἱσταμένων. Recte editio Latina i. VI *Bibliothecæ Patrum*: *Et sedet Pontifex cum sacerdotibus, stantibus diaconis, ac subdiaconis, et clero et populo*. Ib.

(37) Εὐσταταίς τῆς πλειονοῦς ἐσθῆτος. In Chrysostomo tom. VI, *Homil. in Parabolam de filio prodigo*, post medium: Τῶν λειτουργῶν τῆς θείας λειτουργίας, τῶν μιμουμένων τὰς τῶν ἀγγέλων πτέρυγας ταῖς λεπταῖς ὀθόναϊς ταῖς ἐπὶ τῶν ἀριστέρων ὤμων κειμέναις, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων, etc. Alcuinus *De divinis officiis*, cap. 39: *Diaconus qui non est indutus dalmatica, cinctus circumcinctus legit [forte degit], ut expedite possit ministrare, vel quia ipsius est ire ad comitatum propter instantes necessitates*. Ib.

(38) Τῆς πλειονοῦς. Alter cod. Vind. μετὰ σεμνῆς. CLEA.

(39) Αἱ γυναῖκες χωρισμένως. Morem Judaicum pariter et Christianum declaratum invenies in Philone Judæo libro *De vita contemplativa*, Josepho lib. vi *De bello Judaico*, Rabbinis, Inscriptionibus veteribus, ecclesiarum descriptionibus, Expositionibus rituum sacrorum, *Libro pontificali* et sanctis Patribus. Sed præ cæteris notata dignus est locus S. Chrysostomi *homil. 74 in Matthæum*: Ἐχρὴν μὲν οὖν τοῖς ἁγίοις τὸ ταχὺ τὸ διεργεῖν ὁμᾶς τῶν γυναικῶν ἐπαυθῆ δὲ οὐ βούλεσθε, ἀναγκάσιον ἐνόμισαν εἶναι οἱ πατέρες καὶ ταῖς σάνειν ὁμᾶς ταύτας διαταχίσαι. Ὡς ἐγὼ γε ἀκούω τῶν πρεσβυτέρων, οἱ τὸ παλαιὸν οὐδὲ ταῦτα ἦν τὰ τεύχη. Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔστι ἀρσεν ἢ θῆλυ. Καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων δὲ ὁμοῦ καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἦσαν, etc. Οὐκ ἠκούσατε, οἱ ἦσαν ἀνηγγέμενοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐν τῷ ὑπερῷ; Oportebat quidem inferiore pariete a mulieribus dissolari. Verum quoniam non vultis, necessarium esse patres nostri putaverant, saltem his ligneis parietibus vos dissolari. Audivi autem ego a senioribus, non fuisse hos parietes ab initio. In

dam loco excelso stans, legat libros Moſis et Jeſu filii Navis, Judicium et Regnorum, item Paralipomenon, et quæ de populi reditu conſcripta ſunt; ad hæc Jobi et Salomonis volumina, ſimulque ſexdecim prophetarum. Peractisque per binos lectionibus, quidam alius Davidis hymnos psallat, et populus extrema verſuum ſuccinat. Deinde Acta noſtra recitentur, et Epistolæ Pauli adjutoris noſtri, quas ſancti Spiritus ductu ad Eccleſias miſit. Poſtea diaconus vel

Α. ſαι. Μέſος δ' ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινας ἐſτώς, ἀναγινωσκέτω τὰ Μωſέως (40) καὶ Ἰηſοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν Κριτῶν καὶ τῶν Βασιλειῶν, τὰ τῶν Παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου πρὸς τοῦτους τὰ τοῦ Ἰωβ καὶ τοῦ Σολομῶνος, καὶ τὰ τῶν ἐκκαίδεκα προφητῶν. Ἀνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγνωσμάτων, ἑτέρος τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίγια ὑποψαλλέτω (41). Μετὰ τοῦτο αἱ Πράξεις αἱ ἡμετέραι ἀναγινωσκέσθωσαν, καὶ Ἐπιſτολαὶ Παύλου

VARIORUM NOTÆ.

Christo enim Jeſu non est mas, neque femina. Apostolorum etiam tempore una viri et mulieres orabant, etc. (Gal. iii, 28). Num audistis viros ac mulieres in cœnaculo congregatos fuisse? (Act. i, 13.) Neque vero ad hunc ritum pertinet Licinii lex, relata ab Eusebio lib. i De vita Constantini, cap. 53, qua vetabat, viros simul cum mulieribus ad precandum Deum convenire. Omnem enim volebat tollere precum communionem viros inter ac feminas, stulte non minus quam impie. Cor.

(40) Ἀναγινωσκέτω τὰ Μωſέως, κ. τ. λ. Infra cap. 59, et lib. v, cap. 19; lib. viii, cap. 5. Apud S. Basilium initio homiliæ 21, quæ habita est in Lazizis, mentio fit lectionum psalmicarum, proverbialium, historicarum, apostolicarum et evangelicarum. In exhortatione vero ad sanctum baptismum homilia 13, paulo post initium, recitata fuisse eo die dicuntur loca prophetica, Davidica, apostolica ætorum et evangelica. Quæ omnia S. Maximus ad caput 3, Ecclesiasticæ hierarchiæ comprehendit per Vetus ac Novum Testamentum: Pachymeres autem, per prophetias, Apostolum ac Evangelium. Ad hæc in Gregorio Turonensi, lib. i De miraculis S. Martini, invenies prophetica lectionem apostolicam seu Paulinæ esse præmissam. Denique generaliter loquuntur Patres Laodicenæ synodi can. 10: Περὶ τοῦ ἐν σαββάτῳ Εὐαγγέλιον μεθ' ἑτέρων Γραφῶν ἀναγινώσκεισθαι. *Ubi in sabbato Evangelia cum aliis Scripturis legantur.* Ad quem canonem quod ait Zonaras, circa illa tempora in conventibus fidelium Scripturas sacras lectiones non fuisse, nisi restringatur ad diem sabbati, quemadmodum fit a Balsamone, cum veritate pugnat. Nam patet ex Apologética Justini martyris, multo ante concilium Laodicenum partem officii ecclesiastici Dominicarum exaltissimæ lectiones divinas. In.

(41) Καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίγια ὑποψαλλέτω. Qui ante me hæc libros in Latinam linguam converterunt, ἀκροστίγια initia verſuum interpretati sunt, gravi sane errore, contrarioque sensu. Quamvis enim ἀκροστίγες ab Epiphanio, hæres Audiano-rem, cap. 12, dicatur prior littera vocis alicujus; quamvis notæ sint in carminibus acrostichides; hoc tamen loco aperte non prima, sed postrema indicantur. Siquidem præcinebant cantores, populus vero succinebat. Qui Psalter ideo in Socratis Historia ecclesiastica lib. v, cap. 22, appellantur ὑπόδολες, montiores, suggestores, Psalmi pronuntiatores ac prænuntiatores, quemadmodum docuit magnus interpres. Atque inde Græcorum κανονάρχαι, et Latinorum præcantores. Quid clarius verbis Basilii epist. 63 ad clericos Neocæsarienses? Καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐπὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὁπποῦσι, etc. Et modo quidem in duos choros divisi, alternatim psallunt. Deinde vero uni committentes ordiri Psalmum, reliqui succinunt. Unde apud eundem S. doctorem interrogatio 307 Regularum breviorum: Εἰ χρὴ ἐξ ἐφημερίας ἀπάρχεσθαι τῆς ψαλμωδίας, ἢ τῆς προσευχῆς. An oporteat per vices inchoare psalmodiam, aut orationem. Nec minus li- quido loquitur B. Chrysostomus homil. 36 in I ad

Corinthios, sub finem: Καὶ ὁ ψάλλων, ψάλλει μένος καὶ πάντες ἀπηχῶσιν [vel ὑπηχῶσιν], ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται. Et is qui psallit, solus psallit: etiam omnes respondendo resonant, laudem ex uno ore vox fertur. Id B. Ambrosio est respondere psalmum, ad Lucæ caput xv circa finem; Cassiano De institutis cœnobiorum lib. iii, cap. 8, psalmos uno modulante respondere; Eucherio Sermo de oratione, respondere cum psalmis canitur. Sozomenus lib. v, cap. 19, extremo: Ἐξηρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις, οἱ τοῦτους ἀκριβοῦντες, καὶ συνεπῆχει τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ. *Præcinebant autem cæteris ii qui psalmos apprimè callebant: multitudo deinde respondebat cum concentu.* Pseudo-Areopagita caput 3, libri De hierarchia ecclesiastica: Ὁ ἱεράρχης ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς τῶν ψαλμῶν μελωδίας, συναδούσης αὐτῇ τῇ ψαλμικῇ ἱερολογίᾳ ἀπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακοσμῆσεως. Pontifex auctor sacrum psalmorum melos: omni ordine ecclesiastico sacra ipsi psalmodiam succinate. Legimus etiam in Veteri Testamento, Exod. xv, 21: Ἐξηρχετ ἐν αὐτῶν Μαριάμ, λέγουσα: Ἀσώμεν, etc. *Præcinebant autem mulieribus Maria, dicens: Cantemus, etc.* Et Judith xv, ult.: Καὶ ἐξηρχεν Ἰουδὴ τὴν ἐξουμολόγησιν ταύτην ἐν παντὶ Ἰσραὴλ, καὶ ὑπερώκει πᾶς ὁ λαὸς τὴν αἴνεσιν ταύτην. *Et inchoavit Judith confessionem hanc in omni Israel, et subcinebat omnis populus laudem hanc.* Distingui porro debet hæc subpsallendi ratio ab alia affini, apud Cassianum De cœnobiorum institutis, lib. ii, cap. 8, et ante apud Philonem Judæum ubi de Essenis; ut unus psalmos canat, cuncti clausulas psalmis apprimè sonitis concinant. En verba Philonis, libro De vita contemplativa, non procul a fine, citati etiam ab Eusebio Hist. eccl. ii, 17: Καὶ ἑκάτα ὁ μὲν (ita codd. Regii) ἀναστὰς, ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν Θεόν.... Μεθ' ὃν καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τάξεις ἐν κόσμῳ προσήκοντι, πάντων κατὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἀκροαμένων, πλὴν ὅποτε τὰ ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια ᾄδειν δεῖ. Τότε γὰρ ἐξηχοῦσι πάντες τε καὶ πᾶσαι. Hoc est: Tum ille (præses) assurgens, hymnum in laudem Dei compositum canit.... Postquam et cæteri ordinatim decenti modo: omnibus magno cum silentio auscultantibus, præterquam cum clausulas et hymnis finem imponentia canere oportet. Tunc enim antiphonat et universæ personant. Ac de ἀκροτελείτοις, sive clausulis psalmorum, omittit quidem facile Sozomeni testimonium lib. viii, cap. 8; et lib. v, cap. 19; sed non possum omittere insignem, qui a recentioribus intellectus non fuit, S. Athanasii lacum in Apologia de fuga sua, paulo ante finem: Καθίσθεις ἐπὶ τοῦ θρόνου, προέτραπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλκος αὐτοῦ. Id est, ex optima versione Epiphanii Scholastici, lib. v Historia Tripartita, cap. 2: Residens in sede, præcepi ut diaconus psalmum legeret; populi responderent: Quoniam in sæculum misericordia ejus (Psal. cv, 1). Male qui Athanasium, et Historiam ecclesiasticam Theodoriti (lib. ii, c. 10) interpretati sunt, verbum ὑπακούειν putaverunt esse auscultare, audire; cum hic, et alibi sæpe, significet respondere. Id.

τοῦ συνεργοῦ ἡμῶν, ὃς ἐπέστειλε ταῖς Ἐκκλησίαις καθ' ὁφήγησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ Εὐαγγέλια (41'), ἃ ἐγὼ Ματθαῖος, καὶ Ἰωάννης παραδώκαμεν ὑμῖν, καὶ ἃ οἱ συνεργοὶ Παύλου παρελήφότες κατέλειψαν ὑμῖν Λουκᾶς καὶ Μάρκος (42). Καὶ ὅταν ἀναγινωσκόμενον ἢ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηκέτωσαν (43) μετὰ πολλῆς ἡσυχίας, γέγραπται γάρ· « Σιώπα, καὶ ἄκουε, Ἰσραὴλ, » καὶ πάλιν· « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι, καὶ ἀκούσῃ » καὶ ἐξῆς παρακαλεῖτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαὸν (44), ὁ καθεὶς αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ ἅπαντες (45).

⁴¹ Deut. v, 31. ⁴² L. Pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(41') Διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ Εὐαγγέλια. Id muneris inunctum fuisse diaconis, ut sanctum Evangelium legerent, res est innumeris documentis certissima. De presbyteris autem discas ex *Liturgia* S. Petri, ex *Euchologio*, ex *Micrologo*, et ex *Historicis* Socrate lib. vii, c. 5, ac Sozomeno lib. vii, c. 19. Qui ultimus etiam lectionis per archidiaconum fieri consuetæ (moris apud Syros Maronitas servati) meminit; et lectionis per episcopum certis diebus; quemadmodum Nicephorus lib. xii, cap. 34. Observant præterea viri docti, recitasse Evangelia in quibusdam ecclesiis lectores; citantque eo de ritu S. Cyprianum epist. 33 et 34, canones 2 et 4 concilii Toletani 1, Pachymereum ad caput 3 *Hierarchie ecclesiasticæ*, necnon Ordinem Romanum in officio seræ 5 in *Corna Domini*; ubi evangelii recitatio demandatur diacono aut lectori, sicut hic diacono sat presbytero. Cor.

(42) Καὶ ὁ συνεργὸς Παύλου, etc. Apostolus Coloss. iv, 10, 11, inter adjutores suos Marcum consobrinum Barnabæ nominat; Evangelistam, si credimus Dialogo primo *De recta in Deum fide*; non procul ab initio, apud Origenem; Victori Antiocheno, initio Commentariorum in Marcum; Oecumenio et Theophylacto ad Acta apostolorum; Euthymio in *Prologo* Evangelii secundum Marcum; et Raymoni ad Coloss. iv, 11. Ab eodem Apostolo Philen. 24 scribitur: Μάρκος, Ἀποστόλος, Ἀρχιεπίσκοπος, οἱ συνεργοὶ μου. Qui Marcus ex interpretatione Hieronymi, ac post eum Raymonis, Evangelii conditor est. Et vero de Luca consentiunt omnes, quod Pauli fuerit discipulus, comes, et adjutor; quodque Lucæ Evangelium præcipue ad Paulum apostolum debeat referri. Adeo ut inversio videatur facta in pseudo-Dorothei *Synopsi*, in qua legitur Lucam Evangelium scripsisse ex commissione Petri, Acta vero committente Paulo; præsertim cum contrarium habeat *Synopsis* Athanasiana, scilicet Evangelium pertinere ad Paulum, Actus ad Petrum. De Marco evangelista controversatur. Plurimi namque discipulum et interpretem Petri nuncupant, contentantque recte, mea quidem sententia, illam mentionem fieri in sola Epist. 1 Petri cap. v, vers. 13. Alii perperam Marcum a Petro memoratum confundunt cum Joanne Marco, et Marco consobрино Barnabæ, uno, vel (quod existimo) duobus hominibus, Act. xii, 12, 25; xv, 37, 39; Coloss. iv, 10, 11; secundæ Timothei iv, 11; et Philimonis 24. Nonnulli tres Marcos abaque necessitate ponunt, Marcum evangelistam apud Petrum, Marcum consobrinum Barnabæ apud Paulum, et Marcum seu Joannem, filium Mariæ, in Actis. Quæ est opinatio scriptorum ὑποβολιμαίων Hippolyti ac Dorothei. Itaque ab aliis Evangelium Marci tribuitur Marco consobрино Barnabæ, Pauli adjutori; ab aliis Joanni Marco, filio Mariæ, propter quem disseverunt Paulus

et presbyter legat Evangelia, quæ ego Matthæus et Joannes vobis tradidimus, et quæ adjutores Pauli Lucas et Marcus accepta reliquerunt vobis. Cumque recitabitur Evangelium, omnes presbyteri ac diaconi, universusque populus magno cum silentio stent; scriptum est enim: « Tace, et audi, Israel. » Et iterum: « Tu autem hic sta, et audies ». Post hæc presbyteri exhortentur populum, singuli nimirum, non autem omnes; et eunctorum postremus episcopus, qui similis est rectori navis. At ostiarii stent ad virorum introitus, quos custodiant; diaconissæ vero ad mulierum; instar eorum qui

et Barnabas; a cæteris melius, Marco filio, auditori ac interpreti Petri, primo Alexandriæ episcopo. Et verius loquuntur qui dicunt Marci Evangelium compositum fuisse ex sermonibus Petri, quum qui aiunt Marcum suggerente, dictante, ac instruyente Paulo scripsisse. Ita enim intelligo verba Græca jam citati dialogi, in mss. Regiis: Μάρκος καὶ Λουκᾶς ἐκ τῶν οὐδ' ὄντες, Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ εὐηγγελίσαντο. Verum an unus, aut plures Marci in Novo Testamento commemorantur, et quis Evangelium nomine Marci inscriptum confecerit, celeberrima quæstio, apud theologos fuscè agitata, hic inutiliter disceptaretur. Sufficiet supplevisse locum Chrysostomi inane contrariouque in sensu exesum ac scriptum fuit, homilia 26 in *Acta*, ad cap. xii, vers. 12, ubi de Joanne qui cognominatus est Marcus, editur: Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Ἰωάννης; ἴσως ἐκεῖνος ὁ ἀεὶ αὐτοῖς συνών. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ παράσημον αὐτοῦ ἔσθην. At ex Oecumenio et Theophylacto, necnon ex ipso contextu apparet addi debere particulam negantem οὐκ, ut dicat Chrysostomus: Quis est hic Joannes? Videtur non esse ille qui semper cum ipsa erat. Ideo enim indicium, quo discernetur apponitur. Cor.

(43) Πάντες οἱ πρεσβύτεροι, etc. Morem standi dum legitur Evangelium, longe meliorem ac generaliter more sedendi, docebat te libri rituum, tam Græci quam Latini, et Philostorgius lib. iii, cap. 5, etiam a Nicephoro lib. ix, c. 18, transcriptus; item Isidorus Pelusiota lib. i, epist. 136; Sozomenus lib. vii, cap. 19, et post hunc Nicephorus lib. xii, cap. 34; denique *Liber pontificalis* in *Vita Anastasii*, necnon ei papæ afflicta *Epistola ad Germaniam ac Burgundiam episcopos*. Loca inter se compones, si videbitur. Notabis autem præcipue illa, Isidori de episcopo ad lectionem evangelicam assurgente, et Sozomeni de contrario ritu, solius Ecclesiæ Alexandrinæ, ubi tunc temporis non assurgebat episcopus. Nam in nostra *Constitutionibus* omnittur antistes, forte ex industria. Is.

(44) Παρακαλεῖτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαόν, etc. Sic post Chrysostomum presbyterum concionabatur Flavianus episcopus: quod ostendunt homilia multæ ab Aureo doctore peroratæ. Sic multi, unus post alium, in eadem collecta populum alloquebantur: testibus eodem Chrysostomo homilia 2, in psal. xcvi, 17, tom. III, hom. 36, in priorem ad Corinthios, *Sermone in Eliam*, tom. VI, et tractatu *In timores*, quem edidit Combefisius; Severiano Gabalensi tractatu *In sanctam crucem*, qui ad superiorem per virum doctum adjunctus fuit; Basilio Magno Hom. in *Barlaamum martyrem*; Gregorio Nysseno

(45) Μὴ ἅπαντες. Ἀπὸ πάντες, ultior cod. Vind., sed absurde. CLEB.

naulum a vectoribus exigunt. Etenim in tabernaculo testimonii²², et in templo Dei, eadem ratio ac forma idemque ordo servabatur. Quod si quis extra locum suum sedens reperiatur, increpetur a diacono, qui vice prœtoris fungitur, et ad locum convenientem traducatur. Ecclesia enim non solum navi, sed etiam caulæ comparatur. Nam sicut pastores singulas pecudes, capras dico et oves, secundum genus et ætatem collocant, atque inter eas similis simili concurret; sic et in ecclesia; juniores quidem, seorsum-sedeant, modo sit locus, alioquin arrecti stent; ætate vero jam provecti, ordine sedeant; at stantes pueros, recipiant eorum patres et matres; rursus adolescentulæ separatim maneat, si locus fuerit, sin secus, pone mulieres statuatur: quæ jam nupserunt, et liberos quibus imparent habent, privatim etiam locentur; at virgines, et viduæ, et anus, primæ omnium stent, aut se-

²² Deut. xxxii, 1. ²³ F. πρῶτος.

VARIORUM NOTÆ.

Nysseno Oratione in suam ordinationem; Hieronymo epist. 61 in Joannem Hierosolymitanum cap. 4; pseudo-Chrysostomo hom. de Nativitate Domini ad Lucæ II, ac Theodorito cum apud Photium Bibliothecæ cod. cclxxiii extremo, ubi interpretis plane est talpa, tum ad I Corinth. xiv, 31. Verum Alexandrinus, ex quo Arius hæresiarcha, illius Ecclesiæ presbyter, in concionibus suis orthodoxam fidem evertere conatus est, solus episcopus sermonem habebat ad populum, inquiunt historici, Socrates lib. v, cap. 23, et Sozomenus lib. vii, cap. 19. Atque is mos videtur in Ecclesia Africana viguisse temporibus Cypriani et Optati. Ille enim scribit ep. 56: *Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis et spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat.* Hic vero sub finem operis advertit Donatistas: *Et locutum Marcarium esse aliquid in populo constat, sed insinuandi alicujus rei causa, non tamen tractandi, quod est episcoporum.* Statim autem post Optatum presbyteris jus verbi faciendi datum colligo ex canone 33 concilii Carthaginensis 4. Ita tamen principio ut id eorum episcopis non fieret; quemadmodum significat a Possidio in Vita S. Augustini c. 5, et ab ipso Augustino epist. 77. Quod postremum (usitatum adhuc in Hispania, septimo sæculo ineunte, concilii 2 Hispalensis tempore) valde displicuit B. Hieronymo ad Nepotianum scribenti, ac postea Alcuino ep. vi. Ut et episcopos irasci, si presbyteri interdum exhortarentur plebem, ac in ecclesiis prædicarent, grande nefas visum fuit auctori Epistolæ de septem Ecclesiæ ordinibus, quæ tom. IX Hieronymi excusa est. Denique apud Gallos nostros anno 529 Patres concilii Vasensis 2, can. 2, presbyteris potestatem verbum faciendi seu prædicandi dederunt. Nam antea presbyteros vel omnino tacuisse, vel recitasse duntaxat homilias sanctorum Patrum, indicat Vita B. Cæsarii Arelatensis a Cypriano illius discipulo conscripta, cap. 28. Cor.

(46) Στηκέτωσαν δὲ, etc. Portarum custodia apud Græcos ordo non est, sed officium, quod legitur fuisse commissum diaconis, subdiaconis, aliisque clericis, atque etiam non clericis. Merito autem hic diaconissæ stare jubentur ad mulierum introitus, et cap. sequenti mulieribus in ecclesiam advenientibus locum facere; quia quæ ad minorem

A καὶ τελευταίος πάντων ὁ ἐπίσκοπος, ὃς τοιαυτὴν κυβερνήτην. Στηκέτωσαν δὲ (46) οἱ μὲν πολῶροι εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἀνδρῶν, φυλάσσοντες αὐτάς, αἱ δὲ διάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, δίκην ναυστολόγων (47). Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου (48), ὁ αὐτὸς παρηκολούθει λόγος καὶ (49) τύπος, καὶ ἐν τῇ ναὶ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τις εὐρεθῇ παρὰ τόπον καθεζόμενος, ἐπιπλησέσθω ὑπὸ τοῦ διακόνου, ὡς πρῶτος²³ (50), καὶ εἰς τὴν καθέκοντα αὐτῷ τόπον μεταγέσθω· οὐ μόνον γὰρ νῆξ, ἀλλὰ καὶ μάνδρη ὁμοιωταὶ ἡ Ἐκκλησία. Ὡς γὰρ οἱ ποιμένες ἕκαστον τῶν ἀλόγων, αἰγῶν, φημὶ, καὶ προβάτων, κατὰ συγγένειαν καὶ ἡλικίαν ἰσχύσι, καὶ ἕκαστον αὐτῶν τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ συντρέχει· οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ μὲν νεώτεροι ἰδίᾳ καθεζέσθωσαν, ἐὰν ἢ τόπος, εἰ δὲ μὴ, στηκέτωσαν ὀρθοί· οἱ δὲ τῇ ἡλικίᾳ ἤδη προδεδηκότες, καθεζέσθωσαν ἐν τάξει. Τὰ δὲ παῖδια ἐστῶτα προσλαμβάνέσθωσαν αὐτῶν οἱ πατέρες καὶ μητέρες (51)· αὐ-

sexum pertinent pleraque, honestius per feminas administrantur. Vide lib. viii, cap. 20 et 28. Nota quoque apud Zonaram et Balsamonem ad canonem Laodiceum 11, mulieres presbυτιδας et προκαθημένας, ἐξαργούσας τῶν ἐισερχομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν γυναικῶν, καὶ καθιστάσας αὐτάς πρὸς εὐταξίαν, καὶ ὅπως καὶ ὅπου χρὴ ταύτας ἑστάναι παιδεύουσας αὐτάς. Denique legit, si lubet, in *Jure Græco-Romano* lib. v, pag. 381, seu Responsione Theodori Balsamonis ad interrogationem 35 Marci Alexandrini, de diaconissis Constantinopolitanis: Ἐκκλησιαστούσαις τὰ πολλὰ, καὶ τὴν γυναικωνίτιν ἐκκλησιαστικῶς διορθουμέναις. Cor.

(47) Δίκην ναυστολόγων. Erant ναυστολόγοι seu ναυτολόγοι, qui in prora constituti, tum navem intrantes recipiebant, tum vero cum navigaturis de futuro itinere colloquebantur, de naulo paciscebantur. Hesychio enim, Grammaticorum facile principi, ναυσθλοῦν et ναυτολογεῖν, ναυσθλωσάμενος (ita legendum) et ναυστολογήσας, ναυσθλὸν et ναυλόν, idem sunt. Quocirca nausilogos referunt partim janitores, ratione videlicet primi ναυτολογεῖν officii; partim catechistæ, ratione posterioris. Quam secundam comparisonem videre est inferius Epistola dicta Clementis ad Jacobum, cap. 14 et 15. In ms. Regio 2392 hæc nactus sum: "...Ἐκ τῶν διαταξέων... Ὅτι τοιαυτὴ ἡ Ἐκκλησία νῆξ. Ὁ μὲν κυβερνήτης ἐστὶν ὁ Χριστὸς· ὁ δὲ πρῶτος, ὁ ἐπίσκοπος· οἱ ναῦται, οἱ πρεσβύτεροι· οἱ τοίχαρχοι, οἱ διάκονοι· οἱ ναυτολόγοι, τὸ τῶν ἀναγνώστων καὶ ὑπηρετῶν τέγμα. Ib.

(48) Καὶ γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου. Ea lib. viii, cap. 20, de janitoribus in veteri populo, præter sacras Scripturas, agunt Philo libro de sacerdotum honoribus, et Josephus, præcipue lib. ii contra Apionem. Ib.

(49) Λόγος καὶ. Deest in altero cod. ut et seqq. καὶ ἐν τῇ ναὶ τοῦ Θεοῦ. CLER.

(50) Πρῶτος. Προσθήκων, alter cod. Ib.

(51) Τὰ δὲ παῖδια ἑστῶτα προσλαμβάνεσθωσαν, etc. Eleganter ac pie, in homilia vi contra Anomæos sub finem, tomo I B. Chrysostomi: Κεφαλὴ τῆς γυναικὸς ἐστὶν ὁ ἀνὴρ· βοηθὸς ἐστὶν ἡ γυνὴ τοῦ ἀνδρός· μὴ τοῖνον μήτε ἡ κεφαλὴ χωρὶς τοῦ σώματος ἀνεχέσθω, τῶν οὐδὼν ἐπιβαίνειν τῶν ἁγίων τούτων, μήτε τὸ σῶμα χωρὶς τῆς κεφαλῆς φαίνεσθω· ἀλλ' ὁλόκληρος ἐνταῦθα εἰσὶν ὁ ἀνθρωπίνος. Ἐχόντες καὶ τὰ παῖδια μεθ' ἑαυτῶν. Εἰ γὰρ δένδρον κερπνὸν ἰδεῖν, ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς νεόφυτον ἔχον ἀνιστηκός-

δὲ νεώτεροι πάλιν ἰδίᾳ, ἐὰν ἡ τόπος, εἰ δὲ μήτε, ὁπισθεν τῶν γυναικῶν ἱστάσθωσαν· αἱ δὲ ἤδη γεγαμηκυῖαι, καὶ τεκναργοῦσαι¹¹, ἰδίᾳ ἱστάσθωσαν· αἱ παρθέναι δὲ καὶ αἱ χήραι καὶ πρεσβύτερες, πρώται πασῶν στηθέωσαν, ἢ καθεζέσθωσαν. Ἐστω δὲ τῶν τότεων προνοῶν ὁ διάκονος, ἐν ἑκάστῳ τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν θῖον τόπον ὁρμᾶ, καὶ μὴ παρὰ τὸ ἐντροῖτον (52) καθέζωνται. Ὁμοίως ὁ διάκονος ἐπισκοπεῖτω τὸν λαόν (53), ὅπως μὴ τις ψευδολογῇ, ἢ νυστάξῃ, ἢ γελᾷ, ἢ νεύσῃ· χρὴ γὰρ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐπιστημόνως, καὶ νηφαλέως, καὶ ἐργηγορότως ἐστάναι, ἐκτεταμένην ἔχοντα τὴν ἀκοήν ἐπὶ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Καὶ μετὰ τοῦτο συμφώνως ἀπαντες ἐξαναστάντες, καὶ ἐπ' ἀνατολᾶς (54) κατανοή-

¹¹ Αἱ. τὰ τέκνα ἔχουσαι. ¹² Psal. LXXII, 34.

VARIORUM NOTÆ.

πολλῷ μᾶλλον ἀνθρώπων τερπνὸν ἰδεῖν, καὶ ἐλατὸς ἀπάσης τερπνότερον, ἀπὸ τῆς ῥίξης αὐτῆς τὸ παιδίον, ὥστερ νεόφυτον, ἔχοντα πλησίον ἐστώ. Id est: *Caput mulieris vir est: mulier adiutrix est viri. Ne igitur, aut caput absque corpore sustineat ad hæc sancta limina advenire, aut corpus absque capite compareat; sed integer huc ingreditur homo. Habentes et liberos vobiscum* (Psal. CXXVII, 3). *Nam si jucundum est videre arborem, quæ habet surculum ex ipsa radice exsurgentem; multo magis jucundum est, omnique olea jucundius, videre hominem, qui puerum, a se, velut a radice ipsa instar surculi productum, prope stantem habeat.* Cor.

(52) Ἰντροῖτον. Alter cod. Vind. προσήκον. Cl.

(53) Ὁ διάκονος ἐπισκοπεῖτω τὸν λαόν, etc. Ex hac constitutione, et simili lib. viii, cap. 11, intelligitur quare B. Chrysostomus homilia 24 in Acta apostolorum non multo ante finem, admoneat ut qui viderit aliquem sese in ecclesia immodeste gerentem, appellet diaconum: *Κελεύται πάντες νέοι ψυχροὶ καὶ γέροντες καθάρματα μᾶλλον ἢ νέοι, γελῶντες, ἀνακαγχάζοντες, διαλεγόμενοι* (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἤκουσα γενόμενον), καὶ ἀλλήλους σκώπτοντες ἐπὶ γόνατα κείμενοι. Σὺ παρόντης, ὁ νέος, ἢ ὁ πρεσβύτερος· ἐπιπληξὸν, ἀν' ἑξῆς· ἐγκάλεσον· προδρότερον. Οὐκ ἀνεχομένου, τὸν διάκονον κάλεσον· ἀπειλήσον· τὰ παρὰ σου τοῦ πότησον, etc. Hoc est, quemadmodum vertendum arbitror: *Jacent omnes inepti senes ac juvenes; purgamenta mugis quam juvenes; ridentes, cachinnantes, colloquentes; atque (id etenim quoque fieri audivi) mutuum se inter geniculandum incessantes scommatis. Tu assistis, juvenis, aut senex: increpa si videris, argue acriter. Si non fert, voca diaconum; comminare; quæ in te sunt facito.* Scilicet inter innumera diaconorum munia unum erat, reverentiam in templis Dei procurare. Quæ tanta servabatur apud multos populos, ut, referente eodem aureo Patre homil. 36 in I ad Corinthios, non liceret amicum, etiam a longo tempore non visum, et juxta consistentem, salutare in ecclesia. Alibi tamen, quemadmodum nunc, profanabantur delubra garrulitate, tumultu, nubiis, gestibus, risu, oscitatione, cursatione, omnique inverecundia et nequitia. Tolle obiter leve mendum e synodo Parisiensi 6, lib. II, cap. 12, ac lege in loco Origenis homilia 13 in Ezechiæ ibi citato: *Alii ne hoc ipsum quidem patienter expectant, quod lectiones in ecclesia recitentur.* Nam vulgata Scriptura quod pro quoad refellitur ex Origenis libris, qui æquequo exhibent. Cor.

(54) Ἐπ' ἀνατολᾶς κατανοήσαντες. Ad orientem, seu ad surgentem solem converso vultu, orare volebant ethnicorum multi; necnon veteres Christiani. Ut de prioribus fidem faciunt plurima testi-

A deant. Diaconus autem locis provideat, ut ingredientium quisque locum suum petat, et nemo in introitu resideat. Similiter diaconus inspicat populum, ut nemo susurret, aut dormitet, aut rideat, aut nutus faciat. Oportet enim in ecclesia sapienter, sobrie ac vigilanter stare, auribus ad verbum Domini intentis. Deinde cuncti pariter consurgentes, et in orientem contemplantes, egressis catechumenis et pœnitentibus, orent Deum, « qui ascendit super coelum cœli, ad orientem », ac recordantes antiquam possessionem paradisi, ad orientem siti; unde primus homo, Dei mandato neglecto, persuasus consilio serpentis, ejectus fuit. Atque diaconi post orationem, alii quidem oblationi Eucha-

monia, potissimum Clementis Alexandrini *Strom.* vii, p. 724, ed. Paris.; Tertulliani *Apologetici* cap. 16; Vitruvii lib. iv, cap. 5, et Virgilii *Aneid.* xii, vers. 172, ubi consulendus Servius: utque de posterioribus testantur innumeri et antiquissimi scriptores. Quos inter, rationes ritus a Constitutione productas, aliasque multas afferunt Clemens Alexandrinus citatus, Basilii *De Spiritu sancto*, cap. 27; Chrysostomus a me editus ad *Danielis* vi, 10; pseudo-Justinus quæst. 118 ad *Orthodoxos*; pseudo-Origenes ad *Jobi* I, 3, eminentius similiter Athanasius quæstione 37, earum quæ ad Antiochum inscribuntur; Germanus Constantinopolitanus in *Theoria mystica* post initium; Joannes Damascenus, *Orthodoxæ fidei* lib. iv, cap. 13; Gregentius, *Disputationis cum Judæo* fol. 61; et auctor libri *De divinis officiis* apud Aleuinum, cap. 39. Initio Regii ms. 394: *Σημειώσαντες ὅτι τινὰς παραδόσεις καὶ ἀγράφως παρέλαβαν ἡ Ἐκκλησία· οἷον, τὸ κοινωνεῖν νηστειῶς, καὶ τὸ προσεύχεσθαι κατὰ ἀνατολᾶς, καὶ ὅτι παρθένος ἔμεινε μετὰ τόκον, καὶ ἑτέρα πολλά.* Contra ad occasum lumina inter precandum flectebant, cum Judæi Ezech. viii, 16; et apud Anastasium quæstione 44, ac Gregentium; tum gentiles multi, referente Porphyrio in opere *De antro Nympharum*. At versus meridiem, nonnulli idololatæ, ex Luciani *Peregrino*; Judæi, ex *Quæstionibus ad Antiochum*; et Mohametani, ex Euthymio Zigabeno, *Panopliæ* parte II, titulo 24; quemadmodum versus septentrionem, aliquando Manichæi, in S. Augustino, *Lib. de hæresibus*. Fuerunt et alii supplicandi Deo aut diis modi. Nam Judæi et Osseni oppositum ori habere volebant templum atque oppidum Hierosolymitanum, III Reg. viii, 48; II Paralip. vi, 34, etc.; Dan. vi, 10; Eusebius *Hist. eccl.*, iii, 6; Epiphanius hæresi 19, cap. 3; Hieronymus ad Ezech. viii, 16, et Dan. vi, 10; Theodoritus ad eundem quarti majoris prophetæ textum; Samaritæ, Garizimum montem: quod docemur a S. Epiphano, tam in *Panario*, ubi de eorum secta, quam apud Anastasium Antiochenum quæst. 45. Qui ultimus locus legi sic debet, partim e mss. codicibus, partim ex interprete: *Ὅπου δ' ἂν ᾖσι, πρὸς τὸ ὄρος εὐχονται, οἱ ἀπὸ ἀνατολῆς πρὸς δυσμὰς ἀποστρεφόμενοι, καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολᾶς· καὶ οἱ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς τὴν μεσημβρίαν, καὶ οἱ ἀπὸ μεσημβρίας πρὸς τὸ ἀρκτῶν τῶν ὄρει προσέχοντες εὐχονται.* Ubique vero fuerint Samaritæ, versus montem Garizimum orant; qui sunt ab oriente orientes se ad occidentem, et qui ab occidentem ad orientem: item qui sunt ab aquilone, ad meridiem, quique a meridie, ad septentrionem, in montem intenti precantur. Præterea Brachmahos orantes, non orientalem partem, unde oritur sol, aspexisse, sed cœlum potius in-

ristis vacent, corpori Domini cum timore ministrantes; alii turbam circumspectent, eique silentia faciant. Qui autem pontifici assedit diaconus, plebi dicat: Ne quis contra aliquem; ne quis in hypo- crisi. His transactis, mutuo se saluent viri, mutuo se mulieres, osculo in Domino; nemo tamen do- lose id agat, quemadmodum Judas Dominum os- culo tradidit. Et post hoc precetur diaconus pro universa Ecclesia, pro toto mundo, et ejus parti- bus, et frugibus terræ, pro sacerdotibus, et prin- cipibus, pro pontifice ac rege, pro pace universali. Deinde episcopus, populo pacem precatus, bene- dicat ei; sicut et Moyses sacerdotibus præcepit, ut populo his verbis benedicerent: « Benedicat tibi

Α σαντες (55), μετά την των κατηγουμένων και την των μετανοούντων έξοδον, προσευξάσθωσαν τῷ Θεῷ, « τῷ ἐπιδεδωκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀνατολάς, » ὑπομινησκόμενοι καὶ τῆς ἀρχαίας νο- μῆς τοῦ κατὰ ἀνατολάς παραδείσου, ὅθεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀθετήσας τὴν ἐντολήν, ὕψους συμβουλία πεισθεὶς, ἀπεβλήθη. Οἱ δὲ διάκονοι μετὰ τὴν προσευ- χὴν, οἱ μὲν τῇ προσφορᾷ τῆς εὐχαριστίας σχολάζει- τωσαν, ὑπηρετούμενοι τῷ τοῦ Κυρίου σώματι μετὰ φόβου, οἱ δὲ τοὺς ἐγκλούς διασκοπεύωσαν, καὶ ἡσυ- χίαν αὐτοῖς ἐμποιέωσαν. Αἰγέτω δὲ ὁ παριστὼς τῷ ἀρχιερεὶ (56) διάκονος τῷ λαῷ. Μὴ τις κατὰ τινος· μὴ τις ἐν ὑποκρίσει. Εἴτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλή- λους (57) οἱ ἄνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τὸ ἐν

VARIORUM NOTÆ.

tuitos scribit auctor libri De moribus illorum, tom. V B. Ambrosii. Et de περιστροφῇ circumactu ado- rantium, cæremonia per Numam Pompiliū indu- cta, legendus est Plutarchus tom. I, p. 69. Sicuti de conversione in ortum mane, in austrum meri- die, in occasum vesperti, dum oratur, consuli potest Mercurius cap. ult. Asclepii. Denique consuetudo Manichæorum, in precibus suis vertentium sese ad locum in quo sol et luna apparerent, notatur a S. Augustino in loco citato, et in Disputat. contra Fortunatum non procul ab initio, et lib. xiv contra Faustum cap. 11 (odentur infra ad Recognit. iv, 27). Qui ritus in Ἀνεκδότοις Manichæismi anathema- tismis hoc modo exprimitur: Ἀναθεματίζω τοὺς μὴ πρὸς ἀνατολάς μόνον, τῷ ἀληθεὶ Θεῷ εὐχόμενους, ἀλλὰ τῇ τοῦ ἡλίου κινήσει συμπεριφερομένους, ἐν ταῖς μυρίαις αὐτῶν προσευχαῖς. Verum ut a diver- ticulo redeamus ad viam, mos inflectendi corpus versus nascentem solem non placuit S. Leoni serm. 7 De Christi Nativitate cap. 4. Adeo in hujusmodi rebus iudicium uniuscujusque cæteris non sedit præjudicium. Videatur Valfridus Strabo cap. 4, libri De exordiis et incrementis rerum ecclesiastica- rum. lb.

(55) Καταροήσαντες. Idem codex: ἐπιβλέσαν- τας. CLEN.

(56) Ἀρχιερεὶ. Tερετ. lb.

(57) Ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλους. Et lib. viii, cap. 11; Amarius diaconus lib. iii De ecclesiasticis officiis, cap. 32: Interrogatus sum ab aliquibus, quare non invicem porrigant sibi oscula viri et feminae in officio missæ. Quibus quamvis tunc non responderim, respondendum nunc fore arbitror. Carnales amplexus, quibus junguntur scissime viri et feminae, vitandi sunt in ecclesiæ conventu. Ac ideo sequestrantur viri et feminae in ecclesia, non solum ab osculo carnali, sed etiam situ locali. Ab his personis dantur oscula mutua in ecclesia, quæ nullam titilla- tionem libidinosæ suggestionis cogunt excitare. Quæ postrema periodus legitur cap. 39 libri De officiis divinis, Alcuino tributi. Atque hujus moris vestigia inhaerent opusculo Ad virginem lapsam, apud Ambro- sium, et apud Hieronymum: Nonne, inquit, vel illum locum tabulis separatam, in quo in ecclesia stabas, re- cordari debeuisti: ad quem religiosæ et nobiles matronæ certatim congrebant, tua oscula petentes, quasi sanctio- ris, quasi dignioris? aut ut codex Regius 51: Quæ sanctiores et meliores staterant? Contrariam con- suetudinem (ut in disciplina variatum est) innuit Tertullianus lib. ii Ad uxerem, cap. 4, his verbis: Quis autem gentilis sinas conjugem suam visitando- rum fratrum gratia vicatim aliena, et quidem pau- periora quæque tuguria circuire? etc. Jam vero ali- cui fratrum ad osculum convenire? Item Severus dialogo 2, cap. 7, ubi de B. Martino et regina Ma-

B ximi imperatoris uxore, quæ Martino in convivio ministraverat: *Præclare, inquit Posthuvianus, no- stros istos, ut Martini non egrediantur exemplum, tua constringit gratia: sed profiteor tibi, quia hæc auribus audientur. Nam si Martini seque- rentur vias, nunquam causas de osculo diceremus, et universis astra opinionis opprobriis careremus.* Ἀγάπη δὲ, verba sunt Clementis Alexandrini Pædag. iii, 11, paulo ante finem, οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐ- νοίᾳ κρίνεται. Οἱ δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ φιλήματι καταφο- ροῦσι τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἐνδον οὐκ ἔχοντες αὐτὸ. Καὶ γὰρ ὅτι καὶ τούτοις ἐκπέπληκται ὑπονοίας αἰσχροῦς καὶ βλασφημίας, τὸ ἀναλίδην χρῆσθαι τῷ φι- λήματι, ὅπερ ἐχρὴν εἶναι μυστικόν. Dilactio autem non in osculo censetur, sed in benevolentia. Illi autem nihil aliud quam osculo ecclesiæ conturbant, cum ipsam intus non habeant amicitiam. Etenim hoc uti- que turpem incussit opinionem, et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum. Hæc de osculo pacis et dilectionis, inter missarum solemnias dari solito. Præter quod, aliud, nempe recens baptizatis datum, observasse mihi videor in hoc S. Cypriani loco epist. 59: Nam et quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse dixisti, quod uniusquis- que nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc pu- lamus ad cælestem gratiam dandam impedimento esse oportere. Scriptum est enim: « Omnia munda sunt mundis (Tit. i, 15). » Nec aliquis nostrum id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans a partu novus est, non ita est ta- men, ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari, quando in os- culo infantia uniusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quæ in homine modo formato et recens nato quodammodo exosculamur, quando id quod Deus fecit amplecti- mur. Et in isto B. Chrysostomi ad finem sermonis De utilitate lectionis Scripturarum, tom. V: Οὐδα- μοῦ θρήνος, οὐδαμοῦ δάκρυα ἐνταῦθα, ἀλλ' ἀσπασμοί, καὶ φίλαι, καὶ περιπλοκαὶ τῶν ἀδελφῶν, τὸ οἰκτιροῦ μέλος ἐπιγινώσκοντων, καὶ ὥσπερ ἐκ μακρῶς ἀπολα- βόντων ἀποδημίας. Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ τοῦ φωτισματος ἐχθρὸς ἦν, μετὰ δὲ τὸ φῶτισμα γέγονε φίλος τοῦ κοι- νοῦ πάντων ἡμῶν δεσπότου, διὰ τοῦτο πάντες συνη- δόμεθα, διὰ τοῦτο καὶ τὸ φίλημα εἰρήνη καλεῖται, ἵνα μὴδὲ μὲν ὅτι πόλεμον κατέλυσεν ὁ Θεός, καὶ πρὸς τὴν οἰκτιρωσιν ἐπανήγαγε τὴν αὐτοῦ. Nusquam la- menta, nusquam lacrymæ hic; sed salutationes, et oscula, et amplexus fratrum qui eorum membrum agnoscunt, et tanquam ex longinqua reversum pre- grinatione recipiunt. Num quoniam ante baptismum inimicus erat, post baptismum autem amicus est factus omnium nostrum communis Domini, propterea gratulamur omnes; idcirco etiam osculum pacis voca-

Κυρίου φιλήμα (58)· ἀλλὰ μὴ τις δολίως, ὡς τοῦδ' αὖ
τὸν Κύριον φιλήματι παρέδωκε. Καὶ μετὰ τοῦτο
προσευχέσθω ὁ διάκονος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀπά-
σης, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ με-
ρῶν, καὶ ἐκφορῶν, ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἀρ-
χόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως, καθ-
όλου εἰρήνης. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἀρχιερεὺς ἐπυχό-
μενος τῷ λαῷ εἰρήνην (59), εὐλογεῖτω τοῦτον· ὡς καὶ
Μωσὴς ἐντεταλατο ἱερῶσιν εὐλογεῖν τὸν λαόν· τοῖς
τοῖς ῥήμασιν· «Εὐλογήσαι σε Κύριος, καὶ φυλάξει
σε· ἐπιφανέαι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ, καὶ
δόξη (60) σοι εἰρήνην. » Ἐπυχέσθω οὖν καὶ ὁ ἐπί-
σκοπος, καὶ λεγέτω· «Σῶσον τὸν λαόν σου, Κύριε, καὶ
εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· ἣν ἐκτήσω, καὶ πε-
ριποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ
ἐκάλειπας βασιλεῖον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον. » Μετὰ δὲ ταῦτα γινέσθω ἡ θυσία, ἐστῶτος παντὸς τοῦ λαοῦ,
καὶ προσευχομένου ἡσύχως· καὶ ὅταν ἀνεγερθῇ (61), μεταλαμβάνετω ἐκάστη τάξις καθ' ἑαυτὴν τοῦ Κυ-
ριακοῦ σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, ἐν τάξει (62), μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας, ὡς βασιλέως προσ-
ερχόμενοι σώματι· καὶ αἱ γυναῖκες κατακεκαλυμμέναι τὴν κεφαλὴν, ὡς ἀρμόζει γυναικῶν τάξει, προσ-
ερχέσθωσαν. Φυλαττέσθωσαν δὲ αἱ θύραι, μὴ τις ἀπιστος εἰσέλθοι, ἢ ἀμύητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ΄.

Περὶ συστατικῶν, ἥτοι ξένων (63), λαϊκῶν,
κληρικῶν, ἐπισκόπων· καὶ ὡς οὐ χρεῖα δια-
φορεῖν.

Εἰ δὲ τις ἀπὸ παροικίας ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ ἐπέλ-
θῃ, σύστασιν ἐπιχομιζόμενοι (64)· διάκονος ἐπικρι-

⁵⁷ Num. vi, 24. ⁵⁸ Psal. cxvii, 9. ⁵⁹ Act. xi, 28. ⁶⁰ I Pet. i, 19, et ii, 9.

VARIORUM NOTÆ.

tur, ut discamus quod Deus bello finem imposuerit, C
quodque ad suam reduxerit amicitiam. Quia autem
in hac nota, et alibi allego librum Ad virginem la-
psam, quem viri docti adjudicant quidem Ambro-
sio, Hieronymo, Augustino, sed nemini adjudicant;
cujus parentis setum illum esse autem, aperiam.
Puto esse Niceæ; adductus in eam opinionem, au-
thoritate Gennadii, illiusque descriptorum Honorii
Augustodunensis et Trithemii. Ait in Catalogo Scri-
ptorum ecclesiasticorum, cap. 22 Gennadius: *Niceas*
Romaniæ civitatis episcopus edidit Ad lapsam vir-
ginem libellum, pæne omnibus labentibus emenda-
tionis incentivum. COT.

(58) Τὸ ἐν Κυρίῳ φιλήμα. Osculum in Domino,
sive osculum sanctum interpretantur sancti Patres,
osculum verum, sincerum, sine dolo, nequaquam
simulatum, ex corde, non ex ore tantummodo, ab-
simile osculo Judæ, et columbinum, scilicet ob co-
lumbarum simplicitatem. Quod postremum epithe-
tum usurpat auctor libri *De officiis divinis* (inter
Alcimi opera, cap. 40. Prætereaque osculum cas-
tum, religiosum, non impudicum, spiritale, non
carnale, διὰ στόματος σώφρονος καὶ μεμυκτός
(Clem. Alex.), atque, ut ab Haymone ad Roman.
xvi, 16, dicitur, nullatenus columbinum, nempe
propter salacitatem columbæ. Ib.

(59) Ὁ ἀρχιερεὺς ἐπυχόμενος τῷ λαῷ εἰρή-
νην, εὐλογεῖτω τοῦτον. Inter varias pacis prædi-
cationes, ac populi benedictiones, hujus ante sacri-
ficium peragi solitæ meminit, præter liturgiogra-
phos, Rituumque ecclesiasticorum collectores at-
que explanatores, S. Chrysostomus, sermone 1 *De*
sancta Pentecoste, 36, tomi V, et homilia 3 in *Epi-*
stolam ad Colossenses. Præclare sub finem Coin-
mentar. in *Epist. ad Rom.* apud Hieronymum: *Ideo*
in ecclesia pax primo annuntiatur; ut ostendat se
cum omnibus esse pacificum, qui corpori communi-
catus est Christi. Ib.

Dominus, et custodiat te; ostendat Dominus faciem
suam super te, et det tibi pacem⁵⁷. Precetur ergo
episcopus, et dicat: «*Salvum fac populum tuum,*
*Domine; et benedic hereditati-tuæ*⁵⁸; quam ac-
quisivisti ac possedisti, pretioso sanguine Christi
tui⁵⁹, et appellasti regale sacerdotium, ac gentem
sanctam⁶⁰. » Post illa sacrificium fiat, stante omni
populo, et tacite precante: cumque oblatum fuerit,
unusquisque orlo seorsum, Dominicum corpus,
ac pretiosum sanguinem sumat, accedentes ordi-
nate, ac cum reverentia et timore, utpote ad corpus
regis: mulieres etiam velato capite, uti seminarum
ordinem decet, accedant. Portæ autem custodian-
tur, ne quis infidelis, aut nondum baptismo ini-
tiatus, ingrediatur.

CAPUT LVIII.

De hominibus commendatis, peregrinis scilicet, lai-
cis, clericis aut episcopis; et quod sine differentia
sint recipiendi qui ecclesiam ingrediuntur.

Quod si frater aut soror ex alia paræcia adve-
nerit, qui commendatitias asserant, diaconus quæ

(60) Καὶ δόξη. Præmittuntur hæc hisce verbis:
Ἐλεῆσαι σε, ἐπάροι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ
σέ, in altero cod. CLER.

(61) Ἀνεγερθῇ. Ἀνέλθῃ, in altero cod. Ib.

(62) Ἐν τάξει. Desunt in altero cod. Ib.

(63) Ἦτοι ξένων, etc. Hæc et sequentia inseri-
ptionis verba desunt in altero cod. Vindobon. Ni-
mirum, post συστατικῶν subaudiendum putavit li-
brarius ἐπιστολῶν, non hominibus commenda-
tis. Ib.

(64) Σύστασιν ἐπιχομιζόμενοι. Quia mos eccle-
siasticus dandi litteras commendatitias, cæterasque
canonicas seu regulares ac formatas, a multis et
luculenter fuit explicatus; ne actum agendo, nihil
egisse videar, contentus ero subjunxisse nonnullas
quorundam locorum citari solitorum correctiones,
quas arbitror fuisse prætermittendas, nequaquam ta-
men prætermittendas judico. Quatuor autem erunt:
1^a in Joanne Zonara, 2^a in Theodoro Balsamone,
3^a in Constantino Harmenopulo, postrema in Nice-
phoro Callisti. Etenim apud Zonaram legitur in in-
terpretatione ad 12um canonem apostolorum: *Συστα-*
τικαὶ ἐπιστολαὶ εἰσιν, αἱ διδόμεναι κληρικοῖς ἢ λαϊ-
κοῖς ἀφωρισμένοις, ἢ ἀναγνώσταις, ἐν ἐτέρῃ πόλει
ἀποῦσι, καὶ συνεστῶσαι τῷ ἐκεί ἐπισκόπῳ αὐτοῦς,
ὡς λυθέντας τῶν ἐπιτιμίων, ἢ πιστοὺς ὄντας cum
ex sensu, ex ms. Regio 277, et ex canone 13 syn-
odi Chalcedonensis reponi debeat, ἢ ἀγνώστοις.
Canon ita habet, in Zonara et Balsamone: *Ξένους*
κληρικοὺς καὶ ἀγνώστους, ἐν ἐτέρῃ πόλει δίχα συστα-
τικῶν γραμμάτων τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου μὴ δέω μὴδ-
μὴ λειτουργεῖν. Præterea libri Balsamoni editi, in-
verso ordine, collocant canones Laodicenos 41, 42,
ut ostendunt cum duo Regii scripti, tum utriusque
canonis interpretationes, quarum prior competit
canoni qui illic postponitur, posterior vero canoni
qui primas tenet. Itaque locorum commutatio fieri
debet, et canon iste: *Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικὸν ἢ κλη-*

ad eos spectant probet, inquirens, an fideles sint, an Ecclesiae filii, an a nulla haeresi contaminati: et rursum an illa nupta vel vidua sit, atque ita, cognito eorum statu, quod vere credant, et in Domini religione cum Ecclesia concordent, deducat singulos ad congruum eis locum. Si autem presbyter ex parochia advenerit, excipiat a presbyteris in communione: et si diaconus, a diaconis; si vero episcopus, cum episcopo sedeat, a quo parem honorem obtinebit; rogabisque eum, o episcope, ut populum alloquatur in sermone doctrinae; peregrinorum enim cohortatio et admonitio acceptissima et utilissima est: « Nullus quippe propheta, ait Dominus, acceptus est in sua patria »²¹. Permittes etiam arbitrio illius, ut offerat eucharistiam: quam si, tanquam sapiens, propter reverentiam et honorem tibi habitum, offerre noluerit, coges ut saltem populo benedicat. Quod si, dum sedetur, vir quispiam superveniat honestus, et in saeculo clarus, sive alterius

A νέτω τὰ κατ' αὐτοὺς, ἀνακρίνων εἰ πιστοὶ, εἰ ἐκκλησιαστικοί, εἰ μὴ ἀπὸ αἱρέσεως εἶσι μεμολυσμένοι· καὶ πάλιν, εἰ ὑπανδρὸς, ἢ χήρα· καὶ οὕτω γινούς τὰ κατ' αὐτοὺς, ὥς εἰσιν ἀληθῶς πιστοὶ καὶ ὁμογνώμονες ἐν τοῖς Κυριακοῖς, ἀπαγέτω ἑκάστον εἰς τὸν προσήκοντα αὐτῷ τόπον· εἰ δὲ καὶ πρεσβύτερος (65) ἀπὸ παροικίας ἐπέλθοι, προσδεχέσθω ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων κοινωνικῶς²¹· εἰ δὲ διάκονος, ὑπὸ τῶν διακόνων· εἰ δὲ ἐπίσκοπος, σὺν τῷ ἐπισκόπῳ καθεζέσθω, τῆς αὐτῆς ἀξιούμενος ὑπ' αὐτοῦ τιμῆς· καὶ ἐρωτήσεις αὐτὸν, ὡς ἐπίσκοπε, προσαλῆσαι τῷ λαῷ λόγους διδασκαλικούς· ἢ γὰρ τῶν ξένων παράκλησις καὶ νοουθεσία εὐπαράδεκτος (66) καὶ ὠφελιμοτάτη σφόδρα· « Οὐδεὶς γὰρ προφήτης, φησὶν, δεκτὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. » Ἐπιτρέψεις δ' αὐτῷ καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοῖσαι· ἐὰν δὲ δι' εὐλάβειαν, ὡς σοφὴς, τὴν τιμὴν σοι τηρῶν, μὴ θελήσῃ ἀνενέγκαι, κἂν εἰς τὸν λαὸν εὐλογίαν αὐτὸν ποιήσασθαι καταναγκάσεις. Εἰ δὲ ἐν τῷ καθέζεσθαι (67), ἕτερός τις ἐπέλθοι εὐσχημῶν καὶ ἐνδοξος ἐν

²¹ al. κοινωνικῶς. Sic alter cod. Vind. ²² Luc. iv, 24; Joann. iv, 44.

VARIORUM NOTÆ.

ρικὸν, ἀνευ κελεύσεως ἐπισκόπου ὀδεύειν, quadragesimus primus haberi, hic vero: « Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικὸν ἢ κληρικὸν, ἀνευ κανονικῶν γραμμάτων ὀδεύειν, quadragesimus secundus. Scio dicta decreta aliter ordinari solere. Verum Balsaronis ordo servatur in versione Gentiani Herveti, in ms. codice viri clarissimi, nec unquam satis, ob propensam erga literatos voluntatem, laudati Claudii Jolii canonici Parisiensis, et in Zonara Bibliotheca Regia cod. 277, 566, favente ejusdem Zonaræ interpretatione, innuiturque his verbis Mauthæi Blastaris: « Ἀλλ' οὐδὲ ὁ μα' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, ἐπὶ δὲ καὶ ὁ μβ', κληρικὸν ἢ ἱερατικὸν ὁλως ὀδεύειν οὐκ ὀλεται δεῖν, διὰ κελεύσεως τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἢ κανονικῶν τούτου ἐπιστολῶν. Ad hæc aut falsus est Harmenopolus, aut verba illius mutila legimus, aut scripsit in Epitome canonum, sect. 2, tit. 3: »

« Ὁ γὰρ τῶν ἀποστόλων, ὁ γ' τῆς δ'.

Καὶ ὁ ζ' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Ἔνός ἱερέως ἅμα συστατικῷ, vel μετὰ συστατικῷ, ἀνακρίνεσθαι, καὶ εἰ ὀρθοτομεῖ, προσδεχέσθω, εἰ δ' οὐκ, ἀποτεμπεῖσθαι, τὰ πρὸς χρεῖαν λαβῶν. Res est, non conjectura. Denique suppleo Nicephorum Hist. eccles. lib. xii, cap. 30, unde excidit syllaba αὐ: et rescribo, γραμμάτων διὰ, ἢ πρὸς αὐτοὺς (vulgo τοὺς) ὁμοδόξους δηλοῖ. Absque litteris, fund illos ejusdem secum opinionis esse declarant. Quæ supplemēti, archetypa verba Sozomeni, lib. vii, cap. 27: Δίχα γραμμάτων ἀφικνουμένοις, ἢ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμοδόξους δηλοῖ. Cor.

(65) Εἰ δὲ καὶ πρεσβύτερος, etc. Enarrantur frequenter in Operibus ecclesiasticis, quæ ad episcopos cæterosque clericos peregrinos spectant; honor illis haberi solitus; jura synthroni, sacrificii, concionis et benedictionis delata; usque in hujusmodi rebus et abusus. Sed præcipue cum constitutione conferri debent loca Irenæi, apud Eusebium, Hist. lib. v, cap. 24; Cypriani epist. 28 et 32; Athanasii Homilia de semine, edit. Paris., t. I, p. 1064; Basilii epist. 72, 82, 85; Chrysostomi in fine epistolæ 125; Hieronymi epist. 61, cap. 4; Synesii sub finem epistolæ 67; Socratis Eccl. hist. lib. vi, cap. 14; Georgique Alexandrini in Vita Chrysostomi num. 43, et scriptoris anonymi, ejusdem Vitæ num. 91; denique Gennadii De viris illustribus cap. 21 et penult. Notetur insuper quod in Gestis collationis Carthaginensis cum Donatistis dicitur, cogni-

lione i, num. 16: Poterit unusquisque nostrum honoris sibi socio copulato, vicissim sedere eminentius, sicut peregrino episcopo juxta considerente collega. Quibus omnibus adjungi possunt canones, Arelunensis 19: De episcopis peregrinis qui in urbem suam venire, placuit, eis locum dari ut offerant; in Capitularibus, lib. vi, cap. 240: Ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur, utque benigne suscipiatur; undecimus Sardicensis, 30 Patricii, Auxilli et Issernini, Trullanus 20; et iste concilii Carthaginensis 4, num. 33: Episcopi vel presbyteri si causa visitandæ ecclesiæ ad alterius ecclesiam venerint, in gradu suo suscipiantur, et tam ad verbum faciendum, quam ad oblationem consecrandam invitentur. Ex loci porro citatis critica nostra indigere videtur ille Athanasii, utpote (nisi fallor) mancus et imperfectus: Παραγίνεται πολλάκις εἰς πόλιν ἀνὴρ δυνάμενος διδάσκειν Ἑλληνιστῇ. Ὁ τὴν ἀκοὴν θαλγόμενος, σπεύδει εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οὐ τὴν λατρείαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τῶν λόγων τὸ κάλλος μόνον ἀρπάσσει. Ἀνεχώρησεν ὁ εὐγλώττως λαλῶν, ἀνεχώρησε καὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ζῆλον· οὐ γὰρ ἔχει τὸ σιγῶδες, τὸ πιστόν. Ὁ δὲ πιστός, κἂν εὐγλώττως λέγῃ, τὰ λεγόμενα σπουδάζει κατακοῦειν, κἂν Συριστῇ, κἂν Ῥωμαιστῇ, κἂν διαφόρῳ γλώττῃ· οὐ γὰρ ζητεῖ λόγους, ἀλλ' ἔργα. Sensum integrum ac probum elicies, si post adverbium τῶς inserueris κἂν ἀγλώττως. Venis, æpe in urbem vir Græce docendi peritus: ibi captator voluptatis aurium, in ecclesiam deproperat, non ut medicinam animæ, sed ut duniat pulchritudinem verborum rapiat. Recedit facundus ille habita oratione, recedit etiam ab ecclesia sizanum: non enim habet quidquam frumentale, quidquam fidei. Fidelis vero, sive quis diserte sive indiserte dicat, contendit audire ea quæ dicuntur, sive Syriaco, sive Latino, sive alio quovis sermone ille utatur: non enim verba quaerit, sed opera. Per Socratem vero corrigendus venit Nicephorus lib. xii, cap. 13, sic: Ἰδίᾳ αὐθεντίζ μὴ προσταγὰς ἐλετούργησας. In Socrate: Μὴ προσταγὰς παρ' ἐμοῦ, ἐν αὐταῖς (ἐκκλησίαις) ἐλετούργησας, οἰκείᾳ αὐθεντίζ χρησάμενος, et cætera a Nicephoro et ab Epiphonio Scholastico non intellecta. Id.

(66) Εὐπαράδεκτος. Deest in altero cod. CLEN.

(67) Ἐν τῷ καθέζεσθαι. Si quem clam sunt diversi antiquorum mores, ut concionatores sedentes aut stantes sermonem haberent ad populum, utque plebs conciones, lectiones, et psalmodiam audiret

τῷ βίῳ, ἢ ξένος, ἢ ἐγχώριος: αὐτὸς δὲ ἐπίσκοπος ὁ προσ-
λαλῶν τὸν περὶ Θεοῦ λόγον, ἢ ὁ ἀκούων τοῦ ψάλλον-
τος, ἢ τοῦ ἀναγινώσκοντος, μὴ προσωποληπτῶν κα-
ταλίπῃς τὴν διακονίαν τοῦ λόγου, ἵνα διατάξῃ αὐτῷ
προεδρίαν· ἀλλὰ μένε ἡσύχιος, μὴ διακόπτων σου τὸν
λόγον, ἢ τὴν ἀκοήν· οἱ δὲ ἀδελφοὶ διὰ τῶν διακόνων πα-
ραδεχέσθωσαν αὐτόν· εἰ δὲ τόπος οὐκ ἔστιν, ὁ διάκονος
τὸν μᾶλλον νεώτερον ἐγείρας, μετὰ λόγου, ἀλλὰ μὴ μετ'
ὀργῆς, ἐκείνον καθισάτω· δίκαιον δὲ τοῦτο καὶ ἀφ'
ἐαυτοῦ τὸν φιλάδελφον (68) ποιῆσαι· ἐάν δὲ ἀνανεύῃ,
ἐγείρας αὐτὸν ἀναγκαστῶς, ὁπίσω πάντων στήσον (69),
ἵνα παιδευθῶσι καὶ οἱ λοιποὶ ἀντιπαρῶν τοῖς
ἐντιμότεροις. Εἰ δὲ πτωχὸς, ἢ ἀγενής (70), ἢ
ξένος ἐπέλθοι, πρεσβύτερος ἢ νέος τῇ ἡλικίᾳ, καὶ τόπος
οὐκ ὑπάρχει, καὶ τοῖς τόποις ποιῆσαι ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας αὐτοῦ ὁ διάκονος, ἵνα μὴ πρὸς ἄνθρωπον αὐτοῦ
γέννηται ἡ προσωπολήψις, ἀλλὰ πρὸς Θεὸν ἡ διακονία
εὐάρεστος. Τῷ δ' αὐτῷ ** ποιείτω καὶ ἡ διάκονος, ταῖς
ἐπέρχομέναις γυναῖδι, πτωχαῖς ἢ τοῖς πλουσiais.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ.

* Ὅτι χρὴ ἕκαστον ὁρθροῦ καὶ ἑσπέρας σπουδαῖον
εἶναι περὶ τὰς συνάξεις.

Διδάσκων δὲ, ὡς ἐπίσκοπος, κέλευε καὶ παραίνας τῷ
λαῷ, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελειχθῆναι ὁρθροῦ καὶ ἑσπέ-
ρας ἕκαστης ἡμέρας (71), καὶ μὴ ἀπολείπεσθαι τὸ

** 1. Jacob. n. ** al. τὸ δ' αὐτό. Sic alter cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

stans vel sedens; adeat ille ad Bernardini Ferrarii
libros *De sacris consuetudinibus*, et ad Jacobi Sirmondi
notas in carmen 16 Apollinaris Sidonii. Noster in
ea vivebat Ecclesia, in qua sessionis consuetudo ob-
tinebat. Cernere licet hic, et capp. 41, 57; et lib.
viii, cap. 5. Observatum adhuc fuit, ritus eos a Ju-
dæis ad Christianos pervenisse: citanturque eam in
reim cum aliis testimoniis verba Philonis corrupta,
libro *Quod quisque virtuti studet liber sit*, circa
medium: Εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους, οἱ καλοῦν-
ται συναγωγαί, καθ' ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυ-
τέρους νέοι καθέζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκοντος
ἔχοντες ἀκροατ. κῶς· εἴθ' ὁ μὲν τὰς βίβλους ἀναγινώ-
σκει λαβὼν, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνῶ-
ριμα παρελθὼν ἀναγινώσκει. Constabit sensus, si
expulso ultimo ἀναγινώσκει, substituitur ἀναδιδά-
σκει, quo modo citatur ab Eusebio *Præpar. evang.*,
l. viii, c. 12. Consule, si placet, *Micrologi* caput 9
de Græcis non sedentibus dum legitur epistola. Con-
sule etiam Opusculum 39 Petri Damiani contra
eos qui sedent, quando vel canonica Horarum cele-
brantur officia, vel etiam ipsa missarum offeruntur
terribilia sacramenta; ubi tamen probatur mos se-
dendi inter nocturni officii lectiones. Videre quoque
poteris, ubi te ad magnificentissimam regis Chri-
stianissimi bibliothecam conferes, antiquissimum a
me jam memoratum codicem ms. S. Gregorii Na-
zianzeni seu theologi, recensitum numero 155, in
cujus variis tabellis unam reperies theologi cum
diacono suo, opinor, stantis, et ad populum pariter
stantem, mulieribus modico intervallo post viros
collocatis, concionem habentis. Cor.

(68) Φιλάδελφον. In altero Vind. codice ἀδελφὸν
ὢς, ut fratrem. CLEN.

(69) Ἐγείρας αὐτὸν ἀναγκαστῶς, ὁπίσω πάν-
των στήσον. In Regula S. Pachonii articulo 85.
Si quis iracundus et furiosus, frequenter irascatur
sine causa, et propter rem inanem et vacuam; per sex
vices commonebitur, et in septima facient cum sur-

A sive ejusdem regionis ** : tu, episcopo, dum de Deo
sermonem habes ad plebem, aut dum audis eum qui
psallit vel legit; ne per acceptionem personæ relin-
quas verbi ministerium, ut illi locum inter primas
sedes constituas; verum quietus mane, nec inter-
rumpas sermonem tuum, vel auditionem; fratres
vero eum per diaconos recipiant; atque si locus
desit, diaconus, omnium juniorem, prudenter, non
autem præfracte loco movens, honoratum illum se-
dere faciat; cui æquum est ut alter fraternæ cha-
ritatis studiosus cedat sponte; quod si renuerit, vi-
notum, post omnes colloca, quo etiam cæteri diaconi
honoratioribus concedere. Cum autem pauper, vel
ignobilis, vel peregrinus, isque senex, aut juvenis,
intervenierit, sedibus occupatis, iis quoque diaconus
ex toto corde locum faciet, ut non gratificatio ejus
homines spectet, sed Deo acceptum fiat ministerium
ejus. Idem et servet diaconissa, in advenientibus
mulieribus, sive pauperibus sive divitibus.

CAPUT LIX.

Quod debeat unusquisque mane et vespere colle-
ctarum esse studiosus.

Cum autem doces, episcopo, jube et persuade po-
pulo, ut singulis diebus mane et vespere ecclesiam
frequentet, nec ullatenus desistat, sed assidus com-

gere de ordine sessionis suæ, et inter ultimos colloca-
bitur, etc. Et in Regula S. Benedicti cap. 43: Quod
si quis ad nocturnas vigilias post Gloriam psalmi xciv
(quem propter hoc omnino protrahendo et morose vo-
luntus dici) occurrerit, non stet in ordine suo in choro,
sed omnium ultimus stet, aut in loco quem talibus ne-
gligentibus seorsum constituerit abbas, etc. Cujus po-
sterioris præcepti vestigia premit caput 131, lib. i
synodi Aquisgranensis anno 816, congregatæ. Nec
multum dissimilis est alia censura concilii Trullani
can. 7; et concilii Nicæni 2, can. 5, per quam cle-
ricus ad ultimum gradum ordinis sui amandatur,
si que sociorum omnium ὑποβάθμιος. Cor.

(70) Ἀγενής. Ἐθαγενής, alter cod. Vindob. CLEN.

(71) Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελειχθῆναι ὁρθροῦ,
etc. Et capitibus 36, 39. Libri autem viii, cap. 12,
oratur pro iis qui justam ob causam a Synaxi ab-
sentes sunt. Ita passim antiqui Christianos ad col-
lectas invitavit, ecclesiæ frequentationem suadent,
queruntur de neglectu ea in re, eumque neglectum
non paucis canonibus castigant. Et vero celebraban-
tur conventus sacri, tempore apostolorum singulis
diebus, Act. ii, 46, sed solemniore die Dominica,
Act. xx, 7, et I Corinth. xvi, 2. Postea effecerunt
persecutiones, cum summe sævirent hostes verita-
tis, ut rarius conveniretur: tantumque in Domini-
cis diebus: quod colligitur ex *Apologetico* Justini
Martyris, et ex Plinii *Epistola*. Invaluerunt deinde
Synaxes Sabbati, quas fortassis infra illustrabimus;
et stationes seu congregationes quartæ sextæque
seriæ, de quibus Tertullianus in *Libro de jejunis*,
Epiphanius in *Expositione fidei*, et Socrates lib. v,
cap. 22: Τῶν δὲ λαῶν, verba sunt Athanasii *Epistola*
ad Solitarios p. 847, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνελ-
θόντων, τετάρτη γὰρ ἦν Σαββάτου. et in *Protestatione*
populi Alexandrini p. 867: Σύναξις γὰρ ἐμύλλε τῇ
παρασκευῇ γίνεσθαι. Prætereaque anniversariæ mar-
tyrum commemorationes ex S. Cypriano notæ in-
vectæ sunt, retentis semper cœtibz, quos sacer-

veniat; utque nullus subducendo se, Ecclesiam mutilet, corpusque Christi mancum faciat. Non enim de sacerdotibus duntaxat dictum est; sed et quisque laicus de se quoque intelligat, reputans quod a Domino dictum sit: « Qui non est mecum », contra me est, et qui non congregat mecum, spargit²². Igitur vos ipsos, qui estis membra Christi, nolite spargere, fratrum cœtus non adeundo. Qui caput habetis Christum, juxta promissionem suam nobis fidelibus præsentem et consociatum, vestri curam ne projiciatis, nec Salvatorem suis membris privetis, nec illius corpus partiamini, nec membra ejusdem dispergatis, neque verbo Dei huic vitæ necessaria præponatis; sed singulis diebus congregemini, mane et vespere, psallentes et orantes in ædibus Dominicis, mane quidem dicentes psalmum sexagesimum secundum, vespere vero centesimum quadragessimum.²³ Præcipue autem die Sabbati, et die qua Dominus resurrexit, hoc est Dominica, studiosius ad ecclesiam occurrere, ut laudibus prosequamini Deum, qui condidit omnia per Jesum, eumque ad nos amandavit, pati permisit, ac ex mortuis suscitavit. Qua enim expurgatione apud Deum utetur, qui ad audiendum salutarem de resurrectione sermonem non convenit in die Dominico? in quo et tres precesiones stando peragimus, ad memoriam illius, qui in triduo resurrexit: et in quo habentur lectio prophetarum, Evangelii prædicatio, sacrificii oblatio, et sacri cibi donum.

²² Matth. xii, 30. ²³ I. Ignat. Interpol. ad Magnes. 9.

VARIORUM NOTÆ.

notes extra ordinem pro ecclesiarum necessitatibus indicabant. Tandem mos inolevit, ut quotidie publice preces fierent, mane et vespere, ðωθινὸν ὕμνος, προσευχαὶ ὡθινὰι, λυχνικοὶ τὰ ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί, inquit B. Epiphanius cap. antepenult. Expositionis fidei: utque recitarentur quas vocant Horas canonicas, de quibus inferius: et ut multis in Ecclesiis quotidianum sacrificium, quotidiana missa, quotidiana oblatio, locum haberet; quemadmodum docemur per canonem 5 concilii Toletani primi, per sermonem Ambrosii 34, et per epistolam Augustini 118. Cor.

(72) Ὁ μὴ. Præfigitur ὅτι, quod præmittitur etiam orationi directæ, quamvis omitti quoque possit, ex altero cod. Vindobon. CLEX.

(73) Ἐρχομεν. Alter cod. Ixeta. Ib.

(74) Κοινοῦνται. In eodem ms. συνοικοῦνται ὁμν. Cor.

(75) Ὁρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ', ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ'. Lib. viii, cap. 35: τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, et cap. 37: τὸν ὁρθρινόν. De quibus psalmis videndi præter recentiores, Athanasius Epistola ad Marcellinum, pag. 975, et libro De virginitate, p. 1057; Chrysostomus in psalmum cxl, paulo post initium; Cassianus De canobiorum institutis lib. iii, cap. 3, 6; Benedictus Regula sue cap. 12, 18; Aurelianus in Ordine psallendi, et Amalarius De eccles. off. lib. iv, cap. 10. Quod si mihi concedatur aliquid extra rem loqui, conabor modelam afferre loco S. Epiphanius circa psal. cxl, qui locus non infeliciter per Joannem Croium tentatus fuit. En verba Cyprii præsulis, posita in libro De ponderibus et mensuris cap. 6: Ἐν τῷ ἑκατοστῷ τεσσαρακοστῷ ψαλμῷ ἔκτετο ἐν τῷ ἑβραϊκῷ οὕτως: Ἀδωνάι, Ἡλιχά

Ἀ σύνολον, ἀλλὰ συνέρχεσθαι διηγετικῶς, καὶ μῆτε τὴν Ἐκκλησίαν κολοβοῦν ἑαυτὸν ὑφαίρουντα, καὶ παρὰ μέλος ποιεῖν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· οὗ γὰρ μόνον περὶ ἱερῶν ἐρρέθη, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν λαϊκῶν περὶ ἑαυτοῦ ἀκούετω, λογιζόμενος ὅτι εἰρηται ὑπὸ τοῦ Κυρίου· « Ὁ μὴ (72) ὦν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστὶ, καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. » Μὴ οὖν ἑαυτοὺς μέλη ὄντας τοῦ Χριστοῦ σκορπίζετε, μὴ συναθροίζεσθε. Χριστὸν κεφαλὴν ἔχοντες (73), κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ συνόντα καὶ κοινοῦντα (74) ἡμεῖς, μὴ ἀμελεῖτε ἑαυτῶν, μὴδ' ἀποστερεῖτε τὸν Σωτῆρα τῶν οἰκείων μελῶν, μὴδ' διαιρεῖτε τὸ σῶμα αὐτοῦ, μὴδ' σκορπίζετε τὰ μέλη αὐτοῦ, μὴδ' προκρίνετε τοῦ θεοῦ λόγου τὰς βιωτικὰς χρεῖας· ἀλλ' ἕκαστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὁρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς Κυριακοῖς· ὁρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ', ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ' (75). Μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου, καὶ ἐν τῇ τοῦ Κυρίου ἀναστασίμῳ, τῇ Κυριακῇ, σπουδαιτέρως ἀπαντᾶτε, αἶνον ἀναπέμποντες τῷ θεῷ τῷ ποιήσαντι τὰ ὅλα διὰ Ἰησοῦ, καὶ αὐτὸν εἰς ἡμᾶς (76) ἐξαποστελλαντι, καὶ συγχωρήσαντι παθεῖν, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσαντι. Ἐπεὶ τί ἀπολογησεται τῷ θεῷ ὁ μὴ συνερχόμενος ἐν τῇδε τῇ ἡμέρᾳ ἀκούειν τοῦ σωτηρίου περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγου; ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἐστῶτες ἐπιταλοῦμεν (77), μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν· ἐν ᾗ προφητῶν ἀνέγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κηρυχία, καὶ θυσίας ἀναφορά, καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.

C Καριθί, Ἰσμαήλ Ἰεββιτὰ Ἀκάλ· ᾧ ἐστὶν ἱερηνεύοντα· Κύριε, ἐξέκραξα πρὸς σέ, εὐδοκούντων μου, πρόσχες τῇ φωνῇ. In centesimo quadragesimo psalmo locus est qui sic Hebraice legitur: « Adonai, Eliaha Carithi, Ismael Jebbita Haco! » Hoc est: « Domine, clamavi ad te, exaudi me; intende voci. » Ad quæ notat Croius cap. 12 Observationum in Novum Testamentum, aliter in Hebræo Scripturæ contextu legi, nimirum: « Ἀδωνάι, Καρατιχά, Οὐσα Ἀλ, Ἀαζινά Κωλλί, εἰ Ἰσμαήλ Ἰεββιτὰ, voces nihili mutari debere in Σαμὰ Ἡλ. Ἐκσιθά. Mihi vero longius petium videtur verbum Ἐκσιθά magisque placet Ἰεββιτὰ pro Ἀδωνάι, Ἰσμαήλ. Cor.

(76) Εἰς ἡμᾶς. Desunt in altero cod. Vind. CLEX.

(77) Τρεῖς vel τρεῖς εὐχὰς ἐστῶτες ἐπιταλοῦμεν.

Et trium precum mentio in canonē 19 Ladicenæ synodi. Et scripserat in libro De Paschate S. Irenæus, teste auctore Questionum ad Orthodoxos, cap. 115, apud Justinum martyrem, cœpisse a temporibus apostolicis consuetudinem non flectendi genu in die Dominico. De geniculis non adorare, inquit Hieronymus Contra Luciferianos cap. 4, post Tertullianum De corona cap. 3. Is mos apostolicus intermittendæ genuflexionis eo die, ac precandi corpore stante et erecto, non autem strato ac inclinato, indicatur etiam atque exponitur ab Hilario, Prologo in psalmos; Petro Alexandrino, Orationes de Paschate; Basilio cap. 27, libri De Spiritu sancto; Augustino, epist. 119, cap. 15, 17; Cassiano lib. ii De institutis canobiorum cap. 18, et collatione 21, cap. 20; Maximo Taurinensi, sermone 3 De Penitentiis, qui est inter Ambrosianos 60; Martino Bracarum, Collectionis canonum cap. 57; Patribus Trolanæ synodi canonē 90; concilii Turonensis 3, can. 37; et

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT LX.

Παράδειγμα πρὸς ἑλλήνων ἐνάγον, ἢ Ἑλλήνων (78) καὶ Ἰουδαίων μάταιος συνδρομῇ ἐπὶ τοὺς νεῶς καὶ τὰς συναγωγὰς

Πῶς δὲ οὐ πολέμιος Θεοῦ ὁ περὶ τὰ πρόσκαιρα μὲν νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν σπουδάζων, τῶν δὲ αἰωνίων ἀμελῶν; καὶ λουτρῶν μὲν καὶ προσκαίρου τροφῆς, ἐκάστης (79) μεταποιούμενος, τῶν δὲ αἰεὶ παραμόνων οὐκ ἐπιστρέφόμενος; πῶς δ' οὐχὶ καὶ νῦν ἐρεῖ τῷ τοιοῦτῳ Κύριος· Ἐδικαιώθη τὰ ἔθνη ὑπὲρ ὑμᾶς (80)· ὥσπερ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ὀνειδίζων ἔλεγεν· Ἐδικαιώθη Σόδομα ἐκ σοῦ.· Εἰ γὰρ τὰ ἔθνη ἐξ ὕπνου αὐτῶν καθ' ἡμέραν ἀναστάντα, τρέχει ἐπὶ τὰ εἰδῶλα, τοῦ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ πρὸ παντὸς ἔργου καὶ πάσης πρᾶξεως πρῶτον αὐτοῖς προσεύχονται, καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς, καὶ ἐν ταῖς πανηγύρεσιν αὐτῶν οὐκ ἀφυστεροῦσιν (81), ἀλλὰ σχολάζουσιν· οὐχοὶ τοπικοὶ (82) μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ πόρρωθεν οἰκοῦντες· καὶ ἐν τοῖς θεάτροις αὐτῶν ὡς ἐν συναγωγῇ πάντες συνέρχονται. Ὁμοίως καὶ οἱ μάτην λεγόμενοι Ἰουδαῖοι, καθ' ἡμέρας ἀργοῦντες, τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ συνίσιν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν (83), οὐδέποτε παραπίοντες (84) ἢ παραμελοῦντες, οὔτε τῆς ἀργίας αὐτῶν, οὔτε τῆς συναγωγῆς αὐτῶν· οἱ τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου ἐν τῇ

Exemplum ad emulationem inducens; genitium et Judæorum vanus ad delubra et synagogas concursus.

Quomodo autem non est hostis Dei, qui rebus quidem temporariis per noctem et diem vacat, æternas vero negligit? qui quidem balnearum et cibi caduci quotidie satagit, perpetuo autem durantium curam non gerit? Et quomodo non etiam nunc huic dicet Dominus: Justificatæ sunt super vos gentes, sicut exprobrans Hierosolymæ, aiebat: Justificata est Sodoma ex te³⁷. Nam si gentiles quotidie, e somno surgentes, ad idola properant, ut ea venerentur; et ante omne opus, omnemque actionem eis primum supplicant, atque in festis suis ac celebritatibus adeundis non negligentes sunt, sed admodum studiosi; non solum incolæ, sed etiam qui procul habitant: et in theatris suis tanquam in synagoga omnes conveniunt; similiter et qui abs re vocantur Judæi, post singulos quosque sex dies feriantur, septimo ad synagogam suam conveniunt, nunquam intermittentes aut negligentes, neque vacationem suam, neque suos conventus; cum tamen per incredulitatem suam sint exinaniti a virtute,

³⁷ Ezech. xvi, 52.

VARIORUM NOTÆ.

scriptoribus librorum ritualium. Petri Alexandrini locus, sive canon illius 15, apud Zonaram et Balsamonem ita compleri debet ac restitui etiam ex mss. regis: Οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῖν παρατηρουμένους τε τράδα καὶ παρασκευὴν ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προσέταται· τὴν μὲν τράδα, διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ Κυρίου· τὴν δὲ παρασκευὴν, διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν· τὴν γὰρ Κυριακὴν, χαρμοσύνης ἡμέραν ἄγομεν, διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ· ἐν ᾗ οὐδὲ γόνата κλίνειν παρελήφαμεν. Sed cum paulatim res in desuetudinem abiret, renovari debuit per canonem Nicænum ultimum. Addiderunt postea Græci Dominicæ diei diem Sabbati. Tὰς δὲ πάσας Σαββατοκυριακάς, dicitur in libello Pœnitentiæ Joannis Jejunatoris, et in Canonis Joannis monachi, qui tractatus subjunguntur operi Joannis Morini De administratione sacramenti Pœnitentiæ: ... καὶ ἑορτάς [αἱ ἑορτὰς Δεσποτικὰς] καὶ δωδεκαήμερον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέρας ἕως τῶν Ἀγίων πάντων μὴ γονυκλίνειν ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἀλλὰ μόνον προσκυνήσεις ποιεῖν κατὰ πάντα. Omnibus autem Sabbatis et diebus Dominicis, et festis [Dominicis] et Dodecahemero, similiter et diebus a Paschale usque ad festum Omnium Sanctorum, in orationibus genua non flectere, sed sese tantum inclinare. Ad quod decretum obiter observo, aliter scivisse episcopos concilii Carthaginensis 4, can. 82: Pœnitentes etiam diebus remissionis gentia sectant. In Juris Græco-Romani lib. iii, ubi de Luca Patriarcha, num. 9: Οἱ ἀποστολικοὶ πάντες σχολάζουσι τὸν ἐν τῷ τυχόντι Σαββάτῳ ἢ τῇ Κυριακῇ γονυκλινοῦντα ἢ νηστεύοντα. Apostolici canones puniunt eum qui in quovis Sabbato, vel die Dominico genua flectit, vel jejunit. Hoc tamen de genuflexione videtur esse σφάλμα μνημονικόν· nequē enim legitur in Canonibus apostolorum. Denique non omittam quem codices Regii tres 412, 2419, et codex v. Cl. Claudii Jolii continent inter alios partim editos lib. iii Juris Græco-Romani, partim ineditos, canonem nondum publicatum Nicephori confessoris et synodi cum illo congre-

gata, quod nostro proposito conducit. Sic autem habet: Χρὴ χάριν ἀσπασμοῦ κλίνειν γόνυ ἐν Κυριακῇ, καὶ ἐν ἄλλῃ τῇ Πεντηχοστῇ· οὐ μὴν τὰς ἐξ ἑθous γονυκλισίας ποιεῖν. Hoc est, Oportet salutationis causa genua flectere in die Dominico, et in tota Pentecoste non vero solennes genuflexiones facere. Lege Regionem De ecclesiastica discipl., lib. i, c. 380. Item Nilum ep. 92, aut lib. iii, ep. 132. Cor.

(78) Ἡ Ἑλλήνων, etc. In altero cod. Vind. horum loco legitur: Τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων μάταιας συνδρομῆς. Quæ inscriptio melius capiti convenit. CLXX.

(79) Ἐκδοτός. Addit idem codex ἡμῶν, recte. Ib.

(80) Ὑμᾶς. Alter codex ἡμῶν. Ib.

(81) Ἀφυστεροῦσι. Ἀποστεροῦσι, alter cod. Ib.

(82) Οἱ τοπικοί. Habet idem οἱ ἐγγὺς τοπικοί, non male. Ibem.

(83) Τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ συνίσιν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. Corrige Philonem Judæum in libro De somniis, pag. 1125, sic: Μετὰ τοῦ συνήθους σχήματος προσελευσθε, τὴν μὲν δεξιὰν εἰσω χεῖρα συναγαγόντες, τὴν δὲ ἑτέραν ὑπὸ τῆς ἀμπερόνης παρὰ τὰς λαγύρας πηξάντες, ἵνα μὴ ἀκοντὶς τι τῶν εἰς τὸ σωθῆναι παράσχηθε; καὶ καθιδέσθε ἐν τοῖς συναγωγῆς ὑμῶν, τὸν κλωθὸν βλάσιν ἐγείροντες; καὶ ἀσφαλὲς τε ἱερὰς βιβλούς ἀναγινώσκοντες, καὶ εἰ τι μὴ τρῶν ἐστὶ διαπύσσοντες, καὶ τῇ πατρὶ φιλosophία διὰ μακρηγορίας ἀνευκαιροῦντες τε καὶ ἐνοχλοῦντες; ac verte: An cum habitu consueto progredimini (agitur de Judæis in Sabbato), dextram quidem manum intra continentes, aliam vero sub veste ad illa defigentes, ut neque inuili quidquam eorum quæ saluti vestrae conducant faciat? Et residetis in cælibus vestris, agnantes solitos charos? Tutius legentes sacra volumina, et si quid non clarum completantur explicant, ac in patria philosophia longis sermonibus tempus terentes atque otium consumentes. Male ediderunt, διαπύσσοντες: totumque locum in eplo interpretati sunt. Ib.

(84) Παραπύοντες. Alter cod. παραπίοντες. CIEL.

tum Verbi, tum nominis Judæ quo se nuncupant : A Judas enim, *confessio* interpretatur : hi autem qui eadem Chrimi scelerate perpetrarunt, non consentunt Deo, ut et per pœnitentiam salvi fiant ; si ergo qui salutem non habent, in iis quibus nihil juvantur, frequentes adsunt ; tu quid Domino Deo respondebis, qui Ecclesiam illius deseris, et ne gentes quidem imitaris, sed per desertionem tuam deseres eyadis, aut apostata, aut improbus ? Quibus dicit Dominus per Jeremiam : « Justificationes meas non custodistis, sed neque secundum justificationes gentium ambulastis ; prope et superastis eos. » Et iterum : « Justificavit animam suam Israel præ prævaricatrice Juda⁸⁵. » Rursumque : « Si mutaverint gentes deos suos ; et isti non sunt dii. Idcirco transite ad insulas Chittiorum, et videte, et in Cedar mittite, et considerate vehementer, si facta sunt hujusmodi ; » quia illi quidem non commutant instituta sua : « Populus vero meus, inquit, mutavit gloriam suam in id ex quo nihil juvabitur⁸⁶. » Qua ergo ratione purgabit se, qui ecclesiam Dei aut refugit aut neglectui habet ?

CAPUT LXI.

Quod non sit fas anteponere sæcularia divinis.

Si quis autem allato prætextu operis sui, minimum de ecclesia laborat, « excusans excusationes in peccatis⁸⁷ ; » sciat is, quod artes sint fidelium operæ subsecivæ ; pietas vero opus. Artes ergo vestras tanquam subsecundarium opus, ad victum parandum colite ; at pietatem tanquam primarium exercece ; sicut Dominus aiebat : « Operamini, non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam. » Et adhuc : « Hoc autem est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille⁸⁸. » Igitur studete ne unquam Ecclesiam Dei deseratis. Quod si quis eam despexerit, et in gentiliū profanum ac impu-

⁸⁵ Jer. iii, 11. ⁸⁶ Jer. ii, 10, 11 ⁸⁷ Psal. cxi, 4. ⁸⁸ Joan. vi, 27, 29.

VARIORUM NOTÆ.

- (85) Οὐ. Idem ἐξ ου, melius. CLEM.
(86) Ἰουδας τὸν ὁμομολόγησις ἐρμηνεύεται. Passim auctores Judam de confessione et laude, confessore et laudatore interpretantur. At Clementi Alexandrino in Miscellaneo I, p. 285, Judas etiam est potens divitibus, ὅτι quippe significat robur ac potestatem, et τὴν dejecit, quod est potentis. Cor.
(87) Ἰδὲν. Alter codex πάθος. Id.
(88) Καὶ. Idem μή, quam lectionem si sequamur, eventum, non consilium significabitur ; non enim Judæi crucifixerunt Christum, eo animo, ne salutem consequerentur. Alioqui si legamus ἵνα καὶ, iis particulis significabitur consilium, aut nexus confessionis et salutis. Id.
(89) Πυκνάζουσι. Συνεχῶς ἀπαντῶσιν, in altero cod. quod glossema esse videtur. Id.
(90) Διὰ τοῦ Ἰερεμίου. Turrianus legebat, aut potius legi volebat, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Vertit enim, per dictus est, ut intelligatur Ezechiel propheta, paulo ante citatus, et cujus cap. 5, vers. 7, et cap. 16, vers. 47, factus est iste textus. Itaque auster labitur memoria. Cor.
(91) Τῆς ἀσυνθέτου. Alter cod. τοῦ. Sed hic

ἀπιστία αὐτῶν κενωθέντες, προσέτι δὴ καὶ οὐ (85) ὀνόματος αὐτοῦ καλοῦσιν Ἰουδα. Ἰουδας γὰρ ἐξομολόγησις ἐρμηνεύεται (86). οὗτοι δὲ οὐκ εἰσὶν ἐξομολογούμενοι θεῷ, τὸ πάθημα (87) τοῦ Χριστοῦ παρὰ νόμῳ πεποιηκότες, ἵνα καὶ (88) μεταγνόντες σωθῶσιν. Εἰ οὖν οἱ μὴ σωζόμενοι, ἐν οἷς οὐκ ὠφελοῦνται πυκνάζουσι (89). σὺ τί ἂν ἀπολογῇ Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὁ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀπολειπόμενος, καὶ μὴδὲ τὰ ἐθνη μιμούμενος, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀπολείπεσθαι ῥαθυμῶν, ἢ ἀποστατῶν, ἢ κακοποιῶν ; οἷς λέγει ὁ Κύριος διὰ τοῦ Ἰερεμίου (90). « Τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφυλάξατε, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν ἐπορεύθητε, παρ' ὀλίγον καὶ ὑπερβάλλετε αὐτούς. » Καὶ πάλιν. « Ἐδικαίωσεν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς ἀσυνθέτου (91) Ἰουδα. » Καὶ ἐξῆς. « Εἰ ἀλλὰ ἐθνη ἐθνη θεοὺς αὐτῶν, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί· διότι (92) διέλθετε εἰς νήσους Χετιεῖν, καὶ ἴδετε, καὶ εἰς Κηδάρ ἀποστείλατε, καὶ νοήσατε (93) σφόδρα, εἰ γέγονε τοιαῦτα ; ὅτι ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἀμείβουσι τὴν αὐτῶν νόμιμα. » ὁ δὲ λαός μου, φησὶν, ἠλλάξατο τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς οὐκ ὠφεληθήσεται. » Πῶς οὖν (94) ἀπολογησεται τι ; ὀλιγωρήσας ἢ ἐκστὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΛ'.

Ὅτι οὐκ ὅσιον προκρίνειν τὰ βιωτικά τῶν θείων.

Εἰ δέ τις τὴν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰθίου πρόφασιν ἐπιφέρων, ὀλιγοῖται, « προφασίζόμενος προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, » γνωσκέτω ὁ τοιοῦτος, ὡς αἱ τέχναι τῶν πιστῶν ἐπ' ἐργίᾳ εἰσὶν ἔργον δὲ ἡ θεοσέβεια. Τὰς οὖν τέχνας ὁμῶν ὡς ἐν παρέργῳ ποιεῖτε, εἰς διατροπὴν ὁμῶν ἔργῳ δὲ τὴν θεοσέβειαν ἀσκεῖτε· φῶς καὶ ὁ Κύριος εἰπεν. « Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρώσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ πάλιν. « Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος. » Σπουδάζετε (95) οὖν μηδέποτε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καταλιπεῖν. Εἰ δέ τις ταύτην ὑπερβῇ, εἰς μίαν δὲ ἐθνῶν εἰσελθοῖ (96) ; ἢ

Juda κατὰ τὴν προσωποποιίαν, quasi mulier describitur, ut sæpe apud Jeremiam. CLEM.

(92) Διότι. Unus codicum addit καὶ ἀλλαχοῦ δι' ἐτέρου, perperam, nam ejusdem prophetæ verba proferuntur. Alter tollit præpositionem εἰς ante νήσους. Id.

(93) Νοήσατε σφόδρα. In altero μάθετε. Id.

(94) Πῶς οὖν. Idem cod. habet τί, quid. Id.

(95) Σπουδάζετε. In altero codice hinc inchoatur novum caput, cum hac inscriptione : Περὶ ἀδιαφορίας, καὶ ὅτι οὐ χρὴ συντρέχειν τὸν πιστὸν εἰς Ἰουδαίων συναγωγὰς, ἢ αἰρετικῶν εὐκτήρια, ἢ Ἑλλήνων θεάματα. Id.

(96) Εἰς μίαν δὲ ἐθνῶν εἰσελθοῖ. I Corinth. vii, 10 : Si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in idolo recubentem. In Zonara ad canonem 7, Ancyran. concilii : Εἰ δέ τις ἐν ἐκκλησίᾳ ἐθνικῇ συνεσιτάθησαν ἐθνικοῖς ἐν (lege cum libris Regiis καὶ) ἀπιστοῖς ἐν τόπῳ ἀφωρισμένῳ τοῖς ἐθνικοῖς ἐν εἰδωλίσῳ τυχόν, ἢ ἄλλῳ τόπῳ εἰς τελετὰς αὐτοῖς τελουμένας ἀναιμένῳ. Scilicet multi e Christianis, partim curiosi animi vitio, partim noxiæ voluptatis aviditate, partim persecutionis metu, in templa ethnico-

εις συναγωγὴν Ἰουδαίων, ἢ αἰρετικῶν ὁ τοιαῦτος τί ἀπολογησεται τῷ Θεῷ, ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως; λόγια Θεοῦ ζῶντος καταλιπὼν, ζῶντα καὶ ζωοποιούντα καὶ δυνάμειν ῥύσασθαι κολάσεως αἰωνίου· καὶ πορευθεὶς εἰς οἶκον δαιμόνων, ἢ εἰς (97) συναγωγὴν Χριστοκτόνων, ἢ ἐκκλησίαν πονηρευομένων· οὐκ ἀκούσας τοῦ εἰπόντος· Ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένων, καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσέλθω· οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος, καὶ μετὰ ἀσεδῶν οὐ μὴ καθίσω. Καὶ πάλιν· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεδῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν (98) οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός. Σὺ δὲ καταλιπὼν τῶν πιστῶν τὸ συνάθροισμα, τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, τοὺς ἐκείνου νόμους, ἐπιβλέπεις ἐπὶ τὰ σπήλαια τῶν ληστῶν, ἄγρια ἡγούμενος ὃ ἐκεῖνος βέβηλα ἀπεκάλυψε, καὶ κοινοποιῶν ὃ ἐκεῖνος ἀπεχώρισε (99)· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ πομπαῖς Ἑλλήνων συντρέχεις, καὶ ἐπὶ τὰ θέατρα ἐπιέρχῃ, ἐπιθυμήσας εἰς τῶν εἰσπαρευομένων ἐκεῖ λογισθῆναι, καὶ μετασχεῖν ἀκροαμάτων ἀπρεσβῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν μυσαρῶν· μὴ ἀκούσας τοῦ Ἱερεμείου λέγοντος· Κύριε, οὐκ ἐκάθισα ἐν συνεδρίῳ (100) αὐτῶν παιζόντων, ἀλλ' ἐβλάδευμην ἀπὸ προσώπου χειρὸς σου· καὶ τοῦ Ἰωδφάσκοντος τὰ ὅμοια· Εἰ δὲ καὶ μετὰ γελοιαστῶν ἐπορεύθην ποτὲ ἱστάμην (1) γὰρ ἐν ζυγῷ δικαίου. Τί δὲ βούλη μετασχεῖν τῶν Ἑλληνικῶν λόγων, ὅντων νεκρῶν ἀνθρώπων ἐξ ἐπιπνοίας διαδόλου ἀποφανθέντων νεκροποιῶν (2), καὶ πίστεως ἀνατρεπτικῆς, καὶ πρὸς πολυθεῖαν ἀπάγοντα τοὺς προσηλόντας αὐτοῖς; Ὑμεῖς οὖν σχολάζοντες τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις, καὶ τῶν βιωτικῶν χρειῶν τούτους ἡγεῖσθε τιμωτέρους· καὶ πλείονα τιμὴν νέμοντες αὐτοῖς, συντρέχετε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου· ἣν περιποιήσατο τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἡγαπημένου, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως. Αὕτη γὰρ θυγάτηρ ἐστὶ

rum sanum intraverit, aut in synagoga Judæorum vel hæreticorum; is quàm in die iudicii Deo asseret defensionem? cum dereliquerit Dei viventis oracula, vitam et habentia et communicantia, quæque ab æterno supplicio possunt liberare; et ad eadem dæmonum, aut ad synagogam Chriaticidarum, aut ad ecclesiam malignantium se contulerit; non audito eo qui dicit: Odio habui ecclesiam malignantium; et cum iniqua gentilibus non introibo: non sedi cum concilio vanitatis, et cum impiis non sedebo. Et iterum: Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum; et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentium non sedit: sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte. Tu vero relinquens fidelium cœtum, Ecclesiam Dei, et leges divinas, respicis ad speluncas latronum; sancta ducis quæ ille profana vocavit, et communia facis quæ ille dispescuit; neque id solum designas, sed et jam ad pompas gentilium concurras, et ad theatra properas, cupisque unus eo accedentium reputari, nec non particeps fieri indecorarum recitationum, ne dicamus abominandarum; nec auscultas Jeremiæ dicenti: Domine, non aedi in conseasu eorum ludentium; sed metuebam a facie manus tue; neque Jobo paria loquenti: Si vero incessi cum scurris unquam, appendebam enim in statera justa. Quid vero vis tecum communicari gentilium litteras, quæ sunt hominum mortuorum, diaboli instinctu tradentium dogmata mortifera, fidem subvertentia, et ad errorem multitudinis deorum, in illas intentos abducentia? Vos itaque Dei legibus vacantes, has putate præstantiores usibus vitæ; et plus eis honoris impertientes, ad Ecclesiam Dei concurrите, quam acquisivit sanguine Christi, dilecti, et primogeniti omnium creaturarum. Hæc enim est filia Altissimi, quæ vos per

¹ 1. Ignat. Interpol. ad Trall. 11. ad Philad. 6. ² Job. xxxi, 5. ³ Act. xx. 28. ⁴ Col. i, 15.

⁵ Psal. xxv, 4, 5. ⁶ Psal. i, 1. ⁷ Jer. xv, 17.

VARIORUM NOTÆ.

rum ingrediebantur, festisque eorum et spectaculis intererant. Unde frequentes antiquorum querelæ ac censuræ. Unde etiam de Ægyptiis scribitur ab Adriano imperatore apud Vopiscum in Vita Saturnini: Qui Serapin colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt, etc. Verum meliores Christiani omnia ejusmodi penitus vitabant et aversabantur. Nec temple circumstitis, ait Tertullianus II De cultu seminarum xi, nec spectacula postulat, nec festos dies gentiliū nostia. Quin etiam in Severo negat S. Martinus se gentilibus domum adire posse. De voce autem *μαρόν* videto quod notavi ad caput 9 S. Barnabæ. Omitterem porro cum aliis testimonijs locum S. Irenæi lib. i, cap. 1, nisi vetus illius interpretis aures velleret, exigeretque opellam meam. Etenim Græcis apud Epiphaniū hæresi 31, cap. 21: Καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον πρῶτον ἐθνῶν τέρψιν εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινόμενην πρῶτοι συνίσταν, ὡς μὴδὲ τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις μεμισσημένης τῆς τῶν θηριομάχων καὶ μονομαχίας ἀνδροπόρου θύας ἀπέχεσθαι ἐνίοις αὐτῶν. His, inquam, Græcis non respondent Latina librorum

impressorum: Et in omnem diem festum ethnicorum pro voluntate in honore idolorum factum primi conveniunt (Valentiniani), uti in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum et apud homines odiosum munus homicidiale spectaculum. Itaque quo respondeant, sensumque probum obtineant, voluntate mutari debet in *soluptate*, quæ τέρψις Græce dicitur, et post *abstineant* addendum est, ab eo. Nihil certius. Cor.

(97) *Εἰς*. Deest in altero cod. CLER.

(98) *Ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν*. Post multos, λοιμῶν adjective non substantive accepti. Apposite vero ad Constitutoris mentem Philastrius cap. 79, partis tertie, exponit verba Davidis, hunc in modum: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, id est paganorum; et in via peccatorum non stetit, quippe Judæorum; et in cathedra pestilentie non sedit, utique hæreticorum. Cor.

(99) *Ἀπεχώρισε*. Alter cod. ἐχώρισε. Id.

(100) *Ἐν συνεδρίῳ*. Μετὰ συνεδρίου. alter cod. Id.

(1) *Ἰστάμην*. Ἰσταμαι, in altero eod. Id.

(2) *Νεκροποιῶν*. Ἀτινά ἐστι νεκροποιῶν, alter cod.

verbum gratiæ parturivit, et formavit in nobis A
Christum; ejus participes facti, sacra membra
estis, et electa, non habentia maculam, aut ru-
gam⁴², aut aliquid hujusmodi; sed velut sancti et
immaculati in fide perfecti estis in ipso, secundum
imaginem Dei, creatoris vestri.

CAPUT LXII.

Quod oporteat omnes gentilium impletates a-
versari.

Cavete igitur ne cum perditis hominibus serias
celebretis, quod est synagoga gentium, in fraudem
et interitum. Nulla quippe societas Deo ad diabo-
lum⁴³. Nam qui cum diaboli doctrinam tenentibus
congregatur, unus ex ipsis computabitur, et Væ in
hæreditatem accipiet. Fugite etiam obscena specta-
cula; theatra dico, et gentilium celebritates, in-
cantationes, omina, vaticinia, expiationes, auguria,
auspicia, evocationes mortuorum, invocationes;
quia scriptum reperitur: « Non est enim auguratio
apud Jacob, neque divinatio apud Israel⁴⁴. » Et
rursus: « Augurium peccatum est⁴⁵. » Et alio in
loco: « Non augurabimini, et divinationes, vati-
cinia et ventriloquos non sequemini; magos non
habebitis⁴⁶. » Quocirca et Jeremias admonet, di-
cens: « Juxta vias gentium nolite incedere; et a
signis cœli nolite metuere⁴⁷. » Quapropter oportet
fidelem declinare a conventibus impiorum genti-
lium et Judæorum et reliquorum hæreticorum; ne
cum eis feriendo, animabus nostris laqueos com-
paremus; neve festa eorum, quæ in dæmonum ho-
norem peraguntur, una concelebrando, ipsorum
quoque impietatis efficiamur participes. Fugendi
etiam sunt ethnicorum solemnes mercatus, et quæ
in iis ludicra fiunt. Fidelis enim ad nundinas acce-
dere non debet, nisi ad mancipiolum emendum,
acquirendamque animam, et ad quædam alia hu-
manæ necessitati accommoda coemenda. Abstinete
ergo omni idolorum pompa, ostentatione, publico
conventu, convivio, gladiatoris muneribus, uni-
verso denique spectaculo dæmoniaco.

τοῦ Ὑψίστου, ἡ ὠδυνήσαται ὑμᾶς διὰ τοῦ λόγου τῆς
χάριτος, καὶ μορφώσαται ἐν ἡμῖν τὸν Χριστόν· οὐ
μέτοχοι γενόμενοι, ἱερὰ μέλη ἐστέ, καὶ ἁγιαστά,
μὴ ἔχοντα στίλβον, ἢ ρυτίδα. ἢ τι τῶν τοιούτων·
ἀλλ' ἅγιοι καὶ ἁμωμοὶ ἐν πίστει τεταλειωμένοι ἐστέ
ἐν αὐτῷ, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒ'.

Ὅτι πάντα τὰ Ἑλλήνων ἀσθεήματα ἀποστρέ-
φασθαι χρή.

Φυλάσσεσθε οὖν τοῦ μὴ συσχολάζειν τοῖς ἀπολλυ-
μένοις, ὃ ἐστὶ συναγωγὴ ἐθνῶν, εἰς ἀπάτην καὶ
ἀπώλειαν· οὐδεμία γὰρ κοινωνία Θεῷ πρὸς διαβολόν.
Ὁ γὰρ συναθροισζόμενος μετὰ τῶν τὰ διαβόλου φρυ-
νούντων, εἰς ἐξ αὐτῶν λογισθήσεται, καὶ τὸ οὐαὶ
κληρονομήσει. Φεύγετε δὴ καὶ τὰ ἀπρεπῆ τῶν θεα-
μάτων· τὰ θέατρα φημί, καὶ τὰς Ἑλληνικὰς πομπὰς,
ἐπαιούς, κληδόνας, μαντείας, καθαρισμοὺς, οἰωνισμοὺς,
ὄρνιθοσκοπίας, νεκρομαντείας, ἐπιφω-
νήσεις· ὅτι γέγραπται· « Οὐ γὰρ ἐστὶν οἰωνισμὸς ἐν
Ἰακώβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραὴλ. » Καὶ πάλιν·
« Οἰώνισμα ἁμαρτία ἐστὶ (3). » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Οὐκ
οἰωνισθε, καὶ κληδόσι καὶ μαντείαις καὶ ἐγγα-
στριμύθοις οὐκ ἐπακολουθήσετε, φαρμακοὺς οὐ περι-
ποιήσετε. » Διὸ παραινεί καὶ ὁ Ἱερεμίας, λέγων·
« Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ πορεύεσθε· καὶ ἀπὸ
τῶν σημείων οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε. » Διόπερ (4) χρή
τὸν πιστὸν φεύγειν τὰς συνόδους τῶν ἀσθεῶν Ἑλλή-
νων καὶ Ἰουδαίων καὶ τῶν λοιπῶν αἱρετικῶν· ἵνα
μὴ τῷ συσχολάζειν αὐτοῖς, παγίδας (5) λάβωμεν
ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς· ὅπως μὴ συστρεφόμενοι κατὰ
ἐξορτάς αὐτῶν, αἵτινες ἐπὶ τιμῇ τῶν δαιμόνων ἐπα-
τελοῦνται, κοινωνήσωμεν αὐτοῖς καὶ τῆς ἀσθείας.
Φευκταὶ δὲ αὐτῶν καὶ αἱ πανηγύρεις, καὶ τὰ ἐν
αὐταῖς ἐπιτελούμενα. Πιστὸν γὰρ ἐν πανηγύρει οὐ
χρή παραβάλλειν (6), κλεῖον (7) τοῦ σώματος πρία-
σθαι, καὶ ψυχὴν περιποιήσασθαι, καὶ ἑτερά τινὰ συν-
ωνήσασθαι τῶν πρὸς σύστασιν ἁρμολόγων. Ἀπ-
έχσθε οὖν πάσης (8) τῆς τῶν εἰδώλων πομπῆς, παν-
τασίας, πανηγύρεως, αὐμποσίων, μονομαχίας, καὶ
πάσης θεᾶς δαιμονικῆς.

⁴² Eph. v, 27. ⁴³ II Cor. vi, 14. ⁴⁴ Num. xxiii, 23. ⁴⁵ I Reg. xv, 23, in LXX. ⁴⁶ Levit. xix, 26.
Deut. xviii, 10. ⁴⁷ Jer. x, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Οἰώνισμα ἁμαρτία ἐστὶ. In hoc Scripturæ D
textu librarii Luciferi Calaritani non putantes vo-
cem ominatio locum habere posse, eam inepte mu-
tauerunt, posueruntque, Peccatum abominatio est,
libro De regibus apostaticis, pag. 162. Cor.

(4) Διόπερ. Quæ alter cod. eodem sensu, quam-
vis diverso sono. CLEA.

(5) Παγίδας. Alter κληδόνας, illecebras, quæ illece-
bræ vere etiam laquei dici possunt. Id.

(6) Πλεον τοῦ, etc. Alter cod. εἰ μὴ βούλοιντο τι
πρῶτον τῶν τῷ σώματι ἀναγκαίων εἰς σκέπην ἢ.
Quæ videntur esse critici audacioris, qui nesciebat
quid esset hic σώματος. Id.

(7) Σώματος. Græci, dicitur a S. Augustino
libro Locutionum de Genesi, ad cap. 34, σώματα
ιστῶς ἀπὸ τῆς ἰσότητος locutionis. Inter varia
autem testimonia, quæ ad explicandam hanc σῶ-
ματος et σώματος acceptionem proferunt grami-

maticorum et criticorum illi, duo sunt Epiphani
in Ancorato depravata leviter, facillia correctu,
nondum tamen (quod sciam) emendata. Alterum
cap. 59: Καὶ ἡ συνήθεια τοὺς δούλους σώματα εἰσθε
καλεῖν ἀσθεῖς, φησὶν, ἐκ τῶν σωμάτων, ἀλλὰ
καὶ ψυχὰς ἔχόντων. Ἐπειδὴ δὲ ἀσθεῖς τῶν ἀν-
θρώπων, σωμάτων κυριεύει, ἀλλ' οὐ ψυχῶν; διὰ
τοῦτο τοὺς δούλους εὐλόγως σώματα ἐκάλεσαν, σὺν
ψυχῇ, ἵνα δείξῃ τὴν χρῆσιν τῶν σωμάτων. Conclu-
sionis leges postulant, ἐκάλεσαν. Alterum cap. 78:
Καὶ πάλιν εἰσθε εἰς ἀνθρωπότης καλεῖν τὸν ἀνθρώπον
ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ὀνόματος (πρὸς τὸ σώματος), ὅτι ἀ-
σθεῖς ἐστὶν ὁ ὀνόματος σωμάτων, οὐ πάντως ἀνευ
ψυχῶν. Cor.

(8) Πάσης. Alter cod. ἁλλῆς, qui et postea pro
δαιμονικῆς habet σατανικῆς. Quæ ostendunt libra-
riorum aut criticorum audaciam. CLEA.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ'.

A

CAPUT LXIII.

*Οτι ἀργόν (9) οὐ χρή ἐσθίειν τινα τῶν πιστῶν ὥς οἱ (10) περὶ Πέτρον ἀλιεῖς (11), καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, οἱ δὲ (12) περὶ Παῦλον καὶ Ἀκύλαν σκηνοποιοί, οἱ δὲ περὶ Ἰούδαν Ἰακώβου γῆς ἐργάται.

Οἱ δὲ νεώτεροι τῆς Ἐκκλησίας, ἐν πάσαις ταῖς χρεαῖς ἀόκνως λειτουργεῖν σπουδάζετε· μετὰ πάσης σεμνότητος τοῖς ἔργοις ὑμῶν σχολάζετε, ὅπως ἐν παντί τῷ χρόνῳ ὑμῶν ᾗτε ἐπαρκοῦντες καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς πενομένοις, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς (13) σχολάζον-

Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere: Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila, tabernaculorum artifices; Judas vero Jacobi, agricola.

At vos, Ecclesiæ juventus, studete, in omnibus usibus ac necessitatibus impigre ministrare: operibus vestris cum omni sanctimoniam vacate, ut per universum tempus vestrum, cum vobis, tum egenis sufficienter provideatis, ne Ecclesiam Dei gravetis. Nam nos quoque, licet Evangelii verbo

VARIORUM NOTÆ.

(9) *Οτι ἀργόν, etc. Est in altero: Ἰσοπεῖ Ἠγήσιππος καὶ Τερτυλιανὸς ὁ Ῥωμαῖος; quasi quæ habentur hic de apostolis, petita essent ab Hegesippo et Tertulliano, quod verumne sit inquirere non vacat. CLEN.

(10) Ὅς οἱ. Alter cod. ὥς οὐδὲ οἱ, ut et postea pro οἱ δὲ, οὐδὲ οἱ, sententia revera negationem postulat. Id.

(11) Ἀλιεῖς. Omittitur in altero, ac sane reliqui apostoli non erant piscatores. Id.

(12) Οἱ δὲ. Οἱ μὲν γὰρ ἦσαν σκηνοποιοί, οἱ δὲ γῆς ἐργάται, habet alter codex. Id.

(13) Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς, etc. Itaque ab alia manu est titulus; potissimum ut concipitur in editione Boviana: Quod non oportet otiosum comedere; sicut Petrus piscator, et alii apostoli; Paulus vero et Aquila scenas faciebant, Judas et Jacobus agricolæ erant. Narrat Hegesippus et Tertullianus Romanus, hoc est Latinus. Solum duo dicit Constitutor: primum, apostolos inter evangelizandum, artes suas exercuisse. Id vero innuitur quoque a S. Hieronymo epist. 4 ad Rusticum his verbis: Apostoli habentes potestatem de Evangelio vivere, laborabant manibus suis, ne quem gravarent; et aliis tribuebant refrigeria, quorum pro spiritualibus debebant mere carnalia. Et a S. Isidoro in Regula sua, sic: Si quidem et Petrus princeps apostolorum piscatoris gessit officium; et omnes apostoli corporale opus faciebant, unde vitam corporis sustentabant. Contra ex B. Augustini sententia, libro De opere monachorum, cap. 20, cæteri apostoli, et fratres Domini, et Cephas manibus non operabantur, sed Paulus duntaxat et Barnabas, I Corinth. ix, 4, etc. Alterum quod dicit Constitutor est, ex apostolis opificibus existisse alios piscatores, alios fabricatores tabernaculorum, alios agricolas. Et quidem piscatoriam exercebant Petrus et Andreas, et filii Zebedæi Jacobus et Joannes, uti patet per Matthæi caput iv, Marci i, et Lucæ v, perque plurima Patrum testimonia, inque iis Origenis homilia 17 in Numeros. Quamquam idem Adamantius tomo i in Celsum, pag. 48 August. edit., videtur Jacobum et Joannem nautas facere, Petrum et Andream piscatores. Verum eo loci magis ex mente Celsi sermonem instituit, quam ex sua. Etenim paulo post, pag. 49, cum aliis Ecclesiæ doctoribus apostolos dividit in piscatores et publicanos. In Chronico Hippolyti Thebani, et in Nicephoro lib. ii, cap. 3, Zebedæus ἱδιοναύτης est, πλοῖον propriam habens. Jam vero Paulus et Aquila Actorum xviii, 3, nuncupantur σκηνοποιοί τὴν τέχνην, et nomen σκυτοτόμου tribuitur Paulo, per Theodorum quæstione 16, in Judicis. De Juda autem Jacobi, agricola, seu (ut Bovius) Juda et Jacobo agricolis, nihil succurrit quo rem confirmem. Tantum memini hæc generalia me legere in conciliis, scripta a synodo Me-

diolanensi anni 679, ad Constantinum Pogonatium imperatorem: Nam si releyas [al. recolas], insignissime imperator, non cum dialecticis, non cum rhetoricis, non cum grammaticis, sed cum rusticis et piscatoribus, Dominus posuit rationem, et his tradidit sui secreta consilii, quos et principes ordinavit, quibus ligandi solvendiue tribuit potestatem. Immo ms. codex 1007 Bibliothecæ Regiæ, qui complectitur quatuor Evangelia, contrarium docet in observatione subjuncta Evangelio Matthæi. Integram illam adnotationem de duodecim apostolis adducere ac interpretari minime gravabor.

1. Petrus, qui et Simon, et Cephas et Simeon.

2. Andreas frater ejus.

3. Jacobus filius Zebedæi: et Joannes, 4. Propter Boanerges vocabantur filii tonitru.

5. Philippus, qui in Hierapoli.

6. Bartholomæus. Hic Indos docet.

7. Matthæus publicanus.

8. Thomas qui et Didymus. Prædicavit Parthis et Indis.

9. Jacobus Alphæi. Interpretationem habet, discipulus vite.

10. Thaddæus. Hic a Matthæo (cap. x, 3) quidem vocatur Lebbaeus; a Luca vero (cap. vi, 16) Judas Jacobi; a Marco autem (cap. ii, 14) Levi, qui sedebat ad telonium. Exponitur porro, laudat.

11. Simon Cananites. Cruci affixus fuit. Appellaturque etiam Simeon, et Cleophas et Judas.

12. Atque Matthias, qui in locum Judæ substitutus est.

Publicani, Matthæus, Jacobus et Judas.

Matthæus dicit (cap. x, 3) se appellatum fuisse nomine publicani. At Marcus (cap. ii, 14, iii, 18).

α'. Πέτρος, ὁ καὶ Σίμων, καὶ Κηφᾶς, καὶ Σιμων.

β'. Ἀνδρέας, ἀδελφὸς αὐτοῦ.

γ'. Ἰάκωβος, υἱὸς Ζεβεδαίου καὶ Ἰωάννης, δ'. Ἐκαλοῦντο, διὰ τὸ βοανεργές, υἱοὶ βροντῆς.

ε'. Φίλιππος, ὁ ἐν Ἱερραπολὶ.

ς'. Βαρθολομαῖος· οὗτος Ἰνδοὺς διδάσκει.

ζ'. Ματθαῖος ὁ τελώνης.

η'. Θωμᾶς, ὁ καὶ Διδυμος, Πάρθους καὶ Ἰνδοὺς.

θ'. Ἰάκωβος Ἀλφαίου. Ἑρμηνεύεται δὲ μαθητὴς ζωῆς.

ι'. Θαδδαῖος. Οὗτος παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ Λεββαῖος καλεῖται· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ Ἰούδας Ἰακώβου· παρὰ δὲ Μάρκῳ Λεβὶς, καθήμενος παρὰ τὸ τελώνιον. Ἑρμηνεύεται δὲ ἀνεσις [ἀλυσίς].

ια'. Σίμων ὁ Κανανίτης. Σταυρῷ προσελώθη· ὁ καὶ Σιμων, καὶ Κλεόπας καὶ Ἰούδας λεγόμενος.

ιβ'. Καὶ Ματθαῖος. Ἄντι Ἰούδα εἰσαχθεὶς.

Τελώνια, Ματθαῖος, Ἰάκωβος, καὶ Ἰούδας.

Ματθαῖος λέγει αὐτὸν κεκληθῆναι τελώνης· ὁ δὲ Μάρκος τὸν Ἰάκωβον Ἀλφαίου· ὁ δὲ Λουκᾶς,

operam demus, non tamen subcesiva opera negligimus: alij enim ex nobis piscatores sunt, alij tentoriorum opifices, alij agricolæ: ut nunquam otiosi simus. At autem et Salomon: « Vade ad formicam, o piger, et æmulare videns vias ejus, et esto illa sapientior. Nam cum illi non sit agellus, neque habeat qui cogat, neque sub domino sit; parat æstate cibum, et multam in messe facit apparationem. Aut vade ad apem, et discite quo modo operaria est, et opus suum quam probum negotiatur: cujus labores, reges et privati ad sanitatem sumunt: est autem desiderabilis et clara; et cum sit viribus infirma, sapientiam honorans evecta est. » Et in consequentibus: « Usquequo piger

Α τας τῷ λόγῳ τοῦ Εὐαγγελίου, ὁμῶς καὶ τῶν ἐπαγγίων οὐκ ἀμελοῦμεν· οἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐξ ἡμῶν ἀλιεῖς, οἱ δὲ σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ γῆς ἐργάται, πρὸς τὸ μηδέποτε ἡμᾶς ἀργοὺς εἶναι. Λέγει δὲ τοῦ καὶ ὁ Σολομών· « Ἰθὺ· πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν, καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος. Ἐκεῖνός γάρ γεωργίῳ μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων, οὐδὲ ὑπὸ δεσπότην ὢν, ἐτοιμάζεται θέρους τὴν τροφήν, πολλὴν τε ἐν τῷ ἀμνητῷ ποιεῖται τὴν παράθεσιν (14). Ἡ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτης ἐστὶ· τὴν τε ἐργασίαν ὡς σμενὴν ἐμπορεύεται· ἥς τοὺς πόρους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὕψιστον προσφέρονται· ποθεινὴ δὲ ἐστὶ καὶ ἐπιδοξός. » ὥσπερ ὅσα τῇ ῥώμῃ

¹⁴ Prov. vi, 6, etc., apud LXX. ¹⁵ al. ἐπιδοξός.

¹⁶ al. καίπερ. Sic alter cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

ἐν τῷ λη' κεφαλῶν, τὸν Jacobum Alphæi com-
Αεὺν, ὡς καὶ ὁ Μάρκος memorat. Lucas vero in-
ὀνομάζει, ἐν δὲ τῷ μδ', capitulo 38, Levin, quo
Ἰούδαν Ταχώδου. modo etiam nuncupat
Marcus; in capitulo autem xlviii, Judam Ja-
cobi.

Hic Thaddæus, Lebbæus, Levis, Judas Jacobi, multa nomina censentur unius hominis publicani, qui fratrem habuerit Jacobum Alphæi, ejusdem professionis, pariter publicanum. Non ergo agricolæ fuerunt. Atque ei sententiæ subscribunt ex parte, de Jacobo scilicet, Chrysostomus, Euthymius, et Theodoritus; illi ad Matthæi x, 5, hic ad psal. lxxvii, 7. Sed tenendum omnino est cum Origene jam laudato; præter quatuor supra memoratos, et unum publicanum, Matthæum, ignorari quæ ex arte victum sibi compararint reliqui ex duodecim, antequam a Christo essent vocati. Ideoque ad incertas traditiones amandari debet titulus Bovianus, quo alii apostoli piscatores fiunt, quod et fuisse dicuntur Thomas et Bartholomæus in Metaphraste apud Syriam. Item assertio quorundam apud Alexandrinum Clementem Strom iv, p. 488, quasi Matthias existeret publicanorum princeps. Necnon illud in supposititia epistola De morte S. Hieronymi: Duodecim fatemur Christum apostolos elegisse; quorum omnium solus Bartholomæus carnis origine fuit nobilis; et Matthæus divitiis, antequam reciperet apostolatam, insistebat; cæteri vero erant pauperissimi piscatores. Denique Indiculus sequens sumptus ex antiquis miss. Christianissimi regis num. 1789, 1026.

Τῶν ιδ'. ἀποστόλων αἱ
πατρὶδαι (α), καὶ τὰ ὀνό-
ματα τῶν γεννησάντων
αὐτοῦς.

Πέτρος καὶ Ἀνδρέας
ἀδελφοί, ἐκ πατρὸς Ἰωάν-
[al. Ἰωάννου], μητρός
Ἰωάννης [al. Ἰωάννης],
ἀλιεῖς τὴν τέχνην, ἀπὸ
Βεθσαῖδα τῆς κώμης.

Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης
ἀδελφοί, ἐκ πατρὸς Ζεβε-
δαίου, μητρός Ἱερο-
κλείας, ἀλιεῖς καὶ αὐτοί.
Φίλιππος, ἀπὸ πατρὸς
Φιλιππῶν [al. Φιλιππῶ-
νων], μητρός δὲ Σοφίας,
ἀπὸ Βεθσαῖδα τῆς κώμης,
ἡνίοχοι [al. ἡνίοχοι] τὸ
ἐπιτήδευμα.

Θωμᾶς ὁ καὶ Δίδυμος

Duodecim apostolorum
patria, cum nominibus
eorum qui illos genuerunt.

Petrus et Andreas fra-
tres, ex patre Jona, ma-
tre Joanna, arte piscato-
res, e vico Bethsaida.

Jacobus et Johannes
fratres, patre Zebedæo,
matre Hieroclea, ipsiquo-
que piscatores.

Philippus, a Philisane
patre, matre vero Sophia,
e vico Bethsaida, aurigæ
professione.

Thomas, qui et Didy-

B mus, cum sorore Lysia
vocata, patre Diophane,
matre autem Rhoea, ab
Antiochia.

Bartholomæus, de pa-
tre Sosthene, matre vero
Urinia, cultor pascui, seu
olerum sator.

Thaddæus, qui et Leb-
bæus, patre Necrophane,
matre autem Sylene, Ita-
lica.

Jacobus Alphæi, ex pa-
tre Androne, matre Eu-
tychia, patria Hierapoli;
lapidaria arte.

Matthæus qui et Levis,
vixit instituto publicanus,
natus ex patre Ruco, et
matre Chærothea, oriun-
dus Galilæa.

Simon Cananitta, qui
Dominum ad nuptiale
prandium vocavit, ex pa-
tre Gallione, at matre
Ammia.

Simon appellatus Zelo-
tes, de Salim, patre Ze-
none. Porro observa quod
Lucas Thaddæum quidem
appellavit Judam Jacobi,
Simonem vero Cananæum
zelotem vocavit.

Judas Iscariotes.

(14) Παράθεσιν. Alter cod. παράταξιν. Rectior est vulgata lectio. CLEN.

[al. καὶ Ἰούδας Δίδυμοι]
ὡν μετὰ ἀδελφῆς λεγομέ-
νης Λυσίας [al. Ἀσίας],
ἐκ πατρὸς Διοφανοῦς [al.
Διοφάνου], μητρός δὲ
Ῥώας [al. Ρωᾶς], ἀπὸ
Ἀντιοχείας.

Βαρθολομαῖος, ἐκ πα-
τρὸς Σωσθένους, μητρός
δὲ Οὐρινίας [al. Οὐρα-
νίας], νομαρείτης [al. πω-
μαρείτης] ἦτοι λαχάνια [al.
λαχανὰς τὸ ἐπιτήδευμα],
φυτευτὴν.

Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεβ-
θαῖος, ἐκ πατρὸς Νεκρο-
φάνου, μητρός δὲ Σελή-
νης [al. Σιανῆς] Ἰταλικός
[Ἰταλικῆς].

Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλ-
φαίου [ὁ καὶ Ἰούδας Ἰα-
κώβου], ἐκ πατρὸς Ἀν-
δρονος [al. Ἀνδρονᾶ],
Ἱερραπόλεως, λαίβεος [al.
λαοῦδος] τὴν τέχνην.

Ματθαῖος ὁ καὶ Λεβίς,
[al. Λευίτης], τελώνης τὸ
ἐπιτήδευμα, ἐκ πατρὸς
Ῥούκου, μητρός δὲ Χαί-
ροθείας [al. Κεχειροθείας],
ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας [al.
Γαλλίας].

Σίμων ὁ Κανανίτης,
ἀριστόκλητος [al. ἀριστο-
κλήτωρ] τοῦ Κυρίου εἰς
τοὺς γάμους, ἐκ πατρὸς
Γαλλιῶνος [al. Καλθιωνᾶ]
μητρός δὲ Ἀμμίας [al.
Διανίας].

Σίμων, ὁ καλούμενος
[deest in al.] Ζηλωτής,
ἀπὸ Σαλείμ [deest in al.],
ἐκ πατρὸς Ζήνωνος [al.
Ζηνωνᾶ]. Σημειώσαι δὲ
ὅτι ὁ Λουκάς τὸν μὲν
Θαδδαῖον τοῦτον Ἰακώ-
βου ἐκάλεσε, Σίμωνα δὲ
ἐκάλεσεν.

Τούδας ὁ Ἰσκαριώτης
[hunc alter cod. non ha-
bet].

(α) Sic, pro πατρίδες. Infra etiam barbarice leges: νομαρείτης, πωμαρείτης, λαχανὰς, λαίβεος, λαοῦδος.
EDIT. PATROL.

ἀσθενής, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη (15). » Καὶ ἐξῆς · « Ἔως πότε, ὀκνηρὲ, κατὰκεισαι; πότε δὲ ἐξ ὑπνου ἐγερθήσῃ; Ὑλῖγον μὲν ὑπνοῖς, ὀλίγον δὲ κάθῃσαι, μικρὸν δὲ νυστάξεις, ὀλίγον δὲ ἐναγκαλίξῃ χερσὶ στήθη· εἶτα παραγίνεται σοι ὥσπερ κακὸς ὁδοιπὸρος ἡ πενία, καὶ ἡ ἐνδεια ὥσπερ ἀγαθὸς δρομέως. Ἐὰν δὲ δοκῇς ἤς, ἤξει ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, καὶ ἡ ἐνδεια ὥσπερ κακὸς ἀνὴρ ἀπαιτομολήσει. » Καὶ πάλιν · « Ὁ ἐργαζόμενος τὴν ἑαυτοῦ γῆν, πλησθήσεται ἄρτων. » Καὶ ἐν ἄλλοις φησὶν · « Ὁ ἀργὸς περιέλαθε τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ, καὶ ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς · « Κρύψας ὀκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, οὐ δύνησεται ἀπενεγκεῖν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν · « Δι' ἀργίαν χειρῶν ταπεινωθήσεται ἡ δόκασις. » Ἐργάζεσθε οὖν ἐνδεδεχῶς· ἀθεράπευτος γὰρ ἐστὶν ἀργοῦ μῶμος. Εἰ δὲ τις μὴ ἐργάζεται, οὗτος παρ' ὑμῖν μὴ ἐσθιέτω. Ἀργοὺς γὰρ μισεῖ καὶ ὁ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἀργὸς γὰρ εἶναι οὐκ ὁφείλει οὐδεὶς τῶν Θεῷ προσανευόντων.

“ Ibid. 9 et seq. “ Prov. xii, 11. “ Eccle. iv, 5. “ Prov. xix, 24. “ Eccle. i, 18. “ II Thess. iii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(15) Τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη. Omissa hæc in altero ms. Vindobonensi. CLER.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- β'. Ὅτι παρατητέον καθιστῶν νεωτέρας χήρας, διὰ τὸ ὑπερπεῖον.
- γ'. Ὅποιός ἐστιν χρὴ τὰς χήρας, καὶ ὅπως ἐπιμενεῖσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.
- δ'. Ὅτι πάνθ' ὁρτισταῶν ἐνδεῇ εὐποιεῖν χρὴ.
- ε'. Ὅτι καὶ τοῦ ἡθους ἐπιμελητέον τὴν χήραν.
- ς'. Ὅτι οὐ χρὴ γυναικας διδάσκειν, ἀπρεπὲς γάρ· καὶ ποῖαι γυναῖκες εἰποντο τῷ Κυρίῳ.
- ζ'. Οἷαι εἰσιν αἱ ψευδοχήραι.
- η'. Ὅτι οὐ χρὴ παρὰ ἀναξίων λαμβάνειν τὴν χήραν, ἢ τὸν ἐπίσκοπον, ἢ ἄλλον πιστόν.
- θ'. Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας βαπτίζειν· ἀσεβὲς γάρ· καὶ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον.
- ι'. Ὅτι οὐ χρὴ λαϊκὸν ποιεῖν ιερατικὸν ἔργον· βάπτισμα, ἢ θυσίαν, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν.
- ια'. Ὅτι πλὴν ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου, οὐδενὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ἐπιτέτραπται τὰ τῶν λειτουργῶν ἐνεργεῖν· τὸ δὲ χειροτονεῖν μόνῳ ἐπισκόπῳ προσήκει, ἑτέρῳ δὲ οὐδενί.
- ιβ'. Ἀποτροπὴ βασκανίας.
- ιγ'. Ὅπως δεῖ προσεύχεσθαι τὰς χήρας ὑπὲρ τῶν διδόντων τὰ πρὸς τὰς χεῖρας.
- ιδ'. Ὅτι οὐ χρὴ κομμάζειν, καὶ περιαιγέλλειν τὸ ἑαυτῆς ὄνομα, τὴν καρποφοροῦσαν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκίαν.
- ιε'. Ὅτι ἀπρεπὲς τὸ λοιδορεῖν τὸν πλησίον· ἀλλότριον γὰρ Χριστιανῶν τὸ καταρῶσθαι.
- ισ'. Περὶ μνήσεως θείας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.
- ις'. Ποιὰν αἰτίαν ἔχει τὸ εἰς τὸν Χριστὸν βάπτισμα· καὶ διατὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἑκαστον λέγεται, καὶ πράττεται.

CAPITA LIBRI TERTII.

- II. Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores constituat, propter suspicionem.
- III. Quales esse oporteat viduas, et quomodo ab episcopo debeant adjuvari.
- IV. Quod oporteat unicuique indigenti benefacere.
- V. Quod viduæ probitas morum curæ esse debeat.
- VI. Quod non oporteat mulieres docendi officio fungi; indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum sequebantur.
- VII. Quales sint falsæ viduæ.
- VIII. Quod non oporteat ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis.
- IX. Quod non oporteat ut mulieres baptizent: id enim impium, et a doctrina Christi alienum.
- X. Quod non debeat laicus opus sacerdotale facere; baptismus, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem.
- XI. Quod præterquam episcopo aut presbytero, nulli cæterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii.
- XII. Dehortatio ab invidia.
- XIII. Quomodo oporteat viduas orare pro iis qui necessaria tribuunt.
- XIV. Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum prædicare, quæ munus tribuit.
- XV. Quod non deceat conviciari proximo: alienum enim esse a Christianis, maledicere.
- XVI. De divina sancti baptismatis initiatione.
- XVII. Quam causam habeat baptismus in Christum: et quare singula in eo et dicantur, et fiant.

XVIII. Qualia esse debeat baptismo initiatus.

XIX. Qualis esse debeat diaconus.

XX. Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari, non autem ab uno; id enim esse irritum.

A. καὶ. Οὗτος ὀφείλει εἶναι ὁ μεμνημένος.

Β. Οὗτος ὀφείλει εἶναι ὁ διάκονος.

Κ. Ὅτι ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος ἀλλ' οὐχ ὑπὸ ἐνός ἀθέβαιον γάρ.

LIBER TERTIUS.

DE VIDUIS.

CAPUT PRIMUM.

De viduis earumque ætate.

Viduas autem constituite non minores annis sexaginta ^α, ut quodammodo propter grandævinitatem certi sitis ac nulla suspicio sit, eas secundum matrimonium contracturas. Quod si juniorem in viduatu constitueritis, eaque non serena viduitatem in juventute, nuperit, ignominiam afferet glorioso viduarum gradui, atque rationem Deo reddet; non quod secundis nuptiis copulata sit, sed quod professionem suam non servarit, luxuriata adversus Christum ^β; quia cum fide ac Dei timore non venit ad tenendum promissum. Ideo non oportet temere ac precipitanter promissionem facere, sed caute et considerate; melius namque est ei, non vovere, quam vovere et non reddere ^γ. Si autem aliqua adolescentior, post exiguum tempus cum viro transactum, amisso eo per mortem aut per aliquem alium casum, manserit apud se singularis, habens

^α I Tim. v, 9. ^β Hb. i, 11. ^γ Eccl. v, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(16) *Περὶ χηρῶν*. In altero cod. legere est: ἐν ᾧ περὶ χηρῶν καὶ ὁποῖαι εἰσιν ἀληθῶς καὶ ὅπως χηραὶ. CLEA.

(17) *Χήρας δὲ καθιστᾶτε*. Late patet viduarum nomen. Significat cunctas marito superstites. Significat pauperulas, post viri obitum eleemosynis Ecclesiarum indigentes. Significat Deo sacratas, perpetuam professas viduitatem. Significat demum in ministerio ecclesiastico constitutas, sive diaconissas. Ultimatum gradum et dignitatem Constitutio hic τὸ χηρικὸν videtur appellare: vocabulo quo utitur Oecumenius ad I Tim. v, 9: *Φασι, inquit, τὰς εἰς τὸ χηρικὸν καταγεμένας λέγειν*. In Clementinis homil. 11, cap. ult.: καὶ χηρικὰ συστησάμενος. Hoc est, interprete Rufino, *Recognit.* lib. vi, cap. ult.; *Instituit etiam ordinem viduarum*. Latini viduatum dixere. Tertullianus *De velandis virginibus* cap. 9: *Plene scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam*. Hæ viduæ salutari jubentur ab Ignatio in Epistola ad Smyrnam. A Clemente Alexandrino *Paedagogi* iii, cap. 12, pag. 264, inter personas electas collocantur una cum presbyteris, episcopis et diaconis. A Tertulliano *Ad uxorē* 7, *De præscriptione hæreticorum* 3, *De monogamia* 11, iisdem ecclesiasticis hominibus iunguntur. Ab Origene homil. 6 in *Isaiam* dicuntur in ecclesiastico honore constitutæ: homil. 17 in *Lucam*: in ecclesiastica dignitate, ut episcopi, presbyteri, diaconi, tm. xxix in *Joannem*, p. 390: εἰς ἐκκλησιαστικὴν τιμὴν. Ab aliis simili modo agnoscuntur; pseudo-Hieronymo ad I Tim. iii, 11, et v, 9, 11; Patribus concilii Epauensis in can. 21, et fabricatore canonis 74 eorum qui concilia Nicæno triumphant, ac ex Afrahico verat sunt. Ut taceam leges

BIBAION, TPITON.

ΠΕΡΙ ΧΗΡΩΝ (16).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Χήρας δὲ καθιστᾶτε (17) μὴ ὡσπὲρ ἐτῶν τῶν ἐξήκοντα, ἵνα τρόπω τινὶ τὸ τῆς διαγαμίας αὐταῖς ἀνυπόπτον βέβαιον ὑμῖν, διὰ τῆς ἡλικίας (18), ὑπάρχῃ. Εἰ δὲ νεωτέραν καταστήσῃτε εἰς τὸ χηρικόν, καὶ μὴ φέρουσα τὴν ἐν νεότητι χηρείαν, γαμηθῇ, ἀπρέπειαν ἐμποιῇσιν τῇ δόξῃ τοῦ χηρικοῦ, καὶ λόγου ὑφέξει τῷ Θεῷ· οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήθῃ, ἀλλ' ὅτι τὴν αὐτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε, καταστρηνίσασα τοῦ Χριστοῦ· διότι (19) μετὰ πίστεως καὶ φόβου Θεοῦ οὐκ ἤλθε φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν· διὰ χρῆ μὴ προπετῶς ποιεῖσθαι (20) τὴν ἐπαγγελίαν, ἀλλὰ μετὰ ἀσφαλείας· κρείσσον γὰρ αὐτῇ εἶναι μὴ εὐξασθαι, ἢ εὐξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι. Εἰ δὲ τις νεωτέρα ὀλίγον χρόνον σὺν τῷ ἀνδρὶ πενήσῃ, καὶ ἀποδοῦσα αὐτὸν διὰ τελευτῆς, ἢ δι' ἀφορμῆς τινος ἐτέρας (21), καὶ μετὶ τῶν αὐτῆς, ὧρων ἔχουσα χηρείας, μακαρία εὐρεθήσεται, ὁμοιωθεῖσα τῇ ἐν Σαρεφθαί (22) Σιδωνίᾳ χηρᾷ, πρὸς ἣν ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ

27 et 28 cod. Theod. tit. *De episcopis et clericis*. Itaque vult constitutor noster, secutus Apostolum I Tim. v, 9, ut viduæ annum sexagesimum attingerint, ut unicum habuerint conjugem, utque relictarum secundis nuptiis. Sed eam ordinationem ætas posterior abrogavit; sexagenarias nondum, atque etiam virgines, aut in primo matrimonio continenter viventes, ad diaconissarum numerum referendo, tandemque tollendo totum id muneris et honoris. Falluntur Zonaras, Balsamon, et Blasares, qui ut concilient cum Pauli apostoli decreto canones Chalcedonensem 15, et Trullanos 14, 40, affirmant præscribi viduis diaconissis annos ætatis sexaginta, virginibus autem diaconissis quadraginta. Cum canones memorati generales sint, aperteque postremo citatus immutationem disciplinæ doceat: quæ constat etiam aliunde; ex Sozomeno lib. viii, cap. 9, atque ex *Novellis* Justiniani. Cor.

(18) *Ἡλικίας*. Addit idem cod. αὐτῶν. CLEA.
(19) *Διότι*, etc. Hæc vox et undecim sequentes desunt in antiquiore cod. Vind. Ib.

(20) *Ποιεῖσθαι*. Alter πληροῦν. Ib.

(21) *Ἢ δι' ἀφορμῆς τινος ἐτέρας*. Notavi ad Hermæ Pastorem, in mandati 4 cap. 1. Cor.

(22) *Ἐν Σαρεφθαί*. Variæ scriptum invenies: *Sarepta*: *Saraphtha*, *Sarephtha*, *Sarephtha*, *Sarepta*, *Saraphtha*: *Σάραφθα*, *Σαρεφθαί*; *Σάραπτα*, *Σαράφθα*, *Σαρεφθά*, *Σάραπτα*, *Σαρεπτα*, *Σαρεπτά*, *Σαρεφθά*: atque ejus civitatis mulier a Græcis appellatur *Σαραπτία*, *Σαρεφθίνη* et *Σαρεφθία*. Pro quo ultimo media syllaba perperam omissa legitur in Athanasianis Operibus tom. II, edit. Paris., pag. 434, C, *Σαφθία*. Ib.

προφήτης (23) Ἡλίας ἐξενώθη· ἡ τοιαύτη ἐξομω-
θήσεται Ἀννῇ τῇ θυγατρὶ Φανουὴλ τῇ ἐκ φυλῆς
Ἀσέρ, ἡ οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἱεροῦ, νύκτωρ καὶ μεθ'
ἡμέραν προσμένουσα ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσ-
ευχαῖς, οὕσα μὲν ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσαράων (24),
ζήσασα δὲ μετὰ ἀνδρὸς ἐκ τῆς παρθενίας αὐτῆς ἔτη
ἑπτὰ (25), καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ δοξάσασα παρουσίαν
ἀνωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ
πᾶσι τοῖς προσδοκῶσι (26) λύτρωσιν ἐν Ἰσραὴλ. Ἡ
τοιαύτη μαρτύριον λαβοῦσα τιμηθήσεται, κλέος
ἔχουσα καὶ παρὰ ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς, καὶ παρὰ θεῷ
ἐν οὐρανοῖς τὸν αἰῶνα ἐπαινον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅτι παρατητέον καμίστων νεωτέρας χήρας, διὰ Β
τὸ ὑποκτον (27).

Αἱ δὲ νεώτεραι χῆραι εἰς χηρικὸν μὲν μὴ ἐντασ-
σάσθωσαν, μήποτε προφάσει τοῦ μὴ δύνασθαι κρα-
ταῖν τῆς ἐκμῆς, ἐπὶ δευτερογαμίαν ἐλθοῦσαι, ἐν
πράγματι (28) γένωνται. Ἐπικουρεῖσθωσαν δὲ καὶ
βοηθείσθωσαν, ὥστε μὴ προφάσει τοῦ λείπεσθαι, ἐπὶ
δευτερογαμίαν ἐλθοῦσαι, ἐν πράγματι ἀπρεπεῖ ἐν-
σχεῶσι. Καὶ τοῦτο γὰρ εἰδέναι ὀφείλετε (29), ὅτι

27 III Reg. xvii, 9. 28 Luc. ii, 36.

donum viduitatis; beata censebitur; similis viduæ
Sarephthis Sidoniorum commoranti, ad quam sanctus
Dei propheta Elias diverit²⁷: similis quoque
Annæ Phanuelis filię, de tribu Aseris, quæ a tem-
plo non recedebat, nocte ac die perseverans in ob-
secrationibus et precibus, annos nata octoginta
quatuor; quæque vixerat cum viro suo, a virgini-
tate sua annis septem; et Christi adventum ma-
gnificans constebatur Domino, ac loquebatur de
illo omnibus qui expectabant redemptionem in
Israele²⁸. Talis vidua, testimonio accepto honora-
bitur; et cum in terra ab hominibus gloriam,
tum in cælis a Deo laudem immortalem conse-
quetur.

CAPUT II.

Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores consti-
tuat, propter suspicionem.

Adolescentiores vero viduæ in ordinem vidualem
non cooptantur; ne forte prætextu quod non pos-
sint fervorem ætatis continere, ad secundas nuptias
veniant, eoque negotium sibi facessant, ac in reatu
sint. Adjuvantur autem et sublevantur; ne occa-
sione desertionis suæ, ad secundas nuptias delapsæ,
in negotio indecero detineantur. Etenim id quoque

VARIORUM NOTÆ.

(23) Τοῦ Θεοῦ προφήτης. Alter non habet τοῦ
Θεοῦ. CLEN.

(24) Τεσσαράων. Omittitur in antiquiore. Ib.

(25) Ἐξτρά. Additur αὕτη, in altero, sine neces-
sitate. Ib.

(26) Προσδοκῶσι. Alter προσδεχομένοις, eodem
sensu. Ib.

(27) Ὑποκτον. Misus recte in altero cod. ὑπτιον.
CLEN.

(28) Πράγματι. Additur in altero cod. οὐ καλῶ. Ib.

(29) Καὶ τοῦτο γὰρ εἰδέναι ὀφείλετε. Matrimo-
nium primum laudat, cum omnibus Catholicis. Cum
iisdem vitio vertit secundum, si post promissam
continentiam contrahatur. Alioqui, facile non im-
probat, aperteque concedit feminis integra adhuc
ætate: imitatus Apostolum, qui, ex observatione
Photii in Auctarii epistola 1 indulgentiam dedit
mulieribus, de viris autem nihil locutus est: quo
factum, ut nonnulli in Zonara ad canonem primum
Laodicenæ synodi, existimarint permissionem ad
solum minorem infirmioreque ætatem pertinere.
Ac de bigamia diximus in Hermæ lib. ii, mand. 4,
cap. 4. Nunc vero addimus correctiones tres. Jo-
sephi primam in lib. iv Ἀρχαιολογίας cap. ult., alte-
ram Amphilocho in Oratiōe fidei eis τὴν ὑπαπαν-
τήν, etc., tertiam Epiphani in Expositione fidei
catholicæ cap. 31. Ita loquitur Judæus vulgaris:
Γαμεῖσθωσαν δὲ ἐν ὥρᾳ γάμου γενόμεναι παρθένους
ἐλευθέρας γονέων ἀγαθῶν. Ὁ δὲ μὴ μέλλον ἀγε-
σθαι παρθένον, μὴ ζευγνύσθω συνοικοῦσαν ἄλλω, μὴ
δὲ λυτῶν τὸν πρότερον αὐτῆς ἄνδρα. Nullo bono
sensu. Conjiciebat vir doctus Samuel Petitus Va-
riarum lectionum lib. ii, cap. 9: μὴ δὲ λυτῶντος
πρότερον αὐτῆς ἄνδρος, οὐμίζω infelicit, ut plera-
que illius sunt. Veram integramque scripturam ex
missa. Regis didici, hæc: Μὴ ζευγνύσθω συνοικοῦσαν
ἄλλω, νοθεύσας, μὴ δὲ λυτῶν τὸν πρότερον αὐτῆς
ἄνδρα. Ὡς ἂν etas maturaverit, uxores ducant virgines
ingenuas, ex honestis parentibus prognatas. Qui au-
tem non ducet virginem, ne sibi conjungat alteri ma-

ritatam, quam corruerit; neve priorem ejus virum
contristet. Cujus lectionis vestigia in versione Rufini
cernuntur. Uxores autem ducant nubile [al. nobiles]
jam tempore constituti (hoc vocis exhibent libri regi-
li) virgines liberas, bonis parentibus procreatas.
Qui vero virginem ducturus non est, ei non jungatur
quam discedere suavit ab alio, neque contristet prio-
rem maritum ejus. Hactenus de loco Josephi. Am-
philochii autem verba in editione Combefisiana
sunt: Ὅταν δὲ πρότερον τῇ ὀρμησάσῃ χήρᾳ πρὸς
γάμον τέκνα, παρὶτὸς λοιπὸν ὁ τοιοῦτος σπῆρος,
τῶν λογικῶν ἀσταχῶν ἀντερίζοντων. Cum autem
prosillenti ad secundas nuptias viduæ filii sunt, su-
pervacanea deinceps ejusmodi sementis est, rationa-
libus spicis ex adverso pugnantibus. In Bibliotheca
Patrum, ἐτερίζοντων, naturam atque conditionem
sortientibus diversam. Et pro ἀντερίζοντων quidem
stat Regiæ Bibliothecæ cod. 205, pro ἐτερίζοντων
vero codex 1045; sed longe rectius ambobus, meo
quidem judicio, codices 106 et 143, habent ἐται-
ρίζοντων, hoc est adulterinarum spicarum rationa-
lium. Denique in Epiphanio legendum videtur: Εἰ
δὲ τις τελευταίως τῆς αὐτοῦ γυναικὸς, ἢ ἄνδρος
τελευτησάντος τῆς τινος γυναικὸς, ἐφίσταται, ἐφέσταται
δευτέρα συναρθῆναι, ἢ δευτέρῳ, μετὰ θάνατον τοῦ
πρώτου, ἢ τῆς πρώτης. Quod si quis mortua uxore,
aut aliqua mulier mortuo viro, cupit, licet cum se-
cunda, vel cum secundo matrimōnium contrahere,
post mortem primæ aut primi. Scilicet affinitas ver-
borum ἐφίσταται et ἐφέσταται efficit ut librarli posterius
tanquam inutile expungerent. Redeo ad apostolicum
constitutorem. Pergit, ac tertiis nuptiis inconti-
nentiæ signum attribuit. Quo in sensu S. Basilus
can. 4 eas vocat πορνείαν κεκολασμένην, indignas-
que censet quæ mariti et uxoris nomina donent. Et
can. 50 scribit: Τριγαμίας νόμος οὐκ ἔστιν, ὥστε
νόμῳ γάμος τρίτος οὐκ ἄγεται. Τὰ μέντοι τοιαῦτα,
ὡς ῥητάσματα τῆς Ἐκκλησίας ὁρῶμεν· δημοσίαις δὲ
καταδικαίαις οὐχ ὑποβάλλομεν, ὡς τῆς ἀνεμμένης πορ-
νείας ἀπεστῆρα. S. autem Gregorio Nazianzeno

scire debetis, primas quidem et unicas nuptias, quando secundum legem ac jus sunt, justas esse, utpote juxta voluntatem Dei celebratas; secundas vero post professionem nuptias, esse illicitas, non propter conjugium, sed propter mendacium; tertias nuptias, intemperantiam demonstrare; at quodlibet post tertias nuptias matrimonium, manifestam esse fornicationem, et indubitabilem petulantiam. Deus quippe unam uxorem uni viro tradidit, in mundi primordio; « Ecunt enim duo in carne una ». Adolescentioribus vero viduis post primi mariti obitum secundus concedatur, ne in iudicium diaboli incidant, et in laqueos multos, et in desideria stulta animabusque damnosa, quæ supplicium potius quam laxamentum concilient.

Gen. ii, 24. 1 Tim. iii.

VARIORUM NOTÆ.

oral. 34 trigamia est παρανομία, B. Hieronymo ad Jeremiam xvi, 1, miseriarum solatium, et extrema tabula naufragorum; Herardo Turonensi capitulo 111, adulterium; concilio Toletano 1, can. 4, in subdiacono, res nec dicenda, nec audienda. Apposite ad Constitutionem Valerius Maximus lib. ii, cap. 1: *Multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimæ ejusdem intemperantiæ signum esse credentes*. Profecto Græci trinubos nequaquam, aut vix tolerandos censuerunt, præsertim cum ex prioribus conjugis liberos susceperant, aut erant ætate proveciores. Ut etiam videre est præcipue in tomo Unionis, tempore Constantini Porphyrogenetæ, in lege Basilii Macedonis, in Novella 90 Leonis Sapientis, in Balsamone ad canones Basilii 4, 50, 69 et 80, atque in *Jure Græco-Romano* tum lib. iii, ubi *De Manuele* pag. 239, tum lib. v, responso 41, eorum quæ sunt Balsamonis ad quæstiones Marci Alexandrini. Mitior tamen fuit sententia B. Epiphani hæresi 59, cap. 6, quemadmodum et Latiorum, si paucos excipias. Nam præter citatos hic et ad Pastorem, decernitur in *Capitularibus* lib. vii, cap. 321: *Ne quisquam amplius quam duas accipiat uxores; quia tertia superflua est*. Et Gregorius papa tertius epist. 1 ad Bonifacium archiepiscopum, admonet illum ut, si valuerit, devitandum doceat, ne cui uxor obierit, amplius quam duabus debeat copulari. In Pœnitentiali autem Romano, apud Hugonem Menardum ad librum Sacramentorum S. Gregorii pag. 248 legitur: *Si cujuslibet hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram: similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejundet hebdomadas tres: si quartum aut quintum acceperit, jejundet hebdomadas 21*. Apud Fulgentium denique lib. de fide ad Petrum diaconum cap. 3 et 42 ultra tertias nuptias non proceditur. Præclare, ut omnia, S. Augustinus capite 12 libri *De bono viduitatis*: *Nec ullas nuptias audeo damnare, nec eis verecundiam numerositatis auferre*. Tandem a Constitutore nostro nuptiæ post tertias, quartæ et sequentes, notantur censura manifestæ scortationis ac indubiæ salacitatis. Id vero cur adeo mirum videatur nonnullis, nullus video. An eos clam sunt, quæ circa secundum tertiumque connubium disseruimus? Nonne legerunt canonem Basilianum 80: *Thn πολυγαμίαν οἱ πατέρες ἀπισιώπησαν, ὡς κτηνώδη, καὶ παντελῶς ἄλλοτριαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων*. Ἡμῶν δὲ παρίσταται πλεον τι πορνείας εἶναι ἀμάρτημα, cum interpretatione Balsamonis. Item Elogium Gregorianum in loco citato: *Τὸ δὲ ὑπὲρ τοῦ*

μονογαμία μὲν κατὰ νόμον γινομένη, δικαία, ὡς ἀν κατὰ γνώμην Θεοῦ ὑπάρχουσα· διγαμία δὲ μετὰ ἐπαγγελίαν, παράνομον, οὐ διὰ τὴν συνάφειαν, ἀλλὰ διὰ τὸ ψεῦδος· τριγαμία δὲ, ἀκρασίας σημεῖον· τὸ δ' ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν, προφανὴς πορνεία, καὶ ἀσελγεία ἀναμφίβολος. Ὁ γὰρ Θεὸς μίαν γυναῖκα ἐνὶ ἀνδρὶ δέδωκεν ἐν τῇ δημιουργίᾳ· « Ἔσανται γὰρ οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Νεωτέραις δὲ μετὰ τὴν τοῦ πρώτου τελευτὴν συγκεχωρήσθαι καὶ ὁ δευτέρας, ἵνα μὴ εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου ἐμπίσωσι, καὶ παγίδας πολλὰς, καὶ ἐπιθυμίας ἀνοήτους, καὶ ἐπιζημίους ψυχαῖς, αἰτίνες κόλασιν προξενούσι μᾶλλον ἢ ἀνασιν.

scilicet supplicium potius quam laxamentum concilient.

το, χοιρώδης βίος, οἷος οὐδὲ πολλά ἔχων τῆς κακίας τὰ παραδείγματα. (Ita scribas velim ex optimo antiquissimoque codice 155 Gazaræ Regiæ, et ex Matthæo Blastare littera γ, cap. 4; seu in *Jure Græco-Romano* lib. viii, pag. 496.) Illudque Basilii Macedonis; τέταρτον γάμον, τὸν οὐ γάμον. Et hoc Pionii in *Vita S. Polycarpi* cap. 5, n. 14: *Polygamiam, nomen quidem γάμον, id est matrimonii, habere, esse, vero honesta larva ornatum adulterium*. Ac Epithetum Photianum epist. 1, sect. 95: *ὑπεραίσχρον καὶ μαρὸν, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἀκολασίας καὶ ἀκαθαρσίας*. Quid quod lex Basilii Macedonis laudata, quæ exstat *Juris Græco-Romani* pag. 86, 498, et tomus Unionis, prohibent, condemnant, pro nullo haberi volunt quartum conjugium, τετραγάμους separari jubent, liberos ex τετραγαμία susceptos pro legitimis nolunt agnosci: consentientibus Græcis, tam hujus temporis, quam superioris, Theophylacto epist. 41, Balsamone ad Photii tit. 13, cap. 2, aliis.

Scilicet sunt Minii Publiani: *Habent locum maledicti, crebræ nuptiæ.*

Mulier quæ nubij multis, multis non placet. Cæterum in mss. Regiis 507, 2392, tomum Unionis post voces εὐλάβειαν ἀνάθεμα in *Jure Græco-Romano* pag. 109, hoc inedito corollario conclusum reperi: *Τούτων οὕτω διορισμένων πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ἀμέτοχον εἶναι τὸ εὐσεβὲς τῶν Χριστιανῶν πλήρωμα· τῶν ἐξ ἀθεμιτῶν γάμων ῥύπων [αἱ τὸν et ῥύπον], δεόμεθα τῆς σῆς αγαθότητος, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐτι καὶ διαπαντὸς πᾶν σκάνδαλον, πᾶσαν διορισμοῦ [αἱ διαμεριζοῦ] αἰτίαν, τῆς σῆς ἐξελαύνειν ἐκκλησίας, καὶ συντηρεῖν αὐτὴν τὴν εἰρηναίαν κατάστασιν· πρεσβείαις τῆς δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀγράντου Μητρός σου, τῶν πανιερώων μαθητῶν σου καὶ ἀποστόλων, δι' ὧν ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τὴν σὴν κατεφύτευσας εἰρήνην, καὶ πάντων οἷς ἐξ αἰῶνος εὐαρεστούμενος ὤφθης ἁγίων. Ἀμήν. Id est: *His ita definitis ad sanctam Ecclesiam securitatem, utique religiosæ Christianorum Ecclesiæ expers sit sordium, quæ ex illicitis nuptiis promerunt; rogamus bonitatem tuam, Christe Deus noster, adhuc ac semper omnis scandalum omnemque dissidii causam a tua propellat Ecclesia, illique servet pacificum statum; intercessionibus Dominiæ nostræ et immaculatæ Matris tuæ, sacratissimorumque discipulorum tuorum ac apostolorum, per quos in toto orbe terrarum pacem tuam plantasti, omniumque sanctorum quibus a sæculo apparere dignatus es.* Amen. Cor.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT III.

Ὅποιος εἶναι χρή τὰς χήρας (30), καὶ ὅπως ἐπι-
κουρεῖσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.

Αἱ δὲ ἀληθινὰι χῆραι εἰσιν, αἱ μόνανδροι ὑπάρχα-
ται, μαρτυρούμεναι ὑπὸ πλειόνων ἐν ἔργοις ἀγαθῶς,
ἡραὶ τῷ ὄντι, σώφρονες, ἀγαταί, πισταί, εὐσεβεῖς,
τεκνοτροφήσασαι καλῶς, καὶ ξενοδοχήσασαι ἀμέμ-
πτως ὧν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι χρή ὡς Θεῷ ἀνακει-
μένων. Ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν πενήτων, ὧ ἐπίσκοπε,
μνημόνευε, καὶ αὐτοῖς χεῖρα ὀρέγων ἐπικουρίας,
καὶ πρόνοιαν αὐτῶν ποιούμενος, ὡς Θεοῦ οἰκονόμος,
εὐκαίρως ἐκάστῳ διανέμων τὰ πρόσφορα, χήραις
καὶ ὀρφανοῖς καὶ (31) ἀπεριστατοῖς καὶ τοῖς ἐν θλίψει
ἐξεταζομένοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

B

CAPUT IV.

Ὅτι πάνθ' ὅτινα οὖν ἐνδεῇ εὐποιεῖν χρή.

Τί γάρ, εἰ τινες μὴ εἰσι χῆραι ἢ χῆροι (32), βοη-
θείας δὲ χρήζουσι διὰ πέναν, ἢ διὰ νόσον, ἢ διὰ τε-
νοτροφίαν; Πάντας σε δεῖ ἐφορᾶν, καὶ πάντων ἐπι-
μελεῖσθαι. Οἱ γάρ τὰ δόματα διδόντες, οὐκ αὐτοσχε-
δίως αὐτὰ διδῶσι ταῖς χήραις, ἀλλὰ συνεισφέρουσιν
ἀπλῶς, ἐκούσια αὐτὰ ὀνομάζοντες· ὅπως σὺ ὁ ἐπι-
στάμενος τοὺς θλιβομένους, ἀκριδῶς ὡς ἀγαθὸς οἰκο-
νόμος μερίζῃς αὐτοῖς ἐκ τοῦ δόματος· ὁ γὰρ Θεὸς
γινώσκει τὸν δεδοκῶτα, καὶ ἀπόντος αὐτοῦ, ὑπὸ σοῦ
τοῖς δεομένοις μερίζεται· καὶ ὃς μὲν ἔχει τὸν τῆς
εὐποιίας μισθόν, σὺ δὲ τὸν τῆς εὐσυνειδήτου οἰκονο-
μίας μακαρισμόν. Λέγε δὲ αὐτοῖς (33), καὶ τίς (34) ὁ
δεδοκῶς, ἵνα καὶ ἐξ ὀνόματος ὑπὲρ αὐτοῦ προσεύ-
χωνται. Χρή γάρ εὖ ποιεῖν πάντας ἀνθρώπους, μὴ
φιλοκρινούσας τοῦτον, ὃς τις ἦ, ἢ ἐκείνον. Ὁ γὰρ
Κύριός φησι· « Πάντι τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· » δῆλον
δὲ ὡς τῷ χρήζοντι κατὰ ἀλήθειαν, καὶ φίλος ἦ καὶ
ἐχθρὸς, καὶ συγγενὴς καὶ ἀλλότριος, καὶ ἄγαμος καὶ
γεγαμηκὸς ὑπάρχη. Ἐν πάσῃ γὰρ Γραφῇ ὁ Κύριος
περὶ τῶν πενήτων παραινέει, λέγων, διὰ μὲν Ἡσαίου·
« Διάβρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου· καὶ πτωχοὺς
ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐάν δὲ ἴῃς
τυμὸν, περιβάλε· καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρ-

Quales esse debeat viduas, et quomoda qd episcopo
debeant adjuvari.

Veræ autem viduæ sunt, quæ univiræ, a pluribus
in bonis operibus comprobatæ, revera viduæ, bene
moratæ, pudicæ, fideles, piæ, quæ liberos pulchre
eduxerunt, et hospites receperunt laudabiliter; his
tandem Deo consecratis succurrendum est. Quin
etiam, episcope, pauperum quoque memento, illis
auxiliarem manum porrigens, et eorum rebus pro-
videns, tanquam Dei dispensator, opportune sin-
gulis necessaria subsidia impertiens, viduis, pu-
illis, humana ope destitutis, et cum qualibet affli-
ctione colluctantibus.

Quod oporteat unicuique indigenti benefacere.

Quid enim, si non viduæ aut non vidui existen-
tes, auxilio tamen indigent propter pauperatē, vel
propter morbum, vel ad alendos liberos? Cunctis
oportet prospicere te, et cunctorum curam susci-
pere. Qui enim dona largiuntur, non ea statim ac
temere viduis tribuunt, sed simpliciter in commu-
nem arcam conferunt, voluntaria ea appellantes;
quo tu qui calamitosos cognoscias, accurate, ut ho-
num œconomum decet, distribuas illis de dono. Nam
Deus largitorem novit, licet eo absente, distributio
in egentes a te sit facta: ac ille quidem habet be-
neficientiæ mercedem, tu vero ob dispensationem
recta conscientia administratam beatus prædicaberis.
Dic autem inopibus, quia dederit, ut nominatim
quoque pro eo precentur. Oportet ergo omnibus
hominibus bene facere, non studiose pensantes
hunc, quisnam sit, vel illum. Dominus enim ait:
« Omni petenti te, tribue »; videlicet, revera
egenti, sive amicus existat, sive inimicus; sive
cognatus, sive alienus; sive cælebs, sive conjux.
In omni siquidem Scriptura Dominus de pauperibus
monet, dicens, per Isaiam quidem: « Frange esu-
rienti panem tuum; et pauperes sine tecto, induc

Luc. vi, 30.

VARIORUM NOTÆ.

(30) Χήρας. Alter τὰς ὄντως χήρας. CL.

(31) Καί. Hæc vocula et duæ seqq. desunt in al-
tero. Io.

(32) Ἡ χῆροι. Desunt in antiquiore cod. Io.

(33) Λέγε δὲ αὐτοῖς, καὶ τίς ὁ δεδοκῶς, κ.τ.λ.
Interdum eorum qui pauperibus bene faciebant, aut
aliquid offerebant Ecclesiæ, nomina celabantur, ex
Domini præcepto Matth. vi, 2: Cum facis eleemosy-
nam, noli tuba canere, etc. Qua de re constitutor
infra cap. 14. Interdum palam fiebant, et alio Do-
minico mandato Matth. v, 16: Luceat lux vestra
coram hominibus, etc. Ut cernere est hic, et cap.
29, lib. viii, utque per testimonia plurima a viris
doctis probatur. Insigniter et huic loco convenien-
tissime Cyprianus epist. 60: Ut autem fratres no-
stros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium
prompte ac libenter operati sunt, ut semper operentur,
in mentem habeatis in orationibus vestris, et eis vi-
cem boni operis in sacrificiis et precibus repræsentatis,
addidi nomina singulorum; sed et collegarum quo-

que et sacerdotum nostrorum, qui et ipsi cum præ-
sentes essent, et suo, et plebis suæ nomine quædam pro
viribus contulerunt, nomina addidi; et præter quan-
tatem propriam nostram, eorum quoque summulas
significavi, et misi; quorum omnium secundum quod
fides et charitas exigunt, in orationibus et precibus
vestris meminisse debetis. In Gestis purgationis Cæci-
liani et Felicis: Utique vel audisti vel vidisti si dictum
est pauperibus, Dat et vobis de re sua Lucilla. Hierony-
mus sub finem libri II Commentarii in Jeremiam:
At nunc publice recitantur offerentium nomina, et re-
demptio peccatorum mutatur in laudem. Et ad Eze-
chielis xviii, 16: Publice diaconus in ecclesia recitat
offerentium nomina: Tantum offert illa: Tantum
ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi,
etc. Scilicet in huiusmodi factis usus esse potest,
et abusus. Hincque variatio disciplinæ pro prudentia
Christiana. Cor.

(34) Τίς. Addit alter ἔστι. CLen.

in domum tuam. Si autem videris nudum, operi; et domesticos seminis tui ne despereris⁷²; et per Daniele dicit principi: « Idcirco rex, consilium meum placeat tibi et peccata tua eleemosynis redime, et iniquitates tuas miserationibus pauperum⁷³; » et per Salomonem ait: « Eleemosynis et fide purgantur peccata⁷⁴; » et per Davidem iterum dicit: « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem: in die mala liberalit eum Dominus⁷⁵; » et rursus: « Dispersit, dedit pauperibus; iustitia ejus manet in sæculum⁷⁶; » Salomon etiam ait: « Qui miseretur pauperis, Domino feneratur: secundum autem datum ejus retribuetur ei⁷⁷; » et infra: « Qui obturat aures suas, ne audiat indigentem, et ipse invocabit, et non erit qui exaudiat eum⁷⁸. »

CAPUT V.

Quod vidua probitas morum curæ esse debeat.

Cæterum omnis vidua mitis sit, quieta, moderata, malitiæ ac iræ expers, non garrula, non clamorosa, non volubilis linguæ, non maledica, non dedita verborum aucupio, non duplicis sermonis, non sese in aliena negotia immittens. Cum viderit vel audierit aliquod indignum facinus, ita se gerat, quasi nec viderit nec audierit, nihilque aliud curet vidua, nisi orare pro beneficiis et protota Ecclesia. Ab aliquo quidpiam rogata, ne facile respondeat, præterquam de rebus ad fidem, justitiam, et in Deum spem pertinentibus: eosque qui in pietatis dogmatibus institui cupiunt, ad præpositos remittat; in illis vero solum respondeat quæ ad evertendum de multitudine deorum errorem spectant, demonstrans doctrinam de Dei unitate; at in cæteris nihil temere reponat, ne aliquid inscite prolocuta, infamiam verbo Dei inurat. Docuit enim Dominus, Verbum simile esse grano sinapis⁷⁹: hoc autem acre et ardens est, quò si quis imperitè abutatur, amarum illud inveniet; scilicet, in mysticis oportet non esse proditorem, sed cautum, quia nos his verbis Dominus admonet: « Nolite mittere margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos⁸⁰. » Cum enim infideles, non pro dignitate, sed minus quam par sit, de Christo verbum acceperint, præsertimque quod incarnationem vel passionem ejus tradit, magis adunco naso irridebunt veluti mendax, quam laudibus celebrabunt; erique anus rea temeritatis ac blasphemie, et vix sortietur. « Væ autem, inquit, per quem nomen meum blasphematur in gentibus⁸¹. »

ματός σου οὐχ ὑπερόβη· » καὶ διὰ τοῦ Δανιὴλ λέγει τῷ δυνάστῃ· « Διδ, βασιλεῦ, ἡ βουλὴ μου ἀρεσάτω σοι, καὶ τὰς ἀμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι, καὶ τὰς ἀδικίας σου ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων· » καὶ διὰ Σολομῶνός φησιν· « Ἐλεημοσύναις καὶ πιστεσιν ἀποκαθαίρονται ἀμαρτίαι· » καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ πάλιν λέγει· « Μακάριος ὁ συνιὼν ἐπὶ πτωχῶν καὶ πένητα· ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος· » καὶ πάλιν· « Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· » καὶ ὁ Σολομὼν φησιν· « Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν, Κυρίῳ δαριεῖται· κατὰ δὲ τὸ ὄμμα αὐτοῦ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ· » καὶ ἔξῃς· « Ὃς φράσσει τὰ ὦτα αὐτοῦ μὴ εἰσακούσαι τοῦ θεομένου, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται εἰσακούων αὐτοῦ. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅτι καὶ τοῦ ἡθους ἐπιμελητέον τὴν χήραν (35).

ὑπαρχέτω δὲ πᾶσα χήρα πραεὶς, ἡσυχὸς, ἐπιεικής, ἀκακος, ἀόργητος, μὴ πολὺλάλος, μὴ κραυγαστος, μὴ πρόγλωσσος, μὴ κατάλαλος, μὴ λεξίθηρος, μὴ δισσολόγος, μὴ φιλοπράγμων. Βλέπουσά τι σκολιὸν ἢ καὶ ἀκούουσα γινόμενον, ἔστω (36) ὡς μὴ βλέπουσα, καὶ ὡς μὴ ἀκούουσα ὑπαρχέτω· καὶ μηδὲν ἕτερον τῇ χήρᾳ μελέτω, εἰ μὴ τὸ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διδόντων καὶ ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπερωτωμένη δὲ τι ὑπὸ τινος, μὴ ῥαδίως ἀποκρινέσθω, πλὴν ὅσα περὶ πίστεως, καὶ δικαιοσύνης, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος· ἀποστελλούσα τοῖς ἡγουμένοις τοὺς θέλοντας κατηχεῖσθαι τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα· μόνα δὲ ἀποκρινέσθω τὰ περὶ ἀνατροπῆς πολυθέου πλάνης, ἀπαδεικνύουσα τὸν περὶ μοναρχίας Θεοῦ λόγον· περὶ δὲ τῶν ἔξῃς προπετῶς τι μὴ ἀποκρινέσθω, ὅπως μὴ τι ἀμαθῶς φθεγγαμένη βλασφημίαν προστερίψῃ τῷ λόγῳ. Κόκκῳ γὰρ σινάπεως ἰοικέται τὸν λόγον ὁ Κύριος ἡδογματίσει. Τοῦτο δ' ἐστὶ διάπυρον, ᾧ ἐάν τις ἀπειρώς χρησθήται, πικρὸν αὐτὸ εὐρήσει· χρὴ γὰρ ἐν τοῖς μυστικοῖς μὴ προδότῃ εἶναι, ἀλλ' ἀσφαλῆ· παραινέει γὰρ ἡμῖν ὁ Κύριος λέγων· « Μὴ βάλλετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶ αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. » Ἀκούσαντες γὰρ οἱ ἄπιστοι τὸν περὶ Χριστοῦ λόγον, οὐ θεόντως, ἀλλ' ἐνδεδῶς (37), καὶ μάλιστα τὸν περὶ ἐνσωματώσεως, ἢ τοῦ πάθους αὐτοῦ, μυκτηρίσαντες χλευάσουσι μᾶλλον ὡς ψευδῆ, ἢ δοξάσουσι. Καὶ ἔνοχος (38) ἔσται τῆς προπετείας ἢ πρεσβυτίας καὶ τῆς βλασφημίας, καὶ τὸ οὐαὶ κληρονομήσει· « Οὐαὶ δὲ, φησί, δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. »

D

⁷² Is. LVIII, 7. ⁷³ Dan. IV, 24. ⁷⁴ Prov. XV, 27. ⁷⁵ Psal. XL, 2. ⁷⁶ Psal. CXI, 9. ⁷⁷ Prov. XIX, 17. ⁷⁸ Prov. XXI, 13. ⁷⁹ Matth. XIII, 31. ⁸⁰ Matth. VII, 6. ⁸¹ Isa. LII, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(35) *Τὴν χήραν. Τῶν χηρῶν, alter. CLEA.*
(36) *Ἐστω. Hæc vox et tres seqq. perperam in altero omittuntur Id.*

(37) *Ἀλλ' ἐνδεδῶς. Desunt in altero cod. Id.*
(38) *Ἐνοχος. Alter addit λοιπὸν atque omittit τῆς προπετείας. Id.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

A

CAPUT VI.

Ὅτι οὐ χρή γυναικας διδάσκειν, ἀπρεπές γάρ·
καὶ ποῖαι γυναῖκες εἰποντο τῷ Κυρίῳ.

Οὐκ ἐπιτρέπομεν οὖν γυναῖκας διδάσκειν ἐν ἐκ-
κλησίᾳ, ἀλλὰ μόνον προσεύχεσθαι, καὶ τῶν διδασκά-
λων ἐπακούειν. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ἡμῶν
καὶ Κύριος Ἰησοῦς ἡμᾶς τοὺς δώδεκα πέμψας μα-
θητεύσαι τὸν λαὸν καὶ τὰ ἔθνη, γυναῖκας οὐδαμῶς
ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ κήρυγμα· καίτοι οὐκ ἀπορῶν
συνῆν γὰρ ἡμῖν ἦτε Μήτηρ τοῦ Κυρίου καὶ αἱ
ἀδελφαὶ αὐτοῦ (39)· ἔτι δὲ Μαρία ἡ Μανδα-

³⁹ I Cor. xiv, 34.

VARIORUM NOTÆ.

(39) Αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Sorores Domini, hoc est
cognatæ illius, aut Josephi filia ex priore conjugio,
Hieronymo impugnanti Helvidium, cap. 6, sunt
innumeræ: quia (opinor) in Novo Testamento nec
numerantur, nec nominantur, Matth. xii, 56;
Marc. vi, 3. Filias Josephi Epiphanius hæresi 78,
cap. 8 et 9, duas facit, appellatque Mariam et Sa-
lomen; ut et refertur in Anastasii Antiocheni quæ-
stione 153. Quamquam ms. liber Bibliothecæ Re-
giæ 750, in Anastasiano loco, qui illic subnectitur
interpretationi Chrysostomi ad Joannem, exhibet,
Μάρθα καὶ Μαρία, non ἡ Μαρία καὶ ἡ Σαλώμη.
Quod adnotavi: cum propter Hippolyti Thebani
Chronicum, Josepho tribuens filias, τὴν τε Ἑσθήρ
καὶ τὴν Μάρθαν, saltem in libris impressis, tom. III
Antiquæ lectionis Henrici Canisii, et in Bibliothecæ
Regiæ mss. 1026, 2442, nam in ejusdem Bibliothecæ
codicibus 750, 2374, 2004, necnon in illo Thuanæ
cujus memini ad Pastoris lib. iii, Sim. 9, cap. 46,
itemque in Vindobonensi ex Lambecio, lib. iii, c.
46, pro Μάρθαν legitur Ἑσθήρ, quemadmodum
in pseudo-Hippolyto Portuensi apud Nicephorum
Hist. Eccl., lib. ii, cap. 3 (lege infra hic fragmen-
tum Chrysostomo ascriptum): tum propter Insideli-
um objectionem, relatum ab eodem Anastasio,
Ὁδηγοῦ cap. 23: Τοῦ Ἰωάννου λέγοντος Μάρθαν
ἀδελφὴν Μαρίας τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν
[i. ὁμῶν], πῶς ὁμῶς τοῦτο οὐ λέγετε; Cum Joannes
dicat, Mariam esse sororem Mariæ Matris Domini
vestri; qui sit, ut vos idem non dicatis? objectionem,
inquam, ortam fortassis etiam ex fania Marthæ
intus, confusæ cum Martha sorore et Lazari et
Mariæ unctricis. Sed Ancorati cap. 60, idem Epi-
phanius, retenta Salome, Annam loco Mariæ sub-
stituit: nisi si erratum est librariorum, qui Mariam
in Annam mutaverint; quemadmodum Joannem fra-
trem Christi eodem loci transformarunt in Joan-
nem. Obstant tamen conjecturæ, quæ subjunxi ac
Latina feci, cum reperissem in dicto codice regio
750, post Evangelium Matthæi, et in alio similiter
2375, ejusdem Bibliothecæ; quibus confirmatur
vulgata lectio Ancorati, et Annæ nomen.

Σωφρονίου τοῦ ἀγιοτάτου
ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύ-
μων ἐκ τοῦ ἔργου
τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Ἰω-
άννην τὸν θεολόγον καὶ
εὐαγγελιστὴν, οὗ ἡ
ἀρχὴ Ἰωάννης ὁ τῆς
βροντῆς υἱός, τὸ
« Ἐκ ἀρχῆς ἦν ὁ Ἀδ-
ρος, » βροντῆς.

Καὶ μὲθ' ἑτέρα·

Ζεβεδαίου Ἰωάννης
παῖς καὶ Σαλώμης προ-
βλεψέν. Αὕτη γὰρ καὶ

Sopronius sanctissimi ar-
chiepiscopi Hierosoly-
mitani, ex encomio sancti
Joannis theologi et
evangelistæ, quod inci-
pi ab his verbis: Joan-
nes tonitruus filius ista
lonæ, In principio erat
Verbum.

Et post alia:

Illazit Joannes filius
Zebedæi et Salomes. Hoc
quippe nomen matris com-

Quod non oportet mulieres, docendi officio fungi;
indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum
sequebantur.

Non igitur licere volumus mulieribus, ut in eccle-
sia doceant; precentur duntaxat, et doctores au-
diant ³⁹. Etenim ipse doctor noster ac Dominus
Jesus, nos duodecim ad docendum populum ac
gentes mittens, nusquam mulieres ad prædicationem
destinavit; quanquam ipsi non deessent: erat
enim nobiscum Mater Domini, ejusdemque sorores;
item Maria Magdalena, et Maria Jacobi, Marthā et

pertum est: quemadmo-
dum etiam qui Spiritu
Dei locuti sunt sancti Pa-
tres agnoverunt. Ideoque
et aliam bonam sortem
sorte omni prosperæ sor-
tis multo meliorem ac
majorem. Hæc autem erat
Matris quæ peperit, ut so-
roris Dei gloria. Etenim
Salome quæ magnum
Joannem genuit, erat filia
Joseph, qui omnium no-
strum Salvatoris Christi
pater existimabatur: si-
cuti sapientissimus Lucas
retulit (Luc. iii, 23). Ne-
que enim pater re vera
erat: quandoquidem nec
vere Dei Genitricem ac
semper virginem Matrem
Domini ullatenus cogno-
vit, aut eam immaculata
virginalique gratia priva-
vit. Fuit etiam Salome
Jacobi, Josæ, Judæ, et
Simeonis, necnon Mariæ
ac Annæ soror atque con-
sortis: quos Numine afflati
Patres ἀδελφοθεοὺς, hoc
est, fratrem habentes
Deum, præclarè appel-
lant, et nomine tenus nec
ultra illos ea dignitate
ornant: quia plane pro-
creati sunt ab eo qui pater
Christi putabatur esse ab
hominibus, quique ita in
Evangelio vocatur: sicut
et Josephum nuncupare
cernitur ipsa purissima
et prorsus immaculata
virgo mater Dei, quæ
nunquam omnino virum
cognovit. « Fili enim, in-
quit, et ego, et pater
tuus ἀδελφός, » quærebamus
te (Luc. ii, 48).

Et post pauca: Ut Sa-
lomen novam Saram Ze-
bedæus in medium vocavit,
quæ tanquam soror Chri-
sto supplicaret.

Jam de Salome uxore

τῆς μητρὸς ἡ προσήγορα
« πεφώρωτο » καθάπερ καὶ
ταύτην οἱ Πνεύματι Θεοῦ
λαλοῦντες Πατέρες ἐφώ-
ρασαν ἅγιοι. Ὅθεν καὶ
εὐκλήριαν ἄλλην, κλήρω
πάσης εὐκλήριος πολλῶ
κρείττονά τε καὶ μείζονα.
Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς τεκού-
σης Μητρὸς ἀδελφόςθεος
εὐκλεία. Σαλώμη γὰρ ἡ
τὸν μέγαν Ἰωάννην κυή-
σασα, τοῦ μὲν Ἰωσήφ θυ-
γάτηρ ἐγένετο, ὅς τοῦ
πάντων ἡμῶν Σωτῆρος
Χριστοῦ πατὴρ ἐνομίζε-
το, ὡς ὁ πάνσοφος Λουκᾶς
ἀπεγράφει (Luc. iii, 23).
Οὐ γὰρ ἦν πατὴρ ἔργῳ
καὶ πράγματι· ἐπεὶ οὐδὲ
τὴν ἀληθῶς θεοτόκον καὶ
κεῖνάρθενον Μητέρα τοῦ
Κυρίου τὸ σύνολον ἐγνω-
κεν, ἡ τῆς ἀχράντου καὶ
παρθενικῆς αὐτὴν ἀπεγύ-
μνωσε χάριτος. Ἰακώβου
δὲ καὶ Ἰωσή καὶ Ἰούδα
καὶ Συμεῶνος, καὶ μὴν
καὶ Μαρίας καὶ Ἀννῆς τὴν
ἀδελφὴν γνήσια καὶ σύγ-
κληρος, οὗς καὶ Πατέρες
οἱ ἐνδοὶ ἀδελφοθεοὺς κα-
λῶς ὀνομάζουσι, μέχρις
ὀνόματος καὶ μόνου τῷ
τοιούτῳ καταχοσμοῦντας
αὐτοὺς ἀξιώματι· ἐπεὶ δι-
δως ἐκ τοῦ παρὰ ἀνθρώ-
ποις νομισθέντος εἶναι τοῦ
Χριστοῦ καὶ κληθέντος ἐν
τοῖς Εὐαγγέλοις πατρὸς
ἀπετέχθησαν καθὰ τὸν
Ἰωσήφ καὶ ἡ πάναγνος
αὕτη καὶ πανάχραντος
παρθένος Θεομήτωρ προσ-
αγορεύουσα φαίνεται, ἡ
μηδαμῶς ἀνδρὰ τὸ παρὰ
παν γινώσκουσα· Τέκνον
γὰρ, φησὶν, καὶ ἐγὼ καὶ
ὁ πατὴρ σου ἀδελφοί
ἐσμεν.

Καὶ μετὰ βραχέα· Ὡς
Σαλώμην τὴν νέαν Σάρραν
ὁ Ζεβεδαῖος εἰς μέσον ἐκά-
λεσεν, ἵνα ὡς ἀδελφὴ τὸν
Χριστὸν ἱκετεύσειεν.

Jam de Salome uxore

Maria sorores Lazari, Salome, et aliae quaedam. Α ληνή καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου, καὶ Μάρθα καὶ

VARIORUM NOTÆ.

et Joannis (neque enim adhaerendum opinioni Nicephori qui lib. 1, cap. 33, Joannam statuit matrem filiorum Zebedæi; dicendumque potius cum Beda, Joannam memoratam Luc. xxiv, 10, esse Joannam uxorem Chuzæ procuratoris Herodis, de qua ejusdem Evangelii cap. 8, vers. 3), quod fuerit Christi soror, consentiunt vulgo: ridicule enim Haymo Hist. eccl., lib. 11, cap. 3, Salomen virum putat, tertium maritum Annæ, patrem tertis Mariæ, uxoris Zebedæi. Maria autem apud Theophylactum ad Matth. xiii, 56; Joan. xix, 25, et Galat. 1, 19, est Maria Cleophae, filia Josephi ex uxore dicti Cleophae, fratris sui, absque liberis mortui. Eademque in sententia versari videbitur Nicephorus lib. 1, cap. 33, si verba illius ita legantur: Μαρία θυγάτηρ μὲν τοῦ μνηστορος Ἰωσήφ, ἐκ τῆς Κλωπᾶ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ γυναικὸς, ἀπαιδὸς τεθνηκότος αὐτῷ γυναικὸς, vel sic: Ἐκ Κλωπᾶ δὲ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ τῆς γυναικὸς; Vulgo, ex Κλωπᾶ δὲ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ γυναικὸς; quasi Cleopha femina fuerit, uxor fratris Josephi: cum a Nicephoro lib. 11, cap. 9 et 16, diserte Cleophas vir agnoscatur, et Josephi frater. Variat tamen in narratione Nicephorus. Nam lib. 11, cap. 16, post Anastasium Antiochenum et Georgium Cedrenium, necnon Simeonem Metaphrastem in Chronico ms. de Maria Cleophae loquitur, ut uxore Cleophae, et filia Josephi. Eadem Maria Cleophae, ἡ τοῦ Κλωπᾶ, soror matris Jesu, Euthymio putatur uxor Cleophae, fratris Josephi; auctori libri *De infantia Salvatoris* cod. Reg. 1697, secunda filia Joachimi et Annæ parentum Deiparae. Aliis uxor Cleophae seu Alphaei. Aliis Cleophae filia uxor Alphaei mater Domini fratrum Jacobi Justi seu Minoris, Josephi sive Josetis, Simonis et Judæ, necnon sororum. Nonnullis illia naturalis Joachimi, legalis Cleophae. Ita præter interpretem Joannis mox citandum, Hippolytus Thebanus in *Chronico opere*, lib. Reg. 1298:

Μαρία δὲ ἡ τοῦ Κλωπᾶ, ἡ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου προσγορευομένη. Εὐρίσκεται ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῶν ἐρμηνευσάτων μακαρίων καὶ ὁρθόδοξων ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων ὁμοῦ, ὅτι ὁ Κλωπᾶς καὶ ὁ δίκαιος Ἰωακείμ ἀδελφοὶ ὁππῶρον γνήσιοι. Τοῦ Κλωπᾶ οὖν γυναικὸς, καὶ ἀπέκρινεν τελευτήσαντος, ὁ Ἰωακείμ κατὰ τῶν Ἑβραίων ἔθος, συνουσιάσας μετὰ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ γυναικὸς, ἐγέννησε τὴν Μαρίαν. Ἐκτοτε οὖν καταλιπὼν αὐτὴν, ἐμνηστεύσας Ἄνναν τὴν θυγατέρα Ματθάν τοῦ ἱερέως, ἐξ ἧς ἐγέννησε τὴν παναγίαν Θεοτόκον. Καλεῖται οὖν ἡ Μαρία τοῦ Κλωπᾶ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου, ὡς κατὰ φύσιν μὲν ἐξ Ἰωακείμ γεννηθεῖσα, κατὰ χάριν δὲ τοῦ Κλωπᾶ θυγάτηρ ἀκούουσα.

Minus commode, tum qui Mariam Cleophae cum Salome confundunt; tum qui unam Mariam in duas aut tres partiuntur: duas, Mariam Cleophae mater-teram Domini, et Mariam Jacobi ac Josetis matrem: tres, Mariam Cleophae, Mariam Jacobi, et

Mariam Jacobi Minoris ac Josephi seu Josæ; sive Mariam Cleophae, Mariam Jacobi Minoris, et Mariam Josæ. Vide Epiphanium, hæres. 78, cap. 13; Hieronymum, cap. 7 libri *contra Helvidium*, epistola 150, quæst. 4, et ad Matthæi xiii, ac xxvii; interpretes in Galat. 1, 19; Bedam ad Lucæ xxiv; Euthymium ad Matth. xxvii, 56, et Joannem Theoponicensem *Hamilla de Christi resurrectione*, circa finem, tom. 1. Auctarii novi *Græco-Latina Patrum Bibliotheca*. Symeon Magister et Logotheta in *Chronico Reg.* ms. 2563:

Unguentiferæ mulieres septem fuerunt. Maria Magdalene, de qua eiecit Christus septem demonia. Et Salome obstetriz. Et mater filiorum Zebedæi. Et Maria, mater quidem Jacobi Minoris, uxor autem Judæ fratris Domini. Et mater Josæ: ea vero filia erat Salomes consobrinæ Delparæ; quæ cum Josæm enutribisset, mater illius dicebatur. Et Joanna: ipsa autem erat uxor Petri. Et soror Matris Domini Maria Cleophae, quæ est filia Josephi, atque uxor fratris illius Cleophae.

Μυροφόροι δὲ ἦσαν ἑπτὰ· ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, ἀφ' ἧς ἐξέβαλεν ὁ Χριστὸς τὰ ἐπτά δαιμόνια. Καὶ Σαλώμη ἡ μαία· καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου. Καὶ Μαρία, ἡ μήτηρ μὲν Ἰακώβου τοῦ Μικροῦ, γυνὴ δὲ Ἰωδᾶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἡ μήτηρ Ἰωσήφ· αὕτη δὲ θυγάτηρ ἦν Σαλώμης τῆς ἐξαδελφῆς τῆς Θεοτόκου, ἥτις ἀνατρέψασα τὸν Ἰωσήφ, μήτηρ αὐτοῦ ἐλέγετο. Καὶ Ἰωάννα· αὕτη δὲ ἦν ἡ γυνὴ Πέτρου. Καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, ἡ ὅτι θυγάτηρ Ἰωσήφ, καὶ ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κλωπᾶ.

Præterea quæ dicuntur duæ filie Josephi, nomina habent, Esther, et Thamar vel Martha: etiam in isto fragmento, quod legitur in membranis Regiis cod. 1508 et 1789:

Joannis Chrysostomi, ex interpretatione Evangelii Joannis, quæ dicit:

Stabant juxta crucem Jesu, mater ejus; et soror matris ejus, Maria Cleophae, et Maria Magdalene.

Necesse est hac de re inquirere. Iste enim Cleophas frater erat Joakims, patris Deiparae Mariæ. Is uxorem duxit nomine Annam, et mortuus est absque liberis. Volens autem Joakimus suscitare semen fratri suo, accepit Annam uxorem fratris sui, et genuit ei filiam nomine Mariam, quam Evangelista commemorat Mariam Cleophae. Postea Joakimus viduus factus secundam uxorem duxit sanctam Annam, et procreavit Dei Genitricem Mariam: adeo ut Maria Cleophae et Maria Deipara sint sorores e duabus matribus, ex uno autem patre. Habuit porro Josephus ex priore sua conjuge duas filias, Esthe-

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου τῆς λεγούσης:

Ἐστῆκεισαν παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ.

Ἀναγκαῖον ζητῆσαι περὶ τούτου. Οὗτος γάρ ὁ Κλωπᾶς ἀδελφὸς ἦν Ἰωακείμ τοῦ πατρὸς τῆς Θεοτόκου Μαρίας. Ἐγγίμενος δὲ γυναῖκα ὀνόματι Ἄνναν, καὶ ἐτελεύτησεν, ἀπαισ. Θέλων δὲ Ἰωακείμ ἀναστήσαι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἐγγίμενος Ἄνναν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ ἔτεκεν αὐτῇ θυγατέρα ὀνόματι Μαρίαν, ἣν ὁ Εὐαγγελιστὴς μνημονεύει Μαρίας τοῦ Κλωπᾶ. Ἐτα χρεῦσας τὸς τοῦ Ἰωακείμ, ἐγγίμενος ἐκ δευτέρου τὴν ἁγίαν [α. παρβένον· τὴν] Ἄνναν, καὶ ἔτεκεν τὴν Θεοτόκον Μαρίαν· ὡς εἶναι τὴν τε Μαρίαν τοῦ Κλωπᾶ καὶ Μαρίαν τὴν Θεοτόκον, ἀδελφὰς ἐκ δύο μητέρων,

Marla (40) αὶ ἀδελφαὶ Λαζάρου, Σαλώμη, καὶ ἑτερὰ A Sane si conveniens fuisset mulieribus docere.

VARIORUM NOTÆ.

ἐνὸς δὲ πατρός. Ἔσχεν δὲ ram; et Thamaram; mī-
ἐκ τῆς πρώτης γυναικὸς mirum ex Salome uxore
αὐτοῦ δύο θυγατέρας, τὴν sua.
τε Ἑσθήρ, καὶ τὴν Θάμαρ [al. Μάρθαν], ἐκ τῆς
γυναικὸς αὐτοῦ Σαλώμης.

At in alio ms. pariter Regio, num. 2216, et in
Metaphrasis Chronico inedito ejusdem Bibliothecæ
cod. 2363. Esther et Thamar una sorore augentur,
videlicet Salome: Εὐρομεν ἐν τοῖς ὑπομνήματι τοῦ
Ἁγίου Σωφρονίου, etc., καὶ προστίθουσιν, ὅτι ἀνεψιὸς
ἦν ὁ Θεολόγος Ἰωάννης τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα. Ὁ γὰρ Ἰωσήφ ὁ μνηστὴρ
τῆς παρθένου τέσσαρας υἱοὺς ἔσχεν ἐκ τῆς βιωτικῆς
αὐτοῦ γυναικὸς, Ἰάκωβον, Σίμωνα [ms. 2374, Σι-
μεῶνα], Ἰούδαν, καὶ Ἰωσὴ, καὶ τρεῖς θυγατέρας,
τὴν τε Ἑσθήρ, καὶ τὴν Θάμαρ [id. cod. Μάρθαν, ut
Theophylactus Prologo in Joannem], καὶ τρίτην,
τὴν Σαλώμην, ὁμώνυμον τῇ μητρὶ, ἣν δὴ καὶ ἐξέδοτο
ὁ πατὴρ Ἰωσήφ πρὸς γάμον τῷ Ζεβεδαίῳ μετ' ἧς
ἔτεκεν ὁ Ζεβεδαῖος Ἰάκωβον, καὶ τὸν Εὐαγγελιστὴν
Ἰωάννην. Hoc est: Invenimus in libris B. Sophro-
nii, etc. Et addit, quod Joannes Theologus erat se-
cundum carnem consobrinus Servatoris nostri Jesu
Christi. Nam Josephus sponsus Virginis quatuor fi-
lios suscepit ex uxore sua communis vitæ sociâ, Ja-
cobum, Simonem, Judam, et Josem, tresque filias,
Estheram, Thamaram, et tertiam Salomen, matri
cognominem: hancque Josephus pater in matri-
monium tradidit Zebedæo, qui cum illa genuit Jaco-
bum et Joannem Evangelistam. Vid. Lambecium
Biblioth. Cæsareæ lib. III, c. 53. Atque in numero
ternario, præter Sophronium Hierosolymitanum
supra citatum, ac Theophylactum, concordat etiam
Cosmas Vestitarius, cujus locum desumpsi e mss.
vodicib. 750, 2575, jam memoratis, ac in gratiam
quorumdam lectorum interpretatus sum.

Τοῦ μακαρίου Κοσμᾶ
τοῦ Βεστιτάρου ἐκ τοῦ
ἐγκωμίου τοῦ εἰς τοὺς
δικαίους Ἰωακείμ καὶ
Ἄνναν· οὗ ἡ ἀρχὴ·
« Ἡ γὰρ τῆς Θεοτόκου
γενέθλια καὶ πανήγυρις. »
Μετ' ὀλίγα· « Ἀληθῶς γὰρ
ὡς ἄνθρωποι προσωποποιήσαν
οἱ δικαῖοι τῆς Θεοτόκου
γεννήτορες συγγενεῖσθαι
Χριστῷ κατὰ σάρκα· καὶ
ὡς ἐκ γένους ἐπιστήμης, καὶ
βασιλικῆς λέγου καὶ ἱερα-
τικῆς, τιμηθῆναι. » Ἐξ
αὐτῶν γὰρ ἡ Θεοτόκος σε-
μνολογεῖται, ἐπιμύκτων
τῶν δύο φυλῶν ἀπ' ἀρχῆς
κατὰ διαφόρους τρόπους
γενομένων· ἐνθεν λοιπὸν
καὶ ἐπὶ τῶν τῆς Θεοτόκου
γονέων οὕτως. Ζαχαρίας
ὁ πατὴρ Ἰωάννου ἀδελ-
φὸν ἔσχε συνειρέα καλού-
μενον Ἀγγαῖον πρὸ αὐτοῦ
τετελευτηκότα. Τοῦτου
τοῦ Ἀγγαίου θυγατέρα
πρὸς γάμον ἡγάγετο Ἰω-
σήφ ὁ τέκτων, ἐξ ἧς ἐ-
γέννησεν τέσσαρας υἱοὺς
καὶ τρεῖς θυγατέρας· ὧν
εἷς ἦν Ἰάκωβος ὁ ἐπικλη-
θεὶς ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου,
καὶ πρῶτος ἐπίσκοπος
Ἱερουσολύμων· καὶ τὸ

B. Cosmæ Vestitoris,
ex Encomio in justos Ioa-
kimum et Annam; cujus
principium: « Hæsterna
dies, Deiparæ Natale ac
Festum. » Post pauca:
« Vere enim tanquam di-
gni præfiniti sunt iusti
Deiparæ parentes, ut
Christo secundum carnem
cognatione jungerentur,
utque genere illustri, re-
gio, inquam, ac sacerdo-
tali, honorarentur. Utro-
que siquidem se jactat Dei
Genitrix: cum ab initio
duæ tribus variis modis
inter se misceri solerent:
unde et postea in Dei ge-
nitricis parentibus per-
mixtis sunt, hunc in mo-
dum: (a) Zacharias Ioa-
nis pater fratrem habuit
iuxta socum sacerdotem,
nomine Aggæum, qui ante
eum e vita discessit. Hu-
jus Aggæi filiam matri-
monio sibi copulavit Iose-
phus faber; atque de ea
suscepit quatuor filios,
tresque filias: quo ex nu-
mero unus fuit Jacobus,
qui cognominatus est fra-
ter Domini, primus Hie-
rosolymorum episcopus.

Nomen autem mulieris
Josephi, Salome, non
quidem illa obstetrix, sed
alia. Post hujus mortem
Josephus fit sponsus Dei-
paræ Mariæ, quæ ex ma-
terno genere originem du-
cebat a Matthæe sacer-
dote; sicut Josephus a Sa-
lomone filio Davidis de-
scendebat, quemadmodum
ait Evangelium secundum
Lucam (cap. III) in Genea-
logia Domini. Nam iste
Matthæus ex uxore sua
Maria tres filias protulit;
quarum nomina sunt, Ma-
ria, Sobbi (b), Anna. Ma-
ria ergo gignit Salomen
obstetricem: Sobbi vero
parit Elisabetham matrem
Joannis Baptistæ: Anna
autem enititur sanctissi-
mam Dei Genitricem Ma-
riam in Bethlehem: Ma-
ria videlicet appellata de
nomine aviæ et mater te-
ræ. Ita ut Elisabetha sit
Annæ ex sorore neptis,
Deiparæ vero consobrina.
Firmat porro utraque E-
vangelium. Nam propter
paternum et carnale Chri-
sti genus, dicit: « Erat
Jesus incipiens quasi an-
norum triginta; filius au-
tem putabatur Josephi,
qui fuit Helis, qui fuit
Matthæus, Luc. III, 23. »
Propter maternum vero
ait: « Ecce et Elisabeth
cognata tua, Luc. I, 36. »
Quorum gratia gloria sit
demonstrati et condescensui
Christi Dei nostri, in æ-
cula. Amen.

Hæc quoque ex Chronico opere Hippolyti The-
bani excerptum ms. Regio 1296:

Sanctissimus autem pa-
triarcha Hierosolymorum
magnus Sophronius enco-
mio celebrans Joannem
Evangelistam, docet Ec-
clesiam Dei, quod pater
Theologi exstitit Zebe-
dæus, mater vero illius
Salome, ipsa filia Iose-
phi: qui Josephus qua-
tuor habuit filios et filias
tres: filios quidem, Ja-
cobum, Simonem, Judam
et Josephum; filias vero,
Esther, Martham, et Sa-
lomen, quæ fuit uxor
Zebedæi, mater autem
Joannis. Hinc Salvator
erat Joannis avunculus,
utpote frater Salomes
filie Josephi.

(40) Μάρθα καὶ Μαρία. Distinguunt quoque Ma-

ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ-
του Σαλώμης, οὐκ ἡ Μαρία;
ἀλλ' ἑτέρα. Μετὰ δὲ θά-
νατον αὐτῆς μνηστεύεται
Ἰωσήφ τὴν Θεοτόκον Μα-
ρίαν, κατὰ τὸ μητρικὸν
γένος καταγομένην ἀπὸ
Ματθαῖον τοῦ ἱερέως, καὶ
αὐτοῦ ἀπὸ Σολομώντος τοῦ
υἱοῦ Δαβὶδ καταγομένου,
ὡς φησὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν
Εὐαγγέλιον γενεαλογεῖν.
Οὗτος γὰρ ὁ Ματθαῖος τρεῖς
ἔσχε γυναῖκας (deest in
2375) θυγατέρας ἐκ Μα-
ρίας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ,
ὧν τὰ ὀνόματα Μαρία,
Σοββί, Ἄννα. Ἡ οὖν Μα-
ρία γεννᾷ Σαλώμην τὴν
μαίαν, ἡ δὲ Σοββί γεννᾷ
τὴν Ἑλισάβετ τὴν μητέρα
Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ·
ἡ δὲ Ἄννα γεννᾷ τὴν παν-
αγίαν Θεοτόκον Μαρίαν
ἐν Βηθλεὲμ, τῆς κατὰ τὸ
ὄνομα τῆς μάμης καὶ
θείας ἐπικληθείσης Μα-
ρίας· ὡς εἶναι τὴν Ἑλι-
σάβετ ἀνεψιάν μὲν τῆς
Ἄννης, ἐξαδέλφην δὲ τῆς
Θεοτόκου. Κυρουντος τὰ
ἐκότερα τοῦ Εὐαγγελίου·
διὰ τὸ μὲν λοθεῖσθαι γένος
καὶ σαρκικὸν τοῦ Χρι-
στοῦ, ἦν, φησὶν, ὁ Ἰη-
σοῦς ἀρχόμενος ὡς ἑτὼς
τριᾶκοντα, υἱὸς δὲ ὄνο-
μάτεο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ
Ἡλίου, τοῦ Ματθαίου. Διὰ
δὲ τὸ μητρικὸν Ἰδοὺ,
φησὶ, καὶ Ἑλισάβετ ἡ
συγγενὴς σου. Ὃν ἐνε-
κεν δόξα τῇ συγκαταβά-
σει Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
ἡμῶν, εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν.

Ἐγκωμιάζων δὲ τὸν
Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ὁ
ἀγιώτατος πατριάρχης
Ἱερουσολύμων, ὁ μέγας
Σωφρόνιος, διδάσκει τὴν
τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, ὅτι
πατὴρ τοῦ Θεολόγου ὁ Ζε-
βεδαῖος ἦν, Σαλώμη δὲ ἡ
μητὴρ αὐτοῦ, θυγάτηρ
οὕσα αὐτῆς τοῦ Ἰωσήφ
[δὲ] τέσσαρας υἱοὺς εἶχε,
καὶ θυγατέρας τρεῖς·
υἱοὺς μὲν Ἰάκωβον, Σί-
μωνα, Ἰούδαν, καὶ Ἰω-
σήφ· θυγατέρας δὲ τὴν
Ἑσθήρ, τὴν Μάρθαν, καὶ
τὴν Σαλώμην, ἥτις ἦν
γυνὴ μὲν Ζεβεδαίου, μη-
τὴρ δὲ Ἰωάννου. Ἐντε-
θεν ὁ Σωτὴρ θεὸς ἦν Ἰω-
άννου, ὡς ἀδελφὸς τῆς
Σαλώμης τῆς θυγατρὸς
Ἰωσήφ. Κοτ.

(a) Vide Hippolytum Thebanum in Chronico, et confer. Nicephorum, Hist. Eccl. lib. II, cap. 3.

(b) Apud Nicephorum 1296. In Andrea Creteni minus bene 1294. Hippolytus Thebanus in Mss. 2064, 2065, 2066.

ipse primus eas jussisset nobiscum populum instruere. Si enim vir caput mulieris censetur²², æquum non est capiti præesse reliquum corpus.²³ Sciat ergo vidua se Dei altare esse, et domi suæ sedeat, nec ullo prætextu in domos fidelium aliquid acceptura ingrediatur; nunquam enim altare Dei circumambulat, sed uno in loco figitur. Itaque et virgo et vidua ne circumcursent, aut per alienas domos vagentur: quia vagæ, et impudentes, et tales, pedes in uno loco non continent²⁴, eo quod non viduæ, sed viduli sunt, ad accipiendum faciles, vaniloquæ, maledicæ, rixarum consultrices, impudentes, inverecundæ; quæ cum tales sint, indignas se exhibent vocatore suo. Non enim ad communem congregationis stationem in Dominica conveniunt, ut ii qui vigilantes sunt; sed aut dormitant, aut garriunt, aut lenocinantur, aut petunt, aut alios in captivitatem agunt, et ad diabolium

τινες (41). Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖον γυναῖκα διδάσκειν, αὐτὸς ἂν ἐκέλευσε πρῶτος καὶ ταύταις συνήμην κατηχεῖν τὸν λαόν. Εἰ γὰρ κεφαλὴ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ²², οὐκ ἔστι δίκαιον τὸ λοιπὸν σῶμα τῆς κεφαλῆς ἐξάρχειν. Γνωρίζετω (42) οὖν ἡ χήρα, ὅτι θυσιαστήριον ἐστὶ Θεοῦ, καὶ καθήκει ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς· μὴ μετὰ τινος προφάσεως ἐν ταῖς τῶν πιστῶν οἰκίαις ἐπὶ τῷ λαμβάνειν εἰσπορευομένη· οὐδὲ γὰρ ποτε τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ περιτρέχει, ἀλλ' ἐν ἐνὶ τόπῳ ὡρεται· ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἡ παρθένος καὶ ἡ χήρα μὴ περιτρέχουσα, ἡ ρεμβομένη κατὰ τὰς τῶν ἀλλοτρίων οἰκίας· ὅτι ρεμβοὶ καὶ ἀναιδεῖς (43), καὶ αἱ τοιαῦται οὐχ ἡσυχάζουσι τοὺς πόδας ἐν ἐνὶ τόπῳ, διὰ τὸ μὴ χήρας, ἀλλὰ πῆρας αὐτάς ὑπάρχειν, ἐτοιμοὺς εἰς τὸ λαμβάνειν, φλυαροὺς, καταλάλους, μαχοσυμβούλους, ἀναίδεις, ἀναισχύντους· αἵτινες τοιαῦται ὑπάρχουσαι, οὐκ ἀξίαι τοῦ καλεῖσθαι τυγχάνουσιν. Οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κοινὸν τῆς συναγωγῆς ἀνάπαυμα ἐν τῇ Κυριακῇ (44) καταντῶσιν,

²² I Cor. xi, 3. ²³ I. Polycarpum, cap. 4; Pseudo-Ignat. ad Tars. 9; I. Ignat. interpol. ad Philad. 4. ²⁴ Prov. vii, 41.

VARIORUM NOTÆ.

riam sororem Marthæ et Lazari a Maria Magdalena, ex qua Dominus septem daemonia ejecit, Joannes Thessalonicensis sub finem orationis de Dominica resurrectione, et Theophylactus ad Joan. xix, 25, necnon Nicephorus in his versibus:

Αἱ μυροφόροι καὶ μαθήτριαι Ἀργίου.
Πρώτη μὲν ἐστὶ Μαγδαλὴνῃ Μαρία,
ἡ δ' Ἰωάννα δευτέρα, καὶ Σαλώμη,
μήτηρ Ἰωσή καὶ Ἰακώβου τρίτη [I. τετάρτη],
Μάρθα, Μαρία σύγγονοι τοῦ Ἀαζάρου,
καὶ Σωσάννα δ' ἑναστὶν ἑξῆς μὴ πάλιν,
ἅλλαι τε πολλὰ μὴ γραφαῖς γεγραμμένα.

Unicam mulierem arbitrantur Apollinarius in Catena in Joannem, ad cap. xii, vers. 3; Gregorius papa homilia 33 in Evangelia, Beda multis in locis, et auctor homiliæ De Maria Magdalena, Origeni sine causa ascriptæ. Utrique probabiliter. Sed quinam vere, nunc incerto. Quæ enim ab evangelistis referuntur, duas insinuant. Possunt tamen de una explicari: ex qua duæ factæ fuerint: sicut ex una Magdalena duas fecerunt, et ex una muliere quæ Dominum auxit, multas. Quo de ultimis apponamus eas. codice non ita pridem Mazariniana, nunc Regiæ Bibliothecæ, testimonium insigne Severi; quia Latine tantum ac, imperfecte, atque sub emendato nomine Servil existat in Catena Lucæ, ad c. vii:

Σαθόρου.

Severi.

Ἐπὶ οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ μὲν ὑπὸ γυναικὸς ἡλειφθαι τὸν Κύριον ἔγραψαν, ζητητέον, πᾶσι τις ἦν, ἡ δὲ. Ἐνατιζόμενοι τοῖνυν ἐγὼ τῷ ἀκριβέει τῶν εὐαγγελικῶν Γραμμάτων, τρεῖς εἶναι τὰς γυναῖκας λογίζομαι, ἐκ τῆς τῶν προσώπων ποικιλίας, ἐκ αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς πρὸς αὐτὸν τῆς διαφορᾶς τῶν καιρῶν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης, περὶ Μαρίας τῆς τοῦ Ἀαζάρου ἀδελφῆς ἱστορεῖ, ὅτι πρὸ ἐξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα κατὰ τὴν οἰκίαν αὐτῆς ἡλείψα τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ δὲ γε Ματθαῖος μετὰ

Cum quatuor Evangelistæ a muliere Dominum unguento perunctum suum se scripserint, querendum utrum una fuerit an duæ. Ego quidem intente respiciens ad exactum evangelicarum Scripturarum, nos colligo fuisse mulieres, ex personarum qualitate, ex ipso modo agendi, ex differentia temporum. Joannes (cap. xii, 3) siquidem de Maria sorore Lazari narrat, quæ sex diebus ante Pascha in domo propria Jesu pedes unxit. At Mattheus (cap. xxvi, 9), postquam Dominus dixit, et Scitis

quia post biduum Pascha fiet, et subdit quod in Bethaniam in domo Simonis leprosi, mulier suderit unguentum super caput Domini, non autem pedes unxit, ut Maria. Marcus (cap. xiv, 3) autem consonans cum Mattheo eodem modo omnia contigisse dicit. Lucas vero (cap. vii, 37), non circa tempus passionis, sed circa media tempora Evangelii, vel etiam ante, refert; a Phariseo quodam fuisse invitatum Dominum ad convivium; eoque qui ab hypocrisi fraudulenter, et ab incredulitate liber non erat. Nos igitur tres mulieres esse cognovimus. Ille vero aureæ linguæ et maxime prædicandus Pater, orbis magnus splendor, ac explanator difficultatum, binas asserit has mulieres fuisse: unam quidem cujus a Joanne, alteram vero cujus mentio fit a tribus: cui et magis credendum. Cor.

τὸ εἰπεῖν τὸν Κύριον, Ὁρίσθε δὲ μετὰ δύο ἡμέρας τὸ Πάσχα γίνεσθαι, ἐπάγει ὅτι ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, γυνὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ Κυρίου μύρον κατέχευεν, οὐ τοὺς πόδας ἡλείψεν ὡς ἡ Μαρία. Καὶ Μάρκος δὲ συμφωνῶν ἀπαντα τῷ Ματθαίῳ γεγενῆσθαι φησι. Λουκᾶς γε μὴν, οὐ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ καὶ ἐστὶ πρὸ τούτου, τινὰ τῶν Φαρισαίων εἰς ἐστίασιν κεκληθέναι λέγει τὸν Κύριον, ὃς καὶ τῆς δολερᾶς υποκριτικῆς καὶ ἀπιστίας οὐκ ἀπῆλλατο. Ἡμεῖς μὲν οὖν, τρεῖς εἶναι τὰς γυναῖκας νομίζομεν. Ὁ δὲ χρυσοῦς τῶν γλωσσῶν καὶ πανεύφημος πατήρ, ὁ τῆς αἰκουμένης μέγας προστήρ καὶ ἐρμηνεύς τῶν ἀπόρων (S. Chrysostomus), δύο ταύτας τὰς γυναῖκας εἶναι φησι, μίαν μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τοῖς τρεῖσιν ὧ καὶ μᾶλλον πιστέον, εἰς

(41) Καὶ ἑσπῶσι τινες. Inter quas Maria mater Iesū; si audiamus S. Epiphanium Panarii hæresi 78, cap. 13, et hæresi 79, cap. 7, ex lapide memorie, ex apocrypho, aut aliunde loquentem. In.

(42) Ἰννοκέντιος. In cod. antiquiore hic incipit cap. 7, cum hac inscriptione: Ὅτι αἱ χήραι μεμνημέναις ἀποδοσὶν ἔχειν τὰς προσόδους. CLEM.

(43) Παμβολὶ καὶ. Hæc desunt in altero cod. et quidem merito. Idem habet in seqq. καὶ αἱ τοιαῦται ἀναίδεις. In.

(44) Ἐν τῇ Κυριακῇ. Absunt hæc in altero codice, nec eam necessaria sunt. In.

ὡς οἱ ἐρηγορότες· ἀλλ' ἡ νυστάζουσιν, ἡ φλυαροῦ-
σιν, ἡ μαστροπεύουσιν (45), ἡ αἰτοῦσιν, ἡ ἐτέρους
αἰχμαλωτίζουσιν, προσάγοντες τῷ πονηρῷ, οὐκ
ἐδῶντες αὐτοὺς νῆφειν ἐν Κυρίῳ, ἀλλὰ παρασκευά-
ζοντες τοιοῦτους αὐτοὺς ἐξίεναι οἷοι καὶ εἰσίσαι, διὰ
κενοὶ διὰ τὸ μὴ ἀκούειν τῶν διδασκόντων ἢ τῶν ἀναγι-
νωσκόντων τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Περὶ γὰρ τῶν τοιού-
των καὶ Ἡσαίας ὁ προφήτης λέγει· Ἐκκοῦ ἀκούσατε,
ἴδετε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου (46).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Oīai εἰσιν αἱ ψευδοχῆραι.

Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ τῶν τοιούτων χηρῶν
ἐκλείσθη τὰ ὥτα τῆς καρδίας, εἰς τὸ μὴ καθεζομέ-
νας ἔνδον ἐν ταῖς στέγαις αὐτῶν, προσλαλεῖν τῷ Κυ-
ρίῳ, ἀλλὰ περιτρεχούσας, ἐν ἐπινοίᾳ πορισμοῦ, διὰ
τῶν φλυαριῶν⁴⁵, τὰ τοῦ ἀντικειμένου ἐπιθυμήματα
πράσσειν. Αἱ τοιαῦται οὖν χῆραι οὐ προσήρτηνται
τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ. Εἰσι γὰρ ἐν αἱ χῆραι ἐρ-
γασίαν ἡγούμεναι τὸ πρᾶγμα· καὶ ἐξ ὧν ἀναισχύν-
τως αἰτοῦσι καὶ ἀπλήστως λαμβάνουσιν, ἥδη καὶ
ὀκνηροτέρους τοὺς πολλοὺς πρὸς τὸ διδόναι κατέστη-
σαν· δέον γὰρ αὐτὰς ἀρκεῖσθαι τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς
διὰ μετριότητα γνώμης, ἐκ τῶν ἐναντίων, ἐμπερι-
τρέχουσαι (47) τοὺς τῶν πλησίων⁴⁸ ὀφθαλμοὺς διασείου-
σιν, εὐπορίαν χρημάτων ἑαυταῖς ἐπισωρεύουσαι (48),
καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις δανείζουσι, καὶ μόνου τοῦ μαμ-
μωνᾶ φροντίζουσιν· ὧν ὁ Θεὸς τὸ βαλάντιον· αἱ τὸ
φαγεῖν καὶ τὸ πιεῖν προκρίνουσι πάσης ἀρετῆς, λέ-
γουσαι· Ἐφάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνή-
σκωμεν· αἱ ὡς ἐστὼτα ταῦτα ἐλογίσαντο, καὶ οὐχ
ὡς φεύγοντα· ἡ γὰρ ἡσυχυῖα περὶ τὸ χρηματολο-
γεῖν, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ λατρεύει τῷ μαμμωνᾷ, τούτῳ
βουλεύει τῷ κέρδει· τῷ δὲ Θεῷ εὐάρεστος εἶναι οὐ
θύνεται, οὐδὲ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ ὑπήκοος, συν-
εχῶς οὐ θυναμένη ἐντυγχάνειν αὐτῷ, ἐπὶ τὸ ἀργυρο-
λογεῖν τὸν νοῦν καὶ τὴν διάθεσιν ἔχουσα (49)· ἐπεὶ περ
ὅπου ὁ θησαυρὸς, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτῆς· ἐν νῷ
γὰρ διωλαμβάνει, ποῦ πορευθῇ λήμματος χάριν, ἢ
ὅτι ἡ δεῖνα ἢ φίλη αὐτῆς ἐπιλέλησται, καὶ λόγον
εἶναι ταύτη προσενεγκεῖν ὀφείλει. Ἡ δὲ τοιαῦτα λο-
γισομένη, οὐκέτι τῇ προσευχῇ προσέξει, ἀλλὰ τῇ
ἐμπιπτούσῃ ἐννοίᾳ· διὸ καὶ ποτε θελήσῃ προσεύξα-
σθαι ὑπὲρ τινος, οὐκ εἰσακουσθήσεται· οὐ γὰρ ἐξ ὅλης
καρδίας προσφέρει τὴν δέησιν Κυρίῳ, ἀλλὰ μέμε-
ρισμένη διανοίᾳ· ἡ δὲ Θεῷ βουλομένη προσανέχειν,
καθημένη ἔνδον, φρονεῖ τὰ τοῦ Κυρίου, νυκτὸς καὶ
ἡμέρας ἀκαταπαύστῳ στόματι δέησιν προσφέρουσα
εὐχρινῇ. Ὅσπερ οὖν καὶ ἡ σοφωτάτη Ἰουδήθ, μαρ-
τυρουμένη ἐπὶ σωφροσύνῃ, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἔδειτο
τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· οὕτως οὖν καὶ ἡ ὁμοία
αὐτῇ χῆρα ἐντευξιν ἀκαταπαύστον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας

A adducunt, non sinentes in Domino esse attentos,
imo efficientes ut tales exeant quales intrarunt,
nempe vacui, eo quod non audierint illos qui vel
docent, vel legunt verbum Domini. Nam de hu-
jusmodi Isaias propheta dicit : « Auditu audietis,
et non intelligetis ; et videntes videbitis, et non
scietis : incrassatum est enim cor populi hujus », et
οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέφετε, καὶ οὐ μὴ

CAPUT VII.

Quales sunt falsæ viduæ.

Ad eundem ergo modum, hujusmodi viduæ obtu-
ratas habent aures cordis ; ne intus in tectis suis
sedentes, Dominum alloquantur, sed circumcursan-
tes, questus gratia, nugas agendo, perficiant adver-
sarii desideria. Hæ igitur viduæ, cum Christi altari
non possunt comparari. Sunt enim nonnullæ vi-
duæ, quæ in lucro omne studium suum ponunt ;
et quia impudenter petunt, ac insatiabiliter acci-
piunt, jam multos ad largiendum segiores reddi-
derunt : cumque oporteret, ut per animi modera-
tionem contentæ essent ecclesiasticis subsidiis,
contra circumcurrentes concutiant vicinorum
domos, affatim pecuniam sibi congerendo,
necnon acerbo fenore mutuum dant, soliusque
mammonæ curam habent ; quarum Deus est cru-
mena ; quæ cibum ac potum omni virtuti antepo-
nunt, aientes : « Edamus et bibamus ; cras enim
moriemur » ; atque istas res tanquam stabiles
putaverunt, et non tanquam fugaces. Nam in con-
quirendis nummis exercitata, pro Deo colit mam-
monam, hoc est, servit lucro ; at apud Deum gra-
tiosa esse non potest, nec religioni illius obtempe-
rare, cum assidue numen adire supplex nequeat,
quandoquidem mentem et voluntatem parandis opi-
bus intentam habeat : quoniam ubi thesaurus, ibi
et cor illius : siquidem mente volutat, quo acce-
det captivæ gratia : aut quod illa quæpiam, amica,
oblita est ejus, et quo illam aliam sermone com-
pellare debeat. Cæterum quæ talia reputat, non
amplius orationi vacabit, sed instanti cogitationi.
Quapropter si forte pro aliquo precari velit, non exan-
diatur : non enim ex toto corde, sed mente distra-
cta, Domino offert precessionem. Quæ autem Deo
animum intendere desiderat, intra privatos parietes
sedens, cogitat quæ ad Dominum pertinent, per
noctem ac diem ore nunquam cessante precem
sinceram Deo deferens. Quomodo namque ergo sa-
pientissima Judith⁴⁹, puditicis testimonio cele-
bris, nocte ac die Deum pro Israhel deprecabatur ;
ita quoque illi par vidua, indesinenter pro Ecclesia

⁴⁵ Isa. vi, 9. ⁴⁷ αἱ φλυαριῶν. ⁴⁸ ἰ. πλουσίων, divitum. ⁴⁹ Isa. xii, 13. ⁵⁰ Math. vi, 21.
⁵¹ Judith ix, et xii. l. Ignat. interpol. ad Philad. 4.

VARIORUM NOTÆ.

(45) Ἡ μαστροπεύουσιν. Desunt in eodem. CLEA.
(46) Ἐκκοῦ. Alter cod. addit καὶ τοῖς ὡσὶν βα-
πτισμένοι, quod sequentia etiam postulant. Is.
(47) Ἐμπεριτρέχουσαι. In eod. ἐπιτρέχουσαι,

vel εὐτρέχουσαι. Is.

(48) Ἐπισωρεύουσαι. Alter codicum ἐπισωρεύου-
σι, melius. Is.

(49) Ἐχουσα. Alter cod. ἔχει, rectius. Is.

Deo supplicabit; qui exaudiet eam, quoniam in hoc solum mente alligata est, et neque ad insatiam aviditatem, neque ad sumptuosam cupiditatem incumbit; atque oculus ejus est castus, auris munda, manus impollutæ, pedes quieti, os denique neque ad ingluviem, neque ad ineptias promptum; sed loquens quidem quæ condecant, ea vero duntaxat sumens quæ sustentandæ vitæ conveniunt. Quæ sic fuerit proba, gravis ac sedata, Deo complacebit; simulque ac aliquid postulaverit, præveniet eam largitio: «Adbuc enim, inquit, loquente te, dicam: Ecce adsum²².»²³ Eadem igitur, sit divitiarum contemptrix, fastu carens, non turpi lucro dedita, non inexplebilis, non vorax; imo temperans, mansueta, tranquilla, religiosa, verecunda, sedens domi suæ, psallens, orans, legens, vigilans, jejuniens, cum Deo semper colloquens canticis et hymnis. Lanam faciendo, aliis potius suppeditet, quam ipsa aliquo indigeat; memor viduæ a Domino in Evangelio comprobata, quæ veniens ad templum, in gazophylacium misit duo æra minuta, quod est quadrans; at eam intuitus cordis cognitor Christus Dominus noster ac magister, ait: «Amen dico vobis, quoniam hæc vidua plus omnibus misit in gazophylacium: quia omnes ex abundantia sua miserunt; hæc autem, de penuria, omnem victum suum quem habuit²⁴.» Itaque oportet viduas honeste ætatem agere, obediētes episcopis, presbyteris et diaconis, insuperque et diaconissis; reverentes, pudibundas, metuentes, non liberior vivere ac in sua esse potestate nitentes, neque citra præscriptum volentes quidquam facere sine diaconi voluntate; exempli causa, si pergendum sit ad aliquem, ut cum eo manducent ac bibant, vel aliquid ab aliquo accipiant. Sin vero injussa horum quidquam perpetrarit, jejunio punietur aut segregetur, tanquam proterva et inconsiderans.

CAPUT VIII.

Quod non oportet, ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis.

Unde enim vidua novit, qualis sit ea mulier a qua accipit, aut ex quonam ministerio alimentum apponit; utrum ex rapina, aut ex alia quapiam arte illicita? Nescit vidua reddituram se Deo rationem de singulis hisce rebus, quando accipiet indigne Deo. Neque enim sacerdotes unquam admittent spontanea hujusmodi mulieris dona; veluti furis aut meretricis. Scriptum est enim: «Non concupisces res

A προσοίσει Θεῷ, καὶ εἰσακούσεται αὐτῆς, διὰ τὸ τὴν διάνοιαν αὐτῆς πρὸς μόνον τοῦτον ἡρτῆσθαι, καὶ μήτε πρὸς ἀπλησίαν, μήτε πρὸς ἐπιθυμίαν πολυδάπανον ἐκκεῖσθαι: ὅτε ὀφθαλμοὺς αὐτῆς ἀγνός, καὶ ἡ ἀκοὴ καθαρά, καὶ αἱ χεῖρες ἀμόλυντοι, καὶ οἱ πόδες ἡσυχοί (50), καὶ τὸ στόμα οὐτε πρὸς λαιμαργίαν, οὐτε πρὸς φλυαρίαν ἐτοιμον, ἀλλὰ λαλοῦν μὲν τὰ δέοντα, μεταλαμβάνον δὲ ὡν προσῆκε διὰ μόνην τὴν σύστασιν. Οὕτως ἐμνή και ἀτάραχος ὑπάρχουσα, εὐάρεστος ἐστὶ τῷ Θεῷ· καὶ ἅμα τῷ αἰτήσασθαι αὐτὴν τι, προφθάσει· αὐτὴν ἡ δόσις: «Ἐτι γὰρ σοῦ, φησὶ, λαλοῦντος ἔρω· Ἰδοὺ πάρειμι.» Τοιαύτη δὲ οὖσα, ὑπαρχέτω ἀφιλάργυρος, ἀτυφος, μὴ αἰσχροκερδής, μὴ ἀπληστος, μὴ λίγνος· ἀλλ' ἐγκρατής, πραεὶς, ἀτάραχος, εὐλαβής, αἰδήμων, καθήμενη ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς, ψάλλουσα, προσευχομένη, ἀναγινώσκουσα, ἀγρυπνοῦσα, νηστεύουσα, Θεῷ πάντοτε προσομιλοῦσα ᾠδαῖς καὶ ὕμνοις· ἱερὰ τε ἐκλαμβάνουσα, ἐτέροις μᾶλλον ἐπιχορηγέτω, ἢ περ αὐτὴ τινος δεέσθω· μνησχομένη τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μεμαρτυρημένης ὑπὸ τοῦ Κυρίου χήρας, ἧτις ἐλθοῦσα ἐν τῷ ἱερῷ, ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τὰ δύο λεπτά, ὅπερ ἐστὶ κοδράντης· καὶ θαυμάζων αὐτὴν ὁ καρδιογνώστης Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ διδάσκαλος, εἶπεν· «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι αὕτη ἡ χήρα κλείων πάντων ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· ὅτι οἱ πάντες ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν ἔβαλον, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὕστερηματος ὅλον αὐτῆς τὸν βίον ὃν εἶχε.» Σεμνὰς οὖν δεῖ εἶναι τὰς χήρας, πειθομένας τοῖς ἐπισκόποις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις, ἔτι μὴν καὶ ταῖς διακόνοις, εὐλαβομένας, ἐντροπομένας, φοβουμένας, μὴ κατεξουσιαζούσας, μήτε παρὰ τὴν διαταγὴν τι ποιεῖν θελούσας δίχα γνώμης τοῦ διακόνου, οἷον τὸ πρὸς τινα ἀπελθούσας (51) ἐπὶ τὸ φαγεῖν παρ' αὐτῶν καὶ πιεῖν, ἢ λαβεῖν τι παρὰ τινος. Εἰ δὲ μὴ κελευσθεῖσα ποιῇ ἐν τι τούτων (52), ἐπιτιμᾶσθω νηστείᾳ, ἢ ἀφορίζεσθω, ὡς προπετής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι οὐ χρή παρὰ ἀναξίων λαμβάνειν τὴν χήραν, ἢ τὸν ἐπίσκοπον (53), ἢ ἄλλον πιστόν.

Τί γὰρ ἐπίσταται, ὅποια τίς ἐστὶ, παρ' ἧς λαμβάνει, ἢ ἐκ ποταπῆς διακονίας παραβάλλει (54) τὴν τροφὴν, πότερον ἐξ ἀρπαγῆς, ἢ ἐτέρας τινός οὐ καλῆς ἀγωγῆς; Οὐκ ἐπισταμένη (55) ἡ χήρα ὅτι ὑπὲρ ἐνὸς ἐκάστου τούτων δώσει λόγον Θεῷ, δεχομένη ἀναξίως Θεοῦ· οὐτε γὰρ οἱ ἱερεῖς τοιαύτης ἐκουσιασμὸν δέχονται ποτε, οἷον ἀρπαγῆς, ἢ πόρνῆς. Γέγραπται γάρ· «Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ (56) πλησίον.» καὶ· «Οὐ προσ-

²² Isa. LVIII, 9. ²³ I. Ignat. interpol. ad Philad. 4. ²⁴ Marc. XII, 43; Luc. XXI, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Ἡσυχοί. Alter cod. ἱσοί, quales sunt qui non nunc citato gradu, nunc tardo, incedunt; sed gravi et pari. CLER.

(51) Ἀπελθούσας. Alter cod. ἀπελθεῖν, quod melius videtur. Id.

(52) Τούτων. Habet idem τῶν εἰρημένων, quod glossema redolet. Id.

(53) Ἡ τὸν ἐπίσκοπον. Hæc et sequentia inscrip-

tionis verba recte absunt in altero cod. Vindob. Id.

(54) Παραβάλλει. Alter χορηγέι, quod nescio an non sit glossa. Certe παραβάλλειν rarius hoc sensu occurrit. Id.

(55) Οὐκ ἐπισταμένη. Alter ἀγνοεῖ τούτων. Id.

(56) Τὰ τοῦ. Alter τὰ τῶν τοῦ, eodem sensu. Id.

οἷσις μίσθωμα πόρνης Κυρίῳ τῷ Θεῷ. » Οὐ δεῖ οὖν δέχεσθαι παρὰ τῶν τοιούτων (57), οὔτε μὴν παρὰ ἀφωρισμένων. Γινέσθωσαν δὲ αἱ χῆραι ἑτοιμοὶ πρὸς ὑπακοὴν τῶν ἐντεταλμένων αὐταῖς ὑπὸ τῶν κρείττω-
ν, καὶ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ἐπισκόπου ποιέτω-
σαν, ὡς Θεῷ ὑπακούουσιν· ὁ γὰρ ἀπὸ τοιούτου ἐπι-
ρήτου, ἢ ἀποσυναγῶγου δεχόμενος, καὶ ὑπὲρ τούτου
προσευχόμενος, ἐμμένει τοῖς κακοῖς προαιρουμένου,
καὶ μὴ θέλοντος μεταμεληθῆναι ποτε, κοινώνει τούτῳ
τῇ προσευχῇ, καὶ λυτεῖ Χριστὸν τὸν τοῦς ἀδίκους
ἀποστρεφόμενον, καὶ οἰκοδομεῖ αὐτοὺς διὰ τῆς ἀνα-
ξίου δόσεως, καὶ συμμολύνεται αὐτοῖς, μὴ ἀφίων αὐ-
τοὺς εἰς μετανοίαν ἐλθεῖν, ὥστε προσκλαῦσαι, καὶ
δεηθῆναι τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι οὐ χρή γυναῖκας βαπτίζειν· ἀσεβὲς γὰρ,
καὶ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον.

Περὶ δὲ τοῦ γυναῖκας βαπτίζειν, γνωρίζομεν ὅτι,
ὅτι κίνδυνος οὐ μικρὸς ταῖς τοῦτο ἐπιχειρούσαις. Διὸ
οὐ συμβουλευόμεν· ἐπισφαλὲς γάρ, μᾶλλον δὲ παρά-
νομον καὶ ἀσεβὲς. Εἰ γὰρ κεφαλὴ γυναῖκός ὁ ἀνὴρ,
οὗτος δὲ προχειρίζεται εἰς ἱερωσύνην, οὐ δίκαιον,
ἀθετῆσαι τὴν δημιουργίαν, καὶ καταλιπόντα τὴν ἀρ-
χήν, ἐπὶ τὸ ἑσχατον ἐλθεῖν σῶμα. Γυνὴ γὰρ σῶμα
ἀνδρός, ἐκ πλευρᾶς ἐν, καὶ ὑποκείμενον ἐκείνῳ, ἐξ
ὧς καὶ διηρέθη εἰς παῖδων γένεσιν· « Αὐτὸς (58)
γὰρ σου, φησὶ, κυριεύσει· » ἀρχὴ γὰρ γυναῖκός ὁ
ἀνὴρ, ἐπειδὴ καὶ κεφαλὴ. Εἰ δὲ ἐν τοῖς προλαβοῦσι
διδάσκειν αὐταῖς οὐκ ἐπετρέψαμεν, πῶς ἱερατεῦσαι
(59) ταύταις παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; τοῦτο γὰρ

proximi²²; » et : « Non offeres mercedem meretri-
cis Domino Deo²³. » A talibus igitur capiendum
non est, neque etiam ab excommunicatis. Parent au-
tem se viduæ ad obediendum mandatis sibi per su-
periores, atque juxta præscriptum episcopi faciant,
tanquam Deo auscultantes. ²⁷ Certe cum quis non
recusat munus viri infamis, aut ab Ecclesia ejecti
ac pro eo orat, qui et in peccatis gestit perseverare,
nec vult aut ad pœnitentiam unquam reverti; tunc
cum illo in oratione communicat, et Christum ini-
quorum depulsores contristat, hominesque eos per
indignam quam faciunt donationem ædificat (et in
delicto stabili): seque cum illis inquinat, non si-
nens ad pœnitentiam venire ipsos, ut desceant, et
Deum precentur.

B

CAPUT IX.

Quod non oportet, ut mulieres baptizent: id enim
impium, et a Christi doctrina alienum.

An autem baptizare ad mulieres pertineat; nô-
tum vobis facimus, non mediocri in periculo ver-
sari eas quæ hoc præsumunt. Quare non tale con-
siliū damus: periculosa quippe res est, imo vero
illicita et impia. Nam si vir est caput mulieris²⁴, et
is eligitur ad sacerdotium; justitiæ repugnat, ut
creationis regulæ præscribatur, et relicto princi-
patu, ad extremum corpus veniatur. Mulier enim
corpus viri est, ex costa ejus ortum ducens, eique
subjectum, scilicet, a quo ad liberorum procreatio-
nem sectum fuit: « Ipse, inquit, tui dominabi-
tur²⁵; » at vir principatum mulieris tenet, utpote
C illius caput. Quod si in præcedentibus²⁶, non per-

²² Exod. xx, 17. ²³ Deut. xxiii, 18. ²⁷ Laudat. Anastasius, quæst. xii. ²⁴ I Cor. xi, 3. ²⁵ Gen. iii, 16. ²⁶ Cap. vi.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Οὐ δεῖ οὖν δέχεσθαι παρὰ τῶν τοιούτων, etc. Pluribus testimoniis, quæ apud alios congesta re-
peries, aut tute congres facile, unum adjicio non-
dum visum, ex illis mss. quorum nemini antea. Est
autem canon 34 Nicephori Constantinopolitani,
confessoris dicti, et Patrum cum illo congregato-
rum: Εἰ τις παλλακὴν κεκτημένος, οὐ βούλεται ἢ
καταλιπεῖν αὐτήν, ἢ εὐλογηθῆναι, καὶ μετὰ ἱερολο-
γίας ἔχειν, οὐ χρή δέχεσθαι τὰ παρ' αὐτοῦ προσφερό-
μενα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥς τοὺς θελοὺς θεσμοὺς διὰ τῶν
ἔργων καταφρονῶν ἐνυδρίζει. Hoc est: Si quis con-
cubinam habens, non vult aut illam relinquere, aut
retinendo accipere benedictionem sacramentalem;
non oportet recipere quæ ab illo ecclesiæ offeruntur,
cujus divinas leges factis suis contemnit et contume-
lia afficit. Cor. Hæc verba οὐ μὲν δέχεσθαι παρὰ
τῶν τοιούτων, scripta sunt r. centiori manu, in cod.
Vindobonensi.

(58) Αὐτός, x. τ. λ. In altero cod. legitur αὐτός
σου, φησὶν, ἔσται κεφαλὴ καὶ, etc. CLEA.

(59) Ἱερατεῦσαι. Baptizare sacerdotale esse offi-
cium dicitur etiam infra capite 15, lib. vi, et ca-
none apostolico 47 constatque multis auctoritati-
bus, præcipue Tertulliani *De baptismo*, cap. 17;
Cypriani epist. 69, 70; concilii Carthaginensis Cy-
priani num. 17, 18, 19; Athanasii *Epistola ad*
Dracontium, p. 955; Hilarii in psalm. lxxvii, 32;
Basili canonē 4; Epiphaniū hæres. 7, cap. 3, 4,
hæres. 79, cap. 3, 7 (eius et legenda Vita cap. 6
et 11); Joannis Moschi cap. 176, et Augustini lib. ii
adversus Epistolam Parmeniani cap. 13. Hanc ob

rem diaconis, utpote non sacerdotibus, sed sacer-
dotum ministris, ne baptismum conferant interdi-
cunt aperte *Constitutiones*, hujus libri cap. ult. et
lib. viii, cap. 28 et 46. Eaque interdictio compro-
batur a Maximo ad cap. 5 *Cælestis hierarchiæ*, et a
Balsamone ad 49 canonem apostolorum; nec non
confirmatur canone 7 eorum qui dicuntur, *synodi*
Romanorum ad Gallos episcopos; de quibus cano-
nibus conjectura clarissimi Sirmondi, videri Inno-
centii papæ, corruebat, si conferantur primus et se-
cundus cum cap. 12 et 13 *Epistolæ secundæ* illius
pontificis. Integrum illum canonem 7 apponam,
quemadmodum meo judicio debet constitui:

Quod diaconi extra Paschæ tempus non baptizent.
Non ergo nunc de baptismi ratione, sed de tradentium
persona rescribo. Paschæ tempore presbyter et diaconus
per parochias dare remissionem peccatorum, et
ministerium implere consueverunt, etiam præsentis
episcopo: in fontem quoque ipsi descendunt, illi in
officio sunt; sed illius [al. episcopi] nomini facti
summa conceditur. Reliquis vero temporibus, ubi agri-
tudinis necessitas consequi unumquemque compellit,
specialiter presbytero licentia est, per salutaris aquæ
gratiam dare indulgentiam peccatorum, quoniam et
munus ipsi licet causa mundationis offerre: diaconis
vero nulla licentia invenitur esse concessa; sed quod
semel forte contigit usurpare, per necessitatem dicuntur
excusati, nec postea in securitate commissum.
Non ita commode cum canone præcedente junguntur
ista: Non ergo nunc de baptismi ratione, sed de
tradentium persona rescribo. Alii tamen diaconis

missimus feminis docere, quo pacto quispiam prae-

Α τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀθεότητος τὸ ἀγνῶμα, θηλαίως θαλάς
VARIORUM NOTAE.

baptizandi ius concedunt, aut absolute, aut in necessitate solummodo, ac extra ordinem. Absolute, Tertullianus in loco citato, Cyrillus Hierosolymitanus circa finem Catecheseos 17; Hieronymus *Contra Luciferianos* cap. 4, et Patres synodi Illyberritanæ, can. 77, idque colligitur etiam ex canone 12 concilii Aurelianensis 1. In necessitate, ac extra ordinem, Gelasius epist. 9: concilium Eboracense anni 1194, cap. 4; concilium Londoniense anni 1200, cap. 5; Nicephorus Confessor, *Juris Græco-Romani* p. 196, et Theodorus ac Procopius ad II Paral. xxix. Quibus addere potes Nilarium supra citatum, et locum Constitutoris in fine cap. 46, lib. ult. Sequuntur diaconos, inferiores clerici. De illis noster cap. 11, item pseudo-Ambrosius. Sed notabilia sunt præ cæteris verba scriptoris anonymi de non denuo baptizandis qui semel in nomine Christi tincti fuerint, in *Observationibus* Nicolai Rigaltii ad S. Cyprianum pag. 134: *Et ideo cum salus nostra in baptismo spiritus, quod plerumque cum baptismo aquæ conjunctum est, sit constituta, si quidem per nos baptisma tradetur, integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt assignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a Domino supplendum reservetur.* Jam vero circa laicos eandem diversitatem reperire est. Baptizabant initio cuncti Christiani, si fides falso Ambrosio. In necessitate, atque extra ordinem, licite hoc fieri a laicis, opinio communis est veterum ac recentiorum (I. Harmenop. epit. sect. 5, tit. 1). Consule finem cap. 46, lib. viii præsentis operis: *Χρὴ τὰ ἀβάπτιστα νήπια, ἐὰν εὐρεθῇ τις εἰς τόπον, μὴ ὄντος ἱερέως, βαπτισθῆναι. Εἰ βαπτίσῃ δὲ καὶ ὁ ἴδιος πατήρ, ἢ ὁσοῦντε ἀνθρώπος, μόνον ἵνα ἔσθι Χριστιανός, οὐκ ἔστιν ἁμαρτία. Infantes non baptizatos, oportet, si quo loco reperiat quis, ubi non sit sacerdos, baptizari. Quod si vel pater, aut quilibet alius, modo sit Christianus, baptizet, peccatum non committit.* Canon est Nicephori Confessoris 16, in *Jure Græco-Romano*, at 51 apud Glycam *Amaliun* parte III, p. 324: *Ἀλλὰ, inquit, καὶ ὁ πεντηκοστὸς πρῶτος κανὼν τοῦ ἐν πατριάρχαις Κωνσταντινουπόλεως ἀγιοτάτου Νικηφόρου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων Πατέρων, τάδε διορίζεται: Τὰ ἀβάπτιστα νήπια, ἢ ὄντος ἱερέως, καὶ πατὴρ αὐτὰ βαπτίσῃ, καὶ οἷος ἕτερος τύχη, μόνον ἔσται [α. ἔστω] ὁρθόδοξος. Canon autem quinquagesimus primus sanctissimi patriarchæ Constantinopolitani Nicephori, et aliorum sanctorum Patrum, qui præsentibus ipsi adfuerunt, hæc decernit: Infantes nondum baptizatos, si sacerdos nullus adsit, et pater baptizare potest, et quicvis alius, modo sit orthodoxus. Scilicet, istius concilii non pauca decreta perierunt, præter 17 edita, et 28 inedita quæ leguntur post Mathæum Blastarem in mss. Regis; atque in Iuliano; corruptusque jacet numerus in Prothectoria Harmenopuli ad Epit. canon. ubi Nicephoro tribuuntur tantum canones decem. Nam Epitomes ejusdem sect. iv, tit. 2, laudatur canon 14, qui apud Blastarem est 15, eique subiunguntur 15 et 16 hic noster. Baptisma vero per laicos ordinarie datum, illicitum autumant omnes; invalidum nonnulli, manifesto errore; sic Mathæus ille Blastares, canonum collector, nondum typis mandatus, littera β, cap. 3, et Synodus ab eo inibi memorata; sic etiam Theodorus Scutariota in Scholio ad Harcésium 22, lib. iv *Thesauri Nicetæ Choniatae*. Accipe verba Græca Matthæi monachi cum Latina interpretatione:*

Ἐν καὶ περὶ τῶν βαπτιστέων πατέρων.

Ἐξήρτη καὶ τοῦτο.

Adhuc de iis qui baptizati sunt a non sacerdotibus.

Hec quoque quaesitum

fuit, interrogante Manuele Heracleensi, an recipere oporteat tanquam fidelem, eum quem qui sacerdos non est, et sacerdotem se esse simulat, baptizavit: id enim tunc temporis in illius diocesi accidit. Et decrevit synodus, non etiam rebaptizari debere. Quia scilicet, inquit, juxta sacros apostolorum canones quadragesimum sextum et quadragesimum septimum solis episcopis ac sacerdotibus licet sancto baptismate initiare. Ostenditur autem idem, etiam per canones vigesimum sextum et quadragesimum sextum Laodiceæ synodi: quorum ille quidem præcipit, ut non exorcizent qui ab episcopis non fuerunt promoti et ordinati: hic vero vult, ut qui baptizandi sunt fidem episcopis aut presbyteris recitent. Quin etiam prædicti sextæ synodi et concilii Carthaginensis canones, eos qui ob negligentiam suam ambigunt utrum baptizati fuerint, baptismum recipere jubent. Equidem æquum non est, nec iustum, divino fidelium cætui annuere eum qui baptizatus fuerit ab homine qui non accepit baptismum, ac per baptismum remissionem peccatorum dandi potestatem; nam baptismus sordes peccatorum eluit. Etenim non parum periculum est, ne forte per hujusmodi dubitationem, ipse quidem expiationes sancti baptismatis privatus sit, nos vero cum haud baptizato communemus latenter. Quod si quis instet ac dicat, propter preces a laico factas, atque unctionem sacerdotis, verum existimari debere baptismum collatum ab homine experte sacerdote; ille etiam dixerit ordinatos a non consecrato, episcopum se esse mentiente, pro clericis reputari debere, cum frans innotuerit: id porro absurdum est; et contrarium quarto canonis secundæ synodi, qui de Maximo Cynico constituit, ipsum nec fuisse, nec esse episcopum, ab illo autem ordinatos, nihil magis inde fuisse consecutos, abrogatis, videlicet, omnibus quæ contra leges ille fecerat. Pugnat pariter cum 18 canone

τοῦ Ἡρακλείου ἐρομένου Μανουῆλ, εἰ χρὴ δέχεσθαι ὡς πιστὸν, ὃν ἀνέρος ἐδάπτισεν, τὸ ἱερῶσαι τελασάμενος· τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῆς ἐνορίας αὐτοῦ τηλικαῦτα συνέβη. Καὶ ἐξηγήσατο ἡ σύνοδος, καὶ τοὺς ἀναβαπτίζεσθαι· ἐπὶ γὰρ, φησί, κατὰ τοὺς ἱερῶς τῶν ἀποστόλων κανόνας, τὸν τεσσαρακοστὸν ἔκτον καὶ τὸν τεσσαρακοστὸν ἑβδόμον, μόνους ἐπισκόποις ἐδόθη καὶ ἱερεῦσιν, ἡ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος τελετὴ. Δείκνυται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ εἰκοστοῦ ἔκτου καὶ τεσσαρακοστοῦ ἔκτου τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου· τοῦ μὲν, μὴ ἐξορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπων, κελεύοντος· τοῦ δὲ, τοὺς φωτισμένους τὴν πίστιν ἀπαγγέλλειν τοῖς ἐπισκόποις ἢ πρεσβυτέροις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ρηθέντες τῆς ἑκτῆς συνόδου καὶ τῆς ἐν Καρθαγίνῃ, τοὺς ἀμφιβόλως ἔχοντας εἰ ἐβαπτίσθησαν ἀμαρτητῇ, βαπτίζεσθαι προστάττουσιν. Οὐ μόνον οὖν οὐδὲ ἀσφαλές, τὸν βαπτισθέντα παρὰ τοῦ μὴ λαβόντος ἐξουσίαν βαπτίζειν, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀρετῆς διδόναι ἁμαρτημάτων, ρυπτικῶν γὰρ τούτων τὸ βάπτισμα, τῷ θεῷ τῶν πιστῶν καταλέγειν χορὴν· οὐ μικρὸς γὰρ ὁ κίνδυνος, μήποτε παρὰ τὸν τοιοῦτον διαταγῇ, αὐτὰς μὲν τῆς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καθάρσεως τερηθῇ, ἡ μὲν δὲ ἀβάπτιστον λάθωμεν κοινωνοῦντες. Εἰ δέ τις ἐνλοταίω λέγων, διὰ τὰς γινόμενας παρὰ τοῦ λαικοῦ εὐχὰς, καὶ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου μύρου, ἀληθὲς χρῆναι τὸ πρὸς τοῦ ἀνιέρους διδομένου λογίζεσθαι βάπτισμα, οὕτως ἀνέφαι καὶ τοὺς χειροτονηθέντας πρὸς τινος ἀνιέρου καὶ τὸν ἐπίσκοπον ὑπακρινόμενον, δεῖν εἶναι κληρικὸν καὶ μετὰ τὸ φαρμακεῖν, ὅπως ἀποτον, καὶ ὑπεραντίον τῷ τεταρτῷ κανόνι τῆς δευτέρας συνόδου, τῷ περὶ Μελτίμου τοῦ κυνικοῦ διατακτομένῳ, μήτε αὐτὸν γενέσθαι, ἢ εἶναι ἐπίσκοπον, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας, μὴδὲν πλέον ἐντεύθεν ἀποκινεῖσθαι πᾶν τῶν ἀκυρωθέντων τῶν ἀθέσμως ἐκείνου ἐπραξέν. Ἐπὶ γὰρ μὴν καὶ τῷ τῇ τῆς ἐν Σαρδικῇ, τοὺς πα-

Ιερίας (60) χειροτονεῖν, ἀλλ' οὐ τῆς Χριστοῦ διατά-
ξεως. Εἰ δὲ καὶ εἴδει ὑπὸ γυναικῶν βαπτίζεσθαι, πάν-

ter naturam eis fungi sacerdotio concedet? Nam
deabus feminis sacerdotissas creare gentilis impio-

VARIORUM NOTÆ.

ρὰ Μουσίου καὶ Εὐτυχίου ἀνιέρων ὄντων χειρο-
τονηθέντας, τοῦ κλήρου
τελέως ἐκβάλλοντι, καὶ εἰς
τὴν τῶν λαῶν κατάγοντι
χώραν. Ὅπως οὖν ἐκείνοι
ἀγχειροτόνητοι, οὕτω καὶ
οὗτοι ἀβάπτιστοι λογισθή-
σονται. Καὶ ὥστε οἱ τῶν
Ἀγαρηνῶν βαπτίζόμενοι
παῖδες, τῇ μηδυσωδίας ἀπ-
όψει, Χριστιανοὶ οὐ λογι-
ζονται· οὕτως οὐδὲ οἱ μύρω
χρίόμενοι πρὸς τῶν ἀνιέρ-
ων, ὅτι μὴ δέδοται τοῖς
τοιούτοις, ἀγασμοῦ τινος
ὁμῶς μεταδιδόναι. Εἰ δὲ τις
ἀνθυποφέρει τὸ παρὰ τοῦ
μεγάλου Ἀθανασίου εἶτι
παῖδες ὄντος γεγονὸς, ἐν-
θυμηθῆτω τὸν θεοπλῆστον
πολιτικὸν νόμον, ὅτι τὸ
παρὰ κανόνας, οὐχ ἔλκε-
ται εἰς ὑπόδειγμα· καὶ οὐ
νόμος Ἐκκλησίας, τὸ σπά-
νιον.
hoc effatum; non est lex Ecclesiæ, quod ruto eve-
nit.

In *Annalibus Michaelis Glycæ* pag. 243, 244 (lo-
cum *Nicephori lib. III, cap. 37*, ut obscuriorem præ-
termittit) pro falsa ea opinione profertur primo
factum *Dionysii præsulis*, qui baptizatum a laico
baptizavit iterum. *Narratio incerta*, nec ad rem per-
tinent, quia baptismus arena non aqua peractus
dicitur. Referunt *Joannes Moschus* *λεωμναρίου*
cap. 176; *Cedrenus* edit. *Basil.* pag. 206 et *Nice-*
phorus ubi mox. Profertur secundo auctoritas ca-
nonum apostolicorum, laicis prohibentium sacer-
dotalia munia, etiam si necessitas ingruat. Cum in
toto hoc opere ne verbum quidem de necessitate;
solummodo a sacris functionibus arceatur plebs *lib. II,*
cap. 27, lib. III, cap. 10, et lib. ult., cap. 46. Additur in
Glycæ ex Vita S. Athanasii, pueros per *Athanasium*
puerum baptizatos, ab *Alexandro Alexandrino* rebap-
tizatos fuisse. Verum biographus iste, cujus locum
reperies in fine tom. II *S. Athanasii* pag. 27 vide-
tur non intellexisse hæc verba antiquioris biographi
apud *Photium* cod. 258: Τούτους ἐπιχρίσας, διὰ
τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν: quæ exponi
debet de consignatione et confirmatione, non autem
de baptismo: sicut liquet per *historicos eccle-*
siasticos *Rufinum lib. I, cap. 14*, et *Sozomenum*
lib. II, cap. 17, qui αὐτολεξεί narrant baptismum
non fuisse iteratum. Hæc quoque reperi in *Gregorio*
Hamartolo *chonographo* nondum edito, ubi de bap-
tismo arenæ retulit:

Ποῦ νῦν εἰσιν οἱ κοσμι-
κοὺς τινὰς καὶ γυναῖκας
λέγοντες βαπτίσαι παρὰ
κατὰ περιστάσιν μὴ παρ-
όντος ἱερέως, καὶ εἰς
βάπτισμα θείον καὶ τέ-
λειον αὐτοῖς λογισθῆναι
φιλονεικούντες, μᾶλλον δὲ
τερατολογούντες καὶ βλα-
σφημοῦντες ἐκ πολλῆς
ἀγνοίας καὶ αὐθαδείας,
μὴ δὲ τῆς ἱερᾶς τῶν ἀπο-
στόλων διδασκαλίας δὲ πα-

Sardicensi, qui a Musæo
et Eutychno non sacer-
dotibus ordinatos, e clero
penitus ejecit, ac in lai-
corum ordinem redegit.
Quemadmodum igitur illi
ordinatione carent, ita et
isti pro baptismi experti-
bis habebuntur. Et sicut
Agarenorum filii, qui ne
setorem redoleant, tingu-
untur ac baptizantur,
Christiani non censentur;
ita nec qui oleo unctur
a non sacralis; quoniam
talibus concessum non est
quidquam prorsus sancti-
ficationis impertire. Si
quis autem præterea obij-
ciat quod contigit magno
Athanasio adhuc puero,
consideret legem civilem
in cujus statuto dicitur,
illud quod contra canones
est, non trahi in exem-
plum: consideret etiam

Ecclesiæ, quod ruto eve-

plionem, quæ dicit: Non
permittimus, ut laicus fa-
ciat aliquid rerum sacer-
dotalium, verbi gratia sa-
crificium vel baptismum,
vel impositionem manus,
vel benedictionem tum
parvam tum magnam.
Nec enim quisquam sibi
sumit honorem, sed qui
vocatur a Deo. Nam per
impositionem manuum e-
piscopi, datur hæc digni-
tas [auctoritas]: qui au-
tem eam non habet sibi
commissam, sed illam sibi
rapuit ac per tyrannidem
occupavit, peccatum sup-
pliciumque Saulis et Ozæ
sustinebit. Non solum hoc,
sed nec reliquos clericos
baptismum conferre tolu-
mus; veluti diaconos, aut
lectores, aut psaltas, aut
ministros; nisi solos epi-
scopos et presbyteros, mi-
nistrantibus diaconis. Qui
autem id præsumserint,
Coritarum penas ferent.

παγγελίας ἀκούοντες τῆς
λεγοῦσης (α): Οὐκ ἐπιτρέ-
πομεν λαϊκὸν ποιεῖν τι
τῶν ἱερατικῶν, ὅσον θυ-
σίαν ἢ βάπτισμα; ἢ χειρο-
θεσίαν, ἢ εὐλογίαν μικρὰν
ἢ μεγάλην. Οὐχ ἑαυτῶν
γὰρ τις λαμβάνει τὴν τι-
μὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος
ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ γὰρ
τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν
τοῦ ἐπισκόπου δίδεται ἡ
τοιαύτη δόξα [α]. ἐξου-
σία· ὁ δὲ μὴ ἔγχειρυσθαι
ταύτην, ἀλλ' ἀρπάσας καὶ
τυραννίσας αὐτὴν ἑαυτῶν,
τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν τι-
μωρίαν τοῦ Σαουλ καὶ Ὀζῆ
[α]. Ὀζῆ] ὑποστήσεται.
Ὁ μὴν δὲ ἀλλ' οὐδὲ τοῖς
λοιποῖς κληρικῶς ἐπιτρέ-
πομεν βαπτίζειν, ὅσον δια-
κόνους, ἢ ἀναγνώστους, ἢ
ψάλτας, ἢ ὑπηρέτας, ἢ
[α]. ἀλλ' ἢ] μὴ μόνους ἐπι-
σκόπους καὶ πρεσβυτέρους
ἐξυπηρετοῦμένων αὐτοῖς
τῶν διακόνων οἱ δὲ τοῖς
Κοριθίων

(60) *Ispelas*. Negat quoque *S. Epiphanius* in
Christianæ religionis esse debere *Ispelas* et *Ispelas*,
ridetque clerum *Pepuzianorum* *Cataphrygum*, *epi-*
scopos et *presbyteros* mulieres; item sacerdotissas
Antidicomarianitarum et *Collyridianorum*. Addit in
hac postrema hæresi num. 3, diaconissas sacerdotio
non fungi. Unde patet error ac erroris origo, tum
pseudo-Ambrosii ad *I Tim. III, 11*, scribentis: *Sed*
Cataphrygæ erroris occasionem captantes, propter
quod post diaconos mulieres alloquitur, etiam ipsas
diaconas ordinari debere rana præsumptione defen-
dunt, cum sciant apostolos septem diaconos elegisse.
Nunquid nulla mulier tunc idonea inventa est, cum
inter undecim apostolos sanctas mulieres fuis e lega-
mus? Sed ut hæretici animum suum verbis, non sensum
legis astruere videantur, apostoli verbis contra sensum
innituntur apostoli, ut cum ille mulierem in ecclesia
in silentio esse debere præcipiat, illi econtra etiam
auctoritatem in Ecclesia vindicant ministerii, tum
Mariani Scoti, et Sigeberti, qui adnotant ann. Do-
mini 525, 526, Acephalos hæreticos dicere, Paulum
apostolum in Epistolis præcepisse feminas diaconas
debere fieri, quia eas commemorat post diaconos.
Nimirum ignorarunt ordinem et functiones dia-
conissarum, quas dubio procul in ecclesiis suis nullas
videbant. Et Ambrosiaster quidem sacerdotissas
mutavit in diaconissas: Marianus autem ex Cata-
phrygibus fecit acephalos, lapsu, ut videtur, me-
moræ: at Sigebertus Marianum exscripsit. Doctius
et melius ementito Ambrosio supposititius Hiero-
nymus in eundem Scripturæ textum: Similiter eas
ut diaconos eligi jubet. Unde intelligitur quod de his
dicat, quas adhuc hodie in Oriente diaconissas appel-
lant. Et ad Roman. XVI, 1: Sicut etiam nunc in
Orientalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu mi-
nistrare videntur in baptismo, sive in ministerio verbi,
quia privatim docuisse feminas invenimus, sicut Pri-
scillam, cujus vir Aquila vocabatur. Ib.

(α) Τοῦτο εἶπεν ἐν τῇ γ' ἐπιστολῇ τῶν ἀποστόλων διατάξας *hoc*
10, 11.

dictum est in III libro apostolicarum Constitutionum, cap.

latis erratum est, non autem Christi institutum. Quod si oportuisset a mulieribus baptismum administrari, profecto Dominus a matre sua fuisset baptizatus, et non a Joanne¹; aut quando nos ad baptizandum misit², una quoque misisset et mulieres ad idem ministerium: jam vero nihil tale usquam neque injunxit, neque scripto tradidit, quippe qui naturæ ordinem, et rei decentiam probe nosset, ut et naturæ conditor, et constitutionis legislator.

CAPUT X.

Quod non debeas laicus opus sacerdotale facere: baptismum, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem.

Sed nec laicis permittimus quamlibet sacerdotalium functionum usurpare; ut sacrificium, vel baptismum, vel impositionem manus, vel benedictionem tum parvam, tum magnam. «Nec enim quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo³.» Nam per impositionem manuum episcopi, datur hæc dignitas: qui autem eam non habet sibi commissam, sed sibi illam rapuit, Oziæ supplicium⁴ sustinebit.

CAPUT XI.

Quod præterquam episcopo, vel presbytero, nulli ceterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii.

Sed neque reliquos clericos baptismum conferre volumus; veluti lectores, aut psaltes, aut janitores, aut ministros; nisi solos episcopos, et presbyteros, ministrantibus diaconis. Qui autem id præsumpserint, Coritarum poenas ferent⁵. Non etiam potestatem damus presbyteris, ordinandi diaconos,

¹ Matth. iii, 13. ² Matth. xxviii, 19. ³ Heb. v, 4. ⁴ II Paral. xxvi. ⁵ Num. xvi.

VARIORUM NOTÆ.

ὁποῖοι οὖν τὴν δίκην. Καὶ μὲν τοὶ οὐδὲ πρεσβυτέρους χειροτονεῖν διακόνους, ἢ διακονίσσας, ἢ ἀναγνώστας, ἢ ὑπηρέτας, ἢ πυλωροὺς, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἐπισκόποις. Αὕτη γὰρ ἐστὶ τὰς ἐξ ἔννομος, ἐκκλησιαστικῆς, καὶ θεάρεστος ἀρμονία, καὶ κατὰστασις. Μάτην οὖν ἐρεσχελοῦσιν, ἢ τὸ γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, θεομαχοῦσιν, οἱ τὰ τῆς ἱερωσύνης χαρίσματα καὶ ἐνεργήματα, κοσμικοῖς τε καὶ γυναιξίν [al. κοσμικοῖς ἀνδράσι καὶ γυναιξίν] ἀπονέμοντες ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων, καὶ πειθομένων τῇ ματαιολογίᾳ καὶ φλοιαρίᾳ [al. φλυαρίᾳ] τῶν μηδὲ δὲ τί ποτέ εἰσιν ἱερωσύνη καὶ διαφορά κοσμικοῦ τε καὶ ἱερώως πάντων εἰδόντων.

Vide præter allata canonem Illiberitanum xxxviii et confer cum Auxilio lib. ii, cap. 10, apud Morinum *De sacris ordinationibus*, parte ii, pag. 365. Restat de mulieribus baptizantibus. Illarum porro eadem ratio est ac laicorum. Prohibitionem, etiam

Rursus non permittimus presbyteris ordinare diaconos, vel diaconissas, vel lectores, vel ministros, vel janitores, sed solis episcopis. Hic enim est ordo legitimus, ecclesiasticus, et Deo placens concentus, atque status. Frustra itaque cavillantur, aut ut verius loquar, cum Deo pugnant, qui sacerdotii charismata seu dona, et functiones secularibus [viris] itemque mulieribus tribuunt, ad interitum audientium, et fidem habentium vaniloquentiæ ac nugis hominum, qui nullo penitus modo sciunt quidnam tandem sit sacerdotium, quidve differat laicus a sacerdote.

ἄλλως ἂν καὶ ὁ Κύριος ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ἐβαπτίζετο, καὶ οὐχ ὑπὸ Ἰωάννου, ἢ καὶ ἡμεῖς ἀποστελλόμενοι ἐπὶ τὸ βαπτίζειν, συναπέστελλαν ἂν ἡμῖν καὶ γυναῖκας ἐπὶ τούτῳ· νῦν δὲ οὐδαμοῦ, οὔτε προσέταξεν, οὔτε ἐγγράφως παρέδωκεν, εἰδὼς καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως, καὶ τὴν εὐπρέπειαν τοῦ πράγματος, ὡς καὶ τῆς φύσεως δημιουργὸς, καὶ τῆς διατάξεως νομοθέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ F.

Ὅτι οὐ χρή λαϊκῶν ποιεῖν ἱερατικὸν ἔργον, βάπτισμα, ἢ θυσίαν, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν.

Ἄλλ' οὔτε λαϊκοῖς ἐπιτρέπομεν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν ἔργων· οἷον θυσίαν, ἢ βάπτισμα, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν μικράν ἢ μεγάλην (61). «Οὐχ ἑαυτῶν γὰρ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.» Διὰ γὰρ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου δίδεται ἡ τοιαύτη ἀξία· ὁ δὲ μὴ ἐγχειρισθεὶς ταύτην, ἀλλ' ἄρπάσας αὐτὴν ἑαυτῷ, τὴν τιμωρίαν τοῦ Ὁσίου ὑποστήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὅτι, πληρὴ ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου, οὐδενὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ἐπιτέτραπται τὰ τῶν ἱερῶν ἐνεργεῖν· τὸ δὲ χειροτονεῖν μόνῳ ἐπισκόπῳ προσήκει, ἐτέρῳ δὲ οὐδενί.

Ἄλλ' οὔτε τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν· οἷον ἀναγνώσταις, ἢ ψάλταις, ἢ πυλωροῖς, ἢ ὑπηρέταις· ἢ μόνοις (62) ἐπισκόποις, καὶ πρεσβυτέροις, ἐξυπηρετουμένων αὐτοῖς τῶν διακόνων. Οἱ δὲ τολμῶντες τοῦτο, τῶν Κοριθίων ὑποίσουσι τὴν δίκην. Οὐχ ἐπιτρέπομεν δὲ πρεσβυτέ-

contra hæreticarum mulierum procacitatem, habes in Tertulliano *De virginibus velandis*, cap. 9, *De præscriptione hæreticorum* cap. 41, *De baptismo* cap. 17; Epiphonio *hæresi* 42, cap. 4; *hæresi* 79, cap. 3 et 7; Chrysostomo *Homilia de Bernice, Prodoce et Domnina*, tom. I, et in consilio Carthaginensi 4, can. 100. Potestatem vero in necessitate, confirmavit Urbanus papa II. Nec silentio obtegi debet magnus error Autonius episcopi Vercellensis, Epistola ad Ambrosium sacerdotem Mediolanensem tom. VIII *Spicilegii Acheriani* p. 124, ortus ex non intellecto canone 12, concilii Carthaginensis 4, quoniam diaconæ feminas baptizaverint; cum duntaxat ministerium eas baptizantibus præbuerint, ut videbitur infra ad cap. 15. Cor.

(61) *Εὐλογίαν μικράν ἢ μεγάλην.* Benedictionem parvam interpretantur viri docti, quæ a presbyteris datur; magnam, quæ ab episcopis. Potuissent ex canon. Basilii 27, Regensi 5, Agathensi 44, Herardi 78. et aliis, magnam de publica, parvam de privata accipere. Porro hujus capitis et sequentis varias lectiones ex Georgio Hamartolo habes paulo supra: easdemque exhibet codex Regius 1526. 10.

(62) *Ἢ μόνοις.* Hinc excidit ἀλλὰ, nam ἡ nunquam significat nisi, sed ἀλλ' ἢ id significare nemo nescit. Repetitio vocula: ἢ festinantem librarium fecellit. Miror hoc fugisse diligentiam Cotelerii. His dudum editis, ex collatione codd. Vindobanensium vidi unum esse in quo legitur ἀλλ' ἢ. CLER.

ροὺς χειροτονεῖν διακόνους, ἢ διακονίσσας, ἢ ἀναγνώ-
στας, ἢ ὑπηρέτας, ἢ ψαλμοῦς, ἢ πυλωροὺς, ἀλλὰ μόνοις
τοῖς ἐπισκοποῖς. Αὕτη γὰρ ἐστὶ τάξις ἐκκλησιαστικὴ
καὶ ὁρμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἀποτροπὴ βασκαρίας.

Περὶ δὲ φθόνου, ἢ ζήλου, ἢ καταλαλίδος, ἢ ἐριδος,
ἢ φιλονεικίας, προεῖρηται ὑμῖν, ὅτι ταῦτα Χριστια-
νοῦ (63) ἀλλότρια, καὶ μάλιστα ἐπὶ χηρῶν. Ἐπειδὴ
δὲ ὁ ἐνεργῶν διάβολος πολύτροπος καὶ τοικίλος ὑπάρ-
χων, εἰς τὰς μὴ χήρας ἐμπομπεῖ, ὥς καὶ ποτε εἰς
τὸν Κάιν. Ἔναι γὰρ λέγουσιν εἶναι χῆραι, τὰ δὲ τῆς
χηρείας ἄξια παραγγέλματα οὐ ποιοῦσιν, ὥς οὐδ'
ὁ Κάιν τὰ ἀδελφικὰ δικαιώματα. Ἀγνοοῦσι γὰρ ὡς
οὐ τὸ ὄνομα τῆς χηρείας εἰς βασιλείαν αὐτὰς εἰσάγει,
ἀλλ' ἡ ἀληθὴς πίστις καὶ τὰ ὅσια (64) ἔργα. Εἰ δὲ
τις τὸ μὲν ὄνομα τῆς χηρείας κέκτηται, τὰ δὲ τοῦ
ἀντικειμένου ἐπιτελεῖ ἐπιτηδεύματα, ἡ μὲν χηρεῖα
αὐτῆς οὐ λογισθήσεται, ἐξωσθήσεται δὲ τῆς βασιλείας,
αἰωνίᾳ κολάσει παραδοθήσεται. Ἀκούομεν γὰρ τινὰς
χήρας ζηλοτύπους, φθονεράς, διαδόλους, βασκαίνου-
σας ταῖς ἐτέρων ἀνέσεσιν αἱ δὲ τοιαῦται οὐκ εἰσὶ
τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μαθήτραι.
Δέον γὰρ αὐτάς, ἐνδυθείσας αὐτῶν συγχήρας ὑπὸ
τινος, ἢ λαβοῦσας ἀργύρια (65), ἢ τροφήν, ἢ πόμα,
ἢ ὑπόδησιν, θεασαμένας τὴν ἀδελφὴν αὐτῶν ἀναψύ-
ξασαν, εἰπεῖν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅπως δεῖ προσεῦχέσθαι τὰς χήρας ὑπὲρ τῶν
διδόντων τὰ πρὸς τὰς χήρας.

Εὐλογητὸς (66) εἰ, ὁ Θεός, ὁ ἀναψύξας τὴν συγχήραν
εὐλόγησον, Κύριε, καὶ δόξασον τὸν διακονήσαντα αὐ-
τῇ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀναθῆναι ἐν ἀληθείᾳ πρὸς
σὲ καὶ μνησθήσῃ (67) αὐτοῦ εἰς ἀγαθὸν ἐν ἡμέρᾳ
ἐπισκοπῆς αὐτοῦ (68). Καὶ τὸν ἐπίσκοπόν μου τὸν
καλῶς σοι λειτουργήσαντα (69), καὶ διδάξαντα εὐχαι-
ρον ἐλεημοσύνην γυμνῇ οὖσιν τῇ συγχήρᾳ μου· γενέ-
σθαι· προσθέτης αὐτῇ δόξαν, καὶ δόξης αὐτῇ στέφανον
καυχήσεως ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως ἐπισκοπῆς σου.
Ὅμοίως καὶ ἡ λαβοῦσα χήρα τὸ εἶκος, συμπροσευ-
χέσθω τῷ δίδοντι αὐτῇ τὴν διακονίαν (70).

VARIORUM NOTÆ.

- (63) Χριστιανοῦ. Codex alter Χριστιανός. CLER.
(64) Ὅσια. Idem habet θεῖα. Ib.
(65) Ἀργύρια. Alter cod. ἀργύριον. Ib.
(66) Εἰ. Abest a cod. altero Vind. Ib.
(67) Καὶ μνησθήσῃ. Alter cod. μνήσθητι. sine
cal. Ib.
(68) Αὐτοῦ. Idem σου non mutata sententia; visit
enim Deus, homines visuntur. Ib.
(69) Σοὶ λειτουργήσαντα. Absunt ab altero co-
dice, ut et δόξαν καὶ δόξης αὐτῇ. Quæ omnia sine
sensu jactura tolli revera possunt. Ib.
(70) Τὴν διακονίαν. Locutio Scripturæ et Patrum
in significanda eleemosyna. Nihil enim frequentius,
quam διακονία et διακονεῖν, ministerium et mini-
strare, hoc sensu. Unum sufficet, sed præ cæteris
illustre testimonium, quod Joannes Damascenus ex
doctrina Petri excerptis, ac in *Paralellorum* suo-
rum lib. II, cap. 16, retulit: *Dives est ille, qui mul-
tis misericordiam tribuit, et qui ad Dei imitationem,*

vel diaconissas, vel lectores, vel ministros, vel can-
tores, vel janitores; sed episcopis solis. Hic enim
est ecclesiasticus ordo, et concentus.

CAPUT XII.

Dehortatio ab invidia.

De invidia vero, æmulatione, maledicentia, dis-
cordia, et contentione, jam vobis diximus, aliena
esse hæc a Christiano, maximeque a viduis. Cum
tamen diabolus, impulsor versutus et mille no-
cendi artes callens, in falso viduas tanquam
triumpho ejus paratas collimet; quemadmodum olim
in Cainum. Nonnullæ enim se viduas prædicant, at
viduitate digna præcepta non servant; sicut nec
Cainus jura fraterna. Ignorant enim, quod non vi-
duicitatis nomen illas in regnum introducet, sed vera
fides, et sancta opera. Si quæ vero nomen viduita-
tis obtinet, et adversarii studia peragit; viduitas
ejus non computabitur, et repulsa a regno, æternæ
pœnæ tradetur. Audimus enim quasdam esse vi-
duas æmulas, invidas, calumniatrices, aliarum le-
vamentis anxias. Quæ tales sunt, ad Christum non
pertinent, nec discipulæ æstimantur doctrinæ Chri-
stianæ. Siquidem, cum aliqua pariter vidua a quo-
piam induta fuit, aut accepit vel pecuniam, vel
cibum, vel potum, vel calceos; oportuisset eas,
recreatam sororem suam intuitas, dicere:

CAPUT XIII.

Quomodo oporteat viduas orare pro iis, qui necessa-
ria tribuunt.

Benedictus es, Deus, qui conviviam recreasti:
benedic, Domine, et clarifica eum, qui illi submi-
nistravit; ut opus ejus in veritate ascendat ad te:
et memineris illius, in bonum, die visitationis ejus.
Sed et benedic episcopo meo, qui recte tibi mi-
nistravit, et opportunam eleemosynam convetulæ
meæ nudæ fieri docuit: addas ei gloriam et des ei
coronam exsultationis in die quo revelabitur visi-
tatio tua. Similiter et vidua, quæ misericordiam
accepit, comprecetur pro eo, qui illi præbuit mi-
nisterium.

De ea quæ habet impertit. Deus enim res a se conditas
omnino nobis tribuit. Quocirca hoc scitote, qui divi-
tiis polletis, vos ministrare debere, cum plura quam
vobis opus sint acceperitis. Intelligite deesse ea aliis,
quæ vobis supersunt. Erubescite qui aliena retinetis,
atque aequitatem Dei vobis imitandam proponite, et
nemo pauper erit. Græce ex Bibliotheca Claromon-
tana hujus urbis: Ἐκ τοῦ ἁγίου Πέτρου· Πλού-
σιος ἐκείνός ἐστιν ὁ πολλοὺς ἐλπίων, ὁ δὲ κατὰ
Θεοῦ μνηστὴρ ἐπιτιμῶν ἐξ ὧν ἔχει. Θεός γὰρ
πάντα πᾶσιν ἔδωκεν ἐκ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.
Σύρετε δὲ, πλούσιοι, ὅτι διακονεῖτε ὀφελῆς, λα-
βοῦντες πλείονα, ὥν αὐτοὶ χρῆζετε. Μάθετε ὅτι
ἐτέροις λείπει τὰ ὑμῖν περισσεύοντα· ἀποχρῆστε
κατέχοντες ἀλλότρια. Μνησασθε ἰσότητος Θεοῦ,
καὶ οὐδὲς ἐστὶ πέρης. Cujus loci postrema citata
reperies in Gregorio Nazianzeno orat. 16, p. 254,
sic: Μὴ γενώμεθα κακοὶ τῶν δοθέντων ἡμῖν οἰκονό-
μοι, ἵνα μὴ ἀκούωμεν Πέτρου λέγοντος· Ἀποχρῶ-

CAPUT XIV.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum prædicare, quæ munus tribuit.

At quæ beneficium largitur, nomen suum occultet, ut sapiens; nec tuba canat ante se; quo fiat eleemosyna apud Deum in abscondito, sicut Dominus ait: «Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua; ut sit eleemosyna tua in abscondito». Ac vidua precetur pro largitore, quicumque tandem ille sit, cum ipsa sanctum Christi altare existat: «Et Pater, qui videt in abscondito, in aperto reddet». conferenti benignitatem. Sed viduæ quæ secundum Dei mandatum vivere nolunt, curam habent sciscitandi multum, quæ fuerit subministratrix, et quæ acceptrices. Quod cum vidua rescivit, queritur de illa quæ subministravit, dicens: An nesciebas me tibi esse illa calamitosiorem? Quid igitur illam mihi prætulisti? Talia dicendo, decipit; neque cogitat, non fuisse hanc voluntatem hominis, sed Dei mandatum. Si enim ipsa testatur, se propiorem ac nudiores illa fuisse, majorique inopia afflictam; considerare debet eum qui ita ordinavit, et cum silentio ac sine accusatione largitricis ingressa in domum suam, atque in faciem procumbens, supplicare Deo, ut peccatum ei remittatur. Nam Deus præcepit beneficæ ne velut tragico boatu decantet beneficium: vidua vero conquesta est quod illa nomen suum non proclamavit, ut ipsa quoque eo audito ad accipiendum curreret: neque solum expostulavit, sed etiam ipsi maledixit, oblita illius qui ait: «Qui benedixit tibi, benedictus est; et qui maledixit tibi, maledictus est». Dicit autem Dominus: «Cum intraveritis in domum, dicite: Pax huic domui; et si sue-

Ὅτι οὐ χρή κομψάζειν, καὶ περιπατῆσαι τὸ αὐτῆς ὄνομα, τὴν καρποφοροῦσαν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδάξαν.

Ἦ μέντοι εὖ ποιῶσα, ἀποκρυφάτω τὸ οἰκεῖον ὄνομα, ὥς σοφὴ· μὴ σαλπίζουσα ἔμπροσθεν αὐτῆς· ἵνα γένηται ἡ ἐλεημοσύνη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν κρυπτῷ· καθὼς φησὶν ὁ Κύριος, ὅτι· «Σοῦ δὲ ποιούντος ἐλεημοσύνην, μὴ γινώτω ἡ ἀριστερὰ σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου (71), ὅπως ἢ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ.» Καὶ ἡ χήρα προσευχέσθω ὑπὲρ τοῦ δωδεκάτο, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ, ἅγιον θυσιαστήριον Χριστοῦ (72) ὑπάρχουσα· «Καὶ ὁ Πατὴρ ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει· τῷ εὖ ποιούντι ἐν τῷ φανερῷ.» Ἀλλ' αἱ μὴ κατ' ἐντολὴν Θεοῦ ᾄδον θέλουσαι χῆραι, φροντίζουσι πολυκευστεῖν, τίστῃ διακονησαμένη, καὶ τίνες αἱ λαβοῦσαι· καὶ μαθοῦσα, ἐπιμέμφεται τῇ διακονησαμένῃ, λέγουσα· Οὐκ ἔδης ὅτι ἐγὼ σοι μᾶλλον παρ' (73) ἐκείνην θλιβομένη; Ὅτι οὖν προσέτιμῃς ἐκείνην ἐμοῦ; Ταῦτα δὲ λέγει ἄφρων ὑπάρχουσα, οὐ νοοῦσα ὅτι οὐκ ἀνθρώπου τοῦτο θέλημα γέγονεν, ἀλλὰ Θεοῦ πρόσταγμα. Εἰ γὰρ μαρτυρεῖ αὕτη ὅτι ἐγγυτέρω ὑπῆρχε, καὶ ἐν πλείονι ἐνδεία ἐξητάζετο, καὶ μᾶλλον αὕτη γυμνὴ ἢ ἐκείνη, ὀφείλει νοεῖν τὸν διαταξάμενον, καὶ ἀποσιγήσασα, καὶ μὴ μαμφαμένη τὴν διακονήσασαν, εἰσελθοῦσα εἰς οἶκον αὐτῆς, καὶ ἐπὶ πρόσωπον αὐτῆς βαλοῦσα, ἱκετεύσαι τὸν Θεὸν ἀφεθῆναι αὐτῇ τὸ πλημμέλημα. Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνεστεναιότε τῇ εὖ ποιούσῃ μὴ τραγωδεῖν τὴν εὐποιῶσαν· ἡ δὲ ἐμέμφετο, ὅτι μὴ ἐκῆρυξεν αὐτῆς (74) τὸ ὄνομα, ἵνα καὶ αὕτη μαθοῦσα δράμῃ εἰς τὸ λαβεῖν· καὶ οὐ μόνον ἐμέμφετο, ἀλλὰ γε καὶ κατηρᾶτο αὐτῇ, ἐπιλαθομένη τοῦ εἰπόντος· «Ὁ εὐλογῶν σε εὐλόγηται, καὶ ὁ καταρῶμενός σε κακαθήρται.» Λέγει δὲ ὁ Κύριος· «Ὅταν εἰσέρχῃσθε εἰς οἶκον (75), λέγετε· Εἰρήνῃ τῷ οἴκῳ»

* Matth. vi, 2. * I. Polycarp., cap. 4; pseud-Ignat. ad Tars., 9. * Matth. vi, 6. * Gen. xxvii, 29.

VARIORUM NOTÆ.

Ὅτε οἱ κατέχοντες τὰ ἀλλότρια, καὶ μισήσαντες ἑστένα Θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πέρης. Sed fallitur Nicetas interpres Græcus, dum adnotat: Ἐστὶ δὲ ἡ χρῆσις ἐκ τῆς ἐκταβίδου τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων (in uno ms. διὰ γράμματα), ἣν ὑστερον ἡ ἐκτὴ συνόδος ἀπεδοκίμασεν ὡς ἐπιβουλεύουσαν καὶ νοθευθεῖσαν παρὰ τῶν αἱρετικῶν. Est autem hic locus ex illo apostolicarum Constitutionum opera octo libros complectente, quod postea sexta synodus improbat, tanquam ab hæreticis depravatum et adulteratum. Sed et Latini scriptores nomen diaconiae ita usurparunt. Cassianus collatione 18, cap. 7: Cum diaconiam nostris fratribus deferremus. Similiterque collat. 21, cap. 1, 8, 9. Et Gregorius papa, lib. viii, epist. 20; lib. ix, epist. 24. Quem ultimum locum operæ pretium fuerit conferre cum loco Joannis Diaconi lib. ii De Vita S. Gregorii cap. 51, ut alter per alterum corrigatur. Melius enim in Gregorio, mensis pauperum, et exhibendæ diaconiae. Ac vice versa rectius in Joanne, ad mensam pauperum, vel diaconis exhibitionem. Hinc diaconiae (quarum mentio passim) appellatæ sunt ædes erogandis eleemosynis consecratæ. Cor.

(71) Μὴ γινώτω ἡ ἀριστερὰ σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου. Matth. vi, 3. Citavimus in Testimoniis

veterum ista ex Commentariis Incerti ad Matthæum: Aliter certo, sicut apostoli interpretantur in libro Canonum qui est de episcopis, dextera est populus Christianus qui est ad dextram Christi, sinistra autem omnis populus qui est ad sinistram. Hoc vero dicit, ne Christianum facientem eleemosynam, qui est dextera, infidelis aspiciat, qui est sinistra. Christianus autem si Christianum viderit eleemosynas facientem, non est contra Christi præceptum, quoniam ambo dextera sunt. Ea vero cum nec in hoc loco, ubi textus evangelicus profertur, nec in toto libro ii, qui peculiariter de episcopis est, nec alibi Constitutionum reperiantur, procul dubio per posteriores sublata fuerunt, quemadmodum diximus initio notatum; quia, scilicet, displicebant. Certe allatam interpretationem, probatam licet pseudo-Theophilo Antiocheni, Joannes Chrysostomus arguit. Ib.

(72) Χριστοῦ. Alter Vindobon. cod. Θεοῦ. Passim miscentur Θεός, Κύριος et Χριστός, etiam in Novi Testamenti codicibus. Clem.

(73) Παρ'. Sequuntur in altero cod.: Ἐγγυτέρω παρ' ἐκείνην ὑπῆρχον καὶ μᾶλλον. Ib.

(74) Αὐτῆς. Alter cod. αὐτῆς. Ib.

(75) Οἴκῳ. Addit cod. alter τινός. Ib.

τούτω· καὶ ἐὰν ἡ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἂν πανταποῦσται ἐπ' αὐτόν· ἐὰν δὲ μὴ ἡ ἀξίος, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστρέφει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

*Οτι ἀπρεπὲς τὸ λοιδορεῖν τὸν πλησίον· ἀλλότριον γάρ (76) Χριστιανῶν τὸ καταράσθαι.

Εἰ οὖν ἡ εἰρήνη ἐπὶ τοὺς (77) πέμψαντας αὐτὴν ἐπ' ἐκείνους, πάλιν ἐπιστρέφει ἐπὶ τοὺς προσηκαμένους αὐτὴν, διὰ τὸ μὴ εὐρεῖν ἀξίους αὐτῆς (78), πολὺ μᾶλλον ἢ κατὰρα ἐπιστρέφει εἰς κεφαλὴν τοῦ ἀδίκως αὐτὴν ἐκπέμψαντος, ὡς οὐκ ἀξίου ὄντος λαβεῖν αὐτὴν ἐκείνου πρὸς ὄντες ἐξαπεστῆλη. Πᾶς γὰρ ὁ μάτην λοιδορῶν, ἑαυτὸν ἀρᾶται (79), καθά φησιν ὁ Σολομών· «Ὅσπερ ὄρεα πέτονται καὶ στρουθοί, οὕτως ἀρὰ ματαία οὐκ ἐπιλεύσεται ἐπ' οὐδενί.» Καὶ πάλιν λέγει· «Οἱ δὲ ἐκφέροντες λοιδορίας, ἀφρονέστατοι εἰσιν.» Ὅσπερ δὲ (80) ἡ μέλισσα, ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς ἀσθενὴς οὖσα, ἐπὶ πλῆθι τινά, τὸ κέντρον ἀποβάλλει, καὶ γίνεται στεῖρα (81)· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὑμεῖς ὅ ἐὰν ποιήσητε ἀδικον εἰς ἑτέρους, τοῦτο εἰς (82) ἑαυτοὺς ἐνεργήσετε· Ἰάκκων γὰρ ὠρυξέ, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο.» Καὶ πάλιν (83)· «Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον αὐτοῦ (84), ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν.» Οὐκοῦν ὁ φεύγων κατάραν, ἕτερον μὴ καταράσθω· ὁ γὰρ μισεῖς σοι γενέσθαι, οὐδὲ ἄλλω σὺ ποιήσεις. Διὸ νοθεύετε τὰς ἀπειθεῖς, ἐπιπλήσσετε τὰς ἀνασχύντους, παρακαλεῖτε τὰς ἀλιγοψύχους, ἰσχυροποιεῖτε τὰς ἀσθενούσας, ἐπαινεῖτε τὰς ἐν ὁσιότητι ὁδευούσας. Εὐλογεῖτωσαν μᾶλλον, καὶ μὴ λοιδορεῖτωσαν· εἰρηνοποιεῖτωσαν, καὶ μὴ πόλεμον ἐμποιεῖτωσαν. Μήτε οὖν ἐπίσκοπος, μήτε πρεσβύτερος, μήτε διάκονος, μήτε ἄλλος τις ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ λοιδορεῖ τὴν γλῶσσαν μολυνέτω, ἵνα μὴ ἀντὶ εὐλογίας κατάραν κληρονομήσῃ. Ἔστω δὲ σπουδὴ καὶ ἐπιμέλεια τῷ ἐπισκόπῳ, ὅπως μὴδὲ λαϊκὸς κατάραν ἐκφέρῃ· περὶ πάντων γὰρ αὐτῷ μέλλειν ὀφείλει, περὶ κληρικῶν, περὶ παρθένων, περὶ χηρῶν, περὶ λαϊκῶν. Διὰ τοῦτο, ὦ ἐπίσκοπε, τοὺς συνεργούς σου τῆς ζωῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐργάτας, διακόνους εὐαρέστους Θεῷ προχειρίζου, οὓς ἐκ παντὸς τοῦ λαοῦ δοκιμάσεις εἶναι ἀξίους, καὶ εἰς τὰς τῆς διακονίας

rit ibi filius pacis, pax vestra requiescet super illum; sin autem non fuerit dignus, pax vestra revertetur ad vos¹⁰.

CAPUT XV.

Quod non deceat conviciari proximo: alienum enim esse a Christianis maledicere.

Si ergo pax apud eos, qui illam ad alios miserunt, rursus ad præmittentes redit, quod non invenerit dignos ipsa, multo magis maledictio revertetur in caput inique immittentis eam, quod is ad quem amandata est, non mereatur illam recipere. Quisquis enim sine causa conviciatur, sibi maledicit, ut Salomon ait: «Sicut aves volant, et passeret, sic maledictum vanum non in nullum veniet¹¹.» Et iterum dicit: «Qui autem proferunt convicia, insipientissimi sunt¹².» Quemadmodum vero apis, viribus infirma, cum pupugerit aliquem, aculeum amittit, efficiturque sterilis: pari modo et vos, quam injuriam aliis intuleritis, hanc vobis facietis. «Lacum enim aperuit, et effodit eum; et incidet in foveam quam fecit¹³.» Et rursus: «Qui fodit foveam proximo suo, incidet in eam¹⁴.» Ergo qui maledici refugit, ne alteri maledicat. Nam quod oderis tibi fieri, neque alteri tu feceris. Quocirca monete immorigeras, objurgate inverecundas, consolamini pusillo animo præditas, fortificate infirmas, laudate sanctitatis iter ingressas. Benedicant potius, et non conviciantur; pacem, non bellum faciant. Itaque nec episcopus, nec presbyter, nec diaconus, nec quivis alius sacri ordinis, linguam convicio inquinet; ne pro benedictione maledictionem sortiatur. Studeat autem et curet episcopus, ut neque laicus maledictum proferat: omnibus enim prospicere debet, clericis, virginibus, viduis, laicis. Propterea, episcope, tibi in vita adjutores, justitiæ operarios, Deoque gratos diaconos elige, quos ex omni populo dignos esse probaris, et subeundis diaconici officii laboribus maxime accommodatos. Etiam elige diaconissam fidelem et sanctam, ad mulierum ministeria. Fit enim nonnunquam, ut in quibusdam domibus, virum diaconum

¹⁰ Luc. x, 5; Matth. x, 13. ¹¹ Prov. xxvi, 2. ¹² Prov. x, 18. ¹³ Psal. vii, 16. ¹⁴ Prov. xxvi, 27.

VARIORUM NOTÆ.

(76) Ἀλλότριον γάρ. Alter codex καὶ ἀλλότριον, D nec loco convenit αιτιολογική particula. CLEA.

(77) Ἐπὶ τοὺς ad ἐκείνους. Absunt in altero cod. et postea sequitur προσηκαμένους utrumque perperam. CLEA.

(78) Αὐτῆς. Legit idem αὐτῆς, recte. Ib.

(79) Πᾶς γὰρ ὁ μάτην λοιδορῶν, ἑαυτὸν ἀρᾶται. Juxta illud Ecclesiastici xxi, 30: Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam: Etenim τὸ καταράσθαι ἀσεβῆ τὸν Σατανᾶν, αὐτὸς καταράται τὴν αὐτοῦ ψυχὴν. Cor.

(80) Δέ. Idem cod. Vind. οὖν, quod melius. CLEA.

(81) Καὶ γίνεται στεῖρα. Tribus modis accipi potest: 1° simpliciter, ut sensus sit: apem, cum pupugerit, sterilem evadere, nec amplius gignere. Id vero nullibi me legere memini. 2° Subintelligendo κέντρον. Hoc est, privatur aculeo. Quod tra-

ditur a multis. Unde proverbialis locutio in Platone Phædone, ὥσπερ μέλιττα τὸ κέντρον ἐγκαταλιπὼν οἰχέσονται. Velut apis aculeo relicto discedant. 3° Improperie, et ratione: mellis nequaquam conficiendi postea. Plinius lib. xi, cap. 18: Aculeum apibus natura dedit, ventri consertum. Ad unum ictum hoc infixum, quidam eas statim emori putant. Aliqui, nonnisi in tantum adacto, ut intestini quidpiam sequatur: sed sucos postea esse, nec metla facere, velut castratis viribus, pariterque et nocere et prodesse desinere. Cor.

(82) Εἰς. Idem ἐπ', quod est perinde. CLEA.

(83) Πάλιν. In altero ὁ Σολομών, rectius, nam proxime superior locus est Davidis. Ib.

(84) Τῷ πλησίον αὐτοῦ. Absunt hæc, et facila supplentur. Ib.

ad mulieres non possis mittere, propter infideles : destinabis igitur mulierem diaconissam, ob improborum cogitationes. Diaconissa siquidem femina ad multos usus indigemus. Ac in primis quidem cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et post diaconissa eas illinet : non enim opus est ut feminæ aspiciantur a viris. Verum, duntaxat in manus impositione, caput mulieris unget episcopus : quemadmodum

¹⁸ f. δύνασαι. Sic cod. Vindob.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Διάκονος*. Alter cod. *διακόνισσαν*, ut et paulo post. Ib.

(86) *Εἰς πολλὰς χρεῖας, γυναικὸς χρῆσιμος διάκονος*. Officia diaconissarum, præter ea de quibus antea diximus, alia multa fuerunt. Diaconissa in *Constitutionibus*, lib. II, cap. 26, introducit mulieres ad diaconum et ad episcopum; lib. III, cap. 7, præest viduis; hoc capite, et 19, seminarum curam gerit, ad quas mittitur honestatis causa, ubi ministerio illius opus est. Atque ita Epiphanius, cap. 3; hæres. 79, et cap. 21 *Expositionis fidei*. In suo sexu ministrat, in ministerio verbi, et privatim docendo; dicitur in *Commentariis ad Rom. xvi, 1, tom. VIII Hieronymi*. Hoc etiam loco ad baptizandas feminas adhibentur diaconissæ, ut eas inungant, neve a viris aspiciantur nudæ. Et quidem quod spectat ad unctionem, illustre habemus in Joannis Moschi *Prato spirituali*, cap. 3, exemplum, de Conone presbytero, cui in conobio ibi memorato baptismum accedentibus conferre demandatum fuerat : Αὐτὸς δὲ ἔγριεν καὶ ἐδάπτισεν τοὺς ἐπὶ τοῦτο παραγενομένους. Καθ' ὅτι οὖν ἔγριεν γυναῖκα, ἐσκन्दάλιζετο. Ipse autem ungebat ei baptizabat eos qui ad hoc veniebant. Quoties ergo mulierem inungeret, scandalizabatur. Ἐν μιᾷ οὖν ἡλθεν κόρη Περσία, ἐπὶ τὸ βαπτισθῆναι ἦν δὲ εὐεὶδης πάνυ ὡραία, ὥστε μὴ δυνηθῆναι τὸν προσβύτερον αὐτὴν χρίσαι τῷ ἁγίῳ ἔλαιῳ. Καὶ ποιήσας αὐτῆς δύο ἡμέρας, ἤκουσεν ἀρχιεπίσκοπος Πέτρος, ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ γεγονότι, καὶ ἠθέλησεν ἀφορίσαι διάκονον γυναῖκα ἐπὶ τῷ αὐτῷ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἐποίησεν, διὰ τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸν τόπον. Quadam vero die venit puella orta ex Perside, ut baptizaretur; quæ ita speciosa erat, ac tantæ pulchritudinis, ut non posset presbyter eam sancto oleo inungere. Cum sic vero illic puella mansisset duos dies, audiens archiepiscopus Petrus, obstupuit ea de re vehementer, voluitque ad hoc opus delegare diaconissam mulierem; sed non fecit, quod locus, cœnobium videlicet, id non pateretur. Ambrosius Camaldulensis vertit, ne contra canones fecisse videretur, quia male legebat typum, quemadmodum pro γεγόνῃ, γέροντι. Quod pertinet autem ad revelandas velandasque feminas, et ad reliqua diaconarum munia in baptismo mulierum, consuli possunt Epiphanius et pseudo-Hieronymus citati, Atto Vercellensis *Epistola ad Ambrosium*, Justinianus *Novella 6*. Noster cum lib. ult., cap. 28, tum hocce lib. III, cap. 16, ubi diaconissæ sunt susceptrices seminarum, ut et in canone 74 Nicæno Arabico, et in *Vita S. Pelagii*, cap. 8, lib. I, *De Vitis Patrum*, Rosweydi. Et unam de diaconissis, inquit Jacobus diaconus, Vitæ illius scriptor, juberet ejus beatitudo transmittere mecum. Et mox : Statim transmisit mecum dominam Romanam primam diaconissarum. Posteaque : Sanctus Nonnus episcopus exorcizavit eam, Pelagiam, et baptizavit, et imposuit ei signum Domini, tradiditque illi corpus Christi : fuitque illi mater spiritalis sancta domina Romana prima diaconissarum. In Matthæo Blastare elemento γ, cap. 13 : Αἱ μέντοι διάκονοι γυναῖκες τίνα τὴν ὑπηρεσίαν τῷ τότε ἐν τῷ κλήρῳ ἐπλήρου, τοῖς πᾶσι σχε-

ἄ χρεῖας εὐσκόλους. Προχρῆσαι δὲ καὶ διάκονον (85) πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπηρεσίας. Ἔστι γὰρ ὅπου ἐν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναικὶν οὐ δύναται ¹⁸ πέμπειν, διὰ τοὺς ἀπίστους ἀποσταλεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον, διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. Καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρεῖας, γυναικὸς χρῆσιμος διάκονος (86). Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτισθῆναι γυναῖκας, ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον αὐτῶν τῷ ἁγίῳ ἔλαιῳ (87), καὶ μετ' αὐτὸν ἡ

δὴν ἡγήσεται νῦν· πλὴν εἰσιν οἱ λέγουσιν, ὅτι ταῖς βαπτιζομέναις τῶν γυναικῶν ὑπηρετοῦν, ἀνδρῶν ὀφθαλμοῖς οὐ θεμιτὸν ἐν, γυμνουμένας ταύτας ὁρᾶσαι, ὑπεράρκους ἤδη βαπτιζομένας. Hoc est : Porro diaconissæ quidnam ministerii per illud tempus in clero adimplerent, ab omnibus fere nunc ignoratur. Sunt tamen qui dicant, quod in baptismo mulierum ministrarent, cum nefas sit feminas in ætatis flore baptizandas, oculis virorum nudas objici. Videre etiam potes in canone 12 synodi Carthagin. IV, quomodo eas quæ baptismo initiabantur docerent tam respondenda baptizatori, quam vitæ post lavacrum transmittendæ rationem. Denique ad diaconas pertinuisse puto visitationem carcere detentorum, necnon collectionem pecuniarum ad liberandos eos. Id sane innuunt Lucianus et Libanius. Ille hisce verbis de Peregrino : Καὶ ἔωθεν μὲν εὐθὺς ἦν ὁρᾶν παρὰ τῷ δεσμοτηρίῳ περιμένοντα γραῖδια, χήρας τινὰς, καὶ παῖδια ὀρφανὰ· οἱ δὲ ἐν τέλει αὐτῶν καὶ συνεκάθευδον ἔνδον μετ' αὐτοῦ, διαφθειρόντες τοὺς δεσμοφύλακας. Ac mane quidem illico videre erat juxta carcerem præstolantes anus, viduas aliquas, et pueros orbos : qui autem apud ipsos in dignitate erant, cum ipso intus dormiebant, corruptis custodiibus : Οἱ ἐν τέλει μὴ sunt diaconi ecclesiastica dignitate suffulti; quorum fuisse in carcerem commeari, discimus ex epistola 10 S. Cypriani. Libanius vero orat. 16, in *Tisamenum*, edit. Morell., p. 452, sic loquitur : Μητέρα δὲ γραῖων, εἰς τὴν τῷ δεδεμένῳ, πλανωμένην ἀγείρειν δσον προσαιτούσα δύνηται. Matrem vero vetularum, si vinculo contigerit, vagantem colligere quidquid mendicando possit. Paucaque interjectis : ἡ τοῖς ὑπηρεταῖς ἦν ἀναμνησκῶν, πρὸς πολλῶν γόνατα προσπεσῖν, id est : aut ministros (diaconos mea quidem sententia) commonefaceret ad nullorum genua procedere. Ac *Oratione de victis*, quam Jacobo Gothofredo debemus : Ταῦτα εἰπὼν ἀκούει· Διὰ τὸ οὐ καλεῖς διὰ τῶνδε τῶν (malim ita, quam ut editum est, διὰ τῶν δετῶν per victos) ἐξόντων γυναῖκα δεῦρα, τῶν ἐπὶ φιλανθρωπία φιλοτιμουμένων, εἰς αὐτῆς πρὸς τὰ γόνατα προσπεσῶν, πείθεις προσαιτούσαν ἀγειν τί σοι; Posteaquam hæc dixit, audit : Cur non vocas per hosce qui egrediuntur, mulierem huc aliquam ex his quæ pro humanitate sua claræ habentur; indeque ad genua illius procedens, persuades ut mendicando aliquid tibi afferat? Cor.

(87) Ὁ διάκονος χρίσει, etc. Unctio ante baptismum facta oleo sancto, benedicto, et exorcizato, mera cæremonia est; quæ ideo a diacono, vel presbytero, seu episcopo, semel aut bis, hoc vel illo modo, in his aut illis, aut in omnibus corporis membris peracta invenitur, juxta variam ecclesiarum ac gentium consuetudinem. Innumera hujus rei possent proferri documenta, desumpta ex Ritualibus Æthiopum, Syrorum, Græcorum, Latinorum, ex conciliis, et ex Patribus. Sed peculiarem merentur animadversionem, præter textus *Constitutionum* hic, et lib. VII, cap. 22; *Recognitionum* lib. III, cap. 67; Joannis Moschi, qui citatus fuit in nota superiore, ac *Ritualium* librorum, loca se-

διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖ-
κας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτέεσθαι· ἀλλὰ, μόνον ἐν τῇ
χειροθεσίᾳ (88), τὴν κεφαλὴν αὐτῆς χρίσει ὁ ἐπίσκο-
πος, ὃν τρόπον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ βασιλεῖς τὸ πρότερον
ἐχρίοντο· οὐχ ὅτι καὶ οἱ νῦν βαπτίζομενοι, ἱερεῖς
χειροτονοῦνται, ἀλλ' ὡς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ Χριστιαν-
οὶ (89), βασιλεῖον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον, Ἐκ-
κλησία Θεοῦ, σκύλος καὶ ἑδραῖωμα τοῦ νυμφῶνος¹⁸· οἱ
ποτὲ οὐ λαὸς, νῦν δὲ ἡγαπημένοι (90) καὶ ἐκλεκτοί· οἱς
ἐπεκλήθη (91) τὸ καινὸν αὐτοῦ ὄνομα· ὡς μαρτυρεῖ καὶ
Ἡσαΐας ὁ προφήτης, λέγων· «Καὶ καλέσουσι τὸν λαὸν
τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ καινὸν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτόν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ μνήσεως θείας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

Σὺ οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐκείνῳ τῷ τύπῳ χρίσεις τὴν
κεφαλὴν τῶν βαπτιζομένων, εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναι-
κῶν, τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ, εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ
βαπτίσματος (92)· ἔπειτα ἡ σὺ ὁ ἐπίσκοπος, ἡ ὁ ὑπὸ
σὲ πρεσβύτερος τὴν ἱερὰν ἐπ' αὐτοῖς εἰπὼν καὶ ἐπο-
νομάσας ἐπέκλησιν Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιος Πνεύ-
ματος, βαπτίσεις αὐτοὺς ἐν τῷ ὕδατι· καὶ τὸν μὲν
ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκονος (93)· τὴν δὲ γυναῖκα ἡ
διάκονος (94)· ὅπως σεμνοπρεπῶς ἡ μετάδοσις τῆς
ἀθραύστου σφραγίδος γένηται. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἐπί-
σκοπος χρίετω τοὺς βαπτισθέντας τῷ μύρῳ (95).

¹⁸ I Pet. II, 9. ¹⁷ I Tim. III, 15. ¹⁸ al. νῦν φωτός. ¹⁹ Isa. LXII, 2.

VARIORUM NOTÆ.

quentia : Cyrilli Hierosolymitani Catechesi mysta-
gica 2 ; Chrysostomi sub finem orationis 6, in
Epistolam ad Coloss. ; Dionysii cap. 2 Cœlestis hier-
archiæ ; auctoris Responsionum ad Orthodoxos ; in
operibus Justinii Martyris, quæst. 157 ; Ambrosii, 1
De sacramentis, 2 ; Augustini Sermone de illius neophy-
torum, et Serm. de mysterio baptismatis ; Theoduli
De ordine baptismi, cap. 10 ; concilii Matisco-
nensis II, can. 3 ; et Capitularium lib. I, cap. 162 ;
seu concilii Meldensis, cap. 1 ; apud Ivonem, parte I
Decreti, cap. 269. Infelicitèr porro I cunam in Re-
sponsione suppositi Justinii super Aere tentarunt
interpretes : Ἐπειδὴ ἡ κοίτη... τὸν παφιασμένον μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ ποιεῖ τοῦ ἐνταφιαζομένου, repo-
nendόν, sive ἡ Μαρία, πρὸς, sive ἡ μυρίλινος τὸν
Κύριον, πρὸς, contra contextus sensum, qui sane
hæc aut similia postulat : ἡ Ἐκκλησία, πρὸς, quem-
admodum legenti clarum flet. Nec felicius paulo
post expungunt vocem παλαιῶ, ex isto commate,
χρίσμεθα δὲ παλαιῶ ἐλαίῳ, ἵνα γινώμεθα χριστοῦ
substituuntque ἀπλῶ : non considerantes solemnem
apud Patres allusionem ad Veteris Testamenti
oleum, quo reges ac sacerdotes ungebantur, ideoque
appellabantur Christi. Codex Regius 2392 : Ἐκ τῶν
διατάξεων· Ὅτι γυναῖκα βαπτίζομένην, ὁ ἐπί-
σκοπος μόνον τὴν κεφαλὴν χρίει· ὁ δὲ διάκονος,
τὸ στόμα καὶ τὸ στήθος, ἡ δὲ διακόνισσα, ὅλον
τὸ σῶμα. Cot. — Ὁ. Melius ὁ γάρ, ut habet alter
cod. Vind. omisso μὲν quod sequitur. CLEA.

(88) Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ. Hæc impositio manuum
super baptizandos, tempore baptismi, nota est ex
Ritualibus, ex Dionysio, ex aliis. Cot.

(89) Χριστιανοί. Subjicitur in altero cod. χαλοῦν-
ται, nec male. CLEA.

(90) Ἠγαπημένοι. In singulari ἡγαπημένος καὶ
ἐκλεκτός, in eodem. Id.

(91) Οἱς ἐπεκλήθη, etc. Ad finem capitis desunt
in altero cod. Id.

(92) Εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ βαπτίσματος.

A sacerdotes et reges antiquitus ungebantur : non
quod qui nunc baptizantur, ordinentur sacerdotes ;
sed quia sunt a Christo Christiani (hoc est, un-
ctionis cognomines), regale sacerdotium, et gens
sancta¹⁸, Ecclesia Dei, columna et firmamentum
præsentis luminis¹⁷ : qui aliquando non populus ;
nunc autem dilecti et electi ; super quos invocatum
est novum nomen ejus ; ut testatur Isaias propheta,
dicens : « Et vocabunt populum nomine ejus
novo, quo Dominus nominabit illum¹⁹. »

CAPUT XVI.

De divina sancti baptismi initiatione.

Tu igitur, episcopo, ad illam formam caput eo-
rum qui baptizantur, sive viri sint, sive mulieres,
unges oleo sancto, in figuram spiritualis baptismi.
Deinde aut tu, episcopo, aut tibi subjectus presby-
ter, sacram super eos proferens nominatim invoca-
tionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, bapti-
zabis eos in aqua. Ac virum quidem suscipiat dia-
conus ; mulierem vero diaconissa : ut cum decenti
gravitate collatio sigilli infragilis peragatur. Et
postea episcopus baptizatos unget chrismate.

C Et cap. seq. τὸ ἐλαίον, ἀντὶ Πνεύματος ἁγίου. Li-
bro autem VII, cap. 22 : ἵνα τὸ μὲν χρίσμα μετοχὴ
ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Quia, scilicet, teste Theo-
dulo, lib. De ordine Baptismi cap. 10 : In olei no-
mine intelligitur unctio sancti Spiritus. Origenes in
fine homiliæ 8 in Leviticum ; Donum autem gratiæ
Spiritus, per olei imaginem designatur. Cot.

(93) Καὶ τὸν μὲν ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκο-
νος. Masculi masculos, feminae feminas de bap-
tismo suscipiebant, juxta canonem 22 aut 24 Ni-
cænum Arabicum, et Æthiopicum. In Actis S. Se-
bastiani : Omnes isti sexaginta octo, a S. Polycarpo
presbytero baptizati, et a S. Sebastiano suscepti
sunt : seminarum autem matres factæ sunt Beatrix
et Lucina. Vita S. Epiphani, sect. 8 : Ὅς καὶ πατὴρ
αὐτοῦ (ita lego cum interprete) ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ
ἁγίου φωτισματος. Qui Lucianus etiam fuit pater
ejus Epiphani in sancto baptismo. Paucisque in-
terpositis : Βερνίκην τὴν ἁγίαν παρθένον, ἥτις ἐγένε-
το μήτηρ τῆς ἀδελφῆς Ἐπιφανίου. Quæ sic ver-
tenda : Bernicem sanctam virginem, quæ mater,
spiritualis, intellige, fuerat sororis Epiphani. Per-
peram enim interpretes, cum non posset concoquere
in virgine nomen matris, transformavit matrem
sororis in sororem matris. Id.

(94) Διάκονος. Ille et infra διακόνισσα habet al-
ter cod. Vind. CLEA.

(95) Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἐπίσκοπος, etc. Seu il-
los sacramento confirmationis donet. Unde cap.
seq. μύρον dicitur βεβαίως τῆς ὁμολογίας, confir-
matio confessionis. In Rituali Græcorum, pag. 368 :
Τὸ χρίσμα τοῦ μύρου βεβαίως τὴν πίστιν. Unguenti
chrisma fidem confirmat. Ambrosiaster in caput VI
Epistolæ ad Hebræos : Impositionis manuum, per
quam Spiritus sanctus accipi posse (Primasius et
Haymo videntur legisse plenissime) creditur : quod
post baptismum ad confirmationem unitatis in Ec-
clesia Christi a pontificibus fieri solet. Lege infra
cap. 44, lib. VII. Cot.

CAPUT XVII.

Quam causam habeat baptismus in Christum, et quare singula in eo, et dicantur, et fiant.

Baptismus igitur, in mortem Jesu datur⁹⁶; et aqua adhibetur pro sepultura; oleum, pro Spiritu sancto; signum crucis, pro cruce: chrisma, confirmatio est confessionis: Pater commemoratur, ut auctor ac emissor; Spiritus coassumitur, ut testis; dum mergimur, commorimur; dum emergimus, consuscitatur. Pater est super omnia Deus; Christus, unigenitus Deus, et dilectus Filius, et gloriæ Dominus; Spiritus sanctus, Paracletus, qui a Christo mittitur ac docetur, quique Christum prædicat⁹⁷.

CAPUT XVIII.

Qualis esse debeat baptismo initiatus.

⁹⁸ Cæterum qui baptizatur, se præstet alienum ab omni impietate, inefficacem ad peccatum, amicum Dei, hostem diaboli, hæredem Dei Patris, et co-hæredem Filii ejus; eumque qui renuntiaverit Sathanæ, illiusque dæmonibus ac fallaciis. Sit castus, purus, sanctus, Deo amicus, filius Dei; orans, tanquam filius patrem; atque hoc modo, veluti nomine communis fidelium cætus, proloquens: «Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et dimitte nobis debita nostra; sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo: quia tuum est regnum, et potentia, et gloria, in sæcula. Amen⁹⁹».

⁹⁶ Rom. vi, 3. ⁹⁷ Citatur a Maximo, ad caput 2, Dion. de Eccl. hier. ⁹⁸ Citat. Anastasius, quæst. 1. ⁹⁹ Matth. vi, 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Πολὴν αἰτίαν ἔχει τὸ εἰς τὸν Χριστὸν βάπτισμα· καὶ διατὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἑκαστον λέγεται τε καὶ πράττει.

Ἔστι νῦν τὸ μὲν βάπτισμα, εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ ἐκδόμενον· τὸ δὲ ὕδωρ, ἀντὶ ταφῆς· καὶ (96) τὸ ἔλαιον, ἀντὶ Πνεύματος ἁγίου· ἡ σφραγίς, ἀντὶ τοῦ σταυροῦ· τὸ μύρον, βεβαίωσις τῆς ὁμολογίας· τοῦ Πατρὸς ἡ μνήμη, ὡς αἰτίου καὶ ἀποστολέως· τοῦ Πνεύματος ἡ συμπαράληψις, ὡς μάρτυρος (97)· ἡ κατάδυσις, τὸ (98) συναποθανεῖν· ἡ ἀνάδυσις, τὸ συναναστῆναι· Πατὴρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· Χριστὸς ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ὁ τῆς δόξης Κύριος. Πνεῦμα ἅγιον, ὁ Παράκλητος, τὸ ὑπὸ Χριστοῦ πεμπόμενον, καὶ ὑπ' ἐκείνου διδασκόμενον (99), καὶ ἐκείνον κηρύττον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅλος ὀφείλει εἶναι ὁ μεμυημένος.

Ὁ δὲ βαπτιζόμενος ὑπαρχέτω ἀλλότριος ἀσεβείας πάσης, ἀνενέργητος πρὸς ἁμαρτίαν, φίλος Θεοῦ, ἐχθρὸς διαβόλου, κληρονόμος Θεοῦ Πατρὸς, συγκληρονόμος δὲ τοῦ Υἱοῦ, ἀποτεταγμένος τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς δαίμοσι καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτοῦ (100)· ἀγνός, καθαρὸς, ὁσιος, θεοφίλης, υἱὸς τοῦ Θεοῦ· προσευχόμενος, ὡς υἱὸς πατρὶ, καὶ λέγων ὡς ἀπὸ κοινοῦ τοῦ τῶν πιστῶν συναθροίσματος οὕτως· «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλόμενα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία (1), καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.»

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Kal.* Dele cum altero cod. Vindob. CLER.

(97) Τοῦ Πνεύματος ἡ συμπαράληψις, ὡς μάρτυρος. Ita alibi. Quia, opinor, Spiritus sanctus in Christi baptismo testis existit: sicuti docent S. Gregorius Nazianzenus, oral. 37, p. 610; oral. 39, p. 634; et S. Epiphanius in Expositione fidei catholice, num. 16. Accedunt hinc duo Scripturæ testimonia, Roman. vii, 16: Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. I Joan. v, 8: Tres sunt qui testimonium dant in terra: Spiritus, aqua et sanguis. Qui-2 locus a B. Ambrosio, lib. 1 De Spiritu sancto, cap. 6, et Libro de initiandis cap. 4, exponitur de baptismo. Cor.

(98) Τό. Hic et paulo post τοῦ, subaudiendo μάρτυρος, e superioribus verbis. CLER.

(99) Καὶ ὑπ' ἐκείνου διδασκόμενον. Joannis cap. xvi, vers. 13, 14: Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem: non enim loquetur a semetipso; sed quæcunque audiet loquetur, et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit; quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Dogma quidem catholicum proponunt Ecclesiæ magistri Didymus, Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus et Theophylactus, Spiritum sanctum audire ea quæ non ignorat; unam esse Patris, Filii, et sancti Spiritus scientiam, ut et substantiam; audire Spiritum sanctum per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ;

auditionem in illo esse scientiam, scientiam vero essentiam; nec indigere Spiritum sanctum doctrina, utpote αὐτοδίδακτον. Attamen, quia scientiam cæteraque omnia habet Spiritus a Filio, tanquam a processione principio, utcunque ratione originis dici potest ab eo edoctus: quemadmodum eadem de causa per B. Athanasium oratione 2 contra Arianos, p. 357, minor illo prædicatur. Periculosissime vero Origenes tomo iii in Joannem, vocari vult in quæstionem, an Spiritus sanctus, quem doceri a Filio ex Joannis xiv, 14, colligit, omnia capiat quæ Filius cognoscit; quamvis sanctus Spiritus εὐλάβειαν, reverentiam, inibi profiteatur. Cor.

(100) Ἀποτεταγμένος τῷ Σατανᾷ, etc. Ita apud Anastasium codices Regii: ubi in libris impressis inseritur, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, et ubi Genianus Hervetus legisse videtur, τοῖς δαίμοσι, καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτῶν· vertit enim dæmonibus, et eorum fraudibus. Vide infra cap. 41, lib. vii. Ib.

(1) Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, etc. Clausula orationis Dominicæ Matth. vi, 13, in Græco duntaxat. Quam tamen majori ex parte agnoscit auctor Operis imperfecti in illud Evangelium, Latinus ut videtur. Eam viri docti plures censent ex Constitutionibus apostolicis et ex Liturgiis in sacrum textum irrepsisse, probabili sane judicio, maximo quia varie effertur tam in Liturgiis et Euchologio, quam in aliis libris. Logesis Chrysostomum tomo V,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

A

CAPUT XIX.

Ὅλος ὀφείλει εἶναι ὁ διάκονος.

Qualis esse debeat diaconus.

Ἔστωσαν δὲ καὶ οἱ διάκονοι ἐν πᾶσιν ἄνθρωποι, ὡς καὶ ὁ ἐπίσκοπος· μόνον δὲ εὐσχυλότεροι· ἀνάλογοι πρὸς τὸ πλῆθος τῆς Ἐκκλησίας· ἵνα καὶ τοῖς (2) ἀδυνατοῖς ὑπηρετῶνται (3) δύνωνται, ὡς ἐργάται ἀνεπαίσχυντοι. Καὶ ἡ μὲν γυνὴ τὰς γυναῖκας σπουδάζουσα θεραπεύειν; ἀμφοτέροι δὲ τὰ πρὸς ἀγγελίαν (4), ἐκδημίαν, ὑπηρεσίαν, δουλείαν· ὡς καὶ περὶ τοῦ Κυρίου Ἡσαΐας εἶπε, φάσκων· «Δικαιῶσαι δίκαιον εὐδουλεύοντα πολλοῖς.» Ἐκαστος οὖν τὸν ἴδιον γνωρίζτω τόπον, καὶ ἐκτελεῖτω αὐτὸν σπουδαίως, ὁμοφρόνως, ὁμοψύχως· γινώσκοντες τὴν τῆς διακονίας μισθόν· Ἔστωσαν δὲ καὶ ἀνεπαίσχυντοι εἰς τὸ ὑπηρετῶναι τοῖς δεομένοις· ὡς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, λύτρον ἀντὶ πολλῶν· οὕτως οὖν καὶ αὐτοὺς δεῖ ποιεῖν. Κἀν δὲ (5) ψυχὴν ὑπὲρ (6) ἀδελφοῦ ἀποθέσθαι, μὴ διστάσωσιν· οὐδὲ γὰρ ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐδίστασε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆναι (7), ὡς αὐτὸς ἔφη, ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ. Εἰ οὖν ὁ Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πάντα ὑπέμεινε δι' ἡμᾶς, πῶς ἂν ὑμεῖς διακονῆσαι τοῖς δεομένοις ἐνδοιάσγη· μιμηταὶ ὀφειλοντες αὐτοῦ εἶναι, τοῦ καὶ δουλείαν, καὶ ἐνδειαν (8), καὶ πληγὰς, καὶ σταυρὸν δι' ἡμᾶς ὑπομείναντος; Χρὴ οὖν καὶ ἡμᾶς δουλεύειν τοῖς ἀδελφοῖς, ὡς Χριστοῦ μιμητάς. «Ὁ θέλων γὰρ, φησὶν, ἐν ὑμῖν εἶναι μέγας, ἔστω ὑμῶν διάκονος· καὶ ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δούλος.» Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ἐργῶν πεπλήρωκε τὸ εὐδουλεύειν πολλοῖς, καὶ οὐ λόγῳ. Λαβὼν γὰρ λέντιον, διεζύσατο· εἶτα βάλλει (9) ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα· καὶ ἡμῶν ἀνακειμένων ἐπελθὼν, πάντων ἡμῶν ἐνίψε τούς πόδας, καὶ τῷ λεντίῳ ἐξέμαξε. Τοῦτο δὲ ποιῶν, ἐπέδεικνυσεν ἡμῖν τὸ τῆς φιλαδελφίας ἀγαπητικόν, ἵνα καὶ ἡμεῖς εἰς ἀλλήλους αὐτὸ ποιῶμεν. Εἰ οὖν ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ ὁ διδάσκαλος, οὕτως ἐταπεινώσεν ἑαυτόν· πῶς ἂν ὑμεῖς ἐπαίσχυνθῆσθε τοῦτο ποιῆσαι τοῖς ἀδυνατοῖς καὶ ἀσθενέσι τῶν ἀδελφῶν, ἐργάται ὄντες ἀληθείας, καὶ τῆς εὐσεβείας προστάται; Ἐξυπηρετεῖτε οὖν ἀναγκαιῶς, μὴ ἐπι-

Sint autem diaconi omni vitio immunes, sicut et episcopus; tantummodo activiores; multitudini Ecclesie congruentes; ut et invalidis possint ministrare, tanquam operarii, nihil pudore deterriti. Ac mulier quidem mulieribus providere studeat: utrique vero munia nuntiandi, digrediendi, ministrandi, serviendi obeant; quemadmodum de Domino dixit Isaias: «Justificare, inquit, justum, bene servientem multis». Singuli igitur locum suum ac munus agnoscant, impleantque diligenter, concordi mente et anima; scientes mercedem ministerii. Nec vero pudeat eos egentibus ministrare: sicut Dominus noster Jesus Christus non venit ut sibi ministraretur; sed ut ministraret, et daret animam suam, redemptionem pro multis. Hunc ergo in modum et ipsos facere oportet. Et quamvis anima pro fratre ponenda sit, nequaquam hæreant; neque enim Dominus et Salvator noster Jesus Christus, ut ipse ait, pro amicis suis hæsitavit animam suam ponere. Quod si cæli ac terræ Dominus omnia propter nos sustinuit; quomodo vos indigentibus ministrare dubitetis, cum teneamini eum imitari, qui servitutem; egestatem, verbera et crucem propter nos pertulit? Oportet igitur et nos fratribus servire, tanquam Christi imitatores. Qui enim, inquit, vult inter vos esse magnus, sit vester minister; et qui vult inter vos esse primus, sit vester servus. Nam sic ipse etiam illud: Bene servire multis, opere implevit, non verbis. Si quidem, accepto linteo, præcinxit se; deinde misit aquam in pelvim; et ad nos recubentes accedens, omnium nostrum pedes lavit ac linteo extersit. Quod faciens, ostendit nobis fraternæ benevolentiæ charitatem; ut et nos idem mutuo faciamus. Itaque si Dominus noster ac præceptor tantum se demisit; quo pacto vos erubescetis hoc agere erga fratres debiles ac infirmos, cum sitis veritatis operarii, et præsidēs pietatis? Quocirca cum charitate ministrare, non murmurantes, nec dissidia commo-

¹ Isa. LIII, 11, in LXX. ² Matth. xx, 28. ³ Joan. x, 15; et xv, 13. ⁴ Matth. xx, 26. ⁵ Isa. LIII, 11. ⁶ Joan. XIII, 4.

VARIORUM NOTÆ.

sermone 10, et ad locum Matthæi; Isidorum Pelusiotam lib. iv, epist. 24; Cæsarium dialogo 1, Respons. ad interrog. 29; et Ambrosium ult. De sacramentis ult. Porro apud Lucianum in Dialogo cui titulus *Philopatris*, initium ac finis iste orationis indicantur: Τὴν εὐχὴν, αἷτ' οὐκ οἶδ' αὖτις, ἀπὸ Πατρὸς ἀρχόμενος, τὴν δὲ πολύννημον ψῆφον εἰς τέλος ἐπιθεῖς, orationem a Patre incipiens, et celebre canonicum ad fidem apponens. Adde ex Lambecio Scholium libri Cæsarei Theol. Græc. 29: Τὸ δὲ οὗ ἀσπὶν ἡ βασιλεῖα καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, ἐν τοῖς οὐ πᾶσι μετρί τοῦ Ἀμὴν. Ib.

(2) *τοῖς*. Alter codex ἐν τοῖς, minus bene, cum sermo sit de officiis a diaconis præstandis hominibus, qui sibi necessaria prospicere nequeant, quales addύνατοι dicuntur. CLEA.

(3) *ὑπὲρ ἀδελφῶν*. Alter cod. ὑπηρετῶν, rectius; sed et enim verbum hoc in activa conjugatione, non in media, adduberi. Vide infra et Act. xi, 34;

xxiv, 23, sic passim apud Xenophontem aliosque Græcos scriptores. Ib.

(4) *Ἀμφοτέροι δὲ τὰ πρὸς ἀγγελίαν*, etc. De diaconissis egimus supra. Diaconorum vero officia et ministeria quis cuncta queat numerare? Notatu dignum illud, in Vita S. Epiphani, ann. 56, quod pertinebat ad postremum diaconum, ἐκτίσσειν τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου, exornare thronum seu cathedram episcopalem. Cor.

(5) *Δέξ*. Alter cod. addit τὴν ταυτῶν, *eam ipso-ram animam*. CLEA.

(6) *ὑπὲρ*. Alter cod. ἀντὶ, et paulo post διατά-σαι, eodem sensu. Ib.

(7) *θῆναι*. Alter θεῖς, non male. Ib.

(8) *Ἐνδεια*. Ὑπεῖος, alter cod. non absurde. Ib.

(9) *Βάλλει*. Alter βάλλων, quod est narrationali con-venientius. Ib.

ventes; quia non propter hominem operamini, sed propter Deum; a quo mercedem ministerii; in die visitationis vestrae, recipietis. Oportet itaque ut vos diaconi visitetis omnes qui visitationis indigent. De miseris etiam, ad episcopum referte; debetis enim esse anima illius, ac sentiendi vis; parati ad ministrandum illi ac obediendum in omni opera, veluti episcopo vestro, et patri, et magistro.

CAPUT XX.

Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari; non autem ab uno, id enim esse irritum.

Episcopum vero praecipimus ordinari a tribus episcopis; aut ut minimum a duobus; non licere autem vobis ab uno constitui. Nam duorum et trium testimonium firmitus est et indubium^{20.21}. Item jubemus ut presbyter et diaconus ab uno episcopo ordinetur; et reliqui clerici: utque nec presbyter, nec diaconus clericos ex laicis ordinent; sed solummodo, presbyter quidem doceat, offerat, baptizet, benedicat populo; diaconus vero ministret

^{20.21} Joan. viii, 17; Matth. xviii, 16.

VARIORUM NOTAE.

(10) *Εὐήκοι*. Hæc vox cum tribus seqq. et mox vocula τῷ πατρὶ, desunt in altero cod. Vindob. CLER.

(11) *Ἐπισκοπὸν δὲ προστάσσομεν*, etc. Episcoporum numerus episcopum ordinatorum, res est ecclesiastici juris, quæ eapropter varietatem disciplinæ admittit. Et primo quidem canonem Nicænum quartum ita acceperunt Patres Constantinopolitani congregati, apud Theodorum Hist. eccl. lib. v, cap. 9, ut liceret provinciarum episcopis collegas finitimos ad ordinationem convocare. Qui et addunt a se ordinatum fuisse Nectarium. Patres vero Sardicenses can. 6, quemadmodum et Nicæni, canone citato, et Antiocheni can. 19, optant omnes provinciarum antistites ordinationi comprovincialis sui interesse. In concilio autem Carthaginiensi 3, can. 39, legitur sententiam quorundam de non celebrandis ordinationibus, nisi a duodecim. Sed et octo ordinatores, cum fieri potest, exigit concilium Arelatense 1, can. 20. Ad hæc circa quatuor, testantur ordinationes Græcorum impressæ, et duæ Gregorii papæ I, respondens ad interrogata Augustini, n. 8 in Beda, Hist. eccles., I, 27, et 3, epistola 1 ad Bonificium. Jam trium esse officium coepiscopum consecrare, innumera decreta ac testimonia loquuntur; quorum in plurimis tanquam minime sufficiens rejicitur minor numerus, præsertim singularis. Unde Novatianus tres episcopos coegit, ut sibi manus imponerent; Julianus vero, cum tres tantum essent episcopi, mortuo Juliano uno ex illis, quo alium substituerent, defuncti manum, suasque capiti hominis a se ordinandi imposuerunt; sicuti refertur in narratione De rebus Armeniæ, tom. II, auctarii Bibliothecæ Patrum Combesisiani. Atque hoc loco celatum notum lectorem errorem geminum, qui apparet in Breviatione canonum Fulgentii Ferrandi, cap. 6: *Ut unus episcopus episcopum non ordinet: excepta Ecclesia Romana, Concilio Zellensi, ex epistola papæ Siricii*. Etenim duo prima decreta epistolæ 4 Siricii perperam commisceruntur; et Sedes apostolica primatis seu metropolitani mutatur in sedem apostolicam Romanam; non culpa (suspensor) Ferrandi, sed ignorantia vel fraude cujusdam recentioris. En pontificis verba: I. *Ut extra conscientiam sedis apostolicæ, hoc est primatis, nemo*

λογίζοντες, μηδὲ διαστασιάζοντες, οὐ γὰρ διὰ ἀνθρώπων ποιεῖτε, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεόν· καὶ τὸν μισθὸν τῆς διακονίας παρ' ἐκείνου ἀπολήψεσθε ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. ὑμῶν· χρὴ οὖν ὑμᾶς τοὺς διακόνους ἐπισκέπτεσθαι πάντας τοὺς δεομένους ἐπισκέψεως· καὶ περὶ τῶν θλιβομένων ἀναγγέλλετε τῷ ἐπισκόπῳ ὑμῶν· ψυχὴ γὰρ αὐτοῦ, καὶ αἰσθησις εἶναι ὀφείλετε· εὐσχυλοὶ καὶ εὐήκοι (10) εἰς πάντα ὄντες αὐτῷ, ὡς ἐπισκόπῳ ὑμῶν, καὶ πατρὶ, καὶ διδασκάλῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅτι ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ ἐνός· ἀδόκιμον γάρ.

Ἐπίσκοπον δὲ προστάσσομεν χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων (11)· ἢ τὸ γούν διαττον, ὑπὸ δύο· μὴ ἐξεῖναι δὲ ὑπὸ ἐνός ὑμῖν καθίστασθαι. Ἡ γὰρ τῶν δύο καὶ τριῶν μαρτυρία βεβαιότερα καὶ ἀσφαλής. Πρεσβύτερον δὲ καὶ διάκονον ὑπὸ ἐνός ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν (12)· μήτε δὲ καὶ πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, χειροτονεῖν ἐκ λαϊκῶν κληρικών (13)· ἀλλὰ μόνον, τὸν μὲν πρεσβύτερον διδάσκειν, ἀναφέρειν, βαπτίζειν, εὐλογεῖν τὸν λαόν (14)· τὸν δὲ

audeat ordinare. Integrum enim judicium est, quos plurimorum sententia consequitur. II. Ne unus episcopus episcopum ordinare præsumat propter arrogantiam, ne furtivum beneficium præstitum videatur. Hoc enim in synodo Nicæna constat esse definitum. C. Quæ hunc ad modum secutus est Innocentius, epist. 2, cap. 1: *Ut extra conscientiam metropolitani episcopi nullus audeat ordinare episcopum. Integrum enim est judicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. Nec unus episcopus ordinare præsumat episcopum, ne furtivum præstitum beneficium videatur. Hoc enim et a synodo Nicæna constitutum est atque definitum.* Verum, ut ad institutum sermonem revertar, narrant Pelagium papam coactum fuisse pontificiam dignitatem accipere a duobus episcopis et uno presbytero. Refertur quoque de alijs permissis in necessitate ordinari ab uno episcopo et duobus aut pluribus abbatibus. Denique, a quo ordiendum fuit, temporibus apostolicis satis constat episcopos fuisse constitutos interdum ab uno apostolo, seu apostolico; interdum a pluribus, juxta illud I Tim. iv, 14: *Noli negligere gratiam quæ in te est; quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyteri*; hoc est, ex interpretatione S. Chrysostomi, episcoporum qui eum ordinauerant. Vide infra, lib. vii, cap. 46; lib. viii, cap. 4, 27, et can. apost. 1. Cor.

(12) *Καὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν*. Omnino ex sensu, et ex canone apostolico 1, rescribendum, καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικούς. Quod vertit Turrianus. At a Bovio lectum videtur, καὶ τῶν λοιπῶν κληρῶν. In ὁμοῦτως καὶ τὸν λοιπὸν κληρῶν, alter cod. Vindobonensis. CLER.

(13) *Μήτε δὲ καὶ πρεσβύτερον*, etc. Sequens sententia in collatione minoris cleri variaverunt. Canon ἀνέκδοτος Nicephori confessoris: *Ὁ ἔχων εὐχὴν ἡγουμένου, πρεσβύτερος ὢν, χειροτονεῖ ἀναγνώστην καὶ ὑποδιάκονον ἐν τῇ ἰδίᾳ μονῇ. Qui habet consecrationem, hegumeni seu abbatis, estque presbyter, ordinare potest lectorem et subdiaconum in suo monasterio. Id.*

(14) *Εὐλογεῖν τὸν λαόν*. In Responsionibus synod. Constantinopolitanae sub patriarcha Nicolao

διάκονον ἐξυπηρετεῖσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις· τούτέστι, διακονεῖν οὐ μὴν καὶ τὰ λοιπὰ διενεργεῖν (15).

A episcopo, ac presbyteris; hoc est, ministerium seu diaconatum exerceat; sed non peragat cætera.

VARIORUM NOTÆ.

ad interrogationes quorundam monachorum, apud Balsamonem, pag. 232.

Questio IX.

Quod dicit S. Basilus in parvis pœnis: Sit a benedictione alienus pro lapsus proportione; quid est?

Responsio.

Privari aliquem benedictione, quæ datur in ecclesia.

Scholium Balsamonis.

Benedictiones ecclesiasticæ sunt omnia quæ sunt, vel dantur ab episcopis vel sacerdotibus in ecclesiis, ad preces et stabilimentum fidelis populi. Unusquisque ergo pro sui lapsus proportione, ecclesiastica benedictione privetur. Græca represento ex mss. pluribus Christianissimi regis, et uno viri clarissimi Claudii Jolii.

Ἑρώτησις.

Ὅτι λέγει ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐν τοῖς μικροῖς ἐπι-

τιμοῖς [al. εἰς τοὺς μικροὺς κανόνας]· Ἔστω ἀπὸ εὐλογίας κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ σφάλματος, τί ἐστίν;

Ἀποκρίσις.

Τὸ ἀποστερηθῆναι τινα τῆς δεδομένης εὐλογίας [al. προσφορᾶς] ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ἑρμηνεία.

Ἐκκλησιαστικαὶ εὐλογίαι εἰσὶ, τὰ παρὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων ἐπ' ἐκκλησίας γινόμενα, ἢ διδόμενα πάντα εἰς εὐχὴν καὶ στηριγμὸν τοῦ κοινού [al. πιστοῦ] λαοῦ. Ἐκαστος γοῦν κατ' ἀναλογίαν τοῦ οἰκείου σφάλματος, στερηθῇ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας. COT.

(15) Ad calcem additum est, in altero codice Vindobon. : Περὶ χηρῶν ἐπληρώθη βιβλίον γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ (16).

CAPITA LIBRI QUARTI.

Β. Ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν ὀρφανῶν.

Γ. Τίνες ὀφελουσιν ἐπικουρεῖσθαι, κατὰ τὴν Κυριακὴν διαταγὴν.

Δ. Περὶ φιλαργυρίας.

Ε. Μετὰ ποίου φόβου χρῆ τῶν Κυριακῶν μετέχειν συνεισφορῶν.

ΣΤ. Τίνων αἱ καρποφορίαι δεκταί, καὶ τίνων ἀδεκτοί.

Ζ. Ὅτι αἱ τῶν ἀναξίων καρποφορίαι, ἕως ἂν ὦσι τοιοῦτοι, οὐ μόνον οὐκ ἐξιλεοῦνται τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντιῶν κινοῦσιν αὐτὸν πρὸς ἀγανάκτησιν.

Η. Ὅτι βέλτιον ἐκ κόπου ἰδίου παρέχειν ταῖς χήραις, κἂν ἡ εὐτελεῖ καὶ ὀλίγα, ἢ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, κἂν πολλὰ καὶ μεγάλα τυγχάνῃ βέλτιον τὰρ λιμῷ διαφθαῖναι, ἢ παρὰ ἀσεβῶν συνεισφορὰν δέξασθαι.

Θ. Ὅτι χρῆ προτρέπεσθαι τὸν λαὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐποιεῖν τοὺς πένητας· ὥς καὶ ὁ Σολομὼν ὁ σοφός.

Ι. Διδάξεις, ἵνα ἂν τις τῶν ἀσεβῶν, βίᾳ προσρ-
ψῇ χρήματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακὶν ἀναλώσῃ ταῦτα, ἀλλὰ μὴ εἰς διατροφάς.

ΙΑ. Περὶ γονέων, καὶ παίδων.

ΙΒ. Περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν.

ΙΓ. Ἐν τίσιν ὑποτάσσασθαι χρῆ τοῖς κοσμηκοῖς ἀρχουσιν.

ΙΔ. Περὶ παρθένων.

II. Quomodo episcopus debeat pupillis providere.

III. Quinam adjuvandi sint, secundum constitutionem Dominicam.

IV. De avaritia.

V. Cum quanto timore oporteat collationes Dominicas sumere.

VI. Quorum oblationes recipiendæ et quorum rejiciendæ.

VII. Quod indignorum hominum oblationes, quando ii tales sunt, non modo non placent Deum, sed contra ad indignationem eum provocant.

VIII. Quod præstat ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis impiorum, etsi multa et magna existant; sane enim perire præstat, quam ab impiis collationem accipere.

IX. Quod oporteat provocari populum a sacerdote ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis.

X. Constitutio, ut si quis impius, vi pecuniam sacerdotibus projecerit, in ligna et carbones eam insumant, non autem in escas.

XI. De parentibus, et filiis.

XII. De famulis et dominis.

XIII. In quibus oporteat subijci sæcularibus principibus.

XIV. De virginibus.

VARIORUM NOTÆ.

(16) In altero cod. est: Βιβλίον δ', ἐν ᾧ περὶ ὀρφανῶν καὶ ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν τοιούτων.

LIBER QUARTUS.

DE ORPHANIS.

CAPUT PRIMUM.

Quando autem Christianus aliquis relinquitor pupillus, sive puer, sive puella, egregium erit facinus, si quis fratrum, liberis orbus, suscipiat puerum, et loco filii habeat: puellam vero filio collocet, si habuerit coetaneum, et ad nuptias pariter maturum. Qui enim hoc faciunt, insigne opus perpetrant, dum pupillorum parentes evadunt; consequenturque a Domino Deo tanti officii mercedem. Si quem vero divitem, hominibus duntaxat placere studentem, pudeat pupilli qui Ecclesiae membrum est, pupillo quidem prospiciet pater orphanorum et iudex viduarum¹⁷; at diviti talis ingruet, qui cum cuncta per parcimoniam recondita consumet; accidetque ei quod dicitur: Quae non comederunt sancti, haec comedent Assyrii; sicut et ait Isaias: « Regionem vestram in conspectu vestro, alieni devorant eam¹⁸. »

CAPUT II.

Quomodo episcopus debeat pupillis providere.

Vos igitur, episcopi, sollicite cogitate de illorum alimonia, nullo modo deficientes eis: praebentes, pupillis quidem paternam curam, viduis vero tutelam maritalem; iuventa fervidis, conjuges; artificibus, opus; invalido, misericordiam; hospitibus, tectum; esurientibus, buccam; sitientibus, potum; nudis, vestitum; aegrotantibus, visitationem; carcere detentis, auxilium. Ad haec major vobis sit cura de orphanis, ut nihil ipsis desit: non virgini desit, quoad veniat ad nubilem aetatem, et fratri in matrimonium detis; puero autem sumptum date, quo et artem discat, et ex ea erogatione nutriatur; ut cum artem dextere exercuerit, tunc et instrumenta artis sibi emere valeat, ne amplius gravet sinceram fratrum erga ipsum charitatem, sed sibi suppediet. ¹⁹ Vere enim beatus ille qui, sibi opitulari valeus, locum pupilli, hospitis ac viduae non attriverit.

CAPUT III.

Quinam adiuvandi sint, secundum Dominicam constitutionem.

²¹ Quandoquidem et Dominus beatiorem esse dixit

²² ¹⁷ Psal. LXXVII, 6. ¹⁸ Isa. I, 7. ¹⁹ al. tñv, sic et cod. Vind. ²⁰ Citatur ab Anastasio, quaest. 14. ²¹ Anastasius ibid.

(17) 'Ex': Deest haec vocula in altero cod. Cuxa. (18) 'Ὁ εἰρημέτωρ' ἂν οὐκ ἔφαγον ἄγιοι, etc. Proverbiale dictum, ex Scripturarum sensu. Jeremiae I, 17: Grex dispersus Israel; leones eiecerunt eum: primas comedit eum rex Assur.

(19) Τοῖς πλὴν ὀρφανοῖς, etc. Videto hic cap. 3 Epistolae ad Iacobum. Sequitur notanda lectionis varietas. Etenim Bovius vertendo medicinam, significat se loco dñi legisse θεραπαινίδαν. Id.

(20) Φυλακίταις. Alter cod. τοῖς ἐν φυλακῇ ἐπι-δοκῶν. Cuxa.

(21) Πρίασθαι. Παρέχεσθαι alter codex. Minus commode. Id.

(22) 'Ὁ Κύριος μακάριον', etc. In Anastasianis

BIBLION TETAPTON.

ΠΕΡΙ ΟΡΦΑΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὁρφανῶν δὲ τινος γενομένου Χριστιανοῦ, ἦτοι παιδὸς, ἢ παρθένου, καλὸν μὲν, ἵνα τις τῶν ἀδελφῶν, οὐκ ἔχων τέκνον, προσλαβόμενος τοῦτο, ἔχη εἰς παιδὸς τόπον· τὴν δὲ παρθένον, ὃ ἔχων ὕδιν δυνάμενον αὐτῇ ταῖς τοῦ γάμου ὥραις συγχρονῆσαι, συζεύξῃ· τοῦτο γὰρ οἱ ποιοῦντες ἔργον μέγα ἐπιτελοῦσιν, ὀρφανῶν πατέρες ὑπάρξαντες, καὶ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ λήφονται τὸν μισθὸν τῆς διακονίας ταύτης. Εἰ δὲ τις κατὰ ἀνθρωπαρέσκειαν περιπατῶν, ἐπαισχύνεται, πλούσιος ὢν, τὰ τῆς ὀρφανίας μέλη· τοῦ μὲν ὀρφανοῦ πρόνοιαν ποιήσεται ὁ πατήρ τῶν ὀρφανῶν, καὶ κριτὴς τῶν χρηρῶν· αὐτῷ δὲ ἐμπεσέεται τοιοῦτος, ὅστις αὐτοῦ δαπανήσῃ τὴν φειδῶ· καὶ γενήσεται ἐπ' (17) αὐτῷ τὸ εἰρημένον (18)· « Ἀ οὐκ ἔφαγον ἄγιοι, ταῦτα φάγονται Ἀσσύριοι· καθὼς καὶ Ἡσάας λέγει· « Τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτήν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅπως χρὴ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν ὀρφανῶν.

Ὑμεῖς οὖν, ὧ ἐπίσκοποι, μεριμνήσατε τὰ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, μηδὲν ἐλλείποντες αὐτοῖς· τοῖς μὲν ὀρφανοῖς (19) παρέχοντες τὰ γονέων, ταῖς δὲ χήραις τὰ ἀνδρῶν, τοῖς ἀκμαίοις τοὺς γάμους, τεχνίτη ἔργον, ἀδρανεὶ ἑλεος, ξένους στέγος, πεινώσι φωμὸν, διψῶσι ποτὸν, γυμνοῖς ἐνδυμα, νοσούσι θέαν, φυλακίταις (20) βοηθεῖαν· πρὸς τοῦτοις πλείων ὑμῶν ἔστω φροντίς περὶ τῶν ἐν ὀρφανίᾳ, ὅπως αὐτοῖς μηδὲν ἐνδῇ· τῇ μὲν παρθένῳ, μέχρις ἂν ἔλθῃ εἰς ὥραν γάμου, καὶ ἐκδῶτε αὐτὴν ἀδελφῷ· τῷ δὲ παιδί χορηγίαν, πρὸς τὸ καὶ τέχνην ἐκμαθεῖν, καὶ διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἐπιχορηγίας· ἴν' ὅταν δεξιῶς τὴν τέχνην κατορθώσῃ, τὸ τῆνικαῦτα δύνῃται καὶ τὰ τῆς τέχνης ἐργαλεῖα ἑαυτῷ πρῆσθαι (21), ὅπως μηκέτι βαρύνῃ τινὰ ²² τῶν ἀδελφῶν ἀνυπόκριτον εἰς αὐτὸν ἀγάπην, ἀλλ' ἑαυτῷ ἐπιχορηγῇ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς μακάριός ἐστιν, ὃς ἂν δυνάμενος βοηθεῖν ἑαυτῷ, μὴ θλίβῃ τόπον ὀρφανοῦ, ξένου τε καὶ χήρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τίνας ὀφείλουσιν ἐπιχορευεῖσθαι, κατὰ τὴν Κυριακὴν διαταγήν.

Ἐπεὶ καὶ (22) ὁ Κύριος μακάριον εἶπεν εἶναι τὸν

VARIORUM NOTAE.

Quaestionibus, ὑπὲρ τὸν λαμβάνοντα. Act. IX, 35: Μνημονεύειν τε τῶν λόγων (αὐτὸν τὸν λόγον) τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὗ αὐτὸς εἶπε· Μακάριός ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. Ac meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit: « Beatus est magis dare quam accipere. » Quae enarrans Iohannes Chrysostomus, ro- currendam arbitratum vel ad ea quae apostoli dy- plicis tradiderunt, vel ad auctum vñmiliatue dicta. At aliis visum est apponere locum Constitutionum; sedem eorum quodas pro vere apostolicis habebant. Ita Euthalios eistatus a Terriano in Prolegomenis Eucis, et ad lib. II, cap. 36. Unde in duobus mss. Regis, 608 et 702, ad marginem memorati pectus posuerant, ex τῶν διατάξεων. Ceterum in Anastasii

διδόντα, ἥπερ τὸν λαμβάνοντα ²¹· καὶ γὰρ εἰρηται A
 πάλιν ὑπ' αὐτοῦ ²²· Οὐαὶ τοῖς ἔχουσιν (23), καὶ ἐν ὑπο-
 κρίσει λαμβάνουσιν, ἢ δυναμένους βοηθεῖν ἑαυτοῖς,
 καὶ λαμβάνειν παρ' ἐτέρων βουλομένους· ἐκάτερος
 γὰρ ἀποδώσει λόγον Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.
 Ὁ μὲν γὰρ δι' ἡλικίαν ²³ ὀρφανίας, ἢ γήρως ²⁴ ἀτο-
 νίαν, ἢ νόσου πρόσπτωσιν, ἢ τέκνων πολυτροφίαν
 λαμβάνων· ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον οὐ μεμψήσεται,
 ἀλλὰ καὶ ἐπαινέσθεται· θυσιαστήριον γὰρ τῷ Θεῷ
 λελογισμένος, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμηθήσεται, ἀόκνως
 ὑπὲρ τῶν δίδόντων αὐτῷ διηνεκῶς προσευχόμενος·
 οὐκ ἀργῶς λαμβάνων, ἀλλὰ τῆς (24) δόσεως αὐτοῦ,
 ὅση δύναμις, τὸν μισθὸν διδοὺς διὰ τῆς προσευχῆς·
 ὁ τοιοῦτος οὖν ἐν τῇ αἰωνίῳ ζωῇ ὑπὸ Θεοῦ μακαρι-
 σθήσεται ²⁵· ὁ δὲ ἔχων, καὶ ἐν ὑποκρίσει ²⁷ λαμβά-
 νων, ἢ δι' ἀργίαν, ἀντὶ τοῦ ἐργαζόμενον βοηθεῖν καὶ
 ἐτέροις, δίκην ὀφλήσει τῷ Θεῷ, ὅτι πενήτων ²⁸ ἥρπασα
 ὠκυμέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ φιλαργυρίας.

Ὁ γὰρ ἔχων ἀργύρια, καὶ μὴ μετάδιδοις ἐτέροις,
 μήτε μὴν αὐτὸς χρώμενος, τόπον θρεως κεκλήρωκεν,
 ὃν φασι ἐν τοῖς θησαυροῖς καθεύδειν (25)· καὶ ἔστι
 καὶ (26) ἐπ' αὐτῷ ἀληθὴς ἡ Γραφή, ἢ φάσκουσα· Συν-
 ἡγαγε πλοῦτον ἐξ οὗ οὐ γέυσεται· καὶ οὐδὲν αὐτῷ
 ὄφελος, ἀπολλυμένων παρὰ τῆς δίκης. Οὐκ ὠφελή-
 σει γὰρ, φησὶν, ὑπάρχοντα ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς. Ὁ
 γὰρ τοιοῦτος οὐ τῷ Θεῷ πεπίστευκεν, ἀλλὰ τῷ ἑαυ-
 τοῦ χρυσίῳ, Θεὸν τοῦτο ἡγούμενος, καὶ ἐπ' αὐτῷ πε-
 ποιώς. Ὑποκριτὴς ἀληθείας ὁ τοιοῦτος, προσωπο-
 λήπτῃς, ἀπιστος, εἰρων, δειλὸς, ἀνανδρός, κόψος,
 εὐχερὴς, μεμψίμοιρος, ἐπώδυνος (27), ἑαυτοῦ ἐχθρὸς
 καὶ οὐδενὸς φίλος. Τοῦτου τὰ χρήματα ὀλεῖται· καὶ
 κτήρ ξένος ἔδεται αὐτά, ἢ ζῶντος ὑφελόμενος, ἢ
 θανόντος καρπωσάμενος. Πλοῦτος γὰρ ἀδίκως συν-
 ηγόμενος, ἐξεμαθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Μετὰ πόλου φόβου χρὴ τῶν Κυριακῶν μετέχειν
 συνεισφορῶν.

Παραινούμεν οὖν ταῖς χήραις καὶ τοῖς ὀρφανοῖς,
 μετὰ παντὸς φόβου καὶ πάσης εὐλαθείας μεταλαμ-
 βάνειν τῶν αὐτοῖς χορηγούμενων, καὶ εὐχαριστεῖν
 Θεῷ, τῷ δίδοντι τοῖς πεινῶσι τροφήν, καὶ ἐπ' αὐτῷ
 τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔκτεινεν. Τίς γὰρ, φησὶν, ὡμῶν
 ράγεται, ἢ τίς πίεται, παρὲς αὐτοῦ; Ἀδὲς γὰρ D

²¹ Act. ix, 35. ²² Anast. οὐαὶ γὰρ τοῖς, etc. ²³ Matth. xxiii, 14. ²⁴ Anast. ἡλικίας. ²⁵ Anast. ἢ
 ἀδυναμίας. ²⁶ Anast. ὡς εἰρηται. ²⁷ Anast. δι' ὑπόκρισιν. ²⁸ al. Anast. ²⁹ Eccle. v, 9. ³⁰ Prov. xi,
 4, ap. LXX. ³¹ Eccle. vi, 2. ³² Job ix, 15, apud LXX. ³³ Psal. cxlvi, 7. ³⁴ Eccle. ii, 25, in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

Questionibus mss. ejusdem librarie, scriptum in-
 veni: Δι' ἡλικίαν ὀρφανίας, ἢ γήρως, ἢ ἀδυναμίας,
 ἢ νόσου πρόσπτωσιν. Pro quibus interpres legisse vi-
 detur: Δι' ἡλικίαν, ἢ ὀρφανίαν, ἢ γήρως, ἢ ἀδυνα-
 μίαν, etc. Nicen collector ineditus, cap. 36, citat:
 ἢ γήρως, ἀδυναμίας, al. ἢ γήρως, ἢ ἀδυναμίας. Cor.

(23) Οὐαὶ τοῖς ἔχουσιν, etc., ad βουλομένους.
 Exstant in membranarum regis codicis 2241 Eclogæ sa-
 cræ ineditæ: Illic sententia hæc Κλήμεντος nomine
 se offert, λόγῳ ἱα' qui inscribitur: Ὅτι οὐ μόνον ἐργά-
 ζεσθαι ὀφειλομένον πρὸς τὸ ἐπαρκεῖν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ καὶ
 πρὸς τὴν τῶν δεομένων διατροφήν. Cor.

(24) Τῆς. Alter codex ὑπὲρ τῆς. Cler.

eum qui dat quam qui accipit ²¹; sed et ab eo etiam
 dictum est: Vae iis qui habent, et in hypocrisi ac-
 ciipiunt ²²; aut qui cum, sibi possint suppetias af-
 ferre, ab aliis accipere volunt: uterque enim Do-
 mino Deo reddet rationem in die iudicii. Sed qui ac-
 cipit, aut propter ætatem pupillarem, aut ob æne-
 ctutis debilitatem, aut propter morbum incidentem,
 aut propter alendorum liberorum multitudinem; is
 non modo non reprehendetur, verum etiam lauda-
 bitur: siquidem a Deo altare reputatus, ab eo hono-
 rabitur; impigre pro largitoribus suis ac assidue
 deprecans; non otiose sumens, sed quoad ejus est,
 per preces suas, doni mercedem præbitori tribuens.
 Hic igitur in vita sempiterna beatus a Deo prædi-
 cabitur. Qui vero habet, et in hypocrisi capit, aut
 propter inertiam, cum deberet ex opere suo etiam
 alios adjuvare; is Deo pœnas persolvat, quia pau-
 perum buccellam rapuit.

CAPUT IV.

De avaritia.

Nam qui habet pecunias, et aliis non impertitur,
 neque vero ipse utitur; hic sortitus est locum ser-
 pentis, quem aiunt thesauris incubare, ac de eo ho-
 mine verà est Scriptura, quæ ait: « Congregavit
 divitias, ex quibus non gustabit ²³, et nihil ei emo-
 lumenti, pereunti a supplicio: « Non enim prode-
 runt, » inquit, « opes in die iræ ²⁴. » Siquidem qui
 talis est, non credidit Deo, sed auro suo, quod Deum
 putat, et in quo confidit. Idem, simulator veritatis
 est, personarum acceptor, infidelis, cavillator, ti-
 midus, ignavus, levis, ineptus, querulus, seipsum
 exercians, inimicus sibi ac nemini amicus. Hujus
 bona peribunt, et homo extraneus comedet ea ²⁵,
 vel eo vivente auferens, vel mortuo, consecutus.
 « Divitiæ enim inique congregatæ evomentur ²⁶. »

CAPUT V.

Cum quanto timore oporteat collationes Dominicas
 sumere.

Consilium igitur damus viduis et pupillis, ut cum
 summo metu et summa reverentia capiant quæ eis
 suppeditantur, utque Deo escam danti esurientibus ²⁷,
 gratias agant, et in eum oculos intendant. « Quis
 enim, » inquit, « vestrum comedet, aut quis bibet
 D sine ipso? » ²⁸ Ipse enim aperit manum suam, et ini-

(25) Ὅν φασι ἐν τοῖς θησαυροῖς καθεύδειν.
 S. Basilii de utiliter legendis gentiliū libris:
 Πλὴν εἰ μὴ, κατὰ τοὺς ἐν τοῖς μύθοις δράκοντας,
 ἡδονὴν τινα φέροι θησαυροῖς κατωρυγμένοις ἐπα-
 γρυπνέειν. Scilicet, docente cum aliis Macrobio Sa-
 turnal. lib. i, cap. 20, thesaurorum custodia dra-
 conibus assignatur. Vide, si vacat et lubet, elegan-
 tem fabulam Phædri, 19, lib. iv. Cor.

(26) Καὶ. Deest in altero codice et quidem melius.
 Cler.

(27) Ἐπώδυνος. Deest in altero cod., quia idem
 seqq. verbis exprimitur. Id.

plet omne animal benedictio²⁸ : tribuit frumentum juvenibus, et vinum virginibus, et oleum ad vivendum hilaritatem²⁹ ; senum jumentis, et herbam servituti hominum³⁰ carnes bestiis, semina avibus, et omnibus alimentum conveniens. Quare Dominus ait : « Animadvertite volatilia coeli ; quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea ; et Pater vester nutrit illa : nonne vos multo estis eis prestantiores ? Nolite ergo solliciti esse, dicentes : Quid manducabimus, aut quid bibemus ? Scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis³¹. » Cum igitur tanta illius providentia fruamini, et bona illius percipiat, debetis in omnipotentem Deum, pupilli ac viduae susceptorem, conferre laudes³² per dilectum Filium ejus, Jesum Christum Dominum nostrum ; per quem gloria Deo, in spiritu et veritate, in saecula. Amen.

CAPUT VI³³.

Quorum oblationes recipiendae, et quorum rejiciendae.

Oportet vero episcopum scire, quorum debeat oblationes accipere, et quorum non debeat. Nam ad dandum non admittet caupones : quia « non justificabitur caupo de peccato³⁴ ; » et de iisdem quodam in loco Isaias, Israeli exprobrans, ait : « Caupones tui miscent vinum aqua³⁵. » Fugiendi etiam ei scortatores : « Non enim offeres Domino mercedem scorti³⁶ ; » item rapaces, alienarumque rerum captores et adulteri : horum quippe sacrificia Deus abominatur. Sed et qui viduam affligunt, et pupillam potentia sua opprimunt, et carceres innocentibus replent, aut famulos suos male tractant ; verberibus dico, et fame, et dura servitute ; vel qui totas urbes devastant ; ii sint tibi aversandi, o episcopo, eorumque oblationes, execrabiles. Repudiabis etiam adulteratores, et oratores patrocinantes injustitiam, et fabricatores idolorum, et fures, et publicanos injustos, et in ponderando stateram

²⁸ Psal. cxiiv, 16. ²⁹ Zach. ix, 17, in LXX. ³⁰ Hoc caput affert Anastasius, quæst. 12. xxi, 23. ³¹ Is. i, 22. ³² Deut. xxiii, 18.

ανοίγει την χείρα αὐτοῦ, καὶ ἐμπιπλεῖ πᾶν ζῶον εὐδοκίας· εἶτον νεανίσκοις, καὶ οἶνον παρθένους, καὶ ἑλαιον εἰς εὐφροσύνην τῶν ζώντων· χορτόν τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλειᾷ τῶν ἀνθρώπων, κρέα τοῖς θηρίοις, σπέρματα τοῖς ὀρνέοις, καὶ πᾶσι τὴν πρόσφορον τροφήν. Διὸ φησι καὶ ὁ Κύριος (28)· « Ἐκτεμάθετε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ στείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας· καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν ; Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες· Τί φάγομεν, ἢ τί πίνομεν ; Οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὑμῶν, ὅτι χρῆζετε τούτων ἀπάντων. » Τοσαύτης οὖν τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας ἀπολαύοντες, καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μεταλαμβάνοντες ἀγαθῶν, αἶνον ἀναπέμπειν ὀφείλατε τῷ ὀρφανῷ καὶ χήρᾳ ἀναλαμβάνοντι παντοκράτορι Θεῷ, διὰ τοῦ ἡγαπημένου Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ (29) ἡ δόξα τῷ Θεῷ, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Τίνων αἱ καρποφορίαι δεκταί, καὶ τίνων ἀδεκτοί.

Χρὴ δὲ τὸν ἐπίσκοπον εἰδέναι τίνων ὀφείλει δέχεσθαι καρποφορίας, καὶ τίνων οὐκ ὀφείλει. Φυλακταὶ γὰρ αὐτῷ πρὸς δόσιν κάπηλοι (30)· « Οὐ δικαιωθήσεται γὰρ κάπηλος περὶ ἁμαρτίας· » περὶ αὐτῶν γὰρ ποὺ καὶ Ἡσαίας, ὀνειδίζων τὸν Ἰσραὴλ, ἔλεγεν· « Οἱ κάπηλοι σου μίσγουςι τὸν οἶνον ὕδατι. » Φευκταὶ δ' αὐτῷ καὶ πόρνοι· « Οὐ προστίσεις γὰρ τῷ Κυρίῳ μίσθωμα πόρνῃς· » καὶ ὁρπαγίς, καὶ τῶν ἄλλοτρίων ἐπιθυμηταί, καὶ μοιχοί· βδελυκταὶ γὰρ αἱ τούτων θυσίαι παρὰ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκθλίβοντες χήραν, καὶ ὀρφανὸν καταδυναστεύοντες, καὶ τὰς φυλακάς πληροῦντες ἀναίτιων, ἢ καὶ τοῖς ταυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαὶς φημι καὶ λιμῷ καὶ κακοδουλίᾳ, ἢ καὶ πόλεις ὅλας λυμαίνόμενοι, φευκταὶ ἔστωσάν σοι, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ αἱ τούτων προσφοραὶ μυσαραί. Παραίτησις δὲ καὶ βδελουρήτης, καὶ βήτορας ἀδίκῃ συναγωνιζομένου, καὶ εἰδωλοποιοῦς (31), καὶ κλέπτας, καὶ τελῶνας ἀδίκους (32), καὶ συγο-

³³ Psal. ciii, 14. ³⁴ Matth. vi, 26. ³⁵ Psal. cxiiv, 9. ³⁶ Anast. ἀπό· sic etiam alter cod. Vindob. ³⁷ Eccl.

VARIORUM NOTÆ.

(28) Διὸ φησι καὶ ὁ Κύριος. Οὕτω καὶ Κύριος παρῆναι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, λέγων, in altero cod. nimis licenter. Sic et paulo post resecta sunt τοῦ οὐρανοῦ et οὐδὲ θερίζουσιν. CLER.

(29) Δι' οὗ, etc. Hæc visa est ἀπειρανκτὴ δοξολογία εἰ qui exscripsit alterum cod. Vindobon., nisi alium secutus sit ; cuius loco substituit : Μαθ' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα σὺν τῷ πνεύματι, quibus verbis par gloria tribus ὑποτάσσεται tribuitur. CLER.

(30) Κάπηλοι. Cauponariam οἱ ἔξω sapientes parum honestam esse censuerunt, ut Plato, xi De legibus. Quid ergo mirum, si tam multa adversus caupones, mercatores, negotiatores, artesque institutas dicta legantur apud philosophos Christianos ? apud Tertullianum, De idololatria, ii ; Lactantium lib. v, cap. 17. Hilarium in psalm. cxviii, 125, 130 ; cxxiv, 5 ; Pacianum Parænetico ad Pœnitentiam ; Gregorium Nazianzenum, epist. 6 ; Epiphanium Expositione fidei num. 24 ; auctorem Operis imperfecti ad Mathæi xxi, 12 ; xx, 5 ; et Valerianum hom.

20. Proferre loca supersedeo, ne et meo tempore et lectoris patientia abutar. Videndus etiam S. Leo epist. 92, cap. 9 ; atque cum S. Gregorio paulo post citando conferendus. Cor.

(31) Εἰδωλοποιούς. Legito, si grave non est, Tertulliani librum De idololatria. Is.

(32) Τελῶνας ἀδίκους. Epithetum perpetuum, ut patet ex cap. 38, lib. ii. Scilicet publicanus vir justus, rara avis in terris. Quocirca in Evangeliiis junguntur ii homines cum ethnicis, peccatoribus ac meretricibus ; et graves adversus totum genus inveciæ occurrunt sæpe in scriptis sanctorum Patrum, præsertim Chrysostomi. Tertullianus certe De pudicitia θ, publicanos appellat ex officio peccatores ; Epistola inter Zosimianas 13, telonarios, demonarios ; Asterius apud Photium cod. 271 : τελῶνην, τὸ κακὸν ἀνομιόβλητον, et Cerameum Theophanes homilia 15 : τὸ πάντων ἁμαρτημάτων ἀρχότατον. Audi verba insignia, iudicio ac veritate condita, Gregorii Magni, in Evangelia hom. 24, quæ proinde repetit Nicolaus papa respondens ad eundem

πρόστας, καὶ δολομέτρως καὶ στρατιώτην συγκοφάντην, μὴ ἀρκούμενον τοῖς ὀφελείοις, ἀλλὰ τοὺς πένθητας διασέλοντα· φονέα τε καὶ δῆμιον (33), καὶ δικαστὴν παρὰ νομον, πραγμάτων ἀνατροπέα, ἀνθρώπων ἑπιδουλον, μισῶν ἔργατήν, μέθυσον, βλάσφημον, κίναιδον, τοκογλύφον· καὶ πάντα ὄντινον πονηρὸν καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ Θεοῦ διαμαχόμενον. Ὅτι λέγει ἡ Γραφή βδελυκτοὺς εἶναι παρὰ Θεοῦ πάντα τοὺς τοιοῦτους. Οἱ γὰρ παρὰ τῶν τοιοῦτων δεχόμενοι, καὶ τρέφοντες χήρας καὶ ὀρφανοὺς, ὑπεύθυνοί τῃ κριτηρίῳ τοῦ Θεοῦ γενήσονται. Ὅσπερ καὶ Ἀδωνίας (34) ὁ ἐν ταῖς Βασιλείαις προ-

⁴³ Luc. III, 14. ⁴⁴ Anast. ἀνθρώπων. ⁴⁵ Anast. μισῶν.

VARIORUM NOTÆ.

Bulgarorum, cap. 49: Post conversionem suam ad piscationem Petrus rediit, Mathias vero ad telonei negotium non resedit; quia aliud est victum per piscationem quærere, aliud autem telonei lucris pecunias augere. Sunt enim pleraque negotia, quæ sine peccatis exhiberi aut vix, aut nullatenus possunt. Quæ ergo ad peccatum implicant, ad hæc necesse est ut post conversionem animus non recurrat. Porro Nicon in Pandectæ ms., serm. 36, hic legit τελώνας καὶ ἀδίκους. Cōt.

(33) *Δήμιον*. Theodoritus, serm. 6, *De providentia Dei*, ubi componit tyrannos carnificibus: Αἱ πόλεις τρέφουσι τοὺς δημίους, ὥστε τοὺς ἀνδροφόνους, καὶ τοιχωρύγους, καὶ τοὺς ἄλλα ἅττα παρανομούντας, διὰ τούτων κολάζειν οὐκ ἐπαινοῦσαι μὲν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ λίαν μισοῦσαι τὴν τοῦ βίου προαίρεσιν ἀναδεχόμεναι διὰ τὰς τούτων ὑπηρεσίας, διὰ τὴν χρεῖαν. Quæ eo etiam attuli, ut indicarem desumptam esse tantum non ad verbum comparationem ex opere Philonis *De providentia*, edit. Paris. Græco-Lat., p. 1198; et apud Eusebium, *Præp. evang.*, lib. VIII, cap. ult., p. 595. Is.

(34) *Ἀδωνίας*. Prophetæ ad Jeroboamum in Bethel missi, ac dum redit, a leone, ob violatum Dei mandatum, intercepti, historiam refert sacra Scriptura, III Regum cap. XIII, sed nomen reticet. Quo factum, ut variæ serantur sententiæ. Juxta primam sententiam nomen illi fuit Adonias, in hoc loco; seu *Ἰάδων*, *Jadon*, in Josepho lib. VII, cap. 3. *Ἰαδών* habet Chronicum ineditum Metaphrastis, non ita bene, seu *Jaddun*, in Freculfi Chronicis; sed Addo apud Hieronymum initio Commentariorum in Zachariam, et Isidorum libro *De vita et morte sanctorum*, cap. 54; seu Iddo, in Chronologia monachi Altissiodorensis; seu denique Jaddo de quo II Paralip. IX, 22, qui et Addo appellatur ejusdem libri cap. XII, vers. 15; et Odeth aut potius Oded pater Azarias cap. XV, vers. 1, in Traditionibus Hebraicis ad libros Paralipomenon, inter opera Hieronymi. Unde τῶν ὅντων exemplar II Paralip. XV, 8, pro *Ἀδῶν*, sive *Ὀδῆ*, exhibet *Ἀδῶν*: eoque modo lectum videtur Eusebio, quandoquidem lib. I *Chronicorum* ait: *Ἀζαρίας, ὁ καὶ Ἀδῶν*, et lib. II: *Ἐζραὲλ, ὁ καὶ Ἀδῶν*. Sic in *Chronico dicto Alexandrino* p. 218, ubi de nostro propheta, ad marginem a Græco quodam adnotatum cernitur, *Ὀδῆθ, Hodeth*, esse nomen quod in textu expressum non fuit; pag. vero 220 scribitur: Προεφῆτευσεν ὁ ἐν Βεθῆλ seu Βαθῆλ οἰκῶν, καὶ ὁ ἐπὶ θυσιαστηρίου. Ἡ δὲ τὸν προφητεῦσαντα τῷ Ἱεροδοῶμ δούλῳ Σολομῶντος, φαγεῖν ἀρτον, καὶ μάλιστα ἔφαγεν. Φασὶν τὸν Ἰωσήφον λέγειν, ἀπὸ παραδόσεως αἰῶν εἶναι τὸν ἐν Βεθῆλ. Καὶ ὁ Σηθ [lego Ὀδῆθ] ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου; Hoc est: *Prophetavit qui Bethel habitabat: item qui fuit ad altare. Rogavit ille hunc qui prophetaverat Jeroboamo servo Salomonis, ut manducaret panem, et vix manducavit. Atque Josephum dicere, ex traditione proverbiale dictum ferri Bethel: Etiam Hodeth ad altare? Ad hæc, cum pervolverem ms. Regium 1789, venerunt ob*

ad alterum latus impellentes, et menses fraudulentos; atque militem calumniatorem, non contentum stipendiis, sed pauperes concutientem; item homicidam et carnificem; ad hæc injustum judicem, rerum eversores, insidiatorem hominum, scelera ac impuritatis operarium, vinolentum, blasphemum, cinædum, feneratorum, nec non quemlibet improbum, et cum Dei voluntate pugnantem. Quoniam Scriptura omnes hujusmodi pronuntiat esse apud Deum abominabiles. Nam qui ab illis accipiunt, et inde viduas ac pupillos alunt,

B oculos meos, quæ subjuncti ac interpretatus sum:

Epiphani, de lxxii prophetis, et de prophetissis.

1. Adam. 2. Enoch. 3. Nos. 4. Abraham. 5. Isaac. 6. Jacob. 7. Moyses. 8. Aaron. 9. Jesus. 10. Eldan. 11. Modan. 12. Job. 13. Samuel. 14. Nathan. 15. David. 16. Gad. 17. Idithim. 18. Asaph. 19. Emon. 20. Atham. 21. Salomon. 22. Achias. 23. Sameas. 24. Homo Dei Hodeth. 25. Heli qui e Silon. 26. Joad. 27. Ado. 28. Azarias. 29. Anan, qui et Ananias. 30. Jen. 31. Michas. 32. Elias. 33. Oziel. 34. Eliad. 35. Jesus filius Ananias. 36. Eliæus. 37. Jonadon. 38. Zacharias, qui et Azarias. 39. Alius Zacharias. 40. Osee. 41. Joel. 42. Amos. 43. Abdias. 44. Jonas. 45. Isaias. 46. Michas. 47. Nahum. 48. Amadum. 49. Obed. 50. Abaddon. 51. Jeremias. 52. Baruch. 53. Sophonias. 54. Urias. 55. Ezechiel. 56. Daniel. 57. Esdras. 58. Aggæus. 59. Zacharias. 60. Malachias. 61. Zacharias pater Joannis. 62. Simeon. 63. Joannes Baptista. Sed et alios inventum iri novimus, qui partem minimam prophetiæ habuerunt, vel et speciei prophetica; item alios qui aliquid majoris momenti vaticinati sunt: quorum quidam paulo post Adamum, quidam sequentibus temporibus vixerunt: quos omnes non prætermittendos censui hic post numerum, 63, sed magis adjungendos serie enumerationis. Sunt autem hi. 64. Enos. 65. Mathusala. 66. Lamech. 67. Balaam. 68. Saul. 69. Abi-

Περὶ τῶν ὁδῶν προφητῶν, καὶ προφητῶν, Ἐπιφανίου.

α'. Ἀδάμ. β'. Ἐνώχ. γ'. Νῶε. δ'. Ἀβραάμ. ε'. Ἰσαάκ. ς'. Ἰακώβ. ζ'. Μωϋσῆς. η'. Ἀαρών. θ'. Ἰησοῦς. ι'. Ἐλδάν. ια'. Μωδάν. (ms. 1067: Ἐλδάν. Μωδάν. Vide supra ad Hermem lib. I, vis. 2. c. 5). ιβ'. Ἰώθ. ιγ'. Εἰμουήλ. ιδ'. Ναθάν. ιε'. Δαυὶδ. ις'. Ἐδῶ. ιζ'. Ἰδοῦμ. ιη'. Ἀσάφ. ιθ'. Αἰμάν. κ'. Αἰθάμ. κα'. Σολομών. κβ'. Ἀχίας. κγ'. Σαμῆας (αἱ. Σαμῆας). κδ'. Ὁ ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ Ὑσθῶ (degeneratur iste in cod. 1067). κε'. Ἡλὶ ὁ καὶ (f. ix) Σιλών. (αἱ. Σιλών). κς'. Ἰωάδ. (αἱ. Ἰωάδ). κζ'. Ἀδῶν. κη'. Ἀζαρίας. κθ'. Ἀναν, ὁ καὶ Ἀνανίας. λ'. Ἰησοῦ (αἱ. Ἰού). λαί. Μιχαῆας. λδ'. Ἡλίας. λγ'. Ὀζιήλ. λδ'. Ἐλιὰδ. λε'. Ἰησοῦς (f. Ἰησοῦ) υἱὸς Ἀνανίου. λς'. Ἐλισσαῖος. λζ'. Ἰωνάδαν (αἱ. Ἰωνάδαν). λη'. Ζαχαρίας, ὁ καὶ Ἀζαρίας (αἱ. Ἀνανίας). λθ'. Ζαχαρίας ἄλλος. μ'. Ὀσηῖα. μα'. Ἰωήλ. μβ'. Ἀμώς. μγ'. Ἀβδίου. μδ'. Ἰωνάς. με'. Ἡσαίας. μς'. Μιχαῆας. μζ'. Ναούμ. μη'. Ἀμβακούμ. μθ'. Ὀδῆθ. ν'. Ἀβδαδών. νβ'. Ἱερεμίας. νδ'. Βαρούχ. νγ'. Σοφονίας. νθ'. Δαυὶδ. νς'. Ἰεζεκιήλ. νζ'. Δαυὶδ. νδ'. Ἐσδρας. νη'. Ἀγγαλός. νθ'. Ζαχαρίας. ξ'. Μαλαχίας. ξα'. Ζαχαρίας ὁ πατὴρ Ἰωάννου. ξβ'. Συμεών. ξγ'. Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής. Ἐτι δὲ καὶ ἄλλους εὐρεθέντας ἐγνώμεν, μέρος ἐλάχιστον προφητείας ἔχοντας, ἡ καὶ προφάσι προφητικῇ τοὺς δὲ καὶ περισσώτερον τι προφητεῦσαντας τοὺς μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, τοὺς

tribunali Dei efficienter obnoxii. Quemadmodum Adonias propheta⁴⁸, in Regnorum libris commemoratus, qui Dei mandatum despexit, panem comedit et aquam bibit, in loco in quo Dominus eum edere ac bibere noluerat, propter Jeroboami impietatem, et a leone occisus fuit. Panis enim viduis et pupillis ex labore subministratus, etsi modicus ac exiguus, dignior est, quam qui ex iniquitate et calumnia, licet copiosus sit ac elaboratus. Si quidem ait Scriptura: « Melius est modicum iusto, super divitias peccatorum multas⁴⁹. » Si autem vidua ab impiis pasta et satiata, pro eis oraverit, non exaudietur: quoniam cordis cognitor Deus de impiis cum iudicio pronuntiavit, dicens: « Si steterit Moyses, et Samuel ante faciem meam pro

φήτης, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, καὶ φαγὼν ἄρτον καὶ πινὼν ὕδωρ ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἀπέβλεπον αὐτῷ ὁ Κύριος, διὰ τὴν τοῦ Ἱεροβοάμ ἀσεβείαν, ὑπὸ (35) λέοντος ἀναγεθείς. Ὁ γὰρ ἐκ κόπου διακονούμενος ἄρτος χήραις καὶ ὀρφανοῖς (36), δίκαιος μᾶλλον, κἂν ἢ βραχύς καὶ ὀλίγος, ἢ ἐξ ἀδικίας καὶ συκοφαντίας, κἂν ἢ παλὺς καὶ ἐξησχημένος (37). Λέγει γὰρ ἡ Γραφή: « Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ, ὑπὲρ πλουτοῦν ἀμαρτωλῶν πάλιν. » Εἰ δὲ καὶ ἐξ ἀσεβῶν φαγοῦσα χήρα, καὶ ἐμπλησθεῖσα, προσεύξεται ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακουσθήσεται: ὅτι ὁ καρδιογνώστης Θεὸς μετὰ κρίσεως ἀπεφώνηκε περὶ ἀσεβῶν, λέγων: « Ἐάν σπῃ Μωσῆς, καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακούσεται αὐτῶν. Καὶ σὺ μὴ προσεύχου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ μὴ ἀξίου ἐλεηθῆναι αὐτοὺς, καὶ

⁴⁸ III Reg. xiii. ⁴⁹ Psal. xxvii. 16.

VARIORUM NOTÆ.

ὁ δὲ ἀπὸ τῶν καθ' ἑξῆς χρόνων οὗς δεῖν ᾔσθηται μὴ παραλείψαι αὐτοῖς μετὰ τὸν ἔγ' ἀριθμὸν, ἀλλὰ συνάψαι τῇ τῆς ἀνακαταστάσεως ακολουθίᾳ. Οἷον καὶ εἰσιν οἷοι: 58. Ἐνὼς. 59. Μαθουσαλά. 60. Αἰμὲλ. 61. Βαλαάμ. 62. Ζαούλ. 63. Ἀβιμέλεχ, ὁ καὶ Ἀχιμέλεχ. 64. Ἀμασέ (in I.XX, Ἀμασά, I Paral. xii, 18). 65. Σαδὸκ. 66. Ὁ γέρον ὁ ἐν Βεθλῆλ, Ἀγχιός ὁ ἐν ταῖς Πράξεσιν.

Καὶ ὅσαι προφῆτιδες.

α'. Σάρρα. β'. Ρεβέκα. γ'. Μαρία ἡ τοῦ Μωσῆος ἀδελφή. δ'. Δεβόρρα. ε'. Ὀλδᾶ. ζ'. Ἄννα ἡ μήτηρ Σαμουὴλ. 8. Ἰουδῆ. 9. Ελισαβὲτ ἡ μήτηρ Ἰωάννου. 10. Ἄννα ἡ θυγάτηρ Φινουήλ. 11. Μαρία ἡ θεοτόκος.

Vides tum eandem mendam in nomine Obedi, ac supra; tum elogium viri Dei, desumptum ex presenti historia III Reg. xiii. Quod si vera putetur hæc prima opinio, distinguere oportebit Adoniam istum seu Adonem, qui tempore Roboami interit, ab Addone propheta, quem de Abia rege, filio Roboami, scripsisse dicit liber II Paralipom. cap. xiii, vers. 22. In secunda sententia noster propheta vocatur Sameas, Sameas, Semei. Nam primum nomen datur ei a Tertulliano, libro De jejuniis, cap. 16; secundum, in Chronico Alexandrino ad regnum Iosie, pag. 278; tertium a concilio Meldensi, can. 11; 4 synodo ad Theodonis villam cap. 4; qua in synodo et in Capitularibus Caroli Calvi tit. 11, cap. 4, corrupte editum est Samuel, pro Semeias vel Sameas. Qui autem his in locis adnotarunt ad marginem textum III Reg. xi, 30 de Abia, immemores erant consimilis alterius de Samza ejusdem libri, cap. 42, in Græca editione, quem etiam Theodoritus ac Procopius explicant. Ultimum nomen exhibet Epistola Varadati monachi ad Leonem imperatorem, in fine concilii Chalcedonensis: Dixit Deus omnipotens Semei propheta, etc. Videnda synopsis Athanasiana ad calcem. His ego scriptoribus credere nequaquam possum: quia docet sacra Historia Semeiam diutius vixisse vate, de quo est questio. Ex tertia sententia inducitur Sofonias aut Sophonias. Ita cap. 258 tertium cognitionis Collationis Carthaginensis: quancumque suspicio non levis datur depravate lectionis, ac locum Adoniz, aut Semeiz, Sofonias oc-

Et quæ prophetides.

1. Sara. 2. Rebecca. 3. Maria, Mosia soror. 4. Debhora. 5. Oida. 6. Anna mater Samuelis. 7. Judith. 8. Elisabeth mater Joannis. 9. Anna, filia Phanuelis. 10. Maria Dei genitrix.

B cupet. Aliam sententiam discas ex Theodorito et Procopio ad II Paralipom., ex his Michaelis Glycæ in Annalibus, p. 2, p. 187: Ὁ μὲν Ἰωσήφος ἰαδὼν αὐτὸν ὀνομάζει· ἡ δὲ βίβλος τῶν Παραλειπομένων Ἰωήλ αὐτὸν ἡμᾶς καλεῖσθαι ἐδίδαξεν. Josephus quidem eum appellat Jadonem: at liber Paralipomenon (II, cap. ix, vers. 29 apud I.XX, citato jam per mo loco, ubi Hebræum habet Jeddo, vulgata Addo) Joëlem eum vocatum fuisse nos docet. Pseudo-Epiphanius, libro De vitis prophetarum: Ἰωὴλ ὁ προφήτης ἐγένετο ἐν Σαμαρείᾳ. Οὗτός ἐστιν ὃν ἐπάταξεν ὁ λέων ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ἀπέθανεν, etc. Joam propheta in Samaria exstitit. Hic est ille, qui a leone in via percussus obiit. Dorothei Synopsis: Joath. Hic erat ex terra Samariæ. Percussit eum leo, et mortuus est, ac sepultus in Bethel, juxta pseudoprophetaam a quo fuerat seductus. Græce in mss. habetur περὶ τοῦ Ἰωάθ. Οὗτος ἦν ἐκ γῆς Σαμαρείας, ἐπάταξε δὲ αὐτὸν ὁ λέων, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἐν Βαιθλῆλ.

C ἔγγος τοῦ ψευδοπροφήτου τοῦ πλανήσαντος αὐτόν. De diversa denique et postrema sententia paulo post agam. Nunc vero antequam relinquam hanc notam, lectorem de nonnullis scitu non indignis, etsi levibus, admonebo, quæ componendo eam observavi. Et primo quidem velim ut tollat vitium lectionis e Chronologicis excerptis, quæ cum Eusebii Chronici publica fecit Josephus Scaliger, et ubi inveniet Abdæus, rescribat Addæus, qui est Addo. Corrigit quoque Latina Eusebii, ex mss. Græcis, necnon ex Adone ac Freculfo, legatque Joel, non Joed, quod antiquiorum erratum etiam in Mariano Scoto comparat. Notabilis præterea est incogitantia Eusebii, quando prophetam qui apud altare Samariæ fuerat, quique occisus est vivente Roboamo, commemorat sub Asa Roboami nepote. Sed et insigniter lapsi sunt interpretes Clementis Alexandrini et Georgii Cedreni: ille cum locum p. 526. A. edit. Paris: Καὶ ὁ ἐξ Ἰουδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοάμ, καὶ προφητεύσας ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, Latine sic vertit: Qui etiam ex Juda abiit ad Roboam, et prophetavit super altare; hic, dum verba p. 27, lib. 1, ed. Basil.: Ἀχιὰς ὁ Σιλωνίτης, Σαμῆας ὁ Ἀδὼν, transfert: Achias Silonites, Sameas Adonius. Nam debuit a priori reddi: et qui ex Juda abiit ad Roboam, atque ad altare prophetavit; ab alio autem: Achias Silonites, Sameas, Adon. Cor.

(35) Ὑπό. Alter codex καὶ ὑπό. CLEN.

(36) Καὶ ὀρφανοῖς. Prætermissa hæc sunt in altero cod. 1b.

(37) Ἐξησχημένος. In altero cod. ὁδρός. 1b.

μή προσέλθῃς μοι περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαι σου. ἡ προσέλευσις αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαι σου. ἡ προσέλευσις αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαι σου.

A ipsis, non exaudiam eos²⁰. Et tu non orare pro populo hoc, neque postules ut misericordiam consequantur, et ne accedas ad me pro his, quia non exaudiam te²¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

CAPUT VII.

Ὅτι αἱ τῶν ἀναξίων καρποφορίαι, ἕως ἄρ' ὥς τοιοῦτοι, οὐ μόνον οὐκ ἐξιλεούνται τὸν θεόν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων κινεῖσιν αὐτὸν πρὸς ἀγανάκτησιν.

Quod indignorum hominum oblationes, quandiu tales sunt, non modo non placent Deum, sed contra ad indignationem eum provocant.

Οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἀμαρτίαις (38) γενόμενοι, καὶ μὴ μεταγινόντες, οὐ μόνον οὐκ εἰσακουσθήσονται προσευχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸν θεὸν παροξυνοῦσιν, ὑπομνησκόντες αὐτὸν τῆς ἑαυτῶν μοχθηρίας. Περι-
ίστασθε οὖν τὰς τοιαύτας διακονίας, ὡς ἀλλαγμά-
κυνος, καὶ μίσθωμα πόρνῃς· ἐκάτερα γὰρ τοῖς νόμοις ἀπηγόρευται. Οὕτε (39) γὰρ Ἐλισσαῖος τὰ παρὰ

²² Quin etiam in peccatis versantes, et penitentiam non agentes, non solum inter orandum non exaudientur, sed insuper Deum irritabunt, illum commonescentes improbitatis eorum. Evitate igitur hujusmodi subadministrationes, tanquam pretium canis, et mercedem meretricis: utraque enim legibus prohibentur²³. Nam nec Elisæus allata ab

²⁰ Jer. xv, 1. ²¹ Jer. vii, 16. ²² Etiam hoc caput subjungit Anastasius. ²³ Deut. xxviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

(38) Οἱ ἐν ἀμαρτίαις, etc., usque ad μοχθηρίας. Legebat ista Gentianus Hervetus, questione 1 Anastasianarum. Non legebat Jacobus Gretserus. Cum primo faciunt libri Regii, in quorum uno post μοχθηρίας positum est τὴν τιμωρίαν. Cor.

(39) Ἀπηγόρευται. Odes. Hæc inter, in membranis Regiis melioris notæ cod. 1789 Anastasii Quæ-
tionum, inserta sunt Græca quæ sequuntur:

Ἀπεστάλη Ἀζαήλ παρὰ Ἀδερ βασιλέως Συρίας πρὸς Ἐλισσαίην, καὶ ὡς μύθημα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ πάντα ἀγαθὰ δαμασκίου, ἀρσενεσσάρων καὶ καμήλων, δῶρα, καὶ ἦλθεν, καὶ ἔστη ἐνώπιον Ἐλισσαίου, καὶ εἶπεν· Ὁ υἱὸς σου υἱὸς Ἀδερ βασιλέως Συρίας μαλακήσῃς, ἀπέσταλέν με πρὸς σέ, λέγων· Ἐλ ἔρησμαι· καὶ ἔστη Ἀζαήλ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ παρέθηκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ δῶρα, ἕως ἥσχυνετο. Καὶ Ἐλισσαῖος πρὸς αὐτὸν εἶπε· Πορεύου, καὶ εἰπέ αὐτῷ· ὡς ἔρησέ με· καὶ αὐτὸς ἀποβάνηται. Καὶ ἐπορεύθη. Φοβηθεὶς δὲ Ἰεροβοάμ, ὅπως μὴ ἀποστή ὁ λαὸς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ προσκολληθῇ τῷ Ροβοάμ, ἐποίησε δαμάλεις δύο, καὶ ἔθετο τὴν μὲν μίαν ἐν Βεθλὴ, τὴν δὲ ἑτέραν ἐν Ἀδν, καὶ οὖν ἐπ' αὐτοῦ λαὸς ἔλθων, ἀνέστη αὐτὸς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν Βεθλὴ θύσαι. Καὶ ἰδοὺ Ἀχίας ὁ Φιλωνίτης, ὃς ἦν προφήτης τοῦ θεοῦ, παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ εἶπε· Θυσιαστήριον, θυσιαστήριον, ἰδοὺ υἱὸς τί-
χεται τῷ οἴκῳ Δαυὶδ, Ἰωσίας ὄνομα αὐτοῦ, καὶ θύσει τοὺς ἱερεῖς, καὶ ὁστὰ ἀνθρώπων κατακαύσει ἐπὶ σέ. Καὶ ἐξέτανε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ βασι-

et dabo tibi donum. Et dixit homo Dei: Si dederis mihi dimidium domus tue, non ingrediar tecum, neque manducabo panem. Hic est propheta ille, qui a pseudopropheta deceptus, et transgressus mandatum Dei, a leone interemptus fuit, ac externa sepultura multatus est.

En duo scholia ad duas historias a Constitutore allatas, accepta ex litteris sacris, IV Regum viii, 8, etc., et III Reg. xii, 26, etc., et xiii, 1, etc. Observabilis in primo, tum vox δῶρα ad explicandam vocem μύθημα, quam loco μύθημα poni auctore dixi ad interpretationem Chrysostomi in Daniele; tum lectio editionis Complutensis, IV Reg. xiii, 14: Καὶ ἔστη Ἀζαήλ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ παρέθηκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ δῶρα, ἕως ἥσχυνετο. In 2 scholio falsa est Græculi sententia illa, quam prætermisimus in penultima adnotatione. Quis credat ei, prophetam illum esse Achiam Silonitem, contempta auctoritate sacre Scripturæ, quæ III Reg. cap. xiii, et xiv, non obscure ambobus distinguit, huncque illi supervixisse significat? Neque vero hoc dicitur in Constitutionibus, sed a scholiaste confusi fuerunt Adonias et Achias; quemadmodum a pseudo-Dorotheo pro uno homine binomini sumuntur. Græca Dorothei illius sunt. Ἐπὶ τοῦ Ἀχιά. Οὗτος ἦν ἐκ Σίλων, ὅπου ἦν ἡ ἀκρὴν ἡ πόλις, ἐκ τῆς πόλεως τῆς. Καὶ ἀπέθανε. Καὶ ἐτάφη ἐγγὺς τῆς θύρας Σίλων. ὅστις δὲ καὶ Ἀδωνίας καλεῖται. Latina Vulgata. Achias. Iste erat ex Silon, ubi olim erat tabernaculum, et civitate Eli. Mortuus est, et sepultus prope quercum Silon. Idem etiam Adonias vocatur. Emenda in nomine Achiz S. Gregorium homil. 1 in Ezechielem. Sic Achiz propheta animus, prophetia spiritus, et ex presenti, atque ex futuro tetigerat, cum caligantibus oculis, eam quæ se esse aliam simulabat, et uxorem Jeroboam esse cognovit, et quicquid ei futurum esset aperuit. Male vulgo Abie. Corruptus quoque multipliciter est Lucifer Calaritanus libro De regibus apostaticis, pag. 167 168, in textu III Reg., cap. xii

Asaple munera accepit¹¹, nec Achias a Jeroboamo¹². Quod si Dei propheta dona impiorum non admisere, æquum est ut neque vos, episcopi, admittatis. Cum etiam Simon Magus, mihi Petro, et Joanni pecuniam offerens¹³, gratiam inestimabilem conatus est pretio comparare; nos, repulso munere, cum diris serpentis constrinximus; quoniam dolum Dei, non benevolentia erga Numen, sed pecuniæ permutatione existimavit possideri. Recusate ergo oblationes quæ ad altare a male sibi consiliis afferuntur. « Recede enim, inquit, ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi¹⁴. »

CAPUT VIII.

Quod præstat, ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et paucæ sint, quam ex donis impiorum, et si multa et magna existant: same enim perire præstat, quam ad impiis collationem accipere.

Sed si dicatis: Hi sunt, qui dant eleemosynas; et nisi ab iis sumamus, unde viduæ per nos administrantur, unde plebis pauperes nutriuntur? audietis a nobis, quod ideo acceptatis donum levitarum, oblationem populi vestri, ut et vobis et egenis suppedietis; atque ne, inopia coarctati, ab improbis capiat. Quod si ad id miseriarum redigantur ecclesiæ, præstat perire quam ab hostibus Dei aliquid accipere, in contumeliam ac ludibrium amicorum ejus. De illis enim Propheta dicit: « Oleum peccatoris non impinguet caput meum¹⁵. » Estote igitur talium probatores; et ab iis quidem qui sancte vivunt accipite, quod calamitosis suppedietis; ab excommunicatis vero ne recipiatis, priusquam esse membra Ecclesiæ mereantur. Si autem defecerit donum, annuntia fratribus; et ex iis facta collecta, subministra cum justitia pupillis ac viduis.

CAPUT IX¹⁶.

Quod oportet præcavere populum a sacerdotibus ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis.

Dic vero populo tuæ potestati commissio, quæ

¹¹ IV Reg. viii. ¹² III Reg. xiv. ¹³ Anast. Nov. ¹⁴ Act. viii. ¹⁵ Isa. liv, 14. ¹⁶ Psal. cxl, 5. ¹⁷ Hoc caput adducit Anastasius, quest. 12.

Α τοῦ Ἀζαήλ κομισθέντι ἐδέξατο, οὕτως Ἀχίας τὰ παρὰ τοῦ Ἱεροβοάμ. Εἰ δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν οὐ προσήκοντο ἔλα, δίκαιον¹¹ μὴδὲ ὑμᾶς, ὡ ἐπίσκοποι. Ἀλλὰ καὶ Σίμων ὁ Μάγος, ἐμὸν Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ χρήματα προσενέγκων, ἐπαίρειτο ὡνητὴν τὴν ἀτίμητον χάριν λήψασθαι· ἀπὸ μὴ προσήκοντες, ἀραὶς αἰωνίοις αὐτὸν ἐδησάμεθα· οὕτως τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀνολοῖ τῇ πρὸς Θεὸν, ἀλλὰ χρημάτων ἐναλλαγῇ ἐνόμισε κτεσθαι (40). Θεοῦ γὰρ οὖν τὰς δυσσύνειδῆτους εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ εἰσφορὰς. Ἀπέχου γάρ, φησὶν, ἀπὸ ἀδίκου, καὶ οὐ φοβηθήσῃ, καὶ τρόμος οὐκ ἔγγειαι σοι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι βέλτιον ἐκ πόκου ἰδίου παρέχειν ταῖς χήραις, κἂν ἢ εὐταλῇ καὶ ὀλίγῃ, ἢ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, κἂν πολλὰ καὶ μεγάλα τυγχάνῃ· βέλτιον γὰρ λιμῷ διαφθαρήναι, ἢ παρὰ ἀσεβῶν συνεισφορὰν δεξασθαι.

Ἀλλ' ἐάν (41) λέγοιτε, οὗτοι οἱ δίδοντες τὰς ἐλεημοσύνας, οὗτοι εἰσι, κἂν μὴ λάβοιμεν παρ' αὐτῶν, πόθιν αἱ χῆραι ὑπηρετηθήσονται παρ' ἡμῶν (42), καὶ οἱ ἐνδεεῖς τοῦ λαοῦ διατραφῶσιν (43); ἀκούσατε παρ' ἡμῶν, ὅτι διὰ τοῦτο ἐλάθετε δόμα Ἀσυντῶν, τὴν καρποφορίαν τοῦ ἐν ὑμῖν λαοῦ, ἵνα ἐπαρκῆτε καὶ αὐτοῖς καὶ τοῖς δεομένοις, καὶ μὴ ἐν (44) ἀπορίᾳ συνέχεσθαι, παρὰ πονηρῶν λαμβάνετε. Εἰ δὲ οὕτως ἀποροῦσιν αἱ ἐκκλησίαι, λυσιστελεῖ διαφθαρήναι (45), ἢ παρ' ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τι, ἐφ' ὅθρῃ καὶ χλευῇ τῶν αὐτοῦ φίλων. Περὶ γὰρ τῶν τοιούτων καὶ ὁ Προφήτης λέγει· Ἐλαῖον ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου. » Δοκιμασταὶ οὖν γίνεσθε τῶν τοιούτων, καὶ παρὰ μὲν τῶν ὁσίως περιπατούντων λαμβάνετε, καὶ τοῖς θλιβομένοις χορηγεῖτε. Παρὰ δὲ ἀποσυναγωγῶν μὴ λαμβάνετε, πρὶν ἂν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μέλη καταξιωθῶσιν. Εἰ δὲ ἐπιλίποι δόμα, προσάγγελλε τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν συλλογὴν ποιησάμενος, διακόνει τοῖς ὀρφανοῖς καὶ ταῖς χήραις ἐν δικαιοσύνῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι χρὴ προτρέπεσθαι τὸν λαὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐκποιεῖν τοὺς πένητας· ὡς καὶ ὁ Σολομὼν ὁ σοφός.

Λέγει δὲ τῷ ὑπὸ σὲ λαῷ, ὁ καὶ Σολομὼν ὁ σοφός·

VARIORUM NOTÆ.

Græcæ editionis, cap. xiv Hebraicæ et Latine; ita tamen ut facile, sequendo vestigia Græcorum vocabulorum, corrigi queat, hunc sere in modum: Et homo, inquit, erat ex Silis, aut potius ex Silon, et nomen ei Achias; vel quod malim Achiah, et hic erat ætæ agens annorum, et verbum Domini erat cum illo. Et dixit Jeroboam ad uxorem suam: Surge et accipe in manu tua homini Dei panes, et colligides filii ejus, et uvas, et vas mellis. Et surrexit mulier, et fecit sicut dixit ei vir ejus. Et Achiah homo senex erat valde, et oculi ejus caliginabantur videre. Et surrexit mulier ex Serira, et abiit. Et factum est, cum intrasset ipsa in civitate ad Achiah Silonitem, et dixit Achiah puero suo: Eci nunc in obviam Anna uxori Jeroboam, et dices ei: Intra, et noli stare, quoniam hæc dicit Dominus: Dura ego mitto in te. Et intravit Anna ad hominem Dei; et dixit ei Achiah: Uiquid mihi attulisti panes, et uvam, et colligides, et vas mellis? Hæc dicit Dominus: Ecce tu ibis a me; et

Dece cum intraveris portam civitatis Sarira, et puella tua erit in obviam, et dicat tibi: Puer mortuus est. Quoniam hæc dicit Dominus: Ecce ego disperdo hujus Jeroboam mingeniam ad parietem; et erunt mortui ejus Jeroboam in civitate, et comedent eos canes, et mortui erunt ei in agro, et comedent eos volucres cali. Porro de munerum rejectione, præter LXX, vide Hieronymum ad Michææ caput iii, et Procopium in I Reg. ix. Cor.

(40) Ἐναλλαγῇ ἐνόμισε κτεσθαι. In altero cod. μεταβολῇ κτεσθαι, quod vertendum mutatione se comparaturum; obtulit enim Simon pecuniam, ea lego, ut sibi donum Spiritus sancti aliis conferendi venderet Petrus. CLEN.

(41) Ἀλλ' ἐάν. Alter ἐάν δὲ. CL.

(42) Παρ' ἡμῶν. Deest in altero cod. Is.

(43) Διατραφῶσιν. Deest in eodem. Is.

(44) Ἐν. Deest in eodem. Is.

(45) Λυσιστελεῖ διαφθαρήναι. Severe pro more

« Τίμα τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων· καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιοσύνης· ἵνα πληθύνῃ τὰ ταμειὰ σου πληρομονῆς αἰτοῦ· ὁ γὰρ δὲ αἱ ληνοὶ σου ἐπεβλύζουσιν. » Ἐκ τοῦ δικαίου οὖν χρέου τῶν πιστῶν, τρέφετε καὶ ἀμφιένετε τοὺς ὑστερουμένους· καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς προειρήκαμεν, ἀθροίζοντα χρήματα διατάσσετε, διακονοῦντες εἰς τοὺς ἀγορασμοὺς τῶν ἀγίων⁴²· βυόμενοι· δούλους, αἰχμαλώτους, δεσμίους, ἐπηρεαζομένους, ἡκόντας ἐκ καταδίκης διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τυράννων εἰς μονομαχίαν καὶ θάνατον. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· « Ὑψαί ἀγομένους εἰς θάνατον, καὶ ἐκπρίου κτεινομένους· μὴ φείσῃ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Διδάξεις· Ἰν' ἑὰν τις τῶν ἀσεβῶν, βία προσρήγῃ χρήματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακίαν^B ἀναλίσκωσι ταῦτα, ἀλλὰ μὴ εἰς διατροφάς.

Ἐὰν δὲ ποτε ἀνάγκη γένηται, παρὰ τινος δεξασθαι ἀνοσίτου ἄκοντας⁴³ ἀργύριον, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακίαν αὐτὸ δαπανήσατε· ἵνα μὴ λαβοῦσα ἡ χήρα ἐξ αὐτῶν (46) τι, ἢ ὁ ὀρφανός, ἀναγκασθῇ ὠνήσασθαι τροφήν ἢ πόμα παρὰ τὸ προσήκον· δίκαιον γὰρ τὰ παρὰ ἀσεβῶν ταῦτα, πυρὸς εἶναι κατανάλωμα, οὐκ εὐσεβῶν βρώμα. Ταῦτα δὲ καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, θυσίαν ἄρσθεισαν ἄβρωτον ἀποκαλῶν, καὶ πυρὶ ταύτην ἀναλίσκεσθαι καλεῖται. Οὐ γὰρ τῇ φύσει φαῦλα τὰ προσφερόμενα, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῶν προσκομιζόντων (47) αὐτά. Τοῦτο δὲ προστάσσομεν, ἐπὶ τὸ μὴ ἀποστρέφειν τοὺς πλησιάζοντας ὑμῖν· εἰδότες καὶ τὴν συντυχίαν πολλὰκις ἐπωφελεῖ τοῖς ἀσεδέσι γεγενῆσθαι, τὴν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς (48), ἐπιδαβλῇ δὲ μόνην τὴν^C κατὰ τὴν θρησκείαν κοινωσίαν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον, ἀγαπητοί, εἰρήσθω ὑμῖν πρὸς ἀσφάλειαν ὁμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ γονέων καὶ παιδῶν.

Οἱ μέντοι πατέρες, παιδεύετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἐν Κυρίῳ ἐκτρέφοντες αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου, καὶ διδάσκετε αὐτὰ ἐπιτηδεύουσιν καὶ ἀρμοζούσας τῷ λόγῳ τέχνας, ἵνα μὴ διὰ ἧς εὐκαιρίας στῆρηνάσαντα, καὶ ἀνεπιτήμητα ὑπὸ τῶν γονέων μέλναντα, πρὸ ὥρας ἀνέσεως τυγόντα, ἀφηνιάσωσι τοῦ καλοῦ, διὸ μὴ εὐλαβεσθε αὐτοῖς ἐπιτηλέσεις, σωφρονίζοντες αὐτὰ μετὰ ἐμβριθείας· οὐ γὰρ ἀποκτενεῖτε αὐτὰ παιδεύοντες, μᾶλλον δὲ σώσετε αὐτά· καθὼς ποὺ καὶ ὁ Σολομὼν ἐν τῇ Σοφίᾳ φησί· « Παί-

A sapiens Salomon : « Honora Dominum ex tuis iustis laboribus ; et primitias da ei de tuis fructibus iustitie : ut impleantur cellaria tua saturitate frumenti, et vino torcularis tua redundant⁴⁴. » Ex iusto igitur fidelium labore, alite ac vestitie victu ac vestitu destitutos ; et pecuniam, ut supra diximus, inde coactam dispensate, utentes in redemptionem sanctorum, liberantes servos, captivos, victos, calumniam passos, sententia tyrannorum propter nomen Christi missos ad monomachiam et mortem. Dicit enim Scriptura : « Libera eos qui ducuntur ad mortem, et redime eos qui interficiuntur ; ne parcas⁴⁵. »

CAPUT X.

Constitutio, ut si quis impius vi pecuniam sacerdotibus projecit, in ligna et carbones eam insumant, non autem in escas.

Quod si aliquando necessitas incubuerit, ut inviti a quopiam impio argentum capiat, illud in ligna et carbones impendite ; ne ex eo partem accipiens vidua, aut pupillus, cogatur in emendo cibo aut potu officium transgredi : æquum quippe est, ut hæc impiorum munera ignis sint pabulum, non piorum esca. Id quoque lex sancit, dum hostiam nimio tempore servatam non comedendam appellat, et igne hanc consumi jubet. Neque vero natura sua mala sunt hæc oblationes, sed propter animum offerentium. Porro hoc ideo præcipimus, ne avertamus eos qui ad nos accedunt. Scimus enim congressum cum piis, sæpe impiis profuisse ; noxiam autem esse solam superstitionis communionem. Atque hæc quidem, charissimi, hactenus vobis sint dicta ad cautionem vestram.

CAPUT XI.

De parentibus et filiis.

At vos, patres, filios vestros erudite in Domino, educate in disciplina et institutione Domini, et docete artes idoneas ac verbo Dei congruentes, ne, data occasione effrenati, a parentibus absque increpatione relict, et ante tempus libertatem nacti, a virtute contumaciter deflectant. Quocirca ne vereamini objurgare illos, et cum severitate castigare⁴⁶. Non enim interficietis eos corripiendo, imo vero servabitis ; quemadmodum Salomon ait in Sapientia : « Corripe filium tuum, et requiem dabit tibi :

⁴² Prov. III, 9. ⁴³ Anast. πανήτων. ⁴⁴ Prov. XXIV, 11. ⁴⁵ Anast. ἄκοντας. ⁴⁶ Prov. XXIII, 13.

VARIORUM NOTÆ.

suo, attamen vere Tertullianus libro De idololatria, cap. 3 : Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter Deum, quam omne moris genus. Didicit non respicere vitam : quanto magis vicium ? Eleganter vero, ut omnia, et genuine ad locum Constitutoris, Chrysostomus homil. 86 in Matthæi Evangelium : Οὐ βούλεται Χριστὸς πλεονεξία τρέφεσθαι· οὐ δέχεται ταύτην τὴν τροφήν. Τί τὸν Δεσπότην ὀδρίζεις, ἀκάθαρτα προσάγων αὐτῷ ; βέλτιον λιμῷ τηχόμενον περιορᾶν, ἢ τρέφειν ἀπὸ τοιοῦτων. Ἐκείνο ὡμοῦ, τοῦτο καὶ ὀδρίστω. Βέλτιον μηδὲν δοῦναι, ἢ τὰ ἄλλων ἑτέροις, εἰς. Non vult Christus rapina nutrirī : non admittit huiusmodi alimenta. Quare Dominum contumelia affi-

cis, immunda ei offerens ? Melius est fame tabentem despiciere, quam his alimentis sustentare : illud, crudelis est ; hoc, etiam contumeliosum. Præstat nihil omnino dare, quam res aliorum aliis largiri. Sed mitior existit sententia concilii S. Patricii, quod ita decrevit, cap. 2 : Contentus tegumento et alimento tuo, cætera dona iniquorum reproba ; quia non sumit lucerna, nisi quo alitur. Cor.

(46) Ἐξ αὐτῶν. Lege ἐξ αὐτοῦ, aut cum Anastasio et Nicone ἐξ αὐτῶν. Cor.

(47) Προσκομιζόντων. Alter habet. CLEM.

(48) Πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς. Idem παρὰ τῶν εὐσεβῶν, melius. Id.

sic enim tibi erit bonæ spei. Nam tu quidem virga percuties eum; animum autem ejus e morte erues⁶⁶. Et iterum idem hoc modo loquitur: « Qui parcat baculo suo, odit filium suum⁶⁷. » Et adhuc: « Tunde latera ejus, dum infans est, ne forte induratus non credat tibi⁶⁸. » Qui ergo admonere et castigare filium suum desinit, propriam sobolem odio habet. Quare filios vestros edocete verbum Domini; quin et verberibus comprimite, ac obediētes subjectosque reddite; ab infantia docete eos litteras sacras, seu vestras ac divinas, et omnem divinam Scripturam tradite; nec detis illis licentiam, qua contra vestram voluntatem sibi in vos potestatem arrogant. Ne permittatis eis ut symbolum dent ad convivandum cum æqualibus⁶⁹; sic enim ad petulantiam deflectent, et in scortationem incident. Id porro si eis ob parentum incuriam obtigerit, genitores rei erunt de animabus illorum. Nam si socordia parentum consuescunt cum incastigatis seu intemperantibus, non soli qui deliquerunt filii castigabuntur ac punientur, sed et ipsorum causa parentes condemnabuntur.⁷⁰ Quocirca operam date, ut cum ad tempus conjugio aptum pervenerint, eos matrimonio jungatis ac copuletis; ne inter ætatem in flore suo ferventem, mores scortatorum contrahant, et vos in die iudicii rationem a Domino Deo reposcamini.

CAPUT XII.

De famulis et dominis.

De famulis vero quid amplius dicamus, quam ut servus, cum timore Dei⁷¹, dominum benevolentia complectatur, quamvis impium, quamvis scelertum; non tamen cum eo in religione consensiat. Item dominus famulum diligat; et quamvis major sit, se tamen æqualem judicet, vel quatenus homo est. Qui autem dominum habet fidelem, salvo illius dominatu, eum amet, et ut dominum, et ut fidei consortem, et ut patrem⁷²; non tanquam servus simulate et ad oculum serviens⁷³, sed tanquam domini amans, sciens Deum ei remunerationem famulatus persoluturum. Similiter dominus qui famulum possidet fidelem, salvo illius famulatu, diligat eum velut filium, aut velut fratrem, propter fidei consortium.

⁶⁶ Prov. xxix, 17. et xix, 18; et xxiii, 14. ⁶⁷ Prov. xiii, 24. ⁶⁸ Eccli. xxx, 12. ⁶⁹ Prov. xxiii, 20. ⁷⁰ Cl., epist. ad Jacob. c. 7. ⁷¹ Ephes. vi, 5; I Pet. ii, 18. ⁷² Col. iv, 1; I Tim. vi, 2. ⁷³ Ephes. vi, 6. Col. iii, 22

Α δευε υἱὸν σου, καὶ ἀναπαύσαι σε· οὕτω γὰρ ἔσται σοι εὐέλπης. Σὺ μὲν γὰρ ῥάβδῳ πατάξεις αὐτόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ῥύσῃ ἐκ θανάτου. Καὶ πάλιν λέγει ὁ αὐτὸς οὕτως (49): « Ὃς φιλεῖται τῆς ἑαυτοῦ βακτηρίας, μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν. » Καὶ ἐξῆς (50): « Κλάσεν τὰς πλευράς αὐτοῦ, ἕως ἔσθι νῆπιος, μήποτε σκληρυνθεὶς ἀπειθήσῃ σοι. » Ὃς φιλεῖται οὖν παραινεῖν καὶ σιφρονίζειν τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, μισεῖ τὸν ἴδιον παῖδα. Ἐκδιδάσκετε οὖν ὑμῶν τὰ τέκνα τὸν λόγον Κυρίου· στυφέτε δὲ αὐτὰ καὶ δαρμοῖς (51), καὶ ποιεῖτε ὑποτακτικὰ· ἀπὸ βρέφους διδάσκοντες αὐτὰ ἱερὰ γράμματα, ὑμέτερά (52) τε καὶ θεῖα, καὶ πᾶσαν Γραφὴν θεῖαν παραδιδόντες (53)· μὴ διδόντες ἀνεσιν αὐτοῖς, κατεξουσιάζειν ὑμῶν παρὰ τὴν ὑμέτεραν γνώμην· μετὰ ὁμηλικῶν εἰς συμπόσιον μὴ ἑῶντες αὐτὰ συμβάλλειν· οὕτω γὰρ εἰς ἀταξίαν ἐκτραπήσονται, καὶ εἰς πορνείαν περιπεσοῦνται. Καὶ ἐὰν παρὰ τὴν τῶν γονέων ἀμέλειαν τοῦτο πάθωσιν, ἐνοχοὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν οἱ γεννήσαντες ὑπάρξουσιν. Εἰ γὰρ τῇ τῶν γειναμένων (54) ῥαθυμίᾳ σύνεισιν ἀκολάστοις, οἱ παῖδες ἀμαρτήσαντες οὐκ αὐτοὶ μόνοι κολασθήσονται, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν οἱ γονεῖς αὐτῶν κριθήσονται. Διὰ τοῦτο σπουδάζετε ὥρα γάμου ζευγύναι καὶ συναλλάσσειν αὐτὰ, ἵνα μὴ τῆς ἡλικίας ἐν τῇ ἀκμῇ ζεούσης, ἔθῃ πορνοκόπα (55) ἀποθῇ, καὶ ὑμεῖς ἀπαιτηθήσεσθε τὸν λόγον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν.

Περὶ δὲ οἰκετῶν τί ἂν εἴποιμεν πλεον, ἢ ὅτι καὶ ὁ δοῦλος εὐνοίαν εἰσφέρειτω πρὸς (56) τὸν δεσπότην, μετὰ φόβου Θεοῦ, καὶ ἀσεβείας, καὶ πονηρίας ὑπάρχει· οὐκέτι μέντοι καὶ ὁμόνοιαν κατὰ τὴν θρησκείαν· καὶ ὁ δεσπότης ἀγαπάτω τὸν οἰκέτην· καὶ διάφορος ἦ, τὸ ἴσον κρινέτω, ἢ καθὼ (57) ἄνθρωπος ὑπάρχει· ὁ δὲ πιστὸν ἔχων δεσπότην, σωζομένης αὐτῷ τῆς κυρίας, ἀγαπάτω, καὶ ὡς δεσπότην, καὶ ὡς ὁμοπίστον, καὶ ὡς πατέρα· μὴ ὡς ὀφθαλμοδούλος, ἀλλ' ὡς φιλοδέσποτος, εἰδὼς, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτῷ τὴν μισθοδοσίαν ἀποτίσει τῆς ὑπηρεσίας. Ὡσαύτως καὶ ὁ κύριος ὁ πιστὸν ἔχων οἰκέτην, σωζομένης αὐτῷ τῆς θεραπείας, ἀγαπάτω ὡς υἱόν, ἢ ὡς ἀδελφόν, διὰ τὴν τῆς πίστεως κοινωνίαν.

VARIORUM NOTÆ.

(49) Οὕτως. Deest in altero, nec sane eo opus est. CLEN.

(50) Ἐξῆς. Alias: Πάλιν σοφός τις ἕτερος, recte; nam Ecclesiastici auctor hic laudatur, non Salomon. Id.

(51) Δαρμοῖς. Al.: πληγαῖς καὶ δαρμοῖς. Hesychius: Σπαράγματα· ξεσμοῖς, παραχαῖς, ἀποβολαῖς, δαρμοῖς. S. Maximus, Centuria 4, De charitate, cap. 81: Τὰ τὴν ἀγάπην λύοντα, εἰς ταῦτα· ὄϊον, ἀτιμία, ζημία, συκοφαντία, ἢ εἰς πίστιν, ἢ εἰς βίον, δαρμοί, πληγαί, καὶ τὰ ἐξῆς. CLE.

(52) Ὑμέτερα. Alter legit melius ἡμετέρας. CLEN.

(53) Παραδιδόντες. Idem addit: θεόπνευστον· ἀνεσιν αὐτοῖς μὴ διδόντες. Id.

(54) Γειναμένων. Idem habet γονέων. Id.

(55) Πορνοκόπα. Rara vox, quæ tamen apud Hesychium existat. Pro ζεούσης habet alter cod. νεαζούσης, quod glossema redolet; et pro ἔθῃ hæc verba ἔθῃ αὐτὰ μὲν, minus recte. Id.

(56) Πρὸς. Eius in altero ms. Id.

(57) Ἡ καθό. Ms. alter ἦ, deletio καθό. Alterutrum sufficit. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐν τοῖς ὑποτάσσουσιν χρῆ τοῖς κοσμικοῖς ἀρχουσιν.

Πάση βασιλείᾳ καὶ ἀρχῇ ὑποτάγητε ἐν οἷς (58) ἀρέσκει θεῷ, ὡς θεοῦ διακόνους, καὶ τῶν ἀσεβῶν τιμωροῖς· πάντα φόβον τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς ἀποπληρώσατε, πᾶσαν εἰσφορὰν, πᾶν τέλος, πᾶσαν τιμὴν, δόσιν, κήσων. Θεοῦ γὰρ τοῦτο διάταγμα, μηδενὶ τι χρεωστεῖν, εἰ μὴ τὸ τῆς φιλίας σύμβολον (59), ὃ ὁ θεὸς διετάξατο διὰ Χριστοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ παρθένων.

Περὶ δὲ παρθενίας ἐντολὴν οὐκ ἐλάβομεν, τῇ δὲ τῶν βουλομένων ἐξουσίᾳ τοῦτο ἐπιτρέπομεν, ὡς εὐχὴν· ἐκεῖνο μὲν οὖν (60) αὐτοῖς παραινῶντες, μὴ πραχείρως τι ἐπαγγεῖλαισθαι· ἐπεὶ περ ὁ Σολομών φησιν· « Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὐξασθαι, ἢ τὸ εὐξασθαι, καὶ μὴ ἀποδοῦναι. » Ἡ παρθένος οὖν αὕτη ἔστω ἁγία σώματι καὶ ψυχῇ, ὡς ναὸς θεοῦ, ὡς οἶκος Χριστοῦ, ὡς Πνεύματος ἁγίου (61) καταγώγιον. Δεῖ γὰρ τὴν ἐπαγγεῖλαιμένην, ἁγία τῆς ἐπαγγελίας ἔργα διαπρασσομένην, δεικνύειν τὸ ἐπάγγελμα αὐτῆς, ὅτι ἐστὶν ἀληθὲς, καὶ διὰ σχολὴν εὐσεβείας, οὐ κατὰ διαβολὴν γάμου γενόμενον. Ἔστω δὲ μὴ βεμβᾶς (62), μηδὲ ἀκαιροπεριπάτητος, μὴ δίγνωμος· ἀλλὰ σεμνή, ἐγκρατὴς, σὺφρων, ἀγνή, φεύγουσα τὰς τῶν πολλῶν συντυχίας, καὶ μάλιστα τῶν ἀσέμνων (63).

⁷⁴ I Petr. II, 13; Tit. III, 1; Rom. XIII, 1. ⁷⁵ I Cor. VII, 25. ⁷⁶ Eccle. V, 4. ⁷⁷ I Cor. VII, 34. ⁷⁸ Ignat. interpol. ad Philad. 4.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Ἐν οἷς. Alter cod. καθὼς CLER.
(59) Σύμβολον. Deest in altero codice, nec satis in hunc locum quadrat *amicitiæ tessera*. Τὸ τῆς φιλίας recte dici queat si subaudias *χρέος, debitum*, ex antecedentibus. Id.
(60) Μὲν οὖν. Antiquior cod. μόνον, rectius, ut videtur: id tantum iis suadentes. Id.

C (61) Ἀγίου. Abest in antiquiore cod. Id.
(62) Βεμβᾶς. Alter codex φιλόκοσμος, quæ voces, cum neque sono, neque significato consentiant, forte sunt una admittendæ, hoc modo: Μὴ βεμβᾶς, φιλόκοσμος. Id.
(63) Ad calcem libri additum est in altero cod., περὶ ὀρφανῶν ἐπληρώθη βιβλίον δ'. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

α'. Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν θλιβομένοις παρὰ ἀπίστων, δικαίων τοῖς πτωτοῖς [i. τοὺς πιστοὺς] τὰ δέοντα παρέχειν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν.
β'. Ὅτι φευκτέον τῆς [i. τὰς] πρὸς τοὺς ψευδο-ἀδελφούς συνουσίας, ὅταν ἐπιμένωσι τῇ φαν-
λότῃ.
γ'. Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν κερθουμένοις χρῆ χεῖρα ὀρέγειν, κτλ κίνδυνος παρῇ.
δ'. Ὅτι φρικτὸν καὶ ὀλέθριον, τὸ ἀρτεῖσθαι Χριστόν.
ε'. Ὅτι μμητέον Χριστὸν ἐν τῷ πάσχειν, καὶ ζηλωτέον τὴν αὐτοῦ ὑπομονήν.
ς'. Ὅτι χρῆ τὸν πιστὸν μῆτε βίψοκίνδυνον εἶναι δι' ἀσφάλειαν, μῆτε περιδεῖ δι' ἀνδρείαν· ἀλλὰ καὶ φεύγειν δι' εὐλάβειαν, καὶ ἡμιπεσόντα, ἀγωνίσσασθαι διὰ τὸν ἀποκείμενον στέφανον.
ζ'. Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι· περὶ Σιδύλλης· καὶ τί οἱ Στωικοὶ περὶ τοῦ φοίνικος τοῦ ὀπρέου.

CAPUT XIII.

In quibus oporteat subjici sæcularibus principibus.

Omnibus regibus ac principibus, in rebus quæ placent Deo, subjecti estote, tanquam ministris Dei, et punitoribus impiorum ⁷⁴: exhibete illis omnem debitum timorem, omne vectigal, omne tributum, omnem honorem, collationem, censum. Hoc enim est Dei mandatum, nemini quidquam debere, nisi amicitiae tesseram, quam Deus per Christum constituit.

CAPUT XIV.

De virginibus.

De virginitate autem mandatum non accepimus ⁷⁵, sed rem volentium potestati permittimus, ut votum; illud tamen iis suadentes, ne quid properanter ac temere promittant: quandoquidem Salomon ait: « Melius est non vovere, quam vovere et non reddere ⁷⁶. » Sit igitur virgo sancta corpore et anima, ut templum Dei, ut domus Christi, ut Spiritus sancti mansio ⁷⁷. Oportet enim eam quæ professsa est, dignas professione actiones exercendo ostendere, verum esse promissum suum, et studio pietatis, non autem in obreclationem matrimonii factum. ⁷⁸ Sit etiam non vaga, neque intempestive obambulans, non ancipitis animi; sed gravis, continens, temperata, pudica, fugiens colloquia cum multis, præsertimque cum inhonestis.

CAPITA LIBRI QUINTI.

I. Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, æquum sit ut fideles necessaria præbeant, secundum Domini constitutionem.
II. Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant.
III. Quod propter Christum oppressis oportet manum adjutricem porrigere, quamvis adsit periculum.
IV. Quod horrendum ac exitiale sit nequæ Christum.
V. Quod imitari oporteat Christum in patiendo, et æmulari illius tolerantiam.
VI. Quod decet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meticulosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum inciderit, decertare ob repositam coronam.
VII. De resurrectione variæ demonstrationes; de sibylla; et quid stoici de phœnice ave.

VIII. De Jacobo fratre Domini, et Stephano martyre primo.

IX. De falsis martyribus.

X. Moralis admonitio; quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dissiditates, ebrietatem, lasciviam et delicias.

XI. Admonitio, docens fugiendum esse idololatriæ scelus abominabile.

XII. Quod non liceat cantilenam ethnicam aut meretriciam canere; neque per idolum jurare: turpius enim id esse, et cognitioni Dei repugnans.

XIII. Enumeratio factorum Domini, quæ oportet observare; et quando eorum unumquodque debeat celebrari.

XIV. De passione Domini; et quid in singulis diebus actum sit eorum, quæ ad passionem pertinent; B et de Juda; et quod quando Dominus tradidit discipulis sacramenta, Judas non intererat.

XV. De magna hebdomada; et cur quarta et sexta feria mandant jejunare.

XVI. Enumeratio prædictionum prophetiarum, quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intuiti, propter malevolentiam eum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Dominum gloriae condemnaverunt.

XVII. Quomodo Pascha debeat celebrari.

XVIII. Constitutio de magna hebdomada Paschæ.

XIX. De pervigilio magni Sabbati; et de die Resurrectionis.

XX. Prædictio prophetiæ de Christo Jesu.

A η'. Περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος.

θ'. Περὶ ψευδομαρτύρων.

ι'. Ἠθικὴ παραίνεσις, δει δει φεύγειν ματαιολογίας, αλογολογίας, εὐτραπείας, μέθην, lascivias, θρόνην.

ια'. Παραίνεσις παιδεύουσα φεύγειν τῆς εἰδωλολατρίας τὸ μύθος.

ιβ'. Ὅτι μὴ καθῆσθαι ψόδην ἐθνικὴν ἢ πόρνικην ἡδονῇ, οὐτε ἐκόμενους εἰδωλόν· ἀσεβὲς γὰρ τοῦτο, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐχθρόν.

ιγ'. Κατάλογος τῶν τοῦ Κυρίου ἔργων, ὧς δεῖ φυλάσσειν· καὶ πότε τούτων ἐκαστὴ ὀφείλει ἐπιτελεῖσθαι.

ιδ'. Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου· καὶ τί ἐν ἐκδοτῇ ἡμέρᾳ ἐπαχθῇ τῶν ἐν τῷ πάθει· καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα· καὶ ὅτι οὐ συμπάρῃ Ἰούδας ἐν τῷ τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς παραδιδόναι τὰ μυστήρια.

ιε'. Περὶ τῆς μεγάλης ἐβδομάδος· καὶ διὰ τί τετράδα καὶ παρασκευὴν ἐπιτερέπουσιν ηἱ ἡμέραι.

ις'. Ἀκαθάρτησις προφητικῶν προρρήσεων τὸν Χριστὸν κηρυττουσῶν, ὧν Ἰουδαῖοι τὴν ἐκδοσιν θαυμάζοντες, ἐκ κακονοίας ἡλίσθησαν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σταυρῷ κατέκριναν τὸν τῆς δόξης Κύριον.

ιζ'. Ὅπως ὀφείλει γίνεσθαι τὸ Πάσχα.

ιη'. Διτάξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα ἐβδομάδος.

ιβ'. Περὶ τῆς παννυχίδος τοῦ μεγάλου Σαββάτου, καὶ περὶ τῆς Ἀναστάσιμον ἡμέρας.

κ'. Προρρήσεις προφητείας περὶ Χριστοῦ τοῦ Ἰησοῦ.

LIBER QUINTUS.

DE MARTYRIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, æquum sit ut fideles necessaria præbeant, secundum Domini constitutionem.

Si quis Christianus, propter nomen Christi, ac erga Deum charitatem, ab impiis damnatus fuerit ad ludum, vel bestias, vel metalla; ne eum despicatis; sed ex labore ac sudore vestro mittite ei unde vivat, et militibus mercedem solvat, quo allevet.

ἢ f. τοὺς πιστοὺς.

BIBΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΜΑΡΤΥΡΩΝ (64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν θλιβομένοις παρὰ ἀπίστων, δίκαιον τοῖς πιστοῖς τὰ δεόντα παρέχειν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διτάξιν.

Εἰ τις Χριστιανὸς, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἀγάπην καὶ πίστιν, κατακριθῇ ὑπὸ ἀσεβῶν εἰς λούδον (65), ἢ θηρίον, ἢ μέταλλον, μὴ παρίδητε αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόπου καὶ ἐκ τοῦ ἰδρώτος (66) ὧμῶν πέμψατε αὐτῷ εἰς διατροφὴν αὐτοῦ,

VARIORUM NOTÆ.

(64) Περὶ μαρτύρων. Titulum hunc agnoscit Nicetas Pectoratus in loco, quem inter Veterum testimonia collocavi. Cor. Habet vero alter codex Vindobon.: Ἐν ᾧ περὶ μαρτύρων τῶν διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διωκομένων, δεῖ αὐτῶν ποιῆσθαι πρόνοιαν. CLES.

(65) Λούδον. Ludum, nempe, gladiatorium. Quod

cum non intelligeret librarius, aut criticus Græcus, mutavit in δούλον, in altero cod. perperam. Id.

(66) Ἰδρώτος. Alter ἰδρώτος ὑπαρχόντων, quomodo legendum videtur, deleto ὧμῶν, aut mutato in ὕμῶν, ex eo, nempe, quod sudore vestro vobis comparatis. Id.

καὶ εἰς μισθοποδοσίαν (67) τῶν στρατιωτῶν· ἵνα ἐλαφρυνθῇ καὶ ἐπιμελείας τύχη· ἵν' ὅσον τὸ ἐφ' ὧμῶν, μὴ θλίβηται ὁ μακάριος ἀδελφός ὡμῶν. Ὁ γὰρ διὰ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ καταδικαζόμενος, οὕτως μάρτυς ἀγίος, ἀδελφός τοῦ Κυρίου, υἱὸς τοῦ Ὑψίστου, δοξαίον τοῦ ἀγίου Πνεύματος, δι' οὗ καὶ τὸν φαντισμὸν τῆς δόξης τοῦ ἀγίου Εὐαγγελίου ἐλαβὲν ἕκαστος τῶν πιστῶν· ἐν τῷ καταξιωθῆναι τοῦ ἀφθάρτου (68) στεφάνου, καὶ τῆς μαρτυρίας τῶν παθημάτων αὐτοῦ, καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ αἵματος αὐτοῦ, συμμορφωθῆναι τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ εἰς υἱοθεσίαν. Τούτου οὖν ἕνεκεν ἅπαντες οἱ πιστοὶ, διὰ τοῦ ἐπισκόπου ὡμῶν, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡμῶν καὶ ἐκ τοῦ κόπου διακονήσατε τοῖς ἀγίοις. Εἰ δὲ οὐκ ἔχει τις, νηστεύσας, τὸ τῆς ἡμέρας καὶ μερίσας, τοῦτο ἐκταξάτω τοῖς ἀγίοις. Εἰ δὲ τις ἐν περιουσίᾳ ὑπάρχει, καὶ πλεόν τι κατὰ ἀναλογίαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διακονεῖτω αὐτοῖς. Εἰ δὲ καὶ οὕτως τέστιν ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀποδόμενος ρύσασθαι αὐτοὺς ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου, μακάριος ἐστίν, καὶ φίλος τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ὁ τὰ ὑπάρχοντα πτωχοῖς δοῦς, τέλειος, μετὰ τὴν περὶ τῶν θείων γνώσιν (69)· πολλῶ μᾶλλον ὁ ὑπὲρ μαρτύρων. Ὁ γὰρ τοιοῦτος, ἄγιος Θεοῦ ὑπάρεξας, πληρώσει τὸ θέλημα αὐτοῦ, χορηγήσας ἐκαίνοις, οἵτινες αὐτὸν ἐμολόγησαν ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλείων, υἱῶν τε Ἰσραὴλ, περὶ ὧν ὁ Κύριος ἀπεφώνητο λέγων· «Ὅς ἂν ἐμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐμολογήσω καὶ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου (70).» Καὶ εἰ τοιοῦτοί εἰσιν, ὥς καὶ ὑπὸ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοὺς μαρτυρεῖσθαι, ὅμοις οὐκ ὀφείλετε ἐπαισχυνθῆναι ἀπέναντι πρὸς αὐτοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς. Τοῦτο γὰρ ποιησάντων ὡμῶν, μαρτύριον ὁμολογηθήσεται· ὅτι ἐκαίνοις μὲν πείρα τὸ μαρτύριον ὑπέρβεν, ὁμῶν δὲ ἐτέρως (71), προθυμία, ὥς κοινωνοὶς τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν. Λέγει γὰρ πάλιν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς τοιοῦτους, φάσκων· «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς ἤμην, καὶ ἐπισκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύριε, πότε σε ᾤομεν πεινῶντα, καὶ ἐτρέψαμεν, ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δὲ σε ᾤομεν γυμνόν, καὶ περιεβάλομεν; ἢ ἀσθενῆ, καὶ ἐπισκεψάμεθα; πότε δὲ σε ᾤομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρὸς σέ; Καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ αὐτοῖς· Ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε. Καὶ ἀπελευσονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ

A tur et cura habeatur; ut quantum in vobis est, non affligatur beatus frater vester. Qui enim ob Domini Dei nomen econdemnatur, hic est sanctus martyr, frater Domini, filius Altissimi, receptaculum sancti (per quem illuminationem gloriæ sancti Evangelii acceperunt singuli fideles ⁷⁰) Spiritus; quia dignus habitus est incorrupta corona ⁶⁹, et testimonio passionum Christi ⁷¹, et societate sanguinis ejus. ut ipsius morti configuraretur in adoptionem ⁷². Ob hanc igitur causam, omnes fideles, per episcopum vestrum, ex vestris bonis ac laboribus, subministrato sanctis. Quod si quis non habeat, jejunet, et cibum ejus diei partitus, destinet sanctis. Si quis autem in abundantia versatur, plus etiam, secundum proportionem facultatis suæ, eis suppediet.

B Jam vero si potest tradita omni substantia sua, eos ex carcere liberare, beatus erit, ac Christi amicus. Nam cum is, qui bona sua pauperibus dat, perfectus sit ⁷³, post cognitionem rerum divinarum, multo perfectior erit qui pro martyribus cuncta largietur. Siquidem Deo dignus existens, voluntatem ejus exsequetur, præbendo iis qui eundem apud gentes, et reges, et Israelis filios confessi sunt ⁷⁴, ac de quibus Dominus pronuntiavit dicens: «Qui constitetur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo ⁷⁵.» Atque si illi tales sunt, ut testimonium a Christo apud Patrem consequantur; non debet pudere vos, ad eos in carceribus positos accedere. ⁷⁶ Hoc enim cum feceritis, pro C martyrio vobis imputabitur: quoniam illi quidem martyres fuerunt experiendo; vos vero aliter, nempe alacrem exhibendo voluntatem, ut participes certaminis illorum. Ad tales namque his verbis loquitur Dominus: «Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et dedistis mihi bibere; hospes eram, et collegistis me; nudus, et operuistis me: infirmus eram, et visitastis me: in carcere eram, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus? aut sitientem, et dedimus potum? Quando autem te vidimus nudum, et cooperuimus? aut infirmum, et visitavimus? quando vero te vidimus hospitem, et collegimus? vel in carcere, et venimus ad te? Et respondens dicet illis: Quatenus fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Et ibunt hi in vitam æternam. Tunc dicet et iis qui a sinistris erunt: Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus. Esurivi

⁷⁰ II Cor. iv, 4. ⁷¹ I Cor. ix, 25. ⁷² Philip. iii, 10. ⁷³ Ephes. i, 5. ⁷⁴ Matth. xix, 24. ⁷⁵ Act. ix, 15. ⁷⁶ Matth. x, 32. ⁷⁷ Ignat. interpol. ad Smyrn. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(67) *μισθοποδοσίαν*. Alter cod. *θεραπείαν*, quod melius; stipendia enim milites a Cesare accipiebant, sed nihil vetabat quin a Christianis munera obsequantiae causa, acciperent. CLXX.

(68) *Ἀφθάρτου*. Deest in altero codice. Ib.

(69) *Μετὰ τὴν περὶ τῶν θείων γνώσιν*. In altero cod. *κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν*. Ib.

(70) *Πατρός μου*. Addit alter codex τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, et paulo post ὥστε pro ὡς. Ib.

(71) *Ἐτέρως*. Antiquior cod. *θώς*. Ib.

enim, et non dedistis mihi manducare; sitiui, et non dedistis mihi potum; hospes eram, et non collegistis me; nudus, et non operuistis me; infirmus, et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondunt ei ipsi, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere; et non ministravimus tibi? Tunc respondebit et illis, dicens: Amen dico vobis, quatenus non fecistis uni ex his minimis, nec mihi fecistis. Et ibunt hi in supplicium æternum⁸¹.

ἐλαχίστων οὐδὲ ἐμοὶ ἐποίησατε. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον.

CAPUT II.

Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant.

Si quis autem, se fratrem esse dicens, diaboli fraude maledictum commiserit, convictusque ad mortem damnatus fuerit tanquam adulter, aut homicida; digredimini ab illo, ut sitis inviolati, et ne quis vestrum veniat in suspicionem velut sceleris particeps, infamiamque aspergat, quasi omnes Christiani flagitiosis actionibus delectentur. Quocirca procul ab eis recedite. At illis, qui propter Christum calumniam passi, in carcerem includuntur, aut morti traduntur, vel vinculis, vel exilio; suppetias ferite omni studio, membra vestra ex manibus nefariorum eripientes. Atque si quis propter eos fratres assistens, comprehensus fuerit, et injuriose tractatus, beatus est, quod socius martyris, imitatorque passionum Christi sit effectus. Etenim nos quoque, Christi causa, sæpe apud Caipham et Alexandrum et Annam verberibus affecti, læti exivimus, quod digni habiti essemus talia propter Salvatorem nostrum pati⁸². Vos etiam perpelientes ista, gaudete; quoniam beati eritis in illa die⁸³.

CAPUT III.

Quod propter Christum oppressis oportet manum adjutricem potrigere, quamvis adsit periculum.

Eos vero, qui propter fidem exagitantur, et ex Domini mandato fugiunt a civitate in civitatem⁸⁴, suscipite, adjuvate, complacimini, tanquam martyres; læti quod participastis eorum persecutioni, gnari eos a Domino beatos prædicari. Ipse enim dicit: « Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis. Sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos⁸⁵. » Et rursus: « Si me persecuti sunt, et vos persequentur⁸⁶. » Et adhuc: « Si perquantur vos in civitate ista, fugite in aliam⁸⁷. » Quo-

Α εὐαγγέλιον· Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ κατηγορούμενοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ἐπεινάσα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποίησατέ με· ξένος ἦμην, καὶ οὐ συνήγαγέτέ με· γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενής, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. Τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμεν σοι; τότε ἀποκριθήσεται καὶ αὐτοῖς, λέγων· Ἀμήν· λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτι φευκτέον τῆς [ἐκ τῆς] πρὸς τοὺς ψευδαδελφούς συνουσίας, διὰ τὴν ἐπιμένωσιν τῇ σαυλοῦσῃ (72).

Εἰ δέ τις ἀδελφὸν λέγων ἑαυτὸν εἶναι, ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κακοποιήσῃ, καὶ ἐλεγχθεὶς κατακριθῇ θανάτῳ ὡς μοιχὸς, ἢ φονεὺς, χωρίζεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ᾦτε ἄσυλοι (73), καὶ μὴ τις ὑμῶν ὡς κοινωνὸς τοῦ μύστους ὑποπτευσθῇ, καὶ καταχέτηται βλαφημίας, ὡς πάντων Χριστιανῶν χαίροντων ἐπὶ τοῖς παρανόμοις ἔργοις. Διὸ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν χωρεῖτε. Τοῖς μὲν τοι διὰ Χριστὸν κατ' ἐπήρειαν παρὰ τῶν ἀσεβῶν συγκλειομένοις εἰς φυλακὴν, ἢ πρὸς θάνατον ἐκδομένοις, ἢ πρὸς δεσμὰ, καὶ ἐξορίαν, πάση σπουδῇ βοηθεῖτε, τὰ μέλη ὑμῶν ρυόμενοι ἐκ χειρῶν ἀθέλων. Καὶ ἐάν τις αὐτοῖς συγκείμενος συλληφθῇ (74), καὶ αἰκίας ὑποπέσῃ, μακάριός ἐστιν, ὅτι κοινωνὸς μάρτυρος ἐγένετο, καὶ μιμητὴς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ Χριστοῦ πολλάκις ὑπὸ Καίφα καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀννα πληγὰς λαβόντες, χαίροντες ἐξήμεν, ὅτι κατηξιώθημεν ὑπὲρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοιαῦτα παθεῖν. Καὶ ὑμεῖς χαίρετε ταῦτα πάσχοντες· ὅτι μακάριοι γενήσεσθε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν καρθουμένοις χρή χεῖρα ὀρέγειν, καὶ κίνδυνος παρῇ.

Καὶ τοὺς διωκομένους διὰ τὴν πίστιν, καὶ πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας, διὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, προσλαμβάνεσθε αὐτοὺς, ἀντιλαμβάνόμενοι αὐτῶν, καὶ προσδεχόμενοι αὐτοὺς, ὡς μάρτυρας· χαίροντες ὅτι κοινωνοὶ αὐτῶν τοῦ διωγμοῦ γεγέννησθε, γινώσκοντας αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Κυρίου μεμακαρίσθαι. Φησὶ γὰρ αὐτός· « Μακάριοι ἐστε ὅταν ἐκδικήσωσιν ὑμᾶς, καὶ διώξωσι, καὶ ἐλπίσωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα κατ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἐνεκεν ἐμοῦ· Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας, τοὺς πρὸ ὑμῶν. » Καὶ πάλιν· « Εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμεῖς διώξεσθε. » Καὶ ἔτι· « Ἐάν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύ-

⁸¹ Matth. xiv, 34 et seq. ⁸² Act. iv, 6¹, v, 40, 41. ⁸³ Luc. vi, 22, 23. ⁸⁴ Matth. i, 23. ⁸⁵ Matth. v, 11. ⁸⁶ Joan. xv, 20. ⁸⁷ Matth. x, 23.

VARIORUM NOTÆ.

(72) Φαυλοῦσῃ. Antiquior cod. κακίᾳ. CLER.
(73) Ἄσυλοι. In altera codice est ἄσσυροι. In

(74) Συλληφθῇ. Alter cod. κρατηθῇ. In eo finis
sancti docet. In

γατε εἰς τὴν ἑλλην (75), ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὀλέθην ἄ
 ἔξετε. Παραδύσονται γὰρ ὑμᾶς εἰς συναγωγάς, καὶ
 ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ,
 εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Καὶ ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος,
 οὗτος σωθήσεται. Ὁ γὰρ διωχθεὶς ἕνεκεν τῆς πί-
 στως, καὶ μαρτυρήσας περὶ αὐτοῦ, καὶ ὑπομείνας,
 οὗτος ἀληθῶς ἄνθρωπος Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι φοβεῖτον καὶ δαίμονιον, τὸ ἀρνεῖσθαι Χριστόν.

Ὁ δὲ ἀρνησάμενος ἑαυτὸν Χριστοῦ εἶναι, διὰ τὸ
 μὴ μισεῖσθαι ὑπὸ ἀνθρώπων, φιλήσας τὴν ἑαυτοῦ
 ψυχὴν μᾶλλον ἢ τὸν Κύριον, οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν
 χειρὶ αὐτοῦ. οὗτος ἐλεεινός, ἀθλιός (76), ὡς ἐναγῆς
 καὶ βδελυκτός· φίλος μὲν ἀνθρώπων θελήσας εἶναι,
 ἐχθρὸς δὲ τοῦ Θεοῦ· μερίδα λαβὼν οὐκέτι μετὰ τῶν
 ἀγγέλων, ἀλλὰ μετὰ τῶν κατηραμένων· ἀντὶ (77) βα-
 σιλείας εὐλογημένων, ποθήσας τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ
 ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ·
 οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐστὶ μισούμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ ἀπωσμένος, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐκ-
 θελωμένος. Περὶ γὰρ τούτου ἀπεφώνητο ὁ Κύριος,
 λέγων· Ὅστις ἀρνήσεται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ-
 πων, καὶ ἐπαισχυνθήσεται (78) τὸ ὄνομα μου, ἀρνήσομαι
 αὐτὸν· καὶ ἐπαισχυνθήσεται (79) ἔμπροσθεν
 τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Καὶ πάλιν λέγει
 τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἡμῖν αὐτοῖς, οὕτως· Ὁ φι-
 λῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος·
 καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι
 μου ἄξιος. Καὶ ὅς οὐ λαμβάνει (80) τὸν σταυρὸν αὐ-
 τοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.
 Ὁ εὐρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ
 ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐ-
 τήν. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον
 ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί
 δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;
 Καὶ ἔτι· Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτείνοντων τὸ
 σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνάμενων ἀποκτείνειν· φο-
 βήθητε δὲ μᾶλλον δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα
 ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι μιμητέον Χριστόν ἐν τῷ πάσχειν, καὶ
 ζηλωτέον τὴν αὐτοῦ ὑπομονήν.

Πᾶς οὖν μαθητὴς τὴν τέχνην τινὰ, βλέπων τὸν διδά-
 σκαλον αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας (81)
 ἀπαρτίζοντα τὴν τέχνην αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ζηλοῖ (82),
 ὅμοιον αὐτῷ (83) ποιήσεσθαι τὸ ἐγχειρισθέν· ἐὰν

niam in mundo pressuram habebitis. Tradent enim
 vos in synagogas, et ad præsidēs ac reges ducē-
 mini propter me, in testimonium illis. Et qui per-
 severaverit usque in finem, hic salvus erit⁸⁰.
 Nam qui fidei ergo passus est persecutionem, et de
 Christo testimonium perhibuit, et perseveravit,
 hic est vere homo Dei.

CAPUT IV.

Quod horrendum ac exitiale sit negare Christum.

Qui vero se Christi esse negaverit, ut ab homi-
 nibus odio non habeatur, dilexeritque magis ani-
 mam suam quam Dominum⁸¹, in cuius manu resi-
 det status ejus⁸²; hic miserabilis et infelix est, utpote
 execrabilis et abominandus; qui quidem amicus
 hominum, hostis autem Dei esse voluit; qui non
 amplius partem cum sanctis accipit, sed cum ma-
 ledictioni subditis; qui pro regno benedictionem
 adeptorum, expetivit ignem sempiternum, diabolo
 et angelis ejus paratum⁸³; qui non jam ab homini-
 bus odium reportat, sed a Deo patitur expulsionem,
 et a facie ejus ejicitur. De hoc quippe pronuntiavit
 Dominus, dicens: « Qui negaverit me coram ho-
 minibus, et erubuerit nomen meum; negabo et ego
 eum ac erubescam coram Patre meo, qui in cælis
 est⁸⁴. » Et iterum discipulis suis, nobis ipsis, sic
 ait: « Qui amat patrem aut matrem plus quam me,
 non est me dignus: et qui amat filium aut filiam
 super me, non est me dignus. Et qui non accipit
 crucem suam, et sequitur me, non est me dignus.
 Qui invenit animam suam, perdet illam; et qui per-
 diderit animam suam propter me, inveniet eam⁸⁵.
 Quid enim prodest homini, si mundum universum
 lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiat⁸⁶?
 Aut quam dabit homo commutationem pro anima
 sua⁸⁷? » Et præterea: « Nolite timere eos qui occi-
 dunt corpus, animam autem non possunt occidere:
 sed potius timete eum qui potest et animam et
 corpus perdere in gehennam⁸⁸. »

CAPUT V.

Quod imitari oporteat Christum in patiēdo, et
 æmulari illius tolerantiam.

Quisquis sane artem aliquam discit, videns ma-
 gistrum suum, operatione et peritia artificium suum
 perficere, et ipse affectat, ut quod habet præ mani-
 bus, illi simile efficiat; quod si non valuerit, non

⁸⁰ Joan. xvi, 33; Matth. x, 47, 22. ⁸¹ Joan. xii, 25. ⁸² Dan. v, 23. ⁸³ Matth. xxv. ⁸⁴ Luc. ix, 26.
⁸⁵ Matth. x, 37-39. ⁸⁶ Matth. xvi, 26. ⁸⁷ Matth. x, 28.

VARIORUM NOTÆ

(75) Ἑλλην. Alter ἐτέραν, quæ voces confun-
 duntur. CLER.

(76) Ἀθλιός. Alter cod. addit huic vocī φευκτός.
 Ib.

(77) Ἀντὶ. Alter cod. præfigit καί. Ib.

(78) Καὶ ἐπαισχυνθήσεται. Hæc et duo seqq. vocabula
 desunt in altero cod., ut et seqq. ἐπαισχυνθήσο-
 μαι. Ib.

(79) Ἐπαισχυνθήσεται. Eleganter, ut omnia, ὁ
 Θεοφύλακτος Gregorius Naz., or. 40, p. 657, A: Μὴ
 ἀπαξιώσης ἐξαγορεύσαι σου τὴν ἀμαρτίαν εἰδώς

ὅπως Ἰωάννης ἐδάπτισεν, ἵνα τὴν ἐκείθεν πείραν
 τῇ ἐνταῦθα φύγῃ. Quæ verba in Anastasii Quæst.
 c. 6, p. 62, dicuntur esse ex oratione in lumina,
 perperam; cum sint orationis in sanctum bap-
 tisma. Cor.

(80) Ὅς οὐ λαμβάνει. Hæc et seqq. ad ἄξιός
 desunt in altero cod. CLER.

(81) Καὶ ἐμπειρίας. Desunt in altero cod. Ib.

(82) Ζηλοῖ. Alter cod. σπουδάζει. Ib.

(83) Ἀντὶ. Deest in altero. Ib.

est in opere perfectus. Et nos igitur magistrum habentes Dominum nostrum Jesum Christum, quare doctrinam ejus non imitatur? Quoniam ille quidem renuntiavit licentiis, deliciis, gloriæ, divitiis, fastui, potentie ultriei, matri ac fratribus, tum etiam propriæ vitæ; idque ob pietatem erga Patrem, et ob benignitatem in nos; passus non modo persecutionem ac verbera, ignominiam ac ludibrium, sed et jam compactionem ad lignum crucis, quo Judæos gentilesque per poenitentiam salvaret. Si ergo ille nostri gratia renuntiavit vitæ molli ac quietæ, nec erubuit crucem, nec mortem esse ignominiosam existimavit; qua de causa nos passionem ejus non imitatur, et propter eum, ipsi quoque vitæ nostræ nuntium non remittimus, largiente nobis ipso tolerantiam? Ille enim nostra causa; nos vero propter nos ipsos. Neque enim nobis indiget, sed nos ipsius misericordia indigemus. Tantum vero a nobis postulat fidem sinceram et voluntariam. Quemadmodum ait Scriptura¹: « Si justus es, quid dabis ei; aut quid de manu tua accipiet? Viro simili tui impietas tua, et illo hominis justitia tua. »

CAPUT VI.

Quod oportet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meticulosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum inciderit, decertare ob repositam coronam.

Renuntiemus ergo parentibus, cognatis, amicis, uxori, liberis, possessionibus, et omnibus vitæ bonis, quando eorum aliquid impedimento erit pietati. Siquidem orare debemus, ne ingrediamur in tentationem. Quod si ad martirium vocemur, oportet ut cum fortitudine et constantia honorandum nomen constitemur: et si ideo ad supplicium mittamur, gaudeamus tanquam qui ad immortalitatem properamus. Cum persecutionem patimur, ne quasi in re nova ac inaudita stupeamus. Non diligamus præsens sæculum, neque laudes ab hominibus, neque principum virorum gloriam et honorem; sicut nonnulli Judæi, cum Domini opera admirarentur, non crediderunt in eum, metu pontificum reliquorumque optimatum: « Dillexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei². » Quando autem bonam confessionem constitemur, non modo nos ipsos servamus, sed et recens baptizatos confirmamus, atque catechumenos in fide statuimus. Sin vero aliquid de confessione remiserimus, negata religione Dei ob animi mollietatem et brevissimæ pœnæ metum,

αὐτὴ ἐξισχύσει, οὐκ ἔστι τεταλειωμένος ἐν τῷ ἔργῳ. Καὶ ἡμεῖς οὖν, ἔχοντες διδάσκαλον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, διὰ τί οὐ μιμούμεθα τὴν αὐτοῦ διδασκίαν; ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἀπατάξατο ἀνέσει, τρυφῇ, δόξῃ, πλούτῳ, τύφῳ, δυνάμει ἀρτυντικῇ, μητρὶ καὶ ἀδελφοῖς, ἦδη δὲ καὶ τῇ οικείᾳ ζωῇ, διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα εὐσέβειαν (84), καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν, ὑπομείνας οὐ μόνον διωγμὸν καὶ (85) μάστιγας, ὀνειδισμὸν καὶ ἐμπαιγμὸν, ἀλλ' ἦδη καὶ τὴν πρὸς τὸ ξύλον πρόσπηξιν (86), ὅπως Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας μετανοήσαντας σώσῃ. Εἰ οὖν αὐτὸς δι' ἡμᾶς ἀπατάξατο ἀναπαύσει, μὴ ἐπαισχυνοίθης σταυρὸν; μὴ ἀδοξήσας τὸν θάνατον, τίνας ἔνεκεν ἡμεῖς (87) οὐ μιμούμεθα αὐτοῦ τὰ πάθη, καὶ ἀποτασσόμεθα ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇ ζωῇ ἡμῶν, διδόντος αὐτοῦ ἡμῖν τὴν ὑπομονήν; Ἐκεῖνος μὲν γὰρ δι' ἡμᾶς (88), ἡμεῖς δὲ δι' ἑαυτούς. Οὐ γὰρ χρήζει ἡμῶν αὐτὸς; ἡμεῖς δὲ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ (89). Μόνον δὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμῶν γήσιον ἐπιζητεῖ καὶ ἀθθαίρετον (90). Ὡς φησιν ἡ Γραφή: « Εἰ δίκαιος εἴ, τί δώσεις αὐτῷ; ἢ τί ἐκ χειρὸς σου λήψεται; ἀνδρὶ τῷ ἐμῷ σου ἢ ἀσέβειᾳ (91) σου, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἢ δικαιοσύνη σου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι χρὴ τὸν πιστὸν μῆτε βίβλοινδυνον εἶναι δι' ἀσφάλειαν, μῆτε περιδεῖ δι' ἀνδρολίαν ἀλλὰ καὶ φρόνῃ δι' εὐλάβειαν, καὶ ἐμπειροσύνῃ, ἀγωνίζεσθαι διὰ τὸν ἀποκαίμενον στέφανον.

Ἀποταξόμεθα οὖν καὶ γόνεῦσι, καὶ συγγενέσι, καὶ φίλοις, καὶ γυναίκεσσι, [τέκνοις¹] καὶ κτήμασι, καὶ σύμπαντι τῷ βίῳ, ὅταν ἢ τι τούτων κάλυμα πρὸς εὐσέβειαν. Δεῖ γὰρ προσεύχεσθαι μὲν ἡμᾶς, ἵνα μὴ εἰσέλθωμεν εἰς πειρασμόν. Ἐάν δὲ κληθῶμεν εἰς μαρτύριον, μετὰ ἐνστάσεως ὁμολογῇν (92) τὸ τίμιον ὄνομα καὶ ἐάν τοῦτου χάριν κολασθῶμεν, χαίρωμεν ὡς ἐπὶ ἀθανασίαν σπαύδοντες (93). Διωκόμενοι, μὴ ξενίζομεθα. Μὴ (94) ἀγαπήσωμεν τὸν νῦν αἰῶνα, μηδὲ τοὺς παρὰ ἀνθρώπων ἐπαίνους, μηδὲ τὴν τῶν ἀρχόντων δόξαν καὶ (95) τιμὴν, καθάπερ καὶ τινες τῶν Ἰουδαίων, θαυμάζοντες τοῦ Κυρίου τὰς ἐνεργείας, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτὸν, φόβῳ τῷ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν ἀρχόντων. « Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. » Ὁμολογήσαντες δὲ τὴν καλὴν ὁμολογίαν, οὐ μόνον ἑαυτοὺς σώζομεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεοφωτιστούς βεβαιούμεν, καὶ τοὺς κατηγουμένους πιστοποιούμεθα. Εἰ δὲ καθυφώμεν τι τῆς ὁμολογίας, ἐξαρνησάμενοι τὴν εὐσέβειαν διὰ γνώμης χανόντητα, καὶ φόβον βραχυτάτης τιμωρίας, οὐ μόνον ἑαυτοὺς ἀποστεροῦ-

¹ Job xxxv, 7. ² Hoc verbum supplevimus, quod, vel aliud simile, inconsulte omissum videtur: siquidem ab interprete Latine versum est. EBR. PATROL. ³ Joan. xii, 43.

VARIORUM NOTÆ.

(84) Εὐσέβειαν. Ὑπακοήν, in altero. CLER.
(85) Διωγμὸν καὶ. Desunt in altero. lb.
(86) Σύλον πρόσπηξιν. In altero est σταυρὸν ἀνάρτησιν. lb.
(87) Ἡμεῖς. Deest in altero. lb.
(88) Ἡμεῖς. Addit alter codex ἀπατάξατο. lb.
(89) Αὐτοῦ. Addit alter δεόμεθα. lb.
(90) Αὐθαίρετον. In altero εὐλαχρινές, recte. lb.

(91) Ἀσέβειαν. Alter εὐσέβεια, melius, si scorsim legatur sententia; sed lectionem vulgarem tuetur lectio Hebraei codicis et vet. Inst. lb.
(92) Ὁμολογῇν. Alter cod. ὁμολογήσωμεν, ut postea χαίρωμεν. lb.
(93) Σπαύδοντες. Καλούμεντες, in altero cod. lb.
(94) Μὴ. Μηδὲ in eodem, recte. lb.
(95) Δόξαν καὶ. Desunt in altero. lb.

μεν τῆς αἰωνίου θύξης, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐτέροις αἰτίαι ἀπολείας γενησόμεθα, καὶ διπλοτέραν ὑπολομεν τὴν τίσιν (96), ὡς ὑποφάν δόσαντες (97) διὰ τῆς ἀρνήσεως, πλάνης δὲ δαχὴν εἶναι τὴν ποτε ὑφ' ἡμῶν δοξαζομένην ἀλήθειαν. Αἰδὸ μὴτε πρόχειροι ὤμεν καὶ ἀφαισινδύνοι· λέγει γὰρ ὁ Κύριος· « Προσεύχεσθε, μὴ ἐμπεσεῖν (98) εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής· » μὴδὲ μὴν ἐμπεσόντες, δαίλια καταισχύνομεν τὴν ὁμολογίαν. Εἰ γὰρ ἀρνησάμενός τις τὴν αὐτοῦ ἐλπίδα, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ἀπολυθὴ τοῦ προσκαίρου θανάτου, αὐρίον δ' ἐπὶ κλίνης νόσφ' περιπέσῃ ὀξυτάτῃ, κοιλίας, ἢ στομάχου, ἢ κεφαλῆς, ἢ τινι πάθει τῶν ἀνιάτων, σήψεως, ἢ γαγγραινης, ἢ ἀποστάσεως, ἢ λευκοῦ, ἢ ὕδρου, ἢ κώλου, τάχιστα ποιήσεται τὴν καταστροφὴν, καὶ τοῦ ζῆν ὑπεξέλθοι, οὐχὶ καὶ τῶν ἐνταῦθα ἐστερήθη, καὶ τῶν αἰωνίων ἐκπέπτωκε, μᾶλλον δὲ τῆς αἰδίου κολάσεως ἐντὸς κατέστη, πορευθεὶς εἰς « τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, οὗ ὁ κλαυθρὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων; » ὁ δὲ (99) ἀξιώθεις μαρτυρίου, χαίρειν τὴν ἐν Κυρίῳ χαράν, ὡς τηλικούτου ἐπιτυχὸν στεφάνου, καὶ δι' ὁμολογίας ποιούμενος τὴν ἐξοδὸν τοῦ βίου. Κἂν κατηγούμενος ἦ, ἄλυστος ἀπίτω· τὸ γὰρ πάθος τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, ἔσται αὐτῷ γνησιώτερον βάπτισμα· ὅτι αὐτὸς μὲν πείρᾳ συναποθνήσκει τῷ Κυρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ, τύπῳ. Χαίρειν οὖν μιμούμενος τὸν διδάσκαλον· ἐπειδὴ καὶ προστέταται· « Κατηρτισμένος ἔστω πᾶς, ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ὁ δὲ διδάσκαλος αὐτοῦ καὶ (100) ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Κύριος δι' ἡμᾶς ἐπλήγη, βλασφημίας (1) ὑπὲρ μὲν καὶ ὀνειδισμοῦ μακροθύμως, ἐνεπύσθη, ἐκολαφίσθη, ἐβράβισθη, σταυρῷ μετὰ τὸ μαστιγῆσθαι προσηλώθη, ὄξος καὶ χολὴν ἐποτίσθη· τελειώσας (2) πάντα γεγραμμένα, εἶπε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· « Εἰς χεῖράς σου παρατίθω τὸ πνεῦμά μου. » Αἰδὸ καὶ ὁ εὐχόμενος ἐκείνου μαθητὴς εἶναι, ζηλοῦτω τοὺς αὐτοῦ ἀγῶνας, μιμεσθῶ τὴν ὑπομονήν, γινώσκων ὅτι κἂν ἐν πυρὶ ὑπὸ ἀνθρώπων κατῇ, οὐδὲν παύεται, ὡς οἱ τρεῖς μαῖες, ἢ εἰ καὶ πάθῃ τι, μισθὸν παρὰ Κυρίου ἀφήσεται· πιστεύων τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, καὶ λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν, καὶ μισθοδοτοῦ τῶν ἀθλῶν· ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ' (3).

Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι· κατὰ Σιβύλλης καὶ τί οἱ Στωικοὶ (4) κατὰ τοῦ φιλικῶς τοῦ ὁπτεύου.

Αὐτὸς γὰρ ἡμᾶς ἐγείρει ὁ παντεκράτωρ Θεός, διὰ

¹ Matth. xxvi, 41. ² Matth. viii, 12. ³ Luc. vi, 40. ⁴ Luc. xiii, 46. ⁵ Dan. iii, 24

VARIORUM NOTÆ.

(96) Διπλοτέραν τίσιν. In altero διπλοτέρα τὴν δίσιν, mistura synonymorum, in his libris frequentissima. CLEA.

(97) Δόσαντες. In altero δόντες melius. Ib.

(98) Ἐμπεσεῖν. Idem εἰσελθεῖν. Ib.

(99) Ὁ δὲ, etc. Novum caput inchoatur, addito

hæc titulo: Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι. Ib.

(100) Αὐτοῦ καὶ. Desumi in altero cod. Ib.

A non solum nos ipsi æterna gloria defraudabimus, sed jam aliis quoque auctores perditionis erimus; et duplum supplicium perferemus, quod negatione nostra, erroris suspectam reddiderimus quæ aliquando a nobis celebrabatur veritatem. Quocirca neque prompti sumus temere, atque ad pericula præcipites; Dominus enim dicit: « Orate, ne incidatis in tentationem: spiritus quidem promptus est, caro autem infirma; » neque si intercepti fuerimus, confessionem timidat; maculemus. Nam qui abnegando spem suam, hoc est Jesum, Filium Dei, a morte temporaria liberatus est, si cras in lecto incidat in morbum acutissimum, ventris, aut stomachi, aut capitis, vel in aliquod vitium insanabile, tæbis vel gangræne, vel abscessus, vel volvuli, vel aquæ intercutis, vel colici affectus; et celeriter exitu e vita discedat; nonne et præsentibus bonis privatus est, et ab æternis excidit; quinimo æternum supplicium subiit, profectus ad « tenebras exteriores, ubi fletus et stridor dentium? » Qui vero martyrio dignus est habitus, lætitia in Domino efferatur, quod tantam coronam nactus fuerit, et per confessionem ex hac vita migret. Quamvis catechumenus sit, sine tristitia excedat: passio enim pro Christo perlata, erit ei sincerior baptismus; quandoquidem ipse revera et periculum faciendo, Christo commoritur, reliqui vero, « hoc est, qui baptizantur, » figura tantum. Gaudeat ergo de Magistri imitatione, siquidem præceptum est: « Perfectus sit omnis, sicut Magister ejus; » atque Magister ejus et noster, Dominus Jesus, propter nos plagas sustinuit, convicia et probra æquo animo toleravit, consputus est, colaphis et alapis percussus, cruci post flagra affixus, aceto et felle potatus; consummatisque omnibus quæ scripta erant, dixit Deo et Patri: « In manus tuas commendo spiritum meum. » Quapropter qui optat illius esse discipulus, æmuletur ejus certamina. Imitetur patientiam; sciens quod etsi in ignem ab hominibus conjiciatur, nihil patietur, sicut illi tres pueri; aut si aliquid patietur, mercedem a Domino accipiet; fidem habens uni et soli vero Deo ac Patri, per Jesum Christum, magnum pontificem, et redemptorem animarum, certaminumque remuneratorem; cui gloria in sæcula. Amen

CAPUT VII.

De resurrectione variæ demonstrationes; de Sibylla; et quid Stoici de phœnice ave.

Ipse enim nos resuscitabit omnipotens Deus, per

(1) Ἐπλήγη βλασφημίας. Hæc quoque abeunt.

Ib.

(2) Τελειώσας. Præfigitur in eodem καὶ, melius.

Ib.

(3) ΚΕΦ. Deest hoc et cap. inscriptio in utroque cod. Vindob. Ib.

(4) Οἱ Στωικοί. Bovius invenerat solum in hoc titulo: Περὶ ἀναστάσεως. Cætera addita sunt, ni

Dominum nostrum Jesum Christum, juxta promissionem suam veracem; et nos cum omnibus qui ab initio sæculi obierunt excitabit, tales, quales in presenti forma existimus, nulla mutilatione vel corruptione affectos; quandoquidem incorrupti resurgemus. Sive enim in mari mortui fuerimus, sive in terra dissipati, sive a bestiis vel avibus discerpti, suscitabit nos sua potentia: quid totus mundus manu Dei continetur. *Capillus*, inquit, *de capite vestro non peribit*^a. Quapropter admonet, dicens: *In patientia vestra possidebitis animas vestras*^b. Porro de resurrectione mortuorum, et de martyrum remuneratione Gabriel Danieli dicit: *Et multi de his qui dormierunt, ex terræ pulvere excitabuntur; alii quidem in vitam æternam, alii vero in ignominiam et opprobrium sempiternum. Et qui intellexerunt, refulgebunt sicut sol, et sicut firmamentum ac stellæ*^c¹⁰¹¹. Refulsuros ergo sanctos instar luminarium cœlestium, prædixit omni sanctitate ornatus Gabriel; quippe quos veritatem intellexisse idem sacer angelus testatus est. Non solum autem martyribus promisit resurrectionem, sed et omnibus hominibus, justis pariter ac injustis, piis et impiis; ut unusquisque pro meritis exsolvat. *Adducet enim, inquit, Deus omnem actionem in judicium, in omni impetcepto, sive bonum, sive malum sit*¹². Hanc resurrectionem non credentes Judæi, olim dicebant: *Arida facta sunt ossa nostra, defecimus*¹³. Quibus Deus respondens, ait: *Ecce ego aperio sepulcra vestra; et educam vos ex eis; et dabo spiritum meum in vobis, et vivetis, et cognoscetis quia ego Dominus locutus sum, et faciam*¹⁴. Et per Isaiam: *Resurgent, inquit, mortui, et expergiscentur qui sunt in monumentis, et lætabuntur qui in terra quiescunt; quia ros tuus sanatio illis est*¹⁵. Multa

Α τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ τὴν ἀφευδῆ· καὶ ἀναστήσει ἡμᾶς σὺν πᾶσι τοῖς ἀπ' αἰῶνος κοιμηθεῖσι, τοιοῦτους, ὅποιοι ὑπάρχομεν ἐν τῇ νῦν μορφῇ, μηδὲν ἄλλειπὺς ἔχοντας, ἢ τὴν φθοράν (5)· ἐπεὶ περ ἀφάρτοι ἀναστήσομεθα. Κἂν τε γὰρ ἐν πελάγει τελευτήσωμεν, κἂν ἐν γῇ διασπαρῶμεν, κἂν ὑπὸ θηρίων ἢ ὀρνέων διασπασθῶμεν, ἀναστήσει ἡμᾶς τῇ ἐαυτοῦ δυνάμει· ὅτι ὁ πᾶς κόσμος τῇ τοῦ Θεοῦ συνέχεται χειρὶ. Ἡ θρῖξ δὲ, φησὶν, ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται. Διὸ παραινέι, λέγων· Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Περὶ δὲ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς τῶν μαρτύρων μισθαποδοσίας, λέγει Γαβριήλ (6) τῷ Δανιήλ· «Καὶ πολλοὶ τῶν κεκοιμημένων ἐκ γῆς χώματος ἀναστήσονται· οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην καὶ ὀνειδισμὸν αἰώνιον. Καὶ οἱ συνιέντες, ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, καὶ ὡς τὸ στερέωμα (7) καὶ οἱ ἀστέρες. Ὡς φωστήρας τοίνυν ἐκλάμψιν τοὺς ἁγίους προεῖπεν ὁ πανάγιος Γαβριήλ. Αὐτοῖς γὰρ τὸ συνιέναι τὴν ἀλήθειαν ἐμαρτύρησε (8) καὶ τὰ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα (9). Οὐ μόνον δὲ τοῖς μάρτυσιν ἐπήγγελται τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, δικαίοις τε καὶ ἀδίκτοις; εὐσεβεῖσι καὶ δυσσεβεῖσιν· ἵνα ἕκαστος τὰ πρὸς ἀξίαν τίσῃ (10). Ἄξει γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς σύμπαν τὸ ποίημα εἰς κρίσιν ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐὰν ἀγαθόν, καὶ ἐὰν πονηρόν. Ταύτην δὲ τὴν ἀνάστασιν μὴ πιστεύοντες Ἰουδαῖοι, τὰ παλαιὰν ἔλεγον· Ἐπὶ γέγονε τὰ ὅσα ἡμῶν, διαπεφωνήκαμεν (11). Οἷς ὁ Θεὸς ἀποκριθεὶς ἔφη· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω τοὺς τάφους ὑμῶν, καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐξ αὐτῶν· καὶ δώσω τὸ πνεῦμά μου ἐν ὑμῖν, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ Κύριος λελάληκα, καὶ ποιήσω. Καὶ διὰ Ἡσαίου φησὶν· Ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἡσυχάζοντες (12) ἐν τῇ γῇ· ὅτι ἡ

^a Luc. xxi, 18. ^b Ibid., 19. ^c Dan. xii, 2; Matth. xiii, 43. ¹⁰ Eccle. xii, 14. ¹¹ Ezech. xxxvii, 4. ¹² Ibid., 15, 14. ¹³ Isa. xxvi, 19.

VARIORUM NOTÆ.

fallor, a Turriano, ob versus sibyllæ, fabulam phœnicis, et scholium Græcum de quo antea. Ubi cum non nemo ad voces ἀνάστασιν et παλιγγενεσίαν apposuisse nomen Stoicorum, quorum celebris exstitit opinio de mundi innovatione, rerum ἀνακυκλήσει et ἀποκαταστάσει, hominum cæterorumque reditu, putavit Turrianus hoc scholii narrationi de phœnice debere aptari. Cor.

(5) Ἡ τὴν φθοράν. Uterque Vind. cod. ἀπὸ τῆς φθορᾶς. Sensus est: Nihil quod deficiat habentes a corruptione; hujus, nimirum, vitæ. Quod melius censuerim. CLEA.

(6) Γαβριήλ. Non exprimitur in sacro contextu nomen angeli. Verisimile tamen admodum sit, Gabrielem esse, de quo cap. viii et ix prophetiæ; juxta sententiam Cassiani quoque collat. 8, c. 13, et Agobardi lib. De quorundam illusionē signorum, utque colligi potest ex verbis Hieronymi ad Dan. viii, 16. Sic angelum, Isaiæ xxxiii, 3, in memoratum, Hebræi Gabrielem autumant, referente eodem Hieronymo. Cor.

(7) Τὸ στερέωμα. Alter cod. λαμπρότης τοῦ στερώματος. CLEA.

(8) Ἐμαρτύρησε. In altero cod est δηλώσῃσαι

ἐμαρτύρησε. Quod melius, hoc sensu: eos enim scivisse veritatem atque esse confessos. Ib.

(9) Τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα. Dei nomen intelligit Turrianus, præter verba Gabrielis, atque orationis contextum. Malim de ipso Gabriele accipere. Non insolens enim est locutio, ὄνομα, nomen, pro persona et re. Act. i, 15; Apocal. iii, 4; xi, 13. Θεβαίων ὄνομα, de Thebanis. Romanum nomen, hoc est, Romani. Felix nomen agelli, pro agello: Nomen virginis, aliaque per criticos acervata. Cor.

(10) Τίση. Alter cod. λάβη, eodem sensu. CLEA.

(11) Διαπεφωνήκαμεν. Hesychio διαπεφωνήκαμεν est ἀπωλόμεθα: Suidæ διαπεφωνήκαμεν· ἐσχάτην καὶ τελευταίαν φωνὴν ἀφῆκε, τούτεστιν ἀπέθανεν. Unde hic Ezechielis iii, 11, in Ambrosio vertitur interivimus, in Cypriano exspiravimus. Verum aliter apud LXX videtur legisse Tertullianus. Habet enim, cap. 29 libri De resurrectione carnis: αὐτοὶ σῆμας in eis, quod est, opinor, διαπεφορήκαμεν ἐν αὐτοῖς. Sed illud ἐν αὐτοῖς jam olim excidit: reddi autem debet ex Hebræo, in nobis. Cor.

(12) Ἡσυχάζοντες. Deest in altero cod. Vind. CLEA.

ἀρότος ἡ παρὰ σοῦ λαμα αὐτοῖς ἐστίν. » Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἑτέρα περὶ τῆς ἀναστάσεως εἰρηται, καὶ περὶ τῆς τῶν δικαίων ἐν δόξῃ διαμονῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀσεβῶν τιμωρίας, πτώσεως, ἀποστροφῆς, καταδίκης, ἀδοξίας, πυρὸς αἰωνίου, καὶ σκόληκος ἀτελευτήτου. Καὶ οἷ εἰ ἐβούλετο πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἀθανάτους, ἡδύνατο, εἰδεῖν τὸν Ἑνώχ καὶ τὸν Ἠλίαν, μὴ ἐάσας θανάτου πείραν λαβεῖν. Εἰ δὲ καὶ κατὰ γενεὰν τοὺς τελευτῶντας ἀνίσταν ἡθελε, καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑτέρων τοῦτο δηλὸν (13) ἐποίησε· τὸν μὲν υἱὸν τῆς χήρας, διὰ Ἠλίου ἀναστήσας, καὶ τὸν τῆς Σωμανιτιδὸς διὰ Ἐλισσαίου. Πειθόμεθα δὲ μὴ μισθὸν τιμωρίας εἶναι τὸν θάνατον (14), ἐξ ὧν αὐτὸν καὶ ἅγιοι ὑπέστησαν, ἡ καὶ αὐτὸς ὁ τῶν ἁγίων Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ἡ ζωὴ τῶν πιστῶν καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· διὰ τοῦτο οὖν τέως ὥς ἂν (15) ἐν μεγαλοπόλει (16) πολυ-
 τευομένοις, μετὰ τοὺς ἀθλοὺς ἐπάγει πρὸς ὅλγον τὴν διάλυσιν, ἵνα ἀναστήσας ἕκαστον ἀποκηρύξῃ (17) ἡ στεφανώσῃ. Ὁ γὰρ τοῦ Ἀδάμ τὸ σῶμα ἐκ γῆς ποιήσας (18), καὶ τῶν λοιπῶν καὶ τοῦ πρώτου μετὰ διάλυσιν τὸ σῶμα ἀναστήσει, πρὸς τὸ χρεωστῆσθαι (19) τοῦτο· τῇ λογικῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, λέγομεν δὴ τὸ διακονῆσαι. Ὁ τοίνυν τὴν διάλυσιν ἐπάγων, αὐτὸς καὶ τὴν ἀνάστασιν ποιεῖται· καὶ ὁ εἰπὼν· « Ὅτι ἐλαβε Κύ-

etiam alia de resurrectione dicta sunt, et de justorum gloria immortalis, et de impiorum supplicio, casu, rejectione, damnatione, ignominia, æterno igne, et verme perpetuo¹⁵. Quod vero si voluisset omnes homines esse immortales, id facere potuerit, ostendit per Enochum et Eliam, quos mortis periculum facere non permisit¹⁷. Et quod pro voluntate potestatem habuerit, mortuos excitandi singulis sæculis, tum per se, tum per alios, id manifestum fecit; quando filium viduæ per Eliam¹⁸, et filium Sunamitidis per Elisæum resuscitavit¹⁹. Persuasum autem habemus, obitum non esse mercedem supplicii, cum et sancti illum subierint, imo et ipse sanctorum Dominus Jesus Christus, vita fidelium, ac resurrectio mortuorum. Idcirco igitur ad tempus quasi in magna civitate degentibus, post certamina, inducitur ad breve tempus mortem, ut singulos resuscitans aut reprobet, aut coronet. Nam qui Adam corpus ex terra fecit, post interitum corpus primi hominis et reliquorum excitabit; prout id debetur rationali hominum naturæ, animus perpetuo vivere. Qui ergo dissolutionem corporis et animæ infert, idem et resurrectionem operatur: et qui dixit: *Accepit Dominus pulverem de terra, et formavit ho-*

¹⁵ Isa. LXVI, 24. ¹⁷ Hebr. XI, 5; Matth. XVII, 41.

¹⁸ II Reg. XVII, 22. ¹⁹ IV Reg. IV, 55.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Τοῦτο δηλόν. Desit hoc in altero codice, et pro ἐποίησε est ἐπαίσει, hoc est, persuasit ἀντὶ τοῦ manifestum fecit, quod suspicor esse glossema. CLER.

(14) Μὴ μισθὸν τιμωρίας εἶναι τὸν θάνατον. Rejicit, lib. VIII, cap. 42, Pelagianorum dogma; Adamum, sive peccasset, sive non peccasset, e vita migraturum. Hoc autem loco, obitum negat esse mercedem supplicii, seu supplicium ac poenam. Quod eatenus verum est, ut mors non sit supplicium peccatorum proprium; nec sit solummodo poena, sed etiam occasio meriti, et gratia. Filvetur φιλανθρωπία ἡ τιμωρία, inquit Gregorius Theologus, orat. 38 et 42. Siquidem homines, moriendo, peccati originalis poenas pendunt; bene moriendo, gloriam immortalitatis adipiscuntur. Et Deus, cum humanum genus ad mortem damnavit, suam quoque misericordiam patefecit: utpote qui ita malum compresserit, finem imposuerit peccato, viam fecerit revocationi ad meliorem resurrectionis statum, aliaque nobis asportarit commoda, quæ fusc a sanctis Patribus explicantur, potissimum a Gregorio Nysseno, cap. 8 catecheticae magnæ orationis, Chrysostomo, Lib. ad eos qui scandalizati sunt, cap. 7, et Ambrosio, opere De bono mortis. Lepide Theodoritus, quæst. 40, in Genesim: Ταπεινά τολύων ὁ θάνατος, οὗ τιμωρία ἐστίν: Medicina igitur mors est, non poena. Caveri tamen debet error eorum, qui nimis laudibus mortem effertunt, noluntque agnoscere ortum illius a peccato. Qualis Theodorus Mopsuestenus, in Constituto Vigiliæ papæ, in collatione 4 concilii generalis V, et apud Photium cod. 177. Qualis cum Theodoro Nestorius, tradente Mose Barcephæ Syro in parte III Commentariorum de paradiso, cap. 8, tom. I Bibliothecæ Patrum. Et quales Pelagiani, notissimi eo nomine. Deus igitur consulens hominibus, cum sciret eos ad malitiam pronos, et voluptatum ac desideriorum carnis amatores, et vellet ad honestam potius renovare virtutem, stetit usque ad tempus aliquod dominationi mortis addici. Quippe cum nihil aliud nosset tam facile homines coercere posse quam mortem. Ac paulo post: Non igitur ho-

minibus mortem datam pro malorum vice dicimus, sicut ratiocinantur indocti, sed ad delendam penitus pravitatem. Nam si victuri perpetuo homines essent, nunquam profecto eorum malitia finiretur. Rursus etiam cur pro malorum vicissitudine mortem datam esse credam, cum si quis centum homines fere vel amplius occiderit, tot et tantis homicidiis exæquare nullam valeat ultionem? Non igitur malignis tantum hominibus, ad delendam eorum pravitatem, bona mors esse dicitur, sed etiam justis utilis. Aliisque pluribus in eadem sententiam interpositis: Multis igitur testibus edocti quod mors ista communis mala non sit, jam longe valere dicamus qui mortem malam appellant. Hacenus verba Rufini Palæstinæ provincie presbyteri, libro De fide, auctoris quem Jacobo Sirmondo debemus, quique cum catholicis affirmat, primos homines Adamum et Evam, si mandatum Dei servassent, mortem non fuisse gustaturos, cum hæreticis vero peccati traducem inficiatur, impugnatur eos qui propter peccatum Adæ mori instantes asserunt, aitque Henochum et Eliam ab Adam prævaricatione prohibitos non esse, permanere immortales. Cor.

(15) Ἄρ. Desit in altero cod. CLER.

(16) Ἐν μεγαλοπόλει. Lux huic loco ex Zonara ad canonem Trullanum 51: Ἐν ταῖς πόλεσι δὲ ταῖς μεγίσταις θηρία ἐτρέφοντο λέοντες καὶ ἄρκτοι, καὶ κατὰ τινὰς καιροὺς ἐξήγοντο εἰς τὰ θέατρα, καὶ ποτὲ μὲν ταύροις ἐμάχοντο, ποτὲ δὲ καὶ ἀνθρώποις, αἰγυμάλωτοις τυχόν, ἢ κατακρίτοις. Verum in maximis urbibus sæpe bestiae, leones, nimirum, urisque alebantur; et statis temporibus producebantur in theatro, atque nonnunquam cum lauris, nonnunquam cum hominibus, puta captivis, aut damnatis committebantur. Cor.

(17) Ἀποκηρύξῃ. Præfigitur in altero ἡ, aut reprobet, ut in versione. CLER.

(18) Ποιήσας. Alter καὶ τῶν λοιπῶν κατασκευάσας αὐτός. Id.

(19) Πρὸς τὸ χρεωστῆσθαι. Desunt in altero hæc verba et seqq. usque ad ἀνάστασιν. Id.

minem, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vite; et factus est homo in animam viventem²⁰; quique post inobedientiam, subjunxit: *Terra es, et in terram redibis*²¹; idem et in posterum promisit nobis resurrectionem. Audient enim, inquit, omnes qui in monumentis sunt vocem Filii Dei; et qui audierint, vivunt²². Præterea credimus resurrectionem fore, vel ob ipsam Domini resurrectionem. Ipse enim est, qui Lazarum quatuor dierum mortuum resuscitavit²³; qui Altam Jairi²⁴, Altamque viduæ ad vitam reduxit²⁵; qui de mandato Patris in tertia post mortem die excitavit se ipse, arthabo resurrectionis nostræ: Ego enim, inquit, sum resurrectio et vita²⁶. Qui Jonam vivantem ac illesum tertio die eduxit e ventre celi²⁷, et tres pueros ex fornace Babylonis²⁸, et Danieleum ore leonis²⁹: is non carebit viribus ad suscitandum nos quoque. Quod si Græci seu gentiles, nostris Scripturis non creduli, cachinant, eis fidem faciat vel prophetissa eorum Sibylla, ita illos ad verbum alloquens [in fine libri iv]:

Omnia res postquam in cineres collapsa jacebunt, Aeternusque Deus succensum exstinxerit ignem, Inque hominem Deus ipse iterum formaverit ossa, Et cineres mortalibus ut fuerant renovatis:

Judicium tunc certo erit, in quo jus feret æquum Ipse Deus, mundi iudex: ac qui impietate Peccarint, iterum injecta tellure tegentur: Contra iterum in mundo vivent pietatis amici, Sanctis dante Deo vitam, statum atque favorem. Se tunc agnoscent omnes, seseque videbunt.

Cum ergo hæc quoque resurrectionem constiteatur, et instaurationem non neget, discernat autem pios ab impiis, temere nostra non credunt. Atqui referunt iidem specialem resurrectionem, qui tamen narrationi suæ nolunt credere. Aiunt enim existere quendam avem unigenam, quæ copiosam resurrectionis præbeat demonstrationem. Eam alitem faciunt paræ ac conjugis expertem, et unicam in

Αριος χούιν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐπλάσσει τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. ὁ καὶ μετὰ τὴν ἀνηκουσίαν ἐπαίπων· « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπαλεῶσθαι· αὐτὸς καὶ εἰς τὰ μετὰ ταῦτα ἐπηγγέλλεται ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν. Ἀκούσονται γάρ, φησί, πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. » Πρὸς δὲ τούτοις πιστεύομεν τὴν ἀνάστασιν γίνεσθαι, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Κυρίου ἀνάστασως. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ καὶ Ἀδάρον ἀναστήσας τετραήμερον, καὶ τὴν θυγατέρα Ἰαείρου, καὶ τὸν υἱὸν τῆς χήρας, καὶ αὐτὸν προστάγματι τοῦ Πατρὸς διὰ τριῶν ἡμερῶν ἀνεγείρας, ὁ ἀβράβων τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν. « Ἐγὼ (20) γάρ, φησὶν, εἰμὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. » Ὁ τὸν Ἰωνᾶν διὰ τριῶν ἡμερῶν ζῶντα καὶ ἀπαθῆ ἔξαγαγὼν ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκ καμίνου Βαβυλωνίας, καὶ τὸν Δανιὴλ ἐκ στόματος λεόντων, οὐκ ἀπορήσει δυνάμειος καὶ ἡμᾶς ἀνεγείρας. Εἰ δὲ χλευάζουσιν Ἕλληνες, ἀπιστοῦντες ταῖς ἡμετέραις Γραφαῖς, πιστωσάτω αὐτοὺς, κἂν ἡ αὐτῶν προφητεῖς Ἀδύλλα [altera editio Σιδύλλα. Sic etiam cod. Vind.] (21), οὕτω πως αὐτοῖς λέγουσα κατὰ λέξιν·

Ἄλλ' ὁπότ' ἤδη πάντα τέτρα σποδδεσσα γένηται, Καὶ κύρ κοιμῶσι θεὸς ἀφθίτος, ὅσπερ ἀνῆψεν, Ὅστέα καὶ σποδὶν αὐτὸς θεὸς ἐμπαλιν αὐτοῖς Ἀρδ' ἀρα μορφώσῃ (22), στήσῃ δὲ βροτοὺς πάλιν ὡς πάρος ἦσαν, Καὶ τότε δὴ κρίσις ἐσται, ἐφ' ἣ δικάσει θεὸς αὐτοὺς, Κρίτων ἐμπαλιν κόσμον· ὅσοι δ' ὑπὸ δυσσεβίῃσιν Ἠμαρτον ὀνητοί, τοὺς δ' αὖ πάλιν γαῖα καλύψει. Ὅσοι δ' εὐσεβέουσιν, πάλιν ζήσονται ἐν κόσμῳ. C Πνεῦμα Θεοῦ δόντος, ζωὴν δ' ἅμα καὶ χάριν αὐτοῖς Εὐσεβεῖσι. Πάντες τε τότε εἰσφύονται αὐτούς.

Εἰ τοίνυν καὶ αὕτη τὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖ, καὶ τὴν παλιγγενεσίαν οὐκ ἀρνεῖται, διακρίνει δὲ τοὺς εὐσεβεῖς ἐκ τῶν (23) ἀσεβῶν, μάτην ἀρα τοῖς ἡμετέροις ἀπιστοῦσι (24). Καίτοι φασὶ (25) καὶ εἰδικὴν (26) δεῖκνυσιν τὴν ἀνάστασιν, μὴ πιστεύοντες ὅς αὐτοὶ δεηγούνται· φασὶ γὰρ ὁρνεῖν τι μονογενὲς (27) ὁπάρχειν, πλοῦσίαν τῆς ἀναστάσεως παρέχον τὴν ἐκδοεῖν· ὁ λέγουσιν ἄλλοτῃ ὁπάρχειν, καὶ μόνον ἐν δημιουργίᾳ.

²⁰ Gen. ii, 7. ²¹ Gen. iii, 19. ²² Joan. v, 28, 29. ²³ Joan. xi, 25. ²⁴ Jon. ii, 11. ²⁵ Dan. iii, 50.

²⁶ Joan. xi, 59. ²⁷ Marc. v, 41. ²⁸ Luc. vii, 14. ²⁹ Dan. vi, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Ἐγὼ, etc. Totus hic locus deest in altero D cod. CLER.

(21) Ἡ αὐτῶν προφητεῖς Ἀδύλλα. Si librarium mendum non est, Sibylla nomen Abylla tulerit per irrisorem; ut quæ non fuerit juxta notationem nominis Σιδούλη seu Θεοδούλη, Dei consilium et mens, sed Ἀδούλη, absque mente et consilio. Sic supra vidimus μυηρέα. Passimque similia in scriptoribus ecclesiasticis occurrunt. Anæstus, Atactus, Aschylus, Adoxilus, Atyches, Amacarius, pro Noeto, Entactio, Eusebio, Eudexio, Eutyche, Macario; Dormitantijs de Vigilantijs; Scotianus de Photino, et Phillo. Quin etiam in codice ms. viri eruditissimi ac humanissimi Cædicii Jolii epistola S. Basilli 293, ubi Sebasteni nominantur, Aschasteni scribitur.

COR.

(22) Ἐμπαλιν αὐτοῖς Ἀρδ' ἀρα μορφώσῃ. Repetendum ex metri legibus, atque ex codice sibyllino; Ἐμπαλιν ἀνδρα μορφώσῃ. Impertuna vox αὐτοῖς abest etiam ab editione Græca Veneta. IL.

(23) Ἐκ τῶν. Alter eod. Vind. ἀπὸ τῶν. CLER.

(24) Ἀπιστοῦσι. Addit alter λόγους, verbis. Recte. CLER.

(25) Καίτοι φασί. Sæpe repetit. Ut omnino extra culpam sit, dum fabula phœnicis ab ethnicis relata utitur ad probandum contra eos mysterium resurrectionis. COR.

(26) Εἰδικήν. Unus εἰδικὴν ὡλοθεν ἔξεν αὐτοὶ δεῖκνυσιν. Mendose. Alter εἰκὴ δεικνυσιν. In margine stat, hoc est Stoici; deinde καὶ περὶ τοῦ φοβικοῦ. Verba: καίτοι φασί usque ad ἀνάστασιν abundare videntur. CLER.

(27) Ὁρνεῖν τι μονογενές. Ultro fatemur, diversas narrationes de ave phœnice, hanc, et illam in epistola Clementis ad Corinthios positam, non ejusdem esse auctoris. Quamquam nihil repugnat, ut idem scriptor duobus in operibus unam fabulam aliter atque aliter referat, alios atque alios secutus fabulatores. COR.

φοίνικα ἐκ τούτου προσγορεύουσιν· οἱ (28) καὶ ἰσο-
ροῦσι κατὰ πενταχόσια ἔτη ἔρχεσθαι εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ
τὸν λεγόμενον Ἥλιον Βωμόν (29), φέροντα πληθεὺς κιν-
ναμώμου, κασσίας τε καὶ ξυλοβαλσάμου· καὶ σπέν-
νουν πρὸς ἀνατολὰς, ὡς αὐτοὶ φασί, τῷ ἡλίῳ προσευξά-
μενον (30), αὐτομάτως φλεγεῖν καὶ γενέσθαι
πύρον· ἐκ δὲ τῆς σποδίδος, σκώληκα ἀναφυγεῖν,
καὶ τοῦτον θερμανθέντα μορφωθῆναι εἰς ἀρτεγενῆ
φοίνικα, καὶ πτηνὸν γενόμενον ἐπ' Ἀραβίαν
στελλασθαι, ἥπερ ἐστὶ περαιτέρω τοῦ Αἰγυπτια-
κοῦ νομοῦ (31). Ἐν τούτῳ, ὡς καὶ αὐτοὶ φασί, διὰ τοῦ
ἀλόγου ὄρνέου δεικνύεται ἡ ἀνάστασις, εἰ μάλιστα τὰ
ἡμέτερα διαβάλλουσιν, θεῶν ὁμολογῶμεν, ὅτι ὁ δυνά-
μις τὸ μὴ ὂν εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν, οὗτος ἰσχύει
τοῦτο καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν εἰς ἀκέραιον παραστή-
σαι; διὰ γὰρ ταύτην τὴν πληροφορίαν, καὶ μάστι-
γας, καὶ διωγμούς, καὶ θανάτους ὑπομένομεν· ἐπεὶ
μάλιστα τὰ τοιαῦτα κατεδεξάμεθα, μὴ τούτων ἔχοντες
τὴν πληροφορίαν ὧν κήρυκες ἐπαγγελλόμεθα εἶναι.
Ὅσπερ οὖν ἐπέσθην Μωσὴ εἰπόντι, ὅτι· Ἐν ἀρχῇ
ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν· καὶ γι-
νώσκομεν ὅτι οὐχ ὕλης ἦν ἐνδεής, ἀλλὰ βουλῆσει μόν-
η, ἡ προσετάρχη (32) Χριστὸς (33), ταῦτα καὶ παρή-

A quando; phœnicem autem vocant; simulque nar-
rant quingentesimo anno venire in Ægyptum ad
locum qui nuncupatur Ara solis; et ferre mul-
tum cinnamomi, cassiæ, ac xylobalsami, et stare
ad Orientem; atque, ut ipsi dicunt, solem precari;
nec non ultro incendi, redigique in cinerem: at ex
cinere vermem nasci; qui calefactus formatur in par-
vum phœnicem; factusque volucris in Arabiam ten-
dit, quæ est ultra Ægyptiacam regionem. Si ergo,
quod ipsi aiunt, per avem, animal rationis experts,
declaratur resurrectio; quare nostra gratis calum-
niantur, quando confitemur quod qui potentia sua
quod non erat ad existentiam adduxit, valet etiam
illud quod fuit, post dissolutionem suscitatum re-
presentare? Ob hanc enim certissimam persuasio-
nem sustinemus plagas, persecutiones et mortes.
B frustra siquidem ista perferremus, nisi firma habe-
remus documenta rerum, quarum præcones esse
profitemur. Quemadmodum igitur Mosi credimus
dicenti: *In principio fecit Deus calum et terram*; scimus Deum non indiguissse materia; sed Christum
sola voluntate, ea quæ jussus est produxisse; cæ-
lum dicimus, terram, mare, lumen, noctem, diem,

Gen. i, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(28) Ol. Alter cod. δ, ut referatur ad ὄρνεον. Re-
ctius. CLEA.

(29) Ἐπὶ τὸν λεγόμενον Ἥλιον Βωμόν. Herodotus
eis τὸ ἐπὶ τὸν Ἥλιον. Tacitus: *Inque Solis*
C *aram*. Origenes contra Celsum: ὅπου τὸ τοῦ Ἥλιου
τέμενος. Qui putatus est Lactantius:

Contendit solis ad ortus.

Inque ara residens, ponit in æde sacra.

Non debuerunt igitur ineptiæ Constitutorem arguere.
COT.

(30) Ὡς αὐτοὶ φασί, τῷ ἡλίῳ προσευξάμενον.
Hic sedet, et blando solem clangore salutat.
Debilior, miscetque preces, ac supplicis cantu
Præstatura novas vires incendia poscit.

Agnosci versus Claudiani. IO.

(31) Ἀραβίαν, ἥπερ ἐστὶ περαιτέρω τοῦ Αἰγυ-
πτιακοῦ νομοῦ vel βωμοῦ. Cur hæc locutio in
reprehensionem inciderit, nullus video. Quis enim
ignorat nomina generalia pro specialibus poni so-
lere? In hac ipsa phœnicis historia, verba Cyrilli
Hierosolymilani sunt: Κατὰ τὴν Αἰγυπτίων χώραν,
ἐν περιόδοις πενταχόσιων ἐτῶν ἐργόμενον. Tzel-
kis vero: παραγενόμενος ἐν τόποις τοῖς Αἰγύπτου. IO.

(32) Προσετάρχη. Alter ἐθέλησε, ut in versione. In
margine ascripta hæc fuit notula: Ὅτι οὐκ ἀπὸ ὕλης
ὁ θεὸς τὸν κόσμον ἐποίησε, καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς ἀπὸ τῆς
κοσμοποιίας, ἡ καὶ πρὸ αὐτῆς Χριστὸς λέγεται, ὡς καὶ
μετὰ μίαν εὐαγγέλιον. CLEA.

(33) Ἡ προσετάρχη Χριστὸς. Vide lib. vii, cap.
34. Durum dictum, ac periculosum: jugulatum
eapropter ab orthodoxo Græco hac marginali nota:
Βλάσφημον· γυνὸς γὰρ σαρκὸς οὐ προσετάρχη ὁ
Υἱός. Blasphemum. Nam Filius, antequam carnem
induisset, jussus non est. Similia tamen apud au-
ctores non suspectos reperiuntur; explicanturque
ab iisdem de mandato paternæ auctoritatis, quod
opponitur herilis dominationis imperio. Super qua
re scripsit Theodorus Abucara. Sed in libris editis
opusculum illud, num. 25, Latine solummodo ex-
stat. Græca ergo ex volumine Regio descripsi,
quo hic cum interpretatione subjungerem:

Demonstratio, quod Deus
habeat Filium consub-
stantialem, ut ipse ca-
rentem principio, et
cœternum.

Agarenorum cogitatio, et
omne studium eorum eo
spectat, ut divinitatem
Verbi Dei negent; et un-
dique contra illud aciem
instruunt, ut probent non
esse Deum, neque Filium
Dei. Eorum enim pseu-
dopropheta, utpote Ariani
erroris auditor, hoc ipsis
impium irreligiosumque
dogma tradidit. Unde qui-
dam apud eos ob eloquen-
tiam tumidus in conventu
populari sedens, episco-
pum percunctatus est his
verbis: Quid Christum di-
cis, Theodore? Episcopus.
Deum, et Dei Filium, Sa-
racerus. Et potest Deo
esse Filius? Theodorus.
Non potest non esse Deo
Filius. SAR. Quo modo et
qua ratione? THEOD. Po-
test Deus principatum non
habere? SAR. Minime. TH.
Et quoniam princeps
est Deus? SAR. Suarum
creaturarum. TH. Acci-
dens igitur ei fuit, ut
princeps esset, non autem
naturale; et dicetur ha-
bere principatum adventi-
tium et acquisitum, re-
centem, et non, ut ipse,
principio carentem. Ante

Ἀποδείξει δὲ ὅτι ἔχει ὁ
θεὸς Υἱὸν ὁμοούσιον,
συμπαρόν τε καὶ
συράδιον.

Τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ πρό-
νημα καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ
σπουδὴ πρὸς τὸ ἀθετεῖν
τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεό-
τητα βλέπει, καὶ παντα-
χόθεν ἐπ' αὐτῷ παρατάσ-
σεται, δεικνύοναι αὐτὸν
σπουδάζοντες μὴ εἶναι Θε-
όν, μηδὲ Θεοῦ Υἱόν. Ὁ γάρ
τοι ψευδοπροφήτης αὐτῶν
Ἀρειανὸς ἀχροατῆς ἀπὸ
γεγονώς, τοῦτο αὐτοῖς τὸ
ἄθεον καὶ δυσσεβὲς παρ-
έδωκε δόγμα, ὅθεν τις τῶν
παρ' αὐτοῖς ἐπὶ λόγους πε-
μότητος κομῶν, ἐν σα-
νῇ καθήμενος, συλλό-
γῃ, τὸν ἐπίσκοπον ἡρώ-
τησε φήσας· Τί λέγεις τὸν
Χριστὸν, ὦ Θεόδωρε; Ὁ
ἐπίσκοπος· Θεόν, καὶ Θε-
οῦ Υἱόν. Ὁ Σαρακηνός· Καὶ
ἐνδέχεται εἶναι τῷ Θεῷ
Υἱόν; Θεόδωρος· Οὐκ ἐν-
δέχεται μὴ εἶναι τῷ Θεῷ
Υἱόν. Ὁ Σαρ. Πῶς καὶ τί-
νι τρόπῳ; Θεός. Ἐνδέχεται
τῷ Θεῷ μὴ ἀρχεῖν; Ὁ Σαρ.
Οὐ δὴ ταῦτα. Θεός. Καὶ τίνων ἀρ-
χει ὁ θεός; Ὁ Σ. Τῶν ἐαυ-
τοῦ κτισμάτων. Θεός. Οὐκοῦν
συμβεβηκὸς γέγονεν αὐτῷ
τὰ ἀρχεῖν, καὶ οὐ φυσικόν·
καὶ τὴν ἀρχὴν λεγέσθαι
ἂν ἔχειν ἐπίστατον καὶ
ἐπικτήτον, πρόττατον, καὶ

luminaria, stellas, volatilia, aquatica, quadrupedia, A γὰρ λέγονται δὴ οὐρανόν, γῆν, θάλασσαν, φῶς (34), reptilia, arbores, herbas : eodem quoque modo νύκτα, ἡμέραν, φωστῆρας, ἀστρα, πετεινά, νηκτά,

VARIORUM NOTÆ.

οὐ συνάναρχον. Πρὸ γὰρ τῶν κτισμάτων, ὡς οὐ φῶς, οὐκ ἔρχε· γέγονασι δὲ αὐτῶν τὰ κτίσματα αἰτία τῆς ἀρχῆς, χειροτονηθέντα αὐτὸν ἐφ' αὐτά, δηλονότι ἀρχόντα, τὸ πρὶν μὴ πεφυκότα· καὶ χάριν αὐτοῖς ἂν σχολή, ὡς τῆς ἀρχοντικῆς τιμῆς δι' αὐτῶν ἡξωμένος· καὶ εἰ δέξει αὐτῶν εἰς τὸ μὴ εἶναι αὐτὰ παλινδρομεῖν, ἀντίχοα ἔσται, καὶ λοιπὸν τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχομένων, κατὰ αὐτὴν γυμνωθήσεται ἂν. Καὶ πρὸς τοσοῦτοις ἀποπημασιν, ἔσπρον ἐξ ἀνάγκης παρένοίχοιτο ἂν ἀποπτύσσειν. Ὁ Σ. Ποῖον δὴ τοῦτο; Θ. Ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιγείου βασιλείως, τῆς τοῦ Θεοῦ ἀρχῆς ἀσύγκριτος [i. ἀσυγκρίτως] νοηθεῖν ἂν, καὶ κατὰ πολὺ βελτίω καὶ τιμωτέρα. Ὁ Σ. Πῶς, καὶ διατί; Θ. Ὅτι ὁ μὲν ἐπιγίαιος βασιλεὺς, ὁμοουσίῳ καὶ ὁμοχρόνῳ ἀρχεῖ· ὁ δὲ Θεὸς, ἑτεροουσίῳ καὶ κατὰ πολὺ ἡτερόνῳ καὶ ὑστερογενέῳ. Ὁ Σ. Ὅπως ἐφῆς οὐ συνήμι. Θ. Εἰ προσώων τις προσγορεύσει τὸν βασιλέα, λέγων· Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν ὅλων, τὶ δεῖν αὐτὸν λέγεις παθεῖν; Ὁ Σ. Τὴν ἐσχάτην τιμωρίαν. Θ. Καὶ πότῃρα θατέρω συγγενέστερα, τῷ Θεῷ τὰ κτίσματα, ἢ τῷ ἐπιγίῳ βασιλεῖ οἱ ὅντοι; Ὁ Σ. Τῷ βασιλεῖ οἱ ὅντοι κτίσματα γὰρ ἄμωροι, ὁμογενεῖ τε καὶ συνδούλα. Ἀλλ' οὐκ παύσονται μοι, ἄγε δὴ, λέγε· τί νουν ὁ Θεὸς ἀρχεῖ, ἐπειδὴ κτισμάτων, ὡς οὐ φῶς, οὐκ ἀρχεῖ; Θ. Οἱ ἀρχόμενοι τρισσολ' ἢ μέζοντες ὄντες τοῦ ἀρχόντος, ἢ ἡγετονες, ἢ ἴσοι· μεζόνων δὲ ἐπειπεῖν τὸν Θεὸν ἀρχεῖν, βλάσφημον, Θεοῦ γὰρ μεζόν οὐδέν. Ἡτερόν δὲ, ἄτιμον, κατὰ τὰ προειρημένα ἀτοπία· λείπεται δὲ εἰπεῖν ἰσῶν καὶ συνάναρχων. Ὁ Σ. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ἴσος καὶ συνάναρχος, ὃς καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀρχοῖτο; Θ. Οἱ ἀρχόμενοι τρισσολ' ὁ μὲν γὰρ βουλούμενος ἀρχθῆσεται· ὁ δὲ, τυραννόμενος· ὁ δὲ μὴτε βουλούμενος, μὴτε τυραννόμενος· ἀλλ' ὁ Θεὸς, βουληθέντων οὐκ ἀρχεῖ, ἵνα μὴ πάλιν βουληθέντες διαδέχωνται αὐτὸν, καὶ πρὸς τοῦτο οὐ

enim quam creaturæ essent, ut tu ais, non habebat principatum : fuerunt autem ei. creaturæ causa principatus. ipsumque sibi profecerunt, principem videlicet, quod prius non erat natura; et habere illis gratiam debet, quia per eas habitus est honore principali dignus : et si videatur ipsi, ut cæ rursus in nihilum redeant, non obediunt; prætereaque principatu erga ea quibus præest, ex tua sententia, nudabitur; et præter tanta absurda aliud absurdius sequetur necessario. S. Quod illud? Tn. Quod principatus terreni regis multo melior et nobilior, et supra quam dici possit excellentior, quam principatus Dei intelligitur esse. S. Quo modo, et quare? Tn. Quia terrenus quidem rex princeps est eorum qui sunt ejusdem naturæ et ejusdem temporis : Deus autem, eorum qui sunt diversæ naturæ, et multo inferiores ac posteriores. S. Non intelligo quod dixisti. Tn. Si quis adiret regem, et diceret : Salve, rex asinorum; quod supplicium ei subeundum esse diceret? S. Summum. Tn. Et ultra sunt alteri cognatiora; creaturæ Deo, an asini regi terreno? S. Asini regi; ambo enim sunt creaturæ, ejusdem generis, et conservæ. Sed age, responde mihi percontanti: In quos habet principatum Deus, si quidem in creaturas, ut tu ais, non habet? Tn. Triplices sunt quorum aliquis princeps est: vel sunt majores principe, vel minores, vel æquales. At Deum dicere principem esse majorum, blasphemum est. Nihil enim Deo majus. Minorum vero, inhonoratum est, convenienter absurdum illis quæ dicta sunt supra. Relinquitur ut dicamus, æqualium, et pariter principio carentium. S. Ecquis est Deo par, et instar illius carens principio, qui illum habeat principem? Tn. In quos est principatus, sunt triplices. Unus quidem volens, habebit principem: alius, per vim

et tyrannice: alius vero neque volens, neque vi adactus. At Deus non est princeps, quia volunt ii quorum est princeps: ne rursus, si velint, ei succedant; ac præterea non habeat principatum naturalem, ac simul absque principio; utpote post voluntatem, et nuperum ac inhonoratum, sicut dictum est. Sed nec vim ac tyrannidem passorum princeps est: neque enim decet; præter reliqua absurda. Restat igitur ut dicatur Deus esse princeps, non ut volentis, neque tyrannidem subeuntis, sed naturali principatu principem habentis. S. Ecquis est qui natura Deum habet principem? Tn. Triplices sunt principes. Alius enim suffragio eorum quibus præest, princeps est: alius per tyrannidem, alius natura. Verum Deus eorum quibus præest suffragio non est princeps; ob prædicta inæ congrua quæ de Deo dicenda essent: sed neque per tyrannidem; tyrannis enim procul a Deo prostigatur: superest itaque tertius modus, quo Deus dicitur princeps omni suffragio superior, et ab omni tyrannide liber, qui est modus naturalis. S. Et quis est qui Deum naturaliter principem habet? Tn. Filius ejus; per quem Deus, princeps et Pater non cæptus seu absque principio agnoscitur. Quia omnis res naturalis voluntalem electionis præcellit. S. Quid verbi gratia ais? Tn. Ante enim quam velimus respirare, respiramus; et antequam velimus audire, audimus; et antequam velimus videre, videmus. En igitur, o tu negator divinitatis Verbi Dei, demonstratum est quod Deo est Filius: consubstantialis, carens ut ille principio, et coæternus, excellentiis divinitatis cum genitore præsidens, ab omni creatura inaspectabili et aspectabili tantquam Creator et dominus cum ipso cultus et adoratus.

συνάναρχον, οὐδὲ φυσικῇ σχολῇ τὴν ἀρχὴν, μετὰ βούλησιν γὰρ, καὶ πρόσφατον καὶ ἄτιμον, καθὰ εἰρηται· ἀλλ' οὐδὲ τυραννόμενον ἀρχεῖ· ἀπρεπὲς γὰρ, σὺν τοῖς λοιποῖς ἀτοπύμασιν. Ὑπολείπεται οὖν εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς ἀρχεῖ οὐ βουλούμενος, οὐδὲ τυραννόμενος, ἀλλὰ φυσικῇ ἀρχῇ ἀρχόμενος. Ὁ Σ. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυσικῶς ἀρχόμενος; Θ. Οἱ ἀρχόντες τρισσολ' ὁ μὲν γὰρ, ψήφῳ τῶν ἀρχομένων ἀρχεῖ· ὁ δὲ, τυραννίδι· ὁ δὲ, φύσει· ἀλλ' ὁ μὲν Θεὸς ψήφῳ ἀρχομένων οὐκ ἀρχεῖ, διὰ τὰ προειρημένα ἀνάμυστα ἐπὶ Θεοῦ λεχθῆναι συμβεβηκότα· ἀλλὰ οὐδὲ τυραννίδι, τὸ Θεοῦ γὰρ ἡ τυραννὶς μακρὰν ἀπορραπίζεται· ὑπολείπεται δὲ ἀρα ὁ τρίτος τρόπος, καθ' ὃν λέγεται ὁ Θεὸς ἀρχων πάσης φύφου ἀνώτερος, καὶ πάσης τυραννίδος ἐλευθερός, ὁ ἐστὶ, φύσει. Ὁ Σ. Καί τίς ἐστὶν ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυσικῶς ἀρχόμενος; Θ. Ὁ Υἱὸς αὐτοῦ, δι' οὗ ἀρχων καὶ Πατὴρ οὐκ ἡγεμόνος ὁ Θεὸς γνωρίζεται· διότι φυσικὸν πρᾶγμα πᾶν, τῆς κατὰ προαίρεσιν θελήσεως προτέβεται. Ὁ Σ. Οἶόν τι φῆς; Θ. Πρὸ γὰρ τοῦ θέλειν ἀναπνεῖν, ἀναπνέομεν· καὶ πρὸ τοῦ θέλειν ἀκούειν, ἀκούομεν· καὶ πρὸ τοῦ θέλειν ὁρᾶν, βλέπομεν. Ἰδοὺ γὰρ, σὺ, ὡ ἀρνητὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου θεότητος, ἀποδέδεικται, ὅτι ἐστὶ τῷ Θεῷ Υἱὸς ὁμοούσιος, συνάναρχός τε καὶ συναίδιος, ταῖς τῆς θεότητος ὑπεροχαῖς τῷ γεννητορὶ συνεδρεύων, ὑπὸ πάσης ἀοράτου καὶ ὁρατῆς χρίσεως δημιουργός καὶ δεσπότης σὺν αὐτῷ λατρευόμενος τε καὶ προσκυνούμενος, τὸν οὐρανὸν ἔχων θρόνον, καὶ τὴν γῆν ὑποπόδιον· ἐτι δὲ καὶ προφητικῶς εἰπεῖν, σπιθαμὴ τῶν οὐρανῶν μετρῶν, καὶ τὴν γῆν δραχμήν, οὐ πάντα τὰ ἐὼν ἐνώπιον, ὡς βοήθῃ ζυγοῦ, καὶ ὡς σταγῶν ἀπὸ κέδου.

COT.

(34) Φῶς. Hæc vocula et duæ seqq. absunt in altero codice. CLRA.

τετράποδα, ἐρπυστά, φυτά, βοτάνας· τὸν αὐτὸν τρόπον. καὶ πάντας ἀναστήσει θελήματι, συνεργείας μὴ δέσμευσι· τῆς γὰρ αὐτῆς δυνάμεως ἐστὶν ἔργον, τὸ δημιουργῆσαι κόσμον, καὶ τὸ νεκροὺς ἀναστήσαι. Καὶ τότε μὲν μὴ ὄντα (35) τὸν ἄνθρωπον, ἐκ διαφόρων ἐποίησεν ἄνθρωπον (36), δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· νῦν δὲ ταῖς οὐσαῖς ψυχαῖς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. Κειμένων γάρ ἐστιν ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. Ὁ οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὄντων ποιήσας, καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορα δημιουργήσας· (37), οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. Ὁ γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν, καὶ ψυχὴν αὐτῷ οὐκ οὖσαν ἐνημιουργῶν· (38) καὶ ὡς αὐτὸς πούφησι τῷ Ἰερεμίᾳ· « Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαι σε· » καὶ ἀλλαχού· « Ἐγὼ Κύριος, στερεῶν οὐρανὸν, καὶ θεμελιῶν γῆν, καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ· » αὐτὸς καὶ πάντας ἀνθρώπους ἀναστήσει, αὐτοῦ ὄντας ποιήματα· καθὼς καὶ ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ λέγοντα τὸν Θεὸν τῷ μονογενεῖ Χριστῷ· « Ποιῶμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. » Καὶ ὁ θεϊότατος καὶ καρτερικὸς Ἰωδ, περὶ οὗ φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι « γέγραπται αὐτὸν ἀναστήσει μεθ' ὃν ὁ Κύριος ἀνίστησιν (39)· » οὗτος φησι πρὸς τὸν Θεόν· « Ἡ οὐχ ὥσπερ γάλα με ἡμελῆσας, ἐπιτῆξας (40) δὲ με ἴσα τυρῶν· δέρμα καὶ κρέας με ἐνέδυσας· ὅστέοις δὲ καὶ νεύροις με ἐνεῖρας· ζῶην δὲ καὶ ἔλεον ἔθου παρ' ἐμοί· ἡ δὲ ἐπισκοπὴ σου ἐφύλαξέ μου τὸ πνεῦμα· Ταῦτα ἔχων ἐν ἐμαυτῷ, οἶδα ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δὲ σοι οὐδέν. » Διό φησι (41) καὶ ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς ὁ Χριστός· « Ὅτι τὸ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, δυνατὸν παρὰ τῷ Θεῷ. » Λέγει δὲ καὶ ὁ θεοφιλὴς Δαβὶδ (42)· « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλάσαν με· » καὶ πάλιν· « Σὺ ἔγνως τὸ πλάσμα ἡμῶν· » καὶ ἐξῆς· « Σὺ ἐπλάσας με, καὶ ἐθήκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου· ἐθαυμαστώθη· ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκράταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. Τὸ ἀκατέ-

universos sua voluntate suscitabit, opis non indigens : cum ejusdem potestatis opus sit, et mundum condere, et mortuos excitare. Ac tunc quidem hominem qui non erat, ex diversis in hominem constituit, data ei ex nihilo anima ; nunc vero restituet existentibus animabus corpora dissoluta. Nam resurrectio eorum est, quæ jacent, non autem eorum quæ non sunt. Itaque qui prima corpora ex nihilo effecit, et ex ipsis varia condidit ; hic etiam defunctos, vita reddita, suscitabit. Et qui in utero hominem ex semine exiguo format, et animam ex non ente creans ipsi indit ; sicut ipse Jeremiæ ait : *Præquam te formarem in utero, novi te* ³¹ ; et alibi : *Ego Dominus firmans cælum, et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo* ³² ; idem et omnes homines ad vitam revocabit, utpote quos fecit : sicut divina Scriptura Deum testatur Unigenito Christo dixisse : *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit eum : masculum et feminam fecit eos* ³³. Et maxime divinus ac tolerans Job, de quo Scriptura dicit : *Scriptum est, eum cum illis, cum quibus resurgit Dominus, resurrecturum* ³⁴ ; is ad Deum ait : *Nonne sicut lac mulsisti me, et coagmentasti me æque ac caseum ? Pelle et carne vestisti me ; ossibusque et nervis innexuisti me ; vitam autem et misericordiam posuisti apud me ; et visitatio tua custodivit spiritum meum. Hæc cum habeam in meipso, scio quod omnia potes, et nihil tibi est impossibile* ³⁵. Quare ait et noster Salvator ac Magister Jesus Christus : *Quod impossibile est apud homines, possibile est apud Deum* ³⁶. Dicit etiam Deo charus David : *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me* ³⁷ ; et iterum : *Tu cognovisti figmentum nostrum ; et deinceps : Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam ; mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, non poterò ad eam* ³⁸. *Imperfectum meum viderunt oculi mei, et in libro tuo omnes scribentur* ³⁹. Sed et Isaias Deum deprecans : *Nos, inquit, lutum ; et tu fictor noster* ⁴⁰. Si ergo homo creatura Dei est, per Christum fa-

³¹ Jer. i, 5. ³² Zach. xii, 1. ³³ Gen. i, 26. ³⁴ in fine Job apud LXX. ³⁵ Job x, 40. ³⁶ Luc. xviii, 27. ³⁷ Psal. cxviii, 73. ³⁸ Psal. ciii, 13. ³⁹ Psal. cxxxviii, 5. ⁴⁰ Isa. lxiv, 8.

VARIORUM NOTÆ.

tus, qui cælum pro throno habet, ac terram pro scabbello ; insuperque, ut propheticè dicatur, qui palmo cælum militur, et terram pugno ; ante cujus conspectum omnes gentes sunt quasi momentum stateræ, et quasi stilla de situla. (Isai. xl, 12, 15.)

(35) *Μὴ ὄντα*, etc. In margine notatum a nescio quo Σημ. κατὰ Ὀριγενιστῶν, quasi his verbis oppugnaretur προὑπαρξίς τῶν ψυχῶν. CLER.

(36) *Ἀνθρώπων*. Vocula hæc ab altero codice abest. lb.

(37) *Δημιουργήσας* εἶδη. Sic legit, altera voce auctior, unus Vind. cod., nec male. lb.

(38) *Καὶ ὡς*. Καθὼς in utroque cod. ut hic habet versio, melius. lb.

(39) *Αὐτὸν ἀναστήσεσθαι μεθ' ὃν ὁ Κύριος ἀνίστησιν* : *Ipsium resurrecturum cum illis, cum quibus*

resurgit Dominus, vel, cum illis quas resuscitat Dominus. Aliud ms. exemplar, teste Turriano, inter αὐτὸν et ἀναστήσεσθαι insertum habebat πάλιν, ut vulgo legunt. Eam tamen particulam non videtur agnoscere Theophanes Cerameus, homil. 27, p. 214. Cor. Sic et in altero cod. Vindob. πάλιν αὐτὸν δέ. CLER.

(40) *Ἐπιτῆξας*. Alter codd. Vindobonensium, ἐτύρωσας, forte rectius. lb.

(41) *Διό φησιν*. Hæc et seqq. ad τῷ Θεῷ ommissa sunt in altero cod. nec sane quidquam ad rem faciunt ; neque enim sermo est de omnipotentia divina, sed de creatione. In margine alterius ad hæc verba : *Οὐδὲ ταῦτα ἐν τοῖς ἄλλοις εὐρον*. lb.

(42) *Δαβὶδ*. Addit idem codex τῷ Θεῷ, quod et habetur in versione ; et re ipsa David Deum alloquitur. lb.

ctus; profecto etiam per eum post mortem resurget; ut vel coronetur pro virtutibus, vel puniatur pro delictis. Quod si iustitia iudicat, ut legislator; quemadmodum punit impios, sic fideles et qui propter eum ab hominibus sunt mactati sanctos, benedicens salvat; partim sicut astra splendidos reddens, partim velut luminaria refulgentes, quod Danieli prolocutus est Gabriel ⁴³. Igitur fideles omnes, qui Christi sumus discipuli, promissis ejus credimus: nam qui promisit, mentiri non potest: dicit autem beatus propheta David: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis* ⁴⁴. Certe qui sibi corpus ex Virgine construxit, is et ceterorum hominum est conditor; et qui se a mortuis excitavit, idem et omnes in morte jacentes ad vitam eriget: Qui frumentum ex uno grano numerosum e terra educit; qui excisam arborem repullulare facit in surculum; qui Aaronis virgam jam siccata, in germen jussit prorumpere ⁴⁵: ipse nos quoque suscitabit in gloria. Qui paralyticum sanum in pedes statuit ⁴⁶; et manus ariditate laborantem curavit ⁴⁷; et cæco a natiuitate, quod deficiebat membrum, per terram et salivam reddidit ⁴⁸: is ipse nos quoque ad vitam revocabit. Qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque millia virorum satiavit, faciens ut duodecim cophini superessent ⁴⁹; et ex aqua vinum confecit ⁵⁰; et ex ore piscis extractum statuerem per me Petrum misit census exactoribus ⁵¹: idem et morte sublato vitam reddet. Hæc quippe omnia de eo attestamus; alia vero prophetæ. Nos qui cum eo comedimus ac bibimus; et spectavimus miracula ejus, vitam, conversationem, sermones, passiones, mortem, atque ex mortuis resurrectionem; et cum eo per quadraginta dies postquam rediit ad vitam ⁵², versati sumus; et mandatum accepimus ab eo, prædicandi Evangelium in universo mundo, docendi omnes gentes, ac baptizandi in mortem ejus ⁵³, in auctoritate Dei cunctorum; qui est Pater ejus, nec non in testimonio Spiritus, qui est Paracletus: nos, inquam, hæc omnia docemus vos; quæ cum edixisset nobis, in conspectu nostro assumptus est in cælum ⁵⁴, ad eum qui ipsum miserat. Atque si credideritis, beati eritis; si contra non credideritis, nos innocentes et mundi a vestra incredulitate reperiemur.

μενος ἡμῶν ἀνελήφθη ἐπ' ὄψεϊ ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἵστητε, μακάριοι γενήσεσθε· εἰ δὲ μὴ πιστεύσητε, ἀθῶοι δυσπιστίας.

A γαστὴν (43) μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαίας λέγει προσευχόμενος αὐτῷ, ὅτι· Ἡμεῖς ὁ πῦρ, καὶ σὺ ὁ πλάστης ἡμῶν (44). Εἰ τοίνυν αὐτοῦ δημιουργήματα ὁ ἄνθρωπος, διὰ Χριστοῦ γινόμενος, πάντως ὅτι καὶ θανόν, δι' αὐτοῦ ἀναστήσεται· ἐπὶ τῷ ἡ σταφθῆναι (45) ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ἢ κολασθῆναι ἐπὶ τοῖς πλημμελήμασιν. Εἰ δὲ δικαιοσύνη κρίνει, ὡς νομοθέτης· ὥστε κολάζει τοὺς ἀσεβεῖς, ῥῆτως εὐεργετῶν σώζει τοὺς πιστοὺς, καὶ τοὺς δι' αὐτὸν ὅπ' ἀνθρώπων σφαγόντας ἁγίους· τοὺς μὲν ὡς ἄστρο φαιδρύνων, τοὺς δὲ ὡς φωστῆρας λαμπρύνων· καθὼς ὁ Γαβριὴλ τῷ Δανιὴλ ἔλεγε· μαθηταὶ οὖν Χριστοῦ πάντες ὑπάρχοντες οἱ πιστοὶ, πιστεύομεν αὐτοῦ ταῖς ἐπαγγελίαις· ἀψευδὲς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος· λέγει B ἔξ ὁ μακάριος προφήτης Δαβὶδ, ὅτι· Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὁσιος (46) ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ὁ γὰρ ἐκ παρθένου ἑαυτῷ κατασκευάσας σῶμα, οὗτος καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δημιουργός ἐστι· καὶ (47) ἑαυτὸν ἀναστήσας ἐκ τῶν νεκρῶν, αὐτὸς καὶ πάντας τοὺς καίμενους ἀναστήσει· ὁ τὸν πυρὸν ἐξ ἑνὸς κόκκου πολὺχον ἐκ γῆς ἀνίστην, ὁ τὸ ἐκκοπὴν δένδρον εἰς ῥάδαμον ἀναβάλλων, ὁ τὴν Ἀρὼν ῥάβδον ξηράσαν (48) ἐκφύσας εἰς βλαστὸν· αὐτὸς καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ ἐν δόξῃ. Ὁ τὸν παραλυτικὸν σῶν ἀνεγείρας, καὶ τὸν ἐξηραμμένην ἔχοντα τὴν χεῖρα ἱσάμενος, καὶ τὸ λείπον μέρος ἐν τῷ ἐκ γενετῆς πηρῷ ἐκ γῆς καὶ σιέλου ἀποδοῦς· ὁ αὐτὸς καὶ ἡμᾶς ἀνεγερεῖ. Ὁ ἐκ πάντε ἀρτων καὶ δύο ἰχθύων C πεντακισχιλίους κορέσας, καὶ περισσεύσας δώδεκα κοφίνας, καὶ ἐξ ὕδατος οἶνον μεταποιήσας, καὶ ἐκ στόματος ἰχθύος στατήρα δι' ἐμοῦ Πέτρου τοῖς ἀπαιτοῦσι κῆνσον ἀποστείλας· οὗτος καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγερεῖ. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἡμεῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦμεν· τὰ δ' ἄλλα οἱ προφῆται. Ἡμεῖς οἱ συμαγοντες αὐτῷ καὶ συμπίδοντες· καὶ θεαταὶ γινόμενοι τῶν αὐτοῦ τεραστίων, καὶ τῆς ζωῆς, καὶ τῆς πολιτείας, καὶ τῶν λόγων, καὶ τῶν παθημάτων, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ἀναστάσεως, καὶ συναναστραφέντες αὐτῷ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὴν ἐγερσιν αὐτοῦ· καὶ λαβόντες ἐντολὴν παρ' αὐτοῦ κηρύσαι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ βαπτίσει εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον, ἐπὶ αὐθεντίᾳ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, ὃς ἐστὶν αὐτοῦ Πατήρ, καὶ μαρτυρία Πνεύματος, ὃς ἐστὶν Πα- D ράκλητος· διδάσκομεν ὑμᾶς ταῦτα πάντα, ἃ διαταξάμενος πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτόν. Καὶ ἔάν μὲν πιστεύ- ἡμεῖς εὐεργετησόμεθα καὶ καθαροὶ τῆς ὑμετέρας

⁴³ Dan. xii, 3. ⁴⁴ Psal. cxliv, 13. ⁴⁵ Num. xvii, 8. ⁴⁶ Matth. ix, 5. ⁴⁷ Marc. iii, 5. ⁴⁸ Joan. ix, 7. ⁴⁹ Matth. xiv, 20. ⁵⁰ Joan. ii, 3. ⁵¹ Matth. xvii, 26. ⁵² Act. i, 3. ⁵³ Matth. xxviii, 18. ⁵⁴ Act. i, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(43) Τὸ διατέραςτον. Præfigitur in altero καὶ αὐθις, ut in versione, nec male. CLEK.

(44) Καὶ σὺ ὁ πλάστης ἡμῶν. Non abhorret a vero, esse etiam τὸν Ὁ, licet apud eos jampridem non compareant, et sub asterisco quasi Aquilæ et Theodotionis, ponantur in editione Protopii ex ms. Menati Marchali. Ac forte conlinebantur in codicis quo usus fuit Theodorus. Cor.

(45) Σταφθῆναι. Alter cod. Vind. σταφανωθῆναι, eadem sententia, sed voce paulo frequentiore. CLEK.

(46) Καὶ ὁσιος usque ad αὐτοῦ. Desunt in antiquiore sed deteriore cod. Id.

(47) Καὶ. Lege ex altero cod. Καὶ ὁ. Id.

(48) Ξηράσαν. Alter ξηραίνουσαν ἐκφύσας. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος.

Περὶ δὲ τῶν μαρτύρων λέγουμεν ὅπως ἐν πάσῃ τιμῇ ὧσι παρ' ὑμῖν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν τετίμηνται ὁ μακάριος Ἰακώβος ὁ ἐπίσκοπος, καὶ ὁ ἅγιος ἡμῶν συνδιάκονος Στέφανος. Οὗτοι γάρ εἰσι καὶ ὑπὸ Θεοῦ μεμακαρισμένοι, καὶ ὑπὸ ὁσίων ἀνδρῶν τετίμημένοι, καθάρῳ πάσης πλημμελίας, ἀτρεπτοὶ (49) πρὸς ἁμαρτίαν, ἀμετάπειστοι τῶν καλῶν, ἀνενδόλαστοι πρὸς ἐγκώμια· περὶ ὧν καὶ ὁ Δαβὶδ ἔλεγε· Ἱέρμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ· καὶ ὁ Σολομὼν· Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίου· περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης ἔλεγεν· Ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Περὶ ψευδομαρτύρων.

Ταῦτα δὲ περὶ τῶν κατὰ ἀλήθειαν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρησάντων εἴρηται, ἀλλ' οὐ περὶ τῶν ψευδομαρτύρων, περὶ ὧν τὸ λόγιόν φησιν· Ὅνομα δὲ ἀσεβῶν σθέννυται. Μάρτυς (50) γάρ πιστὸς οὐ ψεύδεται· ἐκκαλεῖ δὲ ψευδῇ μάρτυς ἄδικος. Ὁ γὰρ ἐν μαρτυρίῳ ἐξεληθὼν ἀψευδῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὗτος ἀληθινὸς μάρτυς, ἀξιόπιστος ἐν οἷς συνηγωνίατο τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας διὰ τοῦ οὐκ εὐλαστοῦ αἵματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ἠθικὴ παραινέσις (51), ὅτι δεῖ φεύγειν ματαιολογίας, αἰσχρολογίας, εὐτραπείας, μέθην, λαγνείαν, θρύψιν.

Παρινοῦμεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ καὶ σύνδουλοι, φεύγειν τὰς ματαιολογίας, καὶ τὰς αἰσχρολογίας (52), καὶ τὰς εὐτραπείας, μέθας, λαγνείας, θρύψεις, καὶ τὰς ἀμέτρους ὀργάς, σὺν ταῖς μωρολογίαις· ὅτι οὐδὲ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις τῶν εὐφροσυνῶν, ἐπιτρέπομεν ὑμῖν ἀσεμνόν τι ἢ φθέγγεσθαι, ἢ πράττειν· λέγει γάρ που ἡ Γραφή· Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ. Καὶ τὰς ἀγαλλιᾶσεις οὖν ὑμῶν, μετὰ φόβου καὶ τρόμου γίνεσθαι χρή. Ὁ γὰρ τοι Χριστιανὸς ὁ πιστὸς οὐδὲ ψῆδὴν ἐθνικὴν ὀφείλει λέγειν, οὔτε ἄσμα πορνικόν· ἐπεὶ συμῶνεται αὐτῷ, διὰ τῆς ψῆδης, εἰδῶλων μνημονεύειν ὀνόματα δαιμονικά, καὶ ἀντὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰσφρήσει ἐν αὐτῷ τὸ πονηρόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Παραινέσις παιδεύουσα φεύγειν τῆς εἰδωλολατρίας τὸ μύσος.

Ἀπειρηται δὲ καὶ τὸ ὀμνύειν ἐν αὐτοῖς, καὶ τὸ διὰ στόματος αὐτῶν προφέρειν τὰ βδελυκτὰ τὰ ὀνόματα, ἢ προσκυνεῖν αὐτοῖς, ἢ φοβεῖσθαι αὐτοὺς ὡς θεοὺς. Οὐ γὰρ εἰσι θεοὶ, ἀλλ' ἢ πονηροὶ δαίμονες, ἢ μεμνημένα ἔργα. Λέγει γάρ που ὁ Θεὸς περὶ τῶν

CAPUT VIII.

De Jacobo, fratre Domini, et Stephano, martyre primo.

De martyribus vero præcipimus vobis, ut in omni honore sint apud vos; sicut Jacobus episcopus, et sanctus Stephanus condiaconus noster, apud nos honorati fuerunt. Ii enim sunt et a Deo beatitudine donati, et a sanctis viris honore affecti; puri ab omni delicto, inflexibiles ad peccatum, immutabiles a virtute, indubitanter laudabiles; de quibus David dixit: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*⁴⁹; et Salomon: *Memoria justi cum laude*⁵⁰; de quibus et propheta ait: *Viri justi tolluntur*⁵¹.

CAPUT IX.

De falsis martyribus.

Atque hæc dicta sunt de iis, qui vere pro Christo martyrium subierunt: non autem de falsis martyribus; de quibus divinum oraculum pronuntiat: *Nomen autem impiorum exstinguitur*⁵². Testis enim, seu martyr fidelis non mentitur; accendit autem mendacia testis iniquus⁵³. Nam qui in martyrio non fallaciter pro veritate decessit, hic est verus martyr ac testis, fide dignus in quibus per proprium sanguinem, verbum pietatis, certando idjuvit.

CAPUT X.

Moralis admonitio; quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam, et delicias.

Monemus autem vos, fratres et conversi, ut fugiatis sermones vanos, turpes, ac scurriles; ebrietates, lascivias, mores effeminatos, immoderatos impetus, cum stultiloquiis: quoniam neque in Dominicis diebus, qui dies lætitiæ dicuntur, permittimus vobis quidquam inhonesti aut loqui aut facere: ait enim alicubi Scriptura: *Servite Domino in timore; et exsultate ei in tremore*⁵⁴. Oportet ergo exsultationes vestras cum timore ac tremore peragi. Christianus quippe fidelis, neque cantilenam ethnicam debet effari, neque canticum meretricium; siquidem continget ei, ut inter cantilenam memoret diabolica idolorum nomina; et pro Spiritu sancto, spiritus nequam invadet eum.

CAPUT XI.

Admonitio, docens fugiendum esse idololatriæ scelus abominabile.

Interdictum quoque est jurare per idola, et eorum execrabilia nomina ore proferre; aut ea adorare, aut ut deos vereri. Non enim dii sunt; sed vel mali dæmones, vel opera per ludibrium facta. Siquidem Deus alicubi de Israelitis dicit: *Dereli-*

⁴⁹ Psal. cxv, 15. ⁵⁰ Prov. x, 7. ⁵¹ Isa. lvii, 1, in LXX. ⁵² Prov. x, 7. ⁵³ Prov. xiv, 5. ⁵⁴ Psal. ii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(49) Ἀτρεπτοὶ. In altero ἀνένδοτοι, eodem sensu. CLES.

(50) Μάρτυς. Alter cod. Καὶ πάλιν μάρτυς πιστός. Id.

(51) Ἠθικὴ παραινέσις. Desunt in altero cod.

Vindob. quorum uterque post θρύψιν habent: ὀργὴν ἀμέτρον, μωρολογίαν, ψῆδὴν ἐθνικὴν, ὀνομασίαν εἰδῶλων, ἢ δαιμόνων. Id.

(52) Καὶ τὰς αἰσχρολογίας. Desunt in altero cod. Id.

averunt me, et juraverunt in his qui non sunt dii⁶⁰; et adhuc : *Auferam nomina idolorum ex ore eorum*⁶¹; alioque in loco : *Ipsi ad zelum me provocaverunt in non diis; et irritaverunt me in idolis suis*⁶². Atque in omnibus Scripturis eadem a Domino Deo prohibentur.

CAPUT XII.

*Quod non liceat cantilenam ethnicam aut meretriciam canere*⁶³; neque per idolum jurare : *impium enim id esse, et cognitioni Dei repugnans.*

Non solum autem Scripturæ vetant de idolis; sed et de luminaribus, lege lata cavent ne quis vel juret per ea, vel ipsis serviat. Dicunt enim : *Ne videns solem et lunam et stellas, errore deceptus adores eu*⁶⁴; et alibi : *Juxta vias gentium nolite discere; et a signis cæli nolite metuere*⁶⁵. Nam astra et luminaria data sunt hominibus, ut luceant, non autem ut colantur : ⁶⁶ licet Israelitæ morum pravitatem, creaturam pro Creatore adoraverint; mundi quidem fabricatorem contumelia afficientes, fabricæ vero plusquam oportuit admiratione capti : et aliquando quidem vitulum facientes, ut in deserto⁶⁷; aliquando vero adorantes Beelphegorem⁶⁸; alias autem Baalem⁶⁹, et Thammuzum, et Sidoniam Astartem⁷⁰, rursusque Molochum ac Chamosum; et interdum solem, ut apud Ezechielem scriptum est⁷¹ : insuperque animalia rationis expertia, ut apud Ægyptos Apim, atque hircum Mendesium; item deos argenteos atque aureos, ut in Judæa. Propter quæ omnia minitans eis Dominus ait per prophetam : *Nunquid parum est hoc domui Judæ, facere abominationes istas, quas fecerunt; quia repleverunt terram iniquitate, ut irritarent me? Et ecce ipsi sunt quasi subsannantes. Et ego faciam cum furore; non parcat oculus meus, neque miserebor: et clamabunt in auribus meis voce magna, et non exaudiam eos*⁷². Videte, charissimi, quanta adversus idololatrias, et solis ac lunæ cultores pronuntiet Dominus. Quare oportet Dei hominem, tanquam Christianum, neque jurare per solem, neque per

Ἰσραηλιτῶν· Ἐγκατελείπον με, καὶ ὤμωσαν ἐν τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς. » Καὶ ἐξῆς (53)· Ἐξάρῳ τὰ ὀνόματα τῶν εἰδώλων ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν. » Καὶ ἀλλαχοῦ· Ἀὐτοὶ παρεξήλωσάν με ἐπ' οὐ θεοῖς, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν. » Καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς Γραφαῖς ἀπηγόρευται ταῦτα ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι μὴ καθήκει ψδὴν ἐθνικὴν ἢ πορνικὴν (54) ἄδειν, οὔτε ἐπὶ ὀνόματι εἰδώλου (55) ἀσεβὲς τῶν τοῦτο, καὶ τῆς Θεοῦ γνώσεως ἐχθρόν.

Οὐ μόνον δὲ περὶ εἰδώλων ἀπαγορεύουσιν, ἀλλὰ καὶ περὶ φωστῆρων, νομοθετοῦντες παραινουσί, μήτε ὀμνύειν ταῦτα, μήτε μὴν λατρεύειν αὐτοῖς. Φατὶ γάρ· Ἐὰν ἰδῶν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρους, πλανηθεὶς προσκυνήσῃ αὐτοῖς. » Καὶ ἀλλαχοῦ· Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ μανθάνετε (56), καὶ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε. » Τὰ γὰρ ἀστρα καὶ οἱ φωστῆρες εἰς φαῦσιν ἀνθρώποις, ἀλλ' οὐκ εἰς προσκύνῃσιν ἐδόθησαν· εἰ καὶ οἱ Ἰσραηλιταὶ μοχθηρὶς τρόπου προσεκύνουν ἀντὶ τοῦ Κτίστου τὴν κτίσιν· τὸν μὲν δημιουργὸν καθυδρίσαντες, τὴν δὲ κτίσιν πλεῖον ἢ δεῖ θαυμάσαντες· καὶ ποτὲ μὲν μοσχοποιοῦντες, ὡς ἐν ἐρήμῳ· ποτὲ δὲ τὸν Βεελφεγὼρ προσκυνοῦντες· ἄλλοτε δὲ τὸν Βαάλ, καὶ τὸν Θαμμούς, καὶ τὴν Σιδωνίαν Ἀστάρτην, καὶ πάλιν τὸν Μολόχ, καὶ Χαμός, καὶ ἄλλοτε τὸν ἥλιον, ὡς παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ γέγραπται (57). Ἡδὲ καὶ ἄλογα ζῶα, ὡς παρ' Αἰγυπτίοις τὸν Ἀπιν, καὶ τὸν Μενδήσιον τράγον, καὶ Θεοὺς ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς, ὡς ἐν Ἰουδαίᾳ. Δι' ἅπερ ἅπαντα ἀπειλῶν αὐτοῖς εἶπε διὰ τοῦ προφήτου· Μὴ μικρὸν τοῦτο τῷ οἴκῳ Ἰουδα, τοῦ ποιεῖν βδελύγματα ταῦτα, & ἐποίησαν, ὅτι ἐπλησαν τὴν γῆν ἀνομίας, τοῦ παροργίσαι με; καὶ ἰδοὺ αὐτοὶ εἰσιν ὡς μυκτηρίζοντες. Καὶ ἐγὼ ποιήσω μετὰ θυμοῦ, οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός μου, οὐδ' οὐ μὴ ἐλεήσω· καὶ κεκράξονται ἐν τοῖς ὡσί μου φωνὴ μεγάλη, καὶ οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν. » Ὅρατε, ἀγαπητοί, ὅσα κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν, καὶ τῶν σεβομένων ἥλιον καὶ σελήνην ἀποφαίνεται ὁ Κύριος. Διὸ χρὴ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, ὡς Χριστιανὸν, μήτε ἥλιον ὀμνύειν (58), μήτε σελήνην, μήτε ἀστρα, μήτε

⁶⁰ Jer. v, 7. ⁶¹ Zach. xiii, 2. ⁶² Deut. xxxii, 21. ⁶³ Hæc ad cap. xispectant. ⁶⁴ Deut. iv, 19. ⁶⁵ Jer. x, 2. ⁶⁶ Laudat Cedrenus. Vide Testim. vet. ⁶⁷ Exod. xxxii, 4. ⁶⁸ Num. xxv, 3. ⁶⁹ Judic. ii, 15. ⁷⁰ III Reg. xi, 5. ⁷¹ Ezech. viii, 14. ⁷² Ezech. viii, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(53) Καὶ ἐξῆς. Ambo codd. Vindob. καὶ πάλιν, ut habet et Latina versio, rectius quam ἐξῆς, quo significatur et cætera, cum etiam alter locus profertur. CLER.

(54) Ἡ πορνικὴν. Deest in altero Vind. lb.

(55) Εἰδῶλον. Post hanc vocem alter codex addit : οὔτε οἰωνοῖς, ἢ κληῖδισιν, ἢ παλμοῖς, ἢ παρατηρήσεσιν Ἰουδαϊκαῖς προσανέχουσιν. Sed trium priorum nulla hic mentio. lb.

(56) Μανθάνετε. Uterque cod. addit, πορεύεσθαι, discite incedere, quod et vere debeat. lb.

(57) Γέγραπται. In utroque ἐμφέρεται. lb.

(58) Μήτε ἥλιον ὀμνύειν, etc. Per cælum, cœlestia, terram, cæteras creaturas, perque caput suum aut charorum jurare soliti Judæi, ethnici, Christiani. Quæ juramenta utramque librorum paginam impleant. Philonis Judæi elegantem locum initio operis

D de specialibus legibus non assecutus est interpres.

Ἀναγέγραπται τις (inquit alter Platon) ἐν τοῖς νόμοις τῶν ἀρχιγενῶν καὶ ἐπὶ σοφίᾳ μάλιστα θαυμασθέντων, ὁμῶς κατὰ τοῦ φόβου τοῦ πατρὸς, ὑπὲρ ὠφελείας οἶμαι τῶν ἐπειτα, καὶ διδασχῆς ἀναγκαίας, ἵνα τοὺς γονεῖς ὅν χρὴ τρόπον τιμῶσι, στέργοντες ὡς εὐεργέτας, καὶ εὐλαβοῦμενοι ὡς ὑπὸ φύσεως κατασταθέντας ἀρχοντας, καὶ μὴ βελόως ἐπιχειρῶσιν ὀνομάζειν Θεόν, et cætera : in quibus permittit jurare per terram, solem, astra, cælum et mundum. Verti debuit : In legibus (Geneseos xxxi, 55), quidam ex priscis illis, quorumque sapientia maximam admirationem fecit, perscribitur jurare per timorem patris sui : pro utilitate (opinor) posterorum, et propter necessarium documentum, ut homines honorent parentes suos eo quo decet modo, ament eos tanquam beneficos, ac revereantur velut a natura constitutos

μὴν τὸν οὐρανὸν, ἢ γῆν, ἢ τι τῶν στοιχείων, μικρὸν ἢ μέγα. Εἰ γὰρ ὁ Διδάσκαλος περὶ τοῦ ὄντος Θεοῦ παρήγγειλεν ἡμῖν, μὴ ὁμνῶμεν, ὅπως ὁ λόγος ἡμῶν πιστότερος ἢ τοῦ ὅρκου, μήτε μὴν τὸν οὐρανὸν αὐτὸν, ἑλληνικὸν γὰρ τὸ δυσσέδημα, μήτε μὴν Ἰερουσαλήμ, ἢ τὰ τοῦ Θεοῦ ἅγια, ἢ τὸ θυσιαστήριον; καὶ τὸ δῶρον, ἢ τὴν τοῦ ναοῦ χρύσωσιν, ἢ τὴν οἰκίαν κεφαλὴν, Ἰουδαϊκῆς γὰρ παραφθορᾶς ἡ συνήθεια, διὸ καὶ ἀπηγγόρευται· εἶναι (59) δὲ τὸ καὶ, καὶ, καὶ τὸ οὐ, οὐ, τοῖς πιστοῖς παρεγγυᾶ, καὶ τὸ τούτων περισσὸν, τοῦ πονηροῦ εἶναι λέγει· πόσω μᾶλλον ὑπόδοικοι, οἱ τὰ ψευδώνυμα ὡς ὅρκια ἐπομνύμενοι, καὶ τὰ νομιζόμενα ἀντὶ τῶν ἀληθῶν δοξάζοντες, οὓς ὁ Θεὸς διὰ μοχθηρίαν παρέδωκεν εἰς ἀβουλίαν, ἐνεργεῖν τὰ μὴ δέοντα. tantum existentia pro veris colunt; quos Deus operentur quæ non oportet ¹¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Κατάλογος τῶν τοῦ Κυρίου ἑορτῶν (60), ὃς δὲ ὁ φυλάσσειν· καὶ πότε τούτων ἐκάστη ὀφείλει ἐπιτελεῖσθαι.

Τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν ¹² φυλάσσετε, ἀδελφοί, καὶ πρώτην γε τὴν γενέθλιον, ἥτις ὑμῶν ¹³ ἐπιτελεῖσθω εἰκάδι πέμπτη τοῦ ἐννάτου μηνὸς (61), μεθ' ἣν ἡ

¹¹ Matth. v, 34; xxiii, 16. [¹² Rom. i, 28. ¹³ In Anast. τῶν τοῦ Κυρίου. ¹⁴ Citat Anastasius quest. 64. ¹⁵ f. ὑμῖν.

VARIORUM NOTÆ.

principes; neve temere Deum nominare audeant. In Pœnitentialibus Judaicis: Postea admonetur ne juret etiam pro veritate, neque per legem, neque per animam patrum suorum. Verum vovebit per vitam capitis sui. Apud Athenæum vero lib. ii, consueundo jurandi per caput refertur ad opinionem veterem de capite inter res sacras numerato. Notum illud Sophoclis [immo Euripidis] in Menalippa:

Ὅμνυμι δ' ἱερὸν αἰθέρ' ὀκνησιν Διός.

Item Euripidis in Medea:

Ὅμνυμι γαίαν, λαμπρὸν ἥλιου τε φῶς.

De Christianis denique lege sis canonem 61 concilii Carthagiensis iv, Epiphanium in hæresi Osse-norum, num. 1; synodum Trosleianam, cap. 11 et Nicolaum papam, cap. 67 responsorum ad Bulgarrorum consulta, atque ad hunc postremum nota de juramento per templum; quemadmodum et in libello pœnitentiali Græco qui per Joannem Morinum vulgatus fuit, p. 120 B. Cor.

(59) *Eivai*. In duobus codd. Vindob. κατορθοῦν, hoc est, ut videtur, bene esse. CLEB.

(60) Κατάλογος τῶν τοῦ Κυρίου ἑορτῶν. Alter cod. περὶ ἑορτῶν. Ib.

(61) Εἰκάδι πέμπτη τοῦ ἐννάτου μηνός. Vigesima quinta noni mensis. Hoc est Decembris, ut patet ex cap. sequenti et 17, ac ex illo loco Constitutionibus attributo, quem in nota præliminari ad hos libros posui. Ab æquinoccio vernali, ait auctor Operis imperfecti, ad Matth. xxiv, 22, duodecimi mensis incipiunt paulatim tepescere aëres per singulos dies, usque ad mensem tertium, et dies fieri noctibus longiores. Item ab æquinoccio autumnali mensis septimi incipiunt paulatim iterum frigescere aëres per singulos dies, et noctes fieri longiores diebus, usque ad mensem nonum, quando celebratur Christi Natalis. Ea consuetudo, ea sententia, quæ nunc obtinet, statuendi festum et diem Natalis Dominici 25 Decembris, seu viii Kalendas Januarias, a multis fuisse explicata fuit, nec lucem a me expectat. De contrariis vero legere licet præsertim Clementem Alexan-

drinum Strom. i, p. 340; Epiphanium, hæresi 50, n. 24, 27, 29; Photium, codice 252; Euthymii Papiæ, p. ii, tit. 20; et Joannem Nicænum, epistola de Christi nativitate; tom. II Auctarii Combefisiani. Quare superest ut pro more quæ in mss. codicibus inedita reperi, in gratiam lectorum adjiciam. Sunt autem duæ chronologicæ observationes de Christo. Prima in libro Regio 1474. [Lege supra et infra ad cap. 14.]

B

CAPUT XIII.

Enumeratio festorum Domini, quæ oportet observare; et quando eorum unumquodque debeat celebrari.

¹⁴ Dies festos observate, fratres; ac primum quidem diem Domini Natalem; qui a vobis celebretur vigesima quinta noni mensis. Post hunc diem, dies

¹⁵ In Anast. τῶν τοῦ Κυρίου. ¹⁶ Citat Anastasius

drinum Strom. i, p. 340; Epiphanium, hæresi 50, n. 24, 27, 29; Photium, codice 252; Euthymii Papiæ, p. ii, tit. 20; et Joannem Nicænum, epistola de Christi nativitate; tom. II Auctarii Combefisiani. Quare superest ut pro more quæ in mss. codicibus inedita reperi, in gratiam lectorum adjiciam. Sunt autem duæ chronologicæ observationes de Christo. Prima in libro Regio 1474. [Lege supra et infra ad cap. 14.]

Sciri debet quod Annuntiatio facta est anno 5503, die Dominica, Martii 25. Nativitas vero Domini nostri Jesu Christi contigit anno 5506, Decembris 25. At ejusdem Domini crucifixio evenit anno 5539, circulo lunæ decimo, solis autem circulo vigesimo tertio. Erat porro Pascha Judæorum Martii 24, die Sabbati.

Altera in alio libro ejusdem Bibliothecæ, n. 1819.

Id vero ab omnibus sciendum est, quod 25 mensis Decembris, anno a creatione mundi 5506, acciderit Incarnatio Domini nostri Jesu Christi. Natus autem est die 2, hora 10 noctis, illuscescente die 3. Et cum esset annorum triginta baptizatus est a Joanne 6 Januarii mensis, hora 7 diei. Ac post baptismum jejunavit dies 40, atque sustinuit tentari a diabolo, 14 Februarii mensis. Obigit autem salutaris passio Domini

Ἰστέον ὅτι ὁ εὐαγγελισμὸς γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, ἡμέρᾳ Κυριακῇ, Μαρτίῳ κα'. Ἡ δὲ γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, Δεκεμβρίῳ κα'. Ἡ δὲ σταύρωσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, κύκλῳ σεληνῆς δεκάτῳ, ἡλίῳ δὲ κύκλῳ κα'. Ἦν δὲ τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, Μαρτίῳ κα', ἡμέρᾳ Σαββάτου.

Ἰστέον δὲ τοῦτο πᾶσιν, ὅτι τῇ κα' τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς ἐν ἑταίρῳ ἀπὸ κτίσεως κόσμου εφς', ἡ ἑνσαρκὸς γέγονεν οἰκονομία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐτέχθη δὲ ἐν ἡμέρᾳ β', ὥρα γ' τῆς νυκτός, καὶ ἐβαπτίσθη ἐν τῇ γ' τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός, τριακονταετῆς ὢν, ὑπὸ Ἰωάννου ὡρᾷ δεκάτῃ τῆς νυκτός, διαφωσκούσης ἡμέρας γ'. Καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα ἐνήστευσεν ἡμέρας μ'. Καὶ κατεδέξατο πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ δια-

Epiphaniae sit vobis maxime honorabilis, in quo Dominus nobis divinitatem suam patefecit; is autem agatur sexta decimi mensis. Post quos dies, servandum vobis est jejunium Quadragesimae, con-

¹⁶ ἐπιφανειῶν. ¹⁷ ἡ μὲν.

VARIORUM NOTAE.

ἐοίου, τῇ 18 τοῦ Θεοφωρίου μηνός, Ἐγέρντο δὲ τὸ σωτήριον πάθος τοῦ Κυρίου, ἐν ἑταίᾳ ἐφ' ἧς. Τὰ δὲ πάντα ἐπὶ αὐτοῦ τῆς ἐνσάρκου ζωῆς γ'. Ἐν τῇ χ' τοῦ Μαρτίου μηνός ἐσταυρώθη ἐν τῇ 18 τῆς σελήνης ἡμέρας, παρασκευῇ, τῇ ἑορτῇ τῶν Ἰουδαίων, ἐν ὥρᾳ ζ'. Καὶ ἀνέστη τῇ κα' τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐν ὥρᾳ ζ' τῆς νυκτὸς καὶ ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανούς τῇ γ' τοῦ Μαΐου μηνός, ὥρᾳ θ' τῆς ἡμέρας μετὰ μ' ἡμέρας τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως. ΓΟΤ.

(62) Ἡ ἐπιφάνιος. Niconis Pandectes ineditus λόγῳ ν': τὴν ἐπιφάνειαν. Anastasii quaestiones excusae, τὴν ἐπιφανειῶν: at manu scriptae in bibliotheca Regis, τὴν ἐπιφάνιον, cod. 1526, 1789, τὴν ἐπιφάνειαν, cod. 200, ut in typico fol. 135 et τὴν ἐπιφάνειον, cod. 1110, 2547. Vide infra lib. viii, cap. 33. Epiphaniarum et Epiphaniae, Theophaniorum et Theophaniae nomina ambigua sunt apud auctores. Interdum enim pro uno eodemque festo sumuntur: ut in Codino, in libro Sacramentorum S. Gregorii, in libro De divinis officiis, qui Alcuino tribuitur, et in Ordine Romano. Unde codex viri clarissimi Claudii Jolii loco tituli orationis 39, Gregorii Nazianzeni, εἰς τὰ ἅγια φῶτα τῶν ἐπιφανίων, ostendit, εἰς τὰ ἅγια θεοφάνια, et ejusdem Patris oratio 58, εἰς τὰ θεοφάνια, inscribitur a Rufino interprete, De Epiphaniis, citaturque a Leone papa, epist. 97, cap. 9, De Epiphania. In catalogo autem Gennadii, cap. 21, 40, 58, editiones variant de nomine Theophaniae seu Epiphaniae. Interdum vero dicta nomina duos festos dies significant. Quare Theodorus Studita catechesim Post lumina, quae inter Latine cusas trigesima septima ita est, orditur in codice Regio 2540, αὐτοῦ τῆς καθ' ἑαυτὴν, τὰ θεοφάνια, καὶ ἐπιφάνια (ms. 2576 τὰ θεοφάνια καὶ ἐπιφάνια). Hoc est, interprete Livineio: Jam feris transfero cum Natali, tum Epiphania. Aliquando sunt Natale Domini; aliquando dies baptismi Christi, et adorationis magorum. Sic invenias pro γένεθλος, τὰ θεοφάνια et θεοφάνια apud Basilium, homil. 25; Nazianzenum, orat. 39; Epiphaniarum, haeres. 51, n. 29; Isidorum Pelusiotam lib. iii, epist. 110, et τὰ ἐπιφάνια apud Epiphaniarum ibidem n. 16, 27, ac in Expositione fidei, n. 22; Chrysostomum, serm. 36, De dispersis, et Saïdam. Contra vero pro altero festo τὰ θεοφάνια leges in Chrysostomo, homil. de B. Philogonio; in eo qui putatur Gregorius Thaumaturgus serm. 4; in Epiphaniarum oratione de Christi Assumptione; S. Proclo orat. 7; in Georgio Alexandrino De vita Chrysostomi, n. 30; in Calendario Graecorum, et alibi; Theophaniam autem in S. Gregorio, homil. 58 in Evangelia; Amalario, lib. iv, cap. 33; Martyrologio Wandalberti, et Capitulis Ahytonis. Denique Epiphaniae et Epiphaniarum nomine hoc secundo sensu nihil usitatus. Imò juxta S. Chrysostomum, homilia de baptismo Christi, dies Nativitatis Dominici non appellatur ἐπιφάνια. Et S. Hieronymus, initio Commentariorum in Ezechielem, hanc acceptionem Epiphaniarum videtur improbare; quia in Natali Christus absconditus est; et non apparuit. Latini apparitionem, ostensionem et manifestationem Domini nuncuparunt. Atque propter

ἐπιφάνιος¹⁶ (62) ὁ μὲν ἑστὼ τιμωτέτη (63), καὶ ἡν ὁ Κύριος ἀνέδειξεν ὅτι τῆς οἰκίας θεοφάνος ἐποικίσσας· γένεθλος δὲ καὶ αὐτῇ ἑκτῇ τοῦ δεκάτου μηνός (64). Μεθ' ἧς (65) ὁ μὲν φυλακτεία ἡ νηστεία τῆς Τσα-

ea quae diximus, Epiphania divisa fuit in primam et secundam; Duae sunt autem Epiphaniae, ait Isidorus, Originum vi, 18: prima, in qua notus Christus pastoribus Hebraeorum angelo nutritante apparuit; secunda, in qua ex gentium populis stella indice praecipis cunabula magos adoratorios exhibuit. Cui partitioni suffragatur Rufinus, dum Gregorii Nazianzeni orationi 39 titulum facit, De secundis Epiphaniis, in codice Divionensi, quem ad Virgilium Tapsensem laudat Chiffetius, cujusque lectionem confirmat Adrianus papa scribens ad Carolum Magnum pro synodo Nicena ii, per citationem hujusmodi: Item S. Gregorii theologi de secundis Epiphaniis. Pari vero ratione Natale Dominicum dividi potest in prius ac posterius, ex loco proxima nota laudando, et ex sermone Ambrosiano 17, quem consulat studiosus lector. Ib.

(63) Ἐστὼ τιμωτέτη. Hinc forte Aethiopes in confessione fidei suae adeo extollunt hoc festum Epiphaniarum Domini. Nec praetereundum est, appositè dicitur in Ordine Romano, et in libro De officiis divinis, quod haec secunda Nativitas Christi, tot illustrata mysteriis, honoratior sit quam prima. Quibus haud absimilia Proclus oratione in sancta Theophania, qui dicitur Epiphanius oratione in Domini Assumptionem, et Ambrosius in sermone 18. Vide clarissimum Allatum De Dominicis et hebdomadibus Graecorum, p. 1471. Ib.

(64) Ἐκτῇ τοῦ δεκάτου μηνός. Ita semper Latini et fere omnes alii. Exceptis Basilidianis, apud Alexandrinum Clementem Strom. i, p. 340 memoratis, qui 45 mensis Tybi hoc festum celebrabant, id est 10 Januarii; cum quidam in Tybi 11, Januarii 6, recte baptismum Christi collocarent. Excepto praeterea S. Epiphania, cujus peculiaris sententia, de Christo baptizato die 8 Novembris, exstat in Panario, haer. 51, n. 16, 24 et 28. Item Asianis, circa quorum ritum Theophania peragendi Januar. 5 opere pretium fuerit legere praecellam observationem Jus. Casarii, de anno solari Macedonum et Antiochenorum lib. ii. Caterum praesens locus exigit, ut saltem paucis agatur de celebri illa confusione solemnissimum Natalis et Epiphaniae, apud Hierosolymitanos, Orientales, Aegyptios et Armenios: cujus perturbationis in genere mentionem facit auctor homilias De Epiphania Domini, parte ii, operum Origenis. Quo et referendus forsitan Ammianus Marcellinus lib. xxi, de Juliano Apostata locus: Feriarum dies, quem celebrantes mense Januario Christiani Epiphania dicitant, progressus in eorum ecclesiam solemniter numine orato discessit, collatus cum verbis Zonarae tom. iii Annalium: Αὐτὸς δὲ τῆς γενεθλίου τοῦ Σωτῆρος ἡμέρας ἐπεστηκυίας ἐστολθεν εἰς τὸν ναὸν, καὶ προσκυνήσας ἵνα ὁμολόγῃ τοῖς στρατιώταις δοξῇ ἀπὸ τῆς. Ipse vero Julianus natali Salvatoris die, ecclesiam ingressus, cum adorasset, quo ejusdem cum militibus religionis esse videretur, discessit, ut idem dies Marcellino sit Epiphania, Zonarae Natalis. Quanquam quid vetat, ut a Juliano ecclesia haec adita fuerit, et in utroque festo? cum in Galliis tunc versaretur, ubi more occidentali dies illi separate observabantur. Itaque quod attinet ad Hierosolymitanos, quantum colligi datur ex opere fabuloso Joannis archiepiscopi Niceni, videntur illi, quando

(65) Ἀς. Alter cod. ἡν omisso ὁ μὲν. CLER.

(a) Locus videtur corruptus et transpositus. Lege versionem, et Chron. Alex. p. 539.

παράκοστος (66), μνήμην περιέχουσα τῆς τοῦ Κυ- A linens recordationem conversationis Dominica. et

VARIORUM NOTÆ.

6 Januarii festum ipsis erat tam Natale quam baptisma Domini, commentum fuisse constitutionem apostolicam Jacobi primi Hierosolymorum episcopi super ea re: cum vero mutaverunt errorem veritate, aliam excogitasse fabellam, nimirum, epistolam Hierosolymitani episcopi ad Julium Romanum pontificem, quæ causa existerit mutationis in melius. Is episcopus a Nicæno Cyrillus appellatur. At in codice Regio 696, e quo doctissimus Combefissius Joannis illius Nicæni opusculum publicavit, habetur ejusdem rei altera narratiuncula non paulum diversa; ubi episcopus ille dicitur Juvenalis: immo quidem metachronismo; si tempora Julii spectes; sed in quo tamen nonnihil eluceat veritatis. Siquidem ex Basilio Seleuciensi laudatione S. Stephani, quæ etiam Combefissii opera et diligentia lucem aspexit, constat a Juvenali Natale Dominicum celebrari cœptum, separatim (ut interpretatur) a die Epiphaniarum. Quocirca (id quoque obiter monebo) necesse est ut ante hoc Basilio encomium habita fuerit Latini auctoris homilia de Nativitate Domini ad Luc. II, quam in Latinis Chrysostomi editionibus reperies: nam secundum illam tunc temporis adhuc et sola Hierosolymitana provincia in Epiphaniis Christum natum arbitrabatur. Quia autem fabellæ ineditæ meminimus, ex ea vero lucem accipiet tam Joannis Nicæni epistola, quam Theoriani legatio ad Armenios, non pigebit illam subdere.

Ἀναγκαία διήγησις.

Τῷ πρὸ τούτου καιρῷ, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἑώρταζον οἱ Χριστιανοὶ Χριστοῦ γενῶν καὶ φῶτα. Ἐγραψε δὲ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος τῷ πάπῃ Ρώμης Ἰουλίῳ περὶ τούτου, ὅτι: «Οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπαντῆσαι εἰς Βηθλεὲμ καὶ εἰς Ἰορδάνην, καὶ γὰρ Ἰορδάνης ἀπέχει τῆς πόλεως Ἱερουσαλὴμ, κατὰ ἀνατολᾶς, μίλια κε'. Ἡ δὲ ἁγία Βηθλεὲμ κατὰ νότον τῆς πόλεως μίλια ἑξ'. καὶ οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τὰς δύο ἑορτάς ἀποτελεῖν· παρκαλῶ οὖν τὴν ἀνδρώσθητα, Πάτερ, ἵνα ἐρευνήσῃς τὰ ὑπομνήματα, καὶ δώσῃς ἡμῖν ἐν ἀκριβεῖ ἐρευνᾷ διὰ γραφῆς σου, τίμια, τὴν περὶ τούτου εἰδήσιν, ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἐτέχθη Χριστὸς ὁ Κύριος, καὶ ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἔδωκε πλῆθος. Ὡς γὰρ ἀκριβῶς ἔγνωμεν, ὅτι τὰ ἑξαρχῆς ὑπομνήματα ἑξ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ Ρώμῃ ἠνέχθησαν ὑπὸ Πίτρου καὶ Οὐεσπασιανοῦ. Ταύτην τὴν γραφὴν δεξάμενος Ἰούλιος ὁ πάπας Ρώμης, ἐρευνήσας τὰ ὑπομνήματα, εὗρεν ὅτι τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ τοῦ Δεκεμβρίου ἐγενήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ μετὰ τριάκοντα χρόνους

Necessaria narratio.

(a) Priori tempore Christiani uno eodemque die celebrabant Christi Nativitatem, et Luminis. Scripsit autem patriarcha Hierosolymitanus Juvenalis ad Julium papam Romanum ea de re: «Non possum una die conferre me ad Bethlehem et ad Jordanem. Etenim Jordanis distat ab urbe Hierusalem ad orientem, miliaribus 25; sancta vero Bethlehem ad austrum civitatis miliaribus sex: nec possum eadem die duo festa peragere. Rogo itaque sanctitatem tuam, Pater, ut scruteris commentaria, et des nobis in accurata disquisitione per scriptum tuum (venerande) ejus rei notitiam, quo die natus sit Christus Dominus, et quo die baptizatus. Probe enim scimus commentarios ab initio libros Hierosolymis Romam delatos fuisse per Titum et Vespasianum. His litteris acceptis, Julius papa Romæ investigavit commentarios, invenitque quod 25 Decembris natus est Dominus noster Jesus Christus, et post annos 30 a natalitate sua baptizatus est a Joanne in Jordane fluvio, 6 mensis Ja-

nuarii. Juxta hanc ergo investigationem cum Patres festum divisissent, inter multos ortum est murmur. Erat autem tunc temporis Constantinopoli Gregorius Theologus; nec parum murmurabant cives quasi in eum qui festum divisisset; dicebantque: «Festum divisisti, et ad eorum multitudinem nos conjecisti.» Ideo Gregorius orationem hanc composuit (b): «Rursus Christum festo celebrans prædico, non gentilium mysteria; vana quippe sunt et falso conficta; eaque fabulas appello, appellabique omnis vir prudens.» Atque hac de causa Gregorius Theologus ista traduxit, manifestam faciens suam solertiam, tum ignorantiam hominum, quod fabulis et portentis attenderent, et umbra deciperentur, erroremque suum in gloriam perditionis haberent. Nos porro Christum Deum nostrum inter tres personas indivis adorantes, Deum ac hominem eum esse docentes, glorificamus, cum principio carente Patre illius, cum sanctissimo, optimo, et vivifico Spiritu, nunc, etc.

δοξάζωμεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ τότε.

Ab Hierosolymitanis venio ad Ægyptios, transsul-
tis Orientalibus, de quibus habeo nihil, præter vul-
gare

(66) Ἡ ῥησιμότης τῆς Τεσσαρακοστῆς. De Quadragesima præstat nihil, quam pauca dicere; multa vero profari, brevis in notis requisita non sinit. Attamen, quod vitio non vertitur, antiquos scriptores qualibet data occasione corrigere, quæstiones Anastasii Græcas levi mendo absolvam, idque ex miss., quæ certior est via. Quæstione 64, p. 430: Κἀντεῦθεν, ὡς εἶχε, καὶ παρ' ἡμῖν εἰκότως φυλάττονται αἱ τρεῖς τεσσαρακοσταί, ἃς προσετύπου αἱ ἑορταὶ ἐκτείναι, καὶ προσθήκην τοῦ τριακωστοῦ ἀριθμοῦ, μηδαμῶς ἐπιδεχόμεναι. Leg. τριαδικοῦ ἀριθμοῦ. Hinc merito, ut videtur, etiam apud nos observantur tres quadragesimæ, quas præsignabant illa festa Hebræorum, quæ additamentum Iernarii numeri nullo modo admittunt. Corrupta quoque sunt, insuperque transpositione laborant ista Valeriani Cemelienensis, homilia 49, de Quadragesima: Qui dum ad sanctæ Paschæ dies desiderio instigante festinant; accusando vigiliarum studia, continentia bona; Paschæ convivia, et jejunia copiosa. Nec dubito quin reponi debeat: Qui dum ad sanctæ Paschæ dies, Paschæ convivia, desiderio instigante festinant, accusant vigiliarum studia, continentia bona, et jejunia copiosa. Cor.

(a) Hinc suppl. in Joanne Nicæno.

(b) Initium orat. 39, ex sensu.

legis late¹⁸ : celebretur vero jejunium hoc ante je- A ρίου πολιτείας τε καὶ νομοθεσίας ἐπιτελείσθω δὲ

¹⁹ I. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 43.

VARIORUM NOTÆ.

gare testimonium B. Chrysostomi, homilia in Nata-
lem Domini, tom. V. Ægyptii, referente Cassiano,
collatione 10, cap. 2, cujus locus citatur ab Isidoro
lib. 1 *De offic. ecclesiast.*, cap. 26, diem Epiphania-
rum designabant diem baptismi Domini et Domi-
nicæ Nativitatis. Unde forsitan Timotheus ille epi-
scopus, qui a Gennadio dicitur composuisse librum
De Nativitate Domini, quam credebatur in Epiphania
factam, est Timotheus Alexandrinus. Ac nescio an
non ad eundem errorem pertineat illud quod ex
Ægyptiacis constitutionibus citat Abrahamus Ec-
chellensis in notis ad præfationem Arabicam concilii
Nicæni : *In die autem Nativitatis et Epiphaniæ*,
eo tempore quo concilium Nicænum coactum est,
præceperunt ejus Patres, ut noctu celebretur missa.
Sed quod Ægyptii, vivente adhuc Cassiano, rectam
sententiam amplexi sint, et Natale Domini celebrare
cœperint 25 Decembris, seu, ut ipsi computabant,
29 mensis Chœac, discimus ex titulo homiliæ Pauli
Emiseni, habitæ in civitate Alexandrina coram
S. Cyrillo, concilii Ephesini parte iii, c. 31. De-
nique in Armeniorum errore, corrigas velim ex
Euthymio et aliis Nicephorum *Hist. eccles. lib. xviii*,
cap. 53 : Ἀθετοῦντες δὲ καὶ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν
τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς φαντασιωδῶς γεγενῆσθαι λέγον-
τες· οὐχ ὡς ἡμεῖς ἀνάμερος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ιε' (imo
ε') τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς παρατείνοντες τὴν νηστείαν,
τὸν εὐαγγελισμὸν ὁμοῦ καὶ τὴν γέννησιν καὶ τὸ βά-
πτισμα ἑορτάζουσι. Atque fidem etiam nativitati
Christi secundum carnem denegantes, et eam velut
in speciem tantum, phantasmatis instar factam esse
dicentes; non sicut nos per intervalla particulatim,
sed ad quintam Januarii mensis diem jejuniū ex-
tendentes, Annuntiationem simul et Nativitatem et ba-
ptisma celebrant. En Græca Euthymianæ Panopliæ:
Ἀθετοῦντες οὗτοι τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Χρι-
στοῦ, καὶ τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐνανθρωπήσεως μυστήριον,
καὶ φαντασιωδῶς γεγονέναι τοῦτο λέγοντες, οὐχ ὅτε
ἡμεῖς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς θεομήτορος ἑορτάζομεν,
ἑορτάζουσιν, ἥτοι κατὰ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ Μαρ-
τίου μηνός· ὡς οἱ θεοφόροι Πατέρες παραδεδώκασιν,
ὁ μέγας Ἀθανάσιος, καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος,
καὶ οἱ κατ' ἐκείνους καὶ μετ' ἐκείνους· ἀλλὰ ἐν τῇ
πέμπτῃ τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός, ἐν βραχὺ πάν-
καιρῷ φαντασιωδῶς τε καὶ ἀμυδρῶς τὸν εὐαγγελι-
σμὸν καὶ τὴν Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν
ἑορτάζειν ὀφείλουσιν. Latī qui Christi ortum in
carnē, veracēque humanitatis assumptæ mysterium re-
ficiant, commentitiumque ac simulatum fuisse dicunt,
non eodem quo nos die celebramus Dei Genitricis An-
nuntiationem celebrant, nimirum 25 mensis Martii;
ut tradiderunt divini Patres, magnus Athanasius, et
Joannes Chrysostomus, et qui eodem tempore, quique
post eos fuerunt : sed quinta Januarii mensis, in
brevis omnino tempore imaginari ac obscure tum
Annuntiationem, tum Christi Nativitatem et bap-
tismum celebrare se fingunt. Quo loco in S. Athanasio
utpote Ægyptio, errare arbitror Euthymium; de-
ceptum videlicet opere pseudepigrapho Quæstionum
ad Antiochum ἀρχοντα, vel ut habent codices Regii
1026, 1316 δούχα, quæstione 54 *De Conceptione* 25
Martii. Joannes episcopus Citri in responsis ad
episcopum Dyrrachii Cabasilam, quæ leguntur post
Matthæi monachi Nomocanonem, codd. regis 912,
2381, 2419 et codice Joliano :

Καταλύομεν (c) καὶ τὸ Non jejunamus in do-
δεκαήμερον, εἰς ἀναίρε-
σιν τῆς τῶν Ἀρμενίων νη-
στείας. Οὗτοι γὰρ τὸ πρό- rum. *Il enim his xii die-*

bus ante festum Luminum
jejunant, sicque tria festa
5 Januarii mensis conjun-
cte celebrant : Annuntia-
tionem, inquam, Christi
Natale, et baptismum.
Quin potius obscure et
adumbrate ita ponunt, ex
impura opinione hæresiar-
chæ sui, nomine Icha-
ni, qui Verbi Dei Incar-
nationem phantasia, non
autem veritate factam esse
dicit.

B αἶα καὶ οὐκ ἀληθεῖα τὴν
λέγοντος γεγενῆσθαι.

Quibus ista addit, non quidem huc facientia, sed
spectantia pariter ad Armenios, nec relatu indigna :

Non jejunamus quoque
totam hebdomadem quæ
carnisprivium præcedit;
eo pacto aliam pravam
eorundem Armeniorum
consuetudinem abrogan-
tes. Hi namque etiam eam
jejunant, ob interitum ca-
nis, cui nomen erat Artzi-
burzius, eo quod præce-
deret, ac adventum docto-
ris eorum Sergii in urbi-
bus et vicis indicaret :
Artziburzius enim Arme-
niorum lingua mandator
exponitur : quem canem
Sergius cum a seris devo-
raturum lugeret, injunxit
cunctis Armeniis, ut illis
in diebus pro canis obitu
jejunarent, singulisque an-
nis mærerent et contrista-
rentur. Quamquam nituntur
rei turpitudinem velare,
contenduntque se in me-
moriā jejunii Nativita-
rum istud observare jeju-
nium.

Atque hæc sufficiebant : si temperare mihi valuis-
sem ab adjungendis iis, quæ de tota religione Arme-
niorum nactus sum in ms. Regio 1848, uti compo-
nantur præcipue cum alio ejusdem codicis tractatu,
quem supra ad caput 24 libri ii collocavi, et cum
invectivis Isaaci catholici adversus Armenios, tomo
II Auctarii noni Græco-latinae Patrum Bibliothecæ.
Quod si cui nimium longa videbuntur; poterit ille
nullo negotio ea prætergredi, et ad sequentem notam
properare.

Renuntiatio hæreticorum
Armeniorum. Quo modo
debeant anathematiza-
re, cum ad fidem ortho-
dorum Romanorum
redeunt. Non baptizan-
tur autem, sed ungun-
tur.

Ego Ille, vel nos Ille et
Ille, accedo ad orthodo-

τῶν φώτων δωδεκαήμερον
τοῦτο νηστεύοντες, οὗτοι
τὰς τρεῖς ἑορτάς τῇ πέμ-
πτῃ τοῦ Ἰαννουαρίου μη-
νός συνημμένως ἐπιτε-
λοῦσι· τὸν εὐαγγελισμὸν
φημι, τὴν τοῦ Χριστοῦ
γέννησιν, καὶ τὴν βάπτι-
σιν. Μᾶλλον γε μὴν ἀμυ-
δρῶς πως καὶ σκυδῶς τῇ
ἀλεθρίῳ καὶ μιὰρᾷ δόξῃ
τοῦ σφῶν αἱρεσιάρχου,
Ἰχάνιος αὐτῷ ὄνομα, ἐν-
τεύθεν τιθέμενοι, φαντα-
τοῦ Θεοῦ λόγου οἰκονομίαν

Καταλύομεν καὶ τὴν
πρὸ (d) τῆς ἀπόκρως ἀπα-
σαν ἑβδομάδα. Ἐτερον
πονηρὸν ἔθος τῶν αὐτῶν
Ἀρμενίων ἀνάστατον ἐν-
τεύθεν τιθέμενοι· νηστεύ-
ουσι γὰρ οὗτοι καὶ ταύτην,
διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ κυ-
νός, ὃ ἐπώνυμον ἦν Ἀρ-
τζιβούρτζιος, διὰ τὸ προ-
ιέναι καὶ μηνύειν τὴν ἐν
πόλει ἢ κώμῃς ἐπιδη-
μίαν τοῦ διδασκάλου αὐ-
τῶν Σεργίου. Τὸ γὰρ Ἀρ-
τζιβούρτζιος τῇ τῶν Ἀρ-
μενίων διαλέκτῳ μανδρά-
τω ἐρμηνεύεται. Ὅν πεν-
θήσας ὁ Σεργίος ὑπὸ θη-
ρίων βρωθέντα, ἐπέσκηψε
πᾶσι τοῖς Ἀρμενίοις νη-
στεύειν ἐν ταῦταις ταῖς
ἡμέραις ὑπὲρ τῆς τοῦ κυ-
νός τελευτήης, καὶ κατη-
φιδν ἐτησίως καὶ σκυθρι-
πάζειν· εἰ καὶ συγκαλύ-
πτειν τὸ αἰσχρὸν μηχαν-
ώμενοι, εἰς ἀνάμνησιν
τῆς τῶν Νινευιτῶν νη-
στείας ὀφείλουσιν ταύ-
την ἐπιτελεῖν.

Ἀπόταξις τῶν αἱρετικῶν
Ἀρμενίων. Τὸ πως
ὀφειλοῦσιν ἀναθεματί-
ζειν ἐπιπρότερον πρὸς
τὴν πίστιν τῶν ὀρθόδο-
ξων Ῥωμαίων· οἱ οὐ
βαπτίζονται, ἀλλὰ μύ-
ροῦνται.

Ἐγὼ ὁ δεῖνα, ἢ ἡμεῖς ὁ
δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, προσέρ-

(c) Vide in Typico, f. 136, 137.

(d) Ita leg. in Jure Græco-Rom., p. 588, l. 7.

ἡ νηστεία αὕτη πρὸ τῆς νηστείας τοῦ Πάσχα (67), ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν·

A junium Paschæ; incipiatque a secunda die, ac desinat in Parasceven: post quos dies finito jejuniio,

VARIORUM NOTÆ.

χομαι τῇ ὀρθοδόξῳ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀποτάσσομαι, καὶ ἀναθεματίζω τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀρμενίων, καὶ τῶν Χατζιζαρίων [ἰ. Χατζιζαρίων], καὶ τῶν Ἰακωβιτῶν, καὶ τὰ ἐξ ὧν, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὰς ἐορτάς, καὶ εὐχάς, καὶ νηστείας αὐτῶν, καὶ τὰς συναγωγὰς, καὶ βρώματα, καὶ πόματα, εἰτ' οὖν Μαυρόλια [ἰ. Μαυρία. s. p. 156]· καὶ ἀπλῶς ἀποτάσσομαι τῇ αἵρεσει αὐτῶν· καὶ ἐλοφύχῃ προθέσει προσέρχομαι τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ὀρθοδόξων· καὶ πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς. Καὶ λέγω μέχρι τέλους· καὶ μίαν μὲν φύσιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὁμολογῶ· ἐπὶ δὲ τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύο φύσεις ὁμολογῶ, θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος· καὶ τὸ σωτήριον πάθος τῇ σαρκὶ λέγω πεπονθέναι, οὐ τῇ θεότητι· ἡ γὰρ θεότης ἀπαθής ἐστιν. Ἀποδέχομαι καὶ τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμένικας ἐπτά συνόδους· τὴν ἐν Νικαίᾳ τῶν τιμῶν ἁγίων θεοφόρων Πατέρων κατὰ Ἀρείου συνελθούσαν πρώτην· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέραν τῶν ἁγίων Πατέρων, τὴν κατὰ Μακεδονίου τοῦ πνευματομάχου· τὴν ἐν Ἐφέσῳ τρίτην κατὰ Νεστορίου τοῦ δυσσεβοῦς· τὴν ἐν Χαλκηδόνι τετάρτην τῶν ἁγίων Πατέρων κατὰ Διοσκόρου καὶ Εὐθυμίου, καὶ Πέτρου τῶν Ἀσσεβῶν· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτῆς πέμπτην τὴν κροτηθεῖσαν κατὰ τῶν συγγραμμάτων Ἀριγένους τοῦ παράφρονος, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου, καὶ Σεβήρου τοῦ ἀκαφίλου, ἐπὶ δὲ καὶ Θεόδωρου τοῦ ἐπισκόπου Μοφουεστίας, σὺν τούτοις δὲ ἀναθεματίσασαν καὶ Ἀνθίμου, καὶ Πέτρον καὶ Σωφρόν· εἰτα πάλιν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑκτην τὴν κατὰ Θεόδωρου τοῦ ἐπισκόπου καὶ καθοῦσαν [ἰ. συνελθούσαν], καὶ Ὀυβρίου Πρίμης, καὶ Κύρου Ἀλεξανδρείας, Παύλου καὶ Πέτρου, Σεργίου τε καὶ Πύρ-

zam, apostolicam et catholicam Ecclesiam; atque relinquo, ac anathematize percutio hæresim Armeniorum, Chatzitzariorum, et Jacobitarum, eorumque mores, instituta, festa, preces, jejunia, conventus, cibos et potus seu matalia: et absolute renuntio hæresi eorum; toto autem animi proposito venio ad Ecclesiam catholicam recte sentientium. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem factorem cæli et terræ. Dicatque ad finem usque. Unam vero naturam in sancta Trinitate confiteor: at in Domini nostri Jesu Christi Incarnatione duas naturas profiteor, divinitatis et humanitatis: eumque aio salutarem passionem carne pertulisse, non divinitate: nam divinitas nihil pati potest. Suscipio quoque sanctas et œcumenicas septem synodos: primam Nicænam sanctorum divinorumque Patrum 318, adversus Arium congregatam; secundam Constantinopolitanam sanctorum Patrum 150, in Macedonium Pneumatomachum, hoc est, sancti Spiritus impugnatorem; tertiam Ephesinam contra inipium Nestorium; quartam Chalcedonensem sanctorum Patrum 630, adversus impios Dioscorum, Eutychem et Petrum; quintam rursus Constantinopolitanam, actam in scripta dementis Origenis, Evagrii et Didymi, item Severi Acephali, adhucque Theodori episcopi Mopuestiæ, quæque cum iis anathemati subjecit Anthimum, Petrum, ac Zoonem; sextam deinde iterum Constantinopolitanam, habitam adversus Theodorum episcopum Pharanitanum, Honorium Romanum, Cyrum Alexandrinum, Paulum, Petrum, Sergium et Pyrrhum Constantinopolitanos olim antistites, nec non Macarium qui fuit Antiochiæ præsul, ipsiusque discipulum Stephanum, et eos qui paries illorum sibi defendendas putaverunt: septimam denique pro episcopis veneran-

disque imaginibus congregatam. Et recipio quos receperunt, anathematizo quos anathematizarunt. Sed et anathema pronuntio in Simonem primum hæreticum, Manichæum sive Manem; cumque illo in Marcionem, et Arium ac Eunomium, Macedonium, Apollinarem, Paulum Samosatensem, Sabellium, Theodorum, Nestorium, Eutychem, Dioscorum, Theodosium, Timotheum, Julianum, Petrum Monachum, et Petrum Cnaphæum, qui passiones divinitati adaptabat, Severum Acephalum, et Philoxenum, ejusque discipulum Jacobum Tzantzalem, a quo Jacobitæ nomen sumpserunt, Cyrum, Macarium, Sergium, Pyrrhum, et senem pueriliter desipientem Polychronium. Hos omnes anathemate proscripserunt sanctæ et œcumenicæ septem synodi, cunctosque qui cum illis sentiunt. Quos diebus singulis sancta et catholica Ecclesia anathematizat, ego quoque anathematizo; atque ita dico: Si quis non confitetur sanctam

βου Κωνσταντινουπόλεως γεγονότων προέδρων, καὶ Μακαρίου τοῦ Ἀντιοχείας γενομένου προέδρου, Σεβήρου τε τοῦ τούτου μαθητοῦ, καὶ τῶν ἐκείνους συμμαχεῖν οἰομένων· καὶ τὴν ἐξόμνην, τὴν ὑπὲρ τῶν ἁγίων καὶ σεβασμίων ἐκόνων ἀθροισθεῖσαν· καὶ δέχομαι οὐδ' ἐδέξαντο, καὶ ἀναθεματίζω οὐδ' ἀναθεματίσαν· Ἀναθεματίζω δὲ καὶ Σίμωνα τὸν πρῶτον αἰρετικὸν, καὶ Μονάκον, τὸν καὶ Μάνεντα [ἰ. Μανιχαῖον. ἰ. Μανᾶν pro Μάνην], Σαρκινά [ἰ. Μαρκινά]· τε καὶ σὺν αὐτῷ Ἀρειὸν τε καὶ Εὐνόμιον, Μακεδόνιον καὶ Ἀπολλινάριον, Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, Σεβέλλιον, Θεόδωρον, Νεστόριον, Εὐτύχιον, Διόσκορον, Θεοδόστον, Τιμόθεον, Ἰουλιανόν, Πέτρον τὸν Μογγόν, καὶ Πέτρον τὸν Κναφέα, τὸν πάθῃ τῇ θεότητι προσαρμόζοντα, Σεβήρον τὸν Ἀκέφαλον, καὶ Φιλόξενον, καὶ τὸν τούτου μαθητὴν, Ἰάκωβον τὸν Τζαντζάλην, ὃθεν Ἰακωβίται ἐκλήθησαν, Κύρρον τε καὶ Μακάριον, Σέργιον καὶ Πύρρον, καὶ Πολυχρόνιον τὸν νηπιόφρονα

(67) Νηστείας τοῦ Πάσχα. Quadragesimæ jejuniis multi aperte a jejuniio Paschæ, seu hebdomadis sanctæ et majoris separant. Quid clarius his Anastasii Antiocheni, mox citati, p. 424: Τεσσαρακοστὴ πληροῦται εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν Βαπτῶν· τὴν γὰρ μεγάλην ἐβδομάδα, χάριν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ Πάσχα νηστεύομεν, καὶ οὐχ ἔνεχεν τεσσαρακοστῆς. Quadragesima finitur ad festum Palmarum. Magnam enim hebdomadem jejunamus propter Domini passionem, et Pascha, non propter Quadragesimam. Nec minus expresse Mathæus monachus Nomocanonis, cito (ut audio) edendi, auctor, ubi de Quadragesima: Ἡμέρας τὸ σὺμπαν εἰπεῖν Τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ νηστείας ἄγειν ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ προστετάγμεθα· τὰς μὲν τεσσαράκοντα, καθ' ἰστορίαν τῆς τοῦ Κυρίου νηστείας, ἣ φραζάμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, τὸν ἡμέτερον εἶλε πολέμιον· τὰς δὲ ἐπομένας ταύταις ὀκτὼ, κατ' εὐλάβειαν τῶν σωτηρίων αὐτοῦ παθημάτων. Id est: Dies omnino quadragesima et octo jejungere hocce in tempore jussi sumus: quadragesima quidem, ex historia jejunii Domini, quo secundum humanam naturam hostem nostrum obsecpsit, ac cepit: octo autem sequentes, in honorem salutis ferarum illius perpassionum. Reliquos Græcos prætermitto. Ex Latinis Isidorus, Etymologiarum lib. vi, cap. ult.: Sicut in Evangelio dies illi, in quibus ablati sunt estis, vel sicut observatio Quadragesimæ, quæ in universo orbe institutione apostolica observatur circa confinium Dominicæ passionis. Contra ab aliis in Quadragesima involvitur hebdomas passionis, velut illius clausula. Sic canone Laodicensi 50, et passim. Cetera.

incipite sanctam Pasche hebdomadam, cuncti per A
omni jejunantes cum timore et tremore, orantes in
his diebus pro pereuntibus⁷⁹.

⁷⁹ I. Pseudo-Ignat. ibid. lege infra, cap. 15, 18, 19; Epiph. hær. 70, n. 12; hær. 75, n. 6. ⁸⁰ al. Τουδαίω.

VARIORUM NOTÆ.

γέροντα. Τούτους πάντας ἀναθεματίσαν αἱ ἀγίαι καὶ οἰκουμενικαὶ ἐπὶ τὰ σύνοδοι, καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν ἀπαντας. Οὗς καθ' ἐκαστὴν ἡμέραν ἡ ἀγία καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία ἐναθεματίζει, ἀναθεματίζω καὶ λέγω οὕτως· εἰ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν ἁγίαν Τριάδα, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ λέγει ἀναρχὸν τὸν Πατέρα, ὁμολῶς καὶ συνἀναρχον τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει ἔχειν τὸν Χριστὸν δύο ὑποστάσεις, ἀνάθεμα. Εἰ τις προστίθῃσιν εἰς τὸ, Ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, τὸ, Ὁ σαρκοῦχος δι' ἡμᾶς, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ προσκύνει τὰς ἀγίας εἰκόνας, ἀλλὰ λέγει ὅτι εἰδωλὰ εἰσιν, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει, ἀμαρτίαν ἔχει ὁ μὴ νηστεύων τὴν ἑβδομάδα τῆς προφωνησίμου τὸν Λοῦσι-δοῦρτζην, ἐσθίει δὲ καὶ τὴν ἑβδομάδα τῆς τυροφάγου κρέα, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει ὅτι ἡ λειτουργία καὶ ἡ κοινωνία τῇ ἀγίᾳ τ. ἀμαρτία ἐστίν, καὶ ἰδὼν καὶ Κυριακῇ ἐσθίει γάλα καὶ ὠδόν, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ βάλῃ εἰς τὴν προσφορὰν ζύμην καὶ ἄλας, οὐδὲ [f. deest. ὕδωρ εἰς] ἅγιον ποτήριον μετὰ τοῦ οἴνου, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ ποιεῖ εἰς τὰς κε' Μαρτίου τὴν εὐαγγελισμὸν, καὶ εἰς τὰς κε' Δεκεμβρίου μὲν τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ἀνάθεμα. Εἰ δὲ μεθ' ὑποκρίσεως ταῦτα φημι, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως ὁλοφύχου καὶ καρδίας, καὶ ἀρτὶ μὲν σηματοῖται γενέσθαι ὁρθόδοξος, ὕστερον δὲ θελήσω ἀρνήσασθαι καὶ ὑποστρέφει πρὸς τὴν προτέρα μου αἵρεσιν, καὶ εὐρεθῶ συνεροτάων ἢ συνεσθίων τοῖς Ἀρμενίοις, ἢ συνομιλῶν τοῖς Ἰακωβίταις, λῆθρα ἢ φανερώς, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐλεγχὼ τούτους καὶ τὴν τούτων αἵρεσιν, νῦν μὲν εἰθό-

ctam Trinitatem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, anathema sit. Si quis non asserit Patrem esse sine principio, itemque Filium esse etiam in iis expertem, ac Spiritum sanctum, anathema sit. Si quis dixerit in Christo duas esse hypostases, anathema sit. Si quis ad illud: Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, addit hoc: Qui crucifixus es pro nobis, anathema sit. Si quis non veneratur sacras imagines, sed eas idola vocat, anathema sit. Si quis dicit peccare eum qui non jejunaverit hebdomadem prophetesimi, seu Artziburtzem, comedit autem carnem hebdomade lactiniorum, anathema sit. Si quis dicit missam et communionem singulis diebus Quadragesimæ peccatum esse, Sabbato autem et Dominica vescitur lacte et ovis, anathema sit. Si quis in panem oblationis non immittit fermentum et sal, nec aquam cum vino in sanctum calicem, anathema sit. Si quis non celebrat Annuntiationem 25 Martii, et 25 mensis Decembris Christi Natale, anathema sit. Quod si cum hypocritis hæc pronuntio, non vero fideliter, totoque animo et corde: atque nunc quidem simul fieri orthodoxus, postea vero voluerit abnegare ac reverti ad priorem meam hæresim, inventusque fuero una cum Armeniis festa celebrans, aut cibum sumens, vel consuescens cum Jacobitis, sive clam, sive publice; non autem potius redarguero illos illorumque hæresim; in hac quidem vita veniant super me omnes diræ, tremor Caini et lepra Giexis, præter pœnas legum civilium, quibus subficiar, nec possim assequi impunitatem: in futuro, autem æquulo sit mihi anathema et catathema; meoque ani-

ma collocetur cum Satana et demonibus. Cunctis hæreticis anathema. Et caput inclinante eo qui convertitur, archiepiscopus orationem facit his verbis:
B λοντα αἰῶνα, εἴη μοι ἀνάθεμα καὶ κατὰθεμα, καὶ ἡ ψυχὴ μου ταχθεῖ μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων. Πᾶσι τοῖς αἵρετικοῖς ἀνάθεμα. Καὶ ἐπικλίνοντος τοῦ μετερχομένου τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος εὐχὴν λέγων οὕτως (a):
Deus Salvator noster, qui cunctos homines salvare vis, et ad agnitionem veritatis venire; suscipe servum tuum hunc, qui vix tandem ex errore resipiscit, quique desiderat ad agnitionem veritatis accedere. Tu enim dixisti, Domine: Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili; et illas oportet me adducere; et vocem meam audient, et fiet unum ovile. unus pastor (Joan. x, 16). Pasce itaque illum in doctrina tua, in agnitionem veritatis tuæ, iuxta sanctorum gloriosorumque tuorum apostolorum expositionem: et largire illi signaculum divini unguenti; ac assumptionem pretiosi corporis et sanguinis: et fac illum perfectum servum tuum; ut et ipse ovili tuo connumeretur; in gloriam et laudem majestatis tuæ, Exclamant: Quia tuum est regnum et virtus.
Et ungit eum chrismate seu unguento, sicut et recens illuminatos, eandem caeremoniam faciens. Ac iterum precatur sic: Domine Deus noster, qui perfectum renuntiare servum tuum huncce per orthodoxam in te fidem et sancti tui unguenti signaculum dignatus es: Domine omnium, veram erga te fidem in illo custodi; promovens eum in iustitia, et omnibus quæ a te oriuntur charismatibus donisque exorna. Sic postea communicat. Et qui sancto unguento consignatus fuit, accipit mandatum ut se vicem illis diebus carnes

ἐπ' ἐμὲ πᾶσα ἡ κατὰρα, καὶ ὁ τρόμος τοῦ Καίν, καὶ ἡ λέπρα τοῦ Γιεζή, πρὸς τὸ καὶ ταῖς ποιναῖς τῶν πολιτικῶν νόμων εἶναι με ὑπεύθυνον ἀπαιρτήτως· κατὰ δὲ τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ κατὰθεμα, καὶ ἡ ψυχὴ μου ταχθεῖ μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων. Πᾶσι τοῖς αἵρετικοῖς ἀνάθεμα. Καὶ ἐπικλίνοντος τοῦ μετερχομένου τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος εὐχὴν λέγων οὕτως (a):
Ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἰβουλόμενος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πρόσδεξαι τὸν δοῦλόν σου τόνδε μόλις ἀνανήψαντα ἐκ τῆς πλάνης, καὶ ἐπιποθήσαντα εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν τῆς ἀληθείας. Εὐ γάρ εἰπας, Κύριε: Καὶ ἄλλα πρόσδετα ἔχω, ἀ οὐκ ἐστίν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκεινὰ με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ fiet unum ovile. οὗς αὐτοῦ μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποιμνὴ, εἰς ποιμνὴν· Ποιμαίνον τοίνυν αὐτὸν ἐν τῇ δόξῃ σου εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας, κατὰ τὴν ἐκθέσιν τῶν ἁγίων σου καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων· καὶ καταξιώσον αὐτὸν τῆς σφραγίδος τοῦ θεοῦ μύρου καὶ τῆς μεταλήψεως τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἱμάτων, καὶ ἀνάδειξον αὐτὸν τέλειον δοῦλόν σου· ἵνα τῇ ποιμνῇ σου συγκρατηθῇ καὶ αὐτῇ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον τῆς μεγαλωσύνης σου· ὅτι σου ἐστίν ἡ βασιλεῖα καὶ ἡ δύναμις, ἐκ πάντων. Καὶ χρεῖαι αὐτὸν τῷ μύρῳ, καθὰ καὶ τοὺς νεοφωτιστούς, τὴν αὐτὴν ἐντήρησιν [ἐπιβρῆσιν Eucherolog.] ποιούμενος· καὶ πάλιν ἐπεύχεται οὕτως·
Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταξιώσας τέλειον ἀναδεῖξαι τὸν δοῦλόν σου τόνδε, διὰ τῆς εἰς σὲ ὁρθόδοξου πίστεως, καὶ τῆς σφραγίδος τοῦ μύρου τοῦ ἁγίου σου, δέσποτα τῶν πάντων, τὴν εἰς σὲ ἀληθὴ πίστιν ἐν αὐτῷ διατηρήσον· ἀξίωσον αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ πᾶσι τοῖς παρὰ σοῦ χαρίσμασι καταχοσμήων. Εἰδὼ οὕτως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

A

CAPUT XIV.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου· καὶ τί ἐν ἑκάστῃ
ἡμέρᾳ ἐπαράχθῃ τῶν ἐν τῷ πάθει· καὶ περὶ τοῦ (68)
Ἰουδα· καὶ διὰ οὗ συμπαρήν Ἰουδας ἐν τῷ τὸν
Κύριον τοῖς μαθηταῖς παραδιδόναι τὰ μυστήρια.
Ἦρξαντο γὰρ τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου βουλὴν ποιῶν

De passione Domini; et quid in singulis diebus
actum sit eorum quæ ad passionem pertinent; et de
Juda; et quod quando Dominus tradidit discipulis
sacramenta, Judas non intererat.

Cooperunt enim consilium adversus Dominum ca-

VARIORUM NOTÆ.

[κοινωνεῖ ex Eucharistia]
κατακοσμεῖται. Καὶ λαμ-
βάνει ὁ τῷ ἁγίῳ μύρῳ
σφραγισθεὶς παραγγέλλαν
ταῖς ἐπέτῃς ἡμέραις ἐκεί-
ναις κρέα μὴ φαγεῖν, μὴδὲ
νῖψασθαι τὴν ὄψιν,
ἀλλὰ καθὼς οἱ βαπτίζομενοι,
οὕτως διατελεῖν· καὶ τῇ
ὁγδόῃ ἡμέρᾳ ἀπολούεται.

Ἀπὸ τῆς ἀγίας καὶ οἰ-
κουμενικῆς συνόδου τῶν
ἐν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν
Νικαίᾳ καὶ μέχρι τῆς ἀ-
γίας καὶ οἰκουμενικῆς συν-
όδου τῶν ἐν Χαλκηδόνι
γλ', αἱ προλαβοῦσαι αἱ
ἀγίαι καὶ οἰκουμενικαὶ συν-
οδοὶ ὁμοφρονήσασαι, πᾶ-
σαν ἐναντίαν καὶ πονηρὰν
αἵρεσιν ἀπεδίδωκαν, καὶ
τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι παρ-
εδώκαν. Ἐν οἷς καὶ ὁ
ἅγιος καὶ θεοφόρος Πατὴρ
ἡμῶν Γρηγόριος ὁ τῆς με-
γάλης Ἀρμενίας χειροτο-
νηθεὶς τῇ ἀγιοτάτῃ μη-
τροπόλει Καισαρείας, ὁ-
ποῦ καὶ κανὼνας ἔθετο
τοῦ μὴ ἔχειν ἐξουσίαν δι-
αχρῶ χειροτονεῖσθαι τὸν
τῆς μεγάλης Ἀρμενίας
ἀρχιερεᾶ, εἰ μὴ ἐν τῇ ἐκ-
κλησίᾳ τῶν Καισαρείων·
καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θεοφό-
ρου Πατρὸς ἡμῶν Γρηγο-
ρίου, ἑτέροι ἀρχιερεῖς ἐ-
χειροτονήσαν καθ' ἑξῆς
ὁκτώ. Ὅτε δὲ ὡς προσέφη-
ται ἡ ἀγία σύνοδος ἐν
Πνεύματι ἁγίῳ συνηθρο-
σθῇ ἐν Χαλκηδόνι, ἀπέστι-
σαν καὶ εἰς ἰδίαν αἵρεσιν
ἐχώρησαν, ὁ Ἑβάνης ἐκεί-
νος ὁ καὶ Μαντακουνῆς
ἄμα τῶν λοιπῶν ἀνείρων
τῆς ὁλης Ἀρμενίας. Εὐ-
ρών δὲ ὁ ἀρχιεπίσκοπος
ὁρισθεὶς τῆς αὐτοῦ σκαιο-
πίας, διόσκορον τὸν Ἀλε-
ξανδρίαν, καὶ Πέτρον τὸν
Ἀντιοχείαν, καὶ τὸν Μο-
νοθελήτην Εὐτυχέα, ἀπε-
λαθόντας κατὰ ἀναθεματι-
σθέντας παρὰ τῶν ἁγίων
καὶ οἰκουμενικῶν συνό-
δων· καὶ ἀμφοτέρωθεν συνα-
χθέντες ἐν τῇ πόλει τῇ λε-
γομένῃ Τῆθ [allis Τι-
θῇ] τῆς Ἀρμενίας, καὶ
ἐν αὐτῇ συνόδῳ ὡς ἐκεί-
νοι ἐνόμισαν συγχροτή-
σαντες, καὶ τὰ ἀθεὰ καὶ
βλάσφημα συνεγράψαντο
δόγματα· ἐκείθεν καὶ τὴν
τῶν Χαντζιτάρων· (α)
οὕτως ἐκεῖνοις λογίζεται·
πάθος γὰρ ἐπιφέρουσι τῷ

non comedat, neque vul-
tum lavet, sed sicut ba-
ptizati, ita permaneat: al-
que octavo die abluitur.

A sancto et universali con-
cilio sanctorum 318 Pa-
trum Nicææ, usque ad
sanctum et universale con-
cilium 630 Chalcedone
congregatorum, quæ exali-
terunt sanctæ ac œcume-
nicæ synodi, idem sentien-
tes, omnem contrariam
præteritamque hæresim expul-
serunt, ac æternò anathe-
mati tradiderunt. In qui-
bus et sanctus numineque
afflatus Pater noster Grego-
rius magnus Armeniæ
ordinatus in sanctissima
metropoli Cæsareæ, de-
creta et canones posuit,
ne magnæ Armeniæ epi-
scopo liceat alibi ordinari,
quam apud Cæsariensem
Ecclesiam: et ita post di-
vinum Patrem nostrum
Gregorium, alii episcopi
octo deinceps ordinati
sunt. Quando autem, ut
prædictum est, sancta
synodus in Spiritu sancto
congregata est Chalcedo-
ne, schisma fecerunt et ad
suas hæreses contulerunt
se, Echanes ille qui et
Mantacunes ac reliqui so-
liti Armeniæ profani sa-
cerdotes. Cæterum prin-
ceps malitiæ serpens in-
ventis pravitate suæ in-
strumentis Dioscoro Ale-
xandrino, Petro Anti-
ocheno, et monothelita Eu-
tyche, qui expulsi et ana-
thematis percussi fuerant
per sanctas œcumenicas-
que synodos: is, inquam,
serpens et Armenii in ci-
vitate Armeniæ dicta The-
thi, ibique synodo, ut
ipsi putabant, congregata,
impia et blasphemia con-
scripserunt dogmata; in-
deque errorem Chantzit-
zariorum. Sic ab illis exi-
stimatur. Passionem ad
passionem imponunt ei
quod: per se ratione divi-
nitatis nihil pati potest:
inducunt confusionem et
misionem; unamque esse

Domini nostri Jesu Chri-
sti naturam impie docent;
qualia Eutyches, Diosco-
rus et infelix Petrus cum
illis sentiunt: concurruntque
impii Severi hæresis; ac
ex illis habent Acephali,
Severiani, Jacobitæ. Præ-
terea idem impii Eu-
tyches, et Dioscorus,
et Petrus, et Armenio-
rum ductor Mantacunes
dicunt servatorem
Deumque nostrum, ante-
quam ex Maria semper
Virgine nasceretur, de cæ-
lo carnem habuisse, simi-
litudinem enim et solum
secundum speciem ac opi-
nionem, non vero secun-
dum veritatem sumpsisse
de Virgine. Aiunt autem
quod nec animam nec cor-
pus ex Virgine acceperit,
nec Deus manere in illius
utero sustinuerit, sed tan-
quam per tubum pertrans-
ierit; atque ex duabus
naturis in unam commi-
stus fuerit. Ideoque Ar-
menii Annuntiationem suo
tempore non celebrant:
verum octo diebus ante
sancta Lumina vespere ce-
lebrant Annuntiationis fe-
stum, et per noctem Na-
tale Christi festum ha-
bent, transcursumque se-
ptem diebus, ita postea
Lumina concelebrant, nul-
lo modo circumcisionis
memoriam facientes. Ad
hæc suo modo Judæos
imitantur Armenii: atque
in ipso Paschalis tempore
agnum sacrificant, ex cu-
jus sanguine limina por-
tarum inungunt; assa igni
faciunt et manducant.
Suam oblationem absque
fermento conficiunt: unio-
nem sanguinis et aquæ non
peragunt, sed solo vino
utuntur, juxta Judæorum
consuetudinem traditio-
nemque cultus legolis; non
intelligentes divina Evan-
gelia, nec quod ab Apo-
stolo, dicitur: «Vetera
transierunt, ecce facta
sunt omnia nova (II Cor.
v, 17).» Signum autem
venerandæ

πάθος τῷ κατ' αὐτὸ ἀπα-
θεῖ τῆς θεότητος, καὶ φυρ-
μὸν καὶ κρᾶσιν ἐισάγουσι·
καὶ μίαν εἶναι φύσιν
τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ ἀσεβῶς δο-
γματίζουσιν, οἷα καὶ ὁ
Εὐτυχὴς καὶ Διόσκορος καὶ
ὁ δεσπότης Πέτρος φρονοῦσι
σὺν αὐτοῖς· καὶ ἡ τοῦ
ἀθέου Σεβήρου αἵρεσις
συντρέχει, καὶ ἐξ αὐτῶν
μετέχουσιν οἱ Ἀκέφαλοι,
Σεβηριανοί, οἱ Ἰακώβιται.
Ἐτι δὲ ὁ αὐτὸς ἄθεος Εὐ-
τυχὴς καὶ Διόσκορος, καὶ
Πέτρος, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν
Ἀρμενίων Μαντακουνῆς
λέγουσιν ὅτι πρὸ τοῦ γε-
νηθῆναι ἐκ τῆς ἀειπαρθέ-
νου Μαρίας τὸν Σωτῆρα
καὶ Θεὸν ἡμῶν, ἐξ οὐρα-
νοῦ ἔσχε τὴν σάρκα. Τὴν
γὰρ ὁμοιότητα καὶ μόνην
κατὰ φαντασίαν καὶ οὐ
κατ' ἀλήθειαν ἔλαβεν ἐκ
τῆς παρθένου. Λέγουσι δὲ
ὡς οὐτε ψυχὴν οὐτε σῶμα
ἔλαβεν ἐκ τῆς παρθένου,
οὔτε Θεὸς μίαντες ἐν τῇ
γαστρὶ αὐτῆς ὑπέμεινεν,
ἀλλ' ὥσπερ διὰ σωλήνος
διήλθεν, ἐκ δύο φύσεων,
καὶ εἰς μίαν ἐφύραθη φύ-
σιν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἀρ-
μένιοι τὸν εὐαγγελισμὸν
οὐχ ἐορτάζουσιν εἰς τὸν
ἴδιον καιρὸν· ἀλλὰ πρὸ ὀκ-
τῶ ἡμερῶν τῶν ἁγίων φῶ-
των ἐορτάζουσι τῇ ἑσπέρᾳ
τὴν ἐορτὴν τοῦ Εὐαγγελί-
σμου, καὶ διὰ τῆς νυκτὸς
ἐορτάζουσι τὰ Χριστοῦ
Γέννα, καὶ περιτρέχου-
σιν ἐπὶ τὰς ἡμέρας, καὶ εἰθ'
οὕτως ἐορτάζουσι τὰ φῶ-
τα, μηδὲν ποιοῦντες
μνηστῆρας περιτομῆς. Καὶ
κατὰ τοὺς ἰδίους [sc. deest
τρόπους] ἰουδαίζουσιν
οἱ Ἀρμένιοι· καὶ ἐν αὐτῇ
τῷ καιρῷ τοῦ Πάσχα
θινοῦσιν τὸν ἀμνόν, καὶ ἐκ
τοῦ αἵματος αὐτοῦ τὰς
φιλίας τῶν θυρῶν χρίουσιν,
ὅπτα πῦρ ποιοῦσι καὶ
ἐσθίουσι. Καὶ τὴν προσφο-
ρὰν αὐτῶν ἀξίωμα ποιοῦ-
σι· καὶ ἐκποσιν τοῦ αἵμα-
τος καὶ τοῦ ὕδατος οὐ ποιοῦ-
σιν, ἀλλ' οἶνον καὶ μέ-
νον κατὰ τὸ ἔθιμον τῶν

(68) Καὶ περὶ τοῦ, etc. Hæc et reliqua ad finem
inscriptionis in utroque cod. desunt. CLEA.

pere, secunda Sabbatorum, mense primo, qui Xanthicus dicitur; et tertiam Sabbati occupavit deliberatio; quarta vero feria decreverunt cruce eum interimere⁶¹. Quam rem Judas intellexit; a multo quidem tempore perversus, tunc vero etiam a diabolo avaritia sauciatus⁶². Cum enim jamdiu marcupii curam suscepisset, et pauperum res furaretur; a Domino, utpote patientissimo, non est abjectus: quinimo nobis cum illo comedentibus, volens

Α σθαι δευτέρῃ σαββάτων, μηνὶ πρώτῳ, ὃς ἐστὶ Ξανθικός (69), καὶ τῇ τρίτῃ τοῦ Σαββάτου παρέτεινεν ἡ σκέψις· τῇ δὲ τετάρτῃ ὤρισαν τῷ (70) σταυρῷ ἀνελεῖν αὐτόν. Καὶ Ἰούδας γινούς τοῦτο, ἐκ πολλοῦ μὲν διαστραφεὶς, τότε δὲ καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ διαβόλου βληθεὶς φιλαργυρίᾳ καὶ τοὶ πάλαι τὸ γλωσσόκομον ἐγκαχειρισμένος, καὶ κλέπτων τὰ τῶν πενήτων, οὐκ ἀπεδύθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ μακροθυμίαν· ἀλλὰ καὶ ποτε μὲν (71) ἐσθιωμένων⁶³ ἡμῶν σὺν αὐτῷ, βουλό-

⁶¹ I. lib. vii, cap. 23.

⁶² Joan. iiii, 6.

⁶³ al. ἐσθιωμένων.

VARIORUM NOTÆ.

Ἰουδαίων καὶ τὴν παράδοσιν τῆς νομικῆς λατρίας, μὴ συνιέντες τῶν θείων Εὐαγγελίων, καὶ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντας· «Οἱ τὰ ἀρχαία παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινὰ.» Τὸ δὲ σημεῖον τοῦ τιμίου σταυροῦ οὐτε προσκυνοῦσιν οὐτε σέβονται, οὔτε θείαν δύναμιν λέγουσιν ἔχειν, εἰ μὴ πρότερον βαπτίσωσιν αὐτὸν ὡς ἀνθρώπον, καὶ πῆξωσιν ἥλον ἐν μέσῳ αὐτοῦ. Πρὸ γὰρ τοῦ βαπτίσαι αὐτόν, καὶ καταπατοῦσι καὶ ἀν' οὐδενὸς ἡγούνται. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων καὶ σπικίων εἰκότων τοιαύτην ἔχουσι διὰθεσιν, ὅτι [f. inser. ὡς] τοιαῦτα τῶν ἁγίων ἐσόμενοι ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσι, ὡς ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούσονται, καὶ τὰ ἐξῆς μὴ συνιέντες τῆς θείας Γραφῆς· ἀθετοῦντες ἐκείνον αὐτὸν τὸν Σωτῆρα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν. Τησοῦν Χριστὸν καὶ δημιουργὸν τῶν πάντων, ὅστις διὰ τοῦ ἁγίου (α) μανδύλου τὴν ἰδίαν εἰκόνα τῷ Ἀδάρῳ ἀπέστειλε, καὶ τὸ νόημα αὐτοῦ ἰδαστο. Ἀθετοῦσι δὲ καὶ τὸν θεοφόρον Πατέρα ἡμῶν Βασιλεῖον, ὅστις λέγει· «Ὁ τιμὴ τῆς εἰκότος ἐπὶ τὸ πρωτότευχον διαβάλλει.» Ἀλλὰ καὶ τρεῖς σταυροὺς ποιοῦσι, καὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀνομάζουσιν· ὅτι εἰς τῆς Τριάδος ἐσταυρώθη, καὶ συνεσταύρωται ἅμα καὶ ἡ ἁγία Τριάς· μὴ συνιέντες τὴν διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων, μηδὲ τὴν θείαν καὶ ἀκατάληπτον φύσιν τῆς θεότητος ἀπαθῆ διατηροῦντες· ἀλλ' εἰς βῆθὸν ἀπωλείας ἐκτετοῦς ὠθοῦντες διὰ τῆς ἀγνωσίας. Ἀναγινώσκουσι δὲ καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ ἁγίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡ-

venerandæ crucis nec adorant nec colunt, nec quidquam divinæ virtutis habere profitentur, nisi prius tanquam hominem baptizaverint, in medioque illius fixerint clavum. Ante enim quam crucem baptizaverint, concalcant eam et pro nihilo ducunt. De sacris vero et venerabilibus imaginibus hanc habent rationem et sententiam, quod sicut gentium simulacra, «Os habent et non loquentur, aures habent et non audient (Psal. cxiii); et quæ sequuntur: non intelligentes sacram Scripturam; rejectantes ipsum quoque Salvatorem verumque Deum nostrum Jesum Christum, cunctorum opificem, qui in sacro mantili imaginem suam ad Abgarum misit, ejusque morbum sanavit. Aspernantur etiam Deo plenum Patrem nostrum Basilium, qui ait (b): «Honor imaginis ad primum exemplar transit. Sed et tres cruce faciunt, et sanctam Trinitatem appellant; quod unus Trinitatis crucifixus sit, unaque simul crucifixa fuerit sancta Trinitas: ignorant personarum differentiam, nec divinam incomprehensibilemque deitatis naturam servantem illam; sed ipsos se per ignorantiam in profundum perditionis impellentes. Denique legunt quotidie sancti Dei ferique Patris nostri libros, quo modo minutatim hæreses manifestet, necnon unamquamque peculiariter et seorsum subdat anathemati: et ipsas quidem hæreses anathematizant, suas autem traditiones ac hæreses retinent, colunt, agunt.

μῶν τὰς βίβλους, τὸ πῶς λεπτομερῶς σαφηνίζει τὰς αἱρέσεις, καὶ μίαν ἑκάστην ἰδίαν καὶ χωρὶς ἀναθεματίζει· καὶ αὐτὰς μὲν τὰς αἱρέσεις ἀναθεματίζουν, τὰς δὲ παραδόσεις αὐτῶν καὶ τὰς αἱρέσεις κατέχουσι καὶ σέβονται καὶ πράττουσι.

(c) Nestorianos et Eutychianistas oportet facere libellos, et suam hæresim anathematizare cum Nestorio, Eutychē, Dioscoro. eademque sententiis, et cum omnibus aliorum hæresibus; atque sanctæ communionis fieri participes. Eunomianos quidem, qui per unam immersionem baptismum suscipiunt, et Montanistas Phrygas dictos, et Manichæos, ac Sabellianos; nam Patris et Filii personam docentes, et alia quædam perniciose facientes, cunctasque hujusmodi hæreses; videlicet eos, qui ab illis volunt se adjungere veritati, velut gentiles recipimus, illosque baptizamus. Cot.

(69) Μηνὶ πρώτῳ, ὃς ἐστὶ Ξανθικός. Consilium (ait Constitutio) et insidie Judæorum, proditio et comprehensio Christi, ac reliqua quæ consecuta sunt, contigerunt mense Aprili. Atque ex fragmento Constitutionibus attributo, quod protulimus nota prima et generali ad hos libros, quolique legitur etiam in Adnotationibus collectaneis ad Clementem Alexandrinum, pag. 49, cruci affixus est Domitianus Phamenoth 29, hoc est Martii 25: resurrexit vero Pharmuthi 1, seu Martii 27. Non ergo idem est Constitutionis nostræ, et fragmenti illius parens. Constitutioni favetur a nonnullis apud Clementem Alexandrinum Strom. i, p. 340. Statut a fragmento in Chronico Alexandrino, in Nicephori Chronographia, et alibi. At observatores superiori capite adducti (ut cæterorum mittam opiniones) referunt cum pluribus crucifixionem ad Martii 25, id est Phamenoth 27, resurrectionem ad ejusdem Martii 25, Phamenoth 29, ascensionem ad 3 Maii, Pachon 8. Atque ita arbitrabantur qui ad Chronicum Alexandrinum et ad fragmentum notas marginales apposuerunt, Martii vel Pharmuthi γ', Martii vel Pharmuthi δ'. Illæ enim Ægyptiacis computationalibus nequaquam respondent. lb.

(70) ὤρισαν τῷ. Ambo cod. Vind. ὤρισαντο. Cl.

(71) Μὲν. Omititur hæc particula in altero cod. lb.

(a) Ita legi vocem contractam.

(b) De Spiritu s. cap. 18.

(c) Eucharlogii p. 684.

μενος καὶ αὐτὸν σωφρονίσαι, καὶ ἡμεῖς παιδεῦσαι (72) ἅμην λέγει· « Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με »· καὶ ἐκαστοῦ ἡμῶν λέγοντος· « Μήτι ἐγώ; » καὶ τοῦ Κυρίου σω-
πῶντος, ἀναστὰς ἐγὼ, εἰς ἐκ τῶν δώδεκα, φιλούμε-
νος πλεῖον τῶν ἄλλων ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐνστερνισάμενος,
αὐτὸν (73) ἰκέτευον εἰπεῖν τίς ἂν εἴη ὁ παραδῶσων
αὐτόν· καὶ οὐδ' οὕτως ἡμῖν εἶρηκεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα
ὁ ἀγαθὸς Κύριος· ἀλλὰ δύο σημεῖα τοῦ προδότου ἔδω-
κεν· ἓν μὲν, εἰπὼν· « Ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ ἐν
τῷ τρυβλίῳ »· δεῦτερον δέ· « Ὁ ἐγὼ βάψας τὸ ψω-
μίον ἐπιδώσω »· καὶ τοὶ κάκεινον λέγοντος· « Μήτι
ἐγὼ εἰμι, Ῥαββί; » οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος (74), ὅτι
« Ναί, » ἀλλ' ὅτι « Σὺ εἶπας »· καὶ φοβῆσαι αὐτὸν ἐπὶ
τούτῳ βουληθεὶς, φησὶν· « Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἔκεινῳ,
ὃς οὐ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται »· καὶ ἡν
αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη· » καὶ ταῦτα ἀκούσας (75).
ἀπελθὼν εἶπε τοῖς ἱερεῦσιν· « Τί θέλετέ μοι δοῦναι,
καὶ ἐγὼ ὑμῖν αὐτὸν παραδώσω; » οἱ δὲ ἔστυσαν αὐτῷ
τριάκοντα ἀργύρια· καὶ ἐπληρώθη ἡ Γραφή ἡ λέ-
γουσα· « Καὶ ἔλαβον (76) τὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν
τιμὴν τοῦ τιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱὸν
Ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν οἶκον (77) τοῦ κερα-
μέως »· καὶ τῇ πέμπτῃ, φαγόντες παρ' αὐτῷ τὸ
Πάσχα, βάψαντος ἑκείνου τὴν χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον,
καὶ τὸ ψωμίον λαβόντος, καὶ ἐξελθόντος νυκτός, ἡμῖν
εἶπεν ὁ Κύριος· « Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα σκορπισθῆτε,
καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε »· καὶ ἐκαστοῦ δισχυριζομένου
μὴ ἐγκαταλείψαι αὐτόν, ἐμοῦ Πέτρου ἐπαγγελλομέ-
νου καὶ συναποθανεῖν, εἶπεν· « Ἀμήν λέγω σοι, πρὶν
ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με »·
Παραδοὺς δὲ ἡμῖν τὰ ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου
σώματος αὐτοῦ καὶ αἵματος (78), Ἰούδα μὴ συμπα-
ρόντος ἡμῖν (79), ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν
πλησίον τοῦ χειμάρρου τῶν Κεδρῶν, ὅπου ἦν κήπος·
συνῆμεν δὲ καὶ ἡμεῖς, καὶ ὑμνήσαμεν κατὰ τὸ ἔθος·
καὶ χωρισθεὶς ἡμῶν, πολὺ (80) προσήχετο τῷ Πατρὶ,
λέγων· « Πάτερ, παρένεγκε ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον·
τὴν μὴ ἐμὸν (81) θέλημα γενέσθω, ἀλλὰ τὸ σόν »· καὶ

A Dominus cum corrigere, et nos præscientiam suam
docere, dixit: « Amen, amen dico vobis, quia unus
ex vobis tradet me: » et unoquoque nostrum dicente:
« Nunquid ego? » ac Domino tacente; surgens ego,
unus ex duodecim, quem plus cæteris adamabat,
et incumbens in pectus ejus, orabam ut diceret,
quis esset, qui eum erat traditurus; et neque sic
nomen illius nobis aperuit bonus Dominus; sed duo
signa proditoris dedit; unum quidem, dicendo: « Qui
intingat mecum in catino; » alterum vero, dicendo:
« Cui ego tinctam buccam porrexero: » imo Juda in-
terrogante: « Nunquid ego sum, Rabbi? » non re-
spondit Dominus, « Etiam; » sed, « Tu dixisti: » et cu-
piens metum illi ea in re incutere, « Væ, inquit, homini
illi, per quem Filius hominis tradetur; bonum erat ei,
si natus non fuisset; » quibus auditis abiit, dixitque
sacerdotibus: « Quid vultis mihi dare, et ego vobis
eum tradam⁸³? » illi vero constituerunt ei triginta ar-
genteos; et impleta est Scriptura quæ dicit: « Et acce-
perunt triginta argenteos pretium appetiati, quem
appretiaverunt a filiis Israelis; et dederunt eos in
domum figuli⁸⁴: » et quinta feria, cum apud eum com-
edissemus Pascha, et Judas manum intinxisset in
catino, buccam accepisset ac nocte exiisset, nobis
dixit Dominus: « Venit hora, ut dispergamini, et me
solum relinquantis⁸⁵: » et singulis affirmantibus quod
non relicturi essent eum, neque Petro promittente
quod cum eonori paratus essem, respondit: « Amen
dico tibi, priusquam gallus cantet, ter negabis me
tibi notum esse⁸⁶. » Cum autem tradidisset nobis an-
titypa mysteria pretiosi corporis ac sanguinis sui,
Juda nobiscum non consistente, egressus est in
montem Olivarum prope torrentem Cedrorum, ubi
erat hortus⁸⁷: aderamus autem nos, et more no-
stro hymnum diximus⁸⁸: ille vero a nobis remo-
tus, multum orabat Patrem, dicens: « Pater, transfer
a me calicem; verumtamen non mea voluntas fiat,
sed tua⁸⁹: » quod cum tertio fecisset, nosque præ-
mæstitia in somnum decidissemus⁹⁰, accedens di-

⁸³ Matth. xxvi, 15. ⁸⁴ Matth. xxvii, 9. ⁸⁵ Joan. xvi, 32; Matth. xxvi, 31. ⁸⁶ Luc. xii, 34. ⁸⁷ Joan. xvi, 1. ⁸⁸ Matth. xxvi, 30. ⁸⁹ Luc. xii, 42. ⁹⁰ Matth. xxvi, 43, 44; Luc. xii, 45.

VARIORUM NOTÆ.

(72) *ἡμεῖς παιδεῦσαι*. Uterque ἡμῖν δεῖξαι. CLER. (73) *Ἐνστερνισάμενος αὐτόν*. Uterque: *Ἐπι-
πεσὼν τῷ στήθει αὐτοῦ*. Quod videtur esse glos-
sema. Io.

(74) *Οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος*. Hoc est quod eleganter
dicit Tertullianus in laudem patientiæ Domini:
Etiam proditorem suum secum habuit, nec constan-
ter denotavit. Cot.

(75) *Καὶ ταῦτα ἀκούσας*. Imo antequam dixisset
Dominus: *Væ homini illi, per quem Filius hominis
tradetur*, cum Judæis pactus fuerat Judas. Io.

(76) *Καὶ ἔλαβον*, etc. Hæc omnia, usque ad κε-
ραμέως, desunt in altero codice. CLER.

(77) *Τὸν οἶκον*. Melius in utroque cod. τὸν ἀγρόν.
Io.

(78) *Ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου σώματος
αὐτοῦ καὶ αἵματος*. Sacramenta corporis et sangui-
nis Domini. In Andrea Cretensis oratione *De ramis
palmarum*: *Ἐν ἀντίτοις συμβόλοις*. Et tomo II

D Operum S. Epiphani, orat. *In Christi resurrectionem*:
Τὰ μὴ παλαιούμενα τοῦ νέου Πάσχα ἀντὶ παλαιῶ
μυστήρια ἀντίτυπα. Minus ergo recte a Salmasio,
libro *De transsubstantiatione*, p. 41, ἀντίτυπα μυστή-
ρια indictum esse putatur et ineptum, atque hoc
loco ex glossa vel ex interpolatione profectum. Cot.
Ἀντίτυπα μυστήρια. Sic dicuntur panis et vinum,
quæ, mystica ratione, corpus ejus et sanguinem
referebant. CLER.

(79) *Ἰούδα μὴ συμπαρόντος ἡμῖν*. Non est hujus
loci expendere duas celebres contrariasque senten-
tias, cum veterum, tum recentiorum, circa quæ-
stionem, adfueritne Judas, vel absuerit, quando
eucharistia instituta fuit. Videantur sacrarum elo-
quiorum interpretes. Cot.

(80) *Πολύ*. Uterque codex οὐ πολὺ, hoc est *non
diu*. CLER.

(81) *Ἐμὸν*. In altero τὸ ἐμὸν, quod melius con-
venit cum τὸ σόν quod sequitur. Io.

xis: « Appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum⁸²: » et ecce Judas, et cum eo turba impiorum; signumque prodicionis illis indicat, osculum fraudulentum: illi vero accepta lessera, comprehenderunt Dominum; et vinctum ad domum Caiphæ pontificis duxerunt; in quam frequens convenerat, non populus, sed turba, nec seniorum cœtus sacer, sed consessus sceleratorum et senatus impiorum. Hi plurima contra eum designantes, nullum contumeliæ genus omiserunt, conspuentes, ludibricantes, verberantes, alapis percutientes, maledicta conficientes, tentantes, divinationem loco prophetiæ requirerentes; appellantes simulatorem, blasphemum, Moysis transgressorem, templi eversorem, sacrificiorum sublatores, Romanorum hostem, Cæsaris adversarium. Quæ cum usque ad summum mane in eum petulanter commisissent, tauri illi et canes⁸³ abducunt eum ad Annam, socerum Caiphæ; ibique similia patrant, cum esset Parasceve seu sexta feria, Pilato magistratui Romanorum tradiderunt eum, multa ac gravia crimina obijcientes; quorum nullum probare poterant. Quapropter ægre serens iudex dixit: « Nullam causam adversus eum invenio⁸⁴. » At illi duobus falsis testibus adductis, voluerunt Dominum calumniari: verum cum horum testimonia dissona reperta fuissent; illi ad crimen majestatis negotium retulerunt, dicentes: « Hic se dicit regem esse, et tributa Cæsari dare prohibet⁸⁵; » suntque simul accusatores, et testes, et iudices, et sententiæ auctores ac domini; aientes: « Crucifige, crucifige eum⁸⁶, » ut impleteretur quod de eo scriptum est in prophetis: « Congregati sunt super me testes iniqui; et mentita est iniquitas sibi⁸⁷: » et iterum: « Circumdederunt me canes multi. Syn-

Α τοῦτο ποιήσας τρίτον, ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀπορίας εἰς ὑπνον καταπασόντων, ἐλθὼν λέγει: « ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδεται εἰς χεῖρας ἀμαρτωλῶν. » καὶ ἰδοὺ τοῦδ' αὐτοῦ, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος (82) ἀσεβῶν· καὶ σημεῖον προδοσίας αὐτοῖς δείκνυσιν (83), δόλιον φιλημα· οἱ δὲ δεξάμενοι τὸ σύνθημα, ἐκράτησαν τὸν Κύριον· καὶ δέσμιον ποιησάμενοι (84), ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν Καίφα τοῦ ἀρχιερέως, ἐν ᾗ πολλὰ συγκεικρήτετο, οὐ λαὸς, ἀλλ' ὄχλος, οὐδὲ πρεσβυτέρων ἱερῶν, ἀλλὰ συνέδριον παρανόμων καὶ βουλευτῆρων ἀσεβῶν· οἱ καὶ πολλὰ ποιησάμενοι (85) κατ' αὐτοῦ, πᾶν εἶδος ὕβρεως οὐ παρέλιπον, ἐμπτύοντες, καρτομούντες, τύπτοντες, ραπίζοντας (86), λοιδοροῦντες, πειράζοντας, μαντίας ἐπιζητοῦντες ἀντὶ προφητείας· εἰρωνᾶ, βλάσφημον, Μωσέως παραβάτην, ἱεροῦ καθαιρέτην, θυσιῶν ἀναιρέτην, Ῥωμαίων πολέμιον, Καίφαρος ἐναντίον ἀποκαλοῦντες· καὶ ταῦτα μέγρις ὁδοῦ βαθὺς ἐμπαροινήσαντες αὐτῷ, οἱ ταῦροι καὶ οἱ κύνες ἀνάγουσιν αὐτὸν πρὸς Ἀνναν (87), ὃς ἦν πενθερός τοῦ Καίφα· κάκει τὰ ὅμοια δράσαντες, παρασκευῆς οὐσης, τῷ ἀρχοντι τῶν Ῥωμαίων παρέδωκαν αὐτὸν Πιλάτῳ, κατηγοροῦντες αὐτοῦ πολλὰ καὶ βαρέα (88), ὧν οὐδὲν ἰσχύον ἀπελγεῖν (89)· ἐπ' οἷς ὁ ἀρχὼν δυσανασχέτησας, ἔλεγεν· « Οὐδεμίαν αἰτίαν κατ' αὐτοῦ εὗρισκω. » Οἱ δὲ μάρτυρες (90) δύο φευδεῖς ἀγαγόντες (91), ἐβούλοντο συνοφάνειν τὸν Κύριον· ἀσυμφώνων δὲ αὐτῶν εὐρεθέντων, εἰς καθοσίωσιν (92) ἀνήγον· τὸ πρῶτον, λέγοντες· « Οὗτος λαοῦν λέγει βασιλεῖα εἶναι, καὶ φόρους Καίσαρι δοῦναι κελεύει. » Καὶ γίνονται αὐτοὶ κατηγοροὶ, καὶ μάρτυρες, καὶ κριταὶ, καὶ τῆς ἀποφάσεως ἐξουσιασταὶ, λέγοντες· « Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν. » ἵνα πληρωθῇ ὃ, τι γέγραπται (93) περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς προφήταις· « Συνήχθησαν ἐπ' ἐμὲ μάρτυρες ἄδικοι, καὶ ἐβέβησαν ἡ ἀδικία

⁸² Matth. xxvi, 45. ⁸³ Psal. xxi, 13, 17. ⁸⁴ Luc. xiii, 14; Joann. xviii, 38. ⁸⁵ Luc. xxi, 2. ⁸⁶ Ibid., 21. ⁸⁷ Psal. xxvi, 12.

VARIORUM NOTÆ.

(82) Ὁχλος. Alter addit πολλοὺς multa turba. CLEM.
(83) Δείκνυσιν. Ἄλλος τὸ, uterque codex, quod melius videtur: Signum prodicionis dans osculum aolosum; hoc est, signum hoc dedit capiendi Christi, osculum quod ei libavit; quo conspecto comprehendendus erat. Id.

(84) Ποιησάμενοι. Ambo codd. λαβόντες. Id.

(85) Ποιησάμενοι. Uterque cod. τολμήσαντες. Id.

(86) Ραπίζοντες. Deest in altero cod. Pro sequente voce habet uterque λοιδοροῦμενοι, transitiva potestate. Id.

(87) Πρὸς Ἀνναν. A Joanne evangelista traditur, Christum primo ductum fuisse ad Annam, deinde ad Caipham. Male itaque hic ordo invertitur. Male in Chronico Alexandrino, p. 518, Pilatus mittit Dominum ad Herodem, Herodēs ad Pilatum, Pilatus ad Annam, Annas ad Caipham. Cor.

(88) Καὶ βαρέα. Deest in altero cod. CLEM.

(89) Ἀπελγεῖν. Cod. Vind. ἀποδείξει. Id.

(90) Μάρτυρας δύο. Hoc pertinet ad iudicium Caiphæ. Sed qui memoriter historias referunt, in circumstantiis sæpenuero inveniuntur aberrare. Idque patribus non raro evenisse sciunt, qui evoluerunt illorum scripta. Cor.

(91) Ἀγαγόντες. Duo cod. Vind. ἐγγύοντες.

(92) Καθοσίωσιν. Significationes nominis καθοσίωσις, verbi καθοσίω, et derivatorum, plurimi hodie sciunt: suntque hac in parte doctiores Zonara et Balsamone. Nam in Codice canonum Ecclesiæ Africanæ, can. 45, concilii Carthaginensis iii, vocem ἀκαθοσίωτος, Latine indevotus, hoc est non addictus, Balsamon nequaquam intellexit, Zonaras vero non satis accurate interpretatus est per ἀπειθῆ καὶ ἀνένδοτος. Locus Zonaræ p. 445 e duobus ms. Bibliothecæ Regiæ hoc modo supplendus est: ἐκεῖνος δὲ ἀκαθοσίωτος εὐρεθῆ· ἀντὶ τοῦ ἀπειθῆ καὶ ἀνένδοτος. Τί δεῖ ποιῆσαι; καὶ οὐκ οὐκέτι μὲν ταῦτα τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως· ὃ δὲ νοῦς τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου, τοιαύτην ἐννοίαν ἀπαιτεῖ· καὶ οὐκ ἀπροσφόρως ἐχρήσαντο τῇ λέξει, λατῖνοι ὄντες· οἱ ἐπίσκοποι ἐκεῖνοι, καὶ μὴ τὴν γλῶτταν ἔχοντες ἀκριβῶς ἐλληνίζουσιν. Is vero ἀκαθοσίωτος inveniens fuerit, id est, difficilis, contumax, inexcusabilis; quid est faciendum? Et hæc quidem cum significatione dictionis non conveniunt; sed sententia seriesque orationis ejusmodi dictionem postulat: nec incommode sunt ea voce, cum Latini essent illi episcopi, in lingua Græca minus exercitati. Cor.

(93) Ὁ, τι γέγραπται. Alter codex: τὸ γεγραμμένον. CLEM.

ἐαυτῇ· καὶ πάλιν· «Παρακύκλωσάν με κύνας κα-
λοι, συναγωγῇ πονηρευομένων περιέσχον με· καὶ ἐν
ἐτέροις· «Ἐγένετο ἡ κληρονομία μου (94) ἐμοί, ὡς
λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκαν ἐπ' ἐμὴν φωνὴν αὐτῆς·
Ὁ οὖν Πιλάτος ἀνάνδρϊα κατασχύνας τὴν ἀρχὴν, αὐ-
τὸς ἐαυτὸν ἐξελέγχει κακίας (95), πρὸ τοῦ δικαίου τὰ
πλήθη θεραπεύσας, καὶ μαρτυρῶν μὲν αὐτῷ ὡς ἀναι-
σῆ, ὡς αἶτιον δὲ καλέσαι τοῦτον παραδόχου σταυρῷ,
καίτοι Ῥωμαίων νόμους τιθεμένων (96), μηδένα ἀνέξ-
τεχτον θνήσκειν. Ἀῆμιοι δὲ παραλαβόντες τὸν τῆς
δόξης Κύριον, ξύλῳ προσήλωσαν· ἔκτεν μὲν ὥρα σταυ-
ρώσαντες αὐτὸν, τρίτῃ δὲ ὥρᾳ τὴν ἀπόφασιν δεξάμε-
νοι τὴν περὶ αὐτοῦ (97). Ἐπειτα ἔδωκαν αὐτῷ δξος
πίπιν μετὰ χολῆς. Ἔτα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ κλήρω (98)
διεμερίσαντο. Ἐπειτα δύο κακούργους ἐσταύρωσαν σὺν
αὐτῷ, ἐξ ἑκατέρου μέρους· ἵνα πληρωθῇ τὸ γεγραμ-
μένον· «Ἐδωκαν εἰς τὸ βρώμᾳ μου χολὴν, καὶ εἰς
τὴν ὀφθαλμοῦ ἐπόπισάν με δξος· καὶ πάλιν· «Δι-
μερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματι-
σμόν μου ἔβαλον κλήρον· καὶ ἐν ἄλλοις· «Καὶ μετὰ
ἐνόντων ἐλογίσθη· Ἐπειτα ἐγένετο τρεῖς ὥρας σκό-
τος, ἀπὸ ἑκτῆς ἕως ἑννάτης· καὶ πάλιν φῶς πρὸς δι-
λὴν· καθὼς γέγραπται· «Καὶ οὐχ ἡμέρα (99), καὶ οὐ
νύξ, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς· Ἀπερ ἅπαντα
(100) θεασάμενοι οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ κακούργοι·
ὁ μὲν αὐτῶν ἐδασσάμενος, ὡσανεὶ δι' ἀσθένειαν μὴ δυ-
νάμενον ἑαυτῷ ἐπαμύνειν· ὁ δὲ τοῦτω μὲν ἀγωνίαν
ἐπέτιμα, πρὸς δὲ τὸν Κύριον στραφεὶς, ὡς ἂν φωτι-
σθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ γνοὺς δὲ τις ὁ πάσχω, ἤξιον
μνήμην αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ εἰς τὰ μετὰ
ταῦτα· ὁ δ' εὐθὺς ἀμνηστίαν αὐτῷ τῶν προγεγονό-
των χαρισάμενος, εἰς παράδεισον ἐπέστειλεν, ἀπολαύ-
σοντα τῶν μουσικῶν· ὃς καὶ περὶ τὴν ἑννάτην ὥραν
ἀνασθούσας εἶπε τῷ Πατρὶ· «Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα
τί με ἐγκατέλιπες; καὶ μετ' ὀλίγον (1) κράξας φωνῇ
μεγάλῃ· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, ὃ γὰρ οἴδασιν τί (2)
ποιοῦσι· καὶ ἐπαγαγὼν· «Εἰς χεῖράς σου παρατίθη-

Α agoga malignantium obæditi me⁹⁴; et in alio loco :
« Facta est hæreditas mea mihi, quasi leo in silva ;
dedit contra me vocem suam⁹⁵. » Pilatus ergo præ-
fecturam suam ignavia dedecorans, se ipse impro-
bitatis convictus, qui plebi favere maluit quam viro
justo ; et eam cui testimonium innocentie præbe-
bat, tanquam nocentem supplicio crudelis tradidit ;
quamvis Romani legibus vetuerint ne in quemquam
nisi convictum, morte animadvertatur. Carnifices
vero sibi traditum gloriæ Dominum ligno confixe-
runt ; hora sexta crucifigentes eum, cum hora ter-
tia sententiam de eo prolata accepissent.⁹⁶ De-
derunt ei postea acetum cum felle ad bibendum.
Deinde vestimenta ejus sorte facta partiti sunt. Tum
duos maleficos cum eo ex utraque parte in crucem
sustulerunt. Ut impleretur quod scriptum fuit : « De-
derunt in escam meam fel ; et in siti mea potave-
runt me aceto⁹⁷ ; » et rursus : « Diviserunt sibi ve-
stimenta mea ; et super vestem meam miserunt sor-
tem⁹⁸ ; » et alio in loco : « Et cum iniquis reputatus
sum⁹⁹. » Inde fuerunt tenebræ per tres horas, a
sexta usque ad nonam ; rursusque lux sub vespere-
ram : sicut scriptum est : « Et non dies, neque nox ;
et ad vespeream erit lux¹⁰⁰. » Quæ omnia cum spe-
ctassent facinorosi illi, una in crucem acti ; alter
quidem ex his convicia jaciebat, quasi Christus pro-
pter infirmitatem sibi ipse opem ferre non posset ;
alter vero criminis socium increpabat ignorantem,
atque ad Domini conversus, ut ab eo illustratus,
ac sciens qui esset qui pateretur, orabat, in postu-
rum memoriam sui usurpari in regno : at Dominus
confestim data ei præteritorum venia et oblivione,
in paradysum introduxit, ubi bonis mysticis frueretur.
Porro circa horam nonam Christus exclamavit,
et Patri dixit : « Deus meus, Deus meus, ut quid de-
reliquisti me¹ ? » Et paulo post cum clamasset voce
ingenti : « Pater, dimitte illis ; non enim sciunt quid

⁹⁴ Psal. xxi, 17. ⁹⁵ Jer. xii, 8. ⁹⁶ Ignat. interpol. ad Trall. 9. ⁹⁷ Psal. lxxviii, 22. ⁹⁸ Psal. xxi, 19. ⁹⁹ Isa. liii, 12. ¹⁰⁰ Zach. xiv, 7. ¹ Matth. xxvii, 46.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *Μου*. Deest in altero cod. estque revera super vacuum. CLER.

(95) *Κακίας*. Deest in altero cod. lb.

(96) *Τιθεμένων*. In cod. Vindob. *θεμένων* in con-
jug. media, quæ hic elegantior est. Vide Lud. Ku-
steri dissert. de verbo medio. lb.

(97) *Τρίτῃ δὲ ὥρᾳ τὴν ἀπόφασιν δεξάμενοι τὴν περὶ αὐτοῦ*. Hallucinatur vir doctissimus Jacobus Usserius, dum cap. 11 dissertationis de scriptis S. Ignatii, etc., non dubitandum censet quin Con-
stitutor legerit in Joannis Evangelio cap. xix, 14 : « Ὥρα ὥστε τρίτῃ. » Quid enim, si ex eorum numero fuit, qui, teste Theophylacto, cum legerent sicut nunc, Marc. xv, 25, ἣν δὲ ὥρα τρίτῃ, et Joan. xix, 14, ὥρα ὥστε ἔκτῃ, Marcum exponebant de hora late adversus Christum sententiam, Joannem vero de crucifixionis tempore ? Quæ quidem explicatio probatur Theophani Cerameo homil. 27. Hesychius presbyter Hierosolymitanus a R. P. Francisco Com-
bessio editus tom. I *Auctarii novi*, p. 773 : Τίως ἔκειτο, ὁ μὲν Μάρκος, τρίτῃν ὥραν λέγει τὸν Χρί-
στον σταυρωθῆναι· ὁ δὲ Ἰωάννης, ἕκτῃν· Μάρκος μὲν τὴν ὥραν τῆς ἀποφάσεως τοῦ σταυροῦ, σαφῶς

καὶ ἀναμφίδωως ἐκτίθεσθαι· ἐπεὶ οὖν σταυρῶσαι καὶ τιμωρήσασθαι ἔκτοτε οἱ δικασταὶ λέγονται, ἀπ' οὗ τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκωσιν, etc. Ita supplendum ex Theophylacto, atque ex codice Regio 255, ex quo quibusdam interjectis, post πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, scribere oportet ἐπέσθησαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτῷ : et infra, ὅτε καὶ παρέδωκεν, quod etiam habet Theophylactus. Loca compone : intelliges præterea in Theophylacto restitui debere Ἰωάννης δὲ, et ἐν ὅτῃτετο. Cor.

(98) *Κλήρω*. Omissum in altero codice perperam. CLER.

(99) *Καὶ οὐχ ἡμέρα*. Ἐν ἑκλήνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ ἔσται φῶς καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Sic habent ambo codd. Vindob. lb.

(100) *Ἀπερ ἅπαντα* et seq. ad vocem ἀγαθῶν. Desunt in altero cod. lb.

(1) *Καὶ μετ' ὀλίγον*, etc. Frustra hic quoque labantem pseudo-Clementis memoriam fulcire conatus est Turrianus. Cor.

(2) *Τί*. Est δ in altero cod. Viad. CL.

faciunt⁶; et atque subiunxisset: « In manus tuas commendo spiritum meum⁷; » expiravit. Ac sepellitur ante solis occasum in sepulcro novo. Illucescente vero una Sabbatorum, resurgens a mortuis, complevit ea quæ ante passionem nobis prædixerat, dicens, oportere Filium hominis manere in corde terræ tres dies et tres noctes⁸. Excitatusque a mortuis, primum quidem apparuit Mariæ Magdalene, et Mariæ Jacobi⁹: deinde Cleophae in via¹⁰: et postea nobis discipulis suis¹¹, fugientibus quidem propter metum Judæorum, clam vero de illo exquirentibus. Atque hæc in Evangelio etiam scripta sunt.

CAPUT XV.

De magna hebdomade; et cur quarta et sexta feria mandant jejunare.

¹² Christus ergo præcepit nobis jejunare his sex diebus, propter Judæorum impietatem et scelus; admonens ut defleamus eos, et de eorum interitu lamentemur: nam ipse etiam eis illacrymavit, ignorantibus tempus quo visitabantur¹³. In quarta vero feria et in Parasceve jussit nos jejunare; in illa quidem propter prodicionem, in hac vero propter passionem: mandavit autem solvere jejunium septima die ad galli cantum: et per ipsum Sabbatum jejunare; non quod jejunandum sit Sabbato, die quo a creatione cessavit

ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καὶ ἀπέθανεν· καὶ ὁρίσται ἡ ἡμέρα τῆς μετὰ τὴν μνήμην καὶ νύκτα. Ἐκπνευσάσης δὲ τῆς μετὰ τὴν μνήμην καὶ νύκτα, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἐκείνη, ἡ καὶ πρὸ τοῦ πάθους ἡμῶν προέειπε, φάσκων, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πεῖναι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, πρώτη μὲν φανεροῦται Μαρίας τῇ Μαγδαληνῇ, καὶ Μαρίας τῇ τοῦ Ἰακώβου· εἶτα Κλεόφᾳ ἐν ὁδῷ· καὶ μετὰ τοῦτο ἡμῶν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ φέγγουσι μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, λαθραῖος δὲ περιεργασμένοις τὰ κατ' αὐτόν. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῇ Εὐαγγελίᾳ ἐγράφη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῆς μεγάλης ἑβδομάδος· καὶ διὰ τί τετράδα καὶ παρασκευὴ ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.

Παρήγγαλιν οὖν ἡμῶν αὐτὸς νηστεύειν τὰς εἰς ἡμέρας ταύτας, διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσέδειαν καὶ παρανομίαν, πυνθεῖν αὐτοῖς καὶ δούρεσθαι παρακελευσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπολείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ αὐτοῖς ἐπαδάκρυσαν, ἀγνοήσαντες τὴν καὶ τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν. Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴ (3) προσέταξεν ἡμῶν νηστεύειν· τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεύσαι δὲ προσέταξεν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ, ὀλέκτορος φωνήσαντος (4), αὐτὸ δὲ νηστεύσαι τὸ Σάββατον· οὐχ ὅτι δεῖ τὸ Σάβ-

⁶ Luc. xiii, 34. ⁷ Ibid., 46. ⁸ I. Ignat interpol. ad Trall. 9. ⁹ Matth. xii, 40. ¹⁰ Matth. xxviii, 9. ¹¹ Luc. xxiv, 18. ¹² Marc. xvi, 14. ¹³ Citat. Anastasius, quest. 64 l. s. c. 13; I. Epiph., hæc. 70, n. 11. ¹⁴ Luc. xix, 44. ¹⁵ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiph., hæc. 75, n. 6; Nicetani Pectoratum, in Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴ. Et cap. ult. et lib. vii, cap. 23, et can. apost. 64, et in pseudo-Ign. ad Phil. 15. Jejunium quartæ et sextæ feriæ, aut dierum Mercurii et Veneris, necnon rationem illius jejunii, crudele, videlicet, consilium decreturneque Judæorum cum traditione Judæ, ac necem Christi, passim reperire est apud veteres, tam Græcos quam Latinos. Adversatur quippe ut veritati, ita etiam cæterorum sententiæ Epiphanius opulio, qui refert jejunium τῆς τετράδος ad comprehensionem Domini, quæ contigerit inter tertiam quartamque feriam, hæres. 51, n. 26, et Exposit. fid., n. 22. Alio respexit Clemens Alexandrinus Stromat. vii, p. 744, ad abstinentioniam ab avaritia et libidine, rebus Mercurii et Veneris: ingeniose profecto. Hæc clara. Obscuritatis nonnihil prima fronte habere videbitur locus Philostorgianus, lib. i, sect. 12: «Ὅτι τὴν τετράδα καὶ παρασκευὴν τὴν νηστεύειν, ὁ φιλοστοργιὸς φησὶν οὐκ ἐν μόνῃ τῶν κρεῶν ἀποχῇ περιορίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴδε τροφῆς ὅλως ἀπτεσθαι μέχρις τῆς ἑσπέρας, κανονίζεσθαι. Λέγει γὰρ περὶ τίνος Εὐδοξίου συναγροῦ καὶ μὲν, πρεσβυτέρου δὲ τὴν τάξιν, ἐφύλακτον δὲ τῶν διῶν ἡ διαδοχὴ (in marg. τῶν ἰδιῶν, τῇ διαδοχῇ) τοῦ γένους τοιαύτης νηστευτικῆς τε (f. νηστευτικῆς τε) οὗτος ἦν, ὡς καὶ παρ' ὅλον μὲν τὸν χρόνον, μὴ μόνον τὰς κατὰ διὰ τὴν τὴν μνήμην τοῦ Κυριακοῦ πάθος φερούσας... sic ab interprete conversus: *Aut Philostorgius: Quartæ feriæ et Parasceves jejunium, non in sola carnis abstinentionia consistere; verum canonibus definiri: Ne omnino alimenti quidquam ad vesperam usque sumatur. Narrat vero de Eudoxio quodam coheretico (qui gradu presbyter erat, macilentus vero maxime successione generis) adeo jejunatorem eum fuisse, ut «oto tempore, non modo per dies juxta præceptum memoriam Dominicæ passionis præferentes... Sed his e tenebris nullo negotio emerges, si tuum divideris in di' ἐν, tunc enim nativus sensus elucescet; Eu-*

doxium carnisse his partibus, per quas constat generis successio; uno verbo, fuisse eunuchum. Cor.

(4) Ἀλέκτορος φωνήσαντος. Solvunt alii jejunium paschale ad Sabbati sancti vespem; alii circa mediani noctem consequentem; cæteri post, illucescente Dominica. Idque vel tardius, vel citius. Quemadmodum docemur per epistolam Dionysii Alexandrini ad Basilidem, et per Eusebium Pamphilum in Catena Græcorum Patrum ad Joan. cap. xi, 1 (nam ibi quoque liber Regius 247 habet ἀπονηστεύεσθαι, non ἐορτάζειν); ac in tom. I Auctarii Bibl. PP. Combefisiani, p. 781. Sententia autem hoc in loco Clementino posita, multorum est: Romanæ Ecclesiæ apud laudatum Dionysium, Epiphanius hæres. 75, n. 6, et Exposit. fid. n. 22; Cassiani collat. 21, cap. 25, atque Gregorii Nysseni sive Hesychii Hierosolymitani in Dominicam resurrectionem. Initium epistolæ Alexandrini Dionysii proferam, quo modo in ms. non paucis jacet: «Ἐπεστειλὰς μοι, πιστότατε καὶ λογιώτατε υἱέ μου, πυνθανόμενος καθ' ἣν ὥραν ἀπονηστεύεσθαι δεῖ τῇ τοῦ πάσχα περιούσει. Vulgo τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν. Est περίλυσις τοῦ πάσχα, solutio paschalis jejunii. Τὰς τῶν ἀσπερῶν ἐπιλύσεις appellat Eusebius Hist. lib. v, cap. 23, frequentiaque in hunc sensum apud Græcos verba περιλύειν, ἀπολύειν, ἐκλύειν, καταλύειν Nescio potro an omittere debuerim morem a Theodoro Balsamone in interpretatione canonis 89 Trullani memoratum, eorum qui toto Sabbato et usque ad horam sextam noctis permangebant in ecclesia; et hora sexta divinis sacramentis communicantes, gustabant panem et aquam, forsaque et modicum vini; septima vero hora matutinas psalmodias audientes, quando alta voce pronuntiatur, *Christus resurrexit*, domum revertebantur, ubi magni Domini sacrum expectarent. Vide *Typicum*, cap. 45. Ib.

ἔσται νηστεύειν, κατέκρινον δημοφιλίαν ἀνέχον. Α. tam, sed quod illo soto jejunari oporteat, in quo ἄλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλος μόνον χρὴ νηστεύειν (5), τοῦ θε- scilicet Creator adhuc sub terra erat. " Dominum

" Ignat. interpol. ad Trall. 9, ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13. Infra cap. 18.

VARIORUM NOTÆ.

(5) Ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν. Nullum mihi tempus, nulla lectori patientia sufficeret, si quæ ad jejunium Sabbati spectant pleraque omnia, hic appositum irem. Itaque pro more pauca duntaxat subijciam, de quibusdam hac in re auctorum ecclesiasticorum locis depravatis, quo modo partim ope mss., partim ex conjectura viadicari queant a librariis corruptis, et ad primam veramque lectionem reduci. Primo, Anastasii verbi, *Questione 61*, p. 424, sic se habent in mss. Regio quantivis pretii: "Ὁς καὶ τινες πάλιν νηστεύουσι Τεσσαρακοτὴν ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ, κατὰ τὸ δόγμα τῶν λεγομένων Εὐσταθιανῶν, καὶ Μαρκιανιστῶν, καὶ Λαμπετιανῶν, καὶ Μασσαλιανῶν, τῶν ἐν Παλαιᾷ νόμῳ ἀναφανέντων. Ediderunt Μαρκιανιστῶν, Marcionistarum. Sed Μαρκιανιστῶν tuncur Maximus ad caput 6 libri *De ecclesiastica hierarchia*: Σημεῖωται, inquit, κατὰ Λαμπετιανῶν, ἦτοι Μασσαλιανῶν, ἢ Ἀδελφινῶν, ταῦτόν δὲ εἶπεν Μαρκιανιστῶν. Item Timotheus presbyter CP. *De iis qui ad fidem catholicam accedunt*, variis verbis, prout ille tractatus diverse existat. Nam tomo VI *Bibliothecæ Patrum*, et apud Balsamonem legitur: *Marcianistæ qui a Marciano Trapezita, Messaliani, qui etiam Euchitæ, et Enthusiastæ, et Choreutæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani*. Quæ Græce continet *Paudectes* mss. Niconis monachi sermone seu capite 63, et ultimo: Μαρκιανιστῶν, οἱ ἀπὸ Μαρκιανῶν τοῦ τραπέζιτου, καὶ Μασσαλιανῶν, καὶ Εὐτυχίτου (malim Εὐχίτου) καὶ Ἐνθουσιασταῶν, καὶ Χορευτῶν, καὶ Λαμπετιανῶν, καὶ Ἀδελφινῶν, καὶ Εὐσταθιανῶν. In *Apoarata sacro* Possevini: *Marcianistæ, et Messaliani, et Euchitæ, et Enthusiastæ, et Adelphiani, et Eustathiani*, sic vocati sunt, quia heresis eorum fuit multiplicis nominis: vocati autem sunt Marcianistæ a Marciano trapezita, qui fuit tempore Justiniani, et Justinii junioris. Scripsit contra heresim hanc multi nominis Cyrillus Alex., Flavianus et Theodotus episcopi Ant., Letoius Melitenes episcopus. Exemplari autem Regio 2336: Μαρκιανιστῶν, καὶ Μασσαλιανῶν, καὶ Εὐτυχίτου, (melius Εὐχίτου), καὶ Ἐνθουσιασταῶν, καὶ Χορευτῶν, καὶ Λαμπετιανῶν, καὶ Ἀδελφινῶν, καὶ Εὐσταθιανῶν. οὕτως προσγραφόμενοι, διὰ τὸ πολυώνυμον εἶναι τὴν αἵρεσιν. Εὐχίθησαν δὲ Μαρκιανιστῶν, ὡς ἀπὸ Μαρκιανῶν τοῦ τραπέζιτου, τοῦ ἐν χρόνῳ γενόμενου Ἰουστινιανῶν, καὶ Ἰουστινίου τοῦ νέου. Ἦγωνίστητο δὲ ἑγγράφως κατὰ τῆς πολυωνύμου ταύτης αἵρέσεως, Κύριλλος ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Φλαβιανὸς καὶ Θεόδωτος τῆς Ἀντιόχειας ἐπίσκοποι, Λιπίδος Μελιτινῆς ἐπίσκοπος, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου ἐπίσκοπος: οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνέστησαν κατὰ τῆς τοιαύτης πολυκεφαλίου καὶ πολυώνυμου τῶν Μαρκιανιστῶν αἵρέσεως. Hoc est, Marcianistæ, Messaliani, Euchitæ, Enthusiastæ, Choreutæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani; ita appellati, eo quod nulla nomina habeat illa heresis. Vocati autem fuerunt Marcianistæ, a Marciano Trapezita, qui vixit temporibus Justiniani, et Justinii junioris. Scriptis decertant adversus hanc multiplicis nominis heresim Cyrillus Alexandrinæ archiepiscopus, Flavianus ac Theodotus Antiochenorum civitatis antistites, Letoius Melitenes et Amphilo-chius Iconii episcopi: qui et Acta consecrant contra eam multiplicem atque multinominem Marcianistarum heresim. Demum ex Nicephori patriarchæ Antirrhethico primo hæc profert vir doctissimus atque sedulus iuss. codicum indagator Franciscus Combefissius tom. II *Auctarii*, p. 461: *Ex τῆς συγγραφῆς Τιμοθέου πρεσβυτέρου τῆς κατὰ Μαρκιανιστῶν* (sic recte in *Bibliotheca Regia*, codex 781;

At 134 et 195 Μαρκιανιστῶν) ἦτοι Ἀκροπόλεως, καὶ ὧν ἠγωνίστητο Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Φλαβιανὸς, καὶ Θεόδωτος Ἀντιόχειας, Λιπίδος (Codex 195 Ἀντιόχειας) Μελιτινῆς (mss. 195, 781. Μελιτινῆς) καὶ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου: οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνέστησαν κατὰ (lib. 195 τὰ κατὰ) τῆς τοιαύτης αἵρέσεως. Quæ omnia en etiam adduxi, quia postremis adducor, ut ejusdem tomi Combefissiani p. 305, in Joannis Niceni epistola, ubi cum Jacobitis, Julianitis, Gaianitis, ac Severianis conjunguntur Marciani, existimem Marcianos substituendos esse: et quia per præcedentia confirmatur scriptura codicum Regiorum in epistola synodica Sophronii Hierosolymitani ad Sergium Constantinopolitanum: Ἀναγνίσκεις ὁ τῆς δυσωνύμου τῶν Μαρκιανιστῶν (non Μαρκιανιστῶν) αἵρέσεως ἑξαρχος. Secundo, facile tollitur per quemlibet qui animum adverterit, leve mendum ex Humberti Sylve Candide (vel Friderici diaconi et canedarii, si fides Wiberto in Vita Leonis IX, lib. II, cap. 9) Responsione ad Nicetam Pectoratum, cum disputatur pro jejunio Sabbatorum apud Latinos contra unius solummodo Sabbati jejunium Græcorum. *Hinc rideamus si non estis Sabbatiani*, quos commemorant *Patres sanctæ quintæ synodi*. Nam quis nescit Sabbatariorum mentionem fieri in canone 7 synodi II, non autem in synodo V, notam vero numeri secundi duas lineas certo modo distortis depictam, accedere proxime ad quinarium figuram? Scilicet Sabbatiani Latinis Græci, et vicissim Græcis Latini: quemadmodum de ultimo fidem facit, præter anonymum scriptorem libri *Περὶ τῶν θραξῶν* καὶ τῶν λοιπῶν Λατίνων ab eruditissimo Combefissio citatum jam memorati tomi, p. 429, Mattheus Blastares in *Nomenclatore alphabetico* lit. A, cap. 2: Σαββατιανὸς δὲ, ὧν ἠγγράφη Σαββάτιος τις προσδύτης, τῆς αἵρέσεως μὲν καλεῖται, ὧν τοῦ Ναυαίου, τῇ δὲ περὶ τὰ χεῖρα φιλοτιμίᾳ καὶ τοιαύτῃς ἀδελφίταιν ἡρώσει, νηστεύει ἐν ταύτῃ μετῶν, καὶ τὰλλα παρατηρήσεις ἔστιν: κατὰ δὲ καὶ οἱ Λατῖνοι τῶν. Sabbatiani autem, quibus præfuit Sabbatius quidam presbyter, ipse quoque ex heresi Novati, quoniam libidine in deteriore, etiam Judæorum modo sabbatizare voluit, ea die jejunare affectans, et alia instar eorum faciens: quemadmodum et nunc Latini. Tertio denique, ἀκόμῃσι monstrum lectionis, in ἑσθλασι mutari volo hocce in loco tractatus *De heresi Jacobitarum et Chelitzariorum*, tomi sæpe dicti p. 268: Οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀπάρεως, εἰ τινας ἡμέρας νηστεύοντες, ἐν τοῖς σάβμασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, γάλα καὶ τυρὸν καὶ ὄν ἐσθίουσιν. Res per se clara est. Atque ita liber Regis. Ecce tamen tibi locum geminum Nicephori *Hist. eccl. lib. xviii, cap. 53*: Καὶ ἐν ταῖς Σαββάταις καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, γάλα καὶ τυρὸν καὶ ὄν ἐσθίουσιν. Cæterum observasse mihi videor jocosam rem in Theodoro Balsamone ad canon. Trullanum 55. Homo Græcus ritum nostrorum imperitus, cum audisset Latinos Sabbatis jejunare, διὰ τὴν εἰς τὸν ἄγνον τόπον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπέλευσιν, hoc est, ex sensu dicentium, propterea quod eo die Dominus et Servator noster Jesus Christus in sepulchro fuerit; putavit jejunii rationem esse additionem fidelium ad sanctum et Dominicum sepulchrum: notatque ideo, a se visos homines qui Hierosolyman non venerant, et tamen Sabbato jejunabant; item alios qui ad sepulchrum Domini accesserant, nec tamen observabant illud jejunium. Cor.

enim comprehenderunt in ipsa die, qua festum celebrabant; ut illud Scripturæ oraculum impleretur, quod ait: « Posuerunt signa sua in medio solennitatis suæ; et non cognoverunt ¹⁴. » Oportet ergo lugere de ipsis, quod cum Dominus venisset, non crediderunt ei, sed repulerunt doctrinam ejus, et se indignos salute judicarunt. At vos beati estis, qui aliquando non populus, nunc vere gens sancta ¹⁵, liberata ab idolorum errore, ab ignorantia, ab impietate; qui tunc non consecuti misericordiam, nunc autem eam adepti ¹⁶, propter obedientiam cordis vestri: vobis enim, qui ex gentibus, aperta est vitæ janua, qui aliquando non dilecti, nunc vero amati; populus in acquisitionem Dei ordinatus, ad prædicandas virtutes ejus; de quibus Salvator dixit: « Inventus sum ab his qui me non querebant; manifestus factus sum illis qui me non interrogabant; dixi: Ecce ego, genti quæ non invocavit nomen meum ¹⁷. » Cum enim non quæsissetis eum, tunc ab eo inquisiti estis. Et vos credendo in eum, obedistis vocationi ejus, relicto vesano multorum deorum cultu, et ad veram monarchiam, hoc est, ad unum verum principem, omnipotentem Deum, confugientes, per Jesum Christum; effecti plenitudo eorum numeri, qui salvi sunt: « Dena millia denum millium, et mille millia ¹⁸. » quemadmodum apud Davidem scriptum est: « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis ¹⁹. » et iterum: « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium ²⁰. » Ad Israellem vero infidelem, ait: « Tota die expandi manus meas ad populum incredulum, et contradicentem, qui ambulant in via non bona, sed post peccata sua; populum exacerbantem me in

Α μουργού ἐν αὐτῷ ἐτι ὡς γῆν ὄντος · ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἐορτῇ κατέσχον τὸν Κύριον, ὅπως πληρωθῇ ἐκεῖνο τὸ φάσκον λόγιον · « Ἐθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν (6) ἐν μέσῳ τῆς ἐορτῆς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν. » Δεῖ οὖν πενθεῖν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι ἐλθόντος τοῦ Κυρίου οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀπεσιάνοντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀναξίτους κρίναντες ἑαυτοὺς σωτηρίας. Ὑμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ ποτὶ οὐ λαὸς, νῦν δὲ ἔθνος ἅγιον, ρυσθὲν ἀπὸ πλάνης εἰδύλων, ἀπὸ ἀγνοίας, ἀπὸ δυσσεβείας· οἱ οὐκ ἡλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες διὰ τὴν ὑπακοὴν τῆς καρδίας ὑμῶν · ὁμῶν γὰρ ἦν ὁ ἡγίασμα τῆς ζωῆς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, οἱ τινὲς ποτὶ οὐκ ἡγιασμένοι, νῦν δὲ πεφλημένοι · λαὸς εἰς περιποίησιν Θεοῦ τεταγμένος, τῷ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐξαγγέλλειν · περὶ ὧν εἶπεν ὁ Σωτὴρ (7) · « Εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν · ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν · εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι, τῷ εἶναι, οἱ οὐκ ἐκάλεισαν τὸ ὄνομά μου. » Μὴ ζητήσαντες γὰρ αὐτὸν τότε (8) ἐπεζητήθητε παρ' αὐτοῦ. Καὶ ὑμεῖς (9) πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὑπηκούσατε τῇ κλήσει αὐτοῦ, καταλείψαντες τὴν πολυθεον μανίαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ μοναρχίᾳ προσφυγόντες, τῷ παντοκράτορι (10) Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ · πληρωμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων γενομένοι · « Μύριαι μυριάδες, καὶ χίλια χιλιάδες. » ὡς ἐν τῷ Δαβὶδ γέγραπται · « Πέσεται (11) ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου. » καὶ πάλιν · « Τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες ἐδθηνούτων (12). » Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ, τὸν ἀπιστον λέγει · « Ὅλην τὴν ἡμέραν τὰς χεῖράς μου ἐξέπτεσα πρὸς λαὸν ἀπειθῶντα, καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, λαὸν παροξύναντά με ἐνώπιόν μου. »

CAPUT XVI.

Enumeratio prophetiarum prædictionum quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intulit, propter malevolentiam Jesum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Dominum gloriæ condemnauerunt.

Videte quo modo populus exacerbaverit Dominum,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπαριθμησὶς προφητικῶν προφῆσεων τὸν Χριστὸν κηρυττουσῶν, ὧν Ἰουδαῖοι τὴν ἐκθεσιν θεασάμενοι, ἐκ κακονοίας ἡλίστησαν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σταυρῷ κατέκριναν τὸν τῆς δόξης Κύριον.

Βλέπετε πῶς παρώξυνεν ὁ λαὸς τὸν Κύριον, μὴ

¹⁴ Psal. LXXIII, 4. ¹⁵ 1 Petr. II, 10. ¹⁶ Rom. IX, 25. ¹⁷ Isa. LXV, 1. ¹⁸ Dan. VII, 10. ¹⁹ Psal. XC, 7. ²⁰ Psal. LXXVII, 18. ²¹ Isa. LXV, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(6) Αὐτῶν et seqq. ad αὐτῶν. Desunt in cod. D Vind. Cl.

(7) Σωτὴρ. In altero cod. Vind. Κύριος. Ib.

(8) Τότε. Ποτέ, uterque codex. Conjungendum cum negatione quæ antecessit, quasi esset μήποτε · cum nunquam quæsissetis eum, ab eo estis inventi.

Ib.

(9) Ὑμεῖς. Deest in cod. Vind. et quidem melius.

Ib.

(10) Τῷ παντοκράτορι. Melius cod. Vind. Τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Ib.

(11) Πέσεται, etc., ad ἐδθηνούτων. Desunt in utroque cod.

(12) Εὐδθηνούτων. Abundantiam. Alii εὐθυμούωντων. Ceteri εὐθυνοῦντων. Psal. LXXVII, 18. Multo post hæc typis mandata, cum legerem Theodoti Ancyranæ Expositionem in symbolum Nicænum, quam duobus ab hinc annis orbi Christiano largitus est eminentissimus cardinalis Franciscus Barberinus,

D litterarum fautor eximius, perveni ad locum istum, p. 86: Τὸ γὰρ πάντων τοὺς λόγους ἐρευνῶν, καταλύει ἐστὶ θαύματα · καὶ παροργίζειν Θεὸν ἐν ταῖς θαυματουργίαις αὐτοῦ παρ' ἡμῶν εὐθυμούμενον. Nam rationes omnium perestigare, est miracula dissolvere, et Deum in suis erga nos miraculis sese oblectantem ad iram provocare. Qui quidem locus mihi visus est corruptus; corrigendus autem per mutationem participii εὐθυμούμενον in participium εὐδυνόμενον, ita ut sensus sit: et ad iram provocare Deum, a nobis in suis miraculis rationem postulatam, seu a quo in suis miraculis rationem exproscamus. Pag. 50, 51: Ἀπάσης περιέργου ζητήσεως παντελὴς ἀπαχόμενοι · οὐ γὰρ εὐδυνόμενα τὰ ὑπὸ πατέρων πεποιημένα, hoc est: Ab omni curiosa disquisitione penitus abstinentes: neque enim in ea quæ a Patribus credita fuerunt, inquirimus. Quod autem doctissimus homo Samuel Bocharius in Hierozoico, p. I, l. II, c. 43, corrigere nititur Cy-

πιστεύουσιν αὐτῷ· οὐδ' λέγει· Παρώξυναν τὸ Πνεῦμα· τὸ ἄγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν. Ἀδελφία γὰρ αὐτοῖς καταχύθη διὰ τὴν κακάνοιαν αὐτῶν, οἱ βλέποντες τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπίστευσαν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα (13), ὃν μονογενῆ, Ἀγνόν Θεόν, οὐκ ἐπέγνωσαν (14) δι' ἀπιστίαν, οὐτε διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὔτε μὴν διὰ τῶν περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων προφητειῶν. Ὅτι γὰρ ἐκ παρθένου γενήσεται, ἀνεγίνωσκον τὸν· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· οἱ παῖδιν ἐγενήθη ἡμῖν (15), υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὕμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, θαυμαστός, σύμβουλος, Θεός, ἰσχυρός (16), ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὅτι δὲ διὰ κακίαν ὑπερβάλλουσιν ἀπειθήσουσιν αὐτῷ, λέγει· Κύριος (17), τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; Καὶ ἐξῆς· Ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ οὐ μὴ συζητεῖτε· καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ὀφθαλμοῦ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου. Διὸ ἡρῆθη ἀπ' αὐτῶν ἡ γνώσις, οἱ ἰδόντες παρεῖδον, καὶ ἀκούσαντες οὐκ ἤκουσαν· ὁμῖν δὲ, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, ἐδόθη ἡ βασιλεία, οἱ μὴ γινώσκοντες Θεόν, διὰ τοῦ κηρύγματος πιστεύσαντες ἔγνωτε αὐτόν, μάλλον δὲ ἐγνώσθητε ὅτι αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. Μεταδάντες γὰρ ἀπὸ τῆς προτέρας ματαιοπόνου (18) συνηθείας, καὶ τῶν ἀφύγων εἰδώλων ὑπεριδόντες, καὶ τῶν ἐν σκότει (19) δαιμόνων καταφρονησαντες, προσδραμόντες τε τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ, καὶ ἐπιγινόντες δι' αὐτοῦ τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, κληρονόμοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνεφάνητε. Βαπτισθέντες γὰρ (20) εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον, καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ὡς ἀπ' ἐκείνης βρέθη ἀνεύρηγμα πρὸς πλῆθος ἁμαρτιῶν ὀφειλῆται εἶναι, οὐ γὰρ ἔστε ἑαυτῶν, ἀλλὰ τοῦ ἀγοράσαντος ὑμᾶς τῷ ἑαυτοῦ αἵματι. Περὶ γὰρ τοῦ ποτε Ἰσραὴλ, εἶπεν ὁ Κύριος, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, οἱ ἀρῆσονται ἀπ' αὐτῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς· δηλαδὴ, οἱ (21) ὁμῖν, τοῖς ποτ' οὐσιν ἀπέξενωμένοις αὐτοῦ μακράν, δοὺς τὴν βασιλείαν, ἐκδέχεται τοὺς τῆς εὐ-

non credentes ei : quapropter ait : « Exacerbaverunt Spiritum sanctum ; et conversus est eis in inimicitiam¹⁴. » Cæcitas enim eis offusa est, propter animi sui pravitatem, quod cernentes Jesum, noluerunt credere eum esse Christum Dei, ante omnia sæcula ab ipso genitum, Filium unigenitum, Verbum Deum; hunc ob infidelitatem non agnoverunt, neque ex operibus ejus; neque ex prophetiis de eo scriptis. Quod enim ex virgine nasci deberet, legebant illud : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel¹⁵. » Quoniam parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus ; et vocatur nomen ejus magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi¹⁶. Quod vero per summam malitiam essent ei diffisuri, ait : « Domine, quis credit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est¹⁷? » Et adhuc : « Auditui audietis, et non intelligetis ; et videntes videbitis, et non scietis : incrassatum enim est cor populi hujus¹⁸. » Quare ab eis sublata est cognitio, quia cum aspexissent, despexerunt, et cum audissent, non obedierunt : vobis vero, qui gentiles fuistis, datum est regnum ; quoniam, cum non cognosceretis Deum, accepta prædicatione credidistis, et eum cognovistis, imo vero cogniti estis ab eo, per Jesum Salvatorem et redemptorem sperantium in ipsum¹⁹. Relicta enim priori consuetudine, vani laboris plena, et despectis idolis anima earentibus, et spretis dæmonibus, qui in tenebris versantur ; accurrentes vero ad verum lumen, ac per illud agnoscentes unum ac solum verum Deum et Patrem²⁰ ; designati estis hæredes regni ejus. Nam baptizati in mortem Domini, et in resurrectionem ejus²¹, tanquam infantes modo geniti debetis esse ad omne peccatum inefficaces²² : quia non vestri estis, sed ejus qui vos sanguine suo emit²³. Siquidem de antiquo Israele dixit Dominus, ob infidelitatem eorum, quod auferetur ab eis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus²⁴ : scilicet, regnum dando vobis, qui aliquando longe ab eo eratis alieni et ablegati, recipit grati animi fructus. Vos quippe estis, qui aliquando missi ad

¹⁴ Isa. LIII, 10. ¹⁵ Isa. VII, 14; Matth. I, 23. ¹⁶ Isa. IX, 6. ¹⁷ Isa. LIII, 1. ¹⁸ Isa. VI, 9. ¹⁹ Gal. IV, 9. ²⁰ Joan. I, 9; XVII, 3. ²¹ Rom. VI, 3. ²² I Petr. II, 2. ²³ I Cor. VI, 19. ²⁴ Matth. XXI, 43. ²⁵ Matth. XXI, 28.

VARIORUM NOTÆ.

rillum Alexandrinum ad Mich. I, 11, legendo εὐθενοῦσαν, ubi habetur εὐσθενοῦσαν : mihi illa emendatio non probatur, quia subiungit Cyrillus : Εὐσθενῆ γε, οἱ καὶ πλὴν ἡ χώρα, καὶ ἁγίους κατακόρος, πῶς ἐστὶν ἀμφιβαλεῖν ; et quia Theodori illud, ἡ τῶν χωρίων ἀσφάλεια, ad εὐσθενοῦσαν pertinere videtur. Cot.

(13) *Αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα*. In altero cod. Vindobon. deest tantum αἰώνων, in altero etiam sequentia verba : Ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. Ariani scriptor, aut interpolator hujus libri, videtur tantum scripsisse : Πρὸ πάντων αἰώνων, neque enim negabant Ariani Filium a Patre, ante sæcula, generatum. Sed rectius sentiens librarius, aut

criticus addidisse videtur ἐξ αὐτοῦ, cum Ariani contenderent Filium esse ex τῶν μὴ ὄντων genitum seu creatum. CLEA.

- (14) *Ἐξέγρωσαν*. Alter cod. ἔγνωσαν. Ib.
(15) *Ἡμῖν*. Deest in altero cod. Ib.
(16) *Ἰσχυρός*. Deest in altero. Ib.
(17) *Κύριος*. Alter Κύριε, melius. Ib.
(18) *Ματαιοπόνου*. Alter cod. πατροπαράδοτου. Ib.
(19) *Ἐν σκότει*. Deest in altero. Ib.
(20) *Ἐὰρ*. Melius οὖν in cod. Vind. Ib.
(21) *Δηλαδὴ, οἱ*. Ἀγλὸν οἱ melius in utroque cod. Vind. Ib.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Α

CAPUT XVIII.

Ἀτάξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα
ἐβδομάδος (28).

Constitutio de magna Paschæ hebdomada.

Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἕξ ἡμέρας (29), μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἄλλ' ἀλλ' καὶ λαγόνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι· οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον (30) ὁλόκληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσσει τοιαύτη, μηδενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεκτροφωνίας ἢ νυκτός· εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὁμοῦ (31), φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον· λέγει γάρ ποῦ ὁ Κύριος περὶ ταύτων φάσκων· Ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Ἐν ταύταις οὖν ἡρῶν ἡμῶν ὑπὸ τῶν ψευδωνύμων Ἰουδαίων, καὶ σταυρῶ προσεπάγη, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

Ἐν diebus ergo Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda, usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies, solo utentes pane, sale, oleribus et aquæ potu; abstinete autem tunc vino et carne: dies enim sunt luctus et non festi. Et quidem in Parasceve ac Sabbato ex parte omni jejunate, quibus sat virium suppetit, nihil penitus gustantes usque ad nocturnum galli cantum: si quis vero duos dies continuare non valet, saltem Sabbatum servet. De se enim loquens Dominus, ait: « Cum ablatus fuerit ab illis sponsus, jejunabunt in illis diebus ». In his itaque diebus, nobis ablatus fuit a falso dictis Judæis, et cruci confixus et cum æroleratis reputatus.

²⁹ Deest in Anast. ³⁰ Anast. ἀλεκτροφωνίας. ³¹ Anast. παρανόμων. ³² Citat. Anastasius, quæst. 34. l. f. cap. 13, l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13; Epiph., hæc. 75, n. 6, supra, cap. 15, infra, cap. 19. ³³ Marc. ii, 20. ³⁴ Isa. lxi, 12.

VARIORUM NOTÆ

(28) Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε. Pretium operæ fuerit ad Epiphanium adire hæres. 70, n. 12; hæres. 75, n. 3, 6, et Expos. fid., n. 22; cujus posteriora duo loca citat Balsamon ad canonem Laodicenum 50, pag. 1127. Cot.

(29) Ἐξ ἡμέρας. Deest in altero cod. Cl.

(30) Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον, etc. Multos mores ad hunc locum observo. In primis celebrem illum transigendi unum aut plures dies, absque ullo penitus cibo. De uno die Methodius martyr, orat. 3 Convinii, p. 43: Ἀπηγόρευται γὰρ σήμερον διαλεῖς ἐπιμνησθῆναι τὸ σύνολον. De duobus et pluribus varie exprimunt, atque isto etiam modo, διὰ δύο, διὰ τριῶν, διὰ τεσσάρων, etc., μεταλαμβάνειν, ἐσθίειν, etc., in Vita S. Antonii apud Athanasium, in Theodoriti Historia religiosa, in Historia Lousiaca Palladii, in Antiochi homilia 7, et alibi. Sed præ cæteris insignia et elegantia sunt verba postremo citati loci, digna profecto quæ feliciorum interpretum nanciscerentur. Νηστεία οὖν ἐστὶ οὐ μόνον τὸ βραδυφαγεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ βραχυφαγεῖν· καὶ οὐ διὰ δύο ἐσθίειν, τοῦτο ἀσκησις· ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ μὴ πολυφαγεῖν (seu potius ut legit Tilmannus, utique in Typico fol. 173 habetur, πολυφαγεῖν)· ἀσκησις γάρ ἐστιν ἐν μοναστείᾳ τροφὴ συνεσταλμένη τράπεζα. Vertendum fuit hoc aut simili modo: Jejunium ergo est, non solum tarde comedere, sed et parum comedere: nec secundo quoque die vesci, id ascesis, seu pietatis exercitium est, verum non vario cibo uti. Est enim ascesis, mensa in hujusmodi cibo coarctata et ad modicum redacta. Sic ex Alexandro Polyhistore refert Clemens Alexandrinus Strom. iii, Brachmanum nonnullos διὰ τριῶν ἡμερῶν cibum sumpsisse: et de Essæis Philo, διὰ τριῶν ἡμερῶν δι' ἕξ ἡμερῶν. Videsis grave hac in re iudicium Theodori Studitæ catechesi 55. Secundus mos quem observo, biduana est inedia, sanctæ Parasceves et magni Sabbati. Irenæus, apud Eusebium lib. v, cap. 24, agens de paschali jejunio: Οἱ μὲν γὰρ οἰοῦνται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς, τε καὶ νυκτερινάς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus, alii pluribus, nonnulli etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis cunctis diem suum metiuntur. Dionysius Alexan-

drinus epistola ad Basilidem, de sex diebus hebdomadis magnæ: Οἱ μὲν πάσας ὑπερτίθεσιν ἅπτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρες. Alii quidem omnes eos dies superponunt, jejuni permanentes; alii duos, alii tres, alii quatuor. Et infra: Τελευταίος δύο ἡμέρας ὑπερτιθέντες, τὴν τε παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον, ultimos duos dies superponunt, Parasceven scilicet et Sabbatum. Epiphanius, Expos. fid. cathol., n. 22, de iisdem sex diebus Paschalis: Οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἐβδομάδα τινὲς ἄχρι ἀλεκτροφῶνων κλαγγῆς, τῆς Κυριακῆς ἐπιφωσκούσης. Qui studiosi sunt, biduum, ac triduum, et quatrimum superponunt; et quidam totam hebdomadem usque ad galli cantum, illucescente Dominico. Unum diem 40 horarum, intellige Parasceven cum majore parte Sabbati; duos dies, id est integrum biduum; tres vero et quatuor quintam, vel quartam quintamque serias cum Parasceve ac Sabbato. Consulatur Regula Magistri, c. 53. Consuetudinem autem hic a me observatam, diu viguisse tum in Occidente, tum Hierosolymis, certum est ex auctore libri De divinis officiis, testante de suis occidentalibus in cap. 17, et ex Zonara, qui de Hierosolymitanis æqualibus suis idem tradit, ad canonem Trullanum 89. Vide etiam de Palestinis in Typico Hierosolymitano seu Sabæ, ubi Apostolicæ constitutiones laudantur. Tertius mos Græcos spectat: qui quia Sabbatum unum in toto anno jejunant, præferunt jejunium Sabbati sancti jejunio sanctæ Parasceves. Lege Balsamonem in can. Trull. 89. Contra Latini, Sabbatis abstinere a cibo soliti, sanctissimum habent Parasceves antepaschalis jejunium; uti etiam colligere licet ex Concordia Regularum cap. 56, p. 840: ubi contra monachos qui eo die vescebantur. Cæterum quo sensu hic dicitur δύο ἡμέρας συνάπτειν ὁμοῦ, eodem apud Tertullianum De patientia cap. 13, jejunia conjungere; apud Hieronymum epist. 15, hebdomadas conjungere; Sczommo, lib. vi, cap. 34: ἐβδομάδας ἡμερῶν ἐν νηστείαις ἐπισυνάπτειν. In Typico, fol. 133:

Μάλλον μὲν οὖν εἰ δύναται, τὰς δύο μοι συνάψας, Παρασκευὴν καὶ Σάββατον, ἅπτοιο διαμείνας. Vide Tertullianum De jejunis, cap. 14, et Suzom. Histor., lib. i, cap. 11. Cot.

(31) Ὁμοῦ. Deest in altero cod. Cl.

CAPUT XIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

De peruvigilio magni Sabbati et de die Resurrectionis.

²² Quare monemus vos, ut in his diebus jejunetis usque ad vesperam, quemadmodum jejunavimus, quando nobis ereptus est: reliquis vero diebus ante Parasceven, hora nona, vel vespere unusquisque comedat, vel prout quilibet poterit: ²³ at Sabbato usque ad gallicinium permanentes; illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica, jejunium solvite; a vespera usque ad galli cantum vigilantes; et in ecclesia congregati in unum,

Περὶ τῆς παννυχίδος τοῦ μεγάλου σαββάτου καὶ περὶ τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας.

Διὸ παραινόμεν καὶ ὑμῖν νηστεύειν ταῦτα, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν ἐν τῷ ἀναληφθῆναι ²² αὐτὸν ἀπ' ἡμῶν, μέχρις (32) ἑσπέρας· ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς παρασκευῆς, ἐννάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν (33) ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως ἂν τις δύναται (34)· τῷ δὲ σαββάτῳ (35) μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης ²³ μίᾳς σαββάτων, ἥτις ἐστὶ κυριακή; ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ²⁴ ἀγρυπνοῦντες (36), καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

²² Anast., ibid., l. f. Cap. 13. l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 43. ²³ supra, cap. 45, 49, 25. ²⁴ al. ληφθῆναι. ²⁵ al. ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτοροφωνίας, ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anast. ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτοροφωνίας ἀπονησιζόμενοι. ἐπιφωσκούσης δὲ μίᾳς, etc. ²⁶ Anast. ἀλεκτοροφωνίας.

VARIORUM NOTÆ.

(32) Ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν. Nam utique constat apostolos biduo isto in tristitia et in mœrore fuisse, et propter metum Judæorum se occuluisse. Quod utique non dubium est in tantum eos jejunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat, isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Agnoscis verba Innocentii papæ epist. ad Decentium, cap. 4. Vide librum De divinis officiis, cap. 17 et 18; necnon Rabanum De institutione clericorum, lib. II, c. 26. Cor.

(33) Ἐννάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν. Utroque tempore finem jejuniis quadragesimalibus imponebant olim. Vespere, res est longe testatissima. Hora nona, docent non pauci: Socrates, Hist. eccl. lib. V, cap. 22; Ambrosius vel alius, serm. 26 (qui est fere 62 De tempore apud Augustinum) et 34, Augustinus epist. 118 atque Rotherius Veronensis, tam in synodica sua quam sermone De Quadragesima, tom. II Acheriani Spicilegii p. 264, 283. Porro constitutionis locum sic interpolatum reperi in ms. Regio 1110: 'Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς, ἀπὸ ἂν ἕχῃ ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως αὐτὸς δύναται. In reliquis autem diebus ante Parasceven, unusquisque comedat quæ habuerit, aut quo modo ipse poterit, contra sensum auctoris. lb.

(34) Ἡ ὅπως ἂν τις δύναται. Desunt hæc in altero cod. CLER.

(35) Τῷ δὲ σαββάτῳ, etc. Legebatur Bovius interpret: 'Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις αὐτὴς ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., quemadmodum citatur a Lindembrogio ad Ammianum Marcellinum. Turriani alter codex: 'Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτοροφωνίας ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anastasii Questionibus et in Typico S. Sabæ: 'Ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτοροφωνίας (al. ἀλεκτοροφωνίας) ἀπονησιζόμενοι, ἐπιφωσκούσης, etc., ἕως ἀλεκτοροφωνίας (vel ἀλεκτοροφωνίας) ἀγρυπνοῦντες, προσευχόμενοι, καὶ ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, καὶ τοὺς προφήτας, καὶ τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτοροφωνίας (ita etiam in Anastasii mss.) πρηνῆς. Balmasius contra Grotium p. 184, ex libris: 'Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς πρὸς ἑσπέραν ἕκαστος ἐσθιέτω, ἐν δὲ τῷ σαββάτῳ ἕως τῆς ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, καὶ προσευχόμενοι, καὶ ἀναγινώσκοντες, etc. In ms. Regio 1526: 'Ἐν δὲ τῷ σαββάτῳ ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., ut apud Anastasium. Ego vero Constitutorem hoc fere modo scripsisse suspicor: 'Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης, ἢ τῷ σαββάτῳ, μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης μίᾳς σαββάτων, ἥτις ἐστὶ κυριακή, etc. Hoc est: A vespera vero diei quintæ, aut saltem Sabbati, jejunium usque ad galli cantum producentes,

soluite illud illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica. lb.

(36) Ἀγρυπνοῦντες. Inter innumera loca de pervigilio Paschæ, insigniter ad Constitutionem facientia, sunt ista Lactantii lib. VII, cap. 49, quæ imitatur Isidorus Originum VI, 47: Hæc est nos, quæ nobis propter adventum Regis ac Dei nostri, pervigilio celebratur; cuius noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est; et postea orbis terræ regnum receptum est. Hieronymi ad Matth. XXV, 6: Traditio Judæorum est Christiani media nocte venturum, in similitudinem Egyptii temporis, quando Pascha celebratum est, et exterminator venit, et Dominus super tabernacula transiit, et sanguine agni postes nostrarum frontium consecratæ sunt. Unde reor et traditionem apostolicam permansisse, ut in die vigiliæ Paschæ, ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat, expectantes adventum Christi: et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctos agere diem. Palladii in Vita Chrysostomi: Excebat enim populus in partibus nostris ad primum usque galli cantum. Lupi et Euphronii Epistola ad Tarasium, tom. I Conciliorum Galliæ, p. 122: Paschalis vigilia a vespere raro in matutinum usque perducitur. Deinde in vigilia Paschæ diversorum librorum lectiones sunt recensendæ, quæ totæ habeant aliquid de præfiguratione aut valicinio passionis. Paschasini episcopi epist. ad Leonem papam: Nocte sacrosancta Paschali, baptizandi hora, etc., consuetis lectionibus nocte sacra discussis, cum presbyter secundum morem baptizandi, horam requireret, usque ad lucem aqua non veniente, non consecrati, qui baptizandi fuerant, recesserunt. Ut ergo breviter narrem, illa nocte quæ lucebat in Dominicam, decimo die Kalendas Maii sors sacer hora competente repletus est. Denique Epiphani in Expositione fidei, num. 22, ἀγρυπνίας διατελοῦσι τὰς ἑξ, dies sex Paschalis in vigiliis transeunt. 'Ἐν τισὶ δὲ τόποις τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσιν, ἐπιφωσκούσαν εἰς τὸ προσάββατον, καὶ τὴν κυριακὴν μόναν. In quibusdam vero locis solummodo nocte ea quæ sequitur diem quintum, illucescitque in Prosabbatum pervigilant, et nocte Dominica, hoc est, Paschali. Ita enim explicio τὴν κυριακὴν, ex Gregorio Nysseno, seu si mavelis, Hesychio Hierosolymitano, Oratio in Resurrectionem Dominicam, quæ κυριακὴν νύκτα appellat. Omitebam mentionem facere veteris ac deperditæ constitutionis pseudoapostolicæ in Epiphanio her. 70, n. 10, quæ præcipiebat ut Christiani vigiliis agerent μεσάζοντων τῶν ἀγύμων apud Judæos. Eam ideo sublatam fuisse arbitror, quia,

συναθροίζόμενοι, ἡγηγορεῖτε, προσευχόμενοι, καὶ δεόμενοι τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ διανοικταρέσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὴν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρονῶν³⁵ κραυγῆς, καὶ βαπτίζαντες ὑμῶν τοὺς κατηχουμένους, καὶ ἀναγνόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ, καὶ προσλαλήσαντες (37) τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν, παύσασθε τοὺς πένθους ὑμῶν, καὶ δεήθητε τοῦ Θεοῦ, ἐπιστραφῆναι τὸν Ἰσραὴλ, καὶ λαβεῖν αὐτὸν τόπον³⁶ μετανοίας καὶ τῆς ἀσθελας ἀρεσῶν· ὅτι ὁ μὲν ἀλλόφυλος κριτῆς, νοσῶντας τὰς χεῖρας εἶπεν· « Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὤψεσθε. » Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἐπεδόθη· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » καὶ Πιλάτου εἰπόντος· « Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; » αὐτοὶ ἐπαθόν· « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα· σταύρωσον, σταύρωσον (38) αὐτόν. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν ἑαυτὸν βασιλέα, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι. Καὶ ἐάν τούτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. » Καὶ Πιλάτος ὁ ἡγεμὼν καὶ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσαν (39) αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ πληροῦται τὸ φάσκον λόγιον· « Ἴνα τί ἐφρούραζαν θῆνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ ἀρχόντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἀπέβριψαν τὸν ἀγαπητὸν, ὡς νεκρὸν ἐδδελυγμένον. » Καὶ αὐτοῦ σταυρωθέντος τῇ παρασκευῇ, καὶ ἀναστάντος ἐπιφωσκούσης Κυριακῆς, ἐπληρώθη ἡ Γραφή ἡ λέγουσα· « Ἀνάστα, ὁ Θεός, κρίνον τὴν γῆν· ὅτι σὺ κατεκληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ πάλιν· « Ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παύρησάσομαι ἐν αὐτῷ. » (40) καὶ· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. » Διὰ τοῦτο οὖν καὶ ὑμεῖς, ἀναστάντος τοῦ Κυρίου, προσενέγκατε τὴν θυσίαν (41) ὑμῶν, περὶ τῆς ὑμῖν διατάξεσθαι δι' ἡμῶν, λέγων· « Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. » Καὶ λοιπὸν ἀπονηστεύετε, εὐφραίνόμενοι καὶ ἑορτάζοντες, ὅτι ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν (42) Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν καὶ τοῦτο ὑμῖν ἔστω νόμιμον αἰώνιον, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος. Ἰουδαίοις γὰρ ὁ Κύριος ἐτι τέθνηκε· Χριστιανοὶ δὲ ἐγήγερται· τοῖς μὲν δι' ἀπιστίαν, τοῖς δὲ διὰ πληροφροῦν, ὅτι ἡ εἰς αὐτὸν ἐλπίς ἀθάνατος ζωὴ καὶ (43) αἰώνιος μετὰ δὲ ὁκτὼ ἡμέρας (44)

A vigiliis, orationibus et ad Deum precibus vacate in pernottatione vestra, legem, prophetas, ac psalmos legite usque ad gallorum cantum, et baptismum conferte vestris catechumenis; et recitato Evangelio in timore ac tremore, habitaque ad populum allocutione de rebus ad salutem pertinentibus, luctui vestro finem imponite; et orate Deum ut convertatur Israel, locumque poenitentiae accipiat cum venia impletatis: quandoquidem iudex alienigena lotis manibus, dixit: « Innocens sum a sanguine iusti huius, vos videritis³⁷. » Israel vero exclamavit: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros; » et Pilato dicente: « Regem vestrum crucifigam? » ipsi acclamarunt: « Non habemus regem, nisi Cæsarem. Crucifige, crucifige eum. Omnis enim qui se regem facit, contradicit Cæsari. Et si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris³⁸. » Et Pilatus præses, ac Herodes rex, jusserunt eum crucifigi; atque complementum accepit Scriptura, quæ dicit³⁹: « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ; et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus⁴⁰. Et projecerunt dilectum, quasi mortuum abominatum⁴¹. » Atque ipso sexta feria in crucem sublato; et a mortuis excitato, sub diei Dominici dilueculum, exitum habuit illud Scripturæ: « Surge, Deus; judica terram: quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus⁴²; » et iterum: « Exsurgam, dicit Dominus, ponam in salutari; fiducialiter agam in eo⁴³; » et: « Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me; et retribuam eis⁴⁴. » Ob hoc igitur et vos, resurgente Domino, offerte sacrificium vestrum, de quo vobis constituit per nos, dicens: « Hoc facite in meam commemorationem⁴⁵. » Postea jejunium dimittite, lætantes et diem festum agentes; quoniam pignus resurrectionis vestræ Jesus Christus a mortuis excitatus est: atque hoc vobis sit legitimum sempiternum usque ad consumptionem sæculi, quoad venerit Dominus⁴⁶. Nam Judæis adhuc Dominus interiit; Christianis vero resurrexit; illis quidem propter infidelitatem; his autem propter certissimam hanc persuasionem, quod sperare in eum sit vita immortalis ac æterna.

³⁵ Anst. ἀλεκτροφωνῶν. ³⁶ αἱ τρέπον. ³⁷ Matth. xxvii, 24. ³⁸ Joan. xix, 15. 6, 12. ³⁹ Act. iv, 25-27. ⁴⁰ Psal. ii, 1. ⁴¹ Isa. xiv, 19. ⁴² Psal. lxxxi, 8. ⁴³ Psal. xi, 6. ⁴⁴ Psal. xl, 11. ⁴⁵ Luc. xii, 19. ⁴⁶ Exod. xii, 24; 1 Cor. xi, 26.

VARIORUM NOTÆ.

juxta ejusdem S. doctoris animadversionem, non semper poterat, servato ecclesiastico calculo, ipsa observari. Id. — Mas. Vind. ἀπὸ δευτέρας μ. α. καρτεροῦντες. Cl.

(37) Προσλαλήσαντες. Latine alloqui dicitur, et allocutio. Exstant hujusmodi sermones habiti in vigilia Paschæ. Cor.

(38) Σταύρωσον. Addit alter cod. Vind. ante hanc vocem: καὶ πάλιν ἐπεδόθησαν, perperam et ex Joanne liquet. Cl.

(39) Ἐκέλευσαν. L. ἐκέλευσαν. Cor.

(40) Παύρησάσομαι ἐν αὐτῷ. Desunt in utroque cod. Vind. Cl.

(41) Προσενέγκατε τὴν θυσίαν. Epiphanius sub

finem Panarii: Ἐν ἄλλοις δὲ τόποις οὐ γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ἢ μόνον ἐπιφωσκούσης τῆς Κυριακῆς, ὅτε ἀπολύει περὶ τὴν τῶν ἀλεκτρονῶν κλαγγὴν, ἐν τῇ Ἀναστασίῳ ἡμέρᾳ καὶ πανηγύρει, μεγάλη ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα. Aliis vero in locis, divini Mysteriorum cultus non celebratur, nisi solummodo illucescente Dominica, quando ad gallorum cantum jejunium solvitur, in Resurrectionis die, ac festo, magna die Paschalis. Id.

(42) Τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν. Al. ἡμῶν, et recus. Id.

(43) Ζωὴ καὶ. Alter cod. καὶ ζωὴ. Cl.

(44) Μετὰ δὲ ὁκτὼ ἡμέρας, etc. Simili modo a Cyrillo in Joannem, et ab aliis accipitur illud,

Post dies vero octo, sit vobis rursus festum honorandum octavus dies, in quo me Thomam de resurrectione vix ac ne vix quidem credentem, convicit, ostendens mihi clavorum vestigia, item lanceæ vulnus in latere⁶⁶. Et iterum, a prima Dominica numeratis quadraginta diebus⁶⁷, post Dominicum diem seu hebdomadæ feria quinta celebrate festum Assumptionis Domini⁶⁸, in quo die, completa omni dispensatione et constitutione, ascendit ad Deum ac Patrem⁶⁹, emissorem suum⁷⁰, et sedet a dextris virtutis⁷¹, exspectatque donec ponantur inimici ejus sub ejus pedibus⁷²; qui et in consummatione sæculi veniet cum potestate ac gloria multa⁷³, ad judicandum vivos et mortuos⁷⁴, et ad reddendum singulis secundum ea quæ gesserint⁷⁵. Tuncque videbunt dilectum Dei Filium, quem compunxerunt; et cognoscentes eum, plangent super seipsos, tribus ad tribum, ac mulieres eorum separatim⁷⁶.

CAPUT XX.

Predictio prophetiæ de Christo Jesu.

Etenim nunc quoque, decima mensis Gorpizæ die, Judæi congregati, Lamentationes Jeremiæ legunt, in quibus habetur: « Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus captus est in corruptionibus eorum⁷⁷, » et Baruchum, in quo scriptum est: « Hic est Deus noster; non æstimabitur alius ad eum; adinvenit omnem viam scientiæ, et ostendit illam Jacobo puero suo, et Israeli dilecto sibi. Post hoc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est⁷⁸. » Et inter legendum plangunt ac lamentantur, ut ipsi quidem putant, vastitatem a Nabuchodonosoro inductam; at revera exordium luctus comprehensuri eos, inviti faciunt. Cæterum post decem dies ab Ascensione, seu quinquagesimo post primam Dominicam die, magnum sit vobis festum Pentecostes⁷⁹; in eo quippe die Dominus Jesus ad nos hora tertia misit donum Spiritus sancti; ac repleti sumus ejus efficacia; et linguis novis locuti sumus, prout idem Spiritus nobis suggerēbat⁸⁰; et prædicavimus Judæis atque gentibus, Jesum esse Christum Dei, et constitutum a

⁶⁶ Joan. xi, 27. ⁶⁷ Act. i, 3. ⁶⁸ Anast. ibid. ⁶⁹ Marc. xvi, 19. ⁷⁰ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 11, ad Sm. 3. ⁷¹ Matth. xxvi, 64. ⁷² Heb. x, 13, 6. ⁷³ Zach. xii, 10; Joan. xxi, 37. ⁷⁴ Thren. quæst. 64. ⁷⁵ Act. ii, 4.

VARIORUM NOTÆ.

post dies octo, de die octavo, non autem nona. Unde Græci hanc Dominicam octavarum Paschæ nuncupant Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ. Quæ ipsis etiam est καὶ Κυριακὴ, et ἀντίπασχα. Nos Dominicam in Albis appellamus, et Pascha clausum, vel ut legitur in Regula Chrodogangi, cap. 36, Tom. I, *Spicilegii*, Clausum Paschæ. Cor.

(45) Καὶ αἱ γυναῖκες, etc. Hæc in altero cod. omittuntur. Cl.

(46) Τοῦ Ἰησοῦ. Adduntur hæc in codd. Vind.: ὅτι Ἰουδαῖοι ἀναγινώσκουσι δεκάτη Σεπτεμβρίου, ἥτοι Γορπιαίου. Id.

(47) Δεκάτη τοῦ μηνὸς Γορπιαίου. Decima Septembris, mensis septimi, die sancta et sollemni

ἑστῶ, ὅμην πάλιν ἑορτὴ τιμῆς, αὐτὴ ἡ ὁρθὴ, ἐν ᾗ δουκιστοῦντα ἐμὲ Θωμᾶν ἐπὶ τῇ ἀναστάσει, ἐκλήροφόρησε, δέξας μοι τοὺς τύπους τῶν ἡλῶν, καὶ τῆς λόγχης ἐν τῇ πλευρᾷ τὴν τρώσιν. Καὶ πάλιν, ἀπὸ τῆς πρώτης Κυριακῆς ἀριθμήσαντες τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἀπὸ Κυριακῆς μέχρι πέμπτης, ἑορτάζετε τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν πληρώσας πᾶσαν οἰκονομίαν καὶ διδάξιν, ἀνῆλθε πρὸς τὸν ἀποστείλαντά αὐτὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καθίσας ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ περιμένων ἕως ἂν τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ὅς καὶ ἐλεύσεται ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τότε ἔσονται τὸν ἀγαπητὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐξεκέντησαν, καὶ ἐπιγρόντες αὐτὸν, κἀφονται ἐφ' ἐχυρᾶς, φυλὴ κατὰ φυλὴν, καὶ αἱ γυναῖκες (45) αὐτῶν κατ' ἰδίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Πρόβησις προφητείας περὶ Χριστοῦ τοῦ Ἰησοῦ (46).

Καὶ γὰρ καὶ νῦν δεκάτῃ τοῦ μηνὸς Γορπιαίου (47) συναθροισμένοι, τοὺς Θρόνους Ἱερεμίου ἀναγινώσκουσιν, ἐν οἷς εἶρηται· « Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν, » καὶ τὸν Βαρούχ, ἐν ᾧ γέγραπται· « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὗ λονισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἔξωρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἐδείξεν (48) αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἀγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανέστράφη. Καὶ ὅταν ἀναγῶσι, κἀπικοντα καὶ θρηνοῦσιν, ὡς μὲν αὐτοὶ νομίζουσι, τὴν ἐρημίαν τὴν ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ γενομένην, ὡς δὲ ἡ ἀλήθεια ἔχει, προοίμια ποιοῦνται ἀκόντες τοῦ μέλλοντος αὐτοὺς καταλαμβάνειν πέπλους. Μετὰ δὲ δέκα ἡμέρας τῆς Ἀναλήψεως (49), ἥτις ἀπὸ τῆς πρώτης Κυριακῆς πεντηκοστὴ γίνεται, ἑορτὴ μεγάλη ὅμην ἑστῶ· ἐν αὐτῇ γὰρ, ὥρα τρίτῃ ἀπέστειλεν εἰς ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐπλήσθημεν αὐτοῦ τῆς ἐνεργείας, καὶ γλώσσαις καιναῖς ἐλάλησαμεν, καθὼς ἐκείνο ὑπῆρχεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐκρηύξαμεν Ἰουδαίοις τε καὶ ἔθνεσιν, αὐτὸν εἶναι τὸν

D Expiationum, qua Judæis animas suas affligere seu jejuna præcipitur, Levit. xvi, 29; xiii, 27; Numer. xxix, 7. In ea poterant Judæi Hellenistæ etiam Baruchum Græce legere, per synagogas suas Cor.

(48) Ἐδείξεν. Uterque cod. ἔδεικνεν. Cl.

(49) Μετὰ δὲ δέκα ἡμέρας τῆς Ἀναλήψεως. Recuperabit quæ amisit Anastasius, si quæst. 64, p. 428, l. 7, post Κυρίου posueris quemadmodum in libris Regiis, et in Typico fol. 135, καὶ μετὰ ἡμέρας δέκα τῆς Ἀναλήψεως. Constitutionum porro locum hunc aliosque multos continet Niconis monachi Pandectes; qui liber servatur in forulis Regiæ Bibliothecæ. Cor.

Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὠρισμένον ὑπ' αὐτοῦ κριτὴν (50) ζώντων καὶ νεκρῶν. Τούτῳ Μωσῆς μαρτυρῶν ἔλεγεν· « Ἐλαβε Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου, καὶ ἔβρεξε. » Τούτῳ εἶδεν Ἰακώβ ὡς ἄνθρωπον, καὶ εἶπεν· « Εἶδον Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. » Τούτῳ Ἀβραάμ ξενοδοχῆσας, κριτὴν ὠμολόγει καὶ αὐτοῦ Κύριον. Τούτῳ Μωσῆς ἐπὶ τῆς βάρου τεθέσται· περὶ τούτου ἐν Δευτερονομίᾳ ἔλεγε· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἀνελήσῃ πρὸς ὑμᾶς. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἀν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξαλοβρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. » Τούτῳ εἶδεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ στρατάρχην τῆς δυνάμεως Κυρίου, καθελκισμένον, σύμμαχον εἰς Ἱεριχώ· ὃ καὶ πεσὼν προσεκύνησεν (51), ὡς δούλος δεσπότην. Τούτῳ Σαμουὴλ εἰδὼς Χριστὸν Θεοῦ, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς βασιλεῖς, χριστοὺς ὠνόμαζε. Τούτῳ εἰδὼς Δαβὶδ, ἐψάλλε τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ψῆδην, λέγων· « Ὡδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » καὶ ἐπιφέρων εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, ἔψαλzen· « Περιζῶσαι τὴν βομφαλιν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατὲ, τῇ ὠραιότητί σου, καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἐντεινον, καὶ κατευδοῦ, καὶ βασιλευε, ἐνεκεν ἀληθείας, καὶ πρῶτης καὶ δικαιοσύνης· καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. Τὰ βέλη σου ἤκονημένα, δυνατὲ (52), λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλείου (53). Διὰ τούτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως, παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Σολομὼν ἔλεγεν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἐλθεῖν (54) τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με· » καὶ πάλιν· « Ἡ σοφία ὠκοδόμησεν αὐτῇ οἶκον. » Περὶ αὐτοῦ καὶ Ἡσαΐας ἔλεγεν· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται. Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος, ἀρχεῖν ἐθνῶν ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπίουσι. » Ζαχαρίας δὲ· « Ἰδοὺ (55) ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πρῶτος, καὶ ἐπισθεθὴς ἐπὶ ὄνον, καὶ πόλιν υἱὸν ὑποζυγίου. » Τούτῳ Δανιὴλ υἱὸν ἀνθρώπου λέγει εἶναι (56),

A Deo iudicem vivorum ac mortuorum ⁵¹. Huic Christo Moyses testimonium præbens, aiebat : « Accepit Dominus ignem a Domino, et pluit ⁵². » Hunc Jacobus tanquam hominem vidit, et dixit : « Vidi Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea ⁵³. » Hunc Abraham hospitio exceptum, constebatur iudicem ac Dominum suum ⁵⁴. Hunc Moyses in rubo vidit ⁵⁵ : et de eodem in Deuteronomio dixit : « Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus ex fratribus vestris sicut me ; ipsum audietis, secundum omnia quæ locutus fuerit vobis ; et erit, omnis anima, quæ non audierit Prophetam illum, exterminabitur de populo suo ⁵⁶. » Hunc vidit Jesus filius Navæ ducem exercitus ac virtutis Domini, armatum, et subsidarium in expeditione Hierichuntina ; quem et procidens adoravit, ut servus dominum ⁵⁷. Hunc Samuel respiciens Christum Dei ⁵⁸, sacerdotes et reges, christos nominavit. Hunc David cernens, canticum de eo psallebat, inscribens : « Canticum pro dilecto ⁵⁹. » atque hæc verba de persona ipsius subiungens : « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, specie tua et pulchritudine tua, et intende ; et prospere procede, et regna, propter veritatem, et mansuetudinem, et iustitiam ; et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potentissime ; populi sub te cadent, in corde inimicorum regis. Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis ⁶⁰. » De eo etiam, et ex ejus persona, dicebat Salomon : « Dominus condidit me principium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes firmarentur, et ante omnes colles generat me ⁶¹ ; » et iterum : « Sapientia ædificavit sibi domum ⁶². » De eo et Isaias aiebat ⁶³ : « Egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui consurgit, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt ⁶⁴. » Zacharias vero : « Ecce rex tuus venit justus et salvans, ipse mitis, et sedens super asinam, et pulum filium subjugalis ⁶⁵. » Hunc Daniel dicit esse

⁵¹ Act. i, 42. ⁵² Gen. xix, 24. ⁵³ Gen. xxxii, 30. ⁵⁴ Gen. xviii, 25, 27. ⁵⁵ Exod. iii, 2. ⁵⁶ Deut. xviii, 15. ⁵⁷ Jos. v, 15. ⁵⁸ I Reg. xii, 3. ⁵⁹ Psal. xlv, 1. ⁶⁰ Ibid., 4. ⁶¹ Prov. viii, 22. ⁶² Prov. ix, 1. ⁶³ I. Ignat. interpol. ad Sm. 2. ⁶⁴ Isa. xi, 1, 10. ⁶⁵ Zach. ix, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(50) *Κριτήν*. Additur εἶναι in altero codice, parum concinne, cum jam antecesserit. In margine adscriptum : περὶ τοῦ Κυρίου προφητεῖαι. Cl.

(51) *Ὁ καὶ πεσὼν προσεκύνησεν*. De nullo sanctorum refertur in sacra Scriptura, quod Deum cadens adoraverit ; sed quicumque illicita adorat, cadens dicitur adorare. Observatio est S. Hieronymi ad caput iii Danielis. Quanquam in Matthæi Evangelio de Magis legimus, procidentes infantem Jesum adorasse. Cot.

(52) *Ἐκονημένα, δυνατὲ*. Notanda in hoc Davidis textu varians lectio, δυνατὰ, tum apud Eusebium *Demonstr. Evangel.*, lib. v, cap. 3, tum ex *Metaphrasi* Apollinaris, Arnobii *Commentario*, et Catena hic p. 936. Firmicus De errore profanarum religio-

num : *Sagittæ acutæ potentissimæ*. Vide etiam Paschasium. Malo autem exemplo factum ab iis qui præfuerunt editionibus S. Augustini, quod non suaverunt evidens mendum ad hunc Psalmum : *Sagittæ tuæ acutæ, potentissime : et transfigentes et efficientes*. Præsertim cum cernerent mox : *O sagittam acutam potentissimam !* Unde corrigere debuerant, *acutæ potentissimæ*. Ib.

(53) *Βασιλέως*. Additur in cod. Vind. καὶ ἑξῆς. Cl.

(54) *Ἐλθεῖν*. Προσθεῖν in utroque cod. Ib.

(55) *Ἰδοὺ*. Præcedunt hanc voculam hæc, in altero cod. : *Καίτε σφόδρα, θύγατερ Σιών*. Ib.

(56) *Εἶπαι*. Deest in altero. Ib.

Filium hominis, venire ad Patrem⁵⁷, omne judicium omnemque honorem ab eo accipere, et esse lapidem ex monte, sine manibus excisum, qui crevit in montem magnum, ac universam terram replevit⁵⁸, quique conterit variarum gentium principatum, ac multorum deorum cultum, unum vero Deum prædicat, et Romanorum monarchiam eligit. De hoc quoque Jeremias prophetice dicebat: « Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus captus est in corruptionibus eorum: de quo diximus: In umbra ejus vivemus in gentibus⁵⁹. » Jam vero Ezechiel, similiterque alii prophetæ ubique asserunt hunc esse Christum, Dominum, regem, judicem, legislatorem, Angelum Patris, unigenitum Deum. Hunc igitur et nos prædicamus vobis, et evangelizamus, Deum Sermonem, suo Deo ac Patri ministrantem in omnium rerum creatione. Huic credentes, vivetis; non credentes vero, etiam puniemini. « Qui enim incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum⁶⁰. » Itaque, postquam celebraveritis Pentecosten⁶¹, celebrate

A ἐρχόμενον πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ παύσαν τὴν κρίσιν καὶ τὴν τιμὴν παρ' ἐκείνου ὑποδεχόμενον, καὶ λήθον ἀπὸ θρόνου ἀνευ χειρῶν ἐμνηθέντα, καὶ γενόμενον εἰς ὅρος μέγα, καὶ πληρώσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, συντρίβοντα πολυαρχίαν τοπαρχῶν, καὶ πολυθεῖαν θεῶν (57), κηρύσσοντα δὲ τὸν ἕνα Θεόν, καὶ χαιρούμενον τὴν Ῥωμαίων μοναρχίαν. Ἐπεὶ τοῦτου καὶ Ἱερემίας προφητεύων ἔλεγε· « Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συναλήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν· οὐ εἴπομεν, Ἐν τῇ σκιά αὐτοῦ ζήσομεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ Ἐζεκιὴλ δὲ καὶ οἱ καθ' ἑξῆς προφηταὶ πανταχοῦ τοῦτον εἶναι Χριστὸν, Κύριον, βασιλέα, κριτὴν, νομοθέτην, Ἄγγελον τοῦ Πατρὸς, μονογενῆ Θεόν. Τοῦτον οὖν καὶ ἡμεῖς κηρύσσομεν ὑμῖν, καὶ εὐαγγελιζόμεθα, Θεόν Λόγον, ὑπηρετούμενον (58) τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ· εἰς τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν. Τοῦτω πιστεύοντες ζήτετε, ἀπιστοῦντες δὲ καὶ κολασθήσεσθε. « Ὁ γὰρ ἀπειθὼν τῷ Υἱῷ, οὐκ ὄψεται τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν. » Μετὰ οὖν τὸ εὐχαρίσσαι ὑμᾶς τὴν Πεντηκοστὴν, εὐχαρίσατε μίαν ἑβδομάδα (59)· καὶ μετ'

⁵⁷ Dan. vii, 13. ⁵⁸ Dan. ii 34. ⁵⁹ Thren. iv, 30. ⁶⁰ Joan. iii, 36. ⁶¹ Anast. ibid.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Θεός. In altero codice eleganter: ἀθέων, cum πολυθεῖα θεῶν repetitionem auribus ingratam offerat. Est vero hic ὁρῶμενος. Prima enim fronte videtur repugnare, his qui ne unum quidem Deum admittunt, obijci deorum multitudinem; sed nihil est veritas; deus enim, qui socios habet, non est deus, ceteris hoc est summum attributum, non tantum superiorem nullum, sed ne parem quidem ullum habere. Cl.

(58) Ὑπηρετούμενον. Adnotabatur hic in antiquo codice Turriani: Ὁ δὲ λόγος ὑπηρετῆσαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ οὖν αὐτῷ πάντα ποιῆσαι. Non admitto ministrasse Deo et Patri Filium; sed una cum ipso cuncta creavisse. Et ad consimile effatum lib. viii, cap. 12: Μετὰ τὴν σάρκωσιν εἴποι· ἂν τις τὴν ὑπηρεσίαν δι' αὐτόν, οὐ μὴν πρὸ τῆς σαρρώσεως. Post incarnationem, dixerit quis ministerium per illum (seu illum ministrasse), non vero ante incarnationem. Ple admodum, et congruenter doctrinæ SS. Patrum. Nam hæretici hujusmodi vocibus abutebantur contra æqualitatem Filii cum Patre. Cæteroqui non desunt exempla similium locutionum, non modo in magistris qui Ariam præcesserunt (Justinum martyrem dico, Theophilum Antiochenum, Irenæum, Clementem Alexandrinum, Tertullianum, et Origenem); sed et in illis, qui post exortam Arianam hæresim scripsere. Verbi gratia, in Hilario lib. iii De Trinitate, Mario Victorino hymno 3, ac Epiphano, circa quem leg. sup. ad Hermæ locum. Philo Judæus De nominum mutatione, p. 1058: Ὑπηρετῆς τοῦ Θεοῦ λόγος. Vide, si lubet, epistolam episcoporum sex ad Paulum Samosatensem. Cor.—In margine utriusque cod. Vind.: « Ὅτι τὸ λέγειν· Ὑπηρετῆς ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ, οὐκ ὑπόκειται τοῦ Υἱοῦ δεῖκναι, οὐδὲ λειτουργικὴν δύναμιν ὡς κτίσματος, ἀλλὰ ὡς συνδημιουργοῦ. Verum hæc non sunt scriptoris hujus libri, sed librarii, aut potius critici rectius sentientis. Non est hujus loci attingere quæstionem, quæ moveri hinc queat, cur Patres antenicæni insisterent Arianorum interdum locuti sint, interdum eos oppugnasse videantur. CLER.

(59) Ἐυχάρισται μίαν ἑβδομάδα. Ritus festam habendi hebdomadam quæ Pentecosten consequi-

tor, ex hisce libris ab Æthiopiis indicatum apud Damianum a Goes, non meminerant alicubi. Ecclesiarum esse observatum, aut a se alibi lectum, vivi memoria excellenti, plurimæque lectionis. Ego vero illis hac parte felicior, non pauca reperi testimonia, quibus constat ita multis in locis fuisse acitatum. Nonnulla proferam; et ad reliqua lectorem amandabo. Igitur in antiquis *Pœnitentialibus* a doctissimo Morino evulgatis, p. 88, 89, inter dies festos quibus pœnitentes omni jejuniis absolvuntur, ponitur, cum hebdomade Paschalis, hebdomas quæ Pentecosten excipit, quæque S. Spiritus hebdomas vocatur: Τὴν ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἣν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καλοῦμεν ἑβδομάδα. Et p. 90, B; 115, E, vetatur genu flectere, ut in diebus solemnibus, a Paschate usque ad festum Omnium Sanctorum, hoc est, iuxta Græcos, Dominicam post Pentecosten. Ad hæc ita scribit Joannes Citrius in responsis ad Cabasilam, non quidem impressis illis *Juris Græco-Romani* p. 323, etc., sed in compendium redactis, ac numero pluribus, Bibliothecæ Regiæ, et codicis Joliani, post Matthæi monachi *Nomocanonem*: Καταλύομεν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἑβδομάδα, εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς γε δὴ καὶ τὴν διακαιήσιμον, εἰς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸ ὁμότημον εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ ἄρα τῷ Πατρὶ, οὕτω δὲ καὶ τῷ Υἱῷ· δι' αὐτῶν γὰρ τῇ τοῦ Πατρὸς εὐδοκίᾳ τὸ τῆς ἡμῶν ἀναπλάσεως ἐκνομήθη μυστήριον, καὶ ὁ τῆς θεογνωσίας ἡμῶν ἀπέλαμψεν φωτισμός. Id est, totam quoque a Pentecoste hebdomadem nequaquam jejunamus, in honorem S. Spiritus: quem admodum, scilicet, hebdomadem post Pascha, in honorem Salvatoris nostri Iesu Christi: quod Spiritus sanctus par sit dignitatis, ut cum Patre, ita et cum Filio: per Filium enim et sanctum Spiritum beneplacito Patris, nostræ reformationis mysterium dispensatum est, nobisque cognitionis Dei splendor illuzit. Jam vero ad Typicum fol. 154, ad concillium Moguntiacum can. 30, et Capitularia, lib. ii, cap. 35; ad synodum Salégundiensiensem, cap. 2, et ad eos qui De ecclesiasticis officiis scripserunt, Amalarium lib. i, cap. 39, lib. iv, cap. 29; Bernonem, cap. 3; Rupertum, lib. x, cap.

ἐκείνην, νηστεύσαντες μίαν (60)· δίκαιον γὰρ καὶ εὐφρανθῆναι ἐπὶ τῇ ἐκ Θεοῦ δωρεᾷ, καὶ νηστεύσαι μετὰ τὴν δέσιν. Καὶ γὰρ καὶ Μωσῆς καὶ Ἠλίας ἐνήστευσαν τεσσαράκοντα ἡμέρας· καὶ Δανιὴλ τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν, ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγε, καὶ χρέας καὶ οἶνος οὐκ ἐσιῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ· καὶ ἡ μακαρία· Ἄννα αἰτουμένη τὸν Σαμουὴλ, λέγει· «Ὁν καὶ μέθυμα οὐ πίνωκα, καὶ ἐκχέω τὴν ψυχὴν ἐνώπιον Κυρίου»· καὶ Νινευίται νηστεύσαντες τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας (61), τῆς ὁρτῆς τὴν κείραν ἀπέφυγον· καὶ Ἑσθήρ, καὶ Μαρδοχαῖος, καὶ Τοῦθθ,

¹ Deest in Anast. ² Exod. xxxiv, 28; III Reg. xix, 8. ³ Dan. x, 2. ⁴ I Reg. i, 15.

VARIORUM NOTÆ.

26, et Honorium lib. iii, cap. 149. Postea Paschate servante hebdomadem suam, Pentecostæ tres tantum dies attributi sunt, per sextum canonem concilii Engilnheimensis. Videnda Constantiensis synodus ann. 1094. Cor.

(60) Καὶ μετ' ἐκείνην, νηστεύσαντες μίαν. Abest μίαν ab Anastasio, et a tractatu acephalo *De jejuniis* coll. Reg. 2434; ubi iste locus videtur. Equidem cernimus in S. Athanasio, *Apologia de fuga sua*, paulo post initium, Alexandria jejunatum fuisse in hebdomade quæ subsequitur Pentecosten. Quemadmodum Patres concilii Turonensis ii, can. 17, ex antiquis institutis præcipiunt monachis, ut post *Quinquagesimam tota hebdomade ex assé* jejunent. At nunc Græci jejunium inchoant post octavam Pentecostes, et perducunt ad festum apostolorum Petri et Pauli. Videturque hoc jejunium successisse illi constitutionis pseudoapostolicæ: conjunctis forsitan in unum duobus jejuniis, Pentecostes et apostolorum: siquidem νηστεῖαν τῶν ၼγίων ἀποστόλων fuisse ἑπταήμερον testis est loeuples Balsamon, in responsis ad Marci interrogationes, resp. 53; *Juris Græco-Romani*, pag. 388 (quo in responso me suatore lacunam complebis, e mss. ac ex ejusdem Balsamonis canonum collectione, p. 227 et 228, repones, κυρίου Νικολάου) nec non in interpretatione responsionis synodi Constantinopolitane sub Nicolao patriarcha ad Questionem 3 monachorum quorundam, Cujus loci Latinam versionem ab Herveto habemus; Græca autem in lucem profertur, accepta ab iisdem libris:

Καὶ τότε μὲν ἐλαλήθησαν ταῦτα. Ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦτο σιωπῆσας, ὅθεν καὶ ὅπως παρεδόθησαν αἱ δύο αὐταὶ νηστεῖαι, ἡγουν τῆς κοιμησεως τῆς ၼγίας Θεοτόκου, καὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ ἡ πρὸς τῇ ἑορτῇ τῶν ၼγίων Ἀποστόλων τελουμένη νηστεία, καὶ ἡ πρὸς τῇ μεταμορφώσεως νηστεία, καὶ εἰ ἐξ ἀνάγκης ὀφείλομεν κατὰ ταύτας νηστεύειν, καὶ ἐπὶ πόσαις ἡμέραις, λέγω, τὴν μὲν νηστεῖαν τῶν τοιοῦτων τεσσαρῶν ἡμερῶν, ἀπαραιτήτων εἶναι· τὴν δὲ ποσότητα τῶν ἡμερῶν ταύτης μὴ εἶναι εἰς πάντας ἰσάριθμον ὑπὲρ εἰς τὴν μεγάλην ἑστὶν Τεσσαρακοστήν· ἀλλὰ πρὸ μὲν ἐπὶ ταῖς ἡμέραις ἐκείνης τῶν τοι-

Et hæc quidem tunc dicta sunt. Ego autem cum postea considerassem, undenam et quo modo hæc duo jejunia tradita sunt, scilicet, dormitionis sanctæ Deiparæ, et Nativitatis Jesu Christi ac Dei nostri; atque etiam jejunium quod peragitur ante festum Sanctorum Apostolorum, necnon jejunium ante Transfigurationem; et an necessario debemus hæc jejunare, et quot diebus; dico; jejunium quidem horum quatuor festorum esse inexcusabile; ejus autem dierum quantitatem non esse numeram apud omnes æqualem; quod in magna Quadagesima est: sed ante septem quidem dies uniuscujusque horum festorum omnes fideles, laici

B scilicet et monachi, coguntur jejunare inexcusabiliter, quique non ita faciunt, ab orthodoxorum Christianorum communione alienabuntur. Monachi autem, qui a typicis per loca receptis compelluntur amplius jejunare, videlicet, a festo Omnium Sanctorum, et a 14 mensis Novembris, vel inquit coguntur suos illos formularum libros sequi: quoniam hoc est canonicum et salutare; quemadmodum et laici quisquis sponte ita jejunant, laude et gratiarum actione digni habebuntur. Quia vero horum omnium causas divinis sententiis ac doctrinis scripto mandatis, Deo favente, confirmavimus, et in epistola exhibuimus, quam ad in primis venerabilem monachum dominum Theodosium Sarpotem, qui in valle sancti Auxentii inclusus degit, scripsimus, eam quoque lego. Hic enim non est posita, ut quæ prolata sit. Eadem autem epistola, nullo penitus mutato, scripta est etiam ad clericos et reliquos, qui sunt in sede magnæ Antiochiæ.

καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ θρόνῳ τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας, κληρικοὺς καὶ λοιποὺς.

Ecclesiæ Latinæ mitto: quia quantopere a se invicem dissenserint, nemo nescit. Cor.

(61) Τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Triduum, quo transactis periculi fuerant, nisi penitentiam egissent, juxta Græcos codices, quodque sufficere ad placandum Deum observat sæpe B. Chrysostomus.

Sic Ninive monitis Jonæ sub tempore cladis Credidit, et tribus in luctu jejuna diebus, Promeruit morum exordio, consistere regno.

Sunt versus carminis *De divina providentia*, in Operibus S. Prosperi, eo etiam notabiles, quod poeta ille cum Josepho Ἀρχαϊολογίας ix, 11, subversio-nem Ninive a Jona prædicatam, intellexit de amissione imperii. lb.

οὐτῶν ἑορτῶν, πάντας οἱ πιστοὶ, λαϊκοὶ δηλονότι καὶ μοναχοὶ, ἀναγκάζονται νηστεύειν κατὰ τὸ ἀπαραίτητον, καὶ οἱ μὴ οὕτω ποιοῦντες, ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ὀρθόδοξων Χριστιανῶν ἀλλοτριωθήσονται· οἱ ἀπὸ κτητορικῶν τυπικῶν συνωθούμενοι μοναχοὶ νηστεύειν ἐπιπλέον, ἡγουν ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ၼγίων πάντων, καὶ ἀπὸ τῆς εἰς τὸ Νοεμβρίου μηνός, καὶ ὄκνοντες ἀναγκασθῆσθαι τοὺς κτητορικοὺς αὐτῶν τυπικοὺς ἀκολουθεῖν, ὅτι τοῦτο κανονικὸν καὶ σωτηριώδες ἐστίν, ὥστερ καὶ οἱ λαϊκοὶ ἐκ τῆς ἐκοντὶ νηστεύοντες, εὐχαριστίας ἀξιώθησονται. Ἐπὶ δὲ τὰς αἰτίας τούτων πάντων γραφικοὺς θελοὺς δόγμασι καὶ διδάγμασιν εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ κατησαλισάμεθα, καὶ δι' ἐπιστολῆς παρασημασθε γραφείας πρὸς τὸν ἐν τῷ βουνῷ τοῦ ၼγίου Ἀδελφείου ἐγκλεισμένον, τὸν τιμιώτατον μοναχὸν κύριον Θεοδόσιον τὸν Σαρπητότην, ἀνάγνωθι καὶ ταύτην. Ἐνταῦθα γὰρ ὡς πολυστιχὸς οὐ κατεστρέθη. Ἡ αὐτὴ δὲ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπαλλάκτως

nentis periculum effugerunt¹: item Esther, et Machabæus, et Juditha, insultationem impiorum, Holophernis, et Amanis, jejunianda declinarunt². David denique ait: «Genua mea infirmata sunt a jejunio; et caro mea immutata est ab oleo³.» Vos ergo quoque, in jejunio petite a Deo quæcunque petitis⁴. Post hanc autem hebdomadam jejunii, in omnibus quartis et sextis feriis vobis præcipimus jejunare; ac quod ob jejunium vestrum superfluit, paupe-

¹ Jon. iii, 5. ² Esth. iv, 16; Judith. viii, 6. ³ Psal. cvm, 24. ⁴ Anast. ibid., l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, l. supra cap. 15. ⁵ Anast. νηστείαν ταύτην.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Ἑβδομάδα. Abest a cod. Vind. et merito, ut quidem videtur. CL.

(63) Πᾶρ μὲν τοι Σάββατορ, etc. Multa completur finis iste satis cognita. Primo, Sabbatorum omnium excepto uno, sancto videlicet, festum, cum jejunii vacuitate. Qua de re alibi Diataxes; et passim scriptores ecclesiastici. Latini etiam, quorum quidam Græcis non sunt iniqui. At S. Gregorius papa, lib. xi, epist. 3, dicit Antichristum celebrationem Sabbati inducturum. Secundo, Sabbati synaxim, ut lib. ii, cap. 59. Non numeratur ista collecta inter apostolicas ab Epiphanio in compendiarie veraque doctrina de fide Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ: ubi dicitur usitata quibusdam in locis; cum Socrates, lib. v, cap. 22, et Sozomenus, lib. vii, cap. 19, solos excipiant Romanos et Alexandrinos. In eodem Sozomeno, lib. iii, cap. 14, De regula S. Pacomii: Τῇ δὲ πρώτῃ καὶ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος, ἐπὶ κοινωνίᾳ τῶν θεῶν μυστηρίων τῷ θυσιαστηρίῳ προσόντας, τὰς ζώνας λύειν, καὶ τὰς διαθήρας ἀποτίθεσθαι. Ut primo autem ac postremo hebdomadis die, ad altare accedentes ad sacrorum mysteriorum communionem, zonas soluerent, pellesque deponerent. Id est, Sabbato et Dominica. Inconsiderate enim a Nicephoro, lib. ix, cap. 14: Τῇ δὲ πρώτῃ καὶ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος peruersum est in τῇ δὲ πρώτῃ καὶ Κυριακῇ τῶν ἡμερῶν, prima et Dominica die. Atque eundem Nicephori errorem, lib. iii, cap. 8, observavit eximii acuminis vir Henricus Valesius in Sozom. viii, 8, observabitque posthac quilibet, lib. xi, cap. 38, ad Sozomeni lib. vi, cap. 31. Addo nunc ista relegens, quod nuper inveni in confessione sivei Claudii regis Æthiopum, apud Hottingerum Ἀρχαιολογίας orientalis parte ii, p. 77: Nos autem ita celebramus Sabbatum, ut offeramus munera ad mensam, et faciamus in eo cœnam, sicut præceperant nobis Patres nostri apostoli in Αἰθιοπία. Tertio, hic Constitutionum agitur de festo ac de celebri conventu diei Dominicæ. Quarto, contra jejunium eodius susceptum: intellige stulta affectatione aut impia: quale hæreticorum complurium, Manichæorum, Tessareskadecalarum, Aetianorum, Eustathianorum, Priscillianistarum. Alioq̃ti licet per Dominicam, non quidem solam, sed cum aliis diebus multis conjunctam jejunare. Utinam, pie exclamat Hieronymus, epist. 28, omni tempore jejunare possimus, quod in Actibus apostolorum, diebus Pentecostes et die Dominico apostolum Paulum, et cum eo credentes fecisse legimus. Idque magui doctoris votum sancti quidam impleverunt: ut insignis ille monachus, quem per annos 40 sol vescentem non viderat. Ad hæc scribit ad Lucianum Celerinus in Cypriano: Pro cuius factis ego in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio et cinere lacrymabundus dies exegi. Quinto, adversus jejunium in Pentecoste, 50 diebus post Pascha. Remissionem Quinquagesimæ et Quinquagesimæ Paschalis nuncupant Gennadius De script. eccles., cap. 61, et Beda Hist. Angl., iii, 6. Ubi ego

τὴν τῶν ἀσθεῶν ἐκπανάστασιν νηστεύσαντες ἀπέφυγον Ὀλοφέρνην καὶ Ἀμάν· καὶ Δαβὶδ λέγει· «Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σὰρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον.» Καὶ ὑμεῖς οὖν νηστεύοντες αἰτεῖσθε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ αἰτήματα ὑμῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἑβδομάδα (62) τῆς νηστείας⁵, πᾶσαν τετράδα καὶ παρασκευὴν προστάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν, καὶ τὴν περιστείαν ὑμῶν τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν. Πᾶν μὲν τοι Σάββατον (63), ἀνευ τοῦ ἑνὸς, καὶ πᾶσαν

circa ritum ac ritus desuetudinem, omittam quidem B vulgaria atque edita; ponam vero ob oculos lectorum quæ occulit Bibliotheca Regia, in tribus miss. ex interrogationibus et responsionibus synodicis sub patriarcha Nicolao, multum diversis ab illis Balsamonis, p. 227:

Interrogationes et responsiones synodicae sancti concilii, cui sanctissimus patriarcha D. Nicolaus a Deo promotus præerat tunc, sub imperio D. Alexii Comneni; ad interrogationes quorundam monachorum, extra urbem in vita religiosa se exercentium, ac quærentium hoc modo: Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις συνοδικαὶ τῆς ἁγίας συνόδου [al. ἐρωτήσεις κανονικαὶ καὶ ἀποκρίσεις τῆς ἁγίας συνόδου], τῆς προέστατο τότε ὁ ἁγιωτάτος πατριάρχης Κύριος Νικόλαος [al. ἐρωτήσεις μοναχῶν Ἀγιορείτων πρὸς τὸν ἁγιωτάτον πατριάρχην Κύριον Νικόλαον] ὁ θεοπρόβλητος, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως κυροῦ * Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς ἐρωτήσεις τινῶν μοναχῶν C ἔξω τῆς πόλεως ἀσκουμένων, καὶ ἐπαπορησάντων οὕτως.

Interrogatio.

E nostro monasterio, in Deo venerabiles domini, frater quidam jam diu missus est a nobis indignis ad sanctitatem vestram, ut interrogaret scripto de quibusdam questionibus, quæ apud nos necessarie sunt. Qui reversus, ostendit nobis, quod ad vestram sanctitatem feceramus (fecit) commonitorium, una cum solutione quam emisistis, a tergo posita, sicque habente: Quod non oporteat solvere jejunium, in Trade et Parasceve, ob commemorationem sancti vel apostoli cujuscumque, nisi duntaxat in festis Dominicis. Et quod oporteat jejunia tradita jejunare, etiam in ipsa Pentecoste, et in Dodecahemero (12 diebus a Natali ad Epiphaniam); præter hebdomadem Renovationis (post Pascha). Ad hæc dubii nos, aut monachum mentiri, aut nosulli existimavimus. Quocirca et nunc scripsimus ista ad sanctitatem vestram; quo de iisdem re-

Ἐρώτησις.

Ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς μονῆς (al. λύρας), θεοφιλετοὶ δεσπόται (al. θεοτίμητα δεσποτά), ἀδελφοί τῆς πρὸ πολλοῦ ἀπεστάλη παρὰ τῆς ἡμετέρας ἀναξιώτητος πρὸς τὴν ἀγιωσύνην ὑμῶν (al. σου), ἐρωτῶσαι τινα ἐγγράφως ζητήματα ὄντα παρ' ἡμῖν ἀναγκαῖα. Ὅς καὶ ὑποστρέψας, εἰδείξεν ἡμῖν τὸ ὑπομνηστικὸν ὁ ἐποιήσαμεν (al. ἐποίησε) πρὸς τὴν ὑμῶν (al. σου) ἀγιότητα, καὶ τὴν ἐξελεθούσαν λύσιν ὁπίθεν (al. ὁπίσθεν), ἔχουσιν οὕτως· Ὡς οὐ δεῖ καταλύειν τὴν νηστείαν, ἐν τετράδι ἢ παρασκευῇ (al. ἐν τετραδοπαρσκευῇ), γάρ ἢν μνήμης ἁγίου ἢ ἀποστόλου τινός, εἰ μὴ μόνον ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς, etc. Καὶ ὅτι δεῖ νηστεύειν τὰς παραδόδομένας νηστείας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ, καὶ τῷ δωδεκαημέρῳ, χωρὶς τῆς ἑβδομάδος τῆς διακινησίμου (διακινησίμου). Εἰ paulo post: Πρὸς ταῦτα δὲ ἀπορήσαντες (al. διαπορήσαντες) ἡμεῖς, ἢ τὸν μοναχὸν ψεύδεσθαι (al.

Κυριακὴν, ἐπιτελοῦντες συνόδους, εὐφραίνεσθε· ἔνοχος γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν Κυριακὴν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὖσαν, ἢ τὴν Πεντηκοστὴν, ἢ

A ribus elargiri. Et quidem in omni Sabbato, præter unum¹⁰, atque in omni Dominica lætos conventus celebrate: erit enim reus peccati, qui per Domini-

¹⁰ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13.

VARIORUM NOTÆ.

διαφγεῖσθαι) ἢ ὕμᾱς (al. ἡμᾶς) σφάλλεσθαι (al. ἐσφάλλεσθαι) ὑπελάδομεν. Διὸ καὶ ἐγράψαμεν νῦν ταῦτα πρὸς τὴν ὁμῶν (al. σὴν) ἀγιότητα· ὥς ἂν μάθομεν περὶ αὐτῶν ἀκριθέστερον. Τὸ γὰρ καταλύειν τὴν νηστείαν ἐν ταῖς τῶν ἁγίων καὶ μεγάλων ἀποστόλων (al. τῶν μεγάλων ἁγίων καὶ ἀποστόλων, al. τῶν ἁγίων μεγάλων ἀποστόλων) ἑορταῖς εὐρίσχομεν ἐν τοῖς Τυπικοῖς συναξαρίοις, τοῦ τε ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάβα καὶ καθηγητοῦ τῆς ἐρήμου ἐπὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου, καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, καὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει, καὶ ἄλλων μεγάλων ἁγίων πολλῶν· ἀπερ' οὐ διαλαμβάνει τὴν ὁμῶν (al. σὴν) ἀγιότητα. Ὡσαύτως καὶ πᾶσαν τὴν Πεντηκοστὴν καὶ τὸ (al. ἅπαν τὸ) δωδεκάημερον. Περὶ τούτων καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος τοιαύδε φησὶν ἐν τινι (al. τισι) τῶν συγγράμμάτων αὐτοῦ· ὅτι οὐ δεῖ παραβαίνειν νηστείαν (al. νηστείαν Κυρίου) τὸν μοναχὸν ἢ τὸν ἱερέα· τετράδα (al. τούτῃ τετράδα) καὶ παρασκευὴν, εἰ μὴ τι ἐπὶ νότῳ βεβάρηται, χωρὶς τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ τῶν Ἐπιφανίων.

Ἀποκρίσις.

Responsio.

Καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ περὶ νηστείας ἐν τετράδι καὶ παρασκευῇ λέγομεν (al. γράφομεν). Οἱ γὰρ θεοκλήρυκες ἀπόστολοι πᾶσαν ἀπλῶς τετράδα καὶ Παρασκευὴν δεῖν εἶπον τὸν πιστὸν νηστεύειν, εἰ μὴ δι' ἀσθένειαν κωλύει τι· ἀλλ' οὐχὶ τήνδε ἢ τήνδε. Ἐν δὲ ταῖς τῶν ἁγίων μνήμασι, οὐ καταλύειν τὴν νηστείαν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σχολάζειν ἐπέτρεψαν (al. ἐπέταξαν).

Sexto damnatur pari modo jejunium festorum. Atque potissimum legendi interpretes canonum, ad Laodicenum 51, et Trullanum 52. Item canon 17 synodi Turonensis II. Nec vero tacitus debeo prætermittere sententiam celebrem a Theophilo Alexandrino latam sub tempore jejunii Theophaniorum, apud Balsamonem pag. 1067, in Typico fol. 103, 130, et in Matthæo Blastare litt. K, cap. 37; quia cum præclara est; tum homines in re critica exercitos vexavit multum; qui male putaverunt loqui Theophilum de Theophaniis, etsi manifeste satis vigiliam Theophaniorum indicet. Sed proponam locum Joannis Citrii, ni fallor, ineditum, de illo Theophili. Scribit episcopus Citrii, respondens episcopo Dyrrachi, cap. 16, in mss. Regis atque Jo-

bus edoceamur accuratius. Nam jejunium diebus festis sanctorum, et magnorum apostolorum solvi debere invenimus in Typicis synaxariis, tum sancti Patris nostri Sabæ et Eremitæ moderatoris, tum sancti et magni Euthymii, tum S. Theodori Studitæ, necnon B. Athanasii qui in sancto monte, aliorumque plurimum magnorum sanctorum; quæ sanctitatem vestram non latent. Pari modo tota Pentecoste, et Dodecahemero: de quibus et magnus Athanasius (a) hæc ait in quodam esuis libris: quod monachus aut sacerdos, Domini jejunium, quartam seriem et Parasceven omittere non debet, nisi si aliquo morbo prematur, excepta Pentecoste cum Epiphaniis.

Diebus jejunii, circa horam nonam post consuetas preces, sumptione panis duntaxat, aquæ et olei, aut caricarum, aut dactylorum, necessitatem corporis explemus; præterquam si aliquo morbo illud afflicteretur. Cum igitur et die ante sancta Theophania jubeamur jejunare, post vespertinum officium illique conjunctionem divini mysterii celebrationem, ad cibum corpori convenientem solemus accedere; tunc sumere non oportet oleum, aut pisces. Nam si eo die, vigilia, inquam, sanctorum Theophaniorum, cum in diem Dominicum incurrisset, Theophilus Alexandrinæ episcopus caricas tantum aut palmulas comedere injungit, quatenus caveatur ne Dominica videamur jejunare; temere, eadem vigilia in alium diem incidente, cibum pinguiorem attigerimus. Quod si sanctorum Theophaniorum dies in Tetrade aut Parasceve (4 aut 6 feria) institerit, sufficiat nobis solvere quod juxta apostolorum canonem 69, hisce diebus institutum est jejunium; uti autem oleo et piscibus. At carnem vel caseum manducare, ingluviæ prorsus commentum est, non apostolicæ legislationis jussum. Neque enim regnum Dei est esca et potus (Rom. xiv, 17); et quæ sequuntur.

Igitur allocutio et lex episcopi Alexandriæ Theophili, talis habetur:

Et mos et officii ratio a nobis postulat, ut omnem diem Dominicum honoremus, eumque festum habeamus; cum in eo Dominus noster Jesus Christus resurrectionem ex mortuis nobis procuraverit. Et ideo hic dies in sacris Scripturis et primus appellatus est, ut qui sit nobis vitæ initium; et octavarum, utpote qui Judæorum Sabbatismum supergrediatur. Quia igitur

Ἐν ταῖς νηστείαις τῶν ἡμερῶν, περὶ ἐννάτην ὥραν μετὰ τὰς συνήθειες εὐχὰς, ἐν ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι καὶ λαχάνοις, ἢ (al. καὶ) λοχάσιν, ἢ φοινίκιν τὴν χρεῖαν ἀποπληροῦμεν τοῦ σώματος, εἰ μὴ τις ἐνοχλοῖται τούτῳ ἀσθένεια. Ἐπεὶ τοίνυν κἀν τῇ πρὸς τῶν ἁγίων Θεοφανίων ἡμέρᾳ προστεταγμένον νηστεύειν, μετὰ τὴν ἐσπερινὴν ὑμνωδεῖαν καὶ τὴν συνημμένην ταύτῃ θείαν μυσταγωγίαν, ἐπὶ τὴν σωματικὴν εἰσώδαμεν ἵεναι τροφήν, οὐ μεταληπτόεν ἐλαίου ἢ ἰχθύων. Εἰ γὰρ τῆς ἡμέρας ταύτης, τῆς παραμονῆς φημί τῶν ἁγίων Θεοφανίων, ἡμέρᾳ Κυριακῇ συνελευσούσης, ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας λοχάδων μόνον ἢ (al. καὶ) φοινίκων ἐπισκηπτεῖ μεταλαμβάνειν, ὅσον φυλάξασθαι τὸ ἐν Κυριακῇ δεῖχθῆναι νηστεύειν· σχολῇ γ' ἂν (al. δ' ἂν) ἐτέρᾳ συμπεσούσης ἡμέρᾳ, λιπαρωτέρας τροφῆς ἀφαιμεθα. Εἰ δὲ καὶ ἡ τῶν ἁγίων Θεοφανίων ἡμέρα ἐν τετράδι ἢ Παρασκευῇ ἐπισταῖ, ἀρκετὸν ἡμῖν λύσαι τὴν ἐν ταῖς τοιαύταις ἡμέραις νενομισμένην νηστείαν κατὰ τὸν 50^{ον} τῶν ἁγίων ἀποστόλων κανόνα, ἐλαίῳ τε χρῆσασθαι καὶ ἰχθύσι. Τὸ δὲ κρέατος ἢ τυροῦ φαγεῖν, γαστριμαργίας ἀτεχνῶς εὐρήνη, οὐκ ἀποστολικῆς νομοθεσίας ἐπιπαγμα. Οὐκ ἔστι γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρωσις καὶ πόσις, καὶ τὰ ἐξῆς.

Καὶ τὸ ἔθος καὶ τὸ πρέπον ἡμᾶς ἀπαιτεῖ πᾶσαν Κυριακὴν τιμᾶν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρίζειν, ἐπειδὴ περ ἐν ταύτῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἐπετυτένευσεν. Διὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, καὶ πρώτην κέκληται, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῖν ὑπάρχουσα, καὶ ὁδοῦ, ἅτε δὴ ὑπερναβεδηχυῖα τὸν τῶν Ἰουδαίων Σάββατισμὸν. Ἐπεὶ οὖν συνέβη τὴν τῶν ἁγίων

(a) L. in Typico fol. 137.

can. uipote diem resurrectionis, jejunaverit, aut A ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηφῶν· εὐφρανθῆναι qui Pentecosten, vel quemlibet festum diem tristitia funestaverit : tunc enim lætari oportet, non autem lugere ¹¹.

¹¹ Can. Ap. 45, 56. Epiph. hæ. 70, n. 11, hæ. 75, n. 6. Nicetam Pectoratum, contra Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

Θεοφανίων νηστειῶν ἡμέραν εἶναι ταύτην (vel ut inembranæ Regiæ ταύτην εἶναι), οἰκονομήσωμεν, καὶ πρὸς ἐκάτερον ἐπιστημόνως χωρήσωμεν, ἵνα μεταλαμβάνοντες ὀλίγον φοινίκων, ἐκκλίνωμεν ἅμα καὶ τὰς αἱρέσεις τὰς μὴ τιμῶσας τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡμέραν, καὶ τὸ ἐφειλόμενον τῇ νηστείᾳ

tur contigit, diem jejunii, qui ad sancta Theophania pertinet, in illum Dominicum incidere; œconomia utamur, et ad utrumque prudenter accedamus; ut sumentes paucas palmulas, simul et hæreses vitemus, quæ diem resurrectionis Domini nostri Jesu Christi non honorant, et quod debetur diei jejunii reddamus, exspe-

ctantes vespertinum conventum, qui hic, Deo volente, peragetur. Congregemur itaque hic ab hora nona.

ἡμέρα ἀποδῶμεν, περιμένοντες τὴν ἐσπερινὴν σύναξιν, ἥτις ἐνταῦθα, Θεοῦ θέλοντος τελεῖται (αὐτὴ συντελεῖται). Συναχθῶμεν τοίνυν ἀπὸ ὥρας ἐνάτης ἐνταῦθα.

Denique librum his verbis claudit Constitutor : Εὐφρανθῆναι γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενθῆσαι. Quibus ex adverso respondent ista Zonare in canonem Trullanum 52 : Ἐν ταῖς τῶν νηστειῶν ἡμέραις πενθεῖν, ἀλλ' οὐ χαίρειν χρεῶν. COT.

CAPITA LIBRI SEXTI.

- I. Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.
- II. Quod neque regno, neque sacerdotio fas sit insurgere.
- III. De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.
- IV. Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit.
- V. Qua de causa rejectus fuerit qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetis prædictionibus.
- VI. Quod etiam apud Judæos exstiterit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.
- VII. Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor.
- VIII. Quinam successerint impietati Simonis et quas hæreses induxerint.
- IX. Quo modo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituisse, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, fregit pedum et manuum extremitates.
- X. Quo modo hæreses et inter se et a veritate discrepent.
- XI. Enarratio apostolicæ prædicationis.
- XII. Contra eos qui Christianæ religioni cum assensiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare.
- XIII. Quo modo oporteat separari ab hæreticis.
- XIV. Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint illorum præcepta.
- XV. Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus, sed inquinamentum.
- XVI. De libris falso inscriptis.
- XVII. Conjugalium præcepta de clericis.
- XVIII. Cohortatio, invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem.
- XIX. Contra improbanes legem.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α'. Τίνας σχίσματα ποιεῖν τολμήσαντες, οὐ διέφυγον τὴν τιμωρίαν.
- β'. Ὅτι οὔτε βασιλεὶς οὔτε ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐπαρίστασθαι.
- γ'. Περὶ τῆς Μωϋσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὡς ὁ Θεὸς ἐθανματούργησε δι' αὐτῶν [1. δι' αὐτόν].
- δ'. Ὅτι ἀποσχίζει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωριζόμενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀπιστάμενος.
- ε'. Τίνας χάριν ἀπεβλήθη ὁ ψευδώνυμος Ἰσραὴλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προρρήσεων.
- ς'. Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις συνέστη θεομιθῆς διδασκαλία διαφόρων αἱρέσεων.
- ζ'. Ὅθεν ἀρέφυσαν αἱ αἱρέσεις, καὶ ὅστις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας τετῆρηται.
- η'. Τίνας τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ οἷων αἱρέσεων κατήρξαν.
- θ'. Ὅπως ὁ Σίμων γοητείαις τισὶ πτῆναι θελήσας, εὐχαῖς Πέτρου κατερχόμενος ἐξ ὕψους κάτω, συνετρίβη τοὺς πόδας καὶ τὴν χεῖρα τοὺς ταρσοὺς.
- ι'. Ὅπως αἱ αἱρέσεις καὶ πρὸς ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἀλλήλους διαφωνοῦσιν.
- ια'. Ἐξήγησις ἀποστολικοῦ κηρύγματος.
- ιβ'. Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας. Ἰουδαῖον δὲ θελοῦντα.
- ιγ'. Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἱρετικῶν.
- ιδ'. Τίνας οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ τίνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλλονται.
- ιε'. Ὅτι οὔτε ἀναβαπτίζῃν χρὴ, οὔτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθέν, ὃ οὐκ ἐστὶ βάπτισμα, ἀλλὰ μόνον.
- ισ'. Περὶ τῶν ψευδευπηγράφων βιβλίων.
- ιζ'. Περὶ κληρικῶν γαμικῶν παραγγέλλονται.
- ιη'. Παρατρέσις κελεύουσα ψεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἱρετικῶν κοινωρίαν.
- ιθ'. Πρὸς φαντίζοντας τὴν νόμον.

- κ'. Τίς ὁ φυσικὸς νόμος, καὶ τίς ὁ ἐπεισακτος, καὶ ἐπ' ἧς αἰτίας ἐπεισέχθη.
 κα'. Ὅτι ὑπὸ χάριν ἐσμέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ δουλείαν τοῦ ἐπεισάκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.
 κβ'. Ὅτι ἐπεισακτος ὁ ἐπὶ θυσῶν νόμος, ὃν περιέλα Χριστὸς παραγενόμενος.
 κγ'. Πῶς πληρωτὴς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστός· καὶ τίνα τούτου ἐπαυσε, ἢ ἐνῆλλαξεν, ἢ μετέθηκεν.
 κδ'. Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ Κύριος τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδικνυσθαι.
 κε'. Ὡς θεὸς Ἰουδαίους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν, αἰχμαλώτους ποιησάμενος, ὑπὸ φόρον κατέστησεν.
 κς'. Ὅτι χρὴ φεύγειν τοὺς αἰρεσιώτας, ὡς ψυχῶν φθορέας.
 κζ'. Περὶ παρατηρημάτων Ἰουδαϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν.
 κη'. Περὶ παιδεραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας.
 κθ'. Ὅπως χρὴ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν ἑαυτὰς.
 2. Ὅτι ἔθος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσι, συμπατηρεῖσθαι τὰς φυσικὰς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψανα βδελύσσεσθαι· Χριστιανῶν δὲ ἀλλότριον.

- XX. Quæ sit lex naturalis, et quæ invecitilia, et quam ob causam invecitilia fuit.
 XXI. Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inductæ, qui in Christum credimus.
 XXII. Quod ascitilia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.
 XXIII. Quo modo Christus fuerit perfectior legis; et quænam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transulerit.
 XXIV. Quod placuit Domino, etiam per Romanos, legem justitiæ demonstrari.
 XXV. Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum, ad captivitatem redactos, tributo subjecerit.
 XXVI. Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores.
 XXVII. De observationibus Judaicis ac ethnicis.
 XXVIII. De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.
 XXIX. Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.
 XXX. Quod Judæis et gentilibus consuetudo sit, una observare naturales purgationes, et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

BIBLION EKTON.

ΠΕΡΙ ΣΧΙΣΜΑΤΩΝ (64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πῶς σχίσματα ποιεῖν τολμήσαντες, οὐ διεφυγον τὴν τιμωρίαν.

Πρὸ πάντων φυλάσσεσθε, ὧ ἐπίσκοποι (65), τὰς λεϊνὰς καὶ χαλεπὰς καὶ ἀθεωτάτους αἵρέσεις, φεύγοντες αὐτὰς ὡς περ πῦρ, φλέγον τοὺς αὐτῷ πληθύνοντας. Φεύγετε δὲ καὶ τὰ σχίσματα· οὔτε γὰρ τρὸς ἀνοσίους αἵρέσεις θεμιτὸν ἐκκλίνειν τὸν νοῦν, ὥτε τῶν ὁμογνωμόνων χωρίζεσθαι θεμιτὸν διὰ φιλαρίαν. Ταῦτα γὰρ καὶ τὸ παλαιὸν τινες τολμήσαντες πειρηθῆσαι, οὐ διεφυγον τὴν τιμωρίαν. Δαθὰν γὰρ καὶ Ἀβειρῶν ἀντιπρόσωποι γενόμενοι Μωσέϊ, κατέβησαν εἰς γῆν· Κορὲ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ διακόσιοι ἐνέστησαν, τῷ Ἀαρῶν (66) διαστασιάζαντες, πρὸς ταρανάλωμα γεγόνασι. Μαρία δὲ ¹³ ὀνειδίσατο Μωσῆϊ, ἕως τῆς παρεμβολῆς ἀπεβλήθη ἑπτὰ ἡμέρας. Ἐλεγε ἄρ'· « Ὅτι γυναῖκα Μωϋσῆς Αἰθιοπίσσαν ἔλαβεν. »

¹³ al. ὡς ἔλληνοχοίτην ἀδῶ. ¹⁴ Num. xvi, 31. ¹⁵ Ignat. interpol. ad Magn. 5. ¹⁶ Num. xii, 1. ¹⁷ Ignat. interpol. ad Magn. 3.

LIBER SEXTUS.

DE SCHISMATIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.

Ante omnia cavete, episcopi, importunas, sævas et impiissimas hæreses, et fugite eas instar ignis, qui accedentes urit. Vitæ etiam schismata. Nec enim fas est mentem ad profanas hæreses declinare: neque licet a concordibus per ambitionem separari. Hæc namque cum olim nonnulli tentare ausi fuissent, non effugerunt supplicium. Dathan quippe et Abiron, quia Mosi in os restiterunt, absorpti sunt terræ hiatu ¹³: ¹⁴ Core autem et qui cum eo ducenti quinquaginta, quia contra Aaronem seditiosi exstiterunt, ignis pabulum facti sunt. Et Maria cum Moysen tanquam ethnicæ concubitozem increpasset, castris exclusa est per septem dies: dixerat enim: ¹⁵ Moyses uxorem Æthiopissam duxit ¹⁶. Quinetiam ¹⁷

VARIORUM NOTÆ.

(64) Περὶ σχισμάτων. In utroque cod. Vind. sic exprimitur hujus libri argumentum· « Ἐν ᾧ περὶ σχισμάτων, καὶ ὅτι οὔτε βασιλεία, οὔτε ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐπανίστασθαι, βαρὺ γὰρ τούτο καὶ μεγίστης τιμωρίας ἀξίον. CLEB.

(65) Ἀθεωτάτους. Ἀθεμιτούς, uterque codex et quidem melius, ut videtur. Ib.

(66) Τῷ Ἀαρῶν. Deest in codice Vindob. perperam. Ib.

Azarias seu Ozias, qui erat rex Judæ, quando nimia audacia in sacerdotium prorupit, voluitque suffimentum adolere, quod officium ad eum non pertinebat; prohibitusque ab Azaria pontifice et ab octoginta sacerdotibus, neglexit auscultare; tunc exortam in fronte lepram sensit, et egredi festinavit, quoniam punierat eum Dominus¹⁷.

CAPUT II.

Quoq; neque regno neque sacerdotio fas sit insurgere.

Attendamus ergo, dilecti, quæ sit seditiosorum gloria, et quale de iis decretum. ¹⁸ Si enim is qui contra reges erigit se, supplicio dignus evadit, licet filius sit, licet amicus: quanto magis qui adversus sacerdotes insurgit? Nam quanto sacerdotium regno præstat, utpote quod de anima certandum habet; tanto et graviore pœnas dabit, qui in illud ausus fuerit obniti, quam qui in regnum. Quanquam neuter impune feret. Neque enim Absalom et Abedan manserunt impuniti¹⁹; neque Core et Dathan²⁰; quando illi quidem contra Davidem ob regnum²¹; hi vero contra Moysen ob primatum insurrexerunt et certarunt. Maledicebant autem: Absalom quidem Davidi patri tanquam injusto iudici, dicens singulis: « Sermones tui boni sunt; sed non est qui audiat te, et jus tibi reddat. Quis me faciet principem? » Abedan vero: « Non est, inquit, mihi pars in Davide, nec hæreditas in filio Jessæ²²; » videlicet, indigne ferens parere Davidi, de quo Deus dixit: « Inveni Davidem filium Jessæ, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas²³. » At Dathan et Abiron et Corithæ obloquentes Mosi dicebant; ii quidem: « Nunquid parum est quod eduxisti nos e terra Ægypti, e terra lac et mel profundente? Et quid quod oculos nostros eruisti? Et tu imperas nobis²⁴? » Et coacervarunt adversus eum magnam concionem; Corithæ vero: « Num solum Moysen allocutus est Deus²⁵? Quid quod Aaroni soli dedit pontificatum? Nonne omnis synagoga Domini sancta est? Et quare solus Aaron sacerdotio fungitur²⁶? » Ac ante hos alius quidam dixerat: « Quis te constituit principem et iudicem super nos²⁷? »

A Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ Ἀζαρίας καὶ Ὀζίας, οὗτος ἦν βασιλεὺς τοῦ Ἰουδα, κατατολμήσας τῆς ἱερωσύνης, καὶ θυμιάσαι βουληθεὶς τὸ θυμίαμα ὃ οὐ προσήκον αὐτῷ, κωλυόμενος ὑπὸ Ἀζαρίου τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἱερέων, καὶ μὴ ὑπακούσας, ἐξανέτειλε λέπραν ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ ἔσπευσεν ἐξελθεῖν, ὅτε ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτι οὐτε βασιλεῖα, οὐτε ἱερωσύνη θεμιτὴν ἐπαρτασθαι.

Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, τί τὸ κλέος τῶν στασιασάντων (67), καὶ ποταπὴ ἡ ἀπόφασις αὐτῶν. Εἰ γὰρ ὁ βασιλεύσιν ἐπεγειρόμενος (68), κολάσεως ἄξιός, καὶ υἱὸς ἦ, καὶ φίλος· πόσω μᾶλλον ὁ ἱερεῦσιν ἐπανιστάμενος; ὅσω γὰρ ἱερωσύνη βασιλείας ἡμείνων, περὶ ψυχῆς ἔχουσα τὸν ἀγῶνα· τοσούτῳ καὶ βαρυτέραν ἔχει τὴν τιμωρίαν, ὃ ταύτῃ τολμήσας ἀντομματοῖν (69), ἥπερ ὅτι ²⁸ βασιλεῖα· καίτοι γε οὐδὲ εἰς ἀτιμώρητος. Οὕτε γὰρ Ἀβεσσαλώμ καὶ Ἀβεδαδάν (70) ἔμειναν ἀτιμώρητοι· οὐδὲ Κορὲ καὶ Δαθάν· οἱ μὲν γὰρ τῷ Δαβὶδ περὶ βασιλείας, οἱ δὲ τῷ Μωυσεὶ περὶ πρωτείων ἐπανεστήσαν ἀμειλόμενοι. Καὶ ἐκακολόγουν· ὁ μὲν Ἀβεσσαλώμ Δαβὶδ τὸν πατέρα ὡς ἄδικον κριτὴν, λέγων ἐκάστῳ (71)· « Οἱ λόγοι σου καλοὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκουσόμενός σου, καὶ δικαίωσας σε. Τίς με ποιήσει ἄρχοντα; » Ὁ δὲ Ἀβεδαδάν· « Οὐκ ἔστι μοι, φησὶ, μέρος ἐν Δαβὶδ, οὐδὲ κληρονομία ἐν υἱῷ Ἰεσσαί, » δηλὸν ὡς ἀναξιοπαθῶν ἀρχεσθαι ὑπὸ Δαβὶδ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ Θεός· « Ὅτι εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἀνδρὰ κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Ὁ δὲ Δαθάν καὶ Ἀβειρών καὶ οἱ Κορεῖται λέγοντες Μωυσεὶ (72)· « Μὴ μικρὸν ὅτι ἀνήγαγες ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐκ γῆς ρεούσης μέλι καὶ γάλα; καὶ τί ὅτι ἐξέκοψας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν, καὶ σὺ ἀρχεῖς ἡμῶν; » Καὶ ἐπισυνέστησαν ἐπ' αὐτὸν ἐκκλησίαν μεγάλην· καὶ οἱ Κορεῖται· « Μὴ Μωυσεὶ λελάληκε μόνῳ ὁ Θεός; τί ὅτι τῷ Ἀαρὼν δέδωκε τὴν ἀρχιερωσύνην μόνῳ; οὐχὶ πᾶσα ἡ συναγωγὴ Κυρίου ἁγία; καὶ τί ὅτι Ἀαρὼν ἱερατεύει μόνος; » Καὶ πρὸ τούτων ἄλλος τις ἔλεγε· « Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; »

¹⁷ II Paral. xxvi, 20. ¹⁸ Ignat. interpol. ad Smyrn. 9. ¹⁹ II Reg. xviii, 9, 20. ²⁰ Num. xvi, 31. ²¹ Ignat. interpol. ad Magn. 3. ²² II Reg. xv, 5. ²³ II Reg. xx, 1. ²⁴ Act. xiii, 22. ²⁵ Num. xvi, 13. ²⁶ Num. xii, 2. ²⁷ Num. xvi, 5. ²⁸ Exod. ii, 14. ²⁹ I. ὁ τῆ.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Στασιασάντων. Στασιαστῶν, in altero cod. CLER.

(68) Ἐπεγειρόμενος. Ἐπισυνιστάμενος, in eodem. Ib.

(69) Ἀντομματοῖν. Lucas et post eum Barnabas, ac verus Clemens, Clemensque Alexandrinus, alii; ante vero auctor libri Sapientiae, ἀντοφθαλμεῖν. Dionysius Pseudoareopagita cum Alex. Clem. Method Athanas. ἀντωπεῖν. ἀντωπῆσαι. Cor.—Alter cod. Vind. ἀντοφθαλμεῖν, de quo verbo vide Inst. N. T. ad Act. xxvii, 15, quod etiam in Polybio frequenter esse ostenderunt. CLER.

(70) Ἀβεδαδάν. In B Ἀβεδαδάν. In Ignatio interpolato, Ἀβεδαδάν. Immerito ita appellatur Seba, Latinis etiam Silba, Sabe, Sabæas; Græcis Σεβεῖ,

D Σεβεῖ, Σεβαῖος. Siquidem Abedadom, alius homo: nempe Obededom, apud Græcos Ἀβεδεδὸμ, Ἀβεδδαδὸμ, Ὁβὴδ Ἐδάμ, Ὁβὰδαμος, Ὁβέδαμος, Ἀβεδεδών, Ἀβεδδαδάν, et corruptius Ἀβεδαρά, Ἀβεδδαρά, Ἀβεδδαράν. Leges Ἀβεδαδάν in Procopio ad II Reg. vi; Ἀβεδεδών in Chronico Alexandrino, p. 200. Igitur σφάλμα est Constitutoris, aut si vis corruptoris Constitutionum. Nam initio potuit scriptum haberi Ἀβεῖ ut in ms. Alexandr. II Reg. xx, 1, 7, vel etiam Σεβεῖ, ita ut non nemo ad oram libri sui Ἀβελα Δάν posuerit e II Reg. xx, 18, unde postea factum Ἀβεδαδάν. Cor.

(71) Ἐκάστῳ. Deest in altero cod. Vindob. CL.

(72) Μωυσεῖ. Deest perperam in altero codicis Vindob. Ib.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

A

CAPUT III.

Περὶ τῆς Μωϋσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὧν ὁ Θεὸς θαυματουργήσῃ δι' αὐτῶν³⁰.

Καὶ ἐπανεστῆσαν Μωσεί τῷ τοῦ Θεοῦ θεράποντι, τῷ παρὰ πάντας πραοτάτῳ, καὶ πιστῷ, καὶ ἡτίμησαν (73) τὸν τηλικούτον ἄνδρα οἱ ἀχαριστότατοι· τὸν νομοθέτην, τὸν φύλακα, τὸν ἀρχιερέα καὶ βασιλέα, τὸν μύστην τῶν θείων, τὸν ὡς δημιουργὸν τὰς τοῦ δημιουργοῦ ἐπιδειξάμενον ἐνεργείας· τὸν πραότατον, τὸν ἀτυφώτατον· τὸν καρτερικόν, τὸν φιλανθρωπότατον· τὸν πολλῶν κινδύνων αὐτοῦς ἀπαλλάξαντα, καὶ διαφόρων θανάτων αὐτοῦς ῥυσάμενον, τῇ παρ' αὐτοῦ ὁσιότητι· τὸν τοσαῦτα παρὰ Θεοῦ σημεῖα καὶ τέρατα τῷ λαῷ πεποιηκότα· τὸν τὰ ἔνδοξα καὶ θαυμαστά ἔργα εἰς εὐεργεσίαν αὐτῶν τετελεκότα· τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα (74), τὸν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διηρηκότα, καὶ ὡς τεῖχος τὰ ὕδατα ἔνθεν καὶ ἔνθεν διαστήσαντα, καὶ ὡς δι' ἐρήμου ξηρᾶς τὸν λαὸν ἀγχοχότα, καὶ βυθίσαντα Φαραῶν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πάντας τοὺς παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν (75)· τὸν γλυκάναντα πηγὴν αὐτοῖς διὰ ξύλου, καὶ ἐκ πέτρας ἀκροτόμου αὐτοῖς προσαγάγοντα ὕδωρ διψῶσι· τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοῖς, καὶ ἐξ ἀέρος κρεωλογήσαντα³¹· τὸν στῦλον πυρὸς ἐν νυκτὶ εἰς φωτισμόν καὶ ὁδηγίαν παρεχόμενον αὐτοῖς, καὶ στῦλον νεφέλης εἰς σκιασμόν ἡμέρας διὰ τὸν ἐξ ἡλίου φλογμόν· τὸν νόμον Θεοῦ ἐκ στόματος καὶ χειρὸς καὶ γραφῆς Θεοῦ ἐν πλατὶ λιθίναις κεκολαμμένον παρασχόμενον αὐτοῖς, τελείου ἀριθμοῦ δεκάλογον· ᾧ ὁ Θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὁμιλεῖ [f. ὁμιλεῖ], ὥστε τις λαλήσαι πρὸς αὐτοῦ φίλον· περὶ οὗ εἶπεν· «Καὶ οὐκ ἀνέστη προφήτης ὡς Μωσῆς.» Τούτῳ ἐπανεστῆσαν οἱ Κορεῖται καὶ οἱ Ρουβηνῖται³², καὶ λίθους ἔβαλλον κατὰ τοῦ Μωσέως (76) προσευχομένου καὶ λέγοντος· «Μὴ πρόσχης εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν.» Καὶ ὀφθεῖσα ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, τοὺς μὲν εἰς γῆν κατήνεγκε, τοὺς δὲ πυρὶ κατέφλεξε· καὶ οὕτω τοὺς ἀρχηγούς τῆς πλάνης τοῦ σχίσματος, λέγοντας· «Δώμεν ἀρχηγὸν ἑαυτοῖς·» ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιεν αὐτούς, καὶ τὰς σκηνὰς αὐτῶν, καὶ τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ κατήλθον εἰς ἄδου ζῶντες· τοὺς δὲ Κορεῖτας ἀπώλεσε διὰ πυρὸς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι ἀποσχίζει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωριζόμενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀφιστάμενος.

Εἰ οὖν τοῖς διὰ φιλαρχίαν ἀποσχίσασιν, παραυτίκα Θεὸς ἐπήγαγε τὴν τιμωρίαν, πόσω μᾶλλον τοῖς αἰρέσεων ἀσεβῶν καθηγησάμενοις; Οὐ σφοδροτέρων ἐπάξει τὴν τίσιν βλασφημοῦσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἢ τὴν

De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.

Et rebellaverunt adversus Moysen Dei famulum³³, omnium mansuetissimum hominem, ac fidelem, et ingratisimi tantum virum inhonestarunt; legislatorem, custodem, pontificem ac regem, interpretem divinorum mysteriorum; in modum conditoris, operum Creatoris monstratorem; mitissimum, minime ambitiosum, patientem, humanissimum; qui eos multis periculis liberaverat, et ex multiplici mortis genere eripuerat sanctitate sua; qui tot divina signa et prodigia populo ediderat; qui præclara et mirabilia opera in eorum beneficium ac emolumentum perfecerat; qui Ægyptiis decem illas plagas intulerat; qui mare Rubrum diviserat, et instar muri aquas hinc inde distraxerat, et populum per undas quasi per solitudinem siccam duxerat, et Pharaonem ac Ægyptios cæteramque turbam una demerserat³⁴; qui per lignum eis fontem reddiderat dulcem, et ex petra dura sitientibus elicuerat aquam³⁵; qui ipsis mannam e cælo dederat, et ex aere carnes collegerat³⁶; qui tribuerat illis de nocte columnam ignis³⁷, in illuminationem ac deductionem, et de die columnam nubis, in umbraculum adversus solis ardorem³⁸; qui legem Dei ex ore et manu et scriptura Dei in tabulis lapideis sculptam eis præbuerat, perfecti numeri Decalogum³⁹; cum quo Deus facie ad faciem colloquebatur, sicut aliquis loqueretur ad amicum suum⁴⁰; ac de quo dixit: «Et non surrexit propheta sicut Moyses⁴¹.» Adversus hunc insurrexerunt Corithæ et Rubenitæ; et lapides jecerunt in Moysen⁴² orantem ac dicentem: «Ne attendas ad sacrificium eorum⁴³»; et gloria Dei quæ apparuit, alios quidem in terram intulit, alios vero igne consumpsit: atque ita erroris schismatici magistros ac ductores, qui dixerant: «Constituamus nobis ducem⁴⁴», terra, aperto sinu suo devoravit, una cum tabernaculis ac suppellectile eorum, descenderuntque in infernum vivi: Corithas vero per ignem Deus pessum dedit.

CAPUT IV.

Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit.

Si ergo schisma per ambitionem conflantibus, Deus confestim supplicium intulit; quanto magis hæresium impiarum auctoribus? Nonne vehementiorem inducet vindictam in eos qui providentiam

³⁰ al. δι' αὐτόν. ³¹ Num. xii, 3. ³² Exod. vii, 8. 14. ³³ al. κρεωδοτήσαντα, sic et alter cod. Vind. xxxiii, 11. ³⁴ Deut. xxxiv, 10. ³⁵ al. Ρουβηνῖται. ³⁶ Num. xiv, 10. ³⁷ Num. xvi, 15. ³⁸ Num. xiv, 4.

³⁹ Exod. xv, 25. ⁴⁰ Exod. xvi, 4. ⁴¹ Exod. xvi, 37. ⁴² Exod. xiii, 21. ⁴³ Exod. xxvi, 48. ⁴⁴ Exod. xxxiii, 16. ⁴⁵ Num. xiv, 10. ⁴⁶ Num. xvi, 15. ⁴⁷ Num. xiv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Καὶ ἡτίμησαν. Hæc et quæ sequuntur, ad hæc verba: Τῇ παρ' αὐτοῦ ὁσιότητι· desunt in altero cod. Vind. CLER.

(74) Τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα. Desunt in altero cod. Vind. id.

(75) Παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν. Posterius videtur

esse prioris emendatio. Cor.

(76) Καὶ λίθους ἔβαλλον κατὰ τοῦ Μωσέως. In Josepho, lib. iv cap. 2: Καὶ βάλλειν τὸν Μωσῆν ὤρμηκεσαν. Tunc itaque populus, ait Rufinus interpretes, ut etiam Moysen lapidaret aggressus est. id.

ejus aut creationem blasphemant? At vos, fratres, ex Scriptura eruditi, cavete ne opinionum schismata faciatis, neque vero unitatis vestrae: quoniam qui nefariae opinioni principes se praeberunt, populis speculatores ad perditionem constituuntur. Similiter et vos, laici, iis qui contraria Dei consiliis tradunt dogmata ne accedatis, nec impietatis eorum statis participes; ait enim Deus: « Disjungimini de medio horum virorum, ne cum eis pereatis⁴⁵; » et iterum: « Exite de medio eorum, separamini, dicit Dominus; et immundum ne tetigeritis; et ego recipiam vos⁴⁶. »

CAPUT V.

Qua de causa rejectus fuerit, qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetis praedicationibus.

Vere enim fugiendi sunt, qui Deo blasphemiam inferunt. Siquidem impiorum quamplurimi, Dei ignorantia tenentur: at hi malae mentis vitio laborant, tanquam Dei hostes. Nam ex malitia haereticorum: egressa est pollutio in omnem terram, » ut ait Jeremias propheta⁴⁷. Inproba quippe Synagoga repudiata a Domino Deo, et abjecta ab eodem domo⁴⁸; quemadmodum quodam in loco dicit: « Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam⁴⁹; » et iterum Isaias: « Deseram vineam meam et non putabitur, neque fodietur; et ascendet in eam tanquam in terram incultam spina; et nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem⁵⁰; » derelicto, inquam, populo, instar tabernaculi in vines, et instar pomarii in cucumerario, et instar civitatis obsessae⁵¹; detractoque eis Spiritu sancto ac imbre prophetico, implevit Ecclesiam suam gratia spirituali, velut fluvium Aegypti in diebus novorum⁵², et valde exaltavit eam, sicut domum in monte sitam, vel sicut montem excelsum, sicut montem coagulatum et montem pinguem; « in quo beneplacitum est Deo habitare in eo: etenim Dominus inhabitabit in finem⁵³; » et in Jeremia dicit: « Thronus gloriae elevatus, sanctuarium nostrum⁵⁴; » et in Isaia: « Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in vertice montium et elevabitur super colles⁵⁵. » Quia ergo et populum reliquit, ac templum dimisit desolatum, velo templi scisso, ablatoque ab iis Spiritu sancto: « Ecce enim, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta⁵⁶; » et dedit vobis, qui estis

A δημιουργίαν; Ἄλλ' ὑμεῖς, ἀδελφοί, ἐκ τῆς Γραφῆς παιδευόμενοι, φυλάσσεσθε μὴ ποιεῖν τὰ σχίσματα τῆς γνώμης (77), μήτε μὴν τῆς ἐνώσεως ὑμῶν· ὅτι σκοποὶ ἀπωλείας οἱ δόξης ἀθεμίτου ἔρξαντες καθίστανται τοῖς λαοῖς. Ὁμοίως καὶ οἱ λαϊκοί, τοῖς τῇ γνώμῃ τοῦ Θεοῦ ἐναντία δογματίσαις μὴ πλησιάζετε, μηδὲ κοινωνοὶ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν γίνεσθε· λέγει γὰρ ὁ Θεός· Ἐποσχίσθητε ἐκ μέσου τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἵνα μὴ συναπόλησθε αὐτοῖς· καὶ πάλιν· Ἐξέλιθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, καὶ γὰρ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τίτος χάριν ἀπεβλήθη ὁ ψευδώνυμος Ἰσραὴλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προφρήσεων.

B Φευκταὶ γάρ εἰσιν ὡς ἀληθῶς οἱ βλασφημοῦντες Θεόν. Οἱ μὲν γὰρ πλείστοι τῶν ἀσεβῶν ἄγνοιαν ἔχουσι Θεοῦ· οὗτοι δὲ καχόνοιάν ὡς θεομάχοι νοσοῦσιν. Ἐκ γὰρ τῆς κακίας τῶν αἰρεσιωτῶν (78)· ἐξῆλθε μόλυσμα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, » ὡς φησὶν Τερεμίας ὁ προφήτης. Ἀποβληθείσης γὰρ τῆς Συναγωγῆς τῆς πονηρᾶς ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ οἴκου ἀποβριφέντος ὑπ' αὐτοῦ, καθὼς τοῦ φησὶν· Ἐγκαταλείψαι τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα (79) τὴν κληρονομίαν μου· » καὶ πάλιν Ἡσαΐας· Ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφῇ· καὶ ἀναθήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθα· καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν· ἐγκαταλιπὼν οὖν τὸν λαόν, ὡς σκηνὴν ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν συκηλάτῳ (80), καὶ ὡς πόλιν πολιορκουμένην, περιελὼν δὲ ἀπ' (81) αὐτῶν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τὸν προφητικὸν ὑετόν, ἐπλήρωσε τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν πνευματικῆς χάριτος, ὡς ποταμὸν Αἰγύπτου ἐν ἡμέραις νέων, καὶ ὑπερύψωσεν αὐτὴν ὡς οἶκον ἐπ' ὄρους, ἢ ὡς ὄρος ὑπερφερές, ὡς ὄρος τετυρωμένον, καὶ ὄρος πῖον· ἐν ᾧ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ· καὶ γὰρ ὁ Κύριος κατασκηνώσει εἰς τέλος (82)· » καὶ ἐν τῷ Ἰερεμίᾳ λέγει· Θρόνος δόξης ὑψωμένος, ἀγίασμα ἡμῶν (83)· » καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ λέγει· Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν. » Ἐπεὶ οὖν καὶ τὸν λαόν ἐγκατέλιπε, καὶ τὸν λαόν ἀφῆκεν ἔρημον, σχίσας τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ (84), καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰδοὺ γάρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· »

⁴⁵ Num. xvi, 21. ⁴⁶ II Cor. vi, 17. ⁴⁷ Jer. xliii, 15. ⁴⁸ Ignat. Interpol. ad Philad. 2. ⁴⁹ Jer. xii, 7. ⁵⁰ Isa. v, 6. ⁵¹ Isa. i, 8. ⁵² Eccli. xxiv, 35. ⁵³ Psal. lxxvii, 16. ⁵⁴ Jer. xvii, 12. ⁵⁵ Isa. ii, 2. ⁵⁶ Matth. xliii, 38.

VARIORUM NOTÆ.

(77) Τῆς γνώμης. Alter cod. Vind. τῆς ἐνώσεως ὡμῶν, omissis reliquis. CLER.

(78) Αἰρεσιωτῶν. Natalibus hujus vocis interfuerint docti viri oportet: adeo negant Ignatio per tempora licuisse eam usurpare. Usurpat enim qui non diu post Ignatium scripsit Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, p. 306. Sed et multas similes terminationis agnoscit antiqua Græcia: ἡλικιωτάι, θιασώται, πετριώται, νησιώται, στασιώται, στρατιώται, etc.,

quod non debuerunt ignorare. COR.

(79) Ἀφῆκα. Alter cod. καὶ ἀφῆκα. CL.

(80) Συκηλάτῳ. Rectius σικυηλάτῳ. COR.

(81) Ἀπ'. Deest in uno cod. Vind. lb.

(82) Καὶ γὰρ, usque ad τέλος. Desunt in altero cod. Vind. CLER.

(83) Θρόνος et sequentia ad καὶ. Desunt in eodem. lb.

(84) Τοῦ ναοῦ. Deest in Vind. lb.

καὶ δοῦς (85) ἐφ' ὁμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν τὴν πνευματικὴν χάριν, ὡς λέγει διὰ Ἰωήλ· Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Θεός, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὁμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὁμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὁμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιάσθησονται· πᾶσαν γὰρ δύναμιν λόγου καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὴν ποίαν (86) δὲ ἐπισκοπὴν ἀπάρας ὁ Θεός ἐκ τοῦ λαοῦ, εἰς ὁμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἔθετο. Διὰ γὰρ τοῦτο, ζηλώσας καὶ ὁ διάβολος τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, μετέστη εἰς ὁμᾶς, ἐπεγείρας ὑμῖν θλίψεις, διωγμούς, ἀκαταστασίας, βλασφημίας, σχίσματα, αἵρέσεις. Ἐκεῖνον γὰρ τὸν λαὸν διὰ τῆς χριστοκτονίας εἰς ἑαυτὸν ὑπηγάγετο· ὁμᾶς δὲ ἀποστάντας αὐτοῦ τῆς ματαιότητος, ἄλλοτε ἄλλως πειράζει, ὡς καὶ τὸν μακάριον Ἰώβ. Καὶ γὰρ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεῖ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεφ⁸⁷ ἀντέκειτο· καὶ ἡμᾶς πολλάκις ἐξηγήσατο ἐξυδαρωθῆναι (87), ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν· ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Κύριος καὶ διδάσκαλος, ἐν δίκῃ καταστήσας αὐτόν, ἔλεγεν αὐτῷ· Ἐπιτιμῆσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμῆσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ἐξεσπασμένον, ὡς θαλάσς;· Καὶ ὁ εἰπὼν τότε τοῖς παρεστώσι τῷ ἀρχιερεῖ· Περιέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἐπειπὼν· Ἰδοὺ ἀφῆρκα τὰς ἀνομίας σου ἀπὸ σοῦ· οὗτος ἐρεῖ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι συνηθροισμένων ἡμῶν, ἔλεγεν περὶ ἡμῶν, οἱ· Ἐδεήθη, ἵνα μὴ ἐκλίπη ἡ πίστις ὁμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις συνέστη θεομισθὴς διδασκαλία διαφόρων αἱρέσεων.

Ἐῖγε μὲν οὖν καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς ὄχλος αἱρέσεις κακίας. Καὶ γὰρ καὶ Σάδδουκαῖοι ἐξ αὐτῶν, οἱ μὴ ὁμολογούντες νεκρῶν ἀνάστασιν· καὶ Φαρισαῖοι, οἱ τύχῃ καὶ εἰμαρμένῃ ἐπιγράφοντες τὴν τῶν ἀμαρτανόντων πρᾶξιν (88)· καὶ Βασμώθεοι (89), οἱ πρόνοιαν ἀρνούμενοι, ἐξ αὐτομάτου δὲ φορὰς λέγοντες τὰ ὄντα συνεστάναι, καὶ ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν περικόπτοντες· καὶ Ἡμεροβαπτισταὶ (90), οἵτινες καθ' ἑκάστην ἡμέ-

ex gentibus, spiritualem gratiam, quemadmodum ait per Joëlem : « Et erit post hæc, dicit Deus, et effundam de spiritu meo super omnem carnem; et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae visiones videbunt, et senes vestri somnia somniabunt »; omnem enim verbi vim et efficacitatem, et visitationem hujusmodi, Deus sublatam ex populo Judaico, in vobis, qui eratis gentiles, collocavit. Propter hoc, inquam, diabolus, invidens sanctæ Dei Ecclesiæ, ad vos se contulit, suscitavitque vobis afflictiones, persecutiones, seditiones, blasphemias, schismata, hæreses. Illum siquidem populum per Christi necem in potestatem redegerat⁸⁷ : vos vero, qui ab illius vanitate defecistis⁸⁸, variis modis subinde tentat, ut beatum Jobum. Etenim magno pontifici Jesu filio Josephi adversabatur⁸⁹ [ad breve tempus;] et nos sæpe expetivit⁹⁰, ut instar aquæ diffueremus, quo deficeret fides nostra : sed noster Dominus ac magister illi in iudicium statuto dixit : « Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Hierosolymam : nonne ecce hoc erutum, ut torris »? Quique dixit tunc iis qui summo sacerdoti assistebant : « Detrahite vestimenta sordida ab eo; » et subjunxit : « Ecce abstuli iniquitates tuas a te; » is dicet etiam nunc, sicut et aliquando nobis congregatis, de nobis pronuntiavit : « Rogavi ut non deficiat fides vestra ».

CAPUT VI.

Quod etiam apud Judæos exstiterit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.

Scilicet Judaicus quoque populus habuit nequitia hæreses. Etenim Sadducei, qui non confitentur mortuorum resurrectionem⁸⁷, ex Judæis orti sunt; et Pharisei⁸⁸, qui fortunæ ac fato opera peccantium adscribunt; et Masbothei, qui providentiam negant, asserunt autem cuncta ex fortuito motu constare, atque immortalitatem animi rescindunt; et Hemerothapistæ, qui quotidie, nisi abluant se,

⁸⁷ Joel. II, 28. ⁸⁸ I. Ignat. interpol. ad Trall. 11, ad Philad. 6. ⁸⁹ I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ⁹⁰ al. add. βραχύ. ⁹¹ Zach. III, 4. ⁹² Luc. XII, 31. ⁹³ Zach. III, 2. ⁹⁴ Luc. XII, 32. ⁹⁵ Matth. XII, 23. ⁹⁶ Act. XV, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Καὶ δοῦς. Alter ἐπεμψεν. CLER.

(86) Ποίαν. Alter cod. Vind. τολαν, ut legit Int. Latinus. Id.

(87) Ἐξυδαρωθῆναι. Non ineleganter cribrationem frumenti Luc. XII, 31, transtulit ad aquæ effluvium; velut in Danaïdum fabula. Cor. — Alter cod. Vindob. habet σινιάσαι, desuntque in eo verba : ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν. CL.

(88) Τύχῃ καὶ εἰμαρμένῃ ἐπιγράφοντες τὴν τῶν ἀμαρτανόντων πρᾶξιν. Phariseorum est hoc supercilium, ut peccata propriæ voluntatis referant ad Conditoris injuriam; et illius justitiam calumniantur, inquit Hieronymus, in adversus Pelagianos, 10. Scio Phariseos, Josephi Antiq. Jud. XIII, 9; XVII, 2 : Bell. Jud. II, 12, quædam humana fato tribuere, non omnia; et ita fato cuncta assignare, ut liberum arbitrium tolli nolint, utque fato ad singula adjuvante, manere dicant in nobis plerumque potestatem bene aut male agendi. Verum illi quoque qui adeo perplexum proposuerunt doctrinam suam me-

ditio (quidquid senserint) suspecti exstiterat, atque adhuc sunt. Legendus Epiphanius. Cor.

(89) Βασμώθεοι. Per litterarum transpositionem. De Masbotheis, Masbotheanis, et Masbotheo vide Hegesippum in Hist. Eusebii, lib. IV, cap. 22, et Nicephori lib. IV, cap. 7; Theodorum, Hæretic. fabul., lib. I, cap. 1; Sophronium, Epistola ad Sergium, actione II concilii generalis VI. Item Indiculum hæreseon Hieronymo tributum, Isidorum Originum VIII, 4; Rabanum, II De instit. cleric., 58; Honorium Augustodunensem De hæresibus; quibus in locis perperam Marboni, Marbonei, Marbunenses. Factæ autem sunt voces a Sabbati vocabulo, ut et nomen Φιλοσαββάτιος apud Epiphanium hæres. 51, n. 8. Sabbatum enim colebant isti hæretici : quod ex Indiculo discimus. Unde et Sabbatini vocantur, in Præfatione Arabica ad concilium Nicænum, quam Abrahamus Ecchellensis Latine interpretatus est. Id.

(90) Ἡμεροβαπτισταί. Nominantur Baptistæ :

non comedunt, imò et lectis, catinis, crateribus, poculis ac sedilibus nisi aqua purgaverint, nullatenus utuntur, et Ebionæi nostra ætate nunc exorti, qui Filium Dei volunt esse nihil aliud quam hominem, ex voluptate viri, et Josephi ac Mariæ conjunctione natum, affirmantes. Qui vero ab iis omnibus separantur se, ac patrios ritus servant, Essæi sunt. Atque hæc in priore populo. Nunc autem malus seu diabolus, utpote ad malefaciendum sapiens, at boni omnino ignarus ⁹¹, ex nobis quosdam excussit, atque in iis hæreses ac schismata operatus est ⁹².
 ἡμῶν τινὰς ἐκβαλὼν, ἐνήργησεν ἐν αὐτοῖς αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

CAPUT VII.

Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor.

⁹¹ Hæreses vero novæ initium habuere isto modo. Simonem quemdam, ex vico Githorum dicto, Sa-

⁹² Jerem. iv, 22. ⁹³ I. Pseudo-Ignat. ad Philip. 4. ⁹⁴ Citat Cedrenus. Vide Testim. vet.

VARIORUM NOTÆ.

Justino Martyre in *Dialogo*, p. 307. Joannes Nicænus Epistola ad Zachariam, tom. II Auctarii Combellisiani, p. 300 : Τῶν δὲ ἐπὶ αἱρέσεων ὀνόματα, ταῦτα· πρῶτον Γραμματεῖς· δεῦτερον Φαρισαῖοι· τρίτον Ὑδδουκαῖοι· τέταρτον Ἡμεροβάπτιστοι· πέμπτον Ἀσανοὶ· ἕκτον Ναζαραῖοι· ἑβδόμον Ἡρωδιανοί. Emenda ex Epiphano, Ἡμεροβαπτισταί· Ὁσσηνοί. Ναζαραῖοι. Cor.

(91) Νῦν γὰρ ἐκέρτες Ἐβιωναῖοι. Ebionitarum, Semi-Judæorum, Semi-Christianorum, ideoque modo Judæis adnumerantium, modo Christianis, ortus melius referetur cum Epiphano et Hieronymo ad tempora Joannis apostoli, quam ut in *Chronico Alexandrino* ad annum proximum a morte illius. Et benigno interprete eget illud Paciani epist. i, ad Sympronianum : Ut Judæorum hæreticos prætermittam, Dositheum Samaritanum, Sadducæos, et Phariseos; quanti apostolorum temporibus emerint, dinumerare perlongum est; Simon Magnus, et Menander, et Nicolaus, et cæteri, quos fama recondit obscura. Quid posterioribus temporibus Ebion, et Apelles et Marcion, et Valentinus, et Cerdon; nec longe post eos, Cataphryges, et Novatiani. Hujus sectæ princeps Ebion ducit suos, pari modo atque Cerinthus et Carpocrates, Christum ex Josepho et Maria, instar cæterorum hominum, genitum fuisse. Ubi corrigere oportet Irenæum, lib. i, cap. 26, tollendo particulam negantem ex his verbis : Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt quidem mundum a Deo factum : ea autem quæ sunt erga Dominum, non sicut ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. Patet per alia Irenæi loca. Postea divisi sunt Ebionæi, quia illorum nonnulli partus virginis miraculum agnoverunt. Joculari porro menda, in Paschasio Ratberto ad Matth. xxvi, 17, p. 1088, excusum invenies Obionitæ pro Ebionitæ. Ib.

(92) Τὰ πάτρια φυλάσσοντες. Philo, describens Essæos actioni deditos : Τὸ ἡθικὸν εὖ μάλα διαπνοῦσιν, ἀλείπτοις χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις; et in descriptione Essæorum contemplatorum, φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν. Notabuntur a lectore studioso verba Georgii Cedreni, edit. Basil. p. 164, Regiæ vero p. 199 : Μετὰ τῆς συνήθους σιωπῆς καὶ σεμνοπρεποῦς καταστάσεως, ἐπ' εὐχὰς πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχονται, τοὺς βραχυτάτους ὕπνους καὶ κουφοτάτους ἐκτιναξόμενοι. Ὅπῃ ἐστὶν αἴτιον ἡ διηνεχὴς νῆψις, etc., hoc est : Esseni cum solito silentio, et decora gravitate, rursus ad preces conveniunt, brevissimum ac levissimum somnum excussuri. Cujus quidem rei causa est sobrietas continua; et com-

παν, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς κλῖνας καὶ τοὺς πίνακας ἤτοι κρατῆρας καὶ ποτήρια καὶ καθίσματα ἐὰν μὴ καθάρωσιν ὕδατι. οὐδενὶ χρῶνται. Καὶ οἱ ἐφ' ἡμῶν νῦν φανέντες Ἐβιωναῖοι (91), τὸν ὕδιν τοῦ Θεοῦ ψιλὸν ἀνθρώπον εἶναι βουλόμενοι, ἐξ ἡδονῆς ἀνδρὸς καὶ συμπλοκῆς Ἰωσήφ καὶ Μαρίας αὐτὸν γεννῶντες. Οἱ δὲ τούτων πάντων ἑαυτοὺς χωρίσαντες, καὶ τὰ πάτρια φυλάσσοντες (92), εἰσὶν Ἐσσαῖοι. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ λαφ. Καὶ νῦν ὁ πονηρὸς, σοφὸς ὢν τοῦ κακοποιῆσαι, καὶ τὸ καλὸν ὅ τι ποτε ἐστὶν ἀγνοῶν, ἐξ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅθεν ἀνέφυσαν αἱ αἱρέσεις (93-94), καὶ ὅς τις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας γεγέρηται.

⁹³ Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν νέων αἱρέσεων γέγονεν οὕτως. Σίμωνά τινα ἀπὸ Γιθῶν (95) οὕτω καλουμένης κώ-

mittentur cum his Josephi, *De bello Judæo*, lib. ii, cap. 12, p. 786, e quibus expressa sunt, quæque exstant etiam in Porphyrio, lib. iv, de abstinence a rebus animatis, indeque apud Eusebium *Præpar. evangel.* ix, 3 : Καὶ τοῖς ἐξῴθεν ὡς μυστήριον τι φρικτὸν, ἡ τῶν ἔνδον σιωπῇ καταφαίνεται. Τούτου δὲ αἴτιον, ἡ διηνεχὴς νῆψις. *Eorumque silentium*, vertit Rufinus, *extra tectum constitutis, arcanum quoddam videatur horribile. Cujus quidem rei perpetua sobrietas causa est.* Etenim in loco Josephi de somno ne verbum quidem : rectius tamen sobrietas dicitur esse causa somni brevis levisque, quam silentij. Amplius cogitemus. Nollem vero tantopere peccasse Hieronymum, virum sane maximum, sed fatali illa sua properantia sæpe lapsum, quando Joviniano objicit : *Josephus in secunda Judæicæ captivitatis Historia, et in octavo decimo Antiquitatum libro, et contra Apionem duobus voluminibus, tria describit dogmata Judæorum, Phariseos, Sadducæos, Essenos : quorum novissimos miris effert laudibus, quod et ab ætoribus et vino et carnibus semper abstinuerint et quotidianum jejunium verterint in naturam. Super quorum vita et Philo, vir doctissimus, proprium volumen edidit. Silicet, nec disputans adversus Apionem Josephus mentionem fecit sectarum Judæicarum. Nec ullibi tradit Essenos vino et carnibus abstinuisse, aut quotidie jejunasse : imo contrarium edocet Περὶ ἀλώσεως, lib. ii, cap. 12. Sed qui Esseni perpetuo jejunabant, nec unquam carne et vino utebantur, sunt illi a Philone Judæo litteris commendati.* Cor.

(93-94) Αἱρέσεις. Addit. alter cod. Vindob. παρὰ Χριστιανῶν. Cl.

(95) Ἀπὸ Γιθῶν. E Githis. Nam Γιθῶν malim; quamvis apud Georgium Syncellum p. 331, Γιθῶν legatur. Nomen loci puto fuisse Γιθ, unde scriptoribus ecclesiasticis κώμη Γιττων, vel Γιττων, Γιθῶν, Γιτθῶν; p. 333 Syncelli, Γιτῶν, Γατθῶν. In Eusebii autem *chronicis* Γιθῶν, pro quo male excuderunt Γιθῶ. Et in Timotheo presbytero de receptione hæreticorum, cod. Reg. 2356. Γιθῶν, ut *Clementinorum* ii, 22, necnon apud Palladium dialogo *De vita S. Chrysostomi* paulo post initium, pag. 6, editionis quam sub prelo habet Bigotius noster, variæ doctrinæ et felicitis curiositatis nominibus celeberrimus. Sic Josephus Γιθ Παλαιστίνæ urbem, quæ ipsi, et apud Stephanum Polybio, Γίττα, Bibliorum interpretibus Γέθ, ac Geth, Plinio Gelta, appellat etiam Γιτῶν πόλιν. Ib.

μης, Σαμαρέα, τῇ τέχνῃ μάγον, ἐνδυστάμενος ὁ διάβολος, ὑπηρέτην αὐτοῦ τῆς μοχθηρᾶς γνώμης ἐποιήσατο. Ἦνίκα δὲ Φίλιππος, ὁ συναπόστολος ἡμῶν (96), τῇ τοῦ Κυρίου δόσει, καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἐνεργείᾳ, δυνάμεις ἱαμάτων (97) ἐπετέλει ἐν Σαμαρείᾳ, ὡς καταπλαγέντας τοὺς Σαμαρεῖς, εἰς πίστιν ἔλθειν τοῦ τῶν ὁλῶν Θεοῦ καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ βαπτισασθαι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἤδη δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σίμωνος σημεῖα καὶ τέρατα θεασαμένου ἄνευ μαγανείας τινὸς γοητικῆς ἐπιτελούμενα, καὶ εἰς θαῦμα καταπεσόντος, καὶ πιστεύσαντος, καὶ βαπτισθέντος, καὶ προσκαρτεροῦντος τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· ἀκούσαντες ἡμεῖς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπάρξασαν Σαμαρεῦσι διὰ Φιλίππου, παρεγενόμεθα πρὸς αὐτοὺς, καὶ πολλοὺς συμβαλλόμενοι τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας, πᾶσι τοῖς βεβαπτισμένοις ἐπιτιθέντες τὰς χεῖρας, εὐχαρίστησεν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα καὶ μετουσίαν ἐδώροῦμεθα. Ἰδὼν δὲ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἡμῶν δίδεται τὸ Πνεῦμα τοῖς πιστεύουσιν, λαβὼν χρήματα προσήνεγκεν ἡμῖν, λέγων· « Δότε καὶ μοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα κἀγὼ ὅς ἂν ἐπιθῶ τὴν χεῖρα λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον· » βουλόμενος ὡς τὸν Ἀδὰμ τῇ γεύσει τοῦ ξύλου, τῆς κατ' ἐπαγγελίαν ἀθανασίας ἐστέρησεν (98),

maritanum, arte magum diabolus cum invasisset, ministrum suæ pravæ voluntatis effecit. Quando enim Philippus coapostolus noster, Domini munere atque Dominici Spiritus virtute miracula sanationum in Samaria perpetrabat, ita ut Samaritani obstupefacti, ad credendum in omnium rerum Deum ac in Dominum Jesum adducerentur, et in nomine ejus baptizarentur⁹⁶: cumque jam ipse quoque Simon signa et prodigia sine ullis præstigiis magicis perfici intuitus ac admiratus, credidisset, et baptizatus fuisset, et perseveraret in jejuniis ac oratione: tunc nos, audientes de gratia Dei Samaritanis per Philippum concessa, ad eos venimus, multumque adauximus sermonem doctrinæ, ac impositis manibus super omnes baptizatos, per preces Spiritum sanctum illis communicabamus. Cernens autem Simon, quod nostrarum manuum impositione daretur credentibus Spiritus sanctus, accipiens pecuniam, nobis obtulit, dicens: « Date et mihi hanc potestatem, ut cuicumque etiam ego imposuero manum, accipiat Spiritum sanctum⁹⁷: » volens (diabolus), ut quemadmodum Adamum per gustatum arboris pomum, promissa immortalitate pri-

⁹⁶ Act. viii, 16. ⁹⁷ Act. viii, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(96) Ὁ συναπόστολος ἡμῶν. Eorum qui Ecclesiæ magistros temere aut absolutos volunt, aut condemnant, insigne exemplum suppeditatur nobis per Rufinum, Cedrenum, et Nicephorum, in iis quæ apud Eusebium ad Novi Testamenti Philippum, apostolum et diaconum pertinent. Etenim Rufinus interpretans illud Polycratis Ephesiorum episcopi, relatum *Historiæ Eusebiana* lib. iii, cap. 31, et lib. v, cap. 24: Φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα ἀποστόλων, quo legeret errorem confusorum in unum duorum Philipporum, datarumque apostolo filiarum, quæ erant diaconi, in primo loco suppressit numerum: Qui fuit, inquit, unus ex apostolis, et in altero multo pejus unum e duodecim apostolis mutavit in evangelistam. Atque majori facinore idem hunc ad modum citatur a Cedreno edit. Basil., p. 203, Reg. 247: Φίλιππος ὁ ἐκ τῶν ἐπτὰ διακόνων, Unus de septem diaconis. Contra Nicephorus *Hist.*, lib. iii, cap. 20, non intellectis verbis Eusebii lib. iii, cap. ult., quæ etiam Rufinus contaminavit more suo, Papiam accusat, et cum Luca committit, quasi Philippum patrem filiarum prophetidum scripserit fuisse unum duodecim apostolorum, non autem, ut Lucas in *Actis* refert, unum e diaconis septem. Venio jam ad constitutionem; et dico quod, cum certum sit et a multis etiam veteribus observatum, apostoli nomen indi quoque viris apostolicis, qualis exstitit Philippus diaconus et Evangelii prædicator; erroris forsitan immunes fuerunt Constitutor hic, Clemens Alexandrinus Strom., iii, p. 448; Tertullianus, cap. 18, lib. *De baptismo*; Chrysostomus homil. 33 in *Genesim*; Burchardus in *Descriptione terræ sanctæ*, et si qui alii: si nempe Philippum diaconum intelligentes, appellavere apostolum, et cum majoribus apostolis conjungere, infra certe lib. ult. cap. ult., qui eunuchum Candaces reginæ baptizavit Philippus, diaconus dicitur: ut ne amplius post Bellarminum asseratur noster ideo Philippum baptizatorem Simonis Magi, fecisse apostolum, quia per solos sacerdotes baptismum conferri volebat. Alia ratio est cum Augustini, tum pseudo-Epiphani, pseudo-Dorothei, pseudo-Isidori, vel Isidori, Græci qui nonnulla inseruit Catalogo Hieronymiano, et Freculfi,

S. Augustinus tractatu *6 in Joannem* dubitat de Philippo Christi præcone in Samaria et Simonis ad fidem deductore, Act. viii: fuerintne unus ex apostolis, sive ex diaconis; et initio operis *De doctrina Christiana* eum apostolum vocat: at sermone in *Vigiliis Pentecostes*, re diligentius expensa, favet veræ sententiæ. Cæteros memoratos in fraudem manifesto egit *Historiæ ecclesiasticæ* auctoritas, et Catalogi Hieronymiani in Polycrate. Libellus cui titulus: Τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου περὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, τοῦ ἑκάστος ἐκήρυξε, καὶ πῶς καὶ τοῦ ἐτελεύτησαν, καὶ τὰ ἅγια αὐτῶν σώματα ποῦ κεῖνται καὶ ἐν ποίοις τόποις, codice 1026 Regiæ Bibliothecæ: Φίλιππος δὲ ὁ ἀπόστολος οὗτος ἦν ἀπὸ Βηθσαϊδᾶ ἐκ τῆς κώμης Πέτρου καὶ Ἀνδρέου· ἐν δὲ τῇ ἄνω Φρυγίᾳ ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον· θνήσκει δὲ ἐν Ἱερὰπόλει, καὶ ἐκεῖ θάπτεται ἐνδόξως μετὰ τῶν αὐτοῦ. Dictus Dorotheus, in membranarum Regiis: Φίλιππος δὲ ὁ ἀπόστολος ἐν Φρυγίᾳ κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον, θάπτεται ἐν Ἱερὰπόλει μετὰ τῶν ἐπτὰ θυγατέρων αὐτοῦ, ὧν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀπεμνημόνευσε. Non animadvertit, quemadmodum nec Eusebius lib. iii, cap. 31, quod recte objicitur a Notkero Martyrologo, ac per se patet, Lucam Act. xxi, 8, 9, loqui de Philippo uno e septem diaconis. Unde a Dorotheo Latino abest Lucæ allegatio: atque Nicephorus lib. ii, cap. 44, verba Eusebii ad contrarium sensum deduxit. Porro suspectus mihi semper fuit interpolationis locus Adonis libro *De festivitibus*, ubi Philippus apostolus dicitur dormisse apud Hierapolim Asiæ civitatem cum patribus suis beato fine sepultus. Idque duas ob causas. Quarum prima, similes loci: Dorothei (nt Hieronymum et Abdiam omittam): Hierapoli vero cum filiabus suis honorifice sepultus est. Quæ Græce habentur in Catalogi amplificatione, Rufini vertentis Eusebium: *cujus sepulcrum*

(97) ἱαμάτων. In altero cod. Vind. deest. C. I. E. R.

(98) Ἐστέρησεν. In utroque cod. Vind. sequitur ὁ δὲ διάβολος; et pro θέλεις; legitur ἀπεστήλη. C. I. E. R.

vavit⁷⁹, sic nos captura pecuniæ delinitos, e dono Dei expungeret, dum, permutatione facta, trademus ei pro pecunia inestimabilem Spiritus gratiam. Cæterum nobis omnibus hanc ob rem, commotis, ego Petrus intuens in maleficum serpentem qui hominem occupabat, dixi Simoni: « Argentum tuum tecum sit in perditionem; quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri: non est tibi pars in sermone isto, neque sors in ista fide: cor enim tuum non est rectum coram Deo. Pœnitentiam itaque age de hac nequitia tua; et roga Deum, si forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui: in felle enim amaritudinis et obligatione iniquitatis cerno te esse⁸⁰. » Quo quidem tempore Simon perterritus: « Obsecro, inquit, precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum quæ dixistis⁸¹. »

CAPUT VIII.

Quinam successerint Simoni impietati, et quas hæreses induxerint.

Cum vero digressi sumus ad prædicandum in gentibus verbum vitæ, tunc diabolus effecit in populo, ut post nos mitteret pseudoapostolos ad verbi profanationem. Ac præmissus est Cleobius quidam, et Simoni adjunctus: ii autem discipuli erant cujusdam Dosithei, quem et superatum e primatu ejecerunt. Postea alii quoque aliorum ab-

οὕτω καὶ ἡμᾶς τῇ λήψει τῶν χρημάτων θέλων, τῆς δόσεως τοῦ Θεοῦ περιγράφαι (99), ὅπως ἀντικαταλλάξαμενοι ἀποδώμεθα αὐτῷ χρημάτων τὴν ἀτίμητον τοῦ Πνεύματος δωρεάν. Πάντων δὲ ἡμῶν ἐπὶ τούτῳ παραχθέντων, ἀτενίσας ἐγὼ Πέτρος εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κακοῦργον ὄφιν, εἶπον τῷ Σίμωνι· « Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι· οὐκ ἔστι σοι μερίς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, οὐδὲ κλήρος ἐν τῇ πίστει ταύτῃ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Κυρίου, εἰ ἄρα ἀφεθήσεται σοὶ ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου· εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας θεωρῶ σε ὄντα. » Ἀλλὰ τότε μὲν ὁ Σίμων ἐμφοδὸς γενόμενος, φησί· « Παρακαλῶ, δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ, ὧν εἰρήκατα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τίτες τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ οἷον αἰρέσεων κατήρξαν.

Ἦνίκα δὲ ἐξήλθομεν ἐν τοῖς ἔθνεσι (100) κηρύσσειν τὸν λόγον τῆς ζωῆς, τότε ἐνήργησεν ὁ διάβολος εἰς τὸν λαὸν ἀποστεῖλαι ὀπίσω ἡμῶν ψευδοπροσκόλους εἰς βεβήλωσιν τοῦ λόγου· καὶ προσέβαλοντο (1) Κλεόδιόν τενα, καὶ παρέβουζαν τῷ Σίμωνι· οὗτοι δὲ μαθητεύουσιν (2) Δοσιθέῳ τινι, ὃν καὶ παρευδοκιμήσαντες ἐξώσαντο τῆς ἀρχῆς. Ἐῖτα καὶ ἑτεροὶ ἑτέρων κατήρξαν ἐκτό-

⁷⁹ Gen. iii. 23. ⁸⁰ Act. viii. 20. ⁸¹ Ibid., 24.

VARIORUM NOTÆ.

pulcrum est apud Hierapolim Asiæ urbem, una cum filiabus suis: Isidori De vita et morte sanctorum cap. 73, et Freculi in Chronicis: simul cum filiabus suis ibidem requiescit. Secunda causa, ejusdem Adonis verba hæc in Philippo diacono: Apud Cæsaream requieuit. Juxta quem tres virgines filiae ipsius prophetissæ tumulatæ jacent: nam quarta filia illius plena Spiritu sancto in Epheso occubuit. Quidam tamen putant apud Hierapolim eas tumulatas, ubi apostolus Philippus unus de duodecim quiescit: cujus fuisse filiae ab aliquibus scriptoribus putatæ sunt. Conjectabam, a recentiore quodam expunctum filiabus, inductumque patribus. Sed doctiorum ac prudentiorum esto judicium. Cor.

(99) Περιγράφαι. Uterque στερεῶσαι, et sequitur: ὑπὸ τοῦ διαβόλου τοῖνον καὶ ὁ Σίμων κινήθεις προσήγγεγε χρήματα, ὅπως, etc. Quæ re vera a librariis omissa videntur. Id.

(100) Κηρύσσειν. Addit alter εἰς τὸν κόσμον. Id.

(1) Κλεόδιον. Ad loca quæ de Cleobio sive Cleobulo doctissimus Usseus citat in Epistolam Ignatianam ad Trallianos, adde duo Theodoriti, *Hæreticarum fabularum* lib. i, cap. 1, ubi non scripserim ut vulgo Κλεόδιον, sed Κλεόδιανόν, quod etiam apud Eusebium legebat Rufinus ac Nicephorus et lib. ii in præfatione. Item alium Sophronii in synodo generali sexta, et alium Nicetæ Pectorati libro contra Latinos. Auctor Operis imperfecti, ad Matth. xxiv. 5: *Hoc et Apostolus dixit his qui fuerunt antequam caperetur Jerusalem, quia prius venturi fuerant pseudo-Christi. Etenim hoc erat signum primum destructionis Jerusalem. Quod vere factum est. Venerunt enim Dositheus, et Simon, et Cleonius, et Varisus in nomine Christi, et alii multi, quos Apostolus in Epistolis suis tangit. Quis non videat statim veram lectionem, Cleovius, qui est Cleobius?* Sed in nominis sequentis reconditori emen-

C datione aliquandiu hæsi, nescius quo me pacto expedirem: donec non infelicer, ni fallor, subierunt mentem famosi impostores *Varjesus*, Barjesus, et *Varchosivas*, Barchosibas, Barchozibas, aliter Barchochebas. Cor.

(2) Δοσιθέω. Qui et Δοσθῆς ab Eulogio vocatur apud Photium: unde Δοσθηνοί ibidem, et in Damasceni libro *De hæresibus* membraneo Bibliothecæ Regiæ. Super Dositheo et Dositheanis conciliabuntur levi negotio quæ in speciem pugnantia occurrunt apud scriptores varios, pseudo-Clementem, Tertullianum, Origenem, Eusebium, Pacianum, Epiphanium, Chrysostomum in *Catena ad Matthæum*, pseudo-Chrysostomum in eundem Evangelistam, Hieronymum, Theodoritum, Vigilium Tapsensem, Sophronium, Damascenum, Photium, Theophanem Cerameum, Theophylactum, Nicetam Choniatem Nicephorum, et auctorem Chronici Samaritani citatum ab Ecchellensi ad Hebedjesu; si duo admittantur Dosithei, uterque hæresiarcha, impugnator librorum prophetorum, et sacræ Scripturæ corruptor, Primus ante Christum, ex Judæo Samaritanus, et origo Sadducæorum, qui resurrectionem carnis agnoverit, doceritque severitatem morum, abstinentiam ab animatis, jejuniū, virginitatem et continentiam. Alter post ortum Christi, pseudo-Christus, Samarita, Simoni Magi primo magister, postea discipulus, qui negaverit resurrectionem corporum, animæ immortalitatem, substantiam angelorum ac dæmonum, asseruerit verum mundum esse incorruptibilem. His ita constitutis, erroris arguimus Philastrium, quod veteri Dositheo ea assignet quæ recentiori fuerant tribuenda. Quin etiam a Theodorito ac Sophronio minus accurate Dositheus et Dositheani ponuntur post Simonem et Simonianos. Id.

των δογμάτων, (3) Κήρινθος, καὶ (4) Μάρκος, καὶ Μένανδρος, καὶ (5) Βασίλειδος, καὶ (6) Σατορνίλος (7). Τούτων οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς (8), οἱ δὲ τρεῖς

A auctorum dogmatum auctores exstiterunt. Cerinthus, Marcus, Menander, Basilides, et Saturninus. Ex iis alii quidem celebrant plures deos; alii vero

al. Στρατόνικος.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Κήρινθος. Nescit S. Epiphanius an Merinthus idem sit cum Cerintho, an alter ab illo ejusdem sententiæ hæreticus. Suspiciari vero quis posset, Cerinthum per ludibrium et opprobrium accepisse nomen Merinthis, Μηρίνου, id est, laquei. Sed arbitrium hoc sit: Haud dubium certe, quin Cerinthis nomen exciderit e scholis Maximi ad Dionysii epistolam 8, quod paraphrasis Georgii Pachymeræ, retinet, atque etiam mss. codices. Cor.

(4) Μάρκος. De multis quæ ad Marcum hunc Magum pertinentia discimus ex Irenæi martyris opere *Adversus hæreses*, unum est, deceptio complurium seminarum ad Rhodanum per illius discipulos. Id mirum in modum verbis auget et amplificat Hieronymus Epistola 29, et sub finem 17 *Commentariorum in Isaiam*: nimiumque confidens memoriæ suæ, cum alia Irenæo affingit, tum profectionem Marci Ægyptii in Gallias et Hispanias. Jam quod hæresim Gnosticorum primus Hispanis intulerit Marcus Memphites; cujus auditores Agape et Helioidius Priscillianum instituerint, refertur a Severo: magna incuria temporum, si magum nostrum intelligit: incerta vero ac falsæ propiori fama, si alium: cum longe verisimilius fiat, imo tantum non constet, eam hæresim a Marci discipulis aut aliis Gnosticis in Hispania seminatam, forsitanque ibi conservatam latenter, pravo Agapes, Helioidii, Priscilliani, necnon aliorum studio repullulasse. Adeo ut occasione veteris Marci non satis cogniti, recentior iste Marcus hypobolimus prodierit: nescio an creditus quoque Idacio apud Isidorum cap. 11 libri *De Viris illustribus*, tanquam Memphiticus, magis scientissimus, discipulus Manis, et magister Priscilliani: ita enim quidam codices Isidori; cum alii nonnulli codices ejusdem tractatus faciant Marcum Manis et Priscilliani magistrum, quod de antiquo dici queat. Confirmatur nostra opinio auctoritate Hieronymi, in locis citatis; itemque in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, ubi Priscillianus dicitur accusari Gnosticæ, id est, Basilidis et Marci (i.e. veteres editiones cum libris Regiis) hærescos, de quibus Irenæus scripsit. Cæterum a Marco hæretici, Justino sunt Marciani, Epiphanius Marcossii, Augustinus Marcitæ, Marcunii in canone Nicæno Arabico 30. Turrianinæ editionis, denique Marcossii Damasceno atque Timotheo presbytero. Ib.

(5) Μένανδρος. Huic patria fuit Μενανδρία, opinor: Græce κώμη Καππαρτάτας, Καπαρτάτας, Καπαρτάτας, Καπαρτάτας (sic præstat legere in Nicephoro, quam Καπαρτάτας), Καπαρτάτας, Καπαρτάτας, et Timotheo presbytero mss. Καπερτάτας. Longius abit Theodoritus. Μένανδρος, inquit, Σαμαρείτης, ἀπὸ Χαβρά κώμης. Quid si scriptum ab eo, Χαβράτ, et postea ex φ, factum β, ex ι, τ. Dicti autem sunt Menandri sectatores, Menandriani. Item Menandrianistæ ab Hegesippo *Eusebiana historia* lib. iv, cap. 22: ἀπὸ τούτων Μενανδριανιστῶν: cujus vocis divisio in duas, quasi prima syllaba esset particula μέν, peperit Adrianistas hæreticos, cum Adriano hæresiarcha; ut videre est apud Theodoritum, *Hæreticarum fabularum*, lib. 1, cap. 1; lib. 11 in præfatione, apud Sophronium *Epistola ad Sergium*, et apud Nicephorum *Hist. eccl.* iv, 7. Ib.

(6) Βασίλειδος. Accipe verba S. Hieronymi libro *De scriptoribus Ecclesiasticis*, sed emendatiora, meo quidem iudicio, quam excusa sint. Agrippa cognomento Castor, vir valde doctus, adversum viginti quatuor Basilidis hæretici volumina, quæ in Evan-

gelium confecerat, fortissime disseruit, prodens ejus universa mysteria, et prophetas enumerans, Barcabam, et Barcop; et ad terrorem audientium alia quædam barbara nomina; et Deum maximum ejus Abraxas, qui quasi annum continens, juxta Græcorum numerum supputetur. Moratus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria, temporibus Hadriani: qua tempestate et Chochebas (ms. Germani Chozehas ut in *Historia Miscella*), dux Judaicæ factionis, Christianos variis suppliciis enecavit. Posui primo Barcop, loco Marcob. Barchub, vel Barchon in Freculo; ut responderet Βαρχώφ Eusebii *Hist.* iv, 7, ac Theodoriti *Hæret. fabul.* 1, 4, quod ex Eusebio *Præpar. evang.* x. 3; et Hieronymo epist. 155, interpretari licet filium vocationis. Secundo posui moratus est, non ut vulgo mortuus est; quia sic reperi in quinque codicibus manu exaratis, Regiis quatuor, et uno Bibliothecæ monachorum S. Germani; et quia idem Hieronymus vertens Chronica Eusebii hoc modo loquitur: Basilides hæresiarches in Alexandria commoratur: a quo Gnostici..... Chochebas dux Judaicæ factionis nolentes sibi Christianos adversum Romanum militem ferre subsidium, omnimodis cruciatibus necat. Nec enim ovum ovo similis, quam hæc duo loca inter se sunt. Quia denique ex Stromateo Clemente colligi datur lib. vii, p. 764. Basilidem usque ad tempora Antonini Pii vitam produxisse. Atque hinc patet, quemadmodum legi debeat in *Hæreseon indiculo*, qui Hieronymo tribuitur; scilicet: Contra hanc Basilidem Agrippa, cognomento Castor, vir valde doctus, scribit, prodens universa ejus mysteria, et prophetas enumerans, Barcabam, et Barcop, et ad terrorem audientium alia etiam nomina barbara, religione composita; nominans etiam Deum maximum Abraxas, quasi annum continens, si juxta Græcorum numerum computetur. Nec minus claret, mendose apud Philastrium, ubi de Nicolao et Gnosticis, Barrabam vel Barrabbam locum occupare Barcabæ seu Barcabæ: quod nominis auctore Epiphanius hæresi 26, num. 2, significat Syriace filium stupri, Hebraice filium homicidii. Retrahendo denique syllabam fugitivam hæ, scribendum in Anonymo, quem Sirmondus sub titulo Prædestinati vulgavit, hæresi 3: Quod nomen Græca ratione litterarum in hanc summam supputando pertingit. Ib.

(7) Σατορνίλος. Quanto notissimus Saturninus, tanto obscurissimus qui marginem tenet Stratonicus, fictitius ut videtur hæreticus: nisi quis huc Theodoriti referre velit Straticus Epiphani, Theodoriti, Sophronii, Milites dictos Philastrio, quia de militaribus fuerunt, affines forsitan Hæmatitis apud Clementem Alexandrinum Stromateo vii extremo. Ib.

(8) Οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς. Id est, αἰῶνας, cap. 10. Epiphanius hæresi 31, n. 2 *De Valentino*, τριάκοντα αἰῶνας, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Ante Epiphanium, Origenes *Homilia in librum Regnorum*: Hæreticorum quidam dereliquentes Creatorem mundi, et Filium ejus, fingunt sibi alium, nescio quem, excelsiorem Deum, et alios similiter introducunt, sive quos αἰῶνας, sive quos deos appellant. Vide Tertullianum adversus Marcionem 5, et in adversum Præzam. Vide etiam Ambrosium libro *De incarnationis Dominicæ mysterio*, cap. 4, et epistola 17.

Tantos esse deos Basilidem credere jussit,

Quantos... et dies annus habet

Poeta incertus lib. 1 contra Marcionem. Emendabis autem ex Tertulliano et Philastrio Augustinum:

tres, contrarios, principio carentes, semper una existentes; at alii innumeros ac ignotos: et nonnulli quidem nuptias rejiciunt, opinati eas non esse opus Dei⁷⁶, alii autem quædam ciborum genera abominantur; quidam vero impudenter fornicantur⁷⁷; quales qui nunc falso nomine dicti Nicolaitæ. Porro Simon cum mihi Petro primum obvis fuisset in Cæsarea Stratonis, ubi ille fidelis Cornelius⁷⁸, qui antea gentilis erat, in Dominum Jesum per me credidit⁷⁹, verbum Dei conabatur pervertere; mecum autem aderant sancti filii; Zachæus olim publicanus⁸⁰, et Barnabas, et Nicetas atque Aquila fratres Clementis Romanorum episcopi et civis, quique edoctus fuit a Paulo coapo-

Α ἐναντίους (9); ἀνάρχους, αἱ ἐκ συνόντας ἑαυτοῖς, οἱ δὲ ἀπείρους (10) καὶ ἀγνώστους δοξάζουσι· καὶ οἱ μὲν τὸν γάμον ἀθετοῦσιν (11), οὐκ εἶναι τοῦ Θεοῦ ἔργον δοξάζοντες· ἄλλοι δὲ τινὰ τῶν βρωμάτων βδελύσσονται· οἱ δὲ (12) ἀναίδην ἐκπορνέουσιν, οἱ οἱ νῦν ψευδώνυμοι Νικολαῖται (13). Ὁ μὲντοι Σίμων (14) ἐμὸς Πέτρον πρῶτον ἐν Καισαρείᾳ τῇ Στράτωνος, ἐνθα Κορνήλιος ὁ πιστὸς ἐπίστευσεν, ὧν ἐθνικὸς, ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν, δι' ἐμοῦ, συντυχὼν μοι ἐπειράτο διαστρέφειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, συμπάρωντων μοι τῶν ἱερῶν τέκνων, Ζαχαρίου τοῦ ποτε τελώνου, καὶ Βαρνάβα, καὶ Νικήτου καὶ Ἀκύλα, ἀδελφῶν Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου, μαθητευθέντος δὲ καὶ Παύλῳ (15) τῷ συναποστόλῳ ἡμῶν καὶ

⁷⁶ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6. ⁷⁷ Ignat. interpol. ad Trall. 11, ad Philad. 6. ⁷⁸ Laudat Cedrenus, ubi supra. ⁷⁹ Act. x. ⁸⁰ Luc. xix, 2.

VARIORUM NOTÆ.

Ptolomæus quatuor Æonas, et alios quatuor asserere maluit. Quod si splenem exercere utile est, leges inepta hæc inepti libelli quem *Synodicum* vocant, cap. 6: Σύνοδος θεία καὶ ἱεραμερική, συναθροισθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπισκόπου Ἀχιλῶν (voluit dicere Ἀγχιλάου. Euseb. Hist. eccl. v, 19): Σωτῆρ, καὶ ἑτέρων δυοκαίδεκα ἐπισκόπων· ἦτις ἐλέγξασα ἀπεκέρχθη τὸν σκυτῆα Θεόδοτον, καὶ Μόντανον σὺν Μαξιμίλλῃ, ὀκτακοσίους καὶ ἑβδομήκοντα ὀκτὼ αἰῶνας δογματίζοντα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἑαυτὸν εἶναι ἐπισημαίνοντα. Quoi verba, tot jocularia signimenta. Et ad rem præsentem, confunduntur Theodotus Coriarius, Theodotus Montanista, et Theodotus Valentianus, producanturque Æones 878, quia plures vel pauciores non placebat. Cor.

(9) *Ἰσοὶς ἐναντίους.* Marcion, Marcionista, Lucianista, Ptolomæista, Syneros, Setianus, aut forte Sethiani, Theodotus, Manichæi, et Eucharisti in ea fuisse hæresi dicuntur ab auctore *Dialogorum* apud Origenem; Eusebio *Hæc.* v, 15; Athanasio *De decretis Nicænæ synodi*, p. 275, et Oratione 4 adversus Arianos, p. 467; Cyrillo Hierosol. catechesi 16; Epiphonio, Augustino et Anonymo, *De hæresibus*; Genadio, cap. 52 *De dogmatibus*, et Alcuino parte III *Confessionis fidei*, n. 35; Psello sub initium *Dialogi De operatione demonum*, atque scriptore Præfationis *Arahicæ* in concilio Nicæno. Sed in mendo cubet anonymus Sirmondii, hæresi 21. Habet quippe *Syrinum* pro Augustino *Synerum*, qui Eusebio, Theodorito, Nicephoro, Σύνερω, Sophronio Σύνερος in libris impressis (Σύνερος in codice Regio), Rufino quoque *Synerus*, id.

(10) *Ἀπείρους.* Secundus, Æonas similiter docens factos, asserit tamen infinitos. Philastrii verba. Id.

(11) *Τὸν γάμον ἀθετοῦσιν.* Saturninianos intelligit hoc et capp. 10, 26. Nam, teste Irenæo, et post eum Epiphonio, nuptiis conjungi ac liberos gignere, a Satana esse dixit Saturninus. Idque primus; ex Theodorito; quia, opinor, Simoniani, Menandriani, Nicolaitæ, matrimonium impugnabant, non studio fidei castitatis, ut Saturniniani, sed libidinis gratia, invehendo, scilicet, promiscuos concubitus communitalitatemque seminarum, quo quid connubio magis adversum? Quocirca in commentariis in Apocalypsim inter Opera S. Ambrosii, ubi de Nicolaitis, recte conjunguntur nuptiarum delectatio, atque obvia copula. Quanquam, ut dicam quod verisimillimum arbitror, edoctus a Tertulliano *De præscriptione hæreticorum*, cap. 33, hæresis nuptiis interdicentium, aut sub apostolis fuit, aut ex doctrinis quæ jam tunc fuerant, sumpsit seminum. Id.

(12) *Οἱ δὲ, etc.* Aliæ quod Vindob. καὶ ἀναίδην πορνέουσιν. Cl.

(13) *Ψευδώνυμοι Νικολαῖται.* Habuit Nicolaus diaconus accusatores suos, habuit et defensores: utrosque ex parte dictos Stephano Gobaro in *Bibliotheca Photii*: priores quidem, Hippolytum, et Epiphanium; posteriores vero, Ignatium Theophorum, (interpolatum, videlicet, ex hisce constitutionibus), Clementem Stromateum, Eusebium Pamphili, ac Theodoritum. Addi possunt criminantibus multi, Irenæus, Tertullianus, Hilarius, Pacianus, Gregorius Nyssenus, Philaster, Hieronymus, Gelasius, Gildas, Anastasius, pseudo-Dorotheus, Agobardus, illiusque exscriptor Rabanus, auctor *Catalogi hæresium* per Sirmondum publici juris factus, Humbertus Sylva Candidæ, et alii plerique. Patronorum autem numerus crescit Victorino Petabionensi, Haymone Halberstatensi, Nicephoro, et quibusdam aliis a Cassiano memoratis collat. 18, cap. 16. Sed et mitius cum Nicolao agere videntur Augustinus, Isidorus, ac Patres concilii Turonensis II, can. 19, insuperque Sophronius, dum in hæreticis omittit Nicolaum, collocatis inter hæreses Nicolaitas. Itaque juxta benigniorem opinionem, Nicolaitæ falso assumpto nomine Nicolai, erant ψευδώνυμοι, ficti homines, ut loquar cum Victorino in Apocalypsim, qui sub nomine Nicolai ministri fecerunt sibi hæresim, aut ut cum Theodorito *Hæret. fabul.* lib. II, cap. 1, ψευδῶς σφᾶς αὐτοὺς ἐκ τῆς τοῦδε (Νικολάου) προσηγορίας ἐπονομάζοντες. Porro inter legendum auctores citatos in hac nota, observavi tria, scitu forte non indigna. Primum est, levicula menda apud Gregorium Nyssenum oratione 11 contra Eunomium edit. Paris. an. 1638, tom. II, pag. 704: Μανιχαῖον, Νικόλαον, Ἀχόλουθον (scrib. Κόλουθον ex summariis Operi præfixis, ex Athanasio aliisque), Ἀέτιον, Ἀρείον. Secundum, varians lectio in epistolis Hieronymi 1 et 48, ubi docetur, ex Nicolao ortam hæresim Nicolaitarum, vel Ophitarum: sic enim nonnulli codices, rectius quam alii quidam, *Neophytarum*, aut *Neophytarum*; cum Epiphonius, Indiculi auctor, et Augustinus a Nicolaitis Ophitas deducant. Tertium, error Humberti cardinalis, qui adversus Græcum Nicetam profert tanquam Patris Græci Epiphonii, testimonium hominis Latini ac futilis, Anonymi Sirmondiani, hæresi 4 nimirum, titulo mendacis libri deceptus. Cor.

(14) *Ὁ μὲντοι Σίμων, etc.* Indiligens ad hæc Cedrenus. Id.

(15) *Μαθητευθέντος δὲ καὶ Παύλῳ.* Respiciebat ad hunc locum Blastares, quando in præfatione *Nomocanonis* exarabat de Clemente: Πέτρον δὲ ἦν

συνεργῶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· καὶ τρίτον (16) ἐπ' αὐτῶν διαλεχθεὶς αὐτῷ εἰς τὸν περὶ προφήτου λόγον, καὶ περὶ Θεοῦ μοναρχίας, ἡττήσας αὐτὸν δυνάμει Κυρίου, καὶ εἰς ἀφωνίαν καταβαλὼν (17), φυγάδα κατέστησα εἰς τὴν Ἰταλίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅπως ὁ Σίμων γοητείαις τισὶ πτῆναι θελήσας, εὐχαῖς Πέτρου κατενεχθεὶς ἐξ ὕψους κάτω συν-ετρίβη τοὺς πόδας καὶ τῷ χειρὶ (18) τοὺς ταρσοὺς (19).

Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ (20), πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν ἔσκυλε, πολλοὺς ἀνατρέπων (21), καὶ ἑαυτῷ περιποιούμενος, τὰ δὲ ἔθνη ἐξιστῶν μαγικῇ ἔμπειρίᾳ (22)· ὡς καὶ ποτε μέσης ἡμέρας προσλθὼν εἰς τὸ θέατρον αὐτῶν, κελεύσας τοῖς δῆμοις ἀρπαγῆναι καμὲ ἐν τῷ θεάτρῳ, ἐπηγγέλλετο πτῆναι δι' αἰέρος· πάντων δὲ ἐπὶ τοῦτῳ μετεώρων τυγχανόντων, ἐγὼ προσηυχόμεν (23) κατ' ἑμαυτόν· καὶ δὴ μετεωρισθεὶς ὑπὸ δαιμόνων ἵπτατο (24) μετάρσιος εἰς αἴρα, λέγων εἰς οὐρανοὺς ἀνιέναι, κάκειθεν αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ ἐπιχορηγήσει· τῶν δὲ δῆμων (25) ἐπευφημούντων ὡς Θεόν, ἐκτείνας ἐγὼ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν σὺν (26) αὐτῇ διανοίᾳ, ἰκέτευον τὸν Θεὸν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ῥῆξαι τὸν λυμεῶνα, καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν δαιμόνων περικόψαι, ἐπ'

A stolo nostro et ad evangelium adjutore: cumque ter coram iis disceptassem quæstionem de propheta, et de monarchia, seu unitate Dei, atque illum virtute Domini devicissem, prostratumque obmutescere coegissem, effeci ut in Italiam fugeret.

CAPUT IX.

Quo modo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituisset, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, pedum et manuum extremitates fregit.

80 Romam autem adveniens, Ecclesiam magnopere vexavit, multos evertens, ac sibi comparans, gentilesque peritia magica percellens: ita ut aliquando, cum in eorum theatrum meridie processisset, præcepissetque multitudini ut me quoque in theatrum raperent, se promitteret in aere volaturum: cunctis vero eam in rem intendentibus, ego apud me precabar: jamque a dæmonibus in altum sublatus, volabat sublimis per aerem, dicens se in cælum ascendere, indeque ipsis bona suppeditaturum: cumque universa turba illum faustis acclamationibus ut deum prosequeretur, ego mente ac manibus ad cælum protentis, supplicabam Deo per Jesum Dominum, ut exitiosum hominem detur-

80 Hoc caput vide in Cedreno, ibid.

VARIORUM NOTÆ.

ἄρα ὁμιλητῆς τοῦ μεγάλου· ἀλλὰ δὴ καὶ Παύλου τοῦ θεοῦ· ὡς αὐτὸς δῆπου περὶ ἑαυτοῦ ἱστορεῖ. Cor. Legitur in altero Vindob. cod. μαθητεύσαντι, quod relatur ad Paulum, qui Clementem discipulum fecerat. CLEP.

(16) Καὶ τρίτον. Alter cod. τρίτον οὖν. CL.

(17) Εἰς ἀφωνίαν καταβαλὼν. Pacianus epist. 2, de uno e certaminibus Petri cum Simone: Nonne Simonem Petrus, iudice astipulante, confundit? Cor.

(18) Τῷ χειρὶ. Melius τῶν χειρῶν. CL.

(19) Ταρσοὺς. Additum est in margine utriusque codicis: ἱστορεῖ Κλήμης, Ἡγήσιππος, Ἰουστίνος, Εἰρηναῖος. Ib.

(20) Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, etc. Romam venisse Petrum apostolum, ut Simoni Mago obsisteret, docent Eusebii *Historiæ* lib. II, cap. 14, Hieronymus in Catalogo, Ado in Chronicis, alii. *Clementis Romanus episcopus, Petri discipulus, Christi dignissimus martyr, Simonis hæresim a Petro apostolo cum ipso Simone superatam edocuit.* Verba anonymi *Prædestinatorum* oppugnationis, in præfatione. Cor. — Codd. Vind. ἐκείνος δὲ γενόμενος. CL.

(21) Πολλοὺς ἀνατρέπων. Male in Cedreno p. 174 edit. Basil., 211 Reg., πολλὰ ἀνατρέπων. Ib.

(22) Μαγικῇ ἔμπειρίᾳ. Titulus, γοητείαις. Nihil hic esset adnotandum, nisi imperiti librarii corripissent barbaram inscitamque interpretationem veterem Libelli monachorum imperatori Justiniano oblato, et lecti actione i concilii Constantinopolitani sub Menna, ad finem istorum Græcorum: Ἐξαπέσταλεν ὁ Θεὸς τῇδε τῇ πόλει, Ἀγαπητὸν, τὸν ὄντως ἀγαπητὸν Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, ἀρχιερεῖα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ Ἀνθίμου τε καὶ τῶν ἐλαλημένων αἱρετικῶν, ὥστερ ποτὲ Πέτρον τὸν μέγαν, τοῖς Ῥωμαίοις, ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Σίμωνος γοητείας, in *depositione Simonis Goetiani*, vel *Goetici*, typis mandando: *Simonis Cretiani*, et ad marginem: *Zoetici*. Cor. — Legimus in Vind. codd. μαγικῇ, καὶ δαιμόνων ἐνεργείᾳ. CL.

(23) Ἐγὼ προσηυχόμεν. Ita cum aliis Philastrius in *Simone Mago*, Ambrosius *Hexameron* IV, 8; Augustinus lib. *De hæresibus*, hæc. 1; Auctor incertus libri *contra Fulgentium Donatistam*, cap. 23; et Anonymus citatus nota antepenult., hæresi 1. Sed multis placuit Paulum Petro adjungere: Cyrillo Hierosolym. catechesi 6, Severo Sulpitio in *Historia sacra*, Prospero in libello cui titulus *Dimidium temporis*, cap. 13; Gregorio Turonensi *Historiarum*, lib. I, cap. 25, et *Miraculorum* lib. I, cap. 28; Isidoro in *Chronico*; Abboni, serm. 5, tom. IX *Spicilegii*; fabricatori Actorum Petri et Pauli, et Marcello cum apud Sigebertum *De viris illustribus*, cap. 1, tum apud Surium 12 Maii in Vita Nerei et Achillei. Consule Maximum Taurinensem homilia 5, in Natali Petri et Pauli, quam inseruerunt quoque sermonibus Ambrosii et Augustini; Freccifum parte II, lib. I, cap. 20; Petrum Damiani epist. 20 lib. I, epist. 14 lib. V; Nicephorum, etc. Legito etiam Dungalum ad finem libri *adversus Claudium* Taurinensem, ubi solius Pauli mentionem facit. Pari modo additum per nonnullos orationi jejuniū: ut videre est in Augustino, epist. 86; Cassiano *De institutis cænobiorum* III, 10; et Scriptore περὶ Φράγκων καὶ τῶν λοιπῶν Λατίνων, qui tamen minus probabiliter diem eundem statuit jejunii atque conflictus, opinionem amplexus Glycæ et Cedreni. Melius interpunge locum Ratramni lib. IV *contra Græcos*, cap. 3, *Spicilegii* II, p. 120. Cor.

(24) Ἴπτατο. Alis sibi ad Icarium modum aptatis, si fides Hegesippo lib. III *De bello Judaico*, cap. 2; Abdiæ *Historiæ apostolicæ* lib. I, non multo ante finem; Patribus VI synodi ad imperatorem Constantinum actione 18; Maximo Taurinensi: vel consensu quadrigis igneis, aut fabricato curru, juxta Arnobium lib. II, et Præfationem Arabicam concilii Nicæni. Ib.

(25) Τῶν δὲ δῆμων. Apud Cedrenum, τῶν δὲ δαιμόνων, manifesto vitio. Ib.

(26) Σὺρ. Ἐν, in Vind. codice melius. CLEP.

baret, et dæmonum vim accideret, qui viribus ad hominum fraudem ac interitum uterentur; detur-
lando autem non occideret, sed confringeret; et
subjiciens ac intuitus, ad Simonem dixi: Si ego
homo Dei sum, et verus apostolus Jesu Christi, ac
pietatis doctor, non autem erroris, qualis tu Simon,
jubeo malis potestatibus illius qui a pietate desciv-
it, Simonem Magum vehementibus, ut vocationem et
occupationem dimittant, quo ex alto collabatur, et
illis quos deceperat, habeatur ludibrio. His a me pro-
nuntiatis, Simon spoliatus potestatibus, cum magno
fragore corruit, ac vehementi casu elisus, coxam et
pedum extrema frangit. Tunc vulgus exclamavit:
Unus Deus, quem Petrus juste annuntiat revera
solum; et multi a Simone defecerunt; aliqui ta-
men, digni illius interitu, in doctrina ejus nefaria
perseverarunt. Atque hoc pacto prima et impiissima
Simoniorum hæresis recepta est Romæ. Sed et per
reliquos pseudoapostolos diabolus operabatur.

^{al.} ῥήξαντα. ^{al.} add. πτώμα.

VARIORUM NOTÆ.

(27) ῥήξαντα, vel ῥήξαντα. Perinde est. Ideo-
que hac ipsa in narratione pseudo-Chrysostomus
serm. de pseudo-propheetis, tom. VI, ῥήξας. Basilii
Seleuciensis lib. 1 *De Vita S. Theclæ*, edit. Paris.
p. 268, καταρρήξας. Nicephorus Callisti filius lib. II,
cap. 36, et Anonymus qui de Francis aliisque Lati-
nis scripsit tom. II *Auctarii Combefisiani* p. 429,
διερρήξας. Cedrenus vero, καταρρήξας. Theodoritus
Hæret. fabularum I, 4, κατέρρηξε. Cot.

(28) ἄλλ' οὐ πλάνης. Notanda varia lectio Geor-
gii Cedreni loco citato, necnon Michaelis Glycæ *An-
natum* parte III, p. 235, D, πλάνος. Id.

(29) Συντρίβεται τὸ ἰσχύον καὶ τῶν ποδῶν τοῦς
ταρσοῦς. Lib. II, cap. 14. Cedrenus, Glycas, συν-
ετρίβει. Capitis hujus lemma, hic, συνετρίβει τοῦς
πόδας καὶ τὰ χεῖρε τοῦς ταρσοῦς: in versione Bovii,
*fragit pedes et manus. Narrat Clemens, Hegesippus,
Justinus, Irenæus, de Justino ac Irenæo, falso: de
pseudo-Clemente, in locum: at pseudo-Hegesippus
laudatus etiam ab Hincmaro Opusculo I, cap. 32,
et Arnobius crurifragii solummodo meminere; Ma-
ximus Taurini, crurum confractorum, plantarumque
amissarum. Aliter in Niceta Choniata *Thesauri*
lib. IV, cap. 1, nempe quod Simon in caput colla-
psus cerebro viam disperserit. Apud Damascenum
vero *Parallelorum* lib. I, cap. 56, Eusebii nescio
cujus sententia est, Mago corpus omnino perfra-
ctum. *Totus fractus corpore, debilitatisque cruribus.*
Audias Græca Metaphrastis: Ὁ Σίμων τοῦ ἀέρος
ἐξολισθήσας, κατὰ γῆς ἐλεεινῶς [al. ἐλεεινῶ] φέ-
ρεται καὶ ἀθλίῳ τῷ πτώματι· καὶ συνετρίβει ἀπαν
τὸ δύστηνον σῶμα, δευτεράτος τὴν ἀθλίαν ψυχὴν ἀπορ-
ρήγνυσι, δριμύειαι ἀληθόσι κατατεινόμενος. Et car-
mine Walafridi Strabi, vel Fortunati, de S. Petro,
tom. VI *Antiquæ lectionis Canisii*, p. 659, 660:*

*Insuper et magicum falsi phantasma Simonis
Funditus evacuans, tetras detrusit in umbras,
Romanum vulgus solvens errore vetusto:
Qui præcelsa rudis scandit fastigia turris,
Atque coronatus lauri de fronde volavit:
Sed mox ætherias dimittens furcifer auras,
Cernuus ad terras confractis ossibus ambro (a)
Corruit et Petro cessit victoria bello.*

A quibus omnibus discedere licet per hæc, sumpta
ex Actis mss. Petri et Pauli, cod. Reg. 1045: Ἐπε-

ἀπάτη καὶ ἀπωλεία ἀνθρώπων κεχρημένων αὐτῇ,
ῥάξαντα ^{al.} (27) δὲ μὴ θανατῶσαι, ἀλλὰ συντρίβει·
καὶ ἱπολαβὼν, ἀτενίσας εἶπον τῷ Σίμωνι· Εἰ θεοῦ
ἀνθρώπος ἐγώ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀληθής,
καὶ διδάσκαλος εὐσεβείας, ἀλλ' οὐ πλάνης (28), οἷός σὺ,
Σίμων, προστάσω ταῖς πονηραῖς δυνάμεσι τοῦ τῆς
εὐσεβείας ἀποστάτου, ἐφ' αἷς ὀχεῖται Σίμων ὁ Μά-
γος, ἀφεῖναι τῆς κρατήσεως, ὅπως ἐξ ὕψους κατε-
νεχθῇ εἰς γέλωτα τῶν ἀπατηθέντων ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ
εἰπόντος μου ταῦτα, περικοπεῖς τῶν δυνάμεων ὁ Σί-
μων, κατηνέχθη μετὰ μεγάλου ἤχου, καὶ βαγεῖς ἐξαί-
σιον ^{al.}, συντρίβεται τὸ ἰσχύον καὶ τῶν ποδῶν τοῦς
ταρσοῦς (29). Καὶ φωνὴ τῶν ὄχλων λέγουσα· Εἷς ὁ
θεός, ὃν Πέτρος δικαίως καταγγέλλει τῇ ἀληθείᾳ μόνον·
καὶ πολλοὶ ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ· τινὲς δὲ ἄξιοι
τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ ὄντες, παρέμειναν αὐτοῦ τῇ μο-
χθηρᾷ διδασκαλίᾳ. Καὶ οὕτω πρώτη ἐπάγη (30) ἡ
τῶν Σιμωνιανῶν ἀθεωτάτη αἵρεσις ἐν Ῥώμῃ, καὶ διὰ
τῶν λοιπῶν ψευδαποστόλων ἐνήργει ὁ διάβολος.

σεν εἰς τόπον καλούμενον Σάκρα-βλα, ὃ ἐστὶν ἱερὰ
ὁδός· καὶ τέσσαρα μέρη γενόμενος, τέσσαρας σήλι-
κας συνήνωσεν· οἱ εἰσιν εἰς μαρτύριον τῆς τῶν ἀπο-
στόλων νικήσεως, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Lege f.
συνήνωσεν, hoc est, *cruore conspersit*, quamquam
Acta Latina nomine Marcelli, quæ Lucæ anno 1668
in publicum protulit Franciscus Maria Florentinus
ad vetustius Ecclesiæ Occidentalis martyrologium:
*Cecidit in locum, qui Sacra Via dicitur; et in qua-
tuor partes fractus (vel potius factus) quatuor scilicet
adunavit, qui sunt ad testimonium victoriæ apo-
stolorum, usque in hodiernum diem.* Id.

(30) Ἐπάγη. Α πῆγῳ, πηγνύω. Veram Cedrenus
accepisse videtur quasi esset ab ἐπάγῳ, ἐπάγνυμι:
nou parvo errore. Ita enim nostrum exscribit: Οὕ-
τως ἡ πρώτη κατελύθη τῶν Σιμωνιανῶν αἵρεσις ἐν
Ῥώμῃ.

Quæres dubio procul, quid sentiendum videatur
de stupendo, et ut Isidorus Pelusiota lib. I, epist.
15, appellat, celeberrimo Simonis interitu. Ego præ-
claræ illius sententiæ memor, *Periculosum est cre-
dere et non credere*, nec assevero neque pernego,
sed ἐπέγω plerumque. Cui cordi erunt hujusmodi
miracula (sunt autem non paucis), habet in præsentī
auctoritatem plurimorum gravissimorumque ntri-
que Ecclesiæ magistrorum; etiam, præter hisce no-
tis indicatos, Epiphani hæresi 21, n. 5; Hieronymi
aut alterius ad psalmum IX; pseudo-Ambrosii ad Ro-
man. VIII, 38, et Græcorum XXIX Junii. Qui vero ad
diffidentiam propendebit magis (quo morbo magna
pars eruditorum hodie jactatur) retardabitur ab as-
sensu; partim narrationis origine, e libris apocry-
phis et pseudepigraphis; partim discrepantiâ refe-
rentium; partim silentio multorum, præsertimque
Romanorum pontificum, qui sua tacere non solent;
partim ob adnotationem S. Augustini scribentis ad
Casulanum: *Est quidem et hæc opinio plurimorum;
quamvis eam perhibeant esse falsam plerique Romani;
quod apostolus Petrus cum Simone Mago die Domi-
nico certaturus, propter ipsum magnæ tentationis pe-
riculum, pridie cum ejusdem urbis Ecclesia jejuna-
verit, et consecuto tam prospero gloriosoque successu,
eundem morem tenuerit, eumque imitatus sint non-
nullæ Occidentis Ecclesiæ.* Certe obscuram valde ac
incertam Romæ fuisse eam famam innuit satis Liber

(a) Festus: « Ambro, turpis vitæ homo. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

A

CAPUT X.

Ὅπως (31) αἱ αἵρεσεις καὶ πρὸς ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἀλλήλους διαφωνοῦσιν.

Quomodo hæreses et inter se et a veritate discrepent.

Τούτοις δὲ πᾶσιν ἐπίσης σκοπὸς ἦν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἀθεότητος, τὸν μὲν παντοκράτορα Θεὸν βλασφημεῖν (32), ἀγνωστον δοξάζειν, καὶ μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, μηδὲ τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλ' ἄλεκτον, ἄρρητον, ἀκατονόμαστον, αὐτογένεθλον· νόμῳ καὶ προφῆταις μὴ χρᾶσθαι· πρόνοιαν μὴ εἶναι· ἀνάστασιν μὴ πιστεύειν· κρίσιν μὴ εἶναι καὶ ἀνταπόδοσιν· ψυχὴν ἀθάνατον μὴ ὑπάρχειν (33)· ἥδονῃ χαίρειν μόνῃ· καὶ πρὸς πᾶσαν θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκκλίνειν (34). Οἱ μὲν γὰρ, πλείους εἶναι θεοὺς λέγουσιν· οἱ δὲ, τρεῖς ἀνάρχους· οἱ δὲ, δύο ἀγεννήτους· οἱ δὲ, αἰῶνας ἀπεύρους. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἀγαμίαν διδάσκουσι, καὶ κρεῶν ἀποχὴν καὶ οἴνου· βδελυκτὰ λέγοντες εἶναι καὶ γάμον καὶ παίδων γένεσιν, καὶ βρωμάτων μετὰληψιν· ἔν' ὡς σεμνοὶ τινες τὴν πονηρίαν αὐτῶν γνώμην ὡς ἀξιόπιστον παραδεχθῆναι ποιήσωσι· τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν νομοθετοῦσι κρεῶν ἀπέχεσθαι οὐχ ὡς ἀλόγων ζώων (35), ἀλλ' ὡς λογικὴν ἐχόντων ψυχὴν, καὶ φόνου δίκεν εἰσπράσσεσθαι μελλόντων τῶν ταῦτα κατατολμώντων (36) σφάζειν· ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν, ἔλεγον μόνου δεῖν φάσκοντες χοιρείου ἀπέχεσθαι (37)· τὰ δὲ κατὰ νόμον καθαρὰ ἐσθίειν· καὶ περιτέμνεσθαι νομίμως· πιστεύειν δὲ εἰς Ἰησοῦν ὡς εἰς ὅσιον ἄνδρα (38) καὶ

His autem omnibus unus ac idem pariter erat scopus impietatis, ut omnipotentem Deum blasphemarent, censendo ignotum esse, et non esse Patrem Christi, neque mundi conditorem⁸³; sed ineffabilem, impronuntiabilem, innominabilem, a se natum; lege ac prophetis non esse utendum; nullam existere providentiam; resurrectionem non credendam; non futurum iudicium, nec retributionem; non esse animam immortalem; sola voluptate lætandum; atque licere ad omnem religionem indifferenter despectere. Et alii quidem multos esse deos asserunt; alii vero tres principii expertes; alii autem duos ingentos; et alii innumeros Æones. Quidam etiam eorum docent non esse nubendum, et abstinendum esse a carne et vino; affirmantes nuptias liberorumque procreationem, et ciborum sumptionem res esse abominabiles: ut tanquam viri graves ac severi pravam suam opinionem quasi fide dignam suscipi faciant. Ex iis autem nonnulli sanciant abstinere a carnibus: non tanquam eæ sint animalium ratione carentium; sed veluti animam rationalem habentium; et quasi qui ea mactare audent, pœnas daturi sint homicidii. Alii

⁸³ I. Ignat. interpol. ad Trall. 6, ad Philad. 6, ad Sm. 6.

VARIORUM NOTÆ.

ponitificalis, cum habet duntaxat in Petro; idque juxta quedam exemplaria; alia enim iis carent: *Et dum diutius altercarentur, Simon divino nutu interemptus est.* Similia Simonianis leges in *Historia ecclesiastica* Eusebii lib. v, cap. 16 de Theodoto Montani socio. Cor.

(31) Ὅπως. Sequuntur hæc in utroque cod. Vind.: Ὁ διάβολος σκοπὸν ἐδίδου ἀθεότητος. Cl.

(32) Τὸν μὲν παντοκράτορα, etc. Primi hæretici Deum verum et omnipotentem blasphemias appetebant; quia inficiabantur esse Patrem Christi, mundi que opificem; superducebant vero falsum Deum, quem dicebant ignotum, ineffabilem, etc. Habent sensum hunc obscuriora verba, interpositum utriusque numinis, minus bene constructa. De ignoto Deo eadem impietas hæresi Elcesæorum tribuitur in *Jure Græco-Romano* p. 180, ubi Ἀλκεσίων perperam leges. Sed et ibidem manifesto pugnat cum veritate quod dicitur: Οὐαλεντίνος καὶ Κέρβαν ἐλθόντες ἐν τῇ Ῥώμῃ, ἐδίδασκον τὸν τῆς Παλαιᾶς Θεόν. Proinde locus depravatus est et imperfectus. Scribendum forsitan, κατὰ τοῦ τῆς Παλαιᾶς Θεοῦ. *Valentinus et Cerdon Romam profecti, docebant adversus Veteris Testamenti Deum.* Cor.

(33) Ψυχὴν ἀθάνατον μὴ ὑπάρχειν. Permirum mihi videtur quod refert vir doctissimus Gilbertus Gaulminns lib. i Notarum ad opus Hebraicum *De vita et morte Moysi*, cap. 12, historicos Arabes sententiam, quæ animas cum corporibus exstingui affirmat, Origeni ascribere; cum ex Eusebii *Historia*, lib. vi, cap. 37, constet eum errorem de animi morte, in Arabia ortum, ab Origene fuisse confutatum. Ut taceam scripta Origenis, in quibus animæ immortalitas docetur. Ib.

(34) Πρὸς πᾶσαν θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκκλίνειν. Apelles apud Eusebium, nullius in Christum sperantis fidem examinari vult, aut mutari. Idemque, ni fallor, fuit error Rhetorii cunctarum hæresium approbatoris; sed male expressus a Philastrio, quasi dixerit Rhetorius omnia hæreticorum

dogmata pro veris habenda; quo quid absurdius? unde merito res B. Augustino incredibilis visa est. Mentionem facit Rhetorii S. Anastasius libro *De Incarnatione* adversus Apollinarium. Lege anonymum crebro a me citatum, hæresi 72. Ib.

(35) Οὐχ ὡς ἀλόγων ζώων. Epiphanius consule hæresi 26, n. 10; hær. 42, p. 330, et Philastrium parte iii, hæresi 54. Gennadius *De dogmatibus* cap. 17: *Animalium animæ non sunt substantivæ, sed cum carne ipsa carnis in nativitate nascuntur, et cum carnis morte finiuntur et moriuntur: et ideo nec ratione reguntur; sicut Plato et Alexander putant; sed ad omnia naturæ incitamento.* Quem locum plurimis abjectis, ideo protuli, ut indicarem, Alexandri in eo memorati causa Philonem Judæum libro suo *Quod bruta animalia ratione sunt prædita*, titulum etiam fecisse Ἀλέξανδρος. De Alexandro, in Eusebii *Historia*, et *Catalogo* Hieronymi. Ib.

(36) Τῶν ταῦτα κατατολμώντων. Cod. Vind. τοὺς ταῦτα τολμώντας. Vitiose. Cl.

(37) Ἐλεγον μόνου δεῖν φάσκοντες χοιρείου ἀπέχεσθαι. An deest aliquid? Post multum tempus Moameth (quemadmodum leges in Euthymii *Panoplia*) laudato esu cæterorum animalium, porcum solum abominatus est. Et ridetur a S. Basilio canone 28, qui abstinentioniam a carne snilla vovebant. Vide Julianum Apostatam orat. 5, p. 332. Cor.

(38) Ὡς εἰς ὅσιον ἄνδρα. Dicti ideo, ut videatur, Anthropiani a Cypriano epist. 73, et Lactantio lib. iv, cap. ult. Item Homuncionitæ: quod liquet per Prudentium in *Apotheosi*; pseudo-Hieronymi *Indiculum*, ubi *De Pneumatomachis seu Macedonianis*; Bedam ad Philipp. ii, 6; necnon per Vigilium Tapsensem lib. iii *De Trinitate*, circa medium. Chiffletii quippe lectio *Homousionista*, aperte pugnat cum sensu et verbis Vigilii, eo loco disputantis adversus Photinum, qui (inquit) Christum verum Deum abnegat, et hominem purum tantummodo confitetur. Sed et codex Regius 358 *Homuncionista* retinet. Obijciuntur a doctissimo Chiffletio

vero ex iis aiebant sola suilla abstinendum; comedenda quæ secundum legem munda habentur; circumcisionem ex lege usurpandam; et credi oportere in Jesum, ut in virum sanctum ac prophetam. Alteri scortari sine verecundia, et carne abuti dicebant, et per omne nequiter factum volutari, quod hac solum ratione anima mundanos principes effugeret. Atque hi omnes sunt diaboli instrumenta, et filii iræ.

CAPUT XI.

Enarratio apostolicæ prædicationis.

Nos vero Dei proles, et filii pacis, qui sacrum ac rectum pietatis verbum prædicamus, unum solum Deum annuntiamus, legis ac prophetarum Dominum, rerum creatorem, Christi Patrem; non sui causam, nec a se genitum, quod illi arbitrantur, sed æternum, et principio carentem, et lumen inaccessible habitantem⁴¹; non secundum, aut tertium, aut multiplicem, sed solum æternæ; non ignotum vel ineffabilem, sed per legem et prophetas prædicatum; omnipotentem, omnibus imperantem, cunctorum dominium habentem; Deum ac Patrem Unigeniti, et omnis creaturæ primogeniti⁴²; unum Deum, unius Filii Patrem, non plurium, unius

⁴¹ I Tim. vi, 16. ⁴² Col. i, 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἐξηγήσεις ἀποστολικῶν κηρύγματος.

Ἡμεῖς δὲ τέκνα Θεοῦ καὶ υἱοὶ εἰρήνης (42), τὸν ἱερόν καὶ εὐθὴ λόγον κηρύσσοντες τῆς εὐσεβείας, ἕνα μόνον Θεὸν καταγγέλλομεν, νόμου καὶ προφητῶν Κύριον, τῶν ὄντων δημιουργόν, τοῦ Χριστοῦ Πατέρα· οὐκ αὐταίτιον καὶ αὐτογένεθλον (43), ὡς ἐκεῖνοι οἶονται, ἀλλ' ἀίδιον καὶ ἀναρχόν, καὶ φῶς οἰκοῦντα ἀπρόσ-
B ται, οὐ δεύτερον ὄντα, ἢ τρίτον, ἢ πολλοστὸν, ἀλλὰ μόνον αἰδίως· οὐκ ἄγνωστον, ἢ ἄλεκτον, ἀλλὰ διὰ νόμου καὶ προφητῶν κηρυσσόμενον· παντοκράτορα, παντάρχη, παντεξούσιον Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Πανογενοῦς, καὶ (44) πρωτοτόκου πάσης δημιουργίας (45). ἕνα Θεὸν, ἐνὸς Υἱοῦ Πατέρα, οὐ πλείονων, ἐνὸς Παρακλητοῦ (46) διὰ Χριστοῦ, τῶν ἄλλων ταγ-

VARIORUM NOTÆ.

verba Anonymi Sirmondiani: *Septuagesimam et sextam hæresim fecerunt Homuncionitæ, qui dicunt in corpore hominis esse imaginem Dei, non in anima.* Verum tenebrio ille cum ex jecore suo sapit, nunquam non desipit: hic vero rem mutuatus a Philastrio et Augustino, nomen ipse adjecit. Ab Homuncionitis differunt quaminaxime Homuntionates, utpote orthodoxi, ita per hæreticos appellati. In conflictu Arnobii catholici et Serapionis hæretici, initio: *Serapion dixit: Antequam ad hoc veniamus, quod vos Homuntionates arguamus, dicentes duas naturas esse in Christo, duasque substantias, cupio scire quis sis.* Forte Homuntionates, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ ὁμοῦ ὄντων, nisi sit legendum *Homusionates* aut *Homousionates*, ab ὁμοῦ οὐσιῶν, vel ab ὁμοούσιον. *COT.*

(39) Ἀναλθην ἐκπορεύειν, καὶ παραχρᾶσθαι τῇ σαρκί. Eadem Clemens Alexandrinus, ubi de Nicolao et Nicolaitis. In Lexico Suidæ: Παραχρᾶται, πολὺ σφοδρῶς συνουσιάζει, ἀκολάστως μιγνύται. Εἰρηται δὲ καὶ περὶ ἐκάστου πράγματος ἐκ περιουσίας γενομένου. Περὶ Ὀριγένους· Σοὶ δὲ κακομηχανία εἰς αἰσχρότατον ἀνδρὰ ἐπενοήθη. Αἰθίοπα γὰρ αὐτῷ παρασκευάσαν εἰς παράρησιν τοῦ σώματος. Sic lego e mss. Regiis, ex ipso Suida in voce Ὀριγένους, ex Epiphonio hæresi 64, n. 2 et Georgio Cedreno. *COT.*

(40) Ἐκπορεύειν. Cod. Vind. ἐκπορεύουσι. *CLE.*

(41) Διὰ πάσης ἀνοσιουργίας, etc. Simoniani, Carpocratiani, Caiani, Gnostici. Corrige Prælationem Arabicam concilii Nicæni: *Octava secta Barbarorum dicitur, qui obscenitatibus, adulteriis, fornicationibus, et omnis immunditiæ generibus sunt de-diti*, etc. Ista sunt Borbororum; qui Borboriani, et Borboritæ. *COT.*

(42) Εἰρήνης. Cod. Vind. ὄντες. *CLE.*

(43) Οὐκ αὐταίτιον καὶ αὐτογένεθλον. Quia nihil sui ipsius causa et pater esse potest; et quia quod ingentum est, nec a se, nec ab alio est genitum: ut liquido constat, observaturque a pluribus, etiam antiquis. Verumtamen Deus, apud au-

ctores qua sacros qua profanos, appellari solet, αὐταίτιος, αὐτογένεθλος, αὐτογενής, αὐτογέννητος, αὐτογέννητος, αὐτόγονος, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενομένος, αὐτολόχευτος, αὐτοπάτωρ, αὐτομήτωρ, αὐτοφυής, αὐτόφυτος, αὐτοπάρακτος, αὐτοποίητος, etc. Sed qui eas voces usurpant, ostendere volunt Deum a nullo esse. Unde in Hesychio αὐτογένεθλος, αὐτογέννητος αὐτογενής, αὐτολόχευτος, exponuntur: οὐκ ἐκ τινος γεννώμενος, Θεὸς ἀγέννητος. Vide Hilarium *De synodis*, ad anathematismum 12, p. 566; et Faustum ep. 5 ad Ruriciam. Legito quoque *Recognit.* III, 3, 4, 11, necnon *Clementin.* xvi, 16. *COT.*

(44) Καί. Omittitur in cod. Vind. *CLE.*

(45) Δημιουργίας. Κτίσεως in altero Vind. et sic loquitur Paulus. Hic quoque sunt Arianismi aut semi-Arianismi sat clara vestigia, quamvis caute propositi. Scriptor enim libri semetipso prodidisset, si nimis aperte esset locutus. *Id.*

(46) Οὐ πλείονων, ἐνὸς Παρακλητοῦ. Contra hæreticos. Valentiniani quippe et Marcion duos filios, duos christos inducebant. De primis docet Irenæus lib. 1, cap. 1; de Marcione Justinus *Apologetico* 2, Tertullianus, iv adversus illum 6, Athanasius in *Sabellianos*, et Optatus lib. iv. Præterea feriuntur anathemate Gnostici cap. 2 concilii Bracarenensis 1, quod in divinitate Trinitatem Trinitatis ponerent. Et infra canone apostolico 41, al. 49, damnatur qui baptizaverit in tres filios, aut in tres paracletos: ubi vide quæ adnotabimus. Non sum nescius Origenem lib. 11 *De principiis*, cap. 7, citatum etiam in *Apologia Pamphili*, ita loqui: *Et duos quidem Deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus; duos nulem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari.* Verum idem Origenes ad Titum 11, 40, referente Pamphilo, contra scripserat: *Sed et sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicant esse, qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi.* Porro hunc *Constitutionum* locum Græcus a Turriano memoratus tanquam rejicien-

μάτων (47) ποιητήν, ἕνα δημιουργόν, διαφόρου κτίσεως διὰ Χριστοῦ ποιητήν, τὸν αὐτὸν προνοητήν, νομοθέτην δι' αὐτοῦ ἀναστάσεως αἰτίον, καὶ κρίσεως, καὶ ἀνταποδόσεως, δι' αὐτοῦ γινομένων τοῦτον αὐτὸν (48) καὶ ἄνθρωπον εὐδοκῆσαντα γενέσθαι, καὶ πολιτευσάμενον ἄνευ ἁμαρτίας, καὶ παθόντα, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνελθόντα πρὸς τὸν ἀποστείλαντα· καὶ πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν φαμεν, καὶ οὐδὲν βδελυκτόν· πᾶν τὸ πρὸς σύστασιν δικαίως (49) μεταλαμβανόμενον, ἄριστον· πάντα γὰρ, κατὰ τὴν Γραφήν, καλὰ λίαν. Γάμον νόμιμον, καὶ παίδων γένεσιν τίμιον καὶ ἀμόλυντον εἶναι πιστεύομεν· ἐπ' αὐξήσει γὰρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, διαφορὰ σχημάτων (50) διεπλάσθη ἐν τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὐᾶ. Ψυχὴν ἀσώματον ἐν ἡμῖν καὶ ἀθάνατον ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' οὐ φθαρτὴν ὡς τὰ σώματα, ἀλλ' ἀθάνατον, ὡς λογικὴν καὶ αὐτεξούσιον· πᾶσαν μίξιν παράνομον, καὶ τὴν παρὰ φύσιν γινομένην ὑπὸ τινων, βδελυσσόμεθα ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνοσίαν. Ἀνάστασιν γενέσθαι ὁμολογοῦμεν δικαίων τε καὶ ἀδίκων, καὶ μισθαποδοσίαν. Τὸν Χριστὸν οὐ ψιλὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ Θεὸν Λόγον καὶ ἄνθρωπον, μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀρχιερέα τοῦ Πατρὸς. Οὐτε μὴν μετὰ Ἰουδαίων περιτεμνόμεθα, εἰδότες, ὅτι ἐλήλυθεν, ᾧ ἀπέκειτο (51), καὶ δι' οὗ ἐφυλάσσετο τὰ γένη (52), ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ὁ ἐξ Ἰούδα ἀνατείλας, ὁ ἐκ βλαστοῦ υἱὸς, τὸ ἐξ Ἰεσσαὶ ἄνθος· οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου.

Judæis circumcidimur; scientes quod venerit is, cui repositum erat, et propter quem servaban-

⁸⁸ I. Ignat. interpol. ad Philad. 9. ⁸⁷ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 11, ad Trall. 9, et 10, ad Smyrn. 1, 3. ⁸⁶ Gen. 1, 31. ⁸⁹ Hebr. xiii, 4. ⁹⁰ I Tim. ii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

dum atque fugiendum nota marginali proscribit: C cum tamen, si mutilus non est, obscuritate laborare videatur, non errore. Cor.

(47) Διὰ Χριστοῦ. Id. cod. Χρ. προβολέα, κ. τ. λ., ita ut Pater dicatur τοῦ Παρακλήτου, διὰ Χριστοῦ, προβολεύς, καὶ τῶν ἄλλων ταγμάτων ποιητής. Est autem προβολή quod ex tēs τοῦ προβολέως substantia erumpit; sed ποιήμα, aut κτίσις, quod, Creatore volente, ex τῶν μὴ ὄντων sit. Qua de re consulendus Dionys. Petavius in *Dogmat. theol.*, t. I, *De Trinitate*. In eodem cod. deest ποιητήν, et δι' αὐτοῦ versu seqq. CLER.

(48) Τοῦτον αὐτόν. Melius cod. Vind. τὸν αὐτόν. Ib.

(49) Δικαίως. Deest in altero. Ib.

(50) Διαφορὰ σχημάτων. Pari modo σχῆμα accipiendum puto in Isaia prophetia cap. iii, vers. 17: Καὶ ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀργούσας θυγατέρας Σιών· καὶ Κύριος ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν, ut respondeat D Hebraico קָרָן. Atque de sexu locum intellexerunt Syrus et Arabs interpretes. Cor.

(51) ᾧ ἀπέκειτο. Et cap. 23. Legemat Gen. xlix, 10, ᾧ ἀπόκειται, quæ est verisimilior scriptura, et apud veteres usitatior, nec non ad Christum maxime accommodata, ideoque a Juliano Apostata apud Cyrillum lib. viii contra eum, fraudi Christianorum ascripta. Nolim tamen rejicere penitus cæteras, præsertim frequentem quoque in scriptis SS. Patrum, τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, licet a Judæis orta videri possit, ex Justinii martyris dialogo p. 548, 549. Certe utraque utitur Justinus ipse p. 75, 271,

A Paracleti per Christum, aliorum ordinum effectorem, unum mundi fabricatorem; factorem diversarum creaturarum, per Christum, item prævisorem; legislatorem, per eundem Christum⁸⁸; auctorem resurrectionis, iudicii, ac remunerationis, quæ per eundem fiunt. ⁸⁷ Huic ipsi Filio placuisse hominem se facere, prædicamus; eumque sine peccato vixisse, tum passum esse, et resurrexisse a mortuis, et ascendisse ad illum a quo missus fuerat. Dicimus quoque omnem Dei creaturam esse bonam; nihil abominari oportere; quidquid ad sustentandos nos sumimus juste, optimum esse: omnia enim, secundum Scripturam, valde bona sunt⁸⁸. Credimus legitimum matrimonium et liberorum procreationem, honorem mereri, atque inquinamento vacare⁸⁹; ad augmentum enim humani generis, in Adamo ac Eva diversitas sexuum formata fuit. Animam nostram incorpoream et immortalem confitemur, non autem interitui obnoxiam ut corpora, imo mortis expertem, utpote rationalem ac liberæ potestatis. Omnem concubitus legibus adversum, una cum eo quem contra naturam nonnulli usurpant, tanquam nefandum et impium execramur. Futuram justorum ac injustorum resurrectionem, atque mercedis solutionem confitemur. Christum non tantummodo hominem profiteamur, sed Deum Verbum, et hominem, mediatorem Dei et hominum, pontificem Patris⁹⁰. Neque vero cum

348, utuntur Origenes, Eusebius, Athanasius, Rufinus, Augustinus et Cyrillus Alexandrinus. Aliæ lectiones sunt: — I. ᾧ τὰ ἀποκείμενα. Epiphanius hæresi 20, n. 1: Ἔως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· ὡς δὲ ἔχει τὰ ἄλλα ἀντιγραφα, ἕως ἔλθῃ ᾧ τὰ ἀποκείμενα. Leg. hæresi 29, n. 5; hæresi 42, p. 532, D. — II. ᾧ ἀποκείνται; in Justinii dialogo p. 549, l. i. Vetus Interpres epistolæ interpolatæ Ignatii ad Philadelphenos cap. 9, in codice Petaviano, *Donec veniat cui reposita sunt*, atque ita apud S. Leonem serm. 5 in Epiphania; at serm. 3 in eadem solemnitate, *cui repositum est*. — III. Ὁ ἀπόκειται apud Ignatium interpolatum loco citato, ex ms. Joliano; Justinum p. 75 et 89, in exemplari; Origenem ad Matth. xiv, 5; Epiphanius hæresi 66, n. 74; Gregorium Nyssenum in libro *Testimoniorum*, tom. II, edit. Paris., ann. 1638, p. 154; Theodorum ad hunc Genes. locum, in ms. teste Nobilio; Hesychium presbyterum Hierosolymæ serm. 1, *De Deipara*, sub finem; Cedrenum edit. Basil. p. 151, l. xi; et Gregentium f. 15, p. 2. — IV. Si ad verbum et non potius ex sensu citatur, οὗ ἐστι; infra *Clementinorum* lib. iii, cap. 49. Denique simili modo, δὲ ἐστιν; aut ὅ ἐστι; in *Disputatione Archelai adversus Manichæum*, quam ad calcem Socratis et Sozomeni edendam curavit clarissimus Valesius, p. 202, col. 2: *Ait enim, intellige: Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femore ejus, usquequo veniat qui est, et ipse erit expectatio gentium*. Ib.

(52) Ἐφυλάσσετο τὰ γένη. Josephus de vita sua, ipso statim libri exordio, et *1 adversus Apionem*, paulo post initium: Africanus apud Eusebium, *Hist. eccl.*, lib. i, cap. 7. Cor.

tur progenies, qui erat expectatio gentium, Jesus Christus, qui ex Juda originem duxit, filius ex germine, flos ex Jesse²¹: « Cujus principatus super humerum²². »

CAPUT XH.

A

Contra eos qui Christianæ religioni cum assentiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare.

Verum quia tunc ea hæresis ad fraudem validior visa est, et universa Ecclesia periclitabatur; congregati Hierosolymis nos duodecim (nam loco Proditoris Matthias electus fuit, ut nobiscum esset apostolus, accepta sorte Judæ²³; sicut dixit Scriptura: « Episcopatum ejus accipiat alter²⁴ »), dispiciebamur una cum Jacobo fratre Domini, quid fieri oporteret: placuitque illi ac presbyteris, ut de sermonibus doctrinæ allocutio haberetur ad populum. Etenim quidam ex Judæa Antiochiam degressi, docebant fratres ibi consistentes, his verbis: « Nisi circumcidamini ritu Mosaico, et in aliis ritibus quos idem constituit incedatis, non potestis salvi fieri²⁵. » Orta igitur contentione et quæstione non parva, Antiochenes fratres certiores facti quod omnes ea de re disquisituri conveneramus, miserunt nobis viros fideles ac Scripturarum peritos, ut de hac quæstione edocerentur: at illi Hierosolymam advenientes, nuntiaverunt nobis ea quæ in Ecclesia quoque Antiochena disputabantur, scilicet, quod quidam dicerent, oportere circumcidi, et reliquas cæremonias ac sanctimonia legis observare. Cumque aliud alii proferrent, ego Petrus surgens dixi ad eos: « Viri fratres, vos scitis, quoniam ab antiquis diebus, Deus in vobis elegit, per os meum audire gentes verbum Evangelii, et credere²⁶; et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit ipsis. » C

Cornelio enim²⁷, qui erat Romani imperii Centurio, Angelus Domini apparuit; et de me dixit ei, ut arcefferet me, et ex ore meo audiret verbum vitæ. Ille vero accersivit me a Joppe in Cæsaream Stratonis. Cum autem ad eum essem perventurus, volui cibum capere; quem dum pararent, eram in cænaculo orans; et video cælum apertum; atque quatuor mitis illigatum vas quoddam, velut linteam splendidum, in terram demitti, in quo erant omnia quadrupedia, et terræ reptilia, et volatilia cæli. Exstititque vox e cælo ad me dicens: « Surge, Petre, occide, et manduca²⁸. » Ego autem respondi: « Nequaquam, Domine; quia nunquam manducavi quidquam commune et immundum, » Tum vox secundo edita est, dicens: « Quæ Deus purificavit, tu communia ne putato²⁹. » Hoc autem factum est ter: et receptum est vas in cælum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Πρὸς τοὺς ὁμολογούντας (53), ἰουδαΐζειν δὲ θέλοντας.

Ἄλλ' ἐπεὶ τότε αὕτη ἡ αἵρεσις ἰσχυροτέρα πρὸς πλάνην ἔδοξεν εἶναι, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης κινδυνεύουσας, ἡμεῖς οἱ δώδεκα, συνελθόντες εἰς Ἱερουσαλήμ (ἀντὶ γὰρ τοῦ προδότου Μαρτίας σὺν ἡμῖν κατεψηφίσθη ἀπόστολος εἶναι, λαβὼν τὸ κλῆρον τοῦδα, ὡς εἴρηται· « Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος »), ἐπεσκεπτόμεθα ἅμα Ἰακώβῳ τῷ τοῦ Κυρίου ἀδελφῷ, τί γένηται· καὶ ἔδοξεν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, λόγους διδασκαλίας προσλαλῆσαι τῷ λαῷ. Καὶ γὰρ καὶ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς Ἀντιόχειαν ἐδίδασκον τοὺς ἐκεῖ ἀδελφούς, λέγοντες· ὅτι « Ἐὰν μὴ περιτμηθῇτε τῷ θεῷ Μωυσέως, καὶ τοῖς ἄλλοις ἐθεσιν (54) οἷς διετάξατο περιπατῆτε, οὐ δύνασθε σωθῆναι. » Γενομένης οὖν στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης, οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοί, γινόντες ὅτι συνελθύθαμεν πάντες περὶ τούτου ζητήσαντες (55), ἐξαπέστειλαν πρὸς ἡμᾶς ἄνδρας πιστοὺς καὶ τῶν Γραφῶν εἰδήμονας, μαθεῖν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου· οἱ δὲ παραγενόμενοι εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀνήγγειλάν ἡμῖν τὰ ζητηθέντα καὶ ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ὅτι τινὲς ἔλεγον, ὅτι δεῖ περιτέμεσθαι, καὶ τὰς ἄλλας ἀγνεῖας παραφυλάττειν. Ἄλλων δὲ ἄλλοι λεγόντων, ἐγὼ Πέτρος ἀναστὰς εἶπον πρὸς αὐτούς· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, ἐν ὑμῖν (56) ἐξελέξατο ὁ Θεός, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι· καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς. » Κορηλίῳ γὰρ ποτὲ ἑκατοντάρχῃ Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ὤφθη ἄγγελος Κυρίου, καὶ περὶ ἐμοῦ εἶπεν αὐτῷ, ὅπως μεταστείληται με, καὶ ἀκούσῃ φῆμα ζωῆς ἐκ τοῦ στόματός μου. Ὁ δὲ, μετεπέμψατό με ἀπὸ Τόππης εἰς Καισάρειαν τὴν Στράτιωνος. Ὅποτε δὲ ἐμελλον πρὸς αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι, ἐβουλήθην τροφῆς μεταλαβεῖν· καὶ παρασκευαζόντων, ἡμῖν ἐν τῷ ὑπερώῳ προσευχόμενος· καὶ θεωρῶ τὸν οὐρανὸν ἀνεωγμένον, καὶ τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον σκευὸς τι, ὡς ὁθόνην λαμπράν, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ τῆς γῆς, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς με λέγουσα· « Ἀναστὰς, Πέτρε, θύσον, καὶ φάγε. » D

Κἀγὼ εἶπον· Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. Καὶ ἐγένετο φωνὴ (57) ἐκ δευτέρου, λέγουσα· « Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισεν, σὺ μὴ

²¹ Gen. xlix, 10; 9, in LXX; Isa. xi, 1. ²² Isa. ix, 6. ²³ Act. i. ²⁴ Psal. cxviii, 1. ²⁵ Act. xv, 5. ²⁶ Ibid. 7. ²⁷ Act. i. ²⁸ Ibid. 13. ²⁹ Ibid. 15.

VARIORUM NOTÆ.

(53) *Πρὸς τοὺς, etc.* Deest inscriptio in cod. Vindob. CLEA.

(54) *Ἐθεσιν.* Ἀπᾶσι in cod. Vind. CLEA.

(55) *Ζητήσαντες.* Vir doctus Joannes Dallæus, Ζητήσοντες. COT.

(56) *Ἐν ὑμῖν.* Ita Alexandrinus codex omnium

veterrimus. Ita Irenæus lib. iii, cap. 12. Sic etiam Chrysostomus: ex quo corrigendæ editiones OEcumenij et Theophylacti. ID.

(57) *Φωνή, etc.* In altero cod. est, πάλιν φωνή ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. CLEA.

κοίνου. » Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρεῖς· καὶ ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. Ὡς δὲ ζητήσουσι, τί ἂν εἴη τὸ ὄραμα, εἶπέ μοι τὸ Πνεῦμα· « Ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσίν σε· ἀλλὰ ἀναστὰς πορεύθητι σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέστειλα αὐτούς. » Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ παρὰ τοῦ ἑκατοντάρχου. Καὶ οὕτως ἀναλογισάμενος, ἔγνω τὸ ῥῆμα Κυρίου (58) τὸ γεγραμμένον, ὅτι « Πᾶς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται »· καὶ πάλιν· « Μνησθήσεται, καὶ ἐπιστραφήσεται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνων. » Καὶ ὡς πανταχοῦ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἔθνων εἴρηται, ἐνοήσας, ἀναστὰς ἐπορεύθη σὺν αὐτοῖς, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός· καὶ ἔτι μου διαγγέλλοντος τὸν λόγον, ἔπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοὺς παρόντας σὺν αὐτῷ, καθὼς καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ, καὶ οὐδὲν δέχρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας (59) τὰς καρδίας αὐτῶν. Καὶ ἔγνω ἐγὼ ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεχτὸς αὐτῷ ἔσται (60)· ἐξέστησαν δὲ ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί. Νῦν οὖν τί πειράξετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν βαρὺν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε ἡμεῖς, οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν ἰσχύσαμεν βαστάσαι· ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον χάκεῖνοι· ἔλυσε γὰρ ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐκ τῶν δεσμῶν, καὶ ἠλάφρυνε τὸ φορτίον ἡμῶν, καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ βάρους πρᾶττει· ἔλυσε ἀφ' ἡμῶν. Ταῦτα δὲ μοι εἰπόντος, εἰσήγγεν ἅπαν τὸ πλῆθος· ἀπεκρίθη δὲ Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός, λέγων· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατε. Συμεὼν ἐξηγήσατο, καθὼς πρῶτον ὁ Θεός ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἔθνων λαὸν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ (61)· καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται· — Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα. — Γνωστὰ ἂν αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διὸ ἐγὼ ἔκρινα (62) μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνων ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν· ἀλλ' (63) ἐπίστελαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισθημάτων τῶν ἔθνων εἰδωλοθύτου, καὶ αἱματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἅπερ καὶ τοῖς πάλαι

A Dumque hæsitare, quid sibi vellet illud visum, dixit mihi Spiritus : « Ecce viri quærent te. Surge itaque et vade cum eis, nihil dubitans; quia ego misi illos ¹⁰⁰. » Ii autem erant illi qui a centurione veniebant. Atque ita mecum reputans, intellexi verbum Domini quod scriptum est : « Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit ¹⁰¹; » et iterum : « Remiscentur, et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum et ipse dominabitur gentibus ¹⁰². » Et cogitans, ubique de vocatione gentium mentionem fieri, surrexi, ac ivi cum eis; et intravi in domum viri ¹⁰³; cumque adhuc verbum annuntiarem, cecidit Spiritus sanctus in eum atque in illos qui cum eo aderant, quemadmodum in nos initio ¹⁰⁴; nihilque discrevit inter nos ac illos, fide purificans corda illorum ¹⁰⁵. Et ego agnovi quod Deus non est acceptor personarum ¹⁰⁶; sed in omni gente, qui timet eum, ac operatur justitiam, acceptus erit illi : et de hoc obstupuerunt etiam qui ex circumcisione fideles ¹⁰⁷. Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum grave super cervices discipulorum, quod neque nos neque patres nostri portare potuimus? sed per gratiam Domini credimus salvari, sicut et illi ¹⁰⁸ : solvit enim nos Dominus ex vinculis, et onus nostrum leve effecit, et jugum gravitatis ac molestiæ dissolvit a nobis lenitate sua. » Hæc me dicente, universa multitudo silentium tenuit. Atque Jacobus frater Domini respondit, dicens : « Viri fratres, audite me. Simon narravit, quemadmodum primum Deus visitavit sumere ex gentibus populum nomini suo : et huic concordant verba prophetarum; sicut scriptum est ¹⁰⁹ : — Post hæc revertar, et reedificabo tabernaculum Davidis, quod decidit, et diruta ejus reedificabo, et erigam illud; ut requirant cæteri hominum Dominum; et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus, faciens hæc. — Nota a sæculo sunt Domino omnia opera sua. Propter quod ego judicavi, non inquietandos eos qui ex gentibus convertuntur ad Deum; sed scribendum ad eos, ut abstineant se a contaminationibus gentilis idolothyti, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione ¹¹⁰; quæ etiam anti-

D quis illis, qui ante legem secundum naturam vivebant, sancita fuerant, Enoso, Henocho, Noæ, Melchisedeco, Jobo, et si quis hujusmodi fuit. Tunc placuit nobis apostolis, et episcopo Jacobo, et se-

¹⁰⁰ Ibid. 17. ¹⁰¹ Joel. ii, 32. ¹⁰² Psal. xxi, 28. ¹⁰³ Act. xi, 12. ¹⁰⁴ Act. xi, 15. ¹⁰⁵ Act. xv, 9. ¹⁰⁶ Act. x, 34. ¹⁰⁷ Ibid. 45. ¹⁰⁸ Act. xv, 10. ¹⁰⁹ Amos. ix, 11. ¹¹⁰ Act. xv, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Κυρίου. Τοῦ Κυρίου. CLEN.
(59) Καθαρίσας. Alter cod., καθαρίσαν, ut refertur ad πνεῦμα. Ib.
(60) Ἔσται. In altero cod. ἐστὶ. Ib.
(61) Λαὸν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Lectio quorundam interpretum, quorundam mss., quorundam editionum, nonnullorum Patrum, in his B. Chrysostomi,

eoque forsân Œcumenio reddenda; Theophylacto autem non forsân, sed omnino, quod ex ipsius expositione manifestum sit. Alias hujus capituli variantes Scripturas similiter nota: neque enim exemplis carent. Cor.

(62) Ἐκρίνα. In altero cod. κρινω. Cl.

(63) Ἀλλ'. In eodem ἄλλ' ἤ, nisi. Ib.

rioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex nobis, A et mittere cum Barnaba, et cum Paulo gentium apostolo ac Tarsensi, Judam qui vocatur Barsabas, et Silam, viros primarios in fratribus, atque scribere per manus eorum hæc: « Apostoli et seniores, et fratres, his qui sunt Antiochiæ et Syriæ et Ciliciæ fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus quod quidam ex nobis turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras; quibus non mandavimus; placuit collectis in unum, eligere viros, et mittere ad vos cum charissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animas suas pro Domino nostro Jesu Christo, per quos scripsistis. Misimus autem cum ipsis Judam et Silam, qui et ipsi verbis referent eadem. Visum est enim Spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria; ut abstinere vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione; a quibus custodientes vos, bene agelis. Valete ¹¹. » Hanc igitur epistolam misimus; ipsi autem sat multis diebus remansimus Hierosolymis, una conquiritantes quæ ad communem utilitatem et ad censuram pertinerent.

καὶ ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας. Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἐβρώσθη. » Τὴν μὲν οὖν ἐπιστολὴν ἐξαπεστείλαμεν· αὐτοὶ δὲ ἐν ἱκαναῖς ἡμέραις ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπαμείναμεν ἅμα συζητοῦντες πρὸς τὸ κοινωφελὲς εἰς διόρθωσιν.

CAPUT XIII.

Quomodo oportet separari ab hæreticis.

Post vero satis longum tempus, visitavimus fratres, et confirmavimus eos verbo pietatis, et hortati sumus ut hæreticos fugerent, qui in nomine Christi ac Mosis, cum Christo ac Mose bellant, et in ovium pelle lupum occulunt. ¹² Hi namque sunt pseudochristi, et pseudoprophetæ, et pseudoapostoli, fallaces et corruptores; vulpium partes, et vinearum humiliorum vastatores ¹³; per quos « refrigerescet charitas multorum; qui autem perseveraverit usque in finem » indellexit ¹⁴, « hic salvus erit ¹⁵. » De iisdem Dominus nos cautos reddens, ista denuntiavit: « Venient ad vos viri in vestimentis ovium; intrinsecus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos: attendite

νενομοθέτητο (64) τοῖς πρὸ τοῦ νόμου φυσικοῖς, Ἐνώξ, Ἐνώχ, Νῶε, Μελχισεδέκ, Ἰώδ, καὶ εἴ τις τοιοῦτος ἐγεγόνει· τότε ἔδοξεν ἡμῖν (65) τοῖς ἀποστόλοις, καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Τακῳθ, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ ἡμῶν (66) αὐτῶν πέμψαι σὺν τοῖς περὶ Βαρνάβαν, καὶ Παῦλον, τὸν τῶν ἐθνῶν ἀπόστολον, τὸν Ταρσέα, καὶ Ἰούδαν τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· « Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν. Ἐπειδὴ ἡκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, οἷς οὐ διεστείλαμεθα· ἔδοξεν (67) γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐκπέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδοκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐπεστείλατε. Ἀπεστάλκαμεν δὲ μετ' αὐτῶν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. Ἐδοξε γάρ τῳ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηθὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων τῶν ἐπ' ἀνάγκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἱρετικῶν.

Μετά δὲ χρόνον ἱκανὸν ἐπισκεψάμενοι τοὺς ἀδελφούς, καὶ στηρίζαντες αὐτοὺς τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρεγγυησάμενοι φεύγειν αὐτοὺς, οἱ ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ καὶ Μωσέως, πολεμοῦσι Χριστῷ καὶ Μωσέϊ, καὶ ἐν δορᾷ προβάτων τὸν λύκον κατακρύπτουσιν. Οὗτοι γάρ εἰσι ψευδόχριστοι, καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ ψευδαπόστολοι, πλάνοι καὶ φθορεῖς, ἀλωπέκων μερίδες καὶ χαμαιζήλων ἀμπελώνων ἀφανισταί· δι' οὓς « ψυχθήσεται ἡ τῶν πολλῶν ἀγάπη· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος ἀδιάστροφος, οὗτος σωθήσεται· » περὶ ὧν ἀσφαλιζόμενος ἡμᾶς ὁ Κύριος, παρήγγειλεν· « Ἐλευσονται, » λέγων, « πρὸς ὑμᾶς ἄνθρωποι ἐν ἐνδύμασι προβάτων· εἰσθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσασθε

¹¹ Act. xv, 23. ¹² Ignat. interpol. ad Trall. 6. ¹³ Psal. lxii, 11; Cant. ii, 15. ¹⁴ I. Ignat. interpol. ad Philad. 3. ¹⁵ Matth. xxiv, 12.

VARIORUM NOTÆ.

(64) Ἀπερ καὶ τοῖς πάλαι νενομοθέτητο. Ut homines sanctos qui ante Moysen vixerunt, nemo dixerit comedisse idolothya, aut fuisse fornicatores; ita non abhorret a vero, eosdem abstinuissse sanguine et suffocato. Siquidem ante diluvium vescendæ carnis copiam non esse factam docetur a Tertulliano iv *De jejuniis*; Origene ad *Genes.* i, 29; Basilio, orat. i *De jejuniis*; Chrysostomo, homil. 27, in *Genesim*; Hieronymo *adversus Jovinianum* lib. i, cap. 10; lib. ii, cap. 10; Theodoro ac Theodorito in hujus *Quæstionibus in Genesim*, num. 39, 51, 55. Et post diluvium audierunt Noe ac filii ejus a Deo: *Carnem cum sanguine non comedetis*, In

interdictione autem sanguinis continetur interdictum suffocati, juxta illud Chrysostomi loco laudato: Τί ἐστι κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς; τουτέστι, πνικτόν· τοῦ γὰρ ἀλόγου ἡ ψυχὴ τὸ αἷμα τυγχάνει. Tertullianus *Apologetici* cap. 9: *Propterea quoque suffocatis, et morticinis abstinemus, ut quo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto*. Consulatur quæ inferius in *Recognit.* i, 50. Cor.

(65) Ἡμῖν. Deest in altero. CLER.

(66) Ἡμῶν. Deest etiam in eodem. Ib.

(67) Ἐδοξε. Addit alter cod. ἡμῖν. Ib.

αὐτοὺς. Προσέχετε ἀπ' αὐτῶν. Ἀναστήσονται γάρ A ab eis ¹⁶. Exsurgent enim pseudochristi, et pseudo-
 ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ πλανήσουσι πολλούς. prophetæ, et seducunt multos ¹⁷.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τίνας οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ τίνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλματα.

Δι' οὗς καὶ ἡμεῖς νῦν ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι, Πέ-
 τρος καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης υἱοὶ Ζε-
 δεδαίου, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ
 Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικλη-
 θείς Θαδδαῖος, καὶ Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ματθίας
 ὁ ἀντὶ Ἰούδα καταψηφισθείς ἡμῖν ¹⁸. Ἰάκωβός τε ὁ
 τοῦ Κυρίου ἀδελφός καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος,
 καὶ Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν διδάσκαλος, τὸ σκεῦος τῆς
 ἐκλογῆς, ἅμα πάντες καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι,
 ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν,
 εἰς ἐπιστηριγμὸν ὑμῶν, τῶν τὴν καθόλου ἐπισκοπὴν
 (68) πεπιστευμένων· ἐν ᾗ δηλοῦμεν ὑμῖν, θεὸν
 παντοκράτορα ἕνα μόνον ὑπάρχειν, παρ' ᾧ ὅλος
 οὐκ ἔστι· καὶ αὐτὸν μόνον σέβειν καὶ προσκυνεῖν, διὰ
 Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ (69) Κυρίου ἡμῶν, ἐν τῷ παν-
 αγίῳ Πνεύματι· καὶ ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς χρῆσθαι,
 νόμῳ καὶ προφῆταις· γονεῖς τιμῆν· ἀπασαν ἐκθεσμον
 πρᾶξιν φεύγειν· ἀνάστασιν πιστεύειν, καὶ κρίσιν· καὶ
 ἀνταπόδοσιν προσδοκᾶν· καὶ τοῖς κτίσμασιν αὐτοῦ πᾶ-
 σιν εὐχαρίστως προσέρχεσθαι, ὡς θεοῦ ἔργοις, καὶ
 μηδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι φαῦλον· καὶ γαμῖν νομί-
 μως, ἀμειπτος γὰρ ὁ τοιοῦτος γάμος· ὅτι καὶ
 « παρὰ Κυρίου ἀρμόζεται γυνὴ ἀνδρί· » καὶ ὁ Κύ-
 ριος λέγει· « Ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ
 ἐποίησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπεν· Ἔνεκεν τούτου κατα-
 λείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα,
 καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται
 οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· » Μῆτε μὴν μετὰ γάμον ἐκβάλ-
 λειν ἀκατάγνωστον ἐξέστω. « Φυλάξῃ γὰρ, φησί, τῷ
 πνεύματί σου· καὶ γυναικα νεότητός σου μὴ ἐγκα-
 ταλίπῃς· ὅτι αὕτη κοινωνός (70) βίου σου, καὶ ὑπόλειμμα
¹⁹ πνεύματός σου· καὶ ἐγὼ ἐποίησα, καὶ οὐκ ἄλλος· »
 Φάσκει γὰρ ὁ Κύριος, ὅτι, « Ἄ ὁ θεὸς ἐξευξεν (71),
 ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· » Ἡ γὰρ γυνὴ κοινωνός ἐστι
 βίου, ἐνομένη εἰς ἓν σῶμα ἐκ δύο παρὰ (72) θεοῦ·
 ὁ δὲ τὸ ἐν ἀνάπαλιν διαιρῶν εἰς δύο, ἐχθρὸς δημιουρ-
 γίας θεοῦ, καὶ προνοίας τῆς ἐκείνου ἀντίπαλος.
 Ὡσαύτως ὁ κατέχων τὴν παραφθορεῖσαν (73), φύσεως
 θεομοῦ παράνομος (74)· ἐπεὶ περ « ὁ κατέχων μοι-

CAPUT XIV.

Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint
 illorum præcepta.

Propter quos, nunc in unum congregati nos,
 Petrus et Andreas, Jacobus et Joannes filii Zebe-
 daei, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Mat-
 thæus, Jacobus Alphæi et Lebbæus cognomento
 Thaddæus, ac Simon Chananæus ¹⁸ et Matthias loco
 Judæ annumeratus nobiscum ¹⁹; item Jacobus fra-
 ter Domini, episcopus Hierosolymitanus, nec non
 Paulus gentium doctor ²⁰, vas electionis ²¹, una
 omnes congregati, hanc catholicam doctrinam scrip-
 simus vobis, ad confirmandos et corroborandos
 vos, quibus universalis episcopatus creditus est :
 in qua significamus vobis, Deum omnipotentem
 unum duntaxat existere, præter quem non ait
 alius; hunc solum colendum ac adorandum, per
 Jesum Christum Dominum nostrum, in sanctissimo
 Spiritu; utendum sacris Scripturis, lege ac pro-
 phetis; honorandos parentes; fugiendam omnem
 actionem iniquam; credendum resurrectionem ac
 judicium fore; expectandam retributionem; cum
 gratiarum actione utendum in cibo cunctis Dei
 creaturis, utpote a Deo factis, nihilque pravi in se
 habentibus; matrimonium legitime contrahendum;
 tale enim culpa vacat; quia et « a Domino aptatur
 uxor viro ²²; » et Dominus ait : « Qui fecit ab initio,
 masculum et feminam fecit eos, et dixit : Propter
 hoc relinquet homo patrem suum ac matrem, et
 adhærebit uxori suæ; et erant duo in carne
 una ²³. » Non ergo, post nuptias liceat ejicere in-
 culpatam. « Custodies enim, inquit, spiritum tuum;
 et uxorem adolescentiæ tuæ ne derelinquas; quo-
 niam hæc particeps tuæ vitæ, et reliquiæ spiritus
 tui; et ego feci, et non alius ²⁴. » Nam Dominus di-
 cit : « Quæ Deus junxit, homo non separet ²⁵. »
 Uxor quippe, consors est vitæ, ex duobus in unum
 corpus a Deo adunata : qui autem unum rursus in
 duo dirimit, hostis est creationis Dei, et divinæ
 providentiæ adversarius. Similiter qui corruptam
 retinet, naturæ legem violat; quandoquidem « qui
 retinet adulteram, stultus est et impius ²⁶. Abscinde

¹⁸ Matth. vii, 15. ¹⁹ Matth. xxiv, 24. ²⁰ Matth. x, 2. ²¹ Act. i, 26. ²² al. σὺν ἡμῖν. ²³ I Tim. ii, 7.
²⁴ Act. ix, 15. ²⁵ Prov. xix, 14. ²⁶ Matth. xix, 4. ²⁷ al. λῆμμα pro λεῖμμα. ²⁸ Mal. ii, 15, 14.
²⁹ Matth. xiv, 6. ³⁰ Prov. xviii, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Τὴν καθόλου ἐπισκοπὴν. In liturgiis, etiam
 Clementis infra, πάσης ἐπισκοπῆς. Quia episcopatus
 unus est atque indivisus, episcoporum multorum
 concordie numerositate diffusus et unum per diversos
 universales sacerdotium. CLEA.

(69) Διὰ τοῦ, etc. Sic loqui solebant Ariani, cum
 dicerent se adorare Patrem, per Filium et Spi-
 ritum sanctum, ut veluti innuerent non eodem cultu
 cum Patre coli Filium et Sp. S. Idemque, ut hoc
 librarius emendaret, scripsit in altero cod. Vind. : Καὶ
 τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦ-
 μα. Vereor ne orthodoxi, studio orthodoxiæ, in an-
 tiq̄uissimis Patribus multa emendaverint. CLEA.

(70) Ὅτι αὕτη κοινωνός. Hæc et seqq. usque ad
 ἄλλος desunt in altero cod. Vind. Ib.

(71) Ἐξευξεν. Συνέτευξεν, in altero cod. Ib.

(72) Παρὰ. Ὑπό, melius, ut videtur, in altero
 cod. Ib.

(73) Παραφθορεῖσαν. Alter codex μοιχαλίδα. Ib.

(74) Φύσεως θεομοῦ παράνομος. Subjicitur ra-
 tio; quod adultera sit etiam insidiatrix, et ut aiebat
 ille, venefica. Addo ex Isidoro Pelusiota epist.
 76, lib. iii : Ἡ μοιχὴ πάντα τὸν βίον ἀνατρέπει
 τὸν ἀνθρώπινον. Cætera superius (Patr. Gr. t. II) ad
 Hermæ Mand. iv, cap. i. Cor.

enim eam, inquit, a carnibus tuis⁷⁵. Nam adiutrix non est, sed insidiatrix, quæ mentem ad alium declinarit. Significamus etiam carnem non oportere circumcidi, sed fidelibus sufficere circumcisionem cordis in spiritu⁷⁶. «Circumcidimini enim, inquit, Deo vestro, et circumcidite præputium cordis vestri⁷⁷».

CAPUT XV.

Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus seu lavatio, sed inquinamentum.

Idem contentos esse debere uno baptismo solo, in mortem Domini traditos⁷⁸, non illo quem infasti hæretici, sed quem irreprehensi sacerdotes conferunt in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Neque igitur, ab impiis datus, vobis probetur; neque a sanctis concessus, per secundum baptismum infirmetur. Sicut enim unus Deus est⁷⁹, unus Christus, et unus Paracletus, una quoque mors Domini in corpore; ita et unum sit baptismum in eam mortem datum. Qui autem ab impiis illis inquinamentum accipiunt, participes eorum damnationis fient. Illi enim non sunt sacerdotes. Dicit quippe Dominus ad eos: «Quoniam et tu scientiam repulisti, repellam et ego te, ne sacerdotio fungaris mihi⁸⁰». Nec vero qui ab iis baptizati sunt, initiati fuerunt, sed sunt inquinati, accipiuntque non remissionem peccatorum, sed vinculum impietatis. Neque hoc solum, verum etiam qui baptismo initiatos secundo nituntur baptizare, iterum Dominum crucifigunt⁸¹, iterum eum interficiunt, divina irrident, deludunt sancta, contumelia afficiunt Spiritum, sanctum illum sanguinem ut communem inhonestant; impie agunt in eum qui misit, in eum qui passus est, in eum qui testimonium perhibuit. Quinetiam qui propter contemptum noluerit baptizari, tanquam infidelis condemnabitur, et probrum feret tanquam ingratus ac incogitans. Dicit enim Dominus: «Nisi quis baptizatus fuerit ex aqua et Spiritu, non ingredietur in regnum cælorum⁸²»; et rursus: «Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabi-

A χαλδα, ἀφρων καὶ ἀσεθής. Ἀπότρεμα γὰρ αὐτὴν, φησὶν, ἀπὸ τῶν (75) σαρκῶν σου. Οὐ γὰρ ἐστὶ βοηθός, ἀλλ' ἐπίβουλος, πρὸς ἄλλον ἀποκλίνασα τὴν διάνοιαν. Μήτε δὲ περιτέμνεσθαι τὴν σάρκα, ἀρκεῖσθαι δὲ πιστοῖς τὴν τῆς καρδίας περιτομὴν ἐν πνεύματι. «Περιμήθητε γὰρ, φησὶ, τῷ Θεῷ ὑμῶν, καὶ περιτέμνεσθε τὴν ἀκροθυσίαν τῆς καρδίας ὑμῶν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι οὔτε ἀναβαπτίζειν χρή, οὔτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθὲν, ὃ οὐκ ἐστὶ βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυσμα.

Ὅμοιος καὶ βαπτίσματι ἐν ἀρκεῖσθαι μόνῳ, τῷ εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον δεδομένῳ· οὐ τῷ παρὰ τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, ἀλλὰ τῷ παρὰ τῶν ἀμέμπτων ἱερέων δεδομένῳ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Μήτε δὲ τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, δεκτὸν ὑμῖν ἔστω· μήτε τὸ παρὰ τῶν ὁσίων ἀκυρώσθω διὰ δευτέρου. Ὡς γὰρ εἰς ὁ Θεός, εἰς ὁ Χριστός, καὶ εἰς ὁ Παράκλητος, εἰς δὲ καὶ ὁ τοῦ Κυρίου ἐν σώματι θάνατος· οὕτως ἐν ἔστω καὶ τὸ εἰς αὐτὸν διδόμενον βάπτισμα. Οἱ δὲ παρὰ ἀσεβῶν δεχόμενοι μόλυσμα, κοινωνοὶ τῆς γνώμης αὐτῶν γενήσονται. Οὐ γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι ἱερεῖς (76). Λέγει γὰρ πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεός: «Ἐπεὶ καὶ σὺ ἀπώσω γινώσκω, ἀπώσωμαί σε καγὼ τοῦ ἱερατεῦν μοι.» Οὔτε μὴν οἱ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτῶν, μεμύνηται, ἀλλὰ μεμολυσμένοι ὑπάρχουσιν, οὐκ ἀφεσιν ἁμαρτιῶν λαμβάνοντες, ἀλλὰ δεσμὸν ἀσεθείας. Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ τοὺς μεμνημένους, ἐκ δευτέρου βαπτίζειν πειρώμενοι, C ἀνασταυροῦσι τὸν Κύριον, ἀναιροῦσιν (77) αὐτὸν ἐκ δευτέρου, γελῶσι τὰ θεῖα, μυκτηρίζουσι τὰ ἅγια, ὀβριζοῦσι τὸ Πνεῦμα (78), τὸ αἷμα τὸ ἅγιον ὡς κοινὸν ἀτιμάζουσιν, ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν ἀποστελλαντα, εἰς τὸν παθόντα, εἰς τὸν μαρτυρήσαντα· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ καταφρονήσεως (79) μὴ βουλόμενος βαπτισθῆναι, ὡς ἀπιστος κατακριθήσεται, καὶ ὀνειδισθήσεται ὡς ἀγᾶριστος καὶ ἀγνώμων· λέγει γὰρ ὁ Κύριος: «Ἐάν μὴ τις βαπτισθῇ (80) ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.» Καὶ πάλιν: «Ὁ πιστεύσας, καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.» Ὁ δὲ λέγων, ὅτι: «Ὅταν τελευτῶ, βαπτίζομαι (81), ἵνα μὴ ἁμαρτήσω, καὶ ῥυ-

⁷⁵ Eccli. xxv, 36. ⁷⁶ Rom. ii, 29. ⁷⁷ Jer. iv, 4. ⁷⁸ Hebr. vi, 6. ⁷⁹ Joan. iii, 5.

⁸⁰ Rom. vi, 4. ⁸¹ Ephes. iv, 5. ⁸² Osè. iv, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ἀπὸ τῶν. Ante hæc habet alter cod. τὴν καρδίαν, *reseca enim eam, quæ est cor (tuum) a carnibus tuis*. Nec sane inepte. Cl.

(76) Οὐ γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι ἱερεῖς. Et can. apost. 47. Basilii, can. 4: Οἱ δὲ ἀπορραγέντες, λαῖναι γινόμενοι, οὔτε τοῦ βαπτίζειν, οὔτε τοῦ χειροτονεῖν ἔχον τὴν ἐξουσίαν, et reliqua, quæ lege, ut et notata hic supra. Prætermitto, ne longior sim, loca multa veterum, in quibus aut generaliter baptismus hæreticorum impugnatur, aut de eo velut de re tantummodo disciplinæ agitur. Pauci quippe ad ima profundæ quæstionis penetrarunt, quod mira solertia fecit B. Augustinus. Cor.

(77) Ἀναυροῦσιν. In altero cod. præfigitur καὶ. Cl.

(78) Τὸ Πνεῦμα. In eodem additur τὸ ἅγιον, et

postea ἀντὶ τοῦ ἁγίου legitur τίμιον. Quæ lectio præferenda Vulgata videtur. Ib.

(79) Ὁ ἐκ καταφρονήσεως, etc. In eodem cod. Vind. πληθυντικῶς hæc exprimuntur: Οἱ ἐκ καταφρονήσεως μὴ βουλόμενοι, καὶ τὰ ἑξῆς. Ib.

(80) Βαπτισθῇ. Alter cod. γεννηθῇ. Ib.

(81) Ὅταν τελευτῶ, βαπτίζομαι. In dilationem tum baptismi, tum pœnitentiæ ad mortem usque, SS. Patres passim inveniuntur; cum quibus iungendus Tertullianus *De pœnitentia*, cap. 6, licet libro *De baptismo*, cap. 18, utiliorem esse putet baptismi cunctationem. Hinc clinicos, seu ægros in lecto perfusos baptizatosque, ad sacerdotium et ad clerum non solebant promovere, ut docemur per canonem 12 synodi Neocæsariensis, perque epistolam Cornelii in Eusebio, lib. vi, cap. 43. Cor.

πάνω τὸ βάπτισμα, οὗτος ἀγνοῖαν ἔχει Θεοῦ, καὶ τῆς Α
ἐαυτοῦ φύσεως ἐπιλήσμων τυγχάνει. « Μὴ ἀναβάλλου
γὰρ ἐπιστρέψαι (82) πρὸς Κύριον· οὐ γὰρ οἶδας τί τέ-
ξεται ἡ ἐπιούσα. » Βαπτίζετε δὲ ὑμῶν καὶ τὰ νή-
πια (83), καὶ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθε-
σίᾳ Θεοῦ. « Ἄφετε γὰρ, φησὶ, τὰ παῖδια ἔρχεσθαι
πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων βιβλίων.

Ταῦτα πάντα ἐπεστελλάμεν ὑμῖν, ἵνα εἰδέναι ἔχοιτε
τὴν ἡμετέραν γνώμην⁸², οἷα (84) τίς ἐστι, ⁸³ καὶ τὰ
ἐπ' ὀνόματι ἡμῶν παρὰ τῶν ἀσεβῶν κρατυθέντα (85)
βιβλία μὴ παραδέχεσθαι. Οὐ γὰρ τοῖς ὀνόμασι χρή
ὑμᾶς προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν
πραγμάτων, καὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ οἶδαμεν B
γὰρ ὅτι οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον (86), ἰσθὲ συν-
τάξαντες βιβλία ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ (87) καὶ τῶν

⁸² Marc. xvi, 16. ⁸³ Eccli. v, 8. ⁸⁴ Prov. xxvii, 1. ⁸⁵ Matth. xix, 14. ⁸⁶ al. ὑμετέραν γνώσιν.
⁸⁷ Timoth. ὁρᾶτε. ⁸⁸ Citat Timoth. presbyt. lib. De iis qui accedunt ad Ecclesiam. ⁸⁹ Citat Nicetas
Pectoratus, libro contra Latinos; v. in test. vet.

VARIORUM NOTÆ.

(82) *Ἐπιστρέψαι*. In eodem præponitur φησὶ.
Citatur Ecclesiasticus, quamvis suppresso nomine
et φησὶ refertur ad eum qui verba, quæ leguntur hic,
scripsit. Sic sæpe fit apud scriptores ecclesiasticos,
ut viri docti notarunt in epistol. Barnabæ. Sic et
Latini, inquit, non addito nomine inquentis, quod
sæpe in Seneca occurrit. CLEB.

(83) *Βαπτίζετε δὲ ὑμῶν καὶ τὰ νήπια*. Apostoli
et apostolici viri in periculo mortis constitutos in-
fantes baptizabant statim; cæteros tardius aut ci-
tius, pro arbitrio parentum, certisque circumstan-
tiis: quo factum ut variæ postea vigerint consue-
tudines in ætate baptizandorum puerorum. Eas
colliges ex Tertulliano, lib. *De baptismo*, cap. an-
tepenult.; Cypriano epist. 59 et Gregorio Nazianzeno
orat. 40, p. 658. Sane ab Origene et Augustino
baptismus parvulorum apostolica dicitur traditio.
COT.

(84) *Οἷα*. *Ὅποια*, in ms. Vind. CL.

(85) *Κρατυθέντα*. Idem κατυθέντα. ID.

(86) *Οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον*. *Recognit.*,
lib. II, n. 38. Hieronymus in Matthæi xxiv, 5:
*Quorum unus est Simon Samaritanus, quem in Acti-
bus apostolorum legimus, qui se magnam dicebat esse
virtutem: hæc quoque inter cætera in suis volumini-
bus scripta dimittens: Ego sum sermo Dei, ego sum
speciosus, ego Paracletus, ego omnipotens, ego omnia* D
Dei. Auctor libri *De divinis nominibus*, cap. 6:
Σίμωνος ἀντιρρητικὸν λόγοι. Et in *Præfatione Ara-
bica* ad concilium Nicænum: *Sibi autem perfidi isti
Simonitæ Evangelium effinzerunt, quod in quatuor
tomos secantes, librum quatuor angulorum et cardi-
num mundi appellarunt. De Cleobii scriptis alibi
non legi; sed vero simile est ipsum quoque venenis
suis chartas infecisse; ut a Dosithæo factum aucto-
res sunt Origenes in Joannis iv, 25, ac Eulogius
apud Photium, cod. ccl. COT.*

(87) *Ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ*. *Salvator nullum vo-
lumen doctrinæ suæ proprium dereliquit: quod in
plerisque apocryphorum deliramenta consingunt. Hie-
ronymus ad Ezech. xliv, 29. Scilicet, Domini et
Servatoris nostri Jesu Christi nomen pleraque apo-
crypha gerebant in fronte: verbi gratia, Epistola
Jesu ad Abgarum regem, a multis post Euseblum
memorata; et in synodo Romana Gelasii, cum dicta
epistola, liber De infantia Salvatoris, liber De nati-*

tur⁸⁸. » Qui autem dicit: Cum moriar, curabo ut
baptizer, ne interim peccem, et baptismum conta-
minem, is Deum ignorat, et naturæ suæ est imme-
mor. « Ne differas enim converti ad Dominum⁸⁹,
nescis enim quid superventura pariet dies⁹⁰. » Sed
et baptizate vestros pueros, atque eos educate in
disciplina ac monitis Dei. « Sinite enim, inquit,
parvulos venire ad me, et nolite eos prohibere⁹¹. »

CAPUT XVI.

De libris falso inscriptis.

⁹² Hæc omnia scripsimus vobis, ut notum habo-
retis qualis sit nostra sententia, et ne libros qui ab
impiis, nominis nostri inscriptione, sunt firmati, re-
ciperetis. ⁹³ Non enim attendere debetis nomina
apostolorum; sed naturam rerum, et rectam inde-
flexamque sententiam. Scimus quippe Simonem et
Cleobium venenatos libros nomine Christi ac discipu-
lorum ejus composuisse, atque circumferre, ad deci-

mitate Salvatoris, Centimetrum de Christo; apud
S. Augustinum epist. ad Ceretinum, *Hymnus Do-
mini*; et lib. I *De consensu evangelistarum*, cap. 9,
Christi epistolæ ad Petrum et Paulum. *De magicis
artibus*; actione 2 concilii Romani anno 745 habiti,
Epistola Jesu Christi, quæ de celo cecidit. Præterea
evidenter ex Suidæ *Philologia historiam apocry-
pham De Jesu Christo Filio Dei, mundi Salvatore*,
quæ habetur in ejus *Lexico*, voce 'Ιησοῦς. Denique
in Anastasii 'Οδηγῶ, cap. 13, p. 260, ut falsa re-
jiciuntur τὰ λεγόμενα Παιδικὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ,
quæ vocantur *Puerilia Christi miracula*. Atque hujus
vel congeneris apocryphi initium extrema tenet
regii ms. 2279, hoc pacto:

*Liber de pueritia et mira-
culis Domini et Salva-
toris nostri Jesu Chri-
sti.*

*Necessarium duxi ego
Thomas Israelita, cun-
ctis inter gentes fratribus
notafacere puerilia et ma-
gnifica Christi opera, quæ
edidit Dominus noster ac
Deus Jesus Christus, na-
tus in regione nostra, apud
Bethlehemam: ego iis ob-
stupescactus; quorum hoc
est initium.*

*Puer Jesus, annum æ-
tatis quintum agebat. Cum
autem pluisset, ac pluvia
cessasset, Jesus cum aliis
pueris Hebræis ludebat ad
decursum rivi; et aquæ
præterfluentes congrega-
bantur in foreas. Tum
ipsæ aquæ confestim fac-
tæ sunt puræ ac efficaces.
Solo autem sermone per-
cussit eas, atque omnino
ei obtemperabant. Cumque
ex ipsarum ripa molle lu-
tum sustulisset, ex illo
formavit passerculos nu-*

λόγος εἰς τὰ παιδικὰ καὶ
μεγαλεῖα τοῦ Κυρίου καὶ
Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ.

Ἀναγκαῖον ἡγησάμην
ἐγὼ Θωμᾶς ὁ Ἰσραηλῆτης,
πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἀδελ-
φοῖς γνωρίσαι τὰ παιδικὰ
καὶ μεγαλεῖα τοῦ Χριστοῦ,
ὅσα ἐποίησεν ὁ Κύριος ἡ-
μῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς Χρι-
στὸς γεννηθεὶς ἐν τῇ πόλει
ἡμῶν ἐν τῇ Βηθλέεμ. Ἐξ-
στάμενος, ὡν ἡ ἀρχὴ ἐστὶν
αὕτη.

Τὸ γὰρ παιδίον Ἰησοῦς
πενταετὴς γενόμενος βρο-
χῆς δὲ γενομένης, καὶ
παυσάσης τῆς βροχῆς, ὁ
Ἰησοῦς ἐπαίξεν ἐπὶ διο-
δεύσει τινὸς ῥύακος, καὶ
τὰ παραβρέοντα ὕδατα
συνηγάνετο εἰς λάκκους,
μεθ' ἑτέρων παίδων τῶν
Ἑβραίων. Καὶ αὐτὰ τὰ ὕ-
δατα παραχρῆμα ἐγένοντο
καθαρά καὶ ἐνάρετα. Λόγῳ
δὲ μόνῳ ἐπάταξεν αὐτὰ,
καὶ πάντως ὑπέτασσοντο
αὐτῷ. Ἐπάραντος δὲ ἐκ
τοῦ χεῖλος αὐτῶν πηλῶν

piendos vos, qui Christum nosque servos ejus dilexistis. Et veru apud veteres nonnulli conscripserunt

Α μαθητῶν αὐτοῦ, περιφέρουσιν εἰς ἀπάτην ὑμῶν τῶν περιληφότων Χριστὸν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ δούλους.

VARIORUM NOTÆ.

τρυφερὸν, ἐπλάσεν ἐξ αὐτοῦ στρουθία τὸν ἀριθμὸν ἑξήκοντα. Ἦσαν οὖν καὶ τὰ παῖδια παίζοντα σὺν αὐτῷ. Ἰδὼν δὲ τις Ἰουδαῖος ἀπεκρίθη ἰσχυρῶς ἐν Σαββάτῳ πλάττειν τὸν πηλὸν, ἀπῆλθεν εὐθέως, καὶ ἀπηγγεῖλε τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἰωσήφ, λέγων· Ἰδοὺ τὸ παῖδίον σου παίζον ἐπὶ τοὺς ῥύακας, καὶ ἦρε πηλὸν, καὶ ἐπλάσεν ἐξ αὐτοῦ στρουθία ἑξήκοντα, καὶ βεβήλοι τὸ Σάββατον. Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τὸν τόπον, καὶ ἰδὼν, ἀνέκραξεν αὐτὸν, λέγων· Διατί ταῦτα ποιεῖς ἐν Σαββάτῳ, ὅτε οὐκ ἐξεστὶ ποιεῖν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς συγκροτήσας τὰς παλάμας αὐτοῦ, ἀνέκραξε τοῖς στρουθίοις, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ὑπάγετε, πετάσθητε, καὶ μέμνησθε μου ζῶντες· καὶ πετασθέντων τῶν στρουθίων, ἐξηλθον κράζοντα. Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐθαμβήθησαν, καὶ ἀπελθόντες διεγένησαν τοῖς πρῶτοις αὐτῶν ὁπρὶ εἶδον, σημεῖον πεποιηκὸς ὁ Ἰησοῦς. Ὁ δὲ υἱὸς Ἄννα τοῦ γραμματέως ἦν ἐστὼς ἐκεῖ μετὰ Ἰωσήφ, καὶ λαθὼν κλάδον ἰτέας, ἐξέχεε τὰ ὕδατα ἀ συνήγαγεν ὁ Ἰησοῦς. Ἰδὼν δὲ τὸ παῖδίον Ἰησοῦς τὸ γινόμενον ὑπ' αὐτοῦ, ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνόητε, τί ᾄδεις σὲ οἱ λαῖκοι, καὶ ἐξέχεας τὰ ὕδατα; Ἰδοὺ νῦν καὶ σὺ ὡς δένδρον ἀποξηρανθήσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐνέγκῃς φύλλα, οὔτε κλάδους, οὔτε καρπὸν. Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ὁλος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ· οἱ δὲ γονεῖς τοῦ ξηρανθέντος ἐδάσασαν φέροντες αὐτὸν θρηνοῦντες τὴν νεότητά αὐτοῦ· καὶ ἦγοντο πρὸς τὸν Ἰωσήφ, καὶ ἐνεκάλουν αὐτὸν, ὅτι τοιοῦτον ἔχεις παῖδιον ἐργαζόμενον τοιαῦτα; Εἶτα ὁ Ἰησοῦς παρακληθεὶς παρὰ πάντων, λάτρευσε αὐτὸν, ἑάσαντες τι μέλος τινα· ἀργὸν ὀλίγον, εἰς τὸ προσέχειν αὐτοῦς. Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο διὰ τῆς κώμης, καὶ παῖδιον τρέχον διεβόληεν εἰς τὸν ὥμον αὐτοῦ· καὶ πεκρανθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Οὐκ ἀπέλευσθ τὴν ὀδὸν σου. Καὶ παραχρῆμα πεσὼν ἀπέθανεν. Ἰδόντες δὲ τινες τὸ γινόμενον, εἰ-

mero duodecim. Erant itaque una cum eo pueri ludentes. Quidam vero Judæus, postquam vidit quæ fecerat Jesus die Sabbati in fingendo luto, statim discessit, nuntiavitque patri ejus Josepho, dicens: Ecce filius tuus, dum secus rivos ludit, tulit lutum, finxitque ex eo passeret duodecim, et Sabbatum profanat. Igitur accedens Josephus ad locum, et cernens, inclamavit ipsum his verbis: Quia de causa hæc agis in Sabbato, quando non licet? Jesus autem complosis manibus suis, acclamavit passeribus, dixitque illis: Ite, volate, ac mei viventes memores sitis. Tunc avolaverunt passeruli, et cum clamore egressi sunt. Id vero videntes Judæi, valde admirati sunt; atque abeuntes, narraverunt primoribus inter ipsos miraculum quod coram ipsis ediderat Jesus. Porro filius Annæ scribæ stabat illic cum Josepho; accepto ramo salicis, effudit aquas quas congregaverat Jesus. Hoc ab ipso perperatrum aspiciens puer Jesus, moleste tulit, dixitque illi: Stulte, quia te injuria affecerunt fossa, ut aquas diffunderes? Ecce jam tu quoque tanquam arbor arescas, nec afferas folia, neque ramos, neque fructum. Et illico totus aridus factus est. At Jesus recessit, abiitque in domum suam. Cæterum parentes illius qui aruerat, sublatum porriaverant eum lugentes ipsius juventutem; et duxerunt ad Josephum, quem incusabant, cur ejusmodi habes puerum talia operantem? Puer iste Jesus obsecratus a cunctis, sanavit illum; reliquit tamen aliquod parvum membrum motus ac operationis expertus, ut ii attenderent. Kursus itaque Jesus per vicum proficiscebatur; et puer currrens irruit in ejus humerum. Unæ exacerbatu

ipsius, opus est promptum? Et accedentes ad Josephum parentes illius qui interierat, conquerebantur dicentes: Tu cum puerum hunc habear, non potes nobiscum habitare in civitate nostra. Aut doce puerum tuum ut ipse benedicat, non autem imprecetur, aut cum eo egredere ex his locis. Nam pueros nostros interficit. Advocato igitur pueri seniorum, Josephus illum admonerat dicens: Quare hujusmodi facis, et sic peritunt, oderuntque nos ac persequuntur? Respondit Jesus: Ego novi hæc tua verba tua non esse; verum propter id tacabo; illi autem qui hæc tibi suggererunt, pœnas dabunt sempiternas. Et continuo accusatores ipsius oculis privati sunt. Quibus hoc viderunt, valde cuncti sunt perterriti, et hæsitabant, dicebantque de illo, omnem sermonem qui ab ipso proferretur, sive bonum sive malum in opus procedere; atque mirabantur. Viso autem hoc Jesu opere, surgens Josephus auriculam ejus apprehensam rellicavit. Puer vero indignatus est, aitque illi: Sufficiat tibi quod illi querant et non inveniunt. Minime fecisti sapienter. Nonne scis me iustum esse? Ne me molestia afficias. Porro qui dicitur præceptor nomine Zachæus, cum staret in aliquo loco, audivit hæc de Jesu, ex ore patris ipsius; et miratus est valde, quod qui puer erat talia loqueretur. Paucosque post dies accessit ad Josephum, eique dixit: Puerum cordatum habes, qui mente præditus est: Age ergo, trade mihi illum, ut discat litteras. Et cum sederet magister quo Jesum doceret litteras, cepit a primo elemento Aleph. Jesus vero pronuntiavit secundum elementum Beth, et Ghimel, reliquasque litteras ad finem usque ei protulit. Atque aperto libro, prophetas docebat præceptorem. Qui pudore affectus hæsit, quod nesciret unde is litteras cognovisset: surgensque reversus est domum, admi-

πον· Πόθεν τοῦτο τὸ παῖδιον ἐγεννήθη, ὅτι πᾶν βῆμα αὐτοῦ ἔργον ἐστὶν ἐτοιμον; Καὶ προσελθόντες οἱ γονεῖς τοῦ τεθνεώτος τῷ Ἰωσήφ, κατεμέμφοτον λέγοντες· Σὺ τοῦτο τὸ παῖδιον ἔχων, οὐ δύνασαι μεθ' ἡμῶν οἰκεῖν ἐν τῇ πόλει ἡμῶν. Ἡ δὲ διδάσκει τὸ παῖδίον σου αὐτῷ εὐλογεῖν καὶ μὴ καταρᾶσθαι, ἢ ἐξελθε σὺν αὐτῷ τῶν ὁδῶν· τὰ γὰρ παῖδια ἡμῶν θανατοῖ. Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Ἰωσήφ τὸ παῖδίον κατ' ἰδίαν, ἐνοουθέει αὐτὸ λέγων· Ἵνα τί τοιαῦτα κατεργάζῃ, καὶ πάσχουσιν οὕτως, καὶ μισοῦσιν ἡμᾶς καὶ διώκουσιν; Εἶπεν δὲ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ οἶδα ὅτι τὰ βῆματά σου ταῦτα οὐκ εἰσὶν τὰ σά, ἀλλὰ διὰ σὲ σιγήσω· ἐκαῖνοι δὲ οἱ εἰρηκότες σοι ταῦτα, οἰσουςίτην νόστιαν τὴν αἰώνιον. Καὶ εὐθέως οἱ ἐγκαλοῦντες αὐτὸν ἐτυφλώθησαν· καὶ οἱ ἰδόντες ἐφοβήθησαν πάντες σφόδρα, καὶ ἠπόρουσαν, καὶ ἐλεγον περὶ αὐτοῦ, ὅτι πᾶν βῆμα ὃ λέγει, εἴτε καλὸν, εἴτε κακὸν, ἔργον γίνεται· καὶ ἐθαύμαζον. Ἰδόντες δὲ ὅτι τοῦτο ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐγερεθεὶς ὁ Ἰωσήφ, ἐπλάβετο αὐτοῦ τὸ ὠτίον, καὶ ἐτίλειν αὐτό. Τὸ δὲ παῖδιον ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀρκετὸν σοὶ ἐστὶ, ζητεῖν καὶ μὴ εὐρίσκειν αὐτοῦς, καὶ μάστιγα οὐ σοφῶς ἐπραξας. Οὐκ οἶδας ὅτι σὸς εἰμι; μὴ μελύπει. Μαθητὴς δὲ τις ὀνόματι Ζαχαρίας ἐστὼς ἐν μέρει τινὶ ἡκουσε τοῦ Ἰησοῦ ταῦτα λαλοῦντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασε σφόδρα, ὅτι παῖδιον ὄν τοιαῦτα φθέγγεται. Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, προσήγγισε τῷ Ἰωσήφ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ὅτι παῖδιον φρόνιμον ἔχεις, καὶ νοῦν ἔχει. Δεῦρο οὖν, παράδος μοι αὐτό, ὅπως μάθῃ γράμματα. Καθίσαντος δὲ αὐτοῦ τοῦ διδάξαι γράμματα τῷ Ἰησοῦ, ἤρξατο τὸ πρῶτον στοιχεῖον τὸ Ἄλφ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει τὸ δεύτερον στοιχεῖον, Μῆθ· Γκιμὲλ· καὶ εἶπεν αὐτῷ πάντα τὰ στοιχεῖα ἕως τέλους. Καὶ ἀναπτύξας βιβλίον, τοὺς προφήτας ἐδίδαξε τὸν καθηγητὴν. Αὐτὸς δὲ αἰσχυνθεὶς ἠπόρησεν ὅτι οὐκ οἶδε πόθεν αὐτὸς οἶδε τὰ γράμματα· καὶ ἐγε-

Καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς (88) δὲ τινες συνέγραψαν βιβλία A Mosis, Enochi, Adami, Isaie, Davidis, Eliæ et ἀποκρυφα Μωσέως (89), καὶ Ἐνώχ (90), καὶ Ἀδάμ (91), trium patriarcharum libros apocryphos, extraneos,

VARIORUM NOTÆ.

θεὸς ἀνεχώρησεν ὀκταε, θαυμάζων, ἐξιστάμενος τὸ παράδοξον. Πορευομένου δὲ τοῦ Ἰησοῦ, εἶδεν τι ἐργαστήριον, καὶ τινα νεανίσκον βάπτοντα εἰς λέβητος ἡμάτια καὶ τζόχας* τινὰς διαφόρους φαίτας, τὸ καθέκαστον ἐκτελώντα κατὰ τὴν τοῦ ἐνὸς ἐκάστου βούλησιν. Εἰσελθὼν οὖν τὸ παιδίον Ἰησοῦς, οὕτως ποιῶντα τὸν νεανίαν, λαβὼν καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν προσκειμένων ὕψασμά- των.....

Non enim unus duntaxat nebulo circa Salvatoris infantiam comminisci sibi permisit; sed ejusdem Bibliothecæ codice 2276 legitur: *Incipit Historia de Joachin et Anna, et de nativitate B. Dei genitricis semperque Virginis Mariæ, et de infantia Salvatoris. Ego Jacobus, filius Joseph, etc.*; finitoque opere: *Explicit liber de infantia Salvatoris*. Codice vero 1697 exstat liber tanquam Matthæi evangelistæ de infantia Salvatoris, narrationis cum præcedentibus partim similis, partim dissimilis; ineptus quidem instar illorum, in eo tamen consideratione dignus, quod etiam continet, non tamen absque interpolatione, responsionem Christi pueri litteras discentis ad magistrum, relatum ex falsa Scriptura ab Irenæo, lib. 1, cap. 17. Sed et in eodem apocrypho refertur quoque fabella de passeribus; quam lectam fuisse a Mohamede discimus per Nicetam Choniatem, atque adeo per impostorem ipsum, Alcorani Sur. 3 et 5. Cæterum nuper hic Parisiis doctissimus Dominicanus Vanslebicus publico proposuit edendam cum aliis operibus Æthiopicis liturgiam D. N. Jesu Christo ascriptam. Cor.

(88) *Ἐν τοῖς παλαιοῖς*. Talis liber, prophetia Chami, quam a Pherecyde expressam refert Clementis Alexandrinus centone 6, p. 642. Quod autem, ait Tertullianus, *De anima*, cap. 2, si philosophi etiam illa incursaverunt, quæ penes nos apocryphorum confessione damnantur, etc. Talis quoque τῶν παρ' Ἑβραίοις φερομένων ἀποκρύφων ἡ ἐπιγραφομένη Ἰωσήφ προσευχή, apud Origenem tom. V in Joannis Evangelium; qui alibi sæpe secretorum, apud Judæos, voluminum mentionem facit. Additur a S. Epiphanio in libro *De mensuris et ponderibus*; quam vere, non excoit nunc; per LXX in Græcum sermonem translatis fuisse libros apocryphos 72, seu potius 22, probabilius enim corrigitur numerus capitis decimi per numerum capitis quinti, 50 per 46, quam vice versa. Sed cogitent viri docti de loco deplorato in dicto cap. 5: Αὐταὶ αἱ βιβλοὶ τὸν τρόπον ὃν εἶπομεν ἡρμηνεύθησαν, κατὰ περίοδον ἐκάστη ζυγῇ ἡρμηνευτῶν ἐπιδιδόμεναι, καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ζυγῆς τῇ δευτέρᾳ, καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς δευτέρας τῇ τρίτῃ, καὶ οὕτως παρῆλθον κελεύουσας ἐκάστη τριακονταεξάκις ἡρμηνευθεῖσαι, ὡς ᾄδεται λόγος, καὶ εἰκοσιδύο τῶν ἀποκρύφων. Nihil succurrit, præter κέλλη ἐνοῦσαι ἐκάστη. Hi libri sacrae Scripturae eo quem diximus modo translati sunt, in orbem unicuique pari interpretum tributū, a primo parī ad secundum, rursusque a secundo ad tertium: atque ita per singulas cellas fuerunt ac transierunt, trigesies sexies conversi, ut fama percrebuit. Una cum viginti duobus apocryphis. Quid si quis harioletur κελεύουσαι ἐκάστη, hoc est per unamquamque, ut æque barbare loquar, cellationem? Præter hæc apocrypha confixere alia hæretici, et maximis, antiquissimisque nominibus donavere, Evæ, Sethi ac

septem ejus liberorum, Abrahami, Moysis, aliorum, tradente Epiphanio. Cor.

(89) *Μωσέως*. Gaudabant illustri nomine quatuor secretæ ac occultæ scripturae: Sermones mystici, Testamentum, Assumptio vel Ascensio atque Revelatio. Habes βιβλὸν λόγων μυστικῶν Μωσέως in Actis concilii Nicæni editionis Morellianæ in-8°, p. 110, 111, Commelinianæ in-fol. p. 28, l. vi; Διὰ δὲ τὴν Μωσέως in Synopsi Athanasiana, in Nicephori Constantinopolitani *Stichometria*, et in laterculo supra posito initio notarum ad hoc opus *Constitutionum*: item Ἀνάληψιν apud Origenem *Περὶ ἀρχῶν* iii, 2; Athanasium et Nicephorum ubi mox; Acta concilii Nicæni edit. Morell., p. 110, 131, 134; D Commel., p. 28 et 33; eamque intelligere videtur Evodius epistola ad S. Augustinum, inter Augustinianas 258. Denique Ἀποκάλυψιν Mosis citat Georgius Cedrenus, in *Compendio historiarum*: atque inde sumptum vult versiculum 15, cap. vi Epistolæ ad Galatas Georgius Syncellus, *Chronographiæ* p. 27, ad quod Pauli testimonium in cod. Reg. 607 et 1253 adnotatur esse ex Moysis apocrypho. Observabis præcipue verba Cedreni, edit. Basil., p. 3, l. xxix: Ὡς ἐν λεπτῇ φέρεται Γενέσθαι, ἣν καὶ Μωσέως εἶναι φασὶ τινες Ἀποκάλυψιν, et p. 6, l. xlix: Ὡς ἡ λεπτὴ Μωσέως Γένεσις φησιν. Nam parva Genesis, λεπτὴ Γένεσις, λεπτογένεσις, Μικρογένεσις memoratur a Hieronymo, epist. 127, mans. 18 et 24, qui id Geneseos apocryphum Hebraice legerat. Memoratur a Gelasio his verbis: *Liber de filiabus Adæ, hoc est: Leptogenesis, apocryphus*. Item a Georgio Syncello, Zonara, Glyca. Sed insigniter ab Epiphanio hæresi 39, n. 6, nec sine difficultate: Ὡς δὲ ἐν Ἰωδηλαίοις εὐρίσκειται, τῇ καὶ λεπτογένεσι καλουμένῃ, etc. Obscurum quippe, cur τῇ λεπτῇ Γενέσει nomen τὰ Ἰωδηλαῖα inditum fuerit; tacuitque qui docere poterat doctissimus Petavius. Conjecerim, quia verbum Ἰωδη significat deducere, et nomen Ἰωδη rivum, aquarum processum: quæ Genesi atque originibus conveniunt, ut fusius videre est in R. Mose Nachmanide, ubi de jubilæo disserit. Vide Jos. Scaligerum Anim. in Euseb., p. 16. lb.

(90) *Ἐνώχ*. Aliquid ne ad hunc locum observaremus, effecit doctorum hominum diligentia. Quæ enim subjunctum inus, observationum nomen non merentur. Duo autem sunt: 1. Citatio ejusdem loci per Clementem Alexandrinum, ejusque discipulum Origenem: Ὁμοδοξῶν τῷ Ἐνώχ, ait primus, p. 804, col. 2, in *Hypotyposis*, τῷ εἰρηκότι. Καὶ εἶδον τὰς ὕλας πάσας. Alter vero, iv *De principiis*, cap. ult. ex versione Rufini: Dicente Enoch, universas materias perspexi. II. Collatio verborum S. Hilarii ad psal. cxxxii, 3: *Hermon mons est in Phœnice, cujus interpretatio anathema est: quod enim nobis anathema nuncupatur, id Hebraice Hermon dicitur. Fertur autem id, de quo etiam nescio cujus liber exstat, quod angeli concupiscentes filias hominum, cum de celo descenderent, in hunc montem maxime convenirent excelsum*. Horum, inquam, comparatio cum istis libri Henoch: Ἦσαν δὲ οὗτοι (ἐγγήγοροι) διακόσιοι, οἱ καταβάντες ἐν ταῖς ἡμέραις Ἰάρεθ εἰς τὴν κορυφὴν Ἑρμονίμ ἡρους καὶ ἐκάλεσαν τὸ ὄρος Ἑρμόν, καθότι ὥμοσαν καὶ ἀνεθεμάτισαν ἀλλήλους ἐν αὐτῷ. Georgii Syncelli, p. 12, A. Vides nescio quem illum, esse supposititium Henochum. lb.

(91) *Ἀδάμ*. Hujus reconditi scripti mentio in exemplaris Regii 1789 indiculo; Epiphanius hæresi 26, n. 8, Ἀποκαλύψεις τοῦ Ἀδάμ. Apud Gelasium, *Pœnitentia Adæ*. Idem enim esse opus colligi datur ex Cedreno, non multo post initium; unde nugatorii voluminis specimen accipies. Sed et libro Adami, hoc aut similis farinae alio, se adhuc jacti-

ac repugnantes veritati. Consimiles libros nunc quoque ediderunt inauspicati homines, calumniantes creationem, nuptias, providentiam, procreationem liberorum, legem, prophetas, ascribentes barbara quædam nomina, scilicet, ut ipsi dicunt angelorum, ut verum autem proferatur, dæmonum, quorum afflatu loquuntur. ⁴⁷ Fugite doctrinam eorum, ne participes efficiamini supplicii parati iis qui hæc, ut fallerent ac perderent fideles et inculpates Christi Jesu discipulos, [filios ac hæredes,] conscripserunt.

CAPUT XVII.

De clericis conjugalia præcepta.

In episcopum, presbyterum et diaconum consti-

τῶν τριῶν πατριαρχῶν (95), φθοροποιῶ, καὶ ⁴⁸ τῆς ἀληθείας ⁴⁹ ἐχθρά. Τοιαῦτα καὶ νῦν ἐποίησαν ⁵⁰ οἱ δυσώθυμοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, νόμον, προφήτας· βάρβαρα τινα ὀνόματα (96) ἐγγράφοντες, καὶ, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἀγγέλων, τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, δαιμόνων, τῶν αὐτοῖς ὑπηχούτων· ὧν ἀποφεύγετε τὴν διδασκαλίαν, ἵνα μὴ μετὰσχῆτε τῆς τιμωρίας τῶν αὐτὰ συγγραφεύων ἐπ' ἀπάτη καὶ ἀπωλείᾳ τῶν πιστῶν καὶ ἀμέρπτων τοῦ Κυρίου ⁵¹ Ἰησοῦ μαθητῶν ⁵².

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ κληρικῶν γαμικὰ παραγγέλματα.

Ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον (97) καὶ διάκονον ἐ-

⁴⁷ Tim. Ἠλίου. ⁴⁸ Tim. δὲ καὶ. ⁴⁹ Tim. ἀντίθετα. ⁵⁰ Tim. ἐπενόησαν. ⁵¹ Ignat. I. interpol. ad Philad. 6. ⁵² Deest in Timotheo. ⁵³ al. add. καὶ υἱὸν καὶ κληρονόμων.

VARIORUM NOTÆ.

tant qui appellantur Chaldaei, Mandaitæ, Sabaitæ, et Christiani S. Joannis Baptistæ, referente Abrahamo Ecchellensi ad præfationem concilii Nicæni, et ad Hebedjesu catalogum Cor.

(92) Ἠσαίου. Generatim, Origenes in Matth. xiii, 57; xiiii, 37, cujus et videnda epistola ad Julium Africanum. Specialiter, nomine τοῦ ἀναβατικῆς Ἠσαίου, Epiphanius hæm. 40, 2; 67, 3, Hieronymo in Isaia lxiiv, 4: Ascensio Isaia. Item nomine Ἠσαίου ὁράσεως, in paulo ante laudato catalogo exemplaris Regii 1789. Quia vero (ut id obiter moneam) teste Hieronymo legebatur in Ascensione Isaia illud quod ab Apostolo citatur I Corinth. ii, 9: Quod oculus non vidit, etc., accusat autem Hegesippum Stephanus Gobarus apud Photium, quod hoc esse falsum putaverit; suspicari quis posset ita lectum ab Hegesippo in contemptum voluminis apocryphi. Verum aliter ego conjicio. ac Hegesippum culpa carere arbitror: ut qui non neget verum aliquando exstitisse, ea quæ Deus suis præparavit, invisa esse, inaudita et incognita; sed qui velit, amplius verum non esse post incarnationem Christi, et missionem S. Spiritus. Subjungente Paulo: Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum, atque Hegesippo confirmante sententiam suam per testimonium Matth. xiii, 16. En verba Stephani Tritheitz cum aliquantulo exactiori versione: Ὅτι τὰ ἡτοιμασμένα τοῖς δικαίοις ἀγαθὰ οὕτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὕτε οὖς ἤκουσεν, οὕτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἐγγισπὸς μέντοι, ἀρχαῖός τε ἀνὴρ καὶ ἀποστολικὸς, ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν ὑπομνημάτων, οὐκ οἶδα ὅτι καὶ παθὼν, μάτην μὲν εἰρησθαι ταῦτα λέγει, καὶ καταψεύδεσθαι τοὺς ταῦτα φαρμένους τῶν τε θείων Γραφῶν, καὶ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν οἱ βλέποντες, καὶ τὰ ὅρα ὁμῶν τὰ ἀκούοντα, καὶ τὰ ἐξῆς. Quod bona quæ præparata sunt justis nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Quanquam Hegesippus vir antiquus et apostolicus, libro quinto Commentariorum, haud scio quid in animo habens aut quam ratione permotus, frustra hæc dici ait, et eos qui hæc loquuntur mentiri adversus sacram Scripturam, et contra Christum dicentem: Beati oculi vestri qui vident, et aures vestra quæ audiunt, etc. Ib.

(93) Δαβὶδ. Ut psalmus qui apud Græcos sequitur centesimum quinquagesimum. Quo de psalmo dicemus forsan aliquid in notis ad Ignatianas epistolas. Ib.

(94) Ἠλία. Meminit Georgius Syncellus, Chronici pag. 27, post Origenem ad Matthæi xxvii, 9, et Athanasium in Synopsi sacra Scriptura. Capone Scripturarum Nicephori patriarchæ, Ἠλίας προφήτης, pro quo ab Anastasio bibliothecario interprete le-

gebatur Ἠλίου προφητεία. Verum Hieronymus, epist. 101 ad Pammachium De optimo genere interpretandi cap. 4, et lib. xvii Commentariorum in Isaiam non multo ante finem, Apocalypsim Eliæ appellat; quo etiam nomine donatur in ms. canone, seu indiculo sæpe citato. Cæterum positum fuisse eo in apocrypho testimonium quod exstat I Corinth. ii, 9, docent Origenes, Hieronymus, Syncellus et cod. Reg. 607, 1523, idemque de altero testimonio Ephes. v, 14, colligitur ex Epiphani verbis, hæresi 42, quæ est Marcionistarum, p. 372, quod tamen a Georgio Syncello et in dictis mss. tribuitur pseudo-Jeremiæ, sed potuit ad utrumque apocryphum pertinere, ut de priori apostoli textu ait Hieronymus. An autem ex hoc libro, vel unde Hebræi hauserint fabulam ab Origene relata in Joan. i, 21, quod Phinees sit etiam Elias, quis valeat divinare? Ib.

(95) Τριῶν πατριαρχῶν. Opinor, Abrahami, Isaaci et Jacobi. Atque is est forsitan liber qui inscribitur Πατριαρχαί, in Athanasii Synopsi. in Nicephori CP. Canone, et in ms. Laterculo. Et si tibi placuerit, Hieronymus Vigilantio, legito fictas revelationes omnium patriarcharum et prophetarum. Ib.

(96) Βάρβαρα τινα ὀνόματα. Hæc fuerunt primorum hæreticorum delibamenta, Simonianorum, Nicolaitarum, Basilidianorum, Gnosticorum, Phibionitarum, Ophitarum, etc., compilantium tum vocabula Hebraica sacra Scripturae, tum nomina magicis libris inserta: uti discimus ab Origene tomo vi Contra Celsum, p. 306, Augustanæ editionis; quem tamen locum Fullerus Miscellanorum socrorum lib. iv, cap. 13, ac post eum Capellani oratione De nomine tetragrammati, ex mendaci ms. tribuunt ejusdem Patris operi Περὶ ἀρχῶν. Atque hinc lux oritur Gennadii verbis De dogmatibus ecclesiasticis, cap. 52: Duo principia sibi ignota introducunt, ut Cerdon et Marcion: vel contraria, ut Manichæus: vel tria et barbara, ut Sethianus et Theodotus: vel multa, ut Valentinus. Pari modo nomina angelorum habent Esseni apud Josephum lib. ii De bello Judaico, cap. 12, multaque invenies in apocrypho Henochi, in oratione Aldeberti, Act. concilii Romani iii, anno 745, in libris magorum, Hebræorum, Mahometanorum. Ib.

(97) Ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον, etc. Imitatur atque explicat pseudoapostolica lex præceptum apostolicum de ordinandis monogamis: quos vult manere cælibes, si uxorem ante ordinationem amiserint, vel postea amittant. Verum constitutionem Nicelæ Pectoratus libro contra Latinos detorquet ad Græcorum morem; apud quos prohibentur quidem a nuptiis qui antequam uxorem ducerent ordinati

πομεν μονογάμους καθίστασθαι, κἄν ζῶσιν αὐτῶν αἱ γυναῖκες, κἄν (98) τεθνήσκῃ μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτοῖς μετὰ χειροτονίαν ἀγάμοις (99) οὖσιν, ἐπὶ γάμον ἐρχέσθαι, ἢ γεγαμηκόσιν, ἐτέραις συμπλέκεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι, ἢ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. Ὑπηρέτας δὲ, καὶ ψαλμωδοὺς, καὶ ἀναγνώστας, καὶ πυλωροὺς, καὶ αὐτοὺς μονογάμους εἶναι κελεύομεν· εἰ δὲ πρὸ γάμου εἰς κλῆρον παρέλθωσιν, ἐπιτρέπομεν αὐτοῖς γαμεῖν (100), εἴγε πρὸς τοῦτο πρόσθεσιν ἔχουσιν, ἵνα μὴ ἀμαρτήσαντες, κολάσεως τύχωσιν. Οὐδενὶ δὲ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κελεύομένων ἢ ἐταῖραν, ἢ οἰκέτιν, ἢ χήραν, καὶ ἐκδεδλημένην λαμβάνειν, ὡς καὶ ὁ νόμος λέγει. Διακόνισσα δὲ (1) γινέσθω παρθένος ἀγνή· εἰ δὲ μήγε, κἄν χήρα μονόγαμος, πιστὴ καὶ τιμὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Παρανεσις κελεύουσα φεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἰρετικῶν κοινωνίαν.

Τοὺς δὲ μετανοοῦντας προσδέχεσθε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ· τοὺς κατηχουμένους στοι-

lui præcipimus viros unius matrimonii⁹⁸, sive vivant eorum uxores, sive obierint⁹⁹; non licere autem illis post ordinationem, si uxores non habeant, matrimonium contrahere, aut si uxores habeant, cum aliis copulari; sed contentos esse ea, quam habentes, ad ordinationem venerunt. Ministros vero, cantores, lectores et ostiarios, ipsos quoque monogamos esse iubemus: quod si ante conjugium ad clerum accesserint, permittimus eis uxores accipere, si quidem ad id propensionem habent, ne, cum deliquerint, in castigationem incurrant. Nulli autem clerico permittimus ducere aut meretricem, aut ancillam, aut viduam, aut repudiatam, sicut etiam lex ait⁹⁹. Diaconissa verò eligatur virgo pudica, sin minus, saltem vidua, unius quondam viri uxor, fidelis et digna honore¹⁰⁰.

CAPUT XVIII.

Cohortatio invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem.

Porro suscipite prenitentes: hæc est enim voluntas Dei in Christo. Catechumenos elementa reli-

⁹⁸ I Tim. iii, 2; Tit. i, 6. ⁹⁹ Citat Nicetas Pectoratus contra Latinos. ¹⁰⁰ al. ἢ vel ἡ. ¹⁰¹ Levit. xxi, 7, 14. ¹⁰² I Tim. v, 9.

VARIORUM NOTÆ.

sunt, sed permittitur in conjugio ordinatis, uti conjugibus suis. Injuria sane, quod spectat ad posteriorem partem: cum nihil a nostro de licentia maritali dicatur. Hic est, quantum ex ipsa re conjecturam facio, sensus Nicetæ, pessime expressus a barbaro et inepto interprete, ad hunc modum: *Quis ille est, qui tradidit vobis prohibere et abscindere nuptias sacerdotum? quis ex doctoribus Ecclesiæ hanc vobis tradidit pravitatem? Si quidem nisi [al. non] nupserit, manus impositionis accipiet, et ita ad nuptias ruit, qui ordinatus est innuptus, legitime, hoc et secundum canones facitis, hujusmodi nuptias prohibentes. Si autem ante habuerit uxorem ille qui ordinatus est sacerdos, perseveraveritque in castitate, magnæque vita, nuptias ejus solvit, transgredimini; ut [al. ei] ex præcepto apostolicorum canonum ostendam vobis. In sexto enim libro Clementis Ordinationum, quæ ab eo conscriptæ sunt, juxta xvii caput, apostoli hæc dicunt: Episcopum et presbyterum et diaconum dicimus qui unam habent uxorem ordinari, quamvis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ; non licet eos post manus impositionem innuptos esse, nec insuper ad nuptias ire, aut si nupserint, alteras amplecti, sed sufficere quas habent cum ad ordinationem venerunt. Proinde mirum videri non debet, quod res aliter accepta fuerit ab Humberto Silvæ-Candidæ, in Responsione ad Nicetani: Ante omnia autem, inquit, comprobemus te esse mentitum ipsi veritati, in eo quod dixisti, nostros prius ordinari, deinde uxores sortiri. Quia apud nos nec ad subdiaconatus gradum quisquam admittitur, nisi perpetuam continentiam etiam a propria conjuge profiteatur; nec post gradum cuiquam uxorem ducere unquam conceditur. Sed tu Ecclesiam Dei volens efficerere Synagoga Salanæ, et prostibulum Balaam et Jezabel, cum Nicolao dicis: Episcopum et presbyterum et diaconum dicimus, qui unam habent uxorem, ordinari, quamvis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ; nec licet eos post manus impositionem innuptos esse, nec insuper ad nuptias ire, aut si nupserint, alteras amplecti, sed sufficere eis quas habent, cum ad ordinationem venerunt. O abominabilis cymice, quomodo non erubuiisti tantum nefas eromere?*

Ergo non licet aliquem post manus impositionem, sine uxore esse? Si ita est, ipse Joannes apostolus, et Paulus, et Barnabas, et omnis continens in gradu ecclesiastico in culpa est procul dubio. Unde necesse est, ut futurus episcopus, presbyter, diaconus, et subdiaconus prius uxorem sortiat, quæ sibi sufficere debeat ad carnales amplexus. Nunquid laicis non sufficit una? nisi forte discipulus (ita lego) maligni Muhammed, cujus farina totus es, tu quoque, quia presbyter es, sine uxore esse non debes, secundum assertiones tuas. Cæterum notabilis est varia lectio cod. Reg. 1326, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι εἰ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. Cot.

(98) *Kār.* Alter Vindob. κἄν τε, melius. *Cler.*

(99) *Ἀγάμοις.* In eodem cod. ἢ ἀγάμοις; hoc est, sive postquam erant presbyteri conjuges erant, sive cælibes, non licebit eis alteram conjugem ducere. *Id.*

(100) *Ἐπιτρέπομεν αὐτοῖς γαμεῖν.* Ministri sive subdiaconi ab ineundo matrimonio arcentur, per antiquam traditionem, in Sozomeno, *Hist. eccl.* lib. i, cap. 23; Canones, Apostolicum 26, hic 19; Trullanum 6; plurima Ecclesiæ Latine decreta; leges Justiniani et Leonis Sapientis, Epiphanius in *Expositione fidei* cap. 21; auctores qui de canonicis aut ordinibus sacris scripsere, et alios. Verum mos contrarius hoc loco demonstratus, innuitur a S. Basilio canone 69, quanquam Zonaras, Balsamon, et Blastarius eum canonem aliter explicant, Armenopolis vero, Aristinus et Simeon cauda truncant. Eo etiam duci potest Socrates lib. i, cap. 44. *Cot.*

(1) *Διακόνισσα δὲ,* etc. Justinianus Novella 6: *Ἡ παρθένης καθιστώσας, ἢ ἐνδὸς ἀνδρὸς γαμετὰς γενομένας. Et, sive ex χηρείας, sive ex παρθενίας. Atque præter has diaconissas, vel virgines, vel unius matrimonii viduas; tertium genus habes apud Epiphanius in *Expositione fidei* num. 21, scilicet in nuptiis unicis continentes: Καὶ αὐταὶ δὲ, inquit, μονόγαμοι ἐγχευόμεναι, ἢ χηρεύσασαι ἀπὸ μονογαμίας, ἢ ἀειπαρθένοι οὔσαι. Quarum tertiarum mentio canone Trullano 48, et alibi, sicut pliarum multis in locis. *Id.**

gionis docete, ac postea baptizate. Impios hæreticos respiciere nolentes diducite, et a fidelibus separate, et Ecclesia Dei palam expellite; simulque denuntiate fidelibus, ut eos devitent, neve cum eis vel in sermone, vel in precibus habeant communionem. Hi enim sunt adversarii et insidiatōres Ecclesiæ, corruptores gregis, hæreditatis contaminatores, opinione sua sapientes, et omni ex parte improbi; de quibus sapiens Salomon aiebat, quod cum impii sint, pietatem colere simulant. « Est enim, inquit, via, quæ videtur quibusdam recta esse; extrema vero ejus spectant ad profundum inferni²⁴. » Hi sunt, de quibus Dominus acerbè ac rigide pronuntiavit, dicens eos esse pseudochristos et falsos doctores²⁵: qui spiritum gratiæ blasphemia abiecerunt, ejusque donum post gratiam contempserunt; quibus non remittetur neque in hoc sæculo, neque in futuro²⁶: qui magis irreligiosi sunt quam Judæi, et magis impii ac athei quam gentiles: qui Deum super omnia existentem maledictis appetunt, et Filium ejus conculcant, et Spiritus doctrinam despuunt: qui divinos sermones negant, aut per simulationem recipere se prostentur, in contumeliam Dei, ac fraudem ad eos accedentium; qui sacras Scripturas contumeliose tractant, et justitia quid sit ignorant; qui Dei Ecclesiam devastant, sicut parvæ vulpes vineam²⁷; quos ut fugiatis hortamur, ne animabus vestris laqueos injiciatis²⁸. Nam « qui cum sapientibus graditur, sapiens erit; qui vero graditur cum insipientibus, agnoscelur²⁹. » Neque enim oportet cum fure currere, neque cum adultero portionem ponere³⁰, quandoquidem et sanctus David ait³¹: « Domine, eos qui te oderunt, odio habui; et super inimicos tuos tabescebam, perfecto odio oderam illos; inimici facti sunt mihi³². » Et Josaphato Deus exprobat, ob amicitiam et commilitium cum Achabo et Ochozia, dicens per Jehum filium Hananis, prophetam: « Tune cum peccatore

A χειώσαντες βαπτίσατε. Τούς ἀθέους αἰρεσιώτας ἀμειψομένης ἔχοντας διαστειλάντες, ἀφορίσατε ἀπὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐκκηρύχτους ποιήσατε, καὶ παραγγεῖλατε τοῖς πιστοῖς παντοῦς αὐτῶν ἀπέχεσθαι, καὶ μήτε λόγους (2), μήτε προσευχαῖς κοινωνεῖν αὐτοῖς· οὗτοι γὰρ εἰσιν ἀντίδικοι καὶ ἐπίβουλοι τῆς Ἐκκλησίας, οἱ διαφθείροντες τὸ πῶν, καὶ μολύνοντες τὴν κληρονομίαν, οἱ δοξάσσοι, καὶ παμπόνηροι· περὶ ὧν ἔλεγε Σολομὼν ὁ σοφὸς, ὅτι δυσσεβοῦντες ὑποκρίνονται εὐσεβεῖν. « Ἔστι γὰρ, φησὶν, ὁδὸς ἥ δοκεῖ τισὶν ὁρθὴ εἶναι, τὰ δὲ τελευταῖα αὐτῆς βλέπει εἰς πυθμένα ᾗδου. » Οὗτοι (3) εἰσι περὶ ὧν ὁ Κύριος πικρῶς καὶ ἀποτόμως ἀπαφηνάτο, λέγων ὅτι εἰσὶ ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοδιδάσκαλοι· οἱ βλασφημήσαντες τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος, καὶ ἀποπτύσαντες τὴν παρ' αὐτοῦ δωρεάν μετὰ τὴν χάριν· οἷς οὐκ ἀφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι· οἱ καὶ Ἰουδαίων δυσσεδέστεροι, καὶ Ἑλλήνων ἀθεώτεροι (4)· οἱ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων βλασφημοῦντες, καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ καταπατοῦντες, καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος διαπτύοντες· οἱ τοὺς θελοῦς λόγους ἀρνοῦμενοι, ἢ μεθ' ὑποκρίσεως προσποιούμενοι δέχεσθαι, ἐφ' ὅβρει Θεοῦ καὶ ἀπάτης τῶν αὐτοῖς προσιόντων· οἱ τὰς ἱερὰς Γραφὰς ἐνυδρίζοντες, καὶ τὴν δικαιοσύνην ἧτις ποτὲ ἔστιν ἀγνοοῦντες· οἱ τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ διαφθείροντες, ὡς ἀλώπεκες μικροὶ ἀμπελώνα (5)· οὗς φεύγειν ὑμᾶς παρακαλοῦμεν, ἵνα μὴ λάθῃτε βρόχους ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς. « Ὁ συμπορευόμενος μὲν (6) σοφὸς, σοφὸς ἔσται, ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσι, γνωσθήσεται. » Οὔτε γὰρ κλέπτῃ δεῖ συντρέχειν, οὔδ' ἀπὸ μοιχοῦ τὴν (7) μερίδα τίθεσθαι· ἐπεὶ περ καὶ ὁ δαΐδς (8) φησὶ Δαβὶδ· « Κύριε, τοὺς μισοῦντάς σε ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηχόμην, τέλειον μίσος ἐμίσησάν αὐτούς, εἰς ἐχθρούς ἐγένοντό μοι. » Καὶ τῷ Ἰωσαφάτ (9) ὁ Θεὸς ἐνειδίξει διὰ τὴν πρὸς Ἀχαάβ φιλίαν καὶ συμμαχίαν, καὶ τὴν πρὸς Ὀχοζίαν, λέγων διὰ Ἰωνᾶ (10) τοῦ προφήτου· « Εἰ ἀμαρτωλῶν σὺ φιλεῖς,

²⁴⁻²⁵ Prov. xiv, 12. ²⁶ Matth. xxiv, 24. ²⁷ Matth. xii, 32. ²⁸ Cant. ii, 15. ²⁹ I. Ignat. interpol. ad Philad. 3. ³⁰ Prov. xiii, 20. ³¹ Psal. cxix, 18. ³² Laudatur ab Anastasio, quest. 52. ³³ Psal. cxxxviii, 21. ³⁴ Non habentur in Anast. ³⁵ al. Ἰωήλ Anast. Ἡσαίου.

VARIORUM NOTÆ.

(2) Λόγοις. Alter Vind. cod. λόγῳ, quod est perinde. CLER.

(3) Οὗτοι. In margine Vind. cod. ascriptum est: Τινὲς εἰσὶν οἷς οὐκ ἀφεθήσεται, οὔτε ἐν τῷ νῦν, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Id.

(4) Ἑλλήνων ἀθεώτεροι. Hanc ob rationem ex B. Irenæo lib. ii, cap. 9, quia ethnici primum divinitatis locum attribuant Creatori; hæretici vero (majorem partem primarum hæreseon intellige) alium superiorem Deum comminiscuntur. Hæreticos gentibus esse peiores dubitat nemo. Primum, quia gentiles per ignorantiam Christum blasphemant, hæretici autem scientes Christi laniant veritatem. Deinde, quia in illis vel spes [f. species] fidei est, in istis autem incessabilis pugna et discordia. Auctor Operis imperfecti in Matthæum, ad cap. xii, vers. 45. Cor. Verba tamen hæc desunt in altero cod. Vindob. quæ sunt hyperbolica. CL.

(5) Ἀμπελώνα. Rectius ἀμπελώνας. Sequitur

D proxime καὶ ἀλωπέκων μερίδες γινόμενοι, quibus verbis non deceptores describuntur, sed decepti. Id.

(6) Μέν. Est in altero Vind. γάρ, non male traditur hic ratio fugæ. Id.

(7) Τῇ. Deest in altero cod. Vindob.; melius. Habet enim hic articulus vim quamdam deicticam, cui nullus est hic locus; vult enim hic scriptor nullam societatem cum ejusmodi hominibus esse oportere. Id.

(8) Ὁσιος. Alter Vind. θεός. Id.

(9) Καὶ τῷ Ἰωσαφάτ, etc. Excuso hic et accuso catholicæ doctrinæ patrem. Excuso in nomine prophetæ; quia arbitror positum fuisse primitus Ἰηοῦ Ἀνανί, sed id postea ob lectu difficillem aut compendiosam scripturam mutatum ab imperitis libris in Ἰωνᾶ, Ἰωήλ et Ἡσαίου. Accuso autem quod prophetas et loca Scripturæ confuderit. Cor.

(10) Ἰωνᾶ. In ms. Vind. iou, lineola imposita, pro Ἰεοῦ, Hebraice יְהוֹנָדָה. CL.

ἡ μισουμένη ὑπὸ Κυρίου βοηθεῖς; Διὰ τοῦτο ἐξαι-
φνης ὀργή Κυρίου ἐγένετο ἐπὶ σέ, εἰ μὴ ὅτι εὐρέθη
ἡ καρδιά σου τελεία πρὸς Κύριον ⁶⁶. διὰ τοῦτο ἐφεί-
σατό σου Κύριος· πλὴν ὅτι διεκόπη τὰ ἔργα σου, καὶ
συνετρίβησαν αἱ νῆες σου. » Φεύγετε οὖν τῆς κοινω-
νίας αὐτῶν, καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς εἰρήνης ἀλλότριον
τυγχάνετε· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ προφῆτης ἀπεφάνητο
λέγων, ὅτι « Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσι, λέγει Κύ-
ριος. » Οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ κρύφιοι λύκοι, οἱ ἐννεοὶ
κύνες, οἱ οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν, οἱ νῦν μὲν εἰσιν ὀλί-
γοι, προκόψαντος δὲ τοῦ χρόνου, καὶ τῆς συντελείας
ἐγγιζούσης, πλείονες καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται· περὶ
ᾧ ὁ Κύριος ἔλεγεν, ὅτι· « Ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐλθὼν εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; Καὶ διὰ τὸ
πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυχήσεται ἡ ἀγάπη τῶν
πολλῶν. Καὶ ἐλεύσονται ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπρο-
φήται, καὶ δώσουσι σημεῖα ἐν οὐρανῷ, ὥστε, εἰ δύνα-
τον, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀπατήσαι· » ὧν τῆς ἀπά-
της ῥύσεται ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλ-
πίδος ἡμῶν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς διερχόμενοι τὰ ἔθνη,
καὶ ἐπιστηρίζοντες τὰς ἐκκλησίας, τοὺς μὲν ἐν πολλῇ
νοουεσίᾳ καὶ λόγῳ λατικῷ ὑγιαίναντες, ἐπανηγάζομεν,
μέλλοντας ὅσον οὐδέπω ὠνήσκειν ἀπάτη· τοὺς δὲ ἀνιά-
τως ἔχοντας, ἐξεβάλομεν ἀπὸ τῆς κοίτης, ἵνα μὴ
ψωραλέας νόσου μεταδώσι καὶ τοῖς ὑγιαίνουσιν ἀρ-
νίοις, ἀλλὰ καθαρὰ καὶ ἀχραντα, ὑγιᾶ καὶ ἀσπιλα δια-
μείνη Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Καὶ ταῦτα κατὰ πόλιν παντα-
χοῦ εἰς ἅλην τὴν οἰκουμένην τοῦ κόσμου πεποικηκαμεν,
καταλιπόντες ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις, καὶ λοιποῖς ἱε-
ρεῦσι τὴνδε τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, ἀξίως καὶ δι-
καίως, εἰς μνημόσυνον ἐπιστηριγμοῦ τοῖς πεπιστευ-
κόσι Θεῷ· διαπεμφάμενοι διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ
ἡμῶν Κλήμεντος τοῦ πιστοτάτου καὶ ὁμοφύχου τέκνου
ἡμῶν ἐν Κυρίῳ, ἅμα καὶ Βαρνάβαν, καὶ Τιμοθέον τῷ
ποθεινοτάτῳ υἱῷ, καὶ Μάρκῳ τῷ γνησίῳ, σὺν οἷς καὶ
Τίτον ὑμῖν γνωρίζομεν, καὶ Λουκᾶν, Ἰάσονά τε καὶ
Λούκιον, καὶ Σωσίπατρον· δι' ὧν καὶ παρακαλοῦμεν
ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ἀπέχεσθαι παλαιᾶς συνηθείας, δε-
σμῶν ματαίων, ἀφορισμῶν, παρατηρήσεων, βρωμά-
των διορισμοῦ, βαπτισμάτων (11) καθημερινῶν.
« Τὰ ἀρχαῖα γὰρ παρῆλθεν· ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ
πάντα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρὸς (12) *φαιλίκτορας τὸν νόμον.*

Γινόντες γὰρ Θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν σύμ-
πασαν αὐτοῦ οἰκονομίαν ἀρχῇθεν γεγεννημένην, ὅτι
δίδωκεν νόμον ἀπολῶν εἰς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ, καθα-
ρὸν, σωτήριον, ἅγιον, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἴδιον ὄνομα ἐγκατ-

⁶⁶ in Anastasio additur καὶ λόγοι καλοὶ εὐρέθησαν ἐν σοί. ⁶⁷ II Paralip. xix, 2. ⁶⁸ II Paral. xi, 37.
⁶⁹ Isa. lvi, 21. ⁷⁰ Isa. lvi, 10. ⁷¹ Luc. xviii, 8. ⁷² Matth. xxiv, 12, 24. ⁷³ I. Ignat. interpol.
ad Ephes. 9, ad Magn. 9. ⁷⁴⁻⁷⁶ ad Philad. 3, ad Sm. 7. ⁷⁶ Rom. xvi, 21. ⁷⁷ II Cor. v, 17. ⁷⁸ Isa.
viii, 20 in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Βαπτισμάτων.* Una littera minus habet Gre-
gentii locus in Disputatione cum Herbano, f. 151,
p. 2: Πρὸ τῆς ἐξωτέρας ναοῦ Σολομώντος λουτήρες
ἀφετοὶ ἐκρημάτιζον πάντοτε· νόμος δὲ ἔκειτο, ἵνα
ὁ ἁμαρτάνων ἐπὶ τινὶ πράγματι, καὶ βουλευθεὶς μετα-
μελῇται, λέγει τοῖς ἱερεῦσι, καὶ πρὸς τὸ πταίσμα
ἀφορίζεται τοῦ εἰς τὸν ναὸν εἰσελθεῖν· καὶ πληρωθῇν.

amicitiam jungis, vel ei qui odio habetur a Domino,
auxiliaris? Idcirco confestim ira Domini facta est
super te, nisi quod inventum est perfectum cor
tuum erga Dominum: propter hoc pepercit tibi Do-
minus ⁶⁷: verumtamen interrupta sunt opera tua,
et contritæ sunt naves tuæ ⁶⁸. » Fugite ergo commu-
nionem hæreticorum, et ne faciatis pacem cum illis.
Nam de ipsis propheta enuntiavit dicens: « Non
est gaudere impiis, dicit Dominus ⁶⁹. » Hi enim sunt
occulti lupi, canes muti non valentes latrare ⁷⁰:
qui nunc quidem pauci sunt; procedente vero tem-
pore, et mundi consummatione appropinquante, plu-
res ac molestiores erunt. De quibus Dominus aiebat:
« Putas Filius hominis veniens inveniet fidem in
terra ⁷¹? Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet
charitas multorum. Et venient pseudochristi et pseu-
doprophetæ; et dabant signa in cælo, ita ut, si fieri
potest, etiam electi decipiantur ⁷²; » a quorum fraude
eripiet nos Deus per Jesum Christum, spem nostram.
Etenim nos quoque cum per gentes proficiscere-
mur ⁷³, et Ecclesias confirmaremus ⁷⁴⁻⁷⁵, alios qui-
dem in multa admonitione et sermone salubri ad sa-
nitatem revocavimus, atque fraude mox interituros
restituimus; alios vero qui immedicabili morbo la-
borabant, a grege ejecimus, ne agnos suos scabie
contagiosa inficerent, utque agni puri, immaculati,
sani et illibati Domino Deo servarentur. Atque hæc
per civitates in toto orbe terrarum gessimus; et
vobis episcopis cæterisque sacerdotibus hancce do-
ctrinam catholicam reliquimus, merito et juste, in
monumentum corroborationis eorum qui Deo cre-
diderunt: quam misimus per comministrum nos-
trum Clementem fidelissimum ac unanimem filium
nostrum in Domino, una cum Barnaba, et exoptatis-
simo filio Timotheo, et Marco nostro; cum quibus
notos ac commendatos vobis esse volumus, Titum,
Lucam, Jasonem, Lucium et Sosipatrum ⁷⁶; per
quos et hortamur vos in Domino, ut abstineatis ve-
tere consuetudine, vanis vinculis, separationibus,
observationibus, ciborum distinctione, baptismati-
bus quotidianis. Nam « vetera transierunt; ecce
facta sunt omnia nova ⁷⁷. »

CAPUT XIX.

Contra improbantes legem.

Deum enim per Jesum Christum cognovistis, om-
nemque ejus dispensationem a principio factam,
quemadmodum simplicem legem dederit in subsi-
dium legis naturalis, puram, salutarem, sanctam ⁷⁸,

τοῦ τοῦ δρου ἀπολυόμενος, κατὰ ψυχὴν λατρευθεὶς,
οὕτω λοιπὸν εἰς τὸν ναὸν ἀδεῶς εἰσελεύων, ἐπιτελεῖ
τὰς λατρείας αὐτοῦ. Quis non videt certam lectio-
nem ἀπολυόμενος? Cot.

(12) *Πρὸς.* Περὶ τούτου, hoc est, circa eos, qui con-
temnunt legem. Cl.

in qua et nomen proprium reposuerit⁷⁰, perfectam, nullo præditam defectu, per decem illa mandata plenam, immaculatam, animas convertentem⁷¹, cuius quidem oblitus Hebræos commonefacit per Malachiam prophetam, dicens: « Mementote legis Moysi, hominis Dei, qui mandavit vobis præcepta et justificationes⁷². » Quæ adeo sancta est ac justa, ut, cum Salvator aliquando unum leprosum curasset, et rursus novem alios, dixerit primo: « Abi, ostende te summo sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moses, in testimonium illis⁷³. » novem autem illis iterum: « Ite, ostendite vos sacerdotibus⁷⁴. » Non enim solvit legem, ut Simon arbitratur, sed adimplevit; ait enim: « Iota unum aut unus apex non præteribit a lege, donec omnia fiant. Non enim, inquit, veni solvere legem, sed adimplere⁷⁵. » Quandoquidem Moses, legislator simul et pontifex, et propheta, ac rex, atque Elias, ille prophetarum zelotes⁷⁶, adfuerunt transfigurationi Domini in monte⁷⁷, testes incarnationis ac passionum illius, tanquam amici et familiares Christi, non autem tanquam hostes et alieni. Ex quibus rebus palam fit legem bonam esse et sanctam, atque etiam prophetas.

CAPUT XX.

Quæ sit lex naturalis, et quæ invecitia, et quam ob causam invecita fuit.

⁷⁰ Lex vero est Decalogus, decem illa præcepta quæ, antequam populus vitulum conflaret⁷¹, Apim scilicet Ægyptiorum, Deus illis sonora voce sanxit. Hæc autem lex justa est, quare et lex dicitur, quod secundum naturam juste iudicia fiant. Quam legem Simon improbat ac deridet, existimans quod ab ea non iudicatus, supplicium effugiet. Hæc bona est, sancta, minime coacta: Deus enim ait: « Si autem feceris mihi altare, ex terra facies mihi illud⁷². » non dixit, *fac*; sed, *si feceris*: non imposuit necessitatem; sed potestati permisit, utpote

⁷⁰ Deut. xii, 5. ⁷¹ Psal. xlviii, 8. ⁷² Mal. iv, 4. ⁷³ Matth. viii, 4; Marc. i, 44. ⁷⁴ Luc. xvi, 14. ⁷⁵ Matth. v, 18, 17. ⁷⁶ Ill Reg. xix, 40. ⁷⁷ Luc. ix, 30. ⁷⁸ Laudat Anastasius, quæst. 45. ⁷⁹ Exod. ix et xxii. ⁸⁰ Exod. ix, 24.

VARIORUM NOTÆ

(13) *Λεπρὸν ἕνα, καὶ πάλιν ἑννέα*. Iterum permiscet historias: nempe unius leprosi Matth. viii; Marc. i, Luc. v, et aliorum decem eodem morbo laborantium Luc. xvi. De prima exstat locus Epiphaniî hæren. 66, sect. 57, valde obscurus, ab interpretibus in mendo cubare iudicatus, eoque minus plene conversus, cum potuisset saltem ex saltu magis integre transferri. Atque eccum: Μακάριαι ἡμῶν αἱ ἐλπίδες, οἱ ἀρχόντι τοῦ σκότους ὁ Χριστὸς ἐλθὼν προσφέρειν ἡνάγκασε· καθάρισας γὰρ τὸν λεπρὸν τὸν ἐν τῷ νόμῳ γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ λαλήσαντος, τὸ ἐν τῷ νόμῳ ἐπιτελεῖσθαι δῶρον, « Ἀπελθὼν προσένεγκε τὸ δῶρόν σου, » τῷ καθαρισθέντι ὑπ' αὐτοῦ λεπρῷ λέγων, « καθὼς προσέταξε Μωϋσῆς. » Hoc est, ni fallor: O felices spes nostras! quod principi tenebrarum Christus veniens offerre coegerit: purgato scilicet leproso, qui in lege eodem loquente Domino descriptus est; ac volens ut munus quod lege præscriptum fuit exhibeatur, dicensque leproso quem pur-

Α ἔθετο, τέλειον, ἀνελλιπῆ, δέκα λογίων πλήρη, ἁμωμόν, ἐπιστρέφοντα ψυχὰς· οὐπερ καὶ ἐπιλα-
θομένους Ἑβραίους ὑπομνησκαὶ διὰ Μαλαχίου τοῦ
προφήτου λέγων· « Μνήσθητε νόμου Μωσέως, ἀνθρώ-
που τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐνετέλιτο ὑμῖν προστάγματα καὶ
δικαιώματα. » Ὅς τοσοῦτόν ἐστιν ἅγιος καὶ δίκαιος,
ὡς καὶ τὸν Σωτῆρά ποτε θεραπεύσαντα λεπρὸν ἕνα,
καὶ πάλιν ἑννέα (13), εἰπεῖν τῷ πρώτῳ· « Πορευθεὶς
δείξον σεαυτὸν ἀρχιερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ
προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς· » τοῖς δὲ
ἑννέα πάλιν· « Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς
ιερεῦσιν. » Οὐ γὰρ πού κατέλυσε τὸν νόμον, ὡς Σι-
μων δοξάζει, ἀλλ' ἐπλήρωσε· λέγει γάρ· « Ἰὼτα ἐν,
ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν
πάντα (14) γένηται. Οὐ γὰρ ἤλθον, φησὶ, καταλῦσαι
τὸν νόμον (15), ἀλλὰ πληρῶσαι. » Καὶ γὰρ καὶ Μωσῆς
νομοθέτης ὁμοῦ, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ προφήτης, καὶ
βασιλεὺς, καὶ Ἠλίας ὁ ζηλωτὴς τῶν προφητῶν, συν-
ῆσαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ὄρει,
μάρτυρες αὐτοῦ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῶν παθη-
μάτων, ὡς φίλοι Χριστοῦ καὶ οἰκετοὶ, ἀλλ' οὐχ ὡς
ἐχθροὶ ἢ ἄλλοτριοι. Ἐξ ὧν δεικνύται, ὅτι καὶ ὁ νόμος
καλὸς καὶ ἅγιος, καὶ οἱ προφῆται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

*Τίς ὁ φυσικὸς νόμος, καὶ τίς ὁ ἐπείσαντος, καὶ
δι' ἣν αἰτίαν ἐπεισέχθη.*

Νόμος δὲ ἐστὶν ἡ δεκάλογος, ἣν πρὸ τοῦ τὸν λαὸν
μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίοις Ἄπιν, Θεὸς αὐ-
τοῖς ἐνομοθέτησεν ἀκουστικῇ φωνῇ· οὗτος δὲ δίκαιός
ἐστὶ, διὸ καὶ νόμος λέγεται (16), διὰ τὸ φύσει δικαίως
τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι· ὃν οἱ περὶ Σίμωνα φαυλίζου-
σιν (17), οἰόμενοι μὴ κριθέντες ὑπ' αὐτοῦ, τὴν κό-
λασιν ἐκφεύγειν· οὗτος ὁ νόμος ἀγαθός, ὅσιος, ἀκατ-
ανάγκαστος· φησὶ γάρ· « Ἐάν δὲ ποιήσης μοι θυ-
σιαστήριον, ἐκ γῆς ποιήσεις μοι αὐτό. » Οὐκ εἶπε,
ποίησον (18), ἀλλὰ, ἐάν ποιήσης· οὐκ ἀνάγκην περιέ-
θηκεν (19), ἀλλὰ τῇ ἐξουσίᾳ ἐπέτρεψεν, ἅτε ἐλευθέρῃ.

D gaverat: Vade, offer munus tuum, sicut præcepit Moyses. Cor.

(14) Πάντα. Cod. Vind. ταῦτα πάντα. Cl.

(15) Νόμον. Addit cod. Vind. ἢ τοὺς προφῆτας. Id.

(16) Δὲ καὶ νόμος λέγεται. Basilicon lib. ii, tit. 1, l. 1: Ὁ νόμος ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης ὀνόμασται· ἐστὶ γὰρ νόμος τέχνη τοῦ καλοῦ καὶ ἰσοῦ, ἀ νένω, id est μερίζω, ἀπὸ τοῦ μερισμοῦ τῆς δικαιοσύνης, ait Scholiastes ibidem. Quod sequitur, διὰ τὸ φύσει δικαίως τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι, verbi etiam potest, quod ex natura et proprietate sua iuste faciat iudicia. Id.

(17) Ὅρ αἱ περὶ Σίμωνα φαυλίζουσι. Cod. Vind. οὐ ο. π. Σ. τὰς κρίσεις φαυλίζουσι. Cl.

(18) Οὐκ εἶπε, ποιήσον. Citari magna incuria tex- tum Exod. ix, 24, et assumi ἐάν ex sequenti versiculo 25, observatum est a viris doctis. Cor.

(19) Περιέθηκεν. Ἐπέθηκε, id. cod. Cl.

ὁ δὲ γὰρ θυσιῶν δέεται Θεός, ἀνενδεής ὑπάρχων τῇ φύσει· ἀλλὰ γινώσκων, καθάπερ καὶ ἡδὴ (20) πρότερον τὸν φιλόθεον Ἀβελ, καὶ Νῶε (21), καὶ Ἀβραάμ, καὶ τοὺς καθέξῃς, οὐκ αἰτηθέντας, φυσικῶ δὲ νόμῳ κινήθέντας ἀπ' ἐαυτῶν, προσενέγκαι θυσίαν Θεῷ ἀπὸ γνώμης εὐχαρίστου, ἐπιτρέπει καὶ νῦν Ἑβραίοις, οὐ προστάσσων, ἀλλ' εἰ βουληθῶσι, συγχωρῶν, καὶ εἰ ἀπὸ ὁρθῆς προσοίωσι (22) γνώμης, εὐδοκῶν ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο φησιν· Εἰ θύειν (23) ἐπιθυμεῖς, οὐ δεομένη μοι θύε· οὐδενὸς γὰρ ἐν χρεῖα καθέστηκε· « Ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ὅποτε δὲ οἱ τοῦ λαοῦ τούτου (24) ἀμνήμονες ὑπῆρξαν, καὶ μόσχον ἀντὶ Θεοῦ θεὸν ἐπεκαλέσαντο, καὶ τοῦτω τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ Αἰγύπτου πορείας ἐπέγραψαν, λέγοντες· Ὅσοι οἱ θεοὶ σου, Ἰσραὴλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου· καὶ θυσασθέντες εἰς ὁμοίωμα μόσχου ἐσθλόντος χόρτον, ἐπηρνήσαντο (25) Θεόν, τὸν διὰ Μωσέως ἐπισκεψάμενον αὐτοὺς ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν· τὸν τὰ σημεῖα ἐπὶ χειρὸς καὶ ῥάβδου ποιησάμενον, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῃ πατάξαντα· τὸν τὴν Ἐρυθρὰν διελόντα θάλασσαν εἰς διατρέσεις ὑδάτων· τὸν διαγαγόντα αὐτοὺς ἐν μέσῳ ὑδάτος, ὡς ἵππον ἐν πεδίῳ· τὸν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν καὶ ἐπιστούλους βυθίσαντα· τὸν εἰς Μερρᾶν (26) τὴν πικρὰν πηγὴν γλυκάναντα· τὸν ἐκ πέτρας ἀκροτόμου καταγαγόντα ὕδωρ εἰς πλησμονήν· τὸν στύλῳ νεφέλης καὶ στύλῳ πυρὸς σκιάζοντα αὐτοὺς διὰ θάλαπος ἀμετρον, καὶ φωτίζοντα καὶ ὁδηγούντα τοὺς οὐκ εἰδότας ὅπου πορευθῶσι· τὸν ἐξ οὐρανοῦ μανροδοτήσαντα αὐτοὺς, καὶ ἐκ θαλάσσης κρεωδοτήσαντα ὀρυγομήτραν· τὸν ἐν τῷ ὄρει νομοθετήσαντα αὐτοῖς· οὐ τῆς φωνῆς ἡξιώθησαν ἐπακοῦσαι· τοῦτον ἀπηρνήσαντο, εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν· « Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἱ προπερεύονται ἡμῶν. » καὶ ἐμοσχοποίησαν χωνευτὸν, καὶ ἔθυσαν τῷ εἰδῶλι· τότε (27) ὀργισθεὶς ὁ Θεός, αἰτε ἀχαριστηθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἔδωκεν αὐτοὺς δεσμοῖς ἀλύτοις, σιδῶσι (28) φορτισμοῦ, καὶ σκληρότητι κλοιοῦ· καὶ οὐκέτι εἶπεν· Ἐὰν δὲ ποιῇς, ἀλλὰ, « Ποίησον θυσιαστήριον, καὶ θύε διηνεκῶς. » ἐπιλήσμων γὰρ τυγχάνεις καὶ ἀχάριστος. Ὅλοχαυτε οὖν συνεχῶς, ἵν' ὑπομνήσκῃς μου. Ἐπειδὴ γὰρ τῇ

A liberæ. Non enim sacrificiis eget Deus, qui natura sua nullius rei est indiguus; sed cum sciret quod jam antea Dei amans Abel, et Noë, et Abraham, et alii deinceps, non jussi, sed naturali lege moti, sponte Deo obtulerant sacrificium ex grato animo; eodem modo et nunc id permittit Hebræis; non præcipiens, sed si voluerint, concedens; atque si recto animo obtulerint, acceptans eorum sacrificia. Ideo ait: Si sacrificare cupis, mihi non indigenti sacrificia; in nullius quippe rei inopia sum constitutus: « Meus enim est orbis terræ, et plenitudo ejus. » Postquam vero hujus rei immemor fuit populus; et pro Deo vitulum vocaverunt Deum, eique causam egressionis ex Ægypto ascripserunt, dicentes: « Hi dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti; » et impie adorato simulacro vituli fenum comedentis, negaverunt Deum, qui per Mosem eos, dum affligerentur, visitaverat; qui signa in manu et virga ediderat, ac Ægyptios plagis decem percusserat; qui mare Rubrum diviserat in aquarum divisiones; qui eos traduxerat per medium undæ, ut equum in campo; qui hostes eorum ac insidiatores demerserat; qui in Mara fontem amarum effecerat dulcem; qui ex petra dura aquam ad satietatem elicuerat; qui per columnam nubis eos a nimio æstu protegerat, et per columnam ignis illuminaverat, nescientesque quo proficiscerentur, deduxerat; qui mannam ex cælo ipsis dederat, et ex mari carnem seu ortygometram præbuerat; qui in monte legem illis tulerat; cujus vocem audire digni facti fuerant: hunc postquam abnegarunt, dicentes Aaroni: « Fac nobis deos, qui præcedent nos; » et fecerunt vitulum conflatilem, et idolo sacrificaverunt: tunc iratus Deus, quod, nempe, ab iis gratiam non ferret, ligavit eos vinculis insolubilibus, oppressione oneris, et duritia catenæ; neque amplius dixit: « Si autem feceris; » sed: « Fac altare, et sacrificia continue; » obliviosus enim es ac ingratus; offer igitur assidue holocaustum, ut memineris mei: quia enim libera potestate male abusus es, impono tibi posthac neces-

²¹ Citat Cedrenus. Vide testimonia veterum. ²² Psal. xlii, 12. ²³ Exod. xxxii, 4. ²⁴ Exod. iv, etc. ²⁵ Num. xi, 31. ²⁶ Exod. xx, 1. ²⁷ Exod. xxxii, 1. ²⁸ Exod. xi, 24. ²⁹ Vide in Cedreno et Anastasio.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Ἡδὴ. Ἡδεῖ, cod. Vind. Cl. en.

(21) Ἀβελ καὶ Νῶε. Nihil certius. Et tamen a Philastrio parte iii, hæres. 62 scribitur: Vita etiam non alia priores illi saneti nisi hæc, in qua non vivimus utebantur: usque ad Abraham enim non circumcisionem habentes, non sacrificiis gaudentes, Deo placebant. Cor.

(22) Προσοίωσι. Cod. Vind. προσοίωσι. Cl.

(23) Θύειν. Θυσίαν, cod. Vind. minus comino-de. Ib.

(24) Τούτου. Τούτων, cod. Vind. melius, ut videtur, plurium enim quæ antecesserunt, ratio est habenda. Cl.

(25) Ἐπηρνήσαντο. Ἀπαρνήσαντο, quod verbum frequentius est in Scriptura. Ib.

(26) Εἰς Μερρᾶν. Ἰ. 17 Latine Mara. Græcis est aut Merpā seu Merpā, in Macario homil. 47 Gregentio fol.

D 185 et Epiphanio Hagiopolita, de Syria et sacris locis; aut Merpā sive Merpā vulgo. Hoc nescientes plerique librorum Latinorum exscriptores, notum autem habentes myrrhæ amarorem, quando memorari inveniebant merrhæ amaritudinem, myrrhæ nomen substituendum arbitrabantur: uti cernere est apud Cyprianum, sub finem libri De zelo et livore, Julium Firmicum Maternum, De errore profanarum religionum ante finem, Hieronymum, epist. 4 ad Rusticum, 151 ad Algasiam, et in Nahum iii, 8. Disces reliqua ex notis ad Paulini carmen 30. Cor.

(27) Τότε. Διό in cod. Vind., forte rectius. Cl.

(28) Σιδῶσι. Ita codices Regii Anastasianarum Questionum. Emendandus igitur Georgius Cedrenus. Postea notabis varias lectiones, καθαροῦ loco χαλοῦ in Anastasio, et δεκάτισμούς pro πάντισμούς apud Cedrenum. Cor.

atitatem; atque talibus cibis interdicto, et denuntio tibi differentias animalium, mundorum et immundorum, licet omne animal bonum sit, utpote a me factum; item præcipio tibi tales separationes, purificationes, continua baptismata, aspersiones, tales lustrationes, vacationes diversas; quod si in singulis horum non obedieris, supplicium definio, ut decet, contumaci; quo pressus, et a collari constrictus, errorem de multitudine deorum relinquo; ac prætermisso illo dicto: « Hi dii tui, Israel ¹⁰⁰, » illud memineris: « Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Dominus unus est ¹, » recurrasque ad eam legem, a me cunctis hominibus natura insitam; unum tantum existere Deum in cælo et in terra; eum diligendum ex toto corde, et ex totis viribus, et ex tota mente; excepto illo alium non timendum; nomen cæterorum deorum neque cogitatione percipiendum, neque lingua et ore proferendum. Propter cordis eorum duritiem, alligavit eos; ut sacrificando, feriando, purgando se, ac observando similia, venirent ad cogitationem de Deo, qui hæc illis præcepit.

πατηρεῖσθαι, εἰς ἔννοιαν ἔλθωσι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ταῦτα διαταξαμένου αὐτοῖς.

CAPUT XXI.

Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inducti, qui in Christum credimus.

Vestri autem, qui in unum Deum, non necessitate credidistis, sed sano arbitrio, vocanti obtemperastis, beati sunt oculi, quia vident; item aures vestrae, quoniam audiunt ²: nam relaxati estis a vinculis, et liberati a servitute. « Jam » enim, inquit, « non dico vos servos, sed amicos; quia omnia quaecunque audiavi a Patre meo, nota feci vobis ³. » Hlis quippe qui videre noluerunt, neque audire, non ob partium defectum, sed ob excessum malitiæ; « dedi præcepta non bona; et justificationes, in quibus non vivent in eis ⁴: » non bona autem, proposito eorum; quandoquidem et cauteria et scalpellum et medicamenta, inimica sunt male se habentibus: « non etiam servantur, » propter eorum contumaciam; unde et ipsis mortem non servata inferunt.

CAPUT XXII.

Quod ascititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.

Vos ergo beati, qui soluti estis maledicto: adveniens enim Christus, Dei Filius, legem ratam ha-

ἔξουσία κακῶς ἀπεχρήσω, ἀνάγκην ἐπιτίθημι σοι λοιπὸν, καὶ βρωμάτων ἀφιστῶ τοιῶνδε, καὶ ζῶων σοι διαφοράς καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστέλλομαι, καὶ τοι παντὸς ζώου καλοῦ (29) τυγχάνοντος, ἅτε ὑπ' ἐμοῦ γενομένου· καὶ ἀφορισμοὺς τοιοῦτο σοι προστάσω, καθαρισμοὺς, συνεχῇ βαπτίσματα, ῥαντισμοὺς, ἀγνεύας τοιάδε, ἀργίας διαφόρους· καὶ τούτων ἐφ' ἑκάστῳ ἐὼν παρακούσης, τιμωρίαν ὀρίζω, ὥς ἔοικε, τῷ ἀπειθεῖ (30)· ὅπως πιεζόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κλοιοῦ ἀγχόμενος, τῆς πολυθέου πλάνης ἐκστῆς· καὶ παρὲς τὸ « Οὗτοι οἱ θεοὶ σου Ἰσραὴλ, » ὑπομνησθῆς τὸ « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστι, » καὶ ἀναδράμης ἐπ' ἐκείνον τὸν νόμον τὸν ὑπ' ἐμοῦ τῇ φύσει καταβληθέντα τοῖς (31) πᾶσιν ἀνθρώποις· ἓνα μόνον ὑπάρχειν Θεὸν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· καὶ τοῦτον ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας· καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ φοβεῖσθαι ἄλλον· μήτε ὄνομα Θεῶν ἐτέρων ἐπὶ διανοίας λαμβάνειν, μήτε προσφέρειν γλώσσει διὰ στόματος. Διὰ τὴν (32) σκληροκαρδίαν αὐτῶν ἐπέδησεν (33) αὐτοὺς, ἵνα διὰ τοῦ θύειν, καὶ ἀργεῖν, καὶ ἀγνίσεσθαι, καὶ τὰ τοιάδε πα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅτι ὑπὸ χάρις ἐσμέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ δουλείᾳ τοῦ ἐπεισάκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.

Ἰμῶν δὲ, τῶν πιστευσάντων εἰς τὸν ἓνα Θεὸν οὐκ ἀπὸ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἀπὸ γνώμης ὑγιоῦς ὑπακούσαντες τῷ κατέσαντι, μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούουσιν· ἀνείθητε γὰρ τῶν δεσμῶν, καὶ ἡλευθερώθητε δουλείας (34). « Οὐκέτι γάρ, φησὶν, λέγω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. » Ἐκεῖνοις γὰρ μὴ θελήσασιν ἰδεῖν, μήτε ἀκοῦσαι, οὐ στερήσει μορίων, ἀλλὰ κακίας ὑπερβολῇ, « ἔδωκα προστάγματα οὐ καλὰ, καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς· » οὐ καλὰ δὲ, τῷ σκοπῷ αὐτῶν· ἐπειδὴ καὶ οἱ καμῆτες καὶ τὸ ξίφος (35) καὶ τὰ φάρμακα, ἐχθρὰ τοῖς σὺχ ὑγιαίνουσιν· ἀφύλακτα δὲ διὰ τὴν αὐτῶν παρακοήν· ὅθεν καὶ θάνατον αὐτοῖς ἐπάγει μὴ φυλασσόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅτι ἐπέσакτος ὁ ἐπὶ (36) θυσίῳ νόμος, ὃν περιεῖλε Χριστὸς παραγενόμενος.

Ἰμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ λυθέντες τῆς κατάρας· Χριστὸς γὰρ παραγενόμενος, ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, τὸν

¹⁰⁰ Exod. xxxii, 4. ¹ Deut. vi, 4. ² Matth. xiii, 16. ³ Joan. xv, 15. ⁴ Ezech. xi, 25.

VARIORUM NOTÆ.

(29) Καλοῦ. Cod. Vind. καθαρῶ, quod malim. Cl. (30) Ὅς ἔοικε, τῷ ἀπειθεῖ. Idem codex: ὡς οἰκέ-
τη ἀπειθεῖ, quod melius. Ib.

(34) Τοῖς. Dele cum cod. Vind. Ib.

(32) Διὰ τὴν. Idem διὰ γὰρ τὴν, ut ratio superiorum reddatur. Ib.

(33) Ἐπήδησεν. Quamvis ritus Mosaici vera sint vincula, ut possit esse hic huic verbo locus; tamen

malim cum Vind. ἐπαίδευσεν, sic enim legendum in eo pro ἐπαίδησε, quod vitiosum est. Ib.

(34) Δουλείας. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος πρὸς ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς εἶπεν. Hæc adduntur in codice Vindob. Ib.

(35) Σίφος. Vind. cod. σιδήριον. Ib.

(36) Ἐπὶ. Περί in Vind. cod. rectius, et pro περιεῖλε πέραν a περαινῶ, finio. Ib.

νόμον κυρώσας ἐπλήρωσε· τὰ ἐπεισάκτα περιέλεν, A
εἰ καὶ μὴ πάντα, ἀλλὰ γε τὰ βαρύτερα, τὰ μὲν βε-
βαιώσας, τὰ δὲ παύσας· καὶ τὸ αὐτεξούσιον τῶν ἀν-
θρώπων πάλιν ἀφῆκεν ἐλευθερον, οὐ προσκαίρω θα-
νάτῳ δικάζων, ἀλλ' ἐν ἐτέρῃ καταστάσει λογοθετῶν
αὐτό· διὸ λέγει· «Εἰ τις θέλῃ ὀπίσω μου ἔλθειν, ἐρ-
χέσθω·» καὶ πάλιν· «Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπαγεῖν;»
Ἦδη δὲ καὶ πρὸ (37) τῆς παρουσίας αὐτοῦ παρη-
τεῖτο τὰς τοῦ λαοῦ θυσίας, πολλάκις εἰς αὐτὸν ἐξαμαρ-
τόντος, καὶ οἰομένου διὰ θυσιῶν ἀλλ' οὐ διὰ μετα-
νοίας αὐτὸν ἐξευμενίζεσθαι· λέγει γὰρ οὕτως· «Ἰνα
τί μοι λίθανον ἐκ Σαβᾶ φέρετε, καὶ κιννάμωμον ἐκ
γῆς μακρόθεν; τὰ ὀλοκαυτώματα ὑμῶν οὐκ ἐστὶ δεκτὰ,
καὶ αἱ θυσίαι ὑμῶν οὐχ ἡδυνάν μοι·» καὶ ἔτι· «Τὰ
ὀλοκαυτώματα ὑμῶν συναγάγετε μετὰ τῶν θυσιῶν
ὑμῶν, καὶ φάγετε κρέα (38)· ὅτι οὐκ ἐνετειλάμην
ὑμῖν, ἥνικα ἐξήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περὶ ὀλο-
καυτῶματων καὶ θυσιῶν·» Καὶ διὰ Ἡσαίου λέγει·
«Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; πλή-
ρης εἰμι ὀλοκαυτῶματων κριῶν· καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ
αἷμα ταύρων καὶ τράγων ὡς βούλωμαι, οὐδ' ἂν ἐρ-
χῆσθε ὀφθῆναι μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χει-
ρῶν ὑμῶν; Πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε ἐτι.
Ἐάν φέρητέ μοι σμιθάλιν, μάταιον θυμίαμα, βδέλυγμα
μοι ἐστὶ. Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν,
καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν, καὶ ἀρ-
γίαν, καὶ τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγενήθη-
τέ μοι εἰς πλησμονήν·» Καὶ δι' ἑτέρου λέγει· «Ἀπόστη-
σον ἀπ' ἐμοῦ ἡχὸν ψδῶν σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου
οὐκ ἀκούσομαι·» Καὶ τῷ Σαούλ ὁ Σαμουὴλ λέγει θυσαί C
νενομικότε· «Ἀγαθὴ ἀκοὴ ὑπὲρ θυσίαν· καὶ ἀκρόαμα,
ὑπὲρ στέαρ κριῶν. Ἰδοὺ γὰρ οὐ θέλει Κύριος θυσίαν, ὡς
τὸ εἰσακούειν αὐτοῦ·» Καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγει· «Οὐ
δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους· οὐδὲ ἐκ τῶν ποι-
μνίων σου χιμάρους· Ἐάν (39) παινάσω, οὐ μὴ σοι
εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα
αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων
πίομαι; θυσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος
τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου·» Καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς
Γραφαῖς ὁμοίως αὐτῶν τὰς θυσίας ἀπαναίνεται, διὰ
τὸ ἐξαμαρτεῖν αὐτοὺς εἰς αὐτόν· «Θυσίαι γὰρ ἀσε-
δῶν, βδέλυγμα παρὰ Κυρίῳ· καὶ γὰρ παρανόμως
προσφέρουσιν αὐτάς·» καὶ πάλιν· «Αἱ θυσίαι αὐτῶν
ὡς ἄρτος πένθους αὐτοῖς· πάντες οἱ ἐσθιόντες αὐ-
τάς· μολυνθήσονται·» Εἰ οὖν καὶ πρὸ τῆς παρουσίας
αὐτοῦ, ὑπὲρ θυσίας καρδίαν καθαρὰν ἐπεζήτη, καὶ
πνεῦμα συντετριμμένον, πολλῶν μᾶλλον ἐλθὼν ἔπαυσε
ταύτας, φάμεν (40) τὰς δι' αἱμάτων ἔπαυσε δὲ
αὐτάς, διὰ τοῦ πρότερον πληρῶσαι· καὶ γὰρ πε-
ριετμήθη, καὶ ἐβράντισθη, θυσίας τε προσήνεγκε
καὶ ὀλοκαυτώσεις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἐθισμοῖς ἐχρήσατο·

huit, et implevit; ascita amputavit, etsi non omnia,
sed graviora; illa quidem confirmata, his vero ab-
dicatis. Rursusque potestatem hominum dimisit li-
beram, non temporariæ morti condemnans, sed in
altero statu rationem ab eo reposcens: quapropter
ait: «Si quis vult post me venire, veniat⁶;» et
iterum: «Nunquid et vos vultis abire⁷?» Jam
vero etiam ante adventum suum aversabatur sac-
rificia populi, qui sæpe in eum peccabat, et arbi-
trabatur per sacrificia, et non potius per pœnitentiam
eum placari. Ita enim loquitur: «Utquid mihi
thus de Saba affers, et cinnamomum de terra lon-
ginqua? Holocaustomata vestra non sunt accepta,
et sacrificia vestra non mihi fuerunt jucunda⁸;» et
deinceps: «Holocaustomata vestra congregate
cum sacrificiis vestris, et comedite carnes: quia
non præcepi vobis, quando eduxi vos ex ter-
ra Ægypti, de holocaustomatibus et sacrifici-
iis⁹.» Et per Isaiam dicit: «Quo mihi multitu-
dinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus?
plenus sum holocaustis arietum; et adipem agno-
rum, ac sanguinem taurorum atque hircorum nolo;
neque si veniatis, ut appareatis mihi. Quis enim
quæsit hæc de manibus vestris? Calcare atrium
meum non apponetis amplius. Si afferatis mihi si-
milam, vanum; incensum abominatio mihi est.
Neomenias vestras, et Sabbata vestra, et diem ma-
gnum non fero: jejunium, et otium, et solemnita-
tes vestras odit anima mea. Facti estis mihi in sa-
tietatem¹⁰.» Et per alium dicit: «Amove a me
sonitum carminum tuorum: et psalmum organo-
rum tuorum non audiam¹¹.» Et Samuel Sauli, qui
sacrificium se obtulisse putabat, ait: «Bona est
obedientia super sacrificium; et auditio, super adi-
pem arietum. Ecce enim non vult Dominus sacrifici-
cium, sicut ut obediamus ei¹².» Et per Davidem
ait: «Non accipiam de domo tua vitulos; neque
de gregibus tuis hircos. Si esuriero, non dicam ti-
bi: meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus.
Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sangui-
nem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium lau-
dis, et redde Altissimo vota tua¹³.» Et vero in
omnibus Scripturis similiter eorum sacrificia re-
nuit; quia in eum ipsi peccarant. «Sacrificia enim
impiorum, abominatio apud Dominum: etenim ini-
que offerunt ea¹⁴;» et iterum: «Sacrificia eorum,
quasi panis luctus eis: omnes qui comedentes, in-
quinabuntur¹⁵.» Si ergo etiam ante adventum
suum, super sacrificia quærebat cor mundum, et
spiritum contritum¹⁶; multo magis, postquam ve-
nit, illa abrogavit; sacrificia, dicimus, cruentia:

⁶ Matth. xvi, 24. ⁷ Joan. vi, 67. ⁸ Citat Cedrenus. Vide testim. vet. ⁹ Jer. vi, 20. ¹⁰ Jer. vii, 21.
¹¹ Isa. i, 11. ¹² Amos v, 25. ¹³ I Reg. xv, 22. ¹⁴ Psal. xlix, 9, 12. ¹⁵ Prov. xxi, 27. ¹⁶ Ose. ix, 4.
¹⁷ Psal. l, 12, 19.

VARIORUM NOTÆ.

- (37) *Πρό.* Corrupte in Cedreno *περί. Cor.*
(38) *Κρέα.* Τὰ κρέα rectius in cod. Vind. CLER.
(39) *Ἐάν.* Hec vox et quinque seqq. desunt in
PATROL. GR. I.

cod. Vind. Ib.
(40) *Φαμέρ.* Addit codex Vind. δῆ. Ib.

ea vero cessare fecit, implendo illa prius : siquidem A et circumciscus est, et aspersus ¹⁷; item sacrificia et holocausta obtulit, aliosque ritus usurpavit; fuitque ipse legislator, plenitudo legis; non sublata ascita erant, tametsi non omnibus.

CAPUT XXIII.

Quo modo Christus fuerit perfectior legis; et quænam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transtulerit.

Legem enim naturalem non sustulit, sed confir-
mavit. Nam qui in lege dixerat : « Dominus Deus
tuus, Dominus unus est ¹⁸; » idem in Evangelio
ait : « Ut cognoscant te solum verum Deum ¹⁹. »
Et qui dixerat : « Diliges proximum tuum, sicut
teipsum ²⁰; » in Evangelio id renovans ait : « Man-
datum do vobis, ut diligatis invicem ²¹. » Qui tunc
vetuit homicidium; nunc etiam iram immerito sus-
ceptam vetat ²²; qui adulterium, nunc pravam quo-
que cupiditatem; qui furtum, nunc beatorem præ-
dicavit eum, qui ex suis laboribus suppeditat pau-
peribus ²³; qui tunc odium inimicorum præcepit,
nunc eorum amorem jubet; qui ultionem, nunc to-
lerantiam ²⁴; non quod injusta sit omnis ultio, sed
quod præstantior est tolerantia. Neque vero per
has leges voluit affectus naturales excindere, sed
eorum immoderationem. Qui præscripsit, honorem
parentibus tribuere, ipse iis subjectus fuit ²⁵; qui
legem sanxit de Sabbati vacatione propter legum me-
ditationem habenda, nunc iussit nos quotidie leges
creationis ac providentiæ reputantes, gratias Deo
agere ²⁶. Circumcisionem abolevit, implendo eam in
teipso; ipse enim erat is cui erat repositum, exspe-
ctatio gentium ²⁷. Qui lege sanxit ut sancte juraretur,
et pejerare vetuit, nunc neque jurare admonuit ²⁸.
Baptisma, sacrificium, sacerdotium, cultum certo
loco addictum, aliter mutavit : siquidem pro quoti-
diana lavatione, unum solummodo baptisma dedit,
quod in ipsius mortem peragitur : et pro una tribu,
iussit ex unaquaque gente optimos ad sacerdotium
eligi; et non inspicere an corpora labem contraxerint,

καὶ ἐγένετο ὁ νομοθέτης αὐτὸς, πληρῶμα τοῦ νόμου·
οὐκ ἀνελὼν τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλὰ παύσας τὰ διὰ
τῆς δευτερώσεως ἐπιτάγματα, εἰ καὶ μὴ πάντα.
λεγε naturali sed abolitis iis, quæ per Deuterocanonem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

*Πῶς πληρωτὴς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστός· καὶ
τίνα τούτου ἐπαύσεν, ἢ ἐνέλλαξεν, ἢ μετέ-
θηκεν.*

Τὸν τε γὰρ φυσικὸν νόμον οὐκ ἀνελών, ἀλλ' ἐβε-
βαλωσεν. Ὁ γὰρ εἰρηκὼς ἐν τῷ νόμῳ· ὁ Κύριος ὁ
θεὸς σου, Κύριος εἰς ἔστιν· ὁ αὐτὸς ἐν τῷ εὐαγγέ-
λιῳ λέγει· « Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν
θεόν. » Καὶ ὁ εἰρηκὼς· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον
σου ὡς σεαυτόν. » ἐν τῷ εὐαγγελίῳ λέγει ἀνανεού-
μενος· « Ἐντολὴν (41) δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλ-
λήλους. » Ὁ φόνον τότε ἀπαγορεύσας, νῦν εἰκαλὼν
ὀργὴν ὁ μοιχεύων, νῦν καὶ ἐπιθυμίαν ἐκνομον· ὁ
λῃστεύων, νῦν ἐμακάρισε μᾶλλον τὸν ἐξ οἰκείων πό-
νων ἐπιχορηγοῦντα τοῖς δεομένοις· ὁ μίσος (42), νῦν
καὶ πρὸς ἐχθροὺς ἀγάπην· ὁ ἄμυναν, νῦν ἀνεξιχα-
κίαν, οὐκ ἀδίκου τῆς δικαίας ἀμύνης οὐσης, ἀλλὰ
κρείττονος τῆς ἀνεξιχακίας. Οὐτε δὲ τὰ φυσικὰ πάθη
ἐκκόπτειν ἐνομοθέτησεν, ἀλλὰ τὴν τούτων ἀμετρίαν.
Ὁ γονεῖς προστάξας τιμᾶν, αὐτὸς τούτοις ὑπετάγη·
ὁ σαβδατίζειν δι' ἀργίας νομοθετήσας διὰ τὴν τῶν
νόμων μελέτην, νῦν καθήμεραν ἐκέλευσεν ἡμᾶς
ἀναλογιζομένους δημιουργίας καὶ προνοίας νόμον,
εὐχαριστεῖν θεῷ. Τὴν περιτομὴν ἐπαύσεν, εἰς αὐτὸν
C πληρῶσας αὐτὸς γὰρ ἦν ὃ ἀπέκειτο ἡ προσδοκία
τῶν ἐθνῶν. Ὁ εὐορκεῖν νομοθετήσας, καὶ τὸ ἐπιθρ-
κεῖν ἀπαγορεύσας, τὸ μὴδ' (43) ὁμνῆσαι παρήγγειλε.
Τὸ βάπτισμα, τὴν θυσίαν, τὴν ἱερωσύνην, τὴν τοπι-
κὴν λατρείαν, ἐτέρως μετεποίησεν· ἀντὶ μὲν καθη-
μερινῶ, ἐν μόνον δούς, βάπτισμα, τὸ εἰς τὸν αὐτοῦ
θάνατον· ἀντὶ δὲ μιᾶς φυλῆς, ἀπ' ἐκάστου ἔθνους
προστάξας τοὺς ἀρίστους εἰς ἱερωσύνην προχειρίζε-
σθαι, καὶ οὐ τὰ σώματα μωμοσκοπεῖσθαι, ἀλλὰ θρη-
σκείαν καὶ βίους· ἀντὶ θυσίας τῆς δι' αἱμάτων, λογι-
κὴν (44) καὶ ἀναίμακτον καὶ τὴν μουσικὴν, ἥτις εἰς

¹⁷ Luc. II. 21. ¹⁸ Deut. VI. 4. ¹⁹ Joan. XVII. 3. ²⁰ Levit. XIX. 18. ²¹ Joan. XIII. 34. ²² Matth. V. 32.
²³ Act. XI. 35. ²⁴ Matth. V. 7. 43. 50. ²⁵ Luc. II. 51. ²⁶ I. Ignat. interpol. ad Magn. 9. ²⁷ Gen.
XII. 10. ²⁸ Matth. V. 33.

VARIORUM NOTÆ.

(41) *Ἐντολὴν*. Addit codex Vind. καὶνήν, recte. D
CLER.

(42) *Ὁ μίσος*. Locus plane ἐλλειπτικός. Igitur
qui ante me interpretati sunt, repetito ex superioribus
verbo vetandi in odio, supplerunt verbum
jubendi in dilectione inimicorum. Ego vero propter
Matthæi cap. V, quo manifeste respicitur, aliter ven-
tendum putavi, et adjeci utrobique verbum præ-
ceptionis : juxta illud auctoris qui dicitur, nec est
Eusebius Emisenus, hom. 2 de Epiphania : Bonum
vinum, id est bonum præceptum est legis, quando au-
dis : « Diliges proximum tuum, et odio habebis ini-
micum tuum. » Sed melius et fortius vinum est E-
vangeli, quando audis : « Ego autem dico vobis,
diligite inimicos vestros, et benefacite his qui oderunt
vos. » Forsan tamen melius usus fuisset permissio-

nis verbo, in priori parte : quo modo explicant
evangelistam Hilarinus canone 4, et Augustinus lib.
I, de sermone Dei in monte, cap. 21. Castigandus
autem hic venit Casaubonus, dum Gregorium Nys-
senum ipse vult castigare, sic scribentem in Epi-
stola ad Eustathiam, Ambrosiam et Basilissam,
paulo post initium : Κατὰ τοῦ τὴν ἐντολὴν δεδοκώ-
τος. Ὁ μὲν γὰρ φησιν· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου,
καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. » Neque enim per dato-
rem mandati Nyssenus intelligit Christum, quod vi-
sum Casaubono, sed Deum, ut ex antecedentibus
facile datur colligi. Cor.

(43) *Μηδ'*. Codice Vindebonensi μηδ' ὅλως, mo-
lius. CLER.

(44) *Λογικὴν*. Præfigit cod. Vind. δεκτικὴν ar-
ticulum τὴν, rectius. Id.

τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου συμβόλων χάριν (45) ἐπιτε-
λεῖται, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος· ἀντὶ δὲ
τοπικῆς λατρείας, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ (46) μέχρι δυ-
σμῶν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ προσέταξε
δοξάζεσθαι αὐτὸν, καὶ ἐδικαίωσεν (47). Οὐ νόμον οὖν
περιεῖλεν ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ δεσμά. Περὶ γὰρ τοῦ νόμου
Μωσῆς λέγει· « Μελετήσεις τὸ ῥῆμα ὃ ἐγὼ σοι ἐν-
τέλλομαι, καθήμενος ἐν οἴκῳ, καὶ ἀνιστάμενος, καὶ
περιπατῶν ἐν ὁδῷ. » Καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· « Ἐν τῷ
νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ· » καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐ-
τοῦ μελετήσῃς ἡμέρας καὶ νυκτός. Πανταχοῦ γὰρ
ἐννόμους ἡμᾶς εἶναι βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ παρανόμους.
« Μακάριοι γάρ, φησὶν, οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ, οἱ πορευ-
όμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου· μακάριοι οἱ ἐξερευνῶντες τὰ
μαρτύρια αὐτοῦ, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητοῦσιν αὐτόν· »
καὶ πάλιν· « Μακάριοι ἐσμεν, Ἰσραὴλ, ὅτι τὰ ἀρεστὰ
τῷ Θεῷ ἡμῖν γνωστά ἐστί· » καὶ ὁ Κύριος φησὶν· « Εἰ
ταῦτα αἰδᾶτε, μακάριοι ἐστέ ἐὰν ποιῇτε αὐτά. »
sunt Deo manifesta sunt nobis ³³, » et Dominus ait : « Si hæc

sed quæ sit eorum qui deliguntur religio ac vita :
pro sacrificio cruento, rationale, incruentum et
mysticum instituit quod in mortem ejus propter
symbola celebratur, sacrificium corporis et sangui-
nis Domini; denique pro cultu ad locum quemdam
astricto, præcepit ac æquum censuit, ut a solis
ortu usque ad occasum in omni loco dominationis
suz eum laudibus prosequamur ³². Non ergo legem
a nobis abstulit, sed vincula. Nam de lege Moses
dicit : « Meditaberis verbum quod ego præcipio tibi,
sedens in domo, et surgens, et ambulans in via ³⁰. »
David quoque ait : « In lege Domini voluntas ejus;
et in lege ejus meditabitur die ac nocte ³¹. » Ubi-
que enim vult nos legi obtemperare, non legem
transgredi. « Beati enim, inquit, immaculati in via,
qui ambulant in lege Domini : beati qui scrutantur
testimonia ejus; in toto corde exquirent eum ³²; »
et rursus : « Beati sumus, Israel, quia quæ placita
sunt Deo manifesta sunt nobis ³³, » et Dominus ait : « Si hæc

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

*Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ Κύριος τὸν
τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδείκνυσθαι.

Οὐ μόνον δὲ τῆς δικαιοσύνης νόμον δι' ἡμῶν (48)
ἐπιδείκνυσθαι βούλεται, ἀλλὰ καὶ διὰ Ῥωμαίων (49)
εὐδόκησεν αὐτὸν φαίνεσθαι καὶ λάμπειν. Καὶ γὰρ
καὶ οὗτοι πιστεύσαντες ἐπὶ τὸν Κύριον (50), καὶ πο-
λυθεῖας ἀπέστησαν καὶ ἀδικίας· καὶ τοὺς ἀγαθοὺς
ἀποδέχονται, καὶ τοὺς φαύλους κολάζουσιν· Του-
δαίους δὲ ὑποφόρους ἔχουσι, καὶ τοῖς ἰδίῳις δικαίω-
μασιν οὐκ ἔωσι κεχρηθῆαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

*Ὡς Θεὸς Ἰουδαίους διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσε-
βειᾶν αἰχμαλώτους ποιησάμενος, ὑπὸ φόρον
κατέστησεν.

Ἐπειδὴ καὶ ἐκούσιον ἐπασπασάντο τὴν δουλείαν,

CAPUT XXIV.

Quod placuit Domino, etiam per Romanos legem
justitiæ demonstrari.

Non modo autem justitiæ legem per nos vult ma-
nifestam fieri; verum etiam per Romanos eam con-
spici ac resplendere cupivit. Etenim illi quoque fide
in Dominum suscepta, desciverunt a multorum
deorum cultu, et ab injustitia; atque bonos laudant,
et pravos puniunt; Judæos vero tributarios habenti,
ac propriis juribus uti non sinunt.

CAPUT XXV.

Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum
ad captivitatem redactos, tributo subjecerit.

Quoniam servitutem ultro sibi attraxerunt, di-

³⁰ Psal. cxii, 3; Malach. i, 14. ³¹ Deut. vi, 6. ³² Psal. i, 2. ³³ Psal. cxviii, 1. ³⁴ Bar. iv, 4.

³⁵ Joan. xiii, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(45) Συμβόλων χάριν. Quia quod est symbolicum
et sacramentale in eucharistia, mortis Dominicæ
signum est : juxta illud S. Chrysostomi ad Matthæi
xxvi, 28 : Εἰ γὰρ μὴ ἀπέθανεν ὁ Ἰησοῦς, τίνας σύμ-
βολα τὰ τελούμενα; et Eusebii Hist. Eccl. lib. x, cap.
3 : Σωτηρίου πάθους ἀπόρρητα σύμβολα. Cot.

(46) Καὶ. Alibi a cod. Vind. CL.

(47) Καὶ ἐδικαίωσεν. Deest in cod. Vind. nec
sane necessarium est. Id.

(48) Δι' ἡμῶν. In margine habet cod. Vind. τῶν
ἀποστόλων δηλονότι. Vere. Id.

(49) Διὰ Ῥωμαίων. Certum ac manifestum est
non potuisse hæc ab apostolis scribi. Sed an de-
duci debeant usque ad tempora imperatorum Chri-
stianorum, id vero ut parvi momenti, ita ambiguum,
obscurumque mihi videtur. Quidni enim conve-
niant ætati Tertulliani, verbi gratia? Cum ethnici
mæreabant omnem sexum, ætatem, conditionem, et
dignitatem transgredi ad Christianum nomen (Apo-
logetici cap. 4); Christiani impleverant urb-es, insu-
las, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa,
tribus, decurias, palatium, senatum, forum (cap.
37), erantque pars pene major civitatis cujusque
(ad Scapulam 2); cum præsides multi favebant no-

bis, ipseque imperator Severus (ibid. cap. 4); cum
denique Judæi, post expugnationem Jerosolymæ,
dispersi, palabundi, cœli et soli sui extorres vaga-
bantur per orbem, sine homine, sine Deo Rege;
prohibiti etiam vel advenarum jure terram patriam
ingredi, et saltem vestigio salutare (Apologet. 21;
Adversus Judæos 15); tunc, inquam, in pace ac ho-
nore Ecclesiæ, Romani dici utcumque poterant jus-
titix legem conspicuam reddere, fidem suscepisse,
descivisse ab idololatria, bonos laudare, in malos
animadvertere, Judæos habere vectigales propriis-
que legibus privatos. Cot.— Sed quod Romani di-
cuntur non sinere Judæos suis legibus vivere, vide-
tur potius convenire Christianis, quam ethnicis.
Ac sane captivitas, de qua hic sermo est, est major
dispersio Judæorum, deleta Jerosolyma, quam pau-
ci apostoli viderunt; qui tamen hic omnes loquen-
tes inducuntur ab impostore, qui satis apte eorum
personam agere nescivit. Idem etiam, sui instituti
immemor, disciplinam et vitia sæculi iv, ubi de
Christianis agit, imprudens describit passim in
hoc opere. CL.

(50) Κύριον. Addit. cod. Vind. Ἰησοῦν. Id.

centes : « Non habemus regem, nisi Caesarem » : et : Nisi occidamus Christum, inquit Synagoga, « omnes in eum credent; et venient Romani, et tol- lent nostrum locum et gentem nostram » : atque inviti prophetarunt : siquidem et crediderunt in rum g. tes; et ipsi a Romanis potestate, ac legis cultu sunt privati; prohibiti etiam sunt, et inter- mittere quos vellent, et sacrificare quando vellent : quocirca maledicti existunt, cum non possint im- perata facere. « Maledictus enim, inquit, qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea » : fieri autem nequit, ut qui in dispersione inter gentes versantur, omnia legis mandata perficiant. Nam interdicit eis divinus Mo- ses et altare extra Hierosolymam statuere, et legem extra terminos Judææ legere²². Nos igitur Christum sequentes, benedictiones in hæreditatem consequamur; legi ac prophetis per Evangelium adhærea- mus; fugiamus, tum deorum multitudini addictos, tum Christi ac prophetarum interfectores, tum in- fames ac impios hæreticos; Christo pareamus, ut regi, ut prædito potestate retractandi diversas con- stitutiones; et, quatenus legislator, habenti sapien- tiam constituendi varie; naturalibus ubique absque ulla mutatione servatis²³.

CAPUT XXVI.

Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perdi- tores.

Abstinete igitur, episcopi et laici, ab omnibus hæreticis; qui legem ac prophetas improbant²⁴ : nam omnipotenti Deo infesti, non credunt; et Chri- stum non constituentur Filium Dei; negant enim ge- merationem ejus secundum carnem, crucem erube-

αἰπόντες· « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ Καίσαρα· » καὶ, Ἐάν μὴ ἀποκτείνωμεν, φησὶ, τὸν Χριστὸν, « πάν- τες εἰς αὐτὸν πιστεύσουσι· καὶ ἐλευσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀρῶσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος· » καὶ ἀκοντες προεφύτευσαν· καὶ γὰρ καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ ὑπὸ Ῥωμαίων τῆς ἐξου- σίας περιηρέθησαν, καὶ τῆς νομικῆς λατρείας· κε- κωλυμένοι δὲ εἰσι, καὶ ἀναιρεῖν οὓς ἂν θέλωσι, καὶ θύειν ἔταν θέλωσι· διὸ καὶ εἰσιν ἐπικατάρτοι, μὴ δυνάμενοι ποιεῖν τὰ διατεταγμένα· Ἐπικατάρτος γὰρ, φησὶν, ὅς (51) οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμ- μένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά· ἀδύνατον δὲ ἐστὶν ἐν διασπορᾷ μεταξὺ ἐθνῶν ὄντας, πάντα τὰ τοῦ νόμου ἐπιτελεῖν αὐτούς. Ἀπαγορεύει γὰρ αὐτοῖς ὁ θεὸς Μωσῆς καὶ (52) θυσιαστήριον ἔξω Ἱερουσαλὴμ ἱστᾶν, καὶ τὸν νόμον ἔξω τῶν ὄρων τῆς Ἰουδαίας ἀναγινώσκειν (53). Ἐπόμενοι οὖν ἡμεῖς Χριστῷ, τὰς εὐλογίας κληρονομήσωμεν· νόμῳ καὶ προφῆταις διὰ τοῦ Εὐαγγελίου στοιχήσωμεν· φύγω- μεν τοὺς πολυθέους (54), καὶ τοὺς χριστοκτόνους καὶ τοὺς προφητοφόντας, καὶ τοὺς δυσωνύμους καὶ ἀθέους αἰρεσιώτας· πειθαρχήσωμεν (55) ὡς βασιλεῖ, ὡς ἐξου- σίαν ἔχοντι μετατιθέναι διατάξεις διαφόρους, καὶ ἔχοντι, ὡς νομοθέτῃ, σοφίαν τοῦ διατάσσεται διαφόρως, πανταγοῦ τῶν φυσικῶν ἀμεταθέτων φυλάττομένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Ὅτι χρὴ φεύγειν τοὺς αἰρεσιώτας, ὡς ψυχῶν φθορέας (56).

Ἀπέχεσθε οὖν αἰρεσιωτῶν πάντων, ὧς ἐπίσκοποι καὶ λαῖκοι, τῶν φαυλιζόντων τὸν νόμον καὶ τοὺς προ- φήτας· Θεῷ γὰρ παντοκράτορι ἐχθραίνοντες, ἀπει-θοῦσι· καὶ Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσιν ὕψιν Θεοῦ· ἀρ- νούνται γὰρ (57) καὶ τὴν κατὰ σάρκα αὐτοῦ γέννη-

²² Joan. xix, 15. ²³ Joan. xi, 48. ²⁴ Gal. iii, 10; Deut. xxvii, 26. ²⁵ Deut. xii. ²⁶ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6, ad Trall. 41. Pseudo-Ignat. ad Her. 2, ad Philipp. viii. ²⁷ I. Ignat. interpol. ad Philad.

VARIORUM NOTÆ.

(51) Ὅς. Cod. Vind. πᾶς ὅς, ut est in textu. Cl. (52) Καὶ. Καὶ θυσιαστήριον, et seqq. usque ad ἀναγινώσκειν desunt in cod. Vind. Certe falsa sunt quæ iis significantur, nec usquam leguntur in V. T. Qui finxit has constitutiones, in Scripturis versatus, vix hac in re errare potuit. Id.

(53) Καὶ τὸν νόμον ἔξω τῶν ὄρων τῆς Ἰουδαίας ἀναγινώσκειν. Interpretatio est legis Mosaicæ; quod discere licet ex B. Chrysostomo contra Judæos oratione 2, et allusio ad locum Amos iv, 5, juxta Septuaginta : Πῶς γὰρ ἀναγγεῖλαι τοῦ Θεοῦ τὴν δό-ξαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ μὴ δὲ νόμον ἀναγινώσκειν ἔξω τῶν ὄρων τῶν οικειῶν συγχωρούμενος; τοῦτο γὰρ αὐτὸ Ἀμὼν ὁ προφήτης ἐφθέγγετο· « Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπικαλέσαντο ὁμολογίας. » Quo modo enim populus Judæorum posset annuntiare gloriam Dei inter gentes, qui ne legem quidem extra proprios terminos legere permittitur est? Hoc ipsum enim Amos propheta pronuntiavit : « Et legerunt foris legem, et invocaverunt confessiones. » Incertus ad ps. xcvi, 5, relatus in Catena : Οὕτε γὰρ στήσαι βωμὸν, οὕτε θυσιᾶν ἀνεγχεῖν, οὐ σπείλαι, οὐ πρόβατον ἐπιθεῖ-ναι, οὐ θυμίαμα, οὐκ ἀναγνῶναι νόμον, οὐχ ἑορτὴν ἐπιτελεῖν, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων αὐτοῖς ἐκτός τῶν προτύπων ἐκείνων ἔξην. Et postea : Καὶ τί λέγω θύειν καὶ σπένδειν; οὐδὲ ἀπλῶς ἀναγνῶναι τὸν νόμον ἔξην αὐτοῖς· καὶ τοῦτο ποτε ἐγκαλῶν ἕτερος προφή-της ἐλεγεν· « Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπικαλέ-

σαντο ὁμολογίας. » Joannes Chrysostomus libro *Quod Christus sit Deus* cap. ult.; cujus et legi debet ora- tio 5 adversus Judæos, paulo post initium. Sed consuli etiam debet Methodius, in *Virginum convi- vio*, p. 56, edit. Par. Id.

(54) Πολυθέους. Longe melius Vindob. codex masobæus, ut referatur res ad Judæos. Id.

(55) Πειθαρχήσωμεν. Addit alter codex Χριστῷ, ut legit interpret, et quidem recte. Id.

(56) Φθορέας. Καὶ τί ἐκάστη αἵρεσις δοξάζει ὁμοίως καὶ ἐν τῷ η', καὶ θ', καὶ ι' κεφ. Hæc addun- tur in cod. Vindobonensi hujus capituli inscriptioni. Id.

(57) Ἀρνούνται γὰρ, etc. De Simone Mago ad- ditamentum ad apostolorum canonem 50, in colle- ctione Joannis Antiocheni tit. 36, ποτὲ δὲ καὶ τὸ πά-θος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν γέννησιν περικόψας. Et in epistola apocrypha Corinthiorum ad Paulum, quam una cum responsione Apostoli seu epistola tertia ad Corinthios, pariter pseudepigrapha, ferri apud Armenios testatur Jacobus Vsserius, in epistolam Ignatii ad Trallianos. Simoni et Cleobio hi tribuun- tur errores, citante eodem viro doctissimo : *Prophetas non esse legendos; Deum non esse omnipoten- tem; non esse suam corporis resurrectionem; homi- nem a Deo non fuisse creatum; Jesum Christum ex corpore Mariæ Virginis natum non fuisse; neque a Deo creatum fuisse mundum, sed a quibusdam auge-*

σιν, τὸν σάτυρον ἐπαισχύνονται, τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον ἀδοξοῦσι, τὴν ἀνάστασιν ἀγνοοῦσι, τὴν πρὸ αἰώνων αὐτοῦ γέννησιν περικόπτουσι (58). Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐτέρως (59) ἀσεβοῦσι, ψιλὸν ἀνθρώπον φανταζόμενοι τὸν Κύριον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος αὐτὸν εἶναι νομίζοντες (60). Ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν, αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν (61) ὑποπτεύουσιν, αὐτὸν ἑαυτοῦ Πατέρα δοξάζοντες, αὐτὸν Υἱὸν καὶ Παράκλητον ὑποπτεύοντες· ὧν τίς ἂν εἴη ἐναγέστερον; Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν αὐτῶν, βρώματά τινα φαυλίζουσι καὶ γάμον κακὸν σὺν παιδοποιίᾳ λέγουσιν εἶναι, διαβόλου τε μηχανήμα· καὶ διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν ἀσεβεῖς ὄντες, οὐ θέλουσιν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι, διὸ καὶ τὴν ἀνάστασιν διαβάλλουσι· φάσκοντες, ὅτι « Σεμνοὶ τινὲς ἐσμεν » ἐσθίειν καὶ πίνειν μὴ βουλόμενοι, διαιμόνια δὲ ἀσάρκα φανταζόμενοι ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεσθαι. Οἵτινες καταδικασθήσονται δι' αἰῶνος ἐν τῷ αἰωνίῳ πυρὶ. Φεύγετε οὖν ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ συναπόλησθε ταῖς αὐτῶν ἀσεβείαις.

A scunt, inhonestam putant passionem ac mortem, resurrectionem ignorant, ejus nativitatem, quæ ante sæcula resecant⁴¹. Quidam vero eorum alio modo impii sunt, Dominum imaginati hominem tantummodo, ex corpore et anima eum constare existimantes⁴². At ex his alii eundem Jesum esse Deum super omnia existentem suspicantur, eum, sui ipsius Patrem opinati, eum Filium simul et Paracletum conjicientes; quibus quid potest esse execrabilis? Alii rursus eorum, damnant quosdam cibos; et nuptias cum procreatione liberorum malas esse ac diaboli commentum dicunt⁴³; et propter malitiam suam impii cum sint, nolunt a mortuis excitari, ideoque resurrectionem criminantur; aiunt: « Sancti et casti viri sumus; » comedere ac bibere nolunt; imaginantur vero se demonia carne carentia suscitandos a mortuis. Qui omnes in perpetuum et ad ignem æternum damnabuntur. Fugite igitur ab eis, ne pariter eorum impietatibus pereatis.

⁴¹ Ignat. Interpol. ad Trall. 6 et 11; ad Philad. 6, ad Sm. 2, 7. ⁴² Pseudo-Ignat. ad Tars. 2. ⁴³ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6.

VARIORUM NOTÆ.

lis. Lege epistolam ad Philippenses Ignatio martyri tributam cap. 5. Post hæc exarata, didici ab illustrissimo archiepiscopo Armeno, qui in hac regia urbe versabatur, haberi apud suos dictas epistolas, et apocryphas haberi. COT.

(58) Περικόπτουσι. Cod. Vind. περιγράφουσι. CLEN.

(59) Ἐτέρως. Idem cod. καὶ ἐτέρως. In.

(60) Ψιλὸν ἀνθρώπον φανταζόμενοι τὸν Κύριον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος αὐτὸν εἶναι νομίζοντες. Sensus catholicum admittunt hæc, et sensum Ariani; quia adversus Ebionæos similesque pestes dici possunt ab orthodoxo et ab Ariomani. A primo quidem, qui videlicet arbitretur in Christo præter corpus et animam esse etiam Dei Verbum. A posteriori vero, qui existimet loco animæ in Domino existisse patibilem divinitatem. Ario quippe ac Ariani a pluribus tribuitur is error; qui, tempore S. Augustini, apud Latinos minus erat notus, videturque ab eruditissimo et diligentissimo Usserio ignoratus, aut non animadversus, illustrante B. Ignatio. Obiter emenda in Operibus S. Hieronymi auctorem Commentariorum ad Paulinas epistolas, in I Corinth. II, 8: Hoc loco ad defensionem perversi dogmatis, duæ hæreses abutuntur, Apollinarii, scilicet, et Arit. Una ut perfectam assumpti hominis naturam destruat: alia ut Dei Verbum asserat esse passibile. Neque erat [lego ea] intelligens, majestatis Dominum etiam assumptum hominem dictum: neque ista sciens, non divinitatis, sed humanitatis passibilem esse naturam. Observatu quoque dignum est, quod cum idem error Eunomio ascribatur, per Theodoritum, in fine interpretationis psalmi XV, epistola 145, dialogo 2, et Hæreticarum fabularum lib. V, cap. 11, quod ultimum testimonium Nicetas Choniates transcribit Thesauri lib. III, cap. 39, itemque per Gennadium cap. 2 De ecclesiasticis dogmatibus; Eunomius tamen ipse in fidei suæ expositione, a Valesio τῷ πᾶντι ad Socratem publicata, Christum suum proponit ἀναλαβόντα τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἀνθρώπον. Qui hominem ex anima constantem et corpore assumpsit. COT.

(61) Αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν. Sane etiam accipio, ex more notissimo theologorum, tam veterum quam recentiorum, juxta quem nomina quædam toti Trinitati communia, uni personæ acco- modantur: exempli gratia, Patri Deus, ὁ τῶν ὅλων Θεός, omnipotens, aliaque, et in his ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Gregorius Nyssenus Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ante medium: Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεός, ἐξαίρετόν τι γινώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως, τὸ Πατὴρ εἶναι, τὸ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑφίσταναι, μόνος ἔχει. Illius frater in sanctum baptismum, sub finem: Οὕτε οὖν ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ ἀρρήτου στόματος ἀρρήτως ἐκπεφυγὸς, οὕτε αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ Θεοῦ Πνεῦμα, καὶ παρὰ Θεῶν, ἀποστελλόμενον δὲ παρὰ Θεοῦ, καὶ διὰ Υἱοῦ χορηγούμενον. Ecce, magno Basilio Spiritus sanctus non est Deus, ut nostro Filius non est Qui super omnia existit Deus: quia neuter est prima sanctissimæ Trinitatis persona. Videtur autem Constitutio jugulum petere Simonis Magi; utpote personas confundentis, quod colligere datur ex Irenæo, Augustino ac Theodorito. In Appendice canonis 50 apostolici, de qua in adnotatione proximam præcedente: Ἐφ' ἡμῶν γὰρ Σίμων ὁ Μάγος ἐξηρεύετο σπάσας τὸ ἀλαλόν (codex Seguerianus τῷ λαῷ), πλάνον καὶ ἀστατον καὶ πονηρὸν εἰς ἑαυτὸν πνεῦμα, καὶ ἕνα τριώνυμον εἶναι φλυαρήσας τὸν Θεόν. Id est: Temporibus enim nostris Simon Magus eructavit, attracto in seipsum spiritu loquendi ignaro, erroneo, instabili et malo, atque Deum esse unum trinominem deblateravit. Sed forte legi debeat λάλον, aut potius, quo manu ducimur per ms. Segu., λαοπλάνον, ut apud Ignatium interpolatum ad Ephes. IX, ad Philadelph. 5, favente etiam Cedreno, p. 173, l. XXXVII. Consule Epiphanium hæresi 62, sectione 2, ubi de Sabellianismo ex Ægyptiaco evangelico. COT.—Hæc multo aptius ex calamo Ariani fluxisse intelligantur, cum illi negarent aperte Jesu Christi divinitatem esse τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. Vid. lib. III, cap. 17. Quando alii similiter sunt locuti, Arianorum stylo aliquo modo sese accommodarunt. CLEN.

CAPUT XXVII.

De observationibus Judaicis ac ethnicis.

Si qui vero superstitione observantes, custodiunt ritus Judaicos, fluxus seminis, pollutiones in somno, legitimos concubitus⁶²; dicant nobis, utrum horis aut diebus quibus quidpiam horum patiuntur, a precibus abstant, aut a tactione sacri libri, [aut a sumptione eucharistiae:] atque si faleantur, patet eos Spiritu sancto, qui semper cum fidelibus manet, vacuos esse. De sanctis enim ait Salomōn⁶³; ut se quisque praearet, quo quando dormierit, custodiat eum, et quando evigilaverit, loquatur cum eo. Nam si existimas, mulier, cum per septem dies ob menstruum separata es, Spiritu sancto esse vacua⁶⁴; ergo si repente moriaris, decedes vacua Spiritu, ac nullam fiduciam et spem in Deum habens; sed spiritum quidem omnino indiscretum possides, utpote qui loco non comprehenditur; indiges autem oratione, [et eucharistia,] et Spiritus sancti adventu, ut quæ nihil hac in re peccaveris. Neque enim legitimus concubitus, neque puerperium, neque sanguinis menstruus cursus, neque in somniis pollutio⁶⁵, naturam hominis inquinare possunt, aut Spiritum sanctum dirimere; sed sola impietas, et actio iniqua. Sanctus quippe Spiritus perpetuo manet in illis qui eum obtinuerunt; quandiu digni fuerint: a quibus autem separatus est, hos vacuos et malo spiritui dediticios exhibet. Porro hominum, alii quidem pleni sunt Spiritu sancto, alii vero spiritu immundo; neque fieri potest, ut alterutrum eorum vitent, nisi aliquid sibi met contrarium patiantur; siquidem Paracletus odit quodlibet mendacium; diabolus quamlibet veritatem; quicumque autem vere baptizatus fuit, a spiritu quidem diabolico separatus est, intra vero Spiritum sanctum

⁶² Levit. xv. ⁶³ al. add. ἡ εὐχαριστίας μεταλαβεῖν. ⁶⁴ Prov. vi, 22. ⁶⁵ Levit. xv, 16. ⁶⁶ al. add. καὶ εὐχαριστίας. ⁶⁷ Levit. xii.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Ἑλληνηκῶν. Addit cod. Vindobon. γονορροίας, ὄνειρώξεις, πλησιασμοῦ ἀπαίδρου, μίξεως νομίμου, τοκετοῦ ἀποβολῆς, μύμου σώματος, κηδεῖας νεκροῦ, ἡ δασέων μνήματος, ἡ διαφορᾶς μνημάτων. CL.

(63) Γονορροίας, ὄνειρώξεις. Dupliciter hæc quaestio potest pertractari, vel secundum dogma, vel secundum disciplinam. Et quidem quod ad doctrinam spectat, certum est involuntarias γονορροίας et ὄνειρώξεις, legitimos concubitus, ἐμμήνια, puerperium, et similia nequaquam pollui, a solo peccato hominem contaminari. In disciplina vero considerare oportet loca, tempora, personas, ecclesiarum consuetudines, cæteras circumstantias: quibus omnibus perpensis, licuit aliter atque aliter censere, sancire, agere; damnando semper ac vitando ex una parte superstitionem ethnicam et Judaicam, ex alia irreverentiam malis Christianis sollemnem. Atque hæc notiora sunt apud theologos, quam ut in iis diutius immorari necesse sit. Cor.

(64) Βιβλίου θιγεῖν. Solebant veteres melioresque Christiani libros sacros singulis diebus lectitare. Sic Gnostico Clementis Alexandrini lib. vii, p. 728: Εὐχαί τε καὶ αἵνοι, καὶ αἱ πρὸ τῆς ἐστιάσεως ἐντεύξεις τῶν Γραφῶν. Idem Clementis Pædagog. ii, cap. 10, pag. 194: Ἄλλ' οὐκ ἔστι γε συγχεώρηται γήμια, τοῖς τοῖς Παιδαγωγῶν, ὡς μὴ μεθ' ἡμέραν τὰ μυστικά τῆς φύσεως ἐκτελεῖσθαι ὁργία· μηδὲ ἐξ ἐκ-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ παρατηρημάτων Ἰουδαϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν (62)

Εἰ δὲ τινες παρατηρούμενοι, φυλάσσουν ἔθιμα Ἰουδαϊκά, γονορροίας, ὄνειρώξεις (63), πλησιασμοὺς τοὺς κατὰ νόμον, λεγέτωσαν ὑμῖν, εἰ ἐν αἷς ὥραις ἢ ἡμέραις ἐν τι τούτων ὑπομείνωσι, παρατηροῦνται προσεῦξασθαι, ἢ βιβλίου θιγεῖν⁶⁴ (64), καὶ ἐὰν συνθῶνται, δῆλον ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος κενοὶ τυγχάνουσι, τοῦ αἰὲ παραμένουτος τοῖς πιστοῖς. Περὶ γὰρ τῶν ὁσίων λέγει ὁ Σολομών· ἵν' ἕκαστος ἐαυτὸν εὐτρεπίξῃ, ὅπως ὅταν καθέσθῃ, φυλάσῃ αὐτὸν, καὶ ὅταν ἐγείρῃται, συλλαλῇ αὐτῷ. Εἰ γὰρ νομίζεις, ὡ γύναι, ἑπτὰ ἡμέρας ἐν ἀφέδρῳ οὔσα, τοῦ ἁγίου Πνεύματος κενὴ τυγχάνειν, ἀρα τελευτήσασα ἐξαίφνης, κενὴ Πνεύματος, καὶ ἀπαρρησίαστος τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος ἀπελεύσῃ· ἡ μὲν τὸ πνεῦμα ἔχεις πάντως ἀχώριστον, ὅτε μὴ ἐν τόπῳ ᾗ δὲ σοὶ προσευχῇς⁶⁵ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, ὡς οὐδὲν ἐν τούτῳ παρανομοῦσα. Οὕτε γὰρ νόμιμος μίξις, οὔτε λόχος, οὔτε αἵματος φορὰ, οὐκ ὄνειρώξεις, μίαναι δύναται ἀνθρώπου φύσιν, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα χωρίσαι· ἡ μόνη δὲ ἀσέβεια, καὶ παράνομος πρᾶξις. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα τοῖς κεκτημένοις αὐτὸ αἰὲ παραμένον (65) ἐστίν, ἕως ἂν ὦσιν ἄξιοι· καὶ ὡς ἂν χωρισθῇ, τούτους ἐρήμους καθίστησι, καὶ τῷ πονηρῷ πνεύματι ἐκδότους. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος, ὁ μὲν τῷ Πνεύματι πεπληρωταί τῷ ἁγίῳ, ὁ δὲ τῷ ἀκαθάρτῳ· καὶ οὐχ οἷον τε φυγεῖν αὐτῶν ἐκάτερον, εἰ μὴ ἐναντίον τι πάθωσιν· ὁ γὰρ Παράκλητος μισαί πᾶν ψεῦδος, ὁ δὲ διάβολος πᾶσαν ἀλήθειαν· πᾶς δὲ βεβαπισμένος κατὰ ἀλήθειαν, τοῦ μὲν διαβολικοῦ πνεύματος κεχώρισται, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος ἐντὸς καθέστηκε· καὶ ἀγαθοεργοῦντι μὲν παραμένει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πληροῦν αὐτὸν σοφίας καὶ συνέσεως, καὶ τὸ πονηρὸν πνεῦμα οὐκ ἐξ αὐτοῦ πλησιάσαι, ἐπιτηροῦν

κλησίας, φέρε, ἢ ἀγορᾶς ἤκοντα ἐσθινόν, ἀλεκτρού- νος ὀχεύειν δίχην, ὀπηνίκα εὐχῆς καὶ ἀναγνώσεως καὶ τῶν μεθ' ἡμέραν εὐεργῶν ἔργων ὁ καιρὸς. Vide Chrysostomum, homil. 3, de Lazaro, necnon Hieronymum multis satque cognitis in locis. Quod additur hic de eucharistia, in quibusdam exemplaribus, forte in aliis præteritum fuit ab hominibus, qui contrariam consuetudinem male sua observari cernebant. Obiter moneo ut vitia duo lectionis tollas e loco hac in re celebrato Theodori Balsamonis responsis. ad interrog. 9 Marci Alexandrini, *Juris Græco-Romani*, p. 367: Φησὶ γὰρ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀπόκρισις, ἰμο Τιμοθέου, quæ in collectione canonica Balsamonis exstat p. 1064, D. Et infra: Τῇ νυκτὶ γὰρ συντριβεῖται, pro quo bene mss. codices, τῇ νυκτὶ καὶ τῇ τρικαῦτα γὰρ. Joannes Ciriacus ad Constantinum Cabaſilam responsione 19 in mss. quæ a *Jure Græco-Romano*, p. 323, etc., abest: Ἰερεῦσιν ἢ λαϊκοῖς ὄνειρώξαι, κατ' ἐκείνην μόνην τὴν ἡμέραν τῶν ἁγιασμάτων ἀπέχεσθαι θέμις, διὰ τὸ τῆς ἱερῶς νύκτος σεβάσμιον. Εἰ δὲ κίνδυνον· ἢ ὑπέρθεσις ἀπειλεῖ, ἢ ἡμέρα ἐφέστηκε περιφανὴς ἀπαραίτητον εἰσπράττουσα τὴν ἱερουργίαν, τῇ νυκτὶ γὰρ συντριβεῖται ἢ παγὶς τοῦ ἐπηρεαστοῦ, ὡς φησὶ δὲ τῆς ἱερῶς νύκτος ἡ δύναμις. Cor.

(65) Παραμένον. In altero Vindeb. παράνομον. CLEM.

αὐτοῦ τὰς ἐφόδους. Σὺ οὖν, ὦ γύναι, καθὼς λέγεις (66), εἰ ἐν ταῖς ἡμέραις (67) τῆς ἀφόδου κανὴ τυγχάνεις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἀκαθάρτου πεπληρωσαι. Μὴ προσευχομένη γάρ, μηδὲ ἀναγινώσκουσα, ἀκοντα³⁰ αὐτὸν προσκαλέσῃ· φιλεῖ γάρ οὗτος τοὺς ἀχαρίστους, εἰ καὶ τις ἄλλος, τοὺς βρώμους, τοὺς ἀμελεῖς, τοὺς ὑπνώδεις· ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἀχαριστία κακόνειον νοσήσας, ἐγυμνώθη παρὰ Θεοῦ τῆς ἀξίας ἀντὶ ἀρχαγγέλου διάβολος (68) αἰρετησάμενος (69) εἶναι. Διὸ τῶν ματαίων ἀπόσχου λόγων, ὦ γύναι· καὶ ἐσο μεμνημένη πάντοτε Θεοῦ (70), τοῦ σὲ δημιουργήσαντος, καὶ προσεύχου τούτῳ· ἔστι γάρ σου καὶ τῶν ὄλων Κύριος· καὶ μελέτα τοὺς αὐτοῦ νόμους, μὴθὲν παρατηρουμένη, μὴ κάθαρσιν φυσικὴν, μὴ μίξιν νόμιμον, μὴ τοκετὸν ἢ ἀποβολὴν, μὴ μῶμον σώματος· ἐπεὶ περ τὰ τοιαῦτα παρατηρήματα, μωρῶν ἀνθρώπων ἐφευρέματα μάταια, καὶ νοῦν οὐκ ἔχοντα. Οὕτε δὲ κῆδος ἀνθρώπου, οὕτε ὀστέον νεκροῦ, οὕτε μνήμα, οὕτε τοιόνδε βρῶμα, οὕτε ὄνειρωγμός (71), μίαναι δύναται ἀνθρώπου ψυχῇ· ἀλλὰ μόνῃ ἀσέβεια ἢ εἰς Θεὸν, καὶ παρανομία, καὶ εἰς τὸν πλησίον ἀδικία· λέγω δὴ ἀρπαγὴ, ἢ βία, ἢ εἰ τι ἐναντίον τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης, μοιχεία, ἢ πορνεία. Ὅθεν τὰ τοιαῦτα περιεστώμενοι παρατηρήματα, φεύγετε ἀγαπητοί· Ἑλληνικά γάρ τυγχάνει (72)· οὕτε γάρ τὸν τεθνεῶτα βδελυσσόμεθα, ὡς ἐκεῖνοι· ἐλπίζοντες αὐτὸν πάλιν ἀναβιώσκειν· οὕτε τὴν νόμιμον μίξιν κακίζομεν· ἔθος γάρ αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα ἀσεβεῖν. Θεοῦ γάρ γνώμη, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνέλευσις γίνεται, ἢ μετὰ δικαιοσύνης· ὁ ποιήσας γάρ ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, καὶ εἶπεν· Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. » Εἰ τοίνυν Θεοῦ βουλῆσει παραλλαγὴ σχημάτων γέγονε, πρὸς γένεσιν πληθους· ἄρα κατὰ τὴν αὐτοῦ γνώμην, καὶ ἡ συνέλευσις τοῦ ἄρρενος πρὸς τὸ θῆλυ. dixit eis, ac dixit : Crescite, et multiplicamini, et

consistit; et in eo quidem qui bona opera exercet, sanctus Spiritus permanet, implens eum sapientia et intellectu, nec sinit spiritum malignum ei appropinquare, observans illius hostiles accessus. Tu itaque mulier, si, quemadmodum dicis, in diebus menstrui vacua es Spiritu sancto, debes plana esse immundo spiritu. Nam dum non precaris, nec legis; vel nolentem eum advocas : amat enim ille, si quis alius, ingratos, segnes, negligentes, somnulosos; quandoquidem et ipse cum per ingratum animum malevolentia laboraret, a Deo spoliatus est dignitate, elegitque pro archangelo esse diabolus. Quapropter a vanis sermonibus abstine, mulier; semperque memineris Dei, Creatoris tui, ac eum precare; Dominus quippe tuus est, atque omnium rerum : meditare etiam leges illius, nihil observans, non purgationem naturalem, non copulationem legitimam, non partum aut abortionem, non corporis maculam³¹ : siquidem hujusmodi observationes, sunt hominum stultorum inventa inania, et ratione carentia. Neque vero hominis funus, neque ossa mortui, neque sepulcrum³², neque certus quidam cibus³³, neque nocturnum seminis profluvium, polluere animam hominis possunt; verum sola impietas in Deum, et iniquitas, et erga proximum injustitia; rapina, inquam, vis, vel si quid justitiæ divinæ repugnat, adulterium aut fornicatio. Quare has observationes vitare ac fugite, dilecti: quoniam ad gentiles pertinent: neque enim mortuum abominamur, ut illi; cum speremus eum rursus victurum; neque legitimam conjunctionem accusamus: solent enim illi in hujusmodi rebus impie agere³⁴. Nam Dei voluntate, viri ac mulieris sit illa copula, quæ justa est: siquidem « Qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos, Et benedixit terram³⁵. » Atqui si voluntate Dei differen-

³⁰ f. ἀκόντα, vel ἐκόντα. ³¹ Levit. xiii, etc. ³² Num. xix, 16. ³³ Levit. xi. ³⁴ Levit. xviii, 24. ³⁵ Gen. i, 28; Matth. xix, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Καθὼς λέγεις*. Deest in altero cod. Vindob. CLEB.
(67) *Ταῖς ἡμέραις*. Idem legit τῷ καιρῷ minus apte. Ib.
(68) *Ἀντὶ ἀρχαγγέλου διάβολος*. Docent SS. Patres diabolum archangelum fuisse, πρωτοστάτην, ἐπίσημον ἐν ἀγγέλοις καὶ ἐν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν περὶφανῇ, πρώτην ἀρχὴν παρ' ἀγγέλοις ἔχοντα, ἕνα τῶν πρώτων ἀρχόντων, eminentissimum angelorum, dominum novem ordinum angelorum, primum omnium angelorum, angelorum primogenitum, reliquis angelis eminentiorem, et cunctis agminibus angelorum prælatum. Ita Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius Nyssenus, Cæsarius, Theodorus, Jobius, Cyrillus Alexandrinus, Theophylactus, nonnulli in *Catena ad Iobum*, Tertullianus, Augustinus; inter opera Hieronymi auctor commentariorum in *Psalms*, quippe in Iobum scripsit; cum Fausto Rejensi et Gregorio papa, Cæsarius Arelatensis, in homilia *De humilitate et superbia*, editore V. Cl. Stephano Baluzio: *Ipsam archangelum superbia de caelo deposuit* Vide etiam Consultationes Zachari et

Apollonii, lib. i, cap. 31, tom. X *Spicilegii Acheriani*. Ib.
(69) *Αἰρετησάμενος*. Alter cod. Vindob. αἰρεσάμενος, melius, hoc est cum esset angelus lucis, libertate abusus, factum esse tenebrarum angelum. Ib.
(70) *Θεοῦ*. Abest a cod. Vindob. et sequentia verba τοῦ σὲ δημιουργήσαντος, ostendunt satis de quo agatur. Ib.
(71) *Ὀνειρωγμός*. Cod. Vind. ὀνειρώξις. Ib.
(72) *Ἑλληνικά γάρ τυγχάνει*. S. Joannes Chrysostomus homil. 12, in *Epistolam ad Ephesios*: « Ἑλλήνες τὰ μὲν οὐκ ὄντα ἁμαρτήματα δεδοίκασι, οἷον ῥύπον σώματος, κῆδος, λέγος, καὶ ἡμερῶν παρατηρήσεις, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἃ δὲ ἔστιν ὄντως ἁμαρτήματα, παιδεραστεία, μοιχεία, πορνεία, τούτων οὐδὲ λόγον ἔχουσιν. Et quid ego in re notissima allegem Theophrastum, Porphyrium, Laertium, alios innumeros? Sufficiet observasse ex Josepho, lib. ii, *adversus Apionem*, ac Tertulliano *De præscriptione hæreticorum*, cap. 40, ethnicos a Judæis ista accepisse. Cor.

CAPUT XXVIII.

De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.

Contra vero execrabilis illa ac naturæ repugnans conjunctio, aut illa iniqua actio, utpote Deo invisæ. Etenim naturæ adversatur nequitia Sodomorum, et illa quæ cum bestiis patrat; æquitati autem repugnat adulterium, et fornicatio: quorum flagitiorum, illa quidem, impietates sunt; istud vero, injuria; at ultimum, peccatum: nullum autem eorum impunitum manet, secundum propriam rationem. Nam primi dissolutionem ac finem mundi procurant, dum quæ naturalia sunt, contra naturam nituntur perpetrare; secundi vero injuriosi sunt, cum aliorum matrimonia corrumpunt; et quod a Deo factum fuit unum, dividunt in duo; et efficiunt ut liberi suspecti habeantur, virque naturalis ac legitimus insidiis pereat: fornicatio autem, corruptio est propriæ carnis; non enim spectat generationem prolis, sed soli indulget voluptati; quod incontinentiæ est indicium, non signum virtutis. Legibus autem hæc omnia interduntur. Ita enim pronuntiant Scripturæ: « Non eubabis cum masculo, concubitum muliebrem⁸⁵; maledictus enim est talis vir; et lapidibus lapidabit eos; abominationem fecerunt⁸⁶. Omnem concubentem cum jumento, occidite eum; iniquitatem fecit in populo⁸⁷. Et si quis mulierem viro traditam, inquinaverit, occidite utrumque; iniquitatem fecerunt, rei sunt, moriantur⁸⁸. » Et deinceps: « Non erit fornicator in filiis Israelis; et non erit fornicatrix ex filiabus Israelis. Non offeres mercedem prostibuli Domino Deo tuo super altare, neque pretium canis⁸⁹. Non enim pura sunt, inquit, vota ex mercede meretricis. » Hæc quidem leges venerunt; connubium vero extulerunt, benedictum appellantes, quandoquidem benedixit Deus, qui conjunxit feminam cum masculo⁹⁰⁻⁹¹. Dicit autem sapiens Salomon: « A Domino aptatur uxor viro⁹²; » et David ait: « Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ: filii tui, sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ. Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum⁹³. » Itaque connubium honorabile est ac venerandum⁹⁴; et generatio filiorum pura: nihil enim mali inest in bono. Neque

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ παιδεραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας (73).

Οὐκέτι δὲ καὶ ἡ παρὰ φύσιν βδελυκτὴ μίξις, ἢ ἡ παράνομος πράξις, ἐχθρὰ γὰρ Θεοῦ ὑπάρχουσα· καὶ γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σοδόμων ἀμαρτία⁸⁵, καὶ ἡ πρὸς ἄλογα· παράνομον δὲ, μοιχεία καὶ πορνεία· ὧν τὰ μὲν, ἀσεδήματα· τὰ δὲ, ἀδικία· καὶ τὸ τελευταῖον, ἀμάρτημα· οὐδέτερον δὲ αὐτῶν ἀτιμώρητον, κατὰ τὴν οἰκίαν διάθεσιν. Οἱ γὰρ πρῶτοι διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται, τὰ κατὰ φύσιν παρὰ φύσιν ἐπιχειροῦντες ποιεῖν· οἱ δὲ δεῦτεροι, οἱ μὲν ἀδικοῦσιν, ἄλλοτρίους γάμους φθείροντες, καὶ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γεόμενον ἐν, διαιροῦσιν εἰς δύο, τοὺς τε παῖδας ὑπόπτους, καὶ τὸν φυσικὸν ἄνδρα εὐεπιβούλευτον· ἢ τε πορνεία, φθορὰ τῆς οἰκίας· ἐστὶ σαρκὸς, οὐκ ἐπὶ παιδοποιίᾳ γινομένη, ἀλλ' ἡδονῇ χαριζομένη τὸ πᾶν· ὅπερ ἐστὶν ἀκρασίας σύμβολον, ἀλλ' οὐκ ἀρετῆς σημεῖον. Ἀπηγόρευται δὲ τοῖς νόμοις ἅπαντα ταῦτα. Φησὶ γὰρ τὰ λόγια οὕτως· « Οὐ κοιμηθήσῃ μετὰ ἀρρένους κοίτην γυναικαίαν· ἐπικατάρατος γὰρ ὁ τοιοῦτος· καὶ λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς (74)· βδέλυγμα (75) ἐποίησαν· πάντα κοιμώμενον μετὰ κτήνους, ἀποκτείνετε αὐτόν, ἀνομίαν ἐποίησεν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἐάν τις γυναῖκα ὑπανδρὸν μίαν, ἀποκτείνετε ἀμφοτέρους· ἀνομίαν ἐποίησαν, ἐνοχοὶ εἰσιν, ἀποθανέτωσαν. » Καὶ ἐξῆς· « Οὐκ ἔσται πορνεύων ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ· καὶ οὐκ ἔσται πορνεύουσα ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ. Οὐ προσοίσεις μισθώμα πώρης Κύριῳ τῷ Θεῷ σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, οὔτε ἀλλαγμὰς κυνός. Οὐ γὰρ ἀγναί, φησὶν, εὐχαὶ ἐκ μισθώματος ἐταίρας. » Ταῦτα μὲν ἀπηγόρευσαν οἱ νόμοι· τὸν δὲ γάμον ἐσέμνυναν, εὐλογημένον αὐτὸν ἀποκαλέσαντες· ἐπειδὴ καὶ εὐλόγησεν (76) ὁ Θεὸς ὁ συζεύξας τὸ θῆλυ τῷ ἀρρένῳ. Λέγει δὲ πάλιν καὶ ὁ σοφὸς Σολομών (77)· « Παρὰ Κυρίου ἀρμόζεται γυνὴ ἀνδρί· » καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· « Ἡ γυνὴ σου ὡς ἀμπελὸς εὐθηνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου· οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν, κύκλῳ τῆς τραπέζης σου. Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. » Οὐχοῦν ὁ γάμος τίμιος καὶ σεμνὸς, καὶ ἡ τῶν παιδῶν γένεσις, καθαρὰ· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐν ἁλῷ ὑπάρχει. Οὔτε οὖν ἡ φυσικὴ κάθαρσις, βδελυκτὴ παρὰ (78) Θεῷ, δὲ αὐτὴν ψυχονόμησε συμβαίνειν γυναιξὶν ἐν τριακονθημέρῳ, συστάσεως χάριν καὶ εὐρωστίαν, ἀκινήτοτέρας ὑπαρ-

⁸⁵ al. ἀσέλημα. Sic cod. Vind. ⁸⁷ f. τό. ⁸⁸ Levit. xviii, 22. ⁸⁹ Levit. xx, 15. ⁹⁰ Exod. xxiii, 19. ⁹¹ Levit. xx, 10; Deut. xxii, 22. ⁹² Deut. xxiii, 17. ⁹³⁻⁹⁴ Gen. i, 28. ⁹⁵ Prov. xix, 14. ⁹⁶ Psal. cxlviii, 3. ⁹⁷ Hebr. xiii, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(73) *Πορνείας*. Addit Vindobonensis codex, καὶ μίξεως ἀλόγων, ὅτι τὰ μὲν ἐστὶ παρὰ φύσιν ἀσέλημα, τὰ δὲ παρὰ νόμον ἀδικία, καὶ διὰ τί τούτων ἕκαστον ἀπείρηται καὶ κολάζεται. CL.

(74) *Λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς*. Secundum sensum et verba Scripturæ Levitici xx, ubi θανάτῳ θανατούσθωσαν morte moriantur et λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς, lapidibus lapidabit eos idem significant; quemadmodum colligere est ex eodem capite, præsertim si conferatur cum Ezech. xvi, 58,

40; Joan. viii, 5, cum Philone apud Eusebium *Præpar. evang.*, lib. viii, cap. 7, et cum Josepho *contra Apionem*, lib. ii, p. 1075. Cor.

(75) *Βδέλυγμα*. Præfigitur ὅτι in cod. Vindob. et post ἐποίησαν subijcitur ἐν τῷ λαῷ. Sed πάντα κοιμώμενον usque ad τῷ λαῷ desunt. CL.

(76) *Εὐλόγησεν*. Additur αὐτόν in cod. Vindob. lb. (77) *Καὶ ὁ σοφὸς Σολομών*. Hæc omissa sunt in altero Vind. lb.

(78) *Παρά*. Deest in altero cod. Vind. lb.

χοῦσαι, ἅτε ἐν οἰκίᾳ καθημέναις τὸ πλεῖον. Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος, τῆς αἰμορροούσης ἀφαιμένης τοῦ σωτηρίου κρασπέδου ὑγιείας χάριν, οὐκ ἠχθέσθη ἐπ' αὐτῇ, οὕτε μὴν ὅλως ἡτιάσατο· τὸυναντίον δὲ καὶ ἰάσατο αὐτήν, φήσας· « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. » Καὶ φυσικῶν μὲν φαινομένων ταῖς γυναῖξιν, οἱ ἄνδρες μὴ συνερχέσθωσαν, προνοίας ἕνεκα τῶν γεννωμένων (79). Ἀπεῖπε γὰρ ὁ νόμος. « Πρὸς γυναῖκα γὰρ, φησὶν, ἐν ἀφένδρῳ ὄσαν, οὐ προσεγγιεῖ (80). » Μήτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλεῖτωσαν αὐταῖς (81)· οὐκ ἐπὶ παῖδων γὰρ γενέσει τούτο ποιῶσιν, ἀλλ' ἡδονῆς χάριν· οὐ δεῖ δὲ φιλήδονον, τὸν φιλόθεον ὑπάρχειν.

menstruum separata est, non appropinquabis ⁷⁹. » Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁷⁴; non oportet autem ut qui Dei studiosus est, ducatur studio voluptatis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὅπως χρὴ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γαμετάς (82).

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ διὰ τιμῆς αὐτοὺς ἔχετε, καὶ φόβῳ καὶ ἀγάπῃ δουλεύετε αὐτοῖς· ὡς ἡ ἁγία Σάρρα τὸν Ἀβραάμ ἐτίμα, οὐδὲ ἐξ ὀνόματος αὐτὸν ὑπομένουσα καλεῖν, ἀλλὰ κύριον αὐτὸν προσαγορεύουσα, ἐν τῷ λέγειν· « Ὁ δὲ κύριός μου, πρεσβύτερος. » Ὁμοίως οἱ (83) ἄνδρες, στέργετε τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς ἰδία μέλη, ὡς κοινωνοὺς βίου, καὶ συνεργοὺς πρὸς γένεσιν παίδων. « Συνευφραίνου γὰρ, φησὶ, μετὰ γυναικὸς τῆς ἐκ νεότητός σου· ἔλαφος σῆς (84) φίλιας, καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλεῖτω σοι· ἡ δὲ ἰδία ἡγείσθω σου, καὶ συνέσω σοι ἐν παντὶ καιρῷ· ἐν γὰρ τῇ ταύτης φίλᾳ

igitur purgatio naturalis horrorem Deo incuit, qui sapienter constituit ut ea omnibus tricenis diebus, firmitatis ac sanitatis gratia, mulieribus accideret; quæ, scilicet, minus moventur, quod domi plurimum sedeant. Quinetiam in Evangelio Dominus, cum salutarem simbriam mulier sanguinis prodigio laborans tetigisset, ut sanaretur; non succensuit illi, neque ullatenus accusavit; imo vero curavit eam, dicens: « Fides tua te salvam fecit ⁸⁰. » Veruntamen quando uxoribus naturalia illa, seu menstrua prodeunt ⁸¹, mariti ad eas non accedant, ut gignendorum saluti provideatur. Idque lex prohibuit. Ait enim: « Ad mulierem quæ propter

Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁷⁴; non oportet autem

CAPUT XXIX.

Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.

Mulieres, estote subjectæ viris vestris ⁷⁵, eosque in honore habete, ac in timore et charitate servite illis: quemadmodum sancta mulier Sara Abrahamum honorabat, ne ex nomine quidem eum ausa appellare, sed dominum eum vocans ⁷⁶, dicendo ⁷⁷: « Dominus autem meus senex est ⁷⁸. » Similiter viri, amate uxores vestras, ut propria membra ⁷⁹, ut vitæ socias, et ad liberorum susceptionem adjutrices ⁸⁰. « Lætare enim, inquit, cum uxore adolescentiæ tuæ: cerva tuæ amicitiae, et pullus gratiarum tuarum conversetur tecum; propria vero ducat te, et adsit tibi in omni tempore; in ejus

⁷⁴ Matth. ix, 22. ⁷⁵ Lev. xviii, 19. ⁷⁶ Ezech. xviii, 6. ⁷⁷ II Tim. iii, 4. ⁷⁸ Coloss. iii, 18. ⁷⁹ I Petr. iii, 6. ⁸⁰ I. Pseudo-Ignat. ad Antioch. 9. ⁸¹ Gen. xviii, 12. ⁸² Ephes. v, 25, 28. ⁸³ Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, ad Heron. 4.

VARIORUM NOTÆ

(79) Προνοίας ἕνεκα τῶν γεννωμένων. Hunc et C illud gravia atque torpentia corpora respondet verbis nostri auctoris, ἀκίνητοτέrais ὑπαρχούσαις, quæ αὐτὰ paulo præcedunt. Cor. (80) Προσεγγιεῖ. In secunda persona legitur in cod. Vind. προσεγγιεῖς. CLER. (81) Μήτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλεῖτωσαν αὐταῖς. Ut omittam satis nota non paucorum Patrum et canonum testimonia, quæ ad Christianos spectant; habes de Abrahamo, Jacobo, Amramo patre Aaronis et Mosis, levitica tribu, veteribus Hebræis patribus seu patriarchis, apud Philonem Judæum libro De Abrahamo, Clementem Alexandrinum Pædagog. ii, cap. 10, p. 192; Stromatei iii, p. 456; Joannem Chrysostomum homil. 38 in Genesios cap. 16; Procopium Gazæum ad idem caput, et Joannem Aurelianensem De institutione laicali, lib. ii, cap. 7. Item habes de Essenis sive Essæis, in Josepho, lib. ii Ἀλώσεως, cap. 12, et in Historia Hierosolymitana Jacobi de Vitriaco, cap. 81; De Scribis, Recognitionum viii, 48; de Pescennio denique ac Zenobia, apud scriptores Historiæ Augustæ. Cor. (82) Γαμετάς. Additur in ms. Vind.: Καὶ ἐπὶ συνερχόμενοι ἀλλήλοις, καὶ μὴ λούσονται, καθαροὶ εἶσιν, μοιχὸν δὲ ἡ πόρνον λουτρὸν οὐ καθαρεῖ. CL. (83) Οἱ. In ms. Vind. καὶ οἱ. lb. (84) Σῆς. Omittitur in cod. Vind. lb.

(79) Προνοίας ἕνεκα τῶν γεννωμένων. Hunc et C illud gravia atque torpentia corpora respondet verbis nostri auctoris, ἀκίνητοτέrais ὑπαρχούσαις, quæ αὐτὰ paulo præcedunt. Cor. (80) Προσεγγιεῖ. In secunda persona legitur in cod. Vind. προσεγγιεῖς. CLER. (81) Μήτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλεῖτωσαν αὐταῖς. Ut omittam satis nota non paucorum Patrum et canonum testimonia, quæ ad Christianos spectant; habes de Abrahamo, Jacobo, Amramo patre Aaronis et Mosis, levitica tribu, veteribus Hebræis patribus seu patriarchis, apud Philonem Judæum libro De Abrahamo, Clementem Alexandrinum Pædagog. ii, cap. 10, p. 192; Stromatei iii, p. 456; Joannem Chrysostomum homil. 38 in Genesios cap. 16; Procopium Gazæum ad idem caput, et Joannem Aurelianensem De institutione laicali, lib. ii, cap. 7. Item habes de Essenis sive Essæis, in Josepho, lib. ii Ἀλώσεως, cap. 12, et in Historia Hierosolymitana Jacobi de Vitriaco, cap. 81; De Scribis, Recognitionum viii, 48; de Pescennio denique ac Zenobia, apud scriptores Historiæ Augustæ. Cor.

(82) Γαμετάς. Additur in ms. Vind.: Καὶ ἐπὶ συνερχόμενοι ἀλλήλοις, καὶ μὴ λούσονται, καθαροὶ εἶσιν, μοιχὸν δὲ ἡ πόρνον λουτρὸν οὐ καθαρεῖ. CL.

(83) Οἱ. In ms. Vind. καὶ οἱ. lb.

(84) Σῆς. Omittitur in cod. Vind. lb.

omnia amictilla oblectatus, diuturnus eris⁷⁸. » Diligite igitur eam, tanquam vestra membra, tanquam vestra corpora. Ita enim scriptum est : « Dominus testificatus est inter te, et inter uxorem adolescentie tue; et ipsa socia tua, et non alius fecit; et reliquie spiritus tui, et custodite spiritum vestrum, et uxorem adolescentie tue ne derelinquas⁷⁹. » Ig. vir ac mulier, cum in legitimo matrimonio liberis operam dant, et a communi lecto exsurgunt, precentur, nulla superstitione deterriti; etsi non laverint, puri sunt : qui vero alienam uxorem corrumpit ac maculaverit, vel cum meretrice se commiscuit : ab ea surgens, neque si toto pelago, et fluviis omnibus abluerit se, purus esse poterit.

CAPUT XXX.

Quod Judæis ac gentilibus consuetudo sit, una observare naturales purgationes et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

Ne igitur observetis hujusmodi legalia et naturalia, existimantes contaminari per ea; neque requiratis Judaicas separationes, aut assiduas lavationes⁸⁰, aut expiationes de tactu mortui⁸¹; sed absque ulla observatione congregamini in cœmeteriis, lectionem sacrorum librorum facientes, atque psallentes pro defunctis martyribus et omnibus a sæculo sanctis, et pro fratribus vestris qui in Domino dormierunt : item antitypam regalis corporis Christi et acceptam seu gratam eucharistiam offerite in ecclesiis vestris, et in cœmeteriis; atque in su-

⁷⁸ Prov. v, 18. ⁷⁹ Mal. ii, 14. ⁸⁰ Levit. xii, etc. ⁸¹ Num. xix.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Τῷ. Est ἐν τῷ in ms. Vind. CLER.
(86) Νομίμω. Legit idem cod. νομίμων, eodem sensu. Ib.

(87) Ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν. Theophrastus Pythagoricæ elegans fertur apophthegma, laudatum a Clemente Alexandrino, postque eum a Theodorito : quæ interrogata, postulat γυνή ἀπὸ ἀνδρός εἰς τὸ θεομορφίον κάτεισιν, respondit : Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου, καὶ παραχρημα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου, οὐδεπώποτε. Quod sequitur de lavatione, accipiet lucem ex his B. Chrysostomi, homil. 18, in I ad Corinthios : Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν εἶδος· ἀπὸ μὲν γὰρ πλεονεξίας καὶ ἀρπαγῆς οὐκ ἂν τις σπουδάσειεν ἐπὶ βαλανεῖον εἰσελθεῖν, ἀλλ' ἀδιαφόρως ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεισὶν ἀπὸ δὲ μίξεως πόρνῃς, καθάπερ ὅλως γενόμενος ἀκάθαρτος, ἐπὶ τὸ λούσασθαι ἔρχεται. Est autem hic quoque noster mos : nam ab avaritia quidem, fraude, et rapina non curavit quisquam ire in balneum, sed citra ullum discrimen redit domum; a concubitu autem cum meretrice, tanquam totus effectus immundus, venit ad lavandum. Vide Luciani Amores. Tertullianus de Oratione cap. 14 : Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, nunquam tamen mundus est. Cot.

(88) Λουσόμενοι. Cod. Vind., λελουμένοι. CLER.
(89) Συμπαρτηρεῖσθαι. Sine præpositione σύν, est παρτηρεῖσθαι in cod. Vind. Ib.

(90) Ἀλλότριον. In eodem cod. : τοῦτο ἀλλότριον οὐ δαί καὶ συνίεναι ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῶν καὶ ψάλλειν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων. Ib.

(91) Φυσικά. Τὰ φυσικά. Cod. Vind. Ib.
(92) Ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις. Conventum qui in cœmeteriis fieri

συμπεριφερόμενος, πολλοστὸς ἔση. » Ἀγαπάτε οὖν αὐτάς, ὥς οἰκία μέλη, ὥς ὑμέτερα σώματα. Γέγραπται γὰρ οὕτως· « Κύριος διεμαρτύρατο ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον γυναικὸς νεότητός σου· καὶ αὕτη κοινῶς σου· καὶ οὐκ ἄλλος ἐποίησε· καὶ ὑπολείμμα πνεύματός σου· καὶ φυλάξασθε τῷ (85) πνεύματι ὑμῶν, καὶ γυναῖκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπῃς. » Ἄνθρωπος οὖν καὶ γυνή, νομίμω (86) γάμῳ συνερχόμενοι, καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἐχειρόμενοι, ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν (87)· καὶ μὴ λουσόμενοι (88), καθαροὶ εἰσιν· ὅς δ' ἂν ἀλλοτρίαν γυναῖκα ὑποφθείρας μίανῃ, ἢ συμμειανθῇ πόρνῃ, ἀναστὰς ἀπ' αὐτῆς, οὐδ' ἂν τὸ πέλαγος ὅλον καὶ τοὺς ποταμούς πάντας ἀπολούσῃται, καθαρὸς εἶναι δυνήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

B Ὅτι εἶδος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσι, συμπαρτηρεῖσθαι (89) τὰς φυσικάς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψανα βδελύσσεσθαι· Χριστιανῶν δὲ ἀλλότριον (90).

Μὴ παρτηρεῖσθε οὖν τὰ ἔννομα καὶ φυσικά (91), νομίζοντες μολύνεσθαι δι' αὐτῶν· μηδὲ ἐπιζητεῖτε Ἰουδαίους ἀφορισμούς, ἢ συνεχῇ βαπτίσματα, ἢ καθαρισμούς ἐπὶ θίξει νεκροῦ· ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις (92), τὴν ἀνάγκωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι, καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μαρτύρων (93) καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τῶν ἐν Κυρίῳ κεκοιμημένων· καὶ τὴν ἀντίτυπον τοῦ βασιλεῦς σώματος Χριστοῦ δεκτὴν εὐχαριστίαν προσφέρετε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑμῶν, καὶ ἐν τοῖς κοι-

C solebant meminisse Eusebius Hist. eccl. lib. ix, cap. 2, estque mos ille longe notissimus. Sed nolim eo trahi locum S. Athanasii Apologia de fuga sua p. 704 : Τῇ γὰρ ἑβδομάδι μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν ὁ λαὸς νηστεύσας ἐξῆλθε περὶ (ita quoque apud Socratem ac Theodorum, at in Nicephoro παρὰ) τὸ κοιμητήριον εὐχέσθαι. Nam περὶ illud seu παρὰ, quod Historia tripartita lib. v, cap. 3, vertitur ad, significat prope sive iuxta; ἐν ἑρμῇ τῷ πλησίον τοῦ κοιμητηρίου, dicitur ab eodem magnò Patre Apologia ad imperatorem, p. 692. Cot.

(93) Ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μαρτύρων. Pro martyribus ceterisque beatitudine fruētibz psallere ac offerre, non est precari ut remissionem delictorum consequantur et salvi fiant, quæ preces illos injuria afficerent : est tum orare ut eorum meriti flamus participes, utque ipsorum deprecationibus nostræ exaudivantur, tum gratias agere Deo in memoriam illorum, laudem, gloriam atque honorem. Sic explicant liturgiæ, etiam Clementis nostri; Constantinus imperator oratione ad sanctorum cœlum cap. 12, quo loci memorantur ὕμνοι καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημίαι καὶ εὐχαριστίας θυσιᾶ· Cyrillus Hierosol., catechesi mystagogica 5; Epiphanius hæresi 75, quæ est Aerii, sect. 7; Chrysostomus in Acta, homil. 21; Augustinus Tractatu 84 in Joannem, et sermone 17 de verbis Apostoli; Dionysius, De ecclesiastica hierarchia cap. 5; Innocentius PP. III, Nicolaus Cabasilas; Symeon Thessalonicensis, cum aliis. Notū sunt verbus Hildeberti :

Nam dum pro justo sacris assistitur aris,
Pro justo grates ipse minister agit. Cot.

μητρίαις· καὶ ἐν ταῖς ἐξέδοις τῶν κοιμημένων, ψάλλοντες προπέμπετε αὐτοὺς (94), ἐὰν ὡς πιστοὶ ἐν Κυρίῳ· « Τίμιος γὰρ ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ » καὶ πάλιν « Ἐπιστρέψον ἡ ψυχὴ μου εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησά σε » καὶ ἐν ἄλλοις· « Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων » καὶ « Δικαίων ψυχὰς ἐν χειρὶ Θεοῦ. » Οἱ γὰρ Θεῷ πεπιστευκότες, ἐὰν καὶ κοιμηθῶσιν, οὐκ εἰσὶν νεκροί· λέγει γὰρ ὁ Σωτὴρ τοῖς Σαδδουκαίοις· « Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ γεγραμμένον, ὅτι· Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. » Οὐκοῦν τῶν παρὰ Θεῷ ζώντων οὐδὲ τὰ λείψανα ἄτιμα. Καὶ γὰρ καὶ Ἐλισσαῖος ὁ προφήτης μετὰ τὸ κοιμηθῆναι αὐτὸν, νεκρὸν ἤγειρε· πεφανευμένον ὑπὸ πειρατῶν Συρίας (95)· ἔψαυσε γὰρ τὸ σῶμα αὐτοῦ τῶν Ἐλισσαίου ὁστέων, καὶ ἀναστὰς ἐξῆλθεν· οὐκ ἂν δὲ ἐγγίνετο τοῦτο, εἰ μὴ ἦν τὸ σῶμα Ἐλισσαίου ἁγίον. Καὶ Ἰωσήφ ὁ σὺν ἁφρών περιεπλέκετο τῷ Ἰακώβ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν· ὅντι ἐπὶ τῆς κλίνης. Καὶ Μωσῆς, καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἀποφέροντο τὰ λείψανα Ἰωσήφ (96), μελυσμὸν οὐκ ἠγοῦμενοι τοῦτο. Ὅθεν καὶ ὑμεῖς, ὡ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ λοιποὶ, ἀπαρτηρήτως ἀπτόμενοι τῶν κοιμημένων, μὴ νομίσητε μαινεσθαι, μηδὲ βδελύσσεσθε τὰ τούτων λείψανα· περιιστάμενοι τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις, μωρὰς οὖσας· καὶ κοσμεῖτε αὐτοὺς (97) ἐν ἁγιασμῷ καὶ σωφροσύνῃ, ὅπως μέτοχοι τῆς ἀθανασίας καὶ κοινωνοὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ γένησθε, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ (98) λάβητε, ἀναπαύεσθαι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ

A neribus mortuorum, eum psalmis dedecite eos, si fuerint fideles in Domino : « Pretiosa enim in conspectu Domini mors sanctorum ejus » ; et iterum : « Convertere, anima mea, in requiem tuam ; quia Dominus benefecit tibi » ; et alio in loco : « Memoria justorum cum laudibus » ; et : « Justorum animæ in manu Dei » . Nam qui Deo crediderunt, licet obierint, mortui non censentur ; ait quippe Salvator Sadducæis : « De resurrectione autem mortuorum non legistis quod scriptum est » : Ego autem Deus Abrahami, et Deus Isaac, et Deus Jacobi ? Non est igitur Deus, mortuorum Deus, sed vivorum : omnes enim vivunt ei . Igitur eorum qui apud Deum vivunt nec reliquæ pretio ac honore carent. Etenim propheta Elisæus, postquam morte sublatus est, suscitavit mortuum, a prædonibus Syriæ trucidatum ; tetigit enim corpus ejus ossa Elisæi, et excitatus vixit : quod certe non accidisset, nisi corpus Elisæi sanctum esset. Et Josephus, ille castus, Jacobum, post mortem in lecto positum complexus est . Et Moses , ac Jesus filius Navæ deferrebant reliquias Josephi, hoc non arbitrati esse inquinamentum. Quocirca et vos, episcopi, ac reliqui, sine religione ac metu contingite mortuos, nec putetis vos ideo pollui, nec eorum reliquias abominemini ; et declinate ab hujusmodi observationibus stultis ; ac ornate vos sanctitate atque continentia , ut participes immortalitatis, ac regni Dei consortes efficiamini, atque promissionem Dei capiat, requiescentes perpetuo per Jesum Christum Salvatorem. Adhærete ergo ei

⁹⁴ Psal. cxv, 15. ⁹⁵ Psal. cxiv, 7. ⁹⁶ Prov. x, 7. ⁹⁷ Sap. iii, 1. ⁹⁸ Matth. xxv, 31. ⁹⁹ Exod. iii, 6, Luc. xi, 38. ¹⁰⁰ IV Reg. xiii, 21. ¹⁰¹ Gen. i, 1. ¹⁰² Exod. xiii, 19. ¹⁰³ Jos. xxiv, 52.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *Ψάλλοντες προπέμπετε αὐτοὺς*. Socrates lib. vii, cap. 46 : Αὐτοῦ τὸ σῶμα ἄχρι τοῦ μνήματος σὺν ψαλμοῖς παρίεμνον. Chrysostomus homil. 4 in *Epistolam ad Hebræos*, ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπουσιν, et sermone in textum Apostoli I Thessal. iv, 13, tom. V, καθάπερ τοὺς ἐπὶ ἀρχὴν καλουμένους. Unde Gregorio Nysseno in *Vita Macrinae*, μυστικῇ πομπῇ dicitur. Scilicet, Christianorum est lutari in funere piorum : ut docetur a M. Chrysostomo multis in locis, et significatur per Hieronymum in *Epitaphio Fabiole*, dum exprimitur mos canendi Alleluia in exsequiis. Mito insignem canonem 22 concilii Toletani iii, aliaque testimoniis, quia Christianam hanc traditionem (quædammodum appellat Hieronymus in *Vita Pauli Eremitæ*) nemo nescit. Quod autem προπέμπειν est miltis, id non paucis est προκομίζειν, atque auctori incerto *De Persica captivitate*, quem R. P. Francisco Combesio acceptum serinus, p. 366 : Τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, inquit, πολλάκις προκομίζοντες, ἡ λιτὴ καὶ θεσιὰς τῷ Θεῷ ὁπάρτων ἀπειλῶν (conspicio ἀπειλῶντων) προσφέροντες, καὶ ἐκαστὸς τοῖς προσηρμένους ἐνασχομένθα. Id est, Sape cum fratres nostros offerimus, aut Deo preces ac supplicationes pro defunctis offerimus, etiam illic in *supra dictis verbis occurrunt, delictis videlicet. Cot.*

(95) *Πεφανευμένον ὑπὸ πειρατῶν Συρίας*. In LXX, IV Reg. xiii, 20 : Καὶ ἀπέθανεν Ἐλισσαί, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν καὶ μονάζοντι Μωσῆ

ἦλθον ἐν τῇ γῇ, ἔλθόντος τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἐγένετο αὐτῶν θαπτόντων τὸν ἄνδρα, καὶ ἰδοὺ εἶδον τὸν μονάζοντα, καὶ ἔβριψαν τὸν ἄνδρα ἐν τῷ τάφῳ Ἐλισσαί· καὶ ἀπορεύθη, καὶ ἤφατο τῶν ὁστέων Ἐλισσαί, καὶ ἐξῆλθε, καὶ ἀνέστη ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Eo, inquam, in loco ambiguitas vocis αὐτῶν, respondentis Hebraico מָצָא, quod ex sensu optime redditur a Latino interprete per *quidam*, turbavit non paucos, ut sepultores istos arbitrarentur esse ipsos grassatores, qui terræ mandarent aut hominem a se occisum, aut commitem suum et collatromem. Prima sententia est etiam illius qui *Chronicon* vocatum *Alexandrinum* composuit p. 242, necnon auctoris *Tractatus de resurrectione Domini*, tom. IX Operum S. Hieronymi ; secunda est nostri, et Zonaræ in *Annalibus*, post Josephum *Antiquit. Judaic.* lib. ix, cap. 9 ; tertia Athanasii in *Synopsi Scripturæ*, Pseudo-Epiphani in *Vita Elisæi*, ubi μονάζως una littera minus legitur, itemque Georgii Cedreni in *Compendio historiarum*. Rectius a Grecis Asterius Encumlio in sanctos martyres, ac Eulogius Alexandrinus lib. v *Adversus Novatianos*, apud Photium cod. 240, Vide in hoc Opere p. 242, C. in.

(96) *Ἰωσήφ*. Τοῦ Ἰωσήφ melius in cod. Vind. Cl.

(97) *Ἀδελφούς*. Melius sine dubio θανάτων, in cod. Vindob. In.

(98) *Τοῦ Θεοῦ*. Αὐτοῦ, in cod. Vind. rectius ut videtur repetitio vocis Θεοῦ. In.

qui potest aperire aures cordium vestrorum ad recipienda Dei eloquia, ministrata per Evangelium et per doctrinam Jesu Christi Nazareni, sub Pontio Pilato ac Herode crucifixi, mortui atque a mortuis excitati, iterum venturi cum gloria et virtute multa⁹⁹ in sæculi consummatione, suscitaturi mortuos, inducturi finem mundo, et retributuri unicuique pro meritis : item ei qui dedit nobis seipsum pignus resurrectionis ; qui in cœlum per potestatem Dei ac Patris sui assumptus est in conspectu nostro¹⁰⁰, cum postquam a mortuis resurrexisset comedissemus ac bibissemus cum eo per dies quadraginta¹⁰¹ ; qui sedet a dextris throni majestatis Dei omnipotentis¹⁰², super Cherubinos¹⁰³ ; qui audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum¹⁰⁴ ; » quem vidit beatissimus Stephanus stantem a dextris virtutis, et exclamans dixit : « Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem a dextris Dei¹⁰⁵, » tanquam pontificem universorum rationalium ordinum : per quem adoratio, et magnificentia et gloria omnipotenti Deo, et nunc, et in sæcula. Amen.

τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀρχιερεὶς πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων (1) δι' οὗ (2) τὸ σέβας, καὶ ἡ μεγαλωσύνη, καὶ ἡ δόξα τῷ παντοκράτορι (3) Θεῷ, καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

⁹⁹ Marc. xiii, 26. ¹⁰⁰ Marc. xvi, 19. ¹⁰¹ Act. i, 2, etc. ¹⁰² Hebr. viii, 1. ¹⁰³ Psal. lxxix, 2. ¹⁰⁴ Psal. cix, 1. ¹⁰⁵ Act. vii, 55.

VARIORUM NOTÆ.

(99) *Τῷ οὖν δυνάμει*, etc. Desideratur ad sensum in hac longa periodo nonnihil. Ac forte, quod contingere solet scribentibus negligenter, nec semel scripta relegentibus, nostro usu venit, ut longius abreptus, superiorum immemor putaverit se dixisse quod non dixerat. Ἀναχολούθον et ἀναπόδοτον vocant grammaticorum filii. Cor.

(100) *Καταδέχεσθαι*. Magis placet εἰσδέχεσθαι, quod est in cod. Vind. CLER.

(1) Ἀρχιερεὶς πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων. Nisi sobrie intelligatur, ad Origenismum accedit ; affine his Origenis tomo i in Joannem : Μέγας ἐστὶν ἀρχιερεὺς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνων,

τοῦ Σωτῆρος, αἰωνίως. Τῷ οὖν δυνάμει (99) ἀναδέχαι τὰ ὅσα τῶν καρδιῶν ὑμῶν εἰς τὸ καταδέχεσθαι (100) τὰ διηκονημένα τοῦ Θεοῦ λόγια διὰ τε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ Ἡρώδου, καὶ κοιμηθέντος καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν, καὶ πάλιν ἐρχομένου ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως πολλῆς, καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς ἀνεγείροντος, τῷ κόσμῳ δὲ τέλος ἐπάγοντος, ἐκαστῷ δὲ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμοντας· τῷ δόντι ἡμῖν ἀρραβῶνα τῆς ἀναστάσεως ἑαυτὸν, καὶ εἰς οὐρανοῦς ἀναληφθέντι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ ἐπ' ὅψεσιν ἡμετέραις, τοῖς συμπαροῦσιν αὐτῷ καὶ συμπιουσιν ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ καθισθέντι ἐκ δεξιῶν τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἐπὶ τῶν Χερουδīm, τῷ ἀκούσαντι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· » ὃν ἐθεάσατο Στέφανος ὁ μακαριώτατος ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἀναδοχῆς εἰπεν· « Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεγγέμενους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα

τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀρχιερεὶς πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων (1) δι' οὗ (2) τὸ σέβας, καὶ ἡ μεγαλωσύνη, καὶ ἡ δόξα τῷ παντοκράτορι (3) Θεῷ, καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

⁹⁹ Marc. xiii, 26. ¹⁰⁰ Marc. xvi, 19. ¹⁰¹ Act. i, 2, etc. ¹⁰² Hebr. viii, 1. ¹⁰³ Psal. lxxix, 2. ¹⁰⁴ Psal. cix, 1. ¹⁰⁵ Act. vii, 55.

ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ, τὴν ἀπαξ θυσίαν προσενεχθεῖσαν ἑαυτὸν ἀνεγχεῖν. Christus magnus est pontifex, non pro solis hominibus, sed etiam pro omni quod rationis est capax, hostiam semel oblatam seipsum offerens. Videsis doctissimi clarissimi- que viri Danielis Huetii *Origeniana* : et nos infra. Cor.

(2) Δι' οὗ. Ejusmodi loquendi genere libenter utebantur Ariani. Sed est in cod. Vind. αὐτῷ ex orthodoxorum sententia. CLER.

(3) Τῷ παντοκράτορι. In eodem, ex eorumdem consuetudine : Σὺν τῷ Πατέρι καὶ τῷ συναϊδίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ib.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

- I. Quod duæ sint viæ : una vitæ, naturalis ; altera mortis, adscititia : et quod illa quidem ex Deo est ; hæc vero ex depravatione, secundum insidias adversarii.
- II. Morales admonitiones Dominicanarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominandæ Veneris, adulterii, omnisque vitæ actionis.
- III. Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii.
- IV. Interdictio maledicentiæ, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis.
- V. Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, iræ, odii erga homines, invidiæ.
- VI. De arte augurali, incantatione, etc.

¹⁰⁶ L. ζῆνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α'. Ὅτι δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, ἡ φυσικὴ, καὶ μία τοῦ θανάτου, ἡ ἐπαισιμαχτος· καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλὴν τοῦ ἀλλοτρίου.
- β' Ἠθικαὶ παραινέσεις Κυριακῶν διατάξεων, συμφωνοῦσαι τῇ παλαιᾷ παρακλεῦσει τῶν θείων νόμων. Ἀπαγόρευσις θυμοῦ, φθόνου¹⁰⁶, διαφθορᾶς, μοιχείας, καὶ πάσης ἀπηγορευμένης πράξεως.
- γ'. Ἀπαγόρευσις γοητείας, τεκνοκτορίας, ἐπιορκίας, ψευδομαρτυρίας.
- δ'. Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μῆνιδος, καὶ ἡθους ὑπούλου, ἀργολογίας, ψεύδους, πλεονεξίας, ὑποκρίσεως.
- ε'. Ἀπαγόρευσις κακοθηλείας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκαρίας.
- ς'. Περὶ οἰωνοσκοπικῆς, ἐπαισιδῆς, κ.τ.λ.

- ζ'. Ἀπαγόρευσις γογγυσμοῦ, καὶ αὐθαδεῖας, καὶ ὑπερηφανίας, καὶ θρασυτήτος.
- η'. Περὶ μακροθυμίας, ἀκακίας, πραότητος, ὁπομοῆς.
- θ'. Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους, γονέων πλείον ἡγεῖσθαι· οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ εἶναι, οἱ δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.
- ι'. Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίλῃν τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἐληρηνεύειν μαχομένους, κρίνειν τε δικαίως, καὶ μὴ προσωποληπτεῖν.
- ια'. Περὶ διψύχου, ὀλιγοπίστου¹.
- ιβ'. Περὶ εὐποίας.
- ιγ'. Ὅπως δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς οἰκέταις τοὺς κυρίους· καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσεσθαι τοὺς οἰκέτας.
- ιδ'. Περὶ ὑποκρίσεως, καὶ προσοχῆς νόμων, καὶ ἐξομολογήσεων.
- ιε'. Περὶ τῆς πρὸς γονέας θεραπείας.
- ισ'. Περὶ τῆς πρὸς βασιλέα καὶ ἀρχοντας ὑποταγῆς.
- ιζ'. Περὶ καθαροῦ συνειδότος τῶν προσευχομένων.
- ιη'. Ὅτι ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐπεισαχθεῖσα ὁδὸς, ἀσεβείας καὶ παρανομίας πεπληρωται.
- ιθ'. Ὅτι μὴ χρὴ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίνειν δεξιὰ ἢ εὐώνυμα, παραινῇ δὲ ῥομοθέτης.
- κ'. Ὅτι μὴ χρὴ φαυλίζειν τι τῶν προσφύων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαρίστως μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένων.
- κα'. Ὅτι χρὴ φεύγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρώσιν.
- κβ'. Διδάξεις Κυριακῇ, ὅπως χρὴ βαπτίζειν, καὶ εἰς τὸν τίνος θάνατον.
- κγ'. Ποίας νηστευτέον τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, ἢ τίνας οὐ νηστευτέον· καὶ οὐ χάριν.
- κδ'. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς προσευχομένους τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου δοθεῖσαν προσευχὴν.
- κε'. Εὐχαριστία μυστικῇ.
- κς'. Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θείᾳ μεταλήψει.
- κζ'. Εὐχαριστία περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου.
- κη'. Ὅτι οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν περὶ τὴν κοινωρίαν.
- κθ'. Περὶ καρποφοριῶν διδάξεις.
- λ'. Ὅπως χρὴ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν, συναθροίζομένους, ἐορτάζειν.
- λα'. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς χειροτονουμένους.
- לב'. Πρόρρησις περὶ τῶν μελλόντων.
- λγ'. Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ προνοίας διαφόρου.
- λδ'. Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ δημιουργίας διαφόρου.
- λε'. Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τὰ ὄντα κηδεμορίαν.
- λς'. Προσευχὴ ὑπομνησκουσα τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς φίλους διάφορον πρόνοιαν.

¹ αἱ. ὀλιγοψύχου.

- VII. *Interdictio murmurationis, perveracitæ, superbiæ, ferilitatis.*
- VIII. *De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia.*
- IX. *Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluria ducere quam parentes : illi siquidem, bene esse : hi vero esse tantum præstant.*
- X. *Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personas non accipere.*
- XI. *De humine duplicis animi, seu modicæ fidei.*
- XII. *De beneficentia.*
- XIII. *Quales se exhibere debeant famulis domini, et quo modo oporteat famulos esse subjectos.*
- XIV. *De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus.*
- XV. *De cultu erga parentes.*
- XVI. *De subjectione erga regem et magistratus.*
- XVII. *De munda conscientia precantium.*
- XVIII. *Quod via quæ ex insidiis adversarii adscita fuit, impietate ac iniquitate sit plena.*
- XIX. *Quod non oporteat a pietate declinare dextrorum vel sinistrorsum, admonet legislator.*
- XX. *Quod non oporteat improbare cibum quemlibet usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.*
- XI. *Quod oporteat abstinere ab esu idolothytorum.*
- XXII. *Constitutio Dominica, quo modo oporteat baptizare, et in cujus mortem.*
- XXIII. *Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia.*
- XXIV. *Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem.*
- XXV. *Gratiarum actio sacramentalis.*
- XXVI. *Gratiarum actio super divina communione.*
- XXVII. *Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento.*
- XXVIII. *Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere.*
- D XXIX. *De oblationibus constitutio.*
- XXX. *Quo modo oporteat diem Dominicum nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos celebrare.*
- XXXI. *Quales esse oporteat eos, qui ordinantur.*
- XXXII. *Denuntiatio de futuris.*
- XXXIII. *Oratio variam providentiam prædicans.*
- XXXIV. *Oratio variam creationem prædicans.*
- XXXV. *Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem.*
- XXXVI. *Oratio commemorans incarnationem Christi, et variam erga sanctos providentiam.*

XXXVII. Oratio continens memoriam providentiæ, ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentia sanctis collata sunt per Christum.

XXXVIII. Oratio pro ope iustis allata.

XXXIX. Quo modo oporteat catechumenos institui.

XL. Constitutio, quo modo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quænum eos doceri conveniat.

XLI. Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

XLII. De unctione olei mystici actio gratiarum.

XLIII. Gratiarum actio de mystica aqua.

XLIV. De mystico unguento actio gratiarum

XLV. Oratio recenter initiatorum.

XLVI. Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinarunt.

XLVII. Oratio matutina.

XLVIII. Oratio vespertina.

XLIX. Oratio in prandio.

Α λζ'. Προσευχή περιέχουσα μνήμην προνοίας, και ἀπαρίθμησην εὐεργεσιῶν διαφορῶν τῶν προνοίᾳ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ παρασχεθεῖσιν τοῖς ἁγίοις.

λη'. Προσευχή ἀντιλήψεως δικαίων.

λθ'. Ὅπως χρὴ τοὺς κατηχουμένους στοιχειοῦσθαι.

μ'. Διδάξεις, ὅπως χρὴ τοὺς κατηχουμένους ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ μνήσει εὐλογεῖσθαι, και τίνα διδάσκεισθαι αὐτοὺς.

μα'. Ἀποτυχὴ πρὸς τὸν ἐναντίον, και συντηγὴ πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

μβ'. Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἐλαίου εὐχαριστία.

μγ'. Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.

μδ'. Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου εὐχαριστία.

B με'. Προσευχή τῶν νεοτελῶν.

μς'. Τίνας πέμποντες ἐχειροτόνησαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι.

μζ'. Προσευχή ἐωθινή.

μη' Ἑσπερινή.

μθ'. Εὐχὴ ἐπ' ἀρίστῳ.

LIBER SEPTIMUS.

DE RATIONE VITÆ, ACTIONE GRATIARUM, ET CHRISTIANA INITIATIONE.

CAPUT PRIMUM.

Quod duæ sint viæ: una vitæ, naturalis; altera mortis, adscitita; et quod illa quidem ex Deo est: hæc vero ex depravatione secundum insidias adversarii.

Cum legislator Moses dixerit Israelitis: « Ecce dedi ante faciem vestram, viam vitæ, et viam mortis; » ac subjunxerit: « Elige vitam, ut vivas. » Et propheta Elias populo denuntiavit: « Usquequo claudicabitis in ambobus poplitibus vestris; si Deus est Dominus, ite post eum; » merito dixit quoque Dominus Jesus: « Nemo potest duobus dominis servire; aut enim unum odio habebit, et alterum diliget; aut uni adhærebit, et alterum contemnet; » necessario et nos, secuti magistrum Christum, « qui est salvator omnium hominum, maxime fidelium, » pronuntiamus, quod duæ sunt viæ, vitæ una, mortis altera; illæ autem nullam habent inter se convenientiam, sed

* Citat Anastasius. quæst. 15. * Deut. xxx, 15, 19. * in Anast. Ἠλιοῦ. * III Reg. xviii, 21. * Matth. vi, 24. * I Tim. iv, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(4) Περὶ, etc. Ἐν ᾧ περὶ τῆς κατὰ Θεὸν ἀκριβοῦς πολιτείας, και εὐχαριστίας και μνήσεως ὑποτύπωσης, ἐν κεφ. η'. Ms. Vind. CLER.

(5) Τὴν ζωὴν. Ὁδὸν τῆς ζωῆς. Ms. Vind. Ib.

(6) Τοῦ προφήτου Ἠλία. In Anastasii Quæstionibus, Bibliothecæ Regiæ mss. 200, 1789, 2206, Ἠλία: ubi impressæ Ἠλιοῦ, et ms. 1107, Ἠλιοῦ. Græci enim quoque in hoc nomine sæpe aspirationem ponunt, minus bene: solentque genitivum facere Ἠλία, aut Ἠλιοῦ, Ἠλιοῦ et Ἠλίου, nominativum vero Ἠλίας aut Ἠλιού: pro quo ultimo cum impe-

BIBLION EBΔΟΜΟΝ.

ΠΕΡΙ(4) ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ, ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ, ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΜΥΗΣΕΩΣ.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, ἡ φυσικὴ, και μία τοῦ θανάτου, ἡ ἐπείσακτος: και ὅτι ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλήν τοῦ ἀλλοτρίου.

Τοῦ νομοθέτου μωσέως εἰρηκότος τοῖς Ἰσραηλίταις: « Ἴδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, και τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου: » και ἐπιφέροντος: « Ἐκλεξαι τὴν ζωὴν (5) ἵνα ζήσῃς: » και τοῦ προφήτου Ἠλία (6) λέγοντος τῇ λαῷ: « Ἐως πότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις (7) ὑμῶν; εἰ Θεὸς ἐστὶ Κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ: » εἰκότως ἔλεγε και ὁ Κύριος Ἰησοῦς: « Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεῦν: ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει, και τὸν ἕτερον ἀγαπήσει: ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται, και τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει: » ἀναγκαίως και ἡμεῖς, ἐπόμενοι τῷ διδασκάλῳ Χριστῷ, « ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν, » φαρμέν, ὡς δύο ὁδοὶ D εἰσι, μία τῆς ζωῆς, και μία τοῦ θανάτου: οὐδεμίαν

ritus librarius in oratione Nicetæ de archangelis Michael et Gabriele exarasset Ἠλίου, putavit vir doctus Petrus Possinus corrigendum esse Ἠλίας. COT.

(7) Ἰγνύαις. Vox ambigua videtur, uti est Hebraica. Hesychius; ἰγνύα: ψυχὴ, ἢ τὸ τοῦ γόνatos ἐπισθεν μέρος. Unde in dubium revocari potest quod conjiciunt, Luciferum, quia lib. i, pro Athanasio, p. 35, vertit σεσηκ vestro, legisse ἐννοίας (non ἰγνύαις) ὑμῶν. III Reg. xviii, 21. Ib.

δὲ σὺγκρισιν ἔχουσιν πρὸς ἑαυτάς· πολὺ γὰρ τὸ διάφορον, μᾶλλον δὲ πάντῃ κεχωρισμέναι τυγχάνουσι· καὶ φυσικὴ μὲν ἐστὶν ἡ τῆς ζωῆς ὁδός, ἐπίσπαστος δὲ ἡ τοῦ θανάτου, οὐ τοῦ κατὰ γνώμην Θεοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλὰ τοῦ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου (8).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἡθικαὶ παραινήσεις Κυριακῶν διατάξεων, συμ-
φωνοῦσαι τῇ πάλαι παριαλεῦσαι τῶν θείων
νόμων. Ἀπαγόρευσις θυμοῦ, φθόρου*, διωθο-
ρᾶς, μοιχείας, καὶ πάσης ἀπηγορευμένης (9)
πράξεως.

Πρώτη οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς· καὶ ἐστὶν αὕτη ἣν καὶ ὁ νόμος διαγορεύει· « Ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς διανοίας (10), καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, τὸν ἕνα καὶ μόνον, παρ' ὃν ἄλλος οὐκ ἐστὶ, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν » καί· « Πᾶν ὃ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, καὶ σὺ (11) τοῦτο ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς· προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων ὑμᾶς· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· ποία γὰρ ὁ ὑμῖν χάρις, ἐὰν φιλήτε τοὺς φιλοῦντας ὑμᾶς; καὶ γὰρ καὶ οἱ ἐθνικοὶ τοῦτο πρῶτον· ὑμεῖς δὲ φιλεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς. » Καὶ ἐχθρὸν οὐκ ἔχετε· « Οὐ μισήσεις γὰρ, φησί, πάντα ἄνθρωπον, οὐκ Αἰγύπτιον, οὐκ Ἰδουμαῖον· » ἅπαντες γὰρ εἰσι τοῦ Θεοῦ ἔργα. Φεύγετε δὲ οὐ τὰς φύσεις, ἀλλὰ τὰς γνώμας τῶν πονηρῶν. « Ἀπέχου τῶν σαρκικῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν. Ἐάν τις σοι δῶ βράσιμα εἰς τὴν δεξιάν (12) σιαγόνα, στρέφον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· » οὐ φαῦλης οὐσῆς τῆς ἀμύνης, ἀλλὰ τιμιωτέρας τῆς ἀνεξικακίας· λέγει γὰρ ὁ Δαβὶδ· « Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ. Ἐάν ἀγγαρεύσῃ σέ τις μίλιον ἕν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· καὶ ἀπὸ τοῦ αἵροντος τὰ σά, μὴ ἀπαίτει. Τῷ (13) αἰτοῦντί σε, δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανείσασθαι παρὰ σοῦ, μὴ ἀποστραφεῖς (14) ἀποκλείσῃς τὴν χεῖρα· » δίκαιος γὰρ ἀνὴρ οἰκτερεῖ καὶ κίχρᾰ· πᾶσι γὰρ θέλει δίδεσθαι ὁ Πατήρ, ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς, καὶ ἀγαθοὺς, καὶ τὸν ὕπνόν αὐτοῦ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πᾶσιν οὖν δίκαιον δίδόναι· ἐξ οἰκτείας πόνων. « Τίμα γὰρ, φησί, τὸν Κύριον ἀπὸ ὧν δικαίων πόνων· » προτιμητέον δὲ τοὺς ἀγίους. « Οὐ φονεύσεις· » τούτέστιν, οὐ φθερεῖς τὸν ὅμοιον σοι ἄνθρωπον· διαλύεις γὰρ τὰ καλῶς γινόμενα· οὐκ ὡς παντὸς φόνου φαύλου τυγχάνοντος, ἀλλὰ μόνου τοῦ ἀθώου, τοῦδ' ἐνδίκου ἀρχοῦσι μόνους ἀφωρισμέ-

magnum discrimen, imo vero prorsus disjunctæ consistunt; ac naturale quidem est vitæ iter, adscitum autem iter mortis, non illius quæ ex voluntate Dei existit, verum illius quæ ex insidiis adversarii*.

CAPUT II.

Morales admonitiones Dominicarum constitutio-
num, concordantes cum antiqua exhortatione
divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii,
abominandæ Veneris, adulterii, omniaque vitæ
actionis.

Prima igitur est via vitæ¹⁰; eaque est, quam et lex præcipit: « Diligere Dominum Deum ex tota mente et ex tota anima¹¹, unum ac solum, præter quem alius non est¹², et proximum sicut seipsum¹³; » et: « Omne quod non vis tibi fieri, et tu hoc alteri ne facias¹⁴. » Benedicite iis qui vobis maledicunt; orate pro calumniantibus vos; diligite inimicos vestros¹⁵. Quæ enim vobis gratia, si amatis eos qui vos amant¹⁶? etenim ethnici quoque hoc faciunt¹⁷; vos autem amate eos qui vos oderunt. Et inimicum non habebitis; ait enim: « Ne oderis ullum hominem, non Ægyptium, non Idumæum¹⁸; » nam omnes sunt Dei opus. Cæterum fugite non naturas, sed voluntates improborum. « Abstine a carnalibus et mundanis cupiditatibus¹⁹. » Si quis incusserit tibi colaphum in dexteram maxillam, obverte illi et alteram²⁰; » non quod mala sit ultio, sed quod pluris fieri debeat patientia; David enim dicit: « Si reddidi retribuentibus mihi mala²¹. » Si angariaverit te aliquis unum milliare, vade cum illo duo; et ei qui vult tecum iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium²²; et qui aufert quæ tua sunt, ne repetas. Petenti a te, da; et volenti mutuari a te, ne aversus claudas manum²³; » vir enim justus miseretur et commodat²⁴; siquidem omnibus vult tribui Pater, qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam suam demittit super justos et injustos²⁵. Æquum igitur est, ut omnibus demus, ex propriis laboribus: « Honora enim, inquit, Dominum de tuis justis laboribus²⁶; » oportet autem præferre sanctos²⁷. « Non occides²⁸; » id est, non destrues similem tibi hominem; dissolvis enim quæ recte facta sunt; non quod omnis cædes sit vitiosa; sed innocentis solius; cum justa cædes magistratibus solis reservetur. « Non moechaberis; » di-

* Sap. i, 13; ii, 24. * I φόνου. ¹⁰ Anast. ibid. ¹¹ Deut. vi, 5. ¹² Marc. xi, 32. ¹³ Lev. xix, 18. ¹⁴ Tob. iv, 16. ¹⁵ Matth. v, 44. ¹⁶ Anast. inserit πέφυκεν. ¹⁷ Luc. vi, 32. ¹⁸ Matth. v, 47. ¹⁹ Anast. τελώναι. ²⁰ Deut. xxiii. ²¹ I Petr. ii, 11. ²² Matth. v, 39. ²³ Psal. vii, 5. ²⁴ Matth. v, 41, 40. ²⁵ Luc. vi, 30; Matth. v, 42. ²⁶ Psal. cxi, 5. ²⁷ Matth. v, 45. ²⁸ Prov. iii, 9. ²⁹ Gal. vi, 10. ³⁰ Exod. xx, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Ἀλλοτρίου. In margine cod. Vindob. est hoc scholium: Ὁ γὰρ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησε, φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν. ULEK.
(9) Ἀπηγορευμένης. Cod. Vind. ἀνοσίας πράξεως Σοδομικῆς, quæ Glossema redolent. Ib.
(10) Διανοίας. Cod. Vind. καρδίας. Ib.
(11) Καὶ σὺ, etc. Scholium hoc legitur in cod.

Vindob.: τούτέστιν ὁ σὺ μισεῖς ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. Ib.
(12) Εἰς τὴν δεξιάν. Hæ voces et proxime sequens absunt in cod. Vind. Ib.
(13) Τῷ, etc. Deest integrum hoc præceptum in cod. Vind. Ib.
(14) Ἀποστραφεῖς. Deest in eodem cod. Ib.

vidis enim unam carnem in duo, ait quippe : A νοῦ. « Οὐ μοιχεύσεις » διαίρεις γὰρ μίαν σάρκα εἰς δύο· « Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν »· ἐν γὰρ εἰσὶν ἀνὴρ καὶ γυνὴ τῇ φύσει, τῇ συμποσίᾳ, τῇ ἐνώσει, τῇ διαθέσει, τῷ βίῳ, τῷ τρόπῳ· κεχωρισμένοι δὲ εἰσι τῷ σχήματι καὶ τῷ ἀριθμῷ· οὐ παιδοφθορήσεις (15)· παρὰ φύσιν γὰρ τὸ κακὸν ἐκ Σοδόμων φύεν, ἥτις πυρὸς θεηλάτου παρανάλωμα γέγονεν· ἐπικατάρματος δὲ ὁ τοιοῦτος· καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαός· Γένοιτο. Οὐ πορνεύσεις· « Οὐκ ἔσται γὰρ, φησὶ, πορνείων ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ. » — « Οὐ κλέψεις »· « Ἀχαρ » γὰρ, κλέψας ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐν Ἱεριχώ, λίθοις βληθεὶς τοῦ ζῆν ὁπερῆλθε· καὶ Γιεζὶς ³⁹, κλέψας καὶ ψευδόμενος, ἐκκληρονόμησε τοῦ Νεεμᾶν τὴν λέπραν (16)· καὶ Ἰούδας, κλέπτων τὰ τῶν πενήτων, τὸν Κύριον τῆς δόξης παρέδωκεν Ἰουδαίοις, καὶ μεταμεληθεὶς ἀπήγγεστο, καὶ ἐλάχησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ· καὶ Ἀνανίας, καὶ Σαπφείρα ἡ τούτου γυνή, κλέψαντες τὰ ἴδια, καὶ πειράσαντες τὸ Πνεῦμα Κυρίου, παραχρῆμα ἀποφάσει Πέτρου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν, ἐθανατώθησαν.

CAPUT III.

Interdictio magicarum artium, intersectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii.

Non uteris magia, neque praeiigiis ⁴⁰; ait enim : « Praestigiatōres non sinetis vivere ⁴¹. » Non interfices filium tuum in abortione, neque quod natum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπαγόρευσις γοητείας, τεκνοκτονίας (17), ἐπιπορκίας, ψευδομαρτυρίας.

Οὐ μαγεύσεις· οὐ φαρμακεύσεις· « Φαρμακοὺς γὰρ, φησὶν, οὐ περιδιώσετε. » Οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ (18), οὐδὲ τὸ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς· πᾶν γὰρ

³⁹ Gen. II, 24. ⁴⁰ Epist. Barn. cap. 19. ⁴¹ Levit. XVIII, 22. ⁴² Gen. XIX. ⁴³ Deut. XXVII. ⁴⁴ Deut. XXIII, 17. ⁴⁵ Exod. XX, 15. ⁴⁶ Anast. Ἀχαρ. ⁴⁷ Jos. VII. ⁴⁸ al. Γιεζή, in Anast. Γιεζή. ⁴⁹ IV Reg. V. ⁵⁰ Joan. XIII, 6. ⁵¹ Matth. XXVII. ⁵² Act. I. ⁵³ Act. V. ⁵⁴ Anast. ibid. ⁵⁵ Exod. XXII, 18.

VARIORUM NOTAE.

(15) Οὐ παιδοφθορήσεις. Infandum scelus dicitur *διαφθορά* in titulo, proprie, ex dictato Hesychii magni magistri, *διαφθοράς*, ἐχθράς βδελυρίας. Lexicon Cyrilli : « Διαφθορά, παιδὸς ἢ παρθένου. *Stuprum*. » Ἀρρενοφθορεῖν apud Gregorium Nyssenum *De Vita Moisi*, et Caesarium quaestione 109. Alio sensu Joannes monachus in Canonario παιδοφθορίαν definiit, τὸ κόρην παρθένον νεᾶνιν πρὸ τῆς ἡέτης, ἥγουν πρὸ τῶν δωδεκά χρόνων διαφθαρήναι. Porro istud οὐ παιδοφθορήσεις junctum cum οὐ μοιχεύσεις et οὐ πορνεύσεις, a Barnaba habet quoque Clemens Alexandrinus *Admonitione ad gentes*, p. 67, et *Pædagog. lib. II, cap. 10. Cor.*

(16) Τοῦ Νεεμᾶν τὴν λέπραν. Hoc nomen, quod scribitur etiam Νατιμᾶν, Νεατιμᾶν, Νααμᾶν, Νεεμᾶν, et Νεεμᾶν, restituendum videtur, in formula juramenti Judaici lib. II *Juris Græco-Romani*, p. 120 : Δὴ μοι Κύριος ὁ Θεὸς τὴν λέπραν τοῦ Γιεζή, καὶ τοῦ Ἀμμᾶ. Ib.

(17) Τεκνοκτονίας. Ψεύδους. In cod. Vind. e quo abest ψευδομαρτυρίας. Cl.

(18) Οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ. Optime, ex Barnaba : licet Anastasii Quaestiones manuscriptæ exhibeant : Οὐ φονεύσεις βρέφος ἐν διαφθορᾷ· πᾶν γὰρ τὸ ἐξεικονισμένον, ψυχὴν λαβὼν παρὰ Θεοῦ, φονευθὲν ἀδίκως, ἐκδικηθήσεται. Voces φθορά, διαφθορά, φθείρειν, διαφθεῖρειν, φθορεὺς, φθόριος, etc., in explicando abortu frequenter occurrere, apud sacros et profanos auctores, notius est quam ut loca proferre sit necesse, si demas pauca, quæ aut illustria sunt, aut opis criticæ videntur indigere. Qualia prae oculis habeo ista Clementis Alexandrini *Pædag. II, 10, p. 194* : Αὐταὶ γὰρ πορνείας

ἐπικαλύμματα (vel ἐπὶ καλύμματα) τοῖς ἐς παντελὴ καταστῶσι φθορὰν φθορίοις συγχρώμεναι φαρμάκοις, ἐξανάλισκουσιν ἅμα τῷ ἐμβρύῳ τὴν φιλανθρωπίαν. Basilii canone 2 : Φθείρασα κατ' ἐπιτήδευσιν, φόνου δίκην ὑπέχει, etc., Lexici Græco-Latini veteres : « Διαφθορά, ἐπὶ ἀμβλώσεως. *Abortus*. » Concilii Ancyranii can. 21 : Περὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἐκπορνεουσῶν, καὶ ἀναιρουσῶν τὰ γεννώμενα, καὶ σπουδάζουσῶν τὰ φθόρια ποιεῖν. Suidæ, ἀμβλωθρίδια· ἐκτρώματα (sic constituo etiam ex veteribus libris), τὰ ἐξημδλωμένα ἐμβρυα. Καὶ ἀμβλωθρίδιον, αὐτὸ τε τὸ φθόριον φάρμακον, καὶ δὴ καὶ τὸ διαφθαρέν. Hesychii : Ἀμβλώσσειν· ὠμοτοκεῖν. Ἀμβλωθρίδια· τὰ ἐξημδλωμένα (pro ἐξημδλωμένα) ἐμβρυα. Denique Josephi lib. II *contra Apionem*, p. 1074 : Ὁ νόμος γυναιξὶν ἀπέπειν, μήτε ἀμφιδάλλειν ποτὲ ἐν τινὶ τῶν αὐτῆς, μήτε διαφθεῖρειν· ἀλλὰ μηχανῇ τινὶ προσέπεισθαι αὐτοῦ (vel αὐτῷ), τεκνοκτόνος γὰρ ἂν εἴη, ψυχὴν ἀφανίζουσα, καὶ τὸ γένος ἐλαττοῦσα. Τοιγαροῦν εἰς ἐπὶ λέχος ἢ φθορὰν παρέλθοι, καθαρὸς εἶναι οὐ δύναται. Ἡ καὶ μετὰ τὴν νόμιμον συνουσίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀπολούσασθαι κελεύει ὁ νόμος. Ψυχῆς τε γὰρ καὶ σώματος ἐγγίνεται μολυσμός, ὡς πρὸς ἄλλην χώραν υποβαλόντων. Καὶ γὰρ ἐμφυομένη σώμασι κακοπαθεῖ ἡ ψυχὴ, καὶ τούτων αὐτῶν πάλιν ὡς θανάτῳ διακριθεῖσα· διόπερ ἀγνείας ἐπιτασὶν τοῖς τοιοῦτοις προσέταξεν. Latine Rufinus interprete : *Lex mulieribus interdixit vel celare quod statum est (cod. Reg. statutum) vel aliam machinationem corrumpere filii. Namque machatrix est anima demolitrix, et genus imminuens. Igitur si quis ad concubitum corruptionemque transierit, immundus (add. in mss. est). Oportet autem etiam (abest a*

τὸ ἐξεικονισμένον, ψυχὴν λαβὼν παρὰ Θεοῦ, φανευθὲν, ἅ ἐκδικηθήσεται, ἀδίκως ἀναιρεθέν. « Οὐκ ἐπιθυμῆσεις τὰ τοῦ πλησίον σου, ὅσον τὴν γυναῖκα, ἢ τὸν παῖδα, ἢ τὸν βοῦν, ἢ τὸν ἀγρόν. » Οὐκ ἐπιτορκήσεις· ἐρρήθη γὰρ, μὴ ὁμῶσαι⁵⁰ ὅλως· εἰ δὲ μήγε, καὶ ἐυτορκήσης· ὅτι· « Ἐπαινεθήσεται πᾶς ὁ ὁμνῶν ἐν αὐτῷ. » — « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις· » ὅτι· « ὁ συκοφαντῶν πένητα, παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μὴνιδος, καὶ ἡθους ὑποῦλου, ἀργολογίας (19), ψεύδους, πλεονεξίας, ὑποκρίσεως.

Οὐ κακολογήσεις· « Μὴ ἀγάπα γάρ, φησί, κακολογεῖν (20), ἵνα μὴ ἐξαρθῇς. » Οὐδὲ μνησικακήσεις· « Ὅσοι γὰρ μνησικάκων εἰς θάνατον. » Οὐκ ἔση διγνώμος, οὐδὲ διγλωσσός· « Παγίς γὰρ ἰσχυρά ἀνδρὶ τὰ ἴδια χεῖλη· » καὶ· « Ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου κενός· « Περὶ παντὸς γὰρ λόγου ἀργοῦ δώσετε λόγον. » Οὐ ψεύση· « Ἀπολεῖς γάρ, φησί, πάντα τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. » Οὐκ ἔση πλεονέκτης, οὐδὲ ἄρπαξ· « Οὐαὶ (21) γάρ, φησὶν (22), ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακὴν. » Οὐκ ἔση ὑποκριτής, ἵνα μὴ τὸ μέρος σου μετ' αὐτῶν θῇς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπαγόρευσις κακοηθείας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκανίας.

Οὐκ ἔση κακοήθης, οὐδὲ ὑπερήφανος· « Ὑπερηφάνους γὰρ ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται. » — « Οὐ λήψῃ πρόσωπον (23)

est necabis⁵¹; omne enim formatum, quod animam a Deo accepit, si perimatur, vindicabitur, utpote injuste occisum⁵². « Non concupisces quæ ad proximum tuum pertinent, ut uxorem, aut servum, aut bovem, aut agrum⁵³. » Non pejerabis, dictum enim est : « Non jurabis omnino⁵⁴; » sin minus, saltem pie ac vere jura; quia « Laudabitur omnis qui jurat in eo⁵⁵. » — « Non dices falsum testimonium⁵⁶; » quoniam « Qui calumniatur pauperem, lacessit eum qui illum fecit⁵⁷. »

CAPUT IV.

Interdictio maledicentiæ, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis.

⁵⁰ Non maledices : « Ne diligas enim, inquit, maledicere, ne tollaris. » Neque injurias recordaberis : « Viæ enim eorum qui memores sunt injuriarum, in mortem⁵¹. » ⁵² Non eris duplicis sententiæ, neque duplicis linguæ : « Laqueus enim fortis viro propria labia⁵²; » et : « Vir linguosus non dirigitur in terra⁵³. » Non erit sermo tuus vanus : « De omni enim verbo otioso reddetis rationem⁵⁴. » Non mentieris⁵⁵ : « Perdes enim, inquit, omnes qui loquuntur mendacium⁵⁵. » Non eris fraudator, neque rapax : « Viæ enim, inquit, ei qui proximum fraudat fraude mala⁵⁶. » Non eris hypocrita, ne partem tuam cum eis ponas⁵⁷.

CAPUT V.

Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, iræ, odii erga homines, invidiæ.

⁵⁸ Non eris malignus, neque superbus : « Superbis enim Deus resistit⁵⁸. » — « Non accipies personam in

⁵⁰ Exod. xxi, 23, in LXX. ⁵¹ Barn. xix. ⁵² Anast. ὁμῶσαι. ⁵³ Exod. xx, 17. ⁵⁴ Matth. v, 34. ⁵⁵ Psal. lxxii, 12. ⁵⁶ Exod. xx, 16. ⁵⁷ Prov. xiv, 31. ⁵⁸ Lege Anastasium ibidem, et confer. ⁵⁹ Prov. xii, 28. ⁶⁰ I. Barn., cap. 19. ⁶¹ Prov. vi, 2. ⁶² Psal. cxxxix, 12. ⁶³ Matth. xii, 36. ⁶⁴ Levit. xix, 11. ⁶⁵ Psal. v, 7. ⁶⁶ Barn. xix. ⁶⁷ Matth. xxiv, 51. ⁶⁸ Hoc quoque caput transcribit Anastasius, ibid. ⁶⁹ Jac. iv, 6; Prov. iii, 34.

VARIORUM NOTÆ.

ms.) post legalem commisionem viri, mulieres (codex, et mulieris) lavari. Hoc enim partem animæ pollvere judicavit. Inflata namque corporibus vulneratur. Dum hoc (ms. ob hoc) fit aliquam (ms. aliqua) propter purificationis causam talibus imperavit. Videtur in Græco emendandum, ἢ ἄλλῃ μηχανῇ τινι προσεχθεῖσθαι αὐτό. Ut sensus sit hujusmodi : Lex mulieribus interdixit, vel hæsitare aliquando in quoquam eorum quæ in illis concepta sunt, vel illud corrumpere ac interimere, aut alia quapiam machinatione exponere. Prolis enim interfectrix fit; animam nempe auferens, ac genus imminuens. Ergo si quis ad concubitum vel corruptionem stuprumque processerit, mundus esse non potest. Certe et post viri ac mulieris legitimam conjunctionem, lavare lex jubet. Animæ siquidem et corporis pollutio innascitur, velut quasi ad aliam regionem animam demittant. Etenim anima corporibus insita, male habet, atque ab iis iterum per mortem velut secernitur. Ideoque puritatis augmentum talibus præcepit. Latina vero Rufini sic constituerim : Lex mulieribus interdixit vel celare quod satum est, vel alia machinatione corrumpere. Filii namque necatrix est, animam demoliens, et genus imminuens. Igitur si quis ad concubitum corruptionemque transierit, immundus est. Oportet autem etiam post legalem commisionem viri et mulieris lavari. Hoc enim partem animæ pol-

luere judicavit. Inflata (ἐμφυσωμένη) vel innata namque corporibus, vulneratur. Dum hoc fit, aliqua propter purificationis causam talibus imperavit. Nec prætermitti debent ista Balsamonis ad canonem Basilii citatum : Μὴ ὑποκρίσθαι δὲ φόνον ἐκουσίον ἐπιτιμῶ, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐν φύσει τὸ κυφορούμενον, καὶ διὰ τὸ μὴ ἐκ διαθέσεως κακῆς μελετηθῆναι τὸν φόνον, ἀλλὰ διὰ φόβον οὐκ ἀγεννῆ. Matthæus Blastares legebat φόβον ἀγεννῆ aliquanto melius (Nomocanonis littera γ, cap. 28) : Γονέως τυγλὸν, ἢ δεσπότου, ἢ ἄλλου τινὸς κίνδυνον ἀπειλοῦντος· ὅτι δὲ διαφορά ἐστὶ (ista sensus exigit, et habent codices Regii, non διαφορά, quod inepte ediderunt ac interpretati sunt) τοῦ κυφορουμένου, καὶ τοῦ εἰς φῶς ἐξελθόντος βρέφους, δῆλον ἐστὶν ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς Ἑβραίου. Cot.

(19) Ἀργολογίας. In cod. Vind. ἀντιλογίας, perperam. Clea.

(20) Κακολογεῖν. In LXX Proverb. xx, 13, καταλαλεῖν. Cot. Sic et ms. Vindob. Cl.

(21) Οὐαὶ ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακὴν. Ex Habac. ii, 9. Cot.

(22) Φησί. Perperam omittitur in cod. Vind. eo quod caret nominativo. Sed subaudiendum, ut in antecedentibus, γραφή, aut simile quidpiam. Cl.

(23) Πρόσωπον. Addit. cod. Vind. δυνάπτου, potentis. Cl.

judicio : quia Domini est judicium ⁶⁸. Non odio habebis ullum hominem. Arguendo argues fratrem tuum; et non accipies propter eum peccatum ⁶⁹; et : « Argue sapientem, et diliget te ⁷¹. » Fuge ab omni malo, et ab omni re simili illius : « Recede enim, inquit, ab iniquo; et tremor non appropinquabit tibi ⁷². » Ne sis iracundus, neque invidus, neque æmulator, neque furiosus, neque ferox, ne tibi accendant, quæ Caino ⁷³, Sauli, Joabo; quoniam primus quidem occidit fratrem suum Abelem, quod is apud Deum præstantior esset inventus, quodque ejusdem sacrificium prælatum fuisset; secundus vero sanctum Davidem persequabatur, victorem Goliathi Philistæi ⁷⁴, invidens ob saltatricum faustam acclamationem; tertius denique duos exercitus duces confodit, Abnerem ducem Israelis, et Amasam ducem Judæ ⁷⁵.

CAPUT VI.

De arte augurali, incantatione, etc.

Ne sis augur, quia id ducit ad idololatriam : « Augurium enim, inquit Samuel, peccatum est ⁷⁶; » et : « Non erit auguratio in Jacobeis, neque divinatione in Israelitis ⁷⁷. » ⁷⁸ Non eris incantator, aut filium tuum lustrans ⁷⁹. Non ominaberis; neque auguraberis; neque auspicaberis ⁸⁰; neque disces pravæ disciplinæ : hæc enim omnia etiam lex prohibuit. Ne sis cupitor malorum : deduceres enim in peccatorum nimietatem. Non eris turpilocus; neque emissitili oculis; neque vinolentus : inde enim fornicationes et adulteria oriuntur. Ne sis avarus; ut non, vice Dei, servias mammonæ ⁸¹; ne sis inanis gloriæ cupidus, neque elatus, neque altum sapiens : ex his quippe omnibus superbix prodeunt : memento illius qui dixit : « Domine, non est exaltatum cor meum; neque elati sunt oculi mei; neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Si non humiliter sentiebam ⁸².... »

CAPUT VII.

Interdictio murmurationis, pervicaciæ, superbix, feritatis.

Ne sis murmurator ⁸³; minor poenarum quas dederunt qui Mosi obmurmuraverunt ⁸⁴. Ne sis per-

Α ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις. Οὐ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον ⁸⁵. Ἐλεγμῶ ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου, καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν; καὶ : « Ἐλέγχε σοφόν, καὶ ἀγαπήσει σε. » Φεῦγε ἀπὸ παντὸς κακοῦ, καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτῶ· « Ἀπεχε γὰρ, φησὶν, ἀπὸ ἀδίκου· καὶ τρόμος οὐκ ἐγγίει σοι. » Μὴ γίνου ὀργίλος, μηδὲ βάσκανος, μηδὲ ζηλωτής, μηδὲ μανικὸς, μηδὲ θρασύς· μὴ πάθῃς (24) τὰ τοῦ Κάιν, καὶ τὰ τοῦ Σαούλ, καὶ τὰ τοῦ Ἰωάβ· ὅτι ὁς (25) μὲν ἀπέκτεινε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀβελ, διὰ τὸ πρόκριτον αὐτὸν εὐρεθῆναι παρὰ Θεῶ, καὶ διὰ τὸ προκριθῆναι (26) τὴν θυσίαν αὐτοῦ· ὁ δὲ τὸν ὕσιον Δαβὶδ ἐδίωκε, νικῆσαντα τὸν Γολιάθ ⁷⁴ (27) τὸν Φίλιππιον, ζηλώσας ἐπὶ τῇ τῶν χορευτῶν εὐφημίᾳ· ὁ δὲ τοὺς δύο στρατάρχας ἀνέτελε, τὸν Ἀβενήρ ⁷⁵ τὸν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ Ἀμεσσά ⁷⁷ τὸν τοῦ Ἰούδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ οἰωνοσκοπικῆς, ἐπασιδῆς, κτλ. (28.)

Μὴ γίνου οἰωνοσκόπος· ὅτι ὁδηγεῖ πρὸς εἰδωλολατρείαν· « Οἰωνισμὰ δὲ, φησὶν ὁ Σαμουὴλ, ἁμαρτία ἐστὶ. » Καὶ : « Οὐκ ἐστὶ οἰωνισμὸς ἐν Ἰακώβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραὴλ. » Οὐκ ἐσθὶ ἐπάδων, ἢ περικαθαίρων τὸν υἱόν σου. Οὐ κληδονιεῖς· οὐδὲ οἰωνισθήσῃ· οὐδὲ ὀρνεοσκοπήσεις· οὐδὲ μαθήσῃ μαθήματα πονηρά (29)· ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ ὁ νόμος ἀπέπεισε. Μὴ γίνου ἐπιθυμητὴς κακῶν, ὁδηγηθήσῃ γὰρ εἰς ἁμερτίαν ἁμαρτημάτων. Οὐκ ἐσθὶ αἰσχρολόγος· οὐδὲ ριψόψυχος· οὐδὲ μέθυσος· ἐκ γὰρ τούτων πορνεία καὶ μοιχεύει γίνονται. Μὴ γίνου φιλάργυρος· ἵνα μὴ ἀντὶ Θεοῦ δουλεύσῃς τῷ μαμωνᾷ. Μὴ γίνου κενόδοξος, μηδὲ μετέωρος, μηδὲ ὑψηλόφρων· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων ἀλαζονεῖται γίνονται· μνησθήτε τοῦ εἰπόντος· « Κύριε, οὐκ ὑψώθῃ ἡ καρδία μου· οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου· οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις, οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ. Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν (30).... »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπαγόρευσις γόγγυσου, καὶ αὐθαδείας, καὶ ὑπερηφανίας, καὶ θρασυτήτος.

Μὴ γίνου γόγγυσος· μνησθεὶς τῆς τιμωρίας ἧς ὑπέστησαν οἱ καταγογγύσαντες Μωσέως. Μὴ ἔσο αὐθά-

⁶⁸ Deut. i, 17. ⁶⁹ Anast. τὸν ἀδελφόν σου. ⁷⁰ Levit. xix, 17. ⁷¹ Prov. ix, 8. ⁷² Isa. liv, 14. ⁷³ Gen. iv, 11. ⁷⁴ al. Γολιάς, ut in Anast. ⁷⁵ I Reg. xvii et xviii. ⁷⁶ Anast. Ἀβενήρ. ⁷⁷ Anast. Ἀμεσσά. ⁷⁸ III Reg. ii, 32. ⁷⁹ I Reg. xv, 23. ⁸⁰ Num. xxiii, 23. ⁸¹ Anastasius, ibid. ⁸² Deut. xvi, 11, 10. ⁸³ Levit. xix, 26, 31. ⁸⁴ Matth. vi, 24. ⁸⁵ Psal. cxxx, 1. ⁸⁶ Vide Anastasium, in eadem quaestione. ⁸⁷ Num. xii, etc.

VARIORUM NOTÆ.

(24) *Μὴ πάθῃς*. Præpone ἵνα ex Anastasio. Cot. D (25) *Ὅς*. Est in Vind. cod. δ, sed oportet sequi δ δέ, in seqq. Cl.

(26) *Προκριθῆναι*. In cod. Vind. προδεχθῆναι, quod melius est, quia vitatur repetitio, quæ est in verbis πρόκριτον et προκριθῆναι. Id.

(27) *Γολιάδ*. In quibusdam exemplaribus sacris corrupte scriptum fuisse olim *Goliad*, loco *Goliath*, fidem faciunt versiones Syriaca et Arabica, hodierni codices Græci psal. cxliii, 1; cli, 1, una cum Gregorio Nazianzeno orat. 30; Chrysostomo, orat. 1 *De præcatione*. ac Theodorito quæst. 41 in Gen. At Apollinari Goliathus dicitur, Cypriano aliisque Goliath. Cot.

(28) *Ἐπασιδῆς*. Addit hisce cod. Vind. κληδονισμοῦ, ἐπιθυμίας κακῶν καὶ λόγων ἀπηγορευμένων. Cl.

(29) *Μαθήματα πονηρά*. Hoc in singulari exprimitur, μάθημα πονηρόν. Cl.

(30) *Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν*. Data utcumque occasione, admonitum velim lectorem, ut Davidici dicti Symmachianam versionem petat potius ex Catena Corderii, in qua ei μὴ ἐξίσωσα, si non exæquavi positum habetur, quam ex Theodoriti libris, in quibus, indeque in notis 70, legitur ei μὴ ἡξίωσα. Quamquam hoc quoniam tolerari potest, sensu isto, si non censui et constitui. Cot.

δης, μηδὲ πονηρόφρων, μηδὲ ὁ σκληροκάρδιος, μηδὲ θυμώδης, μηδὲ μικρόψυχος· πάντα γὰρ ταῦτα ὁδηγεῖ πρὸς βλασφημίαν· ἴσθι δὲ πρὸς, ὡς Μωϋσῆς καὶ Δαβὶδ· ἐπεὶ οἱ πρᾶξεις κληρονομήσουσι γῆν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ μακροθυμίας, ἀκακίας, πραύτητος, ὑπομονῆς.

Γίνου μακρόθυμος· ὁ γὰρ τοιοῦτος, ἐ πολλὺς ἐν φρονήσει· ἐπεὶ περ ἐ ἐλιγόψυχος· ἰσχυρὸς ἄφρων. » Γίνου ἐλεήμων· ἐ Μακάριοι γὰρ οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. » Ἔσο ἀκακος, ἡσυχος, ἀγαθός, τρέμων τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ. Οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν, ὡς ὁ Φαρισαῖος· ἐ Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἐαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ἐ καὶ· ἐ Τὸ ὑψηλὸν ἐν ἀνθρώποις, βδέλυγμα παρὰ τῷ Θεῷ. » Οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος· ὅτι ἐ θρασὺς ἀνὴρ ἐμπεσεῖται εἰς κακὰ. » Οὐ συμπορεύῃ μετὰ ἄφρόνων, ἀλλὰ μετὰ σοφῶν καὶ δικαίων· ἐ Ὁ συμπορευόμενος γὰρ σοφοῖς, σοφὸς ἔσται· ὁ δὲ συμπορευόμενος (31) ἄφροσι, γνωσθήσεται. » Τὰ συμβαίνοντά σοι πάθη, εὐμενῶς δέχου, καὶ τὰς περιστάσεις ἀλόπως· εἰδὼς ὅτι μισθὸς παρὰ Θεοῦ σοι δοθήσεται, ὡς τῷ Ἰωβ καὶ τῷ Λαζάρῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους, γονέων πλείον ἡρεῖσθαι· οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ (32) εἶναι, οἱ δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.

Τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ δοξάζεις· μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός· τιμήσεις δὲ αὐτὸν, οὐχ ὡς γενέσεως αἷτιον, ἀλλ' ὡς τοῦ εὖ εἶναι σοι πρόξενον γινόμενον· ὅπου γὰρ ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία, ἐκεῖ ὁ Θεὸς πάρεστιν. Ἐκζητήσεις καθημέραν τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων, ἐν ἐπαναπαύῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίζειν τῶν ἁγίων, ἀλλ' εἰρηνεύειν μαχομένους, κρίνειν τε δικαίως, καὶ μὴ προσωποληπτεῖν.

Οὐ ποιήσεις σχίσματα πρὸς τοὺς ἁγίους, μνησθεὶς τῶν Κορινεύων. Εἰρηνεύσεις μαχομένους, ὡς Μωϋσῆς, συναλλάσσων (33) εἰς φίλον. Κρίνεις δικαίως· ἐ Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ κρίσις. » Οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώματι, ὡς Ἠλίας καὶ Μιχαῖας τὸν Ἀχαάβ, καὶ Ἀδδεμελέχ ὁ Αἰθίοψ τὸν Σεδεκίαν, καὶ Νάθαν τὸν Δαβὶδ, καὶ Ἰωάννης τὸν Ἡρώδη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ διψύχου, ἥτοι ἐλιγοπιστοῦ 10.

Μὴ γίνου διψυχος ἐν προσευχῇ σου, εἰ ἔσται, ἥ οὐ· λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἐμοὶ Πέτρῳ ἐπὶ τῆς θαλάσσης·

10 Vide Anast. 11 Num. xii, 3; Psal. cxxxi, 1. 12 Matth. v, 4. 13 Prov. xiv, 29. 14 I. Pseudo-Ignat. ad Hieron, 5. 15 Matth. v, 7. 16 Barn. cap. 19. 17 Isa. lxvi, 2. 18 Barn. xix; I. Anastasijum, i bid. 19 Luc. xviii, 14. 20 Luc. xvi, 15. 21 Barn. xix; Anast. ibid. 22 Prov. xiii, 17, apud. LXX. 23 Prov. xiii, 20. 24 Barn. x; Anast. ibid. 25 Job xlii; Luc. xvi. 26 Barn. xix; Anast. ibid. 27 Barn. ibid. 28 Barnab. xix. 29 Num. xvi. 30 Exod. ii. 31 Barn. xix. 32 Deut. i, 17. 33 Barn. xix. 34 III Reg. xviii, xxi, xxii. 35 Jerem. xxviii. 36 II Reg. xii. 37 Matth. xiv. 38 al. ἐλιγοψύχου. 39 I. supra, Barn. xix. 40 I. Pseudo-Ignat. ad Hieron. 7.

VARIORUM NOTÆ.

(31) Ὁ δὲ συμπορευόμενος. Hæc et duo sequentia vocabula desunt in codice Vindob. CL.

(32) Τὸ εὖ. Cod. Vind. τοῦ Θεοῦ, et postea παρ-

έχον, minus bene. Id.

(33) Συναλλάσσω. In ms. Vind. καταλλάσσω, eodem sensu. CL.

A vicax, nec inaltiosus, nec duro corde, nec iracundus, nec pusilli animi : omnia enim hæc ducunt ad blasphemiam : sis vero mitis, ut Moyses et David 10, quandoquidem « mites possidebunt terram 11. »

CAPUT VIII.

De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia.

Sis longanimis : qui enim talis est, « multus est in prudentia ; siquidem pusillanimis vehementi stultitia tenetur 11. » 12 Sis misericors : « Beati enim misericordes : quoniam ipsi misericordiam consequentur 13. » 14 Esto innocens, quietus, bonus, tremens sermones Dei 15. 16 Non te exaltabis, ut Pharisæus, quia « Omnis qui se exaltat, humiliabitur 17. » et : « Quod altum est in hominibus, abominatio est B apud Deum 18. » 19 Non dabis animæ tuæ audaciam ; quia vir « audax incidet in mala 100. » Non gradieris cum insipientibus, sed cum sapientibus ac justis : « Qui enim graditur cum sapientibus, sapiens erit ; qui vero graditur cum insipientibus, agnosceatur 1. » 2 Morbos et casus qui tibi acciderint, placide accipito ; et adversa fer absque ægitudine ; sciens quod tibi a Deo dabitur merces, quemadmodum Jobo et Lazaro 3.

CAPUT IX.

Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluris ducere quam parentes : illi siquidem, bene esse ; hi vero, esse tantum, præstant.

4 Eum qui sermonem Dei tibi loquitur coles : ejusque eris memor die ac nocte : honorabis autem eum non tanquam originis auctorem, sed tanquam illum qui tibi ut bene esses conciliator exstitit : ubi enim doctrina de Deo, ibi Deus adest. 5 Exquires quotidie faciem sanctorum, ut acquiescas sermonibus eorum.

CAPUT X.

Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personas non accipere.

6 Non facies schismata adversum sanctos ; recordatus Coritarum 1. Pacem inter dissidentes compones, ut Moses, eosque in amicitiam reconciliabis 2. 7 Judicabis juste : « Domini enim est judicium 10. » 11 Non accipies personam in arguendo de peccato ; ut Elias et Michæas Achabum arguerunt 12, Abde- D melechus Æthiops Sedeciam 13, Nathan Davidem 14, et Joannes Herodem 15.

CAPUT XI.

De homine duplicis animi, seu modicæ fidei.

17 Ne sis duplici animo in precatone tua, utrum futurum sit, an non : 18 dixit enim Dominus mihi

Petro, in mari : « Modicæ fidei, quare dubitasti ? » A Noli ad accipiendum quidem manum porrigere, ad dandum vero contrahere²².

CAPUT XII.

De beneficentia.

²¹ Si habes, manibus tuis præbe, ut opereris in redemptionem peccatorum tuorum : « Eleemosynis enim ac fide purgantur peccata²³. » ²² Non dubitabis largiri pauperi ; neque largiens, inmurabis : cognosces enim quis sit qui mercedem retribuit : ait quippe : « Qui miseretur pauperis, Domino fenerat : secundum autem datum illius, sic retribuetur ei²⁴. » Ne avertas te ab indigente : « Qui obturat enim, inquit, aures suas, ne audiat egentem, et ipse invocabit, et non erit qui exaudiat eum²⁵. » ²³ Communicabis omnia cum fratre tuo, et non dices propria esse : communis enim participatio a Deo omnibus hominibus præparata fuit. ²⁴ Non tolles manum tuam a filio tuo, aut a filia tua ; sed a juventute doce eos timorem Dei : « Castiga enim, inquit, filium tuum ; sic enim erit tibi bonæ spei²⁶. »

CAPUT XIII.

Quales se exhibere debeant famulis domini ; et quo modo oporteat famulos esse subjectos.

²⁷ Servo tuo aut ancillæ, in eundem Deum fidem ac fiduciam habentibus, non imperabis in amaritudine animæ ; ne forte ingemiscant adversus te : et tibi ira a Deo incumbet. Et vos, servi, dominis vestris, tanquam Deum representantibus estote subjecti cum attentione, reverentia et metu ; sicut Domino, et non hominibus.

CAPUT XIV.

De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus.

²⁸ Odio habebis omnem hypocrisim ; et quidquid Domino fuerit placitum, facies. ²⁹ Ne deseris mandata Domini : servabis autem quæ accepisti ab eo, neque addens in iis, neque ab iis detrahens : « Non addes enim verbis illius, ne arguat te, et mendax sis³⁰. » ³¹ Confiteberis Domino Deo peccata tua ; et non amplius adjicies ad ea ; ut bene sit tibi a Domino Deo tuo, qui non vult mortem peccatoris, sed poenitentiam³².

CAPUT XV.

De cultu erga parentes.

Patrem tuum et matrem coles, tanquam tibi ortus auctores, ut fias longævus super terram³³, quam Dominus Deus tuus dat tibi. ³⁴ Fratres tuos et co-

« Ολιγόπιστε (34), εἰς τί ἐδίστασας ; » Μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὴν χεῖρα, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ εὐποιίας.

Ἐάν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δὸς, ἵνα ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου : « Ἐλεημοσύναις γὰρ καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι. » Οὐ διστάσεις δοῦναι πτωχῷ· οὐδὲ διδοὺς, γογγύσεις, γνώσῃ γὰρ τίς ἐστὶν ὁ τοῦ μισθοῦ ἀνταποδότης. « Ὁ ἐλεῶν γὰρ, φησὶ, πτωχόν, Κυρίῳ δανείζει· κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ, οὕτως ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ. » Οὐκ ἀποστραφήσῃ ἐνδεόμενον. « Ὅς φράσσει γὰρ, φησὶ, τὰ ὅσα αὐτοῦ μὴ εἰσακούσαι (35) τοῦ δεομένου, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτοῦ. » Κοινωνήσεις εἰς πάντα τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· κοινὴ γὰρ ἡ μετάλτηψις παρὰ Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις παρεσκευάσθη. Οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου, ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς σου· ἀλλὰ ἀπὸ νεότητος (36) διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ. « Παίδευε γὰρ, φησὶ, τὸν υἱόν σου· οὕτω γὰρ ἔσται σοι εὐέλπης. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅπως δεῖ προσφέρεισθαι τοῖς οἰκέταις τοῖς κυρίους· καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσεσθαι τοῖς οἰκέταις.

Οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκη, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν πεποιθόσιν, ἐν πικρίᾳ ψυχῆς· μήποτε στενάξωσιν ἐπὶ σοί, καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ Θεοῦ· καὶ ὑμεῖς οἱ δούλοι ὑποτάγητε τοῖς κυρίοις ὑμῶν, ὡς τύποις Θεοῦ, ἐν προσοχῇ (37) καὶ φόβῳ, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ ὑποκρίσεως, καὶ προσοχῆς νόμων, καὶ ἐξομολογήσεων³⁸.

Μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν· καὶ πᾶν ὃ ἐάν ᾖ ἀρεστὸν Κυρίῳ, ποιήσεις· οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς Κυρίου· φυλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες παρ' αὐτοῦ, μήτε προστιθεῖς ἐπ' αὐτοῖς, μήτε ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν. « Οὐ προσθήσεις γὰρ τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ ψευδὴς γένῃ. » Ἐξομολογήσῃ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου τὰ ἁμαρτήματά σου· καὶ οὐκέτι προσθήσεις ἐπ' αὐτοῖς· ἵνα εὖ σοι γένηται παρὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, ὃς οὐ βούλεται τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῆς πρὸς γονεάς θεραπείας.

Τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα θεραπεύσεις, ὡς αἰτίους σοι γενέσεως, ἵνα γένη μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι. Τοὺς ἀδελφούς

²¹ Matth. xiv, 31. ²² Eccli. iv, 36. ²³ Barn. xix. ²⁴ Prov. xv, 27; xvi, 6. ²⁵ Barn. xix. ²⁶ Prov. xix, 17. ²⁷ Prov. xxi, 13. ²⁸ Barn. xix. ²⁹ Ibid. ³⁰ Prov. xix, 18. ³¹ Barnab. xix; Anast. ibid. ³² Ἐξομολογήσεως. Sic cod. Vind. ³³ Barn. xxix. ³⁴ Ibid. ³⁵ Prov. xxx, 6. ³⁶ Barn. xix. ³⁷ Ezech. xviii, 25, 32; et II Petr. iii, 9. ³⁸ Exod. xx, 12. ³⁹ Anastasius, eodem in loco.

VARIORUM NOTÆ.

(34) Ὀλιγόπιστε. Ms. ὀλιγόψυχε. Male. Vide Matth. xiv, 31. Cl.

(35) Εἰσακούσαι. Ἐνακούσαι, ms. Vind. Id.

(36) Νεότητος. Addit ms. Vind. αὐτῶν. Id.

(37) Προσοχῇ. Vind. cod. αλοχύνῃ. Utraque vox rei probe convenit. Cl.

σου καὶ τοὺς συγγενεῖς σου μὴ ὑπερίδης· Ἐγὼ γὰρ Α
υκέλους τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερέβει. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τῆς πρὸς βασιλέα καὶ ἀρχοντας ὑποταγῆς.

Τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι τοῦ Κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία· τοὺς ἀρχοντας αὐτοῦ τιμήσεις, ὡς λειτουργοὺς Θεοῦ· ἐκδικοὶ γὰρ εἰσι πάσης ἀδικίας· οἷς ἀποτίσατε τέλος, φόρον, καὶ πᾶσαν εἰσφορὰν, εὐγνωμόνως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ καθαρῶν συνειδήτος τῶν προσευχομένων.

Οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχὴν σου, ἐν ἡμέρᾳ πονηρίας σου, πρὶν ἂν λύσῃς τὴν πικρίαν σου. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς. Ἦς γένοιτο ἐντὸς ὑμῶν εὐρεθῆναι, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐπεισαχθεῖσα ὁδὸς, ἀσεβείας καὶ παρανομίας πεπλήρωται.

Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσιν πονηραῖς θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γὰρ ἄγνοια Θεοῦ, καὶ πολλῶν (38) κακῶν καὶ θολῶν καὶ ταραχῶν ἐπεισαγωγῇ· δι' ὧν φόνοι, μοιχεύειαι, πορνείαι, ἐπιπορκίαι, ἐπιθυμίαι παράνομοι, κλοπαί, εἰδωλολατρεῖαι, μαγείαι, φαρμακείαι, ἀρπαγαί, ψευδομαρτυρίαι, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδίαι, δόλος, ὑπερφηανία, κακία, αὐθάδεια, πλεονεξία, αἰσχρολογία, ζηλοτυπία, θρασύτης, ὑψηλοφροσύνη, ἀλαζονεία, ἀφοβία, διωγμὸς ἀγαθῶν, ἀληθείας ἔχθρα, ψευδους ἀγάπη, ἄγνοια δικαιοσύνης. Οἱ γὰρ τοῦτων ποιηταί³⁸, εὐ κολλῶνται ἀγαθῷ, οὐδὲ κρίσει δικαίῳ· ἀγρυπνοῦσιν, οὐκ εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀλλ' εἰς τὸ πονηρὸν· ὧν μακρὰν πρᾶξης καὶ ὑπομονή· μάταια ἀγαπῶντες, διώκοντες ἀναταπώδω, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ ποιοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὴν ποιήσαντα αὐτοὺς, φονεῖς τέκνων, φόβοις πλάσματος Θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες (39) θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ὑπερόπται, πανθαμάρτητοι. Ῥυθίσητε, τέκνα, ἀπὸ τούτων ἀπάντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὅτι μὴ χρὴ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίνειν δεξιὰ ἢ εὐώνυμα, παραιεῖ δ' ὁ νομοθέτης.

Ὅρα μὴ τίς σε πλανήσῃ ἀπὸ τῆς εὐσεβείας· οὐκ ἐκκλίνης γὰρ, φησὶν, ἀπ' αὐτῆς δεξιὰ ἢ εὐώνυμα (40)· ἵνα συνῆς ἐν πᾶσιν οἷς ἐὰν πράσῃς, οὐ γὰρ ἐὰν (41) μὴ ἐκτραπῇς ἔξω τῆς εὐθείας ὁδοῦ, δυσσεδήσεις.

³⁸ Isa. LVIII, 7. ³⁹ Rom. XIII, 4. ⁴⁰ Barn., et Anast., ibid. ⁴¹ Barn. XI; Anast., ibid. ⁴² al. ἀντιποιηταί. ⁴³ Deut. V, 32.

gnatos tuos ne despicias : Domesticos enim seminis tui ne despexeris⁴². »

CAPUT XVI.

De subjectione erga regem et magistratus.

Regem vereberis, sciens a Domino esse electionem; magistratus ejus honorabis, ut ministros Dei: vindices enim sunt omnis injuriæ⁴³: quibus grato animo exsolvite vectigal, tributum, omnemque collationem.

CAPUT XVII.

De munda conscientia precantium.

⁴⁴ Non accedas ad precationem tuam, in die improbitatis tuæ, priusquam amaritudinem tuam deponas. Hæc est via vitæ; intra quam vos utinam inveniamini, per Jesum Christum Dominum nostrum.

CAPUT XVIII.

Quod via quæ ex insidiis adversarii adscita fuit, impietate ac iniquitate sit plena.

⁴⁵ At via mortis in pravis actionibus cernitur: in ea enim est ignoratio Dei; et introductio multorum malorum, turbinum ac tumultuum: unde cædes, adulteria, scortationes, perjuria, cupiditates iniquæ, furti, idololatriæ, magiæ, præstigiæ, rapinæ, falsa testimonia, simulationes, corda duplicia, dolus, superbia, malitia, perversitas, alieni aviditas, turpilquium, zelotypia, feritas, elatio mentis, superbia, timoris vacuitas, bonorum vexatio, veritatis odium, mendacii amor, ignorantia justitiæ. Horum quippe factores et affectatores, non adhærent bono, neque justo judicio; vigilant, non ad bonum, sed ad malum: a quibus longe est mansuetudo et patientia: vana diligentes, consecrantes remunerationem, non miserantes pauperem, non dolentes de afflicto, non agnoscentes creatorem suum, interfectores liberorum, per embryonis cædem corruptores plasmatis Dei, aversantes egenum, opprimentes calamitosum, divitum advocati, pauperum contemptores, omni ex parte peccatores. Liberemini, filii, ab his omnibus.

CAPUT XIX.

Quod non oporteat a pietate declinare dextrarum vel sinistrarum, admonet legislator

⁴⁶ Vide ne quis te faciat a pietate aberrare: Ne declines enim, inquit, ab ea ad dexteram, vel ad sinistram⁴⁷: ut in omnibus quæ feceris, intelligas: nisi enim a via recta deflectas, non eris impius.

VARIORUM NOTÆ.

(38) Πολλῶν. Pro hac voce et tribus seqq., est in altero Vind. cod. θεῶν, ac revera θεῶν ἐπεισαγωγῇ est via mortis, qua omnis generis mala intro mittuntur. CL.

(39) Καταπονοῦντες. Hæc vox et sequens desunt in codice Vind., quæ præterit librarius, propter similem terminationem vocis antecedentis. Ib.

(40) Εὐώνυμα. Ἀριστερά, synonymum pro synonymo, ut passim. Ib.

(41) Ἐὰν μὴ. Omittitur μὴ et ἔξω in cod. Vindobonensi, et quidem recte: si οὐ delectas et veritas, si deflectas a via recta, impius eris. Alioquin contorta est ratio loquendi. Ib.

CAPUT XX.

Quod non oporteat improbare cibum ullum usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.

De cibis vero tibi ait Dominus: « Bona terræ comedetis⁴²; » et: « Omnem carnem edetis, ut olera herbæ: sanguinem vero effundes⁴³: Non enim quæ intrant in os, coinquant hominem⁴⁴, sed quæ ex ore procedunt; » blasphemias⁴⁵, inquam, obtreactiones, et si quid huiusmodi. Tu vero comede medullam terræ in iustitia⁴⁶: « Quoniam si quid pulchrum, ejus est; et si quid bonum, ejusdem: frumentum juvenibus, et vinum odoratum virginibus⁴⁷. » — « Quis enim comedet, aut quis bibet, sine ipso⁴⁸? » Sed et admonet te sapiens Esdras, dicens: « Ite, et comedite pinguedines, et bibite dulcedines, et nolite contristari⁴⁹. »

CAPUT XXI.

Quod oporteat abstinere ab usu idolothylorum.

Porro ab idolothylis abstinete: in honorem enim dæmonum immolant ea⁵⁰; ad contumeliam, scilicet, solius Dei: ut non efficiamini participes dæmonum.

CAPUT XXII.

Constitutio Dominica, quomodo oporteat baptizare, et in cujus mortem.

De baptismo autem, episcopo aut presbyter, jam quidem antea constituimus; et nunc vero dicimus, quod ita baptizabis, sicut Dominus injunxit nobis dicens: « Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » docentes eos servare omnia quæcunque mandavimus vobis⁵¹; » in nomine Patris, qui misit; Christi, qui venit; Spiritus sancti, qui testimonium perhibuit. Unges autem prius oleo sancto; deinde baptizabis aqua; et tandem signabis unguento; ut oleum quidem sit participatio Spiritus sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum. Quod si neque oleum adsit, neque unguentum, sufficit aqua, et ad unctionem, et ad sigillum, et ad confessionem morientis, seu commorientis. Cæterum ante baptismum, jejundet

⁴² 1. Pseudo-Ignat. ad Heron. i. ⁴³ Isa. i, 19. ⁴⁴ Gen. ix, 3; Deut. xv, 23. ⁴⁵ Matth. xv, 11. ⁴⁶ Marc. vii, 22. ⁴⁷ Gen. xlv, 18. ⁴⁸ Zach. ix, 17. ⁴⁹ Eccle. ii, 25, in LXX. ⁵⁰ II Esdr. viii, 10. ⁵¹ I Cor. x, 20.

⁵² Matth. xxviii, 19

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅτι μὴ χρὴ φαυλίζειν τι τῶν προσφόρων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαρίστως μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένως.

Περὶ δὲ βρωμάτων λέγει σοι ὁ Κύριος: « Τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε: » καὶ: « Πᾶν κρέας ἐδεσθε, ὡς λάχανα χλόης: τὸ δὲ αἷμα ἐκχεεῖς: οὐ γὰρ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα: » λέγω δὲ, βλασφημίαι, καταλαλιά, καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Σὺ δὲ φάγη τὸν μυελὸν τῆς γῆς μετὰ δικαιοσύνης: « Ὅτι εἰ τι καλὸν, αὐτοῦ (42): καὶ εἰ τι ἀγαθόν, αὐτοῦ: σίτος νεανίσκοις, καὶ οἶνος εὐωδιάζων παρθένοις: τίς γὰρ φάγεται, ἢ τίς πίνεται, παρὲς αὐτοῦ; » Παραίναί (43) δέ σοι καὶ ὁ σοφὸς Ἑσδρας, λέγων: « Πορεύεσθε, καὶ φάγετε λιπάσματα, καὶ πίετε γλυκασμάτα, καὶ μὴ λυπεῖσθε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅτι χρὴ φεύγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρωσίαν.

Ἀπὸ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων φεύγετε: ἐπὶ τιμῇ γὰρ δαιμόνων θύουσι ταῦτα: ἐφ' ὅθρῃ δηλαδὴ τοῦ μόνου Θεοῦ: ὅπως μὴ γένησθε κοινωνοὶ δαιμόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'

Διάταξις Κυριακῆ, ὅπως (44) χρὴ βαπτίζειν, καὶ εἰς τὸν τίρος θάνατον.

Περὶ δὲ βαπτίσματος, ὡς ἐπίσκοπε ἢ πρεσβύτερε, ἤδη μὲν καὶ πρότερον διαταξάμεθα: καὶ νῦν δὲ φάμεν, ὅτι οὕτω βαπτίσεις, ὡς ὁ Κύριος διατάξατο ἡμῖν, λέγων: « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη: βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν: » τοῦ ἀποστολῆ- λαντος Πατρὸς: τοῦ ἐλθόντος Χριστοῦ: τοῦ μαρτυρη- σαντος Παρακλήτου. Χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαφί: ἔπειτα βαπτίσεις ὕδατι, καὶ (45) τελευταῖον σφραγίσεις μύρῳ: ἵνα τὸ μὲν χρίσμα μετοχή ᾖ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγίς τῶν συνθηκῶν. Εἰ δὲ μήτε ἐλαίον ᾖ, μήτε μύρον, ἀρ- καὶ ὕδωρ, καὶ πρὸς χρίσιν, καὶ πρὸς σφραγίδα, καὶ πρὸς ὁμολογίαν τοῦ ἀποθανόντος, ἥτοι συναποθνήσκον- τος. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος (46), νηστεύσῃτω ὁ βα-

VARIORUM NOTÆ.

(42) *Εἰ τι καλόν, αὐτοῦ.* Corrige ex vet. cod. D Maximum ad caput 2 libri *De divinis nominibus*: ubi vitiose ἐπὶ editum est, pro εἰ τι. Cor.

(43) *Παράιναι.* Hæc vox et seqq. ad finem capituli omisse sunt in cod. Vindob. CLER.

(44) *Ὅπως.* Ante hanc vocem est in utroque cod. Vindobon. τῶν περὶ τὸ βάπτισμα. Id.

(45) *Kal. Kal. to in Vind. cod. recte. Id.*

(46) *Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος, νηστεύσῃτω ὁ βαπτίζμενος.* Antiquissima consuetudo, a Justino martyre et Tertulliano, indeque a pluribus memora- ta; qui ei ante baptismum jejuniū assignant diem vel triduum, unam vel duas hebdomadas, quadra- ginta aut plures dies; pro prudentia, videlicet, baptizantium ac fide baptizandorum, et secundum varios usus. Eo trahunt multijuga eruditione ce- lebris viri versus Paschales Ausonii:

Sancta salutiferi redeunt solemnia Christi,

Et devota pii celebrant jejunia mystæ.

At nos, æternum cohibentes pectore cultum;

Intemperatorum vini continuamus honorum;

in quibus per mystas intelligunt catechumenos, et nos post particulam adversativam, inquirunt, *at*, exponunt de baptizatis. Quam vere hæc, aliorum esto judicium. Certe cum Paschale jejuniū non solis conveniat catechumenis, nec solis sacerdoti- bus aut clericis, sed ad cunctos fideles pertineat; cum mystæ appellari soleant tum qui initiantur, tum initiati, tum initiares, hoc est catechumeni, Christiani, et clerici; cumque *at* non semper op- ponat, interdum vero affirmet, explanet, copulet, continuet, idemque sit ac *et*, *atque*, *atque*; verisimile sit, quatuor allatos versus de fidelibus universis accipi debere, nullatenus de catechu- menis; nec de clericis. Cor.

πειζόμενος· καὶ γὰρ ὁ Κύριος (47) πρῶτον βαπτισθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου, καὶ εἰς τὴν ἔρημον ἀλίσθεως μετέπειτα ἐνήστευσε τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας· ἐβαπτίσθη δὲ καὶ ἐνήστευσεν· οὐκ αὐτὸς ἀπορρωπώσας, ἢ νηστείας χρεῖαν ἔχων, ἢ καθάρσεως, ὁ τῇ φύσει καθαρὸς καὶ ἅγιος· ἀλλ' ἵνα καὶ Ἰωάννη ἀληθεῖαν προσμαρτυρήσῃ, καὶ ἡμῖν ὑπογραμμὸν παράσχηται. Οὐκοῦν ὁ μὲν Κύριος, οὐκ εἰς ἑαυτοῦ πάθος ἐβαπτίστο, ἢ θάνατον, ἢ ἀνάστασιν· οὐδέπω γὰρ οὐδὲν τούτων ἐγεγόνει· ἀλλ' εἰς διάταξιν ἐτέραν. Διὸ καὶ ἀπ' ἐξουσίας μετὰ τὸ βάπτισμα νηστεύει, ὡς Κύριος Ἰωάννου· ὁ δὲ εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον μυούμενος, πρότερον ὀφείλει νηστεῦσαι, καὶ τότε βαπτισσθαι (48). Οὐ γὰρ δίκαιον τὸν συνταφέντα καὶ συναναστάντα, παρ' αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν κατηφέν· οὐ γὰρ κύριος ὁ ἀνθρώπος τῆς διατάξεως τῆς τοῦ Σωτῆρος· ἐπέπερ ὁ μὲν Δεσπότης, ὁ δὲ ὑπήκοος. enim homo constitutionis ad Servatorem pertinentis est; homo vero, subjectus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ποίας νηστευτέον τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, ἢ τίνας οὐ νηστευτέον· καὶ οὐ χάριν.

Αἱ δὲ νηστεύονται ὁμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν· νηστεύουσι γὰρ δευτέρᾳ Σαββάτων ⁴⁹ καὶ ⁵¹ πέμπτῃ (49) ⁵². ὁμοίως δὲ ἢ τὰς πέντε νηστεύσατε ἡμέρας (50), ἢ τετράδα καὶ παρασκευὴν· ὅτι τῇ μὲν τετράδι ἡ χρίσις ἐξῆλθεν ἢ κατὰ τοῦ Κυρίου (51),

⁴⁹ Matth. iii. ⁵⁰ Matth. iv. ⁵¹ Ignat., interpol. ad Ephes. xviii leg. Chrysost. II. de baptismo Christi. ⁵² Citat Anastasius, quæst. 64, l. lib. v, cap. 15, 14. l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, Epiph., her. lxxv, n. 6, l. Ignat., interpol. ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13; Nicetani Pectoratum, contra Latinos. ⁵³ Matth. vi, 5. ⁵⁴ Anast. δευτέραν καὶ πέμπτην, καὶ Σάββατον. ⁵⁵ Deest in Anast. Anast. ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐμελετήθη.

VARIORUM NOTÆ.

(47) Καὶ γὰρ ὁ Κύριος. Omnino Tertullianum vide cap. ult. De baptismo. lo.

(48) Βαπτισσθαι. Alter cod. Vindob. βαπτισθῆναι. Eodem sensu, nisi quod prius significat ἀντιπεποιθότα, hoc est, curare se baptizari; posterius vero simpliciter baptizari. Cl.

(49) Νηστεύουσι γὰρ δευτέρᾳ Σαββάτων καὶ πέμπτῃ. Jejunare secunda et quinta Sabbati, secunda et quinta feria, seu die Lunæ ac die Jovis, jejunium est Pharisaicum atque Judaicum, de quo Rabbini sæpe: ex nostris Epiphanius hæresi 16, quæ est Phariseorum cap. 1, Theophylactus ad textum Luc. xvii, 12: *Jejuno bis in Sabbato*; Nicetas in Matth. iii, 7. Sed et Manichæos 2 feria in honorem Lunæ jejunasse constat testimonio Leonis PP. serm. 4 De Quadragesima, cap. 5. Paganos autem 5 feria celebrasse jejunium dicitur in Vita Melchiadis. Hos ergo duos dies esuriales non habebant Christiani catholici, præcipue postremum, quo Christus Dominus Eucharistiæ instituit sacramentum, atque in coelum ascendit. Unde a multis tempore Quadragesimæ feria quinta jejunium solvebatur; a multis servabatur jejunium perpetuum, exceptis quinta Sabbati et die Dominico. Cor.

(50) Τὰς πέντε νηστεύαται ἡμέρας, Eleganter hanc πέντε ἡμερῶν νηστείας appellat S. Basilus πενθημέρους σπονδὰς, quinque dierum inducias. Testatur vero B. Augustinus epist. 86 ad Casulanum, multos, præsertim monachos, per totam vitam jejunasse quinquies in hebdomade, ac semper, Jempto Sabbato et Dominica; quod et legere est apud Cassianum lib. iii De instit. cænob., cap. 9.

qui baptizatur: etenim Dominus primum a Joanne baptizatus ⁴⁷, et in deserto commoratus postea, jejunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus; baptizatus autem fuit ac jejunavit ⁴⁸; non quod ipse opus haberet ablutione sordium, vel jejunio, vel purgatione, qui natura purus et sanctus est; sed partim ut Joanni veritatem attestaretur, partim ut nobis præscriptum ac exemplum præberet. ⁴⁹ Igitur Dominus non equidem baptizatus est in passionem suam, aut mortem, aut resurrectionem: nondum enim quidpiam horum acciderat; sed in aliam ordinationem. Quapropter ex potestate jejunat post baptismum, ut Dominus Joannis: qui vero in mortem illius per baptismum initiat, debet prius jejunare, et tum baptizari. ⁵⁰ Equum quippe non est, ut qui consepultus est et consurrexit, sub ipsam resurrectionem mœreat. Non dominus est: quandoquidem Christus, Dominus

CAPUT XXIII.

Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia.

⁵⁶ Jejunia vero vestra ne sint cum hypocritis; jejunant enim secunda et quinta Sabbatorum ⁵⁷: vos vero aut quinque diebus jejunate, aut quarta feria et Parasceve; quoniam quarto quidem hebdomadis die, judicium Dominum condemnans pro-

Post hæc edita, cum incidissém in locum apud Chrysostomum Græcæ seu Savilianæ editionis tom. V, p. 821, in eoque legerem l. xiv, xv, πενθημέρους σπονδὰς, statim arbitrabar imitationem esse Basilianam; sed re examinata, visoque ms. illo regio, qui numeratur 1010, comperi, initium illius homiliæ 126, In venerandam crucem; a p. 819 usque ad noinen ἐδέσματα l. xvi, xvii, p. 820, esse principium Orationis Josephi Thessalonicensis, quam edidit Gretserus tom. II operis De cruce; quod vero ἐδέσματα sequitur, πᾶσιν ὁμοίως ἐπιτρέπεται, etc., usque ad νηφαλλίου p. 821, l. x, ad Basilii homiliam secundam De jejunio pertinere, ubi habetur edit. Paris. ann. 1638, tom. I a pag. 291 B, 7, 8, ad p. 292 D, 8, 9, et quod νηφαλλίου excipit, τῶν περιμάτων, etc., usque ad κολάζουσα σε p. 822, l. xliii, esse pariter Basilii homilia 1 De jejunio, p. 281 D, 11, etc., usque ad p. 284 D, 4; reliqua demum, τοῦ εὐρεῖν, etc., claudere narrationem De sacris imaginibus et festo orthodoxiæ, in Auctario Combesiano, t. II, p. 742 E, 4, etc. lo.

(51) Ἡ χρίσις ἐξῆλθεν ἢ κατὰ τοῦ Κυρίου. Exponit per illud lib. v, cap. 14: Ὅρισαν τῷ σταυρῷ ἀνελεῖν αὐτόν. Et per Anastasium hic: Ἡ κατὰ τοῦ Κυρίου χρίσις ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐμελετήθη· quo etiam modo in Typico S. Sabæ. B. Augustinus epist. 86: Quarta Sabbati, quam vulgo quartam feriam vocant, consilium reperiuntur ad occidendum Dominum fecisse Judæi. Τῇ μὲν κατὰ τοῦ λυτρωτοῦ τὸ παράνομον συνήχθη συνέδριον, Leo Augustus Oratione in laudem S. Nicolai. lo.

diit, cum Judas pecunia prodicionem esset pollicitus: Parasceve autem, quia eo die Dominus mortem crucis passus est, sub Pontio Pilato. Atqui Sabbatum et Dominicam, festos dies habete: quia illud quidem Creationis recordatio est; hæc vero, Resurrectionis. Unum vero duntaxat Sabbatum vobis observandum est in toto anno; illud quo Dominus sepultus fuit; quo jejuna decuit, non autem festum agere: quandiu enim Creator sub terra degit, plus valet luctus de eo susceptus, quam lætitia de creatione: quoniam Creator creatoris suis natura ac dignitate præstat.

CAPUT XXIV.

Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem.

Cum autem oraveritis, ne sitis quemadmodum hypocritæ; sed, sicut Dominus nobis in Evangelio præcepit, ita orate: « Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo; quia tuum est regnum, in sæcula. Amen ». « Ter in die sic orate: et præparate vos, ut sitis digni adoptione Patris; ne, cum eum indigne Patrem appellabitis, probrium ab eo referatis; sicut et Israel, qui olim erat paterfamilias filius, audivit: « Si pater ego sum, ubi est honor meus? et si dominus sum, uli est timor meus? » « Honor enim patrum est sanctitas filiorum; et honor herorum, famulorum metus: quemadmodum utique quod contrarium est, despectio et imperii abjectio censetur. « Propter vos enim, inquit, nomen meum blasphematur in gentibus ».

CAPUT XXV.

Gratiarum actio sacramentalis.

« Estote autem semper ad gratias agendas intenti, ut fideles et grati servi: et de eucharistia quidem ita dicite: Gratias agimus tibi, Pater noster,

« hoc comma non habet Anastasius. « Anast. inserit ως εἰρηται. « Matth. vi, 9-13. « Citatur ab Anastasio, quæst. 1. « Anast. υἱὸς δοξάζει πατέρα, καὶ δοῦλος τὸν κύριον αὐτοῦ φοβηθήσεται, καὶ εἰ, εἰς. « Mal. i, 6. « Isa. lxxv, 5. « I. Ignat. interpol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(52) Ἡ δὲ. Alter cod. τὸ δὲ, minus commode, respicitur enim ἡ Κυριακὴ ἡμέρα. CLEA.

(53) τὸ τῆς τοῦ κυρίου ταφῆς. Ita expresserat Balsamon ad canonem Trullanum 89: « Ὅτι τότε κατέκειτο ἐν τῷ τάφῳ τὸ τεθεωμένον σῶμα αὐτοῦ (Χριστοῦ scilicet), concordante in hanc lectionem sensu cum exaratis manu codicibus. Unde ejici debet e Theodoro edito inconcinnum plane illud, τεθεωμένον. Sequitur in Constitutione: ὅπερ νηστεύειν προσήκειν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν, quod inepte et contra fidem mss. Reginorum adjecerunt loco Eusebii in Anastasii quæstione 65, p. 450, l. vi, vii. Cot.

(54) Τρις τῆς ἡμέρας. In honorem sanctissimæ Trinitatis: ut colligo ex Theodorito epist. 145, et Isidoro Originum lib. vi, cap. ult. Euthymium consule ad psalm. lxxv, 48: Dicendum illis, fidelibus, ut singulis diebus, qui amplius non potest, saltem duabus

Α ἑορτασθῶσιν ἐπαγγελιασμένου τὴν προδοσίαν τὴν δὲ παρασκευῇ, ὅτι ἐπαθεν ὁ κύριος ἐν αὐτῇ πάθος τὸ διὰ σταυροῦ, ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου. Τὸ Σάββατον μέντοι καὶ τὴν Κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν «, δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ (52), ἀναστάσεως. ἐν δὲ μόνον Σάββατον ὑμῖν φυλακτέον « ἐν ὧν τῷ ἐνιαυτῷ, τὸ τῆς τοῦ κυρίου ταφῆς (53), ὅπερ νηστεύειν προσήκειν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν ἐν ὧν γὰρ ὁ δημιουργὸς ὑπὸ γῆν τυγχάνει, ἰσχυρότερον τὸ περὶ αὐτοῦ πένθος, τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν χαρᾶς. ὅτι ὁ δημιουργὸς τῶν ἑαυτοῦ δημιουργημάτων φύσει τε καὶ ἀξίᾳ τιμιώτερος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Οἱ οὖν εἶναι χρή τοὺς προσευχομένους τὴν ἐπὶ τοῦ κυρίου δοθεῖσαν προσευχήν.

Β Ὅταν δὲ προσεύχησθε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί· ἀλλ' ὡς ὁ κύριος ἡμῖν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διετάξατο, οὕτω προσεύχεσθε: « Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γεννηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφεσις ἡμῖν τὰ ὀφειλόμενα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Τρις τῆς ἡμέρας (54) οὕτω προσεύχεσθε, προπαρασκευάζοντες ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς υἰοθεσίας τοῦ πατρὸς, ἵνα μὴ ἀναξίως ὁμῶν αὐτὸν Πατέρα καλοῦντων, ὀνειδισθῆτε ὑπ' αὐτοῦ· ὡς καὶ ὁ Ἰσραὴλ ὅποτε πρωτότοκος υἱὸς ἤκουσεν, ὅτι «· « Εἰ πατήρ εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ κύριός εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; » δόξα γὰρ πατέρων, δσιότης παίδων, καὶ τιμὴ δεσποτῶν, οἰκετῶν φόβος· ὥστεροῦν τὸ ἐναντίον ἀδοξία καὶ ἀναρχία. « Δι' ὑμᾶς γὰρ, φησὶ (55), τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εὐχαριστία μυστική (56).

Γίνεσθε δὲ πάντοτε εὐχάριστοι, ὡς πιστοὶ καὶ εὐγνώμονες δοῦλοι· περὶ μὲν τῆς εὐχαριστίας οὕτω λέγοντες· Εὐχαριστοῦμέν (57) σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὅπερ

D vicibus orat, mans, scilicet, et vespere, dicens Symbolum, vel Orationem Dominicam, etc. Quæ verba Capitularis Theodulfi capitulo 25, ideo apposui, ut monerem capitulum illud et sequentia duo cum præcedentibus septem, in conciliorum Collectionibus subijci canonibus Trullanis, nec indicari cuius sint. Id

(55) Φησὶ. Deest in altero, sed rectius subaudiatur Γραφή, ut et infra animadvertimus. CLEA

(56) Μυστική. Deest in altero Vind. Sed perinde est, sive addatur, sive detrahatur; res enim ipsa ostendit de grata commemoratione mortis Christi agi. Id.

(57) Εὐχαριστοῦμεν, etc. Confer sodes cum libro Athanasiano De virginitate, p. 1051; piget enim transcribere. Cot.

ζωῆς ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Παιδὸς σου· ὃν οὐ καὶ τὰ πάντα ἐποίησας, καὶ τῶν ὅλων προνοεῖς· ὃν καὶ ἀπέστειλας περὶ (58) σωτηρίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ γενέσθαι ἀνθρώπων· ὃν καὶ συνεχώρησας παθεῖν καὶ ἀποθανεῖν· ὃν καὶ ἀναστήσας ἐυδόκησας δοξάσαι, καὶ ἐκάθισας ἐκ δεξιῶν σου· δι' οὗ καὶ ἐπηγγέλω ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Σὺ, Δέσποτα παντόκρατορ, Θεὲ αἰώνιε· ὥσπερ ἦν τοῦτο διεσκορπισμένον, καὶ συναχθὲν ἐγένετο εἰς ἄρτος, οὕτω συνάγαγέ σου τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν (59) βασιλείαν. Ἐτι εὐχαριστοῦμεν, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ τοῦ τιμίου σώματος· οὗ καὶ ἀντίτυπα ταῦτα ἐπιτελοῦμεν, αὐτοῦ διαταξαμένου ἡμῖν καταγγέλλειν τὸν αὐτοῦ θάνατον· δι' αὐτοῦ γάρ σοι καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Μηδεὶς δὲ ἐσθιέτω ἐξ αὐτῶν, τῶν ἀμυήτων· ἀλλὰ μόνοι οἱ βεβαπτισμένοι εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον. Εἰ δέ τις ἀμύητος κρύψας ἑαυτὸν μεταλάβῃ, κρίμα αἰώνιον φάγεται· ὅτι μὴ ὢν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, μετέλαβεν ὧν οὐ θέμις, εἰς τιμωρίαν ἑαυτοῦ. Εἰ δέ τις κατὰ ἄγνοιαν μεταλάβῃ (60), τοῦτον τάχιον στοιχειώσαντες μύησατε, ὅπως μὴ καταφρονήτης ἐξέλθοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θεῇ μεταλήψει.

Μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν, οὕτως εὐχαριστήσατε· Εὐχαριστοῦμέν σοι, ὁ Θεὸς καὶ Πάτερ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματός σου, οὗ κατεσχῆνωσας ἐν ἡμῖν· καὶ ὑπὲρ τῆς γνώσεως, καὶ πίστεως, καὶ ἀγάπης, καὶ ἀθανασίας· ἧς ἔδωκας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Παιδὸς σου. Σὺ, Δέσποτα παντόκρατορ, ὁ Θεὸς τῶν ὅλων, ἔκτισας (61) τὸν κόσμον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, δι' αὐτοῦ· καὶ νόμον κατεφύτευσας ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· καὶ τὰ πρὸς μετάληψιν προετρέπισας (62) ἀνθρώποις. Ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων καὶ ἀμέμπτων πατέρων ἡμῶν, Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, τῶν πιστῶν δούλων σου. Ὁ δυνατὸς Θεὸς, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἀψευδής ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις· ὁ ἀποστείλας ἐπὶ γῆς Ἰησοῦν τὸν Χριστόν σου, ἀνθρώποις συναναστραφῆναι ὡς ἀνθρώπον, θεὸν ὄντα Λόγον καὶ ἀνθρώπον, καὶ τὴν πλάνην πρόρριζον ἀνελεῖν. Αὐτὸς καὶ νῦν δι' αὐτοῦ μνησθῆτι τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας ταύτης, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι

¹¹ 1 Cor. xi. 26. ¹² Ibid., 29. ¹³ Deest in alio codice.

VARIORUM NOTÆ.

(58) *Περὶ*. Ἐπὶ rectius in coa. Vindobonensi, hoc est, propter salutem nostram; nec περὶ finem significare solet. CLER.

(59) *Τὴν*. Melius σὴν in ms. Vind. in regnum tuum. Regnum Dei aut cælorum non solet simpliciter βασιλεῖα dici. Vide infra c. 26, sub finem. Ib.

(60) *Εἰ δέ τις κατὰ ἄγνοιαν μεταλάβῃ*. In Responsis canonicis Timothei Alexandrini ad interrogationes ipsi per episcopos et clericos propositas cap. 1, apud Balsamonem, p. 1059, ad interrogationem *Quid agendum sit, si puer catechumenus, aut homo adultus, dum obligatio fieret, opportune ad-*

pro vita quam manifestasti nobis per Jesum Filium tuum; per quem tum omnia creasti, tum universis provides; quem et misisti, ut ad salutem nostram homo fieret; quem etiam permisisse pati et mori; quem et resuscitans glorificare voluisti, et sedere fecisti ad dexteram tuam: per quem et promisisse nobis resurrectionem mortuorum. Tu, Domine omnipotens, Deus æternæ: quem admodum hoc erat dispersum, et cum fuit congregatum, factus est unus panis, ita congrega Ecclesiam tuam a finibus terræ in regnum. Adhuc gratias agimus, Pater noster, pro pretioso sanguine Jesu Christi effuso nostra causa; et pro pretioso corpore, cujus et hæc antitypa celebramus, cum ipse nobis constituerit mortem illius annuntiare¹¹: per ipsum enim tibi gloria in sæcula. Amen. Nullus porro ex iis qui initiati seu baptizati non sunt, ex eis comedat; sed soli ii qui baptizati fuerunt in Domini mortem. Si quis vero non initiatus, celaverit se ipsum, et sic communicaverit; judicium æternum manducabit¹²; quod non addictus fidei in Christum, quæ fas non erat sumpsit, in supplicium suum. Si quis autem per ignorantiam participaverit, hunc cito instruite, ac baptismo initiate, ne contemptor exeat.

CAPUT XXVI.

Gratiarum actio super divina communione.

Post communionem vero, sic gratias agite: Gratias agimus tibi, Deus et Pater Jesu Salvatoris nostri, pro sancto nomine tuo, quod habitare fecisti in nobis; et pro cognitione, fide, charitate et immortalitate quæ dedisti nobis per Jesum Filium tuum. Tu, Domine omnipotens, Deus universorum, creasti mundum et quæ sunt in eo, per ipsum; et legem inievisse in animabus nostris; et victui accommoda præparasti hominibus. Deus sanctorum et inculpatorum patrum nostrorum, Abrahami, Isaaci et Jacobi, fidelium servorum tuorum. Deus potens, fidelis et verax, et in promissis non mendax; qui misisti in terram Jesum Christum tuum, ut cum hominibus conversaretur tanquam homo, cum sit et Deus Verbum, et homo, utque errorem radicitus evelleret. Ipse et nunc per eum memento hujusce sanctæ Ecclesiæ tuæ, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; atque eam ab omni malo

fuerit, ejusque nescius factus sit particeps, respondetur baptizandum eum esse, utpote a Deo vocatum. Sed cum ratione Constitutoris ne contemptor exeat, congruit canon 57 synodi Toletanæ iv, quo decernitur ut Judæi qui per vim baptizati fuerant, aliisque sacramentis donati, Christianam religionem retinere cogantur, ne nomen divinum blasphemetur, et fides quam susceperunt vilis ac contemptibilis habeatur. Cor.

(61) *Ἐκτίσας*. Ὁ κτίσας in altero cod. Vindob. et quidem rectius. CLER.

(62) *Προετρέπισας*. Idem εὐτρέπιδας. Ib.

libera; et perfice illam in charitate tua, et veritate tua; nosque omnes congrega in regnum tuum, quod præparasti: hoc Maranatha ⁷⁴. Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini ⁷⁵: Deus Dominus, qui apparuit nobis in carne. Si quis sanctus est, accedat: si quis vero talis non est, fiat per poenitentiam. Committite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant.

CAPUT XXVII.

Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento.

Pro unguento autem, hunc in modum gratias agite: Gratias agimus tibi, Deus creator omnium, etiam pro fragrantia unguenti; et pro immortalis sæculo, quod notificasti nobis per Jesum Filium tuum. Quoniam ad te pertinet gloria, et potestas in sæcula. Amen. Qui accedens, hoc modo gratias egerit, recipite illum ut discipulum Christi; sin vero aliam doctrinam prædicet, præter eam quam vobis per nos Christus tradidit, huic ne permittatis gratias agere: is enim contumelia afficit Deum, potius quam honorat.

CAPUT XXVIII.

Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere.

Quicumque vero ad vos venit, probetur, et sic admittatur: intelligentiam enim habetis, et potestis agnoscere dexteram vel sinistram ⁷⁶, atque discernere falsos doctores a doctoribus. Venienti equidem doctori, ex animo suppeditate necessaria: falso autem doctori tribuetis quidem quæ opus sunt; at non recipietis errorem illius: neque etiam una cum eo oretis, ne ejus societate iniquemini. Omnis propheta verus, vel magister, qui venit ad vos, dignus est cibo, ut operarius sermonis justitiæ.

CAPUT XXIX.

De oblationibus constitutio.

Omnes primitias provenientes e torculari, area, et bobus atque ovibus, sacerdotibus dabis ⁷⁷: ut benedicantur reposita in cellariis tuis, et fructus terræ tuæ; utque innitatis frumento, vino et oleo, augeanturque armenta bouum tuorum, et greges ovium tuarum. Omnem decimam dabis pupillo ac viduæ, pauperi et advenæ: omnes primitias pa-

Α τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ ῥῦσαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πνηροῦ· καὶ τελείωσον αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου· καὶ συνάγαγε πάντας ἡμᾶς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας· αὕτη Μαριανθά (63). Ὡσαννά τῷ Υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Θεὸς Κύριος ὁ ἐπιφανείς ἡμῖν ἐν σαρκί. Εἰ τις ἅγιος, προσερχέσθω· εἰ δέ τις οὐκ ἔστι, γινέσθω διὰ μετανοίας. Ἐπιτρέπετε δὲ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις ὑμῶν, εὐχαριστεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Εὐχαριστία περὶ τοῦ μυστικοῦ (64) μύρου.

Περὶ δὲ τοῦ μύρου οὕτως εὐχαριστήσατε· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεέ δημιουργέ τῶν ὄλων, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐωδίας τοῦ μύρου, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀθανάτου αἰῶνος, οὗ ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Παιδός σου. Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δόξα, καὶ ἡ δύναμις, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ὅς ἐάν ἐλθὼν οὕτως εὐχαριστῇ, προσδέξασθε αὐτὸν ὡς Χριστοῦ μαθητὴν· ἐάν δὲ ἄλλην διδαχὴν κηρύσῃ, παρ' ἣν ὑμῖν παρέδωκεν ὁ Χριστὸς δι' ἡμῶν, τῷ τοιοῦτῳ μὴ συγχωρεῖτε εὐχαριστεῖν· ὑβρίζει γὰρ ὁ τοιοῦτος τὸν Θεόν, ἥπερ δοξάζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ὅτι οὐ χρή ἀδιαφορεῖν περὶ τὴν κοινωνίαν (65).

Πᾶς δὲ ὁ ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, δοκιμασθεῖς, οὕτω δεχέσθω· σύμειν γὰρ ἔχετε, καὶ δύνασθε γινῶναι (66) δεξιάν, ἢ ἀριστεράν, καὶ διακρίναι ψευδοδιδασκάλους διδασκάλων. Ἐλθόντι μέντοι τῷ διδασκάλῳ, ἐκ ψυχῆς ἐπιχορηγήσατε τὰ δέοντα· τῷ δὲ ψευδοδιδασκάλῳ δώσετε μὲν τὰ (67) πρὸς χρεῖαν, οὐ παραδέξεσθε δὲ αὐτοῦ τὴν πλάνην· οὔτε μὴν συμπροσεύξησθε αὐτῷ, ἵνα μὴ συμμιανθῇτε αὐτῷ· πᾶς προφήτης ἀληθινός, ἢ διδάσκαλος, ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἀξιός ἐστι τῆς τροφῆς, ὡς ἐργάτης λόγου δικαιοσύνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ καρποφοριῶν διδάξις.

Πᾶσαν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ, ὀλωνος, βοῶν τε καὶ προβάτων, δώσεις τοῖς ἱερεῦσιν, ἵνα εὐλογηθῶσιν αἱ ἀποθῆκαι τῶν ταμείων σου, καὶ τὰ ἐκφόρια τῆς γῆς σου, καὶ στηριχθῇς σίτῳ καὶ ὀνῳ καὶ ἐλαίῳ, καὶ αὐξηθῇ τὰ βουκόλια τῶν βοῶν σου, καὶ τὰ πᾶλμνια τῶν προβάτων σου. Πᾶσαν δεκάτην δώσεις ἴψ ὀρφανῷ καὶ τῇ χήρᾳ, τῷ πτωχῷ καὶ τῷ προσηλυτῷ.

⁷⁴ I Cor. xvi, 22. ⁷⁵ Matth. xxi, 9; Marc. xi, 10. ⁷⁶ Jon. iv, 11. ⁷⁷ Num. xviii.

VARIORUM NOTÆ.

(63) Ἀὕτη μαριανθά. Hoc est, Regnum Dei, Dominus noster venit, aut si vis, veniet, vel veniat. Cor. — Est in cod. Vind. αὐτήν, quod vitiosum; sed nec vulgatæ Lectionis sensus placet, qualem comminiscitur Cotelierius. Vox Syriaca מְרִיָּאָנְתָּא ant duæ מְרִיָּאָנְתָּא Dominus venit, adhibebatur in anathematibus, quibus poenæ delinquentis ad Deum referebantur. Vide I Cor. xvi, 22, et quæ ad eum locum interpretes. Non potest dici περὶ τῆς Θεοῦ βασιλείας quod hic habetur αὕτη μαριανθά, hæc

venit Dominus. Apostoli veri sic non essent locuti, qui noverant vocis significatum et usum; sed homo Græcus, quisquis fuerit, perperam loquentes eos induxit. Clem.

(64) Μυστικοῦ. Alter codex habet θελοῦ. Ib.

(65) Κοινωνίαν. Addit uterque codex Vindobonensis: Ἀλλὰ σκοπεῖν εἰ ἐστὶ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος ὀρθόδοξος, τοὺς γὰρ μὴ τοιοῦτους ἐκκλίνειν. Ib.

(66) Γινῶναι. Melius cod. Vind. διαγινῶναι. Ib.

(67) Τὰ. Addit idem codex δέοντα, ut antea. Ib.

πᾶσαν ἀπαρχὴν ἄρτων θερμῶν, κεραμίου (68) οἴνου, ἢ ἐλαίου, ἢ μέλιτος, ἢ ἀκροδρύων, σταφυλῆς, ἢ τῶν ἄλλων τὴν ἀπαρχὴν δώσεις τοῖς ἱερεῦσιν· ἀργυρίου δὲ καὶ ἱματισμοῦ, καὶ παντὸς κτήματος, τῷ ὀρφανῷ καὶ τῇ χήρᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως χρὴ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν συναθροισμένους εορτάζειν.

Τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Κυρίου ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν φάμεν, συνέρχεσθε ἀδιαλείπτως, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ, καὶ ἐξομολογούμενοι ἐφ' οἷς εὐηργέτησεν ὑμᾶς (69) ὁ Θεὸς διὰ Χριστοῦ, ρυσάμενος ἀγνοίας, πλάνης, δεσμῶν· ὅπως ἀμεμπτος ἢ ἡ θυσία ὑμῶν, καὶ εὐανάφορος Θεῷ, τῷ εἰπόντι περὶ τῆς οἰκουμένης αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ὅτι « ἐν παντὶ τόπῳ μοι προσενεχθήσεται θυμίαμα, καὶ θυσία καθαρὰ· ὅτι βασιλεὺς μέγας ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς χειροτονομένους.

Προχειρίσασθε δὲ ἐπισκόπους ἀξίους τοῦ Κυρίου, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους, ἀνδρας εὐσεβεῖς⁷⁰, δικαίους, πραιεῖς, ἀφιλαργύρους, φιλαλήθεις, δεδοξιασμένους, ὁσίους, ἀπροσωπολήπτους, δυναμένους διδάσκειν τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, ὀρθοτομοῦντας ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου δόγμασιν. Ὑμεῖς δὲ τιμᾶτε τούτους ὡς πατέρας, ὡς κυρίους, ὡς εὐεργέτας, ὡς τοῦ εὖ εἶναι αἰτίους. Ἐλέγχετε δὲ ἀλλήλους, μὴ ἐν ὀργῇ, ἀλλ' ἐν μακροθυμίᾳ, μετὰ χρηστότητος καὶ εἰρήνης. Πάντα τὰ προστεταγμένα ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλάξατε. Γρηγορεῖτε ὑπὲρ τῆς ζωῆς ὑμῶν. « Ἔστωσαν αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καίόμενοι· καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἔξει, ἐσπέρας ἢ πρωΐ (70), ἀλεκτοροφωνίας ἢ μεσονυκτίου· ἢ γὰρ ὥρα οὐ προσδοκῶσιν, ἐλεύσεται ὁ Κύριος· καὶ ἐὰν αὐτῷ ἀνοιξῶσι, μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, ὅτι εὐρέθησαν γρηγοροῦντες· ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν (71) διακονήσει αὐτοῖς. » Νήφετε οὖν, καὶ προσεύχεσθε μὴ ὑπνῶσαι εἰς θάνατον· οὐ γὰρ ὀνήσει ὑμᾶς τὰ πρότερα κατορθώματα, ἐὰν εἰς τὰ ἔσχατα ὑμῶν ἀποπλανηθῇτε τῆς πίστεως τῆς ἀληθοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Πρόβησις περὶ τῶν μελλόντων.

Ἐν γὰρ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφῆται καὶ οἱ φθορεῖς τοῦ λόγου· καὶ στραφήσονται πρόβατα εἰς λύκους καὶ ἡ ἀγάπη εἰς μίσος· πληθυνθείσης γὰρ τῆς ἀνομίας, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν· μισήσουσι γὰρ ἀλλήλους οἱ ἀνθρώποι, καὶ διώξουσιν, καὶ προδώσουσι. Καὶ τότε

⁷⁰ Mal. i, 11, 14. ⁷¹ al. εὐλαβεῖς. Sic et cod. Vind. ⁷² Luc. xii, 35. ⁷³ Marc. xiii, 35. ⁷⁴ Matth. xxiv.

num calidorum, vini e dolio, aut olei, aut mellis, aut fructuum, uvæ, aut aliorum primitias dabis sacerdotibus; argenti vero et vestimenti, omnisque possessionis, orphano ac viduæ.

CAPUT XXX.

Quomodo oporteat diem Dominicum, nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos, celebrare.

Die resurrectionis Domini, hoc est Dominica, convenite assidue, gratias agentes Deo, et confidentes de beneficiis quæ in vos contulit Deus per Christum, liberando ignorantia, errore, vinculis; ut sacrificium vestrum sit irreprehensum, et Deo acceptum, qui de Ecclesia sua œcumenica, seu per totum orbem diffusa dixit: « In omni loco mihi offeretur incensum, et sacrificium mundum: quia rex magnus ego sum, dicit Dominus omnipotens; et nomen meum admirabile in gentibus⁷². »

CAPUT XXXI.

Quales esse oporteat eos qui ordinantur.

Eligite autem episcopos dignos Domino, et presbyteros, ac diaconos, viros pios, justos, mites, non avaros, amantes veritatis, probatos, sanctos, non acceptores personarum, qui valeant docere sermonem pietatis, qui recte secent ac tractent dogmata Domini. Vos vero hos honorate ut patres, ut dominos, ut beneficos, ut auctores quod bene estis. Arguite etiam vos mutuo, non in ira, sed in æquanimitate, cum benignitate ac pace. Omnia vobis a Domino præcepta servate. Vigilate pro vita vestra. « Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes; et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniet, vespere an mane, galli cantu an media nocte: qua enim hora non expectant, veniet Dominus: et ei si aperuerint, beati servi illi, quia inventi sunt vigilantes: quoniam præcingetur⁷³ e, et faciet illos discumbere, et transiens ministrabit illis⁷⁴. » Vigilate igitur, et orate ne dormiatis in mortem⁷⁵: non enim juvabunt vos priora recte facta, si in extremis vestris a fide vera aberraveritis.

CAPUT XXXII.

Denuntiatio de futuris.

In ultimis enim diebus multiplicabuntur falsi prophetæ et corruptores sermonis; et convertentur oves in lupos, et charitas in odium: nam multiplicata iniquitate, refrigescet charitas multorum⁷⁶: scilicet homines odio se invicem habebunt, et persequentur, et prodent. Ac tunc apparebit orbis

VARIORUM NOTÆ.

(68) Κεραμίου. In altero cod. Vind. est κεράμιον, minus recte. C. I. E. R.

(69) Ὑμᾶς. Alter codex Vindobon. habet ἡμᾶς, quæ bene. Id.

(70) Πρωΐ. Addit codex Vind. ἢ, manē, aut galli cantu, aut, etc. Id.

(71) Καὶ παρελθὼν, etc. Hæ et juxta sequentes voces desunt in cod. Vindob. Id.

deceptor, inimicus veritatis, propugnator mendacii; quem spiritu oris sui interficiet Jesus⁸², qui per labia interimet impium. Et multi in eo scandalum patientur: qui autem perseveraverint usque in finem, hi salvi erunt. Tuncque apparebit signum Filii hominis in cœlo⁸³. Deinde vox tubæ erit per archangelum: et interea reviviscunt qui obierunt: et tunc veniet Dominus, ac omnes sancti cum eo, in terræ motu, super nubes, cum angelis virtutis suæ, in solio regni⁸⁴, ad condemnandum orbis deceptorem diabolum, et ad reddendum unicuique pro operibus⁸⁵. Tunc abibunt; mali quidem, in æternum supplicium; iusti autem ibunt in vitam æternam⁸⁶, hæreditatem adeuntes eorum: quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum⁸⁷; et gaudebunt in regno Dei, quod est in Christo Jesu. Porro tot tantisque ejus bonis dignati, supplices ei efficiamur, invocantes illum assidua deprecatione, ac dicentes:

CAPUT XXXIII.

Oratio prædicans variam providentiam.

Æterne Salvator noster, Rex deorum; qui solus es omnipotens ac Dominus⁸⁸; Deus omnium rerum, et Deus sanctorum ac inculpatorum patrum nostrorum, ac majorum; Deus Abrahami, et Isaaci, et Jacobi⁸⁹; misericors et miserator, longanimis et multæ misericordiæ; cui omne cor patet nudum, et omnis occulta cogitatio apparet: ad te clamant animæ iustorum; in te spes sanctorum nituntur. Pater irreprehensorum, te recte invocantium auditor, qui etiam tacitas appellationes intelligis: pertingit enim usque ad humana viscera providentia tua, et per conscientiam scrutaris uniuscujusque voluntatem. Atque per omnem regionem orbis mittitur tibi thymiasma precatationis ac sermonum. Qui sæculum præsens, stadium justitiæ instituisti⁹⁰, omnibus autem aperuisti januam misericordiæ; singulis vero hominibus, per insitam cognitionem ac naturale iudicium, et ex legis investigatione, ostendisti quod divitiarum non est perpetua possessio, venustatis non perenne decus; quod virium facile dissolvitur firmitudo; quodque cuncta quidem sunt vapor ac vanitas^{91,92}, sola vero conscientia fidei non subdola evadit per medios cœlos cum veritate ascendens, futurarum

A φανήσεται ὁ κοσμοπλάνης, ὁ τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς, ὁ τοῦ ψεύδους προστάτης· ὃν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀνέλκει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ὁ διὰ χειλέων ἀναιρῶν ἀσεβῆ. Καὶ πολλοὶ σκανδαλισθήσονται ἐπ' αὐτῷ· οἱ δὲ (72) ὑπομείναντες εἰς τέλος, οὗτοι σωθήσονται. Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ (73) τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· εἴτα φωνὴ σάλπιγγος ἔσται δι' ἀρχαγγέλου· καὶ μεταξὺ ἀναβίωσις τῶν κεκοιμημένων· καὶ τότε ἔξει ὁ Κύριος, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι (74) μετ' αὐτοῦ, ἐν συσσεισμῷ, ἐπάνω τῶν νεφελῶν, μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐπὶ θρόνου βασιλείας, κατακρίναι τὸν κοσμοπλάνον διάβολον, καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ πρᾶξιν αὐτοῦ. Τότε ἀπελεύσονται οἱ μὲν πονηροὶ, εἰς αἰώνιον κόλασιν· οἱ δὲ δίκαιοι πορεύσονται εἰς ζωὴν αἰώνιον, κληρονομοῦντες ἐκεῖνα· ἃ ὀφθαλμοῖς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· καὶ χαρησονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Τοσούτων δὲ ἡξιωμένοι τῶν παρ' αὐτοῦ αγαθῶν, γενόμεθα αὐτοῦ ἰκέται, ἐπικαλούμενοι αὐτὸν διὰ συνεχοῦς δεήσεως, καὶ λέγοντες·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Προσευχὴ ἐξαγγελτικῇ προνοίας διαφόρου.

Αἰώνιε Σῶτερ ἡμῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν· ὁ ὢν μόνος παντοκράτωρ καὶ Κύριος· ὁ Θεὸς πάντων τῶν ὄντων, καὶ Θεὸς τῶν ἁγίων καὶ ἀμέμπτων πατέρων ἡμῶν καὶ τῶν (75) πρὸ ἡμῶν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ· ὁ ἐλεήμων καὶ οἰκτιρῶν, ὁ μακροθύμος καὶ πολυέλεος· ὃ πᾶσα γυμνοφανὴς βλέπεται (76) καρδίᾳ, καὶ πᾶν κρύφιον ἐνθύμημα ἀποκαλύπτεται· πρὸς σὲ βοῶσι ψυχὰι δικαίων· ἐπὶ σοὶ πεποίθασιν ἐλπίδες ὁσίων. Ὁ τῶν ἀμέμπτων Πατήρ, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπὶ χόρος, ὁ καὶ σιωπῶντας ἐπιστάμενος ἐντεύξεις· χωρεῖ γὰρ μέχρι σπλάγχνων ἀνθρωπίνων (77) ἡ σὴ πρόνοια, καὶ διὰ συνειδήσεως ἐρευνᾷς ἐκάστου τὴν γνώμην. Καὶ κατὰ πᾶν κλίμα τῆς οἰκουμένης τὸ διὰ προσευχῆς καὶ λόγων ἀναπέμπεται σοὶ θυμίαμα. Ὁ τὸν παρόντα αἰῶνα, στάδιον δικαιοσύνης ἐνστησάμενος, πᾶσι δὲ ἀνοίξας πύλην ἐλεημοσύνης· ὑποδείξας δὲ ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς ἐμφύτου γνώσεως καὶ φυσικῆς κρίσεως, καὶ ἐκ τῆς τοῦ νόμου ὑποφωτισσεως, ὡς πλούτου μὲν οὐκ ἄξιον τὸ κτῆμα, εὐπρεπείας οὐκ ἀένναον τὸ κάλλος· δυνάμεως εὐδιάλυτος ἡ ἰσχὺς· καὶ ἀτμὸς μὲν καὶ ματαιότης τὰ σύνολα, μόνῃ δὲ συνείδησις πίστεως ἀνύπουλος⁹³ διαβαίνει, διὰ μέσον οὐρανῶν μετ' ἀλη-

⁸² II Thess. II; Isa. LI, 4. ⁸³ Matth. XXIV. ⁸⁴ I Thess. IV, 16. ⁸⁵ Matth. XVI, 27. ⁸⁶ Matth. XXV, 46. ⁸⁷ I Cor. II, 9. ⁸⁸ Esth. XIV, 12. ⁸⁹ Exod. III, 6. ⁹⁰ I Cor. IX, 21. ^{91,92} Eccle. I, 2; Jac. IV, 14. ⁹³ al. ἀνυπόζου.

VARIORUM NOTÆ.

(72) *Οἱ δὲ.* Cod. Vind. ὁ δὲ ὑπομείνας, et postea οὕτως σωθήσεται. CLER.

(73) *Τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ.* In eodem cod. ἡ Υἱός. Id.

(74) *Οἱ ἅγιοι.* Melius ἀγγελοὶ in cod. Vind. Id.

(75) *Καὶ τῶν.* Dele καὶ a codicis Vindobonensis

auctoritate, nam οἱ πρὸ ἡμῶν iidem sunt hic ac πατέρες ἡμῶν. Id.

(76) *Βλέπεται.* In eodem est φαίνεται. Id.

(77) *Ἀνθρωπίνων.* Abest in altero codice, nec sane necessarium est; satis enim ex ipsa re intelligitur. Id.

θείας ἀνερχομένη, τῆς μελλούσης τροφῆς ⁹⁸ δεξιὰν ἀπολαμβάνει· ἅμα καὶ πρὸ τοῦ παραστῆναι ὑπόσχεσιν (78) τῆς παλιγγενεσίας, αὐτὴ ἡ ψυχὴ τῇ ἐλπίδι γαυρουμένη εὐφραίνεται. Ἐξ ὑπαρχῆς ⁹⁹ γάρ, τοῦ προπάτορος ἡμῶν Ἀβραάμ μεταπονουμένου τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ὁραματισμῷ ὠδήγησας, διδάξας, ὅτι ποτὲ ἔστιν ὁ αἰὼν οὗτος· καὶ τῆς μὲν πίστεως αὐτοῦ προώδευσεν ἡ γνῶσις (79), τῆς δὲ γνώσεως ἀκόλουθος γέγονεν ἡ πίστις, τῆς δὲ πίστεως ἦν ἐπακολούθημα (80) ἡ συνθήκη· εἶπας γάρ· « Ποιήσω τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. » Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἰσαὰκ αὐτῷ δωρησάμενος, καὶ ὅμοιον αὐτὸν εἰδὼς ἐκείνου τῷ πρόπῳ, καὶ αὐτοῦ ἐπεκλήθη Θεός, εἰπὼν· « Ἐσομαι σου Θεός, καὶ τοῦ σπέρματός σου μετὰ σέ. » Καὶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ ἐπὶ Μεσοποταμίαν στελλομένου, δείξας τὸν Χριστὸν, δι' αὐτοῦ ἐλάλησας, εἰπὼν· « Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ αὐξάνω σε, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ οὕτως εἶπας πρὸς Μωϋσῆν τὸν πιστὸν καὶ ἁγίον σου θεράποντα, ἐπὶ τῆς ὀπτασίας τῆς βάτου· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· τοῦτο μοι ὀνομά ἐστιν αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεαῖς γενεῶν. » Ὑπέρμαχε γένους Ἀβραάμ, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ δημιουργίας διαφόρου.

Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε βασιλεῦ τῶν αἰώνων· ὁ διὰ Χριστοῦ ποιήσας τὰ ὅλα, καὶ δι' αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ κοσμήσας τὰ ἀκατασκεύαστα· ὁ διαχωρίσας ὕδατα ὑδάτων στερεώματι, καὶ πνεῦμα ζωτικὸν τούτοις ἐμβαλὼν· ὁ γῆν ἐδράσας, καὶ οὐρανὸν ἐκτείνας, καὶ τὴν ἐκάστου τῶν κτισμάτων ἀκριβῆ διάταξιν κοσμήσας. Σὴ γὰρ δυνάμει ¹, Δέσποτα, κόσμος πεφαίδρυται· οὐρανὸς δὲ ὡς καμάρα πεπηγμένος, ἡγλάσσεται ἀστροῖς, ἔνεκεν παραμυθίας τοῦ σκότους· φῶς δὲ καὶ ἥλιος εἰς ἡμέρας καὶ καρπῶν γονὰς γεγέννηται· σελήνη δὲ εἰς καιρῶν τροπὴν, αὐξουσα καὶ μειουμένη· καὶ νύξ ὀνομάζετο, καὶ ἡμέρα προσηγορεύετο, στερεώμα δὲ διὰ μέσον (81) τῶν ἀδύσων ἐδείκνυτο· καὶ εἶπας συναχθῆναι τὰ ὕδατα, καὶ ὑφθῆναι τὴν ξηράν. Αὐτὴν δὲ τὴν θάλασσαν πῶς ἂν τις ἐκφράσειεν; ἥτις ἔρχεται μὲν ἀπὸ πελάγους μαινομένη (82)· παλινδρομεῖ δὲ, ἀπὸ ψάμμου τῇ σῇ προσταγῇ κωλυμένη· εἶπες γάρ, ἐν αὐτῇ συντριβῆσθαι αὐτῆς τὰ κύματα· ζωοῖς δὲ μικροῖς καὶ μεγάλοις, καὶ πλοίοις (83) πορευτὴν αὐ-

deliciarum dexteram prehendit; simul et antequam promissum iteratæ per resurrectionem nativitatæ præstetur, ipsa anima spe exsultans lætatur. Ab initio enim, progenitore nostro Abrahamo ⁹⁸ viam veritatis capessente, eum apparendo duxisti, docens quidnam esset hoc sæculum: et illius quidem fidei præivit cognitio, cognitioni autem consequens fuit fides, fidei vero consequentia exstitit pactum; dixisti enim: « Faciam semen tuum sicut stellæ cœli, et sicut arenam quæ est in littore maris ⁹⁹. » Sed et Isaacum illi donans, sciensque eum illi moribus similem, ejus quoque Deus appellatus es, dicens: « Ero Deus tuus, et seminis tui post te ¹⁰⁰. » Atqui cum pater noster Jacobus in Mesopotamiam iret, per Christum quem ei ostendisti, locutus es, dicens: « Ecce ego sum tecum; et augebo te, et multiplicabo te valde ¹⁰¹. » Et Moysi fidei ac sancto famulo tuo sic dixisti, in rubi viso: « Ego sum qui sum. Hoc mihi nomen est æternum, et memoriale generationibus generationum ¹⁰². » Propugnator generis Abrahami, benedictus es in sæcula.

γενεαῖς γενεῶν. » Ὑπέρμαχε γένους Ἀβραάμ, εὐλο-

CAPUT XXXIV

Oratio prædicans variam creationem.

Benedictus es, Domine, rex sæculorum; qui per Christum fecisti universa, et per eum in principio ornasti informia; qui aquas ab aquis firmamento separasti, et his spiritum vitalem indidisti; qui terram stabilisti, et cœlum extendisti, et singulas creaturas exacta dispositione ornasti ¹. Tua enim potentia, Domine, mundus in hunc nitorem constitutus est; cœlum vero instar cameræ compactum ², astris illustratum est, ad solatium in tenebris; lumen autem et sol propter dies et fructuum generationes prodierunt; at luna, in conversionem temporum, dum crescit ac decrescit: et nox vocabatur, et dies appellabatur, firmamentum vero in medio abyssorum patebat. Et dixisti, ut congregarentur aquæ, et appareret arida. Ipsum autem mare quomodo quis enarraret? quod quidem venit a pelago furens, recurrit autem, ab arena jussu tuo prohibitum; dixisti enim, quod in ipsa confringentur fluctus ejus ³: animalibus vero parvis et ma-

⁹⁸ ἢ τροφῆς. ⁹⁹ ἢ ἀποχρύσεως. ¹⁰⁰ Gen. xii. ¹⁰¹ Gen. xiii, 16, et xii, 17. ¹⁰² Gen. xvii, 7. ¹⁰³ Gen. xxvi, 24 et xlviii, 4. ¹⁰⁴ Exod. iii, 14, 15. ¹ Gen. i. ² IV Esd. xvi, 60. ³ ἢ ἐνθυμήσει. Sic et cod. Vind. ⁴ Job xxxviii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Ὑπόσχεσιν. Præfigitur τὴν in cod. Vind. quod habet vini quamdam δεικτικὴν. CLER.

(79) Τῆς μὲν πίστεως αὐτοῦ προώδευσεν ἡ γνῶσις. In cod. Vindob. est τῆς μὲν γνώσεως et postea πίστις. Incommode, nam fides est ex auditu. In eodem desunt sequentia: Τῆς δὲ γνώσεως ἀκόλουθος γέγονεν ἡ πίστις, nec sane sunt necessaria, quippe quæ antecedentibus verbis satis continentur nec repetenda sunt. Ib.

(80) Ἐπακολούθημα. In cod. Vind. ἀκόλουθος. Ib.

(81) Μέσον. In cod. Vind. μέσων. Ib.

(82) Μαινομένη. Omittitur in eodem cod. perperam. Ἀπὸ πελάγους, verti debuerat ab alto mari, hæc est enim vocis potestas, quando opponitur littori, marique ei vicino; quod optimorum scriptorum auctoritatibus probari queat. Vide Math. xviii, 6, et interpretes ad locum. Ib.

(83) Καὶ πλοίοις. Desunt hæc verba in cod. Vindob. et fieri quidem possit ut addita sint; neque enim necessaria sunt, in descriptione creationis. Sed post ἐποίησας addit idem codex: Βροτοῖς δὲ βατὴν αὐτὴν εἶναι τοῖς πλοίοις ἐκέλευσας. Ib.

gnis, item navigiis illud fecisti pervium. Postea germinabat terra, omnigenis floribus, ac varietate arborum multiplicium depicta; et cunctis lucentia luminaria horum nutritii, eundem semper cursum tenent nec ullatenus a tuo mandato variant; sed quacunque jusseris, ibi oriuntur ac occidunt, in signa temporum atque annorum, et hominum ministerium alternant. Deinde animalium diversorum conficiebantur genera, terrestrium, aquatiliū, volucrum, amphibiorum: tuæque providentiæ artificiosa sapientia idoneam unicuique provisionem largitur: sicut enim ad varia genera producenda non fuit invalida, sic neque diversam uniuscujusque curam suscipere neglexit. Atque ad extremum creationis, mandans tuæ Sapientiæ, contidisti rationale animal, mundi civem, dicens: « Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram^a; » mundi mundum, seu ornamenti ornatum, constituens illum; ex quatuor quidem elementis, primis corporibus, formando corpus illius, creando autem ei animam ex nihilo, et donando ei quinquertium sensuum, mentemque aurigam animæ præficiendo sensibus. Jam ad hæc omnia, dominator Domine, quis condigne explicabit nubium imbribus feracium molū, fulguris splendorem, tonitruum fragorem; ad convenientis alimentii suppeditationem, et ad aeris temperationem maxime concinnam? Hominem vero inobsequentem factum, vita ad mercedem proposita privasti; nec ex toto exstinxisti illum, sed brevi tempore morte soporatum, jurejurando ad secundam nativitatem vocasti^b. Decretum mortis solvisti, qui mortuos ad vitam reducis per Jesum Christum, spem nostram^c.

CAPUT XXXV.

Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem.

Magnus es, Domine omnipotens, et magna virtus tua, et sapientiæ tuæ non est numerus^a; creator, salvator, dives in gratiis, longanimis, et misericordiae largitor; qui creaturarum tuarum salutem non deseris; natura enim bonus es: parcis autem delinquentibus, eos ad poenitentiam provocans: tuarum quippe miserationum effectus est admonitio. Etenim quomodo sustineremus, si ad causam dicendam statim repeteremur, quando longa patientia exspectati, vix ab infirmitate respiramus? Tuam potentiam annuntiaverunt cæli; et terra concussa,

Α την ἐποίησας. Ἐἴτ' ἐχλοαίνετο γῆ, παντοίοις ἀνθεσι καταγεγραμμένη, καὶ ποικιλίᾳ δένδρων διαφόρων· παμφασεῖς τε φωστῆρες τούτων τιθηνοὶ, ἀπαράδατον σῶζοντες τὸν δολιχὸν, καὶ κατ' οὐδὲν παραλλάσσοντες τῆς σῆς προσταγῆς· ἀλλ' ὅπῃ ἂν κελεύσῃς, ταύτῃ ἀνίσχουσι καὶ δύουσιν, εἰς σημεῖα καιρῶν καὶ ἐνιαυτῶν, ἀμειβόμενοι τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπηρεσίαν. Ἐπειτα διαφόρων ζώων κατεσκευάζετο γένη, χερσαίων, ἐνύδρων, ἀεροπόρων, ἀμφιβίων· καὶ τῆς σῆς προνοίας ἡ ἐντεχνος σοφία τὴν κατάλληλον ἐκάστῳ πρόνοιαν δωρεῖται· ὥσπερ γὰρ διάφορα γένη οὐκ ἠτόνησε παραγαγεῖν, οὕτως οὐδὲ διάφορον πρόνοιαν ἐκάστου ποιήσασθαι κατωλιγώρησε. Καὶ τέλος τῆς δημιουργίας, τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν κοσμοπολίτην, τῇ σῇ σοφίᾳ διαταξάμενος, κατεσκευάσας, εἰπὼν· « Ποίωσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » κόσμου κόσμον (84) αὐτὸν ἀναδείξας· ἐκ μὲν τῶν τεσσάρων στοιχείων, πρώτων (85) σωμάτων, διαπλάσας αὐτῷ σῶμα, κατασκευάσας δ' αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, αἰσθησιν δ' αὐτῷ πένταθλον χαρισάμενος, καὶ νοῦν τὸν τῆς ψυχῆς ἡνίοχον ταῖς (86) αἰσθήσεσιν ἐπιστήσας. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, Δέσποτα Κύριε, τίς ἐπαξίως διηγήσεται νεφῶν ὁμβροτόκων φορὰν, ἀστραπῆς ἐκλαμψιν, βροντῶν πάταγον, εἰς τροφῆς καταλλήλου χορηγίαν, καὶ κρᾶσιν ἀέρων παναρμόνιον; Παρακούσαντα δὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐμμίσθου ζωῆς ἐστέρησας· οὐκ εἰς τὸ παντελὲς ἀφανίσας, ἀλλὰ χρόνῳ πρὸς ὀλίγον κοιμίσας, ὀκνῶ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας. Ὅρον θανάτου ἔλυσας, ὁ ζωοποιὸς τῶν νεκρῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τὰ ὄντα κηδεμονίαν (87).

Μέγας εἶ, Κύριε παντόκρατορ, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς σου, καὶ τῆς συνέσειός σου οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· κτίστα, σῶτερ, πλούσιε ἐν χάρισι, μακρόθυμε, καὶ ἐλέους χορηγέ· ὁ μὴ ἀφιστῶν (88) τῶν σῶν κτισμάτων τὴν σωτηρίαν· φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὑπάρχεις· φειδῇ δὲ ἀμαρτανόντων, εἰς μετάνοιαν προσκαλούμενος· οἰκτιρῶν γάρ σου ἡ νοθεύσεις. Πῶς γὰρ ἂν ὑπέστημεν^a, ἐπιτιγομένην ἀπαιτούμενοι κρίσιν, ὅποτε μακροθυμούμενοι, μόλις ἀνανεύομεν τῆς ἀσθενείας; Σοῦ τὸ κράτος ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ γῇ κραδαινομένη τὴν ἀσφάλειαν, ἐπ' οὐδενὸς κριμα-

^a Gen. i, 26. ^b Hebr. vi. ^c I Tim. i, 4. ^d Psal. cxlvi, 5. ^e al. ὑποστῶμεν.

VARIORUM NOTÆ.

(84) *Κόσμον κόσμον*. Elogio eodem homo decoratur a Methodio apud Epiphanium, hæresi 64, Origeniana, cap. 18, et ab incerto auctore Commentariorum in Joh. Philoni autem de Abrahamis scribenti, homo est κόσμος ἐν κόσμῳ. Vide Nilum, lib. ii, epist. 119. Cor.

(85) *Στοιχείων, πρώτων*. Hæc omittuntur in cod. Vindobonensi. Ac sane τέσσαρα σώματα sunt idem

ac στοιχεῖα πρώτα, ut hæc posteriora glossema haberi queant. Cl.

(86) *Ταῖς*. Addit idem codex αὐτοῦ, nec male. Cor.

(87) *Κηδεμονίαν*. Vindob. cod. οἰκονομίαν, minus recte. Id.

(88) *Ἀφιστῶν*. Cod. Vind. ἀφελίς; eodem sensu. Id.

μένη (89). Θάλασσα κυμαινομένη, καὶ μυρίαν βόσκουσα ζώων ἀγέλην, πεπέδηται ἄμω, τὴν σὴν βούλησιν πεφρικυῖα· καὶ πάντας ἀναγκάζει βοῶν· « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου. » Καὶ στρατὸς ἀγγέλων φλεγόμενος, καὶ πνεύματα νοερά, λέγουσιν· « Εἰς ἅγιος τῷ Φελμονεῖ (90)· » καὶ σεραφίμ ἅγια, ἅμα τοῖς χερουβίμ, τοῖς ἐξαπτερύγοις, σοὶ τὴν ἐπινίκιον ψῆδὴν ψάλλοντα, ἀσιγήτοις φωναῖς βοῶσιν (91)· « Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου· » καὶ τὰ ἕτερα τῶν ταγμάτων πλήθη, ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαὶ, ἐξουσίαι, δυνάμεις, ἐπιβοῶντα λέγουσιν· « Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Ἰσραὴλ δὲ, ἡ ἐπίγειός σου Ἐκκλησία, ἡ ἐξ ἐθνῶν, ταῖς κατ' οὐρανὸν δυνάμεσιν ἀμιλλωμένη, νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ, ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ, ψάλλει· « Τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθιγούτων, Κύριος ἐν αὐτοῖς, ἐν Σιναῖν, ἐν τῷ ἁγίῳ. » Οἶδεν οὐρανὸς τὸν ἐπὶ μηδενὸς αὐτὸν καμαρώσαντα, ὡς λιθόκυβον· καὶ γῆν καὶ ὕδωρ ἐκυτοῖς ἐνώσαντα· καὶ ἀέρα διαχέαντα, ζωοτρόφον, καὶ τούτῳ πῦρ συμπλέξαντα, εἰς θάλαππος, καὶ σκότους παραμυθίαν. Ἐκπλήσσει χορὸς ἀστέρων, τὸν ἀριθμήσαντα σημαίνων, καὶ τὸν ὀνομάσαντα δεικνύων· ζῶα τὸν ψυχώσαντα δένδρα τὸν ἐκφύσαντα. Ἄπερ ἅπαντα, τῷ σπ̄ λόγῳ γεγόμενα, παριστᾷ τῆς σῆς δυνάμεως τὸ κράτος· διὸ καὶ ὀφείλει πᾶς ἄνθρωπος, ἐξ αὐτῶν στέρνων, σοὶ διὰ Χριστοῦ τῶν ὑπὲρ πάντων ὕμνον ἀναπέμπειν, διὰ σέ τῶν ἀπάντων κρατῶν. Σὺ γάρ εἰ ὁ χρηστὸς ἐν εὐεργεσίαις, καὶ φιλόδορος ἐν οἰκτιρμοῖς· ὁ μόνος παντοκράτωρ· ὅτε γὰρ θέλεις, πάρεστί σοι τὸ δύνασθαι· τὸ γὰρ σὸν αἰώνιον κράτος καὶ φλόγα καταψύχει, καὶ λέοντας φιμοῖ, καὶ κήτη καταπραΰνει, καὶ νοσούντας ἐγείρει, καὶ δυνάμεις μετατρέπει· καὶ στρατὸν ἐχθρῶν, καὶ λαὸν ἀριθμούμενον, ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι, καταστρώννυσιν. Σὺ εἰ ὁ ἐν οὐρανῷ, ὁ ἐπὶ γῆς, ὁ ἐν θαλάσσῃ, ὁ ἐν περατούμενοις (92), ὑπὸ μηδενὸς περατούμενος· τῆς γὰρ μεγαλωσύνης σου οὐκ ἔστι πέρας. Μὴ γὰρ ἡμέτερόν ἐστι τοῦτο, Δέσποτα· τοῦ θεράποντός σου ἐστι λόγιον, φάσκοντος· « Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι (93) ὁ Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστιν ἓτι πλὴν αὐτοῦ. » Οὐδὲ γάρ ἐστι Θεὸς πλὴν σου μόνου· ἅγιος οὐκ ἔστι πλὴν σου, Κύριος Θεός

A firmata ac suspensa super nihilum. Mare fluctibus agitatum, ac innumerabiles nutriendum animalium copias, arena constringitur, tuam voluntatem veritum; omnesque cogit vociferari: « Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti; impleta est terra creatura tua ». Et exercitus angelorum ardens, ac intelligentes spiritus dicunt: « Unus sanctus, Phelmoni » et sancti seraphini, una cum cherubinis, sex alas habentibus, tibi victoriæ canticum psallentes, vocibus nunquam cessantibus clamant: « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth; pleni sunt cœli et terra gloria tua »; et aliæ ordinum multitudines, angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes, exclamantes dicunt: « Benedicta gloria Domini de loco suo ». Israel vero, terrena Ecclesia tua, ex gentibus congregata, certans cum cœlestibus virtutibus, nocte ac die, in corde pleno et anima volente, canit: « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium; Dominus in eis, in Sinai, in sancto ». Novit cœlum eum, qui super nihilum cameravit illud, tanquam lapideum cubum; qui terram et aquam inter se adunavit; qui aerem, animalium nutritium, diffudit, eique ignem connexit, ad calorem, et ad solatium de tenebris. Obstupefacit chorus stellarum, qui numerantem eas significat, et nomenclantem ostendit; ut animalia demonstrant eum a quo animata sunt, et arbores eum qui illas produxit. Quæ omnia, verbo tuo facta, potestatis tuæ vim repræsentant. Atque ideo debet omnis homo, utpote per te dominus universorum, ex pectore tibi laudem pro cunctis mittere per Christum. Tu enim es facilis in beneficiis et munificus in commiserationibus; qui solus es omnipotens: cum enim vis, adest tibi potestas; nam æternum tuum robur etiam flammam refrigerat, et leonibus os constringit, et cetos demulcet, et ægrotantes erigit, et facultates rerum convertit; et hostium copias, populumque numeratum, dum superbia exoritur, proster nit. Tu es qui in cœlo exsistis, qui in terra, qui in mari, qui in terminatis, a nullo terminatus: magnitudinis enim tuæ non est terminus. Neque vero nostrum est illud, Domine; famuli tui oraculum est, dicentis: « Et cognosces corde tuo, quod Dominus Deus tuus, Deus in cœlo sursum, et in

Psal. ciii, 24. ¹⁰ Dan. viii, 13. ¹¹ Isa. vi, 3. ¹² Ezech. iii, 12. ¹³ Psal. lxxvii, 18. ¹⁴ Isa. xl, 22; IV Esd. xvi, 60; Job xxxviii, 38, in LXX. ¹⁵ f. τόν. Sic cod. Vind. ¹⁶ Dan. iii, vi. ¹⁷ Jon. ii. ¹⁸ IV Reg. xix. ¹⁹ Psal. cxliv, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(89) *Κρεμαμένη*. Habet codex Vind. *κεκρέμαται* in præterito, minus commode. Cor.

(90) *Εἰς ἅγιος τῷ Φελμονεῖ*. Petita hæc ex versione Danielis, cap. viii, 13, ab homine, qui nesciebat Hebraice; alioqui vertisset τῷ δεῖναι, quæ nota est significatio vocis Hebraicæ *Phelmoni*, vel *timē* potest, ut habebat Symmachus, alteri nescio cui, ut recte Hieronymus. Ib.

(91) *Ἀσιγήτοις φωναῖς βοῶσιν*, etc. S. Joannes Chrysostomus, *De instituenda secundum Deum vita*,

tom. V, serm. 10: *Ἀσιγήτοις βοῶντα κραυγαῖς*, etc. Hippolytus Portuensis in *Collectaneis Anastasii Bibliothecarii* p. 209: *ἀσιγήτων φωνῇ βοῶντα*. Ib.

(92) *Περατούμενοις*. In cod. Vind. est *περαιούμενοις* et mox *περαιούμενος*: eodem tamen sensu, qui est: *qui es in rebus quas transgredieris, et quem nihil transgreditur*, quamvis *περαιούμαι* apud Græcos accuratiores transitivam vim obtineat. Cl.

(93) *Ὅτι*. Præmittitur in cod. Vindob. καὶ συνήσεις, et scies. Ib.

terra deorsum, et non est amplius præter eum⁹⁴. Neque enim est Deus, præter te solum; sanctus non est præter te, Dominus Deus scientiarum⁹⁵, Deus sanctorum, sanctus supra omnes sanctos: nam sanctificati sub manibus tuis sunt⁹⁶. Gloriosus et superexaltatus, natura invisibilis, impervestigabilis in iudiciis⁹⁷; cujus vita non indiga, duratio immutabilis ac indeficiens, operatio infatigabilis, incircumscripta magnitudo, perennis decor, inaccessa habitatio, intransmigrabilis mansio, cognitio æterna, veritas permanens, opus nullo interventu factum, potentia nullis insidiis exposita, monarchia sine successione, regnum sine fine, robur inexpugnabile, exercitus numerosissimus. Tu enim es Sapientiæ Pater, creationis per mediatorem factæ conditor, tanquam causa; providentiæ largitor, legum dator, indigentia expletor; ultor impiorum et justorum remunerator; Christi Deus et Pater, atque pie erga eum se gerentium Dominus: cujus Christi non fallit promissio, muneribus non corrumpitur iudicium, nulla persuasione mutatur sententia, nunquam cessat pietas, gratiarum actio non finitur: per quem tibi adratio condigna debetur ab omni rationali et sancta natura.

CAPUT XXXVI.

Oratio commemorans incarnationem Christi, et gratiam erga sanctos providentiam.

Domine omnipotens, mundum creasti per Christum, et Sabbatum in huius rei memoriam sanxisti; quia in eo ab operibus quiescere fecisti, ad meditationem legum tuarum: et festos dies constituisti, in lætitiā animarum nostrarum, ut in recordationem veniremus Sapientiæ a te conditæ⁹⁸: quomodo propter nos nasci ex muliere sustinuit; apparuit in vita hac, ostendens in baptismo suo quod ipse qui apparebat, esset Deus ac homo; passus est propter nos permissione tua, et mortuus est, ac potestate tua resurrexit: ideoque festum Resurrectionis, Dominica die celebrantes, lætamur de eo qui vicit quidem mortem, patefecit autem vitam ac immortalitatem: per ipsum enim gentes ad te adduxisti, in populum peculiarem,

⁹⁴ Deut. iv, 39. ⁹⁵ I Reg. ii, 3. ⁹⁶ Dan. iii. ⁹⁷ Rom. xi, 33. ⁹⁸ I. Ignat. interpol. ad Magn. 9. ⁹⁹ Prov. viii, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(94) Ὑπερυψούμενος. Emenda hypothetæ mendum e cod. Vindobonensi Ὑπερυψούμενος. CL.

(95) Ἀμειψέυτον τὸ ἔργον. Et quibusdam interpositis, ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μέσθου κτίσεως. Quæres quomodo creatio intermedio careat, quæ mediatorum, seu medium habet Filium Dei? Responderi potest, creationem esse quidem absque medio alieno a divinitate; agnoscere tamen personam divinitatis mediam, Filium: mediatorem productionis, per quem scilicet Pater omnia creavit; sed non mediatorem naturæ, id est, participem increati et creati, quod exstitit post assumptam naturam humanam. COT.—Crediderim ἀμειψέυτον ἔργον esse, quod nullis instrumentis aliunde desumptis perfectum est, ut sit idem ac ἀμειψον ἔργον, seu, ut loquimur hodie, immediatum opus. Adi Dionys. Pictaviū De Trinitate, lib. vii, cap. 4. Vide et cap. 12 ubi Constit. auctor ait Filium a Patre ge-

γενώσων, Θεὸς ἁγίων, ἅγιος ὑπὲρ πάντας ἁγίους. οἱ γὰρ ἡγιασμένοι, ὑπὸ τὰς χειρὰς σου εἰσιν. Ἐνδοξος καὶ ὑπερυψούμενος (94), ἀόρατος τῇ φύσει, ἀνεξιχνίαστος κρίμασιν· οὐ ἀνευδής ἡ ζωὴ, ἀτρέπτος καὶ ἀνελλιπής ἡ διαμονή, ἀκάματος ἡ ἐνέργεια, ἀπερίγραπτος ἡ μεγαλειότης, ἀένναος ἡ εὐπρέπεια, ἀπρόσιτος ἡ κατοικία, ἀμεταβάστευτος ἡ κατασκήνωσις, ἀναρχος ἡ γνώσις, ἀναλλοίωτος ἡ ἀλήθεια, ἀμειψέυτον τὸ ἔργον (95), ἀνεπιδούλευτον τὸ κράτος, ἀδιάδοχος ἡ μοναρχία, ἀτελεύτητος ἡ βασιλεία, ἀνανταγώνιστος ἡ ἰσχύς, πολυάριθμος ἡ στρατιά. Σὺ γὰρ εἰ ὁ Σοφίας Πατήρ, ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μέσθου κτίσεως, ὡς αἴτιος· ὁ προνοίας χορηγός, ὁ νόμων δοτὴρ, ὁ ἐνδοσίας πληρωτὴς· ὁ τῶν ἀσεδῶν τιμωρὸς, καὶ τῶν δικαίων μισθαποδότης (96)· ὁ τοῦ Χριστοῦ Θεὸς καὶ Πατήρ, καὶ τῶν εἰς αὐτὸν εὐσεβοῦντων Κύριος· οὐ ἀδιάψευστος ἡ ἐπαγγελία, ἀδωροδόκτης ἡ κρίσις, ἀμετάπειστος ἡ γνώμη, ἀπαυστος ἡ εὐσέβεια, αἰδῖος ἡ εὐχαριστία· δι' οὗ σοι καὶ (97) ἡ ἐπάξιος προσκύνησις ὀφείλεται παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Προσευχὴ ὑπομνητήσκουσα τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς ἁγίους διάφορον πρόνοιαν.

Κύριε (98) παντοκράτορ, κόσμον ἔκτισας διὰ Χριστοῦ, καὶ Σάββατον ὥρισας εἰς μνήμην· τοῦτο· ὅτι ἐν αὐτῷ κατέπαυσας ἀπὸ τῶν ἔργων, εἰς μελέτην τῶν σῶν νόμων· καὶ ἑορτὰς διετάξω, εἰς εὐφροσύνην τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ὅπως εἰς μνήμην ἐρχώμεθα τῆς ὑπὸ σοῦ κτισθείσης σοφίας· ὡς δι' ἡμᾶς γένεσιν ὑπέστη τὴν διὰ γυναῖκος· ἐπεφάνη τῷ βίῳ, ἀναδεικνὺς ἑαυτὸν ἐν τῷ βαπτίσματι, ὡς Θεὸς ἐστὶ καὶ ἄνθρωπος ὁ φανεῖς· ἔπαθε δι' ἡμᾶς σὴ συγχωρήσει, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη σὺ κράτει· διὸ καὶ τὴν ἀναστάσιμον ἑορτὴν πανηγυρίζοντες τῇ Κυριακῇ, χαίρομεν ἐπὶ τῷ νικήσαντι μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντι δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν· δι' αὐτοῦ γὰρ προσήγαγες τὰ ἔθνη ἑαυτῷ, εἰς λαὸν περιούσιον, τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὀρώντα Θεόν (99). Σὺ

nitum ἀμειψέυτως. CL.

(96) Μισθαποδότης. Vind. cod. μισθότης. Io.

(97) Καί. Addit cod. Vind. μεθ' οὗ, cum eo, quod est Doxologiarum orthodoxarum, non Arianicarum, ut jam alibi observavimus. Io.

(98) Κύριε. Est scholium in cod. Vindob. hic additum: Ὅτι Κύριος ἔκτισέ με, σαφῶς εἰς τὸν ἐκ Παρθένου τεχθέντα Χριστὸν ἀναφέρεται. Quæ erat orthodoxorum sententia qua objectionem desumptam ex creatione sapientiæ retunderent. Sed revera de neutra sapientia, hoc est, creata ante mundum, aut nata ex virgine agitur apud Salomonem, ut viri docti viderunt, et nos ad Proverbia pluribus ostendemus. Io.

(99) Τὸν ὀρώντα Θεόν. Intuentur ac tradunt sæpe sancti Patres Græci et Latini hanc etymologiam rationem, secuti Philonem Judæum, qua Israel exponitur videns Deum Homo, aut mens cernens

γάρ, Κύριε, καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐρρύσω ἐκ καμίνου σιδηρᾶς, καὶ ἐκ πυλῶν, καὶ πλινθουργίας· ἐλυτρώσω ἐκ χειρὸς Φαραὼ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν, καὶ διὰ θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς αὐτοὺς παρήγαγες· καὶ ἐτροποφόρησας αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ παντοίοις ἀγαθοῖς· νόμον αὐτοῖς ἐδωρήσω, τῇ δέκα λογίων ²⁹, σὴ φωνῇ φθεγγθέντα, καὶ χειρὶ καταγραφέντα· σαββατίζειν ἐνετείλω, οὐ πρόφασιν ἀργίας διδοὺς, ἀλλ' ἀφορμὴν εὐσεβείας, εἰς γνῶσιν τῆς σῆς δυνάμεως, εἰς κύλισιν κακῶν ὡς ἐν ἱερῷ καθείρξας περιβόλῳ, διδασκαλίᾳ χάριν, εἰς ἀγαλλίαμα ἐδομᾶδος· διὰ τοῦτο ἐδομάς μία, καὶ ἐδομάδες ἑπτὰ, καὶ μὴν ἑβδομος· καὶ ἐνιαυτὸς ἑβδομος· καὶ τοῦτου ἀντανακύκλησις (100), ἰοδηλαῖος, ὃ ἐστὶν ἔτος πεντηκοστὴν, εἰς ἀφεσιν· ὅπως μηδεμίαν ἔχουσι πρόφασιν οἱ ἄνθρωποι ἀγνοῖαν σκήψασθαι, τοῦτου χάριν πᾶν Σάββατον ἐπέτρεψεν ἀργεῖν, ὅπως μὴδὲ λόγον τις ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ προέσθαι θελήσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων. Σάββατον γὰρ ἐστὶ κατάπαυσις δημιουργίας, τελείωσις κόσμου, νόμων ζήτησις, αἴνος εἰς Θεὸν εὐχάριστος ὑπὲρ ὧν ἄνθρωποις ἐδωρήσατο. Ὡς ἀπάντων ἡ Κυριακὴ προύχουσα· αὐτὸν τὸν μεσῖτην, τὸν προνοητὴν, τὸν νομοθέτην, τὸν ἀναστάσιως αἰεὶ ὢν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἄνθρωπον, τὸν ἐκ Μαρίας γεννηθέντα μόνον διχα ἀνδρὸς, τὸν πολιτευσάμενον ὁσίως, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ὑποδεικνύουσα. Ὡς Κυριακὴ παρακαλεῖται, σοὶ, Δέσποτα, τὴν ὑπὲρ πάντων εὐχαριστίαν προσφέρειν· αὕτη γὰρ ἡ ὑπὸ σοῦ (1) παρασχεθεῖσα χάρις, ἥτις διὰ μέγεθος πᾶσαν εὐεργεσίαν ἐκάλυψεν.

cunctis offerre suadet: hæc quippe est a te exhibita gratia, quæ magnitudine sua omne beneficium obtexit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Προσευχὴ περιέχουσα μνήμην προνοίας, καὶ ἀριθμῶσιν εὐεργεσιῶν διαφόρων τῶν προνοίᾳ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ παρασχεθεισῶν τοῖς ἀγίοις.

Ὁ τὰς ἐπαγγελίας τὰς διὰ τῶν προφητῶν πληρώσας, καὶ ἐλεήσας τὴν Σιών, καὶ οἰκτερήσας τὴν Ἱερουσαλήμ, τῷ τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ παιδὸς σου ἀνυψῶσαι ἐν μέσῳ αὐτῆς, τῇ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθέντος ἐκ μόνης παρθένου (2). Αὐτὸς καὶ νῦν, Δέσποτα ὁ Θεός,

²⁹ Deut. vii, 6. ²⁷ Deut. iv, 20. ²⁸ Exod. i, et v; Deut. i, 31. Act. xiii, 18. ³⁰ ἡ δὲ καλὸν. ³¹ I. Ignat. Interpol. ad Magnes. 9. ³² Levit. xxiii, 25. ³³ I. Ignat. interpol. ibid. ³⁴ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 11, ad Sm. 1. ³⁵ Luc. i, 32.

VARIORUM NOTÆ.

Deum, a verbo דָּאָם. Sed longe præstat alia e sacris Scripturis petita, a verbo דָּאָם et nomine דָּאָם, secundum quam Israel Josepho est ἀντιστάς ἀγγέλω θεῷ, Reluctans angelo sacro. Adversus angelum divinum stans. Justino martyri ἄνθρωπος νικῶν δύναμιν, homo vincens virtutem. Tertulliano, cum Deo invalescens. Hieronymo, princeps cum Deo, princeps Dei. Qui Hieronymus aliam quoque profert significationem, εὐθύτατος Θεοῦ, rectissimus Dei, directus Dei, rectus Dei, ab דָּאָם. Locum Justini Dialogi, p. 354, me vindice, ita supplebis: Τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει, ἄνθρωπος νικῶν δύναμιν. Τὸ γὰρ Ἰσραὴλ ἄνθρωπος νικῶν ἐστὶ· τὸ δὲ דָּאָם δύναμις. Repeti quippe participium νικῶν plane necessarium

verum Israel, Deo charum, quique Deum videt ²⁹. Nam tu, Domine, etiam patres nostros eduxisti de terra Ægypti, et eripuisti ex fornace ferrea ²⁷, atque ex luto, et laterum confectione: liberasti de manu Pharaonis et subjectorum ei; ac per mare quasi per aridam eos deduxisti; et morem gessisti eis in deserto per multiplicia bona ²⁸: legem, scilicet Decalogi, tua voce pronuntiatam, ac tua manu descriptam donasti ²⁹; Sabbatum servare præcepisti, non dans occasionem vacationis, sed opportunitatem pietatis, ad cognitionem potentie tue, atque eos tanquam in sacro septo concludens, ut male agere prohiberentur, et ut docerentur, utque de septenario exsultarent: propter hoc una hebdomas, et hebdomades septem, et mensis septimus, et annus septimus ³¹; et hujus anni septimi reciproca seu septima revolutio, jubilæus, hoc est, annus quinquagesimus, qui remissionis: ut nullam haberent homines occasionem excusandi ignorantiam, idcirco in omni Sabbato feriari voluit, quo ne verbum quidem irate quisquam ex ore suo vellet emitte in die Sabbatorum. ³² Sabbatum enim est requies a creatione, mundi absolutio, legum inquisitio; laus Dei grata, pro iis quæ hominibus donavit. Supra quæ omnia eminet Dominicus dies; utpote qui repræsentet ipsum mediatorem, provisorum, legislatorem, auctorem resurrectionis, primogenitum omnis creaturæ; Deum Verbum, ac hominem, ex Maria natum solum sine viro, sancte in vita versatum, crucifixum sub Pontio Pilato, mortuum et a mortuis excitatum. ³³ Quare Dominica dies, tibi, Domine, gratiarum actionem pro

CAPUT XXXVII.

Oratio continens memoriam providentiæ ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentiâ sanctis collata sunt per Christum.

Qui promissa per prophetas implevisti, et miseratus es Sionem, et Hierosolymæ misertus es, extollendo solium Davidis pueri tui in medio ejus, per nativitatem Christi, qui ex genere Davidis secundum carnem natus est ex sola virgine ³⁴. Tu, Domine Deus, nunc quoque suscipe preces

est. Parum feliciter vir doctus Mericus Casaubonus primam et postremam notationem conjungere tentavit in Optato Milevitano sub finem libri ii, sollicitando probam lectionem, Israel, id est qui me te Deum videat, ut hanc non nauci induceret, qui recte vel erecte Deum videat. Cor. Israel est Hebraice דָּאָם דָּאָם iischrah-el contendet cum Deo, ut pluribus ostendimus ad Gen. xxxii, 28. CLEA.

(100) Ἀντανακύκλησις. In cod. Vindob. κατὰ νὰνὰν κλησις, hoc est, revolutio septies septenarii numeri annorum. Verba sequentia ἰοδηλαῖος, ὃ ἐστὶν ἔτος, perperam. Id.

(1) Ἰαὸ σοῦ. Desunt in cod. Vindobon. Id.

(2) Παρθένου. Τῆς παρθένου cod. Vindob. Id.

labiis prolatus populi tui congregati ex gentibus, quæ te in veritate invocant; sicut suscepisti munera justorum in eorum sæculis. Abelis in primis respexisti ac suscepisti sacrificium³³, et Noë ex arca egressi³⁴, Abrahami postquam exisset ex terra Chaldæorum³⁵, Isaaci in puteo juramenti³⁶, Jacobi in Bethlehema³⁷, Mosis in solitudine³⁸, Aaronis inter viventes ac mortuos³⁹, Jesu Navæ in Galgalis⁴⁰, Gedeonis in petra et velleribus ante peccatum⁴¹, Manoë et uxoris ejus in campo⁴², Samsonis in siti ante delictum⁴³, Jephthæ in bello ante inconsideratam promissionem⁴⁴, Baraci et Deborah in Sisara⁴⁵, Samuelis in Maspha⁴⁶, Davidis in area Ornæ Jebusæi⁴⁷, Salomonis in Gabaone et in Hierosolymis⁴⁸, Eliæ in monte Carmelo⁴⁹, Elisæi in fonte sterili⁵⁰, Josaphati in bello⁵¹, Ezechiae in morbo et in Senacheribo⁵², Manassis in terra Chaldæorum post delictum⁵³, Josiæ in Pascha⁵⁴, Esdræ in reditu⁵⁵, Danielis in lacu leonum⁵⁶, Jonæ in ventre ceti⁵⁷, trium puerorum in fornace ignis⁵⁸, Annæ in tabernaculo coram arca⁵⁹, Nehemiæ ac Zorobabelis in exstrukione murorum⁶⁰, Matathie et filiorum ejus in zelo tuo⁶¹, Jaelis in benedictionibus⁶². Et nunc ergo suscipe populi tui preces, tibi cum scientia, per Christum in Spiritu oblatus.

CAPUT XXXVIII.

Oratio pro ope justis allata.

Agimus tibi gratias de universis, Domine omnipotens; quod misericordias tuas et miserationes non removisti a nobis; sed per singulas ætates ac generationes servas, eripis, opitularis, protegis. Opem enim tulisti in diebus Enosi et Henochi, in diebus Mosis ac Jesu, in diebus judicium, in diebus Samuelis et Eliæ atque prophetarum, in diebus Davidis ac regum, in diebus Estheræ et Mardochei, in diebus Judithæ, in diebus Judæ Machabæi et fratrum ejus. Etiam in diebus nostris auxilium nobis tulisti, per magnum tuum pontificem Jesum Christum Filium tuum. Etenim ex gladio liberavit, et alendo eripuit a fame, ex morbo sanavit, a lin-

πρόσδεξαι τὰς διὰ χειλέων δεήσεις τοῦ λαοῦ σου τοῦ ἐξ ἐθνῶν, τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς προσεδέξω τὰ δῶρα τῶν δικαίων ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν. Ἀβελ ἐν πρώτοις τὴν θυσίαν ἐπέδωκε καὶ προσεδέξω, Νῶε ἐξεληθόντος τῆς κιθωτοῦ, Ἀβραὰμ μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐκ (3) γῆς Χαλδαίων, Ἰσαὰκ ἐν τῷ πρὸς τὸν ὄρκου, Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ (4), Μωσέως ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν Γαλγάλοις, Γεδεὼν ἐπὶ τῆς πέτρας καὶ τῶν πόκων πρὸ τῆς ἀμαρτίας, Μανωὲ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναίκος ἐν τῷ πεδίῳ, Σαμψὼν ἐν τῷ δίψει πρὸ τῆς πλημμυλείας, Ἰεφθαὲ ἐν τῷ πολέμῳ πρὸ τῆς ἀκρίτου ἐπαγγελίας, Βαράκ καὶ Δεβδόρας ἐπὶ τοῦ Σισάρα, Σαμουὴλ ἐν Μασσηφῇ, Δαβὶδ ἐν ὄλῳ Ὀρνᾶ τοῦ Ἰερουσαλὼ, Σολομῶντος ἐν Γαβῶν καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ, Ἡλίας ἐν τῷ ὄρει τῷ Καρμηλίῳ, Ἐλισσαίου ἐπὶ τῆς ἀτεκνούσης πηγῆς, Ἰωσαφάτ ἐν πολέμῳ, Ἐζεκίας ἐν ἀρρώστει καὶ ἐπὶ τοῦ Σαναχρηβίμ (5), Μανασσῆ ἐν γῇ Χαλδαίων μετὰ τὴν πλημμυλείαν, Ἰωσία ἐν τῷ Φασσᾷ (6), Ἐσδρά ἐν τῇ ἐπανόδῳ, Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων, Ἰωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τῶν τριῶν παιδῶν ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πυρός, Ἀννης ἐν τῇ σκηνῇ ἐνώπιον τῆς κιθωτοῦ, Νεεμίας ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ζοροβάβελ, Ματθαθα καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν τῷ ζήλῳ σου, Ἰαθὴλ (7) ἐν εὐλογίαις. Καὶ νῦν οὖν πρόσδεξαι τὰς τοῦ λαοῦ σου προσευχάς, μετ' ἐπιγνώσεώς σοι διὰ Χριστοῦ προσφερομένας ἐν τῷ Πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ΄.

C Προσευχὴ ἀντιλήψεως δικαίων.

Εὐχαριστοῦμέν σοι περὶ πάντων, Δέσποτα παντοκράτορ· ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τὰ ἐλέη σου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς σου ἀπ' ἡμῶν ἀλλὰ καθ' ἐκάστην γενεάν καὶ γενεάν σώζεις, ῥύη, ἀντιλαμβάνη, σκεπάζεις. Ἀντελάβου γάρ ἐν ἡμέραις Ἐνὼς καὶ Ἐνὼχ, ἐν ἡμέραις Μωσῆ καὶ Ἰησοῦ, ἐν ἡμέραις τῶν κριτῶν, ἐν ἡμέραις Δαυὶδ καὶ τῶν βασιλέων, ἐν ἡμέραις Σαμουὴλ καὶ Ἡλίας καὶ τῶν προφητῶν, ἐν ἡμέραις Ἐσθῆρ καὶ Μαρδοχαίου, ἐν ἡμέραις Ἰουδαίου, ἐν ἡμέραις Ἰούδα Μακκαθαίου καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀντελάβου ἡμῶν διὰ τοῦ μεγάλου σου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παιδός σου. Καὶ ἀπὸ μαχαίρας γὰρ ἐρρύσατο, καὶ ἐκ λιμοῦ

³³ Gen. iv. ³⁴ Gen. viii. ³⁵ Gen. xii. ³⁶ Gen. xxii. ³⁷ Gen. xxxv. ³⁸ Exod. xii. ³⁹ Num. xvi. ⁴⁰ Jos. v. ⁴¹ Judic. vi et viii. ⁴² Judic. xiii. ⁴³ Judic. xv et xvi. ⁴⁴ Judic. xi. ⁴⁵ Judic. iv. ⁴⁶ I Reg. vii. ⁴⁷ I Paral. xxi. ⁴⁸ III Reg. iii et viii. ⁴⁹ III Reg. xviii. ⁵⁰ IV Reg. ii. ⁵¹ II Paral. xviii. ⁵² IV Reg. xx et xix. ⁵³ II Paral. xxxiii. ⁵⁴ II Paral. xxxv. ⁵⁵ I Esdr. viii. ⁵⁶ Dan. vi et xiv. ⁵⁷ Jon. ii. ⁵⁸ Dan. iii. ⁵⁹ I Reg. i. ⁶⁰ I Esdr. iii. ⁶¹ I Mach. ii. ⁶² Judic. v, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Ἐκ. Αὐτὸν ἐκ. Sic idem cod. CLER.
(4) Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ: Bovius, in Bethel, optime, sive ita reperit, sive emendavit. Notum hæc duo nomina ubi per compendium scribuntur, confundi facile ac librariis fraudi esse: quod cernere licet in Chronico Alexandrino, p. 248. Sane ob eundem errorem S. Ambrosius lib. ii De Jacob, cap. 7, pro Bethel, Gen. xxxv, dum legit Bethlehem, sic loquitur: Exurgens ascende in locum Bethlehem (eo modo prorsus scribi debere docent sequentia), hoc est in domum panis, ubi natus est Christus; sicut Michæas propheta testatus est, dicens: Et tu,

Bethlehem, domus Ephrata, etc. Cor.

(5) Σαναχρηβίμ. Cod. Vind. Σαναχρηβίμ. Cl.

(6) Ἐν τῷ Φασσᾷ. Non infeliciter mihi videor vocem nihili Φασσά hoc loco mutasse in præclarum vocabulum Φάσχα, quod est Φασέχ II Paralip. xxxv et xxx, seu Pascha, docente magno theologo Gregorio Nazianzeno in oratione 42, p. 682, 683. At a doctissimo Turriano, qui vertit, in Sapha, intelligitur, ni fallor, Saphan Σαφάν, sive Σαφφάν, scriba templi Domini temporibus Josiæ regis. Cor.

(7) Ἰαθὴλ. Est Ἰαήλ, Jael, aut Jahel. Josepho Ἰάλη. Id.

ἐξελάτε διαθρέψας, ἐκ νόσου ἰάσατο, ἐκ γλώσσης
 πονηρᾶς ἐσκέπασε. Περὶ πάντων σοι διὰ Χριστοῦ
 εὐχαριστοῦμεν. Ὁ καὶ φωνὴν ἑναρθρον εἰς ἐξομολό-
 γησιν δωρησάμενος· καὶ γλώσσαν εὐάρμοστον, δίκην
 κλήκτρου, ὡς ὄργανον ὑποθείς. Καὶ γεῦσιν πρόσφο-
 ρον, καὶ ἀφὴν κατέλληλον, καὶ ὄρασιν θέας, καὶ
 ἀκοὴν φωνῆς, καὶ ὁσφρησιν ἀτμῶν, καὶ χεῖρας εἰς
 ἔργον, καὶ πόδας πρὸς (8) ὁδοιπορίαν. Καὶ ταῦτα
 πάντα ἐκ μικρᾶς σταγόνης διαπλάττεις (9) ἐν μήτρᾳ,
 καὶ ψυχὴν ἀθάνατον μετὰ τὴν μόρφωσιν χαρίζη, καὶ
 προάγεις εἰς φῶς. Τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν ἄνθρωπον,
 νόμοις ἐπαίδευσας, δικαιοῦμασιν ἐπαίδρυνας· πρὸς
 ὅλγιον ἐπάγων διάλυσιν, τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγέλω.
 Ποῶς τοιγαροῦν αὐτάρκης βίος, αἰώνων δὲ μῆκος
 πόσον διαρκέσει ἀνθρώποις πρὸς εὐχαριστίαν; ἢ τὸ
 μὲν πρὸς ἀξίαν ἀδύνατον, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν εὐαγές.
 Ἐρρύσω γὰρ ἀσεβείας πολυθέων, καὶ χριστοκτόνων
 αἰρέσεως ἐξελοῦ, πεπλανημένης ἀγνοίας ἡλευθέρω-
 σας· τὸν Χριστὸν ἀπέστειλας εἰς ἀνθρώπους ὡς (10)
 ἄνθρωπον, θεὸν ὄντα μονογενῆ· τὸν Παράκλητον
 ἐνέγκισας ἡμῖν· ἀγγέλους ἐπέστειλας, τὸν διάβολον
 ἥσυχνας· οὐκ ὄντας ἐποίησας, γενομένους φυλάσσεις·
 ζῶν ἐπιμετρεῖς, χορηγεῖς τροφὴν· μετάνοιαν ἐπηγ-
 γελω. Ὑπὲρ πάντων σοι ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας, διὰ
 Ἰησοῦ Χριστοῦ (11), νῦν, καὶ ἀεὶ (12), καὶ εἰς τοὺς
 αἰῶνας. Ἀμήν. Ταῦτα μελετᾶτε, ἀδελφοί· καὶ εἴη
 ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν ἐπὶ γῆς, καὶ ἐν τῇ βσιλείᾳ τοῦ
 Πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ καὶ αὐτὸν ἀποστείλαντος, καὶ
 ἡμεῖς δι' αὐτοῦ ἐλευθερώσαντος ἐκ τῆς δουλείας τῆς
 φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης, καὶ ζῶν
 ἐπαγγελαμένον τοῖς δι' αὐτοῦ πιστεύουσιν εἰς τὸν
 τῶν θῶων Θεόν. Ὅπως μὲν οὖν ὀφείλουσι εἶναι οἱ κατὰ
 Χριστὸν μεμνημένοι, καὶ οἷας εὐχαριστίας ἀναπέμπειν
 τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων·
 δίκαιον δὲ, μὴδὲ τοὺς ἀμύητους καταλιπεῖν ἀδοξηθή-
 τους.

est in superioribus : æquum vero est, ut et eos, qui initiati non sunt, auxilio destitutos non relin-
 quamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ὅπως χρὴ τοὺς κατηχομένους στοιχειοῦσθαι.

Ὁ μὲλλον τοίνυν κατηχεῖσθαι τὸν λόγον τῆς εὐ-
 σεβείας, παιδευέσθω πρὸ τοῦ βαπτίσματος τὴν περὶ
 τοῦ ἀγεννήτου γνῶσιν, τὴν περὶ Υἱοῦ μονογενοῦς
 ἐπίγνωσιν, τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πληροφο-
 ρίαν, Μανθανέτω δημιουργίας διαφόρου τάξιν, προ-
 νοίας εἰρημὸν, νομοθεσίας διαφόρου δικαστήρια. Παι-
 δεύεσθω διατὶ κόσμος γέγονε, καὶ δι' ὃ κοσμοπολί-
 τής (13) ὁ ἄνθρωπος κατέστη. Ἐπιγινώσκέτω τὴν

A qua mala protexit. De omnibus tibi per Christum
 gratias agimus. Qui et vocem articulatam dedisti
 ad confessionem; et linguam aptam, plectri si-
 milem, tanquam organum subiecisti; et gustum
 commodum, et tactum convenientem, et visum ad
 spectandum, et auditum ad percipiendam vocem,
 et odoratum ad odores hauriendos, et manus ad
 opus, et pedes ad ambulationem. Atque hæc omnia
 ex parva gutta formas in utero, ac post figuratio-
 nem animam immortalem donas, et in lucem pro-
 ducis. Animal rationale, hominem, legibus erudi-
 visti, justificationibus illustrasti: inducens disso-
 lutionem ad breve tempus, resurrectionem promi-
 sisti. Quæ igitur vita sufficiens et sæculorum
 quanta longinquitas hominibus satis erit ad gratia-
 rum actionem? Sed id quidem pro dignitate agere,
 impossibile est; pro viribus autem præstare, san-
 ctum ac pium. " Nam exemisti nos ex impietate
 eorum qui plures deos colunt, et eripuisti a secta
 illorum qui Christum occiderunt, liberasti ab igno-
 rantie errore: Christum ad homines, quasi homi-
 nem misisti, qui etiam est Deus unigenitus: Para-
 clelum in nobis fecisti habitare; angelos nobis
 præfecisti; diabolum dedecore aspersisti; nos, cum
 non essemus, fecisti, factos conservas; vitam ad-
 metiris, suppeditas nutrimentum; poenitentiam
 pollicitus es. Pro omnibus tibi gloria et veneratio,
 per Jesum Christum, nunc, et semper, et in sæcula
 Amen. Hæc meditamini, fratres, et sit Dominus
 vobiscum in terra, et in regno Patris ejus, qui et
 illum misit, et nos per eum liberavit ex servitute
 corruptionis in libertatem gloriæ", ac promisit
 vitam iis qui per eundem in Deum universitatis
 crediderunt. Quemadmodum igitur vivere debeant
 qui in Christi religione sunt initiati, et quas gratia-
 rum actiones Deo per Christum destinare, dictum

CAPUT XXXIX.

Quomodo oporteat catechumenos institui.

Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est,
 erudiatur ante baptismum in scientia de Ingenito,
 in cognitione de Filio unigenito, in persuasionem
 certis de Spiritu sancto. Discat creationis diversæ
 ordinem, providentiæ seriem, variae legislationis
 tribunalia. Erudiatur quare mundus sit factus, et
 cur mundi civis homo constitutus sit. Agnoscat
 naturam suam, quænam sit. Doceatur quomodo

* I. Ignat. interpol. ad Trall. 6, ad Philad. 6. * Rom. viii, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Πρὸς. Cod. Vind. εἰς. CLEA.

(9) Διαπλάττεις. Cod. Vind. διαπλάσας. Ib.

(10) Ὡς. Deest in cod. Vind. Ib.

(11) Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Cod. Vind. μετὰ Χρι-
 στοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Doxologia orthodoxa, pro
 Arrianica, ut et alibi. Ib.

(12) Καὶ ἀεὶ. Omituntur, et quidem merito, in
 æd. Vindobonensi; sequentia enim verba id ipsum

exprimunt. Ib.

(13) Κοσμοπολίτης. Hoc est, juxta Ciceronem
 v. Tusculanarum, et S. Ambrosium Enarratione
 ad Sabinum, totius mundi incolæ et civis; κόσμος
 Socrati apud Plutarchum, libro De exilio; munda-
 nus, interprete Tullio ubi supra. Tertullianus Apo-
 getici cap. 38: Unam omnium Rempublicam agnosce-
 mus mundum. COX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

A

CAPUT XL.

Διδάξεις, ὡς καὶ χρὴ τοὺς κατηχομένους (20) ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ μνήσει εὐλογεῖσθαι, καὶ τίνα διδάσκεισθαι αὐτοὺς.

Καὶ ὅταν ᾗ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθεὶς, μανθανέτω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ Χριστοῦ. Δεῖ γὰρ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἀποσχέσθαι τῶν ἐναντιῶν· καὶ τότε ἐντὸς γενέσθαι τῶν μυστηρίων, προκαθάραντα ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν πάσης κακοηθείας (21), σπύλου τε καὶ ρυτίδος· καὶ τότε τῶν ἁγίων μεταλαχεῖν· ὡς γὰρ γεωργὸς ἀριστος ἐκκαθαίρει τὴν ἀρουραν πρότερον τῶν ὑπερφουσῶν ¹¹ ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν, καὶ τότε σπείρει τὸν πυρὸν· οὕτω δεῖ καὶ ὁμᾶς πρότερον πᾶσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας ἀπ' αὐτῶν, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι, καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιῶσαι (22). Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ὁμῶν (23) οὕτως ἡμῖν παρήνευσεν, εἰπὼν· « Μαθητεύσατε πρότερον (24) πάντα τὰ ἔθνη » καὶ τότε ἐπήγαγε, τὸ, « Καὶ βαπτίσατε αὐτοὺς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῇ ἀποτάσσῃ·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἀποταγὴ πρὸς τὸν ἐναντίον (25), καὶ συνταγὴ πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Αποτάσσομαι (26) τῷ Σατανᾷ, καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καὶ ταῖς λατρεῖαις αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν, συντάσσομαι λέγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω, καὶ βαπτίζομαι εἰς ἓνα ἁγνόν, μόνον ἀληθινὸν Θεὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν πρὸ αἰώνων εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα ¹² (27), οὐ κτισθέντα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, τὸν ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν, καὶ σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας γεννηθέντα, καὶ πολιτευσάμενον ὁσίως κατὰ

Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quoniam eos doceri conveniat.

Cumque jamjam erit baptizandus catechumenus, discat quæ ad renuntiandum diabolo, et quæ ad se ascribendum Christo pertinent. Oportet enim illum primo quidem abstinere a contrariis; et deinde ingredi ad mysteria, cum prius cor suum purgaverit ab omni perversitate, macula et ruga; atque tunc demum ad sacramenta percipienda accedere. Nam ut optimus agricola repurgat prius arva a supercrescentibus in eo spinis, tuncque serit triticum; ita oportet etiam vos, prius omni impietate ab eis extracta, tunc pietatem inseminare, et baptismo donare. Sic etenim Dominus noster nobis præcepit, dicens: « Docete » prius « omnes gentes: » post quod subjunxit illud: « Et baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ¹³. » Cum ergo renuntiat qui baptizatur, ita recitet:

CAPUT XLI.

Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

¹¹ Renuntio Satanæ, et operibus ejus, et pompis ejus, et cultibus ejus, et angelis ejus, et inventis ejus, ac omnibus quæ sub eo sunt. Post renuntiationem vero, dum ascribit se, dicat: Et ascribor Christo, et credo, et baptizor in unum Ingenitum, solum verum Deum omnipotentem, Patrem Christi, creatorem atque opificem universorum, ex quo omnia; et in Dominum Jesum Christum, unigenitum illius Filium, primogenitum omnis creaturæ, qui ante sæcula beneplacito Patris genitus est [non creatus], per quem omnia facta sunt quæ in cælis et in terra, visibilia et invisibilia; qui in novissimis diebus descendit de cælis, et carnem assumpsit, ac ex sancta Virgine Maria natus est, sancteque se gessit in vita secundum leges Dei ac Patris sui, et crucifixus est sub Pontio Pilato, et

¹¹ al. ὑπερφουσῶν. ¹² Matth. xxviii, 19. ¹³ I. Ignat. interpol. ad Magn. 11. ¹⁴ Deest in al. ut in altero cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Κατηχομένους. Addit uterque cod. Vind. D ei qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, et sic versi ad orientem, pactum inimus cum Sole justitiæ, et ei servituros nos esse promittimus, cum quibus Hieronymi conferri debent quæ habet Isaac Catholicus, Invertiva I in Armenios, cap. 8. Cor.

(21) Κακοηθείας. In cod. Vind. legere est κακοβολίας, eodem sensu. Ib.

(22) Ἀξιῶσαι. Præmittitur huic voculæ αὐτοὺς in cod. Vind. recte. Ib.

(23) Ὑμῶν. Ἡμῶν in cod. Vind. Ib.

(24) Πρότερον. Non legitur in cod. Vind. Ib.

(25) Ἐναντίον. Addit cod. Vind. uterque τοῦ κατηχομένου. Ib.

(26) Ἀποτάσσομαι, etc. Juerit fortassis ad illustrationem aliquam celeberrimi ritus, ex innumeris locis duo decerpere, insignia et brevia, unum Græci doctoris, alterum Latini. Ergo apud Joannem Chrysostomum homil. 21, ad populum Antiochenum in fine dicitur: Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾷ, καὶ τῇ πομπῇ σου· καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ. Hieronymus vero ad finem capitis vi Amos: In mysteriis, inquit, primum renuntiamus

ei qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, et sic versi ad orientem, pactum inimus cum Sole justitiæ, et ei servituros nos esse promittimus, cum quibus Hieronymi conferri debent quæ habet Isaac Catholicus, Invertiva I in Armenios, cap. 8. Cor.

(27) Οὐ κτισθέντα. Videtur e margine irrepsisse in textum. Legito quæ notabo ad Recognit. lib. iii, cap. 8. Quod autem solerent baptizandi recitare ac reddere Symbolum, res est longe notissima ex canonibus, Patribus, et rituum libris. Paulo ante citatus Isaac: Ὁ Χριστὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως τῶν τῇ ἁγίων πατέρων οὐκ εἶπε μέλλων βαπτισθῆναι· μηδ' αὐτοὶ ὁμολογήσωσιν. Auctarii Comheffsiani tom. II, col. 348. Ib. — In accuratiore cod. Vindobonensi xiii sæculo scripto leguntur hæc verba; in altero antiquiore, sed minus accurato, non comparent. Videntur orthodoxi librarii, aut critici Arriani opinionem hinc tollere voluisse, additis aut mutatis verbis, prout videbatur. CLER.

mortuus est pro nobis; et postquam passus est, A tertia die resurrexit a mortuis; ascendit ad cœlos, et sedet ad dexteram Patris, et iterum venturus est in consummatione sæculi cum gloria, ad judicandos vivos ac mortuos, cujus regni non erit finis: baptizor etiam in Spiritum sanctum, id est Paracletum, qui Spiritus operatus est in omnibus ab initio mundi sanctis, postea vero missus quoque est apostolis a Patre, secundum promissionem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, et post apostolos etiam omnibus, qui in sancta catholica Ecclesia credunt in carnis resurrectionem, in remissionem peccatorum, in regnum cœlorum, et in vitam futuri sæculi. Post hanc autem professionem, ordine venit ad olei unctionem.

ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἑλαίου χρίσιν.

CAPUT XLII.

De unctione mystici olei actio gratiarum.

Benedicitur autem hoc a pontifice in remissionem peccatorum, et præparationem baptismi. Sic enim invocatur ingenitum Deum, Patrem Christi, regem omnis naturæ in sensum ac intelligentiam cadentis; ut sanctificet oleum nomine Domini Jesu, et det gratiam spiritualem, et vim efficacem, ac remissionem delictorum, atque præparationem confessionis baptismi; ut is qui ungitur, solutus omni impietate, fiat dignus initiatione secundum Unigeniti præceptum.

CAPUT XLIII.

Gratiarum actio de mystica aqua.

Deinde venit ad aquam. Sacerdos autem benedicit ac laudat Dominum Deum omnipotentem, Patrem Unigeniti Dei, et gratias agit; quia misit Filium suum, qui homo fieret propter nos, ut nos salvaret; quia sustinuit ut ille in Incarnatione fieret per omnia obediens, prædicaret regnum cœlorum, remissionem peccatorum, mortuorum resurrectionem. Ad hæc adoratur ipsum unigenitum Deum post eum, et per illum gratias huic agens, quod ille mortem pro omnibus per crucem subierit, cujus mortis figuram dedit baptismum regenerationis. Laudat etiam quia in nomine Christi, Deus cunctorum Dominus, in Spiritu sancto non abiecit humanum genus; sed variis temporibus variam providentiam adhibuit:

¹⁸ al. add. ἡμῖν. ¹⁹ f. τὸν.

τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν μετὰ τὸ παθεῖν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθισθέντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον ἐπὶ συντελεῖα τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· βαπτίζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτέστι τὸν Παράκλητον, τὸ ἐνεργῆσαν ἐν πᾶσιν τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἁγίοις, ὕστερον δὲ ἀποσταλὲν καὶ τοῖς ἀποστόλοις (28)¹⁸ παρὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ (29), εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν (30), καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς ταύτην, κατ' ἀκολουθίαν ἐρχεται καὶ εἰς τὴν τοῦ ἑλαίου χρίσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

B *Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἑλαίου εὐχαριστία.*

Εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος. Ἐπικαλεῖται γὰρ οὕτω (31) τὸν ἀγέννητον Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλέα πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, ἵνα ἁγιάσῃ τὸ ἔλαιον τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν, καὶ δύναμιν ἐνεργητικὴν, ἄφεσιν τε ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χρίμενον, ἀπολυθέντα πάσης ἀσεβείας, ἄξιον γενέσθαι τῆς μυστικῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ Μονογενοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.

Ἔττα ἐρχεται εἰς τὸ ὕδωρ, Εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Δεσπότην Θεὸν τὸν παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ (32), εὐχαριστῶν, ὁ ἱερεὺς· ὅτι ἀπέστειλεν ἐνανθρωπήσαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δι' ἡμᾶς, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ· ὅτι ἠνέσχετο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπήκοον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι, κηρύξαι βασιλείαν οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπὶ τοῦτοις προσκυνεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν μετ' αὐτὸν, καὶ δι' αὐτὸν εὐχαριστῶν αὐτῷ, τῷ ἀναδέξασθαι αὐτὸν τῶν ¹⁹ ὑπὲρ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ, οὗ τύπον ἔδωκε τὸ βάπτισμα τῆς παλιγγενεσίας. Δοξάζει τε ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, Θεὸς ὁ τῶν ὅλων Κύριος, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι οὐκ ἀπέρριψε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ διαφόροις καιροῖς διαφόρους

VARIORUM NOTÆ.

(28) Τοῖς ἀποστόλοις. Deest in altero cod. Vin-
dobon. CLEA.

(29) Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Satis constat apostolorum ævo usitatum non fuisse hoc loquendi genus. Alter codex habet pro καθολικῇ voces καὶ ἀποστολικῇ. Sed nec apostoli ipsi solebant sui ævi Ecclesiam sic vocare. Ita locuta sunt sequentia sæcula. ID.

(30) Εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν. Frustra asserit Franciscus Turrianus respexisse ad hæc verba Sophronium Hierosolymitanum, in epistola illa sua quæ refertur actione xi sextæ synodi, ubi aliquem sapientum citat. (Editionis Binianæ ann. 1618, tom. III, part. 1,

p. 126, A.) Quæ enim laudantur, hæc, ἵνα καὶ τὴν εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανάτισῃ, exstant in Gregorio Nazianzeno orat. 38, p. 620, C; orat. 42, p. 682, C. Cor.

(31) Οὕτω. Alter codex οὕτως. Quod sequitur ὁ ἀγέννητος Θεός est etiam loquendi formula Ariarum, quamvis cæteroqui sit vera. CLEA.

(32) Θεοῦ. Etiam hoc μονογενὴς Θεός alienum est a stylo apostolico, sed proprium Ariarum, qui Patrem ἀγέννητον vocabant, ut vidimus paulo antea; Filium vero γεννητὸν et μονογενῆ Θεόν. Quod cum offenderet scriptorem librarium alterius cod. Vindob. pro Θεοῦ hic scripsit Υἱοῦ.

πρωτοίας ἐποίησατο· τότε (33) Ἀδάμ αὐτῷ ἐν παραδείσῳ, πρῶτον μὲν τρυφῆς λόγῳ τὸν παράδεισον οἰκητήριον δούς, ἔπειτα προνοίας λόγῳ ἐντολὴν ποιησάμενος· ἁμαρτύνοντα δὲ, δικαιοσύνην ἐξώσας, ἀγαθότητι δὲ μὴ ἀπορρίψας εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν διάφορως παιδεύσας· δι' ὃν ἐπὶ τὸ τέρμα τοῦ αἰῶνος ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀνθρώπου γενέσθαι δι' ἀνθρώπους, καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἀναδέξασθαι, χωρὶς ἁμαρτίας. Αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλεῖται ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτίσματι, καὶ λεγέτω, ὅτι· Κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· ὁδὸς δὲ (34) χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον, κατ' ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου, αὐτῷ συσταυρωθῆναι, εἰς συναποθανεῖν, καὶ συνταφῆναι, καὶ συναναστῆναι εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ μετὰ τοῦτο, βαπτίσας αὐτὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, χρίσάτω μύρῳ, ἐπιλέγων·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου εὐχαριστία.

Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀγέννητος⁷⁷, καὶ ἀδέσποτος, ὁ τῶν ὧν Κύριος, ὁ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὖσμον παρασχόμενος· σὺ καὶ νῦν τοῦτο τὸ μύρον ὁδὸς ἐνεργὲς γενέσθαι ἐπὶ τῷ βαπτιζομένῳ, ὥστε βεβαίαν καὶ πάγιον ἐν αὐτῷ τὴν εὐωδίαν μέναι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ συναποθανόντα αὐτὸν συναναστῆναι καὶ συζῆσαι αὐτῷ (35). Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα λεγέτω. Ἐκάστου γὰρ ἡ δύναμις τῆς χειροθεσίας ἐστὶν αὕτη· ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον (36) τούτων ἐπίκλησις γένηται παρὰ (37) τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαύτη τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος, ὡς Ἰουδαῖοι (38), καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς. Μετὰ τοῦτο, ἐστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος (39)· ἀναγκαίως δὲ τὸν ἀναστάντα δεῖ ἑστάναι καὶ προσεύχεσθαι, διὰ τὸ τὸν ἐγειρόμενον ὀρθιον εἶναι· καὶ αὐτὸς οὖν συναποθανὼν τῷ Χριστῷ καὶ συνεγεσθῆναι, στηχέτω. Προσευχέσθω δὲ κατὰ ἀνατολὰς (40)· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο γεγραπται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, ὅτι μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, ἐν αὐτῷ τῷ ἐγκαινισμῷ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ Λευῖται, καὶ οἱ ψαλτῳδοὶ, μετὰ κυμβάλων καὶ ψαλ-

⁷⁷ al. ἀγέννητος. ⁷⁸ Matth. vi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(33) *Τότε.* Alter cod. Vindob. habet τῷ δέ, quod D melius: CLER.

(34) *Δέ.* Est in altero Vind. τέ melius. In.

(35) *Καὶ συναποθανόντα αὐτῷ.* etc. Recte cum isto loco conjunges interpretationem Balsamonis ad canonem Laodicenum 48. Cor.

(36) *Ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον.* etc. Loquitur de baptismo ordinario adultorum; quod nisi sedulo ac rite juxta totam cæremoniam tradatur a pio sacerdote, et suscipiatur a pio catechumeno, animæ sordes non depeilit, nec suum obtinet effectum. In.

(37) *Παρὰ.* Alter Vindob. habet hic ὑπό. CLER.

(38) *Ἰουδαῖοι.* Rectius in eodem οἱ Ἰουδαῖοι. In.

(39) *Μετὰ τοῦτο ἐστὼς.* etc. Joannes Chrysostomus, hom. 6 in Epistolam ad Colossenses: Εὐθὺς γὰρ ἀναλθὼν, ταῦτα φηγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ

A tunc ipsi Adamo in paradiso; primum quidem ratione deliciarum dedit illi paradisum in habitationem; deinde ratione providentiæ mandatum tradidit; post peccatum autem, per justitiam eum expulit, per bonitatem vero non ex toto abiecit, sed et posteros ejus vicissim erudit diversis modis: propter quem in extremo sæculi misit Filium suum, ut homo fieret hominum causa, et omnes humanos affectus, excepto peccato, susciperet. Ipsum ergo et nunc invocet sacerdos sub baptismum, ac dicat: Respice de cælo, et sanctifica hanc aquam; da vero gratiam et virtutem, ut qui baptizatur, secundum mandatum Christi tui, cum eodem crucifigatur, et commoriatur, et consepeliatur, et consuscitetur in adoptionem quæ in eo sit, ut perimatur quidem peccato, vivat autem justitiæ. Et post hoc, cum baptizaverit eum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, linat unguento, ac dicat:

CAPUT XLIV.

De mystico unguento actio gratiarum.

Domine Deus, qui ingenuus es, et dominum non habes, ipse omnium Dominus; qui odorem cognitionis Evangelii in omniibus gentibus suavam præbuiisti: tu et nunc præsta ut hoc unguentum efficax fiat in baptizato; quo firma et stabilis maneat in ipso fragrantia Christi tui, cui ipse commortuus, consuscitetur ac convivat. Hæc et his consentanea proferat. Nam hæc est potestas impositionis manuum unicuique factæ: nisi enim in unumquodque eorum talis quæpiam invocatio a pio sacerdote adhibeatur, qui baptizatur, in aquam tantum descendit, ut Judæi, et corporis tantum sordes, non autem animæ deponit. Post hoc, stans dicat orationem, quam docuit nos Dominus⁷⁸: scilicet, qui resurrexit, necessario debet stare ac orare, quoniam qui exsurgit, erectus est: et ipse igitur, qui una cum Christo mortuus est ac resurrexit, stet. Precetur vero ad orientem: etenim hoc quoque scriptum est in secundo Paralipomenon, quod, postquam templum Domini a rege Salomone consummatum fuit, in ipsa dedicatione sacerdotes, et levitæ, et cantores, cum cymbalis et psalteriis steterunt ad orientem, laudantes, et confitentes, ac

D ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, etc., ubi (hoc ut obiter moneam) quod sequitur: Οὐκ ἐπ' ἔβην πίπτει τὸ παδίον, οὐδὲ ὄρεος, οὐδὲ πηγῆν, corruptum videtur, atque corrigendum scribendo πεδίον, quia ad paradisum alludit S. doctor. Et vero solis fidelibus licebat orationem Dominicam proferre, nondum initiatis non licebat: ut exserte docet Theodoritus, *Hæc. fab.*, lib v, cap. 28, post Chrysostomum ad Matth. vi, 12, et homil. 2, in posteriorem ad Corinthios, utque colligitur ex Augustini sermonibus. Quamquam id orationis recitatum fuisse a catechumenis paulo ante baptismum, legimus in Ritualibus libris. Cor.

(40) *Κατὰ ἀνατολὰς.* Ita in ms. Alexandrino, II Paralip. v, 12. In.

dicentes : « Laudate Dominum , quoniam bonus , A quoniam in sæculum misericordia ejus » . »

CAPUT XLV.

Oratio recenter initiatorum.

Preceatur vero hæc , post priorem orationem , dicens : Deus omnipotens , Pater Christi tui , unigeniti Filii tui ; da mihi corpus immaculatum , cor mundum , mentem vigilem , cognitionem non errantem , Spiritus sancti adventum ad possessionem et certam fidem veritatis , per Christum tuum ; per quem tibi gloria in sancto Spiritu , in sæcula . Amen . Atque hæc de catechumenis constituere æquum duximus .

CAPUT XLVI.

Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinarunt .

De episcopis vero , qui a nobis in vita nostra ordinati sunt , indicamus vobis , quod hi sunt : Hierosolymorum quidem Jacobus frater Domini , quo mortuo secundus fuit Simeon Cleophae filius , post quem Ieritius Judas Jacobi ; Cæsareæ autem Palæstinæ pri-

" II Paral. v , 13 .

τηρίων εἰστήχρισαν κατὰ ἀνατολᾶς , αἰνοῦντες , καὶ ἑξομολογούμενοι , καὶ λέγοντες : « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον , ὅτι ἀγαθὸς , ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Προσευχὴ τῶν νεοτελῶν.

Προσευχέσθω δὲ ταῦτα μετὰ τὴν προτέραν εὐχὴν , λέγων Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ , ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου , τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου , ὃς μοι σῶμα ἀσπίλον , καρδίαν καθαρὰν , νοῦν γρήγορον (41) , γῶσιν ἀπλανῆ , Πνεύματος ἁγίου ἐπιφοίτησιν πρὸς κτῆσιν καὶ πληροφориαν τῆς ἀληθείας , διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· δι' (42) οὗ σοι δόξα ἐν ἁγίῳ Πνεύματι , εἰς τοὺς αἰῶνας . Ἀμήν . Ταῦτα καὶ περὶ τῶν κατηγουμένων δίκαιον ἡγησάμεθα διατάξασθαι .

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Τίνας (43) πέμποντες ἐχειροτόνησαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι .

Περὶ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν χειροτονηθέντων ἐπισκόπων ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρᾳ (44) , γνωρίζομεν ὑμῖν , ὅτι εἰσὶν οὗτοι : Ἱεροσολύμων μὲν Ἰάκωβος (45) , ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός , οὗ τελευτήσαντος , δεύτερος Συμεὼν ὁ τοῦ Κλεόφα (46) , μεθ' ὃν τρίτος τοῦδ' Ἰακώβου (47) . Κα-

VARIORUM NOTÆ.

(41) *Γρήγορον* . Alter cod. Vindob. ἐγρήγορα , pro ἐγρηγόρετα , quæ vera lectio esse videtur , nisi γρήγορος sit vox inferioris ævi . Cl.

(42) *Δι'* . Hæc etiam est δοξολογία Arianorum quam emendavit librarius in altero Vindob. , ubi est μεθ' , ut et postea pro ἐν τῷ πνεύματι habet σύν . Id.

(43) *Τίνας* . Addit cod. Vind. , ἐπισκόπους . Id.

(44) *Ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρᾳ* . Imprudenter apostolos scriptor hic loquentes inducit , quasi post mortem , aut certe morti vicini scriberent , quippe nullas postea episcopos creaturi . Hi vero nunquam ita convenerunt omnes , ut sic , morte instante , loqui possent . Id.

(45) *Ἰάκωβος* . Ex placitis veterum , Jacobus constitutus est Hierosolymorum episcopus , vel ab ipso Domino . vel ab apostolis , vel a Christo et apostolis , vel a Petro , aut denique a Petro , Jacobo et Joanne . Quod cum doctorum hominum disputationibus salis superque fuerit ventilatum , restat mihi perscrutandus locus *Chronici Alexandrini* , p. 580 : Τῷ αὐτῷ ἔπειτα ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀπόστολος καὶ πατριάρχης Ἱεροσολύμων , ὃν ἐνεθρόνισεν ὁ ἅγιος Πέτρος εἰς τόπον αὐτοῦ ἀνίων ἐπὶ τὴν Πρώμην , ἐτελεύτησεν , καὶ παρέλαβε τὸ σῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἱεροσολύμων Συμεὼν , ὁ καὶ Σίμων , καὶ γέγονε πατριάρχης , qui sic interpungi debet , verti autem ad hunc modum : Eodem anno sanctus Jacobus apostolus , et patriarcha Hierosolymitanus , quem sanctus Petrus Romam petiturus , in locum suum in sede sua collocaverat , mortuus est : et dignitatem episcopalem Hierosolymorum suscepit Simeon , qui et Simon , factusque fuit patriarcha . Cor.

(46) *Συμεὼν , ὁ τοῦ Κλεόφα* . Qui et apud Græcos appellatus reperitur Σίμων , ὁ τοῦ Κλεοπά , Κλεώπα , Κλεωπά , Κλωπᾶ , Κλοπᾶ ; apud Latinos , Simeon , aut Symeon , et Simon , filius Cleopæ , vel Cleophae , vel Clopæ . Hunc pseudo Dorotheus agens de apostolis vocat Judam , et eundem facit cum Jacobo Alphæi : accepta forsan occasione , partim ex iis qui Simoni Cleophae dant Judæ nomen , in quam sententiam discunt pseudo-Hippolytus in *Catalogo apostolorum* , auctor annotationis *De 12 apostolis* adductæ supra ad cap. ult. , lib. II , et qui *Indicium apostolorum* composuit initio Oecumenii ex-

stantem ; partim ex Epiphonio , apud quem sub finem tomī I , libri I , et in *Anacephalæosi* , Judas dicitur is qui evangelistis est Jacobus Alphæi . Simon , inquit Dorotheus excusus , Judas cognominatus , qui et post Jacobum Hierosolymorum episcopus factus est (arbitror eum esse Jacobum Alphæi) sub Trajano rege cruci alligatus , occisus est in Ostracina civitate Egypti Cæsareæ , cum annos vixisset 102 . Dixi excusus , nam in Græce scripto habetur : Σίμων δὲ , ὁ ἐπικληθεὶς τοῦδας , ἐν Ἐλευθεροπόλει , καὶ ἀπὸ Γάζης ἕως Αἰγύπτου κηρύξας τὸν Χριστὸν , θάπτεται ἐν τῇ Ὑστρακίνῃ πόλει τῆς Αἰγύπτου , σταυρωθεὶς ἐπὶ Τραϊανῷ τοῦ βασιλέως . Ast ubi de discipulis disserit , Simonem Cleopæ cum Cleopa confundit , dicens : Cleopas , qui et Simon , consobrinus Domini fuit . Hic cum una cum Luca proficisceretur , Dominum post resurrectionem ex mortuis vidit , cumque illo locutus est , quemadmodum in Evangelio scribitur . Tandem alter Hierosolymorum episcopus factus est . Græce : Κλεώπας , ὁ καὶ Συμεὼν , ἀνεψιὸς τοῦ Κυρίου γενόμενος , καὶ δεύτερος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων , ὃς καὶ ἰδὼν αὐτὸν μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν . Er-

roris (47) *τοῦδ' Ἰακώβου* . Tertium Hierosolymæ episcopum Judam nuncupat Eusebius , lib. I *Chronicorum* , p. 80 , ultimæ editionis ; Epiphanius , hæresi 66 , seu Manichæorum , sect. 20 , et Georgius Syncellus in *Chronographia* : Justum idem Eusebium in *Chronicis* et in *Historia* , ambo Nicephori chronographus et historicus , auctor Raderiani *Chronici* , Zonaras , et alii : Judam Jacobi nullus , quod sciam , præter Constitutorem hunc , et pseudo-Epiphanium in *Apostolorum ἀνεχδότῳ* *Indiculo* : τοῦδ' Ἰακώβου , ὁ ἀδελφός τοῦ Κυρίου μετὰ Ἰάκωβον τὸν αὐτοῦ ἀδελφόν , καὶ Συμεὼν ἐξαδελφόν τοῦ Κυρίου . Αὐτῶν [Γ. λίπον pro ἐλίπον] δὲ καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτη ζ' , ἐκήρυξε δὲ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ . Ἐποίησε δὲ καὶ καθολικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρὶν ἔσχε δύο υἱοὺς , Ἰάκωβον καὶ Ζωκῆρ'· ἀπέθανε δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐνδόξως . Imo adversari videtur ei sententiæ Hegesippus , apud Eusebium *Historiæ* lib. III , cap. 20 et 32 . Innuit enim Judam e vita migrasse ante Simeonem . Id.

καρπίας τε τῆς Παλαιστίνης (48) πρότερον μὲν Ζαχαρίας ὡς ποτε τελώνης, μεθ' ὃν Κορνήλιος, καὶ τρίτος Θεόφιλος. Ἀντιοχείας δὲ Εὐόδιος (49) μὲν ὅπ' ἐμοῦ

A mum quidem Zacchæus olim publicanus, post quem Cornelius, et tertius Theophilus; Antiochiæ vero Evodius quidem a me Petro, Ignatius autem a

VARIORUM NOTÆ.

roris tamen socium habet non modo citatum adnotatorem, sed etiam Symeonem Metaphrastem, in Chronico nondum publici juris facto: Κλεώπας ὁ ἀναψὺς τοῦ Κυρίου, ὁ γαμβρὸς Ἰωσήφ τοῦ δικαίου, ἀνὴρ δὲ Μαρίας τῆς καλουμένης ἀδελφῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου· οὗτινος εἰς τὸν γάμον τὸ ὕδωρ οἶνον ἐποίησεν ὁ Χριστός. Ὅς καὶ ὤν αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν μετὰ Λουκᾶ εἰς πόλιν Ἐμμαοῦς. Οὗτος δευτέρως ἐπίσκοπος γέγονεν Ἱεροσολύμων. Id est: Cleopas consobrinus Domini, gener Josephi iusti, et maritus Mariæ quæ vocabatur soror matris Domini. In cuius nuptiis aquam Christus vertit in vinum. Qui et cum Luca eundem Dominum post resurrectionem vidit ad oppidum Emmaus. Is secundus exstitit episcopus Hierosolymorum. Ac de Cleopa, subjungam observatiunculam ex lib. Regio 2574, ubi de fratribus Domini: Ὁ Κλεώπας υἱὸς ἦν Ἰωσήφ τοῦ μνηστορος. Cleopas filius erat Josephi sponsi. Græci 30 Junii, Σίμων ὁ καὶ Συμεών, ὁ καὶ Κλεώπας, υἱὸς Ἰωσήφ, ἀδελφὸς Ἰακώβου. In ms. Regio 2423, Συμεών ὁ Κλεώπας. Jam vero multi

Simonem apostolum et Symeonem episcopum pro eodem habent. Ab aliis autem noster Symeon, Jacobus Iusti cui successit, aut patrueilis dicitur, aut frater. Tolle leve mendum, διακληθεῖς pro διαβλήθεις, e Chronici Alexandrini loco, p. 594, sic edito: Τραϊανὸν κατὰ Χριστιανῶν διωγμὸν κινήσαντος, Σίμων ὁ τοῦ Κλεώπας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος γενόμενος ἐμαρτύρησε, γενόμενος ἐτὼν ρκ', ἐπὶ Ἀττικῶν ὑπατικῶν διακληθεῖς ὑπὸ τῶν τῆς μοίρας Κορίνθου καὶ τῶν λεγομένων Νικολαϊτῶν, etc. Cor.

(48) Καίσαρπας δὲ τῆς Παλαιστίνης. Concordant in Zacchæo alia Clementi pariter ascripta, itemque Rufinus præfatione ad Recognitiones, ac hæresiographus Sirmondianus, hæc. 11, 13. In Cornelio Martyrologia, necnon Hegesippus, tractatu De distantis locorum Terræ Sanctæ. Theophili autem episcopi, huius aut alterius, ad quem evangelista Lucas scripserit, mentio fit ab Isidoro, Originum lib. vi. cap. 2. Verum pseudo-Clementis apocryphos libros aut non legit, aut potius lectos sprexit Eusebius Cæsariensis; alias tanta Ecclesiæ suæ ornamenta nequaquam in operibus suis omisurus. Vide in epistola tertia supposititij Anacleti, de Zacchæo, primo episcopo Antiochensi, falsam totique antiquitati contrariam opinionem. Apud Metaphrastem Petrus apostolus dicitur in Illo civitate Hellesponti Cornelium centurionem constituisse episcopum. Ib.

(49) Εὐόδιος, etc. A multis Εὐόδος, minus bene. Item, Εὐόδος et Εὐώδιος, quemadmodum legi forte debeat oratione De pseudoprophetis, tom. VI B. Chrysostomi, ubi nunc, Εὐόδιος, ἡ εὐωδία τῆς Ἐκκλησίας. Pari modo, quo Philipp. iv, 2, habetur Εὐόδιαν, aut Εὐωδίαν. Etenim Græci, in libris suis Ritualibus et ecclesiasticis, ac Latini nonnulli, Evodium Antiochenum et Evodiam Pauli pro uno homine ducunt: sitque verisimile eo Apostoli loco quædam exemplaria cum Græca, tum Latina, prætulisse Evodium, non Evodiam. Certe in Martyrologio Notkeri, apud Henricum Canisium tom. VI, editum est: II Non. Maii. Nativitas B. Evodii Antiochenæ Ecclesiæ episcopi, qui primus ab apostolis ibi est ordinatus episcopus. De quo ipse Paulus Philippensibus scribens ait: «Evodium rogo, et Syntychem deprecor, idipsum sapere in Domino Jesu Christo.» Is quem Dorotheum vocant in cod. Regio 1789. Εὐόδος (ms. 2563, Εὐωδός), ὃς μετὰ Πέτρον τὸν ἀπόστολον ἐπίσκοπος γέγονεν ἐν Ἀντιοχείᾳ· οὐ καὶ αὐτοῦ ὁ ἀπόστολος μένηται. At in lib. 607, habetur tantum: Εὐόδος (Εὐώδιος, vol. 1026), ὃς μετὰ Πέτρον τὸν ἀπόστολον Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος γέγονεν.

Ubi Latina versio impressa: Evodus. Meminit etiam huius Paulus. Primus post Petrum apostolorum coryphæum Antiochiæ episcopus fuit. Apud Usuardum supple ex aliis Martyrologiis nomen Lucii illius, de quo Act. xiii, 1. Pridie Nonas Maii, Antiochiæ S. Evodii; qui, ut B. Ignatius scribit, primus ibidem episcopus a SS. apostolis institutus est, quem in Actibus apostolorum B. Lucas commemorat. Sed ad rem veniamus. Evodium Antiochiæ episcopum collocatum et ordinatum fuisse a Petro aiunt etiam Græci, memoriam illius celebrantes, item Balsamon De patriarcharum privilegiis, et Suidas in Ναζιπαῖος (sic cod. Regii, non Ναζηπαῖος) et Χριστιανοί: ab apostolis generatim, Martyrologia, et pseudo-Ignatius ad Antiochenos 7. Ordinatorem autem Ignatii Paulum, alibi non memini me legere: tantum Chrysostomus in ejus martyris Encomio, Paulum quoque manus ipsi imposuisse innuit: atque Chrysostomum ex parte sequitur auctor Chronici Alexandrini appellati, p. 526, qui dicit Ignatium Antiochenæ Ecclesiæ episcopum ab apostolis fuisse constitutum. A cæteris id Petro tribuitur; a Theodorito, Felice PP. III, Joanne Malela apud Usarium, in falsi Ignatii Epistolam ad Antiochenos, Hincmaro, Petro Damiani, etc. Sic de Polycarpo per Joannem aut per apostolos ordinato, constituto, collocato, non pauca exstant antiquorum testimonia. Jam vero ex apostolici Constitutoris verbis concludunt viri docti, Evodium et Ignatium simul fuisse Antiochiæ episcopos, illum gentibus datum, hunc Judæis; qui et cesserit primo, iterumque post illius obitum sederit; adeo ut ante et post Evodium sit Ignatius, secundus pariter ac tertius a Petro: similiterque de Timotheo et Joanne Ephesinis paulo post hocce in loco memoratis, quod simul episcopatum gesserint, affirmare debent. Subtiliter profecto et ingeniose hæc, ac si vis etiam verisimiliter: mihi tamen res non persuadetur facile. Quia quod volunt non dicit aperte Constitutio: imo magis videtur exponenda, per communem successionis morem. Et quia tum συνοπιδοῖς istius, tum cessionis, antiquorum nullus meminit: successisse vero Ignatium Evodio passim legas. Cur ergo, inquit, Origenes, hom. 6, in Lucam, Orientales apud Facundum, lib. viii, cap. 1, necnon Thomas Metropolitā Tyri prototrochus Antiochiæ, et Helias presbyter legatus Theodosii Hierosolymitani, in Definitione quæ refertur actione 1 synodi 8, Ignatium appellant episcopum Antiochiæ secundum, post Petrum? Cur Athanasius Epistola De synodis Arimini et Seleuciæ, p. 922, eundem vult post apostolos Antiochiæ episcopum fuisse constitutum? Cur Chrysostomus laudans eum, Maximus ad caput 4 libri De divinis nominibus, et Hincmarus Remensis adversus Hincmarum Laudunensem, cap. 16, affirmant, in Petri discessu Ignatio Antiochiæ Ecclesiam fuisse commissam? Cur a Petro Damiani, lib. 1, epist. 20, scribitur quod Petrus postquam ipse se in Antiochena sedē fidei posuit fundamentum, Ignatium vice sua mox ordinavit episcopum? Et quare a plerisque ordinatur Ignatii dicitur Petrus? His objectionibus occurreretur, si Evodii mors ponatur ante principis apostolorum mortem; juxta narrationem Joannis Malelæ Antiocheni: Ἐν τῷ δὲ ἀνέναι αὐτὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ, διερχομένου αὐτοῦ δι' Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, συνέβη τελευτῆσαι Εὐόδον τὸν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην Ἀντιοχείας, καὶ ἔλαβε τὸ σχῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀντιοχείας μεγάλης Ἰγνάτιος, τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου χειροτονήσαντος αὐτὸν καὶ ἐνθρονίσαντος. Petro Romam contentente, et per Antiochiā magnam iter faciente, Evodium episcopum et patriarcham Antiochenum mori

Paulo. At urbis Alexandrinorum Annianus primus a Marco evangelista ordinatus est, secundus vero Avilius a Luca et ipso evangelista. Romanorum Ecclesiae primus quidem Linus Claudiae filius, a Paulo; secundus autem, a me Petro post mortem

Α Πέτρου, Ἰγνάτιος δὲ ὑπὸ Παύλου. Τῆς δὲ Ἀλεξανδρείων Ἀννιανὸς πρῶτος ἀπὸ (50) Μάρκου τοῦ εὐαγγελιστοῦ χειροτονῆται, δεύτερος δὲ Ἀβίλλιος (51) ὑπὸ Λουκᾶ καὶ αὐτοῦ εὐαγγελιστοῦ. Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας (52) Αἰνὸς μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος

VARIORUM NOTÆ.

contigit: et episcopatus magnæ Antiochiæ dignitatem suscepit Ignatius, eodem S. Petro apostolo ordinante illum ac in sedem collocante. Eo quippeposito, prædicta omnia nullam parient difficultatem; atque poterit B. Ignatius nuncupari Antiochiæ episcopus primus, aut secundus, aut tertius, diversa ratione: tertius, numeratis Petro ac Evodio; secundus, sive præterito Evodio, quod episcopatum solus non tenuerit, sed tantum una cum Petro; sive omisso Petro, propter causam mox dicendam; primus, expunctis e catalogo Evodio ob prolatam rationem, et Petro tanquam apostolo: quandoquidem celebris mos est apostolos, pro potestate eorum ordinaria vel extraordinaria, episcopali vel apostolica, indiculis antistitum præfigere, aut ex iis eximere. Quo factum arbitror, ut Theophilus, qui Hieronymo in libro *De viris illustribus*, post Eusebium *Hist.* iv, 20, sextus Antiochensis Ecclesiae episcopus est, ab eodem Hieronymo epistola 151, ad *Algasiam*, quæst. 6 (quem sequuntur Guillelmus Tyrius et Jacobus de Vitriaco), Antiochenæ Ecclesiae septimus post Petrum apostolum episcopus vocetur. Sicuti, juxta Irenæum, Hyginus papa octavum et nonum locum ab apostolis inter Romanos episcopos obtinet. Posterius enim docet beatus Martyr, lib. i, cap. 28, in eamque loquendi formam ducit S. Cyprianum epist. 74, et S. Epiphanius hæres. 41, 42, editionis Petavianæ, p. 300, 302, 364, quo ultimo loco perperam Ἀνιχίτου pro Ὑγινο scriptum invenies. Prius autem traditur ab Irenæo, lib. iii, cap. 3 et 4, licet Eusebius, *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 11, in posterioris capituli verbis referat Εὐατος, sive corruptis deceptus exemplaribus, sive dum vult Irenæum Irenæo conciliare, sed jugulat eam lectionem, quod ibidem decimus episcopatus locus assignatur Aniceto, inter quem et Hyginum sedit Pius; ut nihil dicam de expressissimo testimonio capituli 3, relato quoque per Eusebium, lib. v, cap. 6. Longioris notæ finem facio, errorem per superiora facilem confutatu; Græcorum nescio quorum apud Anastasium bibliothecarium in Scholio ad locum citatum octavæ synodi, quod apostoli ausi non fuerint Ignatio, cum ad Ecclesiae præsulatum promoveretur, amplius manus imponere; nimirum, quem ore Dei laudatum, et ipsius tactu sanctificatum cognoverint. Matth. xviii, 2: *Et advocans Jesus parvulum*, etc., quem puerum esse Ignatium comminiscuntur posteriores Græci. Cor.

(50) Ἀπό. Ms. Vindob. melius ὑπό, cum sequitur χειροτονῆται, quod si abesset, potuisset dici Annianus primus a Marco, hoc est post Marcum. CLE.

(51) Ἀβίλλιος. Ita Nicephorus Callisti. Alii Ἀβίλλιος. [Sic alter cod. Vind.] Sic Flaccus Avilius Eusebio Ἀβίλλιος, Philoni est Ἀουβίλλιος. In martyrio autem Petri Alexandrini Μίλλος legitur pro Ἀβίλλιος, ingenti quidem corruptione, sed non insueta in hoc nomine. Nam Milo dicitur, lib. ix, cap. 19 Catalogi Petri de Natalibus; et ad calcem Regii ms. 2423, in *Patriarcharum indiculo* scriptum habetur Αἰμυλιανός. Quod sequitur hic de Luca ordinatore Avilii illustrari potest per titulum Evangelii secundum Lucam, in versione Syriaca: *Evangelium Lucæ evangelistæ*, quod protulit et evangelizavit Græce in Alexandria magna; et in Persica: *Evangelium Lucæ quod lingua Græca Ægyptiaca in Alexandria scripsit.*

Quibus titulis consona reperi scholia in codicibus. Regiæ Bibliothecæ 1489, 1782: Ἐγγραφή Ἑλληνιστὶ μετὰ ἑτῆς εἰς τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου, εἰς Ἀλεξανδρείαν τὴν μεγάλην. *Evangelium Lucæ Græce scriptum fuit post quindecim annos ab Ascensione Domini, in Alexandria magna.* Et: Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν ἔγγραφε Συριστὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν τὴν μεγάλην μετὰ εἰς ἑτῆς τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου. Vide ὑπόμνημα ad eum evangelistam in fine *Œcumenii*. Id.

(52) Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας. Linum a Petro primum Romanæ Ecclesiae pontificem collocant veteres ac recentiores: Claudiae filium fuisse, illius (ut videtur) quæ in salutatione ipsi jungitur II Tim. iv, 21, et a Paulo esse ordinatum, dicit alius nemo, si bene memini: quinimo qui *Librum pontificalem* composuit, et Nicephorus, alique, sed parvæ fidei scriptores, Lini, quemadmodum Cleti seu Anacleti et Clementis, consecratorem faciunt Petrum. At Irenæus lib. iii, cap. 3, scribit Petrum et Paulum apostolos Lino episcopatus officium tradidisse; Zonaras autem et Balsamon, ad canones Carthaginenses, Linum a Petro pontificem fuisse constitutum. Jam quod Linus mortem oppetierit ante Petrum, affirmatur a multis, negatur ab Eusebio, *Hist. eccl.*, lib. iii, cap. 2 (quod caput in sua interpretatione omisit Rufinus, forte de industria), in medio relinquitur per Epiphanius hæresi xxvii, cap. 6. Hactenus de Lino. Ejus successor, ex mente auctoris nostri, exstitit Clemens, a Petro ordinatus. Et quidem in ordinatione consentiunt vulgo, exstatque insigne hujusce rei testimonium in Tertulliani libro *De præscriptione hæreticorum*, cap. 32. Additur ab aliis post pseudo-Clementis *Epistolam ad Jacobum*, quam Rufinus in Latinum sermonem transtulit, et post Epitomen *Recognitionum*, id contigisse paulo ante quam apostolorum coryphæus migraret e vita. Quanquam Epiphanius consimilis priori dubitatio est, fueritne Clemens a Petro vel a Cleto consecratus pontifex. Circa successionem major oritur difficultas: multis multaque auctoritatis doctoribus Linum inter et Clementem interponentibus Cletum, seu Anacletum, aut Aneucletum (sententiæ enim unum eundemque esse affirmanti calculum meum addo); quorum agmen ducit martyr Irenæus; nec parte nostri magnis vindictibus destituta, utpote etiam Optati lib. ii, et Augustini epist. 165; Pseudo-Tertulliano autem ita numerante in carmine 3, adversus Marcionem, *Linus, Cletus, Anacletus, Clemens*, sed parum probabiliter; Tertulliano denique ubi supra, falso Clemente jam citato et apud Nicephorum *Hist.* ii, 35, Proclo in tractatu *De traditione divinæ missæ*, Rufino *De adulteratione librorum Origenis*, Hieronymo i in *Jovinianum*, 7, et ad caput lxi Isaïæ plerisque Latinorum apud eundem Hieronymum in Catalogo ubi de Clemente, qui locus et Photii cod. 112, 113, conferendi sunt, Eucherio in *Epistola Parænetica*; Beda *Hist.*, lib. ii, cap. 4; Adhelmo *De laudibus virginitatis*, cap. 12; Gualtero Laudunensi, epistola ad Petrum *Abelardum*, *Spicilegii* tomo II, auctore *Chronici episcoporum Metensium*, paulo post initium, ejusdem optimæ collectionis tomo VI, et Paschali II. *Epistola ad Norigaudum*, quam hoc anno emisit in lucem Stephanus Baluzius clarissimus vir, dicentibus aut innuentibus Clementem primum fuisse Petri successorem, et secundum ab eo pontificem; juxta titulum sepulcralem, qui exstat in Chronico Casauriensi ad an-

ὁπὸ Παύλου, Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Αἰνὸν θάνατον ὑπ' ἑρῶ Πέτρου, δεύτερος χειροτονήται· τῆς δὲ Ἐφέσου (53) Τιμόθεος μὲν ὑπὸ Παύλου, Ἰωάννης δὲ ὑπ' ἐμοῦ Ἰωάννου· Σμύρνης (54) δὲ Ἀρίστων πρῶτος, μεθ' ὃν Στραταῖας ὁ Λαῶνδος, καὶ τρίτος Ἀρίστων· Περγάμου δὲ Γάιος (55), καὶ Φιλαδεφίας Δημήτριος ὑπ' ἐμοῦ (56)· ὑπὸ δὲ Παύλου Λούκιος Κερχρεῶν (57)· καὶ τῆς Κρήτης Τίτος· Διονύσιος (58) δὲ ἐν Ἀθήναις·

⁵⁰ Maximus ad Dionysii epist. 8, Patr. Gr. t. IV.

VARIORUM NOTÆ.

num 1103, *Spicilegii* laudati tomo V, p. 475 : *Hic jacet sanctus Clemens Petri discipulus, et a Petro papa secundus, qui jussu Trajani imperatoris, anchora ad ejus collum ligata, fuit in pelago mersus.* Quæ opinio potest subsistere, et cum sententia Constitutoris, si Linus præteritus credatur, quod superstitio Petri decesserit; et cum sententia Irenæi, sive Linus et Cletus putentur omissi, quod ex nonnullorum veterum placito, cum Petro et sub Petro tenuerint episcopatum urbis, qua de re alibi; sive postpositi Clementi existentur, ex opinione apud Epiphanium, a Petro ordinatum Clementem cessionem Lino, Lino successisse Cletum, Cletum Clementem resumpto pontificatu. Atque dummodo illa cessione statuatur, post obitum Lini, una cum resumptione Cletum mortuo; conciliabuntur duæ sententiæ, Constitutoris, et Irenæi, hunc ad modum seriem ac supputationem componendo: Petrus, Linus, Clemens (a nostro hic positus ob ordinationem, a martyre prætermissus cessionis ergo), Cletus, idem Clemens (in Irenæo locum istum nactus, propter episcopatus resumptionem et functionem). Nec velim dictam cessionem, si vera est, ad ignominiam cum Clementis, tum Principis apostolorum trahi, quasi reliqui apostoli illius electionem ab hoc factam improbaverint, ut pudore omni abjecto dicitur a Joanne Antiocheno, in opusculo quod continet *Appendix concilii Basileensis*; sed omnino accipi cum Epiphanio in laudem et Petri, qui tantum virum promoverit, et Clementis, qui humiliter deposuerit susceptum officium; necnon in opprobrium quorundam seditiosorum, cum quibus contendere benigne noluerint sanctissimi homines. Porro celebre τοῦ πατρὸς caput, sæpius hac nota memoratum, una syllaba, copula καὶ redundare videtur, in his verbis: Ἡ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπισκόπων διαδοχὴ ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν· Πέτρος καὶ Παῦλος, Αἰνὸς καὶ Κλήμης: scripsisse enim Epiphanium, Αἰνός, Κλήτος, suadent quæ initio capitis habentur: ἐν Ῥώμῃ γὰρ γεγόναι πρῶτοι Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ ἀπόστολοι αὐτοὶ καὶ ἐπίσκοποι, εἴτα Αἰνός, εἴτα Κλήτος, εἴτα Κλήμης, et multis interjectis, Αἰνὸν καὶ Κλήτον ἐπισκοπεύσαντας πρὸς δεκαδύο ἔτη ἑκάστον μετὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ Παύλου τελευτήν. Denique tacere non-debeo supplementum quod reperi in mss. codicibus *Scholiorum* Maximi, ad cap. v libri *De divinis nominibus*, ubi de Clemente, post voces, οὗ μὲνεται ὁ Ἀπόστολος, ecce illud: Τὸν καὶ ἐν Ῥώμῃ τρίτον ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐπισκοπεύσαντα. Cor.

(53) Τῆς δὲ Ἐφέσου. Timotheum primum Ephesiorum, sive, ut ex Scriptura loquitur Theodoritus, Asianorum antistitem a Paulo factum, pluribus veterum testimoniiis accepimus; Joannem a Joanne apostolo eidem Ecclesiæ præfectum non item. Est quidem Joannes hic mea conjectura Joannes ille presbyter apud Eusebium, atque ex eo apud Hieronymum. A quo tamen S. doctore mens Cæsariensis capta non fuit. Comprobat hic lib. iii *Hist.*, cap. 59, narrationem illorum qui duos eodem Joannis nomine appellatos in Asia vixisse dixerant, duosque esse

A Lini ordinatus fuit Clemens: et Ephesi Timotheus a Paulo, Joannes a me Joanne: Smyrnæ Aristo primus, post quem Strataeas Loidis filius, et tertius Aristo: Pergami Gaius, Philadelphiae Demetrius a me: a Paulo autem Lucius, Cenchreorum: Cretæ Titus: Dionysius Athenis⁵⁰: Tripoleos in Phœnicia Maroones: Laodiceæ in Phrygia Archippus: Colossensium Philemon: Beroæ apud Mace-

apud Ephesum sepulcra, καὶ ἐκάτερον Ἰωάννου ἐστὶ νῦν λέγεσθαι, et utrumque Joannis hactenus nominari. At Hieronymus his postremis non perperis, quod de nomine Joannis in genere dictum erat, ad Joannem apostolum et evangelistam detorsit, scribens libro *De viris illustribus*: *Joannis presbyteri et hodie alterum sepulcrum apud Ephesum ostenditur: et nonnulli putant duas memorias ejusdem Joannis evangelistæ esse.* Alia conjectura seu potius mera divinatione, ex Nicephori *Historia* lib. iv, cap. 14, putabitur Joannes Senior idem esse cum anonymo illo seniore seu presbytero apostolico, cujus verba non raro laudat B. Irenæus. Quod vero tradit catholicus noster doctor Joannem minorem a majori accepisse episcopatus ordinem, verisimile admodum sit; quoniam, ut refertur, totius Ecclesiæ potissimumque Ephesinam rexit theologus. Cæterum nescio ἀνὸρωνομία evenerit ut apostolus Joannes successor habitus sit Timothei, in *Metaphraste* apud Surium 24 Januarii, et in *Martyrio Timothei*, codice ccliv *Bibliothecæ* Photii, lb.

(54) Σμύρνης. Suspicio oriri potest, alterum ex his Aristonibus esse celebrem Papæ Hierapolitani Aristionem, in Eusebio, Hieronymo (apud quem codex Gemblacensis scriptum habet, *Ariston*), et *Martyrologiis*. Post secundum Aristonem numerare licet Bucolum, indeque Polycarpum ab apostolo Joanne Smyrnæis præpositum, inquit veteres, quique ideo poterat hoc loco memorari. Verum Græcorum ad 6 Februarii calculus fert secundum a primo Bucolo Polycarpum Smyrnæorum episcopum exstitisse. Lege Suidam in Πολύκαρπος. Mitto Ἀπελὲμ κακοπλάστου et κακοπλάστου Dorothei, Smyrnæ episcopum ante Polycarpum. lb.

(55) Γάιος. Non Caius Corinthius Rom. xvi, 23; I Corinth. i, 14, quem traditio episcopum Thessalonicensis Ecclesiæ facit apud Origenem. Ambrosiaster vero, Beda, Ado, etc., eundem arbitrantur cum illo ad quem Joannes apostolus scripsit epistolam 3; sed vel Caius Macedo Act. xix, 29; vel Caius Derbensis Act. xx, 4, si duo homines fuerunt, aut alius ejusdem nominis. lb.

(56) Δημήτριος ὑπ' ἐμοῦ. Demetrius a me. — Joanne repetendum ex superioribus. Demetrii i ejus, vel alterius mentio cum laude habetur epist. 3 Joannis, versu 12. lb.

(57) Ὑπὸ δὲ Παύλου Λούκιος Κερχρεῶν. Forte Lucius Pauli cognatus, et Corinthi sectator illius, cum Apostolus ad Romanos scriberet, Rom. xvi, 21; alius a Luca evangelista (quidquid videatur nonnullis apud Origenem, atque adeo ipsi Origeni) supra lib. vi, cap. 18, in fine. A fabulatore Dorotheo Lucius (mss. 2 Λουκάς) Pauli in Laodicea Syriæ episcopus collocatur. Lucium quoque Cyrenæum nominat Lucas, Act. xiii, 4, quem quidam eundem credunt ac apostoli affinem, alii alium; Latini 6 Maii Cyrenarum episcopum. Et Λευκίου, Leucii sive Lucii, apostolici hominis, meminit Epiphanius hæresi 51, cap. 6. lb.

(58) Διονύσιος. S. Maximus in Prologo ad opera Dionysii crediti istius: Καθίσταται κατὰ τὸ φερούμε-

doniam Onesimus Philemonis⁴¹ : ecclesiarum Galatiae Creacens : Asiae parocliarum Aquila et Nicetas : et Ecclesiae Aeginensis Crispus. Hi sunt quibus parocliarum cura a nobis concredita est : quorum doctrinae memores, semper observate sermones nostros : et sit Dominus vobiscum, nunc et in tempora infinita ; quemadmodum ipse nobis dixit, cum easset ad suum Deum ac Patrem assumendus : « Ecce enim, inquit, ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem saeculi. Amen⁴². »

ἀναλαμβάνεσθαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα : ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν. »

CAPUT XLVII.

Oratio matutina.

« Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas⁴³. » Laudamus te, hymnis celebravimus te, benedicimus te, glorificamus te, adoramus te, per magnum pontificem, te verum Deum, ingentium unum, solum inaccessum ; propter magnam gloriam tuam : Domine rex caelestis, Deus Pater omnipotens ; Domine Deus, Pater Christi, Agni immaculati, qui tollis peccatum mundi : suscipe deprec-

Α τῆς δὲ ἐν Φοινίκῃ Τριπόλεως Μαραθῶνης⁴⁴ (59)· τῆς δὲ ἐν Φρυγίᾳ Λαοδικείας Ἀρχιππος (60)· Κολοσσαίων δὲ Φιλήμων (61)· Βεροίας δὲ τῆς κατὰ Μακεδονίαν Ὀνησίμος ὁ Φιλήμωνος· Κρήσκης δὲ τῶν κατὰ Γαλατίαν ἐκκλησιῶν. Ἀκύλας δὲ καὶ Νικήτης (62) τῶν κατὰ Ἀσίαν παροικίων· Κρίστος δὲ τῆς κατὰ Αἰγίαν Ἐκκλησίας· οὗτοι οἱ ὅφ' ἡμῶν ἐμπιστευθέντες τὰς ἐν Κυρίῳ παροικίας· ὧν τῆς διδασκαλίας μνημονεύοντες πάντοτε παραφυλάσσεσθε τοὺς ἡμετέρους λόγους· καὶ εἴη ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν, νῦν τε καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους χρόνους· ὡς αὐτὸς εἶρηκεν ἡμῖν, μέλλων Ἰδοὺ γάρ, φησὶν, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'. (63).

Προσευχὴ ἐωθινή.

« Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίᾳ. » Αἰνοῦμέν σε, ὁμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν (64) σε, προσκυνοῦμέν σε, διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως· σὲ τὸν ὄντα Θεόν, ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσβιον μόνον· διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· Κύριε βασιλεῦ ἱπουράνιε, Θεὲ Πάτερ παντοκράτορ· Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ (65), ὃς αἱρεῖ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου·

⁴¹ Philem. 10. ⁴² f. Μαραθῶνης, cod. Vind. Μαραθῶνης. ⁴³ Matth. XVIII, 20. ⁴⁴ Luc. II, 14.

VARIORUM NOTAE.

νον ἐν ἐδόξῳ βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν διατάγμα-
των ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος ὑπὸ Παύλου τοῦ Χρι-
στοφόρου τῶν ἐν Ἀθήνῃσι πιστευσάντων. Et ad 8 v
epistolae 8 : Ἰεροθέτῃν δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον
Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα (hoc est ad verbum, eum
qui suffragio suo detulerat, et in manus tradiderat)
αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων,
καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται
διατάγῃ. Verum aperte non dicitur in Constitu-
tione, Dionysium a Paulo fuisse ordinatum ; nec
necesse est ut cuncta quae sequuntur postremum
ὑπὸ Παύλου ad Paulum referantur, sufficit ut ad
aliquem ex apostolis. Pari modo verbo Dionysii
Corinthii apud Eusebium non intelligentes Rufinus
et Nicephorus eandem Dionysii Areopagitae ab apo-
stolo promotionem ex eo retulerunt. Atque haec cum
ita se habeant, non negaverim tamen rem ipsam ;
quam scio et verisimilem, et a multis mediæ infi-
mæque ætatis scriptoribus traditam. Vide subse-
quentia. Cor.

(59) Μαραθῶνης. Imo Μαραθῶνης, seu potius Μα-
ραθῶνης, ex Recognitionibus, Epitome, et Clementinis :
episcopus Tripolitanus creatus a Petro apostolo.
Maronem hunc aut Maroonem vitiose appellatum
Marcum invenies in fragmento quod sub nomine So-
phronii Hierosolymitani exstat tomo VII Biblio-
thecæ Patrum, quodque non adverterunt viri docti
excerptum fuisse per Epitomen ex Commentario de
certaminibus, peregrinationibus, et consummatione
SS. Petri et Pauli apud Surium die Junii 29. Nec
rectius ipse Commentarius Maronem præfert. De
Marone Flavio Domitillæ, Latini 15 Aprilis, necnon
Acta Nerei et Achillei in Surio 12 Maii. Ib.

(60) Ἀρχιππος. Coloss. IV, 16 : Et cum lecta
fuerit apud vos Epistola hæc, facite ut et in Laodice-
nium Ecclesia legatur ; et ea quæ Laodicensium est, ut
vobis legatur. Et dicite Archippo : Vide ministerium
quod acceptasti in Domino, ut illud impleas. Quo in
loco interpretando variantes antiqui, alii Archippum
Colossensem Ecclesiæ addixerunt, ut episcopum
quidam, ut diaconum nonnulli, ut clericum aliqui ;
alii Laodicensium fecere antistitem, quod cernere

est apud Theodoritum ad eum textum. In ms. Regio
1253, post Epistolam ad Philemonem scriptum re-
peri : Πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπρίαν δεσπότας Ὀνησί-
μου, καὶ πρὸς Ἀρχιππον διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς
Ἐκκλησίας, ἡγάρα ἂνδρ' Ὁμήριον διὰ Ὀνησίμου
οὐκ ἐστὶν. στίχ. λζ'. Ib.

(61) Φιλήμων. Quando Philemon litteras apostoli
accepit, clericus non erat, nec ulla ecclesiasticæ
ordinationis dignitate præditus, teste Ambrosiastro.
Sed postea creatus fuisse episcopus creditur : Co-
lossensium, ait Constitutor ; Gazæ, singit Dorotheus.
Ib.

(62) Ἀκύλας δὲ καὶ Νικήτης. Ut Petri comites,
a Petro ordinatos fuisse crediderim. Ib.

(63) Huic capiti de oratione matutina, doxologia
magna, et hymno angelico, unice splendorem affe-
rent verba traciatus De virginitate in Athanasio,
p. 1057 : Πρὸς ἑθέρων δὲ τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε·
Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίδυσσέ σε
ἡ ψυχὴ μου· διάφανμα [i. διὰ φαῦμα] δέ· Εὐλογεῖτε
πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον· Δόξα ἐν ὑψί-
στοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐ-
δοκίᾳ· ὁμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε·
καὶ τὰ ἐξῆς. Quæ sic verto : Matutino autem tem-
pore hunc psalmum dicite : « Deus, Deus meus, ad te
de luce vigilo ; sitivit te anima mea (Psalm. LXXI) ; »
diluculo autem : « Benedicite omnia opera Domini
Domino (Dan. III, 57). Gloria in excelsis Deo, et in
terra pax, in hominibus bona voluntas (Luc. II, 14) ; »
laudamus te, benedicimus te, adoramus te, et reliqua.
Libri Rituales videantur. Item sedulus, solidusque
scriptor Jacobus Usserius de Symbolis, etc. Ib.

(64) Δοξολογοῦμεν. In cod. Vindob. εὐχαριστοῦ-
μεν, quod idem ferme est, cum doxologia atque
eucharistia, seu gratiarum actio se jungi nequeant.
Cler.

(65) Κύρις, etc. Hæc verba ad orthodoxorum for-
mulam sunt refecta in cod. Vindobon. hoc modo : Κύ-
ρις Υἱὸς μονογενὴς, Ἰησοῦ Χριστὲ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα·
Κύρις ὁ Θεός, ὁ ἀμὼν τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός,
ὁ αἱρὼν τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσδεξις τὴν δέ-
ησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἐλέ-

πρόδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν
 χερουβίμ. Ὅτι σὺ μόνος ἅγιος· σὺ μόνος Κύριος Ἰη-
 σοῦς, Χριστὸς τοῦ Θεοῦ (66) πάσης γενετῆς φύσεως,
 τοῦ βασιλέως ἡμῶν· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, καὶ σέβας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ΄.

Ἐσπερινός (67).

« Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. »
 Αἰνοῦμέν σε, ὕμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, διὰ τὴν
 μεγάλην σου δόξαν· Κύρια βασίλει, ὁ Πατὴρ τοῦ
 Χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς αἶρει τὴν ἁμαρτίαν
 τοῦ κόσμου· σοὶ πρέπει αἶνος· σοὶ πρέπει ὕμνος·
 σοὶ δόξα πρέπει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν
 Πνεύματι τῷ παναγίῳ (68), εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰ-
 ῶνων. Ἀμήν. « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα,
 κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί
 μου τὰ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον
 πάντων τῶν λαῶν, ὥς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ
 δόξαν λαοῦ σου Ἰσραὴλ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ΄.

Εὐχὴ ἐκ' ἀριστῶ.

« Εὐλογητὸς εἶ, Κύρια, » ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός
 μου, ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί· πλήρωσον χαρὰς
 καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν· ἵνα πάντοτε πᾶ-
 σαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔρ-
 γον ἀγαθόν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· δι'
 οὗ (69) σοὶ δόξα, τιμὴ, καὶ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας.
 Ἀμήν (70).

⁶⁶ Psal. cxii, 1. ⁶⁷ Luc. ii, 29. ⁶⁸ Psal. cxviii, 12. ⁶⁹ Gen. xlviii, 15. ⁷⁰ Psal. cxxxv, 25. ⁷¹ II Cor. ix, 8.

VARIORUM NOTÆ

ἦσαν ἡμᾶς, ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Χρι-
 στὸς, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρός.
 Ἀμήν. CLEB.

(66) Σὺ μόνος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ
 Θεοῦ, etc. Tota orationis series postularet Ἰησοῦ
 Χριστοῦ. Non ausim tamen quidquam mutare; præ-
 sertim ob illud cap. 13, lib. viii: Εἰς ἅγιος, εἰς
 Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός. COT.

(67) Eandem orationem leges apud Athanasium
 Περὶ παρθενίας, ἥτοι περὶ ἀσκήσεως, p. 1051. De
 Essenis Iosephus Belli Judaici lib. ii, cap. 12:
 Προκατεύχεται δὲ ὁ Ἰσραὴς τῆς τροφῆς, καὶ γεύσα-
 σθαι τινα πρὶν τῆς εὐχῆς ἀθέμιτον ἀριτοποιησαμέ-
 νους (ita quoque in Euseb., Præp. evang., II, 3,

tionem nostram: qui sedes super cherubinos.
 Quoniam tu solus sanctus; tu solus Dominus Jesus,
 Christus Dei universæ naturæ creatæ, regis nostri,
 per illum tibi gloria, honor, et adoratio.

CAPUT XLVIII.

Oratio vespertina.

« Laudate pueri Dominum; laudate nomen Do-
 mini ⁶⁵. » Laudamus te, hymnis celebramus te, be-
 nedicimus te, propter magnam gloriam tuam: Do-
 mine rex, Pater Christi, Agni immaculati, qui tollis
 peccatum mundi; te decet laus; te decet hymnus;
 te decet gloria Deum et Patrem; per Filium, in
 Spiritu sanctissimo, in sæcula sæculorum. Amen.
 « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum
 verbum tuum, in pace: quia viderunt oculi mei
 B salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium
 populorum; lumen ad revelationem gentium, et
 gloriam populi tui Israelis ⁶⁶. »

CAPUT XLIX.

Oratio in prandio.

« Benedictus es, Domine ⁶⁷, » qui nutris me a
 pueritia mea ⁶⁸, qui das escam omni carni ⁶⁹: im-
 plemente gaudio et lætitia corda nostra, ut, semper om-
 nem sufficientiam habentes, abundemus in omni
 opus bonum ⁷⁰, in Christo Jesu Domino nostro; per
 quem tibi gloria, honor, et imperium in sæcula.
 Amen.

⁶⁵ Psal. cxii, 1. ⁶⁶ Luc. ii, 29. ⁶⁷ Psal. cxviii, 12. ⁶⁸ Gen. xlviii, 15. ⁶⁹ Psal. cxxxv, 25. ⁷⁰ II

sed rectius apud Porphyrium *De abstinentia ab ani-*
malis, lib. iv, ἀριστοποιησαμένοις) ἐπεύχεται πάλιν·
 ἀρχόμενοι τε καὶ παύμενοι γεραίρουσι τὸν Θεόν.
 Id.

(68) Θεῷ καὶ. Desunt in cod. Vind. et sequentia
 verba διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν Πνεύματι τῷ παναγίῳ, sunt sic
 interpolata in utroque codice: καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ
 ἁγίῳ Πνεύματι, ut et alibi. CLEB.

(69) Δι' οὗ. Μεθ' οὗ, ut passim alibi, ne divinitas
 Filii Patre inferior esse videatur. Id.

(70) Ἀμήν. Ad calcem hujus libri adscriptum est:
 Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, διὰ Κλήμεντος ἀπο-
 σταλεῖσαι τοῖς ἐκκλησίαις. Βιβλίον ζ'. COT.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΟΓΔΟΥ BIBΛΙΟΥ.

- α. Πῶς χάριν ἐπιτελοῦνται αἱ τῶν σημείων δυ-
 νάμεις.
- β. Περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀνα-
 ξίων.
- γ. Ὅτι τὸ διατάσσασθαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις
 ἐπιτελούμενα κορυφαϊότατόν ἐστι.
- δ. Περὶ χειροτονιῶν.
- ε. Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.
- ς. Ἡ θεία λειτουργία, ἐν ᾗ προσφώνησις ὑπὲρ
 κατηχουμένων.
- ζ. Ὑμνὸς τῶν ἐνεργουμένων.
- η. Ὑμνὸς τῶν βαπτιζομένων.
- θ. Χειροθεσία, καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ.

D

CAPITA LIBRI OCTAVI.

- I. Quare et propter quosnam edantur signa et mi-
 racula.
- II. De episcopis et presbyteris inaptis.
- III. Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur
 summum ac potissimum sit.
- IV. De ordinationibus.
- V. Invocatio in ordinatione episcoporum.
- VI. Divina liturgia, in qua oratio pro catechu-
 menis.
- VII. Oratio pro energumenis.
- VIII. Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.
- IX. Impositio manuum, et oratio pro penitentibus.

- X. Oratio pro fidelibus.
 XI. Invocatio pro fidelibus.
 XII. Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.
 XIII. Oratio pro fidelibus, post divinam oblationem.
 XIV. Oratio post communionem.
 XV. Invocatio post communionem.
 XVI. De ordinatione presbyterorum, constitutio Joannis a Domino dilecti.
 XVII. De ordinatione diaconorum, constitutio Philippi.
 XVIII. Invocatio ordinationis diaconi.
 XIX. De diaconissa, constitutio Bartholomæi.
 XX. Invocatio in ordinatione diaconissæ.
 XXI. De subdiaconis, constitutio Thomæ.
 XXII. De lectoribus, constitutio Matthæi.
 XXIII. Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.
 XXIV. Ejusdem de virginibus.
 XXV. Lebðæi cognomento Thaddæi constitutio de viduis.
 XXVI. Idem de exorcista.
 XXVII. Simon Cananita, de episcopo, a quo debeat ordinari.
 XXVIII. Ejusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.
 XXIX. De benedictione aque et olei, Matthæi constitutio.
 XXX. Ejusdem, de primitiis et decimis.
 XXXI. Ejusdem, de iis quæ supersunt.
 XXXII. Varii canones Pauli apostoli, de iis qui accedunt ad baptismum, quos oporteat admittere, et quos rejicere.
 XXXIII. Quibus diebus famuli debeant feriari.
 XXXIV. Quibus horis, et quare in eis precandum sit.
 XXXV. Jacobi fratris Domini constitutio de vespertino officio.
 XXXVI. Oratio lucernalis.
 XXXVII. Gratiarum actio lucernalis.
 XXXVIII. Gratiarum actio matutina.
 XXXIX. Impositio manus matutina.
 XL. Invocatio pro primitiis.
 XLI. Oratio pro mortuis.
 XLII. Quomodo et quando oporteat fidelium defunctorum fieri memorias, et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.
 XLIII. Quod impios ex vita decedentes nihil juvent memoriæ, vel mandata.
 XLIV. De ebriosis.
 XLV. De recipiendis iis qui propter Christum patiuntur persecutionem.
 XLVI. Quod unusquisque, in eo gradu cleri, in quo est constitutus, debeat permanere et ordinem servare; non vero ad se rapere quæ commissa non sunt.
 XLVII. Canones ecclesiastici.

- A
 α'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν.
 ια'. Ἐπίκλησις τῶν πιστῶν.
 ιβ'. Διάταξις Ἰακώβου, τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου.
 ιγ'. Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.
 ιδ'. Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.
 ιε'. Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.
 ις'. Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων, διάταξις Ἰωάννου τοῦ φιλουμένου ὑπὸ Κυρίου.
 ιζ'. Περὶ χειροτονίας διακόνων, τοῦ Φιλίππου διάταξις.
 ιη'. Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου.
 ιθ'. Περὶ διακονίσης, Βαρθολομαίου διάταξις.
 B
 κ'. Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας διακονίσης.
 κα'. Περὶ ὑποδιακόνων, διάταξις τοῦ Θωμᾶ.
 κβ'. Περὶ ἀναγνώστων, τοῦ Ματθαίου διάταξις.
 κγ'. Ἰακώβου τοῦ Ἀλφαίου περὶ ὁμολογητῶν διάταξις.
 κδ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ παρθένων.
 κε'. Λεβθαίου τοῦ ἐπικληθέντος Θαδδαίου περὶ χηρῶν διάταξις.
 κς'. Ὁ αὐτὸς περὶ ἐπορκιστοῦ.
 κζ'. Σίμων ὁ Κανανίτης, περὶ τοῦ ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.
 κη'. Τοῦ αὐτοῦ κανόνες περὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, καὶ λοιπῶν κληρικῶν.
 κθ'. Περὶ εὐλογίας ὕδατος καὶ ἐλαίου, τοῦ Ματθαίου διάταξις.
 C
 λ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν.
 λα'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ περισσευμάτων.
 λβ'. Κανόνες διάφοροι Παύλου τοῦ ἀποστόλου, περὶ τῶν προσιώντων τῷ βαπτίσματι, τίνας δεῖ προσδέχεσθαι, καὶ τίνας ἀποβάλλεσθαι.
 λγ'. Ὅλας ἡμέρας δεῖ ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας.
 λδ'. Ποίας ὥρας, καὶ διατὶ ἐν ταύταις δεῖ προσεῦχεσθαι.
 λε'. Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ Χριστοῦ διάταξις περὶ ἐσπερινοῦ.
 λς'. Προσφώνησις ἐπιλύχνιος.
 λζ'. Εὐχαριστία ἐπιλύχνιος.
 λη'. Εὐχαριστία ὀρθρινή.
 λθ'. Χειροθεσία ὀρθρινή.
 D
 μ'. Ἐπίκλησις ἐπὶ ἀπαρχῶν.
 μα'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.
 μβ'. Πῶς δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνησας· καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς δεῖ παρέχεσθαι πένησι.
 μγ'. Ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ἐφέλονται μνεῖαι, ἢ ἐντολαί.
 μδ'. Περὶ μεθύσων.
 με'. Περὶ τοῦ ὑποδέχεσθαι τοὺς διὰ Χριστὸν διωκομένους.
 μς'. Ὅτι ἕκαστος ἐν ᾧ ἐτάχθη κλήρῳ, ὀφείλει ἐμμένειν, καὶ φυλάττειν τὴν τάξιν, ἀλλὰ μὴ ἐαυτῷ ἀρπάζειν τὰ μὴ ἐργασθῆναι.
 μζ'. Κανόνες ἐκκλησιαστικοί.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ.

A

LIBER OCTAVUS.

ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ, ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ, ΚΑΙ
ΚΑΝΟΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ.DE CHARISMATIBUS, ET ORDINATIONIBUS,
ET ECCLESIASTICIS CANONIBUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πῶς χάρις (71) ἐκτελοῦνται αἱ τῶν σημείων
δυνάμεις.

Τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ
μέγα τῆς εὐσεβείας ἡμῖν παραδιδόντος μυστήριον,
καὶ προσκαλουμένου Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλλήνας εἰς
ἐπίγνωσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ Πατρὸς
αὐτοῦ (72), καθὼς αὐτὸς ποῦ φησιν εὐχαριστῶν ἐπὶ
τῇ σωτηρίᾳ τῶν πιστευσάντων· Ἐφανερώσά σου τὸ
ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, τὸ ἔργον δ' ἔδωκάς μοι, ἐτε-
λείωσα· καὶ περὶ ἡμῶν λέγοντος τῷ Πατρὶ· Πά-
τερ ἅγιε, εἰ καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἀλλ' ἐγὼ σε
ἔγνω, καὶ οὗτοί σε ἔγνωσαν (73)· εἰκότως, ὡς ἂν
τετελειωμένων ἡμῶν, φησὶ πᾶσιν ἅμα, περὶ τῶν ἐξ
αὐτοῦ διὰ τοῦ Πνεύματος διδομένων χαρισμάτων·
«Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσιν, ταῦτα παρακολουθήσει·
ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις
καιναῖς λαλήσουσιν· ὄφεις ἀρούσι· κἄν θανάσιμόν τι
πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἄρρώστους χεῖρας
ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἔξουσιν·» Τούτων τῶν χαρισμά-
των πρότερον μὲν ἡμῖν δοθέντων τοῖς ἀποστόλοις, μέλ-
λουσι τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλειν πᾶσιν τῇ κτίσει·
ἔπειτα δὲ τοῖς δι' ἡμῶν πιστεύουσιν ἀναγκαίως χο-
ρηγουμένων· οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνεργούντων ὠφέλειαν,
ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἀπίστων συγκατάθεσιν, ἵνα οὓς οὐκ
ἔπεισεν ὁ λόγος, τοῦτους ἡ τῶν σημείων δυνάμις δι-
δάξῃ· τὰ γὰρ σημεῖα οὐ τοῖς πιστοῖς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς
ἀπίστοις, Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων· οὔτε γὰρ τὸ
δαίμονας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνε-
ργείᾳ Κυρίου καθαιρομένων· καθὼς αὐτὸς ποῦ παι-
δεύων ἡμᾶς ὁ Κύριος δείκνυσιν λέγων· Μὴ χαίrete
ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπακούεται, ἀλλὰ χαίrete ὅτι
τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τῷ οὐρανῷ· ἔπειθ' ἡ
τὸ μὲν αὐτοῦ δυνάμει γίνεται, τὸ δὲ ἡμετέρᾳ εὐνοίᾳ
καὶ σπουδῇ, ὅτι βουλευμένοι ὑπ' αὐτοῦ. Οὐκ
ἐπάναγκες οὐν πάντα πιστὸν δαίμονας ἐκβάλλειν, ἢ
νεκροὺς ἀνίστασθαι, ἢ γλώσσαις λαλεῖν· ἀλλὰ τὸν ἀζω-
θέντα χάρισματος ἐπὶ τινὶ αἰτίᾳ χρησίμη, εἰς σωτη-
ρίαν τῶν ἀπίστων, δυνάμει τῶν πολλὰκις οὐ τῇ (74)
τῶν λόγων ἀποδείξει, ἀλλὰ τῇ τῶν σημείων ἐνεργείᾳ,
ἀξίῳ ὄντων σωτηρίας· οὐδὲ γὰρ πάντες οἱ ἀσεβεῖς
ὑπὸ τῶν θαυμάτων ἐντρέπονται· καὶ τούτου μάρτυς

CAPUT PRIMUM.

Quare et propter quosnam edantur signa et mira-
cula.

Cum Deus et Salvator noster Jesus Christus
magnum pietatis sacramentum nobis tradat, et Ju-
dæos gentilesque invitet ad agnitionem unius ac
solius veri Dei Patris sui¹; quemadmodum ipse
alicubi, gratias de salute credentium agens, ait:
«Manifestavi nomen tuum hominibus; opus quod
dedisti mihi, consummavi²;» cumque de nobis
dicat Patri: «Pater sancte, etsi mundus te non co-
gnovit; at ego te cognovi, et hi te cognoverunt³;»
merito omnibus simul, utpote qui simul con-
summati, ait de charismatibus, quæ ipse per Spi-
ritum dedit: «Signa autem eos qui credide-
rint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia
ejicient; linguis novis loquentur; serpentes tollent;
et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit;
super ægros manus imponent, et bene habebunt⁴.»
Quæ charismata seu dona prius quidem nobis apo-
stolis tradita sunt, qui omni creaturæ prædicaturi
eramur Evangelium; postea vero necessario iis,
qui per nos crediderunt, præbentur; non ad utili-
tatem ea operantium, sed ad infidelium assensio-
nem; ut quibus non persuasit sermo, hos virtus si-
gnorum flectat ac pudore afficiat. Signa enim non
nobis fidelibus eduntur, sed infidelibus, cum Ju-
dæorum, tum Græcorum. Neque enim dæmones
ejicere nostrum emolumentum est, sed eorum qui
per Domini operationem purgantur; sicut ipse
Dominus, nos erudiens, ostendit, dicendo: «Nolite
gaudere, quia spiritus vobis obediunt; sed gaudete,
quod nomina vestra scripta sunt in cælo⁵;»
quando illud quidem ipsius virtute fit; hoc autem
nostro affectu ac studio, nobis, videlicet, ab eo
adjutis. Non ergo necesse est ut omnis fidelis dæ-
mones expellat, aut suscitet mortuos, aut linguis
loquatur, sed is qui charismate dignatus est propter
aliquam causam utilem, ad salutem infidelium, qui
sæpe non sermonum demonstratione, sed signorum
operatione commoventur, quique digni sunt salute;
non enim omnes impii miraculis convertuntur:

¹ I Tim. iii, 16. ² Joan. xvii, 6, 4. ³ Ibid. 11, 25. ⁴ Marc. xvi, 17, 18. ⁵ Luc. x, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(71) Πῶς χάρις, etc. Habent gemini codd.: ὅτι
τὰ χαρίσματα τῶν λαμάτων, καὶ τῶν λοιπῶν σημείων
οὐχὶ δι' ὠφέλειαν τῶν ἐνεργούντων δίδονται, ἀλλὰ πρὸς
πληροφορίαν τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάν-
τα πιστὸν σημεῖον ποιεῖν. CLEB.

(72) Πατρὸς αὐτοῦ. Desunt in altero cod., nec
necessaria sunt, nam ὁ εἷς καὶ μόνος ἀληθινὸς
Θεός ex sententia Arianorum solus est Pater Jesu
Christi. lb.

(73) Καὶ οὗτοί σε ἔγνωσαν. Joannis xvii, 25:
Καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. Et hi co-

gnoverunt quia tu me misisti. At enim Nonni Para-
phrasis:

Καὶ σὺ σοφὸς χορὸς οὗτος ἐμῶν δεδάηκεν ἐταίρων.
Chrysostomus in Catena Joannis: Καὶ οὗτοι δὲ σε
ἔγνωσαν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας, ubi in editionibus S.
doctoris, σὺ illud non comparet. Cor.

(74) Τῇ. Alter cod. τὴν et postea ἀπόδειξιν ac
τὴν ἐνέργειαν. Revera δυνάμει accusativum
regere apud bonos scriptores solet. Sed ele-
gantiorum usum non semper sequitur hic scri-
ptor. CLEB.

cujus rei testis ipse Deus; ut dum dicit in lege: *Quoniam in aliis linguis loquar populo huic, et in labiis aliis; et non credent*⁹⁵. Nec enim Aegyptii crediderunt Deo, cum Moyses tot tantaque signa et prodigia faceret: neque multitudo Judaeorum credidit Christo, Moysis simili⁹⁶, cum omnem morbum omnemque infirmitatem curaret: et neque illos permovit virga in serpentem animata, et manus alba facta, Nilus in sanguinem versus⁹⁷; neque hos caeci videntes, claudi ambulantes, et mortui suscitati⁹⁸: ac illi quidem resistebant Jannes et Mambres⁹⁹; huic vero Annas et Caiphas. Sic non omnibus signa persuadent, sed iis duntaxat qui candide de rebus judicant; quorum et causa Deo tanquam sapienti moderatori placet ut miracula perpetrentur; non hominum viribus, sed sua voluntate. Hæc autem ideo memoramus, ut qui charismata hujusmodi acceperunt, non se in eos qui non acceperunt esserant; charismata dicimus, quæ per miracula: quoniam nemo est per Christum in Deum credens, qui non acceperit charisma spirituale: ipsum etenim hoc, liberatum esse impio multorum deorum cultu, et credidisse Deo Patri per Christum, charisma Dei est; ut et, abjecisse Judaicum velamen, ac credidisse quod Dei beneplacito Unigenitus qui ante sæcula exsistebat, in extremo tempore ex virgine natus est, sine viri concubitu; et quod in vita tanquam homo versatus est, absque peccato, impleta omni justitia legis; quodque permissione Dei Deus Verbum, spreto dedecore, crucem sustinuit; et quod mortuus est ac sepultus, et resurrexit in triduo, atque post resurrectionem cum apostolis diebus quadraginta permansit, completaque omni constitutione, assumptus est in eorum conspectu ad Deum et Patrem qui eum miserat. Qui hæc credidit, non stolidè ac citra rationem, sed cum judicio ac certitudine, is charisma a Deo consecutus est: similiter etiam qui ab omni hæresi servatus fuit. Non ergo quispiam eorum qui signa et portenta faciunt, judicet ac damnet quemquam fidelium, qui donum ea operandi non sit adeptus: diversa quippe sunt Dei charismata, ab ipso per Christum tributa: ac tu quidem accepisti hoc; ille vero aliud quoddam; aut enim sermonem sa-

αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὡς ὅταν λέγῃ ἐν τῷ νόμῳ· «Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ ἐν χειλεσιν ἑτέροις, καὶ οὐ μὴ πιστεύσωσιν.» Οὕτε γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευσαν τῷ Θεῷ, Μωϋσεὺς τσαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα πεποιηκότος· οὕτε τὰ πλήθη τῶν Ἰουδαίων τῷ ὡς Μωϋσεὶ Χριστῷ, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν αὐτοῖς θεραπεύσαντι· καὶ οὕτε ἐκείνους ἐδυσώπησε ῥάβδος ἐμψυχούμενη (75) εἰς ὄφιν, καὶ χεὶρ λευκαίνουμένη, καὶ Νεῖλος αἱματούμενος· οὕτε τούτους τυφλοὶ ἀναβλέποντες, καὶ χωλοὶ περιπατοῦντες, καὶ νεκροὶ ἀνιστάμενοι (76), καὶ τῷ μὲν ἀνθίσταντο Ἰαννῆς¹⁰⁰ καὶ Μαμβρῆς (77)· τῷ δὲ Ἄννας καὶ Καϊάφας· οὕτως οὐ πάντας δυσωπεῖ τὰ σημεῖα, ἀλλὰ μόνους τοὺς εὐγνώμονας, ὧν καὶ χάριν εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐπιτελεῖσθαι δυνάμεις, ὡς σοφὸς οἰκονόμος· οὐ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἰσχυί, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει. Ταῦτα δὲ φάμεν, ἐπὶ τὸ μὴ ἐπαίρεσθαι τοὺς λαθόντας χάρισμα τῷ αὐτῷ, κατὰ τῶν μὴ λαθόντων· χάρισμα δὲ λέγομεν, τὰ διὰ τῶν σημείων· ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεόν, ὃς οὐκ εἴληφε χάρισμα πνευματικόν· αὐτὸ τε γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι πολυθέου ἀσεβείας, καὶ πιστεῦσαι Θεῷ Πατρὶ διὰ Χριστοῦ, χάρισμά ἐστι Θεοῦ· τὸ τε ἀπορρίψαι τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα, καὶ πιστεῦσαι ὅτι εὐδοκίᾳ Θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων Μονογενὴς, ἐν ὑστέρῳ καιρῷ ἐκ παρθένου γεγέννηται, δίχα ὁμιλίας ἀνδρός· καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας, πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην τὴν τοῦ νόμου· καὶ ὅτι συγχωρήσει Θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν, αἰσχύνῃς καταφρονήσας ὁ Θεὸς Λόγος· καὶ ὅτι ἀπέθανεν, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τεσσαράκοντα ἡμέρας παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις, καὶ πληρώσας πᾶσαν διάταξιν ἀνελήφθη ἐπ' ὄψεσιν αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτὸν Θεόν καὶ Πατέρα. Ὁ ταῦτα πιστεύσας, οὐχ ἀπλῶς, οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρίτει καὶ πληροφορεῖ, χάρισμα εἴληφεν ἐκ Θεοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἰρέσεως ἀπαλλαγείς. Μὴ οὖν τις τῶν ποιοούντων σημεῖα, καὶ τέρατα, χρινέτω τινα τῶν πιστῶν μὴ ἀξιώθεντα ἐνεργεῖν· διάφορα γὰρ ἔστι τὰ τοῦ Θεοῦ χάρισμα, παρ' αὐτοῦ διὰ Χριστοῦ διδόμενα· καὶ σὺ μὲν εἴληφας τοῦτο· ἐκεῖνος δὲ ἄλλο τι· ἢ γὰρ λόγον σοφίας, ἢ γνώσεως, ἢ διακρίσεως πνευμάτων, ἢ πρόγνωσιν τῶν μελλόντων, ἢ λόγον διδασκτικόν, ἢ ἀνεξι-

⁹⁵ Isa. xxviii, 11; I Cor. xiv, 21. ⁹⁶ Deut. xviii. ⁹⁷ Exod. vii, 4. ⁹⁸ Matth. xi, 5. ⁹⁹ II Tim. iii, 8. ¹⁰⁰ al. Ἰαμβρῆς. Sic et alter Vind. ¹ I. Ignat. interpol. ad Magn. 11.

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ἐμψυχούμενη. In altero cod. Vind. ψυχούμενη. CLER.

(76) Ἀνιστάμενοι. Idem: ἐγειρόμενοι, solemnium synonymorum mistura. lb.

(77) Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Apud Niconem nis. in Pandecte serm. 43, ubi citat istum locum cum hoc titulo: Ἐκ τῶν διατάξεων τῶν ἀγίων ἀποστόλων, διὰ Κλήμεντος, περὶ χαρισμάτων, legitur Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Magno certe cum discrimine, nomina magorum istorum efferunt scribuntque auctores, Hebræi, Græci et Latini; his fere modis; Joanne, Janne et Mamre, Jamre. Ἰαννῆς, Ἰάννης,

Ἰαννῆς, Ἰαννίς, Ἰωάννης, Ἰάμνης et Ἰαμβρῆς, Ἰάμβρης, Ἰαμβρῆς, Ἰαμβρίς, Μαμβρῆς iisdem accentibus, Μαμβρίς, apud Glycam Ζαμβρῆς inversa forte prima littera M, sicque mutata in Z. Jannes, Jamnes, Joannes, et Mambres, Jambres. Emendandum forsitan initium conflictus Arnobii cum Serapione: *Supervenientes Aegyptii, qui ut ostenderent se antiquorum provincie suæ magistrorum discipulos, Jannis videlicet et Mambris* (non Jannes Mambres) quos memorat Apostolus famulo Dei Moise quibusdam præstigiis restitisse, etc. COV.

καλίαν, ἣ ἐγκράτειαν ἔννομον. Καὶ γὰρ καὶ Μωυσῆς ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιτελῶν τὰ σημεῖα, οὐ κατεπλήρηθη τῶν ὁμοφύλων· καὶ θεὸς κληθεὶς, οὐκ ἡλαζονεύσατο μετὰ τοῦ ἰδίου προφήτου Ἀαρών. Ἀλλ' οὔτε ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, ἡγησάμενος μετ' αὐτὸν τοῦ λαοῦ, καὶ τῷ πρὸς τοὺς Ἰεθουσίους πολέμῳ στήσας τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαὼν, καὶ τὴν σελήνην κατὰ φάραγγα Αἰλῶν, διὰ τὸ μὴ αὐταρκεῖν πρὸς τὴν νίκην τὴν ἡμέραν, ἐπλήρηθη κατὰ τοῦ Φινεῆς, ἣ τοῦ Χαλέβ. Οὕτε Σαμουὴλ, τοσαῦτα παράδοξα ποιήσας, παρ' οὐδὲν ἡγήσατο τὸν θεοφιλῆ Δαβὶδ· καὶ τοὶ ἀμφοτέροι προφῆται· καὶ ὁ μὲν, ἀρχιερεὺς (78), ὁ δὲ, βασιλεὺς. Καὶ ἑπτὰ χιλιάδων ὑπαρχουσῶν ἐν Ἰσραὴλ ἀγίων, τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ, μόνος Ἡλίας ἐν αὐτοῖς, καὶ ὁ τούτου μαθητὴς Ἐλισσαῖος θαυματοποιοὶ γεγέννηται· ἀλλ' οὔτε Ἡλίας τὸν οἰκονόμον Ἀβδίου ἐξεμυκτήρισε, φοβούμενον μὲν τὸν Θεόν, οὐ ποιοῦντα δὲ σημεῖα· οὔτε Ἐλισσαῖος τὸν αὐτοῦ μαθητὴν φρίττοντα τοὺς πολεμίους ὑπερεῖδεν. Ἀλλὰ γὰρ οὔτε Δανιὴλ ὁ σοφὸς, ῥυσθεὶς δευτέρον ἐκ στόματος λεόντων, οὔτε οἱ τρεῖς παῖδες ἐκ καμίνου πυρὸς, ἐξουδένωσαν τοὺς λοιποὺς τῶν ὁμοφύλων. Ἠπίσταντο γὰρ ὅτι οὐ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει περιεγένοντο τῶν δεινῶν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ ἰσχύϊ, καὶ σημεῖα ἐπετέλουν, καὶ τῶν δυσχερῶν ἀπηλλάττοντο. Οὐκοῦν μηδεὶς ὑμῶν ἐπαιρέσθω κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ προφήτης ἦ, καὶ θαυματοποιός. Εἰ γὰρ δοθῇ μηκέτι εἶναι πῶς ἀπιστον, περὶ τῇ λοιπῇ ἔσται πᾶσα σημεῖων ἐνέργεια. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι εὐσεβῆ, ἐκ τῆς τοῦ τινος εὐνοίας· τὸ δὲ θαυματοποιεῖν, ἐκ τῆς τοῦ ἐνεργούντος δυνάμεως· ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρᾷ, τὸ δὲ δευτέρον Θεὸν τὸν ἐνεργούντα, δι' ὃς προερίπομεν αἰτίας. Οὐκοῦν μήτε βασιλεὺς ἐξουθενεῖτω τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατηγοὺς· μήτε ἀρχοντες τοὺς ὑπηκόους. Μὴ ὄντων γὰρ τῶν ἀρχομένων, περιττοὶ οἱ ἀρχοντές· καὶ μὴ ὄντων στρατηγῶν, οὐ στήσεται βασιλεία. Ἀλλὰ μηδὲ ἐπισκοπὸς ἐπαιρέσθω κατὰ τῶν διακόνων, ἢ τῶν πρεσβυτέρων· μήτε μὴν οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τοῦ λαοῦ· ἐξ ἀλλήλων γὰρ ἔστιν ἡ σύστασις τοῦ συναθροίσματος. Οἱ τε γὰρ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, τινῶν εἰσιν ἱερεῖς· καὶ οἱ λαϊκοί, τινῶν εἰσιν λαϊκοί· καὶ τὸ μὲν εἶναι Χριστιανὸν, ἐφ' ἡμῖν· τὸ δὲ ἀπόστολον, ἢ ἐπίσκοπον, ἢ ἄλλο τι, οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδόντι Θεῷ τὰ χάρισμα. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω διὰ τοὺς ἀξιοθέντας χαρισμάτων ἢ ἀξιομάτων. aut episcopum, aut quid simile, nostræ non est potestatis, verum ad Deum largitorem charismatum pertinet. Hæc igitur hactenus dicta sint, propter eos qui digni habiti sunt ut charismata vel dignitates acciperent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀναξίων (79).

Ἐκεῖνο δὲ προστίθεμεν τῷ λόγῳ, ὅτι οὔτε πᾶς ὁ προ-

* I Cor. xii, 8. * Exod. vii, 1. * Jos. x. * III Reg. xix, 18; Rom. xi, 4. * IV Reg. vi. * Dan. vi, xiv, iii.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Καὶ ὁ μὲν, ἀρχιερεὺς. Super celebri questione, fueritne Samuel summus pontifex, sacerdos tantum. an levita merus, multa a multis scripta sunt, quæ proferre nihil est necesse. Cot.

PATROL. GR. I.

A pientia, vel scientia¹, aut rationem discernendorum spirituum, aut præcognitionem futurorum, aut sermonem aptum ad docendum, aut patientiam, aut continentiam legitimam. Etenim Moyses homo Dei, cum in Ægypto signa perficeret, non se in populares suos extulit; cumque deus appellatus fuisset; non superbiuit in suum prophetam Aaronem². Sed et Jesus Navæ filius, qui post Moysem ductor fuit populi, quamvis in bello adversum Jebusæos, quod non sufficeret dies ad victoriam, solem stitisset ad Gabaonem, et lunam ad vallem Aialonem; non tamen in Phineem aut Chalebem arrogantia elatus est³. Neque Samuel, qui tot mira et inopinata fecit, pium ac Deo charum Davidem nihili duxit: sed ambo erant prophetæ; et ille quidem pontifex, hic vero rex. Et cum in Israele essent septem millia sanctorum, qui non curvaverant genu Beali⁴; ex ipsis solus Elias, ejusque discipulus Elisæus miraculorum effectores fuerunt: non tamen Elias derisit Abdiam oconomum, limentem quidem Deum, at signa non facientem; neque Elisæus discipulum suum hostes perhorrescentem despexit⁵. Sed enim neque sapiens Daniel, bis ex ore leonum ereptus, neque tres pueri ex ignis fornace liberati⁶, nihili fecerunt reliquos suæ gentis homines. Sciebant enim se non suis viribus pericula evasisse, sed Dei virtute cum signa peregrisse, tum ab angustiis fuisse servatos. Itaque nemo vestrum, licet sit propheta, licet miraculorum operator, se adversus fratrem extollat. Si enim id detur, ut nullus amplius sit infidelis, superflua deinceps erit omnis signorum operatio. Etenim esse pium, ex bona cujuscumque voluntate oritur; at miracula patrare, ex virtute illius qui operatur: quorum primum quidem nos ipsos respicit, secundum vero Deum, ob causas supra dictas operantem. Igitur neque imperator nihili pendat exercitus duces qui sub ipso sunt; neque præfecti eos qui ipsis parent. Nam si non sint quibus præficiantur, supervacui erant præfecti; et si non sint duces exercitus, non stabit imperium. Quin etiam nec episcopus in diaconos vel presbyteros extollat se, nec presbyteri in plebem: ex utrisque enim cœtus compositio exstat. Episcopi quippe ac presbyteri, quorumdam sunt sacerdotes, et laici, quorumdam sunt laici; ac esse quidem Christianum, in nostra consistit potestate; at esse apostolum,

CAPUT II.

De episcopis et presbyteris indignis

Illud vero sermoni addimus; quod nec omnis qui.

(79) Περὶ τῶν, etc. Uterque Vind. codex: "Ὅτι οὐ πάντως πᾶς ὁ προφητεύων ἢ δαίμονας ἐκβάλλων εὐσεβής. CLEA.

prophetat, pius est; nec omnis qui dæmones expellit, sanctus¹⁰. Etenim et Balaamus filius Beoris vates, prophetavit, licet impius¹⁰; et Caiphas, falso nominatus pontifex¹¹; multa quoque diabolus prædicat, et illius dæmones; neque ideo quidem inest illis pietatis scintilla; ignorantia quippe opprimuntur, propter voluntariam improbitatem. ¹⁴ Liqueat igitur quod impii, quamvis prophetent, non obducunt per prophetiam impietatem suam; quodque qui dæmones expellunt, ex eorum discessu non efficiuntur sancti: nam se mutuo decipiunt; sicut qui ludicra risus causa ostentant; eosque qui ad illos advertunt animum, perdunt. ¹⁵ Neque vero rex impius, amplius rex est, sed tyrannus; neque episcopus inacidia vel animi pravitate constrictus, episcopus est, sed falsum nomen gerit, non a Deo, verum ab hominibus promotus; ut Ananias, et Samæas Hierosolymis, et Sedecias atque Achias pseudoprophetae Babylone¹⁶. Sed et Balaamus vates pœnas dedit, cum Israel in Beelphegor¹⁷ corrupisset: et Caiphas postea sui ipsius interfector exstitit¹⁸: ac filii Scævæ aggressi expellere dæmones, ab his vulnerati fugerunt turpiter¹⁹: et reges Israelis ac Judæ, cum impie viverent, diversa supplicia perpenderunt. Constat igitur ementi nomen episcopi ac presbyteros, non evasuros Dei vindictam: dicetur enim illis nunc quoque: « Vos sacerdotes, qui despicitis nomen meum: tradam vos in occisionem²⁰; ut Sedeciam et Achiam, quos srixit rex Babylonis; » sicuti ait Jeremias propheta²¹. Hæc autem dicimus, non quod veras prophetias contemnamus, quas scimus Dei afflatu in sanctis fieri, sed ut confidentiam arrogantium cohibeamus: illud addentes, Deum auferre gratiam his: « Superbis enim Deus resistit; humilibus autem dat gratiam²². » Sane quidem Silas, et Agabus, nostri temporis prophetae, non se coæquarunt apostolis, neque supergressi sunt fines suos, etsi a Deo amarentur²³. Sed et mulieres prophetaverunt: olim quidem Maria Moysis et Aaronis soror²⁴; post eam vero De-

φητεύων, ὅστις· οὐτε πᾶς ὁ δαίμονας ἐλαύνων, ἅγιος. Καὶ γὰρ καὶ Βαλαὰμ ὁ τοῦ Βεὼρ ὁ μάντις προεφήτευσεν, δυσσεβὴς ὢν· ¹¹ καὶ Καϊάφας, ὁ ψευδώνυμος ἀρχιερεὺς· πολλὰ δὲ καὶ ὁ διάβολος προλέγει, καὶ οἱ ἄμφ' αὐτὸν δαίμονες· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μὲν ἐστὶν ¹² αὐτοῖς εὐσεβείας σπινθὴρ· ἀγνοίᾳ γὰρ εἰσι πεπιεσμένοι δι' ἐκούσιον μοχθηρίαν. Διὸν ¹³ οὖν οἱ ἀσεβεῖς καὶ προφητεύουσιν, οὐ καλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέβειαν (80)· οὐδὲ οἱ δαίμονας ἐλαύνοντες, ἐκ τῆς τούτων ὑποχωρήσεως ὁσιωθῆσονται· ἀλλήλους γὰρ ἀπατῶσι· καθάπερ οἱ τὰς παιδιὰς γέλωτος ἐνεκα ἐπιδεικνύμενοι· καὶ τοὺς προσανέχοντας αὐτοῖς, ἀπολλύουσιν. Οὐτε δὲ βασιλεὺς δυσσεβὴς, ἐτι βασιλεὺς ὑπάρχει, ἀλλὰ τύραννος· οὐτε ἐπίσκοπος (81) ἀγνοίᾳ ἢ κακονοίᾳ πεπιεσμένος, ¹⁷ ἐπίσκοπός ἐστιν, ἀλλὰ ψευδώνυμος, οὐ παρὰ Θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ ἀνθρώπων προβληθείς· ὡς Ἀνανίας (82), καὶ Σαμαίας ¹⁸ ἐν Ἱερουσαλὴμ¹⁹, καὶ Σεδεκίας καὶ Ἀχίας οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. Ἀλλὰ καὶ Βαλαὰμ ὁ μάντις τιμωρίαν ἐτίσσε διαφθείρας τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῇ Βεελφεγώρ· καὶ ²⁰ Καϊάφας ὕστερον αὐτοφονευτὴς ἑαυτοῦ ἐγένετο· καὶ οἱ υἱοὶ Σκαυᾶ ἐπιχειροῦντες δαίμονας ἐλαύνειν, ὑπ' αὐτῶν τραυματίαι γενόμενοι, ἐφυγον ἀπρεπῶς· καὶ οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ἰούδα ἀσεβήσαντες, παντοίας τιμωρίας ἐτίσαν. Διὸν οὖν ὡς καὶ οἱ ψευδώνυμοι ἐπίσκοποι, καὶ πρεσβύτεροι, οὐκ ἐκφεύξονται τὴν παρὰ Θεοῦ δίκην· ῥηθήσεται γὰρ αὐτοῖς καὶ νῦν· « Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς, οἱ φαυλίζοντές μου τὴν ὀνομα· παραδώσω ὑμᾶς εἰς σφαγὴν· ὡς Σεδεκίαν, καὶ Ἀχίαν, οὓς ἀπετηγάνισε βασιλεὺς Βαβυλῶνος, ὡς ῥησιν Ἱερεμίας ὁ προφήτης. Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενούμεντες, ἵσμεν γὰρ αὐτὰς κατ' ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαζονευομένων καταστέλλοντες· καὶ προστιθέντες ἐκεῖνο, ὅτι τῶν τοιούτων Θεὸς περιαιρεῖ τὴν χάριν· Ὑπερηφάνους γὰρ ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Σίλας μὲν οὖν καὶ Ἀγαθὸς ἐφ' ἡμῶν προφητεύσαντες, οὐ παρεξέτειναν ἑαυτοὺς τοῖς ἀποστόλοις, οὐδὲ ὑπερέβησαν τὰ ἑαυτῶν μέτρα, καὶ τοι

¹⁰ Laudat Anastasius, quest. 20. ¹¹ Num. xliii, xlii. ¹² Anast. καὶ Σαοὺλ, καὶ. ¹³ Joan. xi, 51. ¹⁴ Anas. μέσσην. ¹⁵ I. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 4. ¹⁶ aliter in Anast. ¹⁷ Citatur ab Anastasio, quest. 16, et ab anctore Oper. imperf. in Matth. ad Matth. xlv, 18. ¹⁸ Anastasius inserit ἐτι. ¹⁹ Anast. Σαμαίας. ²⁰ al. Ἰσραὴλ. ²¹ Jerem. xxviii, xxxi. ²² Num. xv, xxxi. ²³ Anast. Σαοὺλ καὶ Καϊάφας αὐτοφονευταὶ γέγονασι. ²⁴ Anast. quest. 20. ²⁵ Act. xix, 14. ²⁶ Mal. i, 6. ²⁷ Jer. xlii, 22. ²⁸ Jac. iv, 6; H Petr. v, 5. ²⁹ Act. xv, 32; xxi, 10. ³⁰ Exod. xv, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Οὐ καλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέβειαν. Pari modo Anastasii quæstiones manu descriptæ, ac typis mandatæ, οὐκ ἀποκαλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας αὐτῶν εὐσέβειαν. Cor.

(81) Οὐτε ἐπίσκοπος, etc. Hunc locum indicat magis quam citat auctor Operis imperfecti in Matthæum, relatus in testimonio veterum. Quid porro frequentius apud omnis generis scriptores, quam eos qui indigne in aliqua vivunt dignitate, nomine honorifico privare? Nonne solemus flagitiosum hominem negare hominem esse? similiterque loquimur de malis Christianis, aut monachis, aut clericis, etc. Athanasius: Οἱ παρ' αὐτοῖς κατὰ σκοποὶ, οὐ γὰρ ἐπίσκοποι. Et alibi: Κακοὶ θεοὶ κατασκόπους· οὐ γὰρ ἅν τις ἐπίσκοπος εἴποι. Hieronymus: Non omnes

episcopi, episcopi sunt, interpositisque nonnullis: Non facit ecclesiastica dignitas Christianum. Ac eadem ratione, ut innumeros omitam, negatur a Nilo sacerdos esse, qui pro sacerdotis dignitate non vivit. Id.

(82) Ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας ἐν Ἱερουσαλὴμ. Ita Anastasius in ms. Regiis 200, 938, 1789. At in 1107 et 3206: Ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας vel Σαμαίας ἐν Ἰσραὴλ. Apud Niconem scriptorem ineditum Πανδέκτου serm. 41: Σαμαίας ἐν Ἰσραὴλ, καὶ Σεδεκίας, καὶ Ἀχίας, καὶ οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. Et vero Samæas cum cæteris Babylouem abductus, illic populum Israeliticum falsis prophetiis vanaque spe lactabat. Id.

θεοφιλεῖς ὄντες. Προεφήτευσαν δὲ καὶ γυναῖκες· τὸ Α bora³⁰; postque illas Holda^{30*} et Juditha³¹, illa sub
 μὲν παλαιὴν Μαριάμ ἡ Μωϋσεως καὶ Ἀαρὼν ἀδελφή·
 μετὰ δὲ ταύτην Δεβδόρρα· καὶ μετὰ ταύτας, Ὀλδὰ
 καὶ Ἰουδήθ, ἡ μὲν ἐπὶ Ἰωσίου, ἡ δὲ ἐπὶ Δαρείου (83).
 Καὶ ἡ μήτηρ δὲ τοῦ Κυρίου προεφήτευσεν, καὶ Ἑλι-
 σάβετ ἡ συγγενὴς αὐτῆς, καὶ Ἀννί· καὶ ἐφ' ἡμῶν αἱ
 Φιλίππου θυγατέρες. Ἀλλ' οὐκ ἐτήρησαν κατὰ τῶν
 ἀνδρῶν αὐταί, ἀλλ' ἐφύλαξαν τὰ οἰκεῖα μέτρα. Οὐκ-
 οὔν καὶ ἐν ὑμῖν κἄν ἀνὴρ τις ᾗ, κἄν γυνή, καὶ τύχη
 τοιαύτης τινὸς χάριτος, ταπεινοφρονεῖτω, ἵνα ἐπ'
 αὐτῷ εὐδοκῇ ὁ Θεός· Ἐπὶ τίνα γάρ, φησὶν, ἐπιβλέ-
 ψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον. καὶ τρέ-
 μοντά μου τοὺς λόγους;·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι (84) τὸ διατάσσασθαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις
 ἐπιτελούμενα κορυφαίωτόν ἐστι.

Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τοῦ λόγου ἐξεθέμεθα, περὶ τῶν
 χαρισμάτων, ὅσαπερ ὁ Θεὸς κατ' ἰδίαν βούλησιν παρ-
 ἔσχεν ἀνθρώποις· καὶ ὅπως τῶν ψευδῆ ἐπιχειρούν-
 των λέγειν, ἢ ἀλλοτρίῳ πνεύματι κινουμένων, ἤλεγξε
 τὸν τρόπον· καὶ ὅτι πονηροὺς πολλάκις ἀπεχαρίσατο³²
 (85) ὁ Θεὸς πρὸς τε προφητεῖαν καὶ τερατοποιαν. Νυνὶ
 δὲ ἐπὶ τὸ κορυφαίωτόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατυ-
 πώσεως ὁ λόγος ἡμᾶς ἐπείγει· ὅπως καὶ ταύτην παρ'
 ἡμῶν μαθόντες τὴν διάταξιν, οἱ ταχθέντες δι' ἡμῶν
 γνώμῃ Χριστοῦ ἐπίσκοποι, πάντα κατὰ τὰς παραδο-
 θείσας ἡμῖν ἐντολὰς ποιῇσθε· εἰδότες ὅτι ὁ ἡμῶν
 ἀκούων, Χριστοῦ ἀκούει· ὁ δὲ Χριστοῦ ἀκούων, τοῦ
 Θεοῦ αὐτοῦ καὶ Πατρὸς ἀκούει· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς
 αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ χειροτονιῶν.

Ἄμα τοίνυν ὑπάρχοντες ἡμεῖς οἱ δεκαδύο τοῦ Κυ-
 ρίου ἀπόστολοι τάδε τὰς θείας ἡμῶν (86) ἐντελλό-
 μεθα διατάξειν περὶ παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ τύπου,
 συμπαρόντων ἡμῖν καὶ τοῦ τῆς ἐκλογῆς σκεύους Παύ-
 λου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν, καὶ Ἰακώβου τοῦ ἐπι-
 σκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων, καὶ τῶν ἐπὶ τὰ
 διακόνων· πρῶτος οὖν ἐγὼ φημι Πέτρος (87), ἐπίσκο-
 πον χειροτονεῖσθαι ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἅμα πάν-
 τες διατετάχμεθα, ἐν πᾶσιν ἁμειπτον, ἀριστίνδην (88)
 ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον. Οὐ ὀνομασθέντος

Josia, hæc sub Dario. Mater etiam Domini prophe-
 tavit; et Elisabetha cognata ejus, et Anna³¹; ac no-
 stra ætate filia Philippi³². Verumtamen illæ non se
 adversum viros extulerunt; sed custodierunt mo-
 dum suum. Itaque si et in vobis vir quispiam sit,
 aut mulier, alicujus hujusmodi gratiæ particeps,
 humiliter de se sentiat, ut Deum habeat benevo-
 lum: « Super quem enim, inquit, respiciam, nisi
 super humilem et quietum, et trementem sermones
 meos³³? »

CAPUT III.

Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur
 summum ac potissimum sit.

Quæ igitur prima erant hujus orationis exposui-
 mus, de charismatibus, quæcunque Deus juxta vo-
 luntatem suam præbuit hominibus; et quo modo
 eorum qui mendacia loqui aggrediebantur, aut alieno
 spiritu movebantur, mores confutavit; et quod
 sæpe Deus improbis ad prophetiam et miraculorum
 editionem elargitus est³⁴ gratiam suam. Nunc vero
 ad præcipuum ecclesiasticæ dispositionis, oratio
 nos pertrahit; ut et hanc a nobis discentes consti-
 tutionem, vos qui Christi nutu per nos ordinati estis
 episcopi, omnia faciatis secundum mandata a nobis
 tradita; scientes quod qui nos audit, Christum au-
 dit; qui vero Christum audit, Deum ejus ac Patrem
 audit³⁵; cui gloria in sæcula. Amen.

CAPUT IV.

De ordinationibus.

Simul igitur exsistentes, nos duodecim Domini
 apostoli, hæc divinas Constitutiones nostras de
 omni ecclesiastico ordine injungimus; una præ-
 sentibus, tum electionis vase Paulo coapostolo
 nostro, tum Jacobo episcopo, tum reliquis pre-
 sbyteris, ac septem diaconis. Primus igitur ego
 Petrus aio, ordinandum esse episcopum, ut in
 superioribus omnes pariter constituimus, inculpa-
 tum in omnibus, electum a cuncto populo ut præ-
 stantissimum. Quo nominato et placente, congre-

³⁰ Judic. iv, 4. ^{30*} IV Reg. xxii, 14. ³¹ Judith. viii. ³² Luc. i, 11. ³³ Act. xxi, 9. ³⁴ Isa. lxxvi, 2.
³⁵ al. ἀπεχρήσατο. Sic et alter Vind. ³⁶ usus est. ³⁷ Luc. x, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(83) Ἐπὶ Δαρείου. Huc specialiter, in difficili D
 multumque ac varie agitata questione chronologica,
 pertinet ingens error Cedreni, ubi de Judithæ tem-
 poribus ac historia, quod Cambyses Cyri filius Da-
 rius etiam appellatus fuerit. Ideo quippe ita con-
 finxisse videtur, ut sententiam apostolici Constitu-
 toris conciliaret cum Julii Africani opinione. Euse-
 bius: Καμβύσην τινὲς φασὶ εἶναι Ναβουχοδονόσορ
 δεύτερον, τὸν κατὰ Ὀλοφέρνην καὶ τὴν Ἰουδίθ. Ὡς-
 περ Ἀφρικανός. Eademque Georgius Syncellus; ex
 quibus emaculabis Suidam in voce Ἰουδίθ, ad hunc
 modum: Ἰούλιος δὲ Ἀφρικανὸς λέγει, ὅτι Ναβουχοδο-
 νόσορ ὁ Καμβύσης (vel ὁ καὶ Καμβύσης) (male vulgo
 ὁ Καμβύσης) ἀναρεῖται ὑπ' αὐτῆς. Atque ita vete-
 res codices Regii. Cor.

(84) Ὅτι, etc. Deest inscriptio tota in utroque
 Vindob. CLEB.

(85) Ἀπεχρήσατο. Sic melius legas, vertasque:
 Abusus est Deus ad prophetiam, etc. Est enim veluti
 abusus, pravis instrumentis ad rem bonam uti. Ver-
 bum enim ἀποχράσθαι non tantum cum accusativo,
 sed et cum dativo conjungitur. Id.

(86) Τὰς θείας ἡμῶν. Aliter ὁμῶν. Cor.

(87) Πρῶτος, etc. Sic in altero cod. Vind. in-
 choatur caput: Πέτρος ὁ τῶν ἀποστόλων πρόκριτος
 ἐκέρυξε τὸ Εὐαγγέλιον Πόντῳ, Γαλλατίᾳ, Καππα-
 δοκίᾳ, Ἀσίᾳ, Βιθυνίᾳ, καὶ τελευταῖον ἐν Ῥώμῃ ἐν ᾗ
 καὶ ἐσταυρώθη ὑπὸ πραιφέκτου βασιλεῦστος Νέρω-
 νος, εἰς τὴν καὶ θάπτεται. CL.

(88) Ἀριστίνδην. Deest in altero cod. Vind. Id.

gatus populus una cum presbyterio ac episcopis qui praesentes erunt, in die Dominica, consentiat. Qui vero inter reliquos praecipuus est, interroget presbyterium ac plebem, an ipse est, quem in praesidem postulant: et illis annuentibus, iterum roget, an ab omnibus testimonium habeat, quod dignus sit magna hac et illustri praefectura; an quae ad pietatem in Deum spectant, ab ipso sint recte facta; an iura erga homines servata; an domesticæ res pulchre dispensatæ, an vitæ instituta sine reprehensione. Cumque universi pariter, secundum veritatem, non autem secundum anticipatam opinionem, testificati fuerint talem eum esse; quasi ante iudicem Deum, ac Christum, praesente, scilicet, etiam sancto Spiritu, et omnibus sanctis ac administratoris spiritibus; rursus tertio sciscitentur, an vere dignus sit ministerio; ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum⁸⁸; atque iis tertio assentientibus, dignum esse; a cunctis petatur signum assensionis, et alacriter dantes, audiantur: silentioque facto, unus ex primis episcopis una cum duobus aliis prope altare stans, reliquis episcopis ac presbyteris tacite orantibus, atque diaconis divina Evangelia super caput ejus qui ordinatur aperta tenentibus, dicat ad Deum:

⁸⁸ Matth. xviii, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(89) *Ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ*. In tritis et vulgatis non est immorandum. Itaque proponam solummodo corruptum canonem concilii Cæsaraugustani tertii, ut emendem. Legitur: *In sanctum et satis venerabile concilium residentibus nuntiatur est nobis, eo quod aliqui pontifices regulam veritatis prætermittentes, ecclesias quæ a fidelibus pia devotione construuntur, extra diebus Dominicis consecrant. Si ergo cum quisque nostrum mortalium ad sacerdotale promovetur officium, nullatenus patimur ut in reliquis diebus, nisi tantum Dominicis festivitatis, ii qui honoris digni habentur officio, in ordine præfiantur ecclesiastico, quanto magis ut deificata sancta templa, quæ ab hominibus fidelibus censentur honorificanda, sine diebus Dominicis perhibeantur consecrata? cuiusque non talium præsumptiones pontificum, non solum sanctorum Patrum cohiberemur prohibere sententiam, sed propria deliberatione censemus, ut nulli penitus pontificum, in quibuscunque provinciis constitutis, amodo liceat, præter certis diebus Dominicis, ecclesias sanctas consecrare. Scribi debet: Cuiusque nos talium præsumptiones pontificum, non solum sanctorum Patrum cohibemur prohibere sententia; sed propria deliberatione censemus, ut nulli penitus, etc.* COR.

(90) *Ταύτης*. Alter cod. τοῦ Θεοῦ. CL.

(91) *Καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων*. Etenim, juxta sententiam SS. Patrum, angelis plenæ sunt ecclesiæ, præsertim tempore divini officii, et in solemnitatibus: quos inter principem obtinent locum angeli praesides ac patroni ecclesiarum, angeli altaribus assistentes atque praesidentes. Insigniter Tertullianus *De pudicitia*, cap. 14: *Lusit igitur et de suo spiritu et de Ecclesiæ Angelo*, etc. Origenes homil. 11, in *Numeros*: *Offerunt et angeli primitias, unusquisque credo gentis*

καὶ ἀρέσαντος, συναλθὼν ὁ λαὸς ἅμα τῷ πρεσβυτέρῳ καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπισκόποις. Ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ (89), συνευδοκεῖτω. Ὁ δὲ πρόκριτος τῶν λοιπῶν, ἐρωτάτω πρεσβυτέρειον καὶ τὸν λαόν, εἰ αὐτὸς ἐστίν, ὃν αἰτοῦνται εἰς ἀρχόντα, καὶ ἐπινευσάντων, προσεπερωτάτω εἰ μαρτυρεῖται ὑπὸ πάντων ἄγιος εἶναι τῆς μεγάλης ταύτης (90) καὶ λαμπρᾶς ἡγεμονίας, εἰ τὰ κατὰ τὴν εἰς Θεὸν αὐτῷ εὐτέθειαν κατ' ὥρθωται, εἰ τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια πεφύλακται, εἰ τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ καλῶς ψικονόμῃται, εἰ τὰ κατὰ τὸν βίον ἀνεπιλήπτως. Καὶ πάντων ἅμα κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ πρόληψιν μαρτυρῶντων τοιοῦτον αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐπὶ δικαστῇ Θεῷ καὶ Χριστῷ, παρόντος δηλαδὴ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων (91), ἐκ τρίτου πάλιν πυθέσθωσαν, εἰ ἄγιός ἐστιν ἀληθῶς τῆς λειτουργίας· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθῇ πᾶν ῥῆμα· καὶ συνθεμένων αὐτῶν ἐκ τρίτου ἄγιος εἶναι, ἀπαιτῆσθωσαν οἱ πάντες σύνθημα (92)· καὶ δόντες προθύμως, ἀκούεσθωσαν· καὶ σιωπῆς γενομένης, εἰς τῶν πρώτων ἐπισκόπων ἅμα καὶ δυσὶν ἑτέροις, πλησίον τοῦ θυσιαστηρίου ἐστῶς, τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων σιωπῇ προσευχομένων, τῶν δὲ διακόνων τὰ θεῖα Εὐαγγέλια ἐπὶ τῆς τοῦ χειροτονουμένου κεφαλῆς ἀνεπτυγμένα κατεχόντων, λεγέτω πρὸς Θεόν·

C *suæ, et rursum unusquisque Ecclesiæ suæ, et reliqua, quæ lege, si vacat; homil. 20: Secundum ea quæ Joannes in Apocalypsi scribit, unicuique Ecclesiæ generaliter angelus præest. Homilia 13 in Lucam binos episcopos singulis ecclesiis præponit, visibilem ac invisibilem, hominem atque angelum. Mitto alia loca, alios auctores. Adjungo duntaxat gemella Basilii et Palladii: illius, epist. 191: Καὶ ὁ ἄγγελος ὁ τῆς ἐκκλησίας ἑφορος συναπῆλθεν ὑμῖν; huius, in Vita Chrysostomi: Egressus est cum illo angelus quoque ecclesiæ. Jam de angelis altarum, præter Pratum spirituale cap. 4, testatur S. Epiphanius hæresi 25, cap. 3, hisce verbis: Ἀπὸ τῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, ὅς γράφων μὲτ' ὧν Ἐκκλησιῶν ἐκ προσώπου Κυρίου, τοῦτέστι τῷ ἐπισκόπῳ τῷ ἐκείνῳ κατασταθέντι, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, φησὶν. Et sancti Joannis Apocalypsi; qui ad unam ecclesiarum ex Domini persona scribens, id est, ad episcopum illic constitutum, cum angeli sancti virtute qui est super altare, ait: De templo Hierosolymitano ista B. Hilarii sunt in Matthæum canone ult.: Velum templi scinditur; quia exinde populus est divisus in partes, et veli honor cum custodia angeli protegentis aufertur. Auctoris vero sermonis 5, in Dominicam Ascensionem, apud Chrysostomum, tom. VI: Ἀγγελος ἐξήλατο τετραγώνον ἐκ τοῦ ναοῦ, περιεσχισμένον τοῦ καταπετάσματος τοῦ οἴκου. Angelus e templo, conscisso velo ædis, territus exsiluit. Id.*

(92) *Σύνθημα*. In præclara illa Synesii episcopi epistola 67: Σύνθημα τῆς χειροτονίας. Semel autem lectorem scire velim, a me de multis ritibus ideo pauca vel nihil adnotari, quia per homines doctos præventus, eorum scripta compilare nequaquam sustineo. COR.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT V.

Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.

Ὁ ὢν, Δέσποτα, Κύριε, ὁ Θεὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ μόνος ἀγέννητος, καὶ ἀβασίλευτος· ὁ αἰὶ ὢν, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχων· ὁ παντὶ³⁰ ἀνευδεής, καὶ πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττων· ὁ μόνος ἀληθινός, ὁ μόνος σοφός· ὁ ὢν μόνος Ὑψιστος· ὁ τῇ φύσει ἀόρατος· οὗ ἡ γνῶσις ἀναρχός· ὁ μόνος ἀγαθός, καὶ ἀσύγκριτος, ὁ τὰ πάντα εἰδώς πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης· ὁ ἀπρόσιτος· ὁ ἀδέσποτος· ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν· ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων δι' αὐτοῦ· ὁ προνοητής, ὁ κηδεμών· ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως· ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν. Σὺ ὁ δοὺς ὅρους Ἐκκλησίας, διὰ τῆς ἐνσάρχου παρουσίας τοῦ Χριστοῦ σου, ὑπὸ μάρτυρι τῷ Παρακλήτῳ, διὰ τῶν σὺν ἀποστόλων, καὶ ἡμῶν τῶν χάριτι σὴ παρεστώτων ἐπισκόπων· ὁ προορίσας ἐξ ἀρχῆς ἱερεῖς εἰς ἐπιστάσιαν λαοῦ σου, Ἀβελ ἐν πρώτοις, Σήθ, καὶ Ἐνῶς, καὶ Ἐνῶχ, καὶ Νῶε, καὶ Μελχισεδέκ, καὶ Ἰώθ· ὁ ἀναδείξας Ἀβραάμ καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας σὺν τοῖς πιστοῖς σου θεράπουσιν Μωϋσεὶ καὶ Ἀαρὼν, καὶ Ἐλσαζάρῳ καὶ Φινεές· ὁ ἐξ αὐτῶν προχειρισάμενος ἀρχοντας, καὶ ἱερεῖς ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου· ὁ τὸν Σαμουὴλ ἐκλεξάμενος εἰς ἱερεῖα καὶ προφήτην· τῷ ἀγιάσματι³¹ σου ἀλειτούργητον μὴ ἐγκαταλιπὼν· ὁ εὐδοκήσας ἐν οἷς ἡρετίσω δοξασθῆναι. Αὐτὸς καὶ νῦν μεσιτεῖα τοῦ Χριστοῦ σου, δι' ἡμῶν ἐπέχει τὴν δυνάμιν τοῦ ἡγεμονικοῦ σου Πνεύματος, ὅπερ διακονεῖται τῷ ἡγαπημένῳ σου Παιδί Ἰησοῦ Χριστῷ, ὅπερ ἐδωρήσατο γνώμη σου τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις σου τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Δὸς ἐν τῷ ὀνόματι σου, καρδιογνώστα Θεέ, ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ὃν ἐξελέξω εἰς ἐπίσκοπον, ποιμαίνειν τὴν ἁγίαν σου ποίμνην, καὶ ἀρχιερατεῦειν σοι, ἀμέμπτως λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ ἐξιλασκόμενόν σου τὸ πρόσωπον, ἐπισυναγαγεῖν τὸν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων, καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας. Δὸς αὐτῷ, Δέσποτα παντοκράτωρ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, τὴν μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους (93) κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις· εὐαρεστεῖν δὲ σοι ἐν πραότητι, καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, προσφέροντά σοι καθαρὰν καὶ ἀναιμάκτον θυσίαν, ἣν διὰ Χριστοῦ διετάξω τὸ μυστήριον τῆς Καίνης Διαθήκης, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, διὰ τοῦ ἁγίου Παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος

Invocatio in ordinatione episcoporum.

Qui es, here Domine, Deus, omnipotens, solus ingenuus ac regem non habens; qui semper es, et ante sæcula existis; qui nullo indiges, omnemque causam atque ortum superas; solus verus, solus sapiens; qui solus Altissimus es, natura invisibilis; cujus cognitio, expers principii; solus bonus, ac incomparabilis; qui omnia nosti ante quam fiant³⁰; occultorum cognitor, inaccessus; domino carens; Deus et Pater unigeniti Filii tui, Dei ac Servatoris nostri, conditor universorum per ipsum, provisor, tutor; Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis³¹; qui in altis habitas, et humilia respicis³². Tu qui dedisti leges ac regulas Ecclesiæ, per Christi tui adventum in carne, sub teste Paracleto, per apostolos tuos, ac nos gratia tua astantes episcopos; qui ab initio præstitisti sacerdotes in populi tui curationem. Abelem in primis, Sethum, Enosum, Henochum, Noam, Melchisedecum et Jobum; qui constituisti Abrahamum et cæteros patriarchas, cum fidelibus tuis famulis, Moyse, Aarone, Eleazaro, Phinee; qui in ipsis desumpsisti principes, et sacerdotes in tabernaculo testimonii; qui Samuelem elegisti in sacerdotem ac prophetam; qui sanctuarium tuum sine ministris non reliquisti; qui benevolentia persecutus es eos in quibus voluisti celebrari. Ipse nunc quoque, intercessu Christi tui, per nos infunde virtutem principalis tui Spiritus, qui subministratur per dilectum Filium tuum Jesum Christum, quemque voluntate tua donavit sanctis apostolis ad te æternum Deum pertinentibus. Da in nomine tuo, Deus cognitor cordis, huic servo tuo, electo a te in episcopum, pascere sanctum tuum gregem, et pontificem tuum agere, inculcate ministrantem nocte ac die; et placando faciem tuam, congregare numerum eorum qui salvi fiunt, ac offerre tibi dona sanctæ tuæ Ecclesiæ. Da illi, Domine omnipotens, per Christum tuum participationem sancti Spiritus; ut habeat potestatem remittendi peccata secundum mandatum tuum, dandi clericos seu ordines ecclesiasticos juxta præceptum tuum, et solvendi omne vinculum secundum potestatem quam tribuisti apostolis³³; utque tibi placeat in mansuetudine, et mundo corde, constanter, inculcate ac irreprehensibiliter offerendo tibi purum et incruentum sacrificium, quod per Christum constituisti mysterium Novi Testamenti, in odorem suavitatis; per sanctum Filium tuum Jesum Christum, Deum ac Salvatorem no-

³⁰ f. πάντη. ³¹ Dan. xiii, 42. ³² II Cor. i, 3. ³³ Psal. cxii, 5. ³⁴ f. τὸ ἀγίασμα. Sic et alter Vind.
³⁵ Matth. xviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

(93) Διδόναι κλήρους. Primitus ac sorte ac sortitione usurpata vox κλήρος, postea ad multa quæ sortito obtingebant, significationem suam extendit; ad dignitatem, locum, numerum, ordinem, pos-

sessionem, aliaque. Atque hic κλήροι sunt, vel speciatim ordines et gradus clericorum; vel generaliter loca Christianorum, inter clericos, laicos, stantes, lapsos; virgines, viduas. etc. Cor.

strum; per quem tibi gloria, honor et cultus, in sancto Spiritu, nunc, et semper, et in secula seculorum. Et postquam ita oraverit; reliqui sacerdotes respondeant, Amen; atque cum eis omnis populus. Et post precationem, unus ex episcopis hostiam offerat in manus ordinati. Et mane in loco ac throno ad ipsum pertinente a cæteris episcopis collocetur, cunctis eum osculantibus, osculo in Domino. Postque lectionem legis, et prophetarum, ac epistolarum nostrarum, et actorum, atque Evangeliorum, ordinatus ecclesiam salutet, dicens: Gratia Domini nostri Jesu Christi, charitas Dei ac Patris, et communicatio Spiritus sancti, cum omnibus vobis. Ac universi respondeant: Et cum spiritu tuo. Et post salutationem, populum alloquatur verbis exhortationis. Cumque doctrinæ sermonem finierit, aio ego Andreas frater Petri, ut, universis consurgentibus, diaconus, in excelsum locum ascendens, proclamet: « Ne quis audientium; Ne quis infidelium. » Ac silentio facto, dicat: ἀπάντων, ὁ διάκονος (1), ἐφ' ὕψηλῳ τινος ἀνελθὼν, ἀπίστων. » Καὶ ἡσυχίας γενομένης, λεγέτω·

CAPUT VI.

Divina liturgia, in qua ora. io pro catechumenis.

Orate, catechumeni. Et omnes fideles pro illis cum

VARIORUM NOTÆ.

(94) Δε' οὐ. Μεθ' οὐ καὶ σοί, pro solenni mutatione doxologiæ Arianicæ. Cl.

(95) Ἀλόνων. Additur etiam Ἀμήν. Ib.

(96) Ἀμήν. Concilium Toletanum iv, can. 4 C. Unus ex episcopis senioribus surgens, orationem palam fundat ad Dominum, cunctis adhuc in terra jacentibus. Finita autem oratione, et responso ab omnibus Amen, etc. Legenda Hincmari Epistola ad Adventum. Cor.

(97) Εἰς τῶν ἐπισκόπων ἀναφέρτω, etc. Aliquatenus similia continent ordinationes presbyterorum Græcæ, et episcoporum ac presbyterorum Latinæ. Lege Fulberti epistolam 2, quæ est ad Finardum; ac si in ms. codicem illius Patris incideris, vide in isto loco depravato: Ad hoc episcopi responsum, cum ego familiaritatis ausu studiosus perquirerem, num idem mysterium supplere potuisset panis a presbytero quotidiana celebratione sacratus, uti in eo passionis Dominicæ et resuscitati corporis, uti in eo manifestationis speciem, satisfecisset nobis, Perpende, ait, etc.; vide, inquam, scriptum ne sit pro satisfecisset, satisfecit, uti suspicor emendandum. Sed et absque ms. fidenter ita constitue ac restitue Epistolæ finem: Hæc pauca de multis, quæ repetita memoria, et multo ex tempore dissuta licet, recitasse ad præsens sufficiat, dum ego codicem de ejusmodi exemplaribus a Romano scrinio prolatum perlegam. Vobis facile est de paucis multa cogitare, aut certe quod irrationabiliter factum videtur, sanioris consilii ratione corrigere. Ib.

(98) Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου, etc. Ita etiam Liturgia. Ex Apostolo, II Corinth. xiii, 13. In Ordinationibus: Εἰρηναίῃ τὸν ἀπόστολον, aut εἰς τὸν ἀπόστολον. Δίδωσιν εἰρήνην εἰς τὸν ἀπόστολον, de hujusmodi salutatione. Ib.

(99) Προσλαλήσάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως. Rituale Cophitatum in Ordinatione sacerdotis: Et juramento præstito osculetur aliare, episcopum, et præsentem. Deinde explanet aliquid de mysteriis. Huic primo novi antistitis sermoni nomen Enthronistici dari potest ex Liberato cap. 19 Breviarii: Fertur, inquit, expositio ejus, Severi An-

θων· δι' οὗ (94) σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (95). Καὶ ταῦτα ἐπευξαμένου, οἱ λοιποὶ ἱερεῖς ἐπιλεγέτωσαν, Ἀμήν (96) καὶ σὺν αὐτοῖς ἅπας ὁ λαός. Καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, εἰς τῶν ἐπισκόπων ἀναφέρτω τὴν θυσίαν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ χειροτονθέντος (97) καὶ τῇ ἑωθεν ἐνθρονισθῶ εἰς τὸν αὐτῷ διαφέροντα τόπον παρὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, πάντων αὐτὸν φιλησάντων τῶν ἐν Κυρίῳ φιλήματι. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν prophetῶν, τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων, ἀσπασάσθω ὁ χειροτονθεὶς τὴν ἐκκλησίαν, λέγων· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου (98) ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πάντες ἀποκρινέσθωσαν· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος σου. Καὶ μετὰ τὴν πρόσρησιν, προσλαλήσάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως (99). Καὶ πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον, φημι ἐγὼ Ἀνδρέας (100) ὁ ἀδελφὸς Πέτρου, ἀναστάντων κηρυττέτω· « Μὴ τις τῶν ἀκρωμένων· Μὴ τις τῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ θεία λειτουργία, ἐν ᾗ προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων (2).

Εὐξασθε, οἱ κατηχούμενοι. Καὶ πάντες οἱ πιστοὶ

tiocheni, quæ ab eo dicta est in Enthronismo; sicut Enthronisticas epistolas memorat Evagrius lib. iv, cap. 4, agens de eodem Severo. Adi ad Socratem lib. ii, cap. 43; et lib. vii, cap. 29. Ib.

(100) Ἀνδρέας. Additur hic, in altero Vindob. codice, hoc scholium: Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Πέτρου κηρύττει τὸ εὐαγγέλιον Σκύθαις, Σογδιανοῖς, Θραξίν, δὲ διὰ τὸ Χριστοῦ κήρυγμα σταυρῷ τελειοῦται ὑπὸ Αἰγαία, τοῦ ἀνθυπάτου, καὶ ἐτάφη ἐν Πάτραις, ὕστερον δὲ μετετέθη ἐν Κωνσταντινῷ πόλει ὑπὸ Κωνσταντίνου αὐτοκράτορος. Vide Abdiæ Babylonicæ Act. apost., lib. iii. CLER.

(1) Ὁ διάκονος ἐφ' ὕψηλῳ, etc. Et cap. 12: Τὸ εὐθύς ὁ διάκονος λέγει· Μὴ τις τῶν κατηχουμένων· Μὴ τις τῶν ἀκρωμένων· Μὴ τις τῶν ἀπίστων· Μὴ τις τῶν ἐτεροδόξων. Apud Chrysostomum Homilia de filio prodigo: Τῶν λειτουργῶν τῆς θείας ἱεραρχίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων καὶ βοώντων· Μὴ τις τῶν κατηχουμένων, etc., supra ad cap. 54, lib. ii. Vox autem ἀκρωμένοι, ex usu scriptorum ecclesiasticorum, significat tum omnes eos quibus placebat verbum Dei lectum vel prædicatum in ecclesia audire, nec licebat mysteriis interesse: tum catechumenos generatim sumptos pro omnibus iis qui Christianam religionem ambiebant, etsi nomen Ecclesiæ nondum dedissent; tum catechumenos proprie dictos, ad quos missa catechumenorum pertinebat; tum denique prænitentes in auditione, quæ est secunda penitentiae statio, positos. Sed hic in primo sensu acceperim: quemadmodum et canone Laodicensi 5, a Græcis interpretatoribus non intellecto: Περὶ τοῦ μὴ δεῖν τὰς χειροτονίας ἐπὶ παρουσίᾳ ἀκρωμένων γίνεσθαι. Quod non oporteat ordinationes sub conspectu audientium celebrari. Ἀκρωμένους etiam concilium Nicæni non intellexit Rufinus, suæque versione alios in fraudem egit. Cæterum Latinis auditores et audientes sunt catechumeni, sive perfectiores sive imperfectiores, juxta illud tractatus de non rebaptizandis semel tinctis, quem Rigaltus in Observationibus ad S. Cyprianum edidit, p. 136: Vel audiens, aut audire incipiens Cor.

(2) Ἡ θεία λειτουργία, etc. Proclus De divina

κατὰ δίδοναι ὑπὲρ αὐτῶν προσευχέσθωσαν, λέγοντες· **Κύριε** ἐλέησον. Διακονεῖτω δὲ ὑπὲρ αὐτῶν, λέγων· Ὑπὲρ τῶν κατηχομένων πάντες (3) τὸν Θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς, φιλάνθρωπος, εὐμενὴς εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ προσδεξάμενος αὐτῶν τὴν ἰκεσίαν ἀντιλάβηται αὐτῶν, καὶ ὃν αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ συμφέρον, ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, φωτίσῃ αὐτοὺς καὶ συνετίσῃ, παιδεύσῃ αὐτοὺς τὴν θεογνωσίαν, διδάξῃ αὐτοὺς τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα, ἐγκαταφυτεύσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἀγνὸν αὐτοῦ καὶ σωτήριον φόβον, διανοήσῃ τὰ ὅρα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγίνεσθαι ἡμέρας καὶ νυκτὸς, βεβαιώσῃ δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐνώσῃ καὶ ἐγκαταριθμῇ αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ποιμνίῳ, καταξιώσας αὐτοὺς τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας (4), τῆς ὄντως ζωῆς, ῥύσεται δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀσεβείας, καὶ μὴ ὃν τρόπον τῷ ἁλοτρύῳ κατ' αὐτῶν, καθαρῶς δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐνοικήσῃ τε ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσῃ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους, καὶ κατευθύνῃ αὐτοὺς τὰ προκείμενα εἰς τὸ συμφέρον. Ἐτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετεύσωμεν, ἵνα ἀφέσεως τυγχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μυστήσεως, ἀξιωθῶσι τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων διαμονῆς. Ἐγείρεσθε, οἱ κατηχούμενοι. Τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ αἰτήσασθε, εἰρηνηκὴν (5) ἡμέραν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ὑμῶν, χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη, ἴλεων καὶ εὐμενῇ τὸν Θεόν, ἀφαισιν πλημμελημάτων, ἑαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παράθεσθε. Κλινάτε, καὶ εὐλογεῖσθε. Ἐφ' ἐκάστῳ δὲ τούτων ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς προείπομεν, λέγέτω ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον· καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία (6). Κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, εὐλογεῖτω

attentione orent dicentes : Kyrie eleison. Diaconus vero pro eis precetur, dicens : Pro catechumenis omnes Deum invocemus ; ut, qui bonus ac hominum amans est, benigne exaudiat eorum obsecrationes ac preces ; et, suscepta eorum supplicatione, opem illis ferat, detque petitiones cordis ipsorum, prout eis expedit ; revelet eisdem Evangelium Christi sui ; illuminet eos ac instituat ; erudiat cognitione ac religione divina ; doceat mandata sua et justificationes ; inserat in eis castum ac salutarem timorem suum ; aperiat aures cordis eorum, ut in ejus lege die ac nocte occupentur ; et confirmet eos in pietate ; adunet atque annumeret eos sancto suo gregi, donatis iis lavacro regenerationis, indumento immortalitatis, vera vita ; liberet vero illos ab omni impietate, et non det locum adversario contra illos ; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis et spiritus⁴⁴ ; inhabitetque in eis ac inambulet, per Christum suum⁴⁵ ; benedicat introitus ac exitus eorum⁴⁶, atque proposita moderetur iis ad commodum. Adhuc intente pro illis supplicemus, ut, remissionem delictorum consecuti per baptismi initiationem, digni fiant sanctis mysteriis, et permansione cum sanctis. Surgite, catechumeni. Pacem Dei per Christum ejus petite ; diem quietum, ac sine peccato, itidem omne tempus vite vestre ; mortem Christianam ; propitium ac benevolum Deum ; veniam delictorum. Vos ipsos soli Ingenito Deo, per Christum ejus, commendate. Inclinate, et accipite benedictionem. Porro, in singulis horum quæ diaconus proloquitur, ut jam diximus, populus respondeat : Kyrie, eleison ; et ante cunctos pueri. Catechumenis autem capita inclinantibus, episcopus ordinatus benedicat eis benedictione hujusmodi : Deus omnipotens, ingenitus et inaccessus, solus verus Deus, Deus et Pater Christi tui unigeniti Filii tui, Deus Paracleti, ac

⁴⁴ Citat Nicetas Serronius. Vide Vet. test. ⁴⁵ II Cor. vii, 1. ⁴⁶ II Cor. vi, 16. ⁴⁷ Psal. cxx, 8.

VARIORUM NOTÆ.

missa : Πολλοὶ μὲν τινες καὶ ἄλλοι τῶν τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους διαδεξαμένων θεοὶ ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσιν ἐγγράφως καταλιπόντες, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδύκασιν· ἐξ ὧν δὲ πρῶτοι οὗτοι καὶ διαπρύσιοι τυγχάνουσιν, ὃ τε μακάριος Κλήμης, ὁ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων μαθητῆς καὶ διάδοχος, αὐτῶν τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ὑπαγορευσάντων, etc. *Multi quidem et alii divini Ecclesiæ pastores et doctores qui sacris successerunt apostolis, mysticæ missæ expositionem scriptis demandantes tradiderunt Ecclesiæ : quorum primi iique præclarissimi sunt hi : beatus nimirum Clemens, principis apostolorum discipulus et successor, qui sacris apostolis ei dictantibus, illam edidit, etc. Similiaque Nicolaus Methonensis. At cardinalis Bessarion, scribens de sacramento eucharistiæ, profitetur liturgiam Clementis inter apocrypha commemorari solere. Et vero quia monitore nemo indiget de conferendis inter se variis liturgiis, suadeo tantum ut in hoc capite adeatur Chrysostomus homil. 2, in II ad Corinthios, cum Augustino epist. 107 et 119, necnon Basilus ep. 241, ubi κηρύγματα ἐκκλησιαστικά nuncupat, quæ hic et alibi dicuntur προσφωνήσεις. Cot.—Ἡ ὁδὸς λειτουργίᾳ*

ἐν ἡ. Desunt hæc in cod. Vind. CLER.

(3) Πάντες. Addit cod. Vind. ἐκτενῶς. In.

(4) Τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας. Hinc Gregorius Nazianzenus accepisse suum ἐνδύμα ἀφθαρσίας orat. 42, pag. 685, adnotat Nicetas : an vere, dubito : potuit enim habere ab aliis liturgiis ; verbi gratia ab illa apud Chrysostomum homil. 2, in II ad Corinthios. En Græca Nicetæ e codicibus Regiis : Εὐληπται δὲ τὸ ἐνδύμα τῆς ἀφθαρσίας, ἀπὸ τῆς ὁκταβίδου τῆς διὰ Κλήμεντος· ἵνα γὰρ, φησὶ, καταξιώσῃ αὐτοὺς τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας. Idem Theologi explanator ad orat. 40, n. 4, sic loquitur : Ἀφθαρσίας δὲ ἐνδύμα, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διατάξεις, ὡς τῆς αἰσχρότης συγκάλυμμα. Συγκαλύπτων γὰρ ταύτην, ἀφθαρσίας ἐνδύει, διὰ τὸ ἀποφαίνειν τὴν ψυχὴν ἀφθαρτον ἀπὸ ἀμαρτίας, καὶ καθαρὰν ὡς τὸ ἀπαρχῆς. Cot.

(5) Εἰρηνηκὴν. Addit cod. Vind. τὴν, non male. CLER.

(6) Τὰ παιδία. Vel pueri omnes : quemadmodum apud Basilium, *Homilia in famem et siccitatem*, itemque Chrysostomum homil. 72 in *Matthæum*, vel pueri sacre symphonie ; de quibus multi docuerunt, quique in *Euchologio* R. P. virique doctissimi

omnium Dominus; qui per Christum discipulos in doctores constituisti, ad pietatis disciplinam: ipse et nunc respice super servos tuos, catechizatos in Christi tui Evangelio; et da eis cor novum, et spiritum rectum innova in visceribus eorum¹², ut cognoscant ac faciant voluntatem tuam, in corde pleno et anima volente: dignare illos initiatione sancta; et aduna illos ad sanctam Ecclesiam tuam, et fac participes divinarum mysteriorum; per Christum, spem nostram, qui pro ipsis mortuus est; per quem tibi gloria et adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et post hoc diaconus dicat: Exite, catechumeni, in pace. Cumque ii exierint, dicat: Orate, energumeni et vexati a spiritibus immundis. Intente cuncti pro ipsis deprecemur; ut benignus Deus, per Christum increpet immundos ac malos spiritus, et liberet supplices suos ab oppressione ac tyrannide adversarii: qui inerepavit legionem dæmonum¹³, et originem mali diabolum; increpet ipse nunc quoque apostatas pietatis¹⁴, et liberet creaturas suas a diaboli vexatione, et mundet eas, quas magna cum sapientia condidit¹⁵. Adhuc intente pro ipsis precemur. Serva et erige illos, Deus, in virtute tua. Inclinate, energumeni, atque benedictionem accipite. Et episcopus deprecetur, dicens: ἐπιτιμήσῃ αὐτοὺς καὶ νῦν τοῖς ἀποστάταις τῆς εὐσεβείας, καὶ ῥύσῃται τὰ αὐτοῦ πλάσματα ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, καὶ καθάρσῃ αὐτὰ ἅ μετὰ πολλῆς ἑνεργείας αὐτοῦ, καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ὁ Θεός, ἐν τῇ δυνάμει ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων·

CAPUT VII.

Oratio pro energumenis.

Qui fortem ligasti, et cuncta vasa ejus diripuisti¹⁶; qui dedisti nobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici¹⁷; qui homicidam serpentem vinctum tradidisti nobis, sicut passerem pueris¹⁸; quem omnia horrent, ac tremunt a facie potestatis tuæ; qui eundem e cælo in terram sicut fulgur decidere fecisti¹⁹, non casu locali²⁰, sed ab honore in ignominiam, propter voluntariam ipsius malitiam; cujus aspectus exsiccabat abyssos²¹; et minæ liquefaciunt montes²², et veritas manet in æternum²³; quem laudant infantes, et benedicunt lactentes²⁴; quem celebrant atque adorant angeli²⁵; qui respicis super terram, et facis eam tremere; qui tangis montes, et fumant²⁶; qui increpas mare, et exsic-

¹² Psal. L, 12. ¹³ Marc. V, 9. ¹⁴ Zach. III, 2. ¹⁵ I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ¹⁶ Matth. XII, 29. ¹⁷ Luc. X, 19. ¹⁸ Job XL, 24 apud LXX. ¹⁹ Luc. X, 18. ²⁰ Pseudo-Ignat. ad Philipp. X, 4, 9; XI, XII. ²¹ Psal. CV, 9; Isa. LI, 10. ²² Psal. XCVI, 5; Isa. LXIV, 1. ²³ Psal. CXVI, 2. ²⁴ Psal. VIII, 3. ²⁵ Psal. XCVI, 8. ²⁶ Psal. CIII, 32.

VARIORUM NOTÆ.

mi Jacobi Goar., p. 359, appellantur ὀρρανοί, procul dubio quod e pupillis ac destitutis Ecclesiæque elemosyna indigentibus assumi solerent. Cor.

(7) Ὁ Θεός. In cod. Vind. præfigitur: Κεφ. ζ', χειροθεσία τῶν κατηγουμένων, additurque minutioribus litteris: τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου. CLEH.

(8) Τοῦ Παρακλήτου. Additur in cod. Vind. προβαλεὺς et omittitur Θεός: nam Filius et Spiritus sanctus dicebantur προβολαὶ Πατρός. Vide Dion. Peta-

αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε· Ὁ Θεός (7) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀγέννητος καὶ ἀπρόσιτος, ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεός, ὁ Θεός καὶ Πατήρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, ὁ Θεός τοῦ Παρακλήτου (8), καὶ τῶν ὧν Κύριος· ὁ διὰ Χριστοῦ διδασκάλους τοὺς μαθητάς ἐπιστήσας πρὸς μάθησιν τῆς εὐσεβείας· αὐτοὺς καὶ νῦν ἐπιθεὶς ἐπὶ τοὺς δούλους σου, τοὺς κατηγουμένους τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ δὸς αὐτοῖς καρδίαν καινὴν, καὶ Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελούσῃ· καταξίωσον αὐτοὺς τῆς ἁγίας μυστήσεως, καὶ ἔνωσον αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ σου Ἐκκλησίᾳ, καὶ μετόχους ποιήσον τῶν θεῶν μυστηρίων, διὰ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· δι' οὗ σοι δόξα καὶ τὸ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λέγεται· Προέλθετε, οἱ κατηγούμενοι, ἐν εἰρήνῃ· καὶ μετὰ τὸ ἐξελεῖν αὐτοὺς, λέγεται· (9) Εὐξασθε, οἱ ἐνεργοῦμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων. Ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ φιλόανθρωπος Θεός, διὰ Χριστοῦ ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασι, καὶ ῥύσῃται τοὺς αὐτοῦ ἰκέτας (10) ἀπὸ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου καταδυναστείας· ὁ ἐπιτιμήσας τῷ λεγέωνι τῶν δαιμόνων, καὶ τῷ ἀρχεκάκῳ διαβόλῃ, καὶ ῥύσῃται τὰ αὐτοῦ πλάσματα ἀπὸ τῆς σοφίας ἐποίησεν. Ἐτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν. Κλίνατε, οἱ ἐνεργοῦμενοι, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ' (11).

ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων.

Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δῆσας, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσας· ὁ δὸς ἡμῖν ἐξουσίαν ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων πατεῖν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· ὁ τὸν ἀνθρωποκτόνον ὄφιν, δεσμώτην παρὰ δὸς ἡμῖν, ὡς στρουθίον παιδίον· ὃν πάντα φρίττει καὶ τρέμει, ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου· ὁ ῥήξας αὐτὸν ὡς ἀστραπὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν, αὐ τοπικῶ ῥήγματι, ἀλλὰ ἀπὸ τιμῆς εἰς ἀτιμίαν, δι' ἐκουσίον αὐτοῦ κακόνειον· οὗ τὸ βλέμμα ξηραίνει ἀδύσσοις, καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς ἐρη, καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὃν αἰνεῖ τὰ νῆπια, καὶ εὐλογεῖ τὰ θηλάζοντα· ὃν ὑμνοῦσι καὶ προσκυνοῦσιν ἄγγελοι· ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζοντα· ὁ ἀπειλῶν θάλασσαν, καὶ ξηραίνων αὐτὴν, καὶ πάντας τοὺς ποταμοὺς αὐτοῦ (12) ἐξηρη-

D

vii opus De Trinitate, tom. II; Dogm. theol., lib. V, c. vii, 7, 8, 9; et lib. VIII, c. x, 5.

(9) Additur hic in cod. Vind. Κεφ. ζ'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων. CLEH.

(10) Ἰκέτας. Alter cod. οἰκέτας, servos domesticos. Ib.

(11) In utroque codice hoc caput inscribitur Χειροθεσία ἐπὶ τῶν ἐνεργουμένων. Ib.

(12) Αὐτούς. Deest in cod. Vind. Ib.

μῶν, οὐ νεφέλαι, κοινοὶ τοῦ τῶν ποδῶν· ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης, ὡς ἐπ' ἐδάφους· μονογενὲς Θεὸς, μεγάλου Πατρὸς Υἱός· ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς πνεύμασι, καὶ ῥῦσαι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου ἐκ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου πνεύματος ἐνεργείας· ὅτι σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ διὰ τοῦ πᾶσι Πατρὶ, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε (13) οἱ ἐνεργούμενοι· καὶ μετ' αὐτοὺς, προσφωνεῖτω· Εὐξασθε (14), οἱ φωτιζόμενοι (15). Ἐκτενῶς οἱ πιστοὶ πάντες ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ Κύριος καταξιώσῃ αὐτοὺς μυηθέντας εἰς τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον συναναστῆναι αὐτῷ, καὶ μετόχους γενέσθαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ κοινωνοὺς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, ἐνώσῃ καὶ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σωζομένων ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ. Σῶσον (16) καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ἐν τῇ σῇ χάριτι. Κατασφραγισάμενοι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίναντες εὐλογεῖσθωσαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τῇδε τὴν εὐλογίαν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἵπὲρ (17) τῶν βαπτιζομένων.

Ὁ προειπὼν διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν τοῖς μουσούμενοις· « Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε. » Καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ νομοθετήσας τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ καὶ νῦν ἐπιθεῖ ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς, καὶ ἁγιάσον, καὶ παρασκεύασον ἀξιολογῶν γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεᾶς, καὶ τῆς ἀληθινῆς υἰοθεσίας, τῶν πνευματικῶν σου μυστηρίων, τῆς μετὰ τῶν σωζομένων ἐπισυναγωγῆς, διὰ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ λεγέτω ὁ διάκονος· Προέλθετε οἱ φωτιζόμενοι. Καὶ μετὰ τοῦτο κηρυττέτω· Εὐξασθε οἱ ἐν τῇ μετανοίᾳ (18). Ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν (19) παρακαλέσωμεν· ὅπως ὁ φιλοκτιρμῶν Θεὸς ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὁδὸν μετανοίας· προσδέξῃται αὐτῶν τὴν παλινωδίαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ

cas illud, et omnia flumina ipsa deserta reddis; cuius nubes, pulvis pedum; qui ambulas super mare, tanquam super pavementum⁴³: unigenite Deus, magni Patris Fili: increpa malos spiritus; et libera opera manuum tuarum ab alieni spiritus vexatione: quia tibi gloria, honor ac veneratio, et per te Patri tuo, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Tum diaconus dicat: Exite, energumeni. Et iis egressis, proclamet: Orate, illuminandi baptismo, seu competentes. Intente cuncti fideles pro ipsis deprecemur; ut Dominus dignos eos faciat, qui baptisate initiati in Christi mortem cum ipso resurgant, sicutque participes regni ipsius, ac mysteriorum ejus consortes; adunet et annumeret eos cum iis qui salvi sunt in sancta ipsius Ecclesia. Serva et suscita eos in gratia tua. Consignati Deo per Christum ejus, inclinantes se, benedicantur ab episcopo hac benedictione:

CAPUT VIII.

Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.

Qui per sanctos prophetas tuos prædixisti iis qui initiantur ac baptizantur: « Lavamini, mundi estote⁴⁴; » et per Christum sanxisti spiritualem regenerationem: ipse nunc etiam respice in hos baptizandos, et benedic eis, et sanctifica, ac præpara ut digni fiant spirituali dono tuo, ac vera adoptione, tuisque spiritualibus mysteriis, atque aggregatione cum iis qui salvantur, per Christum Salvatorem nostrum; per quem tibi gloria, honor et reverentia, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et dicat diaconus: Exite qui illuminandi estis. Et post hoc edicat: Orate, pœnitentes. Intente universi pro fratribus nostris in pœnitentia versantibus precemur, ut misericordiæ studiosus Deus illis ostendat viam pœnitentiæ; admittat eorum palinodiam, seu retractationem, atque confessionem, et « con-

⁴³ Nah. i, 4, 5; Job ix, 8, apud LXX. ⁴⁴ Isa. i, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Προέλθετε. Cod. Vind. προσέλθετέ accedite. Ib.

(14) Εὐξασθε. Fit initium hic cap. ix, quod inscribitur προσφώνησις τῶν φωτιζομένων. CLEB.

(15) Οἱ φωτιζόμενοι. Distinguntur apud Cyrillum Hierosolymitanum φωτιζόμενοι a κατηχουμένοις, et νεοφωτιστοῖς, et πιστοῖς, appellanturque etiam, οἱ τῷ βαπτίσματι προσερχόμενοι, qui ad baptismum accedunt. Interprete vero Zonara ad canonem Trullanum 78, sunt οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα ἐτοιμαζόμενοι, qui ad illuminationem et baptismum se præparant. In Eucharlogio autem, sive Rituali Græcorum, p. 195, 196, 343, 344, φωτιζόμενοι dicuntur, οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα, οἱ πρὸς τὸ βάπτισμα εὐτρεπιζόμενοι, qui ad illuminationem, qui ad sanctum baptismum se disponunt; insuperque assignatur tempus istius eorum officii, nempe ἀπὸ τῆς τετάρτης τῆς μεσονησιμίου. Respondenti Græcorum φωτιζομένοις Latinorum Competentes. COT.

(16) Σῶσον. Præfiguntur hæc in cod. Vind.: ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθώμεν. CLEB.

(17) Ἵπὲρ. In utroque: χειροθεσία ἐπὶ τῶν, etc.

(18) Εὐξασθε. In iisdem hic est cap. 11 inscriptum: Προσφώνησις; ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ. CLEB.—

Inter sexcenta ritus longe celeberrimi testimonia, succurrunt duo depravata leviter, quæ corrigere operæ pretium fuerit. Theodori Balsamonis alterum ad canonem Laodicenum 19: Κατηχούμενοι μὲν λέγονται, οἱ πρὸς τὸ βάπτισμα ἐτοιμαζόμενοι, ἐν μετανοίᾳ δὲ εἰσιν, οἱ διὰ τινὰ ἀμαρτήματα ἐπιτιμηθέντες πιστοὶ, οἱ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως; alterum Nicephori Callisti lib. xii, cap. 28: Ἡ νηστείας καὶ ἀγρυπνίας, καὶ πυκναῖς προσευχαῖς τε καὶ μετανοίαις, ἡ ἀλουσίαις καὶ ἀποχαῖς τροφῶν. Ego priori loco legerim per modicam tractionem: Οἱ διὰ τινὰ ἀμαρτήματα ἐπιτιμηθέντες· καὶ πιστοὶ, οἱ ἀξιούμενοι τῆς ἁγίας μεταλήψεως. Pœnitentes vero sunt, quibus propter peccata pœna injuncta est: at fideles, qui sancta communione digni habentur; vel ut in lib. Reg. 2431: Ἐπιτιμηθέντες· πιστοὶ, οἱ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως, posteriori autem scripserim: καὶ ἀποχαῖς τροφῶν, ut respondeat ἐδεσμάτων ἀποχῇ apud Sozomenum lib. vii, cap. 16, quo loci Epiphanius Scholasticus invenerat forte, ἐποχῇ; vertit enim, suspensione ciborum. COT.

(19) Ἀδελφῶν. Addit. cod. Vind. ἡμῶν. CLEB.

terat Satanam sub pedibus eorum velociter⁶⁶, liberetque illos a laqueo diaboli, et violentia demonum, atque ipsos eripiat ab omni sermone illicito, et omni actione turpi, et mala cogitatione; condonet vero illis omnia delicta eorum, voluntaria pariter ac involuntaria, et deleat quod adversum eos erat, chirographum⁶⁷, et ascribat eos in libro vitae; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis ac spiritus⁶⁸, atque uniat illos, restituens in sanctum ovile suum. Quia ipse cognoscit conformationem nostram. Quoniam quis gloriabitur mundum se habere cor; aut quis poterit dicere purum se esse a peccato⁶⁹? Universi namque poenis subiacemus. Adhuc pro iisdem intentius deprecemur; quia gaudium oritur in caelo super uno peccatore poenitentiam agente⁷⁰; ut aversi ab omni opere illicito, adjungant se ad omnem actionem bonam; quo hominum amator Deus obsecrationem eorum cito suscipiat placide, restituat eis lætitudinem salutis, et spiritu principali confirmet illos⁷¹, ne amplius labantur: consortes fiant sacrosanctorum ejus, et participes divinorum mysteriorum: ut redditi digni adoptione, consequantur vitam æternam. Adhuc intente omnes pro ipsis dicamus: Kyrie eleison. Salva eos, Deus, et erige misericordia tua. Suscitati Deo per Christum ejus, inclinate, et accipite benedictionem. Episcopus igitur has preces fundat:

CAPUT IX.

Impositio manuum, et oratio pro poenitentibus.

Omnipotens Deus æterne, Domine universorum, creator et rector cunctorum; qui hominem mundi

⁶⁶ Rom. xvi, 20. ⁶⁷ Col. ii, 13, 14. ⁶⁸ II Cor. vii, 1. ⁶⁹ Prov. xx, 9. ⁷⁰ Luc. xv, 7. ⁷¹ Psal. l, 14.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Αὐτοῖς. Uterque codex: αὐτοὺς εἰς τὴν προ-
τέραν ἀξίαν καὶ ἀποδόσθαι αὐτοῖς τὴν: eos in pristinam dignitatem, et reddat iis, etc. Quæ prætermissa a librariis, propter vuculas αὐτοὺς et αὐτοῖς, quibus erant interposita. CLEK.

(21) Σαλευθῶσι. Addunt iidem τὰ διαθήματα αὐτῶν, ἀλλὰ καταξιοθῶσιν; ne labantur gressus eorum, sed digni sint qui sint participes, etc. Quæ omnia propter similem terminationem verborum σαλευθῶσι et ἀξιοθῶσι. Ib.

(22) Χειροθεσία. Partim quia orationi, ut cum manuum impositione conjungi solitæ, nomen impositionis manuum aliquando datur, ex Matth. xix, 13, 15, in concilio Milevitano ii, can. 12; apud Augustinum lib. iii De baptismo contra Donatistas cap. 16; et juxta Leonem epist. 92, cap. 2. Unde Clemens Alexandrinus, p. 801, l. i: Εὐχαὶ χειρῶν, et p. 793, c. 1, B: Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους· εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν. Eusebius Hist. libro i, cap. ult.: Εὐχὰς τε διὰ χειρὸς (quod est Nicephoro, εὐχὴν τε ἅμα καὶ τῇ ἀφῇ, non male); et lib. vii, cap. 2: Τῇ διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως εὐχῇ, ubi in Nicephoro, τῇ διὰ χειρὸς εὐχῇ; in Rullno quemadmodum loco superiori, manus impositione. Augustinus vero De peccatorum meritis et remissione cap. 26, lib. ii: orationem manus impositionis. Partim quia in benedictione manus imponebatur. Genes. xlviii, 14, 15, Marc. x, 16: τὴν χειροθεσίαν

αὐτῶν ἐν τῇ χειρὶ, καὶ λύτρωσθαι αὐτοὺς ἀπὸ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, καὶ ἐξέλθαι αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου λόγου, καὶ πάσης ἀτόπου πράξεως, καὶ πονηρᾶς ἐννοίας· συγχωρήσθαι δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ παραπτώματα αὐτῶν, τὰ τε ἐκούσια, καὶ τὰ ἀκούσια, καὶ ἐξαλείψθαι τὸ κατ' αὐτῶν χειρογράφον, καὶ ἐγγράψθαι αὐτοὺς ἐν βίβλῳ ζωῆς· καθάρθαι δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, καὶ ἐνώσθαι αὐτοὺς ἀποκαταστήσας εἰς τὴν ἀγίαν αὐτοῦ ποίμνην. Ὅτι αὐτὸς γινώσκει τὸ πλάσμα ἡμῶν. Ὅτι· τίς καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν καρδίαν; ἢ τίς παρρησιάζεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; πάντες γάρ ἐσμεν ἐν ἐπιτιμίοις. Ἐτι ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτενέστερον δεηθῶμεν· ὅτι· χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ὅπως ἀποστραφέντες πᾶν ἔργον ἀθέμιτον, προσοικειωθῶσι πάσῃ πράξει ἀγαθῇ· ἵνα ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς ἢ τάχος εὐμενῶς προσδεξάμενος αὐτῶν τὰς λιτὰς, ἀποκαταστήσῃ αὐτοῖς (20) ἀγαλλασιν τοῦ σωτηρίου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶς στηρίξῃ αὐτοὺς, ἵνα μὴ κέτι σαλευθῶσι (21), κοινῶναι γενέσθαι τῶν ἀγίων αὐτοῦ ἱερῶν, καὶ μέτοχοι τῶν θείων μυστηρίων· ἵνα ἀξιοὶ ἀποφανθῶντες τῆς υἱοθεσίας, τύχωσι τῆς αἰωνίας ζωῆς. Ἐτι ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν εἰπωμεν· Κύριε ἐλέησον. Σῶσον αὐτοὺς ὁ Θεός, καὶ ἀνάστησον τῷ ἐλέει σου. Ἀναστάντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίνετε καὶ εὐλογεῖσθε. Ἐπευχέσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος τοιαύδε·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

C Χειροθεσία (22), καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ.

Παντοκράτωρ Θεὸς αἰώνιε, Δέσποτα τῶν ὅλων, κτίστα καὶ πρῶτα τῶν πάντων· ὁ τὸν ἄνθρωπον κόσμου

ἐπ' εὐλογίας, ait Tarasius patriarcha actione 1, synodi 7, qua de re videnda præcipue epistola 59 S. Augustini: notarique debet istud citati Clementis cap. 11, *Pædagogus* 3, p. 248: Τίνι γὰρ ὁ πρεσβύτερος ἐπιτίθῃσι χεῖρα; τίνα δὲ εὐλογήσῃ; οὐ τὴν γυναῖκα τὴν κεκοσμημένην, ἀλλὰ τὰς ἁλλοτρίας τριχὰς, καὶ τὴν αὐτῶν ἄλλην κεφαλὴν. Partim denique ob notissimam consuetudinem, poenitentibus manus imponendi in missa ante celebrationem mysteriorum. Lege infra cap. 37, 38, 39, et supra lib. vii, cap. 44. Exstat hujusmodi *Oratio manus impositionis*, seu *Oratio*: manus impositio, ad poenitentiam pertinens, ex Romano poenitentiali, apud Halitgarium; sed corrupta, atque restituenda sic ope Antiquorum poenitentialium Joannis Morini, pag. 70, col. 2: Domine sancte, Pater omnipotens, æternus Deus, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum vulnera nostra curare dignatus es, te supplices rogamus et petimus nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aurem tuæ petitionis inclinare digneris, remittasque omnia crimina, et peccata universa condones, desque huic famulo tuo pro suppliciis veniam, pro mærore lætitudinem, pro morte vitam. Ipse a spc cælestis apicis devolutus est: et de tua misericordia confidens, ad bonam pacem (vel ad bonum pacis sive ad bona paciferi) præmii tui, atque cælestia (vel adque cælestia dona) pervenire mereatur, ad vitam æternam. Per Dominum. Cot.

δόσμον ἀναδείξας διὰ Χριστοῦ, καὶ νόμον δοὺς αὐτῷ Ἐμφυτον καὶ γραπτὸν, πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐνθέσμως, ὡς λογικόν· καὶ ἁμαρτάνει ὑποθήκην δοὺς πρὸς μετάνοιαν τὴν ταυτοῦ ἀγαθότητα· ἔπιδε ἐπὶ τοὺς κεκλι-
κότες σοὶ αὐχένα ψυχῆς καὶ σώματος· ὅτι οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν, ὥστε ἀποστρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πο-
νηρᾶς, καὶ ζῆν. Ὁ Νινευιτῶν προσδεξάμενος τὴν μετάνοιαν· ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· ὁ τὸν υἱὸν προσδεξά-
μενος, τὸν καταφαγόντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀσώτως, πα-
τρικοῖς σπλάγχχνοις, διὰ τὴν μετάνοιαν· αὐτὸς καὶ νῦν πρόσδεξαι τῶν ἱκετῶν σου τὴν μετάνοισιν· ὅτι οὐκ ἔστιν ὃς οὐκ ἁμαρτήσεται σοί· Ἐάν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστι· καὶ ἀποκατάστησιν αὐ-
τοὺς τῇ ἀγίᾳ σου Ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ προτέρᾳ ἀξίᾳ καὶ τιμῇ, διὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν· δι' οὗ τοῦ δόξα καὶ προσκύνησις, ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Ἀπο-
λύεσθε οἱ ἐν μετάνοιᾳ. Καὶ προστιθέτω· Μή τις τῶν μὴ δυναμένων προσελθῆτω (23)· ὅσοι πιστοὶ (24), κλι-
νωμεν γόνυ· δεηθώμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐ-
τοῦ. Πάντες συντόνως τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐ-
τοῦ παρακαλέσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν δεηθώμεν, ὅπως ὁ τῶν ὁλων Θεὸς ἁγίος καὶ ἀναφαίρετος τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην ἡμῖν παράσχοιτο, ἵνα ἐν πληροφωρίᾳ τῆς κατ' εὐσέ-
δειαν ἀρετῆς διατελοῦντας ἡμᾶς συντηρήσῃ ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος ἁγίος αὐτὴν καὶ ἀκλυδώνιστον διαφυλάξῃ καὶ δια-
τηρήσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, τεθεμε-
λιωμένην ἐπὶ τὴν πέτραν. Καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνθάδε ἁγίας παροικίας δεηθώμεν· ὅπως καταξιώσῃ ἡμᾶς ὁ τῶν ὁλων Κύριος ἀνεκδότως τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ ἐλπίδα μεταδιώκειν, καὶ ἀδιάλειπτον αὐτῷ τῆς δεήσεως ἀπο-
δίδοναι τὴν ὀφειλήν. Ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας δεηθώμεν· καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθώμεν (25).

²¹ Ezech. xviii, et xxxiii. ²² Jon. iii. ²³ I Tim. ii, 4. ²⁴ Luc. xv. ²⁵ III Reg. viii, 46. ²⁶ Psal. cxlix, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(23) *Μή τις τῶν μὴ δυναμένων προσελθῆτω.* In-
terpres Bovius legisse videtur προσελθῆτω. Nullus, inquit, ex prohibitis accedat. Quæ scriptio nequaquam est aspernanda. lib. ii, cap. 57 : φυλαττέσθωσαν δὲ αἱ θύραι, μή τις ἀπιστος εἰσέλθοι, ἢ ἀμύητος; et lib. hoc ult., cap. 11 : ὅτι δὲ διάκονοι ἰστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι. Lege can. apost. 9, et supra ad ii, 54. Cnt.

(24) *Ὅσοι πιστοί.* Non solum diaconi et subdiaconi ita edicunt : quod observatum multis; sed etiam lectores, in *Euchologio Allutiano*, apud Morinum *De ordinibus Græcorum*, p. 106. Ip.

A mundum, sive ornamenti ornamentum effecisti per Christum, et legem ei dedisti innatam et scriptam, ut legitime viveret, tanquam ratione præditus; quique ei postquam peccavit, tribuisti bonitatem tuam, incitamentum ad poenitentiam : respice in eos qui cervicem animæ et corporis inclinaverunt tibi : quia non vis mortem peccatoris, sed poenitentiam; ut avertat se a via sua mala, et vivat ²¹. Qui Ninivitarum poenitentiam recepisti ²²; qui vis omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire ²³; qui paternis visceribus suscepisti filium illum, bonorum suorum decoctorem prodigum ac luxuriosum, quod eum poeniteret facti ²⁴: ipse nunc quoque accipe supplicum tuorum poenitentiam; quia non est qui non peccet tibi ²⁵ : « Si enim iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? quoniam apud te propitiatio est ²⁶; » et restitue illos sanctæ Ecclesiæ tuæ, in priorem dignitatem ac honorem, per Christum Deum ac Salvatorem nostrum; per quem tibi gloria et adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat : Abite, qui estis in poenitentia. Et addat : Nemo eorum quibus non licet, exeat. Qui fideles sumus, flectamus genua. Precemur Deum per Christum ejus. Omnes contente Deum per Christum ejus appellemus.

CAPUT X.

Oratio pro fidelibus.

Pro pace et tranquillitate mundi atque sanctarum Ecclesiarum oremus, ut Deus universitatis, perpetuam et stabilem suam pacem nobis tribuat; ut nos conservet perseverantes in plenitudine piæ ac religiosæ virtutis. Pro sancta catholica et apostolica Ecclesia, a finibus usque ad fines extensa, oremus; ut Dominus eam inconcussam et fluctibus non agitatam conservet atque tueatur, usque ad consummationem sæculi, fundatam super petram. Et pro sancta hac paræcia oremus, ut cunctorum Dominus nobis donet consecrari sine remissione cœlestem ipsius spem, et reddere ipsi assiduum præcationis debitum. Pro universo sub cœlis existente episcopatu eorum, qui recte disperiunt verbum veritatis tuæ, oremus : et pro episcopo nostro Iacobo ac paræciis ejus oremus : pro episcopo nostro Clemente ac paræciis ejus oremus : pro episcopo nostro

(25) *Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου, etc.* Per occasionem corrigo Simeonem Thessalonicensem cap. 6 libri *De sacris ordinationibus* : Καὶ τῶν βασιλέων μνησθεῖς, ὡς ἐκδίκων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὡς ποιμαίνοντος ἐν Χριστῷ, etc., ubi doctissimus Morinus edidit, ὡς πηγὴν ὄντος ἐν Χριστῷ; veritatemque, imperatorum quoque meminit, ut Ecclesiæ defensorum; et archiepiscopi, ut in Christo pauperis, legendo pénétratis. Quod autem hic oratur pro senectute episcopi, cernere etiam est apud Chrysostomum homil. 2 *De prophetarum obscuritate*, tom. III. Ip.

Evodio et parocciis ejus oremus : ut misericors Deus illos Ecclesiis sanctis suis præstet incolumes, honoratos, longævos, et præbeat eis honoratam senectutem in pietate ac justitia. Etiam pro presbyteris nostris oremus, ut Dominus liberet illos ab omni turpi ac prava re, et concedat illis integrum et honoratum presbyterium. Pro universo Christi diaconio ac ministerio oremus, ut Dominus inculpatam ipsis largiatur ministrationem. Pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis et pupillis oremus : pro iis qui in matrimonio et liberorum procreatione vivunt, oremus, ut Dominus misereatur eorum omnium. Pro eunuchis in sanctitate ambulantiis oremus. Pro iis qui continentem et religiosam agunt vitam, oremus. Pro iis qui in sancta Ecclesia oblationes faciunt, ac eleemosynas pauperibus dant, oremus : et pro iis qui Domino Deo nostro hostias et primitias offerunt, oremus, ut Deus optimus remuneretur eos cœlestibus suis gratiis, detque iis in præsentem centuplum, et in futuro vitam æternam; atque donet ipsis pro temporaliis æterna, pro terrenis cœlestia ⁷⁷. Oremus pro recens baptizatis fratribus nostris, ut Dominus eos stabiliat ac firmet. Pro fratribus nostris mala valetudine afflictis oremus; ut Dominus liberet illos omni morbo et omni languore, sanosque restituat sanctæ suæ Ecclesiæ. Pro navigantibus ac iter habentibus oremus. Pro iis qui in metallis, exsiliis, custodiis et vinculis, propter nomen Domini, versantur, oremus. Pro acerba servitute oppressis oremus. Pro inimicis et odio habentibus nos, oremus : pro persequentibus nos propter nomen Domini, oremus : ut Dominus, militato eorum furore, dissipet iram adversus nos concitatum. Pro iis qui foris sunt, ac errore ducuntur, oremus; ut Dominus illos convertat. Infantium Ecclesiæ recordemur; ut Dominus, eos in timore suo reddat perfectos, et ad mensuram ætatis perducatur. Pro nobis invicem oremus; ut Dominus gratia sua servet nos ac custodiat usque ad finem, et liberet nos a malo, et ab omnibus scandalis operantium iniquitatem ⁷⁸, et salvos nos ducat in regnum suum cœleste. Pro omni anima Christiana oremus. Salva et erige nos, Deus, misericordia tua. Surgamus. Orantes intente, nos ipsos atque mutuo, viventi Deo, per Christum ejus commendemus. Precetur autem pontifex, et dicat :

σώτη εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. Ὑπὲρ στήσον ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῷ ἐλέει σου. Ἐγείρωμεθα. Δεηθέντες ἐκτενῶς ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραβώμεθα. Ἐπαυχέσθω δὲ (29) ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ λεγέτω·

CAPUT XI.

Invocatio pro fidelibus.

Domine omnipotens, celsissime, qui in altis ha-

⁷⁷ Matth. XIX, 29. ⁷⁸ Psal. CXL, 9.

ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθώμεν· ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐδοίου (26) καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθώμεν· ὅπως ὁ οὐκίτρωμος Θεὸς χαρίσθῃται αὐτοὺς ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ Ἐκκλησίαις σώους, ἐντίμους, μακροήμερους· καὶ τίμιον αὐτοῖς τὸ γῆρας παράσχηται ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ· καὶ ὑπὲρ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος ρύσῃται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀτόπου καὶ πονηροῦ πράγματος, καὶ σῶον καὶ ἐντίμον τὸ πρεσβυτέριον αὐτοῖς παράσχοι. Ὑπὲρ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος ἀμειψτὸν τὴν διακονίαν αὐτοῖς παράσχηται. Ὑπὲρ ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν δεηθώμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν συζυγίαις καὶ τεκνογονίαις δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος τοὺς πάντας αὐτοὺς ἐλεήσῃ. Ὑπὲρ εὐνοῦχων ὅσως πορευομένων δεηθώμεν. Ὑπὲρ τῶν ἐν ἐγκρατείᾳ, καὶ εὐλαθείᾳ δεηθώμεν. Ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ποιούντων τοῖς πένησι τὰς ἐλεημοσύνας δεηθώμεν· καὶ ὑπὲρ τῶν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπαρχὰς προσφερόντων Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν δεηθώμεν· ὅπως ὁ πανάγαθος Θεὸς ἀμείψῃται αὐτοὺς ταῖς ἐπουρανίαις αὐτοῦ δωρεαῖς, καὶ ὅψ αὐτοῖς ἐν τῷ παρόντι ἑκατονταπλασίονα, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζῶν ἀιώνιον, καὶ χαρίσθῃται αὐτοῖς ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια, ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια. Ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος στηρίξῃ αὐτοὺς καὶ βεβαιώσῃ. Ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρώστιά C ἐξεταζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος ρύσῃται αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, καὶ σώους ἀποκαταστήσῃ τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ. Ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων δεηθώμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαις καὶ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, δεηθώμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ καταπονυμένων δεηθώμεν· ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων ἡμᾶς δεηθώμεν· ὑπὲρ τῶν διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος πρᾶξας τὸν θυμὸν αὐτῶν διασχεδάσῃ τὴν καθ' ἡμῶν ὀργὴν (27)· ὑπὲρ τῶν ἐξω ὄντων καὶ πεπλανημένων δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ. Τῶν νηπίων τῆς Ἐκκλησίας μνημονεύσωμεν· ὅπως ὁ Κύριος τελειώσας αὐτὰ ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ, εἰς μέτρον ἡλικίας D ἀγάγῃ· ὑπὲρ ἀλλήλων δεηθώμεν· ὅπως ὁ Κύριος τηρήσῃ (28) ἡμᾶς καὶ φυλάξῃ τῇ αὐτοῦ χάριτι εἰς τέλος, καὶ ρύσῃται ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ καὶ πάντων τῶν σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν, καὶ πάσης ψυχῆς χριστιανῆς δεηθώμεν. Σῶσον καὶ ἀνάσῃσον ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῷ ἐλέει σου. Ἐγείρωμεθα. Δεηθέντες ἐκτενῶς ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραβώμεθα. Ἐπαυχέσθω δὲ (29) ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ λεγέτω·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἐπίκλησις τῶν πιστῶν.

Κύριε παντόκρατορ, ὕψιστε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατ-

VARIORUM NOTÆ.

(26) *Eυδοίου*. Ms. Vind. Ἀννιανοῦ. CLER.

(27) Ὁργήν. Addit cod. Vind. δεηθώμεν. Id.

(28) *Τηρήσῃ*. Διατηρήσῃ. Cod. Vind. Id.

(29) Δέ. Οὖν cod. Vind. rectius. Id.

αἰκῶν, ἅγιε ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενε, ἀναρχε, μόναρχε· οὐ διὰ Χριστοῦ κήρυγμα γνώσεως δοὺς ἡμῖν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς δόξης καὶ τοῦ ὀνόματός σου, οὐ ἐφανέρωσεν ἡμῖν εἰς κατάληψιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίδωκε δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ποιεῖν αὐτοῦ· καὶ λύτρωσαι αὐτὸ πάσης ἀγνοίας, καὶ πονηρᾶς πράξεως· καὶ ὁδὸς φόβῳ φοβεῖσθαι σε, καὶ ἀγάπῃ ἀγαπᾶν σε, καὶ στέλλεσθαι ἀπὸ προσώπου δόξης σου· εὐμενὲς αὐτοῖς γενεῶν, καὶ ἰλαεὶς, καὶ ἐπήκοος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτῶν· καὶ φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ἵνα ὣσιν ἅγιοι σώματι καὶ ψυχῇ, μὴ ἔχοντες σπῆλιν ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἵνα ὣσιν ἁγριοί, καὶ μηδεὶς ἐν αὐτοῖς ἢ κολλῶδες ἢ ἀτελής. Ἀρωγὲ, δυνατὲ, ἀπροσωπόληπτε, γενοῦ ἀντιλήπτωρ τοῦ λαοῦ σου τούτου, ὃν ἐξηγόρασας (30) τῷ τιμῷ τοῦ Χριστοῦ σου αἵματι. Προστάτης, ἐπίκουρος, ταμίης, φύλαξ, τεῖχος ἐρυμνότατον, φραγμὸς, ἀσφάλεια (31), ὅτι ἐκ τῆς σῆς χειρὸς οὐδεὶς ἀρπάσαι δύναται· οὐδὲ γάρ ἐστι θεὸς ὡς περ σὺ ἕτερος· ὅτι ἐν σοὶ ἡ ὑπομονὴ ἡμῶν. « Ἀγιάσον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου, ὅτι ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστιν. » Ἀπροσχάριστε, ἀπαράλογιστε· ῥύσαι αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, παντὸς παραπτώματος, πάσης ἐπηρείας καὶ ἀπάτης, ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, τῆς ἐν Χριστῷ τῷ Υἱῷ σου τῷ μονογενεῖ, τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν· δι' οὗ σοι δόξα καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ δεῖ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν. Καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινάσθω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον (32), οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας. Τὰ παιδία δὲ στηκέτωσαν πρὸς τὸν βήματι, καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῖς ἕτερος ἕστω ἐφεστώς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσι. Καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατεῖτωσαν, καὶ σκοπεῖτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις (33) γένηται, καὶ μή τις νεύσῃ, ἢ ψιθυρίσῃ, ἢ νυστάξῃ. Οἱ δὲ διάκονοι ἰστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι, μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κἂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. Εἰς δὲ ὑποδιάκονος διδόντω ἀπόνειψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι (34), σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν ἀνακειμένων.

⁷⁹ Joan. x, 29. ⁸⁰ Joan. xvii, 17. ⁸¹ Psal. lxi, 2. ⁸² Psal. xc, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(30) Ἐξηγόρασας. Vind. codices : Ὁν ἐξελέξω ἐκ μυριάδων. CLER.

(31) Φραγμὸς, ἀσφάλεια. Idem : φραγμὸς ἀσφαλείας, paries securitatis. Id.

(32) Ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον. Canone Laodicensi 19 : εἰθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδωσθαι, καὶ μετὰ τὸν πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην δίδωσθαι, quod postremum Zonaras interpretatur De salutatione sacerdotum a laicis, Diony-

sius Exiguus De salutatione laicorum inter se : utrumque autem factum fuisse satis constat. Cor.
(33) Τίς. Deest in cod. Vind. CLER.
(34) Εἰς δὲ ὑποδιάκονος, etc. Rem, idemque rei symbolum tradit Cyrillus Hierosolymitanus initio ultimæ Catecheseos Mystagogicæ ; sed ministrum facit diaconum. Ut autem, ait auctor Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, tom. IV Operum S. Augustini, quæstione 104, non omnia ministeria obse-

sus Exiguus De salutatione laicorum inter se : utrumque autem factum fuisse satis constat. Cor.

(33) Τίς. Deest in cod. Vind. CLER.

(34) Εἰς δὲ ὑποδιάκονος, etc. Rem, idemque rei symbolum tradit Cyrillus Hierosolymitanus initio ultimæ Catecheseos Mystagogicæ ; sed ministrum facit diaconum. Ut autem, ait auctor Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, tom. IV Operum S. Augustini, quæstione 104, non omnia ministeria obse-

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.

Porro ego Jacobus, frater Joannis Zebedæi, aio ut statim diaconus dicat: Ne quis ex catechumenis. Ne quis ex audientibus. Ne quis ex infidelibus. Ne quis ex heterodoxis. Qui priorem precationem fecistis, exite. Matres, assumite pueros. Ne quis contra aliquem. Ne quis in hypocrisi. Erecli ad Dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum. Quibus peractis, diaconi dona ad altare admoveant episcopo: ac presbyteri a dextris illius et a sinistris stent, ut discipuli magistro assistentes. Duo autem diaconi ex utraque parte altaris, teneant flabellum ex tenuibus membranis, aut ex pennis pavonis, aut ex linteo; et sensim abigant parva animalia volitantia, ne in calices incidant. Orans igitur apud se pontifex, una cum sacerdotibus, et splendidam vestem indutus, stansque ad altare, tropæum crucis in fronte manu faciat coram omnibus, ac dicat: Gratia omnipotentis Dei, et charitas Domini nostri Jesu Christi, et communicatio sancti Spiritus, sit cum omnibus vobis. Atque omnes una voce respondeant: Et cum spiritu tuo. Tum pontifex: Sursum mentem; et omnes: Habemus ad Dominum. Et pontifex: Gratias agamus Domino; et cuncti: Dignum et justum est. Et pontifex dicat: Vere dignum et justum est, ante omnia laudare te verum Deum, ante creaturas existentem, ex quo omnis paternitas in cælo et

Διδάξεις Ἰακώβου, τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου.

Φημι δὴ καὶ Ἰάκωβος (35), ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου, ἐν εὐθύς ὁ διάκονος λέγει· Μὴ τις τῶν κατηχομένων. Μὴ τις τῶν ἀκρωμένων· Μὴ τις τῶν ἀπίστων. Μὴ τις τῶν ἑτεροδόξων. Οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προέλθετε (36). Τὰ παιδία προσλαμβάνετε αἱ μητέρες· μὴ τις κατὰ τινος. Μὴ τις ἐν ὑποκρίσει. Ὅρθοι πρὸς Κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐστῶτες ὡς προσφέρειν. Ὅν γενομένων οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὥς ἂν μαθηταὶ παρσιτώτες διδασκάλῳ. Δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὀμέων λεπτῶν ριπίδιον (37), ἢ πτερῶν ταῦνος, ἢ ὀθόνης· καὶ ἡρέμα ἀποσοδείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱσταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχερίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα (38). Εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσι, καὶ λαμπρὰν ἐσθῆτα μετενδύς, καὶ στάς πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου τῇ χειρὶ ποιησάμενος εἰς πάντας (39), εἰπάτω· Ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔστω μετὰ πάντων ὁμῶν· καὶ πάντες συμφώνως λεγέτωσαν, ὅτι καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· Ἄνω τὸν νοῦν· καὶ πάντες· Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ· καὶ πάντες·

VARIORUM NOTÆ.

quorum per ordinem agant. Romanæ Ecclesiæ diaconi, multitudo facit clericorum. Nam utique et altare portarent et vasa ejus, et aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes Ecclesias. In Vita S. Marcelli auctore Fortunato apud Surium, 1 Novembr., subdiaconale ministerium esse dicitur, aquam episcopo manibus abluerendis offerre. Cot. (35) Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, ἀδελφὸς Ἰωάννου, ἐκτίθει ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνηρέθη μαχαίρᾳ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ τετραρρχοῦ, καὶ κεῖται ἐν Καισαρείᾳ. CLER.

(36) Οἱ τὴν πρώτην εὐχόμενοι προέλθετε. Intelligi debent preces eorum, qui mysteriis adesse non sinuntur. Nam si accipere velis de oratione fidelium mox præcedente, ut sumitur capite 35 προσέλθετε legendum tibi erit, accedite: quia munera offerebantur coram fidelibus. Cot. *

(37) Ριπίδιον. Abstinebo inutili expositione et citatione erga consuetudinem a non paucis descriptam, a plurimis memoratam, ut Græcis familiarem, ita Latinis non omnino ignotam: contentus adduxisse duo loca, Latinum unum, quo cum illo Hildeberti jungatur, alterum Græcum, quia obscurus, a docto interprete minus bene conversus, atque in mendo cubans, ope nostra indiget. Igitur in Consuetudinibus monasterii Cluniacensis lib. II, cap. 30, Spicilegii Acheriani. tom. IV, p. 142, scriptum habetur: Unus autem ministrorum, qui semper duo debent esse, stans cum flabello prope sacerdotem, ex quo muscarum infestatio exurgere incipit, donec finiatur, eas arcere a sacrificio, et ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit. In Chronico autem quod Alexandrinum vocant. p. 892: Ἐπὶ Σεργίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπανόρθη ψάλλα-

C σθαι μετὰ τὸ μεταλαβεῖν πάντας τῶν ἁγίων μυστηρίων, ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ τὸ σκευοφυλάκιον ἀποκαθιστάναι τὰ τίμια ριπίδια, διακάρια, καὶ ποτήρια, καὶ ἄλλα ἱερὰ σκεύη, μετὰ τὸ ἐκ τῶν παρὰ τραπεζῶν καὶ τὴν διάδοσιν ἀποτεθῆναι πάντα εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ ψαλθῆναι τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ κοινωνικοῦ. Λέγεται καὶ τοῦτο τὸ τροπάριον· Πληρωθῆτω τὸ στόμα ἡμῶν ἁγιόσεως, Κύριε, ὅπως ἀνυμνήσωμεν τὴν δόξαν σου, ὅτι ἡξίωσας ἁγίων σου μετασχεῖν μυστηρίων. Τήρησον ἡμᾶς ἐν τῷ σὺ ἁγιασμῷ ὅλην τὴν ἡμέραν μελετώντας τὴν δικαιοσύνην σου. Ἀλληλουῖα. Legendum videtur, ἐκ τῶν παρατραπέζων καὶ τὴν διάδοσιν ἀποτεθῆναι καὶ πάντα, μυστ., λέγεται δὲ τοῦτο. Ac vertendum: Sub Sergio patriarcha Constantinopolitano institutum est psalter, postquam a cunctis sancta mysteria percepta sunt, cum per clericos in sacrarium referenda sunt veneranda flabella, disci, calices, aliaque sacra vasa, postquam a mensulis et distributionis reliquiæ, et omnia in sacram mensam sunt reposita, atque ultimus communionis versus cantatus fuit. Dicitur autem hoc troparium seu modulus: Impletur os nostrum laude, Domine, ut celebremus gloriam tuam, quia nos participes facere sanctorum tuorum mysteriorum dignatus es. Serva nos in tua sanctificatione toto die meditantes justitiam tuam. Alleluia. Παρατρέπεζον habes in Liturgiā Jacobo ἀδελφῷ τριβύτα: ut et de tropario illo ibidem, atque in liturgiis aliis. Cot.

(38) Εἰς τὰ κύπελλα. Sic in liturgiis et in ordinationum ritibus invenies, τὰ ποτήρια, τοὺς κρατήρας, τὰ ἅγια ποτήρια, τὸ πρῶτον ποτήριον, δύο ποτήρια. Interdum enim non unum calicem adhibebant Græci sacrum celebrantes. Io.

(39) Εἰς πάντας. Deest in altero cod. Vind. CLER

"Ἄξιον καὶ δίκαιον. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω· Ἄξιον ἂν ἀληθῶς καὶ δίκαιον, πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα Θεόν, τὸν πρὸ τῶν γεννητῶν ὄντα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται· τὸν μόνον ἀγέννητον, καὶ ἀναρχόν, καὶ ἀδασίλευτον, καὶ ἀδέσποτον, τὸν ἀνευδεῖ, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν, τὸν πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττονα, τὸν πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· ἐξ οὗ τὰ πάντα, καθάπερ ἐκ τινος ἀφετηρίας, εἰς τὸ εἶναι παραῆλθεν. Σὺ γὰρ εἴ ἡ ἀναρχος γυνώσκεις, ἡ ἀδίδωτος δρασσις, ἡ ἀγέννητος ἀκοή, ἡ ἀδιδάκτος σοφία· ὁ πρῶτος τῇ φύσει (40), καὶ νόμος (41) τῷ εἶναι, καὶ κρείττων παντὸς ἀριθμοῦ. Τὰ (42) πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γενήσας βούλησαι, καὶ δυνάμει (43), καὶ ἀγαθότητι, ἀμεταμέτρηται (44), Υἱὸν μονογενῆ, Λόγον Θεοῦ, Σοφίαν ζῶσαν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, Ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς σου, ἀρχιερέα σὸν, βασιλέα δὲ καὶ κύριον πάσης νοητῆς καὶ αἰσθητῆς φύσεως, τὸν πρὸ πάντων (45), δι' οὗ τὰ πάντα. Σὺ γὰρ Θεὸς αἰώνιος, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκας, καὶ δι' αὐτοῦ τῆς προσηκούσης προνοίας τὰ ὅλα ἀέεις· δι' οὗ γὰρ τὸ εἶναι ἐχαρίσω, δι' αὐτοῦ καὶ τὸ εἶναι ἐδώρησω. Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας (46) τὰ χερουβὶμ καὶ τὰ σεραφὶμ, αἰώνας τε καὶ στρατιάς (47), δυνάμεις

in terra nominatur⁴²; solum ingentem, principii expertem, rege ac domino carentem, nullo indigentem, omnis boni largitorem, omni causa et origine superiorem, semper uno eodemque modo te habentem; a quo cuncta tanquam e carceribus quibusdam ad existendum processerunt. Tu enim es originis expert cognitio, perpetuus visus, auditus ingentis, sapientia non edocta; primus natura, et lex existendi, ac omnem numerum superans. Qui omnia ex nihilo in rerum naturam protulisti, per unigenitum Filium tuum: ipsum vero ante omnia sæcula genuisti voluntate, et potentia, et bonitate, absque intermedio, Filium unigenitum. Verbum Deum, Sapientiam viventem, primogenitum omnis creaturæ⁴³, Angelum magni consilii tui⁴⁴, pontificem tuum, regem autem et dominum omnis naturæ, quæ intelligi ac sentiri potest, quique ante omnia, et per quem omnia. Tu namque, Deus æterne, cuncta per ipsum condidisti, et per ipsam cuncta dignaris convenienti providentia. Per quem enim ut essent, donasti, per eundem etiam ut bene essent dedisti. ⁴⁵ Deus et Pater unigeniti Filii tui; qui per eum ante omnia fecisti cherubinos, et seraphinos, sæcula et exercitus, virtutes et potestates, principatus et thronos, archangelos et angelos; atque post hæc omnia, per eum fabricasti hunc qui ap-

⁴² Ephes. iii, 15. ⁴³ Col. i, 15. ⁴⁴ Isa. ix, 6 et LXX. ⁴⁵ Ign. interpol. ad Trall. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(40) Πρῶτος τῇ φύσει, καὶ νόμος τῷ εἶναι. Juxta vulgatum axioma; Quod est primum, regula est cæterorum. Male itaque Petrus Faber doctissimus vir Dodecameri cap. 11, id lectionis sollicitat, ut sufficiat μόνος τῷ εἶναι, quod ad πρῶτος τῇ φύσει, minime quadrat. Cor.

(41) Νόμος. In Vindob. cod. μόνος, hoc est qui solus es, eo, nempe, modo quo es; hoc est necessario, ita ut non possis non esse. Clem.

(42) Τὰ. Vind. cod. ὁ τὰ, recte. lo.

(43) Βούλησαι καὶ δυνάμει. Simili modo Justinus martyr cum discipulo suo Tatiano. Quod simpliciter dictum in orthodoxo caret suspitione; uti docet S. Athanasius oratione 4 contra Arianos, p. 509, 510; sed cavenda est, addit prudentissimus Pater, hæresis, cum Valentinianorum, tum Arianorum. Πτολαμαῖος γὰρ ὁ Οὐαλεντινίου ἑφη, δύο ζυγοὺς ἔχειν τὸν ἀγέννητον, ἐννοίαν καὶ θέλησιν, etc. ubi resciperim, συζυγοὺς, ex Irenæo lib. i, cap. 6; Tertulliano adversus Valentinianos, cap. 3; et Epiphânio hæresi 53, num. 1. Cor.

(44) Ἀμεταμέτρητος. Gregorius Nazianzenus oratione 29: Ἀρχὴν ὅταν εἶπω, μὴ χρόνον παρενθῆς, μηδὲ μέσον τι τάξεως τοῦ γεγεννημένου, καὶ τοῦ γεννηματος· μηδὲ διέληξ τὴν φύσιν τῷ κακῶς παρεντεθῆναι τοῖς συναϊδοῖς, καὶ συνημμένους. Εἰ γὰρ χρόνος υἱοῦ προσέθετον, ἐκείνου δηλαδὴ πρῶτος [i. πρῶτος e codicibus Reg.] ἂν ἦ αἰτίας ὁ πατήρ· καὶ πῶς ποιητὴς χρόνων ὁ ὑπὸ χρόνον; lo.

(45) Πρὸ πάντων, κ. τ. λ. Ex sententia multorum Patrum, angeli ante mundum exstiterunt. Per sæcula plurima, additur a Hieronymo ad Tit. i, 2. Verum dogma contrarium sanctorum quoque Patrum prevaluit, ut existimentur angeli creati primo mundi die una cum cælo, terra et luce. lo.—Hanc veritatem esse doctrinam Ecclesiæ docet Lateranensis concilii iv decretum ab Innocentio III confirmatum, quo dicitur Deus creator omnium visibilium et

invisibilium, spiritualium et corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis, utramque de nihilo condidit creaturam, spirituales et corporales, angelicam videlicet et mundanam. DUALCH.

(46) Ποιήσας. Scholium in Vindob. cod. ascriptum, ad hæc verba legitur, ὅτι αἱ νοητὰ δυνάμεις πρὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου γεγονασιν. Clem.

(47) Αἰώνας τε καὶ στρατιάς. Nihil incertius magisque diversum in scriptis veterum theologorum numero ac dispositione angelicorum ordinum. Ut enim a dispositione ordinar: invertitur illa passim; maxime circa medios ordines; etiam aliquando ab eodem auctore. Verbi gratia, (taceo Apostolum Roman. viii, 38; Ephes. i, 21; iii, 10; vi, 12 et Coloss. i, 16; aliter atque aliter collocantem) Gregorius Magnus lib. xxii in Job, cap. xvi, hoc ordine recenset: Angeli, archangeli, throni, dominationes, virtutes, principatus, potestates, cherubim et seraphim. At homil. 34 in Evangelia enumerat angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim ac seraphim. Præterea omnium primatus a Syris datur angelis in Dionysio pseudo-Areopagita ultimum locum tenentibus; a Basilio Seleuciensi Orat. in Deiparam, et Nicephoro CP. Disputatione de sacris imaginibus tribuitur cherubim; quos etiam Chrysostomus homil. 3 De incomprehensibili, seraphimis præponit; cum Dionysii sectatores in duas classes scindantur, nempe constituentium Hierarchiam primam ex thronis 1, cherubimis 2, seraphimis 3 atque ad hunc modum cum Maximo interprete auctor Quæstionum ad Antiochum inter Athanasii opera editarum, quæst. 8, et convertentium eandem ταξιαρχίαν seriemque in seraphimos, cherubimos ac thronos. Origeni demum primum genus sunt dii. Locum illius insignem apponam, sumptum ex tomo I in Joannem, editionis ultimæ ac Græco-Latinæ p. 32: Ὁ τῶν τῶν ὁλῶν Θεὸς πρῶτόν τι τῇ τιμῇ γένος λογικὸν πεποίηκεν, ὅπερ οἶμαι τοὺς καλουμένους θεοὺς, καὶ δεύτε-

paret mundum, cunctaque quæ in eo sunt ⁸⁷. Nam tu es qui cælum ut cameram statuisti ⁸⁸, ac ut pellem extendisti; et terram supra nihilum collocasti sola voluntate: qui fixisti firmamentum; et noctem ac diem fabricatus es: qui lucem ex thesauris eduxisti; et illius amictui induxisti tenebras ⁸⁹, ad requiem animalium quæ in mundo moventur: qui in cælo solem posuisti ad dominium diei, et lunam ad dominium noctis; atque chorum stellarum in cælo delineasti, in laudem magnificentie tue: qui fecisti aquam ad potum ac expurgationem; vitalem aerem, ad aspirationem et ad elitionem vocis, dum lingua aerem ferit, et ad auditum quem adjuvat in sentienda loquela incumbente ac penetrante: qui fecisti ignem ad solatium de tenebris, ad indigentiam expletionem, et ut calefieremus ac illuminaremur ab eo: qui mare magnum a terra separasti; et illud quidem reddidisti navigabile, hanc vero pedibus perviam effecisti; et illud quidem animalibus parvis ac magnis refersisti, hanc autem cicuribus ac indomitis replevisti, variis stirpibus redemisti, herbis coronasti, floribus decorasti, seminibus ditasti: qui constituisti abyssum, et ingentem molem ei circumposuisti, acervata salsarum aquarum æquora; eamque circumsepsisti tenuissimæ arenæ portis: qui abyssum eandem seu pelagum modo ventis in altitudinem montium attollis, modo in planitiem sternis ⁹¹; modo in furorem tempestatis agis, modo, ut navigio cur-

⁸⁷ Gen. i. ⁸⁸ IV Esd. xvi, 60. ⁸⁹ Psal. ciii, 2. Jerem. v.

τε καὶ ἐξουσίας, ἀρχὰς τε καὶ θρόνους, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους· καὶ μετὰ ταῦτα πάντα, ποιήσας δι' αὐτοῦ τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ. Σὺ γὰρ εἶ ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στησας, καὶ ὡς δέβριν ἐκτείνας, καὶ τὴν γῆν ἐπ' οὐδενὸς ἰδρύσας γνῶμη μόνῃ· ὁ πῆξας στερέωμα, καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας· ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν, καὶ τῇ τούτου στολῇ (48) ἐπαγαγὼν τὸ σκότος, εἰς ἀνάπαυλάν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων ζώων· ὁ τὸν ἥλιον τάξας εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν σελήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράφας, εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλοπρεπειας· ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν (49) καὶ φωνῆς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληττούσης τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοὴν συνεργουμένην ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπαλεῖν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτουσαν αὐτῇ λαλίαν· ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδείας ἀναπλήρωσιν, καὶ τὸ θερμαίνεισθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ· ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρίσας τῆς γῆς, καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτὴν, τὴν δὲ ποσὶ βάσιμον ποιήσας, καὶ τὴν μὲν ζώοις μικροῖς καὶ μεγάλοις πληθύνας, τὴν δὲ ἡμέροις καὶ ἀνιθασσοῖς πληρώσας, φυτοῖς τε διαφόροις στέψας, καὶ βοτάναις στεφανώσας, καὶ ἀνθεσι καλλύνας, καὶ σπέρμασι πλουτίσας· ὁ συστησάμενος ἄβυσσον, καὶ μέγα κῆτος (50) αὐτῇ περιθελίς, ἁλμυρῶν ὕδατων σεσωρευμένα πελάγη, περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις ἁμμου λεπτοτάτης· ὁ πνεύματι ποτὲ μὲν αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὄρεων μέγεθος,

⁹⁰ f. κύτος. Sic habet Vind. cod. ⁹¹ Job xxxviii;

VARIORUM NOTÆ.

ρον ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖσθωσαν θρόνοι, καὶ τρίτον χωρὶς διατάξεως ἀρχαί. Reddit Ferrarius: *Universorum ergo Deus, genus primum quoddam rationale, quod cæteris honor excelleret, fecit; quod mea sententia eos complectatur qui vocantur dii; alterum in præsentia vocentur throni; tertium vero principatus sine dissidio.* Legebat χωρὶς διατάξεως, quemadmodum legi debet, hoc est absque ullo intermedio ubi alter interpretes Perionius ponendo sine ordine, transfert, χωρὶς διατάξεως, sensu ridiculo. A dispositione ad numerum transco. Esse eum incertum tradunt non pauci; quidam infinitum. Ex novenario autem Dionysiano multi detrahunt, non solum omissione, sed et dum ordines duos compingunt in unum. Ita cherubim et seraphim confundi videntur catechesi mystagogica 5 Cyrilli Jerosolymitani. Sic virtutes et seraphim miscentur per Gregorium Nyssenum lib. i *Adversus Eunomium*; itemque throni et cherubim, suffragante Theodorito ad *Coloss.* i, 16. Quin etiam magis turbat Augustinus *Enarratione in psalmum lxxix*, et capite 58 *Enchiridii ad Laurentium*. Quid quod aperta Cæsarii verba sunt de septem duntaxat ordinibus, dialogo 4, respons. ad interrog. 44. Jam præteriti a Dionysio, ab aliis memorati angelorum gradus inveniuntur hi: *Vigiles*, apud Syros; βασιλεῖαι, in Clementis Alexandrini *Hypotyposibus*. Θεόητες ac θεοί, ibidem, necnon in discipulo Origene tom. i in *Joannem*, consentientibus Hebræis. Πνεύματα, Cyrillo catechesi 16; atque *Spirituales*, Maronitis, qui et *Ignitos* sive *Ignitos* a seraphimis distinctos agnoscunt; supra lib. vii, cap. 35: πνεύματα νοερά, λειτουργοί, λειτουργία; de quibus Clemens Alexandr., libro citato, p. 796, col. 4, A; Methodius *De Resurrectione* apud Epiphanium hæres. 64, n. 33; necnon Gre-

gorius Nyssenus homil. 15 in *Canticum canticorum*. Λαμπρότητες, ἀναβάσεις, νοεραὶ δυνάμεις ἢ νόες, apud Gregorium Nazianzenum oratione 34 extrema, loco notando, quia ἀναβάσεις illæ, *Ascensiones* et *Ascensus* ex famosa Origenis doctrina descendunt. Στρατιαί, hoc capite, indeque epistola interpolata Ignatii ad *Trallianos*, n. 5. Αἰῶνες, αἰῶνια, ibidem et alibi. Hilarius in *De Trinitate*, ante medium: *Archangeli nesciunt, angeli non audierunt, sæcula non tenent.* Eusebio *De laudibus Constantini* p. 606. dicuntur, δυνάμεις ἀφανεῖς, οὐρανίων ἀψίδων ὑπέρτεροι χοροί, ἀγγέλων στρατιαί, πνεύματα νοεροῦ φωτός ἔγγονα, αἰῶνες ἄχρονοι, ἄλλοι ἀπειροὶ αἰῶνες αἰῶνων. Et a Hieronymo Ephes. iii, 9: *Sæcula exponuntur omnes spirituales et rationabiles creaturæ quæ in sæculis fuerunt.* Adde Dionysium *De divinis nominibus*, cap. 5 et 10; ibique interpretes, ac præsertim istud eorum scholium, αἰῶνες γὰρ λέγονται καὶ οἱ ἄγγελοι. Unde mirum a Jacobo Usserio, tantæ lectionis ac doctrinæ viro, ad Ignatianam epistolam affirmari potuisse, *Æonum istorum mentionem non occurrere.* Denique Σαβαί: Origenis verba sunt, ubi supra. Ὃν ἐν τῇ γένεσι ἐκάλεϊ Σαβαί Ἑβραῖος, παρὰ ἐσχηματίζεσθαι τὸν Σαβαώθ, ἀρχοντα ἐκείνων τυγχάνοντα, οὐχ ἕτερον τοῦ Θεοῦ. Verum hi ab exercitiis στρατιαῖς minime differunt. Cot.

(48) Στολῇ. In Vind. cod. συστολῇ. CLER.

(49) Εἰσπνοήν. Addit codex Vind. καὶ ἀναπνοήν, ad inspirationem et respirationem, recte. Id.

(50) Κῆτος vel κύτος. Favorini Lexicon, κῆτος, ἀπὸ τοῦ κῆτος [f. κύτος], τὸ πλάτος· ὡς τοῦ μπαλιν ἀπὸ τοῦ ἱσπημι, στήλος καὶ στύλος. Cot. Legendum κύτος, hæc est *capacitatem, amplitudinem*, ex cod. Vind. CLER.

ποτέ δὲ στρωννύων αὐτὴν εἰς (51) πεδίον, καὶ ποτὲ μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραΰνων γαλήνῃ, ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὐχολον εἶναι πρὸς πορείαν· ὁ ποταμοὶς διαζώσας τὸν ἀπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γε- νόμενον κόσμον, καὶ χειμάρροις ἐπικλύσας, καὶ πηγαῖς ἀενάοις μεθύσας, ἤρεισι δὲ περισφίγγας εἰς ἔδραν ἀτρεμῇ γῆς ἀσφαλεστάτην. Ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον, καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις εὐ- ὄμοις καὶ ἱασίμοις· ζώοις πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἐδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀνιθασσοῖς· ἐρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς· ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσι· νεφῶν ὁμβροτό- κων διαδρομαῖς, εἰς καρπῶν γονάς, καὶ ζώων σύ- στασιν, σταθμὸν ἀνέμων διαπνεόντων ὅτε προσ- ταχθῶσι παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλῆθος. Καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας· ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐ- ποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν (52) ἀναδείξας. Εἴπας γὰρ τῇ σῇ Σοφίᾳ· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκό- να ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ. » Διὸ καὶ πεποίηκας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθα- νάτου καὶ σώματος σκεδαστοῦ· τῆς μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων· καὶ δέ- δικας αὐτῷ, κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν, τὴν λογι- κὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρατήρησιν· κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἰσθήσιν, καὶ τὴν μετα- βατικὴν κίνησιν. Σὺ γάρ, Θεὲ παντοκράτορ, διὰ Χριστοῦ παράδειςον ἐν Ἑδέμ κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευ- σας, παντοῖων ἐδωδίμων κόσμῳ, καὶ ἐν αὐτῷ ὡς ἂν ἐν ἐστὶ πολυτελεῖ εἰσήγαγες αὐτόν· κἀν τῷ ποιεῖν νόμον δέδικας αὐτῷ ἔμφυτον, ὅπως οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογονίας. Εἰσαγαγὼν δὲ εἰς τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον, πάν- των μὲν ἀνήκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετάλη- ψιν, ἐνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπειπας ἐπ' ἐλπίδι κρειττόνων, ἵνα, ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ἀθανασίαν κομίσηται. Ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς, καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτῃ θρῆναι καὶ συμβουλίᾳ γυναικὸς, τοῦ μὲν πα- ραδείσου δικαίως ἔξωσας αὐτὸν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερείδες· σὺν γάρ τῃ δη- μιούργημα· ἀλλὰ καθυποτάξας αὐτῷ τὴν κτίσιν, δέ- δικας αὐτῷ οἰκείοις ἰδρῶσι καὶ πόνοις πορίζειν ἑαυ- τῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φύοντος καὶ αὐξάνοντος καὶ πεπαινοντος· χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κoi- μίσας, ὅρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας· ὅρον θα- νάτου λύσας, ζῶην ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγέλω· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον (53) χέας, τοὺς ἐμμέναντάς σοι ἐδόξα-

A sum facientibus sit ad navigationem facilis, in le- nitatem serenitatis ducis : qui mundum creatum a te per Christum, fluviis cinxisti, torrentibus pro- luvisti, perennibus fontibus perfudisti, et, ad terræ inconcussam ac firmissimam sedem, montibus con- strinxisti. Implevisti mundum tuum ac exornasti herbis odoratis et salubribus; multis variisque ani- mantibus, robustis ac infirmioribus, esculentis ac operariis, cicuribus ac feris; et serpentum sibilis, atque diversarum volucrium clangoribus; annorum circulis, mensium ac dierum numeris, tempesta- tum serie; nubium imbres procreantium cursi- bus, ad fructuum fetus, ad animalium conserva- tionem, libramentum ventorum flantium cum a te jubentur²², multitudinem stirpium ac herbarum. Neque solum condidisti mundum, sed et in ipso, mundi civem hominem effecisti, ac eum mundi mundum, seu ornatus ornatum constituisti. Di- xisti enim Sapientiæ tuæ : « Faciamus hominem ad imaginem nostram, et ad similitudinem : et domi- nentur piscibus maris, et volatilibus cœli²³. » Ideo- que fecisti eum ex anima immortalis et corpore dis- sipabili; illa quidem ex nihilo effecta, hoc vero ex quatuor elementis, et dedisti ei, in anima quidem rationalem dijudicationem, pietatis ac impietatis discretionem, justi ac injusti animadversionem; in corpore autem donasti quinquertium sensuum at- que motum progressivum. Tu namque, Deus om- nipotens, per Christum, in Edene ad orientem plantasti paradisum²⁴, omni genere esculentarum plantarum ornatum, et in eum tanquam in opipa- ram domum induxisti hominem; quem, cum effi- ceres, lege naturali ac insita donasti, quo intus ac ex se haberet cognitionis Dei semina. Introdu- cens autem eum in paradisum deliciarum, potesta- tem quidem omnium ad participandum concessisti, unius vero solius gustatum in spem meliorum re- rum interdixisti, ut si mandatum custodiret, illius servati mercedem ferret immortalitatem. Cum au- tem mandatum neglexit, et fraude serpentis, mu- lierisque consilio, gustavit prohibitum fructum; ex paradiso quidem juste illum expulisti²⁵, bonitate vero tua, funditus pereuntem non despexisti : erat enim opificium tuum; sed qui ei subjeceras creatu- ram, dedisti ut suis sudoribus ac laboribus sibi pararet victum, te omnia producente, augente ac maturante : atque eum brevi somno affectum, per jusjurandum ad regenerationem vocasti; decreto mortis soluto, vitam ex resurrectione promisisti²⁶. Neque hoc solum; verum etiam ex posteris ejus, a te in multitudinem innumerabilem effusis, eos qui tibi adhæserunt, glorificasti, eos vero qui a te de-

²² Job xxviii, 25. ²³ Gen. i, 26. ²⁴ pseudo-Ignat., ad Heron. 4. ²⁵ Gen. ii. ²⁶ Gen. iii. ²⁷ Hebr. vi.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Εἰς*. Quamvis minime inepta sit hæc lectio, attamen nequaquam spernenda est cod. Vindob. lectio ὡς, *sternens ut planitiem*. CLER.

(52) *Αὐτόν*. Omititur in cod. Vindob., sed per- inde est. Id.

(53) *Ἀνάριθμον*. Vind. cod. ἀναριθμητον. Id.

fecerunt, punivisti; admissio quidem Abelis sacrificio, ut innocentis⁹⁹; fratricidae autem Caini munere, ut detestandi, fastidito. Et ad hæc Sethum ac Enosum suscepisti, atque Henochum transtulisti¹⁰⁰. Tu enim es opifex hominum, vitæ largitor, indigentiae expletor; legum dator, easque servantium remunerator, transgredientium vindex. Qui diluvium ingens mundo propter impie viventium multitudinem intulisti, et eo ex diluvio in arca eripuisti una cum octo animabus justum Noam¹⁰¹, finem quidem eorum qui præterierant, originem vero successurorum. Qui horrendum ignem adversus Sodomitanam pentapolim concitasti¹, et terram frugiferam in salsuginem², propter nequitiam illius incolarum, redegisti, ac sanctum Lotum ex incendio eruisti³. Tu es qui Abrahamum liberasti a vita impietate, et mundi hæredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem divini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Jobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti⁴. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Jacobum duodecim filiorum patrem, ejusque postremos in multitudinem propagasti, et ad Ægyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti⁵. Tu, Domine, non despexisti Josephum; sed illi, pro mercede castitatis tua causa servatæ, dedisti ut Ægyptiis præesset. Tu, Domine, Hebræos ab Ægyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum, Ægyptiis punitis, liberasti⁶. Cumque homines legem naturalem corrupissent, et creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plusquam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non sivistis errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Moyse, per eum legem scriptam in naturalis adjutorium tribuisti⁷; et creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine deorum, exterminasti. Aaronem et posteros ejus honore sacerdotali decorasti: Hebræos, cum peccarent, castigasti; cum reverterentur, suscepisti: Ægyptios decem plagis ultus es: mari diviso trajecisti Israelitas: insectos Ægyptios delevisti submersione: ligno amarum aquam dulcescere fecisti: ex petra dura aquam profudisti: e cælo mannam depluisti: præbuiisti ex aere escam, ortygetram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, et die columnam nubis ad umbraculum in æstu. Per Jesum ducem exercitus a te declaratum, septem gentes Chanæeorum evertisti⁸, Jordanem dirupisti, flu-

σας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἀβὲλ, ὡς ὁσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάιν ἀποστραφείς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς. Καὶ πρὸς τοῦτοις τὸν Σήθ, καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνὼχ μετατέθεικας. Σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτής· καὶ τῶν νόμων δοτὴρ, καὶ τῶν φυλαττόντων αὐτοὺς μισθαποδότης, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἐκδικός. Ὁ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε ρυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν ὀκτὼ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρωχηκότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι. Ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομηνῆς πενταπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὅσιον Λὼτ ἐξαργάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ. Σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραὰμ ρυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας, καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστὸν σου. Ὁ τὸν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερέα τῆς λατρείας προχειρισάμενος. Ὁ τὸν πολύτλαντα θεράποντά σου Ἰωὺ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου θρεψῶς ἀναδείξας. Ὁ τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακώβ πατέρα δώδεκα παιδῶν, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ἐν ἐβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς. Σὺ Κύριε, Ἰωσήφ (54) οὐχ ὑπερείδες· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἀρχεῖν. Σὺ Κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεΐδες, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐρρύσω, κολάσας Αἰγυπτίους. Παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κτίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων, καὶ σοὶ τῷ Θεῷ τῶν πάντων συνταττόντων· οὐκ εἴσας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κτίσιν ἐδείξας ὅν ἐργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην ἐξώρισας. Τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῇ τιμῇ ἐδόξασας· Ἑβραίους ἀμαρτόντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῃ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλῆτας διεβίβασας· Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίως ἀπώλεσας (55)· ἐὺλω πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας τροφήν ἐξ ἀέρος ὀρυγομήτραν· στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέραν πρὸς σκιασμὸν θάλπου. Τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἐπὶ τὰ ἔθνη Χαναναίων δι' αὐτοῦ καθέλεις, Ἰορδάνην διέρρηξας, τοὺς ποταμούς· Ἡθάρμ ἐξήρπας, τεῖχη κατέρρηξας (56) ἀνευ

⁹⁹ Gen. iv. ¹⁰⁰ Eccli. xlix, 19; Gen. iv, v. ¹⁰¹ Gen. vi, vii; 1 Petr. iii, 20. ¹ Gen. xix; Sap. x, 6. ² Psal. cvi, 34. ³ Gen. xii, etc. ⁴ I. Ignat. interpol. ad Trall. 10 ad Sm. 7. ⁵ Gen. xlvii, 27 apud LXX. ⁶ Exod. i, etc. ⁷ I. Isa. viii 20 in LXX. ⁸ Jos. iii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ἰωσήφ. Melius τὸν Ἰωσήφ, in cod. Vind. CLEB.

(55) Ἀπώλεσας. Ἐκόλασας, C. V. minus bene, cum Ægyptii non pœnas tantum dederint, quod su-

perstitibus potuit contingere, sed funditus perierint. Ib.

(56) Κατέρρηξας. Recte quidem, sed nec male in cod. Vind. κατέρρηξας perrupisti. Ib.

μηχανημάτων καὶ χειρὸς ἀνθρωπίνης. Ὑπὲρ πάντων σοι ἡ δόξα, Δέσποτα παντοκράτορ. Σε, προσκυνούσιν ἀνάρητοι στρατιᾶι ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν, αἰώνων· τὰ χειροῦδιν, καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφίμ, ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυριάσις ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοῶσαις· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· « Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐξῆς λεγέτω· « Ἄγιος γὰρ εἰς ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, ὑψίστος καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄγιος δὲ καὶ ὁ μονογενὴς σου Υἱὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς· Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ, εἰς τε δημιουργίαν διάφορον, καὶ πρόνοιαν κατ' ἄλλον, οὐ περιεῖδες τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικὸν ἐλέγχον, καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστάσις, παραφθειρόντων σὺν τῷ Θεῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τῆς μνήμης ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμὸν, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγὰς, τὰς κατὰ Παλαιστίνων σφαγὰς, καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπολλύσθαι πάντων, εὐδόκησεν αὐτὸς γνῶμη σὴ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου, ἀνθρώπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερῶν, ὁ ποιμὴν πρόβατον, καὶ ἐξευμενίσάτο σε τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ τῷ κόσμῳ κατήλλαξε, καὶ τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἡλευθέρωσε, γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκί, ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προρρήθείσας προφητείας ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰούδα· καὶ γέγονεν ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσων πάντας τοὺς γενημένους, καὶ ἐνεσαρκώθη ὁ ἀσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγέννηται· πολιτευσάμενος ὁσίως καὶ παιδεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, σημειᾷ τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας· τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβὼν, ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρήζοντας τροφῆς, καὶ ἐμπιμπλὼν πᾶν ζῶον εὐδοκίᾳ· ἐφανέρωσέ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτὸ, τὴν ἄγνοιαν ἐφυγάδευσεν, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρωσε, τὸ θέλημά σου ἐπλήρωσε, τὸ ἔργον ὃ ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσε. Καὶ ταῦτα πάντα κατορθώσας, χειρὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς, ἱερῶν καὶ ἀρχιερέων ψευδωνύμων καὶ λαοῦ παρανόμου, προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος, καὶ πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστάς σὴ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι, καὶ κριθεὶς ὁ χρητὴς, καὶ κατακριθεὶς ὁ Σωτὴρ, σταυρῷ προσηλωθὲς ὁ ἀπαθὴς, καὶ ἀπέθανεν ὁ τῇ φύσει ἀθάνατος

A vios Ethan siccasti⁹, muros prostravisti absque machinis et absque manu humana¹⁰. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. ¹¹ Te adorant innumerabiles copiae angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum, virtutum, exercituum, saeculorum seu aeternorum; et cherubini; item seraphini senis alis praediti, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes¹², ac dicentes una cum mille millibus archangelorum et denis millibus denum millium angelorum¹³, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus (et omnis populus simul dicat): « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: pleni sunt caeli et terra gloria ejus: Benedictus in saecula. Amen¹⁴. » Et pontifex postea dicat: Sanctus enim vere es, ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in saecula. Sanctus quoque unigenitus tuus Filius, Dominus noster et Deus, Jesus Christus; qui ad omnia tibi Deo suo et Patri, tum in varia creatione, tum in providentia convenienti, ministrans, non despexit genus humanum quod peribat: sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones, et angelorum praefecturas; cum legem naturalem una cum lege scripta seu posita violarent, atque e memoria abjicerent diluvium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Aegyptiis, et caedes Palaestinis illatas, cumque illico perituri essent omnes; ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri; legislator, sub legibus; pontifex, hostia; pastor, ovis; et te suum Deum ac Patrem placavit atque mundo reconciliavit, cunctosque ab imminente ira liberavit, factus ex virgine, factus in carne, Deus Verbum, dilectus Filius, primogenitus omnis creaturae, et secundum prophetias ab ipso de se praedictas ortus ex semine Davidis et Abrahami ac de tribu Judae: ¹⁵ et factus est in utero Virginis, formator omnium qui gignuntur; incarnatus est, qui carnis expers; qui sine tempore genitus, in tempore natus est: sancte vixit, et legitime docuit; omnem morbum et omnem infirmitatem ab hominibus expulit; signa et prodigia in populo edidit: ¹⁶ cibum, potum, somnum cepit is, qui cunctos alimento indigentes nutrit, omneque animal implet beneplacito¹⁶: manifestavit nomen tuum iis qui illud ignorabant; fugavit ignorantiam; pietatem exsuscitavit; voluntatem tuam implevit; opus quod ei dedisti, consummavit¹⁷: atque his omnibus feliciter gestis, per prodicionem illius qui malitiae morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gaudentium sacerdotum ac pontificum, et populi iniqui; a quibus multa passus est, et omnem¹⁸ ignominiam sus-

⁹ Psal. lxxiii, 15.¹⁰ Jos. vi.¹¹ Ignat. interpol. ad Trall. 5.¹² Isa. vi, 2.¹³ Dan. vii, 10.¹⁴ Isa. vi, 3.¹⁵ Ignat. interpol. ad Trall. 10; ad Sm. 1; ad Magn. 11.¹⁶ Psal. cxliv, 16.¹⁷ Joan. xvii.¹⁸ Ignat. interp. ad Trall. 10.

tinuit, permissu tuo; traditus est Pilato præsidi; judicatus est, iudex; condemnatus est, Salvator; cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est, natura immortalis; sepultus est, vitæ effector; ut illos propter quos advenerat, a passione solveret, et a morte eriperet, ut diaboli vincula rumpere, illiusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit a mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus cum discipulis, assumptus est in coelos; et ad dexteram assidet tibi, Deo ac Patri suo. ¹⁹ Memores igitur eorum quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; et constitutionem ejus implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac immaculatis manibus suis accepto, et elevatis oculis ad te Deum suum ac Patrem, fregit, et dedit discipulis, dicens: « Hoc est mysterium Novi Testamenti, accipite ex eo, manducate: hoc est corpus meum, quod pro multis frangitur, in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino et aqua, sanctificavit, ac dedit iisdem, dicens: Bibite ex eo omnes: hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam ²⁰. » ²¹ Itaque memores passionis ejus, et mortis, et a mortuis resurrectionis, atque in cælum reditus; necnon secundi adventus, quem idem facturus est, in quo cum gloria et potestate veniet judicare vivos et mortuos ²², et reddere singulis juxta opera eorum ²³; tibi regi ac Deo panem hunc et calicem hunc offerimus, secundum constitutionem ejus, gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fungeremur tibi; et poscimus te, ut super hæc dona in conspectu tuo proposita placata respicias, tu qui nullius indiges Deus, et beneplaceas in eis ad honorem Christi tui, atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum Spiritum, testem passionum Domini Jesu, ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui, et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius, ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo ejusque errore liberentur, Spiritu sancto repleantur, digni Christo tuo fiant, vitam æternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens. Adhuc ora-

τος, καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιὸς, ἵνα πάθους λύση καὶ θανάτου ἐξέλθῃ τούτους τοὺς (57) δι' οὓς παρεγένετο, καὶ ῥήξῃ τὰ δεσμά τοῦ διαβόλου, καὶ ῥύσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνδιατρίψας (58) τοῖς μαθηταῖς, ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινε, εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον οφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διὰταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. Ἐν ἣ γὰρ νυκτὶ παρεδίδωτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἀγλαῖς καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Πατέρα, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπὼν· « Τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ περὶ πολλῶν θρυπτούμενον εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος (59), καὶ ἀγιάσας, ἐπέδωκεν ²⁰ αὐτοῖς, λέγων· Πίστετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὑσάκις γὰρ ἔὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνετε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω. » Μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἣ ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρίναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διὰταξιν, τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου, καὶ ἱερατεῦειν σοι, καὶ ἀξιουμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιδλέψῃς ἐπὶ τὰ προκειμένα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνεκδοκὴς Θεός, καὶ εὐδοκῆς ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφῇ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ, βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχῃσι, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ ρυσθῶσι, Πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γίνωνται, ζωῆς αἰωνίου τύχῃσι, σοῦ καταλλαγέντος αὐτοῖς, Δέσποτα παντοκράτορ. Ἐστὶ δέομά σου, Κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων

¹⁹ Nicol. Methon. *De corpore et sanguine Christi*. ²⁰ I Cor. xi; Matth. xxvi; Marc. xiv; Luc. xii. ²¹ Nic. Methon. ἡμῶν. ²² Ignat. interpok. ad Magn. 11. ²³ Marc. xiii, 26; II Tim. iv, 1. ²⁴ Rom. ii, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(57) *Τούτος*. Deest rectius in cod. Vind. CLen.
(58) *Ἐνδιατρίψας*. Συνδιατρίψας melius in cod. Vindob. lb.
(59) *Τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος*. Contra duas hæreses ex adverso pugnantes; Monophysitarum et Armeniorum solo vino in mysteriis utentium, atque aquariorum sive hydroparastatarum sola aqua. De his observabilis et varia lectio ad *Leg. Novell.* Theodosii tit. 3 *De Judæis, Hydro-*

parastatas, et Hydrophobos; primis in *Novellis*; altera citante Rabano vel alio cap. 47, lib. *contra Judæos*: quæ explicari potest per Epiphanium ubi de Ebionæis: docet enim eos hæreticos aquam pro Deo habuisse, illamque meram in sanctum calicem immisisse. Erunt itaque hydrophobæ vel hydrophobi, qui aquam reverentur. Hydrotheitas habes apud anonymum *De hæresibus* scriptorem a Sirmondo in lucem emissum, hæresi 75. Cur.

ἕως περάτων, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξης ἀσειστον καὶ ἀκλυδώνιστον, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας, καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν δικόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας, Πνεύματος ἁγίου πληρώσῃς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε, Κύριε, ὑπὲρ τοῦ βασιλείως, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμεν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶτος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίσταται τὰ ὀνόματα. Ἔτι προσφερόμεν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξῃς αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον· ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγγελίᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόδηλον ποιήσῃς. Ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνικοιούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν θυμῷ, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοπορούντων· ὅπως ἐπίκουρος (60) γένῃ πάντων βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα σου, ὑπὲρ τῶν ἐξωθνητῶν καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραθῇς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν χευμαζόμενων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου (61), καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅπως τοὺς μὲν τελείωσῃς ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρίσῃς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃς, καὶ συγχωρήσῃς καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμεν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλιπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν διδόντα τροφὴν πάσῃ σαρκί. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων· ὅπως ἀπαντᾷς ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοι πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρί,

A mus te, Domine, pro sancta Ecclesia tua, quæ a finibus ad fines extenditur, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves usque in sæculi consummationem: item pro universo episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distribuyente. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; et pro omni presbyterio, pro diaconis, ac universo clero; ut omnes sapientiam a te edoctos, Spiritu sancto impleas. Adhuc rogamus te, Domine, pro rege, et iis qui in sublimitate sunt²⁴, et pro cuncto exercitu; ut res nostræ in pace versentur; quo totum vitæ nostræ tempus in quiete et concordia trajicientes, te per Jesum Christum spem nostram gloria afficiamus. Adhuc offerimus tibi pro omnia sanctis, qui a sæculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, justis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis et omnibus quorum tu nosti nomina. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc; ut eum in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis Ecclesiæ; pro iis qui in nuptiis honestis, ac in procreatione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ, uti nostrum neminem rejiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro urbe hac, et habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura servitute afflictis; pro exsulibus; pro proscriptis; pro navigantibus, et iter facientibus; ut sis auxiliator, omnium adjutor ac defensor. Adhuc rogamus te pro iis qui oderunt nos, et propter nomen tuum nos persequuntur; pro iis qui foris sunt, ac errant: ut adducas eos ad bonum, et furorem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro Ecclesiæ catechumenis; et pro iis qui ab adversario jactantur; et pro pœnitentiam agentibus fratribus nostris: ut primos quidem perficias in fide; alteros vero munda a vexatione mali; tertiorum autem pœnitentiam suscipias, condonesque cum iis, tum nobis quæ deliquimus. Offerimus quoque tibi pro aeris temperatura, et frugum ubertate; ut indesinenter bona a te collata percipientes, assidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt: ut omnes nos in pietate conservatos a te, in Christi tui, Dei universæ naturæ sub sensum et intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpato, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in

²⁴ I Tim. II, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ἐπίκουρος. Πάντων ἐπίκουρος, in Vindob. cod. ut in versione Latina. CLEA.

(61) Χευμαζόμενων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου. Qui cap. 35 et 37 Χευμαζόμενοι simpliciter dicuntur, ut capite Ancyrano 17, et a Maximo ad caput vi Eccle-

siasticæ hierarchiæ. Χευμαζόμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, aut ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, in Euchologiis. Sic eosdem energumenos invenies appellatos ἐνοχλουμένους ἐπὶ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους. COT.

infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque A
omnis populus Amen respondeat. Et dicat episcopus : Pax Dei sit cum omnibus vobis. Cunctusque populus respondeat : Et cum spiritu tuo. Ac diaconus iterum prædicet :

CAPUT XIII.

Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum ejus, pro munere, quod Domino Deo oblatum est ; ut Deus, qui bonus est, illud, mediante Christo suo, recipiat in cœleste suum altare, ad odorem suavitatis. Pro Ecclesia hac, et populo oremus ; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni Ecclesiæ cœtu cremus ; ut Dominus universos conservet atque custodiat. Pro regibus, et in sublimi potestate constitutis oremus ; ut res nostræ pacificæ sint ; quo vitam quietam et tranquillam nacti, in omni pietate ac morum castitate degamus²². Sanctorum martyrum memores simus, ut digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis qui in fide requieverunt oremus. Pro cœli temperatura et frugum maturitate oremus. Pro recenter baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur in fide ; omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos, Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum ejus commendemus. Et episcopus dicat : Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus consilio²³, et potens operibus ; Deus et Pater sancti Filii tui Jesu Salvatoris nostri, respice super nos ac super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam ; et sanctificans corpus nostrum et animam nostram, concede, ut effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus²⁴, proposita bona consequamur ; neminemque nostrum indignum judices, verum sis noster adjutor, opitulator, propugnator, per Christum tuum ; cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et postquam omnes dixerint, Amen ; diaconus dicat : Attendamus. Ac episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in D
gloriam Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen.
« Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in ho-

καὶ τῷ Ὑῖῳ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλίπτους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἀμήν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ εἰη μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος σου. Καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω· πάλιν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.

Ἔτι καὶ ἐτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξεται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὁσμήν εὐδίας. Ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας (62), παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. Ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤρῃμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες, διαγώμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν δεηθῶμεν· ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει, πάντες ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν (63). Ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χάριτί σου· ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλύνυμος, ὁ μέγας τῇ βουλῇ, καὶ κραταῖος τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ ἁγίου Παιδὸς σου Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπέβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ ἀγιάσας ἡμῶν τὸ σῶμα (64) καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον καθαρὸς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν, καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν γενοῦ, ἀντικλήπτωρ, ὑπερασπιστής, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν, Ἀμήν· ὁ διάκονος λεγέτω· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνήσάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· (65) Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς

²² I Tim. II, 2. ²³ Jer. XXXII, 19. ²⁴ II Cor. VII, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Καὶ ὑπηρεσίας. Desunt in cod. Vind. ac sane abesse hinc possunt. CLEB.

(63) Ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν. In eodem codice ὑπὲρ ἀλλήλων παρακαλέσωμεν. Quod rectius, si legas ὑπ' ἀλλήλων. IB.

(64) Τὸ σῶμα. Τὰ σώματα in cod. Vindob., quod melius. IB.

(65) Ὑπακούετω. Dixi nonnihil supra. Nunc adjicio emendationem in S. Athanasio, Apologia ad

Constantium imperat., p. 683: Ποῦ πρότερον ἦν καὶ ὅσιον ὑπακοῦσαι τὸν λαὸν τῷ Ἀμὴν; Ubi conveniens erat ei sanctum, ut populus responderet Amen? non ὑπακοῦσαι, ut audiret. Patet ex eo quod sequitur eadem pag.: ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνή, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν· ubi ex tot tantisque populis in unum congregatis, una vox oritur, dicentium Deo: Amen. COT.

Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς ἄ
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ
ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὡσαννὰ τῷ
Υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι
Κυρίου, ὁ Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· Ὡσαννὰ
ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνετω
ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι,
καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται,
καὶ οἱ ἀσκηταὶ (66), καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διακό-
νισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χῆραι, εἰσα τὰ παῖδια,
καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐ-
λαβείας ἀνευ θορύβου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος (67) δι-
δῶν τὴν προσφοράν, λέγων (68)· Σῶμα Χριστοῦ·
καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἀμήν. Ὁ δὲ διάκονος κατ-
εχέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιτιθεὶς λεγέτω· Αἷμα
Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· Ἀμήν.
Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος (69), ἐν τῷ
μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιποὺς. Καὶ ὅταν πάντες
μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφῶρια. Καὶ ὁ
διάκονος λεγέτω, πτυσαμένου τοῦ ψάλλοντος·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Μεταλαμβάντες τοῦ τιμίου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου
αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι
ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ πα-
ρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γε-
νέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν

“ Luc. II, 14. “ Matth. XXI, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Oi ἀσκηταί.* Non monachi ascetæ; sed laici, C
in severioribus pietatis officiis sese exercentes:
quales semper inter Christianos exstitisse dubi-
tari non debet; ut et ecclesiasticas virgines, ne-
quaquam moniales ascetrias. Nam opus, quod
notis imus illustratum, ante exortum vitæ monasti-
cæ conscriptum fuit: unde in eo nulla illius men-
tio, multa habenda, si per tempus licuisset. Voca-
bularum autem ἀσκήσεως et ἀσκητῶν in austeriori
vita absque monachatu tamen exempla sunt obvia.
Ut, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα, apud
Clementem Alexandrinum Strom. IV; τῶν ἐν ἡμῖν
ἀσκητῶν, in Origene t. V, contra Celsum, p. 272.
Consulenda ejusdem homilia 19 in Jeremiam, ult-
imæ editionis p. 193. E; sic Hierosolymitano Cyrillo
Catechesi 10, Anna prophetissa filia Phanael est
ἀσκήτρια. Parique modo populus Alexandrinus,
referente Alexandrina synodo, Athanasium in epi-
scopum flagitans, appellabat ἕνα τῶν ἀσκητῶν. Et
in Synopseos Athanasianæ sine, Lucianus martyr D
vocalur magnus asceta. Hæc plus satis. Cot.

(67) *Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος.* Dant corpus Christi,
eucharisticum panem, jure ordinario sacerdotes,
sive primi sive secundi ordinis, hoc est, episcopi
aut presbyteri. Post mille scriptores. Incertus a
R. P. Francisco Combelsio editus *De captivitate
Persica*, p. 346: Ἰερεῖς, οἱ τῶν σεραφίμ μείζοντον
ἀξίωμα περιχέμενοι. Ἐκεῖνος οὐκ ἐτόλμησεν τῇ χειρὶ
τοῦ ἀνθρώπου ἀφασθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λαβίδι τοῦτο προσ-
έφαυσεν· σὺ δὲ ταῖς χερσίν σου ταῖς πηλίναις τὰ τοῖς
σεραφίμ ἀδίκτα (hoc malum quam ἀθέατα) διαδοῖς
μυστήρια. *Sacerdotes, qui præ seraphim majorem
dignitatem consecuti estis* (Isa. VI, 6). *Ille non ausus
est carbonem manu contingere, sed eam forcipe strin-
xit: tu vero luteis tuis manibus, intacta seraphimis
mysteria distribuis.* Simili jure, dabant quoque

A minibus bona voluntas “*. Hosanna filio Davidis:*
benedictus qui venit in nomine Domini “*. Deus
Dominus; et apparuit nobis: « Hosanna in altis-
simis. » Post hoc sumat et communicet episcopus;
deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores,
cantores et ascetæ; et in feminis diaconissæ, vir-
gines et viduæ; postea pueri; tuncque omnis po-
pulus ordine, cum pudore et reverentia, absque
strepitu. Ac episcopus quidem tribuat oblatam,
dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat,
Amen; diaconus vero teneat calicem, ac tradendo
dicat: Sanguis Christi, calix vitæ; et qui bibit,
Amen respondeat. Psalmus autem tricesimus tertius
dicatur, dum reliqui omnes communicant. Cumque
universi et universæ communicaverint, accipientes
diaconi quæ supersunt, inferant in pastophoria. Et
diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronun-*

CAPUT XIV

Oratio post communionem.

Percepto pretioso corpore, et pretioso sanguine
Christi, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut
participes essemus sanctorum ejus mysteriorum; ro-
gemusque id nobis non in judicium ac damnationem
fieri, sed in salutem, in utilitatem animæ et corpo-

diaconi tempore Justini martyris; cujus exstat in-
signe testimonium apologia 2; sed postea id pote-
statis restrictum fuit canone 15 concilii Arelaten-
sis II, canone 38 Carthaginensis IV, Gelasii Decre-
to, etc. Lege S. Basilii epistolam 289; Hugo a S. Vi-
ctore *De sacramentis*, cap. 38: *Horum diaconorum
officium est, corpus et sanguinem Domini distribuere;
licet non ubique hoc observetur.* Prætereo usum et
abusum laicorum, repressamque quarundam semi-
narum insolentiam; quæ ab aliis fuse explicata
sunt. Ib.

(68) *Λέγων.* Simpliciter formulæ sequens ætas varie
addidit, tam apud Græcos, quam apud Latinos.
Insignem inter alia locum S. Augustini Sermone
ad infantes *De sacramento*; invenies quoque in
Hincmari Opusculo 2, cap. 12, p. 97, et in Ber-
tramo paulo ante finem. Ib.

(69) *Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος.* Cy-
rillus Catechesi Mystagoga ult. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε
τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θεῖου, προτρεπομένου
ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ
λέγοντος· Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύ-
ριος (Ps. XXXIII, 9). In missa Appendicis ad librum
Sacramentorum S. Gregorii p. 265, canitur tunc
temporis psalmus cxxxviii: *Domine, probasti me;*
in Marci autem Liturgia psalmus xxi. Καὶ μετα-
λαμβάνει ὁ ἱερεὺς εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας ἄλ-
λος. Ὅρ τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἐλαφὸς ἐπὶ τῆς πη-
γῆς. Legunt εὐχίτης, vertuntque, *Hinc participat
sacerdos euchites, seu orator, pro humanitate alius.*
*Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aqua-
rum, etc. Rectius forsitan: Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς
εὐχ. (pro εὐχῇ). Τῆς κατὰ φιλανθρωπίας. Ψαλμὸς·
Ὅρ τρόπον. Et communicat sacerdos. Oratio. Pro
humanitate. Psalmus: Quemadmodum, etc. Cot.*

ris, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri sæculi ²⁰. Surgamus. In gratia Christi, nos ipsos Deo, soli ingenito Deo, et Christo ejus commendemus. Atque episcopus gratiarum actionem proferat :

CAPUT XV.

Invocatio post communionem.

Domine Deus omnipotens, Pater Christi tui, benedicti Filii; exauditor eorum qui recte invocant te, cognitor precum etiam eorum qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti qui participaremus sancta tua mysteria, quæ præbuisisti nobis ad plenam eorum quæ bene cognovimus persuasionem, ad custodiam pietatis, ad remissionem delictorum; quoniam nomen Christi tui invocatum est super nos, et tibi adjuncti sumus. Qui segregasti nos ab impiorum communione, adunam cum iis qui tibi sunt consecrati, firma nos in veritate per sancti Spiritus adventum, quæ ignoramus revela, quæ deficiunt supple, quæ novimus corrobora. Sacerdotes inculpato conserva in cultu tuo: reges tuere in pace; magistratus in justitia; aerem in temperie; fruges in ubertate; mundum in omnipotente providentia. Gentes bellicosas seda: errantes converte: populum tuum sanctifica: virgines conserva: conjuges custodi in fide: castos roboram: infantes ad maturam ætatem perduc: nuper initiatos firma: catechumenos erudi, ac dignos initiatione redde: nosque omnes congrega in regnum cælorum, in Christo Jesu Domino nostro; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Deo per Christum ejus inclinate, et accipite benedictionem. Tum episcopus precetur, his verbis: Deus omnipotens, verax et incomparabilis, qui ubique existis, ac omnibus præsens es, et in nullo instar eorum quæ insunt contineris: qui locis non circumscriberis, temporibus non vetustescis, sæculis non terminaris, verbis non seducis; qui ortui non es subjectus, et custodia non indiges, et supra extraque interitum es, ac conversionem recipere nequis, atque natura es immutabilis; qui lucem habitas inaccessam ²¹, et natura invisibilis es; qui omnibus naturis rationalibus te benevole requirentibus

²⁰ I Cor. xi, 29. ²¹ I Tim. vi, 16.

εὐσεβείας, εἰς ἀφεσὶν ἀμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἐγειρώμεθα. Ἐν χάριτι Χριστοῦ ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ (70), τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ, καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Δέσποτα ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογητοῦ Παιδός, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ τῶν σιωπώντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεῦξεις· εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατηξώσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἀπαρέσχου ἡμῖν, πληροφορίαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἀφεσὶν πλημμελημάτων· ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσωκείωμεθα. Ὁ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθ' ὡσιωμένων σοι, στήριζον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνωσόμενα ἀποκάλυψον, τὰ λείποντα (71) προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. Τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου· τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ, τοὺς ἄερας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρποὺς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλχεί (72) προνοίᾳ. Τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πράυνον· τὰ πεπλανημένα ἐπιστρέψον· τὸν λαόν σου ἁγιάσον· τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον· τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει· τοὺς ἐν ἀγγελίᾳ ἐνδυνάμωσον· τὰ νῆπια ἁδύρουν· τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον· τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον, καὶ τῆς μυστικῆς ἀξίους ἀνάδειξον· καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνετε, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων· Ὁ Θεὸς (73) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρὼν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόντι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φυλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ φθορᾷ ἀνώτερος, ὁ τροπῇ ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοίωτος, ὁ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτος, ὁ τῇ φύσει ἀόρατος, ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ' εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε· ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, τοῦ ἀληθινῶς ὁρῶντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος

VARIORUM NOTÆ.

(70) Τῷ Θεῷ. Rectius absunt in cod. Vindob. verba τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ. Quamvis cum recepta sententia non pugnent, nescio quomodo Arianismum redolent; solebant enim Ariani frequenter ita loqui, ut discrimen naturarum in personis divinis inmererent. CLER.

(71) Λείποντα. Cod. Vind. non mutato sensu τὰ λείποντα. CLER.

(72) Παναλχεῖ. Est in cod. Vind. παναρχεῖ, om-

nibus sufficiente. Nihil interest, utrum sequamur. Utramque vocem habet Suidas, et posteriorem de sole dici observat, interpretaturque ἡλίου παναρχεός, τοῦ πανταχῇ λάμποντος. Recte quidem, sed aptius vim vocis expressisset πάση τῇ γῇ ἀρχοῦντος, toti terræ sufficientis. Ib.

(73) Ὁ Θεός. In cod. Vind. incipit hinc cap. 10, addita hac inscriptione: Ἐπίκλησις κεφαλαιώδης πιστῶν ἀπολυτικῇ. Ib.

λαοῦ σου· εὐμένης γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου, καὶ εὐλόγησον τοὺς σοὶ κεκλικότας τοὺς ἐκλεκτῶν αὐθέναν καὶ δὲς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ συμφέροντι, καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόβλητον ποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου· ἀλλὰ ἁγιάσον αὐτοὺς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ, ῥῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρησον· ὅτι σοὶ ὁδὸς, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σὺ Παιδί Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ σου τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἔτι, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος ἐρεῖ· Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ (74). Ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας (75) διατασσόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι ὡμῖν τοῖς ἐπισκόποις, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ τοῖς διακόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων διὰ τὰς ἰωάννου τοῦ φιλομένου ὑπὸ Κυρίου (76).

Περὶ δὲ χειροτονίας πρεσβυτέρων, ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (77), διατάσσομαι ὡμῖν τοῖς ἐπισκόποις. Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὃ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτῷ, τοῦ πρεσβυτέρου παρῆστώτος σοὶ καὶ τῶν διακόνων· καὶ εὐχόμενος λέγε· Κύριε (78) παντοκράτωρ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας, καὶ δι' αὐτοῦ τῶν ὄλων προνοῶν καταλλήλως. Ἡ γὰρ δύναμις διάφορα ποιῆσαι, τοῦτο δύναμις καὶ διαφόρως προνοῆσαι. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς προνοεῖ, τῶν μὲν ἀθανάτων φυλακῇ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν, διαδοχῇ, τῆς ψυχῆς φροντίζει νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρῶσαι τῆς ἐνδείας. Αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου Ἐκκλησίαν, καὶ αὐξήσον αὐτήν, καὶ πληθύνον τοὺς ἐν αὐτῇ προσεστώτας, καὶ δὲς δύναμιν πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου. Αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς (79) πρε-

A exaudi me propter nomen tuum: ac benedic iis, qui tibi inclinarunt cervices suas; atque da eis cordis eorum petitiones, quæ utiles sunt, et neminem eorum abjici facias a regno tuo; verum sanctifica illos, custodi, protege, adjuva, libera ab adversario, ab omni inimico; domos eorum conserva; eorum introitus et exitus tuere⁷⁴: quoniam tibi gloria, laus, majestas, cultus, adoratio; et Filio tuo Jesu, Christo tuo, nostro Domino, Deo, ac regi; et sancto Spiritui; nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et diaconus dicat: Ite in pace. Hæc de mystico cultu nos apostoli constituimus vobis episcopis, presbyteris et diaconis.

CAPUT XVI.

B De ordinatione presbyterorum constitutio Joannis a Domino dilecti.

⁷⁴ Porro de ordinatione presbyterorum, ego dilectus a Domino, constituo vobis episcopis. Cum presbyterum ordinas, episcopo, manum super caput ejus ipse impone, astante tibi presbyterio, necnon diaconis; et orans, dic: Domine omnipotens, Deus noster, qui per Christum universa condidisti, et per ipsum cunctis provides convenienter. In quo enim potestas est efficiendi varia, in eo et inest potestas providendi variis modis. Nam idcirco, Deus, provides; immortalibus quidem, sola conservatione; mortalibus vero, successionem; animæ, cura legum; corpori, expletionem indigentia. Ipse igitur et nunc respice in sanctam tuam Ecclesiam; auge illam; ac eos qui in ea præsentunt multiplica, virtutemque da ut ii verbo ac opere ad ædificationem populi tui laborent. Ipse nunc quoque respice super hunc famulum tuum, qui suffragio ac judicio totius cleri in presbyterium cooptatus est; et imple illum spi-

⁷² Psal. cxx, 8. ⁷³ I. Ignat. interfol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(74) Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ. Verbum ἀπολύειν hoc sensu solet usurpari. Atque ita sumo, p. 100 Ordinationum Græcarum, ubi de diaconissa: Μετὰ δὲ τὸ μεταλαβεῖν αὐτὴν ἐπιδίδωσιν αὐτῇ ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὅπερ δεχομένη οὐδενὶ μεταδίδωσιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἀποτίθησιν καὶ ἀπολύει. Postquam autem ipsa communicavit, tradit ipsi sacerdos sanctum poculum; quod accipiens, nulli ex eo impertitur, sed in sancta mensa reponit: et dimittit. Hoc est, dat diaconissæ veniam descendendi is qui ordinat. Cor.

(75) Μυστικῆς λατρείας. Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi Mystag. 5: Ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἱλασμοῦ. Dicitur etiam, λατρεία, λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία, λογικὴ λατρεία, ἀναίμακτος θυσία, οἰκονομία λατρείας, et λατρεία οἰκονομίας. Eusebio, cap. 71, lib. iv. De vita Constantini; ἐνθεός λατρεία, atque μυστικὴ λειτουργία. In epistola synodica Cyrilli Alexandrini ad Nestorium: Τὴν ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελουμένην θυσίαν (vel juxta aliam lectionem quam sequitur Macarius Antiochenus, actione 8 concilii generalis vi, λατρείαν; vel quod vertitur a Dionysio Exiguo, θυσίας λατρείαν, sacrificii servitutem) πρός-μ'ν τε οὕτω ταῖς μυστικαῖς εὐλογίαις. Id.

(76) Deest hæc inscriptio in cod. Vind., et quæ sequuntur, usque ad ἐπισκόποις, habentur tituli instar. Cler.

(77) Ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Imitationem Constitutionum in ordinationibus presbyteri, diaconi et subdiaconi, circa nomina apostolorum Joannis, Philippi ac Thomæ, exhibebit Euchologium Allatianum. Cor.—Ad hæc verba ascriptum hoc scholion in Vindob. cod.: Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, ὁ ἀδελφὸς Ἰακώβου, φυγαδευθεὶς ὑπὸ Δομετιανοῦ ἐν Πατμῷ τῇ νήσῳ συνεγράψατο τὸ κατ' αὐτὸν Εὐαγγέλιον ἐν γ' Τραϊανοῦ χρόνῳ, καὶ ἐν Ἐρεσῷ ἰδίῳ τέλει χρησάμενος· οὐ τὸ λείψανον ζητηθέν οὐχ εὗρηται. Id.

(78) Κύριε, καὶ τὰ ἑξῆς. In codice Vindob. hæc vocantur ἐπίκλησις χειροτονίας πρεσβυτέρου. Id.

(79) Ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντός. Memorabilis est hanc in rem canon Theophili Alexandrini, quo formam ordinandis istam præscribit: Πᾶν τὸ ἱερατικὸν συμφωνεῖν καὶ αἰρεῖσθαι, καὶ τότε πῶν ἐπίσκοπον δοκιμάζειν, ἢ καὶ συναίνουόντος αὐτῷ τοῦ ἱερατείου, χειροτονεῖν ἐν μέτῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνούντος τοῦ ἐπισκόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. En cleri electio, et populi testimonium. Auctor vero Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, tomo IV 8

ritu gratiæ et consilii, ut adjuvet ac gubernet populum tuum in corde mundo : quemadmodum respexisti in populum electum tuum, et sicut Moysi præcepisti eligere seniores, quos implevisti spiritu²⁴. Et nunc, Domine, præsta, servans in nobis spiritum gratiæ tuæ non deficientem : ut repletus operationibus vim sanandi habentibus, ac sermone ad docendum apto, erudiat cum mansuetudine populum tuum; serviat tibi sincere, mente pura et anima volente atque sacra; quæ pro populo celebrantur, inculcate perficiat; per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor, ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XVII.

De ordinatione diaconorum constitutio Philippi.

De ordinatione vero diaconorum, ego Philippus constituo. Diaconum efficies, episcopo, imponens ei manus, astante tibi cuncto presbyterio cum diaconis; et orans, dices:

CAPUT XVIII.

Invocatio ordinationis diaconi.

Deus omnipotens, verax, et neque fallens neque falsus, dives erga omnes te in veritate invocantes, terribilis in consiliis; sapiens cogitatione, fortis et magnus: exaudi orationem nostram, Domine, et auribus percipe deprecationem nostram; et ostende faciem tuam super servum tuum hunc, electum tibi in diaconatus ministerium; et imple eum Spiritu sancto, et virtute, sicut implevisti Stephanum, martyrem, ac passionum Christi tui imitorem²⁵; et concede ei, ut cum sibi traditum ministerium probe, constanter, innocue, ac inculpabiliter administraverit, majore gradu dignus habeatur; mediatore unigenito Filio tuo; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XIX.

De diaconissa constitutio Bartholomæi.

De diaconissa vero, Bartholomæus constituo: Episcopo, impones ei manus, astante presbyterio una cum diaconis ac diaconissis; et dices:

CAPUT XX.

Invocatio in ordinatione diaconissæ.

Deus æterne, Pater Domini nostri Jesu Christi,

²⁴ Exod. xviii, xxiv, xxviii. ²⁵ Act. vi, vii

σπουτέριον ἐπιδοθέντα, καὶ ἐμπλήσων αὐτὸν πνεύματος χάριτος καὶ συμβουλίας, τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνᾶν τὸν λαόν σου ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ· ὃν τρόπον ἐπίδωκε ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου, καὶ προσέταξας Μωϋσεὶ αἰρεῖσθαι πρεσβυτέρους, οὓς ἐπλήσας πνεύματος. Καὶ νῦν, Κύριε, παράσχου, ἀνελλιπέως τηρῶν ἐν ἡμῖν τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος σου· ὥπως πλησθεὶς ἐνεργημάτων ἱατικῶν, καὶ λόγου διδακτικοῦ, ἐν πραότητι παιδεύῃ σου τὸν λαόν, καὶ δουλεύῃ σοι εὐχρινῶς ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ, καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἱερουργίας ἀμώμους ἐκτελῇ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Περὶ χειροτονίας διακόνων, τοῦ Φιλίππου διάταξις (80).

Περὶ δὲ χειροτονίας διακόνων, ἐγὼ Φίλιππος διατάσσομαι. Διάκονον καταστήσεις, ὃ ἐπίσκοπε, ἐπιθεὶς αὐτῷ τὰς χεῖρας, παρεστῶτός σοι παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων, καὶ ἐπευξάμενος ἔρεῖς·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου.

Ὁ Θεὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀψευδής, ὁ πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλούμενους σε ἐν ἀληθείᾳ, ὁ φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὁ σοφὸς διανοίᾳ, ὁ κραταῖος καὶ μέγας· εἰσάκουσον προσευχῆς ἡμῶν, Κύριε, καὶ ἐνώτισαι τὴν δέησιν ἡμῶν, καὶ ἐπιφανὸν τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δούλόν σου τόνδε, τὸν προχειριζόμενόν σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλησὼν αὐτὸν πνεύματος ἁγίου, καὶ δυνάμεως, ὡς ἐπλήσας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταξίωσον αὐτὸν εὐαρέστως λειτουργήσαντα τὴν ἐγχειρισθείσαν αὐτῷ διακονίαν, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιωθῆναι βαθμοῦ, διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ διακονίσσης, Βαρβολομαίου διάταξις.

Περὶ δὲ διακονίσσης, Βαρβολομαῖος (81) διατάσσομαι· ὃ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας (82), παρεστῶτός τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ἔρεῖς·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας διακονίσσης.

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν

VARIORUM NOTÆ.

Augustini, quæst. 101, dicit testimonio diaconi fieri presbyterum : quam consuetudinem unius urbis Romæ esse docemur ab Hieronymo epist. 85. Vide si lubet concilium Carthag. iv, can. 22. Cot. (80) Deest hæc inscriptio in cod. Vindob. ejusque loco hæc leguntur : Περὶ δὲ τῆς χειροτονίας, καὶ τὰ ἐξῆς, addito hoc scholio : Φίλιππος Ἀσιανῇ διοικήσει κηρύξας τὸν ζωοποιὸν λόγον, ἐν Ἱερραπόλει τῆς Φρυγίας τέθραπται, ἀμὰ ταῖς θυγατράσιν, μαρτυρῶν τὰς ἐκείνης ἐπὶ Δομετιανοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ

τὰς θυγατέρας ἔχων Φίλιππος ἐκ τῶν ζ' ἐστίν. Ὁ καὶ τὸν Εὐνοῦχον βαπτίσας. CLEH.

(81) Βαρβολομαῖος. In cod. Vind. hic legiuntur hoc scholion : Βαρβολομαῖος Ἰνδοῖς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἐκέρυξεν Εὐαγγέλιον, ὃς καὶ τέθραπται ἐν Ἰνδοῖς. Id.

(82) Ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας. Frequentissime Patres Græci, rarissime Latini. Præter Wormatienses Patres ex concilio Chalcedonensi, Fortunatus in Vita Radegundis. Manu superposita consecravit diaconam Medardus episcopus. Vide supra. Cot.

Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δημιουργός, ὁ πληρώσας Πνεύματος Μαριάμ καὶ Δεβόρραν (83), καὶ Ἄνναν, καὶ Ὀλδάν, ὁ μὴ ἀπαξιῶσας τὸν μονογενῆ σου Υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ γυναικὸς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐν τῷ ναῷ προχειρισάμενος τὰς φρουροὺς τῶν ἁγίων σου πυλῶν αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιδεῖ ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε, τὴν προχειρισμένην εἰς διακονίαν, καὶ δὸς αὐτῇ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐπιτελεῖν αὐτὴν τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῇ ἔργον, εἰς δόξαν σὴν, καὶ ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ προσκύνησις, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ ὑποδιακόνων διδάξεις τοῦ Θωμᾶ (84).

Περὶ δὲ ὑποδιακόνων, ἐγὼ Θωμᾶς διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις. Ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ὃ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ ἐρεῖς· Δέσποτα (85) Θεέ, οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργέ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τοὺς νεωκέρους ἀναδείξας τῶν ἁγίων σου σκευῶν φύλακας· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιβλέψον ἐπὶ τὸν δούλόν σου τόνδε, τὸν προχειρισθέντα (86) ὑποδιάκονον, καὶ δὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐφάπτεσθαι τῶν λειτουργικῶν (87) σου σκευῶν, καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου διαπαντός, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Περὶ ἀναγνώστῶν, τοῦ Ματθαίου διδάξεις (88).

Περὶ δὲ ἀναγνώστῶν, ἐγὼ Ματθαῖος, ὁ καὶ Λεὺς (89), ὁ ποτε τελώνης, διατάσσομαι. Ἀναγνώστην

A creator viri ac mulieris; qui Spiritu implevit Mariam²⁶, Deborah²⁷, Annam²⁸, et Holdam²⁹; qui non dedignatus es, ex muliere nasci unigenitum Filium tuum³⁰; qui in tabernaculo testimonii et in templo feminas custodes sanctarum januarum tuarum instituisti: ipse nunc quoque respice in famulam tuam hanc, electam ad ministerium; et da ei Spiritum sanctum; et munda eam ab omni inquinamento carnis et spiritus³¹; ut opus sibi commissum perficiat condigne, in gloriam tuam et laudem Christi tui; cum quo tibi gloria atque adoratio, et sancto Spiritui, in sæcula: Amen.

CAPUT XXI.

De subdiaconis constitutio Thomæ.

B De subdiaconis autem, ego Thomas vobis episcopis constituo. Quando subdiaconum ordinas, episcopo, impones super eum manus, et dices: Domine Deus, conditor cœli et terræ, omniumque quæ in eis continentur, qui in tabernaculo testimonii ædituos designasti, custodes sanctorum vasorum tuorum³²: ipse nunc etiam aspice super hunc famulum tuum, qui subdiaconus creatus est; et da illi Spiritum sanctum, ut vasa ministerio tuo dicata atrectet pro dignitate, semperque voluntatem tuam faciat; per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XXII.

De lectoribus constitutio Matthæi.

C De lectoribus vero, ego Matthæus, qui et Levis, olim publicanus, constituo. Lectorem crea, imponens ei manum; et Deum orans, dicito: Deus

²⁶ Exod. xv, 20. ²⁷ Judic. iv, 4. ²⁸ Luc. ii, 36. 7. ²⁹ IV Reg. xxi, 14. ³⁰ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12. ³¹ II Cor. vii, 1. ³² Num. iii; I Paral. ix.

VARIORUM NOTÆ.

(83) Δεβόρρα. Varie effertur hoc nomen: Δεβώρα, Δεβόρα, Δεβώρα, Δεβώρα, Δεβόρα, Δεβώρα, Δεβόρα, et Δεβόρα. Cor.

(84) Deest titulus, ejusque loco legitur in cod. Vindob.: Θωμᾶς ἐκήρυξε Παρθοῖς, Μήδοις, Πέρσαις, Γερμανοῖς (pro Καρμάνοις) Ὑγκανοῖς, Βακτριανοῖς, Βαρτοῖς, ὅς καὶ μαρτυρήσας κεῖται ἐν Ἑδέσῃ τῆς Ὀσσορηνῆς. CLER.

(85) Δέσποτα. In cod. Vind. inscribuntur hæc: Ἐπίκλησις χειροτονιας ὑποδιακόνου. Κεφ. κβ'. Ib.

(86) Προχειρισθέντα. In ms. cod. Vind. χειροτονηθέντα. Ib.

(87) Λειτουργικῶν. Ἱερῶν. Ibidem legitur. Ib.

(88) Περὶ, καὶ τὰ ἐξῆς. Deest titulus in eodem cod. ejusque loco sunt duodecim prima capituli hujus verba. Ib.

(89) Ματθαῖος, ὁ καὶ Λεὺς. Consentiant antiqui et recentiores, id recte ex Evangeliorum comparatione colligentes. Etiam Origenes, cum loco relato in Catena Matthæi, tum præfatione explanationis in Epistolam ad Romanos. Quocirca ejus locus tom. I in Celsum, p. 48, a docto Scripturarum interprete Hugone Grotio objectus: Ἐστὼ δὲ καὶ ὁ Λεὺς τελώνης ἀκολουθήσας τῷ Ἰησοῦ· ἀλλ' οὕτι γὰρ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἦν, εἰ μὴ κατὰ τινα τῶν ἀντιγράφων τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου. Sit et Levi publicanus, qui Jesum secutus est: non erat tamen ex apostolorum numero, nisi juxta quædam

exemplaria secundum Marcum Evangelii. Explicandus videtur per concessionem, ac de nomine, hoc in sensu: Detur Levin publicanum assecram Christi, alium esse a Matthæo pariter, publicano: at nomen Levis in Catalogis apostolorum non exstat, si excipias quosdam Marci evangelistæ codices. Qui codices, ni fallor, cap. 3. vers. 18, Levin Alphæi, non Jacobum Al hæi exhibebant, aut potius Λεβὴν pro Λεββαῖον quemadmodum in editione Græca Theodoriti Questionum, quæst. 16, in Numeros, habetur Θαδδαῖος, ὁ καὶ Λεβί, ubi in Græco Latino, Θαδδαῖος, ὁ καὶ Λεββαῖος. Græci posteriores Λευβαῖον dicunt. Opponit adhuc Grotius Heracleonem Valentinianum hæreticum, cui in Clementis Alexandrini Stromat. iv, p. 502, Ματθαῖος et Λεὺς duo sunt. Sed forsitan ab Heracleone non intelligitur Levi publicanus, Marc. ii, 14, et Luc. v, 27, memoratus; intelligitur autem Levi Lebbæus, ut dictum est. Certe auctor Laterculi apostolorum supra positi ad libri ii finem, Levin τὸν καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον confundit cum Lebbæo, qui et Thaddæus ac Judas Jacobi. Atque ita defendi possunt Origenes et Heracleon. Verum excusationem nullam admittit quod in codice 1048, uno e multis Regiis Commentariorum Victoris Antiocheni in Marci Evangelium, nactus sum, ad textum laudatum ii, 14: Μάρκος μὲν καὶ Λουκᾶς συγκαλύπτουσι τὸ ὄνομα τῇ ἀρχαίᾳ προσηγορίᾳ. Αὐτὸς δὲ Ματθαῖος εὐαγγελιζόμενος τὰ καθ' ἑαυτὸν ἀπαγγέλλων λέγει· Καὶ ἐθεάσατο Ματθαῖον τὸν τελώνην.

eternae, multus in misericordia et miserationibus; A qui mundi structuram per ea quae facta sunt patefecisti, quique numerum electorum tuorum conservas: ipse et nunc respice super famulum tuum, cui committitur ut sanctas tuas Scripturas legat populo tuo, et da ei Spiritum sanctum, Spiritum propheticum. Qui Esdras famulum tuum instruxisti ad legendas populo tuo leges tuas⁴²; nunc quoque a nobis rogatus, instrue famulum tuum; et da ei, ut opus traditum perficiendo sine reprehensione, dignus majore gradu declaretur; per Christum, cum quo tibi gloria, et cultus, ac Spiritui sancto, in saecula. Amen.

CAPUT XXIII.

Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.

⁴² Ego vero Jacobus Alphæi constituo de confessoribus. Confessor non fit ordinatione; res enim est voluntatis ac tolerantiae: magno autem honore dignus est, ut qui coram gentibus et regibus confessus sit nomen Dei et Christi ejus. Quod si opus eo fuerit, in episcopum, aut presbyterum, aut diaconum, ordinatur. Si vero aliquis confessor, non ordinatus, aliquam hujusmodi dignitatem sibi praetextu confessionis vindicaverit et arripuerit, is deponatur et ejiciatur. Non enim est confessor; quandoquidem negavit Christi constitutionem, ac est infideli deterior⁴³.

⁴³ II Esdr. viii. ⁴⁴ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12. ⁴⁵ Lege et interpunge sic.... ὁπομοῆς τιμῆς δὲ μεγάλης, supplendo voculam quae deesse videtur. Edit. Patrol. ⁴⁶ I Tim. v, 8.

VARIORUM NOTÆ.

⁴⁷ λέγων αὐτοῦ τὸ τραῦμα. Ζητητέον οὖν εἰ ὁ αὐτὸς τελώνης ἐστὶ παρὰ τοῖς τρισὶ καλούμενος Ματθαῖος, Λευὶς, Ἰάκωβος· καὶ εἰ υἱὸς ἦν Ἀλφαίου. Δυσωυμίας δὲ κατὰ τὴν Γραφὴν καὶ ἐπ' ἄλλων ἐστὶν εὐρεῖν. Ὅς ἐπὶ τοῦ πενθεροῦ Μωσέως, ποτὲ μὲν ὀνομαζομένου Ἰσθδρ, ποτὲ δὲ Παγουήλ. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλείων περὶ Ἀδερ καὶ Ἱεροδοάμ· οὐ γὰρ εἰσὶ δύο, ἀλλ' εἰς ἀμφοτέροις ὀνόμασι καλούμενος. Ἐκ τοῦ οὖν διαφωνίας ἔχειν τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον τῶν καταλόγων τῶν ἐξ ἀποστόλων, καὶ ὡς ἐν τισὶ μὲν, παράγων εἶδε Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, ἐν τισὶ δὲ, Ματθαῖον τὸν τελώνην, ἐρεῖ τις ὅτι δύο ἦσαν ἐκ τῶν δώδεκα τελῶναι, Ματθαῖος καὶ Ἰάκωβος Ἀλφαίου· ὅπερ οὐκ ἐστίν· εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐστίν. Hoc est: Marcus quidem et Lucas nomen veteri appellatione obtinent. Ipse vero Matthæus in Evangelio suo quæ ad se pertinebant enuntians, ait: « Et vidit Matthæum publicanum (Matth. ix, 9), » manifestando vulnus suum. Quæri ergo debet an idem publicanus sit, a tribus appellatus, Matthæus, Levi, Jacobus, et utrum filius fuerit Alphæi. Enim vero duo nomina in aliis etiam hominibus apud Scripturam invenias, ut in socero Moysi, qui interdum nuncupatur Jethro, interdum Raguel. Simili quoque modo in III Regum libro circa Aderem et Jeroboamum: non enim duo sunt, sed unus utroque nomine vocatus. Itaque ex eo quod Evangelium secundum Marcum contineat discrepantiam ab enumerationibus apostolorum duodecim; et quia in quibusdam quidem, cum præteriret, vidit Jacobum Alphæi sedentem ad telonium, in quibusdam vero, publicanum Matthæum; dicit aliquis duos exstitisse e duodenis publicanos,

προχειρίσαι, ἐπιθεῖς αὐτῷ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπευξάμενος πρὸς τὸν Θεόν, λέγε· Ὁ Θεός (90) ὁ αἰώνιος, ὁ πολὺς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, ὁ τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν διὰ τῶν ἐνεργουμένων φανεροποιήσας, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν σου διαφυλάττων· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθεῖς ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν (91) ἐγχειριζόμενον τὰς ἀγίας σου Γραφὰς ἀναγινώσκειν τῷ λαῷ σου, καὶ δὲς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα προφητικόν. Ὁ σφίσας Ἑσθραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου· καὶ νῦν παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν, σφίσον τὸν δοῦλόν σου, καὶ δὲς αὐτῷ, ἔργον ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῷ, ἀξίον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ· διὰ Χριστοῦ, μεθ' οὗ σοι ἡ δόξα καὶ τὸ εὐχαριστῆσαι Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἰακώβου τοῦ Ἀλφαίου περὶ ὁμολογητῶν διὰ ταῖς.

Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀλφαίου, κατὰ διατάσσομαι περὶ ὁμολογητῶν. Ὁμολογητὴς οὐ χειροτονεῖται· γνώμης γὰρ τοῦτο καὶ ὁπομοῆς⁴⁴· δὲ μεγάλης ἐπάξιος, ὡς ὁμολογήσας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων. Ἐὰν δὲ χρεια (92) αὐτοῦ ἢ εἰς ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, χειροτονεῖται. Εἰ δέ τις ὁμολογητὴς, μὴ χειροτονηθεὶς, ἀρκάσῃ αὐτῷ ἀξίωμα τι τοιοῦτον, ὡς διὰ τὴν ὁμολογίαν, οὗτος καθαιρεῖσθω καὶ ἀποδαλλέσθω· οὐ γὰρ ἐστίν· ἐπείπερ ἡρνηται τὴν Χριστοῦ διάταξιν, καὶ ἐστίν ἀπίστου χεῖρων.

⁴⁸ Matthæum et Jacobum Alphæi: quod ita non se habet; unus enim idemque est. En ut gravissimo errore, directe contra Evangelia et apostolorum Acta militante, Jacobus Alphæi a Matthæo seu Levi non distinguitur. Errandi occasionem dedit mendosa lectio, apud Marcum, εἶδε Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, a Victore indicata. Cæterum de Victoris presbyteri Antiocheni Commentariis in Marci Evangelium, præter ea quæ viri eruditii docuere, notandum est exstare eam interpretationem in Biblioth. Cæsarea Vindobonensi codice ms. inter Lambecianos lib. iii, 38, sed sine auctoris nomine. Cor.

(90) Ὁ Θεός. Scholium additum est in cod. Vind. Ἐπὶ κλητῆς χειροτονίας ἀναγνώστῶν. CLER.

(91) Τὸν δοῦλόν σου τόν. Desunt hæc perperam in cod. Vindob. Is.

(92) Ἐὰν δὲ χρεια, etc. Ad sacrorum ordinum honores promoveri solebant confessores, teste Cypriano epist. 33, 34, 35; et ante illum Tertulliano adversus Valentianos, cap. 4. Cujus locum, uipote memorabilem brevemque ascribam: Speraerat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prærogativa loci positum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ ubi-rupit. Ex constitutione vir multa doctrinæ Joannes Morinus De sacris ordinationibus, exercitatione 11, cap. 2, n. ult., concludere nititur, confessores ordinatos fuisse in diaconos et presbyteros, absque susceptione inferiorum graduum; itemque exorcistas, ex Constitut. cap. 26, conclusurus eodem modo de episcopatu, si voluisset: cum nihil tale noster. Cor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

A

CAPUT XXIV.

Τοῦ αὐτοῦ (93) περὶ παρθένων.

Ejusdem de virginibus.

Ὁ αὐτὸς, περὶ παρθένων διατάσσομαι (94). Παρθένος οὐ χειροτονεῖται. Ἐπιταγὴν γὰρ Κυρίου οὐκ ἔχομεν· γνώμης γάρ ἐστι τὸ ἐπαθλόν· οὐκ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ γάμου, ἀλλ' ἐπὶ σχολῇ τῆς εὐσεβείας.

Ipsa ego constituo de virginibus. Non ordinatur virgo. Præceptum enim Domini non habemus⁴⁴. Siquidem voluntatis est hæc certaminis gloria; non ad criminandum matrimonium, sed ad vacandum pietati.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

CAPUT XXV.

Λεββαίου (95) τοῦ ἐπικληθέντος Θαδδαίου περὶ χηρῶν διατάξις.

Lebbæi cognomento Thaddæi constitutio de viduis.

Καγὼ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, τάδε περὶ χηρῶν (96) διατάσσομαι. Χήρα οὐ χειροτονεῖται· ἀλλ' εἰ μὴν ἐκ πολλοῦ ἀπέθαλε τὸν ἄνδρα, καὶ σωφρόνως καὶ ἀκαταγνώστως ἔζησε, καὶ τῶν οἰκείων ἀρίστα ἐπαμελήθη, ὡς Ἰουδὴ καὶ Ἄννα, αἱ σεμνόταται, κατατασσέσθω εἰς τὸ χηρικόν. Εἰ δὲ νεωστὶ ἀπέθαλε τὸν ἄνδρα, μὴ πιστευσέτω, ἀλλὰ χρόνῳ νεότης κρινέσθω. Τὰ γὰρ πάθη ἔσθ' ὅτε καὶ συγγηροῖ (97) ἀνθρώποις, εἰ μὴ⁴⁵ ὑπὸ κρείττονος χαλινοῦ εἰργόμεθα⁴⁶.

Et ego Lebbæus, cognominatus Thaddæus, hæc de viduis constituo. Vidua non ordinatur: sed si multo ante amisit virum, et caste ac inculpabiliter vixit, ac domesticorum optime curam gessit, ut Judith⁴⁷ et Anna⁴⁸, sanctissimæ feminae, cooptetur in gradum vidualem. Quod si nuper amisit conjugem, ne illi credatur, sed tempore adolescentia dijudicetur. Perturbationes enim interdum cum hominibus consenscunt, nisi potiori freno coercemur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

CAPUT XXVI.

Ὁ αὐτὸς περὶ ἐπορκιστοῦ.

Idem de exorcista.

Ὁ αὐτὸς (98), περὶ ἐπορκιστοῦ διατάσσομαι. Ἐπορκιστὴς (99) οὐ χειροτονεῖται. Ἐθνοίης γὰρ ἐκουσίου τὸ ἐπαθλόν, καὶ χάριτος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁ γὰρ λαβὼν χάρισμα ἱαμάτων, δι' ἀποκαλύψεως ὑπὸ Θεοῦ ἀναδείκνυται, φανερὰς οὐσίας πᾶσι τῆς ἐν αὐτῷ χάριτος. Ἐὰν δὲ χρεια αὐτοῦ γένηται εἰς ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, χειροτονεῖται.

Ipsa egomet, de exorcista constituo. Exorcista non ordinatur. Hæc enim certaminis laus pendet a libera et bona voluntate, et a gratia Dei per Christum, adventu Spiritus sancti. Qui enim accepit charisma, seu donum sanationum, per revelationem a Deo declaratur, cunctisque manifesta est gratia quæ est in ipso. Si autem opus eo fuerit, in episcopum, vel presbyterum, vel diaconum ordinatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

CAPUT XXVII.

Σίμων (100) ὁ Κανανίτης, περὶ τοῦ ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.

Simon Cananita de episcopo, a quot debeat ordinari.

Σίμων δὲ ὁ Κανανίτης, καγὼ διατάσσομαι ὑπὸ πό-

Et vero ego Simon Cananæus constituo, a quot

⁴⁴ I Cor. vii, 25. ⁴⁷ Judith. viii. ⁴⁸ Luc. ii. ⁴⁹ al. συγγηροῖ ἀνθρώποις μὴ. ⁵⁰ al. εἰργόμενα. Sic Vind. cod. ⁵¹ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(93) Τοῦ αὐτοῦ. Desunt in cod. Vind. CLER.

(94) Διατάσσομαι. Deest in eodem. Id.

(95) Λεββαίου. Deest inscriptio hæc in eodem. In utroque hæc adduntur: Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεββαῖος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἰουδᾶς ζηλωτὴς Ἐδαισηνοῖς κηρύξας τὴν λόγον καὶ τοῦ ἐν τῇ μέσῃ τῶν ποταμῶν Ἀδράρου Ἐδίσσης τοπαρχοῦντος, τέθαιπται ἐν Βηρύτῳ τῆς Φοινίκης. Id.

(96) Περί χηρῶν. Inter multa decreta ad hasce viduas pertinentia, est quoque canon 27 concilii Arausicani i, ita habens in editione Sirmondana.... De viduis professis, si nupserint aut raptæ fuerint.... Viduitatis servandæ professionem, coram episcopo in secretario habitant, imposita ab episcopo veste viduali indicandam. Raptiores vero talium, vel ipsam talis professionis deserticem, merito esse damnandam.

Ubi indicandam exponet alius: ego autem mutabo in vindicandam, cujus loco cæteræ editiones, non esse violandam; legamque, imposita ab episcopo veste viduali, vindicandam. Cor.

(97) Συγγηροῖ. Lectio diversa, συγγηροῖ, corrupta est ex συγγηροῖ. Id.

(98) Ὁ αὐτός. Hæc et tres sequentes voces absunt in cod. Vind. CLER.

(99) Ἐπορκιστής. Initio fungebantur hoc munere omnes Christiani. In Tertulliano De idololatria,

cap. 41: Quo ore Christianus thurarius, si per templa transibit, fumantes aras despnet, et exsufflabit, quibus ipse prospexit? qua constantia exorcisabit alumnos suos, quibus domum suam cellarium præstat? Ille quidem si exclusit dæmonium, non sibi placeat de fide, neque enim inimicum excludit; facile debuit de eo impetrare quem quotidie pascit. Quem locum e multis unum selegi, ut indicarem cujusdam viri docti jocularem errorem: quod Tertullianus illic doceat, solitos a parentibus exorcizari proprios filios: quasi per alumnos, Afrorum doctissimus intelligeret liberos; cum ita vocet dæmones, quod meribus thurarii pascerentur. Idem Septimius De præscriptione hæreticorum, cap. 41, procacitatem mulierum hæreticarum insectatur, quæ exorcismos agere audebant. Postea charisma expellendi dæmones paucioribus a Deo concessum est, sive ex clero, sive de plebe: Origenes, lib. vii, contra Celsum, paulo post initium. Atque hos solos exorcistas agnoscebat Ecclesia pseudo-Clementis nostri, carens, instar plurimarum, exorcistis certo genere clericorum. Cor.

(100) Σίμων, etc. Deest hic titulus in cod. Vind. Sed loco tituli est Σίμων ὁ Κανανίτης, κήρυξ τοῦ λόγου, σταυρῷ τελειοῦται, ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐπὶ Δομητιανοῦ. CLER.

ordinari episcopus debeat. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinatur. Si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur, et ipse, et is qui ordinavit eum. Quod si necessitas incidens coegerit ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem, aut aliam similem causam plures interesse non possint, asserat auctoritatem mandati plurium episcoporum.

CAPUT XXVIII.

Ejusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.

Idem ipse, constitutio de canonibus. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris vero nequaquam. Episcopus deponit omnem clericum dignum qui deponatur, excepto episcopo: id enim solus non potest. Presbyter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo, et a compresbytero; eamque pariter compresbytero dat: manus imponit, non ordinat;

1. pseudo-Ignat. ad Heron. 3.

Α των όφείλει χειροτονείσθαι ό έπισκοπος Έπισκοπος υπό τριών ή δύο έπισκόπων χειροτονείσθω. Έάν δε τις υπό ένός χειροτονήθ ή έπισκόπου, καθαιρείσθω, και αυτός, και ό χειροτονήσας αυτόν. Έάν δε ανάγκη καταλάβ η υπό ένός χειροτονήθ ηναι, διά τό μή δύνασθαι πλείονας παραγενέσθαι διωγμού έντος, ή άλλης τοιαύτης αίτίας, ψήφισμα κομιζέσθω της έπιτροπής πλείονων έπισκόπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Τού αυτού (1) κανόνες περί έπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, και λοιπών κληρικών.

Ό αυτός (2), διατάσσομαι περί κανόνων. Έπισκοπος εύλογεί, ούκ εύλογείται· χειροθετεί, χειροτονεί, προσφέρει, εύλογίαν παρά έπισκόπων λαμβάνει, παρά δε πρεσβυτέρων ούδαμώς (3)· έπισκοπος καθαιρεί πάντα κληρικόν (4) άξιον έντα καθαιρέσεως, πλην έπισκόπου· μόνος γάρ ούχ οίός τε (5). Πρεσβύτερος εύλογεί, ούκ εύλογείται· εύλογίας δέχεται παρά έπισκόπου, και (6) συμπρεσβυτέρου, ώσαύτως επιδίδωσι συμπρεσβυτέρω χειροθετεί, ού χειροτονεί· ού καθαιρεί, άφορίζει δε τούς

VARIORUM NOTÆ.

(1) Τού αυτού, etc. Deest titulus in cod. Vind. CLER.

(2) Ό αυτός. Hæc et hic seqq. verba sunt loco inscriptionis, in cod. Vind. Ib.

(3) Παρά δε πρεσβυτέρων ούδαμώς. Sine ulla contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. Hebr. vii, 7. Additur a Nicolao papa, epist. 8, nulum jus inferiores habere ut benedicant præpositis suis. Interdum tamen per humilitatem majores minoribus virtute præstantibus caput submittebant. Ut de quodam sancto monacho refertur apud Severum, dialogo 1, cap. 14: Episcopi quoque sanctissimi, inquit, sacerdotali auctoritate deposita, contingi se ab eo, atque benedici humiliter postulantes, sanctificatos se, et divino munere illustratos, quoties manum illius vestimentum contingerant, non immerito crediderunt. Cot.

(4) Έπισκοπος καθαιρεί πάντα κληρικόν. Hoc jus primum fuisse discimus etiam ex epist. Cypriani 65, et Hieronymi 53, 61. Sed ei postea derogatum est, ob quorundam tyrannicam licentiam: juxta effatum concilii Hispanensis II: Episcopus sacerdotibus ac ministris solus honorem dare potest, auferre solus non potest, can. 6, cujus canonis extrema mutila et depravate leguntur apud Reginonem, Appendice 1, cap. 31, sic: Sed præstanti synodali judicio quod canon de illis præceperit; pro, sed præsentati synodali judicio, quod canon de illis præceperit, definiri (repete ex præcedentibus, poterit). Cæterum circa celeberrimam depositionem Arii presbyteri, et sociorum, nactus in Bibliotheca Regis, codice 2417. Alexandri Alexandrini allocutionem ineditam, dignissimam quæ hic attexeretur judicavi.

Καθαίρεσις Άρσιου και των συν αυτώ, υπό Άλεξανδρου, αρχιεπισκόπου Άλεξανδρείας.

ΆΛΕΞΑΝΔΡΟΣ πρεσβυτέροις και διακόνοις Άλεξανδρείας και Μαρρώτου παρών παρουσιν, αγαπητούς αδελφούς έν Κυρίω χάρειν.

Depositiō Arii et eorum qui cum illo, per Alexandrum archiepiscopum Alexandriæ.

ALEXANDER, presbyteris et diaconis Alexandriæ atque Mareotæ præsens præsentibus, dilectis fratribus in Domino salutem.

Licet jam subscripseritis illis quæ ad Arium et Arianos misi, adhortans eos ad negandam impietatem et ad assentiendum sanæ atque catholicæ fidei, reclamque sententiam vestram ostenderitis, necnon in dogmatibus consonantiam cum Ecclesia catholica; tamen quia et ad omnes ubique terrarum comministros de Ariana secta litteras dedi, necessarium censui, ut vos quidem civitatis clericos congregarem, vos vero qui de Mareota estis arcesserem, præcipue cum ex vobis quoque Chares et Pistus presbyteri, Serapio, Pammion, Zosimus et Ireneus diaconi, Arianos assectati fuerint, atque cum illis deponi voluerint; quo tum quæ nunc scriptis mandata sunt cognoscatis, tum vestrum in iis consensum demonstraretis, itemque Arii, Pisti, sociorumque depositioni suffragemini. Decebat enim vos quæ a me scripta sunt scire, et unumquemque ea quasi a se essent exarata, corde relinere.

Εί και φθάσαντες ύπεγράψατε οίς επέστειλα τοίς περί Άρειον, προτρέπων αυτούς [i. αυτούς] άρνησασθαι μέν την άσέβειαν, πεισθηναι δε τή ύγιαίνουσ η και καθολική πίστει, και έδειξάτε έαυτών όρθήν την προαίρεσιν, και την έν τοίς δόγμασι συμφωνίαν της καθολικής Εκκλησίας, όμως έπειδή και προς τούς άπανταχού συλλειτουργούς επέστειλα περί των περί Άρειον, άναγκαίον ήγησάμην ύμås μέν τούς της πόλεως κληρικούς συναγαγείν, ύμås δε τούς από του Μαρρώτου μεταπέμψασθαι, μάλιστα ότι και άφ' ύμών Χάρης και Πιστός πρεσβύτεροι, και Σαραπίων, και Παράμμων, και Ζώσιμος, και Είρηναίος διάκονοι, έπηκολούθησαν τοίς περί Άρειον, και ήγάπησαν συν αύτοίς καθαιρεθηναι· ίνα και τά νυν γραφόμενα γνώτε, την τε έν τούτοις συμφωνίαν έαυτών επιδείξεσθε, και τή καθαιρέσει των περί Άρειον και των περί Πιστόν σύμψηφοι γένησθε. Πρέπει γάρ τά παρ' έμου γραφόμενα γνώσκειν ύμås, και έκαστον ως παρ' αυτού γραφόμενα, έν τή καρδίη κατέχειν.

Vide Lambecium Biblioth. Cæsar., lib. III, ms. 57, pag. 87. Cot.

(5) Οίός τε. Additur έστιν in codice Vindobonensi. CLER.

(6) Καί. Καί παρά, idem cod.

ὁποθεδικότας, ἐάν ᾧσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτη τιμωρίᾳ. Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ, οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει (7)· οὐ προσφέρει, τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτὸς ἐπιδίδουσι τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεὺς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος ἱερεῦσι. Τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἐξόν. Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ· ἀλλ' οὐδὲ τι ᾧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι, ἢ οἱ διάκονοι, ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας, καὶ ἐξυπηρετεῖσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας, διὰ τὸ εὐπρεπές. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν, ἐάν ἢ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυτέρου. Ὑποδιάκονος οὐκ ἔξεστιν ἀφορίζαι, οὔτε μὴν (8) ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν (9), οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν. Ὑπηρεῖται γὰρ εἰσι διακόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Περὶ εὐλογίας (10) ὕδατος καὶ ἐλαίου, τοῦ Ματθαίου διάταξις.

Περὶ δὲ ὕδατος καὶ ἐλαίου, ἐγὼ Ματθαῖος διατάσσομαι. Εὐλογεῖτω ὁ ἐπίσκοπος τὸ ὕδωρ, ἢ τὸ ἐλαίον· ἐάν δὲ μὴ παρῇ, εὐλογεῖτω ὁ πρεσβύτερος, παρστώτος τοῦ διακόνου. Ἐπὰν δὲ ὁ ἐπίσκοπος παρῇ, παριστάσθω ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος· λεγέτω δὲ οὕτως· Κύριε Σαβαώθ, ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, κτίστα τῶν ὕδατων καὶ χορηγὲ τοῦ ἐλαίου, ὀκτιρμοῦ καὶ φιλόφρονος, ὁ δοὺς τὸ ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, καὶ ἐλαίον τοῦ ἱλαρῆναι πρόσωπον εἰς ἀγαλλίαμα εὐφροσύνης· αὐτὸς καὶ νῦν διὰ Χριστοῦ ἀγιάσας τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ ἐλαίον, ἐπ' ὀνόματι τοῦ προσκομίσαντος, ἢ τῆς προσκομισάσης, καὶ ὁδὸς δυνάμιν ὑγιείας ἐμποιοτικὴν, νόσων ἀπελαστικὴν, δαιμόνων φυγαδευτικὴν, πάσης ἐπιβουλῆς διωκτικὴν, διὰ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν.

(11) Ὁ αὐτός, περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν. Ἐπεὶ προστάσσω, πᾶσαν ἀπαρχὴν προσκομίζεσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνους, εἰς διατροφήν αὐτῶν· πᾶσαν δὲ δεκάτην προσφέρεισθαι, εἰς διατροφήν τῶν λοιπῶν κληρικῶν, καὶ τῶν παρθένων, καὶ τῶν χηρῶν, καὶ τῶν ἐν πενίᾳ ἐξεταζομένων. Αἱ γὰρ ἀπαρχαὶ τῶν ἱερῶν εἰσὶ καὶ τῶν αὐτοῖς ἐξυπηρετουμένων διακόνων.

²² Cital Harmenopolus, in *Epist. can.* sect. 2, tit. 4; l. pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(7) Οὐ βαπτίζει, etc., usque ad οὐδενὶ ἐξόν. Citatur in fine Responsionum Nicetæ Heracleensis ad Interrogationes Constantini episcopi, prout exstant in mss. tribus ad calcem Matthæi Blastaris, duobus Regiis, tertio Juliano. Cor.

(8) Οὐτε μὴν, καὶ τὰ ἐξῆς. Cod. Vindob. habet in dativo ἀναγνώστη, ψάλτη et διακόνισσῃ, ut res vetetur lectori, cantori et diaconissæ. CLER.

(9) Ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν. Silentio legi non debet varia lectio codicis Regii qui notatur numero 2392: Ἀναγνώστη, ἢ

A non deponit, segregat autem ac excommunicat inferiores, si eam poenam mereantur. Diaconus non benedicit, non dat benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat; non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tanquam sacerdos, sed tanquam ministrans sacerdotibus. Nulli autem ex reliquis clericis licet opus diaconi facere²². Diaconissa non benedicit; sed nec peragit quidquam eorum quæ presbyteri aut diaconi faciunt; duntaxat januas custodit; et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat, propter decorum. Diaconus excommunicat subdiaconum, lectorem, cantorem, diaconissam; si absente presbytero res id postulet. Subdiacono non licet segregare, neque lectorem, neque cantorem, neque diaconissam; non clericum, non laicum: ministri enim sunt diaconorum.

CAPUT XXIX.

De benedictione aquæ et olei, Matthæi constitutio.

De aqua autem et oleo, constituo ego Matthæus. Benedicat episcopus aquam et oleum. Sin vero non adsit, benedicat presbyter, præsente diacono. Quando autem aderit episcopus, assistant presbyter, et diaconus; hunc vero in modum dicat: Domine Sabaoth, Deus virtutum; creator aquarum, et largitor olei; misericors, et hominum studiose; qui dedisti aquam ad potum ac expurgationem, et oleum ad exhilarandum vultum in exultationem lætitiæ: ipse et nunc per Christum sanctifica hanc aquam atque hoc oleum, nomine illius qui obtulit, aut illius quæ obtulit; et da vim effectricem sanitatis, morborum expultricem, dæmonum fugatricem, omnium insidiarum profligatricem, per Christum spem nostram; eum quo tibi gloria, honor, ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XXX.

Ejusdem; de primitiis et decimis.

Idem, de primitiis et decimis. Adhuc injungo, ut omnes primitiæ afferantur episcopo, et presbyteris, et diaconis, ad eorum alimentum; utque omnes decimæ offerantur, ad alendos reliquos clericos, et virgines, ac viduas, et paupertate afflictos. Primitiæ enim, sacerdotum sunt, atque iis ministrantium diaconorum.

ψάλτη, ἢ διακόνισσῃ. Cor.

(10) Περὶ εὐλογίας, κ. τ. λ. Tota inscriptio deest, ejusque loco legitur: Ματθαῖος ἐν Ἰουδαίᾳ διδάσκων τὸν Χριστοῦ λόγον, τῶν ἐβδομήκοντα γεγονώς μαθητῶν, ὁ μετὰ τὴν Χριστοῦ ἀνοδὸν συγκατηρίθμητο τοῖς δώδεκα Ἀποστόλοις ἀντὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου προδότου· κεῖται ἐν Ἱερουσαλὴμ. Sed pro Matthæo legendum erat Matthiam. Vide Act. 1, 25. CLER.

(11) Ὁ αὐτός, etc. Deest inscriptio, cujus loco sunt sex verba sequentia.

CAPUT XXXI.

Ejusdem, de iis quæ supersunt.

Idem, de reliquiis constituo. Eulogias quæ in mysticis oblationibus supersunt, diaconi ex voluntate episcopi aut presbyterorum distribuunt clero; episcopo partes quatuor, presbytero partes tres, diacono partes duas; cæteris vero, subdiaconis, vel lectoribus, vel cantoribus, vel diaconissis, partem unam. Id enim pulchrum et coram Deo acceptum est, unumquemque secundum suam dignitatem honorari: nam Ecclesia non confusionis, sed ordinis est schola.

CAPUT XXXII.

Varii canones Pauli apostoli de iis qui accedunt ad baptismum; quos oporteat admittere, et quos rejicere.

Et ego Paulus, apostolorum minimus ¹⁴, hæc de canonibus constituo vobis episcopis et presbyteris. Qui primo ad mysterium pietatis accedunt, episcopo vel presbyteris per diaconos adducantur; et causas exquirantur quare se ad verbum Domini adjunxerint: quique obtulerunt, testimonium eis præbeant, diligenter exploratis quæ ad eos spectant. Examinentur autem eorum mores ac vita; et an servi sint, vel liberi. Atque si fidelis seu Christiani servus fuerit, interrogetur dominus ejus, utrum ei testimonium perhibeat: si non perhibet, rejiciatur, donec domino probaverit dignum se esse; si vero ei perhibet testimonium, admittatur. Quod si ethnici sit famulus, doceatur placere domino, ut Verbum et Christiana religio non aspergatur infamia ¹⁵. ¹⁶ Rursus si habet uxorem, aut mulier virum; edoceantur se mutuo, conjuges, esse contenti; sin vero non sunt matrimonio conjuncti, discant non scortari, sed legitimo sociari connubio. Si autem dominus ejus, cum sit fidelis, et sciat quod ille scortetur, non dat ei uxorem, aut mulieri virum, excommunicetur. Si quis vero dæmonem

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ (12) περὶ περισσευμάτων.

Ὁ αὐτὸς, περὶ περισσευμάτων διατάσσομαι. Τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας (13), κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ· τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, διακόνῳ μέρη δύο· τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνις, ἢ ἀναγνώσταις, ἢ ψαλμοῖς, ἢ διακονίσσαις, μέρος ἓν. Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀποδέκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἕκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν· ἢ γὰρ Ἐκκλησίᾳ οὐκ ἀταξίας, ἀλλ' εὐταξίας ἐστὶ διδασκαλεῖον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Κανόνες (14) διάφοροι Παύλου τοῦ ἀποστόλου, περὶ τῶν προσιόντων τῷ βαπτίσματι, τίνας δεῖ προσδέχεσθαι, καὶ τίνας ἀποβάλλεσθαι.

B

Κἀγὼ Παῦλος ὁ τῶν ἀποστόλων ἐλάχιστος, τάδε διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις, περὶ κανόνων. Οἱ πρῶτως προσιόντες τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐσεβείας, διὰ τῶν διακόνων προσαγέσθωσαν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις· καὶ τὰς αἰτίας ἐξεταζέσθωσαν, οὐ χάριν προσήλθον τῷ Κυριακῷ λόγῳ· οἱ τε προσενηγόντες μαρτυρεῖτωσαν αὐτοῖς, ἀκριδῶσαντες τὰ κατ' αὐτούς. Ἐξεταζέσθωσαν δὲ αὐτῶν καὶ οἱ τρόποι, καὶ ὁ βίος, καὶ εἰ δοῦλοί εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι. Καὶ ἐὰν πιστοῦ δοῦλος ᾖ, ἐρωτάσθω ὁ κύριος αὐτοῦ, εἰ μαρτυρεῖ αὐτῷ· ἐὰν δὲ μὴ, ἀποβαλέσθω, ἕως ἂν ἐαυτὸν ἄξιον ἐπιδείξῃ τῷ δεσπότῃ· εἰ δὲ μαρτυρεῖ αὐτῷ, προσδέχεσθω. Εἰ δὲ ἐθνικοῦ (15) ἢ οἰκέτης, διδασκέσθω εὐαρεστεῖν τῷ δεσπότῃ, ἵνα μὴ βλασφημῇται ὁ Λόγος. Εἰ μὲν οὖν ἔχει γυναῖκα, ἢ ἡ γυνὴ ἄνδρα, διδασκέσθωσαν ἀρκεῖσθαι ἑαυτοῖς· εἰ δ' ἄγαμοί εἰσι, μανθανέτωσαν μὴ πορνεύειν, ἀλλὰ γαμῖν νόμῳ. Εἰ δ' ὁ δεσπότης αὐτοῦ πιστὸς ὢν, καὶ εἰδὼς ὅτι πορνεύει, οὐ δίδωσιν αὐτῷ γυναῖκα, ἢ τῇ γυναικὶ ἄνδρα, ἀφορίζέσθω. Ἐὰν δὲ τις δαίμονα ἔχῃ, διδασκέσθω μὲν τὴν εὐτέλειαν, μὴ προσδέχεσθω δὲ εἰς κοινωνίαν (16) πρὶν ἂν καθαρῶς ᾖ· εἰ δὲ θά-

¹⁴ I Cor. xv, 9. ¹⁵ Tit. ii. ¹⁶ Ignat. ad Polyc. 5; pseudo-Ignat. ad. Heron. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(12) *Τοῦ αὐτοῦ.* Locum hujus inscriptionis obtinent quinque primæ capitis voces. CLER.

(13) *Τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίας.* Intellige quidquid panis et vini oblatum fuerit a populo, nec fuerit a sacerdote consecratum. Joannes Moschus, *Prati spiritualis* cap. 25: Ἐπέμψθη ἐνέγκαι εὐλογίας ἀπὸ Ἱερικῶν, καὶ βαστάζων τὰς εὐλογίας, et cætera, quæ velim legas. In Sostrate, *Hist.* lib. vii, cap. 2, de Chrysantho Novatiano episcopo: Ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἐδέξατο, πλὴν κατὰ Κυριακὴν δύο ἄρτους τῶν εὐλογιῶν ἐλάμβανε. Ab ecclesiis nihil accepit, præter duos panes Eulogiarum, singulis diebus Dominicis. Τὰ προσφερόμενα εἰς λόγον θυσίας, μετὰ τὰ ἀναλισκόμενα εἰς τὴν τῶν μυστηρίων χρῆσιν, οἱ κληρικοὶ διανεμίσθωσαν, etc. *Quæ ad sacrificium offeruntur, post ea quæ in mysteriorum usum consumuntur, clerici dividant*, est canon 7 Theophili Alexandrini; ad quem operæ pretium fuerit consulere Theodorum Balsamonem. Cot.

(14) *Κανόνες, κ.τ.λ.* Deest tota inscriptio in cod. Vindob. pro qua hæc leguntur. Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν διδασκαλὸς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυ-

ρικοῦ καταγγέλλας τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον τοῖς ἔθνεσιν ἐν Ῥώμῃ διδάσκων τὸν λόγον ἀνῆρθη ὑπὸ Νέρωνος καὶ Ἀγρίππα βασιλέως, κεφαλῇ κολασθεὶς καὶ τέθαπται ἐν τῇ αὐτῇ Ῥώμῃ. CLER.

(15) *Ἐθνικοῦ.* Recte, non ἐθνικός, ut habet cod. Vindob. Ib.

(16) *Εἰς κοινωνίαν.* Id est, fidelium societatem per baptismum, ut legenti patebit. Falluntur itaque monachi illi apud Balsamonem p. 229, qui de communione eucharistiæ accipiunt; sic interrogantes Constantinopolitanam synodum sub Nicolao patriarcha habitam: Εἰ δεῖ τὸν δαιμονιζόμενον μεταλαμβάνειν τῶν ἁγιασμάτων. Ὁ μὲν γὰρ ἅγιος Τιμόθεος εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν ἐρωτήσεις εἶπεν ἄλλως, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι ἄλλως, καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἄλλως. An oporteat dæmoniacum communicare sacramentis. Sanctus enim Timotheus in sibi propositis *Quæstionibus aliter dixit* (quæst. 3), et sancti apostoli *aliter, et recentiores aliter.* De baptismo energumenum agitur etiam, canone Eliberitano 37, quæstione 2 laudati Timothei, pag. 1060 Balsamonis; canone 15 concilii Arausicani i, et cap. 76 Capitularis Autonis, tom. VIII Acheriani *Spicilegii*. Cot.

κατος καταπνίγοι, προσδεχέσθω. Εἰ τις πορνοβοσκός· ἢ παυσάσθω τοῦ μαστροπεύειν, ἢ ἀποβαλλέσθω. Πόρνη προσιοῦσα, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Εἰδωλοποιὸς προσίων, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Τῶν ἐπὶ σκηνῆς ἐάν τις προσῇ ἰνὴρ, ἢ γυνή, ἢ ἡνίοχος (17), ἢ μονομάχος, ἢ σταδιοδρόμος, ἢ λουδεμιστής (18), ἢ Ὀλυμπικός, ἢ χοραύλης, ἢ κιθαριστής, ἢ λυριστής (19), ἢ ὁ τὴν ὄρχησιν ἐπιδεικνύμενος, ἢ κάπλος· ἢ παυσάσθωσαν, ἢ ἀποβαλλέσθωσαν. Στρατιώτης προσίων, διδασκέσθω μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀφωνίοις· πειθόμενος (20), προσδεχέσθω· ἀντιλέγων δὲ, ἀποβαλλέσθω. Ἀρρήτοποιὸς κίναδος, βλάξ (21), μάγος, ἐπαιδοδός, ἀστρολόγος, μάντις, θηρεπωδός, λώταξ (22), ὀχλαγωγός, περιάμματα ποιῶν (23), περικαθαίρων, οἰωνιστής, συμβολοδείκτης (24), παλ-

A habeat : doceatur quidem pietatem, sed non recipiatur ad communionem, antequam mundetur : tamen si mors urgeat, recipiatur. Si quis est leno, aut desinat perductorem agere, aut repellatur. Meretrix quæ accedit, aut desistat, aut rejiciatur. Idolorum artifex, cum accedit, aut desistat, aut rejiciatur. Scenicorum si quis accedat, vir sive femina, vel auriga, vel gladiator, vel stadii cursor, vel lanista seu ludorum curator, vel Olympicus, vel choraules, vel citharista, vel lyristes, vel saltationem ostentans, vel caupo ; hi aut finem faciant, aut rejiciantur. Miles accedens, doceatur nemini injuriam inferre, non calumniari, contentus esse sibi datis stipendiis⁸⁷ : obtemperans his, admittatur ; repugnans, rejiciatur. Nefandæ libidinis perpetrator, cinædus, lascivus, magus, incantator, astrolo-

⁸⁷ Luc. III, 14.

VARIORUM NOTÆ.

(17) Ἡνίοχος. Ad hunc canonem, et Eliberitanum, ac Arelatenses, apposite adjungitur elegans Historia ex Vita Hilarionis per Hieronymum : *Auriga Gazensis, in curru percussus a dæmone, totus obrigit, ita ut nec manus agitare, nec cervicem posset reflectere. Delatus ergo in lecto, cum solam linguam moveret ad preces, audit non prius posse sanari, quam crederet in Jesum, et se sponderet arii vristinæ renuntiaturum. Credidit, spopondit, sanatus est, magisque de animæ quam de corporis salute exultavit.* Augustinus, *De opere monachorum*, cap. 13 : *Nec effractor aut latro erat, nec auriga, aut venator, aut histrio, aut turpilucrus. Tertullianum pratero, cum aliis. Cor.*

(18) Λουδεμιστής. (Codice Regio 772, qui continet λέξεις ἐκ τῶν Διατάξεων, cum acuto in penultima λουδεμιστής.) Est aut lanista, qui Glossis λουδοτρόφος, aut potius ludi procurator, ut appellatur a Tacito, is cui ludorum ac munerum publicorum cura credita est. Lexicon Favorini : Λουδεμιστής, ὁ ἄρχων τῶν παιγνίων. Αὐτοὶ γὰρ τὰ παίγνια παρὰ Ῥωμαίοις. Hinc glossa marginalis libri Regii 2392, ad locum *Constitutionum*, quantum fugientem scripturam æsequi mihi licuit : τούτέστι ὁ πρῶτος τῶν παιγνιστῶν, ὁ καὶ τίνα θεάματα ποιῶν πρὸς γέλωτα, λούδα τοῖς Ῥωμαίοις εἰρημένα. Vide supra *Constit.* lib. v. Nimirum errant Græci, qui ad libidinem hoc vocis trahunt. In Lexico Stephani apud Meursium : Λουδεμιστής, ἀρρήτοποιός. Et ms. Regio 2392 : Λουδεμιστής, ἐρμηνεύεται ὁ διαχοριστής, ἦγουν ὁ παρθενοφθόρος· λούδος γὰρ παρὰ τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ἢ φθορά. Ib.

(19) Κιθαριστής, ἢ λυριστής. Notat Helladius apud Photium *Bibliotheca* codice penult. Græcos dicere κιθάραν et κιθαριστήν, dicere λύραν, sed non dicere λυριστήν. Hoc de prima Græcia, postea enim λυριστής quoque in usu fuit. Lexicon Græco-Latinum velus : Λυριστής, fidicinarius. Pari modo Latini mediæ ætatis *lyristen* usurpant. Unde *lyristria* Augustino in *contra Julianum*, cap. 11. Ib.

(20) Πειθόμενος. Præponitur huic vocis copula καὶ in cod. Vindob., nec male. CLEA.

(21) Βλάξ. Significat mollem, lascivum, ignavum, supinum, jactatorem, fatuum. Optima glossa hic : Ἄλλως οἱ Ἀθηναῖοι τὸν προσδαῶδὴ λέγουσι. Cor.

(22) Λώταξ. Docente Eustathio, qui circa lotum laborabat, λώταξ dicebatur. Id vero hominum genus, quia vile fuit, malum, ac erroneum, eapropter λώταγες dicti mendici vagantes atque nebulones. Οὐχ ὅπως τούτους τοὺς προσαιτῶντας, οὐς λώταγας ἡμῖν ἔθος καλεῖν ; πῶς περιῶσι, πῶς καὶ αὐτοὺς

ἐλεοῦμεν ; ἀλλ' ὅμως τούτοις οὐδὲ συγγνώμη τίς ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ συγγινώσκωμεν αὐτοῖς ὅταν κυβεύοντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἀπολλύωσι. Non vides hos mendicos, quos solemus vocare lotagas ? quomodo circumeant, quomodo etiam eorum misereamur ? Sed tamen iis non datur ulla venia. Neque enim iis ignoscimus, quando alea ludentes, suas vestes perdunt. Chrysostomus, homilia 13 in *Epistolam ad Ephesios*. In Scholiis nostris ad λώταξ adnotatur, si bene tantum non deleta lego : Καὶ οἷόν τις παιγνιώτης θυμεικὸς δι' εὐτραπείαν γέλωτα ποιῶν. At alterius Græci eodem in ms. 2392, alibi observatio est : Ἡ δὲ λώταξ φωνὴ ποιά τίς ἐστιν ἐκ τοῦ ἀποτελουμένου λεγομένη. Ἔστι δὲ τοιοῦτόν τι τὸ λεγόμενον· ἐπιδεικνύμενοί τινες τὸ παλαιὸν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, βοκόλια (lege aut intellige βαυκάλια) στοργγγύλα πληροῦντες οἶνου, εἰς ὕψος ἀνέπεμπον. Καὶ εἴπερ ἡχὴ τις ἐγένετο τῷ ἀναφέρεσθαι τὸ καυκάλιον, σημεῖον τοῦτο ἐποιοῦντο ἀγάπης, τῷ ποιῶ τοῦ ἡχοῦ τὸ ποσὸν συμμετροῦντες αὐτῆς. Lexicon Favorini : Λώταξ, ὁ ληστής, ἢ ὁ μύρα ἀλειψόμενος, ἢ ὁ καταδαπανῶν ἐν τοῖς αἰσχροῖς τὸν βίον αὐτοῦ, ὡς ὁ πόρνος, καὶ ὁ ἀνδρόγυνος, ἢ ὁ αὐλητής, etc. Aliud Lexicon Græco-Latinum cod. Reg. 85 : Λωτοφάγοι, delicate viventes. Apud Hesychium : Λωτός· τράχημά τι, καὶ αὐλός, etc. Ib.

(23) Περιάμματα ποιῶν. Corrige etiam e ms. Regio 18, 8, locum in *Euchologio*, seu *Græcorum Rituali*, pag. 344 : ταῖς γοητεῖαις, καὶ ταῖς ἐπαῶδαῖς, καὶ τοῖς περιάσμασι, καὶ τοῖς φυλακείοις [leg. περιάσμασι, et φυλακείοις]. Quid sint περιάμματα, ut et φυλακτήρια, si ignores, docebunt te plurimi A Scholiaste memorato Regii codicis, περιάμματα ποιῶν exponitur, περιχρεμάσας ἐν νόσοις ἢ ἐν φιλτροῖς. Ib.

(24) Συμβολοδείκτης. Commemorat S. Gregorius Nyssenus *συμβολομαντείας*, in *Epistola de Pythouissa* : οἰωνοσκοπίας, συμβολομαντείας, χρηστηρίας, ἢ πατοσκοπίας, νεκυίας, ἐνθουσιασμοῦς, κατὰ κωλὰς ἐμπνεύσεις, quo loci doctissimus interpres frustra sollicitat κατὰ κωλὰς, ut substituat κατὰ κωλὰς naminis instinctus, κατὰ κωλὰς enim per pudenda significat. Auguria, divinationes per symbola, oracula, auspicia, mortuorum evocationes, furiosos affatus, per pudenda inspirationes. Aperta sunt verba Origenis, tom. III in *Celsum* : διὰ τοῦ Πυθίου στομίου περικαθεζομένη τῇ καλουμένη προφήτιδι πνεῦμα διὰ τῶν γυναικείων ὑπεισέρχεται τὸ μαντικὸν ὁ Ἀπόλλων τὸ καθαρὸν ἀπὸ γηίνου σώματος. Vide Chrysostomum initio *Catenæ in Jeremiam* apud Ghislerium. Συμβολικός, συμβολικῶς μαντεύεσθαι, in Cyrillo

gus, vates, captator carminum magicorum, mendicus, agyria, circulator, amuleta faciens, lustrans, augur, ominum et signorum monstrator, palpitationum interpres; in occurso observans vitia oculorum aut pedum, vel observans aves, aut mustelas, aut voces, aut symbolicas auditiones, probentur tempore: vix enim elui potest malitia: cum igitur desierint, admittantur; si non pareant, rejiciantur. Concubina cujuspiam infidelis mancipium, illi soli dedita, admittatur; si autem etiam cum aliis petulanter agit, rejiciatur. Fidelis, qui habet concubinam; si servam, desinat, et legitime ducat uxorem; si liberam, eam in uxorem legitimam accipiat; si nolit, rejiciatur. Qui gentilium mores sectatur, vel Judaicas fabulas, aut mulcet vitam, aut repellatur. Si quis animum addicit insaniae theatri, aut venationibus, aut equestribus cursibus, aut ludorum certaminibus; vel cesset, vel rejiciatur. Qui erit catechumenus, per tres annos catechesi informetur: quod si studiose se gerit, et rei desi-

A μῶν ἐρμηνεύς (25), φυλαττόμενος ἐν συναντήσῃ (26) λώδας ὄψεως (27), ἢ ποδῶν, ἢ ὀρνίθων, γαλῶν, ἢ ἐπιφωνήσεων, ἢ παρακροσμάτων συμβολικῶν χρόνων δοκιμαζέσθωσαν. Δυσέκνιπτος γὰρ ἡ κακία· παυσάμενοι οὖν προσδεχέσθωσαν, μὴ πειθόμενοι δὲ ἀποβαλλέσθωσαν· παλλακὴ τινος ἀπίστου δούλη (28), ἐκείνη μόνῃ σχολάζουσα, προσδεχέσθω· εἰ δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ἀσελγαίνει, ἀποβαλλέσθω. Πιστὸς ἐὰν ἔχη παλλακὴν, εἰ μὲν δούλην, παυσάσθω, καὶ νόμῳ γαμείτω (29)· εἰ δὲ ἐλευθέραν, ἐγαμείτω αὐτὴν νόμῳ· εἰ δὲ μὴ, ἀποβαλλέσθω· Ἑλληνικοὺς τις ἐθεσιν ἐξακολουθῶν, ἢ Ἰουδαϊκοὺς μύθοις, ἢ μεταθέσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Θεατρομανίᾳ εἰ τις πρόσκειται, ἢ κυνηγίοις, ἢ ἵπποδρομοῖς, ἢ ἀγῶσιν (30), ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Ὁ μέλλων κατηχεῖσθαι, τρία B ἔτη κατηχεῖσθω· εἰ δὲ σπουδαῖός τις ἦ, καὶ εὐνοίαν ἔχει περὶ τὸ πρᾶγμα, προσδεχέσθω· ὅτι οὐχ ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος κρίνεται. Ὁ διδάσκων (31), εἰ καὶ λαϊκὸς ἦ, ἐμπειρὸς δὲ τοῦ λόγου, καὶ τὸν τρόπον σεμνὸς, διδασκείτω· ἐξόνται γὰρ πάντες διδακτοί

VARIORUM NOTÆ.

lib. x contra Julianum, ad finem. Porro nihil frequentius in libris omnium gentium linguarumque omnium occurrit symbolis, seu signis superstitionis. Scholiastes noster ad περικαθάρων, διὰ θυσίων δοκῶν κωλύειν νότους ἢ ἁμαρτίας; ad οἰωνιστής, ἥτοι ὀρνεοσκόπος; ad συμβολοδείκτης, ὁ διὰ συμβόλου τι ὑποδεικνύων πονηρόν. Cor.

(25) Παλμῶν ἐρμηνεύς. Epiphanius in Expositione fidei, num. 24, παλμῶν παρατήρησις. Quæ duo loca infeliciter tractavit infelix Magnus Miscellaneorum lib. iv, cap. ult. exponens de extispiciis, extorum inspectione ac palpitatione. Nec felicius in editione Petaviana Epiphani, παλμῶν παρατήρησις vertitur sortitiones. Παλμός est alicujus membri palpitatio et subsultatio, dicta saltus, saltio et salissatio: unde salitores et salissatores, qui inde aliquid fausti vel infausti augurabantur, augurio quod appellant παλμικόν, παλμωτικόν, et παλμαστικόν. Scripserant ea de re sibylla Erythraea, Posidonius, et alii multi: citatque Meursius Exercitationum criticarum, parte 1, p. 114, 115, verba Melampodis Hierogrammatei ex Opere inscripto, περὶ παλμῶν μαντικῇ, πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα. De παλμῶν παρατήρησει optime omnium auctor Quæstionum ad orthodoxos, inter Opera Justinii martyris, quæst. 19. lb.

(26) Φυλαττόμενος ἐν συναντήσῃ λώδας ὄψεως [al. ὄψεων], ἢ ποδῶν. Pari modo S. Chrysostomus homil. 21 ad populum Antiochenum: Πολλάκις ἐξεληθὼν τις τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτοῦ, εἶδεν ἄνθρωπον ἐτερόφθαλμον, ἢ χλωεύοντα, καὶ οἰωνίσαστο· Σοφὲ δόμῳ quis suam egressus hominem vidit unoculum, vel claudicantem, et ominatus est. Item S. Basilus ad Isaia 11, 6. lb.

(27) Ὀψεως. Cod. Vind. ὄψιν, perperam. CLEM.

(28) Παλλακὴ τινος ἀπίστου δούλη. Nota sunt ex multis auctoribus, eoque non pluribus explicanda, duo concubinarum genera: illicitum plane, earum quæ clam, ad tempus, libidinis solius causa assumuntur: aliudque permissum aliquando atque toleratum, feminarum publice in perpetuum ad suscipiendos liberos ductarum, absque tamen dotalibus instrumentis. Sed culpæ affine esset non ascribere B. Augustini locum, qui singulariter ad Constitutionem facit. De concubina quoque, si professa fuerit nullum se alium cognituram, etiam si ab illo cui subdita est, dimittatur; merito dubitatur,

utrum ad percipiendum baptismum non debeat admitti, cap. 19 Lib. de fide et operibus. Cor.

(29) Παυσάσθω, καὶ νόμῳ γαμείτω. Ancillam a toro abjicere, et uxorem certæ ingenuitatis accipere, non duplicatio conjugii, sed profectus est honestatis, respondet Leo papa inquirenti Rustico Narbonensi, epist. 92. lb.

(30) Ἰπποδρομοῖς, ἢ ἀγῶσιν. Tres veteres libri habent in hoc fragmento, ἵπποδρομικοῖς ἀγῶσιν. Et infra, εἰ δὲ τις λόγος κατηχήσεως γίνεταί, προτιμησάτωσαν, etc. Ac postea unus ex illis, εὐμενῶς προσκείσθωσαν. Cor.

(31) Ὁ διδάσκων, etc. Codice Regio 1026: Ἐκ τῶν διατάξεων Παύλου τοῦ ἀγίου ἀποστόλου· περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν. — Ὁ διδάσκων, εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc. Hic canon canonis 64 Trullano proponitur in alio ms. Regis 1818, hic verbis: Τοῦτω δὲ τινες ἀντιτύποντες, κανόνα παραφέρουσιν ἕτερον, ἐκτεθειμένον, ὡς φασί, ὑπὸ τοῦ μεγίστου τῶν ἀποστόλων Παύλου, οὕτως ἔχοντα· ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc., usque ad διδακτοὶ Θεοῦ. Hoc est: Huic autem canonis sextæ synodi quidam repugnantes, canonem alium proferunt, expositum, ut aiunt, a maximo apostolorum Paulo, sic habentem: Qui docet, etsi laicus sit, etc. Respondet ille nescio quis, diversitatem oriri ex temporum diversitate: quando pauci erant Christiani, iique inter alia charismata accipiebant donum doctrinæ; et quando multi facti sunt Christiani, et charisma illud cessavit cum aliis donis. Subdit posteriores canones legesque prævalere prioribus. Nicon monachus in Pandectæ, opere inedito, ejusdem Gazæ Regiæ kaiμηλῆς, cap. 8.... Ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Παύλου· Ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc.... Σχόλιον.... ὅρα πῶς ἐπιτρέπει λαϊκοὺς διδάσκειν, ὅπερ ἡ ἔκτῃ σύνοδος ἐν τῷ ἐξηκοστῷ τετάρτῳ κανόνι κωλύει, καὶ ἐπιτιμᾷ τοὺς φιλαρχίαν νοσοῦντας, καὶ ἀνευ ἐπιτροπῆς αὐθαδῶς τῷ διδάσκειν δημοσίᾳ ἐπιπηδῶντας. Legere potes super ea quæstione, in utramque partem, Eusebii Historiam eccles., lib. vi, cap. 19; concilii Carthaginensis 4, canonem 98; et Leonis PP. epistolas 62 et 63, qui ultimus locus citatur in Capitularibus, addit. iv, cap. 19; atqui lib. iii, cap. ult. docere presbyterorum esse officium noster dicat. Interpretor de jure ordinario, aut de concionibus publicis in Ecclesia, ad fideles. lb.

Θεοῦ. ὁ Πᾶς πιστὸς ἢ πιστὴ, ἔωθεν ἀναστάντες ἐξ ὑπνου, πρὸ τοῦ ἔργον ἐπιτελέσαι, νιψάμενοι (32), προσευχέσθωσαν· εἰ δέ τις λόγου κατήχησις γένηται, προτιμησάτω ⁵⁵ τοῦ ἔργου τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας. Ὁ πιστὸς, ἢ ἡ πιστὴ, τοῖς οἰκέταις εὐμενῶς προσεχέτωσαν· καθὼς καὶ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διαταξάμεθα, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἐδιδάξαμεν.

pietatis : ⁵⁶ Fidelis vir, vel fidelis mulier, benigne constituimus, et in epistolis docuimus ⁵⁷.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Οἱ αὖτε ἡμέρας δεῖ ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας.

Ἐγὼ Παῦλος, καὶ ἐγὼ Πέτρος ⁵⁸, (33) διατασσόμεθα. Ἐργάζεσθωσαν οἱ δοῦλοι (34) πάντες ἡμέρας· Σάββατον δὲ καὶ Κυριακὴν σχολάζετωσαν (35) ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας. Τὸ μὲν γὰρ Σάββατον εἰπομεν ⁵⁹, δημιουργίας λόγον ἔχειν τὴν δὲ Κυριακὴν, ἀναστάσεως. Τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργεῖτωσαν (36) οἱ δοῦλοι· ὅτι ἡ μὲν πάθος ἐστίν, ἡ δὲ ἀναστάσεως, καὶ χρεῖα διδασκαλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς, ἢ

⁵⁵ Joan. vi, 45. ⁵⁶ al. προτιμησάσθωσαν. ⁵⁷ L. pseudo-Ignat. ad. Antioch. 10. ⁵⁸ Ephes. vi; Col. iv; Philem.; ⁵⁹ Laudatur ab Anastasio, quæst. 64; l. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. ⁶⁰ Anast. ἡμεῖς Πέτρος καὶ Παῦλος. ⁶¹ al. εἰπωμεν διὰ τὸ.

VARIORUM NOTÆ.

(32) *Niψάμενοι*. Lavatione ad puritatem corporis, non item animæ. Nam supra, lib. vi, cap. 6, damnantur Hemerobaptistæ : Πάση σπουδῇ, ait Os aureum, hom. 21 in *Genesim*, τὴν ὕψιν τοῦ σώματος καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐκπλύνεις, ὥστε μηδαμοῦ ῥύπον τινα ἐπικείμενον τῇ ὕψει δυσειδῇ αὐτὴν δεῖκνυvai. *Faciem corporis tui quotidie abluis; ne qua forte macula faciei inhærens sædam illam reddat*. Apud incertum auctorem *Operis imperfecti in Mattheum*, homilia 15, seu potius ad cap. vi, vers. 17: *Et quis facie non lavata procedit?* Sic a S. Augustino lib. 11 *De sermone Domini in monte*, cap. 12, dicitur, faciem quotidiana consuetudine lavari. Atque eodem trahitur a Livineio locus Theodori Studitæ in catechesi 5, quem sic scriptum reperit: Εὐθὺς τὸ πρωὶ ἐξανιστάμενοι προθύμως, καὶ τὸν ὕπνον ἀποτινασσόμενοι, καὶ νίψει προσευχόμενοι, correxit autem hoc modo: ἀποτινασσόμενοι νίψει, καὶ προσευχόμενοι, ac vertit: *statim prima luce alacres surgentes, et somno lotionibus discusso precepcantes*. Verum mutandum duntaxat e codice Regio, νίψει in νήψει; unde exsurgit elegans sensus; *somnum excutientes, et vigilanter orantes*. In Actis Eliæ Junioris quæ debentur diligentia viri doctissimi Francisci Combefisii, pag. 160: Ἀναστὰς τῷ πρωί, περιζώννεται κατὰ τὸ ἔθος τῆς Χριστιανικῆς πολιτείας τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζώνην, καὶ νιψάμενος τὸ πρόσωπον, ἐξῆκει τοῦ οἴχου, πορευόμενος Θεῷ προσεύξασθαι. Aristæus: Ὡς δὲ ἔθος ἐστὶ πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις, ἀπονιψάμενοι τῇ θαλάσῃ τὰς χεῖρας, ὡς ἂν ᾔδειξαντο πρὸς τὸν Θεόν, ἐτρέποντο πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν. Cot.

(33) Ἐγὼ Παῦλος καὶ ἐγὼ Πέτρος. Anastasius ms. ἐγὼ Πέτρος καὶ Παῦλος, quemadmodum in *Typico S. Sabæ*, fol. 135, in Regis mss. 1110, 2336, 2392, 2430, et in Niconis inedito Pandecte serm. 57 et 58. Interdum licet rarius, Paulus nominatur ante Petrum. Sic in Ignatio interpolato ad Magnesianos 10, ad Trallianos 5, in pseudo-Ignatio ad Antiochenos 7. Sic etiam apud alios, verbi gratia Origenem homil. 25 in *Numeros*, 2 in *Judices*, 2 in *Ezechielem*; Eusebium *Hist.* lib. vii, cap. 18, ubi tamen a Rufino et Nicephoro Paulus postponitur;

A derio tenetur, admittatur : quia non tempus, sed vitæ institutum perpenditur. Qui docet, quamvis laicus sit, modo peritus in sermone, ac morum probitate ornatus, doceat : « Erunt enim omnes a Deo docti ⁶². » Omnis Christianus, vel Christiana, mane ex somno surgentes, antequam opus faciant, lavent ac precentur : si autem aliqua sermonis catechesis agatur, operi quisque anteponat verbum

se habeant erga famulos : sicut et in præcedentibus

CAPUT XXXIII.

Quibus diebus famuli debeant feriari.

⁶³ Ego Paulus, et ego Petrus, constituimus. Servi operentur quinque diebus : Sabbato autem et Dominica, vacent in ecclesia, propter doctrinam pietatis. Dicimus enim Sabbatum quidem rationem habere creationis; Dominicam vero, resurrectionis. Magna hebdomade tota, et ea quæ illam sequitur, servi olentur : quia illa, passionis est; hæc, resurrectionis; et opus est doceri, quis sit qui passus est ac resurrexit, item quis sit qui pati permisit,

Gregorium Nazianzenum, orat. 16, sub finem, Chrysostomum lib. *De virginitate* cap. 82 et serm. *De mansuetudine*, non multo ante finem. Paulus Silentiarius *De magna ecclesia, seu Sancta Sophia*, editus a diffusissimæ lectionis viro stupendæque doctrinæ Carolo Du Fresne, post notas ad *Historiam Joannis Cinnami*, p. 518 :

Ἰστάμενοι δ' ἐκάτερος δύο κήρυκε Θεοῦ, Παῦλος ὁ δὲ σοφὸς θεοδόξμος ἐμπλεὲς ἀνὴρ, καὶ σθεναρὸς κλειδοῦχος ἐπουρλίωρ πύλω-

Ab utraque parte stant duo Dei præcones, Paulus vir omni divina sapientia plenus, Et cælestium januarum fortis claviger, Cælestibus et terrestribus imperans vinculis. Id.

(34) Ἐργάζεσθωσαν οἱ δοῦλοι. Cod. Reg. 2392, 2430, et Niconis Pandectes, ἐργάζεσθαι τοὺς λαούς. Membranæ notatæ num. 2336 : ἐργάζεσθαι τοὺς λαϊκούς, al. ἐργάζεσθαι τοὺς δούλους. Ibid.

(35) Σάββατον δὲ σχολάζετωσαν. Aliter visum Patribus Laodicenis can. 29. Lege Ignatii Epist. interpol. ad Magnes. cap. 9, ibique diligentissimum Usserium. Pro eo quod sequitur, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας, Anastasii libri impressi exhibent, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας. Manifesto vitio, nam ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας correctio marginalis est vocis corruptæ, τῆς Ἐκκλησίας. Mox ex varia lectione scribi potest, τὸ μὲν γὰρ Σάββατον εἰπομεν, διὰ τὸ δημιουργίας λόγον ἔχειν. Id.

(36) Τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν, x.τ.λ. Huc præter leges imperatorum, pertinent loca Epiphani hæresi 70, cap. 12; Chrysostomi, *Homilia in magnam hebdomadam* tom. III, et Augustini sermone habito *Dominica in Albis*, 19, *Sirmondianorum*; item canones concilii Matisconensis 2, 2, Trullanus 66, cum interpretatione Balsamonis, Meldensis 77, Triburiensis 12, Engelenheimensis 6, Theodulli 41, Nicephori confessoris 9. Hebdomas autem passionis appellatur magna, major, authentica, sancta, aurea, pœnosa, et simpliciter hebdomas. Id.

quique resuscitavit. Ascensio sit dies feriatus; **A** propter finitam tunc œconomiam Christi. In Pentecoste ferientur; ob Spiritus sancti adventum, concessum iis qui in Christum crediderunt. Festo Natalis cessent ab opere; eo quod tunc hominibus tributum fuit inexpectatum beneficium⁶⁶, ut, nempe, Dei Verbum Jesus Christus ex Maria Virgine nasceretur ad mundi salutem. In Epiphaniæ festo vacent; quia in eo demonstrata est Christi divinitas, quando Pater testimonium ei præbuit in baptismo, et Paracletus in specie columbæ ostendit eum, cui perhibitum erat testimonium⁶⁷. In apostolorum diebus opus non faciant: doctores enim vestri fuerunt in Christo, vosque Spiritu donarunt. In die Stephani primi martyris ferientur, atque in diebus cæterorum sanctorum martyrum, qui Christum prætulerunt vitæ suæ.

CAPUT XXXIV.

Quibus horis, et quare in eis precandum sit.

⁶⁸ Precationes facite mane, et tertia hora, ac sexta, et nona, et vespere, atque in gallicinio. Mane: gratias agentes, quod Dominus, abducta nocte, et inducto die, illuminavit vos. Tertia hora: quoniam in ea Dominus sententiam damnationis excepit a Pilato. Sexta: quod in ea crucifixus est. Nona: quia cuncta, crucifixo Domino, commota sunt, dum horrent impiorum Judæorum temeritatem, nec ferre possunt contumeliam Domino illatam. Vespere: gratias agentes, quod vobis noctem dederit, laborum diurnorum quietem. In galliciorum cantu: eo quod illa hora nuntiet adventum diei, ad facienda opera lucis. Si propter infideles impossibile est ad ecclesiam procedere, in domo aliqua congregationem facies, episcopo; ne pius ingrediatur in ecclesiam impiorum: non enim locus hominem sanctificat, sed homo locum. Quod si impii locum detineant; fugiendus tibi sit, utpote ab iis profanatus: quemadmodum enim pii sacer-

⁶⁶ al. ἀναστήσας ἡμᾶς. ⁶⁷ Anast. τρίτον, τὴν. ⁶⁸ Anast. γενέθλιον. ⁶⁹ al. χαράν. ⁷⁰ vel gaudium. ⁷¹ Anast. ἐπιφανείαν; cod. Vind. θεοφανίων. ⁷² Luc. iii. ⁷³ Anast. inserit ἀγίων. ⁷⁴ al. κατεστάθησαν. Anast. γεγόνασι. ⁷⁵ Anast. Πνεύματος ἁγίου. ⁷⁶ Citat Anastasius, quæst. eadem; l. Ignat. interpol. ad Trall. 9. ⁷⁷ al. ἡμᾶς, nos, et ita Anastasius. ⁷⁸ Anast. ἡμῖν, nobis. ⁷⁹ Anast. ὥραν ἐκείνην. ⁸⁰ Anast. καὶ εἰ. ⁸¹ Anast. προσιέναι. ⁸² Anast. κακοπίστους.

VARIORUM NOTÆ.

(37) Τὴν τῶν ἐπιφανίων ἑορτήν. Anastas. impress. et cod. Reg. 200, ut in *Typico*, τὴν ἐπιφάνειαν. Cod. vero Reg. 1110, 1789, τὴν ἐπιφάνειαν. Supra mss. 2336, 2392, 2430, θεοφανίων, ut Nikon monachus; et liber synodicus ms. Reipublicæ Augustanæ citatus ab Hæschelio in Notatiunculis ad *Ὁμιλίας* quorundam Patrum p. 550, 551. Cor. supra. lb.

(38) Τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων, etc. Vide supra. lb.

(39) Ἠξίωσαν. Addit codex Vindobonensis ἀγίου, et quidem recte. lb.

(40) Κεφάλαιον. Hæc vox et duo versus sequentes desunt in cod. Vind. lb.

(41) Εὐχὰς ἐκτελεῖτε ὁρθρον, κ.τ.λ. Hieronymus in *Epitaphio Paulæ* epist. 27, cap. 10: Mane, hora

τίς ὁ συγχωρήσας, ἢ καὶ ἀναστήσας⁶⁸. Τὴν⁶⁹ ἀνάληψιν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν οἰκονομίας. Τὴν Πεντηχοστὴν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν δωρηθεῖσαν τοῖς πιστεύουσιν εἰς Χριστόν. Τὴν τῶν γενεθλίων⁷⁰ ἑορτὴν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ τὴν ἀπροσδόκητον χάριν⁷¹ δεδῶσθαι ἀνθρώποις, γεννηθῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον Ἰησοῦν Χριστόν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου. Τὴν τῶν Ἐπιφανίων⁷² ἑορτὴν (37) ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξιν γεγενῆσθαι τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, μαρτυρήσαντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ τοῦ Παρακλήτου ἐν εἰδεί περισσεύειν ὑποδείξαντος τοῖς παρστωσὶ τὸν μαρτυρηθέντα. Τὰς ἡμέρας τῶν⁷³ ἀποστόλων ἀργεῖτωσαν (38) διδάσκαλοι γὰρ ὑμῶν εἰς Χριστὸν κατέστησαν⁷⁴, καὶ Πνεύματος⁷⁵ ὑμᾶς ἡξίωσαν (39). Τὴν ἡμέραν Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος ἀργεῖτωσαν, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων μαρτύρων, τῶν προτιμησάντων Χριστὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ' (40).

Πόλας ὥρας, καὶ διατὶ ἐν ταύταις δεῖ προσεύχεσθαι.

Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὁρθρον (41), καὶ τρίτῃ ὥρᾳ, καὶ ἑκτῇ, καὶ ἐννάτῃ, καὶ ἑσπέρᾳ, καὶ ἀλεκτροφωνίᾳ. Ὁρθρον μὲν, εὐχαριστοῦντες ὅτι ἐφώτισαν ὑμῖν⁷⁶ ὁ Κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν. Τρίτῃ δέ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου λαβὼν ὁ Κύριος. Ἑκτῇ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη. Ἐννάτῃ δέ, ὅτι πάντα κεκίνητο τοῦ δεσποῦ ἐσταυρωμένου, φρίττοντα τὴν πόλιν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ Κυρίου τὴν ὕδριν. Ἑσπέρᾳ δέ, εὐχαριστοῦντες ὅτι ὑμῖν⁷⁷ ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθημερινῶν κόπων, τὴν νύκτα ἀλεκτροφώνων δέ κραυγῇ, διὰ τὸ τὴν ὥραν⁷⁸ εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτός ἐργων. Εἰ μὴ⁷⁹ δυνατὸν ἐν Ἐκκλησίᾳ προῖέναι⁸⁰ διὰ τοὺς ἀπίστους⁸¹, κατ' οἶκον συνάξεις, ὡς ἐπίσκοπος· ἵνα μὴ εἰσέρχεται εὐσεβὴς εἰς Ἐκκλησίαν ἀσεβῶν· οὐχ ὁ τόπος γὰρ τὸν ἀνθρωπινὸν ἀγιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνθρωπος τὸν τόπον. Ἐάν δέ ἀσεβεῖς κατέχωσι τὸν τόπον, φευκατὸς σοι ἔστω, διὰ τὸ βεβηλώσθαι ὑπ' αὐτῶν.

nem Psalterium cantabant; similiterque epist. 7 et 8. Idem aut alius, exponens psalm. cxix sub finem Commentariorum in *Psalmos*: Hora tertia oramus: hora sexta oramus: nona lucernarium facimus (præstat sic distinguere, quam cum Menardo, *Concord. regul.*, p. 368, legere, *Nona oramus, vespera lucernarium facimus*, aut post Goarum *Euchologii* p. 30 nona explicare, post nonam) media nocte consurgimus: deinde gallicinio oramus. Moxque: Hora, tertia, sexta, nona, lucernarium, medio noctis, gallicinio, mane primo. ad eum modum punxi, ut hæc præcedentibus responderent, quod non aliter fiet, nisi mane primum sit velut explicatio gallicinii. Vide Cassianum lib. iii *De cænob. instit.*, cap. 4. De horis canonicis viri docti plures accurate disputarunt. lb.

ὅς γάρ οἱ ὅσοι ἱερεῖς ἀγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἑταίροι A
μαίνονται. Εἰ μὴτε ἐν οἴκῳ (42), μὴτε ἐν ἐκκλησίᾳ
συναθροισθῆναι δυνατόν, ἕκαστος παρ' ἑαυτοῦ ψαλλέτω,
ἀναγιγνωσκέτω, προσευχέσθω ἢ καὶ ἅμα δύο, ἢ τρεῖς·
ὅπου γὰρ εἴσι (43), δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ
ὀνόματί μου, ἔκαστος ἐν μέσῳ αὐτῶν. Πιστὸς,
μετὰ κατηχουμένου μὴτε κατ' οἶκον προσευχέσθω· οὐ
γὰρ δίκαιον τὸν μεμνημένον μετὰ τοῦ ἀμυήτου συμ-
μολύνεσθαι· εὐσεβὴς μετὰ αἱρετικοῦ, μὴτε κατ' οἶκον
συμπροσευχέσθω· τίς γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκό-
τος; Πιστὸς ἢ πιστῇ δοῦλοι συναφθέντες (44), ἢ
ἀφιστάσθωσαν, ἢ ἀποβαλλέσθωσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ'.

Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ Χριστοῦ διὰ ταῖς περὶ
ἐσπερινῶν (45).

Κἀγὼ (46) Ἰάκωβος, ἀδελφὸς μὲν κατὰ σάρκα τοῦ
Χριστοῦ, δοῦλος δὲ ὡς Θεοῦ μονογενοῦς, ἐπίσκοπος
δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων Ἱεροσο-
λύμων χειροτονηθεὶς, τάδε φημί· Ἐσπέρας γενο-
μένης, συναθροίσαι τὴν ἐκκλησίαν, ὡς ἐπίσκοπε, καὶ
μετὰ τὸ ρηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν (47), προσ-
φωνήσει (48) ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων,
καὶ χριμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν
ἐν μετανοίᾳ, ὡς προείπομεν. Μετὰ δὲ τὸ ἀπολυθῆναι
αὐτοῦς, ὁ διάκονος ἔρει· Ὅσοι πιστοὶ, δεηθῶμεν τοῦ
Κυρίου. Καὶ μετὰ τὸ προσφωνῆσαι αὐτὸν τὰ τῆς
πρώτης εὐχῆς, ἔρει·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Προσφώνησις ἐπιλύχνιος.

Σώσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, διὰ Χριστοῦ
σου. Ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἐλέη τοῦ Κυρίου
καὶ τοὺς οἰκτιρμούς αὐτοῦ, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς
εἰρήνης (49), τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα, Χριστια-
νὰ τὰ τέλη. Τὴν ἐσπέραν καὶ τὴν νύκτα εἰρηνικὴν
καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς
ἡμῶν ἀκατάγνωστον αἰτησώμεθα. Ἐαυτοὺς καὶ ἀλ-
λήλους τῷ ζῶντι Θεῷ, διὰ Χριστοῦ (50) αὐτοῦ παρα-
θῶμεν, καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος, λεγέτω·

⁴² Matth. xviii, 20. ⁴³ II Cor. vi, 14. ⁴⁴ Cap. 5, etc.

VARIORUM NOTÆ.

(42) Οἴκῳ. Additur ἅμα in cod. Vind. CLER.

(43) Εἰσι. Cod. Vind. ἀν ὡς φησιν ὁ Κύριος. Ib.

(44) Συναφθέντες. Haud dubitandum quin lo-
quatur de illicita conjunctione, qui præcepit, cap. 32,
ut domini servis scortantibus conjuges dent. Sed
per placet lectio duorum codicum, δούλοις συνα-
φθέντες. Cor.

(45) Ἰακώβου, etc. Deest inscriptio in cod.
Vindobohensi. CLER.

(46) Κἀγὼ. Pro hac voce et seqq. ad τὰδε φημί,
leguntur hæc in cod. Vind. Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου
ἀδελφὸς λίθους (alter cod. ξύλους) ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν
Ἱεροσολύμοις, διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ἀνήρηται. Ib.

(47) Τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν. Dixi ad lib. II,
cap. 59. Nec assentior magnæ doctrinæ viro Usse-
rio, qui in Diatriba de symbolis etc., non satis
distinguit psalmum lucernalem ab hymno vesperti-
no. Cor.

(48) Προσφωνήσει. Intelligit edicta precesque
diaconi cum orationibus episcopi. Ita sæpe in hoc
Opere προσφωνεῖν et προσφώνησις, quando indi-

cotes sanctificent, ita impuri polluant. Si neque in
domo, neque in ecclesia congregatio potest agitari,
unusquisque apud se psallat, legat, precetur; vel
duo aut tres simul: « Ubi enim sunt duo vel tres
congregati in nomine meo, ibi sum in medio eo-
rum⁴². » Fidelis, ne domi quidem oret cum cate-
chumeno: non enim æquum est, initiatum cum
non initiatu coinquinari. Pius, cum hæretico nec
domi comprecetur: « Quæ enim societas luci ad
tenebras⁴³? » Christianus vel Christiana, condi-
tionis servilis, conjuncti, aut separentur, aut reji-
ciantur.

CAPUT XXXV.

Jacobi fratris Christi constitutio de vespertino
officio.

Et ego Jacobus, frater quidem Christi secundum
carnem, servus autem ejus ut Dei unigeniti, epi-
scopus vero Hierosolymorum ab ipso Domino et ab
apostolis ordinatus, hæc dico: Cum fuerit vespera,
congregabis ecclesiam, o episcope; et postquam
dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus
orationes pro catechumenis, energumenis, compe-
tentibus, et poenitentibus, ut supra diximus⁴⁴.
Cumque ii dimissi fuerint, diaconus dicet: Qui
fideles sumus, oremus Dominum. Et postquam reci-
taverit illa, quæ in prima oratione, dicet:

CAPUT XXXVI.

Oratio lucernalis.

Serva et suscita nos, Deus, per Christum tuum.
Suscitati, posulemus misericordias Domini, atque
miserationes ejus, angelum paci præpositum, bona
et conducibilia, finem vitæ Christianum. Vesperam
noctemque pacatam ac peccato vacuam, cunctumque
vitæ nostræ tempus irreprehensum postulemus. Nos
ipsos, atque invicem viventi Deo, per Christum ejus
commendemus. Ac episcopus orans, dicat:

cuntur preces, unaque cum aliis oratur. Ib.

(49) Τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης. Cele-
bratur angelus pacificus seu pacis a Basilio epist.
239, a Chrysostomo sæpe, a Liturgiis passim. In
Antiquis penitentialibus Jo. Morini, p. 22: *Dei tibi
Dominus angelum pacis custodem*, etc. Similes vero
angelos ex SS. Patribus discas: angelum oratio-
nis, ex Tertulliano *De oratione*, cap. 12; angelos
matrimonii, ex eodem *Ad uxorem* lib. II, cap. ult.;
angelum baptismi, lib. *De baptismo*, cap. 4, 5; puer-
perii, seu humanæ structuræ in utero, ex eodem
De anima, cap. 37, consentientibus rabbinis; an-
gelos vocationis gentium, ex Origene ad *Matthæi*
xxii, 8; angelum gratiæ Hanaelem, ab eodem Ada-
mantio ad *Rom.* xii, 3. S. Basilii *Liturgia ex Ara-
bico versa*, sub finem: *Et angelus hujus diei bene-
dicti*. Lege quod notavi ad finem præemii libri II
Hermæ (Patr. I. II). Ib.

(50) Χριστοῦ. Cod. Vindob.: Τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ
παραθῶμεθα. CLER.

CAPUT XXXVII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Gratiarum actio lucernalis.

Deus, principii expers ac sine carens, omnium per Christum opifex et rector, ante cuncta vero illius Deus ac Pater, Spiritus Dominus, et eorum quæ intelligi ac sentiri possunt rex; qui fecisti diem ad opera lucis, et noctem ad requiem infirmitatis nostræ: « Tuus enim est dies, et tua est nox; tu aptasti lucem et solem »; ipse et nunc, Domine, hominum amator, ac optime, suscipe elementer hanc nostram gratiarum actionem vespertinam. Qui traduxisti nos per diei longitudinem, et duxisti ad noctis initia; custodi nos, per Christum tuum; tranquillam præbe vesperam, et noctem peccato liberam; atque nos vita æterna dignare, per Christum tuum; per quem tibi gloria, honor ac veneratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Inclinate ad manuum impositionem. Ac dicat episcopus: Deus patrum, ac Domine misericordiæ, qui sapientia tua fabricatus es hominem, animal ratione præditum, maxime ex iis quæ in terra sunt charum Deo; et tribuisti ei ut imperaret rebus terrestribus; quique voluntate tua principes ac sacerdotes constituisti; illos quidem ad vitæ securitatem; hos vero ad legitimum cultum: ipse nunc etiam inflectere, Domine omnipotens, et ostende faciem tuam super populum tuum, eos qui cervicem cordis sui incurvarunt; et benedic eis per Christum, per quem illustrasti nos lumine cognitionis, ac revelasti nobis teipsum; cum quo ab omni rationali et sancta natura debetur tibi adoratio condigna, et Spiritui Paracleta, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Exite in pace. Similem in modum mane, diaconus, cum dictus fuerit psalmus matutinus, cumque ipse dimiserit catechumenos, energumenos, competentes, ac poenitentes, feceritque solemnem precationem (ne iterum eadem referamus); post illud: Serva nos, Deus, et suscita in gratia tuâ; subjungat: Postulemus a Domino misericordias ejus atque miserationes, hoc matutinum et hunc diem, cunctumque peregrinationis nostræ tempus pacatum ac peccato vacuum, angelum paci præpositum, finem vitæ Christianum, Deum propitium et clementem. Nos ipsos, et mutuo, viventi Deo com-

⁵⁵ Psal. LXXIII, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Πρό δὲ πάντων*. Hæc verba omissa sunt in altero codice Vindobonensi, quod Arianismo faveant; nam ex sententia Arianorum, Deus Pater ante omnium creationem, ac proinde antequam esset natura humana Christi, erat Deus ejus naturæ divinæ; cum ex sententia Nicænæ synodi sit tantum Deus Pater humanæ naturæ Deus, cum sit ei Filius, secundum divinam ὁμοούσιος, hoc est *par*. CLEB.

(52) *Ὁ τοῦ Πνεύματος Κύριος*. Durissima locutio, Macedonianismum redolens. COT.

(53) *Κύριος*. Est in altero cod. Vindobonensi, *προβολεύς*. Filius et Spiritus sanctus dicuntur a multis *Πατέρες* *προβολαί*, ipse vero *Πατήρ* *προβο-*

Εὐχαριστία ἐπιλύχνιος.

Ὁ ἀναρχος Θεὸς καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς διὰ Χριστοῦ καὶ κηδεμὼν, πρὸ δὲ πάντων (51) αὐτοῦ Θεὸς καὶ Πατήρ, ὁ τοῦ Πνεύματος (52) Κύριος (53), καὶ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν βασιλεὺς, ποιήσας ἡμέραν πρὸς ἔργα φωτὸς, καὶ νύκτα εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. « Σὴ γὰρ ἐστὶν ἡμέρα, καὶ σὴ ἐστὶν ἡ νύξ, σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον » αὐτὸς νῦν, δέσποτα, φιλόανθρωπα καὶ πανάγαθε, εὐμενῶς πρόσδεξαι τὴν ἐσπερινὴν εὐχαριστίαν ἡμῶν ταύτην. Ὁ διαγαγὼν ἡμᾶς τὸ μήκος τῆς ἡμέρας, καὶ ἀγαγὼν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, φύλαξον ἡμᾶς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, εἰρηνικὴν παράσχου τῇ ἐσπέρῃ, καὶ τὴν νύκτα ἀναμάρτητον, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς τῆς αἰωνίου ζωῆς, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ (54) Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνετε τῇ χειροθεσίᾳ. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Θεὸς πατέρων (55), καὶ Κύριε τοῦ ἐλέους, ὁ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον τὸ λογικὸν ζῶον, τὸ θεοφιλὲς τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ τῶν ἐπὶ τῆς χθονὸς ἀρχεῖ, καὶ καταστήσας γνώμη σὴ ἔρχοντας καὶ ἱερεῖς, τοὺς μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τοὺς δὲ πρὸς λατρείαν ἔννομον· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπικάμψῃ, Κύριε παντοκράτορ, καὶ ἐπιφανὸν τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου, τοὺς κάμψαντας ἀνέχονα καρδίας αὐτῶν, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς διὰ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐφώτισας ἡμᾶς φῶς γνώσεως, καὶ ἀπεκάλυψας ἡμῖν σαυτὸν· μεθ' οὗ σοὶ καὶ ἡ ἐπάξιος ὀφείλεται προσκύνησις παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως, καὶ Πνεύματι τῷ Παρακλήτῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ. Ὡσαύτως ὁ ἱερεὺς, ὁ διάκονος, μετὰ τὸ βῆθῃ τὸν ὁρθρινόν, καὶ ἀπολύσαι αὐτὸν τοὺς κατηχουμένους, καὶ χειμαζομένους, καὶ βαπτιζομένους, καὶ τοὺς ἐν μετanoίᾳ, καὶ τὴν ὀφειλομένην ποιήσασθαι προσφώνησιν, ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν τὰ αὐτά, ἐπιφερέτω μετὰ τούτου Σῶσον αὐτοὺς ὁ Θεός, καὶ ἀνάστησον ἐν τῇ χάριτί σου· Αἰτησώμεθα (56) παρὰ Κυρίου τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ τοὺς οἰκτιρμούς, τὸν ἡρότον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἴλεων καὶ εὐμενῇ τὸν Θεόν· ἐαυ-

λεός, ut antea observavimus, ad lib. vi, c. 11, quasi vero ejusmodi vocibus res ἀκατάληπτος clarior fieret! At quanto melius fuisset una cum Scriptura loqui, omissa omni καὶνολογίᾳ, quæ periculosa est! CLEB.

(54) *Ἐν ἁγίῳ*. Alter codex habet σὺν ἁγίῳ. Sic passim mutata est δοξολογία, ne ei Arianismus subesset. ID.

(55) *Θεὸς πατέρων*. Vocatur hæc invocatio in altero cod. προσφώνησις ἱερεως. ID.

(56) *Αἰτησώμεθα*. Vocantur hæc in eodem cod. προσφώνησις ἱερεως. ID.

τοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι Θεῷ διὰ τοῦ Μονογενοῦς Α *amendemus per Unigenitum ejus. Ac episcopus*
αὐτοῦ πασαθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος, *orans, dicat :*
λεγέτω·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ'.

Εὐχαριστία ὀρθρινή.

Ὁ Θεὸς ὁ τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς, ὁ
ἀσύγκριτος καὶ ἀπροσδεής, ὁ δούς τὸν ἥλιον εἰς ἔξου-
σίαν τῆς ἡμέρας, τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἄστρα εἰς
ἐξουσίαν τῆς νυκτός· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιθε ἐφ' ἡμᾶς
εὐμένεσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ πρόσδεξαι τὰς ἐωθινὰς
ἡμῶν εὐχαριστίας, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς· οὐ γὰρ διεπε-
τάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον· οὐ
γὰρ ἔστιν ἐν ἡμῖν θεὸς πρόσφατος, ἀλλὰ σὺ ὁ αἰώ-
νιος καὶ ἀτελεύτητος. Ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν διὰ Χριστοῦ
παρασχόμενος, καὶ τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ δωρησάμε-
νος· αὐτὸς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ καταξίωσον καὶ τῆς αἰ-
ωνίου ζωῆς· μεθ' οὗ σοι δόξα, καὶ τιμὴ, καὶ σέβας,
καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ
ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνειτε τῇ χειροθεσίᾳ. Καὶ ὁ
ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Χειροθεσία ὀρθρινή.

Ὁ Θεὸς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ὁ ποιῶν ἔλεος εἰς
χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσι σε, ὁ φίλος τα-
πεινῶν, καὶ πενήτων προστάτης, οὐ πάντα ἐν χρεῖᾳ
καθέστηκεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· ἔπιθε τὸν
λαόν σου τοῦτον, τοὺς κεκλιχότας σοι τὰς ἑαυτῶν
κεφαλὰς, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς εὐλογίαν πνευματι-
κὴν, φύλαξον αὐτοὺς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, διατήρησον
αὐτοὺς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ καταξίωσον
αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἡγα-
πημένῳ σου παιδί· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέ-
βας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς
τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λε-
γέτω· Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ. Ἐπὶ δὲ ταῖς προσφερο-
μέναις ἀπαρχαῖς, οὕτως εὐχαριστεῖ ὁ ἐπίσκοπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἐπίκλησις ἐπὶ ἀπαρχῶν.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε παντόκρατορ, δημιουργε
τῶν ὅλων καὶ προνοητὰ, διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Παι-
δὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ἐπὶ ταῖς προσε-
νεχθείσαις σοι ἀπαρχαῖς, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ'
ὅσον δυνάμεθα. Τίς γὰρ ἀνθρώπων ἐπαξίως εὐχαρι-
στήσαι σοι δύναται, ὑπὲρ ὧν δέδωκας αὐτοῖς εἰς μετά-
ληψιν; ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, *D*
καὶ πάντων τῶν ἁγίων· ὁ πάντα τελεσφορήσας, διὰ
τοῦ Λόγου σου, καὶ κελεύσας τῇ γῇ παντοδαποὺς ἐκ-
φῦσαι καρποὺς εἰς εὐφροσύνην καὶ τροφὴν ἡμετέραν· ὁ
δούς τοῖς νοθεστέροις καὶ βληχλώδεσι χειλὸν, γλοη-
φάγοις γλῶσσην, καὶ τοῖς μὲν κρέα, τοῖς δὲ σπέρματα,
ἡμῖν δὲ σίτον πρὸς τροφὴν πρόσφορον καὶ κατὰλλη-
λον, καὶ ἕτερα διάφορα, τὰ μὲν πρὸς χρῆσιν, τὰ δὲ
πρὸς ὑγίειαν, τὰ δὲ πρὸς τέλει. Ἐπὶ τούτοις οὖν
ἅπασιν ὑπερύμνητος (57) ὑπάρχεις, τῆς εἰς πάντας

CAPUT XXXVIII.

Gratiarum actio matutina.

Spirituum et omnis carnis Deus, incomparabilis
ac nullius rei indigus; qui dedisti solem, ut præses-
set diei; lunam vero et stellas, ut præessent nocti,
ipse et nunc respice super nos oculis benevolis; ac
suscipe matutinas nostras gratiarum actiones; et
miserere nostri: non enim expandimus manus no-
stras ad deum alienum; siquidem non est in nobis
deus recens⁸⁶, sed tu æternus ac immortalis. Qui
nobis per Christum præbuit ut essemus, quippe
per eundem donasti ut bene essemus; ipse nos
per eum dignare æterna vita, cum quo tibi gloria,
honor, veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula.
Amen. Tum diaconus dicat: Inclinate ad manus
impositionem. Ac episcopus oret, his verbis:

CAPUT XXXIX.

Impositio manus matutina.

Deus fidelis et verax⁸⁷, qui facis misericordiam
in millia, et dena millia, diligentibus te; amicus
humilium, et pauperum defensor; quo universa
opus habent, quia cuncta tibi serva sunt: respice in
populum tuum hunc, in hos qui inclinarunt tibi
capita sua, et benedic eis benedictione spirituali;
custodi eos, ut pupillam oculi^{88,89}; conserva eos in
pietate ac iustitia; et eos vita æterna dignare; in
Christo Jesu dilecto Filio tuo; cum quo tibi gloria,
honor, atque cultus, et sancto Spiritui, nunc, et
semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et diaco-
nus dicat: Exite in pacem. Cæterum pro primitiis
quæ offeruntur, episcopus gratias agit hunc in
modum:

CAPUT XL.

Invocatio pro primitiis.

Gratias agimus tibi, Domine omnipotens, om-
nium opifex ac provisor, per unigenitum Filium
tuum Jesum Christum Dominum nostrum, pro
oblatis tibi primitiis; non quantum debemus, sed
quantum possumus. Quis enim hominum condigne
potest gratias tibi agere, pro iis quæ dedisti ipsis ad
participandum? Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi,
omniumque sanctorum: qui cuncta ad perfectio-
nem ac maturitatem perduxisti, per Verbum tuum,
et terræ jussisti progignere omnis generis fructus
ad lætitiā et alimoniam nostram: qui dedisti he-
betioribus ac stupidioribus pabulum feni, herbi-
voris herbam: et aliis quidem carnes, aliis vero
semina, nobis autem frumentum ad cibum aptum
ac convenientem: item diversa alia, partim ad
usum, partim ad sanitatem, partim ad oblectatio-

⁸⁶ Psal. lxxx, 10. ⁸⁷ Exod. xxxiv, 6. ⁸⁸⁻⁸⁹ Psal. xvi, 8.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Ὑπερύμνητος. In altero cod. ὁμνητός. Ib.

nem. Pro his igitur omnibus summe laudandus es, de tua erga omnes beneficentia, per Christum; per quem tibi gloria, honor et veneratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Porro de his qui in Christo requieverunt; postquam diaconus clara voce protulerit ea quæ oratio complectitur (ne eadem repetamus), adjiciet etiam hæc :

CAPUT XLI.

Oratio pro mortuis.

Pro fratribus nostris, qui in Christo requieverunt, oremus; ut hominum amans Deus, qui animam defuncti suscepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium, et propitiis clemensque factus, colloset eum in regione piorum, quiescentium in sinu Abrahami, Isaaci et Jacobi, cum omnibus qui a sæculo placuerunt Deo, ac ejus voluntatem fecerunt; unde aufugit dolor, tristitia et gemitus. Surgamus. Nos ipsos, et invicem, æterno Deo commendemus, per Verbum quod erat in principio. Ac episcopus dicat : Qui natura es immortalis ac sine carens; a quo cuncta immortalia et mortalia orta sunt; qui animal rationale hominem, civem mundi, in fabricatione effecisti mortalem, et resurrectionem promisisti; qui Henochum ac Eliam non sivistis mortis experimentum capere : Deus Abrahami, Deus Isaaci et Deus Jacobi; non tanquam mortuorum, sed tanquam viventium es Deus¹⁾; quia cunctorum animæ apud te vivunt, et spiritus justorum in manu tua sunt, quos non tanget cruciatus²⁾; omnes enim sanctificati, sub manibus tuis sunt³⁾ : ipse et nunc respice super servum tuum hunc, quem selegisti, et assumpsisti in aliam sortem; et condona ei, si quid volens aut invitatus deliquit; atque angelos ei exhibe placidos; atque colloca eum in sinu patriarcharum, prophetarum, apostolorum, omniumque qui tibi a sæculo placuerunt; ubi non est tristitia, dolor, gemitus, imo locus piorum sedatus, et pariter quieta terra rectorum, eorumque qui in ea vident gloriam Christi tui; per quem tibi gloria, honor, cultus,

¹⁾ f. παρίη. ²⁾ Matth. xii, 32. ³⁾ Sap. iii, 1. ⁴⁾ Deut. xxxiii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Δι' οὗ. Ibidem legitur μεθ' οὗ. Vide ad cap. 37. Sic et in sequentibus vero pro ἐν ἁγίῳ, in eodem legere est σὺν ἁγίῳ. CLER.

(59) Φωνῆσαι τὰ τῆς προσευχῆς. In altero cod. προσφωνῆσαι τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς. Quod melius, respiciuntur enim preces antea memoratæ. Id.

(60) Κεκοιμημένων. In altero cod. ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων. Id.

(61) Παρίδη. In altero ἀφήση, quod glossema redolet. Id.

(62) Ὁ τῇ φύσει, etc. Hæc in altero vocantur Ἐπίκλησις ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων. Id.

(63) Ἐκ κατασκευῆς. Ibidem ἐκ κατασκευῆς. Id.

(64) Ἀναστασιar. Rectius in altero ἀνάστασιν. Id.

(65) Ἀγγέλους εὐμερεῖς παράδοττον αὐτῷ. Angelorum officia in hominum morte, ex doctrina SS. Patrum sunt: assistere morientibus, eosque pro viribus adjuvare; piis esse ἀγγέλους εἰρήνης, placidos animæ evocatores, acceptores, exuentes

εὐεργεσίας, διὰ Χριστοῦ δι' οὗ (58) σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων, μετὰ τὸ φωνῆσαι τὰ τῆς προσευχῆς (59), ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν, ὁ διάκονος προσθήσει καὶ ταῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων (60).

Ἵπὲρ ἀναπαυσαμένων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ φιλόφρων Θεὸς, ὁ προσδεξάμενος αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, παρίδη¹⁾ (61) αὐτῷ πᾶν ἁμάρτημα ἐκούσιον, καὶ ἀκούσιον, καὶ Πλεως καὶ εὐμενῆς γενόμενος, κατατάξῃ εἰς χώραν εὐσεβῶν, ἀναιμένων εἰς κόλπον Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων τῷ Θεῷ, καὶ ποιησάντων τὸ θέλημα αὐτοῦ· ἔνθα ἀπέδρα, ὀδύνη, καὶ λύπη καὶ στεναγμός. Ἐγειρώμεθα. Ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ αἰδίῳ Θεῷ διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ Λόγου παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ τῇ φύσει (62) ἀθάνατος καὶ ἀτελεύτητος, παρ' οὗ πᾶν ἀθάνατον καὶ θνητὸν γέγονεν· ὁ τὸ λογικὸν ζῶον τὸν ἄνθρωπον τὸν κοσμοπολίτην, θνητὸν ἐν κατασκευῇ (63) ποιήσας, καὶ ἀναστασίαν (64) ἐπαγγειλάμενος· ὁ τὸν Ἐνὼχ καὶ τὸν Ἠλῖαν θανάτου πείραν μὴ ἔασας λαβεῖν· ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, οὐχ ὡς νεκρῶν, ἀλλ' ὡς ζώντων Θεὸς εἰ· ὅτι πάντων αἱ ψυχὰι παρὰ σοὶ ζῶσι, καὶ τῶν δικαίων τὰ πνεύματα ἐν τῇ χειρὶ σου εἰσιν, ὧν οὐ μὴ ἀψήγεται βράσανος· πάντες γὰρ ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σου εἰσιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθεῖ ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ὃν ἐξελέξω, καὶ προσελάβου εἰς ἐτέραν λῆξιν, καὶ συγχώρησον αὐτῷ εἴ τι ἐκὼν ἢ ἀκὼν ἐξήμαρτεν, ἀγγέλους εὐμερεῖς παράστησον αὐτῷ (65), καὶ κατάταξον αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ὅπου οὐκ ἐνι λύπῃ, ὀδύνῃ καὶ στεναγμῷ, ἀλλὰ χωρὶς εὐσεβῶν ἀναιμένων, καὶ γῇ εὐθέων συνανειμένη (66), καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὀρώντων τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ σου· δι' οὗ (67) σοι δόξα, τι-

eam corruptibile corporis indumentum, in cælum portantes, ad Deum deducentes, doruφοροῦντας; viæ duces ac comites, propugnatores, occurrentes; impiis vero tristes, horribiles, ἀπειληφόρους, exatores, et raptōres, ad iudiciū acerbe pertrahentes. Ab Anastasio Sinaita, orat. in psalmum vi, usurpatur nomen ἐκσπληνῶν· aut mea quidem suspicione, factum a verbo expilo, significans expilatores; aut, juxta conjecturam doctissimi Combesii, formatum ex voce σπῆλαιον. Prætereo externæ sapientiæ ψυχοπομπούς, cum Mercurio πομπαίῳ, cumque angelo mortis Samaele, seu Adriele, Asraele. Quem mortis angelum commemorat auctor Operis imperfecti in Matthæum, ad xxiv, 43. Cor.

(66) Συνανειμένη. In altero, σοὶ ἀνακειμένη, tibi consecrata. Forte rectius. CLER.

(67) Δι' οὗ. Μεθ' οὗ in altero cod. quasi ad Arianicam doxologiam emendandam, ut passim alibi. Vide ad finem capitis xl. Id.

μη καὶ σέβας, εὐχαριστία, προσκύνῃς (68), ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνετε, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖτω ὑπὲρ αὐτῶν, λέγων τοιαῦτα· Ὁ Σῶσον (69), Κύριε, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου· ποιμανὸν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν δεξιάν σου, καὶ σκέπασον αὐτοὺς ὑπὸ τὰς πτέρυγας σου, καὶ ὁδὸς αὐτοῖς τὸν ἀγῶνα ἀγωνίσασθαι (70) καλὸν, τὸν δρόμον τελῆσαι (71), τὴν πίστιν τηρῆσαι ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου Πατρὸς· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ ἀέδρας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Πῶς (72) δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων μνησίων καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, δεῖ παρέχεσθαι πένησι.
Ἐπιτελεῖσθω ὁ δὲ τρίτος τῶν κεκοιμημένων (73),

ἡ Psal. xxvii, 9. ἡ II Tim. iv, 7. ἡ Anast. ἐπιτελεῖσθε. ἡ Hoc caput profert Anastasius, quæst. 22.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Προσκύνῃς. In altero : καὶ προσκύνῃς, καὶ ἁγίῳ, etc. Quod eadem de causa mutatum videtur. CLEB.

(69) Σῶσον, etc. Ascribitur in altero cod. χειροθεσία πιστῶν. Ib.

(70) Ἀγωνίσασθαι. In altero cod. τέλεισθαι, a τελῆσθω, perficio, barbarice. Ib.

(71) Τελῆσαι. In eodem ἀνύσαι, absolvere, eodem sensu. Sic passim miscentur συνώνυμα. Ib.

(72) Πῶς. Ibidem : ὅπως. Ib.

(73) Ἐπιτελεῖσθω δὲ τρίτος τῶν κεκοιμημένων, etc. Hinc ista et sequentia sumpta esse ab Orientalibus, Melchitis, Maronitis, Coptitis et Jacobitis, præfixaque Collectionibus conciliorum apud eos, discere est ex Abrahami Ecchellensis Maronitæ Notis ad Catalogum librorum Chaldaeorum, quem Hebedjesu composuit, p. 167, etc. Eadem cum aliis itidem Apostolicarum constitutionum cernere est, in Codicibus conciliorum et canonum, Arabico et Græcis, penes Christianissimum regem. Citantur autem ab Anastasio abeque ulla diversitate primarum linearum in ms. Regio 2206. Ad rem ipsam quod attinet, plurima congeri possent; sed ego, indicatis potioribus locis, illa solummodo describam, quæ aut novitatem habent, aut lucem ab aliquo expectant. Igitur consulat qui volet Palladii *Historiam Lausiacam*, cap. 26, sub finem; Isidorum *Pelusiota*, lib. i, eplst. 114; Justiniani *Novellam* 153; Damascenum *Oratione de fidelibus defunctis*, editionis Græcæ fol. 147, 150; Eustratium in *Bibliothecæ Photianæ codice* 171; Nicodemum *De erroribus Armeniorum* apud Balsamonem, pag. 1098, et supra ad lib. ii, cap. 24; Ambrosium *Concione de obitu Theodosii*, Epistolam inter Augustinianas 258; Alcuinum aut alium lib. *De divinis officiis*, cap. 50, 51; *Capitula selecta* Theodori Cantuariensis, n. 19, 37, 90; in IX Spicilegio, Meletii epistolam *De Borussis*; Meursii *Glossarium* voce Τριτηνάρτα; Hugonem Menardum, *Concordiæ regularum* p. 218, et Jacobum Goar, *Euchologii* p. 540. Jam Philippus Solitarius, lib. iv. Dioptræ manu scriptæ in Regia Bibliotheca, ad hunc modum loquitur :

Περὶ τοῦ πῶς ἐπιτελεῖσθω
μετ' ἑννέα, καὶ
τεσσαρακοστὰ.

Χρὴ καὶ τοῦτο γινώ-
σκειν, ὅτι τὰς τεσσαρά-

De modo quo celebramus
dies tertium, nonum, et
quadragesimum.

Et hoc sciendum est,
quod quadraginta dies

actio gratiarum, adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat : Inclinate, et accipite benedictionem. At episcopus gratias pro eis agat, hæc dicens : « Salvum fac, Domine, populum tuum et benedic hereditati tuæ », quam acquisisti pretioso Christi tui sanguine; pascere illos sub dextera tua, protegere illos sub alis tuis; et tribue illis, ut certamen bonum certent, cursum consumment, fidem servant, absque mutatione, culpa et crimine; per Dominum nostrum Jesum Christum dilectum Filium tuum; cum quo tibi gloria, honor, et veneratio, atque sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XLII.

Quomodo et quando oporteat fidelium defunctorum fieri memorias; et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.

Quod spectat ad mortuos, celebretur dies tertius,

veteris luctus in tria diviserint apostoli; in tertium diem, et nonum, et quadragesimum. Ita enim ipse Dominus post resurrectionem tertia die factam, seipsum ostendit discipulis, januis clausis, et insuflavit eis dicens : « Accipite Spiritum sanctum. » Et post dies octo, iterum ecce post resurrectionem intra octo dies, secundo ipsis apparuit. Itaque evangelista dicens, « Post dies octo, » diem resurrectionis non numeravit cum aliis diebus. Quare cum illo novem numerantur. Ad hanc ergo formam, nos a sepultura ad nonum diem secundo memorias eorum celebramus qui sancte obdormierunt. Et vero pari ratione quadragesimum peragimus, quia die quadragesimo assumptus est Dominus.

κοντα ἡμέρας τοῦ παλαιοῦ πένθους τριχῇ διελόντες οἱ ἀπόστολοι, εἰς τρίτα, καὶ ἑννέα, καὶ τεσσαρακοστὰ. Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος μετὰ τὴν τριήμερον ἐγερσιν ἐφάνησεν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἐνεφύσησεν αὐτοῖς λέγων· Ἀλάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, πάλιν ἰδοὺ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐντὸς τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν, δευτέρον ἐφάνη αὐτοῖς. Εἰπὼν οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς, μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν οὐ συνηριθμήσατο. Μετ' ἑκείνης γοῦν, ἑννέα καταριθμοῦνται. Κατὰ γοῦν τὸν τύπον τοῦτον, ἡμεῖς ἀπὸ τῆς ταφῆς ἕως τῶν ἑννὰ τῶν δευτέρου τὰς μνησίων τῶν ὁσίων κεκοιμημένων ἐπιτελοῦμεν. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τεσσαρακοστὰ, ἐπειδὴ τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ ἀνελήφθη ὁ Κύριος.

Quem locum frustra quæras in versione Jacobi Pontani. Ad hæc corrigi debent ista apud Hincmarum capite 14 : *Capitulorum presbyteris datorum*, anno 852 : *Ut nullus presbyterorum ad anniversariam diem, vel tricesimam tertiam, vel septimam alicujus defuncti, aut quacunque vocatione ad collectam presbyteri convenerint, se inebriare præsumat*. Scribo, etiam ex Reginone, Burchardo, Ivone, Gratiano : *Ut nullus presbyterorum, ad anniversariam diem vel tricesimam, tertiam vel septimam, etc. Denique indicatum capitulum 19 Theodori accipe, prout legendum et constituendum videtur : Pro defuncto monacho missa agitur in die sepulture ejus, tertia die, et postea quandiu voluerit abbas : pro laico bono tertia vel septima [3 vel 7 unde factum, tres vel septem], post jejunium : pro poenitente trigesima die vel sep-*

In psalmis, lectionibus et precibus, ob eum qui tertia die resurrexit; item dies nonus, in recordationem superstitum et defunctorum; atque etiam dies quadragesimus, juxta veterem typum; Mossem enim ita luxit populus¹⁰⁰; denique anniversarius dies, pro memoria ipsius. Ex bonis vero ejusdem detur pauperibus, ad illius commemorationem.

CAPUT XLIII.

Quod impios ex vita decedentes, nihil juvent memoriae, vel mandata.

¹ Porro hæc de piis dicimus. Nam de impiis; licet omnia mundi bona pauperibus dederis, nihil juvabis impium. Cui enim superstiti inimicum erat Numen, manifestum est quod etiam defuncto, sit infensum: neque enim injustitia est apud Deum¹: « Quoniam justus Dominus, et justitias dilexit²: » Et: « Ecce homo, et opus ejus³. »

CAPUT XLIV.

De ebriosis.

In mortuorum vero memoriis, invitati, cum moderatione ac Dei metu epulamini, ut possitis etiam deprecari pro iis qui e vita migrarunt. Qui presbyteri et diaconi Christi estis, semper debetis esse sobrii, tam vobis quam aliis; ut eos qui flagitiose vivunt valeatis admonere. Ait quippe Scriptura: « Potentes, iracundi sunt: vinum autem non bibant; ne bibentes obliviscantur sapientiae, et recta judicare non possint⁴. » Et certe presbyteri ac diaconi, post Deum omnipotentem, illiusque dile-

¹⁰⁰ al. τριακοστά. ¹⁰¹ Anast. νόμον καὶ τύπον. ¹⁰² Deut. xxxiv, 8. ¹ Anastasius ibidem. ² Anast. αὐτῶν. ³ Anast. τῷ Θεῷ. ⁴ Joan. vii, 18. ⁵ Psal. x, 8. ⁶ Isa. lxii, 11. ⁷ Vide Anastasium. ⁸ In Eclogis Mazar. additur: Περὶ τοῦ μὴ πολλῶν οἴνῳ χρῆσθαι τοὺς ἱερεῖς. ⁹ Prov. xxi, 4 ex LXX. ¹⁰ Ib. add. σὺν τοῖς ἐπισκόποις.

VARIORUM NOTÆ.

ptima, et propinquis [aut propinquos] ejus oportet jejunare quinta die, et oblationem offerre ad altare: sicut in Jesu filio Sirach legitur; et pro Saul filii Israel jejunaverunt: postea quandiu voluerit presbyter. Respici puto ad verba Ecclesiastici xii, 13: Luctus mortui septem dies; et xxxviii, 16, 17, 18, quod magis patebit lecto cap. 50 libri citati De divinis officiis. Cor.

(74) Errata. Ratio quam profert Philippus, post Eustratium, evertitur a S. Cyrillo, lib. xii in Joannem, p. 1104, ubi docet, μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, Joan. xi, 26, significare diem octavum, non vero diem nonum: qua de re dixi supra. Nicephorus tamen consentit errori, scribens, lib. i Hist. eccl., cap. 34, p. 118, C: Ἐπεὶ δ' ὀγδόη ἐξ ἐκείνης ἡμέρας διέδραμε. Hoc est, juxta meam versionem: Postquam autem octavus ab illo dies præterit. Malo more, doctus interpres in contrarium sensum reddidit; Postquam autem deinceps octava advenit dies. Porro ritus iste ignotus fuit Augustino, ut patet ex illius libro Quæstionum super Genesim, quæst. penult.; ignotus Ambrosio, et plerisque Latinorum; damnatus autem ab eo qui putatur Alcuinus, ex loco memorato S. Augustini. Ib.

(75) Τεσσαρακοστά. Lectio marginalis τριακοστά, quam sequuntur orientales nationes, et collectio Arabica, confirmatur testimonio Deuteronomii, xxxiv, 8, in quo legimus triginta, legebantque Philo, Josephus, et alii: concordantibus Scripturæ locis duobus, Num. xx, ult., Deut. xxi, 13, necnon Josepho, lib. iv, cap. 4, p. 109, G, et Procopio Gazæo ad Genes. l. Nihilominus tamen τεσσαρακοστά præfero; quia Græci antiqui cum recentioribus diem quadragesimum in mortuis celebrant, tricesimum non

ἐν ψαλμοῖς, καὶ ἀναγνώσεις, καὶ προσευχαίς, διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγεγνηντα· καὶ ἔννατα (74), εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων· καὶ τεσσαρακοστά¹⁰⁰ (75), κατὰ τὸν παλαιόν τύπον¹⁰¹. Μωσὴν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένηθη· καὶ ἐνιαύσια, ὑπὲρ μνηλασίας αὐτοῦ. Καὶ διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ὀφελοῦσι μνηταί, ἢ ἐντολαί.

Ταῦτα δὲ περὶ εὐσεβῶν λέγομεν. Περὶ γὰρ ἀσεβῶν, τὰ τοῦ κόσμου ὧς πένησιν, οὐδὲν ὠνήσεις αὐτὸν¹. Ἡ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀδικία παρ' αὐτῷ· « Δίκαιος γὰρ ὁ Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε² » καὶ· « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ³. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ μεθύσων (76).

Ἐν δὲ ταῖς μνηταῖς αὐτῶν καλούμενοι (77), μετὰ εὐταξίας ἐστῆσθε καὶ φόβου Θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. Πρεσβύτεροι (78) καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες, νῆφειν ὀφείλετε πάντοτε, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἐτέρους, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀτακτοῦντας νοθετεῖν. Λέγει δὲ ἡ Γραφή⁴: « Οἱ δυνάσται θυμώδεις εἰσὶν· οἶνον δὲ μὴ πινέτωσαν, ἵνα μὴ πίνοντες ἐπιλάβωνται τῆς σοφίας, καὶ ὀρθὰ κρίνουν οὐ μὴ δύνωνται. » Οὐκοῦν καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ (79) οἱ διάκονοι⁵, μετὰ Θεοῦ

¹⁰⁰ Deut. xxxiv, 8. ¹ Anastasius ibidem. ² Anast. αὐτῶν. ³ Anast. τῷ Θεῷ. ⁴ Joan. vii, 18. ⁵ Psal. x, 8. ⁶ Isa. lxii, 11. ⁷ Vide Anastasium. ⁸ In Eclogis Mazar. additur: Περὶ τοῦ μὴ πολλῶν οἴνῳ χρῆσθαι τοὺς ἱερεῖς. ⁹ Prov. xxi, 4 ex LXX. ¹⁰ Ib. add. σὺν τοῖς ἐπισκόποις.

C agnoscunt. Ad Deuteronomium respondeo, quosdam codices Græcos eo loci habuisse τεσσαράκοντα, pro τριάκοντα. Id vero ostenditur per verba S. Chrysostomi Panegyrico Bernices et Prosdoces (quæ conferenda cum Ambrosianis initio Concionis in obitu Theodosii): Ἐκλαυσαν τὸν Ἰακώβ τεσσαράκοντα ἡμέρας· Ἐκλαυσαν καὶ τὸν Μωϋσῆν ἐτέρας τοσαύτας οἱ Ἰουδαῖοι. Fleverunt Jacob quadraginta diebus; fleverunt et Moysen totidem aliis Judæi. Ubi vides respici ad Gen. l, 3, et Deuteronomium, xxxiv, 8. Idem Chrysostomus, ut id obiter moneam, videtur invenisse cap. xi Judicum, vers. 40, τεσσαράκοντα corrupte, non τέσσαρας, quando homil. 14, ad populum Antiochenum scribebat de filia Saphthæ: Ἐγένετο νόμος τοῖς Ἰουδαίοις, συνεργομένως τὰς παρθένους κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἡμέρας τεσσαράκοντα πενθεῖν τὴν γεγεννημένην σφαγὴν. Apud Judæos lex est lata, ut virgines illo tempore convenientes quadraginta diebus commissam cædem deplorarent; nisi si error memorie est in sancto doctore, aut τέσσαρας mutatum fuit in τεσσαράκοντα vitio librorum. Ib.

(76) Περὶ μεθύσων. In altero cod. sic inscribitur caput: Ὅτι οὐ δεῖ παροινεῖν, ἀλλὰ νῆφειν ἐστὼν μένους. CLEA.

(77) Ἐν δὲ ταῖς μνηταῖς αὐτῶν καλούμενοι. Nihil dico de funebribus epulis, ritu etiam minus doctis notissimo. Cor.

(78) Πρεσβύτεροι. Additur γὰρ in altero Vindobonensi, forte melius. CLEA.

(79) Οἱ διάκονοι. Additamentum Eclogarum Mazarinianarum, nunc codicis Regii 2347, habet quoque liber 2392. Eadem exemplaria et tertium, post οὐκ ἐστὶν ὑβρίσαι, et μὴ πίνειν οἶνον εἰς μέθην. Cor.

τὸν παντοκράτορα καὶ τὸν ἡγαπημένον αὐτοῦ Υἱὸν A
δυνάσται ὑπάρχουσι τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ φαμεν,
οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν· ἄλλως γὰρ καὶ (80) ἔστιν ὁρί-
σαι τὸ ὑπὸ Θεοῦ γεγόμενον εἰς εὐφροσύνην· ἀλλὰ ἵνα
μὴ παραινῶσι. Οὐ γὰρ εἶπεν ἡ Γραφή, μὴ πίνειν οἶ-
νον, ἀλλὰ τί φησιν; « Μὴ πῖνε οἶνον εἰς μέθην »·
καὶ πάλιν· « Ἀκανθαὶ φύονται ἐν χειρὶ μεθύσου. »
Τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῶν ἐν κλήρῳ μόνον φαμέν, ἀλλὰ
καὶ περὶ παντὸς λαϊκοῦ Χριστιανοῦ, ἐφ' οὗ ἐπικέκλη-
ται τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ
αὐτοῖς γὰρ εἴρηται· « Τίνι οὐαί; τίνι θόρυβος; τίνι
ἀηδία καὶ λéschai; τίνος πελιδνὸς (81) οἱ ὀφθαλμοί;
τίνι συντρίμματα διακενῆς; οὐ τῶν ἐγχερόντων ἐν
οἶνῳ, καὶ τῶν κατασκοπούμενων (82) τοῦ πότοι γί-
νονται; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Περὶ τοῦ (83) ὑποδέχεσθαι τοὺς διὰ Χριστὸν διω-
κομένους.

Τοὺς διωκομένους διὰ πίστιν, καὶ εἰς πόλιν ἐκ πό-
λεως φεύγοντας, διὰ τὸ μεμνησθαι τῶν λόγων τοῦ
Κυρίου, προσλαμβάνεσθε. Ἐπιστάμενοι γὰρ, ὅτι τὸ
μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής, ἀποδι-
δράσκουσι, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων προ-
τείνονται¹⁷, ἵνα ἀνεξάρητον ἐν αὐτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χρι-
στοῦ διατηρήσωσιν. Ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς
χρεῖαν, ἐντολὴν Κυριακὴν πληροῦντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ὅτι ἕκαστος ἐν ᾧ ἐτάχθη κλήρῳ, ὀφείλει ἐμμέ-
νειν, καὶ φυλάττειν τὴν τάξιν, ἀλλὰ μὴ ἐαυτῷ C
ἀρπάξειν τὰ μὴ ἐχειρισθέντα.

Ἐκεῖνο δὲ κοινῇ πάντες (84) παραγγέλλομεν, ἕκα-
στον (85) ἐμμένειν τάξει τῇ δοθείσῃ αὐτῷ, καὶ μὴ
ὑπερβαίνειν τοὺς ὅρους· οὐ γὰρ εἰσιν ἡμέτεροι, ἀλλὰ
τοῦ Θεοῦ. « Ὁ ὑμῶν γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἀκούων,
ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἐμοῦ ἀκούων, ἀκούει τοῦ ἀπο-
στελλαντός με· καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ
ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστελλαντά με. » Εἰ γὰρ
τὰ ἄψυχα γεγόμενα, τὴν εὐταξίαν ἀποσώζει· οἶον
νύξ, ἡμέρα, ἥλιος (86), σελήνη, ἄστρα, στοιχεῖα, τρο-
παί, μῆνες, ἑβδομάδες, ἡμέραι, ὥραι, καὶ δουλεύει
τῇ διατυπωθείσῃ χρεΐα, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Ὁ-
ριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται »· καὶ πάλιν, περὶ
τῆς θαλάσσης· « Ἐθέμην αὐτῇ ὄρια, περιθεὶς καὶ D
κλειῖθρα, καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῇ· Μέχρι τούτου
ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ ὑπερβῆσῃ· » πόσω μᾶλλον ὑμεῖς οὐ-
δὲν ὀφείλετε τολμᾶν (87) παρακινεῖν τῶν ὑμῖν κατὰ

ctum Filium, sunt potentes ac dynastæ Ecclesiæ.
Hoc autem dicimus, non ut vinum nequaquam bi-
bant; eo enim modo contumelia afficerent id quod
a Deo factum est ad lætitiā; sed ut non inebrientur.
Siquidem non dixit Scriptura, vinum non biben-
dum; sed quid ait? « Ne bibe vinum ad ebrieta-
tem¹¹, » et iterum: « Spinæ nascuntur in manu te-
mulentī¹². » Id vero non de iis tantum, qui sunt
in clero, dicimus; verum etiam de omni laico
Christiano, super quem invocatum est nomen Do-
mini nostri Jesu Christi¹³; nam ipsis quoque di-
ctum est: « Cui vā? cui tumultus? cui tædia et
gargulitas? cuius oculi lividi? cui contusiones fru-
stra? Nonne hæc eorum sunt, qui in vino immo-
rantur, quique explorant, ubi fiant compotationes¹⁴. »

B

CAPUT XLV.

De recipiendis iis qui propter Christum patiuntur
persecutionem.

Eos qui persecutionem patiuntur fidei causa,
et de civitate in civitatem fugiunt¹⁵ quod memine-
rint verborum Domini, suscipite. Cum enim no-
rint spiritum quidem promptum esse, carnem vero
infirmam¹⁶, aufugiunt, et facultatum suarum di-
reptionem permittunt ac negligunt, ut in seipsis
nomen Christi illibatum et negatione non proditum
conservent. Suppeditate ergo illis quæ sunt neces-
saria, mandatum Dominicum adimplentes.

CAPUT XLVI.

Quod unusquisque, in eo gradu cleri, in quo est con-
stitutus, debeat permanere, et ordinem servare;
non vero ad se rapere quæ commissa non sunt.

Illud autem communiter omnes præcipimus; ut
unusquisque in ordine sibi dato permaneat, neque
regularum terminos transcendat: non enim nostri
sunt, sed Dei. « Qui enim vos, inquit Dominus,
audit, me audit; et qui me audit, audit eum qui
misit me: et qui vos spernit, me spernit; qui
autem me spernit, spernit eum qui misit me¹⁷. »
Nam si ea quæ inanima condita sunt, pul-
chrum ordinem conservant; ut nox, dies, sol,
luna, stellæ, elementa, tempestates, menses,
hebdomades, dies, horæ; ac usui constituto ser-
viunt; juxta illud dictum: « Terminum posuisti,
quem non transgredientur¹⁸; » et iterum, de mari:
« Posui ei terminos, et circumposui claustra et
ostia; dixi autem ei: Hucusque venies, et non trans-
ibis¹⁹; » quanto magis vos non debetis audere

¹¹ Prov. xxiii; Eccli. xxxi; Ephes. v. ¹² Prov. xvi, 9. ¹³ Jac. ii, 7. ¹⁴ Prov. xxiii, 29. ¹⁵ Matth. x, 23. ¹⁶ Matth. xxvi, 41. ¹⁷ al. προσίενται. ¹⁸ Luc. x, 16; Matth. x, 40; Joan. xiii, 20. ¹⁹ Psal. ciii, 9. ²⁰ Job xxxviii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Καὶ Dele cum altero cod. Vind. CLER.

(81) Πελιδνοί. In altero cod. πέλιος, quod idem est. Id.

(82) Κατασκοπούμενων. Sic quoque citatur in Antiocho homilia 5. Unum exemplar ms. κατασκοπεύοντων; aliud, κατασκοπούντων. Cot.

(83) Περὶ τοῦ, etc. Deest inscriptio in altero cod. CLER.

(84) Κοινῇ πάντες. In duobus scriptis libris,

κοινῇ πᾶσι Cot.

(85) Ἐκαστον. Addit alter cod. μέν. CLER.

(86) Ἥλιος. Scholion ad hæc verba habet: Ὅτι ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, καὶ τὰ λοιπὰ ἄψυχα. contra Origenem, qui astra animata esse putabat. Eum vide lib. v contra Celsum, p. 238, ed. Cantab. et libro De oratione, cap. 24. Id.

(87) Τολμᾶν. Deest in altero codice; ac sane abundat. Id.

quidquam eorum dimovere, quæ vobis secundum voluntatem Dei per nos definita sunt? Verum quia multi hoc non esse necessarium putaverunt; imo confundere ordines, ac unicuique tributam ordinationem labefactare audent, sibi arripientes non traditas dignitates, ac tyrannice permittentes sibi ea, quorum dandorum potestatem non habent; ac propterea, tum Deum irritant, quemadmodum Coritæ²¹, et rex Ozias²², qui præter dignitatem, ac sine Deo usurparunt pontificatum, atque illi quidem facti sunt ignis pabulum, hic vero in fronte leprosus; tum exasperant Christum Jesum, qui ita constituit; tum constriant Spiritum sanctum, infirmantes illius testimonium: idcirco jure, periculum iis qui hæc designant impendens prospicientes, et negligentiam in sacrificiis ac gratiarum actionibus, eo quod impie offerantur ab iis a quibus non oportet, quique honorem pontificalem, complexum magni pontificis Jesu Christi regis nostri imitationem, pro ludo habent; ideo, inquam, necesse fuit de eo quoque admonere: jam enim quidam conversi sunt retro post vanitatem suam²³. Itaque dicimus, quod Moses, Dei famulus, cum quo Deus facie ad faciem colloquebatur, ut si quis loquatur ad amicum suum²⁴; cui dixit: «Novi te præ omnibus;» cum quo ad os loquebatur, et non per obscura, vel somnia, vel angelos, vel ænigmata²⁵, hic Moses, cum divinam legislationem constitueret, distinxit quænam oporteret peragi a pontificibus, quænam a sacerdotibus, quænam a levitis, ac distribuit unicuique cultum proprium suoque ministerio convenientem; et ad ea quidem quæ jussit pontifices perficere, fas non erat ut accederent sacerdotes; ad ea vero quæ sacerdotibus definita erant, levitæ non admitterentur; sed singuli ministeria præscripta quæ acceperant servabant; si quis autem ultra sibi traditum officium progredi nitetur, morte luebat pœnas²⁶. Hoc vero præcipue demonstravit id, quod Sauli contigit; qui cum existimasset se absque propheta et pontifice Samuele sacrificare posse, ad se peccatum et maledictum nunquam abjiciendum atraxit; neque prophetiam movit ac flexit, quod ab ipso Saul in regem unctus fuisset²⁷. Hoc etiam evidentiore operatione demonstravit Deus per ea quæ Ozias acciderunt, de cujus prævaricatione exegit pœnas absque mora; et qui contra pontificatum insanierat, regno quoque pulsus est²⁸. Cæterum quæ sub nobis acta sint, forsitan non ignoratis. Scitis enim omnino episcopos, presbyteros et diaconos a

A γνώμην Θεοῦ παρ' ἡμῶν ὀρισθέντων; ἀλλ' ἐπειδὴ πάρεργον οἱ πολλοὶ καὶ τοῦτο ἡγήσαντο εἶναι, συγχέειν δὲ τὰς τάξεις καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστου χειροτονίαν παρακινεῖν τολμῶσιν, ὑφαρπάζοντες ἑαυτοῖς ἀξιώματα τὰ μὴ διδόμενα, καὶ ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς τυραννικῶς & μὴ ἔχουσιν ἐξουσίαν διδόναι, καὶ διὰ τοῦτο παροργίζουσι μὲν Θεὸν, ὥσπερ οἱ Κορεῖται, καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀζίας, παρ' ἀξίαν ἐπιθέμενοι ἀνευ Θεοῦ τῇ ἀρχιερωσύνῃ, καὶ γενόμενοι, οἱ μὲν πυρίφλεκτοι, ὁ δὲ κατὰ τοῦ μετώπου λεπρός· παροξύνουσι δὲ Χριστὸν (88) Ἰησοῦν τὸν διαταξάμενον, λυποῦσι δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀκυροῦντες αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν· εἰκότως, τὸν ἐπηρητημένον (89) κίνδυνον τοῖς τὰ τοιαῦτα πράττουσι προειδόμενοι, καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας καὶ εὐχαριστίας ἀμέλειαν, ἐκ τοῦ ὑφ' ὧν μὴ χρὴ προσ-
B αγομένας ἀσεβῶς, παιδιὰν ἡγουμένων τὴν ἀρχιερατικὴν, ἥτις μίμησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀνάγκην ἔσχοντες καὶ τοῦτο παραινέσαι· ἦδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τῆς ἑαυτῶν ματαιότητος· λέγομεν (90) ὡς Μωσῆς, ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, ὃς ὁ Θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὤμιλει, ὡς εἰ τις λαλήσῃ πρὸς ἑαυτοῦ φίλον, ὃς εἶπεν· «Οἶδά σε παρὰ πάντας·» ὃς κατὰ πρόσωπον ὤμιλει καὶ οὐ δι' ἀδελφῶν²⁹, ἢ ἐνυπνίων, ἢ ἀγγέλων, ἢ αἰνιγμάτων· οὗτος ἡνίκα τὴν θέλαν νομοθεσίαν διετάσσετο, διεῖλε τίνα μὲν χρὴ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἐπιτελεῖσθαι, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν ἱερέων, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν λευιτῶν, ἐκάστη τὴν οἰκείαν καὶ ἀνήκουσαν τῇ λειτουργίᾳ θρησκείαν ἀπονεύμας, καὶ ἅπερ μὲν τοῖς ἀρχιερεῦσι
C προστέτακτο ἐπιτελεῖν, τοῖς τοῖς ἱερέας οὐ θεμιτὸν ἦν προσεῖναι· ἅπερ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν ὥριστο, τοῖς τοῖς λευῖται οὐ προσέειπεν· ἀλλ' ἕκαστοι ἅπερ (91) παρελήφθεισαν ὑπηρεσίας περιγεγραμμένας, ἐφύλαττον· εἰ δὲ τις πέρα τῆς παραδόσεως προσεῖναι ἐβούλετο, θάνατος (92) ἦν τὸ ἐπιτίμιον. Τοῦτο δὲ μάλιστα διέδειξε καὶ ἡ κατὰ τὸν Σαούλ πείρα· ὅς θύσαι νομοτικῶς δίχα τοῦ προφήτου καὶ ἀρχιερέως Σαμουὴλ, ἔσπασεν εἰς ἑαυτὸν ἀμαρτίαν καὶ κατάραν ἀναπό-
D θλητον· καὶ οὐδὲ τὸ κεχρίσθαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς βασιλείαν, ἐδυσώπησε τὸν προφήτην. Ἐνεργεστέρα³⁰ δὲ τῇ πράξει διέδειξεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ὀζίαν, οὐκ ἐν μελισμῷ³¹ τὰς ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ εἰσπράξαντας δίκας· καὶ ὅτῃς ἀρχιερωσύνης καταμανεῖς, καὶ τῇ βασιλείᾳ ἀλλότριος κατέστη. Τὰ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἴσως οὐκ ἀγνοεῖτε. Ἰστε γάρ πάντως ἐπισκόπους παρ' ἡμῶν ὀνομασθέντας, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους, εὐχῇ καὶ χειρῶν ἐπιθέσει, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων καὶ (93) τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων δεικνύοντας. Οὐ γὰρ ὁ βουλόμενος παρ' ἡμῶν ἐπλήρου τὴν χεῖρα, ὥσπερ

²¹ Num. xvi. ²² II Paral. xxvi. ²³ I. I Tim. v, 15. ²⁴ Num. xii, 8. ²⁵ al. διὰ δέλων. ²⁶ Num. iv. ²⁷ I Reg. xiii. ²⁸ I Reg. xiii. ²⁹ Num. xii, 8; Exod. xxxiii, 11, 17. ³⁰ Num. xii, 8; Exod. xxxiii, 11, 17. ³¹ Num. xii, 8; Exod. xxxiii, 11, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(88) Χριστόν. In altero καὶ τὸν Χριστόν. Id.
(89) Ἐπηρητημένον. In altero cod. Vindob. ἐπηρητισμένον, quasi ab ἐπαρτίζω perficio, sed prius malim. Id.
(90) Λέγομεν. Addit. alter cod. δέ. Id.
(91) Ἄπερ. Melius cod. Vindob. ἄς, ut referatur

ad ὑπηρεσίας. Id.

(92) Θάνατος. Scriptura codicum unius: ἀνάθεμα. Cot.

(93) Καί. Dele hanc voculam ex auctoritate cod. Vind. CLER.

ἐπὶ τῆς κιβδήλου τῶν θαλάσσης ἐπὶ τοῦ Ἱεροδοῦμ
 παρακεκομμένης ἱερωσύνης, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ
 τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ μὴ θεσμός τις ἦν, καὶ τάξεων
 διαφορὰ, ἦρκει ἂν δι' ἐνὸς ὀνόματος τὰ ὅλα τελείσθαι.
 Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Κυρίου διδασθέντες ἀκολουθίαν πραγ-
 μάτων, τοῖς μὲν ἐπισκόποις τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνε-
 μαμεν (94), τοῖς δὲ πρεσβυτέροις τὰ τῆς ἱερωσύνης, τοῖς
 δὲ διακόνους τὰ τῆς πρὸς ἀμφοτέρους διακονίας· ἵν' ἡ κα-
 θαρῶς τὰ τῆς θρησκείας ἐπιτελούμενα. Οὕτε γὰρ διακόν-
 υψ προσφέρειν θυσίαν θεμιτὸν, ἢ βαπτίζειν, ἢ εὐλογίαν
 μικρὰν ἢ μεγάλην ποιεῖσθαι, οὔτε πρεσβύτερον **,
 χειροτονίας ἐπιτελεῖν· οὐ γὰρ ὅσιον, ἐνεστράφθαι τὴν
 τάξιν· ὅτι οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἀκαταστασίας, ὅτι ἵνα οἱ
 ὑποδεηχότες τὰ τῶν κρείττονων τυραννικῶς σφε-
 τερίζωνται, νομοθεσίαν καὶ νῆν ἀναπλάττοντες ἐπὶ
 κακῇ τῇ ἑαυτῶν, ἀγνοοῦντες ὅτι σκληρὸν αὐτοῖς τὸ
 πρὸς κέντρα λακτίζειν. Οὐ γὰρ ἡμεῖς, ἢ τοὺς ἐπισκό-
 πους πολεμοῦσιν οἱ τοιοῦτοι, ἀλλὰ τὸν πάντων ἐπί-
 σκοπον καὶ τοῦ Πατρὸς ἀρχιερέα Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν
 Κύριον ἡμῶν. Ὑπὸ Μωσέως μὲν γὰρ τοῦ θεοφιλεστά-
 του ἀρχιερεῖς κατεστάθησαν, καὶ ἱερεῖς, καὶ λευῖται,
 ὑπὸ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμεῖς, οἱ δεκατρεῖς ἀπό-
 στολοι (95)· ὑπὸ δὲ τῶν ἀποστόλων ἐγὼ Ἰάκωβος·
 καὶ ἐγὼ Κλήμης, καὶ σὺν ἡμῖν ἑτεροὶ· ἵνα μὴ πάν-
 τας πάλιν καταλέγωμεν· κοινῇ δὲ ὑπὸ πάντων ἡμῶν
 πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ
 ἀναγνώσται. Πρῶτος τοίνυν τῇ φύσει ἀρχιερεὺς (96)
 ὁ μονογενὴς Χριστὸς, οὐχ ἑαυτῷ τὴν τιμὴν ἀρπάσας,
 ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς κατασταθεὶς· ὅς γενόμενος
 ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς, καὶ τὴν πνευματικὴν θυσίαν
 προσφέρων τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ, πρὸ τοῦ πάθους,
 ἡμῖν διετάξατο νόμοις τοῦτο ποιεῖν· καὶ τοὶ ὄντων
 σὺν ἡμῖν καὶ ἑτέρων τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων·
 ἀλλ' οὐ πάντως ὁ πιστεύσας (97), ἤδη καὶ ἱερεὺς κα-
 τέστη, ἢ ἀρχιερατικῆς ἀξίας ἔτυχεν. Μετὰ δὲ τὴν
 ἀνάληψιν αὐτοῦ, ἡμεῖς προσενεγκόντες κατὰ τὴν
 διάταξιν αὐτοῦ θυσίαν καθαρὰν καὶ ἀναιμακτον,
 προχειρισάμεθα ἐπισκόπους, καὶ πρεσβυτέρους,
 καὶ διακόνους ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν· ὧν εἰς ἦν Στέ-
 φανος (98) ὁ μακάριος μάρτυς, οὐκ ἀπολειπόμενος

A nobis prece ac manuum impositione nominatos esse,
 qui differentia nominum differentiam quoque rerum
 ostendant. Non enim qui volebat, apud nos imple-
 bat manum **, sicut in falso et adulterino vitularum
 sacerdotio, tempore Jeroboami; sed qui vocabatur
 a Deo. Nam si nulla lex posita esset, nec ulla ordi-
 num differentia; suffecisset, cuncta per unum no-
 men perfici. Verum, a Domino edocti rerum conse-
 quentiam, episcopis quidem quæ ad pontificatum
 pertinent assignavimus, presbyteris vero quæ ad
 sacerdotium, diaconis autem quæ ad ministeria
 utrisque impendenda, ut quæ ad cultum Dei spe-
 ctant, pure celebrentur. Neque enim diacono licet
 sacrificium offerre, aut baptizare, aut benedictio-
 nem seu parvam, seu magnam facere; neque pre-
 bytero, ordinationes peragere; quia æquum non
 est, ordinem inverti: « Non enim est Deus dissen-
 sionis **; » ne inferiores, quæ sunt superiorum, ty-
 rannice sibi vindicent, novam legum regulam resin-
 gentes in malum suum, ignorantes durum esse si-
 bi contra stimulum calcitrare **. Et vero isti homi-
 nes non oppugnant nos, aut episcopos; sed omnium
 episcopum, Patrisque pontificem Christum Jesum
 Dominum nostrum. Siquidem per Mosem Deo char-
 rissimum constituti sunt pontifices, sacerdotes ac
 levitæ **; a nostro autem Salvatore nos tredecim
 apostoli; ab apostolis vero ego Jacobus, et ego Cle-
 mens et alii nobiscum **; ne omnes iterum recen-
 seamus; communiter autem ab omnibus nobis pre-
 byteri, diaconi, subdiaconi et lectores. ** Primus
 igitur natura pontifex unigenitus Christus, non sibi
 honorem rapuit, sed a Patre constitutus est **: ille
 propter nos factus homo, et spirituale sacrificium
 offerens Deo suo ac Patri, ante passionem, nobis
 constituit solis, hoc facere **: licet nobiscum essent
 alii quoque qui in eum crediderant: verum non
 statim ac aliquis credidit, jam et sacerdos consti-
 tutus fuit, aut dignitatem pontificalem obtinuit.
 Post illius vero assumptionem, nos juxta ejusdem
 constitutionem offerentes sacrificium mundum ac

** III Reg. xiii. 33. ** πρεσβυτέρω rectius legeretur ** I Cor. xiv. 33. ** Act. ix. 5. ** Exod. xxviii. xix. ** I. lib. vii. c. 46. ** Ignat. interpol. ad Magn. 3; ad Sm. 9. ** Heb. v. ** Luc. xii.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *Ἐρσλμαυσρ*. Auctor est idem liber, voce πρεσβεῖα. Cot.

(95) *Οἱ δεκατρεῖς ἀπόστολοι*. Eodem modo S. Ambrosius initio libri *De benedictionibus patriarcharum*, Paulum appellat tertium decimum apostolum. At quibusdam, apud Hieronymum ad caput xvii Isaïæ, tertius decimus apostolus est Jacobus frater Domini, decimus quartus Paulus: qua de re videndus Procopius ad idem caput. Mitto quod S. Basiliius elogio τρισεκαδεκάτου ἀποστόλου invenitur ornatus, alique. Id.

(96) *Τῇ φύσει ἀρχιερεὺς*. Homines gratia Dei et adoptione pontifices sunt: Christus autem vocari potest natura pontifex, hoc est proprietate auctoritate, juxta illud Tertulliani iv *adversus Marcionem* 35: *Authenticus pontifex Dei Patris*, et lib. v. cap. 9: *Christus proprius et legitimus Dei antistes*, non quidem per divinitatem, proprie loquendo: quod Arianice ab Eusebio post Origenem asseritur, Catholice negatur

ab auctore sermonis *De uno legislatore*, tom. VI B. Chrysostomi; sed per carnem, ut ait idem scriptor, secutus S. Athanasium in majore oratione *De fide*, apud Theodorum, dialogo 2. Dixi proprie loquendo; quia, latius acceptum nomen pontificis, Verbo Dei non impietribueretur, et Christo nondum incarnato, ut charismatum paternorum, donorum Dei universali distributori. *Catholicum Patris sacerdotem* appellat Tertullianus iv citati Operis lib. cap. 9. Certe Cyrillus Hierosolymitanus, in catechesi 10, Christi sacerdotium vult esse æternum, absque initio ac fine. In Anastasii *Collectaneis* p. 123: *Unius natura regis cunctorum Dei, natura etiam ob salutem nostram pontificis facti, unus erat typus Melchisedech*. Id.

(97) *Ὁ πιστεύσας*. Cod. Vind. πᾶς ὁ πιστεύσας. CLER.

(98) *Στέφανος*. Scholion hic additur: *Πόταν διακονίαν λέγει ἐγχειρισθῆναι τὸν ἅγιον μάρτυρα Στέφανον*. Id.

incruentum, elegimus episcopos, et presbyteros, et diaconos numero septem. Ex his septem unus erat Stephanus beatus martyr⁴⁰, in amore erga Deum nobis nequaquam inferior; qui adeo in Deum pietatem fide ostendit et charitatem in Dominum nostrum Jesum Christum, ut pro eo animam quoque daret, a Judæis Domini interfectores jactu lapidum occisus. ⁴¹ Verumtamen talis ac tantus vir, qui spiritu fervebat, qui Christum a dextris Dei et coelestes januas apertas vidit; nusquam cernitur iis usus esse, quæ ad diaconorum ministerium non pertinent, vel sacrificium offerendo, vel manus alicui imponendo; sed diaconi ordinem usque ad finem custodisse: ita quippe decebat Christi martyrem, ordinem ac disciplinam servare. Si vero Philippum diaconum, et Ananiam fidelem fratrem ^B quidam causantur⁴²; quod ille quidem eunuchum baptizavit, hic vero me Paulum; ii non intelligunt quod dicimus: siquidem inquit, neminem sibi rapere sacerdotalem dignitatem; sed vel a Deo accipere, ut Melchisedecus et Jobus; vel a pontifice, ut Aaron a Mose: igitur etiam Philippus et Ananias non seipsos constituerunt, sed electi sunt a Christo pontifice, Deo incomparabili.

⁴⁰ Act. vi, vii. ⁴¹ I. Ignat. interpol. ad Trall. 11; pseudo-Ignat. ad Tars. 3 ⁴² Act. viii, ix.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Φίλιππος. In margine cod. Vindobon. legitur hoc Scholion: Ὅτι ὁ βαπτίσας τὸν εὐνοῦχον Αἰθιοπα οὐκ ἦν ἀπόστολος Φίλιππος, ἀλλ' εἰς τῶν μετὰ τοῦ ἁγίου Στεφάνου προχειρισθέντων εἰς διακόνους, ὅτινι ἦσαν τέσσαρες θυγατέρες, ὡς φησι Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι. CLEA.

(100) Ἀνανίας τὸν πιστὸν ἀδελφόν. Hunc locum sic interpretatur Œcumenius ad Act. ix, 40, quasi Ananias fuerit diaconus: Καὶ οὗτος ὁ Ἀνανίας διάκονος ἦν, ὡς αὐτὸς Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς

ἡμῶν κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν εὐνοίαν· ὃς τοσοῦτον τὴν θεοσέβειαν τῇ πίστει ἐνεδείξατο, καὶ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς ὑπὲρ αὐτοῦ δοῦναι καὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς τῶν κυριοκτόνων Ἰουδαίων λίθοις βληθείς. Ἀλλ' ὅμως ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικούτος ἀνὴρ, ὁ τῷ πνεύματι ζέων, ὁ τὸν Χριστὸν ὁρῶν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς οὐρανίας πύλας ἀνεωγμένας, οὐδαμῶς φαίνεται τοῖς μὴ ἀνήκουσι τῇ διακονίᾳ χρησάμενος, ἢ θυσίαν ἀνενεγκὼν, ἢ χεῖρας ἐπιθείς τινι, ἀλλὰ τῇ τῆς διακονίας τάγμα φυλάξας μέχρι τέλους· οὕτω γὰρ ἔπρεπε τῷ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρι, τὴν εὐταξίαν ἀποσώζειν. Εἰ δὲ Φίλιππον (99) τὸν διάκονον ἡμῶν καὶ Ἀνανίαν τὸν πιστὸν ἀδελφόν (100) αἰτιῶνται τινες, ὅτι ὁ μὲν τὸν εὐνοῦχον ἐβάπτισεν, ὁ δὲ ἐμὲ Παῦλον· ἀγνοοῦσιν αὐτοὶ, ὃ λέγομεν ἡμεῖς· ἐλπόμεν γὰρ ὅτι οὐχ ἑαυτῶν τις ἀρπάξει τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἢ παρὰ τοῦ Θεοῦ λαμβάνει, ὡς Μελχισεδέκ, καὶ Ἰωβ, ἢ παρὰ ἀρχιερέως, ὡς Ἀαρὼν παρὰ Μωσέως· οὐκοῦν καὶ Φίλιππος καὶ Ἀνανίας οὐχ ἑαυτοὺς προσέλιοντο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ προχειρισθῆσαν τοῦ ἀρχιερέως, τοῦ ἀσυγκρίτου Θεοῦ (1).

C Κανόσι. Et iste Ananias erat diaconus, quemadmodum ipse Paulus testatur in Canonibus. Verum id nequaquam dicit Constitutio. Cor.

(1) Τοῦ ἀσυγκρίτου Θεοῦ. Potest etiam aliter verti, tollendo virgulam præcedentem. Id. — Sic debet verti: A Christo Pont. Maximo Dei nulli comparandi, vel cum quo nullus conferri queat. Hæc enim fuit Arianorum sententia, quam auctor, larva apostolorum tectus, caute Constitutionibus inserit. CLEA.

CANONES APOSTOLICI.

(Vide Concilliorum Collectionem, nostræ editionis tom. I. EDIT. PATR.)

RECOGNITIONES S. CLEMENTIS.

VETERUM TESTIMONIA DE RECOGNITIONIBUS CLEMENTINIS.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, I, 211.)

I.

ORIGENES, tomo III *Commentariorum in Genesim*, in *Philocaliæ* cap. 22.

Καὶ Κλήμης δὲ ὁ Ῥωμαῖος, Πέτρου ἀποστόλου μαθητῆς, συνψδὰ τούτοις ἐν τῷ παρόντι προβλήματι, πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν Λαοδικείᾳ εἰπὼν ἐν ταῖς Περιόδοις, ἀναγκαϊότατόν τι ἐπὶ τέλει τῶν τοιούτων λόγων φησί, περὶ τῶν τῆς γενέσεως δοκούντων ἐμδεθῆναι (2), λόγῳ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ· Καὶ ὁ Πατήρ, κ. τ. λ.

Et vero Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus, his consentanea de præsenti quæstione, ad Patrem, Laodiceæ in Periodis (seu Circuitionibus) locutus; ad finem hujusmodi sermonum, aliquid maxime necessarium profert, de iis quæ per genituram videntur evenisse; oratione decima quarta: *Et Pater, etc. Recognit. lib. x, cap. 10.*

Idem, ad Matthæi xxvi, 6, etc,

Tale aliquid dicit et Petrus ad Clementem; quoniam opera bona quæ fiunt ab infidelibus, in hoc sæculo eis prosunt; non et in illo, ad consequendam vitam æternam. Et convenienter; quia nec illi propter Deum faciunt, sed propter ipsam naturam hu-

manam. Qui autem propter Deum faciunt, id est fideles; non solum in hoc sæculo proficit eis, sed et in illo; magis autem in illo. *Recogn. lib. vii, cap. 38.*

II.

EUSEBIUS, *Histor. eccl. lib. iii, cap. 5.*

Librum vero qui Actus Petri dicitur, et Evangelium ejus nomine inscriptum, ejusdem quoque Prædicationis et Revelationis libros, pro catholicis scriptis nunquam esse habitos constat; quandoquidem nec vetustiorum quisquam, nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit.

Τὸ μὲν τῶν ἐπιτεκμημένων αὐτοῦ Πράξεων, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὀνομασμένον Εὐαγγέλιον; τό τε λεγόμενον αὐτοῦ Κήρυγμα, καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν, οὐδ' ὅλως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα· ὅτι μήτε ἀρχαίων, μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις.

Ex versione Rufini.

Ille vero libellus qui dicitur Actus Petri, et quod nomine ejus Evangelium nuncupatur, sed et qui dicitur ejus Prædicationis vel Revelationis, in Scripturis prorsus canonicis non habentur. Sed ne aliquis quidem scriptorum veterum, uti eorum testimoniis invenitur. *Lege Nicephorum, lib. ii, cap. 46.*

De his Actibus Petri, in quibus contenti videntur libri Recognitionum, item de aliis ejusdem nominis, consuli debent: Hieronymus, *infra*, Isidorus Pelusiota, *lib. ii, epist. 99*; Philastrius, *De hæresibus, cap. 40*; Innocentius papa, *epist. 3, cap. 7*; Gelasius, in *concilio Romano*; Photius, *cum infra tum cod. cxiv, et Sigebertus, De viris illustribus, cap. 1.*

(2) Ἐμδεθῆναι. Forte ἐκδεθῆναι

Idem Eusebius, lib. III, cap. 38.

Ex interpr. Rufini.

Quidam porro alia etiam opera proluxa et copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: puta Petri et Apionis disputationes; quorum apud antiquos nulla omnino existat mentio. Neque enim sincera recte fidei ab apostolis tradite nota in illis expressa reperitur. *Lege Maximi Prologum in Opera Dionysii.*

Ἡδὴ δὲ καὶ ἕτερα πολυεπὴ καὶ μακρὰ συγγράμματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ, χθὲς καὶ πρῶτην τινὲς προσηγαγον, Πέτρου δὲ καὶ Ἀπίωνος διαλόγους περιέχοντα· ὧν οὐδ' ὅλως μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται. Οὐδὲ γὰρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς ὁρθοδοξίας ἀπαιτῶν τὸν χαρακτῆρα.

Sed et alia ejus opuscula non minima a nonnullis haberi perhibentur; velut Petri et Apionis disputationis; quæ in usu a veteribus habita minime reperimus; quia nec pura in eis et incorrupta apostolicæ fidei regula mansisse deprehenditur. *Lege Niceph. lib. III, cap. 18.*

De Disputatione Petri et Apionis, quæ videtur fuisse vel pars vel appendix Clementis Recognitionum et Actuum Petri vide infra in Hieronymo, Photio et Honorio Augustodunensi.

III.

S. ATHANASIUS, in Synopsi sacrae Scripturae.

Iterum libri Novi Testamenti quibus contradicuntur, sunt: Circuitus Petri, etc. Ex quibus veriora et a Deo inspirata, electa sunt ac translata. Hæc sunt quæ leguntur, etc.

Τῆς Νέας πάλιν Διαθήκης ἀντιλεγόμενα ταῦτα Περίοδοι Πέτρου, etc. Ἐξ ὧν μετεφράσθησαν ἐκλεγέντα τὰ ἀληθέστερα καὶ θεόπνευστα. Ταῦτα τὰ ἀναγινωσκόμενα, etc.

IV.

S. EPIPHANIUS, hæresi xxx, Ebionæorum, num. 15.

Utuntur autem et aliis quibusdam libris, nempe iis qui vocantur Circuitus Petri, a Clemente conscripti: atque ea quidem quæ in illis continentur corruerunt, pauca autem vera reliquerunt: quemadmodum eos ipse Clemens omnibus modis redarguit, per epistolas circulares quæ, ab eo scriptæ, in sanctis ecclesiis leguntur. Quia alium habet characterem fides illius ac oratio, ab iis quæ sub nomine ejus isti in Circuitibus supposuerunt. Ille enim virginitatem docet; at isti repudiant. Ille Eliam, Davidem, Sampsonem omnesque prophetas commendat; quos isti detestantur. Itaque in Circuitibus omnia ad suum institutum accommodarunt, ac de Petro multa mendacia confinxerunt: quasi is quotidie castimonie causa laverit, sicut et isti faciunt. Eundem etiam aiunt abstulisse ab animatis et carnibus, ut ipsi solent; et ab omni alio cibo qui carne constet; quandoquidem et ipse Ebion, et Ebionitæ omnino ab iis abstinere. *Lege Recognit. lib. IV, cap. 3; lib. V, cap. 36; lib. VII, cap. 6, et lib. VIII, cap. 1 et 2.*

Χρῶνται δὲ καὶ ἄλλαις τισὶ βίβλοις, ὅθεν ταῖς Περιόδοις καλουμέναις Πέτρου, ταῖς διὰ Κλήμεντος γραφείσαις· νοθεύσαντες μὲν τὰ ἐν αὐταῖς, ὀλίγα δὲ ἀληθινὰ ἐάσαντες· ὡς αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει, ἀφ' ὧν ἔγραψεν Ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων· ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἢ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα. Αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται. Αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἥλιν, καὶ Ἀσίδ, καὶ Σαμφῶν, καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι βδελύττονται. Ἐν ταῖς οὖν Περιόδοις τὸ πᾶν εἰς αὐτοὺς μετήνεγκαν, καταφευσάμενοι Πέτρου κατὰ πολλοὺς τρόπους· ὡς αὐτοῦ καθ' ἡμέραν βαπτίζομενοι ἀγνισμοῦ ἕνεκεν, καθάπερ καὶ οὗτοι. Ἐμφύχων τε τὸν αὐτὸν ἀπέχεσθαι καὶ κρεῶν, ὡς καὶ οὗτοι, καὶ πάσης ἄλλης ἐδωδῆς τῆς ἀπὸ σαρκῶν πεποιημένης λέγουσιν, ἐπειδὴ περ καὶ αὐτὸς Ἐβίων καὶ Ἐβιωνῖται παντελῶς ἀπέχονται τούτων.

V.

S. HIERONYMUS, De vir. illustr., cap. 1.

C

Ex antiqua versione.

Libri autem, e quibus unus Actorum ejus (Petri) inscribitur, alius Evangelii, tertius Prædicationis, quartus Apocalypseos, quintus Judicii, inter apocryphas scripturas reputantur (3). *Lege Frecculsum, tom. II, lib. I, cap. 20, et Honorium August., cap. 1.*

Τὰ δὲ συγγράμματα, τοῦτ' ἐστὶ πρῶτον, ὃ ἐπιγράφεται, Πράξεις αὐτοῦ· δεύτερον, Εὐαγγέλιον· τρίτον, Κήρυγμα· τέταρτον, Ἀποκάλυψις· πέμπτον, Κρίσις· ὡς ἀπόκριφα ὄντα ἀποδοκιμάζεται.

(3) Reputantur. Al. repudiantur.

Idem *ibid.*, cap. 15.

Καὶ Διάλογος Πέτρου καὶ Ἀπίωνος μακρῷ λόγῳ συνταγείσα, ἣν τινα Εὐσέβιος εὐθύνει, ἐν τῇ τρίτῃ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τεύχει.

Et Disputatio Petri et Apionis longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio *Historiæ ecclesiasticæ* volumine coarguit. *Lege* Frecculsum, tom. II, lib. II, cap. 10.

Idem lib. I *adversus Jovinianum*, cap. 14.

Possumus autem de Petro dicere, quod habuerit socrum eo tempore quo credidit, et uxorem jam non habuerit : quanquam legatur in *Περὶ ὁδοῦ*, et uxor ejus, et filia. Sed nunc nobis de canone omne

certamen est. In Recognitionibus, uxor Petri memoratur lib. VII, cap. 25, 26, et lib. IX, cap. 38; filia vero, nusquam.

Idem lib. I *Commentariorum in Epistolam ad Galatas*, I, 18.

Non ut oculos, genas vultumque ejus (Petri Paulus) aspiceret : utrum macilentus, an pinguis, adunco naso esset, an recto : et utrum frontem vesti-

ret coma ; an, ut Clemens in Periodis ejus refert, calvitium haberet in capite. Hoc nunc in Recognitionibus non invenitur.

VI.

RUFINUS, *De adulteratione librorum Origenis.*

Clemens, apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclésiæ post apostolos, et episcopus et martyr præfuit, libros edidit qui Græcæ appellantur ἀναγνωρισμός, id est Recognitio : in quibus, cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quamplurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma scribitur (4) ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum ex nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii inseritur genus, ut naturam diaboli, cæterorumque dæmonum, non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ produxerit qualitas ; qui utique in cæteris omnem rationabilem creaturam docuerat liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam alia nonnulla libris ejus

inserta quæ ecclesiastica Regula omnino non recipit. Quid, quæso, de his sentiendum est ? quod apostolicus vir, imo pene apostolus, non ea scribit quæ apostoli dicunt ; cui Paulus apostolus testimonium dedit, dicens : *Cum Clemente et adjutoribus meis cæteris, quorum nomina sunt in libro vitæ*⁴¹ ; et scribat hoc quod libris vitæ contrarium est ? An id potius credendum est, quod supra diximus ; quod perversi homines, ad assertionem dogmatum suorum, sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda inseruerunt ea quæ illi nec sensisse, nec scripsisse credendi sunt. *Lege* Hieronymum, *Apologiæ adversus Rufinum* lib. II, cap. 4 ; et *Præfationem* Rufini *ad hos Recognitionum libros*. *Lege etiam* *Recognit.*, lib. III, cap. 8.

Idem, in peroratione translationis suæ *Explanationum Origenis in Epistolam ad Romanos.*
(*Ex noviss. Origenis Opp. edit.*, tom. IV, pag. 689.)

Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum est, sed nunc a beato Gaudenzio episcopo vehementius perurgetur ; Clementis, scilicet, Romani episcopi, apostolorum comitis ac successoris, de *Recognitione* libri, ut in Latinum vertantur. In quo

opere bene novi, quod laborem labor multiplicat, si sortem suscipiat. Satisfaciam sane in eo amicis meis ; dabo titulo nomen meum, ~~anctis~~ nihilominus vocabulo permanente. Nam Rufini Clemens scribetur.

VII.

S. PAULINUS NOLANUS *epistola 46 ad Rufinum*, num. 2.

Sane quod admonere dignaris affectu illo quo nos sicut te diligis, ut studium in Græcæ litteras attentius sumam, libenter accipio ; sed implere non valeo : nisi forte desideria mea adjuvat Dominus, ut diutius consortio tuo perfruar. Nam quo modo profectum capere potero sermonis ignoti, si desit a

quo ignorata condiscam ? Credo enim in translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectiones, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso, vel (ut verius dicam) opinata transtul-

⁴¹ Philipp. IV, 3.

(4) Scribitur. Al. inseritur.

rim. Quo magis egeo misericordia Dei, ut plenior famelici cordis ore colligere. *Hunc locum Heribertus Rosweyda de Recognitionibus explicat.*
 rem mihi tui copiam tribuat; quia pro divitiis erit pauperi, ut imicas a divitis mensa cadentes, avido

VIII.

Auctor Operis imperfecti in Matthæum, hom. 27, ad Matth. x, 41.

(Inter Opp. S. Joan. Chrysost., tom. VI, pag. 115 edit. BB.)

Sed audi mysterium, quod Petrus apud Clementem exposuit. Si fidelis fecerit opus bonum; et heic ei prodest, liberans eum a malis; et in illo sæculo, ad percipiendum regnum cœleste: magis autem ibi, quam heic. Si autem infidelis fecerit opus bonum; heic ei prodest opus ipsius: et heic ei reddit Deus bona pro opere suo. In illo autem B

sæculo nihil ei prodest opus ipsius: nec enim collocatur inter cæteros fideles propter opus suum: et juste; quia naturali bono motus, fecit bonum, non propter Deum: ideo in corpus suum recipit mercedem operis sui, non in anima sua. *Recognit.* lib. vii, cap. 38.

Id. ad Matthæi xxiv, 15.

Fuit enim exercitus alienigenarum et Romani imperatoris stans circa Hierusalem, quæ usque tunc fuerat sancta. Hoc et Petrus apud Clementem

exponit. Lege *Recognit.* lib. i, cap. 39, 45; *Clementina*, hom. 3, num. 15; *Lactantium*, *Divin. instit.* lib. iv, cap. 21.

Id. ad ejusdem capituli versum 16.

Sicut autem Petrus apud Clementem exponit, Antichristo etiam plenorum signorum faciendorum

est danda potestas. *Recognit.*, lib. iii, cap. 60.

Id. ad versum 24.

Signa magna. Non inutilia, neque vana, quæ ministri diaboli facere solent; sed magna, id est utilia et plena, quæ sancti facere solebant. Nam in tempore quidem apostolorum, et postmodum, ministri quidem Christi, utilia et plena signa faciebant ex parte dextra; qualia sunt, cæcos illuminare, et alia hujusmodi facere; ministri autem diaboli, inutilia faciebant et vana, ex parte sinistra; quæ admirationem quidem videntibus excitarent, ad utilitatem autem nullius proficerent. Et erat

inter ministros Christi, et ministros diaboli, ex hoc judicare, qui inutilia et qui utilia facerent signa. In fine autem temporis concedenda est potestas diabolo (sicut in Historia Clementis Petrus exponit) ut faciant signa utilia, et ex ea parte qua prius facere consueverant sancti; ut jam ministros Christi non per hoc cognoscamus, quia utilia faciunt signa, sed quia omnia non hæc faciunt signa. *Recognit.* lib. iii, cap. 59, 60.

Id. ad versum 42.

Unde et sapienter Petrus dicit apud Clementem, quomodo debet quis incessanter quæ Dei sunt cogitare et loqui; quoniam si mens fuerit in his oc-

cupata, Malus non invenit locum ad mentem. *Recognit.*, lib. iii, cap. 31.

IX.

GENNADIUS, libro *De viris illustribus*, cap. 17.

Rufinus, Aquileiensis ecclesiæ presbyter, non minima pars fuit doctorum Ecclesiæ; et in transfere-
 rendo de Græco in Latinum, elegans ingenium habuit. Denique maxima parte Græcorum bibliothecam Latinis exhibuit: Basilii, scilicet, Cæsariensis Cappadociæ episcopi, Gregorii Nazianzeni eloquen-

tissimi hominis, Clementis Romani *Recognitionum* libros, etc. Horum omnium quæcunque præmissis Prologis a Latinis leguntur, a Rufino interpretata sunt: quæ sunt sine Prologo, ab alio translata sunt qui Prologum facere noluit, etc. Lege *Honorium Augustodun.*

X.

Concilium Romanum, sub Gelasio.

Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri decem (5), apocryphum.

(5) *Decem.* Al. octo, vel novem. Male.

XI.

Chronicum dictum Alexandrinum, editionis Raderi, pag. 50.

Ὅθεν καὶ Πέτρος ὁ ἀπόστολος ἀφηγεῖται Κλη- A
μῶ (6), λέγων· Ἐν τινι (7) δικαίῳ μετὰ τῶν ἐξ αὐ-
τοῦ, Νῶε, σὺν τοῖς ἐξ αὐτοῦ [i. καὶ ταῖς αὐτῶν] ἐν
λάβρακι διασώζεσθαι προανήγγειλεν· ἵνα πάντων τῶν
ἀκαίρων ὀλοθρευθέντων, ὁ κόσμος καθαρῶς, ἐν
αὐτῇ (8) τῇ λάβρακι διασωθῇ εἰς δευτέραν περιου-
σίαν, καθαρῶς (9) ἀποθῇ. Ὅμως καὶ τούτων γενο-
μένων, οἱ ἄνθρωποι (10) ἤρξαντο ἀσεβεῖν.

Unde et Petrus apostolus exponit Clementi, di-
cens : Uni viro justo Noe, cum filiis suis (cumque
illorum uxoribus), ut in arca servarentur prænun-
tiavit : quo, cunctis pravis importunisque homini-
bus peremptis, purificationem mundus acciperet;
et is qui ad secundam humani generis vitam fue-
rat reservatus, purus mundusque efficeretur. Sed,
his omnibus gestis, rursus homines ad impietatem
vertuntur. Leg. *Recognit.*, lib. iv, cap. 12, 15;
Clementina, hom. 8. num. 17.

Ibid., pag. 62, de Mesraimo seu Zoroastre.

Τούτον ἤνιξεν Πέτρος, εἰπὼν, ὅτι μετὰ τὸν κατα-
κλυσμὸν, πάλιν οἱ ἄνθρωποι ἀσεβεῖν ἤρξαντο.

Hunc innuit Petrus, cum dicit, quod post dilu-
vium, rursus homines impie agere cœperunt. *Re-
cogn.* lib. iv, cap. 13.

Ibid., pag. 64.

Λέγει δὲ περὶ τούτου Πέτρος ὁ ἀπόστολος εἰς τὰ B
Κλημέντια, πῶς ἤρξεν εἰς Βαβυλῶνα ἐν Αἰγύπτῳ
κληρωθεὶς. Φησὶ γὰρ Πέτρος· Οὗτος ὁ Νεβρώδ με-
τοικῆσας ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς Ἀσσυρίους εἰς Νίνον πό-
λιν, ἣν ἐκτίσεν Ἀσσοῦρ, καὶ κτίσας τὴν πόλιν, ἥτις
ἦν Βαβυλῶνος, πρὸς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐκάλεσεν.
Αὐτὸν Νίνον τὸν Νεβρώδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν.
Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἐνθεν καὶ
πρῶτον αὐτὸν βασιλεῖα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίη-
σαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετωνόμασαν Νίνον. Ταῦτα
Πέτρος περὶ τούτου.

Dicit autem de hoc (Nembrodo) Petrus apostolus
in *Clementinis*, quomodo Babylone imperarit, cum
Ægyptum sortitus esset. Ait enim Petrus : Hic
Nemrodus ex Ægypto ad Assyrios demigravit, et
Niniven habitavit quam Assur condidit; atque ædi-
ficata urbe quæ erat Babylon, de nomine civitatis
appellavit. Nemrodum Assyrii Ninum vocaverunt.
Hic Assyrios docuit ignem colere. Unde post dilu-
vium hunc ipsum primum Assyrii crearunt regem,
quem Ninum transnominarunt. Ista Petrus de illo.
Lege *Recognit.*, lib. i, cap. 30; lib. iv, cap. 29;
Clementina, homil. 9, num. 4, etc.

XII.

ALDHELMUS, *De laudibus virginitatis*, cap. 12.

Clemens (11) cœlestis clavicularii primus suc- C
cessor, et secundus Romanæ Ecclesiæ dispensator,
(quanquam nonnulli Linum et Cletum in pontifi-
catus regimine, nequidquam sine causa, præferant)
quod cœlibatus castimoniam, etiam antequam salu-
tifero lavacro baptismi mersus, ab originali piaculo
purgaretur, medullitus dilexerit, ipse propriis lit-
terarum apicibus propalam testatur, dicens : *Ego
Clemens in urbe Roma natus, a prima ætate pudici-
tiae studium gessi.* Ergo si quod præstantissimum
esse constat in cunctis virtutum gradibus, et mor-
taliū naturæ difficillimum, nondum regeneratus,
sibi usurpans tantopere taxaverat, quanto magis

credere fas est eum post accepta fidei rudimenta,
spreto gentiliū ritu, dum per provincias Petrum
sequeretur, divini verbi semina serentem, et pro-
pagines evangelicæ vitis credentium scrobibus pa-
stinantem, atque Simonicæ lethiferas necromantiæ
labruscas radicitus extirpantem; plenius ac perfe-
ctius servavisse: qui deinceps Itinerarium Petri,
decem voluminibus digestum, luce clarius elimavit,
Rufino in Latinum ex Græcorum bibliothecis ver-
tente. Lege *Recogn.*, lib. i, cap. 1. Adeundum ejusdem
carmen De laude virginum, eo loco in quo de Cle-
mente agit.

XIII.

BEDA, in *Hexaemeron*, sive, ut alii falso inscribunt, JUNILIUS, in priora Geneseos : ad Gen. i, 6, 7, 8.

De his sane quæ hactenus exposita sunt, id etiam D
de creatione diei primi et secundi in Historia san-

cti Clementis ita refertur (12) dixisse apostolum Pe-
trum : *In principio, cum fecisset, etc., inferior vero*

(6) Κλημῖω. Forte Κλήμεντι.

(7) Ἐν. Leg. ἐνί τινι.

(8) Ἐν αὐτῇ. Præpone καί.

(9) Καθαρῶς. Forte καθαρός.

(10) Οἱ ἄνθρωποι. Forte præmittendum πάλιν.

(11) Hoc Aldhelmi testimonium quod mendis sca-
tet in editis, Græbius in *Spicil. PP.* tom. i, p. 280,
egregie restituit ex ms. cod. biblioth. Bodl. quem
proinde secuti sumus.

(12) Refertur. Al. referunt.

præberet hominibus. Hæc nostro operi paucis in- A det, lector agnoscat. *Recognitionum lib. 1, cap. 27.*
rere libuit, ut quantum hoc Patrum sensul concor-

Idem BEDA, in *Actorum* v, 34.

Hic Gamaliel, ut Clemens indicat, apostolorum apud Judæos, ut eorum in tali turbine posset
erat in fide socius, sed eorum consilio permanens sedare furorem.

Idem in *Retractatione in Acta*, ad eundem locum.

De hoc Gamaliel et in libro sancti Clementis le-
gimus, quia discipulus apostolorum occulte fuerit ;
sed eorum consilio inter Judæos, ad mitigandum
eorum furorem, ubi necessitas ingruerit, sit manere
præceptus. Sed hoc ita esse veraciter gestum, cer-
tissime, hodie per revelationem reliquiarum beatis-
simi protomartyris Stephani cunctis late Christi Ec-
clesiis innotuit, quæ per eundem virum divina dis-

positione facta est. Apparuit namque in visione
sancto Dei famulo et presbytero Luciano, ut idem
Lucianus presbyter postmodum omnibus Ecclesiis
scripsit; et ubi sanctus Stephanus esset tumultus,
simul et Nicodemus, qui Dominum cum Joseph se-
pelivit, necnon et ipse Gamaliel cum filio suo Abi-
ban, suavissima ostensione perdocuit. *Recognit.*
lib. 1, cap. 56, etc.

Idem lib. *De ratione temporum*, cap. 3.

Denique sanctus Clemens apostolorum discipu-
lus, et Romanæ Ecclesiæ tertius post Petrum epi-
scopus, in sexto Historiarum suarum libro ita scri-
bit : *In principio fecit Deus, etc. Recogn., lib. vi.*

XIV.

NICEPHORUS CP., in fine *Chronographiæ*.

Ex versione Anastasii Bibliothecarii.

Et quæ Novi (Testamenti) sunt apocrypha: Itine- C
rarium Petri, versus MDC, etc.

Kai θα τῆς Νέας εἶσιν ἀπόκρυφα. Περίοδος (15)
Πέτρου, στίχοι βψ (14).

XV.

AGOBARDUS libro *De Judaica superstitionibus*, cap. 46 edit. Baluz., tom. I, pag. 85.

Sed et in libris Clementis, Ecclesiæ Romanæ
pontificis, inveniuntur aliqua a supra memorato
apostolo (Petro) de hujus rei observatione dicta,
quæ in his inserere non incongruum existimavi-
mus. Nam, licet iidem libri judicentur apocryphi;
pleraque tamen ex his testimonia inveniuntur a
doctoribus usurpata. Introducit ergo Clemens, cum
necdum esset baptismi gratia purificatus, et ob hoc
a mensâ Petri cum cæteris similibus sequestratus,
eundem apostolum loquentem sibi his verbis : *Non*
pro superbia, o Clemens, convivium non ago cum his
qui nondum purificati sunt; sed vereor, ne forte mihi
quidem noceam, ipsis autem nihil prosim. Et paulo

post : *Nemo ergo vestrum contristetur, ait, a convivio*
nostro separatus. Parvo enim tempore sequestratur,
qui cito voluerit baptizari; multo autem, qui tardius.
Et ideo in vobis est, quando velitis, ad nostram con-
venire mensam; et non in nobis, quibus permissum
non est sumere cum aliquo cibum, nisi prius fuerit
baptizatus. Hæc de scriptis Clementis necessario a
nobis prolata sint; volentibus evidenter ostendere,
ab apostolis traditam hujus rei antiquissimam ob-
servationem. Vera enim et ista ducenda sunt; et eo
maxime, quo ab apostolicis Actibus in nullo viden-
tur discrepare. *Leg. Recogn., lib. II, cap. 71, 72.*

XVI.

FASCULUS, tom. II, lib. II, cap. 10 *Chronicorum*.

Idem namque beatissimus Clemens suis refert
scriptis, qualiter ad fidem perveniret Christi, et
discipulus Petri ac individuus comes hæret (15). Alt

enim inter cætera : *Dum esset mihi comes optima,*
immortalitatis cupido, etc. Recognit., lib. I, capp. 2,
6, 7, 12, etc.

XVII.

PHOTIUS, *Bibliotheca* codd. cxii, cxiii.

Lecta sunt Clementis Romani duo volumina libro-
rum : quorum aliud, etc., alterum vero. dedicatio-

Ἀνεγκύσθη Κλήμεντος τοῦ Πρώτης τεύχη βιβλίων
δύο ὧν τὸ μὲν, etc., τὸ δὲ τὴν προσφώνησιν, ὡς ἐν

(15) *Περίοδος.* Al. *περίοδοι.*

(14) *βψ.* Al. *βψγ.*

(15) *Hæret.* Forte *hæretet.*

ἐπιστολῆς εἶδει, πρὸς Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόν· ὅθεν ποιεῖται. Ἐν ᾧ αἱ τε λεγόμεναι τοῦ ἀποστόλου Πέτρου Πράξεις, καὶ αἱ πρὸς Σίμωνα τὸν Μάγον διαλέξεις, καὶ ἐστὶ ὁ Ἀναγνωρισμὸς Κλήμεντος, καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν. Διὸ καὶ ἐν τισὶ τῶν βιβλίων ἡ ἐπιγραφὴ, *Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίου Ἀναγνωρισμὸς*, ἐπιγράφεται. Ἐν τισὶ δὲ, ὡς ἔφημεν, Ἐπιστολὴ προτίθεται, ὡς πρὸς τὸν ἀδελφόν Ἰάκωβον. Καὶ αὕτη δὲ, οὐχ ἡ αὐτὴ, οὐδὲ ὡς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου προενηνεγμένη· ἀλλ' ἐπὶ μὲν τινῶν βιβλίων, ὡς ἀπὸ Πέτρου τοῦ ἀποστόλου πρὸς Ἰάκωβον ἐπεσταλμένη· ἐφ' ἑτέρων δὲ, ὡς ἀπὸ Κλήμεντος πρὸς Ἰάκωβον· ἄλλη καὶ ἄλλη, καθὼς προείπομεν. Καὶ ἡ μὲν δηλοῖ, Πέτρον τὰς οἰκίας συγγράφαι πράξεις, καὶ πρὸς Ἰάκωβον αἰτησάμενον ταύτας ἀποσταλῆαι· ἡ δὲ διαλαμβάνει, ὡς Κλήμης ταύτας κατὰ πρόσταγμα Πέτρου συγγράφει, καὶ κείνου πρὸς τὴν ἀγῆρω μεταστάντος, ἀποστελῆαι Κλήμης πρὸς Ἰάκωβον. Ἔστιν οὖν εἰκασμὸς διαλαβεῖν, ὡς δύο μὲν εἴησαν τῶν Πέτρου Πράξεων ἐκδόσεις γεγενημέναι· τῷ δὲ χρόνῳ τῆς ἐτέρας διαβρώσεως, ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ Κλήμεντος. Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς βιβλίοις αἱ εἰδομεν, καὶ τοὶ οὐκ ὀλίγων ὄντων, μετὰ τὰς διαφορὰς ἐκείνας Ἐπιστολάς καὶ ἐπιγραφάς, τὴν αὐτὴν εὐρομεν ἀπαλλάκτως πραγματεῖαν, ἀρχομένην· Ἐγὼ Κλήμης· καὶ τὰ ἐξῆς ἐνταττόμενα. Μυρίων (16) δὲ ἀτοπημάτων ἡ πραγματεία γέμει αὕτη, καὶ τῆς εἰς τὸν ὕψος βλασφημίας κατὰ τὴν Ἀρείου δόξαν ἐστὶν ἀνάπλεως. Paucis deinde circa Constitutiones apostolicas interjectis, subdit: Ἡ μέντοιγε τῶν τοῦ Πέτρου Πράξεων βιβλος, τῷ τε λαμπρῷ καὶ τῇ σεμνότητι, καὶ ἐστὶ τῷ καθαρῷ καὶ συντόμῳ, καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου, καὶ πολυμαθεῖα, τοσούτο ἔχει πρὸς τὰς διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὡς μὴδὲ συγκρίσει τῇ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βίβλους. Et infra: Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται· ὥσπερ ἐπιγραφόμενος ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ Πέτρου καὶ Ἀπίωνος πολύστιχος διάλογος.

A nem et allocutionem, velut in forma Epistolæ, habet ad Jacobum fratrem Nōmini. In hoc continentur Acta quæ dicuntur Petri apostoli, et cum Simone Mago disputationes; ad hæc Recognitio Clementis, ejusque patris ac aliorum fratrum. Quare in quibusdam codicibus inscriptio præfigitur. *Clementis Romani Recognitio*. In nonnullis autem, ut diximus, Epistola præponitur, tanquam ad Jacobum fratrem Domini. Atque hæc quidem, non eadem, neque veluti ab eodem homine profecta: sed in quibusdam quidem libris, quasi a Petro apostolo ad Jacobum missa; in aliis autem, ut a Clemente ad Jacobum; alia atque alia, quemadmodum jam diximus. Et illa quidem declarat, Petrum propria gesta conscripsisse, ac Jacobo postulanti ea misisse; hæc vero refert, Clementem eadem gesta jussu Petri scripsisse; ac postquam ille ad vitam immortalem commigrasset, transmisisse ad Jacobum. Itaque conjectura deprehendere licet, Actuum Petri duas editiones factas fuisse; sed cum temporis longinquitate altera periisset, illam Clementis superasse. In omnibus enim codicibus quos vidimus, iisque certe non paucis, post diversas illas Epistolas atque inscriptiones, idem omnino sine variatione opus invenimus, incipiens sic: *Ego Clemens*; et quæ ordine deinceps sequuntur. Refertum autem est hoc Opus innumeris absurde dictis; plenumque blasphemiarum in Filium, juxta Arii opinionem. Et infra: Cæterum liber Actorum Petri, splendore et majestate, ad hæc puritate et vehementia, aliisque orationis dotibus atque multiplici doctrina, tantum Constitutiones superat, nulla ut hos inter libros comparatio, ad litteras quod attinet, institui debeat. Et paulo post: At quæ secunda (Epistola) ad eundem (Corinthios) dicitur, rejicitur ut notha: quemadmodum et longa illa disputatio, beati Petri et Apionis nomen præferens.

XVIII.

HINC MARUS. *De divortio Lotharii et Tetbergæ, cap. 9.*

Et in Petri Itinerario, de Clementis patre legitur; quod ut a fidelibus interficeretur, a Simone Mago quem deseruerat, unguento perunctus, ejusdem Simonis imaginem omnium oculis referebat; solus

D Petrus eum qui erat intuebatur: et orans, discipulos ad eorum oculos revocavit; et deluso phantasmate, intuentium obtutibus speciem propriam reddidit. *Recognit. lib. x, cap. 53, etc.*

XIX.

HUMBERTUS, episcopus Sylvæ Candidæ, in *Responsione ad Nicetæ librum*.

Nam Clementis liber, id est Itinerarium Petri apostoli, et Canones apostolorum numerantur inter

apocrypha. *Vide Decreti primam partem, dist. 16, cap. 3.*

(16) Μυρίων ἀτοπημάτων γέμει. Al. Ἄλλ' ἐπανωρθωκώς ταύτην ὁ μεταφραστὴς, πλοῦτον καὶ ταυ-

τότητα τῇ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀπέθετο. Sic ad marginem cod. Maximi Margunii. Hoesen.

XX.

GEORGIUS CEDRENIUS, in *Compendio Historiarum*, edit. Basil., p. 170.

Alia quoque miracula (Petrus et Simon Magus) A ediderunt: neque id Romæ modo, sed ante etiam in Syria; quæ Clemens Romanus, sapientissimus Petri discipulus atque comes, recitavit: ex quibus pauca hic ponemus. Quibus prolatis addit: Hæc igitur et alia similia Clemens, quemadmodum dixi, scripsit dicta atque facta fuisse in Syria, *Leges Recognit. lib. II, cap. 37, etc.; lib. III, cap. 47; lib. I, cap. 53; Clement., hom. 3, n. 38, etc.*

Kal mén toi kal álla σημεία ἐποίησαν πολλὰ οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Συρίᾳ πρότερον· ἃ τινὰ Κλήμης ὁ Ῥωμαῖος καὶ πάνσοφος μαθητὴς Πέτρου καὶ συνέκδοκμος διηγήσατο· ἀφ' ὧν ὀλίγα συντάξομεν ἐνταῦθα. Quibus interpositis, subiungit, pag. 173: Ταῦτα μέντοι καὶ ἕτερα τοιαῦτα γεγράφηκεν, ὡς (17) ἔφη, Κλήμης λεχθῆναι καὶ πραχθῆναι ἐν Συρίᾳ. Lege ANASTASIUM, quæst. 20, NICEPHORUM, *Histor. eccl.*, lib. II, cap. 27; PSEUDO-ARDIAM, lib. I.

XXI.

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, lib. *De luminaribus Ecclesiæ*, cap. 15.

Clemens scripsit epistolam ad Corinthiorum Ec- clesiam, valde utilem; et Itinerarium Petri, et Disputationem Petri et Apionis; et multa alia, quæ

B inter apocrypha numerantur. *Adi Vitam Clementis, in Pontificali libro.*

(17) Ἐφη. Leg. ἔφη.

DISSERTATIO

De decem libris *Recognitionum* S. Clementis, ad Jacobum fratrem Domini, a Rufino presbytero Aquileiensi in Latinum versis.

(Dom. Le Nouvay, *Apparatus ad Bibliothecam max. Vet. Patr.*, p. 211; Paris., 1703, in-fol.)

ARTICULUS PRIMUS.

Analysis horum librorum.

Auctor hujus operis ab ipso libri primi exordio sibi nomen Clementi, Romam vero patriam fuisse dicit: narratque quo ipse modo, et a quibus in Christi cognitionem sit adductus. At autem se cum frustra philosophorum scholas, ut de immortalitate animæ, mundique creatione et duratione doceretur, frequentasset, ad Barnabam Christi discipulum, qui tunc Romam advenerat, sese contulisse. Hunc porro ut ipse satur, publicos ad populum sermones habentem offendit, eumque adversus philosophos, rudem et impolitum illius dicendi morem irridentes, tuitus est, ac in domum suam postea deduxit. Inde illum in Judæam, magni Judæorum festi celebrandi causa, revertentem quindecim post diebus secutus, Cæsareæ Stratonis consecutus est. Barnabas vero eum confestim ducit ad Petrum, a quo benignissime excipitur, jubeturque sermones et disputationes omnes, quas deinceps, donec Romam pervenerint, habiturus erat, attente audiat. Spondet Clemens, rogatque Petrum, ut animæ nostræ in Christi judicium post mortem adducendæ immortalitatem, ac mundum finem aliquando accepturum esse sibi demonstret. Quæ quidem decrepente Pe-

C trus tam dilucide probavit, ac insuper tanta claritate quis esset verus Propheta, ostendit; ut Clemens, Christianam fidem amplexatus, librum *De vero Propheta*, quem Hierosolymam misit ad Jacobum, statim composuerit.

Die sequenti, nuntiis acceptis Simonem Magum indictam a se cum Petro disputationem post septem dies distulisse, Clemens, rogante Petro, quidquid hesternæ die ab eo audierat, memoriter reddidit. Tum Petrus, laudata ejus memoriæ tenacitate, ipsi quæcunque notatu digniora a creatione mundi ad extrema usque veri Prophetæ tempora evenerant, narravit, planumque fecit qua ratione primus et secundus Christi adventus prænuntiatus fuerit, et quem in locum animæ hominum post eorum mortem sint congregandæ.

Longam post hæc disputationem, quam omnes et singuli quique apostoli in Hierosolymitano templo per octo dies cum Judæis inierant, integram totamque exponit, declaratque quomodo in fine illius, seditione orta, ipsi Hiericho secesserint. Inde autem Jacobus Petrum, ut Simonem, qui se Christum et summam excelsi Dei virtutem esse jactabat, confutaret, Cæsaream direxit. Ad extremum Clemens de his omnibus quæ a Petro ac-

ceperat, actis gratiis, primum hunc librum absolvit.

In secundo autem libro narrat quomodo, stata disputationis Petri adversus Simonem die, ipse apostolus, primis gallorum cantibus e lecto surgens, et pauca quædam de vi consuetudinis maturius surgendi præfatus, ab Aquila et Niceta, quondam Simonis discipulis, tunc autem ad fidem Christianam conversis, quis ille magus, et quibus moribus et actibus esset, certior fieri voluerit. Sic itaque Petrus ad disputationem instructus, ad atrium domus, in quo erat multitudo cum Simone congregata, progreditur. Ibi apostolus, post brevem de pace a Christo in mundum allata disputationem, Deum cœli et terræ creatorem esse invictis probavit argumentis; atque omnes Simonis objectiones, cum ex Scriptura sacra, tum ex ratione petitas diluit et evertit. His autem illud adjecit, quod immensæ lucis æternitas ex lege possit ostendi. Tunc Simon apostolo respondit magna eum polliceri, sponditque fore ut si die crastina et factum mundum et animas immortales esse demonstrare voluerit, ad disputationem ipse esset reversurus. His dictis, Simon cum populi, qui secum venerat, tertia tantum parte abiit: cæteri omnes Petrum, qui plurimos mirabiliter sanavit, ultro secuti sunt.

Tertius liber secundam et tertiam Petri cum Simone disceptationem exhibet. Sed antequam ad eorum priorem aggredieretur, summo mane de maximis coram confusa plebis multitudine disputandi difficultatibus, et de tribus sanctissimæ Trinitatis personis apud suos breviter disseruit. Orta luce, in eandem hesternæ disputationis locum se contulit, ibique Simon postquam apostolo magicas artes, quæ tot populorum animos tam cito sibi conciliaverat, frustra exprobrasset, ab ipso petiit ut fidem, qua de immensitate lucis æternæ acturum se esse promiserat, jam liberaret.

Sed ad aliam quæstionem continuo digressus, postulat ab eo, cum Deus fecerit omnia, ut ipse aiebat, unde sit malum. Quod quidem cum Petrus contra rectum disputationis ordinem postulati demonstravisset, tunc Simon unumquemque fato, sicut ei decernitur, pertrahi quibusdam rationum momentis probare nisus est. Contra vero Petrus liberum hominis arbitrium certissimis argumentis asseruit. Post hæc ab ipso Simon quæsit, si visibile istud cælum resolveretur, cur ab initio factum est. Et rursus ab eodem paulo post rogavit cur ille Deum, quem Scriptura a nullo videri posse dicit, a justis tamen post eorum mortem, videndum fore affirmaret. Quibus clare a Petro explicatis, iterum petit Magus utrum immortalis esset anima. Sed, huius quæstionis examine in diem crastinum dilato, populus projecit se ad pedes Petri, qui plures cum ægros, tum obsessos a dæmone, sanos remisit et incolumes.

Sequenti igitur die, cum Petrus ea quæ pridie disputata fuerant, comitibus suis recitasset, ad

consuetum disputationis locum accessit. Ibi autem salutato populo, et paucis de ordine in disceptationibus tenendo præmissis, immortalitatem animæ ex iis quæ Deus unicuique homini post mortem redditurus est, primum demonstravit. Dehinc Simon, nonnulla variis argutiis contra obijcienti, confestim respondit illum de hac animæ immortalitate ex pueri violenter necati imagine, quam in interiori suo cubiculo asservabat, posse fieri certiorum. His dictis Simon, conscientia percussus, veniam a Petro, quem istud prophetico spiritu didicisse credebatur, supplex poposcit. Sed ubi Petrus id ab iis qui cum eo vixerant se accepisse palam professus fuisset, tunc Simon, ira percitus, et variis contumeliis vexans apostolum: *Fortunæ, inquit, non veritatis est ista victoria.* Petrus vero ex iis quæ imprudens confessus erat, illum magum esse plane convicit. Quibus Simon commotior factus, repetitis conviciis seditionem frustra excitare tentavit. Nam ab astante plebe ejectus, et derelictus ab omnibus, unum tantummodo habuit suæ fugæ comitem. Post hæc Petrus brevi sermone docuit et irrogatas ab hominibus injurias, et ipsos pravos homines patienter esse tolerandos. Denique, pro populo precatus, omnes ut maturius die sequenti convenirent, admonuit.

Ille vero ante lucem ortam, ut Nicetæ petitioni faceret satis, quid inter falsa et vera miracula esset discriminis, fuse ostendit. Primo autem diluculo Simonem navim, ut Romam peteret, conscendisse, et omnia magiæ suæ secreta in mare projecisse, certo accepit nuntio. Hæc populo jam coacto ille actutum nuntiat, additque se, quamvis fugientem Magum, ne hominum mentes depravaret, insequi cogeretur; apud eos tamen donec in fidei doctrina essent confirmati, commoraturum.

Per hoc itaque temporis spatium, sermones ad eos consolandos, et fidei doctrina morumque pietate imbuendos, singulis quibusque diebus habuit; Zachæum episcopum, duodecim presbyteros, quatuorque creavit diaconos; duodecim sociis suis tres alios adjunxit; atque ex iis omnibus duodecim ad prædicandam Christi fidem, Simonemque debellandum præmisit, ac supra duodecim hominum millia sacris regeneravit baptismi aquis. Tribus demum elapsis mensibus, Clemens, eodem Petro jubente, sermones quos ab eo concionante Cæsare exceperat, decem redegit in libros, eosque misit ad Jacobum. Petrus vero Tripolim, ubi hie-maret, profectus est.

Quarti libri initio narrat idem Clemens quo itinere Petrus Tripolim venerit, quos, in urbibus per quas transivit, adduxerit ad Christi fidem, qua denique pompa Tripoli exceptus sit. Ibi, altera post adventum suum die, Petrus, præmissis, uti diximus, sociis suis, quæcunque post eorum discessum egerat, ante lucem ortam retulit, ab iisque ea omnia didicit quæ a Simone Tripoli fuerant patrata. Prima autem luce, nuntiatur Petro eundem Magum, de

adventu ejus certiorum factum, in Syriam tendentem aufugisse; et populum frequentem ad januam, ut sermones ejus audiret, ipsi avidissime præstolari.

Quamobrem opportunum ille nactus locum, atque ex iis quos ab corporis ægrotudinibus vel a dæmonis possessione liberaverat, argumentum ducens, planum omnibus fecit ægrotationes morbosque hominum, iisdem quibus a vero Dei cultu recesserant, ad eos accessisse gradibus; ac tandem eo cultu penitus derelicto, atque idololatria, cujus sicuti et magiæ originem pandit, introducta, datam dæmonibus animas eorum possidendi facultatem. Subinde se suosque ad verum summi Dei cultum restituendum missos esse suis annuntiavit auditoribus, ipsisque quid inter falsas verasque prophetias et visiones, inter sanationem vero aut falso miraculo redditam intersit discriminis, patefecit. Denique illos ad veram religionem amplexandam; apostolis Christi gerendum morem, vitamque pure et religiose instituendam, adhortatus, ut die sequenti ad eundem locum maturius se conferrent, admonuit.

Exorta igitur die, idem ipse Petrus, præmissa *mentali oratione*, aliam quæ LIBRO QUINTO exhibetur, ad populum habuit concionem. In ea ob omnium oculos ponit hominem, ad imaginem Dei factum, tandiu in res terrenas habuisse dominatum, quandiu ipse justitiæ legibus obtemperavit; ubi vero ab iis discessit, continuo fragilitati, animi perturbationibus, tentationibus, vexationibus dæmonum, miserisque omnibus obnoxium factum esse. Monet tamen parvo fidei grano morbos omnes posse sanari. Hanc igitur fidem ab omnibus suscipiendam esse concludit, et vero Prophetæ, quem, sicuti prænuntiatum fuerat, jam adventasse noverant, unice serviendum. Deinde docet non audiendas esse, quas ille singulatim recenset, suggestas a dæmone tentationes. Dimissis porro omnibus, ad sua ipse revertitur, ubi sociis suis concedit quodcumque libuisset, sciscitandi facultatem, et continuo ad singula quæque respondit eorum interrogata. Clemens vero cuncta quæ ab eo pronuntiata fuerant, in librum, quem misit ad Jacobum, accuratissime redegit.

SEXTUS LIBER aliam quoque Petri concionem continet. Is cum tardius solito ob noctium brevitate surrexisset, ad consuetum concionis locum perrexit. Atque ibi primo explicuit quomodo homines possint falsas opiniones deponere, et in veritatis verique Dei pervenire notitiam. Manifestum deinde fecit illos haud difficulter scire potuisse non quidem *quid sit Deus, sed quod non sit*, ac proinde illum in idolis, humana arte fabricatis, non includi. At vero quia *omnia gignuntur ex aqua, quæ creata est ab initio per Unigenitum, per quem pervenitur ad Patrem*, exinde intulit genitalibus baptismi, cujus necessitatem utilitatemque demonstrare conatus est, nos aquis renasci de-

bere. Illos autem qui hoc regenerationis sacramento initiati erant, commonefecit, ipsis non solum omnia opera bona quæ hactenus egerant continuo esse facienda, sed ad sublimiores perfectionis virtutis gradus semper esse ascendendum. *Hæc et his similia*, inquit Clemens, cum dixisset Petrus, dimisit turbas. Per tres autem integros menses apud Tripolitanos, quorum plurimos adduxit ad fidem, eodem modo concionatus est. Post hæc, Clemente aliisque pluribus sacro baptismo ablutis, Tripoli Maronem episcopum, et duodecim presbyteros, ac quosdam diaconos creavit, atque, inde tandem egressus, venit Antiochiam.

SEPTIMI LIBRI initio narratur Petrum, cum Tripoli Antaradum accessisset, socios suos, quorum major ereverat numerus, duas, quæ ipsum præcederent, divisisse in turmas; atque uni Nicetam, Aquilam alteri præcisse. Clemens vero, gratias Petro, quia eum apud se retinuerat, actis, ipsi poscenti quomodo patrem, et matrem, ac fratres amisisset, confestim declaravit. Die subsequenti, Petrus in insulam Aradum, viteas immensæ magnitudinis columnas videndi gratia, se contulit, ibique Clemens agnovit matrem suam Mathidiam illuc naufragio expulsam, atque elemosynis victum quærentem. Illa vero cum uxore Petri cæterisque omnibus Laodiceam ducitur, qua in urbe a duobus aliis filiis suis, quibuscum naufragium fecerat, agnita quoque est. Hi autem narraverunt se post naufragium Cæsaream delatos, et cuidam viduæ, cui nomen Justa erat, venditos, ejus postea cura litteris et philosophiæ cum Simone Mago operam dedisse, illiusque imbibisse errores; sed, Zachæi ope, fide Christi suscepta, se Petro tandem fuisse oblatos. Quibus auditis, Petrus Mathidiam, baptismi gratia, donari postulantem, post unius diei jejunium eo regenerationis sacramento in mari initiavit.

Die subsequenti, ut in LIBRO OCTAVO auctor narrat, Petrus, Clemente duobusque aliis fratribus suis comitibus, lavat in mari, atque in secretum locum ad orationem secedit. Inde illi egredienti occurrit senex quidam pauper, *ex habitu operarius*, qui preces ad Deum perperam fundi, et mundum *non secundum Dei providentiam gubernari..... sed genesis esse quæ omnia agit et continet*, audacter asseruit. Fit interim magnus populi concursus, et Nicetas, data a Petro, qui seni respondere volebat, dicendi facultate, docuit mundum a Deo factum, et ab ipso quandoque solvendum, nec ex individuis corpusculis seu atomis, ut ferebat Epicuri sententia, quælibet corpora, mentesque intelligentia præditas, fieri. Variis deinde argumentis probavit mundum *ab ipsa sapientia et ratione*, quando ipsi placuit, fuisse conditum.

Postridie, cœtu in primarii cujusdam civis domum coacto, senex ea quæ Nicetas dixerat summatim repetit, atque, adversus illa disputans, contendit quædam *injuste et inordinate* facta esse; ex

iis autem quæ juxta ordinem fiunt, quædam ab A alio quam ab ulla mente fuisse creata. Contra vero Aquila ex iis quæ secundum ordinem fieri senex concesserat, agnoscendam esse Dei providentiam demonstravit. Porro ex iis quæ inordinate fiunt, luculenter ostendit, *ab origine mundi nihil eorum fuisse, sed ex impietate hominum suum mala sumpsisse initium*. Denique cum omnibus quæ sibi objiciebantur, fuscæ respondisset, ultimam senis objectionem qua *omnia ex necessitate genesis sibi accidisse* dicebat, fratri suo Clementi, postero die solvendam reliquit. His dictis, Petrus nulli hominum, nisi soli vero prophætæ, quæ a Deo vel fieri vel non fieri non possint, comperta esse dixit; nec quemquam ab illo propheta hac de re, nisi, variis philosophorum subtilitatibus missis, sincero veritatis amore ducatur, fore unquam docendum. Cæterum ad investigandam veritatem id tantummodo requiri, ut homines num propheta ille vera semper prædixerit, diligenter inquirent.

LIBRI noni initio traditur sequenti die more solito disputatum fuisse, utrum *nihil extra genesin fieret*. Quamobrem Clemens variis rationum momentis demonstravit hominem libero voluntatis arbitrio, quo quidlibet agere potest vel non agere, esse prædictum. Senex vero arguit ex constellationibus variisque astrorum aspectibus, quos accurate recensuit, homines vel bonos fieri, vel malos. Contra Clemens longa inductione, qua variæ nationes eadem semper leges et consuetudines quantumcunque aspectus siderum varii fuerint, inviolate servaverunt, id falsum esse convicit. Summam argumenti illius vim et pondus agnovit senex. Quapropter ut id experientia sua falsum esse magis magisque persuaderet, sibi nomen esse Faustini confessus est, et quæcumque sibi acciderant, breviter narravit. Ab uxore itaque sua Mathidia filiisque suis agnitus est, lique, dimisso populo, una cum Petro, in eadem, ubi disceptatum fuerat, domo remanserunt.

DECIMUS LIBER docet quomodo Petrus, exorto sole, Faustini quoque adhuc dormiente, Clementem fratresque ejus de ineunda cum illo disputatione erudierit, statueritque eidem Faustini, ut ad amplexandam religionem Christianam sese compararet, dandum esse unius anni spatium. Cum autem Faustinius e lecto surrexisset, ab iis quæsit an sit in substantia et actibus bonum et malum. Huic quæstioni respondit Clemens, atque expositis de bono et malo stellarum aspectu principiis, probavit nullam inde hominibus imponi posse necessitatem. Porro autem cum hæc utrinque disceptarentur, Petrus, coactum videns populum, deinceps de idololatria falsisque deorum numinibus jussit disputari. Quocirca Clemens originem idololatriæ evolvit, dixitque vera falsorum deorum crimina, in primisque Jovis stupra et adulteria omnibus esse notissima, ac tandem etiamnum stare plura filiorum ejus, hominum utique nequissimo-

rum sepulcra. Ad hæc Aquila respondit illas deorum fabulas a philosophis aliisque viris sapientibus allegorice fuisse explicatas. Contra autem Nicetas illi continuo ostendit hæc deorum crimina a pictoribus, sculptoribus et poetis non allegorice, sed reapse et ad litteram poni ante omnium oculos. Nicetas tamen has allegoricas fabularum expositiones, rogante Clemente, est prosecutus. Tum Petrus Scripturam sacram non eo sensu allegorico, sed alla, quam ipse docuit, methodo explicandam esse demonstravit. Deinde ad Faustinianum conversus, ipsum ad profitendam religionem Christianam, quæ nihil nisi sanctum et honestum præcipit, summopere adhortatus est. Denique, reddita ægrotis atque a dæmone obsessis sanitate, populum gaudentem lætumque dimisit.

Post hæc autem inter prandii apparatus Faustinianus, annuente Petro, Appionem et Anubionem, qui Antiochia Laodiceam cum Simone venerant, invisit. Tum Simon, ut ministri Cæsaris, qui eum ad necem quærebant, Faustinianum in locum suum morti traderent, ipsi magicis artibus faciem vultumque suum imposuit. Tam stupenda vero Faustini transformatione uxore filiisque ejus obstupefactis, promisit Petrus se Faustini, postquam Simonis vultu ad errores ejus destruendos usus esset, pristinam faciem redditurum. Quamobrem eundem Faustinianum Antiochiam misit, quo turbas omnes a Mago adversum se calumniis acerbissimis concitatas, simulata ejusdem veri Simonis pœnitentia sedaret. Quod quidem Faustinius variis fictionibus et mendaciis præstitit, ac postea vultus pristinus a Petro illi omnino restitutus est. Dehinc Petrus creatis Laodiceæ episcopo et presbyteris, ac reddita ægris obsessisque sanitate, Antiochiam, qua Simon pulsus fuerat, contendit, atque illi urbem ingredienti omnis populus, et omnes majores natu, ac nobiles pœnitentiam agentes, iverunt obviam. Ipse vero de tot hominum conversione gratias Deo retulit, omnes ægrotos sanavit, atque intra septem dies duodecim millia hominum sacro abluit baptismate. Hos inter Theophilus, vir populi primarius, *domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecravit, in qua Petro apostolo constituta est ab omni populo cathedra*. Denique Faustinianum baptismo initiari postulantem, Petrus, indicto plebi jejuniis, baptizavit, et quæcumque hactenus ei contigerant, omni populo exposuit.

ARTICULUS II.

Quid veteres de his libris senserint.

Auctori hujusce operis si fides habeatur, Romanus ille fuit, e Cæsaris familia, nomine Clemens, cui pater Faustinius, mater Mathidia, fratres Nicetas et Aquila, ipse præcipuus charissimusque Petri discipulus; qui plures ejusdem apostolici conciones disputationesque scriptis tradidit, variosque redegit in libros. Hæc ille tanta fiducia tantaque asseveratione affirmat, ut multi scriptores

varias ejusdem operis sententias ipsius nomine absque ullo scrupulo citare non dubitaverint. Primus inter eos nobis occurrit Origenes, qui hos libros sic laudat: *Tale aliquid dicit et Petrus apud Clementem, quoniam bona opera quæ sunt a fidelibus in hoc sæculo eis prosunt* ⁴⁶, etc. Alibi vero aliud fragmentum, superiore longe prolixius, in hæc exscripsit verba ⁴⁷: *Et Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus, in hanc quæstionem et sententiam cum patre Laodiceæ in Circuitionibus, ἐν ταῖς Περιόδου locutus, etc.* Ab auctore autem Operis imperfecti in Matthæum idem titulus his libris præfigitur ⁴⁸: *Petrus apud Clementem, vel: Sicut in Historia Clementis Patrus exponit.* His adjungi possunt Aldhelmus, Venerabilis Beda, auctor *Chronici Alexandrini*, Freulfus, Nicephorus, Georgius Cedrenus, et alii nonnulli, a quibus hoc opus eodem nomine insignitum est.

Alii vero illud inter apocrypha rejiciunt. Ita enim de eo Patres concilii Romani sub Gelasio statuunt: *Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri octo, apocryphum. Pro octo critici scriptores putant legendum esse decem. Auctor vero Stichometria, post Nicephori Constantinopolitani Chronographiam additæ: Et quæ Novi, scilicet Testamenti, sunt apocrypha: Itinerarium Petri versus 2700. Agobardus quoque* ⁴⁹: *Licet iidem libri, inquit, sint apocryphi; pleraque tamen ex iis testimonia inveniuntur a doctoribus usurpata.* Humbertus etiam episcopus Sylvæ Candidæ ⁵⁰: *Clementis liber, id est Itinerarium Petri apostoli et Canones apostolorum numerantur inter apocrypha. His accedit Honorius Augustodunensis* ⁵¹: *Clemens scripsit... Itinerarium Petri et disputationem Petri, et Apionis, et multa alia, quæ inter apocrypha numerantur. Ante eos vero Athanasius dixisse fertur* ⁵². *Iterum libri Novi Testamenti, quibus contradicitur, sunt Circuitus Petri, etc.*

ARTICULUS III.

Quid Eusebius, Hieronymus, et Epiphanius de his libris senserint.

Arbitrantur nonnulli Hieronymum eandem de his libris tulisse sententiam, ubi dixit ⁵³: *Libri autem e quibus unus Actorum ejus inscribitur, alius Evangelii, tertius Prædicationis... inter apocryphas scripturas reputantur.* Rursus vero ubi de ipsomet Clemente disserit ⁵⁴: *Et disputatione Petri et Apionis, inquit, quam Eusebius in tertio Historia ecclesiastica volumine coarguit. Et re quidem ipsa Eusebius in eodem, quem Hieronymus citat, libro hæc habet* ⁵⁵: *Quidam porro alia etiam opera prolixa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lumen protulerunt, puta Petri et Apionis disputationes, quarum apud antiquos nulla omnino exstat mentio. Neque enim sincera rectæ fidei, ab apostolis tradita,*

nota in illis expressa reperitur. Et Clementis quidam quæ genuina, et omnium consensu recepta sint scripta jam satis liquet. Unde Valesius his verbis Petri et Apionis disputationes libros Recognitionum ab Eusebio designatos opinatur. Quod si dixeris in iis non inveniri quas Eusebius ⁵⁶ dicit Petri et Apionis disputationes, respondet Rufinum, hujus operis interpretem, alia penes se habuisse eorumdem librorum exemplaria in quibus plura, quæ in nostris occurrunt, non representabantur.

Verumtamen quandiu non exstabant illa exemplaria, a nostris tantopere discrepantia, tandiu incertum erit utrum in eis vel in aliis ejusdem scriptoris libris hæc disputationes contineantur, aut tandem illæ solæ speciale aliquod volumen constituerint. Ut ut sit, nonnullis forsitan idem Eusebius libros Recognitionum nomine Actus Petri appellasse videbitur, cum scripsit ⁵⁷: *Librum vero, qui Actus Petri dicitur, et Evangelium ejus nomine inscriptum, Prædicationis quaque et Revelationis ejusdem libros pro catholicis scriptis nunquam habitos esse constat.* Nec vetustiorum siquidem, nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum quisquam, desumpto ex iis libris testimonio usus unquam fuisse legitur. Non sumus quidem nescii, eos de quibus Eusebius disputat libros, ab antiquis, ut paulo ante vidimus, scriptoribus fuisse citatos. Attamen non inde continuo inferri debet, illum, non de Clementis, sed de alterius cujusdam libris locutum esse. Nam, ut prudenter observat Valesius, ibi erravit, et memoria lapsus est Eusebius; quippe qui eandem Apocalypsin, seu Revelationem Petri, quam hic ab antiquis citatam negat, alibi a Clemente laudari testatur ⁵⁸: *Clemens in libris Hypotyposeon Petri Apocalypsin laudat.* Certum est præterea librum, qui Prædicatione Petri inscribitur, ab Origene ⁵⁹ et aliis nonnullis fuisse citatum. Potuit ergo Eusebius et in aliis duobus libris, quos commemorat, similiter decipi. His tamen opponi potest, illum de libris a Petro, non autem a Clemente scriptis ibi disputare. Cæterum si Eusebius in allatis locis libros Recognitionum Clementis laudat, illos genuinum Clementis opus esse penitus inficiatur. Si vero eorum non meminit, idem ex ejus silentio ducitur argumentum. Neque enim ille tam longas lucubrations, quas a Clemente profectas esse novisset, tam alto potuit unquam præterire silentio.

Quibus autem accuratiori diligentia hoc Clementis opus examinare licuit, ii certiore de illo sententiam ferunt. Hos inter Epiphanius memoriæ prodidit Clementem nostrum de Petri Circuitibus aliquid revera scriptis tradidisse, sed ejus scripta ab Ebionitis hæreticis adeo fuisse corrupta, ut paucis veris relictis, cætera ipsi falso supposuerint ⁶⁰. *Sunt et alii libri, inquit, quibus utuntur, velut Petri Cir-*

⁴⁶ Tractat. 35 in Matth. post init. ⁴⁷ Philocal. c. 22, in fine. ⁴⁸ Cap. 10-24. ⁴⁹ Lib. De Judaic. superstitis., cap. 16. ⁵⁰ In Respons. ad Nicet. lib. ⁵¹ Lib. De lumine Eccles., cap. 15. ⁵² In Synopsi. ⁵³ Lib. De script. eccles. ⁵⁴ Eod. lib. ⁵⁵ Lib. III Hist., cap. 58. ⁵⁶ In eund. Eus. locum. ⁵⁷ Lib. III Hist., cap. 3. ⁵⁸ Lib. VI Hist., cap. 14. ⁵⁹ Tom. XIII, Exposit. in Evang. Joann. ⁶⁰ Hæres. 30, § 15.

cultus a Clemente conscripfit, Περιόδοι καλούμεναι Α Πέτρον. Quo in libro, paucis veris relictis, cætera supponuerant; quemadmodum Clemens ipse omnibus illos modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ ab eo scriptæ, in sacrosanctis Ecclesiis leguntur. Ex quibus constat longe ab iis, quæ in Circuitibus illis sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem Clemens docuit, isti repudiant: ille Eliam, Davidem et Samsonem, omnesque prophetas commendat, Ebionitæ detestantur. Quare in Circuitibus istis sum ad institutum accommodarunt omnia, ac de Petro plurima mendacia confinzerunt. Cujusmodi est inter cætera illum castimonie causa lavisse, quod isti facere consueverunt. Tum ab animatis omnibus, et carnibus reliquoque omni, quod carne constet, abstinuisse; quoniam ab iis tam Ebion olim quam hodie Ebionitæ omnes abhorrent. Re autem vera, in his libris diligenter observatur Petrum mane lavisse. In his etiam Petrus dixisse fertur⁹⁹: Panis mihi solus cum oleis, et raro etiam cum oleribus in usu est. In his denique Christus solus ubique verus Propheta fuisse asseritur. Porro si Epiphanius nonnulla, quæ in his libris minime occurrunt, retulisse videatur, ille profecto in diversos ab iis, quibus Rufinus suam edidit versionem, codices incidisse dicendus est.

ARTICULUS IV.

Sententia Rufini et Photii de his libris.

Opinio ejusdem quoque Rufini est, hos libros a Clemente Romano pontifice exaratos, eosque depravatos fuisse ab hæreticis; sed plura quam putat Epiphanius, integra, et ab ipso Clemente vera profecta, in iis suo tempore occurrisse testatur. Ejus verba, licet paulo prolixiora, quia ad rem nostram non parum faciunt, hic transcribenda esse putavimus¹⁰⁰: Clemens, inquit, apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos et episcopus et martyr præfuit, libros edidit, qui Græce appellantur Ἀναγνωρισμός, id est Recognitio; in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quam plurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma scribitur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creaturam ex nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii genus inseritur, ut naturam diaboli cæterorumque dæmonum non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ produxerit qualitas, qui utique in cæteris omnem rationabilem docuerat liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam nonnulla libris ejus inserta, quæ ecclesiastica regula omnino non recipit. Quid, quæso, apostolicus vir, imo pene apostolus non ea scribit quæ apostoli dicunt; cui Paulus apostolus testimonium dedit dicens: « Cum Clemente et adiutoribus meis cæteris, quorum nomina sunt in libro vitæ; » et scribat hoc quod libris vitæ contrarium est? An id potius credendum est, quod supra diximus, quod perversi

homines ad assertionem dogmatum suorum, sub virorum sanctorum nomine tanquam facilius credenda inseruerunt ea, quæ illi nec sensit nec scripsisse censendi sunt. In præfatione vero suæ eorumdem librorum interpretationis hæc habet: Sunt et quædam de ingenito Deo genitoque disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut nihil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram. Hæc ergo tanquam supra vires meas essent, aliis reservare malui, quam minus plena proferre. Quibus ille posterioribus verbis non obscure innuit, hæc omnia a se ommissa, nec Latine reddita. Varios insuper ille habuit manuscriptos codices, a se invicem longe diversos, atque in quibusdam nonnulla, ac ea præsertim quæ de transformatione vultus Faustianiani dicuntur, non occurrisse observat: Puto, inquit, quod te non lateat Clementis hujus in Græco ejusdem operis Ἀναγνώσεων, hoc est Recognitionum, duas editiones haberi, et duo corpora esse librorum, in aliquantulis quidem diversa, in multis tamen ejusdem narrationis: denique pars ultima hujus operis, in qua de transformatione Simonis refertur, in uno corpore habetur, in alio non habetur. Monet denique epistolam Clementis ad Jacobum fratrem Domini, quæ huic operi præfixa erat, a se fuisse prætermisam: Epistolam sane in qua idem Clemens, ad Jacobum fratrem Domini scribens.... ideo huic operi non præmissi.... quia et tempore posterior est, et olim a me interpretata atque edita.

Photius vero, qui plures etiam habuerat hujus operis codices manu exaratos, de eo sic definit¹⁰¹: Epistola præfigitur tanquam ad Jacobum fratrem Domini, et hæc neque eadem, neque ut ab eodem profecta, sed in libris nonnullis veluti a Petro apostolo ad Jacobum missa: in aliis rursus tanquam a Clemente ad Jacobum.... harum prior ostendit ipsummet Petrum res a se gestas conscripsisse, et Jacobo eas postulanti misisse: altera vero refert Clementem Petri jussu easdem res gestas litteris proditas, postquam ille jam ad immortalem commigrasset vitam, Jacobo transmisisse. Ex quo conjectura capitur fuisse res gestas S. Petri editas; at cum temporis longinquitate periisset altera, illam Clementis solam perdurasse. In omnibus enim libris, quos quidem mihi videre contigit (non paucos illos certe), post diversas illas epistolas, atque inscriptiones idem omnino sine variatione hoc operis initium reperi: « Ego Clemens, » et quæ ordine deinceps sequuntur. Refertur est autem hoc opus absurdis nugis non sine plurimis ex Arii opinione in Filium blasphemias..... liber tamen Actorum Petri perspicuitate ac gravitate, adhuc puritate et vehementia aliisque orationis dotibus, rerum item variarum doctrina tantum Constitutiones superat, nulla ut hos inter comparatio, ad sermonem quod attinet, fieri debeat.... Hunc Clementem alterum a Petro urbis Romæ episcopum fuisse quidam autumant, alii vero quartum; Linum enim et Anacletum inter utrumque pontifices existi-

⁹⁹ Lib. vii Recog. ¹⁰⁰ Lib. De adult. lib. Origen. ¹⁰¹ Biblioth. cod. cxii.

tisse, ac tertio demum Trajani anno vitam finisse. Hinc colligas in omnibus Photii codicibus idem ac in editis nostris fuisse operis hujus initium. Porro autem nullus, uti opinamur, sibi facile persuadebit hoc idem opus ab eruditissimo illo viro fuisse Clementi adjudicatum; ut pote qui illud ipsum absurdis nugis et Arianorum blasphemis oppletum esse testetur.

ARTICULUS V.

Sententiæ recentiorum auctorum de his libris, et quid de iisdem sit sentiendum.

Neque vero scriptorum recentiorum sententiæ minus quam antiquiorum a se invicem dissident secumque discordant. Quidam enim a Rufini opinione non longe abeunt, ut Lambertus Gruterus B Venradius, qui de his libris sic sentit: *Quantum ad Recognitionum Clementinarum libros attinet, eos vere Clementi nostro ascribo, tametsi corruptos esse agnoscam, ut dicetur infra.* Et certe quasdam ille notat corruptiones, quibus ea omnia subjungit quæ de Faustianiani vultus transformatione ibidem leguntur. Quidam autem cum Bellarmino ad Epiphani sententiam magis inclinant; atque hos libros ab hæreticis fœde corruptos esse asserunt. Sed communior aliorum hujusce temporis criticorum opinio Clementem librorum illorum auctorem esse negat, affirmatque illos ab aliquo secundi sæculi scriptore fuisse depravatos, eosque repletos esse fabulis, nugis, somniis, mendaciis, atque sermonibus disputationibusque ineptis, absurdis et ridiculis; ac denique in iis reperiri fragmentum ex libro Bardesanis Syri, adversus Abydam astronomum edito, totidem verbis transcriptum. Fragmentum autem illud ab his verbis incipit²²: *Denique primi Seres, qui initio orbis terræ, etc.*

Jam vero de his libris quid sentiendum, vel cui opinioni adhærendum sit, si rogetur, dicemus illos eo modo, quo nunc, et a tot sæculis repræsentantur, ab Clemente Romano profectos non esse. Constat enim quæcunque de mutatione vultus Faustianiani, et postea ibi narrantur, omnino fictitia esse, et aperta falsa. Et vero vel sola mendacia quæ Petro apostolorum principi ibidem tribuuntur, id invictissime demonstrant. Neque etiam cætera omnia, quæ in reliquo opere legimus, magis Clementi adjudicanda nobis videntur. Nam iter Matthidæ, illiusque cum filiis suis Niceta et Aquila naufragium, illi tandem fortuiti occursum, quibus sese invicem ac patrem suum Faustianum ipsumque Clementem agnovisse feruntur, plane fabulosa et gratis ficta sunt. Fac tamen ea esse verissima; quid autem magis a verisimilitudine abhorret, quam verba et sermones quos Petrus ad suos et ad populum habuisse perhibetur? Quam multæ enim, Deus bone, ibi occurrunt nugæ, ineptiæ, fabulæ! quam multa puerilia, perridicula et insulsa! quam multi errores atque mendacia? quam belle

A Petrus dialecticum sophistamque ibi agit, ipso Simone Mago longe subtiliorem? Quid vero de ejus ratione vivendi, mane surgendi, disputationes instituendi et ordinandi, in urbes ingrediendi, atque ab iis qui baptizati non erant, sese separandi, dici potest? Nonne hæc omnia operis hujus suppositionem evidenter arguunt? Quid adhuc magis fabulosum quam ea disputatio qua singuli apostoli, suo quique ordine, contra Caipham, Samaritanos, Scribas, aliosque Judæos decertasse finguntur? Denique in toto illo opere nullas deprehendimus, ejus cui ascribitur, neminem Clementis Romani pontificis, apostolorum discipuli, notas nullosque characteres. Quod quidem ex sola quam dedimus hujus operis analysi cuilibet æquo rerum æstimatori facile probabitur.

ARTICULUS VI.

Num aliquid a Clemente profectum his in libris supersit; et quis eorum auctor, ac quo tempore sint scripti.

Verum, inquires, nihilne quod ab ipso Clemente profectum sit, toto in opere reliquum est amplius? Ut huic quæstioni fiat satis, animadvertas velim ex iis quæ protulimus rationum momentis colligi, eos a vero longe aberrare qui maximam hujus operis partem, iisque tantum quæ hæreticorum pravitate adjecta sunt, exceptis, Clementi nostro adjudicandam esse arbitrantur.

De Epiphani autem sententia, quæ hæreticos pauca his in libris, a Clemente scriptis, intacta reliquisse pronuntiat, certi aliquid definire difficile est. Cum enim epistolæ quibus Clemens de sui operis facta ab hæreticis corruptione conquerebatur, ad nos pervenerint, divinare utique non possumus quæ sint illa pauca quæ hæretici integra reliquerunt. Quapropter nisi ea pauca clare sigillatimque demonstrantur, nobis facillime persuadebitur nihil in toto opere sanum, sed omnia corrupta esse et depravata. Cæterum si Epiphanius pauca quædam suo tempore sincera et genuina compererit, ille in alios, ab iis, qui nunc supersunt, codices manuscriptos incidisse haud immerito videtur.

Porro autem quamvis auctoris, a quo opus illud corruptum prodiit, nomen hactenus incognitum atque incompertum fuerit, quia tamen illud Græce primum composuit, eum Græcum quemdam hominem fuisse vero certe est perquam simillimum. Is porro dialecticus fuit disputatorque acerrimus, qui varias philosophorum opiniones, astrologiam, mythologiam, omnes paganorum fabulas allegoricasque earum interpretationes, ac varias tandem variorum populorum leges, mores, consuetudinesque apprime callebat. Sed ille hæreticorum ac præcipue Ebionitarum erroribus omnino addictus erat, atque eos in suis lucubrationibus facillime ut propinaret, easdem ementito Clementis, apostolorum discipuli, magno nomine inscribi voluit.

²² Apud Euseb. lib. vi *Præp. evangel.*

Denique quo tempore eosdem illos libros in lucem ipse emisit, paulo proclivius est definire. Verum enimvero cum Origenes non solum illos citaverit, sed longum etiam ex iis transcripserit fragmentum, constat eosdem Origene ipso esse antiquiores. Non temere igitur illi secundo Ecclesiae saeculo in vulgus prodisse dicuntur. Quod quidem inde rursus confirmari potest, quod Bardesanes Syrus aliud quoque, uti diximus, fragmentum non minus prolixum, in suum adversus Marcionem librum transtulit. Nam Bardesanes ille hunc eundem librum sub Soteris pontificatu, paulo post secundum saeculum medium Antonio imperatori nuncupavit. Jam ergo pervulgati erant illi *Recognitionum Clementinarum* libri.

ARTICULUS VII.

Num hi libri ad nos, quales ab auctore prodierunt pervenerint; ac de eorum utilitate, titulis et editionibus.

Cæterum hi libri, quantumvis adulterini fuerint et corrupti, ad nos tamen quales ab auctore suo scripti fuerant non pervenerunt. Nulli siquidem nunc occurrunt eorum Græci codices manuscripti, quos suo tempore frequentes fuisse Rufinus Photiusque testantur¹¹: solam habemus hujus operis Latinam versionem Rufini, qui plures, ut monuimus, locos se omisisse, nec Latine reddere voluisse ingenue confessus est. Et re quidem vera Cotelierius in sua horum librorum editione ex tribus mss. Sorbonico, Thuaneo, et Candelieriano restituit fragmentum, quod illud ipsum esse putat, quo auctor noster, teste Rufino, de ingenito Deo genitoque disseruit; atque ideo quod Arianis faveret, ab eodem Rufino de industria fuerat prætermisum. Præterea si eidem Rufino Photioque fides habeatur, hi libri ab Eunomianis et Arianis, primigenio illorum auctore longe posterioribus, depravati sunt et adulterati.

Quapropter quamvis iidem libri maximæ sint antiquitatis, cautis tamen prudentibusque oculis legendi sunt, quippe qui ab iis qui errores suos quoquo tandem modo disseminare tentabant, variis temporibus nequiter corrupti fuerint. Possunt tamen aliquibus, non omnino imprudentibus, non nihil utilitatis idcirco adferre, quod Christianæ religionis apologia sint et defensio, qua fabulæ paganorum, idololatria, cultusque falsorum numinum, atque eorum qui astris influentibus fatalem homini necessitatem imponi dicunt, errores impugnantur et destruantur. Nec etiam inutiles omnino iis esse poterunt qui varias philosophorum opiniones, varios diversorum populorum mores consuetudinesque atque allegoricas fabularum explicationes voluerint addiscere.

His libris et in manuscriptis codicibus, et ab

illis qui illos citarunt, varii tituli præfiguntur. Aliquando enim *Clementis Recognitio*, vel *Recognitiones*, *Clementis Itinerarium*, *liber Itinerarius Prædicationis Petri*, *Clementis gesta*, vel *Historia*, aut *Chronica*, vel *Narratio*, aliquando vero *Petri Periodi*, vel *Circuitus*, vel *Itinerarium*, vel *Actus* appellantur. Ii porro ex duobus mss. cum variis summorum quorundam pontificum epistolis, curante Joanne Sichardo, anno 1526 typis edisi sunt. Postea Lambertus Gruterus Venradius eosdem rursus typis excudit, atque in eis quædam se emendasse affirmat. Verum cum ille has emendationes non ex manuscriptis se hausisse dixerit, eas suis suntuat conjecturis videtur fuisse assecutus. Ex hac tamen editione in *Bibliotheca Lugdunensi* hi libri rursus emissi sunt in lucem. Cotelierius autem illos cum operibus Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, publicari voluit, hancque editionem ope sex mss. codicum, Sorbonæ nimirum, Thuaneo, Petri Candelieri, Regis, Petri Petiti, et Carmelitarum Discalceatorum se adornasse testificatur. Alium præterea codicem, ante annos quadringentos exaratum, ex bibliotheca Colbertina penes nos habuimus.

ARTICULUS VIII.

De variis in hos libros notis et observationibus, et de aliis libris ab eodem auctore editis.

Gruterus quædam in hos libros edidit scholia, quæ nec magni sunt momenti, nec multæ utilitatis. At Cotelierius doctiores utilioresque in hos libros scripsit notas et observationes, quibus auctoris textus corrigitur et enodatur. Monet tamen majorem *Recognitionum partem, quod ad humanas potius disciplinas spectent, quam ad theologiam, notis illustratum se non ivisse*. Non paucas tamen in res philosophicas edidit animadversiones. Neque forsitan alia plura ab eo observata lectoribus minus essent jucunda et utilia, si a proposito auctoris textu rarius digrederetur.

Unum his omnibus addendum, nempe auctorem nostrum, si fidem aliquam mereatur, plures alios ex iis quæ a Petro audierat libros confecisse. Hos autem ille accurate enumerat (lib. I, III, V), librum *De vero Propheta*, librum *De præfinitione Dei*, et decem alios ab editis, *Recognitionum libros*, quorum singula promittit argumenta: alios autem libellos ex Petri ad discipulorum suorum interrogata responsis compositos. Utrum tamen hi libri in lucem aliquando emissi fuerint vel vana tantummodo mendacis scriptoris ostentatione fecte fallaciterque venditentur, in dubium merito revocari potest. At si aliquando prodierunt in publicum, hi non minus quam illi de quibus hactenus disputavimus, suppositi sunt et adulterini.

¹¹ In *Biblioth. cod.* 112 et 113.

J. B. COTELERII JUDICIUM

DE LIBRIS RECOGNITIONUM.

(*Patres apostolici*, t. I, p. 490, ed. Amstælod. 1724, in-fol.)

Quantum ex re ipsa, veterum testimoniis, ac recentiorum judiciis colligere licet, libri isti pseudopigraphi sunt et apocryphi, secundo sæculo compositi a viro docto quidem juxta ac disertio, sed philosopho magis et philologo quam theologo, in excogitandis autem connectendisque fictis narrationibus plane rudi. Isque videtur plerorumque aut saltem quorundam apocryphorum parens, quæ nomen Petri vel Clementis præferebant: qualia etiam *Actus Petri*, *Doctrina Petri*, *Judicium Petri*, *Apocalypsis* seu *Revelatio Petri*, *Prædicatio Petri*, *Evangelium Petri*, *Clementina*, atque *Disputatio Petri et Apionis*. Quibus nunc adde ex conspectu Operum R. P. Joannis Michaelis Vanslebil ord. Prædicatorum, *Epistolam Petri ad Clementem* lingua Æthiopica. Inscribitur opus ex toto et ex partibus, idque vel a Clemente, vel a Petro. A Clemente vocatur, *Clementis Recognitiones* et *Recognitio*; *Clementis Itinerarium*, *Gesta*, *Historia*, *Historiæ*, *Chronica*; et *Clemens*. A Petro, *Petri Periodi et Itinerarium*; *Petri Actus*, per Clementem scilicet, alii ab Actibus Petri quasi Petro actore; et *Disputatio Petri cum Apione*, recte enim putatur pars esse operis. Codex Oxoniensis: *B. Clementis Romani Itinerarium ad Jacobum fratrem Domini*. Carmelitarum discalceatorum in hac urbe: *Itinerarium Clementis*. Bibliothecæ Thuanæ: *Liber Itinerarius Prædicationis Petri*. Ms. V. cl. Petri Cotelarii: *Gesta Clementis*. Regis Christianissimi, et Sorbonæ nostræ, atque Petri Petiti typographi regii: *Historia Clementis*. Liber Monachensis bibliothecæ: *S. Martyris Clementis episcopi Romæ S. Petri discipuli Narratio missa ad Jacobum fratrem Domini, episcopum Hierosolymorum*. Joannes Antiochenus in Appendice concilii Basileensis, in

A *Chronicis Clementis*. Rufinus vero perorans ad translationem suam Commentariorum Origenis in Epistolam ad Romanos non quidem juxta editiones, verum ex optimo ms. bibliothecæ Thuanæ, sic loquitur: *Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum est, sed nunc a beato Gaudenzio episcopo vehementius perurgetur, Clementis scilicet Romani episcopi, apostolorum comitis ac successoris, de Recognitione libri, ut in Latinum vertantur. In quo opere, bene novi quod laborem labor multiplicata sorte suscipiet. Satisfaciam sane in eo amicis meis. Dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente. Nam Rufini Clementis inscribetur. Accedit ad nominis varietatem, multo majoris momenti diversitas textus ac per-*
B *versio: varie quippe et miseris modis distractus, divisus, interpolatus, auctus, minutus, atque in compendium redactus fuit, nec non per hæreticos corruptus, insertis multis erroribus; quorum partem tollere labor exstitit cum Rufini interpretis, tum illius qui Epitomen fecit.*

Rufini Torani, sive, ut alii appellant, *Turanii*, *Torannii*, *Turranii*, *Tyrannii*, esse præfationem cum sequenti versione stylus clamat, ostenduntque Gennadius, Adhelmus, Anastasius Bibliothecarius, atque ipse Rufinus: itemque Excalceatorum Carmelitarum liber, qui sic incipit: *Rufini presbyteri præfatio ad Gaudentium pontificem in Itinerarium Clementis, ab eo ex Græco in Latinum conversum*. Et post præfationem, Clementisque ad Jacobum epistolam, scriptum habet: *Itinerarii Clementis Petri apostoli successoris liber primus incipit a Rufino traductus*. Quod si quis objecerit epistolam Paulini 47, is responsum feret nec illam esse indubiæ auctoritatis, nec in ea mentionem fieri *Recognitionum*.

DE AUCTORE ANONYMO RECOGNITIONUM CLEMENTINARUM.

(GALLAND., *Vet. Patr.* II, xxxii, ex *Historia Litteraria Aquileiensi* V. C. Justi Fontanini, lib. v, cap. 10.)

SYNOPSIS CAPITUM.

- I. Auctor Recognitionum inquiritur.
- II. Ejusdem ætas statuitur. Cur opus titulo Recognitionum inscriptum.

- III. *Censura Gelasii papæ de Recognitionibus. Operis pretium. Auctor catholicus. Aliquot recentiorum iudicium.*
 IV. *Recognitiones Græcas post earum translationem, a Paulino Nolano frustra tentatam, Rufinus Latine convertit.*
 V. *Rogatu sanctæ Salviæ, Rufini præfecti prætorio sororis, opus aggreditur, quod Gaudenzio Briziano episcopo nuncupat.*
 VI. *Verus præfationis auctor, et Recognitionum interpres, Rufinus.*
 VII. *Bellarmini locus circa Clementis Recognitiones expenditur.*
 VIII. *De epistola Recognitionum libris adnexa. Operis editio quomodo adornata.*

I. Libri *Recognitionum* alium plane a sancto Clemente, post Petrum tertio vel quarto Romanæ Ecclesiæ pontifice, architectum habuerunt. Ad ejus ætatem quod attinet, eum ante Origenem floruisse in comperto est. Origenes enim, qui sub Elagabalo florere cœpit, primus omnium testimonia ex illo, tanquam scriptore jam noto, et Clementis nomine quidem distincto, semel atque iterum promit (18). Quamobrem Clementini operis artifex Origene junior dici non potest, sed paulo senior; quod nimirum ad tempus scriptionis pertinet. Ante Origenem, seu tertium Christi Domini sæculum, nemo unquam *Recognitiones* laudavit, nemo Clementinorum mentionem fecit. Libri auctorem tertio demum Christi sæculo vixisse, duo produnt. Unum, quod ex Bardesanis Syri dialogo *De fato* contra Abidam astrologum, laciniam bene longam suffuratus, suam fecit. Alterum, quod de civitate Romana, universo orbi dominata, non obscure loquatur. Atqui Bardesanes sub M. Aurelio Augusto floruit circa annum 171, cui Dialogum suum nuncupavit. Caracalla vero circa annum 215, gentes Romano imperio subjectas, propriisque antea legibus usas, in Urbis rerum dominæ jura, constitutione edita, primus omnium transire jussit. Ex his perspicimus quantopere fallantur, qui Clementini scriptoris ætatem sæculo II præfinire voluerunt. Horum agmen ducit Blondellus (19), cui accesserunt Cotelierius (20) et Grabius (21). Cunctis tamen ad hanc eandem sententiam præverat Sixtus Senensis (22).

II. Dodwellus compactas censet *Recognitiones* (23) inter ann. æræ vulgaris 218 et 231. Verius dixisset inter ann. 211 et 217. Etenim anno 211 solus imperare cœpit Caracalla, novæ, quam dixi, constitutionis auctor, in *Recognitionum* libris laudatæ. Mox eodem anno 217, Caracalla occiditur. His repellitur maximus Petri Allixii lapsus, aientis (24), pseudo-Clementem vixisse non diu ante Sulpicium, ante quem tamen 20 annos vixit. Origenes, primus *Recognitionum* præco, Caracallæ iram fugiens, Alexandria in Palæstinam primo secessit. Bis au-

tem illuc eum convolasse animadvertit Huetius (25). Prius Origenis iter in Palæstinam, ubi Cæsareæ pedem fixit, sanctoque Alexandro Hierosolymorum episcopo innotuit, ab Huetio illigatur anno Domini 215. Ex hoc itinere, post cæsum Caracallam anno 217, Origenes Hierosolymis Alexandriam redux, secum *Recognitiones* tulisse dicendus est, unde ipse illarum sententias suis Commentariis admiscuit; quorum octo priores tomos in Genesim Eusebius ex tomo eorum nono ostendit (26) Alexandriæ fuisse conscriptos, et quidem post Origenis iter illud primum in Palæstinam. *Recognitiones* vero in Palæstina concinnatas, cum Blondello facile credimus, quandoquidem in illis *thronus Hierosolymitanæ Ecclesiæ* supra cæteros extollitur.

Cæterum operi ex argumento vox *Recognitionum* adhæsit. *Recognitio* enim, sive *Agnitio*, ex Aristotele in *Arte poetica*, oritur, cum homines olim inter se conjunctissimi, tandem multos post casus in tragædiis et comædiis se mutuo nec opinato agnoscunt. Ita plane in hac pseudo-Clementis commentatione Faustiano, Mathidiæ ac filiis, Clementi, Fausto et Faustino contingit. Itaque cum inscriptione, formam etiam poeticam opus accepisse, vero perquam simile sit Dodwello (27).

III. Gelasius pontifex in Decreto genuino, ex veterrimo codice Vaticano, olim a me edito (28), hanc censuram de *Recognitionibus* a Rufino conversis pronuntiavit: *Itinerarium, nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis, apocryphum*. Nullas hic, ut in cæteris editionibus, librorum numerus explicatur, quia is pendebat ex arbitrio librariorum. Gelasius, *sancti Clementis* opus quidem *appellari*, non *esse*, dixit; eique publicam lectionem et canonicam auctoritatem vocabulo *apocryphi* abjudicavit. Gelasium in concilio Romano LXX episcoporum sic definientem, Clementinas *Recognitiones* a Rufino translatis sub nomine *Itinerarii* indicasse, haud dubitandum. Non ideo tamen privata auctoritas apud plurimos Ecclesiæ Latinæ scriptores illis defuit. De Græcia

(18) Origen., tom. III *Comment. in Genes.*, ad cap. 1, 14; in *Philocal.* cap. 22, et in *Comment. ad Matth.* xxvi, 6.

(19) Blondell., *Prolegom. ad pseudo-Isidor.*, pag. 59, et *Censur. Epist. 1 Clem.*, pag. 28.

(20) Cotelier. *Judic. de libr. Recognit.*, pag. 484.

(21) Grab. *Spicil.* tom. I, pag. 277-279.

(22) Sixt. Sen., *Bibl.* lib. II.

(23) Dodw., *Dissert. vi in Iren.*, § XI, pag. 443.

(24) Allix., *Diatr. de ann. et mens. natal. Dom.*, pag. 8.

(25) Huet. *Origenian.* lib. I, capit. 2, 4, § VI, pag. 10.

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 19.

(27) Dodw., *l. c.*, pag. 444.

(28) Fontan. *Antiqq. Hort.*, pagg. 517-531.

non loquor. (Verum hac de re mox agendum § vi, ubi de Rufini versione Latina.) Cæterum hos libros, quanquam apocryphos, id est publicæ auctoritatis expertes, cum sint maximæ antiquitatis, non parum fructus idcirco adferre posse, cum Nourry (29) sentimus. Nam Christianæ religionis *Apologia* sunt; et gentiliū fabulæ, cultusque ethnici, fatique assertorum errores, in eis refutantur. Neque inutile opus iis esse poterit, qui philosophorum opiniones, gentium mores, consuetudines allegoricasque fabularum explicationes scire voluerint. Nec sane facile esset plurima Latinorum loca intelligere, si his *Recognitionibus* careremus. Hoc etiam fatetur auctor præfationis ad novam Cotelieri editionem, qui alias de more suo non pauca perperam dicit. Librorum analysi pertexenda supersedemus, cum id præstiterit laudatus Nourry (30) (*vide supra*).

Quamvis autem genuinum et primarium *Recognitionum* artificem, doctrina rerumque varietate et copia abundare non diffiteamur; philosophum tamen se prodere, nemo non videt: at catholicum certe, quamvis philologum magis quam theologum. Cotelieri verba non præteribo, totius commentationis argumenta complexi in suæ editionis præfatione, ubi vocat *syntagma theologicis, historicis, philosophicis et astrologicis rebus referuntur*. Accedat etiam Barthius, qui libros ait (31) antiquos esse, et bonarum rerum plenos. Eisdem sæpenumero illustrat, et acri etiam censura perstringit, *verus fragmentum* appellans, et Latine conversum, cum nondum *genus dicendi barbarismis admodum inquinatum esset, nec mistam olim Gothorum aut talium illuvem oleat, etsi suis etiam navis non careat*. Rem concludit, bonorum monitorum gratia se talia libenter perlegere: *tam, inquit, de eorum veritate securi, quam si Apuleium, aut Apollonium aliquem, vel Philostratum volveremus*. Recte quidem ita censet Barthius de veritate historica, si hanc interdum spectes. Non ita de dogmate, de quo aliter Lambertus Gruterus (32): *Nusquam non, inquit, in hoc libro defenditur liberum hominis arbitrium, baptismi et eucharistiæ vis, necessitas ac dignitas. Præterea trinitas personarum unius Dei, providentiaque astruuntur. Docetur item non contemnenda esse miracula ad martyrum sepulcra edita. Sed sunt hic tamen loci quidam, veluti nævi, quos pium lectorem vel caute legere, vel suspectos habere oportet. Ne*

A quis fallatur, ejusmodi hæc sunt numeris notata suis locis, ut quis observare possit. Hi nævi a Grutero explicati, sex numero sunt, qui apud ipsam videri possunt. (In eandem Gruteri sententiam vide sis quæ inferius ex Marano viro doctissimo sunt adnotata, ubi sermo de Clementinis (33). Postremo loco adjungamus Hugonis Grotii de his libris iudicium (34): Recognitionum, ait, qui dicuntur libri, eatenus apud me valent, quatenus aliorum dictis congruunt. Cæteroquin probo cardinalis Baronii de iis iudicium, qui ex Epiphanio, Rufino aliisque, dicit, illis libris plurima fuisse assuta, et inter ea omnes illas fabulas de iis, quæ Cæsareæ fecisse dicitur Petrus contra Simonem.

Cæterum omnium sermone ordinum catholicorum scriptores Clementi Romano *Recognitiones* abjudicant.

Primo ex cardinalium senatu Baronius, prudentia et gravitate admirandus (35). Baronium subsequitur Bellarminus (36).

Ex ordine episcoporum Carolus Bovius Ostunensis antistes (37).

Ex ordine Prædicatorum Franciscus Victoria (38).

Ex presbyteris Societatis Jesu Benedictus Pererius (39), Joannes Lorinus (40), Nicolaus Serarius (41), Antonius Possevinus (42).

Ex Academia Lovaniensi Joannes Driedo (43).

Ex Academia Parisiensi Natalis Beda (44).

IV. Nunc vero de Latina *Recognitionum* versione agendum. Paulinus Nolanus Rufinum ex cœnobio Pineti Romam iturum, per litteras humanissime salutavit (45), gratiis amico habitis, quod se de Græcis litteris attentius perdiscendis commonuisset, postquam Latinam Operum sancti Clementis ab se adornatam editionem, ad eundem Rufinum transmisserat. Vir sanctus et modestissimus imperitiæ suæ tribuit, quod alicubi sensum magis quam verba, quippe ab se non intellecta, converterit. Sed Paulinum ipsum loquentem audiamus: *Sane inquit, quod admonere dignaris affectu illo, quo nos sicut te diligis, ut studium in Græcis litteris attentius sumam, libenter accipio: sed implere non valeo; nisi forte desideria mea adjuvat Dominus, ut diutius consortio tuo perfruar. Nam quomodo profectum capere potero sermonis ignoti, si desit a quo ignorata condiscam? Credo enim in translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectio-*

(29) Nourr., *Appar. ad Bibl. PP.*, tom. I, Dissert. xi, art. 7, pag. 223.

(30) Nourr., *l. c.*, pag. 211.

(31) Barth., *Advers. lib. xlv*, cap. 5.

(32) Gruter., *Præfat. ad Clement.* edit. Colon. Agripp. 1569.

(33) In Proœmiis ad *Clementina*, huiusce Patr. t. II, initio, Edit.

(34) Grot., *Opp.* tom. III, pag. 488.

(35) Baron., ad ann. 34, § cclxxx et cccxi; ann. 41, § x, ann. 44, § xxxvi; ann. 51, § lxi; ann. 102, § xxii.

(36) Bellarm., *De script. eccl.*, pag. 52, et lib. II *De Rom. pont.*, cap. 2.

(37) Bov., *Præfat. ad Const. apost.*

(38) Victor., tom. II, *Relict. xii*, *De art. magic.*, § xxxv.

(39) Perer., in *Genes.*, lib. II, quæst. 1, pag. 40 edit. 1 Rom.

(40) Lorin., in *Act. apost.*, cap. xix, § ix.

(41) Serar., tom. I, *opuscul. de apost.*, § i, pag. 27, edit. Mogunt. 1611.

(42) Possev., in *Apparat.*

(43) Dried., tom. I *De eccl. dogm.*, part. v, lib. iv, cap. 5, fol. A, edit. Lovan. 1572.

(44) Beda, *contr. Jac. Fabr.*, propos. 103.

(45) Paulin., *Epist.* 46, al. 47, num. 2.

nam, hunc te potissimum imperitia neque penuriam A considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potuit, sensu potius apprehenso, vel ut verius dicam, opinata transtulerim: quo magis ego misericordia Dei, ut plenior mihi tui copiam tribuat; quia pro divitiis erit pauperi, ut micæ a ditibus menta cadentes, arido famelici cordis ore colligere. De Clemente Romano Paulinum hic loqui non est cur quisquam dubitet cum Heriberto Rosweydo. Suo enim is nomine ab Alexandrino altisque, apud veteres antonomastice se distinguebat. Rufinus, qui Clementinas *Recognitiones* in libros x distinctas una cum aliis bene multis Græcorum codicibus ex Oriente secum attulerat, in Italiam rediit, Paulino hospiti interpretandas commodaverat. Sed Paulinus interpretationem aggressus, ultimam ei manum nequaquam imposuit, quod Rufinus ex specimine ad se misso, eam minus accurate confectam deprehendisset, sanctum virum ut majus studium in Græcis litteris poneret, benevole hortatus. Hæc omnia nobis prodit Paulinus. Rosweydeus monet in notis, Rufinum vel Paulinum interpretationem interpolasse, vel de novo Clementinos illos scripsisse. Vir doctus in re clara hæerere non debuit. Hoc enim posterius certissimum est. Neque Rufinus alienam interpretationem, et ab se non probatam, sibi usurpasset. Hanc Rosweydi dubitationem illud satis convellit, quod Paulinus, aliqua in quibus intelligere verba non potuit, sensu potius apprehenso se vertisse dicat. Rufinus vero, non solum a sententiis, sed nec a sermonibus quidem satis elocutionibusque, se discessisse profitetur: quæ res, inquit, quamvis minus ornatum, magis tamen fidele narrationis reddit eloquium.

V. Rufinus hunc suæ Clementinæ translationis laborem suscepit, rogatus olim a sancta Silvia virgine, quam Paulinus laudat scribens ad Severum (46), eam testatus, multorum ex Oriente martyrum reliquias in Italiam converxisse. De illa Rufinus in prologo operis Clementini ad Gaudentium Brixianum episcopum: Nos, inquit, quos et ingenii tenuitas minus promptos, et senecta jam tardos reddit ac segnes, opus quod olim venerandæ memoriæ Silvia injunxerat, ut Clementem nostræ linguæ redderemus, et tu deinceps jure hæreditario posebas, licet multas post moras, tamen aliquando restitimus. Prædam non parvam, Græcorum bibliothecis ereptam, nostrorum usibus et utilitatibus convertimus, ut quos propriis non possumus, peregrinis natriamus alimentis. Nam et solent suaviora videri peregrina, interdum et utiliora. Ait Rufinus, Gaudentium hæreditario jure ab se poposcisse hanc translationem, propterea quod sancta Silvia virgo,

cui eandem ipse sponderat, Brixia in sede Gaudentii diem obiisset, ubi ejus corpus quiescit in sede Sancti Laurentii, recoliturque memoria die 18 Decembris (47). Palladius, qui in *Historia Lausiaca* se cum Silvia lx annos agente Ægyptum petiisse testatur (48), Salviam, alias Silvaniam, et Rufinam ex-præfecti sororem vocat. In veteri tamen ejusdem *Historiæ* suæ versione, quæ *Paradisus Heraclidis* inscribitur, non Silvaniam aut Salviam, sed Silviam dicit (49). Uterque vero, Palladius et Heraclides, initio cap'itis subsequentis ll. cæ. auctor est, sanctam Olympiadem ecclesiæ CP. diacnissam, Silviam egregias virtutes sibi imitandas proposuisse. Tanta nimirum Silviam fuit claritudo et fama sanctitatis, ut aliis in exemplum daretur!

B Vocabulum ex-præfecti, Græce τοῦ ἀπὸ ἐπαρχῶν, non est cur Tillemontius ad tempus itineris Palladii cum Silvia in Ægyptum, sive ad annum 388, referendum dicat (50), cum vere ad annum 420, quo scribebat Palladius, referri debeat. Rufinus enim, Silvia frater, et præfectus prætorio in Oriente sub Arcadio Augusto, affectata tyrannidis penas luit Constantinopoli, v Kal. Decembris, a. d. 395, adeoque post annum 388, ex Philostorgio (51) et ex Socrate (52). Rufino fratre sublato, Silvia soror in Italiam trajecit, ubi aderat anno 398, ex Paulino (53). Hoc enim anno post festum Sanctorum apostolorum Petri et Pauli, ut diximus (54) Paulinus Victorem in Aquitaniam ad Severum dimisit cum citata epistola 31, cui pro consecratione novæ basilicæ addidit particulam sanctissimæ crucis, ex Melania impetratam. Sed non ita addidit sacros cineres a Severo expetitos, quibus carere se dixit. Victorem tamen ait, spem ejusdem gratiæ copiosam habere a sancta Silvia, quæ illi de multorum in Oriente martyrum reliquiis spondisset. Ergo Silvia ex Oriente in Italiam ad illud tempus revertetur. Hac vero circa finem sæculi iv Brixia demortua, Gaudentius urbis episcopus jure hæreditario Clementinas *Recognitiones* poposcit, quas Rufinus noster Silviam viventi pridem sponderat. Idem Rufinus sub finem perorationis commentariorum Origenis in Pauli Epistolam ad Romanos, his verbis fidem suam Gaudentio obligaverat: Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum est (a Silvia). Sed nunc (post Silviam mortem) a beato Gaudentio episcopo vehementius perurgetur, Clementis scilicet Romani episcopi, apostolorum comitis: quorum ut successoribus darem cognitionem, libri a nobis in Latinum vertuntur.

Rosweydeus in notis ad Paulini epistolam 47, quæ in nova editione est 46, postque eum Cotelierius ad *Recognitiones*, æquæ ancipites sunt, Gau-

(46) Paul., epist. 31, al. 11.

(47) Bolland., Act. SS. April., tom. III, pag. 496, § 5.

(48) Pallad., Hist. Laus., cap. 142.

(49) Parad. Heracl., cap. 42, pag. 977, edit. 2, Rosweyde.

(50) Tillem., Mem. eccl., tom. XI, pag. 639.

(51) Philostorg., lib. ix, cap. 3, edit. Gothfr.

(52) Socrat., lib. v, cap. 1.

(53) Paulin., Epist. 31, al. 11.

(54) Fontan., Hist. Litter. Aquil., lib. iv, cap. 3, § III, pag. 194.

dentio Brixiano episcopo, an Noricensi Rufinus illud opus inscripserit. Alio abest primus libri vulgator Jacobus Faber Stapulensis, *Gaudentium gloriosum Christi martyrem pariter et Ariminensem episcopum* præ oculis habens: qui tamen sub Constantio Augusto, tanto ante, pro Christo sanguinem fuderat. Varie variis hoc pacto serram ducentibus, quanto melius David Blondellus de *Brixiansi* omnino intellexit (55)! Rufinum in præfatione ad Gaudentium hoc diserte comprobantem audiamus: *Tibi quidem Gaudenti, nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor, imo tanta spiritus gratia est, ut si quid a te etiam quotidiani eloquii more dicitur; si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi, et ad instructionem tradi posteris debeat.* Infra vero: *Æquum est sane tibi, qui hæc etiam Græce legeris (ne forte in aliquibus a nobis servatum translationis ordinem putes), interpretationis nos ræindicare consilium.* Hæc elogia in Gaudentium episcopum a Rufino congesta, uni Brixiano aptari possunt; præterea nemini. Is enim fuit doctor vel tractator insignis. Ita enim qui verbum Dei sacrasque litteras vel voce vel scripto exponerent ac docerent, ab ecclesiasticis scripioribus passim dici, adnotavit Franciscus Bernardinus Ferrarius (56), ex Gaudentio Brixiano exemplum etiam adducens, a quo *Sermones* sui, in ecclesia declamati, ut Rufinus loqui amat, tractatus dicuntur in præfatione ad Benivolam. Idem eximius antistes se comperisse ait, a notariis latenter appositis, tractatus suos ex ore loquentis collectos. Hoc idem inquit Rufinus his verbis: *Si quid a te, etiam quotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, et ad instructionem tradi videmus: ab iis nimirum qui notarios, ea omnia clam excepturos, submittebant.* Gaudentius, teste Rufino, *Græcas litteras* calluit. Quidni vero, qui sacras peregrinationes per Orientem se suscepisse testatur, ubi eousque fama ejus virtutum pervenit, ut Orientalium præsulum suasu episcopali oneri, post Philastrii obitum, a suis per legationem eo missam sibi denuntiato, humeros supposuerit? Ibidem Joanni Chrysostomo nondum episcopo stricta necessitudine adhæsit; proque eo, postmodum episcopatu dejecto, legatus Ecclesiæ Romanæ Constantinopolim missus est. Ad ejusdem Gaudentii sermonem 16, Chrysostomi epistolam 184, Palladii *Dialogum*, cap. 4, et Nicephorum Callistum lib. xiii, cap. 22. Itaque nulla

asperest dubitatio quoniam Gaudentius episcopus cui Rufinus *Clementem* suum nuncupavit, fuerit Brixianus, non alius.

VI. Hæc susus prosecutus sum propter doctissimos viros, Sixtum Senensem (57) et Robertum Bellarminum (58) venerabilem cardinalem, qui Rufini præfationem ad Gaudentium pro commentitia nimis propere habuerunt. Bellarmini proferam verba ob glossam quam Labbeus illis adnectit: *Sicut ipsæ Recognitiones falso fortasse tribuuntur Clementi, ita etiam non est incredibile falso illis adjunctam fuisse præfationem Rufini quasi interpretis.* Ad hæc sic scribit Labbeus (59): *Verum imposturam non agnovit Gennadius, nec ejus sequaces Honorius et Trithemius.* Post Joannem Rainoldum, nostrorum exscriptorem, in *Censura apocryphorum*, eodem ac Sixtus et Bellarminus spectavit Gerardus Joannes Vossius, *Rufini vel alterius sub ejus nomine præfationem appellans* (60). Imo infra nedum præfationem prorsus fictitiam, sed et libros ipsos *Recognitionum* ab alio quam a Rufino translatos, se credere malle significat. Vossio ad errorem præverat Gaspar Barthius his verbis (61): *Recognitionum Clementis titulo inscripti libri, Clementem ne auctorem et Rufinum interpretem habeant, non est facile decidere.* Viris litteratura exultissimis nollem hæc excidissent. Nunquid difficile est decidere, quod spissa et locuples veterum monumentorum auctoritas comprobatur? Nihili ergo est Rufinus ipse in peroratione Commentariorum Origenis in Pauli Epistolam ad Romanos, ubi, *Gaudentio episcopo perurgente, se operam dare* ait, ut *Clementem* Latinum faciat? Nihili Gennadius (62), *Clementis Romani Recognitionum* libros a Rufino Latine redditos narrans? Longum sit iter conficiendum, si alios deinde rem eandem testantes percurrere velim. At indictos abire non patiar nonnullos. Anastasius Bibliothecarius in epistola ad Joannem Diaconum (63): *Clementem*, ait, quem *Rufinus nostræ linguæ redditum, restitutum et redeuntem, ad Gaudentium scribens, innuit.* De versione item Rufini agens sanctus Isidorus, Hispalensis episcopus, ex ea testimonium adducit (64). Sanctus Aldhelmus laudat (65) *Itinerarium Petri* (sunt, *Clementis Recognitiones*), *Rufino in Latinum ex Græcorum bibliothecis vertente.* Ad hæc Beda *Recognitionibus* utitur (66). Item Agobardus (67), Freulfus (68), Hincmarus (69) et Honorius (70). Tam disertis testibus consonant *Recognitionum* codices mss. plane omnes, *Rufini* interpretis nomen præferentes. Quo

(55) Blondell., *Pseudo-Isidor.*, pag. 28.

(56) Ferrar., *De rit. sacrar. conc.*, lib. 1, cap. 2.

(57) Sixt. Sen., *Bibl.* lib. II, pag. 83, ubi de *Clement. Recognit.*

(58) Bellarm., *Catal.*, ad ann. 390, pag. 155, ubi de Rufino.

(59) Lab., *Dissert. philol. de script. eccl.*, tom. II, pag. 309.

(60) Voss., *De Hist. Gr.*, lib. II, cap. 9.

(61) Barth., *Advers.*, lib. XLV, cap. 5.

(62) Gennad., *De script. eccl.*, cap. 17.

(63) Anast., inter *Opp. Sirmoud.*, tom. III, pag.

472.

(64) Isidor., *De nat. rer.*, capp. 17 et 31, et *Orig.* lib. III, cap. 1.

(65) Aldhelm., *De laud. Virgin.*, pag. 316 edit. Lond. Warthon.

(66) Bed., *In Hexaem.*, ad capp. 1, 6, 7, 8, Gen.; in *Act. apost.* v, § 34; *Retract.* ad eund. loc. et *De rat. temp.*, cap. 3.

(67) Agobard., *De Judaic. superst.*, cap. 16.

(68) Freulfus *Chron.* tom. II, lib. II, cap. 10.

(69) Hincmar., *De divor. Lothar. et Tetberg.*, cap. 9.

(70) Honor., *De lumin. Eccles.*, cap. 15.

minus ergo viros insigniter doctos, ad alia propo-
nantes huc fegerint, non est ambigendum : alias
rem certam pro commento non habuissent. E ju-
nioribus Cotelierius, Rufini esse præfationem ad
Gaudentium juxta ac versionem totius operis, ex
stylo etiam probari ait (71) : et oodicum vetustio-
rum præsidio utramque Rufino vindicat. Unus enim
quem laudat, sic incipit : *Rufini presbyteri præ-
fatio ad Gaudentium pontificem in Itinerarium
Clementis; ab eo ex Græco in Latinum conversum.*
Et post præfationem, Clementis ad Jacobum
epistolam, ita habet : *Itinerarii Clementis, Petri
apostoli successoris, liber primus incipit, a Rufino
tractatus.* Cæterum Bellarminus agnovit, Clemen-
tinæ Recognitiones a Rufino conversas : nam, Ba-
ronio judice (72), nemo est qui dubitare debeat, cum
Gennadius hoc ipsum de Rufino testetur. Et tamen
Dupinium audire nobis contingit (73), omnino aliam
sententiam Bellarmino tribuentem, eam scilicet
quam refutavimus. Nec minus spisso errore tanto
ante irretitum deprehendimus Anastasium Biblio-
thecarium in epistola modo adducta, cumque illo e
junioribus Petrum Danielem Huetium (74), quando
hæc verba, quibus Rufinus præfationem suam ad
Gaudentium auspiciatur, ut *Clementem nostræ linguae
redderemus*, ita acceperunt, quasi Recognitiones ipse
Latine scriptas primum fuissent, postmodum de-
perditæ, et demum a Rufino e Græcia in Latium
restitutæ, non e Græco translate. At plane aliud,
non hoc scripsit Rufinus, apud quem viri docti pri-
mus tantum vocalis, uti sit, raptim perfectis in erro-
rem adducti sunt.

VII. Nec penitus nobis prætereundus est alter
Bellarmini locus, ubi hæc de Clementinis Recogni-
tionibus scribit (75) : *Teste Epiphano, hæresi xxx,
Clemens ipse testatur Circuitus Petri, a se conscrip-
tos; ab hæreticis depravatos fuisse.* Vir purpuratus
hæc hausit e magnis Annalibus (76). Verum Lucas
Holstenius non hoc dicere Epiphanium detexit, sed
ex encyclicis epistolis beati Clementis quæ in eccle-
siis leguntur, Periodos istas falsitatis convinci. Ne-
que enim congruere cum stylo sancti Clementis, neque
cum ejus docendi modo. Verba sunt Holstenii in no-
tis mss. ad Bellarmini Catalogum, in Museo nostro
servatum. Lapsus tanti viri indicavi, ne ulli am-
plius ob dicentis auctoritatem sit causa offensionis,
ut nuper fuit alteri viro docto, quem corrigens no-
minare non debeo, ne amicitiam quæ mihi cum eo
intercedit, lædere videar. Idem Epiphanius Clemen-
tinæ libros fuisse, ab Ebionitis corruptos testa-
tur (77). Photius etiam vocat (78) *refertam opus
absurdæ magis, non sine pluribus ex Arii opinione in
Filiis blasphemis.* Hæc suaserunt magni nominis

A theologo Dionysio Petavio (79), Photiusque codices
magis fuisse depravatos, quam ab interpretatio Rufini
qui ea sustulerit, quæ ab hæreticis, præsertim Eu-
nomianis, ingesta, idem Rufinus monuerat in opu-
sculo *De adulteratione librorum Origenis*, quippe
quæ, eodem Rufino teste, *ecclesiastica regula omnino
non recipiat.* Sed memoria repetendum est, binas
Recognitionum veteres editiones a Rufino indicari
in præfatione ad Gaudentium : *Puto, inquit, quod
non te (Gaudenti) latent, Clementis hujus in Græco
ejusdem operis Ἀναγνώστου, hoc est Recognitionum,
duas editiones haberi, in aliquantulis quidem diver-
sas; in multis tamen, ejusdem narrationis. Denique
pars ultima hujus operis, in qua de transformatione
Simonis refertur, in uno corpore habetur. Sunt au-
tem et quedam in utroque corpore de ingenito Deo
genitoque disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut ni-
hil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram.*
Jam dispice, quamnam Clementini operis editionem
Epiphanius et Photius censura perstrinxerint. Non
certe quam Rufinus Latine convertit. Hæc enim ab
hæreticorum depravationibus vacat; eandemque
etiam Græce scriptam vacasse, nos credere jubent
viri sancti Paulinus et Gaudentius, qui eam per ami-
cum Latine donandam studuerunt.

Cæterum Jacobus Faber in margine præfationis
Rufini ad Gaudentium, ubi de ingenito genitoque
Deo agitur, hæc verba adnotavit : *Pars illa de in-
genito genitoque Deo, cognoscitur ab Eunomio aut ab
aliis qui Eunomii sequebantur errores, citata; ut et
epistola Pauli ad Corinthios a Marcione correpta
fuerat. Merito igitur illud Eunomii interpretandum
non fuit, ut neque Marcion in Paulo. Istud scholion
in cæteris editionibus, et in ipsa Cotelieriana, desi-
deratur; etiam in Colonicæ anni 1547 scholion
persimile ad oram legeretur his verbis : *Corrupta
hæc fuisse suspicio ab Eunomio, quemadmodum epi-
stola Pauli ad Corinthios a Marcione.* Hæc tamen
quæ in Clemente suo, ut ab hæreticis corrupta,
prætermisit Rufinus, reliquæ ejus versionis inserta
reperit Cotelierius in tribus codicibus, Candelariano,
Sorbonico et Thuano : suntque decem capita inter
primum et duodecesimum clausa, de quibus ait : *Ne-
scio quis igitur, quod a Rufino prætermittum fuerat,
sibi sumpsit, ut interpretaretur.* Hoc assumptum
prodit, ni fallor, versionem Rufini antiquitatem ad
Græca exemplaria recognitam et collatam.*

VIII. Nunc ad epistolam Recognitionum libris sub-
jectam deveniamus. Romæ ex ædibus Populi Ro-
mani, anno 1594, prodierunt epistolæ summorum
pontificum, tribus tomis distinctæ : in quorum pri-
mo ante omnes alias exstat quæ dicitur Clementina
ad Jacobum fratrem Domini Rufino interprete.

(71) Cotel., in Judic. de libris *Recognit.*, pag. 484 edit. nov.

(72) Baron., ad ann. 102. § xxii.

(73) Dupin., tom. III *Biblioth.*

(74) Huet., *De clar. interpr.*, pag. 451.

(75) Bellarm., *De script. eccles.*, ad ann. 92.

(76) Baron., ad ann. 41, § x, et ad ann. 102, § xxi.

(77) Epiph., *Hæc* xxx, § xv.

(78) Phot., *Bibl. cod.* cxiii.

(79) Petav., *Dogm. Theol.*, lib. 1 *De Trin.*, cap. 3, § ult.

Hinc pag. 7 aduenit eptoria appendix cum epigrapha ad oram : *Compendium fidei Christianæ*. Labbeus, qui tomo I *Conciliorum*, pag. 89, illam inseruit, de additamento ita scribit : *Hic desinit epistola in quibusdam codicibus : cætera sunt vice addicta addita circa annum 800, ut videtur*. Idem sermo ait Mabillonius (80). Petrus Grabbe assumpto conjunctam epistolam inseruerat tomo I *Conciliorum*, pag. 14 edit. Colon. 1538. At Srichardus in prima sua *Recognitionum* editione anni 1526 quartæ ex epistolis Clementis, appendicem ita inscriptam subjecerat : *Compendium fidei*. Quæ in altera ejus editione anni 1538 ipsi epistolæ conjungitur. Gruterus quoque, Srichardum secutus, conjunxit post *Constitutiones apostolicas*, pag. 345, quam tamen Faber ante disjunxerat. Theodorus Bibliander libro inscripto, *Christiana et catholica doctrina*, Basileæ per Jacobum Parcum 1550, pag. 221, eandem epistolam Rufino interprete inseruit, sed ablata appendice. Ea tamen sine nomine interpretis, et sine appendice illudum inserta fuerat pag. 7 alterius libri, sic prænotati : *Epistolæ aliquot illustres, graves et eruditæ, extra biblicorum canonem licet, apostolicæ tamen et plæ. Augustæ Vindelitorum, per Alexandrum Weyssenhorn 1529, in 8°*.

Primam inter epistolas pseudo-Isidori temere statuit, qui eam virulentis notis de more configit, Blondellus. Quanti eam fecerit Franciscus Turrianus, inde constat quod eam et pro vera tueatur, et Latine versioni roborandæ, ex codice Vaticano Græcum ejus contextum non semel advocet (81). At Rufinum versionis auctorem esse, cum careat prologo, non admittit (82). Quis vero ignorat, Rufinum longioribus tantum Græcorum scriptis, non brevi ac simplici epistolæ, ex Gennadii sententia, prologos dare debuisse? Epistolæ antiquitatem astruit testimonium Rufini, ab se olim interpretatam, atque editam asseverantis in præfatione ad Gaudentium; *Recognitionibus* non præmissam, quia tempore posterior est, nempe *Recognitionibus* a Clemente, ut putabatur, antea conscriptis. Istud Rufini consilium Cotelierius secutus, eam et ipse operi Clementino postposuit, licet codici Carmelitico insertam inter præfationem et *Recognitiones* reperisset. Ita sane etiam codices quibus usus fuit Stapulensis, insertam habuerunt : et Photius quoque aperte ait (83), in

exemplaribus Græcis eam libris *Recognitionibus* proponi solitam. Postponitur tamen in codice Vaticano sine spuria appendice. Epistolæ ipsi additur in collectionibus Vaticanis Isidori cod. 629, fol. 127, et cod. 630, fol. 6.

Quin ergo Clementis epistola ad Jacobum quam Rufinus Latinam fecit, ea sit pura puta quæ omnium manibus teritur, jure ambigi nequit; nec sane dubitat Bellarminus (84). Ipsemet Blondellus hoc idem satis evincit, quamvis suæ sectæ virus censuræ immisceat. Cotelierius cum post *Recognitiones* eandem epistolam Græce et Latine sine ullo additamento edidisset, mox Rufini interpretationem subiecit, ad veteres editiones et codices mas. de more collatam, et in capita 20 distinctam : quorum duodevicesimum citari observavit in concilio i Vasensi, anno 442 celebrato, can. 6 (85), in Capitularibus regum Francorum (86), inque concilio Metensi cap. 12 (87). Citatur quoque a Nicolao I, epist. 49, a Joanne VIII, epist. 234, et a Gregorio VII, lib. viii, epist. 21. Ad ejus epigraphen tanto ante alludit Sidonius lib. vi, epist. 1, eandemque Bibliothecarius in Clemente laudavit. Antiquissima esse creditur perinde ac sunt libri *Recognitionum*. At Clementi autem Blondellum, quinque insignes S. R. E. cardinales abjudicaverant : Turrecremata (88), Cusanus (89), Baronius (90), Bellarminus (91) et Perronius (92). Ex antiquioribus idem sanxerant Petrus Comestor (93), ac postea Marsilius Patavinus (94), et Gobelius Persona (95). De epistola 3 Clementina, cujus interpretatio Rufino etiam tribuitur, nihil dicam, cum liqueat eam ad Isidori merces de toto spectare.

Hactenus eruditissimus Fontaninus : ex cujus tamen opere illa tantum excerpimus, quæ ad rem nostram potissimum pertinebant, easque pro Institut nostri ratione digestimus. Porro ad *Recognitionum* editionem nostram quod attinet, exemplar Cotelierianum, omnium præstantissimum, typis excudendum tradidimus. Lectiones variantes potiores margini appositæ, suis locis restituiimus. Editoris observationes textui subdidimus. Quæ autem suis notis intexuit V. C. vetera monumenta, ne operis lectio nimis impediretur, in Appendicem *Recognitionibus* subjectam rejecimus.

(80) Mabill., *Analect.* tom. I, pag. 142.
(81) Turrian., lib. II, capp. 3 et 13, pro Canon. apost.
(82) Id. ibid., lib. IV, cap. 24.
(83) Phot., cod. cxiii.
(84) Bellarm., *De Rom. pontif.*, lib. II, cap. 14, post. init.
(85) Apud Labb., tom. III, pag. 1458.
(86) *Capitul. reg. Franc.*, tom. II, pag. 1127.
(87) Apud Labb., tom. IX, pag. 416.

(88) Turrecr., *Summ. Eccl.*, lib. II, cap. 101.
(89) Cusan., *Concord. cathol.*, lib. III, cap. 2.
(90) Baron., ad ann. 69, § xiv.
(91) Bellarm., *De script. eccl.*, ad ann. 92, pag. 51.
(92) Perron., in *iterat. Respons. ad reg. Britann.*, cap. 31, pag. 159.
(93) Comest., *Hist. Act. apost.*, cap. 101.
(94) Marsil., *Patav. Defensor. pac.*, part. II, cap. 27.
(95) Gobel., *Cosmord.*, ætat. VI, cap. 7.

S. CLEMENTIS ROMANI

RECOGNITIONES

RUFINO AQUILEIENSI PRESB. INTERPRETE

AD

LIBRORUM MSS. ET ED. FIDEM EXPRESSÆ,

CURANTE

E. G. GERSDORF

Ph. D. AA. M. Bibliothecæ Univ. Litt. Lips. Præf. prim., etc.

(Lipsiæ, sumptibus Bernh. Tauchnitz jun., 1838, in-8.)

E. G. GERSDORF PRÆFATIO

(Bibliotheca Patrum ecclesiasticorum Latinorum selecta, ad optimorum librorum fidem edita, curante E. G. Gersdorf.
— vol. I. S. Clementis Romani Recognitiones. Lipsiæ, 1838, in-8°.)

Recognitiones, quæ S. Clementis Romani nomini circumferuntur, cum inter se maxime diversas de his omnibus pronuntiatæ essent judicia, S. V. Mosheim auctore inter præstantissima veteris ævi monumenta a plerisque viris antiquitatis et scriptorum veterum Christianorum litterate peritis relatæ sunt. Nam etsi Clementem, qui sæculo primo exeunte episcopi loco Romanæ præfuit Ecclesiæ Petri apostoli discipulus, auctorem horum librorum fuisse nulla possit ratione comprobari, imo sæculo secundo extremo aut tertio ineunte demum compositos eos esse multis ex causis et verisimile et probabile videntur, a viro tamen docto et librorum sacrarum studiis et philosophorum Græcorum disciplinis liberaliter erudito editos, et tum ad consuetudines institutaque Christianorum, qui sæculo secundo vixerunt pernoscenda, tum ad ævi illius rationes et hæreticorum commenta intelligenda cum maxime eos idoneos esse veteres et recentiores consentiunt omnes. Ad impugnandas enim et evitandas illius ævi falsas de numine divino opiniones fabulam ingeniose excogitavit auctor, quæ Petrus apostolus inter peregrinandum socio sibi ascito Clemente cive Romano, viro doctrina atque optimarum artium studio a prima ætate erudito, Simonis Magi hæreticorum principis commenta scelerateque facta convincit, et ex ipsa Clementis historia, qui parentes charissimos et fratres duos uterinos sorte iniqua jam multis abhinc annis sibi eripitos et inter se se junctos saluos paulatim recipit et recognoscit, fuit diram necessitatem nonesse ab hominibus conquerendam, consuli a Deo rebus humanis et fiduciam Christi, evulsis ex mentibus hominum vanis istis atque perversis opinionibus vero salutarem argumentis comprobatur gravissimis. Cum vero adversarii, quotquot tum aut simulacrorum cultum, aut philosophorum opiniones, aut Judæorum decreta, aut hæreticorum denique commenta amplexi sacris Christianis infensi erant, subtili hac disputatione et uno volumine castigarentur omnes, narrationis autem genus quo usus est auctor novum plane atque inusitatum haud displiceret legentibus, jam sæculo tertio exstiterunt, qui in sectatorum gratiam sive auferant sive diminuerent sive alia quavis ratione interpolatos corrumpere hos libros hæretici, νοθεύσαντες μὲν τὰ ἐν αὐτοῖς, ἄλλα δὲ ἀληθινὰ ἑκείνων, ut ait Epiphanius, hæres. 30, 45. (Vol. I, p. 139 ed. Petav.) (96) Pluribus inde itaque maxime temporibus I. Recognitiones, quæ Græce Περιόδοι τοῦ Πέτρου, s. τοῦ Κλήμεντος, πρὸς ἑμῶν τὸν Μάγον διαλέξεις, πράξεις, ἀναγνώσεις, ἀναγνώσιμος dicebantur, et a Rufino Aquileiensis Ecclesiæ presbytero sub finem sæculi quarti in Latinam linguam conversæ diversis modis in codd. inscribuntur, v. c. Clementis Itinerarium ad Jacobum fratrem Domini, Liber itinerarius prædicationis Petri, Gesta s. Historia Clementis, Clem. libri de disputatione Petri cum Simone Mago, etc.; II. Clementina (τὰ Κλημენტία s. Κλημεντος τῶν Πέτρου ἐπιδημιῶν κηρυγμάτων κηρυγμάτων ἐπιτομή), quorum homilias duodeviginti priores et undevigesimam altera parte mutilam primus ex cod. Paris. Græce edidit Cotelerius; III. Clementina epitome de gestis Petri (Κλημεντος περὶ τῶν πράξεων ἐπιδημιῶν τε καὶ κηρυγμάτων τοῦ ἁγίου καὶ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου ἐπιτομή, κ. τ. λ.), cujus ab Adr. Turnebo primum typis descriptæ tres teste Cotelerio. recensiones inter se haud parum diversæ in bibliotheca regia Parisina asservantur. Jam vero Recognitionum libros si cum Clementinis istis et Epitome curiose conferuntur, utrisque antiquiorem Περιόδοι τοῦ Πέτρου editionem exhibere probabili ratione dicitur, quamvis nec ipsos ab omni vitio et errore vacuos atque

(96) Cf. Rufin. in præf. ad Gaudentium, et Id. De adulter. libr. Origenis, Photius in Biblioth. cod. 113 all.

integrum quicquam sine omni dubitatione confirmabit. Incertum sane in hac tanta rerum obscuritate et perditis antiquissimis atque illibata librorum Clementinorum editione iudicium, neque singulas VV. DD. de his sententias nunc proferre ac diffiduciosè instituti nostri permittit ratio (97). Auctor, natione Judæus, disciplina Alexandrinus philosophus, ut perhibet Mothemius, cum ad Christianam sacra appellaret animum, partem quidem rejiciebat dogmatum quæ a philosophia acciperent, sed servabat sibi etiam plurima, quæ ita quidem aptabat Christianæ religionis præceptis, ut novum quoddam idque philosophicum religionis genus inde prodiret, quod Clementina Clementinus Recognitiones exhibent. At de Rufino ipso ejusque Græcos auctores interpretandi ratione dubia fides, et quæ ille de suis addiderit quæve emisit (vid. ejus præfat.) ignoratur. Quid vero, si in Latinam Rufini interpretationem iterum illata essent vanæ insipientis cujusdam hominis commenta? Etenim libri scripti multis in locis adeo inter se discrepant (v. c. libr. III, c. 2-12, 51-63 et sæpius), ut de eo opinor, quin Rufini ætate omnino recentiora et aliunde eorum nonnulla invecta sint, quæ in hoc illone veteri libro addita legantur, in alio desiderantur, dubitari nequeat. — Lectione autem horum librorum haud injucunda medio ævo delectatos esse multos testem habemus haud exiguum codicum mas. numerum, qui in bibliothecis servantur Parisiensibus, Bodleianis, Oxoniensibus, Basileensibus, Bernensibus, Lipsiensibus Paulina et in aliis pluribus. Parisinos codices, Regium, Thuanicum, Sorbonicum, P. Petiti et Carmelitarum adhibuit in editione sua Cotelæus, vir de omni antiquitate Christiana egregie meritis, in emendando autem Clemente tam timidus et religiosus, ut pæne ne manifestissimas quidem scripturæ corruptelas optimorum librorum auctoritate ausus esset corrigere. Libros Oxonienses descripsit Grabius l. I.; duorum Bernensium, quos Sinnerus in Catalogo I, p. 51, recensuit, accuratam notitiam singulari humanitati debeo Rettigii, litt. antiquarum in illa urbe professoris celeberrimi, qui auctore Sauppio, V. cl., apud Turicenses prof. et bibliothecæ præfecto meritissimo, eos in usum meum evoluit. De quibus, cum plerumque inter se consentiant et optimæ notæ libris annuementur, hoc unum addo, quod qui in cod. num. 164 signato, sæc. X, locus libri III, c. 2-12, deest, in altero num. 66, sæc. XI, legitur. Sed maximo mihi in curando hoc opere adjumento fuerunt libri duo Lipsienses bibliothecæ Paulinæ, membranacei, quorum alter, catal. num. 90, olim Pegaviensis, sæculo XI, alter num. 91, anno Chr. 1218 in Sorono monte scriptus est. Rufini manum ut restituerem, haud ignorans commentarios hos singulari quodam corruptela genere locis pæne innumeris depravatos esse, lectiones tam librorum scripturarum, tum editorum, Sighardi Basileensis 1536, Parisinarum 1541 et 1568, Cotelæi, et Clerici (SS. Patrum apostoll. opp. Vol. I, Amstel. 1726), Gellandii denique (Biblioth. vel. Patrum tom. II, Venet. 1756) diligentem curam adhibendas esse censei. Quibus præsidium ubi sim usus, cum quavis fere pagina emendatione indigeret et etiamnunc restent aliqui loci, quos codicum mas. ope destitutos intactos relinquere quam temere mutare malui, hic pro instituta ratione non vacat exponere, et qualis in tanta laebe et corruptela scripturæ singulis allata sit locis modela, magis est aliorum existimare quam meum profiteri. Neque vero quin magna codicibus mas. Lipsiensibus in emendandis atque conformandis Recognitionum libris tribuenda sit auctoritas, nunquam dubitavi, cum optimis codicibus eos consentire viderem; in eo autem, quid de his statuendum sit locis, qui passim in codd. Lips. desunt, neque a librario negligente prætermissi neque ad orationis seriem sententiarumque concinnitatem omnino necessarii, incertus hæreo. Quærentibus quæ hujus rei probabilis ratio reddi possit, tria maxime respicienda videntur, nempe eorum, quæ in antiquissimis quibusdam libris desunt, alia ab hæreticis aut insulis hominibus Rufini ætate recentioribus temere illata, alia a fidei orthodoxæ cultoribus strenuis deleta, alia denique ut visum est brevitate quodam studio contracta esse in epitomen, ut v. c. libr. I, c. 23-25, et l. VIII, c. 5-62. Etenim hoc altero in loco sic legitur in codd. Lipsiensibus: — Quæ ignorantur inveniet. Tum Niceta aperte et dilucide illi, et quia Deus est et quia mundus ejus providentia regitur, exponere cepit. (c. 41.) Cui succedens Aquila si quid a fratre semiplene dictum fuerat, firmissimis assertionibus approbavit, ita ut senex diceret, tam prudenter et fortiter eos prolocutos, ut melius de hujus rei inquisitione dici non possit. Sed de hac re solummodo sibi scrupulum moveri, quia extra genus fieri aliquid non putaret, dicens omnia sibi necessitate genesis accidisse. (c. 51.) Si, inquit Aquila, ex ipsa disciplina — scientiam mathesis attigit. (c. 58.) Cum hæc Aquila dixisset et, ego Clemens, crastino, inquam, dices pater — (c. 62.) Petrus surrexit et turbas dimisit, etc. In tanta igitur rerum obscuritate et dubitatione cum ante hos decem annos in majori librorum Clementinorum editione occupatus, Arabicam Recognitionum interpretationem in bibliotheca regia Parisiensi inveniri ex catalogo Biblioth. Reg. I, p. 106, cognoverim, Fleischer, viri egregii Silo. de Sacy illo tempore auditori dilectissimo, nunc linguarum orientalium in nostra litterarum universitate professori præclare merito, facile persuasi, ut libro huius perillustrato accuratam ejus mecum communicaret notitiam. Sed spes quam in versione Arabica collocaveram, me frustrata est. Codex ms. Parisinus, qui inter orientales num. 70 signatur, et inscribitur Testamentum Christi Domini ad Petrum et omnia mysteria quæ ei revelavit, auctore S. Clemente Romano, etc. 26 sectionibus haud parva quidem continet, quæ ex Recognitionibus excerpta esse videntur, sed confusa et cum ineptiis variisque hallucinationibus ac permixta conquestionibus de injuriis et malis, quibus affligebantur sæculi post Chr. natum decimo quinto Christiani in Oriente degentes a Muhamedanis.

Hæc de Recognitionibus dicta sunt. Plura vero alia in aliud tempus differenda esse video. Cum enim Bernhardus Tauchnitzius, Caroli Tauchnitzii ex fratre filius, vir honestissimus, iterum ac sæpius à me peteret, ut selectam Patrum ecclesiasticorum bibliothecam quam primum edendam curarem, quæ contexta diligenter recognita, modico emptoris pretio parabilis esset, quanquam me non præteribat quam arduum hoc esset et difficile negotium, roganti tamen librario operam meam quantulamcunque non putavi diutius esse recusandam. Socios in hoc opere perficiendo mihi adjuvari viros litteris et antiquitatis Christianæ studiis eruditissimos, quorum opera Cyprianus, Lactantius et Tertulliani quædam scripta anno proximo typis expressa perpetuis prodibunt. Et vero, si omnia me fallunt, hæc ipsa selecta veterum Patrum ecclesiasticorum Bibliotheca excerpta multis, haud parum commodis inserviet hominum theologiæ operam dantem, qui notitiam librorum sacrarum interpretationem, veteris Ecclesiæ dogmata, disciplinæ veteris ecclesiasticæ formam, rituum denique ortus resque gestas veterum Christianorum probe perspicere et intelligere sui muneris esse existimant.

Scr. Lipsiæ d. S. Martini A. C. MDCCLXXXVII.

E. G. GERSDORF.

(97) Cf. Le Nourry Apper. ad bibl. max. PP., I, p. 398 — 423. Grabii Spici. PP. I, p. 270 — 302. Germon De vet. her. eccl. codd. corruptioribus p. 238 — 52. Lardner credibility of the gospel-history II, p. 769 — 817. Mothemii Diss. ad hist. eccl. pert. I, p. 174 — 192. Fogginii De Romano Petri itin. exercit. p. 14 — 18. Rosenmüller Hist. interpret. libr. sacr. I, p. 73 — 114. Neander Genet. Entwickel. d. gnos. Systeme, p. 361 — 421. Tischerer Fall d. Heidenth. herausgeg. von Niedner, p. 381 sq. — Kestner Agape p. 26 sqq. Oudin, Caveus, all.

RUFINI

AQUILEIENSIS PRESBYTERI

IN

S. CLEMENTIS RECOGNITIONUM LIBROS

PRÆFATIO

AD GAUDENTIUM EPISCOPUM.

Tibi quidem, Gaudenti (98), nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor, imo tanta spiritus gratia est, ut si quid a te etiam quotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi et ad instructionem tradi posteris debeat. Nos tamen, quos et ingenii tenuitas minus promptos, et senecta jam tardos reddit ac segnes, opus quod olim venerandæ memoriæ virgo Silvia (99) iunxerat, ut Clementem nostræ linguæ redderemus (100), et tu deinceps jure hæreditario poscebas, licet multas post moras, tamen aliquando restituimus, prædamque, ut opinor, non parvam, Græcorum bibliothecis ereptam, nostrorum usibus et utilitatibus convectamus, ut quos propriis non possumus, peregrinis nutriamus alimoniis. Nam et solent suaviora videri peregrina, interdum vero et utiliora. Denique peregrinum est pene omne quod medelam corporibus confert, quod morbis occurrit, quod venena depellit. Judæa balsami lacrymam, Creta comam dictamni mittit, Arabia aromatum flores, et spicarum nardi India segetem metit, quæ apud nos, etiamsi aliquantulo quam proprius ager attulit, fractiora perveniunt, odoris tamen gratiam vimque medendi integram servant. Suscipe igitur, anime mi, redeuntem ad te Clementem nostram, suscipe jam Romanum. Nec mireris, si forte tibi in eo minus solito floridus eloquentiæ vultus appareat. Nihil interest, dummodo sensus idem sapiat. Peregrinas ergo merces multo in patriam audore transvehimus. Et nescio quam gratus me civium vultus accipit, magna sibi Græciæ spolia deferentem, et occultos sapientiæ thesauros nostræ linguæ clave reserantem. Sed votis tuis faveat Deus, ut nullus nobis sinister oculus, nec cujusquam lividus occurrat aspectus, ne extremo prodigii genere, cum nihil invident illi quibus aufertur, livescant tamen isti quibus confertur. Æquum est sane, tibi qui hæc etiam (1) Græce legeris (ne forte in aliquibus minus a nobis servatum translationis ordinem putes), interpretationis nostræ indicare consilium. Puto quod non te lateat, Clementis hujus in Græco ejusdem operis Ἀναγνώσεων, hoc est *Recognitionum*, duas editiones haberi, et duo corpora esse librorum, in aliquantis quidem diversa (2), in multis tamen ejusdem narrationis. Denique pars ultima hujus operis, in qua de transformatione Simonis refertur, in uno corpore habetur, in alio penitus non habetur. Sunt autem et quædam in utroque corpore de ingenito Deo genitoque (3) disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut nihil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram. Hæc ergo ego, tanquam quæ supra vires meas essent, aliis reservare malui, quam minus plena proferre. In cæteris autem, quantum potuimus, operam dedimus,

COTELERII NOTÆ.

(98) *Gaudenti*. Omnes codices manu exarati, quos videre mihi contigit; sex, scilicet, habent, *papa Gaudenti*. Intellige Gaudentium Novariensem, seu potius Brixiansem.

(99) *Virgo Sylvia*. Etiam mss. *Candeler*. et *Carmelit*. *Virgo nomine Silvia*. Apud Palladium, *Historiæ Lausiacæ* cap. 141. Σαλβία, minus bene, recte *Silvia* in Heraclidis *Paradiso*, cap. 42, et epistola 11 S. Paulini. Alia a Silvana vidua, de qua scriptores Vitæ S. Chrysostomi.

(100) *Ut Clementem nostræ linguæ redderemus*. Romanum linguæ Romanorum. Inferius: *Suscipe igitur, anime mi* (ms. *Candel*. magnanime, *Carmel*. mi *Domine*, *Pet. mi amice*), *redeuntem ad te Clementem nostrum: suscipe jam Romanum*. Gravi siquidem errore Anastasius Bibliothecarius, *Epistola ad Joannem diaconum Romanum*, nec intellecto Rufino,

scribit: *Quinimo sicut et ipsum quoque Clementem quem Rufinus nostræ linguæ redditum, restitutum, et redeuntem ad Gaudentium scribens innuit; et quod Latine scriptus fuerit, et amissus, rursusque receptus, signanter ostendit: cum Rufinus contra non obscure significet id quod res est, Recognitiones primitus Græce scriptas fuisse. Postea Carmel., magna sibi gratiæ spolia deferentem.*

(1) Ms. *Pet. jam*.

(2) Ms. *Cand.* et *P. diversæ*.

(3) *De ingenito Deo, genitoque*, etc. In sublimissima hac quæstione, quemadmodum appellatur a Claudio Mamerto; et in aliis quibusdam depravatas fuisse Clementinas *Recognitiones* per hæreticos, Ebionitas, Arianos, et Eunomianos, discimus ab Epiphanio, Rufino, Photio. Vide infra, lib. III cap. 2, etc.

non solum a sententiis, sed ne a sermonibus quidem talis elocutionibusque discedere. Quæ res quamvis minus ornatum, magis tamen fidele narrationis reddit eloquium. Epistolam sane, in qua idem Clemens ad Jacobum fratrem Domini scribens de obitu nuntiat Petri (4), et quod se reliquerit successorem cathedras et doctrinæ suæ, in qua etiam de omni ordine ecclesiastico continetur, ideo nunc huic operi non præmiat, quia et tempore posterior est, et olim a me interpretata et edita. Sed quod in ea nonnullis fortasse videbitur inconsequens, si hic explanetur, non puto absurdum videri. Quidam enim requirunt, quomodo cum Linus et Cletus (5) in urbe Roma ante Clementem hunc fuerint episcopi, ipse Clemens ad Jacobum scribens, sibi dicat a Petro docendi cathedram traditam. Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerunt quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus implet officium, sicut invenitur etiam apud Casaream fecisse, ubi cum ipse esset præsens, Zacchæum tamen a se ordinatum habebat episcopum. Et hoc modo utrumque verum videbitur, ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi susceperit sedem. Sed jam videamus, scribens Jacobo fratri Domini, operis sui Clemens ipse quod sumat narrationis initium.

RECOGNITIONUM LIBER PRIMUS.

I. Ego Clemens in urbe Roma natus, ex prima ætate pudicitiae studium gessi (6), dum me animi intentio velut vinculis quibusdam sollicitudinis et mœroris a puero innoxum teneret. Inerat enim mihi cogitatio (incertum sane unde initium sumpserit), crebro ad memoriam meam conditionem mortalitatis adducens, simulque discutiens: utrumne sit mihi aliqua vita post mortem, an nihil omnino postea sim futurus, si non fuerim antequam nascerer, vel si nulla prorsus vitæ hujus erit post obitum recordatio, et ita immensitas temporis cuncta oblivioni ac silentio dabit, ut non solum non simus, sed neque quod fuerimus, habeatur in memoria. Sed et illud versabatur in pectore, quando factus sit mundus, vel antequam fieret, quid erat, aut vero semper fuerit. Nam certum videbatur, quod si esset factus, esset et profecto solvendus, et si solvatur, quid iterum erit? Nisi forte oblitio cuncta et silentium tegat, aut forte aliquid erit, quod nunc sentire mortali non potest mens.

II. Hæc et his similia, nescio unde, indesinenter animo revolvens, nimietate mœroris incredibiliter tabescebam, et quod est gravius, si quando respicer a me hujusmodi curas velut minus utiles cogitabam, validiores in me fluctus sollicitudinum consurgebant. Inerat enim mihi comes optima, quæ me quiescere non sineret, immortalitatis cupido. Ut enim post rerum exitus docuit, et gratia Dei omnipotentis ostendit, hæc me animi intentio ad inquisitionem veritatis, et agnitionem veræ lucis adduxit.

A Ex quo factum est, ut lugerem postmodum eos, quos prius ignorans beatos credebam.

III. Igitur cum a prima ætate in hujusmodi animorum intentione versarer, cupiens aliquid discere, philosophorum frequentabam scholas, ubi nihil aliud, quam dogmatum assertiones et impugnationes videbam agi sine fine, certamina, artes syllogismorum conclusionumque agitari versutias. Et si quando quidem obtinebat hic sermo, quod immortalis esset anima, gratulabar; si quando vero arguebatur quasi mortalis, cum tristitia discedebam. Neutrum tamen in corde meo firmitudinem veritatis tenebat, sed hoc tantum intelligebam, quod sententiæ ac definitiones rerum, non pro natura sui ac veritate causarum, sed pro ingeniis defendendum, falsæ imaginarentur, aut veræ, eoque magis in profundo pectoris cruciabar, quod neque aliquid ex his, quæ dicebantur, tanquam firmum tenere poteram, neque abjicere desiderium requirendi; sed quanto magis negligere conabar ac spernere, tanto ardentius, ut supra dixi, velut cum quadam voluptate latenter irrepens hujusmodi cogitatio, mentem atque animum possidebat.

IV. Coangustatus igitur inventionem rerum, aiebam apud memetipsum: Quid inaniter laboramus, cum manifestus sit terminus rerum? Si enim post mortem non ero, nunc superfluo crucior; si vero erit mihi vita post obitum, servemus illi vitæ sui temporis motus, ne forte his, quæ nunc patior, aliqua me ibi tristiora excipiant, nisi pie ac sobrie

COTELERII NOTÆ.

(4) De obitu nuntiat Petri. Ita omnes eodices. Epistolam Clementis ad Jacobum præponi solitam libris; *Recognitionum*, aperte dicit Photius. Atque eadem in codice Carmelitice Bibliothecæ inseritur, inter Rufini Præfationem ac ipsas *Recognitiones*.

(5) Linus et Cletus, seu potius Anaclethus, ut habent quoque Cand., Carm. et Pet. Fuisse hos duos, urbis Romæ episcopos; sub Petro apostolo, existimant cum Rufino Beda, Rabanus, Haymo, qui de

vitæ Romanorum pontificum scripserunt, auctor Chronici episcoporum Metensium, alique. Lege Epiphanium hæresi 27, 6, et quæ notavimus ad caput 46 libri vii *Constit. apost.*, item Marianum Scotum, ac epistolam Joanni III tributam.

(6) *Pudicitiae studium gessi*. Et Ignatii interpolator *Epist. ad Philadelphinos*, n° 4, Clementem cum virginibus collocat. Quod tum prosa, tum carmine Aldhelmus celebravit.

vinero, et secundum nonnullarum sententias philosophorum, Pyriphlegethonem fluvio vel Tartaro, ut Sisyphus et Tityus, et ut Ixion ac Tantalus aeternis in inferno suppliciis tradar. Et rursus mihi ipse respondebam: Sed hæc fabulæ sunt, aut si ita est, in rebus dubiis præstat pie vivere. Sed iterum reputabam mecum, quomodo possem sub incerto iustitiæ præmio, a peccati me libidine continere? Maxime cum etiam, quæ sit ipsa iustitia, quæ Deo placeat, apud me habeatur incertum, et neque si immortalis sit anima, ac sit, quæ aliquid sperare possit, agnoscam, neque quid certi futurum sit noverim. Nec tamen quiescere ab huiusmodi cogitationibus possum.

V. Quid igitur faciam? Ægyptum petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis præsent, amicus efficiar, et pecunia ab eis invitatum magum prætorbor; ut educat mihi animam de infernis, per eam quam necromantiam vocant, tanquam de aliquo negotio consulere cupienti. Mihi vero hæc erit consultatio: si immortalis est anima. Probatio autem animæ, quod immortalis sit, non ex eo quod loquitur, erit mihi certa, vel ex eo quod audio, sed ex eo quod video; ut oculus meis cernens eam, certissimam de reliquo immortalitatis ejus sententiam teneam. Neque enim ultra poterit veritatem visus, verborum fallacia et auditio incerta turbare. Verumtamen hanc ipsam deliberationem meam retuli ad quemdam familiarem meum philosophum; qui mihi consilium dedit, ne hoc facere auderem. Sive enim, inquit, evocanti mago non obediat anima, tu post hæc tanquam nihil esse putans post mortem, desperabilius vives, quippe qui et illicita tentaveris. Si vero et aliquid ibi videre tibi visus fueris, quæ tibi religio, aut quæ pietas ex illicitis tradetur et impiis? Exosum namque Divinitati huiusmodi negotium ferunt, et adversari Deum his qui animas post absolutionem corporum vexant. Ego vero, his auditis, pigrior quidem sum redditus ad hoc quod parabam, nec tamen usquequaque aut desiderium ponere poteram, aut molestiam cogitationis abjicere.

VI. Et ne longa utar narratione, cum his ego cogitationis meæ aestibus agitarer, fama quædam sen-

tim in imperio Tiberii Caesaris, inde ex Orientis partibus sumpto, pervenit ad nos, et per singula convalescens, velut a Deo bonus quidam nuntius missus, universum replebat orbem, nec paliebatur divinam voluntatem silentio tegi (7). Diffundebatur ergo per singula loca, annuntians, quod esset quidam in Judæa, qui sumpto a tempore veris exordio (8), regnum Dei evangelizaret Judæis, idque percepturos diceret eos, qui mandatorum suorum et doctrinæ instituta servassent. Ut autem sermo ejus fide dignus, ac divinitatis plenus esse crederetur, virtutes multas, et signa ac prodigia mira efficere jussione sola dicebatur, ita ut, tanquam a Deo potestatem habens, surdos faceret audire et cæcos videre, claudos erigeret, atque omnem infirmitatem cunctosque dæmones ex hominibus effugaret, sed et oblatos sibi mortuos suscitaret, leprosos quoque eminens videns curaret, et nihil omnino esset, quod ei impossibile videretur. Hæc et horum similia processu temporis, crebris jam non rumoribus, sed manifestis quodammodo adventantium ex illis partibus nuntiis firmabantur, et ipsa jam per dies singulos rei veritas patebat.

VII. Denique in urbe per loca conventus fieri et de hoc sermone tractari, atque in admiratione res haberi cepit, quisnam is esset, qui apparuerit, vel quid nunti a Deo hominibus detulisset; donec sub eodem anno vir quidam astans in urbis loco celeberrimo, proclamaret ad populum, dicens: Audite me, o cives Romani; Filius Dei adest in partibus Judææ, promittens omnibus volentibus audire se, vitam æternam, si quis tamen (9) secundum voluntatem ejus, a quo missus est Dei Patris, actus suos direxerit. Propter quod convertimini a malis ad bona, a temporalibus ad æterna. Agnoscite unum esse Deum coeli terræque rectorem, in cujus justis aspectibus vos injusti mundum ejus habitatis. Sed si convertimini et secundum voluntatem ejus agitis, ad futurum sæculum venientes et æterni effecti, ineffabilibus ejus bonis ac præmiis perfruemini. Erat autem vir iste, qui hæc loquebatur ad populum, ex Orientis partibus, natione Hebræus (10), nomine Barnabas, qui se etiam unum ex ejus discipulis (11) esse dicebat, missumque ob hoc, ut hæc volentibus

COTELERII NOTÆ.

(7) Tegi. In Freculo, tegere, quod respondet Græco-οκρυπτειν.

(8) Sumpto a tempore veris exordio. Martirologium Hieronymi dictum: Kalend. Maii. Initium prædicationis Domini nostri Jesu Christi. Wandalbertus: Maias prima sacrat Christi doctrina Kalendas.

(9) Si quis tamen, etc. Freculus: Si qui tamen, et direxerint, quemadmodum in Græco. Simili modo postea ac præmiis abest a Freculo et a Græcis. Notanda quoque varia lectio docendi pro dicendi: et utraque conferenda cum Græcis Epitomes ac Clementinorum.

(10) Natione Hebræus. Barnabam Cyprium faciunt interpretes ad Act. iv, 36, necnon Epiphanius hæresi 30, c. 25, Hieronymus in Catalogo, et Alexander monachus in Encomio S. Barnabæ.

(11) Unum ex ejus discipulis. Ita apud Clementem

Alexandrinum, Eusebium et Epiphanius. Sic quoque in Chronico vocato Alexandrino, Dorothei Synopsi, et Laudatione Alexandri. Sed Beda negat, in firmo nixus fundamento. Mirum, inquit, Retractatione in Acta apostolorum, ad cap. 4, quomodo hæc Barnabam, qui postea cum Paulo gentium est ordinatus apostolus, ac post longum ejus contubernium Cyprium unde ortus fuerat, prædicaturus rediit, Eusebius in Historia ecclesiastica, de numero esse LXX discipulorum Domini Salvatoris arbitratur, cum manifeste scribat B. Lucas eum post ascensionem Domini ad discipulatum apostolorum venisse: nisi forte putandum est, eum prius ita discipulatum Christi secutum, ut necdum renuntiaverit omnibus quæ possidebat, quod utrum evangelicæ doctrinæ convenerit, cuius facillime patet.

indicaret. Quibus ego auditis, cum reliqua multitudine, sequi eum coepi et audire, quæ dicere. Intellegebam sane quod nihil dialecticæ artis esset in homine, sed simpliciter et absque ullo dicendi furo, quæ audisset a Filio Dei vel vidisset, exponeret. Assertiones enim suas non argumentorum virtute monebat, sed verborum et mirabilium, quæ annuntiabat, testes multos, ex ipso etiam circumstante populo, producebat.

VIII. Verum quoniam ad ea, quæ sincere dicebantur, libenter annuere populus et amplecti sermonem simplicem coepit, hi qui sibi eruditi videbantur vel philosophi, ridere hominem ac spernere coepere, et syllogismorum in eum tendiculas velut validissima arma proferre. At ille interritus et velut deliramenta argutias eorum ducens, ne responsione quidem dignos judicabat, sed ea quæ proposuerat, exsequebatur intrepidus. Denique cum loquenti ei quidam proposuisset, cur ita factus esset culex (12), ut cum sit animal exiguum, et sex habeat pedes, insuper additæ sint ei et alæ, elephantus vero cum sit immane animal neque alas habeat, quatuor tantum pedes habeat: ad hæc ille ne respiciens quidem, sermonem suum, quem importuna propositio interruperat, continuata intentione peragebat, hæc sola admonitione per singulas quasque interruptiones addita: Nos ejus qui misit nos verba factaque mirabilia annuntiare vobis in mandatis habemus, fidemque eorum quæ dicimus, non ex argumentis arte quæsitis, sed ex vobis ipsis productis testibus confirmare. Agnosco enim plurimos stare in medio vestrum ex his, quos una nobiscum memini audisse quæ audivimus, et vidisse quæ vidimus. Sit autem in vestra potestate, vel recipere quæ annuntiamus, vel spernere. Nos enim quod expedire vobis novimus, tacere non possumus, quia nobis, si taceamus, damnum est, vobis vero, quæ dicimus, si non recipiatis, perniciēs. Sed et stultis propositionibus vestris respondere per facile possum, si veritatis discendæ causa quæreretis, de culicis dico atque elephantis differentia; sed nunc de creatoris dicere vobis aliquid absurdum est, cum a vobis ipse omnium Creator et Conditor ignoretur.

IX. Hæc autem cum dixisset, velut ex uno consensu, indisciplinato ore omnes simul risum dedere, incutere ei verecundiam ac silentium imponere cupientes, barbarumque et minus sanæ mentis eum acclamantes. Ego vero cum hæc ita fieri cernerem, zelo quodam nescio unde repletus, ac religioso furore succensus, silere non potui, sed cum omni libertate proclamans: Rectissime Deus, inquam,

A omnipotens abscondit a vobis voluntatem suam, quos agnitione sui prævidit indignos, sicut ex his quæ nunc agitis, sanum sapientibus palam est. Nam cum videatis prædicatores voluntatis Dei advenisse, quia nullam sermo eorum grammaticæ artis scientiam proficitur, sed simplicibus et impolitis sermonibus perferunt ad vos divina mandata, ita ut omnes qui audiunt, sequi possint et intelligere quæ dicuntur; ridetis salutis vestræ ministros et nuntios, ignorantes quia vestra, qui vobis periti et eloquentes videmini, condemnatio est, quod apud agrestes et barbaros habetur veritatis agnitio. Quæ cum ad vos advenit, nec quasi hospita suscipitur, quæ nisi intemperantia vestra et libido obsisteret, civis esse et vernacula debuisset; ut ex his arguamini, quod non B veritatis amici et philosophi, sed jaçantiae sectatores, et variloqui estis, qui veritatem non in simplicibus verbis, sed in versutis et callidis creditis habitare, et innumerabilia verborum profertis, unius verbi nequaquam pretio pensitanda. Quid ergo putatis futurum de vobis, vos o omnis turba Græcorum, si erit judicium Dei, sicut iste dicit? Sed nunc, omittentes ridere in perniciem vestri virum hunc, respondeat mihi qui vult ex vobis, quoniam quidem solo latratu vestro obturbatis etiam eorum aures, qui salvi esse volunt, et mentes quæ ad fidem paratæ sunt, ad infidelitatis lapsum vestris obturbationibus declinatis: quæ vobis erit unquam venia, qui Divinitatis nuntium, promittentem vobis agnitionem Dei, ridetis et injuriis afficitis? quem utique C etiamsi nihil veritatis afferret, pro ipso tamen benignitatis erga vos proposito, gratum acceptumque habere deberetis.

X. Hæc et his similia cum prosequerer, plurimus astantis populi fremitus concitabatur, dum alii velut erga hospitem miseratione moverentur, meumque sermonem ut consequenter habitum probarent, alii petulantes et stolidi, in me quoque pariter, ut in Barnabam, effrenati animi iracundiam concitarent. Sed cum ad vesperam jam declinaret dies, apprehensa Barnabæ dextera, oblectantem licet eum, ad meam tamen adduxi domum, atque ibi manere feci, ne quis forte ex indocili vulgo injiceret ei manus. Aliquantulis igitur diebus una positi, disserente eo [paucis], sermonem veritatis libenter audiebam; urgebat tamen profectionem, dicens se diem festum religionis suæ, qui immineret, omnimodis apud Judæam celebraturum, ibique de reliquo cum suis civibus ac fratribus permansurum, evidenter indicans injuriæ se horrore perculsum.

XI. Denique cum ego dicerem: Tu mihi tantum

COTELERII NOTÆ.

(12) Cur ita factus esset culex. Hieronymus, l. i adversus Pelagianos, 7: Elephantis tantæ molis, et gryphes in sua gravitate causentur, cur quaternis pedibus incedant, cum muscæ culicesque, et cætera hujusmodi animantia sub pennulis senos pedes habeant; et aliqui vermiculi sint, qui tantis pedibus

scateant, ut innumerabiles simul motus nulla acies comprehendat. Et iii, contra Rufinum, 8: Ergo nisi tibi rationem reddidero, quare formica, parvum animal et punctum, ut ita dicam, corporis, sex pedes habeat; cum elephante, tanta moles, quatuor pedibus incedat.

ejus viri, quem apparuisse didici, expone doctrinam, A et ego meis sermonibus tua dicta componens, omnipotentis Dei regnum justitiamque prædicabo, et post hæc si volueris, etiam navigabo tecum, valde enim videre cupio Judæam, vobiscum fortassis perpetuo permansurus. Ad hæc ille: Tu, inquit, si quidem videre vis patriam nostram, et discere quæ desideras, jam nunc mecum pariter naviga; si vero te aliquid tenet, signa tibi habitationis nostræ derelinquam, ut cum venire volueris, invenire nos facile possis; ego enim crastino iter aggrediar. Quem ubi immobilem vidi, descendi cum ipso usque ad portum, ac diligenter ab eo signa, quæ dixerat, habitationis accepi, dicens ei: quia nisi aliquantulum pecuniæ necessario mihi esset a debitoribus reposcendum, nihil omnino differrem, velociter tamen B insequar iter tuum. Cum hæc dixissem, commendato eo attentius his, qui navi præerant, regressus sum tristis. Habebat enim me recordatio consuetudinis boni hospitis et optimi amici.

XII. Diebus autem paucis remoratus, et his quæ debebantur ex parte aliqua profligatis (plurima enim festinandi studio neglexi, ne a proposito impedire), enavigavi continuo in Judæam, et post dies quindecim Cæsaream Stratonis, quæ est Palæstinæ urbs maxima, appulsus sum. Cumque navi egressus, hospitium quærerem, rumore populi comperi quod Petrus quidam, illius qui in Judæa apparuit, et signa multa ac prodigia divinitus gesta inter homines ostendit, discipulus probatissimus, crastino eum Simone quodam Samaritano ex castello Gethonum (13), habiturus esset verborum quæstionumque certamen. Quibus ego auditis, rogabam demonstrari mihi ejus hospitium; quod cum reperissem, atque ante fores constitissem, ingerebam janitori, quisnam essem atque unde adventarem; et ecce Barnabas procedens, statim ut me vidit, in complexus meos cucurrit, gaudio lacrymans, atque apprehensum me manu introducebat ad Petrum. Quem cum mihi eminus ostendisset: Illic est, inquit, Petrus, quem tibi maximum esse in Dei sapientia dicebam, cuique de te rursus sine cessatione locutus sum. Ingredere igitur tanquam bene ei cognitus. Omnia enim quæ in te sunt bona, verissime comperit, et religiosum propositum tuum diligenter agnovit, ex quo et summo desiderio agitur videndi te. Unde magnum ei hodie munus meis te manibus offero; simulque oblato me, ait: Hic est Clemens, Petre.

XIII. At benignissimus Petrus, audito nomine, accurrens protinus inhæsit osculis meis, et post hæc cum sedere me fecisset, ait: Bene fecisti prædicatorem veritatis hospitio recipere Barnabam, nihil veritus populi insanientis furorem; beatus eris. Sicut enim tu legatum veritatis omni honore dignum duxisti, ita te quoque peregrinantem et hospitem veritas ipsa suscipiet, et civem propriæ urbis ascribet, et tunc tibi erit gaudium magnum, quod exiguum nunc impartiens gratiam, æternorum bonorum hæres scriberis. Nunc ergo ne labores exponere mihi animum tuum; cuncta enim de te et de moribus tuis Barnabas fidei sermone edocuit, quotidie pene et indesinenter bonorum tuorum memoriam repetens. Et ut tibi breviter, tanquam unanimi jam amico, quod in re est definiam, si nihil est quod te impediatur, iter age nobiscum, et audi sermonem veritatis, quem habituri sumus per loca singula, usquequo ad ipsam nobis perveniendum sit urbem Romam; et nunc tu, si quid desideras, dicito.

XIV. Cumque ei exposuissem, quid ab initio propositi gesserim, et quomodo per inanes effusus sim quæstiones [et illa omnia, quæ tibi, domine mi Jacobe, in principiis indicavi, uti ne eadem repetam⁶⁶], libenter promisi, cum ipso me iter acturum; hoc est enim, aio, quod cupidissime expectabam. Verumtamen prius mihi cupio rationem veritatis exponi, ut sciam, si mortalis, an immortalis sit anima, et si immortalis, utrum pro his quæ hic agit, ducatur ad judicium. Sed et quæ sit justitia, quæ C Deo placeat, scire desidero. Tum præterea, si factus est mundus, vel quare factus, aut si solvendus est, an in melius renovandus, aut si omnino post hæc non erit mundus, et ne per singula progrediar, hæc atque horum similia ut se habeant, discere me velle respondi. Ad hæc Petrus: Breviter, inquit, tibi, o Clemens, rerum scientiam tradam, et ausculta jam nunc.

XV. Voluntas Dei et consilium latuit homines multis ex causis. Primo quidem pro institutione mala, pro sodalitatibus pessimis, pro consuetudine nequam, pro colloquiis non bonis, pro præsumptionibus minus rectis⁶⁷, pro his, inquam, omnibus, primum error, deinde contemptus, tum infidelitas et malitia (14), avaritia quoque et vana jactantia, aliaque his similia mala, velut fumus quidam immensus, universam domum hujus mundi replevit, et habitantibus intrinsecus intuendi. Conditorum suum, aspectum liberum non dedit, neque quæ

⁶⁶ Quæ uncis inclusimus, desunt in utroque codd. Lipss. et in quibusdam aliis. ⁶⁷ Codd. Lipss. his perguunt cap. seq. vocabulis: *Impossibile ergo de rebus divinis*, etc.; reliqua desunt.

COTELERII NOTÆ.

(13) Ex castello Gethonum. De nomine hujus vici Græco diximus ad *Constitutiones*. Latine autem expressionis varietates videbis hic, et infra capite 7, libri II. Quibus adde aliam Freculfi tom. II, lib. I, cap. 20. De rico, inquit, qui dicitur Giitho. Cor-

rupte apud Philastrum, in Simone: *De villa quæ est Cithæus vocitata*. Porro scribere præstat per *i* vel *e*, quam per *y*; et per *r* quam per *n*.

(14) Tum infidelitas et malitia. Rufinus legebat, *πονηρία*, non *πορνεύα*.

et essent placita pervidendi. Quid igitur his qui sunt intrinsecus convenit? mal ut ex intimis precordiis clamore prolato, auxilium invocent ejus, quem solum domus fumo repleta non claudit, ut accedens aperiat januam domus, quo possit fumus quidem qui intrinsecus habetur, excludi, lux vero solis quæ extrinsecus resplendet, induci.

XVI. Hunc ergo qui ad auxilium domus, caligine ignorantie, et vitiorum fumo repletæ, perquiritur, illum esse dicimus, qui appellatur verus propheta (15), qui solus illuminare animas hominum potest, ita ut oculis suis viam salutis evidenter inspiciant. Aliter enim impossibile est, de rebus divinis æternisque cognoscere, nisi qui ab isto vero propheta didicerit; quia sicut ipse paulo ante memorabas, fides rerum causarumque sententiæ, pro ingenii magis defendentium ponderantur. Unde et eadem causa nunc justa, nunc putatur injusta, et quod modo verum videbatur, alterius assertionem falsum videtur. Ista de causa religionis ac pietatis fides veri prophetæ præsentiam postulavit, ut ipse nobis diceret de singulis, prout se ipsa veritas habet, et doceret quomodo oporteat de singulis credi. Et ideo ante omnia fidem prophetæ, omni cum examinatione oportet probari; quem cum cognoveris vero esse prophetam, de reliquo cuncta ei credas oportet, nec ultra discutere eum per singula quæ docuerit, sed habere firma et sancta quæ dicit, quæque quamvis fide suscipi videantur, antehabita tamen probatione creduntur. Cum enim semel ex initio prophetæ veritas examinata constiterit, reliqua demum fide audienda sunt et tenenda, quæ eum doctorem veritatis esse jam constat. Et sicut certum est, cuncta secundum veritatis regulam teneri oportere, quæ ad divinam scientiam spectant, ita indubitatum est, a nullo alio nisi ab ipso se sciri posse, quod verum est.

XVII. Et his dictis, tam mihi aperte et tam dilucide, quis ite esset propheta, et quomodo inveniretur, exposuit, ut ego mihi ante oculos habere, et manu conrectare viderer probationes, quas de prophetica veritate protulerat, ingentique stupore delingerer, quomodo ea quæ omnes quærent, ante oculos posita nullus videt. Unde jubente eo, ea

¹⁵ Quæ sequuntur usque ad finem hujus cap., desunt in utroque codd. Lips. ¹⁶ Vocabula: Unde jubente et — transmitteret non leguntur in codd. Lips. ¹⁷ Et ne putes — perveniat desunt in utroque codd. Lips.

A quæ ad me locutus est, in ordinem redigens, librum de vero propheta conscripsi, eumque de Casarca, ad te, ipso jubente, transmissi. Dicebat enim mandatum se accepisse abs te, ut per singulos annos, si qua casent a se dicta gesta que, ad te descripta transmitteret ¹⁷. Interea initio sermonis sui, quem prima die habuit ad me de vero propheta et de aliis plurimis, cum me instruxisset plenissime, addidit etiam hæc: Vide, inquit, de reliquo, et interesse tractatibus meis; quos, si quando necessitas attulerit, habeo cum his qui contradicunt; adversus quos disputans, etiam si forte inferior visus fuero, non verebor, ne forte tu de his, quæ tibi a me sunt tradita, in dubium venias, quia etiam si ego visus fuero superari, non tamen idcirco et ea, quæ nobis B verus propheta tradidit, infirma videbuntur. Spero tamen quod nec in disputationibus superemur, si modo rationabiles sint auditores et amici veritatis, qui discernere valeant vim speciemque verborum, et agnoscere qui sermo ex arte sophistica veniat, non veritatem continens, sed imaginem veritatis, et qui sit qui simpliciter ac sine luto prolatus, omnem vim non in specie et ornatu, sed in veritate et ratione possideat.

XVIII. Ad hæc ego: Omnipotenti, inquam, Deo gratias ago, quia ut desideravi, instructus sum. Verumtamen de me in tantum esse debes securus, quod de his quæ didici abs te, in dubium venire non possim, ut si tu ipse velis aliquando fidem meam a vero propheta transferre, omnino non possis; ita pleno spiritu hausi, quæ tradidisti. Et ne putes ¹⁸ magnum tibi me aliquid polliceri, quod ab hac fide negem me posse transferri, certum est apud me, quia quicumque hominum hanc de vero propheta acceperit rationem, dubitare ultra de veritate nullatenus poterit. Et ideo confido de hoc divino dogmate coelitus deflato, in quo omnis ars malitiæ superatur. Adversus prophetiam etenim neque ars ulla stare sufficit, neque sophismatum syllogismorumque versutia. Sed omnis qui audierit de vero propheta, necesse est ut statim desiderium capiat ipsius veritatis, nec ultra sub occasione veri quærendi, diversos patietur errores. Propter quod, domine mi, o Petre, nolo sis ultra sollicitus, tanquam de eo

COTELERI NOTÆ.

(15) Qui appellatur verus propheta. Locutio usurpata quidem ab Ambrosio in psalm. cxviii, 63, et ab auctore *Commentariorum in Lamentationes Jeremiæ* apud Hieronymum ad ii, 9, merito. Verum suspecta in his libris, in epistola ad Jacobum, in Clementinis, ut et *Propheta*, atque *Propheta veritatis*; quia teste Epiphanio, hæresi 30, Ebionæi Periódorum Petri Clementinarum interpolatores, Christum prophetam, et prophetam veritatis appellare solebant; quasi merum hominem; juxta argumentationem Theodoti, in eodem Epiphanio hæresi 54, num. 3, Hebræique in *Nilo*, lib. i, epist. 127, et opinionem Essæorum apud Philastrium. Unde auctor

D Græcæ Epitomes ista omisit, Catholica vero substituit. Atque ex istis castigabis errorem, seu potius ignorantiam hac in parte, Davidis Blondelli, viri alias doctissimi, in *Prolegomenis ad pseudo-Isidorum*, cap. 11, p. 56. Denique huc facere videtur locus corruptus Isidori lib. viii, *Originum*, cap. 8: *Ebionitæ Christum per prophetam solum, verum, justum putant effectum, nisi doceret Historia ecclesiastica a Rufino versa, legi debere, Christum per profectum solum, virum justum putant effectum*, quomodo etiam quidam veteres libri mss. apocrypha *Epistola Lentuli*; in *Orthodoxographis*; qui dicitur a gentibus propheta veritatis.

qui nesciat quid acceperit, et quantum sibi commissum sit muneris; certus esto, quod scienti et intelligenti gratiam contulisti, nec facile possum decipi, pro eo quod, quæ diu desiderabam, cito videor adeptus. Potest enim fieri ut alius desiderans cito adipiscatur, alius nec tarde ad desiderata perveniat.

XIX. Et Petrus, his a me auditis: Gratias ago, inquit, Deo meo, et pro salute tua, et pro requie mea; valde enim delector, quia intellexisse te video, quanta sit virtutis propheticae magnitudo, et quia, ut ais, nec si ego ipse cupiam, quod absit! patero te transvertere in aliam fidem. Ex hoc jam incipe esse nobiscum, et crastina die interesto disputationibus nostris; erit enim mihi certamen cum Simone Mago. Cumque hæc dixisset, secessit, ut cibum caperet cum suis (16), me autem seorsum vesci iussit. Et post cibum cum laudem dedisset Deo et gratias egisset, etiam huius ipsius facti mihi reddidit rationem, et addidit, dicens: Det tibi Dominus exæquari nobis in omnibus, ut percepto baptismate possis ad eandem nobiscum convenire mensam. Et his dictis, quiescere me iussit; jam enim ad somnum et natura corporis, et ratio temporis invitabat.

XX. Postera vero die matutinus ad nos ingrediebatur Zacchæus, et cum salutasset, ait ad Petrum: Differt Simon certaminis diem in undecimam mensis præsentis, quæ est post septem dies. Tunc enim magis vacuum sibi disceptandi tempus affirmat. Sed et mihi videtur comperendinatio ejus etiam nobis esse necessaria, ut plures convenient, qui disputationis nostræ vel auditores vel iudices fiant. Verumtamen si probabile tibi videtur, inter moras ea, quæ in controversiam venire posse opinamur, inter nosmetipsos prius discutiamus, et unusquisque nostrum, cum quæ proponenda sint et quæ respondenda, cognoverit, apud semetipsum pertractet, si recte se habeant, aut si invenire poterit aliquid adversarius quod objiciat, aut quo objecta frustretur. Si vero ex omni latere, quæ a nobis dicenda sunt, claruerit esse munita, ita demum confidenter questionis ineatur exordium. Et quidem¹⁶ mea hæc est sententia, quod ante omnia requiri oporteat, quid sit omnium primum, quidve immediatum, quod etiam causam esse omnium quæ sunt, docendum est; deinde cuncta quæ sunt, si facta sunt,

A et a quo, et per quem vel propter quem; utrum ab uno, an a duobus, an a multis accipere substantiam; et utrum ex nullis substantiis, an ex aliquibus sumpta sint, et adornata; tum si aliqua virtus est in altissimis, aut in inferis; si est aliquid melius omnibus, aut cunctis inferius; si sunt aliqui motus, aut nulli; si hæc quæ videntur, erant semper, et erunt; si exsistere nullo operante, et nullo solvente dilabentur. Si, inquam, ex his initium acceperit disputatio, puto quod ea quæ quærentur, diligenti examinatione discussa facile clarescant. Cum autem hæc claruerint, eorum quæ sequuntur, in promptu reperietur agnitio. Ego quid senserim protuli; quid etiam tibi videatur, indicare ne pigeat.

B XXI. Ad hæc Petrus: Dic, inquit, interim Simoni, faciat ut libet, certus quod, divina Providentia largiente, semper nos inveniet paratos. Et Zacchæus quidem quæ audierat, egressus est Simoni nuntiare. Petrus vero respiciens ad nos, et intelligens contristatum me esse pro dilatione certaminis, ait: Qui credit summi Dei providentia dispensari mundum, non debet, o amice Clemens, de singulis quæ quoquo modo accidunt, aspernante accipere, certus quod justitia Dei, etiam ea, quæ superflua videntur aut contraria, in unoquoque negotio opportuno exitu competentique dispensat, præcipue tamen erga eos qui eum familiariter colunt; et ideo¹⁷ qui de his, ut dixi, certus est, si quid eveniat contra sententiam, novit pro eo incorem de animis expellere, meliori sententia manifestum habens, quod dispensatione boni Dei, etiam quod contrarium putatur, vertatur in melius. Propter quod, o Clemens, etiam nunc non te contristet Magi Simonis ista dilatio. Credo enim quod per Dei providentiam gestum sit ad utilitatem tuam, ut possim tibi rationem fidei nostræ, in hac septem dierum comperendinatione, absque aliquo strepitu per ordinem consequenter exponere secundum traditionem¹⁸ veri prophetæ, qui solus scit, quæ facta sunt, ut facta sint, et quæ fiunt, ut fiant, quæque erunt, ut erunt; quæ tamen manifeste quidem dicta, non tamen manifeste scripta sunt, in tantum, ut cum leguntur, intelligi sine expositore non possint propter peccatum quod coadolevit hominibus, sicut superius diximus. Idcirco igitur explanabuntur tibi per me omnia, ut in his quæ scripta sunt,

¹⁶ Et quidem — reperietur agnitio non leguntur in utroque codd. Lipss. ¹⁷ Et ideo — in melius desunt in codd. Lipss. ¹⁸ Secundum traditionem — agnosceas desunt in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

(16) *Secessit, ut cibum caperet cum suis, etc.* Passim hic. Apud Athanasium *Lib. de virginitate*, p. 1052: Ἐν δὲ εὐρεσίᾳ κατηγουμένη ἐν τραπέζῃ, μὴ συνευχέσθω μετὰ τῶν πιστῶν, οὐδὲ μὴ καθίσαις παρὰ τὸν ψαλμὸν σου μετ' αὐτῆς. Capitularium lib. vi, cap. 92: Non liceat baptizatis cum catechumenis manducare, nec osculum eis dare, vel ave illis dicere: quanto magis cum excommunicatis ab episcopo, aut cum gentilibus? Episcopos tamen cum Constau-

tino imperatore nondum baptizato epulatos fuisse testis est fide dignus Eusebius, quamvis ei nolit credere Nicephorus Callistus. Sed et Christiani multi non adeo a paganis refugiebant. Unde Nonnam matrem suam laudat Gregorius Nazianzenus, quod cibum cum idolorum cultoribus communem nunquam habuerit, nec gentilis feminae manibus dextram iniecerit, aut labra labris miscuerit.

dilatata quæ sit sententia legislatoris agnoscas.

XXII. Cumque hæc dixisset, exponere mihi singula de his, quæ in questione esse videbantur legis capitulis cœpit, ab initio creaturæ usque ad id temporis, quo ad eam Casaream devolutus sum. Hæc mihi dicens, dilatio Simonis contulit, ut per ordinem cuncta cognoscerem. Alias, inquit, secundum ea quæ opportunitas sermonis attulerit, de singulis quibusque, quæ nunc compendiosius diximus, latius disseremus, ut secundum ea quæ pollicitus sum tibi, plenius de omnibus perfectiusque agnoscas⁷². Quia ergo hodierna adhuc nobis superest dies, ex his quæ dilata sunt, volo tibi rursus ea quæ dicta sunt breviter iterare, ut magis tibi ad memoriam revocentur. Et exiit cœpit hoc modo monitis meis innovare quæ dixerat: Meministi, o amice Clemens, quæ mihi fuerit de æterno sæculo, ac finem nesciente, narratio? Tum ego: Nihil, inquam, o Petre, aliquando retinebo, si hoc omittere aut oblivisci potnero.

XXIII. Et Petrus libenter hæc mea responsione suscepta: Gratulor tibi, inquit, quod ita responderis, et non quod hæc ipsa facile dicas⁷³, sed te meminisse protuleris; quæ enim summa sunt, silentio honorari volunt. Ad fidem tamen eorum, quæ de ineffabilibus meministi, dic quæ retines ex his, quæ in loco secundo a nobis dicta sunt, quæ proferri facile queunt, ut pervidens tenacitatem memoriæ tuæ, de quibus volo, promptius tibi indicem, et libenter aperiā. Tum ego, ubi adverti eum auditorum memoria gaudere, Non solum, inquam, definitionis tuæ memor sum, sed et præfinitionis illius, quæ ante definitionem posita est, et omnium pene quæ exposuisti, sensum integrum servo, etiamsi verba

non omnia, quia tanquam vernaculis animas meas et ingenita effecta sunt, quæ dixisti. Nimirum enim silenti mihi dulcissimum poculum porrexisti. Et ne putes⁷⁴, quod rerum immemor, verbis te occupem, jam nunc quæ dicta sunt in memoriam revocabo; in quo me plurimum juvat ordo disputationis tuæ. Etenim quia consequenter directa sunt et libere ordinata, quæ dicis, idcirco et facile ad memoriam ordinis sui lineis revocantur. Multum namque ad recordandum prodest ordo dictorum; cum enim recollere singula per consequentiam cœperis, ubi aliquid deest, statim sensus inquiris, et cum inveneris, servas, aut certe, si investigare nequiveris, a magistro requirere non pigebit. Sed ne moram faciam in reddendo ea quæ poscis a me, retere⁷⁵ breviter quæ de veritatis definitione tradidisti.

XXIV. Erat semper, et est, et erit illud a quo prima voluntas genita sempiternitate constat, et ex prima voluntate iterum voluntas (17). Post hæc mundus, ex mundo tempus, ex hoc hominum multitudo, ex multitudine electio amicorum, ex quorum unanimitate pacificum construitur Dei regnum. Reliqua vero, quæ hæc consequi deberent, alias te mihi dicturum esse promiseras. Post hæc, cum de creatura mundi exposuisses, definitionem Dei, quæ in conspectu omnium primorum angelorum de sua voluntate promisit, quamque æternam legem cunctis statuit, intimasti, et quod duo regna (18) posuisti, præsentis dico temporis et futuri, et tempora utriusque constituit, statuitque expectari iudicii diem, quam ipse definivit, in qua habenda sit rerum, animarumque discretio, ut impii quidem pro peccatis suis igni tradantur æterno, hi vero qui secundum voluntatem conditoris Dei vixerint, pro bonis ope-

⁷² Ut secundum—agnoscas desunt in codd. Lipss. ⁷³ et non quod—libenter aperiā desunt in codd. Lipss. ⁷⁴ Quæ sequuntur usque ad illa cap. 53 vocabula: Erat ergo, non legantur in utroque codd. Lipss. Vide præfat.

COTELERII NOTÆ.

(17) Et ex prima voluntate iterum voluntas. De Filio Clemens Alexandrinus *Pædag.* III, cap. ult.: ἀγαθὸν Πατὴρ ἀγαθὸν βούλημα. *Srom.* V, p. 547: θέλημα παντοκράτορος. Tertullianus, *De oratione*, cap. 4: Ipse erat voluntas et potestas Patris. In Origene, *De principiis*, et alibi: Natus ex Patre, velut voluntas ex mente procedens. Apud Athanasium, *orat.* 3 et 4, contra Arianos, p. 402, 514: βούλη καὶ θέλημα τοῦ Πατρὸς. Similiaque legas Victorini *Afri lib. I*, adversus Arium, Faustini diaconi ad Flaccillam, Cyrilli Alexandrini contra *Anthropomorphitas*, cap. 14, et aliorum, de quibus Hieronymus initio *Commentariorum in Epistolam ad Ephesios*, et Augustinus XV, *De Trinitate*, 20, necnon duarum synodorum Toletanarum, decimæ quintæ ac decimæ sextæ. Prioris locus in binis levibus mendis cubat: *Disimus: Voluntas genuit voluntatem, sicut et sapientia sapientiam.* Quod vir ille incuriosa lectionis transcursum præteriens, existimavit hæc ipsa nomina, id est (lege in aut potius juxta, errandi occasio fuit brevians Scriptura) relativum, aut secundum comparisonem humanæ mentis nos posuisse, etc. Nos autem non secundum hæc comparisonem humanæ mentis, nec secundum relativum, sed secundum essentiam diximus: Voluntas ex voluntate, sicut et sapientia ex sapientia. Hoc enim ex (dubio procul est)

Deo esse quod velle; hoc velle, quod sapere, et reliqua. Quod ad Spiritum sanctum spectat, commodum in Bibliotheca Regia cod. ms. 1026, istud fragmentum nostro ascriptum inveni. Illud rejecimus infra in subjectam Recognitionibus *Appendicem Monumentorum*, num. 1.

(18) Duo regna. Quod hæc similiaque complura in istis apocryphis Ebionismum redolent, auctoritatem damus Epiphanium hæreseos illius capite 16: Ἄλλο δὲ τινος, ὡς ἔφη, συνιστῶσιν ἐκ Θεοῦ τεταγμένους· ἓνα μὲν τὸν Χριστὸν, ἓνα δὲ τὸν διάβολον. Καὶ τὸν μὲν Χριστὸν λέγουσι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος εὐφραίνειν τὸν κλήρον· τὸν δὲ διάβολον, τοῦτον πεπιστευῶσαι τὸν αἰῶνα· ἐκ προσαγῆς δὲθεν τοῦ παντοκράτορος, κατὰ ἀληθεινὴν ἐκατέρων αὐτῶν. Duos, ut jam dixi, a Deo constitutos asserunt; Christum et diabolum. Quorum illi futuri, huic præsentis sæculi potestas est commissa: idque adeo omnipotentis illius mandato, ad utriusque postulationem esse factum. Quæ ex loco in quo oritur alteri capitis 3, quem interpretes indiligenter in Latinum convertit: Πάντων τε κυριεύοντα, καὶ Χριστὸν λέγεσθαι, τὸν ἐκείσε δὲ αἰῶνα καυχώμεσθαι. Hoc est: Atque omnium rerum dominatum tenere, et appellari Christum: in sortem vero accipere sæculum quod illic erit.

ribus benedictione suscepta, clarissima luce fulgentes, introducti ad æternam sedem, et in incorruptione durantes, ineffabilium honorum munera æterna percipiant.

XXV. Hæc me prosequente, gaudio perfusus Petrus et tanquam super filio tripudians, ne forte in reliquorum memoria titubans, erubescerem propter eos qui aderant: Sufficit, inquit, o Clemens; evidentius enim hæc quam a me ipso exposita fuerant, edidisti. Et ego aio: Narrandi ordinem, et lucidius ea quæ res expetit proferendi, eruditio nobis contulit liberalis, qua si utamur in antiquitatis erroribus, in perniciem vitæ verborum decore ac suavitate decidimus; si vero ad asserendam veritatem eruditionem sermonis et gratiam conferamus, puto ex hoc non parum utilitatis acquiri. Verumtamen, mi domine Petre, quanta me arbitraris gratulatione sublatum, cum in cæteris omnibus, tum præcipue in illius doctrinæ sententia, qua ais: Unus est Deus, cujus opus mundus est, quique, quia justus est omnimodis, unicuique pro actibus suis reddet. Et post hæc addidisti, dicens: Pro cujus dogmatis assertionem innumera verborum millia movebuntur; sed in his, quibus veri prophetæ concessa est scientia, omnis ista verborum silva succisa est. Et propter hoc cum mihi tradideris de vero propheta sermonem, omni me assertionum firmitate roborasti. Inde denique ego cum advertissem in hoc animum totius religionis pietatisque consistere, illico respondi: Optime prosecutus es, Petre, propter quod de reliquo jam tanquam scienti, quæ sint fundamenta fidei et pietatis, veri prophetæ traditiones incunctanter expone, cui soli credendum esse evidenter probatum est. Illam vero expositionem, quæ assertionibus et argumentis indigeat, infidelibus serva, quibus nondum committere prophetæ gratiæ indubitabilem judicaveris fidem. Et cum hæc dixissem, tu utrumque, inquam, pollicitus es, et hanc te mihi simplicem expositionem ac totius erroris expertem, et illam quæ per singulas quasque quæstiones explicatur, quæ movebuntur, in tempore traditurum. Et post hæc exposuisti per ordinem, a principio mundi usque ad præsens tempus consequentiam rerum; et si placet, possum memoriter universa retexere.

XXVI. Ad hæc Petrus: Magnifice, inquit, delector, o Clemens, quod tam tuto cordi verba committam; memorem namque esse eorum quæ dicuntur, indicium est in promptu habere operum fidem: cui vero malus daemon salutis verba furatur

A et de memoria rapit, etiam si velit salvari non poterit; perdit enim viam, qua pervenitur ad vitam. Propter quod eo magis repelamus quæ dicta sunt, et confirmemus ea in corde tuo; id est, quomodo vel a quo factus sit mundus, ut tendamus ad amicitiam Conditoris. Amicitia autem efficitur bene vivendo et voluntati ejus obediendo, quæ voluntas omnium viventium lex est. Breviter ergo tibi hæc eadem firmitatis causa memoriæ retexemus.

XXVII. In principio cum fecisset Deus cælum et terram¹², tanquam domum unam, ipsa quæ ex corporibus mundi reddita est umbra, his quæ intrinsecus clausa fuerant, tenebras ex se dedit. Sed cum voluntas Dei introduxisset lucem, tenebræ illæ quæ ex umbra corporum factæ fuerant (19), continuo devoratae sunt; tunc deinde lux in diem, tenebræ depulantur in noctem. Jam vero aqua, quæ erat intra mundum, in medio primi illius cæli terræque spatio, quasi gelu concreta et crystallo solidata distenditur, et hujusmodi firmamento velut intercluduntur media cæli ac terræ spatia; idque firmamentum cælum Conditor appellavit, antiquioris illius vocabulo nuncupatum. Et ita totius mundi, machinam, cum una domus esset, in duas dividit regiones. Divisionis autem hæc fuit causa, ut superna regio angelis habitaculum, inferior vero præberet hominibus. Post hæc quod reliquum fuit in inferioribus aquarum, jussu voluntatis æternæ, locus maris et chaos effectum recepit, eisque ad demersa et concava defluentibus, arida quidem apparuit terra. Congregationes autem aquarum, effecta sunt maria. Et post hæc terra, quæ apparuerat, herbarum et virgultorum diversa genera produxit, fontes quoque et fluvios non solum in planis, sed et in montibus protulit; et sic cuncta præparata sunt, ut hominibus qui habitarent in ea, esset facultas his omnibus pro arbitrio uti, id est sive ad bona velint, sive etiam ad mala.

XXVIII. Post hæc stellis adornat cælum istud visibile: Solem quoque et lunam ponit in eo, ut alterius lumine dies, et nox uteretur alterius, simulque ut essent indicio rerum præteritarum, præsentium et futurarum. Pro signis enim temporum facta sunt ac dierum, quæ videntur quidem ab omnibus, intelliguntur autem ab eruditis et intelligentibus solis. Cumque post hæc de terra et aquis produci jussisset animantia, paradisum fecit, quem et deliciarum locum nominavit. Post hæc autem omnia hominem fecit, propter quem cuncta præparaverat, cujus interna species est antiquior (20),

¹² Gen. 1.

COTELERII NOTÆ.

(19) Tenebræ illæ, quæ ex umbra corporum factæ fuerant. Consulendi veteres Hexæmeri interpretes, cum Cesario quæst. 64 et 114, Cedreno aliisque. Cedreni verba corrupta videntur. Τὸ γὰρ σκότος ἐκ τῆς τοῦ οὐρανοῦ ἐφαπλώσεως, καὶ τὰ ὑπὸ τοῦτου

σκαπόμενα γέγονεν. Quid si legamus, κατὰ loco καὶ, hoc sensu: Tenebræ enim, cæli extensione super ea quæ ab illo tegebantur extiterunt?

(20) Cujus interna species est antiquior. Codex Carmel. qui notis marginalibus in textum relatis

et ab easdem causis omnia quæ sunt, facta sunt ministris ejus concessa, et habitationis ejus utilitas data.

XXX. Igitur consummatis omnibus quæ in cælo et in terris sunt, atque in aquis, multiplicato etiam hominum genere, octava generatione homines justi qui angelorum vixerant vitam (21), infecti pulchritudine mulierum, ad promiscuos et illicitos concubitus declinaverunt¹⁹, et inde jam indiscrete et contra ordinem cuncta agentes, statum rerum humanarum et divinitus traditum vitæ ordinem perturbant, ita ut omnes homines, vel persuasione, vel vi peccare in Creatorem suum cogerent Deum. Exiâ nona generatione nascuntur gigantes, illi qui a sæculo nominantur, non δρακοντόποδες (22), ut Græcorum fabulæ ferunt, sed immensis corporibus editi, quorum adhuc ad iudicium in nonnullis locis ossa immensæ magnitudinis ostenduntur. Sed adversum hos justæ Dei providentiæ diluvium mundo introduxit, ut orbis quidem terrarum ab eorum contagione dilaceretur, omnis vero locus ab impiorum peccata verteretur in pelagus. Unus tamen tunc inventus est justus, nomine Noë, qui in arca cum tribus filiis eorumque uxoribus liberatus, post aquarum

¹⁹ Gen. vi, 2. ²⁰ Gen. ix.

COTELERII NOTÆ.

abundat, post est ostendit de anima, quoniam hic asseritur anima corpore antiquior, juxta unam e quatuor sententiis Patrum. Alii namque docuerunt creatam fuisse animam ante corpus, alii post, alii simul eum eo; ceteri nihil voluerunt affirmare. Extra quas opiniones, collocari debent errores Pythagoricorum, Platoniorum, Gnosticorum et Origenianorum circa animarum προπαρξιν. Emenda obiter S. Gregorii Nysseni locum hunc, Serm. de anima, tom. II, p. 102: Εἰ δὲ τις μετὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος ἐμβεβλήσθαι τὴν ψυχὴν, ἴσως μετὰ τὸ σῶμα γεγενῆσθαι αὐτὴν, διαμαρτάνει τῆς ἀληθείας, et lege cum Nemesio, De natura hominis, cap. 2, quod caput cum sequenti ex eò sermone penitus desumptum est: Εἰ δὲ τις ἐκ τοῦ μετὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος ἐμβεβλήσθαι τὴν ψυχὴν, ἤγοιτο μετὰ τὸ σῶμα, etc.

(21) Homines justi qui angelorum vixerant vitam. Ad καὶ ἄγγελοι Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ οἱ αὐτοὶ, ὡς ἀγγελικροπῆ εἰτε θεοπρεπῆ βίον βιούντες, ἐκαλοῦντο, ait Nicephorus philosophus, cap. 1 de hac questione, pagina ultima regil. mis. 698. Contra in Testamentis duodecim filiorum Jacob, Latine exstantibus, sed Græce ineditis, testam. 1: Οὕτως γὰρ ἐθέλει (γυναῖκες) τοὺς ἐγγρηγόρους πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ· καὶ οὗτοι συνεχῶς ὄρωντες αὐτάς, ἐγένοντο ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀλλήλων, καὶ συνέλαβον τῇ διαβολῇ τὴν πρῶτην, καὶ μετασχηματίζοντο εἰς ἀνθρώπους· καὶ ἐν τῇ συνουσίᾳ τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, συνεβαίνοντο αὐταῖς· καὶ οὕτως ἐπιδυμοῦνται τῇ διαβολῇ τῆς φαντασίας αὐτῶν, ἔτεχον γέναντας· ἐβαίνοντο γὰρ αὐτοῖς [i. αὐταῖς] οἱ ἐγγρηγόροι· τῶν τοῦ οὐρανοῦ φάνοις. Reliqua celebris controversiæ, eaque plurima, dabunt interpretes ad Genes. vi, 1, etc., qui locus ita conversus legitur, in Excerptis chronologicis ex Eusebio, Africano et aliis: Εἰ factum est, cum homines multiplicarentur super terram, et filias procreassent; videntes autem angeli Dei filias hominum, quod essent pulchræ, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. Et dixit Dominus Deus: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis in æternum, quia

A decem sunt cum his animalibus, quæ secum elegerat, et seminibus, mundi habitator effectus est.

XXX. Duodecima generatione, cum Deus benedixisset homines et multiplicari cupissent²⁰, acceperunt præceptum, ne sanguinem degustarent (23); propter hoc enim etiam diluvium factum est. Tertia decima generatione cum ex tribus filiis Noë, unus qui erat medius, patri fecisset injuriam, posteritati suæ ex maledicta conditionem servitutis induxit. Cujus interim senior frater (24) habitationis sortem eam, quæ est in medio terræ, suscepit, in qua est regio Judææ; junior vero orientis plagam sortitus est, ipse autem occidentis accepit. Quarta decima generatione ex maledicta progenie, quidam, propter artem magicam, primus artem tenuit daemonibus, honorem sanguinis litæ. Quinta decima generatione, primo omnium homines idolum statuantes adoraverunt, et usque ad illud tempus divinitus humano generi data Hebræorum lingua tenuit monarchiam. Sexta decima generatione moverunt se ab oriente filii hominum, et venientes ad terras patrum suorum, unusquisque sortis suæ locum, proprii vocabuli appellatione signavit. Septima decima generatione apud Baby-

C caro sunt: eruntque dies eorum annorum centum viginti. Gigantes autem erant super terram in diebus illis, et ultra. Cumque introissent angeli Dei ad filias hominum, illæ quæ genuerunt, illæ fuerunt gigantes, a sæculo homines nominati. Sed rescribendum est illæque genuerunt. Illi fuerunt gigantes.

(22) Non δρακοντόποδες. Candel. Non dracontopedæ. Latine anguipedes. Rectius noster, quam in Historia gigantum sacra profanis miscente: ὅδε καὶ δρακοντόποδες τινες προσηγόρευσαν· ἡ δὲ τοῦ ποιομένου τὰς γνώμας, καὶ μὴ ἐν ἀγνοίᾳ λογισμένου, ἡ δὲ τινος τοποθεσίαν, οὗ τοῦ αἰῶνος ἔχοντες μετὰ τῶν οὐρανῶν ἐν ὁμήλοις, εἰτα χερσὶ καὶ ποσὶ καὶ κοιλίᾳ ὡς δράκοντες κατ' αὐτῶν, ὅφ' ὧν καὶ πολλοὶ πολλὰκις ἀκρωθεν ἀνηρῶντο, βαλλόμενοι, δρακοντόποδες ἐκέχληντο. Verba sunt Georgii Cedreni: componenda cum his Macrobij Saturnaliorum lib. i, cap. 20: Horum pedes in draconum volumina desinebant, quod significat nihil eos rectum, nihil superum cogitare, totius vitæ eorum gressu atque processu in inferna mergente; et cum istis Servii ad Æneid. iii: Varro dicit, in diluvio aliquos ad montes confugisse cum utensilibus: qui lacessiti postea bello ab his qui de aliis veniebant montibus, facile ex locis superioribus vicerunt. Unde fictum est, ut dii superiores dicerentur: inferiores vero terrigenæ. Et quia de humilibus ad summa reptabant, dicti sunt pro pedibus habuisse serpentes.

(23) Nesanguinem degustarent: propter hoc enim etiam diluvium factum est. Alcimus Avitus Poematum libro iv De diluvio mundi, vers. 23:

Sanguine potus erat, caesorum viscera passim
Indomitæ laceras præbebant faucibus escas.
Insuper et quadrupes, propria qui morte necatur,
Savior aut certe quem vincens bestia cepit,
Pastus erat, quem nulla fides, lex nulla retabat.

(24) Senior frater, etc. Contra Severus: Sed filiis Noë ita divisa orbis fuit, ut Sem intra Orientem, Japheth Occidentem, Cham mediis contineretur; stipulante Philastrio huic sententiæ.

Ioniam Nemrod primus regnavit, urbemque construxit (25), et inde migravit ad Persas, eosque ignem colere docuit (26).

XXXI. Octava decima generatione muratæ urbes factæ sunt, et exercitus instituti armaque (27), et iudices legesque sancitæ, templa constructa, et principes gentium tanquam dii adorati sunt (28). Nona decima generatione posterius illius, qui post diluvium maledictus est (29), proprios terminos excedentes, quos in occidentalibus partibus sorte susceperant, eos qui medium terræ fuerant sortiti locum, in terras orientales expellunt et usque ad Persidem fugant, ipsique in expulsi locis iniqua sorte succedunt. Vicesima generatione ob incesti crimen, primus morte propria filius ante patrem defunctus est⁷⁸ (30).

⁷⁸ Gen. xi. ⁷⁹ Gen. xv, xxii.

COTELERII NOTÆ.

(25) *Urbemque construxit.* Puta Babylonem: cuius conditorem Nemrodum faciunt multi apud Orosium lib. ii, cap. 6; item Severus, *Sacræ historiæ* lib. i; Augustinus, xvi *De civitate Dei*, 4; auctor *Chronici Alexandrini*, p. 84; Gregorius Turonensis, Isidorus Hispalensis, Cedrenus, alii. Atque ea de re accipio locum difficilem ac forte corruptum, supra in Testimoniis veterum ad *Recognitiones* relatum ex *Chronico* laudato: Οὗτος ὁ Νεβρώδ μετοικησας ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς Ἀσσυρίους, καὶ οἰκήσας εἰς Νίνον πόλιν, ἣν ἔκτισεν Ἀσσοῦρ, καὶ κτίσας τὴν πόλιν, ἣτις ἦν Βαβυλώνος, πρὸς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐκάλεσεν. Hoc est, nisi etiam nunc male interpretor: *Hic Nebrodus, cum ex Aegypto ad Assyrios demigrasset, et in urbe Nino quam Assur condiderat habitavisset, atque civitatem ædificasset quæ erat Babylonis, ad hoc civitati nomen dedit: πρὸς τὸ loco πρὸς τοῦτο.* Ex nomine Babylonis regionis, fecit nomen Babylonis urbis. Propter τὸν Νεβρώδ, opinor, quia in LXX γίγας dicitur, hyle seu materia a Manichæis vocabatur ἡ Νεβρώδ. In *Anathematismis Manichæicis* infra edendis: Ἀναθεματίζω τὸν ληρώδη Μάνεντος μῦθον, ἐν ᾧ φησὶ μὴ ὅμοιον ἡμῖν διαπλάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, τοῦτέστι τὸν Ἀδὰμ, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σακλᾶ τοῦ τῆς πορνείας ἄρχοντος, καὶ τῆς Νεβρώδ, ἣν εἶναι τὴν ὕλην φησὶ, γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν· καὶ τὸν μὲν θηρίομορφον κτισθῆναι, τὴν δὲ ἄψυχον, καὶ τὴν μὲν Εὐάν ὑπὸ τῆς ἀρρενικῆς λεγομένης παρθένου μεταλαβεῖν ζωῆς, τὸν Ἀδὰμ δὲ ὑπὸ τῆς Εὐας ἀπαλλαγῆναι τῆς θηριωδίας. Quo ex loco, quemadmodum et per Theodoritum *Hæret. fabul.* lib. i, cap. ult., mecum velim corrigas anathema Euchologii Goariani, pag. 886: Ἀναθεματίζω καὶ ὅσα περὶ Ἰεζύλης, καὶ Σκότος, καὶ ὁ καλούμενος Σακλακαίτης Νεβρώδ περὶ διαφορῶν οὐρανῶν κατ' ἰδίαν μυθολογοῦσιν. Lego siquidem: Ὅσα περὶ τῆς ὕλης καὶ σκότους καὶ τοῦ καλουμένου Σακλᾶ καὶ τῆς Νεβρώδ, περὶ διαφορῶν, etc. Sed et τοῦ Νεβρώδ Theodoriti mutandum videtur in τῆς Νεβρώδ. Totus Euchologii tractatus, p. 885, 886, hunc ad modum a βιβλιογράφῳ codicum Reginorum 1026, 1027, concinnatus fuit. Ἀνάθεμα Μάνεντι ἦτοι Μανιχαίῳ, τῷ καὶ Κουβρίκῳ, καὶ τοῖς δόγμασι, etc., προσεῖπον παρ' αὐτοῦ, etc., βιβλίοις, ἃ καὶ ἐκάλεσεν οὕτως etc., καὶ τὴν τῶν ἐπιστολῶν ὁμάδα, etc., τῶν γιγάντων πραγματείαν, etc. Ζαράδην καὶ Βοδδᾶν, et Βοδδᾶν, etc. Ἀδδᾶν τὸν καὶ Ἀδείμαντον, etc., ἀνοσίου καὶ βεβήλου, etc. Ζαρουᾶν, etc. Οὐαλεντίνον, etc., ἡ φύσει τὰ κακὰ, etc., ὅσα περὶ τῆς ὕλης καὶ σκότους, καὶ τοῦ καλουμένου Σακλᾶ, καὶ τῆς Νεβρώδ, καὶ περὶ διαφορῶν οὐρανῶν, καὶ αἰώνων μυθολογοῦσιν, etc.

PATROL. GR. I.

A XXXII. Vicesima prima generatione exstitit vir quidam sapiens, ex genere eorum qui fuerunt expulsi, ex semine primogeniti filiorum Noe, nomine Abrahami, a quo nostrum Hebræorum ducitur genus. Hic cum universus iterum mundus diversis erroribus esset oppressus, et pro immanitate scelerum maturum ei pararetur excidium non jam per aquam, sed per ignem, cumque jam plaga initio a Sodomis sumpto immineret et universo orbi terrarum; pro amicitia, quibus erat ei familiaritas cum Deo cui bene placuerat, universum mundum ne pariter periret eripuit. Ab initio tamen cæteris omnibus errantibus, ipse cum arte esset astrologus (31), ex ratione et ordine stellarum agnoscere potuit Conditorum, ejusque providentia intellexit cuncta moderari. Unde et angelus⁷⁹ assistens ei per visionem,

(26) *Et inde migravit ad Persas, eosque ignem colere docuit.* Victor Massiliensis iii in *Genesim*: *Inque nefanda prior descendit crimina Nimroth, Impietatis apex, Cham servo e semine natus, Mole et mente gigas, Babylonia regna gubernans; Persarum hic animos capiens, venator iniquus, A veris Domini sacris traduxit ad ignem.*

Rufinum exseribit Isidorus in *Chronico* et in *Originibus*: item Ado ac monachus Altissiodorensis in *Chronica* suis. Περὸ λατρεῖα Persarum, et pueris notissima est.

(27) *Exercitus instituti, armaque.* Videantur Severus, lib. i, p. 27, edit. Lugduno-Batavæ; Orosius, lib. i, cap. 4; Augustinus, iv *De civit. Dei*, 6; Isidorus Hispalensis in *Chronico*; Georgius Cedrenus, edit. Basil., p. 21, cum aliis. Qui omnes non multum dissident sententiis.

(28) *Templa constructa, et principes gentium tanquam dii adorati sunt.* Rufini verba in *Chronica* sua retulerunt Beda et Isidorus. In re autem ipsa, non magna est inter auctores controversia.

(29) *Posterius illius qui post diluvium maledictus est.* Hanc veterem traditionem firmant Eusebius, Epiphanius, Augustinus, Cassianus.

(30) *Vicesima generatione... defunctus est.* Vicesima generatione Aran ante patrem, primus, vel secundus a Lamecho, vel tertius post Lamechum et Phalegum, aut Lamechum et Arphasadam, vel quintus si illis annumerentur Abel ex Scriptura, et filius Nemrodi ex Victore seu Victorino Massiliensi lib. iii in *Genesim*, mortem aut naturalem oppetiit ob patris idololatriam, aut violentiam, combustus vel a Chaldæis, pietatis ergo, quod ignem nollet adorare, vel ab Abrahamo fratre nolente, propter impietatem, cum idola patris ex igne quem Abrahamus accenderat vellet eripere. *Genes.* xi, 29. Hebræi, Epiphanius, lib. i, tom. I, p. 8, Hieronymus in *Traditionibus Hebraicis* et in *Locis Hebraicis*, Eustathius in *Hexaemeron*, Procopius Gazæus ad *Gen.* cap. 11, Nicephorus CP. in *Chronographia*, Georgius Syncellus, Georgius Cedrenus, cum aliis; necnon auctor orationis, *Τὴν ὁμοιωταὶ ὁ ἀνθρώπινος βίος*, quam Fredericus Morellus e codice Reg. 1010, typis mandavit tanquam Theophili Alexandrini, cum sit Christophori Alexandrini, quemadmodum edoctus sum ex Leonis Allatii notis ad Eustathium. De incesto, nihil memini me legere.

(31) *Cum arte esset astrologus.* Consentanea Berossus, Eupolemus, Artapanus, Philo. Josephus, Eusebius, Eustathius, Cæsarius, Ambrosius et alii plerique.

plenus cum de his quæ sentire crepit, edocuit. Sed et quid generi ejus ac posteritati deberetur, ostendit, et non tam eis danda hæc loca, quam reddenda promissis.

XXXIII. Igitur Abraham cum rerum causas desideraret agnoscere, idque secum intenta mente perolveret, apparuit ei verus Propheta, qui solus hominum corda et propositum novit, et omnia ei quæ desiderabat aperuit, Divinitatis scientiam docuit, mundi originem finemque pariter indicavit, animæ immortalitatem ac vivendi instituta quibus Deo placeretur, ostendit, resurrecturos quoque mortuos, ac judicium futurum, bonorum remunerationem, malorum poenas, justo cuncta moderando judicio declaravit, omnibusque rite ac sufficienter edoctis ad sedes rursus invisibiles secessit. Verum cum adhuc Abraham in ignorantia versaretur, sicut tibi et antea jam diximus, nati sunt ei filii duo, quorum unus Ismael, alius Heliesdros (32) appellati sunt. Ex alio barbaræ gentes, ex alio Persarum populi descendunt. E quibus nonnulli Brachmanorum vitam et vicina instituta sectati sunt, alii apud Arabiam consederunt, ex quorum posteris nonnulli etiam in Ægyptum dispersi sunt. Inde denique et Indorum quidam et Ægyptiorum circumcidi didicere ac purioris observantiæ esse quam cæteri, licet processu temporis quamplurimi eorum ad impietatem verterent argumentum et indicium castitatis.

XXXIV. Verumtamen cum nos duos filios tempore, quo adhuc in ignorantia rerum vixerat, suscepisset. Dei agnitione percepta petit ab eo, quia erat justus, ut ex Sara quæ ei erat conjux legitima, cum esset sterilis, habere progeniem mereretur; et accepit, quem et Isaac nominavit, ex quo natus est Jacob, de Jacob autem duodecim patriarchæ, et ex ipsis duodecim septuaginta duo (33). Hi fame exorta in Ægyptum veniunt cum omni domo sua, et intra annos quadringentos (34) benedictione et promissione Dei multiplicati, affligebantur ab Ægyptiis. Cumque affligerentur, apparuit verus Propheta Moysi³⁵, et Ægyptios quidem resistentes, ne Hebræorum populus exiret ab eis et rediret ad

³² Exod. III. ³³ I Cor. X.

COTELERII NOTÆ.

(32) *Heliesaros*. Exemplar Candelerianum, *Eliesdros*. Carmeliticum, *Helimesdros*. Petiti, *Helihedrus*. Puto esse idem nomen ac *Ελιέζερος*, *Eliezerus*, Damascus Eliezer, Genes. xv, 2, per quem locum evertitur fabula hæc, a pseudo-Clemente ex apocrypho vetustiori, ut videtur, desumpta. Lege lib. II, cap. 1; *Clementina* homil. 2, n. 1, et *Epitomes* cap. 20.

(33) *Septuaginta duo*. Numerus iste non constat. Constaret 62, quia 62, cum duodecim patriarchis et Jacobo, faciunt 75, quot ponuntur a LXX. Genes. XLVI, 27, et Exod. I, 5, indeque Act. VII, 14.

(34) *Intra annos quadringentos*. Genesios xv, 13, ubi consulendi interpretes.

(35) *Per longos eremi*, etc. Ita lego in sermone S. Galli confessoris, cap. 5: *Omnes igitur sequen-*

ti patriam terram, decem plagis cælestibus affecit, populum vero Dei eduxit ex Ægypto. Sed qui superfuert ex Ægyptiis, conspirati cum animositate regis sui, insecuti sunt Hebræos; quos cum reperissent super litus maris, et interimere omnes ac delere cogitarent, Moyses oratione ad Deum fusa mare in duas partes divisit, ita ut aqua dextera lævaque quasi gelu concreta teneretur, et populus quidem Dei transiret velut iter aridum, insequentes vero eos Ægyptii temere ingressi necarentur. Ubi enim ultimus ex Hebræorum populo ascendit, Ægyptiorum quoque ultimus descendit in mare, et continuo aquæ maris quæ ut gelu constrictæ tenebantur, præcepto ejus qui constrinxerat relaxatæ, poenas de impiorum populo recepta naturæ suæ libertate sumpserunt.

XXXV. Post hæc Moyses, Dei omnia providentis præcepto Hebræorum populum eduxit in desertum, et iter brevissimum, quod fert de Ægypto ad Judæam, relinquens, per longos eremi (35) plebem duxit anfractus, ut quadraginta annorum exercitiis mala quæ eis ex Ægyptiorum moribus usu longi temporis inoleverant, innovatione mutatæ consuetudinis aboleret. Interea venit ad montem Sina, et inde lex eis, vocibus et visionibus cælestibus traditur decem conscripta præceptis; quorum primum et maximum fuit, ut ipsum solum colerent Deum, nec ullam sibi aliam speciem vel formam statuerent ad colendum. Sed cum Moyses ascendisset ad montem, ibique diebus quadraginta moraretur, populus qui decem plagis percussam viderat Ægyptum, et disruptum mare ac pedibus digressum, manna quoque sibi pro pane cœlitus datum et ex sequenti petra poculum ministratum³⁶ (quæ species cibi (36) per virtutem Dei, in quem quisque desiderasset, verteretur saporem), cumque sub plaga cœli ardentiore positi essent, ne æstibus coquerentur, nube obumbrabantur in die, nocte vero columna ignis illuminabantur, ne ad eremi vastitatem horror quoque accederet tenebrarum: cum, inquam, moraretur Moyses, ipsi secundum speciem Apidis, quem colit in Ægypto viderant, aureum caput vituli facientes adoraverunt (37), et

les vestigia commeantium, extremo suorum barathrum ingresso (non ingressi), novissimoque plebis Dei ad naturale litus transgresso, ita sunt montibus aquarum involuti, ut nullus remaneret qui factum domi residentibus referre potuisset. Et cap. 6: Sic eos per desertum quadraginta annos ad terram promissionis circumduxit, donec desuicerent idololatriam de qua erant educti, et quam ubicunque venirent erant inventuri.

(36) *Quæ species cibi*, etc. Respicit ad locum libri Sapientiæ, cap. XVI, vers. 20, 21.

(37) *Ipsi secundum speciem Apidis... adoraverunt*. Scribit tamen hunc in modum Joannes Damascenus, III, contra *Iconomachos*: Οὐ γὰρ ἐποίησαν Διὸς εἰδωλον, ἢ τοῦδε, ἢ τοῦδε, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν ἔδωκαν τὸν χρυσὸν ἐπὶ τὸ ποιεῖσαι εἰδωλον ὅπερ ἂν τύχη, καὶ

post tot ac tanta quæ viderant mirabilia, veteris A consuetudinis sordes eliminare a se atque abstergere nequiverunt. Et ob hoc brevis spatii iter quod ex Ægypto ducit ad Judæam relinquens, immenso eremi ambitu egit eos Moyses, si forte possit, ut superius memoravimus, vetustæ consuetudinis mala novellæ institutionis permutatione discutere.

XXXVI. Cum interim fidelis et prudens dispensator Moyses pervidens, populo ex Ægyptiorum consortio altius inolevisse vitium idolis immolandi, nec posse de eis radicem mali hujus excidi, immolare quidem eis concessit, sed Deo soli hoc fieri permisit, ut mediam quodammodo partem vitii altius inoliti reseccaret; aliam vero mediam, per alium et ad aliud tempus reservaret emendam, per illum scilicet, de quo ipse dixit: *Prophetam vobis suscitabit (38) Dominus Deus vester sicut me, ipsum audite secundum omnia quæ dixerit vobis. Quicumque enim non audierit prophetam illum, exterminabitur anima ejus de populo suo* ⁸².

XXXVII. Ad hæc autem etiam locum statuit, in quo solo liceret eis immolare Deo ⁸³. Hoc autem totum eo prospectu gerebatur, ut cum tempus opportunum venisset et didicissent per prophetam, quia Deus misericordiam vult et non sacrificium ⁸⁴, viderent eum qui eos doceret locum Dei electum esse sapientiam ejus, in quo conveniret offerri hostias Deo, hunc autem locum, qui ad tempus videbatur electus, incursionibus hostium et excidiis sæpe vexatum, et ad ultimum quoque audirent penitus excidendum ⁸⁵. In cujus rei fidem etiam ante adventum veri prophetæ, qui esset hostias cum loco pariter repudiaturus, sæpe ab hostibus populatus est et igne incensus; atque in captivitatem populus abductus in exterarum nationes, et exinde cum ad misericordiam Dei confugeret revocatus est, ut per hæc doceretur, quia sacrificia offerens expellitur et in manus hostium traditur, misericordiam vero faciens et justitiam, sine sacrificiis de captivitate liberatur et in terram patriam restituitur. Sed hoc intelligere paucos admodum accidit. Plures enim etiam si sentire hæc et advertere poterant, vulgi tamen irrationali opinione tenebantur. Paucorum namque est recta cum libertate D sententia.

XXXVIII. Igitur Moyses ⁸⁶, his administratis, Ausen quemdam nomine præponens populo, qui eos revocaret ad patriam terram, ipse ad montem quemdam præcepto Dei viventis ascendens, illic defunctus est; cujus tamen talis fuit mors, ut usque in hodiernum diem sepulturam ejus nullus invenerit. Ut ergo populus patrium contigit solum, per providentiam Dei primo statim ingressu iniquarum gentium habitatores fugantur, et ipsi hæreditatem paternam iudice sorte suscipiunt. Tum deinde per aliquantum temporis iudicibus, non regibus gubernati, statu tranquilliorē durarunt ⁸⁷. Ubi vero tyrannos sibi magis quæsiere quam reges, tunc etiam in loco, qui eis orationis causa fuerat prædestinatus, templum pro ambitione regia construxere, et sic per ordinem regibus impiis sibi invicem succedentibus, ad majores impietates etiam populus declinavit.

XXXIX. Ut autem tempus adesse cœpit, quo id quod deesse Moysis institutis diximus impleteretur, et propheta quem præcinerat appareret, qui eos primo per misericordiam Dei moneret cessare a sacrificiis, et ne forte putarent cessantibus hostiis remissionem sibi non fieri peccatorum, baptisma eis per æquam statuit, in quo ab omnibus peccatis invocato ejus nomine solverentur, et de reliquo perfectam vitam sequentes in immortalitate durarent, non pecudum sanguine sed sapientiæ Dei purificatione purgati. Denique etiam hoc ponitur evidens magni mysterii hujus indicium (39), ut omnis qui credens prophetæ huic, qui a Moyse prædictus est, baptizatur in nomine ipsius, ab excidio belli quod incredulæ genti imminet ac loco ipsi, servetur illæsus, non credentes vero extorres loco et regno fiant, ut vel inviti intelligant et obediunt voluntati Dei.

XL. His igitur ita præordinatis, adest qui expectabatur, indicia sui quibus fieret manifestus, signa et prodigia deferens. Sed ne sic quidem populus credidit, qui ad hæc credenda tot sæculis eruditus est; et non solum non credidit, sed addidit infidelitati blasphemiam, voracem hominem et ventri-servientem ⁸⁸, ac dæmone agi eum, qui ob salutem suam venerat, dicens. In tantum nequitia malorum ministeriis valet, quod nisi Sapientia Dei adfuisse his qui diligunt veritatem,

⁸² Deut. xviii, 15; Act. iii, 22, 23. ⁸³ Deut. xii, 14; II Paral. vii, 12. ⁸⁴ Matth. ix, 13; xii, 7. ⁸⁵ Matth. xxiv, 2; Luc. xix, 44. ⁸⁶ Deut. xxxi, xxxii, xxxiv. ⁸⁷ I Reg. viii. ⁸⁸ Matth. ix; Joan. vii.

COTELERII NOTÆ.

ἐν ἡλθεν ἐκ τύπωμα βουφάνου. Id est: Non enim fecerunt Jovis, aut hujus illiusve simulacrum, sed absque certo consilio aurum dederunt ut fieret idolum quodcumque sors obtulisset; atque ita exiit homini canis effigies.

(38) *Prophetam vobis suscitabit, etc.* Recte memorant Regiæ et P. Petiti, quas præ oculis habeo: *Deus vester sicut me: ipsum audite secundum omnia, etc.* In Chronico Raderiano seu Alexandrino, p. 180: Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὡς ἐμέ. Αὐτοῦ ἀκούσαθε κατὰ πάντα, ὅσα ἐν

εἶπη πρὸς ὑμᾶς. "Εσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούει τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Versiones etiam Syriaca et Arabica agnoscunt, de populo suo.

(39) *Hoc ponitur evidens magni mysterii hujus indicium, etc.* Si cui ista sunt obscura, legat Eusebium, *Hist. lib. iii, cap. 5*; Epiphanium, *hæresi 29, num. 7*; hæc. 30, num. 2; *Lib. de mens. et pond.*, cap. 15; Theodoretum ad *Zachariæ xiv, 2*; Nicophorum, Cedrenum, Frecculfum, etc. Ab iis lucem petat.

omnes pene simul impius error involveret. Nos ergo primos elegit duodecim sibi credentes, quos apostolos nominavit²², postmodum alios septuaginta duos (40) probatissimos discipulos²³, ut vel hoc modo recognita imagine Moysis crederet multitudi²⁴, quia hic est, quem prædixit Moyses venturum prophetam²⁵.

XXI. Sed fortassis dicat aliquis, quia imitari numerum cuicumque possibile est; et quid de signis et virtutibus dicet, quæ iste faciebat? Etenim Moyses virtutes et sanitates fecerat in Ægypto. Is quoque, quem ipse prædixit sicut se ipsum surrecturum prophetam, cum omnem languorem et omnem infirmitatem curaret in plebe, virtutes faceret innumeras, vitam evangelizaret æternam, ab impiis actus est in crucem; quod tamen factum virtute ejus conversum est in bonum. Denique cum pateretur, omnis ei compassus est mundus; nam et sol obscuratus est, montesque disrupti, et sepulchra patefacta sunt, velum templi scissum est²⁶, velut lamentans excidium loco imminens. Et tamen cum omnis mundus commotus sit, ipsi etiam nunc ad inquisitionem tantarum rerum nullatenus commoventur.

XLII. Verum quoniam necessarium erat ut in locum eorum qui increduli permanebant, vocarentur gentes, ut repleretur ille numerus qui demonstratus fuerat Abraham²⁷, mittitur in universum mundum salutaris regni Dei prædicatio. Perturbantur ob hoc mundani spiritus, qui libertatem quærentibus semper obsistunt, et ad destruendam Dei ædificationem errorum machinas quærent, quibus hi, qui ad salutis et libertatis gloriam tendunt, obsistentes et agones adversum eos non minimos desudantes, fortiores effecti, ad salutis coronam veniant non sine palma victoriæ. Interim cum passus esset, et ab hora sexta usque ad nonam mundum tenebræ pressissent²⁸, sole reddito ac rebus in ordinem restitutis, etiam homines nequam ad se atque ad mores suos metu cessante regressi sunt. Nam quidam eorum cum omni custodia servantes

locum, quem non potuere resurgentem tenere, magum dicebant; alii fluxerunt furatum²⁹.

XLIII. Verumtamen veritas ubique vincebat. Ad indicium enim, quod hæc divina virtute agerentur, nos qui fuimus paucissimi, processu dierum, astipulante Deo, multo plures quam illi efficiebamur, ita ut aliquando pertimescerent sacerdotes, ne forte per Dei providentiam ad confusionem ipsorum, in fidem nostram universus populus conveniret; frequenter mittentes ad nos rogabant, ut eis de Jesu dissereremus, si ipse esset propheta quem Moyses prædixit, qui est Christus æternus³⁰. De hoc enim solo nobis qui credidimus in Jesum, adversum non credentes Judæos videtur esse differentia. Verum cum frequenter super hoc roga-
rent, nos autem opportunum tempus requireremus, septimana jam una ex passione Domini complebatur annorum, ecclesia Domini in Hierusalem constituta copiosissime multiplicata crescebat per Jacobum, qui a Domino ordinatus est in ea episcopus, rectissimis dispensationibus gubernata.

XLIV. Cum autem nos duodecim apostoli ad diem Paschæ cum ingenti multitudine convenissemus, ingressi ecclesiam fratrum unusquisque nostrum, Jacobo interrogante quæ a nobis per loca singula gesta sint, audiente populo breviter exponimus. In quibus Caiphas pontifex, missis ad nos sacerdotibus, rogat venire ad se, ut aut ratione doceamus eum, quia Jesus æternus est Christus, aut ipse nos doceat, quia non est, quo in utramlibet fidem universus populus conveniret; et hoc facere nos frequenter exorat. Nos vero sæpe distulimus, tempus semper opportunius requirentes. Et ego Clemens respondi ad hoc: Puto quod et hoc ipsum quod quæritur, utrum ipse sit Christus, multum prosit ad fidei rationem (41), alioqui nunquam pontifex pro hoc tam frequenter rogaret, ut de Christo vel disceret vel doceret. Et Petrus: Recte respondisti, o Clemens. Sicut enim sine oculis cernere nemo potest, nec sine auribus capere auditum, vel absque naribus odoratum, neque sine

²² Matth. x. ²³ Luc. x. ²⁴ Num. xi, 16. ²⁵ Deut. xviii, 15. ²⁶ Matth. xxvii, 45, 51, 52. ²⁷ Gen. xv; Act. xiii. ²⁸ Matth. xxvii, 45. ²⁹ Matth. xxviii, 13. ³⁰ Joan. xii, 34.

COTELERII NOTÆ.

(40) *Septuag. duos*. Varia lectio Luc. x, 1, 17, apud Græcos et Latinos, ἐβδομήχοντα et ἐβδομήχοντα δύο, LXX et LXXII. Verum quoniam, inquit Origenes hom. 27, in Numeros, non solum illos duodecim elegit Dominus et Salvator noster, sed et alios septuaginta duos; idcirco non solum duodecim fontes, sed et septuaginta duæ arbores scribuntur esse palmarum. Et homil. 7 in Exodum: Ibi etiam arbores reperiuntur LXX palmarum. Non enim soli xii apostoli fidem Christi prædicaverunt, sed et alii LXX missi ad prædicandum verbum Dei referuntur, per quos palmas victoriæ Christi mundus agnosceret. Sic apud S. Augustinum, tom. III. Auctor Operis de mirabilibus sacræ Scripturæ, lib. i, cap. 9, confert cum LXXII discipulis linguas LXXII ortas a LXXII viris ad ædificationem turris Babylonicæ congregatis, et LXXII seniores per Moysen electos: cum a Tertulliano, iv adversus Mar-

cionem, 24; Eusebio, Demonstr. evangel., lib. iii, cap. 2; Eusebio ac Theophane in Catena Græcorum Patrum ad Lucam; Gregorio Nysseno, De Vita Moysi, p. 213; Hieronymo, epist. 127, num. 6, aliisque recentioribus, in figuram LXX discipulorum ponantur LXX seniores Israelitici, LXX palmæ ad Elin, et LXX nationes a LXX posteris Noe ducentes originem. Porro numerus LXXII per numerum LXX exprimi potest, ut dictum fuit ad Hermæ i, 3, non autem LXX per LXXII.

(41) *Fidei rationem*. Codicum Sorbonici, Thuani et Candelarii, est πιστολογίαν, a verbo πιστοποιεῖν et πιστοποιεῖσθαι, quo utuntur Ignatii interpolator Epist. ad Ephesios, n. 18, Auctor Constitutionum apostol., lib. v, cap. 6, et Cyrillus Hierosolymitanus, tum in sine præfationis ad Catecheses, tum in principio catechesis 14.

lingua gustum sumere, aut absque manibus aliquid contrectare: ita impossibile est, absque vero Propheta quæ Deo placeant noscere. Et ego respondi: Quod ipse sit verus propheta Christus, te docente, jam didici; sed quid sit hoc ipsum, Christus, aut cur ita appelletur, velim discere, uti ne vaga mihi sit et incerta rei tantæ notitia.

XLV. Tunc Petrus docere me hoc modo cœpit: Deus cum fecisset mundum, tanquam universitatis Dominus singulis quibusque creaturis principes statuit (42), ipsis quoque arboribus, montibusque ac fontibus, et fluminibus, et universis, ut diximus, quæ fecerat. Multum enim est ire per singula. Statuit ergo angelis angelum principem, et spiritibus spiritum, sideribus sidus, dæmonibus dæmonem, avibus avem, bestiis bestiam, serpentem serpentibus, piscem piscibus, hominibus hominem, qui est Christus Jesus. Christus autem dicitur eximio quodam religionis ritu; nam sicut regum sunt quædam communia nomina, ita ut apud Persas Arsaces, apud Romanos Cæsar, apud Ægyptios Pharao, ita apud Judæos Christus communis nomine rex appellatur. Causa autem hujus appellationis hæc est: quoniam quidem cum esset Filius Dei et initium omnium, homo factus est, hunc primum Pater oleo perunxit, quod ex ligno vitæ fuerat sumptum (43). Ex illo ergo unguento Christus appellatur. Inde denique etiam ipse secundum prædestinationem Patris, pios quosque, cum ad regnum ejus pervenerint, velut qui asperam superaverint viam, pro laborum refectione simili oleo perunget, ut et ipsorum lux luceat, et

⁴² Exod. xxix; Lev. viii

A Spiritu sancto repleti immortalitate donentur. Virgulti vero hujus, ex quo sumptum est istud unguentum, universam naturam tibi sufficienter exposuisse me memini.

XLVI. Sed et nunc per brevissimam speciem de omnibus te in memoriam revocabo. In præsentī vita primus pontifex Aaron chrismatis compositione perunctus ⁴⁴, quod ad imaginem illius de quo supra diximus spiritualis unguenti factum est, princeps populi fuit, et tanquam rex primitias et tributum per capita accepit a populo, et judicandi plebem sorte suscepta de mundis immundisque judicabat. Sed et si quis alius ex ipso unguento perunctus est, tanquam virtute inde concepta, jam ipse rex, aut propheta stebat, aut pontifex. Quod si temporalis hæc gratia ab hominibus composita tantum potuit, intellige jam tu, quantum sit illud unguentum, quod a Deo de virgulto vitæ prolatum est, cum hoc quod ab hominibus factum est, tam eximias inter homines conferat dignitates. Quid epim in præsentī sæculo propheta gloriosius, pontifice clarius, rege sublimius?

XLVII. Et ego ad hæc respondi: Memini, Petre, dixisse te de primo homine, quia propheta fuit; quod autem unctus fuerit, non dixisti. Si ergo sine unguento propheta nullus est, quo modo primus homo, cum non esset unctus, fuit propheta? Tum subridens Petrus: Si primus, inquit, homo prophetavit, certum est quod et unctus sit. Licet enim unctionem illius siluerit ille, qui legem in paginis condidit, nobis tamen intelligenda hæc evidenter reliquit. Sicut enim, si unctum

COTELERII NOTÆ.

(42) Singulis quibusque creaturis principes statuit, etc. Fabulæ, λόγοι. Cave gerras Ebioniticas.

(43) Oleo perunxit, quod ex ligno vitæ fuerat sumptum, etc. Hæc valde pertinent duo loci insignes in nugis. Alter Origenis tomo vi, contra Celsum, p. 302, ex Celso: 'Εξῆς δὲ τοῖς περὶ τοῦ διαγράμματος, μὴδ' ἐκ παραχουμάτων περὶ τῆς καλουμένης παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς σφραγίδος, ἐαυτῷ τινα ἐκτίθεται ἀλλόκοτα καὶ ἀμειβίας φωνάς, ὡς τοῦ μὲν τὴν σφραγίδα περιτιθέντος καλουμένου πατρὸς, τοῦ δὲ σφραγιζομένου λεγομένου νέου καὶ υἱοῦ, καὶ ἀποκρινομένου, ἡ Χρίσμαι χρίσμαι λευκῷ ἐκ ἑύλου ζωῆς.' 'Ὅπερ οὐδ' ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν αἰρέσεων ἠκούσαμεν γίνεσθαι, etc. Alter apocryphi libri qui Nicodemi nomen gerit: Cum autem hæc audisset protoplastus Adam pater, quia in Jordane baptizatus est Jesus, exclamavit ad filium suum Seth: Enarra filiis tuis patriarchis et prophetis omnia quæcumque audisti a Michael archangelo, quando te transmissi ad portas paradisi, ut deprecareris Deum, et ungeres caput meum cum essem infirmus. Tunc Seth appropinquans sanctis patriarchis et prophetis, dixit: Ego Seth cum essem orans Dominum ad portas paradisi, ecce angelus Domini Michael apparuit mihi dicens: Ego missus sum ad te a Domino, ego sum constitutus super corpus humanum. Tibi dico, Seth, noli in lacrymis Deum orare et deprecari propter oleum misericordiae ligni, ut perungas patrem tuum Adam pro dolore capitis ejus, quia nullo modo poteris ex eo accipere, nisi in novissimis diebus et

temporibus, nisi quando completi fuerint quinquæ millia et quingenti anni: tunc veniet super terram amantissimus Dei Filius Christus resuscitare corpus humanum Adæ, et conresuscitare corpora mortuorum: et ipse veniens in Jordanis aqua baptizabitur. Et cum egressus fuerit de aqua Jordanis, tunc de oleo misericordiae suæ unget ex eo omnes credentes in se, et erit oleum misericordiae suæ in generationem eorum qui nascituri sunt ex aqua et Spiritu sancto in vitam æternam. Tunc descendens in terras amantissimus Dei Filius Christus Jesus, introducet patrem nostrum Adam in paradysum ad arborem misericordiae. Catholice Theodorus Abucara, opusculum 33: A. Διατὶ λέγεται Χριστὸς ὁ Χριστός; B. Ὅτι ἐχρίσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ. A. Τίς οὖν ὁ χρισθεὶς; ὁ Θεὸς Λόγος, ἢ ὁ ἄνθρωπος; B. Μὴ γένοιτο λέγειν ἡμᾶς, ὅτι Θεὸς Λόγος ἐχρίσθη, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. A. Ἄνθρωπος οὖν ἐστὶν ὁ Χριστός. Εἰ γὰρ ὁ χρισθεὶς αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὁ ἄνθρωπος δὲ ὁ χρισθεὶς, καὶ ἕτερος δὲ ἐστὶν ὁ Θεὸς Λόγος παρὰ τὸν ἄνθρωπον καθ' ὑμᾶς ὁ ἄνθρωπος ἅρα ἐστὶν ἀναμέμμερος ὁ Χριστός. Τί οὖν ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους ἀπατώντες λέγετε, ὅτι ὁ Χριστὸς Θεός ἐστι καὶ ἄνθρωπος; Αἵque hæc desiderantur in Græcis editionis Grelseianæ, addique debent e chartis codicum Regiorum 2180, 572, in quibus (id quoque dicere liceat) paulo ante laudata verba scriptum habetur, εἰπέ μοι, ὁ οὖν Χριστός, etc. non ut in lib. impr. εἰπέ μοι, ὁ οὖν Χριστός.

eum dixisset, non dubitaretur et prophetam eum fuisse, etiamsi scriptum non esset in lege: ita cum certum sit eum prophetam fuisse, similiter certum est et quod unctus sit, quia sine unguento prophetare non poterat. Verum hoc magis dicere oportuit, si chrisma arte myropolica compositum est ab Aaron, quomodo primus homo perungi potuit unguento ante, compositionis artibus nondum repertis? Et ego respondi: Non me traducas, Petre; non enim de unguento composito et temporali oleo loquor, sed de illo simplici et æterno, quod a Deo factum esse docuisti, ad cuius similitudinem istud compositum esse ab hominibus dicis.

XLVIII. Et Petrus ad hæc, ut videbatur, indignans: Quid putas, Clemens, quia omnes omnia ante tempus scire possumus? Sed nunc uti ne a proposito sermone recedamus, alias tibi cum profectus tuus manifestus fuerit, de his apertius exponemus. Tunc autem unguento composito perunctus pontifex vel propheta, Dei altare succendens in omni mundo clarus habebatur. Sed post Aaron qui pontifex fuit, alius ex aquis assumitur, non Moysen dico, sed illum qui in aquis baptismi Filius a Deo appellatus est⁹⁹. Jesus namque est, qui ignem illum quem accendebat pontifex pro peccatis, restinxit per baptismi gratiam; ex quo enim hic apparuit, cessavit chrisma, per quod pontificatus præbatur, vel prophetia, vel regnum.

XLIX. Hunc igitur adfuturum prædixit Moyses, qui legem Dei hominibus tradidit; sed et alius ante ipsum, sicut tibi et ante jam tradidi. Ipse ergo indicavit eum venturum primo quidem adventu humilem, secundo vero gloriosum. Et primus quidem jam impletus est, cum venit et docuit, et iudex omnium iudicatus est, ac peremptus. Secundo vero adventu iudicaturus adveniet, et impios quidem condemnabit, pios vero in consortium regni societatemque suscipiet. Fides vero secundi adventus constat ex primo. Prophetæ enim de primo locuti sunt, et præcipue Jacob et Moyses, nonnulli tamen etiam de secundo. Sed magnificentia prophetiæ in hoc maxime comprobatur, quod nihil secundum consequentiam rerum de futuris dixerunt; alioqui æstimasse potius sapientes viri, quod rerum

consequentia dictaverat, viderentur.

L. Quod autem dico, tale est: Christum suscipi a Judæis ad quos venerat, et credi ei, qui expectabatur ad salutem populi secundum traditiones patrum, consequens erat, gentes vero alienas ab eo fore, quibus neque promissum quidquam de eo neque annuntiatum fuerat, imo quibus ne nomine quidem ipso aliquando innotuerat. Et tamen prophetæ, contra ordinem et consequentiam rerum dixere eum expectationem gentium¹⁰⁰, et non Judæorum futurum. Ita denique et gestum est. Cum enim venisset, ab his qui eum expectare videbantur ex traditione majorum, omnino agnitus non est;

hi vero qui nihil de ipso penitus audierant, et venisse credunt, et venturum sperant. Et ita in omnibus prophetia fidelis apparuit, quæ dixit ipsum esse expectationem gentium. Erraverunt ergo Judæi de primo Domini adventu; et inter nos atque ipsos de hoc est solo dissidium. Nam quod venturus sit Christus, norunt etiam ipsi et expectant; quod autem jam venerit in humilitate hic qui dicitur Jesus, ignorant. Et in hoc maxime ejus confirmatur adventus, quod ei non omnes credunt.

LI. Hunc ergo Deus destinavit in fine mundi, quia impossibile erat mortalium mala purgari per alium, integra duntaxat permanente humani generis creatura, hoc est salva arbitrii libertate. Hoc igitur statu incolumi reservato, invitare venit ad regnum justos quosque et eos qui placere studuerunt ei, quibus bona ineffabilia præparavit et Hierusalem civitatem cœlestem, quæ super splendorem solis fulgebit in habitatione sanctorum. Injustos vero et impios, et qui pro nihilo habuerunt Deum, commissamque sibi vitam diversa ad flagitia contulerunt, ac tempus operis justis, exercitium fecere malitiæ, competentibus ipsisque dignis ultionibus tradet. Cætera vero quæ ibi gerentur proferri et eloqui, neque angelis neque hominibus fas est; sed hoc tantum scire nos sufficit, quod bonis æternam bonorum possessionem conferet Deus.

LII. His ab eo dictis ego respondi: Si Christi regno fruuntur hi, quos justos invenerit ejus adventus, ergo qui ante adventum ejus defuncti sunt, regno penitus carebunt? Tum Petrus: Cogis me, inquit, o Clemens, aliqua de ineffabilibus publicare. Verumtamen quoadusque proferri licet, facere non pigebit. Christus, qui ab initio et semper erat, per singulas quasque generationes piis, latenter licet, semper tamen aderat, his præcipue, a quibus expectabatur, quibusque frequenter apparuit. Sed non erat tempus, ut tunc resolutis corporibus fieret resurrectio; sed hæc magis remuneratio videbatur a Deo, ut qui inveniretur Justus, diutius permaneret in corpore, aut certe, sicut de quodam justo evidenter refertur in litteris legis¹, quod transtulerit eum Deus. Simili exemplo etiam cum cæteris gestum est qui ejus voluntati placuerunt, ut ad paradysum translati serventur ad regnum, eorum vero qui non ad integrum potuere explere normam justitiæ, sed aliquas in sua carne malitiæ reliquias habuere, corpora quidem resolverentur, animæ vero servarentur in bonis latisque regionibus, ut in resurrectione mortuorum, cum sua receperint, ipsa jam resolutione purgati, pro his quæ bene gesserant, æterna hæreditate potiantur. Et ideo beati sunt omnes qui regnum Christi fuerint adepti, quia non solum inferni pœnas effugient, sed et incorruptibiles permanebunt, et primi Deum Patrem videbunt, atque inter primos apud Deum honoris ordinem consequentur.

LIII. Propter quod non minima de Christo quæ-

⁹⁹ Matth. iii, 17. ¹⁰⁰ Gen. xlix, 10. ¹ Gen. v, 24.

sio habetur, et infideles quique ex Judæis immensa adversum nos insania commoventur, verentes ne forte ipse sit, in quem peccaverunt; et eo magis metus increscit, quod sciunt, statim ut eum cruci affixere, universum ei compassum esse mundum, corpusque ejus diligenti a se custodia conservatum nusquam comparuisse, atque ad fidem nominis ejus innumeras multitudines convenire. Unde et compulsi sunt una cum pontifice Caipha, sæpius mittere ad nos, ut de nominis ejus veritate quæreretur. Cumque crebro deposcerent ut de Jesu aut discerent aut docerent, si ipse esset Christus, visum nobis est ascendere ad templum, et coram omni populo protestari de eo, simul et arguere Judæos de multis, quæ ab eis absurde gerebantur. In multas etenim jam partes populus scindebatur, initio sumpto a Joanne Baptista.

LIV. Cum enim jam immineret ortus Christi ad sacrificia quidem reprimenda, baptismi vero gratiam largiendam, inimicus ex his quæ prædicta fuerant adesse tempus intelligens, diversa schismata operabatur in populo (44), ut si forte prius peccatum potuisset aboleri, secunda corrigi culpa non posset. Erat ergo primum schisma eorum qui dicebantur Sadducæi, initio Joannis jam pene temporibus sumpto. Hique ut cæteris justiores (45), segregare se cœpere a populi cœtu, et mortuorum resurrectionem negare^a idque argumento infidelitatis asserere, dicentes non esse dignum ut quasi sub mercede proposita colatur Deus. Auctor vero sententiæ hujus primus Dositheus, secundus Simon fuit. Aliud Samaræum schisma est; ipsi enim resurrectionem mortuorum negantes asserunt, non in Hierosolymis, sed in monte Garizin adorandum esse Deum. Qui tamen unum verum prophetam ex Moysis vaticinationibus recte expectantes, pravitate Dosithei impediti sunt, ne hunc quem expectabant, crederent esse Jesum. Scribæ quoque et Pharisei in aliud schisma deducuntur. Sed hi baptizati a Joanne, et velut clavem regni cœlorum verbum veritatis tenentes ex Moysis traditione susceptum, occultarunt auribus populi^a. Sed et ex dis-

cipulis Joannis (46), qui videbantur esse magni, segregarunt se a populo et magistrum suum veluti Christum prædicarunt. Hæc autem omnia præparata sunt schismata, ut et fides Christi per hæc impidiretur, et baptisma.

LV. Verumtamen, ut dicere cœperamus, cum frequenter nos pontifex per sacerdotes rogasset, ut de Jesu sermo nobis haberetur ad alterutrum, ubi opportunum visum est et omni Ecclesiæ placuit, ascendimus ad templum, et stantes in gradibus una cum fidelibus fratribus nostris, facto populi summo silentio, prior pontifex cœpit adhortari populum, ut patienter et cum quiete audiant, simulque eorum quæ dicenda sunt testes et iudices fiant. Tum deinde multis laudibus effrensus sacrificiorum ritum, qui ad remissionem peccatorum humano generi divinitus esset indultus, causabatur Jesu nostri baptismi velut contra hæc nuper inductum. Sed propositionibus ejus occurrens Matthæus, evidenter ostendit quod si quis Jesu baptismi non fuerit consecutus, is non solum cœlorum regno fraudabitur, verum et in resurrectione mortuorum non absque periculo erit, etiamsi bonæ vitæ et rectæ mentis prærogativa muniatur. Hæc et his similia prosecutus siluit Matthæus.

LVI. Sed Sadducæorum pars, quæ negat esse resurrectionem mortuorum, indignata est, ita ut quidam ex ipsis de medio populi exclamaret, dicens multum errare eos qui putent mortuos aliquando resurgere. Contra hunc Andreas meus frater respondens, docuit errorem non esse, sed certissimam fidem, quod mortui resurgant, secundum ea quæ docuit is, quem Moyses prædixit venturum prophetam; aut si non videretur eis ipse esse quem prædixit Moyses, de hoc, inquit, primo requiratur, ut cum evidenter ipse fuerit probatus, nihil de reliquo super his quæ docuit ambigatur. Hæc autem et his similia plura protestatus siluit Andreas.

LVII. Samaræus vero quidam, contraria populo et Deo loquens, et neque mortuos asserens resurrecturos, neque eum qui est in Hierusalem cultum Dei tenendum, sed montem Garizin venerandum,

^a Matth. xxii, 23. ^a Luc. xi, 52.

COTELERII NOTÆ.

(44) *Diversa schismata operabatur in populo.* Profero in re vulgata aliquid non omni ex parte vulgatum: formulam Græcam renuntiandi Judaicæ religioni, Hebræorumque ritibus et sectis; ampliorum illa quæ habetur *Euchologii* p. 344. Eam complectitur codex Regius 1818. — Exstat vero infra in *Append. Monum. his Recognit. libris subjecta*, num. 2.

(45) *Ut cæteris justiores.* Allusio ad nomen Hieronymus, sub finem libri iii *Commentariorum in Matthæum*: Sadducæi autem qui interpretantur *justi*, et ipsi vindicabant sibi quod non erant. Theophylactus ad *Matth.* iii, 7, *De Sadducæis*: Ἐρη-
νεύοντα ἔσθι, δίκαιοι. Σεδὲν γὰρ ἡ δικαιοσύνη. Δι-
καίους γὰρ ταυτοῦς ὀνόμαζον. Ἡ ἀπὸ ἀπεισιγάρου
Σαδδουκαίου ὀνομάζονται. Unde, ac ex similibus Epipha-

nii, corrigere debemus Suidam: Σαδδουκαῖος ἀπὸ
τόπου. Scripserat, ἀπὸ τῶν τοῦ, a moribus. Remo-
tior est emendatio Drusii, iii *De sectis Judæorum* 4,
ἀπὸ δικαιοσύνης.

(46) *Ex discipulis Joannis; etc.* Vigilius Tapscen-
sis lib. i contra Arium, Sabellium et Photinum cap.
20: Et quia multi dogmatum novorum auctores ex-
sisterant, doctrinæ obviante apostolicæ, omnesque
sectatores suos discipulos nominabant, nec erat ulla
nominis discretio inter veros falsosque discipulos,
sive qui Christi, sive qui Dosithei, sive Theodæ, sive
Judæ cujusdam, sive etiam Joannis sectatores, qui
se quasi Christo (ita membranæ Regiæ n. 358, et
editio Cassandri) credere fatebantur; noluerunt ut
uno discipulorum nomine censerentur.

addidit contra nos etiam hæc, quod Jesus noster non esset ipse, quem Moyses prophetam venturum esse prædixerit. Adversum hunc et alium qui cum ipso hæc eadem prosequeretur Zebedæi filii Jacobus et Joannes vehementer obnisi sunt, et quamvis haberent mandatum, ne ingrederentur civitates eorum neque verbum eis prædicationis inferrent *, tamen ne sermo eorum, si confutatus non esset, aliorum læderet fidem, ita prudenter et fortiter responderunt, ut perpetuum eis silentium darent. Nam Jacobus de resurrectione mortuorum cum totius populi favore peroravit, Joannes vero ostendit, quia si cessarent ab errore montis Garizin, consequenter agnoscerent ipsum esse Jesum, qui secundum prophetiam Moysis expectabatur esse venturus, quoniam quidem signa et prodigia, ut fecit Moyses, ita fecit etiam Jesus, et dubium non est quin similitudo signorum ipsum esse testetur, quem sicut se dixit esse venturum. Hæc et alia plura his similia protestati siluere.

LVIII. Et ecce quidam de Scribis de medio populi exclamans ait: Jesus vester signa et prodigia quæ fecit, ut magus non ut propheta fecit. Huic Philippus vehementer occurrit ostendens, quia hac ratione accusaret etiam Moysen. Cum enim Moyses signa et prodigia fecerit in Ægypto, similiter autem et Jesus in Judæa, dubitari non possit, quin quod de Jesu diceretur, hoc etiam de Moyse dici videretur. Hæc et his similia plura protestatus siluit Philippus.

LIX. Phariseus autem quidam audiens hæc, insimulabat Philippum, quod Moysen æqualem diceret Jesu. Cui Bartholomæus respondens, constanter edocuit, quia non dicimus Jesum solum æqualem Moyse, sed majorem; quia Moyses quidem propheta fuit, quod fuit et Jesus, quod autem fuit Jesus, Moyses non fuit, hoc est Christus, et ideo

* Matth. x, 5. * Ibid., 3, in Græco. * Matth. xi, 9, 11.

A major ille sine dubio, qui et propheta et Christus est, quam ille qui solum propheta est. Hæc et his similia plura prosecutus siluit. Post hunc Jacobus Alphæi sermonem fecit ad populum, quo ostenderet, non ideo credendum esse Jesu, quia de eo prophetæ prædixerint, sed ideo magis credendum esse prophetis, quod vere prophetæ sint, quia eis testimonium Christus reddat. Nam præsentia et adventus Christi illos vere prophetas fuisse designat. Dicebat enim non ab inferioribus majori, sed a majore inferioribus fidei testimonium dari. Hæc et multa his similia prosecutus, etiam Jacobus siluit. Post hunc Lebbæus populum cepit vehementer arguere, quod non crederent Jesu *, qui eis tantum profuerit, docendo quæ Dei sunt, solando afflictos, medendo infirmis, pauperes consolando, sed pro his omnibus bonis odia mortemque reddiderint. Hæc et his similia plura cum esset populo protestatus, siluit.

LX. Et ecce unus ex discipulis Joannis affirmabat, Christum Joannem fuisse, et non Jesum; in tantum, inquit, ut et ipse Jesus omnibus hominibus et prophetis majorem esse pronuntiaverit Joannem *. Si ergo, inquit, major est omnibus, sine dubio et Moyse et ipso Jesu major habendus est. Quod si omnium major est, ipse est Christus. Ad hæc Cananæus Simon respondens, asseruit Joannem majorem quidem fuisse omnibus prophetis, et omnibus qui sunt filii mulierum, non tamen majorem esse Filio hominis. Et ideo Jesus quidem et Christus est, Joannes vero solum propheta, et tantum interest inter ipsum et Jesum (47), quantum inter præcursores et eum cui præcurritur, et quantum inter eum qui legem dat et eum qui legem servat. Hæc et his similia prosecutus siluit etiam Cananæus. Post quem Barnabas qui et Matthias (48), qui in locum Judæ subrogatus est apo-

COTELERII NOTÆ.

(47) *Tantum interest inter ipsum et Jesum.* Refert Christophorus Sandius in tractatu *De veteribus scriptoribus ecclesiasticis*, subungi in ms. Bodleiano, quantum inter stellas et solem. Quæ absunt a libris editis et a nostris codicibus: recte.

(48) *Barnabas, qui et Matthias.* Cod. R. et P. D *Barnabas*, in Carm. Barsabbas, in Sorb. autem, *Barnabas* cum *sa* supra *na*. Certe vicinitas nominum Barnabæ et Barsabæ, fraudi sæpe fuit indiligentioribus librorum exscriptoribus. Imo arbitrantur apud Bedam nonnulli, Pauli collegam de quo Act. iv, 36, esse eum qui cum Matthia ad apostolatus sortem est statutus, Act. i, 23, confundentes Barnabam cum Barsaba; eo magis, opinor, quod uterque diceretur Iosus seu Joseph: illamque sententiam rejicit quoque S. Chrysostomus. At Matthiæ datum fuisse nomen Barnabæ aut Barsabæ, hoc duntaxat in loco, si bene memini, refertur: quemadmodum de Thoma dicto etiam Juda, unicum forte exstat impressum testimonium, apud Eusebium, *Hist. eccl.*, lib. i, cap. ult. Cui addo hæc ex apostoli Thomæ Periodis *Ἀνεκδότοις*. Cod. Reg. 2594: *Ἐλαχεν Ἰνδία Ἰούδα θωμᾶ τῷ καὶ Διδύμῳ, et paulo post, Ἰούδα ὀνόματι; moxque, Ἰούδα τὸν καὶ θωμᾶν.* De Jacobo autem et Thaddæo comple-

ctitur hæc velut S. Epiphani codex Regius 1026: *Ἰακώβος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου γενόμενος τὸ κατὰ σάρκα. Ὅς καὶ πρῶτος ἐν Ἱεροσολύμοις κατεστάθη ἐπίσκοπος ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Προφάσει δὲ γενομένης ζητημάτων τοῖς Ἰουδαίοις, λίθοις ὑπ' αὐτῶν βληθεὶς ἐκοιμήθη ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐκεῖ ἐτάφη πλησίον τοῦ τάφου τῶν ἱερῶν ἐνδόξως..... Θαδδαῖος δὲ, ὁ καὶ Λεβδαῖος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἐπικληθεὶς Ἰούδας Ἰακώβου, etc.* Et de Juda Jacobo in Manuelis Comneni Novella de feriis, quam edidit integram Carolus Labbæus, quæque ex parte legitur in *Jure Orientali*, in *Jure Græco-Romano*, post *Synopsin Basilicorum*, ac in Balsamonis Scholiis ad Photiani *Nomocanonis* titulum 7: *Διὰ τὸν ἀπόστολον Ἰούδα τὸν καὶ Θαδδαῖον, καὶ Λεβδαῖον αὐτὸν Λεβδαῖον, καὶ Ἰακώβον, quanquam Ἰακώβου forsitan scribi debeat, Judam Jacobi.* Denique de Thaddæo Barsaba, *Chronici Alexandr.* p. 504: *Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεβδαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Βαρσαβᾶς. Quid si scriptum a subditio Clemente, ὁ Βαρσαβᾶ, ille Barsaba; eodem sensu quo de Justo Act. i, 23, in Chrysostomo, ὁ μετὰ Ματθίου, qui cum Matthia: Rufinus vero legerit aut legendum putaverit ὁ Βαρσαβᾶς, Barsabas?*

stolus, monere populum cœpit, ne odio haberent A Jesum neque blasphemarent eum. Multo enim esse rectius, etiam ignoranti vel dubitanti de Jesu, amare eum quam odisse. Charitati enim Deus præmium posuit, odii pœnam. Hoc ipsum enim, inquit, quod Judaicum corpus assumpsit et inter Judæos natus est, quo modo non omnibus vobis incentiva sui amoris incussit? Hæc et his similia cum perorasset, dicendi finem fecit.

LXI. Tunc Caiphas doctrinam Jesu culpæ tentabat, dicens eum res vanas locutum: beatos enim pauperes dixit¹, et terrenas fore remunerationes promisit, ac summam muneris in terrena hæreditate constituit, cibisque ac potu eos qui justitiam servarint, promisit esse saturandos; et his similia multa docuisse deprehenditur. Cui Thomas respondens arguit eum frustra causantem, ostendens, quia prophetæ magis, quibus etiam ipse credit, ita docuerint, nec tamen quomodo erunt hæc aut quomodo percipientur, ostenderint, Jesus vero qualiter accipi hæc debeant, demonstraverit. Et cum hæc atque his similia plura dixisset, siluit etiam Thomas.

LXII. Post hæc rursum Caiphas me intuens, et nunc ut monens, nunc vero ut culpans, dicebat, cessare me debere de reliquo a prædicatione Christi Jesu, ne in perniciem mei hoc agerem, neve ipse errore deceptus alios quoque meo errore deciperem. Tum præterea arguebat me temeritatis, quod cum essem ipse imperitus, piscator et rusticus, officium subire doctoris auderem. Hæc et alia plura his similia dicenti, ego quoque in hæc verba respondi: Mihi quidem minus esse periculi, si, ut ipse ait, iste non sit Christus, quia doctorem legis receperim; ipsi vero ingens esse discrimen, si hic ipse sit Christus, sicut et certe est. Ego enim credo huic qui apparuit; ipse autem cui alii fidem servare se credit, qui nullus apparuit? Si vero et idiota, ut ais, et imperitus ac piscator et rusticus, super presbyteros sapientes intelligam, hoc tibi, inquam, magis metum debet incutere. Nam si ex eruditione aliqua disputans obtinerem vos sapientes et eruditos, videretur utique doctrina hoc mihi longi temporis et non divinæ virtutis gratia contulisse, nunc autem cum, ut dixi, nos imperiti vos sapientes convinimus et superamus, cui sensum habenti non palam est, quia hoc non humanæ argutiæ opus est, sed divinæ voluntatis et muneris?

LXIII. Hæc igitur et alia hujusmodi prosequentes, consequenter protestati sumus ac docuimus nos imperiti et piscaiores, sacerdotes quidem de uno solo Deo cœli, Sadducæos de resurrectione

mortuorum, Samaritas de consecratione Hierusalem, non tamen ingressi civitatem ipsorum, sed publice disputantes, Scribas vero et Phariseos de regno cœlorum, discipulos Joannis, ne scandalum paterentur in Joanne, omnem vero populum, quia Jesus est Christus æternus. Ad ultimum autem monui eos, ut priusquam progredieremur ad gentes prædicare eis agnitionem Dei Patris, ipsi reconciliarentur Deo suscipientes Filium ejus. Aliter enim nullo modo eos ostendi posse salvari, nisi per sancti Spiritus gratiam trinxæ invocationis dilui baptismo properarent, et Eucharistiam Christi Domini sumerent², cui soli, de his quæ docuit credere deberent, ut sic æternam salutem consequi mererentur, aliter vero impossibile prorsus esse reconciliari eos Deo, etiam si mille ei aras et altaria mille succendant.

LXIV. Nos enim, inquam, pro certo comperimus, quod super sacrificiis quæ offertis, multo magis exasperatur Deus, sacrificiorum tempore duntaxat expleto. Et quia vos non vultis agnoscere, emensum esse jam tempus hostias offerendi, ob hoc destruetur et templum (49), et abominatio desolationis statuatur in loco sancto³, et tunc gentibus Evangelium prædicabitur ad testimonium vestri, ut ex illorum fide vestra infidelitas judicetur. Omnis etenim mundus diversis temporibus diversas malitiæ agritudines patitur, vel per omnes generaliter, vel per singulos quosque specialiter, et ideo indiget medico, qui eum visitet ad salutem. Nos ergo protestamur vobis, et quod unumquemque vestrum latuit nuntiamus. Vestrum est deliberare, quid expediat vobis.

LXV. His a me dictis, ingemuit omnis multitudo sacerdotum, quod eis de templi subversione prædixerim. Quod cum vidisset Gamaliel princeps populi (qui latenter frater noster erat in fide, sed consilio nostro inter eos erat [50]), quia valde fremere et ingenti adversum nos furore moverentur, assurgens ait⁴: Quiescite paulisper, o viri Israël, non enim advertitis tentationem quæ imminet vobis, propter quod desinite ab hominibus istis, et si quidem humani consilii est quod agunt, cito cessabit, si autem a Deo est, cur sine causa peccatis nec proficitis quidquam? Dei enim voluntatem quis potest superare? Nunc ergo, quoniam quidem in vesperam vergitur dies, crastino hoc ipso in loco audientibus vobis, ego ipse cum istis disputabo, ut omnem errorem palam arguam, dilucideque confutem. Et his dictis repressus est eorum aliquatenus furor, ea præcipue spe, quod diē crastina erroris

¹ Matth. v; Luc. x. ² Et euchar.—sumerent desunt in codd. Lips. 1. ³ Deut. ix, 27; Matth. xxiv, 15. ⁴ Act. v, 35-39.

COTELERII NOTÆ.

(49) *Destruetur et templum.* Similes prædictiones complectebatur alius liber apocryphus, scriptus de prædicatione Petri et Pauli in urbe Roma. Auctor Lactantius lib. iv, cap. 21.

(50) *Sed consilio nostro inter eos erat.* Vulpinum hoc consilium, apostolis indignum est. Decepit tamen Bedam pseudo-Clemens Rufini. At non ego credulus illis.

nos publice arguendos sperarent. Et sic cum pace populum dimisit.

LXVI. Nos vero cum venissemus ad Jacobum nostrum, omnia quæ dicta gestaue fuerant exponentes, apud eum cibo sumpto mansimus, omnipotenti Deo per totam noctem supplicantes, ut futurae disputationis sermo indubitata fidei nostræ ostenderet veritatem. Igitur postera die Jacobus episcopus nobiscum simul et cum omni ecclesia ascendit ad templum, ubi ingentem reperimus multitudinem, a medio noctis expectantem nos. Stetimus ergo in locis, quibus et prius, ut eminentius stantes ab universo populo cerneremur. Cumque esset summum silentium factum, Gamaliel, qui, ut supra diximus, nostræ fidei erat, dispensatione vero manebat inter ipsos, ut si quando iniquum aliquid adversum nos aut impium molirentur, vel ipsos consilio reprimeret prudenter aptato, vel nos commoneret ut aut curare aut declinare possemus; is ergo tanquam adversum nos agens, prior omnium episcopum Jacobum intuens hoc modo allocutus est :

LXVII. Si ego Gamaliel neque eruditionis meæ, neque senectutis opprobrium duco, discere aliquid a parvulis et ab imperitis, si quid forte est utilitatis aut salutis acquirere (qui enim rationabiliter vivit, scit quia nihil est anima pretiosius), quomodo non omnibus amabile est, cunctisque exoptatum, ut quæ ignorat discat, quæ didicerit doceat? Certissimum namque est, quoque neque amicitia, neque propinquitas generis, neque regni sublimitas homini debet esse pretiosior veritate. Et vos ergo fratres, si quid amplius nostis, populo Dei qui adest, itemque fratribus vestris proferre non pigeat, omni populo libenter et tota conquiete quæ dicitis audiente. Quomodo enim non hoc faciat populus, cum meipsum vileat secum pariter velle a vobis discere, si quid forte amplius vobis revelavit Deus? Si vero vos in aliquo indigetis, similiter etiam vos a nobis non pigeat doceri, ut erga utramque partem, si quid deest, adimpleat Deus. Quod si aliquis forte vos nunc sollicitat metus, propter nonnullos nostrorum qui præjudicatis adversum vos animis astant, et insidias eorum verentes, non audetis

A dicere quod sentitis apertius, ego ut vos etiam huius occasione timoris absolvam, iuro vobis per omnipotentem Deum et viventem in sæcula, quia nullum permittam injicere vobis manus. Habentes ergo huius juramenti mei omnem hunc populum testem, et idoneum pignus sacramenti nostri sædus tenentes, absque ulla cunctatione unusquisque vestrum quod didicit proferat, et nos fratres intente et cum silentio audiamus.

LXVIII. Hæc dicens Gamaliel non valde placebat Caiphæ, et, ut videbatur, suspectum habens eum, ipse magis inserere se subtiliter disputationibus cœpit: subridens enim ad ea quæ Gamaliel dixerat, Jacobum episcoporum principem (51) sacerdotum princeps orabat, ut de Christo non aliunde sermo quam de scripturis fieret, ut sciamus, inquit, utrum Jesus ipse sit Christus, an non. Tum Jacobus, primo, inquit, requiramus, ex quibus scripturis potissimum disputationem haberi oporteat. At ille vix aliquando ratione ipsa superatus respondit, ex lege habendam, et post hoc etiam prophetarum addidit mentionem.

LXIX. Cui Jacobus noster cœpit ostendere, quia et prophetæ quæ dicunt, ex lege sumpserint et legi consona sint locuti. Sed et de libris Regnorum disseruit aliqua, quomodo, et quando, et a quo scripti sint, et quomodo eis uti oporteat. Cumque et de lege plenissime disputasset, ac singula quæ de Christo sunt, purissima expositione protulisset in lucem, ostendit abundantissimis probationibus, quia Jesus est Christus, et in ipso universa quæ de humili ejus adventu fuerant prædicta, complentur. Duos enim ejus prædictos esse docuit adventus, unum humilitatis quem adimplevit, alium gloriæ qui speratur implendus, cum veniet dare regnum credentibus in se et servantibus omnia quæ præcepit. Cumque de his evidenter populum docuisset, addebat etiam hoc; quia nisi quis baptizatus fuisset in aqua sub appellatione trine beatitudinis, sicut docuit verus propheta, neque remissionem acciperet peccatorum, neque introiret in regna celorum: et hanc esse Dei [ingeniti] præfinitionem confirmavit. Quibus etiam " hæc addidit: Nolite putare nos duos ingenitos dicere deos, aut unum divisum

" Vocabula Quibus etiam — de Paracleto dicimus non leguntur in codd. Lips., qui etiam voc. inge-

niti, quod uncis includimus, non agnoscunt.

COTELERII NOTÆ.

(51) *Jacobum episcoporum principem*. Candelaria- nus etiam codex; *Jacobum episcopum*; Petri Petiti, *Jacobum nostrum principem*; infra cap. penult, *Jacobus archiepiscopus*. In concilio Ephesino parte 1, c. 50: *Ἰακώβου ἀποστόλου καὶ ἀρχιεπισκόπου*. Apud Photium *Biblioth. cod. 275*. Hesychius presbyter Hierosolymitanus, τὸν τῶν ἱερῶν ἡγεμόνα, τῶν ἀποστόλων τὸν ἑξάρχον, τὴν ἐν κεφαλῇς κορυφὴν. In scholio Regii codicis 705, quod posui initio notarum in Bernabam, *ἡγετὸς ἐκκλησιαστικῆς*. Unde a Nicephoro CP. catalogus Patriarcharum Hierosolymitanorum legitur ante catalogos reliquorum patriarcharum. Rufinus *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii a se veras

D l. n. c. 1: *Apostolorum episcopum*. Denique Nicolaus Methonensis, de Eucharistia: *Ὁ θεὸς Ἰάκωβος ὁ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως ἀδελφὸς καὶ διδάσκαλος*. Hæc in laudem Jacobi. Sedis vero Hierosolymiticæ illustre præconium suppeditat Epistola Justinii imperatoris ad Hormisdam papam, quæ subsequitur ejusdem pontificis septuagesimam quartam, hisce verbis: *Ad colligendas et adunandas ubique venerabiles Ecclesias, et Hierosolymitanam præcipue; cui tamen [l. tantum ex vet. edit.] omnes favorem impendunt, quasi matri Christiani nominis, ut nemo audeat ab ea sese discernere*. Videsis principium Epistolæ Clementis ad Jacobum, et Epitomes.

esse in duos (53), vel sicut impii dicunt, eundem masculinum et feminam sui effectum (53); sed Filium Dei unigenitum dicimus, non ex alio initio, sed ex ipso ineffabiliter natum. Similiter etiam de Paraclete dicimus (54). Sed et de baptismo cum aliquanta dixisset, per septem continuos dies persuasit omni populo et pontifici, ut confestim ad percipiendum baptismum festinarent.

LXX. Cumque in eo jam res esset (55), ut venient et baptizarentur, homo quidam inimicus, tunc cum paucis admodum ingrediens templum, clamare coepit et dicere: Quid facitis, o viri Israelitæ? cur vobis tam facile subripitur? cur præcipites ducimini ab hominibus infelicissimis, et a [Simone] Mago deceptis? Cumque hæc diceret et ad hæc adderet ac superaretur ab episcopo Jacobo, conturbare populum et seditiones suscitare coepit, uti ne ea quæ dicebantur plebs posset audire. Igitur exagitare cuncta clamoribus, et quæ fuerant multo labore ordinata convellere, simulque incusare sacerdotes, et opprobriis atque increpationibus coepit accendere, et velut furibundus singulos quosque ad eandem concitare, dicens: Quid agitis? quid cessatis? O segnes et desides, cur non manibus nostris invadimus et discerpimus omnes hos? Et cum hæc dixisset, primus raptus ex ara torre robusto cædis fecit exordium. Tum deinde et cæteri videntes eum, simili efferebantur insania; fit omnium clamor, cædentium pariter et cæsurum, sanguis plurimus funditur, fuga permista habetur, cum interim ille inimicus homo Jacobum aggressus, de summis gradibus præcipitem dedit, quem cum

A mortuum credidisset, ultra mulctare neglexit.

LXXI. Nostri vero sublatum eum collegerunt; erant enim et numero plures quam illi et virtute majores, sed propter reverentiam Dei ipsi magis interimere se a paucioribus, quam interlinere alios patiebantur. Cum autem vespera adfuisset, templum quidem sacerdotes claudunt; nos vero ad domum Jacobi regressi et pernoctantes ibi in oratione, ante lucem descendimus Hiericho ad quinque millia viri. Post triduum autem venit ad eos ex fratribus quidam a Gamaliele, de quo supra diximus, occultos nobis nuntios deferens, quod inimicus ille homo legationem suscepisset a Caipha pontifice, ut omnes qui crederent in Jesum, persequeretur et Damascus pergeret cum epistolis ejus, ut etiam inibi auxilio usus infidelium, fidelibus inferret exitium; idcirco autem præcipue Damascus festinaret, quod illuc confugisse crederet Petrum¹¹. Et post dies fere triginta digressus est per Hiericho Damascus tendens, cum per idem temporis progressi essemus nos ad sepulcra duorum fratrum quorundam, quæ sponte sua per annos singulos dealbabantur (56); quo miraculo multorum adversum nos repressus est furor, videntium haberi nostros in memoria apud Deum.

LXXII. Positis itaque nobis in Hiericho, ibique orationibus et jejuniis operam dantibus, Jacobus episcopus accersitum me inde huc Cæsaream mittit, dicens: quia Zacchæus de Cæsarea scripserit sibi, Simonem quemdam Samaritæum magum plurimos nostrorum subvertere, asserentem se esse quemdam Stantem (57), hoc est alio nomine, Chri-

¹¹ Act. xxii, 5.

COTELERII NOTÆ.

(53) Aut unum divinum esse in duos. Gregorius Nazianzenus orat. 25, p. 444: Θεούονται Οὐαλεντινίου τὴν τοῦ ἐνὸς εἰς δύο κατατομήν, οὐκ ἄλλον τοῦ ἀγαθοῦ τὸν δημιουργὸν πιστεύοντες: quem locum perturbate excuderunt; ἄλλον correctionem et ἄλλου vitium scripturæ, simul in textum admittentes.

(53) Vel sicut impii dicunt, etc. Adversus Gnosticæ hæresis consecratos, hac etiam in parte sequaces philosophorum fabularumque ethnicarum.

(54) Similiter etiam de Paraclete dicimus. Si Paracletum natum vult dicere, ἀρχαίως et improprie loquitur. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus sit an innatus. Verba sunt Origenis, in proœmio librorum De principiis. Dionysius De divinis nominibus cap. 2: Πάλιν, ὅτι μὲν ἐστὶ πηγάς θεότης ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Ἰησοῦς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογένου θεότητος, ἐστὶν ἡ χρὴ φάναι, πλαστοὶ θεόφρονται. Sic Nonnus Paraphrasi in Joannem cap. xiv, vers. 63: Παράκλητον, Χριστῶ σύγγονον ἀπellaτ, et quemadmodum cap. ii, vers. 64, scripserat, αὐτογένον οἰεί, ita cap. iii, vers. 33, canit, Πνεύματος αὐτογένου. In Methodii Symposio orat. 10, sub finem, τὰς δύο ἀρχηγόνους δυνάμεις.

(55) Cumque in eo jam res esset. Ms. Carmel. esset Saulus; ubi Saulus nota est marginalis, sumpta aut e re ipsa, aut ex Abdia suppositio. Conferri autem debet totus locus cum his verbis cap. 43: *Septimana jam una ex passione Domini complebat*

annorum: ut ex comparatione intelligatur opinio nostri, quæ etiam aliorum quorundam existit, de conversione Pauli facta post annum a Christi morte septimum.

(56) Dealbabantur. Matth. xxiii, 27: *Similes estis sepulcris dealbatis*. Optatus Milevitanus lib. iii: *In loco Octavensi occisi sunt plurimi, detruncati sunt multi; quorum corpora usque in hodiernum, per dealbatas aras aut mensas poterunt numerari.*

(57) Se esse quemdam Stantem. Lib. ii, cap. 7, 14; lib. iii, cap. 47; Clement. hom. 2, cap. 22, 24; hom. 18, cap. 6, 7, 12, 14; Epitom., num. 25. Intelligitur hinc quare Dositheus et Simon Stantis nomen sibi assumerent. De primo Origenes tom. xiv in Joannem pag. 119, 120: Οὕτως ἀπὸ Σαμαρείων Δοσιθεὸς τις ἀναστὰς ἐφασκεν ἑαυτὸν εἶναι τὸν προεφητευμένον Χριστόν· ἐφ' οὗ δεῦρο μέχρι εἶσθαι οἱ Δοσιθεῖνοι, φέροντες καὶ βιβλους τοῦ Δοσιθεοῦ, καὶ μύθους τινὰς περὶ αὐτοῦ διηγούμενοι, ὥς μὴ γευσάμενου θανάτου, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ που τυγχάνοντος. Sic Dositheus quidam existit ex Samaritanis, qui se ipsum diceret Christum prophetatum: a quo nunc Dositheini sunt, libros Dositheii circumferentes, et fabulas quasdam enarrantes de eo, perinde quasi mortem non degustarit, sed alicubi in hac vita degat. De altero Clemens Alexandrinus Varii operis lib. ii, p. 383: Οἱ δὲ ἀπὸ τὸν Σίμωνα, τῷ Ἑστώτι, ὃν σέβουσιν, ἐξομοιοῦσθαι τρόπον βούλονται. Simonis autem sectatores, Stanti quem colunt, volunt assimilari moribus. Qui Stromatei locus difficultatem peperit

stum, et virtutem summam excelsi Dei (58), qui sit supra conditorem mundi, simulque mirabilia plurima ostendens alios dubitare, alios declinare fecerit ad se; cunctaque diligenter comperta ab his, qui prius vel socii ejus, vel discipuli fuerant, et post hoc ad Zacchæum conversi sunt, indicavit. Multi sunt ergo, inquit Jacobus, o Petre, quorum salutis causa proficisci te oportet, et arguere magum, ac sermonem veritatis docere; sed nihil moreris, neque te contristet quod solus proficisceris, sciens comitem tibi et adiutorem Deum per Jesum, et cito per ejus gratiam multos tibi socios et unanimis fore. Dato sane operam, ut per singulos annos præcipua quæque ex dictis gestisque tuis scripta mittas ad me, et maxime per septimanas annorum. Et his dictis dimissus ab eo, sex diebus perveni Cæsaream.

LXXIII. Ingredienti autem mihi occurrit Zacchæus dilectissimus frater noster, et inhærens amplexibus meis perduxit ad hoc in quo ipse commanebat hospitium, requirens a me de singulis quibusque fratribus, præcipue tamen de honorabili fratre nostro Jacobo. Cumque audisset a me, quod uno adhuc claudicaret pede, percontanti continuo causam, omnia hæc quæ nunc tibi exposuimus, ei enarravi; quomodo ¹¹ evocati essemus a sacerdotibus et pontifice Caipha ad templum, et Jacobus archiepiscopus stans in summis gradibus, per septem continuos dies universo populo de Scripturis Dominicis assignaverit, quod Jesus esset Christus, C quove modo omnibus jam acquiescentibus, ut ab

A eo baptizarentur in nomine Jesu, inimicus homo effecerit illa omnia, quæ supra diximus, ut ne eadem iterum dicamus.

LXXIV. Quibus cognitis Zacchæus rursus mihi quæ a Simone agerentur exponit; et inter hæc, nescio unde cognito adventu meo, ipse mandat ad me Simon: Audiente, inquit, populo die crastina disputemus. Cui ego: Fiat, inquam, ut libet. Et hæc pollicitatio mea universæ innotuit civitati, ita ut etiam tu qui ipsa die adveneras, disceres me die postera cum Simone habiturum esse certamen, et requisita mansione nostra secundum indicia quæ a Barnaba acceperas, venires ad nos. Ego vero ingressu tuo ita gratulatus sum, ut nescio unde motus, festinaverit animus meus exponere tibi cuncta velociter, præcipue tamen quod est in fide maximum de vero propheta, quod unum ac totius doctrinæ fundamentum sufficere posse non ambigo; tum etiam ¹² scriptæ legis per singula quæque capitula quorum ratio poscebat, secretiorem tibi intelligentiam patefeci, non occultans a te nec traditionum bona. Quæ vero supersunt incipiens a die crastina, ex his quæ in quæstionibus cum Simone movebuntur, per dies singulos audies, usquequo Deo favente perveniatur ad ipsam quo iter nostrum dirigendum credimus urbem Romam. Cumque ad hæc ab eo dicta, omnem gratiam me ei debere profiterer, facturumque omnia me quæ præciperet promptissime pollicerer, cibo sumpto quiescere nos jussit sibi quæ ipse quietem dedit.

¹¹ Quomodo—dicamus desunt in utroque cod. Lips. ¹² Tum etiam—traditionum bona pariter desunt in utroque cod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

duobus Societatis Jesu insignibus theologis, Dionysio Petavio ad Epiphanium in hæresi Simonianorum, et Francisco Vigero in Euseb. Præparat. evangel. lib. II, cap. 18.

(58) Virtutem summam excelsi Dei. Miseris modis deformati sunt versus Auctoris *ψευδωνύμου* et *κρυπτονύμου*, post Tertulliani Opera, lib. I, adversus Marcionem:

*Infandos omni magicæ dementia plenos
Persuasit, sese virtutem dicere summam;
Fingere cum meretrice, nefas peragrarè, volare.
Sine dubio scribi debet:
Infando Simoni magicæ dementia pleno
Persuasit, sese virtutem dicere summam:
Fingere, cum meretrice, nefas, peragrarè, volare.*

LIBER SECUNDUS.

I. Cum autem dies, quæ ad disceptandum cum Simone statuta fuerat, illucesceret, Petrus primis gallorum cantibus surgens excitavit etiam nos; eramus enim in eodem conclavi cubitantes simul omnes tredecim, in quibus primus post Petrum Zacchæus, deinde Sophonias, Josephus, et Michæas,

D Eliesdros et Phinees, Lazarus et Eliseus; post hos ego Clemens et Nicodemus, deinde Niceta et Aquila, qui fuerant prius discipuli Simonis, et docente Zacchæo conversi sunt ad fidem Christi. Mulierum sane nulla prorsus aderat. Cumque adhuc vespertinum lumen duraret (59), omnes resedimus, et

COTELERII NOTÆ.

(59) Cumque adhuc vespertinum lumen duraret. Ms. Candelæ claret. Ut Clementinorum homil. III, n. 4: *Εὑρομεν τὸν μὲν λύχνον ἔτι φαίνοντα*. De more lucernam non exstinguendi, sed sinendi do-

nec ultro consumeretur, videndus Plutarchus in Quæstionibus Romanis p. 281, F. Monachos etiam solitos ad lumen dormire, discimus ex eorum Regulis.

Petrus videns vigilare nos ac sibi intendere, salutis nobis continuo dat sermonis exordium. Mirari me equidem fateor, fratres, humanæ naturæ vim, quam ad omnia aptam habilemque esse video. Hoc autem dicere in memoriam venit ex his quæ rebus ipsis expertus sum. Ut enim transierit medium noctis, ego sponte jam suscitator et ultra somnus nequam venit ad me; quod mihi accidit ex eo, quia in consuetudine habui verba Domini mei, quæ ab ipso audieram, revocare ad memoriam, et pro ipsorum desiderio suscitari animis meis et cogitationibus imperavi, ut evigilans ad ea et singula quæque recolens ac retexens possim memoriter retinere. Ex hoc ergo, dum omni cum dulcedine sermones Domini versare in meo corde desidero, consuetudo obtinuit vigilandi, etiam si nihil sit quod cogitare velim. Ita ergo ineffabili quadam ratione, introducta alia consuetudine, vetus consuetudo mutatur, et id revera si non supra modum cogas, sed quantum recipit mensura naturæ. Neque enim penitus somno carere possibile est, alioqui nec facta nox fuisset ad quietem.

II. Et ego cum audissem: Optime, inquam, dixisti, Petre, quia consuetudo consuetudine commutatur. Nam et ego cum navigarem primo turbabar et intra me mihi omnia vertebantur, ita ut suggillari viderer nec ferre possem brumam (60) et molestiam maris, post paucos autem dies ubi consuetudo facta est, tolerabiliter ferre cœpi, ita ut mane statim una cum nautis cibum sumere delectarer, cum prius ante horam septimam capiendi cibi consuetudo non esset. Nunc ergo ex ista sola consuetudine, circa illud tempus quo comedere cum nautis solebam, esuries admonet me, quod tamen rursus depellendum spero, cum alia fuerit consuetudo suscepta. Credo ergo etiam tibi vigiliarum consuetudinem, ut perhibes, institutam; et opportune hoc exponere voluisti, ut et nos aliquantulum somni a nobis abjicere atque effugare non pigeat, ut possimus doctrinæ viventis instituta suscipere. Ubi enim decocti fuerint cibi et mens acceperit nocturna silentia, opportunissime quæ docentur insident.

III. Et Petrus libenter accipiens, quod intellexerim præfationis ejus causam ad utilitatem nostram prolatam, collaudans me adhortandi et incitandi sine dubio gratia, consequentem cœpit expedire sermonem: Opportunum mihi nunc et necessarium videtur, de his quæ imminet aliqua discutere, id est de Simone. Scire enim velim, quibus sit moribus et quibus actibus, quod mihi, si quis scit, indicare non cesset; refert enim ista prænoscere. Nam si in mandatis habemus, ut venientes ad civitatem discamus prius, quis in ea dignus sit ut apud eum cibum sumamus¹⁵; quanto magis convenit

noscere, quis, qualisve sit is cui immortalitatis verba credenda sunt? Solliciti enim et valde solliciti esse debemus, ne margaritas nostras mittamus ante porcos¹⁶.

IV. Sed et alias ob causas utile est, viri hujus habere me notitiam. Si enim sciam, quia in his, de quibus non potest dubitari quod bona sint, emendatus est et inculpabilis, hoc est, si sobrius, si misericors, si justus, si mitis et humanus est, quæ utique bona esse nullus ambigit, tunc consequens videbitur, ut ei qui obtinet bona virtutum, etiam quod deest fidei et scientiæ conferatur, et in quibus maculari videtur ejus vita, quæ est in reliquis probabilis, emendetur. Si vero in his quæ palam sunt, peccatis involutus permanet et inquinatus, non me oportet ei aliquid de secretioribus et remotis divinæ scientiæ proloqui, sed magis protestari et convenire eum, ut peccare desinat et actus suos a vitiis emendet. Quod si ingesserit se et provocaverit nos dicere, quæ eum minus recte agentem non oportet audire, prudenter eum debemus eludere; nam nihil omnino respondere auditorum causa utile non videtur, ne forte existiment nos responsionis penuria declinare certamen, et fides eorum lædatur, non intelligentium propositum nostrum.

V. Cumque hæc Petrus dixisset ad nos, Niceta rogat permitti sibi dicere aliquid, atque indulgentia Petro cum venia inquit: Opsecro te, domine mi Petre, audias me valde sollicitum tui et verentem, ne forte in certamine quod tibi est cum Simone, superari videaris. Solat enim frequenter accidere, ut qui veritatem defendit, non semper obtineat, dum aut in aliquo præventi sunt auditores, aut non grandem curam melioris sententiæ gerunt. Super hæc autem omnia et ipse Simon vehementissimus est orator, in arte dialectica et syllogismorum tendiculis enutritus, quod autem est omnibus gravius, et in arte magica valde exercitatus; et ideo metuo, ne forte tam valide ex omni parte munitus, apud eos qui ignorant eum, falsa allegans putetur vera defendere. Neque enim vel nos ipsi eum potuissemus effugere et converti ad Dominum, nisi dum adjutores ejus et errorum socii fuimus, agnovissemus quod deceptor esset ac magus.

VI. Cum hæc Niceta dixisset, Aquila quoque rogans sibi dicendi facultatem dari, hoc modo etiam ipse prosecutus est: Suscipe, quæso, et mei erga te amoris curam, optime Petre; et ego enim valde sollicitus sum pro te. Nec reprehendas nos in hoc, quia curam gerere alicujus ex affectu venit, negligere autem non minus est quam odisse. Testem vero invoco Deum, quia non ut segniorem te in certamine sciens metuo pro te, quippe qui nec unquam

¹⁵ Matth. x; Luc. x. ¹⁶ Matth. vii 6.

COTELERII NOTÆ.

(60) *Brumam*. Candel., et Carmel. quoque, *bromum*, quod est, βρόμum, *fremitum*.

tibi praeſto fuerim diſputanti, ſed qui illius impietates bene noverim, exiſtimationem tuam cogito ſimul et animos auditorum, et ipſius ante omnia veritatis ſtatum. Vehemens etenim eſt hic magnus ad omnia quaecunque voluerit et ſupra modum ſcelatus; in omnibus enim eum diligenter agnovimus, utpote qui a puero matorum ejus auditores fuerimus et miniſtri, et niſi nos Dei amor abruptiſſet ab eo, in eiſdem cum ipſo etiam nunc verſaremur malis; ſed ingenuus quidam nobis erga Deum affectus, ſcelera quidem ejus exosa, cultum vero Dei amabilem fecit. Unde et arbitror opus fuiſſe divinae providentiae, ut nos primo familiares ejus effecti notitiam caperemus quomodo, vel quali arte prodigia, quae facere videtur efficiat. Quis enim eſt, qui non obſtupescat ſuper hiſ, quae facit, mirabilibus, ut putet eum de caelis Deum ad ſalutem hominum deſcendiſſe? Ego de meipſo fateor, niſi interius eum ſciſſem, et interfuſiſſem actibus ejus, ſubripi mihi facile potuiſſet; unde non fuit magnum nos ab ejus conſortio ſeparari, ſcientes eum magicis artibus et commentis ſclerum niti. Quod ſi vis etiam ipſe de eo cuncta cognoscere, quis ipſe ſit, qualisve, et unde, vel qualiter patrentur quae gerit, auſculta.

VII. Simon hic, patre Antonio, matre Rachel natus eſt, gente Samaræus ex vico Gethonum, arte magus, Græcis tamen litteris liberalibus apprime eruditus, gloriae ac jactantiae ſupra omne genus hominum cupidus, ita ut excelsam virtutem quae ſupra creatorem Deum ſit, credi ſe velit, et Chriſtum putari, atque Stantem nominari. Hac autem appellatione utitur quaſi qui neget poſſe ſe aliquando diſſolvi, aſſerens carnem ſuam ita divinitatis ſuae virtute compactam, ut poſſit in æternum durare. Hinc ergo Stans appellatur, tanquam qui non poſſit ulla corruptione decidere.

VIII. Interfecto etenim, ſicut ſcis et ipſe, Baptiſta Joanne (61), cum Doſitheus hæreſeos ſuae iniſſet exordium, cum aliis triginta principalibus diſcipulis (62) et una muliere quae Luna vocitata eſt (unde et illi triginta quaſi ſecundum lunæ curſum

A in numero dierum poſiti videbantur), Simon hic malæ, ut diximus, gloriae cupidus accedit ad Doſitheum et ſimulatis amicitiiſ exorat, ut ſi quando aliquis ex illis triginta obiſſet, in locum deſuncti ſe continuo ſubrogaret; quia neque ſtatutum numerum excedere apud eos fas erat, neque ignotum aliquem inſerere aut nondum probatum; unde et cæteri ſtudentes digni loco ac numero fieri, ſecundum ſectæ ſuae inſtituta placere per omnia geſtiunt, quo poſſit unusquiſque ex hiſ qui illum numerum ſequuntur, cum forte aliquis, ut diximus, deceſſerit, dignus videri, qui in locum deſuncti ſubſtitui debeat. Igitur Doſitheus plurimis ab hoc exoratus, ubi locus intra numerum factus eſt, introduxit Simonem.

IX. Sed hic non multo poſt incidit in amorem mulieris illius quam Lunam vocant, nobiſque utpote familiaribus ſuis omnia concredebat, quod magus eſſet, et quod amaret Lunam, quodque gloriae cupidus nollet ea inglorius frui, ſed exſpectare patienter donec honeſte ea uti liceret, ſi tamen etiam nos conſpiraremus ei ad omnia quae velit. Sed et mercedem miniſterii huius daturum ſe nobiſ pollicebatur. ſummis ut honoribus affici, et dii eſſe ab hominibus crederemur, tantum ut mihi, inquit, Simoni deferatis primatus, qui poſſum magica arte multa ſigna et prodigia oſtendere, per quae poſſit vel gloriae vel ſectæ noſtræ ratio conſtare. Poſſum enim facere (63) ut volentibus me comprehendere non appaream, et rursus volens videri palam ſim, ſi fugere velim montes perforem et ſaxa quaſi lutum pertranſeam, ſi me de monte excelſo præcipitem, tanquam ſubvectus ad terras illæſus deferar. Vinc-tus memetipſum ſolvam, eos vero qui vincula in-jecerint vinctos reddam, in carcere colligatus clau-stra ſponte pateſcere faciam, ſtatuas animatas red-dam, ita ut putentur ab hiſ qui vident homines eſſe, novas arbores ſubito oriri faciam, et repentina vir-gulta producam, in ignem memetipſum injiciens non ardeam. Vultum meum commuto, ut non agnoſcar, ſed et duas facies habere me, poſſum homi-nibus oſtendere. Ovis aut capra efficiar, pueris par-

COTELERII NOTÆ.

(61) Baptiſta Joanne. In Clementinis homil. II, D n. 25; et Epitomes cap. 26, Ἰωάννης Ἡμεροβapτι-ſtῆς. Quemadmodum Juſtino martyri Dialogi pag. 307, Βαπτιſταί dicuntur, qui cæteriſ Ἡμεροβapτι-ſταί.

(62) Cum aliis triginta principalibus diſcipulis. Ad id forte reſpicebat Origenes, cum tom. VI in Cel-ſum p. 294, ſcriberet: Οἱ δὲ Δοſιθενοὶ οὐδὲ πρότε-ρον ἤμασαν. Nūν δὲ παντελῶς ἐπιλελοιπάσιν, ὥς τε τὸν ὅλον αὐτῶν iſτορεῖσθαι ἀριθμὸν οὐκ εἶναι ἐν τοῖς τριάκοντα. Hoc eſt, me περὶ πόδα interpretante: Doſi-theeni vero nec ſuperiori tempore floruerunt: nunc vero omnino deſecerunt, adeo ut totus illorum nume-rus reſeratur non eſſe in triginta. Et tom. I, p. 45: Νοὺν δὲ τοὺς πάντας ἐν τῇ οἰκουμένη οὐκ ἔſτι Σιμωνιανούς εὐρεῖν τὸν ἀριθμὸν οἶμαι τριάκοντα. Nunc autem omnes Simoniani in orbe reperire non licet numero, opinor, triginta.

(63) Poſſum enim facere, etc. Legendus quem Ab-diam vocant; notandæque in illo variae lectiones, corrigendæ falſæ. Notabilem quoque varietatem exhibet liber Carmel. Aurum plumbum oſtendam, ubi cæteri Aurum plurimum oſtendam, οὐκ ἀληθῆ θαύματα ποιῶσιν οἱ ἀπὸ τῶν ψήφων τὰς ἐπωνυμίας ἔχοντες. Δεικνύουσι γὰρ χρυσοὺν οὐκ ἀληθῶς ὄντα χρυ-ſόν. Cum quibus Theodoriti ad II Theſſal. II, 9, ad-junge iſta gemina apud Athanaſium in Quaſtionibus ad Antiochum reſpons. 124: Οἱ λεγόμενοι ψηφά-δες, καὶ πάλιν αὐτοὶς ὁ Ἀντίχριſτος ἐρχόμενος, ἐν φανταſίᾳ πλανᾷ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων, χρυſόν αὐτοῖς πολλάκις ἢ ἀργυρον ὑποδεικνύς. In Opere imperfecto in Matthæum ad cap. 7, verſ. 16, ſeu ut dividunt, homil. 19: Volare per aerem, ſicut et Dominum diabolus hortabatur; ſtatuas facere am-bulare; aut commiſcere flammæ, et non comburi; et alia, qualia Simon jecit.

via barnam producam, in aerem volando invehar, aurum plurimum ostendam, reges faciam eosque dejiciam. Adorabor ut Deus, publice divinis donabor honoribus, ita ut simulacrum mihi statuentes (64) tanquam Deum colant et adorent. Et quid opus est multa dicere? quidquid voluero facere, potero. Multa etenim jam mihi experimenti causa consummata sunt. Denique aliquando, inquit, cum mater mea Rachel juberet me exire ad agrum, ut meterem, ego falcem videns positam præcepi ei ut iret et meteret, et messuit decuplo amplius cæteris. Multa jam nova virgulta produxi de terra et convalescere ea feci, sub momento temporis apparere feci et montem proximum, ego secundo perforavi.

X. Sed hæc cum diceret de virgultis productis et monte perforato, stupescere pro eo, quod etiam nos circumvenire velit, quibus se commendare et concredere videbatur; sciebamur enim quod a proavis hæc fuissent, quæ a se nuper facta perhibebat. Hæc ergo nos ab eo flagitia audientes, et horum deteriora, sequebamur tamen et ipsi ejus scelera, et alios ab eo decipi patiebamur, multa etiam mentientes pro eo, et hoc priusquam aliquid faceret eorum quæ promiserat, ita ut nullis adhuc gestis, a nonnullis tamen putaretur Deus.

XI. Interim in initio cum adhuc inter triginta Dositheii discipulos haberetur, cœpit ipsi Dositheo derogare, tanquam qui non integre nec perfecte doceret, idque eum non invidia facere sed in scientia. Verum Dositheus ubi sibi derogari sensit a Simone, verens ne opinio sua obscuraretur apud homines, qui eum putabant ipsum esse Stantem, furore commotus, cum ad scholam solito convenissent, virga correpta verberare Simonem cœpit, et repente per corpus ejus quasi per fumum, visa est

virga transire; super quo obstupefactus Dositheus, ait ad eum: Dic mihi, si tu es Stans, ut adorem te. Cumque Simon respondisset, ego sum, Dositheus videns se non esse Stantem, cecidit et adoravit eum, et Simoni quidem cedit principatum suum, ipsique obedire omnem triginta virorum ordinem jubet, semetipsum vero in locum Simonis statuit et non multo post defunctus est (65).

XII. Igitur post obitum Dositheii Simon accepit Lunam, cum qua usque ad præsens circuit, ut videtis decipiens turbas et asserens, semetipsum quidem virtutem esse quamdam, quæ sit supra conditorem Deum, Lunam vero quæ secum est, esse de superioribus cœlis deductam, eandemque cunctorum genitricem asserit esse sapientiam, pro qua, inquit, Græci et barbari confligentes, imaginem quidem ejus (66) aliqua ex parte videre potuerant, ipsam vero ut est, penitus ignorarunt, quippe quæ apud illum primum omnium et solum habitaret Deum. Et hæc atque alia his similia cum verborum pompa proferens, decepit multos. Sed et hoc indicare debeo, quod ipse ego vidisse me memini, cum esset aliquando Luna illa ejus in turri quadam, multitudo ingens ad eam convenerat pervidendam et undique circa turrin stabat; at illa per omnes fenestras turris illius omni populo procumbere ac prospicere videbatur. Et multa alia mirabilia fecit et facit, ita ut stupentes pro his homines putent eum ipsum esse summum Deum.

XIII. Nam mihi aliquando et Nicetæ rogantibus, ut exponeret quomodo hæc possint arte magica effici, et quæ esset hujus rei natura, Simon tanquam familiaribus suis explanare ita cœpit: Pueri, inquit, incorrupti et violenter necati, animam (67) adjuramentis ineffabilibus evocatam assistere mihi

COTELERII NOTÆ.

(64) Ita ut simulacrum mihi statuentes. Recte a S. Irenæo lib. I. cap. 20, publica statua Simonis Magi Romæ posita, secernitur ab imagine privata Simonis specie Jovis, quam Simoniani cum imagine Selenes seu Helenæ facta ad figuram Minervæ adorabant. Id monui, quia B. Augustinus in libro *De hæresibus* videtur minus distincte loqui, dicens de Simone: *Jovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quamdam Selenen; quam sibi sociam scelerum fecerat: imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas, quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat.*

(65) Et non multo post defunctus est. Mortem Dositheii describit post Epiphanium hæresi 13, Nicetæ Choniates lib. I *Thesauri*, c. 35. Paulò aliter in *Notis Abrahami Ecchellensis Maronitæ ad Catalogum Hebedjesu*, p. 164.

(66) Imaginem quidem ejus, etc. Haud dubium quin Simon commentum hoc de Luna seu Selenæ, dicta etiam Helena, hauserit ab ethnicis; cum Platonis insignia verba exstent, lib. IX *De republica*: Τὸ τῆς Ἑλένης εἶδωλον ὅπδ τῶν ἐν Τροίᾳ Στρίχορος ᾤχετο γένεσθαι περιμάχητον, ἀγροῖα τοῦ ἀληθοῦς. De Helenæ imagine Stesichorus ait Trojanos veri ignoratione decertasse. Item Sexti Empirici *adversus Mathematicos* lib. VII, p. 184, 185: Ἑλένης εἶδωλον, περὶ οὗ δεκάτης συνέστη πόλεμος, Helenæ simula-

crum, pro quo conflatum fuit bellum decem annorum. Cæterum quando Celsus apud Origenem Simonianis vult impositum fuisse nomen Helenianorum ab Helena, vel præceptore Heleno, in Heleno non jocatur, opinor, sed errat.

(67) Pueri incorrupti et violenter necati animam. Justinus martyr apologetico 2, p. 65: Αἱ ἀδιαφθόρων παιδῶν ἐποπτεύσεις. Παῖδας ἀφθόρους, in Socrate, lib. III, cap. 13. Horatius epod. V, puer, impube corpus. Apud Eusebium, *Hist.* lib. VII, cap. 10: σπλάγγνα νεογενῇ, lib. VIII, cap. 13, et *De vita Constantini* I, 36, νεογενῶν σπλάγγνα βρεφῶν. Chrysostomus, tom. V, concione 2 *De Lazaro*, νέων ἀπαλῶν σώματα κατασφάττειν, quem et vide homilia 28 in *Matthæum*. Augustinus lib. XVIII *De civitate Dei* cap. 53: Puer anniculus occisus, et dilaniatus, et ritu nefario sepultus est. Alii innumeri. Quis enim non memoravit quam vocant Psychagogiam, Psychomantiam, Necromantiam, Necromantiam, seu juxta Barbarorum filios, Nigromantiam, peritiam ciendi animas ab inferis, Manes sepulcris eliciendi? Nec præteriri debet de Simonianis locus Tertulliani cap. penult. lib. *De anima*: Ecce hodie ejusdem Simonis hæreticos tanta præsumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo quia mendacio possunt. Quod autem doctissimus Gronovius *Observator*. in *Scripturibus ecclesiasticis* cap. 4 legit in Aldhelmi loco su-

feci, et per ipsam fit omne quod jubeo. Et ego : Estne, inquam, possibile animæ hæc facere ? Ille respondit : Hoc vos scire volo, quia secundum locum post Deum obtinet anima hominis, cum exuta fuerit a corporis sui tenebris. Statim denique et præscientiam habet, propter quod evocatur ad necromantiam. Et ego respondi : Cur ergo intersectorum animæ non ulciscuntur interfectores suos (68) ? At ille : Non meministi, inquit, quod dixi, quia cum exierit de corpore, etiam præscientiam habet ? Memini inquam. Ob hoc ergo, inquit, cum excedit e corpore, statim prænoscit futurum esse judicium. et unumquemque pro his quæ hic egerit malis pœnas daturum, et ideo nolunt ulcisci interfectores suos, quia et ipsæ pro suis malis quæ hic commiserant, perferunt cruciatus, et illis sciunt in judicio graviora manere supplicia. Super hæc autem omnia nec permittitur eis exire, aut facere quidquam ab angelis qui eis præsent. Et ego respondi : Si non permittitur eis ab angelis huc venire aut facere quod volunt, quomodo mago evocanti obtemperant animæ ? Ipsi, inquit, animabus venire volentibus non indulgent, cum vero hi qui præsent angeli adjurati fuerint per majorem suum, excusationem habent nostræ, qui eos adjuramus, violentiæ, ut permittant exire animas quas evocamus ; non enim illi peccant qui vim patiuntur, sed nos qui inferimus necessitatem. Ad hæc Niceta, ultra non ferens præpropere respondit, quod et ego quidem facturus eram, sed prius eum expiscari de singulis cupiebam ; sed, ut dixi, Niceta præveniens : Et tu, inquit, non times diem judicii, qui vim angelis facis, et animas evocas, et homines decipis, et honorem tibi divinum ab hominibus mercaris ? et quomodo nobis persuades quod neque judicium erit, ut nonnulli Judæorum fatentur, neque animæ immortales sint, quod videtur pluribus, cum ipsis oculis tuis videas eas, et commotionem divini judicii capias ex ipsis ?

XIV. His ab eo dictis impalluit Simon, et tamen post paululum recolligens se, ita respondit : Ne putetis, inquit, quod generis vestri homo sim ; ego neque magus sum, neque amator Lunæ, neque Antonii filius. Ante enim quam mater mea Rachel conveniret cum eo (69), adhuc virgo concepit me,

¹⁷ Tamen — substantiam desunt in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

pra relato cum testimoniis veterum : Atque Simonæ lethiferas necromantiæ labruscas radicitus extirpantem, pro lethiferas necnon Romanæ labruscas ; vereor ut sit necessarium : cum Romania exponi possit Romana religio seu ethnica, quemadmodum Simonia hæresis Simonis

(68) Cur ergo intersectorum animæ non ulciscuntur interfectores suos ? Idem argumentum urget Tatianus *Oratione contra Græcos*, p. 156.

(69) Ante enim quam mater mea Rachel conveniret cum eo. Abutitur impius Simon loco Scripturæ Matth. 1, 18, quia se esse Christum credi voluit ; quod et de se ipsis dixerunt quidam post illum hæresiarchæ. Pari modo apud Socratem lib. 1, cap.

A cum esset in potestate mea, vel parvum esse, vel magnum, et hominem inter homines apparere. Tentandi ergo gratia vos primos assumpsi amicos, ut in cœlestibus et ineffabilibus locis meis primos vos collorem, cum probavero. Humana ergo de meipso mentitus sum, ut vos manifestius comprobarem, si integrum erga me servatis affectum. Ego vero hæc audiens, ipsum quidem miserum judicans, impudentiam tamen ejus admirans, et pro eo ipso erubescens, simul et veritus ne quid in nos moli-retur mali, innuo Nicetæ, paulisper una mecum simulare, et aio ad eum : Non nobis indigneris hominibus corruptibilibus, incorruptibilis Deus ; sed suscipe magis affectum nostrum, et animum volentem scire qui sit Deus ; nondum enim sciebamus quis esses, et nec advertebamur quia tu es quem quære-bamus.

XV. Hæc et his similia vultu pro re aptato pre-sequentibus nobis, vanissimus credidit nos deceptos, et eo magis elatus addidit etiam hæc : Propitius vobis jam sum, pro affectu quem erga me Deum geritis, me enim diligentes nesciebatis, et me quærentes ignorabatis. Sed nolo dubitetis, quia hoc est vere Deum esse, cum potest quis parvus effici, vel magnus, si voluerit, nam quoquo modo apparere hominibus poteram. Nunc ergo incipiam vobis aperire quod verum est. Ego virtute mea quodam tempore aerem vertens in aquam (70), et aquam rursus in sanguinem, carnemque solidans, novum hominem puerum formavi, et opus conditore Deo multo nobilius protuli. Ille enim creavit hominem e terra, ego autem, quod est difficilius, ex aere, quemque rursus resolvens aeri reddidi, speciem tamen ejus imaginemque depictam in interiore cubiculo collocavi, ut esset indicium ac memoria operis mei. Hæc autem intelligebamus eum dicere pro puero illo, cujus vi necati anima, ad ea quæ volebat ministeria, utebatur.

XVI. Petrus vero hæc audiens cum lacrymis ait : Miror admodum immensam Dei patientiam, et e contrario in nonnullis humanæ temeritatis audaciam. Quæ enim ratio inveniri ultra poterit, quæ Simoni suadeat, quod Deus judicet iniquos ; cum ipse sibi persuadet, quod animarum obedientia ad sce-lerum suorum utatur ministerium ? re autem vera a dæmonibus illuditur ; tamen¹⁷ cum per hæc ipsa cer-

22, Terebinthus, seu Buddas natum se ex virgine affirmat : propter veterem, ni fallor, Buddam (Clementi Alexandrino Buttam, Strom. 1, p. 305) de quo post alios Ratramnus libro *De nativitate Christi* cap. 3, *Spicilegii Acheriani* t. 1. An certe Bragmanorum sequemur opinionem, ut quemadmodum illi sectæ suæ auctorem Buddam (i. Buddam) per virginis latus narrant exortum, ita nos Christum fuisse prædicemus ?

(70) Aerem vertens in aquam. Clement. homil. 2, c. 26. Hoc quoque e media philosophia Simon. Vide-sis Diogenem Laertium lib. vii in Zenone, Clem. Alex., Strom. V, p. 599, Theodorum Hæret. *fabul.*, l. 1, c. 4.

tus sit, quod immortales sunt animæ et judicantur pro his quæ gesserint, et qui seputet re ipsa videre ea quæ nos fide credimus, quamvis, ut dixi, illudatur a dæmonibus, tamen arbitratur se ipsam animæ videre substantiam. Quando hic, inquam, fatebitur vel male se agere in tanto malo positus, vel judicandum se pro his quæ egerit, qui sciens Dei iudicium contemnit et inimicum se exhibet Deo, et audet tam nefanda committere? Unde certum est, fratres mei, nonnullos veritati ac religioni Dei non ideo adversari, quod eis fidei ratio nequaquam constare videatur, sed quia aut nimietate peccatorum involuti, aut malis suis præventi et timore cordis elati sunt, ita ut nec ea quidem credant, quæ oculis suis se videre arbitrantur.

XVII. Verum quoniam ingenua erga Deum conditorem sufficere ad salutem videbatur affectio his, qui diligerent eum, studet inimicus hanc affectionem in hominibus pervertere, et inimicos eos efficere atque ingratos Conditore suo. Testor autem cælum ac terram, quod si quantum cupit inimicus desævire, permetteretur etiam a Deo, olim omnes homines deperissent; sed misericordiæ causa non sinit Deus. Quod si¹⁸ affectum suum homines converterent ad Deum, omnes sine dubio salvarentur, etiam si pro aliquibus delictis ob justitiam corripiri viderentur. Sed nunc plurimi hominum inimici effecti sunt Dei, quorum malignus corda penetravit, et affectum quem eis conditor Deus inseruerat, ut erga se haberent, in semetipsum deflexit. Aliorum vero, qui aliquantulum vigilare videbantur, in phantasia gloriæ et splendoris apparens, et magna quædam atque ingentia repromittens, evagari nihilominus a Deo vero mentem atque animum fecit; quæ tamen perpetrare ei iusta quadam permittitur ratione.

XVIII. Ad hæc Aquila respondit: Quid ergo delinquant homines, si malignus transformans se in splendorem lucis¹⁹ majora repromittit hominibus, quam ipse conditor Deus? Et Petrus: Puto, inquit, hoc injustius nihil esse, et quatenus injustum sit audi. Si filius tuus, qui a te omni diligentia eruditus est et nutritus, atque ad virilem perductus ætatem, ingratus tibi sit, et relinquens te ad alium, quem forte ditiozem viderit, eat, et honorem quem tibi debebat illi exhibeat, ac spe majoris lucri naturam neget et jura paterna defugiat, rectum tibi videtur, an impium? Et Aquila respondit: Omnibus palam est, quod impium sit. Et Petrus: Si ergo in hominibus hoc impium dicis, quanto magis in Deo, qui supra omnes homines honore ab hominibus dignus est? cujus non solum beneficiis fruimur, verum et ope ac virtute esse cœpimus cum non essemus, cuique si placeamus merebimur ab eo, ut etiam æterni in bonis simus. Ut ergo in-

fideles a fidelibus et pii discernantur ab impiis, permissum est maligno uti his artibus, quibus singulorum erga verum parentem probentur affectus. Quod si²⁰ vere esset aliquis deus alienus, tamen ab eo, qui nos creaverat quique nobis pater et conditor fuerat, rectissime erat, relicto proprio transire ad alienum? Et Aquila: Absit! inquit. Tum Petrus: Quomodo ergo dicemus malignum esse causam peccati nostri, cum hoc permissu Dei fiat, ut per ipsum probentur et in die iudicii arguantur hi qui majoribus pollicitationibus invitati, veri patris et conditoris sui reliquerint pietatem, hi vero qui fidem et charitatem proprii patris, etiam cum paupertate, si acciderit, et cum tribulatione servaverint, donis cœlestibus in regno ejus et immortalibus muneribus perfruantur? Sed hæc alias diligentius exponemus. Quid autem Simon egerit post hæc, scire cupio.

XIX. Et Niceta respondit: Ubi intellexisse eum sensimus, quod deprehensus esset a nobis, colloqui inter nos de sceleribus ejus reliquimus eum et ad Zacchæum venimus, hæc ipsa ei, quæ et tibi nunc protulimus, indicantes. At ille benignissime nos suscipiens, et de fide Domini nostri Jesu Christi edocens, fidelium numero sociavit. Cumque hæc Niceta dixisset, Zacchæus qui paulo ante egressus fuerat, ingrediebatur dicens: Tempus est, ut procedas ad disputandum, Petre; turba enim multa in atrio domus congregata te opperitur, quorum in medio multis fultus asseclis consistit Simon. Tum Petrus ut hæc audivit, orationis gratia secedere me jubens (nondum enim eram dilutus a peccatis, quæ in ignorantia commiseram), ait ad reliquos: Oremus fratres, ut Deus per Christum suum pro ineffabili misericordia sua adjuvet me exeuntem pro salute hominum, qui ab ipso creati sunt. Et hæc cum dixisset, oratione facta processit ad atrium domus, in quo erat multitudo populi plurima congregata; quos ubi omnes summo silentio ad se intentos vidit, et magnum Simonem in medio eorum velut signiferum stantem, hoc modo cœpit:

XX. Pax vobis sit omnibus, qui parati estis dexteris dare veritati; quicumque enim obediunt ei, videntur quidem sibi aliquid gratiæ conferre Deo, porro autem ipsi: eo donum summi muneris consequuntur justitiæ ejus semitis incedentes. Propter quod primum est omnium, justitiam Dei regnumque ejus inquirere²¹; justitiam quidem ut recte agere doceamur, regnum vero, ut quæ sit merces posita laboris et patientiæ noverimus, in quo est bonis quidem æternorum bonorum remuneratio, his autem, qui contra voluntatem Dei egerint, pro uniuscujusque gestis pœnarum digna restitutio. Hic ergo, hoc est in præsentī vita positos oportet vos agnoscere voluntatem Dei, ubi et agendi locus est.

¹⁸ Quo si — viderentur et quæ sequuntur: Aliorum vero — permittitur ratione desiderantur in utroque codd. Lipss. ¹⁹ II Cor. xi, 14. ²⁰ Quod si — muneribus perfruantur non leguntur in codd. Lipss. ²¹ Matth. vi, 33.

Nam si quis velit (71) antequam actus suos emendet, de his requirere quæ non potest invenire, stulta et inefficax erit hujuscemodi inquisitio. Tempus enim breve est, et iudicium Dei gestorum causa agetur, non quæstionum. Ideoque ante omnia hoc quæramus, quid nos, aut qualiter agere oporteat, ut æternam vitam consequi mereamur.

XXI. Nam si exiguum hoc vitæ tempus per inanes occupemus et inutiles quæstiones, inanes sine dubio et vacui ab operibus bonis pergemus ad Deum, ubi iudicium²¹, ut dixi, operum nostrorum fiet. Unaquæque etenim res suum tempus habet et locum. Operum hic locus, hoc tempus est sæculum futurum. Ne ergo impediamur ordinem locorum ac temporum permutantes, primo quæ sit Dei justitia requiramus, ut tanquam iter acturi, abundantè viatico bonis operibus repleamur, quo possimus ad regnum Dei, tanquam ad urbem maximam pervenire. Deus enim his, qui recte sentiunt, per ipsa opera mundi, quæ fecit manifestus est, ipsius creaturæ suæ utens testimonio²², et ideo cum de Deo dubitatio esse non debeat, de sola nunc ejus justitia requiramus et regno. Quod si aliquid nobis de secretis et reconditis inquirendum suggerit mens nostra, antequam de operibus justitiæ requiramus, rationem reddere nobismetipsis debemus; quia si bene agentes salutem consequi meruerimus, tanquam casti et mundi euntes ad Deum Spiritu sancto replebimur, et omnia quæ sunt secreta et occulta, sine ulla quæstionum cavillatione noscimus, quæ nunc, etiam si totum quis vitæ suæ tempus in inquirendo consumat, non solum non poterit invenire, sed et majoribus se erroribus inseret, quia non per viam prius justitiæ incedens, ad portum vitæ pervenire contendit.

XXII. Et propterea suadeo primo justitiam ejus requirendam, ut per hanc iter agentes, et in via

A positi veritatis, verum prophetam invenire possimus, non velocitate pedum, sed operum bonitate currentes; ut ipso duce usi, nullum viæ hujus patiamur errorem. Si enim ipsum sequentes ingredi meruerimus illam, quo pervenire cupimus, civitatem, omnia jam de quibus quæritur, oculis videbimus, tanquam hæredes omnium facti. Intelligite itaque viam esse hunc vitæ nostræ cursum, viatores eos, qui bona opera gerunt, portam verum prophetam, de quo dicimus, urbem regnum esse, in quo residet omnipotens pater, quem soli videre possunt hi qui mundo sunt corde²³. Non ergo nobis difficilis videatur hujus itineris labor, quia in fine ejus requies erit²⁴; nam et ipse verus propheta ab initio mundi per sæculum currens festinat ad requiem. Adest enim nobis omnibus diebus, et si quando necesse est apparet et corrigit nos, ut obtemperantes sibi ad vitam perducatur æternam. Mea ergo ista sententia est, sicut et vero prophetæ visum est, ut primo de justitia requiratur, ab his maxime qui Deum se nosse profitentur. Si ergo habet aliquis quod esse rectius putet, dicat et cum dixerit audiat, sed cum patientia et quiete. Propter hoc enim ab initio, salutationis specie (72) pacem cunctis precatus sum.

XXIII. Ad hæc Simon respondit: Nos pace tua opus non habemus, si enim pax sit et concordia, ad inveniendam veritatem nihil proficere poterimus; habent enim inter se pacem et latrones, et scortatores, et omnis nequitia cum semetipsa concordat, et nos ergo si ob hoc convenimus, ut pacis causa omnibus quæ dicuntur præbeamus assensum, nihil auditoribus conferemus; sed e contrario illis eis, nos amici discedemus. Propter quod noli invocare pacem, sed magis pugnam matrem ejus, et si potes expugna errores. Nec requiras amicitiam injustis assentationibus partam; hoc enim ante omnia scire

²¹ Ubi iudicium—pervenire non leguntur in utroque codd. Lipss. ²² Rom. i, 20. ²³ Matth. v, 8. ²⁴ Requies erit. Pergit uterque codd. Lipss. ita: Mea ergo ista est sententia. Si ergo, etc.

COTELERII NOTÆ.

(71) Nam si quis velit, etc. Ex his observavi desumptam fuisse epistolam Nili ad Asclepium grammaticum, Possinianæ editionis 313, Allatianæ 24, lib. iii: Ἐάν πρὸ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ζητῶμεν ζητήματα τινα ἀνωφελῆ καὶ ἀνεύρετα, ὡς ἐνδεεῖς φρενῶν πλανώμεθα καὶ ἐνεδρευόμεθα. Ὁ τε γὰρ ἐκαστοῦ χρόνος βραχύς, καὶ τὸ κρίνεσθαι ἡμῖν ἐστὶ περὶ ἔργων, οὐ περὶ γνώσεως ἀπορρήτων. Διὸ μὴ καταλείψωμεν ζητεῖν, τί χρὴ ποιήσαντας ζωῆς αἰωνίου τυχεῖν. Εἰ γὰρ ἀπασχοληθέντες τὸν βραχὺν χρόνον εἰς δυσεύρετα καὶ ἀνωφελῆ ζητήματα τὰς ἡμέρας τοῦ παρόντος βίου καταδαπανήσωμεν, ἐνεδρευθέντες ἀπερχόμεθα ἐνθεν κεναῖς χερσὶ. Et infra: Ἐκαστος γὰρ ἴδιον ἔχει καιρὸν, τὸ πράττειν τὰ δίκαια ἐνταῦθα, τὸ δὲ ἀπολαβεῖν τὴν μισθαποδοσίαν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Ἴνα οὖν μὴ ἐνεδρευθῶμεν μάλλον τὴν δικαιοσύνην ἰχνεύσωμεν τε καὶ πράξωμεν, ὅπως καθάπερ τινὲς κάλλιστοι ὁδοπόροι, καὶ ἐφόδια τῶν ἀγαθῶν βαστάσαντες πράξωμεν. Ὁ γὰρ τοι θεὸς τοῖς εὐγνωμονοῦσι, διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενομένον κόσμον, πρόδηλός ἐστιν ὑπὸ πάσης κτίσεως αὐτοῦ μαρτυρούμενος. Pari modo epistolam ad Xenonem acceptam fuisse a Basilio docti sumus per Emericum Bigotium eximie eruditionis homi-

nem. Sed et (ut pauca de multis dicam) Nili epistola 32, lib. i, est sententia Gregorii Nazianzeni orat. 21, p. 382, A; at 254 epist. ejusdem libri expressa est ex Irenæo lib. i, cap. 1, p. 19, 21, apud Epiphanium hæres. 31, n. 46, 47. Epistolam vero 247, ad verbum leges in eodem Irenæi capite p. 337 B, Epiphani. n. 24. Jam libri iii epistola 6, formata fuit ex Basilii loco quem in hisce notis protuli. Atque epistola ad Chionium verba habet Basilii ejusdem homilia 13 exhortatoria ad baptismum, in fine. Nili certe non paucae epistolæ; forsitan non sine fraude, aut saltem errore Græcutorum. Conferas etiam velim illam 190 lib. ii cum § ult. epistolæ 8 Dionysii pseudo-Areopagitæ, de Carpo.

(72) Salutationis specie, pacem cunctis precatus sum. Ad Matth. x, 12, Hieronymus: Occulte salutationem Hebræi ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græce dicitur χαίρε, et Latine Ave, hoc Hebraico Syroque sermone appellatur שָׁלוֹם צָרַךְ Salom lach, sive שָׁלוֹם לָךְ, id est, pax tecum. Quo loci in codice Regio 230, litteris solummodo Latinis exaratum habetur, chere et appellant Salom lach sive Salamulach.

te volo, quia duobus inter se dimicantibus tunc erit A
pax, cum alter ceciderit superatus; et ideo pugna-
ut potes, nec requiras pacem sine bello, quod im-
possibile est, aut si potest fieri, ostende.

XXIV. Ad hæc Petrus: Attentius audite, o viri,
quæ dicimus. Ponamus mundum hunc campum
esse aliquem magnum, et ex duabus civitatibus,
quarum reges sibi invicem sint contrarii, missos
esse singulos ad dimicandum duces, et illum qui-
dem boni regis ducem consilium dare, ut uterque
exercitus absque sanguinis profusione, melloris in
regis jura concedat, quo sine periculo omnes salvi
fiant, illum vero contrarium dicere: Non, sed pu-
gnetur, ut non qui dignus est, sed qui fortior ipse
cum his qui evaserint regnet. Quæso vos, quid ma-
gis eligeretis? Non dubito quin, ut cum incolumi-
tate omnium, regi meliori manus darentur. Et ego
nunc non, ut Simon ait, pacis causa assensum volo
commodari his quæ male dicuntur, sed ut cum
quiete et ordine veritas requiratur.

XXV. Nonnulli enim in disputationum certamine
ubi errorem suum senserint confutari, causa per-
fugii conturbare continuo incipiunt, et movere lites,
ne palam fiat omnibus quod superantur; et pro-
pterea ego frequenter exoro, ut cum omni patientia
et quiete indago disputationis habeatur, ut et si
forte aliquid minus recte dictum videatur, repetere
id et apertius liceat explanare. Solet enim interdum
aliter dici quid et aliter audiri, dum aut minus lu-
cide profertur, aut minus vigilantiter advertitur, et
ob hoc patienter cupio haberi sermonem, ut neque
subripiat alter alteri, neque sermonem dicentis in-
tempestivus sermo contradicentis interrumpat, ne-
que reprehendendi studium geramus, sed liceat ut
dixi, minus plane dicta repetere, ut examinatione
justissima clarescat veritatis agnitio. Scire enim
debemus, quia si quis a veritate vincatur, non ipse
vincitur, sed ignorantia quæ in ipso est, quæ est
dæmon pessimus, quam qui potuerit effugare, sa-
lutis accipit palmam. Propositum namque nobis est
prodesse auditoribus, non ut male vincamus, sed
ut pro agnitione veritatis bene vincamur. Si enim
veritatis inquirendæ studio sermo moveatur, etiamsi
quid minus plene pro humana fragilitate dicemus,
Deus pro ineffabili sua bonitate, ea quæ desunt la-
tenter auditorum sensibus adimplebit. Justus est
enim, et secundum uniuscujusque propositum, aliis
quidem in promptu facit esse quod quæritur, aliis
vero obscurum reddit, etiam quod palam positum est.
Quia ergo via Dei, via pacis est, cum pace quæ Dei
sunt requiramus. Ad hæc si quis habet quod pro-
sequatur, locus est; si vero nullus est qui respon-
dere velit, ego dicere incipiam, et quæ mihi ab
alio possunt obijci, ipse in medium prolata dis-
solvam.

XXVI. Cum ergo Petrus cœpisset continuare
sermonem, Simon interrupta oratione ejus: Cur,
inquit, festinas ipse tibi dicere, quæ tibi videntur?

⁶⁶ Matth. x, 34. ⁶⁷ Matth. v, 9. ⁶⁸ Matth. x, 25.

Intelligo versutias tuas; vis enim tibi ea ipse pro-
ponere, quorum absolutio bene tibi meditata est,
ut ignorantibus turbis videaris recte aliquid dicere;
sed apud me non tibi erit horum locus. Nunc ergo,
quoniam ut vir fortis polliceris, te omni volenti
proponere responsurum, mihi interim primo re-
spondeto. Et Petrus: Paratus, inquit, sum, tantum
ut cum pace sit sermo. Tum Simon: Non vides,
inquit, imperitissime, quod contraria agis magistro
tuo, pacem deposcens, quod utique non convenit ei,
qui expugnaturum se promittit ignorantiam? Aut si
tu recte pacem ab auditoribus poscis, non recte
magister tuus dixit: *Quia non veni pacem mittere in
terram, sed gladium*⁶⁶. Aut enim tu bene dicis, et
ille non bene, aut si magister tuus bene, tu pessime,
qui non intellexisti contraria te proferre ei, cujus
te discipulum profiteris.

XXVII. Ad hæc Petrus: Neque qui misit me male
fecit gladium mittere in terram, neque ego contra-
ria ei ago, auditorum pacem requirens. Sed tu et
imperite et temere reprehendis ea quæ non intelli-
gis; etenim quia pacem non venit mittere in terram
magister, audisti, quod autem dixerit: *Beati paci-
fici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur*⁶⁷, non audisti.
Propter quod non ego magistro diversa sentio, pa-
cem persuadens, quam ille servantibus beatitudinem
posuit. Et Simon ait: Pro magistro respondere cu-
piens, o Petre, multo eum gravius accusasti, si cum
ipse non venerit pacem facere, hanc aliis servare
præceperit. Et quomodo alius ille ejus sermo con-
stabit quem dixit? *Quia sufficit discipulo, ut sit sicut
magister ejus*⁶⁸.

XXVIII. Petrus ad hæc: Magister, inquit, noster,
qui erat verus propheta et sui in omnibus memor,
neque sibi contraria locutus est, neque nobis ab his
quæ ipse gerebat diversa mandavit. Quod enim ait:
*Non veni pacem mittere in terram, sed gladium, et
ex hoc videbitis separari patrem a filio, filium a pa-
tre, virum ab uxore, et uxorem a viro, et matrem a
filia, filiam a matre, fratrem a fratre, socrum a nuru,
amicum ab amico*⁶⁹, hæc omnia continent doctrinam
pacis, et quomodo, audi. Initio prædicationis suæ,
utpote qui velit omnes invitare et adducere ad sa-
lutem, ac patientiam laborum tentationumque ha-
bendam suaderet, pauperes beatificabat, eosque
pro penuriæ tolerantia adepturos esse pollicebatur
regna cœlorum, ut sub tanta spe æquanimiter
paupertatis pondus, sprete cupiditate portarent. Est
enim unum et maximum ex perniciosissimis pecca-
tis, cupiditas. Sed et esurientes et sitientes æternis
bonis justitiæ saturandos esse promisit, ut egesta-
tem tolerabiliter ferentes, nihil pro hac injusti ope-
ris molirentur. Mundos quoque corde similiter bea-
tos dicebat, et per hoc Deum visuros, ut unus-
quisque adipisci tantum cupiens bonum, semetipsum
a pessimis et pollutis cogitationibus contineret.

XXIX. Sic ergo magister noster discipulos ad

⁶⁹ Ibid. 34, 35; Luc. xii, 53.

patientiam invitans, bonum pacis etiam cum labore patientiæ suadebat esse servandum. Econtrario vero eos qui in divitiis ac luxuria versabantur, iugebat, qui nihil pauperibus largiebantur, arguens eos rationem reddituros, quia proximos suos quos diligere sicut seipsos debuerant, ne in egestate quidem positos miserati sunt. Hæc autem dicens alios quidem obedire fecit, alios vero reddidit inimicos. Credentibus ergo et obedientibus pacem habere inter se invicem jubet, et ipsis dicit: *Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur*³⁰. Illis autem, qui non solum non credidere, verum et adversarii doctrinæ ejus facti sunt, bellum verbi et confutationis indicit et ait: *Quia ex hoc videbitis separari filium a patre, et virum ab uxore, et filiam a matre, et fratrem a fratre, et nurum a socru, et inimici hominis domestici ejus*³¹. In unaquaque enim domo, cum inter credentem et non credentem cœperit esse diversitas, necessario pugna sit, incredulis quidem contra fidem dimicantibus, fidelibus vero in illis errorem veterem, et peccatorum vitia confutantibus.

XXX. Similiter quoque etiam erga scribas, et Phariseos ultimo doctrinæ suæ tempore bellum gerit, arguens eos super actibus non bonis et non recta doctrina, et quod clavem scientiæ quam a Moyse traditam susceperunt, occultarent, per quam possit janua regni cœlestis aperiri³². Sed et nos ad prædicandum mittens Dominus noster præcepit nobis, ut in quacunque civitatem vel domum introierimus, dicamus: *Pax huic domui; et si quidem, inquit, fuerit ibi filius pacis, veniet super eum pax vestra; si vero non fuerit, pax vestra ad vos revertetur*; exeuntes autem de domo vel de civitate illa, ut etiam pulverem, qui adhæserit pedibus nostris, excutiamus super eos. *Tolerabilis autem erit terræ Sodomorum et Gomorrhæorum in die judicii, quam illi civitati vel domui*³³. Quod utique ita demum præcepit fieri, si prius in civitate vel domo veritatis sermo prædicetur, ex quo vel recipientes veritatis fidem filii pacis et filii Dei fiant, vel non recipientes arguantur quasi inimici pacis et Dei.

XXXI. Ita ergo et nos magistri instituta servantes, pacem primo proponimus auditoribus, ut absque ulla perturbatione possit via salutis agnosci. Quod si quis pacis verba non suscipit neque acquiescit veritati, scimus adversum eum pugnam verbi movere, et arguere acrius confutando ignorantiam et redarguendo peccata. Necessario igitur pacem proponimus, ut si quis est filius pacis, pax nostra veniat super eum, ab eo autem qui se alienum pacis effecerit, regrediatur ad nos pax nostra. Non ergo, ut ais, consensu in aliorum pacem proponimus; nam utique continuo tibi dexteram dedissemus, sed ut per quietem et patientiam disserterent nobis, qui sit sermo verus, facilius ab auditoribus dignoscatur. Si autem dissideas et discor-

des a temetipso, quomodo stabis? Necesse est ut cadat, qui in semetipso dividitur. *Omne enim regnum in semetipsum divisum, non stabit*³⁴. Ad hæc si quid videtur, dicito.

XXXII. Et Simon: Stultitiam tuam demiror. Sic nobis magistri tui verba proponis, quasi certum de eo habeatur quod propheta sit, quem ego perfacile demonstrare possum, multa sibi contraria locutum. Denique ex his, quæ ipse protulisti, arguam te. Ais enim dixisse eum, *omne regnum vel omnis civitas divisa in semetipsa non stabit*. Et alibi iterum ais eum dixisse, quia ipse miserit gladium, ut separaret eos qui in domo sunt, ita ut dividatur filius a patre, et filia a matre, et frater a fratre, ut si fuerint in una domo quinque, dividantur tres adversum duos, et duo adversum tres³⁵. Si ergo omne quod dividitur, cadit, iste qui divisiones facit cadendi præstitit causas, et si talis est, utique malus est. Ad hæc responde si potes.

XXXIII. Et Petrus: Non temere deroges, o Simon, his quæ non intelligis. Primo ergo respondeam pro eo quod ais, me magistri mei verba proponere, atque ex ipsis ea, de quibus dubitatur, absolvere. Dominus noster mittens nos apostolos ad prædicandum, præcepit nobis, ut doceamus omnes gentes de his quæ mandata sunt nobis³⁶. Neque ergo dicere ea, ut ab ipso dicta sunt, possumus. Non enim dicere, sed docere ea in mandatis habemus, et ex ipsis ostendere, quomodo unumquodque eorum veritate subnixum sit. Neque rursus proprium nobis aliquid dicere permissum est. Sumus enim missi, et necessario qui missus est, illud quod jussus est nuntiat, et voluntatem mittentis exponit. Nam si aliud dicam, quam præcepit mihi ille qui me misit, falsus ero apostolus, qui non illud dico quod jussus sum dicere, sed quod mihi videtur. Quod qui facit, utique se meliorem ostendere vult quam est ille a quo missus est, et est sine dubio prævaricator. Si vero ea quæ jussus est prosequatur, eorumque assertiones manifestissimas proferat, apostoli opus exsequi videbitur, quod ego nunc implere contendens non tibi placeo. Non ergo reprehendas, quod ejus qui me misit proferam verba; sed si est in illis aliquid, quod non sit integre dictum, inde me ut arguas licet; quod tamen nullo modo fieri potest. (Propheta enim est, et sibi esse contrarius non potest³⁷.) Aut si non putas eum prophetam esse, hoc primo requiratur.

XXXIV. Et Simon: Non opus habeo hoc dicere abs te, sed quomodo sibi ista convenient. Si enim inconsonans ostendetur, simul etiam propheta non esse docebitur. Tum Petrus: Sed si prius, inquit, ostendero eum prophetam, hoc quod videtur esse inconsonans, non erit, neque enim ex consonantia quis propheta esse probatur, quia hoc multis possibile est facere; quod si consonantia prophetam

³⁰ Matth. v, 9. ³¹ Matth. x, 34, 35; Luc. xii, 53. ³² Matth. xxiii; Luc. xi. ³³ Matth. x, 12-15; Luc. x, 5, 6. ³⁴ Matth. xii, 25. ³⁵ Luc. xii, 52. ³⁶ Matth. xxviii, 19, 20. ³⁷ Vocabula uncis inclusa in textum recepinus ex codd. Thuan., Sorb., Lipss. et all.

non facit, multo magis nec inconsonantia. Quia ergo multa sunt, quæ videntur quidem inconsona esse nonnullis, habent tamen profundiore ratione in semetipsis consonantiam, sicut et alia quæ videntur habere consonantiam, discussa diligentius inveniuntur inconsona, hac de causa aliam non puto rectiorem esse viam ad horum discrimen, nisi ut prius cognoscamus, si is qui locutus est ea quæ videntur inconsona, propheta sit. Si enim invenitur propheta esse, omnia illa quæ videntur sibi esse contraria, constat habere consonantiam, sed non intelligi. De his ergo probamenta rectius requirentur. Nos enim apostoli illius qui nos misit, verba exponere missi sumus et affirmare sententias, proprium vero dicere aliquid non habemus in mandatis, sed verborum illius, ut dixi, aperire veritatem.

XXXV. Et Simon ait: Doce ergo nos, quomodo conveniat, ut is qui divisiones facit, quæ divisiones cadere faciant eos qui dividuntur, vel bonus videatur, vel ad hominum salutem venisse. Et Petrus: Audi, quomodo magister noster omne regnum, et omnem domum divisam adversum semetipsam, dixit stare non posse. Hoc autem cum ipse fecit, vide quomodo ad salutem cedat. In errore positum mundi regnum, vel unamquamque in eo domum verbo veritatis dividit, procul dubio ut cadat error et veritas regnet. Quod si alicui accadat domui, ut error introductus per aliquem dividat veritatem, cum error obtinuerit, certum est veritatem stare non posse. Et Simon: Sed incertum est, utrum magister vester errorem dividat an veritatem. Et Petrus: Istud alterius quæstionis est. Sed si constat apud te, quia omne quod divisum fuerit cadit, superest ut ostendam, si tantum cum pace audire vis, quod Jesus noster errorem dividerit ac resolverit, docendo veritatem.

XXXVI. Tum Simon: Omitte, inquit, sermonem pacis frequenter iterare, quid vero sit quod sentis aut credis, breviter expone. Et Petrus ait: Quid times crebro audire de pace? aut ignoras quia perfectio legis pax est? ex peccatis enim bella nascuntur et certamina, ubi autem peccatum non fit, pax est animæ: ubi vero pax est, in disputationibus veritas, in operibus iustitia invenitur. Et Simon: Videris mihi non posse profiteri quod sentis. Et Petrus: Dicam, ex arbitrio tamen, non tuis verstitis coactus. Cupio enim quod salutare et utile est omnibus adduci in notitiam, et ideo proferre quam brevissime non morabor. Unus est Deus, idemque conditor mundi, justus iudex, et unicusque pro actibus suis quandoque restituens. Jam vero pro assertionem horum, scio innumera posse verborum millia commoveri.

XXXVII. Et Simon ait: Miror quidem velocitatem ingenii tui, non tamen amplector errorem fidei tuæ; prudenter enim prævidisti, quod tibi contradici possit, et urbane id etiam ipse professus es

quod pro assertionem horum innumera verborum millia movebuntur; nulli enim concordat professio fidei tuæ. Denique quod unus sit Deus, cuius sit opus mundus, hoc primum quis recipiat? puto quia neque paganorum quisquam, quamvis ille sit idiota, philosophorum autem omnino nullus, sed nec Judæorum quidem imperitissimus quisquam et miserrimus, neque ego ipse qui eorum legem bene novi. Et Petrus: Omitte, inquit, opiniones absentium, tibi quid videtur, præsens præsentem dicito. Tum Simon: Possum, inquit, exponere quod vere sentio, sed pigriorem me facit illa consideratio, quia si dixerò, quod neque tibi sit consonum neque vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuo obcludens velut ne blasphemia polluantur, verteris in fugam, quia quod respondeas non invenies, populus autem irrationabilis assentatus tibi, te quidem amplectetur, quasi ea docentem quæ in usu eis sunt, me vero execrabitur, veluti nova quædam atque inaudita profitentem, meumque errorem alienis mentibus inferentem.

XXXVIII. Tum Petrus: Nunquid non tu, in quo nos accusabas, ipse ambagibus uteris, nihil habens quod afferas veritatis? aut si habes, incipe absque circuitationibus, si tantum confidis: et si quidem non placuerint alicui auditorum quæ dicis, abscedet, qui vero permanserint, cogentur assertionibus tuis probare quod verum est. Incipe igitur quod tibi rectum videtur, exponere. Et Simon ait: Ego dico multos esse deos, unum tamen esse incomprehensibilem atque omnibus incognitum, horumque omnium deorum Deum. Tum Petrus: Hunc, inquit, quem dicis esse incomprehensibilem et incognitum omnibus Deum, ex Scripturis Judæorum quæ in auctoritate habentur, probare potes, an ex aliis aliquibus, quas omnes ignoramus, an ex Græcis auctoribus, an ex tuis scripturis propriis? Certe ex quibuscunque vis, dicito, ita tamen ut ostendas eas prius esse propheticas; ita enim fiet, ut earum indubitata habeatur auctoritas.

XXXIX. Et Simon ait: Ex lege Judæorum sola assertiones adhibebo. Omnibus enim qui religionis curam gerunt, manifestum est totius esse auctoritatis hanc legem, unumquemque tamen secundum proprium sensum intelligentiam legis hujus accipere. Ita enim ab eo qui mundum condidit, scripta est, ut in ipsa rerum fides habeatur. Unde si ve quis vera, si ve etiam falsa proferre velit, absque hac lege nulla recipietur assertio. Quia igitur scientia mea plenissime cum lege concordat, recte multos esse pronuntiavi deos, quorum unus est eminentior et incomprehensibilis, ipse qui est Deus deorum. Quod autem multi sint dii, ipsa me edocuit lex. Primo quidem ubi ex persona serpentis dicitur ad Evam, primam mulierem: *Quacunque die manducaveritis de ligno sciendi bonum et malum eritis sicut dii*³², hoc est, sicut hi qui hominem se-

³² Gen. III, 5.

cere. Postea enim quam gustavere de ligno, ipse Deus testatur dicens ad reliquos deos: *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis*³⁹. Sic ergo constat multos esse deos qui hominem fecerint, quia et initio ita dicit Deus ad ceteros deos: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*⁴⁰. Sed et quod ait: *Ejiciamus eum*⁴¹ (73). Et iterum: *Venite descendentes confundamus linguas eorum*⁴². Omnia hæc multos esse indicant deos. Sed et illud scriptum est: *Deos non maledices, et principem populi tui non maledices*⁴³. Et rursum quod scriptum est: *Dominus solus ducebat eos, et non erat cum illis Deus alienus*⁴⁴, multos esse ostendit deos. Sunt et alia plurima quæ proferri possunt ex lege testimonia, non solum obscuriora, sed et manifesta, quibus multi esse doceantur dii. Ex quibus unus, ut Judæorum populo Deus esset, sorte electus est. Ego autem non hunc assero, sed illum qui etiam hujus Deus est, quem nec ipsi quidem Judæi norunt. Neque enim ipsorum est Deus, sed eorum qui agnoverint eum.

XL. His auditis Petrus: Nihil, inquit, verearis Simon; ecce enim neque aures clausimus; neque fugimus, sed ad ea quæ falso persecutus es, veritatis sermonibus respondemus, illud primo asserentes, quia unus est Deus, hic ipse Judæorum, qui est solus Deus, cæli creator ac terræ, qui et omnium etiam quos dicis deorum Deus est. Si ergo ostendero nullum esse hoc superiorem, sed ipsum esse super omnia, fateberis errorem tuum esse super omnia. Et Simon: Quid enim, inquit, etiamsi ego nolim fateri, qui assistunt auditores, nonne arguent me nolentem quæ vera sunt profiteri?

XLI. Ausculta ergo, ait Petrus, ut scias primo,

³⁹ Ibid. 22. ⁴⁰ Gen. i, 26. ⁴¹ Gen. iii, 22. ⁴² Gen. xi, 7. ⁴³ Exod. xxii, 28. ⁴⁴ Deut. xxxii, 12. ⁴⁵ Deut. x, 17. ⁴⁶ Exod. vii, 4. ⁴⁷ Quoniam — apud unum sit desunt in utroque cod. Lips. ⁴⁸ Codd. Lipss.: qui tamen apparere hominibus Sed et sancti, etc. Reliqua desunt.

COTELÆRII NOTÆ.

(73) *Ejiciamus eum*. Clementin. iii, 39; Epitom. 37, Cedren. p. 171, l. 20. Facile mihi persuaserim, additum id fuisse loco Genes. iii, 22, ob pendentem sententiam: *Nunc ergo ne forte mittat manum suam, et sumat etiam de ligno vitæ, et comedat, et vivat in æternum*. Simile quippe additamentum complexivæ versio Arabica: *Oportet ut exeat ex horto*.

(74) *Est enim uniuscujusque gentis angelus*. Ad hæc et sequentia observare oportet non pauca. I. Quod angeli ἐθνάρχα hic dicantur angeli boni, et lib. viii, cap. 51, 56, angeli mali, id esse ex doctrina Origenis et Hieronymi, qui gentibus utrosque angelos præponunt. Certe textum LXX, Deuteron. xxxii, 8: *Ὅτε διεμέριζεν ὁ ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν σπόρον Ἄδὰμ, ἐστήσει ὅρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*. Quando dividebat Altissimus gentes, quando disseminavit filios Adæ; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; ad quem in hoc capite respicitur, Maximus enarrans cap. 9 *Cælestis hierarchiæ*, cum aliis pluribus explicat de sanctis angelis; auctor vero *Operis imperfecti in Matthæum* ad cap. xxiv, vers. 9, seu homilia 48, *De malignis*; nec multum diverse Rufinus *Expositione in Symbolum apostolorum*. II. De lxx seu lxxii nationibus (de quibus Horus Apollo lib. i, cap. 14), totidemque angelis præfectis, et linguis, veteres Christianos et Judæos consentire: Paccia-

quod etiam si multi sunt dii, ut dicis, Judæorum Deo subditi sunt, cui neque æqualis quisquam, neque major esse potest; scriptum est enim, quod ita dicat ad Judæos Moyses propheta: *Dominus Deus vester hic est Deus deorum, et Dominus domitorum, Deus magnus*⁴⁵. Ita etiamsi multi sunt qui dicuntur dii, unus est tamen omnium Judæorum Deus, qui et deorum Deus dictus est. Neque enim quicumque dictus fuerit Deus, continuo Deus est. Denique et Moyses deus dicitur Pharaonis⁴⁶, et certum est eum hominem fuisse. Et judices dii appellati sunt, et constat eos fuisse mortales. Simulacra quoque gentium dii appellantur, et omnes scimus, quia non sunt, sed impiis quasi pro pœna hoc datum est, ut quia verum Deum cognoscere noluerunt, quæcunque eis forma et imago occurrisset, haberetur ab eis Deus. Quoniam⁴⁷ unius, ut dixi, qui est omnium Deus, agnitionem suscipere recusarunt, ideo ergo conceditur eis illos habere deos, qui præstare supplicantibus nihil possunt. Quid enim aut exanima simulacra conferre hominibus queant aut animantia, cum potestas omnium apud unum sit?

XLII. Tribus igitur modis Deus quis dicitur, vel quia vere est, vel quia ei qui vere est, ministrat, et ob honorem mittentis, ut plena sit ejus auctoritas. hoc dicitur iste qui missus est, quod est ille qui misit, ut sæpe factum est de angelis, qui tamen cum apparuerint homini⁴⁸, si sit prudens et eruditus vir, interrogat ejus qui apparuit nomen, ut simul et honorem missi et auctoritatem mittentis agnoscat. Est enim uniuscujusque gentis angelus (74), cui credita est gentis ipsius dispensatio a Deo, qui tamen cum apparuerit, quamvis putetur

num tamen epistola 2 *adversus Novatianos*, ponere linguas cxx, nisi sit rescribendum parva mutatione, lxx. Euphoro autem, vel Ephoro aliisque multis historicis apud Clementem Alexandrinum Strom. i, pag. 358, gentes et linguas esse lxxv. III. Unum illum in archangelis maximum, cui data sit dispensatio populi Dei, videri esse Michaellem; ex Danielis x, 13, 21; xii, 1, ac ex Dionysio *De cælesti hierarchia* cap. 9. Ὁ Μιχαὴλ πρωτάγγελος, inquit Michael Syncellus *Laudatione in cælestes virtutes*. Et in Oratione Nicetæ *De laudibus Michaelis et Gabrielis*, vocantur illi, τῆς ἀρχαγγελικῆς τάξεως ταξίαρχοι, καὶ πάσης ἀγγέλων δημαγωγὸι χοροστασίας. IV. Verba citata e Deuteronomio leviter depravata legi in Victorino ad Apocalypsim; Theodorito *Hæret. fabul.*, lib. v, cap. 7, et Maximo ibi supra. V. Denique observari meretur fragmentum Regii codicis 1648, *De linguis et gentibus* 72, et conferri cum Eusebio, Epiphanio, *Chronico Alexandrino*, Georgio Syncello, etc. Subjicio illud, levibus vitiis purgatum.

Κωνσταντῖνος ὁ χαρτοφύλαξ ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τῶν ἁγίων πάντων τὰς ὁβ' γλώσσας ὠνόμασεν οὕτω.

Ἕλληνας ἅμα καὶ βάρβαροι, Μακεδόνες καὶ Θετταλοί, Παίονες καὶ Ἰλλυριοί, Ἀθηναῖοι καὶ Ἀργεῖοι καὶ Ἀχαιοί, καὶ οἱ τὸν Εὐξείνιον πόντον περικαθήμενοι.

et dicatur ab his quibus præest, deus, tamen interrogatus non sibi dabit ipse tale testimonium. Deus enim excelsus, qui solus potestatem omnium tenet, in septuaginta et duas partes divisit totius terræ nationes, eisque principes angelos statuit. Uni vero qui in archangelis erat maximus, sorte data est dispensatio eorum, qui præ cæteris omnibus excelsi Dei cultum atque scientiam receperunt. Sed et sancti homines, ut diximus, impiorum efficiuntur dii, tanquam qui potestatem acceperint in eos vitæ ac necis, ut de Moyse et iudicibus supra memoravimus. Propter quod scriptum est de eis: *Deos non maledices, et principem populi tui non maledices*⁴⁹. Principes ergo singularum gentium dii appellantur. Principum autem Deus Christus est, qui est omnium iudex. Vere ergo neque angeli, neque homines, neque ulla creatura dii esse possunt, quippe qui sub potestate sunt positi, tanquam creati et mobiles⁵⁰; angeli quidem, ut qui non fuere et sint, homines autem ut mortales, omnis vero creatura; ut quæ solvi possit, sed revera si solverit ille qui fecit. Et ideo ille solus verus est Deus qui non solum ipse vivit, sed et aliis vitam præstat, quam et auferre potest cum vult.

XLIII. Propterea ergo clamat Scriptura ex persona Dei Judæorum, et dicit: *Videte, videte, quoniam ego sum Deus, et non est alius præter me. Ego occidam, et vivere faciam; percutiam, et ego sanabo, et non est qui eripiat de manibus meis*⁵¹. Videas ergo quomodo ineffabili quadam virtute Scriptura occurrens futuris erroribus eorum qui alium Deum, præter eum qui est Judæorum, vel in cælis esso, vel in terris affirmarent, pronuntiat dicens: *Dominus Deus tuus* (75) *Deus unus est, in celo sursum, et in terra deorsum, et præter ipsum alius non est*⁵². Quomodo ergo ausus es dicere alium esse Deum, præter eum qui Judæorum est Deus? Et iterum dicit Scriptura: *Ecce Domini Dei tui cælum, et cælum cæli, terra et omnia quæ in eis sunt. Verumtamen patres tuos elegi, ut diligerem eos, et vos post ipsos*⁵³. Ita ex omni parte ab Scriptura munitur ista sententia, quia ipse qui mundum creavit, verus et solus est Deus.

XLIV. Quod et si sint alii, ut diximus, qui dicuntur dii, sub potestate sunt Judæorum Dei, quia ita dixit Scriptura Judæis: *Dominus Deus noster, hic est Deus deorum, et Dominus dominorum*⁵⁴. Hunc etiam solum colendum monet Scriptura, dicens: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*⁵⁵. Et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est*⁵⁷. Denique et sancti Spiritu Dei repleti, et guttis misericordiæ ejus irrorati exclamabant, dicentes: *Qui similis tibi in diis, Domine, quis similis tibi*⁵⁸? Et iterum: *Quis Deus præter Dominum, et quis Deus præter Dominum nostrum*⁵⁹? Itaque Moyses ubi proficere populum vidit, paulatim eos ad intelligentiam monarchiæ, et fidem Dei unius initiavit, ut in consequentibus dicit: *Nomina deorum aliorum non commemorabis*⁶⁰, recordatus sine dubio, quali pœna damnatus sit serpens, qui primus nominaverant deos⁶¹. Terram denique comedere condemnatur, et tali cibo dignus iudicatur ob id, quod primum omnium appellationum deorum introduxit in mundum. Quod si et tu multos deos vis introducere, vide ne exitum serpentis similem sortiarius.

XLV. Certus autem esto, quod nos hujus ansis socios non habebis, nec decipi nos patiemur abs te. Neque enim proderit nobis ad excusationem in iudicio, si dicamus quod tu deceperis nos, quia nec primam mulierem excusare potuit male credidisse serpenti, sed morte quia male crediderit, condemnata est. Hac ergo de causa et Moyses unius Dei fidem populo commendans, ait: *Observa tibi ipsi* (76) *ne seducaris a Domino Deo tuo*⁶². Vide quia eodem verbo utitur, quo et prima mulier in excusatione utebatur, seductam se dicens, sed nihil profuit. Super omnia autem etiamsi verus aliquis surgeret propheta, qui signa et prodigia faceret, suadere autem velit, ut coleremus deos alios præter Judæorum Deum, nunquam ei credere possemus. Sic enim nos docuit lex divina, secretum sermonem purius ex traditione commendans. Ait ergo: *Si surrexerit in te propheta, aut somnians somnium, et dederit signa vel prodigia, et venerint signa illa vel prodigia, et dixerit ad te, eamus et colamus deos*

⁴⁹ Exod. xxii, 28. ⁵⁰ Et nobiles—qui fecit non leguntur in utroque codd. Lipss. ⁵¹ Deut. xxxii, 39. ⁵² Deut. iv, 39. ⁵³ Quæ sequuntur usque ad illa cap., sequ., vocabula: *Denique et sancti*, etc., desiderantur in cod. Lips. ⁵⁴ Deut. x, 14, 15. ⁵⁵ Deut. x, 17. ⁵⁶ Deut. vi, 13; x, 20. ⁵⁷ Deut. vi, 4. ⁵⁸ Psal. lxxxv, 8; lxx, 19. ⁵⁹ Psal. xvii, 32. ⁶⁰ Jos. xxiii, 7 in LXX. ⁶¹ Gen. iii. ⁶² Deut. viii, 11.

COTELERII NOTÆ.

Θράκες τε καὶ Βυζάντιοι, καὶ οἱ πρὸς τῷ Βοσπόρῳ Κιμῆριοι, Βιθυνοὶ τε καὶ Καππαδόκαι, Φρύγες καὶ Κάρες καὶ Λύκιοι, Γαλάται καὶ Ἰσάυροι, Λυδοὶ καὶ Πισίδαι καὶ Πάμφυλοι, Λυκόνες τε καὶ Κίλικες, Σκύθαι καὶ Πέρσαι καὶ Βάκτριοι, Κόλχοι καὶ Ἀσσύριοι, Πάρθοι καὶ Μηδοὶ καὶ Ἑλαμίται, Ὀσροηνοὶ τε καὶ Βλέμυες, Ἰνδοὶ καὶ Αἰθίοπες, Ἰσραηλῖται καὶ Αἰγύπτιοι, Σύροι καὶ Παλαιστῖνοι, Κύπριοι καὶ Κρήτες καὶ Ῥόδιοι, Αἰολεῖς καὶ Ἴωνες, Γότθοι καὶ Ἀδασγοὶ τε καὶ Χάλυδες, Φοινικῆς τε καὶ Ἀραβες, Ῥωμαῖοι καὶ Ἰουδαῖοι, Κυρηναῖοι τε καὶ Αἰθῶες, Ἀάρες καὶ Γέται καὶ Σαυρομάται, Κέλτοι τε καὶ Βάνδηλοι, Ἰβήρες, Κροάται καὶ Μωαβῖται καὶ Ἀμμωνῖται, Χαναναῖοι καὶ Χετ-

ταῖοι καὶ Ἀμορραῖοι καὶ Φερεζαῖοι, Εὐαῖοι καὶ Γεργεζαῖοι καὶ Ἰεθουσαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες νήσους Βρεττανικὰς καὶ τὰ Γάδεια. Ὅσας Μωϋσῆς ἔξεις (forte ἔξεισι). Leg. conc. vii Nicænum, ii, act. 5, post med.

(75) *Dominus Deus tuus, Deus unus est*. Sic in Vulgata Marc. xii, 29, concordantibus Hieronymo, Augustino, etc. Aliter ab Irenæo; aliter ab aliis. Videatur Fronto Ducaeus ad homiliam Chrysostomi De Phoca martyre.

(76) *Observa tibi ipsi, ne seducaris a Domino Deo tuo*. Lege Deut. vi, 12; viii, 11; xi, 16 et xviii, 5.

alienos quos nescitis, non audietis verba prophetarum illius, neque somnium somniatoris illius, quia tentans tentavit vos, ut videat si diligitis Dominum Deum vestrum ⁶³.

XLVI. Propterea ergo et Dominus noster signa et prodigia faciens, Deum prædicabat Judæorum, et ideo recte prædicationi ejus creditur. Tu autem etiam si vere propheta esses, et signa faceres ac prodigia, sicut promittis, et alios annuntiares deos præter eum qui verus est, manifestum esset te ad tentationem populo Dei suscitatum, et ideo credi tibi omnino non potest. Unus est enim verus, qui est Judæorum Deus, et ob hoc Dominus noster Jesus Christus docebat quærendum esse non Deum quem bene noverant, sed regnum et justitiam ejus ⁶⁴, quam Scribæ et Pharisei, suscepta scientiæ clavē, non concluderant, sed excluserant ⁶⁵. Nam si ignorassent verum Deum, nunquam utique hujus rei scientiam relinquens, quæ erat omnium caput, culparet eos de parvis et minimis, id est quod dilatarent fimbrias suas, et primos accubitus in conviviis vindicarent, et quod in quadriiviis stantes orarent, et alia his similia, quæ utique ex comparatione magni hujus capitis, ignorantia Dei, exigua videntur et parva.

XLVII. Et Simon ad hæc ait : Ex verbis magistri tui convincam te, quia etiam ipse ignoratum quemdam omnibus introducit Deum. Cum enim et Adam creatorem suum scierit Deum, mundique conditorem, et Enoch, quippe qui ab eo translatus est, et Noe, utpote ab eo jussus arcam construere, cumque et Abraham, et Isaac, et Jacob, et Moyses, et omnes, omnisque populus atque omnes gentes noverint conditorem mundi, et fateantur Deum, Jesus vester, qui longe posterior Patribus apparuit, dicit : *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* ⁶⁶. Ita ergo et Jesus vester alium esse Deum incomprehensibilem omnibus et incognitum fatetur.

XLVIII. Tum Petrus : Contraria, inquit, tibimet ipsi te proferre non sentis. Si enim et Jesus noster scit istum, quem dicis incognitum Deum, ergo jam non a te solo est cognitus. Imo si Jesus noster eum novit, Moyses quoque, qui et Jesum venturum esse prophetavit sine dubio nec ipse ignoravit eum ; propheta enim erat, et qui de Filio prophetavit, sine dubio cognoverat Patrem. Si enim in voluntate est Filii revelare Patrem cui voluerit, Filius, qui ab initio et semper cum Patre fuit per singulas quasque generationes, sicut revelavit Moysi Patrem, ita et aliis prophetis ; quod si est, nulli Patrem fuisse incognitum constat. Tibi vero qui Filium non credis, quomodo potuit revelari Pater, qui nulli notus est, nisi cui voluerit Filius revelare ? Revelat autem Filius Patrem his qui ita honorificant Filium, sicut honorificant Patrem ⁶⁷.

XLIX. Tum Simon : Memento, inquit, quia filium

A dixisti habere Deum, quod est injuriæ ; quomodo enim habere filium potest, nisi similia hominibus aut animalibus patiat ? Sed de his non est nunc tempus arguere profundam stultitiam tuam, festino enim de immensitate summæ lucis exponere, et jam nunc audi. Puto esse aliquam virtutem immensæ et ineffabilis lucis, cujus magnitudo incomprehensibilis habeatur, quam virtutem etiam mundi conditor ignoret, et legislator Moyses, et magister vester Jesus.

L. Tum Petrus : Non tibi videtur amentia res esse, asserere velle quempiam, quod sit alius Deus quam Deus omnium, et dicere, puto esse virtutem quamdam, et priusquam ipsi certum sit quod loquitur, hoc velle aliis confirmare ? Estne aliquis ita præceps, qui verbis tuis credat, in quibus te ipsum B videat dubitantem ; et admittat esse aliquam virtutem incognitam creatori Deo, et Moysi, et prophetis, et legi, et Jesu etiam magistro nostro, quæ virtus ita bona sit, ut nulli velit innotescere, nisi uni tantum, et hoc tibi tali ? Tum deinde si nova est ista virtus, quomodo nobis non dat novum aliquem sensum præter hos quos gerimus quinque, ut ex ipso ab ea nobis largito novo sensu, ipsam quæ nova est capere et intelligere possimus ? aut si non potest largiri, quomodo tibi largita est ? aut si tibi revelavit, cur non et nobis ? Si vero a temetipso intellexisti, quæ ne prophetæ quidem sentire aut intelligere potuerunt, dic agere nobis nunc quid unusquisque nostrum cogitat : Si enim tantus est in te C spiritus, ut ea quæ super cælos sunt, incognita omnibus et omnibus incomprehensibilia cognoscas, multo facilius cogitationes humanas quæ in terris habentur agnoscis. Quod si cogitationes nostras qui hic stamus non potes scire, quomodo ea quæ nullis esse cognita affirmas, scire te dicis ?

LI. Crede autem mihi, quia nunquam scires quid est lux, nisi ab ipsa luce accepisses et visum et intellectum videndi ; sic et in cæteris. Hinc accepta intelligentia, majus aliquid et sublimius somnii instar excogitas, occasione tamen ex istis quinque sensibus sumpta, quorum largitori ingratus es. Certus autem esto, quod donec non invenis novum aliquem sensum, qui extra hos quinque sit quibus omnes utimur, novum asserere non poteris Deum. Et D Simon : Cum quinque sensibus constant omnia quæ sunt, nihil novum addere virtus illa cunctis eminentior potest. Et Petrus ait : Falsum est. Est enim et alius sextus sensus, id est prænoscenti ; isti enim quinque sensus scientiæ capaces sunt, sextus autem præscientiæ est, quem habuere prophetæ. Tu ergo quomodo potes Deum omnibus incognitum nosse, qui nec propheticum sensum, qui est præscientiæ, cognovisti ? Tum Simon cœpit dicere : Hanc quam dico virtutem incomprehensibilem et eminentiorem cunctis, etiam ipso qui mundum condidit Deo, neque angelorum quisquam neque dæmonum novit neque Judæorum, neque ulla om-

⁶³ Deut. xiii, 1-5. ⁶⁴ Matth. vi, 33. ⁶⁵ Luc. xi, 52. ⁶⁶ Matth. xi, 27. ⁶⁷ Joan. v, 23.

nino quæ a conditore Deo substitit creatura. Quomodo enim poterat, quam Creator ipse non novarat, lex me ipsius Creatoris edocere, cum nec ipsa sciret quod doceret?

LII. Et Petrus: Miror, inquit, quomodo tu ex lege plus potueris discere, quam docere vel scire lex poterat? et quomodo horum quæ asserere vis probationes dicas te ex lege proferre, cum neque legem asseras nosse ea quæ dicis, neque eum qui legem dedit, id est mundi Creatorem? Sed et hoc miror, quomodo tu qui solus hæc nosti, hic modo cum omnibus stes brevis atrii hujus ambitu circumdatus. Et Simon videns cum omni populo ridentem Petrum: Rides, inquit, Petre, cum sermo de tantis rebus et tam eminentibus habeatur? Tum Petrus: Noli, inquit, indignari Simon, nihil enim præter promissionem nostram gerimus, neque aures nostras claudimus, ut dicebas, neque statim ut audivimus a te ineffabilia proferri in fugam versi sumus, sed ne loco quidem moti. Neque enim verisimilia saltem aliqua proferuntur abs te, quæ nos possint aliquatenus deterrere, aut certe aperi nobis intelligentiam dicti hujus, quomodo tu ex lege didiceris Deum, quem lex ipsa nescit, et quem ipse qui legem posuit ignoret. Et Simon: Si, inquit, ridendo cessasti, evidentibus assertionibus comprobabo. Et Petrus ait: Quin desinam, ut possim discere a te, quomodo tu a lege didiceris, quæ lex nescit et quæ ipse Deus legis ignoret.

LIII. Et Simon: Audi, inquit, manifestum est omnibus et ineffabili quadam ratione compertum, unum esse Deum, qui sit omnium melior, a quo omne quod est, sumpsit exordium, unde et necessario subjecta sunt ei omnia quæ post ipsum sunt, velut principi omnium et eminentiori. Ego ergo cum cognovissem Deum hunc qui creaverat mundum, secundum quod lex docet, in multis esse infirmum, longe autem abhorret infirmitas a perfecto Deo, et hunc viderem non esse perfectum, necessario alium esse intellexi qui esset perfectus. Hic enim, ut dixi, secundum quod Scriptura legis docet, in multis infirmus esse deprehenditur.⁶⁶ Primo quod homo quem plasmavit, non potuit permanere talis qualem ipse voluerat, et quia nec bonus est, qui primo homini posuit legem, ut ab omnibus quidem lignis paradisi ederet, de ligno autem scientiæ non contingeret, sed si gustasset moreretur. Cur enim vetaret eum vesci et scire quid esset bonum vel quid malum, ut sciens mala quidem vitaret, bona vero eligeret? Sed neque ipse hoc concessit, et quia ille præter mandatum gustavit et agnovit quid esset bonum, ac didicit honoris gratia verenda contegere (indecorum enim sensit revelatis pudendis stare ante Creatorem suum), ille eum qui honorem Deo deferre didicerat, morte condemnat et serpentem qui hæc ostenderat, maledixit. Sed utique si lædendus ex hoc erat homo, cur omnino lædendi

A causam in paradiso posuit? Si vero bonum erat quod in paradiso posuit, non est boni prohibere a bono.

LIV. Sic ergo cum is qui hominem fecit et mundum, secundum ea quæ lex refert imperfectus sit, alium sine dubio dat intelligi qui perfectus sit. Necesse est enim esse aliquem omnium præstantiorem, propter quem et omnis creatura ordinem suum servat. Unde et ego sciens, quia omnimodo necesse est esse aliquem benigniorem et potentiorum eo, qui legem dedit, imperfecto deo, ex comparatione imperfecti perfectum quid sit intelligens, ex ipsa Scriptura Deum illum de quo scriptum non erat, intellexi. Et hoc modo potui, o Petre, ex lege discere quod nesciebat lex. Quod et si lex non dedisset indicia, quibus colligeretur imperfectus esse Deus qui condidit mundum, mihi possibile erat, etiam ex his quæ in hoc mundo geruntur malis nec emendantur, colligere, vel quia impossibilis est creator ejus, qui male gesta non corrigit, si non potest, vel si non vult auferre mala, ipse malus sit, si vero neque potest neque vult, nec potens nec bonus sit. Et ex his necesse est colligi, quod alius sit Deus omnium præstantior et potentior. Ad hæc si quid habes dicere, non moreris.

LV. Petrus respondit: Solent ista, o Simon, absurda adversus Deum meditari hi qui legem non magistris tradentibus legunt, sed semetipsos doctores habent et putant se intelligere posse legem, quam sibi non exposuit ille qui a magistro didicerit. Verumtamen nunc, ut et nos secundum tuum sensum Scripturam legis sequi videamur, quia et impossibile et non bonum dicis ostendi Conditorum mundi, quomodo non vidisti quod iisdem ipsis reprehensionibus succumbit et subjacet etiam ista virtus tua, quam dicis esse eminentiorem omnium? Eodem namque modo de ipsa dici potest, quia omnia quæ hic male geruntur, aut impossibilis est quæ non corrigit, aut si potest et non vult, mala est. Si vero neque potest neque vult, et impossibilis et imperfecta est. Unde non solum simili culpæ virtus ista tua nova, sed et deteriori invenitur obnoxia, si super hæc omnia etiam cum non sit, esse credatur. Nam is qui mundum creavit, hoc ipsum quod subsistit ex opere ejus quo mundum condidit, palam est, sicut etiam ipse confiteris. Ista vero virtus quam te solum scire dicis, nullum de se indicium præbet, per quod hoc ipsum saltem quod est et subsistit, possimus advertere.

LVI. Quale est ergo, ut derelinquamus Deum, in cujus mundo vivimus et omnibus ad vitam necessariis fruimur, et sequamur nescio quem, cujus non solum nihil consequimur boni, sed ne hoc ipsum quidem, quod sit, scire possumus, scilicet quia nec est; sive enim eum lucem appelles et luce ista quam cernimus clariorem, nomen ipsum a mundi Conditore mutuaris; sive substantiam dixeris super

⁶⁶ Quæ sequuntur vocabula usque ad illa cap. seq. ex comparatione, etc., desunt in utroque cod. Lips.

omnia, intelligentiam hinc profers cum sermonis augmento; sive mentem, sive bonitatem, sive vitam, sive aliud quid memoraveris, hinc vocabula mutuaris. Cum ergo nihil novi de illa virtute quam dicis, non solum ad intelligendum, verum ne ad nominandum quidem habeas, quomodo introducis novum Deum, cujus nec appellationem quidem invenis novam? Virtus enim non solum Creator mundi dicitur, sed et ministri gloriæ ejus omnisque militia cœlestis. Non tibi ergo melius videtur esse, ut sequamur factorem nostrum Deum, tanquam patrem erudiantem nos et imbuentem sicut ipse novit? Quod et si sit aliquis, ut tu dicis benignior omnium Deus, certum est quia non irascitur nobis, si vero irascitur malus est. Noster autem Deus si irascitur et vindicet, non est malus sed justus, proprios enim filios corripit et emendat. Ille vero qui nihil nobiscum habet negotii, si vindicare velit in nos, quomodo bonus erit? supplicia sumens de nobis, quod non derelicto patre nostro ipsum secuti sumus inanibus suspicionibus tracti, quomodo ergo iste talis bonus a te asseritur, qui nec justus intelligi potest.

LVII. Tum Simon: Tantumne erras, Petre, ut nescias, quia animæ nostræ a bono Deo sunt illo omnium præstantiore, sed captivæ deductæ sunt in hunc mundum? Et Petrus: Ergo non est omnibus incognitus, sicut paulo ante dicebas; et tamen quomodo indulsit bonus Deus captivitatem fieri animarum suarum, si erat super omnes potentior virtus? Et Simon: Ipse misit creatorem Deum, ut conderet mundum, sed ille, mundo condito, semetipsum pronuntiavit Deum. Et Petrus: Ergo non ignoratur ab eo qui condidit mundum, ut superius dixeras, sed neque animæ ignorant eum, siquidem ab ipso abductæ sunt. Cui ergo jam erit incognitus, si et mundi Creator novit eum, ut ab ipso missus, secundum ea quæ tu dicis, et omnes animæ tanquam ab ipso huc violenter abstractæ? Tum deinde dicas velim, qui mittebat conditorem mundi, non sciebat eum qui mittebatur, fidem non servaturum? si nesciebat præsciis non erat, si vero præscit et passus est, facti hujus ipse reus est, qui non vetuit; quod si non potuit, omnipotens non est. Si vero quasi bonum id sciens non prohibuit, invenitur ille esse melior qui præsumpsit facere id, quod ille qui mittebat ignoravit bonum.

LVIII. Et Simon: Volentes, inquit, ad se venire suscipit et ipsis benefacit. Et Petrus: Nec hoc novum est, hoc enim facit et hic quem mundi creatorem fateris. Et Simon: Sed bonus Deus tantum si agnoscat saltem præstat (77), mundi autem con-

ditior exigit etiam legem impleri. Et Petrus: Ergo et adulteros et homicidas salvat, si cognoverint eum, bonos autem et sobrios vel misericordes, si nullum de eo indicium capientes ignoraverint eum, non salvat. Magnum et bonum prædicas, qui non tam malos salvet, quam qui bonis nullam misericordiam præstat. Et Simon: Magnus sane labor est agnoscere eum homini in carne posito. Omnibus enim tenebris telius, et omni luto gravius est corpus hoc, quo circumdatur anima. Et Petrus: Ergo bonus iste Deus quæ difficilia sunt, quærit. Qui autem vere Deus est, faciliora expetit. Dimittat itaque nos quasi bonus apud Patrem et Creatorem nostrum, et quando discesserimus e corpore, et istas quas dicis tenebras reliquerimus, tunc eum facilius agnoscemus, et tunc magis anima conditorem suum esse intelliget Deum, et apud ipsum permanebit, nec ultra diversis cogitationibus fatigabitur, neque volet ad aliam confugere virtutem, quæ nulli cognita est nisi Simoni soli; quæ tantæ bonitatis est, ut nisi quis prius impius exstiterit in parentem suum, ad ipsam venire non possit. Nescio quomodo hæc virtus vel bona vel justa appellanda sit, cui placere non potest, nisi quis impie se gesserit in eum a quo factus est.

LIX. Et Simon: Non est impium, utilitatis gratia et lucri majoris confugere ad eum, qui opulentioris est gloriæ. Et Petrus: Si, ut tu ais, non est impium confugere ad alienum, multo magis pium est permanere apud proprium patrem, etiamsi pauper sit. Aut si ⁹⁹ non putas esse impium, ut relicto patre nostro confugiamus ad alium quasi meliorem, neque indignari credis pro hoc creatorem nostrum, multo magis bonus Deus non indignabitur, quod cum essemus ab eo alieni, non confugimus ad eum, sed permansimus apud Creatorem nostrum; et puto quod ex hoc magis collaudabit nos, quia fidem servamus Creatori nostro Deo, considerans quia si sui ipsius fuisset, nunquam relinquentes ipsum seduci illecebris potuissemus alienis. Nam si quis opulentioribus illectus pollicitationibus, relicto proprio parente confugiat ad alienum, potest fieri, ut iterum relicto eo, ad alium pergat qui majora promiserit, eo magis quod ipsius proprius non erat filius, quippe qui etiam eum, qui ei natura pater erat, relinquere potuit. Et Simon (78): Quid si ab illo sunt animæ, et ignorant eum, et ille est vere pater ipsarum?

LX. Et Petrus: Satis, inquit, ostendis eum invalidum. Nam si potentior, ut ais, omnibus est, nunquam potentiori invalidior spolia ¹⁰⁰ detraxisse credendus est ¹⁰¹, aut si potuit vi ab eo animas de-

⁹⁹ Aut si—relinquere potuit non leguntur in cod. Lips. ¹⁰⁰ Luc. xi, 22. ¹⁰¹ Detraxisset. Videris mihi, etc. Reliqua desunt in cod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(77) Bonus Deus tantum si agnoscat, salutem præstat. Eadem docet Simon, apud Irenæum lib. i, cap. 20.

(78) Et Simon Adlitur in codice Carmelit. scho-

lium: Creator mundi corpora condidit, in quibus animas quæ sunt Dei magni violenter inclusit: et ideo animæ non ad alienum, sed ad patrem suum dum redierint, ad istum redire non possunt.

ducere in hunc mundum creator Deus, quomodo eas corpore emissas et captivitatis vinculis resolutas, bonus Deus vocabit ad poenam, quæ per ipsius vel desidiam vel infirmitatem, abstrahi ad hunc locum et involvi corpore quasi tenebris ignorantiae potuerunt? Videris mihi ignorare quid sit Pater et Deus, verum et animæ unde sint vel quando et quomodo factæ, possem dicere, sed hæc nunc tibi aperire fas non est, in tanto errore posito de scientia Dei. Tum Simon: Erit, inquit, tempus quo poenitebit te, quod dicentem me de ineffabili virtute non intellexeris. Et Petrus: Da ergo nobis, ut sæpe jam dixi, tanquam novus Deus aut qui ab illo descenderis sensum aliquem novum, per quem novum quem dicis Deum possimus agnoscere; isti enim quinque sensus, quos nobis dedit creator Deus, Creatori suo fidem servant, nec alium quemquam esse sentiunt Deum, hoc eis ipsa sui præstante natura.

LXI. Ad hæc, Simon: Adhibe, inquit, animum ad ea quæ dicturus sum, et facito eum invisibilibus semitis incedentem, pervenire ad ea quæ tibi demonstravero. Ausculta ergo nunc: nunquamne in cogitatione positus extendisti mentem tuam in regiones vel insulas porro positas, et ita in eis fixus animo mansisti, ut ne præsentem quidem videre aut temetipsum scire ubi sederes, præ suavitate eorum quæ habebantur in oculis, posses? Et Petrus ait: Verum est, Simon, hoc mihi frequenter accidit. Et Simon: Ita et nunc sensum tuum extendende in cælum, et iterum super cælum, et vide quia debet esse aliquis locus qui sit ultra mundum vel extra mundum, in quo neque cælum sit, neque terra, neque umbra horum etiam ibi tenebras operetur, et ob hoc cum neque corpora aliqua in eo sint, neque ex corporibus tenebræ, necessario sit lumen immensum; et lumen considera cujusmodi esse possit, cui tenebræ nullæ succedunt. Nam si universum hunc mundum solis huius replet lux, quantum æstimas esse illud incorporeum lumen et infinitum? tantum sine dubio, ut istud solis lumen ad illud tenebræ et non lux esse videatur.

LXII. Hæc cum diceret Simon, Petrus respondit: De utroque ergo patienter ausculta, id est et de exemplo extendendi sensus et de immensitate lucis. Scio me ipsum, o Simon, aliquando in cogitatione positum extendisse sensum meum in regiones, ut ais, et insulas procul positas, easque mente non minus quam oculis perspexisse. Cum essem apud Capharnaum in captura piscium positus, et sedere supra saxum, hamum setæ innexum et decipiendis piscibus aptatum habens in manu, ita ut hærentem ei non senserim piscem, dum mens mea per desiderabilem mihi Jerusalem distenta percurreret, ad quam sane oblationum gratia et orationum vigilans frequenter ascenderam. Verum et Cæsaream hanc mirari ab aliis audiens, et desiderare solebam, et eam in qua nondum fueram, videre

A mihi videbar, et cogitabam de ea quæ conveniret de civitate magna cogitari, portas, muros, lavacra, plateas, angiportus, fora et horum consequentia, secundum ea scilicet quæ in aliis urbibus videram, et in tantum intentione huiusmodi intuitus delectabar, ut vere, sicut ipse dixisti, nec præsentem atque astantem viderem, nec ipse ubi sederem, nossem. Et Simon: Modo, inquit, recte dicis.

LXIII. Et Petrus: Denique cum piscem maximum qui hamo inhæserat, mente occupatus habere minime sentirem, et id quidem cum hami lineam de manibus meis violenter arriperet, stupentem me videns frater meus Andreas qui mecum sedebat, ac pene casurum, latus fodiens cubito velut dormientem excitat dicens: Non vides, Petre, quam magnum piscem ceperis? nunquidnam mente excidisti, quod sic attonitus stupes? quid est quod pateris? dic mihi. At ego indignatus ei paululum, quod me a dulcedine eorum quæ intuebar abstraxerit, respondi nihil me mali pati, sed animo desiderabilem mihi intueri Jerusalem, simulque Cæsaream, et corpore quidem cum ipso esse, mente vero illuc penitus auferri. At ille nescio unde inspiratus, reconditum et secretum veritatis protulit verbum.

LXIV. Desine, inquit, Petre; quid est quod agis? hi enim qui dæmone incipiunt repleti vel moveri mente, huiusmodi initia habent, per phantasias primo ad jucunda quæque et delectabilia transferuntur; deinde ad ea quæ non sunt, vanis et inani-bus motibus effunduntur. Hoc autem accidit ex languore quodam animæ, quo ea quidem quæ sunt non vident, desiderant vero adducere ad conspectus suos ea quæ non sunt. Sed et illis ita accidit, qui phrenesin patiuntur et videntur sibi multas imagines videre, pro eo quod nimietate frigoris vel caloris anima ipsorum convulsa et emota locis suis, errorem patitur ministerii naturalis. Sed et hi qui laborant siti, cum in soporem venerint, flumina et fontes videre sibi videntur ac bibere; hoc autem patiuntur ariditate intemperati corporis laborantes. Propter quod certum est, hæc vitio quodam vel animæ vel corporis fieri.

LXV. Denique ut accipias rei fidem de Jerusalem quam sæpe videram, dicebam fratri meo, quæ loca quosve conventus visus mihi fuisset videre. Sed et de Cæsarea quam nunquam videram, nihilominus contendebam, quod esset talis, qualem mente et cogitatione conceperam. Cum autem venissem huc, nihil omnino simile respiciens eorum quæ per phantasias videram, reprehendi memetipsum et notavi valde, quia ex aliis quæ videram, portas ei et muros aliasque ædes, revera similitudinem ex aliis capiens dederam. Neque enim quis potest novum aliquid, et cujus forma nulla unquam exstiterit, cogitare. Nam et si velit aliquis tauros cum quinque capitibus ex sua cogitatione formare, ex istis quos vidit cum singulis capitibus, illos quinque capitibus fingit. Et tu ergo nunc, si vere aliquid tibi

videris tua cogitatione perspicere, et supra cœlos A intueri, non dubium quin ex his ea consideres quæ in terris positus vides. Aut si putas facilem menti tuæ accessum esse super cœlos, et considerare te posse quæ illic sunt, atque immensæ illius lucis scientiam capere, puto ei qui illa potest comprehendere, facilius esse ut sensum suum qui illuc novit ascendere, in alicujus nostrum qui assistimus, cor et pectus injiciat et dicat, quas in eo cogitationes gerat. Si ergo potes alicujus nostrum, qui tamen non sit erga favorem tuum occupatus, enuntiare cogitationes cordis, poterimus tibi fortasse credere, quod et ea quæ super cœlos sunt, scire potueris, licet illa multo sint celsiora.

LXVI. Ad hæc Simon: Qui vero, inquit, multas nœnias texuisti, audi jam nunc. Impossibile est B omne quod ad cogitationem hominis venerit, non etiam re ipsa ac veritate subsistere; quæ enim non subsistunt, nec speciem habent, quæ autem speciem non habent, nec cogitationi possunt occurrere. Et Petrus: Si omne, inquit, quod ad cogitationem venire potest, subsistit, istum quem dicis extra mundum esse immensitatis locum, si eum quis in corde suo lumen esse cogitet, alius vero tenebras, quomodo poterit unus atque idem locus secundum eos, qui diversa de eo cogitarunt, et lumen esse et tenebræ? Et Simon: Omitte nunc ista quæ ego dixi, tu quid esse putes super cœlos dicito?

LXVII. Et Petrus: Si de vero, inquit, fonte C luminis crederes, possem te docere, quid et quomodo esset quod immensum est, et non phantasiā vanam, sed consequentem et necessariam rationem redderem veritatis, nec assertionibus sophisticis, sed legis et naturæ testimoniis uter, ut scires quia immensitatis fidem præcipue continet lex. Quod si immensitatis ratio non latet legem, nihil profecto aliud eam latere potest, et ideo falsum est, quod putasti esse aliquid quod ignoret lex. Multo autem amplius nihil latebit eum, qui legem dedit. Nec tamen possum tibi aliquid de immensitate et his quæ sine fine sunt loqui, nisi prius de his, qui certo fine terminantur cœlis, rationem vel receperis nostram, vel ipse protuleris tuam. Quod si de his quæ certis finibus concluduntur intelligere non potes, multo magis de his quæ sine fine D sunt, neque scire aliquid poteris neque discere.

LXVIII. Ad hæc Simon: Melius, ait, mihi videtur simpliciter credere, quia Deus est, et quia solum istud quod videmus, sit cœlum in universo mundo. Et Petrus: Non ita, inquit, sed unum quidem constiteri convenit Deum qui vere est; cœlos autem esse (79)

qui ab eo facti sunt, sicut et lex dicit, quorum unum cœlum sit superius, quo continetur etiam visibile firmamentum, illud esse perpetuum et æternum cum his qui habitant ibi; istud autem visibile in consummatione sæculi resolvendum esse et transire, ut illud cœlum quod est antiquius et excelcius post judicium sanctis et dignis appareat. Ad hæc Simon respondit: Hæc ita esse, ut tu dicis, credentibus possint videri, ei autem qui horum expectat rationes, impossibile est ex lege proferri et præcipue de immensitate lucis.

LXIX. Et Petrus: Noli, inquit, putare nos quod hæc fide sola recipienda esse dicamus, sed et ratione asserenda. Neque enim tutum est nudæ hæc fidei absque ratione committere, cum utique veritas ratione non careat. Et ideo ⁷⁹ qui hæc ratione munita suscepit, perdere ea nunquam potest, qui vero absque assertionibus ea suscipit simplicis sermonis assensu, neque servare ea tuto potest, neque si vera sint certus est, quia qui facile credit facile et recedit: qui autem rationem quæsit eorum quæ credidit, et accepit, quasi vinculis quibusdam rationis ipsius colligatus, nunquam ab his quæ credidit, divelli aut separari potest. Et ideo quanto quis propensior fuerit in expetenda ratione, tanto erit firmitior in conservanda fide.

LXX. Ad hæc Simon: Magnum est, inquit, quod repromittis ut immensæ lucis æternitas ex lege possit ostendi. Cumque Petrus dixisset: Quando volueris, Simon ait: Quoniam hora jam multa est, crastino astanti mihi et renitenti, si probare potueris factum esse hunc mundum et animas esse immortales, habebis me adiutorem prædicationis tuæ. Et cum hæc dixisset, egressus est, secuta autem est eum ex omni populo qui cum ipso venerat pars tertia, qui erant quasi mille viri; cæteri vero flexis genibus prostrabant se Petro, super quos ille invocato Dei nomine, alios dæmonia habentes curavit, alios etiam languentes sanavit, et ita lætantem populum dimisit, mandans eis, ut in crastinum diem maturius convenirent. Petrus vero cum recessissent turbæ, sterni jussit humi sub aere atrii nudo ubi fuerat disputatum, et recubuit una cum illis undecim, ego vero cum aliis quibusdam, qui et ipsi initia audiendi verbi Dei acceperant et erant charissimi, recubens sumebam cibum.

LXXI. Sed benignissimus Petrus considerans, ne forte tristitiam mihi inferret ista sequestratio, ait ad me: Non pro superbia, o Clemens, convivium non ago cum his qui nondum purificati sunt, sed vereor ne forte mihi quidem noceam, ipsis autem

⁷⁹ Et ideo — separari potest desiderantur in utroque cod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(79) Cœlos autem esse. De cœlo et cœlis multa sancti Patres, atque contraria: sed ea, ut et majorem Recognitionum partem, quod ad humanas disci-

plinæ potius spectent, quam ad theologiam, notis illustratum non inus.

nihil prosim. Hoc enim pro certo scire te volo, quia A omnis qui idola coluit aliquando, et eos quos pagani nominant deos, adoravit vel de immolatis eorum degustavit, spiritu immundo non caret; conviva enim factus est daemonum, et participium sumpsit ejus daemonis ejus in mente sua speciem, vel timore vel amore formavit⁷². Et per hæc mundus non est a spiritu immundo, et ideo purificatione indiget baptismi, ut exeat ab eo spiritus immundus, qui interiores animæ ipsius insedit affectus⁷³, et quod est deterius, nec quod intrinsecus lateat indicatur, uti ne publicatus fugetur.

LXXII. Amant enim isti spiritus immundi in-
hæerere corporibus hominum, ut ipsorum ministerio
cupiditates suas expleant, et ad ea quæ ipsi deside-
rant inclinantes animæ motus, suis eos parere li-
bidinibus cogant, ut efficiantur ex integro vasa dæ-
monum. Ex quibus unus est Simon hic, qui tali
quodam morbo comprehensus nec sanari jam po-
test, quia voluntate et proposito ægrotat. Nec con-

tra voluntatem ejus habitat in eo daemon, et
ideo⁷⁴ si eum quis fugare velit et expellere ab
eo, cum sit inseparabilis, et, ut ita dicam, anima
jam ejus effectus, videbitur magis necare eum et
homicidii crimen incurrere. Nemo ergo vestrum
contristet a convivio nostro separatus, tempore
enim aliquo observare debet unusquisque sane
quanto ipse voluerit. Parvo enim tempore seque-
stratur qui cito voluerit baptizari, multo autem qui
tardius. Unusquisque ergo in sua habet potestate,
breve aut longum pœnitentiæ suæ tempus exi-
gere, et ideo in vobis est, quando velitis ad nostram
convenire mensam, et non in nobis, quibus per-
missum non est sumere cum aliquo cibum, nisi
fuerit baptizatus. Vos ergo magis nos prohibetis
a vestro convivio, si ad purificandum moras ha-
beatis et tardius baptizemini. His dictis cum bene-
dixisset, cibum sumpsit. Et post hæc cum gratias
egisset Deo, ingressus quievit, similiter autem et
nos omnes, erat enim jam nox.

⁷² I Cor. x, 20. ⁷³ Quæ sequuntur vocabula usque ad finem hujus cap. desunt in codd. Lips. omnia.
⁷⁴ Et ideo—crimen incurrere non inveniuntur in codd. Lips.

LIBER TERTIUS.

I. Interea Petrus gallorum cantibus surgens et C
excitare nos volens invenit vigilantes, vespertino
adhuc lumine perdurante, cumque ex more saluta-
visset et resedissenus omnes, ita exorsus est: Ni-
hil est difficilius, fratres mei, quam de veritate
apud permisti populi multitudinem disputare. Quod
enim est, omnibus ut est dici non licet, propter
eos qui maligne et insidiosè audiunt; fallere vero
non expedit propterea eos qui sincere audire desiderant
veritatem. Quid ergo faciet cui ad indiscretum
populum sermo est; occultet quod verum est? Et
quomodo instruet eos qui digni sunt? Sed si meram
proferat veritatem his qui salutem consequi non
desiderant, illi a quo missus est injuriam facit, a
quo et mandatum accepit, ne mittat verborum
ejus margaritas ante porcos et canes⁷⁵, qui adver-
sum eas argumentis ac sophismatibus reluctantes,
ipsas quidem cœno intelligentiæ carnalis involvant,
latratibus autem suis et responsionibus sordidis

rumpant et fatigent prædicatores verbi Dei. Propter
quod et ego in plurimis circuitu quodam verbi utens
tentare nitebar, ne principalem de summa Divini-
tate intelligentiam minus dignis auribus publica-
rem. Et post hæc incipiens (80) de Patre et Filio et
Spiritu sancto, breviter nobis et evidenter exposuit,
ut omnes audientes miraremur quomodo homines,
derelicta veritate, conversi sunt ad vanitatem.

II. [Hæc Petro dicente⁷⁷ (81) Aquila ait; Recte
dixisti, propterea nobis dicito quæ veritatis sunt
propria. Et Petrus: De quibus vultis interrogare
me. Et Aquila ait: De principio et principiis ver-
bum disputa, et de eo quod reprehendit Simon
quasi inconveniens, Filium Dei dici Christum, ne
similia plantationibus et cæteris inanimatis pati
videatur Deus. Petrus autem videns omnes hoc
ipsum volentes audire, omnem rationem ita expo-
suit:

III. Principii nomen (82) in multis et diversis

Matth. vii, 6. ⁷⁷ Ista quæ sequuntur usque ad finem cap. 12, in cod. mss. plerisque iisdem optime
notæ desunt, et tantum habent vel obscuritatis vel erroris ut spuria ea esse et ab hæretico quodam
recentioris ætatis intrusa non dubitemus.

COTELERII NOTÆ.

(80) Et post hæc incipiens... ad vanitatem. Hæc
periodus exstat in libris editis et in ms. Reg.; at in
Sorb. et Th. transfertur ad finem cap. 11, ubi eam
vide.

(81) Hæc Petro dicente. Codex Candelarianus hoc
caput et sequentia novem continet, quemadmodum
Sorb. et Thuanus: Carmeliticus autem et ille
Petri Petiti Regio similes sunt, librisque impressis.
Nec dubium, quin ad illa pertineant quæ Rufinus
abstulit, de ingenito Deo genitoque disserta, de Fi-
lio creato, de aliis nonnullis, periculosa, obscura,

intrusa, Eunomiana; quæque veteres Ebionitica
censuerunt, Ariana, et additiia. Nescio quis igitur
quod a Rufino prætermisum fuerat, sibi sumpsit
ut interpretaretur. Vide Clementina, hom. 16, cap.
16. Ista vero usque ad cap. 12 desunt in impressis:
desumpta autem sunt ex cod. Sorb. et Th.

(82) Principii nomen, etc. In marg. ms. Th. hæc
leguntur: Caute legi oportet hanc scripturam, quia
nescientibus facile error subrepere potest. Usque ad
simile signum legere noli. Vid. infra notam ejusdem
cod. ad cap. 12.

nuncupatur rebus, sensibilibus scilicet et intelligibilibus. Sed ne ante experimentum sensibilibus ad intelligibilia declinare videamur, decet primo a visibilibus incipere, ut de proximo sumentes exemplum iterum ad intelligibilem veniamus comprehensionem. Quo modo sol verbi gratia in principium vel principatum diei constitutus est, luna vero e contrario noctis⁷⁸; hæc autem ut principatum gerant constituta sunt, a quo etiam ut essent in principio acceperunt. Qui autem hæc composuit, cælum et terram prius condidit, præter hæc autem terrestria et inaquosa et volatilia animalia composuit, arbores quoque et herbas et post hæc hominem, non ut essent hæc tantum principium sumens, sed etiam ut viverent secundum mandatum Dei. Ita ergo multa quidem possunt esse principia, ei autem qui est, principia non sunt. Unum est enim principium et unum sine principio principium, quæ autem post hæc sunt, abusive dicuntur (si quidem dicuntur) principia. Præveniens autem exposui causam huius exempli, a sensibilibus scilicet ad intelligibilia, ut hac via usi firmam et certam de intelligibilium traditione possideamus tuitionem. Sine principio ergo dicimus Deum ineffabili providentia demonstrante, qui non a se ipso factus est nec a se ipso genitus; est enim sine principio et ingenuus. Ingeniti autem appellatio non quid sit, nobis intelligere dat, sed quod non est factus; αὐτοπατὴρ vero et αὐτογενής, hoc est ipsum sibi Patrem ipsumque sibi Filium qui vocaverunt illud quod ingenuum, contumeliam facere conati sunt dubiis deservientes rationibus. Indigere enim nativitate illud quod erat priusquam nasceretur, parvulorum more intelligentes putarunt, et illud quod fuerat, pro eo quod fuerit ponentes, quasi per se ipsum factum dicere insaniam insanierunt, et plantationibus comparare illud quod est ingenuum, ut demoniosi ausi sunt. Hæc autem omnia in impietate constituta consequentem habent ignorantiam. Non enim intellexerunt hoc ipsum dicentes et fuisse et non fuisse. Quatenus enim genuit, fuit, quatenus vero natum est, non fuit. Non fuisse ergo eum constat quatenus natum est, fuisse autem eum constat quatenus genuit. Hæc autem utraque dicere simul eundem sustinuisse, non permittit pietatis professio.

IV. Deinde etiam communes cogitationes sollicite a se repellunt tantam blasphemiam, dignum honorem ingenito deferentes. Quidnam igitur quis interrogatus dicat eorum qui impie appellaverunt? nisi quia fuit priusquam esset, ipse sibi Pater, qui esse habuit antequam sibi ut esset præstitisset. Αὐτοπατὴρ et αὐτογενής, hoc est ipse sibi Pater et ipse sibi Filius, quæ ratione dicatur, et cum quidem non fuisset quod esset, ante existens intelligentiæ si-

gnum? Audes autem factum dicere a semetipso illud quod ineffectum est? Putaverunt autem huiusmodi cum disciplina se hoc dicere, sicut ebrii, qui umbras pro foveis existimant. Propter quod ante omnia oportet nos immortalium scrutationem facientes incipere a Dominicis traditionibus, ubi mortalium conditionem ab immortalibus separans, docuit nos pericula et tentationes usque ad ipsam mortem sustinere propter spem bonorum regni, dicens: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere, timeate autem eum qui potest et corpus et animam perdere in gehennam*⁷⁹. Et vere si non commoritur corpori anima, non utique dividitur nec aliud aliquid patitur de his quæ patitur corpus, verbi gratia influxionem vel defluxionem, tenuitatem aut crassitudinem, sanitatem vel infirmitatem, abscissionem aut conjunctionem. Sed et in ipsa hominum procreatione nihil committit anima secundum defluxionem, sed in omni quidem motu stat videlicet substantia immutabilis, diverso autem motu ad aliud et aliud corpus incitat pati. Fluit ergo et patitur substantialiter corpus, sicuti experimento cognoscitur, post illam naturæ coagulationem exinanitione ulteri facta, propter clementem infantis impellentis et impulsæ velut in luctamine, verbo Conditoris: Quod enim coagulatum est festinat egredi; quod autem coagulavit cupit exponere. Causa vero hæc transfert ipsas passiones ad successionem ejusdem rei, facta autem passione commune periculum sæpius quam speciale contingit.

V. Sed et omne quod servit muliebribus desideriis, promovetur et præmeditatur naturaliter secundum uniuscujusque ætatem, verbi causa aliter puer, aliter vero adolescens, aliter autem vir. Nam infans quidem in virtute habet horum operationem, nondum autem in virtute habet etiam animæ motus; adolescens vero paratus quidem ad destinatum, nondum vero digestionis habet usum; vir autem conspirans possidet perfectionis propositum. Et non ex illis solis dicendum est, animam immortalem, corpus vero fluens, sed etiam ex his, quæ ad eam constant in communem personam mandatis, quæ ait Dominus: *Dictum est antiquis: Non machaberis; ego autem dico: Nec in aspectum desiderio servies*⁸⁰, nimis caute loquens. Si enim corpus naturaliter obligatum est femineis commistionibus, magis autem servire coactum his quæ accepit, ut esset et in schemate (83) haberet, quod et principale est carnalis procreationis, quomodo quis suspicetur corpori esse dictum: *Non machaberis, ego autem dico nec desiderio servies*, et non potius ei, quæ libera est substantia, talium passionum potestatem habens laxare vel refrenare secundum operationem corpus, hic melioris rei manda-

⁷⁸ Gen. i, 16. ⁷⁹ Matth. x, 28. ⁸⁰ Matth. v, 27.

COTELERII NOTÆ.

(83) In schemate. Id est in sexu. Vide Constit. vi, 11. Infra cap. 8.

tum insinuator? Sic enim et futura sperantes non irascimur, et furorem cohibemus et mulieres despiciamus spe futurorum sensum sublevantes, ut dixi, non omne quod sumus servile habentes femineis operationibus, sed aliud quidem serviens naturæ quod est corpus, sicut ostendimus, aliud vero liberum, mentem, quod est motus, animæ immortalis.

VI. His igitur ita se habentibus, vestigium optimum ad intelligibilem comprehensionem invenimus cum Deo dicente. Incedamus ergo per eum sine periculo, utentes animæ immortalis gubernaculo, ultra non sinentes irruere passionem carnalem illi immortalis et intelligibili substantiæ, honorem tantum unicuique intelligibilem sequestrantes, quantum ei is quem esse vel præesse constat Deo permittit. Est enim primum, quod est ingenitum, cui et prophetæ testimonium perhibent: *Ego Deus primus, et ego post hæc, et præter me Deus non est*⁸¹; hoc vero subauditur esse sine initio et ingenitum.

VII. Clemens vero et cæteri interrogaverunt, quid est hoc Ingenitum, audire volentes. Et Petrus animadvertens ait: Non, modicum periculum est de eo, quod sine principio est loqui vel audire, vos vero pro desiderio eorum quæ dicta sunt, immensitatem irruere periclitamini; et me hoc pati ut video captatis, qui putatis posse mihi de illo quod ineffabile est subripere. Moneo autem vos fratres et conservi, non quid sit quærere, sed quia est tantummodo audire desiderare. Et de hoc plus aliquid dicere non oportet. Est Ingenitum non sola appellatione honorandum, est enim et sine initio; hoc autem sine initio et Ingenitum est Deus, quod a sola opinione eorum quæ facta sunt annuntiatur, a se ipso autem comprehenditur. Non enim inveniet aliquid sui primo fuisse, et aliquid postea factum conspiciere sui, eo quod sine principio eum esse constet; hæc autem eorum quæ facta sunt visitatio, propter quod illud quod est ineffabile, ad inquisitionem sui, quod fuerit anteprevidere quam fuerit, spatium non habet; non enim secundatur ab eo qui est ipsius essentiæ curiositas. Novit igitur se ipsum, qui non interrogat se de se ipso. Sed hæc quidem etiam plus quam oportet diximus, amat enim illud quod est Ingenitum, silentio honorari tantummodo. Sine principio ergo hanc substantiam, secundum quod sentire potuimus, absque periculo suscepistis.

VIII. Qui ergo esse non inchoavit prædictus Deus, genuit primogenitum omnis creaturæ, sicuti Deum decuit; non se immutans, non se convertens, non

se dividens, non defluens, non extendens aliquid. Mementote enim quia hæc corporum sunt passionēs, quas etiam animæ tribuere subterfugimus, timore ne forte immortalitas ei his attributis auferatur. Genuit ergo Deus, quod et facturam vocare didicimus (84), hoc ipsum ergo vocare et genituram et facturam et reliqua horum vocabulorum, illud quod sine schemate constat genitoris specimen, ponere permittit. Quibus enim est differentia schematum, in ipsis necesse est observanda genitura et factura. Manendo ergo genuit Deus, non passus divisionem aliquam. Non enim honorabilis est Deo et hoc Ingenito illud quod est, eo quod non est velut genitum. Volens enim non tardam habuit virtutem ad quod voluit, nec excessit virtus voluntatem; sed secundum mensuram, qualem voluit, talem et genuit. Si enim manendo, non patiundo, necessitati crassitudinis corpora servientia umbras exstare faciunt, quanto magis ingenitæ virtuti subsequenter demus Unigenitum voluntate procedentem. Sicuti autem rursus præintelliguntur umbra corpora, ita et plus præintelligitur et ingenita substantia genitæ, etiam si ex eo quod erat, ut esset accepit. Idcirco igitur vere et genitura et factura et creatura competenter appellatur, quia substantia non est Ingenitum. Memor sum sane Simonem accusasse nos blasphemiam, eo quod diceremus Filium Dei Christum, tanquam hominibus et plantationibus Deum æquantes; vos vero ex desiderio discere festinate.

IX. Omnibus autem libenter annuentibus ait Petrus: Manifesta est hujus incredulitatis via, o Aquila et cæteri. Qui enim pro certo nescierit, opinionem autem usque ad auditum suscepit, credere timet, cum facile possit excusationem ipsius incredulitatis a se abjicere præ gaudio ejus quod promittitur, assumptus publicare illam quam habuit de eo quod quæritur incredulitatem, cupiditate discendi non dubitat. Sed in secundo de hac re sermo, ne quando abstrahens vos incerta fidei spes excipiat pro fide in inquisitionem. Ubique autem præferatur nobis Deus et de ipso cogitatus. Ultro inviolabilis exstans Deus ingenitus, operationemque voluntate virginaliter custodivit. Quod autem non est Ingenitum, ultro virgo esse non potest. Factum est enim, tanquam sub tactum genitoris et factoris adductum. Intelligatur autem qualiter Deum decuit Unigenitum generare et primogenitum omnis creaturæ, sed non quasi ex aliquo; hæc enim animantium et inanimantium est servitus. Sed nec in operationem veniens ipse sui aliquid genuit; non enim maneret inviolabilis et impassibilis, operatus

⁸¹ Isa. XLIV, 6.

COTELERII NOTÆ.

(84) Genuit ergo Deus, quod et facturam vocare didicimus, etc. Sic Ariani γέννημα, ποιημα, κτισμα confundebant, eaque nomina tribuebant Filio, quem et substantiam genitam solebant appellare. Atque

observatum fuit a viris doctis, non abstinuisse ante Arium quosdam antiquos Patres tribus postremis locutionibus, et consimilibus aliis. De substantia genita diximus ad Ignatium.

In seipso; impietatis autem plena sunt hæc de ingenito suspicari, periclitantur enim filii impiorum pie se putantes intelligere, magnam blasphemiam Ingenito ingerendo, masculofeminam eum existimantes. Memor sum sane ejus qui commonuit nos, fratres.

X. Manendo ergo genuit Deus voluntate præcedente (85), sicut prædictum est. Propterea Unigenitus vere appellatur; ex ingenito enim habet quod est et Filius vere appellatur, ab innato enim natus est. Sed tamen voluntate controversiam noxiam mansuete paulatim relaxantes eorum, qui audent dicere infectum a facto appellatione sola distare, et illud quod genite distinctum est, adversus innatum esse substantiam ingenitum affirmare. Quod si ita dicitur, quod quidem dicitur non est, quod autem est non dicitur. Est enim infectum substantia, si autem dicitur factum, detestatur quod non est appellatum, maxime autem ultro rationabili exstante Deo et ultro sine principio, quod modo non sit impossibile; magis autem impium est, et id quod ultro est rationabile ultroque ingenitum, non sibi ipsi magis vellet esse conjunctum, quam dualitatis subire ordinem, honorabiliorem existimans nativitatem innatæ perseverantiæ. Unum enim non est, neque ipsum sibi præcipit dicens: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*⁸⁵. Sed neque contendit adversus se ipsum, ut aliquid videlicet ejus permaneret ingenitum, aliquid vero nativitati subiceretur: scire quoque atque præscire ingenite aliquid sui nasciturum, aliquid vero generaturum; omnino videlicet honorabiliorem se sibi metipsi non ignorans esse futurum, aliquid quidem præcipientem, aliquid vero præceptum accipientem, illud verbi gratia quod dictum est: *Sede a dextris meis*, vel etiam illud quod ad missionem pertinet aut quod ipse semetipsum præferens collaudaverit, dicens: *Et vidit Deus, quia bona*⁸⁶, postquam ab Unigenito sex diebus effecta sunt quæ facta esse constat, immutabilem videns suam voluntatem in consummationibus Unigeniti divinæ operationis.

XI. Si autem ingenitus non est factus Pater aut sui ipsius factor, sicut ostendimus; quomodo utique faceret aut generaret ex se ipso aliquid, quod nativitatem et facturam usque ad appellationem non recepit? Non enim quod est per hæc habet; ista autem de Deo dicere impium est. Manifesta enim est his qui vel modicum quidpiam videre possunt, illa ingeniti, impassibilis, innata substantia. Si vero et post nativitatem substantia nunquam ad

A dissensionem surrexit et hoc numero distans, nec enim est Autopator, hoc est sibi ipsi pater, quomodo non magis innascibili consensu permanere diligeret, quod ingenitum quidem erat substantia, genitura vero in dualitatem dinumerata. Hujus namque inconvenientiæ mater quidem est ignorantia de Deo, cooperatrix vero et soror negligentia de Spiritu sancto. Spiritus autem sanctus pignus ad conservationem eorum quæ a Domino data sunt nobis (quem non post multos dies assumptionis ejus accepimus), habet quod est ab Unigenito, plenissima declaratio virtutis ejus; sicut unigenitus et omnium primogenitus imago est immutabilis ingenitæ virtutis, imago scilicet unica, immaculata manens, visionem ingeniti cum sit visibilis, præstat intelligibilibus et sensibilibus; quo modo si quis solem verbi gratia ostendere volens aut aliud aliquid, his qui non possunt per se ipsos eum videre, sit autem illis necessitas videre solem, temperans obtutibus ipsam necessitatem, per speculum quidem solem ostendere festinat, et non solem afferens injicit speculo; ita et Unigenitus ipse quidem ingenitus non est, ingenitum vero totam in se demonstrat virtutem cum sit talis ac tantus deitate; ab his vero qui non diligenter inquisierunt ingenitus suspicabatur, apud quos vero præcedit ipsa inquisitio timorem Dei (86), non solum dicere aliquid tale recusant, sed etiam cogitare cavent. Cum ergo unus sit ingenitus et unus genitus, Spiritus sanctus Filius dici non potest, nec primogenitus; factus est enim per factum (87), subconnumeratur autem Patri et Filio, tanquam primum secundi per factum virtutis signaculum. Etenim ipse Patris ferens æquipondera voluntate, innatæ perseverantiæ in imagine operationem, post ingenitum consequenter bene connumeratus est. Multa autem et alia de Patre, et Filio, et Spiritu sancto breviter nobis et evidenter exposuit, ut omnes audientes miraremur, quomodo homines derelicta veritate conversi sunt ad vanitatem.]

XII. Sed cum illuxisset dies (88), ingressus est quidam dicens: Multitudo plurima exspectat in atrio, in quorum medio stat Simon, persuasionibus pessimis prævenire aures populi cupiens. Et Petrus statim egressus stetit in loco quo pridie disputaverat, omnisque ad ipsum populus conversus cum gaudio intendebat in eum. Simon vero ubi sensit gavisum esse populum de conspectu Petri, et erga affectum ejus moveri, obstupefactus ait: Miror hominum stultitiam, qui me magum dicunt et Petrum

⁸⁵ Psal. cix, 1. ⁸⁶ Gen. i, 31.

COTELERII NOTÆ.

(85) *Genuit Deus voluntate præcedente*. Dicere deo, voluntate comitante, aut concomitante, ut loquuntur theologi. Pari modo paulo post, recte scripsisset: *Unus enim non est, neque ipse sibi præcipit*, pro, *unum enim non est, neque ipsum sibi præcipit*.

(86) *Ipsa inquisitio*. Forte, *ipsam inquisitionem timor*

Dei. Sic ms. Cand.

(87) *Factus est enim per factum*. Forsan Græce habebatur γέγονε γὰρ διὰ τοῦ γεννητοῦ, quod melius verti potuisset: *Exstitit enim per eum qui ortus est*.

(88) *Sed cum*, etc. In marg. ms. Th.: *Ab isto loco secure legere potes*.

diligunt, cum utique olim habentes notitiam mei, me magis diligere deberent. Et ideo ex hoc indicio, qui habent sensum possunt intelligere, quia magis Petrus magus videri potest, cum mihi, cui ex consuetudine debitus propemodum est, non defertur affectus, illi autem, cui nullo usu debetur, abundanter expenditur.

XIII. Et cum multa hujusmodi Simon diceret, Petrus salutato ex more populo ita respondit: Sufficit unicuique, o Simon, ad confutandum conscientia sua; quod si hoc miraris, quod noti non solum te non diligunt sed et oderunt tui, causam discere a me. Cum sis seductor, veritatem te predicare proferis, ob hoc plures desiderium gerentes discendæ veritatis amicos habuisti. Sed hi ubi contraria in te quam profitebaris viderunt, quia amatores erant, ut dixi, veritatis, non solum non diligere te, sed et odisse coeperunt. Non autem statim ab eis desertus es, quia vel polliceris adhuc te eis ostendere posse, quod verum est. Donec ergo nondum aderat qui posset ostendere, patiebantur te, ubi vero spes eis doctrinæ melioris arrisit, te contemnentes quod melius intelligunt nosse desiderant. Et tu quidem nefariis artibus agens, ab exordio latere te posse credidisti, sed non lates; urgeris enim et contra spem publicaris, quia non solum ignorasti veritatem, sed nec audire voluisti ab his qui eam sciebant. Si enim audire voluisses, innotisset utique tibi ille sermo ejus qui ait, quia *nihil est occultum quod non agnosceretur, neque opertum quod non reveletur*⁸¹.

XIV. Hæc et his similia dicente Petro, Simon respondit: Nolo me verbis occupare, Petre, repeto abs te quæ hesterno promiseras; dicebas enim ostendere te posse, quia lex doceat de immensitate lucis æternæ, et quod duo tantum sint cæli et ipsi creati, sed superius esse lucis illius sedem, in qua solus in æternum residet ineffabilis Pater; ad illius vero cæli similitudinem factum esse etiam istud visibile cælum, quod et transitorium confirmabas. Unum ergo dixisti esse Patrem omnium, quia non possunt duo esse immensi, alioqui neuter eorum immensus erit, quia in eo quo alter subsistit, alteri finem subsistendi facit. Si ergo hæc non tantum polliceris, sed et ostendere potes ex lege, omittens plura loqui hinc incipe. Et Petrus: Si propter te, inquit, qui ad contradicendum tantummodo venis, rogarer de his dicere, nunquam a me unum saltem posses audire sermonem, sed quoniam necesse est agricolam, qui vult bonam terram seminare, nonnulla semina perdere aut in petrosis, aut in his quæ ab hominibus conculcanda sunt, vel in dumosis ac repletis sentibus locis, sicut et Magister noster exposuit diversitatem prepositi uniuscujusque animæ per hæc indicans⁸², non morabor.

XV. Tum Simon: Videris mihi, inquit, irasci; quod si est, non necesse est inire conflictum. Et

A Petrus: Video te sentire quod arguendus sis, et vis urbane subterfugere certamen; nam quid vidisti me iratum fecisse in te hominem tantum populum decipere cupientem, et cum nihil habeas quod dicas, modestiam simulantem? qui et auctoritate tua jubes, ut quomodo ipse vis ei non quomodo ordo postulat, controversia moveatur. Et Simon: Imperabo mihi ipsi patientia uti ad imperitiam tuam, ut ostendam te quidem velle populum seducere, me autem docere quæ vera sunt. Sed nunc omitto de immensa luce discutere, quod interrogo te, hoc mihi responde: Cum Deus fecerit universa, ut tu dicis, unde est malum? Et Petrus: Hoc modo interrogare non est adversantis, sed discentis. Si ergo vis discere, confitere, et prius te doceam quomodo debeas discere, et cum didiceris audire, tunc jam te incipiam consequenter docere. Si vero non vis discere tanquam sciens omnia, ego prius expono fidem quam prædico, expone et tu quod tibi verum videtur, et cum manifesta fuerit utriusque professio, judicetur ab auditoribus ejus nostrum sermo sit veritate subnixus. Et Simon ad hæc respondit: Risus mihi est, ecce qui promittit quod me doceat. Verumtamen patiar te et imperitiam tuam atque arrogantiam feram. Confiteor, discere volo, videamus quomodo me poteris docere.

XVI. Et Petrus: Si, inquit, vere vis discere, discere hoc primum, quam imperite interrogaveris; ais enim, cum Deus universa creaverit, unde est malum? Ante enim quam hoc rogares, tres interrogandi species præcedebant. Primo, si est malum; secundo, quid sit malum; tertio, cui sit, et unde. Ad hæc Simon: O imperitissime, inquit, et ineruditissime, estne hominum quisquam qui non confiteatur, quia sit in hac vita malum? Unde et ego putans te vel communem omnium habere sensum, interrogavi unde sit malum, non ut discere volens, qui omnia sciam, abs te præcipue qui nihil noveris, sed ut te ostendam ignarum esse omnium. Et ne putes quia iratus sum quod ita tecum austerius loquor, misratio me habet horum qui adsunt, quos tu decipere conaris. Et Petrus ait: Multum malus es, si tantas injurias non iratus facis; sed impossibile est fumum non consurgere, ubi ignis est. Verumtamen dicam, ne te verbis videar occupare, quominus ad ea quæ abs te inconvenienter sunt dicta, respondeam. Ais omnes fateri quia sit malum, quod utique falsum est; nam primo omnium quia subsistat malum, universa Hebræorum negat gens.

XVII. Et Simon, interrupto ejus sermone: Recte, inquit, faciunt qui dicunt non esse malum. Et Petrus: Non de hoc nunc proposuimus dicere, sed quia non omnes dicunt esse malum. Secundum autem erat interrogare te, quid est malum, substantia, an accidens, an actus? sed et alia multa hujusmodi. Et post hæc, erga quid vel quomodo

⁸¹ Matth. x, 26. ⁸² Luc. viii, 5.

sit, aut cui sit malum, utrum Deo an angelis, an hominibus, piis an impiis, omnibus an aliquibus, an sibi ipsi, an nulli. Et tunc interrogares unde sit, utrumnam a Deo, an ex nihilo, semperne fuerit, an ex tempore coeperit, utile sit an inutile, et alia multa quæ hujusmodi propositio exigit. Ad hæc Simon respondit: Ignosce mihi, erravi de prima interrogatione, sed puta me nunc primum interrogare, est malum an non?

XVIII. Et Petrus ait: Quomodo interrogas, quasi discere volens an docere, an quæstionis movendæ gratia? Si quidem quasi discere volens, habeo quod te prius doceam, ut per consequentiam et ordinem doctrinæ veniens, ex te ipso intelligas quid sit malum. Si vero ut docens proponis, non indigeo abs te doceri, habeo enim magistrum a quo omnia didici. Quod si quæstionis movendæ et disputandi gratia, uterque nostrum prius quod sibi videtur, exponat et ita certamen habeatur. Neque enim verum est (89) ut interrogas quasi discere volens, et contradicas ut docens, ut post responsionem meam in tuo iudicio sit dicere, si bene an male dixerim. Propter quod non potes in loco contradicentis stans iudex esse eorum quæ dicimus; et ideo, ut dixi, si certamen habendum est, uterque nostrum quod sentit exponat, et nobis in conflictu positus religiosi auditores hi iusti iudices erunt.

XIX. Et Simon: Non tibi videtur absurdum ut imperitus populus de nostris dictis habeat iudicium? Et Petrus: Non ita est, quod enim uni fortasse minus liquet, investigari a plurimis poterit, nam sæpe etiam fama vulgi prophetiæ speciem tenet. Super hæc autem omnia, præsens hic omnis populus amore Dei constrictus hic astat, verique cognoscendi gratia, et ideo omnes isti quasi unus habendus est, pro uno eodemque erga amorem veritatis affectu, sicut e contrario duo inter se si dissentiant, multi sunt et diversi. Si autem vis indicium capere, quomodo omnis hic populus qui astat quasi unus sit homo, ex silentio ejus ipso et quiete considera, quomodo cum omni patientia ut vides, etiam antequam discant, veritati Dei honorem deferunt. Nondum enim majorem cultum, quem ei deferre debeant, didicerunt. Propter quod spero de clementia Dei, quod religiosum propositum mentis eorum amplectetur erga se, et veritatem prædicanti victoriæ palmam dabit, ut manifestum eis faciat veritatis præconem.

XX. Tum Simon: De quo, inquit, vis haberi certamen? dic, ut et ego definiam quod mihi videtur, et ita quæstio incipiat. Et Petrus respondit:

A Si quidem ut mihi videtur facere vis, ego secundum magistri mei præceptum fieri volo, qui primo omnium Hebrææ genti, quam sciebat habere cognitionem Dei et quod ipse esset qui fecerit mundum, præcepit, non ut eum quæreret quem sciebat, sed voluntatem ejus justitiamque perquireret sciens⁸⁸, quia in hominum arbitrio positum est, ut hoc quærentes inveniant et faciant atque observent ea de quibus judicandi sunt. Et ideo jussit nos quærere, non unde sit malum, ut tu paulo ante requirebas, sed justitiam boni Dei regnumque ejus, et omnia, inquit, hæc adjiciuntur vobis⁸⁹. Et Simon: Quoniam, inquit, Hebræis ista mandantur velut recte scientibus Deum et opinantibus, quod unusquisque in suo arbitrio habeat agere ea, de quibus judicandus est, mihi autem ab illis discrepat sententia, unde vis ut incipiam?

XXI. Tum Petrus: Ego, inquit, suadeo primo quærendum esse, si in potestate nostra est scire unde judicandi simus. Et Simon: Non ita, inquit, sed de Deo, unde et omnes qui præsto sunt audire cupiunt. Et Petrus: Constat ergo apud te, quia est aliquid in arbitrii potestate; fatere hoc tantum si est, et requiramus ut dicis, de Deo. Simon ad hæc respondit: Nequaquam. Et Petrus: Si ergo nihil est in nostra potestate, superfluum est nos quærere aliquid de Deo, cum in potestate non sit quærentibus invenire. Unde bene dixeram hoc primo quærendum esse, si est aliquid in arbitrii potestate. Tum Simon: Non possumus, inquit, ne hoc ipsum quidem intelligere quod dicis, si est aliquid in arbitrii potestate. At Petrus videns quod ad partem se contentiosiore declinat, superari metuens, ut quasi incertum confundat omnia, respondit: Quomodo ergo scis, quia non est in hominis potestate scire aliquid, cum hoc ipsum scias?

XXII. Et Simon: Nescio, inquit, si vel hoc ipsum sciam; unusquisque enim sicut ei fato decernitur, vel agit aliquid vel intelligit vel patitur. Tum Petrus: Videte, inquit, fratres, in quæ absurda deciderit Simon, qui ante meum adventum docebat, quod homines in potestate haberent et sapere et facere quæ vellent, nunc in angustum redactus necessitate verborum, negat esse in hominis potestate aut sentiendi aliquid aut agendi, et tamen audet se doctorem profiteri. Sed dic, quomodo ergo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro artibus suis, si agere aliquid in potestate non habuit? Hoc si teneatur, convulsa sent omnia, frustra erit studium sectandi meliora, sed et iudices sæculi frustra legibus præsumt et puniunt eos qui male agunt; non enim in sua potestate

⁸⁸ Vocabula sciens — judicandi sunt et quæ paulo post sequuntur et opinantibus — judicandus est desunt in utroque cod. Lips. ⁸⁹ Matth. vi, 33.

COTELERII NOTÆ.

(89) Neque enim verum est. Ἀληθές ἐστὶ pro δίκαιον ἐστὶ, oratio Attica. Verum est pro justum est, æquum est, oratio Romana. Docent, adductisque

exemplis firmant grammatici, veteres ac recentiores. Horatius, Epist. I, vii, 98:

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura populorum, quæ malis actibus pœnas statuunt; miseri erunt et hi qui servant cum labore justitiam, beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. Sed hæc, o Simon, cur dixeris scio; volens profecto effugere quæstiones, ne possis manifestius confutari, et ideo ais non esse in potestate hominis sentire aliquid aut invenire. Si enim vere hoc ita sensisses, non utique etiam ante adventum meum apud populum te profitereris doctorem. Ego igitur dico sui esse arbitrii hominem. Et Simon: Quid est sui arbitrii? dic nobis. Petrus ad hæc: Si nihil potest disci, cur et audire vis? Et Simon: Nihil habes ad hoc quod respondeas?

XXIII. Tum Petrus: Dicam, non a te compulsus, sed ab auditoribus rogatus. Arbitrii potestas est sensus animæ, habens virtutem, qua possit ad quos velit actus inclinari (90). Tum Simon collaudans Petrum super his quæ dixerat: Vere, inquit, magnifice et incomparabiliter exposuisti, bene enim dicenti tibi debeo testimonium dare: hoc tamen quod te interrogo nunc si exposueris mihi, in cæteris omnibus obtemperabo tibi; quod ergo volo discere hoc est: Si quod Deus vult esse, est; et si quod non vult esse, non est? de hoc responde mihi. Et Petrus: Si ignoras quod absurde et incompetenter interrogas, ignoscens tibi ipse exponam; si autem scis quod inconsequenter interrogas, non recte facis. Tum Simon: Juro, inquit, ipsam quæcunque illa est summam Divinitatem, quæ habet judicium et vindictam in eos qui peccant, quia ignoro quid incompetenter dixerim et quid in verbis meis babeatur absurdum, in his duntaxat quæ proposui.

XXIV. Ad hæc Petrus: Quoniam, inquit, te ignorare confessus es, discere. Interrogatio tua duobus sibi invicem contrariis unam sententiam postulavit. Etenim omnis motus in duas partes dividitur, ut quædam necessitate, quædam voluntate moveantur, et ea quidem quæ necessitas movet semper in motu sunt, quæ vero voluntas non semper. Ut verbi gratia dicam, solis motus necessitate ducitur ut statutum compleat cursum, omnisque status

A cœli et ministeria necessariis motibus constant. Homo vero actuum suorum motus voluntarios gerit. Et ideo alia sunt, quæ ob hoc creata sunt, ut in ministeriis suis necessitate deserviant, nec facere aliud quidpiam possint nisi quod eis statutum est, cum autem⁸⁸ expleverint ministerium, Creator omnium qui ita constituit ea prout voluerit, conservat ea. Alia vero sunt, ubi potestas est voluntatis, et in quibus agendi quæ velint liberum habetur arbitrium. Hæc, ut dixi, non semper in eo ordine quo creata sunt permanent, sed prout voluntas duxerit et animi judicium declinaverit, sive bonis sive malis studebunt; et ideo bene agentibus munera posuit, male agentibus pœnas.

XXV. Ais ergo tu, si Deus vult aliquid esse et est, et si non vult non est; scilicet ut si responderem quia quod vult et est, quod autem non vult non est, diceres: Ergo ipse vult esse mala quæ in hoc mundo geruntur, quia omne quod vult hoc et est, quod autem non vult non est. Si vero respondissem non esse hoc, ut quod vult Deus sit, et quod non vult non sit, tum retorto sermone diceres: Ergo impossibilis est Deus, si quod vult non potest, et existeres petulantior, ut qui nihil rectum dixeris, vicisse te crederes. Et ideo ignoras, o Simon, et valde ignoras, quomodo in singulis quibusque voluntas sit Dei. Quædam⁸⁹ enim voluit, ut diximus, ita esse, ut aliud esse non possent quam id quod ab ipso instituta sunt, et his neque præmia neque supplicia statuit; ea vero quæ ita esse voluit, ut in sua potestate habeant agere quod velint, his pro actibus ac voluntatibus suis statuit, ut aut remunerationes mereantur aut pœnas. Cum ergo in duas ut edocui partes dividantur cuncta quæ moventur, secundum eam quam supra diximus distinctionem, omne quod vult Deus est, quod autem non vult non est.

XXVI. Et Simon ad hæc: Nonne poterat nos omnes facere tales ut essemus boni, et aliud esse non possemus? Petrus respondet: Et hoc absurde interrogas. Si enim nos inconvertibilis naturæ fecisset et immobiles a bono, non essemus vere boni, quia aliud esse non possemus; et non erat nostri propositi quod eramus boni, nec nostrum erat quod agebamus sed necessitatis naturæ. Quomodo ergo hoc bonum diceretur, quod ex proposito non agitur? Ob hoc autem (91) et prolixioribus indiguit

⁸⁸ Vocalula Cum autem—conservat ea et hæc ut dixi—studebunt non leguntur in eod. Lips. ⁸⁹ Quædam—aut pœnas desunt in eod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(90) Arbitrii potestas est... inclinari. Gregorius Nyssenus: Αὐτεξουσίτης ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς θέλησις, ἐτοιμῶς κινουμένη εἰς ὅπερ ἂν θέλῃ; atque ex Græco Diadochus, De perfectione spirituali.

(91) Ob hoc autem, etc. Collectanea sacra S. Damasceni, quæ in multis diversa ab excensis, et auctiora servantur apud Patres Societatis Jesu, capite Περὶ ἀμοιβῆς καὶ ἀνταποδόσεως ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, etc.: Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τοῦ α'

λόγου τῶν Περιόδων.... Διὰ τοῦτο μακροῦ ἐδέησε χρόνου ὁ κόσμος, μέχρις ἂν ὁ τῷ Θεῷ προορισθεὶς τῶν ἀγαθῶν ψυχῶν ἀριθμὸς ἀναπληρωσιν λάβῃ. Καὶ τότε αἱ τῶν ἀγαθῶν ψυχαὶ, ὡς πῶς τὰ σώματα ἀμφοτέρωνται· αἱ δὲ τῶν ἀσεβῶν, διὰ τῶν ἀκαθάρτων πράξεων πυρινῷ πνεύματι ἀνακεκραμέναι, εἰς τὸν βυθὸν τοῦ ἀσθέτου πυρὸς ἐνεχθεῖσαι, εἰς αἰῶνα κλυδωνισθήσονται. Vide superius lib. 1, cap. 24.

mundus iste temporibus, donec animarum quæ prædestinatæ sunt, ad expletionem ejus numerus impleatur, et tunc istud quidem visibile cælum revolveretur ut liber, illud vero quod est superius appareret, et animæ beatorum corporibus suis redditæ inducerentur in lucem, impiorum vero animæ pro immundis actibus suis spiritu flammeo circumdatæ, in profundum ignis inextinguibilis mergerentur, per sæculum expensuræ supplicia. Hæc autem ita esse verus nobis propheta testatus est, de quo si vis agnoscere quia propheta sit, innumeris assertionibus edocebo. Ex his enim quæ ab eo dicta sunt, et nunc singula quæ dixit implentur; etiam ea quæ futura dixit, creduntur implenda, fides enim futuris ex his quæ jam gesta sunt datur.

XXVII. At Simon cui compertum erat, Petrum de prophetiæ titulo dilucide assignare rationem, ex quo quæstio omnis absolvitur, sermonem de hoc fieri declinavit, et respondens ait: Ad ea quæ volo responde mihi et dic, si visibile istud, ut ais, cælum resolveretur, cur ex initio factum est? Respondit Petrus: Propter hominum præsentem hanc factum est vitam, ut esset interjectio quædam et divisio, ne quis forte indignus habitationem cælestium et Dei ipsius sedem videret, quæ his solis qui mundo corde sunt⁹⁰ videnda præparantur. Nunc autem, id est agonis tempore, invisibilia esse placuit ea, quæ vincentibus ad præmium destinata sunt. Et Simon ait: Si conditor bonus est et mundus bonus, quomodo bonus bona dissolvit aliquando? Si autem dissolvit quod bonum est, quomodo ipse bonus videbitur? Si autem quasi malum resolvit et destruet, quomodo non videbitur malus qui malum fecit?

XXVIII. Petrus ad hæc: Quoniam, inquit, spopondimus tibi, ne blasphemantem te fugiamus, ipse enim reddes pro his quæ loqueris rationem, patienter ferimus. Audi ergo nunc: Cælum istud quod visibile est et pertransit, si quidem propter semelipsum factum esset, haberet fortasse quod dicis aliquid rationis, quia resolveri minime deberet. Si vero propter aliud quid factum est et non propter se, necessario solvetur, ut illud pro quo factum videtur appareat. Sicut verbi gratia dixerim, testavorum quamvis pulchre facta et diligenter formata videatur, necesse est tamen eam frangi et resolveri, ut inde pullus procedat et illud, pro quo totius ovi forma expressa videtur, appareat. Ita ergo et hujus mundi necesse est transire statum, ut status ille sublimior regni cælestis effulgeat.

XXIX. Et Simon: Non mihi videtur quia resolveri possit cælum, quod a Deo factum est. Ab æterno enim æterna fiunt, a corruptibili temporalia et caduca. Et Petrus: Non ita est, sed a mortalibus quidem omnimodis corruptibilia fiunt et temporalia; ab æterno vero non semper corruptibilia neque sem-

per incorruptibilia, sed prout voluerit creator Deus, ita et erunt illa quæ creat. Neque enim sub lege est virtus Dei, sed lex creaturis suis voluntas ejus est. Respondit et Simon: Revoco te, inquit, ad primam quæstionem, dixisti Deum nunc quidem nulli esse visibilem, cum vero resolutum fuerit cælum istud et supernus ille status regni cælestis obfulserit, tunc eos qui mundi sunt corde⁹¹, etiam Deum visuros; quæ sententia contraria est legi, ibi enim scriptum est Deum dixisse: *Nemo videbit faciem meam et vivet*⁹².

XXX. Et Petrus respondit: His qui legem non ex traditione Moysi legunt, contrarius videtur sermo meus, sed audi quomodo non sit contrarius. Deus videtur mente non corpore, spiritu non carne. Unde et angeli qui sunt spiritus, vident Deum, et homines ergo donec homines sunt, Deum videre non possunt. Ex resurrectione autem mortuorum, cum facti fuerint sicut angeli, videre poterunt Deum⁹³. Et hoc modo non est sermo meus legi contrarius, neque illud quod magister meus dixit: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*⁹⁴. Futurum enim tempus ostendit, in quo ex hominibus angeli fient, qui⁹⁵ in spiritu mentis Deum videbunt. Post hæc autem verba multa alia his similia, cum juramentis pluribus asseruere Simon coepit dicens: De hoc mihi solo rationem redde, si immortalis est anima, et obsequar in omnibus voluntati tuæ, sed erastino, inquit, nam hodie jam tardum est. Ubi ergo coepit dicere Petrus, Simon egressus est et cum ipso perpauci ex sodalibus ejus, et hoc præ verecundia. Cæteri vero omnes ad Petrum conversi, genibus positis, prosternebant se ante eum, ex quibus aliquanti diversis languoribus astricti aut dæmonibus incursati, oratione Petri sanabantur et discedebant gaudentes, quasi veri Dei doctrinam, simul et misericordiam consecuti. Cum ergo abscessissent turbæ, et soli familiares ejus remansissemus cum eo, stratis humi redditis accubimus solitum unusquisque recognoscens locum, sumptoque cibo cum gratias egissemus Deo, quievimus.

XXXI. Sequenti vero die Petrus ex more ante lucem surgens, jam nos invenit vigilantes et paratos ad audiendum, atque ita exorsus est: Deprecor vos, fratres et conservi mei, ut si quis forte vestrum non potest vigilare, non sibi extorqueat erubescens præsentiam meam, quia difficilis est subita permutatio, longo autem tempore si paulatim assuefiat, labor non erit quod ex usu venit. Non enim omnes ejusdem institutionis fuimus, licet processu temporis in unam temperari consuetudinem poterimus; aiunt enim, quod secundum naturæ locum obtineat consuetudo. Testem autem Deum invoco, quod non indignor, si quis forte non potest vigilare, sed hoc magis, si cum totam quis noctem dor-

⁹⁰ Matth. v, 8. ⁹¹ Ibid. ⁹² Exod. xxxiii, 20. ⁹³ Matth. xxii, 50. ⁹⁴ Matth. v, 8. ⁹⁵ Vocabb. ex hom. angeli fient qui desunt in codd. Lips.

miat, per diem non replet id quod omisit in nocte. A Necessarium namque est doctrinæ studiis intente et indesinenter operam dare, ut mens nostra Dei solius memoria repleatur, quia mentem quam repleverit memoria Dei, maligno in ea non dabitur locus.

XXXII. Cum hæc diceret ad nos Petrus, unusquisque nostrum sollicitè satisfacere ei, quod olim brevi somno satiati vigilaremus, sed vereremur excitare eum, quia nec deceret discipulos magistro imperare; quod tamen pene, o Petre, ausi fuimus præsumere, dum cor nostrum nimio verborum tuorum desiderio tripudians, somnum penitus fugaret ab oculis. Sed iterum affectus erga te noster obstitit, et violenter te a nobis non tulit excitari. Tum Petrus: Quoniam igitur audiendi, inquit, desiderio libenter vos asseritis vigilare, volo vobis ea tantum quæ hesterno sparsim dicta sunt, repetere diligentius et cum suo ordine explicare. Quod et per singulas quasque disputationes diurnas facere dispono, ut per noctem ubi secretum loci et temporis datur, si quid forte utpote in certamine minus plene dictum est, id integro ordine et linea directa explanationis aperiā. Et post hæc cœpit nobis ostendere quomodo hesterno haberi debuerit disputatio, et propter contentionem vel imperitiam contradicentis haberi non potuerit, et ideo sola professione usus sit, atque ea quæ ab adversariis dicebantur, tantum destruxerit, sua vero neque omnia neque manifeste exposuerit; et singula nobis repetens integro ordine et plena ratione disseruit.

XXXIII. Cum vero jam albesceret dies, egressus ad turbas post orationem solito ad disputandum constitit loco, et videns Simonem in mediis turbis stantem ex more prius salutato populo, ait: Dolori mihi esse fateor de nonnullis hominibus, qui cum ita ad nos veniant ut discant aliquid, ubi eos docere cœperimus, ipsi rursus magistros se esse profitentur, et interrogant quidem ut ignorantes, contradicunt autem ut scientes. Sed fortasse dicat aliquis, quia qui interrogat, ob hoc quidem ut discat interrogat, ubi vero id quod audierit non ei recte dictum videtur, necesse est ut respondeat, et hæc videtur esse contradictio, quæ non est contradictio, sed reinterrogatio.

XXXIV. Audiat ergo hæc: Totius doctrinæ disciplina certum habet ordinem, et sunt quædam quæ prima tradenda sunt, alia vero quæ secundo in loco, et alia tertio, et sic singula quæque per ordinem, quæ utique si per consequentiam tradantur, manifesta fiunt; extra ordinem vero si proferantur, etiam contra rationem dicta videbuntur. Et ideo in primis ordo servandus est, si tamen hoc proposito quæramus, ut possimus quod quærimus invenire. Etenim qui rectum initium viæ acceperit, etiam secundum locum consequenter advertet, et ex secundo tertium facilius inveniet; et quanto ultra processerit, tanto magis ei via agnitionis apertior fiet, usquequo ad ipsam quo tendit et de-

siderat orbem perveniat veritatis. Qui vero imperitus est et quærendi viam nescit, sicut peregrinus viator, ignorans et errans, si cive et indigena nolit uti duce, sine dubio cum aberraverit a via veritatis, extra vitæ januas remanebit, et ita noctis atræ tenebris involutus per semitas perditionis incedet. Quia ergo si per ordinem quæ quærenda sunt inquirantur, inveniri facillime possunt, ordinem vero requirendi imperitus ignorat, rectum est ut scienti cedat ignarus et primo quærendi ordinem discat, ut ita demum interrogandi et respondendi inveniat disciplinam.

XXXV. Et Simon ad hæc: Non ergo omnium est veritas, sed eorum tantummodo qui artem novaverint disputandi, quod utique absurdum est, cum æqualiter sit Deus omnium, non omnes æqualiter posse voluntatem ejus agnoscere. Et Petrus: Æquales, inquit, omnes ab eo facti sunt, et æqualiter cunctis dedit capaces esse veritatis. Verum quod nullus eorum qui nati sunt, eruditus natus sit, sed posterior sit nativitate eruditio, nulli dubium est. Cum igitur nativitas hominum in eo tepeat æquitatem, ut omnes similiter percipiendæ disciplinæ capaces sint, non est in natura, sed in eruditione diversitas. Aut quis nescit, quod ea quæ unusquisque didicit, priusquam disceret, ignorabat? Et Simon: Vere, inquit, dicis. Tum Petrus: Si ergo in his artibus quas usus communis habet, primo discitur, deinde docetur, quanto magis oportet eos qui eruditores se profitentur animarum, primo discere, et ita docere, ne, cum sint ipsi imperiti, ridiculum videatur, si aliis se præstituros scientiam repromittant. Tum Simon: In artibus, inquit, his quæ usus communis habet, verum est, quod unusquisque nisi didicerit, nesciat, in verbo vero scientiæ statim ut audierit quis, didicit.

XXXVI. Et Petrus: Si quidem per ordinem et consequenter audiat, potest scire quod verum est, sed qui emendationis vitæ regulam conversationisque castioris suscipere recusat, quæ utique sequela est scientiæ veritatis, scire se quod scit, non vult fateri. Sicut etiam nonnullos videmus, qui artibus quas a puero didicerant derelictis, ad alios se actus conferunt, et ut excusatio sit eis desidii suæ, cupere incipiunt artem velut infructuosam. Et Simon: Deberent omnes audientes credere verum esse, quod audiunt? Tum Petrus: Qui audierint per ordinem sermonem veritatis, contradicere omnino non possunt, sed sciunt verum esse quod dicitur, si tamen libenter etiam vitæ instituta suscipiant. Hos vero quos audientes ad bona opera conferre se piget, male agendi libido acquiescere his quæ recta judicant, non sinit. Unde ostenditur positum esse in auditorum potestate, eligere utrum malint. Quod si omnes qui audiunt, obedirent, naturæ magis esset necessitas, quæ una omnes ageret via. Sicut enim suaderi quis non potest, ut fiat brevior aut longior, quia non sinit vis naturæ; ita et ad veritatem, si omnes verbo converterentur aut em-

nes non converterentur, naturæ esset vis, quæ cogebat verbo omnes converti aut nullum omnino converti.

XXXVII. Et Simon : Duce ergo nos, quid primo oportet discere eum, qui veritatem scire desiderat? Et Petrus : Ante omnia, inquit, queri oportet, quid sit homini querenti invenire possibile. Necesse est enim iudicium Dei in hoc stare, si potuit homo bonum facere, et non fecit; et ideo querendum est hominibus, si habeant in potestate sua querentes invenire quid est bonum, et cum invenerint facere; hoc enim est pro quo iudicandi sunt. Amplius autem his solum scire fas est prophetam, et merito; quid enim opus est hominibus scire, quomodo factus sit mundus? Hæc enim discenda necessario viderentur, si simile inenudum nobis esset artificium. Nunc autem sufficit nobis ad cultum Dei ut sciamus, quia ipse fecit mundum; quomodo autem fecerit querendum non est, quia, ut dixi, non nobis imminet, tanquam simile aliquid factaris, artis ipsius scientiam discere. Sed neque pro hoc iudicandi sumus, cur non didicerimus quomodo factus sit mundus, sed pro eo tantum, si ignoremus Conditorum ejus. Scimus autem conditorem mundi justum et bonum Deum, si eum semitis justitiæ requiramus. Nam si hoc tantum sciamus de eo quod bonus est, huiusmodi scientia non sufficit ad salutem. In presenti enim tempore, bonitate ejus et beneficiis perfruuntur non solum digni, sed etiam indigni. Si vero non tantum bonum, sed etiam justum eum credamus, et secundum hoc quod de Deo credimus, in omni vita nostra justitiam teneamus, etiam bonitate ejus in æternum fruamur. Denique Hebræis qui de Deo ita opinabantur, quod solum bonus esset, dicebat Magister noster, ut et justitiam ejus quærentes²⁴, hoc est, ut sciunt eum presenti quidem tempore bonum esse, ut omnes in bonitate ejus vivant, justum vero eum futurum in die iudicii, ut dignis præmia æterna restituat, a quibus excludet indignos.

XXXVIII. Et Simon : Quomodo potest unum atque idem, et bonum esse et justum? Petrus ait : Quia sine justitia, bonum injustum quodammodo videbitur; boni est enim, solem suum et pluviam ex æquo justis et injustis præbere²⁵, sed hoc videretur injustum, si bonos malosque æquali semper sorte censeret, et nisi frugum causa hoc faceret, quibus perfrui æqualiter omnes qui in hoc mundo nati sunt, conveniret. Sed sicut data a Deo pluvia ex æquo et fruges nutrit et lolium, messis autem tempore frumenta quidem congregantur in horreum, paleæ vero vel lolium igni consumuntur²⁶: ita in die iudicii cum justii introducentur in regnum Dei, injusti autem abjicientur foras, tunc etiam justitia Dei ostendetur. Nam si æqualis permaneret perpetuo malis et bonis, jam hoc non solum bonum non esset, sed et injustum atque ini-

quum videretur, ut justii et injusti uno apud eum haberentur ordine meritorum.

XXXIX. Et Simon : Unum est de quo mihi velim satisfieri, si immortalis est anima; non enim possum onus subire justitiæ, nisi prius de immortalitate animæ sciam, quæ utique si immortalis non est, nec prædicationis tuæ poterit stare professio. Tum Petrus : Queramus, inquit, prius, si justus est Deus; quod si claruerit, integer protecto religionis ordo constabit. Et Simon : Videris mihi tu qui te jactas disputandi ordinem nosse, nunc contra ordinem respondisse; me enim rogante ut ostendas, si immortalis est anima, tu ais, primo nos querere oportet si justus est Deus. Et Petrus ait : Valde consequenter et recte se habet. Simon : Velim discere.

XL. Petrus : Audi, inquit, nonnulli hominum blasphemantes Deum et omnem vitam suam in injustitia et voluptate ducentes, in lectulis suis defuncti sunt, consecuti finem vitæ inter suos et honorabilem sepulturam; alii vero Deum colentes et cum omni justitia et sobrietate vitam suam in parcimonia conservantes, pro justitiæ observantia in desertis interiere, ita ut ne sepultura quidem haberentur digni. Ubi est ergo justitia Dei, si anima immortalis non est, quæ vel si impie egerit pœnas in futuro, vel si pie et juste præmia consequatur? Et Simon ait : Hoc utique est quod nos incredulos facit, quia multi bene agentes male pereunt, et rursus multi impie agentes longi temporis vitam cum beatitudine finiunt.

XLI. Et Petrus : Hoc ipsum, inquit, quod te ad incredulitatem trahit, nobis certam fidem facit, quia iudicium erit. Etenim cum certum sit Deum justum esse, necessarium et consequens est aliud esse sæculum, in quo unusquisque pro meritis recipiens justitiam Dei probet. Quod si nunc omnes homines pro meritis suis reciperent, vere nos fallere videbamus dicentes futurum esse iudicium, et ideo hoc ipsum quod in presenti vita non redditur unicuique pro actibus suis, fidem indubitabilem facit scientibus Deum esse justum, quia iudicium erit. Et Simon : Cur ergo mihi non persuadetur? Petrus : Quia verum prophetam non audisti dicentem : *Quærite primo justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis*²⁷. Et Simon : Indulge, inquit, mihi nolenti primo justitiam querere, antequam sciam si immortalis sit anima. Et Petrus : Et tu mihi hoc unum indulge, quia non possum facere aliter quam me propheta veritatis edocuit. Tum Simon : Certum est, inquit, non posse te asserere quod immortalis sit anima, et ob hoc cavillaris, sciens quia si mortalis probetur, radicatus convellatur religionis istius quam conaris asserere tota professio; et ideo laudo quidem prudentiam tuam, non tamen probo persuasionem; multa enim persuades suscipere religionem et libidinis

²⁴ Matth. vi, 33. ²⁵ Matth. v, 45. ²⁶ Matth. iii, 12. ²⁷ Matth. vi, 33.

subire continentiam, sub spe futurorum bonorum, A quibus evenit, ut neque præsentibus perfruantur et decipiantur futuris. Simul enim ut mortui fuerint, etiam anima pariter exstinguetur.

XLII. Petrus vero hæc audiens, dentibus frendens frontemque aiterens manu, et profundo dolore suspirans ait: Astutia serpentis antiqui ad hominum decipiendas animas armatus assistis, et ideo ut serpens sapientior cæteris bestiis, ab initio doctorem te esse professus es. Et rursus, ut serpens multos introducere deos volebas, super quo confutatus nullum omnino nunc esse asseris Deum. Nam per occasionem nescio cuius ignoti Dei, conditorem mundi Deum negasti, sed eum vel malam esse, vel multos habere sibi æquales, vel omnino, ut diximus, non esse Deum confirmabas. Post hæc B cum etiam in hoc superatus fuisses, animam nunc asseveras esse mortalem, uti ne futurorum spe recte justeque vivatur. Nam utique si desperantur futura, quidni si abscedatur misericordia, luxuriæ indulgeatur et voluptatibus, ex quibus omnem consurgere injustitiam constat? Et cum tantæ impietatis doctrinam miseræ huic introducas mortaliū vitæ, te ipsum pium, me impium vocas, quasi qui homines non sinam sub spe futurorum bonorum arma corripere et impugnare se invicem, diripere ac subvertere universa et moliri omnia quæ libido dictaverit. Et quis erit istæ vitæ status, qui a te introducitur, ut pugnent homines et impugnentur, ut irascantur et perturbentur et semper in metu vivant? Necesse est enim eos qui aliis inferunt mala etiam ipsos sperare similia. Videsne te C ducem perturbationis et non pacis, iniquitatis et non æquitatis existere? Verum ego, non quasi qui ostendere non possim immortalem esse animam, simulavi iracundiam, sed misereor animabus hominum, quas tu decipere conaris. Dicam ergo, sed non quasi te cogente; scio enim quomodo dicam, et solus eris qui de hoc non tam persuasionem indigeas, quam commonitione; eos autem hoc qui vere ignorant, docebo ut convenit.

XLIII. Tum Simon: Si irasceris, inquit, non interrogabo nec audire volo. Et Petrus: Tu siquidem nunc occasionem quæris subterfugendi; habes licentiam, et sine occasione cujusquam. Omnes D chim audierunt te nihil recte dicentem, nec potuisse aliquid confirmare, sed ob hoc tantum interrogasse ut contradiceres, quod quivis facere potest. Quid enim difficile est post evidentes assertiones respondere, nihil dixisti. Ut autem scias quia possum tibi uno sermone ostendere, quod immortalis est anima, interrogabo te verbum quod omnes norunt, responde mihi, et uno sermone immortalem esse comprobabo. Tum Simon, qui jam occasionem sibi visus fuerat invenisse ex iracundia Petri ut discederet, restitit pro eo quod mirum ei aliquid promittebatur, et ait: Interroga me, ut tibi respondeam quod omnes norunt, et audiam uno ut pollicitus es sermone, quomodo anima immortalis sit?

XLIV. Et Petrus: Dicam ita ut præ cæteris omnibus tibi magis probetur. Responde ergo mihi, quid est quod incredulum magis suadere potest, visus an auditus? Et Simon: Visus: Tum Petrus. Quomodo ergo a me vis discere verbo, quod tibi re ipsa probatur et visu? Et Simon: Nescio, inquit, quomodo dicas. Et Petrus: Si nescis, perge nunc in domum tuam, et ingressus interioris cubiculum videbis imaginem positam, continentem pueri violenter necali effigiem purpura coopertam, ipsum interroga, et docebit te vel responsione vel visu. Quid enim opus est audire ab eo si immortalis sit anima, cum astare eam videas præsentem? Si enim non esset, nec videri utique poterat. Quod si nescis quam dico imaginem, hinc e vestigio cum aliis decem viris, ex his qui præsentes sunt, eamus ad domum tuam.

XLV. At Simon hæc audiens et conscientia percussus, colore mutato exsanguis effectus est; extimuit enim ne forte si negaret perscrutaretur domus ejus, aut ne indignans Petrus manifestius eum proderet, et omnibus quis esset innotesceret, ita respondit: Obsecro te, Petre, per illum bonum Deum qui in te est, ut vincas malitiam quæ in me est, suscipe me ad poenitentiam et habebis me adiutorem prædicationis tuæ. Nunc enim vere rebus ipsis didici, quia Dei veri propheta es, et ideo secreta hominum solus atque arcana cognoscis. Et Petrus ait: Videtis, fratres, Simonem poenitentiam quærentem, paulo post videbitis eum rursus ad infidelitatem suam reverti. Putans enim me prophetam esse, pro eo quod publicavi mala ejus, quæ in secretis habebat et in occultis, poenitentiam se acturum promisit; me autem mentiri fas non est, neque ut infidelis hic salvetur aut non salvetur, ego fallere debeo. Testor enim cælum et terram, quia non prophetice dixi, quæ dixi vel quæ, quantum possibile erat, turbis audientibus indicavi, sed a quibusdam qui tunc ei socii fuerant in operibus suis, nunc autem conversi sunt ad fidem nostram, quid ei in secreto gestum sit, didici; cognita ergo non præcognita locutus sum.

XLVI. Simon vero ut hæc audivit maledictis his et conviciis aggreditur Petrum, dicens: O nefandissime omnium et dolosissime, cui victoriam fortuna, non veritas dedit. Verum ego non pro penuria scientiæ poenitentiam petii, sed ut tu, putans me per poenitentiam discipulum tuum fore, omnia secreta professionis tuæ concederes mihi, ut ita demum te cunctis agnitis confutarem. Sed ut callidus intellexisti quam ob causam poenitudinem simulassem, et acquievisti tanquam meum non intelligens dolum, ut prius me apud populum exponeres, quasi imperitum, tum deinde prævidens, quod ego ita populo expositus necesse habeo indignari et confiteri me non vere poenitudinem gerere, prævenisti, ut diceres me ad infidelitatem meam post poenitentiam regressurum, ut omni ex parte vicisse videreris, et si permanerem in poenitentia quam

professus fueram, et si non permanerem, ut tu sapiens credereris, qui ista prævideris, ego autem deceptus viderer, quia tuum non prævidi dolum; tu vero meum prævicens, calliditate usus circumscriptisti me. Sed, ut dixi, fortunæ est, non veritatis ista victoria, scio tamen cur ego ista non præviderim, quia astans locutus sum tibi per bonitatem meam, et patienter egi tecum. Nunc autem tibi ostendam divinitatis meæ potentiam, ut repente procidas et adores me.

XLVII. Ego sum prima virtus, qui semper et sine initio sum. Ingressus autem uterum Rachel, natus sum ut homo ex ea, quæ ab hominibus videri possem; ego per aerem volavi, igni commistus unum corpus effectus sum, statuas moveri feci, animavi exanima, lapides panes feci, de monte in montem volavi, transmeavi, manibus angelorum sustentatus ad terras descendi. Hæc non solum feci, sed et nunc facere possum, ut rebus ipsis probem omnibus, quia ego sum Filius Dei stans in æternum, et credentes mihi similiter stare in perpetuum faciam (92). Tua autem verba vana sunt omnia, nec ullum potes opus ostendere veritatis, sicut et ille qui misit te magus, qui nec se ipsum potuit liberare de crucis pœna.

XLVIII. His dictis a Simone, Petrus respondit: Ne agas aliena, tu enim quod sis magus ex ipsis quæ gessisti, confessus es et manifestatus, noster autem magister qui est Filius Dei et hominis, manifeste bonus est; quod autem vere sit Filius Dei, quibus oportuit, dictum est et dicitur. Tu autem si non vis confiteri quod magus es, cum omni hac turba pergamus ad domum tuam, et tunc apparebit quis sit magus: Hæc autem Petro dicente, Simon blasphemus et maledictus agere cœpit, ut seditione facta, perturbatis omnibus argui non posset, et Petrus quasi blasphemiae causa secedens, victus videretur. Sed perstitit et arguere eum vehementius cœpit.

XLIX. Tunc populus indignatus Simonem atrio ejectum extra januam domus pepulit, eumque depulsum unus secutus est solus. Facto autem silentio Petrus alloqui populum hoc modo cœpit: Patienter, fratres, malos ferre debetis, scientes quia Deus cum possit eos excidere, patitur tamen durare usque ad præstitutam diem, in qua de omnibus iudicium fiet; quomodo ergo nos non patiemur, quos patitur Deus? Cur autem non forti animo illatas ab eis toleramus injurias, cum suas ille qui potest omnia non ulciscatur, ut et ipsius bonitas, et malorum noscatur impietas? Verum si non invenisset Simonem, malignus ministrum sibi, invenisset alium sine dubio; necesse est enim sæculo huic venire scandala; vobis tamen illi per quem veniunt ¹⁰⁰. Et ideo

magis deffendus est Simon, quod vas electionis factus est maligno; quod ulique non fuisset, nisi potestatem in eum pro peccatis prioribus accepisset. Nam inde quid dicam, quod et Jesu nostro crediderat ¹, et quod immortales esse animas sibi ipse persuasit? Quamvis in eo ludatur a dæmonibus, tamen persuasit sibi, quod pueri violenter necati habeat animam ministrantem sibi ad quæcunque voluerit; in quæ vere, ut dixi, a dæmonibus illuditur. Et ideo ego secundum ea quæ ipsi videbantur locutus sum ad eum; nam et a Judæis didicit, quia sit iudicium et ultio proferenda adversum eos, qui contra veram fidem veniunt nec pœnitentiam gerunt; sed isti sunt quibus malignus tanquam perfectis in sceleribus apparet, ut decipiat eos, ne aliquando ad pœnitentiam convertantur.

L. Vos ergo qui ad Dominum convertimini per pœnitentiam, curvate ei genua. Hæc cum dixisset, omnis multitudo genua flexit Deo. Et Petrus respiciens ad cœlum, cum lacrymis orabat super eos, ut Deus pro sua bonitate suscipere eos dignaretur confugientes ad se. Et postquam oravit et præcepit ut postea die maturius convenirent, multitudinem missam fecit (93). Tum deinde secundum consuetudinem, cibo sumpto, quievimus.

LI. Igitur Petrus solita noctis hora consurgens, invenit nos vigilantes, et cum ex more salutans consedisset, primus Niceta ² ait: Si permittis, mi domine Petre, habeo quod rogem. Et Petrus: Permittito, inquit, non solum tibi sed et omnibus, et non solum modo sed et semper, ut unusquisque quod eum movet, et partem quam dolet in animo fateatur, ut possit consequi medicinam. Quæ enim silentio conteguantur nec innotescunt nobis, velut multi temporis vitia difficile curantur, et ideo quoniam tacentibus non facile potest medela opportuni et necessarii sermonis adhiberi, proferre debet unusquisque in quo animus per ignorantiam languet; tacenti vero dare remedium solius est Dei; possumus autem et nos, sed circuitu multi temporis. Necesse est enim ut sermo doctrinæ ab initio per ordinem currens, et singulis quibusque quæstionibus obvians cuncta aperiat, et cuncta dissolvat et perveniat etiam ad hoc quod unusquisque in animo suo requirit; sed hoc, ut dixi, per multum tempus fieri potest. Nunc autem quod desideras roga.

LII. Et Niceta ait: Ubere tibi gratias ago, o clementissime Petre, verum hoc est quod discere cupio: Cur Simon qui adversatur Deo, facere tanta hæc et talia potuit? Non enim mentitus est aliquid ex his, quæ se fecisse professus est. Ad hæc bea-

¹⁰⁰ Matth. xviii, 7. ¹ Act. viii, 13. ² Primus Niceta et quæ sequuntur vocabula usque ad illa cap. 63 exortus est et, etc. in cod. Lips. desunt; nec male quidem, ut videtur.

COTELERII NOTÆ.

(92) Et credentes mihi, similiter stare in perpetuum faciam. Hinc Menander Simonis discipulus, eos qui baptismum suum acceperant, dicebat immortales permansuros.

(93) Multitudinem missam fecit. Risum tenere non potui, cum pro his, in impostore pseudo-Abdia legi, sacrificium fecit, quasi scriptum esset duntaxat, missam fecit.

tus Petrus ita respondit: Deus qui unus et verus est, Primogenito suo amicos bonos et fideles instituit præparare; sciens autem quia boni esse non possunt, nisi habeant in potestate sensum quo fiant boni, ut ex suo proposito hoc sint quod volunt, alioqui non possunt esse vere boni, si non proposito sed necessitate tenerentur in bono, potestatem dedit unicuique arbitrii sui, ut hoc esse possit quod vult. Et rursum prævidens quia ista potestas arbitrii, alios quidem faceret eligere bona, alios vero mala, et per hoc in duos ordines necessario propagandum esset hominum genus, unicuique ordini concessit et locum et regem, quem vellet eligere; bonus enim rex bonis gaudet, et malignus malis. Et quamvis hæc tibi, o Clemens, in eo tractatu, quem de præfinitione et fine disserueram, plenius exposuerim, tamen et nunc requirenti Nicetæ manifestare me convenit quæ sit ratio, quod Simon qui contra Deum sentit, tanta facere mirabilia potuit.

LIII. Igitur primo omnium, malus esse iudicatur apud Deum is, qui requirere non vult, quod sibi expedit. Quomodo enim talis iste alium diligit, qui semetipsum non diligit? Aut cui non iste inimicus erit, qui sibi ipsi amicus esse non potuit? Ut ergo distinguerentur qui bona et qui eligunt mala, Deus quod utile est occultavit hominibus, id est, possessionem regni cælorum, eamque velut thesaurum secretum reposuit et abscondit, ut ad eam non facile quis possit virtute et scientia pervenire propria, famam tamen ejus, diversis nominibus et opinionibus per generationes singulas ad omnium perduxit auditum, ut si qui forte essent amatores boni, audientes quod sibi esset utile et salutare requirerent et invenirent; requirerent autem non a semetipsis, sed ab eo qui occultavit, darique sibi accedendi aditum et viam scientiæ precarentur, quæ illis solis panditur qui eam super omnia mundi hujus diligerent bona, nec alio quis pacto vel intelligere eam possit etiamsi prudentissimus videretur; hi vero, qui neglexissent quod sibi utile et salutare esset inquirere, tanquam se ipsos odio habentes et semetipsis inimici fraudarentur ejus bonis, velut qui diligerent mala.

LIV. Oportet ergo bonos diligere eam super omnia, id est, super divitias, gloriam, requiem, parentes, propinquos, amicos et omne quod in hoc mundo est. Qui vero perfecte diligit possessionem hanc regni cælorum, abjiciet sine dubio omnem malæ consuetudinis usum, negligentiam, desidiam, malitiam, iram, cunctaque his similia. Nam si quid horum prætuleris ei, tanquam qui plus diflexeris propriæ libidinis vitia quam Deum, ad possessionem regni cælestis pervenire non poteris, quia et vere stultum est, aliquid plus amare quam Deum. Sive enim parentes sunt, moriuntur; sive propinqui, non permanent; sive amici, mutantur. Solus est

autem Deus æternus, e. indemutabilis permanens. Qui ergo non vult inquirere quod sibi utile est, malus est, in tantum ut malitia sua ipsum impletatis principem superet. Ille enim bonitate Dei abutitur ad propositum malitiæ suæ, et sibi placet; hic autem salutis suæ bona negligit, ut perditione sui malo placeat.

LV. Propter hos ergo, qui salutis suæ neglectu placent malo, et eos qui studio utilitatis suæ placere cupiunt bono, paria quædam ad tentationem præsentis huic sæculo statuta sunt decem, secundum numerum decem plagarum quæ illatæ sunt Ægypto. Cum enim Moyses secundum præceptum Dei peteret a Pharaone, ut emitteret populum, et ad testimonium cælestis imperii signa ostenderet, projecta in terram virga conversa est in serpentem². Cumque ob hæc Pharaon non vellet acquiescere, utpote habens arbitrii libertatem, rursum magi similia signa facere visi sunt, permittente Deo, ut propositum regis probaretur ex arbitrii libertate, si magis crederet signis Moysi qui a Deo missus est, quam his quæ magi videbantur potius facere, quam faciebant; quos ipsos utique nomine intelligere debuerat non esse operarios veritatis, quod non a Deo missi sed magi appellabantur, sicut et traditio indicat. Denique usque ad aliquem locum visi sunt habere certamen, et post hæc confessi de se cessere meliori³. Inducitur ergo plaga ultima⁴, interitus primitivorum, et tunc Moyses jubetur populum conspersione sanguinis consecrare, atque ita magnâ cum prece oblati etiam muneribus, cum populo rogatur abscedere.

LVI. Simili ergo modo etiam nunc per me video geri. Sicut enim tunc Moyse hortante regem ut crederet Deo, obsistebant magi quasi ostentatione similium signorum, et a salute incredulos prohibebant, ita et nunc cum ego exierim docere omnes gentes ut credant vero Deo, Simon Magus resistit, eadem agens adversum me, quæ et illi tunc egerant adversum Moysen, ut si qui sunt ex gentibus, qui non recto iudicio utuntur, appareant, salventur autem qui signorum rectum discrimen habuerint. Hæc dicente Petro, Niceta respondit: Obsecro te, ut si quid ad memoriam venit, permittas mihi proferre. Tum Petrus delectatus super studio discipulorum: Dic, inquit, quod vis.

LVII. Et Niceta ait: Quid peccavere Ægyptii, si non crediderunt Moysi, cum et magi similia signa fecerint, etiamsi viderentur potius fieri quam veritate fierent? Nam et si ego fuisset tunc, ex eo quod magi similia faciebant, nonne aut Moysen magum credidissem, aut magos quæ ostendebant, divinitus facere putassem? quia non mihi verisimile videretur, licet per phantasiam, eadem tamen effici a magis posse, quæ ille qui a Deo missus est, perpetrabat. Et nunc ergo quid peccant hi qui Simoni credunt, cum videant eum tanta facere mirabilia? Aut

² Exod. vii, viii. ³ Exod. viii, 19. ⁴ Exod. xii.

non est mirabile per aerem volare, igni admistum unum corpus effici, facere statuas ingredi, canes aereos latrare, et alia his similia, quæ utique discretionem nescientibus satis mira sunt? Sed et de lapidibus visus est panes facere. Quod si peccat qui signa facientibus credit, quomodo non peccasse videbitur et is, qui Domino nostro pro signis et virtutibus credidit?

LVIII. Et Petrus ait: Libenter accipio quod de veritate ad amussim requiris, et impedimenta fidei in anima tua latere non pateris. Unde et medellam consequi facile potes. Meministi quod pejus omnium esse dixi, cum quis negligit quod sibi expedit discere? Et Niceta respondit: Memini. Petrus: Et rursum quod Deus occultavit veritatem suam, ut eam his qui se fideliter sectantur, aperiat? Et Niceta: Ne hoc quidem oblitus sum. Tum Petrus: Quid ergo putas, quia in terram defossam absconderit Deus veritatem et montes ei superposuerit, ut ab his qui in profundum fodere valent, tantummodo inveniri possit? Non ita est, sed sicut montes et terram cæli ambitu circumdedit, ita et veritatem charitatis suæ velamine contexit, ut ille ad eam solus pervenire possit, qui prius januam dilectionis divinæ pulsaverit.

LIX. Etenim quod prius dicere cœperam, paria quædam huic mundo destinasse Deum: ille qui primus ex paribus venit, a malo est, qui secundus, a bono. In quo unicuique hominum iusti occasio iudicii datur, sive simplex ille sit, sive prudens. Nam si simplex est et crediderit illi qui primus venit, signis enim et prodigiis motus, necesse est eadem ratione, ut etiam illi qui secundo venerit, credat; signis enim et prodigiis suadebitur et nunc, sicut prius. Cum vero crediderit huic secundo, discet ab eo quod primo illi qui a malo venit, credere non debeat, et ita prioris error secundi emendatione corrigitur. Si vero quia primo credidit, secundum recipere noluerit, merito ut injustus condemnabitur; injustum enim est, ut cum primo propter signa crediderit, secundo eadem aut etiam potiora ferenti signa non credat. Si vero non credidit primo, consequens est, ut vel in secundo moveatur ad credendum. Neque enim in tantum animo stetit, ut ingeminatis mirabilibus non valeat suscitari. Si vero prudens est, discretionem potest capere signorum. Et si quidem primo credidit, au-

gmentis virtutum movebitur ad secundum, et ex comparatione quæ sint potiora deprehendet, quamvis manifesta habeantur indicia apud eruditos quosque, sicut per ordinis consequentiam demonstravimus. Si vero tanquam sanus quis et qui medico non indigeat, non est commotus ad primum, rei ipsius perseverantia suscitabitur ad secundum, distinctionemque signorum et mirabilium faciet in hunc modum (94): Ille qui a malo est, signa quæ facit, nulli prosunt; illa vero quæ facit bonus, hominibus prosunt.

LX. Nam dic, quæso, quæ utilitas est ostendere statuas ambulantes, latrare aereos aut lapideos canes, salire montes, volare per aerem, et alia his similia, quæ dicitis fecisse Simonem? Quæ autem a bono sunt, ad hominum salutem deferuntur, ut sunt illa quæ fecit Dominus noster, qui fecit cæcos videre, fecit surdos audire, debiles et claudos erexit, languores et dæmones effugavit, mortuos fecit resurgere, et alia his similia quæ etiam per me fieri videtis. Ista ergo signa quæ ad salutem hominum prosunt et aliquid boni hominibus conferunt, malignus facere non potest, nisi in fine mundi tantum (95). Tunc enim admiscere ei concedetur aliqua etiam de dextris signis, id est, ut vel dæmones fuget, vel ægrotudines sanet, et propter hoc, tanquam qui excesserit terminos suos et in semetipsum divisus sit, ac semetipsum impugnaverit, destruetur. Et propterea Dominus prædixit, in novissimis temporibus tentationem futuram talem in qua decipiantur, si fieri potest, etiam electi; confusis scilicet iudiciis signorum perturbari necesse est etiam eos, qui in discernendis spiritibus, ac distinguendis virtutibus videntur eruditi.

LXI. Decem ergo quæ diximus paria, huic mundo destinata sunt ab initio sæculi. Cain et Abel unum fuit par; secundum vero gigantum et Noe, tertium Pharaonis et Abraham; quartum Philistinorum et Isaac; quintum Esau et Jacob; sextum magorum et legislatoris Moysi; septimum tentatoris et Filii hominis; octavum Simonis et meum, Petri; nonum omnium gentium, et illius qui mittetur seminare verbum inter gentes; decimum Antichristi et Christi, de quibus paribus alias vobis per singula latius exponemus. Et cum hæc diceret Petrus, Aquila ait: Vere assidua doctrina opus est, ut de singulis possit quis scire rationem.

COTELERII NOTÆ.

(94) *Distinctionemque signorum, et mirabilium faciet, in hunc modum.* Quem modum hinc hausit auctor *Operis imperfecti in Matthæum*, ad vii, 16, et xxiv, 24, seu homil. 19 et 49. Idemque profertur ab Origene, ii in *Celsum*, p. 94, et a Procopio Gazæo ad Num. xxiv, 8. Nec aliud sonant ista Theodori Studitæ, catechesi 119: Πολλοὶ προσήται ἐξηγλούθασιν εἰς τὸν κόσμον· ἀλλὰ γὰρ καὶ πολλοὶ αἰρετικοὶ τε καὶ τὰς θείας ἐντολὰς διακρουόμενοι, πάλαι τε καὶ νῦν παρεχωρήθησαν, καθ' οὓς οἶδε τρόπους ἢ πρόνοια, σημεῖα τε καὶ τέρατα ἀπεργάζεσθαι ὥστε οὐ δεῖ τοῖς συναρπάζεσθαι, ἐκ δὲ τοῦ παραδεδομένου ἡμῖν

ὅπῃ τοῦ Κυρίου χαρακτῆρος δοκιμάζειν τοὺς γνησιεύοντας μαθητάς. Τίς δὲ ὁ χαρακτήρ; ἐν τούτῳ φησὶ γνωσκόνται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(95) *Nisi in fine mundi tantum.* Signa quæ ab Antichristo fient, verane an fallacia futura sint, dubitat Chrysostomus ad *II Thessal.* ii, 9, et Augustinus, lib. xx *De civitate Dei*, cap. 19. Quidam vera putant: plures imaginaria. A nostro alia insistitur via: quam sequitur auctor *Operis imperfecti in Matthæum*, ad vii, 16; xxiv, 16, 24: homil. 19 et 49.

LXII. At Petrus : Quis est, qui assiduus sit erga doctrinam et studiose singula quæque perquirat, nisi qui animam suam diligit ad salutem et omnibus renuntiat hujus mundi negotiis, ut soli verbo Dei vacet, quem solum prudentem judicat verus propheta, vendentem omnia quæ sua sunt, et eminenti uam veram margaritam^a, et intelligentem quæ sit differentia a temporalibus ad æterna, parvis ad magna, hominibus ad Deum? Intelligit enim quæ sit æterna spes apud verum et bonum Deum. Quis autem est qui diligit Deum, nisi qui sapientiam ejus cognovit? quomodo autem quis agnoscere poterit sapientiam Dei, nisi assiduus sit ad audiendum verbum ejus? ex quo accidit ut amorem ejus concipiat et digno eum honore veneretur, hymnis et orationibus ad eum fuis, et in his libentissime requiescens, summumque deputans detrimentum, si quando aliquid aliud vel ad momentum temporis loquatur aut agat, quia revera nec potest anima quæ Dei amore repleta est, aliud aliquid intueri nisi quod ad Deum pertinet, nec satiari potest præ amore ejus, ea quæ ipsi scit esse placita meditando. Hi vero qui affectum ejus minime concepere, nec illuminatam charitatem ejus gerunt mente, velut in tenebris positi lucem videre non possunt. Et ideo etiam priusquam incipiant acquirere de Deo, quasi labore oppressi statim deficiunt, ac tædio repleti continuo a propria consuetudine rapiuntur ad ea verba quibus delectantur. Nam de Deo audire aliquid talibus tædiosum est et molestum, pro eo ut divi, quia mens eorum nullam dulcedinem divinæ charitatis accepit.

LXIII. Hæc Petro dicente dies exortus est, et ecce veniens quidam ex discipulis Simonis clamabat dicens: Obsecro te, Petre, suscipe me miserum a Mago Simone deceptum, cui ego velut cœlesti Deo intendebar, pro his quæ ab eo fieri mirabilibus videbam. Auditis tamen sermonibus tuis cœpit jam mihi homo videri, et quidem malus. Verumtamen cum hinc exiret, ego eum subsequutus sum solus, nondum enim ad liquidum impietates ejus agnoveram. Cum autem vidisset me subsequenter, beatum me dicens perduxit ad domum suam, circa medium vero noctis ait ad me: Omnium te hominum faciam meliorem, si volueris usque ad finem perseverare mecum; cui cum promississem, exegit a me juramentum perseverantiæ, eoque accepto imposuit super humeros meos polluta quædam et execrabilia secreta sua ut portarem, et sequi me jussit. Ubi ventum est ad mare, navigium quod forte aderat ingressus, id a cervicibus meis quod portare me jusserat, sumpsit. Et paulo post egressus nihil extulit, certum quod in mare id jecerat. Rogabat autem me, ut cum ipso proficiscerer, dicens se Romam petere, ibi enim in tantum placitum, ut Deus putetur et divinis publice donetur honoribus. Tunc,

A inquit, te omnibus divitiis repletum, si huc redire placuerit, et pluribus fultum ministeriis mittam. Hæc ego audiens, et nihil in eo secundum hanc professionem videns, sed magum et deceptorem esse intelligens, respondi: Quæso te, ignosce mihi, quia pedes doleo, et propterea exire a Cæsarea non valeo; præterea est mihi uxor, sunt parvuli liberi, quos relinquere omnino non possum. At ille hæc audiens et ignaviæ me incusans, profectus est contra Doram dicens: Cum audieris quanta mihi gloria erit in urbe Roma, pœnitebit te. Et post hæc ipse quidem, ut aiebat, Romam petiit, ego autem confestim redii huc, orans ut me suscipias ad pœnitentiam, quia ab eo deceptus sum.

B LXIV. Cum hæc dixisset is qui a Simone regressus est, jussit eum Petrus in atrio residere. Proce- dens autem ipse et turbas plurimas videns, multo plures quam superioribus diebus, stetit in loco solito et ostendens eum qui venerat, sermonem facere hoc modo cœpit: Iste, fratres, quem ostendo vobis, paulo ante venit ad me, de Simonis mihi malis artibus nuntians, quomodo ipsam sceleris sui officinam projecit in profundum, non quasi pœnitentia ductus, sed metuens ne deprehensus publicis legibus subjaceret. Rogabat autem hunc, ut dicit, munera pollicens immensa, secum manere. Quem cum suadere minime potuisset, tanquam ignavum increpans dereliquit, ipse Romam petens. Cumque hæc Petrus^c indicasset turbis, ipse qui regressus a Simone fuerat, publice stans singula quæque cœpit populo exponere de sceleribus Simonis. Et cum graviter ferrent de his, quæ audiebant per artes magicas gesta a Simone, ait Petrus:

LXV. Nolite, fratres, graviter ferre de his quæ transacta sunt, sed observate de futuris; quæ enim transierunt jam finita sunt, quæ vero imminent periculosa sunt his qui incurrerint; scandala enim nunquam deerunt huic mundo^d donec permittitur inimico agere pro voluntate sua, ut prudentes quique et intelligentes astutias ejus suscitatos sibi ab eo superent agones, hi vero qui negligunt discere quæ ad salutem pertinent animæ suæ, justis ab eo deceptionibus capiuntur. Quia ergo ut ipsi audistis, Simon egressus est aures gentilium qui ad salutem vocati sunt prævenire, necesse est et me vestigia ejus insequi, ut si quid forte ab illo disputatum fuerit, corrigatur a nobis. Sed quoniam justum est de vobis majorem sollicitudinem geri, qui jam intra muros vitæ continemini, quia quod acquisitum est si pereat, damnum infert, quod autem^e nondum si quidem inveniri potuerit, lucrum est, si minus hoc solum damni est quod lucrum factum non est; ut ergo et vos magis ac magis in veritate firmemini, et gentes quæ ad salutem vocantur non usquequaque possint nequitia Simonis præveniri, cogitavi Zacchæum vobis ordinare pastorem, ego vero ipsi:

^a Matth. xiii, 46. ^c Cumque hæc Petrus, et quæ sequuntur vocabula, usque ad illa cap. 65: deceptionibus capiuntur, desunt in codd. Lips. ^d Matth. xviii, 7; Luc. xvii, 4. ^e Quod autem — factum non est non leguntur in codd. Lips.

tres vobiscum permanere menses et ita proficisci ad gentes, ne amplius morantibus nobis et acle-ribus Simonis usquequaque grassantibus, insana- niles fiant.

LXVI. Hæc illo dicente universus populus fleuit, audiens quod profecturus esset. At Petrus compas- sus eis, etiam ipse lacrymas fudit, et in cœlum respiciens ait: Tibi, Deus, qui cœlum terramque fe- cisti et omnia quæ in eis sunt, precem supplicem fundimus, ut confugientes ad te in tribulatione sua soleris; propter affectum enim quem habent erga te, diligunt me, qui veritatem tuam annuntiavi eis. Propter quod miserationis tuæ dextera custodi eos; non enim Zacchæus nec alius quisquam hominum custos esse eis idoneus potest. Hæc autem et his similia cum dixisset Petrus, manibus superpositis Zacchæo oravit, ut inculpabiliter episcopatus sui servaret officium. Post hæc duodecim presbyteros ordinavit et diacones quatuor, et ait: Zacchæum hunc vobis ordinavi episcopum, sciens eum timo- rem Dei habere et eruditum esse in Scripturis, quem quasi Christi locum servantem honorare de- betis, obediens ei ad salutem vestram, et scientes, quod sive honor sive injuria quæ ei defertur, ad Christum redundat et a Christo ad Deum. Audite ergo eum attentius et ab ipso suscipite doctrinam fidei, monita autem vitæ a presbyteris, a diaconi- bus vero ordinem disciplinæ. Viduarum religiosam curam gerite, pupillos enixius juvate, pauperibus misericordiam facite, juvenes pudicitiam docete, et ut breviter totum dicam, alterutrum vos in qui- bus res poposcerit sustentate. Deum colite qui crea- vit cœlum et terram, Christo credite, invicem dili- gite, misericordes estote ad omnes, non verbo solo sed et opere et rebus implete charitatem.

LXVII. Et cum hæc atque his similia præcepis- set, pronuntiavit ad populum dicens: Quoniam tres menses statui facere vobiscum, si quis vestrum de- siderat, baptizetur, ut exutus prioribus malis, de reliquo pro bonis actibus hæres honorum cœlestium ex gestis propriis fiat. Accedat ergo qui vult ad Zacchæum, et ipsi det nomen suum (96), atque ab eo audiat mysteria regni cœlorum. Jejuniis frequen- tibus operam impendat ac semetipsum in omnibus probet, ut tribus his mensibus consummatis in die festo possit baptizari. Baptizabitur autem unusquis- que vestrum in aquis perennibus nomine Trinitatis Bea- titudinis invocato super se, perunctus primo oleo

A per orationem sanctificato, ut ita demum per hæc consecratus possit percipere de sanctis (97).

LXVIII. — Et cum multa dixisset de ratione ba- ptismi, dimissis turbis ad solitam se recepit man- sionem, ibique astantibus sibi duodecim, id est, Zacchæo et Sophonia, Josepho et Michæa, Eleazar et Phinees, Lazaro et Eliseo, me Clemente et Nico- demo, Niceta et Aquila, hoc modo prolocutus est: Consideremus fratres, quod justum est; debemus enim auxilium aliquod ferre gentibus, quæ ad salu- tem vocatæ sunt. Ipsi audistis quod Simon præce- dere volens iter nostrum profectus est, quem opor- tuerat e vestigio insequi, ut sicubi aliquos subver- tere tentaret continuo confutaretur a nobis. Sed quoniam injustum mihi videtur, ut derelictis his qui jam conversi sunt ad Deum, eorum qui adhuc longe sunt curam proferamus, rectum puto tribus mensibus permanere me cum his qui in hac civitate conversi sunt ad fidem, et firmiores eos efficere, nec tamen illos qui adhuc longe sunt penitus negligere, ne forte, si diu venenis pessimæ doctrinæ indician- tur, difficilior revocentur. Et ideo volo, si tamen etiam vobis justum videtur, ut pro Zacchæo quem hic ordinavimus episcopum, subjiciatur in numero Benjamim filius Saba, et pro Clemente quem decrevi necum semper esse, quia ex gentibus veniens au- diendi verbi Dei grande desiderium gerit, Ananias filius Safra, pro Niceta vero et Aquila, qui nuper conversi sunt ad fidem Christi, Rubelus Zacchæi frater et Zacharias structor. Istis ergo quatuor pro his quatuor substitutis expleri volo duodecim nu- merum, ut me in ipsis semper secum esse sentiat Simon.

LXIX. Sequestratis igitur me Clemente et Ni- ceta et Aquila, ad illos duodecim ait: Volo vos post diem crastinum proficisci ad gentes et vestigia Simonis insequi, ut omnia quæ agit manifesta mihi faciatis. Sed et propositum singulorum diligenter requirite et me adfuturum sine mora eis annun- tiate, et ne multa vobis dicam, per omnia instruite gentiles expectare adventum meum. Cumque hæc atque his similia dixisset: Etiam vos, inquit, fratres, si quid vobis ad hæc videtur, dicite, ne forte non sit rectum quod mihi soli placet. Tum omnes una voce collaudantes eum: Rogamus magis, aiebant, ut pro arbitrio tuo cuncta disponas et quod tibi ipsi videtur jubeas; hoc enim putamus esse opus integrum pietatis, si quæ tu jusseris impleamus.

COTELERII NOTÆ.

(96) *Et ipsi det nomen suum.* Qui Christiani fieri volebant, dabant suum nomen ad baptismum, quod scriberetur a clero, posteaque *ονοματογραφέντες* et subscripti dicebantur. Celebrem ritum docent cum multis Siricius papa, epist. 1, cap. 2, et Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 3, atque in *Προκατη- χήσαι*. Ea Procatechesis, ut id obiter moneam, vel- ut homilia S. Basilii *De baptismo*, *Περὶ φωτισμα- τος*, exstat, sed multa cum diversitate, in antiquis membranarum Bibliothecæ Regiæ cod. 1260 et 2403, ad cujus posterioris codicis marginem sic notavit

criticus Græcus: *Σαφὺς ἡμῖν δέσινυσι ὁ χαρακτήρ τοῦ προκειμένου λόγου, ὅτι οὐκ ἔστι τοῦ ἁγίου Βασι- λείου.* In concilio Constantinopolitano sub Mena: *Στέφανος διάκονος, ὁ καὶ τὰς προσηγορίας τῶν εἰς τὸ θεῖον βάπτισμα προσόντων ἐγγράφειν τεταγ- μένος.*

(97) *Possit percipere de sanctis.* Hoc est, corpus et sanguinem Christi. Id vero magna ignorantia non intelligens consarcinator tertiæ Hecretalis Clemen- tis, sic Rufini verba interpolavit: *possit percipere lo- cum cum sanctis.*

LXX. — Igitur statuto die cum stetissent ante Petrum, Ne arbitreris, aiunt, Petre, parvum nobis indicii mœrorem, quod fraudamur non audientes te per menses tres; sed quoniam hoc expedit agere quod tu jubes, obediemus promptissime; semper ergo vultum tuum in nostro corde retinentes sicut jussisti alacres proficiscimur. At ille oratione pro eis ad Dominum fusa emisit eos. Et cum profecti fuissent illi duodecim qui præmissi sunt, Petrus ingressus ex more in loco disputationis stetit. Convenerat autem populi multitudo, copiosior numerus quam solebat, et omnes cum lacrymis intuebantur eum, pro eo quod pridie ab eo audissent, profecturum se Simonis gratia. Sed et ipse lacrymantes eos videns similia patiebatur, licet conaretur occultare et inhibere lacrymas; prædebatur tamen ex tremore vocis et interruptione sermonis, quod simili angeretur affectu.

LXXI. Verumtamen manu confricans frontem, *Æquo animo*, inquit, estote, fratres, et misericordes animas vestras consilii ratione solamini, referentes omnia ad Deum, cujus solius implenda et in omnibus præferenda voluntas est. Nam si verbi gratia ponamus, quod pro affectu quem erga vos gerimus, contra voluntatem ejus agentes resideamus vobiscum, nunquid non potest missa in me morte, profectionem mihi a vobis indicere longiorem? Et ideo melius est ut hanc breviorē cum voluntate ipsius impleamus, utpote quibus definitum est in omnibus obedire Deo; unde et vos debetis simili obedientia parere ei, quippe qui etiam me non alia ex causa, nisi pro ipsius amore diligatis. Ut ergo amici Dei, voluntati ejus obtemperate; sed et vos ipsi probate quod justum est. Nunquid non impium videbatur, si cum vos Simon deciperet, ego non venissem ad vos detentus a fratribus qui erant in Hierusalem, et quidem cum haberetis apud vos Zacchæum, virum bonum et in sermone expeditum? Ita ergo et nunc impium judicate, si cum exierit Simon ad gentes impugnandas, quibus nullus omnino defensor est, ego non subsequar detentus a vobis. Propter quod observemus, ne forte affectu injusto voluntatem maligni faciamus.

LXXII. Interim tribus, ut dixi, mensibus permanebo apud vos; estote assidui ad audiendum verbum, et consummatis his, si qui possunt et volunt sequi nos, permittitur eis salva pietate. Quod autem dico salva pietate, hoc est, ne quem discessu suo contristet qui contristari non debet, vel parentes

relinquens quos non oportet, vel uxorem fidelem, vel si quæ¹⁰ sunt hujusmodi personæ, quibus propter Deum deferri solatium convenit. Interea per dies singulos disputans et docens, præpositum tempus in doctrinæ labore complevit. Et cum advenisset dies festus, super decem millia baptizati sunt.

LXXIII. In illis autem diebus epistola mittitur a fratribus qui præcesserant, in qua Simonis scelera continebantur, quomodo per civitates deciperet turbas et Petrum per singula laceraret, ut cum forte advenisset, nullus ei accommodaret auditum. Asserebat enim eum magum esse et sine Deo, injuriosum, callidum, imperitum et impossibilia profitentem. Mortuos enim resurrecturos asserit, quod est, inquit, impossibile. Si qui vero eum confutare velit, occultis ab eo insidiis perimitur per satellites ejus; propter quod, inquit, et ego cum eum superassem et triumphassem, insidias ejus veritus fugi, ne forte maleficiis me perimeret aut mortem meam per insidias elocaret. Indicabant autem maxime eum apud Tripolim demorari.

LXXIV. Igitur Petrus epistolam recitari populo jubet, et post lectionem allocutus eos de omnibus plenissime instruxit, præcipue tamen ut obedirent Zacchæo, quem ordinavit eis episcopum. Sed et presbyteros et diaconos populo, et ipsis nihilominus populum commendavit. Simulque denuntiavit quod apud Tripolim biematurus esset, Commendo vos, inquit, gratiæ Dei, crastino cum voluntate Domini profecturus. Per totos¹¹ autem tres menses quos apud Cæsaream doctrinæ causa exegimus, quæcunque apud populum disserabat per diem, hæc nobis secreto lucubrantibus secum plenius et perfectius explanabat, tanquam fidelioribus ac sibi liquido probatis. Simul et imperat mihi, quia intellexit me studiosius quæ audirem memoria commendare, libris singula quæque quæ memoratu digna videbantur comprehendere et mittere ad te, mi domine Jacobe, sicut et feci parens ejus præceptis.

LXXV. Primus ergo liber ex his quos prius misi ad te (98) continet de vero propheta et de proprietate intelligentiæ legis, secundum id quod Moysi traditio docet. Secundus de principio continet, utrum unum sit principium, an multa, et quod non ignoret Hebræorum lex, quid sit immensitas. Tertius, de Deo et his quæ ab eo instituta sunt. Quartus, quod cum multi dicantur dii, unus sit verus Deus secundum testimonia Scripturarum. Quintus,

¹⁰ Vel si quæ—convenit desunt in cod. utroque Lips. ¹¹ Per totos—esse non poterat (cap. 75) non legantur in codd. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(98) *Primus ergo liber ex his quos prius misi ad te, etc.* Igitur decem illi libri antea ad Jacobum missi (si unquam in rerum natura exstiterē) distinguī debent ab istis decem *Recognitionum* libris, qui nunc ad eundem Jacobum post eos scribuntur. Et tamen hoc loco in margine codicis RR. PP.

Carmelitarum legitur: *Distinctiones librorum decem præsentis operis.* Eundemque errorem secutus videtur tum scriptor ms. Sorbonici, toti namque Operi ea lemmata præponit; tum ms. Thuani exarator, qui similiter illa præfixit, ac præterea ex isto capite 75 libri tertii sustulit.

quod duo sint cœli, quorum unum sit istud visibile firmamentum quod et transibit, aliud vero æternum et invisibile. Sextus, de bono et malo et quod bono cuncta subiciantur a Patre, malum autem quare et quomodo, et unde sit, et quod coeperetur quidem bono, sed non proposito bono; et quæ sint signa boni, quæ vero mali, et quæ sit differentia dualitatis et conjugationis. Septimus, quæ sint, quæ persecuti sunt duodecim apostoli apud populum in templo. Octavus, de verbis Domini quæ sibi videntur esse contraria, sed non sunt, et quæ sit horum absolutio. Nonus, quia lex quæ a Deo

A posita est, iusta sit et perfecta, et quæ sola possit facere pacem. Decimus, de nativitate hominum carnali et de generatione quæ est per baptismum, et quæ sit in homine carnalis seminis successio, et quæ animæ ejus ratio, et quomodo in ipsa est libertas arbitrii; quæ quoniam non est ingenita sed facta est, immobilis a bono esse non poterat. De his ergo singulis quæ apud Cæsaream disserta sunt a Petro, jubente, ut dixi, ipso decem conscripta ad te transmissi volumina. Nos autem die postera, ut statutum fuerat, cum aliquantis qui Petrum sequi decreverant fidelibus viris, a Cæsarea proficiscimur.

LIBER QUARTUS.

I. Profecti a Cæsarea ut Tripolim pergeremus, apud Doram breve oppidum primam fecimus mansionem, quia nec longe aberat. Et omnes pene qui per sermonem Petri crediderant, divelli ab eo satis ægre habebant, sed pariter incedentes, dum iterum videre, iterum complecti juvat, iterum conferre sermonem, ad diversorium pervenimus. Sequenti vero die venimus Ptolomaidem, ubi decem dies demorati cum aliquanti verbum Dei recepissent, nonnullis eorum, qui attentiores videbantur et diutius detinere nos doctrinæ gratia cupiebant, Tripolim si hoc velint, ut sequerentur indicavimus. Similiter et apud Tyrum ac Sidonem et Berytym fecimus, et his qui plenius desiderabant audire sermonem, apud Tripolim nobis hiemandum denuntiavimus. Igitur cum ex singulis civitatibus studiosi quique comitarentur Petrum, electorum multitudo plurima ingredimur Tripolim. Continuo autem ante portas civitatis fr. tres qui præmissi fuerant, occurrunt et suscipientes nos adducunt, per hospitia, quæ præparaverant. Commotio autem et concursus plurimus fiebat in civitate, desiderantium videre Petrum.

II. Et cum venissemus ad domum Maronis, in qua Petro fuerat præparatum, conversus ad turbas, post diem crastinum sermonem se ad eos promisit facturum. Igitur qui præmissi fuerant fratres, omnibus qui nobiscum venerant hospitia dividunt. Petrus vero Maronis domum ingressus cum rogaretur cibum sumere, nequaquam se facturum respondit, nisi prius scisset, si omnes qui eum fuerant comitati hospitibus requiescerent. Comperit autem a fra-

B tribus qui præmissi sunt, quia a civibus pro desiderio quod erga Petrum conceperant, non solum hospitibus sed et omni humanitate suscepti sint, in tantum ut et contristarentur aliquanti, quibus defuere quos suscipere; ita enim omnes paratos fuisse, ut si multo plures venissent, adhuc tam a suscipiendos magis quam suscipientes fuisse defuturos.

III. Super his Petrus valde delectatus, collaudavit et benedixit eos ac secum manere jussit. Ipse vero cum lavisset in mari (99), cibo sumpto quievit in vespera. Et ex more pullorum cantibus surgens, vespertinus adhuc lumine perdurante, cunctos invenit vigilantes; eramus autem omnes cum eo sedesim, Petrus et ego Clemens, Niceta et Aquila, et illi qui præcesserant duodecim. Salutans itaque ut solebat Petrus ait: Hodie quia aliis occupati non sumus, nobis simus. Et ego quidem vobis, quæ apud Cæsaream post digressum vestrum gesta sunt, enarrabo; vos autem mihi quæ hic a Simone perpetrata sunt, indicate. Et cum de his ab alterutro sermo ederetur, illucescente die ingressi quidam de familiaribus nuntiant Petro, quod Simon ubi enim didicisset ingressum, per noctem profectus esset Syriam tendens. Turbæ autem diem hanc, inquit, quam interposuisti eis, desiderio tui longissimum sibi esse tempus opinantur, denique non ferentes stant ante januam, inter se invicem de his quæ audire cupiunt conferentes, et te ante præfinitum tempus omnimodis se visuros sperant, D quantoque magis dies clarescit multitudines colliguntur, et audituros se sermonem tuum, nescio

COTELERII NOTÆ.

(99) Ipse vero cum lavisset in mari. Vide omnino S. Epiphanium, hæresi 50, num. 2, 15, 21, et ab eo monitus, Ebionitica hæc et similia quæ non raro occurrunt in Recognitionibus, Epitome et Clementinis, caute legito. Alias lavare manus, faciem, os, pedes, totum corpus, certis diebus, aut singulis, aut sæpius in d'e, ac definitis horis, idque post somnum, post concubitum, ante et post cibum,

ante preces, ante reconciliationem in poenitentia, ante assumptionem Eucharistiæ: hæc, inquam, omnia, ad consuetudines ritusque gentium et Ecclesiarum pertinentia, quemadmodum notum est satis, pietatem non lædunt, imo adjuvare possunt, si ad bonum finem dirigantur, nec superstitione ac veluti ad salutem necessaria usurpentur.

unde præsumentes certissime confidunt. Nunc ergo quod tibi videtur, jube ut dicamus eis; absurdum namque est tantam multitudinem convenisse et discedere cum molestia, quippe si responsa eis nulla reddantur. Non enim cogitabant quod ipsi statutum non expectaverint diem, sed quod a te magis videantur esse contempti.

IV. Tum Petrus admirans ait: Videtis, fratres, quomodo unusquisque sermo Domini prophetico dictus impletur. Memini enim dixisse eum: *Messias quidem multa, operarii autem pauci. Rogate ergo dominum messis, ut ejiciat operarios in messem suam*¹². Ecce ergo nunc quæ in mysterio prædicta sunt, adimplentur. Sed et quod dixit: *Multi venient ab oriente et occidente, a septentrione et meridie, et recumbent in sinibus Abraham et Isaac et Jacob*¹³; etiam hoc pariter, ut videtis, expletur. Propter quod deprecor vos conservos et adjuutores meos, ut discatis attentius prædicandi ordinem et absoluti-
 C
 num vias, ut possitis salvare animas hominum, quæ occulta Dei virtute quem debeant diligere, prius etiam quam doceantur agnoscunt. Videtis enim eos quasi bonos servos desiderare eum, quem sibi sperant adventum sui Domini nuntiare, ut possint voluntatem ejus cum didicerint implere. Desiderium ergo¹⁴ audiendi verbi Dei et voluntatem ejus querendi ex Deo habent, et hoc est initium doni Dei quod gentibus datur, ut possint per hoc doctrinam recipere veritatis.

V. Sic enim et Hebræorum populo ex initio datum est, ut diligenter Moysen et crederent verbo ejus. [Unde et scriptum est: *Credidit populus Deo et Moysi famulo ejus*¹⁵.] Quod ergo fuit proprii muneris a Deo erga Hebræorum gentem, hoc nunc videmus dari etiam his qui ex gentibus convocantur ad fidem. Operum vero ratio potestati et arbitrio uniuscujusque permittitur, et hoc ipsorum est proprium, [desiderium vero habere erga doctorem veritatis,] hoc a Patre cœlesti donatum est. Sed salus in eo est ut voluntatem ejus, cujus amorem et desiderium Deo largiente conceperis, facias; ne dicatur ad te ille sermo ejus quem dixit: *Quid autem dicitis mihi: Domine, Domine, et non facitis quæ dico*¹⁶ (100)? Est ergo proprii muneris a Deo concessi Hebræis, ut Moysi credant, gentibus autem, ut Jesum diligant. Hoc enim indicabat et Magister, ubi ait: *Confitebor tibi, Pater, Domine cœli et terræ* (1), quia occultasti hæc a sapientibus

A et prudentibus, et revelasti ea parvulis¹⁷. Per quod utique declaratur, quia Hebræorum populus qui ex lege eruditus est, ignoravit eum, populus autem gentium agnovit Jesum et veneratur, propter quod et salvabitur, non solum agnoscens eum, sed et voluntatem ejus faciens. Debet autem is qui ex gentibus est, et ex Deo habet, ut diligat Jesum, proprii habere propositi, ut credat et Moysi. Et rursus Hebræos qui ex Deo habet, ut credat Moysi, habere debet et ex proposito suo, ut credat in Jesum, ut unusquisque eorum habens in se aliud divini muneris, aliud propriæ industriæ, sit ex utroque perfectus. De tali enim dicebat Dominus noster viro divite: *Qui profert de thesauris suis nova et vetera*¹⁸.

B VI. Sed de his satis dictum; urget enim tempus et populi religiosa devotio invitat nos, ad ipsos facere sermonem. Et cum hæc dixisset, requirebat ubi opportunus esset locus ad disputandum. Et Maro ait: Est mihi ædes amplissima, quæ plus quam quingentos recipiat viros, est et hortus intra domum; aut si in publico aliquo placet loco, hoc magis omnes desiderant, nemo enim est, qui non cupiat vel faciem tuam videre tantum. Et Petrus: Ostende mihi, inquit, ædem vel hortum. Et cum vidisset ædem, ingrediebatur ut et hortum perspiceret, et subito omnis multitudo quasi ab aliquo evocata, cum festinatione ingressa est domum, atque inde ad hortum prorupit, ubi jam stabat Petrus, considerans quis esset aptus ad disputandum locus.

VII. Ut autem vidit turbas velut ingentis fluvii inundasse lenem meatum, ascendens supra basin quamdam, quæ forte juxta horti parietem stabat, primo religionis more populum salutavit. Quidam autem ex his qui aderant, et multo tempore a dæmonibus fuerant fatigati, in terra proruunt obsecrantibus spiritibus immundis, ut vel uno die indulgeretur eis in obsessis corporibus permanere; quos Petrus increpans jussit abscedere, et sine mora discesserunt. Post hos alii longis afflictis languoribus rogabant Petrum, ut reciperent sanitatem, pro quibus se supplicaturum Domino pollicetur, cum prius, sermo doctrinæ fuisset expletus. Sed statim ut promisit, languoribus resoluti sunt, et jussit eos seorsim residere cum his, qui a dæmonibus fuerant curati, quasi post laboris fatigationem. Interea dum hæc aguntur, plurima multitudo convenit, quos non solum desiderium Petri, sed et sanita-

¹² Matth. ix, 37, 38. ¹³ Luc. xiii, 29; Matth. viii, 11. ¹⁴ Desiderium ergo ex sqq. usque ad finem cap. 5 non leguntur in codd. Lipss. ¹⁵ Exod. xiv, 31. ¹⁶ Luc. vi, 46. ¹⁷ Matth. xi, 25. ¹⁸ Matth. xiii, 35.

COTELERII NOTÆ.

(100) Quid autem dicitis mihi, Domine, etc. Lucæ vi, 46: *Τί δὲ με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὰ λέγω;* Quid autem vocatis me: Domine, Domine; et non facitis quæ dico? seu ex alia versione apud Cæsarium Arelatensem, homil. 4, 9 et 12, earum quas curæ viri clarissimi Stephani Baluzii debemus: *Quid prodest quod dicitis mihi, Domine, Domine, et non facitis quæ vel ea quæ dico?*

S. Augustinus, serm. 38, *De sanctis*: *Illud valde timendum est, quod iterum Dominus dicit: Quid prodest quod dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis?*

(1) Pater, Domine cœli et terræ. Candelero, n. s., Domine Pater, quo modo citatur ab Hilario, Hieronymo, aliis.

tum, quæ perpetrata fuerant, fama pertraxerat. At Petrus manu quiescere populum docens, et turbas in tranquillitate componens¹⁹, hoc modo fecit exordium:

VIII. Incipienti de vero Dei cultu facere sermonem necessarium mihi videtur, eos qui nondum de hoc aliquid scientiæ consecuti sunt, primo omnium docere, per omnia inculpabilem ponendam esse divinam Providentiam, per quam mundus regitur et gubernatur. Hunc autem nobis exordii titulum dedit præsentis operis ratio, et eorum quos Dei virtus sanavit occasio, ut ostendamus, quod recta ratione quamplurimi a diversis dæmonibus obtinentur, ut per hoc appareat justitia Dei. Invenietur enim omnium pene malorum mater esse ignorantia. Sed jam veniamus ad causam.

IX. Deus cum fecisset hominem ad imaginem et similitudinem suam, operi suo spiramen quoddam et odorem suæ divinitatis inseruit, ut per hoc participes facti mortales Unigeniti ejus, per ipsum etiam amici Dei et filii adoptionis existerent; unde et qua via id possint adipisci, ipse eos ut propheta verus edocuit, sciens quibus actibus hominum deleteretur Pater. Unus itaque apud homines tunc Dei cultus erat, mens pura et spiritus incorruptus. Et ob hoc omnis creatura humano generi fœdus inviolabile conservabat. Ob reverentiam namque Creatoris nulla ægritudo in eos, nullum vitium corporis, nulla ciborum dominata corruptio est, ex quo flebat, ut mille annorum ætas in fragilitatem non incideret senectutis.

X. Sed ubi vita laboris expers bonorum perseverantiam non putavit divina largitione, sed rerum forte concessam, et sine ullo sudore divinæ amœnitatis deliciis perfrui, naturæ debitum et non Dei bonitatis munus accepit. In contrarias per hæc homines et impias cogitationes otio docente perveniunt, putantes deorum sibi vitam nullis laboribus nullisque meritis natam. Hinc proficiunt in deterius, ut neque providentia Dei mundum regi crederent, neque virtutibus esse aliquem locum, quandoquidem semetipsos scirent nullis prius bonis operibus assignatis otii ac deliciarum summam tenere, et amicos Dei absque ullis laboribus haberi.

XI. Justissimo itaque Dei iudicio in huiusmodi cogitationum vanitate languentibus, labores et afflictiones pro remedio conferuntur. Ubi ergo adfuit labor ac tribulatio, deliciarum et amœnitatis exclusi sunt loco. Terra autem cœpit nihil eis sine labore producere; et tunc conversa in hominibus cogitatio, creatoris sui requirere commonetur auxilium, et orationibus ac votis præsidia invitare

divina. Et ita factum est, ut cultum Dei quem pro bonis neglexerant; recuperarent pro malis, et cogitationes in Deum quas perverterat indulgentia, emendaret afflictio. Sic ergo divina Providentia hoc esse utilius hominibus videns, vias benignitatis et abundantiae, tanquam quæ læderent, subtrahit ab hominibus, et vexationis iter ac tribulationis inducit.

XII. Sed ut ostenderet quia hæc pro ingratissagerentur, unum quemdam ex illis qui primitus cœperant esse mortales, quod cum gratiæ suæ non immemorem vidit, et quia speravit invocare nomen Domini (2), ad immortales transtulit, cæteris qui in tantum ingrati exstiterent, ut nec laboribus et tribulationibus emendari et corrigi possint, gravissima morte damnatis. Invenit tamen et inter ipsos unum quemdam cum domo sua justum, quem reservaret, præcepto ei dato ut fabricaret arcam, et in ea, cum diluvio cuncta necarentur, ipse cum his quibus præceptum fuerat, posset evadere, quo impiis inundationem aquarum peremptis purificationem mundus acciperet, et is qui ad posteritatem generis fuerat reservatus, per aquam mundus effectus, mundum denuo repararet.

XIII. Sed his omnibus gestis rursus homines ad impietatem vertuntur, et propter hoc a Deo ponitur lex quæ vivendi modum doceret; sed processu temporis, Dei quidem cultus et justitia ab infidelibus et impiis corrumpitur, sicut paulo post apertius ostendemus. Perversæ autem et erraticæ religiones introducuntur, quibus se plurima pars hominum per occasionem feriarum et solemnitatuum dederunt, potus instaurantes et convivia, tibiasque ac fistulas et citharas ac diversa genera musicorum sectantes, et semetipsos per omnia temulentiae ac luxuriæ propinantes. Hinc omnis error accepit originem, hinc lucos et aras, hinc coronas et victimas reperere, et post ebrietatem quasi lymphaticis motibus agi; ex hoc jam potestas dæmonis data ingrediendi huiusmodi mentes, ut choros ducere insanos et Baccho furere viderentur; hinc fremere dentibus, et mugire de profundis visceribus inventum, hinc terribilis vultus et ferus in hominibus aspectus, ut is quem temulentia subverterat ac dæmon instigaverat, numine repletus a deceptis et errantibus crederentur.

XIV. Unde cum tam multæ in hunc mundum falsæ et erraticæ religiones essent introductæ, missi sumus nos deferentes vobis tanquam boni negotiatores, a patribus traditum et conservatum veri Dei cultum, cujus quasi semina quædam vobis hæc verba respergimus, et in vestro iudicio poni-

¹⁹ Quæ sequuntur vocabula usque ad finem cap. 36, desunt in codd. Lips.; cohærent autem antecedentia cum his, quæ cap. 37 leguntur, hoc modo: componens, cum aliqua locutus esset, præcepit ut postera die, etc.

COTELERII NOTÆ.

(2) Et quia speravit invocare nomen Domini, Vel confundit Henochum cum Enocho; seu potius illi

applicat quod de hoc dictum fuerat Genes. iv, 26, juxta I. XX interpretes.

mus quod rectum videtur eligere. Si enim recipiatis quæ nostra sunt, non solum ipsi incursiones dæmonis effugere, sed et ex aliis eas effugare poteritis, simul et æternorum bonorum præmia consequemini. Qui autem contempserint recipere quæ dicuntur a nobis, in præsentī quidem vita diversis dæmonibus et ægritudinum vitiis subiacebunt, post excessum autem corporis etiam animæ eorum cruciabuntur in perpetuum. Deus enim non solum bonus, sed et justus est; nam si semper bonus sit et nunquam justus, ut reddat unicuique pro gestis suis, bonum invenietur injustum. Injustum namque est, si ita apud eum habeatur impius, sicut et pius.

XV. Igitur dæmones, sicut paulo ante diximus, cum occasionibus acceptis ingerere se potuerunt per malos et turpes actus corporibus hominum, si multo tempore permanent in eis per negligentiam ipsorum, quia animæ suæ quod est utile non requirunt, necessario cogunt eos habitantium in se dæmonum de reliquo facere voluntates. Quod autem est omnium deterius, in consummatione sæculi, cum dæmon ille igni tradetur æterno, necessario et anima quæ ei paruit, cum ipso æternis ignibus cruciabitur, una cum corpore suo quod polluit.

XVI. Dæmones autem habere desiderium immergendi se corporibus hominum hæc causa est. Spiritus sunt habentes propositum conversum ad malitiam; per cibos ergo et potus immoderatos ac libidinem perurgent homines ad peccatum; eos tamen qui peccandi propositum gerunt, qui dum videntur necessaria naturæ velle complere, non tenentes modum per nimietatem, ingrediendi in semetipsos dæmonibus faciunt locum. Donec autem naturæ mensura servatur et modus legitimus custoditur, Dei clementia ingrediendi in homines non eis tribuit facultatem. Ubi vero aut mens ad impietatem declinaverit, aut corpus immoderatis cibis ac potibus adimplebitur, tanquam voluntate et proposito eorum qui se ita negligunt invitati, quasi adversum eos qui a Deo positam legem solverint, accipiunt facultatem.

XVII. Videtis ergo quantum valeat agnitio Dei et divinæ religionis observantia, quæ non solum defendit credentes ab incursionibus dæmonii, verum et imperare eos facit his qui cæteris dominantur. Et ideo necessarium vobis est, qui estis ex gentibus, confugere ad Deum et observare vos ab omni immunditia, ut expulsis dæmonibus Dei habitatio fiat in vobis. Simul et orationibus commendate vos Deo, et interpellate eum adversum impudentiam dæmonum; credentes enim quæcunque petieritis, accipietis²⁰. Sed et ipsi dæmones quanto viderint fidem crescere in homine, tanto ab eo refugiant in ea solum parte residentes, in qua adhuc aliquid infidelitatis resederit; ab his vero qui plena

A fide credunt, absque ulla remotione discedunt. Anima enim cum venerit ad fidem Dei, cælestis aquæ virtutem consequitur, per quam dæmonem tanquam scintillam ignis exstinguat.

XVIII. Est ergo fidei mensura, quæ si integra sit, ex integro de anima dæmonem fugat; si vero minus aliquid habeat, residet adhuc aliquid de portione dæmonis in portione infidelitatis, et est plurimus labor, ut intelligat anima quando aut qualiter, si plene aut minus plene ex se fugatus sit dæmon. Si enim in aliqua parte resederit, cum tempus inveniet, cogitationes subjicit cordibus hominum, et illi nescientes unde hæc veniant, suggestionibus dæmonum quasi animæ suæ sensibus credunt. Suggestunt ergo aliis occasione corporeæ necessitatis delicias sequi, aliorum iracundiam excusant per abundantiam fellis, aliorum insaniam nigri fellis vehementia colorant, sed et stultitiam quorundam pro multitudine phlegmatis extenuant. Quod etsi ita esset, tamen hæc singula molesta corpori esse non possent, nisi ex ciborum potumque nimietate, qui cum justo amplius sumuntur, abundantia eorum quam decoquere naturalis non sufficit calor, crudescit in venenum quoddam, idque visceribus venisque omnibus sentinæ in modum redundans, motus corporis insanos reddit et turpes. Propter quod in omnibus est obtinenda parcimonia, ut neque dæmonibus locus detur, neque anima ab eis obsessa una cum ipsis tradatur æternis ignibus crucianda.

XIX. Est et alius error dæmonum, quem subji-ciunt sensibus hominum, ut putent se ab his qui dicuntur dii perpeti quæ patiuntur, quo per hæc, sacrificia offerentes et munera, quasi repropitiante eos, cultum falsæ religionis affirmant, nos vero refugiant qui pro salute eorum satagimus, ut ab errore liberentur; sed hoc, ut dixi, faciunt ignorantes quod dæmones ista sibi suggerant, ne salventur. Est ergo in potestate uniuscujusque, quia liberi arbitrii factus est homo, utrum nobis velit audire ad vitam, an dæmonibus ad interitum. Aliis etiam dæmones in visu per diversas imagines apparentes, interdum minas intendunt, interdum sanitates incommoditatibus pollicentur, ut his quos decipiunt deorum nihilominus de se inserant opinionem, et quod sint dæmones ignoretur. Sed nos non latent, scientes mysterium creaturæ, et quam ob causam dæmonibus hæc agere in præsentī sæculo permittatur, ut vel transformari eis liceat in quas volunt imagines, vel suggerere pravas cogitationes, vel inserere se per cibos et potum sibi consecratum mentibus vel corporibus eorum, qui ex eo sumpserint, vel ad idoli alicujus venerationem somnia vana confingere.

XX. Et tamen quis ita sine sensu invenitur, cui persuaderi debeat, ut idolum colat, sive illud ex auro sive ex quolibet metallo factum sit? Cui non

²⁰ Matth. xxi, 22.

palam est id esse illud metallum, quod artifex voluit? Quomodo ergo inesse ibi divinitas putanda est, quod si noluiisset artifex, omnino non esset? aut quomodo inde futura sibi annuntiari sperent, ubi nec presentium aliquis intellectus est? Quamvis etiamsi aliquid divinarent, non continuo dii haberi possent; quia aliud est divinatio, aliud divinitas. Nam et Pythones divinare videntur, et non continuo dii sunt, demique a Christianis hominibus effugantur (3); et quomodo Deus est, qui fugatur ab homine? Sed dicis fortasse: quid quod sanitates efficiunt, et quomodo quis curetur ostendunt? Hæc ratione celandi sunt etiam medici ut dii, multos enim sanant, et quanto quis peritior fuerit, tanto plures sanabit.

XXI. Unde constat, istos cum sint dæmonici spiritus, et multo citius scire aliqua et multo perfectius; non enim ad descendendum tarditate corporis degravantur. Et ideo quæ medici longo tempore et labore plurimo assequuntur, hæc illi tanquam spiritus, absque mora ulla et absque difficultate cognoscunt. Non ergo mirum est, si plus aliquid quam homines sciunt; sed hoc intuendum est, quod ea quæ sciunt, non ad salutem sed ad deceptionem proferunt animarum, ut per hæc eas cultum falsæ religionis edoceant. Sed Deus, ne tantæ deceptionis error lateret et errantibus ipse causa videretur existere, qui tantum eis licere permisit, ut per divinationes, per curationes et per somnia decipere homines possint, clementiæ suæ remedium providit hominibus, et distinctionem falsi verique scire cupientibus in propatulo posuit. Est ergo ista distinctio (4): Quod a vero Deo dicitur sive per prophetas, sive per visiones diversas, semper verum est: quod autem a dæmonibus prædicatur, non semper verum est. Est ergo evidenti indicii, non a vero Deo dici ea, in quibus aliquando mendacium est, in veritate enim nunquam mendacium est, in his autem qui mentiantur, potest aliquando et veritatis aliquid admisceri, per quod mendacia condiantur.

XXII. Quod si dicat aliquis: Quid enim opus erat hoc ipsum, ut eis permitteretur vel aliquando verum dicere, et per hoc tantum errorem mortalibus introduci, audiat ad hæc: Si eis nunquam fuisset indultum veri aliquid dicere, omnino nec prædicarent aliquid; non prædicentes autem, nec quod essent dæmones cognoscerentur. Quod si ignorarentur esse dæmones in hoc mundo, agonis nostri et certaminis nos causa latuisset, et pateremur palam quæ geruntur in occulto: quippe si

agendi tantum adversum nos, et nihil loquendi facultas eis concessa videretur. Nunc autem ubi aliquando vera, aliquando falsa dicuntur, debemus agnoscere, ut superius dixi, dæmonum et non Dei esse responsa, apud quem mendacium nunquam est.

XXIII. Quod si curiosius quis progrediens dicat: Quid enim opus erat huiusmodi mala a Deo fieri, quibus ad subvertendas mentes humanas tanta esset intentio? Hæc proponenti respondebimus: requirendum esse primo omnium, si est aliquid in substantia malum. Et quamvis sufficeret dicere ad eum, quia non est conveniens ut creatura iudicet Creatorem, sed illius est iudicare opus alienum qui aut similis artificii aut similis potentiae est; tamen ne circuitionibus utamur, absolute dicimus in substantia nihil esse mali. Quod si ita est, substantiarum conditor frustra culpatur?

XXIV. Sed occurre mihi et dices: Etiamsi ex arbitrii libertate in hoc ventum est, nunquid ignorabat ille qui creabat eos, quod in malum declinaturi essent quos creabat? Oportuit ergo nec creari eos, quos deviaturos ab itinere iustitiæ prævidebat. Audiant ad hæc qui ita proponunt, quod huiusmodi assertionibus illud voluit ostendere, cur non malitia eorum qui nondum erant, bonitatem vice-rit Creatoris. Si enim volens implere numerum et mensuram creationis suæ, extimuisset eorum qui futuri erant malitiam, et quasi qui aliam nullam invenire viam remedii ac medicinæ potuisset, nisi hoc solum ut retraheret se a proposito creandi, ne sibi ascriberetur malitia eorum qui futuri erant; quid aliud per hæc doceretur, nisi indigna passio et indecora fragilitas Conditoris, qui ita pertimerit eorum actus qui nondum erant, ut a proposito conditione cessaret?

XXV. Sed his procul amotis illud animo contem-plemur, quia Deus universitatis conditor conditionis suæ futuras differentias prævidens, unicuique creaturæ secundum proprios motus, quos ex arbitrii libertate proferebat, prospexit et prævidit diversos ordines atque officia differentia, ut cum unus esset substantiæ omnes secundum creaturæ rationem, esset tamen diversitas in ordinibus et officiis secundum proprios animorum motus, ex arbitrii libertate proferendos. Prævidebat ergo futuras in creaturis culpas, et iustitiæ ejus ratio poscebat, ut emendationis causa culpas poena sequeretur. Oportuit ergo esse et poenarum ministros, quos tamen libertas arbitrii in hunc ordinem traheret; præter hæc autem et debuerunt

COTELERII NOTÆ.

(3) A Christianis hominibus effugantur. Lege Actuum xvi, 16 et seq., ibique interpretes.

(4) Est ergo ista distinctio, etc. Hinc auctor Operis imperfecti in Matthæum, alius a Joanne Chrysostomo, hom. 19, ad cap. vii, vers. 22: Ergo prophetant in nomine Christi, in spiritu autem diaboli. Quales sunt divinatores. Sed sic discernuntur:

quoniam diabolus interdum verum dicit, sanctus autem Spiritus nunquam interdum mentitur. Concessum est autem diabolo et interdum veritatem dicere, ut mendacium suum rara veritate commendet. Si autem nunquam diceret verum, nec ad tentationem poterat sufficere, vel proficere seductio ejus. Vide Hermæ mandatum 10.

habere quos vincerent hi, qui agones susceperant a cœlestium prœmiorum. Sic ergo nec ea quæ putantur mala, vacant ab utilitate, dum victi his a quibus vincuntur, licet inviti prœmia æterna conquirunt. Sed de his ista sufficiant, processu enim temporis etiam secretiora pandentur.

XXVI. Nunc ergo quoniam nondum intelligitis, quanta vos ignorantie caligo circumstet, interim vobis vole exponere, unde colendi idola exordium mundo huic datum sit. Idola autem dico exanima simulacra quæ colitis, sive lignea, sive fictilia, sive lapidea, vel area vel ex quibuscunque aliis sumpta sunt metallis; horum ergo initium tale est. Angeli quidam relicto proprii ordinis cursu, hominum favere vitis cœpere et libidini eorum quodammodo indignum prœbere ministerium, quo illorum opera suis magis voluptatibus morem gererent, quique ne sponte inclinati viderentur ad in-

digna ministeria, docuerunt homines (5), quod dæmones artibus quibusdam obedire mortalibus, id est, magicis invocationibus possent, ac velut ex fornace quadam et officina malitiæ totum mundum, subtracto pietatis lumine, impietatis fumo repleverunt.

XXVII. Pro his et aliis nonnullis causis diluvium mundo introductum est, sicut jam in aliis dictum est et dicemus; et omnes qui erant super terras, deleti sunt, excepta Noe familia, qui cum tribus filiis eorumque uxoribus superavit. Ex quibus unus Cham nomine, euidam ex filiis suis qui Mesraim appellabatur, a quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus (6), male compertam magicæ artis tradidit disciplinam; hunc gentes quæ tunc erant Zoroastrem (7) appellarunt; admirantes primum magicæ artis auctorem, cujus nomine etiam libri super hoc plurimi habentur (8). Hic ergo astris multum ac fre-

COTELERII NOTÆ.

(5) Docuerunt homines, etc. Ab angelis desertoribus inventam fuisse ante diluvium magiam, cum aliis pariter velitis ac supervacaneis artibus, dicunt Patres post librum Benochi; quemadmodum colligere est ex fragmento illius Operis, et ex hoc Clementis Alexandrini testimonio in *Hypotyposibus* p. 808: Ἦδη δὲ καὶ ἐνὶ χρόνῳ, τοὺς παραβάοντας ἀγγέλους διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους ἀστρονομίαν, καὶ μαντικὴν, καὶ τὰς ἄλλας τέχνας. Addiderunt nonnulli, quod Cham scelestas artes, ne diluvio perirent, laminis et lapidibus insculperit. Videsis Cassianum, collat. 8, cap. 24, ibique notas. Intelligesque eam ob rem a Gilda in conciliis Anglicanis Chamum appellari magicæ artis scribam.

(6) A quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus. Οὗτος Μεσραϊμ ὁ Αἰγύπτιος μετέπειτα ἐπὶ τὰ ἀνατολικά μέρη οἰκίσας, οἰκίταις γίνεται Βακτρῶν, τὴν ἑσπερίαν Περσίδος λέγει Ἀπόδα τῶν μεγάλων Ἰνδῶν. In *Chronico Raderiano* seu *Alexandrino*, p. 63.

(7) Zoroastrem. Sic etiam Mesraimum et Zoroastrem pro eodem homine habet auctor *Chronici Alexandrini* appellati, citata mox pag. Ast ei qui composuit *Historiam scholasticam* in *Genes*, cap. 39, Zoroastres est Cham; Gregorio Turonensi, lib. 1 *Histor.*, cap. 5, est Chus; scriptori *Clementinorum*, ix, 4, Neurod. Ab aliis autem apud Epiphanium, initio *Panarii*, p. 7, indeque apud Procopium *Gazæum* ad *Genes*, xi, Zoroaster putatur esse Assur; ab aliis alius. Ὁ δὲ αὐτός, ait de Platone Clemens Alexandrinus, *Strom.* v, pag. 598, 599, ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας, Ἦρδς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Περσῶν, μέμνηται, ὅς ἐστι Ζωροάστρης. Αὐτὸς γοῦν ὁ Ζωροάστρης γράφει: Τάδε συνέγραψα Ζωροάστρης ὁ Ἀρμενίου, τὸ γένος Περσῶν. Quem locum ideo protuli, ut ex eo ac ex consimili Plutarchi *Sympos.* x, 4, prout a viris doctis emendatus fuit, probabilior lectio reddatur, cum Origeni, lib. 11 *contra Celsum*, pag. 72, tum *Æneæ Gazæ* in Theophrasto ante finem, τὸν Ἀρμενίου, pro vulgata τὸν Ἀρμένιον. Nam quid cogit dicere Platonem ab iis non fuisse intellectum: sicut videtur Apuleius in *Apologia* male accepisse verba ejusdem philosophi Alcibiade 1, μαγείαν τὴν Ζωροάστρου τοῦ Ἀρμενίου, hoc est, magiam Zoroastris, filii Oromasis; quia dicit, a Zoroastre et Oromaze. Cogitent quoque hanc litterarum periti de verbis Arnobii lib. 1: Age nunc veniat, quando per igneam Zonam magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut assentiamur auctori, Bactrianus:

et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas *Historiarum* exponit in primo, Armenius Zostriani (male corrigunt, Ostanis, cum Zostriani mentionem faciat Porphyrius in *Vita Plotini*) nepos, et familiaris Pamphylus Cyri, num legi debeat: Zostriani nepos et familiaris, Pamphylus Er. Sed et constat multos vixisse Zoroastres, et confusam fuisse illorum historiam. Nec solum in homine mago magicæque inventore variatum, verum et in nomine illius. Dicitur quippe etiam Zoroastres, Oxyartes Diodori Siculi; Zaras vel Nazaratus Alexandri Polyhistoris apud Cyrillum Alexandrinum iv *contra Julianum*, pag. 133; Clementem Alex., *Stromateo* 1, pag. 304 (cum ejus verbis operæ pretium fuerit conferre locum Gregorii Barhebraei de Zoroastre, citatum in notis Abrahami Ecchellensis ad catalogum Hebedjesu, pag. 267, 268); Zabratas Malchi sive Porphyrii in *Vita Pythagoræ*, p. 9; Zaratas Plutarchi *Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχρονομίας* statim ab initio, et auctoris. Φιλοσοφούμενων quæ Origeni ascribuntur; Zares Suidæ in voce Πυθαγόρας Σάμιος. Et (ut omittam fictum ex istis a fictilio Abdia Zaroomagiam) Zoroadus et Zarades memoratus in *Agathia*, lib. 11 *Hist.* et apud Theodorum serm. 9. De legibus Zarades dictus, Zarades vero forsitan corrupte apud Photium cod. 81, ex Theodoro Mopsuesteno: Ἐκτίθεται τὸ μαρὸν τῶν Περσῶν δόγμα, ὃ Ζωροάδης ἐσθήγησεν, ἦτοι παρὰ τοῦ Ζωροάδου ἐν ἀρχηγὸν πάντων εἰσάγει, etc. Unde suspicor debere corrigi finem epistolæ 323 S. Basilii, de Magis: Ζωροάδην τινὰ ταυτοῖς ἀρχηγὸν τοῦ γένους ἐπισημίζουσι, scribendumque, Ζωροάδην, vel Ζωροάδην. Ad Zaradem redeo, qui fuit etiam per Manichæos celebratus, et appellatur a Victorino Afro adversus illos pugnante, Zoradis; a Petro Siculo *Historiæ* p. 30, Zaranes, Ζαράνης, sed lege Ζωροάδης, ut habetur in *Euchologio Goariano*, p. 885, et in *Anathematismis*, quos scriptos Manichæi quando resiliabant ab hæresi, offerre Ecclesiæ tonebantur. Illos anathematismos ut ad cognitionem totius Manichæicæ historiæ admodum utiles, tecum e Regia librorum supellectile, ms. 1818, communico. — Habes infra hoc monumentum in Appendice his *Recognitionum* libris subjecta, num. 3.

(8) Cujus nomines etiam libri super hoc plurimi habentur. Verum pseudepigraphi, ut et omnes alii qui Zoroastri tributi reperiuntur tum in antiquorum scriptis, tum in mss. codicibus. Confer locum Clementis Alex., lib. 1 *Strom.*, pag. 304 de Apocryphis Zoroastris magi circumlatis, in *Gnostica hæresi*;

quenter intentus (9), et volens apud homines videri Deus, velut scintillas quasdam ex stellis producere et hominibus ostentare cœpit, quo rudes atque ignari in stuporem miraculi traherentur, cupiensque augere de se huiusmodi opinionem, sæpius ista moliebatur usquequo ab ipso dæmone, quem importunius frequentabat, igni succensus concremaretur.

XXVIII. Sed stulti homines qui tunc erant, cum debuissent utique opinionem, quam de eo conceperant abjicere, quippe quam pœnali morte ejus viderant confutatam, in majus eum extollunt. Extructo enim sepulcro ad honorem ejus, tanquam amicum Dei ac fulminis ad cœlum vehiculo sublevatum, adorare ausi sunt et quasi vivens astrum colere. Hinc enim et nomen post mortem ejus Zoroaster, hoc est vivum sidus (10), appellatum est ab his, qui post unam generationem Græcæ linguæ loquela fuerant repleti. Hoc denique exemplo etiam nunc multi eos qui fulmine obierint, sepulcris honoratos tanquam amicos Dei colunt (11). Hic ergo cum quartadecima generatione cœpisset, quintadecima defunctus est, in qua turris ædificata est, et linguæ hominum multipliciter divisæ sunt.

XXIX. Inter quos primus magica nihilominus arte quasi corusco ad eum delata, rex appellatur quidam Nomrod, quem et ipsum Græci Ninum vocaverunt, ex cujus nomine Ninive civitas vocabulum sumpsit (12). Sic ergo diversæ et erraticæ superstitiones ab arte magica initium sumpsere. Etenim

A quoniam difficile erat humanum genus ab amore Dei abstrahi, et ad surda atque exanimæ simulacra deduci, idcirco excelsioribus usi sunt magi molitionibus, ut astrorum signis ac motibus, tanquam cœlitus et voluntate Dei delatis, ad suadendos cultus erraticos verterentur. Et ejus quem supra diximus indignatione dæmonis, cui nimis molestus fuerat conflagrasse, busti cineres (13), tanquam fulminei ignis reliquias colligentes hi, qui erant primitus decepti, deferunt ad Persas, ut ab eis tanquam divinus e cœlo lapsus ignis, perpetuis conservaretur excubiis, atque ut cœlestis Deus coleretur.

XXX. Simili exemplo (14) etiam per cætera loca reliqui homines his, quos vel in artibus aliquibus vel in virtute fuerant admirati, vel certe in amore plurimo habuerant, templa construere, imagines collocare, mysteria et cærimonias ac sacrificia instituere (15), et per omnia deorum de his famam posteris tradere gestierunt, eo præcipue quod ut supra diximus, phantasiis aliquibus magicæ artis fulti videbantur, ut invocatione dæmonum agi ab his aliquid ad deceptionem hominum moverique videretur. His adjiciunt et solemnitates quasdam ac temulenta convivium, quibus et homines libentius indulgerent, et dæmones crapulis tanquam vehiculis illati, ipsis eorum visceribus miscerentur, in quibus collocati ad omnem voluntatem suam actus hominum cogitationesque deflecterent. Huiusmodi igitur ex initio erroribus introductis, eisque libidine et temulentia, qua carnales homines maxime dele-

COTELERII NOTÆ

Prodici, cum loco Porphyrii in *Vita Plotini* de libro adulterino Zoroastri nomine inscripto apud Gnosticos. Addo ex recenti lectione, in *Dictionario Latino-Persico*, p. 6, mentionem fieri Exegeseos libri Zind dicti, quo religionis magicæ seu colendi ignis præcepta tradidit Zoroastres.

(9) Hic ergo astris multum ac frequenter intentus, etc. De Zoroastro igne varii varia. Dio Chrysostomus, orat. 36; Nicolaus Damascenus in *Collectaneis* Constantini Porphyrogenetæ; Ammianus Marcellinus lib. xxiii; auctor *Clementinorum*, hom. 9, cap. 3, seq.; Arnobius lib. 1; qui *Chronicon* a Raderio editum composuit p. 88; Gregorius Turonensis *Historiarum* lib. 1, cap. 5; Suidas in *Zoroastro*; Cedrenus, p. 13, et Glycas, p. 129.

(10) Zoroaster, hoc est vivum sidus. Gregorius Turonensis pari modo interpretatur, *viventem stellam*. Apud Laertium autem in *Proœmio*, *Dion Historiarum* lib. v: Ἀστροθύτην, astrorum sacrificulum. In *Clementinis*, ix, 5: Ζωροάστρης, διὰ τὴν τοῦ ἀστροῦ κατ' αὐτοῦ ζῶσαν ἐνεχθῆναι ποίην. Multo recentiores, qui more majorum in huiusmodi nominum explicationibus, re omnino incerta, mirum quantum sibi indulgeant. Consulere potes Scaligerum ad Eusebii *Chronologica*, ubi de Zoroastro; Croium in quædam loca Origenis, Irenæi, Tertulliani et Epiphani, p. 31, illiusque antagonistas Petavium *Appendix ad Synesianas notas* cap. 4; Salmasium *De lingua Hellenistica* p. 568; et Bochartum, *Geographiæ sacræ* parte 1, lib. iv, cap. 1. Vid. et Thomam Hyde in *Hist. vel. Persar.* CLEM.

(11) Tanquam amicos Dei colunt. In *Clementinis*, ὡς θεοφίλοι. Artemidorus lib. ii, cap. 8, *De fulmi-*

natis: Λαμπρὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῖς περιβέβηται, ὡς ὑπὸ Διὶ περιτυμμένοις. Splendida autem vestimenta eis circumdantur, velut honore a Jove affectis; et multis interpositis: Ὁδὲς καραυνωθεὶς ἀτιμὸς ἐστίν· ὁδὲν γὰρ καὶ ὡς θεὸς τιμάται. Nullus fulmine ictus infamis et ignominiosus existit: unde etiam velut deus colitur. Festus: Pullus Jovis dicebatur Q. Fabius, cui Eburno cognomen erat propter candorem, quod ejus natis fulmine icta erat. Antiqui autem puerum, quem quis amabat, pullum ejus dicebant.

(12) Græci Ninum vocaverunt, etc. Si jungatur iste locus cum illo *Clementinorum* in *Chronici Alexandrini* p. 64, dicetur, Assyrios, ac postea Græcos, Nemrodum nomine Nini appellasse; ex eo autem nomine dictam fuisse urbem Niniven, quam Assur condidit.

(13) Busti cineres, tanquam fulminei ignis reliquias, etc. De superstitione Persarum erga Zoroastri reliquias et ignem e cœlo lapsum, præter *Recognitiones et Clementina*, *Chronicum Alexandr.*, p. 88, 94; Suidas in *Zoroastro*; Cedrenus, p. 13, 18; Glycas, p. 129, 140; Tzetzes, *Hist. Chil.* iii, cap. 66; et Ammianus Marcellinus, *Rerum-gestarum* lib. xxiii, edit. Vales., p. 253.

(14) Simili exemplo, etc. Victorinus Massiliensis, lib. iii *Commentariorum in Genesim*, a Nemrodo filium unicum amissum, statua, aris et divinis honoribus donatum fuisse canit.

(15) Sacrificia instituere. Ridicule in Cedreno, ubi de Cecrope, ediderunt, οὗτος πρῶτος βοῦν ἐθαύμαζε, pro ἐθυσίαζε, vel quemadmodum apud Eusebium, ἐθυσσε.

stantur, adjutis, religio Dei quæ per continentiam A sobrietatemque constabat, rarescere inter homines atque aboleri propemodum cœpit.

XXXI. Nam cum ex initio homines, utpote justum et omnia contuentem Deum colentes, neque peccare auderent neque injuriam facere proximis suis, certi quod uniuscujusque actus et motus aspiceret Deus : ubi religionis cultus ad simulacra exanima conversus est, tanquam de quibus certi essent, quod neque viderent neque audirent neque moverentur in aliquo, licenter peccare et in omne facinus progredi cœpere, quippe qui nihil pati vererentur ab his quos colebant ut deos. Hinc bellorum rabies exarsit, hinc prædæ, rapinæ, captivitates, et libertas in servitutem redacta, prout quisque potuit libidini et cupiditati suæ satisfecit, quamvis satisfacere cupiditati nulla vis possit. Sicut enim ignis quanto magis ligna acceperit, tanto amplius accenditur et invalescit, ita et cupiditatis rabies, per ea quæ adipiscitur, auctior et vehementior efficitur.

XXXII. Propter quod incipite jam mellore intellectu vobismetipsis resistere in his quæ non recte cupitis, si quo forte modo reparare in vobis ac restituere possitis illam, quæ ex initio mortalibus a Deo tradita est, religionis puritatem et innocentiam vitæ, ut per eam vobis etiam spes bonorum immortalium reparetur ; et agatis gratias largitori omnium patrî, pereum quem posuit regem pacis et thesaurum ineffabilium bonorum, ut in præsentibus quidem tempore diluantur peccata vestra per aquam fontis, aut fluminis, aut etiam maris, invocato super vos trino beatitudinis nomine, ut per hoc non solum fugentur, si intra vos habitant spiritus maligni, verum etiam cum destiteritis a peccatis, et tota fide totaque mentis puritate Deo credideritis, etiam ex aliis vos malignos spiritus et dæmones effugietis, atque a passionibus et languoribus alios liberare possitis. Ipsi enim dæmones sciunt et agnoscunt eos qui se tradiderint Deo, et interdum sola eorum præsentia propelluntur, sicut paulo ante vidistis, quomodo cum vocem tantum salutationis fecissemus ad vos, continuo dæmones propter honorem religionis nostræ exclamare cœperunt, et ne parum quidem temporis potuerunt ferre præsentiam nostram.

XXXIII. Nunquid nos alterius sumus naturæ superioris alicujus, et propterea nos dæmones timeant ? Unius ejusdem vobiscum naturæ sumus, sed religione differimus. Quod et si vos esse vultis, non invidemus, quin potius et hortamur certosque esse vos voluimus, quod cum fuerit in vobis eadem quæ in nobis est fides et religio ac vitæ innocentia, remunerante Deo fidem vestram, erit par vobis atque eadem etiam contra dæmones potestas et virtus. Sicut enim is qui acceperit sub se milites, etiamsi ipse inferior, et illi superiores sint

viribus, tamen dicit *huc vade, et vadit, et alii veni, et venit, et alii fac hoc, et facit*¹¹, hoc autem potest non propria virtute, sed Cæsaris metu : ita fidelis quisque dæmonibus imperat, etiamsi videatur illi multo esse hominibus fortiores, non propter suam virtutem, sed propter Dei qui eos subjecit potestatem. Nam et quod diximus, ut Cæsar apud omnes milites et in omnibus castris atque in omni regno timeatur, cum sit unus et fortassis exiguus viribus, nonnisi potestate Dei agitur, qui timorem dat omnibus ut uni obtemperent.

XXXIV. Hoc sane scire vos volumus quod dæmon, nisi quis voluntatibus ejus se sponte subderit, potestatem adversum hominem non habet. Unde et ipse qui est princeps malitiæ, ad hunc quem diximus a Deo destinatum regem pacis accessit tentans, et polliceri ei cœpit omnem gloriam mundi, quod cum aliis obtulisset decipiendi causa, adoratum se noverat. Impius et immemor sui, quod est proprium et speciale malitiæ, adorandum se ab eo præsumebat, a quo se noverat destruendum. Dominus ergo noster unius Dei cultum confirmans, respondit ei : *Scriptum est : Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*¹² ; qua responsione deterritus, et metuens ne unius et veri Dei repararetur vera religio, festinat continuo emittere in hunc mundum pseudoprophetas et pseudoapostolos falsosque doctores, qui sub nomine quidem Christi loquerentur, dæmonis autem facerent voluntatem.

XXXV. Propter quod observate cautius, ut nulli doctorum credatis, nisi qui Jacobi fratris Domini ex Hierusalem detulerit testimonium, vel ejus quicumque post ipsum fuerit. Nisi enim quis illuc ascenderit, et ibi fuerit probatus quod sit doctor idoneus et fidelis ad prædicandum Christi verbum ; nisi, inquam, inde detulerit testimonium, recipiendus omnino non est ; sed neque propheta, neque apostolus in hoc tempore speretur a vobis aliquis alius præter nos. Unus enim est verus propheta, cujus nos duodecim apostoli verba prædicamus. Ipse enim est annus Dei acceptus, nos apostolos habens duodecim menses¹³. Qua autem causa vel mundus ipse factus sit, vel diversitates quæ sunt in eo acciderint, et cur ad reparationem ejus veniens Dominus noster, elegerit nos duodecim apostolos et miserit, alias latius explanabitur. Interim nos jussit exire ad prædicandum et invitare vos ad cœnam Regis cœlestis, quam præparavit Pater in nuptiis Filii sui, et ut demus vobis indumenta nuptialia¹⁴, quod est gratia baptismi, quam qui fuerit consecutus, tanquam vestimentum mundum, cum quo ei ingrediendum est ad cœnam regis, observare debet, ne peccato aliqua ex parte maculetur, et ob hoc tanquam indignus et reprobis abjiciatur.

XXXVI. Causæ autem quibus maculetur istud

¹¹ Matth. viii, 9. ¹² Matth. iv, 10. ¹³ Luc. iv, 19. ¹⁴ Matth. xxii, 2-14.

indumentum hæ sunt : si quis recedat a patre et conditore omnium Deo, alium recipiens doctorem præter Christum, qui est solus fidelis ac verus propheta, quique nos duodecim apostolos misit ad prædicandum verbum ; et si quis de substantia divinitatis quæ cuncta præcellit, aliter quam dignum est sentiat, hæc sunt quæ usque ad mortem baptismi polluunt indumentum. Quæ vero in actibus polluunt, ista sunt : homicidia, adulteria, odia, avaritia, cupiditas mala. Quæ autem animam simul et corpus polluunt, ista sunt : participare dæmonum mensæ, hoc est, immolata degustare, vel sanguinem, vel morticinum quod est suffocatum, et si quid aliud est quod dæmonibus oblatum est. Hic ergo vobis sit primus gradus ex tribus, qui gradus triginta ex se gignit mandata ²², secundus vero qui

²² Matth. xiii, 23.

A sexaginta, tertius qui centum, sicut alias vobis de his plenius exponemus.

XXXVII. Et hæc cum dixisset, ac præcepisset ut die postera ad eundem locum maturius convenirent, turbas dimisit ; quibus recedere nolentibus, ait Petrus : Donate mihi hanc gratiam propter hesterni itineris labores ; et nunc discedentes die crastina maturius convenite ; et ita cum lætitia discessere. At Petrus paululum me secedere præcipiens orationis causa, jubet post hæc in loco horti quem umbra contegebat, accubitus sterni, et unusquisque ex more recognoscens proprii ordinis locum, cibum sumpsimus. Tum deinde quia supererat adhuc aliquantulum diei, de mirabilibus Domini collocutus nobiscum, vespere facto ingressus cubiculum quievit.

LIBER QUINTUS.

I. Sequenti autem die, paulo citius quam solebat consurgens Petrus, invenit nos dormientes ; quod ubi sensit, quasi ipse adhuc dormire volens, silentium sibi fieri jussit, ut nobis quiescendi facultatem daret. Ubi autem relecti somno exsurreximus, invenimus eum oratione facta intra cubiculum opperientem nos. Et cum jam esset crepusculum, salutans ex more breviter allocutus est, et continuo ad consuetum locum docendi gratia procedit, ubi cum vidisset ad audiendum plurimos convenisse, primo religionis ritu pace eis invocata, dicere hoc modo cœpit :

II. ²³ Deus creator omnium ex initio ad imaginem suam hominem fecit, eique dominationem terræ marisque et aeris ipsius dedit, sicut et verus nobis propheta narravit, et ipsa rerum ratio docet ; solus enim est rationabilis, et consequens est ut ratio irrationabilibus dominetur. Hic ergo ab initio cum adhuc justus esset, cupetis vitiis et omni fragilitate superior erat ; ubi autem peccavit, sicut hesterno die docuimus, et factus est servus peccati, simul et fragilitati efficitur obnoxius. Quod idcirco scriptum est, ut sciant homines quia sicut ex im-

pietate passibiles facti sunt, ita per pietatem possunt esse impassibiles (16), et non solum impassibiles, verum et parva in Deum fide aliorum passionibus curantes. Ita enim verus propheta nobis promisit dicens : *Amen dico vobis, quia si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc, et transibit* ²⁷. Hujus vocis etiam vos ipsi documenta accepistis ; hesterno enim die vidistis quomodo astantibus nobis, dæmones cum passionibus quas hominibus invexerant, transierunt et fugati sunt.

III. Quia ergo alii quidem homines patiuntur, alii patientes sanant, causa sine dubio vel patiendi vel curandi noscenda est, quæ non alia esse, quam patientibus quidem infidelitatis, curantibus vero fidei demonstratur. Infidelitas enim dum non credit futurum judicium Dei, peccandi licentiam præbet, peccatum vero hominem passionibus obnoxium facit. Fides autem futurum esse Dei judicium credens continet homines a peccato ; non peccantes vero non solum liberi sunt a dæmonibus et passionibus, verum et aliorum dæmones et passionibus fugare possunt.

²³ Cap. 2 - 35 desunt in codd. Lipsæ Cohærent autem ea quæ sequuntur cum superioribus hoc modo : *pace eis invocata, aliqua illis de hominis creatione et lapsu exposuit. Et post hæc jussit sibi eos,* etc. ²⁷ Matth. xvii, 19.

COTELERII NOTÆ.

(16) *Impassibiles.* Ἀπάθεια et ἀναμαρτυρία, si stricte sumantur, sunt imperturbabilitas et impeccabilitas, imperturbatio et impeccantia. Verum laxius interdum usurpantur a sanctis Patribus, pro eo statim in quo positus vir sanctus, per gratiam Dei minus crebris minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit : Ἀπάθεια, inquit Maximus, *De charitate*, centuria 1, cap. 36, ἐστὶν εἰρηνικὴ κατὰστασις ψυχῆς, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται πρὸς κακίαν. Est ἀπάθεια, *passus animæ status, secundum quem difficulter move-*

tur anima erga malitiam, δυσκίνητος, non ἀκίνητος. Reddi autem debet vox ἀπάθεις Clementi Alexandrino Strom. vii, p. 750, ubi ἀπειθείς ediderunt, εὐπειθείς correxerunt ac verterunt. Καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ ἀπάθεις, ἣν μὴ ἀμνησικακοὶ τέλειον γινόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύχονται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. Porro auctor *Recognitionum impassibiles* eos appellat, qui propter innocentiam vitæ nec incursantur a dæmonibus, nec morbis affliguntur.

IV. Ex his ergo omnibus colligitur, quod origo A totius mali ab ignorantia descendat, et ipsa sit malorum omnium mater, quæ incuria quidem et ignavia gignitur, negligentia vero alitur et augetur atque in sensibus hominum radicitur, quam si quis forte doceat effugandam, velut antiquis et hæreditariis sedibus moleste et indignanter avellitur. Et ideo paululum laborandum nobis est, ut indagantes ignorantiae præsumptiones scientiæ ratione reseccemus, in his præcipue qui in aliquibus minus rectis opinionibus præventi sunt, per quas quasi sub specie alicujus scientiæ, ignorantia in eis vehementius radicata est; nihil enim gravius quam si id quod ignorat quis, scire se credat, et defendat verum esse quod falsum est, quod tale est, quale si quis ebrius sobrium se putet et agat quidem cuncta ut ebrius, sobrium se tamen et ipse putet et dici a cæteris velit. Ita sunt ergo et hi qui ignorantes quod verum est, speciem tamen alicujus scientiæ tenent, et mala quasi bona gerunt, atque ad perniciem quasi ad salutem festinant.

V. Propter quod ante omnia properandum est ad agnitionem veritatis, ut possimus quasi lumine nobis inde succenso, errorum tenebras depellere; grande enim malum est, ut diximus, ignorantia; sed quia substantiam non habet, facile ab his qui studiosi sunt, effugatur. Non enim aliud est quidem ignorantia, nisi non agnovisse quod expedit; ubi autem agnoveris, perit ignorantia. Quæri ergo magno opere debet veritatis agnitio, quam nemo alius potest assignare, nisi verus propheta. Hæc enim porta est vitæ volentibus ingredi, et iter operum bonorum pergentibus ad civitatem salutis.

VI. Si quis sane audiens sermonem veri prophetae, velit recipere aut nolit, et amplecti onus ejus, id est mandata vitæ, habet in sua potestate; liberi enim sumus arbitrii. Nam si hoc esset, ut audientes eum jam non haberent in potestate aliud facere quam audierant, vis erat quædam naturæ, per quam liberum non esset ad aliam migrare sententiam. Aut si rursus ex audientibus nullus omnino reciperet, et hoc naturæ vis erat, quæ unum aliquid fieri cogeret, et alteri parti non daret locum. Nunc autem quia liberum est animo, in quam velit partem declinare judicium suum, et quam probaverit eligere viam, constat evidenter inesse hominibus arbitrii libertatem.

VII. Igitur priusquam audiat quis quod ei expedit, certum est quia ignorat, et ignorans vult et desiderat quod non expedit agere, propter quod pro hoc non judicatur. Cum vero audierit causas erroris sui, et rationem veritatis acceperit, tunc si permanserit in his erroribus quibus dudum fuerat præventus, recte jam vocabitur ad judicium poenas daturus, cur vitæ ejus spatium quod ad bene vivendum accepit, in ludibriis consumpsit errorum. Qui vero audiens hæc libenter accipit, et gratu-

latur bonorum sibi doctrinam fuisse delatam, requirit intentius et discere non desinit, usquequo cognoscat, si est vere aliud sæculum, in quo bonis præmia præparata sunt; et cum certus de hoc fuerit, gratias agens Deo, quod sibi veritatis lumen ostenderit, de cætero dirigit actus suos in omnibus operibus bonis, quorum sibi in futuro mercedem certus est præparatam, per omnia demirans et stupens cæterorum hominum errores, et quod ante oculos positam veritatem nemo videat. Ipse tamen gaudens super divitiis sapientiæ quas invenit, insatiabiliter eis perfrui cupit et exercitio bonorum operum delectatur, festinans ad sæculum futurum mundo corde et pura conscientia pervenire, ubi etiam videre Deum regem omnium possit.

B VIII. His autem omnibus carere nos et fraudari, sola facit ignorantia. Dum enim ignorant homines quantum boni habeat scientia, ignorantiae malum de se non patiuntur excludi; nesciunt enim quanta sit in horum permutatione diversitas. Propter quod consilium do unicuique discentium, libenter præbere aures verbo Dei, et cum amore veritatis audire quæ dicimus, ut mens optimo semine suscepto, per honos actus lætos afferat fructus. Nam si me docentem quæ ad salutem pertinent, recipere quis abnuat, et animo pravis opinionibus occupato obsistere nititur, non ex nobis, sed ex semetipso habebit pereundi causam. Debet enim justo judicio examinare quæ dicimus, et intelligere quia verba loquimur veritatis, ut cognitis his quæ sunt ut sunt, et in bonis actibus dirigens vitam suam, regni cælorum possit particeps inveniri, subjiciens sibi carnis desideria, et dominus eorum factus, ut ita demum etiam ipse fiat dominatoris omnium jucunda possessio.

IX. Nam qui permanet in malo et servus est mali, non potest effici portio boni, donec permanet in malo, quia ab initio, ut ante diximus, duo regna statuit Deus, et potestatem dedit unicuique hominum, ut illius regni fiat portio, cui se ad obediendum ipse subjocerit. Et quia definitum est apud Deum, non posse unum hominem utriusque regni esse servum, omni studio date operam, in boni regis fœdus ac jura concurrere. Propter hoc denique verus propheta cum esset præsens nobiscum, et quosdam ex divitibus negligentes erga Dei cultum videret, hujus rei ita aperuit veritatem: *Nemo potest, inquit, duobus dominis servire, non potest Deo servire et mammonæ*¹¹; mammona patria eorum voce divitias vocans.

X. Ille ergo est verus propheta, qui in Judæa nobis apparuit ut audistis; qui stans publice sola jussione faciebat cæcos videre, surdos audire, fugabat dæmones, ægris sanitatem reddebat et mortuis vitam. Cumque nihil ei esset impossibile, etiam cogitationes hominum pervidebat, quod nulli est possibile nisi soli Deo. Ille annuntiavit regnum

¹¹ Matth. vi, 24.

Dei, cui nos de omnibus quæ dicebat, tanquam vero propheta credimus, firmitatem fidei nostræ non solum ex verbis ejus, sed et ex operibus assumentes, quia et dicta legis, quæ ante multas generationes de præsentia ejus exposuerant, in ipso consignabantur, et imagines gestorum Moysi et ante ipsum patriarchæ Jacob, ipsius per omnia typum ferebant. Tempus quoque adventus ejus, hoc est, ipsum in quo venerat, c. ædictum ab eis constat, et super omnia quod esset a gentibus expectandus, sacris litteris comprehensum est, quæ in eo pariter universa completa sunt.

XI. Quod autem Judæorum propheta prædixit eum a gentibus expectandum²⁰, supra modum in eo fidem veri confirmat. Si enim dixisset a Judæis expectandum, non aliquid eximium prophetasse videretur, quod a contribuli populo et a propria gente speraretur is, cujus adventus ad salutem mundi fuerat repromissus; videretur enim magis consequentiæ ratio esse, ut hoc fieret, quam magnificentia prophetalis. Nunc autem cum propheta dicunt, omnem illam spem quæ de salute mundi repromittitur, et novitatem regni quæ instituenda per Christum est, atque omnia quæ de eo indicantur, ad gentes esse transferenda, jam non secundum consequentiam rerum, sed incredibili quodam vaticinationis eventu magnificentia prophetica confirmatur. Judæi namque ex initio adfore aliquando hunc virum per quem cuncta repararentur, verissima traditione susceperant, et quotidie meditantur ac prospicientes, quando ejus fieret adventus, ubi adesse eum viderunt et signa ac prodigia, sicut de eo scriptum fuerat, adimplentem, invidia excecati agnoscere nequiverunt præsentem, in cujus spe lætabantur absentis; intelleximus tamen pauci nos qui ab eo electi sumus.

XII. Hoc autem providentia Dei factum est, ut agnitio boni hujus etiam gentibus traderetur, et hi qui nunquam de eo audierant nec a prophetis didicerant, agnoscerent eum, illi vero qui quotidianis meditationibus agnoverant, ignorarent. Ecce enim per vos nunc qui præsentis estis, et desideratis audire doctrinam fidei ejus et agnoscere quis, et quomodo, et qualis sit ejus adventus, prophetica veritas adimpletur. Hoc est enim quod prædixerunt propheta, quia a vobis quærendus esset, qui de eo nunquam audistis²¹. Et ideo videntes in vobis ipsis prophetica dicta compleri, huic uni recte creditis, hunc recte expectatis, de hoc recte inquiritis, ut non solum expectetis eum, sed et hæreditatem regni ejus credentes consequamini, secundum quod

A ipse dixit, quia unusquisque illius sit servus cui se ipse subjecerit²².

XIII. Propterea ergo evigilate, et Dominum Deumque nostrum vobis ascribite, Dominum qui et cæli ac terræ Dominus est, et ad ipsius vos imaginem ac similitudinem reformatæ, sicut ipse verus propheta docet, dicens: *Estote misericordes sicut et Pater vester cælestis misericors est, qui oriri facit solem suum super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*²³. Hunc ergo imitamini et hunc timete, sicut ut mandatum datur hominibus: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*²⁴. Expedit enim vobis huic uni Domino servire, ut per ipsum cognoscentes unum Deum, a multis quos inutiliter timebatis, liberemini. Qui enim creatorem omnium non timet Deum, sed eos timet quos ipse manibus suis fecit, quid nisi vano et inutili semetipsum obnoxium facit timori? vilioresque se et abjectiores reddit quam sunt illa ipsa, quorum timorem mente concepit. Quin potius per bonitatem ejus qui vos invitat, redite ad priorem nobilitatem vestram, et ex bonis actibus, quod ipsius creatoris vestri imaginem portetis, ostendite, ut ex contemplatione similitudinis ipsius etiam filii ejus esse credamini.

XIV. Incipite ergo a sensibus vestris abjicere vanas idolorum species atque inutiles et inanes timores, ut simul etiam conditionem possitis iniquæ servitutis effugere. Domini etenim vestri effecti sunt illi, qui ne servi quidem utiles vobis esse potuissent. Quomodo enim simulacra exanima vel ad servitutem vobis viderentur idonea, cum neque audiant, neque videant, neque aliquid sentiant? nisi quod ipsa saltem materia ex qua facta sunt, sive auri, sive argenti, vel etiam æris aut ligni, cum possit vobis ad usus necessarios prodesse, vos ex ea formando deos, otiosam per omnia eam atque inutilem reddidistis. Nos ergo annuntiamus vobis verum Dei cultum, simulque monemus et hortamur cultores, ut per bonos actus imitentur eum quem colunt, et ad imaginem ac similitudinem ejus, ut superius diximus, redire festinent.

XV. Velim autem dicerent mihi hi qui idola colunt, si optant similes fieri his quos colunt. Vultne aliquis vestrum sic videre quomodo illi vident? et sic audire quomodo illi audiunt? sic habere sensum quomodo illi habent? Absit hoc ab unoquoque audientium; hoc enim maledictum potius et convicium credendum est (17) homini, qui imaginem Dei in se gerit, etiamsi similitudinem perdidit. Quales ergo dii habendi sunt isti, quos imitari execrabile sit

²⁰ Gen. xlix, 10. ²¹ Isa. lxxv, 1. ²² Joan. viii, 34. ²³ Luc. vi, 36; Matth. v, 45. ²⁴ Deut. vi, 13; Matth. iv, 10.

COTELERII NOTÆ.

(17) Hoc enim maledictum potius et convicium credendum est. Qui solet appellari Eusebius Emisenus, homilia quod idola coli non debeant: Dic mihi, cum lignum veneraris ac lapidem, si tibi diceretur: Talis sis qualis deus tuus; nunquid non convicium

crederes? nunquid non injurias computares? Et illum te non pudet venerari, cujus te nolles similitudinem dici, cui te erubesceres comparari? Et illi tribuis Dei cultum, cui te assimilari gravissimum putares esse maledictum?

cultoribus suis. quorum similitudinem habere contumelia est? Quid ergo? Solvite simulacra inutilia, et facite vasa utilia (18); solvite otiosam pigramque materiam, et facite humano usui apta ministeria. Sed non sinunt, inquit, leges humanæ. Bene, quia humanæ leges, et non ipsorum virtus. Quomodo ergo dii sunt qui humanis legibus et non suis viribus defenduntur? sicque et a furibus canum vigiliis et claustrorum munitionibus conservantur, et hoc si fuerint argentea vel aurea vel etiam ærea; nam lapidea et fictilia ipsa sui vilitate muniuntur, nemo enim lapideum aut fictilem deum furatur. Unde miserabiliores videntur hi, quibus pretiosius metallum pericula viciniora conquirunt. Qui ergo furari possunt, qui ab hominibus custodiri, qui consari et appendi et malleis cædi, isti hominibus sensum habentibus dii debent videri?

XVI. O in quantam miseriam mortalium decedit intelligentia! Nam si mortuos timere summæ stultitiæ ducitur, quid judicemus de his qui deterius aliquid, quam sunt mortui, timent? ista enim simulacra nec in mortuorum numero habenda sunt, quia nunquam vixerunt. Præferenda sunt eis etiam sepulcra mortuorum, quoniam, licet nunc mortui sunt, habuerunt tamen aliquando vitam; isti autem quos colitis, nec eam quidem quæ est in omnibus teterima, ranarum ac bubonum vitam aliquando gesserunt. Sed quid opus est de his plura memorare, cum sufficiat dicere ei qui adorat ea: Non vides quia quem adoras, non videt? audi quia quem adoras, non audit, et intellige quia non intelligit; opus enim mortalis manus est, et necessario sensu caret. Tu ergo adoras insensibilem, cum unusquisque habens sensum, nec ea quidem credat adoranda, quæ a Deo facta sunt et habent sensum (19), id est solem et lunam, vel stellas, omniaque quæ in cælo sunt et super terram. Iustum enim putant, non ea quæ pro mundi ministerio facta sunt, sed ipsorum et mundi totius Creatorem debere venerari; gaudent enim etiam hæc, cum ille adoratur et colitur, nec libenter accipiunt, ut honor Creatoris creaturæ deferatur. Exceptus enim est Dei solius cultus, qui solus increatus est, omnia autem cætera factura ejus sunt. Sicut ergo proprium est ejus qui solus non est factus, Deum esse, ita omne quod factum est, Deus vere non est.

XVII. Ante omnia ergo intelligere debetis deceptionem serpentis antiqui et callidas ejus sugge-

stiones, qui quasi per prudentiam decipit vos, et velut ratione quadam serpit per sensus vestros, atque ab ipso vertice incipiens per interiores dilabitur medullas, lucrum magnum computans deceptionem vestram. Interferit ergo sensibus vestris opiniones quorumcumque deorum, tantum ut vos ab unius Dei revocat fide, sciens peccatum vestrum suum esse solatium. Ille enim pro nequitia sua ab initio terram edere condemnatus est, propter eum quem de terra assumptum, iterum resolvi fecit in terram, usque ad tempus quo animæ vestræ per ignem traductæ reparentur, sicut alias de hoc plenius edocebimus. Ex ipso ergo sunt omnes errores et ambiguitates, quibus ab unius Dei fide et credulitate conturbamini.

XVIII. Et primo omnium subjicit cogitationibus hominum, ut ne audiant verba veritatis, per quæ malorum ignorantiam fugent. Et hoc facit quasi occasione alterius scientiæ, asseverans eis illam opinionem qua utuntur plurimi, ut putent se reos futuros non esse si in ignorantia fuerint, nec reddituros esse rationem pro his quæ non audierint, et ideo a verbo declinare eos suadet auditum. Sed accipite contra hæc: ipsa per semetipsam ignorantia validissimum venenum est, quod sufficiat animam, nulla extrinsecus quæsita adjectione, perimere. Et ideo nemo est qui ignorans, per hoc quod ignorat, evadat, sed certum est quod intereat. Naturaliter enim peccatorum vis interimit peccatorem. Sed quoniam judicium rationabile erit, tam ignorantia, quam uniuscujusque peccati causa et origo requiretur. Is ergo qui scire noluit quomodo possit venire ad vitam, sed maluit ignorare ne per hoc reus fieri videretur, ex hoc ipso jam, quasi qui scierit et habuerit scientiam, judicatur. Agnovit enim quid esset quod nolebat audire, et nihil ei conferet ad excusationem serpentis artificis quæsita calliditas; cum eo enim erit ei ratio quem non latet cor. Ut autem scias quia ignorantia per semetipsam generat interitum, anima cum discesserit a corpore, si talis exeat quæ ignoret eum a quo creata est, a quo in hoc mundo omnia quæ usibus suis erant necessaria consecuta est, tanquam ingrata et infidelis a regni ejus luce projicitur.

XIX. Subjicit iterum nequissimus serpens aliam hominibus opinionem, quam plures vestrum proferre solent: Unum esse et nos dicimus Deum, qui est omnium Dominus; sed et isti, inquit, dii

COTELERII NOTÆ.

(18) Solvite simulacra inutilia, et facite vasa utilia. Huic germanus est locus Commodiani, instructione 20:

Et deos auletis æramine dicere suos.

Solveritis eos magis in vascula vobis.

(19) Et habent sensum. Astra animata esse pauci Patrum existimaverunt, secuti philosophos. Item plerique Hebræorum. Contra, Constitutionum scriptor, lib. viii, cap. 46, et reliqui. Junge cum hoc loco loca Clementinorum, x, 9; iii, 55. Ac relege necum insignia hæc Spicilegii II, pag. 371: Ha-

bemus sane libellos sex sancti Hilarii episcopi Pictaviensis, quos de Græco Origenis in Latinum vertit; sed non omnia secundum ordinem libri sancti Job exposuit. Et satis miror hominem doctissimum et sanctum, ut de stellis nœnias Origenis transferret. Mihi, sanctissime Pater, nullo pacto suaderi potest, ut credam astra cæli spiritus rationales, quæ neque cum angelis, neque cum hominibus facta esse Scriptura sancta declarat. Sunt verba Liciniani episcopi, ad Gregorium papam.

sunt. Sicut enim unus est Cæsar, et habet sub se multos iudices, verbi gratia præfectos, consules, tribunos et cæteras potestates, simili arbitramur modo, cum unus sit major omnium Deus, etiam istos ad similitudinem earum quas diximus, potestatum ordinatos esse in hoc mundo deos, illi quidem majori subjectos, nos tamen et quæ in hoc mundo sunt dispensantes. Audite ergo ad hæc, quomodo in his ipsis quæ ad deceptionem proponitis, veritatis rationibus confutemini. Dicitis quia locum Cæsaris teneat Deus, iudicium vero ejus et potestatum speciem servant hi qui dicuntur dii; servate ergo, ut proposuistis, exemplum Cæsaris, et scitote quia sicut nulli ex iudicibus vel administratoribus Cæsaris, id est præfectis, vel proconsulibus, vel ducibus, vel tribunis, fas est Cæsaris nomen imponi; alioquin et ille qui susceperit et illi qui detulerint, pariter interibunt: ita et de hoc debetis advertere, quod si quis nomen Dei alicui quam præter ipsum imposuerit, et ille receperit, unum eundemque sortientur interitum, multo deteriore sorte quam ministri Cæsaris. Hic enim qui deliquit in Cæsarem, interitum suscipiet temporalem; qui vero in unum qui solus et verus est Deus delinquit, in sæculum luet poenas, et merito, ut qui nomen quod est unicuique injuriosa conditione violaverit.

XX. Quamvis hoc ipsum, Deus, non nomen sit Dei (20), sed hominibus interim vocabulum istud quasi pro nomine ejus concessum est; quod tamen, ut dixi, cum contumeliose tractatur, ad veri ejus nominis refertur injuriam. Denique veteres Ægyptiorum (21), qui de cælesti cursu et astrorum natura rationem sibi visi sunt reperisse, obsidente sensus eorum dæmone, omnibus nihilominus contumeliis nomen incommunicabile subjecerunt. Nam alii eorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii hircum, alii cattas (22), nonnulli ibim, quidam serpentem, piscem quoque, et cæpas, et cloacas, crepitus ventris (23), pro numinibus habendos esse docuerunt, et alia innumerabilia quæ pudet etiam nominare.

XXI. Hæc dicente Petro, riserunt omnes qui au-

diebamur. Et Petrus: Ridetis, inquit, vos aliorum dedecora, quia longa consuetudine propria non videtis. Nam Ægyptiorum quidem stultitiam merito ridetis, qui muta animalia, ipsi cum sint rationabiles, colunt. Audite tamen quomodo et illi vos irrideant, aiunt enim: Nos viventia colimus animalia, licet moritura, vos vero quæ nunquam omnino vivere, hæc colitis et adoratis. Addunt præterea etiam illud, figuras esse et allegorias virtutum quarundam, quibus adjutricibus regatur hominum genus; sed pudoris perflugio hæc et nonnulla his similia connectentes, errorem suum velare nituntur. Sed non est nunc tempus Ægyptiis respondere, et derelicta cura præsentium, absentium medicari languores. Certum namque indicium est vos ab hujusmodi ægritudine haberi alienos, qui eam non doloistis ut propriam, sed risistis ut alienam.

XXII. Sed redeamus ad vos, quibus placet haberi Deum ut Cæsarem, deos autem ut ministros et procuratores Cæsaris; sequimini me attentius, et modo vobis ostendam latebras serpentis, in argumenti hujus curvis anfractibus collocatas. Certum apud omnes esse debet, et indubitatum, Deo, quia a nullo factus est sed ipse fecit universa, nihil ex facturis suis posse cœquari; neque enim ita quis irrationalis inveniri potest, qui putet quod conferri possit factura factori. Si ergo humana mens non solum ratione sed et naturali quodam motu, recte hanc opinionem tenet, illud dici Deum, cui conferri aut exæquari nihil potest, sed quod cunctis emineat et cuncta præcellat: quomodo nomen illud quod super omnia esse creditur, recte his creditur dari, quos ad ministerium et procuracionem humanæ vitæ putatis esse dispositos? Sed et illud addemus: mundus hic sine dubio factus est et est corruptibilis, sicut etiam postmodum latius ostendemus; interim et factum eum et corruptibilem constat. Si ergo mundus Deus dici non potest, et recte non potest quia corruptibilis est, quomodo partes mundi Dei nomen accipient? quod enim totus non potest esse mundus, multo magis non erit pars ejus. Igitur si redeamus ad exemplum Cæsaris, videte quam

COTELERII NOTÆ.

(20) *Quamvis hoc ipsum, Deus, non nomen sit Dei.* Deum Deique naturam nomine carere doctrina est Patrum, et opinio philosophorum. Testimonia omittimus, ubique obvia.

(21) *Veteres Ægyptiorum, etc.* Sideralis scientiæ inventionem Ægyptiis multi, alii aliis assignant: uti fere variatur in rerum repertoriis: quorum enumerationes exhibent codices Regii 919, 1769, 2216 duos. — Eas habes in *Append. Monum.*, n. 4, infra.

(22) *Alii cattas.* Fuit cultus felis, generalis Ægyptiorum omnium religio, teste Strabone lib. xvii. Fuit et peculiaris quorundam: ut Bubastitarum. Βουβαστος enim ex Stephano, vox Ægyptiaca αἰλου-
poy significat: et in urbe Bubasto sive Bābasti, sepeliebantur feles, inquit Herodotus in *Euterpe*: nec non erat Dianæ templum, quæ et Bubastis nomen accepit, estque luna. Fabulantur autem Dianam in *Gigantomachia* se in cattum transformasse, — discere est ab Hygino. Leges etiam apud Plu-

tarchum, libro *De Iside et Osiride*, convenientias physicas selem inter et lunam.

(23) *Cæpas et cloacas, crepitus ventris.* De cæpe, superstitio est longe notissima: quæ (ut discimus ex Hieronymo, ii *adversus Jovinianum*, 6, et ad Isaie caput xlvi; Luciano in *Jove tragædo*, ac Sexto Empirico *Pyrrhonianarum Hypotyposeon* lib. iii, c. 24) proprie ad Pelusiotas pertinebat. De cloacis vero (ὄχετος appellat scriptor *Clementinorum*) nihil nunc occurrit, quod ad Ægyptios spectet. Nam Cloacina dea, et Deus Stercutus, aut Sterculus, Stercutius, Sterculius, sive Sterces, Romanorum sunt numina. Denique circa ultimum notarunt critici loca Festi in *Prohibere comitia*; Theophili Antiocheni lib. i *ad Autolyum*; Minucii Felicis in *Octavio*; Origenis tom. v *contra Celsum*; Lactantii, v, 20; Hieronymi ad Isaie cap. xlvi; et Cæsarii dialogo i, respons. ad interrog. 14. Quibus addentur nunc *Clementina*, lib. x, cap. 16.

longe erretis. Cæsari, ejusdem licet naturæ hominem cuius ipse est, conferri tamen neminem licet; Deo, qui hoc ipso quod a nullo factus, sed ipse fecit omnia, cuncta supereminet, conferri debere aliquem creditis? Sed Cæsaris quidem nomen nulli alii audetis imponere, quia reum suum statim punit; Dei vero audetis, quia reum suum punire propter poenitentiam differt?

XXIII. Per alios item serpens ille proferre verba hujusmodi solet: Nos ad honorem invisibilis Dei imagines visibiles adoramus; quod certissime falsum est. Si enim vere velitis Dei imaginem colere, homini benefacientes veram in eo Dei imaginem coleretis. In omni enim homine est imago Dei, non in omnibus vero similitudo, sed ubi benigna anima est et mens pura (24). Si ergo vere vultis honorare imaginem Dei, nos vobis quod verum est aperimus, ut homini qui ad imaginem Dei factus est benefaciatis, honorem et reverentiam deferatis, esurienti cibum, sitiienti poculum, nudo indumentum, ægro ministerium, peregrino hospitium, et in carcere posito necessaria ministretis, et hoc est quod vere Deo delatum reputabitur. Hæc autem in tantum ad honorem Dei imaginis cedunt, ut qui ista non fecerit, contumeliam imagini divinæ intulisse credatur. Quis ergo iste honor Dei est, per lapideas et ligneas formas discurrere, et inanes atque exanimas figuras tanquam numina venerari, et hominem in quo vere imago Dei est spernere? imo potius certi estote, quod qui homicidium facit aut adulterium, et quid- C quid in hominum poenam vel injuriam geritur, in his omnibus Dei imago violatur. Magna enim impietas in Deum est, lædere hominem: omne ergo quod ipse pati non vis, cum facis alii, imaginem Dei iniquis mœroribus fœdas. Intelligite ergo, quia latentis intrinsecus serpentis est ista suggestio, quæ persuadet pios vos videri posse, cum insensibilia colitis, et non videri impios, cum sensibiles et rationabiles læditis.

XXIV. Sed ad hæc alio nobis serpens ore respondet et dicit: Si nolebat hæc esse Deus, utique non erant. Nondum vobis dico, quomodo ad uniuscujusque mentis probationem in hoc mundo permittuntur esse multa contraria; sed illud est quod nunc interim convenit dici, si secundum vos omne quod D adorandum erat esse non debuit, nihil pene futu-

²⁴ Rom. xi, 34.

rum erat in hoc mundo. Quid enim est quod reliquistis, quod non adorastis? solem, lunam, stellas, aquam, terram, montes, arbores, lapides, homines, nihil horum est quod non adorastis. Oportuit ergo juxta vocem vestram nihil horum fieri a Deo, ne haberetis quod possetis adorare; sed ne homines quidem ipsos esse oportuit, qui adorarent. Vere hoc est quod desiderat ille qui intra vos latet serpens, nulli vestrum parcat, nullum vult effugere de interitu; sed non ita erit. Audite enim, quia non delinquit illud quod adoratur, sed ille qui adorat. Justum namque est apud Deum judicium, et aliter injuriam patientem judicat, aliter inferentem.

XXV. Sed dicis: Oportebat ergo eos qui adorant quod non licet adorari, statim perimi a Deo, ne et B alius hoc faceret. Sed nonne es tu prudentior Deo, ut ei consilia suggeras ²⁵? scit ille quid faciat. Omnibus etenim in ignorantia positis patientiam præstat, quia misericors et pius est, et prævidet, quia ex impiis multi efficiuntur pii, et ex ipsis qui impura figmenta et pollutas imagines venerantur, nonnulli conversi ad Deum, et revocantes se a peccatis et agentes bona opera, perveniunt ad salutem. Sed debuimus, inquit, omnino nec ad cogitationem istam venire, ut hæc faceremus. Ignoratis quid est libertas arbitrii, et latet vos quia ille vere bonus est, qui suo proposito bonus est; qui autem necessitate retinetur in bono, bonus non potest dici, quia non est suum quod est. Quia ergo in unoquoque C libertas est in electione bonorum vel malorum, ipse sibi vel præmia vel interitum quærit. Imo, inquit, quidquid cogitamus, Deus nobis adducit ad mentem. Quid agitis, o homines? blasphematis; si enim omne quod cogitamus, ipse nobis adducit ad mentem, ipse ergo nobis cogitationes adulterii suggerit, et avaritiæ, et blasphemiarum, omnisque luxuriæ? Desinite, quæso, ab hujusmodi blasphemis, et qui sit Deo dignus honor intelligite. Nec dicatis, ut solent quidam vestrum, quia Deus mortalium honore non indiget. Ille quidem vere nullius indiget, sed vos debetis agnoscere, quia vobis prodest honor quem Deo desertis. Quid enim tam execrabile, quam si gratiam referre nesciat homo proprio conditori?

XXVI. Sed melius, inquit, facimus nos, qui et ipsi D et omnibus cum ipso gratias agimus. In hoc subversionem salutis vestræ non intelligitis. Tale est

CÔTELERII NOTÆ.

(24) In omni enim homine... et mens pura. Clementin. x, 7. Juxta sententiam B. Maximi centuria 3, De charitate, n. 25: Κατ'εἰκόνα μὲν, πᾶσα φύσις λογικὴ ἔστι τοῦ Θεοῦ. Καθ' ὁμοίωσιν δὲ, μόνον ἀγαθοὶ καὶ σοφοί. A non paucis tamen imago et similitudo Dei in homine, idem esse putantur. Emenda obiter Isidorum Hispalensem, libro De ordine creaturarum, cap. ult., tom. I Spicilegii Acheriani p. 306: Si enim de semetipso eam (animam) Deus fecisset, nequaquam passibilis et mutabilis et misera esset. Item si ex creaturis corporalibus illam creasset, et corporale aliquid in sua natura haberet; aut, inquam (male nunquam), calorem de ignea, aut

flatum ex aerea, aut humorem ex aqualica, aut crassitudinem et soliditatem ex terrena materia haberet; sed quia his omnibus caret, incorpoream illam esse conditam convenit; et per ipsam incorporalitatem, et æternitatem, et mutabilitatem, et liberi arbitrii potestatem, eandem cum angelis habere substantiam creandique ordinem dignoscitur. Hæc autem, Dei imago non [leg. imaginem] in æternitate, similitudinem in arbitrio libero (sic restituo) possidet: de qua imaginis Dei similitudine impressa propheta commemorat, dicens: «Signatum super nos lumen vultus tui.»

enim hoc, quate si quis æger ad medelam sui medicum pariter et venenarius invitet, cum illi nocere quidem possint, curare non possint, verus autem medicus venenis illorum recuset sua medicamenta miscere, ne aut perniciēs bono aut sanitas nocentibus ascribatur. Dicit: Ergo indignatur aut invidet Deus, si cum ipse benefaciat, aliis gratiæ referantur? Etiam si non indignetur, non vult tamen erroris auctor existere, ut sui operis beneficio inani idolo fides detur. Quid certe tam impium, tam ingratum, quam a Deo beneficium consequi, et reddere lignis ac lapidibus gratiam? Propter quod expergiscimini et intelligite salutem vestram; Deus enim nullius indiget, neque aliquid requirit, neque in aliquo læditur, sed nos sumus qui aut juvamus aut lædimur in eo quod grati aut ingrati sumus. Nam Deo quid confertur ex laudibus nostris? aut quid aufertur ex blasphemis? nisi quod Deus animam sibi gratias agentem, proximam sibi et familiarem facit, ingratam vero inalus possidet dæmon.

XXVII. Sed et illud scire vos volo, quod adversum huiusmodi animas non ipse Deus per se ultionem profert, sed universa creatura ejus insurgit et pœnas de impiis sumit; et quamvis in presenti sæculo Dei bonitas æqualiter piis et impiis mundi lucem ac terræ ministeria largiatur, tamen non absque dolore sui lucem sol impiis præbet, cœteraque elementa exhibent servitutem. Denique interdum etiam contra bonitatem Conditoris, fatigata sceleribus impiorum vincuntur elementa, et inde est quod aut terræ fructus corrumpitur, aut aeris temperies temeratur, aut supra modum ardor solis incenditur, vel imbrium ac frigor vis immensa diffunditur. Inde lues, et fames, et mortis facies diversa percurrit, festinat enim creatura in impios movere vindictam. Dei tamen bonitas reprimat eam, et ab indignatione impiorum refrenat, ac suæ misericordiæ obedire cogit, magis quam peccatis hominum et sceleribus inflammari; expectat enim patientia Dei, dum in hoc corpore sunt, hominum conversionem.

XXVIII. Quod si qui ad exitum vitæ in impietate perstiterint, tum jam discedens anima quæ immortalis est, pro impietatis suæ perseverantia luet pœnas. Immortales namque sunt etiam impiorum animæ, quas ipsi fortasse velint pariter cum corporibus suis finire (25); sed non ita est, perferunt enim ignis æterni sine fine supplicia, et ad perniciem sui naturam non habent moriendi. Sed fortasse dicetis mihi: Terres nos, Petre. Et quomodo

A vobis dicemus quæ in re sunt? nunquid tacentes annuntiare possumus veritatem? Quæ sunt, aliter quam sunt, proferre nescimus. Quod si taceamus, causam vobis perniciosæ ignorantie nos dabimus, et satisfaciemus latenti intra vos et obsidenti sensui vestros serpenti, qui hæc vobis callide suggerit, ut semper vos inimicos faciat Deo. Sed nos ad hoc missi sumus, ut prodamus vobis latebras ejus, et absolventes inimicitias reconciliemus vos Deo, ut ad ipsum convertamini et placeatis ei in operibus bonis. Inimicitie namque sunt homini ad Deum, irrationabilis et impius sensus pravumque propositum, maxime cum videtur sibi scire aliquid et est in ignorantia. Ubi autem abjectis his eadem vobis placere cœperint quæ Deo placent, et eadem displicere vobis, atque ea cœperitis velle quæ vult Deus, tunc vere amici ejus dicemini.

XXIX. Sed fortassis aliqui ex vobis dicent: Nihil curæ est Deo de rebus humanis, et cujus ne ad notitiam quidem possumus pervenire, quomodo ad amicitias pervenimus? Quod Deus curam gerat humanarum rerum, ipsius mundi gubernatio testis est, cui sol quotidie deservit, cui imbres ministrant, cui fontes, flumina, ventique et omnia famulantur elementa, quæ quanto notiora hominibus videntur, tanto curam Dei esse erga homines indicant. Nisi enim potestate Excelsi, nunquam potiora inferioribus ministrarent; et per hoc non solum curam Deus erga homines, sed grandem quemdam habere docetur affectum, quorum ministerio tam præclara mancipavit elementa. Quod autem etiam ad amicitias Dei perveniant homines, exemplo nobis sunt hi quorum precibus tantum indulsit²⁶, ut clauderet imbribus cælum cum vellent, et rursum cum peterent relaxaret; et multa alia voluntatem suam facientibus præstitit, quæ non nisi amicissimis præstarentur. Sed dices: Quid enim læditur Deus, si et ista colantur a nobis? Si quis vestrum honorem patri debitum, a quo plurima beneficia consecutus est, alii deferat, et alienum atque extraneum quasi patrem colat, non tibi videtur impius existere in patrem, et exhæredatione dignissimus?

XXX. Alii dicunt: Impium est (26), si non colamus ea quæ nobis tradita sunt a patribus nostris, et religionem prævaricamur a majoribus datam. Hac ratione, si cujus pater latro fuit, aut si cujus leno, a patribus sibi traditam consuetudinem mutare non debet, nec ad meliorem viam a paternis erroribus revocari, et impium ducitur, si quis non cum parentibus peccet, aut non cum ipsis impiis

²⁵ III Reg. xvii, xviii; Jac. v, 17, 18.

COTELERII NOTÆ.

(25) Quas ipsi fortasse velint pariter cum corporibus suis finire. Eleganter, ut solet, Minucius Felix: Nec ignoro plerosque conscientia meritorum, nihil se esse post mortem magis optare quam credere. Malunt enim extinguī penitus, quam ad supplicia

reparari. Ad quem locum doctus interpres apponit consimilem Hierocli in Carmina Pythagorica.

(26) Alii dicunt: Impium est, etc. Clementin. xi, 13. Videnda omnino Epistola S. Niti 32, lib. ii.

perseveret. Alii dicunt : Non debemus molesti esse Deo, et ipsum semper aut miseriarum querelis, aut petitionumstrarum necessitatibus onerare. Quam stulta et absque omni sale responsio! Molestum Deo putas, si ei pro beneficiis suis gratias agas, cui molestum non putas, si pro ipsius muneribus, lignis et lapidibus gratias referas? Et quomodo, cum forte imber longa serenitate suspenditur, omnes ad cælum oculos tendimus, et ab omnipotente Deo pluviarum munera flagitamus, omnesque cum parvulis, ad Deum fuis precibus, miserationes ipsius exoramus? Sed revera ingrata animæ cum impetraverint, cito obliviscuntur; collectis enim messibus aut vindemiis, continuo ad surda et muta simulacra primitias frugum deferunt, et pro his quæ Deus concessit, in templis aut lucis vota persolvunt, et ibi sacrificia dæmoniis offerunt, atque accepta gratia permutant gratiæ largitorem

XXXI. Sed quidam dicunt : Hæc lætitiæ gratia et ad relevandos animos instituta, et ad hoc inventa, ut humana mens aliquantulum curis et mœroribus relaxetur. Videte quomodo ipsi accusatores estis eorum quæ geritis. Si hæc levandi mœroris et lætitiæ capiendæ causa reperta sunt, quomodo in lucis et silvis invocationes dæmonum sunt? quomodo insani rotatus hominum, sectionesque membrorum, et abscisiones verendorum? quomodo in his furor rabidus concipitur? quomodo invitatur insania? quomodo mulieres sparsis crinibus furibundæ jactantur? unde stridor et fremitus dentium? unde mugitus cordis et viscerum, et omnia illa quæ vel simulata, vel etiam ministerio dæmonum compaginata, ad terrorem stultorum et ignorantium hominum proferuntur? hæc levandi animi gratia sunt, an potius opprimendi? Nondum sentitis neque intelligitis latentis intra vos serpentis hæc esse consilia? qui vos per irrationabiles errorum suggestiones a ratione veritatis abducit, ut vos libidinis et concupiscentiæ ac tollis dedecoris servos teneat ac ministros.

XXXII. Sed ego clara vos omnes prædicationis voce contester, quod e contrario religio Dei ad sobrietatem vos revocat et pudicitiam, a luxuria ac furore jubet esse continentes, et per patientiam ac mansuetudinem resecare lapsus iracundiæ, propriis esse contentos, et virtute parcimoniæ, ne egestate quidem compulsos aliena diripere, sed in omnibus servare justitiam, ab idolorum vos immolatione penitus remove; per hæc enim invitatis dæmones ad vosmetipsos, et introeundi eis aditum sponte præbetis, et ex hoc jam vel furoris causas vel illiciti amoris accipitis.

XXXIII. Hinc omnis impietatis origo descendit, hinc homicidia, adulteria, furta, et seminarium malorum omnium flagitiorumque concipitur, dum prophanis libaminibus et odoribus indulgetis, ac locum dominandi in vos et jus quodammodo obtinendi malignis spiritibus uatis. Ingressi enim sensus vestros,

A quid nisi quæ libidinis, quæ injustitiæ, quæ crudelitatis sunt operentur, et ad omnia vos quibus ipsi delectantur, subigant obedire? permittente revera hoc Deo pati vos ab eis justo quodam judicio, ut ex ipso dedecore actuum sensuumque vestrorum intelligatis, quam indignum sit dæmonibus et non Deo esse subjectos. Hinc et ad indecoros et fœdos actus per amicitias dæmonum pervenitur; hinc usque ad ipsius vitæ perniciem vel per flammam libidinis acceditur, vel per iracundiæ rabiem aut nimietatem tristitiæ pervenitur, ut sæpe notum est, etiam manus sibi intulisse nonnullos; quod, ut diximus, justæ quadam Dei sententia fieri ab his non prohibetur, ut et quibus se subdiderint, intelligant, et quem de seruerint recognoscant.

B XXXIV. Sed dicet aliquis: Passiones istæ interdum accidunt etiam his qui Deum colunt. Non est verum; etenim nos illum Dei dicimus esse cultorem, qui voluntatem Dei facit et legis præcepta custodit. Apud Deum enim non ille qui apud homines Judæus dicitur, Judæus est, neque qui gentilis vocatur, ille gentilis est²⁶, sed qui Deo credens legem impleverit ac voluntatem ejus fecerit, etiamsi non sit circumcisis. Verus Dei cultor est is, qui non solum ipse a passionibus liber est, verum et alios ab eis liberos reddit, etiamsi sint ita graves ut montibus coæquantur; per fidem qua credit Deo, transfert eas, sed et montes vere cum arboribus suis, si necesse sit, per fidem transfert²⁷. Qui autem videtur quidem colere Deum, sed neque fide plena neque operibus mandatorum munitur, sed est peccator, pro peccatis locum dedit in semetipso passionibus, quæ ad pœnam peccantium constitutæ sunt a Deo, ut ab eis per illata supplicia exigant debita peccatorum, et purgatiores eos ad judicium illud omnium generale perducant, si tamen castigationem eorum non deserat fides. Nam infidelium castigatio in præsentī vita judicium est, quo alieni existere incipiunt a futuris bonis; Deum vero colentium castigatio cum pro peccatis quæ acciderint eis inferatur, commissi ab eis exigit debitum, ut prævenientes judicium in præsentī sæculo peccati debitum solvant, et liberentur vel ex parte media ab æternis, quæ illis præparatæ sunt, pœnis.

D XXXV. Sed hæc ita esse non recipit, qui non credit futurum esse judicium Dei, et ob hoc præsentis sæculi voluptatibus obligatus, ab æternis excluditur bonis. Et ideo nos non negligimus prædicare vobis, quæ saluti vestræ scimus esse necessaria, et qui sit verus Dei cultus ostendere, ut credentes Deo per opera bona possitis una nobiscum futuri sæculi hæc redes existere. Quod si nondum apud vos certum est, vera esse quæ dicimus, interim pro hoc primo non debetis ægre accipere et infesti esse, quia quæ putamus bona, hæc vobis annuntiamus, et quod nobis salutare esse credimus, hoc etiam vobis conferre non invidemus, omni, ut dixi, studio laborantes, quo

²⁶ Rom. II, 28; Apoc. II, 9. ²⁷ Matth. XVI, 19; Luc. XVII, 6.

coheredes vos bonorum, quæ ipsi nobis eventura credimus, habeamus. Utrum autem pro certo vera sint quæ annuntiamus vobis, non aliter scire poteritis, nisi ut obedientes his quæ mandantur, ipso rerum exitu et beatitudinis certissimo sine doceamini.

XXXVI. Et ideo etiamsi latens intrinsecus serpens sensus vestros mille depravandi artibus occupet, et impedimenta mille subiciat, quibus a salutaris doctrina vestrum declinet auditum, eo magis obsistere ei debetis, et spretis ejus suggestionibus ad audiendum a nobis verbum suscipiendamque doctrinam frequentius convenire, quia nemo potest discere aliquid qui non docetur. Cumque hæc dixisset, jussit sibi eos qui languoribus vel dæmonibus urgebantur offerri, et imposuit eis manus cum ora-

tionem, atque ita turbas dimisit, admonens ut ad audiendum verbum diebus quibus inibi demoraturus esset, frequentarent. Igitur ubi turbæ abscessere, Petrus aquis quæ in horto fluebant corpus diluens una cum cæteris volentibus, humi sterni jussit sub arbore quadam cujus umbra erat plurima, et recumbere nos secundum ordinem apud Cæsaream statutum præcepit. Atque ita cibo sumpto, Hebræorum ritu gratias agens Deo, quia adhuc aliquantulum diei supererat, jubet nos de quibus velimus percontari. Cumque essemus omnes cum eo viginti, unicuique de quo quærere voluit explanavit, quorum singula quæque libellis comprehensa tibi ante jam misi. Vespere autem jam facto ingressi hospitium cum ipso, suis quique locis requievimus.

LIBER SEXTUS.

I. Ubi vero rarescentibus tenebris primum dies cœpit proferre crepusculum, Petrus orationis gratia hortum ingressus, et inde egrediens atque ingrediens velut excusare nobis videbatur, quod tardius solito evigilans venisset ad nos. Aiebat ergo: Ubi veris tempus longiorem fecerit diem, necesse est ut nox brevior fiat; si quis ergo studiorum causa noctis aliquid occupare desiderat, non in omni tempore easdem horas observare debet ad vigilandum, sed eadem temporis spatia, sive brevior sive longior sit nox, dormiendo consumere, et curare magnopere, ne præsumens ex his spatiis quæ habere ad studendum solet, addat somno et vigilandi tempus inminuat. Observandum namque et illud est, ne forte si nondum decoctis cibis interrumpatur somnus, indigestum corpus aggraves mentem, et crudos adhuc exhalans spiritus interiorem sensum confusum rediat ac turbidum. Rectum ergo est ut competenti etiam pars ista quiete foveatur, quo possit sufficienter his quæ sibi debentur corpus expletis, justum in reliquis menti exhibere ministerium.

II. Et cum hæc dixisset, plurimis jam consueto in horti loco ad audiendum congregatis, processit Petrus, et salutatis ex more turbis dicere hoc modo cœpit: Quoniam quidem, sicut terra a cultore neglecta spinas et tribulos necessario producit, ita sensus vester longi temporis incuria, multas et noxias opiniones rerum et intelligentias falsæ scientiæ germinavit; opus est nunc multa diligentia ad excolendum rus mentis vestræ, ut id sermo veritatis, qui est verus et diligens cordis colonus, assiduus excolat disciplinis. Vestrum ergo est præbere ei obedientiam, et occupationes ac sollicitudines superfluas amputare, ne bonum verbi semen enecet noxium germen. Potest enim fieri, ut multi temporis negligentiam brevis et assidua reparet diligentia; incertum namque est uniuscujusque vitæ tempus,

et ideo festinandum est ad salutem, ne forte cunctantem mors repentina præveniat.

III. Et ob hoc acrius intendendum est, ut dum est temporis spatium, collecta malæ consuetudinis vitia rescentur. Quod non aliter facere poteritis, nisi ut irascamini quodammodo adversum vosmetipsos pro his quæ inutiliter gessistis ac turpiter. Hæc enim est justa et necessaria iracundia, qua unusquisque in his quibus erravit et perperam gessit, indignatur et semetipsum incusat, ex qua indignatione accenditur in nobis ignis quidam, qui velut agro sterili immissus, consumptis et excoctis radicibus pessimæ voluptatis, bono semini verbi Dei secundiorum cordis præparat glebam. Puto autem quod satis dignas habeatis causas iracundiæ, ex quibus justissimus ignis iste coalescat, si consideretis in quantos vos errores deduxit ignorantia malum, quantosque lapsus et quanta præcipitia ad peccandum dedit, a quantis vos bonis abstraxit et in quæ præcipitavit mala, et quod est super omnia gravius, quod vos in futuro sæculo æternis poenis obnoxios fecit. Nonne pro his omnibus, ubi vobis veritatis lumen obfudit, ignis justissimæ indignationis accenditur, et iracundiæ Deo placitæ intra vos consurgit incendium, quo consumatur et radicitus intereat omne germen, si quod forte intra vos malæ concupiscentiæ pullulavit?

IV. ²⁰ Unde et ipse qui misit nos, cum venisset et omnem mundum vidisset ad malitiam declinasse, non continuo pacem ei in erroribus posito dedit, ne eum confirmaret in malis, sed ignorantia ejus ruinis scientiam veritatis opposuit, ut, si forte resipiscerent et lumen veritatis aspicerent, deceptos se et in præcipitia erroris abstractos merito dolerent, et iracundiæ salutaris ignem adversum decepticem sui conciperent ignorantiam. Ob hoc itaque dicebat: Ignem veni mittere in terram, et quam volo ut accen-

²⁰ Quæ esp. 4-14 in edd. leguntur, desunt in codd. mss. Lips.

datur ²⁷ (27). Est ergo pugna quædam, quæ gerenda nobis est in hac vita; sermo enim veritatis et scientiæ necessario separat homines ab errore et ignorantia, sicut sæpe vidimus putrefactas et emortuas corporis carnes, a connexionione viventium membrorum ferro secante separari. Tale ergo aliquid est quod agit veritatis agnitio; necesse est enim ut salutis causa filius, verbi gratia, qui sermonem receperit veritatis, a parentibus separaretur incredulis, aut rursus pater separaretur a filio, aut filia a matre. Et hoc modo inter propinquos et consanguineos credentes atque incredulos, scientiæ et ignorantiae veritatisque et erroris pugna consurgit. Et ob hoc iterum dicebat qui nos misit: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium* ²⁸.

V. Quod si dicit aliquis, et quo modo justum videtur separari a parentibus? audi quo modo, quia, si cum ipsis in errore permaneant, neque illis prodierunt, et ipsi cum illis pariter interibunt. Justum igitur et valde justum est, separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult (28). Sed et illud adverte, quia non ex illis qui rectius intelligunt, venit ista separatio; illi enim volunt esse pariter et prodesse eis et docere meliora, sed est istud proprium ignorantiae vitium, ut confutantes se veritatis lucem non ferat habere de proximo, et ideo ex illis ista nascitur separatio. Nam qui scientiam veritatis accipiunt, quia bonitatis plena est, tanquam a bono Deo datam cupiunt eam, si fieri potest, cum omnibus habere communem, etiam cum his qui oderunt eos et persequuntur; sciunt enim quia peccati ipsorum

causa ignorantia est. Propterea denique ipse Magister, cum ab his qui ignorabant eum duceretur ad crucem, orabat Patrem pro interfectoribus suis et dicebat: *Pater, remitte eis peccatum, nesciunt enim quid faciunt* ²⁹. Imitantes quoque discipuli magistrum, etiam ipsi cum paterentur, similiter pro interfectoribus suis orabant ³⁰. Quod si disciplina nobis est, orare etiam pro interfectoribus et persecutoribus nostris, quomodo non etiam parentum et propinquorum persecutiones ferre, et pro conversione eorum orare debemus?

VI. Tum deinde etiam illud diligentius consideremus, quæ sit nobis causa parentes diligendi. Pro eo, inquit, quod vitæ nostræ videntur auctores. Auctores quidem vitæ nostræ parentes non sunt, sed ministri; non enim vitam præbent, sed ingrediendi nobis ad hanc vitam exhibent ministerium, auctor autem vitæ unus et solus est Deus. Si ergo auctorem vitæ diligere voluerimus, illum nobis sciamus esse diligendum. Sed illum, inquit, cognoscere non potuimus, istos autem et novimus et in affectu habemus. Esto, non potueris cognoscere quid sit Deus, quid tamen non sit Deus perfacile scire potuisti (29). Nam quomodo latere potuit hominem quod lignum, aut lapis, aut æs, vel alia hujusmodi materia Deus non sit? Quod si in his quæ facile deprehendere potuistis, animum ad discutiendum nolulistis intendere, certum est quia in agnitione Dei impediti estis non impossibilitatis sed ignaviæ vitio, nam si voluissetis, ex his ipsis inutilibus simulacris profecto accepissetis intelligentiæ viam.

²⁷ Luc. xii, 49. ²⁸ Matth. x, 34. ²⁹ Luc. xxi, 54. ³⁰ Act. vii, 59.

COTELERII NOTÆ.

(27) Et quam volo ut accendatur. Hanc quippe lectionem Carmelitici codicis, vel istam Candeleriani, et quid volo, ut accendatur, prætulimus, ut cum Græco magis congruentes. Luc. xii, 49. Philastrius, hæresi ult.: *Ignem veni mittere in mundum, quam volo ut accendatur oculus*. In Hilario ad psalmum cxix, et Paulino, epistola 31: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est?* Ex Hieronymo sæpe: *Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut ardeat, vel et quem volo ut ardeat, vel et quem volo semper ut ardeat*. Vulgata: *Ignem veni mittere in terram; et quid volo nisi ut accendatur?* Nec minor diversitas apud Græcos, citantibus Methodio in Convivio Virginitum, orat. 6, et Basilio ad Isaiaem ix, 19: *Kai ti hēlon*; Marco Eremita, *De baptismo*, kai hēlon, sicut in loco Methodii apud Photium cod. 237; Macario, homilia 25: *Kai ti θέλω ἢ ἡδὴ ἀνήσθη*. Origene, in Philocaliæ capite 26: *Kai εἴθε δὲ ἐκάν*: et ut videretur posuisse homil. 4, in Isaiaem, et homil. 5, in Ezechielem, kai εἴθε ἡδὴ ἐκάν, versum enim pridem utrobique, et utinam jam ardeat: Basilio denique ubi supra, et ἡδὴ ἐκάν. Reliqua ex Interpretibus. Huc autem pertinet magna sacrorum testimoniorum confusio, facta tum per Marcionem apud Epiphanium in hæresi illius sect. 3, sic: *Φράσῃς ὁ Κύριος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς: βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω ἢ ἡδὴ τετέλεκα αὐτό; καὶ πάλιν Πωτῆριον ἔχω πίνειν, καὶ τί θέλω εἰ ἡδὴ πληρώσω αὐτό;* tum per ipsum Epiphanium, hæresi. 69, sect. 58, hoc modo: *Λέγει, ὅτι ποτήριον ἔχω πίνειν, καὶ τί σπύδω ἕως οὗ πίνω*

αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἡδὴ τετέλεκα αὐτό. Quibus in locis duobus cernuntur vestigia textuum permistorum, Lucæ xii, 49, 50, Matthæi xx, 22, Marci x, 38: sed et nonnihil turbant Origenes, Ambrosius, Philastrius: dum a primo profertur homil. 7 in Judices: *Dicente Domino ad discipulos: Baptisma habeo baptizare* [i. baptizari] *quod vos nescitis. Et quomodo urgeor, ut perficiatur?* a secundo ad psalm. cxviii, 17: *Dicit Dominus Jesus: Baptismo habeo baptizari, quod vos nescitis*; a tertio in hæresi Novatianorum: *Audiant Salvatorem dicentem: Baptisma habeo baptizari, et quam festino si sciretis*. Scilicet ex Luc. xii, 50: *Baptisma autem habeo baptizari, et quomodo coactor usque dum perficiatur?* βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ; apud Irenæum lib. 1, cap. 18: *Aliud baptismum habeo baptizari, et valde propero ad illud, καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πάντῃ ἐπείχομαι εἰς αὐτό*; ac ex Joan. iv, 32: *Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis*. Consultationum Zacchæi Christiani et Apollonii philosophi lib. xi, cap. 18, Spicilegio 10 Acheriano: *Domino ad apostolos sic loquente: Adhuc, inquit, habeo baptizari baptismate quod vos nescitis*.

(28) Justum igitur... qui non vult. Non sine felicitate nuper inveni sic scriptum in Grimalici *Regula Solitariorum*, cap. 26: *Unde et Petrus apostolus ait: Justum et valde justum est, separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult*.

(29) Esto.... potuisti. Eleganter ad rem magnus Athanasius, ferme principio epistolæ ad Solitarios:

VII. Certum est enim quia per ferrum facta sunt simulacra, ferrum vero per ignem confectum est, qui ignis aqua exstinguitur, aqua autem per spiritum movetur, spiritus autem a Deo initium habet. Sic enim dicit Moyses propheta : *In principio fecit Deus cælum et terram, terra autem erat invisibilis et incompressa, et tenebræ erant super abyssum, et Spiritus-Dei erat super aquas*⁴¹. Qui spiritus jussu Dei, quasi ipsa Conditoris manus lucem separavit a tenebris (30), et post illud invisibile cælum istud visibile produxit, ut superlora quidem habitaculum faceret angelis, inferiora vero hominibus. Propter te ergo Dei jussu, aqua quæ erat super faciem terræ secessit, ut terra tibi produceret fructus, cui etiam humorum venas latenter inseruit, ut tibi ex ea profluerent fontes et flumina. Propter te producere jussa est animantia, et omnia quæ tuo usui voluntatique servirent. Aut non propter te venti spirant, ut ex ipsis concipiens fructus tibi terra parturiant? Non propter te imbres profluunt et tempora vicissitudines mutant? Non propter te sol oritur et occidit et mutationes luna perpetitur? Propter te mare exhibet famulatum suum, ut tibi ingrato cuncta subiaceant. Nonne pro his omnibus justa erit ultionis pœna, quia horum omnium largitorem, quem ante omnia et agnoscere et venerari debuistis, solum præceteris ignorastis?

VIII. Sed et nunc eisdem vos ad intelligentiam viis duco; videtis etenim quod omnia gignuntur ex aquis, aqua vero per Unigenitam ex initio facta est, Unigeniti vero omnipotens Deus caput est (31), per quem tali ordine, quo supra diximus, pervenitur ad Patrem; cum autem perveneris ad Patrem, agnoscas hanc esse voluntatem ejus, ut per aquas quæ primæ creatæ sunt (32), denuo renascaris. Qui enim regeneratus fuerit per aquam, bonis operibus adim-

⁴¹ Gen. 1, 4, 2. ⁴² Joan. III, 5.

COTELERII NOTÆ.

Τοις πιστοῖς, ἡ τῆς ἀσθελας κατὰ γνῶσιν, αὐτάρχεις πρὸς εὐσεβεῖαν ἐστὶ γνῶσις. Καὶ γὰρ εἰ μὴ δυνατόν καταλαβεῖσθαι εἰ ἐστὶ Θεός, ἀλλὰ δυνατόν εἰπεῖν, εἰ οὐκ ἐστίν.

(30) Qui spiritus jussu Dei, quasi ipsa Conditoris manus (ita recte etiam libri scripti Clementinorum XI, 22, ἡ δὲ lucem separavit a tenebris. Mitius in Clementinis, καὶ λέγοντος τοῦ Θεοῦ, sed forte Rufinus legebat κελύοντος τοῦ Θεοῦ. Apud Irenæum lib. III, adversus hæreses, cap. 8: Quoniam ipse præcepit, et creata sunt: ipse dixit, et facta sunt. Cui ergo præcepit? Verbo, scilicet: per quod, inquit, cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum. (Paul. XXXII, 9, 6.) Idem legendus lib. IV, cap. 75. Libro autem V, cap. 6, dicit: Per manus enim Patris, id est, per Fillum et Spiritum, fit homo secundum similitudinem Dei. Sed memoriæ mandanda est Chrysostomi aurea observatio de Spiritu sancto, ad I Cor. XII, 11: Καθὼς βούλεται, οὐ καθὼς κλεῖνεται et ἐπιτάσσεται, Prout vult, non prout jubetur ac præcipitur. Vide supra.

(31) Unigeniti vero omnipotens Deus caput est. En verba Rufini, Expositione in Symbolum apostolorum: Unicus ergo Filius est: et cum sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod Pater est; omnia tamen hæc non sine auctore, sicut Pater, sed ex Patre tanquam Filius sine initio et

pletis hæres efficitur ejus a quo in incorruptione regeneratus est. Propter quod paratis animis accedite quasi filii ad patrem, ut peccata vestra diluantur et causa eorum sola ignorantia fuisse probetur apud Deum. Nam si post agnitionem horum permanetis in incredulitate, vobis jam perditionis vestræ causa et non ignorantiae reputabitur. Nec potest quod etiam si omnem pietatem colas omnemque justitiam, baptismum vero non accipias, spem possis habere apud Deum; imo potius majore pœna dignus erit qui bona opera non bene operatur, confertur enim meritum homini ex bonis gestis, sed si ita gerantur sicut Deus jubet. Deus autem jussit omnem contententem se baptismo consignari, quod si tu reniteris et tuæ voluntati magis quam Dei obtemperas, contrarius sine dubio et inimicus es voluntati ejus.

IX. Sed dices fortasse: Quid confert aquæ baptismus ad Dei cultum? Primo quidem, quia quod Deo placuit impletur; secundo, quia regenerato ex aquis et Deo renato, fragilitas prioris nativitatis, quæ tibi per hominem facta est, amputatur, et ita demum pervenire poteris ad salutem, aliter vero impossibile est. Sic enim nobis cum sacramento verus Propheta testatus est, dicens: Amen dico vobis, nisi quis denuo renatus fuerit ex aqua, non introibit in regna cælorum⁴³. Et ideo accelerate, est enim in aquis istis misericordiæ vis quædam, quæ ex initio ferebatur super eas, et agnoscit eos qui baptizantur sub appellatione triplicis sacramenti, et eipit eos de suppliciis futuris, quasi donum quoddam offerens Deo animas per baptismum consecratas. Confugite ergo ad aquas istas, solæ sunt enim quæ possint vim futuri ignis extinguere; ad quas qui moratur accedere, constat in eo infidelitatis adhuc idolum permanere, et ab ipso prohiberi ad aquas quæ salutem conferunt, properare. Sive enim justus

æqualis habet; et cum ipse sit omnium caput, ipsius tamen caput est Pater. Sic enim scriptum est (I Cor. XI, 3), Quia caput Christi Deus. Prudenter tamen monemur a S. Ambrosio, lib. IV De fide, cap. 2, non dixisse Apostolum, caput Christi, Pater; sed, caput Christi, Deus. Consulantur interpretes ad locum Apostoli, itemque S. Basilius in psalm. XXVIII, 6.

(32) Per aquas quæ primæ creatæ sunt. Et paulo ante, Omnia gignuntur ex aquis. Clement. XI, 24: Τὰ πάντα τὸ ὕδωρ ποιῶν et πρωτοτόνῳ ὕδατι. Equidem Ebionitæ Recognitionum corruptiores, ab Epiphanio, p. 53, aquam pro Deo coluisse dicuntur. De Sampsaïs vero seu Elcesæis, quæ eadem hæresis est, idem Pater scribit, p. 461: Τετμήνται δὲ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τοῦτο ὡς Θεὸν ἡγοῦνται, σφεδὸν φάσκοντες εἶναι τὴν ζωὴν ἐκ τούτου. Hinc Hydrotheitæ, aquam minime factam putantes: quam creavit Deus in principio una cum cælo et terra, et, ut loquuntur Optatus lib. VI, atque Ambrosius in Lucæ caput XXII, ante mundi natalem, hoc est, ante mundi ordine dispositum: phrasi Tertullianea, ante mundi suggestum. Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 3: Ἐξ ὕδατων οὐρανῶν ἐξ ὕδατων ἡ γῆ. Καὶ πρὸ πάσης τῶν γεννητῶν τῆς ἐξαήμερου κατασκευῆς, πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεψέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἀρχὴ τοῦ κόσμου τὸ ὕδωρ. Lege Augustinum, lib. I De Genesi ad litteram, cap. 43.

sis sive injustus, baptismus tibi per omnia necessarius est. Justo quidem, ut adimpleatur in eo perfectio et regeneretur Deo; injusto vero, ut peccatorum quæ gessit in ignorantia remissio concedatur. Omnibus ergo festinandum est sine mora renasci Deo, quia incertus est uniuscujusque exitus vitæ.

X. Cum autem regeneratus fueris per aquam, ex operibus bonis ostende in te similitudinem ejus, qui te genuit Patris. Agnovisti enim Deum, honora patrem; honor autem ejus est, ut ita vivas sicut ipse vult. Vult autem te ita vivere, ut homicidium, adulterium nescias, odium, avaritiam fugias, iram, superbiam, jactantiam respuas, et exsecreris invidiam, cæteraque his similia penitus a te ducas aliena. Est sane propria quædam nostræ religionis observantia, quæ non tam imponitur hominibus, quam proprie ab unoquoque Deum colente causa puritatis expetitur. Castimoniarum dico causa, cujus species multæ sunt; sed primo ut observet unusquisque, ne menstruatæ mulieri misceatur, hoc enim execrabile duxit lex Dei. Quod etsi lex de his non admonuisset, nos ut canthari libenter volveremur in stercore? Debemus amplius aliquid habere animalibus, utpote rationabiles homines et cœlestium sensuum capaces, quibus summi studii esse debet, ab omni inquinamento cordis conscientiam custodire.

XI. Bonum est autem et puritati conveniens, etiam corpus aqua diluere. Bonum vero dico, non quasi principale illud in quo mens purificatur, sed quod sequela sit illius boni hoc in quo caro diluitur. Sic enim et Magister noster quosdam Phariseorum et Scribarum, qui videbantur esse cæteris meliores et a vulgo separati, increpabat, dicens eos hypocritas, quia ea solum quæ hominibus videbantur, purificabant, corda vero quæ solus Deus aspicit, inquinata relinquebant et sordida. Ad quosdam ergo ex ipsis, non ad omnes dicebat: *Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, quia mundatis calicis et puropsidis quod de foris est, intus autem plena sunt sordibus. Phariseæ cæce, emunda prius quod intus est, et quod de foris est erit mundum*⁴⁴. Vere enim si mens mundetur luce scientiæ, cum ipsa fuerit munda ac splendida, tunc etiam ejus qui de foris est hominis ipsa necessario curam gerit, id est carnis suæ, ut et ipsa purificetur. Ubi autem ista quæ de foris est purificatio carnis negligitur, certum est ibi neque de puritate mentis, ac munditia cordis curam geri. Ita ergo fit, ut is quidem qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus, non semper autem is qui mundatur extrinsecus, etiam intrinsecus mundus est, videlicet cum agit hæc ut omnibus placeat.

XII. Sed et illa species castimoniarum observanda est, ut ne passim et libidinis solius causa feminis coeatur, sed posteritatis reparandæ gratia. Quæ observantia cum in nonnullis etiam pecudibus invenitur, pudoris est si non ab hominibus rationabilibus

A et Deum colentibus observetur. In tantum autem castimonia verum Dei cultum tenentibus, per has quas supra diximus aliasque horum similes species conservanda est, ut etiam apud eos qui a diabolo adhuc in erroribus delinunt, attentius observetur; est enim apud illos nonnulla observantia castimoniarum. Quid ergo, quod errantes custodiebatis, hoc non observabitis emendati?

XIII. Sed fortasse dicet aliquis vestrum: Oportet ergo nos omnia quæ fecimus dum coleremus idola, custodire? Non omnia; sed quæcunque bene fiebant, hæc etiam nunc convenit observare, quia si quid recte sit ab his qui in errore sunt, certum est id a veritate sumptum. Quia et si quid in vera religione non recte sit, non est dubium quin ab errore mutatum sit; bonum namque etiam si ab errantibus gestum fuerit, bonum est, et malum etiam si ab his qui veritatem sequuntur gestum fuerit, malum est. Aut nunquid ita desipiemus, ut si videamus eum qui idola colit esse sobrium, nos qui Deum colimus, sobrii esse recusemus, ne eadem facere, quæ ille qui colit idola, videamur? Non ita est, sed sit nobis studium, ut si illi qui errant, homicidium non faciunt, nos ne irascamur quidem; et si illi adulterium non admittunt, nos ne concupiscamus quidem alienam mulierem; si illi amant proximos suos, nos diligamus etiam inimicos nostros⁴⁵; si illi mutuo dant his qui habeat unde reddant, nos etiam his demus a quibus recipere non speramus. Et per omnia nos qui æterni sæculi hæreditatem speramus, debemus præcellere eos qui præsens tantum sæculum norunt, scientes quia, si opera illorum nostris operibus collata, in die judicii similia inveniantur ac paria, confusio nobis erit, quod æquales invenimur in operibus his qui propter ignorantiam condemnantur, et nullam spem futuri sæculi habuerunt.

XIV. Et vere digna confusio est, ubi nihil amplius gessimus ab his quibus amplius intelleximus. Quod si confusio nobis erit æquales eis inveniri in operibus bonis, quid erit nobis, si inferiores nos ac deteriores examinatio futura reperiat? Audite ergo quomodo de his nos ipse verus Propheta docuerit; ad eos enim qui negligunt audire verba sapientiæ, ita ait: *Regina austri surget in judicio cum generatione hac et condemnabit eam, quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic, et non audiunt*⁴⁶. Ad eos vero qui de malis actibus gerere poenitentiam detrectabant, ita ait: *Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, et ecce plus quam Jonas hic*⁴⁷⁻⁴⁸. Vides ergo quomodo eos qui erudiebantur ex lege, adductis ad exemplum illis qui ex gentili ignorantia veniebant, et ostendens eos nec illis æquales esse qui in errore positi videbantur, ex ipsa tantum comparatione condemnat. Ex quibus omnibus sermo quem proposuimus approbatur, ut casti-

⁴⁴ Matth. xxiii, 25, 26. ⁴⁵ Matth. v, 21, 22, 23; Luc. vi, 27. ⁴⁶ Matth. xii, 42; Luc. xi, 31. ⁴⁷⁻⁴⁸ Luc. xi, 32; Matth. xii, 41.

monia, quæ aliquatenus etiam ab his qui in errore sunt positi custoditur, multo purius et attentius per singulas quasque, sicut supra ostendimus, species a nobis qui veritatem sequimur teneatur, eo magis quo apud nos observantiæ ejus præmia æterna posita sunt.

XV. Hæc et his similia cum dixisset, turbas dimisit, et ex more cum familiaribus suis cibo sumpto quievit. Hoc autem modo per tres continuos menses cum verbum Dei doceret et plurimos converteret ad fidem, ad ultimum jejunaire me jussit, et post jejunium in fontibus qui contigui habentur mari, perennis aquæ mihi baptismum dedit. Cumque pro regenerationis gratia divinitus mihi collata, feriatum cum fratribus læti egissemus, Petrus eos qui ad

A præcedendum fuerant ordinati, proficisci Antiochiam jubet atque ibi tres alios expectare menses. Quibus profectis, ipse eos qui fidem Domini plene receperant, deducens ad fontes quos mari contiguos supra diximus baptizavit, et eucharistiam frangens cum eis, Maronem qui eum hospitio receperat perfectum jam in omnibus, constituit eis episcopum, et duodecim cum eo presbyteros, simulque diaconos ordinat. Instituit etiam ordine viduarum atque omnia Ecclesiæ ministeria disponit, universosque admonet Maroni episcopo in omnibus quæ præciperet obedire. Et ita cunctis competenter dispositis, cum trium mensium tempus fuisset expletum, valedicentes hijs qui erant apud Tripolim, Antiochiam proficiscimur.

LIBER SEPTIMUS.

I. Egressi tandem etiam Tripolim Phœnicis urbem, primam in Ortoslade haud procul a Tripoli fecimus mansionem, ubi sequenti quoque die remorati, quia omnes pene qui Domino crediderant, dum divelli a Petro nequeunt, illo usque secuti sunt; inde Antharadum venimus. Sed quod multi nos comitarentur, ait Petrus ad Nicetam simul atque Aquilam: Quoniam quidem plurimæ fratrum turbæ nobiscum sunt, et ingredienti singulas quasque urbes non parum invidiæ contrahimus, videtur mihi providendum, ut neque ipsis ingratum sit si prohibeantur sequi, neque nobis pompæ alicujus excitet malignus invidiam. Censeo itaque te Nicetam atque Aquilam præcedere nos cum ipsis, ita ut etiam vos in duas partes divisam multitudinem ducatis, ut sparsim magis quam sub una congregatione iter agentes, singulas quasque introeamus gentium civitates.

II. Scio autem quia triste vobis videtur, quod videmini a me duorum saltem dierum spatio separari; credite mihi, quia qua mensura diligitis me, decuplo amplior mihi quoque erga vos affectus est, sed si pro affectu, quem adinvicem gerimus, non faciamus quæ convenientia et honesta sunt, irrationabilis hujusmodi amor videbitur. Et ideo nequaquam titulo charitatis imminuto, quæ utilia videntur ac necessaria procuremus, maxime cum nullus dies possit intercedere, quo non disputationibus meis interesse possitis. Per singulas enim quasque nobiliores provinciarum civitates proposui, sicut etiam vos scitis, ternis docendi gratia residere mensibus. Nunc ergo Laodiciam, quæ est urbs proxima, præcedite me, et ego post biduum aut

B triduum quantum ad propositum meum spectat, insequar vos. Opperiemini autem me ad proximum portæ civitatis stabulum, et inde iterum similiter, cum dies ibi aliquot transegerimus, præcedetis me ad ulteriores civitates; et hoc vos facere per singulas cupio, declinandæ quantum in nobis est invidiæ gratia, et ut fratres qui nobiscum sunt, vestri providentia per singulas civitates parata invenientes hospitia, minus vagari videantur.

III. Hæc dicente Petro, necessario acquiescunt, dicentes: Non valde nos contristat hoc agere quia a te jubemur, qui omnia et bene agere et bene consulere per Christi providentiam electus es, sed et una die aut si multum biduo, quamvis grande sit, in hoc omni spatio non videre dominum nostrum Petrum, tamen tolerabile est. Consideramus enim quid patiantur illi duodecim fratres nostri, qui præcedunt nos, et mensem pene integrum ex tribus mensibus, quibus per unamquamque urbem resides, tanto bono auditus tui visionisque fraudantur. Ut ergo jubes, quia recte omnia jubes, agere non morabimur. Et his dictis præcessere, acceptis mandatis, ut extra urbem alloquerentur fratres qui secum iter agebant, ne constipati et quasi cum tumultu, sed sparsim et in binos divisi ingrediantur civitates.

IV. Verum (33) ubi illi profecti sunt, ego Clemens valde gavisus sum quod me secum esse fecit, et aio ad eum: Deo gratias ago, quod me non præmisi cum aliis, nam tristitia interissem. Tum Petrus: Et quid fiet, inquit, si necessitas exegerit mitti te aliquo doctrinæ gratia? separatus a me pro utilitate morieris? nec tibi metipsi imperabis ferre patienter

COTELERII NOTÆ.

(33) Verum, etc. Præponuntur in codice PP. Carmelitarum hæc intrusa: In oct. [pro sept.] sancti Clementis. Ego Clemens dum essem cum beatissimo

Petro apostolo, quodam die dixi ad eum: Gratias ago Deo, quod me non permittas separari a te; nam tristitia interissem.

quæ necessitas imposuerit? aut ignoras, quia amici semper simul sunt, et licet corporibus separentur, memoria tamen junguntur? sicut econtrario nonnulli corporibus una positi, animis dividuntur.

V. Et ego respondi: Non putes, mi domine, hæc me irrationabiliter pati, sed certa et causa et ratio est hujus erga te affectus mei. Te enim solum pro omnibus meis affectibus habeo, pro patre, pro matre, pro fratribus; super hæc autem omnia est, quod mihi salutis causa et agnoscendæ veritatis tu solus existis. Sed et illud non mihi in postremo habetur loco, quod juvenilis ætas quæ in me est, concupiscentiarum insidiis subjacet, et vereor esse sine te, cujus sola præsentia omnis luxuria quamvis ratione careat, erubescit; licet confidam de misericordia Dei, quod etiam sensus meus ex his quæ per doctrinam tuam concepit, aliud jam aliquid ad cogitationem recipere non possit. Præterea memini te apud Cæsaream dixisse, ut si quis vult me salva pietate comitari, comitetur. Salva autem pietate dicebas, ut neminem contristaret cui secundum Deum deberet adjuvare, verbi gratia, ne uxorem fidelem relinqueret vel parentes vel alias hujusmodi personas, a quibus ego valde liber sum et ideo aptus ad sequendum te; atque utinam mihi concedas ut tibi etiam servi ministerium exhibeam.

VI. Tum Petrus ad hæc ridens ait: Et quid putas, Clemens, quod non te ipsa necessitas mihi faciat servum? Nam quis mihi poterit alijs sternere sindones et stragula pulchra componere? Quis servare annulos et indumenta quæ assidue mutare debeam (34), præparabit? Quis etiam coctis imperabit et diversa atque electa pulmenta providebit, quæ arte scitissima et varia præparentur, et omnia illa quæ hominibus molliter institutis, imo potius cupiditati eorum velut immanissimæ cuidam bestię iniustus quæsitæ sumptibus convectantur? Sed fortasse quamvis mecum positus videaris, non agnoveris vitam meam; panis mihi solus cum olivis et raro etiam

A cum oleribus in usu est (35), indumentum autem hoc est mihi quod vides, tunica cum pallio, et hæc habens, aliud nihil requiro. Hoc mihi sufficit, quia mens mea non ad hæc præsentia, sed ad illa quæ æterna sunt aspicit, et ideo nihil me rerum præsentium visibiliumque delectat. Unde tuum quidem erga me bonum animum amplector et miror, ac te magis laudo, quomodo cum sis vir ex consuetudine multæ abundantię veniens, tam cito transferre et aptare te potueris ad hanc vitam nostram, quæ solis necessariis utitur. Nos enim a puero, id est, ego et frater germanus meus Andreas, non solum orphani, sed et valde pauperes crevimus et necessitate operarii esse consuevimus, unde et nunc facile operationes itinerum ferimus. Sed potius si mihi acquiesceres et permitteres, ego magis homo operarius, facilius tibi possem servi implere ministerium.

VII. At ego hæc audiens contremui, et lacrymæ mihi continuo proruperunt, quod talem mihi sermonem dixerit vir tantus, quo omnis mundus habetur inferior. Tum ille lacrymantem me videns, causam percontatur. Cui ego respondi: Quid tantum in te peccavi ut me tali sermone onerares? et Petrus: Si malum est, inquit, quod dixi ut serviam tibi, tu prior peccasti hoc mihi dicendo. Et ego: Non est, inquam, simile; me enim decet hoc tibi facere, tu autem qui Dei summi præco ad salvandas animas hominum missus es, grave est ut hoc mihi dicas. Et Petrus: Acquiescerem tibi, inquit, nisi Dominus noster qui ad salutem totius mundi venit, et qui erat omni creatura nobilior, servire passus esset, ut nos suaderet non erubescere fratribus nostris servorum exhibere ministerium. Tum ego: Si puto quod possim te vincere, valde stultus sum; verumtamen ago gratias providentiæ Dei, quod parentum loco habere te merui.

VIII. Tum Petrus: Nemo enim, inquit, vere ex genere tibi superest? Respondi: Sunt quidem multi potentes viri ex Cæsaris prosapia (36) venientes;

COTELERII NOTÆ.

(34) *Indumenta, quæ assidue mutare debeam.* Ἰνδύματα forte aut ἐνδύματα, non ὑποδήματα, ὑποδήσεις. *Clementin.* xii, 6, epist. 74.

(35) *Panis mihi solus cum olivis, etc.* Ob consimilem pariterque apocryphum locum nescio quem, Petro victus e lupinis tribuitur per Gregorium Nazianzenum, carmine 18: Τὸν ἐκ θέρμων μόνων τρυφῶντα Πέτρον, et oratione 16: Πέτρος ἀσπαρίου θέρμοις τρεφόμενος. Ubi cur Nicetas ἀσπαρίου, nummulum, emendis lupinis vilis pretii mercimonio idoneum, metiatur decem numinis, quot ἀργυρίῳ leguntur assignata νομισματα, id vero clam me est. Πέτρος, inquit, ὁ ἐκ θέρμων μόνων τρυφῶν ἀσπαρίου ἐκωνημένων [al. ἐνδὺς ἀνωμένων], ἤγουν δεκανοῦμου [vel δεκανοῦμου]. Τοῦτο δὲ ἐκ τίνος τῶν μὴ ἐκκλησιαζομένων βίβλων ἀνεληγται. Habet tamen forsitan astipulatores nonnullos, in *Catena*, Matth. x, 29, dum ἀσπαρίου Decalogum allegorice interpretantur. A Gregorio dissentire videtur Epiphanius, hæresi 50, c. 15, ac existimare ab continentiam Petri ab animatis et carne, figmentum esse Ebionitarum, qui *Periodes Petri* depravarint. Atque hanc sententiam aliquantum fortassis adjuvant quæ hic habentur lib. viii,

c. 48; lib. ix, c. 6 et 20. Potuit nihilominus apostolorum princeps carnibus animantium non vesci, instar Matthæi in Clemente Alexandrino *Pædag.* ii, c. 1, et instar Jacobi Justi apud Eusebium *Hist.* ii, 23; Epiphanius, hæresi 78, num. 13; Hieronymum in *Catalogo*, ex Hegesippo. Est quippe præter Ebioniticam aliorumque hæreticorum, necnon Pythagoræ ab continentiam, superbam, superstitionem, Deo quasi malorum auctori injuriosam, animæ ut in bestiarum corpora devolubili contumeliosam; alia ab continentia, pia, Christiana, humilis, non Deo, aut creaturis, sed concupiscentiæ inimica.

(36) *Ex Cæsaris prosapia, etc.* Tiberii, *Clementin.* iv, 7; epist. cap. 46 et 143. Hinc, hoc est ex apocryphis et incertis, Clemens Eucherio ad Valerianum scribenti dicitur, *vetusta prosapia senatorum, atque etiam ex stirpe Cæsarium.* Consensit anonymus qui de certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli scripsit, citatus a Patricio Junio, in *Clementinam Epistolam ad Corinthios*, nec non Nicephorus, lib. ii, cap. 55, et lib. iii, cap. 18. Sed fabulam produnt nomina Matthidiæ, Fausti, Faustini, Faustiani, quæ otiosi nugatoris som-

nam patri utpote propinquo suo et una educato, nobilis adæque familiæ Cæsar ipse junxit uxorem, ex qua duos geminos ante me filios suscepit, non valde, ut aiebat pater, sibi invicem similes (37), ego enim eos non adeo sciebam. Sed ne matris quidem valde memor sum, sed quasi per somnium ita tenuiter vultus ejus speciem recolo. Mater ergo mea Matthidia, pater Faustinianus vocitatus est, fratrum autem meorum alter Faustinus, alter Faustus dicebatur (38). Interea cum ego quinque vixdum essem annorum, mater, sicut a patre didici, somnium vidit, quo moneretur, nisi cum duobus filiis suis geminis confestim Urbem fuisset egressa et abfuisset annis decem, ipsam pariter cum liberis interitu exitiabili perituram.

IX. Tum pater, qui tenere diligeret filios, adjunctis servis et ancillis ac sumptibus sufficienter præbitis, navi imposita cum matre filios Athenas mittit erudiendos, me sibi solum filium ad solatium retinens et in hoc quidem gratias agens (39), quia non etiam me imperavit somnium pariter cum matre discedere. Anno autem completo pater misit ad eos Athenas homines et sumptus, scire simul cupiens quid agant, nec tamen redeunt qui missi sunt. Tertio rursus anno mœstissimus pater mittit alios cum pecuniis, qui quarto anno regressi nuntiant neque matrem se neque fratres vidisse, sed neque Athenas eos omnino pervenisse, neque usquam alicujus saltem qui cum ipsis fuerant vestigium repertum.

X. Pater hæc audiens et multa tristitia obstupescit, nesciens quo tenderet aut ubi quæreret, una mecum descendit ad portum, et requirere a nautis

A cepit, sicubi aliquis eorum vidisset aut audisset aliquando ante quatuor annos corpus mulieris cum duobus parvulis ejectum. Cum multi multa dicerent, nec aliquid nobis rati elucesceret tam immensum pelagus perscrutantibus, pro multo tamen affectu pater quem erga suos gerebat, pascebatur vanis spebus, donec visum est ei, ut me sub procuratoribus ordinatum Romæ relinqueret, annorum cum essem duodecim, et ipse pergeret ad requirendum. Flens itaque descendit ad portum, et navem conscendens profectus est. Ex eo usque in hodiernum neque litteras ejus accepi, neque si vivat aut defunctus sit novi. Sed magis suspicor, quia et ipse obierit aut tristitia victus aut naufragio; anni etenim viginti elapsi sunt quibus hæc geruntur, et ne nuntius quidem de eo ad me aliquis venit.

XI. Petrus hæc audiens ex affectu lacrymas fudit, et ad eos qui aderant familiares ait: Hæc si quis in Dei cultu positus pertulisset quæ hujus pertulit pater, statim homines religioni ascriberent ærumnarum causam; quæ cum accidunt miseris gentilibus, malorum causam fato ascribunt. Miseros autem dico eos, quia et hic vexantur erroribus et ab spe futura fraudantur; Dei cultores cum hæc patiuntur, ad purgationem peccatorum cedit eis, quod perferunt patienter.

XII. Post hæc dicta unus ex astantibus Petrum rogare cepit, ut die crastina maturius ad insulam proximam quæ sex non amplius stadiis aberat, Aradum nomine (40), pergeremus, videndi in ea gratia mirum aliquod opus, columnas viteas magnitudinis immensæ (41). Cui Petrus, ut erat clemen-

COTELERII NOTÆ:

nium magis respiciunt, quam Cæsaream Romanamque nobilitatem, nisi ego fallor. Fundus fabulæ, Flavius Clemens consul patruelis Domitiani, nemini non notus. Cui si Clemens noster genere fuit conjunctus, cognatus erat Domitiani, non Tiberii. In Bernardo *Serm. de Clemente: Acceperat B. Clemens mobile genus, amplas possessiones, etc.*

(37) *Non valde sibi invicem similes.* Nulla varietas in codicibus manu exaratis, quod mirum est, cum Græca *Clementinorum* ac *Epitomes* contrarium plane habeant; et quidem eo probabilius, quo res est memoratu dignior, magna similitudo gemellorum, quam paulula.

(38) *Pater Faustinianus vocitatus est: fratrum autem meorum, etc.* Ex similitudine nominum originem sumpsit dissimilitudo scripturarum. Siquidem Græce, ut et apud Nicephorum, Φαῦστος, Φαυστίνο et Φαυστινιανός sunt pater cum duobus liberis Niceta et Aquila. Tantum *Clementinorum* xiv, 14, Faustini nomen Aquilæ datur; itemque in pseudo-Abdia. At Rufinus interpres fictitiam gradationem invertit, ab incremento nempe ad decrementum, faciendo Faustinianum, Faustinum, et Faustum ex Fausto, Faustino et Faustinianno. Denique pater Cedreno, atque monacho Altissiodorensi scriptori Chronologiæ est Faustus, auctori *Libri pontificalis* et falso Abdie Faustinus; Nicetam vero idem impostor Faustum appellat.

(39) *Gratias agens.* Legebat, εὐχαριστῶν, pro εὐχαριστῶ.

(40) *Insulam proximam. . . Aradum nomine.* In *Clementinis* ac *Epitome* abesse dicitur stadiis triginta non totis: quod propius accedit ad distan-

tiam a Strabone notatam, viginti stadiorum. Quid si Rufinus loci ambitum, qui juxta illum geographum et Plinium septem est stadiorum, pro distantia acceperit? Jam Aradi et Antaradi voces librorum vitio confusas habes non solum in his Operibus Clementi suppositis, sed et alibi, ut apud Plinium lib. v, cap. 20; et in concilio Chalcedonensi, ubi reperies Paulum modo Aradi, modo Antaradi episcopum; cum ibidem Alexander Antaradi antistes memoretur. Tolle vero, sussore me, duo menda: alterum ex Auesmo monacho in *Descriptione terræ sanctæ*, tom. VI *Antiquæ lectionis* Henrici Canisii: *De Arathas* (imo *Marathos*, Geographias vide), usque in *Antheradum* (in marg. *Anteradum* sive *Antaradum*) sunt octo leuæ, ubi B. Petrus prædicavit, dum iret Antiochiam; aliud ex Athanasio *Epistola* ad solitariam vitam agentes, p. 812. Κοπάτιος ὁ ἐν Ταπάδω, ubi corrigi malo, ἐν Ἀράδω; quam ἐν Ἀνταπάδω, quia in Apologia de fuga sua, non multo post initium sanctus doctor Antaradi episcopum facit Carterium.

(41) *Columnas viteas magnitudinis immensæ.* Sic legendum etiam in Abdia, ex Græcis et ex Nicephoro lib. ii, cap. 35: *Vites jure apud præcos magnitudine quoque inter arbores numerabantur. Jovis simulacrum in urbe Populonia ex una conspicimus, tot visis incorruptum; item Massiliæ pateram. Metaponti templum Junonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiæ Diana scanditur vite una Cypria, ut ferunt, quoniam ibi ad præcipuam amplitudinem exsunt.* Verba Plinii lib. xv, c. 1, qui et legatur lib. xvi, cap. 40. Vide mox infra cap. 26 sub lin.

tissimus, acquiescit, sed monuit nos, cum navem descendissemus, non una omnes concurrere ad videndum; nolo enim, inquit, notari vos a turba. Cum ergo die postera navi sub momento horæ venissemus ad insulam, continuo ad locum in quo erant columnæ mirabiles, properamus. Erant autem in æde quadam positæ, in qua Phidiæ opera permagna habebantur, quibus intento unusquisque nostrum detinebatur aspectu.

XIII. Petrus vero ubi solas columnas miratus est viteas, nequaquam raptus picturæ gratia, egressus vidit pro foribus mulierculam quædam stipem ab introeuntibus deposcentem; quam attentius considerans ait: Dic, mulier, quod tibi membrum corporis deest, quod huic te injuriæ subiecisti ut stipem petas, et non potius manibus tuis quas a Deo accepisti operans cibum quæras? At illa suspirans ait: Utinam mihi quidem essent manus quæ moveri possent, nunc autem species tantum servata est manuum, nam ipsæ sunt emortuæ, et meis morsibus debiles et sine sensu redditæ. Et Petrus: Quæ, inquit, fuit causa, ut hoc tibi tantum mali ipsa conferres? Ignavia, inquit, nec aliud quidquam; si enim fuisset in me aliquid virtutis, potui vel præcipitio uti vel profundo maris injicere memetipsam, et finem dare doloribus meis.

XIV. Tum Petrus: Ecquid putas, ait, mulier, quod qui semetipsos perimunt, a suppliciis liberantur? nisi quia majoribus subjacent poenâ animæ eorum qui sibi ipsis intulerint manus. At illa: Utinam, inquit, istud mihi certum fieret, quia vivunt animæ in inferno, libenter amplecterer etiam poenâ ferre mortis illatæ, tantum ut dulces mihi natos horam saltem unam viderem. Et Petrus: Quid tantum istud est, quod te tani gravi afficit tristitia, scire velim. Si enim doceres me causam, possem tibi et ego evidenter ostendere, o mulier, quod in inferno vivant animæ, et pro præcipitio vel profundo possem tibi dare medicamentum aliquod, ut sine cruciatu valeas vitam finire.

XV. Tunc mulier promissione hac gratanter accepta cœpit dicere: Genus quidem mihi et patria quæ sit, nec credi facile, nec dici necessarium puto, sed causam tantum sufficit doloris exponere, cur morsibus meis meas ipsa debiles reddiderim manus. Ego generosis orta parentibus et potentis adæque viri sortita matrimonium, duos suscepi geminos liberos et post hos unum alium. Sed frater viri mei illicito in me amore vehementer exarsit. mihi autem cum super omnia cura esset pudicitia, et neque tanto sceleri acquiescere neque viro vellem flagitium fratris aperire, cogitavi quatenus et ego impolluta evaderem, et fratrem inimicum et hostem non facerem fratri, ne genus omne quod erat nobilis familiæ in opprobrium darem. Patria ergo et urbe cum duobus meis geminis discedere statui, donec incestus amor conquiesceret, quem forte præsentia meæ palparet et inflammaret aspectus;

alius sane filius quatenus patri maneret ad solatium, cogitavi.

XVI. Sed ut hæc ita fieri possent, somnium fluxi, quasi assistente mihi per visum quodam numine et dicente, ut confestim cum geminis meis Urbe discederem et tandiu abessem, donec redire me ipse præciperet; quod si non facerem, cum liberis omnibus me pariter perituram. Et ita factum est. Statim enim ut somnium viro enarravi, extimuit, et sociatis mihi duobus filiis, servis quoque et ancillis, pecunia etiam abundanti data, navigare Athenas jubet ubi simul et erudire liberos possem, mansura, inquit, ibi usquequo visum fuerit ei qui præcepit exire, ut redeas ad nos. Interea navigans una cum meis natis ventorum violentia ad hos infelix nocturno naufragio depulsa sum locos, et cum omnes interissent, arreptam me crudelem supra saxum quoddam vehementior fluctus ejecit, ubi cum sederem ea sola spe qua meos possem forte natos invenire, in profundum me non præcipitavi, tunc cum adhuc perturbata anima et doloribus ebria facere hoc et audebat et poterat.

XVII. Verum ubi dies exortus est, et ego cum clamore et ululatu infelicium natorum circumspicerem sicubi vel ejecta possim videre cadavera, miseratione commoti quidam ex his qui me viderant, primo per pelagus, tum etiam circa littora requirunt, si quem forte de meis infantibus invenirent. Sed ubi nusquam ullus inventus est, miserantes me mulieres loci consolari cœperunt, enarrantes singulæ suas quæque miseras, ut ex similitudine calamitatum solatium caperem; quod me magis contristabat, non enim tale mihi erat ingenium, ut aliorum mala mea esse solatia ducerem. Et cum me multæ hospitio cuperent recipere, una quædam paupercula hic habitans extorsit mihi turgurio ejus succedere, dicens fuisse sibi virum nautam eumque in mari adolescentem defunctum, sibi ex eo dia cum multi eam accipere in conjugium cuperent, amore viri viduitatem fuisse chariorem. Erunt ergo, inquit, nobis communia, quæcunque manibus nostris operantes quærere poterimus.

XVIII. Et ne longa ac minus utili narratione utar, libenter habitavi cum ea propter affectum fidei quam servaverat viro. Sed non multo post mihi infelici, laceratæ dudum morsibus, resolutæ sunt manus, et illa quæ me susceperat, incurrit paralytin et domi in lecto jacet. Illarum autem mulierum quæ prius miserabantur, refrixit affectus; nos ambæ debiles, ego ut vides sedeo stipem petens, et si quid forte quæsiere sit unus duarum infelicium cibus. Ecce jam quæ mea sunt sufficienter audisti, tu nunc quid moraris implere quod promiseras, et dare medicamentum quo possit absque cruciatu, ut ais, utraque nostrum miserabilis vitæ sortem finire?

XIX. Hæc dicente muliere, multa Petrus cogita-

tlone distractus velut attonitus stabat, et ego Clemens superveniens, Dūdum, inquam, per omnia discurrens quærebam te, et nunc quid facimus? At ille præcepit mihi ut ad naviculam præcederem, ibi me, inquit, opperire, et quia contradici ei non poterat, quod jussit implevi. Ipse vero, ut mihi cuncta posterius enarravit, suspicione quadam pulsatus requirebat a muliere genus et patriam simul et nomina filiorum, quæ si mihi, inquit, dixeris, dabo continuo medicamentum. At illa quasi vim sustinens, quia neque fateri hæc volebat et medicamenti cupida erat, sinxit alia ex aliis, et ait se quidem esse Ephesiam, virum autem Siculum, sed et filiorum nomina similiter immutavit. Tum Petrus putans eam verum respondisse ait: Heu! mulier, putabam, inquit, grande aliquod gaudium hodierna nobis die oriturum, suspicabar enim te esse quamdam mulierem, de qua similia quædam nuper ad fidem didici. At illa adjurabat eum dicens: Rogo te ut indices mihi quæ ista sit, ut sciam, si est ulla inter mulieres me infelicio.

XX. Tum Petrus fallere nesciens et miseratione commotus cœpit dicere: Est quidam adolescens inter eos qui me sequuntur religionis et sectæ gratia, Romanus civis, qui mihi enarravit quod patrem habuerit et duos geminos fratres, ex quibus nullus ei superest. Mater, inquit, mea sicut a patre didici, somnium vidit, ut Romana urbe ad tempus excederet cum duobus geminis natis, ne forte exitiali interitu deperirent; quæ cum discessisset nusquam terrarum ultra comparuit. Pater vero suus post hæc ad inquisitionem uxoris ac filiorum profectus nec ipse invenitur.

XXI. Hæc cum dixisset Petrus, mulier stupore percussa corruit. Tum Petrus continere eam et consolari cœpit, ac requirere quid esset causæ aut quid pateretur. At illa vix aliquando spiritum revocans, ac semetipsam ad gaudii quod sperabat magnitudinem reparans simulque affricans vultum, Hic, inquit, est quem dicis adolescens? At Petrus ubi rem intellexit, Dic, inquit, mihi tu prior, nam videre eum non poteris. Tum illa: Ego, inquit, sum adolescentis mater. Et Petrus: Quod ei nomen est? At illa: Clemens, ait. Petrus: Ipse est, et ipse erat, qui paulo ante mecum loquebatur et quem jussi ad navem præcedere. Tum illa procidens ad pedes Petri rogare cœpit, ut festinaret ad navem. Et Petrus: Si mihi, inquit, servas fidem ut facias quod dico. At illa: Omnia, inquit, facio; tantum mihi ostende unicum meum natum, puto enim me per ipsum et geminos meos videre. Et Petrus: Cum videris, inquit, eum, modo interim dissimula paululum, usquequo egrediamur ab insula. Ita, inquit, faciam.

A XXII. Et tenens manum ejus Petrus adducebat eam ad navem. Quem ego videns manum dantem mulieri ridere cœpi, accedens tamen honoris ejus gratia, pro ipso cœpi velle subicere manum meam et sustentare mulierem; simul autem ut manum ejus contigi, ululatu ingenti reddito in amplexu meos irrui, et maternis me consecrari osculis cœpit. At ego ignorans omne negotium quasi insipientem mulierem repellebam, simul et, cum verecundia licet, indignabar tamen quodammodo adversum Petrum.

XXIII. At ille: Desine, inquit, quid agis, o fili Clemens? noli repellere tuam matrem. Ego vero ubi hæc audivi, continuo lacrymis suffusus concidi supra jacentem matrem et osculari eam cœpi. Simul enim ut audivi, paulatim vultum ejus revocabam ad memoriam et notior mihi intuitu tanto magis fiebat. Multitudo interim conveniebat plurima, audiens quod mulier quæ ad stipem petendam sedebat, recognita esset a filio suo viro, quodam bono. Et cum velimus confestim enavigare ex insula, mater ait ad me: Fili dulcissime, rectum est ut valedicam mulierculæ quæ me suscepit, est enim egens et paralytica, jacens in lectulo. Quibus auditis Petrus et omnes qui aderant, admirati sunt bonitatem ac prudentiam feminae, et continuo jussit Petrus abire quosdam et deferre mulierem in lectulo ubi jacebat. Cumque fuisset allata et in medio turbæ astantis posita, in conspectu omnium C Petrus ait: Si veritatis ego sum præco, ad confirmandam fidem horum omnium qui assistunt, ut sciant et credant quia unus est Deus qui cælum fecit ac terram, in nomine Jesu Christi Filii ejus, surgat hæc mulier. Et statim ut hæc dixisset, surrexit sana et procidit ad pedes Petri, atque amicam suam ac familiarem osculis petens, percontabatur ab ea quid istud esset negotii. At illa breviter omnem ei ordinem agnitionis exposuit, ita ut etiam turbæ astantes mirarentur.

XXIV. Tum Petrus (42), de fide Dei ac religionis institutis, quod ad se pertinebat, in quantum tempus patiebatur locutus ad turbas, addit etiam hoc, ut si quis vellet de his diligentius noscere, Antiochiam veniret, ubi tribus, inquit, mensibus statuimus residere et quæ ad salutem pertinent edocere. Si enim, inquit, negotiandi causa aut militandi patriam relinquunt homines ac parentes, et longas peregrinationes subire non metuunt, pro vita æterna tribus saltem mensibus peregrinari, cur onerosum videatur ac difficile? Cumque hæc et alia his similia dixisset, ego mulieri quæ susceperat matrem et sanitatem receperat per Petrum, mille drachmas donavi, et præsentibus cunctis commendavi eam cuidam viro bono, primario illius oppidi, qui et li-

COTELERII NOTÆ.

(42) Tum Petrus. Ante hæc miraculum sanatur Mauthidæ videtur excidisse e codicibus: quod habet Clementin. xii, 23, Epit. 91, quodque lectum

forsitan fuit a pseudo-Abdia. Ait enim lib. i: Tum apprehensis Petrus manibus ejus sanavit eas.

benter se facturum quod imperabamus spondit. Sed et aliis quibusdam aliquantulum pecuniæ distribui, et illis mulieribus quæ aliquando solatæ dicebantur in miseris matrem meam, quibus et gratias retuli. Et post hæc una cum matre enavigavimus Antaradum.

XXV. Cumque venissemus ad hospitium, mater requirere cœpit a me, quonam devenisset pater. Cui ego: Ad te, inquam, requirendam profectus ultra non rediit. At illa audiens suspiravit tantum, grande enim pro me gaudium habens reliquos solabatur mœrores. Die autem postera sedens una cum uxore Petri (43) iteragebat nobiscum, et venimus Balaneas (44), ubi triduo remorati, inde accessimus Patho (45) et post hoc Gabala (46), et sic Laodiciam pervenimus, ubi ante portas occurrunt nobis Niceta et Aquila et osculantes nos abducunt in hospitium. Petrus autem videns amplam civitatem et splendidam, Dignum est, inquit, remorari nos in hac diebus decem aut etiam amplius. Tum Niceta cum Aquila requirebant a me, quæ esset mulier hæc ignota. Et ego respondi: Mater mea est quam mihi redonavit Deus per dominum meum Petrum.

XXVI. Hæc cum ego dixissem, cuncta eis Petrus per ordinem cœpit exponere et ait: Cum venissemus Aradum et ego vos præcedere jussissem, profectis vobis, eadem die Clemens cum incidisset sermonis occasio, genus suum mihi exposuit ac familiam, et quod parentibus esset orbatus duosque habuisset priores se geminos fratres; et sicut mihi, inquit, pater enarravit, somnium vidit aliquando mater, quo jussa est cum geminis suis ex urbe Roma proficisci, ne subito et pariter interirent. Cumque somnium patri indicasset, ille qui tenero filios diligeret affectu, ne quid forte mali paterentur, uxorem pariter ac filios navi cum omnibus necessariis impositos, emittit Athenas erudiendos. Post hæc misit semel et iterum qui requirerent, et nusquam illius ne vestigium quidem reperit. Ipse ad ultimum pater ad inquirendum proficiscitur, et usque ad præsens nec ipse quidem usquam est. Hæc cum mihi Clemens enarrasset, accessit ad nos quidam rogans, ut ad insulam Aradum quæ vicina erat accederemus, videndi gratia columnas viteas

miræ magnitudinis; acquievi, ventum est ad locum, cæteri omnes interiora ædis ingressi, mihi animus nescio ob quam causam ingrediendi ultra non fuit.

XXVII. Sed dum illos foris opperior, mulierem hanc considerare cœpi qua parte membrorum esset debilis, ut non labore manuum victum quæreret, sed mendicitatis pudorem subiret; requiro ergo ab ea causas. Illa nobili se ortam genere, et nobili nihilominus viro in matrimonio fuisse junctam fatetur, cujus frater, inquit, in me illicito amore inflammatus fraternum torum polluere cupiebat. Quod ego abhorrens, et rursum de tanto scelere viro indicare non audens, ne bellum fratribus et opprobrium generi indicarem, magis ex patria discedere judicavi cum duobus geminis filiis meis, juniore puero ad solatium patri relicto. Et ut hæc, inquit, honesta specie fierent, cogitavi somnium fingere et dicere viro, astitisse mihi numen quoddam per visum et dixisse, ut cum duobus geminis meis confestim ex Urbe proficiscerer, usquequo ab ipso audirem, quando redire deberem. Quibus auditis, credidisse aiebat virum, et Athenas se geminis cum liberis emisisse inibi erudiendis, sed tempestate gravi ad hanc insulam fuisse depulsos, ubi, contracta navi, se fluctu excussam supra saxum quoddam, ob hoc solum mortem distulisse, donec, inquit, infelicium natorum meorum saltem emortua membra complecterer, ac sepulturæ mandarem. Sed cum dies fuisset exortus et turbæ convenissent, miseratione moti projecerunt mihi indumentum. At ego infelix fletibus multis rogabam ut requirerent, sicubi infelicium natorum possint invenire corpuscula. Ego autem omne corpus meum dentibus lanians, planctibus et ululatibus nihil aliud clama- bam nisi, Ubi mihi infelici Faustus est, ubi Faustinus?

XXVIII. Et cum hæc diceret Petrus, Niceta et Aquila subito assurgunt et stupefacti perturbari cœperunt dicentes: Dominator Domine et Deus omnium, verane hæc sunt, an somnium est quod agitur? Tum Petrus: Nisi, inquit, nos insani sumus, hæc vera sunt. At illi paululum remorati et confricantes faciem, aiunt: Nos sumus Faustinus

COTELERII NOTÆ.

(43) Cum uxore Petri. Testatur Hieronymus contra Jovinianum: scribens, legi in *Periodis* et uxorem Petri et filiam. En igitur *Circuituum* pars, in qua de Petri filia (Petronillam vocant) sermo erat, nunc desideratur. Uxorem autem memorant præterea Clemens Alexandrinus, *Strom.* vii, pag. 736, ubi martyrium illius refert verbis quæ citantur ab Eusebio, *Histor.* iii, 30; Origenes, ad *Matth.* xix, 27; Epiphanius, hæresi 30, num. 22; Hieronymus, *epist.* 54, atque Hincmarus, *Epistola ad Rodulfum et Fro- tarium*, sect. 8. Appellatur in Martyrologiis Perpetua in Chronico Simeonis Metaphrastæ, loco ad *Constitut.* iii, 6, allato, Joanna; quod etiam nomen matri Petri tribuit Indiculus positus ad *Constitut.* ii, 65.

(44) Venimus Balaneas. Balaneæ aut Balanææ,

notissimum oppidum est: cujus episcopus Euphrat- tion laudatur a S. Athanasio, *Apologia de fuga sua*, paulo post initium, et *Epistola ad Solitarios*, p. 812, quanquam postremo in loco perperam ediderunt, ὁ ἐν Καλαναῖς. Lege ὁ ἐν Βαλανείαις.

(45) Inde accessimus Patho [*Palton* Cot.]. Palti quoque episcopum celebrat magnus Ecclesiæ Magister locis citatis, necnon *Epistola ad Antiocheneses*. Sed apud Theodoritum, *Histor.* lib. ii, cap. 12, in verbis Athanasii, et episcopus et civitas non suo nomine appellantur.

(46) Gabala. Hinc, et per superiora, nullo negotio corrigetur Sophonius de Petro et Paulo, tom. VII *Bibliothecæ Patrum Parisiensis*, et apud Surium ad 29 Junii, num. 5.

et Faustus. Sed et ab initio cum narrare cœpisti, statim in suspicionem incidimus, ne forte ad nos pertinerent quæ dicebantur; rursus tamen considerantes multa similia accidere in vita hominum, reticimus, licet cor nostrum spe aliqua pulsaretur. Aspicebamus ergo ad finem sermonis, ut, si ad integrum de nobis esse constaret, tum fateremur. Et cum hæc dixissent, lacrymantes ingrediebantur ad matrem. Quam cum reperissent quiescentem et complecti vellent, prohibuit Petrus dicens: Sinite me prius præparare animos matris et ita vos offerre ei, ne forte multo et subito gaudio mente excidat et sensus ejus turbetur, maxime quia nunc etiam somno occupata stupet.

XXIX. Igitur ubi mater exsurrexit e somno, alloqui eam Petrus cœpit dicens: Scire te volo, mulier, religionis nostræ observantiam. Nos unum colimus Deum qui fecit mundum, hujus et legem servamus, qua mandat in primis ipsum colendum et nomen ejus venerandum, parentes honorandos, pudicitiam justitiamque servandam. Sed et illud observamus, mensam cum gentilibus non habere communem, nisi cum crediderint et recepta veritate baptizati fuerint, ac trina quadam beati nominis invocatione consecrati, et tunc cum eis cibum sumimus. Alioquin etiam si pater aut mater sint, aut uxor aut filii aut fratres, non possumus cum eis mensam habere communem. Quia ergo religionis causa præcipua hoc facimus, non tibi injuriosum videatur, quod non potest filius tuus una tecum sumere cibum, usquequo eadem tibi sit quæ illi sententia fidei.

XXX. Quibus illa auditis, Et quid, inquit, vetat hodie me baptizari? quæ etiam priusquam te viderem, illos quos dicunt deos penitus aversata sum, quod mihi frequenter et pene quotidie sacrificanti sibi præstare potuerunt nihil. Nam de pudicitia quid dicam? cum me neque tunc delicæ deceiverint, neque nunc egestas peccare compulerit. Satis autem puto innotuisse tibi, quantus mihi exinde fuerit amor pudicitiae, quæ ut evaderem illiciti amoris insidias somnium finxi, ut cum duobus meis geminis peregrinarem, et hunc solum filium meum Clementem ad solatium patri reliqui. Si enim mihi duo vix sufficiebant, quanto magis contristasset patrem, si nullum penitus habuisset? Erat enim miser grandi affectu erga filios, ita ut vix ei somnii auctoritas extorqueret, Faustinum et Faustum Clementis hujus fratres mihi concedere, et ipse solo contentus esset Clemente.

XXXI. Hæc illa cum diceret, ultra non ferentes fratres mei irruunt in complexus matris cum multis lacrymis, et osculantur eam. At illa: Quid vult, inquit, hoc esse? Tum Petrus: Nolo turberis, mulier, constans esto; isti sunt Faustinus et Faustus filii tui quos in profundo perisse dicebas; quomodo autem vivant et quomodo in illa horribili nocte de profundo evaserint, et quemadmodum alius ipsorum Niceta et alius. Aquila dicatur, ipsi tibi exponere

A poterunt et una tecum etiam nos audiemus. Ubi hæc Petrus dixit, mater nimio gaudio intercepta corruit, et tandem aliquando reparata atque in semetipsam regressa, ait: Obsecro vos, dulcissimi filii, dicite mihi, quæ acciderint vobis post illam feralem et crudelissimam noctem.

XXXII. Tum Niceta cœpit dicere: In illa nocte, o mater, cum navis fuisset resoluta et nos innitentes fragmento cuidam tabularum per pelagus jactaremur, viri quidam quibus per profundum latrocinari artificium est, repertos imposuerunt nos naviculæ suæ, et remis undarum vortices superantes, diversis itineribus Cæsaream Stratonis perduxerunt, ibique affligentes nos fame, verberibus, metu, uti ne quod esset in vero proderemus, immutatis etiam nominibus nostris vendiderunt nos cuidam viduæ, honestæ admodum feminae, Justæ nomine; quæ cum emisset, habuit loco filiorum, ita ut etiam Græcis nos litteris et liberalibus attentissime erudiret. Ubi vero adolevimus, etiam philosophorum studiis operam dedimus, quo possemus religionis divinæ dogmata philosophicis disputationibus asserentes confutare gentiles.

XXXIII. Simoni autem cuidam mago qui nobiscum una educatus est, pro amicitia et puerili consuetudine adhæsimus, ita ut pene ab eo decipi possemus. Fertur enim in religione nostra sermo de propheta quodam, cujus ab omnibus qui religioni huic deserviunt speraretur adventus, per quem immortalis et beata vita credentibus danda promittitur. Hunc ergo nos putabamus esse Simonem. Sed hæc tibi, mater, opportunius exponuntur. Nos interim cum pene jam deciperemur a Simone, quidam collega domini mei Petri, Zacchæus nomine, monuit ne falleremur a mago, sed obtulit nos advenienti Petro ut ab ipso quæ erant sana et perfecta doceremur; quod et tibi optamus evenire, sicut et nobis concessit Deus, ut possimus etiam cibum et mensam habere communem. Hinc ergo fuit, mater, quod nos a piratis raptos, tu in mari defunctos esse credidisti.

XXXIV. Cum hæc dixisset Niceta, mater nostra procidit ad pedes Petri, rogans et obsecrans, ut et seipsam et hospitam suam evocaret sine mora ac baptizaret, uti ne una, inquit, die damnum patiar consortii et societatis natorum meorum. Similiter autem et nos filii ejus rogabamus Petrum. At ille: Quid putatis, inquit, quia ego immisericors sum solus, et nolo vos matris convivio sociari? Sed necesse est eam vel una die jejungere prius et ita baptizari, et hoc quia sermonem ab ea quemdam aut divi, per quem mihi fides ejus claruit et qui indicium dedit credulitatis ejus, alioqui multis eam diebus oportebat ante instrui et doceri.

XXXV. Et ego: Quæso te, inquam, domine mi Petre, dic quis est iste sermo quem dicis dedisse tibi indicium fidei ejus? Et Petrus: Ille sermo est quo rogavit, ut et hospita sua cujus beneficiis vicem reddere desiderat, simul baptizetur cum ipsa.

Non autem rogaret, ut illi quam diligit præstaretur hæc gratia, nisi credidisset quod magnum aliquod in baptismo munus esset. Unde et ego ⁹⁰ reprehendo plurimos qui cum ipsi baptizentur et credant, nihil tamen dignum fide agunt cum his quos diligunt, id est uxoribus vel filiis vel amicis, quos non ad hoc hortantur quod ipsi assecuti sunt, si quidem vere crediderint quod æterna vita per hoc donatur. Denique si eos ægrotare videant aut periculo alicui carnaliter subiacere, dolent et lugent, quia in hoc certi sunt eis imminere perniciem. Ita ergo, si et de hoc certi essent quod qui Deum non colunt, manet eos pœna ignis æterni, quando cessarent monentes et cohortantes? Aut si obsisterent, quomodo non lugerent eos et plangerent, certi æterna eis imminere supplicia? Nunc ergo illam quidem mulierem evocabimus postmodum, et videbimus si amat fidem religionis nostræ, et prout consequens fuerit agemus. Hæc autem quoniam fideliter sensit de baptismo, jejunet vel una die ante baptismum.

XXXVI. At illa cum juramento satisfaciebat præseente uxore domini mei Petri, quia ex quo recognoverit filium, præ multo gaudio cibum capere omnino nequiverit, nisi hesternâ die calicem aquæ solum biberit. Testabatur autem et uxor Petri, dicens ita esse. Et Aquila ait: Quid ergo obstat cur non baptizetur? Tum Petrus subridens: Sed non est, inquit, hoc jejunium baptismi, quod non propter baptismum jejunatum est. Et Niceta: Sed forte, inquit, volens Deus matrem nostram nec una die agnitis nobis separari a consortio mensæ nostræ, præordinavit hoc ut ante jejunaret. Sicut enim pudicitiam servavit in ignorantia, ut proficeret ei ad baptismi gratiam, ita jejunavit antequam sciret jejunii rationem, ut proficeret ei ad baptismum, et statim ab initio agnitionis nostræ nobiscum pariter mensæ consortio frueretur.

XXXVII. Tum Petrus: Non nos, inquit, vineat malignus occasione accepta per affectum matris, sed magis vos et ego vobiscum hodie jejunemus cum ipsa, et crastino baptizabitur (47); neque enim justum est ad gratiam personæ alienius et amicitiae, resolvi et extenuari præcepta veritatis. Non ergo pigeat nos magis laborare cum illa, quia omne mandatum præterire peccatum est. Doceamus autem sensus nostros corporales qui extrinsecus sunt, servire interioribus sensibus, et non interiores sensus, qui quæ Dei sunt sapiunt, ebamus sequi exteriores, qui quæ carnis sunt sapiunt. Propter hoc ⁹¹ enim et Dominus mandatum dedit, dicens: *Quicumque viderit mulierem ad concupiscendam eam,*

A jam mœchatus est eam in corde suo. Et his addidit: Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum et abjice abs te; expedit enim tibi ut unum membrorum tuorum pereat, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis ⁹². Non dixit: scandalizavit te, ut posteaquam peccaveris tunc abjicias causam peccati, sed: si scandalizat te, hoc est, ut antequam pecces, causam peccati provocantis te et irritantis abscidas. Ne quis autem vestrum putet, fratres, quod membrorum amputationem mandaverit Dominus: propositum in hoc vult resecari, non membra et causas quæ ad peccandum illicient, quo cogitatio nostra aspectus vehiculo subvecta, ad amorem Dei sensibus corporeis invisa contendat, nec carnalibus oculis, velut lascivientibus equis et extra mandatorum viam currum declinare cupientibus, relaxet frena et habenas indulgeat; sed revocet aspectum corporis ad arbitrium mentis, et oculos nostros quos Deus operis sui inspectores esse voluit et testes, non patiaturs fieri lenones mali desiderii. Et ideo cedant legi Dei tam corporei sensus quam interna cogitatio, et illius voluntati ministrent cujus se opera esse intelligunt.

XXXVIII. Igitur ut ordo mysterii poscebat et ratio, die postera baptizatur in mari, et regressa ad hospitium omnibus consequenter mysteriis religionis imbuatur. Aderamus autem et nos filii sui, Niceta et Aquila et ego Clemens. Et post hæc simul cum ea prandimus, et simul glorificavimus Deum, referentes gratias studiis et doctrinæ Petri, qui nobis ostendit per occasionem matris, quomodo pudicitiae bonum non pereat apud Deum, sicut e contrario impudicitia, inquit, etiamsi non statim, tamen licet tarde non effugit pœnam. In tantum autem pudicitia, inquit, Deo placita est, ut etiam his qui in errore sunt positi, nonnihil gratiæ in præsentem conferat vita. Nam futura beatitudo illis solum reposita est, qui per gratiam baptismi pudicitiam justitiamque servaverint. Denique exemplo est huic rei etiam hoc, quod erga matrem vestram gestum est, cui salus hæc omnis pro mercede pudicitiae reparata est, ad quam custodiendam et conservandam non sufficit sola continentia, sed ubi senserit quis insidias et deceptionem parari, continuo sicut ab ignis impetu aut incursu canis rabidi refugiat, nec confidat quod hujusmodi insidias possit facile aliquis philosophando aut palpando cohibere; sed, ut dixi, effugiendum est et longe abscedendum, sicut fecit et vestra mater vere et integrè bonum diligens pudicitiae. Propter quod et conservata vobis est ac vos illi, insuper autem et æternæ vitæ agnitione donata. Cum hæc et multa alia his similia dixisset, vespere facto requievimus.

⁹⁰ Unde et ego—imminere supplicia non leguntur in codd. Lipss. ⁹¹ Propter hoc—lenones mali desiderii desunt in codd. Lipss. ⁹² Matth. v, 28, 29.

COTELERII NOTÆ.

(47) Vos et ego vobiscum hodie jejunemus cum ipsa, etc. Sic lib. x, cap. ult. Petrus patrem Cle-

mentis baptizaturus, indicit jejunium omni plebi, quo de ritu in *Apologia* 2 Justini Martyris, p. 93.

LIBER OCTAVUS.

I. Postera autem die Petrus mane assumptis fratribus meis et me, descendit ad portum, ut in mari lavaremus, et post hoc ad locum quemdam secretiorem secessimus orationis gratia. Senex autem quidam pauper, et ut apparehat ex habitu operarius, curiose ex occulto observare nos cœpit, ut videret quid ageremus in secreto positi. Cunque nos orantes vidisset, expectavit donec exiremus, et salutans nos ait : Si non ægre accipitis, et quasi curiosum me aut importunum notatis, velim vobiscum conferre sermonem, quia habens miserationem vestri, sub specie veritatis errare vos nollem et habere metum de his quæ non sunt; aut si putatis esse aliquid veri, tradite etiam mihi. Si ergo patienter accipitis, possum vos paucis edocere quæ recta sunt; si vero molestum, pergami et meos actus agam. Cui Petrus respondit : Dic age quod tibi videtur bonum, et libenter accipimus sive id verum sive etiam falsum sit; amplectendus enim es, quia quod tibi bonum videtur, tanquam pater pro filiis sollicitus commonere voluisti.

II. Tum senior cœpit dicere : In mari vos lavasse vidi, et post hoc ad secretum secessisse locum; observans ergo de occulto quid in secreto ageretur, orantes inspexi; miseratus igitur errorem vestrum, opperiri cœpi, usquequo egressos alloquerer et docerem, ne erretis in huiusmodi observantia, quia neque Deus est neque cultus hic aliquis est, neque providentia in mundo, sed fortuitus casus et genesis agunt omnia, sicut ego ex ineipso manifestissime comperi in disciplina matheseos præ cæteris eruditus. Nolite ergo errare; sive enim oretis, sive non oretis, quod genesis vestra continet, hoc erit vobis. Et ego Clemens nescio quid corde pulsabar, multa quasi nota mihi recolens in eo; bene enim ait quidam, quia quod ex aliquo natum est, etiamsi multo tempore abfuerit, nunquam tamen scintilla propinquitatis exstinguitur. Cœpi ergo interrogare ab eo, quis et unde esset, vel quomodo ortus. At ille ad hæc respondere nolens : Quid, ait, hoc pertinet ad ea quæ dixi vobis? Sed primo, si videtur, sermo de his quæ proposuimus habeatur, et post hæc si ita res poposcerit, nomen et genus ac patriam et cætera quæ hæc sequuntur, invicem nobis ut amici amicis poterimus aperire. Mirabamur tamen omnes eloquentiam viri, et gravitatem morum tranquillitatemque sermonis.

III. Petrus autem sensim sermocinando incedens, opportunum ad colloquendum prospicit locum. Et cum pervidisset juxta portum recessum quemdam secretum, residere nos fecit, et ita pri-

mus ipse incipit, nec contemptum senis habuit, neque despexit quod vilis ei amictus esset et sordidus. Ait ergo : Quoniam quidem videris mihi vir eruditus esse et misericors ex eo quod adisti nos, et quod tibi bonum videbatur celatum nobis esse noluisti, volumus et nos tibi quæ nobis bona et recta creduntur exponere, quæ si tibi minus vera videbuntur, etiam tu nostrum erga te bonum propositum libenter suscipe, sicut et nos tuum. Et cum hæc diceret Petrus, plurima multitudo convenit. Tum senex : Fortassis, inquit, contristat vos præsentia multitudinis. Et Petrus : Nequaquam, inquit, nisi hoc solum vereor, ne forte disputantibus nobis cum palam facta fuerit veritas tu verecundiam patiaris pro præsentia multitudinis cedere et acquiescere his quæ vera dici intellexeris. Ad hæc senex ait : Ego non ita stultus consenui, ut intelligens quod verum est, abnuam id ad vulgi gratiam.

IV. Cœpit ergo Petrus dicere : Videntur mihi hi, qui loquuntur verbum veritatis et qui illuminant animas hominum, similes esse radiis solis, qui ut processerint et apparuerint mundo, celari ultra aut occultari nullatenus possunt, dum non tam videntur ab hominibus, quam videre omnibus præstant. Unde et bene a quodam dictum est ad veritatis præcones : *Vos estis lux mundi, et non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum ut omnibus luceat qui in domo sunt*²². Et senex : Bene valde dixit, quisquis ille est. Sed exponat aliquis vestrum, quod sibi sequendum videtur, ut ad certum prospectum emittamus sermones nostros. Non enim sufficit ad inveniendam veritatem destruere ea, quæ e diverso dicuntur, sed et ipsum proferre in medium, quod possit qui e diverso est impugnare. Ut ergo partium sit æqua congressio, rectum mihi videtur ut prius, quid uterque nostrum defendat, enuntiet; et si placet, ipse primus incipiam. Ego dico, non secundum Dei providentiam gubernari mundum, quia multa in eo injuste et inordinate geri videmus, sed genesim dico esse, quæ omnia agit et continet.

V. Ad hæc cum Petrus respondere vellet, Niceta præveniens ait : Indulgeat mihi dominus meus Petrus ad hæc respondere, et non videatur protervum quod juvenis cum sene conflictum habeam, sed ut filius cum patre colloquar. Et senex : Non solum tu, inquit, fili, quod tibi videtur ut prosequaris volo, sed et si qui ex sodalibus tuis, si qui etiam de astantibus videtur scire aliquid, incunctanter proferat, libenter accipimus; collatio enim pluri-

²² Matth. v, 14, 15.

maiorum facilius ea quæ ignorantur inveniet⁴⁴. Tum A
ergo Niceta respondit: Non me æstimes, Pater, temere fecisse, quod inserui me sermonibus domini mei Petri, sed magis pro honore ejus hoc mihi facere visus sum. Homo enim Dei est, plenus totius scientiæ, quem ne Græca quidem latet eruditio, quia Spiritu Dei repletus est quem nihil latet. Sed quia ipsi de cælestibus loqui convenit, ego de his quæ ad Græcorum loquacitatem pertinent, respondebo. Postea vero quam a nobis Græcorum more fuerit disputatum, atque ad id ventum, ubi exitus nullus appareat, tunc ipse quasi scientia Dei repletus, aperte et dilucide rerum nobis omnium patefaciet veritatem, ut non solum nos, sed et omnes qui præsto sunt auditores, viam veritatis agnoscant. Et ideo nunc ipse quasi arbiter sedeat, ut cum unus aliquis ex nobis cesserit, tunc ipse suscipiens indubitam sententiam ferat.

VI. Hæc cum dixisset Niceta, hi qui conveniant inter semetipsos colloquebantur: Hicne est ille quem audiebamus Petrus, illius qui in Judæa apparuit et signa ac virtutes plurimas fecit, discipulus probatissimus? Et intendentes in eum, cum timore ac veneratione ingenti stabant, tanquam boni servi honorem domino deferentes. Quod ubi Petrus sensit, ait ad eos: Attentius audiamus, rectum tenentes iudicium de his quæ dicuntur ab utroque, et post ipsorum conflictum, quod necessarium visum fuerit, addemus et nos. Et cum hæc dixisset Petrus, gavisæ sunt turbæ. Niceta vero dicere hoc modo aggressus est: Definisti, Pater, quod non C
per Dei providentiam mundus regatur, sed omnia generi subiaceant, vel quæ ad mores uniuscujusque vel quæ ad gesta pertinent. Ad quæ statim quidem potui respondere, sed quia justum est servare ordinem, definimus et nos quid teneamus, sicut ipse fieri rogasti. Ego dico providentia Dei gubernari mundum, in his duntaxat quæ gubernatione ejus indigent. Unus est enim omnia tenens qui et mundum fecit, justus Deus, unicuique secundum gesta sua quandoque redditurus. Ecce habes et nostram definitionem; nunc quod vis prosecute, vel mea destruens, vel tua asserens, ut ego his quæ a te prosequuntur, occurram. Aut si me vis priore dicere, non morabor.

VII. Et senex respondit: Sive tibi placet, fili,

prius dicere, sive hoc magis placet ut ego dicam, nihil interest, apud eos præcipue, qui bona venia disputant. Dic tamen tu prior, libenter accipio, atque utinam possis etiam quæ a me dicenda sunt prosequi, atque his quæ contraria sunt objicere, et ex utrorumque collatione ostendere veritatem. Niceta respondit: Si vis, inquit, possum etiam tuas partes dicere, et ad hæc respondere. Et senex: Ostende mihi prius, quomodo potes scire ea quæ nondum locutus sum, et ita tibi credam, quod partes meas prosequi possis. Et Niceta: Secta, inquit, tua et sententia quam definisti, manifesta est his qui eruditi sunt in hujusmodi disciplinis, certa que est ejus consequentia. Et quia ego non sum ignarus quæ sint definitiones philosophorum, ex his quæ proposuisti, quid consequatur agnosco, maxime quia præ cæteris philosophis Epicuri scholas frequentavi. Frater autem meus Aquila, magis Pyrrhonios secutus est, alius autem frater noster Platonicos et Aristotelicos (48); itaque cum eruditis tibi auditoribus sermo est. Tum senex: Bene, inquit, et consequenter docuisti, quomodo ex his quæ propositæ sunt definitionibus, etiam ea quæ consequuntur adverteres. Sed ego amplius aliquid professus sum, quam sentit Epicurus, quia introduxi genesim, eamque causam omnium gestorum hominibus posui.

VIII. Cumque hæc senex dixisset, ego Clemens aio ad eum: Audi, Pater, si a te frater meus Niceta obtinuerit, quia non sine Dei providentia mundus agitur, in ista parte quæ superest de genesi, ego tibi potero respondere; est enim mihi notitia hujus scientiæ. Et cum hæc dixissem, frater meus Aquila: Quid necesse est, inquit, ut eum patrem vocemus, cum in mandatis habeamus neminem super terram patrem vocare? Et post hæc respiciens ad senem: Non injuriose, inquit, accipias, Pater, quod fratrem meum culpavi, quia te patrem vocaret; habemus enim tale mandatum, ne aliquem nomine isto vocitemus⁴⁵. Cumque hæc dixisset Aquila, risit omnium astantium cætus una cum sene et Petro. Aquila autem requirente causam, cur omnes riserint, aio ad eum: Quod tu in quo alios culpas, id ipse facis, qui senem appellaveris patrem. At ille negabat, dicens: Vere nescio si eum patrem vocavi.

D Interea Petrus movebatur suspicionibus quibusdam, sicut ipse nobis enarravit postmodum, et respi-

⁴⁴ Quæ sequuntur usque ad finem hujus libri, breviter tantummodo et in compendium redacta in codd. mss. Lipss. continentur. Vid. præfat. ⁴⁵ Matth. xxiii, 9.

COTELERI NOTÆ.

(48) Alius autem frater noster, Platonicos et Aristotelicos. Elogia Clementis in litteris humanis hæc sunt: Clemens ex philosopho magnæ doctrinæ vir; Commentario Epist. ad Philippenses, in c. xv, t. VIII Hieronymi: Clemens omni scientia refertus, omniumque liberalium artium peritissimus; Eucherius, Patres De contemptu mundi: Acceperat B. Clemens scientiam quamplurimam, ita ut optimus quidem illius temporis philosophus haberetur, apud Bernardum Sermone de S. Clemente: Κλήμης ὁ πολὺς ἐν

σοφίᾳ καὶ γνώσει. Anastasius, Hodegi cap. 1. Et Clementem philosophum Dionysio laudatum De divinis nominibus, cap. 5; Maximus et Pachymeres hunc Romanum interpretantur. Verba S. Nili sunt, lib. II, epist. 49. p. 140: Οὐκ Ἀπολλῶς ὁ Ἀλεξανδρεὺς λόγιος ὁ ποιητὴς τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, οὐ Κλήμης ὁ Ῥωμαίων φιλόσοφος, quæ sic verto: Non Apollō Alexandrinus vir eloquens, rigator discipulorum Christi; non Clemens, Romanus philosophus.

ciens ad Nicetam: Expedi, inquit, quod proposuisti.

IX. Tum Niceta hoc modo exorsus est: Omne quod est, aut simplex est aut compositum. Quod simplex est (49), caret numero, divisione, colore, differentia, asperitate, lenitate, pondere, levitate, qualitate, quantitate, et ob hoc etiam sine. Quod vero compositum est, aut ex duobus aut ex tribus aut etiam ex quatuor compositum est, aut certe ex pluribus, et quæ composita sunt, necessario etiam dividi possunt. Et senex audiens hæc: Optime, inquit, et doctissime dicis, fili. Et Niceta: Igitur illud quod simplex est et his omnibus caret, quibus solvi quod subsistit, potest, sine dubio incomprehensibile et immensum est, neque initium ullum neque finem sciens, et ideo unum et solum est, et sine auctore subsistens. Quod autem compositum est, et numero ac diversitati divisionique subjacet, necessario auctore aliquo compositum est, atque in unam speciem diversitas congregata. Quod ergo immensum est, bonitate pater est, virtute conditor. Neque ergo condendi virtus in immenso cessare potuit, neque bonitas otiosi, sed ad substituenda ea quæ sunt, bonitate, ad componenda et firmanda, virtute provocatur. Substituuntur ergo et componuntur quædam, ut diximus, ex duobus vel ex tribus, quædam vero ex quatuor, alia ex pluribus. Sed quoniam nunc nobis de mundi ratione quaeritur et de substantia ejus, quam ex quatuor elementis esse compositam constat, cui omnes illæ decem differentia quas supra comprehendimus accidunt, ab his inferioribus incipientes gradibus, ad superiora veniemus. Via enim nobis ad intellectualia et invisibilia ab his quæ videmus et contractamus datur, sicut continetur in arithmetice disciplinis, ubi cum de divinis quaeritur, ab inferioribus ad superiores numeros ascenditur, cum vero de presentibus et visibilibus ratio exponitur, de superioribus ad inferiores numeros ordo dirigitur. Aut non ita est?

X. Et senex ait: Valde bene prosequeris. Et Niceta: De mundi nunc ergo ratione prosequendum est, cujus prima quaestio in duas partes dividitur. Quaeritur enim utrum factus sit, an non; et si quidem non est factus, ipse erit illud ingenitum, ex quo omnia. Si vero factus est, de hoc rursus quaestio in duas partes scinditur, utrumnam ex se ipso factus est, an ab alio. Et si quidem a semetipso est, excluditur sine dubio Providentia. Si Providentia non recipitur, frustra animus ad virtutem pro-

A vocatur, frustra justitia custoditur, quippe si non est qui justo pro meritis aliquando restituat. Sed ne anima quidem ipsa immortalis videbitur, si eam post absolutionem corporis nullius providentiæ excipiat dispensatio.

XI. Jam si doceatur esse Providentia, et per ipsam factus esse mundus, alia rursus quæ discutiantur occurrunt; requiretur enim quo modo sit Providentia, utrum generaliter erga omnia, an specialiter erga partes, an et generaliter erga partes, an et generaliter erga omnia et specialiter erga partes. Generalis autem intelligitur hoc modo, quasi ab initio Deus faciens mundum ordinem dederit rebus et cursum statuerit, et ultra eorum curam quæ geruntur, habere cessaverit. Specialis vero erga partes hoc modo est, ut quorundam quidem vel hominum vel locorum providentiam gerat, quorundam vero non gerat. Generalis autem omnium et specialis partium simul hoc modo est, quasi et ab initio omnia fecerit Deus, et usque ad finem per singulos quosque providentiam gerat, et unicuique reddat pro actibus suis.

XII. Prima ergo illa propositio, quæ dicit, quia ab initio Deus fecerit omnia, et cursu atque ordine rebus imposito de reliquo nihil ad se revocet, secundum genesim geri cuncta confirmat. Ad hoc ergo primo respondebimus, et his præcipue qui deos colunt et genesim defendunt, qui utique cum immolant diis et exorant eos, sine dubio contra genesim se impetraturos aliquid sperant, et per hoc genesim solvunt. Cum vero rident qui ad virtutem provocant et ad continentiam cohortantur, et dicunt, quia nemo potest facere aliquid aut pati, nisi quod ei lato decretum est, omnes profecto cultum Divinitatis abscindunt. Quid enim colas eas, a quibus promereri nihil possis, quod non patiat ratio decreti? Hæc interim adversus illos dicta sunt. Ego vero mundum dico (50) a Deo factum, et ab ipso quandoque esse solvendum, ut ille appareat qui æternus est et ad hoc factus, ut semper sit et dignos se recipiat iudicio Dei. Quod autem sit alius invisibilis mundus, qui hunc visibilem intra semetipsum contineat, posteaquam de visibili mundo discuterimus, tunc et ad illum veniemus.

XIII. Nunc interim, quia factus sit mundus iste visibilis, testantur etiam philosophorum plurimi sapientes viri. Sed ne videamur quasi egentes assertionibus uti voluisse testibus, de principiis ejus, si videtur, quaeramus. Corporeum esse mundum

COTELERII NOTÆ.

(49) Quod simplex est, etc. Ad hæc et sequentia forte respiciens auctor *Disputationis contra Arium*, tom. I Operum S. Athanasii, p. 135, scribit: Ἐν δὲ τῇ φησὶς με [f. μοι] ἀπὸ τοῦ συντελεσθαι τὸ θεῖον; οὐκ ἐπιτηδεύω ποτὲ κλημέντος τοῦ παραχολουθήσαντος Πέτρου τῷ ἀποστόλῳ, ὃς καθαιρεῖ τὴν τοιαύτην δόξαν; Tu vero quid ais mihi, æternum illum Deum ex partibus constitui? Annon audivisti Clementem Petri apostoli sectatorem, qui hujusmodi opinionem subruit?

Leg. *Constit. apostol.*, vi, 11, ac *Epitom.* 17.

(50) Ego vero mundum, etc. De duplici mundo remitto te ad Platonicos et Philonem: ex nostris vero ad Clementem Alexandr. *Strom.* v, pag. 593, 599; Origenem, homil. 3 in *Canticum canticorum*, et tom. xix in Joannem; Eusebium, *Præparat. evangel.* lib. xi, cap. 23, 24; Augustinum, *Retractationum*, 3, et falsum Ambrosium in *I Corinth.* vi, 2.

hunc visibilem, eo ipso quod est visibilis, satis constat. Omne autem corpus duas recipit differentias; aut enim connexum est et solidum, aut divisum et separatum. Et si quidem connexum fuit et solidum corpus ex quo mundus factus est, et per diversas species partesque secundum differentias sui corpus illud partitum est et divisum, necesse est intelligi fuisse aliquem qui corpus quod erat connexum et solidum dirimeret, atque in partes multas duceret formasque diversas. Aut si ex diversis dispersisque corporum partibus omnis mundi hæc moles composita est et compaginata, necesse est nihilominus intelligi fuisse aliquem qui in unum dispersas colligeret et diversas rebus species indueret.

XIV. Et quidem plures philosophorum hoc magis sensisse scio, quod ex uno corpore, quam illi materiam vocant, divisiones ac discretionis conditor fecerit Deus; quod tamen ex quatuor simplicibus, et in unum temperamento quodam divinæ Providentiæ admistis constaret elementis. Nam illud superfluo a quibusdam dictum puto (51), quod simplex corpus, id est absque ulla conjunctione sit mundi, cum constet nec corpus posse esse quod simplex est, neque misceri posse aut propagari vel solvi; quæ omnia utique mundi corporibus videmus accidere. Quo modo enim solveretur, si esset sim-

plex nec haberet intra se aliud a quo resolvi ac dividi posset? Quod si ex duobus aut tribus, vel etiam ex quatuor constare corpora videntur, cui non etiam exiguum habenti sensum manifestum sit, quod fuerit aliquis qui in unum plura collegerit, et temperamenti moderatione servata, ex diversis partibus solidum corpus effecerit? Hunc igitur nos conditorem mundi dicimus Deum, hunc agnoscimus universitatis auctorem.

XV. Nam Græcorum philosophi de principiis mundi quærentes, alius alia incessit via. Denique Pythagoras elementa principiorum numeros esse dicit, Callistratus qualitates (52), Alcmaeon contrarietates (53), Anaximandrus immensitatem, Anaxagoras æqualitates partium (54), Epicurus atomos, Diodorus amere (55), hoc est ex his in quibus partes non sunt, Asclepias δυχους (56), quod nos tumores vel elationes possumus dicere, Geometræ fines (57), Democritus ideas (58), Thales aquam, Heraclitus ignem, Diogenes aerem (59), Parmenides terram (60), Zenon, Empedocles, Plato ignem, aquam, aerem, terram; Aristoteles etiam quintum introducit elementum, quod ἀκατονόμαστον, id est incompellabile nominavit (61), sine dubio illum indicans, qui in unum quatuor elementa conjungens mundum fecerit. Sive igitur duo sive tria sive quatuor aut

COTELERII NOTÆ.

(51) Nam illud superfluo a quibusdam dictum puto. A Xenophane, Parmenide ac Melisso.

(52) Callistratus qualitates. In Sexti Empirici *Pyrrhoniæ Hypotyposibus*, lib. III, cap. 4, id Stratonis physico tribuitur.

(53) Alcmaeon contrarietates. Ἀλκμαίων vulgo; qui Theodorito Ἀλκμάν, eodem vel simillimo nomine, Philosophi hujus ἐναντιότητας explicatas habes apud Aristotelem, lib. I *Metaphysicorum*, cap. 5.

(54) Anaxagoras æqualitates partium. Ὁμοιομερείαν, vel ὁμοιομερίαν.

(55) Diodorus ἀμερῆ. Forte scripserat Rufinus Græce: ἀμερῆ. In *Eclogis physicis* Stobæi, cap. 13: Διδωρος ἐπὶ τὴν Κρόνον, τὰ ἀμερῆ σώματα, ἀπειρα, τὰ δὲ αὐτὰ λεγόμενα καὶ ἐλάχιστα, ἀπειρα μὲν κατ' ἀριθμὸν, ὠρισμένα δὲ κατὰ τὸ μέγεθος. Dionysius Alexandrinus episcopus, in opere *De natura*, apud Eusebium *Præparat. Evangel.*, lib. XIV, c. 23: Καὶ τούτων φασὶ τῶν ἀμερῶν ὀνοματοποιεῖν Διδωρον γενομέναι. Lege Sextum Empiricum *Pyrrhoniæ Hypotyposibus* lib. III, c. 4; in *Mathematicis* lib. VII, p. 367; et Chalcidium in *Timæum* Platonis.

(56) Asclepiades δυχους. Pergit Dionysius Alexandrinus, post citata verba, sic: ὄνομα δὲ, φασὶν, αὐτοῖς ἄλλο Ἡρακλείδης θέμενος, ἐκάλεσεν δυχους, παρ' οὗ καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ ἱατρὸς ἐκληρονόμησε τὸ ὄνομα. Hoc est: Nominis autem, aiunt, alio illis imposito, Heraclides vocavit δυχους, hoc est moles seu massas; a quo et Asclepiades medicus nomen velut hereditate accepit. Cætera apud Sextum Empiricum.

(57) Geometræ fines. Οἱ μαθηματικοὶ τὰ πέρατα τῶν σωμάτων. Sextus.

(58) Democritus ideas. Primus enim Democritus, teste S. Irenæo lib. II, cap. 19, dixit, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Ὁ δὲ Μιλήσιος Δεμόκριτος, καὶ ὁ Χίος Μητροδώρος, διττὰς, ὥς ἔοικεν, καὶ αὐτοὶ ἀρχὰς ἀπειρίτην, τὸ πᾶν καὶ τὸ κενόν. Προσέθηκε δὲ λατῶν τούτων τῶν δυεῖν τὰ εἰδῶλα ὁ Ἀδελφίτης Δη-

μόκριτος. Clemens Alexandrinus *Protreptici* p. 43. Id est, opinor: Leucippus autem Milesius, et Chius Metrodorus, duplicia, ut videtur, ipsi quoque reliquere principia, plenum et inane. Adjecit autem, mutatus, duobus illis imagines Democritus Abderita. Mitto Ciceronem, et Minutium Felicem, cum aliis.

(59) Heraclitus ignem, Diogenes aerem. Ita sex codices mss. quibus usi sumus. Intellige vero Diogenem Apolloniatem.

(60) Parmenides terram. Cum igne: ut materiam cum opifice. Diogenes Laertius, Clemens Alexandrinus, Theodorus, Cicero.

(61) Aristoteles etiam quintum introducit elementum, quod ακατονόμαστον (ἀκατονόμαστον), id est incompellabile nominavit, etc. Cicero *Tusculan. quest.* lib. I: Aristoteles quintum genus adhibet, vacans nomine. Apud Laertium et Illustrium, in Aristotele: Εἶναι δὲ παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεία καὶ ἄλλο πέμπτον, ἐξ οὗ τὰ αἰθέρια συνεστάναι. Quibus similia in Theodoriti sermone *De materia et mundo*, in Justino Martyri attributis pag. 143 et 197; ex Philosopho lib. I *De cælo*, cap. 2, 3, in Stobæi *Eclogis physicis*, c. 13; in Attici Platonici opere *adversus Aristotelem* apud Eusebium *Præp. evang.* xv, 7, 8; in Sexti *Hypotyposibus* ubi supra, et opere in *Mathematicos* p. 433, necnon in Plutarcho lib. I *De placitis philosophorum*, cap. 3. Atque hæc posui, cum ut illustrarem locum præsentem, ac exponerem sententiam Aristotelis alio per nostrum tractatam, tum ut ab accusatione docti animadversoris Desiderii Heraldi defenderem verba Arnobii lib. II: Qui quintum elementum principalibus applicat causis, non Aristoteli peripateticorum patri credit. Lege Philostratum, in *De vita Apollonii* 11, Strabonem lib. XV, paulo post medium, *De Brachmanibus*, et Julianum imperat., orat. 5, pag. 303; item clarissimum Huetium in *notis ad Origenem* pag. 111. Rufinus contra Hieronymum: *Nesciebam is ακατονόμαστον dici et incompellabilem nominari.*

etiam plura sint, vel innumera ex quibus mundus constat, omni ex parte, qui plura in unum collegerit et rursus collecta in diversas species duxerit, ostenditur Deus, et probatur per hæc non potuisse machinam mundi sine opifice et provisorio constare.

XVI. Sed et hoc ipso quod in conjunctione elementorum, deficiente altero aut abundante, cætera resolvuntur et concidunt, ostenditur ex nihilo ea accepisse principium. Nam verbi gratia si deficiat in aliquo humor, nec aridum stabit; humore enim pascitur aridum sicut et frigus calido, in quibus, ut diximus, si alterum deficiat, penitus cuncta solvantur; et in hoc originis suæ quæ ex nihilo facta sunt, produntur indicia. Quod si materia ipsa probatur esse facta, quomodo partes ejus et species ex quibus mundus constat, videbuntur infectæ? Sed de materia et qualitatibus non est nunc dicendi locus; hoc solum docuisse sufficiat, Deum esse omnium conditorem, quia neque si solidum et connexum fuit corpus ex quo mundus constat, dirimi et discerni sine conditore, neque si ex diversis et discretis partibus in unum collectum est, congregari et misceri sine artifice potuit. Igitur si mundi conditor Deus esse tam evidenter ostenditur, qui erit Epicuro locus introducendi atomos, et asserendi quod ex corpusculis insensibilibus non solum sensibilia corpora, sed et mentes intellectuales ac rationales fiant?

XVII. Sed dices, ut Epicuro visum est: Continuationes atomorum indesinenti cursu venientium, per immensa et sine fine tempora miscentium se atque in unum conglobantium, corpora solida efficiuntur. Non venio ad hæc, ut rem fabulosam et inepte compositam dicam; videmus magis si quaecunque istud est, potest stare quod dicitur. Aiunt enim corpuscula ipsa quæ atomos appellant (62), diversis esse qualitatibus, et alia quidem humida et ob hoc gravia ac deorsum tendentia, alia vero arida et terrena atque ob hoc nihilominus gravia, alia autem ignea et ob hoc sursum semper nitentia, alia vero frigida et ob hoc pigra et semper media. Quomodo ergo cum alia semper sursum tendant utpote ignea, et alia semper deorsum utpote humida et arida, alia vero media et non æquali cursu incedant, coire simul potuerunt et unum corpus efficere? Si quis enim de superioribus, verbi gratia minutissimas paleas, et ad eandem magnitudinem minutissimi plumbi particulas deorsum jaciatur, nunquid poterunt quamvis æquales sint magnitudine, leves paleas partes plumbi particulas consequi? longe enim velocius ad imum graviora perveniunt. Ita ergo et atomi, etiamsi magnitudine æquales sint, pondere tamen inæquales, nunquam poterunt quæ leves sunt consequi graviores; quod si consequi non possunt, sine dubio nec misceri nec corpus efficere.

XVIII. Tum deinde si indesinenter feruntur et

A semper veniunt, et rebus quarum jam mensura integra constat, adduntur, quomodo stare universitas potest, cum tam immensis ponderibus nova semper pondera cumulentur? Sed et illud requiro, si paulatim coeuntibus corpusculis extruatur hic quem videmus ambitus cæli, quomodo non in eo illico cum consurgeret corrui? si quidem hians machinæ ipsius summitas, nullis suffulta repagulis stringeretur. Sicut enim qui ædificiorum tholos in circumloquuntur, nisi conclusionem medii verticis strinxerint, universum pariter solvitur; ita et mundi circulus, quem tam decora specie collectum videmus, si non subito et sub uno divinæ virtutis rotatu potentia conditoris effectus est, sed paulatim concurrentibus atomis et instrumentibus, non ut ratio petebat, sed ut fortuitus incidisset eventus, quomodo non prius quam colligi posset et concludi, dilapsus est et dissolutus? Ad hæc etiam illud requiro, quod sit munimen, super quod tam immensæ molis jacta sint fundamenta? Et rursus illud ipsum quod dixeris munimen, super quid jaceat? Et item illud aliud, super quid? et eoque interrogando progrediar, donec responsio ad nihil et inane perveniat.

XIX. Quod si dicat aliquis, quia atomi igneæ qualitatis conjunctæ sibi corpus unum fecerunt, et quia ignis qualitas non deorsum sed sursum tendit, impositam mundi molem ad superiora semper nitens ignis natura subvectat; ad hæc respondebimus: Quomodo potuerunt atomi igneæ qualitatis, quæ semper ad superiora contendunt, in inferiora descendere, et in profundo ac sub omnia demerso inveniri loco? Cum utique graviores quæque, id est terrenæ vel humidæ qualitates præveniant, ut diximus, leviores, unde et cælum velut superiorum fabricam igneis atomis, quæ et leviores sunt et sursum semper fugiunt, asserunt structam. Neque ergo fundamenta ignis aut alio ulla habere mundus potest, neque atomis gravioribus cum levioribus, id est his quæ deorsum semper præcipitantur et his quæ semper sursum fugiunt, societas aut compaginatio ulla conveniat. Igitur quod impossibile sit ex atomorum conjunctione corpora mundi solidari, sufficienter dictum, et quod non potuerint insensibilia corpora, etiamsi ulla ratione coire et connecti potuissent, formas dare corporibus, et mensuras, membrâingere, vel qualitates efficere, vel exprimere quantitates; quæ utique omnia modulatione sui, manum testantur artificis et opus rationis ostendunt, quam rationem ego Verbum et Deum appello.

XX. Sed dicet aliquis hæc a natura fieri. Jam in hoc de nomine controversia est. Cum enim constet mentis esse et rationis opus, hoc quod tu naturam vocas, ego Deum conditorem voco; constat nec potuisse nec posse vel corporum species tam necessariis distinctionibus institutas, vel animorum sen-

COTELERII NOTÆ.

(62) Aiunt enim corpuscula ipsa quæ atomos appellant, etc. Non hoc dicebat Epicurus; imo atomis

tribuebat solummodo figuram, magnitudinem et pondus.

sus, irrationabili opere et quod sensu careat effici. A Quod si idonei tibi testes videntur philosophi, Plato de his testatur in *Timæo* (63), ubi de mundi factura discutiens requirit, utrumnam semper fuerit, an initium sumpserit, et pronuntiat quia factus sit: Visibilis enim, inquit, est et palpabilis atque corporeus, omnia autem quæ hujusmodi sunt, facta esse constat; quod autem factum est, aliquem habet sine dubio auctorem, a quo factum est. Hunc ergo, inquit, factorem parentemque omnium, et invenire difficile est et inventum vulgo enarrare impossibile. Hæc quidem Plato dicit; sed et si ipse aliqui Græcorum philosophi de factura mundi silere voluissent, nonne omnibus intellectum habentibus palam esset? Quis enim est exigui saltem sensus homo, qui cum cernat domum omnia quæ ad usus necessaria sunt habentem, cujus cameram in sphaeræ gyrum videat collectam, eamque vario splendore et diversis imaginibus depictam, luminaribus præcipuis et maximis adornatam; quis, inquam, est, qui hujusmodi fabricam videns, non statim pronuntiet a sapientissimo et potentissimo artifice constructam? Et ita quis invenietur insipiens, ut cum cœli opus inspiciat, splendorem solis cernat ac lunæ, astrorum cursus et species et vias certis rationibus et temporibus videat definitas, non tam a sapiente hæc artifice et rationabili, quam ab ipsa sapientia et ratione clamet effecta?

XXI. Quod et si secundum alios Græcorum philosophos audire vis, et mechanicis imbutus es disciplinis, de excelsis quæ traduntur, non te sine dubio latet. Ponunt enim sphaeram æqualiter ex omni parte collectam, et ad omnia similiter respicientem, atque a centro terræ æquis spatiis distinctam, ipsaque sui æqualitate ita stabilem, ut eam in nullam partem declinare undique æqualitas collecta permittat; et ita a nullo fulcimento subvecta sustentatur sphaera. Quod si vere hanc habeat similitudinem mundi machina, evidens est opus in ea divinum. Si vero, ut aliis visum est, super aquas posita sphaera (64) vel super ipsas fertur, vel in ipsis volvitur, etiam sic magni in ea artificis opus declaratur.

XXII. Sed ne de his quæ non omnibus palam sunt, incerta videatur assertio, ad ea veniamus quæ neminem latent. Quis astrorum cursus tanta ratione disposuit, ortusque eorum et occasus instituit, certisque et demensis temporibus unicuique tenere cœli ambitum dedit? Quis ad occasum aliis semper tendere, aliis etiam redire in ortum permisit? Quis imposuit modum cursibus solis, ut horas et dies et menses et temporum vicissitudines diversis motibus signet, et nunc hiemem, inde ver, æstatem, post et autumnum certa cursus sui dimensione discernat, et semper eisdem vicibus anni orbem inconfusa varietate constringat? Quis, inquam, tanti ordinis moderatricem, non ipsam Dei pronuntiet sapientiam? Et hæc quidem secundum illa nobis dicta sint, quæ de excelsorum disciplinis traduntur a Græcis.

XXIII. Quid autem et de his, quæ vel in terris vel in mari videmus? nonne evidenter elocemur, Dei in his non solum opus esse, sed et providentiam? Nam quod in terra montes excelsi (65) certis quibusque habentur in locis, ut ex his velut compressus et coangustatus aer ordinatione Dei cogatur et exprimitur in ventos, ex quibus et fructus germen concipiant, et æstivus ardor temperiem sumat, cum Pleiades (66) ignitæ solis ardoribus incanduerint. Sed dices: Cur et ardor solis, ut temperies requiratur? Et quomodo fruges humanis usibus necessariæ maturescerent? Sed et illud adverte, quod ad axem meridianum, ubi plus est caloris, non multa datur nubium constipatio, nec abundans copia imbrium funditur, ne morbus habitantibus generetur; humidæ enim nubes, si calore rapido coquantur, aerem corruptum et pestiferum reddunt. Sed et terra calidum imbrem suscipiens, non nutrimenta segetibus, sed perniciem præbet; in quo quis dubitat opus esse divinæ Providentiæ? Denique Ægyptus, quia Æthiopicis e vicino flagrat ardoribus, ne insanabiles corruptelas aeris imbrium necessitate susciperet, campi ejus non pluviam nubibus ministratam, sed terrenum quodammodo imbrem Nilo inundante suscipiunt (67).

COTELERII NOTÆ.

(63) In *Timæo*. Accipe integrum Platonis locum, non quidem ut citatur ab Eusebio, Theodorito, aliisque, sed quo modo legitur apud ipsum Platonem: Σχεπτέον οὖν δὴ περὶ αὐτοῦ (κόσμου) πρῶτον, ὅπερ ὑπόκειται περὶ παντὸς ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἦν αἰεὶ, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τινοῦ ἀρξάμενος. Γέγονεν· Ὁρατὸς γὰρ, ἀπὸς τέ ἐστι καὶ σώμα ἔχων· πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα, αἰσθητά· τὰ δὲ αἰσθητά, ὁδὸς περιληπτὰ μετ' αἰσθήσεως, γιγνόμενα καὶ γενητὰ ἐφάνη. Τῷ δ' αὖ γενομένῳ φαμέν, ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι. Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς, εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα, εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

(64) Si vero, ut aliis visum est, super aquas posita sphaera, etc. Aquas intellige inter firmamentum

et cœlum empyræum.

(65) Nam quod in terra montes excelsi, etc. Citatur a Beda, libro *De natura rerum*, cap. 26, ubi vindicæ Glossæ incerti auctoris.

(66) Pleiades. Editio Basileensis, et libri R. et P. *Pliades*. Qua de lectione in *Etymologico* suo doctissimus Vossius, voce *Virgilii*.

(67) Terrenum quodammodo imbrem Nilo inundante suscipiunt.

..... Cœloque vacante

Terrestrem pluviam diffusus porrigit amnis, de Nilo Alcimus Avitus *Poematum* lib. 1; apud Græcos vero Philo Judæus 1 *De vita Mosis*, p. 634: Ἐπεὶ καὶ γῆ πολλάκις ὑετὸν ἤνεγκεν. Ὁ γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ ποταμὸς καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ταῖς ἐπιβάσει πλημυρῶν, ὅταν ἀρδεύῃ τὰς ἀρούρας, τί ἕτερον ἢ ὑετός;

XXIV. Quid de fontibus dicemus et fluviiis, qui perenni in mare fluunt meatu? Et per divinam Providentiam nec illis abundans cedit cursus, nec mare tantas aquarum recipiens copias ullum sentit augmentum, sed in eadem mensura et ea quæ conferunt, et ea quæ ibi conferuntur elementa perdurant. Sed dicis mihi: Salsa aqua naturaliter consumit fluentum dulce, quod ei fuerit infusum. Et in hoc ergo manifestum est Providentiæ opus, ut salsum faceret illud elementum, in quod cursus omnium aquarum, quas ad usum hominibus præstiterat, declinavit; uti ne per tanta sæculi spatia, repletus maris alveus inundationem perniciosam terris et hominibus redderet. Nec ita quisquam insipiens erit, ut hanc tantam rationem tantamque providentiam ab irrationabili natura arbitretur esse dispositam.

XXV. Quid autem de virgultis, quid de animalibus dicam? Nonne per providentiam factum est, ut cum senectæ temporis resolverentur, virgulta quidem vel plantis vel seminibus quæ ipsa dederint, animalia vero per progeniem reparantur? Et mira quadam dispensatione Providentiæ nascituro pecori lac præparatur in uberibus, ac statim ut natum fuerit, nullo docente scit ubi alimentis suæ horrea requirat. Gignuntur autem non solum mares, sed et feminae, ut ex utroque possit rursus constare posteritas. Sed ne ut putent homines, viderentur hæc naturæ quodam ordine et non dispensatione fieri Conditoris, pauca quædam ad indicium et documentum providentiæ suæ, mutato

A ordine genus servare jussit in terris, verbi gratia ut per os conciperet corvus, et per aurem mustela generaret (68), ut aves nonnullæ sicut gallinæ, interdum ova vel vento vel pulvere concepta (69) parerent, alia quædam animalia marem vicibus alternis in feminam verterent et sexum per annos singulos commutarent; ut lepores et hyænæ, quas belluas (70) vocant, alia etiam ex terra orirentur atque inde sumerent carnem, ut talpæ, alia ex cinere, ut viperæ, alia ex putrefactis carnibus, ut vespæ quidem equinis (71), apes autem bubulis, alia ex fimo boum (72), ut scarabæi, alia ex herbis, ut de ocimo scorpius (73), et rursus herbæ ex animalibus, ut ex cornu cervi vel capræ apii et asparagi.

B XXVI. Et quid opus est plura enumerare, in quibus divina Providentiæ mutato ordine eo qui a natura datus putatur, multimodis differentiis naturam animalium constare voluit, ex quibus non irrationabilis rerum cursus, sed ipsius dispensatus ratione doceretur? Aut non et in hoc plenissimum demonstratur opus divinæ Providentiæ, ubi ex terra et aqua ad vitam hominum semina jacta reparantur? quæ cum terræ fuerint mandata, voluntate Dei humorem quem susceperit gleba, velut uberibus suis seminibus immulget. Aquis enim inest quædam vis spiritus a Deo dati ex initio, ejus opere habitus futuri corporis, in ipso statim semine formari incipit et per culmum spicamque restitui; turgefacto etenim ex humore seminum grano, per angustos quosdam venarum meatus

COTELERII NOTÆ.

ἔστι κάτωθεν ἐπὶ τῶν; libro *De profugis*, p. 476: Νεῖλος μονοὺς ἀντίμιμον οὐρανοῦ δύναμιν ἐπιδείκνυσθαι δοκῶν, κάτωθεν ἄνω ὕων. Et lib. iii *De vita Moysi*, p. 682: Θεοπλαστοῦσι τῷ λόγῳ τὸν Νεῖλον Αἰγύπτιοι, ὡς ἀντίμιμον οὐρανοῦ γεγονότα, καὶ περ τῆς χώρας σημνηγοροῦσιν. Ad quæ respectum dubio præcul ab Heliodoro in lib. ix quando scribit, θεοπλαστοῦσι τὸν Νεῖλον Αἰγύπτιοι, καὶ κραιττόνουν τὸν μέγιστον ἀγροῦν, ἀντίμιμον οὐρανοῦ τὸν ποταμὸν σημνηγοροῦντες, οἱ δὲ δίχα νεφώσεων καὶ ὑετῶν ἀπὸ τὴν ἀρουμένην αὐτοῖς ἀρδόντος [al. ἀρδοντα], καὶ εἰς ἔτος ἀεὶ τεταγμένως [al. τεταγμένον] ἐπομβρίζοντος [al. ἐπομβρίζοντα]. Insignis quoque est locus Gregorii Nazianzeni orat. 24, in ipso statim exordio: Ποταμὸς ἐκ γῆς ὕων καὶ πελαγίζων ὄρια, ita antiquissimus codex Regius 155, cum alii sex ejusdem Bibliothecæ habeant ὄρια. Adi Theodoretum quæst. 49 in Exodum.

(68) *Ut per os conciperet corvus, et per aurem mustela generaret.* Licet ista lectio confirmari possit per ea quæ in Aristotele iii *De generatione animalium*, 6, Plinio, lib. x, cap. 12; et Martiali *Epigrammatum* xiv, 74, de corvo leguntur: quia tamen vox *corvus* abest a sex libris mss. quos cum editis contuli, videtur scripsisse Rufinus: *Ut per os conciperet, et per aurem mustela generaret*; qua de fabula dixi ad Barnabam. Sed nihil affirmo.

(69) *Ova vel vento vel pulvere concepta.* Ἀνεμιατά, ἀνεμίδια, ὑπηνέμια, ζεφύρια, οὐρία et οὐρίνα, ventosa, aëreantia, urina et inanitia. Ut intelligunt parvum ovum in his S. Irenæi verbis lib. iii, c. 15: *Si autem aliquis quasi parvum ovum deditum semet-*

ipsum ipsis præbeat imitationi illorum, et redemptionem illorum consecutus est. Quem ego locum aliter soleo legere, ad hunc modum: *Si autem aliquis quasi parvum ovum editum, semetipsum ipsis præbeat, imitator illorum*: κατὸν ὄν, juxta adagium κακοῦ χάρακος καχὸν ὄν. *Mali corvi malum ovum.* Epiphanius hæresi 26, num. 1 *De iisdem hæreticis* de quibus Irenæus, ἀπὸ Νικολάου ὡς ἀπὸ οὐρόντος οὐοῦ βρωεὺς σκορπίοι ἢ ἐξ ἀσπίδων γεγεννημένοι. A Nicolao velut subventaneo serpentis ovo scorpii, sive aspidibus prognati.

(70) *Belluas.* Vide not. ad S. Barnabæ epistolam, c. 10, *Patr. Gr.* t. II. Edit.

(71) *Vespæ quidem equinis.* Sic vulgo. Sed turbant Servius ad *Georgicon* iv, et i *Eneidos*, atque Isidorus *Originum* lib. xi et xii, cap. ult.

(72) *Ex fimo boum.* Eadem est sententia Hori Apollinis lib. i *Hieroglyph.*, cap. 10, atque Eutathii in *Hexaemeron*, p. 44. Alii scarabæorum seu cantharorum ortum ad asini stercorem et cadaver referunt; unde et χάνθαρον ἀπὸ τοῦ χάνθωρος dictum volunt. Conciliari tamen in fimo possunt, ex Aristotele lib. v *De historia animalium*, cap. 19, ubi de μυρλόδνθαις et χανθάροις. Omitto Hispanensem Isidorum, qui crabrones cum scarabæis videtur confudisse. Apud S. Augustinum cap. 7 libri primi *Retractationum*, a multis stercorea hæc origo vocatur in dubium, a multis ignoratur.

(73) *De ocimo scorpius.* Traditur quoque apud Plinium *Naturalis historiae* lib. xx, cap. 43. Mox de asparagi (codex Regius *asparagi ἀσπάραγοι*) lege idem magnum opus lib. xix, cap. 8.

vis illa spiritus, quæ inesse aquis data est, utpole
incorporea transcurrent, ad incrementum semina
suscitat et crescentium species format. Ministerio
igitur humidi elementi, cui vitalis ille spiritus
insitus semper et ingenitus est, efficitur ut non
solum reparatur, sed ut per omnia similis spe-
cies et forma his quæ jacta fuerint seminibus red-
eat. Quæ ratio cui vel brevem sensum habenti,
per irrationabilem naturam, et non per divinam
sapientiam constare videbitur? Denique etiam hæc
ad similitudinem humanæ nativitatæ formata sunt;
videtur enim terra vulvæ locum tenere, cui se-
men injectum per aquæ et spiritus vim, sicut
supra diximus, et formatur et alitur.

XXVII. Sed et in hoc admiranda est divina Provi-
dentia, quod videre nos quidem et agnoscere facit
quæ fiunt, quo modo autem et qualiter fiant, in
secreto posuit et occulto, ut non indignis ad agni-
tionem subiaceant, sed dignis et fidelibus cum me-
ruerint, patefiant. Ut autem rebus ipsis et exem-
plis probemus, nihil omnino ex terrena substantia semi-
nibus dari, sed totum ex elemento aquæ et spiritus
qui inest ei virtute constare, pone mihi verbi gratia
in cratere aliquo amplissimæ magnitudinis injici
terræ talenta centum, et seminantur in eo diversæ
species seminum vel olerum vel etiam virgultorum,
his præbeatur ad rigandum aqua sufficiens, et per
annos plures habeatur ista diligentia, congregentur
autem semina quæ collecta fuerint, verbi gratia
frumenti vel hordei aliarumque specierum per sin-
gulos annos seorsim, donec uniuscujusque semi-
nis acervus ad centum talentorum pondus ascen-
dat, tum etiam arbores avulsæ radicibus appendan-
tur, et his omnibus ex cratere sumptis appendatur
terra, centum sua nihilominus talenta salva re-
stituatur. Unde ergo dicemus omne illud pondus,
omnemque quantitatem seminum diversorum atque
arborum surrexisse? nonne evidenter apparet, quia
ex aquis? Terra enim quod suum est, integrum
tenet, aqua vero quæ per singula injecta est, nus-
quam prorsus est, ob potentem divinæ conditionis
virtutem, quæ per unam aquæ speciem tantorum
seminum virgultorumque et substantias reparat, et
species format, et genus fenore multiplicato cu-
stodit.

XXVIII. Ex quibus omnibus satis abundeque pa-
tere puto, artificis sensu et non irrationabili naturæ

^{86.87} Quæ auctoritate cod. Parisinorum vetustissimorum in textum recepimus, in uncis ea includenda cu-
ravimus.

COTELERII NOTÆ.

(74) *Parvus in alio mundus.* Codex Candelarianus, alius *parvus mundus*. Carmeliticus, alius *in parvo mundus*. Eodem sensu: *Physici*, inquit Macrobius lib. II in *Somnium Scipionis* cap. 42: *Mundum, magnum hominem, et hominem, brevem mundum esse dixerunt.* Quod si expressum est a Philone Judæo libro *Quis rerum divinarum hæres*, p. 502: *Ἐναλλὰττοντες, βραχὺν μὲν κόσμον τὸν ἀνθρώπου, μέγαν δὲ ἀνθρώπου ἕξασαν τὸν κόσμον εἶναι.* De nomine *microcosmo*, minori mundo, *κόσμος συντόμος* ubique

A opere cuncta effici et universa constare. Sed venia-
mus adhuc, si videtur, etiam ad nostram, id est
ad hominis substantiam, qui est parvus in alio
mundus (74), et consideremus quanta sit ratione
compositus; et ex hoc præcipue sapientiam Con-
ditoris intelliges, qui cum ex diversis substantiis
constet, id est mortali et immortalis, per artificem
providentiam Conditoris societatem diversitas non
refugit, et quidem longe a se substantiis ^{86.87} [alienis
et diversis]. Alia namque de terra assumitur et a
Conditore formatur, alia vero ex immortalibus sub-
stantiis datur, nec tamen ei per hujuscemodi con-
junctionem honor immortalitatis infringitur, nec
ut quibusdam videtur [ex rationabili et concupisci-
bili et irascibili subsistit, sed magis inesse ei tales
quidam videntur] affectus, quibus ad hæc singula mo-
veri possit. Nam corpus quod ex ossibus et carnibus
constat, initium sumit ex semine viri, quod e me-
dullis calor eliciens vulvæ quasi terræ consignat,
cui inhærens ex fonte sanguinis paulatim rigatum,
in carnem et ossa producitur, atque in speciem au-
ctoris jacti seminis reformatur.

XXIX. Et vide in hoc Artificis opus (75), quo-
modo ossa velut columnas quasdam, quibus caro
sustentetur ac portetur, inseruit. Tum deinde æqua-
lis ex utraque parte, id est dextera et læva, me-
sura servetur, ut congruat pes pedi, et manus ma-
nui, digiti quoque digitis, ut singuli ad singulos
totæ æqualitate concordent; sed et oculus oculo, et
auris auri, quæ non solum consona sibi et concor-
dantia, sed et usibus necessariis apta formantur.
Manus quidem ut operi commodæ sint, pedes ut
gressibus, oculi ut visibus serviant superciliorum
excubiis custoditi, aures ad audiendum ita formatæ
ut cymbalo similes suscepti verbi percussus soni-
tum altius reddant, et usque ad sensum cordis
emittant, lingua autem ad loquendum illis denti-
bus plectri reddat officium, ipsi vero dentes alii ut
incidant et dividant cibos et interioribus tradant,
interiores vero ut in modum molæ conficiant et com-
minuant, quo opportunius stomacho traditi coquan-
tur, unde et molares appellati sunt.

XXX. Sed et nares, commeandi flatus et red-
dendi ac recipiendi gratia factæ sunt, ut innova-
tione spiritus calor naturalis qui in corde est, vel
accendi vel refrigerari, cum res poposcerit, queat
pulmonis officio, qui pectori inhæreere datus est

leges.

(75) *Et vide in hoc artificis opus*, etc. Totum lo-
cum confer cum Responsione ad interrogationem 140,
in Cæsarii Dialogis: nec dubitabis asserere a Cæ-
sario illo suppletas fuisse *Recognitiones*. Minus
conimode Arnobius lib. III: *Nam quid in homine
pulchrum est, quid, quæso, admirabile, vel decorum,
nisi quod et velerino* (legunt *clurino* e mss. Regio,
cum etiam scribi potuisset *verrino*) *cum pecore na-
scio quis auctor voluit esse commune*.

ut mollitie sui palpet et foveat cordis vigorem, in quo videtur vita consistere, vita dico, non anima. Nam quid dicam de substantia sanguinis, qui velut fluvius ex fonte procedens, et uno prius alveo in- vectus tum deinde per innumeras venas, quasi per areas derivatus, totam humani corporis terram vitalibus rigat fluentis, jecoris opere ministratus, quod ad efficaciam digestionis ciborum, atque in sanguinem mutandorum in dextro latere jacet. In sinistro vero splenis est locus, qui trahere ad se et purgare quodammodo sordes sanguinis possit.

XXXI. Intestinorum quoque ratio quanta est! quæ idcirco longis nexibus in circularum ordinata sunt modum, ut susceptas digestionis ciborum paulatim egerant, quo neque ad subitum inanes efficiant locos, et his qui superadditi fuerint non impediuntur cibis. Membranae autem in modum idcirco facta sunt, ut ex ipsis ea quæ extrinsecus sunt, humorem sensim suscipiant, qui neque subito effusus exinaniret interna, neque densiore cute prohibitus, arida quæ extrinsecus habentur efficeret, et totam hominis fabricam sitis necessitate turbaret.

XXXII. Porro vero feminea positio, et vulvæ sinus ad recipiendum germen et confovendum vivificandumque commodissimus, quem non ratione et prudentia effecta esse quæ facta sunt, suadeat, quod in ea solum parte membrorum a virili specie femina discrepat, qua posteritas sala suscipitur et fovetur, et rursus virilis habitus ea tantummodo membrorum parte immutatur, qua ei vis serendi et generandi hominis inest? Et in hoc magnum quidem testimonium Providentiæ datur, ex necessaria diversitate membrorum, sed ibi majus, ubi in habitus similitudine, usus diversitas et officii varietas invenitur. Nam mamillæ viris æque sunt ac feminis, sed feminarum solæ sunt quæ lactis munere replentur, ut statim ubi genuerint, apta sibi parvulus inveniat nutrimenta. Quod si tanta ratione videmus in homine membra disposita, ut in cæteris omnibus similis habitus videatur, in his tantummodo discrepent, in quibus usus diversitatem requirit, et neque in viro aliquid superfluum aut egens, neque in femina quod desit videamus vel quod abundet, quis ex his omnibus non evidenter agnoscat rationis opus et sapientiam Conditoris?

XXXIII. His astipulatur etiam cæterorum animalium rationalis diversitas, et suo quodque usui ministerioque conveniens. Hæc testatur et arborum varietas herbarumque diversitas, tam specie variata quam succis. Hæc asserit et permutatio temporum in quatuor distincta vicissitudines, et certis horis, diebus, mensibus, annum circulus claudens, et ne unam quidem horam statutæ rationis excedens; hinc denique etiam mundi ipsius ætas, certa et stabili ratione, concepto annorum numero censetur.

XXXIV. Sed dies, Quando mundus factus est,

et quare tam tarde? Hoc possis obtendere etiam si ante factus fuisset; diceres enim, Cur non et ante hoc? et ita immensa sæcula transcendens semper possis requirere, cur non et ante hoc? Sed nobis nunc sermo non de eo est [cur non sit ante factus quam factus est], sed si omnino factus est. Si enim factum constat, necessario potentis et summi artificis opus est; quod si constat, quando eum facere voluerit, sapientis artificis arbitrio iudicioque relinquendum est. Nisi videatur tibi omnis hæc sapientia, quæ tam immanem mundi machinam struxit, et singulis quibusque rebus formas et species dedit, quarum habitum non decori solum convenientem, sed et futuris usibus aptissimum et necessarium poneret, hoc eam solum fugerit, quo tam magnificæ conditionis opportunum tempus assumeret. Est apud illum profecto certa ratio, sunt evidentes causæ, cur et quando et qualiter fecerit mundum, quas hominibus, quibus hæc quæ ante oculos posita sunt et de ejus providentia contestantur, inquirere et intelligere pigrum fuit, aperiri. utique non oportuit; quæ enim in occulto habentur et intra sapientiæ sensus, velut intra regios thesauros recondita sunt, nemini patent, nisi his qui ab illo didicerint, apud quem signata sunt hæc et reposita. Deus ergo est qui fecit omnia, et ipse a nemine factus est. Qui autem naturam pro Deo nominant, et per naturam facta esse cuncta testantur, latet eos appellationis suæ error. Si enim naturam irrationabilem putant, stultissimum est rationabilem facturam ab irrationabili factore progredi. Si vero ratio est, id est logos, per quam facta constat universa, superfluo nomen immutant, ubi de Conditoris ratione profitentur. Ad hæc si quid habes, Pater, proseguere.

XXXV. Hæc cum Niceta dixisset, senex ita respondit: Tu quidem, fili, prudenter et fortiter prosecutus es, in tantum ut melius dici posse de Providentia non putem. Sed quoniam hora jam multa est, crastino ad hæc quæ prosecutus es, respondere aliqua volo, de quibus si mihi satisfaceris gratiæ me fateor debitorem. Et his a sene dictis, surrexit Petrus. Quidam vero ex astantibus Laodicensium primus rogabat Petrum et nos, ut senis indumenta quæ habebat sordida et scissa mutaret; quem Petrus et nos amplexi, et collaudantes pro honesta et optima voluntate sua, dicebamus: Quia nec nos ita insipientes sumus et impii, ut cui tam pretiosa verba concredimus, non multo magis etiam hæc quæ ad usus corporeos sunt necessaria præbeamus, quæ eum et libenter suscepturum credimus, tanquam a filiis patrem, sed et tectum nobis et vitam communem fore credimus. Hæc cum nos diceremus, et ille primarius civitatis summa vi et blandimentis plurimis avellere a nobis cuperet senem, nos vero eo vehementius retineremus, omnis populus acclamavit ut illud magis fiat, quod ipsi placet seni; et cum silentium factum fuisset, senex juramento prævenit, dicens: Hodie apud nullum

manebo neque ab aliquo quidquam suscipiam, uti ne alterius dilectio alterius tristitia fiat; hæc enim postmodum si visum fuerit, fieri possunt.

XXXVI. Et cum hæc dixisset senex, Petrus ait ad primarium civitatis: Quoniam nostri præsentia bonam voluntatem tuam ostendisti, tristem te non oportet abscedere, sed accipiemus abs te gratiam pro gratia, domum tuam nobis ostende, et præpara eam ut crastino disputatio quæ futura est ibi habeatur, et si qui volunt adesse ad audiendum permittantur. Quæ cum audisset primus civitatis valde gavisus est, sed et omnis populus libenter audivit. Cumque discessissent turbæ, domum suam ostendit; discedere autem et senex coepit. Ego tamen uni ex pedissequis meis imperavi clam subsequi vestigium senis, et discere ubi maneret. Nos autem cum redissemus ad hospitium, enarravimus omnia fratribus quæ nobis cum sene habita sunt, et ita ex more cibo sumpto requievimus.

XXXVII. Die autem postera Petrus mature surgens suscitavit nos, et perreximus pariter ad locum secretum, in quo et pridie orationis causa fuëramus; atque inde post orationem dum veniremus ad constitutam domum, in itinere monebat nos, dicens: Audite me, conservi dilectissimi, bonum est ut unusquisque vestrum secundum quod potest, prosit accedentibus ad fidem religionis nostræ, et ideo non vos pigeat secundum sapientiam, quæ vobis per Dei providentiam collata est disserentes, instruere ignaros et docere, ita tamen ut his quæ a me audistis et tradita sunt vobis, vestri tantum sermonis eloquentiam societis. Nec aliquid proprium et quod vobis non est traditum proloquimini, etiamsi vobis verisimile videatur, sed ea, ut dixi, quæ ipse a vero propheta suscepta vobis tradidi; prosequamini, etiamsi minus plenæ assertionis esse videbuntur. Hinc enim sæpe contingit declinare quosdam a veritate, dum speciem sibi verioris et validioris veritatis, propriis cogitationibus reperisse se credunt.

XXXVIII. His a Petro dictis libenter annuimus, dicentes ei, nihil nos acturos, nisi quod ipsi videretur. Tum ille: Ut ergo, inquit, sine periculo exerceamini, me coram disputate singuli, ita ut unus alii succedat ac suas unusquisque explicet quæstiones. Nunc ergo quoniam hesterno die Niceta sufficienter disseruit, hodie sermonem faciat Aquila, et post Aquilam Clemens, inde ego, si tamen etiam mereres poposcerit aliquid addere. Interea dum huiusmodi sermones cædimus, ad domum ventum est in qua suscipiens nos paterfamilias, introductus ad locum quemdam in similitudinem theatri collectum et pulchre exædificatum, in quo turbas plurimas ex tempore noctis opperientes nos reperimus, inter quos et senex qui pridie nobiscum disputaverat. Itaque medium habentes Petrum ingredimur etiam nos, circumspicientes sicubi cerneremus senem; quem prior Petrus videns in medio turbæ latitantem evocavit ad se, dicens: Clariorem multis au-

iam possidens, cur in occulto lateas et verecundia contegeris? accede huc magis, et quæ tibi videntur exsequere.

XXXIX. Ubi hæc dixit Petrus, statim turbæ locum dare cœperunt seni. Cumque accessisset, ita coepit: Eorum quæ die hesterno prosecutus est juvenis, etiamsi verba non memini, sensum tamen et ordinem teneo, et ideo necessarium puto propter eos qui hesterno non adfuerunt, anacephalæosin facere eorum quæ dicta sunt, et breviter cuncta repetere, ut etiamsi me aliquid effugerit, ab eo qui prosecutus est præsentem commonear. Hic ergo fuit hesternæ disputationis sensus, quod omnia quæ videntur, quoniam certa mensura et arte formaque ac specie constant, sine dubio a sapiente virtute facta esse [credenda sunt; quod si mens et ratio est quæ hæc condidit, consequens esse] ut rationis ipsius providentia mundus regatur, etiamsi nobis ea quæ geruntur in mundo, minus recte geri videantur. Consequitur autem, ut si creator omnium Deus est ac mens, sit etiam justus; quod si justus est, necessario iudicat; si iudicat, necesse est ut homines de suis actibus iudicentur; et si de actibus suis unusquisque iudicatur, erit ergo inter justos et peccatores justum quandoque discrimen. Hæc fuit, ut opinor, totius verbi continentia.

XL. Si ergo ostendi potest quod mens ac ratio cuncta condiderit, consequens est et ea quæ sequuntur ratione et providentia geri. Si vero natura imprudens et cæca gignit universa, perimitur sine dubio iudicii ratio, nec discussio peccatorum ac benefactorum remuneratio sperabitur, ubi iudex non est. Quia ergo omnia in hoc pendent et huic capiti adhærent, non indignemini, si forte paulo latius discuti hæc et pertractari voluero. In hoc enim mihi ad omnia quæ proponuntur, velut prima janua clauditur, et ideo hanc mihi ante omnia aperiri volo. Nunc ergo audite quæ doceo, et respondeat mihi si quis vestrum volet; non enim erubescam discere, si audiero quod verum est, et recte dicenti acquiescere. Igitur hesternò a te habitus sermo, qui assererat quod arte et mensura et ratione cuncta constarent, non valde me suadet, mentem rationemque esse quæ fecerit mundum; multa enim habeo, quæ ostendam competenti mensura ac forma et specie constare, nec tamen per mentem condita ac rationem. Tum præterea video multa incondite, inconsequenter, injuste geri in mundo, et sine genesis cursu nihil fieri posse; quod post omnia etiam ex me ipso manifestissime approbabo.

XLI. Hæc cum senex diceret, Aquila respondit: Quoniam ipse proposuisti, ut ad ea quæ diceret haberet copiam respondendi qui vellet, concedit mihi frater meus Niceta hodie facere sermonem. Et senex: Prosequere, ait, fili, ut vis. Et Aquila respondit: Promisisti quod ostenderes multa esse in mundo, quæ formam ac speciem æquali ratione collectam gerant, quæ tamen constet non effici per conditorem Deum. Nunc ergo quod promisisti,

ostende. Et senex: Ecce arcum videmus in cœlo
circulum tenere omni mensura collectum (76), et
habere speciem veri, quam fortassis nec mens con-
dere nec describere ratio potuisset, nec tamen hic
ab aliqua mente sit. Ecce in brevi totum proposui,
responde ad hæc.

XLII. Tum Aquila: Non continuo, inquit, si
quid ex typo et forma exprimitur, id intelligitur a
ratione esse ac sine mente non fieri posse, quoniam
typus ipse qui exprimit figuras ac formas, non sine
mente factus est. Verbi causa, cera si affigatur
sculpto annulo, imaginem quidem et figuram sumit
ex annulo, qui sine dubio sensu caret, sed annu-
lus qui exprimit effigiem, manu artificis sculptus
est, et mens fuit ac ratio, quæ typum annulo de-
dit. Ita ergo et arcus exprimitur in aere; sol enim
nubibus rarescentibus radios suos imprimens, et
humori nubilo velut ceræ molli affligens orbis sui
typum, arcus speciem reddit, et efficit hoc ipsa, ut
dixi, repercussio splendoris solis in nubibus, atque
ex illis fulgorem circuli ejus reddens. Fit autem
hoc non semper, sed cum opportunitatem sui
humectæ nubes rarescendo præstiterint. Unde et
rursus cum densantur nubes et coeunt, arcus forma
resolvitur et exolecit, denique nunquam sine sole
et nubibus arcus apparet, sicut nec sine typo et
cera vel alia hujusmodi materia exprimitur imago.
Non ergo mirum est, si conditor Deus ex initio fe-
cit typos, ex quibus nunc formæ exprimantur ac
species. Simile autem hoc et illi, quod ab initio
Deus elementa insensibilia creavit, quibus ad reli-
qua omnia formanda et explicanda uteretur. Sed et
qui statuas formant; typum prius luti vel ceræ fin-
gunt, et ex ipso redditur statuæ effigies; tum deinde
et umbra redditur ex statua, quæ umbra per omnia
formam ac similitudinem statuæ gerit. Quid ergo
dicemus insensibilem statuam formare unibram, tam
diligenti quam ipsa statua est ratione collectam? an
illi sine dubio ascribetur umbræ collectio, qui et
statuam finxit?

XLIII. Si ergo tibi videtur hoc ita se habere et
sufficit quod de hoc dictum est, ad alia inquirenda
veniamus; aut si aliquid adhuc deesse putas, repe-
tamus. Et senex ait: Volo ut repetas de hoc, sunt
enim et alia multa quæ similiter fieri video; nam et
fructus arborum simili modo pulchre formati et in
rotundum mire collecti nascuntur, et foliorum
species ingenti decore formatur, atque exquisita
arte viridis membrana contextitur; tum præterea
pulices, mures, lacertas et his similia, nunquid et
hæc dicemus a Deo fieri? Unde ex his villioribus
conjectura capitur meliorum, quod nequaquam
mentis arte formentur. Bene, inquit Aquila, de fo-

liorum textura et de parvis animalibus colligis,
quod ex his fides etiam melioribus deroganda sit;
sed non te ista decipiant, ut putes quasi duabus solis
manibus operantem Deum non posse universa com-
plere quæ sunt, sed memento quomodo hesterno
tibi frater meus Niceta respondit, et mysterium ante
tempus aperuit vere quasi cum patre loquens, et
cur et quomodo fiant hæc quæ inutilia videntur, ex-
posuit.

XLIV. Et senex: Cur ista inutilia voluntate illius
summæ mentis fiant, velim a te audire. Si, inquit,
liquido apud te constat, quod mentis et rationis
opus in ipsis est, tum demum tibi etiam cur facta
sunt, dicere non pigebit et quod juste facta sint
edocere. Ad hæc senex respondit: Non possum,
fili, ea quæ videntur ex arte formata, dicere per
mentem fieri, propter cætera quæ injuste et inor-
dinate fieri videmus in mundo. Si te, inquit Aquila,
ea quæ inordinate fiunt, dicere quod per Providen-
tiam Dei facta sint non sinunt, cur non ea quæ or-
dinate fiunt, dicere te quod a Deo facta sint cogunt,
et quia irrationabilis natura opus rationabile pro-
ferre non possit? Certum est enim, nec omnino
negamus, quia in hoc mundo quædam ordinate,
quædam inordinate fiunt; ea ergo quæ rationa-
biliter fiunt, crede quod per Providentiam fiant,
quæ vero irrationabiliter et inordinate, quia na-
turaliter eveniant et fortuito accidant. Miror au-
tem non advertere homines, quia ubi sensus est,
possunt res ordinate fieri et inordinate, ubi autem
nullus est sensus, neutrum omnino effici; nam ra-
tio ordinem facit, ordinis autem cursus, si contra-
rium quid acciderit quod ordinem turbet, necessa-
rio inordinatum aliquid profert. Et senex: Hoc
ipsum mihi a te ostendi volo.

XLV. Non, inquit, morabor Aquila. Duo visibilia
signa monstrantur in cœlo, unum solis, aliud lu-
næ; hæc sequuntur et aliæ quinque stellæ, diversos
et proprios singulæ explicantes cursus. Hæc ergo
Deus posuit in cœlo, quibus aeris temperies pro ra-
tione temporum dispensetur, et ordo vicissitudinum
permutationumque servetur. Horum autem ipsorum
ministerio, et si quando pro peccatis hominum
plaga et corruptio terris injicitur, perturbatur aer,
lues animantibus, corruptio frugibus, pestilens per
omnia mortalibus annus inducitur, et ita fit, ut uno
eodemque ministerio et servetur ordo et corrup-
tatur. Etenim palam est incredulis et imperitis,
quod cursus solis utilis et necessarius mundo, per
Providentiam datus, semper ordinatus habeatur;
lunæ vero ad comparisonem cursus solis, in
augmentis et detrimentis suis apud imperitos inor-
dinati cursus videntur et incompositi. Nam sol

COTELERII NOTÆ.

(76) Ecce arcum videmus in cœlo, etc. Græca si
mavis, et cur non mavelis? dabit idem Cæsarius
interrogatione 113: Ἰδοὺ τῆς ἡρώς ὁρωμένης ἀκρι-
τῇ περιφέρειαν ἔχουσης, καὶ πάντοθεν ἴσην, ὅταν ἀλη-
θῶς οὐδὲ νοῦς περιγράψαι δύναται: καὶ ὁμοῦ ὁρω-

μεν ὅπ' οὐδενὸς αὐτὴν γινομένην, ἀλλ' αὐτομάτῃ
συνισταμένην. Ad caput autem sequens legito re-
sponsionem ejusdem quæstionis, et sequentem
quæstionem 114.

certis distinctionibus et ordinatis movetur; ex ipso enim sunt horæ, ex ipso dies cum ascenderit, ex ipso etiam nox cum occiderit, ex ipso menses et anni numerantur, ex ipso vicissitudines temporum sunt, dum ad superiora conscendens ver temperat, ubi autem ad summum cœli venerit, æstivos accendit calores; decidens rursus autumnus temperiem reddit, ubi vero ad inferiorem redierit circum, ex glaciali compage cœli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.

XLVI. Sed de his alias latius disseremus. Nunc interim, cum sit iste minister bonus, ad vicissitudines temporum moderandas, tamen ubi secundum voluntatem Dei correptio mortalibus datur, incandescit acrius et urit mundum vehementioribus flammis. Similiter et lanæ cursus, atque hæc quæ imperitis videtur inordinata permutatio, incrementis frugum et pecudum omniumque animantium commoda est; augmentis enim ejus detrimentisque mira quadam Providentiæ arte omne quod gignitur, alitur et crescit, de quibus latius prosequi possemus et aperire de singulis rationem, nisi nos propositæ quæstionis ordo revocaret. His tamen ipsis eisdemque ministeriis quibus gignuntur, aluntur, augentur universa; cum fuerit justa aliqua ex causa ordinis instituti mutata temperies, corruptio oritur et intemperantia, ut in homines, sicut supra diximus, castigatio Dei voluntate procedat.

XLVII. Sed fortasse dices: Quid, quod in ista communi castigatione similia impii patiuntur et pii? Verum est, etiam nos fatemur; sed piis castigatio ad profectum cedit, ut in præsentia vita afflicti purgatioris veniant ad futuram, in qua perpetua eis requies præparata est, simul autem ut et impii aliquantulum ex ipsorum castigatione proficiant, aut justa in eos feratur iudicii futuri sententia, cum in eisdem castigationibus iusti quidem gratias egerint Deo, iniusti autem blasphemaverint. Igitur cum in duas partes rerum dividatur opinio, quod alia per ordinem, alia contra ordinem fiant: ex his quidem quæ secundum ordinem sunt, oportuit credi esse Providentiam; de his vero quæ contra ordinem geruntur, causas requirere ab his, qui eas per doctrinam propheticam didicere; quibus enim innotescere potuit sermo propheticus, sciunt quando et ob quam causam ærugo, grando, pestilentia, et horum similia per singulas quasque generationes exorta sint, et ex quibus peccatis hæc ad vindictam data sint, unde humano generi causa tristitiæ, unde gemitus ac dolores acciderint, unde

etiam tremoris languor advenerit, et quod hæc ab initio fuerit vindicta parricidii⁸⁸.

XLVIII. Nam ab origine mundi nihil horum fuit, sed ex impietate hominum initium mala ista sumpsere, et inde semper crescentibus iniquitatibus et malorum numerus crevit. Sed idcirco divina Providentia iudicium erga omnes statuit, quia præsens sæculum non erat tale, in quo unusquisque possit pro meritis dispensari. Non ergo ex his, quæ pro peccatis hominum mundo acciderunt malis, illa contemplanda sunt, quæ ab initio cum nullæ mali causæ existerent, bene et ordinate instituta sunt. Denique ad indicium eorum quæ ab initio fuere, inveniuntur nonnullæ gentes alienæ ab huiusmodi malis. Nam Seres (77) quia caste vivunt, expertes habentur horum omnium, quia neque post conceptum adiri ultra apud eos feminam fas est, neque cum purgatur; carnibus ibi immundis nemo vescitur, sacrificia nemo novit, secundum iustitiam omnes sibi ipsis iudices sunt. Idcirco igitur neque castigantur istis plagis quas supra diximus, et plurimum temporis in vita durantes, absque ægritudine finiunt vitam. Nos autem miseri, velut cum serpentibus pessimis habitantes⁸⁹, cum hominibus dico iniquis, perferimus necessario cum ipsis afflictionum plagas in hoc mundo, sed spem gerimus ex consolatione futurorum bonorum.

XLIX. Si propter iniquitates, inquit senex, aliorum cruciantur etiam iusti, oportuit Deum tanquam provisorem jubere hominibus, ut non facerent ea, ex quibus necesse esset cum iniustis affligi etiam iustos, aut si facerent emendationem aliquam, aut purificationem mundo adhiberent. Jussit, inquit Aquila, Deus hæc et dedit præcepta per prophetas, quomodo homines vivere deberent; sed et hæc contempserunt, imo vero et eos si qui forte observare cupiebant, diversis injuriis afflixerunt, donec etiam ipsos a proposita observatione dejicerent, et ad incredulitatis nihilominus verterent turbam sibi que similes efficerent.

L. Propterea denique ab initio cum fuisset omnis terra maculata peccatis, Deus diluvium mundo induxit, quod vos sub Deucalione factum dicitis, et tunc unum quemdam justum cum filiis suis in arca reservavit, et cum eo omnium seminum omniumque animantium genus. Et tamen etiam qui ex ipsis nati sunt, tempore intercedente, rursus similia prioribus agunt; oblivioni enim quæ acciderant data sunt, ita ut posteri ne hoc ipsum quidem crederent, quod diluvium factum est. Unde et statuit Deus in præsentem sæculo ultra non fieri diluvium, aliqui

⁸⁸ Gen. iv, 12 in LXX. ⁸⁹ Ezech. ii, 6.

COTELERII NOTÆ.

(77) Seres. Quos ex lectione Strabonis, Plinii, Melæ, Solini, Luciani, Ammiani Marcellini, Origenis, Eusebii, Cæsarii, Cedreni, Eustathii, etc., discimus celebres exstitisse tum salubritate et vitæ diuturnitate ad trecentos annos productæ, tum laudibus lenitatis, quietis, frugalitatis, castimonie,

iustitiæ ac pietatis. Quo magis mirandum scribi a S. Epiphano in *Expositione fidei*, n. 10, apud Sozomenum, virorum consuetudinem fuisse muliebriter vivere, feminarum vero viriliter. Scilicet attribuit Epiphanius Scribis quod ad Gelos pertinet; de quibus infra lib. ix, cap. 22.

secundum rationem peccatorum necesse erat etiam per singulas generationes hoc fieri infidelitatis gratia; sed magis indulgit per singulas gentes angelos quosdam agere principatum qui malis gaudent, quibus tamen ea conditione potestas adversum unumquemque mortalium data est, si prius se ipse quis peccando eis fecisset obnoxium, donec adveniret ille qui bonis gaudet, et compleretur per ipsum numerus justorum, et per omnem mundum crescente multitudine piorum, aliqua ex parte reprimeretur impietas et innotesceret omnibus, quia omne quod bonum est a Deo fit.

LI. Ex arbitrii autem libertate unusquisque hominum dum incredulus est de futuris, per malos actus incurrit in mala. Et hæc sunt quæ videntur in mundo contra ordinem geri, quibus causas, ut essent, infidelitas dedit. Miranda igitur per omnia est divinæ Providentiæ dispensatio, quæ his qui initio fuerint, bonam quidem viam vitæ incedentibus, bonis incorruptilibus dedit perfrui; ubi vero peccaverunt [mali originem peccato pariente sumpserunt], et unicuique bono quasi quodam conjugii fœdere ex parte peccati sociatum est malum, quoniam quidem humano sanguine terra polluta est, et aræ dæmonibus succensæ, aerem quoque ipsum incesto sacrificiorum fumo temerarunt, et ita demum corrupta prius elementa hominibus corruptelæ vitium, velut radices ramis ac fructibus tradiderunt.

LII. Vide ergo in hoc, ut dixi, quam juste vitiatibus rebus Providentia divina succurrit, ut quoniam bonis Dei, mala quæ ex peccato originem sumpserant sociata sunt, duabus his partibus duos principes poneret, et ei qui bonis gaudet bonorum ordinem, qui ad fidem providentiæ suæ credentes adduceret, statuit, ei vero qui malis gaudet, ea quæ contra ordinem et inutiliter geruntur, ex quibus sine dubio etiam providentiæ fides in dubium veniat; et habita est per hoc a justo Deo justa divisio. Hinc ergo est, quod cum ordinatus astrorum cursus fidem faciat manu artificis conditum mundum, rursus conturbatio aeris, aura pestilens, fulminum vagi ignes, Providentiæ opus refellant. Habent enim, ut diximus, singula quæque bona, contraria et conjuncta sibi mala, ut secundis imbribus grando inimica est, ut rori placido rubiginis est sociata corruptio, ut ventis lenibus procellarum turbines juncti sunt, fructuosis arboribus infructuosæ, herbis utilibus noxiæ, animalibus mitibus fera et perniciosæ connexa sunt. Hæc autem omnia posita sunt a Deo, pro eo quod hominibus voluntas arbitrii a bonorum proposito discessit et declinavit ad mala.

LIII. Igitur in omnibus mundi rebus habetur ista divisio, et sicut sunt pii, ita et impii, ut sunt prophetæ, ita et falsi prophetæ; sed et apud gentiles sunt philosophi, sunt et falsi philosophi; Judæorum quoque circumcisionem Arabicæ gentes aliæque plurimæ ad ministerium suæ impietatis imitati sunt. Sic et divino cultui est contrarius dæmonum cultus, et baptismo baptismus, et legi leges, et

A apostolis pseudoapostoli, et doctoribus falsi doctores. Et inde est unde apud philosophos alii asserunt providentiam, alii negant, alii unum Deum, alii Plures defendunt. Usque ad hoc res denique accessit, ut cum verbo Dei fugentur dæmones, per quod esse Providentia declaratur, invenerit ars magica ad infidelitatem confirmandam, quomodo etiam hoc ex contrariis imitetur. Sic serpentum venena mitigare carminibus inventum, et verbo ac potestati Dei contrarias inducere sanitates. Angelis quoque Dei contraria reperit ars magica ministeria, animarum suscitationes contra hæc et figmenta dæmonum ponens. Et ne multa enumerando sermonem longius traham, nihil omnino est quod fidem Providentiæ faciat, et non habeat e contrario aliud ad infidelitatem paratum; et ideo qui ignorant istam divisionem rerum, pro his quæ a semetipsis discordant in mundo, non putant esse Providentiam. Sed tu, Pater, quasi vir sapiens ex ista divisione elige partem; quæ ordinem servat et fidem providentiæ facit, et non solum sequaris illam partem, quæ contra ordinem currit et Providentiæ derogat fidem.

LIV. Ad hæc senex respondit: Da mihi viam, fili, qua possim ex duobus istis ordinibus, quorum alter asserit, alter refutat Providentiam, unum aliquem in meis sensibus confirmare. Rectum, inquit Aquila, habenti iudicium facile discrimen est: nam et hoc ipsum quod ais, ordo et inordinatio, ab artifice fieri potest, a natura vero insensibili non potest; nam verbi gratia ponamus de excelsa rupe abruptum saxum in præceps ferri, idque illis solo in multa fragmenta comminui, nunquid evenire ullo modo potest, ut in illa multitudine fragmentorum inveniat unum saltem fragmentum, in quo perfecta aliqua species per omnia habeatur ac forma? Et senex respondit: Non potest. Quod si adsit, inquit Aquila, signorum artifex, excisum de monte saxum manu artificis et sensu rationabili formare in quam velit speciem potest. Et senex: Verum, inquit, istud est. Ergo, ait Aquila, ubi sensus non est rationabilis, nulla species ex integro formari potest, ubi autem sensus est artifex, ibi et forma et informitas esse potest: verbi gratia, si excidat e monte saxum artifex cui formam velit imponere, necesse est ut id primo informe cadat et barbarum, tum deinde paulatim excudens et ad libram suæ artis exculpens, exprimat formam quam mente conceperit. Ita ergo ex informitate vel deformitate, artificis manu pervenitur ad formam, et utrumque ab artifice procedit; simili igitur modo et ea quæ in mundo geruntur, per artificis providentiam sunt, etiam si minus ordinata videantur. Et ideo quia tibi duæ istæ innotuerunt viæ, earumque accepisti divisiones, fuge infidelitatis viam, ne forte perducas te ad illum principem qui malis gaudet, sequere fidei viam, ut pervenire possis ad regem illum qui bonis hominibus gaudet.

LV. Ad hæc senex respondit: Cur autem et princeps ille qui malis gaudet factus est, et unde

factus est aut non est factus? Aquila ait : Alterius A temporis est iste tractatus ; verum ne expers abeas etiam hujus responsionis, pauca tibi de hoc quoque insinuabo. Præscius omnium Deus ante constitutionem mundi, sciens quia futuri homines, alii quidem ad bona, alii vero ad contraria declinabunt, eos qui bona elegerint, suo principatui et suæ curæ sociavit atque hæreditatem sibi eos propriam nominavit⁶⁶; eos vero qui ad mala declinarint, angelis regendos permisit his qui non per substantiam, sed per oppositum cum Deo permanere noluerunt invidiæ et superbiæ vitio corrupti; dignos ergo dignorum principes fecit. Ita tamen eos tradidit, ut non habeant potestatem in eos faciendi quod volunt, nisi statutum sibi ab initio terminum transeant. Hic est autem statutus terminus, ut nisi quis prius fecerit dæmonum voluntatem, dæmones in eo non habeant potestatem.

LVI. Et senex ait : Magnifice prosecutus es, fili; superest nunc ut dicas unde est substantia mali; si enim a Deo facta est, fructus malus radicem culpabilem docet, videtur enim et ipsa malæ naturæ : si vero coæterna fuit hæc substantia Deo, quomodo potest quod æqualiter ingentum et coæternum est, alteri esse subjectum? Non semper fuit, inquit Aquila; sed neque si ex Deo facta est, continuo necesse est etiam conditorem ejus talem videri, quale est illud quod ab eo factum est. Nam substantias quidem Deus fecit omnium, sed si rationabilis mens quæ a Deo facta est, nequaquam conditoris sui legibus acquiescit, et modum statuti sibi temperantiæ excedit, quid hoc ad conditorem spectat? Vel si aliqua est ratio hæc superior (78), ignoramus; neque enim de singulis ad perfectum scire possumus, et de his præcipue pro quibus non sumus judicandi, cur ignoremus. Ea vero pro quibus judicandi sumus, facillima sunt ad intelligendum, et pene uno sermone absolvuntur. Omnis enim propemodum actuum nostrorum in eo colligitur observantia, ut quod ipsi pati nolumus, ne hoc aliis inferamus; sicut enim ipse occidi non vis, caveas oportet ne alium occidas; et sicut tuum non vis violari matrimonium, nec tu alterius macules torum; furtum pati non vis, nec ipse facias; et intra hanc regulam humanorum gestorum singula D quæque concurrunt.

LVII. Tum senex : Ne ægre, inquit, accipias, fili, quod dicturus sum; sermones tui quamvis validi

⁶⁶ Deut. xxxii, 8 in LXX.

sint, non possunt tamen flectere me ut credam fieri aliquid posse extra genesim. Scio enim omnia mihi necessitate genesis accidisse, et ideo suaderi mihi non potest, quia vel bene vel male agere in nostra potestate sit; et si actus nostros in potestate non habemus, non potest credi futurum esse iudicium, per quod vel malis poenæ vel bonis præmia tribuantur. Denique quoniam te imbutum video in hujusmodi disciplinis, pauca tibi ex ipsa arte proferam. Si, inquit Aquila, ex ipsa disciplina astruere aliquid cupis, frater meus Clemens tibi diligentius respondet, qui plenius scientiam mathesis attigit; ego enim aliis viis asserere possum, quod actus nostri in nostra sint positi potestate, ista autem quæ non didici, præsumere non debeo.

B LVIII. Cum hæc Aquila dixisset, ego Clemens : Crastino, inquam, dices, Pater, ut voles, et audiemus libenter, nam et te puto grate habiturum, quod cum his tibi erit sermo, qui expertes non sunt ejus quam protuleris disciplinæ. Cum ergo placuisset inter me et senem, ut sequenti die disputatio nobis de ratione genesis haberetur, utrum omnia ex ea fierent, an esset aliquid in nobis, quod non genesis sed animi iudicium gereret, Petrus surrexit et sermonem facere hoc modo cœpit : Mirum mihi admodum est, quod res quæ facile inveniri possunt, homines exquisitis cogitationibus ac verbis difficiles faciunt, et hi maxime qui videntur sibi sapientes, quique volentes Dei voluntatem comprehendere, quasi homine utuntur Deo, imo et si quid minus; nam hominis consilium vel sensum scire nemo potest, nisi ipse prodatur qui cogitaverit, sed neque artem quis discere potest, nisi multo tempore a magistro fuerit imbutus; quanto magis invisibilis et incomprehensibilis Dei neque sensum neque opus scire quis potest, nisi ipse mittat prophetam, qui enarret consilium suum et viam conditionis exponat, in quantum discere hominibus fas est. Unde ridiculum puto, cum naturalibus viis de virtute Dei homines judicant, et putant hoc quidem ei esse possibile, illud vero impossibile, aut hoc majus, illud minus, ignari omnium, qui cum sint homines injusti, judicant Deum justum, artificem imperiti (79), incorruptibilem corrupti, factura factorem.

C LIX. Et noló putetis, quia hæc dicens judicandi de rebus perimo facultatem, sed consilium do ne per devia quis incedens, sine fine incurrat errores. Et ideo non solum sapientibus, sed et omnibus ho-

COTELERII NOTÆ.

(78) Vel si aliqua est ratio hac superior. Vide Coteler. notas ad Clementinorum hom. xix, num. 12, Patr. Gr. t. II. Edit.

(79) Quæ cum sint homines injusti, etc. Huc pertinet illud Tertullianum : Quanto magis hos Anarcharis denotasset, imprudentes de prudentibus judicantes, quam immusicos de musicis. Apologetici c. 1, ex dicto ejus Scythæ apud Laetium : θαυμάζειν δὲ κρη πῶς παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἀγωνίζονται μὲν οἱ τα-

χνῖται, κρίνουν δὲ οἱ μὴ ταχνῖται. Et apud Plutarchum in Solone : Ἐφη κάκῳ θαυμάζειν ὁ Ἀναρχαίς, ἐκκλησίᾳ παραγεγόμενος, ὅτι λέγουσι μὲν οἱ σοφοὶ παρ' Ἑλλήσιν, κρίνουν δὲ οἱ ἀμαθεῖς. Recte Julius Firmicus lib. 1, c. 2 : Injusti sunt enim semper (sicut novimus) iudices, qui de incognitis sibi pronuntiant rebus. Non habent etiam judicandi auctoritatem, qui ad statuendum aliquid imparita licentia temeritatis adducuntur.

minibus qui desiderium gerunt agnoscendi quod A sibi expedit, suadeo ut requirant verum Prophetam, quia ipse solus est, qui novit omnia, et scit quid et quomodo unusquisque quærat. Inest enim intra uniuscujusque nostrum mentem, sed in illis quidem, qui desiderium Dei agnitionis et justitiæ ejus nullum gerunt, otia, in his vero qui quod animæ suæ expedit quærent, operatur et scientiæ lumen accendit. Propter quod primo omnium hunc requirite, quem si non inveneritis, ab alio vos agnituros aliquid non speretis. Invenitur autem cito ab his qui veritatis amore perquirunt, et quorum anima præoccupata non tenetur in malitia. Adest enim his qui eum in innocentia spiritus sui desiderant, qui per patientiam sustinent, et suspiria de profundo cordis veritatis amore producant; fugit autem malevolas mentes⁶¹, quia ut propheta cognoscit cogitationes uniuscujusque. Et ideo nemo putet eum per prudentiam suam invenire posse, nisi, ut supra diximus, mentem suam omni nequitia vacuam effecerit, atque agnitionis ejus desiderium purum et fidele conceperit. Ubi enim talem se quis præparaverit, ipse ut propheta, videns præparatam mentem sponte se adhibet ad agnoscendum.

LX. Si quis igitur vult omnia discere, non per singula discutiens; neque enim poterit, cum sit mortalis, Dei investigare consilium et ipsam immensitatem perscrutari: sed si discere, ut diximus, omnia desiderat, verum prophetam requirat. Quem cum invenerit, non quæstionibus et disputationibus neque argumentis cum eo agat, sed si quid responderit, si quid pronuntiaverit, hoc certum esse non potest dubitari. Et ideo quæretur verus propheta ante omnia, et ejus verba teneantur; in quibus illud tantummodo discutiendum unicuique est, ut satisfaciatur sibi si vere prophetica ejus verba sunt, id est, si indubitata fidem continent futurorum, si tempora definita consignant, si rerum ordinem servant, si non quæ prima sunt, novissima, et quæ in novissimis gesta sunt, prima narrarunt, si nihil versutum, nihil magica arte ad decipiendum compositum continent, aut si non quæ aliis revelata sunt, ad se transtulerit admistis mendaciis. Et cum his omnibus recto judicio discussis, verba constiterit esse prophetica, ita de-

mum credi eis de omnibus quibus dixerint et responderint, debet.

LXI. Etenim consideremus diligentius opus divinæ Providentiæ. Nam quod philosophi introduxerunt verba subtilia quædam et difficilia, ita ut ne ipsa quidem vocabula sermonum nota esse omnibus possent et intelligibilia, Deus eos qui sibi artifices verborum videbantur, per omnia imperitos erga agnitionem veritatis ostendit. Simplex enim est et manifesta ac brevis rerum scientia, quæ per verum prophetam traditur, quam isti per devia incedentes et scrupulos verborum difficultates, tota ignoraverunt via. Igitur verecundis et simplicibus mentibus, cum viderint fieri quæ prædicta sunt, satis abundeque sufficit, ut de certissima præscientia certissimam scientiam capiant, et de cætero requiescant evidenti agnitione veritatis assumpta; cætera omnia æstimatione tractantur, in quibus firmum nihil esse potest. Quis enim sermo est, qui non recipiat contradictionem? et quæ argumentatio est, quæ non possit alia argumentatione subverti? Et inde est quod ad nullum finem scientiæ et agnitionis per hujusmodi disputationem pervenire homines possunt, priusque finem vitæ inveniunt quam quæstionum.

LXII. Et ideo cum in his omnia habeantur incerta, ad verum prophetam veniendum est, quem Deus Pater volens ab omnibus diligi, hæc quæ homines induxerunt, in quibus nihil potest apprehendi, voluit penitus extinguere, ut eo magis istæ quæreretur, et quem illi obcluserant, hic hominibus viam veritatis aperiret. Propter hunc enim Deus etiam mundum fecit et ab ipso mundus repletur, unde et quærentibus se adest ubique, etiamsi in ultimis terræ finibus quæretur. Si vero non pure eum quis nec sancte neque fideliter quærat, intra ipsum quidem est, quia ubique est et intra sensus omnium invenitur; sed, ut supra diximus, infidelibus dormit et absens habetur his, a quibus esse non creditur. Cumque hæc et alia hujusmodi Petrus de vero propheta prosecutus esset, turbas dimisit, senem vero cum rogasset plurimum permanere nobiscum, obtinere non potuit, sed et ipse discessit, alia die sicut placuerat rediturus. Et post hæc nos una cum Petro ingressi hospitium, cibo et quiete solito utimur.

LIBER NONUS.

I. Sequenti die Petrus una nobiscum mature ad locum, in quo pridie habita fuerat disputatio, pervenit, atque ibi cum plurimas jam ad audiendum convenisse turbas et senem cum eis videret, ait ad eum: Hæsterna die, o senex, cum Clemente placuerat ut hodie sermo fieret, et aut tu ostenderes

nihil extra genesim fieri, aut Clemens doceret genesim non esse [sed in nobis et in nostra potestate haberi quæ gerimus]. Ad hæc senex respondit: Et quid placuerit memini, et tua verba teneo quæ post pactiones locutus es⁶²; quibus docuisti impossibile esse homini scire aliquid, nisi a vero Pro-

⁶¹ Sap. 1, 4. ⁶² In codd. Lipss. omissis iis, quæ usque ad cap. 16 med. sequuntur, sic legitur: Locutus es. Deinde prosecutus senex adjecit: Certum est mihi et bene novi quia compaginatione, etc.

pneeta didicerit. Et Petrus : Nescis, inquit, quomodo dixerim, sed nunc te ego commonebo, de voluntate dixi et consilio Dei, quam habuit priusquam mundus esset, et quo consilio fecerit mundum, tempora statuerit, legem dederit, justis ad bonorum remunerationem futurum sæculum promiserit, injustis poenas ex iudicii sententia statuerit; hoc ego dixi consilium, et hanc voluntatem Dei ab hominibus inveniri non posse, quia nemo hominum potest sensum Dei conjecturis et æstimatione colligere, nisi propheta ab eo missus enuntiet. Non ergo de quibuscunque disciplinis aut studiis dixi, quia inveniri sine propheta aut sciri non possint; quippe qui sciam et artificia et disciplinas sciri et exerceri ab hominibus, quas non a vero propheta, sed a magistris hominibus didicerint.

II. Quoniam ergo te professus es gnarum esse positionis siderum et stellarum cursus, ex quibus convinceres Clementem quod genesi omnia subiaceant, aut ab ipso disceres quod per Providentiam reguntur universa, et est etiam aliquid in nobis, hoc expedire vos convenit. Ad hæc senex respondit : Jam quidem necessarium non erat huiusmodi movere quæstiones, si possibile esset nobis a vero propheta discere et audire definita sententia, quia sit aliquid in nobis et in arbitrii positum libertate; valde enim me sermo tuus movit hesternus, in quo de virtute prophetica disputasti. Unde et ego assensio et confirmo sententiam tuam, quia nihil potest ab homine certum indubitatumque cognosci, cui et exiguum vitæ tempus est et breve ac tenue spiramen, quo retineri videtur in vita. Verumtamen quoniam priusquam de prophetica virtute aliquid audirem, pollicitus videor Clementi, ut ostenderem, quia omnia subjecta sunt genesi, aut ab ipso discerem, quia est aliquid et in nobis, præstet mihi ipse in hoc gratiam ut primus incipiat et quæ objici possunt, proponat et absolvat; ego enim, ex quo paucis a te audiui de virtute prophetiæ, magnitudinem præscientiæ considerans obstupui, fateor, nec omnino recipiendum quidquam censeo, quod conjecturis et æstimatione colligitur.

III. Et cum hæc senex dixisset, ego Clemens dicere ita cœpi : Deus per Filium suum creavit mundum tanquam duplicem domum, interjectu firmamenti hujus quod cælum appellatur distinctam, et in superiori quidem angelicas habitare virtutes, in isto autem visibili mundo nasci hominum multitudinem dedit, ex quibus eligeret amicos Filio suo, cum quibus lætaretur, et qui ei tanquam sponso ut dilecta sponsa pararentur. Verum usque ad nuptiarum tempus, quod est præsentia sæculi venturi, statuit virtutem quamdam, quæ ex his quæ in hoc mundo nascuntur, eligat et custodiat meliores, ac servet Filio suo sequestratos in loco quodam mundi cui extra peccatum est, in quo jam sunt aliquanti, qui ibi velut sponsa, ut dixi, decora ad sponsi præsentiam præparantur. Nam mundi hujus et præsentis temporis princeps adultero similis est, qui

A mentes hominum corrumpit ac violat, et a desiderio veri Sponsi seducens, illicit ad aliena desideria.

IV. Sed dicet aliquis : Quid ergo necesse erat istum principem fieri, qui a vero principe mentes hominum declinaret? Quoniam Deus qui, ut dixi, Filio suo amicos voluit præparare, non eos tales esse voluit, qui necessitate naturæ aliud quid esse non possent, sed qui arbitrio suo et voluntate boni esse desiderarent; quia nec laudabile est, quod non est desiderabile, nec bonum judicatur, quod non proposito expetitur; nihil enim laudis est id esse, a quo te mutari naturæ necessitas non sinat. Providentia ergo Dei hominum multitudinem nasci in hoc mundo voluit, ut ex pluribus eligerentur qui justam diligerent vitam. Et quia præsentem mundum prævidit non aliter posse nisi diversitate et inæqualitate constare, secundum præsentium rerum diversitates unicuique menti libertatem motuum dedit, et hunc principem posuit, quo ea quæ contraria videntur agitante, electio meliorum virtutis opere constaret.

V. Sed ut planius fiat quod dicimus, per singula exponemus. Nunquid omnes, verbi gratia, oportebat esse in hoc mundo reges, aut principes, aut dominos, aut pædagogos, aut legisperitos, aut geometras, aut aurifices, aut pistores, aut fabros, aut grammaticos, aut divites, aut agricolas, aut olivarios, aut piscatores aut pauperes? hæc certum est quia omnes esse non poterant. Omnia tamen hæc officia et multo plura præsens vita hominum requirit, et sine his transigi non potest; est ergo necessaria in hoc mundo inæqualitas. Non enim potest esse rex, nisi habeat quos regat et quibus imperet, neque potest esse dominus, nisi habeat cui dominetur, et cætera similiter.

VI. Sciens ergo Conditor a nullo sponte venire ad agonem, dum refugitur labor, hoc est ad exercendas artes istas quas supra diximus, per quas vel justitia uniuscujusque vel misericordia manifestari potest, corpus homini fecit, quod famem et sitim et frigus reciperet, ut reficiendi corporis causa compulsi homines, ad omnes quas supra exposuimus artes victus necessitate descenderent. Cibi enim et potus atque indumenti gratia, singulas quasque artes expetere edocemur. Et hic jam uniuscujusque mentis propositum declaratur, utrum necessitatem famis et frigoris per furta et homicidia ac perjuria sarciat, perque alia huiusmodi scelera, an justitiam, misericordiam, continentiamque custodiens, artis studio et manuum labore imminentis necessitatis expleat ministerium. Si enim cum justitia et pietate ac misericordia necessitatem corporis transigat, velut propositi agonis victor, amicus Filii Dei et electus abscedit; si vero per fraudes, per iniquitates et scelera concupiscentiis deservit corporalibus, principis hujus mundi atque omnium dæmonum amicus efficitur, a quibus etiam hoc edocetur, ut stellarum cursibus malorum suorum ascribat errores, quos nonnisi proposito ac voluntate delegit. Etenim artes, cogente, ut diximus, cibi ac potus

voluptate, discuntur et exercentur; quæ voluptas, cum accesserit unicuique veritatis agnitio, infirmior efficitur succedente parcimonia. Quantus enim sumptus est, aqua et pane utentibus et hunc a Deo sperantibus?

VII. Est ergo, ut diximus, necessaria quædam in dispensatione mundi inæqualitas, dum omnes quidem homines non omnia possunt scire vel implere artificia, usu tamen et ministerio omnium pene omnes indigent, et ob hoc necesse est alium operari, alium operanti præbere mercedem, alium servire, alium dominari, alium regi, alium regere. Sed hanc inæqualitatem quæ mortalium vitam necessario subsecuta est, divina Providentia in occasionem justitiæ, misericordiæ humanitatisque convertit, ut dum hæc inter homines aguntur, sit unicuique causa juste agendi cum eo, cui merces operis exsolvenda est, et faciendi misericordiam cum eo, qui, debilitate fortassis aut penuria intercedente, debitum solvere non potest, sed et humane agendi cum his qui conditione videntur obnoxii, mansuetudinem quoque conservandi erga subjectos, et omnia prorsus gerendi secundum legem Dei. Dedit enim legem, juvans per hoc humanas mentes, ut facilius erga unumquodque qualiter agi deberet, adverterent, qua via effugerent malum et qua ad futura tenderent bona, et ut in aqua regenerati per opera bona, ignem vetustæ nativitalis exstingerent. Prima enim nostra nativitas per ignem concupiscentiæ descendit, et ideo dispensatione divina secunda hæc per aquam introducit, quæ restinguat ignis naturam, et cælesti spiritu anima illuminata (80), metum primæ nativitalis abiciat, si tamen ita de reliquo vivat, ut nullas omnino mundi hujus voluptates requirat, sed sit tanquam peregrinus et advena⁶¹, atque alterius civitatis civis.

VIII. Sed fortasse dicas, quia in his quidem, in quibus naturalis necessitas exigit artium operumque ministerium, potest unusquisque habere in potestate, servare justitiam et modum vel desideriis vel actibus quem velit imponere; quid de ægritudinibus dicemus et infirmitatibus, quæ accidunt hominibus, et quod dæmonibus nonnulli urgentur et febribus et frigoribus, nonnulli etiam furore aguntur et mente excidunt; et omnia illa, quæ innumeris casibus premunt mortalium genus? Ad hæc dicemus, si consideret quis totius mysterii rationem, hæc illis quæ supra exposuimus, justiora esse pronuntiabit. Deus enim hominibus naturam dedit, per quam et doceri possint de bono et obsistere malo, id est, ut et artes possint discere et obsistere voluptatibus, ac præferre in omnibus legem Dei, et ob hoc virtutes quasdam contrarias oberrare mundum hunc et oblectari nobiscum permisit, propter causas quæ jam superius dictæ

⁶¹ Psal. xxxviii, 13.

sunt, ut ex earum certamine oriatur justis palma victoriæ et meritum præmiorum.

IX. Ex istis ergo accidit interdum, ut si qui incontinententer egerint, et non tantum obsistere quam cedere atque in semetipsis dare eis voluerint locum, noxia earum aspiratione generetur intemperata et vitiosa progenies. Dum enim totum libidini indulgetur et observatio nulla coeundi est, illorum sine dubio dæmonum, quibus hæc perurgentibus sunt, vitia et fragilitates suscipit importuna generatio. Et ideo pro huiusmodi vitiis natorum obnoxii erunt parentes, qui legem servare concubitus noluerunt, licet sint et aliæ causæ secretiores, quibus his malis obnoxii efficiuntur animæ, quas nunc proferre temporis non est. Tamen oportet unumquemque agnoscere legem Dei, ut ex ea generandi observantiam sumat et immunditiæ causas declinet, ut possit mundum esse quod gignitur. Neque enim fas est, ut in plantandis quidem virgultis vel in seminandis frugibus opportunum tempus quæratur, terra purgetur atque omnia quæ convenit præparentur, ne forte semen jactum lædatur et pereat, et in solo homine, qui est super hæc omnia, serendi observatio nulla habeatur, nulla cautela.

X. Sed quid, quod nonnulli, inquit, cum in prima ætate absque vitio fuerint corporali, processu temporis incurrunt hæc mala, ita ut aliquanti etiam violenter præcipitentur in mortem? Etiam de his vicina et pene eadem ratio est; illæ enim, quas diximus contrarias humano generi potestates, ad uniuscujusque cor per multas et diversas concupiscentias invitantur quodammodo et ingrediendi accipiunt locum, estque hæc in illis vis et potestas, quæ hortetur et incitet tantum, non quæ cogat et perficiat. Si ergo quis acquiescat eis, ut etiam agat ea quæ male desiderat, consensus sui et actus mercedem perditionis et pessimæ mortis inveniet. Si vero futurum iudicium cogitans, metu ipso fuerit repressus et revocaverit se, ne actu impleat quod mala cogitatione concepit, effugiet non solum perniciem præsentem, sed et futura supplicia. Omnis enim causa peccati similis videtur esse stuppæ pice oblitæ, quæ ubi calorem ignis acceperit statim inflammatur: huius vero ignis incendium opera esse dæmonum intelliguntur. Si ergo inveniatur quis peccatis et concupiscentiis tanquam pice oblitus, ignis ei facillime dominatur. Si vero non peccati pice, sed aqua purificationis et regenerationis infusa sit stuppa, ignis in ea dæmonum non valebit accendi.

XI. Sed dicet aliquis: Et quid faciemus jam nos quos contigit peccatis sicut pice oblitos? Respondebo: Nihil aliud nisi ut festinetis ablui, quo expurgetur a vobis ignis materia per invocationem

COTELERII NOTÆ.

(80) *Et cælesti spiritu anima illuminata.* Forte ut, quemadmodum correctum cernitur in ms. Regis atque habet editio Coloniensis.

sancti nominis, et de reliquo futuri iudicii metu concupiscentias refrenetis, atque adversarias potestates, cum forte ad sensus vestros accesserint, tota obstinatione pellatis. Sed dicis: Si in amorem quis inciderit, quomodo se poterit continere, etiamsi ante oculos suos ipsum ignis fluvium quem Pyriphlegethonta nominant, videat? Hæc excusatio est eorum qui converti ad poenitentiam nolunt. Denique nunc nolo Pyriphlegethonta adducas in medium; hominum tibi propone poenas, et vide quantum valeat metus; potestne quiaquam, cum pro amoris crimine ad supplicium ducitur et ad stipitem colligatur urendus (81), in illo tempore ejus quam amavit vel desiderium capere vel speciem ante oculos proponere? Nequaquam, inquires. Vides ergo, quia præsens metus resecat iniqua desideria. Quod si credentes Deo, et futurum iudicium poenamque ignis æterni constantes non se continent a peccato, certum est quod non plena fide credunt: si enim certa sit fides, certus sit et timor; si vero minus aliquid est in fide, relaxatur et metus, et tunc locum inveniunt introeundi contrariæ potestates, quarum persuasionibus cum acquieverint, necesse est ut et potestati earum obnoxii fiant et ipsis persuadentibus agantur ad præcipitia peccati.

XII. Igitur astrologi, ignorantes hujusmodi mysteria, putant stellarum cursibus ista contingere, unde et his qui accedunt ad eos, ut de futuris aliquid consulant, respondentes falluntur in plurimis; nec mirum, non enim sunt prophetae, sed usu multi temporis, auctores errorum perfugium quoddam in his quibus decipiebantur inveniunt, et climacteras quosdam introducunt, ut de rebus incertis scientiam fingant. Climacteras enim dicunt quasi periculi tempus (82), in quo interdum perimatur quis, interdum non perimatur; ignorantes quod non stellarum cursus hæc, sed dæmonum gerit operatio, qui ad astrologiæ errorem confirmandum deservientes, calculis mathesis decipiunt homines ad peccandum, ut cum, vel Deo permittente vel legibus exigentibus, peccati dederint poenas, verum dixisse videatur astrologus. Et tamen falluntur etiam in hoc; si enim cito conversi fuerint ad poenitentiam, et futuræ poenæ recordationem conceperint ac metum, conversis ad Deum per gratiam baptismi resolvitur poena mortis.

XIII. Sed dicet quis: Multi et homicidium et adulterium et alia scelera commiserunt, et nihil mali passi sunt. Hoc quidem raro accidit hominibus, tamen nescientibus consilium Dei frequenter videtur accidere; Deus autem qui novit universa,

A scit quomodo et quare peccet qui peccat, et quæ unumquemque causa ducat ad peccatum. Hoc tamen generaliter agnoscendum est; quod si qui non ita mente, ut actibus mali sunt, nec proposito incitati ad peccandum devolvuntur, his velocior et magis in præsentem vitam redditur poena; ubique enim et semper Deus prout competere judicat, unicuique pro actibus suis reddit. Eorum vero qui proposito exercent malitiam, ita ut interdum etiam in eos sæviant, a quibus bona consecuti sunt, et nullam recordationem capiunt ad poenitentiam, differt poenas in futurum; non enim merentur isti, sicut illi de quibus supra diximus, in præsentem vitam scelorum suorum finire vinctam, sed permittitur eis præsens tempus implere ut volunt, quia emendatio eorum non est jam talis, quæ temporalibus indigeat castigationibus, sed quæ æterni ignis in inferno exigat poenas, quorum animæ ibi poenitentiam quaerent, ubi invenire non poterunt.

XIV. Quod si in hac vita positi illas quas ibi patientur poenas, ante oculos posuissent, refrenassent utique desideria et nullo pacto decidissent in peccatum. Multum enim potest sensus in anima ad resecandas omnes ejus cupiditates, maxime cum cœlestium scientiam ceperit, per quam lumine veritatis accepto, ab omni obscuritate malorum actuum declinabit. Sicut enim sol omnes stellas splendore sui fulgoris obtundit et contegit, ita et mens per scientiæ lucem omnes concupiscentias animæ inefficaces reddit et otiosas, futuri iudicii memoriam super eas tanquam radios suos emittens, ita ut ne apparere quidem ultra in anima queant.

XV. Quod autem timor Dei multum valeat ad reprimendas concupiscentias, cape humani timoris exemplum. Quotusquisque est, qui non inter homines concupiscat aliena? et tamen metu poenæ quæ legibus statuta est, refrenatur et continentius agit. Regi propter metum gentes subjacent et armatus paret exercitus. Servi cum sint validiores dominis suis, propter metum tamen imperia perferunt dominorum. Bestiæ ipsæ feræ metu mitescunt: tauri validissimi iugo colla submittunt, et immanes elephanti magistris obtemperant per timorem. Sed cur humanis utamur exemplis, cum etiam divina non desint? Nonne terra ipsa sub præcepti metu permanet, quod etiam motu sui et tremore testatur? Mare statutum terminum servat, angeli pacem custodiunt, stellæ ordinem tenent et fluvii meatus, dæmones quoque certum est timore in fugam verti. Et ne per

COTELERII NOTÆ.

(81) Cum pro amoris crimine ad supplicium ducitur, et ad stipitem colligatur urendus. Julius Capitolinus de Macrino: Adulterii reos semper vivos simul incendit, junctis corporibus. Nota postea variam lectionem etiam codicis Regii, quem; ad puerorum stuprum spectantem, de quo flammis vindicibus ex-

piando Valentiniani lex exstat in codice Theodosiano.

(82) Climacteras enim dicunt, quasi periculi tempus. Vide quos hac in re citat doctissimus Savaro ad Sidonii epist. 11, lib. viii, nec non Nili abbatis epistolam 258, lib. ii.

singula sermonem longius producamus, intueri quomodo unumquodque timor Dei continens, cuncta in harmonia propria et ordinis sui compage custodiat. Quanto magis ergo certi esse debetis, quia et dæmonum concupiscentiæ quæ in cordibus vestris oriuntur, admonitione timoris Dei extinguere possunt et penitus aboleri, cum etiam ipsi incitatores concupiscentiæ metu sibi dominante diffugiant? Hæc ita se habere sciens, si quid tibi respondendum videtur, incipe.

XVI. Tum senex: Sapienter, inquit, filius meus Clemens aptavit prosecutionem suam, ita ut nihil nobis ad hæc dicendum reliquerit; verum omnis ejus sermo, quem de natura hominis disseruit, hanc habet continentiam, quia cum eo quod inest libertas arbitrii, est extrinsecus et aliqua causa mali, ex qua per diversas concupiscentias incitantur quidem homines, non tamen coguntur ad peccatum; pro eo, inquit, quod multo his validior est timor, qui obsistat et impetus desideriorum refrenet, ut cum naturales motus acciderint, effugatis his qui eos incitant et inflammant dæmonibus, peccatum non possit admitti. Sed me hæc non adducunt ad fidem; conscius enim mihi sum quorundam, ex quibus bene novi, quia compaginatione

stellarum homines aut homicidæ aut adulteri sunt, cæteraque perpetrant mala. Similiter autem et honestæ ac pudicæ feminæ, ut bene agant inde coguntur.

XVII. Denique cum Mars centrum tenens (83), in domo sua ex tetragono respexit Saturnum cum Mercurio ad centrum, Luna veniente super eum plena, in genesi diurna, efficit homicidas et gladio casuros (84), sanguinarios, ebriosos, libidinosos, dæmoniosos (85), secretorum perscrutatores, maleficos, sacrilegos, et si qua sunt his similia, præcipue cum bonarum stellarum nulla respexit. Sed et ipse (86) rursus Mars ad Venerem schema tetragonum habens, ex parte ad centrum, non respiciente aliquo bonorum, adulteros efficit et sorores et filias et matres in conjugium adducit. Venus cum Luna in sinibus et domibus Saturni, cum Saturno si fuerit, attestante Marte (87-88), efficit mulieres quidem viragines, ad agriculturam, ad structuram, et ad omne opus virile promptas, misceri quibuscunque voluerint et non argui a viris pro adulterio, nulla uti mollitie, non unguentis, non vestibus, non calceamentis muliebribus, sed viro- rum sorte agentes; viros autem esse ut feminas nec quidquam virile gerere, cacodæmon Venus

⁸³ Denique... aut Aquario desunt in codd. Lipss. Græca ex Bardesanis libro de sa'o excerpta leguntur apud Euseb. *Præp. evang.* vi, 10; et ap. Cæsar. dial. 2, interrog. 109. Cf. Gallandii *Bibl. Patr.* VI, p. 60 sqq.

COTELERII NOTÆ.

(83) Denique cum Mars centrum tenens. Cæsarius, *Dialogo* 2, interrogatione 109: Αὐτίκα γοῦν Ἀρης κέντρον λαβὼν, οἰκείῳ οἴκῳ ἐκ τετραγώνου ἐπιθεωρῶν Κρόνον, σὺν Ἑρμῇ ἐπὶ κέντρον, Σελήνην ἐπ' αὐτὸν πλῆρους ἀρχομένης (leg. ἐρχομένης), ἐπὶ ἡμερινῆς γεννήσεως, ἐκτελεῖ ἀνδροφόνους καὶ αἱμοπότας, μεθύουσας, λάγνους, δαιμονοῦντας, μυστηρίων ἀποκρύφῳ ἴσσορας, μάγους, θύτας, καὶ τὰ τοῖς ἀκόλουθα, ἐξαιρέτως μὲν τῶν ἀγαθοποιῶν ἀστέρων ἐπιθεωροῦντο. Αὐτὸς δὲ πάλιν Ἀρης πρὸς Ἀφροδίτην σχήμα τετραγώνου ἔχων, μοιρικῶς ἐπὶ κέντρον μὴ ἐπιθεωροῦντος τινὸς ἀγαθοποιῶν, μοιχοῦς ἀποτελεῖ, ἀδελφαῖς καὶ μητρὰσι μιγνυμένους. Κύπρις σὺν Μῆνι ἐν ὁρίοις καὶ οἰκοῖς Κρόνου, σὺν Κρόνῳ, ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ Ἀρεος, ἀποτελεῖ γυναῖκας γεωργοῦς, οἰκοδόμους, καὶ πάντων ἀνδρείων ἔργων ἐπιστήμονας, καὶ κοινουσθὰ καὶ συγκαθεύδειν οἷς δ' ἂν βούλαιντο, καὶ μὴ κωλύεσθαι ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀνδρῶν. Ἀνδρείους οὖν ἀποτελεῖ γυναῖκας ἐν Αἰγυπτῷ, Ὑδροχόῳ, κακοδαίμονας ἐν Ἀφροδίτῃ (i. κακοδαίμονοῦσα Ἀφροδίτη). Ἐπ' ἀνδρῶν δὲ τουναντίον σὺν Ἀρεὶ οὐσα, ἐν Κριῷ. Ὅθεν οὐχ οἰόνται (i. οἷον τε) φόβῳ ἢ τινος ἀπειλῇ ἢ μηχανῇ ἐπιτελεῖν τὰς ἐπιθυμίας, διὰ τῶν ἀστέρων ἀποκλήρωσιν. Cum igitur Mars centrum tenens, in domo sua ex tetragono respexit Saturnum, cum Mercurio ad centrum, Luna veniente super eum plena, in genesi diurna, efficit homicidas et interfectores, crudeles ac sanguinis avidos, ebriosos, libidinosos, dæmoniosos, absconditorum mysteriorum gnaros, magos, sacrificos, et quæ sunt his similia; præcipue cum beneficarum stellarum nulla respexit. Sed et ipse rursus Mars ad Venerem schema tetragonum habens, ex parte ad centrum non respiciente aliqua benefica, adulteros efficit, cum sororibus ac matribus coeuntes. Venus cum Luna in sinibus et domibus Saturni, cum Saturno, attestante Marte, efficit mulieres agricolas, et structrices, et

omnium virilium operum peritas, atque misceri ac dormire cum quibus voluerint, et a viris suis non prohiberi. Viragines itaque efficit feminas, in Capricorno, in Aquario Cacodæmon Venus: in viris autem e contrario, si cum Marte sit in Ariete. Unde impossibile est, timore, aut cujusquam minis, aut arte refrenare concupiscentias, propter astrorum fatalem sortem.

(84) Gladio casuros. Male videtur Rufinus accepisse vocem κτεινομένους in sensu passivo. Quid si gladio casuros? Quod additur in Cæsario ἐπωμύτας vel ἐπωμότας verbi etiam posset perjuros.

(85) Dæmoniosos. Δαιμονοῦντας, qui Proclo δαιμονιόπληκτοι. Firmico, laborantes dæmonum incursione homines.

(86) Sed et ipse, etc. Sic interpungo: aliquo bonorum, adulteros efficit. Et sorores. . . adducit Venus. . . Marte. Efficit. Similiter in Græco Cæsarii: ἀποτελεῖ. Ἀδελφαῖς καὶ μητρὰσι μιγνυμένους Κύπρις. . . Ἀρεος. Ἀποτελεῖ. . . ἀνδρῶν ἀνδρείους, etc.

(87-88) Attestante Marte. Ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ Ἀρεος apud Cæsarium. Codex Candelarianus asians, quod eodem recidit. Infra cap. 21, attestante Marte, ubi Bardesanes citatus in *Præpar. Evang.* Eusebii lib. vi, cap. 10: Ἐφομαρτοῦντος τοῦ Ἀρεος, vel ut duo codices Regii ἐπομαρτοῦντος, vel ut tertius pariter Regius ἐπιμαρτυροῦντος. Hujus Recognitionum operis lib. ult. cap. 9: Si adfuerit Mars. Nimirum, ab astrologis in simili sensu usurpantur verba, μαρτυρεῖν, ἐπιμαρτυρεῖν, συμμαρτυρεῖν, συνεπιμαρτυρεῖν, προσμαρτυρεῖν, ἐπεσθαι, ἐφομαρτεῖν, συμπαρεῖναι. Consule Ptolemæum et Proclum, quæque Vettii Valentis proferuntur a Seldeno, in *Syntagmate primo de diis Syris*, cap. 1, et ad *Mar-mora Arundelliana*.

cum Marte si sit in Ariete; efficit e contrario mulieres, si sit in Capricornu aut Aquario.

XVIII. Cumque multa de his senex prosecutus esset, et unumquodque schema mathesis, stellarum quoque positiones enumerasset, volens per hæc ostendere, quia timor non sufficiat refrenare concupiscentias, ego rursus respondi: Vere, Pater, doctissime et eruditissime prosecutus es, et ipsa me ratio invitat aliquid ad ea quæ a te disserta sunt respondere, quoniam quidem scientia mihi mathesis nota est, et libenter cum erudito viro habeo sermonem. Accipe ergo ad ea quæ dixisti, ut evidenter agnoscas genesis ex stellis omnino non esse, et quia possibile sit obsisti adversum impugnationem demonum ab his qui confugiunt ad Deum, ac, sicut prædixi, non solum per timorem Dei naturales cohiberi concupiscentias posse, sed et per timorem hominum, sicut jam nunc edocessimus.

XIX. Leges sunt (89) in unaquaque regione vel regno ab hominibus positæ, sive scriptura sive etiam usu durantes, quas nemo facile transgreditur. Denique primi Seres, qui initio orbis terræ habitant, legem habent neque homicidium (90) neque adulterium neque scortum nosse, neque furtum committere, neque idola venerari; et in illa omni regione, quæ est maxima, neque templum invenitur, neque simulacrum, neque meretrix, neque adultera, neque fur ad iudicium deducitur, sed neque occisus ibi homo fertur aliquando, et tamen nullius libertas arbitrii compulsæ est secundum vos a stella Martis ignita, ut ferro uteretur ad hominis necem, nec Venus cum Marte posita alienum matrimonium compulit vitari, cum utique apud eos per singulos dies Mars medium cœli circulum teneat. Sed est apud

A Seres legum metus vehementior quam genesis constellation.

XX. Sunt similiter et apud Bactros in regionibus Indorum immensæ multitudines Bragmanorum, qui et ipsi ex traditione majorum, moribus legibusque concordibus, neque homicidium neque adulterium committunt, neque simulacra colunt neque animalia edere in usu habent, nunquam inebriantur, nunquam malitiose aliquid gerunt, sed Deum semper timent; et quidem hæc illi, cum cæteri Indorum et homicidia et adulteria committant, et simulacra colant, et inebriantur, atque alia hujusmodi flagitia exerceant. Sed et in ipsius Indiæ nihilominus occiduis partibus regio quædam est (91), ubi hospites cum ineliderint, capti immolantur et comeduntur, et neque bonæ stellæ veterunt eos ab hujusmodi flagitiis et ab execrandis cibis, neque malignæ stellæ compulerunt Bragmanas, ut aliquid agerent mali. Est rursus mos apud Persas, matres accipere in conjugium et sorores et filias, et sub illo omni axe incesta Persæ ineunt matrimonia.

XXI. Ac ne forte liceat his qui mathesim sequuntur uti illo perfugio quo dicunt, certas quasdam esse plagas cœli, quibus propria quædam habere conceditur, ex ipsa Persarum gente aliquanti ad peregrina profecti sunt, qui Magusæi (92) appellantur, ex quibus usque in hodiernum sunt alii in Media, alii in Parthia, sed et in Ægypto nonnulli, plures autem in Galatia et Phrygia, qui omnes incestæ hujus traditionis formam indeclinabilem servant, ac posteris custodiendam transmittant etiam cum plagam cœli mutaverint, nec tamen eos Venus cum Luna in finibus et domibus Saturni, cum Saturno attestante etiam Marte, compulit habere inter cæteros genesis (93).

XXII. Apud Gelos (94) quoque mos est, ut mulie-

⁸⁹ Nec tamen... genesis non leguntur in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

(89) *Leges sunt*, etc. Hoc caput, et sequentia decem accepit auctor vel interpolator *Recognitionum* ex Bardesanis *Dialogis*, loco qui legitur apud Eusebium *Præpar. evang.* lib. vi, c. 10 editionis Græco-Latinæ a p. 274, D, ad p. 280, A. Ex utroque autem opere sua collegit Cæsarius quæstione 109 et 110, citatus etiam a Cedreno pag. 126, 127, edit. Basil. Quæ omnia inter se conferre operæ pretium fuerit. Nos pauca subnotabimus, quia doctus Eusebii interpres Cæsarianas lectiones ad Eusebianas apposuit. — Confer, si libet, tom. I nostræ *Biblioth.*, pag. 682-688, et *Prolegom.* cap. 26, § 3, pag. cxxiii seq.

(90) *Primi Seres, qui initio orbis terræ habitant, legem habent, neque homicidium*, etc. In Cæsario, οὐ τὸ ἀρχὴν τῆς γῆς οὐκ οὐκύντες. Itaque sic intelligi debet illud Bardesanis, ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς, hoc est, a principio orbis, non autem ab orbis conditu. Patet etiam ex Plinio et Mela.

(91) *Regio quædam est*. Σενοδόρων Cæsario: Νεχροφάγων Epiphonio *Exposit.* fid., num. 10, Cedrenus: Ἐν δὲ τοῖς ἐνδοτέροις μέρεσι τούτων, ἀνθρωποφονοῦντες καὶ τοὺς ἐπιξενωμένους ἀναιροῦντες κατεσθίουσιν, ὡς Κάδης. Quo loco una cum Xylandro ignoro quinam sint Cæbes. Sed ex Georgio Hamartolo inedito chronographo, qui manuscriptus exstat

in duobus codicibus Regiæ bibliothecæ, didici corrigendum esse, ὡς χύνης. Alias conicerem Herodoti Callatias vel Padæos. Vide Glycam parte II, p. 143.

(92) *Magusæi*. Nomen æquivocum. Significat incestam hanc Bardesanis gentem: cujus mentionem quoque facit S. Basiliius epistola 325. Significat omnes Persas, apud Suidam in vocibus γοῖτα, Πέρσαι et Μαγῶν; quo ultimo loco uno ductu legendum: Μαγῶν, ὁ Πέρσης, μαγεία καὶ ἀστρολογία, ἀπὸ Μαγούτων ἤρξατο. Οἱ γὰρ τοὶ Πέρσαι Μαγῶν ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων ὀνομάζονται καὶ Μαγούται, οἱ αὐτοί. Atque ita cod. Reg. 2080, ubi alter 131, Μαγῶν. Ὁ Πέρσης. Ὅτι μαγεία, etc. Sed et Magusæus sive Maguseus de Mago dicitur, in *Vita S. Epiphani* cap. 16, et a Basilio Seleuciensi orat. 38, pag. 202, ubi frustra corrigere tentat doctus interpres.

(93) *Compulit habere inter cæteros genesis*. Minus commode Græca convertit Rufinus, ἐν ταῖς τῶν πάντων γενέσεσιν εὐπλάκετο. Hoc est, in omnium Magusæorum genituris reperta est. Apud Cæsarium, ἐν ταῖς πάντων αὐτῶν γενέσεσιν εὐπλάκεσθαι οἶα τε.

(94) *Apud Gelos*. Corrupte in Glyca, *Annalium* parte II, p. 143, παρ' Ἀγύλοις. Scribi debet παρὰ Γήλοις, uti habetur in Bardesane apud Eusebium *P. E.*, p. 275, D; quo ex loco, et ex duobus codici-

res agricolentur, ædificent et omne opus virile perficiant, sed et misceri quibus volunt licet, nec incusantur a viris aut adulteræ appellantur, passim enim concubitus miscent et præcipue cum hospitibus, unguenta nesciunt, non induuntur veste fucata, non calceis; e contra viri Gelonum ornantur, pectuntur, indumentis mollibus et variis induuntur, auro compositi unguentisque delibuti, et hæc non pro dissolutione virium, sunt enim bellicosissimi et venatores acerrimi; ⁶⁶ nec tamen universæ Gelonum mulieres, in Capræcornu aut Aquario caco-dæmonem Venerem nascentes habuere, neque viri eorum in Ariete cum Marte Venerem positam, per quod schema effeminatos et dissolutos nasci asserit viros Chaldaica disciplina.

XXIII. Porro vero in Susis mulieres unguentis et quidem optimis utuntur, ornamentis comptæ ex lapidibus pretiosis, ministeriis quoque ancillarum sultæ procedunt multo maiore ambitione quam viri, nec tamen pudicitiam colunt, sed indifferens eis cum quibuscunque voluerint usus est et servis et hospitibus, tali licentia a viris permissa; et non solum non culpantur pro hoc, sed et dominantur in viros. ⁶⁷ Nec tamen omnium genesis mulierum Susidarum in medietate cœli, cum Jove et Marte Venerem in Jovis domibus habent. In ulterioribus Orientis partibus, si puer muliebri se substernat injuriæ, cum agnitum fuerit, a fratribus aut parentibus vel quibuslibet proximis interficitur, nec sepultura donatur. Et rursus apud Gallos (95) lex prisca constituit nuptum tradi publice pueros,

⁶⁶ Nec tamen... disciplina desunt in codd. Lips. habuerint pariter desunt in utroque codd. Lips. ⁶⁷ Cumque... poetæ producat et in fine hujus cap. ergo...

A nec opprobrium ex hoc aliquod duci; et nunquid possibile est, ut omnes qui tam turpiter succumbunt apud Gallos, Luciferum cum Mercurio in domibus Saturni et finibus Martis habuerint?

XXIV. In Britannia partibus (96) plures viri unam habent uxorem, in Parthia multæ mulieres unum habent virum, et utraque orbis pars moribus suis atque institutis obsequitur. Amazones omnes non habent viros, sed sicut animalia semel in anno circa vernale æquinoctium proprios egressæ terminos, finitimæ gentis viris miscentur, solemnitatem quamdam per hoc observantes, ex quibus cum conceperint redeunt, et si marem pepererint abjiciunt, feminas nutriunt. ⁶⁸ Cumque unius temporis sit omnium partus, absurdum est, ut in maribus quidem putetur Mars cum Saturno in tempore æquis esse portionibus, in seminarum vero genesi nunquam. Sed neque Mercurium (97) cum Venere habuisse in domibus propriis positum, ut vel pictores ibi vel sculptores vel trapezitas efficiat, aut in domibus Veneris, ut unguentarios vel vocales vel poetæ producat. Apud Saracenos et superiores Libes et Mauros et circa ora maris Oceani habitantes, sed et in extremis Germaniæ partibus et apud Sarmatas et Scythas atque omnes quæ sub axe septentrionis jacent Pontici littoris gentes, et in Chrysea (98) insula, nunquam invenitur trapezita nec sculptor, aut pictor, aut architectus, aut geometres, aut tragædus, aut poeta; ergo deficit apud eos Mercurii Venerisque constellatio.

XXV. Ex omni orbe terrarum Medi (99) tantum-

⁶⁸ Nec tamen... habent, et paulo infra: et nunquid... Cumque... poetæ producat et in fine hujus cap. ergo...

COTELERII NOTÆ.

bus Regiis emendandus venit baruesanes, ibidem, p. 280, A, παρὰ Βάρτοις καὶ Γήλοις, non Γάλλοις. Indiligenter autem Bardesanem ac Recognitiones hic legit Cæsarius. Rufinus vero habebat in codice suo ἀναδρατοῦς, non ἀνδρατοῦς. Corrige obiter Scylacis Periplum capite de Liburnis: Οὗτοι γυναῖκες κρατοῦνται καὶ εἶσιν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρων· μισθονταὶ δὲ τοῖς ἐαυτῶν δούλοις, καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσι. Legendum, ἐλευθεραὶ. Hi muliebri imperio subjecti sunt: et mulieres a viris sunt liberæ; miscentur autem cum suis servis, vicinarumque regionum viris.

(95) Apud Gallos. Id etiam testantur Diodorus Siculus, lib. v, et Athenæus, lib. xiii.

(96) In Britannia partibus, etc. De antiquis Britannis verba sunt Cæsaris lib. v De bello Gallico cap. 5: Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. De multo recentioribus autem sui temporis ait Gildas, in Epistola de excidio Britannia: Reges habet Britannia, sed tyrannos; iudices habet, sed impios, sæpe prædantes, et concutientes innocentes; vindicantes, et protegentes, sed reos et latrones; quamplurimas conjuges habentes, sed scortantes. Apud Scotos vero gentem Britannicam, communes existisse uxores discimus a Hieronymo lib. ii adversus Iovinianum c. 6. Nec dissimiliter Hiberni in Strabone lib. iv. Quod spectat ad Parthos, uxores dulcedine variæ libidinis singuli plures habebant; ut verbis Justinii Historici lib. xli, utar. Hoc porro in ioco, et Noster paululum deflexit a Bardesane, et diligentia defuit Cæsario.

(97) Sed neque Mercurium, etc. Hæc carent sensu, nec possunt construi. Equidem re attente considerata, comparatisque inter se tribus auctoribus, Bardesane, pseudo-Clemente et Cæsario, arbitror in Græco hic scriptum fuisse ἀλλὰ μὴν, Rufinum vero transtulisse sed et, aut si transtulerit sed neque, perperam legisse ἀλλὰ μὴ. Deinde ut particulam esse concedentis existimo.

(98) Chrysea. De Chryse consule geographos, necnon Salmasii Exercitationes Plinianæ.

(99) Medi. Narrat hoc de Bactrianis Onesicritus apud Strabonem lib. xi. De iisdem Bactriis seu Bactris, et de Hyrcanis Porphyrius, iv Περί ἀποχῆς ἐμφύγων num. 21 ac post eum Eusebius Præpar. evang. lib. i, cap. 14, et Hieronymus ii in Iovinianum, 6. Qui postremus, ut id obiter moneam, minus commode Porphyrii καταχρηµίζουσιν convertit suspendunt in patibulis, uti etiam patet ex Theodori sermone De legibus, p. 615. Ab aliis autem refertur usitatum fuisse apud Bactrianos, Hyrcanos, Persas, Assyrios, Caspios, Indorum aliquos, Parthos aliosque, mortuorum cadavera canibus, bestiis, vulturibus, volucris devoranda projicere. Unde dictum Diogenis in Stobæi sermone 122. Ὅτι ἂν μὲν κύνας αὐτὸν σπαράξουσιν, Ὑρκανία ἔσται· ἢ τάρη· ἂν δὲ γύπες, Βάκτρων. Ita enim emendo in voce nihili ἀπτεόν, adductus auctoritate Plutarchi, qui in libello An vitiositas ad infelicitatem sufficiat, hæc habet: Ὑρκάνων δὲ κύνες, Βακτριανῶν δὲ θρηνίδες νεκροὺς ἐσθλοῦσιν κατὰ νόμους, ὅταν μαχαρίου τέλους τυγχάνουσιν.

modo summa observantia adhuc spirantes homines A canibus devorandos abjiciunt, " et non ob hoc Martem cum Luna per diurnam genesim in Cancro positos habent. Indi mortuos suos incendunt, cum quibus et uxores defunctorum sponte se offerentes exuruntur. Sed non ideo omnes quæ vivæ incenduntur Indorum mulieres, in nocturna genesi sub terra habent Solem cum Marte in partibus Martis. Germanorum plurimi laqueo vitam finiunt, nec idcirco omnes Lunam cum hora, Saturno et Marte circumcinctas habent. Sed non in omni gente, et in omni die per omnem diversitatem genesis nascuntur homines? Ex quibus omnibus apparet, quia metus legum in unaquaque regione dominatur, et arbitrii libertas quæ est hominibus insita per spiritum, obtemperat legibus, nec cogere potest genesis aut Seres homicidium committere, aut Bragmanos carnibus vesci, aut Persas incesta vitare, vel Indos non exuri, aut Medos non a canibus devorari, Parthos non habere plures uxores, aut mulieres Mesopotamiæ non servare pudicitiam, Græcos non exerceri palæstris, Gallorum pueros non pati muliebria, vel gentes barbaras Græcorum studiis institui, sed, ut diximus, unaquæque gens suis legibus utitur pro libertatis arbitrio, et decreta genesis legum severitate depellit.

XXVI. " Sed dicet aliquis eorum qui in disciplina mathesis eruditi sunt, genesim in septem partes dirimi, quæ illi climata appellant (100), dominari vero unicuique climati unam ex septem stellis, et istas quas exposuimus diversas leges non ab hominibus positas, sed ab istis principibus secundum uniuscujusque voluntatem; et hoc quod stellæ visum est, legem ab hominibus observatam. Ad hæc ergo respondebimus, quod primo quidem non est in septem partes orbis terræ divisus, tum deinde et si ita esset, in una parte et in una regione invenimus multas differentias legum, et ideo neque septem sunt secundum numerum stellarum, neque duodecim secundum numerum

signorum, neque triginta et sex secundum numerum decanorum, sed sunt innumere.

XXVII. Meminisse autem debemus eorum quæ supra enumerata sunt, quod in una Indiæ regione sunt et qui hominum carnibus vescantur, et sunt qui etiam a pecudibus vel avibus omnibusque animalibus abstineant, et quia Magusæi non solum in Perside matres ac filias accipiunt in matrimonium, sed et in omni gente ubicunque habitaverint, malorum suorum incesta instituta custodiunt. Tum præterea et innumeras gentes memoravimus, quæ penitus studia nesciunt litterarum. Sed et aliquanti sapientes viri ipsas leges in nonnullis commutaverunt locis, aliæ vero etiam sponte pro sui vel impossibilitate vel inhonestate derelictæ sunt. Certe, B quod in promptu est noscere, quanti imperatores gentium quas vicerant leges et instituta mutarunt, et suis eas legibus subjecerunt! Quod evidenter a Romanis factum docetur, qui omnem pene orbem omnesque nationes propriis primo et variis legibus iustitutisque viventes, in Romanorum jus et civilia scita verterunt. " Superest ergo ut et stellæ gentium, quæ a Romanis victæ sunt, climata sua partesque perdiderint.

XXVIII. Addam adhuc rem, quæ possit etiam valde incredulis satisfacere. Judæi omnes (1) qui sub lege Moysi vivunt, filios suos octava die absque ulla dilatione circumcidunt, et infantis teneri sanguinem fundunt; a sæculo autem nullus ex gentibus hoc die octava perpressus est, et econtra Judæorum nullus omisit. Quomodo ergo in hoc ratio genesis stabit? cum per cunctas orbis terræ partes omnes Judæi admisti gentibus vivant, et octava ferrum perferant die unius in membri loco, et nemo gentilium, sed ipsi soli, ut dixi, hoc faciunt, " non stella cogente nec perfusione sanguinis perurgente, sed lege religionis adducti, et in quocunque orbis loco fuerint hoc est eis insigne vernaculum. Sed et quod unum nomen omnibus inest ubicunque fuerint, nunquid et hoc per genesim venit? et quod

" Et non... habent atque illa quæ in sequentibus ad astrologiam spectant omnia sed non... Martis et nec idcirco... Martis non leguntur in codd. Lipss. " Sed dicet... instituta custodiunt (cap. 27) desunt in codd. Lipss. " Superest... perdiderint desunt in codd. Lipss. " Non stella... aut emere non leguntur in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

(100) *Genesis in septem partes dirimi, quæ illi climata appellant.* Difficile est de hoc loco statuere. Nam si exigatur ad Cæsarium, mutilus apparebit; si vero ad Bardesanem, videbitur Rufinus legisse γενέσιν pro γῆν. Verba prioris sunt: Ἄλλ' ἐπὶ τὰ ὄντων τῇ γενέσει ἡμῶν ἀναχειμένων ἀστέρων, εἰς ἐπὶ λέγομεν κλίματα τὴν γῆν διαρρίσθαι. Posterioris autem: Οἱ δὲ ἀστρονόμοι φασὶ τὴν γῆν ταύτην μεμερῶσθαι εἰς ἐπὶ κλίματα. Cæterum septem quoque climata ponit Servius ad i. *Georgicon*, enumeratque Isidorus *Originum* lib. iii, cap. 41: quæ tamen octo leges apud Martianum Capellam lib. viii, p. 296.

(1) *Judæi omnes.* Idem argumentum vulgo urgent sancti Patres. Quod autem hic dicitur nullum gentilium unquam circumcisionem octavo die passum fuisse, confutari posse videtur per narrationem Philestorpii de Homeritis ea die circumcidi solitis,

D lib. iii, c. 4. Verum forsitan Homeritæ post tempora nostri Auctoris ritum suum mutavere, edocti a Judæis inquilinis. Etenim Arabes erant: circumcidebantur porro Arabes anno 13; teste Origene apud Eusebium *Pr. evang.* lib. vi, cap. 11, p. 293, et in *Philocaliæ* cap. 22, pag. 363, necnon Eustathio in *Hexæmeron* ubi de Abrahamo. Μετὰ ἑτὸς τριῶν δέκατον, post decimum tertium annum, inquit Josephus *Antiquitatum* lib. i, cap. 13, quod eodem recidit, ut constat ex ejusdem libri cap. 11, hoc est, anno 13 completo. Certe Ambrosius, lib. ii *De Abrahamo*, c. 11, refert ab Ægyptiis circumcisos fuisse pueros annum agentes quatuordecimum. Atque ex his suspectum habeo locum Procopii Gazæi ad Gen. i, 14: *Quare apud Ismaelitas sacerdotes ubi nati fuerint annos decem, circumcisione signantur? ne γ, detrito, γ, transierit in ι.*

nunquam apud eos infans natus exponitur, et quod septimo quoque die omnes ubicunque fuerint, otium gerunt nec iter incedunt nec igni utuntur (2)? Quid est ergo, quod nullum Judæorum in illa die cogit genesis aut iter agere (3), aut ædificare, aut vendere aliquid, aut emere?

XXIX. Quinimo et majorem fidem rerum præsentium dabo. Ecce enim ex adventu justī et veri Prophetæ vixdum septem anni sunt, in quibus ex omnibus gentibus convenientes homines ad Judæam, et signis ac virtutibus quæ viderant, sed et doctrinæ majestate permoti, ubi receperunt fidem ejus, abeuntes ad regiones suas illicitos quosque gentilium ritus et incesta sprevere conjugia. Denique apud Parthos, sicut nobis Thomas, qui apud illos Evangelium prædicat, scripsit (4), non multi jam erga plurima matrimonia diffunduntur, nec multi apud Medos canibus obijciunt mortuos suos, neque Persæ matrum conjugis aut filiarum incestis matrimoniis delectantur, nec mulieres Susides licita ducunt adulteria; nec potuit ad crimina genesis compellere, quos religionis doctrina prohibebat.

XXX. ¹² Ecce ex hoc ipso conjice, et de his in quibus sumus locis, conjecturam cape, quomodo fama tantum perferente ad aures hominum, quod Prophetæ in Judæa apparuit, qui signis et virtutibus doceret homines unum colere Deum, omnes paratis intentisque animis expectabant, etiam ante adventum domini mei Petri, ut sibi aliquis quæ do-

A cuisset ille qui apparuit, nuntiaret. Sed ne multa enumerare videamur, dicam quo debeant cuncta concludi: Cum Deus justus sit et ipse fecerit hominum naturam, quomodo poterat fieri, ut ipse poneret genesim contrariam nobis, quæ nos cogeret ad peccatum et rursus ulcisceretur ipse peccantes? Unde certum est, quod non aliam ob causam Deus sive in præsentī sive in futuro sæculo peccatorem punit, nisi quia scit eum potuisse vincere, sed neglexisse victoriam; infert enim et in præsentī sæculo vindictam in homines, sicut in eos fecit qui diluvio perierunt, qui utique omnes una die, imo una hora extincti sunt, cum certum sit non eos esse secundum genesis ordinem una hora natos. Absurdissimum est autem dicere, quia ex natura nobis accidat pati mala, si non prius peccata præcesserint.

B XXXI. Et ideo si salutis curam gerimus, ante omnia scientiæ debemus operam dare, certi quod si mens nostra in ignorantia perseveret, non solum genesis mala, sed et alia extrinsecus quæcunque dæmonibus visa fuerint perferemus, nisi metus legum et futuri judicii obsistat omnibus desideriis, et impetum peccandi refrenet. Nam et humanus timor multa bona, multa etiam mala agit, quæ genesis nescit, sicut supra ostendimus. Triplici igitur modo mens nostra erroribus subjacet: ex his quæ per malam consuetudinem veniunt, vel ex his quæ corpus naturaliter suggerit desideriis, vel ex his quæ contrariæ potestates perurgent; sed his

¹² Ecce... enumerare videamur desunt in utroque eodd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

(2) *Nec igni utuntur.* Propter legem Dei Ex. xxv, C 3: *Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbati.* Quo factum suspicari quis possit, ut Rutilius Itinerarii lib. 1, v. 389, Sabbata Judæorum frigida appellaverit:

Cui Sabbata frigida cordi.

Atque hinc etiam forte originem sumpsit celebris paganorum opinio de Sabbatico jejuniō Judæorum. Facile enim sibi persuadebant eos jejunare, apud quos focum igne lucentem cernere non erat.

(3) *Iter agere.* Arbitror scriptum fuisse in Græco ex Bardesane καταλύσαι, quod perperam apud Eusebium per verbum demoliri interpretantur. Rem verbo significatam illustrarunt multi, præsertimque sacræ Scripturæ interpretes ad Act. 1, 12. Sed nescio an a quoquam expensa fuerint ista Suidæ: Σαββάτου ἔχων ὁδόν· Δισχιλίων πήχεων ἦν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ κιβωτὸς διάστημα προελάμβανε τὴν παρεμβολήν. Καὶ ἀπὸ τοσοῦτου διαστήματος ἐκίνουν οἱ ἐξ ἡν προσκυνοῦν τὴν σκηνὴν ἐν Σαββάτῳ βαδίζειν. Quæ videntur ex Theophylacto et Oecumenio hoc pacto conceinnanda: Σαββάτου ἔχων (sic ms. Reg. 130) ὁδόν· Δισχιλίων πήχεων ἦν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ κιβωτὸς προελάμβανε τὴν παρεμβολήν καὶ ἀπὸ τοσοῦτου διαστήματος ἐκίνουν· ὁ ἐξ ἡν, προσκυνοῦν τὴν σκηνὴν, ἐν Σαββάτῳ βαδίζειν. Hoc est: *Sabbati viam habens. via erat vis mille cubitorum. Tanto enim intervallo arca castra præcedebat; et a tanto spatio tentoria fgebant: quod licebat, ad adorandum tabernaculum, in Sabbatho obire.* Consuetudines autem huic et superiori consimiles irrepsisse aliquando inter Christianos,

discimus ex canone 28 concilii Aurelianensis in et Vernensi xiv.

(4) *Denique apud Parthos; sicut nobis Thomas qui apud illos Evangelium prædicat, scripsit.* Antiqua traditio est apud Eusebium Hist. eccl. lib. iii, cap. 1, et opinio communis, Thomæ Parthiam, in qua Christi fidem annuntiaret, sortito obtigisse. Addunt alii ab eodem apostolo Evangelium prædicatum etiam Indis, Medis, Persis, Hyrcanis, Bactris, Magis, Germanis seu potius Carmanis et Æthiopiis, necnon incolis extremæ Orientis oræ ac ultimi Oceani insulæque Taprobanes. Sed notari præcipue debet versus S. Paulini, Natali xi:

Parthia Matthæum complectitur, India Thomam,

quia Thomæ Indiam peculiariter assignant quoque Gregorius Nazianzenus oratione 25, Hieronymus epistola 148, Metaphrastes et Abdias; Matthæum vero Parthos etiam prædicatione sua illustrasse memoriæ traditum est. Observatu quoque dignus est locus Hippolyti, libello *De duodecim apostolis*, prout jacet in ms. Regio 1789· Θωμᾶς δὲ Πάρθοις, Μήδοις, Πέρσαις, Ὑρκανοῖς, Βάκτροις, Μάργοις (l. Μάγοις etiam ex cod. Reg. 1026) κηρύξας, ἐλαχιδάστη (in marg. eadem manu ἐλογχιάστη) τοῖς τέτρασι (pro τέτταρσι) μέρεσιν αὐτοῦ, ἐν πόλει Καλαμῆνι τῆς Ἰνδικῆς, καὶ ἀπέτεται ἐκεῖ. Inde enim apparet cur in alio codice et in editione Combefisiana exhibeatur, ἐλαχῆδὲ ἐλογχιάστη. Scilicet, ἐλαχῆδὲ corruptum ex ἐλαχιδι in textum irrepsit, quod ad marginem designabat variam lectionem ἐλαχιδιάστη. Significat autem ἐλαχιδιάστη, *laceratus est.*

singulis obsistere et repugnare habet in natura sua mens, cum ei obfulserit veritatis agnitio, per quam scientiam timor futuri iudicii datur, qui sit idoneus animæ gubernator et qui eam possit a concupiscentiarum præcipitiis revocare. Quia ergo sint hæc in nostra potestate, sufficienter dictum est.

XXXII. Nunc et tu senex, si quid habes quod ad hæc respondeas, incipe. Senex ad hæc: Plenissime, ait, ostendisti, fili; sed ego, sicut dixi ex initio, omni huic incomparabili assertioni tuæ, a propria conscientia prohibeor accommodare consensum. Novi enim et meam genesim et conjugis meæ, et scio ea quæ unicuique nostrum dictabat genesis accidisse, et ab his quæ rebus et operibus comperta sunt mihi, nunc verbis transferri non possum. Denique quoniam te apprime imbutum video in hujuscemodi disciplinis, audi conjugis meæ thema, et invenies schema cujus exitus accidit. Habuit enim Martem cum Venere super centrum, Lunam vero in occasu in domibus Martis et finibus Saturni, quod schema adulteras facit et servos proprios amare, in peregrinatione et in aquis defungi, quod et ita factum est; incidit namque in amorem servi, et periculum simul atque opprobrium metuens fugit cum ipso, et peregre profecta ubi amoris suo satisfacit, periit in mari.

XXXIII. Et ego respondi: Unde scis quia peregre servo suo sociata est et in ejus consortio posita defungitur? Et senex: Certissime, inquit, scio, revera non quia nupserit servo, quippe qui neque hoc quidem quod eum amaret agnoveram, sed postquam profecta est, frater meus mihi enarravit, dicens, quod primo quidem ipsum adamasset; sed ille quia erat honestus, utpote frater, noluit torum fratris incesti macula polluere. Sed illa et me verens, et opprobrium non ferens infelix (neque enim imputandum ei est, quod eam genesis facere compulit), finxit somnium et ait ad me: Astitit mihi quidam per visum, qui jussit me cum duobus geminis meis sine mora ex Urbe proficisci. Hæc ergo cum audissem, pro salute ejus filiorumque sollicitus, confestim ipsam et liberos exire feci; unum qui erat junior, mihi retinui; hoc enim eum qui responsa in somnis dederat, permisisse dicebat.

XXXIV. Tum ego Clemens, intelligens quod ipse fortassis esset pater meus, lacrymis oppletus sum; fratres quoque meos volentes proillire et aperire rem, prohibuit Petrus dicens: Quiescite quoadusque mihi placuerit. Respondens ergo Petrus ait ad senem: Quod nomen erat juniori filio tuo? At ille ait: Clemens. Et Petrus: Si tibi, inquit, hodie conjugem tuam castissimam consignavero cum tribus filiis tuis, credis quia potest pudica mens motus irrationabiles superare, et quod omnia quæ a nobis dicta sunt, vera sint et genesis nihil sit? Et senex: Sicut impossibile est, inquit, te exhibere quod promisisti, ita impossibile est extra genesim fieri aliquid. Tum Petrus: Testes, inquit, habere volo omnes hos qui præsentibus sunt, me

A tibi hodie conjugem tuam cum tribus vestris liberis viventem pudicissime traditurum; et jam nunc accipe fidem rerum ex eo, quod omnem causam multo diligentius scio quam tu, cunctaque tibi per ordinem quæ gesta sunt enarrabo, ut et tu cognoscas et qui præsentibus sunt discant.

XXXV. Et cum hæc dixisset, conversus ad turbas ita cepit: Hic quem videtis, o viri, in hac veste pauperrima, Romanæ urbis est civis, ex genere ipsius Cæsaris descendens; nomen ei Faustianus, uxorem quoque nobilissimam Matthidiam nomine sortitus est, ex qua tres filios suscepit, quorum duo gemini, unus autem qui erat junior, cui nomen Clemens, hic est. Et cum hoc dixisset, digito me ostendit. Gemini autem filii ejus sunt B isti, Niceta et Aquila, quorum alius Faustinus vocabatur prius, et alius Faustus. Simul autem ut nomina nostra enuntiavit Petrus, senex resolutis membris omnibus, quasi interceptus concidit. Nos autem filii irruentes super eum, complectebamur et osculabamur, verentes simul ne spiritum revocare non posset. Et cum hæc fierent, populus quidem admiratione ipsa olistupefactus est.

XXXVI. Petrus autem surgere nos a complexibus patris, ne eum necaremus jubet, et ipse apprehensa manu ejus, quasi de somno quodam profundo elevans eum et paululum recreans, omnia quæ gesta fuerant secundum veritatem cepit exponere: quomodo frater ejus in amorem inciderit Matthidiæ, et illa cum esset pudicissima, illicitum fratris amorem viro indicare noluerit, ne vel bellum fratribus vel opprobrium generi indiceret, sed sapienter somnium finxit, quo ex Urbe juberetur excedere eum geminis filiis, juniore apud patrem relicto; utque navigantes naufragium vi tempestatis incurrerint, et ad insulam Antaradum nomine expulsi, Matthidia quidem supra saxum quoddam fluctu jactante projecta sit, gemini vero liberi rapti a piratis et Cæsaream perducti, religiosæ cuidam feminae venundati sint, quæ eos in filiorum loco habens liberaliter educaverit et erudiri fecerit, eorumque nomina piratæ immutaverint et Nicetam alium, alium Aquilam vocitaverint; utque post hæc studiorum et consuetudinis causa Simoni adhæserint, atque ab eo, ubi magum et deceptorem viderunt, aversi accesserint ad Zacchæum, et ut post hæc sociati sunt sibi; sed et Clemens quomodo ex Urbe agnoscendæ veritatis causa profectus, per Barnabæ notitiam Cæsaream venerit sibi innotuerit et adhæserit, utque ab eo sit de fide religionis edoctus; sed et qualiter apud Antaradum mendicantem repperit et recognoverit matrem, utque omnia insula in ejus recognitione gavisa sit, et de pudicissimæ hospitiæ contubernio atque ejus per semetipsum collata vanitate, et de liberalitate Clementis in eos qui erga matrem beneficii exstiterant; utque post hæc Niceta et Aquila requirentes quanam esset peregrina mulier, cum audissent a Clemente omne negotium, se esse geminos ejus filios Faustinum

exclamaverunt et Faustum, omnemque historiam A quæ eos egerit patefecerint; utque post hæc matri cautius, ne subito gaudio interciperetur, ipso insinuante, oblatis sint, Petro.

XXXVII. Sed cum hæc in auditu senis narratione gratissima turbis exponeret Petrus, ita ut audientes gestorum miraculis et humanitatis miseratione lacrymarent, nescio unde audiens mater de recognitione patris, cursu concito irrumpit in medium nostri, cum clamore dicens: Ubi est meus vir, meus dominus Faustinianus, qui tam multis temporibus affligitur, ambulans per urbes singulas et me quærens? Hæc cum illa quasi amens clamaret et circumspiceret, senex accurrens cum multis lacrymis amplecti et constringere eam cœpit. Et cum hæc gererentur, Petrus rogavit turbas ut discederent, dicens inverecondum esse ultra persistere, sed dandum eis locum familiaris invicem se videndi; crastino autem hic, inquit, si qui vestrum volunt, convenient ad audiendum verbum.

XXXVIII. His a Petro dictis secesserunt turbæ, et cum vellemus nos quoque ire ad hospitium, dominus domus ait ad nos: Turpe est et impium tales ac tantos viros manere in stabulo, cum ego omnem pene domum vacantem habeam, lectosque stratos quamplurimos et quæ necessaria sunt parata. Sed Petro contradicente, uxor patrisfamilias una cum liberis suis prostrabat se ante eum et exorabat dicens: Obsecro te, mane apud nos. Sed ne sic quidem acquiescebat Petrus, donec filia eorum qui rogabant, ab immundo spiritu temporibus C multis vexata et catenis vincta, quæ fuerat intra

conclave clausa, effugato a se dæmone et ostiis patefactis cum catenis suis veniens procidit ad pedes Petri, dicens: Rectum est, mi domine, ut agas hodie hic salutaria mea (5), et non contristes neque me neque parentes meos. Petro autem requirente catenarum sermonumque ejus causam, parentes præter spem læti effecti de filiae sanitate, velut stupore quodam attoniti ipsi quidem dicere nequeunt, astantes autem famuli aiunt: Hæc a septimo ætatis anno a dæmone occupata, omnes qui accedere tentassent ad eam, scindere, dilaniare morsibus, etiam disrumpere, et hoc per viginti annos usque ad præsens facere nunquam destitit, nec ab aliquo potuit curari, sed ne accedere ad eam quisquam valebat; multos enim B inutiles reddidit, alios et peremit, omnibus enim viris validior erat, sine dubio viribus dæmonis nisa. Nunc autem, ut vides, ex præsentia tua dæmon quidem fugit, ostia vero quæ summo cum munitamento clausa fuerant, aperta sunt, et ipsa sana stat ante te rogans, ut diem salutarium suorum lætum et ipsi et parentibus facias, et maneat apud eos. Hæc cum ita unus ex famulis enarrasset, et ipsæ catenæ de manibus ejus ac pedibus fuissent sponte resolutæ, Petrus certus quod per ipsum sanitas hæc reddita sit puellæ, acquievit manere apud eos. Sed et illos qui remanserant in hospitio una cum uxore sua transire jussit, et unusquisque acceptis seorsum cubiculis mansimus, atque ex more cibo sumpto redditisque laudibus Deo, C suis singuli requievimus locis.

LIBER DECIMUS.

I. Mane autem, exorto sole, ego Clemens et Niceta atque Aquilla una cum Petro venimus ad locum in quo pater simul cum matre requiescebat; et cum adhuc eos dormientes reperissemus, pro foribus consedimus, ubi Petrus talibus apud nos sermonibus utitur: Audite me, dilectissimi conservi, scio quia grandem habetis affectum erga patrem vestrum, vereor ergo ne ante tempus eum perurgeatis jugum religionis suscipere, nondum ad id paratum, ad quod forte pro vestri gratia videatur acquiescere. Sed hoc non est firmum; quod enim propter homines sit, probabile non est et cito dilabitur. Ideoque videtur mihi, ut concedatis ei anno uno vivere pro arbitrio, in quo potest iter agens nobiscum, dum nos alios docemus, etiam ipse simpliciter audire; et audiens, siquidem agnoscendæ veritatis rectum propositum gerit, ipse rogabit ut suscipiat religionis jugum, aut si non placet ei re-

cipere, permaneat amicus. Hi enim qui non id ex corde suscipiunt, cum cœperint ferre non posse, non solum abjiciunt quod susceperant, sed quasi pro excusatione infirmitatis suæ, incipiunt viam religionis blasphemare, et male loqui de his quos nequaquam sequi aut imitari potuerunt.

D II. Ad hæc Niceta respondit: Non contradico, domine mi Petre, rectis et bonis consiliis tuis, sed dicere aliquid volo, ut per hoc discam quod nescio. Quid si intra annum hunc, quo differri eum jubes, moriatur pater noster? descendet in infernum vacuus et cruciandus in æternum. Tum Petrus: Amplector, inquit, benignum erga patrem propositum tuum, et ignosco tibi de his quæ ignoras. Quid enim censes, quia si quis putatur juste vixisse, iste continuo salvabitur? Non putas eum discutiendum ab eo qui occulta hominum novit, quomodo juste vixerit, ne forte ritu gentilium (6), institutis eorum

COTELERII NOTÆ.

(5) *Salutaria mea*. Τὰ σωτήρια. Res satis nota vel mediocriter eruditis.

(6) *Gentilium*, hoc est ἑθνητικῶν, non Ἑλληνικῶν.

et legibus parens, vel pro amicitia hominum, aut **A** pro sola consuetudine aut qualibet alia ex causa vel necessitate, et non propter ipsam justitiam neque propter Deum? Qui enim propter solum Deum et justitiam ejus juste vixerint, ipsi ad æternam requiem venient et perpetuitatem regni cœlestis accipient. Salus enim non vi acquiritur, sed libertate, nec per hominum gratiam, sed per Dei fidem. Tum præterea cogitare debes, quia Deus præsciens est et novit si hic suus est; quod si novit eum non esse, quid faciemus ad ea quæ ex initio statuta sunt ab eo? In quo autem possum, consilium do; cum evigilaverit et sederimus, vos quasi aliquid discere volentes, proponite ex his duntaxat quæ illi expedit discere, et dum nos loquimur inter nos, ille instruatur. Sed tamen primo **B** quiescite, ut si forte ipse videatur aliquid interrogare; quod si fecerit, aptior erit sermonis occasio; si vero ipse nihil quærît, nos ab alterutro, sicut dixi, discere aliquid volentes rogemus vicissim. Mihi ita videtur, etiam vobis quid placeat dicite.

III. Cumque collaudassemus ejus rectum consilium, ego Clemens aio : In omnibus rebus plurima ex parte ad initium respicit finis, similisque principis rerum exitus datur; spero ergo etiam circa patrem nostrum, quoniam per te Deus bona initia dedit, his congruum seque dignum largietur et finem. Verumtamen etiam illud suggero, si, ut dixisti, coeperimus, praesente patre, quasi inter nos aliquid tractandi vel discendi gratia loqui, tu mi domine Petre, non debes eum locum agere, quasi qui discere aliquid debeas; hoc enim si videat, fortasse magis offendetur, certus est enim te omnia scire diligenter, sicut et vere est. Quale ergo erit, si te videat ignorantiam simulantem? Hoc eum, ut dixi, magis laedere poterit, nescientem consilium tuum. Sed nos quidem fratres inter nos sermonem habentes, si in aliquo dubitemus, a te quaestioni nostrae finis congruus detur; nam et si te cunctantem videat aut dubitantem, tunc vere putabit, quod apud nullum erit scientia veritatis.

IV. Et Petrus ad hæc respondit: Omittamus hæc, et si quidem dignum est ut ingrediatur januam vitæ, Deus occasionem competentem dabit, eritque initium ex Deo et non ex homine. Et ideo,

sicut prius dixi, permittite eum iter agentem nobiscum audire nos aliquid disputantes; sed quoniam festinantes vos vidi, idcirco dixi opportunitatem quærendam; quam cum dederit Deus, vos quoque ad ea quæ dixerō obtemperate mihi. Hæc nobis sermocinantibus, venit puer dicens vigilare jam patrem; et cum vellemus ingredi ad eum, ipse venit ad nos, et osculo nos saluans, cum resedissemus, ait: Licetne percunctari, si quid volet quis, an secundum Pythagoricos tacendum semper est? Et Petrus: Nos nec silere semper, neque percunctari cogimus accedentes ad nos, sed relinquimus ipsorum libertati facere ut volunt, scientes quod qui curam gerit salutis suæ, si in parte aliqua sentit animæ suæ dolorem, tacere non patitur. Qui vero negligit salutem suam, si interrogare cogatur, nihil ex hoc utilitati ejus confertur, nisi hoc solum, ut studiosus esse videatur et diligens. Quamobrem tu si quid discere vis, require.

V. Et senex ait : Est quidam sermo apud Græcorum philosophos (7) vehemens valde, qui dicit, in vita hominum re ipsa neque bonum esse aliquid, neque malum; sed quæ videntur hominibus usu et consuetudine præventis vitæ, hæc aut mala dicunt aut bona. Nam neque homicidium revera malum est, quia animam vinculis carnis absolvit; denique, aiunt, et justi quique iudices peccantes perimunt. Quod si homicidium scirent malum esse, non utique id justi homines facerent. Neque adulterium malum esse dicunt: si enim ignoret vir aut non curet, nihil, aiunt, mali est. Sed neque furtum malum esse: quod enim deest alicui, aufert at alio qui habet, quod quidem oportebat libere sumi et publice; sed quia occulte fit, in hoc magis illius a quo clamo aufertur inhumanitas redarguitur. Communis enim usus omnium quæ sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit; sed per iniquitatem alius hoc suum dicit esse, et alius illud, et sic inter mortales divisio facta est. Denique Græcorum quidam sapientissimus (8) hæc ita sciens esse, ait, communia debere esse amicorum omnia; in omnibus autem sunt sine dubio et conjuges. Et sicut non potest, inquit, dividi aer neque splendor solis, ita nec reliqua quæ communiter in hoc mundo data sunt omnibus ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia. Hæc autem dicere voluit.

COTELERII NOTÆ.

(7) *Est quidam sermo apud Græcorum philosophos. Archelaum, Cyrenaicos, Theodorum ἄθεον, et Pyrrhonios : quorum insaniam secuti sunt postea Gnostici. Atque huc pertinebit elegans Apophthegma Hieroclis relatum in Agellii Noctibus lib. ix. c. 5, his verbis : Taurus autem nostræ, quoties facta mentio Epicuri esset, in ore atque in lingua habebat verba hæc Hieroclis Stoici, viri sancti et gravis : Ἐδὼν τὸ τέλος πόρνης δόγμα. Οὐκ ἔστι πορνεία οὐδὲν πόρνης δόγμα. Quomodo ex mea opinione ita legatur : Ἐδὼν τὸ τέλος πόρνης δόγμα. Οὐκ ἔστι πορνεία οὐδὲν πόρνης δόγμα. Voluptas finis : meretricis dogma. Stuprum nihil est : meretricis dogma. At viro magni*

quoniam quidem cupio me inclinare ad bene agendum, et non possum bene agere, nisi prius didicero quid sit bonum; quod si intelligere potuero, ex ipso etiam quid sit malum, hoc est huic contrarium, advertam.

VI. Verum ad hæc quæ dixi, unum e vobis respondere volo, non Petrum; non enim dignum est, ab illo verba et doctrinam cum quæstionibus capere, sed ille si quid pronuntiaverit, hoc absque aliqua retractatione teneatur. Et ideo ipse nobis servetur quasi arbiter, ut sicubi disputatio nostra exitum non invenerit, ipse quod sibi visum fuerit pronuntians, indubitatum finem rebus dubiis imponat. Et nunc ergo possem sola ejus sententia contentus credere, si quid ei videretur, quod et ad ultimum faciam; volo tamen prius videre, si est possibile disputando invenire quod quæritur. Placeat ergo ut Clemens primus incipiat, et ostendat, si est aliquid in substantia et actibus bonum vel malum.

VII. Ad hæc ego respondi: Quoniam quidem a me vis discere, si est aliquid natura aut actu bonum vel malum, an potius usu præventis hominibus bona quædam et alia videntur mala, pro eo quod divisionem inter se rerum fecere communium, quæ deberent, ut ais, ita esse communia, ut aer et splendor solis; puto quod non debeam tibi aliunde assertiones adhibere, nisi ex his disciplinis quibus ipse uteris et quas ipse confirmas, et indubitata tibi sint quæ dicuntur. Omnium elementorum et stellarum certos ponitis fines, quasque stellas dicitis in quibusdam absque noxa coire sicut in conjugis, in aliis vero noxie misceri sicut in adulteriis. Et dicitis quædam generalia esse omnium, quædam vero non omnium neque generalia. Sed ne prolixa disputatio fiat, breviter et de re dicam. Terra quæ arida est, conjugio et admistione indiget aquæ, ut possit generare fructus, sine quibus vita hominibus non est; est ergo hæc legitima conjunctio. Econtra si aut pruina frigus terræ misceatur aut calor aquis, hujusmodi conjunctio corruptelam facit; et hoc in talibus adulterium est.

VIII. Et pater respondit: Sed sicut elementorum vel stellarum inconsonæ conjunctionis statim proditur noxa, ita deberet et adulterium statim ostendi quam malum est. Et ego aio: Hoc mihi primo confirmas, si, ut etiam ipse confessus es, ex incongrua et inconsona admistione efficiuntur mala, et istud in consequentibus requiretur. Et pater ait: Ut se habet rei natura, ita ais, filii. Tum ego respondi: Quia ergo discere cupis de his, vide quanta sint

A quæ mala esse apud neminem dubitantur. Non tibi videtur malum esse febris, incendium, seditio, ruina, cædes, vincula, supplicia, dolores, luctus, et his similia? Et pater: Verum est, inquit, filii, hæc mala esse et valde mala; aut certe qui negat hæc esse mala, patiatur ea.

IX. Et ego respondi: Quia ergo cum eo mihi sermo est, qui in astrologica disciplina eruditus est, secundum ipsam tecum agam, ut de his quæ tibi in usu sunt accipiens rationem, citius acquiescas. Audi nunc ergo. Confessus es mala esse ea quæ supra diximus, id est febres, incendia, et his similia; hæc secundum vos a malitiosis stellis fieri dicuntur, id est ab humido Saturno (9) et calido Marte; horum vero contraria a benignis fieri stellis, id est a temperato Jove et humida Venere; aut non ita est? Et pater respondit: Ita est, filii, nec aliter fieri potest. Tum ego: Quia ergo a bonis stellis, Jove dico et Venere, bona fieri dicitis, videamus unaquæque malarum stellarum cum admista fuerit bonis, quid est quod efficit; et illud esse intelligamus malum. Etenim nuptias facere Venerem ponitis; quæ si Jovem habeat in schemate suo, pudicas efficiat, Jove autem non respiciente, si adfuerit Mars, corrumpi nuptias per adulterium pronuntiat. Et pater: Ita se, inquit, habet. Ego respondi: Ergo malum est adulterium, quandoquidem ex malarum stellarum admistione committitur; et ut compendiosius explicemus, omnia quæ dicitis ex malarum admistione stellarum bonas perpetuas stellas, mala esse sine dubio pronuntianda sunt. Istæ ergo stellæ quarum admistione diximus febres, incendia, et cætera his similia effici mala, ipsæ secundum vos etiam homicidia, adulteria, furta operantur, protervos etiam et stolidos ipsæ efficiunt.

X. Et pater: Vere, inquit, breviter et incomparabiliter ostendisti, quia sint mala in actibus, sed hoc adhuc velim discere, quomodo juste judicat Deus eos qui peccant, sicut vos dicitis, si peccare eos genesis cogit? Tum ego respondi: Vereor dicere tibi aliquid, pater, quia in omni te honore haberi a me decet, alioquin erat quod possim dicere si deceret. Et pater ait: Dic quod tibi occurrit, filii, etiamsi injuriosum videtur; non enim tu, sed quæstionis ratio injuriam facit, sicut pudica mulier intemperanti viro, si pro salute indignetur et honestate. Et ego respondi: Si prima quæque inter nos confirmata et confessa non bene retineamus, sed semper quæ definita sunt resolvantur per oblivionem, videbimur telam texere Penelopes, ea quæ texuimus resolventes; et ideo debemus aut non

COTELERII NOTÆ.

(9) *Humido Saturno*. Idem de Saturno, humidam stellam esse, sentiunt Clemens Alexandrinus *Strom.* v, p. 564; Nonnus *Διονυσιακῶν* lib. xviii, p. 500; Servius ad *Georgic.* i, 12, 13, et Platonici quidam apud Macrobius lib. i in *Somnium Scipionis* c. 11.

Verum Julio Firmico lib. ii, c. 10, est: *Saturnus natura quidem frigidus et siccus, ex accidenti vero quandoque humidus*. Eisdemque Κρόνου tribuit ξηρόν *μετρίωτερον* Proclus lib. i in *Tetrabiblum* Ptolemaei c. 4.

facile acquiescere, priusquam diligenter examinetur sermo propositus, aut si jam acquievimus et confirmata sententia est, servare semper quod semel definitum est, ut possimus et de aliis quærere. Et pater (10) ait: Bene dicis, fili, et scio quam ob causam dicis, quia hesterno die de naturalibus disputans causis, ostendisti quia virtus quædam maligna transformans se in ordinem stellarum humanas concupiscentias exagitat, diversis modis provocans ad peccatum, non tamen cogens aut efficiens peccatum. Cui ego respondi: Bene, quia et meministi et cum memineris errasti. Et pater: Ignosce, inquit, fili: nondum enim usum multum in his habeo; nam et hesterni sermones tui veritate ipsa concluderunt me ut tibi acquiescerem, in conscientia tamen mea sunt quasi quædam reliquæ febrium, quæ paululum me a fide quasi a sanitate retrahunt. Discrucior enim, quia scio multa mihi, imo pene omnia accidisse secundum genesim.

XI. Et ego respondi: Audi ergo, pater, quæ sit mathesis natura, et facito secundum ea quæ dico tibi. Vide mathematicum (11) et dic ei primo, quia talia quædam mihi acciderunt mala in illo tempore; unde ergo aut quo modo aut per quas mihi acciderint stellæ, discere volo. Respondet tibi

A sine dubio, quia tempora tua malitiosus suscepit Mars aut Saturnus, aut aliquis eorum apocatastasticus fuit (12), aut aliquis annum tuum aspexit (13) ex diametro aut conjunctus aut in centro, vel alia his similia respondebit, addens, quia in his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo (14), aut invisibilis, aut in schemate, aut extra hæresim, aut deficiens (15), aut non contingens, aut in obscuris stellis, et multa alia his similia secundum rationes proprias respondebit et de singulis assignabit. Post hunc alium adito mathematicum et dicito contraria, quia illud mihi boni contigit in illo tempore; tempus autem hoc idem dicito, et require ex quibus partibus genesis hoc tibi eveniret boni, et tempora ut dixi, eadem quæ de malis interrogaveras, custodito. Cumque tu sefelleris de temporibus, vide B quanta tibi inveniet schemata, per quæ ostendat quod tibi in illis ipsis temporibus evenire debuerint bona. Impossibile enim est hominum genesium tractantibus, non in omni quam dicunt regione stellarum (16) semper invenire quasdam bene positas stellæ, et quasdam male; circulus enim est æqualiter ex omni parte collectus secundum mathesim, diversas et varias accipiens causas, ex quibus occasionem capiant dicendi quod volunt.

COTELERII NOTÆ.

(10) Et pater. Tota περὶ τοῦ, ex lib. xiv Periodorum laudata ab Origene tom. iii *Explanationum in Genesim*, ac *Genesios* 1, 14, exstat *Philocaliæ* c. 22. Et quidem citantis verba protuli in Testimoniis Veterum: ubi recte legebam, ἐκβεβήκειν, quod reperi postea in duobus Regiis codicibus. Nunc vero ut intelligatur facilius quid hoc loco non usquequaque Græco respondeat, utque notis sequentibus veluti fax præferatur, placet citata ab Origene et Rufinianam versionem nostram sub unum conspectum dare. — Quæ hic exhibet Cotelerius, habes infra in Appendice Recognitionibus subjecta, num. 5.

(11) Vide mathematicum, etc. Expressit ista scriptor Actorum S. Sebastiani, mea quidem sententia alius a S. Ambrosio. *Præcipe hodie*, inquit, ad te *Mathesis* venire doctorem; cui dicas, illo tempore te asperis casibus laborasse; et inquire per quas stellæ hoc tibi eveniret mali. Responsa ejus erunt procul dubio talia; quod tempus tuum a malitioso Marte susceptum est, aut Saturnus apocatastasticus fuit, aut annus tuus ex diametro susceptus est, aut climacterica tibi in centro sunt nata, aut syndetus fuit cum malo, aut invisibilis, aut in schemate, aut immobilis circa te exstitit cursus in stellis. Hæc et his similia cum dixerit, rationis tibi verisimile assignare nititur aliquid et probare. Age nunc, interroga alterum mathematicum; cui ipsas horas, ipsunque tempus in bonis tibi exuberasse casibus dicas: illico videbis eum tibi rationabilia schemata infinita asferre, quibus approbet, quia in ipsis tibi temporibus evenire debuerint bona. Circulum etenim tenet ex omni parte collectum, in quo diversas et varias causas accipit, ex quibus occasionem capiat dicendi quod voluerit. Nam futura penitus prævidere non possunt, climactericas dicunt, id est naturæ rei incerta profugia. Lege si lubet notas sequentes.

(12) Aut aliquis eorum apocatastasticus fuit. Non mirandum si ignotam vocem in apostaticus mutarint librarii, tum hic, tum in *Gestis S. Sebastiani*,

C tum apud Sidonium lib. viii, epist. 11, tum denique loco *Philocaliæ* superius allato; in quo e Regiis mss. restitui ἀποκαταστατικός pro ἀποκατασττικός vulgato. Sed Sidonii verba non debeo præterire. Illud sane non solum culpabile in viro fuit, sed peremptorium; quod mathematicos quondam de vitæ suæ fine consuluit, urbium cives Africanarum; quibus ut est regio, sic animus ardentior: qui constellatione percunctantis inspecta, pariter annum, mensem, diemque dixerunt, quos (ut verbo *Matheseos* utar) climactericos esset habiturus: utpote quibus themate oblato, quasi sanguinariæ genituræ schema patuisset, quia videlicet amici nascentis anno, quemcunque clementem planetarum siderum globum in diastemate Zodiaco prosper ortus erezerat, hunc in occasu cruentis ignibus inrubescentes, seu super diametro Mercurius asyndetus, seu super teiragono Saturnus retrogradus, seu super centro Mars apocatastasticus exacerbassent. De ἀποκαταστάσει, hoc est reditu planetæ ad idem signum celeste, agunt Maximus in c. 8 libri *De divinis nominibus*, Columella lib. iii, c. 6, et alii.

(13) Aspexit. Græce ἐπεθεώρησεν. Ignor in Actis Sebastiani, susceptus corruptum est ex suspectus.

(14) In his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo. Legebat, ἀσύνδετος, quod sensu idem est ac ἀσύνθετος. Qui autem hic et in *Gestis Sebastiani* syndetus scripserunt, dum corrigere conantur, ob imperitiam ipsi sunt. Neque vero omitti debuit a Rufino vox ἀγαθοποιός.

(15) Aut deficiens. Ἡ ἐν ἐκλείψει. Manilius lib. iv *Astronomicôn*:

Percipe nunc etiam, quæ sint *Ecliptica* Graio
Nimine, quæ certos quasi delassata per annos
Nonnunquam cessant sterili torpentia motu.

Atque hinc patet cur in Actis Sebastiani habeatur: Aut immobilis circa te exstitit cursus in stellis.

(16) In omni quam dicunt regione stellarum. Χόρα, ἀνατολή.

XII. Sicut enim fieri solet ubi somnia obliqua viderint homines, et nihil certi intelligunt, cum aliquis occurrerit exitus rerum, tunc ad ea quæ acciderint aptant etiam somnii visum, ita est et mathesis; antequam aliquid fiat, certi nihil pronuntiat, postea vero quam aliquid acciderit, rei jam gestæ colligunt causas. Denique frequenter cum erraverint et aliter res acciderit, semetipsos increpant dicentes quia illa fuit stella quæ impedit, quæ occurrit, et non vidimus, ignorantes quia error eorum non ex artis imprudentia, sed ex totius causæ inconvenientia descendit: ignorant enim quæ sint, quæ facere quidem concupiscamus, non tamen indulgeamus concupiscentiis. Nos autem qui mysterii huius didicimus rationem, scimus et causam, quia libertatem habentes arbitrii interdum concupiscentiis obestimus, interdum cedimus: et ideo humanorum gestorum (17) incertus est exitus, quia in libertate pendet arbitrii. Nam concupiscentiam quidem, quam operatur maligna virtus, potest indicare mathematicus; sed si concupiscentiæ huius actus vel exitus impleri possit necne, quia in arbitrii libertate est, sciri ante effectum rei a nullo potest. Et hoc est quod ignorantes astrologi invenerunt sibi ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfligia (18), sicut hesterno plenissime ostendimus.

XIII. Ad hæc si quid tibi dicendum videtur, dicito. Et pater: Nihil verius, inquit, fili, his quæ prosecutus es (19). Cumque hæc loqueremur inter nos, nuntiavit quidam plurimum stare populum foris qui audiendi gratia convenerint, et Petrus iussit his ingrediendi copiam dari; erat enim locus opportunus et amplius. Cumque ingressi fuissent, ait ad nos Petrus: Si quis vult vestrum, faciat ad populum sermonem et de idololatria disserat. Cui ego Clemens respondi: Multa benignitas tua et erga omnes lenitas ac patientia indulget nobis, ut audeamus loqui coram te et rogare quæ volumus; et ideo, ut dixi, morum tuorum mansuetudo invitat omnes et adhortatur salutaris doctrinæ præcepta suscipere. Hoc ego usque ad præsens apud nullum alium vidi, nisi apud te solum, apud quem invidia nulla est neque indignatio; aut quid tibi videtur?

XIV. Et Petrus: Non solum hæc ex invidia aut indignatione veniunt, sed interdum inest aliquibus verecundia, ne forte de his quæ proponuntur, plene respondere non possint, et fugiant imperitiæ notam. Sed non debet pro hoc quis verecundiam pati, quia nec est aliquis hominum qui profiteri debeat omnia se scire; unus enim est qui scit omnia, ipse qui et

A fecit omnia. Si enim Magister noster diem et horam, cuius etiam signa prædixit, nescire se professus est, ut totum revocaret ad Patrem, quomodo nos turpe ducemus, si aliqua nos ignorare fateamur, cum Magistri in hoc habeamus exemplum? Hoc tamen unum profiteamur ea nos scire, quæ a vero propheta didicimus; ea autem a vero propheta nobis esse tradita, quæ sufficere humanæ scientiæ iudicavit.

XV. Tum ego Clemens dicere ita cœpi: Apud Tripolim cum contra gentiles disputares, domine mi Petre, valde miratus sum te, qui a patribus Hebræo ritu et observantiis propriæ legis imbutus, Græcæ eruditionis studiis in nullo inquinatus es, quomodo tam magnifice et tam incomparabiliter prosecutus sis, ita ut etiam quædam de historiis deorum quæ in theatris decantari solent, contingeres. Verum quoniam sensi tibi ipsas fabulas et blasphemias eorum minus esse notas, de his, si placet, aliqua in auditu tuo repetens ab ipsa origine disse-ram. Et Petrus: Dic, inquit, bene facis juvare prædicationem nostram. Tum ego: Dicam igitur quia jubes, non ut docens, sed quam stultas de diis suis opiniones habeant gentiles, in medium proferens.

XVI. Cumque vellem dicere, Niceta labrum mordicus stringens, innuebat mihi, ut tacerem; quem cum vidisset Petrus, ait: Cur ingenium liberale et generosam lædere vis naturam, ut in honorem mei, qui nullus est, tacere eum velis? Aut nescis, quia si omnes gentes, postquam audierint a me prædicationem veritatis et crediderint, velint se ad docendum conferre, mihi maiorem pariunt gloriam, siquidem gloriæ me cupidum putas? Quid enim tam gloriosum quam Christo discipulos præparasse, non qui taceant et soli salvi fiant, sed qui loquantur quæ didicerunt, et multis prosint? Utinam quidem et tu, Niceta, sed et tu, dulcissime Aquila, juvaretis me ad prædicandum verbum Dei, eo magis quo, ea in quibus errant gentiles, bene vobis comperta sunt: et non solum vos, sed et omnes qui audiunt me, opto, ut dixi, ita audire et discere, ut et docere possint; multis namque adiutoribus indiget mundus, quibus homines ab errore revocentur. Cumque hæc dixisset, ait ad me: Tu ergo, Clemens, exsequere quæ cœpisti.

XVII. Et ego continuo subjunxi: Quoniam, ut dixi, apud Tripolim disputans, multa de diis gentium utiliter et necessario disseruisti, cupio de origine eorum ridicula te coram exponere, ut neque te lateat vanæ huius superstitionis commentum, et au-

COTELERII NOTÆ.

(17) Et ideo humanorum gestorum, etc. Hic Rufinus Rufinum agit, hoc est, laxum malumque præsertim in obscurioribus interpretem.

(18) Ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfligia. Hinc scribi forte debeat in S. Sebastiani Actis: Climacteras dicunt, id est natura rei incertæ perfligia. Aliud sonant Græca: Τὸς κλιμακτηρὰς ἐπεώσαν, εἰς ἀβελήτητα ποιοῦμενοι: vel μεταποιοῦ-

μενοι τὴν προαίρεσιν. Nempe: Climacteras commentum sunt, liberant hominis voluntatem in incerto ponentes, aut in rem incertam commutantes.

(19) Nihil verius, inquit, fili, his quæ prosecutus es. Alicujus momenti est lectio Græca duorum Regiorum codicum, ἀπεχρήματο, μηδὲν τούτων ἀληθές: σίσιρον εἶναι ὥν εἶπεν.

ditores qui assistant erroris sui probra cognoscant. Aliunt ergo qui sapientiores sunt inter gentiles, primo omnium chaos fuisse: hoc per multum tempus exteriores sui solidans partes, fines sibi et fundum quemdam fecisse tanquam in ovi immanis modum formamque collectum, intra quod multo nihilominus tempore, quasi intra ovi testam, solum vivificatumque esse animal quoddam; disruptoque post hæc immani illo globo processisse speciem quamdam hominis duplicis formæ, quam illi masculo-feminam vocant; hunc etiam Phanelam (20) nominarunt, ab apparendo, quia cum apparuisset, inquit, tunc etiam lux effulsit. Et ex hoc dicunt progenitam esse substantiam, prudentiam, motum, coitum: ex his factum cælum et terram. Ex cælo sex progenitos mares, quos et Titanas (21) appellant; similiter et de terra sex feminas, quas Titanidas vocitarunt, et sunt nomina eorum quidem qui ex cælo orti sunt hæc: Oceanus, Cæus, Crius, Hyperion, Iapetos, Cronos, qui apud nos Saturnus nominatur. Similiter et earum quæ e terra ortæ sunt nomina sunt hæc: Thela, Rhea, Themis, Mnemosyne, Tethys (22), Hebe (23).

XVIII. Ex his omnibus qui primus fuerat e cælo natus, primam terræ filiam accepit uxorem, secundus secundam et cæteri similiter per ordinem. Primus ergo qui primam duxerat, propter eam deductus est deorsum; secunda vero propter eum cui nupserrat, ascendit sursum; et ita singuli per ordinem facientes, manserunt in his qui eis nuptiali sorte obrenerant locis. Ex istorum conjunctionibus alios quoque innumeros asserunt progenitos. Sed de illis sex maribus unus, qui dicitur Saturnus, in conjugium accepit Rheam, et cum responso quodam commonitus esset, quod qui ex ea nasceretur for-

lior ipso futurus esset regnoque eum depelleret, omnes qui ei nascerentur filios devorare instituit. Huic ergo primus nascitur filius, quem Aiden appellant, qui apud nos Orcus nominatur, quem pro causis quibus supra diximus, assumptum devorat pater. Post hunc secundum genuit, quem Neptunum dicunt, quemque simili modo devoravit. Novissimum genuit eum, quem Jovem appellant, sed hunc mater miserans Rhea, per artem devoraturum subtrahit patri, et primo quidem ne vagitus pueri innotesceret, Corybantas quosdam cymbala fecit ac tympana percutere, ut obstrepente sonitu vagitus non audiretur infantis.

XIX. Sed cum ex uteri imminutione intellexisset pater editum partum, expetebat ad devorandum; tunc Rhea lapidem ei offerens magnum, Hunc genui, inquit. At ille accipiens absorbit, et lapis devoratus eos quos primo absorbuerat filios, trusit et coegit exire. Primus ergo procedens descendit Orcus, et inferiora, hoc est inferna occupat loca. Secundus utpote illo superior super aquas detruditur, is quem Neptunum vocant. Tertius qui arte matris Rheæ superfuit, ab ipsa capræ superpositus in cælum emissus est.

XX. Hactenus anilis gentilium fabula et genealogia processerit; sine fine enim est, si velim omnes generationes eorum quos deos appellant, et impia gesta proferre. Sed exempli gratia, omissis cæteris, unius quem maximum et præcipuum habent, quemque Jovem nominant, flagitiosa gesta replicabo. Hunc enim cælum dicunt tenere tanquam cæteris meliorem, qui statim ut adolevit, sororem propriam, quam Junonem dicunt, duxit uxorem, in quo utique statim sit similis pecudi. Juno Vulcanum parit, sed, ut tradunt, non ex Jove

COTELERII NOTÆ.

(20) *Phanelam*. Phanes ὠγενής Orpheo in *Hymnis*, ἐκ τοῦ ὄου προχυθείς Apud Athenagoram *Legatione pro Christianis*; quia masculofemina, ideo (opinor) in Orphicis carminibus inducebatur habens αἰδοῖεν ὁπίσω περὶ τὴν πυγὴν, teste Elia Cretensi ad Gregorii Nazianzeni orat. 3 (ubi male legunt ac interpretantur πηγὴν) et 37; Nonno ad eandem orationem 3, et Suida in *Lexico*. Cum autem nomen Φάνης deducatur a verbo φαίνειν, diversa a diversis etymologiæ ratio affertur. Orpheus initio *Argonauticorum*: πρῶτος γὰρ ἐφάνθη. Hymno Πρωτογόνου:

Λαμπρὸν ἄγων φάος ἄγνων, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω. In *Clementinis*: Ὅτι αὐτοῦ φανέντος, τὸ πᾶν ἐξ αὐτοῦ ἐλαμψεν. Lactantius lib. 1, c. 5: Quod, cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit et exstiterit; Proclus in *Timæum*: Ὡς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἐνάδας. Macrobius denique lib. 1 *Saturnal.*, c. 17: *Phaneta* appellant ἀπὸ τοῦ φαίνειν, et Φαναίων, ἐπεὶ δὴ φαίνεται νέος, et c. 18: *Phaneta* ἀπὸ τοῦ φωτός καὶ φανεροῦ. Hæc ad istius loci illustrationem.

(21) *Titanas*. *Titanidas*. Animadversione dignus est locus Tertulliani lib. 11 ad *Nationes*, cap. 2: *Æque Actesilaus trinam formam divinitatis ducit, Olympios, Astra, Titaneos, de Cælo et Terra: ex his, Saturno et Opce, Neptunum, Jovem, et Orcum, et cæteram successionem. Xenocrates Academicus bifa-*

riam facit, Olympios et Titanios, qui de Cælo et Terra. Etenim Gothofredus edidit, *Actesilaus*, correxit autem in notis, *Arcesilaus*: adeoque emendatio placuit Rigaltio, ut eam in textum insereret: prævo sane exemplo: cum longe verisimilior lectio sit, *Acusilaus*. Colligo id ex *Etymologici magni* verbis: Κόλος ὁ πατὴρ Ἀητοῦς παρὰ τὸ κοεῖν, ὃ ἐστὶ νοεῖν καὶ συνιέναι ὃ ἐστὶ συνετός. Κοῖον τε Κρεῖον θ' Ὑπερῖον τ' Ἰαπετόν τε. Οἱ Ἀλοεῖς τῶν κ' ἀντὶ τοῦ κ' ἐχρηγνται. Οὗτοι δὲ Τιτᾶνες καὶ Τιτανίδες καλοῦνται, ὡς Ἀκουσίλαος. Ἀλληγορία δὲ, Κοῖον τὴν ποιότητα, Κρεῖον δὲ τὴν κρίσιν, Ὑπερῖον αὐτοφρόνητα, τὸν δὲ Ἰαπετόν βαρύντητα. Ἡσιόδος ἐν *Θεογονίᾳ*. Tradita hæc ab *Acusilaus* in celebri opere Περὶ γενεαλογιών. Vide, si lubet, diligentissimum Vossium *De historicis Græcis*.

(22) *Tethys*. Ita scribendum. Græce Τηθύς. Sed frequenter in hoc nomine labuntur operæ. Sic in Theophilo Antiocheno lib. 11, ediderunt Τηθύην, Θηθύν, *Thetym*. Tietzes extrema *Chiliade*, 6:

Ὦν Ἀχιλεὺς τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως γόνος,
οὗ τῆς θαλάττης Θέτιδος, ἀλλὰ τινος γυναικός.

Mare non est Thetis, sed Tethys. Scripsit ergo, aut scribere debuit, θαλάττης Τηθύος.

(23) *Hebe*. Legendum videretur mihi, *Phæbe*, ex Orpheo, Hesiodo, Diodoro Siculo et Apollodoro; nisi scirem deorum in genealogiis nihil esse fixum ac stabile. Quocirca in *Clementinis* locum hujus feminae occupat Ceres.

conceptum. Ex ipso autem Jove Medeam genuit, quam responso accepto, quod qui ex ea nasceretur fortior ipso esset et regno eum depelleret, assumens etiam ipse devorat; et rursum genuit de cerebro quidem Minervam, de semore vero Liberum. Post hæc Thetidem cum adamasset, aiunt Prometheum pronuntiasse ei, quod si concubuisset cum ea, qui ex ea nasceretur fortior esset patre, et ob hoc veritus Peleo cuidam dat eam in matrimonium; dehinc Persephonæ, quæ ei ex Cerere fuerat suscepta, miscetur, ex qua Dionysium genuit qui a Titanis discerptus est. Sed recordatus, inquit, ne forte pater suus Saturnus alium filium generaret, qui etiam se fortior nasceretur regnoque depelleret, oppugnare aggreditur patrem una cum fratribus ejus Titanis; quibus oppressis, ad ultimum etiam patrem in vincula coniecit, desectaque ejus genitalia in mare projecit. Sed cruor qui defluxit ex vulnere, susceptus fluctibus et frequenti collisione in spumam versus, procreavit eam quam dicunt Aphroditen, quamque apud nos Venerem appellant. Ex hujus concubitu quæ erat utique soror, hunc ipsum Jovem ferunt genuisse Cyprin, ex qua aiunt et Cupidinem natum.

XXI. Hæc quidem de incestis ejus; audi nunc et de adulteriis (24). Europam Oceani conjugem vitiat, ex qua nascitur Dodonæus (25); Helenam Pandionis, ex qua nascitur Musæus; Eurynomen Asopi, ex qua nascitur Ogygias; Hermionen Oceani, ex qua nascuntur Charites, Thalia, Euphrosyne, Aglaia; Themis sororem suam, ex qua nascuntur Horæ, Eurynomia (26), Dice, Irene; Themisto (27) Inachi, ex qua nascitur Arcas; Ideam Minois, ex qua nascitur Asterion; Phoenissam Alphionis, ex qua nascitur Endymion; Io Inachi, ex qua nascitur Epaphus; Hippodamiam et Isionem Danaï filias, quarum unam Hippodamiam Olenus, Isionem vero Orchomenus sive Chryses habuit; Carmen Phœnicis, ex qua nascitur Britomartis (28), quæ fuit sodalis Dianæ; Callisto Lycaonis, ex qua nascitur Orcas; Lybeen (29) Mu-

nanti, ex qua nascitur Belus; Latonam, ex qua nascitur Apollo et Diana; Leanim Eurymedontis, ex qua nascitur Coron; Lysitheim Eveni, ex qua nascitur Helenus; Hippodamiam (30) Bellerophonis, ex qua nascitur Sarpedon; Megacliten Macarei, ex qua nascitur Thebe et Locrus; Nioben Phoronei, ex qua nascitur Argus et Pelasgus; Olympiadam (31) Neoptolemi, ex qua nascitur Alexander; Pyrrham Promethei (32), ex qua nascitur Helmetheus (33); Proibgeniam et Pandoram Deucalionis filias, ex quibus genuit Æthelium (34) et Dorum et Meleram et Pandorum; Thauruciam Protei, ex qua nascitur Nympheus; Salaminam Asopi (35), ex qua nascitur Saracon; Taygeten, Electram, Maiam, Plutiden (36), Atlantis filias, ex quibus genuit ex B Taygete quidem Lacedæmonem, ex Electra Dardanum, ex Maia Mercurium, ex Plutide Tantalum; Phthiam Phoronei, ex qua genuit Achæum; [Choniam Aratni, ex qua genuit Laconem;] Chalcæam nympham, ex qua nascitur Olympus; Charidiā nympham ex qua nascitur Alchanus; Clorida; quæ fuit Ampyci, ex qua nascitur Mopsus; Cotoniam Lesbī, ex qua nascitur Polymedes; Hippodamiam Aniceti; Chrysogeniam Penei, ex qua nascitur Thisæus.

XXII. Sed et alia sunt plurima ejus adulteria, ex quibus nec progeniem suscepit, quæ enumerare satis longum est. Verum ex his omnibus quas enumeravimus, nonnullas transformatus, utpote magus, vitiauit. Denique Antiopen Nyctei versus in satyrum corripuit, ex qua nascuntur Amphion et Zethus; Alcmenam mutatus in virum ejus Amphitryonem, ex qua nascitur Hercules; Æginam Asopi mutatus in aquilam, ex qua nascitur Æacus. Sed et Gany-medem Dardani, mutatus nihilominus in aquilam stuprat; Mantheam Phoci mutatus in ursum, ex qua nascitur Arctos; Danaen Acrisii mutatus in aurum, ex qua nascitur Perseus; Europen Phœnicis mutatus in taurum, ex qua nascitur Minos et Rhadamantus, Sarpedonque; Eurymedusam Achelai (37)

COTELERI NOTÆ.

(24) Audi nunc et de adulteriis. In Catalogo sequenti præter vulgaria, multa sunt nomina ignotiora: non pauca (quod etiam lectionum varietas indicat) depravata: quædam forsitan quæ non exstant alibi. Ego vero difficiliorum nonnullis illustratis et correctis, cætera doctioribus et minus occupatis hominibus reliqui expendenda quærendaque.

(25) Dodonæus. Ἀπὸ Δωδώνου τοῦ Διὸς καὶ Εὐρώπης. Stephanus *De urbibus*, in Δωδώνη.

(26) Eurynomia. Codex Regius et Petiti Liber *Eunomia*; ex quo facio *Eunomia*.

(27) Themisto. Stephanus in Ἀρχαῖς: Ἰστορὸς δὲ, φησὶν, Θεμιστοῦς καὶ Διὸς ὁ Ἀρχὰς ἐγένετο.

(28) Carmen... Britomartis. Diodorus Siculus et Pausanias Britomartin Dianæ sociam, filiam faciunt Jovis e Carme Eubuli filia; Virgiliū vero in *Ciri* versus est:

Quam simul Ogygi Phœnicis filia Carme.

Sane in Supplemento *Thesauri critici* scriptum invenio a Jacobo Nicolao Loensi lib. viii, c. 26: *Clemons Romanus Britomartin Charmes et Jovis filiam fuisse dicit. Et Britomartis pro Britomartiz errorem*

esse librariorum idem auctor observat: pejusque apud Cœlium Rhodiginum lib. xviii, c. 26: *Creto-martin*, Κρητόμαρτιν legere est.

(29) Lybeen. Malim, *Libyen*.

(30) Hippodamiam. Alii Laodamiam. Diodorus Siculus Ἀηιδάμειαν.

(31) Olympiadam. Pro *Olympiadem*. Ὀλυμπιάδα.

(32) Pyrrham Promethei. Al. *Erimethei* pro *Erimethei*. Apollodorus lib. i, Πύρραν τὴν Ἐπιμηθέως καὶ Πανδώρας.

(33) Helmetheus. Videtur iste esse Hellen, a quo Ἑλλήνες dicti.

(34) Æthelium. Optima scriptura, *Æthlium*; Ἀέθλιον.

(35) Salaminem Asopi. Σαλαμῖνα. Pausanias in *Atticis*.

(36) Plutiden. *Plutide*. Infra c. 23, *Pluten*. Τάνταλος Διὸς τε καὶ Πλουτοῦς, Pausanias in *Corinthiacis*.

(37) Eurymedusam Achelai. Ex Clementinis, *Acheloi*. At Clementi Alexandrino, Κλήτορος: indeque Arnobio, *Clitoris*.

mutatus in formicam, ex qua nascitur Myrmidon; A Thalam (Ætnam) (38) nympham mutatus in vulturem, ex qua nascitur apud Siciliam Palisci; Imandram Geneani (39) apud Rhodum, mutatus in imbrem; Cassiopeiam (40) mutatus in virum ejus Phœnicem, ex qua nascitur Anchinos; Ledam Thestii mutatus in cynum, ex qua nascitur Helena; et iterum eandem mutatus in stellam, ex qua nascuntur Castor et Pollux; Lamiā mutatus in upupam; Mne-mosynen mutatus in pastorem, ex qua nascuntur Musæ novem; Nemesin mutatus in anserem; Semelen Cadmiā mutatus in ignem, ex qua nascitur Dionysius. Ex filia autem sua Cerere genuit Persephonen, quam et ipsam corruptit mutatus in draconem.

XXIII. Sed et Europam patrui sui Oceani uxorem et sororem ejus Eurynomen adulterat, et patrem punit, et Pluten Atlantis filii sui adulterat filiam, ex qua natum sibi filium Tantalum damnat. Ex Larisse (41) etiam Orchomeni genuit Tityonem, quem et ipsum supplicii tradidit. Diam Ixionis filii sui diripiens uxorem, ipsum perennibus subicit pœnis, et pene omnes quos ex adulteriis genuit filios, violentæ mortis conditione damnavit, quorum et sepulcra pene omnium manifesta sunt. Ipsius denique parricidæ (42), qui et patruos peremit et uxores eorum vitiavit, sororibus stuprum intulit, multiformis magi sepulcrum evidens est apud Cretenses, qui tamen scientes et constantes infanda ejus atque incesta opera, et omnibus enarrantes ipsi eum

confiteri deum non erubescunt; unde mirum mihi et valde mirum videtur, quomodo is qui super omnes mortales scelere et flagitiis eminet, sanctum et quod est super omne bonum nomen acceperit, ut pater deorum atque hominum vocaretur; nisi forte ille qui malis hominum gaudet, eum quem sceleribus eminere supra ceteros vidit, supra ceteros ei honorem conferre infelices animas suavit, ut ad imitationem malorum invitaret universos.

XXIV. Sed et filiorum ejus, qui apud eos dii putantur, sepulcra singulis quibusque in locis manifestissime demonstrantur: Mercurii apud Hermopolim (43), Cypriæ Veneris apud Cyprum (44), Martis in Thracia (45), Liberi apud Thebas (46), ubi discriptus traditur, Herculis apud Tyrum, ubi igni crematus est (47), in Epidauro Æsculapii (48); quique omnes non solum ut homines defuncti, sed ut nequam homines puniti pro sceleribus docentur, et tamen ab stultis hominibus ut dii adorantur.

XXV. Quod si argumentari volunt, et magis hæc loca ortas eorum quam sepulturæ vel mortis affirmant, ex vicinis et adhuc recentibus gestis priora et vetera convincuntur, cum docuerimus adorari ab eis eos, quos etiam homines ipsi et defunctos vel potius punitos esse profitentur, verbi gratia ut Syri Adonem, Ægyptii Osirin (49), Ilienses Hectorem (50), apud Leuconessum Achillem (51), apud Pontum Patroclum (52), apud Rhodum Alexandrum Macedo-

COTELERII NOTÆ.

(38) Thalam Ætnam. Palicorum, non Paliscorum, matrem dictam fuisse ab aliis Thalam, ab aliis Ætnam discimus ex Stephano in Παλιχῇ, et Servio ad Æneid. ix. Quare videtur hoc loco alterutrum solummodo nomen ad textum pertinere, aliud vero esse glossema marginale. Certe Gallica interpretatio solius Thalæ mentionem facit.

(39) Imandram Geneani. Codd. Sorb. et Th., Mandam Gegeneam. Reg. et Pet., Imandam Geneam, Candel. Immandam Gegeneam, Clementinorum v. 13, Εἴμα τῇ γηγενεῖ. Ex quibus suspicor Rufinum audientem a lectore suo Εἴμαν τὴν γηγενέα, verlisse Imandam Gegeneam, cum debuisset, Imam terrigenam.

(40) Cassiopeiam. Addunt codd. nostri sex: mutatus in virum ejus Phœnicem; recte, ut patet ex Clementinis, ac ex Scholiaste Apollonii ad Argonaut. lib. ii, 178.

(41) Ex Larisse. Tityonis, seu potius Tityi matrem alii Elaram vocant.

(42) Ipsius denique parricidæ, etc. Cæsarii locus Dialogo 2, Respons. ad Interrogat. 112, qui ex hoc formatus videtur, pessime acceptus fuit a librariis: Οὐ θεῶν, ἀλλὰ σποδῶ προσκυνουσι, διὰ τοῦ πατρὸς τοῦ καὶ τῶν οἰκείων τέκνων τοὺς γάμους φθειραντοῦς, καὶ ἐν τάφῳ παρὰ κρίσει φθαρέντος, ὅπερ οὐκ ἔστι θεοῦ. Adeone difficile erat videre, παρὰ Κρησι? Non Deum, sed cinerem adorant, in parricida, eo qui liberorum suorum matrimonia corruptit, atque in sepulcro apud Cretenses computruit; id quod non est Dei. Sed et forsitan legendum Διὸς pro διὰ.

(43) Mercurii, apud Hermopolim. Hinc Cæsarius loco citato: 'Εν μὲν τῇ Ἑρμοπολὶ τὸν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀνερμηγεύον Ἑρμῆν εἰς κόλιν διαλυθέντα. Hermopolim quidem Mercurium cujus exponi oratione flagitia nequeunt, redactum in pulverem.

(44) Cypriæ Veneris apud Cyprum. Cæsarius ibidem: 'Εν δὲ Κύπρῳ τὴν Κύπριν, Κύπρῳ ἐν τάφῳ κα-

μὲν. Martyrium S. Ignatii: 'Αφροδίτης ὁ τάφος ἐν Πάφῳ δείκνυται.

(45) Martis in Thracia. Pergit Cæsarius: 'Εν δὲ Θράκῃ Ἀρην, τὸν τῆς ἀρᾶς ἐπώνυμον. In Chronico Alexandrino, pag. 88: Καὶ ἐλθὼν ἐν τῇ Θράκῃ ἐκτὶ τελευταίῃσας κείται.

(46) Liberi apud Thebas. Cæsarius: 'Εν Θήβαις Διόνυσος. Vide Clementina, hom. 5, c. 25.

(47) Herculis, apud Tyrum ubi igni crematus est. In Vita S. Ignatii apud Bollandum: Hercules igni consumptus est in Tyro. Arnobius lib. i: Thebanus aut Tyrius Hercules; hic in finibus sepultus Hispaniæ, flammis alter concrematus Æleis. Apud Cæsarium: 'Εν Τύρῳ Ἡρακλῆς, μάλλον δὲ Ἡράκλῃς πυρρᾶλωτος γενόμενος διὰ κακίαν, ὑπὸ τῶν ἀθέων ἐκθειάζεται: qui locus, modo sanus sit, ita ex Etymologico magno intelligendus videtur, quod Ἡρακλῆς potius sit ἐν ἡρᾷ seu ἐρᾷ ἀκλεῆς, in terra inglorius, quam ἡρᾶς seu ἑρᾶς κλέος, terræ gloria.

(48) In Epidauro, Æsculapii. 'Εν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπίος. Cæsarius. Lege Pausaniæ Corinthiaca.

(49) Syri Adonem. Ægyptii Osirin. Cæsario: Καὶ Σύροι μὲν οἱ φερώνυμοι συρφετοί, τὸν τοῦ ἄδου ἐπώνυμον Ἀδωνιν ἐξεθείλασαν κακῶς. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν συρόμενον καὶ γεωπετὴ Ὀσίριν.

(50) Ilienses Hectorem. Id quoque traditur ab Athenagora in Legatione pro Christianis; et a Cæsario. Sed apud hunc τὸν Νέκτορα pro τὸν Ἐκτορα perperam ediderunt.

(51) Apud Leuconessum Achillem. In Clementinis. Ἀχιλλῆα ἐν Λεύκῃ τῇ νήσῳ. Notissima est hæc Achilles insula Leuce, seu Achillea, et Macaron, Μακάρων. Non intelligo autem quid sit Ἰταχὸν in his Cæsarii, οἱ ἐν Λεύκῃ τῇ νήσῳ τὸν Ἰταχὸν Ἀχιλλῆα. Substitui posset, ἀέλχακον.

(52) Apud Pontum Patroclum. Simili modo legat Cæsarius. Πόντιοι, inquit, τὸν πετραλέον Πά-

nem (53), multosque alios per diversa loca singuli ut deos colunt et adorant, quos homines mortuos fuisse non dubitant. Unde consequens est etiam priores simili errore prolapsos, mortuis hominibus, qui forte potentiae aliquid vel artis habuerant, maximeque si phantasiis magicis in stuporem stolidos homines adduxerant, honorem contulisse divinum.

XXVI. Jam hinc additum est, ut et poetæ elegantia verborum commenta erroris ornarent, et suavitate dicendi immortales effectos esse ex mortalibus persuaderent; imo et amplius aliquid, ex hominibus aiunt stellas fieri, et arbores, et animalia, et flores, et aves fontesque ac fluvios, et ni verboritas videretur, omnes pene stellas, quas ex hominibus effectas asserunt enumerare vel arbores vel fontes ac fluvios possem; exempli tamén causa singula saltem ex singulis memorato. Andromedam Cephei in stellam dicunt esse conversam, Daphnen Ladonis fluvii filiam in arborem commutatam, Hyacinthum Apollinis dilectum in florem, Callisto in sidus quod Arc-ton vocant, Progen et Philomelam cum Tereo (54) in aves, Thysben apud Ciliciam in fontem, et Pyramum inibi in fluvium resolutos, omnesque pene, ut dixi, vel stellas, vel arbores, fontesque ac fluvios, floresque et animalia, vel aves, aliquando homines fuisse confirmant.

XXVII. At Petrus hæc audiens ait: Ergo secundum ipsos, antequam homines mutarentur in stellas, vel cætera quæ enumeras, et cælum sine stellis erat et terra sine arboribus et animalibus, nec fontes, nec flumina, nec aves erant; et quomodo ipsi homines vixerunt sine his, qui in hæc postmodum mutati sunt, cum constet nec potuisse prorsus sine his vitam ducere homines in terris? Et ego respondi: Sed ne ipsum quidem cultum deorum suorum observare consequenter norunt; unusquisque enim eorum quos colunt, habet aliquid sibi dicatum, a quo debent se continere cultores, utpote Minervæ olivam, Jovi capram ferunt dicatam, Cereri semina, Libero vinum, Osiri aquam (55), Hammoni arietem, Dianæ cervum, Syrorum dæmoni piscem et columbam, Vulcano ignem; et unicuique, ut dixi, est aliquid proprie dicatum, a quo oportebat abstinere se cultores ad honorem eorum quibus dicata sunt. Nunc autem singuli ab uno aliquo se observantes, pro unius honore cæteros omnes iratos habent; quos utique si

A placare velint, pro honore omnium abstinere se ab omnibus oportebat, ut ante diem iudicii iusta a semetipsis sententia condemnati, morte miserrima per inediam deperirent.

XXVIII. Verum ad propositum revertamur. Quæ malum! ratio est, imo quæ amentia mortalium possidet mentes, ut hominem quem impium, sceleratum, profanum, Jovem dico, incestum, parricidam, adulterum non solum sciunt esse, sed et publice in theatris cantant, hunc ut deum colant et adorent? Aut si pro his gestis deus esse meruit, ergo et si quos audiunt homicidas, adulteros, parricidas, incestos etiam nunc debent ut deos adorare. Sed quod in aliis execrantur, scire omnino non possum cur in illo venerentur. Et Petrus respondit: Quoniam te nescire dicis, discere a me cur in illo facinorosa gesta venerentur; primo quidem, ut cum ipsi similia egerint, acceptos se ei futuros sciant, utpote quem imitantur in flagitiis; secundo, quod hæc litteris scite recondita et versibus eleganter inserta veteres reliquerunt. Et nunc puerilis eruditionis obtentu, cum eorum notitia teneris et simplicibus adhæserit mentibus, revelli ex eis atque abjici difficulter potest.

XXIX. Hæc cum dixisset Petrus, Niceta respondit: Non putes, domine mi Petre, non habere eruditos quosque gentilium verisimilitudines quasdam, quibus astruant hæc quæ culpabilia videntur et probrosa: quæ quidem ego non ut confirmans errores eorum dico (absit enim a me, ut hoc vel ad cogitationem meam veniat), sed tamen scio esse apud prudentiores ipsorum defensiones quasdam, quibus astruere et colorare solent hæc quæ videntur absurda. Et si tibi placet, ut aliqua ex his proferam, quæ ex parte aliqua retineo, ut jubes faciam. Cumque Petrus permisisset, Niceta hoc modo cæpit:

XXX. Omnis sermo apud Græcos, qui de antiquitatis origine conscribitur, cum alios multos, tum duos præcipuos auctores habet, Orpheum et Hesiodum. Horum ergo scripta in duas partes intelligentiæ dividuntur, id est, secundum litteram et secundum allegoriam; et ad ea quidem quæ secundum litteram sunt, ignobilis vulgi turba confluit, ea vero quæ secundum allegoriam constant, omnis philosophorum et eruditorum loquacitas admirata est. Orpheus igitur (56) est, qui dicit primo fuisse

D chaos sempiternum, immensum, ingentum, ex

COTELERII NOTÆ.

τροχλον ἀπεθέωσαν. Sed malim, *Opuntium* aut *Opuntem*, ex *Clementinis*, Πάτροχλον Ὀπουντίοι. Opuntius enim erat Patroclus.

(53) *Apud Rhodum Alexandrum Macedonem*. Joculariter apud Cæsarium, Ῥόδιοι τὸν εἰκήμαχον Μακέδονα, verterunt, *Rhodium Icemachum Macedonem*. Tu serio, temerarium pugnatorem intellige.

(54) *Progenem et Philomelam cum Tereo*. Legatur velim elegans Epistola Gregorii Nazianzeni, prima numero, noteturque eam epistolam in codice Vindobonensi, Lambeciano 75, *Theologicorum Græcorum*, tribui Basilio, perperam: ms. autem Regio 1474 titulum habere: Πρὸς Κελεύσιον ἄρχοντα, ἡνίκα ἐν Γλαμίδι (f. τῇ Δαμίδι: ex epist. 99) ἡσύχασεν.

(55) *Osiri aquam*. Quia per Osiridem aquam intelligebant; μεταλαμβάνουσι, τὸν μὲν Ὀσίριν εἰς ὕδωρ, τὴν δὲ Ἰσιν εἰς γῆν. Origenes, v in *Celsum*, p. 65; seu τὸ ὕγρον, in Sallustio philosopho *De diis et mundo* c. 4; seu Nilum, teste Heliodoro lib. ix, post *Ælianum* lib. i, *De natura animalium*, c. 46, *Plutarchum De Iside ac Osiride*, atque Eusebium *Præparat. evang.* lib. iii, c. 11. Videantur *Clementina* hom. vi, n. 9.

(56) *Orpheus igitur*. De Orphei doctrina inter alia lege Græcum fragmentum Timothei Chronographi in Eusebii *Chronicis* paulo post initium, atque ex eo corrige Cedrenum pag. 46, ubi pudendo scripturæ errato Orpheus dicitur ὁ Βρωώσιος, qui Ὀδρυσίος erat.

quo omnia facta sunt; hoc sane ipsum chaos non tenebras dixit esse, non lucem, non humidum, non aridum, non calidum, non frigidum, sed omnia simul mista, et semper unum fuisse informe; aliquando tamen quasi ad ovi immanis modum, per immensa tempora effectam peperisse ac protulisse ex se duplicem quamdam speciem, quam illi masculofeminam vocant, ex contraria admistione huiusmodi diversitatis speciem concretam; et hoc esse principium omnium, quod primum ex materia puriore processerit, quodque procedens discretionem quatuor elementorum dederit, et ex duobus quæ prima sunt elementis fecerit cælum, ex aliis autem terram, ex quibus jam omnia participatione sui invicem nasci dicit et gigni. Hæc quidem Orpheus.

XXXI. Subjungit autem his et Hesiodus, post chaos statim cælum dicens factum esse et terram, ex quibus ait progenitos illos undecim, quos interdum et duodecim dicit (57), ex quibus sex mares, quinque feminas ponit; nomina autem dat maribus: Oceanus, Cæus, Crius, Hyperion, Iapetus, Cronus, qui et Saturnus; item feminis: Thia, Rhea, Themis, Mnemosyne, Thetys, quæ nomina per allegoriam hoc modo interpretantur: numerum quidem undecim vel duodecim, ipsam dicunt primam naturam, quam et Rheam a fluendo dictam volunt; reliquos autem decem accidentia ejus dicunt quas et qualitates appellant; duodecimum tamen addunt et Cronum quem apud nos Saturnum dicunt; hunc pro tempore accipiunt. Saturnum ergo et Rheam tempus ponunt et materiam, quæ ubi cum humido et arido et calido et frigido tempore fuerint admista, omnia generant.

XXXII. Hæc ergo, inquit, primo omnium tempore multo concretam genuit quamdam quasi bullam, quæ ex spiritu qui in aquis erat, paulatim collecta intumuit, et aliquanto tempore circumacta per superficiem materiæ, ex qua quasi ex vulva processerat, rigore frigoris obdurata et glacialibus augmentis semper increscens, abrupta tandem demergitur in profundum, ac pondere ipso pertracta in infernum descendit, et quia invisibilis facta est, Aides appellata est, qui et Orcus vel Pluto nominatur. Cumque de superioribus mergeretur in inferna, locum confluendi humido præbuit elemento, et pars crassior, quæ est terra, aquis cedentibus patefacta est.

A Hanc ergo aquarum libertatem, quæ prius bulla obtegente premebatur, postquam illa inferni sortita est locum, Neptunum esse appellatam. Post hoc cum elementum frigidum per concretionem glacialis bullæ ad inferiora fuisset absorptum, et aridum fuisset humidumque discretum, nullo jam impediendo, elementum calidum ignis utpote vigore et levitate ad superiora convolvitur aeris, spiritu et procella subvectum. Hanc ergo procellam, quæ *καταιγίς* Græce appellatur, ægem, id est capram dixerunt, et ignem qui ad superna conscendit, Jovem; et ideo eum capra subvectum conscendisse Olympum dicunt.

XXXIII. Ipsum vero Jovem Græci quidem a vivendo vel vitam dando, nostri a juvando nominatum volunt. Hanc ergo esse viventem substantiam ferunt, quæ in superioribus posita, vi caloris velut cerebri ambitu ad se trahens cuncta, et cujusdam temperamenti moderatione componens, de capite dicitur genuisse sapientiam, quam Minervam vocant, quæ a Græcis *Ἀθήνη* propter immortalitatem (58) nominata est; quæ quia pater omnium per sapientiam suam cuncta condidit, et ex ipso capite ejus et principali omnium genita dicitur loco, et temperata admistione elementorum universum formasse mundum et adornasse perhibetur. Igitur species quæ materiæ inditæ sunt, ut fieret mundus, quia vi caloris constringuntur, Jovis viribus contineri dicuntur. Quæ quoniam sufficienter se habent, nec ultra addi sibi indigent aliquid novi, sed unumquodque seminis sui posteritate reparatur, vincit esse a Jove Saturni manus dicuntur: quia nihil novi jam, ut dixi, ex materia tempus producit, sed calor seminum secundum sui speciem cuncta restituit, nec ultra Rheæ partus, hoc est propago materiæ fluentis, ascendit, et ideo ipsam primam elementorum divisionem abscisionem Saturni nominant, quasi qui ultra mundum generare non possit.

XXXIV. Nam de Venere hoc modo allegoriam tradunt: Ubi, aiunt, ætheri subjectum est pelagus, cum percussus aquis splendor cœli gravior refulisset, venustas rerum quæ ex aquis pulchrior apparuerat, Venus nominata est (59), quæ ætheri tantam fratri suo sociata, quod concupiscibile decus effecerit, Cupidinem genuisse memorata est. Hoc

COTELERII NOTÆ.

(57) Illos undecim, quos interdum et duodecim dicit. Theogoniæ vers. 133, etc. *Ὠκεανόν, Κόϊον, Κρόνον, Ὑπερίωνα, Ἰαπετόν, Θέταν, Πέταν, Θέμιν, Μνημοσύνην, Φοίβην, Τηθύν, Κρόνον*. Supra c. 17 et Clementinorum homil. vi, n. 2, duodecim ponuntur. Diodorus Siculus lib. v enumerat undecim, *Κρόνον, Ὑπερίωνα, Κόϊον, Ἰαπετόν, Κρίδον, Ὠκεανόν, Πέταν, Θέμιν, Μνημοσύνην, Φοίβην, Τηθύν*. Apollodorus lib. 1, tredecim, *Ὠκεανόν, Κόϊον, Ὑπερίωνα, Κρόνον, Ἰαπετόν, Κρόνον, Τηθύν, Πέταν, Θέμιν, Μνημοσύνην, Φοίβην, Διώνην, Θέταν*. Orpheus denique quatuordecim, *Θέμιν, Τηθύν, Μνημοσύνην, Θέταν, Διώνην, Φοίβην, Πέτην, Κόϊον, Κρίδον, Φόρκυον, Κρόνον, Ὠκεανόν, Ὑπερίωνα, Ἰαπετόν*.

(58) *Ἀθήνη*, propter immortalitatem. Fulgentius: Minerva denique et *Ἀθήνη* Græce dicitur, quasi *ἀθάνατος παρθένος*, id est immortalis virgo.

(59) Venustas rerum, quæ ex aquis pulchrior apparuerat, Venus nominata est. Habes hic quoque Rufiniana Clementinis, Græca Latinis non inscite. Ut enim Venus a venustate dicatur, quod etiam tradit Firmicus, refellit vero Cicero; *Ἀφροδίτη* alterius originis est, ab *ἀφρώ* spuma, ut vulgo sentiunt, utque colligitur ex cap. 20 hujus libri. Macrobius 1 Saturnal. 8: Venerem, quæ a spuma undæ coaluit, Aphrodite nomen accepit. Vide Clementina, hom. 6, c. 13.

ergo modo per allegoriam Cronum quidem, qui est Saturnus, tempus esse, ut diximus, tradunt. Rheam materiam, Aiden, id est Orcum, inferni profundum, Neptunum aquam, Jovem ætherem, id est caloris elementum, Venerem venustatem rerum, Cupidinem concupiscentiam, quæ inest rebus omnibus, per quam posteritas reparatur, vel etiam rerum ratio quæ sapienter inspecta delectat. Hera, id est Juno, aer iste medius, qui de cœlo usque ad terram descendit, ponitur. Dianæ, quam ipsam Proserpinam dicunt, aerem inferne tradunt. Apollinem ipsum etiam solem dicunt, circumeuntem polum; Mercurium verbum, quo ratio de singulis quibusque reddatur; Martem intemperatum ignem, qui cuncta consumat. Sed ne singula enumerando immoremur, ad hanc allegoriæ speciem de unoquoque eorum quos colunt, hi quibus seeretior de talibus inest peritia, honestas sibi videntur et justas reddere rationes.

XXXV. Hæc cum Niceta dixisset, Aquila respondit: Valde mihi videtur, quisquis ille est auctor et inventor horum, impius exstitisse, si hæc quæ grata et honesta videntur abscondit, et superstitionis suæ ritum in dedecorosis et turpibus observantiis collocavit, cum ea quæ secundum litteram scripta sunt, manifeste inhonesta sint et turpia, et tota religionis eorum observantia in ipsis constet, ut per hujusmodi scelera et impietates deos suos quos colunt, doceant imitari. Nam in istis allegoriis quæ eis utilitas erit? quæ quamvis honestæ finguntur, nullus tamen ex eis aut usus ad cultum pervenit aut ad mores emendatio

XXXVI. Unde magis constat, quod prudentes viri cum viderent communem superstitionem tam probrosam esse, tam turpem, nec tamen corrigendi modum aliquem vel scientiam didicissent, quibus potuerunt argumentis et interpretationibus conati sunt res inhonestas honesto sermone velare, et non, ut dicunt, honestas rationes inhonestis fabulis occultare; quod si esset, nunquam utique ipsa eorum simulacra atque ipsæ de eis picturæ cum suis vitis et criminibus formarentur. Non cygnus adulter Leda, nec taurus formaretur Europæ, et in mille monstra eum, quem putant meliorem omnibus, verterent. Quod utique si magni et sapientes qui sunt apud eos viri, fictum scirent esse, non verum, nonne impietatis arguerent et sacrilegii eos, qui ad injuriam deorum hujusmodi aut picturam ponerent aut sculperent simulacra? Denique regem temporis sui depingant in bovis forma, vel anseris, vel formicæ, vel vulturis, et scribant super regis sui nomen, atque hujusmodi vel statuam vel imaginem collocent; et injuriam facti sentient et vindictæ magnitudinem.

XXXVII. Sed quoniam vera hæc magis sunt, quæ publica turpitudine testatur, et ad excusationem a viris prudentibus sermonibus honestis quæsitæ sunt et concinnata velamina, idcirco non solum non prohibentur, sed et ipsis mysteriis Saturni filios de-

vorantis, et occultati pueri per Corybantum et cymbala et tympanorum sonitus, exprimuntur imagines. De abscisione vero Saturni, quæ major erit probatio veritatis, quam ut in honorem dei sui, simili infelicitatis sorte abscondantur etiam cultores? Cum ergo hæc manifeste cernantur, quis tam exigui sensus, imo tam stolidi invenietur, cui non palam sit, hæc magis vera esse de infelicibus diis, quæ infeliciores cultores etiam corporum suorum vulneribus et abscisione testantur?

XXXVIII. Quod si, ut dicunt, hæc ita honeste et pie gesta tam inhoneste ritu ministrantur et impio, sacrilegus profecto est, quisquis ille vel ex initio hæc tradidit, vel nunc male tradita persistit implere. Quid autem et de libris dicimus poetarum? Nonne oportuerat eos, si honesta et pia deorum gesta turpibus fabulis infamarunt, abjici protinus atque in ignem dari, ne persuaderent teneræ adhuc ætati puerorum, Jovem ipsum deorum principem, parricidam erga parentes, incestum erga sorores et filias, impurum etiam in pueros exstitisse, Venerem cum Marte adulteros, et omnia illa quæ jam superius dicta sunt? Aut quid tibi videtur, domine mi Petre?

XXXIX. Tunc ille respondit: Certus esto, dulcissime Aquila, quia omnia per bonam Dei providentiam gesta sunt, ut non solum infirma et fragilia, verum et turpis esset causa quæ futura erat contraria veritati. Si enim validior et verisimilior fuisset erroris assertio, haud facile quisquam qui in eo deceptus esset, ad iter veritatis rediret. Si enim nunc, cum tam multa probra et dedecora de diis gentium proferuntur, vix aliquis turpem derelinquit errorem, quanto magis si esset ibi aliquid honestum et verisimile? Difficulus namque transfertur animus ab his, in quibus a prima ætate præventus est; et ob hoc, ut dixi, divina Providentia factum est ut erroris substantia et infirma esset et turpis. Sed et cætera omnia simili modo competenter et commode dispensat divina Providentia, licet nobis ignorantibus rerum causas bonæ et optimæ dispensationis divinæ non liqueat ratio.

XL. Cum hæc Petrus dixisset, ego Clemens Nicetam rogabam, ut aliqua de allegoriis gentilium quas diligenter attigerat, agnoscendi gratia exponeret; utile enim est, ut quando cum gentilibus disputamus, etiam ista nos minime lateant. Et Niceta: Si, inquit, permittit dominus meus Petrus, possum dicere. Tum Petrus: Hodie, inquit, permisi vobis dicere adversum gentiles, ut nostis. Et Niceta ait: Dic ergo, Clemens, de quibus audire velis. Cui ego aio: Quomodo tradunt de deorum cœna gentiles, quam in Pelei nuptiis habuerunt et Thetidis, quem dicunt esse Paridem pastorem, et quas ponunt Junonem, Minervam et Venerem, quæ apud eum judicantur, quemve Mercurium, vel quod malum, et cætera quæ per ordinem consequuntur, enarra nobis.

XLI. Tum Niceta: Cœnæ deorum causa hoc

modo se habet. Convivium mundum tradunt, dis-
cumbendi ordinem deorum stellarum positionem;
quos Hesiodus cœli et terræ primos filios nominat,
in quibus sex mares et sex feminas ad duodecim
signorum numerum referunt, quæ universum cir-
cumeunt mundum. Dapes autem convivii rationes
esse et causas rerum tradunt dulces et concupis-
cibiles, quæ qualiter regatur et gubernetur hic
mundus, ex signorum positione et astrorum cursi-
bus colliguntur. Ad libertatis tamen convivii modum
dicunt ista constare, pro eo quod potestatem habeat
uniuscujusque sensus, si velit degustare aliquid ex
hujusmodi scientia aut si nolit; et sicut in convivio
nemo cogitur, sed vescendi libertas penes unum-
quemque est, ita et philosophandi ratio pendet in
voluntatis arbitrio. Discordiam concupiscentiam
carnis dicunt, quæ insurgit adversum propositum
mentis et philosophandi impedit studium; ideo
denique et tempus illud esse aiunt, in quo de nu-
ptiis agitur. Peleum vero et Thetidem nympham,
aridum et humidum ponunt elementum, ex quorum
admistione substantia corporum constat. Mercu-
rium verbum esse tradunt, per quod sensui doc-
trina confertur, Junonem pudicitiam, Minervam
fortitudinem, Venerem libidinem dicunt, Paridem
sensem. Si ergo, aiunt, accidat in homine barbarum
esse et imperitum sensum, et rectum iudicium
nescientem, sprete pudicitia et virtute, libidini pal-
mam, quod est malum, dabit, per quod non solum
sibi, sed et civibus et universæ genti subversio et
perniciēs aderit. Hæc ergo licet illis componere ex
qualibet materia visum sit, tamen aptari ad omnem
hominem possunt, quia si quis pastorem et rusticum
atque imperitum habeat sensum nec velit erudiri, ubi
corporis calor de libidinis suavitate suggererit,
continuo, eporetis studiorum virtutibus et scientiæ
bonis, ad voluptates corporis animum confert. Et
hinc est unde impacata bella consurgunt, urbes
ruunt, patriæ concidunt, sicut et Paris, rapta He-
lena, ad mutuum Græcos et barbaros armavit
exilium.

XLII. Et Petrus, collaudans prosecutionem ejus,
ait: Multas, ut video, ingeniosi homines ex his quæ
legunt verisimilitudines capiunt, et ideo diligenter
observandum est, ut lex Dei cum legitur, non se-
cundum proprii ingenii intelligentiam legatur. Sunt
enim multa verba in Scripturis divinis, quæ possunt
trahi ad eum sensum, quem sibi unusquisque sponte
præsumpsit; quod fieri non oportet. Non enim
sensem quem extrinsecus attuleris alienum et extra-
neum debes quærere, quem ex Scripturarum au-
toritate confirmes, sed ex ipsis Scripturis sensum
capere veritatis; et ideo oportet ab eo intelligen-
tiam discere Scripturarum, qui eam a majoribus
secundum veritatem sibi traditam servat, ut et
ipse possit ea quæ recte suscepit, competenter as-
serere. Cum enim ex divinis Scripturis integram
quis susceperit et firmam regulam veritatis, absur-
dum non erit, si aliquid etiam ex eruditione com-
muni ac de liberalibus studiis, quæ forte in pueri-

tia attingit, ad assertionem veri dogmatis conferat,
ita tamen ut ubi vera didicit, falsa et simulata
declinet.

XLIII. Et cum hæc dixisset, ad patrem nostrum
respicens, ait: Tu ergo, senex, si quidem saluti
animæ tuæ consulis, ut cum corpore fuerit resoluta,
pro brevi hac conversione requiem inveniat sem-
pitemam, require de quibusvis et consule, ut pos-
sis si quid in te est dubitationis abjicere. Incertum
enim est etiam juvenibus vitæ tempus, senibus
autem jam nec incertum est; non enim dubitatur,
quin quantumcunque est quod putatur superesse,
breve sit. Et ideo tam juvenes quam senes oportet
de conversione et pœnitentia valde esse sollicitos,
et satagere ut de reliquo ornent animam suam or-
namentis dignissimis, id est dogmatibus veritatis,
decore pudicitæ, splendore justitiæ, candore pie-
tatis, aliisque omnibus quibus comptam decet esse
rationabilem mentem; tum præterea declinare a
consortiis inhonestis et infidelibus, et societates
habere fidelium atque illos frequentare conventus,
in quibus de pudicitia, de justitia, de pietate tra-
ctatur; orare semper Deum ex corde et ab ipso
petere quæ decet a Deo posci; ipsi gratias agere,
veram pœnitentiam gerere præteritorum gestorum;
aliquantulum etiam, si possibile est, per miseri-
cordias pauperum juvare pœnitentiam; per hæc
enim facillior venia dabitur et indulgenti citius
indulgebitur.

C XLIV. Quod si provecioris ætatis sit is qui ad
pœnitentiam venit, eo magis gratias agere debet
Deo, quod postquam fractus est omnis impetus
concupiscentiæ carnalis, scientia veritatis accepta,
nulla ei imminet pugna certaminis, per quam in-
surgentes adversus animum reprimat corporis
voluptates. Superest ergo in agnitione veritatis et
misericordiæ operibus exerceri, ut afferat fructus
dignos pœnitentiæ, nec putet quia in temporis lon-
gitudine documentum conversionis ostenditur, et
non in devotionis ac propositi firmitate. Deo enim
manifestæ sunt mentes, qui non temporum ratio-
nem colligit, sed animorum: ipse enim probat, si
quis ægnita veritatis prædicatione non distulit neque
tempus negligendo consumpsit, sed statim et si di-
ci potest eodem momento, præterita perhorrescens,
futurorum desiderium cœpit et in amorem regni
cœlestis exarsit.

XLV. Propter quod nemo vestrum ultra dissimu-
let nec retro respiciat, sed ad Evangelium regni
Dei libenter accedat. Non dicat pauper, quia cum
dives factus fuero, tunc convertar; non requirit a
te Deus pecuniam, sed animum misericordem et
piam mentem. Neque dives conversionem suam dif-
ferat pro sollicitudine sæculari, dum cogitat quo-
modo dispenset abundantiam frugum; neque dicat
intra semetipsum, *Quid faciam, ubi recondam fru-
ctus meos?* Neque dicat animæ suæ, *Habes multa
bona reposita in annos multos, epulare, latrare;*
nam dicatur ei: *Stulte, hac nocte auferetur abs te*

anima tua, et quæ præparasti cujus erunt? Itaque A festinet ad penitentiam omnis ætas, omnis sexus, omnisque conditio, ut vitam consequatur æternam. Juvenes quidem in eo grati sint, quod in ipso impetu desideriorum cervices suas jugo subjiciunt disciplinæ. Senes et ipsi laudabiles, quia multi temporis consuetudinem, in qua male præventi sunt, pro Dei timore commulant.

XLVI. Nemo ergo differat, nemo cunctetur; quæ enim causa cunctandi est ad bene agendum? aut times, ne cum bene feceris, ibi remunerationem non invenias ut putasti? Et quid senties detrimenti si bene feceris gratis, nonne etiam sola in his sufficeret conscientia? Quod si inveneris ut præsumis, nonne pro parvis magna, et pro temporalibus æterna recipies? verum ego hæc propter incredulos dixi. Nos autem quæ prædicamus, ita se habent, quia nec ailer esse possunt, quæ prophetica voce promissa sunt.

XLVII. Si quis vero cupit examussim veritatem nostræ prædicationis agnoscere, conveniat ad audiendum, et quid sit verus propheta cognoscat, et tunc demum omnis in eo cessabit ambiguitas; si tamen non obstinatis animis resistat his, quæ vera esse compererit. Sunt enim quidam qui quolibet modo ad hoc tantum respiciunt ut vincant, et laudem pro hoc magis quam salutem quærant, quibus non eveniat vel dici aliquid, ne et sermo nobilis patiatur injuriam, et injuriæ suæ reum æterna morte condemnet. Quid enim est in quo adversari prædicationi nostræ quis debeat? aut in quo contra veri honestique fidem sermo prædicationis nostræ deprehenditur? qui dicit honorandum esse Deum et Patrem omnium conditorem, ejusque Filium, qui solus eum et voluntatem ejus novit, cuique soli de omnibus credendum est quæ præcepit; solus enim est lex et legislator et judex justus, cujus lex decernit honor: ndum esse Deum Dominum omnium per vitam sobriam, castam, justam, misericordem, et in ipso solo omnem collocandam spem.

XLVIII. Sed dicet aliquis, etiam a philosophis hujusmodi præcepta dari. Nihil est simile; nam de iustitia quidem ab eis et sobrietate mandatur, sed remuneratorem Deum gestorum bonorum malorumque non norunt, et ideo leges et præcepta eorum accusatorem tantummodo publicum vitant, conscientiam vero purificare non possunt. Quid enim timeat in occulto peccare, qui occultorum esse arbitrum et judicem nescit? Addunt præterea philosophi in præceptis suis, etiam deos qui sunt dæmones honorandos, quod solum, etiamsi in aliis probabiles viderentur, gravissimæ eos potest impietatis arguere et propriis condemnare sententiis, qui unum quidem esse pronuntiant Deum, pro assentatione tamen erroris humani plures mandent colendos. Ajunt autem et illud philosophi, Deum non irasci, nescientes quid dicant. Ira enim mala est, ubi mentem turbat, ut

rectum consilium perdat; illa vero quæ malos puniunt, perturbationem menti non infert, sed unus, ut ita dixerim, idemque affectus est, qui et bonis præmia et malis retribuit pœnam; nam si bonis et malis bona restituat, et simili remuneratione erga pios utatur et impios, injustus potius quam bonus videbitur.

XLIX. Sed ais: nec Deus debuit facere malum. Verum dicis; neque fecit. Sed qui ab eo creati sunt, dum judicandos se esse non credunt, indulgentes voluptatibus suis, a pietate et justitia devoluti sunt. Sed dices: Si justum est punire malos, statim ut male agunt puniri debent. Tu quidem bene festinas; sed ille qui æternus est et quem nihil latet, quanto nullus ei finis, tante et proluxa patientia est, et non ad velocitatem vindictæ, sed ad salutis respicit causas; delectatur enim non tam morte, quam conversione peccantis⁴. Iden denique et sanctum baptisma largitus est hominibus, ad quod si quis venire festinet, et de reliquo maneat emendatus, delentur ex eo omnia peccata, quæ per ignorantiam commissa sunt.

L. Nam philosophi quid contulerunt vitæ mortaliæ, dicendo hominibus non irasci Deum? nempe ut docerent eos nullum habere vindictæ alicujus vel judicii metum, et per hoc tota peccantibus frena laxarent. Aut quid illi humanum genus juvarunt, qui dixerunt non esse Deum, sed casu omnia et fortuito agi? nonne ut hæc audientes homines et arbitantes nullum esse judicem, nullum provisorum rerum, ad omne facinus, quod vel furor vel avaritia vel libido dictasset, neminem verendo præcipites agerentur? Nam illi multum revera juverunt mortalium vitam, qui dixerunt nihil posse sine genesi fieri, scilicet ut unusquisque peccati sui causam genesi ascribens, semetipsum in scelcribus suis pronuntiaret innoxium, dum crimen suum non penitendo diluit, sed solum culpando congeminat. Nam de illis quid dicam philosophis, qui deos colendos esse introduxerunt, et tales deos, quales paulo ante audistis? Quid fuit aliud discernere, nisi ut vitia, nisi ut crimina, nisi ut flagitia colerentur? Pudet miseretque me vestri, si creditis quod indigna hæc essent et impia atque execrabilia, aut non deprehendistis hactenus, aut deprehensa et intellecta mala pro bonis et optimis coluistis.

LI. Tum præterea et illud quale est, quod præsumpserunt nonnulli philosophorum vel de Deo loqui, cum sint mortales, et opinione sola de invisibilibus dicere vel de mundi origine, ubi non aderant cum fieret, vel de fine ejus vel de animarum in infernis dispensatione et judicio, nescientes quia præsentia quidem et visibilia nosse hominis est rationabilis, præterita vero et futura et invisibilia scire, solius propheticæ præscientiæ est. Non ergo hæc conjecturis et opinionibus colligenda sunt, in quibus valde falluntur homines, sed fide propheticæ

⁴ Luc. xii, 17, 19, 20. ⁵ Ezech. xviii, 33

veritatis, sicut se habet hæc nostra doctrina. Nos enim nihil ex nobis loquimur, nec humana æstimatione collecta annuntiamus, hoc enim decipere est auditores; sed veri prophetæ auctoritate nobis tradita et manifestata prædicamus. De cujus præscientia et virtute prophetica, si quis, ut dixi, ad liquidum vult documenta suscipere, sollicitus conveniat, et impiger sit ad audiendum, et evidentes dabimus probationes, quibus vim propheticæ præscientiæ non solum auribus audire, sed et oculis etiam videre ac manu contrectare se credat. De quo cum certam fidem conceperit, jugum justitiæ et pietatis absque ullo labore suscipiet⁷⁷, tantamque in eo sentiet suavitatem, ut non solum nihil ei laboris inesse causetur, verum et amplius aliquid addi sibi desideret et imponi.

LII. Cumque hæc et alia his similia dixisset, et nonnullos ex his qui aderant infirmos et dæmonibus obsessos curasset, gratulantes et Deum collaudantes turbas dimisit, præcipiens eis ut ad eundem locum etiam consequentibus diebus audiendi gratia convenirent. Cumque domi jam inter nos essemus ac præpararemus ad edendum, ingressus quidam nuntiat Appionem Plistonicensem (60) cum Anubione nuper venisse ab Antiochia, et hospitari cum Simone. Tum pater audiens gavisus est, et ait Petro: Si permittis, volo ire et salutare Appionem et Anubionem, quia valde amici mihi sunt; fortassis autem Anubionem etiam suadere potero disputare cum Clemente de genesi. Et Petrus: Permitto, inquit, et laudo quod amicos colis; verumtamen considera, quomodo per providentiam Dei omnia tibi ex sententia concurrant; ecce enim non solum affectio tibi propria, Deo præstante, reparata est, sed et amicorum præsentia procuratur. Et pater: Vere, inquit, adverto ita esse, ut dicis. Et cum hæc dixisset, abiit ad Anubionem.

LIII. Nos autem cum Petro positi per totam noctem interrogando de diversis et discendo ab eo, de-

A lectione ipsa doctrinæ et suavitate verborum per-
vigiles mansimus. Et cum jam auroresceret, Petrus
intuens me ac fratres meos, ait: Miror quid visum
sit patri vestro. Cumque hæc diceret, supervenit
pater et invenit Petrum nobis de se loquentem.
Cumque salutasset, satisfacere cœpit et causam
exponere, ob quam foris mansisset. Nos autem re-
spicientes ad eum expavimus, vultum in eo Simonis
videntes (61), vocem tamen patris nostri audieba-
mus. Cumque refugeremus eum et exsecraremur,
stupebat pater quod tam austere cum eo ageremus
et barbare. Solus tamen Petrus erat, qui vultum
ejus naturalem videbat: qui et ait ad nos: Cur
exsecramini patrem vestrum? Cui nos una cum
matre respondimus: Hic nobis Simon videtur, vo-
cem habens patris nostri. Et Petrus: Vobis quidem
vox ejus quæ maleficiis mutata non est, sola nota
est; mihi autem etiam vultus ejus, qui aliis arte
Simonis mutatus apparet, Faustini patris vestri
notus est. Et intuens patrem ait: Causa quæ conju-
gem tuam conturbat ac filios, hæc est, species vul-
tus in te non videtur illa quæ fuit, sed facies exse-
crandi Simonis in te apparet.

LIV. Et cum hæc diceret, regressus quidam ex
his qui Antiochiam præcesserunt, dicebat ad Pe-
trum: Scire te volo, domine mi Petre, quia Simon
apud Antiochiam publice multa faciens signa et pro-
digia, nihil aliud populo persuasit nisi quæ ad tui
odii pertinent, magum te nominans, maleficum,
homicidam, et in tantum eos adversum te odium
concitavit, ut magnopere desiderent, si te usquam
invenire queant, etiam carnes tuas devorare; et quia
hoc nos qui præmissi sumus, videntes valde com-
motam contra te civitatem, occulte in unum con-
venientes considerabamus quid fieri oporteret.

LV. Cumque nullum videremus exitum rei, su-
pervenit Cornelius centurio, missus a Cæsare ad
præsidem Cæsareæ publici negotii gratia; hunc ac-
cersimus ad nos solum, causamque ei qua noceti

⁷⁷ Matth. xi, 30.

COTELERII NOTÆ.

(60) Appionem Plistonicensem. Epitomes c. 133: Ἀππίων ὁ Πλιστωνίτης; Clementinorum iv, 6: Ἀππίωνα τὸν Πλιστωνίτην. Insigni tamen isti grammatico, qui a Tiberio cymbalum mundi dicebatur, procul dubio nomen fuit Ἀπίων, Apion, ut interdum exhibent codices mss. quibus usi sumus, utque fere semper in Græcis libris scriptum invenies. Sed errarunt aliquando Græci etiam antiquarii. Unde in Tatiano recte quidem p. 164 legitur Ἀπίωνος, at perperam p. 172 excusum est Ἀππίων, cum apud Eusebium *Præpar. evang.*, lib. x, c. 11, in eodem Tatiani loco Ἀπίων cernatur. Quod ad Latinos spectat, Appion potest esse auctorum error, potest esse librarium. Certe in Plinio Apion scribitur. Item in Adonis *Chronico*, in Honorii Augustodunensis *Catalogo*, et in quibusdam mss. ac editionibus *Historiæ* Eusebianæ a Rufino translata, lib. iii, c. 38. Apud Senecam vero, Agellium, Tertullianum, Hieronymum, Josephum Rufini, Haymonem aliosque, cum duplici p ediderunt. Hactenus de nomine. Nunc

de cognomento. Πλιστωνίτην non verterim Plistonicensem, quasi ex patria; sed Plistonice, secutus Plinium et Agellium. Sic autem Apionem cognominarunt quod in certamine litterario sæpe victor exstitisset; quæ est multorum sententia: vel a patre Plistonice; juxta doctissimum Salmasium ad *Inscriptionem Regillæ*, p. 90 et præfatione in librum *De homonymis Hyles Iatricæ*, p. 40 ex his, opinor, Suidæ, Ἀπίων, ὁ Πλιστωνίτης. Verum cum Suida Salmasium refellunt Justinus Martyr *Cohortatione ad Græcos*, p. 9, et Africanus apud Eusebium cum lib. x *Præparat. evang.*, c. 10, tum Χρονικῶν λόγῳ πρώτῳ, pag. 26, dum Apioni patrem dant Posidonium.

(61) Vultum in eo Simonis videntes, etc. Indiligens est in hujus loci et fabellæ commemoratione Hincmarus, relatus in Testimoniis Veterum. Lege etiam Cedrenum p. 173, et Anastasium, quæst. 20, p. 242.

essemus exponimus, ac si quid posset, ut juvaret hortamur. Tum ille promptissime repromittit se eum protinus fugaturum, si tamen consilio ejus etiam nos adniteremur. Cumque nos polliceremur impigre cuncta gesturos, ait: Cæsar in urbe Roma et per provincias maleficos inquiri jussit ac perimi, ex quibus plurimi jam perempti sunt. Ego igitur divulgabo per amicos, me ut istum magum caperem venisse, et ob hoc missum a Cæsare, quo etiam hic eam cæteris suis sociis puniatur. Vestri ergo qui cum ipso sunt occulte quasi undecunque audierint, indicent ei quod ego ad ipsum capiendum missus sim, et certum est, quod cum audierit, fugiat: aut si vos aliquid melius videtis, dicite. Quid plura? ita factum est a nostris qui cum ipso erant, explorandi gratia simulati. Ubi didicit Simon ventum esse ad se, tanquam ingens sibi beneficium collatum ab eis accipiens, in fugam versus est. Discedens igitur ex Antiochia, cum Athenodoro huc venit sicut audivimus.

LVI. Hoc ergo visum est nobis omnibus qui præcessimus, ut interim nunc non ascendas Antiochiam, usquequo videamus si illo discedente odium quod de te populo seminavit, aliqua ex parte vacuetur. Cum hæc insinuasset is qui de Antiochia venerat, Petrus respiciens ad patrem nostrum ait: Faustiniane, a Simone Mago transformatus est vultus tuus, sicut apparet; putans enim quod a Cæsare quaereretur ad pœnam, territus fugit et suum vultum tibi imposuit, si forte tu pro ipso capereris et ad mortem duci posses, ut filiis tuis tristitiam moveret. Pater vero ubi hæc audivit, cum lacrymis exclamans: Recte, inquit, æstimasti, Petre, nam et Anubion quia mihi valde amicus erat, sub mysterio quodam mihi indicare cœperat de insidiis ejus, sed infelix non credebam, quia nihil in eum commiseram mali.

LVII. Cumque omnes una cum patre tristitia et lacrymis ageremur, interea et Anubion venit ad nos, indicans nobis Simoneum fugisse per noctem, Judæam petentem. Videns autem patrem nostrum plangentem et lamentantem se ac dicentem: Infelicem me, qui eum magum audiens non credebam; quid mihi misero accidit, ut una die recognitus ab uxore et filiis, lætari non potuerim cum eis, sed ad priores miseras quas in errore pertuli, revolutus sim? Mater autem multo gravius sparsis et laceratis crinibus plangebatur; nos quoque in permutatione vultus patris stupentes quasi attoniti eramus et amentes, nec quid rei esset intelligere poteramus. Sed et Anubion omnes nos ita videns affligi, velut motus stabat. Tunc Petrus nos intuens filios ejus ait: Mihi credite, quod hic ipse est pater vester; propter quod et moneo vos, ut quasi patrem servetis eum. Dabit enim Deus occasionem aliquam, qua deposito Simonis vultu evidentem patris vestri, id est suam, recuperare possit effigiem.

LVIII. Et ad patrem conversus ait: Ego tibi permissam salutare Appionem et Anubionem, quos

tibi amicos a puero fuisse dixeras, non tamen ut cum Simone loquereris. Et pater: Peccavi, inquit, fateor. Tum Anubion: Et ego, inquit, cum ipso rogo et deprecor te, ut ignoscas seni, viro bono et generoso; seductus est infelix et ludibrio factus a nominato mago; dicam enim quomodo res gesta est: Ubi venit ad salutandos nos, contigit ut in ipsa hora circumstaremus Simonem, audientes eum dicentem quod fugere vellet in ipsa nocte; audisse enim se, quod venerint quidam etiam ad hanc Laodiciæ civitatem, qui eum ex præcepto imperatoris comprehenderent; velle autem se in hunc qui nuper ingressus est Faustinianum omnem convertere furorē. Et ait ad nos: Tantum, inquit, vos facite eum cœnare nobiscum, et ego unguentum quoddam componam, quo cœnatus perungat faciem suam, ut ex eo meum vultum omnibus habere videatur; vos autem herbæ cujusdam succo facies perungemini prius, ut non fallamini de immutatione vultus ejus, ita ut, exceptis vobis, aliis omnibus Simon esse videatur.

LIX. Et cum ille hæc diceret aio ad eum: Et quid tibi ex hoc facto confertur lucrum? Tum Simon: Primo, inquit, ut ipsum comprehendant qui me quaerunt, et me desinant quaerere. Si vero punitus fuerit a Cæsare, ut luctum maximum habeant filii sui, qui, me derelicto, confugerunt ad Petrum et sunt modo adjutores ipsius. Ego autem confiteor tibi, Petre, quod verum est; timui tunc Faustiniانو indicare hæc, sed neque spatium nobis ipse Simon dedit, ut possemus secretius loqui et plenius ei consilium Simonis aperire. Interea circa mediam noctem, Simon Judæam petens aufugit. Deduxit autem eum Athenodorus et Appion, ego autem simulavi inæqualitatem corporis, ut domi remanens facerem hunc velocius ad vos redire, si forte possit aliquo modo occultari apud vos, ne ab his qui Simonem quaerunt comprehensus, ad Cæsarem perducatur et pereat gratis, et nunc sollicitus pro ipso veni videns eum et redire antequam superveniant illi, qui deduxerunt Simonem. Et conversus ad nos Anubion ait: Ego Anubion patris vestri verum vultum video revera, quia perunctus sum prius ab ipso Simone sicut naravi vobis, ut oculis meis vera Faustiniани facies appareret, unde satis stupeo et admiror apertem Simonis Magi, quod vos stantes modo non agnoscitis patrem vestrum. Flentibus autem patre et matre ac nobis omnibus pro his quæ acciderant, motus miseratione etiam Anubion flebat.

LX. Tum Petrus, misericordia permotus, restitutum se promittit faciem patris nostri, dicens ad eum: Audi, Faustiniane, cum nobis prius utilitatis aliquid contulerit error iste transformati vultus tui et ministraverit ad ea quæ volumus, tunc ego veram tibi vultus tui imaginem reddam, si tamen prius quæ a me tibi fuerint imperata, profligaveris. Cumque pater mens impletum se cuncta quæ juberet omni promitteret nisu, tantum ut propriam recuperaret effigiem, Petrus hæc cepit: Ipse auribus tuis

audisti quod unus ex his qui præmissi fuerant, regressus ex Antiochia, nuntiaverit, quomodo Simon ibi positus, turbas adversum me concitaverit, atque in odium mei totam inflammaverit civitatem; magum me et homicidam ac deceptorem confirmans, in tantum ut desiderant, si me videant, etiam carnes meas devorare. Fac ergo quod dico tibi: relinquens apud me Clementem, præcede nos Antiochiam cum conjugue tua et Fausto ac Faustino filiis tuis. Sed et alios mittam tecum, quos mihi videbitur, qui obtemperent his quæ præcepero.

LXI. Cum ergo una cum ipsis Antiochiam veneris, quandoquidem Simon videris, publice stans prædica poenitentiam tuam et dic: Ego Simon denuntio vobis et confiteor me omnia sefellisse de Petro; ille enim neque seductor est, neque magus, neque homicida, neque horum aliquid quæcunque contra eum locutus sum, sed dixi illa omnia furore commotus. Obsecro ergo vos ipse ego, qui dudum causas odii vobis contra eum dederam, ut nihil tale de eo sentiat; sed deponite odium, cessate ab indignatione, quia vere a Deo ad salutem mundi missus est discipulus veri Prophetæ et apostolus. Propter quod suadeo, hortor et moneo ut ipsum audiat, ipsi credatis prædicanti vobis veritatem, ne forte si spreveritis eum, ipsa etiam subito civitas vestra pereat. Quam vero ob causam hæc nunc vobis confitear, indicabo. Hac nocte angelus Dei corripuit me impium, et cur inimicus essem veritatis præconi, vehementissime flagellavit (62). Deprecor ergo vos, ut etiamsi ego ipse post hæc veniens ad vos aliquid tentavero adversum Petrum dicere, ne suscipiatis, nec credatis. Confiteor enim vobis, ego magus, ego seductor, ego deceptor fui, sed poenitentiam ago; licet enim per poenitentiam priora male gesta delere.

LXII. Cum hæc Petrus intimaret patri, ille respondit: Scio quid velis, ne labores ultra; intellexi enim et novi, quid oporteat cum ad locum venero, prosequi. Et Petrus iterum suggerebat ei, dicens: Cum ergo veneris ad locum et videris populum ex sermone tuo converti, et depositis odiis recipere desiderium nostri, mitte et manda mihi, et statim veniam. Cum autem venero, sine mora alienum hunc a te vultum effugabo, et tuum proprium qui tuis omnibus notus est reddam. Et his dictis fra-

A tres meos proficisci cum ipso jubet, ac Matthidiam matrem nostram et quosdam ex familiaribus simul. Sed mater recusabat proficisci simul et aiebat: Quasi adultera mihi futura videor, si vultui Simonis conjuncta sim; quod etsi cogar simul ire, impossibile tamen est ut in eodem lectulo cum ipso jaceam, sed nescio si vel proficisci simul acquiescam. Et cum valde renueret, Anubion hortari eam coepit, dicens: Crede mihi et Petro, sed et ipsa vox non tibi Faustinianum esse persuadet conjugem tuum? quem vere non minus ego diligo quam tu. Denique etiam ego ipse vobiscum veniam. Et cum hæc dixisset Anubion, promisit mater simul se profecturam.

LXIII. Tum ego, Competenter, aio, Deus negotia nostra componit; habemus enim nobiscum et Anubionem astrologum, cum quo si Antiochiam venerimus, de genesi attentius disputabimus. Cumque post medium noctis pater noster cum his quos jusserrat Petrus, et Anubione profectus esset; mane priusquam procederet ad disputandum Petrus, regressi sunt illi qui deduxerunt Simonem, id est Appion et Athenodorus, et venerunt ad nos requirantes patrem meum. Petrus vero ubi cognovit, jussit eos introire. Et cum consedisent, Ubi est, aiunt, Faustinianus? Petrus respondit: Nescimus: vespere enim postquam ad vos venit, ultra nulli suorum visus est; hesterno tamen die mane Simon venit quærens eum, et quia nihil illi respondimus, nescio quid ei visum sit, Faustinianum se esse dicebat. Quod cum ei nemo crederet, fletu et dolens comminabatur perempturum semetipsum, et post hæc abiit ad mare versus.

LXIV. Hæc cum audisset Appion et qui cum ipso erant, ululatum dederunt grandem; dicentes: Quid hoc fecistis, cur non recepistis eum? Et cum vellet Athenodorus dicere mihi quia ipse erat Faustinianus pater tuus, Appion præveniens eum: Comperimus, inquit, a quodam qui cum Simone profectus est, ipso Faustiniæ deprecante eum, pro eo quod nollet filios suos videre, quia Judæi erant (63-64). Nos ergo cum audissemus hæc, venimus eum hic requirere, sed quia hic non est, apparet quia vere dixit qui nuntiavit eum Simone profectum; hoc ergo nuntiamus vobis. Ego autem Clemens ubi intellexi consilium Petri, quia voluerit

COTELERII NOTÆ.

(62) Vehementissime flagellavit. Conferri potest hæc flagellatio cum illa famosa Hieronymi.

(63-64) Quia Judæierant. Ut benigne exponi potest per satis cognitum errorem, quo ethnici primis temporibus in nomine Judæorum Christianos quoque comprehendebant: ita et suspectum esse queat Ebionitæ labis apocryphis Clementinis inspersæ. Confundebant enim Ebionæi Christianismum cum Judaismo. Quocirca prudenter factum a Simeone Metaphraste in Vita Clementis Romani, seu Clementina Epitome, cum quatuor loca homiliæ quartæ Clementinorum mutavit et correxit. Primus lo-

cus exstat c. 7. Ibi de Clemente dicitur: Ὑπὸ βαρδάρου τινὸς, τὴν προσήγορσαν Πέτρου, τὰ Ἰουδαίων ποιεῖν καὶ λέγειν ἠπάτηται. Metaphrastes vero posuit Epitomes c. 46, τὰ Χριστιανῶν. Secundum locum habes c. 43, ὁ δὲ τῶν, ὡς ὑμεῖς φασί, βαρδάρων Ἰουδαίων λόγος, e quo vocem Ἰουδαίων Simeon abstulit, c. 50. Tertium c. 43, quem simili modo circumcidit, c. 51. In quarto denique loco c. 24, Apion notat Clementem προσομιλοῦντα Ἰουδαίοις: at ex emendatione breviantis c. 53, Χριστιανοῖς. Lege homil. xi, c. 16, et alibi.

eis suspicionem dare, quod ab ipsis querendus A esset senex, ut timerent et ingerent, cœpi juvare consilium ejus et aio ad Appionem: Audi, charissime Appion, nos quod bonum credimus, etiam patri tradere volumus; quod si noluerit recipere, sed magis, ut dicis, exhorrescens nos fugit, asperum sit fortasse quod dico, nec nos de eo curamus. Et cum hæc dixissem, quasi exsecrantes crudelitatem meam discedunt, vestigia Simonis, ut sequenti die comperimus, insequentes.

LXV. Interea cum Petrus ex more quotidie populum doceret et virtutes multas ac sanitates efficeret, post dies decem venit quidam nostrorum ab Antiochia missus a patre, annuntians nobis quomodo publice staret pater, Simonem quidem qui in vultu videbatur, accusans, Petrum vero immensis laudibus præferens et omni populo commendans ac desiderabilem faciens, ita ut omnes ex ejus sermone mutati desiderarent eum videre; multos autem tantum in Petri amorem venisse, ut ævirent in patrem quasi in Simonem, et manus ei vellent injicere, velut qui tantum mali commisisset in Petrum; propter quod, aiebat, appropere, ne forte perimatur; in timore enim magno positus velociter misit me, ut sine mora venias, quo viventem eum occupes, simul et crescenti erga tui desiderium civitati opportunus appareas. Aiebat etiam quomodo mox ut urbem Antiochiam pater ingressus esset, quasi ad Simonem omnis populus ad eum collectus est, et cœpit omnibus confiteri publice secundum ea quæ populi restauratio flagitabat; nam quicumque omnes simul nobiles et diversi simul divites ac pauperes convenissent, sperantes aliqua ab eo more solito prodigia posse fieri, omnes hæc voce alloquitur:

LXVI. Diu est quod me Simonem infelicissimum hominum patientia divina sustinet; nam quidquid in me mirati estis, non veritatis ministerio, sed dæmonum mendaciis et artibus gestum est, ut vestram fidem everterem et meam animam condemnarem. Confiteor me omnia de Petro fuisse mentitum; ille enim neque magus neque homicida unquam fuit, sed a Deo ad salutem vestrum omnium missus est, quem si ex hac hora contemnendum putaveritis, certum sit apud vos quod possit ipsa civitas vestra repente deperire. Quæ autem causa sit, ut hæc vobis ultro confitear: ab angelo Dei hac nocte vehementer correptus sum, et cur ei inimicus exstiterim, vehementissime flagellatus. Deprecor ergo vos, ut si ego ipse ex hac hora aperuero os meum contra eum, projiciatis me ab aspectu vestro; ille enim immundus dæmon salutem hominum inimicus per os meum contra ipsum loquitur, ne per eum vos pertingatis ad vitam. Quid enim ars magica per me vobis potuit virtutis ostendere? Canes feci æreos lairare et statuas moveri, figuras mutari hominum et subito ab aspectibus hominum absentari; et per hæc debuistis artem magicam exsecrari, quæ ut vobis miraculum inane prætenderem, animas vestras diabolicis laqueis innodabat,

ne crederetis Petro, qui et languentes in nomine ejus a quo missus est curat, et dæmonas fugat, ac cæcos illuminat, et paralyticis salutem reddit, et mortuos suscitavit.

LXVII. Hæc et his similia multa eo prosequente, exsecrari eum cœpit populus, et dabant fletum et gemitum, quia peccassent in Petrum credentes eum esse magum et impium. Eodem vero die ad vesperam restituta est in Faustini facies propria, et abscessit ab eo aspectus Simonis Magi. Audiens autem Simon vultum suum in eo ad Petri gloriam profecisse, festinus prævenit Petrum et agere cupiens arte sua, ut a Faustini facies ejus similitudo recederet, cum jam hoc juxta verbum apostoli sui Christus impleisset. Videntes autem Niceta et Aquila B post prædicationem necessariam paternam faciem restitutam, gratias agentes Deo, non eum permiserunt ulterius alloqui populum.

LXVIII. Simon autem cœpit licet occulte per amicos suos et familiares ambulare, et amplius Petro derogare quam antea. Tunc omnes expuentes in faciem ejus, expulerunt eum de civitate, dicentes: Tu eris reus mortis tuæ, si ulterius locutus contra Petrum huc tibi credideris esse veniendum. Quibus cognitis, Petrus postera die convenire populos jubet, et uno ex his qui sequebantur eum ordinato eis episcopo, aliis etiam presbyteris, baptizatis quoque plurimis, et omnibus qui erant vexati languoribus vel dæmonibus, sanitati redditis, demoratus ibi aliud triduum, cunctis rite compositis, C valedicens eis, proficiscitur a Laodicia multum desiderabilis Antiochensium plebi; et cœpit per Nicetam et Aquilam tota civitas audire, quia Petrus adventaret. Omnis autem populus Antiochiæ civitatis audiens Petrum venire, occurrerunt ei, et pene omnes majores natu et nobiles, cinere aspersi in capite, poenitentiam agentes, qui contra prædicationem ejus magum Simonem suscepissent.

LXIX. Hæc et his similia prosequentes, offerunt ei vexatos languoribus et dæmoniis fatigatos, paralyticos quoque et diversa pericula patientes; et erat infinita multitudo simul languentium. Quos videns Petrus non solum poenitentiam agere, quod de eo male sensissent per Simonem, verum et tam integram fidem exhibere Deo, ut etiam omnes diversas ægritudines patientes crederent per eum posse salvari, expandit ad cælum manus suas, et cum lacrymis orationem effundens, gratias referens Deo dicebat: Benedicite, Pater prædicande, qui omne verbum et promissum Filii tui adimplere dignaris, ut cognoscat omnis creatura, quia tu solus Deus in cœlo et in terra.

LXX. Hæc et his similia dicens, ascendit in eminentiori loco et jussit ante se poni omnem multitudinem ægrotantium, quos omnes hac voce allocutus est: Similem vobis hominem me esse videntes, nolite putare quod a me possitis recuperare salutem vestram, sed per eum qui de cœlo descendens, ostendit credentibus sibi integram animæ et corporis

medicinam; unde vox vestra testem habeat hunc omnem populum, quia ex toto corde creditis in Domino Jesu Christo, ut sciant etiam se ipsos ab ipso posse salvari. Cumque omnis multitudo infirmantium una voce clamaret, hunc esse verum Deum quem Petrus annuntiat, subito immensum lumen gratiæ Dei in medio plebis apparuit, et coeperunt paralytici currere ad pedes Petri sani, cæci recuperato visu clamare, claudî restaurato gressu gratias agere, languentes recepta sanitate gaudere, nonnulli etiam solo flatu viventes jam sine sensu et sine voce recuperati sunt, omnes quoque lunatici et pleni dæmonibus liberati sunt.

LXXI. Tantam itaque Spiritus sanctus in illa die gratiam suæ virtutis ostendit, ut omnes a minimo usque ad maximum una voce confiterentur Dominum; et ne multis immorer, intra septem dies plus quam decem millia hominum credentes Deo baptizati sunt et sanctificatione consecrati, ita ut omni aviditatis desiderio Theophilus (65), qui erat cunctis potentibus in civitate sublimior, domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecraret, in qua Petro apostolo constituta est ab omni populo cathedra (66), et omnis multitudo quotidie ad audiendum verbum conveniens, credebatur sanæ doctrinæ quam sanitarum efficacitas affirmabat.

A LXXII. Tum ego Clemens cum fratribus meis et matre patrem alloquimur, utrum aliquæ infidelitatis in eo reliquæ remansissent. At ille: Venite, ait, et videbitis coram Petro, quantum in me fidei creverit incrementum. Tunc accedens Faustinianus, proci-
B didit ad pedes Petri dicens: Semina verbi tui quæ ager meæ mentis accepit, jam nata sunt, atque ita ad secundam maturitatem provectora sunt, ut nihil desit, nisi ut a paleis me spiritali illa tua deseces falce et reponas me in horreo Dominico, faciens me mensæ divinæ participem. Tum Petrus cum omni alacritate apprehendens manum ejus, tradidit eum mihi Clementi et fratribus meis, dicens: Sicut tibi patri filios restituit Deus, ita et patrem filii restituunt Deo. Indixit autem jejuniū omni plebi, et
veniente die Dominica baptizavit eum, atque in medio populo ex conversione ejus materiam sumens, omnes casus ejus exposuit, ita ut omnis civitas quasi angelum eum susciperet, et non minorem ei gratiam quam apostolo exhiberet. [78 Quibus cognitis, Petrus postera die convenire populos jubet, et uno ex his qui sequebantur eum, ordinato episcopo, et aliis presbyteris, plurimum quoque populum baptizavit, omnesque qui erant vexati languoribus sanitati restituit.]

⁷⁸ Addita legitur hæc periodus in cod. antiquissimo Bodlej. num. 405, ap. Grabium in *Spicileg. SS. Patr.*, t. I, p. 299.

COTELERII NOTÆ.

(65) *Theophilus*. Qui magna temporum confusione septimus Antiochiæ episcopus esse putatur a Guilhelmo Tyrio lib. IV *Historiæ belli sacri* cap. 9, et a Jac. de Vitriaco cap. 32 *Historiæ Hierosolymitanæ*.

(66) *Petro Apostolo constituta est ab omni populo cathedra*. De hac Antiochena Petri cathedra, ejusque festo agunt Martyrologia ad 22 Februarii, *Legenda Sanctorum* cap. 44; *Gemma animæ* lib. III, cap. 26; Ivo Carnotensis, aliique. In *Itinerario Willebrandi* ab Oldenborg; In hac *Ecclesiæ Antio-*

chiæ monstratur cathedra B. Petri. Inveni quoque hunc titulum in catalogo mss. ecclesiæ S. Petri Bellovacensis: *Sermo S. Clementis papæ in Petri apostolorum principis sessione, qua cathedram instauravit Antiochiæ*. Eum autem catalogum debeo viro natalibus ac virtutibus illustri Antonio Vioni Herovallio, cujus indefessum pro re litteraria promovenda et pro demerendis litteratis studium omnes hodie prædicant, omnes mirantur, nulla ætas non celebrabit atque demirabitur.

APPENDIX MONUMENTORUM

AD

RECOGNITIONES CLEMENTINAS

(GALLAND, *Vet. Patr.*, II, 572.)I. *Ad lib. I, cap. 24.*

S. Clementis episcopi Romæ, qui post apostolum Petrum sedi apostolicæ præfuit, de Spiritu sancto.

Beatus qui oculos clausos aperuit, etc. (67).

Α τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, μετὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἡγησαμένου, εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Μακάριος ὁ κεκλεισμένους ὀφθαλμοὺς ἀνοίξας, κ. τ. λ.

II. *Ad lib. I, cap. 54 (ex codice Regio 1818).*

Expositio accuratissima, quo modo oporteat eum recipere, qui ex Hebræis ad Christianorum fidem accedit.

I. Oportet ut primo publicet ac proscribat quodcunque Hebræis pro legitimo, pro consuetudine et instituto est : deinde ostendat velle se ex toto corde, ac sincera fide Christianismum amplecti : et quidem palam in Ecclesia renuntiet omni cultui Judaico, et cunctis legalibus : anathematizet vero postea quæ excogitata fuerunt contra voluntatem Dei instituta atque mores : sicque aggreget se Christo, et fidei juxta illum : scilicet, sacerdote prius verba faciente ; ipso autem per versuum ordinem respondente, aut ipsius, si sit parvulus, susceptore.

Hæc porro ita habent :

Ego ille, qui hodie ex Hebræis accedo ad fidem Christianorum ; non per vim aliquam, vel necessitatem, timorem, vexationem aut paupertatem, nec ob debitum vel crimen mihi intentatum, neque propter mundanum honorem, beneficia quædam, pecunias aut res mihi a quoquam promissas, non omnino cujuscunque utilitatis causa humane patrocinii, vel ob rixam et contentionem cum quopiam ex hominibus ejusdem mecum fidei susceptam, sive quasi inde volens sumere ultionem de Christianis, tanquam nimirum legis æmulator, vel et ab ipsis injuria affectus ; sed ut ex toto animo et corde Christum ipsiusque fidem diligens ; renuntio universo Hebræo cultui, et circumcisioni, omnibusque legalibus, necnon Azymis, Paschæ, sacrificio Agni, festo Hebdomadarum, Jubilæo, Tubis, Propitiationi, Scenopegiis ac reliquis omnibus Hebræorum festivitatis ; item sacrificiis, precibus, aspersionibus, purificationibus, expiationibus, jeuniis, Sabbatis Neomeniisque, et cibis ac potibus

Ἐκθεσις ἀκριβοστάτη περὶ τοῦ πῶς δεῖ δέχεσθαι τὸν ἐξ Ἑβραίων τῇ τῶν Χριστιανῶν πίστει προσερχόμενον.

Ἐξαγορεύειν αὐτὸν χρὴ πρότερον καὶ θρησκυλεύειν πᾶν νόμιμον Ἑβραϊκὸν, καὶ ἔθος, καὶ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἐνθεὺς δεικνύειν, ὡς ἐξ ὅλης καρδίας καὶ πίστεως εἰλικρινοῦς, Χριστιανίσαι ἠθέλησεν· καὶ ἀποτάσσεσθαι μὲν φανερώς ἐπ' ἐκκλησίας πάσῃ τῇ Ἰουδαϊκῇ θρησκείᾳ, καὶ τοῖς νομίμοις πᾶσιν ἀναθεματίζειν δὲ ὕστερον τὰ ἐπινενοημένα παρὰ γνώμην Θεοῦ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἔθη· καὶ οὕτως συντάσσεσθαι τῷ Χριστῷ, καὶ τῇ πίστει τῇ κατ' αὐτὸν τοῦ ἱερέως δηλαδὴ προτέρου λέγοντος, καὶ αὐτοῦ ἀποκρινομένου κατὰ στίχον, ἢ τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ, εἴπερ ὑπάρχει παιδίον.

Ἐχει δὲ ταῦτα οὕτως.

Ὁ δεῖνα ὁ ἐξ Ἑβραίων σήμερον προσῶν τῇ πίστει τῶν Χριστιανῶν, οὐ διὰ τίνα βίαν, ἢ ἀνάγκην, ἢ φόβον, ἢ ἐπήρειαν, ἢ πέναν, ἢ διὰ χρέος, ἢ ἐγκλημα κατ' ἐμοῦ κινούμενον, ἢ διὰ τιμὴν κοσμικὴν, ἢ εὐεργεσίας τινὰς, ἢ χρήματα, ἢ πράγματα παρὰ τινος ὑπισχνούμενα, ἢ ὅλως διὰ οὐκ ἀνδράποτε ὠφέλειαν, ἢ προστασίαν ἀνθρωπίνην, ἢ δι' ἔριν ἢ φιλονεικίαν πρὸς τίνα γενομένην τῶν ὁμοπίστων μου, ἢ ὡς βουλόμενος ἐντεῦθεν ἀμύνασθαι Χριστιανούς, ὡς ζηλωτὴς ὄντων τοῦ νόμου, ἢ καὶ παρ' αὐτῶν ἀδικηθεὶς· ἀλλ' ὡς ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας τὸν Χριστὸν ἀγαπήσας καὶ τὴν αὐτοῦ πίστιν ἀποτάσσομαι πάσῃ τῇ Ἑβραϊκῇ θρησκείᾳ, καὶ τῇ περιτομῇ, καὶ τοῖς νομίμοις πᾶσι, καὶ τοῖς Ἀζύμοις, καὶ τῷ Πάσχα, καὶ τῇ Θυσίᾳ τοῦ ἁμνοῦ, καὶ τῇ τῶν Ἑβδομάδων ἑορτῇ, καὶ τῷ Ἰωθελαίῳ, καὶ ταῖς Σάλπιγγι, καὶ τῷ Ἰλασμῷ, καὶ ταῖς Σκηνοπηγίαις, καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀπάσαις ἑορταῖς τῶν Ἑβραίων, καὶ ταῖς θυσίαις, καὶ ταῖς προσευχαῖς, καὶ τοῖς βαντισμοῖς, καὶ τοῖς καθαρισμοῖς, καὶ τοῖς ἀγνισμοῖς, καὶ ταῖς

(67) Fragmentum istud post Coutantium subjecimus Clementis Epistolis ad Corinthios, supra. EDIT. PATR.

νηστεύει, καὶ τοῖς Σαββάτοις, καὶ ταῖς Νεομηνίαις, καὶ τοῖς βρώμασι, καὶ τοῖς πόμασιν αὐτῶν· καὶ ἀπλῶς ἀποτάσσομαι παντὶ Ἰουδαϊκῶν νομίμων καὶ ἔθει, καὶ ἐπιτηδεύματι· καὶ ἐπὶ τοῦτοις ἀναθεματίζω τὰς παρὰ Ἰουδαίους αἱρέσεις καὶ τοὺς αἱρετικούς· Σαδδουκαίους, τοὺς λεγομένους δικαίους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημοῦσι, καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἀθετοῦσι, καὶ τοὺς ἀγγέλους ἀποβάλλονται· Φαρισαίους, τοὺς ἀφωρισμένους, οἱ κατὰ δευτέραν καὶ πέμπτην νηστεύοντες, καὶ παρθενίαν ἐπὶ καιροὺς ὠρισμένους ὑποκρινόμενοι, μετέπειτα λύουσι πᾶσαν ἐγκράτειαν, δοξάζουσι δὲ εἰμαρμένην, καὶ τῇ ἀστρολογίᾳ σχολάζουσι· Νασαραίους, τοὺς ἀφηνιαστάς, οἱ τὸν περὶ θυσῶν οὐ παραδέχονται τοῦ Μωσέως νόμον, καὶ διὰ τοῦτο ἐμφύχων ἀπέχονται, καὶ ὅλως οὐ θύουσι· Ὑσσαίους, τοὺς Ἰταμωτάτους, οἱ γραφαῖς ἐτέραις παρὰ τὸν νόμον χρώμενοι, καὶ τοὺς πλείους τῶν προφητῶν ἀποβαλλόμενοι, διδάσκαλον αὐχοῦσιν ἀνθρώπον, Ἠλξὰ καλούμενον, εἰτ' οὖν δύνανται κεκαλυμμένην, καὶ Μαρθῶ, καὶ Μαρθάνην τὰς ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ καταγομένας, ὡς θεὰς τιμῶσιν· Ἡρωδιανούς, οἱ τινες τὸν ἀλλόφυλον βασιλέα τῶν Ἰουδαίων, Ἡρώδην τὸν σκυληκόδρωτον, ὡς Χριστὸν δοξάζουσιν· Ἡμεροβαπτιστάς, οἱ τὰ αὐτὰ φρονούντες τοῖς Φαρισαίοις, δογματίζουσι κατὰ προσθήκην τὸ μὴ δύνασθαι ἀνθρώπον σωθῆναι, ἐὰν μὴ καθ' ἑκάστην ἡμέραν βαπτίζεται· Γραμματεῖς ἦτοι νομοδιδασκάλους, οἱ μὴ θέλοντες κατὰ τὸν νόμον ζῆν, ἀλλὰ περισσεύειν αὐτοῦ, ξυστῶν καὶ ποτηρίων, καὶ πινάκων, καὶ τῶν ἄλλων σκευῶν βαπτισμούς, καὶ πυγμῇ τὰς χεῖρας νίπτειν καὶ τὰ σκεύη πλύνειν ἐπινοοῦσι, καὶ ἀπλῶς πολλὰς παραδόσεις ἰδίας τῷ νόμῳ προστιθέντες, Δευτερώσεις ταύτας καλοῦσιν, ὅσον δευτέρας Θεοῦ νομοθεσίας, καὶ τὴν μὲν πρώτην ψευδῶς ἀναφέρουσιν εἰς τὸν Μωσά, τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὸν Παῦλιν Ἀχιθά, τὴν δὲ τρίτην εἰς Ἀννᾶν τὸν καὶ Ἰούδαν, τὴν δὲ τετάρτην εἰς τοὺς Νασαμναίου (68) υἱούς, οἱ τινες καὶ τὸ Σάββατον ἐν τοῖς πολέμοις ἡθέτησαν. Ταύτας οὖν ἀναθεματίζων τὰς Ἰουδαϊκὰς πάσας αἱρέσεις, καὶ τοὺς αἱρεσιάρχας, καὶ τὰς Δευτερώσεις, καὶ τοὺς Δευτερωτάς, ἀναθεματίζω μετὰ τούτων καὶ τοὺς τὴν ἑορτὴν τελοῦντας τοῦ λεγομένου Μαρδοχαίου κατὰ τὸ πρῶτον Σάββατον τῶν Χριστιανικῶν νηστεῶν, καὶ ξύλῳ δῆθεν τὸν Ἀμᾶν προσηλαύντας, εἰτα μινύοντας αὐτῷ τὸ σταυροῦ σημεῖον, καὶ συγκατακαίοντας, ἀραίς τε παντοίοις καὶ ἀναθέματι τοὺς Χριστιανούς ὑποβάλλοντας.

Ἀναθεματίζω πρὸς τοὺς παλαιούς, Ἀρχираббѣи D καὶ τοὺς νέους τῶν Ἰουδαίων κακοδιδασκάλους, Λάζαρον φημι, τὸν τὴν ἀθεσμον ἑορτὴν ἐξευρόντα τῆς λεγομένης παρ' αὐτοῖς Μονοποδάριας (69), καὶ Ἠλίαν τὸν ἐκείνου κατὰ τὴν δυσσέθειαν οὐκ ἐλάττωσα, Βενιαμίν τε καὶ Ζεβεδαῖον, καὶ Ἀβράμιον, καὶ Συμβάτιον, καὶ τοὺς λοιπούς. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀναθεματίζω, καὶ καταναθεματίζω τὸν παρὰ τῶν Ἰουδαίων προσδοκώμενον ὡς Χριστὸν ἐλεύσεσθαι Μεσίαν, εἰτ' οὖν εἰλημμένον (70), μᾶλλον δὲ Ἀντίχριστον· καὶ ἀποτασσόμενος αὐτῷ συντάσσομαι τῷ ἀληθινῷ

A eorum; et absolute renuntiatio omni Judaicorum legitimorum tum mori, tum instituto. Ad hæc anathemate serio et hæreses quæ apud Judæos inveniuntur, et ipsos hæreticos; Sadducæos, qui justī vocantur, quique Spiritum sanctum blasphemant, mortuorum resurrectionem inficiantur, atque angelos rejiciunt; Phariseos, segregatos qui secunda et quinta feria jejunt, virginitatem per definita tempora simulant, posteaque omnem solvunt continentiam, satum autem prædicant, et vacant astrologiæ; Nazareos, refractarios, qui legem a Moyse de sacrificiis latam non admittunt, ideoque animatis abstinent, nec ullatenus sacrificant; Ossæos, procacissimos, qui aliis a Lege Scripturis usi, et plerosque prophetarum rejicientes, magistro gloriantur homine, cui nomen Elxai, hoc est, virtus abscondita, atque ex genere ipsius ortas mulieres, Marthonem et Marthanam veluti deas colunt; Herodianos, qui alienigenam regem Judæorum Herodem, a vermibus exesum, tanquam Christum celebrant; Hemerobaptistas, qui eadem sentientes cum Phariseis, præterea decent, neminem salvum fieri posse, nisi quotidie lavet: Scribas seu legis doctores, qui non contenti juxta legem vivere, sed volentes plura facere quam illa præscribat, intinctiones urceorum, calicum, discorum ac reliquæ supellectilis excogitant, simulque manus frequenter lavare, et vasa abluere, atque omnino multis traditionibus suis ad legem additis, eas appellant Deuteroces, quasi secundas Dei legislationes; et primam quidem falso referunt ad Moysem, secundam vero ad Rabbi Akibam, tertiam ad Annam qui et Judas dicitur, quartam autem ad Asamonæi filios, qui etiam Sabbatum in præliis violaverunt. Illos ergo anathematizans Judaicas omnes hæreses et hæresiarchas, itemque Deuteroces cum Deuterotis, anathematizo cum illis etiam eos qui festum vocati Mardochei celebrant ad primum Sabbatum Christiani jejunii; et utique ligno Amanem clavis affligunt, deinde ei miscent crucis signum, unaque comburunt, ac omnis generis imprecationibus et anathemati Christianos subjiciunt.

II. Anathematizo præter veteres, Archirabbitas quoque et novos Judæorum malos doctores; Lazaram, inquam, inventorem nefarii festi quod apud illos appellatur Monopodaria; item Eliam illi in impietate nullatenus cedentem; Benjaminum pariter ac Zebedæum, Abramium, Symbatium, reliquosque. Ad hæc omnia anathema et catanathema pronuntio in eum qui a Judæis venturus, ut Christus expectatur, Messiam seu unctum, magis vero Anti-Christum: et renuntians ei, me confero ad verum solumque Christum ac Deum. Credo in Pa.

(68) Νασαμ. Leg. Ἀσαμ. COTEL.

(69) Μονοποδ. Forte quod super uno pede saltarent. Vel a mensis monopodiis. Id.

(70) Εἰλημμένον. Leg. ἡλειμμένον. Id.

item, Filium et Spiritum sanctum, sanctam, consubstantialem et individuum Trinitatem. Confiteor Incarnationem et ad homines adventum unius e sancta Trinitate, scilicet Filii unigeniti ac Verbi Dei, a Patre ante omnia sæcula geniti, per quem omnia facta sunt: cum credo esse Messiam qui a Lege et prophetis prædictus fuit; certumque habeo quod jam in terram venerit propter humani generis salutem; quod vero factus sit homo, nec tamen a propria divinitate excesserit; quod idem vere Deus sit, ac vere homo, absque confusione, mutatione et alteratione, in una persona et duabus naturis; quodque sponte cuncta passus fuerit, et carne crucifixus, divinitate impassibili permanente, sepultus fuerit, ac tertia die resurrexerit, postea in cælum ascenderit, venturusque sit in gloria, ut judicet vivos et mortuos. Credo ac profiteor, sanctam virginem Mariam, quæ secundum carnem illum peperit, et post partum virgo permansit, vere ac proprie esse Dei genitricem, eamque veneror et honoro tanquam vere matrem Dei incarnati, ideoque dominam et heram in gratia factam universæ creaturæ. Adhuc panem et vinum, quæ apud Christianos mystice consecrantur, quemadmodum in divinis sacris sumunt, certus sum, confiteor, credo esse revera corpus et sanguinem Domini Jesu Christi, transmutata per divinam illius potentiam intellectualiter et invisibiliter super omnem naturalem cogitationem, quemadmodum solus ipse novit; sicque ego horum participem me fore assentior, ut vere ac reapse carnis et sanguinis illius, et in sanctitatem animæ et corporis, vitæque æternam, ac regnum celorum atque hæreditatem eorum qui sumunt, si in fide perfecta communicent. Sanctum præterea Christi baptismum, ex puro candidoque animo et corde, fideque sincera accipere flagito, plene persuasus illud vere esse lustrationem quæ mente percipitur, et regenerationem animæ et corporis.

III. Et vero cultu dignam crucem ejusdem veri Christi Deique nostri, velut non amplius interitus ac maledicti instrumentum, sed libertatis vitæque perpetuæ, signumque victoriæ adversus mortem et diabolum partæ; atque adhuc venerandas imagines tum præsentis Dei Verbi secundum carnem inter homines, tum purissimæ virginis Dei Matris quæ ineffabiliter eum genuit, tum divinorum angelorum, tum denique sanctorum omnium, recipio, honoro, amplector velut symbola et indicia prototyporum seu exemplarium: ipsos autem sacros angelos, omnesque sanctos, non solum antiquos patres cum prophetis, sed et apostolos, martyres, confessores, doctores, sanctos, item omnes omnino qui jam orto Christo placuerunt, tanquam illius servos ac fideles famulos honoro, veneror, propter honorem illi debitum. Et ita ex toto animo et corde, veroque proposito venio ad fidem Christianorum. Quod

καὶ μόνῳ Χριστῷ καὶ Θεῷ. Καὶ πιστεύω εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν ἁγίαν καὶ ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον Τριάδα. Καὶ τὴν Ἐνσαρκον οἰκονομίαν, καὶ πρὸς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν ὁμολογῶν τοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ἐνός, τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐκ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων γέννηθέντος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, αὐτὸν ὑπάρχειν πιστεύω τὸν παρὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν προκηρυχθέντα Μεσίαν· ὃν καὶ ἤδη ἔλθειν ἐπὶ γῆς πληροφοροῦμαι, διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ γενέσθαι κατὰ ἀλήθειαν ἀνθρώπον, μὴ ἐκστάντα τῆς οἰκείας θεότητος, καὶ εἶναι τὸν αὐτὸν Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἀνθρώπον ἀληθῶς, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως, ἐν ὑποστάσει μιᾷ καὶ δυοὶ φύσεσιν, ἐκουσίως τε πάντα παθεῖν, καὶ σταυρωθῆναι σαρκί, τῆς θεότητος ἀπαθοῦς μεινάσης, καὶ ταφῆναι, καὶ τριήμερον ἀναστῆναι, καὶ εἰς οὐρανούς ἀναληφθῆναι, καὶ ἔξειν ἐν δόξῃ μέλλοντα κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ τὴν κατὰ σάρκα τοῦτον τεκοῦσαν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, καὶ μείνανσαν μετὰ τόκον παρθένον, κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον καὶ πιστεύω καὶ λέγω, καὶ ὡς κατὰ ἀλήθειαν μητέρα Θεοῦ ἐνανθρωπήσαντος καὶ διὰ τοῦτο κυρίαν καὶ δέσποιναν ἐν χάριτι γεγεννημένην πάσης τῆς κτίσεως προσκυνῶ καὶ τιμῶ. Καὶ τὸν παρὰ Χριστιανοῖς μυστικῶς ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, ὡς ἐν ταῖς θείαις τελεταῖς μεταλαμβάνουσι, πείθομαι, καὶ ὁμολογῶ, καὶ πιστεύω, σῶμα καὶ αἷμα κατὰ ἀλήθειαν εἶναι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταβαλλόμενα τῇ ἐκείνου θεϊκῇ δυνάμει νοερώς τε καὶ ἀοράτως ὑπὲρ πάσαν φυσικὴν ἔννοιαν, ὡς οἶδε μόνος αὐτός· καὶ οὕτω καὶ ἐγὼ μεταλήψεσθαι τούτων συντίθεμαι, ὡς κατὰ ἀλήθειαν ὄντως σαρκὸς τε καὶ αἵματος αὐτοῦ, καὶ εἰς ἁγιασμὸν ψυχῆς τε καὶ σώματος, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομίαν μεταλαμβάνομένων, τοῖς αὐτῶν ἐν πίστει τελείᾳ μετέχουσι. Καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ βάπτισμα, μετὰ καθαρᾶς καὶ ἀδόλου ψυχῆς καὶ καρδίας, πίστεως ἐλικρινοῦς ἐπιζητῶ δέξασθαι, πληροφορούμενος ἀληθῶς κάθαρσιν αὐτὸ νοητὴν εἶναι, καὶ ἀναγέννησιν ψυχῆς τε καὶ σώματος.

Καὶ τὸν σεβάσμιον δὲ σταυρὸν τοῦ αὐτοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ὡς οὐκ ἐστὶ φοβρᾶς καὶ ἁρᾶς ὄργανον, ἀλλ' ἐλευθερίας καὶ ζωῆς αἰωνίου, καὶ σημείον τῆς κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ διαβόλου νίκης· ἐστὶ δὲ καὶ τὰς σεβασμίους εἰκόνας τῆς τε κατὰ σάρκα πρὸς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς ἀφράστως αὐτὸν τεκούσης ἁγνῆς παρθένου καὶ Θεομήτορος, καὶ τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων, καὶ τῶν ἁγίων ἀπάντων, ὡς σύμβολα τῶν πρωτοτύπων καὶ δέχομαι καὶ τιμῶ καὶ ἀσπάζομαι· καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἱεροὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἁγίους ἅπαντας, οὐ μόνον προπάτορας καὶ προφῆτας, ἀλλὰ καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας καὶ ὁμολογητάς καὶ διδασκάλους καὶ ὁσίους καὶ πάντας ἁγιῶς τοὺς τῷ ἡδὴ ἐλθόντι Χριστῷ εὐαρεστήσαντας, ὡς δούλους ἐκείνου καὶ πιστοὺς θεράποντας τιμῶ καὶ σέβομαι, διὰ τὴν πρὸς ἐκείνον τιμὴν. Καὶ οὕτως ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ προαιρέσεως ἀληθοῦς, προστέρωμαι τῇ πίστει τῶν

Χριστιανῶν. Εἰ δὲ μεθ' ὑποκρίσεως καὶ δόλου ταῦτά φημι, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως ὁλοφύχου καὶ καρδίας τὸν ἡδὴ ἐλθόντα Χριστὸν ἀγαπήσας, ἀλλὰ διὰ τινα βίαν, ἢ ἀνάγκην, ἢ φόβον, ἢ ἐπήρειαν, ἢ πεινίαν, ἢ χρέος, ἢ ἑγκλημα κατ' ἐμοῦ κινούμενον, ἢ διὰ τιμὴν κοσμητικὴν, ἢ εὐεργεσίας τινὰς, ἢ χρήματα, ἢ πράγματα παρὰ τινος ὑπισχνούμενα, ἢ ὅλως διὰ οἰανδήποτε ὠφέλειαν, ἢ προστασίαν ἀνθρωπίνην, ἢ δι' ἔριν ἢ φιλονεικίαν πρὸς τινὰς γενομένην τῶν ὁμοπίστων ἐμοῦ, ἢ ὡς βουλόμενος ἐντεῦθεν ἀμύνασθαι Χριστιανούς ὡς ζηλωτῆς ὤθηεν τοῦ νόμου, ἢ καὶ παρ' αὐτῶν ἀδικηθεὶς, ἄρτι μὲν σχηματίζομαι γίνεσθαι Χριστιανός, ὕστερον δὲ θελήσω ἀρνήσασθαι, καὶ πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν ὑποστρέψαι· πάλιν θρησκεῖαν, ἢ εὐρεθῶ συνασθίων τοῖς Ἰουδαίοις, ἢ συνεορτάζων, ἢ συννηστεύων, ἢ συνομιλῶν αὐτοῖς λάθρα, καὶ τὸν Χριστιανισμόν διαβάλλων, ἢ πρὸς τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν ἀπιῶν, καὶ ἀνανεῶν, ἢ περιποιούμενος ταύτας, καὶ οὐχὶ μᾶλλον φανερώς ἐλέγχω τοὺς, τὰς τούτων πράξεις, καὶ ἀθετῶ τὴν ματαίαν πίστιν αὐτῶν· νῦν μὲν ἔλθοιεν ἐπ' ἐμὲ πᾶσαι αἱ κατὰρ αἱ ἐν τῷ δευτερονόμιῳ Μωσῆς ἔγραψε, καὶ ὁ τρόμος τοῦ Καὶν, καὶ ἡ λέπρα τοῦ Γιεζι, πρὸς τῷ καὶ ταῖς ποιναῖς τῶν πολιτικῶν νόμων εἶναι με ὑπεύθυνον ἀπαραιτήτως, κατὰ δὲ τὸν μέλλοντα αἰῶνα εἴη μοι ἀνάθεμα καὶ κατάθεμα, καὶ ἡ ψυχὴ μου ταχθεῖ μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων.

III. Ad lib. iv, cap. 27 (ex eodem codice).

Ὅπως χρὴ ἀναθεματίζειν ἐγγράφως τὴν αἵρεσιν αὐτῶν, τοὺς ἀπὸ Μανιχαίων προσιόντας τῇ ἀγίᾳ τοῦ Θεοῦ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἀναθεματίζω Μάνεντα τὸν καὶ Μανιχαῖον καὶ Κουδρικόν, ὃς ἐτόλμησεν ἑαυτὸν Παράκλητον ὀνομάζειν, καὶ Ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀναθεματίζω Σκυθιανόν, καὶ Τερέβινθον τὸν καὶ Κουδᾶν (71), τοὺς Μάνεντος διδασκάλους. Ἀναθεματίζω Ζαράδην, ὃν ὁ Μάνης θεὸν ἔλεγε πρὸ αὐτοῦ φανέντα παρ' Ἰνδοῖς καὶ Πέρσαις, καὶ Ἥλιον ἀπεκάλει· σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὰς Ζαραδεῖους ὀνομαζόμενας εὐχὰς. Ἀναθεματίζω πάντας οὓς ὁ Μάνης ἀνέπλασε θεοὺς· ἦτοι τὸν τετραπρόσωπον πατέρα τοῦ μεγέθους, καὶ τὸν λεγόμενον πρῶτον ἄνθρωπον, καὶ τὸν Στεφανηφόρον, καὶ τὸν ὀνομαζόμενον Παρθένον τοῦ φωτός, καὶ τὸν φεγγοκάστοχον (72), καὶ πέντε νοερά φέγγη, καὶ τὸν καλούμενον Δημιουργόν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προβληθέντα δίκαιον κριτὴν, καὶ τὸν ὠμοφόρον τὸν βαστάζοντα τὴν γῆν, καὶ τὸν Πρεσβύτερον, καὶ πάντας ἀπλῶς οὓς ὁ Μάνης πλάττει θεοὺς καὶ Αἰῶνας καὶ τῶν Αἰῶνων Αἰῶνας, καὶ ὅσα αὐτῷ ἐπραγματεύθη περὶ γιγάντων καὶ ἐκτρομάτων. Ἀναθεματίζω πάντας τοὺς εἰπόντας ἢ λέγοντας ἢ λέξαντας δύο ἀρχὰς ἀγεννήτους ἀντικαθεστώσας ἀλλήλαις, τὴν μὲν ἀγαθὴν, τὴν δὲ πονηράν. Ἀναθεματίζω Μαρκίωνα, καὶ Οὐαλεντίνον, καὶ Βασιλείδην, καὶ πάντα ἄνθρωπον τὸν τολ-

si per simulationem et dolum ista dico, non autem ex fide totius animi teste, et corde Christum qui jam advenit diligente; verum propter quamdam vim, necessitatem, metum, damnum, paupertatem, debitum, accusationem adversus me motam, sæcularem dignitatem, beneficia quædam, pecunias, res a quoquam promissas; aut plane cujuslibet utilitatis ergo, vel humani præsidii, vel dissidii causa, vel contentionis cum nonnullis fidei meæ hominibus, aut quasi volens hinc ultionem capere de Christianis, tanquam videlicet legis æmulator, sive et ab ipsis injuriam passus, nunc quidem fingo Christianus fieri, posthac autem negare voluero, iterumque ad Judaicam religionem reverti, vel inventus fuero una cum Judæis manducare, festa peragere, jejunare, clam cum illis colloqui, Christianamque fidem infamare, aut ad eorum synagogas et proseuchas proficisci, easve instaurare seu tutari: et non potius prædictos, Judæos eorumque actus palam reprehendo, vanamque illorum fidem improbo: nunc quidem veniant super me omnes diræ quas in Deuteronomio Moses scripsit, item tremor Caini, et lepra Giezi, insuperque pœnis quas leges civiles decernunt, sim absque ulla spe veniæ obnoxius; in futuro autem sæculo sit mihi anathema et catathema, anima que mea collocetur cum Satana et dæmonibus.

Quo modo hæresim suam scriptis oporteat anathematizare eos qui e Manicheis accedunt ad sanctam Dei catholicam et apostolicam Ecclesiam.

I. Anathemate serio Manetem, seu Manichæum et Cubricum, qui se ausus est Paracletum et Apostolum Jesu Christi appellare. Anathematizo Scythianum ac Terebinthum qui et Budas, Manetis præceptores. Anathematizo Zaradem, quem Manes deum dixit ante se apparuisse apud Indos et Persas, quemque Solem vocavit: cum illo autem etiam anathematizo preces Zaradeas dictas. Anathematizo cunctos a Mane fabricatos deos: videlicet quadriformem patrem magnitudinis, et eum qui primus homo dicitur, et Coronigerum, ac eum qui nominatur Virgo lucis, tum lumine afflatum, et quinque intelligentiis præditos splendores, vocatumque Opificem, et ab hoc prelatum justum iudicem, necnon bajulum qui portat terram, item Senem, cunctosque prorsus quos Manes configit deos, Æones, ac Æonum Æones, quæcunque demum ab eo elaborata sunt de gigantibus et abortivis. Anathematizo omnes qui dixerunt aut dicunt, aut dicturi sunt duo principia ingenita, sibi invicem opposita: alterum bonum, alterum malum. Anathematizo Marcionem cum Valentino et Basilide, omnemque hominem qui ausus fuit, audet vel ausurus.

(71) Κουδᾶν. Leg. Βουδᾶν. COTEL.

(72) Φεγγοκάστοχον. Leg. φεγγοκάστοχον. Ib.

est blasphemare adversus Vetus aut Novum Testamentum, et aspernari ac contumelia afficere Abrahamum, Isaacum, Jacobum, Jesum filium Nave, Samuelem, Davidem, Eliam, ceterosque omnes prophetas eorumque scripta. Ad summam, anathematizo eos qui obtreant vero universi Conditori, neque consentunt unum eundemque esse veteris ac novi Testamenti Deum, nec sanctos Deique amicos esse credunt eos qui in utroque Testamento effulserunt. Anathematizo omnem eum, qui non constituitur unum solum esse verum Deum, bonum et mundi opificem, atque omnipotentem, Domini nostri Jesu Christi Patrem; qui cum illo et cum Spiritu sancto ex non exstantibus, et nullo prorsus modo existentibus, nutu voluntatis produxit cælum, terram, mare, cunctaque iis contenta; quique materia, quæ nempe nondum erat, non indiguit, nec pellibus, nervis, corporibus, sudoribusque malorum principum, quos Manes commentus est. Anathematizo dicentes corpus a malo principio editum fuisse, et mala natura esse. Anathematizo deliram Manetis fabulam, in qua dicit nequaquam similem nobis a Deo formatum esse primum hominem; hoc est, Adamum, sed a Sacra stupri principe et Nebroda, quam ait esse materiam, factos fuisse Adamum et Evam; ac illum quidem creatum esse serina forma, hanc vero inanimam; atque Evam quidem a mascula vocata virgine vitam accepisse, Adamum autem per Evam feritate liberatum. Anathematizo eos qui asserunt Dominum nostrum Jesum Christum opinione manifestatum fuisse mundo, nec proflentur ipsum vere carnem assumpsisse ex sancta virgine Maria a Davide orta, carnem humanam nobisque consubstantiali, atque perfecte hominem factum esse; ab eaque Virgine genitum fuisse post tempus novem mensium, item ad trigesimum annum cum hominibus versatum fuisse, dein baptizatum in Jordane a sanctissimo præcursore et Baptista Joanne, ac testimonium retulisse a cælesti, vero homineque Patre, quod ipse ejus esset Filius, verus Deus atque ei consubstantialis, per incarnationem ex Virgine factus homo, remanens tamen Deus.

II. Anathematizo igitur, ut dictum est, eos qui D contra hæc sentiunt, et alium quidem volunt esse eum qui natus sit ex Maria, quique baptizatus seu intinctus sit, imo, ut ipsi delirant, demersus; alium vero eum qui ex aqua ascenderit, testimoniumque acceperit, quem et ingenuum Jesum ac Lumen nuncupant, qui in figura hominis apparuerit; atque illum quidem fabulantur esse a malo principio, hunc autem a bono. Anathematizo eos qui aiunt Dominum nostrum Jesum Christum existimatione sola passum esse, et alium quidem esse eum qui in cruce, alium vero qui procul ab ea stabat; ridebatque tanquam alio pro se perpetiente. Anathematizo itaque illos, qui non consentunt ipsum esse Verbum Deum e sancta Deipara semperque virgine Maria

Δ μήσονται ἢ τολμῶντα ἢ τολμήσοντας βλασφημεῖν κατὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἢ τῆς Καινῆς, καὶ ἀθετεῖν καὶ ὀβριζεῖν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ, καὶ Σαμουὴλ, καὶ Δαβὶδ, καὶ Ἠλίαν, καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας προφῆτας, καὶ τὰ παρ' αὐτῶν συγγραφέντα. Καὶ ἀπλῶς, ἀναθεματίζω τοὺς βλασφημοῦντας τὸν ἀληθινὸν τοῦ παντός ποιητὴν, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης Θεόν, καὶ τοὺς ἐν ἑκατέρᾳ διαλάμπαντας, ἀγίους εἶναι πιστεύοντας καὶ φίλους Θεοῦ. Ἀναθεματίζω πάντα ἄνθρωπον τὸν μὴ ὁμολογοῦντα ἓνα μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθινόν, ἀγαθόν τε καὶ δημιουργόν καὶ παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν σὺν αὐτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐκ μὴ ὄντων καὶ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντων, τῇ βροτῇ τοῦ θελήματος προαγαγόντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, καὶ μὴ δεηθέντα ὕλης τῆς μηδέπω οὐσης, μήτε βυρσῶν καὶ νεύρων καὶ σωματίων καὶ ιδρώτων τῶν πονηρῶν ἀρχόντων, οὗς ὁ Μάνης ἀνέπλασεν. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας ὅτι τὸ σῶμα ἐκ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς ὤπασθη, καὶ ὅτι φύσει ἐστὶ τὰ κακὰ. Ἀναθεματίζω τὸν ληρώδη Μάνεντος μῦθον, ἐν ᾧ φησι μὴ ὅμοιον ἡμῖν διαπεπλάσθαι ὅπῃ τοῦ Θεοῦ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, τοῦτέστι τὸν Ἀδὰμ, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σακχὰ τοῦ τῆς πορνείας ἀρχόντος, καὶ τῆς Νεδρώδ, ἣν εἶναι τὴν ὕλην φησί, γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν· καὶ τὸν μὲν θηρίομορφον κτισθῆναι, τὴν δὲ ἀψυχον· καὶ τὴν μὲν Εὐάν ὑπὸ τῆς ἀρρενικῆς λεγομένης παρθένου μεταλαβεῖν ζωῆς, τὸν Ἀδὰμ δὲ ὑπὸ τῆς Εὐας ἀπαλλαγῆναι τῆς θηριωδίας. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δοκῆσαι πεφανερωθῆναι τῷ κόσμῳ, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸν σεσαρκῶσθαι ἀληθῶς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας τῆς ἐκ Δαβὶδ καταγομένης, σάρκα τὴν ἀνθρωπίνην καὶ ἡμῖν ὁμοούσιον, καὶ τελείως ἐνανθρωπήσαι, καὶ τεχθῆναι ἐξ αὐτῆς δι' ἐναντησιαίου χρόνου, καὶ ἐπὶ τριακοστὸν ἔτος ἀνθρώποις συνανατραφῆναι, καὶ βαπτισθῆναι ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ ἀγιοτάτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀληθινοῦ καὶ ἀγαθοῦ μαρτυρηθῆναι Πατρὸς, ὡς αὐτὸς εἴη ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ὁμοούσιος αὐτῷ, σαρκῶσαι τῇ ἐκ Παρθένου γεγόμενος ἄνθρωπος μετὰ τοῦ μέναι Θεός.

Ἀναθεματίζω οὖν, ὡς εἴρηται, τοὺς παρὰ ταῦτα φρονούντας, καὶ ἄλλον μὲν λέγοντας εἶναι τὸν γεννηθέντα ἐκ Μαρίας, καὶ βαπτισθέντα, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτοὶ ληροῦσι βυθισθέντα, ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνελθόντα καὶ μαρτυρηθέντα, ὃν καὶ ἀγέννητον Ἰησοῦν καὶ Φέγγος ὀνομάζουσιν, ἐν σχήματι ἀνθρώπου φανέντα, καὶ τὸν μὲν εἶναι τῆς κακῆς ἀρχῆς, τὸν δὲ τῆς ἀγαθῆς μυθολογοῦσιν. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας δοκῆσαι παθεῖν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ἄλλον μὲν εἶναι τὸν ἐν σταυρῷ, ἑτερον δὲ τὸν πόρρωθεν ἐστῶτα καὶ γελῶντα, ὡς ἄλλου ἀντ' αὐτοῦ παθόντος. Ἀναθεματίζω τοίνυν τοὺς μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸν εἶναι τὸν ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας σαρκωθέντα Θεὸν Λόγον, καὶ γεννηθέντα, καὶ κατ' ἀλήθειαν σταυρωθέντα σαρκί, καὶ ἀποθανόντα

ἀληθῶς σαρικὴ, καὶ τριήμερον ἀναστάντα ὡς Θεόν. Ἀναθεματίζω τοὺς τὸν Χριστὸν λέγοντας εἶναι τὸν ἥλιον, καὶ εὐχομένους τῷ ἡλίῳ, ἢ τῇ σελήνῃ, ἢ τοῖς ἀστροῖς, καὶ ἑτέρω αὐτοῖς ὡς θεοῖς προσέχοντας, καὶ φανοτάτους θεοῦ ἀποκαλοῦντας· καὶ τοὺς μὴ πρὸς ἀνατολὰς μόνον τῷ ἀληθεῖ Θεῷ εὐχομένους, ἀλλὰ τῇ τοῦ ἡλίου κινήσει συμπεριφερομένους ἐν ταῖς μυρίαις αὐτῶν προσευχαῖς. Ἀναθεματίζω τοὺς τὸν Ζαράδην, καὶ τὸν Βουδᾶν, καὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τὸν Μανιχαῖον, καὶ τὸν ἥλιον, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι λέγοντας. Ἀναθεματίζω τοὺς τὸν Παράκλητον, ὃν ἐπηγγέλατο πέμπειν ὁ Κύριος, τολμῶντας λέγειν τὸν δευτερεύοντα Μάναντα, καὶ μὴ ὁμολογούντας τὸν ἀληθινὸν Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ τοῖς ἀγίοις Χριστοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἐπεφοίτησεν ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέρᾳ, δι' οὗ καὶ τὰς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν διαλέκτους ἐγνώσαν, καὶ νεκροὺς ἤγειραν, καὶ τὰ ἄλλα παράδοξα εἰργάσαντο. Ἀναθεματίζω τοὺς τὰς ἀνθρωπίνων ψυχῶν λέγοντας ὁμοουσίους εἶναι τῷ Θεῷ, καὶ ὑπὸ τῆς ὕλης καταποθῆναι, καὶ καθέζεσθαι νῦν τὸν Θεόν, καὶ ταύτας ἐξαντελεῖν κάτωθεν διὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἃ καὶ πλοῖα καλοῦσιν. Ἀναθεματίζω τοὺς τὴν μετεμψύχωσιν δοξάζοντας ἣν αὐτοὶ καλοῦσιν μεταγγισμὸν ψυχῶν, καὶ τοὺς τὰς βοτάνων καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἐμψυχα εἶναι ὁπολαμδάνοντας, καὶ τοὺς ταῦτα κόπτοντας, ἥτοι λέγοντας, εἰς ἐκεῖνα μεταβληθῆσθαι φάσκοντας, καὶ ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς τοὺς μὴ παραδεχομένους τὰς τοιαύτας μυθολογίας καλοῦντας Ἀπλάριους. Ἀναθεματίζω τοὺς ἀρνούμενους τὴν τῶν σαρκῶν ἀνάστασιν, καὶ τοὺς ἀπανθρωπῶν διδάσκοντας, καὶ μὴ συγχωροῦντας εἰδασθαι πένησι, καὶ τοὺς τὸ αὐτεξούσιον ἀναιροῦντας, καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λέγοντας τὸ εἶναι καλοῖς ἢ κακοῖς, καὶ τοὺς βρωμάτων ἀπέχεσθαι προστάττοντας, ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν. Ἀναθεματίζω τοὺς τοῖς οἰκεῖσις οὖροις ἑαυτοὺς μαινόντας, καὶ μὴ ἀνεχομένους τὰς ῥυπαρίας αὐτῶν ὕδατι ἀπικλύνειν, ἵνα μὴ μολυνθῇ, φασί, τὸ ὕδωρ. Ἀναθεματίζω τοὺς τὴν παρὰ φύσιν ἀσχημοσύνην κατεργαζομένους, οὐ μόνον ἀνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, τὸν δὲ γάμον ἀποβαλλόμενους, καὶ τῆς νενομισμένης πρὸς τὰς γυναῖκας συνουσίας ἀπεχομένους, ἵνα μὴ παιδοποιήσωσι, φασί, καὶ ψυχὰς εἰς τὸν βόρβορον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καταγάγωσιν.

Ἀναθεματίζω καὶ καταθεματίζω πάντας τοὺς Μανιχαίους, καὶ τὰ τοῦτων φρονήματα καὶ δόγματα, σὺν αὐταῖς ψυχαῖς τε καὶ σώμασι, καὶ τὰ μυστῆρα, καὶ ἀκάθαρτα, καὶ γοητείας πλήρη μυστήρια, καὶ τὸ καλούμενον αὐτῶν Βῆμα, καὶ πάντα ὅσα τελοῦσιν ἀθέως, ἃ ταῖς Μανιχαῖαίς, μᾶλλον δὲ γοητευτικαῖς αὐτῶν περιέχεται βιβλίοις. Ἀναθεματίζω πάντα τὰ δόγματα καὶ συγγράμματα τοῦ Μάναντος, καὶ τὸ τῶν Ἐπιστολῶν αὐτοῦ βιβλίον, καὶ πάσας τὰς Μανιχαϊκὰς βιβλους· οἷον τὸ νεκροποιὸν αὐτῷ (73) Εὐαγγέλιον, ὅπερ ζῶν καλοῦσι· καὶ τὸν θησαυρὸν τοῦ θανάτου, ὃν λέγουσι θησαυρὸν ζωῆς· καὶ τὴν καλούμενην Μυστηρίων βιβλον, ἐν ᾗ ἀνατρέπειν πειρῶν-

incarnatum, et genitum, necnon revera carne crucifixum, vere carne mortuum, tertioque die suscitatum, usque Deum. Anathematizo eos qui affirmant Christum esse solem, et ad solem, vel lunam, vel astra preces deferunt, omninoque illis ut diis attendunt, vocantque deos lucidissimos: Item eos qui non modo ad Orientem vero Deo supplicant, sed juxta motum solis circumferunt se in suis innumeris orationibus. Anathematizo illos qui Zaradem et Budam et Christum et Manichæum et solem, unum eundemque esse dicunt. Anathematizo eos qui Paracletum quem Dominus missurum se promissit, audent dicere miserum Manetem, neque consentient verum Paracletum Spiritum veritatis, qui in sanctos Christi discipulos ac apostolos descendit die Pentecostes, per quem et totius orbis linguas notas habuerunt, ac mortuos suscitaverunt, aliaque miracula operati sunt. Anathematizo eos qui humanas animas Deo consubstantiales dicunt, et a materia absorberi, nuneque sedere Deum ac eas haurire ab imo per solem et lunam, quæ etiam navigia vocant. Anathematizo eos qui metempsychosim admittunt, quam ipsi nominant animarum de vase in vas migrationem: præterea eos qui herbas, plantas, aquam, cæteraque omnia putant esse animata, aiuntque eorum sectores aut collectores in illa transmutandos; nos autem Christianos, qui hujusmodi fabulosos sermones minime recipimus, appellant Simplices. Anathematizo eos tum qui inficiantur carnis resurrectionem; tum qui inhumanitatem docent, nec concedunt quidquam dari pauperibus; tum qui tollunt liberum arbitrium, pronuntiantque non esse in nostra potestate ut boni aut mali simus, tum qui præcipiunt abstinere cibis, quos Deus ut sumantur creavit. Anathematizo eos qui se sua urina sordidant, nec sustinent aqua suas sordes ablueri, ne, inquiunt, aqua polluat. Anathematizo eos qui naturæ contrariam turpitudinem perpetrant, non solum viros, sed et feminas; nuptias vero rejiciunt, et legitima cum mulieribus consuetudine abstinere, ne liberos suscipiant, inquiunt, animasque ad cœnum humanarum animarum deducant.

III. Anathemate et catathemate percutio omnes Manichæos, eorumque sententias et dogmata, cum ipsis animabus et corporibus, et abominanda, impura præstigiis plena mysteria, et vocatum illorum Bema; omniaque quæ impie peragunt, quæ in Manichaïcis, magis autem præstigiatorum eorum libris continentur. Anathematizo omnes opiniones ac libros Manetis, atque Epistolarum illius volumin, cunctaque scripta Manichaica: veluti mortiferum eorum Evangelium, quod vivum appellant; ac Thesaurum mortis, quem dicunt Thesaurum vitæ; et librum titulo Mysteriorum, in quo legem ac prophetas evertere nituntur; et librum Apocrypho-

rum, et alium *Commentariorum*; item ab Ada et Adimanto conscriptum adversus Moysem prophetasque alios; nec non librum Agapii *Heptalogum* nomine, Aristocritique Opus quod *Theosophiam*, id est, Dei sapientiam inscripsit; in quo ostendere conatur Judæismum, paganismum, Christianismum et Manichæismum unum esse idemque dogma; utque probabilia videatur dicere, Manetem quoque arguit tanquam malum. Anathema et catathema profero adversus omnes Manichæos, omnes eorum libros, omnes preces, imo præstigias, omnes eorum duces, magistros, episcopos, presbyteros, electos, electas, auditores, discipulos, cum animabus et corporibus, impiaque traditione. Anathematizo patrem Manetis Patecium, ut mendacem et mendacii patrem; iidem ipsius matrem Carossam, et Hieracem, Heraclidem, Aphthonium, qui commentarios ac expositiones in illius libros conscripserunt; et reliquos ejus discipulos omnes, Sisinnium Manetis insanix successorem, Thomam qui Thomæ dictum Evangelium composuit, Budam, Herman, Adam, Adimantum, Zaruam, Gabriabium, Agapium, Hilarium, Olympium, Aristocritum, Salmæum, Innæum, Paapium, Baræam; prætereaque eos qui ultimis demum temporibus hæresi præfuerunt, Paulum Joannemque Callinice filios, Constantinum qui et Silvanus, Simeonem qui et Titus, Genesium qui et Timotheus, Zachariam, mercenarium, Josephum qui et Epaphroditus, Baannem spurcum, Sergium qui et Tychicus; ejusque discipulos pariter et comites vocitatos, Michaellem; Canacarium, Joannem, Theodotum, Basilium et Zosimum; quorum, scilicet, superiores gradu, Notarii nuncupati, abominabilium orgiorum sive sacrorum curam susceperant. Præter hos autem anathematizo sceleratissimum Carbeam, et genere quidem ipsi affinem, in filia vero generum Chrysocherem.

τῶν βδελυκτῶν ὀργῶν ἐνεχειρίζοντο ἐπιμέλειαν. τῶν ἐκ γένους μὲν αὐτῷ ἀνεψίων, ἐπὶ παιδὶ δὲ γαμβρὸν Χρυσόχειρα.

IV. Anathema Manichæorum quæ dicuntur Ecclesiis; sunt autem hæ: Macedonia, sive Cibossa in Colonia; Achaia (seu Mananalis, Laodicea), sive Argais quæ in Lycia; Colossensium, seu Cynochoritarum; Ephesiorum, sive quæ Mopsuestiæ est; et Ecclesia Philippensium. Anathema negantibus Patrem omnipotentem factorem cœli et terræ, cunctorumque in illis visibilibus ac invisibilibus, dicentibus vero solum Patrem cœlestem, qui habeat solam futuri sæculi potestatem, tanquam præsens sæculum atque universus orbis ab eo non sint, sed ab ei contrario malo mundi principe. Anathema iis qui contumelia quidem afficiunt sanctam Deiparam Mariam, simulant autem eam honorare, proque ea intelligunt supernam Hierusalem, in quam, inquit, intravit ac e qua egressus est Dominus; iis etiam qui venerandam crucem infamant, singunt vero illam colere, at pro ea intelligunt Christum, qui, inquit, manus extendens, crucis figuram de-

ταὶ νόμον καὶ προφῆτας· καὶ τὴν τῶν Ἀποκρύφων· καὶ τὴν τῶν Ἀπομνημονευμάτων· καὶ τὴν γεγραμμένην Ἀδὰ καὶ Ἀδεϊμάντω, κατὰ Μωϋσείως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν· καὶ τὴν λεγομένην Ἐπετάλογον Ἀγαπίου· καὶ τὴν Ἀριστοκρίτου βίβλον, ἣν ἐνέγραψε Θεοσοφίαν, ἐν ᾗ πειράται δεικνύουσι τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Μανιχαϊσμόν ἐν εἶναι καὶ τὸ αὐτὸ δόγμα, καὶ ἵνα πιθανὰ δόξη λέγειν, καθάπτεται καὶ τοῦ Μάνεντος ὡς πονηροῦ. Ἀναθεματίζω καὶ καταθεματίζω πάντας τοὺς Μανιχαίους, καὶ πᾶσαν αὐτῶν βίβλον, καὶ πᾶσαν εὐχὴν, μᾶλλον δὲ γοητείαν, καὶ πάντας τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν, καὶ διδασκάλους, καὶ ἐπισκόπους, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ ἐκλεκτούς, καὶ ἐκλεκτάς, καὶ ἀχροατάς, καὶ μαθητάς, μετὰ τῶν ψυχῶν αὐτῶν καὶ σωμάτων, καὶ τῆς ἀθέου παραδόσεως. Ἀναθεματίζω τὸν πατέρα Μάνεντος, Πατέκιον, οἷα ψευστὴν καὶ τοῦ ψευδοῦς πατέρα, καὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα Κάρωσαν, καὶ Ἰέρακα, καὶ Ἡράκλειδην, καὶ Ἀφθόνιον, τοὺς ὑπομνηματιστάς καὶ ἐξηγητάς τῶν τούτου συγγραμμάτων, καὶ τοὺς λοιπούς αὐτοῦ μαθητάς ἅπαντας, Σισίννιον τὸν διάδοχον τῆς τούτου μανίας, Θωμᾶν τὸν συνταξάμενον τὸ κατ' αὐτὸν λεγόμενον Εὐαγγέλιον, Βουδᾶν, Ἑρμᾶν, Ἀδᾶν, Ἀδεϊμάντον, Ζαρούαν, Γαβριάδιον, Ἀγάπιον, Ἰλάριον, Ὀλύμπιον, Ἀριστόκριτον, Σαλμαῖον, Ἰνναῖον, Πάαπιν, Βαραῖαν, καὶ προσέτι τοὺς ἐσχάτοις ὕστερον χρόνους πρυστατήσαντας τῆς αἵρέσεως Παῦλον καὶ Ἰωάννην τοὺς Καλλινίχης παῖδας, Κωνσταντῖνον τὸν καὶ Σίλουανδον, Συμεῶνα τὸν καὶ Τίτον, Γενέσιον τὸν καὶ Τιμόθεον, Ζαχαρίαν, τὸν μισθωτὸν, Ἰωσήφ τὸν καὶ Ἐπαφρόδιτον, Βαάννην τὸν ρυπαρὸν, Σέργιον τὸν καὶ Τυχικόν, καὶ τοὺς τούτου μαθητάς τοὺς καὶ συνεκδήμους αὐτοῦ καλούμενους Μιχαήλ, Κανακάριον, Ἰωάννην, Θεόδοτον, Βασίλειον καὶ Ζώσιμον, ὧν αἱ δὴθεν προβαθμιώτεροι, νοτάριοι (74) κατονομαζόμενοι, τὴν Πρὸς δὲ τούτοις ἀναθεματίζω τὸν τρισαλιτῆριον Καρ-

Ἀνάθεμα ταῖς λεγομέναις τῶν Μανιχαίων Ἐκκλησίαις. Αἱ τινὲς εἰσιν αὗται· Ἡ Μακεδονία, ἥτοι ἡ ἐν Κολωνείᾳ Κίβοσσα· ἡ Ἀχαΐα (75), ἥτοι ἡ κατὰ Λυκίαν Ἀργαῖς· ἡ Κολοσσαίων, ἥτοι ἡ Κυνοχωρητῶν· ἡ Ἐφεσίων, ἥτοι ἡ ἐν Μοφουστιᾷ, καὶ ἡ Φιλιππησίων. Ἀνάθεμα τοῖς μὴ λέγουσι Πατέρα παντοκράτορα ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὄρα- τῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων, ἀλλὰ μόνον Πατέρα ἐπουράνιον, ἔχοντα μόνην τὴν τοῦ μέλλοντος ἐξουσίαν, ὡς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ τοῦ κόσμου παντός οὐχ ὑπ' αὐτοῦ γενομένων, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ ἐναντίου αὐτῷ τοῦ πονηροῦ κοσμοκράτορος. Ἀνάθεμα τοῖς ὑβρίζουσι μὲν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον Μαρίαν, προσποιουμένοις δὲ τιμᾶν αὐτήν, καὶ νοοῦσιν ἀντὶ ταύτης τὴν ἀκὼ Ἱερουσαλήμ, εἰς ἣν, φασί, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ὁ Κύριος· καὶ τοῖς δυσφημοῦσι μὲν τὸν σεβάσμιον σταυρὸν, ὑποκρινομένοις δὲ σέβασθαι τοῦτον, καὶ νοοῦσιν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Χριστὸν, ὃς ἐκτείνας, φασί, τὰς χεῖρας τὸν σταυρικὸν τύπον διέγραψε· καὶ τοῖς

(74) Νοτάριοι, κ. τ. λ. Leg. Petri Siculi *Historiam*, p. 72. COT.

(75) Ἡ Ἀχαΐα, κ. τ. λ. Leg. Petr. Sic. p. 44 et 66. Locus mutilus. Id.

ἀποστρεφόμενοι μὲν τοῦ τιμίου αἵματος καὶ σώματος τοῦ Χριστοῦ κοινωνίαν, ἀποδέχεσθαι δὲ ταύτην σχηματίζομενοι, καὶ νοοῦσιν ἀντὶ ταύτης τὰ ῥήματα τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὧν, φασί, μεταλιθεύουσιν τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγε· *Λάβετε, φάγετε, πίετε· καὶ μυστατομένοις μὲν τὸ βάπτισμα, ὑπακρινόμενοι δὲ τοῦτο περὶ πολλοῦ τίθεσθαι, καὶ νοοῦσι ἀντὶ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν τὸν λέγοντα, φασίν, ὅτι Ἐγὼ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν· καὶ τοῖς ἐκτρεπομένοις μὲν τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, τιμᾶν δὲ λέγουσι ταύτην καὶ νοοῦσιν ἀντὶ αὐτῆς τὰ τε ἴδια συνέδρια καὶ συνακτῆρια, καὶ Ἰωάννην (76) τὸν ἀδελφὸν Παύλου τοῦ τῆς αἵρέσεως αὐτῶν ἀρχηγού.*

Ἀνάθεμα τοίνυν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις, καὶ τοῖς τὰ ὁμοία φρονούσι· καὶ ἀποβαλλομένοις μὲν τὰς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, οὓς αὐτοὶ καλοῦσι Ῥωμαίους· καὶ ὑδρίζουσι μὲν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον *Μαρίαν*, καὶ τὸν τίμιον σταυρὸν, καὶ τὰς ἱερὰς εἰκόνας, καὶ τὸ σωτήριον βάπτισμα· καὶ ἀποστρεφόμενοι μὲν τὴν τῶν θείων μυστηρίων μετάληψιν, ὁμφαλοῖς δὲ βρεφῶν κεκαυμένοις εἰς κάθαρσιν, μᾶλλον δὲ μολυσμὸν ψυχῶν, κεχρημένοις, καὶ τὰ ἴδια βρώματα τοῦτοις καταμαίνουσιν. Ἀνάθεμα τοῖς τῇ βρώσει τῶν θνησιμαίων μολυνομένοις· καὶ τοῖς πᾶσαν μὲν ἐκτρεπομένοις Χριστιανικὴν νηστείαν, κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς ἐσχατοῦς αὐτοῖς Τεσσαρακοστῆς, τυροῦ τε καὶ γάλακτος ἐμπορουμένοις. Ἀνάθεμα τοῖς ἀρνούμενοις ἢ νοθεύουσι τὰ τέσσαρα τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλια, καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου Ἐπιστολάς· καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων Θεοῦ, σεβομένοις τὸν λεγόμενον ἄρχοντα τοῦ κόσμου τούτου· ἀντὶ δὲ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸν τῆς Καλλινίκης υἱὸν Παῦλον τιμῶσι, καὶ τοὺς μὲν τέσσαρας αὐτοῦ μαθητὰς εἰς τύπον τῶν Εὐαγγελίων δεχομένοις, τοῖς δὲ ἑτέροις τρισὶ τὸ τῆς Τριάδος ἐπιφημίζουσιν ὄνομα. Ἀνάθεμα τοῖς συμφθειρομένοις ἀδελφῇ καὶ πενθερᾷ καὶ νύμφῃ· καὶ τοῖς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός, εἰς ἑορτὴν δῆθεν ἀθροίζομένοις, μετὰ δὲ τὴν ἐσπερινὴν μέθην ἀποσθεννύουσι τὰ φῶτα, σαρχειῶς τε ἀλλήλοις ἐνασελγαίνουσι, καὶ μηδεμιᾶς ὁλως φειδομένοις φύσεως ἢ συγγενείας ἢ ἡλικίας. Ἀνάθεμα τοῖς μηδέποτε δι' ὅρκου ἀληθεύουσιν, ἀλλ' ἐξεπτίτθες ἀεὶ ψευδομένοις καὶ ἐπιορκούσι, κατὰ τὴν τοῦ τρικαταράτου Μάνεντος διδασκαλίαν, οὕτω λέγοντος· *Οὐκ εἰμι ἀσπλαγχνος ὥσπερ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ ἀρνήσομαι τὸν ἀρνησάμενόν με ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὸν ψευδόμενον διὰ τὴν οἰκειάν σου σωτηρίαν, καὶ τὸν διὰ φόβον ἀρνούμενον τὴν ἰδίαν πίστιν, μετὰ χαρᾶς προσδέξομαι.* Ἐάν δὲ μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς ταῦτα φρονῶ καὶ λέγω, ἐγὼ ὁ δεῖνα, ἀλλὰ μεθ' ὑποκρίσεως ἐποίησα τοὺς προκειμένους ἀναθεματισμοὺς, ἀνάθεμά μοι εἴη καὶ κατάθεμα, ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι, καὶ ἐν ᾧ μέλλονται, καὶ κατακριθεῖη καὶ ἀπόλοιτο ἡ ψυχὴ μου, καὶ διηνεκῶς ταρταρωθεῖη.

Ταῦτα τοῦ προσερχομένου λέγοντος ἐπ' ἐκκλησίας, ποιούμεν αὐτὸν Χριστιανόν, εἰτ' οὖν ἡγοούμεθα ὡς ἀβάπτιστον Χριστιανόν, οἳ τυχόν ἐσσι τὰ τῶν Χρι-

A signavit; iis quoque qui fastidiunt quidem pretiosi sanguinis et corporis Christi communionem, approbare autem eam confingunt, et loco illius intelligunt verba Christi doctrinae, quæ, inquit, tradens apostolis, dixit: *Accipite, manducate, bibite*: similiter iis qui quidem baptismum detestantur, simulant tamen illud plurimi facere, atque pro eo intelligunt Christum, qui, inquit, dixit: *Ego sum aqua viva*; tum iis qui Ecclesiam quidem catholicam aversantur, eam vero in pretio habere aiunt, intelliguntque pro illa consessus suos atque conventus, et Joannem fratrem Pauli hæreseos illorum ducis.

V. Anathema ergo omnibus dictis, item iis qui similia opinantur; et Christianorum quos ipsi Romanos vocant, Ecclesias rejiciunt; suntque contumeliosi in sanctam Dei genitricem Mariam, in venerandam crucem, sacras imagines, et salutarem baptismum; denique sumptionem quidem divinorum mysteriorum oderunt, umbilicis autem infantium combustis utuntur ad animarum purificationem, seu potius inquinamentum, atque suos cibos iis conspurcant. Anathema iis qui esu morticinarum se polluant; quique omne quidem Christianum jejunium respuunt, tempore vero ab ipsis existimatae Quadragesimæ, caseo et lacte se explent. Anathema iis qui aut negant, aut corrumpunt quatuor Christi Evangelia, sanctique apostoli Pauli Epistolas; quique loco quidem cunctorum opificis Dei, colunt enim qui princeps hujus mundi dicitur; loco vero apostoli Pauli, Paulum filium Callinice honorant, et cum quatuor ejus discipulos in figuram quatuor Evangeliorum suscipiunt, tum cæteros tres Trinitatis nomine insigniunt. Anathema iis qui concumbunt cum sorore, et socru, et nuru; nec non iis qui primo mensis Januarii die ad festum congregati, post vespertinam temulentiam extinguunt lumina, et inter se carne lasciviunt, nec ulli omnino parcunt sexui, propinquitati, ætati. Anathema iis qui nunquam in juramento vera prædicant, sed de industria semper mentiuntur ac peje-rant, juxta doctrinam maxime execrandi Manetis, qui sic loquitur: Non sum immisericors, sicut Christus, nec negabo eum qui me coram hominibus negaverit; quinimo eum qui propriæ salutis causa mentitus fuerit, eumque qui per timorem negaverit suam fidem, cum gaudio recipiam. Quod si hæc toto ex animo non sentio ac dico, ego ille, verum cum simulatione præpositos anathematis feci, mihi sit anathema et catathema, tam in hoc sæculo quam in futuro, anima que mea condemnetur ac pereat et perpetim in Tartaro puniatur.

VI. Hæc dicente eo qui accedit coram ecclesia, facimus eum Christianum, sive habemus pro Christiano nondum baptizato, quales fere sunt Christia-

norum pueri qui baptizandi sunt : secunda vero die adnumeramus catechumenis, pronuntiantes super eum orationem, quam super pueros catechumenos solemus dicere : dein sequenti die precibus exorcismorum utimur : sicque ordine peragimus cunctos baptismi ritus.

(IV. *Ad lib. v, cap. 20. (ex codd. Reg. 919, 1769, 2216).*)

Jupiter adinvenit artem navigatoriam; Neptunus, gubernatoriam; Vulcanus, fabrillem; Æsculapius, medicam; Apollo, musicam; Minerva, textoriam; Diana, venaticam; Juno, vestitum; Ceres, agriculturam; Phœnices, litteras; Homerus, poemam; Zeno Eleates, dialecticam; Corax Syracusius, rhetoricam; Aristæus, apum fructum; Triptolemus, frumenti sementim; Solon Atheniensis et Lycurgus Spartiata, leges; Palamedes, constructionem litterarum, numeros, mensuras et pondera; Ægyptii, geometriam; Chaldeæi, astrologiam et genethliologiam; Arabes ac Phryges, augurium; Medi et Persæ, magiam, præstigias atque veneficium; Tyrrhæni, urbes muris cingere.

Nota, quinam exstiterint artium et scientiarum auctores. Apelles, herbariæ; Demosthenes, rhetoricæ; Papinianus, jurisprudentiæ; Antinus vel Antylus, fabricationis lancearum; Eurynous, sagittariæ; Eurydamnus Messenius, bellici thoracis; Evander, ocreæ et clypei; Oppianus, piscatoriæ; Triptolemus, sationis tritici; Pamphilus, picturæ; Typhis, nauticæ; Argus, constructionis navium, a qua et Argonautæ; Archimedes, mechanicæ.

Ἀστειανῶν παιδία τὰ μέλλοντα βαπτίζεσθαι· τῇ δὲ δευτέρῃ ἡμέρᾳ τοῖς κατηχομένοις συναριθμοῦμεν, λέγοντες ἐπ' αὐτῷ τὴν εὐχὴν ἣν ἐπὶ τῶν κατηχομένων παιδίων φαιμέν· καὶ τῇ ἐξῆς χρόμιστα ταῖς τῶν ἐξορκισμῶν εὐχαῖς· καὶ οὕτως ἀκολουθῶς ἐπιτελοῦμεν πάντα τὰ ἐπὶ τῷ βαπτίσματι νενομισμένα.

1. Ὁ Ζεὺς ἐφεῦρε πλευστικὴν (77) Ποσειδῶν, κυβερνητικὴν· Ἥφαιστος, χαλκευτικὴν· Ἀσκληπιὸς, ἰατρικὴν· Ἀπόλλων, μουσικὴν· Ἀθηνᾶ, ὕφαντικὴν· Ἄρτεμις, κυνηγετικὴν· Ἥρα, στολισμόν· Δημήτηρ, γεωργίαν· Φοῖνικες, γράμματα· Ὀμηρος, ποιήσιν· Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, διαλεκτικὴν· Κόραξ ὁ Συρακούσιος, ρητορικὴν· Ἀριστοῦς, μελισσῶν καρπὸν· Τριπτόλεμος, σίτου σπόρον· Σόλων ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Σπάρτιάτης Λυκούργος, νόμους· ὁ Παλαμήδης, γραμμάτων σύνταξιν, ἀριθμοὺς, μέτρα καὶ σταθμούς· Αἰγύπτιοι, γεωμετρίαν· Χαλδαῖοι, ἀστρολογίαν καὶ γενεθλιαλογίαν· Ἀραβες καὶ Φρύγες, οἰωνοσκοπίαν· Μῆδοι καὶ Πέρσαι, μαγείαν καὶ γοητείαν καὶ φαρμακείαν· Τυρρῆνοί, τειχίζειν πόλεις.

2. Σημειῶσαι, τίνες γεγόνασιν ἀρχηγοὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· Ἀπελλῆς, βοτανικῆς· Δημοσθένης, ρητορικῆς· Παπινιανὸς, νομοθεσίας· Ἀντίνος (al. Ἀντύλος), λογοποιίας (al. λογοποιίας)· Εὐρύνοος, τοξικῆς (al. τοξοσύνης)· Εὐρύδαμνος Μεσσηνίος, θώρακος πολεμικοῦ· Εὐάνδρος, κνημίδος καὶ ἀσπίδος· Ὑππιανὸς, ἄλιευτικῆς· Τριπτόλεμος, σπορᾶς σίτου· Πάμφιλος, ζωγραφικῆς· Τίφυς, ναυτικῆς· Ἄργος, ναυπηγίας, ἐξ οὗ καὶ Ἀργοναῦται· Ἀρχιμήδης, μηχανικῆς.

V. *Ad lib. x, cap. 10.*

Et pater : Ignosce, inquit, fili : nondum enim usum multum in his habeo : nam et hesterni sermones tui veritate ipsa concluderunt me, ut tibi acquiescerem ; in conscientia tamen mea sunt quasi quædam reliquæ febrium, quæ paululum me a fide quasi a sanitate retrahunt ; discrucior enim quia scio multa mihi, imo pene omnia accidisse secundum genesim. Et ego respondi : Audi ergo, pater, quæ sit mathesis natura, et facito secundum ea quæ dico tibi. Vide mathematicum, et dic ei primo, quia talia quædam mihi acciderunt mala in illo tempore ; unde ergo, aut quomodo, aut per quas mihi acciderint stellas, discere volo. Respondebit tibi sine dubio, quia tempora tua malitiosus suscepit Mars, aut Saturnus ; aut aliquis eorum apocatastaticus fuit ; aut aliquis annum tuum aspexit ex diametro, aut conjunctus, aut in centro ; vel alia his similia respondebit : addens quia in his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo, aut invisibilis, aut in schemate, aut extra hæresim, aut deficiens, aut non contingens, aut in obscuris stellis ; et multa alia his similia, secundum rationes proprias respondebit, et de singulis assignabit. Post hunc alium adito

Καὶ ὁ πατήρ· Σύγγνωθί μοι, ὦ τέκνον· οἱ μὲν γὰρ χθές σου λόγοι ἀληθεῖς ὄντες συνελογίσαντό μοι συνθέσθαι σοι· ἡ δὲ ἐμὴ συνείδησις μικρά με ὥσπερ πυρετοῦ ἐλλειμμα πρὸς ἀπιστίαν βραχέα βατανίζει· σύνοϊδα γὰρ ἐμαυτῷ τὰ τῆς γενέσεως πάντα μοι ἀποτελεσθέντα. Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Συννόησόν μοι, ὦ πάτερ, οἷαν φύσιν ἔχει τὸ μάθημα, ἐξ ὧν ἐγὼ σοι συμβουλεύω. Μαθηματικῶ συμβαλὼν, εἰπὲ πρῶτον αὐτῷ ὅτι τάδε μοι φαῦλα ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονεν· ἐκ τίνος ἄρα μοι τῶν ἀστέρων γέγονε μαθεῖν ἦθελον. Καὶ ἐρεῖ ὅτι τοὺς χρόνους κακοποιὸς διεδέξατο Ἄρης ἢ Κρόνος ἢ τούτων τις ἀποκαταστατικὸς ἐγένετο· ἢ τὸν ἐνιαυτὸν τοῦτόν τις ἐπεθεώρησεν ἐκ τετραγώνου, ἢ διαμέτρου, ἢ συνῶν, ἢ κεκεντρωμένος ἢ παρὰ αἵρεσιν, ὁμῶς καὶ ἄλλα μυρία εἰπεῖν ἔχει· πρὸς τούτοις δὲ, ἢ ἀγαθοποιὸς κακῶ ἀσύνητος ἦν, ἢ ἀνεπιθεώρητος, ἢ ἐν σχήματι, ἢ παρὰ αἵρεσιν, ἢ ἐν ἐκλείψει, ἢ ἀνεπισύναφος, ἢ ἐν ἀμαυροῖς ἀστροῖς· καὶ ὁμῶς πολλῶν προφάσεων οὐσῶν, πρὸς ἃ ἤκουσε τὰς ἀποδείξεις παρασχεῖν ἔχει. Μετὰ τοῦτον οὖν τὸν μαθηματικὸν ἑτέρῳ προσελθὼν, τὰ ἐναντία εἰπέ· Ὅτι τόδε μοι τὸ ἀγαθὸν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονε· σὺ δὲ τὸν χρόνον τὸν αὐτὸν λέγε· ἀπαίτει δὲ ἐκ τίνος ἄρα

(77) Πλευστικὴν. Forte πλαστικὴν.

τῆς γενέσεως τοῦτο γέγονε· καὶ ὁμῶς, ὡς προεῖπον, ἔχει, σοῦ καταφευσαμένου, αὐτὸς ἐκ πολλῶν σχημάτων ἐν τι εὐρεῖν σχῆμα, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ πλείονα, ὡς αὐτὸ ἐνεργῆσαν, ὅθεν τὰ ἀγαθὰ ἐρεῖ γεγενῆσθαι· ἀδύνατον γὰρ ἐν πάσῃ γενέσει ἀνθρώπων, μὴ ἐν πάσῃ ὥρᾳ τῶν ἀστέρων, τοὺς μὲν καλῶς κεῖσθαι, τοὺς δὲ κακῶς· κύκλος γὰρ ἐστὶν ἰσομερὲς ποικίλος, ἀπείρους ἔχων τὰς προφάσεις, πρὸς ἃς ἕκαστος εἰπεῖν ἔχει ὃ θέλει· ὅν γὰρ τρόπον ἐπὶ τῶν λοξῶν ὀνείρων ἐνίοτε οὐδὲν νοοῦμεν, ἀποθάντων δὲ οἰκειωτάτην πρὸςφάρομεν ἐπιλύσιν· οὕτως καὶ τὸ μάθημα· πρὸ τοῦ τι ἀποτελεσθῆναι, οὐδὲν σαφὲς ἡμῖν μηνῦσαι δύναται· μετὰ δὲ τὴν τοῦ γενομένου ἱστορίαν, τότε πρόδηλος ἡ τῆς ἐκδόσεως αἰτία φαίνεται· πολλάκις μὲν οὖν οἱ προλέγοντες πταίουσιν, καὶ μετὰ τὴν ἐκδοσιν ἑαυτοὺς μέμφονται, λέγοντες ὅτι τότε ἦν τὸ ποιῆσαν, καὶ οὐκ εἶδομεν. Τὸ μὲν οὖν καὶ τοὺς πάντῃ ἐπιστήμονας πταίνει, γίνεται διὰ τὸ μὴ εἰδέναι, ὡς χθὲς ἔφην, ποῖα πάντως τῆς γενέσεως αἷτια (78) γίνεται, ποῖα δὲ οὐ πάντως, καὶ ποῖα πάντως ποιῆσαι ἐπιθυμοῦμεν, οὐ πάντως δὲ ποιοῦμεν· ὅτι ἤδε ἡ αἰτία ἡμῖν τοῖς μυστήριον μεμαθηκόσι, σαφὲς ἐστίν· ὅτι ἐλευθερον ἔχοντες λογισμὸν, ἐνίοτε ἐπέχειν ταύτην βουλευσάμενοι, νενικήκαμεν· οἱ δὲ ἀστρολόγοι τοῦτο αὐτὸ τὸ μυστήριον, περὶ πάσης προαιρέσεως ἀποφηνάμενοι ἐξ ἀρχῆς, πταίσαντες τοὺς κλιμακτῆρας ἐπενόησαν, εἰς ἀδηλότητα ποιοῦμενοι τὴν προαίρεσιν, ὡς χθὲς ἀπεδείξαμεν. Σὺ δὲ τοῦ λοιποῦ πρὸς ταῦτα εἴ τι ἔχεις εἰπεῖν, λέγε. Καὶ ὁμόσας (79) ἀπεκρίνατο, μηδὲν τούτων ἀληθέστερον εἶναι ὧν εἶπα.

humanorum gestorum incertus est exitus; quia in libertate pendet arbitrii. Nam concupiscentiam quidem, quam operatur maligna virtus, potest indicare mathematicus: sed si concupiscentiæ hujus actus vel exitus impleri possit, nec ne, quia in arbitrii libertate est, sciri ante effectum rei a nullo potest: et hoc est quod ignorantes astrologi invenerunt sibi, ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfugia, sicut hesternò plenissime ostendimus. Ad hæc si quid tibi dicendum videtur, dicito. Et pater: Nihil verius, inquit, fili, his quæ prosecutus es.

(78) Αἷτια. Al. αἷτια.

(79) Καὶ ὁμόσ. Al. καὶ ὁ πατήρ.

A mathematicum, et dicito contraria: Quia illud mihi boni contigit in illo tempore; tempus autem hoc idem dicito: et require ex quibus partibus genesis hoc tibi evenierit boni; et tempora, ut dixi, eadem quæ de malis interrogaveras, custodito: cumque tu fefelleris de temporibus, vide quanta tibi inveniet schemata, per quæ ostendat quod tibi in illis ipsis temporibus evenire debuerint bona: impossibile enim est hominum genesim tractantibus, non in omni quam dicunt regione stellarum semper invenire quasdam bene positas stellas, et quasdam male: circulus enim est æqualiter ex omni parte collectus secundum mathesim, diversas et varias accipiens causas, ex quibus occasionem capiant dicendi quod volunt. Sicut enim fieri solet ubi somnia obliqua viderint homines, et nihil certi intelligunt; cum aliquis occurrerit exitus rerum, tunc ad ea quæ acciderint aptant etiam somnii visum; ita est et mathesis: antequam aliquid fiat, certi nihil pronuntiat; postea vero quam aliquid acciderit, rei jam gestæ colligunt causas. Denique frequenter cum erraverint, et aliter res acciderit, semetipsos increpant, dicentes quia illa fuit stella quæ impedivit, quæ occurrit, et non vidimus; ignorantes quia error eorum non ex artis imprudentia, sed ex totius causæ inconvenientia descendit: ignorant enim quæ sint, quæ facere quidem concupiscamus, non tamen indulgeamus concupiscentiis. Nos autem qui mysterii hujus didicimus rationem, scimus et causam; quia libertatem habentes arbitrii, interdum concupiscentiis obsistimus, interdum cedimus: et ideo

ADDENDA

Hujus tomi col. 459-460, post fragmentum num. IX prænotatum.

X

(Leontii et Joannis *Rer. sacr. lib. II, ap. Mai, Script. vet. nova Collectio, VII, 84.*)

Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος Ῥώμης ἐκ τῆς θ' ἐπιστολῆς.
Ἵνα καὶ γενόμεθα βουλευθέντες αὐτοῦ, οὐκ ὄντες
πρὶν γενέσθαι, καὶ γενόμενοι ἀπολαύσωμεν τῶν δι'
ἡμᾶς γενομένων διὰ τοῦτο ἐσμέν ἀνθρώποι, καὶ
φρόνησιν ἔχομεν καὶ λόγον παρ' αὐτοῦ λαβόντες.

Sancti Clementis Romani, ex epistola 9.

Ita ut et eo volente fieremus, qui non eramus an-
tequam fieremus, et facti rebus in usum nostrum
creatis frueremur; propterea homines sumus et sa-
pientiam habemus, ratione ab ipso accepta.

ADNOTATIO.

Clementis Romani non exstat nisi prima ad Corinthios epistola et pars secundæ. Et quidem in codice exstat locus ex I ad Cor. cap. xxiii, quem exscribere supersedeo, quanquam variat a lectione quæ est edita apud Cotelerium, necnon apud Damascenum, *Paral.*, p. 310. Jam de epistola Clementis nona, quam hic citat Leontius, quid dicam? Num est ex illis Clementinis epistolis, in quibus Hieronymus *Adv. Jov. I, 12*, laudes virginitatis multo ampliores legebat quam quæ in editis duabus occurrunt? Hic locus nonæ subsequitur in codice locum primæ. Certe in Mercatoris collectione quinque sunt Clementis epistolæ. Sed tamen Turrianus *Pro epp. pontif. lib. V, cap. 20*, ed. Flor., p. 535, dicit Leontium in hoc opere citare primam et secundam Clementis ad Corinthios.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

DISSERTATIO de omnibus generatim primi Ecclesiæ sæculi scriptoribus.

CAP. I. — Quam pauca supersint scriptorum primi Ecclesiæ sæculi opera: cur Deus plura interire permiserit; et quid in hac dissertatione tractandum sit. 9

CAP. II. — Quod fuerit scriptorum primi sæculi ingenium, quæ studia, occupationes et occasiones ad scribendum. 10

CAP. III. — De hæresum primi sæculi ortu, progressu, et interitu, earumque expugnationibus; ac primum de hæresi Simonis Magi. 12

CAP. IV. — De hæresi Menandri. 16

CAP. V. — De hæresi Cerinthi. 17

CAP. VI. — De hæresi Ebionis. 19

CAP. VII. — De hæresi Nazæorum. 22

CAP. VIII. — De hæresi Nicolaitarum. 23

CAP. IX. — Quæ ex hac hæreseon descriptione utilis. 26

CAP. X. — De scholarum Christianarum origine. 27

S. CLEMENS I PONTIFEX ROMANUS.

Notitia ex libro pontificali Damasi papæ. 31

VARIORUM PROŒMIA historico-litteraria ad epistolas sancti Clementis papæ.

I. — Ex editione COTELERII. — Veterum testimonia de sancti Clementis epistolis. 31

Judicia recentiorum et primum quidem Patricii Junii præfatio. 45

Ejusdem προσηγορία. 45

Epistola Hieronymi Bignonii ad Hugonem Grotium. 47

Hugonis Grotii epist. ad Hieronymum Bignonium. 47

Epistola altera ejusdem Bignonii. 49

Hermannii Conringii epistola ad Joachimum Joannem Maderum. 49

Joachimi Joannis Maderi ad lectorem præfatio. 55

Godefridi Vendelini de Clementis et ejus epistolarum tempore divinito. 61

J. B. Cotelerii judicium de priorē epistola S. Clementis. 67

J. B. Cotelerii judicium de posteriore epistola S. Clementis. 69

II. — Ex editione PETRI COUSTANTII. — Quando et quantum sederit S. Clemens. 75

Admonitio in epistolam primam ad Corinthios. 77

Admonitio in epistolam secundam. 81

III. — Ex editione GALLANDII. 85

Dissertatio de duabus epistolis ad Corinthios. 85

Dissertatio de duabus epistolis ad virgines. 107

IV. — Ex P. LUMPSII HISTORIA PATRUM CRITICA. 121

CAP. I. — Articulus unicus. — Vita S. Clementis historica. 121

CAP. II. — De scriptis S. Clementis primi Romani pontificis. 123

Articulus I. — De prima ejus ad Corinthios scripta epistola. 123

Articulus II. — De secunda ad Corinthios epistola. 129

Articulus III. — De tempore quo utraque epistola Corinthiis scripta fuit. 155

Articulus IV. — Utriusque epistolæ brevis analysis. 158

CAP. III. — Articulus unicus. — Quid de duabus Clementis ad virgines epistolis sit sentiendum. 141

CAP. IV. — De supposititiis S. Clementis nomen præferentibus scriptis. 145

Articulus I. — De quinque pseudo-Clementinis epistolis. 145

Articulus II. — De Recognitionum libris, liturgia Clementina, aliisque supposititiis operibus. 147

Articulus III. — De Clementinis et nonnullis aliis scriptis supposititiis ejus nomine inscriptis. 150

Articulus IV. — De actis martyrii S. Clementis. 151

CAP. V. — Doctrina sancti Clementis. 153

Articulus I. — Observationes dogmaticæ in divi Clementis Romani epistolas genuinas. 153

§ I. — De sancta Scriptura et traditione. 155

§ II. — De SS. Trinitatis mysterio, Filio Dei Jesu Christo, ejusque gratia. 159

§ III. — De resurrectione. 163

§ IV. — De hierarchia ecclesiastica. 166

Articulus II. — Observationes morales. 172

§ I. — De humilitate, et charitate, vitioque eidem opposito, æmulatione. 179

§ II. — De officiis Christianorum.	175
Articulus III. — De erratis veris vel falsis S. Clementis.	176
Articulus IV. — Variæ editiones epistolarum S. Clementis.	179
D. Hefelii præfatio.	183
S. CLEMENTIS OPERA GENUINA.	
EPISTOLA I AD CORINTHIOS.	
Argumentum.	199
Index capitulum.	199
Incipit epistola.	202
EPISTOLA II AD CORINTHIOS.	
Argumentum.	329
Index capitulum.	329
Incipit epistola.	350
S. CLEMENTIS EPISTOLÆ DUÆ AD VIRGINES Syriace et Latine, interprete D. Cl. Villecourt, Rupellensi et Santonensi episcopo.	
Interpretis epistola dedicatoria.	319
Ejusdem dissertatio prævia.	333
Ratio hujus novæ publicationis.	353
Pretium hujus monumenti antiqui.	357
Momenta quæ astruunt utriusque epistolæ authenticitatem.	358
Insulæ Wetstini invectivæ.	361
Responsio invectivis Wetstini.	362
Compensatio injuriarum præcedentis.	364
Expenduntur et refelluntur rationes quibus D. de Pre-magny in dubium revocat authenticitatem ambarum epistolarum S. Clementis.	364
EPISTOLA PRIOR S. CLEMENTIS AD VIRGINES.	379
EPISTOLA SECUNDA.	417
Superiorum epistolarum fragmenta.	453
S. CLEMENTIS OPERA DUBIA.	
EPISTOLÆ DECRETALES.	
Monitum D. Constantii in epistolam I.	459
Epist. I. — Ad Jacobum fratrem Domini.	463
Epist. II. — Ad eundem. — De sacratis vestibus et vasis.	483
Epist. III. — Ad episcopos, presbyteros, diaconos, etc., et universos fideles. — De officio sacerdotis et clericorum.	491
Epist. IV. — Ad discipulos suos Julium et Julianum, qui malorum hominum persuasionibus aliquatenus a recta via declinaverant, et his atque gentibus, inter quas habitabant, directa.	501
Epist. V. — De communi vita et reliquis causis, suis discipulis scripta, Hierosolymitanisque directa.	505
Fragmenta.	509
CONSTITUTIONES APOSTOLICÆ.	
Proœmia.	509
Judicium J. B. Cotelerii de Constitutionibus apostolicis.	509
Judicium Francisci Pagi de Constitutionibus et canonicis apostolicis.	519
Adnotatio critica et chronologica in Constitutiones apostolicas.	521
Dissertatio de Constitutionibus apostolicis editis ab Hippolyto episcopo Portuensi.	
CAP. I. — Titulus in Constitutionibus apostolicis corruptus restituitur. Clemens Romanus et Hippolytus in his colligendis adlaborarunt. Paulus Samosatensis Constitutionum corruptor.	523
CAP. II. — Quis primus Constitutionum corruptor.	528
CAP. III. — Quænam causa Hippolytum ad hoc opus incitaverit. Constitutiones potissimum Tertulliano et Montanistis oppositæ.	535
Veterum testimonia de Constitutionibus apostolicis.	543
CONSTITUTIONES SANCTORUM APOSTOLORUM per Clementem episcopum et civem Romanum seu catholicam doctrinam.	
LIBER PRIMUS. — De laicis.	557
CAP. I. — De avaritia.	559
CAP. II. — De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo qui injuriam fecit.	561
CAP. III. — De ornatu, et peccato inde proficiscente.	565
CAP. IV. — Quod non oportet de iis qui male vivunt sag-tagere, sed operi suo vacare.	569
CAP. V. — Quos Scripturæ libros oporteat legere.	569
CAP. VI. — Quod oporteat abstinere ab omnibus Gentium libris.	569
CAP. VII. — De muliere prava.	573
CAP. VIII. — De uxoris virum diligentis et castæ sub-jectione erga maritum.	577

CAP. IX. — Quod mulier non debet cum viris lavare.	580
CAP. X. — De muliere contentiosa et loquace.	587
LIBER SECUNDUS. — De episcopis, presbyteris et diaconis.	594
CAP. I. — Quod oporteat episcopum esse eruditum, et in sermone exercitatum.	594
CAP. II. — Qualem esse oporteat episcopum, et reli-quos clericos.	598
CAP. III. — In quibus probandus sit qui designatur in episcopum.	598
CAP. IV. — Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteposenda nupta; et quod voraci, ebrioso, pigro, eleemosyna non sit præbenda.	599
CAP. V. — Quod non oportet episcopum in judicio esse acceptorem personarum; quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.	602
CAP. VI. — Episcopus ne sit turpi lucro deditus, nec ti-dejussor, nec advocatus.	602
CAP. VII. — Qualem oportet esse eum qui per baptis-mum est initiatus.	607
CAP. VIII. — De eo qui in calumniam, vel reprehensio-nem incurrit.	607
CAP. IX. — Episcopum non debere esse muneribus per-vium.	607
CAP. X. — Quod episcopus, qui temere parit peccato-ri, culpa non careat.	610
CAP. XI. — Quomodo oporteat peccatores ab episcopo judicari.	611
CAP. XII. — Doctrina de modo quo poenitentes tractan-di sunt.	614
CAP. XIII. — Fugiendam esse delictorum experientiam.	615
CAP. XIV. — De iis qui affirmant non debere recipi poenitentem; et de iusto, quod licet cum peccatore ver-setur, non tamen cum eo pereat.	618
CAP. XV. — Quod sacerdos nec peccata negligere de-beat, nec promptus esse ad vindictam.	625
CAP. XVI. — De poenitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.	626
CAP. XVII. — Episcopum debere esse irreprehensibi-lem, utpote formam subjectorum.	327
CAP. XVIII. — Quod oportet episcopum curare ne peccet plebs, quia ipse est speculator.	330
CAP. XIX. — Quod pastor ovium negligens; poenas sol-vat; et ovis, non obediens pastori, puniatur.	634
CAP. XX. — Quomodo subjecti præpositis sibi episco-pis obedire debeant.	634
CAP. XXI. — Quod periculum sit, una tantum parte au-dita, judicare, et poenam decernere contra eum qui non-dum convictus est.	638
CAP. XXII. — Quod magnum poenitentis exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezachia, et in filio illius Manasse.	642
CAP. XXIII. — In eos, qui ex contemptu peccant, exem-plum sit Amon.	650
CAP. XXIV. — Quod Christus Jesus Dominus ideo ad-venit, ut per poenitentiam servaret peccatores.	651
CAP. XXV. — De primitiis et decimis; et quomodo de-beat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distri-buere.	659
CAP. XXVI. — Ad cujus formam et dignitatem unusquis-que de clero, a Deo sit ordinatus.	666
CAP. XXVII. — Quod horrenda res sit, hominem im-mittere se in aliquam dignitatem sacerdotalem; ut Cori-thæ, ut Saul, ut Ozias.	670
CAP. XXVIII. — De convivio; et qua ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit.	671
CAP. XXIX. — Quæ sit dignitas episcopi, et diaconi.	675
CAP. XXX. — Quomodo oportet laicos obedire diaconis.	678
CAP. XXXI. — Quod non oporteat diaconum sine epi-scopo quidquam facere.	678
CAP. XXXII. — Quod non oporteat diaconum præter vo-luntatem episcopi dare culpam; id enim in calumniam episcopi cessurum.	678
CAP. XXXIII. — Quomodo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare ac veneratione dignos habere.	679
CAP. XXXIV. — Quod principibus ac regibus præstan-tiores sint sacerdotes.	682
CAP. XXXV. — Quod Judaicæ leges, et Evangelium, præcipiant munus oblationem.	683
CAP. XXXVI. — Commemoratio decem Dei mandato-rum, et quomodo ea hic edisserunt.	686
CAP. XXXVII. — De accusatoribus et delatoribus; et	

quod iudex non debeat illis facile credere, vel non credere, sed adhibita diligenti inquisitione. 690
 CAP. XXXVIII. — Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et poenitentes recipere, secundum constitutionem Domini. 691
 CAP. XXXIX. — Exempla poenitentiarum. 691
 CAP. XL. — Quod non oporteat hostiliter affici erga illum qui semel vel iterum peccavit. 694
 CAP. XLI. — Quomodo oporteat recipere poenitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscindere. 695
 CAP. XLII. — Iudicem non debere esse acceptatorem personarum. 699
 CAP. XLIII. — Quomodo oporteat punire calumniatores. 702
 CAP. XLIV. — Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere. 703
 CAP. XLV. — Quod non conveniant Christianis controversiæ et altercationes. 706
 CAP. XLVI. — Quod non oporteat fideles apud infideles litigare; neque ex his quempiam accipere in testimonium adversus Christianos. 706
 CAP. XLVII. — Quod oporteat in secunda Sabbatorum, forum agere. 707
 CAP. XLVIII. — Quod non oporteat eandem poenam in omni delicto irrogare, sed variam, pro varietate delinquentis. 707
 CAP. XLIX. — Quales esse decet accusatores, et testes. 710
 CAP. L. — Quod usu veniat, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse. 711
 CAP. LI. — Quod non oporteat in iudicando, uni parti favere. 711
 CAP. LII. — Exemplum iusti iudicii capitur de cautione, quam in sententiis iudices gentiles adhibent. 714
 CAP. LIII. — Quod non oporteat fideles inter se discordare. 715
 CAP. LIV. — Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo in memoriam suggerere. 718
 CAP. LV. — Enumeratio variorum providentiarum, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad poenitentiam omnes homines vocavit. 719
 CAP. LVI. — Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate consentiant, instar celestium virtutum. 722
 CAP. LVII. — Descriptio Ecclesiarum, et cleri; et quid facere debeat unusquisque clericus vel laicus, in synaxi congregatus. 725
 CAP. LVIII. — De hominibus commendatis, peregrinis scilicet, laicis, clericis, aut episcopis; et quod sine differentia sint recipiendi qui Ecclesiam ingrediuntur. 738
 CAP. LIX. — Quod debeat unusquisque mane et vespere collectarum esse studiosus. 742
 CAP. LX. — Exemplum ad æmulationem inducens; vanus Gentilium et Judæorum ad delubra et synagogas concursus. 746
 CAP. LXI. — Quod non sit fas anteponeere divinis secularia. 747
 CAP. LXII. — Quod oporteat omnes impietates Gentilium aversari. 751
 CAP. LXIII. — Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere: Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila artifices tabernaculorum; Judas vero Jacobi, agricola. 754
 LIBER TERTIUS. — De viduis. 759
 CAP. I. — De viduis earumque ætate. 759
 CAP. II. — Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores constituat, propter suspicionem. 762
 CAP. III. — Quales esse oporteat viduas, et quomodo ab episcopo debeant adjuvari. 766
 CAP. IV. — Quod oporteat unicuique indigenti beneficere. 766
 CAP. V. — Quod viduarum probitas morum curæ esse debeat. 767
 CAP. VI. — Quod non oporteat mulieres docendi officio fungi; indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum sequebantur. 770
 CAP. VII. — Quales sint falsæ viduæ. 778
 CAP. VIII. — Quod non oporteat ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis. 779
 CAP. IX. — Quod non oporteat ut mulieres baptizent: id enim impium, et a doctrina Christi alienum. 782
 CAP. X. — Quod non debeat laicus opus sacerdotale facere; baptisma, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem. 787
 CAP. XI. — Quod præterquam episcopo aut presbytero,

nulli cæterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii. 787
 CAP. XII. — Dehortatio ab invidia. 790
 CAP. XIII. — Quomodo oporteat viduas orare pro iis qui necessaria tribuunt. 790
 CAP. XIV. — Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum prædicare, quæ munus tribuit. 791
 CAP. XV. — Quod non deceat conviciari proximo: alienum enim esse a Christianis, maledicere. 794
 CAP. XVI. — De divina sancti baptismatis initiatione. 798
 CAP. XVII. — Quam causam habeat baptismus in Christum: et quare singula in eo et dicantur, et fiant. 799
 CAP. XVIII. — Qualis esse debeat baptismo initiatus. 799
 CAP. XIX. — Qualis esse debeat diaconus. 802
 CAP. XX. — Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari, non autem ab uno; id enim esse irritum. 803
 LIBER QUARTUS. — De orphanis. 807
 CAP. I. — Quomodo episcopus debeat pupillis providere. 807
 CAP. II. — Quinam adjuvandi sint, secundum constitutionem Dominicam. 807
 CAP. III. — De avaritia. 810
 CAP. IV. — Cum quanto timore oporteat collationes Dominicæ sumere. 810
 CAP. V. — Quorum oblationes recipiendæ et quorum rejiciendæ. 811
 CAP. VI. — Quod indignorum hominum oblationes, quandiu si tales sunt, non modo non placant Deum, sed contra ad indignationem eum provocant. 818
 CAP. VII. — Quod præstat ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis impiorum, etsi multa et magna existant; fame enim perire præstat, quam ab impiis collationem accipere. 819
 CAP. VIII. — Quod oporteat provocari populum a sacerdote ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis. 819
 CAP. IX. — Constitutio, ut si quis impius vi pecuniam sacerdotibus projecit, in ligna et carbones eam insumant, non autem in escas. 822
 CAP. X. — De parentibus, et filiis. 822
 CAP. XI. — De famulis et dominis. 825
 CAP. XII. — In quibus oporteat subijci secularibus principibus. 826
 CAP. XIII. — De virginibus. 826
 LIBER QUINTUS. — De martyribus. 827
 CAP. I. — Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, æquum sit ut fideles necessaria præbeant, secundum Domini constitutionem. 827
 CAP. II. — Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant. 831
 CAP. III. — Quod propter Christum oppressis oportet manum adiutricem porrigere, quamvis adsit periculum. 831
 CAP. IV. — Quod horrendum ac exitiale sit negare Christum. 834
 CAP. V. — Quod imitari oporteat Christum in patiendo, et æmulari illius tolerantiam. 834
 CAP. VI. — Quod decet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meticulosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum incidit, decertare ob repositam coronam. 835
 CAP. VII. — De resurrectione variarum demonstrationes; de sibylla; et quid stoici de phœnice ave. 838
 CAP. VIII. — De Jacobo fratre Domini, et Stephano martyre primo. 854
 CAP. IX. — De falsis martyribus. 854
 CAP. X. — Moralis admonitio; quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam et delicias. 854
 CAP. XI. — Admonitio, docens fugiendum esse idololatris scelus abominabile. 854
 CAP. XII. — Quod non liceat cantilenam ethnicam aut meretriciam canere; neque per idolum jurare: implum enim id esse, et cognitioni Dei repugnans. 855
 CAP. XIII. — Enumeratio festorum Domini, quæ oportet observare; et quando eorum unumquodque debeat celebrari. 858
 CAP. XIV. — De passione Domini et quid in singulis diebus actum sit eorum, quæ ad passionem pertinent; et de Juda; et quod quando Dominus tradidit discipulis sacramenta, Judas non intererat. 870
 CAP. XV. — De magna hebdomada; et cur quartæ et sextæ feria mandant jejungere. 879

CAP. XVI. — Enumeratio prædictionum prophetarum, quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intuiti, propter malevolentiam eum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Domini gloriæ condemnauerunt. 885

CAP. XVII. — Quomodo Pascha debeat celebrari. 887
CAP. XVIII. — Constitutio de magna hebdomade Paschæ. 890

CAP. XIX. — De privilegio magni Sabbati; et de die resurrectionis. 391

CAP. XX. — Prædictio prophetæ de Christo Jesu. 893
LIBER SEXTUS. — De schismatibus. 910

CAP. I. — Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium. 910

CAP. II. — Quod neque regno, neque sacerdotio fas sit insurgere. 911

CAP. III. — De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit. 914

CAP. IV. — Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit. 914

CAP. V. — Qua de causa rejectus fuerit qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetis prædictionibus. 915

CAP. VI. — Quod etiam apud Judæos existerit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina. 918

CAP. VII. — Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor. 919

CAP. VIII. — Quinam successerint impietati Simonis et quas hæreses induxerint. 923

CAP. IX. — Quomodo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituit, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, fregit pedum et manuum extremitates. 930

CAP. X. — Quomodo hæreses et inter se et a veritate discrepant. 934

CAP. XI. — Enarratio apostolicæ prædicationis. 935

CAP. XII. — Contra eos qui Christianæ religioni cum assentiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare. 939

CAP. XIII. — Quomodo oporteat separari ab hæreticis. 945

CAP. XIV. — Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint illorum præcepta. 946

CAP. XV. — Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus, sed inquinamentum. 947

CAP. XVI. — De libris falso inscriptis. 950

CAP. XVII. — Conjugalia præcepta de clericis. 953

CAP. XVIII. — Cohortatio, invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem. 958

CAP. XIX. — Contra improbanes legem. 962

CAP. XX. — Quæ sit lex naturalis, et quæ invecititia, et quam ob causam invecititia fuit. 963

CAP. XXI. — Quod simul, sub gratia, non autem sub servitute legis inductæ, qui in Christum credimus. 967

CAP. XXII. — Quod ascititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit. 967

CAP. XXIII. — Quomodo Christus fuerit perfectior legis; et quænam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transtulerit. 971

CAP. XXIV. — Quod placuit Domino, etiam per Romanos, legem justitiæ demonstrari. 974

CAP. XXV. — Quod Deus Judæos, propter impletatem in Christum, ad captivitatem reductos, tributo subiecit. 974

CAP. XXVI. — Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores. 975

CAP. XXVII. — De observationibus Judaicis ac ethnicis. 979

CAP. XXVIII. — De nefando amore puerorum, adultério et fornicatione. 983

CAP. XXIX. — Quomodo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas. 986

CAP. XXX. — Quod Judæis et gentilibus consuetudo sit una observare naturales purgationes, et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum. 987

LIBER SEPTIMUS. — De ratione vitæ, actione gratiarum, et Christiana initiatione. 995

CAP. I. — Quod duæ sint vitæ: una vitæ, naturalis; altera mortis, adscititia; et quod illa quidem ex Deo est; hæc vero ex depravatione, secundum insidias adversarii. 995

CAP. II. — Morales admonitiones Dominicarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominandæ Veneris, adulterii, omnisque vitæ actionis. 998

CAP. III. — Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii. 999

CAP. IV. — Interdictio maledictionis, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis. 1003

CAP. V. — Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, iræ, odii erga homines, invidiæ. 1003

CAP. VI. — De arte augurali, incantatione, etc. 1003

CAP. VII. — Interdictio murmurationis, perviciæ, superbiam, feritatis. 1003

CAP. VIII. — De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia. 1006

CAP. IX. — Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluri ducere quam parentes: illi siquidem, bene esse: hi vero esse tantum præstant. 1006

CAP. X. — Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personas non accipere. 1006

CAP. XI. — De homine duplicis animi, seu modicæ fidei. 1006

CAP. XII. — De beneficentia. 1007

CAP. XIII. — Quales se exhibere debeant famulis domini, et quomodo oporteat famulos esse subjectos. 1007

CAP. XIV. — De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus. 1007

CAP. XV. — De cultu erga parentes. 1007

CAP. XVI. — De subjectione erga regem et magistratus. 1010

CAP. XVII. — De munda conscientia precantium. 1010

CAP. XVIII. — Quod via quæ ex insidiis adversarii ascita fuit, impletate ac iniquitate sit plena. 1010

CAP. XIX. — Quod non oporteat a pietate declinare dextrorsum vel sinistrorsum, admonet legislator. 1010

CAP. XX. — Quod non oporteat improbare cibum quolibet usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere. 1011

CAP. XXI. — Quod oporteat abstinere ab esu idolothutorum. 1011

CAP. XXII. — Constitutio Dominica, quomodo oporteat baptizare, et in cujus mortem. 1011

CAP. XXIII. — Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia. 1014

CAP. XXIV. — Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem. 1015

CAP. XXV. — Gratiarum actio sacramentalis. 1015

CAP. XXVI. — Gratiarum actio super divina communionem. 1018

CAP. XXVII. — Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento. 1019

CAP. XXVIII. — Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere. 1019

CAP. XXIX. — De oblationibus constitutio. 1019

CAP. XXX. — Quomodo oporteat diem Dominicum nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos celebrare. 1022

CAP. XXXI. — Quales esse oporteat eos, qui ordinantur. 1022

CAP. XXXII. — Denuntiatio de futuris. 1023

CAP. XXXIII. — Oratio variam providentiam prædicans. 1023

CAP. XXXIV. — Oratio variam creationem prædicans. 1026

CAP. XXXV. — Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem. 1027

CAP. XXXVI. — Oratio commemorans incarnationem Christi, et variam erga sanctos providentiam. 1031

CAP. XXXVII. — Oratio continens memoriam providentiæ, ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentia sanctis collata sunt per Christum. 1034

CAP. XXXVIII. — Oratio pro ope justis allata. 1035

CAP. XXXIX. — Quomodo oporteat catechumenos institui. 1038

CAP. XL. — Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quænam eos doceri conveniat. 1042

CAP. XLI. — Renuuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei. 1042

CAP. XLII. — De unctione olei mystici actio gratiarum. 1045

CAP. XLIII. — Gratiarum actio de mystica aqua. 1045

CAP. XLIV. — De mystico unguento actio gratiarum. 1046

CAP. XLV. — Oratio recentiorum initiatorum. 1047

CAP. XLVI. — Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinaverunt. 1047

CAP. XLVII. — Oratio matutina. 1055

CAP. XLVIII. — Oratio vespertina.	1058	CAP. XXXVII. — Gratiarum actio lucernalis.	1159
CAP. XLIX. — Oratio in prandio.	1058	CAP. XXXVIII. — Gratiarum actio matutina.	1162
LIBER OCTAVUS. — De charismatibus et ordinationibus, et ecclesiasticis canonibus.	1062	CAP. XXXIX. — Impositio manus matutina.	1162
CAP. I. — Quare et propter quosnam edantur signa et miracula.	1063	CAP. XL. — Invocatio pro primitiis.	1162
CAP. II. — De episcopis et presbyteris indignis.	1066	CAP. XLI. — Oratio pro mortuis.	1163
CAP. III. — Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur summum ac potissimum sit.	1070	CAP. XLII. — Quomodo et quanto oporteat fidelium defunctorum fieri memorias, et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.	1166
CAP. IV. — De ordinationibus.	1070	CAP. XLIII. — Quod impios ex vita decedentes nihil juvent memoriam, vel mandata.	1167
CAP. V. — Invocatio in ordinatione episcoporum.	1074	CAP. XLIV. — De ebriosis.	1167
CAP. VI. — Divina liturgia, in qua oratio pro catechumenis.	1075	CAP. XLV. — De recipiendis iis qui propter Christum patiuntur persecutionem.	1150
CAP. VII. — Oratio pro energumenis.	1079	CAP. XLVI. — Quod unusquisque, in eo gradu cleri, in quo est constitutus, debeat permanere et ordinem servare, non ad se rapere quæ commissa non sunt.	1150
CAP. VIII. — Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.	1082	Canones apostolici (memorantur tantum, ut alias edendi).	1155
CAP. IX. — Impositio manuum, et oratio pro poenitentibus.	1083	RECOGNITIONES S. CLEMENTIS.	
CAP. X. — Oratio pro fidelibus.	1086	Veterum testimonia.	1157
CAP. XI. — Invocatio pro fidelibus.	1087	D. Le Nourry Dissertatio de decem libris Recognitionum.	1171
CAP. XII. — Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.	1091	Articulus primus. — Analysis horum librorum.	1171
CAP. XIII. — Oratio pro fidelibus, post divinam oblationem.	1107	Articulus II. — Quid veteres de his libris senserint.	1178
CAP. XIV. — Oratio post communionem.	1110	Articulus III. — Quid Eusebius, Hieronymus, et Epiphanius de his libris senserint.	1179
CAP. XV. — Invocatio post communionem.	1111	Articulus IV. — Sententia Rufini et Photii de his libris.	1181
CAP. XVI. — De ordinatione presbyterorum, constitutio Joannis a Domino dilecti.	1114	Articulus V. — Sententiæ recentiorum auctorum de his libris, et quid de iisdem sit sentiendum.	1185
CAP. XVII. — De ordinatione diaconorum, constitutio Philippi.	1115	Articulus VI. — Num aliquid a Clemente profectum his in libris supersit; et quis eorum auctor, ac quo tempore sint scripti.	1184
CAP. XVIII. — Invocatio ordinationis diaconi.	1115	Articulus VII. — Num hi libri ad nos, quales ab auctore prodierunt, pervenerint; ac de eorum utilitate, titulis et editionibus.	1185
CAP. XIX. — De diaconissa, constitutio Bartholomæi.	1115	Articulus VIII. — De variis in hos libros notis et observationibus, et de aliis libris ab eodem auctore editis.	1186
CAP. XX. — Invocatio in ordinatione diaconissæ.	1115	Judicium J. B. Cotelerii de libris Recognitionum.	1187
CAP. XXI. — De subdiaconis, constitutio Thomæ.	1118	Gallandii Proœmia.	1187
CAP. XXII. — De lectoribus, constitutio Matthæi.	1118	RECOGNITIONES S. CLEMENTIS, ex editione E. G. Gersdorf.	
CAP. XXIII. — Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.	1119	Præfatio E. G. Gersdorf.	1201
CAP. XXIV. — Ejusdem de virginibus.	1122	Præfatio Rufini presbyteri ad Gaudentium episcopum.	1205
CAP. XXV. — Lebbaei cognomento Thaddei constitutio de viduis.	1122	Liber primus.	1207
CAP. XXVI. — Idem de exorcista.	1122	Liber secundus.	1247
CAP. XXVII. — Simon Cananita, de episcopo, a quo debeat ordinari.	1122	Liber tertius.	1281
CAP. XXVIII. — Ejusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.	1123	Liber quartus.	1315
CAP. XXIX. — De benedictione aquæ et olei, Matthæi constitutio.	1126	Liber quintus.	1351
CAP. XXX. — Ejusdem, de primitiis et decimis.	1126	Liber sextus.	1347
CAP. XXXI. — Ejusdem, de his quæ supersunt.	1127	Liber septimus.	1355
CAP. XXXII. — Varii canones Pauli apostoli, de iis qui accedunt ad baptismum, quos oporteat admittere, et quos rejicere.	1127	Liber octavus.	1371
CAP. XXXIII. — Quibus diebus famuli debeant ferriari.	1134	Liber nonus.	1399
CAP. XXXIV. — Quibus horis, et quare in eis precandum sit.	1135	Liber decimus.	1419
CAP. XXXV. — Jacobi fratris Domini constitutio de vespertino officio.	1138	Appendix monumentorum ad Recognitiones.	1435
CAP. XXXVI. — Oratio lucernalis.	1138	Adlenda.	1475